

R-5667

72

PROVERBIA SALOMONIS

ACCURATISSIMA
ET DOCTISSIMA

COMMENTARIA

Cornelii Iansenii Episcopi Gandavensis

CORNELII IANSENII EPISCOPI
GANDAVENSIS.

*In quibus vulgata lectio sic tractatur, ut & diligens fiat collatio
cum originalibus Hebraeis, & literalis simul cum
mystico sensus tradatur.*

Accesserunt eiusdem annotationes luculentissimæ in librum
Sapientiæ Salomonis.

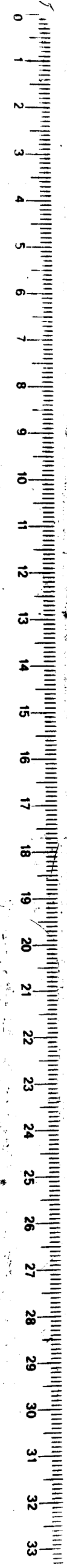
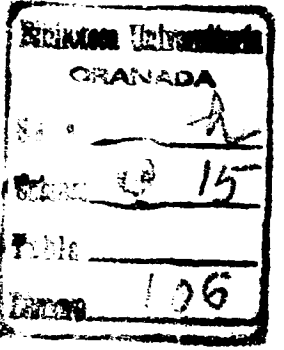
LVGDVNI,
APVD PETRVM LANDRY.

M. D. X C I I.

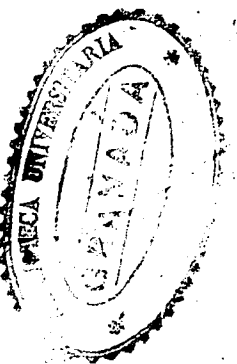
*Per commission delos S. Inquisidores congoi el libro conforme al expun
gatorio del año de 1632. en granada, 3o. de mayo. de 1632 -
N.º de medranos*

I. a. 2. 7.

7 400 40 - *China* - MADE IN SPAIN

111830025

R-5667

72

PROVERBIA SALOMONIS ACCURATISSIMA ET DOCTISSIMA

Alphonsus de Ligorio
COMMENTARIA

CORNELII IANSENII EPISCOPI
GANDAENSIS.

*In quibus vulgata lectio sic tractatur, ut & diligens fiat collatio
cum originalibus Hebrais, & literalis simul cum
mystico sensus tradatur.*

Accesserunt eiusdem annotationes luculentissimæ in librum
Sapientiæ Salomonis.

LVGDVNI,
APVD PETRVM LANDRY.
M. D. X C I I.

*Por comisión delos s. Inquisidores conegistador conforme a expor
gación del año de 1632. engranada 30. de mayo. de 1632 -
Al. de medranos*

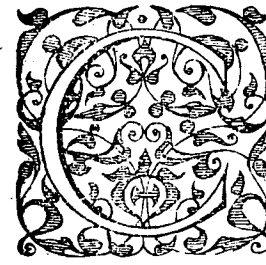
ILLVSTRISSIMO VIRO

D. VIGLIO ZVVICHEMO,

PRÆPOSITO GANDENSI:

Ad D. Bauonis, Supremiq; Senatus Belgici Præsidi, & Illustrissimi
ordinis aurei Valleris Cancellario, D. suo benignissimo:
Cornelius Ianfenius Hulstensis.

ONSTAT Amplissime Domine Præsides in pretio semper habitos eos qui graues quasdam breuesque sententias, siue ad recte de rebus iudicandum, siue ad mores formandos vel verbo protulerunt, vel scripto ediderunt. Nec mirum, cum nihil vtilius esse possit quam huiusmodi breuia elogia ob oculos semper habere proposita, quibus quid de quauis re sentiendum, quid quouis casu occurrente faciendum sit, mox mens hominis admoneatur. Mirata est olim hoc nomine antiquitas Hesiodum, Theognidem, Phocilidem; vt omittamus septem illos Græcia sapientes, ipsumque Socratem, qui præ his omnibus sapientissimus Apollinis oraculo iudicatus est, quorum sapienter grauitèrque dicta etiam hodie velut oracula quædam suspicimus. Si autem non immeritò istorum dicta & legimus & admiramur, multam eis vtilitatem, multumque fructum inesse non dubitantes, multò sanè magis nostri nobis Salomonis verè diuina oracula sunt requirenda, expendenda ac menti exprimenda, qui non Appollinis, sed Dei Opt. Max. oraculo sapientissimus pronunciatu est, non tantum eorum qui cum ipso vixerunt mortaliu, sed & omnium quotquot vel fuerunt vel futuri sunt. Dedi enim, inquit, tibi cor sapiens & intelligens in tantum, vt nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit. Cuius sapientia non tantum ipsa magnitudine, illorum longè superat sapientiam, sed & generis sui præstantia. Est enim & diuersi & præstantioris generis. Illorum enim sapientia in naturali recte rationis iudicio (quod in eis minus quam in alijs hominibus erat corruptum) constituta fuit. Huius verò nostri Philosophi sapientia, ex lege diuina, quæ certissima omnium tum credendorum, tum agendorum regula est, profluxit. Vnde necesse est, eam vt duplex consequatur præ eminentia, nempe & quod ab omni errore & vitio sit immunis, & quod viam ac rationem commonstret qua homo nunc Deo placeat, & aliquando ei coniunctus, verè sit semper fœlix atque beatus. Quorum neutrum illorum sapientia ascribi potest. Nam cum nequaquam diuino fidei lumine illustrati fuerint, in multis sunt hallucinati, & rationem tantum demonstrant, qua iuxta civilem politiam bene iusteque viuatur. Itaque istos quamlibet præclare Philosophantes, à sapientia quam profitebantur alienissimos fuisse constat, vt qui ne principium quidem sapientia nouerint. Initium enim, inquit noster, timor Domini. Excelluit hic noster Sapiens in parabolis proferendis, vt de eo dicat scriptura: Locutus est Salomon tria millia parabolas, & fuerunt carmina eius quinque millia. Ad quæ audienda, cum non tantum finitimæ quæque gentes ad eum confluerent, sed & à cunctis finibus terra plerique conuenirent, adeò vt inter cæteros etiam regina Saba ex vltimis orbis terminis adesset: an non & nos conuenit lubenter eum, adhuc nobiscum in parabolis scripto relictis loquentem, audire? Idq; eò magis quòd in eis tanta sit sententiarum varietas, vt ex eis ad quoduis argumentum tractandum facile rationes eæque efficacissima desumi possint, adeò vt nulla sit vel iustitia vel iniusti-

tie pars, quæ non hinc vel laudari vel vituperari queat, nulla hominis actio aut vita functio quæ non hinc commonstratur qualis esse debeat, ut ob id rectè quis dixerit vix esse inter sacros codices alium qui ad quidvis dicendum & persuadendum, atque ad conuersiones vulgares magis sit accommodus, quemadmodum vel ex D. Gregorio facile animaduerti potest, qui ad formandos hominum mores sapissime ex hoc libro testimonia petit. Rectè ergo etiam huic parabolarum Salomonis libro ea tribui possunt nomina, quæ à Græcis tribuuntur illi, qui ad huius imitationem postea conscriptus est libro, quem nos Ecclesiasticum vocamus, ut, scilicet, etiam iste dicatur, aut *πρωτότυπος*, hoc est eximius, præcipuus & præ cæteris eligendus: aut *πρωτότυπος*, quod omnium virtutum & morum materiam copiosè comprehendat. Quæ cum ita sint, mirari subinde mecum soleo nostram negligentiam qua diuinus ille liber qui sapientissimi Salomonis parabolas continet ita neglectus permanet, ut vix sint ex nostris qui in eum iusta ediderint commentaria, cum illum vel maximè requirere commentaria, etiam ipse titulus moneat. Siquidem parabolarum nomen, eorum quæ dicuntur obscuritatem declarat. Sunt enim qui sensum tantum literalem idque perfunctoriè satis sunt prosecuti: sunt rursus qui mysticæ tantum intelligentiæ explicandæ, idque in quibusdam duntaxat versibus incubuere. Deinde nostri ferè sic eam qua utimur lectionem Latinam interpretando tractarunt, ut nulla originalis linguæ ab eis habita sit ratio, sine qua nec quæ sit verior alicuius loci lectio, ubi varietas incidit, nec quis sit verior sensus ex multis qui legenti occurrunt, & apud commentatores reperiuntur, cognosci satis potest. Alij verò, nostra omnino non solum neglecta, sed & reiecta lectione, Hebraicam tantum exponunt literam, suam quisque sequendo versionem, Iudæicisque etiam expositionibus frequenter nimis inhaerentes & confidentes. Hæc apud me ferè perpendens, cum ex ordinaria professione aliquid mihi publicè ex sacris libris tractandum esset, operæpretium me facturum existimaui si prælectionibus publicis vtilissimum hunc librum illustrandum susciperem, vulgatamque nostram lectionem, quæ, quod tot sæculis recepta fuerit & vsitata atque iam decreto celeberrimi concilij Tridentini confirmata sit, meritò reijcienda non est, sed omnibus aliorum præferenda, sic tractarem ut semper ad originalia tum Græca, tum Hebræa respectus haberetur, isque potissimum sensus daretur qui cum ipso fonte maxime conueniret. Sic etiam literalem indicarem intelligentiam, quæ fundamentum est & basis sensus mystici, ut mysticam intelligentiam non negligeremus. Hanc enim semper iudicavi optimam & vtilissimam esse tractandi scripturas rationem, ut seruata vsitata latinis versione, accurata haberetur collatio ad linguas originales, quod per eas & veritas lectionis in codicum varietate deprehenderetur, & inter varias intelligentias quas nostra versio admittit, ea traderetur quæ cum fonte ipso vel consideret, vel vicinissimè accederet. Deinde ut ne solo vel literali vel mystico sensui tradendo opera daretur, sed ut prius literali sensu præiacto pro fundamento, solida postea mystici sensus perciperetur suauitas, repressa illa nimia, qua plerique abutuntur, mysticas intelligentias tractandi libertate, nullo subnixæ fundamento. Quare sit ut plerisque eorum tractationes ridiculæ fiant, non sine iniuria sanctissimarum scripturarum, in quibus explicandis temere quis ea utitur libertate, ut illa suis subiiciat cogitationibus & sine solida ratione id doceat in eis significari, quod à spiritu diuino, qui earum præcipuus est author, alienissimum sæpe est. Hanc enarrandi sacras literas rationem cum secuti essemus in hoc libro publicis lectionibus explicando, & intelligeremus studiosos plerosque efflagitare, ut in vtilitatem Christianæ reip. labor noster ederetur, non potui prætermittere, quandiu alia ratione Ecclesiæ Christi non possum inservire, quin illorum petitioni satisfacerem, secutus hunc nostrum sapientem in cuius persona dicitur: Sapientiam sine fictione didici, & sine inuidia communico, & honestatem illius non abscondo. Scio hæc tempora summopere requirere ut potissimum stylus exerceatur contra

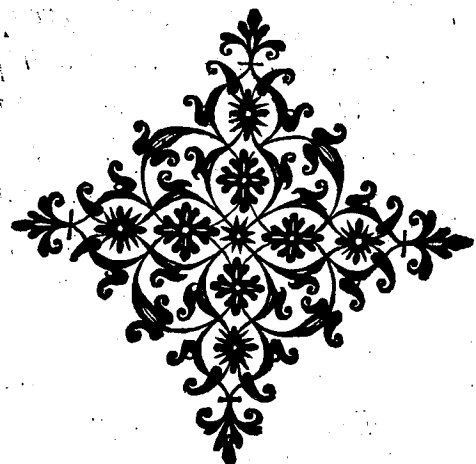
hereticos

hereticos in confutandis eorum erroribus, & stabilienda antiqua catholice fidei doctrina. Verùm cum istud à multis abunde hoc iam tempore præstitum sit, & naturali genio semper magis tractus sum ad solidam atque genuinam scripturarum tractationem, putavi magis sectandum id ad quod natura ducit, persuasus etiam nulla alia magis ratione aut trahendos errantes ad catholice nostræ matris gremium, aut confutandos eorum errores quam solida scripturarum explanatione, quam cum videant in quibusdam commentatoribus nostris desiderari, sit ut cum eorum commentarijs etiam fidem & religionem quam sectantur reijciant, & non satis firmam iudicent. Nec tamen hoc nostro labore aliorum commentarios reijcimus, sed ex omnibus aliorum qui ad manum erant & versionibus, & commentarijs, quod proposito nostro seruiret mutuati sumus, & inter alios potissimum, Rodolphi Bayni Cantabrigensis, viri & doctissimi & piissimi, ut ne quem sua fraudemus laude. Cuius Commentaria in hunc Prouerbiorum librum sufficere propemodum poterant, si non suam tantum Hebraicam versionem cum Rabinorum expositionibus commentario explicuisset, vsitata nostra lectione ferè præterita. Nec mihi pudendum duxi, aut illius aut aliorum laboribus & frui, & me adiutum profiteri, cum hoc demum modo optimè Commentaria conscribuntur, quando ad Diuus Hieronymus & aliorum imitationem quæ ab alijs bene dicta sunt congeruntur, adhibito iudicio, additis his quæ desiderari poterant. Nisi enim deprehendissemus non sufficere quæ in hunc librum conscripta sunt, à Beda, Lyrano, Glossa ordinaria, Dionysio Arboreo, Rodolpho denique & alijs, quorum Commentarijs vsi sumus, laboribus nostris istis omnino abstinuissimus. In quibus, etsi hoc potissimum egimus, ut nostram receptam lectionem illustrarem, restitueremus & ornarem, tamen frequenter ac propemodum semper meminimus aliarum ex Hebræo versionum: nonnunquam etiam Græcicæ lectionis quæ Septuaginta tribuitur interpretibus, earum item sensum explicantes, tum ut qui Hebræa legere volent etiam eorum intelligentiam hinc desumere queant, tum ut varios sensus qui in breuissimis hisce sententijs sæpe reconditi sunt, cum legentium vtilitate erueremus, tum maximè ut collatione facta cum aliorum versionibus & originali lingua, non solum quæ verior esset nostræ lectionis intelligentia ostenderemus, sed etiam declararem nostram lectionem cum Hebraica, ut vocant, veritate optimè conuenire, sicque eandem à multorum calumnia vindicarem qui illam asperrantur, quasi ab originali lingua planè dissentientem. Ceterum cum absolutis his nostris Commentatiunculis, viderem aliquem mihi ex more deligendum, cui illas consecrarem, & qui illarum patronus esse valeat, contra obtrectatorum quorundam iniurias, qui cum ipsi nihil præclarum aut volunt aut possunt præstare, aliorum factis semper detrahunt, mox mihi tua amplitudo occurrit, tanquam cui id præ omnibus deberetur, non solum quod summa sit tua in his nostris regionibus atque etiam externis, tum authoritas, tum celebritas, sed etiam quod & mihi meritò à tuo potissimum patrocinio sit pendendum, & huius libri argumentum eximie tuæ prudentiæ maxime congruat, qua ut prius semper, ita in superioris anni turbatione, sanis & sapientibus consilijs, hisce regionibus summa animi constantia adfuisisti: ut cum in extremis videbamur versari periculis, Dei singulari beneficio, magna ex parte restituti simus, spemque conceperimus, quod superest adhuc perficiendum tua illa matura, moderata, omnibusque nota prudentia, nisi eam nobis, iratus Dominus, præmaturè eripiat. Cui enim iustus hic liber, qui Sapientiam Salomonis Regis nobis exprimit, dedicandus est, cuius defensionem iustus potius concredendus, quam ei, cuius consilijs sentiunt se Reges iuuari, in quo velut speculo videre licet, quam vera sint, pleraque quæ in hoc libro dicuntur, quam vtilis, scilicet, sit Reipublicæ sapientum prudentia, experientia, & quæ ex his proficiuntur sana consilia, quam ad regna constabilienda plus valeant sapientia rectaque consilia, fortium viribus & armis. Ad cuius autem

EPISTOLA DEDICATORIA.

patrocinium ego potius confugiam, quàm eius, qui ut est ipse doctissimus, ita studijs promouendis valde intendit, ut declarat erectum ab ipso hoc anno institutum Louanij nouum Collegium? Nec ego sanè alium mihi patronum deligendum duxi quàm eum, cuius in me fauorem ut maximè requirere debeo, ita quoque sepius non obscure expertus sum. Solita ergo tua humanitate hunc nostrum laborem tuo honori & defensionis dicatum suscipe, quem si intellexerimus tuæ prudentiæ ac studiosis non displicere, breui spero (Deo donante) dabimus & in Ecclesiasticum commentaria, qui ut similis est cum hoc libro argumenti, ita non minùs imò multò magis requirit, & restitutionem lectionis, & illustrationem solidæ intelligentiæ, quò maiori cum fructu legi valeat. Bene vale Patrone Colendissime, nosq; qua soles beneuolentia prosequere.
 Louanij, ex maiori collegio Theologorum. 18. Octobris.
 Anno 1567.

PROEM

PROEMIVM IN PRO-
 VERBIA SALOMONIS.

Res esse Salomonis libros canonicos citra controuersia asserunt omnes, & Iudæi & Christiani. Prouerbia, scilicet, Ecclesiastè, & Canticum canticorum. Præter hos, alios duos, nempe qui liber Sapientiæ dicitur & Ecclesiasticus, Iudæi nec Salomonis esse agnoscunt, nec pro canonicis habent, ut sæpe testatur D. Hieronymus. Christiani verò & pro canonicis habent & Salomoni quandoque tribuunt. Nam & D. Cyprianus sumit testimonia ex his duobus libris velut sententias à Salomone prolatas. In Epistola enim ad Rogatianum, quæ est lib. 3. nona, probat ex Ecclesiastico tanquam ex Salomonis lib. sacerdotes esse honorandos. Sed & Salomon, inquit, in Spiritu Sancto constitutus, testatur & docet quæ sit sacerdotalis autoritas, & postea dicens, Ex tota anima tua time Deum & sacerdotes eius sanctifica, & iterum, honora Deum ex tota anima tua & honorifica sacerdotes eius. Sic & Sapientiæ librum D. Ambrosius aliquoties tribuit Salomoni. Nam sermone super Psal. 118. Quid sit scientia, inquit, doceat te Salomon, qui ait de Domino Deo nostro: Ipse dedit mihi eorum quæ sunt, cogitationem veram, pro quo nos legimus in cap. 70. Ipse dedit mihi horum, quæ sunt, scientiam veram. Quod quomodo sit accipiendum, monet D. August. lib. 2. de doctr. Christ. cap. 8. ubi recensens libros veteris Testamenti, tres tantum esse dicit Salomonis, Prouerbiorum, Ecclesiastè, Canticorum. Duo autem libri, inquit, quorum vnus Sapientiæ, & alius Ecclesiasticus inscribitur de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur. Idem habet lib. 17. de ciuit. Dei cap. 20. Nam de Ecclesiastico constat ex Prologo, quòd eum Iesus filius Sirach scripserit, quem se D. Hieron. in Prologo super libros Salomonis asserit Hebraicum reperisse, non Ecclesiasticum ut apud Latinos, sed Parabolas prænotatum, cui iuncti erant Ecclesiastè, & Canticum Canticorum, ut similitudinem Salomonis non solum numero librorum, sed etiam materialium genere cœquaret. Alterum dicit apud Hebræos non extare, quin & ipsum stylium Græcam eloquentiam redolere, & nonnullos scriptorum veterum affirmare illum esse Iudæi Philonis. Itaque tres tantum sunt libri qui verè sunt tribuendi Salomoni, de quibus quid scripserit D. Hieron. in comment. in Ecclesiast. dignum est annotatione. Cùm enim differuisset de tribus nominibus Salomonis. Is itaque, inquit, iuxta numerum vocabulorum tria volumina edidit, Prouerbia, Ecclesiastè, & Cantica Canticorum. In Prouerbiis paruulum docens, & quasi de officiis per sententiã erudiens, vnde & ad filium eius sermo crebrò repetitur. In Ecclesiastè verò maturæ virum ætatis instituens, ne quicquam in mundis rebus putet esse perpetuum, sed caduca & breuia vniuersa quæ cernimus. Ad extremum iam consummatum virum, & calcato sæculo præparatum in Cantico canticorum sponsi iungit amplexibus. Nisi enim priùs reliquerimus vitia, & pompis sæculi renuntiantes expeditos nos ad aduentum Christi parauerimus non possumus dicere, Osculetur me osculo oris sui. Hæc ille, insinuans, scilicet, pro triplici hominum statu, quod ad virtutem attinet, scilicet, insipientium, proficientium & perfectorum, tres etiam esse libros Salomonis, qui suo ordine singulis conueniant statibus. Quam obseruationem secutus vult etiam diligentius attendendum, quod per hos libros, authoris diuersus est titulus. In Prouerbiis enim, inquit, notatur, Prouerbia Salomonis, filij Dauid regis Israel. In Ecclesiastè verò, Verba Ecclesiastis filij Dauid regis Ierusalem. In Cantico autem Canticorum nec filius Dauid, nec rex Israel, siue Ierusalè, sed tantum Canticum canticorum Salomonis. Sicut enim Prouerbia quasi rudis institutio ad duodecim tribus, & ad totum pertinent Israel, & quomodo contemptus mundi non nisi metropolitæ conuenit, hoc est, habitatoribus Ierusalem, ita Canticum canticorum ad eos propriè facit mentionem qui tantum superna desiderant. Ad incipientes & proficientes, & paterna dignitas, & regni proprii meritò indicatur autoritas. Ad perfectos verò ubi non timore eruditur discipulus, sed amore filius, proprium nomen sufficit & æqualis magister est, & nescit se esse regem. Hæc ille. An autem hoc ordine scripserit Salomon quo conueniẽter ob causam dictam hi libri sunt positi, non satis conuenit. Nam cùm nostri ferè credant hoc ordine scriptos, Rabbinus contra sentiunt illum Canticum canticorum conscripsisse cùm adhuc

adhuc esset adolescens, Prouerbia cum iam grandis esset natu, ac ætate viuli, Ecclesiasten cum confenseret. Cuius rei coniecturam faciunt ex variis istorum operum inscriptionibus. Sed ut infirma est hæc coniectura, ita rationi magis congruit, ut quo ordine sunt positi, eodem conscripti sint. Nam, ut habet Hieronymus, haud procul ab hoc ordine doctrinarum, & philosophi sectatores suos erudiunt, ut primum Ethicam doceant, deinde physicam interpretentur, & quem in his profecisse perspexerint ad Theologiam usque perducant. Sed curiosum fuerit his diutius immorari, quemadmodum & illud inquirere, an Salomon ipse librum hunc conscripserit, an, ut alij volunt, ab alio conscriptus sit, qui ex variis sententiis & parabolis sparsim à Salomone prolatis, has collectas in unum librum redegerit. Certè principium magis testatur à Salomone conscriptum: quia nouem capitibus sermo est continuus sibi que coherens. Vt est, omnia sunt Salomonis, nisi forte vnum aut alterum caput: de quo postea. Nec tam à Salomonis nomine eius pedit autoritas, quam à Spiritu sancto, à quo hanc scripturam profectam esse, ut diuina potius sit habenda quam humana, non solum ex illo patet, quod à cuncto populo Dei, tam veteri quam nouo semper pro diuina sit habita, sed etiam quod ex hac Apostoli frequenter desumpserint testimonia. Hinc enim est quod Paulus habet 2. Corinth. 9. Hilarem datorem diligit Deus, sed secundum translationem Septuaginta. Hinc quod ad Hebr. 12. habet. Fili mi, noli negligere disciplinam domini, neque fatigeris cum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, castigat, &c. quod ipsam consolationem diuinam dicit loqui in scripturis tanquam filiis suis, & desumptum est ex huius cap. 3. Ad quem & in Apoca. cap. 3. alludit ipsemet Dominus, dicens: Ego quos diligo castigo. Ex hoc libro est quod & Iacobus, & Petrus citant: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Item quod est 1. Petri 4. Si iustus quidem vix saluabitur, impius & peccator ubi parebit? Quamuis etiam in his secuti sint Septuaginta. Item quod est 2. Petri 2. Canis reuersus ad suum vomitum. Sed & Isaias ex hoc libro testimonium mutuatus est, Nam ex istius cap. 1. habet in capite suo 59. Pedes eorum ad malum currunt, & festinant, ut effundant sanguinem. Quod & Paul. ad Rom. 3. ex viroque desumpsit. Sicut autem posteriores ex hoc testimonio desumpserunt, ita & ipse Salomon in hoc imitatus est eos libros qui diuina autoritate eminebant, nam & ex Iob quædam mutuatus est sicut & Dauid ipse, ut patebit in sequentibus: ut intelligamus diuinarum scripturarum inter se connexionem. Notandum & illud quod ad autoritatem facit huius libri, quod cum hunc, sicut & alios duos Salomonis, Hebræi qui canonem veteris testamenti in tres secant ordines, quorum primus continet Pentateuchum. 2. Prophetas. 3. Agiographa, ut patet ex Hieronymo in Prologo qui Galeatus dicitur, inter Agiographa computant. D. August. qui libros veteris Testamenti diuidit in duos ordines Historiales, scilicet, & Prophetales, ut patet lib. 2. de doctr. Christ. hunc librum cum duobus aliis ac libro Sapientie atque Ecclesiastico inter Propheticos numerat. Vnde & 17. de ciuit. Dei, cap. 20. ostendit & in hoc & in aliis omnibus iam dictis libris Prophetias contineri ad Christum & Ecclesiam pertinentes, quod quam verum sit in sequenti explanatione patebit. Quod autem attinet ad versionem qua vtimur, certum est eam non correspondere versioni Septuaginta, quæ ante D. Hieron. fuit usitata in Ecclesia, qua & Apostoli maximè vsi sunt, vnde & testimonia patrum siue Græcorum, siue Latinorum non respondent semper nostræ literæ. Certum iterum est D. Hieronymum primum ex Hebræo in linguam Latinam Prouerbia sicut & alia omnia veteris Testamenti vertisse. Atque omnino verisimile est hanc, qua nunc vtimur illius esse, quæ tamen sicut magis Hebræicæ conuenit veritati quam versio Septuaginta ita non semper ad amissum illi conuenit, sed frequenter in plerisque accedit ad versionem Septuaginta, eandemque sequitur. Etenim quoniam valdè recepta erat apud Græcos & Latinos, multum adhuc tunc tribuit D. Hieronymus nec ab ea omnino recedere potuit. His præmissis ad explanationem huius libri accedamus, si illud prius Lectorem admonuerimus, nos in his Commentariis, etsi sapius Hebræicæ lectionis mentionem faciamus, tamè pauca tantum verba

Hebræica inseruisse, cum ob alias causas, tum ne Lectorem Hebræicæ linguæ ignarum abstereremus ab eorum lectione. Oramus autem omnem benignum

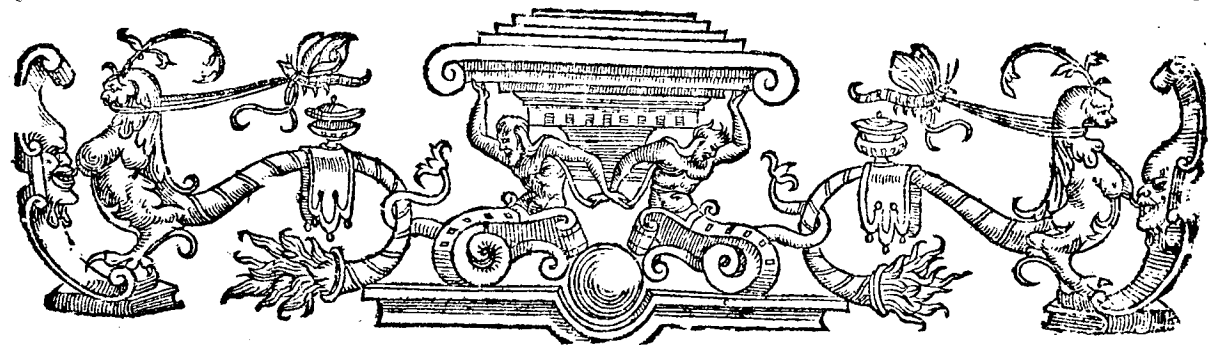
Lectorem, ut si quæ depræhendat quæ meritò improbanda

videatur, candidè admoneat, quò ea in altera

editione (si eam subsequi contingat)

corriganur.

COMMEN

COMMENTARIA IN PROVERBIA SALOMONIS.

CAPVT PRIMVM.

Parabola Salomonis filij Dauid, Regis Israel: ad sciendam sapientiam & disciplinam, ad intelligendum verba prudentia, & suscipiendam eruditionem doctrine, iustitiam & iudicium & equitatem, & datur parulis astutia, adolescenti scientia & intellectu.

HACTENVS pendet sententia, comprehendens titulum simul cum propositione, & fructuum insinuatione. Titulus est Parabola Salomonis, filij Dauid, Regis Israel, quæ Hebræorum more coherent cum reliquo contextu. Nomen parabola libri materiam indicat. Circa quod nomen notandum apud nos librum hunc duobus vocari nominibus. Parabola scilicet & Prouerbia. Nomen parabole respondet nomini Hebraico מִשְׁלֵּה מִשְׁלֵּה Misse, quod propriè significat similitudines, sicut & nomen Parabola, quod Græcum est à verbo παραβάλλω, quod est comparo. Nomen prouerbij respondet dictioni Græcè παροιμία, quam hoc loco vertunt 70. quamuis propriè non sit idem Paræmia vel prouerbum, & parabola, vel מִשְׁלֵּה Misse. Si quidem Parabola dicuntur similitudines vel similia, cum scilicet vnum alteri expressè comparatur, vel cum vnum sub altero propter similitudinem insinuat, quemadmodum obseruare est in parabolis Euangelicis. Paræmia verò vel prouerbum propriè est quod Adagiū dicimus. Comune scilicet & antiquè aliquod dictum, & sententia, quæ in ore omnium versatur, quemadmodum & D. Basilius annotauit scribens in initium istud Prouerbum. Veruntamen dictiones istæ sepe in scripturis confunduntur, & nomen Parabola pro Paræmiis, & nomen Paræmiæ pro parabolis sæpè accipitur, & vtrunq; etiam extra propriam suam significationem. Nam apud Ioanem dicitur, Hoc Prouerbum dixit eis Iesus. Vbi prouerbum, & ut est Græcis paræmia, accipitur pro parabolico sermone, quo prius vsus est dominus. similiter & Ioannis 16. Hæc in prouerbiis locutus sum vobis, venit hora cū iam non loquar in prouerbiis vobis, &c. Vbi nec accipitur in propria sua significatione, nec pro parabolis propriè dictis, sed pro sermone utili, obscuro tamè, quemadmodum doctè annotauit D. Basilius, sic hoc loco scribens. Prouerbiorū vox, apud Græcos παροιμία, extra scripturæ usum de sermonibus vulgarioribus vsurpatur, & de his quæ in viis plerumque

dicuntur. *δῆμος* enim apud externos via nominatur. Vnde etiam paræmiæ diffiniunt verbum ad viam vulgi vsu tritum, & quod à paucis ad similia plura transsumi potest. Apud nos autem paræmia est sermo vtilis, cū moderata obscuritate editus, multam quidem per se vtilitatem completens, multam etiam in profundo intelligentiam occultans. Hæc ille. In qua significatione etiam nomen Parabola sæpè accipitur in scripturis, ut cum dicitur in Psalmis, Inclinabo in parabolam aurem meam, aperiam in Psalterio propositionem meam, ubi pro propositionem Græcis est, πρόβλημα, problema. Parabolam ergo vocat problema, hoc est, dubium & perplexum sermonem. Itaque cum hæc nomina Misse, prouerbia & parabola huic libro tribuuntur, in ea exceptione impropria sunt accipienda, ut significant sententias graues, vtilis, sed obscuriores, quamuis in hoc libro pleræque sunt veri nominis & paræmiæ & parabole, hoc est, adagia & similitudines. Multa enim sunt quæ sine comparatione dicuntur. Sed quoniam quæ dicuntur per parabolas aut prouerbia propriè dicta, sunt occulta, nec facile cuius patient, factum est ut omnes sententiæ graues his nominibus vocarentur. Quæ proprio nomine Græcè dicuntur, γνῶμαι, Latine sententiæ. vnde quidam hic vertunt, Sententiæ Salomonis. Verum magis conuenit Parabolæ nomen, quod non simpliciter tantum sunt sententiæ, sed & mystici sæpè lateant sensus sub cortice literæ, & præter literalem sensum, aliud etiam quid grauius & spiritalius significetur, ut omnia penè etiam veri nominis parabola inueniantur. Et hæc de nomine parabola. Nomen suum author apponit, dicens Salomonis, vnde constat ipsum libri huius authorem esse, quamquam sint qui putent eum non per se hæc scripsisse, sed ab aliis conscripta, qui ex ore eius exceperunt. De quo non nihil postea circa caput 25. Hic autem notandum quod inter Hebræos scriptores, Salomon inuenitur primus qui suo libro titulum proprii nominis ascripsit, quem postea imitati sunt Prophetæ posteriores, Esaias, Hieremias, &c. Quod sanè non parum facit ad stabiliendam libri autoritatem. Adit filij Dauid, quod non solum facit pro more Iudæorum, qui nomini proprio semper nomen patris adscribunt vice cognominis, sed & ad authoris dignitatem & operis commendationem pertinet, nepe quod talis viri fuerit filius sapiens, scilicet sapiētis.

in fine Prouerb.

a

Eodem

2 Eodē spectat quod addit Regis Israel, quod quāuis possit etiam referri ad Dauidem, magis tamē secundum distinctionem Hebraicā referendum est ad Salomonē, qui & ipse fuit Rex totius populi Israelitici. Et hactenus de titulo. Quē sequitur demonstrat, & ad quē hęc scripta sunt finē, quāvis horum utilitas, & quibus hęc scripta sint.

Ad sciendam inquit sapientiam & disciplinam, &c. Vbi pro absoluenda sententia aliquid est subaudiendum, hoc modo, Hęc sunt Parabolę Salomonis cōscriptę & editę, ad sciendā sapiētiam, &c. Longa est congeries in propositione fructuum, quos promittit his qui hęc pręcepta seu sententias audiunt. Quę quidem congeries est quoddā & huius libri & totius scripturę sacrę encomiū, insinuans absolutam sapientiam hinc colligi posse. Quali congerie & Paulus de scriptura sacra, dixit: Omnis scriptura diuinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendū, ad erudiendum in iustitia, ut perfectas sit homo Dei ad omne opus bonum instructus: Ita & hic sapiens non habuit dicere: Ad sciendam sapiētiam, quamuis in ea omnia contineantur quę sequuntur, sed adiecit disciplinam, hoc est eruditionem, intelligentiam, astutiā, scientiam & intellectum, ut significaret parabolas has valere ad perfectam sapiētiam, & valere ad docendū, & ad corripiendū, & ad erudiendum, proinde, nec est valde exacta singularum partium & dictionum inquirenda distinctio, cum sapiētia, sicut de ea Sapiēs loquitur, non sit distincta ab intelligentia, prudentia, scientia & disciplina, sed hęc omnia comprehendat. Vocabulum autem disciplina quod ferē responderet dictioni Gręcę παιδεία, & Hebraicę מוסר Musar, cum apud Latinos propriē tātum significet eruditionem & institutionem, tamen in sacris nūc hoc significat, nunc castigationem, sicut dicitio Gręca & Hebręa, utrunq; significat.

Hebr. 17. Pro castigatione enim sępē inferius ponitur, & apud Paulum ad Hebręos. Omnis quidem disciplina in pręsenti videtur non esse gaudij, sed męroris, &c. Hoc loco cū rectē accipiatur pro eruditiōe, sicut mox vertit interpres, potest etiā accipi secundū Hebręos pro castigatione & correctione mōrum. Et si quis harum dictionum particularē distinctionem requirat, sapiētia referri potest ad perfectos, disciplina autem ad imperfectos. Iam quod sequitur, *Ad intelligendum verba prudentię*, referri potest ad sapiētiam quę per verba prudentię percipitur, & quod dicitur, *ad insciendā eruditionem doctrinā*, pertinebit ad disciplinā. Cęterū sapiētia quę toto hoc libro & in scripturis sacris cōmendatur tantopere, lōgē est alia quā de qua Philosophi loquuntur & p quā apud vulgus quidā dicuntur sapiētes. Non enim hęc consistit in multa rerum naturalium & rerum gestarum cognitione, aut in subtili argumentorū collectione, aut in prudenti rerum gerendarum dispositione, iuxta naturalis rationis dictamen, aut in artificiosa operum perfectione: sed in cognitione eorū quę & de Deo vero credenda sunt, & secundum eius voluntatem faciēda sunt, ad eum finem ut aliquando eo fruamur, & in eo beati simus. Hęc est enim sola verē sapiētia, quę tamen non consistit solum in cognitione horum, sed & in affectione pia erga illa. Sic hac enim non vocatur quis in scripturis sacris sapiens, sed insipiens & stultus. Et quis queso stultior eo qui cum rectam videat viam & agnoscat, eam

tamen ingredi nolit, sed prę ea, deuia eligat per quę in foueam aut in latronum manus abducatur. Sic & de scientia loquitur Ioannes, dicens: *Qui dicit se nosse Deum, & mandata eius nō custodit, mendax est, & veritas in eo non est.* Atque quo insinuaret se Sapiens loqui de huiusmodi sapiētia, quę consistit in rectē viuendo, postquam dixisset, ad intelligenda verba prudentię, & suscipiendam eruditionem doctrinę, subiicit iustitiā, iudicium & æquitatem, significās se loqui de ea sapiētia quę in illis virtutibus consistit, in quibus omnis virtus comprehenditur. Omnis enim virtus iustitia est, iudicium & æquitas, quę nomina eodem recidunt. Congeruntur autē pro Hebręorū more ad perfectionem indicandā. Iustitia enim est omne opus bonū, quia hoc iustum est fieri. Idem est iudicium, quia illud recta ratio & lex diuina faciendum decernit. Æquitas est & rectitudo, quia rectę rationi consonum. Coniunguntur frequenter in scripturis duo illa iustitia & iudiciū, per quę quid significetur hic insinuat, dum additur æquitatem, vel ut habent Hebręa pluraliter rectitudines, hoc est, ea quę recta sunt. Cęterum illorum duorum alterum est mētis decernentis quod iustū est: alterum est voluntatis conformantis se in operatione cum recto iudicio mentis. Vnde Ambrosius super illud: *Feci iudicium & iustitiam*, sermone 16. in Psalmum 118. Iudicij, inquit, finis est iustitia. In iudicio est veritatis custodia, in iustitia fructus æquitatis. Et Augustinus in Psalmū 105. super illud Beati qui custodiunt iudicium & faciunt iustitiam in omni tēpore. Amat inquit, scriptura illa duo simul ponere. Et fortasse propter vicinitatem significationis etiā alterum pro altero poni potest, vel iudiciū p iustitiā, vel iustitiā pro iudicio, tamen si propriē dicatur aliquid interesse non dubito, ut iudiciū custodire dicatur, qui rectē iudicat, iustitiā verō facere qui agit. Hęc ille. Itaque hęc duo coniuncta significant, nec satis esse rectē iudicare, nec satis esse quod rectum est agere, sed necessum esse ut & quod rectē iudicamus, rectē agam⁹ & quod rectum est, cum iudicio agamus.

Indicat autē Sapiēs & quib. potissimū hęc scribatur, cū subdit, ut detur paruulis astutia vbi pro paruulis dicitio est Hebraica פתאים Pethaim, a suadendo & pelliciēdo dicta, quę hoc libro sępius occurrit, & ferē in malā partem, pro his qui facillē suasionibus ducuntur, hoc est, pro rudibus & imperitis. Pro quo Septuaginta sępē vertunt ἀνακός, quemadmodum & hoc loco. vnde noster quamuis hic verterit paruulis, aliquando postea vertit innocēs, ut annotabitur inferius. Itaq; paruuli hic dicuntur non tam qui ætate sunt paruuli, quā qui sensu & iudicio, quales etiam sunt qui ætate sunt paruuli. vnde & subditur, Et adulescenti, vel ut habent Hebręa, iuueni & puero, sciētia & intellectus. Imperitis enim & facillē per sua sibilibus necessaria est astutia, hoc est circumspectio, ne facillē decipiātur, incautis enim cōuenit cautio. Iuuenibus autem scientia & intelligentia, ne ignorātia pereant, quę illis inest propter inexperientiam.

Audiens sapiens sapientior erit & intelligens gubernacula possidebit. Animaduerter parabolam & interpretationis verba sapientum & enigmata eorum.

DVobis modis intelligi possunt hęc subiuncta superiori proœmio. Altero ut indicetur hic qualis debeat esse horum auditor, & qui sunt

sunt hanc doctrinam sunt suscepturi, nempe qui sapiunt, hoc est qui per timorem Dei suam insipientiam deponere incōperūt. nā vt postea dicitur, Stulti sapientiam despiciunt. Qui ergo sapit, is, hanc doctrinam audiet, non aure tantum corporis, sed etiam mentis, eam recipiendo & amplexādo, sic quę magis magisq; reddetur sapiens. Nec his obuiat quod mox suprā dixerat, hęc tradi vt detur imperitis & iuuenibus scientia. Nam illis non proficiet nisi sapere incipiant. Altero modo & melius intelligitur hęc subiuncta, vt ne, quia dixit, vt detur paruulis astutia, viderentur hęc parabolę tantum prodesse posse illis imperitis & iuuenibus, sed ex eis etiam sapientes posse non paruum percipere utilitatem, quamuis prima ratio habeatur eorum qui maximē indigent sapiētia. Sapiens, inquit, si audiat has parabolę, ita vt animū eis accommodet, & ipse hinc percipiet cōmodum, sapientior enim euadet. Et qui intelligens est, si audiat has, possidebit, hoc est, acquirere & obtinebit per has gubernacula, hoc est, rationes gubernandi & consilia, per quę & seipsum in omnibus agendis, & alios rectē gubernare poterit, sibi & aliis bene in omnib. cōsulēs. Dicitio enim Hebraica hoc loco posita propria cōsilia significat, pro qua Septuaginta & hoc loco & aliquoties postea verterūt κυβερνήσις, quos sequutus noster vertit gubernacula, qđ metaphoricē accipiendū est pro consiliis quibus res gerēdas moderatur viri prudentes, vt clauo nauē dirigit naucleus. Significat ergo hoc consecuturū ex his parabolis eum qui intellectu pręditus est, quod ex his discet consilia quę sibi & aliis suppeditabit ad gubernandum actiones. Insuper si hęc audiat, animaduertet parabolam & interpretationē, quia ei dabitur occasio pressē cogitandi de sentētiis seriis & grauib. & inuestigandi atque inueniendi earum sensum & interpretationem. Et vt significaret quid parabolę nomine intelligat, subiicit: verba sapientum & enigmata eorum, hoc est obscura & perplexa eorum dicta. Quę scilicet & in hoc libro congesta sunt, & quę etiam si hic non cōtineatur, facilius ex istis intelligi a sapientibus poterūt. Hactenus ergo duplex huius libri utilitas insinuata est, nempe vt insipientes hinc suscipiant sapientiam, & vt sapientes, hoc est, qui vel omnino sunt sapientes, & qui habentur sapientes, addant sibi ampliorē sapiētiam, Et illi quidē fiant ex imperitis astuti, scientes & intelligentes, hi verō fiant boni consultores, & abstrusas etiam quāsq; sententias penetrent & intelligant.

Timor Domini principium sapientię, & sapiētiam atque doctrinam stulti despiciunt.

PRIUSquam sapiētiam quam promisit tradere incipiat, hunc versum pręmittit, quo significat qui sint Sapiētia capaces, qui non, & quę sit sapiētia origo. Sic & Sapiens Eccl. 1. post cōmendationem sapiētia statim subiicit eximiam commendationem timoris domini, inter cętera etiam dicēs, quod hic dicitur: Initium sapiētia, timor domini. Quę sententia sicut post Salomonē ab Ecclesiastico est repetita, ita & ante Salomonē prolata est a Dauide Psal. 110. vbi legimus initium sapiētia timor domini. Cum ergo tā celebris sit hęc sentētia, diligenter inquirenda est eius intelligentia. Ad quā quo melius perueniamus, tractāda est duplex difficultas quę circa eā occurrit. Primo. n. quærari pōt, quomodo timor

Ian. in Prouerb.

Dei dicatur initium sapiētia, cum ipse timor Dei ab ipsa proficiatur sapiētia, vt quę timorem Dei in primis doceat. Ipsa verō sapiētia generetur ex principiis fidei & pręceptis diuinis, ita vt potius fides videatur dicenda principium sapiētia: iuxta illud: Nisi credideritis, non intelligetis. Secundo quomodo in prędictis scripturis timor Dei dicitur esse tantum initium sapiētia, cum Iob 28. dicatur: Ecce timor domini, ipsa est sapiētia. Et Ecclesia. 1. Plenitudo sapiētia est timere Deum. Item: Corona sapiētia timor Domini. Et sapiētia & disciplina timor domini. Item c. 19. Omnis sapiētia timor domini. Imo & c. 25. pręfertur sapiētia, cum dicitur: Quam magnus qui inuenit sapiētiam, sed non est super timorem Dominum. Timor domini super omnia se superposuit. D. Thomas tractans has difficultates secūda secundā q. 19. art. 7. quod ad priorem attinet, ait initium sapiētia dupliciter aliquid dici posse. Aut quia est initium eius secundū essentiam ipsius, hoc est, vnde trahat suam originē & esse. Aut quia est initium eius secundum eius effectum, hoc est, id vnde primō incipit sapiētia operari, est quę in homine primus sapiētia effectus. Et priori quidem modo, fidem ait esse initium sapiētia, hoc est cognitionis Dei. Posteriori verō modo timorem Dei esse initium sapiētia, quia hic est primus cognitionis Dei effectus. Nō multum huic dissimile est quod quidam intelligunt, cum hic dicitur: Principium sapiētia timor Dñi, tradi primum sapiētia pręceptum, vt sit sensus: hoc in primis sapiētia de qua loquor, exigit, vt quis timeat dñm. Ad posteriorē difficultatem dicit timorem Dei sic dici esse ipsam sapiētiam, quomodo radix in virtute dicitur esse tota arbor, quia & de timore dicitur Ecclesiastici 1. Radix sapiētia est timere Deum. Verum hęc explicādi rationes non videntur scripturis conuenire. Omnino enim videtur prędictis sententiis nō significari vnde sapiētia in nobis incipiat operari, sed vnde oriatur, sicut illa sentētia satis ostendit. Radix sapiētia est timere Deum. Et cū hic subiicitur, sapiētiam atque doctrinā stulti despiciunt, significat stultos ideo non esse capaces sapiētia, quod vacui sint timore Dei, timentes autem dominum, per timorē illum fieri sapiētia capaces. Notandum ergo quod suprā dictum est sapientē hic non loqui de sapiētia vt tantū in se includat cognitionem Dei rerumq; agendarum, sed vt in se includat cognitionem huiusmodi simul cum pia voluntatis affectione erga Deum & quę Dei sunt. Huiusmodi sapiētia, timor domini est principium, quia timor Dei & facit vt serio accommodemus animum nostrum ad sciendum quę Dei sunt, & facit vt incipiam⁹ illis affici eaq; eligere, approbare, & opere perficere. Intelligit autem D. Augustinus istud dictum de timore seruilis, quem admodum patet pręter alia loca, ex cōmentario eius in epistolam Ioannis tractatu 9. vbi explicās illud: perfecta charitas, foras mittit timorem. Ergo, inquit, incipiat timor, quia initium sapiētia timor domini. Timor quasi locum pręparat charitati. Cum autē cępit charitas habitare, pellitur timor, qui ei pręparauit locū. Sicut videmus per setam introduci linū, quando aliquid sinitur, &c. Verum istud non cōuenit ei quod dicitur Ecclesiastici 1. Plenitudo sapiētia timere Deum. Itaque notandum secundō, quod dum scriptura tantopere cōmēdat timorē domini in variis locis,

nomine timoris non simpliciter significatur metus ille, quo homo in seipso concutitur, & spei quodammodo opponitur, sed simul cum hoc metu malum aliquod respiciente, omnis reuerentia Dei qua fit ut homo Dei maiestatem habes præ oculis, illum magni facit, illi submissè se subiicit, illi morem in omnibus gerere studet, cauens studiose ne illum offendat. Vnde Septuaginta frequenter pro ea dictione Hebraica quæ timorem significat, vertunt *ἡεοσβεία*, vel *διδασκαλία*. Nam prædicto loco Iob, Græca habent *ἡεοσβεία*. Vnde Aug. variis locis, legit, Ecce pietas ipsa est sapientia, ut de spiritu & litera c. 11. Et de Trinitate li. 12. c. 14. Nam libro de spiritu & litera sic habet. Pietatem dico quæ Græci *ἡεοσβεία* vocat. Ipsa quippe commendata est, cum dictum est homini, quod in libro Iob legitur, Ecce pietas est sapientia. Et hoc loco apud Salomonem non est *φόβος*, hoc est timor, sed *διδασκαλία* *ἡεοσβεία*, hoc est pietas in Deum, quemadmodum & Esai. 11. ubi nos legimus, spiritus scientiæ & pietatis, Græcis est *διδασκαλία*, cum sit eadem dictione Hebræis, quæ hoc loco ponitur, quamuis mox eandem dictionem septuaginta verterunt *φόβος* quos noster secutus etiam vertit. Et implebit eum spiritus timoris domini. Quibus consideratis quidam existimauerunt non tam verendum fuisse in prædictis locis: Initium & principium sapientiæ, quæ primitias, ut significetur præcipuam sapientiæ partem esse timorem domini. Dicitio enim Hebraica *Rescith*, hic posita non tantum significat principium, sed primitias & præcipua quæq; in rebus. Hoc enim nomine semper vitur scriptura Mosaica cum iubet primitias frugum Deo offerre. Eadem est 1. Reg. 15. cum dicit Saul: Tulit populus de præda oves & boues primitias eorum quæ cæsa sunt, hoc est præcipua quæq; & electa ex eis. Sed & dicitio Græca quæ his locis ponitur *ἀρχή*, non tantum significat principium, sed & principatum, quomodo accipitur Psal. 109. ubi noster vertit: Tecum principium. Nam ex Hebræo patet principium pro principatu accipi debere. Ita ergo hic sensus esse possit, Timorem domini præcipuam esse partem sapientiæ & primas partes atque principatum tenere in sapientia. Timor enim Dei sic generaliter acceptus ut diximus, per omnes sapientiæ partes se miscet. Nā ut habet Paulus: Pietas ad omnia utilis est. Itaque mirum non est si timor Dei ut pietatem erga Deum & reuerentiam significat, dicatur esse ipsa sapientia, plenitudo sapientiæ, & corona sapientiæ. Quamuis etiam verum sit, ipsum non solum ratione illius metusquem includit, quo malum aliquod respicitur quod à Deo nobis potest obuenire, sed etiam quatenus significat reuerentiā ipsum esse principium seu initium sapientiæ, sicut & radix sapientiæ dicitur timere Deum, sed tale principium quod cum sapientia quam introducit & ingenerat, permanet, & cum ea semper magis perficitur, eamque magis perficit. Nec multum dissimile prædictis est quod Beda in hunc locum scribens, timorem seruilem dicit principium esse sapientiæ, timorem verò filialem, qui ferè coincidit cum reuerentia & pietate, esse consummationem & perfectionem sapientiæ, quia duo isti timores partes sunt timoris quem scriptura prædicat & commendat. Nam cum dicitur infra c. 9. Principium sapientiæ timor domini, non est iam illo loco dicitio *רֵשֶׁת* *Rescith* hic posita, sed *תְּחִלָּתָהּ* *Thechillath*, quæ initium proprie signi-

ficat. Dicit ergo hoc loco timorem Dei esse principium sapientiæ, & ut habent Hebræa scientiæ, significas timorem Dei debere adesse his qui percipiuntur sunt sapientiam, de qua loquitur. E regione cuius dicit stultos, hoc est, qui timore Dei sunt vacui despiciere sapientiam & doctrinam. Coniungit autem sapientiam cum sapientia, doctrinā & disciplinā & eruditionem pro quibus tribus est Hebræis & Græcis eadē dicitio, ut intelligamus sapientiam percipi non posse nisi quis doceatur & erudiat. Stulti ergo quia sapientiam despiciunt, despiciunt & doctrinam qua ad sapientiam peruenire possent. Docet ergo prior huius sententiæ pars sapientiam, de qua loquitur non consistere in multarum rerum cognitione, nec multo studio ac librorum multorum lectione parari, sed timore Dei, ac tum demum incipere nos sapere cum incipimus Deum timere.

Audi fili mi disciplinam patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ, ut addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo.

Quæ hætenus habita sunt, proemij loco præmissa sunt, in quibus significatum est & quid hoc libro contineatur, & quis author eius, & ad quem fructum, item quibus hæc sunt scripta, & quales esse debeant qui hinc fructum sint reportaturi. Hic iam primum tradit præceptum, quo monet parentes audiendos. Quoniam enim iuuentutem potissimum in principio suscipit instituentem, & huius institutio recta maxime pedit à parentum doctrina, qui ab incunabulis eos formare debet, idè rectè hinc auspicatur quod sine horum institutione & doctrina, nec timorè Dei, qui principium est sapientiæ, nec quiduis aliud ad sapientiam pertinens possint intelligere. Alloquitur autem vnumquemque tanquam pater blandè semper inculcans illud, fili mi, quo ostendat se paterno animo hæc tradere doctrinā, atque ex animo nihil desiderare quam vniuscuiusque salutem, sicque ad suscipiendam lubentius hanc doctrinam quisque inuitetur. Audi, inquit, disciplinam patris tui, quasi dicat: Quandoquidem per disciplinam & eruditionem oportet ad sapientiam peruenire (nemo enim nascitur sapiens) parètum eruditio & doctrina ante omnia filiis est audienda, tum quod hoc munus præcipue ad parentes pertineat, tum quod nemo eo munere melius fungi poterit, ut qui filiorum salutem maxime ament & exoptent. Vnde etiam consequitur tanto grauius esse filiorum peccatum, si parentum doctrinam audire & recipere nolint, ut qui hac re maxime faciant contra primum secundæ tabulæ præceptum de honorandis parentibus. Quamuis autem de patre dicat, Audi disciplinam patris: de matre, ne dimittas legem matris: Vtrumque tamen ad vtrumque parentem est referendum, quasi dixisset, Audi disciplinam patris & matris, & ne dimittas eorum legem. Diuisio enim illa tantum fit ex elegantia pro more Hebraico, qui in multis versibus, tum huius libri, tum Psalmorum est obseruandus. Prius autem dicit: Audi disciplinam & postea ne dimittas legem, quia prius oportet audire & recipere, ac deinde quod auditum & receptum est, retinere, nec obquamuis occurrerem causam & seductionem de relinquere. Vnde Hebræa habent: Ne proicias & abiicias, & ne eradices legem, quam scilicet mater multo labore in animo tuo plantauit, ne sinas illam eradicari. Quo autem ad audiendam

parentum disciplinam filios adducat, fructum subiicit hinc consecuturum. Ut, inquit, addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo. Vbi quidam metaphoram sumptam putant, à puerilibus ornamentis, quibus ætas puerilis gaudet, nempe coronis & torquibus, quibus rebus, oculis vulgi commendari solent ut ætatem eam cui loquitur eis rebus quibus delectatur magis inuitet ad obedientiam. Per gratiam enim rectè intelligitur corona quæ caput ornat, vnde 70. verterunt, *στέφανον χαρῆτος*, coronam gratiarum. Itaque significatur per obedientiam parentibus exhibitam, filios consecuturos apud homines gratiam & fauorem, ita ut eos libèter omnes aspiciant omnemque complectantur & magni faciant veluti corona & torque ornatos. Vel consecuturos à Deo magna gratiarum dona, quasi si donarentur corona & torque pretiosis, prosperitatem scilicet, bonam famam, diuitias, longam vitam, prudentiam, quemadmodum postea latius explicat. Sic Ecclesiastici tertio. In opere & sermone honora patrem tuum, ut superueniat tibi benedictio à Deo, vel ut habent Græca, *ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων* ab hominibus. Item: Quam malæ famæ est qui derelinquit patrem, & est maledictus qui exasperat matrem. Alij metaphoram dictam esse volunt ab ornamentis regum & victorū, ut significetur filios qui parentum monita sequuntur, peruenturos ad insignes honores. Quod frequenter in eis etiam temporaliter impletur, & spiritaliter semper perficitur in eis apud Deum, à quo & in hac vita multis charismatum donis ornantur, tum in mente, quæ est quasi caput hanc vitam velut reges & victores coronantur in cælis, cum illis implebitur illud Sapientiæ. Accipient regnum decoris, & diadema speciei de manu domini. Ceterum quod ad literam hic dicitur de parentibus corporalibus, iuxta mysticum sensum, intelligendum similiter est de spiritualibus, nempe patre cælesti & matre spirituali, ecclesia, ut intelligamus hic omnes qui sapientiæ filij censeri volunt, moneri, ut & disciplinam patris cælestis libenter audiant, & interim tamen non negligant nec dimittant legem, præcepta ac constitutiones Ecclesiæ, quæ eos Deo per Euangelium & baptismum generauit.

Eccle. 3.

Eccl. 5.

Matth. 23.

Fili mi, si te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis. Si autem uiderint te in nobiscum insidiamur sequuntur, abscondamus renascentiam contra insontem frustra, deglutiamus eum sicut infernus uiuentem & integrum quasi descendente in lacum. Omnem pretiosam substantiam reperiemus, implebimus nostras domos spoliis. Sortem mitte nobiscum, marsupium ueni si omnium nostrum. Fili mi, ne ambules cum eis, prohibe pedem tuum à semitis eorum: Pedes enim illorum ad malum currunt, & festinant, ut effundant sanguinem.

Conuenienti ordine postquam monuit parentes audiendos, subiicit cauendos seductores, à quibus iuuenili maxime ætati, ut pote rerum inexperta, & quæ ad mala ex sese maxime prona est summum est periculum. Solent enim ab his in quibus domi, benè sunt instituti iuuenes, prauis illi consiliarij & seductores foris eos abducere, contrarij his quæ parentes instillauerunt suggerendo: Præmunit ergo suum filium Sapiens dicens, Fili mi, si te peccatores lactauerint, hoc est, blandis verbis atque promissis allexerint ad se, ne acquiescas eis consentiendo eis. Et ut efficacius deterretet à consensu illorum, proponit exemplum de latronibus & sicariis, qui publicas ob-

sident vias, prædantur, & stragulant homines innocentes, quales maxime solent alios allicere ad sui consortium quo fortiores sint & facilius efficiant quod moluntur. Hoc inquam, exemplum eorum qui pessima suadet & suggerunt propo- nunt, ut ostendat quam impia audeant homines impij suggerere, quodque ad hæc tam impia tandem reuoluerentur qui impiis aurem præbere cœperint desertis parentum monitis. Ex paruis enim ad hæc maxima perueniri solet. Ostendit item in oratione pessimorum istorum hominum qualibus & quam efficacibus rationibus uti soleant, ut imperitos iuuenes facilius pelliciant ad malum. Primum enim significant id ad quod inuitant fore secretum, nam pudore & verecundia cohibentur iuuenes à flagitiis. Insidiamur, inquit, sanguini, hoc est, vitæ hominum, abscondamus tendiculas, hoc est, insidias & laqueos contra insontem, hoc est, eum qui nos non læsit, & proinde sibi à nobis non cauebit: abscondamus inquam frustra, hoc est, præter eius meritum, aut impunè. Deinde significant id ad quod inuitant fore facile, nam difficultas multos deterret à vitis. Deglutiamus, inquit, eum sicut infernus uiuentem, & integrum quasi descendente in lacum. Quibus verbis inuitant ad perdendum homines simplices & rectos (qui facile decipiuntur) subito & penitus, ita ut eorum nihil superfit, aut appareat. Videri autem potest esse allusio ad historiam de Dathan & Abyron, qui uiui cum omnibus suis rebus absorpti sunt in lacu inferni subito, & summa cum facilitate. Ad quam historiam allusit Psalmista dicens: Descendant in infernum uiuentes. Aut cum dicitur: Deglutiamus eum, sicut infernus uiuentem, non significat infernum absorbere homines quadiu sunt in vita, sed quod absorbeat per mortem eos qui vixerunt. Itaque sensus erit: Totum eum sicuti est, subito per instantem mortem absorbeamus, hoc est, de vita tollamus sicut infernus, hoc est, mors & sepulchrum (nam & hoc significat dicitio Hebræa) absorbet subito & minimo negotio de terra totum hominem uiuentem. Et hominem integrum, hoc est, rectum deglutiamus, quasi qui descendat in lacum mortis & sepulchri. Tertia persuadendi ratio est ex lucro quod multum lactare solet iuuenes, vnde subiungunt: Omnem pretiosam substantiam reperiemus, implebimus domos nostras spoliis, quæ scilicet auferemus nullo resistente, sublatis illis quorum erant illa bona. Quasi dicant: Modico negotio & via compendiosa diuitias nobis comparabimus, ad quas alij vix magnis perueniunt laboribus. His præmissis rationibus ad inducendum constructis, concludunt: Sortem mitte nobiscum hoc est, committe te nobiscum fortunæ, experiamur communem fortunæ aleam, ut & vni sit omnium nostrum marsupium, hoc est, commune sit lucrum, quod diripiendo consequemur. Quibus verbis & quartam ad persuadendum rationem inducunt, dum qui veluti duces futuri sunt, & in flagitiis huiusmodi assuefacti, ita ut suo iure primas simul & maiores partes vendicare possent in præda, æqualitatem in omnibus permittunt, & prædæ communionem. Efficacior erit tota hæc oratio, quæ quatuor complectitur partes & rationes, si omnia verba vertantur per futurum indicatiui, ut habent Hebræa, quamuis sæpè etiam futurum indicatiui vertendum sit per imperatiuum. Insidiabimur sanguini abscondemus,

Nam. 16.

Psalm. 54.

demus, deglutiemus. Et rursus, sortem mittes nobiscum, marsupium omnium nostrum vnum erit, hoc est, omnia erunt communia, sinemusque te ex communi sortem mittere nobiscum, ut sorte tuam accipias partem. Porro sub hoc exemplo latronum in sylvis degentium, etiam parabolice intelligendi sunt notati, & hi qui in ciuitatibus Reipublicam & miseris ciues expiant iniquis rationibus, ut vsuris & iniustis negotiationibus per monopola aliaque iniqua media, qui quo sint fortiores in suam societatem multos pertrahere student, eisdem aut similibus rationibus cum his quae in praedicta continentur oratione. Ostendunt .n. sua studia secreta esse & vulgo incognita, & per ea subito & paruo negotio perueniri posse ad immensas diuitias, lucrumque commune fore omnibus sociis. Quibus sane rationibus multos abduci videmus ad illicita commercia cum magna Reipublicae iactura. In hos etiam simili exemplo bene competit illud Psalmi: Sedit in insidiis cum diuitibus in occultis, &c. Quod enim etiam hoc latrocinij genus & quoduis consortium eorum qui inter se propter suum commodum in aliorum perniciem conspiciunt, sub hoc apertorum latronum exemplo notate voluerit, patet ex generali conclusione quam postea subinfert. Sic semita omnis auari, &c. Potest autem nostra litera per accommodationem specialem, attribui Iudaeis in Christum conspirantibus ad perdendum eum per insidias, quemadmodum hunc locum tractat Beda, quia nostra litera habet singularem numerum, Deglutiamus eum sicut infernus viuentem & integrum. Nullus autem verè & perfecte integer praeter Christum. Meminit huius intelligentiae & D. August. libr. 17. de ciuitate Dei capitulo vigesimo. Verum haec accommodatio locum non habet in Hebraeis, quae habent pluraliter, Deglutiamus eos viuentes, & integros sicut descendentes in lacum. Singularem tamen numerum habent septuaginta quos noster hic secutus est, sicut in multis aliis. Proposita impiorum suauis suggestione subiicit suum contrarium consilium, dicens: Filii mi, ne ambules cum eis, prohibe pedem tuum a cemitis eorum, hoc est, noli habere commercium cum eis, nec sequaris eorum viuendi institutum, sed retrahete te, tuumque affectum a moribus & studiis eorum. Via enim in scripturis mores & actionem significat. Addit rationem: Pedes enim illorum ad malum currunt & festinant, ut effundant sanguinem, hoc est, ipsi ardentè desiderant malum perpetrare, idque summum, nempe effundere sanguinem, vitamque hominis tollere. quasi dicat: Non tam debes aduertere fructum diuitiarum & spoliatorum, quem tibi proponunt, ut alliciant, quam malum illud insigne ad quod te prouocant, a quo & ipsa natura abhorret. Mutatus est hunc versum vltimum Esaias ex isto loco, ex utroque Diuus Paulus ad Romanos, ubi habemus: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Quod & nos legimus in Dauide, Psalm. 13.

& animas illorum. Dubium enim est an intelligi debeant relatiua reciproca, an non reciproca, quia Hebraei carent hac distinctione. Itaque iuxta nostram versionem, quae hac in parte secuta est septuaginta versionem, quae etiam habet relatiua reciproca, his versibus Sapiens indicat rationes, ob quas merito filius quem monet, non debeat cum prauis illis suggestoribus ambulare, & consortium inire. Et prima quidem ratio est talis. Sicut frustra, hoc est, inaniter proiicitur & expanditur rete in oculis pennatorum, hoc est, auium, quia videntes rete expandi & parari, volatu illud effugiunt, iuxta illud: Quae nimis apparent retia vitat auis. Ita & tu iam a me praemonitus, & intelligens ad quod malum suis suasionibus spe lucri te volunt pertrahere, merito illorum rete quod tibi parant, effugere debes. Secunda ratio sequenti versu indicatur. Ipsi quoque contra sanguinem suum insidiantur, quasi dicat: Accedit his quod te merito ab eis etiam retrahere deberet, quod cum sanguini aliorum insidiantur & contra alios fraudes moluntur idipsum in proprium ipsorum caput recideret, iuxta illud: Incidet in foueam quam fecit, Conuertetur dolor eius in caput eius, & in vertice ipsius iniquitas eius descendet, hoc est, malum quod aliis parauerunt, extremam ipsismet perniciem adferent. Deinde subiungit sententiam generalem omnibus auaris idem significans euenire quod impiis illis sicariis & homicidis, qui, ob temporale commodum aliorum vitae insidiantur. Sic inquit, semita omnis auari, hoc est, rationes & modi agendi omnis auari, qui per fas & nefas, cumque multorum iniuria diuitias sibi congregat, rapiunt animas possidentium, ipsorummet scilicet auarorum qui possident diuitias, vel ipsam auaritia, id est, possidentur ab ea, quia semita illae auari demergunt animas auarorum in interitum & perditionem saepe temporalem, & semper aeternam, iuxta illud Pauli: Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua quae mergunt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas. Iuxta huius nostrae lectionis intellectum, prima sententia secundum mysticum intellectum significat sapientibus & electis non facile posse nocere retia quae illis impij tendunt, quoniam enim oculos habent quibus malum quod eis paratur aduertunt, & pennas habent quibus ad caelestia subuehantur saepe desiderio & cogitatione, facile videntes periculum, cauent & effugiunt. Potest autem illa sententia: Ipsi quoque contra sanguinem suum insidiantur, &c. etiam sic accipi, ut significet impios sibi mutuo insidiari, nec inter se sibi fidem esse, sed alterum alteri exitium machinari, sicque omnis auari morem esse, ut pro parandis diuitiis, ne vitae quidem aliorum parcat. Ut hinc intelligamus illorum concordiam & initam conspirationem non esse stabilem & securam, sed malum ipsum esse destructiuum sui & aliorum, iustitiam autem solam esse certam & tutam vinculum societatis humanae. Si verò intelligatur pronomina non reciproca, his versibus Sapiens pergit ostendere impietatem illorum impiorum consiliariorum, quam coeperat ostendere, dicens: Pedes eorum in malum currunt, &c. Quod prosequendo subiicit: Frustra autem: & ut habent Hebraei, Frustra enim. Et erit sensus frustra, hoc est innocenter

innocenter & sine aui culpa expanditur rete coram aibus ad capiendum eas. Ita & ipsi insidiantur sanguini ipsorum, nempe innocentium, cum nihil tale illi meruerint. Nec illi tantum sic faciunt, sed ad eum modum etiam se habent semita omnis auari. Nam auari instar aucupum rapere student animas possidentium, aliorum scilicet diuitum, hoc est, inhiant eorum diuitis esseque spoliare & nudare desiderant. Sed huic intelligentiae obstare videtur, quod dicitur rete poni in oculis pennatorum, hoc enim non est insidiantium. Proinde altera, quae nostrae lectionis est, videtur praefenda intelligentia. Tertia tamen sententia iuxta Hebraeorum lectionem, posteriori sententiae magis fauere videtur. Nam sic est ad verbum, Sic semita omnis inhiantis lucro, animam tollit eorum, qui habent illud. Auarus scilicet inhians lucro tollit animam eorum qui habent lucrum & substantiam. Nisi sic intelligas ipsum lucrum & auaritia cui auarus inhiant, tollit animam dominorum suorum, & eorum qui illud lucrum & auaritiam sectantur, hoc est, perniciem eis adfert & interitum auaritia ipsorum. Atque hunc puto probabiliorem intellectum esse.

Sapientia foris praedicat, in plateis dai vocem suam, in capite turbarum clamat, in foribus portarum vrbis proferit verba sua dicens, vsquequo paruuli diligitis infantiam, & stulticiae quae sibi sunt noxia cupient, & imprudentes odibunt scientiam? Conuertimini ad correptionem meam, en proferam vobis spiritum meum, & ostendam vobis verba mea.

Postquam introduxit illicibilem illum pessimorum hominum sermonem monuitque ne illum audirent & sequerentur, ut plus ponderis dedit eius monito, ipsam nunc sapientiam introducit loquentem per prosopopeiam & in confusionem humanae stultitiae & ignorantiae, ostendit sapientiam omnibus esse obuiam, non latere in tenebris, nec in desertis aut longinquis esse locis quasi ad eam non pateret aditus, aut quisquam suae insipientiae praetexere posset difficultatem assequendi eam, Dicit ergo sapientiam ipsam non latere in domo, sed foris hoc est in vicis praedicare, hoc est palam & magna voce clamare, atque etiam in latioribus plateis dare vocem suam, clamitare item in capite turbarum, hoc est, in frequentioribus turbis, atque in foribus portarum vrbis proferre verba sua, hoc est palam & omnibus in locis atque apud omnes. Hoc enim illa cogerie vult significare: quamuis & recte intellexerimus per turbas, vulgus illud significasse, per portas, magistratum & iudices qui in portis iudicia exercere solebant ubi concursus fuit hominum exeuntium & introeuntium. Haec autem sapientia cui tribuit vocem apud omnes in clamantem, recte intelligitur, aut ipsa sapientia in genere accepta tanquam persona aliqua subsistens, de quo plura in cap. 8. Aut ipsa diuina increata sapientia, quae variis modis sese praedicat apud homines eosque admonet sui officij, ob quam forte causam Hebraeis dicitur pluraliter Sapientia foris clamant quod variis modis in clamet Dei sapientia in hominibus. Clamat enim per legem scriptam in cordibus hominum, demonstrans per eam quid fugiendum, quid sectandum, clamat apud Iudaeos maxime per legem & Prophetas, clamat nunc per euangelij praedicationem semperque clamauit atque clamabit vbique tum per internam inspirationem

corda hominum commouentem, tum per piorum hominum, & doctrinam & vitae exempla, quibus ad virtutem homines excitantur. Vbi que & semper magna fuit vitiorum reprehensio, & ad virtutes prouocatio, sed maxime in populo Dei. Nec potest nisi sapientiae diuinae ascribi, si quid a philosophis sapienter dictum est pro vitiorum extirpatione & virtutis commendatione. Clamat ergo Sapientia his modis, dicens: vsquequo paruuli diligitis infantiam & stulti ea, &c. Efficax sane & apta est haec sapientiae oratio. In qua primo quidem sapientia, deplorans hominum cecitatem, blandè eos inuitat ad se. Deinde inuitatos & venire recusantes valde deterret, grauius illis interminans & praedicans, felicitatem postremum summam & perfectam obedientibus sibi pollicetur. Quod ergo attinet ad primam partem dicit, vsquequo paruuli diligitis infantiam, &c. Gradatio hic est in tribus partibus. Primum enim est quod aliis est minus, diligere infantiam hoc est, ignorantiam vel imperitiam, quod paruulorum est, hoc est, imperitorum, qui nondum declarant se rectam rationis habere iudicium, sed tanquam paruuli imperitiam amant, & infantilia sectantur. Secundum maius est nempe cupere sibi noxia, & tertium omnium maximum, videlicet odire sapientiam. Quae tamen tria aut coincidunt, aut sese sequuntur. Ex eo enim quod quis amat imperitiam, fit ut cupiat ea quae sibi sunt noxia, & ex isto fit ut odiat etiam tandem sapientiam & bonas monitiones. Hac interrogatione sapientia significat se deplorare quasi ex materno affectu hominum stultitiam, eandemque stultitiam pulchre notat. Quid enim stultius imò insanius quam amare imperitiam, cupere quae sibi sunt noxia, odire sapientiam? Similis locus est in Psal. Filij hominum vsquequo graui corde? ut quid diligitis vanitatem, & queritis mendacium? Itaque cum duplici hoc nomine iam auditorum commouerit, blandè mox eundem ad se inuitat. Conuertimini, inquit, ad correptionem meam, quod si facere volueritis, ecce proferam vobis spiritum meum, hoc est, totum me vobis aperiam, non impartiar vobis tantum partem paruam sapientiae meae, sed copiosissime in vobis sapientiam meam effundam. Est enim hoc loco Hebraeis verbum effundam, metaphoram tracta à fontibus viuus qui perpetuo fluunt, ad significandum abundantiam gratiae, & sapientiae perpetuam deriuationem. Aut potest esse sensus: Afflabo vos abundè spiritu meo. Sunt autem qui illam partem, En proferam vobis spiritum meum, referant ad sequentia, ut sit sensus: Aduertite quae vobis sum dictura parum suauia. En aperiam vobis quod mente conceptum teneo. Iuxta quem intellectum conuenienter etiam quod praecedit, Conuertimini ad correptionem meam, refertur ad sequentia, ut correptio de qua loquitur sit quod sequitur, ad quod audiendum monet ut conuertantur paruuli. Ceterum quae hic Sapientiae diuinae in genere tanquam fonti omnis sapientiae tribuuntur per specialem accommodationem rectè tribuuntur sapientiae Dei patris incarnatae, hoc est Christo quem Paulus Dei vocat sapientiam. Haec enim sapientia humanitatem induta, in vniuerso mundo per euangelij praedicationem inuitat peccatores ad resipiscentiam, promittens eis se effusurum spiritum suum sanctum, & omnia quae audiuit à patre nota facturum. Et omnino verisimile est ideo Spiritum sanctum

Psal. 9.

Beda.

August.

cap. 54. cap. 3.

Ouidio.

Psal. 7.

1. Tim. 6.

Etum in Hebræo hic vsum esse verbis futuri tēpo-
ris. Habent enim Hebræa, Sapientia clamabit fo-
ris, dabit vocē suam, loquetur verba sua, vt Chri-
stum secretiori intellectu prophetando credaret
qui illa quandoque erat facturus corporaliter, &
se ipsa. Cum enim scripturæ omnes in Christum
respiciant, non mirum videri debet, si quis etiam
ex intentione spiritus esse dixerit, vt ex scripturæ
quæ primo & propriè de illo non videntur di-
ctæ, ei tamen secretiori intelligentia accommo-
dentur, cui sæpè eximia & perfecta ratione con-
ueniunt.

*Quia vocavi & renuistis, extendi manum meam, & non fuit
qui aspiceret, Despexistis omne consilium meum, & increpationes meas
neglexistis. Ego quoque in interitu vestro ridebo, & subannabo, cū
vobis id quod timebatis adgenerit. Cum intruerit repentina calamitas,
& interitus quasi tempestas ingruerit, quando venerit super vos iri-
bulatio & angustia. Tunc inuocabunt me, & non exaudiam, mane
conspicent & non inuenient me, eo quod exosam habuerint discipli-
nam, & iram domini non susceperunt, nec acquieuerunt consilio
meo, & detraherint vniuersa correptioni meæ. Comedent igitur fructus
viæ suæ, & consilium saturabuntur.*

Secunda hæc est orationis pars. Non enim
sconiunctio, quia, ad præcedentia pertinet, sed
ad sequentia, & perficitur ibi oratio: Ego quoque
in interitu vestro: & est sensus, Quia vocavi & re-
nuistis, &c. ideo vicissim ego quoque in interitu
vestro ridebo: Est enim *ἴψα* Iaan propterea quod
vel eo quod. Itaque in hac parte sapientia prædi-
catura mala euentura his qui stultitiā suam mo-
niti non corrigūt, in primis quatuor membris, &
suum exponit beneficium, & illi opponit stulto-
rum ingratitude, vtrunque pulchrè exaggerans,
quo vtrunque magis appareat, & sequentē
vindictam iustiorē esse constaret. Vocavi, in-
quit, vos vt ad me cōuerteremini & renuistis ve-
nire, extendi manū meam ad vos, vt scilicet illam
vobis præberem, meoque auxilio ad me pertra-
heremini, hoc est, parata fui vos iuuare. Aut ex-
tendi manum meam vt indicarem vobis viam
rectam, hoc est, demonstraui vobis quid facien-
dum, quid fugiendum, & non fuit qui vel aspi-
cere dignaretur ad extensionem manus meæ.
Quinetiam despexistis omne consilium meum,
quo bene vobis consului, & increpationes meas
neglexistis. Nec malè Caietanus annotauit qua-
druplex diuinæ gratiæ beneficium his quatuor
membris insinuat. In vocatione, beneficium
excitandi. In extensione manus, oblationē auxi-
lij. In consilio, instructionē ad eligendum bona.
In increpatione, monitionē ad fugiendum mala.
Necesse est enim nos & diuinitus excitari & adiu-
uari, & instrui de bono sequendo, ac malo fugiē-
do. Ob contemptum ergo & neglectum omnium
horum, subiicit: Ego quoque in interitu vestro ri-
debo, hoc est, Sicuti vos me, meaque beneficia, i-
pso facto declarastis ridere, ita & ego vicissim ri-
debo in interitu vestro, & subannabo, cū vobis id
quod timebatis adgenerit. Repetitio est prioris
partis aliis verbis, ad auxilium faciens pro more
Hebræorum. Per id enim quod timuisse eos di-
cit intelligit eorum interitum, hoc est, calamita-
tem, mortem, amissionem vitæ & delectabilium
huius vitæ. Hæc enim sunt quæ homines munda-
ni maximè timent, idque tum propter amorē
rerum terrenarum, tum quod male sibi conscij
malè etiam sibi metuant. Non timent autem
quod maximè timere deberent, Deum scilicet,

Pro illo enim quod noster bene vertit id quid ti-
mebatis, Hebræis est timor vester, quod dicitur
ad distinctionem eius, quod est timor sapien-
tum. Id autem est Deus ipse quem Iacob vocat *Gen. 12.*
timorem patris sui Isaac: Risuram autem se di-
cit sapientia, non quod verè sapientia quen-
quam rideat, aut sublannet, sed quod ipso facto
ita se gerat ac si rideret, dum in interitu impio-
rum non solum eos negligit, nec tantum nulla
mouetur erga eos misericordia, etiam dum inuo-
catur, sed etiam iusto suo iudicio omnibus de-
clat eos esse ridiculos, & sublannatione di-
gnos, vt qui salutem propriā contempserint, sibi
malorum suorum authores fuerint. Sic & in Psal. *Psalm.*
mo dicitur, Qui habitat in cœlis irridebit eos, &
dominus sublannabit eos. Pulchrè autem in se-
quentibus exaggerat malum interitus eorum, de
quo iam locutus est, vt magis deterreat. Dicit en-
nim calamitatem quam timuerunt stulti fal-
tem in genere, subito & repente obuenturam,
ad instar tempestatis, non solum subito, sed & cū
magna vi, cui resisti nō poterit, totum hominem
corrupturam & occupaturam, ita vt sit futura &
tribulatio exterius & angustia interius. Augetur
autem adhuc magis hæc calamitas per id quod
sequitur. Tunc inuocabunt me cupientes scilicet
vt tunc ad eos extēdam manum meam, meoque
consilio eis adsim, sed sicut me vocantem audi-
re noluerunt, ita & ego eos tunc non exaudiam.
Nec simpliciter ac frigide me inuocabūt, sed ma-
ne consurgent ad quærendum me, aut inuocan-
dum me, & sicut cum ad eos extenderem manū
meam ipsi aspiceret ad me noluerūt, nec inueniri
voluerunt, ita tunc non inuenient me, hoc est,
non assequentur à me quod desiderant. Et rur-
sum repetit causam perditionis & neglectus eo-
rum, quo magis ostenderet eos & iuste perire &
iuste negligi. Propter quod rursus etiam qua-
tuor membris eorum peccatum exaggerat. Eo
quod, inquit, exosam habuerūt disciplinam, hoc
est, eruditionem ac sapientiam: & timorem do-
mini non susceperunt, &c. Ac tandem conclu-
dit: Comedent ergo fructus viæ suæ, suisque con-
siliis saturabuntur. Quo metaphoricè significa-
tur eos recepturos mercedem quam meruerunt
vita & actionibus suis. Est enim metaphora ac-
cepta ab agricolis, qui comedunt fructus, quos
suis laborib. pepererunt. Cui simile est illud Pau-
li, Quæ seminauerit homo hæc & metet. Come-
dere ergo fructus viæ suæ, est percipere id quod
vita promeruit, Saturari suis consiliis, hoc est cō-
siliis, quæ spretis consiliis sapientiæ, ipsi elegerūt
& secuti sunt, est abundè & vsque ad nauseam &
fastidium, dare pœnas dignas illis cōsiliis. Vide-
ri autem potest allusio esse in hac sentētia ad præ-
cedentem stultorum vitam, vt sit sensus hic. Quā-
doquidem elegerunt comedere fructus viæ suæ,
hoc est, delectati sunt in sua viuēdi ratione, nec
voluerunt comedere fructus sapientiæ, sed vsque
ad saturitatem sectati sunt sua consilia, atque in
eis voluptatem perceperunt, comedent sanè de-
inceps fructus viæ suæ, quāquam iam longè ali-
ter: vt quasi ironicè hoc inferatur ex eo quod stul-
ti facere elegerunt. in hac ergo tota orationis par-
te, quæ prosequitur dignam impiorum vltionem
elegantè illam depingit & exaggerat. Significat
enim illam in se maximam fore, vt quæ sit futu-
ra eorū interitus. Deinde subito & cum inuitabi-
li vi obuenturam, præterea neminem fore qui
eorum

Gen. 12.

Psalm.

Galat. 6.

eorum vices doleat, aut succurrere velit infœli-
tibus. Ad hæc, quod omnino est intollerabile, ip-
sos etiam in sua calamitate fore ridiculos aliis
& sublannationi expositos. Nec caret sua vi quod
in principio sapientia ipsosmet stultos alloqui-
tur, sed mox mutato sermonis tenore, de ipsis in
tertia loquitur persona, dicens: Tunc inuocabūt
me, & cæter. quasi non dignata eos diutius allo-
qui, cum iam pœnitendi tempus transierit, sed
ad alios conuersa iudicij sui æquitatem illis ex-
ponat. Cæterum quod Sapientia hic impeniten-
tibus sic comminatur, frequenter quidem etiam
in hac vita illis euenit. Nam & hic post longam
expectationem Dei ad pœnitentiam eos inuitan-
tis, cum impleta est mensura peccatorum ipso-
rū, magna sæpè eos præter expectationem inuol-
uit calamitas, in qua ad Deum clamantes non
tamen exaudiuntur, quoniam non datur eis vt
clament ex vero corde, aut quia fixa Dei senten-
tia, calamitas ista est immissa, vt auferri nō possit.
Vnde de quibusdam Psalmista dicit, Clamaue-
runt, nec erat qui saluos faceret, ad dominum,
nec exaudiuit eos. Et apud Hieremiam dicit do-
minus de Iudæis: Cum ieiunauerint non exaudiā
preces eorum, & si obtulerint holocaustomata
& victimas, non suscipiam ea, quoniam gladio &
fame & peste ego consumam eos. Et de Antiocho
scribitur. Orabat autem hic scelestus dominum,
a quo non esset misericordiam consecutus. Sic
& de Esau dicit Paulus, quod nō inuenit pœni-
tentiæ locum, quāquam cum lachrymis in-
quisset eam. In Iudaica autem gente singulariter &
excellenter videmus impletum esse quod hic Sa-
pientia prædicit & comminatur. Quoniam enim
ea gens sapientiam Dei in carne ad se venientem,
audire & recipere noluit, quæ blandè ad pœni-
tentiā inuitabat, flens etiam super illorum cæ-
citate & dicens: O si cognouisses & tu, Et quoties
volui congregare filios tuos, sicut galina congre-
gat pullos suos sub alas, & noluit: ideo quemad-
modum eis Christus Dei sapientia prædixit, gra-
uissima eos sæpit calamitas in oculis omnium
hominū, quibus vbique inuisi sunt & ridiculi. In
qua et si Deum inuocent quotidie, non tamen
exaudiuntur, & Christum quærentes ac veram
sapientiam, non inueniunt, iuxta illud quod eis
dicit Dominus: Quæretis me & non inuenietis,
& vbi ego sum, vos non potestis venire. Et ite-
rum: Quæretis me, & in peccato vestro moriemini:
Vniuersaliter autem & perfectè hæc sapientiæ
prædicatio impletur in impenitentibus in futu-
ra vita, in qua inuitabilis eos corripit miseria,
quæ nec Deum nec Angelos ad misericordiam
commouebit, in qua quicquid petierint impe-
trare non poterunt, quemadmodum patet in di-
uite epulone, qui nec sibi refrigerium, nec fratri-
bus suis sapientiam & eruditionem impetrare o-
rando potuit.

Psalm. 17.

Hier. 14.

2. Thimo. 9.
Hebr. 12.

Luc. 19.

Iohan. 7.
Iohan. 8.

Luc. 16.

*Ante. 10. paruulorum interierit eos, & felicitas stultorum, perdet
eos: Qui autem me audierit, absque terrore requiescet, & abundantia
perfruetur, timore malorum sublato.*

Concludit Sapiētia suam orationem duabus
his sententiis, quarum altera ad impios per-
tinens, docet impios sibi suorum malorum esse
causas, declarans proinde sententiam præceden-
tē: Comedent fructus viæ suæ &c. altera priorem
felicitatem describit. Quod autem ad priorem
artinet sententiam, sciendū quod pro auerfio, etiā

verti potest quies, quod magis cōueniret ei quod
in secundo membro dicitur prosperitas stultorū,
vt vtrobique significetur quietem, otium &
terrenam felicitatem causam esse perditionis
eorum iuxta illud Ezechielis. Hæc fuit iniquitas *cap. 16.*
Sodomæ, superbia, saturitas panis, & abundantia,
& otium ipsius. Potest etiam teste Pagnino, in se-
cundo membro pro prosperitas, verti error, quæ-
admodum vertit Tharugm quod bene conuenit
ei quod in primo membro dicitur Auersio paru-
ulorum, vt vtrobique significetur errorem &
sapientiæ contemptum causam esse perditionis
eorum, quod maximè proposito conuenit: Et est
simile illi Baruch: Quoniam non habuerunt sa- *Baruch. 3.*
pientiam, perierunt propter suam insipientiam.
Et illi Esaia: Propterea abductus est populus *Esa. 5.*
meus, quia non habuit scientiam. Noster autem
interpres cum potuisset correspondentes sibi dua-
rum dictionum significationes vertisse, vertit nō
correspondentes, sed ut nimirum communiore
dictionum significationes. Et habet hæc versio
conuenientem etiam intelligentiam. Significat
enim duo esse ob quæ homines pereunt, videlicet
auerfionem eorum à sapientia, & felicitatem ter-
renam quam sectantur, & qua donati abutuntur:
Quæ duo in omni peccato quodammodo inue-
niuntur, quia in omni peccato est auersio ab in-
commutabili bono, & conuersio inordinata ad
bonū commutabile, quo peccator abutitur, Quib-
us duobus superius etiam attribuit Sapientia
correspondentes pœnas. Quoniam enim à sapien-
tia auersi sunt peccatores, dixit, quod quærent eā
postea, & non inuenient. Quoniam verò felicitatem
terrenam auidè sectantur, eaque à Deo donati
hic abutuntur, dixit, quod venit eis interitus qua-
si tempestas, tribulatio & angustia. Quod autem
dicit interficiet & perdet eos, de morte & perdi-
tione aeterna maximè est intelligendum, quā-
quam etiam de morte & perditione temporali in-
telligi debeat, maximè quia hæc primò dicta sunt
Iudæis sub lege existentibus: quæ temporalia ma-
la & bona comminatur transgressoribus, & pro-
mittit obseruatoribus. Sicut & quod sequitur de
felicitate, quiete & securitate obedientium sa-
pientiæ, maximè & perfectissimè completur in re-
gno cælorum, vbi perfecta est securitas & quies,
& abest omni mali metus, adest verò omnium re- *Deut. 17.*
rum abundantia. Et tamen etiam in Deuetron. *Leuit. 26.*
promittitur: Habitauit Israel confidenter. Et in
Leuitico promittitur seruātibus legem quod abs-
que pauore habitarent in terra promissionis, &
commederent panē suum in saturitate, perfruen-
tes rerum omnium abundantia: Quod spiritua-
liter saltem, in hac etiam vita iusti assequuntur:
quandoquidem de Dei gratia & protectione be-
nè confidentes, non multum concutiuntur timo-
re vel præsentium malorum vel futurorum in al-
tera vita, & abundantia perfruantur, quia omnia
se in Deo habere sibi persuadent, & cum sint tan-
quam nihil habentes, omnia tamen se possidere
putant, cum Paulo dicentes: Tanquam nihil habē-
tes, & omnia possidentes. Ita enim promissiones
bonorū, & comminationes malorū, mirabili Dei
sapientia, & hoc libro & in Psalmis & in Prophe-
tarum libris dispositæ sunt, vt & de tēporalibus
bonis ac malis intellectæ seruiant his qui sub le- *1. cor. 6.*
ge fuerūt Iudæis, quibus hæc primò sunt scripta
& de spiritualib' bonis vel malis, aut aeternis sup-
plicij vel præmiij intellectæ, seruiant his qui sub

cap. 16.

Baruch. 3.

Esa. 5.

Deut. 17.
Leuit. 26.

1. cor. 6.

Euangelio sunt, & in omnibus siue bonis siue malis, generalius impleantur, tum in hac, tum in futura vita. Quæ sanè regula semper præ oculis habenda est iis qui rectè huiusmodi scripturas intelligere & explicare voluerint.

CAPVT SECVNDVM.

Fili mi, si susceperis sermones meos, & mandata mea absconderis, non terribilis eris sapientiam auris tua, inclina cor tuum ad cognoscendam prudentiam.

DOST seriem illam sapientiæ orationem à Sapiente congruè in principio introductam, redit Sapiens prosequendo suum sermonem, ad erudiendum suum filium, hoc est, quemuis sapientiæ studiosum & maxime imperitos iuuenes. Quamuis enim quidam velint etiam totum hoc caput adhuc esse verba sapientiæ, magis tamen apparet ex sequentibus capitib. ipsum sapientem hic loqui, qui auditores graui sapientiæ oratione perterritos iam docet, & quomodo sapientia possit acquiri, & quis acquisitæ sapientiæ sit fructus futurus. Hæc enim duo hoc capit. conuenienti ordine traduntur. Et primum quidem docet ad comparandam sapientiam requiri, vt quis serio eam percipere desideret, cor suum ad hoc inclinans, & ex corde aures suas accommodans ad audiendum sapientiam. Est autem sententia prima hoc modo ordinanda & intelligenda. Fili mi si susceperis, hoc est, si statuisti, aut si volueris suscipere ea quæ dicturus sum, & mandata mea recondere apud te, ac veluti pro thesauro quodam habere, in primis & ante omnia requiritur, vt inclines cor tuum ad cognoscendam prudentiam, ad hoc vt attentè & cum fructu auris tua audiat sapientiam. Verba enim illa, susceperis & absconderis, futuri sunt temporis non præteriti, vt patet ex Hebræis, ex quibus etiam patet, quod pars illa, vt audiat sapientiam auris tua, ad sequentem partem magis sit referenda quam ad præcedentia. Significatur ergo necesse esse sapientiæ studioso, vt cor suum abstractum ab amore rerum terrenarum (ad quas ex natura sua corrupta semper inclinatur & propendit) inclinet atque totum addicat prudentiæ cognoscendæ, serio hoc ipsum & ex animo desiderans, sic vt non dedignetur auribus suis sapientiam ex aliis percipere, sed aures suas accommodet attentè sapientiu dictis percipiendis. Nisi enim cordis ad sapientiam propensitas & desiderium præcesserit, frustra aure corporali sapientia ex ore auditur sapientum. Inclinabis ergo cor tuum prudentiæ sic vt audiat auris tua sapientiam, vel inclinabis cor tuum prudentiæ ad hoc, vt cum fructu & attentè auris tua audiat sapientiam. Serium enim desiderium requiri ad comparandam sapientiam docet in sequentibus, subiiciens.

Si enim sapientia inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiæ: Si quis seriem quasi pecuniam, & sicut thesauros effoderis, non tunc intelliges timorem domini & scientiam detinueris.

Significat prioribus duobus membris, sapientiam non tantum corde desiderandam, sed & precibus à Deo implorandam. Hoc est enim inuocare sapientiam, precibus eam petere, & pro ea ad Deum in oratione clamare, hoc est, ardentè rogare. Quod & in secundo membro dicitur iuxta Hebræa & Græca quæ habent, & dederis intelligentiæ vocem tuam. Cui conuenit illud Iacobi, Si quis indiget sapientia postulet à Deo qui dat omnibus affluentè. Aliis duobus membris signi-

ficat etiam opere & studio magno ambiendam sapientiam. Non enim sic precibus est fidendum, vt nostra cesset industria & studium, vnde dicit: Si quesieris eam quasi pecuniam, hoc est, tanto studio & labore quanto solent homines diuitias querere, & sicut thesauros effoderis eam, hoc est, diligenter scrutatus eam fueris, sicut auidissimè scrutari solent & effodere qui pecuniam vel thesauros alicubi absconditos norunt. Pro effoderis enim 70. verterunt vt & alij scrutat⁹ fueris, quod & dictio Hebræa תְּחַפְּזֶנּוּ, theopabte magis significat, vnde effodere apud nos pro diligenter scrutari accipiendum est. Significatur tamen hac comparatione non solum pretium & dignitas sapientiæ, sed etiam quod eadem, velut thesaurus quidam absconditus, sit diligenti studio & inuestiganda, & eruenda, veluti e tenebris in quibus latet quo ad nos propter tenebras ignorantia quibus offusi sumus. Cui conuenit illud euangelicum: Simile est regnum cælorum thesauro abscondito in agro. Precibus & studio atque labore sapientiam parandam, etiam in Ecclesiastico docet multis: vbi sic legimus: Sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens & in Prophetis vacabit. Narrationem virorum nominatorum conferuabit, & in versutias parabolarum introibit. Occulta prouerbiorum exquiret, & in absconditis parabolarum conuersabitur. In medio magnatorum ministrabit, & in conspectu præsidis apparebit, in terram alienigenarum gætium pertransiet, bona enim & mala hominibus (sic enim legendum est, non autem in omnibus) tentabit. Cor suum tradet ad vigilandū diluculo ad dominum qui fecit illum, & in conspectu altissimi deprecabitur. Aperiet os suum in oratione, & pro delictis suis deprecabitur. Hæc ibi: quamquam e loco magis tradatur ratio parandæ sapientiæ exactæ pro his qui alios sunt docturi: hic verò ratio comparandæ sapientiæ quæ ad bene viuendū omnibus est necessaria, quæ serio cordis desiderio, precibus, & studio etiã est obtinenda, vnde subditur, tunc intelliges timorem domini, & scientiam Dei inuenies, scientiam Dei & timorem coniungens, quia vt supra dictum est, Timor Dei principium est scientiæ, imò ipsa sapientia, Non est autē istud sic intelligendum quasi prius non habeatur Dei timor, aut aliquid sapientiæ diuinæ. Nam ex Dei timore & sapientia procedit, vt qui pro sapientia precetur, eamq; ardenti desiderio querat. Sed dicit tunc timorem Dei intelligendum, & scientiam Dei inueniendam, quia tunc in homine firmabitur, perficietur, eiq; placere & dulcescere incipiet, dabiturq; quo adhuc indigebat, iuxta illud euangelicum: Omni habenti dabitur, vnde sequitur.

Quia Dominus dat sapientiam, & ex ore eius prudentia & scientia.

Redit rationem, quare non nostro tantum studio, seu precibus obtinenda sit sapientia, quia dominus inquit est, qui dat veram illam de qua scilicet loquitur, sapientiam afflans eam & inspirans mentibus hominum, ad quam hominum studia præparare quidem & disponere possunt, sed eam nequaquam per se largiri possunt. Vnde in Ecclesiastico post verba superius citata dicitur: Si enim dominus magnus voluerit, spiritu intelligentiæ replebit eum. Et sapientia 9. dicitur, Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, & miseris Spiritum sanctum tuum de altissimis, vnde sapiens introducit eodem loco sic

sic orans: Mitte illam de cælis sanctis tuis: & à sede magnitudinis tuæ vt mecum sit & mecum laboret, vt sciam quid acceptum sit apud te. Quod sequitur: Et ex ore eius prudentia & scientia, significat sapientiam prouenire ex diuina reuelatione, quæ in scripturis & Prophetarum prædicatione hominibus innotuit, & interna inspiratione & afflatu spiritus in mente fit vniuersiuique. Nisi enim sic Deus nobis loquatur per scripturas, sanctorum prædicationes, & simul internum afflatum quo nos trahat & persuadeat, nequaquam verè sapientes effici possumus, iuxta illud: Erunt omnes docibiles Dei, omnis qui audiuit & didicit à patre, venit ad me. Proinde docet hæc sententia, non in Ethnicorum libris sapientiam querendam, sed in scripturis, quæ Deus ore proprio locutus est, Sed nec in illis inueniri nisi per illa Deus nobis interius loquatur, & proinde precibus à Deo ambiendam & impetrandam.

Ioan. 6.

Custodiet rectorum salutem, & proteget egredientes simpliciter seruabit semitas iustitiae, & vias sanctorum custodiens.

PRO, custodiet rectorum salutem, Hebræis est, Abscondet rectis salutem vel sapientiam. Vnde septuaginta habet, θησαυρὸν σωτηρίας τοῖς ῥαπίστοις σωτηρίας, hoc est, thesaurizabit rectis salutem. Quod enim dicitur abscondet rectis, nō significat ipsum occultaturū, sed quod velut thesaurum in illorū bonum reponet & recondet, quemadmodum in Psal. dicitur, Quam magna multitudo dulcedinis tuæ domine, quam abscondisti timentibus te, hoc est, pro eis tuto reposuisti, vt sit eis parata cum opus erit. Idem & nostra litera significat, cum dicitur: Custodiet rectorum salutem. Quod enim in alicuius bonum apud nos repositum habemus diligentissimè custodimus. Itaque sensus est. Custodiet apud se ac diligenter asseruabit salutem rectorum, deprompturus eā illis suo tempore & quando cunque opus erit. Est autem hoc loco Hebræis pro dictione, salutē, dictio תְּחַפְּזֶנּוּ Thuschia, quam & 70. vertunt salutem. Caterum Hebræi magis vertunt sapientiam. Quod proposito magis conuenit. Prosequitur enim quod dixit, dominus dat sapientiam. Recedet, inquit, vel custodiet eam illis reuelaturus scilicet eam illis in quouis obuiō casu, vt errare non possint. Ad sensum non ita multum refert. Nam salus rectorum quam Deus recondit & custodit pro rectis est etiam ipsa sapientia, per quam hic præseruantur ab omnibus vitiis & malis. Pagninus dictionem Hebraicam, quoniam deriuatur à verbo quod esse significat, vertit, essentiam, & exponit, referuabit rectis essentiam, supple suam, in cuius visione nostra consistit felicitas. Iuxta quam versionem optimè conuenit nomen salutis, quod noster vertit secutus 70. Proposito optimè quadrat hic sensus, Dominus querentibus & petentibus ex animo dat, vel vt habent Hebræa, dabit sapientiam & custodiet apud se in tuto scilicet loco, rectorum salutem, quam eis per sapientiam dandam semper cum necesse erit, proferet, & per sapientiam proteget eos qui conuersantur simpliciter, hoc est, integrè & non fictè, nec maleuolè, seruās in eis semitas iustitiæ, & vias sanctorū custodiēs, ab errore scilicet, seductione & peccato, iuxta illud Psal. Redimet dominus animas sanctorum suorum, & non delinquent omnes qui sperant in eo. Itaque non tantum significat dominum daturum sapientiam, sed etiam quem fructum per-

Psal. 30.

Mat. 13.

Eccle. 39.

Psal. 37.

eam sit effecturus in his quibus eam dederit, quæ fructum postea latius prosequitur.

Tunc intelliges iustitiam & iudicium & equitatem, & omnino semitæ bonam. Si intraueris sapientia cor tuum & scientia anima tua placuerit, consilium custodiet te, & prudentia seruabit te.

ADverbium tunc, referri potest ad præcedentia, vt sit sensus, Cum perfeceris ea quæ dicta sunt de inuocatione & inuestigatione sapientiæ, Vel cum dederit Deus sapientiam tunc intelliges iustitiam, &c. Aut potest referri ad sequentia, vt sit sensus. Tunc intelliges iustitiam & iudicium, si intrauerit sapientia cor tuum, hoc est, cum illa tibi cordi fuerit, & illa tibi placere cæperit vt iam sit repetitio sub aliis verbis eorum quæ prius dicta sunt, Si quesieris eam, tunc intelliges timorem domini & scientiam Dei inuenies. Et ostenditur hac repetitione qua in re sapientia, de qua loquitur, sit sita, nempe in intelligendo iustitiam, iudicium & æquitatem, hoc est, omnem semitam bonam. Nam hoc per tria illa vult significare vt superius est dictum, quæ proinde non est necesse accuratè distinguere. Pergit autem fructum sapientiæ fusius explicare, sub iungens: Consilium, quod scilicet sapientia tibi vbique suggeret, custodiet te, & prudentia seruabit te. Quod in sequentibus declarat vbi ad hæc verba referri debet coniectio, vt seruabit te vt eruaris à via mala & ab homine qui peruersa loquitur. Rursum vt eruaris à muliere extranea, Et postremum, vt ambules in via bona. Siquidem non satis est declinare à malo, sed oportet deinde etiam bonum facere, vt est Psal. 33. & 36.

Vt eruaris à via mala, & ab homine qui peruersa loquitur, Qui relinquunt iter rectum & ambulant per vias tenebras, qui sciantur cum malè fecerint, & exultant in rebus pessimis, Quorum via peruersa sunt, & infames gressus eorum.

MEminit duarum viarum, via malè quæ est mala vita, ac impia viuendi ratio, & viæ bonæ, quæ est recta vita & conuersatio. Et primū quidem dicit sapientiam custodire hominem vt eruatur à via mala. In quam quoniam adolentes (quibus potissimum loquitur) facillimè pertrahuntur per impiorum quorundam suasiones & impios sermones, primum subiungit, & ab homine qui peruersa loquitur, impia scilicet docendo, aut suadendo. Contra tales enim præmunet sapientia auocet sapientiæ studiosum, insigniter traducit eos in sequentibus, dicens, iam mutato numero, pro more Hebræis familiari. Qui relinquunt iter rectum, vbi subaudiendum: Ab iis inquam, hominibus, Qui relinquunt iter rectum, & eo itinere relicto, ambulant per vias tenebras, hoc est, viuunt vitam plenā ignorantia & erroribus, quos necesse est propterea aliquando grauiter offendere & labi. Nec satis habent mala quæque committere, insuper & lætantur cum malè fecerint & exultant in rebus pessimis, siue se ab alio perpetratis, quæ natura ipsa & ratio abominatur & abhorret. Cumq; in tenebris agentes in magnis sint periculis, tamen per errorem & cæcitatem nō agnoscetes suum periculum, lætantur etiã in malis suis. Itaque versus ille nō tantū exaggerat eorum malitiam, sed etiam eorum cæci tatem. Sequitur Quorum viæ & actiones non solum in se peruersæ sunt, sed planè infames, ita vt ob eas pessimè audiant apud eos qui sapiunt quasi dicat, quis horū vellet

velit esse sectator? quomodo non omni studio an-
nitendum est vt per sapientiā ab horū seductione
& eorū via homo sit pramunitus? Quoniam verò
prater seductionē quę in genere fieri potest ab im-
piis periculum est peculiare, maxime iuuentuti, à
mulieribus, contra quod item munit sapientia, re-
ctē secundo loco subiicit.

*Vi eruaris à muliere aliena, & ab extraneis quę multi sermones
tuos. Quę relinquit ducem pubertatis suę & pactis Dei sui oblita est.*

Alienam vocat & extraneam, quę ipsius non
est, sed alterius mariti vxor. Nam de adulte-
ra potissimum loquitur, vt patet ex sequenti sen-
tentia. Mollire sermones est blandis mollibusque
sermonibus vt ad decipiendum: Nam huiusmodi
sermones efficaces admodum sunt in mente iu-
uenum alioqui per se satis ad libidinem prona.
Huiusmodi mulierem similiter preclare traducit
& notat vt ab ea magis abstrahat. Quę inquit,
relinquit ducem pubertatis suę, hoc est, pri-
mum maritum quem in iuuentute sibi accepit
in ducem, quem à sua pubertate semper seque-
retur. Et pacti Dei sui oblita est, hoc est, fœderis
nuptialis, quo non tantum suo marito, sed etiam
Deo suo stricta est, & quod fœd^o nuptiale à Deo
est institutum. Aut potius per pactū Dei intelligit
Dei legem vetantem adulteria, quasi dicat: Quam
fidem ab ea expectabis quantumvis tibi blandē
loquatur, quę & marito suo, & ipsi Deo suo infida
est, neutri seruans quod promisit? Generalius tamē
homini aliena & extranea est omnis quę eius vxor
non est, etiam si nullius sit. Quę dum blandis
sermonibus ad peccatum pellicit, relinquit du-
cem pubertatis suę, Deum scilicet quem in iu-
uenta sequendum susceperat, qui de ipso dicit
apud Hierem. Ergo saltem amodo voca me, Pater
meus, dux virginitatis meę tu es, vel pubertatis
meę. Nam est eadē dictio quę hoc loco, significās
proprie iuuentutem. Ab huiusmodi mulieribus
quantum imminet periculi, exemplo Sampsonis
& Salomonis licet intelligere, quarum blanditiis
ille corporis oculis, hic mentis captus fuit. Quan-
tū verò contra taliū blanditias valeat sapientia,
exemplū docet Ioseph Patriarchę de quo dicitur
in libro Sapientię. Hęc venditum iustum non de-
relinquit, sed à peccatoribus liberavit eum.

Hier. 3.

Sapient. 10.

*Incivitas est enim ad mortem domus eius, & ad inferos semite ip-
sius. Omnes qui ingrediuntur ad eam, obrevertentur, nec apprehendent
semitas vię.*

Coniunctio enim, reddit causam quare sapien-
tia custodit hominem, vt eruaris à muliere
huiusmodi aliena. Meritò, inquit, hoc dico sapien-
tiam effecturam, & meritò, id summopere optan-
dum est. Quia domus illius tendit ad mortem, ita
vt si quis victus illius illecebris, declinet ad do-
mum illius, ad mortem sit deducendus. Vnde
postea cap. 7. dicitur, vię inferi domus illius. Et
semite ipsius hoc est, vię quę ducunt ad domum
eius vel ad ipsam. Aut potius semite ipsius, hoc
est, actiones ipsius & genus vitę ipsius deducit
homines ad inferos, vel vt habent Hebręa ad
mortuos. Quod dicit, tum quia per adulterium
& fornicationes homo semper efficitur obnoxius
morti eterne in quam tandē pertrahitur, tū quia
per adulterium iuxta legem Mosaicam reus sit et-
iam mortis corporalis, quam per zelum mariti
cuadere non poterit, vt dicitur cap. 6. Item quia
fornicationes & adulteria multarum sepe cædiū

sunt causa, vt dicitur c. 7. Multos enim vulneratos
deiecit, & fortissimi quique interfecti sunt ab ea.
Quia autem domū eius & semitas eius dixit esse
mortiferas, persistens in eo, subiicit: Omnes qui
ingrediuntur ad eam, hoc est, qui illam mulierem
accedunt ei que congregiuntur (phrasi enim He-
braica ingredi ad mulierē est cum ea re habere)
non reuertentur. Vbi alludit ad hoc quod mortui
non reuertuntur ad vitam. Significat ergo eos qui
ad eam ingrediuntur, statim mori, quia morti sunt
obnoxii & iuxta animam moriuntur, iuxta illud:
Quacunque die comederis ex eo morte morieris,
Ideoque sicut mortui sunt, sic nō reuertuntur, quia
nō reuertuntur viui, non reuertuntur liberi à mor-
tis vinculo, sicut prius erant, ita vt non possint
ambulare vias vitę viam virtutis, nisi singulari
Dei gratia veluti à mortuis resuscitentur, & à mor-
tis debite vinculo relaxentur, quod rarò fiebat
sub lege, sub qua marito semper manebat ius
exigendi ab adultero mortem corporalem.
Venerabilis Beda, quo difficultatem euadat, rela-
tium, eam, cum dicitur qui ingrediuntur ad eā,
refert ad mortem, vt significetur eos qui in mor-
tem æternam semel sunt traditi, ab ea nō reditu-
ros in vitā. Aut si relatiuum, eam, referatur ad mu-
lierem, intelligit non reuertetur per se, & quantū
attinet ad naturam iniqua voluntate deprauatā.
Potest & sic intelligi quod dicitur non reuertentur,
quod impliciti meretricis vel adulterinis a-
moribus, difficulter ab eis resiliant, & quod vt plu-
rimum nō facile respiciant, siue quod dulcedine
voluptatis inescati nolint, siue quod non possint
se se, etiam cum volunt, extricare ab earum con-
sortio. Quadrat istud conuenientissimē in mysti-
cum sensum. Nam cum in scripturis propheti-
cis frequenter sub nomine fornicationis & adul-
terij significetur idololatria, sub qua & heresis cō-
prehenditur, per quam nouum sibi homo Deum
fingit quem colat, rectē etiam in hoc libro quo-
ties de muliere aliena cauenda Sapiens monet,
mysticē per eam intelligitur siue idololatria, siue
heresis, quę deserto Deo suo patrio, quem in bap-
tismo tāquam ducem suę integritatis & sponsum
suscepit, per dulces sermones & benedictiones
seducit corda innocentum hoc est, simplicium, vt
ait Paulus. Huius domum, hoc est, sectam & con-
gregationem qui accedit, mortem statim incidit,
à qua difficulter est reditus ad vias vitę, quā pa-
cōs hæreticorum seram pœnitentiam agere vidi-
mus, vnde eos deuitādos Paulus monet quod
subuersi sint, & proprio iudicio codemmati. Iuxta
hanc mysticam intelligentiam, notandum quod
à duplici malorum consortio hic cauendum mo-
nemur, nempe & eorum qui ad impiam trahunt
vitam, & eorum qui ad impiam doctrinam.

Vi ambules in via bona, & calles iustorum custodias.

Postquam dixit sapientiam seruaturā hominē
vt eruaris à via mala, in quā siue improborum
hominū suggestionē, siue impudicarū mulierum
illecebrę inducere possent, subiungit, Vt ambules
in via bona, hoc est, prudentia custodiet te, vt e-
ruaris à via mala, & à muliere aliena, ad hoc vt
ambules in via bona. Quia non potest quis ambu-
lare in via bona, nisi prius eruaris à via mala, nec
satis est erui à mala via, nisi sequatur via bona, &
eadem quis via incedere pergat, quā iusti qui vel
precesserunt, vel adhuc sunt.

211

*Qui enim vici sunt, habitabunt in terra, & simplices permanent
in ea. Impij verò de terra perdentur, & qui inique agunt, auferentur
ex ea.*

Dvabus his sententiis concludit hoc caput,
in quo & quomodo paranda sit sapientia,
& quem fructum illa sit operatura, ostendit: nem-
pe quod liberabit hominē à via mala, & inducet
in viam iustitię. Docet ergo iam his sententiis dua-
bus, meritò propter illos sapientię fructus ambi-
endam & quærendam sapientiam. Et coherent
hęc sententię in hunc modum superioribus: Pru-
dentia seruabit te vt eruaris à via mala & ambu-
les in via bona, quod meritò tibi est optandum &
faciendum, vel quod ideo sapientia faciet: Quia
qui recti sunt, habitabunt in terra. In quibus sen-
tentiis loquitur Sapiens ad literam iuxta morē le-
gis Mosaicę sub qua vixit. Ea enim lex promittit
longam habitationem in terra iustis, impiis verò
interminat exterminationem de terra. Sic enim
dicitur prater alia loca in Deuterono. Custodias
vniuersa madata quę ego præcipio vobis hodie,
vt possitis introire & possidere terrā, multòq:
in ea viuatis tempore. Itaque sicut ex terra sua
exterminati sunt Chananei, ita & Iudęos ob pec-
cata migrasse è terra sua captiuos, sacra testatur
historia. Et è terra per mortē impios se ante tēpus
vbique minatur dominus sublaturum, iustis verò
longam in terra vitā promittit. Quæ vt ad literam
intelligenda sunt, maxime pro Iudęis adhuc car-
nalibus de terra ista corporali & vita corporali,
quia iustis plerunque lōga & quieta vita hic con-
tingit, impiis verò immatura mors: Ita pro his qui
eterna magis bona spectant, intelligenda
sunt magis de terra viuentium, in qua iusti in æ-
ternum permanent, reiectis ab ea impiis. Est
tamen etiam in quodam sensu mystico verum, iu-
stos omnes hic habitare in terra, impios verò om-
nes perdi & auferri de terra. Nam illi hic viuunt
quieta conscientia, malorū metu nō admodū cō-
turbati, qđ verē est habitare in terra. Impij verò vt
multa inquietudine hic agitantur, ita vt hinc au-
ferantur, cum contra voluntatem suam mun-
dum relinquere coguntur: & de terra perduntur
quando ex ea auferuntur, quia nihil eorum reman-
et eis saluum. Iusti autem cum hinc auferuntur,
non perduntur, sed in feliciorem transferuntur
statum, nec amittunt terram, cuius cum omnium
domino manent & ipsi possessores.

CAPVT TERTIVM.

*Fili mi, nec obliuiscaris legis meę, & præcepta meę cor tuum custo-
diat. Longitudinum enim dierum & annos vitę & pacem appo-
nent tibi.*

POST QUAM superiori cap. ostēdit
modum acquirendę sapientię, quod-
que per eam & à malo homo præferue-
tur, & ad bonum inducatur, incipit
nunc præcepta tradere, in quorum cognitione &
obseruatione sapientia consistit, frequenter ad præ-
decessorum diligentē obseruationem adhortans,
frequenter itē inculcans & repetens præmia & cō-
moda prouentura obseruatoribus, & omnino præ-
ceptorū ac bonorum parentū officium imitans, qui
sæpius suis filiis & discipulis eadem aliis & al-
liis verbis repetit, vt aliquādo eorū mētibus quod
volūt, persuadeat & imprimat. Priusquā ergo sin-
gularia præcepta tradat, præmittit: Fili mi, ne
obliuiscaris meę legis, & præcepta meę cor

tuū custodiat. Verba sunt Salomonis, vt ex sequē-
tibus patebit. Legem suā & præcepta vocat do-
ctrinā quā traditurus est. Eam vult cor custodire,
vt scilicet de eis seruandis & opere adimplendis
semper cor cogitet. Idē est enim ne obliuiscaris,
& cor tuū custodiat. Vt autem maiore studio præ-
cepta eius suscipiantur, apponit præmia, promit-
tens ea quę maxime homines desiderant, longā
scilicet vitā, eamque tranquillā & felicē. Longi-
tudinē, inquit, dierum, & annos vitę, & pacē ap-
ponent tibi. Per longitudinē dierum & annos vi-
tę significans ad literam, longam vitam, per pa-
cē non solum tranquillitatem, potissimum mentis,
intelligēs, sed & prosperitatem ac felicitatē,
quę Hebręis nomine pacis significatur. Nō ergo
tantū lōgitudinē vitę, sed & pacē promittit, sine
qua longa vita misera est. Iuxta mysticū sensum
promittitur vita æterna quę finē dierum nescit,
& pax illa Dei quę exuperat omnem sensum, quę
per obseruationem mandatorum Dei hic incipit
in consciētia, & consummatur in vita futura: De
hac vita ac pace rectē dicitur quod apponitur ho-
mini, quia superadditur vitā præsentī.

*Misericordia & veritas non deserant te, circunda eas gutturi tuo,
& describe in tabulis cordis tui, & inuenies gratiam & disciplinam
bonam coram Deo & hominibus.*

Præcepta legis diuinę paucis complexus est,
cum dicit, Misericordia & veritas nō deserant
te, quia in duobus illis, misericordia & veritate,
omnis virtus cōprehenditur. Quæ duo sæpē in
scripturis coniunguntur, & Deo atque homini-
bus tribuuntur, vt infra annotauimus c. 14. & 20.
Per misericordiam enim impēduntur ex benigni-
tate proximo officia gratuita, per veritatem, hoc
est, iustitiam & æquitatem impenduntur Deo &
hominibus officia debita. Has ergo virtutes quas
Psal. 88. Psalmista semper Deo adesse significat, dicēs: Mi-
sericordia & veritas præcedent faciem tuam,
vult etiam suum filium Sapiens nunquam desere-
re, hoc est, vult vt curet eas semper sibi adesse vn-
de subdit: Circūda eas gutturi tuo, hoc est firmi-
ter & vnd. que tibi adint, semperq; tibi sint præ-
oculis, velut quod circūdatur collo & à collo de-
pendet, vndique hominem cingit, semperque ob-
oculos versatur. Describe non in tabulis areis
vel lapideis, in qualibus lex Moyfi fuit scripta,
sed in tabulis cordis tui hoc est, imprime eas sic
in corde tuo, vt eas ibi semper legas, semperque
de eis opere præstantes cogites. Quod si feceris,
inuenies, hoc est, assequeris per has duas virtutes,
gratiam & disciplinam bonam coram Deo & ho-
minibus, hoc est, gratiosus eris & bonæ intelligē-
tię, tum apud Deum, tum apud homines. Notā-
dum autem Hebręa verti etiam posse misericor-
dia & veritas nō deserant te, vt ad Deū referantur
hęc virtutes, & significetur, Dei misericordiam &
veritatem nō deserat te, vt ad Deū referantur
custodierit, vt verba hæc adhuc pertineat ad pro-
missionem quę fit custodientibus legem. Iam in
sequentibus vertendū esset, Circūda ea scilicet
præcepta, de quibus prius dictum est, & erit sen-
sus: Itaque circūda ea gutturi tuo, &c. De tabu-
lis cordis facit mentionem etiam Paulus allu-
dens ad locum Hierem. sed ibi Deus dicitur scribe-
re, hic verò homini hoc præcipitur, significatur-
que idem quod in Deutero. vbi dicitur, Ponite
hęc verba mea in cordibus & in animis vestris,
& suspendite ea pro signo in manibus, & inter
oculos vestros collocate.

1. Cor. 3.
Hierem. 17.
Deut. 10.

Habe

Habe fiduciam in Domino ex toto corde tuo, & ne iuraris pruden-
tissime tua.

Incipit non particularia legis diuinæ præcepta explicare, in quibus misericordia & veritas consistunt. Et primum quidem tradit præcepta Deum concernentia, quibus docetur quomodo se homo habeat ad Deum, postea traditur præcepta ad proximum pertinentia. Et ad Deum quidem pertinentia præcepta quinque proponit, in quibus ferè comprehenditur summa omnis pietatis Deo debite, idque ordine congruo. Quorum primum est, *Habe fiduciam in dño ex toto corde tuo, &c.* Quo monet vt in reb. agendis & conquiris his quæ sunt nobis necessaria, non sic nitamur nostræ prudentiæ, quasi per eâ possimus quod volumus: vel quod necessariū est præstare & parere, sed vt agnoscentes & nostram infirmitatem & incertitudinem prouidentię nostræ, quæ variis sæpè modis impeditur & sæpè errat, fiduciam nostrâ collocemus in Deum, illū scilicet pro auxilio & saluari negotiorum nostrorum directione orantes, & post orationem de illo confidentes, nō frigidè & cum hēsitatione, sed ex toto corde, hoc est plena & firma fiducia, qua scilicet nostra, tota mentis deuotione illi committamus, de eius prouidentia & directione bene securi. Non vetat ergo vt in rebus agendis prudentia propria. Nam sic fidere Deo, vt prudentia à Deo data quis vt nollet, fatuum esset & tentare Deum. Sed vetat niti suæ prudentiæ, quod est sic illi fidere quasi illa sufficiat ad directionem actuum nostrorum & prouisionem rerum necessariarum. Quod manifestè contrarium est fiducia quam habere debemus de prouidentia diuina, quam fiduciam hic peculiariter exigit: quemadmodum & Petrus dicens: *Omnem sollicitudinem vestram proicietes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis.* Porro Hierem. 7. dicitur: *Maledictus homo qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, & à domino recedit cor eius.* Contra: *Benedictus vir qui confidit in domino, & erit dominus fiducia eius.* Fiducia autem hæc qua munimur contra præsumptionem humanæ prudentiæ, non tantum valet pro directione nostrorum actuum, sed & pro firmitate fidei diuinarum promissionum. Per hanc enim fiduciam factum est vt Abraham in repromissione Dei non hæsiterit diffidentia, nec considerauerit corpus suum emortuum, vt est apud Paulum.

In omnibus viis tuis cogita illum, & ipse diriget gressus tuos.

Pro cogita Hebræis est scito vel agnosce. Secundum istud est præceptum ad fidem pertinens, per quam Deum agnoscimus & cogitamus. Quo præcepto & ostenditur, quomodo fieri possit quod primo dictum est præcepto, nempe vt fiduciam habeamus in domino, & ex eodem consequitur quod sequitur præceptum de timendo Deum, ita vt rectè sit in medio positum. Agnoscimus enim vel cogitamus Deum in viis nostris, cum cogitamus nos sine illo nihil posse, & proinde ab illo nos pendere debere, illum rogandum, illique fidendū: Cogitamus item illum omnium esse dominum, & proinde in omnibus nostris actionibus illi esse seruiendum, cum timendum omnēque nostras actiones ad eum esse referendas. Sic ergo agnoscere & cogitare Deum in viis nostris, quod fides in nobis operatur facit nos & fidere Deo & timere eum. Vnde & Tobias

inter prima sua præcepta quæ filio suo tradidit similiter docuit. Omnib. inquit, diebus vitæ tuæ in mente habeto Deum, & caue ne aliquando peccato consentias, & præmittas præcepta Domini Dei tui. Et in fine suorum præceptorum: *Pete, inquit, ab eo vt vias tuas dirigat & omnia consilia tua in eo permaneant.* Itaque & hic subiicitur & ipse diriget, hoc est, bene disponet, & prosperos faciet gressus tuos, hoc est, actus tuos & instituta, si scilicet illum cogitans tua illi commiseris. Sic Propheta: *Reuela, inquit, domino viam tuam, & spera in eo & ipse faciet.* Et alibi, *Iacta cogitatum tuum in domino, & ipse te enutriet, & non dabit in æternum fluctuationem iusto.*

Ne sis sapiens apud te ipsum, time Deum & recede a malo.

Tertium istud præceptū est ex superiori consequens, vt dictum est, & ad timorem Dei pertinens, per quem receditur à malo. Cui similiter sicut fiducia, repugnat & obstat si quis sit sapiens apud semetipsum, aut vt est Hebræis in oculis suis, hoc est, proprio suo iudicio, ita vt sibi in sua placeat sapientia. Per hoc enim fit, vt quis nimis sit securus in actionibus suis, existimans se bene agere, cum tamē peccet. Item vt excusationes quærat in peccatis, ac defendat quæ mala sunt. Tribus ergo his præceptis, tres virtutes exigit, fiduciam, fidem & timorem Dei, per quas, secundum mentē & interiorem hominem, perfectè quis Deo subiicitur, & humiliatur sub potenti manu Dei. Cui subiectioni & humiliationi nihil magis contrariatur, quam si quis sibi placeat & sapientem satis se esse persuadeat, vt mirum non sit quod propria prudentiæ fiduciam opponat hic Sapiens & fiducia in Deum & timori Dei, de quo timore benè subiicit præceptum post præceptum spei in Deum habendæ, ne quis per spem in Deum nimis sit securus. Dilectionis autem Dei hic non fieri mentionem, cum illa sit tertia virtus quæ cum fide, & spe hominem sub Deo interius perficit mirum esse non debet, cum præceptum dilectionis Dei proprium sit euangelio, pro quo vetus testamentum ferè tradit præceptum timoris Dei, ad quem etiam pertinet Dei dilectio, Si quidem nomine timoris Dei, vt supra dictum est, reuerentia Dei designatur. Cū ergo in his virtutibus hominis perfectio erga Deum consistat rectè subiungitur.

Sanitas quippe erit vmbilico tuo, & irrigatio ossium tuorum.

Referrī potest hæc promissio, vel ad timorem, vel ad omnia tria simul prædicta, vt sit sensus, Si sic timueris Deum, vel sic hæc dicta feceris, tunc erit sanitas vmbilico tuo, &c. Sanitatē tribuit vmbilico, & irrigationem ossibus, significare per hæc volens, bonam hominis constitutionem, quia illa tunc est, cum vmbilicus hoc est, lumbi & media pars hominis suam habet sanitatem, & ossa medullarum pinguedine plena sunt & irrigata. Fortitudo enim hominis pendet à sanitate vmbilici & firmitate lumborū, iuxta illud quod dicitur de Behemoth apud Iob. Fortitudo eius in lumbis eius, & virtus in vmbilico ventris eius. Et irrigatione ossiū per medullarum pinguedinē significatur in Iob bona hominis valetudo: *Viscera inquit, eius plena sunt adipe, & medullis ossa illius irrigantur.* Contra per ariditatem ossium mala valetudo designatur apud eundē: *Cutis, inquit, mea denigrata est super me, & ossa mea aruerunt*

Aruerunt præ caumate. Et Psalmista: *Ossa mea sicut cremum aruerunt.* Est enim medulla ossium fomentum & firmamentum. Metaphoricè ergo hac sententia significatur eum qui prædicta fecerit, bona fore constitutione potissimum secundum animam & mentem, omnēque eius animæ vires firmas fore & sanas, vtque Dei gratiæ & sanabuntur & firmabuntur, ac adipe & pinguedine cœlestium charismatum irrigata recreabunt, iuxta illud: *Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea.* Septuaginta sensum exprimentes habent: *Tunc sanitas erit corpori tuo & curatio ossibus tuis.* Quod si distinctè quis explicare velit quid per vmbilicum, quid per ossa significetur, quamuis id non sit necesse, poterit per vmbilicum intelligere partem appetitiuam animæ, quæ viget in lumbis, & vmbilico: per ossa intellectiue partis virtutes, quibus sustentatur tota hominis actio. Quidam non male sic explicant: Per timorem Dei est vmbilico sanitas, quia per illam refrenantur præuæ cupiditates, & libido quæ in vmbilico & circa illum viget, & est irrigatio ossium, quia per illum omnia corporis membra, omnēque animæ vires, redduntur aptæ & agiles ad virtutum opera. Similis tropus, quod attinet ad irrigationem ossium, est Ecclesiastici 16. *Gratia mulieris sedulæ delectabit virum suum, & ossa illius impinguabit.* Et Prouerbiorum 15. *Fama bona impinguat ossa.*

Honora dominum de tua substantia, & de primitiis omnium frugum tuarum da pauperibus. Et implebuntur horrea tua saturnitate, & vino torcularia tua redundabunt.

Quartum hic traditur præceptum, superioribus congruè subiunctum. Nam cum superiorib⁹ tradatur, quomodo Deus interno sit cultu colendus, hic iam docetur, quomodo deinde etiam externo cultu sit honorandus, per oblationes scilicet, iuxta legem Deo pro sacerdotibus faciendas. Nam de illis ipsum loqui, cum dicit: *Honora dominum de tua substantia, patet ex eo quod sequitur, & de primitiis omnium frugum tuarum.* Nam quod apud nos additur, da pauperibus, nec Hebræa habent, nec Græca. Non enim primitiæ omnium frugum pauperibus vel debebantur vel dari poterant, sed iuxta legem debebantur Sacerdotibus & Leuitis. Qui tamen pauperum nomine intelligi rectè possunt, quod inter Israelitas non haberent partem sicut reliquæ tribus, sed ex donis & oblationibus populi sustentarentur, vt est Deutero. 18. Dicit ergo, honora dominum de tua substantia, hoc est, opibus tibi concessis, offerendo scilicet ei decimas, primitias & reliquas iuxta legem debitas oblationes. His enim oblationibus honoratur dominus, tū quod hæc dentur Deo in signum supremi dominij, & in gratiarum actionem pro acceptis beneficiis, tum quod dentur in subsidium ministrorum Dei, Deum honorat, cuius cultum hac ratione promouet, vnde & Ecclesiastici 7. præcepto timoris Dei coniungitur similiter præceptū honorandi hoc modo Deum. In tota, inquit, anima tua time dominum, & sacerdotes illius sanctifica. In omni virtute tua dilige eum qui te fecit, & ministros eius non derelinquas. Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes. Da illis partem sicut mandatum est tibi, primitiarum & purgationis, &c. Quamuis autē propriè hoc præ-

ceptum intelligendū sit de honore qui Deo impenditur per oblationes & sustentationem ministrorū eius, extensiuè tamen etiā intelligendū est de pauperū subiectione, per quā etiā Deus honoratur, iuxta illud quod postea dicitur. Qui calumniatur pauperem, exprobat factori eius, honorat autē Deū qui miseretur pauperis. Qui n. miseretur pauperū: curā gerit corū, quorū se Deus in scripturis maximè curā gerere significat, & quorū maxime curā haberi vult. Honor hic de primitiis frugū exhibendus est, quia de optimis & nō de vilioribus & abiectionibus bonis, ne cū Cain munera nostra reiiciantur. Notandū autē quod dicitur, de tua substantia, hoc est bonis quæ ad te iuste pertinent, non autē de bonis aliorum furto, rapina, aut aliàs ablati. Nā vt dicitur Ecclesiastici 34. Immolantis ex iniquo oblatio est maculata. Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi qui vitimat filium in conspectu patris sui. Et Tobias 4. dicitur: *Ex tua substantia fac elemosynam.* Vnde Septuaginta hoc loco habent *τιμὰν κερειν ἀποσῶν δικαιοῦ τῶν πτωχῶν.* hoc est, honora dominum de tuis iustis laboribus, sicque citatur à D. Augustino libro de vita Christiana cap. 11. Ne autem quis ab honorando prædictis modis dominū abstraheretur, timore defectus & inopiæ rerum necessarium, metuens scilicet ne ad egestatē liberalitate deueniat, subiicit, hac ratione augendas potius ipsius opes. Et implebuntur, inquit, horrea tua saturitate, hoc est, frugum abundantia, & vino torcularia tua redundabunt, hoc est, abunde tibi ex diuino dono suppeditebitur, quæ esui & potui conueniant. Sic & Ecclesiastici 35. *Bono animo gloriam redde Deo, & non minuas primitias manuū tuarum. In omni dato hilarem fac vultum tuum, & in exultatione sanctifica decimas tuas. Da altissimo secundū datum eius, & in bono oculo adinventionem facito manuum tuarum, quoniam dominus retribuens est, & septies tantū reddet tibi. Noli offerre munera praua, non enim suscipiet illa. Ex quo loco pro intellectu huius loci aduertendum est, vt quis rectè & verè honoret dominum de sua substantia requiri, vt & bona munera offerat & bono animo ac hilari lubentique offerat. Vnde Malachiæ 1. dicitur: *Maledictus dolosus qui habet in grege suo masculum, & vorum faciens immolat debile domino.* Et cap. 3. *Configi se dicit dominus in decimis & in primitiis, atque ob id illos in penuria maledictos esse, subiiciens: Inserte omnē decimā in horreum, & sit cibus in domo mea, & probate me super hoc dicit dominus: Si non aperuero vobis cataractas cœli, & effundero vobis benedictionem vsque ad abundantiam, &c. Similem benedictionem Paulus etiam promittit elemosynam facientibus, non ex tristitia aut necessitate. Qui, inquit, administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ. Cæterum iuxta sublimiorem huius loci tractationem & allegoriam, monemur hoc præcepto, non solum ex caducis & exterioribus opibus, sed ex talentis animæ cælitus collatis & quibuslibet Dei donis dominum honorandum, dispensando scilicet illa non ad nostrā, sed ad illius gloriam, eique ea dona accepta ferendo, non nobis. Quod si fecerimus, sentiemus diuina in nobis dona multiplicari, iuxta Parabolam quæ ei qui vna mna decem**

annas acquisiuit data est mna eius qui eam absco-
derat quoniam inquit dominus omni habenti
dabitur & abundabit. Aduertenda autem hic im-
mensa Dei benignitas, quod cum nihil ei offerre
possimus nisi quod de manu eius accepimus, ho-
norari tñ se reputet cum ex suis bonis etiã quod
ei debemus offerimus, idemque adhuc remune-
ret, idque abunde quasi omnino nostrum esset
quod offerimus, ipse verò hic cõmodum aliquod
referret, qui omnino bonorũ nostrorũ non eget.

*Disciplinam domini ne abiicias, nec deficias cum ab eo argueris.
Quæ enim diligit dominus, corrumpit: & quasi pater in filio complacet sibi.*

QUINTVM præceptum, quo post superiores
virtutes commodè & necessariò monet, et-
iam patienter ferenda quæ à Deo mala immittũ-
tur, significans non sufficere, vt quis piè Deo &
mente & exteriori cultu seruiat, vtque pro percep-
tis à Deo bonis gratias agat per oblationes &
elemosynas, sed oportere vt & mala quæ ab eo
plerunque immittuntur etiam iusti, patienti pio-
que animo tol erentur, sicut ob ea neque contra
Deum murmuret, neque à spe & seruitio illius de-
ficiat. Plerique enim qui post virtutes & seruitu-
tem Dei mala incidunt, scandalum patiuntur, vt
existiment iniquè secum agi, & frustra se Deo ser-
uisse, ita vt hinc virtutem Deique seruitutem de-
serere incipiant. Itaque contra hæc filium suum
præmunire volens, rectè post prædicta subiicit.
Disciplinam Domini ne abiicias. Disciplinam Do-
mini dicit eius correptionem, quæ potest intelli-
gi, & ea q̄ verbo fit asperiore, quo vitia hominum
arguuntur, & ea quæ fit flagellis ac malis à Deo
immissis. De correptione per verba loquitur do-
minus in Apocal. cum alludens ad hæc verba, vt
est verisimile, dicit: Ego quos amo, arguo & casti-
go, Nam præcedit dura verborum increpatio. De
correptione per flagella ac mala à Deo immissa,
intelligit post 70. D. Paulus, qui ad Hebræos to-
tum hunc locum citat iuxta translationem 70. ad
verbum. Vbi sic legitur: Fili mi, noli negligere
disciplinam domini, neque fatigeris, dum ab eo
argueris: Quem enim diligit Deus castigat, fla-
gellat autè omnem filiũ quem recipit. Pro qua vl-
tima parte, iuxta Hebraicam veritatem habe-
mus, & quasi pater in filio complacet sibi. De ta-
li correptione etiam est sermo in simili loco,
qui est apud Iob: Beatus homo qui corripitur à
domino, increpationem ergo domini ne repro-
bes. Quia ipse vulnerat & medetur, percutit &
manus eius sanabunt. Vbi Hebræa pro eo quod
ibi legitur, increpationem domini ne reprobes,
eodem modo habent quo hoc loco, vbi legitur:
Disciplinam domini ne abiicias, Nisi quod pro
nomine domini ibi sit Saddai, hic verò nomen
tetragrammaton, ita vt verisimile sit ad illum lo-
cum Salomonem hic respexisse, sicut & Dauid ex
Iob quædam desumpsit. Caterum disciplinam
domini abiicere, est contemnere eam & impa-
tienti eam ferre animo. Deficere ad correptionem
eius, est illo castigante pusillanimum fieri, & ani-
mo remissum, siue ad ferendum mala, siue ad per-
ferendum in bono, & sperandum in illo. Vnde
Græcis est *μὴ δὲ ἐκλῆναι*, hoc est, neque dissoluaris,
aut enerueris. Subiicit autem rationem valde ad-
ferendum aduersitates plausibilem. Quem enim
diligit dominus, corrumpit, & quasi pater in filio
complacet sibi, scilicet in illo. Quasi dicat, Cor-
reptio eius & castigatio in his qui timent eum,

non procedit ex ira, quemadmodum correptio
eius in impiis, quam deprecatur Dauid dicens
Dñe ne in furore tuo arguas me, sed procedit ex
dilectione prædestinationis, scilicet, hoc est, ea
qua ad aternã vitam electos suos prouehit, quã
benè placitum diuinum Paulus sapè nominat
quod beneplacitum significatur in 2. membro,
cum dicitur. Complacet sibi in illo. Est enim in
eo qui corripitur à domino, aliquid quod displicet,
id scilicet propter quod eum castigat, & qd̄
emendatum cupit. Et tamen dicitur dominus cõ-
placere sibi in illo, quia illum suo beneplacito e-
legit ad vitam aternam ad quam sua eum casti-
gatione promouet. Quod autem p̄ eo quod nos
iuxta Hebraicam veritatem habemus, quasi pater
in filio, 70. quos Paulus est secutus, habeant, Fla-
gellat autem omnem filium, hinc factum est qd̄
dictione *באב* Ceab, quæ non legitur in Hebræo
quasi composita ex Caph similitudinis & Ab
quod est pater, ipsi legerint tanquam vnam di-
ctionem à radice *באב* Caab quod significat dolo-
re, & in Piel vel Hiphil significat facere dolorem,
quod est vulnerare vel flagellare. Vnde in Hiphil
illud verbum ponitur illo loco Iob, huic simili q̄
suprà est citatus, pro eo quod nos habemus, vul-
nerat. Porro cum hic dicatur castigari à domino
omnis, qui diligitur ab eo, satis insinuat om-
nem etiam iustum cum castigatur, agnoscere de-
bere se peccatis esse obnoxium, atque ab eo
se in suum bonum castigari, vt iam rectè etiam
alia hic insinuetur ratio cur disciplinam domini
abiicere non debeamus, sed patienter suscipere,
nimirum quia eam commeruimus, quam perfe-
rentes & admonemur delictorum nostrorum vt
ea corrigamus, & purgamur vt postea grauius pu-
niri non debeamus. Dum iudicamur enim, inquit
Paulus, à domino corripimur, vt non cum hoc
mundo damnemur. Et vt dicitur 2. Machab. mul-
to tempore non sine peccatoribus ex sententiã
agere, sed statim vltiones adhibere, magni bene-
ficij est indicium, Vnde Aug. in Psal. 98. Illi Deus
irascitur, quem peccantem non flagellat. Nam
cui verè propitijs est non solum donat peccata,
ne noceant ad futurum seculum, sed etiam cas-
tigat ne semper peccare delectet. Dubium au-
tem hic non paruum est an semper mala quæ
iustis à Deo immittuntur, in vltionem peccatorũ
eis immitantur. Id enim ita esse videri potest
ex hoc loco cum immissa mala, castigatio dicun-
tur & correptio, maximè dum diuus Paulus hũc
locum citet ad confirmandos eos qui etiam ob
Christi nomẽ afflictiones patiebãtur, vt hinc videri
possit etiã tales afflictiones ob peccata immit-
ti. Et tamen multæ aliæ scripturæ de tribulatio-
nibus iustorum loquuntur, non quatenus cas-
tigatoriæ, aut punitiuæ peccatorum, sed quate-
nus per eas probantur & preparantur ad prome-
rendam magnam victoriã in cœlis coronam.
Certè quamquam verisimilius sit iustos quan-
doque pati quædã non in punitiõem peccatorũ
suorum, sed in probationem & augmentũ coro-
næ, potissimum cum grauiã quædam eis infe-
runtur, vt sunt martyrum supplicia, Iob & To-
biã afflictiones, conuenit tamen iustos peccatis
suis ex humilitate, potissimum in communi-
bus afflictionibus, deputare quod patiuntur, &
pro castigatione paterna suscipere, quæ non tan-
tum adhibetur, quia peccatum est, sed etiam ne
peccetur. Siquidem bonus pater nõ tantũ coer-
cet filium

filium & cohibet quem nouit natura ad malum
esse propensum, quia quid mali commisit, sed et-
iam ne in peccatum prolatur. Ita & Paulus
ad Hebræos significat castigationem à Deo pro-
nientem non immitti propter commissa pec-
cata, sed ne committantur. Nondum, inquit, vs-
que ad sanguinem restitistis aduersus peccatum
repugnantes. Itaque ex nomine castigationis ius-
torum non omnino necessario concluditur eos
ob peccata sua puniri & pati. Nam etiam ideo di-
cit sibi Paulus datum angelum satanæ qui eum
colaphizaret ne magnitudo reuelationum extol-
leret seipsum. Et castigo inquit, corpus meum,
ne forte cum aliis prædicauero, ipse reprobus ef-
ficiar. Quod enim non omnia mala iustis immis-
sa eorum peccatis sint deputanda, patet aper-
te satis ex D. Chrysostomo explicante illud: Non
remittetur neque in hoc seculo, neque in futuro:
Nisi, inquit, pœnitentiam egeritis, nec in præsen-
ti vita, nec in futura punitiõem effugietis, vni-
uersorum enim hominum alij & hic & ibi suppli-
cia dabunt, alij in præsentis solummodo vita, alij
in futura tantum, alij nec in præsentis, nec in futu-
ra. Et hic & ibi, vt hi de quibus nunc agitur. Nam
& hic ipsos vltus est, quoniam intolerabilia
passi sunt à Romanis, ibi autem acerbissima eos
manent tormenta, vt Gomorrhæorum ac Sodo-
morum ciues, alijque complures: Ibi verò solum-
modo, vt diues ille qui nec guttæ vnus aquæ
dominus est. Hic autem tantum, vt qui apud
Corinthios fornicabatur. Neque hic verò, neque
ibi sicut Apostoli, Prophetæ. Sic beatus ille Iob,
ceterique huiusmodi. Non enim ad punitiõem
aliquas passiones hic susceperunt, sed vt clarius
in passione vicisse cognoscerentur. Et August.
libro secũdo de peccatorum meritis & remissio-
ne, capite 12. Quantus quidem inquit Iob fue-
rit ignoramus, sed nouimus iustum, nouimus et-
iam in perferendis horrendis tribulationum
tentationibus magnum, Nouimus non propter
peccata, sed propter eius demonstrandam iusti-
tiam illa omnia fuisse perpeffum. Quibus ver-
bis quid significetur, apertius patet ex eodem
Augustino de eodem Iob disserente libr. de per-
fectione iustitiæ, vbi habet: Dicit, inquit, Iob
de domino: Multas enim contritiones meas fecit
sine causa. Non ait, nullas fecit cum causa, sed
multas sine causa. Non enim propter multa pec-
cata eius factæ sunt ei multæ contritiones, sed
propter probationem paciẽtiæ. Nam propter pec-
cata, sine quibus, vt alibi confitetur, non fuit, pau-
ciora se pati debuisse indicat. Cõsentit his, quod
dominus de cæco nato dicit apud Ioannem: Ne-
que hic peccauit, neque parètes eius vt cæcus na-
scretur, sed vt manifestentur opera Dei in illo.
Sed de hac re accuratior disputatio non est præ-
sentis loci.

1. Cor. 11.
1. Cor. 9.
Chrysost. homi 42. in Ma. 12.
Aug. 5.
Iob. 5.

*Beatus homo qui inuenit sapientiam, & qui affluit prudentia. Me-
lior est acquisitio eius negotiatione argenti, & auro purissimo fructus
eius, preciosior est cunctis opibus, & omnia quæ desiderantur, huic non
valent comparari.*

POST salutaria illa præcepta quæ hominem
ad Deum rectè ordinant, in quibus prima
sapientiæ pars consistit, priusquam ad ea progre-
diatur quæ ad proximum rectè disponunt, in-
terponit fœlicitatem eius qui sapientiam ade-
ptus est, vt hac ratione & quæ dicta sunt, facilius
recipiantur, & ad recipiendum dicenda, animus
Ians. in Prouerb.

magis preparatur. Itaque cum vulgus ferè magno
studioque rat opes huius mundi, quasi hæc homi-
nè fœlicè possint reddere, ac proinde beatũ præ-
dicent eum, qui diuitias tandem inuenit & alle-
cutus est, quo ab hac opinione hominum mentes
auocaret, & ad quærendã potius sapientiam pro-
uocaret: Beatus, inquit, qui iam inuenit, hoc est,
studio suo quæstam tandem à Deo obtinuit sa-
pientiam, magis autem beatus qui etiam affluit
prudentia, abundè scilicet eam allecutus, sic vt et-
iam aliis eam possit profundere. Causam reddit,
quia eius acquisitio, vel vt est Hebræis, eius nego-
tiatio, excellit negotiationem argenti, hoc est, mer-
caturam qua argentum conquiritur, significans
proinde pro acquirenda sapientia magis esse la-
borandum & negociandum, quàm faciunt ho-
mines pro conquirendo argento. 70. habent:
Melius est ipsam mercari, quàm auri & argenti
thesauros. Negotiamur autè pro ea obtinèda, stu-
dio, precibus, ac rerum terrenarum contemptu.
Quod tunc eximio modo fit, quando quo expedi-
tior sit animus ad vacandum sapientiæ, eamque
perciendum, omnia huius mundi relinquuntur,
& iuxta parabolam euangelicam: Inuenta
vna preciosa margarita, negotiator euangelicus
vendit vniuersa quæ habet & emit eam, quemad-
modum fecit ille qui dixit: Ecce nos reliquimus
omnia & secuti sumus te, quid ergo erit nobis?
Magis adhuc eius precium exaggerat, cum non
solum argento, sed & auro præferendam asserit
dicès: Et auro purissimo, hoc est, optimo, eius fru-
ctus, subaudi melior est, hoc est, maiorem fructũ
adfert homini quam aurum etiam optimum, pu-
rissimum & preciosissimum. Vbi circa lectionem
notandum, plerisque legere, negotiatione argen-
ti & auri primi & purissimi fructus eius, & pun-
ctũ faciunt post auri, vt adiectiua primi & puris-
simi construantur cum fructus, & sint pluralis nu-
meri. Verum rectior est lectio quæ in correctiori-
bus inuenitur libris, consentiens cum Hebræis,
quæ habet, Et auro primo fructus eius. Quare
si altera lectio placet tamen adiectiua primi &
purissimi, non cum substantiuo fructus essent or-
dinanda, sed cum substantiuo auri, vt sit hæc di-
stinctio: & hic sensus: Melior est acquisitio eius
negotiatione argenti, & negotiatione auri primi
& purissimi melior est fructus eius. Nec tantum
argento & auro præferendam docet, sed generali-
ter omnibus quantumuis preciosis, quantumuis
desideratis. Preciosior est, inquit, cunctis opibus,
vel vt habent Hebræa, vnionibus & gemmis, quæ
scilicet etiam argento & auro sunt preciosiores,
& omnia quæ desiderantur ab hominibus, huma-
na scilicet & terrena, huic non valent compara-
ri, tantum abest vt æquari possint vel superare.
Hæc vera esse ostendit in sequentibus, sapientiã
docens ea homini præstare quæ nõ possint om-
nia illa præbere, & in vna sapientia, vel per vnam
sapientiam acquiri quæcunque desideranda sunt
homini. Sequitur enim.

*Longitudo dierum in dextera eius, & in sinistra eius diuitia &
gloria. Via eius via pulchra, & omnes semite eius pacificæ. Lignum
vite est his qui apprehenderint eam, & qui tenuerint eam, beati.*

OSTENDIT his versibus sapientiam omnia
adferre bona, deinde verò ostendit eandem
auferre omnia mala. Quod ad primũ attinet. Lon-
gitududo, inquit, dierum in dextera eius, &c. Quod
dupliciter accipi potest, vel de dextera & sinistra
manu

Apoc. 3.
Hebr. 12.
Iob. 5.

1. Cor. 11.
2. Mach.
Aug. 5.
Hebr. 12.

Mat. 13.
Mat. 19.

manu ei⁹, vt sit sensus, ipsam dextera manu tenere & præbere longitudinem dierum, sinistra verò diuitias & gloriam. Vel de dextero & sinistro eius latere, vt significetur longitudinem dierum assistere ipsi sapientiæ à dextris, diuitias & gloriam à sinistris, ipsamque his comitatam affeclis, mediam incedere. Vtrouis modo intelligatur, sensus eodem recidit, & est prosopopeia, qua inducitur sapientia vel hæc dona, quasi suis manibus tenere, ostentare & præbere suis, vel his comitatam præbere & adferre ea illis qui ipsam inuenierint. Longitudinem dierum dextera tribuit, diuitias & gloriam sinistra, eo quod ante omnia & præcipue expetitur ab hominibus longitudo vitæ, post eam verò secundo loco diuitiæ & honor. Hæc autem bona sapientiam conferre intelligendum est temporaliter iuxta promissiones veteris legis, quæ suis sectatoribus & longam vitam & felicem promittit, vt prius dictum est. Et rursum, iuxta Euangelicæ legis promissiones intelligendum est conferre spiritualiter, atque perfectiori & sublimiori ratione quam in veteri lege. Conferunt enim vitam æternam quæ hic in spiritu incipit, & in futura perficitur vita. Conferunt & veras diuitias veramque gloriam, quia animam replet multis gratiarum charismatibus & filios Dei efficit, reges ac sacerdotes facit. Et in futura vita omnis boni abundantiam, & æternam gloriam conferunt. Atque hunc putamus simplicem & genuinum esse huius loci sensum, non præiudicantes interim aliorum piæ intelligentiæ, qua scilicet longitudinem dierum, dextera intelligunt attribui, sinistra diuitias & gloriæ, quod in primis optanda sit vita æterna, ac secundo loco bona temporalia, aut quod in futura vita quasi in dextera Dei constitutis sapientia det æternam vitam, in hac verò vita, quasi in sinistra & inferiori det temporalia. Magis enim intelligendum est sapientiæ omnia hæc in vtraque conferre vita temporaliter scilicet & spiritualiter, vt vtrique conueniant populo. Hæc autem sententia bene ostendit quod ostendendum erat, nempe sapientiam preciosiorē esse omnibus opibus, & omnibus desiderabilibus. Nam cum opes non possint sapientiam dare, ipsa tamen dat opes & reliqua bona quæ etiā opes dare nequeunt. Neque enim opes vitam prolongare possunt possessori, imò ne fabriculam quidem sanare, vt inquit ille: Non eris acruus & auri, Egrotō dominī deduxit corpore febres. Cū autē præter longitudinē vitæ, diuitias & gloriam, homines expetant voluptatem, etiam hanc ostendit versus sequenti, sapientiam hominibus adferre. Viæ, inquit, eius, viæ pulchræ. Vias eius dicit ipsius sapientiæ præcepta, in quibus homini est ambulandum, aut ipsas hominis actiones, iuxta sapientiæ præcepta. Hæc viæ pulchræ sunt, quia carentes omni erroris & vitiorum macula, suoque decore mirè exhilarantes hominis mentem. Vnde Hebræa habent, viæ iucundæ. Et omnes semitæ eius pacificæ, quia miram adferunt pacem & tranquillitatem mentis, & quantum in se est efficiunt, vt in pace cum omnibus viuatur, atque æternam tandem afferunt pacem. Ecce voluptatem & iucunditatem quam adfert sapientia. Quam magis adhuc extollit dum in sequenti eam vocat lignum vitæ, alludens ad lignum illud vitæ, hoc est, arborem illam vitalem quæ fuit in paradiso. Quo iam significat ipsam sapientiam reddere nobis quodammodo

paradisum & felicitatem, in qua primum homo cõditus fuit, quam per peccatum amisimus, quia ipsa, inquit, est lignum vitæ his qui apprehenderint eam, quia scilicet eis confert immortalitatem, suauem denique & omni voluptate plenam vitam, & proinde qui tenuerint eam, verè sunt beati, vt quibus restituta est beatitudo à qua peccando excidit humanum genus. Ligno enim vitæ comparat sapientiam nõ solum propter immortalitatem quam adfert, sed & propter voluptatem, quam arbor suis solet fructibus præbere, vnde postea c. 15. Linguam placabilem vocat lignum vitæ. D. Aug. in ligno vitæ mystica significatione demonstratum dicit, quod per sapientiam, cuius figuram gestabat conferretur animæ rationali, vt alimento eius viuificata, nequaquam in labem, mortemque nequitie verteretur. Meritò enim, inquit, de illa dicitur: Lignum vitæ est amplectentibus eam. Sicut hæc arbor in corporali, sic illa in spiritali paradiso, ista exterioris, illa interioris hominis sensibus præbens vigorem sine vlla in deterius commutatione vitalem. Hæc ille lib. 2. de peccatorum meritis, cap. 21.

Dominus sapientia fundauit terram, stabiluit celos prudentia, sapientia illius eruperunt abyssi, & nubes rore concreuerunt.

MAGNAS sapientiæ laudes exposuit, adicit maiores, quo magis in illius amorem accēderet. Extollitque iam eam non à bonis quæ nobis confert, sed à magnitudine operum quæ per eam Deus fecit, significans interim per hæc ipsam sapientiam, de qua loquitur nõ esse humanitus inuentam, sed ipso mudo esse antiquiorem, Nec dubitandum esse quin quæ pollicitus est, præstare possit sapientia cum hæc magna & admiranda præstiterit opera. Qua in re nõ debet videri impertinenter locutus hic noster Sapiens, cum prius locutus de sapientiæ quæ est in hominibus, & in eis operatur longitudinē vitæ & alia pleraque bona, iam transfiliat ad sapientiam illam diuinam, per quæ cæli & terra omniaque quæ in eis sunt, facta sunt. Nã secundum analogiam vna est & eadem sapientia, diuina, per quæ Deus omnia creauit, & humana, qua Deum homines rectè cognoscunt & piè colunt, quia hæc est illius quædam participatio, defluens ab illa iuxta hominis capacitatem. Vnde in sapientia dicitur esse vapor virtutis Dei & emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei syncera. Et in Ecclesiast. dicitur, Deus sapientiam effudit super omnia opera sua, & super omnem carnem secundum datum suum, & præbuisse illam diligentibus se. Vnde intelligendum relinquit scriptura, quoties de sapientia hominū tam magnificè loquitur, nõ se loqui de ea quæ humano studio reperta est ex naturali tantum rationis lumine, qualis est sapientia & scientia philosophorum, plena multis erroribus quæ verè humana dici potest, quauis etiam multa vera cõtineat: sed de ea quæ non nisi singulari Dei dono homini contingere potest, qua scilicet vt dictum est & rectè Deus cognoscitur, & piè colitur, quæ verè diuina est sapientia, & secundum analogiam, eadem cum sapientia Dei, sicut secundum analogiã eadem est Dei essentia & nostra. Celebraturus ergo sapientiam ab operibus quæ per eam Deus prudenter & mirabiliter operatus est, quatuor potissimum opera commemorat. Primum quod per sapientiam dominus fundauerit terram, hoc est, quod eam veluti fundamentum totius

August.

Sap. 9.

Eccle. 1.

Mat. 10.

sui opificij inferius firmam, immobilem, ac semper duraturam constituit in qua omnia viuerent animalia, & circa quam omnia voluerentur elementa. Quod certè mirabile est & summæ sapientiæ opus; eoque maius quod fundamentum hoc nullo nitatur sustentaculo, sola Dei manu ipsum sustinente & firmate. Secundum est quod prudentia sua Deus miro modo stabiluit cælos, non sic vt instar terræ immobiliter persisterent, sed vt in continuo motu, perenni quadam virtute, semper consisterent, neque lassitudinem, neque loci mutationem, neque diminutionem aut dissolutionem patientes. Et hæc quidem ad duo illa corpora totius orbis præcipua pertinent, quorum alterum supremum, alterum infimum est, in quibus & reliqua comprehenduntur quæ in eis sunt. In sequenti versus commemorat duo alia Dei opera, ad aque elementum pertinentia, quorum alterum inferius est & in terris, alterum superius & in cælis. Sapientia, inquit, illius eruperunt abyssi, & nubes rore concreuerunt. Per eruptionem abyssorum quauis aliqui intelligunt quod factum est in diluuiio, quando vt dicitur in Gene. rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ: Rectius tamen intelligitur eruptio fontium & fluminum, quæ ex terræ visceribus ad irrigationem terræ non sine magno miraculo erumpunt & in lucem prodeunt, iuxta illud quod dicitur in Deutero. In cuius campis & montibus erumpunt fluuiorum abyssi. Et cap. 8. postea dicit Sapientia, Necdum fontes aquarum eruperant, significans per se factum esse vt fontes aquarum, qui abyssi sunt terræ in qua latent, eruperint à terra. Quartum sapientiæ opus dicit, quod nubes rore concreuerunt, hoc est, ex rore & vapore rosido concreuerunt in pluuiam, vel concreuerunt in rorem hoc est, pluuiam tenuiorem ad irrigationem terræ. Pro quo Hebræa clarius habent, & nubes stillabunt rorem, & 70. *vegn epphndpōw*, hoc est, nubes fluxerunt rore. Porro quæ hæcenus aliquot versibus in commendationem sapientiæ dicta sunt in genere, vt patet ex his quæ in primo capite sunt annotata, singulari ratione competunt in Christum tanquam Dei patris sapientiam, qui perfectio est humanæ sapientiæ, imò sine cuius aliquali participatione, nulla vnquam fuit vera sapientia. Beatus est enim is qui Christum Dei patris sapientiam inuenit, thesaurum scilicet illum absconditum in agro huius mundi, quem inuenire non omnibus datum est, quem inuenisse multo melius est homini, quã acquisuisse aurum & argentum, aut queuis alia preciosa huius mundi. Hic enim in primis & ante omnia largitur vitam æternam. Largitur tamen idem & diuitias ac gloriam etiam in hoc mundo, iuxta quod pollicitus est, cum qui omnia propter se reliquerit, centuplū accepturum in præsentī seculo, & in futuro vitæ æternam. Eius viæ, viæ pulchræ sunt, quia & mada ta eius nitidiora sunt ac iucundiora præceptis mo saicis, in quibus multum est umbrarum, multum asperitatis. Et omnes eius actiones atque exempla quæ in hoc mundo reliquit, omni carent reprehensione, longèque excedunt puritatem cuiusuis hominis. Omnes semitæ eius & quæcunque gessit ad hoc tendebant vt pacem hominibus conciliaret cum Deo. Lignum vitæ ipse est fidelibus quibus per lignum crucis reddit immortalitatem in ligno amissam. Ipse est per quem cælos terramque fundauit Deus Pater: Quia, Omnia

per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Per ipsum abyssi sapientiæ & gratiæ Dei, quæ prius mundo incognitæ fuerunt, eruperunt largiter in mundum, & spirituales nubes, hoc est, prædicatores cœlestem pluuiam cordibus hominum instillant, vt ea irrigent ad proferendum bonos fructus.

Fili mi, ne effugiant hæc ab oculis tuis, custodi legem atque consilium. Erit vita animæ tuæ, & gratia faucibus tuis. Tunc ambulabis fiducialiter in via tua, & pes tuus non impinget. Si dormieris non timebis: quiesces & suavis erit somnus tuus. Ne paucas respicere terrore, & irruentes tibi ruinas impiorum. Dominus enim erit in latere tuo, & custodiet pedem tuum ne capiaris.

POST commemorata dona & potentiam sapientiæ, prouocat rursum ad sapientiam amplectendam & retinendam, subiungens iterum, & bona per ipsam obtinenda, & vterius mala omnia per ipsam effugienda. Fili mi, inquit, ne effluat hæc quæ dixi siue de sapientiæ præceptis, siue de eius donis & potentia, ab oculis mentis tuæ, hoc est, versentur hæc semper in cogitatione tua, custodi legem atque consilium quod tibi lex & sapientia suggerit. Quod si feceris, erit animæ tuæ vita, hoc est verè viuet & valebit anima tuā per sapientiam, sana erit & incolumis per eam, & insu per erit faucibus tuis, vel vt habent Hebræa gutturi tuo vel collo, gratia, hoc est, sicut collum ornatur torque aurea, aut fauces venustate aliqua grata, ita per sapientiam consequeris apud homines, & Deum gratiam, ita vt per eam clarus sis & gratus futurus. Hic notandum circa priorem partem, quod cum anima ipsa ex sua natura sit vita, per quam corpus viuunt, tamen per sapientiam & legis diuinæ obseruationem promittitur animæ vita. Illo enim significatur animam sine sapientia mortuam esse, aut non distare intellectum à pecudibus, quamquam in vitæ nomine plus etiā significetur iuxta Hebraicam phrasim, nimirum vigor & sanitas. Nam sine sapientia verè languida est & torpida ac malè sana mens hominis. Circa posteriorem partem notandum quod per gratiam gutturis vel faucium, potest etiam intelligi gratia verbi & doctrinæ, quæ per guttur & fauces transfunditur ad homines, vt significetur per sapientiam non tantum obtingere homini, vt ipse in se viuat, sed vt etiam possit gratiam hominibus proferre doctrinam in eorum vtilitatem. Prius tamen expositio simplicior est, & similibus aliquot locis huius libri conuenientior. Subiicit deinde quomodo Sapientia etiam adferat securitatem ab omnibus malis omni tempore. Tunc, inquit, ambulabis fiducialiter, hoc est, cum bona fiducia sine timore anxio, in via tua, quocumque scilicet ieris, & pes tuus non impinget, hoc est, nullum senties obstaculum vel malum quod tibi noceat. Quare si somno te dederis nõ excutiet tibi sonus, sed quiesces idque cum suauitate quadam. His autem duobus, quorum alterum ad motum diurnum, sub quo omnis humana actio comprehenditur, alterum ad quietem nocturnam, sub qua omnis quies comprehenditur spectat: significatur hominem sapientem semper fore securum, & inter diu, & per noctem: & in agendo quiduis, & in quiescendo. Quæ securitas in eo nascitur: partim ex pace & tranquillitate bonæ conscientie, partim ex fiducia protectionis diuinæ, eiusdemque protectionis, efficaci custodia: Impij verò quibus non est pax, sed sunt quasi mare feruens, quod quiescere non potest,

Ioan. 1.

Esa. 55. potest, ut est in *Esaia*, & interdiu & per noctē mul-
tiplici metu, & variis desideriis exagitat. Et de-
stituti singulari Dei custodia, & per diem in suis
actionibus frequenter impingunt, & per noctem
varias patiuntur hostium illusiones. Iuxta altiore
intellectum sub ambulatione & somno, intelli-
gi potest duplex vitæ genus, vita scilicet actiua
& contemplatiua, aut vita ipsa præfens & mors, ut
significetur per sapientiam hominem securè hic
vivere, & in via huius peregrinationis cum bona
fiducia procedere in actionibus suis, sine offendi-
culo alicui⁹ peccati grauioris. Et securè excipere
somnia mortis in qua quiescit sub certa expe-
ctatione futuræ resurrectionis, ita ut mors aliis
terribilis ei sit suavis, tum propter hanc expec-
tationem, tum quod finem imponat omnibus la-
boribus. Quod sequitur, Ne paueas repentino terro-
re, &c. magis conueniebat vertere, Non pauebis,
ut cum præcedentibus versibus esset conuenien-
tia. Pergit enim ostendere vnde hæc securitas, &
per diem & per noctem. Quia, inquit, non ti-
mebis à terrore qui ex inopinato aliquo casu,
subitò solet obueneri. Eodem recidet nostra le-
ctio sic intellecta. Tu quisquis es sapientia dona-
tus (nam illi loquitur, ut patet ex præcedentibus)
non est quod paueas terrore subito oborto inter
homines, nec est quod timeas potentias impio-
rum, vel ut melius habent aliqui libri, ruinas impio-
rum irruentes tibi, hoc est, cum impij te con-
nantur opprimere, obuere & deicere, siue
homines sint siue dæmones, iuxta illud *Psalmi-
stæ*: Si consistant aduersum me castra, non time-
bit cor meum. Causam autem huius securitatis
non in ipsomet constituit homine, sed in Deo.
Nam qui temerariè à se suscepta audacia impau-
dus viuit, non benè securus est, cum sepè se falli
& superari sentiat. Hic verò nihil tale est metuen-
dum, Dominus enim, inquit, in latere tuo erit,
hoc est, aderit tibi ad custodiendum & defenden-
dum te, quemadmodum in latere alicui solè ad-
esse inter ambulandum quidam ad custodiam,
qui & laterones dici solèbat. Sic & *Dauid*: A dex-
tris, inquit, est mihi dominus, ne commouear. Et
custodiet pedem tuum ne capiaris, hoc est, ita te
custodiet in omnibus viis tuis, ut etiam si multè
tibi ponantur insidiæ, quas tu præuidere & caue-
re non possis, non tamen capiaris ab eis, eis non
inuoluarius. Quod Deus suis præstat & corporaliter,
præseruando eos quatenus eis expedit à malis
temporalibus, quæ eis inferre moliantur impij
homines, & spiritualiter, præseruando eos à malis
animæ spiritualibus, peccatis scilicet in quæ eos
impellere variis artibus nituntur impij dæmones.
Magna certè hæc meritò piis consolatio esse de-
bet, quod eorum custos & protector, non tantum
angelus quispiam, sed ipsemet Deus esse dicitur,
non à longè eos aspiciens, sed ad latus ipsorū præ-
fens, de cuius potentia dubitandum non est quin
omnium vires superet, qui circa eos quos custo-
dit semper vigilat, iuxta illud: Ecce non dormita-
bit neq; dormiet, qui custodit Israel. Vnde huius
consideratione rectè subiicit *Dauid*: Propter hoc
lætatum est cor meum.

tionem redit ad particularia sapientiæ præ-
cepta, subiugēs iam quædā præcepta quæ erga pro-
ximos hominem rectè disponunt, sicut supra
posuit quædam ad Deum pertinentia. Et comme-
morat etiam hic quinque peculiariter præcepta,
eaque omnia negatiua & prohibitiua. Quorum
primum & secundum monent benefaciendum
esse citò, tertium & quartum monent cauendum
ab insigni maleficio: quintum monet cauendum
ab æmulatione malorum, sic ut à benefa-
ciendo transeat ad malefaciendum. Quod
ad primum attinet, sciendum *Hebræa* sic potius
vertenda, ut sit etiam ipsum purè negatiuum
præceptum sicut reliqua quæ sequuntur. Ne pro-
hibeas bonum ab eo qui dominus eius est, cum
est in fortitudine manus tuæ ut facias. Et intelli-
gitur per dominum boni, is cui res illa debetur, ut
significetur rem alienam non esse diu retinendā,
sed restituendam suo domino, si fieri potest. Aut
non detinendam eleemosynam quæ egenti debe-
tur tanquam domino illius, quasi non nostras, sed
pauperum sint bona quæ illis largiri debemus.
Posteriorem hunc sensum secuti sunt 70. qui
habent, Non abstineas à benefaciendo indigenti,
cum potest manus tua auxiliari. Interpretis no-
ster intellexit dominum boni illum qui habet
in manu sua ut benefaciat, hoc est, qui potest bene-
facere. Et est sensus præcepti manifestus, Noli, in-
quit, siue factò, siue verbo & dehortatione tua im-
pedire à benefaciendo eum, qui potest beneface-
re, noli ei eripere voluntatem aut voti sui imple-
tionem qui habet benefaciendi facultatem. Quin
còtra potius si vales etiā ipse benefac, alteriusque
beneficentiam imitare, aut tuo exèplo exstimula.
Contra faciunt plerique, qui quo de sua auaritia
minus sentiant conscientiam remordentem, &
multos habeant sui similes, beneficentiam quæ in
pauperes fieri deberet aut in templa & religionis
profectum, extenuant, prætexentes varia quibus à
benefaciendo animos potentium alienant. Simile
accidit & in aliis virtutum beneficiis, quæ qui-
dam calumniantur, & in malā rapiunt partem de-
trahentes bonis operibus, & sic ad ea faciendā
reddentes alios frigidiores. Postquam hoc pri-
mo præcepto monuit beneficium non esse prohi-
bendum aut negandum, sequenti præcepto mo-
net beneficium non esse differendum cum præsta-
ri potest. Nam qui differt, perdit gratiam & corā
hominibus & coram Deo. Qui enim citò dat, bis
dat, ut habet commune prouerbiū. Et ut *Paulus*
ait: Hilarem datorem diligit Deus. Qui verò
differt cum potest benefacere, declarat se non
lubenter benefacere, sed coactum. Pulchrè *Seneca*
libro 2. de beneficiis. Beneficium, inquit, morosè
datum, simile est pani lapidoso, quem esurienti
accipere necesse est esse acerbum.

*Ne moliaris amico tuo malum, cum ille in te habeat fiduciam, Non
contendas aduersus hominem frustra, cū ipse tibi nihil mali fecerit.*

DISSIMILIA cæteris hæc præcepta viden-
tur. Nā cum distinctè prohibeat nō molien-
dū malum amico & ei qui habet fiduciam, vide-
tur concedere malum inimico aut ei qui non ha-
bet fiduciam, moliri posse. Et dū vetat contentio-
nem cum homine qui nihil mali fecit, videtur cō-
cedere eam cum eo qui malum fecit. Notandum
ergo non ad hæc significandum, præcepta ista sic
esse tradita, sed ad prohibendum insignia in pro-
ximum

ximum maleficia, quæ scilicet manifestam ha-
bent malitiam. Proinde aduertenda horum duorū
præceptorum cum duobus superioribus
conuenientia. Sicut enim ibi prohibetur beneficij
negatio, cum manifestè adest benefaciendi ratio,
nempe potestas, ita hic prohibetur maleficij illa-
tio, cum manifestè nulla est malefaciendi ratio, sed
còtra potius benefaciendi, nempe innocentia &
fiducia. Et est quasi dicat: Quamquam omnino
nemini moliri malum conueniat, nec cum quo-
quam contendere, maximè tamen cauendum est,
ne amico, qui in te confidit, occultè moliaris
malum, cumque sua de te frustreris opinione,
similiter ne cum aliquo contendas frustra, hoc
est, sine causa ab alio tibi data, qui scilicet tibi
nihil fecit mali. Tradit enim hic quatuor præ-
cepta, quibus prohibet ea quæ sunt directè &
apertè contra charitatē proximi, & duo quidem
sunt contra eam per negationem boni manifestè
debiti, duo verò contra eam per illationem mali
manifestè indebiti. Itaq; impertinenter hic quæ-
ritur an liceat contendere cum eo qui malum in-
tulit, quasi id Sapiens hic concedere voluerit.
Nam postea cap. 24. ne cum pessimis etiam nos
vult contendere. Et 29. Vir, inquit, sapiens, si cum
stulto contenderit, siue irascatur, siue rideat, non
inueniet requiem, significans non esse ei cum stul-
to contendendum. Cum priori sententia conue-
nit illud *Ecclesiastici*: Noli fieri pro amico inimici
tui proximo, improprium enim & contumeliam
malus hæreditabit. Et cap. 7. Noli arare menda-
cium aduersus fratrem tuum, neque in amicum
similiter facias.

Eg. 6.

Ne amuleris hominem iniustum, nec in iuris vias eius.

QUIN TVM istud est præceptum, superiori-
bus dissimile, sed quod eis benè subiectum
est. Postquam enim monuit malum non inferre
his qui illud non merentur, rectè monet, ut ne ex
malorum prosperitate conspecta quis æmulatione
& zelo contra eos incitetur, & tandem pertra-
hatur, ut relicta virtute eos imitetur, eorumque
studia amplexetur. Sicut enim aliorum innocen-
tia abuti non debemus ad inferendum eis malū,
ita impiorum felicitate excitari non debemus ad
imitandum eorum malum. Quod & postea c. 23.
& 24. aliquoties Sapiens inculcat, eò quod magnū
sepè piis scandalum esse solet, conspecta ab eis
impiorum felicitas, ut illis locis est annotatum.

*Quia abominatio domini omnis illusor, & cum simplicibus sermo-
cinatio eius.*

SVBI CIT quatuor sententiæ, quibus ostēdit me-
ritò nō imitādos impios quantumuis videantur
hic felices: eo quod longè sit diuersa impiorum
& piorū conditio apud Deum. Quod ut pulchra
varietate melius ostendat, quadruplicem facit op-
positionem, illusorum scilicet, vel ut est *Hebræis*
peruerforū, & simplicium, hoc est, rectorū ac integro-
rū, impiorum & iustorum, derisorum & man-
factorum, sapientum & stultorum. Primò ergo di-
cit: Omnis illusor, hoc est, dolosus & qui pro
nihilò ducit aliis illudere (sic enim conuenit cum
eo quod habent *Hebræa* peruerfus) est abomina-
tio domini, hoc est, abominatur eum dominus,
non dignatur eum sua familiaritate, consue-
tudine & gratia, sed cum simplicibus, rectis
& integris est sermocinatio eius, hoc est cum eis
Ians, in Prouerb.

familiariter loquitur, eis tanquam amicis suis se-
creta sua communicat. Est enim *Hebræis*, cum re-
ctis secretum eius, quemadmodum & in *Psal.* ubi
nos legimus: Firmamentū est dominus timentib⁹
eum. *Hebræa* habent: Secretū domini timentibus *Psal.* 24.
eum. Humano enim more de Deo loquitur, &
quemadmodum nos aliquorum abominamur
conuersationem, alios sic gratos habemus, ut ad
domesticam & familiarem nostram conuersatio-
nem admittamus, eis nostri cordis secreta cōmit-
tentēs. ita & Deum dicit abominari peruersos,
cum rectis autem esse sermocinationem vel secre-
tum eius. Vos, inquit Christus, dixi amicos, quia
omnia quæ audiui à Patre meo, nota feci vobis. *Ioan.* 15.
Inter secreta quæ interna inspiratione sua suis do-
minus reuelat, est & illud quod non idcirco grā-
tus Deo sit homo iniustus & felix, quod prosperi-
tate gaudeat terrena, nec statim puniatur imò
tanto magis sit execrabilis Deo & infelix, quāto
felicior mundo apparet. Hoc enim secretum, in-
gressus in sanctuarium Dei *Palmista* didicit, cum
inquireret, cur Deus sineret hic peccatores feli-
citate frui. Propter dolos, inquit, posuisti eis, deie-
cisti eos cum alleuarentur. D. Gregorius tertia
parte pastoral. curæ, admonitiōe 12. sic tractat hæc
partem posteriorem. Cum simplicibus sermoci-
nari dicitur, quia de supernis mysteriis illorum
mentes radio suæ visitationis illuminat, quos nul-
la vmbra duplicitatis obscurat.

*Egestas à domino in domo impij, habitacula autem iustorum bene-
dicuntur.*

SE C V N D A sententia, alteram iam differentiā
inter impios & iustos demonstrat, iustus
præter Dei familiaritatē superiori sententia pro-
missam, etiam eius benedictionem, nec eis tantū,
sed toti eorum domui & familiæ promittens,
hoc est, omnium bonorum abundantiam, Còtra
in domo & familia impij afferens prouenturam
Dei maledictionem, ut est *Hebræis*, pro quo no-
ster benè vertit egestatem. Nam cum benedictio
Dei sit eius beneficentia, & bonorum collatio,
maledictio eius est egestas & inopia rerum. Est au-
tem appositè hæc sententia dicta contra felicitate
impiorum. Significat enim eam felicitatem,
non esse Dei benedictionem, qualis est iustorum
benedictio neque stabilem futuram, sed breui col-
lapsuram, eique egestatem successuram. Còtra ve-
rò Dei benedictionem iniustorum familia fore
diuturnam & firmam. Quod multò verius & per-
fectius completur in spiritualibus bonis & in fu-
tura vita. Nam spiritualium bonorum magna est
penuria in familia & in domo conscientia ipsius
impij, quamdiu in hac est vita. Et post eam om-
nium rerum laborat inopia, quia tunc nihil inue-
nient omnes viri diuitiarum in manibus suis, ut
est in *Psal.* Iusti verò & hic ex Dei benedictione *Psa.* 71.
spiritualibus abundant charismatum donis & post
hanc vitam, æternam consequuntur felicitatem.

Ipse deludet illusores, & mansuetis dabit gratiam.

TERTIA sententia, quæ & ipsa ad hoc valet
ut ne quis ex piorū felicitate temporali con-
specta offendi possit. Opponit autem illusores
mansuetis. Vbi illusores non dicuntur sicut
in prima sententia, qui illudunt aliis & impo-
nunt. Est enim hic *Hebræis* alia dictio signifi-
cans propriè derisores, qui scilicet per animi
sui superbiam bene monentes ridēt, aliòsq; præ se

CAPVT QVARTVM.

Audite filij disciplinam patris, attendite vsq; iatis intelligentiam. Donum bonum tribuam vobis, legem meam ne derelinquatis.

POST tradita quaedam sapientia & diuina legis praecepta, rursum ad ea amplexanda auditores inuitat, frequenter id faciens vt iuuentutem & mentes hominum ad vitium valde pronas, saltem ad amore & desiderium sapientiae prouocet, quod primus gradus sapientiae sit, velle esse pium & sapientem, quemadmodum hoc capite insinuat. Cum autem haec & postea dicat singulari numero, Fili mi, nunc pluraliter dicit, Audite filij, significans se non vni tantum locutum esse vel deinceps loqui, sed in vno omnibus qui sapientiae studiosi esse volent. Atque vel hic patet quae vel superius vel postea ad filium dicitur non esse sapientiae verba, sed ipsius Salomonis, cum mox subiungat is qui loquitur. Nam & ego filius fui patris mei, &c. Vnde sicut omnes quibus loquitur, filios suos vocat ita & se patrem vocat, cum dicit: Audite filij disciplinam patris, hoc est, meae, qui paterno affectu pro vobis sollicitus vestram salutem desidero, & sapientiae vos filios facere cupio. Disciplinam autem hic accipe pro eruditione, quae aliquando pro castigatione ponitur pro exigentia materiae. Loquitur enim de eruditione quam haecenus tradidit, & quae postea ab eo tradetur. Nam quauquam nos habeamus, Donum bonum tribuam vobis, Hebraea habent per praeteritum: Doctrinam enim bonam dedi vobis Sed secutus est noster 70. qui habent *δῶρον γὰρ ἀγαθὸν, δωρεῆς μὲν ἵμῃν*, hoc est, donum. n. bonum donabo vobis. Donum ergo bonum doctrina est tradita & tradenda, quae tanquam bonum & singulare donum merito non est derelinquenda.

Nam & ego filius fui patris mei, iustus & vnigenitus coram matre mea. Et docebat me atque dicebat, Suscipiat verba mea cor tuum, custodi praecepta mea & viues. Posside sapientiam, posside prudentiam, ne obliuiscaris, neque declines a verbis oris mei, ne dimittas eam, & custodiet te. Dilige eam & conseruabit te.

Dvo hic agit: Nam & factum suum quod tam diligenter ad audiendum ac amplexandum sapientiam alios tanquam suos filios inuitat, comprobato factis Dauidis magnae apud pios auctoritatis viri, qui ipsum tam sedulo ad iuuentute ad sapientiae studium & amorem hortatus est: & suo exemplo prouocat alios, vt quemadmodum ipse patris sui monitis obtemperauit sapientiae studendo, itidem & ipsi faciant, idq; a tenera aetate. Ideo enim tenellum se vocat, vt insinuet se a teneris annis & cum adhuc puer esset a patre ad sapientiam formatum, a quo & puer in regem fuit constitutus. Vnde de eo etiam dicit Dauid: Salomonem filium meum vnum elegit dominus adhuc puerum & tenellum. Vnigenitum autem coram matre sua dici hoc loco intelligendum est, non quod vnicus fuerit filius matris suae Bersabee, quemadmodum quidam hoc loco falso asserere conati sunt. Nam 1. Paral. 3. aperte dicitur: In Hierusalem nati sunt ei filij Simmaa, & Sobab, & Natha, & Salomon, quatuor de Bethsua filia Ammiel. Nam quod Liranus putat tres illos Salomoni coniunctos, fuisse filios naturales Vriq; non Dauidis: Nimis

22
contemnuunt, felicitate rerum terrenarum elati neminem verentes, quos & eadem ratione illusores recte dixerimus, a deridendo. Qui recte mansuetis opponuntur & humilibus spiritu, qui ad sermones Dei mox contremiscunt & deprimuntur, iuxta illud Esaia. Ad quem respiciam, nisi ad pauperulum & contritum spiritu, & trementem sermones meos? Deludet autem illusores hoc est, vt est Hebraeis, deridebit derisores, quia illorum felicitatem per quam hic superbiunt vanam esse declarabit & ridiculam subito eam illis eripiendo, per quam etiam mirabili eius iudicio miserere illis imponitur, dum ea freti, non vident futuram calamitatem, iuxta illud. Propter dolos posuisti eis. Et velut somnium surgentium domine in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges. Ceterum mansuetis qui per animi mansuetudinem & verba Dei reuerenter suscipiunt, & impiorum felicitatem atque iniurias patienter perferunt, dat Deus suam gratiam, augens semper in eis sua dona, quae animis eorum maiorem voluptatem adferunt, quam impiis ipsorum felicitas terrena. Porro 70. hunc versus verterunt in hunc modum: Dominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Nec male. Nam vt patet ex dictis ipsi illusores iidem sunt & superbi, mansueti autem iidem sunt qui humiles. Vnde & Iacobus & Petrus hanc sententiam iuxta 70. versionem ex hoc loco citauerunt.

Gloriam sapientes possidebunt, stultorum exaltatio, ignominia.

QUARTA sententia, in sapientes stultis opponitur, & bene post gratiam, de qua in praecedenti versu, gloria eis tribuitur. Nam gratiam quae est potissimum praesentis vitae sequitur gloria maxime in futura vita, iuxta illud Psalmi: Gratiam & gloriam dabit dominus. Gloriam ergo & apud homines & apud Deum sapientes velut hereditario iure obtinebunt firmam & immortalem. Hoc enim significat verbum possidebunt. At exaltatio stultorum, qua scilicet hic ad tempus exaltantur & in honore sunt, & qui sese per animi superbiam efferunt, erit tandem ignominia hoc est, conuertetur in ignominiam, adferet eis sempiternam ignominiam nonnunquam & temporalem: imo saepe idem tolluntur in altum, vt lapsu grauiore ruant. Legendum enim esse exaltatio, vt habent libri correctiores & non exaltatio vt plerique legunt, & Hebraea docent & Graeca. Et haec ergo sententia valet ad contemptum felicitatis impiorum, ne per eam quis commoueatur ad zelum aut eorum imitationem. Nam vt dicitur in Psalmo, qui ex intentione totus in eo versatur, vt doceat non conturbari in impiorum prosperitate, Adhuc pusillum & non erit peccator, & queres locum eius & non inuenies. Et tanquam scenum velociter arcescent, & quemadmodum olera herbarum cito decident. Hebraea hunc magis habent sensum: Stulti leuant ignominiam, hoc est, Stulti pro sua portione tollunt, auferunt & leuabunt ignominiam. Quod pulchre opponitur priori parti, Gloriam sapientes possidebunt. Ita & nostra litera accipi potest, vt sit sensus exaltatio stultorum, hoc est, id quod stulti pro sua parte eleuabunt & tollent, erit ignominia. Quem sensum & Graeca habere videntur, quae habent *οἱ δὲ ἀσεβῆς ἢ ἄσοαν ἀτιμίαν*, hoc est impij vero exaltabunt ignominiam. Quamquam & sic possit intelligi: Stulti exaltant id quod est

Psal. 36.

Iac. 4. 1. Pet. 5.

Nimis aperte contrariatur ei quod dicitur, Nati sunt ei filij, quod de eisdem etiam dicitur 2. Reg. 5. Vnigenitus ergo dicitur coram matre, quod tamquam vnigenitus a matre, teneret & vnice diligeretur. Nec est Hebraeis vnigenitus, sed vnicus, nec dicit vnicus matri meae, sed vnicus coram matre mea, vel vt habet Hebraea in facie matris meae hoc est, quod mater eum sic haberet & diligeret ac si vnicus fuisset. Proinde 70. id sentientes tantum verterunt, *ἀγαθὸν δὲ ἐν τῷ πνεύματι πῶς*, hoc est, dilectus in facie matris. Itaque hic quidam frustra laborant volentes locum hunc Christo appropriare, vt is hic adhuc loquatur qui fuit vnigenitus matri suae Mariae. Hanc enim expositionem Lira tribuit cuidam fratri Raymundo & non pro seculo eam secuta est Galatinus, qui de hoc loco prolixè disputat, lib. 2. cap. 5. Tenellum autem se vocat & sic vnice dilectum a matre, vt insinuet, nec ob aetatis teneritudinem, nec ob maternam dilectionem, qua in delictis habebatur a matre, patrem ab admonitione & adhortatione ad sapientiam abstinuisset quemadmodum stulti quidam parentes faciunt, nimium etati & dilectioni naturali indulgentes. Docebat, inquit me & dicebat, nempe pater meus. Nam ad matrem hoc non esse referendum patet ex Hebraeis vbi verba haec sunt masculina. Bis autem legimus in scripturis, Dauidem monuisse filium suum & hortatum ad obseruationem mandatorum Dei, semel. 1. Paral. 28. quando praesentibus omnibus principibus Israel, post sermonem ad eos habitum conuersus ad filium suum, dixit: Tu autem Salomone fili mi, scito Deum patris mei & serui ei corde perfecto & animo voluntario. Omnia enim corda scrutatur dominus, & vniuersas mentium cogitationes intelligit. Si quaesieris eum, inuenies: Si autem dereliqueris eum, proiciet te in aeternum. Rursum iam moriturus, quando vt est 3. Reg. 2. dixit ei: Ecce ego ingredior viam vniuersae terrae confortare & esto vir. Et obserua vt custodias mandata domini Dei tui, vt ambules in viis eius &c. Non quod his tantum vicibus illum monuerit, sed & aliis saepe prius. Atque hoc est quod hic dicitur, docebat me atque dicebat: Suscipiat verba mea cor tuum, hoc est, non tantum auris tua, sed & cor, nec tantum suscipe, sed etiam custodi praecepta mea, quae scilicet ex lege domini tibi tradidi, & viues per ea. Significat ergo his verbis sicut & sequentibus patrem diligenter ei inculcasse studium sapientiae, quemadmodum & ipse hoc libro facit saepius hoc repetens, quod iuuentuti id ipsum valde sit necessarium qui ex corruptione naturae, sapientia tetra videretur & aspera. Hortatur autem pater Dauid non tantum ad suscipiendam sapientiam, sed etiam, ad eam firmiter retinendam, cum dicit, posside sapientiam, posside intelligentiam, hoc est, tanquam tuam possessionem & tuum verum bonum habe & firmiter retine, ne obliuiscaris, ne declines a verbis oris mei, ne dimittas eam, & dilige eam. Omnia enim haec ad perseveranter retinendum sapientiam moent, quamquam pro posside etiam verti possit. Eme, vt sit sensus. Compara tibi sapientiam tanquam rem preciosam, vel dispendio aliarum rerum. Quo modo & nostra litera accipi potest, vt sit sensus, Cura vt possideas & obtineas sapientiam, quemadmodum quis laborat diligenter vt possideat rem sibi charam. Vertendum autem potius esse, eme & proinde apud nos verbum posside sic

Galat.

exponendum, vt sit sensus, Cura vt habeas, patet tum ex simili sententia quae est postea cap. 23. Veritatem eme & noli vendere. Sapientiam & doctrinam & intelligentiam, vbi pro eme est idem verbum quod hoc loco, tum ex sequenti hic sententia. Principium sapientiae, posside sapientiam. Nam magis emere & comparare sibi sapientiam est principium sapientiae quam adeptam sapientiam iam possidere. Videri autem potest hic iam rursus incipere verba Salomonis, eumque iam voluisse explicare: cur pater inculcando dixerit, Posside sapientiam, posside prudentiam, nempe quod hoc ipsum sit principium sapientiae. Quamquam adhuc deinceps possit intelligi esse continuatio verborum Dauidis, quae vbi fine habeant satis statui non potest. Dubitari tamen hic potest, quomodo nunc dicat: Principium sapientiae esse possidere vel studere, sibi comparare sapientiam: cum prius dixerit: Initium sapientiae timor domini. Ad quod facilis esset solutio, si ea sententia intelligeretur, quomodo eam quidam accipiunt. Intellegitur enim communiter, inquit L. yranus, qd possessio sapientiae in via, est principium sapientiae obtinenda in patria. Sed nec ipse eam expositionem probat monens Hebraea magis habere, eme sapientiam. Caietanus ergo respondet vtriusque verum esse, & qd principium sapientiae sit timor domini, & quod eius principium sit emere sapientiam, sed diuersis modis; nam timor domini principium est ad vitandum peccata. Emere autem sapientiam est principium ad acquisitionem sapientiae. Verum cum timor domini etiam faciat vt quis serid sibi emat & comparare studeat sapientiam simplicius dicitur vtrumque quidem recte dici principium, quamuis vnum altero prius. Nam inter principia rei, vnum saepe altero est prius principium. Possit & sic intelligi illa sententia. Id quod sapientia imprimis requiritur aut inter prima sua praecepta, est illud eme & obtinere stude sapientiam. In sequenti sententia rectius iam vertit interpret illud verbum, qd iam aliquoties vertit posside. In omni possessione tua acquire prudentiam. Nam pro acquire idem est verbum quod prius vertit posside, proinde vel hinc satis reliquit intelligendum, quomodo intelligendum sit quod verum posside, positum scilicet illud pro acquire, quemadmodum & Genes. 4. cum nato Cain qui ab verbo huius loci nomen habet dicit Eua: Possedi hominem per dominum, hoc est, acquisiui. Potest autem haec posterior sententia duobus modis intelligi. Primum vt sit sensus, Inter reliquas tuas possessiones cura in primis & praecipue, vt etiam habeas prudentiam, sine qua reliquae possessiones prodesse non poterunt, nec bene administrari & possideri. Secundum vt significetur prudentiam omnino comparandam esse etiam si propter eam impendenda essent aut perdenda omnes reliquae possessiones, vt propositio, in, accipiat pro per, & hoc significetur quod per parabolam euangelicam quae assimilatur regnum caelorum negotiatori, qui inuenta vna pretiosa margarita abiit & vendit omnibus quae habuit, emit eam. Quo autem minus pigeat in acquirenda sapientia magnos, vel labores, vel sumptus impendere, dum variis verbis ad eam hortatur, varia item bona semper promittit per sapientiam consequenda: Nam vt prius, vitam & custodiam promissit, ita nunc gloriam. Arripe, inquit eam, vel vt habet Hebraea, Exalta eam, & vicissim exaltabit te, Glorificaberis

Matth. 13.

Lat. in Prouerb.

b 4 ab ea,

ab ea, hoc est, honore per eam afficeris cum eam fueris amplexatus, hoc est, cum eam intimè dilexeris, atque in ea voluptatem conceperis. Nec simplicem gloriam hinc securam asserit, sed summam, qualis est regia, quod significat cum subiicit: Dabit capiti tuo augmenta gratiarum. Pro quo primo capite noster vertit, ut addatur gratia capiti tuo. Nam idè est hoc loco Hebræis quod illo loco, ut sit, Dabit capiti tuo additionem gratiæ. Quæ autem sit hæc gratia vel additio gratiæ sequens particula declarat, & corona inclita proteget te. Coronam ergo capitis ornamentum, vocat augmentum gratiarum dandum capiti, quia per illud caput aliqui gratiosum magis adhuc ornatur & decoratur. Metaphoricè aut significatur per sapientiam homines fieri gratos admodum & honoratos aliis, veluti si corona regali essent insigniti. Item per eandem frequenter perueniri ad summos honores, Præterea per eandem homines verè reges fieri ac vitiorum dominos, consecuturos proinde tandem immortalæ gloriæ coronam apud Deum. Quod autem dicitur corona inclita te proteget, significat cum per coronam & honorem adeptum munendum contra omnes obtrectatores & hostes. Dicitio tamen Hebraica, significat etiam tradet, atque hic esset simplicior sensus, Coronam inclitam tradet tibi. Et hætenus quidem putat ferè omnes verba esse Davidis ad filium suum Salomonem. In quo sacra scriptura satis declarat quàm verè completæ sint Davidis promissiones. Nam quoniam præ omnibus aliis bonis sapientiã elegit Salomon, magnam in toto orbe propter sapientiam suam honorem & famam consecutus est, ab exteris etiam regni multum honoratus, & quandiu sapientiã secutus est, insigniter per eam protectus contra omnes inimicos.

Audi fili & suscipe verba mea, ut multiplicentur tibi anni vitæ. Viam sapientiæ monstrabo tibi, & ducam te per semitas æquitatis, quas cum ingressus fueris, non arctabuntur gressus tui, & currens non habebis offendiculum. Tene disciplinam, ne dimittas eam, custodi illam, quia ipsa est vita tua.

Post narratam patris sui Davidis monitionem, putatur hic Salomon exëplo patris sui prouocatus redire ad inculcandû studium sapientiæ, quod frequenter facit, tû vt demonstraret rem quæ hic agitur esse rem magni momenti & valdè seriã, tum quod sciret difficilè esse persuadere iuuentuti imò omnibus penè hominibus, vt relicta vitiorum via, virtutis & sapietiæ viam amplecterentur, non solum quia natura hominum ad vitium magis est procliuus, sed etiam quia in hac vita tam multæ sunt illecebræ vitiorû, tam pauci virtutis amatores, tam multa malorum hominum exempla vbiq; obuia. Omnino enim difficilè videtur fragilitati humanæ arctã virtutis viã cum paucis comitibus incedere, tot incitamentis & illecebris carnis aliò trahentibus, tot exemplis malorum vbiq; propositis. Hæ ergo iustæ sunt causæ cur tam sæpè inculcet & studium sapientiæ & eiusdem præmia. Iterum ergo dicit: Audi fili mi, nec tantum audi, sed & suscipe atque intra te admitte verba mea, vt multiplicentur tibi anni vitæ, vt hic diu viuas, & postea in æternum. Monstrabo enim tibi viam sapientiæ, nec tantum eam monstrabo, sed & ducam te per semitas æquitatis, semitas scilicet quæ ipso nomine deberet meritò attrahere hominem. Ducam, inquit, te dirigendo, scilicet per mea monita

& præcepta quomodo in eis perseveranter incedere debeas, ita vt etiam dux tibi per illa sim futurus in via sapientiæ. Parum refert quod Hebræa habeant præterita, Docui te, direxi te, sicut & quidam Latini codices habent, Monstravi & duxi. Nam non solum voluit significare se hoc fecisse, sed etiam se hoc vterius facturum. Græci habent verba præsentis temporis, διδάσκω, ἐπιβάτω, doceo, incedere facio. Quo autem hæc semitæ æquitatis, et si per se & ex nomine suo satis commendatæ, magis suscipiantur, subiicit: Quas cum ingressus fueris non arctabuntur gressus tui, &c. Circa quod tamen dubium occurrit, quomodo dicat in via iustitiæ non arctari gressus hominis cum dominus eam, viam vocet arctam & angustam adeo, vt ob id pauci sint qui intrent per eã. Deinde quomodo nõ arctantur gressus eius qui ingreditur eam, cum necesse sit homini volenti viam virtutis ingredi, affectus suos, qui pedes hominis sunt spirituales, cohibere in multis, coarctare & reprimere? Ad quod cõmuniter post Bedam dicitur, vias virtutis in principio quidè arctas esse, difficiles & asperas his qui eas incipiunt incedere at postea per consuetudinem, latas fieri faciles & iucundas exercitatis per eas. Atque ob id hic dicit: Quas cum ingressus fueris, quasi significare voluerit, & si illæ tibi videbuntur arctæ cum eas ingredi cõperis, non erunt tamen tibi tales cum aliquãdiu eas ingressus fueris. Verum non est Hebræis, cum ingressus fueris, sed tantum cum incedes. Nec Sapiens hic loquitur de ea arctitudine quã sæpè pati coguntur, qui viam virtutis incedere eligunt dum suos affectus coguntur mortificare, sed sicut cum sequitur, & currens non habebis offendiculum, vel vt est Hebræis, non impingues, per offendiculum, vel impactionem significat nocumentum & lesionem, ita cum dicit, nõ arctabuntur gressus tui, significare voluit nullũ inde malũ, nullũ nocumentũ quod verè noxiũ sit, ipsum percepturũ. Vult enim innuere differentiam inter viam virtutis & viam iniquitatis, quã mox apertius explicat, qd qui in hac via incedunt in multa mala in multas labuntur angustias, sæpè impingunt & offendunt, in illa aut ambulantibus nihil patiuntur quod verè eis noceat, quod quæ nõ sit eis ad eorum salutem accommodum & vtile. Non arctabuntur ergo gressus tui, hoc est, nõ senties sic viuẽdo aliquid qd tibi sit malum, quod pedem tuum, hoc est, te sic ambulantem lædat. Duo autem genera studentium virtuti insinuat, quosdam enim esse qui gradiuntur in via virtutis, alios in ea etiã currere, qui scilicet in virtute perficienda valdè sint strenui, alacres & feruidi. Quandoquidem currentibus facile solet accidere, vt alicubi impingant in aliquid quod per cursus celeritatem videre non poterunt (quod maximè vsu venit his qui currunt viam iniquitatis) de semitis æquitatis dicit currens in eis non habebit offendiculũ, hoc est, non incidet in aliquid noxiũ. Cum ergo tam utilis sit via sapientiæ quam se promittit monstraturum, & in ea deducturum, benè subiicit: Tene disciplinam, hoc est, eruditionem meam quã partim tradidi, partim traditurus sum, & sic tene vt non dimittas eam, sed eam semper custodias, quia illa est vita tua, hoc est, vitam tibi adferet si à te seruetur.

Ne delesteris in semitis impiorum nec tibi placeat malorum via. Fuge ab ea, ne transeas per eam, declina & desere eam. Non enim dormiunt.

dormiunt nisi cum male fecerint & non rapitur somnus ab eis nisi supplantauerint. Comedunt panem iniquitatis, & vinum iniquitatis bibunt.

QUONIAM sermonem intulit de viis sapientiæ & æquitatis: illas commendans, mox subiungit de viis impiorum, eas insigniter traducens & ab eis auocãs. Et primũ quidem monet ne approbemus viam impiorum, hoc est, rationem viuendi eorum, nec voluptatem in ea capiamus, quantumvis multis placeat, & plausibilis primo intuitu videatur. Deinde vt præterea eam tanquam rem detestabilem fugiamus, ne cõtingat per eam trãfire atque ab ea planè declinemus, eamque deseramus. Aut vt si aliquãdo placuit, & eam aliquando ingressi fuerimus, vt maturè ab ea fugiamus, declinemus & deseramus. Et subiicit rationem quæ meritò commouere debet vt nõ solum nõ approbemus malorum viã, sed & eandem abominemur & fugiamus. Non enim, inquit dormiunt nisi cum male fecerint &c. Quo significat vehemens & ardens malefaciendi studium in impiis, tantum scilicet vt a primo diluculo statim cogitent de facinore aliquo perpetrando, nec se quieti dare possint, priusquam illud opere compleuerint, sicut qui rem qua uipiam vehementer habet cordi non prius benè dormire potest, quàm quod desiderat perficiat, quo perfecto iam voti compos suauiter quiescit. Ita & impij ante concepti facinoris perpetrationem dormire nequeunt, post eam iam desiderio suo potiti dormiunt suauiter, nec de perpetrato dolent scelere. Itaque significatur & quãtum eis in sit malefaciendi desiderium, & quantum gaudium de impleta sua mala voluntate, sicut prius dixit: Lætantur cum male fecerint, & exultant in rebus pessimis. Experientia istud docet in perditis hominibus, prædonibus, furibus & sicariis, de quibus locutus est c. 1. & de quibus ex versu sequenti etiam videtur hic loqui. Illi enim cum se totos dediderunt impietati, a summo mane nihil nisi nocere alicui cogitant, nec diem illum se probè transegisse existimant nisi in signe quippiam cõmiserint. Ita similiter & auari ferè quiescere nõ possunt, nisi cũ alicuius damno lucrum sibi fecerint. Et q̄ libidini sunt addicti, inquieti sunt donec cõceptũ expleant libidinẽ. Notandũ aut ferè legi in nostris codicibus, & nõ rapitur somnus ab eis. Verum dum & Hebræa & Græca consulimus, & ipsum denique sensum, verisimile est interpretem non addidisse negationem. Quis enim rapit somnum vt de istis dicatur, non rapitur somnus ab eis? Certè ob orationis quod prima facie videtur incommodam, verisimile est quosdam legere, & non capitur somnus ab eis. Nam hoc magis conuenit cum eo quod præcedit, & non dormiunt. Verum Hebræa dicitio omnino significat rapitur, vt verisimile sit hoc verbum vertisse nostrum interpretem. Sed habent Hebræa affirmatiuè, Et rapitur somnus ab eis, similiter & Græca ἀφίπται ὕπνος ἀπ' αὐτῶν, id est aufertur somnus ab eis. Quo eleganter significat desiderium malefaciendi abripere eis somnum, vt intelligas eius vehemẽtiam, quod homini violenter eripiat, id quod ei natura le est. Itaque apud nos videtur esse vera lectio. Et rapitur somnus ab eis nisi supplauerint, scilicet aliquem, hoc est, nisi prodiderint, & deiecerint. Et subiicit causam tanti desiderij. Comedunt panem iniquitatis, Hebræa enim & Græca habent, Comedunt enim, cũ coniunctione cau-

fali. Panem & vinum iniquitatis vocat panem & vinum iniquitate, rapina scilicet & iniustitia, partum. Hinc ergo tantũ illis malefaciendi desiderium quod vesci nolint ex iustis laboribus suis, sed eligant ex iniustè partis viuere, reputantes aquas furtiuas dulciores esse, & panem absconditum suauiore. Potest hæc sententia & aliter intelligi, vt sit generalior, & sit sensus, Comedunt panem iniquitatis, hoc est ipsam iniquitatem comedunt, & bibunt tanquam panem & potum suum, ea delectantur, reficiuntur & saturantur veluti pane ac vino. Hic illorum porus est & cibus, sicut contra Christus de se dicit: Meus cibus est vt faciam voluntatem patris mei qui in cœlis est. Et Psal. 79. Cibabis nos pane lachrymarũ, hoc est lachrymis pro pane, sicut alibi dicit. Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte. Proposuit ergo pessimus sapiens præ oculis, vt à via impietatis magis auocaret, quæ ad tantam impietatem homines perducit tandem.

Iustorum autem somnus quasi lux splendens, procedit & crescit usque ad perfectum diem. Via impiorum tenebrosa, nesciunt ubi corruant.

DIFFERENTEM longè ostendit semitam iustorum à via impiorum, vt ad alteram alliciat eius pulchritudine, ab altera deterreat ipsius deformitate & periculo. Est autem hæc oppositio viarum elegatior & efficacior in Hebræo. Nam non est Hebræis via impiorum tenebrosa, sed via impiorum sicut caligo vt sicut semita impiorum comparatur luci fulgenti, ita via impiorum caligini obscuranti, quamquam sensum benè reddidit interpretes. Nec necesse est ex Hebræo vertere procedit & crescit, quæ verba apud nos referri debent ad semitã iustorum, sed magis verti potest, procedens & crescens, per participia referenda ad lucem splendens. Cõparat enim Sapiens semitam iustorum, hoc est, eorum vitam & conuersationem luci mane splendens, quæ deinde procedente tempore crescit semper magis ac magis donec perueniatur ad diem perfectum, hoc est, ad meridiem, quando iam lux est in summo, nec amplius crescit. Per quod significare vult iustorum semitam, & à principio lucem habere, aliisq; præluere per bona vitæ exempla, & processu temporis semper fieri lucidiorem, dum proceditur de virtute in virtute, ita vt semper magis ac magis errorum & vitiorum caligo in iusto dispellatur, semperque clarius & melius scandala in hac vita occurrentia, ac mala imminetia & agnoscantur, & euitentur, donec tandem perueniatur ad diem illum perfectũ, in quo lux est in summo nec amplius crescit, quod est in futura vita, vbi iam Sol est iustis quasi in meridie, ipsiq; velut Sol perfectè fulgent, iuxta illud: Tunc iusti fulgebunt sicut Sol in regno patris eorum, qui & hic per virtutum exempla hominibus prælucent, iuxta illud. Vos estis lux mudi. Et, Lucetis sicut luminaria in mudo in medio nationis prauæ & peruersæ. Itaque non solum luci, cui iustorum semita comparatur, sed & ipsi semitæ iustorum rectè tribuitur, quod procedat & crescat usque ad perfectam diem. Contra via impiorum est tenebrosa aut velut tenebræ ipsæ & caligo, quia plena erroribus & ignorantia, per quam nec satis agnoscunt peccata in quæ labuntur, nec mala in quæ vel hic vel postea ruunt. Vnde subiicit: Nesciunt ubi corruant. Sæpius enim & grauius peccat & impin-

Ioan. 4.

Psal. 79.

Psal. 14.

Math. 13.
Math. 5.
Philip. 1.

impingunt quam putant, & grauiora eos mala rum hic tum postea manent quam prauident. Nesciunt ergo & ubi, & quo corruant, hoc est, in quo & in quid. Vbi enim aduerbium, hic etiam, quo, includit. Similia de duabus his viis habet & Euangelium. Nam apud Ioannem dicit dominus: Si quis ambulauerit in die non offendit, quia lucem huius mundi videt: si autem ambulauerit in nocte, offendit, quia lux non est in eo. Et, Qui ambulat in tenebris, nescit quo vadat. Et, Qui diligit fratrem suum, in lumine manet & scadalum in eo non est. Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quo eat, quia tenebrae excæcauerunt oculos eius. Sed hoc est differentie inter has scripturas & presentem locum, quod hic ipsa semita iustorum comparatur luci, & significatur esse lux quædam, in illis vero scripturis dicuntur iusti ambulare in luce, quæ lux est Christus ipse, eiusque doctrina & vitæ exempla, iuxta illud: Ego sum lux mundi, qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ, iustorum enim semita & est lux, & est in luce à qua illuminatur & suum lumen recipit.

Ioan. 11.

Ioan. 12.
1. Ioan. 2.

Ioan. 8.

Fili mi auisculta sermones meos, & ad eloquia mea inclina aurem tuam. Ne recedant ab oculis tuis, custodi ea in medio cordis tui. Vna enim sunt inuentibus ea, & diuersæ carni sanantur.

POST singularia quædam sapientiæ monita, antequam alia peculiaria subiungat sapientiæ præcepta, rursum pro more ad auiscultandum excitat velut somnolentos, instar concionatorum, qui thema propositum vt inculcent frequenter repetendo suggerunt: Fili mi, inquit auisculta sermones meos, & iam dictos & adhuc dicendos, & ad eloquia mea inclina aurē tuā. Ne satis sit au diuisse ea, sed cura vt ne recedant ab oculis tuis, sed semper ob oculos mentis tuæ versentur, ita vt in eis mediteris die ac nocte, atque per hunc modū custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt inuentibus ea, hoc est vitā afferūt his quæ illa sunt assecuti, non tantū auribus, sed etiā corde, nec tantū vitā afferūt animæ, sed & sunt sanitas vniuersæ carni hominis, hoc est, sanitatem etiā toti afferūt corpori, id quod duplici nomine, tū quia temperantia docet nō tantū in cibo & potu ac libidine seruanda, sed etiā in omnib. animi affectionibus, vt tristitia & dolore, ex qua temperantia pendet corporis sanitas, tum quia iuxta promissiones veteris legis sanitas etiā corporalis datur à Deo seruā tibus mandata ipsius. Quanquam & sic simpliciter accipi potest quod dicitur vniuersæ carni sanitas, vt sit sensus, totum hominem sanū faciunt, & optimè se habentem, potissimum secundū mētem, iuxta quod superius dixit: Sanitas quippe erit vmbilico tuo. Dicitio. n. Hebræa מרפא Marpe proprie significat medelā, curationem & medicinam, vt videri possit significari quod Dei mādāta sunt veluti medicina quædam totum corpus sanans & præseruans.

Omni custodia custodi cor tuum, quia ex ipso vita procedit.

QVATOR aut quinque præcepta particularia subiungit, concernentia quatuor corporis partes cor, os, oculos & pedes vnde subindicat, quomodo per sapientiæ præcepta toti corpori, totique homini sanitas esse poterit. Et primo quidem præcipit, in primis & ante omnia, cor custodiri, idque omni custodia, hoc est, diligenti

& exacta custodia. Omni enim positum est profumma, sicut Ecclesiastici 25. Omnis plaga tristitia cordis. In hoc autem præcepto metaphoricè sub similitudine cordis corporalis insinuare vult, quid sit faciendum circa cor spirituale, quod est mens hominis. Vult enim significare, quod quemadmodum in corpore hominis, cordis maxima cura est habenda, & quemadmodum illud ipsa natura diligenter custodit, vt pote ex quo maximè hominis vita pendet, & ex quo vita ad alias corporis partes promanat, nam iuxta phisicos cor primo animatur, estque vitæ primaria sedes, vt apud Plinium patet, qui sic habet: Cor animalibus ceteris in medio pectore est, homini tantum infra leuam papillam turbinato mucrone in priora eminens. Piscibus solis ad os spectat. Hoc primū nascētibus formari in vtero tradunt, deinde cerebrum, sicut tardissimè oculos. Sed os primū mori cor nouissimè. Huic præcipi calor. Palpitat certè & quasi alterum mouetur animal, inтра præmolli firmoque opertum membrana inuolucro, munitum costarum & pectoris muro vt pariat præcipuam vitæ causam & originem. Prima domicilia intra se animo & sanguini præbet, sinuoso specu, & in magnis animalibus triplici, in nullo non gemino. Ibi mens habitat, &c. ita prima & præcipua cura est habenda mentis, ne scilicet vel erroribus vel prauis affectionibus vitietur, diabolo, mundo, & carne, illud variis modis oppugnante, quia ex ipsa mentis bona constitutione, pendet, omnium aliarū viriū animæ, omniumque actionum humanarum rectitudo, adeo vt nisi mens sit recta & sana actiones externæ etiā quæ bonæ videntur, prauæ sint, quia vt inquit dominus: Si oculus tuus fuerit simplex totum corpus tuum lucidum erit. Vnde benè quoque dicitur in Deuteronomio: Custodi temetipsum, & animam tuam sollicitè. Et Dominus dicit: De corde exeunt cogitationes malæ.

Plinius
l. 11. nat.
hist. c. 37.

Matth. 6.

Deut. 4.
Matth. 15.

Remoue à te os prauum, & detrahent a labia sint procul à te.

SECVNDVM præceptum concernens os hominis, quod quamuis intelligi etiam possit, quemadmodum indicat, Beda, de ore alterius, vt sit sensus: remoue à te eos qui prauo ore loquuntur, & qui detrahunt labiis sint procul à te, iuxta illud Psalmistæ: Detrahentem secreto proximo suo hunc persequer, tamen potius intelligi debet de ore proprio, vt significetur studio sapientiæ cauendum ne os habeat prauum, hoc est, quod praua loquatur, aut detrahentia labia ne habeat. Prima enim cordis ratio habenda, vt recta sint cogitationes & affectiones, secundò verò habenda est ratio oris & verborum, in quibus facillimè homo labitur. Cumque difficile sit cauere ne quis in verbis peccet (si quis enim, inquit Iacobus in verbo nō offendit hic perfectus est vir) monet saltem cauēdū, ne quis peruersa loquatur & detractoria, quæ scilicet alios lædant & sint noxia, qualia longè abesse debere à sapientibus docet, dum dicit: Remoue à te & longè sint à te, significans ab illis valdè abstinendum esse. Quam noxium enim sit detrahere indicat Ecclesiastes dicens: Si mordeat serpens in silentio nihil eo minus habet quod occultè detrahit. Quod vitiū cū sit valdè commune, peculiariter monet Petrus, vt deponamus detractones. Habent autem Hebræa ad verbum sic: Aufer à te contorsionē oris, & peruersitatem labiorum elonga à te. In quibus verbis videri

Psal. 100

Iacob. 3.

Eccle. 10.

1. Pet. 2.

videri etiam posset Sapiens metaphoricè designare quid in ore sit obseruandum, loquendo sub similitudine deformitatis, quæ aliqui exhibent contorquendo os suū & labia, vt sit sensus: Quemadmodū cura hominibus est ne cum foris procedunt, os habeant & labia contorta, sed ea debite & ritè cōponunt, ita inter loquendū cauendum est ne praua & indecentia dicantur, nam id perinde esset ac contorto ore incedere. Et Græca habent ἀκλόη σέμα hoc est, os obliquum & tortuosum.

Oculi tui recta videant, & palpebræ tuæ præcedant gressus tuos.

TERTIVM præceptum oculos concernens, quod Hebræa sic habent. Oculi tui in directum (vel in id quod è regione est) respiciant & palpebræ tuæ recte sint (vel incedant) ante te. Instar enim corporum oculorum, monet habēdos oculos cordis. Quemadmodum enim oportet incedentem non passim vagari oculis, sed recta intueri in id ad quod tendit, ita monet Sapiens oculos mentis intentos esse in id quod propositū est vt sectemur, id semper præ oculis habendum, atque ad illud semper nitendum, omnesque nostras actiones eò dirigendas, quæ ab hoc sunt alienæ, non esse magnopere consideranda nec curanda, iuxta quod Paulus dicit: Ad ea quæ sunt priora me ipsum extendens, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei. Itaque quo hūc genuinum sensum nostra habeat lectio, dicitio recta, cū dicitur, recta videant, non est accipienda vt sit nomen quasi sit sensus, oculi tui videant, quæ recta sunt iusta & bona, sed aduerbialiter, quomodo dicitur recta aspiciere, pro indirectum videre, & obliquum aspiciere, pro oblique videre, & recta incedere, pro rectam incedere viam. Sicque recta videre, idem est cum eo quod in secundo membro dicitur, Palpebræ præcedāt gressus tuos. Palpebras enim gressus præcedere non est aliud quàm oculis mentis, qui per palpebras etiam synecdochicè significantur, intendere in illud quo eundum est, & in id quod agendum est intentos habere oculos. Quæquā subtiliori sensu etiam per hoc intelligi potest significari opus, quod agendum est, sedula cogitatione præueniendum esse, & meditando præuidendum an sit eundum Deum. Aut vt etiam vult Beda, cōsilia aliqua bona præuidenda & præcogitanda, priusquam quod agendum est auspicemur. Qui duo sensus in sensu illo & genuino satis includuntur, vel ex eo consequuntur. Si enim oculi sic præcedere debeant gressus hominis, vt non in latera respiciant nunc huc, nunc illuc, hoc est, ad nulla quæ eius instituto sunt aliena, sed semper videat homo in directum quod tendat, debet & ante omnia præuidere, quod ei est faciendum quemadmodum & præuidere item consilia ac media, quibus ad optatum finem perueniatur.

Philip. 13.

Dirige semitas pedibus tuis, & omnes viæ tuæ stabilientur.

QUARTVM præceptum pedes concernens, quod ex Hebræo etiam sic verti potest, Pōdera semitā pedis tui. Quibus verbis sub similitudine itinerantis, qui diligenter examinat viam qua sit eundum, monet vt quis statera sapientiæ ponderet, hoc est, expendat mores & actus suos vt reiectis malis, bonos eligat. Aut potius significat, vt quis veluti in balance expendat quod

agendum est, non ad cum amffincum ipsa æquitate ac legis rectitudine conueniat, an potius affectus, vel in vnam partem vel in alteram à lege declinent. Aquo diuersum non est quod habet nostra litera, Dirige semitas pedibus tuis, hoc est, fac pedibus tuis rectas semitas, fac vt recte incedas, aut vt affectus tui rectam ambulent viam. Nam per pedes sæpè affectus significantur, quibus huc & illuc trahimur. Hos ergo affectus si quis direxerit, hoc est, recta incedere fecerit, omnesque eius, hoc est, actiones eius omnes stabiles erunt & firmæ, hoc est, non erunt vagæ, in vitiorum varietate errantes, sed firmæ in bono & æquitate, ne velut inutiles & malæ reiiciantur, sed coram Deo suam obtinebunt firmitatem. Conuenit hoc præceptum ei quod præcursor domini clamat in deserto: Dirigite viam domini, rectas facite semitas Dei nostri. Augustinus loco de quo infra legit iuxta 70. Rectos cursus fac pedibus tuis & vias tuas dirige.

Ioan. 5.

Luce 3.

Ne declines ad dexterā, neque ad sinistram, auerte pedē tuū à malō.

DVBIVM occurrit circa hanc sententiā propterea quod sequatur, vias enim quæ à dextris sunt, nouit dominus, peruersæ verò sunt, quæ à sinistris sunt. Si enim vias quæ à dextris sunt, nouit dominus, hoc est, approbat, quomodo hic prohibet declinare ad dexteram? D. Augustinus hunc locum tractans quæstione 48. super Deuteronomio. & rursum prolixius epistola 2. ad Valerentium, quæ est in numero epistolarum 47. intelligit non prohiberi hic ne quis ambulet viam dexteram, sed ne quis in ea declinet. In dicta enim epistola proponit sibi quæstionem dicens: Cur dixit, Ne declines in dexteram neque in sinistram, cū potius dicere debuisset videatur: Tene dexteram & ne declines in sinistram, si bonæ sunt viæ quæ à dextris sunt? Cur putamus, nisi quia ita viæ sunt bonæ quæ à dextris sunt, vt in dexteram tamen declinare non sit bonum. Declinare quippe ille est intelligendus in dexteram, qui bona ipsa opera quæ ad vias dexteram pertinent, sibi vult assignare non Deo. Et post pauca. Sed rursus illi qui putant bonam viam esse deserendam, quando audiunt sic Dei gratiam prædicari, vt credatur & intelligatur voluntates hominum ipsas ex malis bonas facere, ipsas etiam quas fecerit custodire, & propterea dicunt: Faciamus mala vt veniant bona, in sinistram declinant. Hec ille: simile habet libr. 2. de peccatorum meritis & remissione. cap. 35. In dexteram, inquit, declinare, est seipsum decipere dicendo se esse sine peccato. In sinistram autem, per nescio quam peruersam atque prauam securitatem se tanquam impunè dare peccatis. Verum sciendum est Hebræa nō habere duas illas quæ sequuntur in fine capituli. sententias. Est autē in scripturis frequens hec loquendi phrasia, qua vetatur declinare ad dexteram vel ad sinistram, & significatur ea phrasia incedendum esse recta & regia via, atque ab ea non deflectendum, nec in vnam, nec in alteram partē. Sic in Deuteronomio dicitur: Facite ea quæ præcepit dominus Deus vobis, non declinabitis, neque ad dexteram, neque ad sinistram, sed per viam quam præcepit vobis dominus Deus vester ambulabitis. Et postea: Sequeris sententiam eorum, non declinabis ad dexteram neque ad sinistram. Et in Esaiā: Hæc est via, ambulate in ea & non declinetis neque

August.

Deut. 5.

Deut. 17.

neque ad dexteram neque ad sinistra. Quem lo-
eum enarrans D. Hieronymus dicit: in vtraque
parte quicquid supra modum est in vitio est. Et
de dextris partibus dicitur: Ne sis iustus multum.
De sinistris autem quod in haec dorum & pereuntium
parte ponuntur, nulla dubitatio est. Itaque nihil
aliud hoc loquendi modo significatur quam a re-
cto non discedendum, neque per excessum, neque
per defectum, neque in prosperis, neque in aduer-
sis. Aut neque studio amicorum, neque odio ini-
micorum. Est enim virtus in medio inter excessum
& defectum, quorum vtrumque vitandum est. De
clinatur in dexteram, quando peccatur vno mo-
do declinatur in sinistra, quando contrario
modo peccatur. Aut declinatur in dexteram
quando per excessum peccatur, in sinistra quan-
do per defectum. Declinatur in dexteram quan-
do quis in prosperis insolescit, aut sibi iustitiam
vel sapientiam immodice vendicat. Declinatur
in sinistra, cum quis aduersis frangitur, aut ni-
mia pusillanimitate deiicitur. Phrasim explicat
secunda sententiae pars: Auerte pedem tuum a ma-
lo, hoc est enim, non declinare ad dexteram vel
sinistram, ab omni malo auertere pedem suum,
hoc est, affectus, aut potius actiones. Itaque haec
sententia explicat id quod superioribus duabus
sententiis est insinuatum. Nam oculos recta in-
tueri & dirigere semitas, vel ut habent Hebraei,
ponderare semitam, non est aliud quam non de-
clinare ad dexteram neque ad sinistra.

Esai. 30.
D. Hiero.

*Vias enim quae a dextris sunt, nouit dominus, peruersa vero sunt,
quae a sinistris sunt. Ipse autem rector faciet cursus tuos, iustitiam autem
tua in pace producet.*

Hos duos versus etsi non habeant Hebraei,
quemadmodum & Lira. annotat, habent ta-
men Graeci, ex quorum antiqua translatione, qua
vtiliter D. Augustinus, relictis sunt in hac nostra
translatione. Ex Graecis autem constat legendum
esse. Ipse autem, non ipse enim: quorum vtrumque
in Latinis inuenitur codicibus. Sed & Augustinus
legit, ipse autem. Facile autem D. Augustinus
huc versus, Vias enim quae a dextris sunt, coniu-
git cum sententia superiore, quia iuxta 70. legit
auerte autem pedem tuum a via mala. Et expo-
nit viam malam, viam sinistram. Itaque intelligit
non prohiberi ne quis eat in via dextera, sed tan-
tum ne in eam declinet quis, prohiberi vero ne
quis incedat in via sinistra. Ad quod probandum
bene sequitur: Vias enim quae a dextris, &c. Ve-
rum cum haec tractatio sit coactor, aliter dicendum,
quod haec sententia non sit contraria superiori
sententiae. Nam quod hic dicitur de dextris &
sinistris, impertinens est ad dexteram & sinistra, de
quibus in superiori sententia. Ibi enim de dexte-
ra & sinistra hominis est sermo. Est enim sensus,
ne declines ad dexteram tuam, neque ad sinistram
tuam. Hic vero sermo est de dextris & sinistris Dei.
Sicut enim statuer dominus iustos a dextris, im-
pios vero a sinistris, ita & viam virtutis sunt illi a
dextris, via autem impietatis a sinistris. Aut via
a dextris dicuntur, quae sunt de numero rerum
dextrarum, via a sinistris quae sunt de numero re-
rum sinistrarum, hoc est, viae dextrae & sinistrae.
Graecis enim est ex dextris & ex sinistris. Dextrum
autem & sinistrum nonnunquam ponuntur pro
eo quod probandum est, & quod reprobandum
est, quomodo in Ecclesiaste dicitur: Cor sapien-
tis in dextera illius & cor stulti in sinistra illius

Ecclesi. 10.

hoc est, cor sapientis dextrum est, cor stulti fini-
strum, reprobum & malum, Docet ergo pedem a-
uertendum a malo, quia vias quae merentur dici
dextrae, eas tanquam rectas nouit dominus, hoc
est, approbat quomodo & Psal. 1. dicitur: Nouit
dominus viam iustorum, Paulo aliter D. Augusti-
nus dicto loco. At quae ex sinistris sunt hoc est,
quae sinistrae sunt, huiusmodi sunt peruersae & tor-
tuosae, proinde illas non nouit dominus, nec di-
gnatur eas aspicere. Ne autem vel desperet quis,
& timeat ne quod praecipuum est, praestare non
possit de dirigendis semitis, vel se suis viribus id
posse praesumat, recte subiicit: Ipse autem rector
faciet cursus tuos, ut quisque intelligat cuius
gratia id possit quod praecipuum est, & proinde
eius gratiam implorandam esse. Et itinera
tua in pace producet, hoc est, sic diriget actiones
tuas, ut nihil sit quod pacem mentis intertur-
bet, nihil quod tuum bonum remoretur & impe-
diat. Itaque, ut bene annotauit Diuus Augustinus
sic hic statuitur liberum arbitrium hominis, cum
dicitur: Dirige semitas pedibus tuis, & gratiae si-
mul necessitas insinuetur, cum dicitur: Ipse autem
rectos faciet cursus tuos. Vnde & Psal. precatur:
Dirige in conspectu tuo viam meam.

Psal. 1.

Psal. 5.

CAPVT QVINTVM.

Fili mi, attende ad sapientiam meam, & prudentiam meam inclina
aurem tuam: ut custodias cogitationes, & discipulis in labia tua
confirma.

POSTquam superiori capite dehor-
tatus est a sectanda via impiorum &
sceleratorum hominum, hoc capite
suum filium peculiariter dehortatur
Sapiens a consortio impudicarum mulierum, a
quibus iuuentuti magnam est periculum, ideoque
prolixè hac admonitionem prosequitur, rursus
in principio inuitans ad auscultandum, idque ad
custodiam cogitationum imprimis, & deinde lo-
cutionis, & verborum. Prima enim cura esse de-
bet, ut quis custodiat cogitationes suas a malo, ne
scilicet quid mali concipiat aut proponat, neque
eas pollui sinat per inspectionem aut auditum re-
rum vanarum. Deinde verò etiam curandum est, ut
labia conseruent disciplinam, & ut habent He-
braei, scientiam, hoc est, ut labia non loquantur
aliter quam scientia requirit, sed scite loquantur,
& iuxta quod sapientia docet. Labia enim homi-
nis probe etià munita esse necesse est, contra labia
quae impia suggerunt de quibus mox subditur.

*Ne intederis fallaciae mulieris. Fauus enim distillans labia meretricis,
& natus oleo guttur eius nonissima autem illius amara quasi absinthium,
& lingua eius acuta quasi gladius biceps. Pedes eius descen-
dunt ad mortem & ad inferos gressus eius penetrant. Per semitam
viam non ambulat, vagi sunt gressus eius & instigabiles.*

PRIMA illa pars, ne intederis fallaciae mu-
lieris, in Hebraeis non est quemadmodum &
Lyranus annotat, qui in Libris correctis eam as-
serit non inueniri. Est autem ex Graecis assumpta.
Quoniam enim sequebatur: fauus enim distil-
lans, cum nihil praecesserit cuius ratio dari vide-
detur, ideo aliquid supplendum videbatur inter-
pretibus septuaginta. Non habent tamen fallaciae
mulieris, sed μή πρὸς εχέ φάουλ γυναικί, hoc est, ne
attende improbae mulieri. Cum ergo dicitur non
nostra litera, Ne intederis fallaciae mulieris, sen-
sus est, Ne auscultes, nec attendas ad fallacia mu-
lieris verba. Nam, inquit, labia meretricis, sunt quasi
fauus distillans, hoc est, fluens. Diffundunt enim
instigat

instar faui dulcia verba, quae prima facie grata
sunt & iucunda. Et guttur eius nitidius est oleo,
hoc est, excellit oleum in mollitie, lenitate & lubri-
citate. Hebraei enim est lenius vel magis lubricum
oleo. Nam oleum non commendatur nitore, sed
lenitate. Significatur ergo verba eius quae per
guttur proloquitur, instar olei mollia esse & len-
ia, atque hac ratione grata esse. At sequens senten-
tia, non tantum initia, sed etiam exitus monet co-
siderare, qui longè diuersi sunt ab eo quod pri-
mo apparet. Nouissima autem, inquit, illius, hoc
est, ea quae postea & tandem affert, sunt amara
quasi absinthium, quod in amaritudine valde ex-
cedens mellis rectè opponitur. Et lingua eius acu-
ta est quasi gladius vtraque parte scindens qui
rectè opponitur oleo placido, molli & lubrico,
quod nullo modo laedit, sed lenit & mitigat. Si
enim quis sequatur verba meretricis, eaque vel-
lut mel & oleum sumat auidè, postea & magnam
sentiet amaritudinem, vermem scilicet conscien-
tiae quouis absynthio acerbiorem, & grauem deni-
que laesionem incurret mortem scilicet animae
eiusque cruentam dilacerationem, & post hanc
vitam aeternae mortis amaritudinem. Notandum
autem illas dictiones, lingua eius, ut non sunt in
Hebraeis aut Graecis, ita nec apud Bedam, nec apud
Lyranum, proinde sunt omissa, ut in quibusdam
manu scriptis exemplaribus omissas inue-
niunt. Itaque adiectiuum acuta est plurale, sicut ad-
iectiuum amara. Quod dixit, clarius sequenti versu
exprimit. Pedes eius descendunt in mortem, at-
que ad eam actiones eius tendunt, & proinde qui
cum ea ambulare eligunt, simul etiam cum ea in
mortem descendunt. Per semitam enim quae du-
cit ad vitam non ambulat, quae est via recta sibi
semper constans. Quam quia non curat ambulare,
adeo vagi sunt & instabiles gressus & actus
eius, nunc huc nunc illuc tendentes, ut peruesti-
gari nequeant. Instabiles enim sunt libidinis es-
tus, ut qui ad diuersa impellunt, nec vnquam sa-
tiantur, semper aliud & aliud desiderantes: vnde
postea meretricis instabilitas eleganter exprimi-
tur cum dicitur, non valens in domo consistere
pedibus suis, nunc foris, nunc in plateis, nunc iux-
ta angulos insidians. Caeterum, quae ad literam
hic peculiariter dicta sunt de impudica mulie-
re, extensiuè accommodari possunt ad carnem,
quae instar meretricis a vera sua sponsa, nempe
sapientia, hominem abstrahit, quae iucunda sug-
gerit & dulcia, sed talia tamen, ut si ea sequamur,
& amaritudinem conscientiae, & laesionem ani-
mae & mortem denique aeternam sint allatura. Si
enim, inquit Paulus, secundum carnem vixeritis,
moriemini. Iuxta mysticum itè sensum, quemad-
modum supra capite 2. est indicatum, meretrix
haec idololatria est & haeresis, quae ferè dulcia pro-
ponit & grata hominibus, quibus eos ad se pel-
liciat. Sed quae tandem exitum adferunt? Huius
gressus admodum sunt instabiles, quia haeresis sibi
non constat, sed in varios scinditur errores, sibi
etiam ex diametro contrarios, ut nostri seculi mi-
seria nimis aperte docet.

In cap. 7.

*Nunc ergo fili mi audime, & ne recedas a verbis oris mei, longe
sic ab ea viam tuam, & ne appropinques foribus domus eius. Ne des
alienis honorem tuum, & annos tuos crudeli, Ne forte impleantur ex-
tranei viribus tuis, & labores tui sint in domo aliena, & gemas in
inquisitionibus, quando consumpseris carnes tuas & corpus tuum, & dicas:
Cur accessit mihi sum disciplinam & increpationibus non acquieuit cor
meum, nec audui vocem docentium me, & magistris non inclinavi
aurem meam?*

Demonstrato malo & periculo quod ab im-
pudica imminet muliere, quae eo magis no-
xia est, quod dulcedine & blanditia decipiat, &
in grauem inducat calamitatem, oportune subin-
fert adhortationem ad auscultandum sibi, & re-
cipiendum consilium contra huiusmodi malum
ne possit nocere. Quod consilium est, Longè fac
ab ea viam tuam. Opportunissimum enim con-
siliium, ne quis capiatur blanditiis mulierum est,
quam alienissimum esse ab earum consortio &
colloquiis, illas nequaquam adire, sed longè vitare,
non confidere sibi, quod etiam si talium aspe-
ctu fruatur & colloquiis non facile decipi possit.
Vnde in Ecclesi. dicitur: Ne respicias mulierem
multiuolam, ne forte incidas in laqueos illius,
auerte faciem tuam a muliere compta, & ne cir-
cumspectas speciem alienam propter speciem mu-
lieris multi perierunt, & ex hac concupiscentia
quasi ignis ex illa ardescit. Cum aliena muliere
non feedas omnino, nec accumbas cum ea super
cubitum, & non alterceris cum illa in vino, ne
forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo
labaris in perditionem. Hoc autem consilium elo-
gandi se a tali muliere, quo magis suscipiatur,
subiicit: Ne des alienis honorem tuum. Non enim
haec sententia a superiori diuisa est, ut eam quidam
accipiunt intelligentes praecipuum dici, ne des
alienis honorem tuum, sed cum superiori iungi-
tur, ut (des) sit subiunctiuum modi, & sit sensus, ne
appropinques foribus domus eius, ne forte
des alienis honorem tuum. Hunc enim esse sen-
sum manifestè patet ex Hebraeis quae habent, ne
forte des, sicut postea, ne forte impleantur extra-
nei. Significat ergo euenturum ex consortio hu-
iusmodi mulieris, ut vniuersa bona sua homo non
solum perdat sibi, sed & tradat extraneis, quibus
non debentur, imò quod peius est etiam crudeli-
bus, qui non solum nulla afficiuntur bene-
uolentia, sed crudeliter saluti eius nocent, bonis
eius inhiant, & erga iam miserum factum nulla
mouetur commiseratione, quales sunt fornicariae
mulieres, earum lenones & complices. Inter bona
autem ista quae sic percunt & aliis traduntur, pri-
mum memorat honorem hominis, hoc est, vel
bonam eius famam & nomè quod vt est in pro-
uerb. melius est quam diuitiae multae: vel digni-
tatem quam habet homo ex eo quod creatus est
ad imaginem Dei aut alias aliquas dotes consecutus.
Hunc enim honorem commaculat adhæren-
do meretrici, eique cui adhæret tradit, cum in eius
gratiam illum admittit. Et fit in eo quod dicit Psal.
mistra: Homo cum in honore esset, non intellexit,
comparatus est iumentis insipientibus, & similis
factus est illis. Secundum bonum dicit annos,
hoc est, vitam tuam, & tempus vitae tuae. Traduntur
enim anni hominis crudeli, cum vitam suam &
tempus impedit homo meretricibus, vitam suam
& tempus cum illis inutiliter transigendo, vi-
tamque suam immodica libidine abreuiando. Ter-
tium bonum dicit vires hominis, quae immoderato
Veneris vsu exhauriuntur & multum debili-
tatur, quibus extranei implentur cum per eas
impudicarum mulierum satisfit desiderio, quas
conseruare oportuisset in procreationem pro-
lium legitimarum ex legitimo & moderato vxoris
vsu. Quartum bonum, labores hominis, hoc est,
ea quae homo suis comparauit laboribus, faculta-
tes scilicet & opes, quaequae & has intelligere li-
cet per vires hominis, de quibus tertio loco, nam
per

Ecclesi. 9.

Prover. 21.
Psal. 48.

per facultates suas fortis est homo & munitus iuxta illud Prouerb. Substantia diuitis, vrbs fortitudinis eius. His cōsimile est quod est in Eccles. vbi similis est dehortatio à mulierum consortio ne des fornicariis animam tuam in vilo, ne perdas te & hereditatem tuam. Non solum autem tā multiplicis boni amissionem, & traditionem in manus alienorum ac hostium secururā significat, sed & grauissimum dolorem, quem ex prædictis necesse est postremis temporibus consequi, quem duplici nomine significat fore magnum, nempe & quia serio tandem homo sentiet se vires suas ac valetudinem læsisse, consumptis scilicet per immodicam libidinem & intemperantiā carne & corpore: & quia memor erit bonorum consiliorū per quæ mala illa omnia euadere potuisset. Hoc enim magis dolebit, quod etiam præmonitus acquiescere noluerit, quodque non ignorantia suæ aut aliorum prauitati deputare lapsus suum valeat. Itaque tunc seipsum arguet, & sero sapiet qui prius aliorum sapientia & correptioni auscultare noluit. Et hoc est quod dicit: Et gemas in nouissimis tuis. Quod autem sequitur in verbis sero pœnitentis; Penē fui in omni malo in medio Ecclesiæ & synagogæ, dupliciter accipi potest, Primū vt sit sensus, prope modū incidi in omne vitiorum genus, cum conuersarer in cætu impiorum & carnalium hominum, vt per Ecclesiam & synagogam intelligatur cætus malorum. Neque enim vocabula illa hic accipiuntur vt distinguuntur aliquando, sed significat ex sua natura cætu, qui ecclesia dicitur quasi conuocatio, & synagoga quasi cogregatio. Hoc enim ea nomina significant, & nonnunquā pro malorum cætu accipiuntur, vt ibi: Odiui Ecclesiam malignantium: & Exarsit ignis in synagogarum. Itaque secundum hunc sensum verba hæc sunt pœnitentis & sero agnoscentis vitia in quæ prolapsus est exemplis & societate corrupte multitudinis. Aliter sensus est. Penē omnia mala, hoc est, calamitates omnes me obruerunt, propemodum infelicitissimus factus sum omnium hominum. Idque in conspectu totius multitudinis, hoc enim aggrauat infelicitatē hominis, quod ea conspicua sit multitudini, & pauperem debilem & inglorium respublica videat, quem prius viderat diuitem, sanum & boni nominis ac famæ. Cæterū literali sensu habito, facile est iuxta mysticum sensum, totum hunc locum accommodare, siue ad carnis suggestiones, siue ad idolatriæ aut hæresis deprauationes, monemur enim ab his quam longissime velut à pestibus quibusdam declinare, ne animæ bona dotes scilicet, vitam spiritus & vires benè agendi, diabolo crudelissimo nostro hosti tradamus, eique obsequendo pereamus, & cum filio prodigo paternā substantiam dissipemus viuendo luxuriose, aut bona quæ in Ecclesia consecuti sumus hæreticis cedamus illis adhærentes, & postea siue in hac vita, siue in futura depleamus nostram, tum miseriarū insipientiā. D. Greg. in tertia parte curæ pastoralis admonit. 13. pulchrè profequitur sensū mysticum, quo hic locus ad diabolum accommodatur.

Prouer. 19. Eccles. 9.

Psal. 25.

Psal. 109

Gregor.

Bibe aquam de cisterna tua, & fluentia putei tui. Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide, habeto eas solus, nec sint alieni participes tui.

Locus hic dupliciter intelligitur. sunt enim qui contra id quod cauendum docuit, ne quis facultates suas traderet alienis, intelligunt

sapientem hic monere, vt quisque suis bonis ipsemet fruatur, sic tamen vt ea etiam pauperibus communicet, referuando semper sibi dominium, ita vt eorū alienos non faciat dominos, Per primā enim sententiam, Bibe aquam de cisterna tua &c. intelligit significari metaphoricè bonis propriis vtendū, aliena non appetenda, sed ex suis quod necessitatis satis est sumendum esse. Per secundam, Deriuentur fontes tui foras, &c. intelligunt significari ex propriis bonis, vnde quis sibi necessaria sumit, communicandum esse pauperibus & egenis, qui in plateis vagantur, ne sibi soli bibendam esse putet aquam de puteo suo, nec sint facultates eius sicut aquæ stagnales, sed fiant sicut fontes profundètes aquas suas in plateas. Per tertiam sententiam, habeto eas solus, volunt significari non esse communicandas & spargendas facultates, vt earum dominium deueniat in manus illorum alienorum & crudelium, de quibus prius dictum fuit, sed retinendum earum dominium apud se, vt semper ex illis refici & reficere pauperes liceat. Hunc sensum secuti 70. videntur qui habent, *ἐξω σοὶ μὴν ὁ ἀρχοντα*: sint tibi soli facultates. Alij verò melius, vt ex sequētibus patebit, intelligunt hic post dehortationem à consortio impudicæ mulieris remedium dari contra vagam illam, inhonestam & damnosam libidinem adhortādo ad legitimū propriæ coniugis vsum, quem honestissimis verbis & iucūdis metaphoricis circumscribit, indicās longè maiorem esse voluptatem, eamque honestati coniunctam in eius vsum. Itaque quod dicit, Bibe aquam de cisterna tua & fluentia putei tui, &c. Hunc habet sensum libidinis sitim extingue, non abusu alienæ, sed vsum propriæ vxoris, quemadmodum omnino conuenit, vt quis puteum habens ex eo bibat, non ex alieno. Quod autem sequitur, deriuentur fontes tui foras docet, & quid coniugalibus amplexibus queri debeat, & quis ex eis fructus sequatur. Cum enim ex vaga libidine, nec queratur proles bonum, nec inde sequatur, legitimum coniugij vsum ad hoc fieri debere docet, & hunc eius esse fructum, vt hinc natæ proles in plateis conspiciantur ciuitatis ex quibus & ciuitati ornamentum & parentibus voluptas accedat. Quoniam autem & ex concubinis & meretricibus & adulteris contingit proles suscipere, ad differentiā harum & earum que ex legitimo coniugio procreatur, dicit: Habeto eas solus, nec sint alieni participes tui, hoc est, tales stude habere proles, quas velut aquas tuas in plateis diuidas, de quibus certus sis & securus quod non sint spuria, sed quæ tu solus in eas ius habes & non alij, quod expectare potes ex legitimo connubio, non ex vaga aut adulterina libidine, ex qua procreatæ proles, incertum sæpè habent patrem. Hæc expositio commodè se habet. Iuxta quam legitima vxor cisternæ recreanti sitimque sedanti, & proles fontibus comparantur. Nec est quod quisquam hunc sensum indignum tanto viro ipsaque sapientia reputet, & ob id hoc sensu reiecto alium sublimiorem tanquam proprium & primum requirat. Quamquam enim euangelio doctrina perfectior conueniat, qua continentia consulitur, & bonum dicitur homini mulierem non tangere, veteri tamen testamento, in quo sterilitas, in maledictionem deputatur, optimè conuenit hæc adhortatio ad coniugij debitum vsum. Deinde quàm sit coniugij remedium, iuuenibus, maximè quos

1. Cor. 7.

hic potissimum instituit Sapiens, vt plurimum & necessarium & consulendum, docet ipsa experientia, & subindicat Paulus qui in remedium indubitæ libidinis, dicit: Honorabile connubium & thorus immaculatus: fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus. Et propter fornicationē vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaqueque virum suum. Sicut autem ex his Pauli verbis concludi non potest matrimoniū omnibus esse præceptum, ita nec ex hoc Sapientis loco. Nam sicut Paulus coniugatis loquitur & quod dicit, non secundum imperium, sed secundum indulgentiam dicit, ita & Sapiens hic coniugatos alloquitur, vt patet cum dicit, de cisterna tua, & letare cum muliere adolescentiæ tuæ, & consiliū dat quo liber esse possit homo à scortationibus vt omittamus quod veteri populo loquitur ad literam, cui sterilitas opprobrium erat. Sic tamen mirabili spiritus sancti prudentia hæc doctrina est temperata, vt & imperfectis conueniat iuxta literalem sensum, & iuxta sublimiorem sensum etiam his quadret qui ad perfectionem conantur euangelicā. Mysticè enim bibimus aquam de nostro puteo, quando ex doctrina Ecclesiastica salutem haurimus animæ nostræ potum, & bibere detrectamus de carnalibus illecebris & lacunis hæreticorum. Ipsa enim Dei sapientia, quam vt in amicam nobis assumamus postea monet, puteus noster est, ex quo in Ecclesia Dei, potum, sitim nostram sedantem, petere debemus, ne contra nos dicatur illud Hierem. dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & foderunt sibi cisternas dissipatas, quæ continere non valent aquas. Ex hoc puteo recreati operam dare debemus, vt nostra doctrina & exemplo quam plurimos in ornamentum Ecclesiæ filios sapientiæ procreemus, ita hos instituentes, vt in illis nec caro, nec hæresis, nec diabolus dominium habeat, sed vt proprii & genuini nostri & sapientiæ filij deprehendantur, hæc enim mystica tractatio correspondet sensui literali. Beda paulò aliter intelligit tūc fontes nostros deriuari foras, & nos diuidere aquas nostras in plateas, cum perceptam in Ecclesia doctrinā aliis prædicamus & communicamus, iuxta illud Sapientiam sine fictione didici & sine inuidia cōmunicō, & honestatem illius non abscondo. Has aquas nos habemus soli, cum doctrinam nostram à consortio mundanæ & hæreticæ doctrinæ liberam & immunem seruamus, aut cum in eius diffusionem aut prædicationem gloriā humanā minimè ambimus. Per huiusmodi enim ambitionem etiam alieni, hoc est, demones participes fiunt operis nostri, in quod ius aliquid acquirunt. D. Aug. li. 2. contra Crescon. c. 14. sequutus Septuaginta legit, Fons aquæ sit tibi proprius, & nemo alienus communicet tibi, intelligitque per fontem Spiritum sanctum. Ad hunc, inquit, fontem nullus extraneus, quia nullus nisi vita æterna dignus, accedit. Hic est proprius Ecclesiæ Christi, cui tanto ante prophetatum est, Fons aquæ tuæ sit tibi proprius & nemo alienus communicet tibi.

Heb. 13. 1. Cor. 7.

Sapient. 7.

D. Aug.

Sit vena tua benedicta, & letare cum muliere adolescentiæ tuæ, Cerua charissima & grauisimus hinnulus vbera eius inebrient te omni tempore, in amore eius delectare inguer.

QVI priorem in superiorib. versib. sequuntur sensum, consequenter per venam intelligunt facultates quas velut fontes volunt deriuari foras ad alios. Eritque sensus, fac vt vena & fons

tuus (nam vena pro fonte ponitur, vt & postea aliquoties) benedicatur tum à pauperibus, tum à Deo, qui iuxta Paulum multiplicat incrementa frugum iustitiæ his qui liberales sunt in pauperes. Verum quia sequitur, & letare cum muliere, posterior sensus probabilior est, iuxta quem per venam aut fontem intelligitur propria vxor, quæ marito proles velut aquas profundit: & est sensus, fac vt vxor tua fecunda esse possit, & benedictionibus veteri foelix, quod fiet si eius amore & legitimo vsum contentus, vires corporis non exaurias vaga & aliena libidine, & per amorem Dei vitia declines. Sic enim in vxore implebitur illud Dauidicum: vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ, filij tui sicut nouellæ oliuarum in circuitu mensæ tuæ. Ecce sic benedicetur homo, qui timet Dominum. Hortatur ergo letandū cum vxore adolescentiæ, hoc est, cum ea que in adolescentiâ & ipso ætatis seruore in vxorē assumpta est, sub nomine letitiæ ad moderatū coniugij vsum inuitas, tanquam remedium fornicationis vitandæ, & medium prolium legitime procreandarum. Indicans in hoc vsum veram solidamque esse letitiam, præ ea, que in vaga & adulterina est libidine, que multum habet fellis admixtam & coniunctū. Vnde & subiungit, Cerua charissima & grauisimus hinnulus, hoc est, sit ea vxor tibi, velut charissima cerua & hinnulus grauisimus. Est enim hoc animantis genus hominibus in deliciis, amabile & lepidū. Vnde & in Canticis dicit spōsa: Similis est dilectus meus capræ hinnulōque ceruorum. Significat ergo vxorē huiusmodi amabilem esse debere & in deliciis instar ceruæ & hinnuli. Quamquā subtilius dici posset ceruæ vxorē comparari quod proditum sit memoriæ in ceruino genere maris & fœminæ non fieri congressus vnquam palam, sed esse secretum loco obscuro. Aut quod sicut ceruinum genus serpentibus est exitio, vt scribit Plinius lib. 27. cap. 9. ita & vxor scortis aduersetur, serpentibus omnino exitalibus est & alia ceruorum cōditio huic loco optimè congruens, videlicet quod (quemadmodum habet Plinius li. 8. c. 32.) cum maria tranant gregatim nantes porrecto ordine capita imponunt præcedentium clunibus vicibus ad terga redeunt, ad quod respiciens D. Augustinus in lib. 83. quæst. 17. Sicut, inquit, de ceruis nonnulli talium cognitionum studio scripserunt, cum fretum ad insulam transeunt, pascuarum gratia, sic se ordinant, vt onera capitum suorum quæ gestant in cornibus super inuicem portent, ita vt posterior semper anteriorem ceruice proiecta, caput collocet, & quia necesse est vnum esse qui cæteros præcedens, non ante se habeat cui caput inclinet, vicibus id agere dicitur, vt lassatus sui capitis onere ille qui præcedit, post omnes redeat & ei succedat, cuius ferebat caput cum ipse præiret, ita inuicem onera sua portantes fretum transeunt, donec veniant ad terræ stabilitatem. Istam fortasse naturam ceruorum intenderat Salomon, dum ait: Ceruus amicitia & pullus gratiarum tuarum colloquantur tecum. Nihil enim sic probat amicum quemadmodum oneris amici partitio, &c. Ita & hic indicatur in coniugio alterum alterius vicissim onera ferre debere. Sequitur: Vbera eius inebrient te omni tempore. Vbi notandum est quod pro vbera, dictio Hebraica magis significat amores, sed eam noster etiam alibi vertit vbera, vt

2. Cor. 9.

Psal. 127.

Cam.

Plinius.

August.

vt

vt Canticorum primo, vbi legimus: Meliora sunt vbera tua vino, & memores vberum tuorum super vinum. Sponsa enim ibi sponso suo tribuit vbera cui magis conuenit tribuere amores, & omnino conuenit vbera ibi metaphorice accipere pro amore qui instat vberum dulcissimus est & dulcedinem sponsae praebet, ita & hic recte intellexerimus per vbera, ipso s amores coniugum, magis quam vbera ipsos recreantes, vt sit sensus: Amor ipsius instar vberum lac diffundentium dulcissimus: ita te inebriet omni tempore, hoc est, abunde tuo desiderio satisfaciat & satiet, vt extra eam non requiras vnquam cum aliena voluptatem. Quod expressius dicitur in particula sequenti, & in amore eius delectare iugiter. Quamquam possit etiam secundum metaphoram intelligi non querenda aliena vbera, sed propria vxoris vbera semper parata pro sedanda siti libidinis sufficere debere omni tempore, imò sic satiare debere, vt alia nunquam desiderentur, non quod semper velit vxoris amplexibus vacandum, sed quod eis velit ita maritum contentum esse debere, vt alienos non requirat. Obseruandum autem hic quam euangelice Sapiens vnus tantum vxoris meminit, quam vnice vult amari nec vnquam dimitti, vt intelligamus etiam in veteri Testamento Digamiam a sapientia non admodum probatam, nec vxoris repudium. Iuxta mysticum sensum, Vna nostra & fons, ipsa est caelestis sapientia, fons signatus, puteus aquarum viuentium. De qua quisque pius & maxime euangelicus cum Sapiente dicere debet, quod est in Sapientia. Hanc amari & exquisiti eam a iuuentute mea & quasi in sponsam mihi assumere, & amator factus sum forma illius. Hec nostra vena dum ex ea filios sapientiae docendo generamus, fit magis magisque benedicta, quia in nobis fit abundantior & fertilior ex diuina benedictione, iuxta illud: Omni habenti dabitur & abundabit. Hanc nostra sponsa veluti cerua charissima esse debet, quae serpentinam conterit doctrinam. Monemur ergo in huius nostrae sponsae amore iugiter inhærere, lætari in ea, eiusque vberibus inebriari, quae recte intelliguntur testamenti vtriusque scripturae & dogmata, vt huius amore detenti, liberi simus & tuti ab inordinato, siue carnis, siue hæresum amore, omnino enim nobis faciendum quod est in Sapientia. Proposui ergo hanc adducere mihi ad conuiuendum, sciens quoniam mecum communicabit de bonis, & erit allocutio cogitationis & tædij mei, non enim habet amaritudinem conuersatio illius, nec tædium conuictus illius, sed lætiam & gaudium.

Mysticus sensus.

Sapient. 8.

Matt. 17.

Sapient. 8.

Quare seduceris fili mi ab aliena & foueris in sinu alteri? Respiciat dominus vias hominis, & omnes gressus eius considerat. Iniquitates sua capimus impij, & funibus peccatorum suorum constringuntur. Ipse morietur quia non habuit disciplinam, & in multitudine stultitiae suae decipietur.

FACTA collatione vitæ inter extraneam mulierem & legitimam vxorem, & vtriusque commodis ac incommodis ob oculos propositis infert, cum ita se res habeat, & tam latum sit discrimen inter insanas mulieris alienae libidines & honestissimam coniugis amorem, quare mi fili seduci te patieris ab aliena, & foueri eliges in sinu alterius? Ceterum ne forte quæ dicta sunt non satis auditorem moueant, more suo in fine sententiis quibusdam grauibis concludendo, amplius studet commouere. Et primum quidem proponit Deum omnes hominis actiones respicere &

considerare, vt huius consideratione timeat coram eo peccare, nec putet latere se posse etiam si in tenebris, inhonestam suam expleat libidinem, Oculum enim adulteri obseruat caliginem dicens: Non me videbit oculus, contra quod dicit dominus in Iere. Si occultabitur vir in absconditis, & ego non videbo eum. Secundò ne quis putet se aliqua ratione debitam sceleribus suis posse effugere poenam, subiungit, iniquitates suae capiunt vel capient impiam & funibus peccatorum suorum constringitur, vel constringetur, nam vtrunque tempus legitur in nostris codicibus & Græca quidem habent praesens tempus, Hebræa verò futurum. Dicuntur autem ipsa peccata velut funibus capere & captiuum tenere, & constringere impiam, quia per ea sic deuinctus tenetur coram domino ad certum supplicium, vt illud euadere nullo modo manentibus suis peccatis valeat, ita vt infligendum supplicium non nisi suis peccatis imputare possit, quæ ipsum coram Deo accusant, & obnoxium supplicio derinent. Significat ergo hæc sententia, domino, qui omnes hominum actus attendit, postquam videt quempiam impiè agentem, non esse opus, vt vel ipsemet illi manus iniiciat, vel per satellites suos id fieri curet, ne forte quis in tanta malefactorum turba id putet non esse credibile. Statim enim vbi quis peccat, sicut eius peccatum a domino est animaduersum, ita illud eundem coram domino colligatum detinet, vt effugere nulla valeat ratione, nisi dirupto diuina gratia vinculo peccati, vt dicere possit cum Dauide: Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Constringunt autem & capiunt impiam peccata & alia ratione, nempe quia per ea à beneficiendo impij impediuntur & captiui tenentur à diabolo ad ipsius voluntatem. Sed prior ratio proposito magis conuenit. Tertia sententia hoc superaddit secundæ, quod quem captum esse dixit, mortem excepturum denunciaret, vt non ad paruum aliquod supplicium captus esse putetur, videlicet ad amissionem fortunarum aut alicuius membri mutilationem, sed ad summum, animæ videlicet corporisque interitum eternum. Ipse inquit, morietur, quia non voluit suscipere disciplinam & etuditionem, quam illi sapientia suggessit, & per quam iniquitates suas declinare potuisset, & per multitudinem stultitiæ suae decipietur. Stultitia enim sua persuasit sibi aut dominum non videre quæ agit mala, aut eius iram non fore talem, qualis prædicta est. Proinde per eam persuasionem & multiplicem stultitiæ operationem deceptum se postea deprehendet. Similiter dicitur Baruch. 3. viam disciplinæ non inueniunt, ideo perierunt, & quia non habuerunt sapientiam, perierunt, propter insipientiam. Et in Iob. 26. Iob: Si non audierint, transibunt per gladium & consumentur in stultitia.

Iere. 23.

Psal. 117.

Baruch. 3.

Iob. 26.

CAPVT SEXTVM.

FILI mi, si spondidisti pro amico tuo, defixisti apud extraneam manum tuam, illaqueatus es verbis oris tui, & captus propriis sermonibus, fac ergo quod dico fili mi, & remittis te libera, quia incidisti in manum proximi tui. Discurre, festina, suscita amicum tuum, ne dederis somnum oculis tuis, nec dormitent palpebrae tuae: erueret quasi damula de manu, & quasi avis de manu aucupis.

SVBI VNGIT hoc capite etiam alia sapientiae præcepta & documenta, de cauenda fideiussione: pigritia, & malitia, demum, rediens ad dehortandum à confortio alienæ mulieris. Et bene quidem

quidem postquam superiori capite indicauit, quomodo per scortationes res familiaris periclitetur percatque & in aliorum veniat potestatem, iam indicat quomodo idem eueniat frequenter per leues fideiussiones, ad quas rerum imperiti iuuenes, maxime sæpè nimis sunt faciles se suamque familiam magno periculo & libitibus exponentes, & ad paupertatem redigentes Proinde rectè indicat non facile fideiubendum esse pro amico, quemadmodum postea c. 23. aperte docet dicens: Noli esse cum his qui defigunt manus, & qui vades se offerunt pro debitis. Et nunc aperte docet, si forte vsuueniat vt fideiussio facta sit, non debere eum qui fideiussit se curum esse, sed summam curam adhibendam, omniaque tentanda vt à fideiussionis vinculo liberetur. Potest autem quod ad literam attinet coniuñtio, si, ad omnia quatuor sequentia verba referri in hunc modum, si spondidisti, si defixisti, si illaqueatus es & captus propriis sermonibus, fac ergo quod dico. Vel tantum referri ad duo priora verba in hunc sensum, quem parò conuenientiore, Si spondidisti pro amico tuo, Si defixisti apud extraneam aliquem manum tuam (per quod aliud non significatur quàm fideiussio quæ fit defigendo manum in manum creditoris,) Si hoc inquam fecisti, scito quod illaqueatus es, & captus propriis sermonibus, quia iam quasi vinculo quodam constrictus es apud creditorem. Proinde ne te laqueus iste inuoluat, nec sit pernitio sibi tuisque, fac quod dico tibi, & opera da vt libereris ab eo quia incidisti ex tua sponsione in manum proximi tui, hoc est, in potestatem creditoris tui, qui iam ius habet à te exigendi debitum. Discurre, festina, hoc est neque tardus sis neque negligens, sed & subito & diligenter da operam, suscita amicum tuum admonendo, precando excita eum pro quo spondidisti, vt satisfaciendo suo debito te à vinculo tuo liberum faciat, ne dederis somnum oculis tuis, hoc est, ne sis hac in parte somnolentus, sed vigil & diligens erueret quasi damula de manu, hoc est, quemadmodum damula se celeri fuga subtrahit à manu eam capere conantis, & auis volatu se liberat ab insidijs aucupis, ita & tu tua diligentia cura quamprimùm liberari de manu creditoris, ne in te manum suam coniciere possit, & ad soluendum cogere. Aut quemadmodum iam capta damula toto nisu se conatur eripere à manu venantis, & auis continuo conatu laborat laqueos quibus implicatus est effugere & auolare, ita & tu qui illaqueatus es pro prii oris verbis, labora assidue vt à laqueo tuo libereris. Hic est totius huius loci literalis sensus cui similia pleraque ad fideiussionis dehortationem pertinentia, postea sequuntur. Quæ non debent aut indigna videri diuina sapientia quæ hic traditur, aut contraria charitati, iuxta quæ sicut ali quando tenemur mutuum dare fratri, ita nonnullum quàm fideiubere pro eo. Nò enim in totum prohibetur spondere pro alio, sed tantum ostenditur periculum sponsionum, vt ne ad eas quis sit facilis. Et quibus locis sponsiones videtur prohiberi, leues tantum illæ sponsiones & nõ necessaria prohibentur. Cauendas autem sponsiones summopere etiam prophana Philosophia diligenter docuit: nã auctore Diogene Laertio inter Chilonis Lacedæmonij sententias erat hæc, spòsio ni non deest iactura. Et inter Apollinis tria præcipua oracula, erat tertium, sponde, noxa

præsto est. Quibus similia etiam nostrum sapientem tam diligenter inculcare indignum nõ esse facile intelliget, qui aduertit eum multa hic tradere quæ ad vitam hanc temporalem commode transigendum, sunt necessaria. Idque quo expeditius vacemus sapientiæ, Deo seruiamus & quæ ex officio nostro secundum Deum nobis competunt, præstemus. Quemadmodum etiam hoc est eius præceptum quod edidit vt liberiores simus ad seruiendum Deo, & nos ipsos, nostramque familiam contra Dei præceptum non redigamus ad inopiã. Est tamen in hac doctrina etiã sublimior sensus mysticus, iuxta quem mouentur hi qui officium regendi alios susceperunt, quando quidem pro aliis sponderunt, seque obligauerunt, vt omnem dent operam, ne sit eis noxia qua se obligauerunt pro aliis sponsione. Id autem fiet, si curent sua diligentia & indefesso studio vt hi pro quibus obligati sunt, suum faciant officium: ac satisfaciant comuni omnium creatori domino, monendo eos & suscitando ad eorum officia. Sic qui in baptismo pro alio spondit suscitare eum debet & admonere, vt quod pro eo promissum est, præstet & adimpleat: Sic enim liber erit de manu creditoris.

Mysticus sensus.

Uade ad formicam pigram & considera vias eius & discere sapientiam. Quæ cum non habeat ducem nec præceptorem, nec principem, parat astate cibum. Sibi congregat in messe quod comedat. Neque quo pigra dormies quando conserges è somno tuos? Paululum dormies, paululum dormitabis, paululum conserges manus tuas dormies & veniet tibi quasi maior ægestas, & pauperies sicut vir à manu. Si verò impiger fueris, veniet tui fons messis tuae, & ægestas longe fugiet à te.

POST QUAM monuit diligentiam adhibendam facta fideiussione, congruè digreditur ad dehortandum pigritiam. Ad quod formicæ exemplum conuenientissimum spectandum & inuitandum proponit, quemadmodum & post ea c. 30 quod & Hoarati carmine celebrat, dicens *Paruula nam exemplo est magni formicæ laboris, Ore trahi quodcumque potest atque addit æceruo.* Cuius operationes admiradas prolixè prosequitur Plinius c. 30. li. 11. nat. hist. sic scribit formicæ vt apes comunicant labores, sed apes viles faciunt cibos, hæc cõdunt, & si quis cõparat onera corporibus earum, fateatur multa portione vires esse maiores, gerunt ea morsu, maiora auersa postremis pedibus molliuntur humeris obnixæ. Et iis reipublicæ ratio, memoria, cura, semina arrosa cõdunt ne rursus in fruges exeant è terra, maiora ad introitum diuidunt, madefacta imbre proferunt atque siccant. Operantur & nocte plena luna, eadem interlunio cessant. Iam in opere qui laborat quæ sedulitas? Hec ille. Itaque cum varia sint in formicis spectanda laborem potissimum earum & sedulitatem proponit considerandam, itemque quomodo labore tepesiuo sibi prospiciat in tempus quod ad laborandum & colligendum cibum est intempestiuum, Deinde quod hoc faciant etiã cum hoc habeant ducem, qui præeundo id doceat suo exemplo, nec præceptorem, vel vt est Hebræis, exactorem, qui scilicet id præcipiat, aut pensum operis reddere cogat, nec principem qui castiget aut puniat inerte. Quod de formicis dicit, siue ad differentiam quorundam animalium, quæ ducem sui itueris habent, vt oves & grues, aut principem aliquem vt apes, aut exactores vt boues & equi qui ad hominibus ad labores adiguntur. Aut dicit ad differentiam hominum,

Horatius Plinius.

qui & habent quosdam ad laborandum suo exemplo prouocantes, & habent preceptores & exadtores: qui id suis monitis exigant, & principē qui inertiam hominū aliquando sit puniturus. Itaque in confusionem desiderium hominum, & ad excitandū eorum ignauā, tam parui animalculi diligentiam & prouidentiam, & solo naturali instinctu procedentem proponit considerandam & imitandā, significans quam sit indignū hominē ad laborem natū, & ratione pręditum qui & aliorum exemplis & monitis sapientum, & Dei metu ab otio abstergeri deberet, nō hoc facere, nō ita sibi prospicere, sicut faciūt huiusmodi animalcula. Ab ipsis saltem discēdam, vel tantam & diligentiam & prouidentiam, quibus ob id Deus naturę author talem dedit naturam, sicut & aliis animalibus alias dedit quasdā agēdi proprietates, ut ex iis homo doceretur, & ad imitationem prouocaretur. Hoc formicarum exemplo proposito, exclamat ad magis excitandum pigros, vsquequo piger dormies? quando cōsurgēs ē somno tuo? subiiciens damum quod inuitabiliter pigritia sua incurrent, cum dicit paululū dormies, &c. (cuius ex positionē vide postea in cap. 24. ubi hæc repetuntur) subiiciens & aliū fructum diligentię, cum dicit. Si verō, impiger fueris, veniet ut fons messis tua, hoc est colliges ex laboribus tuis copiosam messem, & abundantē instar fontis fructum, & egestas longē fugiet a te. Qui versus etiam non sit in Hebræo, est tamen apud 70. ex quorum versione in nostris codicibus relictis est. Ceterū ut secundum literalem sensum totus hic locus docet oportuno tempore, in iuuentute scilicet & cum vires sint integrę, item cū temporis ratio permittit, ut cū æstas est & tempus conueniens, laborandū esse corporaliter, otiumque vitandum quo habeantur, siue in senectute, siue in hyeme: quæ victui sunt necessaria, ita secundum subliorem sensum mysticum, docet in præsentī vita, quæ tempus est laboribus deputatum, virtutibus insistendum esse, ut habeamus in futuro seculo (quādo velut in hyeme & nocte nemo poterit oderrī) vnde in æternum resiciamur, nec fame pereamus: sed veniat tūc messis nostra sicut fons indeficienter fluens, quando implebitur illud, Venientes autem venient cū exultatione, portantes manipulos suos. Fructus enim vitę rectē fronti comparatur, propter eius æternitatem, quæ non cōpetit fructibus terrenis, qui potius cisternę sunt similes, quæ aliquando exauritur & siccat. Notādum autem quod quemadmodū patet ex Aug. li. contra Adimantū Manich. c. 24. Manichei vetus testamentum ubique carpentes & reiicientes hunc locum, reprehendebant tanquam contrariū euangelicę doctrinę Christi quæ præcipit ne simus solliciti in crastinum, & ne thesaurizemus in terra. Contra quos affirmat Aug. perperam eos hūc locum intellexisse, cōfugitque ad sensum spirituale, intelligens hic significari, quod quemadmodū formica minutulū animal æstate colligit, vnde in hyeme pascatur. Sic vnusquisque Christianus in rerum tranquillitate, quam significat æstas, colligere debet verbum Dei ut in tribulationibus & aduersitate, quæ hyemis nomine significatur: habeat vnde spiritualiter vivat. Quam mysticam tractationem & accommodationē pulchrē etiam D. Aug. Prosequitur in psal. 66. Ad quam

expositionem mysticam non idēd cōfugit Aug. quasi significare velit sapientem secundum literalem sensum: non etiam laborē corporalem exegisse pro parandis corpori necessariis, sed ad significandum Christianum huiusmodi literali sensu non debere esse cōtentum, sed vltra eum & magis spirituale sensum esse requirendū. Nec literalis ille sēsus cōtrarius est Christi d. cōtrine sicut nec Pauli doctrina, cum dicit: Si quis non vult operari nec manducet. Et denuntiamus huimodi ut cum silentio operantes, suum panē manducant. Non enim prohibere voluit Christus laborem & prouidentiam ad paranda necessaria, sed anxiam solitudinē & immodicū cōgregandarum opum desiderium. Quæ hic nequaquam docere voluit Spiens sed tantū pigritiā dedocere, sicut & multis aliis sequētibz scētis. Additur apud Gręcos præter exemplum formicarū etiā apud exemplū in hunc modum. Aut vade ad apem & discē quam sit opetosa, quāque seriam operationem exercent, cuius labores & reges & idiotę ad sanitatem assumunt: de siderabilis que est omnibus & illustris & quidē cum sit viribus infirma, tamen quia sapientiam honorat euecta est (vel promouet) Citat D. Hieronymus exemplum apud ex hoc loco in epistola ad rusticū. Pudeat, inquit Seneca li. 7. de clemētia ab exiguis animalibus nō trahere mores.

Homo apostata ut multis gradibus ore peruerso, annuit oculis, terit pede, digito loquitur: prauo corde machinatur malum et omni tempore iurgia feminat.

POSTEA quæ cōtra pigritiā sunt dicta transgreditur ad describendam puorundam in signem malitiam non sine cōuenienti ordine. Ferē enim qui piger est & otiosus in alia maiora vitia prolabitur, præsertim obrectationes, quod Paulus notat in otiosis viduis iunioribus quæ circumcunt domos, non solū otiose, sed & verbosę & curiosę loquentes quę non oportet. Et in Eccles. dicitur, Multa malitiā docuit otiositas. Freqüenter autem Sapiens hic suum filium munire studet, ut vitet cōsortium & improborum ac insigniter malorum hominum & illectamenta impudicarum mulierū. Itaque ut improborū rursus consortiū fugere doceat eorū mores hic pulchrē depingit Deo maximē odibiles subiecturus mox rursus de impudicis mulieribus. Dicit ergo homo apostata vtr inuitilis. Pro apostata Hebræis est dictio Belial, quam hoc loco & Iob 24. ubi legimus qui dicit regi apostata, noster interpres vertit apostatam aliis locis reliquit ferē nomen Hebræicū, addens Iud. 16. eius interpretationem, id est, inquit absque iugo, ita enim interpretari potest à בל בל Bel, quod est sine & אל אל quod est iugū cum alij interpretētur sine honore à בל בל Bel sine, & ver בל בל ala, quod est ascēdere, vel sine utilitate ab אל אל iaal, quod est prodēse. Significat autē ipsam impietatem aut insigniter impium. Impietatem significat cum dicuntur aliqui filij Belial, hoc est filij impietatis, quod phrasī Hebræica significat homines insigniter improbos. Pro impio ponitur apud Nauim: non adiiciet vltra ut pertranseat in te Belial. Pro impietate aut potius pro impio demone ponitur apud Paulum: Quæ conuēntio Christi ad Belial? Hic ergo apostatam non oportet intelligere eum qui deficit a fide, quem iam recepto vsu apostatam vocamus per antonoma

antonomasiā, sed eum qui Deum deseruit, & a Deo recessit cor eius, hoc est qui iam timore Dei omnino vacuus est, non per infirmitatem, sed per malitiam peccans, quomodo & apostata accipitur apud Eccles. Initium superbię hominis apostatare a Deo, quoniam ab eo qui fecit eum, recessit cor eius. Et vinum & mulieres apostatare faciunt cor sapientis. Est enim apostata dictio Gręca, significans desertorem. Homo ergo apostata, hoc est qui omnino Deum dereliquit, nec cura aliqua seruiendi Deo tenetur est vir inutilis, & sibi & aliis, quo per contrarium amplius significatur quod sibi & aliis sit noxius. Potest & sic intelligi appositivē, homo apostata qui idē est vir inutilis graditur ore peruerso, &c. Describit hominis impij condiciones, ostendens quomodo omnibus suis mēbris in alterius perniciē abutatur. Graditur, inquit, hoc est: incedit & conuersatur cum aliis ore peruerso loquēs scilicet benignē & amicē, sed interim mala cogitās & moliens. Annuit oculis, & terit pede, digito loquitur. His tribus quæ vno versu coniunguntur, in Hebræo, significari omnino videtur. Impium qui verbis amicitia simulat, aliis corporis partibus contrariū significare suis complicibus in perniciem alicuius, quem decipere & perdere studet. Quamquam enim videri possit per annuere oculis (quod quoties occurrit in scripturis malum aliquid designat) significari, ut multi intelligunt, fraudulenter cum aliquo agere, nutūque, oculorum amicitiam simulare, quia amici amicis annuunt oculis, magis tamen ex adiunctis hoc loco apparet hac oratione significari, oculorum nutu complicibus suis signum dare, quo ad perniciem alicuius incitētur. Hoc enim magis competit huic loco & illi, qui est Ecclesiastici 27. Annuēs oculo, fabricat iniquā. Proinde iuxta hunc sensum magis conueniret vertere, innuere oculo quam annuere. Pro terit pede, Hebræis est, loquitur pede, hoc est, pedibus suis dat signum aliquod complicibus suis, quo intelligant quid sit faciendum, quemadmodum & digito. Vnde sequitur, Digito loquitur, & ut Hebræa habent digitis docet, demonstrando scilicet suis quid faciendum, aut inimicitiam quam verbis benignis tegit in corde latentem. Et mirum quid secutus interpres verterit, terit pede, cum & Septuaginta habeant ομματα & ποδι, hoc est, signū dat pede. Hoc ergo & in nostra lectione est intelligendum, nempe quod terat terram pede ad insinuandum aliquid, quomodo & digito loquitur. Significatur ergo hominem improbū, dum ad decipiendum benignē loquitur alicui, aliis sui corporis partibus, oculis videlicet pede & manu suis complicibus inimicitiam in corde latentē insinuare, illūmq; quem laudat irridere, ac signū perdendi illum exhibere. Huic sensui benē conuenit quod dicitur in Psal. Oderunt me gratis & annuunt oculis, quoniam mihi quidē pacificē loquebantur, & in iracūdia terrę loquentes dolos cogitabant. Vnde & hic sequitur, prauo corde machinatur malum, quasi dicat: Hinc est quod ore amicitiam simulat, aliis partibus corporis inimicitia & odium insinuas, quia prauo suo corde machinatur malum, cogitans apud se quomodo illud rectē & fraudulenter inferat. Ceterū omnibus quæ de impio sunt dicta peius est quod subiungitur, & ex prædictis sequitur, nempe quod omni tempore iurgia scilicet in Prouerb.

minat inter homines. Cū enim omnibus blandē loquitur in faciē, & post tergum malē loquitur, eisq; detrahat quos coram laudat, & in controuersiis vtrique parti corā assentiatur, absens contradicat & vituperet, multas sæpē inter amicos contentiones & inimicitias excitat, vtrique parti mala & falsa in susurrando. Atque hoc est præcipuū malum ad quod præcedentia referuntur. Notandum enim Hebræa vnum tantum habere verbū & reliqua omnia efferre per participia in hunc modū: Homo Belial vir iniquus, incedens ore peruerso, annuens aut innuēs oculis suis, loquens pedibus suis, docēs digitis suis peruersitatibus cordis sui cogitās malū: omni tempore, contentiones mittit, hoc est, seminabit & sparget inter fratres & amicos. Si autē quis annuere oculis accipere velit pro fraudulenter nutu oculorum amicitia simulare, quod verbū annuendi magis significat, etiā reliqua duo de pede & digito sunt eodē referenda, ut significetur impiū, & ore per verba, & reliquis corporis partibus, oculis scilicet pedibus & manibus per signa quædā & gestus annuendo scilicet & gesticulando, amicitia simulare, ceterum corde aliud agere, machinari scilicet malū, vnde fit ut iurgia inter homines seminet, dum vbique mala suggerit, eiusque suggestionibus & obrectationibus facillē per amicitia simulationem creditur. Hoc hominum genus quoniam admodum est perniciosum ideo de tali subditur. Huic ex templo veniet perditio sua, & subito conteretur, nec habebit vltra medicinam, hoc est, non poterit curari, sed æterna perditione inuoluetur, à qua nulla ratione liberari poterit. Competit quod de apostata dictum est, eximie & perfectē hæreticis & schismaticis, qui quo decipiant ore, & toto corporis habitu benignitatem simulant & charitatem, cū corde aliud non meditentur, quā multos ab ecclesia alienare, & ad se trahere. Itaque fit ut nihil aliud quā iurgia seminent in Christiana republica, homines summē pestiferi, ut qui charitatem, virtutū omnium reginam tollant & vnitatem scindant.

Sex sunt quæ oant dominus, & septimum detestatur anima eius. Oculos sublimes, inquam mandacem, manus effundentes innoxium sanguinem, cor machinans cogitationes pessimas, pedes veloces ad curandum in malum, profrenem mendaciam, testem fallacem, & eum qui feminat inter fr. & es discordias.

OC CASIONE impij hominis, quem descripsit membris corpori sui abutentem & feminantem iurgia, commemorat quædam vitia enormia, quæ ferē certis corporis partibus committuntur, & a Deo singulariter odiuntur, quorum postremum tanquam non minimum, sed reliquos, aut peius aut æquiparandum eis ponit, seminare inter fratres discordias, ut ostendat quam grauē sit illud quod in apostata reprehendit. Quod autem non velit significare seminare discordias, peius esse omnino omnibus quæ enumerat, patet: quia inter alia enumerat manus effundētes innoxium sanguinem, quod non potest minus esse quam seminare discordias. Proinde sanē intelligendum est quod nos habemus, & septimum detestatur anima eius. Non enim hoc intelligendum est, quasi sex illa odiat, septimum verō non solum odiat, sed etiam pro aliis abominetur. Nam Hebræis non est nomen numeri ordinalis septimum, sed numeri cardinalis, septem sunt abominationes

36
animę eius. Itaq; sensus est, sex sunt quę odit dominus, imò septē sunt quę abominatur. Et proinde nostrę electionis sensus esse debet, si velimus habere sensum genuinum, sex sunt quę odit dominus, imò & septimum simul cum illis detestatur anima eius, de quo locutionis modo plura in c. 30. vbi similes loci occurrūt. Similis locus est de sex & septem Job 5. c. vbi nos legimus in sex tribulationibus liberabit te, & in septima nō tanget te malum. Nam & ibi pro septima est Hebręis numeri cardinalis nomen septē, & significatur quod in sex imò in septē tribulationibus dominus liberat, nec sinit suos tāgi à malo, iuxta illud: Septies cadet iustus & resurget. In istis autem septem quę hoc loco ponuntur, in primis est obseruandum quòd quartū locum cordi tribuit, ita vt medium locum habeat inter septem, vtrinq; tribus sceleribus collocatis, nēpē quòd omnium vitiorum initium & origo sit à corde, tanquam à fonte, sicut & in medio hominis sitū est, tanquam fons vitę ad omnes partes manantis. Obseruandum secundò, quòd in istis septem priora quinq; vitia referuntur, tanquam vitia particularium partium hominis, incipiendo ab oculis qui in suprema hominis parte collocatur, & deinde procedendo secundum ordinē quem habent partes in corpore humano vsq; ad pedes. Duo verò reliqua vitia referuntur tanquam personarum vitia, non autem partium hominis. Et videri potest quinque illa vitia quę partibus corporis tribuit considerasse, tanquam per quę à partibus suis vitietur & lædatur totus homo, duo verò reliqua, quę personarum sunt, tanquā per quę lædatur communitas & respublica, cuius personę illę sunt partes. Multum enim communitatem lædunt testis fallax qui iudiciū corumpit, iudicemque iniquē iudicare facit cum suppressione innocentum, & qui seminat discordias inter eos quos maximē conueniebat esse concordēs. Inter septem ergo hæc primò ponit oculos sublimes, per quos arrogantiam innuit quę oculorum elatione maximē declaratur, quę & in primis vbique scriptura Deum odisse significat, eamque initium esse omnis peccati testatur, secundum ponit linguam mendacem, vel, vt est Hebręis linguam mendacij, hoc est, mentientem & fallentem. Mendaciū enim Deo maximē aduersatur, qui est ipsa veritas, & linguam homini ad hoc dedit, vt quod corde concipit, ore exprimat, & aliis manifestū faciat. Proinde Dei dono grauiter abutuntur, qui ad contrariū eo vtuntur nimirum vt celent quod corde volunt. Tertium locum habent manus quas ad iuuandum alios & tuendum innocentes habemus, quibus si vsque ad eò quis abutatur, vt non solum damnum inferat, sed & homicidium perpetret, & innocentis sanguinem effundat grauissimum crimen committit diuino prosequendum odio. Quartum est cor machinans cogitationes pessimas. Non dicit cor cogitans mala & habens cogitationes pessimas. Nam quis potest dicere mūdum est cor meum? sed illius cor execratur dominus, qui ex industria & data opera malum comminiscitur, & consilia apud se disquirat perpetrandi mali. Quintum locum pedes fortiuntur, qui festinant ad malum, iuxta illud quod supra dixit: Pedes eorū ad malum currunt. In quo vitio per velocitatem ad currendū significatur summū desiderium & conatus per-

ficiendi mali. Labi enim in malum carnis fragilitate, ac mundi blanditiis trahi & violentia quadam impelli, humanę infelicitatis est, & hominis sub peccato vānundati status & conditionis. Summa verò alacritate malum conari & optare, Deo est execrabile & odiosum. In his autem quinque vitiiis, quinque partium corporis, sic philosophari licet vt omnia facillē vitia & ordo eorum in illis deprehendatur. In initium enim omnis peccati ferē est superbia per oculos sublimes significata, ex ea fit, vt cor hominis incipiat machinari cogitationes pessimas, quęrens nempe consilia ad vindicandum se, aliosque deprimendum aut acquirendum cum aliorum iniuria, per quę excellens fiat. Post consilia meditata, sequitur conatus & desiderium perficiendi malum conceptum, quod per pedes significatur veloces ad currendum in malum. Post conatum sequitur mali perfectio, quę sit vel manu alios lædente, vel lingua mentiente. Ceterum cum multa sint mendacij species duas speciatim in hoc malorum catalogo adnumerat sapiens, quòd sint maximē pestifere, nempe testem fallacem proferentem mendacia, per quem scilicet iudicium peruertitur, à quo reipublicę salus dependet, per quę innocentes opprimuntur, etiam vsque ad mortem aliquando, ita vt nō minus noceat quàm qui manu alium occidit. Quid enim interest manu an lingua sanguinem innocentem quis fundat? Deinde eum qui suis obrectationibus malis consiliis, aut aliis rationibus seminat discordias inter fratres, & eos omnes qui inter se tanquam fratres viuunt aut vere debent, quos concordēs esse maximē conuenit. Id enim vitium summē Deo displicet, sicut econtra charitas & amor mutuus maximē placet. Vnde in Ecclesiastico dicitur: In tribus placitum est spiritui meo, quę sunt probata Deo & hominibus. Cōcordia fratrum, & amor proximorum, & vir & mulier benē sibi consentientes. Hoc vitium eximie reperitur in seditionis hominibus, qui inter ciues seditiones excitāt. Item in hæreticis & schismaticis, qui pacem Ecclesię violant, graues discordias seminātes inter Christianos, qui tanquam fratres vnum inuocant patrem, Quos proinde Deum grauius detestari, quàm quosuis homicidas mirum non est, vt qui membra vnus corporis à se diuidant, & multorum animas simul & corpora sua diuisione interimant. Itaque contra testem fallacem, & seminantem discordias, multę in sequentibus proferuntur sententię, nimirum propter talium nocuum. Quod autem de Deo dicitur detestatur anima eius ἀνεχθησαν αὐτὸς dictum est, non quòd animam habeat, sed ad significandum quòd vehementer detestetur, quemadmodum quod nos ex animo & tota mētis intentione detestamur, quomodo & in Esa. dicitur: Calendas vestras & neomenias vestras odiuit anima mea, hoc est, ego vehementer odio.

Obserua fili mi præcepta patris tui, & ne dimittas legem matris tuę, ligā eam in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo, cum ambulaueris gradiantur tecum, cum dormieris custodiant te, & vigilans loquere cum eis, Quia mandatum lucerna est, & lex lux, & via vitę, increpatio disciplina.

NON ignarus Sapiens quanta mala iuuentuti imminant à mulieribus impudicis, nunquam satis se putat ea de re filium admonuisse, proinde rursus redit ad exhortationem seruandę

seruandę diligenter legis Dei eam rursus commendās, vt per eam à magnis criminibus, & speciatim à muliere impudica muniti esse possint legis obseruatores. Cūque iam frequenter legem Dei ac sapientię præcepta, Sapiens, suam legem suęque præcepta, appellauerit, seque tanquam patrem audiri voluerit, nunc Dei legem & præcepta, parentum legem ac præcepta, appellat, eosque audiendos vult, quemadmodum & cap. primo. Nimirum quod ab illis iuuentus ab incunte ætate sit in pietate instituenda, & legem Dei ex illorum ore pueri ab incunabulis discere debeat, quemadmodum & lex vbique præcipit. Non enim cum dicit, conserua præcepta patris tui, de præceptis, quę patri propria sunt, quęque sua autoritate filio imponit, præcipiēdo vt hoc aut illud in re domestica faciat, potissimum loquitur, sed de præceptis & lege Dei, ipso scilicet Decalogo, insinuans tacite parētes hunc debere ex officio docere filios suos, & acceptum per manus tradere suis posteris. De lege enim Dei ipsum potissimum loqui patet ex subiecta commendatione. Quia mandatum lucerna est, &c. Cū ergo cap. primo dixisset. Audi fili mi disciplinam patris tui: Nūc monet conseruare præcepta Dei à parte audita, & ne propter imbecillitatem sexus paruifaciat filius, quod ab ore matris audiuit (nam solent insolentiores filij cum adoleuerint, parui facere matris monita) subiicit: Ne dimittas legem matris tuę. Et quemadmodum cap. 3. dixit: Circunda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui, ita nūc dicit, Liga ea in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo, significans non negligenter ista esse seruanda, sed firmiter cordi imprimenda, ac veritè illiganda funiculis timoris Dei, eaque semper præ oculis habenda, quemadmodum quod collo appensum gestamus. Et benē dicit, Circunda gutturi tuo, significans tacite ea habenda pro insigni & precioso monili & torque, quę collo hominum circumdata pendere solet, semper versans in oculis. Metaphoram in hoc versu latentem explicat, cū subiicit, Cū ambulaueris gradiantur tecum, hoc est, sic ea semper præ oculis habe, vt in omnibus tuis diurnis operibus tibi adstant, tecum operentur, & te dirigant. Cū adueniente nocte, quieti te dederis, fac vt custodiant te, hoc est, sic ea habeas in mente dormiturus, vt per ea dormias securus ab omni dæmonum infestatione, qui etiam dormientibus insidiantur. Et vbi expergefactus fueris, statim loquere cum eis, hoc est, expende apud te quomodo tua conscientia cum eis conueniat, quidve tibi iuxta legem Dei interdiu faciendum sit.

Deut. 6. Conuenit hic locus cum eo quod est in Deuterone. Erunt, inquit Moyses, verba quę ego præcipio tibi hodie in corde tuo, & narrabis ea filiis tuis, & meditaberis, sedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atque consurgens, & ligabis ea quasi signum in manu tua, eruntque & mouebuntur inter oculos tuos, scribēsque ea in limine & ostiis domus tuę. Et rursus: Ponite hæc verba in cordibus & in animis vestris, & suspendite ea pro signo in manibus & inter oculos vestros collocare. Docete filios vestros vt illa meditentur, quando sederis in domo tua & ambulaueris in via, & accubueris, atque surrexeris. Notandum autem Hebręa hoc loco ambigua esse, & vel sic verti posse, cum ambulaueris duces

tecum (ea scilicet) cū dormieris custodies apud te, vel sic, cū ambulaueris ducet te (lex scilicet) cū dormieris, custodiet te. Noster verò interpres sic prudēter vertit, vt vterque sensus in sua versione comprehendatur, quemadmodum ex explicatione superius posita, patet. Et subiicitur causa cur tam diligens ratio habenda sit semper legis Dei. Quia, inquit mandatum est lucerna, & quod idem est aliis repetitum verbis, lex est lux, iuxta illud: Præceptum domini lucidum, illuminans oculos. Et Lucerna pedibus meis verbum tuum & lumen semitis meis. Lex enim Dei ignorantia pellens tenebras, demonstrat quid faciendum sit, sicut lux demonstrat qua sit eundem. Nec tantum lux est, sed & est via vitę, quia per eius obseruationem peruenitur tanquam per viam ad vitam. Sæpē enim in scripturis Dei mandata vocantur vię Dei, ita & hic increpatio disciplinę & eruditionis, hoc est, increpatio erudiens & redarguens hominum corruptos mores, per quam intelligit ipsam Dei legem nos increpantem, aut humanam redargutionem iuxta Dei legem. Bene autem dicit increpatio disciplinę, quia est & increpatio indisciplinata morosa & inutilis.

Vi custodiant te muliere mala, à blanda lingua extranea, non concupiscas pulchritudinem eius cor tuum, ne capiaris nutibus illius. Pretiu scorti vix est vnus panis, mulier autē vni pretiosam animā capit.

LVD vt custodiāt te, referendum est ad superiora, hoc modo: Gradiantur tecum & loquere cum eis, vt custodiant te peculiariter ab impudicis mulieribus. Nam quod proximē præcedit, quia mandatum lucerna est, &c. per parenthesis interpositum est. Mulierem malam, & vt in Hebręis est, mulierem malitię, intelligit eā quę ad malum trahit blanditię linguę suę. Et quia non solum per linguę blanditiem, sed & per faciei pulchritudinem & oculorum illecebras pellicere solent, benē monet. Non concupiscas pulchritudinē eius cor tuum, & ne capiaris nutibus illius, vel vt habent Hebręa, in palpebris eius. Est autē concupiscere pulchritudinē alicuius propter pulchritudinē eius concupiscere ipsam, illiusque pulchritudine velle frui, quę concupiscētia & in se peccatum est contra legem Dei, & ad peccatū operis trahit. Quod sequitur, pretium enim scorti vix est vnus panis, sic ad verbum habent Hebręa, quia propter mulierem fornicariā vsq; ad frustum panis. Quod à plerisque sic intelligitur, quia propter mulierem meretricē recidet vel deueniet homo vsque ad frustum panis, hoc est, mendicus efficietur. Iam quod sequitur, auget adhuc malū quod adfert meretrix & adultera. Mulier autem talis etiam capit & deripit pretiosam animam viri, quam scilicet morti æternę obnoxiam facit, aut iuxta distinctionem Hebręorum, mulier viri, hoc est, mulier maritata capit deripitque pretiosam animā adulteri sui, quia illam exponit perdendam à suo marito, vt hæc sit differentia inter meretricem & adulteram, quod illa hominem depauperet, hæc verò animā & vitam adulteri deripiendam faciat à suo marito. Noster interpres Hebręa sic intellexit, quia propter mulierem meretricē non est dandū nisi vsq; ad frustum panis, Quomodo & 70. intellexerūt, qui verterūt, γινώσκοντες δὲ οὐκ ἔστιν ἀπὸ τοῦ πρετίου ἐνί σκῆπτῳ ἑνὶ πᾶνι. Et est cōueniēs admodū sensus. Iuxta quem hac parte

significatur quam vilis res sit scortum, & sequenti parte quam pretiosam rem perdat. Itaque sensus est, pretium enim scorti vix est tantum quantum est pretium vnus panis, hoc est, res est vilissima, & tamen cum sit vilissima, talis mulier deripit pretiosam animam viri, quam & aternę morti obnoxiam facit, & diabolo tradit abreptam a suo creatore. Proinde rei indignitatem pulchrę sic ob oculos ponit, insinuaturque quam absurdum sit vt pro breui voluptate & nullius precij atque momenti, quis suam animam vendat, vitamque nullo pretio æquandam, omnibusque bonis preferendam perdat. Pulchrę certę in vno panę philosophatur hic Beda: Sicut enim, inquit, vnus panis diurnam solum effugat esuriam, & nihilominus postmodum esurit qui comesto pane satur abcesserat, sic qui intrat ad scortum ad horam quidem euaporat libidinem, sed post paululum ardentior redit. Hęc ille. Itaque duplici ratione scorta vitanda indicat, & quod breuis sit voluptas ac parui pretij, & quod rem pretiosissimam nobis eripiat. Proinde Diuus Augustinus hęc edifferens libro de honesta mulier. cap. 3. O, inquit, quanta iniquitas, quanta peruersitas, vt animam, quam Christus suo sacro sanguine redemit, luxuriosus quisque propter vnus momenti delectatione libidinis diabolo pessimo inimico suo vendat ac tradat. Verę nimium miseranda & plangenda conditio est, vbi citō præterit quod delectat & permanet sine fine quod cruciat. Sub momento enim libidinis impetus trāsīt, & permanet sine fine infelicitis animę opprobium.

D. Aug.

Nunquid potest homo abscondere ignem in sinu suo, & vestimenta illius non ardeant? Aut ambulare super prunas & non comburentur plantę eius? Sic qui ingreditur ad mulierem proximi sui non erit mundus cum tetigerit eam.

DE adulterio, quod inter fornicationes est grauißimum, peculiariter deinceps loquitur, ostendens primū apertis similitudinibus quā sit res noxia: Deinde & collatione facta eius cum furto, eius ostendens grauitatem & perniciem. Primū ergo ne quis putet adulterium sicut secretum petit ita posse latere, & sic vel culpa vel pœna posse carere atque hac ratione ad illud perpetrandū fiat audacior, nunquid (inquit) potest homo abscondere, &c. Vbi notandū quod pro illo, non erit mundus, Hebręis est, non erit innocens, quod non solum significat non esse sine peccato, sed pro phrasi Hebraica significat sæpē non esse impunitum, vt annotatur postea c. 11. quorum vtrumque significat etiam quod 70. vertuntur *ἐκ ἀδωδῆστῆται* nam *ἀδῶος*, dicitur & infons & indemnis & impunitus. magis autem videtur Sapiens significare voluisse cum qui ingreditur ad mulierem proximi sui non fore impunitum, sed grauitate puniendū a marito adulterę qui nullo ratione se placari permittit vt postea declarat, aut saltem a Deo cuius oculos nulla ratione effugere poterit, qui mariti læsi causam defendet, vt pote quo læso ipse grauitate læsus est. Hic enim intellectus magis quadrat similitudinibus allatis, quibus significatur non macula adferri vestimento & pedibus, sed nocumentum & læsio. Itaque sensus erit, Quemadmodum fieri non potest vt ignem quis abscondat & foueat in sinu suo, & vestimenta illius non ardeant, aut vt ambulet nudis plantis super prunas ardentes, & plantę illius non comburantur ita fieri non potest vt qui

ingreditur ad vxorem proximi sui eamque tãgit, hoc est, quicumque adulteratur, punitionem, læsionem & vltionem euadat. Ingredi enim ad mulierem eamque tangere phrasi scripturę vbique obuia congressus & concubitus cum ea honeste & verecundę significatur. Noster interpret magis ad culpę maculam quam ad criminis pœnam respexisse videtur, cum vertit non erit mundus: potest tamen etiam hoc accipi in prædicto sensu quomodo infra aliquoties accipitur, non erit innocens, pro non erit impunitus & liber ab vltione debita crimini. Benę autem congressus cum muliere comparatur igni vestimenta & pedes vrenti, quia libido talis ignis, quidam est gauder & animum & corpus accedens, quo & pedes hominis hoc est affectus eius adusti ita læduntur, vt postea per viam virtutum ac pudicitie non valeant incedere, & vestimenta eius comburuntur, hoc est corpus eius grauitate commaculatur & pristina eius vitę integritas ignis contactu corrupta malę olet, infamia tanquam malo odore late se spargenti. Potest autem generalius hic locus accipi, vt ingredi ad vxorem proximi eamque tangere intelligatur, non solum is, qui grauißimū adulterij crimen cum ea committit, sed & qui cum vxore proximi sui libenter versatur, ædes alienas frequentans quasi de sua pudicitia securus: Quod prohibetur Ecclesiast. 9. Cum aliena muliere non sedes omnino, nec accumbas cum ea super cubitum. Iuxta quem intellectum benę conuenit nostra lectio, non erit mundus, Talis enim non carebit macula, quia etiam si nõ peccet corpore, maculam in animo incurret per varias cogitationes & concupiscentias, maculam item famę & nominis sui, & maculam offensionis plurimorum, iuxta mysticum & sublimiorem sensum monet hic locus, quā periculosum sit consortium habere cum hereticis, eorūque libros legere, quod est ingredi ad adulteram eamque tangere. Vix enim fieri potest vt non dicam omnino impossibile, vt illa conuersatione & contagio non aliquid mali inuratur menti hominis, vt si quis animo castus esse volet seque seruare, ne corrumpantur sensus sui & excidant a simplicitate fidei, sitque immunis ab omni peruersę doctrinę libidine, tutissimum fuerit nec corporis, nec animę pedibus ad synagogam sathanę hæreticorum turbam, accedere.

Eccle. 9.

Mysticus sensus.

Non grandis est culpa cum quis furatus fuerit: furatur enim vt esurientem impleat animam. Deprehensus quoque reddet septuplum, & omnem substantiam domus suę tradet. Qui autem adulter est propter cordis inopiam perdet animam suam. Turpitudinem & ignominiam congregat sibi & opprobrium illius non delebitur. Quia zelus & furor viri non parcat in die vindicte, nec acquiescet cuiusquam precibus, nec suscipiet pro redemptione dona plurima.

Quo magis deterreat ab adulterio comparat illud cum furto quod adulterio proximum est in Decalogo, & cum illo conuenit in eo quod vtrumque crimen quærit secretum & tenebras, vtroque res aliena inuaditur. Adeo autem in quibusdam iudicia animorum sunt deprauata, vt furtum quasi grauißimum omnium crimen abominentur, & præ illo adulterium quasi rem ludicram & iocosam habeant. Proinde ex lege Dei & ipsa rerum æquitate ostendit longę adulterium sceleratius esse & perniciosius homini quā sit furtum, quod variis modis ostendit. Primū quod aliter & aliter se habeat occasio mali vtriusque. Ex occasione enim mali pendet magna pars & veniã

& veniã & supplicij. Qui enim furatur plerūque id facit ex inopia rerum ad vitam necessariarum, sicque furando esurientem implet animam & bonum aliquid facit, proinde meritō talis veniã dignus est, nec vllam meretur magnopere vel confusionem vel vltionem, apud eos qui æqui sunt iudices. Quis enim vsque adeo crudelis erit, vt malit hominem fame perire, aut magna diu fame cruciari, quā tantillum de rebus suis distrahi quantum ventriculus vnus aut alter capere possit? Vnde Hebręa pro eo quod nos habemus, non grandis est culpa, habent, non contemnent, scilicet homines, furem, non hoc ei magno vitio vertent, Qui verō adulterat, id facit non ex inopia rerum necessariarum, sed propter inopiam cordis, hoc est, sapientię, quā sua culpa non habet nec habere vult, quā prauam illam concupiscentiam facillē potuisset vitare aut superare, vnde ex ea inopia adulterando non implet animam suam, non quippiam benę facit, sed insignne malum, quia perdidit animam suam. Et in genere furtum verē esse significat de rebus quę spectant ad vitę sustentationem, adulterium verō in re quę non ad vitę sustentationem, sed tantum ad satisfaciendum stulto cordis desiderio pertinet. Deinde differentiam in eo ostendit, quod fur deprehensus in aliquo insigni furto, & re non necessaria ad vitam ipsius potest læsę parti sic satisfacere rebus temporalibus, vt ab omni corporis supplicio & ignominia sit liber, restituendo videlicet ei vel septuplū vel omnē facultatē domus suę, si læsus forte morosus fuerit, & contentus esse nolit restitutione dupla, quadrupla, & quintupla, quā lex præscribit. At deprehensus in adulterio nullius intercessione nullaque redemptione satisfacere poterit læso, quin iusto furore & zelo iuxta legis præscriptum sit supremum supplicium exacturus & illaturus, cum perpetua adulteri ignominia. Nec mirum cum illata iniuria nulla re temporali possit compensari. Ex his facillē potest intelligi totus iste locus, Patet item quod cum dicitur de fure, deprehensus reddet septuplum, non loquatur de restitutione quę a lege præscripta est. Ea enim vt est in Exod. statuit, vt si quis furatus fuerit ouem aut bouem & vendiderit, restituat quinque boues pro vno: & quatuor oues pro vna, duplum verō tantum si inuentum fuerit furtum apud furem. Dicitur ergo hic quod reddet septuplū, ad significandū quod abundē ipso læso satisfacet, etiam vltra præscriptum legis, & si necesse sit etiam omnibus suis facultatibus traditis. Septuplum enim, vt sæpē in scripturis, pro pleno & abundanti ponitur, sic dicitur Eccl. 7. Non semines malum in sulcis iniustitię, & non metes ea in septuplum. Et rursum, Est qui multa redimat modico precio, & restituens ea in septuplum, vbi etiam de fure videtur loqui qui multa sæpē comparat paruo, nā Gręcę est: Est qui emit multa paruo. Cōparat idem Sapiens, bilinguem cum fure, significans illum hoc esse peiorem. Super furem, inquit, est confusio, & denotatio pessima super bilinguem. Porro sub seuera exactione vindicte a marito implacabiliter & iuste inferendę tacitę etiam significat adulteriū, seuerę saltem a Deo vindicandum fore, si forte conscientiam mariti vt sit effugiat, cum Deus morte illud puniendum statuerit, & per adulterium grauitate læsa sit institutio coniugalıs fœderis a Deo facta. Non poterat illud

Exod. 21.

Eccle. 7. Eccle. 10.

Eccle. 5.

lanf. in Proverb.

aliquibus hostiis veteris legis expiari, quę ad illius expiationem nullę erant præscriptę. Morre plectendum erat, aut alio graui supplicij genere a Deo vel hic & postea in die vindicte inferendi, vt patuit in adulterio Dauidis: Iuxta mysticum sensum significatur idololatria vel hæresis crimē multo grauius esse quouis alio crimine quod in rerum temporalium abusu cōsistit. Quemadmodum enim istud quadam ratione furto simile est, ita illud peculiari ratione adulterio in scripturis assimilatur. Per illud fides violatur, & Ecclesię Christi sponsę castimonia commaculatur & corrumpitur. Ideoq; & difficiliter remittitur, vt quod frequenter est peccatum in Spiritum sanctum. Nō est autem contrarium doctrinę Salomonis, quod quandoque euenire videmus, vt maritus muneribus aut precibus se sinat placari. Loquitur enim de animo mariti, secundum ea quę communiter & ex sua natura conueniunt ei, & secundum legem veterem conuenire deberent.

Mysticus sensus

CAPVT SEPTIMUM.

Fili mi, custodi sermones meos, & præcepta mea reconde tibi.

DOST multas salutare monitiones & præcepta, inter quę & præcipue & nouissimę dehortatus est a scortationib; subiecturus insignne exemplum illecebrosa mulieris pro more suo rursus ad custodiã & attentionem sermonum suorum hortatur. Fili mi, inquit, sermones meos quos iam sæpē audisti custodi, & præcepta mea reconde tibi, velut preciosissimum scilicet thesaurum. Hoc enim significat verbum recondere, vt scilicet quemadmodum homines huius seculi in futurum tempus multum annonę sibi recondere solent, magnalque opes in omnem euentum reponere, quās & diligenter seruant, ne quis eas eripiat, ita & sapienę præcepta pro thesauro habeantur, in secreto cordis reponantur ac seruētur summa cura. Quod sequitur, Fili honora dominum & valebis, præter eum verō ne timueris alienum, sicut proposito non conuenit, ita non habent Hebręa, Gręcę tamen habent: significat autem inter omnia sapientię præcepta in primis & ante omnia hoc seruandum vt honoremus dominum, timendo scilicet eum & sollicitę cauendo ne illum offendamus. Hic enim est præcipuus honor qui ei tanquam domino habetur. Quem qui exhibent valebunt, hoc est, fortes erunt contra omnia mala & hostes, domino scilicet eos protegente quem honorant, ita vt nemo illis nocere valeat, Gręcę enim est *ισχυεισ*, hoc est, potens & fortis eris vt ne quis putet sensum esse, valebis animo & corpore, hoc est, bona eris valetudine. Et quoniam dominum protegente fortis erit qui ipsum honorat, monetur vt præter eum non timeat alienum, vel vt habent Gręcę *ἀλλοτ*, hoc est, alium, ne quis putet tantum diabolus significatum, quem quidam intelligunt significari per alienū, quoniã ipse omnino alienus est a Deo, ne videatur hic prohiberi omnis timor hominum, cum Paulus præcipiat timorem deferre his quibus debetur. Cui (inquit) timorem, timorem: prohibetur autem hic tantum, ne præter Deum quemquam alium timeamus tali timore quali illum timeamus, sic scilicet vt in illius gratiam faciamus quod voluntati diuinę contrarium sit, quasi malę nobis metuetes nisi illi obtemperauerimus, & non possit nos

Rom. 3.

defendere dominus quem honoramus. Simile est illud Euangelicum: Nolite timere eos qui occidunt corpus, sed potius timere eum qui potest & animam & corpus mittere in gehennam. Et illud: Timorem eorum ne timeatis neque pauceatis, dominum exercituum ipsum sanctificate, ipse pauper vester & ipse terror vester. Hac sententia à 70. inserta reditur ad id quod priori sententia cœptum est.

Serua mandata mea & viues & lege meam vt pupillam oculi tui, liga ea digitis tuis, & scribe illa in tabulis cordis tui.

QUOD legem seruari præcipit vt pupillam oculi, significat eam non neglectam esse seruandam, sed tanquam rem charissimam & necessariam summa cum diligentia seruandam, quomodo & Propheta orat: Custodi me domine vt pupillam oculi. Ex omnibus enim membris corporis nullam tuemur maiori cura (quam & natura sollicitè muniuit) palpebris, ciliis & superciliis, cui etiam si quid periculi imminet, in illius defensionem nullius membri recusamus iacturam. Ita & pro conseruanda lege nullum vel rerum temporalium vel corporis dispendium detractare debemus. Potest & ideo lex rectè dici comparari pupillæ oculi, quod sicut suprâ dictum est, lumen vniuersæ vitæ nostræ præbeat, sine qua in tenebris versantur vniuersi sapientes, & apud seculum docti. Quod dicitur liga ea, nempe mandata, in digitis tuis, Idem est cum eo quod Deut. 6. dicitur ligabis ea, quasi signum in manu tua. Quo metaphoricè significatur ea semper ob oculos mentis habenda, quemadmodum in oculis corporalibus ea maximè sunt quæ manibus digitisque sunt alligata. Nullum enim membrum corporis habemus nudum, quod ita semper oculis obicitur atque manus & digiti. Vnde ad indicandum hic esse metaphoram & ne corporaliter Pharizaico more putaretur præcipi vt digitis alligarentur descripta Dei mandata, subiicit scribe illa non in tabulis corporalibus, sed in tabulis cordis tui, hoc est, vt prius aliquoties est habitum, firmiter ea cordi imprime, vt in ea semper illa legere & reuoluere possis. Alludit autem siue ad tabulas lapideas in quibus lex Moyfi postquam viua voce fuit tradita, descripta fuit pro conseruatione eius, siue ad tabulas communes in quibus olim scribebatur, & quæ dicta fuerant conseruabantur: significans proinde audita menti imprimenda atque in ea retinenda. Et bene dicit tabulas cordis, est enim intellectus humanus, vt inquit philosophus, statim ab infantia, tanquam tabula rasa, in qua nihil depictum est. In hac ergo præcipit Dei præcepta describi & imprimi. Potest autem subtilius intelligi quod dicit. Liga ea in digitis tuis nempe vt significetur aut quod opere & studiosa actione sint implenda, quodque in omni operatione debeant apparere, aut quod in præfenti memoria & in numerato non minus quam digiti sint habenda, aut quod ea chara & pretiosa ducere debeamus, veluti annulos preciosos digitis insertos semperque ob oculos versantes.

Dicitur sapientia soror mea est: & prudentiam voca amicam tuam, vt custodiat te à muliere extranea, & ab aliena quæ verba sua dulciter facit.

HIS verbis magis adhuc & efficacius ad sapientiam trahit amorem, dum mira verborum

dulcedine per prosopopœia significat fieri posse, vt quis sapientiam habeat sibi sororem, & prudentiam, velut amicam & cognatam: vt habent Hebræa, sicque ad has amplexandas inuitans animos iuuenum, quos ex natura iuuat frui sceminarum colloquiis & pulchritudine: quasi dicat: Si quia iuuenis es sceminarum delectaris colloquio & specie omnium pulcherrima est sapientia, omnium maximè affabilis est prudentia, has ergo assume tibi pro charissimis, has sororum loco habe, cum iis colloquere & conseruare, non dedignabuntur se tuo consortio, non aderunt vt domine, sed vt sorores, eodem tecum patre progenite. Id enim si feceris custodiet te sapientia, sua dulcedine, sua prudentia suaque protectione à muliere extranea, & ab aliena quæ quo decipiat verba sua dulciter facit, ita vt ab ea nõ nisi sapientia comitatus tutus esse possis. Obseruandum autem non dici fac sapientiam sororem tuam, sed dic sapientia soror mea es, quasi dicat. In sorore quidem tibi est data, tibi connaturalis, sed tuum est eam pro sorore agnoscere & assumere. Sapientia 8. Sapientiam delegisse se dicit Sapiens in sponsam hic verò in sororem haberi vult. Nam in spiritualibus eadem est & sponsa & soror, sponsa ad generandum ex ea spirituales generationem, soror vt suo comitatu consilia bona suggerat.

De fenestra enim domus meæ per cancellos prospexi, & video paruulos, considero v. cordem iuuenem qui transit per plateas, iuxta angulum: & prope riam domus illius graditur in obscuro ad uesperascente die, in noctis tenebris & caligine. Et ecce occurrit illi mulier ornata meretricio preparata ad decipiendas animas, garrula, & vaga, quietis impatiens, nec valens in aomo consistere pedibus suis, nunc foris nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians. Apprehensumque decensiat iuuenem & procaci vultu blanditur, dicens: Victimam pro salute deuoui, hodie reddidi vota mea, & circo egressa sum in occursum tuum, desiderans te videre & reperi. Inuexi fumibus lectulum meum, stravi tepetibus pedibus ex Aegypto, aspersi cubile meum myrrha & aloë & cynamomo. Vni inebriemur vberibus, & fruamur cupitis amplexibus donec illucescat dies, non est enim vir in domo sua, abiit via longissima sacculum pecunie secum tulit, in die plena luna reuersurus est in domum suam. Irretiuit eum multis sermonibus & blanditiis laborum protraxit illum. Statim eam sequitur quasi bos ductus ad victimam: & quasi agnus lasciuens & ignorans quod ad vincula stultus trahatur, donec transfigat sagitta iecur eius, velut si auis festinet ad laqueum & nescit quod de periculo anime illius agitur. Nunc ergo filium, audi me, & attende verbis oris mei, ne abstrahatur in viis illius mens tua, neque decipiaris semitis eius, multos enim vulneratos detexit, & fortissimi quique interficiti sunt ab ea. Via inferi aomise ius, penetrantes in ierico ra mortis.

QUANDO QUIDEM exempla multum mouere solent, exemplo ostendit quomodo impudicæ mulieres dulcibus verbis sæpè decipiant, & quàm difficile sit sine sapientia earum insidias euitare. Est autem propositum hoc exemplum siue re vera, gestum, siue quod verò similis est docendi gratia confictum. Nam quod dicit, prospexi per cancellos & vidi, non est necesse ad corporis oculos transferre, vt ob id cogamur intelligere rem sic vt narratur gestam. Mente enim considerauit quid vtrinque fieri solet, & à mulierum impudentia, & à parum constantibus animis iuuenum, & quod mente vidit quasi corporaliter vidisset docendi gratia commemorat, & veluti in profcenium producit. Graphicè autem in hoc exemplo depingit atque ob oculos ponit, primum occasiones primas perducentes in fornicationis & adulterij periculum, deinde impudicæ mulieris ingenium & mores, quibusque tum factis tum verbis, & eis mira arte ac fraude dispositis tandem ad scelus pertrahat. Postremum ostendens

ostendens quàm imprudenter & cum quanto malo ei assensus præbeatur. Dicit ergo, de fenestra domus meæ prospexi, sed per cancellos, ita vt ipse alios videns & obseruans quid in plateis gereretur, non videret tamen ab aliis qui foris erant. Et ecce video paruulos, hoc est, insipientes qui facile decipiuntur & paruuli sunt sensu, & inter eos temerè in plateis vagantes considero iuuenem quendam vecordem, & insipientem, qui vacuus à laboribus & otiosus transit per plateas, idque iuxta angulū, & prope viam domus ipsius impudicæ mulieris, quæ domus in angulo plateæ sita fuit, loco scilicet insidias accommodo. Hoc ergo loco gradiebatur tempore obscuro, ad uesperascente iam die in noctis tenebris & caligine. Hac ergo narratione commodè indicat occasiones in periculum adducentes, videlicet otium quod cum aliis vagando sectabatur, locum & tempus, nempe quod ambularet circa domum impudicæ mulieris, idque vespertino & nocturno tempore. His enim modis redditur quis tentationi obnoxius, dum nullis honestis laboribus vacans, sed stultorum rationem sequens, locorum & temporum circumstantias, quæ sunt occasiones peccandi, sectatur. Has itaque occasiones obseruans mulier, non expectauit vt ipsamet inuitaretur, sed vltro occurrit habitu non matronam decenti, sed meretricis, præparata omnibus modis, habitu scilicet, vultu, gestu & verbis politis ad decipiendas animas, nec solum habitu, sed per omnia alia etiam meretricem referens, garrula scilicet, vaga & quietis impatiens, non valens in domo consistere pedibus suis, sicut tamen matronam decebat: cumque pudicæ mulieris sit rarè in publicum prodire, hæc contra visa est foris, nunc ante ades, nunc etiam longius in plateas progressa, nunc iuxta angulos platearum ad insidias alicui struendum, atque ad se pelliciendum. Pulchra certe impudicæ mulieris descriptio, ab habitu, à garrulitate, ab instabilitate & vagatione & studio decipiendi. Nunc describit quomodo hæc oblata oportunitate iuuenem sit aggressa, & primum quibus factis, deinde quibus verbis, insinuans quibus gradibus ad crimen perueniatur. Apprehensum, inquit, osculatur iuuenem, & procaci vultu blanditur, hoc est, vltra omnem pudorem scemineum prior iuuenem amplectitur, osculatur, & impudenti petulantique vultu blanditur in sui amorem pertrahens tribus, amplexu scilicet, osculo, & vultus impudentia ac blanditie. Factis efficacibus adduntur verba efficaciora in quibus mira arte & religionis studium & summum amorem simulat, & ad dulciter grataque naturæ inuitat, & maximam securitatem promittit. Cum enim dicit victimas pro salute deuoui, hoc est, aliquanto prius deuoueram, hodie reddidi vota mea, significat & religionis studium, & lautum conuiuium se domi habere paratum, ex oblatiis victimis pacificis quæ pro salute offerri solent, ex quibus qui obtulit multas secum carnes domum deferrebat edendas. Amorem simulat cum dicit, Idcirco egressa sum in occursum tuum desiderans te videre, vt te facerem mei gaudij & votorum participem, quasi dicat: nulla leuitate egressa sum, sed tua causa veni, nolens aliquem ad te mittere, sed ipsa egressa vt te inuenirem & reperi. Nec tantum ad epulas amoris & religionis simulatione inuitat, sed & ad libidinem apertè prouocare audet, etiam

hic magnum amorem simulans tanquam quæ eius causa & lectum elegantissimè ac mollissimè parauerit, & domum atque cubiculum omnis generis aromatibus asperferit, ipsa etiam elegantia, mollitie & odorum suauitate pertrahens efficaciter ad id, ad quod natura ipsa per se procliuus est. Veni, inquit, inebriemur vberibus, hoc est, amoribus instar vberum dulciter reficientibus, addens & securitatem dicendo, non est enim vir in domo sua, abiit via longissima, neque breui est reuersurus, quia sacculum pecuniæ secum tulit, in sumptus videlicet viæ non paruam pecuniam secum ferens, nec reuersurus nisi statuto die, nempe in plenilunio. Hunc enim diem noster expressit cum Hebræa tantum habeant die statuto. A tam efficaci ergo tam procacis mulieris operatione & oratione, non mirum est quod talis iuuenis otiosus, vagabundus & sapientia nequaquam munitus, superat sit. Proinde sequitur quod est fabulæ huius finis: Irretiuit eum multis sermonibus, hoc est multitudine & blanditie verborum pertraxit eum, vel protraxit eum. Iraque quoniã sapientiam secum comitem non habuit, nec memor fuit præceptorum Dei, quæ olim à parentibus audiuerat, nihil verbis mulieris contradixit, non obiecit timorè Dei, nõ cogitauit de secuturo damno & corporis & animæ, sed statim eam secutus est quasi bos aut agnus lasciuens, & præpetulantia exiliens, qui non mouerunt quando ad præsepe, & quando ad macellum ducuntur, sed quando putant se duci ad præsepe, ducuntur ad victimam. Ita enim & ille cum se putat ad conuiuium lautum, & mollitiem lecti atque voluptatem ire, re vera ducitur ad mortem, siue temporalem mœchis secundum legem infligendam, siue æternam à Deo inferendam, & præstultitia sua qua brutis est comparatus, nescit quod trahatur ad vincula, in quæ incidet per adulterium. Iniquitates enim suæ capiunt impium & funibus peccatorum suorum constringitur, vt suprâ dictum est. Quod sequitur, donec transfigat sagitta iecur eius, vel est referendum ad id, sequitur eam tanquam bos, vt sit sensus, sequitur eam donec tandem sagitta transfigat iecur eius, hoc est, donec per perpetrationem adulterij mortiferum vulnus accipiat in anima velut sagitta iecori infixam, vel etiam ad illud, nescit quod trahatur ad vincula, vt sit sensus, ignorat ad quid mali trahatur, donec perpetrato scelere sentiat animum conscientia remorsu aut timore vltionis promerita, siue à marito siue à Deo infligendæ læinari & transuerberari. Subditur & tertia similitudo prioribus consimilis. Sic inquit sequitur quasi bos, aut sic nescit quod ad vincula trahatur, velut si auis festinet ad laqueum, cum se putat volare ad escam quam quærit, ignorans quod agitur de periculo vitæ illius. Et hætenus exempli propositio & narratio, in quo cum præ oculis posuerit apertè, & quàm efficaces sint mulieris huiusmodi illecebræ, & quàm noxiæ rectè cõcludendo & quorum hæc dicta sint demonstrando, dicit: Nunc ergo fili mi, audi me & attende verbis oris mei, ne scilicet tale quid aliquando & tibi contingat, ne abstrahatur in viis illius mens tua, vt scilicet mens tua relicta via veritatis inclinetur ad ambulandum in viis quæ ducunt ad domum eius quod fuit huic iuueni principium mali, aut nemus tua abstrahatur à recto per vias illius, hoc est, vias quæ ducunt ad illam, & quibus consortium initur

initur cū illa, & caue ne decipiaris semitis illius. Nam huiusmodi mulieres & multis & fortissimis vulnerum atque malorum multorum, imò & mortis siue temporalis, siue aeternae causae factae sunt plerunq; Domus enim illarum sunt vie inferi, penetrantes etiam interiora mortis cubi- cula, hoc est, domus illarum perducunt hominē per impietates quae ibi committuntur ad mor- tem, sapē etiam temporalem, semper verò aeter- nam, imò ad profundam grauēque damnatio- nem mortis aeternae. Haecenus ad literam. Salo- mon vehementer laborans in principio, sui li- bri, vt filium adhuc innocētē ad amorem cas- titatis pertrahat, haud ignarus quanta mala ex luxu & libidine huic etati & omni etati prouen- niant. Ceterum in hoc eodem exemplo secun- dum sensum mysticum quatenus haec mulier in genere vel carnis gerit figurā, vel haereticis demon- stratur, quomodo tum caro, tum haereticorum, doctrina suis illecebris mentem & rationem, vi- rilem hominis partem, ad mala & errores pellic- it, oblectationib; scilicet ac benigno aggressu ve- lut quibusdā oculis & amplexibus demulcendo, & suasionis suauitate ad consensum pertrahēdo, amorem praxetēdo & religionem, omnēq; vo- luptatem cū securitatis promissione proponen- do. Haec enim omnia in carne ad peccatum alli- ciente, & in haerēsi ad errores trahente facile est inuenire, vt qui iuuenili sunt animo; & necdum satis in bono aut in credendis confirmati facile capiuntur, nisi occasiones vitēt, & aures eis claudant, ac congressus fugiant, alioqui per illas de- ducendi ad inferni damnationem. Quadrant tum in carne, tum maximē in haereticorum doctrinā & mores quae de moribus huius mulie- ris dicuntur, nēpē quod meretricio incedat habi- tu praeparata ad decipiendas animas, garrula, va- ga, quietis impatiens semper & vbique insi- dians quae adeo aperta sunt vt ostendere non sit necessarium.

Misticus sensus.

CAPVT OCTAVVM.

Nuquid non sapientia clamitat, & prudentia dat vocem suam? In summis excelsisque verticibus super viam, in modis semitis, sicut iuxta portas ciuitatis in ipsis foribus loquitur dicens.

QUONIAM iam introduxerat Salo- mon mulierem procacem inuitan- tem ad se iuuenes sermone blando, & petulanti, e regione eius conueniē- ter iam introducit sapientiam velut alteram mulierem inuitantē homines ad se sermone qui me- ritò efficacior esse deberet, cum ex personē inui- tantis probitate, integritate, & excellentia, tum ex fructu quem adfert sequentibus se. Ostendit- que hac ratione neminem causari posse se ideo petulantem illam mulierem secutum, quod sa- pientiam se inuitantem nunquam audisset. Nun- quid non inquit, etiam sapientia clamitat, & prudentia dat vocem suam? hoc est an quisquam hoc negare poterit: an non hoc tam est manife- stum vt inficiari nemō valeat: non enim in angu- lo aliquo orbis terrē loquitur, nec tenebras quē- rit & latibula, quemadmodum superior illa mul- ier, sed in summis excelsisque verticibus, &c. Triā loca designare videtur, primum summos montium vertices, sed qui sunt iuxta viam per quam transeunt homines, quo significatur eam ex alto in clamare ad transeuntes per viam, Se-

cundò eam dicit stare in mediis semitis, pro quo 70. habent *ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁδοῦ*, id est, in medio semi- tarum, diuersarum scilicet concurrentium vbi ex diuersis viis homines conueniunt. Tertiò iuxta portas ciuitatis, in ipsis scilicet foribus porta- rum & ciuitatis, nam & hic ingredientium & e- gredientium est multitudo, vbi & iudicia ob id exerceri solitum fuit. Itaque significatur sapien- tiam non latere, nec eius vocem incognitam esse, sed veluti ex alto & in locis frequentioribus cum in agris, tum in vrbibus, declamare omni- bus meritò cognitā esse debere, omnes eius vo- cem audire, neminem esse qui excusare se possit quasi non audierit, Sunt autem qui omnia quae hic sapientiae tribuuntur, de Christo intelligen- da existimant etiam secundum sensum histori- cum & literalem. Sed quo omnia quae his capituli- bus dicuntur, de sapientia conformiter intelligā- tur, rectius intelligimus sapientem hic loqui de sapientia Dei increata quae toti competit trini- tati, & variis, modis homines ad se inuitat vt di- ctum est in cap. 1. vbi similis est locus. Aut potius de sapientia in genere, vt & Deo competit, & per Dei donum hominibus vt dictum est in cap. 3. Per prosopopœiam enim de sapientia sic in ge- nere comprehensa loquitur, & tribuens nunc ea quae in hominibus operatur, nunc ea quae cum Deo & ipsa diuinitate operatur, quasi persona a- liqua esset & res a Deo & hominibus distincta, cum sit in Deo ipsa eius essentia, & in hominibus accidens ex diuina sapientia profluens & com- municatum, & proinde vna & eadem in Deo & hominibus, sed per analogiam. Sapientiae ergo sic considerata & per intellectum apprehensae docendi & excitandi gratia sequentem tribuit orationē, quod dū facit, non mētūtur fingendo, nec fallit, quod non est pro eo quod est asserēdo. Deus enim in quo est haec sapientia, item & ho- mines qui eam participāt, partim re ipsa & factis, partim verbis, sapientiae nomine haec vbique in- clamant, de sapientia haec quae sequuntur prædi- cando & ad eam amplexandum inuitando.

O viri ad vos clamito, & vox mea ad filios hominum. Intelligite paruuli astutiam, & insipientes animaduerite. Audite quoniam de rebus magnis locutura sum & aperientur labia mea, vt recta prædi- cent, verum uerum meditabitur guttur meum & labia mea detestabuntur impium. Iusti sunt omnes sermones mei: non est in eis prauum quid, ne- que peruersum, recti sunt intelligentibus, & equi inueniuntur scientiam. Accipite disciplinam meam & non pecuniam, doctrinam magis quam aurum eligite. Melior est enim sapientia cunctis pretiosissimis, & omnē desiderabile ei non potest comparari.

RATIO haec sapientiae elegans & efficax duas praecipuas complectitur partes, Pri- mūm enim excitat & ad auscultandum inuitat, idque duplici potissimum ratione, videlicet & per insigne doctrinae suae encomium, & per insi- gnem suae doctrinae commendationem. Secundò hac narratione proluxa completa, suadet sibi obe- diendum, promittens obedientibus sibi vitam & beatitudinem, non obedientibus exitium & mor- tem interminans. Ad auscultandum ergo exci- tatura, primum nominat personas quibus lo- quitur, viri (inquit) ad vos clamito, quod aliis verbis repetit & vox mea ad filios hominum. Idem enim intelligit per viros & filios hominum significās vniuersum genus humanum, ita vt & mulieres comprehendantur, mos enim scripturae est praesertim in hoc libro & in psalmis, idem di- uersis verbis repetere. Sequenti versu speciatim paruulos

paruulos & insipientes appellat, siue quod ad eos peculiariter hic sermo dirigatur qui sapien- tia fuit destituti vt sapere incipiant, siue quod omnes homines ex se sint paruuli & insipientes. Paruulos autem & insipientes eisdem dicitur: nam vt iam aliquoties dictum est, paruuli hic semper dicuntur qui paruuli sunt sensu qui & insipientes dicuntur: nisi quod dictio insipientes vel stulti, aliquid plus mali significat, paruuli enim dicuntur ob ignorantiam, stulti verò quod re- bus sapientiae contrariis sunt dediti. Personis ad quos sermo dirigatur compellatis di- cendorum a se encomium prosequitur com- mendans ea à magnitudine, à veritate & aequi- tate eaque perfecta, Audite inquit, me quo- niam non de rebus leuibus ac parui momenti sum locutura, sed de rebus magnis, insigni- bus & nobilibus, vt habent Hebraei. Et ne pute- mus eam locuturam de mirabilibus naturae & operibus quibusdam quae stuporem quandam adferant & admirationem, sed nullam in vita vtilitatem aut de perplexis quibusdam quaestio- nibus, ostendit quae sint haec magna. Aperientur inquit, labia mea vt recta prædicent, hoc est, ea quae pertinent ad rectitudinem veritatis & vitae. Veritatem tum fidei, tum vitae, meditabitur, hoc est cum meditatione loquetur guttur meum & labia mea detestabuntur id quod impium est, hoc est, impietatem. Nam iuxta Hebraei, dictio, impium, substantiuē accipi debet pro im- pietate. Et quoniam etiam in prophanis lite- ris philosophorum & haereticorum quaedam ver- itas inuenitur, & detestatio impietatis, recte subiungitur, Iusti sunt omnes sermones mei, non est in eis prauum quid neque peruersum, Elo- quia enim domini eloquia casta, vt in Psalm. 11. & 17. Id autem dici non potest de philoso- phorum & haereticorum sermonibus, in quibus multa falsa & praua sunt admixta veris & bonis. Quoniam autem sapientiae sermones non om- nibus tales videntur, ideo subiicit, recti sunt intelligentibus, & aequi his qui quaerendo in- ueniunt tandem scientiam, significans non ser- monum vitio fieri vt in eis multa quibusdam nō placeant, sed vitio intellectus malo iudicio præ- occupati & eos non intelligentis nec studētis in- telligere, vt qui non ex animo quaerant inuenire scientiam. Sic & David dicit, vniuersae viae domi- ni misericordia & veritas requirentibus testamē- tum eius & testimonia eius. Hac ergo comēda- tione praemissa recte subinfert, accipite discipli- nam, hoc est, eruditionem & correptionem meā (vtrumque enim dictio Hebraea significat:) & non pecuniam. Quod quomodo sit intelligen- dum, indicat sequens pars, doctrinam magis quam aurum eligite. Non ergo omnino prohibet pecuniam accipere aut quaerere, sed sapien- tiam indicat pecuniae preferendam esse, vt sit sen- sus, accipite disciplinam meā, magis quam pecu- niam, quemadmodum & in Ozea dicitur, miseri- cordiam volui & non sacrificium, quod sequens pars explanat, & scientiam Dei plus quam holo- causta. Cum enim maior pars hominum ante om- nia diuitiis colligendis det operam, ita vt dicant, quaerenda pecunia primum est, virtus post num- mos, monet e contrario sapientia vt pra diuitiis doctrina ipsius erigatur, rationemque subiicit quae & supra posita est cap. 3. melior est enim sa- pientia cunctis pretiosissimis.

Ego sapientia habito in consilio, & eruditus inter sum cogitationibus. Timor domini odit malum, arrogantiam & superbiam & viam prauam & os bilingue detestor. Meum est consilium & aequitas, mea est prudentia, mea est fortitudo, per me reges regnant, & legum conditores iustas decernunt. Per me principes imperant & potentes decer- nunt iustitiam.

POST commendationem doctrinae subiicit prolixam sui commendationem, primum quidem insinuando quid in hominibus efficiat, & deinde quomodo cum Deo fuerit & operata sit. Primum ergo de se dicit, ego sapientia ha- bito in consilio, hoc est, vbi sana rectaque con- silia inueniuntur & quaeruntur, ibi ego sum praesens semper, inde ego non decedo vnquam, sed huiusmodi consilia excito, promoueo & adiu- uo, quae bona sunt & salutaria suggerendo: & cogitationibus eruditus, quibus prudenter aliquid gerendum cogitatur, inter sum, sic vt suggeram quid maxime faciendum sit. Quo significat se nō interesse cogitationibus ineruditus, stultis & im- piis, iuxta illud Sapien. Spiritus enim sanctus dis- ciplinae effugiet fictum, & auferet se a cogitatio- nibus quae sunt sine intellectu, & corripitur a su- perueniente iniquitate. Quod & sequens sen- tentia hic significat: Timor domini: qui est prin- cipium sapientiae, imò ipsa sapientia, odit omne malum, & ideo arrogantiam, & superbiam & viam prauam, & os bilingue ego detestor, tantum ab- est vt huiusmodi cogitationibus ac factis inter- sum. Primum ponit arrogantiam & superbiam, quia haec est initium omnis peccati, & consistit, maximē in cogitationibus. Deinde addit viam prauam, quae consistit in actionibus. Tertiò quod in verbis consistit os bilingue, hoc est, quod aliud loquitur quam cor cogitet, & quod apud diuer- sos diuersa loquitur. Subiicit quo declarat se ha- bitare in consilio: Meum, inquit, est consilium, hoc est, a me procedit omne consilium, sed illud cui aequitas coniuncta est, a me est om- nis prudentia & intelligentia recta, sed & forti- tudo mea est, quia & per me peruenitur ad prin- cipatus atque sublimes honores & per consilia mea fortiter & strenuē multa geruntur. Per me enim reges regnant, quia & per me ad regnum legiti- mē perueniunt, & per me illud recte gubernant. Per me legum conditores iustas leges populis praescribunt, per me principes imperant, & potentes decernunt iustitiam, tum in legibus condendis, tum in sententiis ferendis. Haec enim omnia sine sapientia recte fieri non possunt, quae in impetra- do plus habet momenti quam vires & diuitiae. Melior est enim sapientia quam vires, & vir pru- dens quam fortis.

Ego diligentes me diligo, & qui mane vigilauerint ad me, inueni- ent me: Meum sunt diuitiae & gloria, spes superba & iustitia. Mel- ior est fructus meus auro & lapide pretioso & gemina mea argen- to electo. In vis iustitiae ambulabo in medio semitarum iudicij, vt di- tem diligentes me, & thesauros eorum replam.

OSTENDIT in superioribus sapientia se multa praestare hominibus & priuatim sin- gulis, & publicē rebus publicis ac regnis. Itaque quoniam quaerere quis posset, quibus modis haec tam omnibus necessaria & vtilis sapientia com- parari possit, & metuerē, ne quam est vtilis, tam difficulter possit obtineri, ostendit his subiectis verbis, se vt est summē necessaria, ita omnibus ob- uiam esse & facile parabilem, non regis opibus comparari, aut viribus belli, sed solo amore quo nihil est homini conuenientius. Ego, inquit, dili- gentes

Psal. 24.

Ozea 6.

Sap. 1.

Sap. 6.

gentes me diligo, quod non sic est accipiendum quasi nostra dilectio sapientiam omnino præcedat & promereatur. (nam ut sapientiam quis diligat, ipsa efficit in nobis sapientia) sed quod amatores suos, hoc est, studium & affectione bonam erga se ostendentes, magis magisque diligat, hoc est, magis magisque se eis impertiatur, eisque adit dirigendo & tuendo eos. Vnde & subditur: Et qui mane vigilaerint ad me, & ut habent Hebræa, quæsierint me, significas ante omnia cum quis surgit ipsam quærendam, iuxta illud: Primum quærite regnum Dei & iustitiam eius. Quod facientibus, sicut dominus promittit omnia temporalia, quæ in primis gentes quærunt, addenda, dicens, & hæc omnia adiicientur vobis, ita & sapientia hic satis idem significat, cum subdit: Mecum sunt diuitiæ & gloria, &c. quasi dicat, qui me inuenierit, etiam ea quæ alij maxime quærunt, mecum consequetur. Mecum enim sunt & diuitiæ & gloria. Hæc enim etiam temporaliter sæpè per sapientiam obtinentur, & semper spirituales diuitiæ quæ veræ sunt diuitiæ, & gloria vera coram Deo, sapientiam sequuntur. Bene autem dicit, opes superbæ, hoc est, excelsæ & eminentes & iustitia. Nam & diuites huius mundi sapientia carentes habent etiam opes magnas, sed quæ sunt mammona iniquitatis, ut quas frequenter vel acquirunt vel conseruant iniuste. At sapientiæ amatores opes habent cum iustitia. Habent autem quidam codices, opes supernæ, & iustitia, quos spiritualibus diuitiis magis conuenit, quæ sunt maxime iustitia. Sed Lira. & Beda legunt superbe, non tamen superbiâ hic non accipi in malum, sed ut sæpè etiâ in prophanis literis pro excelsis & eminentibus, quomodo & Esa. 60. dicitur: Pona te in superbiam secularum. Et magis couenit Hebraicæ dictioni superbæ quâ supernæ, quâuis neutrum proprie significet, & opes multas, & antiquas, hoc est, durabiles & firmas. Cæterum ne quis opes terrenas putaret in sapientiæ adeptione potissimum esse spectandas, aut de iis potissimum, quod dixit de opibus, esse intelligendum, rectè subiicit: Melior est fructus meus auro & lapide pretioso. Est enim præcipuus sapientiæ fructus iustitia: quæ tandem perducit ad regnum, & gloriam opesque cælestes. Et quoniam ad opes ferè perueniunt homines auari per media iniusta, in eo quod sequitur, docet sapientia se non huiusmodi via promissas diuitias suis amatoribus comparaturam, sed per iustitiam & æquitatem, ut, inquit, ditem diligentes me. Ambulabo (& ut habent quidam libri) ambulo (Hebræa enim futurum habent, Græca præsens, sed ad sensum parum refert) in viis iustitiæ, & in medio semitarum iudicij, hoc est, non propterea à iustitia deflectam, nec cuiquam quod suum est eripiam, sed iuste id faciâ, in iustitia id agam, non declinans neque fauore ad dexteram, neque odio ad sinistram. Ideo enim dixit, in medio semitarum iudicij, significans se seruaturam medium, quod habent semitæ iudicij, nec ad alteram partem declinaturam. Potest & aliter intelligi quod dicitur, in viis iustitiæ ambulabo, &c. ut se dicat ambulaturam, quia ambulare in eis faciet, quemadmodum exponit Lira, nam & verbum Hebraicum אָלַף cum sit cõiugationis Pihel significat etiam facere ambulare. Itaque sensus erit, faciam & facio meos ambulare in viis iustitiæ, ut per merito iustitiæ ipsorum, ditare eos possim & replere eorum thesauros. Id

Math. 6.

Esa. 60.

quoniam etiam de temporalibus diuitiis debeat intelligi maxime iuxta promissiones veteris legis, tamen principaliter adimpleretur in diuitiis spiritualibus, quæ hic ex parte, postea verò plenè propter iustitiam conferuntur sapientiæ studiosis. Quibus significandis multum conuenit quod habet Hebræa, ut hæreditare faciam diligentes me id quod est. Nam quamquam per id quod est rectè intellexerimus cum nostro interprete significari opes in genere, sicut & 70. vertunt ὑπαρξιν, id est substantiam, speciatim tamè significatur id quod verè & solum est per se, ipsa quæ essentia, Dei scilicet, quæ sola diuites facit, in cuius fruitione sola est felicitas, & omnium rerum copia sine fastidio.

Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quicquam faceret a principio. Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis, antequam terra fieret. Nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram: necdum fontes aquarum eruperant, necdum montes graui mole consisterant, ante colles ego parturiebar: adhuc terram non fecerat, & summa & cardines orbis terræ.

POST QUAM se commendauit sapientia ab his quæ operatur in hominibus, & eis præstat deinceps proluxa narratione se commendat, ab his quæ eam planè diuinam esse ostendant, quæque cum Deo est operata. Meminisse autem oportet quod supra dictum est, sapientiæ in genere per intellectum comprehensam hic introduci loquentem quo modo poete quandoque iustitiam aut aliam quamuis virtutem loquentem faciunt docendi gratia, quomodo & Ecclesi. 24. Sapientia inducitur loquens, seque prolixè commendans oratione multum simili huic loco, ita ut sapiens ille hunc locum omnino imitatus videatur, qui & alibi de eadem in genere loquitur tanquam persona aliqua esset & mulier cum dicit: Qui continens est iustitiæ, apprehendet illam, & obuiabit ei quasi mater honorificata, & quasi mulier à virginitate suscipiet eum. Itaque quoniâ antiquitas res commendare solet, & dignitatem auget, res præterea cum laude olim gestæ commendant eum qui præclare egit, opera denique affabre facta celebritatem conferant opificij, seipsam nunc laudat sapientia, & ab æternitate sua & ab operibus admirandis quæ cum Deo perfecit propter homines. Quod ergo ad prius attinet dicit dominus possedit me ab initio viarum suarum, bene vertit interpret reddendo possedit potius quàm acquisiuit: ut quidam vertunt, cum vtrumue significet verbum Hebraicū אָנָה Cana, non enim proprie dominus sapientiam acquisiuit quam semper habuit ab æterno, sed possedisse eam melius dicitur, quia eam apud se habuit cum inciperet mundum creare, hoc enim est quod dicit, in initio viarum suarum, hoc est operationum suarum quibus mundum fabricatus est. Septuaginta tamen verterunt ὑπόστασις hoc est dominus creauit vel formauit me, quomodo habet & Chaldaus paraphrastes, circa quâ versionè 70. sic scribit D. Hier. in epist. ad Cyprianum To. 3. Nullum autem debet verbum creationis mouere, cum in Hebræo non sit creatio, quæ dicitur בָּרָא Bara, sed possessio, ita. n. scriptum est, בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם, Adonai, Canani, Rescith, Darco, quod in lingua nostra exponitur Dominus possedit me initio viarum suarum. Inter possessionè autè & creationem multa diuersitas est. Possessio significat quod semper filius in patre, & pater in filio fuerit. Creatio

Ecclesi. 25.

D. Hier.

autem eius qui prius non erat, conditionis exordium. Hæc ille Cum ergo hic dicitur secundum Septuaginta sapientia creata, intelligendum est quomodo & illud Ecclesi. Ab initio & ante secula creata sum. Et Ecclesi. Prior omnium creata est sapientia. Et rursum eodem cap. Ipse creauit eam in spiritu sancto, & quod postea hic dicitur, concepta eram & parturiebar, pro quo alij vertunt formata eram & genita. Mos enim scripturæ est cum vocibus humanis, & quæ ab hominibus intelligi possint, res sublimes & cælestes omnemque humanum intellectum excedentes, explicare conatur, frequenter etiam rebus diuinis tribuere voces qualdam imperfectionem continent, quantum abstrahere oportet, & id tantum intelligere, quod rei propositæ conuenit. Itaque cum creata dicitur sapientia & formata, id tantum intelligendum, quod fuerit & subliterit, non quod proprie creata sit, vel formata, quasi aliquando non fuerit. Alioqui aliquando fuisset Deus sine sapientia & sine sapientia sapientiam creasset. Et cum dicat, Dominus possedit me & creauit me antequam quicquam faceret, manifestè significatur ipsam nunquam proprie creatam, sed ab æterno fuisse. Si enim antequam quicquam faceret Deus, fuit sapientia, non est ergo facta sapientia. Ipsa ergo verba & hoc loco apud Ecclesi. manifestè conuincunt improprie dici sapientiam creatam vel formatam: Nam & Ecclesi. 24. dicitur primogenita ante omnem creaturam ipsa sapientia. Sensus ergo huius loci, siue possedit legas, siue creauit, est, Dominus habuit me in initio suarum operationum, imò antequam quicquam faceret. Pro in initio Hebræa etiam verti possunt initium, quomodo & Septuaginta verterunt, ut sit sensus, habuit me tanquam initium operationum suarum, per quod scilicet, & cum quo omnia fecit. Sed prior sensus sequentibus magis conuenit. Sequitur enim ab æterno ordinata sum, &c. Pro ordinata sum, plerique vertunt principatum habui & dominata sum: quia hoc loco ponitur verbum quod in Psalm. Ego constitutus sum rex ab eo, &c. Sed Septuaginta verterunt ἐγὼ γεννηθὲν ἐκ τοῦ θεοῦ, hoc est fundauit me. Et Chaldaus habet ante mundum sum composita. Itaque sensus est, ab æterno sum constituta: hoc est, fui apud Deum & in Deo. Nihil enim hic aliud multis verbis significatur, quàm sapientiam fuisse ante omnia creatam. Ex eo autem quod sapientia ante omnia fuit, sicut sequitur æternam fuisse, ita sequitur ipsam fuisse Deum ipsum. Si enim fuit, & apud Deum fuit, cum extra Deum nihil fuerit ante omnem creaturam, & in Deo nullum sit accidens quod non sit ipse Deus, sequitur sapientiam de qua loquitur fuisse ipsum Deum. Verum non sic de ea loquitur Sapiens, sed quasi per se apud Deum subsistens & cum eo operata, quemadmodum & accidètia Deo tribuimus, sapientiam, iustitiam, & cætera id genus. Sic Dei sapientia in genere tanquam cum Deo operante & cum hominibus loquitur Sapiens in lib. Sap. Tecum, inquit, sapientia quæ nouit opera tua, quæ & adfuit tunc cum orbem terrarum faceres. Mitte illam de cælis sanctis tuis, ut tecum sit & tecum labore, &c. Hæc sapientia quatenus est in Deo & apud Deum, est ipse Deus, quatenus est in hominibus & cum hominibus est participatio quædam diuinæ sapientiæ, sed tanquam vna, eademque sapientia consideratur

Ecclesi. 24.

Psal. 2.

Sap. 9.

& comprehenditur, atque dicit, hic loqui introducitur. Nec tantum de se quod possessa sit & ordinata à Deo ante omnes creaturas, sed etiâ concepta eram & parturiebar, pro quibus duobus verbis Hebræis utrobique idem est verbum quod & verti potest formata vel genita, quomodo si vertatur, iâ sensus patet ex præcedentibus, nempe quod formata aut genita dicitur, quomodo creata. Cæterum noster interpret vertendo concepta eram & parturiebar, quid plus significare voluisse videtur, nempe quod Deus sapientiam apud se existentem ante omnes creaturas, dispo fuerit ab æterno in lucem edere & proferre per opera videlicet à se mirabiliter efficienda. Tunc enim sapientia in mente diuina latens & quasi concepta, veluti genita est, cum per opera in sapientia facta, est manifestata. Vnde de se dicit Ecclesi. 24. Ego ex ore altissimi prodiui, cum scilicet verbo Dei omnia facta sunt quæ Dei declarant sapientiam. Hinc & dicitur Ecclesi. 1. ipse creauit illam in Spiritu sancto, & vidit & dinumeravit & mensus est, & effudit illam super omnia opera sua. Cum autè satis fuisset, dixisse in genere antequam quicquam faceret, ego fui: Varias tamen mundi partes enumerat: incipiendo ab infimis elementis & sensim ad superiora & cælestia corpora ascendens, quod non solū elegantiæ & explicationis gratia facit, sed etiâ ut principales mundi partes diligentius obseruemus, & licet earum perpetuitatem & stabilitatè videamus, ob quam philosophi mundum iudicauerunt fuisse æternum, credamus tamen eas aliquando cepisse esse nec temerè sic eas esse constitutas, sed quemadmodum earum ordo, stabilitas & magnitudo satis testantur, per sapientiâ omnia præcedentè. Enumerat ergo quæ infima sunt elementa, terram, abyssos, hoc est, profunditatem & imensitatem aquarum maris, fontes, mōtes, colles, flumina & cardines orbis terræ. Ira enim vertit noster interpret quod in Hebræo obscure sic habetur, & plateas, & principium (vel caput) puluerum terræ. Cardines orbis terræ legimus, & in cantico Annæ, Domini sunt cardines orbis terræ & posuit super eos orbem. Et intelliguntur cõmuniter cardinales, hoc est principales orbis terræ partes Oriens scilicet, Occidens, Auster & Septentrio, quibus quasi columnis sustinetur & consistit mundus. Quamquàm quidam intelligant polos mundi circa quos cælum vertitur.

Quando preparabat celos aderam, quando certa lege & gyro vallabat abyssos, quando aliter firmabat firmum, & librabat fontes aquarum, quando circumdabat mari terminum suum, & legem ponebat aquis ne transirent fines suos, quando appendebat fundamenta terræ, cum eo erant cuncta componens, & deleclabar per singulos dies: ludens coram eo omni tempore: & ludens in orbe terrarum: & delitia mea esse cum filiis hominum.

AD superiores mundi partes iam ascendit, & rursum ab eis ad inferiora descendit, cumque prius se dixerit fuisse ante eas quas commemorauit mundi partes, nunc se dicit in his quæ narrat constituendis adfuisse & cooperatam, ut intelligamus eius non tantum æternitatem, sed & efficaciam. Quando inquit preparabat vel constituabat celos aderam simul scilicet cooperans, quando certa lege & gyro vallabat abyssos, ubi per abyssos quidam rursum ut superius cum dicitur nondum erant abyssi, intelligunt profunditates aquarum & ipsa maria, quæ ita concludunt in certum locum & quasi vallo cohibuit,

ut egredi non possint. Verum cum id postea dicatur & iam ad superiora ascendat, per abyssos potius hic intelligenda est vastitas illa & immensitas illa spatij, profundissimi, quod est inter cœlum & terram, de quo dicitur Gen. 1. & tenebrę erant super faciē abyssi. Hanc abyssum gyro, hoc est, circulo corporum cœlestium, certaq; lege quæ mutari non potest circunvallauit, & quasi vallo conclusit. Hebręa enim habent cū statueret & describeret circulum super faciē abyssi. Magnificę autem & expressę pergit opera Dei cōmemorare ut ea cōmemoratione ob oculos clarius proposita, magis sese cōmenderet, & melius intelligeretur talia opera sine sapientia nō potuisse fieri, aut sic constitui. Sequitur ergo, quando ethera firmabat sursum. Vbi per ethera intelligendū elemētum ignis aut etiam superior aeris regio, hæc enim sursum firmiter sunt cōstituta, hoc est firma & stabili dispositione. Hebręa dictio magis magnificat nubes, vnde 70. vertunt *τὰ ἀνω νεφέων* hoc est supernas nebulas. Quare quod sequitur & librabat fontes aquarū. Non de fontibus qui in terra sunt accipiendum est, sed magis de fontibus cœlestibus, qui scilicet de nubibus aquas profundunt in terras. Quod ergo dicitur, librabat fontes aquarum, significat Deū quasi in libra suspendisse sursum fontes aquarū, hoc est nubes ipsas, ita ut eas diuiserit ab aquis quæ in terris sunt, & in pondere atq; mensura eas diffundat super terrā. Vnde Iob 26. dicitur, qui ligat aquas in nubibus suis, ut non erumpant pariter deorsum. Harum ergo cœlestium aquarū occasione redit ad inferiores aquas. Quādo inquit, circumdabat mari terminū suū, & legem ponebat aquis ne transirent fines suos, dicens videlicet ut est apud Iob 38. Vsq; huc venies & non procedes amplius, & hic confinges tumētes fluctus tuos. Et in Psal. Terminum posuisti quem non transgredientur, neq; conuertetur operire terrā. Et subiicit, Quando appēdebat fundamenta terrę, Pro quo Hebręa clarius habent Quādo statuit fundamenta terrę. Sunt autē fundamēta terrę, ipsa terrę stabilitas, in qua veluti in fundamēto quōdam cōstituta est firmiter, Deo eā sustinente sua omnipotēte manu, iuxta illud Psal. Qui fundasti terrā super stabilitatem suam. Appendere ergo vertit interpres, quemadmodū & in Esa. Quis appendit tribus digitis molē terrę. Et in Iob: Qui appēdit terrā super nihilū, significare volēs Deū ipsam terrā sua manu continere & quasi pōderare. Et hætenus quidē semper pendet sententiā, ita ut hætenus repeti debeat verbū prius positū, ad eā. Nā quod sequitur, Cum eo eram cuncta cōponens, apud Hebręos separatū est à superioribus, & coniungitur cum sequentibus. Notandum autē plerofq; ex Hebræo vertere, eā iuxta eum alumnus & veluti nutritius, quo rectē intelligitur significari sapientiā adfuisse Deo velut alumnū nō Dei, sed creaturarū quæ per sapientiā gubernantur. Est enim hic Hebræis *אָמון* dictio Amon, quæ etiā, alumnus significat, vt Esa. 49. Erūt reges nutritij tui. Quidam vertit fidelis quia amon fidelitatem significat. Noster septuaginta secutus vertit, componens, quia eadem dictio artificem nonnunquam significat, vt Cant. 6. vbi nos legimus, quæ fabricata sunt manu artificis. Habent enim 70. *ἀγούσορα ἐγὼ ὑμῶν* adaptans ego eram. Quod sequitur, & delectabar per singulos dies ludēs cum eo omni tēpore, hoc

significat quōd à sapientia in operibus à Deo creatis voluptatem conceperit, iuxta illud: Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona. Et in Psal. Lætabitur Dominus in operibus suis. Quibus significatur Deum & sapientiam eius non tantum creasse vniuersa, sed eadem diligere, & in illis complacentiam habuisse semper, eadēmq; gubernare & conseruare, quemadmodum artifex cōplacet sibi & gaudet in opere suo, atq; ob id illud tuctur, custoditq;. Diligis enim, dicitur in Sapien. omnia quę sunt, & nihil odisti eorum quæ fecisti. Ludere ergo hic positū est pro gaudere, quemadmodum & Beda annotauit. Cum autem sapientia se dicat in omnibus creatis gaudere, speciatim tamē se gaudere dicit in hominibus: Delitię meę, inquit, esse cū filiis hominum, vel ut habent Hebręa, sine infinitiuo esse. Delitię meę cum filiis hominum. Quo significat se in singularem habere cōplacentiam ut propter quos omnia alia sint creata, quique Dei gerunt imaginem. Item quod se eis cupiat insinuare seq; in illos transfundere & communicare. Vnde apud Eccl. dicit sapiētia se in omnibus populis quæsiisse sibi requiem, iussam autē à domino vt in Iacob habitaret & in electis Dei mitteret radices, & in Israel suam acciperet hæreditatem. His autē vltimis verbis validē mouere studet sapientia homines ad se capescendum, vt cui volupe sit se tantam ac talē hominibus impertiri ac illis sua bona cōmunicare. Et hætenus quidem totam orationem sic exposuimus, vt sapiētia cōsideratā in genere tribuatur absq; applicatione ad certam in diuinitate personam, quemadmodum plerique inō omnes veteres hunc locum explanant Christo cum tribuētis, non quod hunc intellectum reiiciendum aut excludendum putemus, sed quod iuxta modum loquendi scripturę illum putemus esse historicum & literalem, sub quo sensu nobis cum Iudæis cōmuni non dubitamus altius quid à Spiritu sancto significatum his verbis, quod præter Christianos (quibus Christus aperuit sensum vt intelligerent scripturas) nulli intelligere possint. Sicut enim cum dicitur in Psalmis: Verbo domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum, secundum simplicem & literalem sensum nobis cum Iudæis communem significatur, cœlos Dei iussu & voluntate subsistere & creatos esse, sed quia ex Euāgelio didicimus filiū Dei esse verbū per quod omnia facta sunt, ideo sensu altiore eis Psalmi verbis intelligimus Christiani significari per filium suum cum Spiritu sancto qui ab iplo procedit, patrem creasse omnia: ita similiter quæ hic de sapientia dicuntur in genere, soli nos Christiani, sub sensu historico nobis cum Iudæis communi, intelligimus ad Christū altiori sensu, perfectius, verius, & excellentius pertinere, Quia de eo dixit Paulus quod Dei sit virtus & sapientia, nec tantū Dei sapientia, sed & nostra. Qui factus est nobis, inquit, sapientia & iustitia. Ad hunc modum nobis hunc locum tractantibus, præterquam quod & solidior & iucundior erit sensus noster mysticus, etiam certius licebit Arrianorum argumenta refellere, quicquid hoc loco & similibus apud Eccl. ostendere nitentur, filium Dei aliquando cepisse & creaturam esse, quia dicitur: Dominus possedit & creauit me, ab initio & ante secula creata sum, & prior omnium creata est sapientia.

46
Gen. 1.
Psal. 103.
Sap. 1.
Eccl. 24.
Mysticus sensus.
Psal. 32.
I. Cor. 2.
Ioan. 14.

Intelligunt quidem pleriq; illud, Dominus creauit me, vt annotat hoc loco Beda, dictum de incarnatione domini, non de eius externa generatione, & ideo non esse dictum pater creauit me, sed dominus. Sic enim accipit hunc locum D. Aug. li. 1. de Trin. c. 12. Secundum formā inquit, Dei dictū est ante omnes colles genuit me, hoc est ante omnes altitudines creaturarum, secundum formam autem serui dictum est, Dominus creauit me in principio viarum suarum, quia secundum formam Dei, dixit, Ego sum veritas, secundum formā serui, ego sum via. Quia enim ipse est primogenitus à mortuis, iter fecit Ecclesie suæ ad regnum, ad vitam æternam cui caput est ad immortalitatem, etiam corporis & ideo creatus est in principio viarū Dei in opera eius. Similē sensum prolixē prosequitur D. Hilarius lib. 12. de Trin. à quo & Aug. sua mutuatus videtur, legitque Hilarius: Initium, vel initium viarū Dei. D. Ambr. lib. j. cōtra Arrianos c. 2. aliter hūc locum tractat vt sapientia Dei quę Christus est dicatur creata in opera Dei, quod ad opera Dei perficiēda adhibita sit, & quæ latebat producta sit. Verum hi sensus non conueniunt similibus illis locis Ecclesie. Ab initio & ante secula creata sum, & prior omnium creata est sapientia, & quod hic dicitur, ante colles concepta eram & parturiebar, quæ de incarnatione facta post longa tempora intelligi nō possunt, vnde illis locis multum gloriabatur Arriani, sed quæ subtiliter, patet ex superiori expositione. Cum enim hæc non primò de Christo sint dicta, sed de sapiētia in genere, nec ex his locis secundū primum sensum concludere liceat sapiētiā aliquando cepisse esse, & fuisse quando non erat, sed etiam secundum Iudæos intelligenda hæc sint vt sapientiam fateamur fuisse æternam, nec etiam cum Christo hæc accōmodantur, eius arguunt originem aliquando cepisse, sed eternitatē eius comprobant, eiusq; quā ex patre habet ab æterno originem & progressum. Sicut enim de sapiētia in genere dicitur, quod creata fuerit, formata & concepta ante omnia, quia omnia ante fuit subsistens in Deo & apud patrem, ita multò magis de appropriata Dei patris sapientia, quæ filius Dei est, quia & illa ante omnia fuit apud patrem in personali distinctione subsistens, atque ab illo emanans. Vnde ei verē competit quod pro concepta eram & parturiebar, quidam vertunt ex Hebræo esse genitam, quia ab æterno fuit filius qui est sapientia patris genitus ab eo, ratione cuius generationis æternæ, etiam quidam rectē intelligunt sapientiam hanc dici creatam à Deo, vt videlicet creationis nomen abusuē positum sit pro generatione. Sic enim Liranus exponit in Ecclesie sic & Hilarius lib. de synod. cōtra Arrianum, vbi etiam hic locus tractatur. Huic appropriatę Dei patris sapientię conuenit quod in Hebræo hic rursus, quemadmodum in primo cap. dicitur in principio per verba futuri temporis, nōne sapiētia clamabit, & intelligentia dabit vocem suam. Rectē enim hic significatum est, sapientiam Dei patris indutam humanitate aliquando verē & corporaliter clamaturam per euangelij prædicationem quā non in occulto edidit, sed sicut ipsa dicit, Ego palam locutus sum mūdo, & in occulto locutus sum nihil. Ex excelsis enim mōtibus ad turbas verba fecit, atq; in publicis ciuitatum locis, in

plateis, in templo & synagogis, vbi omnes Iudęi conuenire solebant, inuitans omnes ad se recipiendum, & audiendum. Cuius doctrina meritò recipienda est, tum quod maiora & perfectiora cōtineat quā lex Mosatica, plura etiam & meliora dona accommodata præter suis obseruationibus, consilium scilicet quod expedit à felicitatem perueniatur, fortitudinem qua vitis omnibus quis dominetur, & verē regnet, diuitias spirituales & gloriā æternam, tum quod ab eo profecta sit qui ab æterno fuit apud patrem, per quem facta sunt & secula, quique adeo desiderauit esse cum filiis hominū, vt propter eos homo factus sit, cum eis diu conuersatus, & nihil non faciens, quo se, omniāq; sua bona illis cōmunicaret, cum quibus etiam affidūe in hac miseria manet mirabiliter vsque ad consummationem seculi, sicut promisit dicens: Ecce ego vobiscum sum vsq; ad cōsummationem seculi. Quis ergo & ralem & talis doctrinam non meritò auidē lubenter suscipiet? Meritò ergo subditur.

Nunc ergo filij audite me, beati qui custodimur vias meas, audite disciplinam & estote sapientes & nolite abire. eam. Beatus homo qui auertit me, & qui vigilat ad fores meas quot die, & obseruat ad postes ostij n. e. Qui me inuenit, inueniet vitam, & hauriet salutem à domino. Qui autem in me peccauerit, ledet animam suam. Omnes qui me oderunt, dirigunt mortem.

Hæc est secunda principalis pars totius huius orationis, in qua post suæ doctrine, suiq; insignem commendationem, ad obediendum sibi inuitat, idque non rigidē, sed blanda compellatione, filios appellans quos prius paruulos & insipientes dixit ac beatitudinem pollicens custodientibus vias suas, hoc est præcepta ipsius & ea in quibus incedendum esse demonstrat. At vt insinuaret non frigidē se audiendam aut inquirendam, sed sibi præcipuam & primam dandam operam, præ aliis omnibus rebus quibus homines suum studium impendere solent, beatus, inquit, qui audit me & vigilat ad fores meas quotidie & obseruat ad postes ostij mei, hoc est, qui sicut discipulus, aut is qui cōsilio vel ope alicuius indiget, summo mane adit ædes præceptoris, eiusq; à quo cōsiliū & auxilium expectat persistens ibi quousq; apperiantur fores, & intromittatur & ad eū exeat is quem querit, ita etiā summo mane me requirit ante omnia desiderās à me edoceri & instrui, quid maximē faciendū, non prius desistes quā me ad se egredientē receperit, aut in adyta & secreta sapientię intromissus didicerit quod desiderat. Allegoria enim est in eo quod dicitur, vigilat ad fores meas, &c. quemadmodū & in illo Euangelico: qui querit, inuenit, & pulsanti aperietur. Alluditur enim ad eū qui alterius domū diluculo accedit, doctrinæ aut cōsiliij gratia, iuxta illud Eccl. Si videris sentatam euigila ad eū, & gradus ostiorum illius exerat pes tuus. Itaq; non est curiose inquirendū quæ sint fores sapiētię, & postes ostij eius, cum totus sermo sit Tropicus, quo significatur sapiētiā summo mane quærendam. Simili tropo. Sap. 6. significatur sapientiam desideratā à nobis summo mane adfutam nostrismet a dibus: Facile, inquit videtur ab his qui diligūt eam, & inuenietur ab his qui querunt eam. Præoccupat qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat, Qui de luce vigilauerit ad eam, non laborabit. Assidentem enim illam foribus suis inueniet, hoc est, mox paratam sibi inueniet

Gen. 1.
Psal. 103.
Sap. 1.
Eccl. 24.
Mysticus sensus.
Psal. 32.
I. Cor. 2.
Ioan. 14.

Mat. 24.
Mat. 7.
Eccl. 6.
Sap. 6.

inueniet vt adsit ei dux & comes in omnibus actionibus suis, veluti prae foribus expectas donec egrediatur, & se itineris sociam adiungat. Aut quum quis egredi volet ad sapientiam quaerendam, ipsamet ei statim aderit, sequi offeret. Nihil tamen vetat quin per fores & postes ostij sapientiae intelligamus etiam fores domus Dei, in qua ex bre doctoru sapientia maximè est percipienda, vt intelligamus diluculo surgendū, & tépla locaq; sacra adeunda, vbi diuini inspirationibus, & sacris cōtionibus instruamur quomodo legim⁹ de mulieribus, quae obseruabāt ad ostium tabernaculi testimonij. Iuxta Bedā fores & postes ostij sapientiae, sunt scripturae sacrae & doctores sacri, qui sua doctrina aditū prae bāt ad percipiendā sapientia, & tanquā postes, alios sustentant. Ad has fores ergo euigilādum est: iuxta illud quod ex Eccles. citatum est, nō ad conuenticula haereticorum & imperiorū. Et subiicit sapientia cauisa, cur talē dicat beatū qui se auidē quaerit. Qui, inquit, me inuenit inueniet vitam, & gratiā in praesenti, & gloriae in futuro, nec vitam tantum inueniet, sed etiā hauriet, hoc est, percipiet vtraq; vita salutem à Domino, Cōtra, qui in me peccauerit, me spernens & audire contemnens & negligens, non me laedet, nihil mihi incommodabit, sed laedet animā suam, quam infinitis bonis priuat & aeternā morti obnoxia facit. Sic in Psal. Qui diligit iniquitatem, odit animam suā. Imō omnes qui me oderunt, me odiendo declarant se diligere mortem, quod vel auditu horribile est: nam cōtra naturam est diligere mortem. Proinde significatur quā sint ofores sapientiae nō solū miserī, sed etiā planē excordes. Odiūt autē sapientia quotquot eā admittere recusant, iuxta illud, Omnis qui malè agit odit lucem. Diligunt mortem qui his cupide inhærent, quae mortem adferūt, iuxta illud Sapiē Impij manibus & verbis accersierunt illam, & estimantes illam amicam, defluerunt, & sponfiones posuerunt ad illam.

CAPVT NONVM.

Sapientia aedificauit sibi domum, excidit columnas septem immolauit victimas suas, miscuit vinum, & proposuit mensam suam, misit ancillas suas, vt vocarent ad arcem & ad mœnia ciuitatis. Si quis est paruulus veniat ad me. Et insipientibus locuta est. Venite, comedite panem meum, & bibite vinum quod miscui vobis. Relinquit insipientiam, & viuite, & ambulate per vias prudentiae.

In hoc capite pergit Sapiens comparare sapientiam cum muliere illa impudica, cuius iam sapiens meminit: & quemadmodū superiori capite sapientiam introduxit, inuitantem ad suam doctrinam, contra blandam illā mulieris illecebrosae inuitationem, de qua in ca. 7. ita nunc eandem introducit inuitantem ad conuiuū à se praeparatum, atque è regione illius inuitationis mulierē impudicam inuitantē vicissim ad suum cōuiuū. Ipsa hac cōparatione satis innuens, per mulierē hanc nō tantū dehortari se velle auditores à libidine & venere, sed exempli causa hanc à se introduci & sub eius exemplo in vniuersum velle dehortari à carnis suggestionibus & praua doctrina quae sapientiae est contraria. Quo autem quod in principio huius capitis dicitur Sapientia aedificasse sibi domum, in proprio & literali, sensu, sub quo sublimior sensus mysticus lateat prosequendo explicationē superius inceptā re- & intelligatur, obseruandus est similis huic lo-

cus, qui est vt iā dictū est Ecclesiast. 24. vbi postquam sapientia similiter dixisset se auctore omnia creata subiicit, & in his omnibus (vel vt habent Graecae cū his omnibus) requiem quaesiuī, & in hereditate eius (vel vt habent Graeca cuius morabor. Tūc praecipit & dixit mihi creator omniū & qui creauit me requieuit in tabernaculo meo. Pro quo Graeca habent ἀπὸ γωνυμᾶτων, hoc est, fixit tabernaculum meum, & dixit mihi, In Iacob inhabitata, & in Israel hereditare, &c. Quo loco obscurè quidē in nostra versione, sed significantius apud Graecos sapientia insinuat se omnibus iam creatis, quāquam in omnia habet ret dominium, quaesiuī sibi requiem aliquā & habitationem eamque Dei iussu se accepisse in populo Israelitico, qui ei datus sit in domū & habitationē suam, in qua familiariter sit cōuersa ta per legem à populo datam se illi insinuas iuxta illud Psal. Qui annūciat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israel, Nō fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Ita & hic postquam superiori capite Sapientia se omnia cū Deo creasse asseruisset, sed cū filiis hominū delicias habere, iam prosequēdo cōceptā profopopœiā, introducit eam deinde Sapiens domum aliquam aedificasse sibi, per quam ex comparatione huius loci cum illo loco Ecclesiast. omnino verisimile est, ipsum iuxta sensum literalem intellexisse synagogā & populū Israeliticum in quo se Deus frequenter habitationem promittit apud Prophetas & Moysen. Et quoniam pro domo magnificè extruenda opus est columnis quibus domus innitatur & sustentetur, inducit eam excidisse columnas septē hoc est, varias & multas iuxta scripturā phrasim, quae septē sapientissimè ponitur pro multis. Per colūnas intelligens eos qui in illo populo fuerūt praecipui roctores, scilicet rectores eius per quos in Dei cultu populus ille cōtinebatur, quemadmodū Paulus de Petro, Iacobo & Ioāne dicit, quod videbātur columnae esse, & in scriptura aliquādo maiores populi dicuntur anguli populi, vt 1. Re. 14. applicate huc vniuersos angulos populi. De hi columnis quidam intelligunt etiā illud Psal. Ego cōfirmāui colūmnas eius. Domo aedificata acit sapientiam tanquam conuiuium solenne finstrucntem ad quod inuitauerit omnes: Immolauit, inquit, victimas suas, pro quo simpliciter Hebraea habent, Maetauit maetationē suam, vt nō sit necesse intelligere de hostiis, miscuit vinū & proposuit mensam suā. Per quam mēsam eibo potūque, eoque optimo instructam, significare videtur ad literam doctrinā legis propheta rum. De qua & Psal. dicit, Fiat mensa eorū corā ipsis in laqueum. Et: Parasti in conspectu meo mēsam aduersus eos qui tribulant me. Vnde & Eccl. 24. cum etiā ibi dixisset Sapientia: Transite ad me oēs qui concupiscitis me, & à generationibus (vel vt est Graecè καὶ παῖδες σκηνῆς, id est à fructibus meis) adimplemini. Et, Qui edūt me, ad huc esurient, & qui bibūt me adhuc sitient. subiicitur: Hae omnia liber vitae & testamentum altissimi, & agnitio veritatis. Quibus significatur scripturā sacram mensam esse qua sapientia suos pascit & reficit. Suppeditat hae mensa nō tantū panem vitae hominis necessarium, sed & carnes atq; delicias animae prudētī & delicias sacras, quae admodum victimae erāt sacrae, nec nō & vinū, quod laetificat cor hominis & inebriat, quia nō tā

Zuc. 11.

Esa. 45.

Eccl. 24.

tū extinguit sitim rerū terrenarū, & prauae concupiscentiae, sed & in Deo gaudere facit, atque in eius amore accedit. Ad magnificentiā autem facit, quod nō per se sapientia introducit inuitare ad mensam suam, sed in eam rem dicatur misisse ancillas. Per quas significat prophetas, de quibus dicitur in Hier. Misit ad vos eos seruos meos prophetas per diem confurgens diluculo, & mittens. Hae missionem Christus apud Lucā tribuit sapientiae Dei, propterea, inquit sapientia Dei dixit: Mittā ad illos Prophetas & Apostolos, nescio an alludens ad hunc locū. Ancillarū autem nomine, isti hic designantur, quoniam ita exemplo & parabola conueniebat, vt sapientiae quae sub mulieris persona hic proponitur, adderetur puella tanquā pedissequa & ancilla. Dein de ad significandum quod ad hoc munus non sunt delecti qui viribus rem agerent tanquā viri bellicosi, sed secundū mundū infirmi homines & inermes qui mansuetudine potius inuitaret, quā vi cogere. Septuaginta verterunt seruos suos, quomodo Cypria. & August. legunt, vt qui secuti sint versionem 70. tunc receptam. Missae autē dicuntur ancillae, vt vocarent ad arcē & ad mœnia ciuitatis, vel vt habet Hebraea, adsumitates excelsoꝝ ciuitatis, ad significandū quod à terrenis ad sublimia & caelestia vocet sapientia. Quāquā melius Hebraea verti possint nō per praepositionem, ad, sed per super, vt significetur ancillas missas vt super excelsa ciuitatis loca vocaret & inclamarent, hoc est, ex alto, quo ab hominibus audiri possint, quemadmodū superiori capite dicitur sapientia clamare in altis excelsisque verticibus, ad significandū, quod est Esa. 45. nō in abscondito locutus sum, in loco terrae tenebroso. Qui sensus etiam in nostra est lectione, si praepositio, ad, referatur ad verbum misit, vt sit sensus. Misit ancillas suas ad arcem & ad mœnia ciuitatis vt inde vocarent & inuitarent, nomine sapientiae, dicentes, Si quis est paruulus veniat ad me. Hunc sensum habent & 70. apud quos est, cōuocās cū excelsa praedicatione. Rursus hic paruulus cui mox cōiugūtur insipientes & stulti, nec aetatis nomen est, nec in bonū accipitur pro humilib. sed vt saepe superius p imperito & rerum ignaro. Dicit ergo sapientia per ancillas suas insipientibus, & paruulis. Venite, comedite panem meū, hoc est cibū meū, nā & carnū post meminit. Sed nomine panis Hebraicè omnis cibus cōprehenditur. Et bibite vinum quod miscui vobis, hoc est, quod tēperauī & vobis parauī. Non enim dilutū vinū significare voluit, sed vinū iā paratū, & iuxta quod conuenit pro captu bibentiū attemperatū. Allegoricè autē hae dicit, & sub panis ac vini nomine sapientiae doctrinā significari indicatur versu sequenti, Relinquire infantia & viuite, & ambulate per vias prudentiae, vbi per infantiam intelligenda vita carnalis & erroneū iudiciū, quo bona ac voluptates huius mundi homines praeligūt bonis aeternis quō pueri res ludicras & vanas seriis praeferrunt. Hae ergo infantia primum est deserenda, ac tum adeunda sapientiae domus, vt in ea quis reficiatur ac refectus viuat, sicque ambulare possit per vias prudentiae. Non dissimilis est inuitatio Eccles. 51. Apropiate ad me in docti, & congregate vos in domum disciplinae. Quid adhuc retardatis? & quid dicitis in his? anian. in Prouerb.

mae vestrae sitiunt vehementer. Et in Esa. Omnes sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum properate, emite & comedite. Venite & emite absque argento & absque vlla commutatione vinum & lac. Quare appendistis argentum non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate? Audite, audientes me & comedite bonum, & delectabitur in crassitudine anima vestra, & car. Quamquam hae autoritas magis pertinet ad sensum mysticum iam subiiciendum, in quem longè perfectius & excellentius, quae hic dicuntur competunt. Sicut enim certum est synagogam & iudaicum populum typum fuisse Ecclesiae & Christiani populis: ita dubium non est quin per domum à sapientia aedificatam mysticè intelligi debeat ecclesia, quae iuxta D. Paulum est domus Dei viui columna & firmamentum veritatis. Hanc domum sibi aedificauit is, cui eximia & singulari ratione nomen sapientiae attribuitur filius Dei, qui de se dicit, super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam. Excidit etiam profortitudine domus septem columnarū, hoc est, in perfecta eam constituit firmitate, ita vt diceret, Porta inferi non praeualebunt aduersus eam. Fecit autem id aptando sic Apostolos & apostolicos viros, vt per eos tanquam columnas quasdam aedificium domus eius sustineri possit. Sic Hieremiam dominus dicit se dedisse in columnam ferream & in Apoca. dicitur: Qui vicerit, ponam eum columnam in templo Dei mei. Sic D. Gregor. in capitu. 26. Job, cum dicitur: Columnae caeli contremiscent, intelligit significari Apostolos, vbi & totum hunc locum tractat, indicans per columnas etiam particulares Ecclesias hic posse intelligi. Bene autem columnae septem excisae dicuntur, tum propter numeri septenarij perfectionē qui saepe ponitur, vt dictum est pro multis, tū quia columnae Ecclesiasticae Ecclesiam sustinent per septiformē Spiritus S. gratiam, ac septem Sacramenta à Christo Ecclesiae relicta. Huic mystico sensui bene cōuenit, quod iuxta Hebraicam veritatem non habetur pluraliter immolauit victimas suas, sed immolauit & maetauit victimam suam, vt intelligamus peculiariter insinuari vnam illam hostiā quam in cruce dominus ipse maetauit & immolauit quam & in cibū, imō in panem sub panis specie nobis edendam tradidit. Nō enim sit hic mētio alicuius cibi, nisi ipsius victimae, & tamen dicitur postea, Venite comedite panem meum. Pluraliter vertit interpretes victimas suas, secutus Septuaginta qui habent τὰ ἐσθῆς θύματα id est, suas victimas. Quod bene conuenit cum eo quod est Matth. 22. in parabola euangelica. Tauri mei & altaria mea occisa sunt, & omnia parata. Quo significatur conuiuij magnificentiā, quod quae in eo sit ferulorum abundantia sufficiens ad saturandos quamplurimos. Miscuit & vinum sapientia hae nostra in suo cōuiuio, quia & preciosū suū sanguinē sub vini specie, & doctrinam suā euangelicā mirè inebriantē homines etiam vsq; ad mortis cōtēptū, suis proposuit: at tēperās eā hominū captui. In cuius sanē vini cōparatio ne aqua verē fuit quicquid litera legis frigida suis propinauit. D. Cyprianus hunc totum locum citans de Christo epi. 3. li. 2. intelligit hoc praemō

Mysticus sensus

1. Tim. 3.

Man. 16.

Ierem. 1. Apoc. 2.

Gregor.

Matth. 22.

Cypria.

H. ar. meos

strari typum dominici sacrificij, immolatæ scilicet hostiæ panis & vini, & vinum mixtæ, calicem domini vino & aqua mixtum, prophetica voce denunciari. Atque ad paratam hanc à se mensam doctrinæ suæ, & sacramenti, corporis & sanguinis sui, emisit qui vocarent cæcos & claudos, pauperes & debiles, iuxta parabolam euangelicam quæ est apud Luc. huic loco non dissimilem. Qua dicitur: Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocavit multos, & misit seruum suum horam cœnæ dicere inuitatis ut venirent, quia iam parata sunt omnia. In alia autem parabola quæ est Marth. 22. dicitur seruos suos multos misisse & postea alios plures prioribus vocant hi serui ad arcem, quia ad superna, vel super arcem, quia ex alto iuxta illud Esa. Super montem excelsum ascende tu quæ Euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam quæ Euangelizas Hierusalem. Et ca. 52. Quam pulchri super montes pedes annūciantis & prædicantis pacem. Vocat autem ad sapientiæ domum. nam ibi conuiuium ab ea est instructum, nec extra eius domum de cibo eius salutariter sumitur. Quemadmodum enim doctrina veritatis in veteri testamento petenda erat in populo Israelitico vnde dicitur Eccl. 5.1. ut supra dictum est: Cōgregate vos in domum disciplinæ, ita Christi doctrina & sacramenta non alibi sunt accipienda nec querenda, nisi in vera ipsius Ecclesiæ quæ hæc nota agnoscitur, quod à Christo ædificari cœpta, deinceps ita perseuerat nixa suis columnis, ut portæ inferi nunquam præualuerint, aduersus eam. Monent autem qui missi erant à sapientiā relinquere infantia, hoc est, (præter id quod dictum est) literalem legis intelligentiā & obseruationem, sub qua, inquit Paulus, Cum essemus paruuli, tanquam sub elementis mundi eramus seruientes. Quanquam enim Hebræa non habeant infantiam, sensus tamen eodem redit, nam vel vertendum est, definit esse imperiti, vel relinquere imperitos. Noster secutus est 70. qui habet, ἀπολίπειτε ἀφ' ἐσθίου, de relinquitte insipientiā. Sunt qui per domum à sapientia ædificatam intelligunt corpus quod sibi ex virgine filius Dei fabricauit Vide August. 57. de ciui. Dei. c. 20. & in quæst. veteris & noui Test. quæst. 3.1. quibus locis per domum sapientiæ indicat & corpus Christi & Ecclesiam posse intelligi. Item sunt qui intelligunt animā cuiuslibet, iuxta illud: Sedes sapientiæ anima iusti. Quas intelligentias, ut non reiciamus utpote pias, ita superiorem tractationem genuinam esse putamus.

vos. Dicit ergo, qui erudire studet derisorem veritatis non solum nihil in illo proficiet, sed ipse sibi iniuriam facit, quia ignominiam sibi à derisore conciliat. Et qui arguit impium, ipse maculam sibi generat, tum quia ex detractatione impij male audiet apud multos, & ledetur in fama nominis sui, tum quia ex importuna admonitione non nihil sit reprehensibilis. Itaque noli arguere derisorem, ne oderit te sicque & in illo peccatum augeas, & te sine fructu periculo exponas. Quibus verbis non vult omnem redargutionem impiorum prohibere, ea enim nonnunquam ad aliorum exemplum facienda est, potissimum ab his quibus ex officio competit impietates cohibere. Vnde D. Paulus vult coram omnibus argui peccantes, ut & careri timorem habeant, iubeatque arguere oportune & importune. Sed eam vult prohibere quæ sit priuata, & per quam nullum expectatur in aliis commodum, sed exacerbatio impiorum. Frustrā enim niti, inquit quidam, & nihil aliud quam odium querere extremæ dementiæ est. Cum autem videretur iam dicendum esse argue potius paruulos & insipientes, qui scilicet necdum in profundum peccatorum deuenerunt, dicit potius, argue sapientem, & diliget te, tum ut per contrarium effectum in sapiente ostendat malitiam impij. Hic enim corripientem odit, ille eo magis diligit: tum ut sic insinuet paruulis & non omnino malis correptionem sapientiæ recipiendam esse ab eis tum ut etiam sapientes ad conuiuium, sapientiæ pertinere, eoque egere significet, quamuis prius paruuli tantum nominatim expressi sint & insipientes. Nullus enim ferè aded sapiens est qui non aliquando delinquat, & non alterius monitione egeat, vel doctrina. Vnde & subiicit: Da sapienti occasionem discendi, & addetur ei sapientia, doce iustum & festinabit accipere, iustum scilicet coniuuens sapienti, sicut prius impium derisori sapientiæ, & significans ex doctrina sapienti & iusto proposita, duplex redditur commodum, alterum in docente, quia diliget te, alterum in discipulo, quia addetur ei sapientia, sicut ex doctrina impiis proposita duplex nascitur malum, odium præceptoris & maior eius qui docetur peruersitas. Sic & supra dixit, audiens sapiens sapientior erit.

Principium sapientiæ timor Domini & scientia sanctorum prudentia.

INDICATVR hic quomodo fieri possit ut etiam paruuli & insipientes capaces fiant cum sapientibus ipsius sapientiæ, itemque de quali sapientia hic sit sermo. Itaque repetitur quod in principio dictum est, Initiū sapientiæ timor domini. Estque hoc loco non dictio illo loco posita רִשְׁתָּהּ Rescith, quæ ambigua habet ut ibi dictum est significationem, sed תְּחִלָּתָהּ Thechillath, quæ nihil significat quam initium, nec est, hic Græcis ἀρετή, id est, pietas, sed φόβος timor significatur ergo de ea sapientia hic esse sermonem quæ incipit in nobis esse & crescere ex concepto Dei timore sicque paruulos & insipientes posse ad sapientiam peruenire, si Dei timorem concipiant, quem quoniam omnino abiecerunt impij & derisores, ob id sapientiam non posse percipere. Ad indicandam expressius differentiam inter hanc sapientiam & eam à qua iuxta mundum quidam dicuntur sapientes, subditur, &

Qui erudit derisorem, ipse iniuriam sibi facit, & qui arguit impium, ipse maculam sibi generat, noli arguere derisorem ne oderit te, argue sapientem & diliget te. Da sapientem occasionem & addetur ei sapientia, doce iustum & festinabit accipere.

INDICARE videtur his sententiis sapientia, quare tantum vocet paruulos & insipientes, significans esse quosdam qui sapientiæ non sunt capaces, quiq; ad sapientiæ conuiuium non sunt aduocandi, hi scilicet qui planè impij sunt, ita ut benè monentes non ferant, sed eos irrideant, & ob id maiori odio prosequantur. De quibus & dominus dicit his quos ad prædicandum misit: Nolite sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis & conuersi dirumpant

scientia sanctorum prudentia, hoc est, scientia & cognitio rerum sanctarum, quales scilicet scriptura docet, & scientia quam habent sancti homines, illa sola est vera prudentia vel intelligentia. Potest enim sanctorum exponi, ut vel ad res vel ad homines referatur, & potest in Hebræo repeti in secundo membro, principium, ut sic vertatur & scientia sanctorum est principium prudentiæ.

Per me enim multiplicabuntur dies tui, & addentur tibi anni. Si sapiens fueris, tibi incipit eris, & vitam illis for solus portabis malum.

Hic patet hæc tenus fuisse verba sapientiæ & adferuntur duobus his versibus due rationes, quæ merito mouere deberent ad amplexandam sapientiam. Quarum prior demonstrat utilitatem quæ homini ex sapientia prouenit, longitudo scilicet vitæ de qua superius sæpe dictum est, quæ rectè respondet conuiuio ad quod inuitauit quia propter vitam cibum & potus queritur. Altera ostendit nullum incommodum vel commodum accessurum sapientiæ siue eam recipiamus siue non, ne quis putet eam sui causa homines ad se inuitare, Si inquis sapiens fueris non mihi, sed tibi & ad tuum bonum eris, Si autem illud, non ego, sed tu solus sine me hinc senties malum. Sic & Iob 22. dicitur. Quid prodest Deo si iustus fueris, aut quid ei conteres si immaculata fuerit vita tua, & cap. 35. Si peccaueris quid ei nocebis, & si multiplicata fuerint iniquitates tuæ quid facies contra eum? Porro si iuste egeris quid donabis ei aut quid de manu tua accipiet? Homini qui similis tui est, nocebit impietas tua & filium hominis adiuuabit iustitia tua. Vnde patet, quomodo intelligendum sit quod hic dicitur, tibi metipsum eris sapiens, & solus portabis malum, videlicet ut Deus excludatur non homo.

Mulier stulta & clamosa, plenique illecebris, & nihil omnino sciens, sedet in foribus domus suæ super sellam excelsam vrbis loco, ut vocaret transeuntes per viam & pergentes timere suo. Qui est paruulus, declinet ad me, Et recordi locuta est: Aqua furtiuæ dulciores sunt, & panis absconditus suauior. Et ignorauit quoniam ibi sunt gigantes & in profundis inferni conuicia eius. Qui enim applicabit iur illi descendit ad inferos. Nam qui abiecerit ab ea statim morietur.

Sicut supra à regione mulieris impudicæ inuitantis ad se opposuit sapientiam tanquam alteram mulierem ad se inuitantem, ita vicissim nunc à regione sapientiæ ad se suamque conuiuium vocantis, opponit alteram mulierem sapientiæ contrariam etiam ad se suamque conuiuium vocantem & sapientiæ institutum in multis immitantem. Est autem hæc mulier iuxta pleraque quæ in præcedentibus sunt habita ad literam mulier libidinosa quam pulchrè suis de pingit epithetis, vocans eam stultam, ut ostendat sapientiæ contrariam, item clamosam vel (ut habent hebræa quod eodem recidit) tumultuosam & turbulentam. Non enim clamat vt sapientia, cum moderamine & modestia, non sicut ille de quo dictum est, non erit tristis neque turbulentus, sed immodeste & tumultuosè, in se ipsa variis perturbata passionibus, aliisque similiter perturbans. Deinde plenam dicit illecebris ad decipiendum scilicet inconstantes. Item nihil omnino scientem, hoc est, omnino vera prudentia destitutam, nec ullam rationem salutis suæ habentem. De hac dicit non sicut dixit

Ian. in Prouerb.

de sapientiā quod ædificauerit domum suam, & sicut postea dicitur ca. 14. sapiens mulier quæ edificat domum suam, sed quod sedeat in foribus domus suæ super sellam, ut significetur otium eius, desidia, & negligentia rerum eius desiderium verò captandi alios. Vnde sequitur ut vocaret transeuntes. Ad imitationem autem sapientiæ ei tribuit excelsum vrbis locum sicut illa iussit ancillas suas super excelsa vrbis loca vocare, ad significandum illam non pudere suam impudiciam, & quamplurimos ad se pellicere velle. Sic Iere. 2. ca. dicitur: In omni colle sublimi, & sub omni ligno fródoso tu prosternabar, meretrix. Cum autem sapientiæ tribuerit ancillas vocates, huic nullas tribuit, sed ipsam per se vocatam facit, insinuans illam verè esse dominam quæ iure multos habeat sibi subseruientes, hæc verò omnino seruilè esse, nec iure habere in quos dominetur, quibusque præcipiat. Vocat transeuntes per viam & pergentes, in itinere suo ut intelligas eius impudentiam, per quam non tantum admittit ad se vltro venientes, sed & transeuntes per viam suam & aliud agentes ad se inuitat, ut relicto suo itinere ad se deflectant. Vnde annotauit Beda sapientiam dixisse: Si quis est paruulus veniat ad me hanc verò declinet ad me, quia illa ad rectum actionis iter, quos errare cernit accersit, hæc verò rectè pergentes ab itinere suo deuiare docet, & ad se diuertere. Verum hæc annotatio non habet locum in Hebræo, nam ibi utrobique est declinet. Sed quoniam ibi non præcessit de itinere, è quo sapientia vocet, hic verò præcedit de itinere, è quo vocat mulier, rectè ibi noster vertit, veniat ad me, hic verò declinet à me. Vocat autem & hæc ad imitationem sapientiæ (quam vbique malitia quantum potest imitari studet) paruulos & insipientes, quia sicut illa valde malos derisores scilicet & impios non putat vocandos, ita nec hæc valde sapientes aut in iustitia benè firmatos, sed potissimum homines imperitos, inconstantes & stultos: Inuitat & ipsa ad conuiuium, sed quod res ipsa longè diuersum esse demonstrata sapientiæ conuiuio. Illa enim ad vinum vocat, hæc ad aquas, quia frigidum sanè est quicquid mundus aut caro exhibet. Illa mensam suam benè instructam palam proponit, hæc suam mensam occultam esse insinuat, illa ad suum panem vocat, dicens. Venite comedite panem meum, hæc ad aquas furtiuas, dicens aquæ furtiuæ dulciores sunt, & panis absconditus, hoc est, qui in abscondito editur, quia scilicet furtiuus suauior est. Videtur autem ab hac muliere desumpta hæc sententia ex vulgatis prouerbis, ut vulgatum prouerbum suo accommodarit proposito. Et sic esse ut prouerbum significat, res ipsa docet. Ceterum ratio cur furto ablata ferè sint suauiora, est, quia sicut talia maiori concupiscentia fuerunt desiderata: ita maiori voluptate percipiuntur. Ferè enim propria vilescunt & magis aliena desiderantur, & iam obtenta auidius sumuntur tanquam rara, & quæ non semper in promptu sunt. Hoc ergo vulgari prouerbio significare vult congressum cum non sua maiorem adferre animo voluptatem, magis instar cibi & potus reficere quam cum propria vxore, ut quæ habetur in promptu. Et benè congressus cum non sua aquis comparatur furtiuus & panis ab-

Iere. 2

Sap. c. 1.

Esa. 24.

n abscondito, quia contra Dei lem & coniugale fœdus usurpatur, & cum sit indebitus sibi tanquam suus vindicatur à fornicatore & à mœcho, atque ob id caliginem quærit & latibula, quemadmodum qua ex furto comedunt. Cæterum sicut supra Sapiens ex sapientiæ conuiuio significauit vitæ expectandam, & longitudinem vitæ, ita quo à conuiuio huius mulieris deterreat inuitatos, mortem significat ex illo secururam, vt intelligatur cibus potusque eius esse lethalis. Et ignorat inquit paruulus quisque & insipiens (nam ad mulierem non posse referri Hebræa docent cum sit verbum masculinum. (Quod ibi sint gigantes & cat. quasi dicat: Hinc est quod decipiantur, & à muliere hac eis imponatur: Pro gigantes dictio Hebraica significat etiam mortuos. Vnde capite secundo eandem vertit noster interpres inferos. Ad inferos, inquit, semitæ eius. Hic secutus 70. qui habent *γίγαντες* vertit gigantes, quemadmodum postea. cap. 21. vers. 16. In cœtu gigantium cômorabitur. Vbi sicut per gigantes rectè intelliguntur dæmones, ita & hic, vt sit sensus, ignorauit quod in ea domo domini obtineant dæmones qui instar gigantum sunt potentissimi, seque Deo tanquam gigantes terrigeni opposuerunt, cum quibus inter mortuos deputandi sunt quotquot eis adhærēt, & cõiuuæ eius, hoc est, quotquot ad huius mulieris conuiuium vocati accedunt, tandem erunt in profundis inferni, imo & quando iam cum muliere illa conuiuantur, iam sunt in profundis inferni, quia æternæ dånationi & grauissime obnoxij. Vnde sequitur, Qui enim applicabitur illi descendet ad inferos: nam qui abcesserit ab ea, saluabitur. Quãquã hic versus nõ sit in Hebræo, sed nec in Græcis, in quibus tamen alij aliquot versus adduntur. Multa quoque Latina scripta hunc versum non habent, Et hæc quidem pro sensu literali. Cæterum cum tam studiose mulier hæc sit à sapiente hic opposita sapientiæ, nemini dubium, quin per eam aliud quiddam etiam significatum sit quam mulier ad libidinem aut Venereum prouocans, adeo vt plerique etiam Hebræi literalem sensum esse velint de stultitia aut carnis concupiscentia. Et Caietanus ipse qui literalem tantum sequitur sensum, de carnis delectatione hæc intelligit. Alij verò de hæresi aut superstitione aliqua doctrina, qualis est de futuris per Astrologiam diuinatio. De qua intelligit Liranus. At vt non dubitamus sub muliere hac libidinosa amplius quid significari quam litera insinuat, ita ad literam non dubitamus sapientem de ea hic loqui, sicut frequenter superius. Sub ea verò mysticè hic significari, rectè dixerimus insipientiam, aut prauam doctrinam, quæ scilicet contraria suggerit sapientiæ. Si enim vno nomine habetur quod directè est sapientiæ contrarium, & quod omnia comprehendit, quæ alij per partes profequuntur, carnis scilicet & mundi concupiscentiam, idololatriam, superstitionem, hæresim, & si quid his est simile, quæ singula suggerunt sapientiæ contraria. Præterea ergo doctrina atque suggestio siue à carne ac mundo procedat, ad voluptates illicitas inuitans, siue ab idololatriis, hisque proximis superstitionis hominibus, siue ab hæreticis prodeat, ad malam fidem erroresque inducens, rectè comparatur mulieri

stulte, clamorosa & plene illecebris, quia caret vera prudentia, & si non careat frequenter multis verbis & suasionibus. Turbulenta est & inquietata, varios in mundo excitans tumultus, multis rationibus ad se pellicere studens stultos & imperitos. Atque ob id sedet in foribus domus sue super cellam in excelso vrbis loco. Nam quod ad carnem attinet, orium ipsa quærit & docet, adeoque palam agit in hominibus, vt nemo sit qui non eius prauas suggestiones sentiat. Et quod ad reliqua pertinet, magistri & bene docentis auctoritatem sibi vendicant in populo, Ideoque iis rectè tribuuntur, sedere super sellam in excelso vrbis loco, quodque in suam domum, hoc est, sectam & congregationem attrahere alios studet. Inuitat hæc mulier ad aquas furtiuas, & panem absconditum, prætexens quod hæc sint dulciora, quia quicquid id est ad quod caro sollicitat, furto iustitiæ surripitur, quicquid falsitatis idololatria, superstitio vel heresis suggerit, furto diuinæ surripitur veritati. Ideoque hæc omnia ferè secretum petunt & tenebras. Omnis enim qui malè agit vel docet, odit lucem & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius. Et quia hæc ferè secretum petunt, & quia prohibita sunt, ideo in secreto audius & cum maiori voluptate sumuntur. Quod vt in carnalibus vitiis manifestum est, ita pulchrè demonstrat verum esse in doctrina superstitiosa & hæretica, D. Augusti. tractat. 97. in Ioannem hunc locum tractans, sed secundum 70. versionem. Cauete, inquit timendo & orando ne irruatis in illud ænigma Saluatoris, vbi mulier insipiens & audax inops panis effecta conuocat prætereuntes. Hæc mulier vanitas est impiorum, cum sint insipientissimi aliquid se scire opinantium, sicut de illa muliere dictum est, inops panis efficitur. Quæ cum sit inops panis promittit panes, id est, cum sit ignara veritatis promittit scientiã veritatis. Occultos tamen panes promittit, quos tamen dicit libenter attingi, & aquæ furtiue dulcedinem, vt ea scilicet lubentius & dulcius audiantur & agantur quæ palam in Ecclesia dici credi que prohibentur. Ipsa quippe occultatione condiunt quodammodo nefarij doctores sua venena curiosis, vt ideo se existiment discere aliquid magnum, quia mirentur habere secretum, & suauius hauriant insipientiam quam putant scientiam, cuius prohibitam quodammodo furantur audientiam. Hinc & nefarios suos ritus suis hominibus sua curiositate deceptis & deceptis magiarum artium doctrina cõmendat. Hæc ille, quæ & prolixè profequitur, non tantum in doctrina superstitiosa, sed & hæretica. Cuius explanatio quo melius intelligatur, notandum Septuaginta, (quorum versionem tunc recepit Augustinus sequitur) sic habere, mulier insipiens & iactabunda, inops obsonij (Augusti. legit panis) efficitur, quæ non nouit pudorem, sedet in foribus domus sue, super sedem manifestè in plateis aduocãs transcurrentes viam, rectè gradientes in viis suis. Qui est vestrum insipientissimus declinet ad me, & insipientibus præcipio dicens, panes absconditos libenter attingite, & aquam furtiuam dulcem bibite.

De hæreticorum doctrina similiter D. Gregorius hunc locum exponit li. 33. mora. c. 26. Rursum inquit, per panem hæreticorum doctrina designatur sicut per Salomonem mulier hæretica

tica ecclesiæ typum gestas & stultos, conuocãs dicit, panes occultos libenter edite, vel sicut in nostra trãfatione scriptum est, aquæ furtiue &c. Sũt enim nõnullæ hæreses quæ aperte mentum prædicare quod sentiunt, & apud infirmos mentes verba sua tanto magis cõdiunt quanto quasi amplius reuerenter abscondunt. Vnde non immeritò dicitur panes occultos libenter edite, miseris enim cordibus occulta hæreticorum verba eo magis sapiunt, quò cum reliquis communiter non habentur. Cætera quæ ad mystici sensus tractationem pertinet ex sensu literali facillè colligere licet. Proinde hic finis esto primæ partis huius libri, quæ pro cœmij vice, præmissa videtur sequentibus, quæ à nouo incipiunt titulo. Cum autem caput hoc breue sit in Hebræis & apud nos, prolixius est in Græcis, qui quasdam sententias habent ante illud, mulier stulta & clamorosa, nam post illam sententiam, si sapiens fueris, &c. sic habent ad verbum. Filius eruditus sapiens erit, stulto autè vtetur famulo. Qui innititur super mendacia, hic pascit ventos, idem autem sectatur aues volantes. Dereliquit enim vias suæ vineæ, & à semitis sui prædij aberrauit. Transit autè per desertum aridum & terram constitutam in siti & congregat manibus sterilitatem. Primam harum sententiarum citat D. Augustinus frequenter, vt lib. 5. contra Iulia. cap. 10. In fine autem capituli hæc adduntur, verum resili, nec moris in loco ipsius, & non conuertas oculum tuum ad illam. Sic enim trãsibis velut alienam aquam, & transgredieris fluuium alienum. Ab aqua aliena abstine, & de fonte alieno ne bibas, vt multo viuas tempore & apponatur tibi anni vitæ, quam postremam sententiam citat B. Augusti. tract. 6. in epistolam Ioannis.

Ioan. 7.
Augusti.
Augusti.

PARABOLAE SALOMONIS.

CAPVT DECIMUM.

REPETITVR hic titulus in principio libri positus: nempe, parabola Salomonis: quia nouum hic incipit scribendi genus, cumque ea quæ præmissa sunt veluti communiõnes & præfatio quædam, hic iam breues sententiæ & *γὼναι* sine certa cõnexionem contextuntur, à quibus hic liber suum nomen habet. Itaque repetitus hic titulus indicat propriè ea quæ sequuntur dici parabolas. Additur in multis libris filij David regis Ierusalem: verum hæc non habent nec Hebræa nec Græca. Cæterum hæc sententiæ ferè sunt bimembres, ex contrariis contextæ, ita vt singule partes apud Hebræos propemodum iam bi speciem præ se ferant, & elegantia multa sit cum in appositione tum in breuitate, quod cum non ita exprimi possit, vertendis Hebræis in Græcam vel latinam linguam fit vt gratia magna harum sententiarum, quam habent in originali sua lingua apud nos aut pereat, aut imminuatur. Quod annotandum vel ob id erat, ne Ian. in Prouerb.

quis miretur quasdam apud nos sententias tãquam parui ponderis. Est autem multa in his oppositio inter sapientem & stultum, impium & iustum, pigrum & fortem, diuitem & pauperem, odium & charitatem, & id genus similia. Sic ergo incipit.

Filius sapiens. arificat patrem, filius vero stultus mœstus est matris sue.

ET benè quidè ab hac incipit sententia post præmissa in superiori parte, eo quod in illa profecutus sit laudes sapientiæ, inuitans ad eius amorem. Item vt sicut in superiori parte cœpit ab obedientia parentibus præstanda à filiis, ita & hic doceret primum iuuentutem debere parentum monitis obsequi. Cæterum, vt ex superioribus satis patet sapiens hoc in libro dicitur is qui verè sapiens est, nempe qui in timore Dei ambulat, iuxta præscripta, & parentum monita viuens, nequaquam sequens carnis desideria sed spiritui diuino obtemperans, cælestia terrenis præferens, non quæ videntur præ oculis habens, sed quæ videntur à longè prospectans. Is enim solus verè sapit, sibi que rectè consulit. Talis ergo lætitia afficit patrem si modo verè pater sit, ita vt filij amet quærâtque salutem: vt contra filius stultus, Deum non metuens, quæ carnis sunt quærens, cælestia negligens merore afficit matrem salutis filij cupidam. Hac enim phrasi Hebraica significat illud, mœstitia est matris suæ. Est autem generalis hæc sententia vt & sequentes, proinde nõ est necesse eã aut alias in omnibus esse veras, sed facit esse vt in plurimum sic esse vt per eas enuncietur, nec pro absoluta veritate oportet eas certis personis aut rebus attribuere, quemadmodum quidam hanc sententiam peculiariter de patre cælesti intelligunt, & matre spirituali Ecclesia. Continetur enim & hic intellectus in hac sententia, sed vt in genere species, aut sub litera sensus mysticus. Quod autem lætitia patri, meror matris tribuitur, nõ requirit singularem causam, Sicut enim in patre consequenter & mater intelligitur, ita & in matre pater. Nihil enim aliud significare voluit quàm filium sapientem exhilarare parentes, stultum verò eosdem contristare, at varietas nominum facit ad carminis elegantiam. Sic & in Ecclesiastico dicitur. Benedictio patris firmat domos filiorum, maledictio autem matris eradicat fundamenta. Quamquam in his obseruari liceat bonum patri tribuit tanquam digniori, malum matri tanquam inferiori. Dicit etiam potest hoc ordine verborum vsus sapientem quod ad naturam rerum respiceret, iuxta quam probitas filij potius patri cedit ad honorem, vt qui rectè filium educauit, quem proinde necesse est maiori affici lætitia, improbitas verò matris indulgentiæ solet imputari, quæ & torpescere domi cogitur assidue videre, & grauius dolere solet pro ingenio muliebri. Monet autem hæc sententia, sapientiam vel parentum causa amplectendam, reiecta stultitia. Cæterum filij sapientia lætitiã adfert parentibus, tum quod ament eius salutem & honorem, tum quod in ipso cedat honorem, tum etiam quod inde familiaris suæ putant fore benè prospectum, lætificat autem sapiëntia & per se se & per bona quæ adfert secum.

Misticus sensus.

Eccle. 3.

Gregor.

2 Nil proderunt thesauri impietatis: iustitia verò liberabit a morte.

IAM diximus sententias has sine certa conne-
xione inter se hærere, proinde superfluum fue-
rit causam ordinis & coherentiam inquirere, non
minus quam eam reddere in versibus Catonis
aut Mimis publicanis. Thesaurus impietatis
vocat diuitias impiè congestas aut conseruatas,
vt quæ malis artibus, insidiis, fraude ac nimia
cura ac desiderio parantur, aut partem iniquè
detinentur nec erogantur, vt opus est. Has
nihil prodesse dicit, quanquam aliter mun-
dus iudicet, & ad hoc eas quærat vt inde mul-
tum fructum percipiat delicias scilicet, bonorum
ac denique à multis malis liberationem. Nam
per has effugit nonnunquam impius iustam
iudicis condemnationem, medicorum opera à
morbis curatur, & omnino impletur in eo
illud Psalmi: in labore hominum non sunt & cū
hominibus non flagellabuntur. Sed apud Deum
nihil proderunt huiusmodi diuitiarum, qui cum
hic voler hominem vlcisci & punire, nihil illius
morabitur diuitias, & cum post hanc vitam ra-
tionem gestorum exigit, non mouebitur diuitiis
impij, vt à recto desciscat, quia vt habet Prophe-
ta: Non dabit impius Deo placationem suam, &
pretium redemptionis animæ suæ. Ad eoque
non proderunt apud Deum thesauri impietatis
vt multum sint obfuturi homini, qui pro eis
aut hic aut saltem postea sit pœnas daturus.
Quid enim prodest homini si vniuersum mun-
dum lucretur, animæ suæ decrimentum patia-
tur: At contra, iustitia liberabit à morte, quia
etsi nonnunquam apud homines ob iusti-
tiam iusti occiduntur, apud Deum tamen iusti-
tia hominis frequenter efficit, vt communem
aliquam euadat vltionem diuinam aut humanam
persecutionem, vt patuit in Daniele & tribus
pueris, semper autem efficit vt à perpetua morte
(quæ sola vera mors est) liberetur homo, pro
qua euadenda nihil proderunt thesauri impij
In hac autem parte satis insinuatur thesaurus iu-
ste partos & distributos prodesse, iuxta illud:
Dispersit dedit pauperibus, iustitia eius manet
in seculum seculi. Cæterum vt prior senten-
tia adhortatoria est ad sapientiam vt per quam
parentes exhilarantur, ita hæc ad iustitiam, vt
quacertius quis assequitur, quod impij per di-
uitias suas assequi conantur. Eodem tendit &
quod sequitur.

3 Non affliget Dominus fame animam iusti: & insidias
impiorum subuertet.

CVM nonnunquam iusti famem patientur,
imò & fame moriantur, quid est quod dicit:
Nō affliget Dominus fame animam iusti? Beda
quidem exponendo habet. Etsi quandoque ius-
tum impij fame affligunt, vel etiam necant, non
lædent animam eius, quam dominus in vita fu-
tura, suæ gloria visionis consolatur. Proinde in-
dicat signanter dictum, Dominus non affliget, &
non affliget animam, quanquam scilicet impij
corpus iusti fame affligant. At hic sensus etsi ve-
rissimus, & spiritali scripturarum intelligentiæ
conueniens, non tamen totam sententiæ vim
cōplectitur, quia verisimile est sapientem idem

Psalm. 6. enunciare voluisse quod David, cum dicit. Non
Psalm. 33. vidi iustum derelictum, nec seruen eius quæ

rens panem. Et, Non est inopia timentibus eū.
Inquirentes dominum non deficient omni
bono. Itaque eò quod dicitur: Non affliget domi-
nus, non tantum significatur dominum id per
se non facturum, sed quod nec fieri id permit-
tet. Vnde vertit aliqui, Non sinet dominus esu-
rire quenquam, Hebræa propriè habent, Non fa-
ciet dominus esurire, vt benè verterit noster
interpres. Et animam iusti, positum est simpliciter
pro ipso iusto. Nec obstat quod contrarium huic
sine accedere videamus. Pertinet enim hæc pro-
missio secundum literam potissimum ad vetus
testamentum quo terrena promittebantur. Deinde
vt supra diximus, sententiæ hæc sunt sententiæ
indifinitæ, quæ quod vt plurimum fit pronun-
ciant. Iam rarè id fieri Deus promittit, vt iustus
gravi fame labore, sed vt plurimum aliis fame
laborantibus, ei Deus prospicit, quemadmo-
dum & in nouo Testamento se facturum promittit.
Quod si famem corporalem ferre ipsos patiantur
egestatem corporalem supplet diuitiis spiritalibus,
& saturatione cœlestium donorum, ita vt
famem patiens, verè pinguescat in animo, & ege-
stas ei verè sint diuitiæ. Cæterum cum secunda
sententiæ pars parum videatur per oppositio-
nem respondere priori parti, sciendum quod
pro (insidias) est Hebræis dictio חַיָּתִים hauat,
quam D. Hieronymus fere vertit vt hic, insidias.
Septuaginta alibi fere vanitatem, vnde hic fere
vertunt alij prauitatem impiorum subuertet.
Deriuatur autem ea dictio à verbo חָוּהָּ huaa,
quod esse significat, quod secuti Septuaginta
verterunt חַיָּתִים id est, vitam, quanquam videri
possint illi legisse per fortem aspirationem חַוָּהּ
chavath, quod est à verbo חָיָה chaya, quod
viuere significat. Sic autem pulchra erit opposi-
tio inter duo huius sententiæ membra. Non
sinet dominus virum bonum famem, vitam
autem impiorum subuertet. Quidam dictio-
nem חַיָּתִים hauath putant hic idem significare
quod nomen non ab eadem radice deriuatum,
significans opes & substantiam, vt sit, Opes
impiorum sustollit, quemadmodum quidam
vertit: Nan & sic erit membrorum iucunda
oppositio. Non sinet Deus iustos egere: Di-
uitias verò impiorum tollet ab eis, & disperget
ac euanescere faciet, qui sensus concordat
cum illo Psalmiste: Diuites eguerunt & esurie-
runt, inquirentes autem dominum non
deficient omni bono. Ad hunc sensum &
nostra lectio & aliorum versiones accedent si
sic intelligamus, Iustos non deseret dominus
nec famere sinet, at insidias impiorum quibus
iustos opprimere studuerunt, & iniuste sibi
diuitias pepererunt omnemque illorum prauita-
tem tollet, quia impios illos subito tollet
è terra, omni que sua possessione exuet, & pote-
statem nocendi subtollet. Potest tamen nostra
lectio commodè sic accipi, vt secunda pars non
significet oppositionem cum priori, sed vt tota
sententia duo beneficia indicet à domino con-
ferenda scilicet, & quod iustum ipse fame non
affliget, & quod impiorum insidias quibus
iustum opprimere moliantur, irritas faciet, iux-
ta illud Iob: Dominus dissipat cogitationes
impiorum, ne possint implere manus eorum
quod cœperant. Indicare hunc sensum videtur
interpres, dum non vertit in secundo membro
aduersatiuam partem, sed coniunctiuam & c.

Egestatem

5 Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium
diuitias parat.

FREQVENTER Spiens repetit in hoc li-
bro præceptum de labore. Nam cum otii
amor & voluptatum penitus hæreat in natura,
sæpè nos admonet, vt diligentiam excitet in ro-
bis. Pigrum hic opponit forti, hoc est, sedulo &
solicito: Nam hic verè fortis dici potest, & hoc
propriè significat dictio Hebræica quæ hic & a-
lias in hoc libro ponitur חַרָּוּת Charuth, quam
Hieronymus hic semper vertit fortem & ro-
bustum alij, diligentem, sedulum & solici-
tum. Deriuatur enim à verbo חָרַת Charath, quod
mouere significat. Diligens autem & sedulus
assidue se mouet, vt contra piger quietem querit
& otium. Sciendum tamen pro remissa, Hebræis
esse רַמְיָה Remia, quæ dictio in hoc libro ali-
quoties occurrit, sicut & superior. Hanc autem
Hebræi magis exponunt per dolosam aut frau-
dulentam quia deriuatur à verbo רָמָה Rama
quod fraudare significat: vnde & מִרְמָה Mirma
dolus. Cùmque secundum hanc dictionis signi-
ficationem non videtur apta inter sententiæ par-
tes oppositio, quia nō aptè fraudulendus sedulo
opponitur explanant hanc partem Hebræi in
hunc modum, manus fraudulenta facit egestatem,
quia ob pigritiam opus erit, vt assuescat fraudi-
bus, vt dicitur & viuat, at illius fraudes ex pigri-
tate nate non prosperabuntur, sed ad egestatem
perducunt. Ipsa tamen oppositio huius dictio-
nis cum ea quæ diligentem & sedulum signifi-
cat, magis ostendit hanc dictionem etsi in qui-
busdam scripturæ locis significet fraudulentum
& dolosum, hic significare remissum & ignauum
quod magis patet ex similibus sententiis quæ in
sequentibus eandem habent dictionem, vt cap.
12. Manus fortium dominabitur, quæ autem re-
missa est, tributis seruiet, & cap. 19. Pigredo im-
mittit soporem, & anima dissoluta eluuiet, vbi
pro remissa & dissoluta, eadem, quæ hoc loco,
est dictio, nec bene in illis locis conuenit no-
men fraudulentum aut dolosum: Proinde & alij qui-
dam secuti sunt in his locis nostrum interpretè:
Et bene dictio רַמְיָה Remia: ignauum signifi-
cat & remissum, quia radis רָמָה Rama, etiam
proicere significat. Iacet autem ignauus & remis-
sus. Dicit ergo remissam, hoc est, occiosam ma-
num operari & parare egestatem, manus autem
sedulorum parare diuitias. Qua sententia vt ci-
uilitè à pigritia dehortatur, & ad sedulitatem
excitat, ita secundum spirituales intelligenti-
as monet ne negligentes simus in bonis operi-
bus, ne in futuro egestatem patiamur, sed vt po-
tius seduli in bonis actibus diuitias æternas cō-
paremus. Sic enim pleræque huius libri senten-
tiæ sunt generaliter accipiendæ, vt & ad vitam
hanc temporalem rectè cōponendam sint accō-
modæ & sub exēplo eius vitæ seruiant spiritali.

5 Qui conuergat in melle, filius sapiens est, qui autem stertit æstate
filius confusiois est.

HANC sententiam Hebræa non habent, nec
eam exponit Beda, habent tamen Græca,
quamquam non hoc loco, sed capite superiori,
vt dictum est. Et citat priorem eius partem D.
August. lib. 3. cont. Cresco. cap. 9. vbi legit, Qui
fidit in falsis, hic pascit ventos, Exponit, hoc est,
Iam. in Proueb.

fit esca spiritibus malis. Si, inquit, maledictus
est qui spem suam ponit in homine, quanto
magis qui spem suam ponit in falsitate opinio-
nis humanæ, vt in aliud incidat quod scriptum
est: Qui fidit in falsis, hic pascit ventos, hoc est,
fit esca spiritibus malis. Vnde patet eum pasce-
re hic sic accepisse quomodo dicimus cibum
nos pasceri, quia nutrimentum præbet. At mag-
is videtur hic positum in ea significatione, quæ
dicimus pastorem pasceri oues quas sequitur
& dirigit. Est enim Græcis ποιμαίνω. Cui & cōue-
nit quod in secunda parte dicitur: Idem autem
ipse sequitur aues volantes. Itaque qui nititur
mendaciis, dicitur pasceri ventos, tum quia ope-
ram suam perdit, nec assequitur id quod per men-
dacia assequi laborabat, tum quia talis nihil sta-
bile sequitur, sed rem constantem, quæ proinde
illum fallit instar fugacium ventorum & auium.
Non enim mendacium & falsitas sibi ipsi con-
stat, sed subinde variatur, & instar venti & auium
in vno non consistit. Vnde & Paulus hæretico-
rum doctrinam vento comparat, dum dicit, vt
iam non simus paruuli, & circumferamus om-
ni vento doctrinæ in nequitia hominum, Veri-
tas autem sibi ipsi semper constat. Vnde de ea dici-
tur: Verbum autem domini manet in æternum.
Itaque qui illi nititur, solido nititur fundamen-
to, nec inanem rem sequitur. Similia adagia
huic sententiæ sunt quæ refert Erasmus in Chilia
Reti Venaris ventos. Et Ventos colis.

6 Qui conuergat in melle, filius sapiens est, qui autem stertit æstate
filius confusiois est.

HEBRÆA ad verbum sic habent: Con-
gregans in æstate filius Sapiens: Dormi-
tans in melle, filius confusionis. Quæ dupliciter
accipi possunt, aut vt participia illa congregans
& dormitans posita sint pro verbis præsentis tē-
poris, quemadmodum frequenter fit apud
Hebræos qui carent verbis præsentis temporis,
vt sit sensus: Filius Sapiens congregat in æstate,
filius autem confusionis dormitat in melle, quæ
admodum plerique vertunt. Aut participia illa
accipi possunt, vt sint supposita verbi, est, subin-
telligendi, quod deinde regat post se nominati-
uos, filius sapiens, & filius confusionis, vt sit is
sensus quæ noster reddit interpretis. Nec multum
refert vtro modo accipiatur, cum eodem reci-
dat sensus. Docet autem hæc sententiæ obseruan-
dum esse tempus & occasionem in rebus agen-
dis, vt suum quisque pro tempore faciat offi-
cium, nec occasionem sibi sinat elabi, ita vt quæ-
ratur victus dum vires sunt integræ, studeat iu-
uentus dum ætas patitur & præceptores habet
optimos, ac quisque salutis animæ suæ ratio-
nem & curam habeat. dum hic in hoc gratiæ tem-
pore licet, iuxta illud: Querite dominum cum
inueniri potest, inuocate eum dum prope est. Et
Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tene-
bræ comprehendant. Non enim hac aliisque
sententiis spectandum quid verba tantum ad li-
teram significet, sed quemadmodum in adagijs
& prouerbijs, ad quid sententiæ illæ sint accom-
modandæ & quomodo ad varia applicari per
similitudinem commodè possint. Porro vt
filius sapiens Hebræica phrasi positum est, pro,
homo sapiens, ita filius confusionis est homo
dignus confusione & qui in confusionem in-
cidet propter inopiam aut hic aut in futura vita
Benedic

7 *Ben dictio f. per caput iustis autem impiorum operis iniquitas.*

QUIDAM libri habent: benedictio domini, quomodo & Græca habent, quomodo & Bedam legisse suos commentarius indicat. At Hebræa non habent: domini nec Latini codices emendatioris. Hebræa primam partem sic habent ad verbū: Benedictiones capiti iusti quod dupliciter accipi potest, aut ut significetur benedictiones competere capiti iusti, hoc est iusto, quia iusto proprium & genuinum est ore suo omnibus benedicere & bene precari, sicuti cum dicitur in psalmis, domini est salus, vel ut habet Hebræa: domino est salus, significatur domino competere vt salutem præstet, hunc sensum secutus est Caietanus: Aut ut significetur capiti iusti omnes benedicere, Deumque ipsum suis beneficiis illud ornare, quem sensum noster secutus est interpret, dum vertit: Benedictio super caput iusti. Capiti autem tribui benedictio tanquam potiori hominis parti, & tanquam à quo vicissim in iusto procedit benedictio: Aut potius ad significandum quod de cælo veniat ac palam super hominem. Secunda autem sententiæ pars dupliciter ex Hebræis verti potest. Aut sic, Os impiorum operit vel operiet iniquitatem, quomodo hic nonnulli vertunt, & mox postea eandem partem noster vertit interpret: Aut eo modo quo hic nos legimus: Os impiorum operit iniquitas. Ambiguum enim est in Hebræo utrum nomen sit accusatiui utrum nominatiui casus, eo quod Hebræi casibus careant. Prior huius membri acceptio, quadrat rectè prioris membri primæ acceptioni, vt sicut iusti est benedicere, ita os impiorum dicatur operire, hoc est includere in se & tegere iniquitatē, quam semper meditantur in aliorum effundere perniciem impij, vt hoc hic dicat Sapiens quod psalmista, dicens: cuius maledictione os plenum est, & amaritudine & dolo, sub lingua eius labor & dolor. Posterior huius secundi membri acceptio, quadrat rectè posteriori prioris membri intelligentiæ, vt sicut capiti iusti competit benedicti, ita contra dicatur iniquitas operire os impiorum, quia iniquitas quæ impij ore suo contra pios protulerunt, aut quam opere commiserunt, graui eos ultione inuoluet, eorumque ora dehonestabit & teget, sic vt in suam defensionem illud aperire non possint, nec in aliorum perniciem. Itaque in hoc est oppositio quod sicut caput iusti benedictionibus ornatur, ita os impiorum propriæ iniquitatis ultione confunditur & dehonestatur, iuxta illud Psalms. Omnis iniquitas opilabit os suum. Patet ergo nostrum interpretem rectè vertisse cum in nostra versione secunda pars priori conueniat, Alius autem quidam vertat: Benedictiones sunt super caput iusti, & os impiorum operit iniuriam. In qua versione secundæ partis acceptio non conuenit priori parti.

8 *Memoria iusti cum laudibus, et nomen impiorum putrefecit.*

PRO cum laudibus Hebræis est: In benedictione, vel ad benedictionem. Hoc est, Memoria iusti fiet cum benedictione, commendatione & laude eius: at nomen impiorum paulatim deficiet veluti res putrescens, aut veluti res putrida fœtebit, sordescet, ingrataque erit eorum memoria. Veritas huius sententiæ agnoscitur apud bonos, qui iustos & viuētes, & de

functos laudibus efferunt, benè dicentes eis & benè precantes: Nomen autem impiorum ob actus eorum detestantur, ita vt dicant, Nec memor ero nominum eorum per labia mea. Vnde Psalmista de iusto dicit: Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus, timentes autem dominum glorificat. Concordat hæc sententia cum superiori, ostenditque superiorem rectè ab interprete versam.

9 *Sapiens corae præcepta s. sapiet, stultus ceditur abis.*

ABLATIVUM (corde) coniungendum nõ cum verbo suscipiet, sed cum dictione, sapiens, patet ex Hebræis, quia sapiens ponitur in regimine. Sensus ergo est, is qui verè sapit, ad mittit præcepta, lubenter patitur se doceri & moneri: at stultus ceditur labiis docentis, quia molestum est ei audire docentem. Secundum hunc enim intellectum pulchra est inter membra sententiæ oppositio. Quamquam intelligi etiam possit de labiis stulti hoc modo: Stultus ceditur labiis suis, hoc est, propter labia sua punietur, quibus scilicet obmurmurat docenti & contradicenti, omnibusque obloquitur, multa temerè profundens. Sciendum tamen Hebræa habere, stultus labiis ceditur, vel vt alij vertunt impinget, ita vt nomen correspondens dictioni, labiis, ponatur in medio, sicut mox eandem partem vertit noster interpret. Itaque dubium est an dicitio, labiis, coniungenda sit cum nomine, stultus, an cum verbo sequenti. Verbo coniungit noster interpret. At alij ferè coniungunt nominatiuo, stultus, vt sicut nominatiuo sapiens iungebatur ablatiuus, corde, ita nunc ablatiuus, labiis, iungatur nominatiuo stultus, & sit oppositio inter sapientem corde & stultum labiis. Est autem stultus labiis qui temerè loquitur, qui præcepta est in lingua, & vult docere antequam didicerit. Secundum hanc lectionem sensus erit. Sapiens corde non temerè verba faciet, non subito ad docendū profiliet, quoniam potius alios gaudebit audire, & ab eis præcepta vitæ suscipere: At qui stultus est labiis suis, temerè prorumpens ad quæuis dicendum, ad docendum alios subito se tradens, pœnas dabit suæ temeritatis sibi; sua lingua offendiculum pariet & ruinam. In hunc sensum potest & nostra accipi lectio, vt ad id spectet hæc sententia quod dicit Iacobus: Sit autem omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum.

10 *Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter: qui autem deprauat vias suas, manifestus erit.*

PRO, simpliciter, Hebræis est ברוח בטהור hoc est, in integritate & perfectè. Ambulat ergo simpliciter qui innocenter viuunt & dolo caret nequaquam fucatus ad decipiendum. Is autem ambulat, hoc est, viuunt & cõuerfatur confidenter: hoc est securè, tutè & cum bona spe, quia innocentia tutum hominem facit à malis, quæ iustitia tum diuina tum humana infert peccatoribus. Tutum item facit à timore verecundia & reprehensionis, quia non metuit deprehendi in falsitate & recta fictione & versutia. Confidentem etiam facit de diuina protectione contra improborum iniurias, ita vt dicat, Dominus protector vitæ meæ à quo trepidabo? Maxime cum sciat etiam si incidant quædam mala, nihil

nihil hæc illius salutem impedire posse, sed potius promouere, iuxta illud Petri: Et quis est qui vobis noceat si boni æmulatores fueritis? Sed & si quid patimini propter iustitiam, beati. Et si cor nostrum non reprehenderit nos fiduciam habemus ad Deum: Contra semper præsumit sæua perturbata conscientia: Et de impio dicitur apud Iob, Sonitus terroris semper in auribus eius, & cum pax sit, ille insidias suspicatur: Non credit quod reuerri possit de tenebris, circumspiciens vndique gladium. Ambulanti simpliciter opponitur, Qui deprauat vias suas, hoc est, qui prauas sectatur vias & actiones, quique in suis actibus subdole se gerit, fictione vtens ad fallendum. De hoc dicitur quod manifestus erit, vel vt habent Hebræa & Græca, cognoscetur & deprehendetur, quo significatur quod talis non ambulat confidenter, qui etiam si ad tempus prauitas animi ipsius propter fictionem lateat, tandem tamen deprehendetur & agnosceatur quis sit, & quamquam ad tempus Deus dissimulare videatur, & ob id sine omni timore perpetret mala, tandem tamen aliquando inquisitionem operum eius faciet, eaque toti orbi denudabit. Sūt qui (quoniam illud manifestum erit, aut cognoscetur, non videatur includere aliquid oppositum illi quod in priori dicitur membro: ambulat confidenter) vertendum putat verbum Hebraicum perconteretur vel frangeretur: Nam & hoc putatur aliquando verbum hic positum significare. Verum ex prius posito commentario, patet optimè hic habere locum quod noster vertit interpret, quæ propria est verbi significatio.

11 *Quamuis oculi, autem cordis, et per os abis verbum.*

DOCEt hæc sententia sicut & posterior pars superioris impietate etiam ad tempus & lateat, & tollere, nõ fore impunitam, ne quidem eam, quæ ore committitur. Annuere oculo aliquoties in scripturis occurrit, & semper in malam partem, vt pote conditio malorum, vt Psalms. 34. Proverb. 6. Item hoc loco, & Eccles. 27. Et sunt qui in quibusdam his locis annuere oculo positum putant, vt sit signum gaudij, quo inimici sese mutuo in malis alterius concitant ad gaudendum & ridendum. Verum ex Ecclesiastici loco magis patet scripturam, hanc phrasim vsurpare pro fraudulenter cum aliquo agere & pacem simulare. Nam hoc fit nutibus oculorum. Dicitur enim ibi: Annuens oculo fabricat iniqua. In conspectu oculorum tuorum conculcabit os suum, & super sermones tuos admirabitur. Nouissime autè peruerter os suum, & in verbis tuis dabit scandalum, &c. Vbi ex descriptione conditionum annuentis oculo, satis patet annuere oculo nihil aliud esse quàm hypocritam agere, amicitiamque simulare. Vnde & in Psalmo prædicto postquam dictum esset, & annuunt oculis veluti significandi causa subiicitur. Quoniam mihi quidem pacificè loquebantur, & in iracundia terræ loquentes, dolos cogitabant: Et Proverb. 6. de annuente oculis dicitur, graditur ore peruerso, & prauo corde machinatur malum. Et hoc loco præcedit deprauante vias suas, qui opponitur ambulanti simpliciter, cui item opponitur fictus quisque amicus & simulator. Benè ergo subiicitur. Qui annuit oculo, hoc est, qui oculorum nutibus ami-

citiam falso simulat, dabit dolorem. Quod plerique intelligunt vt concordet cum illo, quod mox ex Ecclesiastico citatum est, Annuens oculo fabricat iniqua, hoc est vt dicitur Proverb. Machinator malum, aliis scilicet inferre, vt & hic sit sensus: Dabit aliis dolorem, negotium aliis adferet & molestiam. At vt hoc primum istius sententiæ membrum correspondeat secundo, magis videtur intelligendū de dolore quem sibi adfert tandem simulator, qui tandem suæ simulationis detecte dabit pœnas, aut frustratum lugebit conatum suum. Sequitur enim: Et stultus labiis verberabitur. Vbi sicut prius stultus labiis opponebatur sapienti corde, ita nunc componitur & comparatur cum annuente oculis. Atque hic iam primus versus est in quo aperte non virtus vitio opponitur, sed vitium vitio componitur, quod in hoc libro & aliis sæpè fit. Significatur ergo nec fictum in oculorum nutibus, nec stultum in loquendo quæuis temerè dignas pœnas euasurum. Potest tamen annuere oculo, iuxta ea quæ dicta sunt in c. 6. etiam accipi, pro eo quod est signo oculorum alios excitare in alicuius perniciem & irisionem. Nam & talis dabit iustas pœnas, iuxta quod ibi dicitur: Huic ex templo veniet perditio eius.

12 *Penam vite os iusti: os autem impiorum operit iniquitatem.*

VENA vitæ dictum est pro fons vitæ, quomodo vertit interpret rectius in Psalms. 35. Quoniam apud te est fons vitæ, vt ne quis putet allusum ad venas corporis, sed ad venas terræ. Dicitur autè rectè os iusti vena & fons vitæ, quia ex ipso procedunt verba vitæ, vt pote per quæ homini bene cõsultur & docetur hic benè viuere, vt & hic coram Deo viuat per gratiã, ac tandem vitam consequatur æternam. At contra os impiorum in se operit & concludit iniquitatem ita vt sit velut fons iniquitatis quam suo tempore in aliorum profundit perniciem & mortem. De linguæ orisque tum virtute tum vitiis crebra Salomoni mentio: quod à lingua sapientis multum boni, ab insipientis multum mali proueniat.

13 *Odiu suscitatur rixas, & minoris delicta operit charitas.*

INDICAT hæc sententia vnde tot rixas & contentiones sint inter homines. Vt autem verissima est inter odium & charitatem oppositio, ita pulcherrimè Sapiens distinxit illorum duorum variam & diuersissimam operationem odium hac ratione nobis vituperans, & charitatem commendans. Odium inquit, vt ex tixis & contentionibus plerumque nascitur, ita inter eos intrer quos est, nouas subinde excitat rixas & cõtentiones, vel ex minima etiam frequenter re, & ex parua admodum vel nulla causa, dum quoduis quantumuis exiguum peccatum magni facit & grauitur exaggerat, ac vndique occasionem captat contendendi & rixandi, quiduis in malam rapiendo partem. At contra charitas & dilectio non parua tantum, sed vniuersa delicta operit, quia efficit, vt quis delicta alterius etiam magna non multum attendat ad exaggerandum ea aut vindicandum, sed vt potius ea extenuet, obliuiscatur & à memoria deleat ac condonet, proinde contra quam facit odium, sopit rixas, quæ ex commissis delictis

Psal. 31. oriri possent. Est ergo operire delicta, condonare, sicut in Psalmo dicitur: Beati quorum remissa sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. *D. Petrus* ex hoc loco charitatis desumpsit commendationem, sic scribens. Ante omnia mutuum in vobismetipsis charitatem continuam habentes, quia charitas operit multitudinem peccatorum. Quod non ex Septuaginta versione quæ hic longè aliter habet, sed ex Hebraicæ veritate desumptum est. Porro odio non tantum suscitatur in habente odium rixas, secundum modum superius indicatum, sed & in his contra quos est odium, dum amarulentia odientis & iniuria ad lites prouocantur. Ita charitas nõ tantum delet peccata in animo diligentis, sed & in animo peccantis, qui charitatis alienæ exhibitione vincitur ad redamandum, iuxta illud: Si esurierit inimicus tuus, &c. At priorem intellectum magis voluit sapiens indicare. Potest & de propriis delictis eius qui diligit intelligi quod dicitur: charitas operire omnia delicta, vt sit sensus: Odiũ fratris facit vt Deus contendant cum odiente, at charitas coram Deo operit omnia delicta diligentis, iuxta illud Iacobi: Qui conuerti fecerit peccatorem, operiet multitudinem peccatorum.

Prou. 25.

Iac. 5.

14 In labiis sapientis inuenitur sapientia, & virga in dorso eius, in indiget corae.

DISSIMILITVDINEM inter sapientem & indigentem corde, vel vt habent Hebræa deficientem corde, hoc est, insipientem, indicat hanc, quod per sapientiam fit vt in labiis sapientis inueniatur sapientia quæ sapienter cum loqui multa facit, quod ad ipsius sapientis facit decorum & gloriam, At per insipientiam fit vt in dorso stulti inueniatur virga, hoc est, vt propter multa quæ insipienter & agit & dicit, grauius ipsum castigari & puniri contingat cum multo ipsius dedecore. Significat ergo sapientiam suam possessorem apud homines decorare, insipientiam dedecorare: & quod sicut in labiis sapientis inuenitur decus eius, ita in dorso stulti dedecus eius. Græcus alium ex Hebræis colligit sensum fortè quia partes huius sententiæ non videbantur inter se aliquam habere oppositionem aptam. Habet enim sic, ὅς ἐκ χειλέων προφέρεται σοφία ῥῶδρα τῆς τῆς ἀνδρα ἀκαρδῶν, qui ex labiis profert sapientiam, virga percussit virtū vecordem. Atq; sensus Hebraicæ lectionis & nostræ versionis esset. In labiis quidem sapientis verè inuenitur sapientia. At hæc ipsa sapientia est veluti virga in dorso insipientis, sicut supra dictum est: Stultus cæditur labiis, quia, quantumuis salubrem ac sapientem admonitionem, stultus non secus execratur quàm virgam, nec minus ea affligitur & cruciatur quam virga. Rodolphus sic intelligit, Si quis quærat sapientiam inueniet eam in labiis sapientis, verum quoniam insipiens eam ibi non quærit, ideo tandem inuenietur in dorso eius virga, & dabit vexatio intellectum ei qui verbo instrui noluit.

15 Sapientes abscondunt scientiam, os autem stulti confusionem prouocant.

RECTE postquam est in labiis sapientis inueniri sapientiam, subiungitur sapientes abscondere scientiam, ne putetur sapientis esse

quouis tempore sapientiam labiis ostendere, sed intelligatur & in silentio sitam esse prudentiam. Caterum variis modis declarari potest, quomodo sapientes abscondunt scientiam, nimirum quia suam scientiam non curant foris ostentare more stultorum, sed potius per modestiam eam regunt. Deinde quia non quouis tempore & loco sapientiam suam depromunt, sed cum opportunum est & locus postulat, & cum adsunt qui percipiendæ sapientia sunt idonei, ne spargant margaritas ante porcos, spiritualibus spiritualia comparantes, & sapientiam cum Paulo loquentes inter perfectos. At quod hic sapiens potissimum significare voluit istud est: Sapientes abscondere frequenter id quod sciunt, & omnino quædam siue ad se siue ad alios pertinentia subtrahere, quia non expedit illa vulgare, vt pote ex quorum publicatione detrimentum aliquod sequi possit. Is enim sensus conuenit sequenti parti: Os autem stulti confusioni, vel (vt habent Hebræa & Græca) cõtritioni proximum est. Quo significatur stultum & imprudentem hominem ore suo temerè indicare & effutire quod scit, & ob id confusionem, cõtritionem & malũ accersere sibi & aliis: Vnde dicitur, homo sapiens tacebit vsque ad tempus, lasciuus autem & imprudens non seruabit tempus. Itaque non loquitur hæc sententia de scientia artis aut sapientia, sed de simplici scientia hoc est cognitione aliquarum rerum. Et significatur rectè hæc partium oppositio, Sapientes abscondentes quod norunt, cauent confusionem & mala multa: stulti temerè nimis offundendo quod sciunt confusionem cito & malum adducunt. In membris enim harum sententiarum sæpè ex vtraque parte supplendum est, quod ex altera intelligendum relinquatur, vt cum hic in priori membro tantum dicatur de sapientibus quod abscondant sapientiam, ex posteriori datur intelligendum quod abscondendo, cõtritionem præcauent, & cum in posteriori tantum dicatur quod os stulti vicinum sit confusioni, ex priori datur intelligi id prouenire ex temeraria eorũ quæ sciuntur euulgatione. Conuenit prouerbiu cum illo Catonis: Nil tacuisse nocet, nocuit tamen esse locutum.

16 Substantia diuitis vrbis fortè inditis eius, pauor pauperum egestas eorum.

INDICAT hæc sententia quantum differat diues à paupere, quid diuitiæ diuitibus addat, quid inopia pauperibus, valè que ad hoc vt ne quis diuitias contemnat, sed iusta ratione eas sibi parat, & otium fugiat paupertatis causam. Sicut enim protegit sapientia, sic protegit & pecunia. Substantia, inquit diuitis, hoc est, opes & diuitiæ eius, sunt veluti vrbis multitudinis suæ, quia fidit in eis ceu in vrbe munita, ita vt ea fiducia audacior sit ad quæuis, minusque alios metuat, nec multum formidet pleraque huius vitæ mala. At egestas pauperum est pauor eorum, hoc est, causa est vt metuant aliorum potentiam, & malum inopiæ, metuant etiã se se proferre & virtutes suas ostendere. Pro (pauor) verti etiam ex Hebræo potest, cõtritio vel contractio, quomodo & Septuaginta vertunt, vt significetur paupertatem debilitare & frangere pauperes, quia scilicet efficit vt non possint resistere aliorum violentiæ, & quia frangit animos pauperum,

perum. Et redit sensus ferè eodem. Porro vt hæc sententia intelligi datur ad literam differentia inter diuitias & paupertatem, ita secundum spiritualem intelligentiam monet spirituales virtutum diuitias comparare, vt per eas tanquam vrbs quædam munita tutus sit quis & securus contra iram diuinam, cauere item ab inopia spirituali & bonorum operum egestate, ne vetricam Dei iram nimis timere cogatur.

18 Opus iusti ad vitam, fructus autem impij ad peccatum.

SVBAVDIENDVM in vtroque membro verbum est, & est sensus: Iustus operatur & laborat, non vt habeat vnde luxurietur & desiderii prauis satisfaciatur, sed vt viuatur, at fructus, vel vt habent Hebræa, prouetus qui impio prouenit ex laboribus ipsius, aut etiam citra eius operam, vsurpatur ab eo ad peccatum. Hoc est ergo differentia inter iustum & impium quod iustus querit opus, impius fructus & prouetus operum, siue suorum, siue alienorum. Iustus querit ex opere suo vitam, impius vitur suis bonis ad peccatum. Itaque non est hæc sententia proprie intelligenda de opere iusti meritorio, aut de vita æterna, quamquam secundum spiritualem intelligentiam possit etiam sic intelligi. Opus omne iusti tendit ad vitam æternam consequendam: At fructus qui ab impio prouenit, hoc est opera eorum, ad peccatum tendunt ac proinde & ad mortem æternam. Vnde Græcus habet, ἐργὰ δικαίων (ὡς) πρὸς τὴν ζωὴν ἀθανάτων ἀμαρτῶν, id est opera iustorum vitam generant, fructus impiorum peccata.

18 Via vite custodienti disciplinam, qui autem increpationes velinquit errat.

HEBRÆIS non est via vite, sed quod planius est, via ad vitã. Dicit ergo custodienti disciplinam, hoc est, castigationem & eruditionem, competit via ad vitam, quia is ambulat ad vitam æternam. At contra qui increpationes abiicit, errat ac proinde est extra viam quæ ducit ad vitam æternã, gradens ad mortem. Sciendum autem priorem partem apud Hebræos habere aliquid difficultatis, quia participium non habet adiunctam literam Lamed, quæ nota esset datiu casus, ita vt ad verbum sic habeatur. Via ad vitam custodiens disciplinam, inde nata est varietas versionum. Quidam enim vertit. Semitam ad vitam custodit castigatio, sicut & Græca habent. Alij via ad vitam est custodire castigationem. At cum omnino videatur custodiens disciplinam opponi ei, qui in secunda parte dicitur, relinquere increpationes, rectius cum nostro interprete subintelligitur in participio litera Lamed, aut τὴν Orat positum est προτὴν Oreah, vt non sit via ad vitam, sed ambulat ad vitam custodiens disciplinam, quomodo videtur accepisse quidam, qui vertit, Ad vitam tendit, qui disciplinã custodit. Prouerbiu docet hominem lubenter se subiicere disciplinæ maiorum & correptioni verbi Dei.

19 Abscondunt odium labia mendacia, qui profert contumeliam, insipiens est.

AD hunc vel similem modum omnes ferè vertunt, cum nec sensus rectè constet, nec Hebræa sic habeant. Non est enim verbum pluralis numeri, sed singularis numeri, abscondens

vel operiens, vt ad hunc modum vertendum videatur. Abscondens odium labiis mendacibus & proferens diffamiam, ipse stultus, hoc est vterque horum est stultus. Itaque duo linguæ vitia inter sese contraria hic describuntur, quorum alterum est tegere odium verbis falsis, & sermonibus amicitia simulantibus ad decipiendum, alterum est ex odio proferre alicuius infamiam & contumeliam. Ambo hæc quantumuis sint diuersa & contraria, insipientis sunt, & stulti: quia imprudenter sunt & impie. Nostra litera vt ad hunc sensum accedat, sic est accipienda. Labia mendacia nonnunquam malignè abscondunt latens in corde odium, & tamè simul cum eo qui hoc agit etiam est insipiens, qui odium non abscondit, sed ex odio alterius profert infamiam. Potest tamen & sic accipi nostra litera. Frequenter accidit vt quis labiis mendacibus, quibus scilicet amicitiam simulat, abscondat odium & malè facit, at qui statim ex impotentis animi odio, profert contumeliam in alium, præ illo insipiens est, quod odium suum dissimulare nesciat, cum ille in specie sapientiam præ se ferat eo quod odium celet. Itaque conuenit hæc sententia cum illa quæ infra est cap. 12. Fatuus statim indicat iram suam, qui autem dissimulat iniuriam callidus est. Græca habent: Abscondunt odium labia iusta.

20 In multo oratio non auert peccatum, qui autem moderatur labia sua, prudensissimus est.

TRACTAT August. lib. 1. contra Crescon. c. 1. hanc sententiam arguens illum quod contra eloquentiam citaret. Ex multa eloquentia non effugies peccatum, cum dictum non sit ex multa eloquentia, sed ex multiloquio. Multiloquium autem, inquit, est superflua locutio, vitium scilicet, loquedi amore contractum. Adeo autem multiloquium vitandum, vt & in oratione Christus illud abesse voluerit. De quo & Ecclesiastici 20. dicitur: Qui multis vitur verbis lædet animam suam. Hebræa non habent prudentissimus, sed tantum prudens, & habet se tota sententia sic: In multitudine verborum non deerit peccatum, & qui cohibet vel prohibet labia sua prudens est. Bene autem dixit non futurum peccatum in multiloquio vel multitudine verborum quia præter alia peccata, quæ loquendo committuntur in multitudine verborum difficile vitatur mendacium, difficilius verba vanitatis & otiosa. Multa item indiscretè dicuntur & incircumspectè, vnde multi offenduntur aut turbantur, proinde qui cohibet labia sua à multiloquio, & labiis suis modum imponit, hic prudenter agit, quia multa vitat peccata, multorumque offensiones. Quin & prudentissimus rectè dicitur, quia vt habet Iacobus: Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir.

21 Argentum electum lingua iusti, cor autem impiorum pro nihilo.

QUOD nos habemus pro nihilo, hebraicè est quasi modicum: Et est sensus. Lingua iusti est velut argentum electum, hoc est res est præciosa, at non solum lingua, sed & cor impiorum quasi modicum est & pro nihilo, quia parum boni habet, ac proinde parui pretij est, aut nullius. Modicum enim pro nihilo reputatur. Et quidem simpliciter sic accipi potest quod dicitur lingua iusti argentum electum. At subiliori intelligentia

intelligentia etiam significatur sermonem iusti velut argentum electum ignique purgatum, purum esse atque igni diuino examinatum, & ob id splendere pulchre ac gratum esse.

22 Labia iusti erudunt plurimos, qui autem indocti sunt, in cordis egestate moriuntur.

HEBRÆA sic habent ad verbum: Labia iusti pascunt multos, & stulti in defectu cordis moriuntur. Bene quidem sensum prioris partis reddidit noster interpres, quia labia iusti non pascunt multos nisi erudiendo eos, sed petit apud nos gratia oppositionis inter pascere & mori. Sensus ergo est: Labia iusti pascunt multos, quia pabulo doctrinæ animas hominum nutriunt & viuere faciunt: At contra stulti non solum alios pascere nequeunt bonis sermonibus, sed ipsimet propter inopiā cordis & sapientiæ moriuntur morte animæ, hic & in futuro. Ita Caietanus. Potest tamen & sic intelligi, vt non significetur differentia inter effectus & conditiones iustorum & stultorum, sed tantum describatur efficacia eloquiorum iusti, quæ tamen non perueniat ad stultos, vt sit sensus: Labia iusti pascunt quidem multos, at stulti quoniā à iusto pasci reculant propter defectum sapientiæ moriuntur. Atque hunc sensum secutus videtur noster interpres, & sic rectè constat nostra versio. Est enim sensus: Labia iusti erudunt multos, at qui ab eis se doceri non patiuntur, sed indocti manent, moriuntur per cordis egestatem.

23 Benedictio domini diuites facit, nec faciuntur ei afflictio.

IN priori membro hebræis est pronomen nequaquam ociosum: Benedictio domini ipsa dicitur. Pronomé enim hoc opponitur fortunæ & nostræ diligentia. Secunda pars ad verbum sic habet, Et non apponet dominus, scilicet molestiam vel dolorem cum ea. Vnde patet apud nos non legendum eis, sed ei, vt habent codices emendatiores. Est ergo sensus: benedictio domini hoc est diuinis fauor & Dei beneficentia ipsa sola verè locupletat & sic locupletat vt suæ beneficentiæ non adiciat aut faciat molestiam aut afflictionem animi, nimirum quia citra hominis anxiam sollicitudinem & animi cruciatum, diuitias piis largitur, eisq; sine animi molestia frui donat. Quod ipsum sapiens dicit, ad differentiam diuitiarum quas impij possident non ex benedictione diuina, sed per auaritiam & iniustitiā. Eas enim non parant sine magno animi cruciatu, & corporis multiplici molestia, nec possident nisi cum multa animi afflictione, vix partis vt audentes. Quamquam autem hæc sententia etiam locum habeat in corporalibus piogum hominum diuitiis, tamen maximè vera est de diuitiis spiritualibus, quæ in sapientia & virtutibus consistunt. Hæ enim & solæ sunt veræ diuitiæ, & tantum diuina beneficentia parari possunt, nec aliquā secum adferunt molestiam, sed plurimam voluptatem. Vnde de sapientia dicitur. Omne aurum in comparatione illius arena est exigua, & tanquam lutum aestimabitur argentum in conspectu illius. Et rursus. Non habet amaritudinem conuersatio illius, nec tædiū conuictus illius, sed lætitiā & gaudium.

24 Quasi per riuum stultus operatur scelus, sapientia autem est viro prudentia.

PRIMAM partem clarius habent hebræa in hunc modum: Quasi riuus est stulto operari

scelus, hoc est, putat esse rem ridiculam & iucundam, non magni facit peccare, sed parui pendit, imò lætatur operando scelus & ridet. Secunda autem pars quamquam aliter verti possit, potest tamen ex hebræo etiā verti vt nos legimus, nisi quod pro prudentia magis cōueniat intelligentia. Et erit cōuenientior hec sensus. Cum stultitia hoc efficiat in stulto vt quasi ridendo opere tur scelus, sapientia contra est homini prudentia vel intelligentia, hoc est, adfert ei prudentiam & intelligentiam qua scilicet cognoscat quàm sit res grauis & execrabilis operari scelus. Vnde Græca habent sapientia autem parit viro prudentiam. Quamuis & sic possit intelligi vt nomen prudentia construatur, & sit sensus prudentia autem est viro sapientia, hoc est prudenter animaduertere & intelligere quam seria res sit operari scelus, & ad quod malum perducatur hominem, est viro magna sapientia. Potest ex hebræo etiā verti: Sapientia est viro intelligentiæ.

25 Quos timet impius, & met super eis: desierunt iustis dabitur.

BENE hic versus subiectus est superiori. Cum enim ibi dictum sit stultum iocando & gaudendo operari malum, hic significatur impios non esse liberos à timore, eoque non vano. Quamquam enim ante sceleris perpetratiōem aut in ipsa perpetratiōe peccatum res videatur leuicula, amœna & risu digna, tamen perpetrato scelere frequenter conscientia stimulis agitantur, sibiq; malè cōscij supplicium metuunt, quod nisi mutent animum in melius, certo aliquando aut hic aut saltem postea veniet super eos. Timent enim ob peccata sua infortunia huius vitæ, at hæc plerunque pro merito suo iuste incurrunt, timent gehennam post hanc vitam, quamquam non satis, eamque iusto Dei pati cogentur iudicio. Nec his tantam sententiæ huius veritas declarari potest quæ propter peccata sua timent impij ventura supplicia, sed & in aliis plerisque rebus. Timet enim patrato scelere, ne in palam veniat, & confundantur apud homines, ideoque & varia conminiscuntur & agunt quo malè admissa tegant, verum iusto Dei iudicio fit sæpè, vt quàm vitare conantur confusio veniat super eos, quemadmodum David adulterij ignominiam timens homicidio voluit tegeere crimen, quod tamen Deus in oculis solis exponi curauit. Rursus timent frequentes ne ea eueniant quæ sunt eorum desideriis & concupiscentiis contraria, euentusque talium variis rationibus conantur præcauere, verum frustra frequentes, Deo scilicet eorum conatus reddent irritos, & ea quæ noluerunt, inducente super eos. Ita mortem, famem, aliisque mala quæ timent, frequenter effugere nequeunt. Ita Herodes dum nece infantum regnum suum constabillire studuit, & Messia regnum euertere, regnum in sua posteritate amisit. Ita scribæ & Pharisei, qui timebant ne venirent Romani & tollerent eorum locum & gentem, quod innocentis morte putabant sese euafuros, inciderunt in Romanorum manus, gente & loco perditis. Bene autem ex opposito de iustis dicitur: Desiderium suum iustis dabitur. Impiis enim tribuit timorem malorum, iustis desiderium bonorum. Et sicut illorum timorem dicit non esse vanum, ita nec horum desiderium. Per quæ duo etiam amplius quidquam apertè dicit, significare voluit, nempe

nempe & iustos liberos fore ab his quo timent impij, & desiderium suum impios non consecuturos: Iustis autem dicit dari illorum desiderium, hoc est, quod ipsi desiderant, quia quatenus iusti sunt nihil petunt absolutè nisi quod est salutare. Illud autem & hic consequuntur, & post hanc vitam cum vnice desideratam percipient beatitudinem. Voluntatem enim timentium se faciet dominus, & deprecationem eorum exaudiet, & saluos faciet eos.

Psal. 144.

26 Quasi tempestas transiens non eris impius: iustus autem quasi fundamentum sempiternum.

RECTE sic vt nos legimus verti possunt Hebræa, vt comparatur impius tempestati transeunti, quia etiam ad tempus instat tempestatis, terribilis sit hominibus, non diu tamen subsistit, sed ritu procellæ prætereuntis, subito è vita tollitur, quæ quantumuis videatur longa hic esse, tamen ad æternitatem sequentem, in qua æternam moritur mortem, breuis est. Iustus autem fundamentum sèpiterno, hoc est, diu duranti cōparatur, quia aut iuxta promissiones veteris Testamenti diu in hac vita persistit, aut etiam si hic non diu viuere detur, non tamè viuere desinit, vt qui per mortem corporalem, veram æternamque adipiscatur vitam. Possunt tamen Hebræa & aliter & rectius verti in hunc modum. Cum pertransit tempestas non manet impius: At iustus fundamentum est seculi: vt significetur impius subito ruere cum ingruit tribulatio vel tentatio. Iustum autem firmum manere, vt pote solidatum supra firmam petram. Sic Græcus interpres, qui habent παραποροδομενος καταγιδος αφαιται αποβυς, αλινος δε ευκλινος σταεται εις τον αιωνα, id est, prætereunte procella tollitur è medio impij, iustus autem declinans, seruetur in seculum.

27 Sicut acetum dentibus, & fumus oculis, sic piger his qui miserrunt illum.

MONET hæc sententia dispicere diligenter quibus quis negotia sua gerenda & curanda committat. Sicut, inquit, acetum, est dentibus noxium, quos ob acredinem stupefacit, inidoneosque reddit ab bene masticandum, & sicut fumus est noxius oculis quos hebetat & pungit: Sic piger his qui miserunt illum est noxius & molestus, quia dum causam eorum sibi commissam malè curat per suam pigritiam, nocumentum simul & dolorem eis adfert, facitque vt causam suam benè disponere nequeant.

28 Timorem Domini apponet dies, & anni impiorum breuiabuntur.

PLERÆQUE sunt in veteri testamento scripturæ huiusmodi, quæ iustis longitudinem vite promittunt, contra impiis breuitatem. Quæ quamquam ad literam maximè veteri fœderi terrenas promissiones continenti cōgruāt, tamen & à nouo Testamento non abhorrent, quod promissionem habet vitæ quæ nunc est & futuræ. Timor ergo domini apponet dies, hoc est, longitudinem adfert vitæ, quia propter timorem domini frequenter hic Deus longam piis concedit vitam, cū contra iusto suo iudicio impios ante tempus subito tollat è mundo. Rursus timor domini apponet dies, & contra anni impiorum breuiantur, quia timor domini quic-

Psal. 14.

tam affert conscientiam, sobriè facit viuere & iuste, ac proinde ab immatura morte per intemperantiam aut humanam iustitiam inferenda præseruat: Cum contra impij per intemperantiam sese ante statutum perimant tempus, ac propter iniustitiam sæpè per iustitiā tollantur è medio. Postremum timor domini apponet dies, impietas autè breuiat annos, quia timor Domini dies æternos apponet vitæ præsentis, impietas autem efficit, vt breues sint anni hominis, quia non viuunt nisi in hac vita post eam morituri in æternum, nec post se aliquam apud homines honestam relicturus famam.

29 Expectatio iustorum lætitiā, spes autem impiorum perbit.

QUID est expectatio iustorum lætitiā? An non & impiorum spes & expectatio est lætitiā? Nemo enim sperat aut expectat nisi lætitiā & bonum. Videtur ergo prior pars sic accipienda. Expectatio iustorum sit tandem lætitiā, quæ quod expectat & hic & maxime in futuro consequuntur, eoque quod expectauerunt adepti lætantur: At spes impiorum frustrabitur, ac proinde merorem propter frustrationem adferet.

30 Fortitudo simplicis, via domini, & pauor his qui operantur malum.

SIMPLEX hic rursus dicitur, sicut supra simpliciter pro integro, recto & perfecto, magisque quadrasset datiuus (simplici) vt habet Hebræa, sicut est datiuus in secunda parte. Sensus ergo est, Via domini, hoc est lex domini est homini recto & integro fortitudo, quia per eam à se seruata forti est animo & confidenti. At eadem via domini est pauor operariis iniquitatis, quia propter eam à se neglectam, sibi malè metuunt, & redarguente eos semper conscientia ipforum ad cuiusuis occursum pallefcunt. Pro, pauor, aliqui vertunt, contritio, nam Hebraica dicitur vtrumque significat. Dicitur autem via domini contritio impiorum, quia propter illam contemptam conterentur, & quia lex ipsa impios condemnabit. Potest & sic accipi secunda pars non vt repetatur via domini, sed simpliciter tantum significetur his qui operantur malum aduenire pauorem, ex ipsa scilicet operatione mali: sicut ex operatione boni simplici accedit fortitudo. Idem pulchre habet & Cicero pro Milone: Magna inquit, vis est conscientie in vtramque partem, vt neque timeant qui nihil commiserint, & pœnam semper ante oculos verari putent, qui peccarint. Cæterum quod hic dicitur de via domini, potest etiam intelligi de modo & ratione qua Deus agit cum hominibus. Nam & hæc via eius iustis animum addit & robur, & impiis pauorem adfert & metum. In scripturis enim & lex domini via eius dicitur, quàm scilicet nos vult ambulare vt cum dicit Prophe-
Psal. 24.
ta: vias tuas domine demonstra mihi, & semitas tuas edoce me. Et ratio item modusque agendi quo Deus agit cum hominibus, vt cum dicitur in Esa. Non enim cogitationes meæ cogitationes vestre, neque viæ meæ viæ vestre, dicit dominus. Esa. 55.

31 Iustus in æternum non commouebitur, impij autem non habitabunt super terram.

SIMILIA his frequenter habet & David: Qui facit, inquit, hæc, non mouebitur in æternum. Et: Qui

Psal. 14.

Psal. 124. Et: Qui confidit in domino sicut mons Sion, nō mouebitur in aeternū. Et: Iusti autem hareditabunt terram, & inhabitabunt in seculum seculi super eam. Iustus ergo non mouebitur in aeternū, & hic diuina cum quia protegente gratia nullo casu deiciuntur, aut lapsus mox erigetur, & in futuro aeternam in cœlis obtinebit firmitatem. Impij verò terram quam diligunt, quàmque habitare desiderant, non habitabunt, quia ex illa tolluntur contra ipsorum desiderium, & in ea existentes, non securè nec quieto animo eam possident, sed cum Cain vagi & profugi sunt in terra corpore aut saltè animo semper irrequieti.

32. Os iusti parit iei sapientiam, & lingua prauorum peribit.

PRO parturiet, hebraica dictio propriè significat germinabit & fructificabit, & est sensus. Os iusti non est sterile, sed veluti fertilis arbor bonum profert fructum, sapientiam scilicet, quia sapientia profert eloquia, & sapientiam animis auditorum ingenerat. At lingua prauorum, propter sterilitatem suam tanquam arbor inutilis & infructuosa, peribit: aut vt habent Hebræa excindetur & eradicabitur. Alluditur enim in hac parabola ad arborem frugiferam & infructuosam, quarum alteri prius cōuenit verbum, alteri posterius.

33. Labia iusti considerant placita & os impiorum peruersa.

PRO, considerant, Hebræis est, cognoscunt. Et pro placita est רצון Ratzon dictio, cui respondet ferè apud Græcos ἀιδονία hoc est, beneplacitum. Sensus ergo est: Labia iusti sciunt proferre quæ beneplacita sunt Deo & hominibus, eaque considerant, hoc est, in illis occupantur & ad ea proferendum sese parant: Contra os impiorū scit & considerat peruersa. Ea enim considerat quis dicitur, quæ diligenter obseruat & quæ semper præ oculis habet ad perficiendū: Sic in Psalms dicitur: Os iusti meditabitur sapientiam. Græcus pulchrè expressit sensum Hebraicæ locutionis dū vertit, χεῖλη ἀνδρῶν δικαίων ἀποσαῖψι χάριτας id est, labia iustorum virorum distillant gratias.

CAPVT VNDECIMVM.

STATERA dolosa aano inatio est apud dominum, & pondus æquum voluntas eius.

ALVDITVR in hac sententia ad illud, Non habebis in sacculo diuersa pondera maius & minus, nec erit in domo tua modius maior & minor. Pondus habebis iustū & verum: & modius æqualis & verus erit tibi, vt longo viuas tempore super terram. Abominatur enim dominus Deus tuus eum qui facit hæc, Deuter. 25. Sic Leuit. 19. Rursum autem hic pro (voluntas) Hebræis est ea dictio de qua in versu superiori, quæ significat beneplacitum. Sensus ergo est: Dominus abominatur stateram fraudulētā, & gratum habet, amāque pondus æquum. Qua sententia vt ad literam monemur æquitatis in mensurando & ponderādo: Ita secundū spirituale intelligentiā monemur iustum de nobis ipsis omnibusque proferre iudicium. Vnde rectè Beda. Statera dolosa non tantum in mensuratione pecuniæ, sed in iudiciali discretionē tenetur. Qui e-

nim aliter causam pauperis, aliter potentis, aliter sodalis, aliter audit ignoti, statera vtique librat iniqua. Sed & is qui sua bene gesta meliora quàm proximorū, suaque errata iudicata leuiora trutina pōderat dolosa, &c. Benè autem peculiariter dicit Deum abominari, hoc est, ei valdè displicere stateram dolosam, quia per eam fraus committitur sub specie iustitiæ & æquitatis, peccaturque in multitudinem, & præsertim in pauperes qui minutim res necessarias comparant, nec fraudem facillè percipiunt. Vnde & in Michæa: Nunquid, inquit dominus, iustificabo stateram impiam, & sacculi pondera dolosa. In quibus diuites eius. &c.

Michæ. 6.

2. Vbi erit superbia, tibi erit & contumelia: tibi autem est humilitas tibi & sapientia.

HEBRÆA ad verbum sic habent. Venit superbia & venit ignominia: & cum humilibus sapientia. Itaque clarius sensus noster reddit interpret: significaturque vtrobique, superbiæ comitem esse ignominiam, humilitatis autem sapientiam. Idque vel ob id quia superbus excæcatus sua superbia alios ferè contumelia & ignominia afficit, omnes præ se contemnens: Humilis autem sapienter apud se agnoscit quodd ex sese nihil sit, ac proinde neminem præ se facillè despicit. Vel quia per superbiam quis despicitur à Deo, & ignominia ab hominibus afficitur, cum superbia maximè sit execrabilis Deo, & hominibus. Odibilis enim coram Deo & hominibus est superbia, vt est Ecclesiast. 10. Et quia homo superbus facillè committit, vnde ignominia & contumeliam patiatur. Punit enim Deus superbos aut errore in consiliis capiendis, aut in fœlicitate euentuum. Humiles autem à Deo sapientia donantur, atque per eam prudenter se gerunt sapientiæ nomen apud homines obtinentes & proinde gloriam. Humilib. enim dat gratiam. Vnde dominus: Abscōdisti, inquit hæc à sapientibus & prudentibus & reuelasti ea paruulis, hoc est humilibus.

Eccle. 10.

Matth. 11.

3. Simplicitas iustorum diriget eos, & supplantatio peruersorum vastabit eos.

NOM malè reddidit interpret sensum, tamè si hæbræa ad verbum transferantur, nostra lectio melius intelligitur. Habent ergo sic: Integritas (vel perfectio) rectorum deducet eos, & peruersitas præuaricantium vastabit eos. Simplicitas ergo hic ponitur pro sinceritate & integritate, sicut suprâ & infrâ frequenter simplex pro pfecto, sincero & integro. Sensus ergo est. In regritas iustorū ipsa dirigit, id est, deducet eos, itavt in suis conatibus prosperum habeant successum, & impiorum molimina inoffensi pertrāseant. At cōtra impiorum peruersitas, qua alios supplantare conati sunt ipsosmet vastabit, quia incident in foueam quam aliis fecerunt, eorumque malignitas recidet in caput eorum, quia dū alios perdere conantur impij, sibi frequenter perniciem conciliant, aut eandem aut aliam, cuius conatus eorum causa est.

4. Non proderunt diuitie in die ultionis, iustitia autem liberabit à morte.

SIMILIS sententia habita est capite superiori in principio, sed ibi dicitur de thesauris impietatis, hic in genere de diuitiis, & vt ibi quid

quid additur quod hic omittitur: Ita contra hic additur, quod ibi omittitur. Verum ex vtroque loco supplendum quod in altero deest, quamquam etiam in genere de diuitiis verum sit, quod non proderunt in die ultionis. Docet autem hæc sententia, iustitiæ potius studendum quam diuitiis, vnde Ecclesiasticus: Noli, inquit, anxius esse in diuitiis iniustis, non enim proderunt in die obductionis & vindictæ.

Eccle. 5.

5. Iustitia simplicium dirigit viam eorum, & in impietate sua corrumpit impium.

IDEM significat hæc sententia aliis verbis quod sententia tertia huius capituli. Non ergo significatur prima parte iustitiam simplicis, id est, perfecti rectam facere viam eius. Cui enim dubium est iustitiam facere vitam hominis rectam? Sed nec significatur iustitiam hominis recti esse directricem operum & vitæ eius, quia & impij iniustitia sic dirigit viam eius, sed significatur ipsam deducere hominem, sic vt eum custodiat ac fortunet. Ei enim opponitur quod sequitur, & impius corrumpet per impietatem suam, corrumpet, inquam, in malum, aut cadet frustratus suis bonis.

6. Iustitia rectorum liberabit eos, & insidias suis capiuntur impium.

SIMILIS est hæc parabola cum superioribus. Sed in superiori sententia iustitia ad bonum promouere dicebatur, hic verò à malo liberare.

7. Maurus homine impio nulla erit vltra spes, & expectatio solitiorum peribit.

HEBRÆIS non est mortuo homine impio, sed in morte hominis impij vel moriente homine impio, sed parum refert. Porro Hebraica dictio, quam noster vertit (solicitorum) variè admodum à diuersis transfertur. Alij enim diuitum vertunt, alij diuitiarum, alij iniquorum quorum versionem verisimiliorem puto. Nam adiectiuum hic positum deriuatur à substantiuo מַאֲוִי אַעֲוִי, quod iniquitatem significat. Sensus ergo erit: Cum moritur aut cum mortuus est homo impius, nulla est ei vltra spes, & hoc est, quia expectatio iniquorum per mortem peribit. Videtur enim secundum membrum declaratio esse prioris. Qui verò vertunt diuitiū vel diuitiarū, intelligunt diuites comparari cū impiis quoad spem, vt sicuti moriente homine impio omnis eius spes cum eo intercidit, ita & expectatio diuitum per mortem pereat, qui sensus & nostræ lectioni conuenit. Nam in ea per solicitos intelligi conuenit in malam partem eos qui pro rebus istis terrenis conquirendis & conseruandis anxie sunt solliciti. Quod autem nulla dicatur spes impio post mortem, non ob id tantum dictum est quia impij tunc amplius non sperant: Nam & sancti etiam tunc non sperant amplius, vt pote affecti quod volebant. Spes enim quæ videtur non est spes, nam quod videt quis quid sperat? inquit Paulus. Sed hoc vult hic significare parabola per mortem impio intercipi & auferri irreparabiliter, quod sperare & desiderare solitus fuit, diuitias scilicet gloriam & omnem vitæ huius fœlicitatem, vt hoc significetur quod per Prophetam: Dormierunt somnū suum, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarū in manibus suis. Et nō descendet cum eo gloria

Rom. 6.

Psal. 78.

Psal. 48.

eius. Et alibi: Sunt reliquiae homini pacifico. In iusti autem disperibunt, simul reliquiae impiorum disperibunt, qui post mortem nihil est ei reliquum. Secundum spirituales intelligentiam significare etiā hic rectè intelligitur, impio post mortem nullam esse spem veniæ, quia in inferno nulla est redemptio.

Psal. 36.

8. Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo.

IT A & Hebræa planè habent, nisi quod pro tradetur, illis est venit, vt sit, Venit impius pro eo vel in locum eius. Non venit autem nisi Deo illum trahente qui & iustum liberauit. Exemplum huius singulare est in Mardocheo & Aman, in Saul & Dauide, in Daniele & his quorum accusatione Daniel à Dario in lacum missus fuerat. Significat ergo hæc sententia Dei iudicium, quo frequenter fit vt iusto liberato impius succedat in locum eius. Potest & generalius intelligi, vt significetur iustum & si ad tempus ferat tribulationes in hoc mundo, liberandum aliquando, & maximè post hanc vitam: Impium verò etsi gaudeat ad tempus in hoc mundo, suo tempore successurum in sortem malam iustorum, quando illis gaudentibus ipse lugebit, potissimū post hanc vitam.

9. Simulator ore decipit amicum suum, iusti autem liberabuntur scientia.

ABLATIVVS (ore) coniungi debet non cum nominatio (simulator) sed cum verbo, decipit, vt patet ex Hebræis, apud quos non est decipit, sed corrūpit vel perdit. Et est sensus: Fallax adulator & hypocrita qui amicitia simulat, perdit & decipit ore amicum suum vel proximum suum, hoc est, perdere studet & decipere, & quantum in se est perdit eos cum quibus est ei negotiū: (Proximus enim Hebraica phrasi dicitur quiuis homo.) At iusti per suā scientiam liberabuntur à laqueis simulatorum, vt ab eis non perdantur & decipiantur. Veritas huius sententiæ patet in hæreticis maximis simulatoribus, à quorum deceptionibus liberantur iusti sua scripturarum scientia, Docet autem hæc sententia beneficium iustitiæ, vt cui Dei dono semper adsit scientia necessaria ad proficiendum. Aut significat iustus non opus tantum esse probitate & virtute, sed etiam scientia scripturarum & cognitione multarum rerum, ne illis imponatur à simulatorib. Vnde Petrus monet virtuti addendam scientiam. Opponitur autem ablatiuus (scientia) ablatiuo (ore) vt sit sensus: Ille quidem ore in verbis concinnè aptatis decipere tentat: Iusti verò scientia liberantur, qui a illorum simulationem & fraudem quantum uis rectam deprehendunt.

10. In bonis iustorum exultabit ciuitas, & in perditione impiorum erit laudatio.

QV A M V I S prior pars accipi etiam possit de bonis quæ iusti faciunt, tamen propter secundum membrum potius intelligi debet de bonis quæ eis obueniunt, vt sit sensus: Cum benè est iustis & cum prosperi sunt eorum successus cum bona eis obtingunt siue temporalia siue cœlestia, tota ciuitas exaltabit: Et similiter è contratio cum perierint impij erit in ciuitate laudatio Dei cōmunisq; lætitia & cātus. Non

Psal. 14.

Non

64

Non enim dictio Hebraica significat laudationem, sed cantum lætitiæ & exultationem. Veritatem habet hæc sententia maximè in ciuitate bene instituta, & proinde maximè competit in Ecclesiâ quæ & de profectu iustorum lætatur, & de impiorum punitione, iuxta illud Psal. 57. Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.

11 *Benedictione iustorum exaltabitur ciuitas, & ore impiorum turbetur.*

SIC V T superiori sententia ciuitatis affectus erga iustos & impios designatur, ita nunc quid ciuitas ab vtrisque commodi vel incommodi reportet. Ciuitas, inquit, exaltabitur benedictio, hoc est, benedictis, bonis scilicet consiliis & bonis imprecationibus iustorum quæ impartitur ciuitati. At contra ore impiorum subuertetur, quia verbis & consiliis iniquis, dolis, & seditionibus quas excitant impij, euertunt ciuitates & regna. Sunt qui benedictionem iustorum accipiunt passiuè vt significetur ciuitatem exaltandam, cum in ea iusti à Deo benedicuntur, hoc est multiplicantur, & diuina dona multa percipiunt, quia hæc in communitatis redudant vtilitatem, At priorem sensum magis requirit pars sequens.

12 *Quid respicit amicum suum, indigens corde est, vir autem prudens tacebit.*

DO C E T hæc sententia prudentis esse diffimulare aliorum vitia. Priorem partem magis conueniebat sic vertere. Despicit amicum suum vel potius proximum suum, indigens corde. Sic enim melius correspondet secundo membro. Et est sensus. Vir insipiens indigensque cordis, hoc est, sapientiæ, is corde suo despicit proximum suum, hoc est, alios cum in eis putat se aliquam obseruare imperfectionem, atque ob id contemptim de eis loquitur. At vir prudens, etiam si agnoscat quosdam alterius defectus & imperfectiones, tacebit tamen eas, sciens quod in qua mensura mensi fuerimus, remittetur nobis, & quod non sit sine vitio. Simile est quod sequitur.

13 *Qui ambulat fraudulenter, reuelat arcana: qui autem fidelis est calat amici commissum.*

DO C E T quid fidelitati debeat & quod sit versuti opus, simulque indicat non temerè cuiquam reuelanda secreta. Qui, inquit, ambulat fraudulenter, hoc est, qui cum amico fictè conuersatur, sub amici specie callidè explorans alterius animum, is reuelat, id est, reuelare solet arcana sibi detecta: At contra qui fidelis est, is tegit rem sibi ab amico commissam, hoc est, concreditam. Pro quo Hebræa habent: Et qui fidelis est animo celat rem, vel verbum. At noster interpretis, quo clarior esset sententia, rectè pro (rem vel verbum) vertit amici commissum, id est, concreditum secretum, quamquam possit commissum hic etiam accipi pro admissum & perpetratum aliquod delictum. Porro Hebræa habent de fidei animo ad distinctionem eius qui verbis fidelitatem præ se fert, qualis est is qui ambulat fraudulenter. Conuenit huic sententiæ, illud Poetæ: Eximia est virtus præstare silentia rebus. At contra grauis est culpa, tacenda loqui.

14 *Vbi non est gubernator, populus corruet, salus autem vbi multa consilia.*

HE B R A I C E sic est ad verbum, Vbi non sunt gubernacula. Est enim hic ea apud Hebræos dictio quæ supra ca. 1. cum dicitur intelligens gubernacula possidebit. At quoniã vbi non sunt gubernacula, ibi non est gubernator, non malè interpretis vertit, Vbi non est gubernator. Alij dictionem hanc magis putant significare consilia, vnde vertunt: Vbi non sunt consilia, quod magis videtur sequenti competere membro, quod ad verbum sic habet apud Hebræos: Et salus in multo consultore, vel in multitudine consultiore, pro consultore. Vbi autem multi sunt consultores, ibi & multa sunt consilia, proinde eodem redit sensus. Docet autem hæc sententia, populo optandum, & curandum omnibus modis, vt bonos & sapientes habeat, tum gubernatores, tum consultores, eisque à populo obedientiam præstandam, vt pote à quibus populi salus & felicitas pendeat, magis quam à multitudine & viribus populi: sicut contra necesse est sequi eius perniciem si desint boni principes & consiliarij, non minus quam nauem necesse est perire, vbi nõ est bonus gubernator. Vnde Ecclesiastæ 10. dicitur: Vt tibi terra cui rex puer est.

15 *Affligitur malo qui fidem facit pro eo & aneo, qui autem cauet laqueos, securus erit.*

FR E Q V E N T E R in hoc libro Sapiens indicat periculofam esse fideiussionem, atque ab ea auocat, non in totum eam prohibere volens, cum sit nonnunquam opus charitatis & misericordiae, sed per periculi demonstrationem præmonitos nos volens ne passim & temerè ea fiat à nobis. Fideiussionem autem duobus verbis significat, primum per verbum ארנ Arab, quod significat fideiubere secundo per verbum ארנ Tacah, quod propriè significat figere & plaudere, & quia fideiussiones fiunt per hoc, quod fideiussor figit manum suam in manum alterius, tangendo eam & percutiendo, ideo accipitur pro fideiubere. Primum verbum primo loco ponitur, secundum in secundo membro. Vnde ad verbum habetur: Qui autem odit defixores, hoc est, qui odit stipulantes, ita vt eos imitari nolit, pro quo noster interpretis sensum potius quam verba secutus vertit: Qui autem cauet laqueos, hoc est, fideiussiones, quibus homo se ipsum illaqueat & obligatum facit. Vnde supra c. 6. dicitur: Fili mi si spopoderis pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuam, illaqueat es verbis oris tui, & captus propriis sermonibus. Sensus ergo est: Affligitur malo, hoc est, molestia patietur aut damnus etiã (vt experientia frequenter docet) qui fidem facit pro extraneo, hoc est, pro altero. Ita. n. hic ponitur (Extraneus) vt significetur quiuis alius, ne quis putet prohiberi fideiussionem tantum pro extero & non pro amico, cum c. 6. & alibi etiam pro amico prohibeatur fieri. Qui autem cauet obligationes proprii oris, erit securus à multis periculis & malis. Hac autem aliisque similibus sententiis vt diluadentur temerariæ fideiussiones pro debitis temporariis, Ita multo magis secundum spiritualem & veriorum intelligentiam monemur, nõ facile per susceptionem alienius regiminis, nos pro aliis obligare:

Heb. 13. *Quicumque enim principatum suscipiunt & episcopatum aut pastorale onus pro aliis spopoderit, pro quibus vigilare debent, tanquam rationem reddituri pro animabus eorum.*

16 *Mulier grauiosa inueniet gloriam, & robusti habebunt diuitias.*

IN vtroque membro idem est verbum, in cuius repetitione consistit vis & elegantia huius versus. Ad verbum ergo sic habetur. Mulier gratia apprehendet gloriam, & fortes apprehendent diuitias. Est autem mulier gratia, mulier gratæ venustatis & probitatis, vnde noster vertit, Mulier gratiosa, alij mulier venusta, significaturque quod quemadmodum mulier sua pulchritudine & gratia, morumque probitate obtinet gloriam apud homines, ita viri sua fortitudine consequi debent diuitias, vt intelligamus, quod quemadmodum gloria viri est mulier venusta, ita familiae opes pendunt ex fortitudine & sedulitate viri. Docet ergo in mulieribus maximè requiri formam & morum gratiam, in viris industriam & laborem.

17 *Benefacit animam suam vir misericors, qui autem crudelis est, etiam propinquos abiicit.*

PR O (propinquos) Hebræis est, carnem suam. Sed frequenter in scripturis propinqui hominis dicuntur caro eius. Nam Genes. 37. de Ioseph dicitur Iudas: Frater noster & caro nostra est. Et vniuersæ tribus Israel dixerunt ad Dauid: Ecce nos os tuum & caro tua sumus. Et Esa. 58. vbi nos habemus, Et carnem tuam ne despexeris Septuaginta verterunt, Et domesticos seminis tui ne despexeris. Hoc ergo secutus noster interpretis vertit, Etiam propinquos abiicit. Et est sensus: Vir verè misericors bene facit in primis animam suam, hoc est, sibi ipsi, pars enim pro toto synecdochicè ponitur. Qui autem crudelis est: nõ tantum exterorum curam, sed & proximorum abiicit. Conuenientior tamen sensus est si carnem propriam significatam intelligamus, quia sic iucundior erit & efficacior oppositio. Habent autem Hebræa, secundam partem sic: Et turbat carnem suam, crudelis. Quomodo & septuaginta habent, apud quos est, & perdit corpus suum immisericors. Et est sensus: Vir benignus benefacit in primis animam suam, hoc est, sibi ipsi. At vir crudelis non solum aliis molestus est, sed etiam carni suæ, hoc est, sibi ipsi. Vtrobique enim pars pro toto ponitur, sed ad elegantiam facit varietas. Dicitur autem vir pius animæ suæ vel sibi benefacere, quia sibi indulget debitum ac commodum rerum sibi necessarium vsum. Deinde quia ab his quæ noxia sunt vitæ & quieti suæ, serio abstinet, tristitia scilicet inordinata, intemperantia & id genus aliis. Contra crudelis turbat carnem suam, & seipsum, quia carnem suam affligit, subtrahendo ei per auaritiã necessaria, variisque curis & cupiditatibus sese macerando & conturbando, ac intemperantia & indebita tristitia sese lædendo. Efficacior esset sententia si hoc modo vertatur, quomodo item verti potest. Qui benefacit animam suam, vir est misericors, & qui turbat carnem suam: crudelis est. Declarat hunc versum illud Ecclesiastici: Tristitiam non des animam tuam, & affligas temetipsum in consilio tuo. Iucunditas cordis hæc est, vita hominis, & thesaurus sine defeculo. In Prouerb.

Eccl. 30.

stione sanctitatis, & exultatio viri est longæuitas. Misere animam tuam placens Deo & contine, & congrega cor tuum, & tristitia longè expelle à te, &c. Et Sapiens Ecclesiastes demonstrat quomodo quis sibi debeat benefacere & nõ turbare seipsum. Lætare, inquit, iuuenis in adolescentia tua, & in bono sit cor tuum. Et post pauca. Aufert iram à corde tuo, & amoue malitiam à carne tua. Et cap. 4. vanitatem describit eius, qui cum vnus sit nec fratrem habet, nec filium, tamen laborare non cessat, nec recogitat, dicens. Cui laboro, & fraudo animam meam bonis? Et hæc quidè quod attinet ad literalem sensum. Secundum spiritualem autem intelligentiam significatur hic viri pij & benigni esse, vt benefaciat animæ suæ, ita vt de salute sua æterna sit sollicitus, eamque bonis operibus promoueat. In quem sensum D. August. illud Ecclesiastici: Misere animam tuam placens Deo, usurpat in Enchiridio ad Laurentium ca. 76. & alibi contra eos qui satis ad salutem putabant eleemosynam egentibus dare, etiam si dantes in sceleribus perseverarent. Sciendū in super pro pleniori huius sententiæ explicatione, quosdam pro benefacit, hic vertere, retribuit. Nam hoc dictio Hebraica propriè significat. Vnde hunc intelligunt sensum: Vir benignus qui aliis miseretur, retribuit sibi ipsi, quia beneficentia hominis nõ tantum illis utilis est in quos fit, sed & ei qui benefacit: Contra vir crudelis & inclemens, nõ tantum aliis molestus est, sed etiam sibi ipsi malefacit ac semetipsum turbat. At prior intelligentia simplicior videtur & aliis scripturis citatis conuenientior. Nec nouum est in scripturis verbum retribuedi accipere simpliciter pro tribuere & benefacere: vt cum dicitur: Retribue seruo tuo, viuifica me. Significat autem hoc verbum Gamal hic positum, etiam ablaquare. Vnde sunt etiam qui vertunt: Ablacat animam suam vir pius, hoc est, abducit eam à consuetudine praua & à malis desideriis. Qui sensus etiam in primo includitur.

18 *Impius facit opus instabile, seminans autem iustitiam merces fidelis.*

HE B R A A habent ad verbum Impius facit opus falsitatis, & seminans iustitiam merces veritatis. Est ergo oppositio non tantum inter impietatem facientem, & seminantem iustitiam, sed & inter genitios falsitatis & veritatis. Dicitur autem Hebraica phrasi merces veritatis, merces stabilis, certa & qua iustus non frustrabitur: quia verum Hebræis dicitur stabile, solidum & certum, vnde bene vertit interpretis, merces fidelis, hoc est, firma & nequaquam fallax. Ex qua secunda parte patet quid in primo membro vocet opus falsitatis, nimirum opus fallax, quod expectantem faller expectato fructu. Quod rectè apud nos dicitur opus instabile, vt pote quod non subsistet, quod euanescet, sine bono aliquo fructu. Non ergo dicitur facere opus instabile, quia à stabilitate virtutis recedit & suis passionibus agitur. Dicitur ergo, impius quamuis multum labore, tamen facit opus fallax, quod non perdurabit, nec fructum adferet. At qui seminat iustitiam, nõ frustra seminabit, & laborabit, sed merces eius certa est & solida. Hoc ergo hic dicitur quod Paulus aliis verbis ad Galatas. Qui seminat in carne, de carne &

Eccl. 11.

August.

Psal. 118.

Gal. 7.

Psal. 114.

ne & metet corruptionem: qui autē seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. Et: Euntes ibant & flebant mittentes semina sua. Veniētes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.

19 Clementia preparat vitam, & sectatio malorum mortem.

HEBRÆA sic habet, Similiter iustitia ad vitam & sectator malorum ad mortem, hoc est, sicut iustitia perducit aut tendit ad vitam, ita qui sectatur malum tendit ad mortem, æternā scilicet. Ex qua collatione, nostra lectio alioqui plana melius intelligitur. Sensus enim est: Clementia (species ponitur pro genere) hoc est, iustitia preparat homini vitam, & sectatio malorum, hoc est, assidua in malis perseverantia, preparat homini mortem. Stipendia enim peccati mors, gratia autem Dei vita æterna. Hæc ergo sententia recte subiungitur superiori, quia eam declarat.

Rom. 6.

20 Abominabile domino cor prauum, & voluntas eius in his qui simpliciter ambulant.

2. Reg. 16.

HEBRÆA eundē habent sensum. Abominatio domino peruersi corde, & bene placitū eius integri via, hoc est dominus abominabitur peruersos corde: Et contra eisdē placent hi qui in sua conuersatione sunt synceri. Voluntas ergo hic rursus accipitur pro beneplacito. Est enim hebræis hic rursū ea dictio quæ in primo huius capituli versu.

21 Manus in manu non erit innocens malus, sicut autem iustum saluabitur.

2. Reg. 16.

Leuit. 24.

IN NOCENTE esse in scripturis aliquoties lex hebraica phrasi ponitur pro impunitum esse, vt cum dicitur. Quis enim extendet manum in Christum domini & innocens erit? Sic non esse innocentem hic & alibi ponitur pro nō esse impunitum, vt & cum in Exod. dicitur: Non habebit infontem dominus cum qui assūperit nomen domini Dei sui frustra, hoc est, nō habebit eum impunitum. Vnde & hic quidam recte vertunt, non erit impunitus malus. Cæterum illud manus in manu: ad verbum Hebræis est: Manus ad manum, vnde eandem hanc partē capit. 16. huius libri interpres vertit: etiam si manus ad manum fuerit: nō erit innocens. Hæc autem phrasi quidam putant significari, mox mox repente & statim: vt significetur mox ad futura impij ultio. Nam & italica phrasi teste Pagnino dicitur ad mano ad mano, pro statim, nec dissimile est quod latini dicūt ad manum esse quod adest. Alij hac phrasi intelligunt significari conspirationem quæ coadunatione manuum fieri solet. Vt sit sensus. Etiam si inter sese conspirant impij non erunt tamen impuniti: & iustorum conspirationem & punitionē euadent. Qui sensus etiam optimē cōuenit nostræ literæ. Et bene quadrat, vt semen iustorum opponatur conspirationi impiorū: congregatio scilicet cōgregationi. D. Gregor. lib. 2. f. moral. c. 3. mysticē hunc locū sic exponit. Manus manui iungi solet, quādo quiescit in ocio, & nullus eam vsus laborum exercet. Manus ergo in manu non erit innocens malus: Ac si diceret, Et cum manus cessat ab iniquo opere, malus tamen nō erit innocens per cogitationem: Secutus Gregorium Beda in commentariis, Græca habent: Qui manus manui iniicit iniuste, non impunitus erit.

Gregor.

22 Circulus aureus in naribus suis: mulier pulchra & fatua.

IN hac sententia sicut & in multis similibus subintelligenda est particula similitudinis, sicut, quæ ex proprietate linguæ, sæpè omittitur, vt sit sensus, Sicut est circulus, Vel sicut se habet circulus aureus in naribus suis, ita est, vel ita se habet mulier pulchra & fatua. Quæ comparatione non assimilatur ipsa quidem mulier pulchra circulo aureo, sed eius pulchritudo. Ipsa verò mulier talis magis assimilatur sui. Vnde septuaginta clarius verterunt hanc sententiam. Habet enim: Sicut in auris aurea in naribus suis, sic mulierivcordi pulchritudo. Cōsistit autem similitudo potissimum in eo, quod sicut aureus circulus non conuenit in naribus suis, nec suum ornat: ita pulchritudo; quæ per se res est præclara, non cōuenit mulieri stultæ, sed malè ibi videtur à natura collocata, Sicut postea dicitur, Non decent stultum verba composita. Et, Non decent stultum delitiæ. Sicut enim sus circulo aureo naribus infixio non nouit bene uti, ita nec mulier stulta sua pulchritudine. Deinde quia sicut sus circulo aureo nō cōhibetur à suffodienda terra, sed nihilominus se cæno immergit, circulumque fœdat, Ita & mulier uersors, cum pulchritudine sua gloriam sibi comparare debet, non ea tamen retrahitur à voluptatum illecebris, sed voluptatum cæno se immergit, sicque pulchritudinem suam insipientia fœdat & obscurat. Ex qua explicatione patet quā recte mulier fatua suisbus comparatur, nempe ob immunditiam, ad quam abutuntur sæpè mulieres sua pulchritudine. Mysticē per mulierem pulchram & fatuam intelligitur anima Christiana, quæ pulchra quidem est per fidem & baptismum, per quæ tanquam annulo aureo Christo est desponsata, sed tamen fatua est per vitæ insipientiam. Hæc bene comparatur sui circulum aureum habenti in naribus, quia in illam competit illud Prouerbij: Sus lota in volutabro luti. Cūque fidei pulchritudine retrahi deberet ab omni actione inhonesta, eam contra omni vitæ impuritate conspurcat & commaculat.

Cap. 17.

Cap. 19.

Mysticus sensus.

2. Pet. 2.

23 Desiderium iustorum omne bonum est, præstolatio impiorum furor.

NOTER interpres in priori parte videtur secutus Septuaginta, qui habent, επιθυμία δικαίων πάντα αγαθή, Hebraica habet. Desideriū iustorū duntaxat bonum est, & dictio, bonū, non est adiectiuū substantiuū, desiderium, quia cū apud Hebræos dictio, quæ desiderium significat, sit generis fœminini, dictio q̄ bonū significat est generis masculini. Vnde quidam vertit: Iustorum cupiditas est duntaxat, bonum. Non ergo significatur desiderium iustorum in se bonum esse, sed quod iusti aliud non desiderant quàm bonum, vt desiderium sit positum pro re desiderata. Vnde & nostra litera sic est intelligenda. Omne desiderium iustorum, hoc est quicquid desiderant iusti, est bonum. Aut bonum est omne desiderium illorum, hoc est, nihil aliud quàm bonum desiderant. Quod subtiliori intelligentia eximie verum est, si de eo bono intelligatur quod verè solum esse bonum, nempe Deus, quem solum iusti, quatenus tales, desiderant. Vnde Lyra intelligit desiderium iustorum est omne bonum, hoc est, Deus

Deus

Deus in quo est eminenter omne bonum. At quid est quod sequitur: Præstolatio vel expectatio impiorū furor: An sunt qui furorem desiderant & expectant? Sensus ergo est. Id quod impiis expectandū venit, hoc est quod solum eis obueniet, est furor, hoc est, indignatio & ultio diuina. Illud enim dicitur homini expectandū quod homini certò obtinget. Vnde & Paulus, Voluntariè peccantibus nobis iam non relinquitur pro peccatis hostia, terribilis autem quædam expectatio iudicij & ignis æmulatio.

Hebr. 1.

24 Alij diuidunt propria & ditiores fiunt: alij rapiunt non sua & semper in regem sunt.

AD verbum Hebræa habent: Est disperges, & apponitur adhuc, & qui parit vel prohibet à rectitudine, tantum ad egestatem. Prior pars significat reperiri quosdam qui spargunt suas facultates dittribuendo, scilicet eas pauperibus, iuxta illud: Dispersit dedit pauperibus: Aut etiam mundano spiritu liberaliter multos sumptus amplāq; munera faciendo, & tamen crescunt assidue eorum facultates, Deo homini hūscūq; eorum liberalitatem remunerantibus, Vnde bene vertit interpres noster sensum. Alij diuidunt propria & ditiores fiunt. Quod declaratur illo Pauli vbi de elemosyna disputat, Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, &c. Secunda pars dupliciter intelligi potest apud Hebræos, Nam si vertatur Qui prohibet, à recto vel rectitudine, subintelligitur seipsum, & est sensus. Qui prohibet seipsum à recto, hoc est, qui abstinet ab æquo nec iustitiam sequitur, sed iniustitiam aliena rapiendo. Quem sensum secutus est interpres & ob id vertit, Alij rapiunt non sua. Si autem vertatur qui parit à recto, Sensus erit, qui præter æquū & magis quàm decet parcus est, indigetior fiet. Vtrunque experientia docet, & eos qui per iniustitiam diuitias quærunt, & eos qui nimis sūt parci, ita vt abstineant à sumptibus opportunis, frequenter tendere ad egestatem & facultatam defectū. Cōuenienter autem hæc sententia, & ad charismata spiritualia aptari potest. Qui enim ea in aliorum vtilitatem expendunt, talenta sibi data conduplicant: Qui verò eis non bene vtuntur, sed abstinent ab æquo & bono quod per ea operandum erat, diuina dona quasi propria essent sibi rapiendo, pauperiores fient, iuxta illud Saluatoris: Omni habenti dabitur, ei autem qui non habet, & quod videtur habere auferetur ab eo.

2. Cor. 9.

Matt. 25.

25 Anima quæ benedicit, impinguabitur, & qui inebriat, ipse quoque inebriabitur.

Gregor.

DE PLICITER hæc sententia intelligitur. Primum de beneficio oris, per bonas imprecationes & doctrinā salutarem, vt sit sensus. Is qui aliis bene precatur, aut alios bene docendo instruit, impinguabitur à Deo muneribus & gratiis. Sic Gregorius 3. parte admo. 26. Qui enim (inquit) prædicando, exterius benedicit, interiorius augmenti pinguedinem recipit, & dum vino eloqui auditorum mentem deebriare non desinit, potū multiplicati muneris deebriatus excrescit. Secundò potest referri ad beneficia operis proximo impensa & elemosynas, vt sit Iam. in Prouerb.

similis sententia superioris priori membro, vt benedicere positum sit pro bene facere, sicut & Paulus benedictionem vocat elemosynam, dicens, Qui seminat in benedictionibus de benedictionibus & metet: Nam, & hebræa hoc loco habet nomen benedictionis non verbum benedicere. Est enim anima benedictionis. Sic & inebriare dicitur qui larga bonorum suorū impartitione alios reficit. Et conuenienter quidē vterque sensus in generali hac sententia cōprehenditur, vt & ad oris & ad operis beneficia pertineat. Habent autem Septuaginta in priori membro, Benedicta omnis anima simplex. Quam sententiā citat aliquoties Chrysostomus, vt homil. 26. in Matth. & aliis aliquot locis.

Chrysof.

26 Qui abscondit frumentum, maledicetur in populis: Benedicetur autem super caput vendentium.

SUPERIORIBVS duabus sententiis insinuauit præmium eorū qui sua copiose spargunt & distribuunt, inuitans hac ratione ad liberalem suorum bonorum, siue temporalium, siue spiritualium communicationem. Quoniā autem sunt qui ab hac liberalitate adeo sunt alieni, vt nec vendere quidem annonam, qua abundant, velint iusto pretio, tempore opportuno, in egestiū vtilitatē, sed sub spe maioris lucri eam referuant cum magno Reipub. malo, ex multorum damno suum quærentes lucrum, recte subiungitur hæc sententia, qua similiter inuitantur ad lubenter per venditionē ea quibus abundant communicandum egentibus. Qui inquit, abscondit frumentum, ex auaritia scilicet illud nolens vanum exponere, maledicetur in populis. Quod de maledictione diuina intelligi posset nisi Hebræa haberet; Maledicet ei populus, vnde sensus apud nos esse debet maledicetur à populis. Malè enim tales audiūt à populo, eisq; pauperes malè imprecantur, quorum imprecationes nō sunt contemnendæ. Audit enim iustas eorum querelas frequenter Deus. Nam vt est in Eccles. Maledicentes tibi in amaritudine animæ exaudietur deprecatio illius. Itaq; maledictionem populi sequitur maledictio Dei, qua fit vt agri talium sint parum fertiles, aut vt male pereant auarè conseruata, aut aliam aliquam vltionem incidant. Contra benedictio & Dei & populi super caput vendentiū, quia & populus capiti eius, hoc est ipsi fausta precatur, & Deus amplioribus donat. Cæterum frumenti nomine res omnes victui & vsibus hominū necessarias significat. Ex secunda huius sententiæ parte licet intelligere iam id quod supra ca. superiori habitum est: Benedictio super caput iusti. Similis est hæc sententia cum duabus superioribus, docens frumenta non recondenda, sed publicanda in commune bonum, ne maledicentia populi, & bonum nomen in populo amittatur, & diuina contra hominem vltio exciteur, sed contra potius bona populi imprecatione, & gloria homini apud plebē patetur & diuina benedictio obtineatur. Iuxta mysticum sensum ad doctrinam & cibum animorum referenda est hæc sententia. Nam qui abscondit talentum, neque ex eo quod habet pascit egentes in Ecclesia oues Christi, maledictus est. Vnde Gregor. 3. parte admonit. 26. Frumeta abscondere, est prædicationis sanctæ apud se verba retinere. In populis autem

Mysticus sensus.

Gregor.

tem talis quisque maledicitur, quia in solius culpa silentij pro multorum quos corrigere poterat, pena damnatur.

27 Bene consurgit diluculo, qui quare bona, qui autem iniquitate malorum est, opprimitur ab eis.

HEBRÆA aliter habent sic. Qui mane quærit bonum, quærit bene placitum, qui autem sectatur malum, veniet ei. Cuius sententiæ prior pars quamvis sic accipi possit ut significetur eum qui mane surgit ad bonum faciendum quærere quod Deo beneplacitum sit & gratum, tamen quo magis respondeat per oppositionem sequenti parti, potius videtur accipienda de beneplacito ipsi operanti, ut sit sensus: Qui mane surgit ad bonum sectandum, is sectatur id quod tandem ei erit beneplacitum & gratum, unde scilicet ei postea bene sit, & hic voluptatè in animo percipiat. At qui sectator mali est, id est, qui assidue persistit in malo, malum quod hic sectatus est veniet ei. A qua sententia non est multum aliena nostra lectio. Sensus enim est: Qui quærit bona, id est, qui quærit insistere bonis operibus, is bene diluculo cõsurgit, quia in suum bonum consurgit. Huic non dicitur: Vanum est vobis ante lucem surgere. At contra, Qui inuestigator malorum, id est, sectator malarum rerum est, cupiens cognoscere rationes malè agendi & perficiendi, is tandem ab ipsis quæ sectatus est, malis opprimitur, quia ei causa erunt vitionis diuinæ.

28 Qui confidit in diuitiis suis corrues: iusti autem quasi virens folium germinabunt.

SIC & Hebræa habent, nisi quod non additur viris, quod interpret adiecit, quia & impij folio in scripturis cõparantur, sed folio cadenti, ut Esa. 64. Cecidimus quasi foliū vniuersi, iusti autem folio virenti ut Hier. 17. Et erit folium eius viride. Et Psal. 1. & folium eius nõ defluet. Sensus est ergo, quod confidens in diuitiis suis, quoniã innititur rebus caducis, corruet nequeã tibus diuitiis eius ipsum seruare, imò ad perniciem ipsum impellentibus: At contra iusti in Deo confidentes & animi virtute, quasi viride & recens folium arbori firmiter adhærens germinabunt, vel florebunt & crescent proficiendo de virtute in virtutè iuxta illud Psalmistæ, iustus ut palma florebit, sicut cedrus quæ in libano est multiplicabitur. Quibus significatur iustos gratum semper seruare virorem & vigorem, continuo crescere & augeti.

29 Qui conturbat domum suam, possidebit ventos, & qui stultus est, seruiet sapienti.

SUPERIOR sententia est contra diuitiis cõfidentes, hæc contra dissipantes eas. Edificare domum ponitur postea cap. 14. pro domum omnibus necessariis bene instruere, cum dicitur, sapiens mulier ædificauit domū suam, insipiens extructam quoque manibus destruet. Sic & cap. 24. Sapientia ædificabitur domus, & prudentia roborabitur. In doctrina replebuntur cellaria, &c. Itaque hic conturbare domum suã dicitur, qui bona sua dilapidat, familiam suam per hoc multa afficiens molestia. Is possidebit ventos, vel ut est Hebræis, hæreditabit ventum, quia decocto patrimonio, nihil habebit, atque ob id sua stultitia cogetur fieri seruus prudentioris se. Hec enim significatur per secundam

sententiæ partem, quæ proinde sic est accipienda. Et qui sic stultus est, hoc est, sic desipit ut suam domum turbet. Quidam intelligit hanc sententiam dictam contra morosos & præfractos patres familias, qui sua morositate & duritia conturbantes domum suam non proficiunt ea ratione, sed maiores commotiones excitant quas postea componere non est facile, quod significari intelligit, per possidere ventos. Unde monet Sapiens: Noli esse sicut leo in domo tua euertens domesticos tuos & opprimens subiectos tibi D. Gregor. super illo. Stultus seruiet sapienti, lib. 20. moral. cap. 21. Quomodo, inquit, definitio diuinæ sapientiæ suprenti stultus seruiet dum plerunq; hunc iure temporalis dominij comprimat? Sed sciendum est, quia cõtra sapientis vitam dum stultus præminens terrorem potestatis exercet, dum hunc laboribus fatigat, contumeliis lacerat, profecto hunc ab omni vitiorum rubigine vrendo purgat. Stultus ergo sapienti etiam dominando seruit, quem ad meliorem statum præmendo prouenit.

30 Fructus iusti lignum vitæ, & qui suscipit animas, sapiens est.

VARIA in hoc libro ligno vitæ comparatur per allusionem ad lignū vitæ de quo est in principio Genes. Nam cap. 3. sapientia dicitur lignum vitæ his qui apprehenderint eam, cap. 13. Desiderium veniens dicitur lignum vitæ. Rursus cap. 15. Lingua placabilis dicitur lignum vitæ. Hic autem fructus iusti, ligno vitæ etiam comparatur, non solum quia fructus iusti suavis est & gratus, sicut desiderium veniens dicitur lignum vitæ, sed etiam quia immortalitatem confert, & iusto qui fructum illum proferat, & omnibus qui fructum iusti gustant, fumentes ab eo doctrinam spiritus, & bonorum operum imitationem. Hic enim significari fructum iusti etiam aliis prodest, patet ex secunda parte, quæ in Hebræo sic est. Et capit animas sapiens, hoc est, sapiens nõ sibi tantum prodest, sed & aliis, quia capit animas hominum, hoc est, docendo lucratur eas & ad se trahit à perditione eas venatur, iuxta illud Petro dictū. Ex hoc iam eris homines capiens. Quæ sensum ut & nostra habeat lectio, sic intellige. Et solus sapiens est qui ad se sua doctrina suscipiat à perditionis via animas hominum. Sic enim declaratur fructum iusti, qui idem & sapiens est, similem esse ligno vitæ, cuius fructus gratus erat & salutaris.

31 Si iustus in terra recipit, quanto magis impius & peccator?

IDEM significant Hebræa, nisi quod ad verbū habeant: En iustus in terra retributionem accipiet, quanto magis impius & peccator? Itaque hæc sententia per sese ambigua est, & potest quod de iusti retributione vel receptione dicitur, intelligi de retributione quã eius iustitia meretur, ut sit sensus: Ecce frequenter iustus recipit in terra, hoc est, in hac vita iustitiæ suæ præmia, multo magis impius & peccator etiã ante mortem recipit commeritampenam. Aut potest intelligi de receptione malorum quæ in hac vita iusti aliquando patiuntur ob peccata sua, ut sit sensus: Ecce Deus in hac vita frequenter reddit iustis quàm suis leuibus peccatis merentur castigationem & punitionem, quanto magis impij & peccatores suppliciis afficientur in hac vita, aut si non in hac, saltem in alia. Atque

que hanc intelligentiam verisimiliorem esse vel ex eo patet, quod alioqui verbum recipit in vtraque parte non de simili receptione intelligeretur. Deinde argumentū hic est à minori, quod parum efficax erit si priori modo sententia accipiatur. Non enim minus videtur æquum iusto reddi mercedem iustitiæ quàm impio mercedem iniustitiæ. Minus autem videtur, iustam puniri in terris quàm impium & peccatorem. Ab hoc posteriori sensu non abhorret multum versio, 70. quam secutus est D. Petrus. Sic .n. habent à mè vllinai & mèlis oõsetai, ò òõelns wãmaz τωλδς ωõ φανήται, hoc est, Si quid iustus vix saluabitur, impius & peccator vbi parebit? Quo significatur, quod cum iusto Dei iudicio iustus non nisi per multas tribulationes & castigationes ad salutem peruenire possit æternam, consequens est seuerum admodum & intolerabile iudiciū peccatoribus ferendum restare, qui sine vlllo freno labuntur in scelera.

CAPVT DVO DECIMVM.

Qui diligit disciplinam, diligit scientiam: qui autem omnes increpationes, insipiens est.

DISCIPLINA hic ut & aliis plerisque locis pro castigatione, correctio ne & correptione ponitur. Hanc qui diligit, & libenter admittit, is declarat se diligere scientiam hoc est notitiã certam agendorum, utpote ad quam homo peruenire non possit nisi frequenti morum correptione facta à sapientioribus, & his qui exercitatos habent sensus ad discretionē boni & mali. Contra ergo qui talium increpationes odit, is verè insipiens est, ut qui nõ agnoscat nec amplecti velit viam, per quam ad scientiam agendorum & sapientiam perducitur possit. Ostendit ergo hæc sententia discrimen inter amatorem scientiæ & stultum ex effectu dilectionis & odij increpationum, monetque castigationem diligendam. Et quidem potest hæc sententia accommodari ad quoduis scientiæ genus. Nam in nulla scientia proficit, qui in ea à præceptoribus corripitur se non patitur, ut iuuenes qui magistrorum castigationes non ferunt, neque manum ferulæ subdunt, declarant se literas non amare nec in eis discendis facillè proficiunt. Itidem de aliis scientiis. At sapiens potissimum hic agit de scientiã, quæ est diuinarum rerum cognitio, eorumque quæ homini ut beatus sit, agenda sunt, quã ij demum amant qui ab aliis se moneri patiuntur & reprehendi, dicentes cum Dauide: Corripit me iustus in misericordia & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Nec tamen tantum de castigatione vel increpatione quæ ab homine fit hæc sententia est accipienda, sed & de ea quæ à Deo proficiscitur per immixtas tribulationes & aduersitates, per quas homo eruditur & in multis instruitur, iuxta illud Esaia, Sola vexatio intellectū dabit auditui. Per flagellā enim diuinā immixta perducitur homo in cognitionem suorum defectuū, vanitatis huius seculi, atque iustitiæ diuinæ, & omnino in multis fit prudentior. Itaque qui huiusmodi diuinam disciplinā diligit atque libenter amplectitur, is declarat se verè etiam diligere scientiam qua saluus esse possit. Qui verò huiusmodi increpationes odit, Deoque flagellanti obmurmurat, is sanè insipiens est, dum nõ agnoscat id in ipsius acciderè utilitatem, nec per id ad sapientiam perducitur, quod ut prudērior fieret à Deo ei immixtum fuit. Notandum autem in priori membro nõ dici, Qui diligit disciplinam, sapiens est, quomodo ut diceretur, secundum mēbrum postulare videtur, sed diligit, inquit, scientiã. Et si .n. nec dum sit sapiens semper qui diligit disciplinā, tamen hoc ipso declarat se diligere scientiã & cupidum esse sapientiæ. Ita & si non is solum sit insipiens qui odit increpationes, sed & is qui eas amat, nec tamen iuxta eas se statim corrigit, tamen peculiariter de eo qui odit increpationes dicitur, quod sit insipiens, quia scilicet planè & desperatè insipiens est. Et de eius respicientia parū spei reliquū est, ut qui abiiciat medium ad sapientiam hominè promouens.

2 Qui bonus est, hauriet gratiam à domino, qui autem confidit in cogitationibus suis, impiè aget.

HEBRÆA sic ad verbum. Bonus educet beneplacitum à domino, virum autem cogitationum (vel abominationum) condemnabit, dominus scilicet. Aut: vir cogitationū impiè aget. In prima enim parte rursus ponitur רצון Ration, quod supra vertit placitum vel voluntatem. Et intelligunt quidem de beneplacito iusti, ut sit sensus: Bonus sua bonitate suisque precibus, facillè obtinebit à domino quod sibi fuerit beneplacitum, hoc est quod vult & desiderat, quia ut habet Propheta: Voluntatè timentium se faciet dominus, & deprecationem eorum exaudiet. At magis conuenit intelligere de voluntate & beneplacito diuino, ut sit sensus: Bonus impetrabit à domino beneplacitum ipsius vel fauorem eius, hoc est, consequetur eius benevolentiam & fauorem. Nam quod hic habetur: Educet beneplacitum à domino & alibi in hoc libr. inuenitur, ut ca. 8. vbi Sapientia dicit: Qui me inuenit: intenet vitã, & hauriet salutē à domino. Et ca. 18. vbi non legimus: Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonum, & hauriet iucunditatem à domino, Hebræis semper est quod hoc loco noster vertit interpret, Hauriet gratiam à domino & ad verbū sonat educet beneplacitū à dño. At illis duobus locis maxime quadrat ea phrasi intelligere significatum, tales cõsecutos, aut consecuturos fauorem domini, quemadmodum omnes ferè intelligunt. Huic intelligentiæ optimè etiam conuenit quod sequitur: Virum autem cogitationum vel abominationum (Hebræa enim dictio significat & abominationes & cogitationes, sed ferè malas) hoc est, virum malas habentem cogitationes, aut abominationes facientem, & si ad tempus florere videatur, tamen suo tempore eum dominus condemnabit. Contraria enim sunt Deum fauere aut bene velle iusto, & eundem condemnare impium. Non ergo malè vertit noster interpret, Hauriet gratiam à domino. Nam aurire vel obtinere gratiam à domino non est aliud quàm consequi eius fauorem. Quod autem vertit in secunda parte: Impiè aget, cum alij ferè vertant condemnabit, verum quidem est verbum רצון Rasach hic poni in coniugatione Hiphil, in qua appriè significat quæpiã

Psal. 140.

Esa. 18.

Ins. in Prouerb.

impium declarate & condemnate, sed tamen teste Pagnino ponitur in eadē coniugatione nō nunquam etiam pro impiē agere, vt Danielis 9. vbi nos habemus: Et impiē egimus. Et cap. 12. vbi habemus, impiē agent impij nisi quod propter cōiugationē significatur nō simpliciter impiē agere, sed valde impiē agere. Hanc ergo hoc loco D. Hierony. secutus est verbi acceptionē, vel ob id quod alioquin verbū non habeat suppositum. Et videtur D. Hierony. hunc intellexisse sensum valde conuenientem, quem & Beda indicat. Qui bonus est, is studebit obtinere, & ideo etiam obtinebit à domino gratiam talem vt per eam semper in virtute magis atque magis proficiat, iuxta illud: Qui iustus est, iustificetur adhuc. Qui autem confidit in cogitatione suis nec putat sibi ambiendū Dei fauorem & gratiā, sed putat se quod concipit & machinatur in corde suo, præstare posse, is magis semper magisq; impiē ager. Dei enim gratia destitutus in impietate sua perdurat, semperque proficit iuxta illud. Qui in fordibus est, sordescat adhuc. Quamquam autem plerique libri habeant per præsens tempus, impiē agit: magis tamen conuenit tempus futurum & sensui & originalibus. Nam & Hebræa & Græca habent tempus futurum.

3 Non roborabitur homo ex impietate, & radix iustorum non commouebitur.

PRIO R pars sic habet hebraicè ad verbum, Nō firmabitur homo in impietate. Quod dupliciter accipi potest, aut vt significetur hominē non futurum fixum diuturnum in sua impietate, nec in ea diu perseueraturū, vt pote quē simul cum impietate sua Deus sit sublaturus è medio, Aut vt sit sensus, hominem per impietatem non stabilendum, vt præpositio, in, accipiatur quemadmodum sepè propter. Secundam acceptionem secutus est noster interpret dum vertit: non roborabitur homo ex impietate. In qua versione verbum (roborabitur) non est accipiendū de robore fortitudinis & potentia, sed vt concordet cū originali accipiendum est significare robur diuturnitatis, vt sit sensus. Homo ex impietate. i. per impietatem non sic roborabitur, vt in æternum & diu possit subsistere, quā tumuis conetur suis cogitationibus & iniquis consiliis sese & posteritatem suam stabilire. Et sic sap. 4. dicitur. Adulterinæ plantationes non dabunt radices altas. Vtrique sensui bene conuenit opposita secunda pars. Et radix iustorum nō commouebitur, quod simpliciter accipi potest, vt significetur quod ipsi iusti tanquam radix quædam bene firma non commouebuntur, neq; ob vllas impiorum afflictiones, aut eorum falsam doctrinam, neq; per vltionem aliquā diuinam mundo superuenientem, neque per mortē denique ipsam, per quam transplantati stabiliores fient, vt pote vitam consecuti æternam. Aut subtiliori intelligentia per radicem iustorū intelligi potest cum Caietano ipsa illorum iustitia per quam iusti efficiuntur, vt sicut superioris membro significatum est impietatem tanquam radicem impiorum non stabilire eos: ita hic significetur iustitiam tanquam radicem iustorum eos stabilire & efficere vt perpetuo subsistant. Sunt qui per radicem iustorum intelligunt ipsorum posteritatem vt significetur

illam non defecturam. Nam & sic radicem vsurpat scriptura: vt cum dicitur in psal. de impio: Euellet te de tabernaculo tuo, & radicem tuam de terra viuentium. Prima tamen expositio simplicior est, & mori loquendi scripturæ conformior. Sic enim hic radix iustis tribuitur sicut in Iob dicitur. Vidi stultum firma radice, hoc est tāquam firmam habentem radicem, & bene radicari in terra. Et sicut Iere. dicitur de iusto. Et erit folium eius viride, hoc est, erit semper virens sicut folium viride.

4 Mulier diligens, corona est viro suo, & putredo in ossibus eius qua confusione res dignas gerit.

BENE vertit interpret hebræa quæ sic habet: Mulier fortis corona est viri sui: & quasi putredo in ossibus eius, confundens vel pudenda. Pro mulier diligens hebræis est *לחיה אשה* eadē scilicet oratio, quā postea vltimo cap. vertit mulierem fortem. Sonat autem ad verbum, Mulier fortitudinis. Vnde Ruth. dicitur, Mulier virtutis, vbi eadem oratio ponitur. Significatur ergo per mulierem fortitudinis, id est, fortem, mulier sedula & diligens quæ vitas ocium & carnis illecebras ab omni turpitudinis infamia liberam se seruat, familiam egregiè tuetur & moderatur, necessaria ei prouidens, liberos liberaliter educans & breuiter talis qualem postea describit sapiens mulierem fortem. Nō ergo diligens mulier hic dicitur quæ amat maritum suum, vt quidam exponit ineptè, sed quæ in opere diligens est & sedula. Talis mulier est marito suo veluti corona, hoc est, summo honore & lætitia virum afficit. Contra mulier confusibilis quæque ita se gerit vt eius maritum pudeat, vel ob infamiam turpitudinis, vel ob ignauiam in reb. domesticis curandis, est tanquam putredo in ossibus eius, quia summo & continuo cruciatum virum tabefacit. Porro quod dicitur, Putredo in ossibus, videtur simpliciter intelligendum vt per ossa, membra corporis accipiantur quemadmodum sæpè vsurpat scriptura, vt cum c. 15. postea dicitur: Fama bona impinguat ossa. Et ca. 14. Putredo ossium inuidia. Et cum Dauid dicit, Conturbata sunt ossa mea. et Exultabūt ossa humiliata. Neque enim ossa propriè impinguantur aut cōturbantur, sed membra ipsa in quibus sunt ossa. Sic nec putredo propriè est in ossibus, sed in carne. Vnde hic vertit quidam, Pudenda est quasi quoddā pus in eius membris. Quamquam rectè intelligatur potius hic posuisse Sapiens ossa quàm carnem ad exaggerationem mali nimirum ad significandū mulierem talem afficere virum & torquere malo, non quod carnem exterius excedat & sanguinem, sed quod interius affligat, & veluti ipsa ossa corrodat vt tinea lignum. Cui malo aut nullo, aut cum summa difficultate remedium adhibetur. Aptissimè ergo hac metaphora domesticum malum quod maritus ab ignaua patitur muliere, expressum est. Quam sententiam si mysticè velimus intelligere, per mulierē fortē hic sicut & vltimo capitu. ecclesiam intelligemus, quæ dum vsque ad mortem resistit corruptoribus religionis, & pro suis filiis sedulè sollicita est, corona est sui sponsi Christi. Sicut contra synagoga Iudeorum, quasi putredo fuit in ossibus eius, dum cum varia ignominia & pœna affecit. Ex data interpretatione potest pronomen

pronomen eius pertinere ad virum, non autem ad mulierem, quomodo tamen intelligit non solum Liranus, sed etiam Beda, sed repugnante lingua originali.

5 Cogitationes iustorum iustæ, & consilia impiorum fraudulenta.

VIDERI posset ex secūda parte prior pars simpliciter esse accipienda, vt sit sensus cogitationes iustorum sunt iustæ, quemadmodum consilia impiorum sunt iniusta, vt pote fraudulenta. Et variè à nostris prior pars explicatur. Verum vt solida huius versus allequamur sensum, oportet obseruare elegantia quæ est in lingua originali. Sūt enim hic in vnoquoque membro tres tantum diuisiones, syllabarum numero, cum iisdem ferè punctis sibi correspondentes. Ad verbum sic est. Cogitationes iustorum, iudicium: consilia impiorum dolus. Hoc est, iustorum cogitationes omnes in hoc sunt vt iustitiam seruent, At cōtra improbi illuc omnia sua consilia conferūt vt per dolos & fraudes circumueniant alios. Ad hunc sensum & nostra littera reducenda, vt sit sensus: Cogitationes iustorum sunt iudicia, hoc est, iusti cogitant de iudiciis, id est, iustitiis seruandis: At consilia impiorum quæ scilicet agitant in corde suo (nam de illis accipiendū prior pars ostendit) sunt fraudulenta, hoc est, res fraudulentiæ, quia scilicet cogitant & secum consultant de rebus per quas decipere possint. Itaque non tam significatur quales sint cogitationes vel iustorum vel impiorum, quam in quibus rebus consistant, vt cogitationes iustorum sint ea quæ iusti cogitant. Sic se intellexisse ostēdit Gregorius qui hunc locū tractans lib. 19. moral. ca. p. 18. sic habet. Iusti iudicia secum quotidie intorsus agūt, quid Deo, quid proximo debeant solerter aspiciunt, atque ad agendum bona se vehementer accēdunt, & de perpetratis malis districtè redarguunt. Vnde bene quoque per Salomonem dicitur: Cogitationes iustorū, &c. Presse hæc sententia consideranda est, quæ pulchrè verissimum discrimen aperit inter iustum & iniquum, quorum ille studium impendit & sollicitus est, non de priuato tantum commodo, sed ne quis iniuriatur patiatur & vt vnusquisque quod suum est possideat. Ille tantum abest vt cuique prodesse velit, vt illuc omne suum studiū referat quo dolos inueniat, quibus circumueniat quos viribus & violentia superare non potest.

6 Verba impiorum insidiantur sanguini, & iustorum detrahunt eum.

SUPERIORI sententia ostensum est discrimen inter cogitationes iustorum & iniquorum, hic ostenditur discrimen inter eorum verba, quoad eadem illa circa quæ sunt eorum cogitationes. Dicit ergo, non solum cogitationes & consilia impiorum sunt fraudare, sed iuxta cogitationes eorū, etiā verba impiorū sunt insidiari sanguini. Sic enim ad verbum habent Hebræa. Verba impiorum insidiari sanguini, hoc est, verba eorum consistūt in tractandis de insidiis contra sanguinem alicuius peragēdis. Hoc loquuntur, hoc docent, quomodo insidiari quis possit alteri, Aut sic disponunt & concinnant sua verba, vt insidias per ea sanguini alterius parent, simulant pacem vt magis decipiant, Aut falsa cōtra aliquem testimonia proferentes. Secundū hunc posteriorē sensū noster

interpret & alij verrunt: Verba impiorum insidiantur sanguini. Porro insidiari sanguini est insidias struere ad effusionem sanguinis, hoc est, ad necem alterius, sub quo tanquam sub maximo comprehenditur etiam quicquid impij meditantur ad oppressionem & iniuriam alterius. Cum autem talia sint impiorum verba, cōtūdos iustorum liberabit eos, hoc est, ipsosmet aut quosuis alios, quorum sanguini impij insidiantur ore. Quia iusti ore suo præmonent incautos, ne verbis impiorum decipiātur, seseque & alios coram iudice tuentur & innocentes ostendunt contra improborū insidias. Patet huius sententiæ veritas in historia quæ de Susanna est, cuius sanguini insidiabantur iniqui presbyteri, sed os iusti Danielis liberavit eam.

7 Verba impiorum & non verba iustorum in terra permanebunt.

IMPERATIVVS (verte) qui & in Hebræo est, ad Deum referendus videtur, vt sit sensus: O Deus verte impios & non erunt. Quæ præcatio potest prophetico more accipi vt sit prædictio futuri, quemadmodum cum dicit Dauid: Effunde super eos iram tuam. Itaque sensus erit: Verte, hoc est, subuertet Deus aliquādo impios ita non vt sint. Sicut Dauid dicit, Deficient peccatores à terra & iniqui ita vt non sint. Aut sic accipiendum est. Verte impios, &c. vt sit sensus. Si volueris aut ceperis subvertere impios, iam non erunt amplius, nimirum quia & hic omnem suam gloriam & potestatem amittent, ita vt & memoria eorū apud homines aboleatur, & post hanc vitam quia miseri erunt, verius non erunt quàm erunt. Vnde Dauid de impio: Cum interierit, inquit non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria eius. Contra verò, domus iustorum permanebit. Vel vt habent Hebræa, stabit: quia eorum familia & posteritas, siue carnis siue spiritus, in longam aut perpetuam seriem propagabitur. Veritas huius sententiæ excellenter patet in tam diuersis idololatriæ religionibus in tā multis tyrannis & iustorum persecutoribus, in tam variis hæreticoconculiabilibus, quæ omnia penitus de terra sublata sunt, cū familia Abraham & Davidis adhuc, saltem secundū spiritum, perduret, omniumque iustorū vna eadēque domus ecclesia scilicet, semper persistat cōtra omnes insultus iniuriæ. Septuaginta illud, (Verte impios non ad Deum, sed ad homines retulerūt, vt sit sensus: Etiam si quis vertat impios, vel etiā si impij sese vertant, & locum mutent, non tamen effugere poterunt Dei manū. Habet enim & *ετα ερεση δ αρεθης ἀφαιλεται* id est: quocumq; vertatur impius deletur vel de medio tollitur. D. Grego. hom. 32. super Euang. mysticè hanc partem intelligit, vt sit sensus: Domine conuerte impios ab impietate, & iam non erunt quod fuerant, impij scilicet. Conuersi, inquit impij, non erunt, non quia non erunt omnino in essentia, sed non erunt in impietatis culpa. Meminit huius intelligentiæ & Beda in commentariis.

8 Doctrina sua vsqueur vit, qui autem vanus est & excors patet contentus.

BEDA intelligit hic significari ex doctrina hominis declarari ipsum esse virū, hoc est, virtute præditum, si scilicet doctrinam bonam factis exequatur. Sunt qui intelligunt significari

Apoc. 12.

Sap. 1.

Psal. 51.

Iob. 5.

Iere. 7.

Ruth. 5.

Gregor.

Psal. 6.

Psal. 50.

Psal. 67.

Psal. 103.

Psal. 8.

ex doctrina quam quis proficetur agnoscere cuius quis sit professionis, Theologus scilicet an Medicus, Catholicus an hæreticus, & sic de aliis. Verum hi sensus non conueniunt secundæ parti, nec originali linguæ. Habent enim Hebræa sic: Propter os prudentiæ suæ laudabitur vir, & peruersus corde erit in contemptum. Et est sensus. Vir laudabitur propter os, quo suam in corde latentem profert prudentiam docendo alios & benè consulendo. At contra qui peruersus est corde, ita ut ex eo nõ nisi peruersa loquatur (ex abundantia enim cordis os loquitur) is despicietur à probis scilicet. Conueniet cum hoc sensu nostra litera si sic intelligatur. Vir per doctrinam suam noscetur, hoc est, celebris erit & in omnium ore. At contra qui vanus est & excors ita ut docere nequeat, sed tantum futilia proferat, is à probis omnibus contemnetur. Noscetur enim per futurum legendum est, potius quam noscitur. Interpres noster in eo quod vertit vanus & excors, secutus est 70. qui habent *וּשְׁפָרְדִּים* id est, vecors & ignauo corde. Docet hæc sententia per sapientiã parari apud homines gloriam & nomen, sed eam sapientiã, quæ non occultatur, at docendo alios declaratur. Contra per peruersitatem aut vanitatem ore declarata parari contemptum. Itaque ut ad docendum sapientes, inuitat loquacitatem impiorum aut vecordium cohibet.

9 *dicuntur esse pauper & iustus, creus sibi, quam gloriosus & indigens pane.*

Hæc sententia iuxta nostram lectionem significari simpliciter videretur hominem fortis infimæ, qui tamen suæ conditioni habet sufficientia, præferendum esse ei qui magni est nominis & conditionis, sed indiget necessariis. At ex Hebræis patet amplius quid significari. Habent enim sic: Melior est vilis, & seruus illi (vel seruus sibi) quam gloriosus (vel iactans se) & egens pane. Vtroque enim modo verti potest ex Hebræo, aut seruus illi, hoc est, Melior est vilis cui est seruus, hoc est qui sua industria sibi seruum comparat cui imperet: Aut seruus sibi hoc est, Melior est vilis & ignobilis apud mundum, qui sibi ipse est seruus, hoc est, suis laboribus non detrectat necessaria suppeditare sibi. Quem sensum (ut est verisimilior) secuti sunt 70. qui habent *καθαρον ανηρ ον αυμλια δειλαων εαυτων τιμην ωεαυτου ετιπιθεις η περισημελυ θαρτες* id est, melior est vir in ignobilitate seruiens sibi, quæ homo rem sibi vendicat & indiget pane. Hunc sensum & noster secutus est dum vertit sufficiens sibi. Is enim sibi sufficit qui ope aliena non indiget, sed suis sibi laboribus necessaria parat. Sensus ergo est. Melior hoc est, præstantior & maiore dignus laude. est homo pauperis conditionis, qui non magnificatur à mundo: & seipsum floccipendit, qui sibi ipsi inseruit, pauca quibus indiget suis manibus suæque industria conquirens, quæ gloriosus qui apud homines nobilis habetur aut sese iactat (nã hoc propriè Hebræa dictio significat) & indigens pane, hoc est necessariis. Si mile habet Ecclesiasticus, Melior est, inquit, qui operatur & abundat in omnibus, quam qui gloriatur & eget pane. Notat hæc sententia stultitiam multorum nostri etiam seculi, qui nobilitate generis & stemmatibus sibi placentes malunt apparere honorabiles & indigere pane, quæ

Eccle. 10.

deicere seipsum ad exercitium aliquod & seruire sibi ipsi, ut habeant commodè victui necessaria. Quibus etiam peiores sunt qui cum nulla ex origine nobilitate habeant, tamen delectati gloria mundi & otio, malunt in magna inopia nobiles sese gerere, quam honestis laboribus inopiam effugere. Itaque indicat etiam sententia paupertatem esse vtilem, ut quæ efficiat ut homo paucis egeat, & laborare non detrectet, cum gloria & iactantia & multos egere faciat & à labore reuocet. Secundum mysticũ sensum quem Beda proficitur, docet hæc sententia, meliorem esse idiotam in mysteriis scripturæ non eruditum, qui secundum acceptam cognitionem satisfaciat sibi, operando bona iuxta sui status exigentiam, quam qui clarus eruditione scripturarum, vel etiam ob doctoris nomen & officium magnus apud homines, indiget pane dilectionis.

Mysticus sensus.

10 *Nouit iustus inuentum suorum animas, viscera autem impiorum crudelia.*

COMPARAT hæc sententia iustorum in misericordia affectus cum affectibus impiorum. Iustus, inquit, non tantum hominum sibi commissorum curam habet & rationem, sed & iumentorum suorum animas nouit, hoc est, attendit sua iumenta, eorumque habet rationem, sollicitus ne plus equo in laborando exigatur ab eis & ne quid eis desit multo magis ea præstans erga homines sibi subditos, filios, seruos & mercenarios. Contra viscera impiorum quæ naturaliter ad miserandum sunt prona, adeo ut apud Hebræos à miseratione nomen acceperunt (dicuntur enim *רַחֲמֵי* Rachame quod significat misericordias) sunt crudelia, ut nullius hominis ne dum belluarum miseria commoueatur, pliusque à sibi subditis tum hominibus tum animalibus exigant quam præstare possint, nec tamen vicissim quæ necessaria sunt liberaliter subministrēt eis, in se tantum indulgentes. Respexisse autem videri potest Sapiens in hac sententia ad legem. Non alligabis os boui trituranti. In quam legem cum Paulus præter literalem sensum indicet esse allegoriam, etiam hoc adagium non simpliciter accipiendum videtur, sed intelligendum allegoricè iustos reddere mercedem laborantibus, iniustos non reddere. Sunt qui vertunt secundam partem. Misericordiæ impiorum crudelis. At variè laborant ut ostendant quomodo misericordiæ sint crudeles, proinde præstat nostram sequi versionem, quæ commodum habet sensum. Nec enim nouum, apud Hebræos dictionem hic positam, quamuis propriè significat misericordias, accipi pro visceribus ut Gene. 43. cū dicitur: Commota quippe erant viscera super eo. Vnde & 70. hic habet *τα δε σπλῆγνα των ασεβων ανελε αμονα* id est, viscera autè impiorum immisericordia. Docet hæc sententia, secundum mysticum sensum, iustos debere compati & misereri hebetudini & fragilitati proximorum sibi commissorum, bonique pastoris esse ouium suarum habere rationem, impios autem esse qui nõ solum nõ cõpatiuntur subditis, sed iuxta hoc quod dominus ait: Percutiunt seruos & ancillas, & alligant onera grauiã & importabilia, Debemus, inquit Paulus, firmiores imbecillitates infirmorum sustinere &c. Sunt & qui (quoniam in Hebræo habetur singulariter. Nouit iustus animam iumentum

Mysticus sensus.

Mat. 24. 13. Rom. 25.

menti sui) per animam iumentum sui, mysticè intelligit animam sensitiuam, cuius necessitati à bonis succurrendum est, iuxta illud quod supra dictum est: Benefacit animæ suæ vir misericors. Iam quod sequitur, Viscera impiorum crudelia, significat, aut quod impij nimia licentia laxantes fræna appetitui, & sibi indulgendo in seipsum crudeles sint, quia animæ suæ nocent, aut quod crudelitatem in se committant sibi denegando commodum rerum necessariorum vsum.

11 *Qui operatur terram suam, satiabitur panibus: qui autem sectatur otium stultissimus est.*

PARVM refert quod hebræa in secundo membro habet. Qui sectatur vacuos deficit corde. Sectari enim vacuos, hoc est ignauos & otiosos est imitari in eis otium, quod est sectari & persequi otium. Et deficere corde nihil est aliud quam stultum esse. Commendat ergo hæc sententia, ut alia pleraque huius libri, iudicium laborantium & otium desiderium damnat, Pecculariter autem meminit operantium, hoc est colentium terram suam, quia inter omnes artes meritò agricultura tum necessitatis tum innocentie nomine primum locum obtinet, sub qua tamen tanquam præcipua operatione, & reliquæ artes quibus victus paratur comprehenduntur. Vnde in secundo membro non omnes stultitiæ condemnat qui terram non colunt, sed qui sectantur otium, neque scilicet agriculturæ dediti neque vllam aliam honestam exercentes artem. Cùm autem in secundo membro videbatur dicendum ob rationem oppositionis. Qui sectatur otium indigebit panibus, dixit deficit corde, vel stultus est, significans eum qui operatur, quia ex labore satiatur, sapientem esse, eum qui otiaitur, quia indigebit, stultè & imprudenter agere, Capite. 28. vbi eadem penè sententia reperitur iucundior est oppositio: dicitur enim: Qui operatur terram suam satiabitur panibus. Qui autem sectatur otium, satiabitur gestare. Ceterum nomine panis necessaria vitæ intelliguntur, iuxta illud euangelicum, Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Mysticè is operatur terram suam qui arcana cordis sui per iugem legis meditationem & orationum studium exercet, qui corpus suum abstinentiæ vomere proscindit, rigidèque continentie sarculo fodit qualis scripturarum panis: & ecclesiæ sapientiæ pabulo mira cum dulcedine satiabitur in præsentis vite, saturandus postea plenius cælestibus dapibus. Contra qui pro salute animæ suæ laborare nunc detrectat verè coram Deo stultus est, tamen vel diuina vel munda sapientia gloriosus videatur apud homines, ut qui sibi non prospiciat de his quibus mès & hic & postea dulciter reficiatur & saturetur.

Mysticus sensus.

12 *Qui suauis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquit contumeliam.*

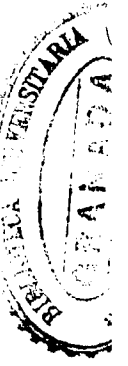
HVNC versum nec hebræa habent nec vetera exemplaria latina pleraque. Habent tamen eum græca, ex quibus patet quàm peperam hic versus apud Latinos legatur in plerisque libris. Nam etiam in operibus D. Hieronymi à Frobenio impressis sic legitur hic vers. Qui suauis est, viuunt in demorationibus & in suis moni-

tionibus relinquit contumeliam. Quod sic intelligit Liranus: Qui suauis per mansuetudinem in magna viuunt moderatione verborum & factorum, ideoque monendo alios cessat uti verbis contumeliosis. At græca habent, *ος εστιν υδους ον οινον διατριβας ον τοις εαυτου εχρημασι καταλαχλα ατιμιαν.* hoc est, Qui suauis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquit contumeliam, ut & apud nos habent codices emendatioris. Itaque vitio scriptoris, viuunt in, scriptum est pro in vini. Et moderationibus, pro demorationibus, inuersis scilicet prioribus. Sensus est: Qui delectatur immemorari potationi vini in suis habitaculis suæque familia relinquit contumeliam, vel potius ignominiam, quia malum post se nomen relinquit, patrimonioque decocto ignobilem suis paupertatem relinquit.

13 *Desiderium impij monumentum est positum, riuus autem iustorum proficiet.*

PRO monumentum Hebræis est *מַזְמָנָה* Metzud quod rete, vel venationem magis significat, à verbo *צָד* Tzud quod venari significat. Itaque sic habent Hebræa. Desiderat impius venationem malorum, radix autem iustorum dabit. Hoc est, impius desiderat cum malis venari, quia cum ipsis per fas & nefas aliorum inhiat bonis. Illa enim malorum, est venatio, illud eorum studium, Vnde dicunt cap. 1. Veni nobiscum, insidiemur sanguini, abscondamus tendiculas contra insontem frustra. Omnem pretiosam substantiam reperiemus &c. At contra iustus tanquam radix fructifera dabit, hoc est, non modo non querit aliena rapere, quin & sua largietur, iuxta illud Davidis: Mutuabitur peccator & non soluet, iustus autem miseretur & retribuet, vel ut habent Hebræa, & dat, idem scilicet verbum quod hoc loco, ut ne quis miretur absolute hic verbum dabit, positum sine accusatiuo. Verisimile omnino est D. Hierony. simul cum 70. unico puncto mutato legisse non *מַזְמָנָה* metzud, sed *מַצְמָנָה* metzod, quod à radice *מָצָה* matzad deriuatum significat arcem, munitionem & munimentum vnde nihil dubito quin vera lectio hoc loco sit non monumentum sed munimentum. Sic enim hanc dictionem aliquoties vertit Diuus Hieronymus, ut Esaiæ 33. Munimenta saxorum sublimitas eius. Et 70. in hac sententia habent rursum quod est apud eos in versu præcedenti *εχρημα*, id est, munitionem, quamquam apud eos ea dictione ponatur in parte 2. huius sententiæ. Habent enim *επιθυμια ασεβων και αι δε ριζαι των δικαιων ον εχρημασι*, id est desideria impiorum mala, radices autem iustorum in munitionibus. Et munimentum habent hoc loco quædam Biblia impressa, nominatim Eucharij impressa anno 30. Est ergo verè D. Hierony. versionis hic sensus: Impius desiderat munimentum malorum, hoc est, ut mali possint tuti esse & fortes, iustis præualentes, utque eorum consortio muniti sint & ab eis protegantur. At frustrantur suo desiderio, sola radix iustorum dabit assidue, hoc est (ut vertit Hier.) semper proficiet, semper pullulabit, non morietur, ita ut ex ea nullum prodar germen. Hoc est, iusti tanquam radix benè firmata & fertilis assidue proficiet, crescent, & roborabuntur, nulla malorum fortitudine deici-

Pal. 36.

eti. Beda (cuius commentarij declarāt ipsum legisse monumentum adeo deprauatio illa inualuit) duobus modis exponit illud: Desiderium impij monumentum malorum, vel vt significetur impij desiderare imitari memoriam & exempla præcedentium malorum, ac de illorū actibus loqui: Vel quia desiderium impij eo tendit, quamuis eo nesciente, vt cum prioribus iniustis æternæ mortis carcere claudatur, vt scilicet monumentum pro sepulchro accipiatur im priorū, quod est infernus. Quod supra diximus verbū dabit absolutē positum sine accusatio satis intelligi, sic inuerti potest. Radicem autem vnusquisque ex iustis dabit, hoc est, non tantum de fructibus propriis amplē suggeret, verum etiam de iis suppeditabit quæ sibi met ipsi necessaria sunt, nec nō per quæ alitur & sustentatur: Qua ratione nomen illud plurale צדקתם tsad diqim, id est, iusti distributiue est accipiendū, pro more apud hebræos satis trito & vulgato. Exemplū subiicere placet ex Gen. c. 49. filia incedebat, hoc est, vnaquæque de filiabus discurrerebat super murum & Psal. 119. rectum iudicia tua, id est, vnumquodque ex iudiciis tuis. Est rursus plurimorum sententia vt καὶ ἐκλεῖψῃ quidpiā subintelligi velint prout ea figura apud eosdem hebræos est omnino frequēs, atque ad eo ἐκλεῖψῃ κῶς subaudiuntur verba quæ maximè sunt expressis consentanea. Quinetiam eiusmodi eclipses crebræ sunt in sententijs Salomonis, qui quidē paucis verbis multa complecti & graua constringere nititur. Scitissimè ergo subaudias, fructū suum vel ramos quos iustorum radix longè latèq; expandit & copiosissimos exprimit fructus. Iustorum autem vocabulo probos, misericordes, pios ac charitatem spirantes itidem intelligas. Porro antitheses ex sensibus iam antea explicatis ita ritè componentur. Impij studiosè ad malū tātum collimant dum artes & technas prauorum hominum affectant, vel secundum aliam lectionem, scelerata & præsidia. At iusti in hoc propèsius incumbūt vt omnibus profint, abundè fructus edant velut ex opima radice. Et reuera vberimum fructum quantū in se situm est afferunt. Vel extrinsecus robur petunt impij vnde sustineantur. Iusti autem extrinsecus non habent necesse roborari, quum in se habeant vnde satis superque robur sumant vt propriæ radicis altissimo defixæ trunco & validissimis stipitibus. Nec verò quemquam moueat, quod prior versiculi pars sit in præsens tempus concepta, posterior autem in futurum collata, quasi verò non sit æquè præsentaneum iusti bonum, quod hic sanè in futurum differri videtur, atque sint ipsius impij munimenta & machinæ ex voto scilicet ac desiderio ipsius: siquidē hæc locutio constat ex ea temporū mutatione quæ apud hebræos frequentissima cum sit & familiaris, nihilo secius tamen neque hic mysterio caret. Aiunt enim sæpissimè vsuuenire vt instantibus futura connectantur, ita quidem vt hæc retrahantur ad illorum tempus, à quibus continuata dependi serie dependent. Sed magis existimem (proficiet radix) altiore stylo dictū esse, ea formula qua futurum tempus rei frequentè vsus demonstrat: vel potius par quam in generalibus sententijs continuus exprimitur actus. Id ergo potius designat paræmiales momento vnico & quasi præsentaria tempestate qua

vim suam in futurū tempus prorogare nequeat impij circumferri desiderium, cum prorsus sit in reliquum tempus iusti voluntas duratura & fructus eius perpetuus exiturus.

14 Propter peccata laborum ruina proximat malo, effugiet autem iustus de angustia.

HEBRÆA in primo membro habent. In peccato laborum laqueus malus. Vel, In peccato laborum laqueus (vel ruina) malo. Vtroque enim modo verti possunt. Et si quidem priori modo vertatur, sensus est. Per labia scelerata, quidam laqueum malum vel ruinam (vt trunco enim Hebæa dictio שָׁרִיץ mogerch significat) alijs parant, cupientes eos decipere & perdere. Sed iustus euadet de angustia ipsi ab impijs intentata. Si posteriori modo, sensus est: Per peccatum, vel propter peccatum, quo quis labijs suis alium studet decipere & perdere, ipsi mala erit laqueus & ruina quam alteri parauit, hoc est, Malus illaqueabitur suo reti, quod subdolosus & falsa sua lingua contra iustos expandit, & iusto Dei iudicio ruet in foueam quam fecit. Nam impij multa falsa comminiscuntur, & veluti re te multis filiis contextum est, sic multis verbis mendacia & calumnias connectunt, quibus & hic frequenter suæ sunt perditionis authores, & semper apud Deum æterno supplicio & damnatione tenentur illaqueati. Cæterum iustus angustiam sibi paratam euadit, quia hic frequenter diuina ipsum protegente gratia ab impiorum molestia liberatur, detecta eius innocentia, & saltem exiens de hoc corpore ab omni angustia & tribulatione egreditur. Secundam intelligentiam secutus est D. Hieronymus subaudiendo verbum proximant, nam aliquod verbum commodum subaudiendum erat, secuti & 70. qui habent ἡ ἀμαρτία καὶ λίαν ἐπιπέσει ἐν παγιδῶς ἀμαρτωλῶς, id est, propter peccatum laborum incidit in laqueos peccator. Sententiæ huius veritas est declarata in historia Susannæ, cuius accusatores proprijs sermonibus illaqueati & præcipitati sunt, ipsa euadente illorum calumniam & paratam angustiam.

15 De fructu oris sui vnusquisque repletur bonis, & iuxta opera manuum suarum retribuetur ei.

QVAMVIS secundam partem quidam aliter vertant secundum verba, sensus tamē probe à nostro interprete est redditus. Est enim in Hebæo sic: De fructu oris sui vnusquisque satiabitur bono, & retributio manuum hominis reddet ei. Hoc est, ipsa exhibitio bonorum operū reddet homini quod meretur. Quod clarius vertit D. Hieronymus: Et iuxta operam manuum suarum retribuetur ei. Porro vt superior sententia ostendit malum fallacemque sermonem impiorum, non nocere iustis contra quos profertur, nocere autem impijs à quibus profertur. Ita contra hæc sententia indicat iustorum & sermones & facta, non tantum alijs prodesse, & ipsismet. De fructu oris sui, inquit repletur bonis, hoc est ex fructuosis vtilibusque sermonibus non tantum illi pascuntur qui docentur, quibusque benè consulitur, sed & ipsemet qui loquitur sapiens inde pascitur, imò saturabitur bono, non solum quia ipsa verba docentes

docētis etiam ipsius pascunt affectū, sed & quia ingens à deo præmiū sui laboris reportabit, qui & hic in ipso spiritualia charismata augebit, & postea satietate vite æternæ ei largietur copiosius quam alijs iuxta illud Danielis: Qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ fulgebunt in perpetuas æternitates. Sic & qui benè facit alteri nō tantū alteri facit, sed & sibi, ad quæ maxima pars vtilitatis redit. Hoc ipsum enim opus quod alteri benefacit, retribuet ei, hoc est, dabit ei mercedem, quia pro illo accipiet præmiū iustitiæ vitam æternam. Vehemens est ergo hæc sententia ad excitandum sapientes & iustos, ad docendum & operandum, ne putent fructum suorum laborum tantum trāsire ad alios, aut perire suos labores, si qui docentur non pareant, aut ingrati sint quibus benè sit. Potest & alio sine accipi dicta hæc sententia, vt scilicet significetur vnusquisque suis debere fidere laboribus, nō autem tantum alienis meritis. Quasi dicat: Si bonam à Deo expectas remunerationē, non satis tibi esse debet alios audire docentes, & videre benè operantes, eorumque niti meritis. Vnusquisque enim iuxta ea quæ ipse siue ore, siue opere præstitit, mercedem accipiet.

16 Via stulti recta in oculis eius, qui autem sapiens est audit cōsilia.

VT superior sententia ad docendum extimulat sapientes, ita hæc ad audiendum: significans stultitiæ argumentum esse sibi placere, nec ab alio moneri velle. Contra prudentiæ indicium esse, aliorū libèter audire consilia. Via, inquit, stulti recta est in oculis eius, hoc est, stulto videtur iusta & bona esse vitæ suæ institutio, & ratio ac consilium rerū à se gerendarum, atque ob id non patitur se reprehendi, audire aliorum doctrinam & consilium recusat, tanquam satis sapiens & benè consultus: At contra, Qui sapiens est, audit aliorum consilia, sua consilia spectata habet, agnoscens quemque in sua causa ferè cæcum esse. Rursus agnoscit aliorum consilijs audiendis sapiente sapienter fieri, iuxta id quod superius scriptū est, Audiens sapiens sapientior erit.

17 Fatuus statim indicat iram suam: qui autem dissimulat iniuriam, callidus est.

PRO statim. Hebæis est טִיבִי Baioim, hoc est, in die quod positum est pro in ipso die vnde Septuaginta verterūt ἀσθημερόν, id est, ipso die, quod nihil aliud est quam statim. Vnde sic non Hierony. tantum, sed & alij verterunt post eum ex Hebæo. Cæterum hebæa duobus modis verti possunt, potissimum quod ad priorem attinet partem. Primum sic: Fatuus statim cognoscetur per iram suam. Et erit sensus: Facile cognoscitur stultus cum irascitur, quia tunc omnia effundit, per quæ stultitia eius declaratur. Item quia ira eius leui causa excitata declarat ipsum facile ad iram prouocari, quod stultitiæ argumentum est. Secundo sic: Fatui statim agnoscetur ira. Quod secutus D. Hieronymus planius vertit, fatuus statim indicat iram suam. hoc est, sicut stultus facile irascitur, ita etiam statim conceptam iram animique commotionem foris prodit & manifestat, indignis clamoribus, comminationibus, blasphemis, aliisque varijs modis. Nō nouit iræ suæ moderari, & dominari, statim & ad leuè occasionem eo proflit quo ipsum

ira impellit. Hanc posteriorem huius partis versionem & acceptionem magis requirit sequens membrum, quod hæbræis sic est: Et tegit ignominiam callidus. Vel: Et qui tegit ignominiam, callidus est. Quæ pars dupliciter item accipi potest: Aut vt significetur callidum tegere suam ignominiosam & pudendam iræ passionem in animo excitatam, vt ne si foris erumpat, inde pudore apud homines afficiatur, contra quam facit stultus qui mox passionem iræ foris declarat: Sic enim videntur Septuaginta intellexisse, qui habent καὶ ἡ δὴ ἐὰν ἀδύνατον εἴη τὸ ἀνέχεσθαι τὸ εἶναι ἰσχυρὸς id est, occultat autem suum dedecus vir Astutus. Quemadmodū & Beda hanc 70. lectionem exponit. Aut vt significetur callidum tegere ignominiam sibi ab alio illa tã, atque ipsum eandem non prosequi ad vindicandum clamoribus & minis, sed dissimulare eam tacendo, quasi nihil sit passus. Quem sensum quoniam hic intellexit Diuus Hieronymus, idedvertit: Qui autem dissimulat iniuriam callidus est. Et quidem callidi secundum mundū & planè versuti est, dissimulare iniuriam ad tēpus, vt per se dissimulationē minus sibi cauendū inimicum opportuno tempore commodius lædat & vindicet, vt fecerunt Ioab & Absalon. At qui secundum spiritum & coram Deo callidus est (de quali Sapiens loquitur) id est, qui sibi prudenter prospicit, dissimulat iniuriam, vt ne stultum in maledicendo & malefaciendo imitatus stultitiæ etiam notam cum eo incurrat, seseque multis malis per iram inuoluat, vtque dissimulando iniuriam sese vincat, verèque fortis inueniatur, ex aliena malitia tolerata gloriam reportans. De mum vt alterius iniuriam dissimulando, mereatur apud Deum etiam ad sua conuerti delicta, vnde monet Iacobus, vt sit homo tardus ad iram. Hac ergo sententia iam altera discretio diuersarum conditionum & stulti & sapientis indicatur. Superiori enim sententia dicebatur stultum, quia sibi placet consilia respuere, Sapientem, quia sibi displicet admittere consilia: hic stultum iniuriam persequendo, statim iram suam ostendere: Sapientem dissimulare iniuriam, & dissimulando iram suam tegere. Sic Saul dissimulauit iniuriam, vt est 1. Reg. 10. Sic & Dauid cum ei Semæi malediceret, vt est 2. Reg. cap. 16. Dimitte, inquit eum, vt maledicat iuxta præceptum domini, si fortè respiciat dominus afflictionem, & reddat mihi bonū pro maledictione hac die hodierna.

18 Qui quod nouit loquitur, iudex iustus est, qui autem mentitur, testis est fraudulentus.

HEBRÆA sic: Qui veritatem loquitur indicat iustitiam, & testis mendax dolum, supple indicabit vel annuntiabit. Cum ergo verbum in prima parte positum apertè significet indicare vel annuntiare (vnde & 70. habent ἀγγελεῖ id est annuntiabit) verisimile est apud nos non legendum index iustitiæ est, quomodo & postea deprehendi habere quosdam antiquos codices & Dionysium ipsum. Rursus in secundo membro patet non esse distinctionem faciendam ante: testis vt testis coniungatur cum: fraudulentus, sed post: vt coniungatur cum, qui mentitur, hoc modo. Qui autem mentitur, testis est fraudulentus, sicut & 70. habet,

ὁ δὲ μάρτυρ τῶν ἀδικῶν δόλιος, id est, testis autem iniquorum est fraudulētus. Litera nostra sic cor-recta & distincta, planē conuenit cum originali lingua. Nam quod nos legimus, Qui quod nouit loquitur: Non est diuersum ab eo, quod hebræis est, qui veritatem loquitur. Is enim qui loquitur quod nouit veritatem vtiq̄ue loquitur: & contra veritatem nemo ex animo loquitur, & benē loquitur, nisi res de qua loquitur ei nota sit. Sēsus ergo est: Qui loquitur id quod ei notum est, quod scilicet oculis vidit, aut alias certo percepit, is indicat iustitiam, quia is in iudicium productus ostendit suo testimonio iudici quid iustum sit & æquum. Et alibi item omnibus occasio est, vt iustē de re pronuncient & iudicent. Contra testis qui mentitur, quiq̄, aliter siue in iudicio, siue alibi testificatur de re quā ei cognita est, is annunciat iudici & aliis fraudem, quia id suggerit vnde homines decipiantur & fraudabuntur illi contra quos testificatur, vnde est fraudulentus. Continent ergo hoc pro-uerbium veritatis laudem, mendaciūque vituperium, indicans veritatem, iustitiam promouere, mendacium, fraudes & dolos. Possunt hæc vt generaliter sunt dicta, etiam ad intelligentiam scripturarum rerūque sacrarum referri, vt sit sensus. Qui veritatem scripturarum & fidei profiteretur, nec aliud loquitur quā quod benē nouit, benēque dicit, is proferet & iudicabit iustā scripturarum interpretationem, æquāque fidei regulam: Sed qui professor est mendaciorum & errorum, docere pergens quod non didicit, is imperitis dolos instruit, & à iusto æquōque de rebus sacris iudicio auertet.

19 Est qui promittit, & quasi gladio puniuntur conscientia, lingua autem sapientum sanitas est.

HEBRAICE sic: Est qui effutit quasi confessiones gladij, sed lingua sapientum sanitas est, vel salubris est, Pro (promittit) Hebræos est verbum מוֹדֵעַ Bote, quod etiam Pagnino teste significat & pronunciare & promittere, sed temerē & inconsideratē. Pro pronūciare & proloqui temerē, ponitur in Psal. vbi nos legimus. Et distinxit in labiis suis, pro quo alij vertunt: Et inconsideratē loquutus est labiis suis. Secundum hanc significationem etiam hic ferē vertunt: Est qui effutit aut profert verba, quasi confessiones gladij. Et est sensus: Sunt qui inconsideratē & temerē plerāque effutunt, per quæ veluti gladio aliorum corpora & animos transfodiunt, iuxta illud: Lingua eorum gladius acutus. Vt qui temerē aliorum famam denigrāt, vnde illi in corpore aut in animo grauitur cruciantur. Rursum qui coram paruulis ea profert, per quæ conscientia eorum scandalizatur & vulneratur. Et omnino qui falsa doctrina animas lethali veneno inficiunt & necant. Contra lingua sapientum planē salubris est, imō sanitas est, quia non solum non loquitur quod noccat aut lædat, sed ea tantum loquitur, quæ sanitatem afferunt & vitam animæ, vulnera falso famæ innocentium inflicta curat contrāque venena præcordiis hominum per falsam doctrinam insula antidotū felicissimē porrigit. Hunc sensum etiam Septuaginta secuti sunt, qui habent εἰς τὴν οὐλοχοντες τὴν ψυχὴν ὡς μάχαιρα γλῶσσαι δὲ σωφῶν ἰώνται, id est, sunt qui dicēdo vulne-

Psal. 56.

rāt tanquam gladius, linguæ autē sapientum sanant. D. Hieron. alteram verbi מוֹדֵעַ Bote significationem secutus vertit. Est qui promittit, Pro promittere enim temerē videtur accipi in Leuitico vbi nos legimus. Anima quæ iurauerit & protulerit labiis suis, vt malē quid facere vel benē, &c. Ibi enim pro protulerit, idem est verbum quod hoc loco. Porro pro genitiuo (conscientiæ) legendum magis videtur ex Beda, conscientia in ablatiuo casu. Sic enim habet in commentariis. Vbi tentatio terrens siue blandiens impedimentum præstiterit, deserunt quidem cœpta, sed tamen conscientia promissi quasi gladio punguntur. Aut illud, Quasi gladio conscientia positum est pro, bona voluntate tua vt scuto. Quāquam magis purem nomen conscientia, nō fuisse versum à D. Hieronymo, sed fuisse ab aliquo additum vt cui apud Hebræos nihil respondeat. Est ergo sensus nostræ lectionis. Est qui temerē aliquid promittit, & postquam promissit, pœnitentia ductus, conscientia promissionis pungitur quasi gladio. Aut cōscientia, id est, animus eius (vt sit nominatiui casus) pungitur dolore quasi gladio. Contrā, quod sapientes loquuntur, nec aliis nec sibi dolorem adfert, sed sanitatem & læticiam, doloriq̄ue mētis medetur,

20 Labium veritatis firmum erit imperpetuum: qui autem testis est re pentinis, concinnat linguam mendacij.

APRIOR est membrorum apud Hebræos oppositio. Habēt enim ad verbum sic. Labium veritatis firmum erit imperpetuum, & vsque ad momentum lingua mendacij. Dicitur autem phrasi hebraica Labium veritatis, labium verax, lingua mendacij, lingua mendax. Et illud quidem permanens, hæc momentanea dicitur ratione veritatis & mendacij quæ labiis, & lingua efferuntur. Veritas enim stabilis est ac firma, & quanquam frequenter ea supprimatur ad tempus, tandem tamen euincit & obtinet, quemadmodum patet in veritate scripturæ & catholicæ fidei. Contrā falsitas & si ad tempus obtineat, mox tamen detegitur, detecta euanescit & longē propulsatur. Patet istud in particularibus mendaciis, maximē in hæreticorum erroribus & sectis. Cæterum sicut 70. in priori membro quod est hebræis לֵאד Laad, id est, imperpetuum, mutatis tantum punctis legerunt לֵאדֵא Laaed, quod est in testem, & ob id vertunt χάλυ αληθινά καὶ ὁρθοί μαρτυρίαν id est, labia vera rectū faciunt, vel dirigunt testimoniū. D. Hieronymus in secundo membro mutatis punctis eiusdem dictionis pro וְאֵדָרְגִי Veadargia, id est, vsque ad momentum, legit וְעֵדָרְגִי Veedargia, & ob id vertit testis repentinus, subintelligens verbum concinnant, ad sententiæ perfectionem necessarium, secutus hac in parte 70. qui habent μάρτυρ δὲ ταχὺς γλωσσαν ἔχει ἀδίκων, id est, Testis autem velox linguam habet iniustam. Cū autem in Hebraica veritate iucundissima sit oppositio, in Græca item versione membra pulchrē inter se opponantur, in nostra lectione non ita appetēte aparet membrorum oppositio, quæ tamen vtcunq̄ue haberi potest si sic sententia explanetur. Labium veritatis firmum erit semper, ita vt constanter idem asserat, & non pro diuersitate temporum & personarum varietur: At qui est testis repentinus, hoc est, qui repente pro-

Leuit. 6.

ad

ad testificandum de re aliqua, quique de re pronunciat inconsideratē ac temere, hic concinnat linguam mendacij, hoc est, aptat, disponit & ornat sermonem mendacem: Cogitur enim variis modis quod temerē locutus est defendere, nunc hæc, nunc illa asserens, nec firmiter vni ad hærens. Vulgaris sententia est, mendacem oportere memorem esse: haud dubicex eo nata, quod mendacia inter se non cohærent. Ita fit vt qui mentiantur, constare sibi vix vnquam possint. Et deprehenduntur hoc pacto architecti mendaciorum, quia pugnantia inter se narrant. Patet istud in sectarum doctoribus, qui cum temerē quod non benē didicerunt effutire ausi sunt, in omnem severtunt modum, vt quod semel inconsideratē protulerunt, tueantur, cū eadem semper sibi que constans sit catholica doctrina.

21 Do us in corde cogitantium mala, qui autem pacis meminit consiliu, sequitur eos gaudium.

HEBRÆA sic: Dolus in corde fabricatorum mali, & consuli oribus pacis gaudium. Fabricatores malorum, hoc est (vt benē vertit D. Hieronymus) cogitantes mala, & aliis mala machinantes, malorumque inuētores, opponuntur consiliariis pacis, quia illi malum quærunt: isti pacem, hoc est quoduis bonum quo aliis benē sit. Illis tribuitur dolus. Istis gaudium. Quæ antithetis iucundior est in lingua originali ob vocum affinitatem, maximē si puncta vocalia at tēdamus. Est enim מִרְמָה & מִרְמָה Mirmah & Simchah. Sicut autem illis tribuitur dolus in corde, ita gaudium quod istis tribuitur videtur eorum cordi tribuendum, vt sit sensus. Dolus est in corde cogitantium mala, & consulti oribus pacis est gaudium, scilicet in corde. Hoc autem dupliciter accipi potest, Aut quia consultores pacis, dum pacem alunt & fouent concordiam, rectē consulendo, magnam ex hoc conscientia tranquillitatem & mentis læticiam habent. Quem sensum D. Hieronymus secutus videtur, dum vertit: Sequitur eos gaudium, aut quia consultores pacis in corde volunt gaudium, quia scilicet cogitant ea suggerere quæ gaudium afferant aliis, sicut in corde cogitantium mala est dolus, quia de dolo inferendo aliis in eorum perniciem & dolorem cogitant. Sic enim membrorum iucunda erit antithesis. Quæ etiam erit iuxta priorem intelligentiam, si intelligatur Sapiens loqui de dolo quo ipsi machinantes mala, cum alios parant decipere, seipsos decipiunt, iuxta illud quod sæpē scriptura monet: Impiorum consilia recidere in authores. Vnde & ab Hesiodo scriptum est: Malum consilium consultori pessimum.

22 Non contristabit iustum quicquid ei acciderit, impij autem replebuntur malo.

PRIOR pars variē transfertur à diuersis, quod prouenit, ex ambiguitate duarum vocum quæ sunt apud Hebræos אָנָה & אָנָה & Ana & Auen. Nam verbum אָנָה Ana in prima coniugatione significat tristari & lugere, & proinde in secunda actiua, significat contristare, quod secutus videri potest D. Hierony, quasi verbum hoc hic legerit in Piel. In qua coniugatione significat etiam facio occurrere aut euenire, &

proinde in passiuā Pual. significat occurrere aut euenire & dolere. In qua cum hic legatur apud hebræos, hinc est quod ferē omnes vertunt. Non accidet iusto: vel non erit dolor iusto. Nomen אָנָה Auen significat nunc dolorem vel luctum, nunc iniquitatem. Hinc est quod quidam vertunt: Non accidet iusto, dolor, vel incommodum Alij: non accidet iusto iniquitas: Aut non erit dolor iusto vlla iniquitas. Quomocunq̄ue autem vertatur, sensus ferē eodem redit. Significatur enim Dei protectione & gratia fieri in iusto, vt nihil ei obueniat quod ipsum lædat, eique malum sit, & causam magni doloris præbeat eo, quod diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Qui sicut Dei protectione tuti sunt ab iniquitate, quam impij in iustos exercere parant, ita eiusdem gratia proteguntur, vt in nulla horrenda incidant crimina, ob quæ vel in præsentī vita sustineant pœnam, vel stimulis conscientia & tristitia morderentur, Ita vt verum sit quod iustum non contristabit iniquitas, nec aliena, nec propria. Probabilior versio est: Non accidet iusto aliquid malum, vt sit generalior hæc pars, & conueniat cum eo quod est in Psal. Non accedet ad te malum. Vbi pro accedet, idem ponitur verbum & eadem forma qua hic D. Hieronymus quod est in hebræo, Non accidet iusto aliquid malum vel triste, inuertit, vertens pro eo. Non contristabit iustū quicquid ei acciderit. Fortē quoddam uerterit illud quod est in Hebræo, si verba tantū spectemus non esse simpliciter verum, cū multæ sunt tribulationes iustorum secundum prophetā. Ac proinde illud quod habent hebræa sic intelligendum, vt significetur iusto nihil obuenturū quod ei sit malum, aut deiecto animo faciat, quod planius & verius fecit vertendo, Non contristabit iustum quicquid ei acciderit. Iustus enim quicquid ei acciderit mali siue diuinitus immissum siue ab homine intentatum, æquo fert animo, sciens per patientiam omnia sibi in bonum cessura. Contra impij replebuntur, vel vt habent hebræa, repleti sunt malo. Quod non tam de malo culpæ accipiendum est (quamquam & de illo verum sit) sed vt hæc pars opponatur magis priori, accipiendum potius est dictum de malo pœnæ & miseria, quo impij pleni sunt, non solum quia plerāque eis mala à diuina iustitia infliguntur, sed etiam quia & diuinas ultiones & diuina beneficia omnia sibi per impatientiam & abusum vertunt in suū malum: multis item curis, desiderijs & animi cruciatu se se torquentes.

23 Abominatio est domino labia mendacia, qui autem fideliter agunt, placent ei.

PR O, qui fideliter agunt: hebræis est, qui faciunt veritatem. Itaque veritas opponitur in hac sententia suo contrario scilicet mendacio, vt & alijs. Cæterum quærere quis posset, cur labiis mendacibus opponat facientes veritatem, & non potius loquentes veritatem. Proinde sciendum quod facere veritatem dupliciter hic accipi potest: Aut pro opere ipso perficere quod verum est, quodque veritas requirit. Et erit sensus: Abominatur dominus non tantum opera iniqua, sed & labia mendacia: Contrā qui non tantum veritatem loquuntur, sed eadem etiam opere

Rom. 8.

Psal. 90.

Psal. 33.

opere complent, placent ei. Vt intelligamus ad hoc vt Deo displiceamus satis esse si lingua mentiamur, vt autem placeamus, non satis esse vt lingua simus veraces, nisi veritatem opere adimpleamus. Aut facere veritatem, potest accipi hic dictum sicut in Psal. facere superbiam, cum dicitur, Veritatem requirit dominus, & retribuet abundantem facientibus superbiam, vt sicut superbiam facere est superbe agere, superbe se gerere, ita facere veritatem sit veraciter agere: aut vt Hieronymus vertit, fideliter agere. Fideliter autem agunt qui bona fide agunt, neminem fallere nec verbo nec facto studentes, quique quod verbo pollicentur, opere præstant. His opponitur labia mendacia, quæ fallere student, nec præstant quod pollicentur. Secutus videtur Hieronymus 70. qui habet *δ' ωοι ωρ ωιγί μ. id est, qui facit fidem vel qui agit fideliter.*

24 Homo versutus celat scientiam, & cor insipientium prouocat stultitiam.

VERSUTVS ferè in malam vsurpatur partem, hic in bonum ponitur pro astuto, prudente & circumspecto, quia opponitur insipienti. Sic & sapientiæ, 8. versutia in bonum ponitur, cum de sapientia dicitur: Scit versutias sermonum, & dissolutiones argumentorum, &c. Idem ergo in prima parte huius sententiæ dicitur, quod superius in decimo quarto versu c. 10. cum dicitur: Sapientes abscondunt scientiam, sed ibi qui dem ex opposito significatur os stulti mox quod nouit effundere. Hic verò ex opposito dicitur: Et cor insipientium prouocat stultitiam. Vbi prouocat, hebraica dictio simpliciter significat, clamat aut prædicat, ita vt sensus sit: Mens insipientium stultitiam suam non celat, vt sapiens scientiam suam, sed eam ineptis sermonibus omnibus inuulgat & notam facit. Proinde duobus modis reprehendit stultos, cum sapienter prudentes suam celant scientiam, isti nec stultitiam celant, sed mox manifestam faciunt. Quod ergo nos legimus: Cor insipientium prouocat stultitiam, sic est accipiendum, vt significetur cor insipientium latentem in se stultitiam non cohibere: sed prouocare ad exercendum & manifestandum se stulto sermone. Itaque hoc versu silentium commendatur, vt per quod & scientia & stultitia prudenter tegitur, procacitas loquendi damnatur tanquam stulto proprio, & per quam sapientia & insipientia imprudenter detegitur.

25 Manus fortium dominabitur: quæ autem remissa est, tribuitur seruiet.

RVRSVM fortium manum componit cum manu remissa, quemadmodum fecit capit. 10. versu quarto. Vbi & Hebræis eadem quæ hic sunt dictiones, sed ibi fortitudine, hoc est, diligentia & sedulitate (quæ fortitudo animi est) diuitias, pigritia, egestatem: hic fortitudine simili, imperium, pigritia, seruitutem parari astruit. Quæ, inquit, remissa est, tribuitur seruiet, hoc est, tribuitur subdita erit, & vt est in hebræo, erit sub tributo. Hæc & frequenter in rebus temporariis vsu venire videmus, & in animi virtutibus ac bonis maximè veritatem habent. Qui enim sedulam operam impendunt in rebus diuinis, & vitiis dominantur, diabolo mundoque superioribus, & aliis hominibus maiori virtutum gratia

principantur regnaturi postea in æternum cum Christo. Contra qui ad bona opera ignaui sunt carni ac diabolo seruire cogentur miseram seruitutem, pessimòque illi exactori tributauitiorum quotidie exoluunt, & si non dominium eius dum viuunt pœnitendo euaserint, post mortem traditi eidem, in carcerem ab eo pœnarum mittentur æternarum, iuxta quod dominus in parabola euangelica testatur.

26 Mærorum corde viri humiliabit illum, & sermone bono iustificabitur.

HEBRÆA ad verbum sic habent, Mærorum vel pauor aut sollicitudo in corde viri humiliabit illum, & sermo bonus iustificabit illum. Pronomina enim cum sint apud Hebræos generis fœminini, referenda sunt non ad virum, sed ad eor quod illi est fœmininū. Sensus tamen id est, & indicatur vis & mæroris & sermonis boni, qualis proficitur ab ore sapientis. Hic enim mærorem, animum etiam viri foris deicientem, pellit, animumque cruciatum & afflictum exhilarat. Quod quàm verum sit quotidiana experientia testatur, non solum in amicorum consolatoriis verbis blandoque sermone qui vulgarem mærorem ex rebus temporariis conceptum superat, sed multo magis in saluberrimo Dei verbo, quod & vulgarem illum mærorem efficacius pellit, & tristitiæ illi quæ secundum Deum est, pœnitentiæque in salutem stabilem operatur, ita medetur vt nõ absorbeat abundantiori tristitia peccator pœnitens, sed exhilaretur cor eius per fiduciam remissionis peccatorum, quàm Dei verbum suggerit.

27 Qui negligit damnum propter amicum, iustus est, iter autem impiorum decipit eos.

PRIOREM partem Hebræa longè aliter habent sic: Excellens est iustus à proximo suo, id est magis quàm proximus suus. Quo significatur iustum alios excellere, fœliciorèque esse proximis suis. Ipsa enim iustitia per sese iustum aliis excellentior facit, & per eam ferè apud homines excellentior habetur per eam item frequenter fit vt & diuitiis temporalibus magis abundet præ aliis, semper autem vt pluribus animi bonis & mentis quiete perfruatur. Contra iter vel via impiorum, hoc est, illorum vitæ institutum decipiet eos, vt cum maximè studeant excellere, non tamen veram assequantur excellentiam, sed potius inanes fiant, egeni & abiecti. Commendat ergo hæc sententia iustitiam, vt in qua vera consistit præcellentia, per quam maximè verus pareatur honos & opes, proinde illi indicat ante omnia incumbendum D. Hieronymus dictionem hebraicam *יָתֵר* Iather videtur accepisse, vt significet relinquere. Nam & hoc verbū *יָתֵר* Iather significat sub intelligens damnum. Et est sensus: Qui relinquit vel negligit damnum, hoc est, qui damni illati aut perferendi rationem non habet propter commodum amici, iustus est. Contra verò institutum impiorum, qui semper etiã cum incommodo proximi propriū querunt commodum, decipiet eos, ita vt dispendium sint facturi cum lucrum querant. Docet ergo hæc sententia ad iustitiam pertinere, vt pro alterius necessitate proprium lucrum negligatur, & dum

& dum id sit, maximum homo sibi faciat lucrum, vt qui iustitiam sibi comparat. Contra iniquorum studium maximum adferre eis damnum. Cum autem de eo qui ob purum hominem amicum, patitur damnum aliquod temporale, rectè dicatur quod iustus sit, & iustitiæ laude dignus, multo magis iustus dicendus & iustitiæ corona dignus, qui propter Deum amicum, aut videntis quæ possidet, pauperibus tribuit, aut rapinam bonorum suorum cum gaudio suscipit, aut certè in passione occidendam carnem suam tradit. Sic Beda.

28 Non inuenies fraudulentum lucrum, & substantia hominis erit aut pretium.

HEBRÆA sic habent: Non aduret fraudulentus (vel ignauius) venationem suam, & substantia hominis pretiosa seduli, hoc est, hominis seduli substantia erit pretiosa. Sciendum enim etiã in hoc versu opponi inter se duas illas dictiones, de quibus dictum est in capitis de cimi versu quarto, & huius capitis versu vigesimo quinto, quatum vna significat fraudulentum vel remissum, altera sollicitum (vel sedulum) & vt vertit ibi Hieronymus fortem. Cum autem vnam alias vertere soleat remissum, hic vertit fraudulentum, secutus Septuaginta, qui habent *δολίος*, id est dolosus. Alteram dictionem nempe *יָרֵד* Caruts, vertit aurum. Nam & hoc ea dictio significat. Quod autem pro non aduret venationem, vertit non inueniet lucrum, secutus est etiam ex parte 70. qui habent *ἐπιθάρσει δολίος θήρας*, id est, non assequetur dolosus venationem. Sensusque maluit reddere D. Hieronymus quam verbum reddendo, obscurum relinquere locum. Significant hebræa sub parabola venationis, diuitias fraude non acquirendas, aut acquisitas perituras, contra quæ sedulitate & diligentia conquiruntur stabiles fore & magnas. Non aduret, inquit, fraudulentus venationem suam, hoc est, cum fraudulenti, & dolosi homines inhiant rei alienæ instar venatorum & aucupum, tamen non assequantur quod venantur, aut si assequantur post multos perperfos labores, non percipient commodum ex eo, sed fiet eis sicut venatori qui frustratur venatione sua, ita vt eam non assequatur, aut si capiat, tamè antequam eam assare possit & comedendo vtilitate ex ea capere, amittit eam, canibus eam prius lacertantibus. Nõ ergo aliud significatur quod verit D. Hieronymus: Non inueniet fraudulentus lucrum, nisi quod gratia parabolæ perit, qua in sinuatur pulchrè, & quantos labores fraudulentum subeant instar venatorum, qui & ipsi omnia fraudibus agunt, & quàm sæpè eorum conatus frustrantur: nempe quia (vt habet prouerbiū) malè parata malè dilabuntur. Quidam ex recentioribus, vt alias cum Hieronymo vertit remissum & pygrum, ita & hic vertit. Nõ aduret ignauius ferinam suam, hoc est, ignauius non assabit ferinam, quia nihil capiet. Contra, hominis seduli & diligentis qui scilicet honesta ratione victum querit neminem decipere querens, substantia erit pretiosa, quia magna & stabilis. In quæ sensum & nostra litera est accipienda subaudiendo in genitiuo hominis iusti aut seduli. Nam is verè solus est homo. Sensus ergo est. Et substantia hominis iusti erit pretiū auri, hoc est, aurum pretiosum, hoc est homo iustus possidebit sua di

ligentia & sedulitate opes plurimas.

29 In semita iustitiæ, via iter autem deuia ducit ad mortem.

SECONDAM partem sic habent Hebræa ad verbum: Et via semitæ non mors. Et intelligitur significari quod via semitæ prædictæ est sine morte. Legitur enim modo in codicibus Hebræorum *אֵל מוֹת* Almaueth, quod significat nõ mors vel sine morte, cum D. Hier. & Septuaginta puncto tantum vno mutato legerunt *אֵל מוֹת* Ael Maueth, quod est ad mortem. Et adhuc hodie in aliquot exemplaribus notatur duplex lectio. Posteriolem D. Hieronymus secutus, tanquam probabiliorè etiam recentior quidam prælegit, qui vertit, Via autem deuia ducit ad mortem. Nisi enim sic legatur, nulla erit partium oppositio, sed repetitio eius quod priori membro satis est significatum. Porro pro via semitæ (quæ noua & obscuria est locutio) Hiero. vertit, Iter deuia, aut via deuia, tanquã via quæ à semita recta deflectit. Commendatur ergo hoc versu iustitia, quod in ei⁹ semita, hoc est, actione consistit vita, quia per eam & hic spiritu viuunt coram Deo iustus, & per eam peruenit ad vitam æternam. Damnatur via impiorum, quod ea mortem animi adferat in præsentem tempore, nonnunquam & corporis, & postea vtriusque mortem æternam.

CAPVT XIII.

Filius sapiens, doctrina patris: quæ autem illius est non auri. Cui arguitur.

PRO nominatio doctrina, potest etiam ex Hebræo verti & conuenientius, accusatiuus. Doctrinam, vt ex secunda parte subaudiatur in primo membro verbum, audit, hoc modo: Filius sapiens doctrinam patris, vel reprehensionem & castigationem patris, subaudi, audit, & derisor non audit increpationem, subaudi patris. Quo significatur filij sapientis, qui sibi benè vult, esse lubenter admittere doctrinam & castigationem parentum, derisoris verò esse increpationem parentum non sustinere. Potest item ex hebræo prouocari, verti præteritum audiuit. Nam præteritum habent Hebræa. Et erit tunc sensus paulò alius à superiore, hic scilicet: Filius qui effectus est sapiens, hinc talis factus est, quia audiuit patris doctrinam, qui autem deridet veritatè rectè monentium talis effectus est, quia in iuuenili ætate aut ipse noluit obedire maioribus rectè monentibus, aut socordia & vitio parentum non audiuit ab eis increpationes. Secundum quam intelligentiam sententia hæc monet, & iuuenes vt auscultent parentibus si probi euadere volent, & parètes ne negligant suos corripere, eisque nimis indulgeant. In hunc sensum & nostra lectio quæ & ipsa pro ambiguitate sermonis Hebraici, benè cum Hebræo conuenit, accipi debet, vt illud: Filius sapiens, doctrina patris, significet doctrinam patris efficere filium sapientem nec aliunde filium, facillè posse esse sapientem, quàm ex doctrina patris eiusque castigatione. Nam vtrunque dictio Hebraica significat. Proinde cum iam subditur in nostra lectio, Qui autem illud est, non audit cum arguitur, significatur talem nunquam posse fieri sapientem, vt qui reiiciat per quod sapientia paratur.

² De fructu oris homo satiabitur bonis, anima prauaricatorum iniqua.

R VRSVM hic pro nominatio, iniqua, in secundo membro potest, & quidem melius verti accusatiuus substantiuus iniquitatem, vt ex priori membro repetatur verbum comedet, sicut in priori verbum in primo membro, subaudiendum erat ex secundo. Sic ergo habebunt hebraea. De fructu oris quisque comedet bonum, anima autem prauaricatorum iniquitatem, vel iniuriam, scilicet comedet. In superiori capite primum huius sententiae membrum etiam habitum est in versu 15. nisi quod ibi in Hebraeo ponitur verbum, satiari, hic verbum, comedere, quae veritas parum aut nihil facit ad sensum vt non male hic interpres verterit satiabitur. Sed ibi quidem illud dictum est, ob comparationem fructus linguae cum fructu manus. Hic vero ob comparationem fructus linguae iniusto & impio, significaturque iustum ob ea quae bene & vtiliter ore suo profert, bona percepturum, animam vero peccatorum qui legem Dei transgrediuntur, sicut iniqua loquitur & noxia, malis etiam saturandam, hoc est, mala percepturam, & iniquitatis noxiique sermonis poenas daturam. Secundum nostram lectionem quae habet, anima autem prauaricatorum iniqua, intelligendum est significari animam impiorum cum sit iniqua, & proinde fructum bonum non proferat, non comesturam bonum nec bonis satiandam.

³ Qui custodit os suum, custodit animam suam: qui autem inconsideratus est ad loquendum, sentiet mala.

S V P E R I O R sententia fructus linguae ostendit, quos anima percipit ex sermone vtili vel noxio, haec vero eiusdem fructus quos percipit anima ex moderato vel immoderato eius vsu aperit. Qui, inquit, custodit os suum, ita vt tardus sit & circumspectus ad loquendum, non loquens nisi cum loquendum est & quae loquenda sunt, is non tantum suum custodit, nec paruo fungitur officio, sed custodit animam suam, tum, quia eam a multis peccatis quae lingua contrahuntur facile immunem facit, tum quod eam seseque ipsum a multis incommodis & malis praeseruat, in qua saepe homo immoderato vsu linguae incidit, vt pote ab odio & insectatione hominum qui alterius dicacitate irritantur, a turbulentis animae passionibus quae odium hominum sequuntur, a sera poenitentia quae subito animam ob linguae lapsus percutit. Contra qui dilatat temereque aperit labia sua, vt habent hebraea, hoc est, vt pulchre expressit D. Hieronymus, qui inconsideratus est ad loquendum, contritio vel fractio erit ei, vt habent hebraea, hoc est, talis conteretur, mala perferet, & vt bene Hieronymus, vertit sentiet mala, nam in seipso ferre cogetur animi cruciatum ac conturbationem & multis incommodis apud homines & Deum subiacebit. Nam, vt ait Plinius, saepe vox temere emissa, redit per iugulum.

⁴ Vult & non vult piger, anima autem operantium impinguabitur.

P R I M A M partem sic habent hebraea ad verbum, Desiderat & non anima eius piger, quod sic ferè intelligitur. Piger desiderat & non habet anima eius quod desiderat, vel, & nihil

est animae eius, quod bene conuenit ei quod sequitur, Anima autem operantium, vel vt habent hebraea, sedulorum impinguabitur. Ostendit ergo hic versus, vt & alij plerique in hoc similes, otium & pigritiam inopiae, sedulitatem & industriam copiae matres esse, pigritiam esuriam, diligentiam parare satietatem. D. Hieronymus illud & non anima eius sic intellexisse videtur, desiderat piger, & rursus id ipsum non placet animae eius, hoc est, non vult rursus, aut & non, subaudi, desiderat anima eius, vt verbum repetatur. Vult enim piger bonum, at cum attendit laborem pro illo assequendo subeundum, non vult rursus illud, quia non vult media ad illud obtinendum necessaria. Id vt in temporali pigritia vsuenerit videmus: ita multo magis veritate habet in spirituali pigritia, qua ad bona opera paranda & certamina spiritualia subeunda nimis multi sunt tardi. Volunt enim plerique regnare cum domino, sed nolunt pati cum eo, desiderant praemia cum promittuntur, sed nolunt certamina cum iubentur, de quibus Iacobus ait, Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis. Ceterum anima eorum qui iussa operantur domini, & hic dulcedine superiorum charismatum impinguabitur, iuxta illud Psalmi. Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea, & post labores huius vitae caelestium bonorum pinguedine satiabitur. Bene enim conuenit sensui mystico quod dictum non sit, & operantes impinguabuntur, sed anima operantium impinguabitur. Potest autem illud quod nos legimus, vult & non vult piger, etiam alium habere sensum, hunc scilicet, piger haec vult, alia non vult, nec aliud agit quam desiderat, haec eligendo, illa reprobando, totum consumit in desideriis, praeterea non est diu quod agat. At quia vanus istud est, nec desiderando saturari potest quis, ideo subditur, anima operantium impinguabitur. Quo significatur nihil prodesse vanis optionibus animam pacere & ventris inedia pati, satius esse operi adiuuere manum sicque esurientem satiare ventrem. Sensum hunc videntur secuti Septuaginta in *ἐπιθυμίας ἐσθὲ τῶν ἀεγυδῶν*, hoc est, in desideriis est omnis ociosus, Aut ociosus totus est in desideriis.

⁵ Verbum mendax iustus desistat, impius autem confundit & confundetur.

S E C V N D A M partem hebraea, si proprie verba accipiuntur, sic habent. Et impius pudendum & pudendum facit, subaudi se. Itaque significatur impium mendacis quae amat, contra ingenium iusti sese decorare apud homines, qui mendacem vel in primis abominantur tanquam cum quo nihil agi possit bona fide. Sic & nostra litera intelligi potest, Impius mendacis suis confundit se, hoc est, pudore se afficit quantum in se est, & pudore ab aliis afficitur, reiectus ab omnibus. Aut, Impius mendacis & alios pudore afficit, & deprehensus pudore afficitur. Iustus ergo mendacia detestatur, ideoque sollicitè cauet ne quae mendacio oneret seseque dehonestet, impius vero alios pudore afficit & hoc faciens vicissim ipse pudore afficitur.

⁶ Iustitia custodit innocentis viam, impietas autem peccatorum supplantat.

P O S T E R I O R pars in hebraeo sic habet ad verbum: Impietas supplantat peccatum. Prior

Prior vero pars dupliciter verti potest. Aut sic, iustitia custodit perfectam viam, hoc est eum qui in via, & conuersatione sua perfectus est & immaculatus, & tunc in secunda parte rectè intelligitur peccatum positum pro peccatore, abstractum scilicet pro concreto vt vertit Hieronymus. Aut sic, iustitia custodit perfectionem vitae aut integritatem vite, quod non est diuersum ab eo quod noster vertit, Iustitia custodit innocentis viam, hoc est eius institutum, studium & viuendi ratione. Et eodem redit siue dicatur iustitia custodire innocentem, siue eius viam. Hanc autem iustitia custodit variis modis, sicut variè illa oppugnatur. Nam & contra illecebras huius mundi iustitia quam quis sectatur & amplexatus est custodit eius viam, sic vt eum perseuerare faciat ne ab illis superetur. Et contra calumniatores quoque cui tuerit atque defendit, ne ab eis vitae eius institutum possit opprimi. Neque, innocenti opus est externa aliqua custodia aut alii munitionibus, sed ipsamet iustitia quam amat quamque sectatur, ipsum custodit a malo & malorum impetitione. Ita contra, ipsamet impietas peccatorem supplantat, tum quod cum ita sibi illigatum detineat vt in varia ipsam vitia propellat prope modum inuitum, tum quod ipsa illi perditionis est causa, vt eam non Deo vel alteri imputare debeat.

⁷ Est quasi diues cum nihil habeat, & est quasi pauper cum in multis diuitiis sit.

H E B R A E A proprie acceptis dictionibus sic habent ad verbum. Est qui se diuitem facit & non aliquid, est qui se pauperem facit & substantia multa. Quod variè accipitur. Quidam hunc sensum intelligunt. Sunt qui subito euadant diuites cum prius nihil haberent, & contra sunt qui repente ad inopiam dilabuntur, cum prius multam haberent substantiam, vt haec sententia ostendat inconstantiam diuitiarum, quae animaduersa ab illarum studio auocare potest. Aliter etiam intelligitur, vt significetur quosdam laborare multum pro parandis opibus, semper tamen manere in egestate, contra alios negligere opes nec eas magnopere ambire, & nihilominus ditescere. Secundum quam intelligentiam etiam auocat haec sententia, ad diuitiarum studio, vt quod frequenter frustratur suo conatu. Verum cum participia in hac sententia posita (sunt enim de coniugatione hitpael) significet proprie diuitem vel pauperem se facere, conuenientior est eorum intelligentia qui hic accipiunt significari quosdam esse qui se diuites simulant, ob mundi scilicet honorem, cum interim re vera sint pauperes, nihilque domi habeant. Rursus alios esse qui se pauperes simulant, cum multas habeant opes. Vnde 70. habent, Sunt qui seipso diuites faciunt nihil habentes, & sunt qui humiliant se ipsos in multis diuitiis. Quem sensum pulchre satis indicat nostra litera, significaturque ipsa vanitas ingenij humani circa diuitias. Potest Hebraica lectio & nostra item litera alium habere sensum magis mysticum & subtiliorem hunc scilicet. Sunt qui diuites reputent imò qui verè diuites sunt, cum nihil habeant: vt qui sua paupertate contenti viuunt animo virtutibusque diuites, & rursus sunt qui pauperibus sunt similes tamen magnas opes habent, vt qui suis vti non audent, nec eis contenti sunt semper plura desiderant in Proverb.

tes, iuxta illud: Auaro tam deest quod habet, quam quod non habet. Secundum quam intelligentiam ostenditur diuitias magis in animo hominis consistere quam in externis facultatibus. Beda inuerso modo declarat hanc sententiam, mysticè eam prosequens, vt is sit quasi diues cum nihil habeat qui terrenas habet diuitias sine virtutibus, qualis fuit purpuratus diues euangelicus de qualibus dicitur in Psal. Dormierunt somnum suum, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in manibus suis. Is contra sit quasi pauper dum sit in multis diuitiis, qui terrenis eget rebus virtutibus plenus, qualis fuit Lazarus. Tanta est scripturae fertilitas, vt tam variis modis tractari possit vna sententia.

⁸ Redemptio animae viri diuitiae suae, qui autem pauper est, increpationem non sustinet.

S V P E R I O R sententia ostendit vanitatem & varietatem ingenij humani in ostentatione diuitiarum, haec ostendit fructum & diuitiarum & paupertatis, ita vt hic videri possit indicari causa eius quod superior indicauit sententia, nempe quare aliqui videri quaerant diuites, alij pauperes. Opes enim hoc adferunt commodi suo possessori quod ipsum redimunt frequenter a captiuitate, a morte, ab intentatis calumniis & iniuriis, a quibus se diuites numis frequenter redimunt aut tucuntur. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Sicut enim protegit sapientia, sic protegit pecunia. At pauperis conditio par est imò superior. Nam vt non habet diuitias, quibus sua delicta aut damna illata redimat aut iniurias propulset, ita non est obnoxius iudicium & impiorum violentiae, cum nihil habeat quod emungi possit, iuxta illud Poetae: Sic reus ille ferè est, de quo victoria lucro esse potest, inopis vindice facta carè. Atque hoc est quod hic dicitur iuxta hebraeam, Pauper non audit increpationem, aut quod vertit Hieronymus secutus ex parte 70. qui habent verbum *יִפְסָדוּ*, Pauper non sustinet increpationem. Sensus est enim, quod pauper non ita fert aliorum increpationes, comminationes & castigationes sicut diues, qui mox grauiter peccasse indicatur. Vnde Theodoretus orat. 7. de prouident. Pauper, inquit, non metuit strepitum fori, nec praecanis vocem reformidat nec iudicis toruo vultu & oculis ignem spiritibus terretur. Sunt qui aliter hanc secundam partem intelligunt, vt sit scilicet contraria primo membro, nec significetur paupertatis commoditas: sed incommoditas in hunc modum, Diuitem grauiter delinquentem & correptum facile redimunt suae diuitiae, at pauper si quid peccauit non audit correptionem, quia mox citra correptionem punitur & vindicatur, nec sustinet increpationem, hoc est, ei resistere non potest, nec sine graui suo incommodo ferre. Nota est sententia illa quae Soloni tribuitur. Similes esse leges telis araneorum, quas muscae validiores perumpunt, imbecilliores tantum irretitae euadere nequeunt. Huc pertinet & illud, Dat veniam coruis, vexat censura colubas. Et illud: Qui non habet in grege, luat in corpore. Ceterum vt diuitiae temporales frequenter apud homines temporaliter redimunt hominem a multis incommodis, & animam ite a morte nonnunquam, ita multo magis illae redimunt apud Deum, dum per eleemosynarum largitionem erogant, iuxta

Psa. 75.

Eccle. 7.

Dau. 4.

consiliū Danielis: peccata tua eleemosynis redime. Proinde & de hac spirituali redemptione animæ locus hic rectè intelligitur, imò de illa maximè verum est quod hic dicitur, quādoquidem diuitiæ sic erogata verè animam viri liberant, non autem tantum corpus. Beda hanc sententiam intelligit mysticè de diuitiis spiritualibus, hoc est, multitudine bonorum operū, quæ qui congregauerit, redimet per ea animam suā à ventura ira, qui verò huiusmodi eget diuitiis, increpationem districti iudicis sustinere non valebit. Duas has sententias integro sermone doctè explicat iuxta versionem 70. D. August. vt licet videre ser. 212. de tempore.

6 Lux iustorum lætificat, lucerna autem impiorum extinguetur.

OMNES quidem vertunt verbum transitiuū lætificat, aut exhilarat, hebræis tamen est verbum in transitiuum, lætabitur aut læta erit quod melius opponitur ei quod sequitur, Lucerna impiorum extinguetur, in transitiuum scilicet intransitiuo, & alioqui lucernā impiorum extingui sonat mœrorem, cui benè opponitur q̄ lux iustorum dicitur lætari ad significandum quod ipsa nō extinguitur, sed semper permaneat. Vnde Septuaginta verterunt *τὸς δὲ ἀπὸ τοῦ ἀπὸ τοῦ*, id est, lux iustis semper. Cæterum quoniam lætitia luci non conuenit, nisi quatenus per eam homines exhilarentur, non malè sensum securi omnes vertunt, lux iustorum lætificat aut exhilarat, quod tamen vt opponatur secundo membro, intelligendum de lætitia solida perpetua & perseveranti. Nam & lucerna impiorum ad tempus lætificat, non autē perpetuo aut diuturno tempore, quia cito extinguetur. Est autem lux iustorum, eorum claritas & excellentia, doctrina scilicet eorum ac conuersatio sancta de quali luce dominus in euangelio: vos estis lux mundi. Et sic luceat lux vestra corā hominib⁹, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cœlis est. Hæc ergo lux lætificat & iustos qui eam habent, & alios qui eam in ipsis contemplantur, eamque ab illis participant. Lætificat autem solidè, quia sine metu extinctionis, & sine conscientia remorsu, duratura in perpetuum. Porro lucerna impiorum est eorum temporalis felicitas qua fulgent ad tempus in hoc mundo. Item eorum hypochritica, tum doctrina, tum vita, qua item plerique ad tempus in hoc mundo clari habentur, vt patet in hæreticis. At omnis hæc impiorum lucerna extinguitur, quia per mortem euanescit, & cum interierit impius non sumet omnia neque descendet cum eo gloria eius. Sed & ante mortem plerunque instabilis fortunæ mutatione, terrena felicitas eorum tollitur, & veritatis fulgore hypocrisis falsitasque hæreticorum mox detegitur, quemadmodum patuit de omnibus hæresibus quæ breui fuerunt semper extinctæ, veritatis luce semper perferente. Idem dicitur in Tob: Nonne lux impij extinguetur, nec splendet flamma ignis eius. Lux obtenebrescet in tabernaculo eius, & lucerna quæ super eum est extinguetur. Et capit. 21. Quoties lucerna impiorum extinguetur, & superueniet eis in unum datio. Benè notandum quod iustis lucem, impijs lucernam tribuit. Lucerna enim accenditur ad tempus lumen præbitura, & non nisi nocti seruit, ad exortum verò lucis mox obsu-

Math. 5. Me. 1. 6.

1. 48.

1. 18.

scanda & extinguenda. Ita & impiorum prædictus fulgor in tenebroso hoc mundo videtur splendere, at omnis hic splendor euanescit extremo adueniente die, aut ex oriente veritatis fulgore. Iustorum autē splendor velut lux solis est lux vera quæ nulla alia luce superatur, nec vnquam desinit, ac sola solidè exhilarat animos hominum.

10 Inter superbos semper iurgia sunt, qui autem agunt omnia cum consilio, reguntur sapientia.

HEBRÆA ad verbum habent, Tantam aut verè in superbia dabit cōtentionē & cum consultis sapientia. Et est sensus, Id tantum in superbia est quod dabit cōtentionē, hoc est, superbia nihil nisi contentiones dat. Aut verè per superbiam quis dabit cōtentionē. Cum his autem qui consilium ineunt cum sapientibus, erit sapientia. Conferendus est hic versus maximè in hebræo cum versu 2. capitis vndecimi. Et ibi enim in primo membro superbiæ malum insinuat, nempe quod adferat secum ignominiam & contumeliam. In secundo dicitur, Et cū humilibus sapientia. Ita & hic primo membro superbia dicitur fōs cōtentionis & iurgiorū, in secundo, & cū consultis sapientia. Significat ergo eos qui animi sui superbiam sequuntur, ita vt alios audire nolint, multa imprudenter acturos: auctoresque fore sibi & aliis cōtentionū & iurgiorum, quia & ipsi leui de causa suscipient dum nulli cedere volēt, & vt cōtra eos litem moueant alijs causa erunt qui eorum iniuriam ferre nollent. Contra verò eos qui per animi humilitatem consilium ab alijs requirūt, sibi que rectè consuli patiuntur, sapienter se gesturos ac per sapientiam multa litium & iurgiorum incommoda vitaturos. Quod autem dicitur in nostra litera, Inter superbos semper sūt iurgia varijs modis declarari potest esse verum. Primum quia superbi non ferunt sibi parem aut superiorem, proinde cum singuli velint præcellere alijsque deprimere, facillè contra sese non solum ad contentiones & lites prouocantur, sed etiam ad pugnas & cædes, iuxta illud Ecclesiastici, Diffusio sanguinis in rixa superbiorum, quemadmodum patuit apud Romanos in Pompeio & Cæsare. Secundo quia superbi, & facillè irritantur quod facillè se grauius lædi existiment, & facillè irritant sua procacitate, quod alios præ se contemnunt. At sapienti non tam significare voluit quid fieri soleat inter superbos, quàm quid super singulis per superbiam accidere solcat, ea de causa, quod suæ sententiæ nimis fidentes, aut pertinaciter nimis quod semel conceperunt persequentes, aliorum vel non requirant, vel non audiant consilia, quemadmodum patet ex opposita parte. Cui vt respondeat prior sententiæ pars intelligendum est, eo respectu hic iurgia tribui superbis: quod sibi nimium confidant nec aliorum velint sequi consilia per quæ aut à litibus possent præmuni, aut ab exortis statim liberari. Vnde benè dicitur, semper sunt iurgia, hoc est, iurgia diuturna & perpetua, quia non sinunt se bonis consilijs ad pacem adduci, quemadmodum faciunt humiles qui omnia agunt cum consilio prudenter, vnde & diriguntur à sapientia, & per eam feliciter & tranquillè degunt.

Ecc. 17.

11 Substantia

11 Substantia festinata minuetur, quæ autem paulatim colligitur manu, multiplicabitur.

HEBRÆA ad verbum habent, Substantia ex vanitate minuetur, & qui colligit per manum, augebit, subaudi, substantiam suam. Significatur ergo diuitias quæ sunt ex vanitate, hoc est, quæ viis illicitis & artibus parum honestis, & per fraudem atque iniuriam sunt acquisitæ, rarè duraturas, quia vt habet Prouerbiū, malè parata malè dilabuntur, & sæpè à prodigijs filiis dilapidantur. Cæterum eius qui iusto labore manuum parat sibi diuitias, non tantum stabiles fore opes, sed eandem diuino fauore multiplicandas. D. Hieronymus pro substantia ex vanitate collecta vertit substantia festinata, scilicet septuaginta, qui habent *ἐπιταχθῆναι*, id est, substantia festinata vel festinato acquisita: quia ferè opes subito acquisitæ illicitis medijs sunt paratæ. Et in secunda parte adiecit paulatim, vt sit oppositio inter membra, & ad significandum, quod manu ac labore iusto non possint opes colligi nisi paulatim. Docet autem hæc sententia debere cuique curæ esse non tam quantum acquirat, quàm quibus modis & artibus sibi parat diuitias. Nec habet hæc sententia tantum locum in diuitiis temporalibus, sed & spiritualibus. Qui enim sibi opes doctrinæ aut virtutum colligunt ex vanitate hæc resum aut hypocrisis, statim se doctos ac iustos esse præsumentes, cito opum suarum decrementum patientur. Item qui subito indiscreto feruore perfectionē virtutis sibi vendicant, frequenter experientia teste quod subito amplexi sunt subito derelinquunt. At virus & scientia quæ paulatim per humilitatem colligitur, iustis debitisque exercitijs & laboribus illa & stabilis erit, & assidue multiplicabitur.

12 Spes que affertur affertur animam, regnum vite desiderium veniens.

Rom. 8.

SPES differri & desiderium venire dicitur, ratione rei speratæ, & desideratæ. Sæpè enim in scripturis, spes accipitur pro re sperata, vt cū dicitur: Spes quæ videtur non est spes. Itaque sensus est, cum res quæ speratur differtur, hoc ipsum cruciat mentem, res desiderata adueniēs perinde est ac lignum vitæ, quia exhilarat mentem ac iucundam facit. In Hebræo iucundior est oppositio, quia non est affligit animam, sed spes protracta infirmat cor, vel infirmitas est cordis. Infirmitati enim cordis pulchrè opponitur lignum vitæ, cuius est viuificare cor, & sanare eius infirmitatem. Significatur ergo spem protractam languidum facere cor, animūque hominis, ita vt impediatur à plerisque suis functionibus. nec lubeat viuere, contra ex rerum quæ desiderantur presentia, animū viuificari, confortari & exhilarari non minus quàm si ex arbore vitæ in paradiso fructum quis caperet. Narando Sapiens vult insinuare vanis promissionibus neminem detinendū, sed statim quod promissum est opere præstandum, ne pro beneficio maleficium præstetur. Vnde Septuaginta verterunt, *κρίσιον ἀναχθῆναι ἐν καρδίᾳ τῆς ἐπιταχθῆναι*, id est, Melior est qui incipit succurrere cordi, quàm qui promissit, & in spē remissit. Notum est prouerbiū, Qui cito Ianf. in Prouerb.

dat, bis dat. Et, beneficium inopi bis dat, qui dat celeriter. Aut insinuat non mox deiciendum animum, si quod desideratur, non statim præstetur, quia quo quis diutius quidpiā desiderauit, & expectauit, eo iucundior erit rei desideratæ, cum iam percepta erit fruitio. Ad quem finem hæc sententia si accipiatur dicta, eximie conuenit iustorum expectationi qui ob dilationem suæ spei hic interim corde affliguntur, clamantes cum Paulo: Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius. Et alibi: Nesci p̄i primitias spiritus habentes, intra nos gemimus adoptionem filiorum Dei expectantes redemptionem corporis nostri. At cum fruenter dulcedine domus Dei, quod diu desiderauerūt, verè eis erit arbor vitæ, quia immortalitatem ex eo assequuntur.

Rom. 7. Rom. 8.

13 Qui detrahit alicui rei, ipse se in futurum obligat, qui autem timet præceptum, in pace regnabit.

VERSVM hunc ferè sic vertūt ex Hebræo, Qui contemnit verbum, perditio erit ei, qui autem timet præceptum, remunerabitur. Et est iuxta hanc versionem aperta & apta inter sententiæ partes oppositio. Sensus enim est: Qui verbum Dei aut legis contemnit, ita vt seruare illud non sit ei cordis perbit & detrimentum sui contemptus aut neglectus aliquādo sentiet. Contra, qui præceptum Dei timet, ita vt adimplere illud sollicitus sit, & in hoc seculo & in futuro sui timoris bonam accipiet mercedem. Quod autem ab hac versione tantopere diuersa videatur nostra versio, accidit id ex ambiguitate trium vocum Hebræicarum. Nam *דָּרַךְ* Darnar, quod propriè, verbum, significat, nonnunquam rem quampiam significat. Et verbū *חָלַף* Habal quod corrumpere significat, etiam significat oppignorare. Verbum etiam *שָׁלַח* Schalā, qd remunerare significat & in passiuo, remunerari, significat itē pacificare & pacificari: Vnde si halum pax. Itaque sensus nostræ literæ est: Qui de re quapiam malè loquitur, siue bona sit, siue mala, se in futurum obligat: quia si malè loquitur de re bona, obnoxium se facit pœnæ & condemnationis, si autem de re mala, magis se obligat ad eius mali vitiationem, ne quod in alio culpauit, postea ob id ipsum meritò reprehendatur, iuxta illud: Qui prædicas non furandus, furaris &c. Ita ferè Beda exponit, At simplicius fuerit & magis conueniens posteriori parti, vt intelligatur solū de detractioe rei bonæ, cui propriè dicitur detrahi. Qui enim ei detrahit, ipse se in futurum obligat ad pœnā, reprehensionem aut defensionem, qua obligatione se iniicit in magnam perplexitatem ac animi perturbationem. Contra qui timet præceptum diuinū quo & detractio prohibetur, & quid cui que faciendum sit decernitur, is & hic in pace conscientie animique tranquillitate versabitur, & cum hominibus quoque pacem habebit, & in futuro seculo pacem aget æternam & inconcussam. Qui enim alienæ vitæ curiosi sunt scrutatores & detractores: pacem mentis habere non possunt, at qui opus suum iuxta Apostoli præceptum probat & ad domini præcepta expendit, hic in semetipso habet gloriam & pacem.

Rom. 2.

14 *Filio doloso nihil erit boni, seruo autem sapienti prospererunt actus, & dirigetur via eius.*

Hic versus non est in Hebræo, nec in veteribus plerisque exéplaribus Latinis. Est tamen in Græcis hoc loco: Sunt autem plerique libri qui pro hoc versu, qui rursus in quibusdā libris repetitur in sequenti capite, alium habent versus qui & ipse non est in Hebræo, est tamen apud Græcos hoc quidem capite, sed paulo ante hunc locum: habent enim sic: Animæ dolose errant in peccatis, iusti autem misericordes sunt & miserentur. Est autem vtriusque sententiæ apertus satis sensus. Altera enim filium dolosum opponit seruo sapienti, indicatque doloso nihil prodesse quod filius sit, sapienti nihil obesse quod seruus sit, sed illi per dolum nihil boni futurum, huic per sapientiam prospera omnia futura. Altera animam dolosam, hoc est, hominē dolosum opponit iustis, & de illis quidem dicitur quod in suis peccatis errant, vel ut habent Græca *πλάττωσαν*, id est, seducuntur nimirum quia excidunt à sua spe: cumque suis dolis diuitias quærant, eas tamen frequenter non assequuntur. Iusti autem ita diuinitus ditantur, ut non tantum sint affectu misericordes, sed & facto misericordiam exhibeant.

15 *Lex sapientis fons vitæ, & declinet à ruina mortis.*

Lex sapientis, hoc est, disciplina, institutio & præcepta sapientis sunt fons vitæ, quia ex illius vita profluit ad eos qui sapienti obtemperant, ita ut homo per huiusmodi legē declinare possit à ruina mortis, hoc est, euadere lapsum in mortem. Sapienti enim obtemperans, facile declinat ab incommodis multis & periculis huius vitæ, quibus stulti frequenter per imprudentiā capti ante diem pereunt & omnino euadit lapsum in mortem æternam. Cæterum quamquam generaliter sententia hæc de quocunque sapiente eiusque doctrina accipi possit, peculiariter tamen locum habet in eo qui verè solus sapiens est, Christo scilicet eiusque lege euangelica, quæ vera vena est aquarum viuarum, quas qui hauriunt, non sitiunt in æternum, neque rerum mundanarum desideriis illaqueati in mortem æternam præcipitabuntur. Ex superiori explanatione patet conjunctionem (vt) hic accipi, ut aliàs sæpè in scripturis consecutiue potius quam causaliter. Et verbum (declinare) videtur hic à D. Hieronimo actiue positum pro deflectere aut abducere, ut sit sensus: Lex quam tradit sapiens est auditoribus velut fons vitæ, ita ut deflectat eos, aut valens ad hoc ut abducatur eos à ruina in mortem. Nisi quis malit legem sapientis intelligere legem quam ipse sapiens sequitur & amplectitur, quæ est illi fons vitæ valens ei ad hoc, ut per eam declinet à ruina in mortem. Sed hæc explicatio non habet locum in simili sententia, quæ est capite sequenti, vbi idem dicitur de timore domini, quod hic de lege sapientis.

16 *Doctrina bona dabit gratiam, in timore contemptorum 70. rago.*

HEBRÆA sic: intelligentia bona dabit gratiam, & via præuaricantium dura, hoc est, Si quis bona intelligentia, bonoque ingenio sit præditus, is sibi facile conciliabit suam intelligentiam

gratiam apud homines. Bona enim intelligentia facit ut homo in omnibus prudenter se gerat, seque omnibus accommodet. At via prendendum, hoc est, mores eorum sunt duri, præferoces & truces, ita ut flecti nequeant, neque velint aliis se accommodare, ac proinde sua truculentia & pernicacia omnibus sunt inuisi. Et hic quidem simplex est originalis literæ sensus. Cæterum nostræ literæ hic conuenienter erit sensus. Bona doctrina dabit gratiam, non tantum docenti, sed & discipulo qui eam suscipit. Vterque enim per eam inueniet gratiam apud Deum & homines. Contra, in itinere eorum qui contemnunt veritatem, bonamque doctrinam, est vorago, quia & ipsi contemptores & qui eos sectantur, suis moribus absorbebuntur à morte. Secutus est D. Hieronymus in hac secunda parte 70. qui habent, vitæ contemnentium in perditione, habent tamen 70. in priori parte intelligentia bona dabit gratiam. Cui & nostra litera conuenienter si passiuè accipiatur doctrina bona, à qua scilicet quis benè doctus dicitur, ut significetur eum qui benè doceri patitur consecutur gratiam. Cui rectè in secunda parte opponuntur contemptores qui doceri nolunt. Quæ secunda pars habebit etiam sensum linguæ originalis, si intelligatur vitæ contemnentium tribui voraginem, quia in ea inueniuntur inhumanitas & asperitas morum, alios deuorans & horrore concutiens. Etenim hic pro (vorago) Hebræis dictio Ethā, quam D. Hieronymus in psal. secutus Septuaginta reliquit non versam. Tu siccasti fluuios Ethan: pro quo ex Hebræo vertit flumina fortia, hoc est vortiginosa & rapacia. Et Deuter. 21. vbi nos habemus, Ducent eam ad vallē asperā atque saxosam, pro asperam, est Hebræis dictio Ethan. Itaque sensus erit bonam institutionem dare hominibus gratiam, hoc est, efficere ut sint gratiosi, quia facit clementes & humanos viam autem contemnentium bonam institutionem efficere homines inhumanos, asperos & intractabiles & ob id inuisos.

17 *Astutus omnia agit cum consilio, qui autem fatuus est aperit stultitiam.*

VERTI potest vel omnia astutus agit, vel omnis astutus agit. Et pro, cum consilio, Hebraicè est, in scientia, hoc est, prudenter & scitè omnia agit, quod aliud non est quam cum consilio, hoc est, cum liberatione. Dicit ergo, Quisque astutus, hoc est, circumspectus ac prudens agit omnia sua consultè, sicque aperit suam sapientiam & tegit suam, si quæ in eo est, stultitiam. Contra qui fatuus est aperit, vel ut habet Græca & Hebræa expandit, hoc est, prodit suam stultitiam, temerè scilicet agendo quæ facit. Docet hæc sententia nihil temerè agendum, magnūque vel sapientiæ vel insipientiæ argumentum accipiendum in hominibus à rebus quas moliuntur. Cum enim dicitur, Astutus omnia agit cum consilio, non tam significatur quid ille faciat, quam id quod facere debeat & vnde agnosci possit.

18 *Nuncius impij cadet in malum, legatus autem fidelis sanitas.*
MAORS vertenda sunt hebræa nuncius impius, & est clarior oppositio inter nuncium impium & fidelem. Vterque tamen sensus benè se habet. Nam & nuncius impius, qui scilicet

et aut non fideliter exequitur ea ob quæ mittitur aut impia annunciat, ob suam impietatem cadet ipse in malum, quod aut mittenti aut eis ad quos mittitur molitur. Et nuncius impij, qui scilicet impio alicui ad malum aliquod obsequitur, & ob id dolis & mendacijs vtitur ad decipiendum, cadet in malum quod aliis dolose parat, sibi quæ & mittenti dedecus adferet, frustratus honore qui legatis bonis accedere solet. Contra legatus fidelis, qui bona fide domini sui legationem obit, & vera nunciatus venit, ipse est sanitas, hoc est, salutaris & mittenti, & sibi ipsi & his ad quos mittitur. Talis enim vtrinque laesos animos & offensos calumnijs falsisque rumoribus, reuocat ad concordiam & omnia ut se habent referendo, ambiguitatem & errores animo pellit, mittenti vtilitatem, sibi honorem, his ad quos mittitur lætitiā adferendo. Hæc in genere dicta rectissime quadrant in magistros errorum, nuncios impij, demonis bonosque ac fidos verbi diuini predicatorum, qui sunt sanitas orbis terræ.

19 *Egestas & ignominia ei qui deserit disciplinam qui autem ac quiescit arguens glorificabitur.*

MULTIS in hoc libro sententijs ostendit Sapiens quam necessaria & utilis sit correctio & castigatio, cum eam tamen ægrè homines admittant. Et quidem superius versu primo capituli. 12. indicauit sapientis esse admittere castigationem, insipientis eam reicere, hic verò fructus aperit vel contemptæ vel acceptæ redargutionis & castigationis. Loquitur autè iuxta id quod sapientissimè vsuuenire solet admonitio nem iuuenibus in primis & tamen in genere omni ætati commendans ostendensque & quanta mala soleant comitari illos qui non obtemperant castigationibus maiorum (sunt enim paupertas & ignominia duo mala quæ maximè refugiant homines, ad quæ ferè deueniunt qui suorum parentum & præceptorum correctione non ferunt) quantum bonum assequantur qui libenter admittunt maiorum castigationem, honores scilicet supremum bonorum apud mortales gradum, qui simul includit & diuitiarum copiam, sine qua honor raro mortalibus contingit. Cæterum ut hanc sententiam verificari videmus frequenter de egestate, ignominia & honore temporalibus, ita multo magis vera est de his spiritualibus secundum sensum mysticum, Qui enim correptionem & disciplinam verbi diuini deserit, incidet in inopiam & ignominiam æternam. Contra qui verbo Dei quod arguit nostras prauas concupiscentias acquiescit, honorem in cælis assequetur æternum. D. Augustinus secutus 70. citat priorem partem huius sententiæ quæstione 34. in quæstionibus vtriusque testamenti. Paupertatem & ignobilitatem auferet disciplina.

D. Aug.

20 *Desiderium si compleatur, delectat animam, desestantur sultis eos qui fugiunt mala.*

HEBRÆA habent desiderium factum oblectat animam & abominatio stultorum est recedere à malo, aut abominatio stultorum est recedens à malo, quorum postremum secutus est noster interpret, nec est multum diuersum à priori. Siquidè quia stulti detestantur recedere à malo, ideo detestantur recedentes à malo. Quomodocunque tamen vertatur, obscurum est quo-

Ian. in Prouerb.

modo prior pars conueniat sequenti. Nulla. nimirum sententiæ partes videtur esse apta coherentia aut consequenti, aut oppositionis. Sensus ergo comodus hic potest accipi. Res desiderata si habeatur delectat animam, ac ob id fit ut stulti qui bonis præsentibus quæ desiderant gaudent, nolunt recedere ab illis detestanturque & recessionem à malo & recedentes à malo. Dicunt. n. præstat frui præsentibus desideratis quæ spe futurorum cruciari, ac desideratis carendo recedere à malo. Sciendum tamen Hebræa teste Pagnino in prima parte verti posse etiam, desiderium fractum oblectat animam, quia verbum ניהי Nihia, significat non solum fieri, sed etiam rumpi & confringi, sicque sensus erit per oppositionem partium, Sapiens gaudet cum desiderio eius malum abrumptur & cohibetur & quamuis amarum sit homini in principio carere desideratis, tamen postea cum sapiens redit ad cor, magnam animo percipit voluptatem ob impeditam & fractam prauam ipsius concupiscentiam, at contra stulti detestantur recedere à malo, nolunt desiderium suum frangi & impediti.

21 *Qui cum sapientibus graditur, sapiens erit: amicus stultorum similis efficitur.*

APERTA est intelligentia secundum nostram lectionem, qua dum significatur talem quemque effici quales sunt cum quibus familiariter conuersatur, monemur certo iudicio nobis diligere sapientum consortium stultorum declinare, hoc est enim ire cum sapientibus, conuersari cum illis, eorumque consortio delectari. Hebræa in secunda parte habent, Amicus vel pastor stultorum, hoc est, qui stultos fouet, cõteretur. In quibus verbis etsi non videatur esse tã apposita oppositio cum priori membro, quã est in nostra lectione, est tamen in Hebræo inuicendissima vocum allusio, in qua sententiæ elegantia consistit. Nã pro nomine, Amicus & verbo Conteretur est, רוע רועה Roe Ieroa, vbi talis est allusio qualis si dicas, socius stultorum sociabitur, Nec tamen in allusione vocum est significacionis similitudo. Est autem sensus, Amicus stultorum conteretur cum eis, quia eorum discet opera per quæ malè peribit, sicut amicus sapientum, sapientiam cum eis acquirendo feliciter ager. D. Hieronymus quia non potuit allusionem vocum transferre, maluit ob oppositionem significandam transferre similis efficitur, & significabitur idem quod in Hebræo, si intelligatur, similis efficitur, tum in stultitia tum in pœna stultos comitant. Monet sententia non temerè cum omnibus contrahendam familiaritatem, sed deligendos optimos, quorum consuetudine reddamur meliores. Sic & Paulus docet conuersatione improborum & impiorum lædi mores & animos bonorum, cum recitat versiculum, Corrumpt mores bonos colloquia praua. Nec mores tantum corrumpi intelligendum est, sed quod multo est detentius, infici etiam mentes prauis opinionibus per commercia impiorum tanquam quadam contagione. Proinde accommoda est hæc sententia ad dehortandum fideles à consortio hæreticorum & lectione librorum, quos mundo illi obtrudunt. Simile huic sententiæ est illud Erupidis in Phœnissis. Si quis malorum gaudeat commercio, Rogare qualis ipse sit nil est opus.

1. cor. 15.

Magis.

Nam

Nam quisque similis est sodalitati sui.

21 Peccatores prosequuntur malum, & iusti r. iriuentur bono.

DOCE T hęc sententia nec peccatores impune peccaturos, quamuis aliquādiu supplicium effugiant, nec iustos sua frustrandos mercede, etsi aliquādiu variis malis premantur. Nec hoc tantum docet, sed quod ad priorē saltem attinet partem, docet insuper ipsum malum, quod faciunt peccatores, persequi ipsos, nec permissurum malum culpę quin aliquādo suis afferat malum pænę, vt intelligamus malorum pœnam ex ipso malo culpę quodammodo nasci. Cuius simile intelligi etiam fortē potest significari in secunda parte apud Hebræos, qui ad verbum habent. Et iustis retribuet bonum. In quibus verbis etsi plerique subintelligat nomen Deus, vt significetur Deum retribuere iustis bonum, tamen nihil vetat quin pro correspondenti huius partis cum priorē, intelligatur ipsum bonum quod iusti agunt retribuere eis quod merentur, & mercedem iustorum ex his quę agunt consequi. Nō est tamen dissimulandum quod dicitur in priori parte, peccatores persequetur malum, posse accipi non de malo quod committunt peccatores, sed de malo quod merentur, vt significetur malum pœnæ & iustæ ultionis semper eos prosequi, nec destitutum quin eos inuoluat. Huic enim intelligentiæ magis conuenit quod sequitur, Iustis retribuentur bona, vel iustis Deus retribuet bonum. Perstringit hęc sententia plerisque, qui se impune putant peccare. Sunt enim qui ob suam potentiam, etiā si grauius peccet, se à nemine quicquā passuros opinentur, sunt qui quoniam occultē horrenda committunt facinora, ad lucem ea non putent ventura, sunt qui omnino peccatis non arbitrentur pœnam debitam. Omnes hos redarguit sapiens ostendens peccatores suo tempore puniendos, iustos remunerandos. Consentit priori parti illud Platonis lib. 5. de legibus τμηγία ἀδικία ἀδολγος, hoc est, Pœna iniustitię comes.

23 Bonus relinquet heredes filios & nepotes, & custoditur iusto subst. ante peccatores.

DOCE T hęc sententia virtutem non tantum iusto profuturam, quod habuit superior sententia, sed posteris eius, ipsamque & proprias iusti opes stabiles ei præstare, & alienas eidem attribuere. Bonus, inquit, non tantum ipse quę habet possidebit, & ipsis fruetur, sed & filios suos & nepotes relinquet bonorum suorum heredes. Quin & eidem à Deo custodiuntur & reconduntur opes peccatoris, vt quas hic iniuste acquisiuit, aut quibus impie abutitur, iustus possideat, iusteque expendat. Sententia hęc vt plerę que similes, de terrenis facultatibus intellecta, veteri legi maximē competit, quę terrenas habet promissiones. Iuxta quas illo tempore opes Egyptiorum & Cananæorum impiorum Israelis tradidit Deus possidendas, & eidem sepe promisit stabilem eorum possessionē quādiu iustitię seruirent. Citat posteriorem huius sententię partem D. Augustin. epistola 50. iuxta versionem Septuaginta qui habent: Theſaurabuntur autem iusti diuitiæ impiorum, contra Donatistas agens qui querebantur bona sibi tripi à Catholicis, citans simul & illud Sapientię 10. Ideo iusti tulerūt spolia impiorum. De spiri-

tualibus autem bonis intellecta, generalior est, magisque conuenit nouę legi. Nam qui bonus est, animi bona, virtutesque tum merito, tum exemplo suo transfundere solet in posteros, & peccatore sua, quę habet dona ob abusum & negligentiam, perdente, iustus eadem à Deo accipit, iuxta illud Euangelicū: Auferte ab eo mnā, & date ei qui decē mnas habet. Omni enim habenti dabitur. Cæterum eximie & peculiari modo, sententia hęc locum habet iuxta Bedę interpretationē in eo, qui solus verē bonus est, Christus. Hic enim ascendens in cælum reliquit heredes suę doctrinę, Apostolos & successores eorum, ad cuius fidē conuersa est multitudo gentium Christo per prophetas olim promissionibus attributa, cū esset substantia & possessio diaboli. Item singulariter locum habet in populo gentili collato ad iudaicū. Custodita est enim substantia peccatoris iusto, quando ablatū est regnum Dei à Iudæis, & datum genti facienti fructus eius, quę spiritu Christi iustificata, accepta dona posteritati non desinit communicare vsque in consummationem seculi.

24 Multi cibi in noualibus patrum, & aliis congregantur absque iudicio.

HEBRÆA ad verbum habet. Multus cibus nouale principum, vel pauperum, & est consumptus (vel collectus) absque iudicio. In priori enim membro dictio ראשית Rāschim, & principes significat (quod securus noster interpret vertit patrum) & pauperes. Et in secundo membro participium נִסְפָּה Nispe, & consumptum significat & collectū quorū posterius noster secutus est interpret, quem omnino verisimile est non vertisse datiuum aliis quamuis Beda sic legat, sed nominatiuum alij quemadmodum quidam habent, libri antiquissimi. Nam sic solet verbum: est, vertere per alij, vt ca. Alij diuidunt propria & ditiores sunt, vbi Hebræa habent, Est qui dispergat, &c. Certē Glossa ordinaria habet in margine: alijs. Est ergo sensus vnius lectionis, Noualia pauperum quę prius inculta erant, multo ipsorum labore multaque diligentia ad eodē fertilia sunt, vt copiosum illis cibum proferant. Contra sunt plerisque parati cibi qui tamen consumuntur & pereunt, quod iudicio careant qui eas habent nescientes partem bene vti. Itaque iuxta hunc sensum iudicatur, quid boni efficiat sedulitas & diligentia, vt per quam pauperes etiam ex incultis locis, multum eliciunt cibum, quid contra mali pariat oscitantia, & inscitia, vt quę parta dispergat. Iuxta nostrā lectionē quę etiam bene conuenit cum Hebræis, si legamus alij, non alijs, Sensus est: Multos cibos parant sibi filiis ex noualibus patrum suorum, hoc est, si insistant laboribus patrum & eorum diligentiam æmulentur, quia cibi sic quęriti diuina benedictionē multiplicantur. At sunt alij cibi, id est, alij cibi sunt qui à plerisque congregantur iniuste, non cum debito iudicio, quia scilicet non discernunt & quomodo debite cibi parandi sint iuxta habentes, siue per fas, siue per nefas, siue honeste, siue inhoneste congregent, & quomodo iniuste parta mox dilabentur. Docet ergo hęc sententia iuxta hunc intellectū, quosdam sibi colligere prudenter & honeste, alios imprudenter & inhoneste. Illud enim, absque iudicio, potest accipi,

capiti, vel pro eo quod est iniuste, quia iudiciū sepe ponitur pro iustitia, vel pro eo quod est imprudenter & sine debita disquisitione. Istud autē non tantū iuxta literalem sensum locum habet in bonis & cibis corporalibus, sed etiā in spiritualibus iuxta spirituale sensum. Multos enim cibos animę parare sibi salubriter quis potest, ex his quę patres nobis suo labore culta reliquerunt, ex eorum scilicet libris, sacrarum literarū explanationibus, ac ad virtutes exhortationibus, atque qui ex his sibi cibos colligit pio studio & humili labore, congregat sibi prudenter & cū iudicio. At sunt cibi qui à quibusdam, siue ex his noualibus siue ex alijs male cultis agris congregantur indiscretē & imprudenter, vt hæreses & errores, quos ex scripturis patribusque male intellectis, aut ex hæresiarcharum libris sibi plerisque colligunt. Quod si quis legere velit alijs, se sus erit iuxta Bedam: Sunt qui cum multis cibos habeant ex patrum suorum noualibus, hoc est, cum victus eis abundet ex iure paternę hereditatis, tamē absque iudicio, stultē & imprudenter ab eis diuitiæ alijs congregantur, quasi dicat, Tam fatui sunt plerique, vt quod ab alijs ipsis est relictum, non vtantur sibi, sed alijs stultē congregent. Ita & iuxta sensum spiritualem: Multi cibi alimoniarū cœlestis sunt in dictis & exemplis sanctorum patrum, at absque ratione facit, qui his legendis, meditandis & exponendis instans non suę saluti per hoc, sed aliorum potius seruit, qui ab ipso siue viua voce siue scriptis erudiuntur.

25 Qui parit virgæ, odit filium suum, qui autem diligit filium, insipienter erudit.

VT multis huius libri sententiis docet Sapiens iuuenes parentū & maiorū monita & castigatiōes patiēter admittere, ita hac docet bonorū parentum esse, filios suos tempestiuē castigare & erudire. Non enim verum prolium amorem in nimia indulgentia, & cōniuentia consistere, vt vulgus existimat, sed contrā potius in assidua & matura earum castigatione. Qui, inquit parit virgæ, hoc est, qui aut totum abstinere à castigatione, aut in ea parcus est & rarus, verē odit filium suū non quidem affectu, sed factu, quia ipsa castigationis omisio est cōtra bonum & salutem filij. Qui autē verē diligit illū, ita vt illius quærat salutē, instanter, hoc est assiduē & sedulō erudit eū, non tantū verbis, sed & verberibus, quę tantū adhibet ad eius eruditiōē, vt vexatio det intellectum. Hebræa magis sonat, marurat ei correctionem vel mane quærat ei castigationem, vt significetur mane, hoc est, ante omnia id esse patri cordi, vel delinquentem filiū castiget, ipsūque matutino tempore filium castigare, non ex ira scilicet & passione, sed animo sedato. Et Græca quę secutus hic est noster interpret, verti potius debet. Inuitatē vel assiduē castigat. Nam παιδαγωγία, non tantum erudiri, sed & castigare significat; quę significatio hic potius conuenit, vt sit huius membri cum priori membro aptior oppositio. Notandum autem quod virgæ dicat non esse parcendum, significans non verbis tantum filium castigandum, vt plurimi volunt, sed etiam verberibus. Nec Græca habent παιδα, vt postea capite 23, quod virgulo proprie significat: τὸν βακτηρία, hoc est baculo, quomodo & citat D. August. epi Iani. in Prouerb.

stola quinquagesima contra Donatistas agens, conuocantes quod seuerē castigarentur à principibus catholicis.

26 Iustus comedit & implet animam suam, ventris autem impiorum insaturabilis.

PROINSATURABILIS, Hebræicē est deficiet aur egebit, vt simpliciter accipi possit, quod cū iusto diuinitus prouideatur, vt vsque ad satiētatem sui desiderij comedat, nec quicquam ei desit necessarium, iuxta illud, Hęc omnia adiicientur vobis: impius frequenter esurire cogatur, non habens quo famelicum ventrem satiet. Verum sublimiorem sensum in his verbis intellexit interpret, defectum & egestatem, quę hic impio tribuitur, non tam referens ad inopiam & necessariorum destitutionem, quam ad inexplicabilem habendi cupiditatem, per quam impiis nihil vnquam satis est, nec tam habet quod habent, quam quod non habent, quomodo & Hebræi plerique hunc versum accipiunt. Itaque verū insaturabilis, significaturque quod iustus quidem comedit ad satiētatem suę animę, hoc est, sui naturalis desiderij, quia etiam si pauca sint quę adsint, his ipsis facile est contentus, at venter impiorum semper eget, nec vnquam saturari potest, quia eorum desiderio nunquam satisfacit. Hęc enim sententia etsi veritatem etiam habeat ad literam in cibo & potu, nam impiis nullus cibus satis est, ita vt semper quarantur ferula plura vsque ad nauisecam, tamen proverbialiter significatur quod est generalius, iustos contentos esse presentibus Dei donis, atque ex eis voluptatem percipere cum gratiarum actione. Impiorum verō desiderio & appetitui (hic enim ventris nomine significatur) nunquam satisherit. Semper enim fastiditur præsens conditio, quę quantumuis sit splendida, quartur vberior. Nec finis vllus est, nec modus quærendi honores. Experiētia certē gentilibus etiam ostendit, cupiditatē illam auarę mentis infinitā esse, ideo multę granes sententię ea de re extant, qualis est, Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit. Item: Crescentem sequitur cura pecuniam, maiorūque fames. Et Salustius de cōiuratione Catilinæ: Auaritia semper infinita sit, neque copia, neque inopia minuitur. Iuxta sensum spiritualem, iustus ex scripturis pascitur ad satiētatem vsque animę suę, ita vt inde bene viuat & valeat, at impij ex eis saturari nequeunt, qui cum ex eis errorum suorum patrocinia quærant, nunquā inueniunt in quo solide subsistant & quiescant, sed ab errore in errorem prolabantur, semper discēntes, & nunquā ad veritatis cognitiōnem peruenientes, vt habet Apostolus.

CAPVT XIII.

1 Sapiens inuitat edificat domum suam, insipienter extruclam quę manibus destruet.

VARIIS sententiis hoc libro ostenditur quātum sapientia viris proſit, insipientia obſit, hac verō quam etiam in mulieribus. sapientia sit utilis, insipientia autem noxia insinuat, tribuiturque sapientia mulieris, domus ædificatio, insipientia euerſio domus, quod mulieris munus sit domus curam gerere, significatur autem Hebraice

phraſi per ædificationem domus familiæ omniumque domesticarum rerum debita procuratio, diſpoſitio ac promotio, ſicut cõtrã p̄ deſtructione domus ſignificatur eiufdem familiæ & rerum ad eam pertinentium deſolatio atq; perditio. Itaq; ſenſus eſt vxor ſapiens ſua diligentia, prudenti adminiſtratione, & gubernatione, familiã ſuã etiam exiguã & nullius in primis pretij, egregiè inſtruit, amplificat & auget, propſiciens domui de omnibus neceſſariis, rectèque educans ſuos filios ac domesticos. Contra inſipiens etiã ab alio benè inſtructam, non tantum perire ſinet, ſed ſuis ipſa manibus per ſuã inſipientiam deſtruet ac perdet domesticas opes dilapidando, domesticos quoſque ſuis ſermonibus factis & exemplis euertendo. Simonides laudat vxorẽ quæ ſimilis eſt apiculæ, caſta, frugalis, intenta operi, nõ vagabunda, foues ſobolem. Myſtica hæc ſententia impleta eſt in eccleſia gentium & ſynagoga Iudæorum.

2 *Ambulans recto timere, & timere dominum, deſpicitur ab eo qui inſummi gradum via.*

AD verbum hebræa habent. Ambulans in rectitudine ſua timens dominum, & peruerſus viis ſuis deſpicens eum. Vbi ſi pronome cum referatur ad ambulantem in rectitudine & timetẽ dominum, quemadmodum intellexit noſter interpres, is erit ſenſus quem habet noſtra lectio, per ſe alioqui manifeſta quotidiana experientia eõ comprobata, conſentiens cum illo Saluatoris. Si de mundo fuiſſetis, mundus utique quod ſuum erat diligeret, quia verò de mundo non eſtis, ſed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Et cum illo Iob. Deridetur iuſti ſimplicitas. Quod ſi pronomen cum referatur ad dominum, vt alij melius intelligunt ſenſus erit. Ambulat in rectitudine ſua timens dominũ & peruerſus eſt in viis ſuis deſpicens dominum, vt ſignificetur timorem dñi cauſam eſſe rectæ conuerſationis, & contemptũ ac neglectam domini cauſam peruerſæ vitæ. Poſt & ſic verti, vt participia ſecundo loco poſita per verba reddantur: Ambulans in rectitudine ſua timet dominum & peruerſus in viis ſuis deſpicit eum, vt ſignificetur vitam ipſam teſtari internum Dei vel timorem vel deſpectum, iuxta illud, probatio dilectionis, exhibitio eſt operis.

3 *In ore ſtulti virga ſuperbia, labia autem ſapientum cuſtodunt eos.*

INTELLIGUNT quidam ideo virgam ſuperbiæ eſſe in ore ſtulti, quia ſuo ore alios verberant, ſuperbè ſe contra alios erigentes, cõminantes, maledicentes & infamia aſpergentes. Verum quoniam in eo quod ſequitur ſignificatur os ſapientis ipſi prodeſſe ſapienti, magis videtur, priorĩ membro ecõtra inſinuari, os ſtulti ipſi nocere ſtulto, vt iuxta aliorum intelligentiam, cauſaliter dictum ſit. In ore ſtulti virga ſuperbiæ, quia videlicet ſtulti ſuperbo ſermone ſua efficiunt, vt merentur vt vapulent, & quia in verbis ſtulti eſt propter quod pœnas frequenter dat ſuæ ſuperbiæ. Illi enim bene reſpondet, quod ſequitur, Labia autem ſapientum cuſtodunt eos. Ita que ſignificatur ſtultum ſuis ſermonibus malũ ſibi accereſcere, ſapientes verò cuſtodire ſe à malis verbis & lingua, iuxta illud. Ex verbis tuis con-

dénaberis & ex verbis tuis iuſtificaberis. Quod ſi priorẽ ſenſum quis ſequi mabit, intelliget in ſecunda parte ſignificari ſapientes ſermone ſapientia; ſeſe tueri contra linguam ſtultorum ne ab illa quid damni ferant.

4 *Vbi non ſunt boues, præſepe vacuum eſt vbi autem plurimæ ſegetes, vbi manifeſta eſt fruſtratio bouis.*

HEBRÆA in ſecunda parte ad verbũ habent, & multitudo prouentũ in fortitudine bouis, hoc eſt prouenit viribus bouis vel bouum. Id pluribus verbis noſter expreſſit ſecutus græca q̄ habent, & dicitur *πολύων κτήτων κτήνη* id eſt, vbi autem plurimi fructus, manifeſta eſt fortitudo bouis. In priori membro diſtinctionem quam plerique vertunt præſepe (nam & hoc proprie ſignificat) quidam Hebræorum volunt hic ſignificare horreum vel granarium, quemadmodum ea ſignificat, Hier. 50. vbi pro eo quod nos legimus, Aperite vt exeat qui conculcent eam, omnes ex Hebræo iã vertunt, Aperite granaria (vel penora) eius. Et hæc fanè ſignificatio magis videtur huic loco conuenire vt ſicut ſi cundo membro ſignificatur, fortitudinem bouum aſſerre plurimam annonam & horrei plenitudinem, ita priori ſignificetur carentiam bouum cauſam eſſe cur horreum ſit vacuum. Cum vertitur præſepe, intelligendum eſt, Vbi non ſunt boues ibi non eſſe vnde pecora alantur, & ex conſequenti, nec vnde homines. Inſinuat autẽ hæc parabola in primis ad literam agricolis dandam eſſe operam, vt ſibi de bobus iſq; valdis propſiciet, per quos terrã rectè excolere poſſint, ſi ex ea copioſum fructũ referre velint. Deinde ſub hoc exemplo ſignificatur, omnibus laborandum eſſe qui manducare & diteſcere velint, otiũq; ſectantibus egeſtatem obuenturam. Item rei publicæ propſiciendum de bonis prudentibusque moderatoribus, qui ſi deſint, rei publicæ omnibus ſit bonis deſtituenda, ſi adſint, multum illi bonorum ſint allaturi ſua prudẽtia atque indefeſſa vigilantia. Cum autem iuxta Paulum per boues in ſcripturis Eccleſiæ doctores & prædicatores ſignificatur, myſtico ſenſu hic deſignatur, horreum & præſepe dominicum quod eſt Eccleſia, vacuum eſſe ſalutari doctrina vbi non ſunt idonei doctores & paſtores, qui inſtar bouum indefeſſo labore populi corda aratro verbi proſcindant. Vbi autem illi fuerint, ibi copioſam virtutum & bonorum operum meſſem prouenire, vnde & ipſi, & ſimul cum eis populus, cœleſtem capiant alimoniam, quemadmodum ex labore bouum boues ſimul cum omnibus domesticis aluntur.

5 *Teſtis fidelis non mentitur, profert autẽ mendacium doſoſeſus.*

SENTENTIA hæc nimis ſimplex eſſe videtur, quam vt inter prouerbiales & altioris ſenſus referatur. Quis enim dubitat teſtem fidelem, hoc eſt veracem non mentiri, doſoſum verò & mendacem (vt habent Hebræa) teſtem proferre mendaciũ? Aut quid id dicere, pöderis habet aut nouitatis, p̄inde ſic accipienda videtur, vt quaſi notis quibusdam deſignet & deſcribat teſtem fidelem & doſoſum, vt ſit ſenſus: Si quis ſcire volet, quis verax, quis mendax, aut doſoſus ſit teſtis, ſciat eum pro veraci habendum, qui non mentitur illud, pro doſoſo & mendaci

mendaci qui profert mendacium. Quem ſenſum magis habebit ſententia, ſi ſecunda pars veretur, quemadmodum ex Hebræo magis debet verti: Qui profert mendacium, teſtis eſt mendax. Nam *מִדְבַר* Iaphiah, magis eſt nomen adiectiuũ quàm verbũ, vt patet ex ſexto capite huius libri. vbi eadem pars ponitur cum nos habemus proferentem mendacia teſtem fallacẽ. Sunt qui intelligunt ſignificari eum qui vult haberi teſtis fidelis, ab omni mendacio alienum eſſe debere, & vt in rebus magni momenti fidem teſtificando faciat, ab omni falſitate labia ſua ſeruare debere. Nã qui ex propoſito & animi conceptu profert mendacium (talis enim proprie profert mendacium) is declarat ſe teſtẽ doſoſum, & facit quod proprium eſt doſoſi.

6 *Quærit deriſor ſapientiam & non inuenit: doctrina prudentium facilis.*

SVPERIVS de ſe dixit Sapientia capite 8. Qui mane vigilauerint ad me, inuenient me & de ea dicitur Sapientia 6. Clara eſt & quæ nunquam marceſcit ſapientia, & facile videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui quæſunt illam: Præoccupat qui ſe concupiſcunt, vt illis ſe prior oſtendat, &c. Quomodo ergo hic dicitur quodſã quæſere ſapientiam & nõ inuenire? Sed hoc dicitur de deriſoribus ſapientia, de quibus & ſapientia capite primo huius libri: Inuocabunt inquit, me, & non exaudiam, mane conſurgent & non inuenient me, eo quod exoſam habuerint diſciplinam, & timorem domini non ſuſceperint, nec acquieuerint conſilio meo, & detraxerint vniuerſa correptioni meæ. Itaque qui longo tempore non tantum per inſirmitatem, non acquieuit ſapientum ſalutaribus monitis, ſed etiã inueterata malitia obſtitit veritati & ſapientiæ, eamque deriſit, iuſto Dei iudicio incidens in tribulationes & anguſtias, atque ob id quærens ſapientũ conſiliũ quo euadat vrgentia mala, frequenter non inuenit ſapientiam ſibi aſſiſtentem & benè conſulentẽ, ſed ſuis conſiliis finitur ſemper in peiora prolabi. Ruſum qui veritatis doctrinã irrident, vt faciũt hæretici & Iudæi, quantumuis ſummis ſtudiis ſapientiam verã quærant, non tamen inueniunt, tum quia male quærant, & extra Eccleſiam vbi non eſt, tum quia traditi in reprobum ſenſum, ſtulti facti ſunt & quaſi cæci palpantes in meridie: Item qui à iuuentute ſe totos nugis vaniſque rebus addixerunt ſapientiæ recuſantes morem gerere, ferè cũ ad adultam prouecti ætatem ſeſe ſapientiæ tradere volunt, eamque percipere deſiderant, deprehenduntur difficulter eam percipere poſſe, & ægrè in ea proficere. Contra doctrina prudentium facilis pro quo Hebræicè eſt, Scientia prudenti (vel intelligenti) eſt facilis, hoc eſt, homo prudẽs qui prudentiam ſemper dilexit, & intelligentiæ ſe à iuuentute ſemper accommodauit, is facile percipit ſcientias quaſque & quicquid ſapienter dicitur. Proinde apud nos, illud, doctrina prudentum, non actiue eſt accipiendum, pro doctrina quam docent prudentes, ſed paſſiue pro doctrina & eruditione quam ab aliis prudẽtes percipiunt, vt ſignificetur eos facile doceri, quomodo & Beda intellexit. Septuaginta non legerunt *ἔργα* Biceſch, id eſt, quærit vel quæſunt, ſed mutato puncto imperatiuum *ἔργα* Baccẽſch, id eſt, quære, vnde verterunt: Quæres ſapientiam apud

malos & non inuenies, prudentia autem apud prudentes facilis eſt. Quo monemur ne quæramus ſapientiam ab illuſoribus & contemptoriõ bõ veritatis, apud quos non poteſt inueniri, ſed à prudentibus qui benè viuunt & benè credunt, & facile inueniemus.

7 *Vide contra virum ſtultum, & nescito labia prudentia.*

QUIDAM libri habet, & nescit vel nesciet, quomodo & Beda legit & exponit. Alij habent quidem nescito, at pro prudentia habent imprudentiæ. Quoniam enim impium videbatur præcipere vt quis nesciat labia prudentiæ, quidam legunt, nescit labia prudentiæ, vt verbum, nescit, ad virum ſtultum referatur, vt ſit ſenſus, quemadmodũ Beda interpretatur. Si aperitẽ contra hominis ſtultitiam diſputando incedas, ille nescit intelligere que diſputando dicis. Alij legũt, Nescito labia imprudentiæ, vt moncamur non addiſcere imprudenter loqui ex conſortio ſtultorum. At ex Hebræis patet veram lectionem eſſe, quam habent antiqui codices plerique, Nescito labia prudentiæ. Habent enim Hebræa verbum ſecunda: perſonæ. Eſt autem ſenſus noſtræ lectionis. Si iueris contra virum ſtultum, hoc eſt, ſi eidem te diſputando oppoſueris, nescies labia prudentiæ, hoc eſt, non deprehendes in illo labia prudentiæ nec ab illo diſces doctẽ prudentiæque loqui. Imperatiui ergo hic non præceptiue ponuntur, ſed quemadmodum alibi aliquoties, ſignificent quid vno poſito ſecuturum ſit, vt capite 12. Verte impios & non erunt. Plerique Hebræos ſecuti vocem quam noſter interpres reddidit, contra, exponunt, procul & elonginquo, quomodo & in Pſalmo: Amici mei & proximi mei aduerſum me ſteterunt, hoc eſt, è regione mei & longè à me. Additur .n. litera Mem dictioni Neged his locis, & Genef. 21. vbi nos habemus. Sed eſt è regione procul. Itaq; addito relatiuo quod frequenter ſubintelligitur in ſancta lingua, ſic intelligunt & vertunt Hebræa: Vade è regione viri ſtulti, & in quo non cognouiſti labia ſcientiæ, hoc eſt, vade procul à viro ſtulto & ne accelleris ad eũ, & procul ab omni homine in quo nouiſti non eſſe labia prudentiæ. Aut ſic: Vade è regione viri ſtulti & pro, quia nescies labia prudentiæ, niſi ſcilicet elongaueris te ab eo. Iuxta hos ſenſus quales exigit, lingua Hebræa, noſtra lectio ſic accipi debet, vt ire contra ſtultum non ſit ſe illi diſputando opponere: ſed potius ſe illi non coniungere, & ab illo ſe elongare, quomodo accipitur illud: Aduerſum me ſteterunt. Iam quod ſequitur, Et nescito, ſic accipiendum eſt vt ſignificetur ſilendum eſſe & permittendum, vt à ſtulto iudicetur ſapient non habere labia prudentiæ, quia cum illo non congregatur nec diſputat. Nam ideo putant, qui ſtulto ſe debere opponere. Beda ex commentario videtur legiſſe, labia prudentiæ ſapientia, adiciens ſcilicet adiectiuum ſapientia ex ſententia ſequenti, vt ea incipiat à Callidi eſt intelligere, &c. aut ex antiqua verſione 70. quæ habent: Omnia contraria ſunt viro ſtulto, arma prudentiæ, labia ſapientiæ.

8 *Sapientia callidi eſt intelligere viam ſuam, & imprudentia ſtultorum errans.*

DOCT hæc ſententia in quo ſapientia callidi conſiſtat verè, & in quo maximè imprudentia

Ioan. 11.
Iob. 22.

Pſal. 37.

1. Cor. 6.

gentia stultorum. Illa enim, inquit non in peritia & cognitione multarum rerum consistit, non in astuta diuitiarum ac honorum acquisitione, in quibus vulgus sapientiam & calliditatem consistere putat, sed in eo sita est, ut qui intelligat viam suam, hoc est, conuersationem suam & mores attendat, quomodo cum honestate & lege Dei conueniat, cogitetque quomodo prudenterviam suam instituat. Qui enim hoc facit, hic verè sapiens est & callidus, ut qui sibi benè & hic & in futurum prospicit. Contra in eo maximè imprudentia stulti aduertitur, quod assidue erret de vno vitio in alterum, nihil fixum retinens, quòdque miserè seducitur eligens malum, fugiens bonum, non attendens in quem tandem finem, quasque miseria error hic hominem perducet. Hebræis non est participium errans, sed nomen significans fraudem vel dolum, unde secunda pars vertitur, stulticia stultorum est dolus, vel stulticia stultorum est intelligere dolum, ut ex priori membro repetatur verbum intelligere, sicque iucundior & grauior erit partium antithesis, Sapientia verè callidi est non cognoscere, fraudes & dolos diuitias comparet aut proximum suum callidè opprimet: sed cognoscere viam suam, ac proinde quamquam stulti in eo maximè se callidos putent quod artes & rationes inueniant quibus aliis imponant, tamen verè stulticia eorum maxima illa est quod fraudes eas intelligat, quod eas animo assidue versant: nescientes sibi per has se perniciem adferre, iuxta illud: Lacum aperuit & effodit eum: & incidet in foueam quam fecit. Conuenit hæc sententia quod ad priorem partem attinet, cum ea Græcorum sententia tantopere apud eos celebrata *ἡ ἀνομιὰ ὁδὸς*, id est, nosce teipsum, de qua prolixè Erasmus in Chiliadibus.

9 Stultus ululdet peccatum, & inter iustos morabitur gratia.

PRIOR pars huius sententiæ intelligi posset de peccato stulti, ut sit sensus: stultus ridebit peccatum suum. Latatur enim cum malefecerit, & quemadmodum supra dixit sapiens: Quasi per risum stultus operatur scelus. Verum ob sequentem oppositam partem potius conuenit accipere de peccato alieno, ut sit sensus. Stultus peccatum alterius iridebit, hoc est, si quid viderit aliud delinquentem, mox quasi ipse ab omni sit vitio immunis, ridebit, & cum risu euulgabit delictum proximi sui: atque illud omnibus loquitur: inque peiore partem interpretatur. (Nam & hoc significare possunt Hebræa: quæ plerique vertunt. Stultus loquitur vel interpretabitur delictum: quia verbum Hebraicum & deridere & loqui vel interpretari significat) Cõtrà inter iustos, scilicet, erit, vel ut noster interpres de suo adiecit, morabitur: hoc est, iusti sua erga se beneuolentia & fauore errata quæ incidunt tegent ac beniguè interpretabuntur. Est enim & hic pro, gratia, dictio *יָרַח* Ration. de qua aliquoties supra: quæ beneuolentiam propriè & bonum erga aliquè affectu designat.

10 Cor quod nouit amaritudinem animæ suæ, in gaudio eius non miscbitur extraneus.

HEBRÆA ad verbum sic habet, Cor cognoscens amaritudinem animæ suæ, & in gaudio eius non miscbitur extraneus. Vbi propter coniunctionem (&) plerique participium: cognoscens, pro verbo positum accipiunt quemadmodum apud Hebræos frequenter fit, ut sit sensus: Cor cognoscit amaritudinem animæ suæ, &c.

Quo significatur solam cuiusque mentem animi nosse dolorem aut lætitiã. Nullus enim satis verbis aut factis testari potest latentem in animo mœrorem vel gaudium, neque quantumuis id testetur, alij illa percipere possunt, ita, ut ipse ea in animo sentit. Interpres verò coniunctionem, & velut superfluum quod ad sensum attinet, accepit quemadmodum frequenter superflua est apud Hebræos. Iuxta quam sententiæ acceptionem, benè vertit eam, & sensus commodus hic esse potest, quem etiam alij ex Hebræo reddunt. Cor quod angitur & sibi consciũ est secreti mœroris non capietur facilè solatiis quæ extrinsecus adhibentur. Verus enim animi dolor qui cor penetrat & peruat, non facilè tollitur externis blandimentis, atque hoc est quod dicitur, extraneus vel extraneus quid non miscbitur in gaudio eius quia scilicet non adferet ei gaudium, nec temperabit gaudio cordis mœrorem. Aliter sententia hæc intelligitur. Cor iusti quod iam solum nouit amaritudinem animæ suæ, quam hic nunc in animo perfert ob admissa peccata, obfastidiũ huius vitæ & patriæ cœlestis desiderium, id ipsum etiam suum gaudium quod postea sequitur, solidè possidebit, nemo id illi minuet, extraneus qui hic cum eo noluit mœroris esse particeps, non miscbitur etiam tunc in gaudio eius, sed & ab illo erit extraneus. Ita ferè Beda. Item Gregorius libro sexto Moralium cap. 8. Simplicior tamen & magis genuinus est prior sensus, quem & nostra litera optimè recipere potest in hunc modum. Cor quod solum nouit exactè amaritudinem sui animi, solum etiam sui gaudij exactè erit consciũ. In gaudio eius non miscbitur sic extraneus ut illud exactè quantum & quale sit percipiat.

11 Domus impiorum delebitur, tabernacula iustorum germinabunt.

BENE annotauit venerabilis Beda impiis domũ, iustis tribui tabernacula. Domus enim queritur ad fixam stabilemque mansionem, tabernaculi verò in peregrinatione & itinere vsus est. Igitur impiis domus tribuitur, quoniam in terra suam diligunt habitationem semper in ea manere desiderantes, in qua proinde splendidas ædes & robustas quæ durent quam diutissimè ædificant, idque frequenter ex opibus malè partis. Tabernaculum verò vel tentorium iustis tribuitur, quoniam velut peregrini hic degunt & aduenæ, scientes se non habere manentem ciuitatem sed futuram inquirentes, proinde nec in terris ædificare gaudent, mortales res parum curantes, quemadmodum in patriarchis eximie patuit, qui domibus carentes, in casis habitare elegerunt tanquam peregrini & hospites super terram, ut habet Paulus. Domus ergo impiorum delebitur (inquit Beda) quia habitatio nem vitæ præsentis in qua semper manere desiderant, perdent in morte, hoc quod non præuident exilium perpetuæ damnationis subibunt. Tabernacula verò iustorum germinabunt, quia præsens eorum conuersatio, in qua incolæ sunt apud Deum & peregrini, crescentibus semper sine cessatione meritis, ad fructum vsque suauissimum patriæ cœlestis pertingit. Rursus domus impiorum delebitur, quia eorum familia cum omni eorum substantia quantumuis splendida & fixa interibit, ita ut deleatur nomen eorum de terra, & quod eo acceperunt ad iustos transeat,

Heb. 11.

seat, Tabernacula verò iustorum germinabunt, floribunt aut vernabunt, quia in se suaque posteritate ex humilibus initiis, clariore semper reddetur. Metaphoricè enim sub nominibus domus & tabernaculi rectè intelligimus, ut & alibi, familiam cum iis si quæ ad eam pertinent. Multicè, domus impiorum Iudeorum est synagoga quæ deleta est iuxta verba Euangelij: Relinquetur vobis domus vestra deserta. Tabernaculum iustorum Apostolorum est ecclesia, de qua in Apocalypsi: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, quod germinabit sicut lilium & florebit in æternum ante dominum.

Mat. 24.
Apoc. 17.

12 Est via qua videtur homini iusta, nouissima autem eius deducit ad mortem.

SENSVM probè satis reddidit interpres, cum ad verbum Hebræa habeant, Est via recta ante vitum & nouissimum eius viæ mortis. Non habent ergo hebræa, iusta, sed recta quod magis conuenit viæ, sicut & noster vertit in eadem sententia repetita postea cap. 16. Significat autem sententia esse mores quosdam & genus quoddam quod hominibus probatur tanquam iustum, & quod ad vitam rectam pergat, cuius tamen nouissimum deducit ad mortem. Quod etsi quodammodo de omnibus peccatoribus intelligi possit, quia omnes penè suum institutum & viuendi modum pro sua affectione rectum & iustum iudicant (Vnde & superius capite 12. dicit: Via stulti recta in oculis eius:) tamen quia vita scelerata vix cuiquam iudicio rationis iusta videtur & recta, potius est hæc sententia applicanda eis qui singulari quodam tenentur errore, sine fidei, siue morum. Nam & Iudeorum & hæreticorum via, videtur eis recta, & inter Christianos plerique quosdam mores probant tanquam bonos, qui tamen si in eis perseverauerint tandem per eos ad mortem perducunt æternam. Potest & applicari his qui felicitatem constituunt in bonis huius seculi, maximè si legatur, recta. Nam qui feliciter & prosperè agit in hac vita quæque bona huius seculi prospero cursu sectatur, putat se tenere viam quæ rectam ad felicitatem perducit, quam ex temporali tantum meretur prosperitate, cum ea via perducit ad æternam miseriam quemadmodum in diuina euangelico demonstratum est. Docet autem hæc sententia non nitendum esse proptio iudicio, suspectaque habere propria aut vulgaria iudicia, doctos & sapientes audiendos, qui & quid sentiendum & quid agendum sine errore doceant. Ceterum mirari quis poterit, cur dictum sit nouissimum eius deducunt ad mortem vel nouissimum eius viæ mortis, ut habent Hebræa, & non potius, nouissimũ eius est mors. Nam alioqui tora via deducit ad mortem. At ided dictum est nouissimum, quia ex fine & perseverantia in malo sequitur mors. Et potius dixit nouissimum viæ deducere ad mortem, vel esse vias mortis, quam esse ipsam mortem, quãuis sic dicere potuisset cum Paulo, qui ad Ro. habet: Finis illorum mors est) ut ostenderet viam ipsam quæ recta videtur, nisi in fine. Nouissimum enim alicuius vel finis dupliciter dicitur. Aut quod vltima est eius pars, aut quod post ipsum sequitur.

13 Ritus dolor miscbitur, & extrema gaudij iustus occupabit.

HEBRÆA ad verbum habent, Et iam in risu dolebit cor, & extremum gaudij dolor. Benè reddidit interpres, nisi quod ommissa ab eo coniunctio, et nõ caret sua emphasi. Significat enim duplex risus malum, videlicet primum, quod (ut experientia docet) gaudium mundanum seculum ferè aliquam habeat amaritudinem coniunctam, tũ quod nemo facile sit, qui non cum gaudeat aliquam habeat ex alia parte tristitiæ causam, tum quod si nihil aliud, in gaudio huius mundi metus quidam sit mixtus, ne mox desinat, ne prodatur, &c. Secundum, quod ut sine dolore sit risus, tamen extremum gaudij huius seculi est dolor, & lætitia in mœrorem conuertitur. Testatur id experientia in particularibus, & in generali docet scriptura eos qui ducunt in bonis dies suos, in puncto ad inferna descendere, ut est apud Iob. Monet hæc sententia non sectari gaudia huius seculi, de quibus hic est sermo ut quæ nec sint sincera, nec solida. Nam de gaudio spiritus dicit dominus: Gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

Iob. 11.

Ioan. 10.

14 Viis suis replebitur stultus, & super eum erit vir bonus.

PROSTULTUS Hebræis est, auersus corde, vel aduersum cor. At nihil significatur aliud quam quod nomine stulti aut impij hoc libro sæpe significatur. Ceterum secunda pars non satis conuenit cum Hebræis, quæ dupliciter verti possunt iuxta ambiguitatem dictionis *יָבִישׁ* Meas, quæ potest significare, vel à foliis suis, vel à iuxta eum. Itaque aliqui vertunt: Et à foliis suis vir bonus, scilicet replebitur vel saturabitur, ut repetatur verbum prioris membri, & significetur, & stultum ex viis suis, hoc est moribus suis, & virum bonum ex suis foliis, hoc est, suis quæ profert virentibus operibus saturandum, hoc est, pro suis cuique meritis præmia reddenda, & quæ seminauerit homo, hæc & mesurum. Iuxta quem sensum & litera nostra accipi potest hoc modo: stultus replebitur, vel ut habent Hebræa, saturabitur viis suis, hoc est, vsque ad miseram satietatem recipiet quod promeruit, ut vir bonus erit super eum, hoc est, magis ipse recipiet quod promeruit, quia iustitiæ corona excedet iniustitiæ vindictam. Alij vertunt, Et à iuxta eum erit vir bonus, hoc est, vir bonus recedet ab eo, ne scilicet communi inuoluatur supplicio. Et secundum has quidem interpretationes saturari viis suis, accipitur pro recipere præmium conuersationi correspondens, qualis phrasis frequens est in scripturis, ut & in hoc lib. c. 13. versu 2. & cap. 12. versu 15. Lux ta quam phrasim etiam dicit Psalmista: Labores manuum tuarũ manducabis. Et ignis & sulphur, & spiritus procellarum pars calicis eorum. Posset tamen hæc sententia etiam intelligi, de saturitate qua se impij hic replent, fruendo delictis huius vitæ ex diuitiis comparatis, ut sit sensus: Stultus qui non prospicit æterna hic saturabitur ex viis suis, & his quæ spectatur, explèdo ex eis animum suũ, recipiens bona in vita sua, at vir bonus recedet ab eo spe meliorum bonorum terrena contemnens, aut erit super eum, quia ex suis viis melius quam stultus, & hic & postea satiabitur.

15 Innocentius

15 Innocens credit omni verbo, astutus considerat gressus suos.

INNOCENTIS nomen non ponitur hic in laudē sicut nec astutus in vituperium, sed sicut astutus hic & alibi ponitur pro prudenti & circumspecto, ita innocens pro simplici & imperito quemadmodum & capite 22. versu 3. Nam hoc proprie significat dictio hebraica פתח Perthi, pro quo 70. verterūt ἀκνή, quod secutus noster interpret vertit innocens, cum פתח non solum innocentem significet, sed & minimē versutum aut callidum. Imperitus ergo homo simplexque, ac rerum inexpertus nimis facile credit verbo cuius, ideoque instabilis est, & in fide sua & in actione sua, at vir prudens qui iam semel firmiter persuasus est quid verum, quid bonum sit, non attendit quid hic aut ille dicat, sed perpendit gressus suos, tota mentis intentione considerat, quomodo se gerat conformiter ad legem Dei, aut vt habent hebraea, intelligit gressus suos hoc est prudenti moderatur suas actiones, nouitque quomodo ex conueniant cum lege Dei, illudque cognoscens, nullius verbis finit se ab instituto abstrahi, nec credit adulatoribus ipsam laudatibus, nec turbatur si quis eius facta calumniatur. Dum autem Sapiens narrat quid solent fieri, admonet suum filium quid facere debeat, videlicet non omnibus temerē fidem habere, iuxta illud Ioannis. Nolite omni spiritui credere, & illud Pauli, non simus paruuli & circumferamur omni vento doctrinae. Nam vt habet sapiens Ecclesiasticus. Qui cito credit leuis est corde. D. Ambrosius lib. 3. de officiis cap. 10. citat priorē partem in meliorem partem accommodans eam Iosue quod cito crediderit Gabaonitis, quia fidelis existens, fidem esse in omnibus arbitrabatur. Citatur. 22. q. 4. cap. Innocens. Post hanc versum sequitur in quibusdam libris versus capite superiori etiam habitus, cum neutrobique sit in hebraeis, filio doloso nihil erit boni, &c.

16 Sapiens times & declinat a malo, stultus transiit & confidit.

PRO TRANSIT, legendum puto transit vel transiit. Dictio enim hebraica hic posita significare videtur transire, nullo autem modo transire. Vnde & Pagninus in thesauro, circa hanc dictionem, D. Hieronymi versionem citans habet, transiit, nimirum, quia sic in suis legit codicibus. Et verbum transiit vertit D. Hieronymus in simili sententia postea capite 22. versu 3. capite 27. Hæc ergo indicatur differentia inter sapientem & stultum, quod ille intelligens siue ex scripturis siue ex prædicantium ore, mala quæ manent peccatores, corripitur timore, timorēque concepto declinat a faciendo malo, stultus verò hæc nihilipendens aut etiam irridens, transiit ad conceptum flagitium perpetrandum aut progreditur in sua stultitia ac peccatis, & benè confidit securusque est, nihil sibi metuens mali. Docet sententia Sapientis timorem esse vtilem, iuxta illud, Beatus homo qui semper est pauidus, nimiam verò quorundam securitatem esse noxiam. Alij ex hebreo pro transit, vertunt irascitur. Nam id dictio hebraica cum ponitur in quarta coniugatione vt hic, in alijs locis semper significat, cum in prima coniugatione significet transire: Secundū quā versionem significatur stultum cum admonetur

non solum non timere, sed etiam irasci cōtra eos qui benè monent, eisque contemptis securum esse. Septuaginta pro מיתחבב Michabber, literis duabus inuersis videntur legisse מיתחבב Mithareb, eam scilicet dictionem, quæ est superius. In gaudio eius non miscebitur extraneus, vnde verterunt ὁ δὲ ἀφραὶ ἐνοχῶς τῶν ποιοῦντων μίχρηται ἀνέμου, id est, at stultus sibi confusus misceatur iniquo.

17 Impatiens operabitur stultitiam, & vir versutus odiosus est.

PRO IMPATIENS Hebraeis est אפראי אפראי Celer Apaim, hoc est, breuis irarum, quo significatur homo velox ad irascendum & qui cito irascitur, qui ob id Græcis dicitur ὀξύθυμος, id est, homo velocis iræ, sicut Hebraeis homo tardus dicitur אפראי אפראי Arech, apaim, hoc est longus irarum vel tardus ad iram, qui Græcis dicitur μακροθύμος, hoc est, longanimis. Pro vir versutus hic est rursus eadem oratio quæ supra c. 12. versu 2. vbi nos habemus, qui autem confidit in cogitationibus suis. Significat autem virum cogitationum. Et cum hoc ambiguum sit aliqui in bonam partem accipiunt pro viro prudente, qui apud se tacitus multa cogitat, sicut & vir versutus, supra in bonum accipitur. Vnde quidam vertit. Qui autē cum consiliis omnia agit, a stulto odio habetur. At vt patet ex superiori loco capitis. 12. magis accipiendum est in malam partem pro homine qui apud se suis cogitationibus machinatur alicui malum, iram quidem dissimulans, sed oportunitatem lædendi & se vindicandi captans, vnde benè vertit noster, vir versutus. Itaque duo hic cōtraria vitia comparantur inter se ostenditurque vtrum sit grauius vitium ne iracundi qui subito leui de causa ad iram concitatur, an vitium versuti qui iram quidem dissimulat exterius, sed internis cogitationibus tacitus apud se de vindicta agit. De illo dicitur quod operabitur stultitiam, nimirum quia is, dum rationis moderamine caret, multa stultè & effudit & facit, vnde se ridiculum facit omnibus. De isto quod odiosus est, nimirum quia non vt ille peccat ex infirmitate & passione, sed ex concepta malitia & tecta hypocrisis. Iste ergo significatur altero peior, vt qui non solum risum, sed & odium mereatur. Monet autem prouerbum nihil agendum, neque per iram, neque per dolum malum.

18 Possidebunt paruuli stultitiam, & expectabunt astutus scientiam.

DICTIO Hebraica, quam noster vertit possidebunt, significat proprie hereditauerunt, & quam nunc, paruuli, vertit, ea est quam supra vertit innocens, quæ semper opponitur astuto. Quam autem noster vertit expectabunt, ambigua est, & nunc significat expectare, nunc coronare ac in modum coronæ circumdare & circumponere, vnde secunda pars etiā sic verti potest. Astuti circumponent sibi scientiā, vel coronabunt se scientia. Nostræ ergo lectionis sensus est: Paruuli sensibus ac iudicio, hoc est, simplices imperiti & fatui veluti hæreditatem possidebunt stultitiam: quia hanc amant eique adhærent veluti hæreditario bono ac propriæ possessioni, ex qua nihil nisi de decus reportare possunt. At contra, astuti, hoc est prudentes nihil aliud semper expectant atque ex animo desiderant quā scientiam, scientes eam verum esse hominis bonum ac propriam possessionem, in qua eius felicitas & decus consistit,

Aur

Aut circundabunt & coronabunt se scientia, hoc est ea se ornabunt, eaque se totos induent, cupientes eam in omnibus & dictis & factis suis elucere. Qui enim veram sapientiam non assequuti, tantum vanis huius mundi bonis delectantur, vt verè paruuli sunt sensu, ita nihil aliud quā stultitiam possident, a qua egrè diuelluntur, qui verò vera imbuti sunt sapientia, toto desiderio ad scientiam cognitionemque Dei ac cælestium rerum feruntur, eaque velut corona ornantur & circundantur, ita vt ab eis auferri nequeat. Significatur ergo hæreditariam portionem esse fatuis, stultitiam, prudentibus scientiam.

19 Iacebunt mali ante bonos, & impij ante portas iustorum.

VERBUM hebraicum quod noster vertit, iacebunt significat proprie incuruabunt aut incuruabuntur, humiliabunt se aut humiliabuntur. Itaq; significat hæc sententia, iusta Dei dispositione ita frequenter fieri vt impij siue ppter paupertatem, siue ob consilij inopiam cogantur sese deicere & humiliare coram iustis: eorumque domos demissis capitibus adire, vt stipem aut consilium ab eis accipiant, quos ob iustitiam & diuitiis, & sapientia Deus donauit. Item frequenter fieri vt impij qui impietate sua iustos contempserunt, postea siue vexatione dante intellectum, siue iustorum dignitate insigniter elucescente, cogantur mutata sententia eos reuereri, ante eos proci dere, ac portas adeseque eorum humiliter frequentare. Iuxta illud: Non vis aut numerus, tandem bona causa triumphat. Quod si non semper hic fiat, tamen in futura vita magis fiet, vt patuit in diuite epulone Lazari opem tā humiliter implorante, & in his quæ impij dicunt in Sapientia libro, vbi inter cætera sic aiunt: Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos fors illorum est. Venerabilis Beda quod hic dicitur ante bonos, & ante portas iustorum, non ad viciniam loci, sed ad visionē refert honorū, vt significetur bono malorum tormenta semper visuros, vt maiores creptori suo gratias sine fine referant, videntes coram se impios agere in æterna damnatione, iuxta illud Esaia. Egre dientur & videbunt cadauera viro rum qui præuaricati sunt in me.

Sapient. 5.

Esa. 66.

20 Etiam proximo suo pauper odiosus erit, amici verò diuitum multi.

SENTENTIA clata est, cuius quotidiana experientia veritatem demonstrat. Significat autem quā graue sit paupertatis onus, & quā amœna opulentia in hac vita, simul & taxat hominum ingratitude qui perituras opes magis honorant quā naturam communem. Indicat & vulgaris amicitia instabilitatem vt quam commodi spes parat, incommodi metus dissipat: iuxta illud Poeta: vulgus amicitias utilitate probat. Et: si fueris felix multos numerabis amicos. Tempora si fuerint nubila, solus eris. Et Cicero libro 4. ad Herennium. Vt hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: ita falsi amici sereno vitæ tempore præsto sunt, simul atque fortunæ hycimen viderint, deuolant omnes. Potest & intelligi eo sine dicta hæc sententia vt indicet sedulitate & diligentia vitandam paupertatem, parandasque opes. Similis senten-

tia est capi. 19. versu 4. & rursus versu 6. & 7. Dicit ergo pauperem odiosum esse non solum extraneis & ignotis, sed etiam proximo suo, hoc est amico, proximo & cognato, ita vt cum propinqui fugiant & qui prius amici erant & locij deserant. Cæterum ne hoc vulgi iudicium & morem sequamur, commodè subiicitur.

21 Qui despiciat proximum suum, peccat: qui autem miseretur pauperis, beatus erit.

QUINQUIT, despiciat ob paupertatem scilicet, proximum suum, hoc est, amicum aut socium & quemuis item sibi, ob naturæ communem propinquum, etiam si mundo non videatur peccare, nec aliud faciat quā quod sit vulgò, vt superiori dictum est versiculo, peccat tamen coram Deo, daturus aliquando sui peccati poenas. Contra qui miseretur pauperis beatus erit apud Deum, qui vicissim miseretur eius, & misericordiam pauperi exhibitā, & hic & postea abundè recompensabit. Quod autem sequitur: Qui credit in domino, misericordiam diligit vt dissimile est alijs huius libri sententiis, ita nec est in Hebræo, nec in veteribus plerisque exemplaribus, sed nec in græcis, vt mirum sit vnde huc sit ascriptum.

22 Errant qui operantur malum, misericordia & veritas preparant bona.

HEBRÆA aliter habent in hunc modum. Nonne errabunt fabricantes malum? & misericordia & veritas fabricantibus bonum. In vtroque enim membro pro diuersis verbis, quæ apud nos sunt operantur & preparant, idem est participium, quod inter alia eius propria significata, etiam significat fabricare, vel arare, quod eius significatum transfertur in scripturis à labore corporali ad operationem spiritualem, vt dicatur quis fabricare vel arare malū & impietatem. Vnde Osæ 10. dicitur: Arastis impietatem, iniquitatem messuistis. Est autem fabricare vel arare malum, ipsa mentis cogitatione moliri & machinari malum. Vnde capite 12. Hanc orationem interpret vertit per cogitare malum. Dolus, inquit, in corde cogitantium mala. Aut est etiam ipso opere studiosè malum exercere, vt cum in Psalmo dicitur: Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores, aut errauerunt arantes. Itaque interpret hoc secutus vertit in primo membro, operantur malum, in secundo preparant bona, explanatius id esse iudicans quā si vertisset, qui fabricant malum, & fabricant bona. Quod autem affirmatiuè vertit primum membrum, cū Hebræis sit interrogatio ideo fecit quia interrogatio illa affirmatione vehementis habet vim, nec aliud significat, quā si diceretur. Cerrè errant vel errabunt. Id tantum in nostro interprete, quod ad sensum attinet, diuersum est ab eo quod Hebræa habent & alij vertunt, quod in nostra lectione misericordia & veritas tribuuntur homini iusto in Hebræa & aliorum versione tribuuntur Deo tanquam ea exhibente iustis. Sensus ergo lectionis Hebrææ, quæ sanè conuenientior est, hic est, Sanè hi qui moliantur malum alteri, ac studiosè illud inferunt, non ex infirmitate peccantes, sed ex animo, tales errabunt quia frustrabuntur suo canatu, contra suam expectationem incidentes ipsi in malum, quod alijs parant.

parant. Contra his qui bonum facere student cōtinget à Deo misericordia & veritas, hoc est iustitia, quia Deus se illis pium & æquum exhibebit, pium in condonando & æquum in remunerando, iuxta illud Psalmi: Et veritas mea & misericordia mea cum ipso. Nec longè diuersus erit sensus nostræ lectionis, si ea sic accipiatur, Qui operantur malum, sectantur fallacia, & ea per que se deceptos inuenient frustrati sua spe, qui verò misericordiam & veritatē proximis suis præstāt, per hæc præparant sibi bona à Deo ipsis obuentura. Non enim quod dicitur: Errant qui operantur malum intelligendum videtur de errore, ex quo omnis impietas, in peccatoribus nascitur, in quem tamen sensum locus hic à multis accipitur, quasi idem hic dicatur quod habet Philosophus cū asserit omne malum ignorare. Nam sic hæc pars nullam habet oppositionem cum parte sequenti sicut tamen habet si accipiatur de frustratione suæ intentionis & expectationis. Errat ergo mali, quia frustrantur sua expectatione, imò contra quàm expectauerunt in multa incidunt mala. Notandum autè duo hæc in scripturis sæpè coniungi misericordiam & veritatem, hoc est, fidelitatem aut iustitiam siue hæc Deo, siue hominibus tribuantur. Vnde est in Psalmis: Misericordia & veritas obuiauerunt sibi. Et misericordia & veritas præcedent faciem tuam. Et veritas mea & misericordia mea cum ipso. Item, Misericordiam & iudicium cantabo tibi domine. Et Micheæ 6. Indicabo tibi o homo quid sit bonum, & quid dominus requirat à te, utique facere iudicium & diligere misericordiam. Neque enim misericordia perfecta virtus est sine iustitia, neque iustitia sine misericordia. Misericors est Deus in promittendo, iustus in præstando, misericors in condemnando mala, iustus in remunerando bona. Misericors est homo, miseris gratuitò subueniendo, iustus, reddendo vnicique quod suū est.

Psal. 88.

Psal. 85.
Psal. 88.
Psal. 100.

Michea 6.

23 In omni opere erit abundantia: ubi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas.

PLERIQVE libri habent: In omni opere bono, sed dictio, bono, abundat: vt patet ex Hebræis & emendationibus Latinis. Addita est autem ab aliquo ad excludendum opus malum, quod alioqui videretur sententia non esse vniver saliter vera, Non est autem sermo de opere morali, virtuoso scilicet aut vitioso, sed de opere laboris. Dictio enim Hebraica propriè significat laborem & sollicitudinem, vnde & Septuaginta vertunt, *διόκονδας δινακοσβρυπ ἀρανά* id est, in omni sollicito est abundantia. Significatur ergo labore ac diligentia opes parari non garrulitate, quæ ad egestatem & defectum frequenter perducit, quod garruli otio ferè tempus transigi sinant. Dicit autem in omni opere & labore, hoc est, per quemuis laborem aut cuiuscunque generis opus proveniet homini abundantia, vel vt etiam Hebræa dictio verti potest, utilitas, quia per varia operationis generis diuitiæ parantur, per agriculturam, per negotiationem, per artificia, &c. Honestus ergo labor commendatur vt aliis multis huius libri sententiis, ita & hoc versiculo, garrulitas otiosa condemnatur. Cæterum quod ad litteram intelligitur, de laboribus corporis & corporali commoditate, mysticè de operatione virtutum accipi debet. Nam qui iuxta parabolam Euangelij, acceptis quinque talentis operatus fue-

rit in eis, lucrabitur & alia quinque, omni que habenti dabitur & abundabit. Qui autem verbis tantum delectantur, & de virtute tantum loquuntur, non ex animo, sed ore tenus, aut Deum tantum inuocant verborum multitudine, steriles in terim in bonis operibus, ad frugem non peruenient, defectum virtutum & gratiæ Dei patientur, & tandem egestatem sempiternam. Nō enim inquit dominus, omnis qui dicit mihi domine, domine, intrabit in regnum cælorum, sed qui facit voluntatem patris mei qui in cælis est. Habent quidem Hebræa in secunda parte, Et verbum labiorum tantū ad defectum, vel sanè ad effectū, scilicet perducit. Ad id noster eleganter planius vertit. Vbi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas.

24 Corona sapientum digiti eorum, fatuitas stultorum imprudentia

PRO fatuitas, & imprudentia, Hebræis eadem est dictio, ita vt Hebræa habeant, stultitia stultorum, stultitia, hoc est, nihil aliud est quam stultitia. Proinde impertinens est Bedæ & aliorum post eum interpretatio quæ habet: Stultorum fatuitas maxima hæc est, quia improvidi æternorum, de præsentibus tantum commotis gaudent. Imprudentia enim quasi improvidentia dicitur, inquit Beda. Sensus enim est, diuitiæ sapientum sunt corona eorum, quia scilicet sapientia in eis efficit, vt bene diuitiis vtantur, & bono vsu magnum diuitiæ ornamentum eis adferant, vt qui bene vtantur, quibus vulgus ferè abutitur. Item quia diuitiæ magnam sapientibus addunt apud vulgum auctoritatem, ita vt per eas admirabiles sint & suspicendi veluti corona insigniti, cum alioqui sapientia in homine paupere sit vulgo contemptibilis & nullius auctoritatis. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Vtilior est sapientia cum diuitiis & magis prodest videntibus solem. Et vt refert Cicero in Catone, Lyfander ad Cyrum iuniorum dixit: Rectè te beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna iuncta est. At stultitia stultorum nihil aliud est quam stultitia aut imprudentia, quasi dicat: alia est ratio stultorum qui nullis opibus aut externis bonis ornari possunt. Vt enim (iuxta adagium, de quo Erasmus in Chiliadibus) simia semper simia est, etiamsi aurea gestet insignia, sic stultitia in stultis nullo modo, saltem diutè potest aut honestari, ne per diuitias quidem, quæ si adsint, magis eorum prodent stultitiam & insigniorem facient, propter illarū abusum. Itaq; stultitia illorum est semper & vbiq; stultitia, quia efficit vt omnia ab eis stultè gerantur, vtq; & stultè paupertate, & stultè diuitiis vtantur. Secundum subtiliorem sensum per diuitias sapientum intelliguntur eorū virtutes & prudentia, quæ eorum sunt propriæ diuitiæ, cum alias habeant cum stultis communes, nec eas pro diuitiis reputent, imò & plerunque non habeant, nec habere velint. Hæ autem eorum propriæ diuitiæ verè eos exornant & veluti corona insigniunt, reges eos efficiendo coram Deo & regum magistratos. At stultitia stultorum quæ eorum est, vt supra dicitur possessio, nihil aliud quam stultitia, nihil aliud quam stultos eos facit & ignominia afficit.

25 Liberat animas testis fidelis, & profert mendacia versipellis.

IN secunda huius sententiæ parte, aliquid ex priori membro est addendum, sicut & in priori aliquid

ri aliquid subicitur ex posteriori intelligenti, vt frequenter fit in parabolicis istis sententiis. Istud enim est quod Sapiens significare voluit. Testis fidelis, fidelis veraci que suo testimonio, liberat animas, at contra versipellis vel vt est hebræis, dolosus, scilicet testis, profert mendacia, proferendòque mendacia opprimit & occidit animas. Cū enim dicitur proferre mendacia, nomine mendacij non tantum significantur quæ falsa sunt, sed quæ decipiunt, fallunt & fallendo efficiunt alium damno. Ita enim de mendacio sæpè loquitur scriptura. Sic mendacia profert versipellis, etiam cum vera loquitur per que decipere molitur. Et habet hæc sententia veritatem ad litteram, in testimonio vulgari, quo de facto aliquo quispiam testatur, siue apud iudicē siue apud quoscunque homines in publico vel in priuato. Qui enim videlicet de factis dictis que alicuius testatur, & rem vt se habet indicat, frequenter liberat animas, hoc est, homines qui iniuste opprimuntur. Liberat autem ab imminente morte, ab intentata calumnia & iniuria, ab infamia & quauis iniusta oppressione, à quibus dum vnum aliquem liberat, non vnā tantum animam liberat, sed multorum, vt totius familie eius & amicorum eius, qui cū illo ignominia aspergerentur, vt bene dictum sit liberat animas testis fidelis. Cōtrā qui falsum perhibet de re testimonium, animas opprimit, quas vel hereditate & facultatibus, vel vita, vel honesta denique fama priuat. Habet præterea secundum spiritualiorum intelligentiam hæc sententia veritatem in testimonio doctorum & prædicatorum ex quo maius vel commodum provenit vel incommodum. Qui fidelis est veritatis diuinae testis & annunciator, fideliter testimonia ex sacris eloquiis proferens, & Ecclesiasticam veritatem astruens, liberat animas auditorum ab erroribus ac morte ipsa spirituali. Qui verò subdolo ingenio scripturas nouit versutè ad omnia quæ vult torquere, falsum ex scripturis posert intellectum, errorēque suum spargit in populum, quales sunt omnes hæretici, miserè animas hominum occidit & interimunt. Ostēdit hæc sententia, quam ingens bonum ex testimonio veritatis sequi solcat, & rursus quā grande malum ex testimonio falso, vt hinc intelligamus nihil esse laudabilius quam veritatem defendere, & contra nihil odibilius quam sit falsus testis. Intelligamus item diligenter despiciendum quos in testimonium nobis eligamus aut asciscamus.

26 In timore domini erit fiducia fortitudinis, & filius eius erit spes.

FIDUCIA fortitudinis dupliciter exponi potest. Primum actiue vt sit sensus: Fiducia quam habet fortitudo, hoc est fortitudo hominis vel homo ipse non debet habere fiduciam in seipso, & si vera est fortitudo non confidit in seipso, sed in timore domini speras se præualere posse per Deum, quoniam scilicet timer illum eiusque offensam cauet. Quod securus quidam vertit, In domini metu tua est potentia. Pro fiducia enim verti etiam potest ex hebræo, securitas. Secundo accipi potest passiuè, pro fiducia quæ habetur de fortitudine vel fiducia habendæ fortitudinis, vt sit sensus: Per timorem domini homini fiducia fortitudinis obtinēde, hoc est consideret homo se fortè fore. Per timorem enim

domini confidit homo se Deum habere propitium, & proinde per illum se fortem fore ad quæuis agenda, benèque munitu contra omnes inimicos suos & omnia mala, iuxta illud Psalmistæ. Fortitudinem meam ad te custodiam. Atque huic intelligentiæ magis conuenit quod se quitur. Et filius eius erit spes. Vbi relatiuū eius, (quod Beda refert ad timorem domini, vt sit sensus, filius timoris domini, secundum quem sensum idem significabitur vtraque parte) magis debet referri ad id quod rectè significatur in parte præcedente, nempe ad timentem dominum. Significatur ergo non tantum timenti dominum benè esse, qui per timorem domini bonam habet fiduciam fortitudinis, sed & filiis eius, propter patris merita, bonā esse spem apud Deum, quod ab eo protegentur & beneficiis afficiuntur, quemadmodum patuit in filiis Abrahæ, Isaac & Jacob, in posteritate item Davidis, quibus Deus propter patriarchas & Dauidem benefecit. Discant hinc hæretici Christianos benè considerare de Dei gratia propter sanctorum patrum præcedentium merita, ac virtutem non tantum pertinere ad eum qui facit, sed & ad posteros eius. Sic ergo relatiuū eius, hic refertur ad adiectiuū substantiuū adiectiuū, cum dicitur: diabolus est mendax & pater eius, nempe mendacij.

Psal. 58.

Ioan. 8.

27 Timor domini fons vitæ, vt declinet a ruina mortis.

ALTERA hic subiicitur timoris domini commendatio, quod scilicet non tantum sit in nobis fons fortitudinis, sed & vitæ, idemque iisdem verbis hic tribuitur timori domini, quod supra legi sapientis in c. 13. versu 15. quam vtrobique rectius verteretur secūda pars, ad declinandam à laqueis mortis. Benè autem idem iam timori domini tribuitur, quod supra legi, quia lex non adfert vitam nisi per timorem domini ex lege conceptum, qui sicut rectè frequenter dicitur in scripturis, initium sapientiæ, ita & iam rectè dicitur fons & origo vitæ, qua euaduntur laquei mortis.

27 In multitudinē populi dignitas regis, & in paucitate plebis ignominia principis.

IN Hebræo secunda pars habet, & cum non fuerit populus contritio vel terror est principis, hoc est, ex defectu populi princeps formidat & frangitur animo & imperio. Sensus tamen eodem redit. Docere enim vult Sapiens gloriam regum non in magnis opibus aut castellis & propugnaculis consistere, sed in multitudine subditorum, qui lubenter illorum pareant imperio, in illis opes, in illis vires regni constituendas, per illos regnum benè stabilendum & muniendum. Et contra illorum defectum diminutionem, ignominiam ei & formidinem allaturum, quantumuis alioqui habeat quod in hac vita splendidum ac magnificum, & ad tutelam imperij firmum videatur. Proinde subindicat regibus & principibus præcipuā operam dandam, vt comitate, clementia, & iustitia tales se exhibeant, vt & sui lubenter eis pareant, nec ab eius regno improbitate commoti discedant, & exteri quoq; fama nominis excitati ad regnū eorum commigrēt. Pulchrè idem docet colloquium Neronis & Senecæ in Octauia, vbi inter cætera sic habetur. N. Fertū tuetur principem

tipem. S. Melius fides. N. Docet timeri Cæsarem. S. at plus diligi. N. Metuant necesse est. S. Quicquid exprimitur graue est. N. Iustis que nostris pareant. S. Iusta imperia secundum sensum spiritualem monet hæc sententia, eis qui Dei Christi que gloriam ex animo quærunt, maximè laborandum in hoc vt quam plurimos illi lucrifaciant, & ad obedientiam eius adducant.

29 Qui patiens est, multa gubernatur sapientia, qui autem impatiens est exultat, stultitiam.

MAGNA patientiæ commendatio, per quam fit, vt sapiens quis esse cognoscatur, sicut contra impatientia hominis stultitiam eius declarat. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Ne sis velox ad irascendum, quoniam ira in sinu stulti requiescit, hoc est, stulto propria est, quemadmodum & supra hoc capite dictum est: Impatiens operabitur stultitiam. Qui ergo patiens est, vel vt habent Hebræa, qui tardus est ad iram, is declarat se multa gubernari sapientia, per quam scilicet suis passionibus prudenter temperat. Aut vt habent Hebræa multus est intelligentia, vel multæ est prudentiæ, quod idem est cum nostra lectione, quanquam posset etiam intelligi, eum qui tardus est ad iram, facile percipere & consequi multam prudentiam & intelligentiam. Nam quemadmodum impedit ira animum ne possit cernere verum, ita per mansuetudinem & animi quietem, mens magis est sapientiæ capax, vnde monet Iacob. In mansuetudine suscipite insitum verbum. Qui autem impatiens est, aut vt habent Hebræa, qui breuis est spiritu, hoc est, qui cito commouetur animo velociterque ad iram impellitur, exultat stultitiam, suam, hoc est, eam perspicuam & manifestam facit, quæ alioqui occulta & incognita esse poterat. Quod enim in altum tollitur, omnibus conspicuum fit. Aut exultat stultitiam suam, hoc est, magnam ostendit stultitiam, sicut contra qui patiens est multam ostendit prudentiam. Non est enim Hebræis stultitiam suam, sed tantum stultitiam. Iuxta hunc sensum verterunt septuaginta, μακροθυμος ἀνὴρ πολλὸς ὄψιν γενήσεται. ὁ δὲ ὀλιγόθυμος ἰσχυρὸς ἀφ' ὧν hoc est, longanimis vir multus est in prudentia, at pusillanimis est fortiter insipientis. Sicut enim non est simplicis prudentiæ iram cohibere, sed eximia, ita insignis est stultitiæ facile irasci. Ira enim furor breuis est, inquit Poeta.

30 Vita carniū sanitas cordis, putredo ossium, inuidia.

SICVT præcedens sententia auocat ab ira, ita hæc à cognato iræ vitio, inuidia. Sanitas inquit, cordis, hoc est, mētis ab omnibus passionum morbis liberè conueniens status & bona dispositio, non tantum animæ prodest, cui multum prodest ad contemplationem veritatis, sed & corpori, quia est vita carniū, hoc est, corporis: efficit enim vt corpus sit vegetum, viuax & sanum. Contra inuidia non animæ tantum nocet, sed est & putredo ossium, ac tabes omnium etiam internorum & solidorum membrorum corporis. Cui consonat illud Poetæ: Inuidus alterius macrescit rebus opimis. Cùm autem non tantum inuidia sanitati cordis contraria sit, sed & reliquarum passionum intemperies, illam tamen solam sanitati cordis opponit Sapiens, quod ea præcipua sit, quæ animi

tranquillum & conuenientem statum perturbet, ea quæ diu & animo simul & corpori maximè noceat: Pulchrè mali huius excellentiam sequitur D. Greg. lib. 5. moralium capite vltimo, vbi locum hunc etiam tractans, sicut & in tertia parte pastoralis curæ, admonitione vndecima, subtiliori intelligentia, carnes & ossa, sanitatēque cordis mysticè exponit, sic vtrouque scribens, quemadmodum ex eo Beda est mutatus in commentariis. Inuidia cum mentem tabe fecerit, cuncta quæ inuenit benè gesta consumit. Vnde benè per Salomonem dicitur. Vita carniū sanitas cordis, putredo ossium, inuidia. Quid enim per vitam carnis nisi infirma quædam ac tenera, & quid per ossa, nisi fortia facta signantur? Et plerunque contingit vt quidam cum vera cordis innocentia in nonnullis suis actibus infirmi videantur, quidam verò iam quædam ante humanos oculos robustæ exerceant, sed tamē erga aliorum bona intrus inuidet pestilentiæ latenter tabescant. Bene ergo dicitur. Vita carniū sanitas cordis, si quia mentis innocentiam custoditur, etiam si quæ foris infirma sunt, quandoque roborantur. Et rectè subditur. Putredo ossium inuidia, quia per liuoris vitium, ante Dei oculos pereunt etiam fortia acta virtutum. Hæc ille, intelligens per cordis sanitatem innocentiam mētis, animūque nullis grauibus peccatis pollutum. Secundum quam intelligentiā etiam aliter hæc spiritualis sanitas cordis, est vita carniū, quia sicuti peccata quæ morbi sunt animæ, Dei iudicio sæpè sunt causa morborum corporaliū, ita & animæ sanitas meretur & obtinet à Deo corporis sanitatem. Verum hic sensus est alienus ab intentione sapientis. Illud annotandum, in priori membro fieri mentionem carniū, quæ infirmiores sunt hominis partes, in secūdo, ossium, quæ sunt partes solidiores, vt intelligamus sanitatem mentis etiam infirmioribus & tenerioribus corporis vitam vigorēque conferre, inuidiā verò etiā robustissimas corporis partes inficere & corrūpere. Similes obseruat D. Greg. secundum spiritualem sensum quem prosequitur.

31 Qui calumniatur egentem, exprobrat factori eius: honorat autem eum qui miseretur pauperis.

PRO calumniatur, dictio Hebraica non tantum significat, falsis aliquem criminibus impetere, quod propriè Latinis est calumniari, sed generaliter significat opprimere aliquem ac quauis iniuria siue verbis siue factis illata quempiam afficere. Atque in ea significatione & hoc loco & frequenter postea in hoc libro sicut & in aliis scripturis vsus est verbo calumniandi noster interpres, & cum dicitur c. 28. Vir pauper calumniās pauperes, &c. Et hominē qui calumniatur animæ sanguinem, &c. Et c. 22. Qui calumniatur pauperem vt augeat diuitias suas, &c. Sic in Psalmis, Nō calumnietur me superbi. Et ne tradas me calumniantibus me. Sicut autem verbum calumniatur, hic non propriè accipitur, ita nec verbum exprobrat. Propriè enim exprobrare est improperare quidpiam, quæ significatio nec Hebraicæ dictioni, nec sensui conuenit. Non enim significatur calumniato rem pauperis, quidpiā improperare Deo. Sed significat dictio Hebræa, probro afficere & dedecore, quæ significatio sensui optimè cōgruit. Ita que & hoc loco & simili, q est c. 17. cū dicitur: Qui despicit

spicit pauperē, exprobrat factori eius, cōpositū exprobro pro suo simplici probro, quod est probro afficere & parū in vsu est, positum est. Et est sensus: Qui iniuria afficit egentem, probro afficit factorē eius. Quod intelligi posset ob id dictum, quia qui hoc facit, sic se habet quasi Deū qui cura est pauperis non timeret, aut quasi Deo non sit cura tuendi pauperis, cum sit ei cura omnium quæ fecit, & de eo sit scriptum: Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor. Sed idēo magis hoc dicit, quia qui peccat in creaturam, peccat in creatorē eius cūque dedecore afficit quod eius creaturam & opus contemnit, ad quod significandum dicit, factorem eius. Neque verò Deum tantum dicit factorem pauperis ratione naturæ, sed etiam ratione conditionis & paupertatis, iuxta illud: Paupertas & honestas à Deo sunt. Et: Diues & pauper obuierunt sibi, vtriusque operator est dominus, Itaque qui iniuria afficit pauperem, dehonestat etiam Deum tanquam authorē paupertatis eius, quia ab ea conditione accipit opprimendi occasionem quæ conditio à Deo iusto & occulto eius iudicio profecta est, declaratque se nō agnoscere Dei mirabile iudicium, quo in hoc mundo, etiam præter peculiare meritum hominum quibusdā paupertatē immittit, aliis diuitias largitur. Contra, qui miseretur pauperis, honorat Deum non solum quia vices Dei agit subueniēdo pauperibus, quorum cura peculiariter Deo relicta est, sed multo magis quia beneficiū creaturæ impensum cedit in honorem creatoris, quem ille se magnificare declarat, qui eius operi benefacit & succurrit, in quibus ope indiget. Rursum, quia talis declarat se reuereri Dei iudicium, quo pauperes diuitibus commiscet, vt hi ab istis iuuentur. Efficacissima hæc est sententiā siue ad coercendam vim potentium, siue ad excitandos peiorum animos ad beneficiā pauperum. Nam honore diuino nihil antiquius habere debemus, contra, Deum opprobrio afficere, vel dictu horrendum est. Aliter magis euāgelicè. Qui opprimit egentem, probro afficit factorē eius, honorat autem qui miseretur pauperis, quia Deus sibi factum imputat, quod pauperibus, siue benè, siue malè impenditur, iuxta quod ipse dicit in Euangelio: Quod vni ex minimis meis fecistis. Sic & postea dicit Sapiens: Fœneratur domino qui miseretur pauperis.

Psal. 9.

Eccle. 10. Pro. 2.

Matth. 25.

32 In malitia sua repellitur impius, sperat autem iustus in morte sua.

PRO repellitur dictio hebraica magis significat, impelletur aut propelletur, secundum quam significationem conuenientissimè significabitur impium per suam malitiam impellendum, ita vt nunquam sit securus aut stabilis, sed animo semper sit in tranquillo, exagitate illum conscientia remorsu, & ad quauis vitia rapiatur, impellente eū passionum ipsius ac malarū suggestionum flatu; ac diuinæ iustitiæ dispositione ex vno infortunio impellatur in aliud. Hoc enim est quod Psalmus primus comparat impium pulueri, quē proicit ventus à facie terræ. Et alio loco: Fiant, inquit, sicut puluis ante faciē venti, & angelus domini coarctans eos, vel vt habent Hebræa, impellēs eos. Ideo & Esaias: Impios dicit esse quasi mare feruens quod quiete non potest, nec esse impiis pacem. Huic Ian. in prouerb.

Psal. 34.

Esai. 57.

sensui benè conuenit quod opponitur, sperat autem iustus in morte sua, hoc est: Cum impius per suam malitiam semper impellatur vt nunquam vsquam sit securus, contra iustus etiam in morte sua, cum maximè metuere soleant homines, benè cōfidit & securus est. Potest nostra litera & sic intelligi. Impius ob malitiam suam repellitur à spe cuiuscunque boni post hanc vitam, aut à conspectu domini, abiiciendus mox in æternam damnationem. Iustus autem vel maximè in morte sua sperat, quam scit esse finem omnium quas hic patitur miseriarum, & postquam se vitam æternam consecuturum confidit.

33 In corde prudentis requiescit sapientia, & indoctos quosque erudiet.

QUIDAM libri non habent quosque, sed quoque: nec vtro modo verterit interpres ex hebræo colligi satis potest: nec ad sensum multum facit. Hebræa habent: & in medio stultorum cognoscetur: scilicet sapientia. Quod noster interpres intellexit significatum: sapientiam requiescentem in corde prudentis, cognoscendam tamen inter stultos: per eruditionem & doctrinam prudentis, cuius est thesaurum, quem habet non abscondere, sed indoctis & imprudentibus communicare, eosdemque suam sapientiam docere, vnde benè vertit, & indoctos quosque vel indoctos quoque erudiet ipsa scilicet sapientia. Septuaginta aliter legerunt quam iam habent Hebræa, videlicet cum negatione, vnde verterunt ὁ δὲ καρδία ἡ δὲ γνώσεσθαι, id est, in corde autem stultorum non cognoscetur. Quos secutus quidam vertit, in insanorum peccatoribus ignoratur. Alij inter quos Pagninus, in Hebræo significari intelligunt sapientiam sic requiescere in corde prudentis, vt non temerè neque iactanter sese prodant, sed opportuno tantum tempore. Contra verò à stultis, si quod sapientiæ verbum habent, illud statim cum iactantia profandi & ostentari, nec habere apud eos locum sicut apud sapientes, illud quod supra dicitur, sapientes abscondunt scientiam.

34 Iustitia clonat gentem, miseros autem facit populos peccantium.

SENTENTIA clara est secundum nostram lectionem, docens iustitiam si in gente aliqua vigeat, extollere illam & celebrem magnamque reddere. Contra peccatum causam esse vt populi alicuius regni variis afficiantur miseriis & calamitatibus, vt ne fortuito hæc accidere putemus, sed ex iusta Dei mundum gubernantis distributione, discantque principes præcipuam sibi curam habendam, vt iustitia in regno obtineat, si benè velint suo regno. Veritas huius patet ex scripturis in gente Iudaica, quæ quadiu iustitiam coluit, floruit & præualuit hostibus suis, peccato passim præualente multis obnoxia miseriis facta est. Cæterum Hebræa secundam partem sic habent ad verbum, Pietas (vel misericordia) populorum peccatum. Est enim hic nomen חסד Hefed, quod propriè significat misericordiam, beneficentiam ac pietatem. Itaque intelligit quidam pietatem populorum dici peccatum, quia omnis beneficentia infidelium, vt ipse vult, peccatum est, iuxta illud Pauli: Omne quod non est ex fide, peccatum est. At præterquam quod hæc sententia simpli-

Rom. 14.

iter asserta parum probabilis est, quia possunt infideles quaedam agere sine peccato, ut docet D. Thomas in secunda secunda quaestione 10. articu. 4. non conuenit satis haec intelligentia priori parti, ut cui nec opponitur, nec comune quid cum ea habet, sicut nec aliorum expositio, qui per pietatem populorum significari intelligunt culturam idolorum, quae manifeste peccatum est, ideo alij peccatum hic accipiunt, ut frequenter in lege Moisaica, & apud Paulum, cum dicit Christum factum pro nobis peccatum, pro hostia pro peccato, ut sit sensus: Misericordia & benignitas quam populi exercent sunt coram Deo veluti sacrificium pro peccato, iuxta illud Pauli. Beneficentia & communionis nolite obliuisci. talibus enim hostiis promeretur Deus. Itaque quidam vertit. Populorumque benignitas est piaculum, hoc est, peccata expiat. Alij dictionem *וה* Hefed accipiunt iuxta aliam eius significationem quam habet Leuitici. 20. vbi, D. Hierony. vertit, rem nefariam, alij probum vertunt, unde & postea capite 25. ab hoc derivatum est verbum quod D. Hieronymus vertit insultare, alij probis afficere. Itaque vertunt hic. Et opprobrium gentium est peccatum, hoc est, Sicut iustitia gentis extollit eam & clarum facit, ita contra, peccatum est opprobrium populorum, ignominiaque eos afficit. Atque hoc secutus videri potest D. Hieronymus vertens, Miseros autem facit populos peccatum, nisi potius pro Daleth litera, legit litteram Rese ei valde similem, hoc est, *וה* Hefer (quod defectum & penuriam significat) pro Hefed. *וה*. Nam Hefer legisse etiam videntur Septuaginta qui habent *ελαττωσι δε φυλας αμαρτια*, hoc est diminuunt autem nationes peccata.

35 *Ac pius est regi minister intelligens: vacuam eius uultus sustinebit.*

Ad verbum Hebraea habent: Beneplacitum Regis erga seruum intelligentem: & indignatio eius erga pudendum. Unde patet sensum bene reddidisse nostrum interpretem. Monet sententia sapientiae operam dandam, ut quae regibus homines commendat, & sine qua iram regis experturus est qui in eius ministerium seruitutem assumptus fuerit mystico sensu monet, ut vero regi Christo, prudentia nos commendemus, ut nobis ab eo dicatur: Quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam. & non cum inutili seruo proiciamur in tenebras exteriores.

CAPVT XV.

RESPONSIO mollis frangit iram, sermo durus suscitatur iram.

NSIGNIS sententia artem docens qua indomita alioqui fera cicuretur & mansuescat. Si quis inquit irato suauiter & benignè respondeat, comitet & honorificè eum compellans & placidis utens verbis: huiusmodi mollis responsio frangit accensam aut commotam iram. Exemplum habet de Abigail. Contra sermo durus, hoc est acerbus etiam iacentè & sopitam iram sic suscitatur ut furor fiat. Mollis enim responsio minuit irae materiam, & contra sermo durus auget, cuius exemplum habemus in Roboam. Ira enim nasci-

tur ex superbia alterius, aut iniuria vera vel reputata. Habent quidè hebraea non frangit iram, sed reducit iram, aut retrahit, sed hoc non est aliud quam frangere iram. Habent itè non sermo durus, sed sermo doloris aut tristitia, hoc est sermo dolorem inferens, & ut habent Graeca *λυπηρος* hoc est molestus & tristis, at hoc item non est aliud quam sermo durus, què noster interpret pulchrè opposuit responsioni molli. Obseruanda est apta metaphora, qua indicatur iram instar flammæ excitatam ascendere, si quis verbis durioribus & asperis veluti follibus sufflet. Nam pro suscitatur, Hebraeis est, ascendere facit. Porro quod haec sententia ad literam indicat de conditio ne irae humanae, idè mystico sensu intelligendum de ira diuina. Nam & hanc frangit responsio mollis, hoc est, humilis confessio redarguenti nos reddita, ut patet in Dauide, qui propheta redarguenti respondens: Peccavi, mox audite meruit, Dominus quoque transtulit peccatum tuum. Contra sermo durus eorum qui arguenti resistunt, maiorem iram districti iudicis prouocat, ut patet in Saule qui Samueli se corripienti duriter respondens, Imo audiui vocem domini, & c. adiuuit se abiectum à regno Israel.

2 *Lingua sapientium ornat scientiam, os fatuorum ebullit stultitia.*

ALITERAM linguarum commendationem & vituperationem haec sententia continet, quam ut intelligamus rectè versam ab interprete, sciendum Hebraea pro ornat scientiam, habere, ad verbum benefacit scientiae, aut pulchram facit scientiam Benefacere autem scientiae, aut eam pulchram facere, non est aliud quam eam decorare & ornare, proinde melius noster vertit, quam alij qui habent, Pulchrè vituit scientia. Ornat autem scientiam lingua sapientum, qui eam debito & tempore & loco & modo proloquitur, quibus rebus fit ut pulchra auditoribus scientia appareat, gratiaque eis sit, cum alioqui obscura sit, & ab indoctis stultisque hominibus capi non possit. Quod enim ad tempus attinet, postea dicitur capite 25. Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo. Contra verò ut dicitur in Ecclesiastico: Ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim dicit eam in tempore suo. Modus autem dicendi quantum faciat ad scientiae decorem, quotidiana docet experientia. Cum autem lingua sapientum sic ornat scientiam, contra, os fatuorum ebullit, vel ut habent Hebraea, eructat aut scaturire facit stultitiam, hoc est, è plenitudine stulti cordis abundè & assidue nihil aliud profundit quam stultitiam, ita ut etiam si quid sapiens loquatur, tamen hoc ipsum stultitia fiat, quia non debito tempore & modo profertur. Duo ergo notantur & vituperantur in ore stultorum, nempe & loquacitas, quam indocti & fatui ferè affectant. omnibus quod in animo habent ingerere studentes, nec se continere valentes, sed semper instar scaturiginis profluentes: & stultitiam, quam sua loquacitate assidue & copiose ostentant. Agnoscere istud licet peculiariter in haereticis nostri temporis, qui indefesso labore nunquam desinunt, tum scribendo, tum praedicando omnium auribus & oculis suam ingerere impietatem & errorem, nihil aliud ferè semper & vbique quam sua inculcantes.

3 *In omni loco oculi domini contemplantur bonos & malos.*

Heb. 4.

NIL est quod omnibus magis persuasum esse conueniat, quam ut habet Paulus, Omnia nuda & aperta esse oculis Dei, hoc est diuinae cognitioni, nec aliquem esse locum quantum uis secretum aut remotum quo non penetrent & clarè omnes & omnia prospiciant oculi domini. Id enim cognoscere multum ualet, & ad consolationem bonorum, & ad terrorem malorum, ne vel illi se à Deo negligi putent, vel hi impunè se peccare existiment. Est autem & haec sententia in Hebraeo bimebris, quamuis apud nos id non ita videatur. Non enim est in Hebraeo verbum contemplantur, sed participium, hoc modo, In omni loco oculi domini, subaudi verbum sunt. Deinde sequitur, contemplantur malos & bonos: ita ut priori membro significetur oculos Dei ad omnia pertingere loca, secundo eisdem ad omnes pertingere personas hominum. Quod etiam in nostra littera significabitur, si post oculi domini fiat puctulus, & subaudiatur participium: oculi domini existentes in omni loco, Conuenit cum illo Psal. Oculi eius in pauperem respiciunt, palpebrae eius interrogant filios hominum. Dominus interrogat iustum & impium.

Psal. 10.

4 *Lingua placabilis lignum vite: quae autem immoderata est, conterit spiritum.*

HEBRAEA habent. Sana lingua vel sanitas linguae est lignum vitae, & peruersitas in ea contritio in spiritu, hoc est, in qua autem lingua est peruersitas ea adfert spiritui contritionem & ut noster habet, conterit spiritum. D. Hieronymus vertit lingua placabilis, siue volens explicare quam intelligeret linguam sanam, placidam scilicet & pacificam quae dolores curat, iram mitigat, ac dissidia tollit, siue quia dictionem *מרפ* Marpe, non à verbo *רפא* Rapha per alpha in fine, sed à *רפה* per he in fine deduxit, quomodo eandem dictionem plerique accipiunt superiori capite, vbi pro eo quod nos habemus vita carniū sanitas cordis, quidam hebraeos secuti vertunt, vita carniū, lenitas cordis, vel cor lene. Significat enim ea dictio sic deducta lenitatem & lenem, quod non est diuersum à placido & placibili, Si ergo intelligatur sana lingua, generaliter significatur linguam sapientum quae capite 12. dicebatur sanitas vel sana esse veluti arborem vitae quae erat in medio paradisi largiens immortalitatem, quia cum sit in seipsa sana nec obnoxia sit morbis linguae quae sunt loquacitas, falsitas, prauitas, & id genus alia, ac proinde non nisi salubria proferat, vitā, vigorēque auditorum mentibus ingenerat. Contra peruersa lingua spiritum auditorum conterit, quia eum cōturbat, dolore, aut tristitia, aut irā ei immittens, aut quia suae doctrinae peruersitate eius bonum statim euertit. Si verò peculiariter intelligatur lingua placida, placibilis, lenis & pacifica quae species est linguae sanae, & haec est quasi lignum vitae animos hominum recreans, vegetans: & à mortiferis irae doloris alioquinque malorum passionibus liberans. Quae verò immoderata est in dicendo, hoc est feruentior quam decet, modum in increpatione non seruans, sed vel in vehementia & clamore, vel in mulgitudine

1 an sin Prouerb.

verborum excedens, cōterit animum hominis, què pusillanimitate reddit aut exacerbatur atque commotionem. Idem ergo penè aut simile haec sententia secundum nostram lectionem habet & docet quod prima huius capituli.

5 *Stultus irridet disciplinam patris sui, qui autem custodi in reparationes, astutus fiet.*

FREQUENTER hoc libro sapiens variis sententiis ad increpationes benignè suscipiendas inuitat, nec mirum, cum sciret nihil magis noxiū esse hominibus quam quod rectè monentes parentes, & praedicatores audire nolint, eorumque increpationes ferre recusent. Quod ne imitemur, sapiens stultus esse dicit irridere, aut ut habent Hebraea execrati disciplinam, hoc est, castigationem patris sui eum verò qui custodit & obseruat increpationes paternas, ita ut eas habeat praeco oculis, & iuxta eas se corrigat, fieri astutior, hoc est, prudentior quam prius erat, quia per eas mala in quae aliquando incidit futuro cauebit tempore. Non habent quidè Hebraea astutior fiet per comparatiuum, sed tantum astutus erit: nec tamen male noster comparatiuum vertit secutus Septuaginta, qui habent *παινετρεος*, id est, callidior, quia cum dicitur erit astutus, nihil aliud significatur, quam quod contra reciduum prudentior fiet.

6 *In abundantia iustitia virtus maxima est, cogitationes autem impiorum eradicabuntur.*

HVC versus nec Hebraea habent, nec plerumque vetera exemplaria Latina, habent tamen Graeca quamquam diuerso modo, quod ad secundam attinet partem. Sic enim est Graecè *εις πλεοναξση, δικαιοσυνη ισχυος πολλη, δι δε ασεβεις ελαττωσι εν γης ολβι γαι*, id est, in abundantia iustitia fortitudo, magna est, impij autem radicatus è terra peribunt. Vnde patet virtutem hic non accipi ut opponatur vitio, sed pro fortitudine, significaturque hominè per copiosam suam iustitiam magnam habere fortitudinē, quoque iustior fuerit eo plus habere roboris, & firmitatis contra vitia & hostes virtutis, contra iram diuinam à qua non commouebitur. Contra verò impij qui se putant in terra firmiter radicos, penitus & radicatus è terra perdentur, dum post mortem nihil habebunt reliqui in quo subsistant & felices sint. Ita & cogitationes eorum eradicabuntur, quia quicquid adimplere cogitauerunt, siue ad propriam voluptatem, siue ad innocentium oppressionem, non diu subsistet, sed impeditur, omni eis adempta facultate perficiendi.

7 *Domus iusti plurima fortitudo, & in fructibus impij conturbatio.*

NON dissimilis est haec sententia superiori versus, ita ut videri possit versus ille fuisse alicuius Graeci hanc sententiam sic vertentis. Est autè breuius. aris causa parabolice dictum, Domus iusti plurima fortitudo, pro domus iusti plurimam habet fortitudinem, quamquam hebraea etiam verti possint, Domus iusti, vel in domo iusti, multa est fortitudo. Pro fortitudine quidam vertere malunt, diuitias, eo quod in secunda parte fiat mentio fructuum & prouentuum impij. Nam dictio hebraica & fortitudinē significat

significat & opes, sed ideo Pagnino teste, diuitias quoque significat cum proprie significet fortitudinē, quod diuitia sint fortitudo hominis. Vnde supra capite 10. & infra capite 18. dicitur: Substantia diuitis, vrbis fortitudinis eius. Proinde nihil verabit & apud nos fortitudinem pro diuitiis accipere, nisi malimus fortitudinem domus iusti, opponi conturbationi quæ est in domo & fructibus impij. Sensus ergo est: In domo, familia, & bonis iusti est multa fortitudo, iustitia scilicet iusti & diuina gratia domum eius protegente ac roborante contra omnia mala. At contra, in fructibus & prouentibus impij non est fortitudo, nulla firmitas, sed turbatio & commotio ob multa infortunia quæ ex diuina ultione incidunt, ac felicitatem impij conturbant & euertunt. Item in domo iusti multa est animorum fortitudo, ita ut inconcussa mente fortitq; animo vtantur concessis à Deo facultatibus, ac gnauiter omnes pro eis conseruandis & augendis insudent, ac in prouentibus impij est conturbatio, quia domestici eius discordibus animis vtuntur eius vnoquoque ad suum explendum desiderium eos rapiente, & heredes, prouentuum & diuitiarum quas impij relinquunt, causa, inter se frequenter turbatur & litigant. Mystice domus iusti, hoc est, eius conscientia multa habet fortitudinem. Similis est enim iuxta verbum domini, viro sapienti qui edificauit domum suam super petram: & descendit pluuia, & uenerunt flumina, & flauerunt venti & irruerunt in domum illam, & non cecidit, quia fundata erat super petram. At in fructibus impij hoc est, operibus eius est conturbatio, magna scilicet instabilitas, ac conscientie iniquitudo. Quod si quis pro fortitudine malit legere aut intelligere diuitias, sciat iusto pro more veteris legis diuitias tribui, quæ si iuxta mysticum, sensum spiritualiter intelligantur, virtutes ac charismata diuina, sic plurimæ inueniuntur in domo, hoc est, conscientia iustis aut Ecclesia Christiana, quæ domus Christi est, vt dicat Paulus Corinthiis, In omnibus diuites facti estis in illo, ita vt nihil vobis desit in vlla gratia.

Math. 7.

1 Cor. 14.

8 Labia sapientum disseminabunt scientiam, cor stultorum disseminat leuiter.

R VRSVM labia sapientum commendantur, sed nunc ab eo quod disseminat, aut vt est hebræis, spargunt scientiam quam sapientes in corde reconditam habent. Sapientium enim est hanc non apud se seruare, sed anniti vt ad quam plurimos perueniat. Itaque illis proprium est suis labiis spargere in vulgus, in animos hominum & per vniuersum orbem scientiam, tanquam qui id soli possunt ex corde sapientie pręstare, & tanquam qui id soli amore sapientie volunt. Vnde sequitur: Cor stultorum dissimile erit, pro quo hebræa habent, Cor stultorum non sic, hoc est, non vt sapientes disseminabit scientiam proinde id quod nos habemus, dissimile erit, hunc habet sensum, Non idē quod labia sapientum præstabit, vt quod idem nec valebit nec studebit præstare labiis, sed tantum vt supra dictum est eructabit stultitiam. Insigniter huius sententia prior pars impleta est in Apostolis, quorum euangelica prædicatio exiuit in omnem terram, & in fines orbis terræ verba eorum. Sunt qui ex Hebræo vertunt, Cor stultorum non

est rectum aut firmum. Nam & hoc significat dictio 17 Cens, si accipiatur vt sit nomen, quod sequitur septuaginta vertit, καρδια δὲ ἀπόρρητα ἀσφαλῆς, id est, corda autē stultorum non sunt firma. Sed non conuenit priori mēbro hæc versio, sicut nec intelligentia nostra lectionis, quæ indicat D. Gregorius parte tertia curæ pastoralis capite 19. vbi secundam eius sententia partē citans, sic eam exponit: Cor quippe sapientum sibi metipsis semper est simile, quia dum rectis persuasionebus acquiescit, constanter se in bono opere erigit. Cor verò stultorum dissimile est, quia dum mutabilitate se varium exhibet, nunquam idem quod fuerat manet. Ex Gregorio, hunc commentarium & Beda citat, sed vt est hæc expositio pia, ita vt ex superioribus patet, aliena est à proposito sapientis.

Gregor.

9 Victimam impiorum abominabilem domino: vota iustorum placant.

H EBRÆA ad verbum habent: Sacrificium impiorum abominatio domini, oratio iustorum beneplacitum eius. Bene interpretans sensum non verba redderet, substantia abominatio, & beneplacitum, vertit per adiectiua, abominabiles & placabilia, hoc est, beneplacita & grata, sed ex originali patet vota iustorum hic non dici promissiones eorum, sed desideria & orationes eorum, quæ etiā Latinis dicuntur vota. Docet autem sententia non fidendum in externis sacrificiis Iudæorum more, sed in iustitia & virtute per quam solam fieri possit vt externus Dei cultus ei placeat, cum contra per iustitiam externa non solum non placeant, sed etiam ei fiat abominabilia, vt & ipse dominus testatur Esa. 7. Non quod ea in se sint abominabilia, sed abominatur ea vt ab impiis procedunt. Abominabile enim est Deo, impium agere corā ipso per sonam iusti. Nam iustorum est sacrificare Deo. Ad hæc significanda scriptura Genesios dicit capite 4. Deum respexisse ad Abel, & ad munera eius, ad Cain autem & ad munera eius non respexisse. Prius liquidem personæ nominantur quam eorum munera, vt intelligamus ratione personarū placuisse vel displicuisse Deo munera, non eorum: Bñ autē notādū in hac sententia, impiis tribui victimas: iustis verò orationes, quod impij sine interiori debito affectu externis ferē fidant rebus, quas & cum piis communes habere possunt, iusti verò in oratione magis fiduciā habeant quæ & ipsis est peculiaris & propria, vt pote quæ est eleuatio mentis in Deum. Eadem distributione Sapiens indicat, Deum non delectari pompa quæ in sacrificiis solebat fieri in veteri lege, sed pro eis magis requirere à iustis, puras mentis orationes, quæ spiritualia sunt sacrificia, quod non parum facit ad pauperum consolationem, qui etiā externis sacrificiis eleemosynarum non possint Deo sacrificare, tamen piis precibus illum placare possunt, eique sacrificare.

p. 118.

p. 119.

16 Abominatio est domino via impij, qui sequitur iustitiam, diligitur ab eo.

A LTERA iam sententia docet Sapiens quid Deo gratum, quid ingratum sit, atq; hac rectē intelligimus veluti rationem reddi superioris sententia. Ideo enim victimæ impiorum sunt abominatio domino, quia illi via

impiorum

impiorum est abominatio, hoc est abominabilis. Idē vota iustorum sunt ei grata, quia qui iustitiam sequitur, diligitur ab eo. Notandum autem in hac sententia quod dicit, qui sequitur iustitiam, vel vt habent Hebræa efficacius, qui persequitur aut sectatur iustitiam vt intelligamus non segniter iustitiæ insistendū, sed grauius ad eam obtinendam laborandum, vt à qua per carnis illecebras, ita semper retrahamur, vt faciliē manibus elebatur, nisi velut fugientem toto conatu insequamur. Sic & Dauid dicit: Inquire pacem & persequere eam. Dicitur item qui sectatur iustitiam, ne putemus necesse esse ad hoc vt quis placeat Deo, perfectā obtinuisse iustitiam, & iam eo peruenisse, vt perfectus sit, sed satis esse vt ad assidue iustitiæ obtinendæ incumbat, nunquam autem quęquam sibi persuadere debere, se in hac vita comprehendisse, at semper conandū vt ad meliora proficiat. Vim Hebræicę lectionis expresserunt Septuaginta, qui habent διόκοντας δικαιοσύνην ἀγαπᾷ, id est, persequentes vel sectantes iustitiam diligit.

Psal. 33.

11 Doctrina mala deserentium viam, qui increpationes odit, morietur.

H A B E N T quidam libri viā vitæ, sed genitius vitæ non est in Hebræo nec etiam in emendatioribus Latinis, & tollit sententię decorem. Sic enim dicuntur aliqui deserere viam, quomodo vulgari sermone dicimus aliquos esse extra viam, quamquam sint in aliqua via, quia sunt extra viam in qua deberent esse. Exponunt autem nostri primam partem ferē sic, doctrina eorum qui deserunt viam rectam, est mala, quia ferē sic docent sicut viuunt, & vt malē viuunt, ita & malē docent. Aut doctrina etiam bona deserentium viam est mala illis, quia tali doctrina condemnabit eos, tanquam non per ignorantiam peccantes. At hi sensus vt parū conuenient sequenti parti, ita sunt & alieni à sensu sapientis, quem vt assequamur, sciendū pro genitio, deserentium, esse datium deserenti quomodo & in glossa ordinaria dicitur alias haberi & pro doctrina, dictionem Hebræicam magis significare correptionem, castigationem & disciplinam, sicut eandem mox noster interpret in versu quinto huius capitis accipit: Sic ergo habet Hebræa, Corruptio vel castigatio mala deserenti viam. Quod sic ferē intelligitur, vt subaudiatur verbum erit, & sit sensus: Is qui deserit viam virtutis, malē mulctabitur, non impunē peccabit, sed manet eum mala castigatio, siue à iustitia humana siue diuina. Cui sensui conuenit quod sequitur exaggerando priorem partem: Qui odit increpationes morietur, siue quia ante tempus vitam hanc temporalem amittit, aut per vltionem diuinam aut per auctoritatem iustitię publicę: siue quia post hanc vitam, in æternam incidet mortem. Possunt itē hebræa & imperatiuē intelligi, hoc modo: Castigatio mala sit deserenti viam & qui odit correptionem moriatur, vt significetur eum qui à recto voluntate sua praua discedit, grauius corripiedū & castigandum esse, quam correptionem aut castigationem si oderit & contempserit, morti ipsum ob sua scelera tradendum, & auferendum impium de terra. Potest demum & prior pars sic accipi correptionem quæ adhibetur ei qui deserit viam malam videri, vt qui est

contemnat, rideat & aspernetur tanquam graue & austeram. Secundum quem sensum & nostra lectio accipi potest, hoc modo, Doctrina deserentium viam, hoc est passiuē, doctrina qua docentur hi qui à recto deuiant, mala est in oculis eorum, hoc est, displicet eis: at scire talibus conuenit, quod qui odit increpationes, morietur, siue ante tempus corporaliter siue post hanc vitam æternaliter. Hic sensus etiā erit si legatur: de ferenti, quomodo habent libri recens impressi in operibus Bedæ, quamuis commentarius videatur, sequi alteram lectionem. Nam sensus erit, Doctrina sapientis videtur esse mala ei qui deserit viam & vltro eligit errare.

12 Infernus & perditio coram domino, quanto magis corda filiorum hominum.

D I X E R A T superius oculos domini in omni esse loco contemplari que bonos & malos, ac ne quis sibi persuadent exteriora tantum Deo vbi que esse conspicua, hac sententia docet etiam corda animosque ei patere. Vt ut autem argumento ad id persuadendum efficaci. Pro quo intelligēdo sciendum quod per infernum (pro quo dictio hebræica proprie significat sepulchrum) & perditionem quæ duo in scripturis sæpē coniunguntur, significatur status mortuorum, & non solum damnatorum, vt nos ferē ex his vocibus auditis concipimus, sed in genere status defunctorum. Vnde in psalmis dicitur. Nunquid narabit aliquis in sepulchro misericordiam tuam & veritatem tuam in perditione, hoc est, num aliquis inter mortuos existens te celebrabit? Et hoc libro rursum capite 27. coniunguntur infernus & perditio nunquā implentur, pro quibus duobus capite 30. inter quatuor insaturabilia, tantum ponitur nomen inferni, vnde intelligere licet idem altero quod duobus simul coniunctis significari. Est autem status mortuorum inter omnia maximē abditus ab oculis & cognitione hominum, cum ex eo ad mortales non sit reditus, & in abditissimis profundissimisque sit locis, nec quequam de eo nouerunt homines, nisi quantum fide percipiunt. Itaque ad commendandum diuinā notitiā, & apud Iob idem quod hic dicitur. Nudus, inquit, est infernus coram illo, & nullū est operimentū perditioni. Quib. significatur statum mortuorum, etsi nulli mortalium, cognitum & abditissimum, Deo tamē esse manifestam, qui nouit qualis is sit, quo loco sint mortui & qua conditione, coram quo & viuunt suo tempore ab eo resuscitandi, qui penitus coram hominibus nihil esse videntur. Nec mirum statum mortuorum nomine sepulchri, Inferni & perditionis significari in veteri testamento, cum tunc omnes ad inferna profundāq; descendere, ac quasi penitus perire viderentur ante prædicationem regni cęlestis & eius apertionem. Argumentatur ergo sapiens ab eo quod Deo ea sint manifesta quæ sunt profundissima, abditissima, & à cognitione hominum semotissima, hoc est, ex cognitione mortuorum, qui omnino ne esse quidem videntur, multo magis ipsi affectus hominum adhuc viuentium, quam tūvis ea hominibus sint inscrutabilia & profunda. Nam & hæc vnusquisque se nouit & aliis verbo indicare nouit. Qui ergo nouit quod

p. 127.

Iob. 26.

lan. in prouerb.

102.17.

est profundissimum, multo magis nouit & hoc quod licet est profundū, minus tamen est profundū. Vnde Ieremias 17. dicitur Prauum est cor hominis & inscrutabile, quis cognoscet illud. Ego dominus scrutans cor & probans renes. Et Psal. 43. Ipse nouit absconditas cordis. Qui nouit etiam mortuos & ea quæ omnino hominibus non sunt, nouit multo magis ea quæ sunt quantūvis occulta. Qui per infernum & perditionem, impiorū damnationem & damnationis eorum locum intelligunt, cum Lyrano sic hunc locū explicant. Cum infernus & perditio remotissima sint à Deo, vt pote sub terra existentia, à cœlesti mansione maximè elongata. nec cōmune quid habentia cū his quæ in domo Dei sunt, & tamē Deo sint manifesta multo magis patēt ei corda hominum quæ media sunt & in via sunt. At quoniam nihil noui est dicere damnationē impiorum Deo esse cognitam vt quam omnibus eam credentibus certum est ab ipso proficisci, parum efficax esset huiusmodi collectio, ad probandum quod tanquam dubium erat cōcludendum, corda filiorum hominum ei patere.

13 Non amat pestilens cum qui se corripit, nec ad sapientis gratiam.

D ICTIONEM hebraicam. Lets in multis huius libri locis interpres vertit derisor, aut illusor, quæ propria eius dictionis est significatio, hoc verò loco & aliis aliquot vt capite 19. & 22. vertit pestilens secutus in ea parte 70. qui eam dictionē vertunt aliquoties pestilentem, vt præter alia loca psalmo primo. Et in cathedra pestilentia non sedis. Nam in hoc loco 70. habent *ἐπιιδωρ*, id est, indoctus, quem admodum & noster capite 22. vbi nos legimus, Superbus & arrogans vocatur indoctus. Derisor autem est & illusor, qui non tantum peccat, sed aut apertè ridet verbis quæ sunt religionis & futuræ vitæ, aut ita se gerit vt ea pro ludo habere testetur nec sapientum doctrina commoueat. Et tales sanè rectè pestilentes dicuntur qui communitati valde sunt noxij, suis irrisorijs verbis & conuersatione scādaloſa. De huiusmodi ergo dicit sapiens quod non ament corripientem nec accedant ad sapientes, quod videri potest dicere, siue vt sapientes sese consolentur, dum à talibus se vident destitui nec amari sed potius odiri: siue vt à talibus. docendis & corripiendis abstineant, ne sanctum iuxta domini consilium dent canibus, nec spargant margaritas ante porcos. Vnde & supra capite 9. dixit: Qui erudit derisorem, ipse iniuriam sibi facit, & qui arguit impium, sibi maculā generat. Noli arguere derisorem, ne oderit te.

14 Cor gaudens exhilarat faciem, in mœrore animi deicitur spiritus.

P R O exhilarat faciem, Hebraicè est, bonam facit faciē, aut benè disponit vultum, at id nihil est aliud quàm hilarem efficere faciem aut exhilarare faciem: Pro genitiuo animi, Hebræis est cordis quomodo hic pleriq; vertendum volunt & non animi, quamuis pro mente & animo cor sæpè accipiatur, quia alioqui animus & spiritus idem sunt, cum Sapiens dicat: In mœrore cordis deicitur, vel vt alij vertunt, frangitur spiritus per cor & spiritum diuersa significare. Intelligunt autem sententiam hanc plerique

Hebræos secuti de corde corporali, quod cum gaudet, benè disponit vultum eūque hilarem reddit, quia spiritus suos vitales per gaudium dilatando, diffundit abunde ad faciem in qua magis quàm in alijs partibus agnoscentur dispositio cordis, quamuis & alie partes ex cordis gaudio bonam dispositionem recipiant. Cū autem sequitur, In mœrore cordis deicitur vel frangitur spiritus, quoniam inconueniens est intelligere affectionem spiritus, hoc est, mentis, sequi dispositionem cordis corporalis, cum cōtra dispositio cordis sequatur dispositionē mentis, per spiritum, non mentem ipsam accipiunt, sed vel spiritum vitalem qui frangitur, læquescit & retrahitur ab exterioribus ad cor cū dolore afficitur aut metu aut quauis passione tristi, vnde sequitur in facie pallor. Aut intelligunt ipsū auhelitum quem cor mœstum grauiter trahit. At nulla videretur necessitas ad has expositiones confugiendi. Nā in huiusmodi locutionibus & toto ferè hoc libro, per cor intelligit sapiens mentem & animū spiritualem scilicet hominis partem, vt cum mox præcedit, quanto magis corda filiorum hominum. Et cū sequitur: Cor sapiens querit doctrinam, Et supra: Vita carnum sanitas cordis. Et cap. 1. Animus hilaris, etatem floridam facit vbi etiam est Hebræis, cor lætum & gaudens. Bene autem ibi vertisse interpretem patet ex eo quod per oppositionem obiicitur, Spiritus tristis exsiccat ossa, vbi pro spiritus tristis, idem est Hebræis quod hic pro deicitur, spiritus. Intelligatur ergo cor gaudens, animus gaudens & læta mens. Hæc exhilarat faciem, totūque corpus perfundit, quia affectiones mentis redundant in corpus, & in facie vbi omnes vigent sensus, maximè agnoscentur & operantur. Contrà per mœrore animi, ipsemet spiritus deicitur, frangitur & languidus fit, ita scilicet vt ad officia sua parum sit idoneus nec vacare benè possit studijs, contemplationi, cæterisque mentis operationibus. Ex quo ex prima parte opposita intelligendum relinquitur, spiritu fracto per mœrorem, etiam corpus faciemque hominis indisponi & turbati. Septuaginta incommoda quæ videntur in hac sententia vitare volentes, verterunt, *καρδίας ἀφρανε μέλους πρὸς σαρπη δόξα ἢ ἀλὲ ἀπαίσις ἢ πικρὸς πρὸς πρᾶσι*, hoc est: cū cor gaudet, facies floret, cū autem est in mœroribus, tristis est, aut terrica est. Docemur hac sententia mœrorem à corde pellete, vt qui & spiritui & corpori sit noxius, operamq; dandā vt spiritus tranquillus sit & gaudeat, vt ad pietatis opera: omniāq; humana officia aptissimus: exediti & alacres. Vnde & Paulus toties hortatur ad gaudium mentis, quod verè & solidè haberi non potest nisi ex simplici fide in Christum & conscientia inconquinata. Et sapiens in Ecclesiastico: Tristitiam, inquit, longè expelle à te, multos enim occidit tristitia, & non est utilitas in ea.

15 Cor sapiens querit doctrinam, os stultorum pascetur imperitia.

S E C V N D A M partem vertit quidam, os insanorum stultitiam alit. Nam & sic Hebræa verti possunt, & significabitur os insanorum fouere stultitiam: iugiter proferendo quæ stulta sunt eaque laudando & promouendo: sicut cōtra cor sapiens doctrinæ percipiende & promouende est additū. Alij ferè cū nostro interprete vertunt,

vertunt, pascetur imperitia vel stultitia. Et intelligunt os stultorum pasci stultitia, quia delectatur loqui stulta, & quia stulti verba stultitiæ sepe habent in ore, quasi huiusmodi sermonibus viuerent & pasceretur. Potest & aliter intelligi ideo dictū esse os stultorum pasci imperitia, quia stulti ore aperto & inhiante delectantur audire verba stulta, quibus quasi pasci videntur, ac veluti per os ad cor ipsorum quasi in ventrem demittere. Sic enim pulchrè hæc pars opponitur præcedenti. Cor sapiens quæret doctrinam. Sicut enim mens sapientis querit doctrinam & intelligentiam, cupiens in ea proficere, ac velut cibum suum continuè illam percipere, atq; ob id sapienter adit quos ore hiantē & intento vultu audiēdo, sapientiā intra se recipit quæ de siderat: ita cōtra stulti ore inhiante ad ludicras & vanas narrationes, auidè eas corde percipiunt, quemadmodum patet in multis nostris Christianis qui cum sacris concionibus non delectentur, confluunt certatim ad fabulas quæ exhibentur in spectaculis, intento ore eas audientes. Secundum hunc sensum intelligere licet non ineptè cordi sapientis opponi os stultorum. Significatur enim per os stultorum etiam eorum cor pasci stultitia. Hunc sensum habet & altera Hebræorū lectio. Si quidem duplex hic illis est lectio *וּפִי*, hoc est, os, vel Pene, *פִּי* hoc est, vultus stultorum pascetur imperitia.

16 Omnes dies pauperis, mali: secuta mens, quasi iuge conuiuium.

P R O secuta mens, Hebræis est bonum cor. Bonum autem cor dicitur Hebraica phrasī cor lætum & iucundum, vnde Esther 1. vbi nos habemus, cum rex esset hilarior, Hebræis est, Cum bonum esset cor regis. Caietanus tamen bonum cor intelligit, cor virtute præditum. Cū autem lætum esse cor non possit quod curis torquetur & securum non est, cūque virtus mentem tranquillam faciat & securam, non malè in terps pro bono corde vtrovis modo intelligatur, vertit, secuta mens intelligunt autem quidam secunda huius sententiæ parte indicari quæ res medeatur pauperibus contra dies malos, vt sit hic sensus: Omnes quidam dies hominis inopis sunt miseri, tota pauperum vita calamitosa est, quæ præterquam quod paupertas multa secum adfert incommoda, ipsa per se semper adharens perpetuam adfert molestiam & miseriam, at si pauper sit lætus mente, aut virtute sit præditus, læticia illa cordis aut tranquillitas conscientie quam virtus adfert secum, paupertatis molestiam discutiet, suauisque talis viuet, suæ mentis consolatione assidue refectus, quam diues qui in suis diuitijs, multis torquetur curis & sollicitudinibus. Simplicius tamen fuerit accipere sententiam hanc, vt per eam significetur oppositio inter afflictionem & læticiam, in hunc sensum: Paupertas & afflictio efficit vt oēs hominis dies sint mali, adfertq; iugem miseriam, ita vt nihil sit in hac vita quod ipsum delectet quamdiu affligitur, nec cibis illi sapit, nec canis illi dulcis est. At contra, læticia mentis, eiusque tranquillitas quasi iuge est conuiuium, discutiens ac superans si quid triste incidat. Nō enim hic nomine pauperis, tantum egeni significatur, sed dictio Hebraica propriè quemuis afflicto significat, qui & apud nos in scripturis sepe quæter pauper dicitur, vt ibi: Tibi derelictus est Ians. in Prouerb.

pauper. Afflicto autem & pauperi tribuere cor lætum, scripturis parū conuenit. Quem enim afflicto dicunt, eum & mœrentem corde significant. Secura ergo mens generaliter est mens libera à cura & anxio metu, qualis semper est læta. Nam quæ læta non est, aliqua anxia cura tenetur captiua, vt mens afflicti quæ solicia est quomodo malū effugiat quo præmitur. Significat ergo operam dandā vt pulso mœrore & afflictione mentis, animo læto viuat homo. At subtiliori intelligentia, secura mēs est quæ malæ conscientie stimulis non pungitur, ita vt nō sibi ob conscientie remorsum malæ vel hic, vel postea metuat, sed dicere possit cum Paulo: gloria nostra hæc est testimonium conscientie nostræ. Hæc mentis securitas non potest verè esse sine virtute & bonitate, vt rectè talis mēs dicat bonæ, vt habent Hebræa. Hæc mentis securitas, solidum verumq; gaudium menti sola dare potest, vt rectè etiam dicatur mens læta, vt alij Hebræa intelligunt. Hæc quasi iuge est conuiuium, quia continuè hominem reficit, & consolatur in omnibus quæ accidunt, efficitque vt nihil eū contristet, nihilq; metuat. Quod pulchrè ex parte profequitur D. Gregorius lib. 2. Moralium cap. 19. Nihil, inquit, simplici corde scelicius, quia quo innocentiam erga alios exhibet, nihil est quod pati ab alijs formidet. Habet enim quasi arcem quandā fortitudinis simplicitatem, suā. Nec suspectus est pati quod se fecisse non meminit. Vnde benè per Salomonem dicitur. In timore domini fiducia fortitudinis. Qui rursum ait, Secura mens quasi iuge conuiuium. Quasi enim continuatio refectiois est ipsa tranquillitas securitatis. At cōtra mens praua semper est in laboribus, quia aut molitur mala quæ inferat, aut metuit ne hæc sibi ab alijs inferantur. Et quicquid contra proximos excogitat, hoc cōtra se excogitari à proximis formidat. Fit vndique suspecta, vndique trepida, &c.

17 Melius est parum cum timore domini, quam in sauro magno & in fauibus.

C O N V E N I T hæc sententia cū eo quod habet Psalmista: Melius est modicum iusto, super diuitias peccatorum multas. Bene autem hæc superiori subiungitur, vt cuius veritas ex superiori consequitur & melius intelligitur. Ideo enim melius est parum habere cum timore domini quam possidere magnos thesauros, qui nec satiantur, sed semper accumuluntur, & augentur: nec satiant mentem possidentis, sed in eo potius accendunt habendi desiderium, iuxta illud Poetæ. Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit: quia inter omnia bona excellit mens læta, bona & secuta, quæ maxime esse solet in his qui parum habent cum timore domini. Timor enim ille efficit, vt Deo non obmurmurent, sed presentibus contenti sint, & modica possessio, cā illis est vt minus timeant, minus turbentur, minus torqueantur, cū contradiuitiæ peccatoribus multā eis inquietudinem, curam & metum afferant. Melius est ergo parū cum timore domini, &c. tum quia ad presentem vitam quieto, tranquillōque animo transigendam vtilius est, tum quia ad æternam vitam obtinendam expedientius est. Cæterum pro, & insatiabiles, Hebræis est, & tumultus vel turbatio in eis, hoc est, thesauri vel diuitiæ quæ

2. Cor. 3.

Gregor.

Psal. 36.

cum tumultu vel turbatione animi vel congregantur, vel possidentur, ut sunt diuitiæ non iustorum, sed peccatorum, qui nesciunt illud David: Diuitiæ si affluant, nolite cor apponere. Pro hoc, noster vertit, infatigabiles. Nam infatigabiles hic significata, arguit & includit animi tumultum & turbationem. Potest autem dictio, infatigabiles, accipi vel passiuè vel actiuè, ut supra est indicatum, hoc est, thesauri qui vel non fatiantur, vel non fatiant quo secundo modo magis postulat Hebræa ut accipiantur.

18 Melius est vocari ad oleris cum charitate: quam ad vitulum saginatum cum odio.

SIMILIS est hæc sententia superiori. Nam ut ibi tenuitas opum cum timore Dei præferatur diuitiis cum infatigabilitate & turbatione, ita hic tenuitas mensæ cum charitate præferatur lautitias preciosis que epulis cum odio. Et quanquam non malè vertit interpres, tamen Hebræis sensus est generalior. Habent enim, Melius est conuiuium oleris ubi est charitas, quam bos saginatus (vel conuiuium bouis saginati) in quo est odium. Itaque non fit mentio vocationis ad conuiuium, ac proinde non tantum docet sententia hospites quale conuiuium præferre debeant in domo aliena, ut nostra lectio significat, sed & quosuis docet quale conuiuium in propria domo optare debeat, maioremque operam quibusuis partibus familiarum dandam, ut cum charitate cibum cum suis edant, quam ut lautam instruant mensam. Plus enim voluptatis adfert dilectio in conuiuio, quam lautitias ciborum sine illa. Dilectio & amor tenuitatem recompensat, odium & rixæ mensales delicias preciosorum etiam ciborum inspidas reddunt, ut experientia docet. Itaque similis est hæc sententia ei quæ sequitur capite 17. Melior est buculla sicca cum gaudio, quam domus plena victimis cum iurgio. Beda legit non vocari, sed vocare, ut patet etiam ex eius commentario. Quæ lectio magis conuenit & cum Hebræo & cum Septuaginta, qui habent: Melius est hospitalitas olerum ad amicitiam & gratiam, quam appositio vitulorum cum inimicitia.

19 Vir iracundus pronocat rixas, qui patiens est, mitigat iracundias.

CONCORDAT planè in sensu cum Hebræis hæc parabola, & veritatem eius experientia docet. Conuenit autem prima huius capitis sententia. Ideo enim vir iracundus prouocat rixas, quia sermo durus suscitatur furor. Qui patiens est mitigat suscitatas, quia responsio mollis & silentium frangunt iram. Primam huius sententiæ partem & postea habet Sapiens capite 26. & 29. & Sapiens in Ecclesiastico: Homo, inquit, iracundus incendit litem, & vir peccator turbabit amicos. Docet autem hæc sententia, non tantum abstinere ab ira quæ tantorum est causa malorum, sed etiam à consortio iracundorum, à quo postea capite 22. aperte auocat sapiens.

20 Iter pigrorum quasi sepes spinarum, via iustorum absque offendiculo.

PRO absque offendiculo, Hebræicè est, complanata est, vel trita est, aut strata est, quo aliud non significatur, quam viam iustorum expeditam esse nec habere impedimentum aut offendiculum in quod impingant. Sensus autem est:

Iter virtutis quod pigris hominibus ambulandum incumbit, videtur eis esse quasi sepes spinis contexta, hoc est, indicant eam viam non tantum difficilem esse, sed impossibilem, quemadmodum impossibile est spinosam pertransire sepe, aut viam virtutum asperrimam reputant, in qua veluti inter spinas incedere videntur. At contra via quam iusti ambulant virtutem amantes, est eis absque offendiculo, in ea magnam facilitatem inueniunt, nihil in ea ipsos offendit, atque à recto deterret, sed veluti viam benè tritam & complanatam feliciter & expeditè perambulant. Quem sensum & D. Gregorius pulchrè prosequitur libro moralium 30. capite 23. Multos inquit, sepe videmus vitam quidem sanctæ conuersationis appetere, sed ne hanc assequi valeant, modo irruentes casus, modo futura aduersa formidare. Qui incerta mala dum quasi cauti prospiciunt, in peccatorum suorum vinculis in cauti retinentur. Multa enim ante oculos ponunt, quæ si eis in conseruatione eueniant, subsistere se non posse formidant. De quibus bene Salomon ait: Iter pigrorum quasi sepes spinarum. Nam cum viam Dei appetunt, eos velut spinæ obstantium sepium, sic formidant suarum oppositarum suspiciones pungunt. Quod quia electos impedire non solet, bene illic secutus adiungit. Via iustorum absque offendiculo. Iusti quippe in conuersatione sua quodlibet eis aduersitatis obuiauerit, non impingunt: quia temporalis aduersitatis obstacula æternæ spei & internæ contemplationis saltu transiliunt: Hæc ille, ex quo suum commentarium hoc loco sumptit Beda, ut & alias sepe.

21 Filius sapiens lætificat patrem, & stultus homo despiciat matrem suam.

IDEM habet prima sententia capitis 10. nisi quod ibi in secunda parte dicitur, stultum tristitiam esse matris suæ, hoc ipsum despiciere illam. Despicere autem stultus matrem dicitur, siue quia non curat eam, prout desiderat gaudio afficere, sicut filius sapiens studet parentes exhilarare, siue quia eius monitiones spernit, nec eis vult obtemperare, sicut contra filius sapiens parentibus morigeratur, ac per hoc eos lætificat.

22 Stultitia gaudium stulto, & vir prudens dirigit gressus suos.

STULTVS, inquit, gaudet rebus stultis & vanis videndis, audiendis & agendis, gaudet item in his quæ stultè egit. At contra, vir prudens id habet cordi ut gressus suos rectos faciat, ac rectè ambulet, id illi volupe est, ad id omnem animi applicat intentionem. Demonstrat ergo hæc sententia diuersa stulti & prudentis studia.

23 Dissipantur cogitationes ubi non est consilium, ubi verò sunt plures consiliarii, confirmantur.

HEBRÆA ad verbum sic verti possunt, Dissipa cogitationes quando non est consilium, & in multitudine consiliatorum stabis. Ut sit hæc sententia monitoria, docens tunc homini cogitationes non sequendas, quando non solido aliquo prudentum consilio subnixæ sunt, tunc verò perficiendas, cum accesserint consiliiatores plurimi. Possunt tamen Hebræa & aliter verti, quia verbum חָפְזִים Hapher, potest non tantum esse imperatiui modi, sed & infinitiui positi pro nomine, ut sic vertatur, Irritare cogitationes, hoc est,

est, irritatio vel dissipatio cogitationum, subaudi erit, quando non est consilium, & in multitudine consiliorum stabit subaudi, cogitatio. Atque hoc secutus est noster interpres, ac post eum quidam alij: secundum hanc versionem est assertoria sententia, docens irritos fore conatus & studia eorum qui in agendis non adhibent debitum consilium, ut ne quis sibi nimium fidat. Contra ratos fore conatus & cogitationes eorum qui multis vtuntur prudentibus consilioribus. Eodem ergo spectat hæc sententia, quo illa capitis 11. Vbi non est gubernator populus corruet, salus autem ubi multa consilia.

24 Letatur homo in sententia oris sui, & sermo opportunus est operum.

HEBRÆA ad verbum habent: Gaudium est viro in responsione oris sui, & verbum in tempore suo quam bonum. Itaque pro responsione interpres vertit sententiam, nec malè, quia sententiam suam respondet, qui de re aliqua requiritur. Pro quam bonum, vertit optimus, quia per illud quam bonum, nihil aliud significatur hebraica phrasi quam sermonem in tempore suo prolatum, hoc est, opportunum valde esse bonum. Nam superlatiuis carent hebræi, quem hoc modo nonnunquam circum loquuntur, ut cum dicitur. Ecce quam bonum & quam iucundum habitare fratres in vnum. Dicit ergo hominem letari in responsione & sententia oris sui quam profert ab aliquo de re quæpiam interrogatus, quando scilicet ea docta est, & ab alijs approbatur, aut quando consilium eius benè succedit, ut intelligamus fructum prudentis consilij & congruè responsionis, esse gaudium quod redit ad respondentem, tum ob honorem quem inde consequitur, tum ob vtilitatem quæ ad alios peruenit. Quod amplius insinuans subdit, & sermo opportunus atque suo tempore prolatus valde est bonus, ut qui & gaudium adferat dicenti, & vtilitatem audienti. Continet ergo hæc parabola commendationem appositæ responsionis & sermonis opportuni.

25 Semita vitæ super eruditum, ut declinet de inferno nouissimus.

AD verbum sic habent Hebræa. Semita vitæ ipsi intelligenti est ad superna, ut declinet ab inferno deorsum vel ab inferno imo. Et est sensus, semita vitæ perducit ipsum intelligentem vel prudentem sursum vel ad superna, ut declinet ab inferno qui in imo & deorsum est. Perducit autem semita vitæ sursum, siue quia mentem hominum à terrenis auocat ad cælestia, siue quia ad cælestem gloriam tandem hominem euehit liberans eum à damnatione & æterna impiorum morte. Atque hic quidem patet nomine inferni (quanquam dictio hebraica significet propriè sepulchrum) significari in scripturis non semper statum mortuorum in genere, sed aliquando statum damnatorum ad æternam mortem, à quo sola semita vitæ hominem prudentem eximit. Nec putandum est ideo hic significari statum damnationis, quia ut nos legimus, additur nouissimo. Hebræa enim nec habent superlatiuum nouissimo, nec comparatiuum inferiori, ut quidam vertunt, quomodo & legitur Psalmo. 85. sed tantum habent & hic, & in Psalmo iam dictio, inferno imo, aut qui deorsum est, ita

vt nulla significetur comparatio inferni vnus ad infernum alterum, quorum vnus sit superior alter inferior, quanquam rectè doceat Augustinus in Psalmum prædictum scribens, quendam infernum dici superiorem, alium inferiorem. Simpliciter enim additum est imo vel deorsum quia præcedit sursum vel supernè. Mirari autem hic quis possit quomodo sapiens iter virtutis (nam hoc est semita vitæ) dicat prudentem sursum ducere, cum eo tempore nec dum iustis liceret à morte cælos ascendere. Et fortassis hæc est causa quare quidam sententiam hanc nimis Iudaicè & carnaliter putent sic posse accipi, ut significetur viam virtutum prudentem perducere sursum, hoc est ad dignitates, & honores inter homines eumque liberare ab inferno, quia ad longuam vitam hominem perducit, & ut seriùs in sepulchrum descendat efficit. Sed in Ecclesiaste Sapiens dicit spiritum hominis ascendere sursum. Dicit enim. Quis nouit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum, & si spiritus iuuentorum descendat deorsum, significans spiritus humanos ascendere sursum quamuis id ignorent impij. Et capite vltimo. Et reuertatur puluis in terram suam, & spiritus redeat ad Deum qui dedit illum. Ergo & in veteri testamento spiritus iustorum sursum ascendere dicitur, nimirum propter spem qua per Christum liberatores expectauerunt se aliquando consecuturos regnum cælestis. Atque hic est vnus insignis locus, in quo manifestius quam in alijs plerisque veteris testamenti libris insinuatur aut cælestis gloria iustorum, aut infernalis pœna impiorum. Nostram lectionem Beda sic exponit, ut significetur erudito & prudenti de super semitam vitæ aperiri & ostendi. Eruditum inquit, dicit non solum scientia, sed & operatione perfectum. Huic etenim iure semita vitæ de super aperta est, huic cæli ianua patet. Itaque intelligit vitæ semitam esse super eruditum quia superius ei via ad vitam parata est. Quem sensum & Hebræa habere possunt, nec est alienus à sensu superiore, cum quo si nostram lectionem omnino velimus conuenire, subaudiendum erit aliquid in hunc modum, Semita vitæ eruditum euehit aut ducit super, hoc est de super, ut declinet de inferno qui est nouissimus, hoc est, in imo deorsum situs.

26 Domum superborum demolietur dominus, & firmos faciet terminos viduæ.

COMMENDAT hæc sententia & ut alia pleræque similes iustitiam diuinam, ad terrorem superborum & potentium, ad consolationem verò humilium, quos nomine viduæ insinuat, ex omnibus humilibus viduæ nomen potissimum exprimit, quod viduæ maximè sint desolata & derelicta in omnibus, potentium iniuriæ maximè exposita, quarum proinde peculiariter iudex & vindex dicitur in scripturis Deus. Superborum ergo, inquit qui scilicet in suis viribus confidentes tutos se & benè radicos putauerunt, aliosque miseros opprefferunt, occupantes agros eorum, domum hoc est, familiam & quæ ad eam pertinent, demolietur, vel ut habent hebræa extirpabit dominus. Et contra firmos faciet fines, hoc est possessiones & agros viduæ, defendens scilicet eos contra violentorum potentiam ne occupare possint quemadmodum conatur,

conantur, aut vsurpatos agros in suos fines restituent. Exercet hæc nonnunquam ad literam Deus contra superbos & pro humilibus viduis, vt habemus in signe exemplū in Holoferne superbo & Iudith vidua, & quod occulto suo iudicio minus aliquando facere hic videtur, sinens viduas opprimi, in futura vita plenius exequetur, quando nullam habebunt superbi domum in qua gloriantur & quiescant, & viduarum termini erunt ita firmi, vt ab omni sint impetitione impiorum liberæ futuræ & securæ. Mysticè quemadmodum Beda doctè commentatur, Domus superbiorum conuenticula sunt hæreticorum cæterorumque Ecclesiæ persecutorum quæ domum demolietur dominus, & firmos facit in orbem vniuersum terminos eiusdem Ecclesiæ, sponsæ scilicet suæ, sed eius iam visibili præsentia destitutæ, vt idè rectè etiam viduæ comparari possit.

27 Abominatio domini cogitationes malæ, & purus sermo pulcherrimus firmabitur ab eo.

TRES vltimæ dictiones, firmabitur ab eo, nec habent Hebræa, nec Græca, nec quidam antiqui scripti codices Latini, quanquam Beda se legisse per commentarium declarat. Itaque tantum legendum est, & purus sermo pulcherrimus. Pro quo Hebræa dupliciter verti possunt. Primum sic, & mundi sermones decoris, vel pulchritudinis. Et hæc quoque verba dupliciter accipi possunt. Aut sic vt dictio sermones, bis intelligatur in hunc modum. Et mundi sermones vel munda verba, sūt sermones vel verba decoris, vel iucunditatis, hoc est, verba iucunda, vel pulchra, hoc est, pura verba & munda ab omni falsitate & malitia, sūt iucunda aut pulchra coram Deo. Atque in hunc sensum noster accepisse videtur, dum vertit & purus sermo pulcherrimus. Quomodo & ex Neotericis quidam post nostrum accipit. Vertit enim, eique iucunda sunt pura verba. Aut potest hæc prior versio accipi in hunc sensum. Et formes decoris, hoc est sermones decoris, honesti ac pulchri, sunt mundi coram Deo, hoc est grati & acceptabiles, vt mundum opponatur abominationi, sicut secundum, legem mundus cibus distinguitur contra immundum qui & abominatio dicitur. Atque hic sensus videtur mihi conuenientior, quem & nostra litera habet si sic construat & ordinetur, sermo pulcherrimus, est purus coram Deo. Alij sic vertunt, & mundorum verba decoris vel iucunditatis, vt sit sensus, mundorum verba, sunt verba decoris vel iucunditatis, hoc est, verba pulchra vel iucunda, quod secuti Septuaginta habent ἀγαθὰ ἢ ἡσυχία hoc est castorum autè verba graui sunt aut veneranda. Quæ versio per genitium videri potest magis conuenire priori parti, quæ non habet in hebræo, cogitationes malæ, sed per genitium, cogitationes mali, scilicet hominis, vt mundi opponantur malo. Cæterum cum in priori membro de cogitationibus malis dicatur, in secundo dicitur de verbis, quia ex cogitationibus verba procedunt. Ex abundantia enim cordis os loquitur. Itaque & in priori membro significatur cum cogitationibus impiorum dupliciter Deo etiam eorum verba: & in secundo significatur, cum verbis place

re eidem & iustorum cogitationes.

28 Conturbat domum suam qui seclatur auaritiam qui autem odit munera, viuet.

DVOBVS modis potest intelligi quod dicitur auarum conturbare domum suam, nēpè aut quia multas excitat in familia sua contentiones & turbationes arguendo suos, & quod non satis lucri faciant, & quod nimium consumant in victu & vestitu, aut quia sua auaritia & iniustitia meretur vt domus eius, hoc est, familia & possessio eius à Deo aut ab hominibus turbetur, vexetur ac molesteretur. Si quidem ferè sit vt auarè & iniuste parta multorum malorum in familia & fortunæ bonis sint causa & occasio. Huic posteriori intelligentiæ magis conuenit quod sequitur, Qui autem odit munera, viuet. Quod de eis muneribus intelligendum est, quæ dantur aut accipiuntur ad peruertendum iudicium, quemadmodum fit ab auaris & iniustis iudicibus. Qui enim munera talia recusat accipere, viuet, hoc est, prosperè pacatèque aget, liber à vindicta diuina, ac in seclatione humana quæ frequenter exurgit contra auaros, qui alienas res iniuste comparauerunt, & ob auaritiam iudicium peruerterunt. Benè autem generalis hæc sententia aptari potest singulariter ad pastores & concionatores, qui si auaritiæ student, suas subuertunt ecclesias, & contra si non temporalis lucri causa gregem Christi pascunt, semitam vitæ sequuntur, viuentque & apud Deum semper in cœlis, & apud homines immortalis fama in terris.

29 Per misericordiam & fidem purgantur peccata, per timorem autem domini declinat omnis à malo.

HÆC sententia nō est hoc loco in hebræo, nec in antiquis latinis codicibus. Est tamen hoc loco apud Græcos, & similis est apud Hebræos & in nostris libris capite sequenti versu 70. proinde ibi exponetur.

30 Mens iusti meditabitur obedientiam, os impiorum redundat malis.

PRO obedientiam, libri quidam habent sapientiam. Et dubitari potest vtro modo noster verterit. Nā Hebræa dictio אנהא, significat præter alia & respondere & humiliari. Priori significato conuenit accusatiuus sapientiam. Verū enim ferè, mēs vel cor iusti meditabitur ad respondendum, hoc est, non statim iustus in interrogatus respondebit quicquid in buccam venerit, sed ne quid præcipiti responso dicat quod vel impium sit & contra Deum, vel in cuiusdam præiudicium & læsionem, meditabitur apud se quid respondendum sit. Cui conuenit quod ex opposito subiungitur. Os impiorum redundat malis, vel vt habet hebræa eructat mala, hoc est os impiorum statim prorumpit ad effundendū ea, quibus cor est plenum, nec tacere potest, nec benè loqui nouit, sed velut flumen plenum nunquam desinit scaturire mala ex abundantia cordis profundens assidue. Itaque laudatur merito Demosthenes, cui cum obiectum esset, quod elaborata pronuntiaret, respondit, se nō modo scripta, sed etiam sculpta dicturum esse si posset.

Et

Et addidit hanc vocem memoria dignam, Ego improbum ciuem duco, qui sine meditatione audet Reipub. consilium dare. Huic sensui conuenit vna lectio, Mens iusti meditabitur sapientiam, hoc est, cogitabit quomodo prudenter respondeat interrogantibus. Altera lectio conuenit secundo verbi significato quod est humiliari, atque hoc significatum magis secutum nostrum interpretem, vt verterit obedientiam potius quàm sapientiam, videri potest ex eo, quod c. 10. Ecclesiasticis, idem verbum verterit obedire, vbi nos habemus: Pecuniæ obediunt omnia. Secundum hanc lectionem sensus erit, iustus cum ab aliquo monetur, meditabitur obedire, humiliabit se, ad obediendum se præparabit: at contra os impiorum redundat malis, ita vt benè mentibus resistat & obmurmuret.

31 Longe est dominus ab impiis, & orationes iustorum exaudiet.

LONGE dicitur dominus esse ab impiis, cū tamen Paulus dicat, Actuum 17. Non longè illum esse ab vnoquoque nostrū, quod in ipso viuamus, moueamur & simus, quia nō adesse eis paratus per gratiam suam ad auxiliandum eis & exaudiendum eorum præces, sed perinde se habet quoad auxiliandum eis & exaudiendū eorum præces quasi ab eis elongatus non videret eorum calamitates, nec audiret eorum præces. Vnde per contrarium de iustis subditur, & orationes iustorum exaudiet, exhibens se illis quasi propinquum & præsentem. Sic & Psalmista: Prope est, inquit, dominus omnibus inuocantibus eum, omnibus inuocantibus eum in veritate. Voluntatem timentium se faciet, & orationes eorum exaudiet, & saluos faciet eos. Potest autem & aliis cōsiderationibus rectè dici dominus longè esse ab impiis, nēpè & quia longissimè est à cordibus eorū, qui illū non cōsiderant nec attendunt, & quia dissimilitudo magna est inter Deū & impios, sicut ob similitudinem & confirmatam voluntatis iustorum cū voluntate Dei, dicuntur iusti appropinquare Deo, & Deus illis. Sed ad id quod primò posuimus respexisse hic sapientem, patet ex subiuncta opposita parte.

32 Lux oculorum latificat animam, fama bona impinguat ossa.

FAMA bona accipitur hic ab aliquibus, pro bono nomine & opinione bona quæ habetur de aliquo, sic enim accepisse videtur Lyranus, adducens pro declaratione huius, Fama bona impinguat ossa, illud vulgare, Virtus enim laudata crescit. Verum iuxta alios melius accipitur pro rumore & nuncio bono, quod apud homines de re quapiam spargitur. Est enim Hebræis ad verbum, Auditio bona vel auditus bonus. Comparat siquidem parabola auditum visui, significaturque ad literam, ea quæ per hos duos sensus percipiuntur, magnum habere momentum ad lætificandum mentem, & proinde etiam ad vegetandum benèque afficiendum corpus, cuius bona habitudo vel mala sequitur animi dispositionem. Dicit ergo, Lux oculorum, hoc est lux corpora quæ oculis percipitur latificat cor quemadmodum patet cum post noctis tenebras mærorem metūmq; incutientes, sol oritur aut cum post nubilam auram, cœlum serenum emicat lucente sole. Aut aliter potius sic, Lux oculorum, hoc est, ea quæ oculos illuminant, quæ

scilicet oculis grata sunt & iucunda, non solū oculos lætitia afficiunt, sed & mentem hominis per oculos. Ita quoque & fama bona, hoc est, sparsum de re quapiam nūciū bonum, quod auditu percipere iuuat, impinguat ossa, hoc est, mēbra hominis benè afficit. Quod autem luci oculorum, lætitiā animæ, auditui autem grato, ossū impinguationem tribuit, non sic accipiendum est, quasi illi illud, hoc huic sit proprium, sed vt bona corporis dispositio bonā mentis sequitur affectionem, ita vtrunque vtrique intelligendū est competere, quanquā elegantia, quæ in varietate est causa, vnum vni & alterum alteri tribuatur, ita vt significetur gratum tum aspectū tum auditum, & mētem, & corpus hominis benè afficere, nisi dicamus ossum, hoc est, membrorū impinguationem, ideo potius bono nuncio & rumori attribui quod maior & diuturnior lætitia, quæque corpus magis peruadat, nascatur frequenter ex bonis nunciis, vnde maior ad hominem redit sæpè fructus, quàm ex aspectu rerum pulchrarum & gratarum, quæ transitoriam ferè adferunt lætitiā. Docet autè hæc parabola duos hos sensus multum valere ad animi corporisq; dispositionem, & proinde multum referre quid videamus & quid audiamus. At cum parū hæc doctrina, si nihil aliud vltius spectem⁹ diuino spiritui conueniat, mysticus etiā huius sententiæ sensus est requirendus, ob quæ magis videri potest quod litera habet, dictum esse, videlicet vt quæ dicuntur de efficacia rerum corporaliū quæ visu & auditu percipiuntur, per similitudinem intelligantur significare efficaciam rerū spiritua lium, quæ interiori visu & auditu percipiuntur. Quemadmodum enim corporea oculorum corporaliū lux animam exhilarat, ita multo magis lux mentis, lux euangelica & lux veritatis diuinæ. Item sicut læta corporaliter audire corporis vires auget, ita lætum euāgelij nunciū per vniuersum orbem sparsum auditu cordis percipere, vires animæ impinguat & augmentat.

33 Auris quæ audit increpationes vitæ, in medio sapientiū cōmorabitur.

INCREPATIONES vel correptiones vitæ Hebræica phrasi vocat increpationes vitales, hoc est, salutare & viuificatrices, quæ & doceant hic rectè viuere & ad æternam vitam perducant huiusmodi increpationes qui libenter audit, dicitur cōmoraturus in medio sapientum, hoc est, inter sapientes, siue quia inter illos gaudebit adesse, quærens illorum consortium, à quibus posset moneri & corrigi, siue quia dignus efficietur qui & ipse inter sapientes honoretur, sapientisque nomē & locum obtineat. Sic enim Beda intellexit, scribens in hunc modum. Discipulus qui increpationibus docentium obediens annuit plerumque proficiendū ad cathedrā vsque doctoris ascendit, &c.

34 Qui abiicit disciplinam, despiciat animam suam: qui autem acquiescit increpationibus, possessior est cordis.

FREQUENTIBVS sententiis, vt & supra indicatum est, sapiens indicat correptionem, admonitionem, & castigationem omnibus & præcipuè iunioribus amandam & amplexandam. Nihil enim magis, nihil vtilius iuuenibus, & his qui per se nō satis sapiunt, est inculcandum, nec quicquam eis magis errorū, vitiorū & malorum

malorum inde prouenientium causa est, quam quod correptionibus & salutaribus monitis non obtemperant. Qui ergo, inquit, abiicit & accipere contemnit disciplinam, hoc est, correptionem & morum suorum castigationem, is non tantum bonis monitionibus, beneque monitionibus iniuriam facit, eos contemnendo, sed & propriam animam despiciit & iniuria afficit, ut cuius prudentiam & salutem non curat, sed negligit & corrumpit. Contra qui acquiescit increpationibus eiusque obtemperat, possessor est cordis, hoc est, mentem habet, sapiens est & cordatus. Sicut enim hebraica phrasi dicitur deficere vel indigere corde qui parum sapit, quem & Latine recordem vel excordem dicimus, & amem quasi sine corde & mente, ita possessor cordis dicitur, qui prudens est & sapit, quem & nos cordatum dicimus mentemque habere. Duabus praedictis sententiis congruit quod habet Hesiodus de tribus hominum generibus. Omnia per sese qui prauidet optimus ille est. Proximus ille tamen, qui parat recta monenti, sed qui non sapit ipse, nec audit recta monentem, Inuida ei mentem misero natura negauit.

Timor domini disciplina sapientiae: & gloriam praecedunt humilitas.

SECUNDA huius sententiae partem iterum habet Sapiens postea capite 18. versu 13. ubi nos habemus. Antequam conteratur, exaltatur cor hominis, & antequam glorificetur, humiliatur. Nam & ibi secunda parte Hebraea eisdem quibus hic verba habent ad verbum, & ante gloriam humilitas. Vnde expositione prioris partis patet per humilitatem hic non significari afflictionem, quae & ipsa saepe in scripturis vocatur humilitas, sed virtutem humilitatis, quam Latine aliqui proprie vocant modestiam. Nam & hanc virtutem proprie dicitur Hebraea his locis posita, scilicet אָנָוּא Anava, significat. Itaque significatur per sui ipsius deiectionem & submissionem parari gloriam apud Deum & homines, iuxta illud Christi: Omnis qui se humiliat exaltabitur. Id cum per secundam hanc partem significatur, verisimile est & priorem partem hanc habere sensum: Timor domini, disciplina vel (ut alij vertunt) eruditio sapientiae, hoc est, timor domini est salutaris quaedam castigatio atque coercio quam sapientia consequitur quaeque efficit ut quis fiat sapiens. Hic enim sensus conuenit secundae parti magis quam expositione eorum qui interpretantur. Timor domini est disciplina vel eruditio sapientiae, quia scilicet sapientia in primis & maxime docet timorem domini. Priorem sensum magis confirmat versus quartus ca. 22. sequentis quem nos sic legimus. Finis modestiae timor domini, diuitiae & gloria & vita, cum ex Hebraeo alij, & rectius vertant. Praemium modestiae & timoris domini, &c. ut modestiae (pro quo Hebraeis rursum est eadem dicitio quae hic vertitur humilitas) & timori domini tribuantur eadem. Itaque sicut ibi duabus illis cognatis virtutibus, gloria tribuitur tanquam earum effectus, ita & hic humilitas animi, gloriam homini adferre dicitur, & similiter timor domini, qui coercendo, animum hominis cumque deprimendo, adfert sapientiam, efficitque ut sapientis nomen inter homines ha-

beat, & sapientis officium obire possit.

CAPVT DECIMUM
SEXTVM.

H Omnis est animam preparare, & domini gubernare linguam.

HEBRAEA ad verbum habent, hominis sunt dispositiones cordis, & a domino est responsio linguae. Atque sic fere citat hanc sententiam D. August. lib. 2. contra duas epist. Pelag. capi. 8. Habet enim sic Hominis est preparare cor, & a domino responsio linguae. Quo loco significat quosdam Pelagianorum ex hac sententia suum stabilire conatos errorem, quo asseriebant ad hominem pertinere, bonum inchoare, sine adiutorio gratiae Dei, sine hoc tamen adiutorio non posse bonum perficere, quia hic dicitur hominis esse preparare cor, quod est inchoare bonum. In qua sententia & Theophilactus videtur fuisse, qui proinde in quibusdam locis caute est legendus. Contra hanc sententiam crudite disputat D. August. ostendens hunc locum, sicut illi intelligunt, non posse accipi, quia contrariaretur illi dicto Saluatoris: Sine me nihil potestis facere, & illi Paulino: Non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est, itaque hunc locum sic intelligit, ut priori quidem parte significetur quod hominis est, sed cum adiutorio, posteriori vero, quod solius Dei est sine hominis cooperatione, intelligens secundam hanc partem non de lingua humana, sed diuina, ut sit sensus: Hominis quidem est preparare cor suum ut audiat quid in ipso locuturus sit dominus, sed expectata ab homine responsio linguae diuinae, pendet a solo domino. Ideo inquit, scriptum est, Hominis est preparare cor, & a domino responsio linguae, quia homo preparat cor non tamen sine adiutorio gratiae Dei, qui tangit cor: homo preparat cor, in responsione autem linguae, id est, in eo quod preparato cordi lingua diuina respondet, nihil operis habet homo, sed totum est a domino Deo. Nam sicut dictum est, hominis est preparare cor, & a domino responsio linguae ita etiam dictum est: Aperi os tuum, & adimplebo illud. Hae ille. Verum coacta videtur haec interpretatio, cum de lingua hominis omnino videatur loqui Sapiens sicut de hominis corde. Proinde se hic quidam multum in sententiae huius explicatione torquent, cum simpliciter Sapiens significare velit, hominem quidem apud se posse cogitare & frequenter disponere quid sit locuturus & responsurus, at citra Dei auxiliu, quod disposuit non bene elocutum nec quod concepit ad effectum perducere posse, non quod cor disponere & parare possit ad loquendum sine Dei gratia, sed quod etiam hoc ipsum quod cum Dei gratia loqui disposuit, eloqui bene non valeat, sine noua & singulari Dei gratia, quae linguam moderetur & gubernet: ut intelligamus doctam vtilemque orationem non tribuendam soli meditationi praecedenti, nec sufficere ad bene salubriterque loquendum, ut quis apud se diligenter cogitet quid loquendum sit, sed post omnem nostram industriam pendendum nobis ab adiutorio Dei, qui non tantum memoriae suggerere

gerere debet quod praecogitatum est, sed etiam dicentis linguam moderari, ut bene, vtiliter & cum gratia auditorum dicantur, quae concepta sunt. Itaque doctè D. Hiero. pro illo. A domino est responsio linguae, vertit, & domini est gubernare linguam. Nec illud tamen praeterendum, quod apud Hebraeos non est genitiuus, hominis, sed potius datiuus, ut sit homini sunt praeparationes cordis, quod nihil aliud significat quam hominem apud se, in corde disponere, & cogitare, quid scilicet sit locuturus. Similis sententia sequitur in hoc cap. Cor hominis disponit viam suam, sed domini est dirigere gressus eius. Quibus sententiis conuenit illud vulgare, homo proponit, sed Deus disponit.

2 Omnes viae hominis patent oculis eius, spirituum ponderator est dominus.

PLERIQUE libri habent pluralem genitiuum, hominum, non hominis, iuxta quam lectionem relatiuum, eius, a Beda & Lyrano refertur ad dominum, de quo in praecedenti versu fit mentio, ut significetur omnium hominum quasvis actiones Deo esse cognitatas, nec actiones tantam illum cognoscere, sed & intima quaeque eius perpendere, cogitationes scilicet & intentiones animorum. At cum singulae sententiae seorsum sint accipiendae, nec inter se haereant, magis relatiuum (eius) ad hominem referendum quam ad Deum ut legatur singulariter, hominis quemadmodum Hebraea habent & plerique Latini codices. Non est autem Hebraeis verbum, patent, sed, Omnes viae viri mundae sunt in oculis eius, ut significetur esse plerosque, quibus omnes suae actiones mundae videntur, eisdem tamen nemini sibi placeant scire debere, dominum non ratum extrema attendere, sed etiam expendere animos hominum, discernens videlicet quo animo quid fiat & qua intentione, ut illum fallere non possimus, sicut homines, apud quos nos nostrasque actiones nonnunquam probamus tanquam bonas, cum apud Deum cordium scrutatorem male deprehendantur. Sententiam hanc clarius postea eisdem penè verbis extulit Sapiens cap. 21. versu 2. ubi nos bene iuxta Hebraea legimus: Omnis via viri recta sibi videtur, appendit autem corda dominus. Nam & ibi pro appendit, eadem est dicitio quae hic ponderator, & pro, sibi videtur, etiam est, in oculis eius. Vnde patet male hic vertere quosdam ex Hebraeo. Omnes viae viri mundi in oculis eius, ut mundiciae ad virum non ad vias referatur, & relatiuum, eius referat dominum. Nostra lectio cum sensu iam tradito conueniet, si quemadmodum saepe in scripturis ea quae non probantur alicui dicuntur ab illo non videri, non agnosci, ita patere accipiatur pro probari & pulchrum clarumque videri. Alioqui sequendus sensus ex Beda indicatus.

3 Reuela domino opera tua, & dirigentur cogitationes tuae.

PRO reuela domino, magis ex hebraeo vertendum est. Volue ad dominum. Voluimus autem ad dominum nostra opera, & cum domino acceptum ferimus, si quid a nobis recte fiat, & cum ad honorem eius omnia nostra opera referimus, & cum ea quae nobis incumbunt facienda, illi commendamus & committimus, oran-

tes ut ipse ea dirigat atque ad salutem effectum perducatur. Tertium horum consulit Sapiens, dum hic dicit. Volue ad dominum opera tua. Illi enim conuenit quod sequitur, & dirigentur, vel ut alij vertunt, stabilientur cogitationes tuae, hoc est, Deo prosperante quae cogitasti feliciter procedent, & adimplebuntur. Idem ergo hic monet quod Tobias dicens. Peta ab eo ut vias tuas dirigat & omnia consilia tua in ipso permaneant. Et quod David. Reuela domino viam tuam & spera in eo & ipse faciet. Vbi etiam pro, Reuela domino, idem est quod hoc loco. Volue ad dominum. Sed ut ibi 70. verterunt reuela domino, ita & hic noster interpretes eos secutus vertit, quasi imperatiuus גַּל גַּל, hic & ibi positus sit a verbo גַּל גַּל gala, quod discooperire & reuelare significat, cum sit potius a verbo גַּל גַּל galal, quod voluere significat. Sensus tamen nostrae versionis eodem redit. Monemur enim domino reuelare opera nostra non ut manifestemus ei, quasi ea ignoret, sed ut in precibus nostris ea illi proponamus, auxilium eius & fauorem implorantes. Vnde Beda: domino (inquit) opera nostra reuelamus quando cum quem nihil latere nouimus, in cunctis quae agimus in memoriam educimus, atque illius in omnibus flagitamus auxilium. Sic & Paulus, Nihil (inquit) solliciti sitis, sed in omni oratione & obsecratione petitiones vestrae immolentur apud Deum.

4 Vanosa propter semetipsum operatus est dominus, impium quoque ad diem malum.

DVPLICITER intelligi potest, Dominus omnia operatus propter seipsum, aut scilicet quia ex sola sua bona voluntate omnia fecit, nullius prouocatus meritis, ut propter causam efficientem vel impellentem denoret, sicut cum dicitur in scripturis, Deus bene facere Israel propter Abraham aut propter David. Aut quia omnia fecit propter gloriam suam & propter seipsum tanquam vltimum omnium finem ad quem omnia referuntur. Atque hic posterior sensus magis conuenit ei quod sequitur, Impium quoque ad diem malum. Quoniam enim inter omnia quae ad gloriam suam Deus fecit, impium quatenus talis est, videri poterat non comprehendere, eo quod impium quatenus talis sit contra Dei gloriam, nec ad Deum se referat, sed ab eo auertatur aliud pro suo sibi sine diligens, ideo subiicit: impium quoque ad diem malum, supple operatus est dominus propter semetipsum. Non dicit Deum operatum esse impium hominem, quia homo seipsum facit impium, non Deus qui auctor mali non est: sed dicit quod Deus cum qui se impium facit, operatus est ad diem malum, hoc est, quod illum ordinavit ad diem malum diem vltionis, idque propter seipsum, & ad ostensionem gloriae suae, iustitiae scilicet suae in impiis, & bonitatis suae, in electis, ut docet Paulus ad Roma. ubi ex Exodo citat exemplum de Pharaone, quod hunc locum plane elucidat. De illo enim dictum est, Idcirco autem posui te, ut ostendam in te fortitudinem meam, & narretur nomen meum in omni terra. Subtilius autem intelligitur Deum operari & facere hominem impium propter seipsum, si ex profunda Theologia intelligatur Deum non tantum impij impietatem ordinare ad suum bonum, sed etiam ut scriptura sapius testatur, indurare ipsum impium, iuxta

iuxta illud: Ego indurabo cor Pharaonis, &c. tradendo scilicet impium in reprobum sensum.

5 Abominatio domini est omnis arrogans, etiam si manus ad manum fuerit, non erit innocens.

Q V A N Q V A M Hebræa tantum habeant manus ad manum, tamen cum huiusmodi phrasi secundum probabiliorē interpretationem significetur conspiratio malorum inter se, ut dictum est in cap. 11. ubi similis est oratio, bene vertit interpres etiam si manus ad manum fuerit, & est sensus: Omnis arrogans & superbus abominabilis est domino, nec tantum est abominabilis, sed etiam si multos secum habeat conspirantes non erit tamē impunitus, nō euadet punitionem. Beda iuxta sensum quem c. 11. reddidit ex D. Gregorio, intelligit arrogantem non fore coram Deo innocentem, etiam si manibus nihil operetur, sed manus manui con-iuncta sit in otio.

6 Initium via bonæ facere iustitiam, accepta est autem apud Deū magis quam immolare hostias.

N O N habent hunc versum Hebræa nec codices quidam Latini vetustiores, habent tamen Græca, ex quibus iuxta antiquam translationem nunc legitur in plerisque libris. Habent autem Græca sic, ἀρχὴ ἐστὶ ἀγαθῆς τὸ ποιῆσαι δικαία, ἀκέραια δὲ παρὰ θεῷ μάλα ἢ ἢ θύειν θύσιας, id est, principium viæ bonæ est facere quæ iusta sunt, accepta autē apud Deū magis quam immolare hostias. Quamquam pro principium etiam verti posset, & fortē melius, præcipuum, principatus summa, ut significetur viam bonam penitus consistere in faciendō quæ iusta sunt. Nā facere iustitiam non tantum est initium viæ bonæ, sed etiam eius consummatio. Ceterum adiectiuum (accepta) apud nos referri potest, vel ad iustitiam vel ad viam bonam, sicut & apud Græcos ambiguum est vtrum referēdum sit ad iusta vel ad viam bonam.

7 Misericordia & veritate redimitur iniquitas, & in timore domini declinat a malo.

D O C E T hic versus per quid contractum peccatum expietur, & per quid peccatum ne contrahatur, vitetur. Per misericordiam inquit, & veritatem, hoc est, æquitatem, vel iustitiam (quæ duo sæpē in scripturis coniuncta, ut supra est indicatum circa caput. 14. obseruationem omnium mandatorum Dei includunt, iuxta illud Psalmi: Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas,) redimitur vel (ut habent Hebræa) expiatur admissum peccatum, magis scilicet quam hostiis & sacrificiis. Et per timorem domini declinat a malo ne committatur. Quod & de timore seruili & de filiali æquē verum est, de quo vtroque etiam dicitur similiter ecclesiastici primo: Timor domini expellit peccatum. Timor enim seruili declinat facit peccatum consideratione pœnæ, filialis verò consideratione offensæ eius qui amatur. Nam ut habet Poeta: Oderunt peccare mali formidine pœnæ. Oderunt peccare boni virtutis amore. Ceterum pro veritate Græcus vertit πίστις, unde ex Græco in cap. superiori legitur hic versus, Per misericordiam & fidem purgantur peccata, sed

Psalm. 24.

intelligitur per fidem, fidelitas quæ à veracitate non differt.

8 Cum placuerit domino via hominis, inimicos quoque eius conuertet ad pacem.

D O C E T hæc sententia ex diuina beneuolentia erga iustos fieri frequenter ut qui ad tempus inimici fuerant, cum eis redeant in gratiam & ex inimicis amici fiant, Deo sic in gratiam suorum conuertente hostium corda quæ habet in manu sua. Patet istud in Dauide, cui Saul aliquoties reconciliatus est, Deo cor illius ob merita Davidis commouente. In Tobia item, qui quoniam memor fuit domini in toto corde suo, dedit illi gratiam Deus in conspectu Salmanasar regis, ut est Tobia 1. Patet idem in Assuero, coram quo Hester & Mardocheus & per eos populus Iudaicus inuenit gratiam. In Ioseph item, Daniele & in tribus pueris. Item in Alexandro Magno & Iaddo sacerdote, cuius historiam videre est apud Iosephum lib. 11. de capi. Iudaica. c. vlt. Sed omnium maximè in populo Christiano, cuius inimicos Reges & Principes post multas persecutiones Deus tandem pacificauit cum eo, ita ut non tantum à persecutione cessauerint, sed etiam iugo fidei sese submiserint. Mystice autem & generalius cum ceperit homo vitam rectam amplecti, Deoque sic placere ceperit, inimicos eius spirituales, hoc est, vires sensitiuas spiritui rebelles, Deus ad pacem conuertet, atque cum ratione in amicitiam innget, carnisque desideria rationi subiugabit, ita ut non tam aperte & violenter oppugnare spiritum valeant.

9 Melius est parum cum iustitia, quam multi fructus cum iniquitate.

S E N T E N T I A clara est, similis ei quæ habitata est ca. superiori: Melius est parum cum timore domini quam thesauri magni & insatiabiles, & illi Psalmistæ dicto. Melius est modicum iusto super diuitias peccatorum multas. Non est tamen Hebræis cum iniquitate, sed sine iudicio. Iudicium autem pro æquitate sæpē ponitur, unde bene vertit noster, secutus Septuaginta qui habent μετὰ ἀδολφίας, id est, cum iniquitate. Fructus autem hic intelligi debent prouentus frugum terræ, sub quibus tamen omnes diuitiæ comprehenduntur. Beda etiam mysticum huius sententiæ sensum indicat, ut significetur esse melius benè & iustè paucas habere virtutes, quam multas cum superbia & hypocrisi. Potest, inquit, & sic accipi, quia melius sit in simplici conuersatione Deo deuotè seruire, quam multis abundantem virtutibus (verbi gratia elemosynis, orationibus, ieiuniis, doctrina, castitate) proximorum facta despicere & de sua quasi singulari sublimitate gloriari.

10 Cor hominis disponit viam suam, sed Domini est dirigere gressus eius.

S I M I L I S est hæc sententia primæ parabola huius capituli, ut ibi dictum est, significaturque hominem quidem apud se cogitare & disponere quod ipsi agendum est, ad huiusmodi cogitationem non sufficere, ut quod dispositum est perficiatur, sed à singulari Dei gratia pèdere, ut

dere, ut ad effectum illud perducatur, ut intelligamus non tantum nos indigere gratia & misericordia Dei præueniente qua cor disponit viam suam, sed etiam gratia ac misericordia subsequente, qua cogitata opere perficiuntur, iuxta illud Pauli: Deus est qui operatur in vobis velle & perficere pro bona voluntate. Potest tamen & ex Hebræo alius esse sensus. Sic enim est ad verbum, Cor hominis cogitabit viam suam, Dominus diriget (vel firmabit) gressum eius. Quo intelligi potest significatum tum demum dominum directurum opera hominis, suoque fauore prosperaturum, cum homo apud se sollicitè, & cogitatione ipsum cor peruadente cogitauerit viam suam, cum non temerè quid aggressus fuerit, sed benè præmeditatus, Deo sua negotia commendans, sine qua commendatione nihil prudenter disponitur. In hunc sensum accipit Caetanus.

Phil. 2.

11 Diuinitas in labiis regis, iudicio non errabit os eius.

Psalm. 81.

R E G V M erat olim non tantum leges & edicta populis præscribere sed etiam iudiciis ferendis præsidere, ut patet de Dauide & Salomone. Itaque cum Reges Dei in terris vicem gerant, ac dii sint quidam terrestres (Vnde illis dicitur: Ego dixi dii estis & filii excelsi omnes) in labiis eorum diuinationem esse dicit, hoc est, velut oracula deorum, quæ diuinationes dicuntur, quia quæ pro officio aut præscribunt, leges promulgando, aut in controuersis decernunt, sententiæ proferendo, velut à Deo profecta sunt reputanda, qui per eos officio suo fungentes loquuntur, ac iustitiam veritatem quæ tuetur, proinde in iudicando non facile errabit os Regis. Deo nimirum cuius vices agit, sententiam eius moderante. Indicat hæc sententia quomodo singulariter Deus adit regibus officio suo fungentibus, nempe quasi prophetis suis & interuentibus, ac proinde & reges monet ut summa moderatione ac grauitate in iudicando vtantur: & subditos ut decretis eorum non secusquam oraculis diuinis obtemperent candidè ea interpretantes & benignè amplectentes. Veritas huius sententiæ declarata est egregiè in Salomone, cum in iudicio pronunciauit quæ esset vera viui infantis mater, cuius iudicium omnis Israel audiens, timuit regem, intelligens Dei sapientiam fuisse in eo ad faciendum iudicium, ut est 3. Reg. 3. Sic & Caiphias licet impius, tamen quæ pontifex, oraculum prorulit quoddam expedit vnum hominem mori pro populo, ut non tota gens pereat. Et de sacerdotibus simile quiddam eo quod hic dicitur de Regibus, habet Malachias. Labia, inquit, sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia angelus domini exercituum est. Ex prædictis patet diuinationem cum aliis in malā partē accipiatur pro predictionibus falsorum prophetarum, qui diuini dicuntur, quia se Deo plenos & à Deo afflatos mentiuntur. hic accipi in bonā partem pro oraculo diuino. Quod si de Rege Reg. Christo domino sententiā hanc accipiam, absolute vera erit: quæ verè diuina oracula, nec aliud quod labiis suis prulit ipse, nec vnquam in iudicio errauit os eius, qui peccatum non fecit. nec inuentus est dolus in ore eius. At hæc est allegorica parabola tractatio, non literalis, quamquam Beda hanc parabolam de solo Christo dictam putet, eo quod solus ipse in iudicio non possit errare, cui idem

Ioan. 11.

Malach. 2.

author ostendit, quomodo diuinitas proprie dicta, hoc est, falsorum prophetarum prædictio, tribuatur & competat potius quam demonibus. Sunt qui pro diuinatione vertunt prophetiam, intelligentes per prophetiam, cognitionem & explanationem sacræ scripturæ, ut significetur cum cognitio sacræ scripturæ fuerit in Regibus, facultatemque habuerint eam explanandi, non facile in iudicio eos erraturos. Similem sensum habet Lyranus, nisi ridiculè diuinationem exponit diuinam læctionem, quæ esse debeat in regibus iuxta præceptum Deuteronomo. 17. quo præcipitur ut postquam Rex sederit in folio regni sui, describat sibi Deuteronomium legis, legatque illud omnibus diebus vitæ suæ.

12 Pondus & statera iudicia domini sunt, & opera eius omnes lapides sacculi.

Q V I D A M libri habent lapides seculi, quomodo & Beda legit: & interpretatur lapides seculi, iustos & fide fortes quos ab initio seculi Deus elegit ut essent lapides viui domus suæ spiritualis. Lapidem, inquit, seculi iustos & fide fortes appellat, quales esse desiderabat Apostolus Petrus quibus admonens dicit: Et vos tanquam lapides viui superædificamini in domos spirituales. Nullus ergo ab initio seculi sua virtute electus est, & cælesti edificio aptus, sed eius potius opere, qui omnia in pondere, numero & mensura constituens, vniciueque sicut voluit mensuram fidei & gratiarum distribuit. Hæc ille Sed ut etiam Lyranus admonuit corrupta est hæc lectio, & legendum, ut ex Hebræo patet, lapides sacculi, quo significantur ponderum genera, quæ lapidibus antiquis distingui solebāt, ut nunc metallicis partibus, atque in sacculis reponerentur, unde Deuteronomo. 25. dicitur. Non habebis in sacco tuo diuersa pondera. Intelligit tamen Lyranus secutus Bedam hæc sententia significari, iudicia domini, quibus, scilicet mundum regit, & præcepta quæ hominibus facienda decernit, esse pondus & stateram, id est iusta & æquitatis lance disposita, & omnia opera eius esse velut lapides sacculi, quia omnia sunt debite in pondere & mensura disposita, iuxta illud. Omnia in pondere, numero & mensura disposuisti. Itaque secundum hanc intelligitur etiam iudicia domini & opera eius præconstrui debent tanquam supposita verbi sunt. At ex Hebræis patet longè aliū esse sensum & simpliciorē, nempe pondus & stateram atque bilabes esse iudicia domini, quia hæc Deus seruari præcipit, & omnè distinctionem lapidum sacculi non tribuendam institutioni & adinventioni humanæ, sed esse tales lapides opera Dei, id est, à Deo instituta & præcepta qui iustitiam erga proximum hac ratione seruari voluit. Vnde supra dixit c. 11. statera dolosa abominatio est apud dominum, & pondus æquū volūtas eius. Hebræa adverbium habent, Pondus statera iudicij (hoc est, statera iusta) sunt domini & opus eius omnes lapides sacculi.

1. Pet. 2.

Sapient. 11.

13 Abominabiles regi qui agunt impiè, quoniam iustitia firmatur solum.

Q V A T V O R sequentibus versibus quæ ad reges pertinent, describuntur, & duobus quidem prioribus, quæ illis displiceant, quæ placeant, duobus verò posterioribus quantum illorum

illorum ira, quantum contra fauor valeat indicatur. Habent autem Hebræa huius sententiæ primam partem paulò aliter, nempe, Abominatio Regum est facere impietatem, proinde non significatur Reges detestari facientes impietatem, sed ipsam abominari operationem iniquitatis, ita ut nec ipsi eam admittere velint, nec in aliis approbent. Quod tamen idem & nostra lectio indicat. Nã qui agunt impiè non sunt abominabiles regibus nisi propter operationem impietatis, quam si in aliis detestentur, ipsi quoque ab ea faciendâ abhorrebunt. Significat autem hæc sententia non quid semper reges faciant, sed quid pro officio regali facere debeant, nimirum ut plus cæteris impietatem detestentur, qui iustitiæ sunt ministri constituti in terris. Aut significat quid boni Reges & hi qui verè Reges dici merentur faciunt. Nam qui iniuste opprimunt subditos, aut iniustitiam in suis fouent, tyrani potius sunt quam Reges. Ut enim rectè dixit D. Aug. li. 4. de ciuit. Dei c. 4. Remota iustitia quod sunt regna, nisi magna atrocitiam: Indicat suo exèplo Propheta regi? Psa. 100. quomodo Reges abominari debeant impietate & facientes eam. Cæterum Sapiens causam adiicit ob quam reges abominari debeant impietatem, quoniam, inquit, per iustitiam firmatur solium, id est, regalis dignitas & autoritas, magis scilicet quam viribus, minis & terroribus, quibus licet ad tempus subditi violenter cohibeantur, tamen ut nullum violentum est perpetuum ita tandem iniqua grauamina & principum impietatem non ferentes, ad rebellionem concitantur, cum cõtra iustitiam exulta à regibus & apud Deum meretur, & apud homines impetrat, ut regnum principibus stabiliat.

14 Voluntas regum labia iusta, qui recta loquitur, diligitur.

DIXIT quid regibus displiceat, nunc quid eis placeat, labia scilicet iusta, iuxta illud Davidis. Qui loquitur iniqua non dixerit in cõspectu oculorum meorum. Specialiter verò labia iusta regibus placere asserit, quod ea sint illis admodum necessaria ut rectè iudicent & ut populus benè instituat. Est autem hic rursus pro voluntas, Hebræis ea dictio quæ beneplacitum significat, ita ut sensus sit, Regibus placere labia iusta. Cæterum pro diligitur, plerique libri habent dirigitur, quomodo & Beda legit & Lyranus exponentes eum qui recta loquitur dirigendum à Deo in finem debitum atque in vitam æternam. At ex Hebræis patet hanc lectionem corruptam esse & legendum, ut habent libri emendatiore, diligitur, ut significetur à regibus diligendum qui rectè loquitur.

15 Indignatio regis nunciij mortis, & vir sapiens placabit eam.

BEDA intelligit priori parte significari Regem Christum indignari nunciis mortis, hoc est, angelis sathanæ sub quibus comprehenduntur & omnes qui verba nunciant proximis unde à morte rapiantur æterna, quibus tamen quoniam iter penitentiæ non præcluditur, ideo subditum vult, & vir sapiens placabit eum. Nam eum legit, nõ eam. Potest enim (inquit) respiciendo dominum placare quem contingit stultè loquendo offendisse. At hic sensus, etsi pius, alienus tamen est ab intentione sapientis, qui ut supra duabus sententiis locutus est ingenere de

regibus, ita & in duabus sequentibus. Et ut ibi indicauit quod illis displiceat quod cõtra placeat, ita idè deinceps cõgruo ordine indicat quid valeat illorù vel ira vel beneuolentia, ne quis parui faciat illis vel displicere vel placere. Sensus ergo est, indignatio vel furor (Nam hoc magis significat hebraica dictio) Regis est velut nunciij mortis, quia, ut illi terrorem magnum incutit, instantemque mortem aut grauem aliquam vltionem portendit ut Hester 7. patet in ira Assueri regis aduersus Aman: sic & postea capite 19. alia parabola simili indicatur quàm sit hominibus regum ac principum ira metuenda & cauenda, cum dicitur. Sicut fremitus Leonis ita & regis ira, vbi & subditur quod cù sequenti cõsentit parabola. Et sicut ros super herbã ita & hilaritas eius, quam uis tamen grauis sit & periculosa ira regis, sapientia tamen vinci potest & placari, unde subditur. Et vir sapiens placabit eam: Nam eam legendum patet ex hebræis. Placatur autem iram Regis vir sapiens, quia sapienti suc eloquio aut prudenti aliqua adinventione iram regis contra se vel alios conceptam auertit & sedat, ut patet de Ioab, qui per prudentem mulierem Thecuiam sedauit iram Dauid contra Absalon.

16 In hilaritate vultus Regis vita: & clementia eius quasi imber ferotinus.

SICUT, inquit, in indignatione regis mors, ita contra in hilaritate vultus eius est vita. Est autem Hebræis pro in hilaritate vultus, in luce vultus, at per lucem vultus Hebraica phrasî significatur hilaritas vultus alicui exhibitã, si cuti latinis facies hilaris, dicitur serena facies, & tristis, nubila, obscura. Non secus enim quàm lux, hilaritas vultus: latitia afficit hominem cui exhibetur. Itaque in hilari exhibitione vultus Regis consistit vita, quia quos blandè Rex inruetur, magnam inde letitiam, quæ vita quædam & vigor animi est, percipiunt ex intellectu eius erga se fauore, intelliguntque se vita donari etiam si prius mortem sibi ab illo inferendam metuebant. Et clemetia eius, siue ut est Hebræis, beneplacitum aut fauor eius alicui scilicet exhibitus, est quasi imber ferotinus, aut ut est Hebræis, quasi nubes pluuiæ ferotinæ. Ut enim imber talis diu expectatus, gratus admodum & utilis est terræ & hominibus, qui ex eo multa beneficia reportant, ita clementia & beneuolentia Regia, omnem pellit ex animo mærorem, consolationem & gaudium menti infundit, & multorum beneficiorum est causa. Exemplum huius insignie in Assuero erga Hester reginam. Cæterum quod in genere his sententiis dictum est de Regibus, excellentèr cõpetit in ipsum, qui omnium regum excellentissimus Rex est. Ira enim Christi domini quam in nouissimo die exhibebit suo ia malo aspectu, mortem æternam illos manere denunciabit, quam hic interim qui sapiunt redimere & placare studet. Hilaritas autem vultus eius quam iustis exhibebit, vitam eis afferet, grataq; erit velut pluuiã ferotina: cuius clemetia & benignitas etiam in primo suo aduentu facta est iustis velut imber ferotinus, ut qui suo aduentu mundum sterilem, & aridum irrigauerit & fecundauerit tanquã ros & pluuiã, è cælo descédés, iuxta illud Esaiæ: Rorate cæli de sup, & nubes pluãt iustis. Et bñ pluuiæ ferotinæ confer

1. Reg. 14

Esa. 45

confertur Christus, ut qui in vltima mundi ætate venerit in mundum, venturus secundo in nouissimo die.

17 Posside sapientiam, quia auro melior est, & acquire prudentiam quia preciosior est argento.

HEBRÆA potius vertenda sunt per infinitiuos possidere sapientiam quàm bonum est ab auro, hoc est, longè excellentius est auro, & possidere prudentiam eligibilis est argento. Bene postquam dixit sapientia placari posse furorem regis, idè subiungit hæc sententiam qua sapientia possessionem præfert diuitiis, quia per sapientiam sapere fit quod diuitiis effici non potest. Nam hac placatur sepè efficacis regum ira quàm diuitiis, bonisque externis. Item possessio sapientia auro & argento præfertur, & quia animus verè diuitem facit, & quia auferri non potest, & quia vitam beatam, & hic, & post hanc vitam suo confert possessori. Unde Ecclesiastes 7. dicitur, Hoc plus habet eruditio & sapientia quàm diuitiæ, quod vitam tribuunt suo possessori, & supra cap. 8. dicitur: Melior est sapientia cunctis preciosissimis, & omne desiderabile ei non potest comparari.

18 Semita iustorum declinat mala, custos animæ suæ seruat viam suam.

PRIORE pars potest ex Hebræo etiam verti per infinitiuum, ut sit, Semita iustorum est declinare à malo. Nam verbum est ambiguum, Noster secutus est Septuaginta, qui habent τριβὴν ζωῆς ἐκλυθῆσιν ἀπὸ κακῶν, id est, semitæ vitæ declinant à malis. Secunda pars verti potest etiam: Custodit animam suam qui seruat viam suã. Itaque huius lectionis sensus erit. Iter iustorum & eorum institutum est declinare mala, quia hoc est iustitiæ vna pars & prima. Qui sic sollicitè obseruat viam suam, is custodit animam suam eique bene prospicit. Nostræ lectionis quæ eodè penè recidit, sensus est, Semita iustorù, id est, vita quam sectantur, declinat mala, qui sollicitus est ad custodiendam animã suam, ne peccato coinquinetur & pereat, is obseruat viam suam, diligenter semper ad eam attendens, ne fortè à iustitia deuiet, studetq; assiduè suas actiones seruare immunes ab omni malo. Legendum enim est viam suam, non vitam suam ut multi libri habent.

19 Cõtritiõne præcedit superbia: & ante ruinã exaltabitur spiritus.

CORRESPONDET hæc sententia quoad vtranque suam partem ei quod per contrarium dictum est in fine præcedentis capituli. Gloriam præcedit humilitas, quæ duo simul repetuntur ferè eisdem apud Hebræos verbis ca. 18. vbi nos legimus: Antequã conteratur exaltatur cor hominis, & antequã glorificetur, humiliatur. Docet hæc sententia superbiã, ut in primo homine, ita in omnibus causam esse ruinæ & contritiõnis, id est, perditionis & calamitatis atque fracturæ. Nam hoc propriè est contritiõ, Neminem. n. Deus punit ante peccatum neque peccat aliquis nisi ex superbia quadam, nempe quod corã Deo humiliari nolit. Nunquã enim contemptim & mortaliter transgredimur Dei præcepta, nisi pluris faciẽtes nostram vel voluntatem vel voluptatem, quàm Dei imperium. Unde. 10. de bene dicitur in Ecclesiastico: Initium omnis Ian. in Proverb.

peccati est superbia. Quæstio tamen hic moueri posset circa hanc parabolam, eo quod etiam iustis plerisque miseriae & calamitates & ruinae acciderent sicut ex scripturis & experientia citra illorù peccatum. Exemplum est in Iob & Tobia, qui citra superbiã præcedentè contriti sunt & afflicti, & è statu suarum diuitiarù & valetudinis exciderunt. At sciendum morem scripturæ non esse, ut quæ iustis accidunt, ad illorù probationem, calamitates & tribulationes, vocet contritiõnem illorum & ruinae, sed his nominibus designantur tantum mala quæ à Deo inferuntur hominibus in pœnam præcedentis peccati, & quæ ut mala inferuntur.

20 Melius est humiliari cum mitibus: quàm diuidere spolia cum superbis.

PRÆCEDENTIS sententiæ hæc bene subiungitur, ut quæ ex ea consequatur Quoniam enim superbia tandem cõtritiõnem affert, & altitudo ruinae, ideo melius est humiliari ac demittere seipsum cù mansuetis hominibus quàm cum superbis diuidere spolia quæ ab humilibus impiè & superbe abstulerunt, & exultando inter sese diuidunt. Humiliari ergo hic non accipitur pro affligi ut frequenter, sed pro demittere animum seseque deicere. Nam Hebræis est, humiliare spiritum. Et bene humiles spiritu hic cõiunguntur mitibus, non solum quia hæc virtutes cognatæ sunt, & mansuetudo sine humilitate esse non possit: ut ob id dixerit dominus: Discite à me quia mitis sum & humilis corde: sed etiam quia hic fit oppositio humiliù cù superbis spolia diuidentibus, qui scilicet iniquè quæ aliorum sunt auferunt, sicut mansueti patienter sua sibi auferri & iniuriam inferri ferunt. Sunt tamè qui pro mitibus malunt vertere abiectis. At cum vtrumque Hebræa dictio significet, nostra versio aptior est.

21 Eruditus in verbo reperiet bona, & qui sperat in domino, beatus est.

HEBRÆIS pro (in verbo) est magis super verbo, vel de verbo. Accipitur autè hebraica phrasî, verbum sæpe pro quacunq; re ac negotio quouis. Itaque sensus est. Qui non temere rem quampiam aggreditur, sed de re quam tractare instituit, eruditus est & intelligens, cognoscens scilicet & quale sit hoc negotium, & quæ ad illud peragendum sint necessaria, hic reperiet bona, felicemque sortietur effectum. Quod autem sequitur. Et qui sperat in domino beatus est, adiectum est aut ad indicandum melius esse in domino suam collocare fiduciam, quàm in propria prudentia, aut ad indicandù non satis esse negotium quoduis cum prudentia aggredi & administrare, sed præter hoc necesse esse ut quis omnem suam in domo reponat fiduciam: ita ut sententia significet duo necessaria ad feliciter quid aggrediendum & peragendum. Cõuenit secunda pars cum illo Psalm. Beatus vir cuius Deus Iacob adiutor eius: spes eius in domino Deo qui fecit cælum & terram.

22 Qui sapiens est corde, apertellabitur prudens: & qui dulcis est, loquitur maiora percipiet.

SECUNDA partem Hebræa sic habent ad verbum. Et dulcedo labiorum addet doctrinã. Itaque significatur eum qui corde est sapiens, h consequi

consequi celebre apud homines nomen ita vt dicatur homo prudens & intelligens. Quod si autē sapientiæ accedat eloquentia qua suauiter & eleganter quæ sapientiæ sunt eloquatur, ipsū tū magis alios docere posse, aliisque quæ sentit persuadere. Noster interpres dum vertit, maiora reperiet, vel vt multi libri melius habent maiora percipiet, videtur dictionem *וְהָיָה לְעַכָּח* Lecach, quam alij doctrinam vertunt, accepisse vt significet acceptionē. Deriuatur enim à verbo quod accipere significat, vt sit sensus: Dulcedo labiorū addet accessionem, hoc est, maiora percipiet. Cuius sensum pulchrè exprimit Beda, sic scribens: Qui sapientiam catholicæ fidei quam didicit illibatā in corde suo custodit, merito prudentis nomen accipit. At qui eandem etiam doctē prædicare & contra hæreticos defendere nouit, maiora laboris amplioris præmia percipiet. Hæc ille. Simpliciter ergo accipi potest nostrā literam significare, sapientem corde hoc cōsequi laudis, vt dicatur prudens, cum verò qui non tantū sapiens est, sed & eloquens, maiorem consequi laudem, vt non tantū ipse prudens dicatur, sed afferendo aliis doctrinam, dicatur etiā magister prudentum. Alius tamen mox infra in dicabitur huius parabola sensus.

23 Fons vite eruditio possidentis, doctrina stultorum fatuitas.

OBSCURITATEM in hoc versu facit quod dicitur eruditio possidentis. Beda sentiens etiam obscuritatem putat subaudiendū, ipsam eruditionem, in participio, possidentis: vt sit plena sententia, Fons vite eruditio possidentis ipsam suam eruditionem. Quam subauditionem etiam ex Hebræo patet faciendam. Intelligit autem Beda significati eruditionem cuiusquam tum esse aliis fontem vitæ, cum ipsemet eā possidet eruditionem, hoc est, amorem verbi quo alios erudit: fixum in corde possidet atque opere ipse exercet quæ prædicat. Sic & consequenter quod subditur, doctrina stultorum fatuitas, intelligit significare quod etsi qua bona vsu eruditionis didicerunt, eadem tamen quæ dicunt bona ipsi fatuo corde contemnunt. Lyranus eruditionem possidentis intelligit eruditionem eius qui erudire alios potest, per sapientiam & eloquentiam suam. Alij ex Hebræo vertunt, Fons vite eruditio, vel intelligentia, possidentibus eā vel habentibus eam, vt significetur intelligentiā esse fontem vitæ his qui habent eam. Et omnino crediderim nostrum interpres vertisse nō possidentis, sed possidentibus, cū & Hebræa pluralē habeant numerum, & græca habeant, *τῶν κερταμύλοισ*, id est, possidentibus. Itaque sensus verus est. Eruditio, hoc est sapientia & intelligentia (Nam ex Hebræa dictione patet eruditionem hic non posse accipi pro doctrina & institutione aliorum) est ipsi qui habent eam fons vitæ, quia velut scaturigo semper profluens, nec vquam deficiens, subministrat eis assidue, vnde & ipsi in anima viuant & alij per eorum doctrinā. At contra doctrina stultorum qua & seipso & alios de agendis rebus aut credendis docēt nihil aliud est, quā fatuitas, hoc est, stulta sunt quæcūque quatenus stulti & ex suo corde docent. Ex abundantia enim cordis os loquitur. Cæterum dum legitur eruditio possidentis, simpliciter accipi potest significari eruditionem & sapientiā eius qui talentum sibi creditum non occultat,

sed eo vitur tanquam possidens & habens, esse fontem vitæ, vt ex qua ad alios vita profluit per doctrinā, cum alioqui eruditio eius qui non vitur ea & est tanquam non haberet eam, sit veluti aqua stagnalis & lacus. Esse enim quosdam qui etsi habeant, sint tamen velut non habentes & non possidentes, ostendit illud Saluatoris: Omni habenti dabitur, ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo. *Math. 13.*

24 Cor sapientis erudiet os eius, & labus eius addet gratiam.

PROSEQUITUR Sapiens hac & sequenti parabola laudes cordis eruditi, quemadmodū cepit duabus præcedentibus, significatque hac parabola, cor sapientis suggerere ori, & quid dicendum sit & quomodo, efficietque vt prudenter, eloquenter, & cum gratia auditorū quid dicatur. Cor, inquit, sapientis erudiet os eius, hoc est, faciet os eius erudire & prudenter loqui. Et labiis eius addet gratiam, quia efficiet vt labia ipsius gratū & acceptum proferant sermonem, aut quia frequenter docendo alios, efficit, vt labia sapientis maiorem in docendo gratiā habeant. Docendo enim & scientia in sapiente crescit & eloquentia: quia qui talentū sibi credito benè vitur, talentū sibi & aliis multiplicat. Est autem Hebræis pro eo quod noster iam vertit, addet gratiam, rursum quod supra fuit in versu 22. addet doctrinam, pro quo ibi vertit maiora percipiet. Et intelligitur hic illud addet doctrinam, dupliciter. Nam intelligi potest significari & quod sapientis cor in dies maiore docendo scientiam acquirat, & quod in animis auditorū, doctrinam maiorem quotidie ingerat. Iuxta quam duplicem intelligentiam, etiam supra indicauimus dupliciter accipi posse nostram lectionem. Cæterū cum hic versus confertur cum versu 22. præcedenti, cum quo est valde similis in verbis. (Nam utrobique fit mentio de corde sapiente & de labiis doctrinā addentibus) satis apparet paulò alium illius versus esse sensum, quàm mox dedimus, nempe hunc: Qui sapiens est corde is quoniam per sapientiam in animo reconditā, eruditè & prudenter loquitur ore suo (quoniam vt hic dicitur cor sapientis erudiet os eius) ideo appellabitur prudens, idemque dulcis existens per sapientiam, in eloquio addet & in aliis & in seipso doctrinam, doctior quotidie & eloquentior euadet, aliisque semper magis ac magis sapientiam ingeret. Itaque vnicam clausulam continet versiculam, docens sapientē prudentis nomen obtinere, quoniam eloquentia sua scientiam auget docendo. *Psal. 145.*

25 Fauus mellis composita verba, dulcedo animæ & sanitas ossium.

SUPERIORI versu ostēdit vnde prudēs & docta oratio proficiscatur nepe ex corde sapientis tanquā fonte vitæ, nūc ostendit eius fructū, cōparans illam eleganter fauo mellis quod & dulce est gustui hominis & salutare corpori. Cōposita, inquit, verba, id est, verba sapienti corde prudēter elegatèque disposita (p quo Hebræis est, verba amœna) sunt veluti fauus mellis, quia vt mel & dulce est & salubre, ita prudens elegantque oratio est dulcedo animæ & sanitas ossium, hoc est, dulcis animæ & salubris corpori. Mentem enim mira afficit dulcedine, ac corpus quoque eiusque vires recreat & reparat. Ossa enim

enim frequenter hic in parabolis & aliis scripturæ locis, phrasi Hebraica pro membris & corpore ipso ponuntur. Quadrat illud perfectè in verba illa diuinæ legis, de quibus dicitur, Dulciora super mel & fauum: Et in Canticis: Fauus distillans labia tua. Cæterum plerique libri habent sine coniunctione, & dulcedo animæ sanitas ossium. Sic enim legit & Beda & Lyra, vt subaudiatur verbum, est, quod etiam quidam libri habent, vt sit sensus, dulcedo animæ est sanitas ossium. Et quidem Beda intelligit nominatiuum dulcedo, à parte anteriori. Habet enim sic: Multi per eloquentiā possunt amantibus & fauentibus suauiter pronuntiare bona, quæ ipsi non amant: ea autem solum verba ad sanitatem ossium tuorum, hoc est, ad virtutum tuarum spiritualium incrementa proficiunt, quæ ex interna anime tuæ dulcedine procedunt. Intelligit ergo quod dulcedo animo afferat sanitatem ossium. Lyra verò contrā intelligit nominatiuum sanitas à parte anteriori, vt sit ordo, Sanitas ossium est dulcedo animæ, hoc est, inquit, bona dispositio & robur corporis, aut spirituale robur virtutum animæ affert dulcedinem animæ, quia illa delectatur in sanitate corporis sui & virtutum suarum. At ex Hebræis patet veram lectionem esse, quā supra sumus profecuti, Dulcedo animæ & sanitas ossium, vt duo hæc ad verba composita referantur. quomodo & libri emendatiores habent.

26 Est via que videtur homini recta, & nouissima eius auertit ad mortem.

EXPLICATA est hæc sententia superius in capite 14. quæ ob id videri potest repetita, quod eandem conueniat mentibus hominū inculcatam esse, eo quod philautiæ vitio & cecitate, longè maxima hominum pars decipiatur.

27 Anima laborantis laborat sibi, quia compulsi eum os suum.

DVPLEX huius prouerbij potest esse sensus, iuxta duplicem acceptionem verbi laborare, quod in scripturis & operari significat & affligi, sicut labor sæpe pro afflictione & molestia ponitur, quam duplicem significationem etiam hebraica dictio habet hic posita. Iuxta posteriorem acceptionem significatur animi hominis afflictio, hoc est, hominem afflictum sua culpa affligi: quia os suum, cum ad huiusmodi miseriam compulsi, & causa illi fuit miseriarum: pro quo hebræa habent, quia incuruauit se ad ipsū os eius, hoc est, os eius perduxit eū ad hoc: quia mors & vita manib⁹ linguæ est. Iuxta priorē acceptionē significatur necessitas laboris corporalis, propter necessitatē cibi quem os exigit, iuxta illud Ecclesiast. Omnis labor hominis in ore eius est. Itaque sensus est. Is qui laborat operando manibus sibi laborem illum impendit, quia os suum compulsi eum ad laborem, petendo scilicet ab eo cibum corpori necessarium: quod significatur per hoc quod hebræa habent, incuruauit se ad illum os eius, quasi scilicet superplex petens cibum ad vitam sustentandam necessarium: Docet hæc sententia in hoc sensu, qui potior est, laborem humanum ori seruire, & vtrū, ac proinde illum rationabilem esse, vt qui illum refugit, dignus etiam sit qui non manducet, iuxta illud Pauli: Qui non laborat, non manducet. Significatur etiā quàm parū homini sufficiat, & quàm superfluo labore se quidā vexet, lapsi in Proverb.

cum paucis natura sit contenta, quod simili sententia indicatur Ecclesiastis 6. cum subiicitur. Sed anima eius non implebitur. Beda hunc versum ad literam de primo parente exponit, quæ vt in sudore vultus sui vesceretur pane suo, compulsi os suum, quando cum serpente locutus est, & ore suo veritum cibum gustauit. Iuxta spiritualem intelligentiam intelligit significari doctorem compelli ore suo vt laboret, nimirum quia necesse habet agere bona quæ dicit. Quod ex Grego. mutuatus est qui homil. 18. super Ezech. sic habet. Cum ipsa sua verba doctores ad memoriam reducant, erubescunt non seruare quod dicunt. Vnde per Salomonem quoque dicitur. Anima laborantis laborat sibi, quia compulsi eum os suum. Os enim nostrum nos compellit ad laborem, quando per hoc quod diximus à vitis refrenamur.

28 Vir impius fodit mare, & in labris eius ignis ardescit.

VT superius aliquot sententiis indicauit fructum laborū iusti & sapientis, ita nūc tribus parabolis prosequitur incommoda quæ ab impiorum labiis proueniunt. Pro impius vel (vt multi libri habent) insipiens, hebræis est dictio Behal, de qua supra dictū est, capite 6. Quæ dictione omnes intelligit significari impietate & hominem impium, qui non obiter quasi ex ignorantia aut infirmitate peccat, sed studio & industria. Proinde rectè hic legitur vir impius: quomodo habent Beda & Lyra, quam vir insipiens, quæ lectio ex 7. o. est mutuata. Nam hi habent *אִישׁ אֶפְסוֹס* vir insipiens. Porro fodere malū dupliciter accipi potest, aut vt significet infestum corporis laborem, quem pro peccando malo instar fodientium in terra subeunt impij, iuxta id quod dicitur in Hieremia, vt inique agerent, laborauerunt. Aut vt significet crebras & nō intermissas impiorum cogitationes, quibus quasi fodiendo inquirunt malum & modū mala perpetrandi vt fodere malum, sit de malo perpetrando summa cum diligentia cogitare. Quidam vertunt, Vir impius effodit malum, intelligentes impium ex profundi cordis sui erere & producere malum, sicut cor sapientis eruditè facit loqui os eius. Iuxta quem modum & Beda de hæreticis specialiter hanc partem intelligit, qui, inquit, pulcherrimos ac florētissimos diuinorum eloquiorum campos noxio linguæ suæ vomere rumpit, vt de internis eorū sinibus sensus impios, qui ibi non insunt, eruat. Quod sequitur. Et in labiis eius ignis ardescit. Hebræa clariùs sic habet: Et super labia eius quasi ignis ardens, hoc est, habet in labiis suis quasi ardentem ignem, nimirum quia labiis suis profert verba, quibus quasi ignis ardens & cōburens miserè torquet alios & perdit, nocumēta illis quouis modo inferendo, aut quasi ignis ardens excitat discordias & lites inter homines, quod hæreticorū proprium est. Et Iacobus linguam impiorum ignē vocat. Lingua inquit, ignis est, vni uersitas iniquitatis, & inflamat rotam natiui tatis nostræ, inflammata à gehenna.

29 Homo peruersus suscit at lites, & verbisus separat principes.

AVT hæc sententia superiorem exponit si per ignem laborum semē discordiarum intelligatur, aut aliud linguæ malū insinuat, nempe quod in micitariū sit causa, quod bene tribuitur

tribuitur homini peruerso, qui scilicet omnia peruertit atque in malam partem rapit, aliterque rem atque verba refert quam se habent. Item verboso, aut, vt habent Hebræa, susurrone & delatori, quales plerunque sunt homines loquaces & multiloqui, omnium auribus quæ uis insusurrantes multaque referentes quæ pro seruida concordia erant reticenda. Tales ergo peruersi homines & verbosi vel susurrone suscitantes diuerunque inter homines contentionem & discordias, nec inter priuatos tantum, sed & inter principes quos ab inuicem separant, suis delationibus eorum amicitiam dirimendo in magnam regionum dispendium. Quadrat & hæc sententia singulariter in hæreticos, qui peruersè interpretando scripturas, & suis susurris ac verbositate instillando peruersa dogmata, pacem Ecclesiæ scindunt, discordias suscitant, bellorum & inimicitiarum inter principes sunt auctores, quod nostra tempestate nimis experientia docuit. Pro principis dictio Hebræa etiam maritum significat, vt intelligi possit verbosos & susurrone etiam maritum à charissima separare uxore, cum totius familiæ dispendio.

30 Vir iniquus laetatur amicum suum, & ducit eum per viam in bonam.

TERTIUM linguæ malum insinuat, nimirum quod impiorum lingua sua blandiloquentia, ac speciosis promissis lætet, hoc est, suadendo decipiat etiam amicos & proximos, dum aut in proprium commodum impie alteri suadet, quod ipsi inutile erit & noxium, aut dum ad suas iniquitates aut errores alterum pertrahit, ita vt ambulet viam quam aliquando suo malo sentiet non esse bonam. De talibus dicit Paulus: Per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.

31 Qui attonitis oculis cogitat praua, mordens labia sua perficit malum.

DVPLICITER hæc sententia intelligi potest iuxta duplicem lectionem. Nam si legatur præsens, perficit, vt legit Beda, sensus est, Non is tantum perficit malum coram Deo, qui opera perpetrat, sed & qui attonitis oculis hoc est, fixo animo cogitat praua, item qui ex indignatione mordet labia. Si autem legatur perfectus, tum significatur malum aliquid metuendum ab eo qui cogitat intento animo praua, item ab eo qui mordet labia sua præ ira & vindictæ cupiditate. Indicat enim hæc parabola conditiones quasdam & signa exteriora hominis, qui alteri machinatur malum, vt ex his illum obseruantes nobis ab illo caueamus. Potest autem hic versus, aut sub clausula intelligi, quemadmodum nostra lectio requirere videtur, & ipsa Hebræa, quæ habent ad verbum, Claudens oculos ad cogitandum peruersa mouens, vel agitans labia sua perficit malum: ita vt vnum tantum sit principale verbum, significeturque hominem qui malum perficere conatur, primum quidem claudere oculos suos, aut attonitis fixisque stare oculis ad cogitandum peruersa, deinde mordere vel agitare labia sua, quasi paratum ad perficiendum quod cogitauit. Aut potest accipi iuxta multorum versionem, vt sit etiam sententia bimembris, duobus constans principalibus verbis, significansque duas in diuersis conditiones machinatum malum. Vertunt enim plerique, Qui obstinatos habet o-

culos (vel qui claudit oculos) facit hoc ad cogitandum praua, & qui agitans labia sua, perficit malum. Quomodo & nostra litera accipi poterit, si subaudiatur verbum est, hoc modo, qui attonitis est oculis cogitat praua, &c. Prior ergo conditio cogitatum malum, est habere oculos attonitos, hoc est, quasi stupefactos, fixe rem aliquam sic intuentes, vt tamen præsentia non percipiant. Sic enim se habent, quorum cor valde intentum est alicui cogitationi, vt cum impius intento animo malum aliquid excogitat: quæuis possit esse & conditio eius, qui circa bonum aliquid intentus est animo. Sic dicitur & apud Iob. Quid te eleuat cor tuum, & quasi magna cogitatio attonitos habes oculos? Alij vertunt claudere oculos, quod licet diuersum sit, & prope modum contrarium superiori conditioni, tamen eodem recidit. Quæ admodum enim qui animo est circa aliquid valde intentus, frequenter attonitis oculis res præsentis inspectat, ita qui aliquid serio vult agitare corde, claudere solet oculos, ne externis distrahatur rebus. Noster secutus est Septuaginta, qui habent ἐπιδακρυον τοῖς ὀφθαλμοῖς, id est, firmans oculos. nostrum secutus est quidam ex recentioribus, habet enim, Qui obstinatos habet oculos. Secunda conditio est mordere labia sua. Ex imaginatione enim perficiendi malum quod cogitat, aut ex indignatione, mouentur dentes ad huiusmodi actum, quasi gestientes nocere ei cui male volunt. Hebræa proprie habent, innuens labiis suis. Est enim hic verbum quod oculis sæpe tribuitur, pro quo quidam bene vertit: Agitans labia sua, quod non multum est diuersum ab eo quod noster habet, Mordens labia sua, secutus etiam hic Septuaginta, qui habent ἐπιδακρυον τοῖς ὀφθαλμοῖς, id est, mordens labia. Nam qui irati mordent labia sua, nunc illa mordeant, secumque loqui videntur, labia sua mouentes & quasi malum minitantes. Beda mysticè intelligit impium attonitis oculis cogitare praua, qui in cogitando ea non videt quæ se in futurum retributio malorum operum sequatur, quasi attonitos & obtupestos oculos cordis habens.

32 Corona dignitatis senectus, quæ in viis iustitiæ reperietur.

SENECTVTEM commendat non quamuis, sed quæ reperitur iustitiæ vias obseruare, hanc dicit esse coronam dignitatis, vel, vt habent Hebræa gloria, hoc est, ornamentum gloriosum, honestum & decorum, quia talis senectus commendat, conspicuumque facit mire ipsum hominem apud omnes mortales, ornamentum item est totius communitatis, ornat quoque ipsam iustitiam quæ in senibus constantior esse solet, & maior magisque ab omnibus obseruatur. Sciendum tamen pro senectus, dictionem Hebraicam שֵׁנַיִם Seba, magis significare ipsam in senibus canicie crinium, vt sit sensus, Caniciem capitis in senibus, esse in eis velut gloriosam coronam quæ capiti imponi solet. Nec est apud Hebræos relatiuum, quæ, sed tantum corona gloriæ senectus, vel canicies in via iustitiæ reperietur, vt intelligi possit senectuti vel caniciei duo tribui, & quod ornamento sit homini, & quod reperitur in via iustitiæ, quod iam duobus modis accipi potest. Aut vt significetur per iustitiam perueniri ad extremam senectutem cum mali homines ferè ante diem suum moriantur, iuxta illud Psalmi. Viri sanguinum & dolosi non

non dimidiabunt dies suos, hoc est, Non peruenient ad dimidium dierum suorum. Cui sensui conuenit quod Septuaginta habent ἡμέρας ζωῆς ἡμῶν, ἐν δὲ ὀφθαλμοῖς ἀδικησάντων ἐπιδακρυον, hoc est, corona gloriæ senectus, in viis autem iustitiæ inuenitur. Quod etiam sic intelligi potest, vt significetur in via iustitiæ constituta esse senectutem, iuxta illud, Cani sunt sensus hominis, & etas senectutis vita immaculata. Aut ideo dicitur in via iustitiæ reperiri senectutem vel caniciem, quod qualemcumque viam agant iuuenes, aut adultæ ætatis homines, tamen iam cani solent iustitiæ vacare & pœnitere si quid iniquè gesserint. Nec obest, quod non semper sic sit. Quod enim ferè solet fieri, non quod semper sit his parabolis proponit Sapiens. Nostra tamè litera etiam probè se habet. Nam frequens est apud Hebræos, vt relatiuum subiiciatur & subintelligendum sit, vnde post nostrum interpretem plerique hic addunt.

33 Melior est patiens viro forti, & qui dominatur animo, ex pugnatore urbium.

NON dicitur hic patiens melior à bonitate virtutis. Quis enim dubitet patientem sic esse meliorem viro forti: cum patientia virtus sit animi, fortitudo autem corporis non sit virtus animi, à qua sola quis dicitur bonus. Sed melior ponitur pro præstantior. Est autem pro patiens hic rursus, vt supra aliquoties, tardus ad iram, vel longus ad iram. Proinde obseruandum quàm pulchrè patiens viro forti conferatur & præponatur. Ex omnibus enim virtutibus corporis fortitudo maximam habet laudem apud homines. Nulli enim magis celebratur, quàm in bello præclari duces, qui hostes vicerunt, vrbes & prouincias subiugarunt: & tamen iudicio sapientis præstantior est qui vnica ex concupiscentiis suis, nèpè iram vincit & impeium spiritus sui ratione moderatur, quæ qui vrbes aut prouincias superat. Præstantior (inquam) non solum quia magis laudandus, sed etiam quia reuera fortior illo iuxta illud Poetæ, Fortior est qui se quàm qui fortissima vincit Oppida, nec virtus altius ire potest. Et idem, Ardua res, vicisse alios, victoria animi maior, animi Est fluctus cõposuisse sui, Et alius, Latius regnes auidum domando spiritum, quam si Libiam remotis Gadibus iungas, & vterque Pœnus seruiat vni. Et quidem hæc animi fortitudo ostenditur in quarumlibet passionum repressione. Vnde in secundo membro generaliter dicitur, qui dominatur animo suo, vel vt habent hebræa, spiritui suo: peculiariter verò & eximie probatur in repressione iræ, vnde de ea in primo membro singulariter fit mentio, de qua etiam peculiariter intelligendum videtur secundum membrum, vt per animum intelligatur impetus ille quo quis ad iram impellitur, à quo dicitur animositas. Vnde græcis est ὑπαρῶν ὀργῆς hoc est, qui dominatur iræ, Omnium enim passionum, iræ est vehementissima, & superatum corpus frequenter aliis citius superantur. Ciuitates plurimas subiugauit, totâ penè Asiam vicit & Africam Alexander ille magnus, & tamen iræ & furoris beluam in se suffocare non potuit, sed iracundia victus charissimos amicos Parmenonem, Philotum, Clitum & Calisthenem trucidauit, vt alij taceantur urbium domitorem in Proverb.

res, qui suos non potuerunt domare affectus. Pulchrè in hunc versum scripsit D. Gregor. qui homil. 35. in Euan. sic habet: Quanto culmine virtus patientiæ polleat, Salomon indicat, dicens: Melior est patiens viro forti & qui dominatur animo suo expugnatore urbium. Minor est ergo victoria, vrbes expugnare, quia extra sunt quæ vincuntur. Maius est autem quod per patientiam vincitur, quia ipse à se animus superatur, & semetipsum sibimetipsi subiicit, quando cum patientia in humilitate tolerantia sternerit. Eadem habet in 3. parte curæ Pastoralis, à quo suum commentarium Beda est mutuatus, vt & aliàs.

34 Sortes mittuntur in sinum, sed à domino temperantur.

AD verbum Hebræis est, In sinum proicitur fors, & à domino omne iudicium eius. Eo autem quod dicitur à domino esse omne iudicium eius, significatur dominum sortem cuique occulta sua æquitate attribuire & disponere, vnde bene noster vertit, à domino temperantur. Docet hic versus nihil in humanis rebus geri sine nutu & dispensatione diuina, vt ne sortes quidem quæ cæcæ fortunæ tribui solent ab hominibus, & sine ratione putantur cadere, aliter eueniant quam pro moderatione diuina. Vnde Psal. In manibus tuis sortes meæ. Apparet autem morem fuisse vt sortes in sinum alicuius colligerentur, vnde postea cuique sua educeretur, quemadmodum apud nos colliguntur in ollam aut vas quodlibet. Quomodo autem licitum sit fortibus vti, videre licet apud D. Thomam in secunda secundæ. quæst. 65. art. 8. Beda & hic mysticam huius sententiæ tractationem non incõmodè affert, sic scribens. Sicut sortes palam in sinum mittuntur, at clausæ in sinu continentur: diuini autem est iudicij, cuius fors elata, palmam teneat: sic hominum facta in præsentia quidem vita latent, sed cuius sint meriti patecet in futuro, prolato videlicet tunc manifesto iudicio singulorum, quasi de sinu examinis diuini. Potest & aliter quod dicitur de fortibus in sinum mittendis intelligi, iuxta illud Saluatoris: Mensuram bonam dabunt in sinum vestrum, vt significetur vnicique suam tribui conditionem, quam ferè debeat, sed eandem non fortuito obuenerit, verum ex diuinæ iustitiæ temperamento. Ita accepisse videntur Septuaginta qui habent, In sinum superueniunt omnia iniustis, à domino autem omnia iusta.

CAPVT XVII.

1 Melior est bucella sicca cum gaudio, quàm domus plena victimis cum iurgio.

VICTIMAS opponit Sapiens bucellam siccam, id est, panem sine obsonio, tanquam lautiores & pinguiores dapnes obsoniorum. Solent enim & apud Iudæos & apud infideles mactatis primo in honorem Dei victimis quæ ex pinguioribus fiebant animalibus, postea simul lautè & iucundè epulari ex eisdem. Vnde supra cap. 7. mulier lubrica adolescentulum ad conuiuium inuitans introducit, dicens: victimas pro salute deuoui, hodie reddidi vota mea. Cæterum pro gaudio, Hebræis est שָׁלוֹם Salua, quod pacem significat & tranquillitatem. Vnde verisimile est nostrum Saluedimansse, Septuaginta vtrumque cõiunxerunt.

h 3 Habent

Habent enim *μετὰ δόξης ἐν εἰρήνῃ*, id est, cum gaudio in pace potest autem quod hic dicitur de gaudio vel pace, aut intelligi de gaudio quod inter se conuiuantes concordantes habent, & erit hæc sententia similis ei quæ habetur ca. 15. Melius est vocari ad olera cum charitate quam ad vitulū faginatum cum odio. Aut potest accipi de gaudio & pace mentis quæ benè sibi conscia est cui opponitur mens quæ secū ob remorsum assidue iurgatur & contendit, & erit hæc sententia tum similis ei quæ præcedit prædicto loco. Melius est parum cum timore domini quam thesauri magni & infatiabiles. Melius est, enim cum gaudio mentis sibi bene, conscie, vel pane sicco vesci, quam habere domum prenam lautissimis cibis, sed ob quos malè partos mēs inquieta est, & turbatur intra se. Potest & mysticè accipi, vt cū Beda intelligatur significari melius esse parua bona cum charitate facere sine scientia prædicandi (vt hoc sit sicca esse bucellam) quam magnis effulgere virtutibus, cum admixtione discordiæ. Item melius esse sapientiā in sacris literis reconditam habere sine seculari eloquentia & sapientia, quam hanc, quæ mūdi iudicio delicatior iudicatur, habere cum iurgio & litibus, quæ varietate scientiarum inflatos sequi solent.

2 *Seruus sapiens dominabitur filiis stultis, & inter fratres hereditatem diuidet.*

COMMENDAT & hic versus sapientiam vt per quam fiat, vt etiam is qui seruilis est conditionis, & ob id subiecti ex sua debet conditione, domine tur stultis filiis familias veris alio qui domini suis. Dominetur, in quā siue quia pater illum in seruili manentem conditione filiis præficit, volēs illos serui sapientis parere iussionibus & magisterio, tutelamque illorum seruo prudenti committens, siue quia propter suam sapientiam, libertatem adipiscitur & cum libertate etiam dominium in eos quib. aliquando seruiuit, iuxta illud Ecclesiastici: Seruo sensato liberi seruiēt, quæ admodum patuit in Ioseph patriarcha, & multis quotidie, qui ex humili conditione prouehuntur, vt præ sint ingenuis & liberis. Et alioqui reuera, semper seruus sapiens dominus est filiorum stultorum, quia ipsa per se sapientia dominium ei affert in illos, vt per quam eos præcellit, eorumque affectus & mores moderatur. Jā quod dicitur: Et inter fratres hereditatem diuidet, bifariam etiam accipi potest nēpe, quia totius familie à parte moderator relictus patris quod admodum fungens munere, filiis hereditatem diuidet: aut quia ex patris voluntate tanquam vnus è numero filiorum hereditatis partem cum filiis accipiet. Itaque significat hæc parabola sapientiam præstare ingenuitati & libertati, vt quæ adferat dominium, libertatem & hereditatem. Mysticè iuxta Bedam seruus sapiens dominetur filiis stultis cū quilibet peccator delictis olim subditus, post conuersionem vitæ sapiens effectus atque flagrantissimo amore Dei seruens filiis stultis, hoc est quibuslibet fidelibus à charitate tepescens, actu vel prædicatione sua eis prælatas dominatur, atque inter fratres, perfectos scilicet sanctos, supernæ patriæ hereditatem diuidet. Iuxta quam mysticè præstationem, allegoricè seruus sapiens populus gentilis est qui Christi iugo collum submitit,

Hic dominatur filiis stultis, Iudæis scilicet incredulis qui se veros Dei & Abrahæ filios iactant, dicentes Domino. Nos filij Abrahæ sumus, & nemini seruiimus vnquā. Inter fratres hereditatem diuidet, quia inter Prophetas & Apostolos partem accipit, & hereditatem Iudæis tanquam filiis debitam.

3 *Sicut igne probatur argentum & aurum camino, sic corda probat dominus.*

HERBÆA ad verbū habent aurifex (vel cōflatorum) argento & fornax auro, & probat corda dominus. Et est sensus, argentum habet aurificem aut cōflatorium id est, vas id quo argentū funditur & purificatur (Nā vtrūque potest significare dictio hebræa) & aurum habet fornacem in quo probati possit, at cor solum habet dominum qui illud probare possit. Noster interpret rectè particulas similitudinis suppleuit clarinque sententiam vertit secutus 70. qui sic verterunt *ὡσπερ ἀοκίμαται ἐν καίῳ ἀργύρος*, id est, sicut probatur in camino argentum. Sapientie 3. & aliis plerisque locis iutorum probatio comparatur probatiōni argenti & auri, & per fornacem. Tanquam aurum (inquit) in fornace probauit electos dominus & in Ecclesi. In igne inquit probatur aurum & argentum, homines verò receptibiles in camino humilitationis. Hic vero in genere probatio cordium quorumuis hominum comparatur probatiōni argenti & auri. Sed illis quidem locis electorum probatio tali designatur comparatione, quoniā sicut aurum & argentum per ignem purgatur & probatū ostenditur, ita per ignē tribulationis, iuste & purgantur & probati ostenduntur. Patientia enim probationem operatur inquit Paulus. Hic vero cordium quorumuis probatio sub tali comparatione tribuitur Deo: & Deus quidē igni probanti comparatur, corda vero hominum auro & argento quæ probantur, vt significetur quod sicut aurum & argentum suam habent probationis rationem, ita & corda hominum suum habent probatorem & examinatorem, quemadmodum illa diligenter ob sui precium ab hominibus per ignem probantur, ita & Deus qui ignis quidam est corda hominum, veluti res quas maximè curat & magni facit, sui iudicij examine quasi igne efficacissimo expendit, ita ac clarè discernat cordium intentiones & dispositiones, atque diiudicat quæ alicuius vel nullius sint precij, & rursus quæ maioris vel minoris sint precij. Dicitur autem & aliter in scripturis Deus nonnunquam corda quorumuis & quosuis homines instar cōflatoris & aurificis probare, nimirum quia tribulationibus & prædicatorum suorum vocibus & sermonibus conatur eos ab impuritatibus ipsorum purgare ostenditque qui reprobis sint & qui probati inuēti. Vnde in Hier. dicitur: Defecit sufflatorium, in igne consumptum est plumbum, frustra conflauit conflator, malitiæ eorum non sunt consumptæ. Argentum reprobum vocate eos, quia Dominus proiecit illos.

4 *Malus obediit linguæ iniquæ: & fallax obtemperat labiis mendacibus.*

HERBÆA pro verbis obedit & obtemperat, habent auscultat & audit. Quæ si simpliciter accipiatur, significatur hæc sententia vnunq

vnūquemque his rebus capi quæ cum ingenio eius conueniunt, ita vt malus lubèter auscultet linguæ prauæ & qui fallere cupit lubèter intendat his quæ fallacia labia proferunt. Noster interpret verba illa accepit pro, obedire & obtemperare, quomodo & apud nos frequenter auscultare & audire accipiuntur. Itaque significatur prauam linguam & fallacem facillè persuadere iis qui ingenio & animo sunt malo & fallaci.

5 *Qui despicit pauperem, exprobrat factori eius: & qui in ruina letatur alterius, non erit impunitus.*

PRIOR huius sententiæ pars, exposita est in versu. 30. ca. 14. Secunda pars manifesta est significans cum qui alterius miseriæ non miseretur, sed contrà potius ob eam gaudet, puniendum aliquando à Deo, ita vt & ipse ruinam sentiat, qui de alterius ruina letatur. Exemplum est in Semai insultante regi Dauid cum fugeret filium Absolom.

6 *Corona senum filij filiorum, & gloria filiorum patres eorum.*

DOCE T hæc parabola & filios parentibus & parentes filiis, esse ornamento & decori. Senum enim corona, hoc est ornamentum est, quod non tantum filios, sed & filios filiorum habeant, per quos securiores sūt de posteritate, per quam immortales quodammodo sunt futuri, qui iam mortem vicinam agnoscūt, de qua immortalitate posteritatis non nihil dubitant senes cum filios absque liberis vident. Vnde in veteri Testamento pro magna benedictione permittitur, videre filios filiorum, vt in Psal. Videas filios filiorum tuorum, pacè super Israel. Vicissim patres sunt gloria & decus filiorum, quia eorum virtus & nobilitas ornatur filios & honore apud homines afficit. Proinde monet rectè sententia, quod quemadmodum senes amant impense suos nepotes, vt quos intelligunt sibi esse ornamento, ita vicissim filij colant ac venerentur suos patres, vt à quibus eorum gloria & decus pendat. Dicitur enim in Ecclesiastico: Gloria hominis ex honore patris sui. Quod de carnalibus parentibus & filiis dicitur, idem & de spiritalibus dicendū. Senum enim, hoc est, patrum veteris testamenti ornamentū est, quod ipsorum sint filij, non tantum Apostoli, sed & filij horū, quos illi per fidē genuerunt Christo: & vicissim gloria atque honor filiorū noui testamenti est, quod Patriarchæ & Prophætæ veteris testamenti sint patres eorum. Sciendum autem dictionem, gloria, posse hic accipi, aut vt significet decorē vel honorem, aut vt significet gloriationem, sit que sensus filios gloriari in suis patribus. Priorem enim significationem magis habet dictio Hebraica, posteriorem dictio Græca *κἀχνηα*, quæ valet idem quod gloriatio. Post hanc sententiam sequitur apud Græcos sententia quæ aliquoties apud Augustinū & alios occurrit. Fidelis totus mundus diuitiarum est, Infidelis autē neque obolus. Vide Aug. lib. 5. Confess. capite.

August. 4. & epistola. 54.

7 *Non decet stultum verba composita, nec principem labium mentiens.*

PRO, verba composita, & labium mentiens, Hebræa habet, labium excellentiæ vel autoritatis, & labium mendacij vel falsitatis. Itaque labium excellentiæ opponitur labio mendacij in fine Proverb.

cum pulchra vocum allusione, quæ non potest hic sicut & in multis huius libri sententiis in versione exprimi, quāuis vt aliqua sit apud nos similis vocū hic allusio, dici possit, labium autoritatis & labium falsitatis. Pro labio excellentiæ noster vertit, verba composita, quia per labium excellentiæ significatur oratio præstabilis & grauis, vt quæ tractat de rebus grauibus ad salutē Reipub. spectantibus. At hanc oportet nō impræmedicātā esse aut inconcinnā sed aptis beneque ordinatis verbis ac sententiis consistere. Itaque significatur, quod sicut res grauis nō decet vanos, ita nec vanitas graues, quod que stultos aut imperitos minimè decet huiusmodi oratio quæ magnos tantum decet viros & doctos, qui sua dignitate & autoritate orationi huiusmodi pōdus addere possint, ita & Principes viros minimè deceat mendaciū, vt quorū verbis propter autoritatem omnes facillè adhibent fidem, qui proinde quamplurimis facillè possent imponere. Quomodo ergo stultus admittit autoritatem orationi quæ ei debetur, ita princeps dat autoritatē quæ falsitati non debetur. Discere licet ex hac sententia quales debeant esse prædicatores verbi diuini, nempe nequaquam stulti, hoc est, imperiti & mundana sectates, sed planè principes, viri que graues, & autoritate tū doctrinæ, tū officij præditi. Item tales ab omni mendacio & falsitate debere esse alienissimos, maximè dū pro officio suo cōcionantur ad populum. At iam dudum leuissimis & indoctissimis hominibus ferè munus prædicandi commissum fuit, qui & ipsi multis vanis & falsis sæpè sermones suos suffarcire soliti sunt.

8 *Gemma gratissima expectatio præstolantis: quocumque se vertit prudenter intelligit.*

HERBÆA longè aliter habent: Lapis gratiæ id est, lapis preciosus, est munus in oculis dominorum suorum, ad quē se verterit, prosperabitur. Quo significatur munus alicui collatum, esse apud eum in precio velut gemmā aliquam gratam, & proinde munera prosperū effectum consecutura apud eū cui conferuntur atque ab eo quæ desiderantur, impetratura. Itaque significatur muneribus homines delectari, ac munera ferè omnes placare, iuxta illud: Munera crede mihi placant, hominesque deosque. Verbum *צפיה* Sacal, quod iam vertimus, prosperabitur, significat etiam, & proprie intelligitur, eamque significationem secutus est noster interpret. Quidam in sua versione cōtrariū huius secundæ significationis sensum amplexus est, existimans in hoc verbo literam *צפיה* Sin, positam vt aliquādo fit, pro Samech *ס* scilicet pro *צפיה* iuxta quam acceptionem verbum hoc significabit infatuare, & erit sensus, Munus, eo quod sit velut gemma grata in oculis eorum qui illud consequuntur, excæcaturum & infatuaturum eos, iuxta illud Deuter. Munera excæcant oculos sapientum, & mutant verba iustorum, Mirū quid secutus sit noster interpret, cum vertit expectatio præstolantis, cum illud nec cum Græcis conueniat, nisi quod videri possit legisse literam Resch pro Daleth *רשע* Sachar, scilicet pro *רשע* Sachad. Nam illud significat manere quærere. Est autem sensus nostræ literæ iste, Res expectata à præstolante magnificè ab illo, est que in oculis eius velut gemma gratissima, itaque quocumque se talis expectans vertit, & quicquid aggreditur

aggreditur aut quocumque diuertit, prudenter se gerere studet quo re desideratissima non fraudetur, sed eam aliquando assequatur. Beda hanc sententiam generalem peculiariter applicat ad id, quod omnium maxime est desiderandum, scilicet aeternam quae margaritae preciosa comparatur, Matth. 13. ob quam comparandam homo prudens vadit & vendit vniuersa quae habet.

9 Qui celat delictum quarit amicitias: qui altero sermone repetit, separat federatos.

COMMENDAT haec sententia silentium delictorum proximi, ac eorum delationem condemnat. Quod autem dicitur in prima parte. Qui celat delictum, quarit amicitias vel ut aliqui legunt, amicitiam primum quidem accipi potest de amicitia quam sibi comparat qui alterius delictum tegit. Nam per hoc efficitur quis multis gratus. Secundo etiam potest accipi de amicitia quam inter alios fouet, qui proximi errata celat. Nam qui proximi delicta tegit, non sibi tantum hac ratione multorum amicitiam parat, sed & inter alios bene sibi consentientes amicitiam fouet, & dissidentes saepe conciliat, dum quod quis in alium vel verbo vel facto peccauit, tegere & excusare studet. Vnde per contrarium subditur. Qui altero sermone repetit, separat federatos. Vbi quod dicitur altero sermone, aut significat sermonem qui aliter renarrat quam prius narrata est, quo scilicet res deprauatur & maligne refertur, aut simpliciter sermonem nouum, qui alter sit ab eo quo res quae prius audita est referri, ut sit sensus. Qui quod semel audiuit, id ipsum altero nouoque sermone repetit. Hebraea tantum habent, qui iterat rem vel verbum, aut qui mutat verbum. Quod sequitur, separat federatos noster interpret ca. superiori vertit separat principes. Solent autem principes pactis foederibus amicitiam inter se seruare quam in magnum Reipub. dispendium, falsi prauisque delatores saepe rumpunt.

10 Plus proficit correctio apud prudentem, quam centum plaga apud stultum.

HEBRAEA ad verbum habent. Terret vel frangit increpatio intelligentem magis quam percutere stultum centies. Itaque apud nos dictio correctio actiue accipi debet correptione & increpatione qua quis verbis alium corrigere studet, quae etiam si sit vnica tantum, tamen in cordato plus proficiet quam multa verba in stulto, quemadmodum experientia testatur. Proinde discrimen indicat haec sententia inter cordatum & stultum, ac augmentum prudentiae ostendit.

11 Semper iurgia quarit malus, angelus autem crudelis mittitur contra eum.

HEBRAEA & sic verti possunt: Profecto vel tantum rebellis quarit, malum, & ad hunc modum. Profecto vel tantum rebellionem quarit malus, quorum postremum secutus est noster interpret vertens: Semper iurgia quarit malus, hoc est, qui maligno & peruerso est animo, semper contentione deditus est pacem non amat, iurgia contra se & inter alios excitat. Sunt enim qui quaedam ideo tantum defendunt non

quod vera esse videantur, sed quia eis est voluptati ab aliis dissentire. Id quod cum in omnibus malis, tum in haereticis maxime apparet. Ideoque contra talem mittetur angelus crudelis quia aut ab homine iudice mittetur contra eum nuntius mortis, hoc est morte plectetur ob excitationes seditiones in Reipub. aut a Deo angelus malus contra eum mittetur, qui eum sine misericordia ad aeternum secum rapiat supplicium, aut etiam in praesenti vita variis affligat malis, quemadmodum afflicti sunt ab angelis malis Aegyptij, semper iurgantes & obsistentes, Moyse & Aaron iuxta illud Psal. Misit in eos iram indignationis suae, indignationem & iram & tribulationem, immisiones per Angelos malos.

12 Expediit magis vrsae occurrere rap. is facibus, quam furtuo confidenti sibi in stultitia sua.

AD verbum hebraea aut sic sunt vertenda, Occurrere vrsae orbatum in virum & non stultum in stultitia sua, & sic aliquid erit subintelligendum in hunc mundum, Optabile aut tolerabile est vrsae occurrere homini, non autem stultum occurrere alicui in sua stultitia, hoc est illud tolerabilius, optabilius & minus formidandum est quam istud, quia ab hoc plus imminet mali qui cum sua stultitia aliquem inuadit & irripit, ut qui non tantum vitae corporali nocere solent, sed & fama vel anima. Aut sic per imperatiuum verti possunt, Occurrere vrsae orbato in viro, & non stulto in stultitia sua. Qua locutione, phrasi hebraea significatur potius illud faciendum quam istud. Quod secutus noster interpret vertit. Expediit magis vrsae, &c. Addidit autem de suo duas illas dictiones confidenti sibi. Significat autem haec sententia hyperbolica comparatione valde cauendum ne quis contendat cum stultis, eorumque stultitiae obsistere conetur disputando & arguendo, maxime si in sua stultitia & errore sibi placeat & confidat. Est enim vrsus animal aliquo ferocissimum & homini inimicissimum, at huius ferocitatem conduplicat perdidisse catulos, vnde vel tunc maxime formidabile est. Itaque & huiusmodi comparatione significatur a Chusi quam sit formidandus David cum suo exercitu. Tu, inquit, nosti patrem tuum & viros qui cum eo sunt esse fortissimos & amaro animo, veluti si vrsa raptis catulis in saltu sauiat. Nihilominus tamen humano ingenio & industria saepe superatur hoc animal. Caeterum stultum in sua confidentem stultitia nulla neque arte, neque viribus possumus donare, quemadmodum hac tepestate patet in nostris haereticis, qui disputationibus non tantum non sanantur, sed irritantur magis ac ferociiores fiunt, sauiantes in eos qui ipsis bene volunt, & ad saniores mentem eos reducere conantur. Venerabilis Beda mystice per vrsam, furorem gentilitatis intelligit: ut significetur facilius esse doctoribus sanctis furori gentilitatis occurrere sapiendo factus eius, atque a bestiali eius sauitia ad fidei pietatem conuertendo quam haereticum quemlibet confidentem sibi in sui perfidia dogmatis, ad fidem rectam reuocare, vel catholicum praua agentem, ad bonae operationis statum reducere.

13 Qui reddit mala pro bonis, non recedet malum de domo eius.

INDICAT haec sententia quam magnum sit malum, ingratitude illa pessima a qua quidam malum

malum rependunt pro bono, quales sunt, praeter alios, stulti confidentes in stultitia sua (de quibus in sententia superiori) dum ab aliquo bene monentur & corripiuntur. Qui inquit, reddit malum pro bono, hic non simpliciter peccat (bis enim peccat) ita non semel tantum punietur, sed non recedet malum poenae de domo & familia eius, quemadmodum pulchre explicatur ad longum Psal. 108. Dicit autem, Non recedet malum, siue quod sic frequenter fiat, siue quia omnes tales hoc merentur, quemadmodum plerumque huius sententiae sunt intelligenda.

14 Qui dimittit aquam, caput est iurgiorum: & antequam patiar contumeliam, iudicium descriit.

CLARAM & iucundam Hebraea habent sententiam in hunc modum, Aperit aquas principium contentionis, & antequam misceatur lis, desere, scilicet litem, hoc est, Principium iurgiorum est, sicut cum quis aquas cohibitas aperit exitumque eis praebet. Nam sicut cum aquis exitus aperitur magna inundationis causa praestatur, quam postea non facile est cohibere aut reuocare, ita cum contentioni & iurgio principium datur: nascitur ex eo frequenter impetuofus furor omnia turbans, quem componere non ita sit facile, & sicut vel minima apertura in principio aquis data, violentia aquarum mox fit maxima, ita cum principium litis minimum sit & parui fiat, frequenter instar impetuofae currentis aquae, in rabiem & multa mala procedit. Proinde monet Sapiens ut antequam lis misceatur & contentio ex vtraque parte incalescat, lis deseratur, quemadmodum consultum est angustum aquarum foramen mox obturare priusquam violentia aquarum dilatetur. Non recte ergo Lyranus (ut non dicam ridicule) nostram literam explicuit: sic scribens: qui dimittit aquam, bibens vinum nimis forte, caput est iurgiorum, quia lites oriuntur ex ebrietate. Dimittere enim aquam non est hic positum pro deserere eam & abstinere ab ea, sed pro eo quod est aquam non cohibere, sed eam laxare in fluxum, quemadmodum bene intellexit D. Gregorius hunc locum tractans lib. 7. Mora. c. 24. vnde & Beda suum hoc loco, vt & alia saepe commentarium mutuat est, Aquam, inquit, dimittere, est linguam in fluxum eloquij relaxare. Quo contra in bona parte dicitur, Aqua profunda verba ex ore viri. Qui ergo dimittit aquam, caput est iurgiorum, quia qui linguam non refrenat, concordiam dissipat. Vnde e diuerso scriptum est: Qui imponit stulto silentium, iras mitigat. Haec ille. Habebit nostra litera sensum hebraicam lectionis, si subaudiatur similitudinis particula, quae frequenter in his sententiis est subintelligenda in hunc modum, Sicut qui dimittit aquam, ita est caput iurgiorum. Et quod sequitur hunc habet sensum, Et is qui caput est & author iurgiorum, antequam patiar contumeliam aut iniuriam quae huiusmodi authores dissidiorum sequi solet, deserit iudicium, hoc est, id quod iustum est. Significatur ergo ideo talem incidere in contumeliam, quia ipse prior deseruit aequitatem. Aut si nomine iudicij significetur causa forensis, quae tractatur coram iudice, (dictio enim Hebraica lite significat) sensus esse potest. Quonia author litis similis est laxati aquae ideo si recte & consulte vult agere

antequam grauem aliquam incidat ignominiam, deserit ceptam a se causam coram Iudice, iuxta illud: Esto consentiens aduersario tuo, &c.

15 Qui iustificat impium, & qui condemnat iustum, abominabilis est vterque apud Deum.

DVPLICITER contingit iustificare impium & condemnare iustum, aut in quotidiano sermone dum quis impium iustum dicit & tanquam iustum laudat, iuxta illud Psal. 101. Laudatur peccator in desideriis animae suae, & iniquus benedicitur. Et contra iustus pro impio habetur & calumnia afficitur propter iustitiam, iuxta illud Saluatoris Beati estis cum maledixerint vobis homines, & eiecerint nomen vestrum tanquam malum propter filium hominis. Aut in iudicio, dum auctoritate iudicis impius lata sententia absoluitur, & iustus condemnatur, iuxta illud Esai. 59. Qui iustificatis impium pro muneribus & iustitiam iusti auferitis ab eo. Vtrunque malum vtrouique aequum est & similiter Deo abominabile, quia per vtrunque similiter fit iniuria iustitiae, & iniustitiae momentum praebetur.

16 Quid prodest stulto habere diuitias, cum sapientiam emere non possit?

SIGNIFICAT haec sententia iuxta hanc notionem lectionem stulto diuitias non esse utiles satis, sed potius inutiles. Diuitiae enim expentur potissimum ad subleuandum hominis inopiam, stulto autem, hoc est, homini non sanae mentis maxime opus est sapientia. At, hanc talis diuitiis comparare non potest, siue quia diuitiae non sunt per se precium sapientiae, siue quod stultus suo vitio eis uti nesciat ad sapientiam comparandam, quemadmodum eis sapiens uti nouit ad sapientiam conquirendam. Itaque sequitur stulto diuitias non prodesse, ad id quo indiget obtinendam, imo potius inutiles esse & noxias, ut qui ob sapientiae carentiam eis non solum non possit bene uti, sed male necessarium vtatur, ad luxum scilicet & voluptates illi noxias, amissurus ut in plurimum diuitias per abusum, & in extremam peruenturus paupertatem. Simpliciter significat sententia sine sapientia diuitias prodesse non posse, atque illam diuitiis proprie non parari, & proinde sapientiam longe diuitiis praerendam esse, quantumuis eas mundus magni faciat, tum quod illa sine diuitiis prodesse possit, quod facile diuitias homini comparet. Hebraea paulo diuersam habet sententiam in hunc modum. Ad quid est precium in manu stulti ad comparandam sapientiam, cum non habeat cor? Quo significatur quamquam diuitiae multum prodesse possint homini cordato ad sapientiam obtinendam, frustra tamen huiusmodi precium esse in manu & potestate stulti ob cordis inopiam, & proinde non tam pecunia quam animi praestantia parari sapientiam. Quod ad literam dicitur de diuitiis temporalibus, Beda applicat ad diuitias spirituales, intelligens scripturam sacram, quam habere Iudaeis & haereticis non prodest, cum ea uti recte non possint ad veram comparandam sapientiam. Idem & in malos catholicos dici potest quibus non profunt diuitiae verae fidei.

17 Qui altam facit domum suam, iuvenit ruinam, & qui cui ai d'fere, incidet in malum.

HVNC versus hebraea non habent, habent tamen Græca, & mox sequitur quod cum priori coincidit membro, cum dicitur: Qui exaltat ostium, quærit ruinam. Significat autem prius membrum superbiam sequi deiectionem, eumque qui se exultat, humiliandum quemadmodum qui nimis altè ædificat, domum suam ruinæ & vi ventorum magis obnoxiam facit. Secundum membrum similiter significat eum qui præ superbia recusat doceri, in varia mala casurum, unde per sapientiam eripi potuisset, suæque superbix dignas pœnas daturum.

18 Omni tempore diligit qui amicus est, & frater in angustiis comprobatur.

BREVITER & clarè sapiens præscribit veri amici conditiones, ut eum a ficto & temporario amico per hunc modum dignoscamus. Is, inquit, qui amicus est, verus scilicet & non fictus, omni tempore diligit, hoc est, non solum in tempore prospero, sed & in tempore aduerso. Et in angustiis, cum demum comprobatur quis sit homini frater, id est, verus amicus & fratris germani loco. Habent quidem Hebræa: & frater in aduersitate nascetur, At fratrem in aduersitate nasci, non est aliud quam eum qui in aduersitate persistit in amicitia, hoc ipso fieri homini fratrem & dignum qui frater vocetur. Quod non est aliud ab eo quod noster vertit, Et frater in angustiis comprobatur. Ecclesiastici 6. simili nota docetur discrimen veri & ficti amici, cum dicitur: Si possides amicum, in têtatione posside eum, & ne facilè credas ei teipsum. Est enim amicus secundum tempus suum, & nõ permanebit in die tribulationis. Amicus si permanserit fixus, erit tibi quasi coæqualis, &c. Et Seneca: Amicos secundæ res optimè parant, aduersæ certissimè probant. Et alius, Scilicet ut fuluum spectatur in ignibus aurum, Tempore sic duro est inspicienda fides.

19 Stultus homo plaudet manibus, cum ipe ora. vi. pro amico suo.

SEVNDVM hanc nostram literam significatur stultitiæ signum esse, si quis sponsonè à se pro alio facta gaudeat, manibusque præ gaudio plaudat, quasi re bñ gesta, gaudens quod hoc officio sibi amicū promeruerit. Declarat enim hac ratione se nõ intelligere, quali periculo se exposuerit, quã multi fideiussionibus in varias lites & molestias inciderint, atq; ad inopiam & miseriam peruenierint, propter q potius deberet qui fideiubet, iuxta Sapientis consilium supra capite 6. sollicitus esse ut à periculis imminenti bus liberetur, Fili, inquit, mi, si sponsonderis pro amico tuo, fac quod dico, & temetipsum libera, discurre festina, &c. Hebræa ab aliis sic vertuntur. Vir stultus figit manum spondens sponsonem pro proximo suo, vel apud proximum suum. Qua sententia significatur stultitiæ esse facile figere manum, hoc est, stipulari & fideiubere pro alio, ob pericula scilicet ipsum manentia. D. Hiero. sequitur Septuaginta figere manum intelligit, complodere manus præ gaudio. Habent enim Septuaginta ἐπινοῦν τὴν ἐπιχαρά. Discant ex hac sententia quàm stulti sint qui cum gaudio officium regendi alios suscipiunt, pro quibus Deo sunt reddituri rationem.

20 Qui meditatur discordias, diligit rixas, & qui exaltat ostium, quærit ruinam.

OSTIVM legendum est, non os suum, ut quidam libri habent. Nam Hebræa & emendatiores Latini codices ostium habent, quamvis per ostium hic quidam intelligant os & labia hominis, ut quæ sunt ostiū corporis humani. Itaque coincidet secundum hunc sensum utraque lectio in idem, significabiturque eum qui per superbe loquitur, deiciendum & humiliandum. Priorem partem Hebræa aliter habent & elegantius sic, Qui diligit rebellionem (vel peccatum) diligit litem. Dicitio enim פסג & singulariter rebellionem & generaliter quamvis præuaricationem ac peccatum significat, eum omne peccatum sit rebellio quadaam. Priorem significationem noster sequutus videtur, & est sensus: Qui diligit rebellionem, atq; ideo apud se meditatur discordias introducere, hic declarat ipso facto se diligere rixas, rem minimè diligibilem. Nam ex rebellionem ac discordia animorum, rixæ cõsequuntur. Aut qui per animi superbiam sic est affectus ut semper contrarium sentiat, & defendere velit contrarium alterius sententiæ, declarat se amare rixas, quæ hinc semper consequuntur, & multa afferunt mala. Similiter & quoduis peccatum ac præuaricatio rixam generat, ut etiam verum sit, qui diligit peccatum, diligit litem, & qui cadem superbia, qua rebellionem amat, ac meditatur discordias, ostium, hoc est, domum suam exultat (pars enim pro toto ponitur) aliis se præferens, nec quibus debet subiaci volens: talis ipso facto quærit ruinam, & casum, quia omnis qui se exultat humiliabitur, & domus in altū ædificata ruine magis est obnoxia. Condénat ergo hæc sententia superbiæ malū, ut quod sit rixarū & ruinæ ac cõtritionis causa.

21 Qui peruersi coram, & non inueniet bonum: & qui vertit linguam, incidet in malum.

CONDEMNAT hæc sententia & eum qui peruersum habet cor, & eum qui inuersam aut peruersam habet linguam, hoc est, & eum qui pravi est cordis, omnia malignè apud se interpretans, praua corde aliis machinans, ac peruersitatem cordis tegens atque dissimulans. Et, eum qui sic vertit linguam suã ut aliud loquatur quàm cogitet, ad decipiendū simplices, ut aliud in presentia dicat adulando, aliud in absentia, aut ut praua loquatur & erronea. Vtrunque vult significare Sapiens & cariturum bono & casurum in malum, quamvis elegantix causa de peruerso corde solum dicat, quod non inueniet bonum: de peruersa lingua, quod incidet in malum. Non enim Deus tantum punit peruersitatem operum, sed & cordis & linguæ. Caietanus intelligit de priore dictum, Non inueniet bonum: de posteriore, incidet in malum, ad significandum quod iste peior sit illo, quanto peius est incidere in malum, quàm carere bono.

22 Natus est stultus in ignominiam suam, sed nec pater in fatuo letabitur.

HOc est natum esse cedit stulto in ignominiam, sed & generasse stultum cedit patri in mœrorem. Hebræa habent, Qui generat stultum, ad mœrorem sibi, & nõ lætabitur pater stulti. Quo significatur quod cū parentes ex generatione

neratione sua expectent gaudium, gaudeatque homines se habere proles, tamen contra euenit in stultorum parentibus, qui generando stultos, mœrorem sibi generant, ita ut præstitisset non procreare nec habere liberos, quàm habere improbos, quos pater sine tristitia non potest inueniri, & vnde propter illorum improbitatem in varios mœrores & mala frequenter incidit. Noster interpres pro participio actiuo legisse videtur participium passiuum, punctis scilicet vocabulis mutatis, si gnificaturque hominem improbum sua stultitia efficere, ut cum alioqui natus sit ad bonum suum atque adiuuendum, natus sit ad proprium dedecus, iuxta illud Saluatoris: Bonum erat ei si natus non fuisset homo ille. Itaq; significatur quod eius vitio ad natiuitatem eius sequatur ipsius ignominia. Male ergo legitur in plerisque libris, In ignominia sua. Simili sensu 1. Mach. 2. dicitur. Ut quid natus sum videre cõtritionem populi mei?

23 Animus gaudens etate florida facit, spiritus tristis exsiccat iuua.

SIMILIS est hæc sententia illi quæ superius habetur in c. 15. versu 14. ut ibi dictum est. Cæterum pro ætate florida facit, alij ferè vertunt, bene facit Medicina, ut subaudiatur particula similitudinis ut, & sit sensus: Animus lætè bene disponit corpus sicut medicina, Est enim lætitia mentis, optima corporis medicina. Aut verti potest bonam facit medicinam hoc est, efficacem eam reddit. Nam a groto medicina parum prodest, nisi animo sit læto & expedito. Dicitio enim Hebræa קָוֶה. Geha hic posita propriè significat medicinam & sanationem. Videri tamè hic potest posita potius pro sanitate & valetudine, unde vertit quidam bene disponit valetudinem, & alius, bonam reddit habitudinem, iuxta quod bene & noster vertit ætatè floridè facit, sicut & 70. pulchrè habet, Καρδία ἐν φρεσὶ οὐκ ἐν ἐνδοξῶν πνεύματι. i. cor lætū bene habere, aut bñ dispositū esse facit. Cõtrā spiritus tristis exsiccat, ossa est, membra corporis quæ ossibus constant. Sic enim sæpè Hebræi vsurpant nomē ossis, ut suprà est annotatū. Caietanus intelligit ossa exsiccati, cū exsiccatū medullæ quæ ossibus cõtinentur. Simile est Ecclesiastici 30. Iucunditas cordis hæc est vita hominis, & exultatio viri est longæuitas. Et Hippocrates φρ τῆς χαλεπῆ νόσος hoc est, cura grauis est morbus. Et Lucretius, Et dolor & morbus leti fabricator vterque. Mysticè hanc sententiam sic pulchrè explicat Beda: Qui interna spiritus cõsolatione lætatur, etiam bonæ actionis flore decoratur & fructus præmiorum præstolatur cælestium. Qui verò tristitia seculi quæ mortem operatur, angitur, pinguedinem diuinæ charitatis in robore virtutū quas exercere videtur, habere nullatenus valet, sed quasi exsiccatiss ossibus marcescit, quia in bonis actibus quos facit gratiam dilectionis amisit.

24 Munera de sinu impius accipit, ut perueriat semitas iudicij.

DVPLICITER accipi potest, quod dicitur impius accipere munera de sinu. Aut enim intelligi potest de accipiēte munus à dante illud, ut de iudice vel aduocato, aut teste impio, accipiente munus ab aliquo qui ei dat illud ad corrumpendum ipsum, Et nunc accipere de sinu, est accipere secreto & latenter, ita ut

ipse accipiēdi modus, magis arguat Impietatē, quàm accipiens munus cupit tegere. Aut intelligi potest de accipiēte munus è sinu suo ad dandum illud alicui què cupit in iudicio peruertere. Ut ut est, significatur non quodlibet delictum esse, sed impietatem esse siue accipere ab aliquo, siue dare alicui munus ad corrumpendum iustitiam. Vtrunque simul videri potest sapiens ambiguo sermone in originali litera significasse. Nam dicitio (sinu) ponitur apud hebræos in regione genitiui, ut videatur vertendum munus de sinu impij. Et tamen verbum, accipit, desiderat nominatiuum, impius. Itaq; significatur & impium esse qui accipit munus, & eum à quo accipitur. Quod si impius est qui pro munere peruertit vias iudicij, hoc est, leges iustitiæ, vbi de caducis agitur rebus, quarto magis qui foro conscientix præsidens Episcopus aut sacerdos cū iactura animarū pecunias accipit, ut peruertat iudicium.

25 In facie prudentis lucei sapientia, oculi stultorum in finibus terræ.

PRIORE huius parabolæ pars dupliciter accipi potest. Fere enim sic accipitur ut significetur sapientiam prudentis relucere, seseque quamvis in corde abdita sit, ostentare & declarare in vultu ipsius, ut quod hic dicitur, coincidat cum illo Ecclesi. Sapientia hominis lucet in vultu eius, iuxta quem sensum, quæ sequitur pars significat oculos stultorum vagos esse & instabiles, ut qui vel ad fines terræ respiciant, nunc huc nunc illuc deflexi, ac proinde sua instabilitate, hominis stultitiã coarguetes, sicut cõtrā vultus sapientis, grauitate & maturitate, hominis sapientiã testatur. Hunc sensum & græca significant quæ habent πρόσωπον οὐ σπυροῦ ἀνδρὸς σοφῆ id est, viri sapientis facies est intelligens. Aliter tamen etiam accipi potest, ut sit sensus. Sapientiam semper esse in oculis prudentis, ipsique eam videri claram & eximiam, præ omnibus aliis ipsum ad eam semper intendere & respicere ut secundum eam vitam suam instituat, ac de omnibus rebus rectè iudicet. Hic enim sensus magis videtur conuenire hebraicæ veritati, quæ non habet in facie, nec habet verbum, lucet, sed tantum Cum facie prudentis sapientia, scilicet est, hoc est, coram prudente est sapientia. Iuxta quem sensum quod sequitur ex opposito, Oculi stultorum, in finibus terræ, significat oculos stultorum terrena tatum respicere, quibus adeo non saturantur ut presentibus nequaquam contenti, etiã aliena quæ procul sunt, desideret, vel orbis dominium ambientes.

26 Ira patris filius stultus, & dolor matris quæ genuit eum.

SIMILIS est hæc sententia aliis plerisque huius libri, significans stultum filium parentibus malas reddere vices, pro beneficiis acceptis ab eis, ut qui in patre excitet iram & indignationem ad vindictam ipsum commouentem, in matre dolorem & amaritudinem animi. Itaque causaliter accipiendum est quod dicit, filium stultum esse iram patris vel dolorem matris: pulchrè autem iram patri taquam viro magis conuenientem, dolorem matri tanquam mulieri magis accommodum tribuit.

27 Non est bonum damnum inferre in isto, nec percutere principem, quia recte iudicatur.

IGNIFICAT hæc sententia duo mala ple- rosque contra iustitiam admittere dū & pri- mum, iusto iniuste nocent, damnum ei in bonis aut corpore inferre tes, & deinde principibus iudicibus, qui contra eos in defensionem iusti sententiam protulerunt molesti sunt, lingua eos aut etiam manu insectantes & percutientes. V- trunque dicit non esse bonū, plus tamen signifi- care volens quam dicit, nimirum utrumque esse valde malum & impium, nec apud Deum ac homines graui caritutum vltione.

28 Qui moderatur sermones suos doctus & prudens & est preciosus spiritus vir eruditus.

PRIO R huius sententiæ pars satis est mani- festa, docens illinc probari posse hominis doctrinam & prudentiam, quia moderari nouit suos sermones, ita vt nec plus nec minus q̄ de- ceat loquatur, nec quouis tēpore aut loco quod nouit effutiat, sed vt habent hebræa, contineat apud se eloquia sua, tacenda reticens & tem- pori opportuno quæ dicenda sunt seruans, ca- que debito cum moderamine proferens. Cate- tū secunda pars quæ significare videtur, virū e- ruditū habere preciosum spiritū, vel vt alij ver- tunt, nobilem animum, non benè conuenire vi- detur priori parti. Nam ea requirit vt ostenda- tur quis sit vir eruditus non quid sit. Itaque ver- bendum erat. Et qui est preciosus spiritus, vel qui preciosus est spiritu, est vir eruditus. In quē sen- sum & nostra litera facile accipi potest, si sic or- dinetur. Et homo vel vir preciosi spiritus, est vir eruditus. Vt autē intelligatur quē dicat preciosi spiritus vel potius preciosum spiritu, obseruādē quædam apud hunc sapientem sententiæ, vnde huius intellectus pendet. Dicit enim ca. 29. To- tum spiritum suum profert stultus, sapiens dif- fert & reseruat in posterum. Quo significatur stultum temere profundere quicquid habet in animo suo, contra sapientem pleraque apud se retinere secreta, suo tempore proferenda. Et c. 2. vrbī patenti comparatur vir qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum, id est, reti- cere quod habet in animo. Itaque preciosum spiritu vel hominem preciosi spiritus dicit, qui nouit spiritum suum retinere & cohibere ita vt non temere quod habet in animo & quod sen- tit, profundat, quique nō facile, sed ægrè & cum deliberatione matura spiritū suū ostendat, quē nos nostro idiomate dicimus carū in verbis suis, hoc est parcum, phrasi non dissimili ab ea locu- tione quæ est 1. Reg. 3. Sermo domini erat pre- ciosus in diebus illis, id est, rarus & parcus. Hūc sensum priori parti benè conuenientem habent & Septuaginta qui verterunt μακρόθυμος δὲ ἀνὴρ ὑπονοήσας, id est, longanimis autem est vir prudēs. Habet & quidam recentior qui vertit, Et ani- mi frigidi, homo prudens est, exponēs animum frigidum, animum remissum & nō temerarium in loquendo. Vt autem verterit animum frigi- dū, in causa est quod vocē Hebræam רָצִי, Vercat, legerit, & interpretatus sit vt scribitur, quod sic videretur esse sensus priori parti conuenientior. Sic enim dictio Hebræa valet idem quod, Et fri- gidus, cum alij legant aliter quā scribatur, nempe רָצִי Iecar, quod preciosum significat,

quæ significatio benè loco etiam conuenit, & cum illius versione coincidit si phrasis scripturæ benè intelligatur.

29 Stultus quoque si tacuerit, sapiens septuaginta & si compressit labia sua, intelligens.

AD E O taciturnitas & silentium arguit ho- minis doctrinam & prudentiā, iuxta sen- tentiam superiorem, vt etiam stulti & indocti, si tacere nouerint, sapientes reputentur & intelli- gentes ab his qui non uouerunt eos, imò & ab his qui nouerunt qui saltem in ea parte & pro eo tempore prudenter eos agere fatentur.

CAPVT XVIII.

Occasionem quaerit qui vni rec. det. av amico, nisi tempo- re erit exprobrabilis.

HEBRÆA longè secus habent, quā- quā & ipsa variè à diuersis ob sentē- tiæ obscuritatem (quæ breuitas & di- ctionū ambiguitas parit) transferā- tur & exponantur. Ex variis autem versionibus & expositionibus hæc videtur cōuenientior ple- tisq; consideratis, Pro desiderio quaerit esse se- paratus (aut quaerit separationem) qui in omni- re litibus se immiscet. Quo significatur eum qui quaerit cauillatur & in omnibus rebus lites ex- citat & contentiones, ostendere se cupide qua- rere, vt sit ab omnium amicitia separatus, nec magnificare cuiusquam beneuolentiā. Nostra versio imitata est Septuaginta qui sic legunt, μεροφάσις ἡδὲ ἀνὴρ βεβηλωμένος ἡσυχία φιλῶν, ἐν τῷ ἰδίῳ δεικνύμενος ἐπὶ τοῖς φίλοις & ἑαδῖ, hoc est, occasiones quaerit vir volens separari ab amicis. In omni au- tē tempore erit probrosus. Videntur Septuagin- ta pro Thaauah legisse Thana Nun scilicet pro Vau, inter quas literas parua est apud Hebræos differentia. Nā Ana significat occasio- nem quaerere. Vltimam versus dictionem יְהַגֵּל Ithgallah, quæ apud hunc sapientem semper ac- cipitur pro litibus se immiscere, videntur acce- pisse per Metathesim pro יְהַגֵּל Ithgaal. Nam verbum יְהַגֵּל gaal significat reprobare. Hinc er- go omnis hæc nascitur varietas. Cæterum no- stræ versionis sensus est manifestus. Significatur enim eum qui amicitiam alicuius fastidit, & ex animi instabilitate vel malitia ab amico vult recedere, cum non habeat iustam disceden- di rationem, vndique quaerere occasiones & discedendi & discessionem excusandi, nunc hæc, nunc illa causando, vt ostendat se iustè re- cedere. Proinde talem merito probrosum fore apud omnes, nec quouis tempore maculam il- lam eluere posse, vt qui nequaquam læsus ami- citiam deseruerit, quam etiam læsus non teme- re deserere debuisset, quique falsas aut inualidas suæ desertionis prætextit causas, peccans proin- de multis modis. Secundum hanc autem ex- plicationem dictio exprobrabilis, passiuè acci- pitur, cum iuxta exigentiam Græcæ dictionis potius actiuè sit accipienda, vt significetur talē semper exprobrare & conuitiari amico, quem reliquit vitia sibi nota denuddādo, eiusque facta vbiq; carpendo quo suam discessionem iustā fa- ciat. Veritas huius sententiæ manifesta est in quo- tidiana experientia, & potissimum in hæreticis qui quandoquidem fastidio verustatis, aut sua malitia quaerunt discessionē ab ecclesia, quiduis causantur, minutissima quæque exaggerantes & calūniātes, omniq; insectātes & traducētes a- pud

populum nihi aliud ferè inculcantes in omni- bus suis concionibus quā ecclesiasticorum vitia in quæ assiduè debacchantur.

2 Non recipit stultus verba prudentis, nisi ea dixerit quæ versan- tur in corde eius

NON habent Hebræa verbū, dixeris, sed sic, Non amat stultus intelligentiā sed ea quæ corde suo volutat, nempe stultitiam & vanita- tem. Et est sententia generalior, in qua sensus nostræ lectionis includitur. In qua nostra lectio- ne dictio, nisi, posita est pro, sed tantum si, & est sententia clara.

3 Immo cum in profundum venerit peccatorum, contemnit: sed sequitur eum ignominia & opprobrium.

HEBRÆA ad verbum sic habent, Cum vene- rit impius, venit etiam contemptus, & cum ignominia (vel despectione) opprobriū. Itaque similis est hic versus cum versu 2. cap. 11. qui apud Hebræos, vt supra dictū est, sic habet, Venit superbia, venit & ignominia, (vel despectio) & cum humilibus sapientia. Ex qua collatione fa- cilis verus huius loci sensus percipi poterit, cum à diuersis variè explicetur. Sicut enim ibi significatur superbiā comitari contemptum & despectionem aut ignominiam, Humilitatem verò sequi sapientiam, nimirum quia superbus præ se facile alios contemnit & ignominia affi- cit, ita & hic significatur impietatis comitem esse contemptum, quia impius alios præ se con- temnit, vilipenditque, & iura & homines, ita vt nullo vel timore, vel pudore à malo retrahatur, nullisque bene cōsulentium rationibus mouea- tur. Similiter in secunda parte cum dicitur, Cum ignominia est opprobriū, significatur eos qui in seipsis sunt ignominiosi & probrosa con- mittunt, opprobrium aliis adferre, quos contu- meliis impudenter afficiunt, aut quos propter societatem & amicitiam probro & dedecore asportant. Noster interpretes secutus est Septua- ginta, qui in priori membro quædam de suo ad- diderunt. Habent enim ὁταν ἔλθῃ ἀσεβῆς ἐς βάθος μακρῶν καρπῶν, ἐπισημασθήσεται αὐτῷ ἀτιμία καὶ ὄνει- δος, hoc est, Cū venerit impius in profundū ma- lorū contemnit, sed sequitur ipsum ignominia, & contemptus. & est sensus, impiū cum iam assueuerit malis, contemnere conscientia suæ remorsus, bonaque omnia consilia ac monita. Itaque sibi peccandi fræna relaxat, sed vt ipse omnes contemnit, ita vicissim ignominiam & opprobrium & in hoc seculo & magis in futu- ro sustinebit apud Deum & homines.

4 Aqua profunda verba ex ore viri, & torrens redundans fons sapientia.

LOQVITVR in prima parte non de quouis viro, sed de sapiente, Cæterum quidam intel- ligunt hæc sententia significari duplicia esse verba sapientum, & quædam quidem profun- dæ aquæ esse similia, vt quæ non possunt à quo- uis itelligi, quædam vero torrenti vel flumini redundanti & fluenti, vt quæ sic facile fluunt ad omnes, vt quibus illa possit haurire & intelligen- re. Vnde Beda: Quia, inquit, doctorum verba fide- lium quædam mystica latent & occulta, quæ solertiore comprehendantur industria, quæ- dam verò aperta & cunctis audientibus facilia ad intelligendum profluunt, rectè hæc & aquam

profundam & torrentem dici redundantem. Verum simplicius fuerit intelligere verba sapi- entis comparari & aquis profundis & flumini redundanti, eo quod nūquā deficiat, nec vnquā exhauriantur, sed ex imo cordis prolata, subin- de noua & noua, pari moderatione & intelligē- tia suppeditentur hominibus, atque ad eos pro- fluant ex abundantia & profunditate cordis, ad instar fluminis scaturientis & inde signanter profluentis. Itaque aquæ profundæ cōparatur, tū quia nūquā deficiat, tum quia non in ore (vt quidā ait) sed in pectore sint nata. Nec philo- sophandum cur potius torrēs dictum sit quā flumen, cum Hebræa dictio vtrumque signifi- cet. Bene autem vt habet Beda, verba sapientum aquæ comparantur, quia & lauat mentes audi- entium & irrigant, ne vel peccatorum sorde de- formes remaneat, vel doctrinæ inopia cœlestis tabescant & quasi nociua ariditate deficiant.

5 Accipere personam impij non est bonum, vt declines à veritate iudicij

HEBRÆIS pro vt declines à veritate iudi- cij, est ad subuertendum iustum in iudicio vt significetur, quenquam semper malum sic ac- cipere personam impij, nec vlla in re id fieri cō- ueniat, maximè malum esse & omnino minimè cōuenire vt iudicio id fiat ad opprimendum iustum hominē & causam eius qui iustitiæ stu- det, subuertendam. Cum enim dicit (non est bo- num) plus vult significare quā dicit, nempe id omnino non conuenire, & rem esse pessimam, Septuaginta verterunt in neutro genere εὐκλινῆς τὸ δικαίον ἐν κρίσει hoc est, declinare quod iu- stū est in iudicio, quod secutus noster vertit, vt declines à veritate, hoc est, æquitate iudicij, & redit sensus eodē. Nam declinando à veritate iu- dicij opprimitur in iudicio is qui iustam fouet cau- sam. Cæterum accipere personā, phrasis est scripturæ ex Hebræis & Græcis deriuata He- bræa enim habet אָצַפְתָּ Scheeth pene, quod ad verbum sonat suscipere vultū vel faciē, quā- quā verti etiam potest, & melius, eleuare vultū, hoc est hon orare faciē cuiusquam. Sic enim quodā modo exponitur hæc locutio Leuitici 19. vbi legimus. Non cōsideres personā pauperis nec honores vultum potentis. Pro quo in prima parte Hebræa habent, sicut hoc loco, Non acci- pies vultū. Septuaginta serè verterunt θαυμάσαι τὸ πρόσωπον, vel ἀμύχαι τὸ πρόσωπον hoc est, admirari vel suscipere vultū vel personā. Nam dictio אָצַפְתָּ vtrūque significat. Hinc est quod apud nos ver- titur aliquando sumere faciē, vt in Psal. Facies peccatorū sumitis: aliquādo accipere personā. Vt vt est, hæc locutione significatur, quod Lati- nius dicitur habere rationē & respectū alicuius, vt quia quis talem aut talem sese præfert, & ta- lem personā gerit, ideo quis ei afficiatur, quod in iudicio, & his quæ ad iustitiam quam vocant distributiūam pertinent, fieri nefas est.

6 Labia stulti miscent se rixis, & os eius iurgia prouocat.

HEBRÆA ad verbum habent, Labia stulti venient in lite, & os eius ad percussiones vacabit. Venire autem in lite noster interpre- intellexit, liti se immiscere. Vnde vertit, miscēt se rixis, quanquam simpliciter accipi potest ve- nire in lite pro venire cū lite, & litē secū adferre vt cum secunda parte magis conueniat. In qua

noſter pro percuffiones vertit iurgia, nimirum intelligens ſapientem loqui de percuffionibus quæ verbis peraguntur & lingua, quas digladiationes vocamus, quamquam generalius accipi poteſt os ſtulti non tantum pronocare iurgia in ter alios & contra ſe, ſed & percuffiones manu & pugnas. Frequenter enim per ea quæ temere effundit, non tantum rixas excitat, ſed & pugnas aliorum inter ſe, & contra ſe, colaphos nonnunquam referens & vulnera, proinde bene ſubinfertur.

7 Os ſtulti conſtruo eum, & labia ipſius ruina animæ eius.

QUONIAM enim iurgia prouocat & digladiationes, ſuo ſibi ore perniciem & conſtrictionem adfert, ſuamque animam perdit, aut illa queat. Nam pro ruina, Hebræis eſt, laqueus. Frequenter enim ſuis ſermonibus perit ſtultus, eique in mala ſic illaqueatur vt effugere non poſſit. Non ſolum autem os ſtulti ideo dicitur conſtrictio eius, ruina & laqueus, quia adfert ei conſtrictionem & perditionem, ſed etiam quia ſuis ipſe ſermonibus ſe conſtricit, dum contraria ſibi loquitur, & ſuis capitur verbis.

8 Verba bilinguis quaſi ſimplicia, & ipſa perueniunt ad interiora ventris.

REPERITUR hæc ſententia infra c. 26. vbi nos habemus. Verba ſufurrionis quaſi ſimplicia, & ipſa perueniunt ad intima cordis. Hebræis enim eodem ſunt omnino dictiones, quamuis hic vertit interpreſes bilinguis, ſibi ſufurrionis, ſibi intima cordis, hic interiora ventris. Vnde apud Græcos hæc ſententia hic omittitur, & tantum illo capite in ſequentibus ponitur. Porro pro dictione, ſimplicia, Hebræis eſt dictio ambigua ſignificationis, vt pote quæ in Bibliis tantum hoc loco habetur, & poſtea in eadem ſententia repetita. Eſt autem radix dictionis utroque loco poſita *לחם* Laham, quam Hebræi plerique, teſte Pagnino putant ſignificare blandiri, lenire, quod ſecuti Septuaginta verterunt *λεγει περιωπων μαλακει*, hoc eſt, verba adulantium mollia ſunt. Nec ab hoc ſenſu multum diuerſum eſt quod noſter vertit ſimplicia. Eſt ergo hic ſenſus. Verba eorum qui coram bene blandique homini loquuntur, at poſt tergum ſufurrando hominis famam lædunt. ſunt quidem in ſpecie ſimplicia, quia nullus eis dolus inſe videtur quantum ad ea quæ coram loquuntur, ſunt enim blanda & mollia, at eadem perueniunt uſque ad interiora ventris, hoc eſt, non ſecus atque acutus gladius in interiora hominis depreſſus, graue homini vulnus inferunt, grauēque dolorem, ſuntque valde nociua & morifera, perinde atque viſcerum vulnera. Cum enim quis ſimplicibus, blandisque illis verbis, quæ coram loquuntur, credens, poſtea deceptum ſe deprehendit, grauitè in animo ſuo torquetur, magisque, quam ſi ab aperto hoſte ſuo malum aliquod accepiffet. Aut ſi hanc ſententiam quis malitè accipere de verbis calumniantibus, quibus ſufurriones homini detrahunt, ſenſus erit, Verba calumniatoris aut ſufurrionis (vt habet ſecundus locus) ſæpè ſunt blanda, ac ſine omni malo videntur eſſe, quia quod criminantur, cauſantur ſe dicere inuitos, ac ipſa æquitate aut veritate coactos, nec prima facie apparet illorū verba noxia eſſe, at frequenter non minus nocet quā vulnera

in intimis hominis inflicta, grauēque mētibus hominum mærorem atque læſionem inferunt, quæ non facile curari poſſit, vnde in plerisque ſcripturæ locis talium lingua & gladio acuto comparatur aut ſagittis acutis. Alij dictionem Hebræam vertunt percuffiones, vel percuffores, vt *לחם* Laham, per Methatheſim literarum poſitum ſit pro *לחם* Halam, quod eſt percutere & vulnerare. Itaque in priore parte ſimpliciter verba calumniatorum comparantur percuffionibus aut vulneribus, in ſecunda verò parte exaggerado dicitur ea non quibuſlibet percuffionibus aut vulneribus eſſe ſimilia, ſed quæ deſcendunt in intima, hoc eſt, quæ morifera ſunt ac incurabilia maximēque noxia. Quidam vertit Calumniatoris verba ſunt quaſi ſeipſum ferientis, nimirum quia dictio hic poſita eſt participium in coniugatione reciproca ſignificationis Hithpaal, intelligitque calumniatorem quaſi ſeipſum ferire, quia ita criminatur, vt inuitus & verò coactus facere videatur.

9 Pigrum deſertit operem, animo autem effeminatum eſt.

NON eſt hic verſus apud hebræos nec in quibuſdam veteribus exemplaribus. Eſt tamen in græcis, vnde hic aſcriptus eſt. Significat autem timorem laboris ſubeundi deterere ab opere, & animo deicere pigrum, ideoque fieri vt talis eſt effeminatus, minimēque virili animo, penuriam pati cogatur, quemadmodum hoc libro pleræque ſimiles ſententiæ docent.

10 Qui mollis eſt & inoperans in opere ſuo, frater eſt ſua opera diſſipantis.

QUÆDAM verba de ſuo adiecit interpreſes explicandi gratia. Nam hebræa ſimpliciter habent. Etiam remiſſus in opere ſuo frater eſt diſſipantis, hoc eſt deſertoris. Quo ſignificatur cum qui in negotio ſuo & opere quod ei incumbit, eſſatōr eſt, ita vt non ſtudeat ſuum negotium promouere, ſimilem eſſe ei qui iam parta diſſipat. Nam vt hic perdit iam parta, ita ille perdit ſiue quæ cepit, ſiue quæ nanciſci poterant, quæque in manu eius erant, aut ſicut hic aperta profuſione ſua perdit, ita ille negligentia Verum id eſt, non tantum in temporalibus rebus, ſed multo magis in ſpiritalibus: Vnde Gregorius hunc locum citās ſic ſcribit in tertia parte paſtoralis curæ, admonitione 35. Si inchoata bona fortis operantis manus ad perfectionem non ſubleuat: ipſa operandi remiſſio contra hoc quod operatum eſt pugnat. Hinc eſt enim quod per Salomonem dicitur. Qui mollis & diſſolutus in opere ſuo fuerit, frater eſt ſua opera diſſipantis. Quia videlicet qui cœpta bona diſtrictè nō exequitur, diſſolutione negligentie manū deſtruetis imitatur. Ex quo loco ſuum commentarium mutuatus eſt Venerabilis Beda, vt & aliās. Monet ergo hic verſus idem fere quod vulgaris verſiculus. Non minor eſt virtus, quā querere, parta tueri, docetque quod non tantum profuſio, ſed etiam negligentia patrisfamilias reddit, rem familiarem deteriore. Sic & magiſtratum negligentia non minus nocet Reipublicæ quā vlli hoſtes. Et eccleſiam Episcoporum incuria & inſcitia non minus pene afflixit, quā ſauitia tyrannorum qui eam armis opprimere conati ſunt.

11 Turris fortiffima nomen domini, ad ipſam currit iuſtus & exaltabitur.

NOMEN domini ſcripturæ more eſt eius potentia & quicquid de eo celebriter prædicatur ac dicitur. Huiusmodi nomen rectè aſſimilatur turri fortiffimæ, aut vt habent hebræa turri fortitudinis, quia inſtar turris confugientes ad ſe protegit & ſecuros facit. Vnde ſequitur. Ad ipſam currit iuſtus, hoc eſt, quemadmodum homines ſolent quo tuti ſint ab inimicis conſugere ad turrim fortem, ita iuſtus qui fiduciam ſuam non collocat in rebus terrenis nec in hominibus potiffimum, currit ad nomen domini, inuocando illud contra ſuos hoſtes ſuasque neceſſitates, nec fruſtrā id facit, quia exaltabitur in eo nomine, hoc eſt, quaſi in turri alta ſublatus à ſuis hoſtibus & eleuatus, protegetur. Hoc enim hic ſignificatur per exaltabitur, nepe quod veluti in excelſo loco, quo ad ipſum hoſtes accedere non poterunt, conſtituetur. Vnde alij verunt, Et protegetur. Cæterum quod in genere dicitur de nomine domini, peculiariter accommodari poteſt ad nomē illud, quod ſolū datum eſt hominibus, vt in illo ſalvi eſſe poſſint.

12 Subſtantia diuitis vrbis roboris eius, & quaſi murus validus circumdans eum.

PRO circumdans eum hebræicè eſt, In imaginatione eius. Dixerat ſuperiori ſententia quæ ſit fortitudo iuſti, qua re vera ille fortis eſt & tutus: ſubiicit nunc quæ ſit diuitis fortitudo, ſed quæ tantum ſit fortitudo eius opinione & imaginatione, hoc eſt, non in rei veritate, ſed hominum æſtimatione, quæ ipſos, frequenter fallit. Plerunque enim diuitis ſuis non ſunt tuti homines, ſed inſidiis aliorum magis obnoxij. Vnde Eccleſiaſtes queritur ſe vidiffiſſe peſſimam ſub Sole afflictionem, diuitias conſeruatas in malū domini ſui. Habetur prior pars huius ſententiæ, & ſuprà ca. 10. ſed hic iam alia repetitur ratione.

13 Antequam conteratur exaltatur cor hominis, & antequam gloriſcetur, humiliatur.

AD verbum Hebræa habent, Ante contritionem exaltabitur cor viri, & ante gloriā humiliatur. Prior pars ferè eodem modo habetur in c. 16. vbi nos legimus, contritionem præcedit ſuperbia. Nam hebræa ibi habent, Ante contritionem ſuperbia. Secunda pars eodem omnino modo habetur in fine capituli 15. vbi nos legimus, Et gloriā præcedit humilitas. Hic ergo quod duobus illis locis diuiſim dictum eſt coniuñctim dicitur, planè coincidens cum illo Saluatoris: Omnis qui ſe exaltat, humiliabitur, & qui ſe humiliat, exaltabitur. Nec mirum videri debet quod hic aliquoties occurrant aliquot verſiculi ſæpius repetiti, non ſolum in ſenſu, ſed etiam in verbis eiſdem. Id enim factum eſt quod ſint ſententiæ quædam inſigniores, quæ menti hominum penitus inſigere conueniant, quæque variis locis & inſtitutis inferuiant, quæ admodum & ſuam illam ſententiam iam poſitam aliquoties apud Lucam reperiuiſſe Saluator inuenitur, vt cap. 14. & 18. & rurſum ad aliud propoſitum Matth. 23. Cæterum in noſtra huius ſententiæ lectione, conueniens fuerit verbis, conteratur & gloriſcetur, dare pro ſuppoſito

Eccle. 11.

nominatium, homo, vt ſit hic ſenſus: Antequam conteratur homo, exaltatur cor eius, & antequam gloriſcetur homo, humiliatur cor eius. Poteſt autem videri hæc ſententia ſtudio ſubiecta eſſe duabus ſuperioribus, vt hæc ſignificatur merito iuſtum exaltandum, eo quod humiliter ad nomen domini inuocandum confugit, diuites verò deiciendos conterendos, quia in diuitiis ſuis ſuperbè gloriantes eleuantur.

14 Qui prius reſpondet quā audiat, ſtultum ſe eſſe demonſtrat, & conſuſionem plenum.

HEBRÆA habent, ſtultitia eſt ei & ignominia, hoc eſt, ea res cedit ei in ignominiam & ſtultitiā, proinde non malè ſentum redit noſter interpreſes. Porro ſecundum ſimplicem intellectum, is reſpondet priuſquam audiat, qui ante finem ſermonis alterius loquentis aut interrogantis, nec dum intelligens quid is velit, reſpondet. Quod vt vitemus monet Sapiens. *Luca 18.* Priuſquam, inquit, audias, ne reſpondeas verbum, & in medio ſermonum, ne adicias loqui. Secundum ſubtiliorem intelligentiam is reſpondet priuſquam audiat, qui contententium facta priuſ iudicat, quā vtriuſque partis cauſam plenè cognouerit. Rurſum qui priuſquam auditor fuit doctorum & diſcipulus, doctorem ſe exhibet, qui ad omnium quæſita reſpondere poſſit, quales ſemper fuerunt plerique hæretici. Omnes iſti ſtultitiæ notam incurunt, ſtultitiāque ſuam, quā tacendo tegere poterant, reſpondendo produunt, illi quia ſæpè reſpondent quæ præpoſito non conueniunt, hi quia ſapientiam quā non habent, ſe habere profitentur, aut malè de rebus iudicant.

15 Spiritus viri ſuſtentat imbecillitatem ſuam, ſpiritum verò ad i-aſcendum ſacilem quis poterit ſuſtinere?

HEBRÆA ſic melius verti poſſunt. Spiritus viri ſuſtentat infirmitatem eius, at ſpiritum contritum quis tolerabit, aut leuabit? Et eſt ſenſus: Mens hominis ſi ſit ſana, leuat morbum corporis eius, efficitque ſua bona affectione vt melius habeat corpus ægrum. Nam, vt ſuprà dictum eſt, Animus gaudens bene facit vt medicina, At contrā ſi prius æger ſit malèque affectus, & vel dolore vel inuidia, aut alia quavis mala paſſione fractus & contritus, non facile leuari & curari poterit. Non enim ita viciffim leuari poterit à corpore, vt morbus corporis à ſpiritu. Difficilèque erit huiusmodi ſpiritum tolerare, cum non facile habeat vnde allenari poſſit, ſed & ſibi ipſi & corpori moleſtus erit, imo & omnibus hominibus quib. cū ipſo negotium erit. Proinde docet hæc ſententia morbos ſpiritus grauioreſ eſſe morbis corporis, ideoque in primis curandā animi ſanitatē, quam tribuit ſapientia. In noſtra ergo lectione reciprocum relatiuum, ſuam, accipi debet poſitum, pro relatiuo eius, vt referatur ad virum, non ad ſpiritū. Et in ſecunda parte quod in Hebræo generaliter dictū eſt de quavis infirmitate ſpiritus, noſter interpreſes ſingulariter accommodauit infirmitati iracundiæ, quæ vna eſt ex præcipuis animi morbis, minimè omnium curabilis & maximè moleſta, tum illi qui ea malè affectus eſt, tum aliis. Myſticè autem ſpiritus viri ſuſtentat imbecillitatem eius, quia fortitudo mētis efficit

118

COMMENTARIA IN

ut infirmitas carnis in tentationibus non cedat, sed aduersitatum & vitiorum insultus fortiter superet. Conuenit cum eo quod in priori parte dicitur illud Plauti. Bonus animus in re mala, diuidum est mali in re rudente, Animus æquus optimum est erumnæ condimentum.

16 Cor prudentis possidebit scientiam, & auris sapientum querit doctrinam.

INDICAT hæc sententia à quibus, & qua ratione comparari possit scientia, nempe à prudentibus per meditationem & auditionem sedulam legis diuinæ. Cor, inquit, prudentis per assiduam meditationem in lege Dei, & desiderium perfectioris scientiæ, comparabit scientiã, eamque pro sua vera possessione, ac præcipuo bono obtinebit, & quoniam prudentes norunt, non sola meditatione parari scientiam, sed opus esse, ut & quis alios de sapientia differentes lubenter audiat, ideo & studebit auditu querere aliorum doctrinam & scientiã. Audiens enim sapiens sapiens erit, ut supra dictum est.

17 Domus hominis dilatauit viam eius, & ante principes patium facit ei.

HEBRÆA ad verbum habent, domum hominis latitudinem facit ei & ante magnates ducet eum. Significatur autem vis liberalitatis & munerum, quia per liberalitatem & munera facile aperitur homini via, quæ aliis clausa est, & angusta, adeo ut illa etiam ad conspectum Principum aditum faciant homini, & ad eorum fauorem & gratiam deducant. Dona enim & clausis carceribus hominem liberant, & è quavis angustia hominem explicant, & quo aliis penetrare non licet, liberum præbent accessum. Huc pertinet & illud poetæ. Ipse licet venias musis comitatus Homere: Si nihil attuleris, ibis Homere foras. Ut autem hæc sententia in vulgaribus & mundanis muneribus vera cognoscitur, ita multo magis in spiritualibus quibus Deum nobis demeremur, eleemosynis scilicet. Nã, ut habet Tobias, Eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. Fiducia magna erit coram summo Deo eleemosyna omnibus facientibus eam.

18 Iustus prior est accusator sui, & iniquus iniquus eius, & inuestigauit eum.

Sic habent Hebræa, Iustus primus in lite sua, venit proximus eius & inuestigauit eum. Et prior quidam pars dupliciter intelligitur. Primùm ut hic sit ordo, Qui primus est in lite sua, hic est iustus, hoc est, qui primus loquitur in lite & controuersia quam habet cum alio, is ius sibi vendicat & iustus esse videtur, sed expectandum est, quousque veniat proximus eius qui est in causa ipsius aduersarius, ex cuius inquisitione constabit tandem qualis ille fuerit. Itaque docet hæc sententia non temere in quoquam iudicandum, nisi vtraque parte audita, iuxta illud: Audi alteram partem. Dicitio enim illa quam nos vertit amicus, significat etiam generaliter proximum, id est, quemuis hominem. Secundo intelligitur ut hic sit ordo, qui iustus est, hic primus est in causa vel lite sua, hoc est, Iustus, statim in principio litis causam suam simpliciter & confidenter iudicibus aperit, ostendens suam innocentiam, nihilque se velle nisi quod iustum & æquum est, adeo ut cum venerit proximus eius qui cum eo litigat securè sustineat se ab eo scru-

tari. Prior sensus ideo videtur verior, quod ad dictionem, Primus, in Hebræis addatur litera the, quæ habet vim articuli Græca nici, δ, Posteriori sensui magis accedit nostra lectio, quæ tamen magis conuenit cum Græcis quam cum Hebræis. Nam Græca habent δίκαιος εὐθύδικατος νόμος ἐν πρώτῳ λόγῳ. Et est sensus, iustum si quid per infirmitatem peccauit, (Non est enim iustus qui non peccat) non defendere suum peccatum, nec expectare alterius increpationem, sed ante alios priorem esse in accusando, increpando & condemnando seipsum, ideoque etiam patienter ferre ut amicus ipsius veniat & inuestiget eum, ut si quid inueniat corruptione dignum, id ipsum admoneat. Iusti enim vox est, Corripiet me iustus in misericordia & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Aut est sensus, Iustus antequam alios accuset & increpet, prius seipsum accusat. Sic enim Beda intelligit. Omnis inquit, qui verè iustus est, ubi peccantium errata conspicit, primùm ad seipsum oculum considerationis inflectit, dūque suam fragilitatē sollicitus accusauerit, sic demum ad corripiendos alios, linguam benignus erexit. Sic & Ambrosius intelligit li. 1. offi. capite 25. Iuxta quam intelligentiam, secunda pars accipi debet, ut significetur tum demum, ubi se iustus accusauerit, venientem ad se amicum inuestigaturum, cuiusque opera redargatur, si quæ in eodignâ correptione inueniat. At in secunda parte monendum est, perperam quosdam legere. Venit inimicus, cum dicitio hebræa nullo modo significat inimicū, bene autem amicum, quomodo & Beda legit. & codices Latini emendatiores. Græcus tamen habet ἀνδιδίχως, hoc est, aduersarius causæ. Citat priorem hanc partem Chrysostomus super Genesim de Lamech seipsum accusante, ubi nos legimus, Iustus suipsum accusator est in principio sermonis. Quomodo & D. Hieron. citat cum super Esaiam explicat illud quod habent septuaginta c. 43. Dicitu prior iniquitates tuas, ut iustificeris.

19 Contradictiones comprimit fors, & interponit quoque diiudicat.

BENEFICIUM fortis hæc sententia insinuat, ut per quam lites & contentiones frequenter comode dirimantur, significans ad illam confugiendum potius quam longis & molestis contentionibus agarur, potissimum quando non facile alia via contentionibus finis imponi potest, aut quādo res est inter potentes qui diuitiis suis aut fortitudini confisi, cedere sibi mutuo nolunt, sed in longum protrahere contentionem cum magno periculo volent. Vnde in secunda parte dicitur: Et inter potentes quoque diiudicat, hoc est, litem dirimit, & discindit, vnicuique quo contentus esse debeat attribuens.

20 Frater qui adiunatur à fratre, quasi ciuitas firma, & iudicia quasi vestes vrbium.

LONGE diuersum sensum habent Hebræa, quæ sic habent, Frater offensus superat fortem urbem, & contentiones sunt veluti repagulum palatii. Quo significatur fratrem offensum à fratre fortius resistere & durius se gerere quàm fortis ciuitas. Atque eiusmodi contentiones, quæ

quæ scilicet sunt inter fratres & amicos agrè superari & componi posse. Quo enim arctior fuit contentio, eo vehementius est, ea dirempta, inter aliquos dissidium. Noster interpret in priori parte sequutus est Septuaginta, qui habent ἀδελφὸς ἰνὸ ἀδελφῶν βοηθὸς ἐστίν, ὡς πόλις ἰαυρὰ, hoc est, frater à fratre adiutus, quasi ciuitas munita. Et est sensus: Concordiam fratrum validam esse & inexpugnabilem, eorumque iudicia & decreta quæ concordibus tuentur animis non facile superari posse. Comprobat hanc sententiã factum cuiusdam Scythæ, nomine Sciluri qui 50. habens liberos masculos, cum esset moriturus fasciculum iaculorum singulis porrexit, iussitque rumpere. Id cum singuli recussissent, e quod videretur impossibile, ipse singula iacula exemit, atque ita facile omnia confregit, filio admonens, his verbis, Si concordēs eritis, validi inuictique manebitis: contra si dissidiis & seditione distrahemini, imbecilles eritis & expugnantu faciles. Videmus id locum habere in rebus prophanis. At maximè in Ecclesia Christi in qua concordia Christianorum qui fratres inter se sunt omnes inexpugnabiles eos facit & inuictam efficit Ecclesiæ ciuitatem. Vnde pulchrè Beda hanc sententiam mysticè sic explicat, Cum populus vterque Iudæorum scilicet & gentium fraterna sibi in Christo charitate consenserit, vnam iam catholicæ Ecclesiæ ciuitatem constituit, & sicut vestes vrbium portas muniunt, ita dogmata vtriusque testamenti Ecclesias per orbem quæ vnam catholicam faciunt ab infidelium incurusione defendunt. Potest etiã quod dicitur de iudiciis, intelligi de æquitate iudiciorum & sententiarum, quæ firmum efficit statum Reipub. ut significetur ciuitatem stabiliri ciuium concordia & æquitate iudiciorum. Verum cum dicitio hebraica significet contentiones & lites, magis videtur hoc loco accipienda dicitio (iudicia) quomodo apud Paulum, cum dicit, Iam qui dem omnino delictum est in vobis, quod iudicia habetis inter vos, hoc est, contentiones & lites forenses. Iuxta quam acceptionem sicut priori huius sententiæ parte significatur concordiam fratrum fortem esse & insuperabilem, ita posteriori significatur eorum etiam contentiones non facile superari posse. Quorum enim coniunctio ex natura firmior est, eorum & dissidia vehementiora plerumque esse solent. Proinde rectè indicatur & concordiam inter fratres studiosè esse retinendam, & si incidat aliqua inter eos controuersia, cauendum à forensibus contentionibus quæ graue odium solent inter fratres excitare, forte potius, ut habet superior sententia controuersiam esse dirimendam.

21 De fructu oris viri replebitur venter eius, & gemina labiorum eius saturabunt eum.

SIMILIS sententia superius habita est, & c. 12. versu. 15. & c. 13. versu. 2. Significatur autem vnicuique benè vel malè futurum, prout benè vel malè loquitur. Metaphora enim saturitatis & repletionis à corpore transfertur ad animam, quæ tanquàm fructus linguæ percipere dicitur, quod linguæ merito percipit, quæ admodum corpus recipit fructus arboris. In qua Metaphora adhuc persistitur in simili subiuncta sententiã Iam. in Proverb.

22 Mors & vita in manibus linguæ: qui diligunt eam, comedent fructus eius.

DPLICITER accipi potest, quod dicitur mors & vita esse in manibus, vel ut habent hebræa, & quædam exemplaria Latina, in manu linguæ. Nam aut loquenti, referri potest mors & vita, ut significetur linguam præbere loquentem siue mortem, siue vitam, prout scilicet vel malè vel benè loquutus fuerit, & coincidat quod hic dicitur cum superiori sententiã, & cum illo Saluatoris: Ex verbis tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis, aut referri potest ad audientes qui à lingua bona vitam, à mala mortem animæ percipiunt. Ab Ecclesiastico enim & Catholico edocti vitam, ab hæretico aut mûdana docenti mortem percipiunt auditores. Sic & quod sequitur. Qui diligunt eam, comedunt fructus eius, vel de loquentibus, vel de audientibus accipi potest. Nã & qui amant benè vel malè loqui, recipiunt qualia loquendo merentur. Et qui amant audire loquentem, percipiunt fructus siue bonos, siue malos, quales qui loquitur, profert. Quod si mors & vita non ad loquentem referatur, potest generalius dictum accipi, Mors & vita est in manu, hoc est, in potestate linguæ, quia lingua & mortem & vitam aliis adferre potest, non tantum docendo, sed & suadendo & refuticando & criminando, aliisque similibus modis. Docet ergo hæc sententia linguam plurimū vtilitatis adferre mortalibus, & eandem rursus plurimam adferre perniciem, tametsi membrum corporis sit perquam exiguum quemadmodum & Iacobus Apostolus docet prolixius cap. 3. Consonat his quod de Bia sapiente refertur à Plutarcho in libello de audiendo, rursus in aliode loquacitate. Is enim Amalidi Ægyptiorum Tyranno iubenti, ut sibi quod esset in victimam, quam ad illum miserat, carnibus, & optimum, & pessimum mitteret, linguam resectam misit, innuens huius vsus esse præcipuum, siue prodesse cupias, siue nocere.

23 Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonum, & hauret iucunditatem à domino.

TANTVM est hebræis, Inuenit mulierem (vel potius uxorem) inuenit bonum, nec additur bonam, quod tamen omnes pene subintelligunt interpretes, quemadmodum & noster addidit sequutus Græca. At hac dictione addita nihil singulare dicitur hac sententiã. Quis enim nescit eum qui inuenit mulierem bonam inuenisse bonum, hoc est, rem bonam? Proinde videri potest hæc esse sententiã. Qui inuenit uxorem hoc ipso inuenit rem bonam, quatenus scilicet vxor est, quamuis ex alio nomine posset inuenisse rem malam, ut sit allusio ad id quod est Gen. 2. Non est bonum hominem esse solum, Faciamus ei adiutorium simile sibi. Sed huic intelligentiæ parum conuenit secunda pars. Itaque sic accipi possent Hebræa, quæ habent. Inuenit uxorem, inuenit bonum & hausit benevolentiam à domino vel fauorem domini, hoc est, Inuenit quis uxorem, si inuenit bonum certè scire debet quod obtinuit fauorem domini, cuius gratia bonum illud consequutus est, cum sit res rara. Aut qui inuenit uxorem qualem scilicet quæsiuit, nempe probam & prudentem, is certe inuenit non vulgare

vulgare quid, sed rem eximiam & bonam, quamque non singulari Dei favore consequenturus est. Nam ut dicitur capite sequenti. Domus & diuitiae dantur a parentibus, a domino autem proprie vxor prudens. Sic & nostra lectio accipienda est. Qui inuenit mulierem bonam, inuenit aliquid singulariter & excellenter bonum. Solent enim homines frequenter errare electione vxorum, vel opes, vel formam, vel aliud quippiam sectantes, potius quam piis precibus contentes a domino probam vxorem obtinere.

Eccl. 25. Sic etiam dicitur in Ecclesiastico. Pars bona mulier bona, in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis suis. Quod & hic significatur in secunda parte quae habet apud nos, Et hauriet iucunditatem. Nam pro hauriet potius verendum erat praeteritum haurit vel obtinuit, & pro iucunditate, hebraeis est, hic rursus **137** Kar son, quod significat potius fauorem vel beneplacitum & benevolentiam, ut annotatum est in simili loquutione, in versu 2. c. 12. Ceterum obiter annotandum hic est, verbum inuenit in priori parte bis positum semper esse praeteriti temporis, ut patet ex Hebraeis & Graecis.

24 *Ubi expedit mulierem bonam, expedit bonum, qui autem inuenit adulteram, stultus est & insipiens.*

NON est haec sententia in Hebraeo, est tamen apud Graecos, quos frequenter noster sequitur. Non est tamen Graecis bonam, sed *τὰ ἀγαθὰ*, hoc est bona, multa scilicet. Quod autem in secunda parte dicitur de retinente adulteram, accipiendum est potissimum de ea quae in adulterio persistit nec poenitet. Talem enim retinente stultitia est, tum quod periculum sit ne quis alienas proles pro suis educare cogatur, tum quod stultum sit alieno se maculare peccato, quod sit retinendo adulteram non poenitentem, quia fouetur eius crimen. Notandum autem Graecis non esse insipiens, sed *ἀσέβης*, hoc est impius, quo modo etiam citat hunc locum D. Hieronymus scribens in Matth. capitu. 19. Sola, inquit fornicatio est quae vxoris vincat affectum, imo cum illa vnam carnem in aliam diuiserit, & se fornicatione separauerit a marito, non debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente scriptura: Qui tenet adulteram, stultus & impius est. Vnde patet pro insipiens legendum esse impius. Alluditur etiam ad hunc locum, in secunda expositione in Matth. cap. 19. quae extat in operibus D. Chrysostomi, vbi sic legitur: Sicut autem crudelis est & iniquus qui castam dimittit, sic fatuus est & iniustus, qui retinet meretricem. Nam patronus turpitudinis eius est, qui crimen celat vxoris. Ex quorum Patrum auctoritatibus, simul & praesentis loci scriptura, videtur omnino sine peccato non posse retineri adulteram. Et quidem admitti satis potest ita fuisse in veteri testamento. Vnde & Ioseph ob fornicationis suspicionem cum esset iustus & nollet sponsam traducere, voluit occulte dimittere eam. At vero in nouo Testamento retineri posse adulteram poenitentem pulchre docet D. Augustinus. 2. lib. ad Pollentium cap. 6. dicens. Quod autem tibi durum videtur, ut post adulterium reconcilietur coniugi coiuget, si fides ad sit, non erit durum. Cur enim adhuc deputamus adulteros, quos vel baptisate ablutos, vel poenitentia credimus esse sanatos. Haec crimina

in veteri Dei lege nullis sacrificiis mundabantur, quae noui testamenti in sanguine Christi sine dubitatione mundantur, & ideo tunc omnimodo prohibitum est ab alio contaminatam viro recipere vxorem, quamuis David Saulis filiam, quam pater eiusdem mulieris ab eo separatam de derat alteri, tanquam noui testamenti praefigurator sine cunctatione receperit. Nunc autem postquam Christus ait adulteram, Nec ego te condemnabo, vade & deinceps noli peccare, quis non intelligat debere ignoscere maritum, quod videt ignouisse domum amborum, nec iam se debere adulteram dicere, cuius poenitentis crimen diuina credit miseratione deletum? Haec ille.

25 *Cum orationibus loquitur pauper, & diuus effabatur ruidè.*

NOTATUR haec sententia superbia & auaritia diuitum, qui diuitiis suis elati, pauperibus etiam cum suppliciter & humiliter eis loquuntur, dure tamen respondent, cumque orationibus & precibus ab eis pauperes aliquid obtinere conantur, tantum abest ut aliquid impartiantur, ut ne benignis quidem verbis dignentur illos alloqui, sed duris ac minacibus verbis a conspectu suo nonnunquam abigant, quae admodum experientia testatur. Indicat sententia diuitias generare superbiam & iniuriam, iuxta illud, id est, diuitiae contumeliam pariunt.

26 *Vir amicus ad societatem magis amicus erit quam frater.*

COMMENDAT haec sententia amicitiae bonum, praefereus illud vinculo etiam artissimae consanguinitatis. Vir inquit qui ad societatem & benevolentiam seruandam amicus amicus est & benignus, frequenter maiorem amicitiam exhibebit opere & facto, quam frater, quemadmodum experientia in multis testatur. Hebraea paulo aliter & obscure sic habent, Vir amicorum ad amandum, & est diligens adherens magis quam frater. Pro quo quidam sic vertit, Necessarius necessitudini idoneus est, & haeret (vel perseverat in amicitia) interdum magis amicus quam frater.

CAPVT XIX.

Melior est pauper qui ambulat in simplicitate sua, quam torquens labia sua & insipiens.

QUERIQUE libri habent in secunda parte, quae diuus torquens labia sua, quemadmodum & Bedam legisse constat ex eius commentario. At dictio nem diuus ut non habent Hebraea, ita nec codices multi Latini emendatiores, ut verisimile sit eam dictionem a quodam additam, ut esset maior oppositio secundae partis cum prima, in qua fit mentio pauperis. Verum intentio sapientis non fuit comparare pauperem cum diuite, sed pauperem simpliciter, hoc est integrè conuersantem cum eo qui per stultitiam labia sua torquet, hoc est, qui peruersis vitur sermonibus, praua loquens a veritate & a recto contorquens labia sua, & ad decipiendum linguam suam componens, aliud que ore proferens quam animo cogitet. Itaque pauperi opponitur stultus, & ambulanti in simplicitate opponitur torquens labia sua, quia hoc non

non est simpliciter ambulare, hoc est, integrè & innocenter se gerere, sed noxium esse & velle decipere. Et significatur paupertatem, quae magnum reputatur apud homines malum, meliorem esse & eligibiliorem stultitia, ut quae non prohibeat simpliciter & innocenter se gerere. cum haec efficiat hominem peruersi sermonis & noxij. Non enim Hebraea habent torquens labia sua & insipiens, quasi posset esse aliquis torquens labia sua qui non sit insipiens. Sed torquens labia sua & ipse insipiens, hoc est, quia talis est insipiens. Sensui praedicto bene conuenit ea lectio quae etiam in multis nostris libris inuenitur, quae habet quam torquens labia insipiens, sine pronominie, sua, & coniunctione, & haec tamen duo habent Hebraea. Mystice hic verus rectè accommodatur inerudito bene viuenti, qui praefertur praua docenti magistro.

2 *Vbi non est scientia anima non est bonum, & qui festinus est pedibus, offendet.*

ET apud nos & apud hebraeos dictio anime iungi potest cum praecedentibus, ut sit genitiuus, vel cum sequentibus, ut sit datiuus. Cacterano magis visum est, ut iungatur praecedentibus, & sit sensus. Non est bonum cum quis caret scientia suae animae, hoc est, cum quis seipsum ignorat suumque animum. Talis enim in plerisque est festinus pedibus, hoc est, temere plerumque agit & precipitanter, & videri posset vel ob id dictio anime iungenda cum scientia, quia alioquin non est generaliter verum, quod nullum ibi sit bonum animae, vbi non est scientia. Vnde & Lyranus sic ordinat & intelligit: Vbi non est scientia animae, hoc est, de salute animae, ibi non est bonum, quia omnia cessant ibi esse bona quae alioqui videntur bona. Alij tamen ferè sequentibus iungunt, ut significetur non bene esse animae nec solidum aliquid ac perfectum ei adesse bonum, si ei desit scientia ac prudentia, qua sciat omnia cum iudicio agere, aut ignoret quae scire homo debet. Scientia enim simpliciter bene opponitur, pedum festinantia, hoc est teneritas in agendo & imprudentia. Habent autem ad verbum hebraea & graeca sic. Etiam sine scientia anima non est bona, hoc est anima non est bene instituta, Sic enim conuenit cum nostra lectione. Quidam propter augmentis particulam, etiam, alium reddit sensum, animam hic accipiens positam pro vita ut aliàs saepe ponit noster. Vertit ergo. Ne vita quidem sine scientia suauis est. In secunda parte, per festinum pedibus allegoricè significatur is, qui temere aliquid aggreditur carens scilicet scientia, per quam cum praemisso examine & iudicio rem aggredietur, quique affectiones suas subire sequitur festinans ad implendum eas. Nam per pedes significatur saepe hominis affectiones quibus ad aliquid, instar pedum, homo fertur. Vnde ut magis persisteretur in metaphora, interpres noster rectè subiunxit verbum offendet, quum hebraea habeant & festinus pedibus peccat. Sensus ergo est, Sicut qui corporaliter festinat pedibus, frequenter impingit, errat & labitur, ita necesse est eum, qui quia caret scientia, festinus est in actionibus suis, sequens potius affectiones suas quam iudicium rationis, frequenter impingere in via virtutum, hoc est, peccare. Refert Suetonius de Augustino Iauf. in Prouerb.

cap. 25. dicere illum solitum: Nihil minus duci perfecto conuenire quam festinationem ac temeritatem, crebroque illum iactasse *σπευδὲ βραδέος* festina lente. Et sat cito, si sat bene. Venerabilis Beda secundam partem accipit non ut festinantia opponatur scientiae, & ut secunda pars declaret priorem, sed ut significetur cauendum esse ne quis festinet ad plus sapiendum quam oportet. Habet enim sic: Animae quidem humanae scientia vitae caelestis est necessaria, quia nimirum sine hac beata in perpetuum esse non potest, attamen qui effrenatis sensibus mentis plus appetit sapere quam decet, plerumque offensionem haereticam temeritatis incurrit. Quod in primis humani generis parentibus mystice signatum est, qui dum appetitu scientiae maioris, vetitum contingere properabant, a statu beatitudinis in qua conditi sunt, deuiantes in poenam miseriae & mortalitatis inciderunt.

3 *Stultitia uenit a supplantat gressus eius, & contra dominum feruet animo suo.*

DVPLICITER accipi potest quod dicitur, stultitiam hominis supplantare, aut ut est hebraeis peruertere gressus vel viam eius. Aut quia stultitia hominis causa est ut peruersa sit via eius, & actiones eius pravae sint. Aut quia stultitia hominis in causa est ut instituta & conatus hominis frustrantur suo fine, nec perueniant ad desideratum effectum. Priori modo, sensus est: Stultitia hominis efficit ut homo per se agat, & tamen plerumque homo non sibi nec suae stultitiae imputat suam peruersitatem, sed contra dominum feruet animo suo, hoc est, irascitur, ut habet Hebraea, cor eius, fortunam suam aut fatu accusans, quodque sub infelici fidere natus sit, siue quod peccandi occasionem dederit, qui vel fragilem fecerit hominem, vel ad tentationem eius hostem admiserit, vel denique impotabilia homini onera imposuerit, aut simile aliquid more stultorum causans, quemadmodum primi nostri parentes ambo in creatorem quod peccauerant retorquebant. Adam quidem quod mulierem per quam periret a domino sociam accepisset, Eua vero quod dominus serpentem qui se deciperet, in paradiso constituisset. Iuxta posteriorem modum sensus est, Quod institutum hominis & actio non prosperetur, sed subuertatur & corruat frustrata suo fine, id efficit imprudentia hominis, & tamen tanta est hominum vesania, ut id Deo impudent, blasphemantes eum quod non direxerit & fortunauerit eorum conatus quum potius id suae stultitiae ascribere deberent, quae non merebatur dirigi & adiuuare diuino fanore. Atque hunc postremum sensum puto esse conuenientiore. D. Augustinus Graeca sequutus legit epistola 150. insipientia viri violat vias eius, Deum autem causatur in corde suo. Item de gratia & lib. arbitr. cap. 2. & 21. Stultitia autem hominis insigniter in eo notatur, quod contra dominum faciat hominem indignari, cui scilicet nihil incommodare potest, & cuius manum effugere non potest.

4 *Diuitiae addunt amicos plurimos, a paupere & hi quos habuit, separantur.*

QUID fieri soleat, non quid fieri debeat, hac sententia Sapiens indicat, notans

hominum ingenium quo per auaritiam sequuntur ferè diuitum fauorem pauperibus desertis, de quo poetæ & frequenter conqueruntur, vt superius est notatum in cap. 14. circa versum 20. Potest tamen in commendationem diuitiarum, & paupertatis suggillatione subtiliori intelligentia accipi, idque dupliciter. Primū sic: Diuitiæ liberaliter erogatae addunt amicos plurimos, iuxta illud Sauatoris: Facite vobis amicos de mammona iniquitatis. At ab eo qui pauper est animo, tenuis scilicet in beneficiendo propter auaritiam, etiam quos habuit amicos separantur exosi scilicet eius auaritiam. Aut habent Hebræa, Pauper ab amico separatur, quod in paupere per auaritiam optimè locum habet, qui non solum paratur ab amico, quia ab illo relinquitur, sed quia ipsemet illum prior relinquit, metuens ne quid cogatur impedere amico, quia pluris facit pecuniam quam amicum. Secundò de diuitiis spiritualibus & paupertate spirituali accipi potest hæc sententia, quæ admodum Beda eam explicat, sic scribens: Diuitiæ regni cælestis, quæ per sanctos doctores fidelibus tribuendo prædicantur, multos amicos & eisdem prædicantibus, & earum largitori domino alciunt. Philosophis autem cæterisque gentium magistris, quia nihil certæ beatitudinis in futurum norunt promittere, & hi quos habuere, separantur, videlicet conuersi ad fidem, spemque dominicæ passionis certissimam.

9 *Falsus testis non erit impunitus, & qui mendacia loquitur non effugiet.*

CVM ex falso testimonio ac mendaciis multa accidant mala, variis Sapiens sententiis in hoc libro ab illis auocat vitia, & potissimum hac sententia quæ mox reperitur, qua denunciat non tantum puniendū qui opere proximo nocet, sed & qui in iudicio falsis testimoniis, aut etiam extra iudicium quibusuis mendaciis proximum grauat. Non erit, inquit, impunitus & non effugiet supplicium scilicet, quia etiam apud homines effugiat, (apud quos tamen huiusmodi etiam sæpè deprehensus pœnas luere cogitur, vt patet in sensibus qui contra Susannam falsum protulerunt testimonium) non effugiet tamen supplicium diuinum. Vnde propheta de Deo dicit, perdes omnes qui loquuntur mendacium.

6 *Multis columis personam potentis, & amici sunt dona inueniunt, fratres omnes pauperis oderunt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eo.*

DVA BVS hic sententiis idem pronunciat quod superiori sententia quarta. Proinde quemadmodum illa dupliciter accipi potest, nempe vel ad insinuandum hominum ingenium, vel ad commendationem liberalitatis & detestari onem paupertatis animi: Ita & istæ duæ sententiæ similiter accipi possunt. Eo enim ingenio sunt ferè homines, vt honorent & suspiciant personas potentum ac magnatum, & amici sint eorum qui liberaliter donant. Contra etiam fratres ac consanguinei quoque pauperis odiunt eum nec non & illi qui amici eius esse solebant (cum soleat amici firmiter adherere quam fratres) procul recesserunt ab eo veredantes de eius præsentia ac metuentes ne quid inopia amico impedere cogantur. Et secundū

mysticam intelligentiam multi honorant personam potentis &c. quemadmodum patet in Christo, quem multi colere ceperunt, eiusdem vultum deprecari ac gratiam fauoremque ambire. (Nam pro celere personam Hebræis est deprecari vultum) postquam ascendendo in altum potens factus est & liberalis, dona sui spiritus diuersa variè distribuens, iuxta illud. Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Contra etiam fratres & amici Iudaici populi, postquam pauper factus est in scripturarum intelligentia & donis Dei, odire ceperunt eum & relinquere, qui ab Apostolis & Iudaïs oriundi ab eis alienati sunt. Potest etiam simpliciter his sententiis accipi sapientem voluisse suum filium impellere ad sedulitatem & diligentiam vt qua diuitiarum corporales, tum spirituales comparari possunt, quarum liberali dispensatione amicitia & honor apud homines obtinetur. Deterere autem à pigritia & somnolentia, vt quæ mater sit paupertatis, quæ hominem omnibus odiosum facit. Notandum autem in secunda sententia pro eo quod nos habemus, Insuper & Hebræa magis vertenda esse per, Quanto magis. Cum enim in priori membro etiam fratres pauperis dicantur eum odire, non satis conuenienter quasi per exaggerationem subiicitur etiam amicos procul recedere ab eo, sed potius subiiciendum erat, minus mirandum esse quod & amici ab eo recederent. Nisi intelligamus quemadmodum supra est indicatum, amicos fratribus præponi, quia vt supra dictum est, Vir amicabilem ad societatem, magis amicus erit quam frater.

8 *Qui tantum verba seclatur, nihil habebit, qui autem possessor est mentis, adiungit animam suam, & custos prudentiæ inueniet bona.*

PARS ista, qui tantum verba seclatur, nihil habebit, finis est superioris sententiæ, significaturque secundum aliquos (nam alij variè accipiunt) amicos recedere à paupere, qui dum seclatur verba promissionum sibi ab amicis factorum, hoc est, dum reposcit promissa, inuenit illa non subsistere, nihilque sua seclatione consequitur. Noster interpres hæc partem iunxit cum sequentibus opponens seclatorem verborum possessori mentis & custodi prudentiæ. Sensus ergo est: Qui siue docendo, siue audiendo alios, tantum seclatur verba, hoc est, ornatum verborum tantum spectat, solum curans vt bene & eleganter dicat non vt bona & vtilia proferat aut audiat, non autem vt ea quæ dicit aut audit etiam faciat, is nullum solidum fructum inde consequetur. Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. Et qui fecit & docuerit sic homines, magnus vocabitur in regno cælorum. Qui verò possessor est mentis, vel vt est Hebræis, cordis, hoc est, qui cordatus est nec contentus est verbis, sed intra se possidet sapientiam, eamque animo retinet, meditando iugiter in lege Dei, is verè diligit animam suam, hoc est seipsum, quia sibi bene prospicit & benefacit, & qui prudentiam non tantum audit, sed etiam custodit in animo suo & operibus, is inueniet bona in præsentia & in futuro seculo. Beati enim qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.

9 *Falsus*

9 *Falsus testis non erit impunitus, & qui loquitur mendacium peribit.*

REPETITIO est sententiæ superius semel posita, nisi quod hic exponitur quod ibi dicitur, non effugiet, cum dicitur, peribit.

10 *Non accensit iustum delitiae, nec seruum dominari principibus.*

DVO indecora hic versus complectitur, quæ & postea cap. 30. inter quatuor numerantur per quæ mouetur terra & quæ sunt intollerabilia. Per seruum, inquit, cum regnauerit, per stultum cum fuerit saturatus cibo. Hæc duo ergo hic dicuntur esse indecora & absurda, tum quod non conueniant nec æqua sint in seipsis. Non enim debentur stulto & imprudenti delitiae & oblectationes, sed potius flagella & castigationes, Prudentibus verò debentur potius ad recreationem animorum postquam in seriis & vtilibus negotiis sint delassati: ita iniquum est vt qui seruilis est conditionis dominetur principibus, quum contra principum sit dominari seruis. Tum quia hæc duo sunt dispendiosa & noxia. Nec enim stultus delitias rectè vt nouit, sed illis contra abutitur, insolescendo, suæque stultitiam angendo. Nec is qui seruus prius fuit & seruilis est conditionis, vt in plurimū bene imperio utetur, cum ad illud euectus fuerit. Nā ferè nimia insolescit arrogantia, eaque intollerabilis fit maximè principibus viris & animi ingenio. Et hæc quidem ad literam. Cæterum secundum subtiliorem intelligentiam rectè intellexerimus significari, stulto, hoc est, peccatori qui vera caret sapientia non competere veras animi delicias, quas ex scripturis & contemplatione diuinarum rerum atque animi tranquillitate iusti percipiunt. De quibus dicit Psalmista: Delectabuntur in multitudine paucis. Et ei qui adhuc peccatis seruit & effectibus improbris, non conuenire vt in regimine Ecclesiæ præferatur iustis vitiorum dominatoribus. Item talem non posse dominari principibus, hoc est, rationi & intellectui præcipuisque animæ viribus. Valet eadem sententia ad docendum carni non esse nimis indulgendum, iuxta illud Pauli: Carnis curam ne feceritis in desiderijs. Neque enim conuenit vt stulta caro delicietur, aut vt illa quæ rationi parere debet, imperet viribus intellectuales. Notandum autem apud Hebræos hæc duo non similiter indecora significari. Habent enim ad verbum sic: Non decent stultum deliciae, quanto magis seruum dominari principibus, scilicet non decet. Itaque ex comparatione cuius indecori significetur alterum minus decere.

Psalm. 37.

Rom. 13.

11 *Doctrina viri per patientiam noscitur, & gloria eius est in qua prætergredi.*

DOCTRINA viri dupliciter accipi potest. Aut pro docendi actione qua alios quis docet, aut pro ipsa sapientia à qua homo dicitur doctus. Secundum priorem acceptionem sensus esset, ex patientia hominis cognosci posse qualis sit eius quam tradit doctrina. Vnde Beda hunc sensum primum indicans, Doctrina inquit ecclesiastica per patientiam doctorum quam sit perfecta monstratur, quia dum magis afflictionibus ac mortis corpus subdere quam à docendi officio cessare voluerunt, ostendebant vtrique quantum esset salutaris quam tanta infamia Ianf. in Prouerb.

defensare curarunt, Sic Lira, Veritas inquit Apostolica doctrina ex eo apparuit quod non reculerint mori pro ipsa. Secundum posteriorem acceptionem significatur ex patientia hominis deprehendi quod doctus sit & prudens. Nam prudentis & intelligentis est aliorum infirmitates patienter ferre & iræ suæ moderari, aut si quid vindicandum sit tardum esse ad vindictam. Secundam hanc intelligentiam etiam subnexit Beda ex D. Gregorio eam mutuatus, qui sic habet homilia 35. in Euangelia. Scriptum est doctrina viri per patientiam noscitur. Tantò ergo quisque minus ostenditur doctus quanto conuincitur minus patiens. Atque hoc posteriori modo accipienda est sententia si hebræa spectemus, quæ ad verbum habent, Intelligentia hominis protrahere (vel differre) facit iram eius. Qui enim intelligens est & prudens, tardus est ad iram & vindictam, tum quod perpendat & se pleraque admittere quæ à Deo seuerius punienda sunt si pergat in proximum seuerus esse, tum quod aduertat indecorum esse passionibus suis obsequi statimque ad ultionem & iram profiliere. Deinde iram impedire animum ne possit cerere verum, atque ex acceleratione ultionis plerunque committi quæ postea displiceant. Ira enim viri Dei iustitiam non operatur. Huic sensui conuenit quod sequitur, Et gloria eius est in qua prætergredi, pro quo Hebræa habent, Gloria eius transire præuaricationem, hoc est, gloria & honor hominis est alienam transgressionem & peccatum non valde attendere, sed dissimulare eique facile ignoscere. Beda accipit iniqua prætergredi, pro eo quod est ab iniquis actionibus se præferuare, vt de propriis iniquitatibus accipiatur, non de alienis. Sic enim habet: Quia nimirum perfecti doctoris est sic aliorum improbitatem patienter ferre, vt suam quoque fragilitatem nouerit ab iniqua actione obseruare. At prior sensus originali magis conuenit.

Gregor.

Jacob. 2.

12 *Sicut fremens leonis, ita & regis ira, & sicut ros, super herbam illa & hilaritas eius.*

VIDE Augustinum epistola 68. Vbi sic citat, Nihil interest inter iras regis & iram leonis. Indicat hæc sententia quo studio subditi teneantur prosequi regem suum & principem, cauendū scilicet eis summopere ne eum offendant. Sicut enim rugitus leonis maximum terrorem incutit cæteris animantibus inter quæ & ipse veluti rex est, ita vt dixerit propheta Amos: Leo rugiet quis non timebit? Ita & regis ira vel indignatio meritò formidabilis esse omnibus debet: vt quæ non facile placari possit, & in cuius manu sit mox graue inferre vindictam, iuxta illud Sauii prælustri fulmè ab arce venit. Contrà si cut ros super herbam decidens gratus est & suauis, herbamque virefcere facit, quæ alioquin è terra non exurgeret, nec solis sustineret ardorem, ita hilaritas vultus regis eiusque beneuolentia vel fauor (sic enim habent Hebræa) subditos mirè reficit & exhilarat, facitque vt bono sint contra malos & aduersa quæque animo. Cæterum iuxta sublimiorem sensum hac sententia intelligere debemus, quam terribilis sit illius regis ira, qui solus est rex regum, & dominus dominantium, qui licet aliquando vt agnus immolatus est, non aperiens os suum, tamen suo tempore rugiet terribiliter vt leo, cum dictu

A. Mos. 5.

134
 tus est: Discedit à me maledicti in igne eternū.
 Et: Ligatis manibus & pedibus mittite eum in
 tenebras exteriores. Eiusdē erga bonos fauor &
 hilaritas vultus eius, quam eis exhibebit in no-
 tissimo die, tanquam ros herbam irrigās, iustos
 post præsēntis vitæ calamitates recreabit ac vi-
 dere faciet in domo Dei in eternum.

13 Dolor patris filius stultus: & teclia iugiter perstillaui, iugiter
 sa mulier.

HEBRÆA non habent teclis perstillanti-
 bus, sed simpliciter sic. Calamitas patri
 suo est filius stultus, & stillicidium continuū ri-
 xæ mulieris vel vxoris. Indicat ergo hæc senten-
 tia duo incōmoda quæ in familia patrifamilias
 accidunt. Nam ex filio stulto & improbo dolor
 & calamitas patri accidit vt sapius supra dictū
 est. Et rixæ vxoris assidua molestiam intollera-
 bilem & continuo nouam afferunt, non aliter
 quam assidua pluuia distillatio. Interpres non
 cuius stillicidio rixas mulieris intellexit cōpa-
 rari, sed domestico, quod scilicet sit teclis iugiter
 perstillantibus. Et quidem concinnior sic est cō-
 paratio. Quemadmodum enim incommoda est
 habitatio domus si teclis perstillent iugiter, Ita
 rixosa mulier efficit viro incommodam habita-
 tionem, & causa est, vt inuitus domi sit, & aliam
 quarat cum maximo familiæ dispendio societa-
 tem. Itaque subindicat sententia patres solici-
 tos esse debere vt filij eorum benè instituantur,
 & magna cum prudentia vxores diligendas cum
 quibus commodè habitent & viuant. Cæterum
 quam id non humana prudentia potissimum,
 sed peculiari Dei beneficio homini contingat,
 subiungitur in sequenti sententia, à domino da-
 ri vxorem prudentem, vt quisque intelligat eam
 ob rem dominum potissimum rogandum. Ve-
 nerabilis Beda subtiliter hunc versum tractat
 secundum spiritualem intelligentiam. Nam cū
 priorem partem exposuisset de dolore patris
 cælestis qui doler quod homines quos ad se lau-
 dandum creauit, hosti potius maligno quàm si-
 bi seruire consideret, secundam partem sic se-
 quitur de hæreticis. Sicut teclis perstillantia
 pluuia quidem de celo suscipiunt, nec tamen
 hanc ad vtilitatem aliquam dispertunt, sed ad
 molestiam potius inhabitantium deriuant: Ita
 nimirum hæreticorum ecclesia, cælestium do-
 na verborum non ad salutem animarum, sed ad
 suæ vsum nequitiæ malè interpretando & con-
 tra catholicos litigando conuertit. Teclis enim
 perstillantia mundas quidem pluuia guttas ac-
 cipiunt, sed sub teclis in domo sordidas reddūt.
 Et hæreticus limpidiſſima cælestis oraculi ver-
 ba, auditu corporis haurit, At vbi hæc corde
 pollato attigerit, auditoribus suis forde mixta
 ministrat. Hæc ille.

14 Domus & diuitiæ dantur à parentibus, à domino autem proprie
 vxor prudens.

APVD Hebræos non additur proprie sed
 explicandi gratia ab interprete, aut alio-
 quoquā additum est, quod alioqui etiā domus
 & diuitiæ dentur à Deo vt pote omnium largito-
 re. Nec est Hebræis dantur à parentibus, sed do-
 mus & diuitiæ hereditas patrum. Proinde signi-
 ficatur illa obuenire filiis à parentibus iure he-
 reditario, vt quasi fortunæ donum sit omnibus
 commune tam malis & indignis quàm bonis &

dignis, vtque parentibus ea debeant filij accepta
 ferre, qui ea filiis acquisierint, conseruauerint,
 & reliquerint, à quibus ea immediatè acci-
 piunt, à Deo autem etiam, sed per parentes. At
 vt vxor filiis contingat prudens, id singulari Dei
 beneficio tribuendum est, vt quod non ita sit cō-
 mune omnibus, sed proprium his quos Deus
 singulariter dilexerit quodque non potest parē
 tum cura & providentia filiis donari, sed Dei
 beneficio, qui solus dat prudentiam mulieri, &
 prudentia donatam viro deputat. Significat ergo
 filijs meritò curandum, vt Deo digna con-
 uersatione & piis precibus huiusmodi donum
 à Deo consequantur, in re tam graui, vnde felici-
 tas hominis multum pendeat, quam à paren-
 tibus non possint tuto expectare, à quibus tamē
 & vitam & reliqua vitæ commoda accipiunt.
 Vnde in Ecclesiastico dicitur: Pars bona, mulier
 bona, in parte bona timentum Deum dabitur
 viro pro factis bonis.

15 Pigris immittit soporem, & anima dissoluta esuriet.

QVÆ mala à pigritia & ocio homini proue-
 niant, frequentibus sententiis in hoc li-
 bro Sapiens prosequitur vt ad sedulitatem & di-
 ligentiam hominem ad laborem natum proue-
 caret. Duo autem mala pigritiæ hæc sententia
 ostendit. Primum quod hominem reddat dor-
 mitabundum & somno deditum, ac proinde à
 mortuo parum dissimilem efficiat, auferens ei,
 quod in homine præcipuum est rationis vsum
 & industriam. Secundum est ex priori cōsequens
 quod per rerum omnium inopiam, famem ad-
 ferat, malum certè in vita grauissimum. Ponitur
 autem synecdochicè anima dissoluta pro ho-
 mine dissoluto, hoc est ignaui, qui ab omni o-
 peratione solutus est & remissus, quique pigri-
 tudine ac somno dissolutus est. Pro anima dis-
 soluta plerique vertunt anima dolosa, de quo su-
 præ dictū est circa versum quartum capitis de-
 cimi. Vt autem hæc sententia per quotidianam
 experientiam vera inuenitur de sopore & esu-
 rie corporalibus, ad quæ pigredo corporalis ho-
 minem perducit, ita etiam locum habet secun-
 dum spiritualem intelligentiam in sapientiæ
 studio & virtutis exercitatione. In qua qui se-
 gniores sunt ad grauissimum in peccatis somnū
 perueniunt, & nullis quamlibet magnis pro-
 phetarum aut Apostolorum aut cuiuscunque
 concionatoris vocibus possūt excitari ad bene
 operandum, corpore nimirum eos eneruante.
 Qui & ipsi grauiorem verbi Dei inedia pati-
 tūtur, & post hanc vitam omnibus bonis vacui
 fortiter esurient, cum sancti saturabuntur & in-
 ebriabuntur ab vbertate domus Dei. D. Grego-
 rius ex quo suum commentatium hoc rursus
 loco Beda desumpsit, mysticam huius sententiæ
 intelligentiam pulchrè prosecutus est in tertia
 parte curæ Pastoralis, admonitione 16. sic scri-
 bens. Pigris intimidandum est, quod sæpè dum
 opportune agere quæ possumus, nolumus, pau-
 lō post cum volumus non valeamus. Ipsa quidē
 mentis desidia dum congruo seruiore non ac-
 cenditur, à bonorum desiderio, funditus conua-
 lescente furtim corpore maceratur. Vnde aperte
 per Salomonem dicitur: Pigris immittit soporem,
 piger enim rectè sentiendo quasi vigilat,
 quamuis nihil operando torpescat. Sed pigredo
 soporē immittit dicitur, quia paulisper etiā re-

ctè sentiendi vigilantia amittitur dū à bene ope-
 randi studio cessatur. Vbi rectè subiungitur, Et
 anima dissoluta esuriet. Nam mens quia se ad su-
 periora stringendo non dirigit, neglectam se in-
 ferius per desideria expandit. Et dum studiorū
 sublimium vigore non constringitur, cupidita-
 ris infimæ fame lauciat, vt quo se per discipli-
 nam ligare dissimulat, eo se esuriēs per volupta-
 tum desideria spargat. Hinc ab eodem sapiente
 rursus dicitur, in desiderijs est omnis ociosus.
 Hæc ille.

16 Qui custodit mandatum, custodit animam suam: qui autem ne-
 gligit viam suam, mortificabitur.

OSTENDIT hæc sententia fructum serua-
 tæ vel neglectæ legis, ne quis putet rem
 paruam esse legē seruare vel negligere. Qui in-
 quit, custodit mandatum, non tantum mandatū
 honorat, sed illud custodiendo, custodit animā
 suam quam à morte præseruat, & hic diuturnā
 vitam, postea verò æternam viuere facit. Qui au-
 tem negligit viam suam, vel vt alij melius ha-
 bent, vias suas (sic enim habent Hebræa) hoc est
 qui non curat vitam suam & actiones instituere
 iuxta legem, is mortificabitur, vel potius
 morietur, plerūque quidem temporali morte à
 principibus vel Dei ultione ante tempus infli-
 cta, semper autem æterna morte. Stipendium
 enim peccati mors est. Et: Si vis, inquit Dominus,
 ad vitam ingredi, serua mandata.

Rom. 6.
 22. ubi. 19.

17 Fœneratur domino, qui miseretur pauperis, & recipit animam
 suam reddet ei.

FŒNERARI dupliciter dicitur. Aut simpli-
 citer pro mutuum dare, vt cum capite 22.
 postea dicitur: Qui mutuum accipit, seruus est
 fœneratis. Et Ecclesiastici 29. Qui facit miseri-
 cordiam, fœneratur proximo suo, &c. Aut pro
 mutuū dare ad vsuram, vt cum dicitur Deutero-
 nom. 23. Non fœnerabis fratri tuo, sed alieno.
 Atque hæc est propria verbi huius apud Lati-
 nos significatio. Vtrunque significatum huic lo-
 co conuenire potest, quia non simpliciter domi-
 no mutuatur qui miseretur pauperis, recipitur
 tātundē, sed multo plura. Verum in priori signi-
 ficatu hic accipiendum patet ex dictione Hebrai-
 ca, quæ simpliciter mutuare significat. Itaque si
 gnificatur eum qui quid ex misericordia donat
 pauperi, quanquam donet pauperi, tamen hoc
 ipsum quod illi dat, veluti mutuo dat domino,
 qui suo tempore, & hic & in futura vita reddet
 ei vicissitudinem eius, hoc est, mercedem quam
 vicissim meretur. Vnde rectè Basilius citās hunc
 versum concione secunda in Psal. 14. Quum in-
 quit, pauperi dare voles propter Dominum, idē
 & donum est & mutuum. Donum quidē, quia
 non speras receptionem: mutuum verò, propter
 domini magnificentiam, qui pro ipso persoluit,
 qui paucis per pauperem acceptis, magna pro
 ipsis reddet. Qui enim pauperis miseretur, Deo
 ad vsuram dat, Hæc ille.

Basilius.

18 Erudi filium tuum, ne desperes: ad ultionem autem eius, ne
 ponas animam tuam.

HEBRÆA habent, Erudi vel castiga filium
 tuum cum est spes. Quo monet Sapiens
 filium insipientem aut peccantem tempestiuè
 erudiendum & castigandum priusquā in profū-
 dum peccatorum venerit, & ætate nimis proue-
 lant. In Prouerb.

ctus sit, quando nulla disciplina aut correptio
 profutura sit, sed potius obfutura. Secundum
 nostrā lectionē monetur pater vt etiā statim
 non succedat eruditio vel castigatio filij, non ta-
 men propterea velut desperans filij correctio-
 nem desistat à monēdo cum, spe emendationis
 secuturæ tandem Græca habent *naideve idē osē,*
δύσως γὰρ ἐσθλὴ ἐνέγμισ, hoc est, castiga filium tuū,
 sic enim erit bona spes. Quo significatur per ca-
 stigationem filij bonā esse de eo spem, quod ad
 bonam perueniet frugem. Quem sensum & He-
 bræa habere possunt, quæ etiam verti possunt,
 Castiga filium tuum, quoniam est spes, vt scili-
 cet per castigationem bonus euadat. In quem
 sensum etiam nostrā lectio accipi potest, si illud
 ne desperes cum præcedenti cohæreat, finemq;
 atque euentum designet in hunc modum: Erudi
 filium tuum, ne fortè omiſſa illius eruditione
 aut castigatione aliquando desperare de eo co-
 garis. Secundum quem sensum omittenda est
 coniunctio copulatiua, & quæ in plerisque li-
 bris inuenitur, Erudi filium tuum, & ne despe-
 res. In quibusdam tamen non est, & scēda par-
 te huius sententiæ monentur parentes ne despe-
 rantes facilè de correctione filij adiciant ani-
 mum ad interficiendum eum, aut ad mortem
 eius quoquomodo procurandum. Aut significa-
 tur moderandum à patre castigationem filij,
 cauendumque ne ille ea crudelitate exerceat,
 vt sub manu eius moriatur, quemadmodū
 domini in seruos animaduertere solēt vsque ad
 mortem, aut insignem aliquam lēſionem. Possūt
 & Hebræa sic verti, Ad clamorem eius ne leues
 animam tuam. Quo significatur patrem non de-
 bere aduertere animam ad clamorem filij cum
 castigatur ab eo, ita vt ob id à debita castigatio-
 ne desistat. Hebræa enim dicitio *חמיתו* Hami-
 tho, vel potest esse à verbo *חמה* Hama, quod
 sonare & tumultum edere significat, vel potest
 esse à verbo *מת* meth, quod mori significat.

19 Qui impatiens est, sustinebit damnū, & curaperit, aliud opponet.

HEBRÆA habent, Magnus ira portat pœnā
 vel detrimētum, quod si liberaueris & ad-
 huc addes. Quam sententiam Hebræorum qui-
 dam, quos & Caietanus securus est, connectunt
 cum superiori versiculo, vbi in castigatione filij
 à crudelitate pater cohibet, videlicet vt caueat
 ab interfectione. Qui enim talem in filium exer-
 cet crudelitatem: magnus est ira & impatiens,
 qui supplicium dabit suæ impietatis pœnāmq;
 portabit cum ipsum postea pœnitebit actionis
 castigationis factæ ex impatientia & magnitu-
 dine iræ. Vt ergo iræ intemperantia minuatur,
 subiungitur. Quod si liberaueris filium & eri-
 pias à sæuiore castigatione, adhuc addes vt ca-
 stiges eum, aliæque vice denno castigare eum
 poteris. Et in nostrā litera versum hunc cum
 superiori cohæreere, ostendit coniunctio enim,
 quæ in multis libris reperitur. Itaque sensus
 est, ne inducas animum ad interfectionem filij,
 quia qui impatiens est in corrigendo filio re-
 portabit in de damnū, quandoquidem huius
 modi immodica castigatione & filium suum a-
 mittet ac perder, & se tum iustitiæ humanæ,
 tum diuinæ ultioni obnoxium reddet. Sunt ta-
 men qui hunc versum separatim accipiunt, vt
 non cohæreat cum superiori, sed in genere dica-
 tur cōtra eos qui passionibus iræ sunt obnoxij,
 i 4 significat

significeturque eum qui vehemens est & magnus in ira, frequenter incidere in pericula, & suae temeritatis & impatientiae poenas dare incurrendo damnum aliquod, ex quo si liberari eum contingat, tamen alia vice repetendo furto rem adiicit sibi adhuc damnum. Sic & nostra litera accipi poterit ut sit separata & generalis sententia. Nam ut coniunctio, enim, non est apud Hebraeos nec Graecos, ita nec in plerisque codicibus Latinis, nominatim apud Bedam, qui etiam in primis hanc sententiam referat ad superiorē, tamen postea aliam addit intelligentiam quae cum superiori sententia nihil habet commune. Itaque sensus nostrae literae Hebraeis conformis hic esse poterit. Qui impatiens est, frequenter ex impatientia sua damnum reportabit in nomine aut facultatibus, aut corpore suo. Et cum puerit, hoc est, sustulerit illud damnum, aliud rursum damnum apponet, sibi que asciscet, cum per consuetudinem radicata ira rursum per impatientiam efferbuerit. Hoc est, impatiens & in ira intemperans in varia incidet damna & mala, atque ex euatione vnius mali non facile corrigetur, sed mox in aliud incidit. Beda sic hunc versum tractat. Patet inquit litera sensus, quia qui per impatientiam inopia, furto seruit aut rapinis, damnum suae animae facit, & cum rem proximi tollit etiam non homini, pro hoc, certe aeterno iudici rationem reddere habet. Vnde alia editio ita hunc versum transulit, male cogitans homo multo damno affligetur, & si perniciosus fuerit, animam suam opponet: quia nimirum cum pecuniam violentus abstulerit, pro hac animam suam inuitus dabit. Haec ille. Ceterum alia illa editio de qua loquitur, ipsa est secundum versionem Graecorum, apud quos tamen pro male cogitans homo, est, κακόφρων άνθρωπος, quod potius est malae mentis vir, hoc est, insanus vir qualis est impatiens & ira feruens, phrenetico similis. Mirum cur quidam pro magnus ira, verterit tardus ad bilem, cum sic dicatur hebraeis, Magnus ira sicut eis dicitur, Magnus misericordia, pro eo quod est multum misericors, ut nos legimus Psal. 14.

20 Audi consilium & suscipe disciplinam, ut sis sapiens in oculis simis tuis.

AD filios atque iuniores haec monitio spectare videtur, ut postquam instruxit patres quo pacto filios monere & castigare debeant, vicissim & inuenes doceat obtemperare parentibus, eorumque disciplinam, hoc est, et aditio nem vel castigationem (nam utrumque accipi potest) iubentur admittere, quo tandem in senectute & ipsi ad sapientiam perueniant, hoc est, ut in iuuentute ea capebant, & recipiant per quam senectus & honoretur & bene se habeat. Nam sapientia maxime senes decet & alioqui in fine hominis maxime requiritur sapientia cum a fine bono salus tota hominis eiusque bonum pendeat.

21 Multa cogitationes in corde viri: voluntas autem domini in aeternum permanebit.

Psal. 33.

Pro voluntas hebraeis est consilium, ita ut hic idem dicatur, quod in Psal. Consilium domini in aeternum manet, cogitationes cordis eius in generatione & generatione. Non est tamen hoc loco in plerisque libris dictio in aeternum, sicut nec in originalibus. Docet ergo haec sententia varias esse in corde hominis cogitationes variamque

consilia quibus intra se homo angitur & distinetur, studens sibi prospicere aut quippiam perficere etiam saepe contra Dei voluntatem. At frustra se homines variis huiusmodi cogitationibus cruciatur, quum solum consilium ac decretum Dei stabile futurum sit & fixum, nec consilii hominum possit impediri, ac proinde se eius voluntati per omnia submittere debeant, omnem suam sollicitudinem proicientes in eum, cui cura est de nobis, & cuius voluntati nemo resistere potest. Aut significatur multas esse & subinde variari hominis cogitationes, quia frequenter in irritum cadunt humana consilia, ita ut ob id alia querenda sint. At contra, Dei consilium nulla ratione mutari posse, sed saepe stabile persistere, ut significetur differentia inter consilium Dei & hominum.

22 Homo indigens misericors est, & melior est pauper quam vir mendax.

HEBRAEA priorem partem longe aliter habent. Sic enim est ad verbum. Desiderium hominis beneficentia eius. Et potest hic conueniens esse sensus. Desiderant homines ut possint esse benefici & liberales in egenos, pretextunt id suo desiderio & avaritiae, asserentes se desiderare diuitias ob beneficentiam & misericordiam egenis exhibendam. At melior est vir pauper qui sua sorte contentus viuit, quam is qui mendaciter suo ad conquirendas diuitias desiderio pretextit opera beneficentiae. Vel sic. Omnes quidem homines ex natura desiderant esse benefici; praestat tamen pauper esse & beneficium esse non posse, quam mendaciter de beneficentia gloriari, & suam quam quis non exercuit beneficentiam predicare. Noster interpret desiderium per translationem videtur accepisse pro indigentia, quemadmodum verbum desiderare Latinis eleganter pro deficere ponitur, ut cum dicitur in praefato aliquot milia desiderata. Vbi. n. indigentia est ibi est desiderium. Significat ergo nostra litera, hominem indigentem, ut in plurimum magis esse misericordem, quam sint diuites, ut qui per experientiam nouit quam grauis sit miseria & indigentia; ideoque virum pauperem praestare diuiti mendaci, qui ne beneficiat mentitur se non habere quod tribuat. Ille enim quanquam non possit cupit benefacere, hic vero cum possit, non vult. Aut significatur indigentiam hoc boni conferre homini ut misericors sit erga alios miseros, atque inter duo mala nempe paupertatem & mendacium minus malum esse paupertatem, quanquam illam valde fugiant homines, & pro extremo malo dicant. Iuxta priorem intelligentiam significatur, paupertatem duo bona conferre homini, nempe voluntatem benefaciendi, & praeseruationem a peccato mendacij. Verè enim potest dicere se non posse benefacere. Beda hanc sententiam mystica intelligentia transfert ad indigentiam & paupertatem mentis. Indigentem, inquit, dicit humilem, qui se perpetuis bonis egere sine cessatione recolat. Talis namque ut misericordiam consequatur a domino, nunquam proximo misericordiam recusat. De quo & subsequenter annectit. Et melior est pauper quam vir mendax. Melior est namque humilis corde qui nihil fidit suis operibus, quam qui se praes excellentia virtutum viri nomine dignum ducens fallitur nescius, dum superbiendo

1. Per. 5.

perdit bona quae gessit. Ceterum quod ad lectionem attinet, sunt qui in hoc versu legunt, Melior est pauper iustus quam vir mendax. At dictionem iustus, ut non habent Hebraei, ita nec nostri codices emendatiores. Est autem ea dictio in quibusdam addita ex aliqua editione, quae iuxta Graecos sic habebat, Melior est pauper iustus quam mendax.

23 Timor domini ad vitam, & in plenitudine commorabitur absque visitatione peccati.

HEBRAEA habent, Timor domini ad vitam & saturus pernoctabit, non visitabitur a malo. Itaque quod nos habemus, in plenitudine, accipi debet de plenitudine omnium bonorum, quae satietatem adfert. Et superlatius pessimi, pro positio mali accipiendus est. Est autem utraque pars imperfecta, perficienda in hunc modum. Timor domini perducit ad vitam & in plenitudine, vel saturatus commorabitur, is qui timet dominum. Tria autem bona hic timori diuino tribuuntur recto ordine, quae perfecte hominem felicem reddunt. Primum est quae vita in primis ab homine desideratur, ut sine qua alia bona esse non possint. Secundum est plenitudo & satietas omnium bonorum. Et tertium securitas ab omni malo. Haec enim duo viuendi desiderantur ut beate viuat. Nam viuere, sed in inopia, miserum est. Et rursum in saturitate & diuitiis viuere, sed cum metu, quemadmodum saepe contingit diuitibus, qui quo plus habent bonorum, plus timent malorum, miserum quoque est. Ad impleretur ergo haec sententia perfecte quidem post hanc vitam, quia timor domini perducit ad vitam aeternam, quae sola verè perfecta vita est. In qua & est saturitas & securitas perfectissima.

Psal. 16.

Satiabor, inquit Propheta, cum apparuerit gloria tua. Et tamen etiam in hac vita suo modo impletur, sicut & plerumque similes scripturae temporalem felicitatem timentibus Deum promittentes, non solum in veteri testamento, sed & in nouo. Pietas enim ad omnia utilis est, promissionem habens vitae quae nunc est, & futurae. Timor enim domini perducit etiam hic ad vitam, quia efficit ut homo in anima coram Deo viuat, & ut in corpore liber sit a multis morbis quos vitia pleraque etiam cum morte afferunt. Item ut liber sit homo ab ultione siue principum, siue Dei, per quam ante tempus plerique ob transgressionem legum a vita tolluntur. Conferunt item & satietatem & securitatem timor domini, iuxta illud: Inquirentes dominum non deficient omnino boue, & non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Plerumque enim Dei beneficio metuentes eum, praeterquam quod longitudine dierum donantur, in rerum hic viuunt abundantia & tranquillitate, Dei protectione a multis malis liberi quae impij ferre coguntur. Et alioqui qui timet amatque dominum, paucis contentus viuit, terrena non admodum concupiscit, satur dum habet necessaria, ita ut cum Paulo dicat: Habeo autem omnia & abundo. Sed & cum omnium bonorum auctorem secum habeat, cuius rei famem sustinere possit: Sic etiam quid pati eum contingat, siue pro iustitia siue pro conditione huius mortalitatis, tamen nouit quod diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum, his qui secun-

Philip. 4.

dum propositum vocati sunt sancti. Itaque securus degit & mali expers, quia malum illi non est quod patitur.

24 Abscondit piger manum sub ascella, nec ad os suum applicat eam.

PRO ascella vel axilla (vtrunque enim dicitur) Hebraica dictio אֶרְבֵּץ Tsalathath proprie significat lebetem vel ollam. Quae dictionis significatio propria praesenti loco etiam bene conuenit. Sic enim vehementi hyperbola exaggerabitur hominis pigri torpor & desidia, ut qui manum suam posuerit & abdiderit intra ollam ut escam inde accipiat, & tamen tedeat eum educere illam cum cibo ad os. Plerisque tamen hebraeis placet dictionem hanc hic positam esse Metaphoricè pro sinu, quod quemadmodum aliquid absconditur in olla, ita in sinu. Quam translationem etiam secutus D. Hieronymus, vertit ascellam. Est autem in hac sententia hyperbolica locutio ad insinuandum quorundam hominum admirandam pigritiam. Nam vix inuenias qui ne ad os quidem manum suam velint admouere praes pigritia. Cum ergo dicitur pigrum abscondete manum suam sub ascella vel in sinu, ob frigus scilicet declinandum & otij amorem, nec ad suum os reducere eam siue ut cibum capiat siue ut caput curet, significatur quorundam tantam esse pigritiam, ut & quae facillima sunt factu & necessaria corpori vel animo, detrectent & recusent. Certè sunt infiniti qui malint famem pati, quam vlli honesto studio aut labori vacare. Et sunt quibus molestum est vel cibum capere, vel faciem lauare aut caput pectinare & vel tantillo tempore caloris quem in sinu quaerunt, aut otij suauitate carere. Septuaginta alium secuti sunt sensum, quem etiam hebraei admittunt. Habent enim, Qui abscondit in sinum suum manus suas iniuste, neque ori applicabit eas, hoc est, qui operari recusat, non habebit quod ori porrigat, hoc est, quod edat. Beda quoniam ad literam sententia haec parum vera videtur, ad mysticam confugit intelligentiam valde conuenientem, quam ex D. Gregorio rursum mutuatus est, intelligens post eum hic redargui eorum negligentiam, qui quod ore profitentur, manu & opere nolunt completere. Sic enim habet D. Greg. lib. moral. 22. cap. 10. explicans similem sententiam quae est postea cap. 26. Pigrum labor est manum suam ad os porrigere, quia desidiosus quisque praedicator nec hoc vult operari quod dicit. Manum quippe ad os porrigere, est voci suae opere concordare. Haec ille. Repetitur enim haec sententia postea ca. 26. vbi sic legimus, Abscondit manus sub ascella sua & laborat si ad os suum eas conuerterit.

Gregor.

25 Pestilente flagellato iustus sapientior erit: si autem corripueris sapientem, intelligit sapientiam.

HEBRAEA ad verbum habent. Derisorem percute, & imperitus fiet callidus, & corripe intelligentem, & intelliget scientiam. Verum Imperitium saepe in hoc libro ponuntur non praesceptiuè, sed ut vno posito intelligatur quid securum sit, & exponendi sint per, Si, ut supra annotatum est circa vers. 7. cap. 14. Proinde non male vertit interpret. Pestilente flagellato, & si corripueris, sicut similem sententiam mox legimus

mus

mus versam cap. 21. Multato pestilente sapientior erit paruulus, vbi Hebraea habent, Cum affligitur derisor, imperitus fiet sapiens. Quamquam etiam praecipit in hac sententia imperatiui possint accipi, vt significetur derisorem non ad monendum esse & arguendum, vt de quo non sit spes, sed in exemplum aliorum flagellandum & multandum. Sapientem autem si qua in re peccet non affligendum statim, sed corripicandum & monendum vt qui verbis proficere possit, iuxta illud quod est superius cap. 9. Noli arguere derisorem, ne oderit te, Argue sapientem & diliget te & addet ei sapientia. Porro pro derisore vertit aliquoties noster interpres pestilentem, secutus Septuaginta, vt & in Psalmo primo: In cathedra pestilentiae non sedit. Hi enim qui ad impietatis profecerunt, vt veritatem & veritatis doctores, ac monitoresque derideant, homines vere sunt pestilentissimi & communitati noxij. Significatur ergo hac sententia quod quamquam ex afflictione derisori & plane iam impio homini inflicta, nulla ad ipsum redeat utilitas, non tamen ab ea cessandum, vt eius exemplo qui adhuc non est impius, sed stultus, hoc est imperitus & insipiens (hoc enim proprie significat dictio Hebraica, quam noster nuc stultum, nunc paruulum vertit) fiat sapientior, alienoque periculo & malo cautus. At si quis sapientem in aliqua re corripuerit, hoc ipsum proderit ipsi sapienti, qui monitus aduertet ad id in quo prius fuit negligens & imprudens. Nemo enim etiam sapiens alioqui, vbi que & omni hora sapit.

26 Qui affligit patrem & fugit matrem, ignominiosus erit, & infra. ix.

C R E D O interpretem vertisse non fugit, sed fugat, quum non tantum hebraea dictio fuga re significet, sed & Graeca: est enim ἀποβάλλει, hoc est, impellens vel expellens. Et alioqui fugare conuenit cum affligere patrem, vel vt est Hebraeis, vastare aut spoliare patrem. Et est sensus, Is qui impia sua vita patrem affligit eumque suis bonis exuit, siue per violentiam siue per decoctionem bonorum, & matri causa est vt fugere cogatur ac domum suam siue patriam relinquere, vel quia non potest ferre insolentiam filij, vel quia per ipsum ad paupertatem redacta, diutius in domo ac patria manere non potest, talis plane est ignominiosus, omni que vituperio dignus & opprobrio. Dignus item qui & hic & in futuro infelix sit, quia infelices reddit suos parentes. Quod si quis legere velit, fugit, vt constanter habent nostri codices, affligere patrem intelligitur qui ipsum contristat nolendo ei obedire, & fugere matrem qui ab ea separatur & discedit, nolens eius monitis obtemperare. Hebraea etiam aliter verti possunt, vt sit sententia maioris ponderis hoc modo. Vastat patrem & fugat matrem, filius pudendus, & probrosus, hoc est, qui pudendam vitam viuunt, parates sapere spoliat & bonis & domo: aut tantum peccat, atque qui parentes ad inopiam & exilium adigit.

27 Non cesses audire filii doctrinam, nec ignores sermones scientiae.

H E B R A E A non habent has negationes non & nec, sed ad verbum sic. Cessa filii mi audire doctrinam vt erres a verbis scientiae. Quod ferè sic intelligitur ab omnibus, vt moneat Sapiens filium suum cessare ab huiusmodi doctri-

na, quae inducit ad errandum a verbis prudentibus & sermonibus verae sapientiae. Qualis est disciplina & philosophorum, quae a fide est aliena, & hereticorum, quae a catholica veritate homines abducere cogatur, & hominum mundanorum qui quae carnis sunt sapiunt & alios sapere docent. Huiusmodi doctrinam etiam audire prohibemur. Imminet enim sapere periculum erroris, si vel tantum aures ei accommodemus. Verisimile est interpretem nostrum sententiam hanc legisse per interrogationem in hunc modum, Cessabisne filii mi audire doctrinam vt erres a sermonibus scientiae? Aut ironice dictum accepit, Cessa filii mi audire doctrinam, vt quod sequitur demonstret quid hinc mali secuturum sit, scilicet quod errabit a verbis scientiae, ac proinde ex consequenti significetur si errare nolit, non cessandum ab audienda sapientum doctrina. Iuxta hos modos bene vertit interpres per negationem. Non cesses audire filii doctrinam, nec ignores sermones scientiae, quamuis crediderim potius scriptum fuisse nec ignores. Sic enim significabitur quid mali secuturum sit si quis cessat audire doctrinam sapientum: quod hic significandum erat:

28 Testis iniquus deridet iudicium, & os impiorum deuorat iniquitatem.

V A R I A S hoc libro contra testes iniquos vel, vt hoc loco est Hebraeis, testis Belial profert sententias Sapiens, quod ab his multum accedat mali Reipublicae, vt per quos subuertatur iustitia praecipuum Reipublicae bonum. Porro quod dicitur testis iniquus deridere iudicium, varie exponi potest. Nam iudicium simpliciter accipi potest pro aequitate & eo quod iustum est ac equum. Si enim testis iniquus deridet iudicium, quia non est illi aequitas cordi, flocci facit eam & contemnit. Nec curat seruare illud quod iuste decretum est a domino, Non falsum testimonium dices. Quia contra quam aequum est non vereatur audacter quod falsum est & noxium proloqui. Potest & accipi de iudicio iustitiae ciuili. Illud enim etiam se deridere & contemnere ostendit, dum illud quantum in se est subuertit, dumque illud non sicut deberet tenuit & veretur. Potest postremo idque simul cum praecedentibus intelligentiis accipi de iudicio diuino per quod testis falsus non erit impunitus, vt supra dictum est. Nam & illud deridere videtur cum suo facto se illud non vereri quasi futurum non sit, declarant: sic quod sequitur & os impiorum deuorat iniquitatem, varie accipi potest. Primum vt os impiorum intelligatur deuorare iniquitatem, quia auidè impij iniquitatem desiderant, atque veluti cibo pasci ac refici ardentem quærunt: sic enim intelligunt Beda & Lyra. Et notat Lyranus bene dictum esse deuorare, quia non masticat nec bene expendit iniquitatis malum, quod si facerent, sentirent eius amaritudinem impij. Aliter exponit quidam, pro eo quod est scelerate sustinet mentiri, vt deuorare iniquitatem ore sit iniquitatem & mendacium sine pudore & remorsu effutire, & quasi rem nihili non aestimare nec curare, quomodo & Dñs in Evangelio dicit quosdam camelum glutire. Sunt qui duo huius sententiae verba, deridet & deuorat, aliter vertunt, pro ambiguitate dictionum Hebraica

braicarum. Nam pro priori verbo vertunt, interpretatur, vt significetur testem iniquum interpretari iudicium, quia illum in alteram & malam partem sapere inclinatur. Et pro altero verbo vertunt abscondit, vt significetur os impiorum abscondere intra se iniquitatem, eamque tegere, dum veritatem tegit, aut dum meditatam iniquitatem apud se seruat suo tempore effundendam, iuxta illud: Sub lingua eius labor & dolor.

Psal. 20.

29 Parata sunt derisoribus iudicia, & mallei percutientes stultorum corporibus.

B E N E postquam dictum est testis iniquus deridet iudicium, subiungitur generalis sententia. Parata sunt derisoribus iudicia, vt quod ille deridet, intelligatur aliquando experturus. Iam quidem plerique veritatem irridet, & quasi nunquam quod merentur sint perpetruri absque timore villo perpetrant malum, quia non profertur cito contra illos sententia. Verum quamquam patienter agat dominus, expectans hominum poenitentiam, aut vt impleta mensura peccatorum suo tempore tanto iustius vindicet, parata sunt iam apud Deum iudicia ipsis derisoribus, quos ferè videt vsque in finem perseueraturo in malo, eo quod peccent in Spiritum sanctum. Et vt sciamus qualia eis iudicia sint parata, subiungitur. Et mallei percutientes stultorum corporibus. Pro quo Hebraea tantum habet, & percussiones dorso stultorum. Non enim additur de malleis, quod tamen non male addidit interpres, quia dictio Hebraica non simpliciter percussiones significat, sed graues percussiones & contusiones quales sunt malleo, qui & ab eadem dictione Hebraeis ob id suum habet nomen. Itaque significatur corpora stultorum aut potius dorsa eorum, (Nam dorsa flagellari, percuti, & contundi solent) grauius contundenda fore, quemadmodum dum sustibus quis ceditur, aut quemadmodum incus malleo contunditur, iuxta illud: supra dorsum meum fabricauerunt peccatores, hoc est, significatur dira supplicia & graua parata his qui sapere nuc nolunt, frequenter illis in hoc seculo & humano & diuino iudicio, acerbi autem rogabuntur in futuro: quando veluti ferrum cadens in fornace gehennae sine fine verberabuntur & contundentur. Sacro huic oraculo conuenit oraculum datum Pausaniae duci laconico, Poena luenda tibi est, asserti iniuria clades. Et oraculum datum Pisistrato ἄδης ἀνθρώπων ἀδίκων τίσιν ἐν ἀπορίῃ, hoc est, Nemo hominum delinquens poenam non persoluet.

CAPVT XX.

Luxuriosa res vinum & tumultuosa ebrietas, quicumque his delectatur, non erit sapiens.

L O luxuriosa res Hebraeis est dictio לֵשׁ Letz, quam in superioribus versibus noster vertit nunc pestilentem, nunc derisorem, vt in proximo versu, Parata sunt derisoribus iudicia. Pro ebrietas illis est שֵׁכָר Sechar, quam noster nunc sicram vertit, nunc ebrietatem, quum proprie significet omnem potum qui inebriare potest. Itaque Hebraea quidam sic vertunt. Derisorem vinum, & tumultuosum sicera, vt subaudiatur verbum, facit. Alij vinum est derisor, hoc est, scurrile, &

sicera est tumultuosa, nempe quia tales efficit homines. Et vera sic est. Experimur enim vinum si immodicè bibatur. (Nam sic de eo hic loquitur, vt patet ex secunda sententiae parte) efficere, vt ebrij alios rideant, iura omnia sacra & prophana contemnant, neminem verentes. Item vt contentiones & rixas excitent ac clamorum tumultus, iuxta illud Ecclesiastici: Vinum multum potatum irritationem & iram & ruinas multas facit. Noster interpres secutus est, vt sapè alias translationem Graecorum, qui habent ἀκολάστον δίνος, quemadmodum & in superiori versu pro derisoribus habent ἀκολάστοις. Itaque vertit luxuriosa res vt cõcordet cum illo Pauli: Nolite inebriari vino in quo est luxuria. Cæterum quemadmodum illo loco nomen luxuria, non accipitur tantum pro inordinata venere ac libidine quod tamen plerique ea dictione significati proprie putant, quum proprie significet omnem superfluitatem & abundantiam in vestitu, potu, aliisque similibus rebus. Ita nec hoc loco dictio luxuriosa, tantum aduenerat re est trahenda, quamquam verum sit vinum immodicè vehementer aduenerem hominem impellere. Vt enim apud Paulum dictio ἀσώδεια, omne genus lasciuie & intemperantiae ac prodigalitatatis significat, ita ἀκολάστοις Graecis dicitur prodigus, lasciuus, libidinosus ac intemperans. Dicitur enim quasi impunitus & incoercitus qui sibi temperare non potest. Vnde D. Ambrosius legit, Prodigum est vinum & contumeliosa ebrietas 2. li. Off. c. 21. Itaque vinum luxuriosa res dicitur, quod ad luxum, prodigalitatem, libidinem, ac omnem lasciuam & petulantiam homines prouocet. Duo ergo mala vino vel ebrietati tribuit, quorum vnum ad immodicas voluptates, alterum ad turbas & iras pertinet, vnum ad concupiscibilem, alterum ad irascibilem vim. In eo autem quod sequitur, quicumque his delectatur, non erit sapiens, Pro verbo delectatur, plerique vertunt errat, vt sit, qui in hoc, nempe vino vel si cera errat, non erit sapiens. Nam id proprie dictio Hebraica significat. De errantibus in vino vel sicera, hoc est, per vinum aut sicera sit mentio Esaiae 28. vbi nos legimus: Hi quoque pro vino nescierunt, & pro ebrietate errauerunt: Sacerdos & Propheta nescierunt pro ebrietate, absorpti sunt a vino, errauerunt in ebrietate, &c. Quo loco id est verbum & similis locutio qualis est hic & patet ex illo loco, quod errare in vino sit errare per vinum. Idem tamè verbum aliquando dicitur, significare delectari, vt Pro. 5. vbi nos legimus, In amore eius delectare iugiter. Quare seducere filii mi ab aliena. Hic enim pro delectare, & seducere idem est verbum quod & hic ponitur, & vertunt penè omnes ibi delectari. Qui enim in re quapiam delectatur, in ea totus animo errat, hoc est, occupatur & haeret. Hanc ergo significationem hic noster interpres secutus est. Et rectius vt apparet, quia nihil singulare est dicere, eum qui per vinum errat non fore sapientem. Si enim errat, non est sapiens. Singulare re autem est dicere, illum qui delectatur vino non fore sapientem. Et sequitur istud ex precedenti, quoniam n. vinum excitat passiones concupiscibilis & irascibilis, ideo qui illi immoratur & delectatur non potest fieri sapiens, quia sapientia animi requirit sedatum & corpore peratum. Vnde in Osea dicit: Fornicatio, vinum, & ebrietas auferunt cor. Quod si verbum errandi placet, sēs erit: Qui permittit se deci-

se decipi suauitate vini, ita vt eo delectatus sese ingurgitet frequenter, non efficietur sapiens.

2 Sicut rugitus leonis, ita & terror regis, qui prouocat eum, peccat in animam suam.

PRIO R pars superiori capite est habita, ubi legimus: Sicut fremitus leonis, & ita regis ira secunda pars manifesta est, quia qui prouocat regem ad iram per inobedientiam, peccat non tantum in regem, sed & in animam suam & in seipsum quia seipsum periculo exponit mortis & ultionis animamque suam grauius ledit quam peccato grauissimo contaminat & vulnerat. Ita enim dupliciter exponi potest illud, peccat in animam suam.

3 Honor est hominis qui separat se a contentiombus, imus autem stulti miscetur contumeliis.

DOCTER hanc sententia pacem & concordiam sectandam, litisque fugiendas, quod sic facientes non tantum suae utilitati bene consulant, cum se a multis molestiis & malis liberant, sed etiam honori, quem apud homines consequuntur & Deum, quia per hoc declarant se esse sapientes & apud Deum merentur ob pacis studium exaltari. Contra qui lites amant & contentiones, stultos se esse declarant quod tam multis se molestiis subiiciant & incommodis, ac proinde non tantum sibi incommodum accersunt, sed & ignominiam. Non habent autem Hebraea, omnes autem stulti miscetur contumeliis, sed tantum omnis stultus miscetur vel miscet se scilicet litibus. Proinde quod nos legimus, Miscetur contumeliis, intelligendum quod miscet se contumeliis irrogatis ad defendendum vel refellendum eas, quod fit litigando, & contendendo. Aut contumeliis accipitur pro litibus, quae contumeliis ferè peraguntur.

4 Propter frigus piger arare noluit: manducabit ergo aestate, & non dabitur illi.

DICTIO Hebraica quam noster frigus vertit, proprie hyemem significat, & quam vertit aestatem, proprie significat messem, sed idem significatur, Nam piger ob hyemem non de tractat arare nisi propter frigus hyemis. Hyemi autem conuenit aratio, aestati messis. Significatur ergo piger nolle opportuno tempore a aliis sedulis arare propter temporis frigus, atque ob id cum alij suo tempore fructus colligent cum voluptate, ob egestatem mendicaturum nec accepturum, quod nemo erga ipsum sit misericordia commouendus, iuxta illud Pauli: Qui non vult laborare, non manducet. Iuxta mysticam intelligentiam significatur cum qui nunc causans vitae huius & virtutis asperitatem & molestias, ob desiderium in Dei seruitio laborare neglexerit, & terram corporis sui, exercitio virtutum velut aratro profcindere, venturo Dei regni, cum alij venientes venient cum exultatione, portantes manipulos suos, ipsum egenum medicaturum, & non dabitur ei, quia quaecunque seminauerit homo haec & metet, quando vnusquisque recipiet secundum suum laborem. Bene autem praesens vita hyemi, regnum autem Dei aestati comparatur, quia vita haec plena est meroris, asperitatis & tenebrarum. In regno Dei discussa huius vitae caligine & frigore, dies aeterna so-

lis perpetuo fulgore & calore clarescet. Vnde dicitur in Canticis: iam hyems transiit, & recessit, flores apparuerunt in terra nostra.

5 Sicut aqua profunda, sic consilium in corde viri, sed homo sapiens ex hauriet illud.

AD verbum Hebraea habent. Aqua profunda consilium in corde viri, & vir intelligentiae hauriet illud. Intelligunt autem quidam aquae profundae comparari consilium cordis viri sapientis. (Nam de eo solo istud dictum putant de quo supra dictum est cap. 18. Aqua profunda verba ex ore viri) ob eius abundantiam & copiam per quam nunquam exhauriri potest. Sicut enim aqua profundae puritatem multis haurientibus non absimitur, ita non minuitur sapientia & consilium sapientis, quamuis multi eius fiant participes. Huic autem intelligentiae non satis conuenit secunda pars, quae significat non cuiusuis esse, sed tantum prudentis haurire consilium ex corde viri ob eius profunditatem, quodque non cuiusuis expositum sit, sed lateat quemadmodum aqua profunda difficultate quadam hauriri debet. Vnde & nollet interpretes recte addidit secutus 70. particulam aduersatiuam, sed cum tantum sit in Hebraeo coniunctio &. Itaque intelligenda videtur haec sententia de cogitationibus & consiliis quibus quid agere sapiens aliquis decreuit. Huiusmodi enim consilia & animi decreta is qui verè virilem habet animum non instar foeminarum cuius facile prodit, sed abscondita seruat in penetrabilibus cordis sui veluti aquam profundam, ita vt non facile ea cuiusvis expiscari & intelligere possit. At tamen vir prudens & intelligentia multa praeditus ex profundo cordis alieni eruere nouit, & veluti profundam aquam exhaurire latens in corde consilium. Vti enim nouit variis rationibus, vt penetret quod erat occultum consilium in corde viri. Adhibet enim multas circumlocutiones & sermones a remotis, aperit quaedam sua, aliaque pleraque facit, quibus quod occultum erat, percipiat. Potest etiam accipi de consilio viri sapientis, quod is docendo multis dare potest, vt significetur consilium sapientiae quod est in corde viri ad instruendum alios & consulendum, non posse facile capi a quibusuis ob eius profunditatem, sed tantum a prudentibus, qui illud ex ore ipsius profluens haurire, percipere, & intelligere possunt. Vnde Paulus se tantum inter perfectos sapientiam loqui, & spiritualibus spiritualia comparare profiteretur. Singulariter autem haec sententia locum habet in singulari nostro viro Christo, cuius incomprehensibilia sunt iudicia & imperuestigabiles viae, secundum quas omnia agere decreuit, ita vt paucis datum sit quaedam cognoscere ex multis. Cuius item doctrinae consilia non cuiusuis sunt peruia, sed tantum quibus datum est diuino munere. Non enim omnes, inquit, capiunt verbum hoc. Et animalis homo non percipiet ea quae sunt spiritus Dei.

6 Multi homines misericordes vocantur, virum autem iustum quis inueniet?

PRIO R pars pro ambiguitate linguae hebraicae variè verti potest. Sed potissimum his duobus

duobus modis, Altero sic. Multi sunt qui praedicant & laudant eum qui in ipsos est beneficus, laudibusque attollunt eius liberalitatem & gratiam: verum quis inueniet ex multis illis virum fidelem, qui scilicet fideliter rependat beneficium & par pari reddat, quemadmodum fidelitas & aequitas exposcit. Quasi dicat, Quum multi sint qui se fatentur ab illo beneficium accepisse, pauci sunt qui gratias referant, & in referendo sint fideles & aequi. Aliter sic verti potest & melius, multi homines praedicabunt vnusquisque beneficentiam suam. Et est sensus iuxta Pagninum & alios. Multi sunt qui praedicant ipsi & in ore semper habent suam quam in alios exercuerunt beneficentiam, at pauci sunt qui in ea parte fideles sint & veraces. Pauci enim sunt, qui benignitatem de qua gloriantur opere exhibent pauci qui quam exhibent, fideliter exhibent propter Deum solum & non propter mundi gloriam. Hoc est, multi sunt nomine pij, non autem ipsa re & sine fictione. Iuxta quem sensum & nostra litera est accipienda, vt significetur multos homines appellari misericordes & habere laudem misericordiae in alios praestitae, quod quisque talis habere velit, verum paucos esse inter eos qui verè sint fideles in misericordia exhibenda, siue quia non sunt ipso opere adeo misericordes vt dicuntur, siue quia non fideles veracique animo sint misericordes, propter Deum scilicet solum. Ita ferè & Beda. Atque hic posterior sensus conuenit cum illa sententia quae est superior cap. iuxta hebraeum versu 24. Desiderium hominis beneficentia eius, & melior est pauper quam vir mendax. Coniungit enim scriptura vt supra annotatum est, frequenter haec duo, misericordiam & veritatem siue fidelitatem. Itaque in his duabus sententiis ostenditur plerisque sibi vnum arrogare nempe misericordiam siue beneficentiam quum alterum desit, nempe veracitas & fidelitas. Alias versiones & explicationes eorum consulo omittimus ob vitandam confusionem.

7 Fuitus qui ambulat in simplicitate sua, beatos post se filios derelinquit.

SIMPLICITAS hic rursu vt & aliàs saepe ponitur pro integritate & sinceritate, quae dupliciter & fictione contraria est. Itaque significatur iustum propterea quod sincerè & integrè coram Deo conuersatur, habere post se filios beatos & felices, hoc est, iustum non tantum ipsum virtutis suae fructum capere, & per virtutem suam felicem esse, sed & ad posteros fructum virtutis eius extendi. Primum enim magna felicitatis pars est habuisse parentes iustos & integros, eoque nomine filij apud homines laudantur & beati praedicantur. Deinde paratum exemplo filij ferè rectè instituuntur, & eorum merito saepe multa temporali felicitate a Deo donantur, iuxta illud Psalmista: Beatus vir qui timet dominum, in mandatis eius volet nimis. Potens in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Gloria & diuitiae in domo eius &c. Caeterum sententia haec, sicut & similes scripturae, sic ad literam intellecta, magis pertinet ad promissiones veteris testamēti, quamuis & nouum testamentum huiusmodi non careat promissis. Sed nec semper in omnibus iustis vera consistit, quum plerique sint qui vel filios post se non habeant, vel habeant infelices. Pro-

inde secundum mysticam intelligentiam accepta de filiis spiritualibus, qui scilicet iusti imitantur simplicitatem & perfectionem, verior erit, & nouo testamento conuenietior. Quicumque enim iuste conuersatur, non potest non suo exemplo quosdam ad virtutis suae imitationem prouocare, qui dum ipsum imitantur, cum ipso simul eiusdem sunt beatitudinis participes, quae in hac quidem vita incipit per collatam eis Dei gratiam, In futuro autem consummabitur per gloriae caelestis possessionem.

8 Rex qui sedet in solio iudicij, dissipat omne malum in intuitu suo.

PROINTUITU suo. Hebraeis est ad verbum, in oculis suis. Quod dupliciter accipi potest. Primum vt significetur, Regem dissipare malum quod in oculis eius manifestatur, aut sic dissipare malum vt coram ipso non consistat nec inueniatur. Quod secuti sunt Septuaginta, habent enim, Cum rex iustus sederit super thronum non obuiat in oculis eius omne malum. Augustinus legit, Cum rex iustus sederit in throno, non aduersabitur ante eum omne malum. Vide libr. de correptione & gratia cap. 13. Aliter, in oculis, accipi potest, propter oculos & per respectum eius, quod secutus noster vertit intuitu suo. Et est sensus, Rex qui non occiditur, sed ipsemet pro suo officio sedet in solio iudicij iudicia exercēs, & quod iustum est iudicans, talis in suo regno facile dissipat & dispergit omne malum per hoc quod diligenter obseruat & aspicit quid a quouis agatur, & seuerè animaduertit in delinquentes. Sicut enim dici solet, quod oculus heri pascit equum, ita & oculus regis fugat & dispergit omne malum, imò & omnium. Nam vtrumque Hebraea significare possunt, Aut dispergit omne malum & omnium malum suo intuitu, quia vultu suo testatur se indignari malo, sicque fit vt a malo cessent homines metuētes indignationem vultus eius. Docet ergo haec sententia quantum valeant iudicia cum aequitate & autoritate tractata, quamtūque valeat autoritas regia si suo non desit officio. Caeterum vt haec generalis sententia ad omnes pertinet reges & autoritate praeditos, ita peculiariter ad regem regum & dominum dominatum cui pater omne dedit iudicium. Is enim cum venerit ad iudicandum & sederit in sede maiestatis suae, non habebit opus vinculis aut satellitibus ad coercendos, sed solo suo intuitu dissipabit omnes impios cum impietibus suis, ita vt non ferentes indignationem vultus eius discedere cogantur ab eo in ignem aeternum. Ad Christum enim D. Augustinus laudando praedictam hanc sententiam refert, Qui & modo sedens in dextera patris sui veluti in throno suo, suo intuitu omne malum huius seculi cernit, etiam quod nullis hominum aspectibus patet, cumque ei placet oculis suae gratiae cor hominis illustrare atque aspicere, mox è corde hominis dissipat omne malum. Nam & hoc secundo modo sententia haec prouerbialis Christo accommodari potest, vt indicat Beda, iuxta illud: Conuersus dominus respexit Petrum & mox fleuit amare. Potest & ad quēuis prouerbiali ritu deflecti haec sententia si in cuiusuis animo veluti Republicam constituas, in qua mens & ratio veluti regina, caeteris potentis praesidet, quae si in iudicio vigilanter sedeat decernens inter bonum & malum, iuxta verbum domini, atque volunta-

voluntaria pœnitentia castiget rebelles animi motus, facile hoc suo intuitu & circumspectione dissipabit cuncta mala, & à maioribus peccatis tranquillum reddet cum Dei adiutorio regnum animæ.

Quis potest dicere, mundum est cor meum, & purus sum à peccato.

QUÆRI hic potest quomodo Sapiens negare hic videatur quenquam se posse mundo corde asserere aut purum à peccato, quum Dominus in Euangelio dicat: Beati mundo corde, indicans quosdam tales esse. Quam questionem declinat Caietanus confugiens ad veritatem Hebraicam, Quæ habet secundum eum. Quis dicit, Mundaui cor meum, purgavi à peccato meo. Secundum quam lectionem intelligit hic significari neminem sibi arrogare verè posse, quod mundauerit cor suum & purgauerit illud à peccato suo, quia illud opus est proprium misericordie diuine quæ sola Spiritu sancto mundat cor hominis à peccato. Hominis enim est peccare, At solius Dei à peccato purgare, iuxta illud Osee: Perditio tua ex te Israel, tantummodo in me auxilium tuum. Communiter tamen etiam ab Hebræis intelligitur hic significari quod habet nostra litera, Neminè posse gloriari de munditia cordis & puritate à peccato. Itaque Beda quo nodum propositum soluat, doctè scribit: Notandum quod non ait, Quis potest mundum habere cor & purus esse à peccato, sed quis potest dicere, inquit, mundum est cor meum & purus sum à peccato, quia sunt qui diuina largiente gratia, possunt iuxta humanum modum & cordis & operis munditiam habere. Vnde est illud Dominicum: Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Nec tamen seipsum quisquam mundum corde & immunè esse à peccato, absque te meritate pronunciat. Stulta est namque proprie laudis iactantia temerarium de sua quemque innocentia vel iustitia gloriari. Hæc ille. Ex quibus patet neminem ideo dicere posse, mundum est cor meum, tum quod temerarium sit de se ipso gloriari & de eo gloriari quod ex se quis non habet, sed diuinitus accepit. Si enim, inquit Paulus, accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis, tum quod nemo perfectam hic habeat mundiciam cordis, quæ scilicet omne peccatum excludat etiam veniale, quia ut habet Salomon in oratione sua, Non est homo qui non peccet. Et Ecclesiastes: Non est homo iustus in terra qui faciat bonum, & non peccet. Et Ioannes in sua Catholica 1. Si dixerimus quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. Rursus, Nec de puritate à peccato mortali quis gloriari potest, quia, Delicta quis intelligit, inquit Propheta. Et de propitiato peccato vult Sapiens nos non esse sine metu, quia nescit homo vtrum amore an odio dignus sit, sed omnia in futurum seruantur incerta, ut habet Ecclesiastes. Vnde & Paulus. Nihil inquit, mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum, Prope modum dicens: Spero me mundum habere cor, sed de eo gloriari non audeo. Et Iob: Si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea. Vnde nec ociosum est pronome, meo, quod est in Hebræo, Purus sum à peccato meo, quia nemo etiam de admisso peccato se purgatum gloriari debet, propter vitæ huius incertitudinem. D. Augustinus secutus translationem 70. quæ tum recepta

erat, sic legit hunc locum, & loco prædicto, & lib. de sancta virginitate cap. 48. Quis gloriabitur se castum habere cor, aut quis gloriabitur se mundum esse à peccato? Et exponit neminem de hoc gloriari posse, quod in hac vita quæ tentatio est, nemo ab omnibus peccatis sit immunis, ita ut omnibus quotidie orandum sit, Dimitte nobis debita nostra. Docet ergo hæc sententia omnes sese humiliare debere atque fateri sese egere Gratia Dei & in proximum delinquentem clementes esse debere.

10 Pondus & pondus, mensura & mensura, vtrumque est abominabile apud dominum.

PONDVS & pondus, mensura & mensura, Hebraica Phrasi significat varia pondera variisque mensuras, quibus quidam vtuntur negotiatores, maiore pondere comparantes & mensura maiore, minore verò pondere & mensura vendentes, Aut iusto pondere ac mensura vendentes callidioribus, iniquo verò pondere aut mensura simplicioribus, quibus facile est imponere. Quæ res manifesta est iniustitia, eoque maior quam furtum, quod occulta fraude committatur, idque in his rebus per quas iustitia seruari debuit quodque latenter in plurimos fiat contra publicam utilitatem, dum multorum iactura & populi dispendio, vnius priuati lucrû & compendium queritur. Proinde rectè vtrumque dicitur abominabile apud dominum, & alluditur ad id quod dicitur Deut. 25. Iuxta mysticam intelligentiam diuersis ponderibus diuersisque mensuris vitur, qui iniquis iudiciis de rebus iudicat, ut si quis reprehendat in vno quod in alio bene factum laudat, vel in se permittit quod in alio noluit tollere. Quem sensum prosequitur D. Gregorius explicans hunc vers. homil. 4. super Ezech. Scimus inquit, quia in negotiatorum duplici pondere, aliud maius, aliud minus est. Nam aliud pondus habent ad quod pensant sibi, & aliud pondus ad quod pensant proximo. Ad dandum pondera leuiora, ad accipiendum verò grauiora præparant. Omnis itaque homo qui aliter pensat ea quæ sunt proximi, & aliter ea quæ sua sunt, pondus & pondus habet, &c.

11 Ex studiis intelligitur pueri, si munda & recta sint opera eius.

VERBA nostræ literæ nihil singulare significare videntur. Quid enim singulare est, dicere, posse agnosci ex studiis, queri, an opera eius sint munda & recta, quum id commune sit omnibus. Ex studiis enim & actionibus cuiusque, agnoscimus an opera eius sint recta nec ne. Sciendum itaque Hebræa tantum habere: Etiam in studiis suis agnoscitur puer, si mundum & si rectum opus eius, ut subintelligi possit verbum futuri temporis, erit vel futurum sit, & significetur quemadmodum plerique etiam Hebræorum intelligunt, teste Pagnino, ex his ad quæ puer in sua pueritia inclinatur, & in quibus deditus est, probari posse ad quam viam cum adoleuerit sit declinaturus, vtrum ad bonam an ad malam. Sequuntur enim (ut in plurimum) homines in iuuentute aut senectute sua viam, quam in pueritia tenuerunt, iuxta illud quod est inferius: Adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit non recedet ab ea. Itaque ut hic sensus habeatur in nostra litera, verbum sint, accipiendum erit pro erint, aut subaudiendum futura. Sic

Sic enim & Lyranus intelligit. Habet enim: Nam si sit bonæ indolis, ex hoc coniecturatur, quod futurus sit virtuosus in ætate adulta. Docet hæc sententia propensiones & studia puero diligenter obseruandas, nec ut ferè sit, eorum actiones habendas pro ioco & voluptate, sed ex eis coniciendum de futura eorum vita, ac proinde serio conandum ut puer à pueritia bonis assuescat, & in suis prauis propensionibus refrenetur. Vide morem Atheniensium, quem refert Nazianzenus epistola 127. inter opera Basilij. Feruntur Lacedæmonij occidisse regij sanguinis puerum, quia solitus esset captas auiculas singulari voluptate necare. Nam ea ex re coniecturam fecerunt de ingenij sequitia. Sunt ex Hebræis qui verbum illud quod noster vertit, intelligitur, in contraria accipiunt significatione pro ignotum esse & occultari. (Nam vtrumque dictio Hebraica significat) ut sensus sit, interdum inueniri pueros, qui in studiis suis occultantur, ita ut ex his quæ agunt, non possis agnoscere quales futuri sint, cum sæpè non respondeant vltima primis. Sed prior sensus ut à pluribus recipitur, ita est verisimilior. Cui concordat illud Ouidij: Ingenium cœleste suis velocius annis, Surgit, & ingrata fert malè damna moræ.

Nazianzenus.

12 Aures audientem, & oculos videntem, dominus fecit vniuersum.

Psalm. 95.

Sap. 1.

QUOD hæc vtraque dominum fecisse asserit hac sententia, intelligitur à quibusdam ideo dictum, ut intelligamus dominum qui & auditus & visus author est, & audire & videre omnia, iuxta illud Psalmistæ: Qui plantauit aures non audiet, & qui finxit oculum non considerat? Contra eos qui dixerunt, Non videbit dominus nec intelliget Deus Iacob. Ut sciamus omnia aperta esse oculis eius, nec latere posse eum qui loquitur iniqua, quoniam aures celi audit omnia & tumultus murmurationum, non absconderit. Alij intelligunt significatum dominum & aures fecisse ad audiendum & oculum ad videndum ut ad hæc officia his sensibus (quibus duobus sapientia maximè paratur) studeamus rectè vt, & aures quidem accommodemus ad audiendum quæ salutis sunt, iuxta illud Saluatoris: Qui habet aures audiendi audiat, oculos autem ad contemplanandum opera conditoris, ex quibus sempiterna eius virtus & diuinitas conspicitur. Rectè etiam intelligitur significari dominum non tantum esse autorem virium & potentiarum animarum, sed etiam recti vsus illarum, ut quod quis aures rectè audiat & oculis rectè videat. Venerabilis Beda doctè hæc sententiam secundum mysticum sensum tractauit, sic scribens: Aures audientem dici auditorem verbi obedientem. Oculum videntem, doctorè eruditum. Nemo ergo cum se scientia scripturarum institutum & ad docendum verbum Dei viderit idoneum, despiciat simplicitatem fratris, qui & si minus doctus ad prædicandum, non tamen minus est promptus ad discendum vel ad implendum bona quæ didicit: Sed recolat, quia qui sibi maiorem scientiæ gratiam dedit, ipse fratri quæ habet Spiritua lia dona tribuit, nec sibi propter se solummodo sed etiam propter fratris commoda tribuit bona quæ voluit, dans vnicuique gratiam secundum mensuram donationis suæ, Hæc ille.

31 Noli diligere somnum, ne te egestas opprimat: aperti oculos tuos, & saturare panibus.

RVSVM à somnolentia & pigritia dehortatur, & ad vigilantiam atque sedulitatem hortatur, quemadmodum plerisque aliis similibus sententiis. Notandum autem hic non prohiberi somnum, sed dilectionem somni. Nec enim dicitur ne dormias, sed ne diligas somnum. Dormire enim necessitatis est naturalis, diligere autem somnum, voluptatis est, & huiusmodi dilectionis affectus longiorem efficit somnum quam opus sit, & propterea ad paupertatem perducit, plerisque. Cum autem in secunda parte somno opponatur, aperire oculos, positum est hoc pro vigilare, quia vigilia fit apertis oculis sicut somnus clausis. Sicut autem nomine somni parabolicè omnis desidia & ociositas comprehenditur, (Nam ociosus & deses à dormiente parum differt) ita nomine vigiliæ insinuat sedulitas & diligentia in rebus agendis per quam necessariorum copia, (quæ per saturitatem panum significatur) paratur facile. Porro quemadmodum in hac sententia ad literam à corporali somnolentia auocatur ut egestatem corporalem vitemus, ita multo magis secundum mysticum sensum monemur nequaquam diligere somnum peccati & inertie, de quo Paulus ait, Hora est iam nos de somno surgere: ne egestas in futuro illa grauissima vbi nec stilla aque vnam sitiens inuenit diues epulo, nos occupet & opprimat inopinato. Contra potius aperire oculos cordis ad vigilias sanctas, ut saturitatem gaudiorum cœlestium bene viuendo conquiramus, imò & hic in anima saturamur pane cœlesti scripturarum, & illo qui de cœlo descendit, & dat vitam mundo.

Rom. 13.

14 Malum est, malum est dicit omnis emptior, & cum recesserit, tunc gloriabitur.

ITA esse reuera experientia docet. Empturi enim quidpiam solent dicere malum esse, malum esse quod capiunt, hoc est multum subinde reprehendere illud, nunc hoc nunc illud causantes, quo minoris emant. At cum recesserunt à vendente, impetrata merce quam quærebant, gloriantur se eam impetrasse, gaudent se tam vili emisse, laudantque quod prius vituperauerunt. Nam pro gloriabitur, etiam verti potest, laudabit. Cæterum videndum quo fine istud à Sapiente dictum sit. Nam ipsa per se sententia, non est alioqui Sapientis scientia nec proverbialis. Itaque videri potest istud dictum ad insinuandum hominis ingenium, quo ferè aliena vituperamus, nostra laudamus in eis nobis placentes & gloriantes. Aut ad superiorè referendū est sententiā ut scilicet exemplo mercatorum hortetur ad vigilantiam & in laboribus ac virtutibus diligentiam, ne propter laborum ac virtutum asperitatem segnes reddamur, sed potius consideremus fructum & finem laborum. Sicut enim mercatores primum quidem rem quam desiderant, vituperant, deinde vbi comparauerint, gloriantur & laudant, sic in primis quidem asperum videtur & durum laboribus insistere, quibus necessaria parantur, at vbi aliis esurientibus contingit saturari panibus, tum demum laudantur labores, tum gloriantur homines se laborasse, & laboribus necessaria comparasse. Ita & qui virtutibus ac sapientiæ insistant, in primis quidem multa mala sentiunt & difficilia.

& difficilia. At postea in senectute sibi gratulatur quod sapientiam & virtutem suis laboribus parauerint, & cu de hoc seculo recesserint, in quo mala pleraque ferenda sunt, tum gloriabuntur aperte conspicientes quia non sunt condignae passiones huius seculi ad futuram gloriam qua reuelabitur in nobis.

Roma. 8.

15 Est aurum & multitudo gemmarum, vas autem preciosum labia scientia.

DVPLEX est huius sententiae apud nos lectio. Nam quidam libri habent. Et vas preciosum, Alij vas autem preciosum. Si legatur & vas preciosum, vt ad verbum habent hebraea, intelligi potest ipsa labia scientiae comparari non tantum vasi precioso, sed & auro ac gemmis, vt sit sensus. Ipsa labia scientiae sunt velut aurum & gemmae & vas preciosum, hoc est, illa sunt homini loco omnis suppellectilis preciosa. Ornant enim hominem & vere diuitem efficiunt hominem non minus quam illa, imo multo magis. Hunc intellectum & lectionem hanc secutus est Beda vt patet ex commentariis. Si legatur, vas autem preciosum, quomodo & hebraea verti possunt, sensus erit, Est aurum & multitudo gemmarum & sunt haec apud homines in magno precio & pro suppellectile preciosa & praecipua reputantur, At vas vere preciosum est labia scientiae. Vt non auro & gemmis haec comparentur, sed preferantur, iuxta illud quod supra dixit. Melior est sapientia cunctis preciosissimis & omne desiderabile non valet ei comparari. Qui sensus potest etiam esse in nostra litera etsi legatur & vas preciosum, vt ante, Et vas, sit distinctio efficiens sententiam bimembrem. Dicuntur autem labia scientiae phrasii hebraea, labia perita, per qua significatur eloquentia tum sapientia coniuncta. Haec enim inter omnia vasa & omnem suppellectilem merito preciosius vas censei debet. Et vas quidem dici potest quod contineat ornetque sapientiam rem preciosissimam: quamquam simplicius hebraica phrasii dicatur vas quasi hominis supellex & diuitiarum pars. Omnis enim supellex hebraeis vas dicitur.

Sapient. 8.

16 Tolle vestimentum eius qui fideiussor exitus alieni & pro extraneis aufer pignus ab eo.

PRO EO quod noster vertit qui fideiussor exitit alieni, hebraea etiam verti possunt cum fideiussor alienus, tamen ex secunda particula videtur prior versio conuenientior. Variis sententiis sapiens hoc libro filium suum dehortatur a fideiussionibus propter periculum. Itaque hac sententia durum, se exhibet contra eum qui suis monitis non obtemperans, fideiubet pro aliis, maxime si pro extraneis & alienis id faciat, a quibus ei plus est periculum. Significatque dignum illum esse & mereri, vt etiam vestimentum eius, loco pignoris ab ipso tollatur pro debito, & ipse a creditore appelleretur potius quam extranei, qui aliquando longius quaerendi essent: simulque prudentiam quandam humanam, docet creditores, vt sibi bene prospiciant in fideiussionibus, potissimum quando cum ignotis & extraneis illis res est, ita vt etiam vestimentum fideiussoris non vereantur tollere potius quam saluantur. Plerique enim ad fideiubendum faciles sunt, ad soluendum difficiles. Iuxta sublimiorem

sensum significatur eos qui suscepto in alios regimine, pro eis sponderunt, se suaque omnia pro illis obligasse, eaque ab eis seuerè repetenda, si non studeant suo satisfacere debito.

17 Suavis est homini panis mendacij, & postea impletur os eius calcio.

INDICTIONE calculo pro qua aliqui vertunt lapillo numerus singularis positus est pro plurali, calculi hoc est, lapillis minutioribus, qui si pani miscantur, dentes vehementer ledunt. Vnde de Threno. 3. vbi nos habemus. Fregit ad numerum dentes meos cibavit me cinere, pro ad numerum hebraeis est dictio hoc loco posita, vt sit fregit lapillo, hoc est, lapillis dentes meos. Alij hoc loco pro calculo vertunt arena, vt arena opponatur farinae, vnde panis conficitur sicut calculi opponuntur frustulis panis. Est autem panis mendacij panis mendacio atque iniquitate acquiritus. Quo nomine quodcumque lucrum significatur fraudibus & mala arte partum. Itaque significat haec prouerbialis sententia, huiusmodi lucrum inprimis homini suaue videri & amicum, vt quod non magnis acquiratur laboribus, postea tamen non minus insuaue esse quam si quis pro pane lapillos aut arenam, masticare cogatur, dum scilicet remordente conscientia, quod inique partum est concoquere non potest, aut dum ob iniquitatem, diuinam aut humanam ultionem ferre cogitur. Potest haec sententia non solum ad furtum aut rapinam, sed ad quodcumque peccatum accommodari, quod rectè dicitur panis mendacij, eo quod veluti panis videatur, ad tempus animum hominis pascere, cum reuera non pascat. Omne enim peccatum haec habet naturam & conditionem vt primo dulcedine quadam sensus mulceat & delectet animum, at postea dentes comedenti um laedat, siue per remorsum conscientiae siue per poenam peccato debitam. Potest praeterea & hereticis singulariter aptari haec sententia, quibus suavis est panis mendacij, hoc est falsa doctrina, quam pro vero pane euangelico gaudent populo ministrare, at postea sentire coguntur non esse vere panem quod porrigunt, dum suam doctrinam defendere non possunt, sed eam euomere & abiicere adiguntur. Caietanus per calculum siue lapillum intelligit hic significari ratiocinia qua fieri solebant calculis, ad quod videri potest respexisse nostrum interpretem, dum in Threnis vertit: Fregit ad numerum dentes meos. Itaque intelligit hic describi illud hominum genus, qui cum delectentur lucrum facere per fraudes, tamè postea plenis burcis loquuntur de iustis ponderibus & iustis ratiociniis, hoc est, qui cum iniustitiam exercent iustitiam praedicant. Sed prior interpretatio simplicior est consentiens cum illo, quod est superius, Aquae furtiuae dulciores sunt, & panis absconditus suauior. Venerabilis Beda dictio nem calculo, accipit pro carbone ignito, quomodo accipitur Esa. 6. cu dicitur angelus de altari sumpsisse forcipe calculum, quo Prophetae labia mundata sunt. Itaque intelligit significari hominem per haec puniri, per qua peccat, & qui in lingua magis peccauit, in ea magis arsurum, quemadmodum patuit in diuite epulone.

18 Cogita-

18 Cogitatione consilijs roborantur, & gubernaculis traflanda sunt bella.

HEBRAEA ad verbum habent: Cogitationes consilio firma (vel dispone) & consilijs gere bellum. Sensus eodem redit. Per gubernacula enim in hoc libro saepe consilia sunt accipienda, quibus gubernamur in nostris actionibus. Docet ergo haec sententia ea qua facere cogitamus, non temere aggredienda esse, sed cum consilio agenda esse quod a nobis ipsis aut, peritioribus petendum sit, iuxta illud Salustij. Priusquam incipias consulo opus est. Sic enim qua cogitamus roborantur, hoc est, muniuntur, aut ad effectum deducuntur cum alias infirma sint atque suo effectu frustrentur. Potissimum autem id seruandum est in rebus maioris momenti, cuiusmodi est bellum, in quo saepe plus recta prudentiae consilia valent quam vires corporales. Vnde peculiariter dicitur: Gubernaculis tractanda sunt bella, nempè quod plerique haec viribus potissimum aut solum tractanda putent. Ceterum vt haec in rebus temporalibus praestanda sunt ita multo magis in spiritualibus. Cu enim quid facere cogitamus pro gloria Dei atque salute animarum nostrarum, & peculiariter cu nos ad bellum paramus contra spirituales nostros hostes nempè principes & potestates tenebrarum, non tenui cogitatione, sed sagaci consilio vt oportet, & apud nos rem pressè expendere, ac legem Dei consulere, vel viros sapientes, qui exercitatos habent sensus ad discretionem boni & mali, iuxta parabolam Euangelicam. Quis ex vobis volens aedificare turrim non prius sedens computat sumptus, &c. Aut quis rex iturus committere bellum aduersus alium regem, &c.

18a 14.

19 Ei qui reuelat mysteria & ambulat fraudulenter & dilatat labia sua ne commiscearis.

POSSUNT Hebraea verti, vt duo sint huius sententiae membra, sicut ferè in alijs sententijs, hoc modo: Qui reuelat secretum, ambulat versutus, & dilatat labia sua, vel blandienti, vel seducenti labijs suis ne commiscearis. Nam dictio *וְדִלְּטָה* pote hic posita significat duo, blandiri scilicet, aut blandiendo decipere & dilatare. Itaque sensus erit, Qui eius est ingenij & peruersitatis vt reuelet arcana ei credita, is astute ac fraudulenter cum homine conuersari solet, astute scilicet explorans eius animum & consilia, astute item suam peruersitatem & animum regens & simulans. Proinde cum eo qui dilatat labia sua, ita vt multa profundat verba ad decipiendum & expiscandum animi tui cogitata ne commiscearis nec commercium habeas. Sunt tamen & ex Hebraeis, qui iuxta versionem nostram vnicam clausulam efficiant, nempè vt nihil commercij habeamus, neque cum eo qui reuelat secretum neque cum eo qui ambulat fraudulenter, neque cum eo qui dilatat labia sua, aut labijs seducit. Et possunt haec tria accipi, vt in vnum eundemque competant, quia hic a Sapiente varijs depingitur coloribus. Qui enim reuelat arcana, is conuersari solet versute, ac tanquam explorator aliquis callidus, atque quo callide arcana qua reuelet exquirat, dilatat labia sua, blandè ad fallendum loquitur, multa profundens verba, quibus amicitiam simulet & dolositatem suam tegat. Talem monet vt vitemus, idque commodè Ian. in proueb.

postquam sententia superiore monuisset consilio cuncta gerenda, vt ostendat tutum non esse cum quouis secreta communicare. quamuis necessarium sit ad res bene gerendas alieno saepe vti consilio, significat ergo cauedum a fictis, & infidis amicis. Hinc dicitur in Ecclesiastico: Qui denudat arcana amici, fidem perdit, & non inueniet amicum ad animum suum.

20 Qui maledixit patri suo, & matri, extinguetur lumen eius in medijs tenebris. Eccl. 27.

LV MEN, vel vt habent Hebraea, lucernam hominis extinguere in medijs tenebris, intel ligunt aliqui, simpliciter esse, vita & luce huius vitae priuari, vt idem significetur hic parabolicè quod aperte dicitur Leuitici 24. Qui maledixerit patri suo aut matri, morte moriatur. Et Caietanus sub metaphora lucernae qua extinguitur in medijs tenebris, hoc est, tunc quando praecipue opus est lucerna, intelligit significari breuitatem vitae, qua opponitur longaeuitati promissa in lege honoranti parentes: vt significetur maledicentem moriturum tunc quando maxime viuendum erat, nempè in iuuentute. Verum notandum hic non dici simpliciter lucernam vel lumè extinguendum, sed lumen vel lucernam eius, vt de luce solis accipi non possit. Itaque sic locus iste est accipiendus, quomodo supra dixit Sapiens: Lucerna impiorum extinguetur. Et Iob: Nonne lux impij extinguetur, nec splendet flamma ignis eius? Lucerna enim, vel lux hominis dicit in scripturis saepe, illius excellentia, gloria, & q Latine dicimus claritas. Dicitur & filius saepe in scripturis lucerna patris, quod per filium adhuc pater quodammodo viuat, & clarus sit apud homines, vt cum dicitur ad Ieroboam. Filio eius (nepè Salomonis) dabo tribum vnam vt remaneat lucerna Dauid seruo meo cunctis diebus. Et de Abiam dicitur: Propter Dauid, dedit ei dominus Deus suus lucernam in Hierusalem, vt suscitatet filium eius post eum. Itaque qui maledixit patri suo & matri, cum deberet illis esse lucerna & illos illustres facere, contra quantum in se est eorum nomè obscurat & claritatem eorum tollit. Proinde merito lucerna & lumè eius extinguetur, hoc est, eius excellentia & claritas, quam ad tempus habet apud homines, atque temporalis eius felicitas, qua fulget in hoc mundo peribit & tollitur ab eo, idque in medijs tenebris: aut, vt habent Hebraea in obscuritate noctis, hoc est quando grauissimae tenebrae eum obruant. Id autem fit, tum in morte qua omnem claritatem & felicitatem impiorum tollit, tum in tempore etiam temporalis ultionis diuinae, qua frequenter per tenebras significatur. Contra de iusto dicitur: Orietur in tenebris lux tua, & tenebrae tuae erunt sicut meridies. Et rursum quis ex vobis timens dominum, qui ambulat in tenebris & non est lumen eius? Adueniente enim die mortis & ultionis diuinae, non vincitur ab eis tenebris virtus & claritas iustorum, sed magis elucescit & tenebras superat, at contra impiorum claritas ab illis tenebris superatur & opprimitur. Potest quod hic dicitur de lumine aut lucerna impij intelligi etiam de lumine spiritali gratiae scilicet & cognitionis diuinae, quod lumen in impijs eorum merito extinguitur, ita vt in tenebris huius vitae non videant quod ipsis expediat, eo quod destituantur gratia Dei.

Sa. ca. 13. Iob. 18.

3. Reg. 12.

3. Reg. 15.

Esa. 58.

Esa. 50.

21 Hebr-

21 Hereditas ad quam festinatur in principio, in nouissimo benedictione carbit.

NOTA Caietanus nō de quibusuis bonis hanc sententiam loqui, sed peculiariter de bonis hereditariis: vt hereditas ad quam festinatur (vel vt habet Hebræa hereditas festinata) sit hereditas ante tempus expetita, aut habitata, vt si legitimus hæres ante mortem patris aut patruī cui succedit, festinet ad habendam hereditatem. Verum Hebraica phrasī hereditatis nomine, quæuis possessio & substantia possessa significatur. Itaque idē hac sententia designatur quod superius, cum dicitur. Substantia festinata minuetur. Nam cum hic dicitur hereditatē in primis festinatam postea carituram benedictione, diuina scilicet, significatur eam non persequeraturā, nec vltius multiplicādam, sed minuendam, potest & sic accipi, quemadmodum explicat Beda, secutus Gregoriū in tertia parte curæ pastoralis, admo. 20. qui in hac vita per auaritiæ nequitiam multiplicari appetunt, in futuro ab æterno patrimonio exheredes fiunt. Secundum autem mysticum & spiritualementem sensum, rectē intelligimus significari eos qui gradum regiminis ante tempus festinantes accipiunt, quique bona ecclesiastica & iura etiam iuuenes festinant occupare, tandem Dei benedictione destitutos, ex perturos quid sit pastoris officium obire, ac in die nouissimo mercede benedictionis, quæ debetur rectoribus carituros.

22 Ne dicas, Reddam malum, expetita dominum & liberabit te.

SIMILIS est hæc sententia illi doctrinæ Pauli Nulli malū pro malo reddentes. Et: Non vosmetipsos defendētes, charissimi, sed date locum iræ. Scriptum est enim: Mihi vindictā, & ego retribuam, dicit Dominus. Hic tamē amplius quid significatur, Nam non solū prohibetur, ne quis malum pro malo reddat, sed vt ne apud se hoc statuat, nec secū deliberet de reddēdo malū pro malo. Cū enim dicit ne dicas, Sensus est, ne penes te cogites nec statuas iniuria rependere. De inde non docet expectandū à domino, vt is reddat malū pro malo & vindicetur qui malum intulit, sed potius vt dominus eripiat à malo quod quis patitur, & salutem per illum consequatur. Non enim dicit, expecta dominum & vindicabit te, sed & liberabit te, vel vt habent Hebræa & saluabit te, docēs nos cum iniuriā patimur magis sollicitos esse debere de propria salute, quam de alterius damno atque vindicta, contra quam natura hominum ferē habet, quæ per iniuriā irritata non tā cogitat de propria salute & liberatione à malo, quam de alterius damno, & reddēdo malū pro malo, quare propriū malum non amouetur, sed augetur frequenter. Quod si quis causam suam Deo commendat, ab eo opem & salutem expectans, nō tantum salutem se videbit cōsequi, sed & aduersarium suum vindicari, non quomodo ipse iratus desiderabat, sed sicut diuinæ æquitati & clementiæ videbitur opportunum, quæ sic solet vindicare malos, vt liberentur & saluentur boni, & sic saluare bonos vt ea liberatione vindicentur mali. Exemplum manifestum est in Dauide & Saule. Consentit cum isto illud Leuit. Non quæres vltionem, nec memor eris, &c.

Sa. ca. 13.

Rom. 12.

Hebr. 19.

23 Abominatio est apud aominum pondus & pondus: Statuta dolosa non est bona.

SIMILIS est hæc sententia ei quæ supra habita est versu 10. Frequenter enim dicēdū fuit à Sapiēte, quod ad communē vitam summē est necessarium, ad quam in primis est necessaria in cōmerciis iustitia, quæ à ponderantibus dupliciter violatur, nempe & per diuersitatem ponderum, & per bilancis ac statere dolositate, quàm dicit non esse bonam, significans Hebraica phrasī rem esse valde malam & noxiam. Iuxta sensum mysticum, præter id quod superius ex Gregorio dictum est, intelligitur secundum Bedam eos diuersa pondera & stateram dolosam habere in corde suo, qui eum peccauerint, veniam petunt à domino & nihilominus peccanti in se homini ac pœnitenti, quod peccauit, dimittere nolunt, suas iniurias grauiore, quàm domini æstimantes.

24 A domino dirigitur gressus viri. Quis autem hominum intelligere potest viam suam?

IN priori parte, Hebræa non habent verbum; diriguntur, sed tantum, A domino gressus viri, vt intelligatur sunt vel pendēt. Secunda pars ad verbum sic habet, Et homo quomodo intelligit viam suam? Sensus tamen eodem redit. Carterū hæc secunda pars ad priorem dupliciter referri potest. Nam aut potest accipi, vt significet causam prioris partis, & sit sensus: Quandoquidem nullus est hominum qui intelligere possit viam suam, hoc est, quid ei potissimum sit agendum, & quis sit actionum ipsius futurus finis & euentus, necesse est fateamur & agnoscamus à Domino gressus viri pendere, hoc est, eius prouidentia & dispositioni tribuendas hominis actiones, vt ab eo petamus quid maximē sit eligendum eiusque directioni nostras actiones committamus ad salutarem finem per ipsum deducēdas. In hūc modum accepisse Bedam patet: cū explicans secundā partem habet. In hoc, inquit manifestē claret, quia quicquid boni habet quisque à seipso nō habet, sed per gratiam Dei, quod nec per sui libertatem arbitrij qualis futurus sit, qualiter aut quādiu victurus sit, intelligere poterit. Aut potest accipi, vt secunda pars ex priori consequatur & sit sensus, A domino pedent & diriguntur gressus viri, eius prouidentia & gratia fit vt quis incidat, hoc est, vt aliquid operetur, & quod operatur ad effectū perueniat. Et ideo nemo potest intelligere viam suam & actionum suarum euentum Quod enim à Dei pendet directione, non potest ab homine percipi & penetrari. Ita ferē Caietanus. Secundum vtranque explicationē commendatur nobis Dei prouidentia & cura peculiaris, circa studia affectus & opera hominis in hac vita, vt hoc intelligentes proprię prudentiæ non inuitamur nimium, sed à Deo in omnibus pendamus, eius directioni nos cōmittētes, iuxta illud Tobia: pete à domino vt vias tuas dirigat, & omnia consilia tua in ipso permaneant. Beda autem quod in genere dictum est de gressibus & actibus hominis, speciatim intelligit de actibus virtutis, vt hic gratia eius commendetur, sine qua nihil rectē aut benē facere possumus. Habet enim in explicatione prioris partis: Quicumque hominū rectū iter incedunt, non sit hoc libertate humani arbitrij, sed gubernatione illius, cui dicit Esaias: Omnia opera

Tob. 4.

Tob. 4.

Esai. 16.

opera

opera nostra ope ratur es in nobis.

26 Ruina est hominis deuorare sanctos, & post vota tractare.

HIVS versus varia est apud nos lectio, varia item apud Hebræos intelligentia. Apud nos enim quidam legunt, deuotare, atque videri prima facie potest hæc lectio verior, quod in secundo membro de votis fiat mentio. Carterē deuotare videtur legisse Beda, & accepisse verbum deuotare pro deuouere. Nam in commentario suo subiicit, Quomodo quadraginta viri in Actibus Apostolorum deuouerunt se non manducatos neque bibituros donec occideret Paulum. Et Paganī sæpē, vt legimus, diis suis Christianorum deuouere sanguinem. Hæc ille. Itaque secundum eum sensus est: Ruina est homini promittere se sanctos persecuturum, aut suis diis se eos immolaturum, & iuxta vota emisit, eos deinde tractare. Subiicit. n. Vt sua vota cōpleant, sanctos prosequuntur. Lyra qui & ipse legit deuotare, aliū reddit sensū, Intelligit enim, deuotare sanctos, positum pro votum facere factis, vt significetur illum ruere in peccatum qui quū fecerit sanctis votum retractat & reuocat nō implēdo illud. Alij legunt nen deuotare, sed deuorare, atque hoc potius modo interpretem vertisse planē apparet, quod hebræa dictio propriē significet deuorare aut deglutire, quemadmodum omnes ex hebræo vertunt, quoniam in versus explicatione nō omnes conueniant, vt sunt hebræa ambigua. Ad verbum enim hebræa sic habent ferē, Laqueus est homini deglutire factum vel sanctificationem, & post vota quærere. Non enim hebræis est sanctos, sed significat hebræa dictio sanctitatem, rem sacram ac Deo dicatam. Vnde & Pagninus dicit quosdam codices Latinos habere, deuorare sancta. Itaque sic quidam hebræa intelligunt. Detrimētū est homini deuorare rem Deo consecratam aut debitam & postea quærere vota, quibus Deus placetur, vt significetur sacrilegorum & sceleratorum. (Nam omnes scelerati rem sacrā virtutem scilicet deuorāt) vota irrita esse & ingrata Deo. Iuxta quam intelligentiā & nostra lectio rectē accipi potest si legamus in primo membro deuorare, & in secundo dictionem vota iungamus non cū prepositione, post, sed cum verbo retractare, quemadmodū iā plerique emēdatiores distinguunt codices. Sensus ergo erit, Grauer ruit ac delinquit homo, estque sibi causa, vt in grauem cadat damnationem si deuoret sancta, aut si quærat perdere sanctos viros, & postea retractet, hoc est, requirat vota, quasi vota eorū Deo placere possint, quorum manus sanguine plene sunt. Caietanus & alij quidam hunc Hebræe dictionis reddunt sensum. Laqueus est homini deuorare rem sacram, vt primogenita & reliqua debita sacerdotibus ex lege, aut Deo oblata & etiā laqueus est homini post vota emissa inquire, num votū obliget, aut inquirere modū quo quis possit minime obligari, & nō reddere q. v. Vt significetur hoc vnico versu duplex sacri legij genus, quod idē & in nostra lectione intelligi poterit, si in secundo membro dictio vota, cū prepositione post, iungatur, vt sit sensus, Ruina est homini deuorare sanctos, vel facta, iuxta sensus prædictos, & etiā est ruina homini post vota facta retractare ea vota, hoc est, reuocare ea, aut retractare ac requirere modum quo à votis quis

A. Jer. 25.

Ian. in Prouerb.

iberetur. Vnde in Eccle. dicitur: Si quid voluisti Deo, ne mereris reddere. Displicet enim ei infidelis & stulta pmissio, sed quodcūque voueris Eccl. 5. redde. Multoque melius est nō vouere, quā post votū promissā nō reddere. Beda meminit & antiquæ lectionis, quæ scilicet sequitur 70. versione quā sic refert: Muscipula est viro citato aliquid de suis consecrare: postea autē quam votū fecit pœnitentiā agit. Græci enim sic habent *μυσκιπυλα* *ἀνδρὶ τὰ πρὸ τῶν ἰδίων ἀγίσσαι, μετὰ γὰρ τὸ εὐχθῆναι μεταοὖν γίνεσθαι.* hoc est, muscipula vel laqueus est viro celeriter aliquid suorū sanctificare. Nā post votum contingit pœnitere. Quo docemur non cito ac sine præuia deliberatione matura vouendum esse. Nam eiusmodi vota, sicut experientia docet plerunque pœnitentia sequitur, sicque illaqueatur homo propriis oris sui verbis. Carterum quo minus mitemur hanc 70. versionem quæ videtur tantopere diuersa ab Hebræis, sciendum quod quemadmodum indicauit Pagninus, verbum *μυσκιπυλα* qd propriē significat deuorare aut deglutire etiam apud Hebræos doctores significat loqui. Vnde eodem teste sic verti etiam potest hic locus, Laqueus est homini cum locutus fuerit sanctificationem, hoc est, cum vouerit aliquid, & dixerit, hoc erit sanctificatio vel sanctificatum. Ex Græcorum ergo partim lectione videri etiam potest factum vt quidam legant deuotare pro deuorare, quanquam vti superius dictum est verisimilius sit interpretē nostrum secutum propriā hebræe dictionis significationē vertisse deuorare, nō solū ob causas dictas, sed etiā quod deuotare dictio sit parū vsitata, quodq; coactē accipiendum semper sit, quod dicitur deuotare sanctos. Vnde factum est vt quod semel deprauatum fuit quidā magis de prauarent, legentes pro deuorare, denotare & intelligentes denotare sanctos, vitiis & contumeliis eos aspergere. Et hæc quidem hæctenus pro versus huius vera lectione distinctione & intelligentia, citra cuiusquam præiudicium.

26 Dissipat impios Rex sapiens, & incuruat super eos fornices.

PRO incuruat super eos fornices hebræis est reducere vel afferre super eos rotam, quomodo & Græca habet in quibus est, *ἐπιβαρῆσθαι αὐτοὺς τροχός*, hoc est immittet illis rotam. Secundum quam hebræorum & græcorum lectionē significatur nomine rotæ, pœna quæ à Rege deuoluitur ad impios. Et est metaphora desumpta, vel à trituratione frumenti quæ rotis & equis fieri solet, vt patet Esaiæ 28. cum dicitur. Non enim in ferris triturbabitur gich, nec rota plaustrī super cyminum circuibit. Panis autem cōminuetur, verum non in perpetuum triturbabitur, neque vexabit eum rota plaustrī, neque vngulis suis comminuet eum. Vbi etiam metaphoricē significatur afflictio piorum, quodq; in tex. eos alij magis alij minus affliguntur. Aut est hoc loco metaphora desumpta à facto Dauīdis, de quo legimus quod Ammonitis deuictis, populum adducens ferrauit & circumegit super eos ferrata carpenta. Potest & nomine *τροχός* hoc loco intelligi certum tormenti instrumentum quo ad quæstiones vti solent. Nam & hæc dictio *τροχός* significat, vnde *τροχελίον*, est tormentis exquirere. Hinc quidam vertit, equuleum. Vt ut est significat hic versus regem, si sapiens sit, impios non solum non tolerare & favere, sed

Esai. 28.

sed & dissipare ac dispergere, separando eos ab inuicem, nec permittendo eorum conuenticula ne congregati machinentur malum aliquod rei publicæ & eisdem grauibz supplicis contere re atque punire quemadmodum merentur. Noster interpretes dum fornice vertit videtur quod dicitur de rota, intellexisse de rotis curus trium phalis, atque ob id vertisse forniciem qui in triumphis erigi solet. Vnde de Saule dicitur quod erexisset sibi forniciem triumphalem. Ita que in nostra lectione per incuruationem forniciis super impios significatur, secundum Bedam & Lyrannu, victoria qua de impiis cum gloria rex sapiens reportat. Sic autem dissipare impios, punire, & de eis triumphare, Regi tribuitur, sed sapienti, quia & ad regem hoc ex officio spectat qui tamen sine sapientia non potest id præstare, & potentiam simul & sapientiam hoc opus requirit: Cæterum quod in genere de Rege sapiente dictum est, eximie in nostrum regem Chri stum quadrat, qui pro sua potentia ac sapientia & nunc impiorum conatus dissipat, vindictam de illis sumens, & in fine mundi, plenè omnem impiorum destruet malitiam, magnam cum cele stis suis eiusdem triumpho gloriâ perpetuo celebraturus. Alioqui in terrenis principibus plerif que egregiè impletum videmus, vt in Dauide aliisque piis regibus veteris populi. Sic & Con stantinus sustulit quinque tyrannos Diocletianum, Maximianum, Maxentium, Maximinum, & Licinium. Et Theodosius interfecit Maximini um, Arbogastum & Eugenium.

Lucerna domini ipsa uel in hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris.

SPIRACULUM hominis hic positum est pro spiritu & anima hominis sicut Gene. 2. Inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Variè autem hæc sententia à diuersis accipitur vt est in se, iuxta naturam parabolarum ob eam breuitatem, obscura. Quidam enim intelligunt hic si gnificari animam hominis esse in homine velut lucernam à Deo accensam & illuminatam per naturale lumen & inditum & impressum. ac veluti lampadem esse reliquis animæ potentiis, lumen eis administrans & cognitionem, per quod lumen ei inditum animam inuestigat omnia secreta ventris, hoc est scrutatur omnia quæ in homine latent, qui scilicet sint eius affectus, quæ studia & cogitationes. Quis enim scit hominum quæ sint hominis, nisi spiritus hominis qui est in ipso, vt habet Paulus. Secundum quem intellectum in ordine præponi debet spiraculum hominis, hoc modo, spiraculum hominis est lucerna domini. Itaq; iuxta hunc sensum nobilitas anime hominis significatur, quæ à reliquis animantibus rationis expertibus homo differt. Aliter hoc versu intelligitur cõmẽdari lux gratiæ diuinæ ac lumen supernaturale, quod cõmunicatum animæ hominis, omnia intima animi inuestigat plenius quã naturale mētis lumen quod p se nõ sufficit ad pscrutandũ intima quæq; hominis, sed superadiu lumen gratiæ facit hominẽ seipsum quantum necesse est cognoscere. Vtrunque sensum indicat Caietanus posteriorem præferens, quem & Beda ex Gregorio reddit. Tractas enim Gregorius hunc versum in tertia parte curæ Pastoralis cap. 13, sic habet: Quia venter mens dicitur, ea sententia docetur, quæ scriptum est. Lucerna

domini spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Ac si diceret: Diuini affatus illuminatio cum in mentem hominis venerit, eã sibi in seipso illuminans ostendit, quæ ante Spiritus sancti aduentum cogitationes prauas & portare poterat & pensare nesciebat. Idem eandem sententiam tractans in 15. c. Job. 28. Seiendum, inquit, quod in sacro eloquio, vteris vel vteri nomine mens soleat intelligi. Hinc est enim quod per Salomonem dicitur lucerna domini spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Lux enim gratiæ, quæ desuper venit, spiraculum homini præstat ad vitam. Quæ videlicet lux omnia secreta ventris inuestigare dicitur quia occulta mentis penetrat, vt ea quæ de seipsa latebant animam, ante eius oculos stenda reducat. Hæc ille. Verum secundum hunc sensum non satis video quomodo ea oratio, lucerna domini spiraculum vel spiritus hominis, accipi possit. Nam quo sensu lux gratiæ diuinæ dicitur spiritus vel anima hominis? Nisi intelligamus ipsam animam hominis vocari lucernam domini, non semper nec omnem, sed eũ est per aduentum spiritus sancti desuper illuminata. Tunc enim est velut lucerna à Deo accensa, quæ rimatur quæque mentis abdita. Nam hunc sensum indicare videtur Gregorius in prioris sua explanatione cum dicit lux gratiæ spiraculum homini præstat ad vitam. Similis est intelligentia quorundam qui per lucernam vel lucem domini intelligunt Dei fauorem recreantem ac verè viuificantem. Vnde vertunt, Exhilarari à Deo vita est hominis & penetrat totum corpus. Sunt qui longè aliter hunc versum accipiunt, intelligentes hic significari spiritum hominis, qui nemini patet. Deum nequaquam latere, sed ei esse conspicuum velut lucem, vt qui omnia secreta hominis rimatur, iuxta illud Hieremiæ: *Luc. 17.* Præuim est cor hominis & in scrutabile, quis cognosceret illud? Ego Dominus scrutans cor & phans renes. Hunc sensum conuenientissimũ nostram litera habere posset, si pro quæ esset relatiuũ qui: vt ad dominum referatur, quemadmodum habent Græca. in quibus est *ὁ θεὸς κηρύσσει τὸν νοῦν ἀνθρώπου* ὁ θεὸς ἐρευνᾷ τὰ κρυφὰ καὶ τὰ κεντὰ, hoc est, lumẽ domini, anima hominum, qui scrutatur penetralia ventris. Quidã in sua versione hunc indicat sensum. Habet enim, Domino perspicuus est hominis spiritus, omnia intima viscera perscrutantur. Itaque Hebræa vertenda essent. Lux domini spiritus hominis perscrutanti omnia penetralia ventris.

28 Misericordia & veritas custodiunt regem, & roboratur clementia thronus eius.

FREQVENTER in scripturis copulantur due istæ voces, misericordia & veritas, vt & supra est annotatũ, quarũ altera qd gratitudinẽ signat, altera quid debitũ. Hæc autẽ due virtutes vt in omnibus cõiunctæ esse debent, quod vna sine altera sit imperfecta. Ita maximè in rege vt misericordiã clementẽ se præbeat & beneficũ, per veritatem & iustitiam, non negligat punire improbos & honorare probos. Si enim solam vsurpet misericordiam, ac per eam ita erga miseros commoueat vt scelera impunita relinquat, peribit ipsius Respublica. & sceleribus crescentibus, regno aliquando excidet. Contra si stultitiæ zelo seuerè vitia cuncta digna vl-

tionem prosequatur, cum summum ius summa sit iniuria, etiam, si sic iniustus, in regno nõ diu persistet. Iungendæ ergo sunt hæc virtutes, vt pro exigentia temporis, personarũ ac causarum, nunc misericordiam exhibeat, nunc iustitiam, & in misericordia, iustitiæ etiam rationem habeat atque in iustitia misericordiam. Cæterum quãquã ambæ hæc virtutes ad conseruandum regem in solo suo sint necessariæ potissimum tamen ad id valet & necessaria est misericordia & clementia. Nam hebræis in secunda parte eadem est dictio quæ in prima quamuis noster Interpres in secũda parte verterit clementiam, in prima misericordiam. Superexaltat enim inquit Iacobus, misericordia iudicium. Ea in primis necessaria est pro defensione miserorum, oppressorum subleuatione, & vindictæ mitigatione aut condonatione, cum res & tempus poscit. Ea item maximè sibi deuincit rex animos subditorum suorum, ac proinde clementia maximè roborat regnum suum. Nam eius robur in subditorum beneuolentiã maximè consistit. Itaque hic obseruandum, quemadmodum hoc Sapientis prouerbiũ, sicut & reliqua ferè mundanæ sapientiæ sit contrariũ. Qui enim illa sunt præditi, longè alia regibus consilia suggerunt munientas scilicet vrbes, firmandas præsidii militum, exigenda tributã, augenda vectigalia, subditorũ extenuandas opes, ad plebis animos extinguendos, ne quando de principe mutado aut rebellado cogitent quemadmodum iuniores consulebant regi Roboam. Contra, Salomon per has virtutes duas, ac potissimũ per misericordiam ac clementiam reges magna securitate regnare prædicat. Quod & Ethnici aliquot principes satis intellexerunt. Si quidẽ de Seuero Imperatore refertur quod cũ Mammea mater, vxorq; Memmia obiicerent quod nimia ciuilitate redderet potestatem molliorẽ, respondit, sed securiorẽ atque diuturniorẽ. Sic & de Antiocho rege Macedonũ referunt historia, quod quum omnes admirentur, ipsum, qui in initio regni durior fuisset, iam senem factum clementer ac placidè regnum gubernare, responderit, prius opus fuisse regno, nunc gloria & beneuolentia. Sentiens regnũ armis & austeritate quidẽ frequẽter parari, sed nõ nisi ciuiũ beneuolentiã tuto retineri. Et Salustius de bello Iugurthino, Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio ac fide parantur. Et Cicero li. 2. officior. Malus, inquit, custos diuturnitatis metus, contrariũ; beneuolentia fidelis est vel ad perpetuitatem. Et enim qui se metui volent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est.

Iacob. 2.

Leui. 18.

29 Exultatio iuuenum, fortitudo eorum: & dignitas senum, canicie.

IN SENAT hæc sententiã & iuuenes & senes habere seorsum vnde gloriantur & honorentur, & quanquam in vtrisque aliquid aliorum deficit, habere tamen & hos & illos propria sua dona. Iuuenes enim etsi careant rerũ vsu ac sapientia, quæ est penes senes, & honore quæ ob sapientiã senibus defertur, habere tamen fortitudinẽ ac vires corporis quæ senibus deest, & Reipublice etiam necessaria est, in qua proinde sibi placere & exultare possint. Senes itẽ etsi iã destituti sunt corporis robore habere pro suo Ianf. in Prouerb.

ornamento caniciem, ob quam in republica sũt venerabiles & honorati, tum ob vsum rerum & sapientiã, quam experientia collegerũt, tum ob Dei donum quo per tam multa vitæ huius discrimina ad ætatem decrepitã peruenierunt, & quasi Reipublicæ patres facti sunt. Vnde in Leuitico præcipitur: Coram cano confurge, & honora personam senis. Vtrique ergo sua habent dona, eaque talia per quæ vtrique, & sibi mutuo & reipublicæ sint vriles & necessarij. Reipublicæ enim necessaria est & fortitudo iuuenum, & sapientiã ac reuerentia senum. Et quemadmodum iuuenes egent consilio ac sapientia senũ, ne quid temerè agant viribus corporis, quibus pollent, ita senibus vires non sufficiunt, sed iuniorum opera coguntur vt, vt iam illis facilè coeat amicitia, & harmoniã quandam in republica conseruent.

30 Liuoꝝ vulneris absterget mala, & plagæ in secretioribus ventris.

PRO absterget mala, etiam verti potest ex Hebræo, absterget malum hominem, scilicet, sed sensus eodem redit. Significatur enim malos siue mala emandari & purgati plagis iuxta illud Esaie: Sola vexatio dabit intellectum. Et quidem per liuorem vulneris, hoc est, vibices vulnerum & plagarum significantur flagella ac punitiones leuiore, per plagas autẽ in secretioribus ventris, scilicet in inflicitas, significantur punitiões grauiore quasi quæ viscera penetrant, & non tantum in exteriori cute consistat quamquam graui dolore hominem afficiant. D. Gregorius in tertia parte curæ Pastoralis admonit. 13. hunc locum tractans sic duo ista distinguit, vt per liuorem vulneris designetur exterius affligens malum, per plagas in secretioribus ventris, dolor internus qui sequitur ex exteriori afflictione vt significetur tum demum externam afflictionem purgare hominem cum sequitur in animo dolor compunctionis ac contritionis. Sic enim inter cætera prædicto loco habet, liuoꝝ vulneris absterget mala & plagæ in secretioribus ventris, quia dum exterius percutimur ad peccatorum nostrorum memoriã taciti afflicti que reuocamus, atq; ante oculos nostros cuncta quæ à nobis sunt malè gesta reducimur, & per hoc quod foris patimur, magis intus quod fecimus dolemus. Vnde fit vt inter aperta vulnera corporis amplius nos abluat plaga secreta ventris, quia sanat nequitias prauis operis, occultum vulnus doloris. Hæc ille. Ex quo hoc loco vt aliàs suum commentarium sumpsit Venerabilis Beda, patet hinc D. Gregorium legisse nõ futurum absterget, sed præsens verbum astergit.

CAPVT XXI.

Sicut diuisiones aquarum, ita cor regis in manu domini, quocumque uenerit, inclinat illud.

HEBRÆA habent simpliciter, Riuus aquarum cor regis in manu domini. Itaque de suo explicandi causa interpretes addidit particulas cõparationis sicut & ita. Patet autẽ quod dicitur apud nos de diuisionibus aquarum, non posse rectè accipi de ea aquarum diuisione qua diuisit dominus in principio aquas quæ sunt super firmamentum, quemadmodum quidam intelligunt. Nam

vt diximus, Hebraica dictio Riuis significat qui tamē à diuisione hoc nomen habent, quod alio flumine in varias partes diuidantur, vt non malè noster verterit, diuisiones. Dupliciter autem intelligi potest cor regis comparari riuis aquarum. Primum ad significandum quod sicut riui aquarum cum impetu feruntur, nec facillè eorum cursus ab homine reprimi potest, ita & cor regis violenta quædam res est, nec facillè ab homine reprimi potest, sed vni Deo est moderabile, qui illud inclinat quocumque voluerit. Ita Septuaginta qui habent *ὡσπερ ὄρη ὕδατος, ἕως καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ θεοῦ*, hoc est, quemadmodum impetus aquæ sic cor regis in manu domini. Sic August. lib. de gra. & lib. arbitrio. cap. 21. Pro riuis enim aquarum, vertunt hic, impetus aquæ, quemadmodum & Psal. 45. vbi Hebræa habent: Fluminis riui lætificant ciuitatem Dei, vbi Septuaginta habēt *τὸ ποταμὸν ἱερὺματα εὐφραίνουσι*, hoc est, Fluminis impetus lætificat. Nā pluraliter legendum esse patet tum ex Græcis, tum ex Augustino. Aliter riuis, seu vt nos habemus diuisionibus aquarum intelligitur comparari cor regis, quod sicut riui aquarum siue humana opera, siue ex sua natura in diuersas partes feruntur & diuiduntur, ita cor regis per manum domini eiusque potentiam ac prouidentiam huc illucque fertur pro illius libito, nimium quia cum fauet dominus inspirat sana principibus cōsilia, atq; ad ea implēda impellit, cū succenset, sinit eos in reprobum abire sensū, atque ad ea inclinat quæ in malū & vltionem subditorū faciunt. Patuit istud in Saule prius electo & postea reprobo. Itē in Dauide, qui quāquā esset secundū cor domini, tamen cū addidit furor domini irasci contra Israel, cōmouit Dauid ad numerationē populi perniciosam Israeli, vt est 2. Regum vltimo. Secundum hanc intelligentiam, quæ verior videtur ex subiuncta posteriori sententiæ parte in nominatiuo, diuisiones, tātum est subaudiendum verbum sunt, nec repetendum est in manu domini, vt sit sensus. Sicut sunt aut se habent diuisiones aquarum, ita se habet cor regis in manu domini. Cæterum cum omnium hominum corda sint in manu domini, peculiariter de corde regis id dicitur quod hoc maximè sit liberum & alienæ potestati minus subiectum, quodq; ab eius directione & inclinatione salus aut perditio totius pendat Reipublicæ, vt insinuet prudentiæ aut sanctitati regis non esse tribuendam salutem populi potissimum, sed Deo, qui etiam bonos & sapientes principes errare sinit exigentibus ita populi peccatis. Docet etiam principibus cum metu conuersandum, & populo Deum orandum pro principum directione salutari reipublicæ, sicut monet Paulus. 1. Tim. 2. Venerabilis Beda illud, in manu domini, refert etiam addiuisiones aquarum, vt sit sensus. Diuisiones aquarum sunt in manu domini, ita & cor regis. Per diuisiones aquarū mystico sensu intelligens diuisiones gratiarū, quæ tanquam riui diuersi ex immenso flumine bonitatis diuinę diriuantur variè in homines, & p regē intelligens vnumquemq; sanctū & electū, qui per Christū factus est rex vt vitis imperet. Itaque intelligit quod sicut dominus multifidis aquarū diuisionibus, terrarum fines latè implet, ita corda fidelium in varia pro suo libito inclinat. Aut sicut diuisiones gratiarū

iuxta suā voluntatem variè hominibus impetitur, ita & corda sanctorum quibuscumque voluerit digna donationibus reddit, vt hic huius domini, alter alterius sit doni capax.

2. Omnis via viri recta sibi videtur, appenat autem corda dominus.

SUPERIVS in cap. 16. versu 2. hæc sententia est penè eisdem habita verbis apud Hebræos vt ibi dictum est, vbi & huius sensus satis est indicatus. Querri autē potest quomodo verū sit quod in priori parte dicitur. Omnis via viri recta sibi videtur, quū plerique sint q se sciant malè ager e. Verum prouerbiorum more intelligendum est hic significari, non quid semper sine omni exceptione fiat, sed quid vt in plurimum. Ita enim natura ferè comparatū est, vt quique suas actiones & instituta probent, atque aliorū factis præferant. Et alioqui nemo est qui etiam dū se malè agere nouit, nō aliqua ratione quod facit, rectum sibi que cōmodum existimet. Nam vt habet D. Dionysius, Nemo respiciens ad malum operatur. Ideo que & hic recte dicitur quod omnis via viri recta sibi videtur. Quamquam hoc potissimum dictum sit de his qui sibi placent in suis actionibus aut vita genere, vt *φιλαυτίας* vitium cōmunissimum hic notetur, de quo Plato lib. 5. de legibus sic inquit. Omnium malorum summa nobiscū nascitur cui omnes veniam dant, nec eius leuationem desiderant, quod videlicet vnusquisque sibi amicus est, & suis opinionibus delectatur.

3. Facere iustitiam & iudicium magis placet domino quam victimam.

QUIDAM libri pro iustitiam habent misericordiam vt hic rursus duæ illæ virtutes coniungantur, quæ sæpè coniunguntur in scripturis, quæ & Michea 6. simul præferuntur sacrificiis. Nam post interrogationē. Quid dignum afferam Domino? Nunquid dabo primogenitū meum pro scelere meo? aut nunquid placari potest dominus in millibus arietum? Respondet Propheta, Indicabo tibi o homo qd sit bonū, & quid dominus requirat à te. Vtique facere iudicium & facere misericordiam. At ex Hebræis & Græcis patet legendum iustitiam & iudicium, cui & plerique Latini codices consentiunt, vt hic de iustitia & iudicio seorsum dicitur quod in Osea dicitur de misericordia: Misericordiam inquit, volui & non sacrificium. Benè autem monet scriptura virtutes has apud Deum exterius præferri sacrificiis, quia contrarium videri posset & videtur plerisque vt patet in Pharisæis, eo quod sacrificia Deum respicere videantur, virtutes autem illæ homines. Quod autem præferantur non est solum eo quod Deus magis delectetur internis bonis q̄ externis, quia nō tantū præfertur misericordia vel iustitia sacrificiis, sed etiā facere misericordiā & facere iustitiam, quæ sūt etiā opera externa. Inde ergo præferuntur, quod quum nulla re indigeat Deus, malit seruire sibi per actiones huiusmodi quæ hominib. magis prosint, quàm per eas quæ ex se sunt inutiles. Non enim Deum tantum colimus per externam sacrificiorum exhibitionē, sed & per beneficentiæ & iustitiæ in proximis præstationem, quæ si Dei intuitu fiat, iam & ipsa sacrificium quoddam est Deo gratissimum, Talibus

of. 6. b.

h. b. 7.

Talib' enim hostiis, inquit Paulus, promeretur Deus. Quod si non fiat Dei intuitu, sed solo naturæ impulsu aut alia ratione, iam sanè magis placent Deo victimæ & sacrificia ipsi debite oblata, quàm facere misericordiam & iudiciū. Proinde in his sententiis intelligendum est vnū alteri præferri, quum cætera sint paria.

4. Exaltatio oculorum & dilatio cordis, lucerna impiorum peccatum.

MALIS quidam legunt, Exaltatio oculorū est dilatio cordis, quū ex Hebræis constat non est, sed & legendum quomodo & correctiores libri habent. Porro per exaltationem oculorum superbiam designari manifestum est, vt & Prouerb. 6. per oculos sublimes. Superborum enim est oculos attollere & ad altiora sese erigere, & velut ex alto alios præ se despicere. Per dilatationem autē cordis quid designetur, non ita est manifestum, quum in scripturis non nunquam in bonam partem ponatur, vt cum dicitur Deus dedisse Salomoni prudentiam & latitudinem cordis, quasi arenam quæ est in litore maris, quo significatur Salomonem donatum prudentiam summa & tanta ingenij vbertate, vt ad omnia comprehendenda animus se posset extendere. Et aliās in bonam partem positum, latitudinem amoris & charitatis inexplabilem affectum significat, vt cum dicitur, Viam mandatorum tuorum cucurri cū dilatasti cor meū. Et Paulus: Os nostrum patet ad vos o Corinthij, cor nostrum dilatatum est. In malam autē partem positum aliqui desideria & concupiscētiās rerum terrenarum significare putant. Vnde Psal. 100. interpret noster vertit, Superbo oculo & insatiabili corde. Nam & ibi duo illa coniunguntur quæ hoc loco, & ad verbum ibi est Hebræis, excelsus oculis & latus corde. Alij quæ latitudo cordis & hoc loco & in Psalmis coniungitur cum altitudine oculorum, per hæc duo arrogantiam designari intelligunt, quæ sita est in eleuatione oculorū, & cordis dilatatione, qua arrogans omnia sibi præsumit, omnia se posse putat, nullius coarctatus timore neque restrictus. Vnde Septuaginta hic verterunt *ὑπερηφανία* hoc est, audax, aut audaci corde. Iam quod sequitur, Lucerna impiorum peccatum, sic potest prædictis aptè coniungi, vt lucerna impiorum oppositiuè ad hæreat illis, Et sit sensus, Exaltatio oculorum & dilatio cordis, quæ sunt lucerna impiorum, sunt peccatum, grande scilicet & malum. Vocat autem arrogantiam lucernam impiorum, quod in ea suam constituent gloriam, excellentiam & sclicitatem, eo se scilicet existimantes quo sunt arrogantiores & apud mundū magis in precio. Vide quæ supra dicta sunt de lucerna peccatorum in cap. 13. versu 9. & cap. superiori versu 20. Præterea hic multorum alias interpretationes & versiones. Nam sunt qui pro lucerna vertunt, Aratio, quod dictio *Ἄρτι* Ner, vel Nir, hic posita vtrūq; significet.

5. Cogitationes robusti semper in abundantia: omnis autem piger in egestate est.

SIMILIS est hæc sententia plerisque aliis huius libri quibus sedulitas commēdatur, pigritia insimulatur vt cū c. 10. versu. 4. dicitur. Egestatem operata est manus remissa, manus Iam. in Prouerb.

autem fortium diuitias parat. Nam pro robusto hic eadem hebræis est dictio, quam ibi interpres vertit, fortium, cum vt ibi dictū est proprie sedulū & diligentem significet. Sed is solus verè robustus & fortis dicendus est, qui sedulus est & diligens quod opere se talem demonstrat, quodque præter robur corporis animi etiam habeat fortitudinē qua destitutus est piger. Robusti autem cogitationes in abundantia esse dicuntur, non quod abundantiam semper cogitet, sed quod ad abundantiam omnium rerum hominē perducant. Sic enim opponitur illi quod sequitur, omnis autem piger in egestate est. Et Hebræis est ad abundantiam & ad egestatem. Sciendum autem non esse nomē pigri apud hebræos, sed dictionem *ἄρτι* Ars, hoc est, festinans. Festinante autem hic quidam accipiunt pro temerario & præcipite in suis operibus, vt significetur differentia inter sedulum ac diligentem & præcipitem in rebus agendis, quod sedulus sollicitè meditando & considerando, quæ agenda sunt, peruenit ad rerum abundantiam & diuitias, qui autem præcepit est & temerarius in agendo peruenit ad egestatem, dum non tantum non lucratur, sed sua temeritate etiam quod habet amittit, vt quotidiana docet experientia & in temporalibus rebus & in spiritualibus. Verum dum alias huius sapientis sententias consideramus, potius crediderim eum loqui non de temerario, sed de festinante ad diuitias comparandas quacumque ratione siue iure siue iniuria, vt significetur strenuos & diligentes qui non iniustis rationibus, sed sua diligentia labore atque industria, necessaria aut diuitias sibi parere student, conseq̄ui pedetentim diuitias, easq; stabiles, eos verò qui festinans ditari & ob id nō labori atque probatæ industriæ fidūt, sed ad iniusta confugiunt media, frequenter ad inopiā redire iuxta id quod postea c. 28. dicitur. Vir qui festinat ditari & aliis inuidet, ignorat quod egestas superueniet ei. Vbi etiam dicitur: Qui festinat ditari, non erit innocens. Sic & superiori capite dictum est. Hæreditas ad quā festinat in principio, in nouissimo benedictione carebit. Noster interpret secutus est Septuaginta versionē, quæ habet *ὡς μὴ ἐπισηδῶσιν*, hoc est, omnis nō festinans hoc est piger, quamquam videri posset apud Græcos superesse negatiua particula non, vt Septuaginta verterunt, idem quod habent Hebræa.

6. Qui congregat thesauros lingua mendacij, vanus & excors est, & impingetur ad laqueos mortis.

HEBRÆA elegantius habet ad verbum. Operatio thesaurorum in lingua mendacij, vanitas impulsa quærentium mortem, hoc est, parare sibi thesauros & diuitias per mendacia, quemadmodum faciunt falsi aduocati & testes. Item negotiatores plerique, res est planè vana & quasi stipula quæ à vēto impellitur & dispergitur, vanitas inquam, est eorum, qui cum putāt se querere thesauros & magnum quid, re vera mortem sibi quærent. Bona enim fraude acquisita & mendaciis plerumque euanescent & pereunt, suisque dominis mortem adferunt sæpè temporalem, semper autem æternam. Duo ergo mala bonorum mendaciis acquirorum significantur, primum quod vana sint & instabilia, secundò quod mortem adferant. Idem &

Altra litera significat, in qua noster interpres Septuaginta secutus est. Habent enim, sic dicitur ἐπιπαλιδας θανασθ. hoc est, Qui operatur thesauros per linguam mendacem, vana persequitur ad laqueos mortis. Videntur 70. & D. Hieronymus pro eo quod legitur in Hebraeis מֵבַע זֶסֶכֶה, quod significat quæretes legisse מֵבַע זֶסֶכֶה, quod significat laqueos, Vau scilicet pro Beth. Iuxta spirituale sensum, congregat sibi thesauros lingua mendacij, hæreticus, qui sibi maiorem in modum placet quod multos post se, trahat discipulos, quod magni sit apud multos nominis, quique diues sibi præ aliis in scientia & scripturis videtur, qui non tantum vanus deprenditur cum errores eius tanquam palca euentilantur & disperguntur, sed & mortis æternæ laqueis irretitur & capitur.

7 Rapina impiorum detrahent eos, quia noluerunt facere iudicium

QVID AM vertunt rapina impiorum habitabit cum eis, quomodo & 70. habet, & significatur rapinam & violentiam impiorum ad hæsuram eis, iuxta illud. Opera eorum sequuntur eos, ita ut condignâ eis sit allatura vindictam. Alij vertunt rapina impiorum terrebit eos, nimirum quia conscientia mordete, metuent semper quod meruerunt. Est enim hebraicum verbum ambiguum & multæ significationis. Iuxta nostram lectionem significatur rapinas impiorum detracturas eos è gloria ac statu in quo hic viuunt, indignum eis supplicium siue temporale siue æternum, idque quia noluerunt alij facere quod iustum est. Itaque quoniam aliis non per infirmitatem sed per voluntatem fuerunt iniurij rapinæ & iniuriæ eorum detectæ adducent eos in exitium, & quia alios detraxerunt à suis bonis vicissim & ipsi detrahentur, vbi nota quod vindictam impiorum Sapiens non tam Deo tribuit quàm ipsorum rapinæ vel iniuriæ, quia non tã Deus punire dicendus est, cui proprium est parcere & misereri, quàm peccata hominum quæ punitionem merentur & extorquent.

8 Peruersa via viri aliena est, qui autem mundus est, rectum opus eius.

APVD Hebræos additur ad dictionem quæ aliena interpretatur cõiunctio, vnde nascitur varia versio, dum quidam eam dictionem referunt ad virum: Alij ad viam noster interpres coniunctionem pro etiam accepisse videtur, vt sit sensus, Peruersa via viri etiam aliena est, atque sic omitti potuit. Porro quod dicitur peruersa via viri aliena, quidam intelligunt alienâ dici à Deo, imo in multis libris additur à Deo, sed vt etiam annotauit Lyranus, id non est de cõtextu, sed ex commentario alicuius margini ascriptum, deinde est in textu ascriptum. Alij intelligunt viam peruersam alienam dici, quia est aliena ab hominis natura secundum eius primæuam institutionem. Iuste. n. viuere coram domino, inquit, Beda, proprium est humanæ conditionis. At qui peruersè viuunt, alienam profectò à natura humana viâ incedit. Peruersa ergo actio, aliena est & contra naturam. Qui autem mundus est in opere suo, hic rectè quod per naturam originaliter suscipit, exequitur. Sic ille Pulchrior & conuenientior esset membrorum oppositio si verteretur. Peruersa via viri aliena est. Sic enim opponitur. Et

mundi, viri, rectum est opus, hoc est, minimè alicui ab æquitate & natura.

9 Melius est sedere in angulo domus, quam cum muliere litigiosa & in domino communi.

PRO domatis Hebræis, est מֵבַע זֶסֶכֶה, quod rectè significat, atque hoc etiam significat proprie dictio doma, quæ Græca potius est quam Latina, ne quis putet hic significare domum quamquam & hoc etiam significet, vt cum nos legimus in Psal. 101. factus sum sicut nicticorax in domicilio. Nam ibi pro domicilio Græcis est δώματος. De hac dictione D. Hieronymus in epistola ad Suniam & Fretelem super illud eiusdem Psal. Factus sum sicut passer solitarius in tecto, vbi Græcis est ἐπὶ δώματος δώμα, inquit, in Orientalibus prouinciis ipsum dicitur quod apud Latinos tectum. In Palestina enim & Egypto vbi vel scripti sunt diuini libri, vel interpretati sunt: non habent in tectis culmina, sed domata, quæ Romæ vel solaria, vel memiana vocant, id est, plana tecta, quæ transfuersis trabibus sustentantur. Vnde cum in actis Apostolorum legimus Petrum ascendisse in superiora vt oraret, Græcè est ἐπὶ τὸ δώμα, hoc est, super tectum. Et cum in Euangelio legimus, Quod in aure auditis, predicabitur in tectis, Græcè est ἐπὶ δώματα hoc est, super tecta. Videri autem hic posset genitiuum domatis positus pro domo, quia dicitur angulo domatis, vt significetur locus arcus. At Hebræa dictio Pinnath proprie est pinnaculum, & Græcis est γωνίας ὑπαίθερον. hoc est, angulo, qui sub dio est. Dicit ergo Sapiens: melius est sedere in angulo, aut super pinnaculum tecti, loco scilicet neglecto incommodo, & qui sub dio est, obnoxio iniuriis cœli & aeris, quàm sedere aut habitare cum muliere vel vxore rixosa, etiam si id detur in domo communi, hoc est, in domo ampla & quæ multis sit communis sociis. Frequenter Sapiens ostendit quantum malum sit vxor rixosa præferens ei malo, incommoda quæ magna æstimantur innuens caute diligendâ vxorẽ & malam non ducendam, etiam si cum ea quis habitaturus sit pulchras aedes & latos fundos. Vnde & c. 19. supra dixit: Tecta iugiter perilliantia litigiosa mulier. Et hoc capite postea, Melius est habitare in terra deserta quàm cum muliere rixosa & iracunda. Iuxta sensum mysticum per angulum domatis, iuxta Bedam, rectè intelligimus vitam religiosam & solitariam quæ ab omni actione terrena remota, & à turbatione vitæ præsentis quieta, cœlestia petit. Per mulierem litigiosam, perurbati huius seculi actionem, quæ amatoribus suis incessanter tentationes mouet, iurgia atque scandala seminat, immitit lites, amicitias dissipat, eosque variis cupiditatibus inflamat, nec in fraternali dilectione connexos esse permittit. Similiter mulier litigiosa est Ecclesia malignantium & hæreticorum, quæ contentionum & rixarum nullum facit, neque modum, neque finem, cum qua eisdem habitare mansionibus & in eisdem ciuitatibus ac regionibus, quàm durum sit & molestum homini catholico, temporis huius calamitas per experientiam docet. Certè eorum consortium fugiendum iuxta Pauli monitionem etiam hic docemur, ac eligendum vt cum Propheta efficiamur sicut passer solitarius in tecto.

Hic 70.

Acto. 14.

10 Anima impij desiderat malum, non miserebitur proximo suo.

HÆC est differentia inter impij & simplicem peccatorem, quod hic malum quidem ex infirmitate committit, sed non ex animo desiderat, nec dum ei penitus addictus est, vt in eo gloriatur, illudque laudet. At verò impius illi penitus afficitur, ex corde illud semper desiderat, totus in hoc vt aliis noccat, idcircoque etiam si videat miseriam proximi vel amici sui, nam pro proximo etiam amicus verti potest, nulla misericordia erga eum mouebitur, cum alterius miseriam desideret & in eagaudeat. Itè nulla misericordia quæ proximo aut amico debetur, auocabitur ab inferendo ei malo, quod anima eius desiderat. Itaque prior huius sententiæ pars causam quodammodo indicat posterioris, quam pulchrè reddit interpres, quum ad verbum Hebræis sit, Non erit gratus, vel non inueniet gratiam in oculis ipsius proximus, vel amicus eius.

11 Multato pestilente sapientior erit paruulus, et si secleretur sapientem sumet scientiam.

CAPITE decimonono idem habetur quod ad primam attinet partem, vt dictum est in versu 27. eius capitis. Quod autem ad secundam partem attinet, ibi quidem dicitur qua ratione sapiens sapientior fieri possit, vt versus hic duo media indicet, quibus ad sapientiam insipiens perueniat, nimirum per vltionem hominum impiorum, qui in Republica sunt pestilentissimi, & per auscultationem doctrinæ sapientium, ac obseruationem imitationemque conversationis ipsorum. Nec malè veritè interpres si secleretur sapientem, quamquam pro secleretur sit verbum נִשְׁכַּח Nafchkel, quod proprie significat intelligere aut facere intelligere. Noster enim interpres videtur in hoc sensu Hebræa accepisse, quomodo rectè accipi possunt. Si intellectum suum accommodauerit, aut si prudenter aduerterit ad sapientem: quod nihil aliud est quam si secleretur sapientem. Quidam verbum illud accipiunt hic in altero suo significato, quo significat prosperè agere, intelliguntur quæ aliter hic significari duobus modis paruulum fieri sapientem, nempe, & dum malos videt puniri, & dum sapientes videt prosperè agere. Alij sicut in c. 19. superius, intelligunt in secunda parte etiam hic significari qua ratione sapiens fiat sapientior. proinde vertunt, Et si quis intelligentiam dederit sapienti, accipiet scientiam. Sicut ibi dicitur: Si corripueris sapientem, inteliger scientiam, vt idem vtròbique dicatur in vtraque sententiæ parte.

12 Excogitat iustus de domo impij, vt detrahat impio à malo.

MALO ferè habent libri, & sic est sensus iusti, qui perpendens domum & familiam impij plenam impietatis, & ob id ei malè metuens sollicitè prudenter apud se de ea excogitat, quomodo impios qui sunt in ea domo detrahat, & auertat à malo culpæ quod commiserunt, & à malo pœnæ quod eis metuit obuenturum. In quem sensum quidam sic Hebræa quæ sunt

valdè ambigua, vertunt, Intelligere facit, vel instruit iustus domum impij, reflectit impios à malo. Nam pro excogitat, hic rursus est Hebræis ea dictio, de qua superiori versu dictum est. Verum pro à malo, Hebræa magis requirunt vt vertatur, in malum, propter literam Lamed. Atque sic etiam quidam Latini nostri libri habent, & verisimile est eam lectionem à sciolis quibusdam mutatam, quod secundum eam videretur esse absurdus sensus, cum absurdum sit dicere iustum hoc excogitare vt detrahat impios in malum. Sed secundum hanc lectionem verbum detrahat, non referetur ad iustum, sed ad domum impij, vt sit hic sensus. Iustus apud se prudenter excogitat & perpendit de domo impij, vt pro, quomodo ea domus suo exemplo & vitij detrahat impios in malum, hoc est, expendit apud se quomodo ea domus impios qui in ea sunt vltioni diuinæ propter sua peccata obnoxios faciat, & alios etiam suo prauo exemplo peruertat, ac in varia trahat peccata. Qui sensus optimè conuenit Hebræica veritati, quæ sic verti potest, Inteligit iustus de domo impij, quod subuertat impios in malum, Alioqui laboratur in versione huius versus, dum qui verbum subuertere ad iustum referunt, conantur explicare quomodo iustus subuertat impios in malum. Alij verbum subuertere ad dominum referunt, subintelligendo dominum, vt significetur iustum intelligere de domo impij, quod Deus tandem subuertat impios in malum ipsorum.

13 Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis, & ipse clamabit & non exaudietur.

MANIFESTA est hæc sententia consentiens cum illa euangelica, Eadem mensura qua mensi fueritis, remetietur vobis. Patet vtriusque veritas in diuite epulone, qui quoniam surdus fuit ad clamorem Lazari, non est etiam postea exauditus cum clamaret pro gutta aquæ qua refrigeraretur lingua ipsius in flamma gehennæ, Porro obturare aurem suam metaphoricè positum est, pro nolle audire, & se gerere quasi non audiat alicuius clamorem, immo declarare, sibi alterius clamorẽ esse molestum. Et bene dicit ad nõ precẽ, sed ad clamorẽ, vt quorundã inelementiã designet, qui nõ solũ precibus egenorum non excitantur, sed nec clamoribus superantur ad audiendum. Proinde iustè talibus duplex malum euerturum subiungitur: Primum quia etiam talis clamabit, quo significatur ipsum in grauem aliquam calamitatem casurum, quæ ipsum clamare præ angustia compellet. Secundum, quia etiam cum clamabit & summis precibus contendet impetrate liberationem & subsidium, non exaudietur, iuxta illud Psalmi, clamauerunt nec erat qui saluos faceret, ad dominum nec exaudiuit eos.

14 Manus absconditum extinguit iras, & donum in sinu indignationem maximam.

MUNUS absconditum & donum in sinu est munus in abscondito & occultè datum. Et significat Sapiens hac sententia iuxta simplicem intelligentiam, quantum valeat liberalitas si prudenter exhibeatur, quod per munerã occultè data sedentur sæpe ire etiam maxime, & quæ

& quæ multis verbis ac personarum authoritate extingui non possunt. Aut significat quorundam auaritiam qua plerumque ob munera secreto data se sinunt corrumpi, vt quam deberent vindictam inferre, non inferant. Iuxta mysticam intelligentiam, commendatur hac sententia virtus eleemosinæ, quæ si fiat iuxta præscriptum euāgelij, nempe: Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, hoc est, si fiat in occulto, non ad ostentationem, nō ad vanam gloriam, sed coram eo qui videt in abscondito, iram extinguet iudicis sedabitque & mutabit sententiam illam plenam iræ & furoris in illam clementissimam, Venite benedicti patris mei possidere paratum vobis regnum à constitutione mundi. Et omnino verisimile est hunc sensum propriè intentum idque sub similitudine simplicis intelligentiæ, vt ex his quæ inter homines fiunt, intelligamus quid liberalitas valeat apud Deum, sicque commendetur misericordia in pauperes, sicut & superiori versiculo.

By Gaudium iusto est facere iudicium, & pavor operantibus iniquitatem.

D VPLICITER hæc sententia accipi potest. Primum vt seorsum significetur quid iusto sit gaudium, & quid operantibus iniquitatem sit pavor. Et iusto quidem gaudium esse facere iudicium, hoc est, iustitiam & æquitatem, tum quia cum gaudio facit quod bonum est & æquum, tum, quod ex operatione iustitiæ gaudium concipit conscientia iusti. Contra operantibus iniquitatem esse pauorem ex eo scilicet quod operantur iniquitatem, quia ex eo sibi metuunt ultionem siue temporalem, siue æternam. Sic Beda & alij. Secundo accipi potest & melius: vt vnum & idem significetur & iusto esse gaudium, & operantibus iniquitatem esse pauorem, nempe facere iudicium. Facere enim iudicium iustis est gaudium, malis autem pavor, vel contritio (Nam & sic Hebræa verti possunt) quia & iusti gaudet cū quod æquum est ac bonum eis aggrediendum est, & mali cum tale quid eis incumbit, cum metu animoque languido illud aggrediuntur, atque à bene operando sibi metuunt tanquam re ipsi difficili & insolita. Rursum iusti cum alios vident facientes quod iustum est gaudent, mali verò pauent, animoque franguntur, Hi enim sibi malè metuntur à iustitia, illi verò gaudent per iustitiam suum vnicuique tribui. Vnde Paulus iustitiam ministrum dicit in bonum esse bonis, in malum malis. Similis est hæc sententia ei quæ est c. 10. Fortitudo simplicis via domini, & pavor his qui operantur malum. Vbi secunda pars eodem modo habetur hoc loco.

16 Vt qui errauerit à via doctrinæ, in casu gigantum commorabitur.

H EBRÆA dictio quam noster secutus Septuaginta vertit gigantum, præter hanc significationem etiam significat mortuos. Vnde alij vertunt in congregatione mortuorum requiescet. Nam requiescet propriè est Hebræis. Per congregationem autem mortuorum, significatur status damnatorum, qui verè mortui sunt, vt pote qui sunt in morte secunda, quæ vera mors

est, destituti spe felicitis & beatæ resurrectionis. Est autem via doctrinæ, vel vt est Hebræis via intelligentiæ, lex diuina, quæ rationi & intelligentiæ quadrat, & hominem verè docet ac intelligere facit. Significat ergo eum qui ab hac via errauerit, hoc est, qui ea deserta viam carnis & huius seculi ambulauerit, priuandum vera vita ad quam via doctrinæ hominem perducit, ac proinde partem habiturum in consortio mortuorum. Idè significatur & in nostra lectione. Nam iuxta Bedam, per gigantes dæmones sunt intelligendi, de quibus iuxta Gregorium dicitur Iob 26. Ecce gigantes gemunt sub aquis, & qui habitant cum eis. Itaque significatur eos qui via quæ ducit ad viam deserta hic maluerunt sequi impulsus ac consilia dæmonum, qui velut superbi gigantes, se Deo opposuerunt ac æquate voluerunt, socios futuros damnationis eorum cum eis dicitur. Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius. Aut eos qui hic Duo obedire noluerunt, partem habituros cum gigantibus illis, ob quorum scelera mundus in initio periit diluuiio. Consistit autem versus huius elegantiæ in oppositione erroris & quietis, nempe quia qui errauit à recta via, post longos errores tandem quiescet, sed felicitet, & vt meruit, & in cœtu mortuorum atque gigantum.

17 Qui diligit epulas, in egestate erit: qui amat vinum & pinguis non diuiviu.

A D verbum Hebræa habent, Vir egestatis diligens lætitiā, diligens vinū & oleum non ditabit, Quod dupliciter accipi potest. Aut vt vna sit clausula totius sententiæ & sit sensus: Vir egestatis, hoc est, q. pauper est, si diligit lætitiā, diligitque vinum & pinguis, nō efficietur diues. Nec enim hac ratione fiet pauper diues, sed laboribus vtilibus & parcimonia. In hunc sensum vertit quidam ex recentioribus. Aut accipi potest aliter, vt duæ sint clausulæ, sicut omnium ferè huius libri sententiarum. Et sit sensus, Is qui diligit lætitiā erit vir egestatis, hoc est, vir egenus & pauper: Et qui diligit vinum & pinguis, non ditabitur. Sic accepit noster interpres, & rectius, tū quod ferè semper sententiæ sint bimembres in hoc libro, tū quod nihil sit singulare, dicere pauperem sectando lætitiā & epulas non fore diuitem. Pro lætitiā, noster vertit epulas, quod de huiusmodi lætitiā videatur ex secundo membro loqui Sapiens, quæ est in generalibus & computationibus, quamuis possit generaliter accipi de omni lætitiā huius seculi, vana scilicet & quæ in temporis consistit iactura. Pro oleum vt alij vertunt, noster vertit, pinguis (quia & omnem pinguetudinem dictio Hebræa significat) quod de pinguioribus & lautioribus cibis videretur Sapiens loqui, quia adiūgit de vino. Potest tamen de oleo accipi, quod in Palestina adhibebatur in delitiis & conuiujs pro vnctionibus corporum. Vnde est illud: Oleo caput meum non vnxi. Cæterum quemadmodum iuxta simplicem intelligentiam, diuitiæ terrenæ excluduntur ab eo qui voluptatibus indulget, ita secundum subtiliorem intelligentiam multò magis excluduntur cælestes, quæ sub specie terrenarum significantur. Qui enim cum diuite epulone amat epulari quotidie splendide, nō solum non erit apud Deum diues, quomodo Paulus

14. 15.

Luce 7.

2. Tim. 6. monet nos diuites fieri in operibus bonis, sed in summa postea erit egestate, quādo nihil inuenient omnes viri diuitiarum in manibus suis. *Ps. 7.* Aduerte tamen sapientem non detestari bibentes vinum & comedentes pinguis, sed amantes, hoc est, affectus suos his apponentes & affigentes. Qui enim hæc auidè semper sectantur, & temporalibus, vt in plurimum, & æternis excident diuitiis.

18 Pro iusto datur impius, & pro recto iniquus.

P A R V M refert quod in quibusdam libris legitur, dabitur, in aliis datur. Quod autem dicitur impiū dari vel dandū, pro iusto, quomodo sit intelligendum, videndum est. Beda intelligit impiū dari pro iusto & iniquum pro recto, quia impius aut iniquus punitur pro malo iustis illato, aut pro eo quod iustorum & rectorum exempla quæ vidit, non est imitatus. Itaque videtur in verbo datur aliquid subintellexisse, nempe datur in supplicium aut pœnam. Aut potius legisse videtur non datur, sed damnatur. Nam cum verbo datur nihil tale addat, declaraturus quod dixit, subiicit. Damnatur Herodes non tantum pro innocentibus, quos impiè neci tradidit, sed & augmentum (sic enim potius legendum puto quam argumentum) damnationis accipit: quia fidem magorum sequi ad querendum dominum noluit, cum esset Iudæus & Prophetarū dicta cognosceret. Hinc enim dominus ait. Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista & condemnabit eam. Nō quia ipsa sua virtute & potentia condēnabit, sed quia in eius comparatione condēnabuntur, qui de uotionem eius scientes cum multò facilius possent, sapientiæ curam dissimulabant habere: Hæc ille. Quorsum autem de damnatione Herodis & augmento damnationis eius, Item quomodo Regina Austri condemnabit Iudæos, subiicit ad declarationem huius sententiæ si non legit, pro iusto datur impius. Cæterum vt verus huius sententiæ sensus habeatur, sciendū est hebræa ad verbū habere sic redemptio iusto impius, vel propitiatio aut expiatio iusto est impius, & pro rectis præuicator, hoc est, peccator, Idem autem virtusque partis sensus est, ideoque sicut ipsemet Sapiens priorē partē exposuit subiungendo, & pro rectis peccator vel iniquus, ita nō male noster interpres priorē partē etiā vertit, Pro iusto datur impius, si modo rectè intelligatur iuxta exigentiam hebrææ lectionis. Dicitur autem impius esse redemptio ipsi iusto, quia cū malum aliquod impendit iusto, frequenter fit vt illud iustus euadat, & impius illud pro eo patitur. Ita enim & in humanis iudicijs sæpè fit, vt innocens ab alio accusatus euadat, liber, & accusator improbus loco illius puniatur, incidens in foueam quam alteri parauit. Ita diuino frequenter euenit iudicio, vt cum ipsi Mardocheo Aman factus est redemptio eius, suspensus in patibulo quod illi parauerat. In hunc sensum hæc nostra litera accipienda est, vt hæc sententia conueniat cū illa quæ est superius. Iustus de angustia liberatus est & tradetur impius pro eo. *Sup. c. 11.* Quod si profundius quis verum huius loci sensum eruere voler, intelliget impiū non simpliciter dici redemptionem quasi liberationem iusti, hoc est, non tantū significari quod à malo iu-

stis intécato iusti liberabuntur, & in locū illorum impij punientur, sed quod impij velut pretium sunt & propitiatio aut expiatio iustorum. Hoc enim propriè significat dictio hebræa *כופר* Copher. Itaque significare vult sapiens quod cum ex æquitate diuinæ iustitiæ magnum aliquod malum imminet vel irruit super prouinciam aliquam aut urbem, quod etiam iustis debeatur (cum non sit iustus super terram qui non peccet sapius) tunc iustus supplicio malorum redimetur, & expiabitur quodammodo. Erunt enim impij precium & redemptio, quibus punitis cessabit ira Dei. Exemplum huius insigne est, 2. Regū. 21. Vbi legimus famem illam factam in diebus David ob crudelitatem à Saule exercitam in Gabaonitas, expiatam & redemptam morte prolium Saulis septem. Vbi inter cætera dicit David Gabaonitis. Quid faciam vobis & quod erit vestri piaculum. Vbi pro quod erit vestri piaculum hebræis est verbum, vnde dictio hic posita deriuata est. Sensus hunc secuti 70. qui habent hoc loco *περιπαύσα δινας ἀνέμους* hoc est, purgamentum vel expiatio iusti est impius. Sic enim hic dicitur impius purgamentum iusti sicut Paulus Apostolus dicit factos tanquam purgamenta huius mundi, nimirum quod per eorum cædes mundus iudicaretur purgari & expiari. Ita enim credebant idololatræ Apostolos persequentes, quasi illis cæcis & interfectis deorum ipsorum ira placaretur. Vtitur autem Paulus eo loci eadem dictione qua hic Septuaginta *ὡς περιπαύσα*, inquit, *τῶν κριμῶν*. Qui locus Paulicum hoc collocatur *λόγῃ* fit clarior quàm à plerisque explicetur.

19 Melius est habitare in terra aspera, quam cum muliere rixosa & iracunda.

S I M I L I S sententia superius est habita hoc capite, sed hæc mulieris rixosæ magis exaggerat malitiam, quādo non solum incommoda quæuis habitatio cum hominibus præferatur cōmodæ habitationi cū tali muliere, sed et habitatio cum bestiis & feris quæ incolunt loca desertæ, quemadmodum apertius dicit Ecclesiasticus *Eccles. 5.* Commorari inquit, leoni & draconi placebit, quàm habitare cum muliere nequam.

20 Thesaurus desiderabilis, & oleum in habitaculo iusti, & imprudens homo dissipabit illud.

Q V O D supra vertit interpres pinguis, modo vertit oleum, cū & hic benè cōueniret verti pinguis, vt per thesaurū desiderabilem accipiantur diuitiæ quæ oculis sunt gratæ, per pinguis diuitiæ, quæ palato placent. In iis enim duobus diuitiæ humanæ consistunt. Si tamen oleum accipere placat, per illud ad literam vnguentæ sunt intelligenda, quæ inter preciosa apud Palestinos habebantur ad vnctiones corporum honorificas & delicatas. Theauri verò nomine propriè significantur diuitiæ auri & argenti. Itaque his duobus omnis generis diuitiæ, siue quæ oculis desiderantur, siue quæ corpori reficiendo conueniunt, designantur. Et significatur iustum vel sapientem, (Nam sapientem habent Hebræa, cui opponitur homo imprudens) parare sibi sua sapientia vel iustitia, atque dono Dei obtinere diuitias, stultum verò heredem decoquere eas, vt frequenter experientia docet, Vnde inter cæteras vanitates Ecclesiastes refert, quod cum alius labore in sapientiæ & doctrina

1. Cor. 4.

Eccles. 5.

Eccles. 2.

doctrina

doctrina & sollicitudine, homini ocioso quaerenda dimittat. Et hoc, inquit, vanitas est & magnum malum. Atque ad hanc vanitatem insinuandum, verisimile est hanc sententiam à Sapiète hic prolata, ut ostenderet sapiētis & iusti diuitias præcipuas non eas esse quæ videtur & aestimantur hominum diuitiæ, sed iustitiam ipsam & sapientiam, quam nemo tollere & dispergere potest. Quidam olei speciatim mentionem intelligunt hic factam, ad insinuandum nocturnas vigilias iusti aut lucubrationes sapientis & labores, ad oleum & lucernam factos. Relatiuum, illud refertur ad oleum, & ex consequenti similiter referendum est ad thesaurum, vnde melius vertisset, ea, ne quis putet ad habitaculum referendum, quomodo refert Beda in secundo sensu mystico, quem hic reddit, sic scribens: Potest sanè hic verus & de quolibet martyrum accipi in cuius habitaculo, id est, corpore anima sancta Dei videlicet thesaurus, seruetur, abundat & vntio gratiæ spiritualis. At persecutor imprudens huiusmodi habitaculum dirumpere potest, thesaurum verò qui in habitaculo tenebatur & oleum nequaquam tangere potest, &c. Alter sensus mysticus qui conuenientiior est, sic ab eodem redditur. Claritas bonorum operu Deo semper amabilis & pinguedo dilectionis in sanctorum ecclesia resurgit. Verum reprobi nō tantum virtutes non assequi, sed & persequi, & quantum valent in bonis obruere festinant. Hæc ille secundum quem posteriorem sensum relatiuum illud & ad oleum & thesaurum refertur non ad habitaculum, quemadmodum in altero sensu.

21 Qui sequitur iustitiam & misericordiam, inueniet vitam, iustitiam, & misericordiam.

PRO sequitur, dictio Hebræa, significat insequitur, vel sectatur. Cui pulchrè respondet verbum inueniet, quod Hebraica phrasi pro cōsequi ponitur, ut ibi, inuenisti gratiā apud Deum. Significatur ergo eum qui sectatur iustitiam & misericordiam, consecuturum vitam, &c. Per iustitiam & misericordiam, quæ frequenter hic & alibi coniunguntur, ut supra dictum est, omnes virtutes comprehenduntur. Nam per eas aut debitum, aut gratuitum officium impendimus. Et alioqui quælibet virtus & iustitia est & misericordia. Iustitia quatenus quod iustum est & æquum prestat, misericordia vel pietas (Nam hoc propriè dictio hebræa significat) quatenus ex benigno fit affectu. Itaque qui hæc insequitur vel sectatur, hoc est, qui summo studio hæc præstare studet, perinde ac si ea persequeretur vel consequeretur, talis consequetur in primis vitam potissimum animæ, hic per gratiam postea per gloriam. Item vitam corporis, quæ Dei beneficium frequenter iustis hic diuturna & felix cōringit, & quæ in veteri lege iustis singulariter promittitur. Consequitur item iustitiā quā scilicet sectatus est ne frustra eā sectari quis putetur, sed præter vitā etiā iustitiā adipiscatur, per quā vere iustè viuat, & iustus habeatur apud Deum & homines. Per quam etiam deinde consequitur gloriam, & hic apud homines temporalem, & postea apud Deum æternam. Vita enim vera non est sine iustitia, iustitiam semper comitatur gloria. Itaque his tribus significatur quod dicere solemus benè beatè que viuere. Alij quod in secundo membro dicitur de iustitia

consequenda accipiunt de iustitia qua Deus retribuet iusto secundum meritum eius, ut quod sequitur, declarat quam iustitiam cum vita iustus consequetur & inueniet, nempe gloriam, quam ultra vitam Deus iusto reddet secundum meritum eius.

22 Ciuitatem fortium ascendit, sapiens dei virtutibus, robur fiduciam eius.

CVM in multis aliis rebus, variis sententiis sapiētiam multum posse affirmet Sapiēs, hic etiam in re bellica sapientiam indicat multum valere, significans etiam plus in ea re valere, quàm fortitudinem, quæ tamen ibi maximè quaeritur & spectatur. Nam Sapiens aliquis vnus, sua sapientia ascendit ciuitatem fortium plurimorum, quasi dicat, Multos robustos & validos superabit vel vnus sapiens. Et quod copiosus exercitus facere non potest, aliquando faciet sapiens, nempe ascendit ciuitatem fortium, hoc est, expugnabit & vinciet eam quam multi fortes inhabitant & tuentur, nec tantum ascendet eam, sed & destruet: aut ut habent Hebræa descendere faciet, hoc est detrahet robur omne in quo ciuitas confidebat. Hæc est ergo quod significare vult Sapiens quod apertè dicitur in Sapientia: Melior est sapientia quàm vires & vir prudens quàm fortis, ut autè istud in bello & expugnatione vtrū vsu venit nōn quā ad literā, ita iuxta mysticū sensum in Christo hæc sententia perf. etissime impleta est, Qui Dei patris sapientia existens ciuitatem fortium ingressus est, quando per assumptionem humanæ naturæ in mundum hunc natus est, qui quodam malignorum spirituum tyrannidi stulta subactus seruiebat, quorum omne robur per se & prædicatores suos subuertit, vniuersa arma eius diripiens, in quibus confidebat & spolia eius distribuens. Sed & quotidie, ut Bedæ verbis utar, ciuitatem fortium ascendit sapiens, & destruit robur fiduciæ eius, cū aliquis fidelis doctor argumenta philosophorum vel hereticorum, vel etiam contumaces carnalium fratrum contractiones, quibus scelera suadebant & alleviare nituntur, castigationis disciplina redarguit, & cuiuscumque annullat.

23 Qui custodit os suum, & linguam suam custodit ab angustiis animæ suam.

AQUANTIS angustiis homo custodiat animam suam, hoc est, vitam suam, aut seipsum, si custodiat os suum & linguam suam ab indebito & temerario sermone, quotidiana docet experientia, quæ ostendit in quāta mala incidunt, qui non possunt custodiam ori suo, ut sunt qui secreta aut tacēda effutiunt, qui in alterius iniuriam rem aliter narrant quam se res habet, qui in quemuis non verentur esse contumeliosos, qui etiam sua non norunt reticere. Hi enim in varias se coniiciunt angustias, dū multos sibi parant inimicos à quibus sibi malè metuent, dum varia coguntur excogitare remedia ad defendendum quæ temerè dicta sunt, &c.

24 Superbus & arrogans vocatur indoctus, qui in ira operatur iustitiam.

PRO indoctus, Hebræis est *lets*, quæ dictio propriè significat illusorem aut derisorem, quomodo & Diuus Hieronymus aliquando vertit, quam tamen secutus Septuaginta aliquando

quando vertit pestilentiam quomodo & hic habent Septuaginta. Itaque Hebræis est, Superbus & arrogans, derisor est nomen eius. Quo significatur eum qui superbus est, cum honorem quaerat & famam maximè, famam tamen & celebritatem nominis non assecutum, imò ignominiosis nomenclaturis appellandum, dignumque in primis qui vocetur derisor, ut qui alios præ se contemnat & irrideat, ac salutare aliorum monitiones cum derisione reiiciat, ex ira animi fastuosi superbè se contra omnes gerens. Superbiā enim non tantum sequitur irrisio & cōtemptus aliorum, sed & ira ac exandescētia cōtra eos qui satisfaciant desiderijs, aut qui contrariantur voluntati superbiorum. Mirum quid secutus sit D. Hiero. quum hoc loco vertit contra suum morem indoctus. Benè tamen, hæc nomenclatura in superbum & arrogantem quadrat, qui cum præ superbia aliis se doctiorem & prudentiorem putat, per opera sua meretur vocari indoctus & imprudens, quod multa operetur superbè per iram. Superbia enim & ira superbiam sequens, efficiant, ut quis plerumque imprudenter & stultè agat. Conuenit cū illo quod est c. 19. Doctrina viri per patientiam noscitur.

25 Desideria occidunt pigrum, non uerum cum manus eius quicquam operari.

CLARIUS priorem partē habent Hebræa hoc modo. Desiderium pigri interficiet eum. Dupliciter autem id potest intelligi, Aut quia piger semper & multa desiderans, nec quicquam operari volens suis desiderijs semper torquetur, ita ut mori videatur iuxta loquendi modum quo enecatos nos dicimus cum magno aliquo malo torquemur. Piger enim per pigritiam, & variis detinetur desiderijs, quia in desiderijs est omnis ociosus, & non fit vnquam votorum suorum compos. Vnde duplici hoc nomine torquetur desiderijs. Aut dicit desideria occidere, quia in suis desiderijs moritur, non assecutus quod desiderauit, ut desideria eum occidere dicantur, quia eum ad mortem vsque perducunt aut cōcomitantur. Istud ut in corporaliter pigris accidere videmus, ita similiter in spiritualiter pigris, qui cum salutem desiderant, & tamen labores bonorum operum subire detrectant, desiderando, & nihil præterea agendo incidunt in mortem animæ, & tandem etiam mortem æternam.

26 Tota die concupiscit, & desiderat, qui autem iustus est tribuit & non cessabit.

AD HVC sermo est de pigro, Nam est prosecutus sententiæ superioris, eiusque explanatio. Itaque de pigro dicitur, quod totum tempus suum consumit desiderijs, in his solum occupatus, ac proinde nec sibi nec aliis utilis. Aut dicit eum semper concupiscere, quia semper aliena desiderat, tantum abest, ut sua tribuat. Cōtra quod de iusto, qui labore manuum scit paranda esse quibus opus est, dicitur quod non solum sibi sufficit, sed & aliis utilis est, tribuens scilicet sine cessatione, ex his quæ iustè parauit & possidet, nec inutilibus & vanis desiderijs tempus suum consumens, sed laboribus, si opus est propriis manibus, ut habeat unde tribuat necessitate patienti, nec auarè retinens quod possi-

det, sed illud aliis incessanter comunicas, nec aliena desiderans, sed sua incessanter impatiens. Ex qua explanatione satis patet cur iustum pigro opponat quamquam ex hac oppositione videri possit, cum dicit desiderium pigri occidere eum, intelligi illud potius debere de desiderijs rerum alienarum, quas ob pigritiam pigri assidue concupiscunt, & per concupiscentiam frequenter rapiunt, malentes ex alienis quàm suis viuere laboribus. Vnde & mortem sibi non tantum animæ, sed & corporis frequenter per iustitiæ supplicium assecunt.

26 Hostiæ impiorum abominabiles, quia offeruntur ex scelere.

DVPLEX hic est lectio, Nam plerique libri habent, quæ offeruntur. Quidā tamen habent, quia offeruntur. Quomodo D. Hieron. vertisse verisimile est, quod apud Hebræos nullo sit relatiuum, sed dictio *et* Ci. quæ frequenter causalis est significans quia. Vnde & Septuaginta, quos sæpè sequitur D. Hieronymus habet *θυσίαι ἀσεβῶν βέλουςμα κυρίου καὶ γὰρ παρανομίας προσφέρουσιν αὐτῶς*, id est, Oblationes impiorum abominatio sunt domino. Etenim iniquè offerunt eas. Itaque iuxta hanc lectionem redditur causa cur hostiæ impiorum Deo displiceant, nimirum quia offeruntur plerumque ex malè partitis, ut ex rapina aut alia quapiam iustitia, aut quia ex scelerato animo & mala mente offeruntur, nempe ut in sua improbitate prosperum habeant successum, aut ex hypocrisis, ut cum alijs sancti & religiosi habeantur. Hebræa tamen potius sic sunt vertenda, Sacrificium impiorum abominatio, quanto magis si in scelere obtulerint illud. Quo significatur omnem quidem impiorum oblationem Deo displicere, propter in hærentem animo impietatem, sed multo magis si offerant per scelus, ut ex rapina aut praua aliqua cogitatione, quod tunc oblatio impij dupliciter sit contaminata, impietate hominis præcedente & concurrente. Cui sensui magis consentit altera lectio magis apud nos recepta, quæ sic est accipienda, ut non tantum illæ impiorum hostiæ abominabiles significantur quæ offeruntur ex scelere, sed quod illæ potissimū, ut subintelligas aliquid hoc modo: Hostiæ impiorum abominabiles, maximè quæ offeruntur in scelere. Id clarius & fortius dicitur in Ecclesiastico: Dona iniquorum non probat altissimus, nec respicit oblationem iniquorum, nec in multitudine sacrificiorum eorum propitiabitur peccatis. Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi qui victimat filium in conspectu patris sui. Docet hæc sententia Deum non tam respicere externa quam interna, & sacrificia illi per se non esse grata, sed ratione personarum offerentium, ac proinde illum non sic muneribus posse corrumpi, ut solent aliquando terreni iudices. Itaque in eos quadrat, qui cum sint scelere aliquo obnoxij cuius præntudine non ducuntur, nihilominus putant per alia pietatis opera, iram Dei posse placari, hanc impiā & scelestam cogitationem de Deo concipientes, quasi peccandi licentiam alicui concederet ob quædam ipsius munera, quemadmodum faciunt nōn nunquā terreni iudices. Conuenit cum hoc illud, quod est Esaiæ: Incensum abominatio est mihi &c. Et valet cōtra eos qui cū persequerentur in peccatis, putant se Deum

se Deum placare eleemosynis, contra quos scripsit D. August. librum de fide & operibus.

28 Testis mendax perhibetur, & obediens loquitur victoriam.

SECUNDAM partem, sic habent Hebraei: Vir audiens in finem loquitur. Quam partem sic intelligunt, Vir audiens, hoc est, qui admittit loquentem, in finem vel semper loquetur: hoc est, is vicissim audietur & locum habet semper loquendi. Alij rectius sic, Vir qui testatur quae audiuit ac certo nouit, nec ex suo fingit cerebro sicut testis mendax, is semper loquetur, non imponitur ei silentium sicut mendaci testi, nec afficietur pudore, nec morte aut aliqua poena, sicut testis mendax, contra quem etiam prophana lege sancitur Lex talionis: Dignus enim est qui suo testimonio percat qui per illud alios perdere voluit. Diuina autem lege testis mendax aeternam incidet mortem & perditionem. Secundum hunc sensum pulchra est oppositio membrorum huius sententiae. Noster interpretis secutus Septuaginta qui habet ἀπὸ βήρυθρον, vertit, obediens, quia audire frequenter pro obedire accipitur & victoriam vertit, quia dictio τὰς Νετσαμ ambigua est, aliquando significans victoriam aliquando aeternitatem. D. Greg. hanc partem citans libro trigesimo quinto Morali. c. 12. in commendatione obediens sic explicat, Vir quippe obediens, victorias loquitur, quia dum alienae voci humiliter subdimur, nosmetipsos in corde superamus. Venerabilis Beda ut membrorum oppositionem aliquam indicet sic tractat hunc versum. Qui se Deo seruire testatur, nec factis dicta exequitur, peribit: qui autem fideliter ut promittit, iussis subditur diuinis, huius loquela ad victoriam perueniet: quia dum per obedientiam suam vincere satagit, per iustitiam iudicis post modum victoriae palmam percipit. Hae ille doctus, simul & pius. Simpliciter significat nostra lectio ad literam, Testem mendacem & omnem qui in perniciem alterius mentitur, quia contra legem ait, male periturum, ita ut siue hic siue alibi dignas persoluat poenas, at omnem qui legi diuinæ obedit, & ob id mendacia sicut & omnia alia vitia declinat, confidenter locutur quo modo omnia supplicia vicerit omnesque inimicos suos superauerit atque pulchram de omnibus victoriam reportauerit, cum testis mendax tacere cogetur pudore affectus & digne punitus. Aut simpliciter significatur cum qui contra aliquem falsum profert testimonium, periturum, illum verò qui innocenter viuit obediendo legi diuinæ, liberandum à malo quod falso testimonio ei parabat, & gloriose triumphaturum de illo. Potest & ad falsos ac veros doctores hae sententiae accommodari, qui ad populum quasi testes se diuinæ veritatis præbent. Qui enim non se quod audiuerunt, atque ab Ecclesia didicerunt, sed sua somnia & dogmata reprobata, pro verbo Dei loquuntur & prædicant, meritam incident perditionem, eorumque testimonium, cum eis aliquando peribit, nec stabile erit, sed euanesceat, quemadmodum in omnibus patuit hæresibus. Qui verò quod ab Ecclesia per auditum percepit, & loquitur quique in omnibus, quæ agit & loquitur, diuinæ legi & traditioni Ecclesiasticæ obedit, is etsi aliquandiu persecutionem patiat, ab aduersariis veritatis &

virtutis, tamen triumphabit tandem ac victoriam suam audenter proloqui poterit. Super omnia vincit virtus, & veritas quæ hæresibus, instar cæcæ liquefcentis, euanescentibus, semper perdurat ac triumphat.

29 Vir impius prociat obstruat vultum suum qui autem rectus est, corriget uiam suam.

PVLCHRE sensum reddidit interpretis, cum hebraeis ad verbum sit, Roborat vel fortificat impius vultum vel faciem suam. Et significatur impius etiam si reprehendatur vel moueatur, siue interius siue exterius, nullo moueri pudore, qui in faciem suam habet sedem, sed ut solent, quos perfricuisse frontem dicimus, pertinaciter persistere in sua malitia eamque impudenter tueri vel excusare, & sine rubore fortiter resistere & insultare bene monentibus, ut patuit in Pharaone. Contra, eum qui rectitudini & equitati studet, cum de re quapiam monetur (quia non est iustus quisquam qui faciat bonum & non peccet) mox corrigere vias suas, & emendare quod in actionibus ipsius reprehensioni obnoxium est. Conuenit cum prima parte illud Ieremiae. I. 17. 3. Frons meretricis facta est tibi, noluisse erubescere. Et Ezechielis. Domus Israel atrita fronte est, & duro corde. Ezech. 7.

30 Non est sapientia nisi est pietas, non est consilium nisi est timor domini.

MULTI quidem sapientia sua, aut prudentia consultant, & cogitant perficere quædam contra domini voluntatem, sed sapiens significare voluit non esse aliquam sapientiam aut prudentiam humanam vel angelicam quæ quicquam valere possit contra dominum eiusque voluntatem, aut quæ quod ille voluit facere, ac disposuit fieri impedire possit iuxta illud Hester: Non est qui tuæ possit resistere voluntati. Proinde indicat vnumquemque quantumuis sapientem meritò debere ab illo vno pendere, illi fidere non sibi nec quicquam illi tentandum quod diuine voluntati nouerit esse contrarium: quæ adeo non potest impediri, humana vel demoniaca prudentia, ut magis per eam promouetur & perficiatur dum quid contra eam homo vel dæmon tentat, ut patet in fratribus Ioseph, in Pharaone, in Herode & redemptione generis humani, quam diabolus omnibus modis impedire studuit.

31 Equus paratur ad diem belli, dominus autem saluum tribuit.

VT superiori sententia significatur nullam sapientiam valere contra dominum, ita hac nullam potestatem aliquid valere sine domino, cui tribuenda est omnis salus atque victoria, iuxta illud Psalmista. Fallax equus ad salutem, in abundantia autem virtutis suæ non saluabitur. Est autem secunda pars huius sententiae, Hemistichium desumptum ex Psalmos. vbi nos legimus, domini est salus, cum vtrouique sit ad verbum Domino salus scilicet competit aut tribuenda est. Caterum ut ad literam istud verum est de salute corporali, quæ in bellis diuina magis quam equorum virtute obtinetur, quamuis non malè homo equis ad victoriam consequendam vtatur in bello, ut faciat quod in se est: Ita multo magis locum habet in bello spirituali quod nobis est contra vitia. Nam etsi contra illud nos parare & armare debeamus, ta-

men nobis fidere non debemus, sed diuinæ gratiæ à qua est omnis victoria. Vnde hanc sententiam tractans mysticè D. Gregorius lib. 3. Moral. cap. 18. Equi inquit nomine, præparatio rectæ intentionis accipitur sicut scriptum est. Equus paratur in diem belli, sed dominus salutem tribuit, quia contra tentationem quidem sese animus præparat, sed nisi adiuetur desuper, salubriter non decernat.

CAPVT XXII.

MELIUS est nomen bonum quam diuitiæ multæ: super argentum enim, & aurum gratia bona.

SVPEREST cõiunctio enim, quæ etiam in plerisque latinis non inuenitur codicibus, ut nec apud Bedam. Et est apud hebræos ad verbum sic. Eligibile est nomen à diuitiis multis, ab argento & ab auro gratia bona. Nō est enim in priori membro dictio bonum, sed tantum nomen quod pro phrasi hebræa accipitur frequenter pro fama celebri & honesta, sicut & in simili sententia quæ est Ecclesiastæ 7. Vbi nos legimus. Melius est nomen bonum quam vnguenta preciosa, hebræis non est bonum, sed tantum nomen. Additur tamen & à 70. & à D. Hieronymo explicandi gratia dictio boni, quia est & nomen malum. Ex hebræis etiam patet quod in secundo membro dictio bona non sic debet coniungi immediate cum substantiuo gratia sicut in priori apud nos bonum cõiungitur cum dictione nomen, quasi dictio bona addita sit ad distinctionem gratiæ malæ, cum omnis vera gratia tantum bona sit: sed dictio bona referenda est ad illud, super argentum & aurum. Sicut tum in priori membro hebræis dicitur nomen eligibile à diuitiis, pro eo quod latine dicimus eligibilis diuitiis multis (Nam hoc modo hebræi circumloquuntur comparatiuum quo carent.) Ita in secundo membro dicitur gratia esse bonæ ab argento & auro, hoc est, melior argento & auro. In nostra ergo lectione sic litera est ordinanda. Gratia, hoc est, gratiositas, qua quis gratus est Deo aut hominibus, est bona super argentum & aurum, hoc est, melior argento & auro. Sic enim accipitur hic gratia quomodo in illis scripturis quibus quis dicitur inuenisse gratiam apud Deum aut homines. Significatur ergo famam bonam præferendam diuitiis, & ita vixisse ac se gessisse, ut quis gratus sit & bene audiat, præponendum esse auro & argento. Quæ sententia monemur potius studendum esse parendæ gratiæ ac nomi ni bono, quam diuitiis conquirendis: contra quam ferè faciunt homines. Et rectè quidem nomen bonum ac gratiositas diuitiis præferatur, tum quod in se illa sint meliora, quæ ad bonum honestum pertinent, diuitiæ verò ad bonum vile, cui præfertur bonum honestum, & proinde hominem per se magis commendant, ut quæ ex virtute & rectè gestis parantur, tum quod homini etiam plus adferant frequenter commoditatis & vtilitatis. Nam præterquam quod diuitias nonnunquam adferant, quæ per se nomen bonum & gratiam non pariunt homini, frequenter profunt homini plus quam opes ad præmerendum scilicet quippiam à principibus, aut ad inueniendum adiutorium contra inimicos, ut patuit in Tobia, qui fugiens Sen-

nacherib cum filio & vxore nudus latuit, quia multum diligebant eum. Accedit his quod diuitiæ quæuis sint corruptibiles & multis percat modis, nec morientem sequuntur, fama verò nominis & gratia non facile perit, & etiam post mortem maius desiderium hominis accendit, Bonum autem quo diuturnius eo melius. Vnde bene Cato ille monuit: Omnia si perdas famam seruare memento. Et Plautus in Mostellaria: Ego si bonam famam seruasse, sat ero diues. Ceterum si in republica aliqua nomen & gratiam obtinuisse apud homines, præclarior est & melius quam multas consecutum esse opes, multo magis diuitiis est præferendum, quod apud Deum & sanctos bonum nomen & gratiam quis consecutus est, ad quæ cõsequenda apud Deum sententia hæc nos exemplo eorum quæ in republica contingunt, inuitat. Alioquin enim bonum apud homines nomen & gratia aliquando homini noxia sunt & nequaquam eligibilia valde. Hinc enim Paulus ille, qui apud valde multos malè audiuit viuens. Si adhuc, inquit, hominibus placerem, Christi seruus non essem.

Diues & pauper obuauerunt sibi: vtriusque operator est Dominus.

DVPLICITER accipitur hic à diuersis verbis obuauerunt metaphoricè. Quidam enim metaphora desumpta ab amicis qui sibi occurrentes obuicunt sese mutuo vlnis completuntur, intelligunt significari pauperem & diuitem sibi mutuò subsidium ferre, & sic quodammodo sibi mutuò occurrere & vnum alterum querere, quia nec pauper sine diuite, nec diues sine paupere viuere potest, sed alter alterius opera eget. Iam quod sequitur vtriusque operator est dominus, significat vtrunque à domino accepisse conditionem qua contentus esse debeat, ac dominum vtrunque propter alterum ordinasse, ut & diues pauperi, & pauper diuiti subueniret & opitularetur, & sic inter eos, etsi cõditione diuersos pax & charitas consisteret. Itaque simili tropo hic dictum est, Diues & pauper obuauerunt sibi, quo in Psal. dicitur: Misericordia & veritas obuicauerunt sibi. Et quo in Ecclesiastico dicitur, quod sapientia obuicabit timenti Deum quasi mater honorificata. Alij metaphora supra à bellantibus, sibi inimico aut contrario animo occurrentibus, intelligunt hic significari contrarietatem, quæ est inter diuitem & pauperem, vnde vertunt, Diues & pauper contrarij sunt, habitu scilicet & conditione, & frequenter etiam animo, cum ille insolescat animo, iste humiliatur ac demissè se gerat. Simpliciter tamen & sine tropo rectius accipitur de corporali obuicatione, ut sit sensus. Frequenter & passim contingit ut diues & pauper, homines planè diuersæ conditionis sibi occurrant, at ne quis ex occursum huiusmodi personarum in habitu exteriori differens, alium propter diuitias honoret, alium propter paupertatem contemnat, neque aut pauper obuicium diuitem considerans merore deiiciatur, aut diues contra pauperem superbiè erigatur, cogitandum est quod vtriusque operator, aut (ut potius vertendum fuerat formator sit dominus, hoc est, quod quantum ad creationem attinet, pares sint, creati ambo ab eodè, & æquè ad imaginem & similitudinè Dei, quæ proinde Dei imago in vtroque æquè est veneran-

veneranda. Cogitandum item, vt supra dictum est, & paupertatem & diuitias non casu, sed Dei voluntate vtrique obuennisse, atque ad mutuum subleuamen vtrunque à Deo ordinatum ac ob id neutrum alteri despiciendum. Similis sententia est infra cap. 29. ex cuius cum hac sententia comparatione vtriusque loci verus intellectus magis elucefcet.

3 *Callidus vidit malum & abscondit, innocens permansit & afflicus est damno.*

SICUT callidus et hoc loco & alibi hoc libro in bonam accipi debet partē, ita dictio innocens in malā partē accipi debet, pro imperito, simplici & inexperto sicut & cap. 14. cum dicitur: Innocēs credit omni verbo, vbi Hebræis eadem dictio est quæ hoc loco, dictio est, quam hic vertit callidus, & hoc libro frequēt er occurrit in bonam partem, pro sapiente, prudente & circumspecto qui mala præuidere & præcauere solet antequam eueniant. Significatur ergo eum qui per sapientiam & experientiam rerum callidus est, videre malum futurum, & vt illud vitet abscondere sese. Contrā verò, eum qui inexpertus est, simplex & imprudens, confidenter & sine timore transire & pergere in eo quod cœpit, & proinde eum frequenter affligi aliquo damno ac malo, quod sua prudentia astutus au fugit. Pergunt enim tales nonnunquam aut ad loca vbi malis incauti inuoluuntur, aut ad quædam munia ac opera perficienda per quæ malis implicantur. Similis est hæc sententia illi quæ est capite 14. versu 16. Sapiens timet & declinat à malo, stultus transit & confidit. Itaque his sententiis indicat Sapiens fructus sapientiæ & insipientiæ, vt sic ad sapientiam inuiter, & à stultitia auocet. vt autē in temporalibus rebus quod hic Sapiens dicit vsuuenire videmus, ita multò magis in spiritualibus rebus illud obseruandum est. Qui enim verè secundum Deum prudens est, per fidem & scripturarum cognitionem videt mala aliquando peccatoribus obuentura, ideòque abscondit se à peccatoribus, inter quos versari recusat, abscondit se elogando se ab his rebus per quas mala illa posset incidere, abscondit se latitando sub umbra alarum Dei, Stultus verò & imprudens transit confidenter, in suis desiderijs progrediens & illecebris mundanis, inde affliget aliquando siue hic, siue in futuro malo quod præuidere & cauere noluit. Venerabilis Beda callidum accipiens in malam partem pro versuto ac versipelli, innocentem verò in bonam partē, pro recto & fraudis nescio, sic hunc locum tractat. Multi ex principibus credidere in dominum, sed propter Phariseos non confitebantur, vt de synagoga non eicerentur. Etenim erant callidi, videbant malum persecutionis quod imminere & absconderunt fidem pietatis quam parumper conceperant. Innocentes verò Apostoli pertransierunt itinere recto professionis quo cœperunt, & afflicti sunt, verbere, vinculis, carcere, & ipsa etiam morte multati. Vtrumque autem exemplum vsque nunc in certamine fidei & in communibus, multi sequuntur actibus. Sic ille. Qui & meminit antiquæ versionis iuxta Septuaginta quæ tamen in nostris codicibus impressis mendose citatur. Nam sic habent nostri libri nequam puniri valde ipse

disciplinam accipit insipientes autem prætereuntes, damno afflicti sunt. Desunt enim duo verba, vt ex Græcis patet. Callidus videns nequam puniri, & cæ.

4 *Finis modestiæ timor domini, diuitia & gloria, & vita.*

PRO modestiæ, dictio Hebraica propriè significat eam virtutem, quæ vulgò humilitas dicitur, quomodo eam dictionem aliquoties noster vertit, vt versu vltimo cap. 15. huius libri. Ea autem virtus Latinis dicitur modestia, per quam scilicet quis modestè de se sentit ac submissè se gerit. Proinde benè vertit hic interpres, nec accipitur hic vt Beda exponit pro constantia bonorum operum, aut pro qualibet virtute, quæ in moderatione actionum ac passionum consistit, vt exponit Lyra. Pro fine, dictio Hebraica, significat vel mercedē, vel propter. Vnde alij vertunt merces humilitatis vel modestiæ, vel propter humilitatem. Significat tamen eadem dictio etiam calcaneum & proinde etiam finem, & eodem recidit siue dicatur, merces modestiæ, siue finis. Iam quod sequitur timor domini, plerique (vt est ambigua lingua Hebræa) vertunt etiam in genitiuo: Merces vel finis modestiæ & timoris domini, vt subaudiatur coniunctio, & tria illa quæ in secundo membro ponuntur, significetur esse merces ac finis modestiæ & timoris domini. Quibus duabus virtutibus in versu vltimo capitis 15. etiam gloria tribuitur. Sunt enim connexæ duæ illæ virtutes ac sese confirmantes. Nam humilitatis adfert timorem domini, & timor humilitatē. His ergo tria illa tribuuntur, quæ maximè desiderant homines. Inprimis enim diuitias exoptant, ac deinde cum diuitiis gloriā, tum vt his duobus per longitudinem vitæ diu frui liceat. Tribuuntur hæc tria superius sapientiæ, cuius initium est ac summa, timor Domini. Dicitur enim cap. 3. Longitudo dierum in dextera eius, & in sinistra illius diuitiæ & gloria. Vbi longitudo dierum ac vita diurna præponitur tanquam primū & præcipuū bonum, vnde & dextera tribuitur: Diuitiæ & gloria subsequuntur, & sinistra tribuuntur, tanquam bona vitæ accessoria. & cap. 10. Longitudo dierum timori Dei tribuitur. Timor, inquit, domini apponit dies. Et cap. 19. Timor domini ad vitam esse dicitur. Tria autē illa humilitas & timor domini adfert homini plerumque; etiā in hac vita sepe autē copiosius & perfectius in futura vita. Hucusum vt & nostra litera habeat sic accipienda est vt significetur modestia perducere hominē ad firmiter & sanctè timēdū Deū, & per hunc timorem adferre etiam homini diuitias, gloriā & vitā.

5 *Arma & gladius in via peruersi, custos autem animæ suæ longè recedet ab eis.*

PRO arma & gladij Hebræis est, spinæ & laquei, quomodo & Septuaginta vertit τριβύλοι καὶ παλίδες, hoc est tribuli & lequei. Sed ad sensum parū refert. Dupliciter autem quod hic dicitur intelligi potest, vt Beda indicauit. Nā in via peruersi, hoc est, in eius viuēdi ratione, sunt arma & gladij, spinæ & laquei, siue quia peruersus aliis verbo & facto nocere studet, & veluti armis & gladiis impetere ac veluti spinis pungeret ac laqueis fraudis ac doli inuoluere, siue quia ipsemet sua peruersa vita sibi mala conciliat, ac veluti gladiis confoditur spinisque conscientiæ remordentis pungitur ac laqueis diaboli implicatur

6 *Psalm.*

catur, à quo captius detinetur ad ipsius voluntatem. Consentit eum illo, Contritio & infelicitas in viis illorum. Sic & dupliciter accipi potest quod sequitur: Custos autem animæ suæ longè recedet ab eis. Nam qui sollicitè animam suā seruare studet, mentem manūque suam ab omni læsione proximi refrænare, & ne conscientia sua hic veluti gladiis & spinis quibusdam, lædatur aut ne aliquando gladio vltionis diuinæ feriatur, tota mentis intentione præcauet. Vnde Iræneus lib. 3. c. 3. refert de Ioāne quod cum in Epheso iens lauare vidisset intus Cerinthum, exilierit de balneo non lotus, dicens quod timeat ne balneum concidat cum intus esset Cerinthus inimicus veritatis.

7 *Ironeus.*

6 *Proverbium est adolescens iuxta viam suam etiam cum senuerit non recedet ab ea.*

HEBRÆIS est, Imbue vel erudi puerum iuxta viam suam, nec est vlla prouerbij mentio, sed monetur parentes in iuuentute rectè instituere suos pueros, vt id ipsum vsque in senium in eis perduret. Est autem nostra lectio, in locutione obscurior & imperfecta. Sic enim Latinius dicendum erat, Iuxta quā viā adolescens se gesserit, etiam cum senuerit, & c. Id autē dicitur esse prouerbium, quia vulgò sic dicitur. Non quod sic semper sit, sed quod vt plurimum iuxta illud Poetæ: Quo semel est imbuta recens seruabit odorem Testa diu. Item, quod noua testa bibit, inuentera sapit. Vnde & dicitur Thre. 3. Bonū est virō, cum portauerit iugum ab adolescentia sua. Et Arist. Ethic. 2. c. 1. Non parum, inquit, refert, sed caput rei est, hominē hoc aut illo modo assuefieri. Nā alioqui & studio humano & gratia Dei frequenter mores iuuetutis mutantur. Videtur interpres noster dictionem adolescens hic posuisse, vt sit participium, & sit sensus: Is qui adolescentia in sua viuendi ratione, hoc est, qui ab adolescentia sua aliquam viuendi rationem amplectitur.

7 *Dives pauperibus imperat & qui accipit mutuum seruus est mutuantis.*

SENTENTIA clara est significans in mūdo ita fieri ferè, vt per diuitias homines sibi imperium & honorem vendicent, ac pauperum dominantur eosque sibi per beneficia collata deuinctos & addictos quasi seruos & subiectos habeant. Proinde fœcordiā hominū hoc prouerbio excitat, vt sua industria studeant sibi potius diuitias parare, quàm vt per inopiam cogantur aliis esse stricti, eisque seruorum instar morem gerere sibi que voluntariam accersere seruitutem, vt faciunt qui mutuum accipiunt.

8 *Qui seminat iniquitatem, metet mala & virga iræ suæ consummabitur.*

Gal. 6. 7. *Manh.*

PRIOR huius sententiæ pars satis conuenit cū illo Pauli, Quæ seminauerit homo, hæc & metet, & illo saluatoris: In qua mensura mēsi fueritis remetietur vobis. His .n. omnib. significatur talia quæque recepturū, qualia aliis ipse inulerit. Cui consonat quod sequitur: Et virga iræ suæ consummabitur, hoc est, consumetur. Quo significatur impiū, perditū iri malaque passurum ob id quod ira sœuitiæque tanquam virga quadam alios oppresserit atque afflixerit. Aut quod virga potestatis suæ non pro iustitia, sed pro ira sua Ians. in Prouerb.

abusus sit in subiectos. Ira enim dupliciter exponi potest illud, virga iræ suæ. Vt est significatur impiū ea virga qua alios percussit conteret dum. Docet autē experientia verum esse quod hic dicitur. Qui enim iniuste in alios sœuunt sua sœuitia ac potestatis ab usu sibi interitū afficiunt, & hic frequenter & semper in futuro.

9 *Qui pronus est ad misericordiam benedicetur, de panibus cum suis dedit pauperibus.*

DIXIT de impio, nūc è contra dicit de pio. Cæterum pro eo quod nos habemus: qui pronus est ad misericordiam, Hebræis est, Bonus oculus vel bonus oculo. Sed sicut Hebræis oculus malus dicitur oculus inuidus, eo quod torqueatur alterius fœlicitate, ita bonus oculus dicitur liberalis & misericors, eo quod commoueatur alterius infelicitate & miseria. Vnde benè vertit noster, qui pronus est ad misericordiam, sicut capite sequenti vertit: Ne comedas cum homine inuido, cum Hebræis sit, nec comedas panem mali oculo, vel mali oculi, hoc est, hominis inuidi. Benedicetur autem pronus ad misericordiam, & in præsentī vita, tum ab hominibus qui tali benè precantur tum à Deo qui ei suam gratiam copiose impertiet, & in spiritualibus ac temporalibus & multo magis in futura vita, quando audiet illud, Venite benedicti patris mei. Esuriui enim, & c. Sic Deus benefecit viduæ Sareptanæ quæ Eliæ panem suum communicauit, Et Sunamitidi hospitiæ Elizæi. Respexisse videtur ad hunc locum Paulus cum de eleemosyna verba facit, ac inter cætera dicit. Qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Vbi & subiungit. Hilarem enim datorem diligit Deus, quod perspicuum est ipsum ex hoc loco sumpsisse secundum lectionem Septuaginta, qui hoc loco habent, ἀνδγαίχαρον καὶ δότην ἀγαπᾷ ὁ θεός, hoc est, virum hilarem & datorem diligit Deus.

10 *Victoriam & honorem acquirit qui dat munera, animam autē auferat accipientium.*

VERSVM hunc hebræa non habent, nec vetera pleraque exemplaria, habent tamen Græca in quibus sic est, νίκην καὶ τιμὴν περιποιήσεται δωροδότης, τὴν μὲν τοὶ ψυχὴν ἀφαιρέται τῶν κερδόμενων, id est victoriam & honorem acquirit dās munera, attamen animam auferat possidentium. Quo significatur eum qui dat munera sibi quidē, vt plurimū prodesse, vt qui per ea immeritū aliquando acquirit honorem, & victoriam de aduersariis suis, accipientibus verò frequenter multum nocere, quod dando eis munera animā auferat eorum, hoc est, animā vitā & salutem, vt quos cogat indigno honorem deferre, & contra æquitatem pro se sententiam contra suos proferre aduersarios.

11 *Euce dorsorem & exhibet eum eo iurgium, cessabit, uol cause & conuulsi.*

QUOD supra aliquoties vertit pestilentē secutus Septuaginta, hic vertit: derisorē, cum & hic Græcis sit λοιμός, hoc est, pestem vel pestilentem, secutus scilicet iam veriorem dictionis Hebrææ significationem. Quos autem derisores Sapiens dicat, supra indicatum est e. 19. nempe qui benè monentes subdannant veritatem non ferentes. Itē qui temerè aliorū dicta factaque

factaque rident, in peiorem omnia rapientes partem, suisque sannis alios ad iram contentioneque prouocantes. Tales autem iurgiorum ac litium tum in familiis, tum in Repub. esse auctores manifestum est, proinde monet recte Sapiens, ut tales eiustantur, tum in familiis, tum in Repub. quo illis eiustis etiam lites & causae forentes cesset, ac contumeliae. Idem seruandum in Ecclesia Christi, in qua praecipui derisores & pestilentissimi homines sunt haeretici, qui omnes praese contemnunt, & rident Ecclesiastica simplicitatem in fide, caeremoniis & obseruationibus. Vnde ut nostri seculi malitia demonstrat plerumque contentiones & contumeliae oriuntur ex omni parte. Eiiciendi ergo tales sunt ab iis qui potestatem habent, quo pax Ecclesiastica costare possit inter Christianos, quemadmodum Sarra eiici voluit, irrisorem Ismael cum ancilla matre eius. Itaque Beda super hoc versu. Eice, inquit, haeticum, quem corrigere non potes de Ecclesia, & cum libertatem praedicandi abstuleris, catholicae paci auxilium praestabis.

12 *Qui dicit signum cordis munditiam propter gratiam laborum suorum, habebit amicum regem.*

NON est apud Hebraeos praepositio propter unde ferè alij interpretes gratiam laborum referunt ad verbum diligit, vertentes, Qui diligit cordis munditiam & gratiam laborum suorum, &c. ut significetur duo necessaria ad obtinendam regis amicitiam, nempe cordis munditia, hoc est, sinceritas & integritas animi ab omni furo ac prauitate aliena, & sermonis elegantia. His enim duobus simul iunctis fit, ut quis regibus, & magnatibus placeat, maxime si qui reges dicuntur verè reges sint. Potest tamen gratia laborum iuxta Hebraea etiam separari a verbo diligit, quemadmodum & per distinctiunculam separatur, & verti per ablatiuum, qui diligit cordis munditiam, gratia laborum suorum, hoc est, per vel propter gratiam laborum suorum, &c. Atque id secutus videtur noster interpret. Itaque sensus erit, cum qui amat integritatem animi, atque a furo & impietate liber est, si accedat etiam dicendi gratia, regi ac magnatibus placiturum. Aut significatur talem non posse non habere gratiam laborum apud reges, hoc est taliu, ut in plurimum verba sermonisque grata esse, quod sincero animo dicantur, cum impiorum & fucatorum etiam blandiloquentia elegans & contra sapientibus ingrata sit & odiosa, utpote per quam malum machinentur. Vnde de Dario scribitur, quod cum malum punicum, in manu teneret, dixerit se non optare maiorem thesaurum vllum, quam ut tot haberet Zopyros, quot essent grana pomi illius significans regibus nihil gratius esse debere fidis amicis. Ceterum Rex de quo loquitur Sapiens praecipue accipiendus est Rex ille regum & dominus dominantium, qui solus scrutari potest munditiam cordis humani, eamque in primis requirit. Quae qui amat, eius doctrina, sermo, & preces non possunt non placere regi nostro longe magis quam quaeuis impiorum orationes ac praedicationes. Cum non sit speciosa laus in ore peccatoris.

13 *Oculi domini custodiunt scientiam, & supplantantur verba iniqui.*

PRO custodiunt, quidam vertunt obseruat. Nam & hoc dictio hebraea significat, & co-

uenire potius videtur oculis. Oculorum enim est obseruare & considerare, non conseruare, quanquam oculis Domini recte tribuatur etiam rerum conseruatio, si oculos domini intelligamus eius prouidentiam, qua omnia prospiciens omnia disponit suauiter. Nam verbum conseruandum magis conuenit verbo quod in sequenti membro opponitur, supplantatur, hoc est, subuertitur. Ceterum cum scientia opponatur verbis iniqui, satis apparet sapientem loqui de scientia, quam ore boni proferunt. Et potest simpliciter accipi de cognitione rei de qua aliqui loquuntur & testificantur, ut significetur prouidentiam domini conseruare & tueri testimonium veritatis, illud scilicet quo id quod sciunt homines loquuntur & testantur, contra verò illum subuerrere iniquorum verba quae in aliorum perniciem contra veritatem cogitauerunt, aliud dicentes, quam sciunt esse verum. Aut si scientia accipitur pro prudentia & multarum rerum cognitione, a qua quis doctus dicitur & alios recte docere potest, distinguit hoc proverbium inter bonos & malos doctores, significans illorum doctrinam per Dei prouidentiam conseruari in posterorum vtilitatem, horum verò euanescere, perire & obscurari, ut patet de catholicae ecclesiae doctrina & haeticorum figmentis.

14 *Dicit piger, Leo est in meo platearum occidendus sum.*

HOC versu pulchre depingit pigrorum conditionem nempe quod cum ad opus vacentur praetextunt suae pigritiae maxima pericula causantes, se ideo ab operando aut aggrediendo quiduis cessare, quod metuunt ipsi ne quod subesse arduum aliquod & inuitabile periculum, quasi si vocatus ad egrediendum domum causetur se ideo egredi nolle quod patet foris esse Leonem a quo in medio platearum sit occidendus. Vno enim hoc Leonis periculo significare voluit pigritiam proponere pigro pericula multa atque efficere ut piger pericula vel nulla vel parua magnificat, & sic ociosus maneat. Quod cum saepe accidat & videre liceat in rebus temporalibus, multo magis in spiritualibus, a quarum studio plerique cessant metu periculorum quae praetextunt, grauiter periculosa ducentes quae aliis gratia non sunt, & trepidantes timore ubi non erat timor. Somnum tumpere, ieiunia ferre, castitatem seruare, & id genus alia propter Christum subire, quae virtutis amatoribus leuia sunt, pigro mala videntur extrema & intoleranda. Proinde pulchre hunc locum mystice tractat Beda, sic scribens. Dicit saepe in animo suo is qui ad agenda bona opera piger est, ad conseruandam fidem quam corde tenet timidus: non audeo fidem quam noui foras proferre ne me persecutor impius, quia fidelem nouit perimat. Timeo ad exercendas virtutum actiones in publicum progredi, ne forte me vel antiqui hostis aduersitas grauior tentet, vel etiam homo quilibet peruersus cum suorum turba derideat, conuiciis confundat, iniuriis afficiat, aut sicut multos iustorum, qui ab eius vita discordant tormentis consumat. Leo inquit foris via: in medio platearum occidendus sum. Quod est aperte dicere, & verba & opera virtutum ubi ostendi fori caeperint, statim persecutio vel

hominum vel spirituum comitatur inuidorum, nec valeo in tentationibus resistere, sed impiis boni propositi vincor inceptis. Hae ille. Quidam paucis sic explicat hunc versum in literali sensu. Domi se piger continet praepigritia, perinde ac si in vrbe leones grassarentur, ut quod hic dicitur piger dicere, sit ipsum hoc facto demonstrare, ac perinde se gerere ac si hoc diceret.

15 *Fouea profunda os aliena: cui inibus est dominus, incidet in eam.*

ALIE NAM vocat quae vxor ipsius non est, quem in sui amorem vult pertrahere. Huius os foueae profundae comparat, quoniam suorum verborum blanditiis & illecebris virum alienum ad casum pertrahit, eumque tam graue, ut resurgere aut nullatenus, aut vix possit. Primum enim in amorem sui ipsum incidere facit, & in fornicationes & adulteria labi, in quae pertractus aegre euadere potest, quemadmodum in foueam profundam quis prolapsus aegre liberatur. Videmus enim viros alienae mulieris amore captos difficulter se ab eo extricare posse. Deinde per amorem hunc illicitum & inhonestum pertrahit saepe viros in flagitia, ut homicidia, & rapinas, atque in mala pleraque & pericula ex quibus non facile inuenire licet exitum, sed in quibus frequenter demerguntur, & absorben- tur. Quod ut hic temporaliter non fiat, certe longe grauius expectandum est, post hanc vitam, quando per adulteria aliaque secuta flagitia demergentur in profundum abyssi infernalis, vnde nunquam patebit exitus. Sic superius dixit, pedes eius descendunt in mortem, & ad inferos gressus eius penetrant. Et via inferi domus eius penetrantes interiora mortis. Ceterum ut intelligamus singularis esse gratiae diuinae ab hac fouea praeseruari, & contra peculiaris cuiusdam esse vindictae diuinae in illam incidere. Cui iratus est dominus, inquit, incidet in illam. Quo significat neminem facile in hanc praecipitari foueam, nisi qui aliis fuerit prius contaminatus vitiis, merueritque deserui a Deo, ut iam iuxta Theologos peccatum posterius poena sit peccati praecedens, & peccatum peccatum trahat ut anfa anam. Primum enim iusto Dei vindicantis iudicio fit, ut quis incidat in colloquium & familiaritatem mulierum impudicarum. Deinde ut earum conuictu & colloquio capiatur, & in dicta mala praecipitetur. Potest autem quod de ore dicitur extraneae & ad oscula referti, atque ad gestus & signa vultus allicientis, per quae & viri saepe irretiuntur. Sed ad verba potius respexisse sapientem patet ex similibus locis superius habitis. Dicit enim capite 5. Fauus distillans labia meretricis, & nitidius oleo guttur eius. Et cap. 7. irretiuit eum multis sermonibus & blanditiis laborum protraxit eum. Sicut autem locis illis superius per meretricem & alienam mystice intelligitur haeticorum secta & congregatio quae aliena a Deo, & vera Christi sponsa homines student adducere, & ad se trahere, ita & hoc loco. Itaque per os alienae doctrinae sectariorum intelligenda, de quibus Paulus testatur, quod per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium. Horum doctrinam qui sequuntur, incidunt in foueam profundam, vnde emergere non facile valent. Raro enim ex animo respiciunt, qui haeticorum erro-

Rom. 16.

ribus imbuti & inuoluti sunt. In horum incidere manus & errores singularis est vindicta Dei, qui ob praecedentia quaedam demerita & superbiam potissimum, quae plus quidam sapere volunt quam oportet sapere, traduntur a Deo in reprobum sensum ita ut dicentes se esse sapientes stulti fiant.

16 *Stultitia colligata est in corde pueri, & virga eius fugabit eam.*

PRIO R pars significat pueris firmiter adherere stultitiam, hoc est, vanitatem eorumque cor aliud non cogitare quam quae vana sunt, inutilia & mala, nec posse stultitiam hanc facile sanis monitionibus ab eis auelli, ita ut quasi vinculis quibusdam videatur eorum cordi alligata. Ex corruptione enim naturae innata est eis ad vitia & vanitates procliuas, & propter defectum experientiae, & humorum in eis dominantium abundantiam, nondum quae sana sunt & vtilia sapiunt. Verum ne ob hoc veluti desperati deserantur, indicat secunda pars qua ratione stultitia haec ab eis possit abigi, quod scilicet si sola monitio & eruditio ad eam abigendam non sufficiat, ut solet sufficere in viris, virga disciplinae fugabit eam, significans ut in plurimum opus esse illis castigatione & coercione, quia sola vexatio dabit intellectum. Notandum autem quod dicat virga disciplinae, significans moderatam castigationem pueris adhibendam, non virgam irae & saevitiae, hoc est, castigandos eos, non tam ad puniendum quam ad emendandum. Virga irae impiis debetur, qui scientes peccant, virga disciplinae pueris, qui ex ignorantia peccant & inscitia. Haec virga non fugat stultitiam ab impiis, cum in profundum peccatorum venerint, fugat a pueris qui timore poenae ad virtutes sunt formandi. Quantum enim hominum cura valeat ad corruptae naturae mutationem, & correctionem ostendit D. Basilius hom. 5. in Hexame. ex cura agricolarum quae fructus feri & syluestres emolliuntur, & ad vtilitatem humanam transmutantur.

17 *Qui calumniatur egenum, vi augeat amicitias suas, dabit usque de horis, & egebit.*

POTEST haec sententia & aliter verti ex Hebraeo, hoc scilicet modo: Qui opprimit pauperem ut multa sibi acquirat, qui dat diuiti, certe ad defectum scilicet veniet uterque, ut significetur duo hominum genera quae ad inopiam perueniunt frequenter, cum studiosè eam fugere conentur, nempe & hi qui pauperem fraudant ut augeant sibi opes, & qui diuitibus dant munera, ut per eorum amicitiam maiora accipiant. Utrosque enim frequenter ad egestatem perducimus, hos quidem quia cum dando se attenuant, spe sua quam habent in diuitibus saepe frustrantur, illos verò quia male parata male dilabuntur, secundum nostram versionem, quae & ipsa bene constat cum Hebraeis, sensus est, eos qui violenter opprimunt pauperes ut ditescant, frequenter cogi ut & ipsi diuitibus multa dent, sicque ad inopiam perueniant. Aut dum coguntur diuitibus dare, ut illorum conuenticia aut patrocinio licentius rapiant & opprimant tenues, aut vicissim diuites potentiores iuste aut iniuste ab eis male parata rapiunt, quemadmodum videmus principes spoliare vsurarios & raptores

Munit nos hæc sententia, vt ne cum videamus malis artibus quosdam ditescere, offendamur statim, sed exitum expectemus, certoque nobis persuadearum nõ fore illis diuitias stabiles, sed auferenda aliquando quæ iniquè sunt ablata, & per eadem puniendos per quæ peccauerunt, vt vt est Sapient. 11. Cæterum verbum calumniatur hic accipi pro iniuria afficere non tantum verbo, sed etiam facto supra est indicatum in ca. 14. cit ca. versum 31. inter iniuriam inferentes pauperi non tantum censendi sunt qui vi aperta ab iis bona ipsorum auferunt, sed & qui eos debita fraudant elemosina, quemadmodum plerique faciunt vt augeant sibi diuitias, à debitis cessantes elemosinæ operibus. Mysticè iuxta Bedam calumniatur pauperem vt augeat diuitias suas, qui detrahit virtutibus fratris pauperis spiritu, vt per hanc vituperationem ipse diuitias quas desiderat augeat, id est, gloriam laudis humanæ maiorem quasi sanctior accipiat. Talis ergo calumniator quicquid bonæ actionis habere videbatur, amittit, & à fructu virtutum, vacuus in fine manebit.

18 Inclina aurem tuam, & audi verba sapientum, appone autem cor ad sermonem meum.
19 Quæ pulchra erit tibi cum seruaeris eam in ventre tuo, & redundabit in labiis tuis.

BENE annotauit Beda nouum locutionis genus hic assumpsisse Salomonem, quod deserto illo scribendi modo quo cepit à c. 10. cui pro titulo præmittitur parabola Salomonis, nunc redeat ad priorem loquendi modum, ita vt specialiter ad eum quæ instruit verbu faciat, sicut in principio libri fecit, nec iam singulis versibus sententiam absoluat, cum quæ à capite 10. hæctenus dixit, non quasi ad alium quæ docebat dixerit, sed velut solus secum ratiocinando, breuibus versibus, idque bimëbris ferè sententiam suam absoluens. Itaque Rodolphus Baynus hic auspiciatus est tertium suorum commentariorum librum. Quoniam ergo filium suum instructurus Sapiens, singularia quædam ei traditurus est præcepta, & dogmata, quibusdam sententiis ipsum excitat, ad auscultandum doctrinæ eius & sapientum dicens: inclina autem tuam & audi verba sapientum. Et quoniam non sufficit audire, sed oportet animum etiam illis apponere. Appone, inquit, cor ad doctrinam meam, quæ scilicet consona est verbis sapientum, & per quam tibi trado verba & sententias sapientum. Quoniam autem ab audiendo doctrinam sapientum auocantur frequenter iuvenes, eo quod eis insuauis videatur & aspera, subiicit, quæ pulchra erit tibi cum seruaeris eam in ventre tuo, hoc est, Quamquam doctrina mea in initio parum tibi arridebit & grata erit, tamè cum cœperis eam recondere in intimo cordis tui, eamque ruminaueris & sapius versaueris, eius tandem virtutem percipies, eamque suauissimam & pulcherrimam esse deprehendes. Quod sequitur & redundabit in labiis tuis, potest coniungi cum verbo seruaeris, vt repetatur coniunctio, cum, & sit sensus, cum seruaeris eam in ventre tuo, & cum deinde redudaueris in labiis tuis ad docendum alios, vt significetur tandem pulcherrimam & iucundissimam doctrinam sapientum veram alicui, cum quis, non

solum eam in corde suo, assiduâ meditatione reuoluerit, sed ex plenitudine cordis alij etiam eandem effuderit, & tradiderit. Aut potest coniungi cum pulchra erit, vt sit promissionis verbum pro seruantibus doctrinam in corde, & sit sensus: Si seruaeris eam in ventre tuo, non solum erit tibi pulchra & amœna, sed & in aliorum profectum & vtilitatem redundabit in labiis tuis. Pro illo, quæ pulchra erit tibi, etiam verti potest, Quoniam iucundus eris tu cum seruaeris, &c. vt significetur eum qui recondit in animo suo verba sapientum, & simul ea labiis suis aliis aptè profert, multis gratum & vtile futurum.

20 Vt sit in domino fiducia tua, unde ostendat tibi hodie.

APUD nos illud, vt sit in domino fiducia tua, coniungendum videtur cum precedentibus, & maxime referendum esse ad illud, Inclina autem tuam & appone cor ad doctrinam meam, Vt hic iam intelligatur significari finis audiendæ doctrinæ sapientum, nempe vt per eam auditam & obseruatam, in domino quis fidere securè possit, in quo considerè rectè non potest, qui doctrinam sapientum audire, vel obseruare recusat. Et bene istud subiunxit, ne quoniã dixit, pulchram & gratam fore doctrinam sapientum seruanti eam in corde, quis eo sine potissimum illi audiendæ intendat, vt voluptatem in animo suo & honorem apud homines ex ea cõsequatur, sed potius, vt sicut dictum est in domino securè fidere possit, & confidenter expectare ab eo, & hic eius fauorem & auxilium in omnibus, & post hanc vitam præmia æterna. Potest tamè & aduersum immediatè præcedentem referri in huc sensum. Pulchra erit tibi cum seruaeris eam, ita vt sit in domino fiducia tua, propter scilicet obseruationem eius, atque ex hac fiducia quam adfert sapientia, pulchra, & iucunda tibi erit. Itaque inquit, vt per sapientiam fiduciam in domino consequaris. Et ostendam tibi hodie, hoc est, nõ sapiens erit mihi te aliquando instituisse, sed etiam hodie tibi ostendam disciplinam sapientum hoc est, perseverabo te docere. Melius tamen alij libri habent, ostendi tibi eam hodie, quia præteritum habent Hebræa, quæ etiam sic verti possunt vt sit plena & per se subsistens sententia. Habent enim ad verbum sic, vt sit in domino fiducia tua, ostendi tibi hodie etiam tu. Vbi illud, etiam tu imperfectam plerique putant orationem supplendam hoc vel simili modo. Etiam tu amplectere, vel etiam tu nosti aut meministi. Vel etiam tu ostendas aliis sicut ego tibi. Sed obseruanda sunt similia loca si quæ occurrunt in scripturis. Simile enim videtur quod est in capite sequenti, Vbi Hebræa habent. Fili mi, si sapiens fuerit cor tuum, gaudebit cor meum, etiam ego, pro quo nos habemus, gaudebit tecum cor meum.

21 Ecce descripsi eam tibi triplici er, in cogitationibus & scientia.
22 Vt ostenderem firmitatem & eloquia veritatis, respondere ex his illis qui miserunt te.

QUOD dicit sapiens se sapientiam descripsisse tripliciter quidam dictum putant, propter tres libros ab ipso descriptos, Proverbia, Ecclesiastes, & Canticum Canticorum. Beda tripliciter descripsisse intelligit, quia & cogitare, & loqui, & opere sapientiam exercere toto hoc libro docuit. Alij ad verbum hæc referentes, vt est

fit vox, hæc triplici sapientum descriptione existimant significari tres partes veteris Testamenti legem scilicet, Prophetas & hagiographa. Nam in has tres diuiditur vetus Testamentum apud Iudæos teste D. Hieronymo. Simplicius fuerit tripliciter accipere possumus pro multipliciter ac variis modis & diligenter vel frequenter, & nõ semel nec iterum, sed sepius inculcãdo. Quidam vertunt Hebræa descripsi tibi perfectam, magnificam. Nam dictio, Salis, vnde est hic dictio שָׁלִים Salichim, significat principem & ducem, vt quod hic dicitur, simile sit illi quod est supra cap. 8. vbi pro eo quod nos habemus, De rebus magnis locutura sum, Hebræa habent principalia, vt insignia loquar, dictione נִגְדִים Negidim, desumpta à נָגַד Negid quæ principem significat. Cæterum nõ satis est sapienti dicere se multipliciter descripsisse sapientiam, sed addit in cogitationibus (vt vel habent Hebræa) in consiliis, & scientia significans, se nõ temerè descripsisse, sed magna cõ deliberatione ac præmeditatione & ex multa rerum cognitione & scientia, vt & hac ratione ad percipiendam scientiam à se traditã, auditorè inuitaret. Addidit & finem ac fructum suæ descriptionis duplicem, vt inquit, ostenderem tibi quæ firma sunt ac certa, & eloquia vera, vtque his cognitis respondeas ex his rectè ac debite, illis qui miserunt te, hoc est, illis qui negotium aliquod tibi mandauerunt & commiserunt. Primum enim hoc præstat sapientum doctrina, vt quæ veritatis sunt ipsi cognoscamus, ac deinde vt alius ea respondere possimus. Quoniam autem non satis aptè dici videtur aliquem respondere his qui miserunt eum, aut vt habent Hebræa, referre verba veritatis, quidam vertunt, ex Hebræo, his qui mittunt ad te. Ad hoc enim percipitur sapientia, vt quis respondere possit aptè his qui mittunt ad ipsum, ad audiendum ab illo recta consilia & veritatem. Verum hæc versio non bene conuenit proprietati lingue Hebræicæ, quæ magis exigit vt vertatur sicut nos habemus his qui miserunt te. At is datius potest accipi vt sit communis datius exponendus hoc modo, vt respondeas veritatem, pro his & ad honorè ac vtilitatem eorum qui miserunt te hoc est, qui negotium aliquod tibi peragendum commiserunt, siue is sit Deus, siue princeps aut Ecclesia, priuati aliqui. Ad hoc enim quis sapientum dat operam, vt nõ solum ipse veritatem cognoscat, sed & eorum nomine qui ei negotia aliqua committunt, possit aliis verba sapientum respondere & referre, nepe vt in Ecclesia rectè docere possint Christi nomine, cuius legatione funguntur prædicatores, vt in Repub. rectè ius dicere possint nomine principis, cuius vice funguntur senatores, & sic in reliquis.

Ecle. 8.

23 Ne facias violentiam pauperi, quia pauper est, neque conteras egenum in porta.
24 Quia iudicabit dominus causam eius, & configet eos qui confixerunt animam eius.

POSTQUAM ad audiendam sapientum doctrinam superioribus quinque sententiis filium suum sapiens inuitauit, subiicit nunc plerique insignia sapientum præcepta & maxime prohibitiua malorum, quorum primũ est vel maxime obseruandum quod contra illud passim à plerisque fiat. Non facias, inquit, violentiam pauperi. Quamuis enim omnis violentia sit prohibita, peculiariter tamen violentiam & iniuriam quæ pauperi irrogatur prohibet, tum quod ea magis sit periculum, & facilius atque frequentius admittatur, tum quod illa crudelior sit & magis inhumana, atque ob id magis diuina vltione vindicanda vt passim scriptura indicat. Ob paupertatem enim homines magis iniuriæ diuitum obnoxij sunt, & maxime inhumanum est eum, qui viribus est imbecillior & egenus, violentia & iniuria premere, cõ eo nomine magis ei opem prestare deberemus. Illud quia pauper est, dupliciter accipi potest. Aut vt significet causam quæ quosdam impellit ad inferendam violentiam & sit sensus. Ne ea causa alicui inferas vim quia pauper est, & ob id iniuriæ expositus, nec valens iniuriam repellere, cum ea causa temouere deberet ad auxiliandum & defendendum. Aut vt significet causam quæ à vi inferenda reuocare debet, & sit sensus, Nõ facias iniuriam pauperi. Est enim pauper, & ob id misericordia potius dignus, cuius afflictioni, si afflictionem addas, planè te crudelè declaras, illumque ad summam miseriam ac desperationem adigis. Cum autè ab omni iniuria pauperum sit abstinendum, maxime ab ea quæ illis inferatur in iudicio. Vnde subiicit: Neque conteras egenum in porta, vbi porta ponitur pro curia & loco iudicij, quod antiquitus apud Iudæos in portis ciuitatum ius diceretur vt patet in libro Ruth, & Deut. Vbi dicitur, Iudices & magistratos constitues in omnibus portis tuis. Maximæ autem iniustitiæ est, eo loco abuti ad conterendum pauperem, quo pauperes & innocentes deberent ab iniuria & oppressione defendi. Et tamen frequenter id fit à diuitibus & potentioribus, qui iniustus criminacionibus, corruptis testibus, & nonnunquam iudicibus, impensarum item magnitudine ac litium protractione in iudicio grauant pauperes. Cæterum potest hac sententia intelligi prohiberi nõ tantum violentia pauperibus innocentiis illata sed etiam quæ illis nonnihil pro meritis inferri iuste posse videretur, videlicet ne ob mutuum, aut debitum, vel dictum aliquod aut factum durius tractentur, siue extra iudicium, siue in iudicio. Vnde in Exo. est scriptum, Si pecuniã mutuã deris populo meo pauperi qui habitat tecum, nõ vrgebis eum quasi exactor, nec vsuris opprimes. Vt autem à violentia pauperum efficacius deterreat, subdit. Quia iudicabit dominus causam eius, hoc est, et si causam suam ipse pauper defendere in iudicio non possit, & alij eum defendere recusarint, iudex quoque ipse aut muneribus corruptus, aut timore potentie diuitum superatus nõ iudicauerit causam pauperis pro æquitatis exigentia, ipse dominus in se causam illã suscipiet, eamque iudicabit qui iustus est iudex, nec muneribus, nec timore cuiusquam capi potest, cui peculiariter dicitur pupillorum, viduarum & egenorum. Iudicabit aut nõ sententiam tantum ore pronuciãdo, sed re ipsa vindicando iniuriam pauperibus illatã, vnde sequitur, & configet eos, qui confixerunt animam eius. Vbi notandum est quod pro verbo configere ponitur apud Hebræos כָּבַד Cabag, quod in Bibliis hoc tantum loco est & Malach. 3. vbi etiam diuus Hieronymus vertit configere & affigere. Si affiget homo Deum, quia vos configitis me. Omnes autem volunt

Deut. 16.

hoc verbum significare rapere aut spoliare, quo modo & D. Hieronymus testatur Symmachum Aquilam, & Theodotionē vertisse. Habēt enim *ἡ ἀνομιαν*, num fraudat aut spoliat, vnde hic quidam vertunt. Et spoliabit anima, hoc est vita, spoliantes eos. Et est sensus optimus, q̄ uo significatur Deum ablatum vitam, siue temporalem, quam abbreviabit, siue vitam gratiæ & gloriæ æternæ ab his qui pauperib. auferunt facultates, quod auferendo facultates vitam quoque videantur auferre, cū eos ad famem extremamque inopiā ac desperationem adigunt. Luxta quem sensum & nostra litera commodē sic accipietur. Dominus transiget spiculis æternæ mortis & damnationis illos, qui sagittis inhumanitatis suæ corda pauperum confixerunt, vt par pari referat, & qua mensura mensi fuerint, remeriatur eis. D. Hieronymus in Malachiam testatur verbum Hebraicum hic & ibi positum lingua Syrorum & Caldæorum significare affigere, atque se eam significationem secutū, quod faceret ad mysterium dominicæ passionis, in qua homines affixerunt & cōfixerunt Deū. Vnde & Beda hunc locū peculiariter ad Christum in cruce confixū vult pertinere. Melius, inquit, hic locus de illo intelligitur, qui cū diues esset, pauper pro nobis factus est, & nō solū pauper, vt nos ditaret, sed & vt nos redimeret, crucifigi dignatus est. Prohibet ergo sapiētia suos auditores, domino in carne prædicanti violentiā mortemque inferre, quia nimirum certus restat interitus ei qui in authorem vitæ manum mittere non timuerunt. Hæc ille.

25 *2401 esse amicus homini iracundo, neque ambules cum viro furioso.*

26 *Ne forte discas semitas eius & sumas scandalum anime tue.*

VARIIS modis consultum est non inire amicitiam & familiaritatem cum iracūdis & furiosis. Primum quia cum talibus nō potest consistere amicitia, vt qui leuissimis causis offendantur. Deinde quia cum talibus conuersari nō caret periculo. Vnde in Ecclesiastico dicitur, Cū iracundo non facias rixam, & cum audace non eas in desertum, quoniam quasi nihil est ante illum sanguis, & vbi nō est adiutoriū, elidet te. At hic Sapiens dehortatur à consortio & amicitia iracūdi, ob periculum imitationis, tū quod in iracundo sit frequens irascendi exemplum, tum quod iracundus, non solum suo exemplo pertrahat ad imitationem, sed & exhibitione occasionis, vt qui faciliē offensus, & frequenter iniuste aut non satis iuste, occasionem frequentē præbeat irascendi ei qui cum ipso degit, tum quod hoc vitio contracto planē ineptus quis redditur ad amicitiam cum aliis incundam & res magnas gerendas, vt omittat vitium illud semel contractū non faciliē tolli posse & cum alia quidem vitia tēpore curentur, istud semper magis crescere & inualescere. Vnde bene dicit, ne forte discas semitas eius & sumas scandalū anime tuæ, hoc est, anima tua, atque tu ipse hinc occasione habes frequenter impingendi, cadendi atque peccandi. Pro quo Hebræa habent, & sumas laqueum anime tuæ. Illaqueatur enim anima peccandi consuetudine & malarum affectionū pondere, ita vt se his explicare cum vult nequeat, quæadmodū aues laqueis captæ euadere non valent. Superius enim annotatum est nō

strum interpretem vertere scandalum vel ruinā, pro quo alij vertunt laqueum. Cæterum ex sub iuncta ratione patet non omnibus semper declinandam societate iracundorū. Generaliter enim viri perfecti peruersos fugere non debent, sed cū illis nonnunquā conuersari, vt ad reditu dinem illos pertrahant, à quoru peruersitate, & vitiis nō faciliē vincuntur. Vnde ad infirmiores hoc præceptum potissimum pertinet, quibus à cōspectis exemplis plus est periculi, vt & Beda annotauit.

27 *Noli esse cum his qui defigunt manus suas, & qui iudicium offerunt pro verbis.*

28 *Si enim non habes unde restituas, quid causa est vt tollas operimentum de cubili tuo.*

CUM vetat ne simus cum his qui defigunt manus suas, vult vt ne simus inter eos, & de numero eorum qui defigunt manus suas, hoc est qui stipulantur, & fideiubent pro aliis. Hoc enim vocat sapiens defigere manus, vt patet cap. 6. Non vetat autem illud quasi semper malum, sed tanquā periculosum. Ac quam sit periculosum experientia quotidiana docet, & sapiens ipse cum hoc loco tum aliis locis, satis ostēdit. Indicat enim fideiussori omnino cogitandum esse de soluendo debito adeo, vt etiam si non possit sine suo magno incommodo soluere (hoc enim est quod dicit, Si enim non habet unde restituas) expectare debeat vt creditor tollat operimentum cubilis, vel vt habent hebræa, lectū q̄ est sub ipso, hoc est, vel vt maxime necessaria re debitum persoluatur, vel pro eo supellex necessaria pignoretur, & extremam miseriam sponfor patiatur. Illud quid causa est sic debet accipi, cur eo te loco statuis, cur hoc efficias, & in verbo tollat subintelligendum est creditor. Quidā libri habent. Vnde restituat. vt hæc verba referantur ad debitorem, pro quo quis spondet: Nā & Beda sic legit, & interpretatur verbum tollat, etiam referens ad debitorem quem intelligit tollere vestimentum quia eius nomine tollitur. Aut legendum. Si enim non habes unde restituas, per verba secundæ personæ sicut habent codices emendatiores, patet ex hebræis. Cæterum non prohibetur hac sententiā omnis fideiussio, sed ne quis ad fideiubedum sit facilis, ac ne temerē faciat propter imminens periculū, quod vt timendum est in fideiussoribus temporalibus, ita multo magis in spiritualibus. Proinde secundum sublimiorem intelligentiam monemur, ne faciles simus ad suscipiendum munus alios regendi, in quo spondem us ac nos obstrigimus pro aliis, reddituri Deo pro eis rationē. Si enim non possumus sponsoni satisfacere, ornatus virtutū si quis nobis sit in quo quiescim⁹ fouemur ac vitia nostra teguntur, auferentur à nobis, nudique, e gētes ac squalidi, coram Deo deprehendemur.

29 *Ne transgrediaris terminos an i tuos quos posuerunt patres tui.*

PRO transgrediatis hebræis est transferas, idē scilicet verbum quod est Deutero 19. Vbi nos legimus non assumes & transferes terminos proximi tui quos fixerunt priores in possessione tua. Idem ergo quod illo loco, hic sapiens ad literam docet, quod & repetit capite sequenti

sequenti, videlicet ne quis ex auaritia limites suæ possessionis & hæreditatis, ad dilatandum, transferat ad alium locum quā ab antiquo constitutum sit, ne proximo suo noceat, sed contentus sit sua sorte & hæreditate quæ à patribus obuenit. Vnde quod nos habemus, ne transgrediaris terminos, intelligendum est transferēdo. Sub hoc autem literali sensu parabolicē intelligendum est sapientē simul significare voluisse cauē dū ne quis vel fidei dogmata ab antiquis determinata vel rectæ vitæ præscripta à patribus laudabiliter constituta pro concordia & ordine ac polipia inter homines conseruanda, violare ac immutare noua doctrina ac impio contemptu præsumat. Quod vitam hoc nostro seculo obseruatum fuisse, non incidissemus in tantum malorum quantum patimur.

30 *Vidisti velocem in opere suo coram regibus stabit nec erit ante ignobiles.*

COMMENDAT hæc sententiā diligentiam ac strenuitatē in rebus gerēdis, impleturque & apud homines per diligentiam in rebus temporalibus, & apud Deū per diligentiam in rebus diuinis. Qui enim sunt strenui & diligentes in negotiis suis temporalibus, digni sunt qui stent coram regibus ipsisque interuiant, talisque ferē principes prudentes requirunt, atque in honore habent, nec tales decet barbaris & ignobilibus famulari. Qui etiam diuinis legibus grauius obsecuti sunt, & summa cum diligentia munus sibi concreditum obierūt, in die iudicij coram summo & æquissimo rege ac sanctis Apostolis eius qui cum ipso orbem iudicabunt, stabunt & ad dexteram collocabuntur, nec constituentur cum ignobilibus damnatis ad sinistram iudicis.

CAPVT XXIII.

1 *Quando sederis vt comedas cum principe, diligēter attende quæ posita sunt ante faciem tuam.*

2 *Et statue cultrum in gutture tuo, si tamen habes in potestate animam tuam.*

3 *Ne desideres de cibis eius in quo est panis mendacij.*

ISTRIBUS versibus docet Sapiens filium suum quid sit ei faciendum in conuiujs potentum. Dupliciter autē potissimū hic locus intelligitur. Sunt enim qui primis duabus sententijs intelligunt sapientē monere, vt inuitati ad principum conuiuium circumspecti sint in loquendo ac respondendo principibus, ne quid temerē dicēdo incidant in ignominia, aut in periculū aliquid ac perniciē. Itaq; quod dicitur diligēter attende quæ posita sunt ante faciē tuam, sic intelligunt, Diligenter considera quæ tibi à principe proponuntur, quæ à te queruntur, vt eis nō temerē respondeas, sed prudēter & circumspectē. Quod sequitur & statue cultrum in gutture tuo, sic accipiunt veluti cultro gutturi infixio, cohibe te à verborum petulantia, & imprudentia, ita vt & parcus sis in loquendo, & prudens. Et quia id præstari non potest, nisi quis sibi ipsi imperare possit, & se continere, subiicitur si tamen habes in potestate animam tuam. Alij melius intelligunt hic significari cauendum in conuiujs principum maximē ab intemperantia & crapula, quod in eis ob ciborum lautitias, & copiam Ian. in Prouerb.

omnium rerum maximē sit periculum intemperantiæ, quodque in eis per intemperantiam non solum in dedecus summum, sed & in perniciem homo incidere posset, si scilicet vel dicto vel facto aliquid cōmittat principe indignum, ob quod grauius sit puniendus. Quod ergo dicitur diligēter attende quæ posita sunt ante faciē tuam, significat habendam rationem eorū quæ in mensa sunt proposita, ac naturam elculētorum & vini purissimi considerandam, videndum scilicet quam multa & quam delicata sint apposita, vt ne delitiis ac multitudine oppositorum quis seductus exhorbitet à rectitudine & probitate vitæ, sicque & in dedecus & in periculum aliquod incidat. Ad quod magis persuadendum subditur. Et statue cultrum in gutture tuo, quo parabolicē significatur cohibendum appetitum, & veluti cultro gutturi immisso refrenandam immodicam appetentiam rerum appositarum, nec culro abutendum ad quæuis edulia discindenda & manducanda, sed potius gutturi infigendum. Ad hæc significanda ista dici ostendit tertia sententiā quæ sequitur, Ne desideres, immodicē scilicet & intēperanter de cibis eius in quo est panis mendacij. Pro quo Hebræa habent, & ipse est panis mendacij, vel, hoc est, n. panis mendacij, vel cibus mendacij, vel mendax & fallax. Redditur enim causa quare eius cibi, vel vt habent Hebræa delitiæ eius, magnopere desiderari non debeant, nempe quia cibus ille fallax est, & faciliē imponit gulosis vt plusumant quā in honori, & saluti conueniat, cum dedecore & salutis periculo sese grauantes. Proinde apud nos illud, in quo debet accipi pro in cuius cibus, hoc est cuius cibi sunt panis mendacij, hoc est, cibi fallaces hominum ad intēperantiam pertrahentes. Non enim in homine est panis mendacij, Pro illo, si habes in potestate animam tuam. Hebræa habent *באפ נפשי* Baal nephes, quod dupliciter accipi potest. Aut vt significet dominus animæ hoc est desiderij quod secutus est interpres noster, Aut vt significet eū qui habet desideria eiusque tenetur, & obnoxius est, quomodo c. superiori, pro homine iracundo Hebræa habent *באפ נפשי* Baal Aph, hoc est, vir qui irā est obnoxius atq; ab ira tenetur. Itaque vertūt pleriq; si tibi est appetentiā, aut si concupiscentiæ es deditus, vt sit sensus, si appetitū immoderato feraris ad cibū & potū in conuiujs principum splendidioribus, cohibe illum vel cultro gutturi immisso. Sunt qui secundum hæc partis istius acceptionē vertunt non, Et pone, Sed & pones cultrū in gutture tuo, & intelligūt significari illum exponere se graui periculo, & veluti cultrum gutturi suo infigere qui deditus est concupiscentiæ, & dum auidē cibum potū que ingurgitat, non tam cibum in gutture accipere quā cultrum qui ille d strangulet & suffocet propter morbos scilicet, qui ex crapula oriuntur. Aut etiam quia per ebrietatem aliquādo principibus quædam detegantur in conuiujs quæ perniciē deinde conuiujs adferant. vnde principum mensam quidam intelligunt hic dici panem mendacij, quod ea principes aliquādo abutantur ad expiscandum ex conuiujs quædam eoque fallendum. Et hæc quidem quæ dicitur tinet ad literalem sensum dicta sint. Quib. est simile quod est in Ecclesiastico: Super mensam magnam sedisti, ne aperias super illam. *Eccle. 13.*

faucē tuā prior. Nō dicas multa sunt, q̄ super illā sunt, vt scilicet te ob epularū copā ingurgites. Iuxta sensū mysticū sedet cū principe conestur panem, quia ad mensā dominicā, variis scripturarū epulis & sacramentorū dapibus, præsertim pane corporis dominici & poculo lāguinis Iesu Christi accedit. Ad quā mensā quicumque accedit, iterū atque iterū expēdere debet quid ei appositū fuerit, vt ne indignē tractet quæ sunt appositæ, nec plus sumat quā cōuenit. Sunt. n. vt experiētia docet plerique, è vulgo maximē qui de scripturis vberiorē sibi vēdicant intelligentiam & plus nōsse desiderant quā eis vel conuenit vel expedit, nō seruantes illud Pauli, Dico vobis non plus sapere quā oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem &, vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei. His ergo dicitur vt sibi imperent ac appetitum immodicum cohibeāt, quod significatur, cum dicitur, Statue cultrum in gutture tuo. Quod Beda subtilius accipit, vt significetur quanta cum discretione diuina sint tractāda eloquia, Guttur namque inquit pro loquela posuit, quia vox in gutture est: cultrum pro discretione, quia cibo cum reficimur cultrum secante præparamus. Et sedens vt comedat, cultrū in gutture suo statuit, quando is qui diuina sedulus meditatur eloquia, discreta ex ore verba depromit. Hæc ille. Similiter sunt qui mensæ corporis domini indignē se ingerunt, nō diiudicantes corpus domini, quibus ne perniciem sibi ascendant & iudicium sibi manducant, præcipitur vt seipfos probent ac cibum propositum discernant, & potius abstineant quam indignē manducant. Iam quæ sequitur tertia sentētia seorsum accipi debet, vt postquam dictum est quomodo sacra mensa tractanda sit, moneatur cauenda doctrina hæreticorum, qui cum videantur opiparum ac deliciarum parare conuiuium, ex scripturarum epulis multa loquentes, mendacij & erroris doctrinam apponunt. Non ergo, inquit, concupiscas quicquid ex cibis eorum, quālibet opipare verborum lenociniis cōditis cum inter eos sit panis mendacij, hoc est, doctrina quā non agnoscit Ecclesia columna veritatis, doctrina scilicet falsa, quæ que dulcedine sua fallere auditores suos consuevit. Interpretes 70. hunc locum multo aliter venterūt: Habent enim sic, Si sederis cœnare ad mensam potentis, considerans intellige quæ apponuntur tibi, & sic mitte manum tuam sciens quia talia oportet præparare, &c. Quibus verbis ad literam docemur: non sectandas mensas magnam quod vicissim similibus sumptibus sint excipiendi, cum magno rei familiaris detrimento & inopiæ periculo. Vnde in Eccles. Sapiens docet. Pōdus sup se tollit, q̄ honestiori se cōmunicat. Et ditiori te ne socius fueris. Et post pauca, Confundet te in cibis suis, donec te exinaniat bis & ter, & in nouissimo deridebit te, &c. Rectè ergo cecinit Horat. Dulcis in expertis cultura potentis amici. Expertus metuit. D. Ambr. hunc ex Proverbiis locum secundum translationem 70. adducit in commendationem referēdæ gratiæ & beneficij accepti. D. Aug. hanc vers. 70. secutus mysticè eā trac. super Ioā. trac. 47. & trac. 84. vbi edisserendo locum illum, Maiorem hac dilectionem nemo habet &c. sic habet, Quæ mensa est potentis, nisi vnde sumitur corpus &

sanguis eius, qui animā suam posuit pro nobis: Et quid est ad eā sedere nisi humiliter accedere, Et quid est considerare & intelligere quæ apponuntur tibi, nisi dignè tantam gratiam cogitare? Et quid est sic mittere manum sciens quia talia te oportet præparare, nisi quod iā dixi, quia pro nobis Christus animam suam posuit, sic & nos debemus animas pro fratribus ponere &c.

4 Noli laborare vt dixeris, vbi placuit tibi non posse morari.

Hac sententia & sequenti dehortatur ab immodico diuitiarum appetitu. Itaq; dicit, Noli laborare vt dixeris, vbi notādum quod laborem non prohibeat omnē, sed cum qui fiat intentione diuitiarum comparandarum. Laborandum enim est ob necessaria & commoda vitæ, iuxta illud Pauli. Qui non vult operari, non manducet. Quamquam quod hic dicitur, noli laborare non de labore corporali potissimum sit accipiendum, sed de industria, diligentia ac sollicitudine, vt sit sensus, Noli anxius & sollicitus esse, vt diuitias consequaris, ne labora ditescere. Secundam partem sententiæ Hebræa ad verbum sic habent: ab intelligentia tua desine vel cessa. Et est sensus: Cessa ab hac tua intelligentia, ac prudentia, diuitias comparandi. Proinde quod noster vertit, sed prudentiæ tuæ pondum, etiam accipiendum de prudentia & industria qua vtuntur homines in conquirendis opibus. De qua Saluator: Filij huius seculi, inquit, prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt.

5 Ne erigas oculos tuos ad opes, quia non potes habere, quia factus es sibi ieiunius sicut aquila, & volabit in caelum.

HEBRÆA ad verbum habent. Num volare facies oculos tuos in illud & non erit, quia faciendo faciet sibi alas vt aquila & volabit in caelum. In hebræo ergo non satis constat de quare loquatur, tamen quoniam superiori versiculo de diuitiis locutus est sapiens, & hic versus veluti causa superioris subiectus videtur, etiam hunc omnes de diuitiis intelligunt interpretes, vt cum dicitur, in illud, sit sensus nempe vt ditescas. Et vt sententiæ intelligentiam & vim assequamur, intelligendum est. Volandi verbū & oculis avari & ipsis diuitiis tribui, de quibus loquitur tanquam de rebus animatis per prosopeiam. Et oculos quidem suos faciūt volare ad opes, qui infatigabili habendi desiderio flagrant nihil aliud respicientes, omnem cogitationē dirigētes eo vt diuitias habeant quicquid vidēt concupiscētes assequi. Quibus frequēter cōtingit quod his qui solo visu velint aues capere & visu tantū aues volātes persequuntur. Sicut enim illæ lōgius volādo, elabūtur quā quis possit etiā oculis assequi, ita & opes veluti assūptis alis aquilinis frequēter fugiunt eos qui illas sectantur, potissimū qui solo desiderio eas sectantur, interim ignaui nec vllam honestam artem exercentes per quam ditescere queant. Sicut enim arte opus est vt aues capiātur, ita & in acquirendis opibus multū valet industria, quamquam & hæc emerē plerisque videantur accedere, atq; ab aliis vel de industria & sua spē recedere, quantūuis ad eas obtinēdas laborēt. Ex his patet interpretem nostrum benè sensum reddidisse, cum vertit, Ne erigas oculos tuos

ad

ad opes quas non potes habere, Facere enim volare oculos ad opes, non est aliud quā erigere oculos suos ad eas. Cum ergo variæ sint causæ per quas in scripturis homines auocātur ab avaritia & concupiscētia oculorum, Sapiens hic eam causam adfert, quod frequēter fugiunt diuitiæ ab eis qui eas summè desiderant, auium instar, & diuinitus contingunt his qui eas non admodum sectantur, vt vanus sit labor eorum qui anxie eas concupiscunt. Docet ergo quēque sua sorte contentum esse debere, nec concupiscentiam quæ in oculis est ad opes quas Deus non concedit, excitandam, quia sicut dicit Propheta, Nisi Dominus ædificauerit domum, frustra laborauerunt qui ædificant eam. Vanum est vobis ante lucem surgere, scilicet nisi Deus aspiet & faueat. Ad elucidationem huius loci facit, quod est Eccles. 11. vbi etiam à diuitiarum studio dehortatur Sapiens, dicens: Si enim secutus fueris non apprehendes, & non effugies si præcurreris, significans diuitias non contingere sectantibus eas, & contingere sectantibus, sed fugientibus, quod in sequentibus declarat subiiciens: Est homo laborans & festinans & dolens impius & tanto magis non abundabit. Ex prædictis patet quod dicitur, Facient sibi pennas, non referendum ad oculos, vt quidam interpretantur, sed ad opes. Secundum mysticum sensum Beda his duobus versibus intelligit prohiberi immodicum sciētiae desiderium quo hodie plerique tenentur, vt cum dicitur, noli laborare vt dixeris, significetur prohiberi ne diuitias scientiæ vltra mensuram nostræ capacitatis quæramus. Et similiter secūdo versu intelligatur, ne erigamus mentem nostram ad perferenda diuinitatis arcana quæ penetrare non possumus, cum hæc caelestibus solum ciuibus pateant, iuxta illud: Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris.

Psal. 126.

Eccle. 11.

E. 3.

6 Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius.

7 Quoniam in similitudinem arioli & coniectoris æstimat quod ignorat, comede & bibe dicit tibi, & mens eius non est tecum.

8 Cibus quos comederis euomes, & perdes pulchros sermones tuos.

PRO HOMINE INUIDO, Hebræis est malus oculus oculo, vel malus oculus: sed vt dictum est cap. superiori, bonus oculo Hebræis dicitur homo liberalis, malus oculo homo parcus & inuidus, quomodo & in Evangelio dicitur. An oculus tuus nequam est, hoc est, inuidus, seque crucians alterius fœlicitate. Vnde non malè vertit interpres, cum homine inuido. Quæ tamen versio ansam dedit quibusdam hunc locum malè intelligendi. Nam sunt qui intelligunt sapientem hic monere, ne quis comedat cum homine inuido, hoc est, cum eo qui fœlicitati alterius inuidet, et si amicitiam vultu & conuiuio simulat, quod periculum sit ne in conuiuio tali ab inuido homine lædatur cibo intoxicato, aut potu obruatur in dedecus & perniciem suam. At hæc sententiæ est aliena à mente sapientis, qui potius vult declinanda conuiuia auarorum & parcorum, qui quamuis verbis simulent se suis conuiujs fauere appositum cibum ac potum, animo tamen cruciantur cum vident illos edentes & bibentes. Huiusmodi quoque dicuntur esse mali oculi, aut habere malum oculum, quod torquentur videntes alios ex suis bonis refici, &

ideo inuidi etiā dici possunt, quod non faueant conuiujs suis refectionem & gaudium. De huiusmodi etiam dicitur in Ecclesiast. Postquam enim etiam ibi Sapiens docuit quomodo quis se gerere debeat in mensis magnatum, quod & hic dictū est, subiicitur quomodo apud inuidos sordidos & parcos se in cōuiujs eorū gerere debeat, dicens: Memento quoniam malus, oculus nequam. Nequius oculo quid creatum est: Ideo ab omni facie lachrymabitur. Cum viderit ne extendas manum tuam prior, & inuidia contaminatus erubescas. Qua vltima parte, significatur in mensa parci non extendendam manum, eò quod ille respicit vt apertius est in Græcis, ne in inuidiam parci quis incidat. De huiusmodi ergo sordidis hominibus intelligendus est hic loqui Salomon, cum dicit: Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius. Quod autem sequitur, quoniam in similitudinem arioli & coniectoris æstimat quod ignorat, & per se obscurum est, & non videtur facile quomodo cum Hebræis aut Græcis aliquid habeat simile. Sed & Hebræa hoc loco valde sunt obscura. Pōnitur enim hic verbum שחור Schaar, quod variè accipitur à diuersis, sunt. n. qui mensurare interpretantur, quia nomē Schear mēsurā significat, vt significetur hic sorditū apud se præscribere mensuram exiguam, quam si quis bibendo aut edendo excedit, agrè fert, etiam si dicat, ede & bibe. Aut quod mensuret ac numeret quod editur ac bibitur. Alij sordes animi ipsius avari putant significari. Plures tamen interpretantur æstimare & cogitare, vnde ad verbum hebræa habet. Quoniam sicut æstimat (vel cōiectat) in animo suo sic est. Quod interpres noster sic videtur intellexisse, quasi significatum sit anarū sibi persuadere omnino ita esse sicut in animo suo æstimat & cogitat, vnde explicandi gratia de suo quædam adiciēs, vertit: Quoniam in similitudinem coniectoris & arioli æstimat quod ignorat. Quemadmodum enim illi frequēter sibi persuadent quod non est & quod ignorant: ita & auarus. Putat enim alios eiusdem esse ingenij, cuius est ipse, cū ex se alios metiatur, vt quemadmodum ipse non ex animo fauet conuiujs mensam, etiam si verbis contrarium simulat: Ita etiam conuiujs putat non ex animo loqui iucunda & amica verba quæ cum eo proferunt. Vnde subditur, Comede & bibe dicit tibi, & mens eius non est tecum, hoc est animo tibi non fauet quod offert. Et sequitur, cibos quos comederas euomes & perdes pulchros sermones tuos, hoc est, insuaues tibi erunt apud sordidū epulæ, ac vbi illius sordes aduerteris, displicebit tibi illius mensa, adeo vt velis te euomere posse cibos comestos. Et peribit tibi omnis sermonis & confabulationis elegantia quæ solet in conuiujs adhiberi, quæ non commouet auarum ad animi iucunditatem. Nihil proderit tibi quicquid pulchrum in conuiuio apud eum locutus es vel laudando eius dapes vel agendo ei gratias, aut denique quicquid pro more in mensa locutus es. De inuido & parco quædam dicuntur Ecclesiastici 14. quæ faciunt ad præsentem locum, Qui sibi nequam est, cui alij bonus erit? Et non iucundabitur in bonis suis. Qui sibi inuidet, nihil est illo nequius, & hæc est redditio malitiæ illius, & si benè fecerit non volens facit, & in nouissimo manifestat malitiam suam. Et post pauca, Et in

tristitia

Eccle. 30.

Ambr. lib. 1. off. c. 13.

Aug. 1.

Eccle. 14.

tristitia erit super mensam suam. Ceterum quod noster vertit cibos quos comederis euomes, & perdes, &c. quidam vertunt ex Hebraeo per imperatiuos. Euome & perde, & putant esse verba inuidi & fordidi hominis, ita cogitantis in corde suo, quod non respondet eius exterioribus verbis, Vtinam euomes quae de cibis meis voras sicut perdidisti suauia tua verba quae locutus es, quia cor meum non aduertit ad ea. Alij putant esse verba Sapientis iubentis hyperbolyco sermone euomere quod est mensa fordidum comestum est, hoc est, poenitere quod comederit. Iuxta mysticum sensum qui literali iam dicto sensui conueniat, recte per inuidum istum & patrum diabolium intellexerimus nostrae salutis inuidentem, qui etsi fauere nobis videatur, dum ad mundi voluptates nos inuitat, animo tamen est a nostra foelicitate alieno: proinde monetur non desiderare ex cibis eius, hoc est, ex voluptatibus huius mundi, ad quas pettrahit, quod si fecerimus, euomendum aliquando erit quod sumpsimus, siue nunc per poenitentiam, siue postea per poenam quando tantum dabit quisque poenarum quantum se delictis intemperatae immerferit. Beda de haereticis intelligit qui doctrinam suam aliis impetunt, & ad eam inuitant, non quod eis benevelint, sed quod humanam laudem querant. Horum doctrina qui delectatus fuerit, & ipse cogetur euomere quod ab eis sumpsit, & perdet pulchra verba confessionis fidei catholicae, aut sermones quibus eis praedicantibus fauit, applaudendo eis.

9 In auribus insipientum ne loquaris: quia desipient doctrinam eloquij eius.

Matt. 7. HOC est quod dominus in Euangelio parabolice iucundius dicit, Nolite sanctum dare canibus, neque mitatis margaritas vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis, & conuersi dirumpant vos. Despiciunt autem doctrinam sapientium insipientes, tum quod contraria sit eorum affectibus, tum quod eam non intelligant. Ferè enim contemnuntur quae non intelliguntur.

10 Ne attingas paruulorum terminos, & agros pupillorum ne introeas.

11 Propinquus enim illorum fortis est, Et ijs: contra te indicabit causam illorum.

P R I M A pars prioris sententiae apud hebraeos plane eadem est cum eo quod est apud hebraeos capite praecedenti ubi nos habemus, ne transgrediaris terminos antiquos, utrobique enim est. Ne transferas terminum seculi, hoc est terminum antiqui temporis. At noster interpret hic videtur legisse non עירב Olam quod significat seculum, vel aeternam, sed עירב Vlim, vel olim ab עירב Vl, quod puerum significat. Itaque secundum Hebraeorum lectionem docetur, quod quemadmodum non licet transferre terminos antiquos, ita nec introire in agrum pupillorum ad iniuriam inferendam. Secundum nostram lectionem prohibetur ne attingantur termini paruulorum orphanorum scilicet ad transferendum eos, & dilatandum proprios agros, Aut ne attingantur limites, hoc est, agri paruulorum,

nec pupillorum agros qui ingrediarur ad inuadendum scilicet eos & occupandum, aut ad inuadendum & colligendum fructum eorum. Id cum generaliter sit de omnium agris prohibitum, tamen in specie de agris paruulorum & orphanorum potissimum prohibet, quod hi violentiae & iniuriae magis sint expositi, sicut supra speciatim prohibuit ne fieret violentia pauperi subiiciens etiam hic similem causam. Propinquus enim illorum fortis est. Vbi pro propinquus, hebraeis est dictio גוֹל Goel, quae proprie redemptorem significat & vindicem, quemadmodum hic omnes vertunt, quomodo & Ieremiae 50. noster interpret in eadem sententia de Deo vertit, redemptor corum, ut & aliis multis locis. Frequenter tamen haec dictio pro propinquo accipitur & vertitur, idque ideo quia ut praecipitur Leuiti 25. cum quis attenuatus apud Israelitas vendiderat possessionem suam, is qui ei erat propinquior poterat redimere quod venditum erat. Vnde factum est ut propinquior ille qui ius habebat redemptionis, diceretur גוֹל Goel, hoc est, redemptor, pro quo noster interpret & illo loco Leuitici, & in lib. Ruth. cap. 3. & 4. sapè vertit propinquus, Nam quum dicit Ruth. ad Booz: Expande pallium tuum super ancillam tuam, quia propinquus es, Et cum Booz dicit, Nec abnuo me propinquum, Et capite sequenti, cumque vidisset propinquum praeterite, semper est dictio גוֹל Goel quae redemptorem significat. Itaque quia hic de agris est sermo qui pupillis eripiuntur ab impijs, & contra illos a Deo defenduntur, bene Deum vocat interpret propinquum pupillorum, talem scilicet qui eorum agros tuetur vindicet ac redimat è manibus vendicantium illos iniuste: Non ergo hic dominus dicitur propinquus pupillorum, quia prope illis adest, iuxta illud: Iuxta est Dominus his qui tribulato sunt corde, sed quomodo consanguineus alicuius ac frater dicitur illius propinquus. Quoniam ergo mundus iudicat pupillos carere, ut patre ita defensore & vindice, atque ab id etiam eos per se ad defensionem infirmos audacter inuadit, sapientia ut ab iniuria hac deterreat, Propinquus, inquit, eorum ac redemptor & vindex fortis est, nec derelinquet eos, sed ipse iudicabit causam illorum. In mystico sensu recte intelligitur hic locus de paruulis illis, de quibus Dominus in Euangelio: Abscondisti haec a sapientibus & reuelasti ea paruulis. Et de quibus Paulus. Malitia paruuli estote. Item de pupillis qui non vocant sibi iuxta Christi praecipuum patrem in terris, nec sectantur consolationem huius mundi, deserti ab eo. Quorum terminos & agros qui ingrediuntur & inuadunt, a domino illorum vindice iudicabuntur. Sunt autem eorum termini atque haereditas, Ecclesia, scriptura, & Ecclesiastica sacramenta, quae impiè haeretici inuadunt aliena sibi vendicantes.

12 Ingridiatur ad doctrinam cor tuum, & aures tuae ad verba scientiae.

H E B R A E A non habent ingrediatur, sed adduc, hoc est, adhibe doctrinam cor tuum, hoc est, mentem tuam, quamquam eodem redit sensus. Si enim adducitur & adhibetur cor doctrinae & eruditioni, ingreditur utique & accedit cor ad

cor ad eam, quod non est aliud quam cor suscipere doctrinam, ac verba scientiae quaerenda & sectanda ex animo. Item quod quisque regimen habeat & dominium cordis sui, quodque expectare non debeat ut ad doctrinam suscipiendam cogatur, sed ut vltro eam amplectatur & quaerat. Repetit hanc monitionem frequenter Sapiens post quaedam Sapientiae praecipua, ut intelligamus, ea aliter praestari non posse, nisi quis & cor & aures accommodauerit.

13 Noli subtrahere a puero disciplinam, si enim percusseris eum virga, non morietur.
14 Tu virga percussies eum, & animam eius de inferno liberabis.

P O S T Q U A M superiori sententia monuit iuniores ut suscipiant auribus & corde doctrinam sapientiae, nunc monet praecipuos & patres sui officij, sciens rarissimos esse iuniores qui sese vltro sapientiae addicunt, quoniam ut dixit capite superiori, stultitia colligata est in corde pueri. Noli, inquit, subtrahere a puero disciplinam, hoc est, noli sic diligere filium ut eum castigari, aut castigare nolis. Si enim percussies eum virga, non morietur. Quod dupliciter accipi potest. Aut ut significetur puerum non ideo moriturum, aut grauiam quaedam passurum si castigatus fuerit moderata, nempe virga flexibili, quae pueris conuenit, nec facile corpori nocere potest. Aut potius ut significetur per moderatam castigationem puerum euasurum mortem, nempe quia per illam melior factus non merebitur postea mortem, siue temporalem, ad quam per flagitia sua nonnunquam deueniunt, qui prius a parentibus virga dignè correcti non sunt, siue aeternam in qua incidunt postea, dum ex paruis malis a quibus non corriguntur, perueniunt ad maiora flagitia. Hunc posteriorem sensum esse conuenientiore indicat sequens sententia. Tu virga percussies eum, & animam eius de inferno liberabis. Cui sensui conuenit quod de quodam fertur adolescente, materna, ut sit indulgentia corrupto, qui cum duceretur ad supplicium, exclamauit, Non praetor, sed mater mea ducit ad supplicium.

15 Fili mi si sapiens fuerit animus tuus gaudebit tecum cor meum.
16 Et exultabit reus mei cum locum fuerint rectum labia tua.

P O S T sermonem de correptione filij Sapiens his verbis ostendit quanto filium suum prosequatur amore, quodque castigationem eius non alia de causa imperet, quam in bonum ipsius, nempe ut sapiens fiat, seque sua oblectet sapientia. Et videri potest haec verba Salomonem dicere in persona patris filium suum castigantis: indicantis his verbis se filium castigare ex dilectione, ex imitatione patris caelestis, qui quem diligit castigat & flagellat omnem filium quem recipit. Pro animus, in priori sententia Hebraeis est cor, eadem scilicet dictio quae in secundo membro, ut sit ad verbum, Si sapiens fuerit cor tuum, gaudebit cor meum, quamquam id ad gratiam magis faciat quam ad sensum. Nec est gaudebit tecum cor meum, sed gaudebit cor meum etiam ergo. In quo explicando quidam mirè philosophantur. At simplicius videtur esse phrasim hebraicam qua significet cor meum

iniquum & non tantum tuum, ut repetitio sit confirmandi causa, ut cap. superiori. Hebraea habent, ostendi tibi hodie etiam tu, pro eo, quod est tibi sane ostendi, tibi, inquam, ad maiorem emphasim. Proinde bene noster vertit gaudebit tecum cor meum. Duo autem a filio pater requirit. Primum ut cor eius sapiens, asserens hoc sibi allaturum cordis gaudium. Secundum ut labia eius loquantur, quod rectum, & bonum est, asserens hic renes eius exultaturos, hoc est, magno se gaudio perfundendum, ita ut interiora sint gaudio commouenda. Multum enim est si non solum sit corde sapiens filius, sed & ore nouerit eloqui quae recta sunt, hoc est si bene, & bona loqui didicerit, si alios quae recta sunt docere possit. Mystice sapiens corde est filius qui corde recte credit, labia eius loquantur rectum cum & ore fidem cordis recte confiteatur. Corde enim, inquit Paulus, creditur ad iustitiam, ore autem fit confessio ad salutem. Quod si confitearis in ore tuo dominum Iesum & in corde tuo credideris, saluus eris, gaudebitque super te mater Ecclesia.

17. Non emuletur cor tuum peccatores, sed in timore domini esto tota die. Quia habebis spem in nouissimo & praestolatio tua non auferetur.

V E R B U M emulari, significat nonnunquam imitari, ut cum dicit Paulus, bonum emulamini in bono semper. Vnde iuxta hanc significationem quidam intelligunt priorem versum ut sit sensus, cor tuum non imitetur peccatores. Verum non puto verbum Hebraicum אָמַלְתָּ Cana correspondens verbo emulari, facile in hac significatione reperiri, ut significet imitari, sed potius inuidere, aut ut generalius dicatur odio, inuidia, vel magno amore alteri affici, aut in illum concitari & commoueri. Vnde sensus huius loci est: Ne inuideas peccatoribus suam foelicitatem, nec contra eos concitetur cor tuum, ita ut vel ob eorum prosperitatem contra Deum murmures, vel ad imitandum eos viamque veritatis deferendum commouearis, sed contra etiam si videas eorum temporalem foelicitatem, tu tamen tota die, hoc est, semper & assidue persiste in timore domini. Haec monitio valde necessaria est iustis, maxime infirmis, ut quibus prosperitas stultorum semper magno fuit scandalo, ita ut in eorum persona dicat Propheta: Mei autem penè moti sunt pedes, pacem peccatorum videns. Ideoque hanc monitionem prolixè prosequitur idem Propheta dicens. Noli emulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem. Et noli emulari in eo qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias. Desine ab ira & derelinque furorem, Noli emulari ut maligneris, &c. Subiungitur autem hic & causa, quae in eo Psalmo prolixè tractatur, Quia habebis spem in nouissimo, Pro quo Hebraea habent ad verbum. Quia verè est nouissimum. Vocatur autem nouissimum Hebraica phrasi merces operis, & id quod tandem homo consequitur fructus & commodi: vnde cum Psalmo praedicto nos legimus, Custodi innocentiam & vide aequitatem, quoniam sunt reliquiae homini pacifico, Iniusti autem disperibunt, simul reliquiae impiorum peribunt, utrobique pro reliquiae est dictio hoc loco posita significans nouissimum אַחֲרֵי־כֵן Acharith, & significatur neminem

nera: cui suffusio oculorum.

39 Nonne his qui commorantur in vino & student calcibus epulandis.

POSTquam libidinis mala commemoravit, ut & à crapula quæ in libidinem frequenter trahit deterreret, varia eius mala præter egestatis malum, quod supra indicavit, nunc adiungit, filium omnibus modis retrahens ab his vitiis, quibus iuuentus est maximè obnoxia. Siquidem nunc monet eum ut amore patrum hoc faciat, quo illi gaudeant de probitate filij, nunc indicat vitiorum turpitudinem, & mala quæ inde sequuntur, ut si non virtutis amore saltem timore pœnæ & criminum turpitudine declinet ab eis. Indicantur in priori versu quinque ebrietatis mala. Primum quod vix adferat ebriosi atque eorum patribus, hoc est, dolorem animi simul & corporis, gemitus & angustia ob morbos, cruciatus, & confusionem quæ incurritur ex ebrietate. Notandum autem D. Hieronymum dum vertit, cuius patri vix paulò aliter legisse quam habent modò Hebræa, atque vnicam dictionem in duas resoluisse. Cū enim Hebræa habeant אנוי Auoi, quæ dicitio vox est dolentium, idem valens quod vix. D. Hieron. legit אנוי ab oi, quod sonat patri vix. Secundum malum est quod adfert rixas & contentiones, inter bibendum scilicet & post potum litem, ut experientia docet. Tertium malum est, fouea quod scilicet ebriosi frequenter contingit cadere in foueam, qui non possunt per ebrietatē rectè incedere, ac mala imminētia præcauere. Hebræa habet dictionem שירח Sirch, in qua si litera schin in dextro cornu punctum habeat, ut proferatur Schiach, foueam significat, atque hoc modo legit D. Hieronymus, si verò in sinistro cornu ita ut dicatur Siach, quomodo hodie omnes legunt, significatur gemitus vel sermocinatio, ut verbo sitas & loquacitas ebriorum designetur. Quartum malum est vulnera sine causa, tum quia ebrij cadendo frequenter læduntur, tum quia rixando cum aliis sæpè etiam in pugna vulnerantur. Hæc vulnera dicuntur vulnera sine causa, quia sine aliqua vtilitate suscipiuntur, non scilicet in defensione patriæ, in bello ob bonum publicum, siue quia ob rem nihili temerè nonnumquam inferuntur. Illa quæ cadendo incidunt ebrij, etiam sunt vulnera sine causa, quia non inferuntur ferro aut alia re quæ solet lædere. Pro si ne causa Hebræum etiam verti potest impune, ut significetur impotentia ebrij non valentis se defendere. Quintum est suffusio oculorum, pro quo malè quidam legunt, suffusio oculorum. Prior lectio magis accedit Hebræis, quæ habent, rubor oculorum. Significatur ebrietatem adferre oculis caliginem, eosque suffundi multis humoribus visum obtenebrantibus. Possunt hæc mala etiam mysticè accipi, quia per ebrietatem in currit homo vix æternam damnationem scilicet æternam, incidit in foueam multorum vitiorum vulnerantur secundum animam, hebetudinem & cecitatem mentis ac visus interioris contrahit. Non ascribit autem hæc mala statim ebriosi, sed quæstionē proposita inquirit, vbi & in quo hæc mala reperiuntur, ut auditorem horum malorum congerie ad considerandum excitaret atque sic efficacius ab ebrietate auocaret eum, quæ

mala esse nemo posset inficiari, nusquam magis quam in ebriosi inueniri posse vel experientia teste ostenderet. Vnde subdit: Nonne his qui commorantur in vino, hoc est, qui moras in eo trahunt diu multumque bibentes, & vini & temporis simul facientes iacturam.

30 Ne intuearis vinum quia non flauescit: dum splenderit in vitro color eius.

31 Ingreditur blandè, sed in nouissimo mordebit ut coluber, & sicut regulus venena diffundet.

PRO ne intuearis vinum 70. habent אנהיבא נהיבא, id est, ne inebriemini vino, quod hemistichium etiam est apud Paulum ad Ephesios 5. eisdem verbis hinc mutuatum. Nostra lectio cum Hebræa consentit, nisi quod pro flauescit, est rubescit, & pro color eius, est oculi eius. Sed hæc parum faciunt ad sensum. Sunt enim vina in quibus placeat rubedo, sunt in quibus flauedo. Monet ergo, ut ne tum pulchritudine vini, tum gratia saporis quam significat dicens, ingreditur blandè, nos seduci sinamus, ut in ebrietatem pertrahamur. Sic enim prohibet, ne intueamur vinum, non quod intueri sit malum, sed quod via sit & medium ad ebrietatē deducens. Notandum autem quod cū dicitur de vino, ingreditur blandè, verbum, ingreditur, non accipitur pro intrat, ut significetur bibi cum amœnitate, sed pro incedit & vadit, quemadmodum patet ex Hebræis, quæ habent, vadit vel incedit rectè, hoc est, placet videnti & gustanti & benè se habet in primis. Sic Canti. 7. vbi nos legimus, Sicut vinum optimum dilecto meo ad potandum, pro, dignum dilecto meo ad potandum. Hebræa habent sicut hic, vadens dilecto meo rectè, hoc est, gratum illi ac benè se habens. Ceterum ne gratia vini imponat oculis ac gusti, commouefacit nos exitus eius amarissimi, comparans vini efficaciam serpentibus mordentibus, & venena sua per totum corpus diffundentibus. Quo significatur vinum immodicè sumptum tandem grauiter afficere hominem ac doloribus implete ac totum corpus malis implere humoribus veluti veneno, ita ut & mortem tandem adferat. Aut significatur vinum immodicè sumptum hominem penitus turbare, dum & rationis integritatem euertit & corporis temperaturam, atque sibi planè dissimilè reddit, imò ad insaniam transfert: non minusquàm si quis à calubro aut regulo fuerit morsus. Porro quod speciatim hic de vino dicitur generaliter etiam obseruandum est in reliquis omnium sensuum illecebris: quæ & ipsæ veluti vinum quoddam sunt euertentes rectum rationis usum, in his qui immodicè eas admittunt, purgentes in nouissimo illos grauè conscientie dolore. Itaque sub speciali hac monitione de non intuendo vino, generaliter rectè intellexerimus initia voluptatum quarumlibet quæ blanda sunt, sed amarum habent exitum diligenter cauenda, & externos omnes cohibendos sensus per quos voluptates ingrediuntur suauiter ad animam, ne si eas admiserimus, proste à aculeos ipsarum mortiferos sentiamus.

33 Oculi tui videbunt extraneas, & cor tuum loquetur peruersè.

14 Et eris

34 Et eris sicut dormiens in medio mari, & quasi sopitus gubernator amisso clauo.

QUI in A.M. codicibus habet extraneos, sed male, quidam habet, extranea, alij extraneas, atque vtraque hæc lectio consentire potest cum Hebræis quæ vtroque modo verti possunt, & si quidem legatur extranea, significat hæc sententia per ebrietatem nec oculos, nec cor, hoc est nec sensus exteriores nec interiores suo rectè fungi posse officio. Oculos enim ebriorum videre extranea, hoc est, alia quæ vera sunt, cor autem eorum loqui apud se, hoc est, cogitare peruersa, veritati & equitati contraria: si verò legatur extraneos, quomodo magis verisimile est Hieronymum vertisse, quomodo & Beda legit, significatur ebrios impudicè oculos suos conuertere ad extraneas mulieres, videntes eas lubricè, & cum viderint eas, cor eorum loqui apud se peruersa, cū earum consortium peruersè & contra legem Dei desiderat, & cogitant in quibus modis desiderium suum perficere possint. Pergit pulchra comparatione ebrietatis malum & periculum ostendere. Et sicuteris inquit, dormiens in medio mari. Sicut enim qui dormit in profundo maris, agitur variis fluctibus sursum & deorsum idque inscius & ignorans, atque sæpè in periculo est submersionis, ita qui potu multo ebrius huc illucque titubando incedit potu agitur, animo item ad varia cogitanda, & desideranda impellitur, cum interim id in se non satis animaduertat, nec careat periculo ne fortè ab humorum multitudine sit suffocandus. Magis autem malum ebrietatis auget, cū subiicit, Et sicut sopitus gubernator amisso clauo. Sicut enim gubernator nauis sopore pressus, & per hoc clauo suis manibus amisso, non potest nauem dirigere, vnde fit ut non sibi tantum periculum imminet, sed nauis toti, & omnibus qui in ea sunt, ita & is qui vino sepultus est, nauem suam, corpus simul & mentem non potest in cursu huius vitæ rectè gubernare. Quia enim iam clauum amisit, hoc est, rationis, quæ cunctas potentias animæ dirigit, vsum sibi eripi passus est, in summo omnium rerum suarum degit periculo, nec quicquam valent reliqui nauis, hoc est, reliquæ potentie. Secundam hanc partem aliter ex Hebræo ferè vertunt. Et sicut dormiens in vertice mali nauis. Est enim hic dicitio חבל Hibbel, quam volunt significare malum nauis, sicut satis etiam apparet, quia additur in capite, vel vertice. At quoniam verbum חבל Habal, significat etiam gubernare nauem, diuus Hieronymus intellexit hanc dictionem hic significare gubernatorem, nec aliud significatur si fiat comparatio cum dormiente in vertice mali nauis. Is enim cum summo & suo aliorum periculo dormit, cum ad hoc constitutus sit ut aduentum piratarum significet, aut portum & terram à longè speculetur. Potest tamen Hebræa lectio simpliciter accipi, ut significet ebrius non posse satis quietè dormire quemadmodum qui dormire volunt in medio aut in summitate mali, ut sit sensus, Et si dormire voles, eris sicut dormiens in mari, agitur scilicet vehemèter & inquietus.

35 Et dices verberauerunt me, sed non dolui, traxerunt me & ego non sensi: quando euigilabo & rursum vina reperiā?

VERBA illa & dices, interpres de suo addit, quia verba sequentia non dicuntur à

sapiente nisi in persona ebrij. Apparet autem ex hoc versu comparationem præcedentem pertinere ad ebrium dormientem, quia sequitur quando euigilabo. Et ebrij dormientes maximè, non sentiunt quando verberantur, & trahuntur, quam & in vigilantes hæc competunt ebrios, qui etiam non videntur sentire iniurias quæ illis inferuntur, & sobrij facti eorum non recordantur, & euigilare dicuntur, cum digesto vino quo erant obruti, & dormientibus similes, sibi per sobrietatem sunt redditi. Itaque cum multis modis ebriosorum miseriam ostendisset, hoc iam versu dupliciter magis adhuc miseriam eorum conditionem subindicat. Primum quod sensu careant suaque mala minimè omnino sentiant, ita ut iniuriis, opprobriis, ac verbis etiam acceptis dicere possint & nonnunquam etiam verè dicant sobrij facti, verberauerunt me, sed non dolui. Secundò quod omnium est absurdissimum, quod cum sentire debeant, & nonnunquam satis aduertant, se omnium esse miserimos, obnoxios tot malis, & aliorum iniuriis, tamen pocula semper repetere desiderant, & ad se à priorè ebrietate reuersi, rursus animum apponunt ad potationes. Quod significat cum inducit eos, dicens. Quando euigilabo & rursum vina reperiā? Caictanus intelligit his omnibus verbis quæ in persona ebrij dicuntur, ebrij gloriosi se per ebrietatem factum impassibile, atque ob id velle perseverare in potationibus per quas consequatur, quod mala non sentiat. Ceterum quemadmodum iuxta mysticum sensum, quod supra dictum est de non contemplando vino, generaliter ad alias etiam sensuum illecebras: quæ vini instar mentem hominis obruant accommodari potest, ita diuus Gregorius, & huc Gregor. versum & præcedentem generaliter accommodat, ad quosuis peccatores deliciis huius mundi obrutos, nec sua mala sentientes. Id quoniam non ineptè fecit, visum est hic ascribere. Sic enim habet in tertia parte Pastoralis tractatus, ad monitione 33. Vnde & Beda hic suum commentarium est mutuatus. Admonedi, inquit, sunt qui repentina concupiscentia superantur, ut curare nimis terrena desuescant, quia intentionem suam dum rebus transitoriis immoderatus implicat: quibus culpæ iaculis transigantur ignoscant. Vnde per Salomonem vox percussit & dormientis exprimitur, qui ait, verberauerunt me & non dolui: traxerunt me & ego non sensi. Quando euigilabo & iterum vina reperiā? Mens quippe à cura suæ solitudinis domiens, verberatur & non dolet: quia sicut imminētia mala non prospicit: sic neque quæ perpetraverit agnoscit. Trahitur, nequaquam sentit: quia per illecebras vitiorum ducitur, nec tamen ad sui custodiam suscitatur. Quæ quidem euigilare optat: ut rursum vina reperiā: quia quamuis somno corporis à sui custodia prematur, vigilare tamen ad seculi curas nititur: ut semper voluptatibus inebrietur, & cum ad illud dormiat: ad quod solet ter euigilare debuerat, ad id vigilare appetit, ad quod laudabiliter dormire potuisset. Hinc superius scriptum est. Et eris quasi dormiens in medio mari, & quasi sopitus gubernator amisso clauo. In medio enim mari dormit, qui in huius mundi tentationibus positus præterire vitiorum irruentium vitiorum, quasi immittentes viderum cumulos, negligit. Et quasi clauum gubernator.

nator amittit, quando mens ad regendam naturam corporis studium sollicitudinis perdit, &c.

CAPVT XXIII.

NE emuleris viros malos, nec desideres esse cum eis. Quia rapinas meditantur mens eorum, & fraudes labia eorum loquuntur.

QUOD superius vetuit, & hic mox potestā repetit, quia frequenter dicendum est, quod valde cauendum est, & multis imponit, Patet autem ex superiori capite quomodo sit accipiendum verbum amulari, nempe aut pro inuidere, vt duo hic prohibeantur, nempe inuidia prosperitatis malorum, & societas cum eis: aut generaliter pro concitari contra malos, siue ira, siue inuidia, siue alia quam passio, sic vt inde sequatur, vel murmuratio contra Deum, vel desiderium communis cum ipsis felicitatis, vnde sequitur, Nec desideres esse cum eis, quemadmodum Psal. 36. Noli amulari vt maligneris. Non prohibet autem esse cum eis, quia id vitari non potest facile in hac vita, sed ne quis desideret esse cum eis, hoc est, ne ambiat eorum societatem & felicitatem. Causam subiicit aliam quam superius, nempe quia eorum felicitas malis paratur artibus, rapinis scilicet, quas assidue corde meditantur, & fraudibus, quas ore loquuntur, imponentes proximis suis contra legem Dei, contra quam quod sit stabile esse non potest, nec inultum diu manebit.

Sapientia edificabitur domus, & prudentia roborabitur. In doctrina replebuntur cellaria, vniuersa substantia preciosa & pulcherrima.

SUPERIORI sententia dehortatus est Sapiens a mala ratione parandae felicitatis quam sectantur impij. Hic iam indicat verum consequendam felicitatis modum, qui scilicet consistit in sapientia per quam felicitas & bene & stabiliter acquiritur. Est autem hic in commendanda sapientia pulchra gradatio. Primum enim ei tribuitur edificare domum, secundò eandem roborare & firmare, & tertio eius cellaria implere omni substantia, tum preciosa, tum pulchra, vt hinc intelligamus, sapientia rem familiarem & primum bene institui, & deinde institutam confirmari, ac postremum perfici omni plenitudine & abundantia. Per aedificationem domus nō simpliciter intelligenda est materialis tantum aedificatio domus, sed quemadmodum dictum est circa primum versum cap. 14. tropo Hebraico significatur rei familiaris recta institutio, quae vt recte fit per sapientiam, ita per eandem & ciuitas recte instituitur, roboratur, & perficitur omni ornatu & abundantia. Mistice per sapientiam aedificatur domus, roboratur & repletur omnimoda suppellectile, cum per intelligentiam diuinæ legis quis cor suum construit in habitaculum Dei, idemque assidue in virtute roborat, omnibusque charismatibus ac donis spiritus replet ac perficit. Illud obiter in litera annotandum in secundo versu dictionem vniuersa non coniungendam cum cellaria, sed cum sequenti dictione substantia, vt patet ex hebraeis.

Vir sapiens fortis est & vir doctus, robustus & validus. Quia cum dispositione inuit bellum, & erit salus vbi multa confusa.

PERGIT magis adhuc sapientiae encomium prosequi ostendens eam non tantum domi atque in priuatis rebus in pacifica reipub. administratione praeclare se habere, sed & foris, atque in bello gerendo. Ob id ergo virum sapientem fortem esse praedicat, quod etiam si viribus corporis nonnunquam infirmior, tamen per sapientiam plera & fortiora aliis praestat, & potissimum in bello vbi ad superandam hostes plus valet sapientia ducis quam militum fortitudo & multitudo. Vt experientia saepe docuit. Vnde subditur. Quia cum dispositione, hoc est, prudenti ordinatione, inuit, hoc est, iniri debet bellum. Et erit saluus in bello, hoc est, victoria non tam vbi robor fuerit & multitudo militum, quam vbi sunt multa ducum sapientum consilia. Quod de bello corporali dicitur idem & de praelio spirituali dicendum, quod scilicet nobis gerendum est contra hostes salutis nostrae visibiles & inuisibiles. Nam & illud non nostris agendum est viribus, sed sapientia & consiliis quae suggerit spiritus. Ceterum potest vir sapiens & idem intelligi dici fortis vir, quid sit magno fortisque animo ita vt non facile cedat aduersis, quodque suis passionibus fortiter imperet, iuxta illud, Fortior est qui se quam qui fortissima vincit Opida. At aliò hic spectasse sapientem nempe ad opera fortitudinis quae vir sapiens extra se praestat, patet ex subiuncta ratione.

Excelsa stulto sapientia, in porta non aperiet os suum.

REVERA etiam sapientum iudicio sapientia est excelsa, vt quae caelestis sit & veluti ex alto despiciens diuitias & voluptates mundi. Vnde supra ca. 8. dixit, sapientia clamitat in summis excelsisque verticibus, Sed Stulto dicitur peculiariter excelsa, vel quod totus sit terrenus, & curis & voluptatibus carnalibus grauatus ad eam pertingere non potest, vel quod reputet sibi inaccessible tanquam valde eleuatam supra se atque ob id non studeat eam assequi, sed pertesus laboris persistat in sua stultitia. Et quia sic ei sapientia est excelsa, ideo ob defectum sapientiae non aperiet os suum in porta, hoc est, in locis publicis & in loco iudicij, quod in portis exerceri solitum fuit. Vult ergo significare tales non peruenturos ad eum honoris gradum, vt in iudicio cum sapientibus sedeant, & de rebus magnis decernant, aut si eo peruenerint, rubore suffundendos, vt qui non habeant quod dicant, rogati suam sententiam. Potest etiam intelligi stultum in iudicio non aperire os suum ad seipsum defendendum cum tanquam reus ibi sit situr, quemadmodum contra dicitur de sapiente, Nō confundetur cum loquetur inimicis suis in porta. Sic secundum mysticum sensum stultus non aperiet os suum in tremendo Dei iudicio in quo non poterit vnum respondere pro mille. Et quia obmutescet cum eo qui intravit ad nuptias sine veste nuptiali, proicietur foras in tenebras exteriores.

Qui cogitat n. a. facere stultus vocabitur.

PRO stultus, Hebraeis est כעל מומות Baal Mezimoth, hoc est, vir cogitationum, vel is qui

qui habet cogitationes. Accipitur autem dictio Mezimoth, quamquam ambigua sit, & frequenter etiam bonas cogitationes significat, frequenter pro malis cogitationibus imò pro scelere & abominatione, vt Leuit. 18. & 19. dictio zimma, vnde Baal mezimoth, significat virum scelerum, hoc est, hominem sceleratum & flagitiosum, vt bene quidam vertit hoc loco, & c. 12. versu 2. vbi nos habemus, qui autē confidit in cogitationibus suis. Nā & ibi est haec oratio Baal mezimoth. Significare ergo vult Sapiens venia quidem dignum esse eum qui ex infirmitate & ignorantia labitur & peccat, at eum qui studet mala facere & cogitationes suas in hoc infumit ita vt sit ex his de quibus dicit Propheta: Iniquitatem meditatus est in cubili suo: quique nouas semper malefaciendi & nocendi rationes excogitat, infamiam magnam consecuturum apud homines. Id enim significatur cum dicitur ipsum vocandum sceleratum, vel vt noster vertit, stultum. Quamquam merito stultus vocandus sit talis, quod salutis suae nullam habeat rationem, nec timore iudicij diuini a malo proposito, ac cogitatione malefaciendi auocetur, aut quia vanitas cogitationum eius aliquando tandem innotescet.

Psal. 116.

Cogitatio stulti peccatum est, & abominatio hominum, de pr. et. r.

HEBRAEA ad verbum habent, Cogitatio stultitiae peccatum & abominatio homini derisor. Pergit Sapiens auocare a stultitia, primum, quidem dicens quod omnis cogitatio, quae stultitia homini suggerit, hoc est, omnis cogitatio stulti quatenus est stultus, est mala & peccatum, atque ad peccatum tendit, quod non manebit impunitum. Secundum subiungens eum qui non tantum male cogitat, sed etiam irridet bene monentes & consulentes, hominibus, esse abominabilem, vt de quo nulla sit spes. Idem recte dicitur & de detractore, qui quum de omnibus male loquatur nusquam bene audit, sed merito omnibus est ingratus, quamquam singulariter illud intelligi potest de detractore, qui detrahit bene monentibus & docentibus ipsum. Sic enim idem erit detractor & irrisor. Significat ergo stultitiam fugiendam, vt cuius omnis cogitatio sit mala: quae si eo progrediatur, vt etiam ore irrideat bene consulentes ac aliis detrahat abominabilem se facit omnibus hominibus.

Si desperaueris lapsus in die angustiae, imminuetur fortitudo tua.

HEBRAICE paulo aliter & iucundius. Est enim allusio inter duas voces quae sic reddere licet. Si defeceris in die angustiae angusta fortitudo tua. Talis .n. est allusio inter voces hebraicas qualis est apud nos inter angustia & angusta. Potest autem hebraica lectionis duplex esse sensus. Prior hic, Si cum aduersu quid acciderit, animo defeceris per impatientiam, id ex eo prouenit quod fortitudo animi tui sit angusta, & exigua. Quasi dicat id nō tā imputandum est ad uersitati occurrenti quam animi tui vitio. Alter iste, Si in die angustiae fractus fueris animo per desperationem, fortitudo animi tui fiet magis angusta, hoc est, per eam desperationem magis fiet infirmus ad euadendum incidentem angustiam. Vt hac sententia monere velit vt cum premittit angustiae, animu nō despondeamus, sed Ianf. in Prouerb.

animi magnitudine aduersa superare contendamus. Iuxta illud Poetae, Tu ne cede malis sed contra audentior ito. Atque hunc sensum secutus est noster interpret dum verit immineatur fortitudo tua. Sunt libri qui pro lapsus habent lassus, quam lectionem tanquam originali magis conuenientem & sensui, praeferebam puto. Valet autem haec sententia ad erigendum animum non tantum cum aduersitatum externarum procellae ingruunt, sed etiam cum conscientia angitur ob criminum admissorum grauitatem. Tunc enim nō deiciendus animus nec de Dei misericordia desperandum, sed per fiduciam in Dei misericordia erigenda mens, ne penitus pereat robor animi. Sunt qui intelligunt sapientem hic prouocare ad opera charitatis proximis impendenda, de quibus mox agit in sequentibus, vt sit sensus. Si remissus fueris in iuuantibus aliis tempore angustiae eorum, peribit tibi fortitudo tua a Deo data, quod ea non recte usus fueris. Aut cum tu incidere postea in angustias, carebis viribus ad succurrendum tibi, non poteris cum opus erit te ipsum iuuare. Sic enim hic versus cohaerebit cum sequenti. Verum non est laborandum in parabolicarum harum sententiarum connexionem. Nam dum hoc conamur, a vera & simplici earum intelligentia saepe excidimus.

Erue eos qui dicuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum liberare non cesses.

Si dixeris vires non suppetunt, qui inspector est cordis, ipse intellegit, & seruatore animae tuae nihil fallit, reddunt homini iuxta opera sua.

PROVOCAT ad opem his impendendam qui in maximo sunt periculo nempe mortis per iniuriam inferendae. Nam de his potissimum est haec sententia intelligenda, non autem de his qui ob sua facinora digni sunt, qui in aliorum exemplum morte afficiantur. Vt concordet cum illo Psalms. Eripite pauperem e genum de manu peccatoris liberate. Quod sicut potissimum dictum est ad iudices, quibus illud ex officio incumbit, ita & istud pertinet ad eos qui potentes sunt ad liberandum innocenter oppressos. Et quoniam plerique sunt qui se a defensione innocentum excusare solent dicentes non suppetere ipsis vires ad liberandum, aut, vt est apud Hebraeos se non nosse eum qui opprimitur, vel se ignorare causam aut oppressionem eius, ne huiusmodi excusationi nimis fidant, quae frequenter satisfaciunt hominibus, Deum ob oculos eis proponit, suggerens illum & omnia sic scire vt falli non possit sicut homo, & omnia remuneraturum iuxta meritum, vt hac duplici ratione metum diuini incusiat iudicij. Aduerte autem quam apte, vt ostendat Deum cor hominis intelligere, quod homo scrutari nō potest, eundemque falli non posse, vocet eum inspectore cordis, vel vt est Hebraeis ponderatore cordis, quomodo item Deum vocauit c. 16. & 21. versu 21. Itē seruatore animae hoc est, obseruatore qui diligenter attendit hominis cogitationes & intentiones. Quamquam intelligi possit dici, seruatore animae, quod eam custodiat & praeseruet a multis malis, vt hoc titulo & huius beneficii commemoratione magis excitet ad vicissim praeseruandum alios a morte & malis variis. Porro haec monitio de his qui trahuntur ad mortem non tantum intelligenda

telligenda est de his qui aliorum iniuria trahuntur ad mortem corporalem, sed generaliter etiam de his qui quavis miseria encantur, ut morbo vel fame. Item & de his qui de morte spirituali periclitantur, ut quos videmus vel suis vitiis vel aliorum pravis exemplis, vel haereticorum doctrina erronea, adduci ad mortem aeternam, ut intelligamus omnes hic moneri, ut vel sana admonitione vel bonis exemplis, vel precibus ad Deum fufis vel quacunq; demum alia ratione conentur periclitantibus adesse. Qui enim conuerterit peccatorem ab errore viae suae, seruabit animam eius a morte.

13 Comede fili mi mel, quia bonum est, & fauum dulcissimum gusturi tuo.
14 Sic & doctrina sapientiae anima tua, quam cum inueneris, habebis in nouissimo spem, & spes tua non peribit.

PRIO RI versu ad mellis esum inuitat, non quod hoc magnopere curaret, sed ut ex esu mellis, per exemplum inuitaret ad percipiendam sapientiam, indicaretque hoc esse sapientiam animae, quod est mel gutturi. Eam scilicet non esse ut plerique existimant, asperam & inamoenam, sed reuera sumnam adferre animae voluptatem, ac proinde sicuti recte quis mel auidè sumit, ob voluptatē momentaneam, ita merito doctrinam sapientiae à sapientibus discendo percipiendam, quae non gutturi corporalem & transitoriam adfert voluptatem, sed animae spirituales & ob id solidiorem. Ad quod quo magis prouocaret ostendit deinde sapientiam non tantum praesentē voluptatem adferre animae, sed etiam vtilitatē futuram, cum subiicit, quam cum inueneris habebis spem, &c. Indicans simul sapientiam labore parandū esse & arduam esse re, inuentūque difficilem, cum dicit, cum inueneris. Porro pro eo quod noster hic rursus vertit habebis in nouissimo spem, Hebraeis est, erit nouissimū, de quo dictū est supra c. precedenti versu 18. Beda doctrinam sapientiae melli & fauo comparari hic intelligit, quia sicut mel cibis, ita illa caeteris doctrinis dulcedine praestat, ut scilicet doctrina sapientiae hic distinguatur à caeteris disciplinis, cum simpliciter doctrina sapientiae, potius pro ipsa sapientia quae docetur à sapientibus, sit accipienda.

15 Ne insidieris & queras impietatem in domo iusti, neque vastes requiem eius.
16 Septies enim cadet iustus & resurget: impij autem corrueunt in malum.

PRIO R versus. Sic ferè ab aliis vertitur ex hebraeo, ut sermo dirigatur ad impiū. Ne insidieris o impie domui iusti, iuxta quam lectionem significat sapiens frustra impios insidiari iusto, ad perdendum eum & quietem eius vastādam, eo quod ex omnibus periculis facile Dei gratia subleuetur, & etiam si sepe cadat in aliqua mala, tamē inde mox emergat & erigatur, liberatus è manu impij: cū cōtra impij si corruant ut male eis sit, ut quod de casu iusti hic dicitur, nō de lapsu in peccata, sed de lapsu in tribulationes intelligatur. Quēadmodū & Aug. exponit li. 11. de ciuitate Dei c. 31. Septenarius numerus, inquit, pro vniuerso saepe ponitur: sicuti est, septies cadet iustus & resurget, id est, quotiescūque ceciderit nō peribit. Quod nō de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatē perdu-

cētibus intelligi voluit, hae ille. Sic & in Iob dicitur. In sex tribulationibus liberabit te, & in se. Iob. 5. prima nō tanget te malū. Iuxta nostrā versionē monet Sapiēs, ne quis curiosa obseruatione studeat in iusto qui pacificè viuere conatur inuenire quod carpat, dolis ad hoc structis. Nā etiā lenia quaedam in eo deprehendi possunt errata, sine quibus hae vita nō ducitur, imò in quae etiam saepe iustus labitur, non facile tamen in eo aut eius domo, hoc est, familia eius aut domicilio peccatoris inuenietur impietas aliqua. Cum enim dicitur, Septies cadit iustus, per Septenarium numerū significatur ipsum sapius labi, sicut cum dicit Propheta. Septies in die laudem dixi tibi, hoc est, sapius, sed cum dicitur, & resurget significatur lapsus facilis, ut à quo facile resurgitur. Videmus enim in corporalib. quod cū aliquis sic cadit, ut per se & statim surgat, leuis sit casus, & paruum aut nullum incurrat nocuum. Ita & iustis accidit, quibus quotidiana lapsus adeo non nocent, ut multū profint, tū vt sint circumspectiores, tū vt inde humilientur & aliorum errata leuius ferant. Contra verò impij non tantum cadunt, sed quod grauius est, corruunt, idque in malum aliquod grande, vnde se eximere nō possunt. Obiter illud circa litteram notandum, quod quidam libri nostri habent verba futuri cadet & resurget. Nam sic habent & emendatiores nostri & Graeci, & Ipse Augustinus, quemadmodum supra patuit.

17 cum ceciderit inimicus tuus, ne gaudeas: & in ruina eius ne exulet cor tuum.
18 Ne forte videat dominus & displiceat ei & auferat ab eo iram suam.

SUPERIORI sententia docuit quomodo quis se habere debeat erga lapsum iusti, hic iam docet quomodo se habere debeat in lapsu inimici sui. Quamquam autē praecipuum hoc etiam intelligi possit, de lapsu in peccata & vitiis, quia de huiusmodi lapsu omnino gaudendum non est, ut qui sit contra Dei gloriam & voluntatem, tamen ex subiuncta ratione potius dictum videtur de lapsu in infortunia, & aduersitates de quibus gaudere Christiano homini non magis licet quam inuidere bonis inimici sui. Contra tamē praecipuum videntur fecisse plerique sanctorū. Nā & Moyses cecinit, ac canere docuit canticum laetitiae ob demersum in mare rubrum Pharaonem cū exercitu suo, & Propheta Dauid saepe precari videtur vltionem inimicorum suorum ac de ea gaudere. Qui insurgunt, inquit in me confundantur, seruus autem tuus letabitur. At hi non tam in malo impiorum sunt gauisi, quam vel in gloria Dei, quae in impiorum punitione declaratur, vel in sua ac piorum liberatione, quae impiorum sequitur punitionē. Atque his duobus modis iusti gaudere possunt, cum viderint impios puniri, affligi & perdi, nemo autē potest gaudere de eorū casu & ruina tāquā eis noxia ac tanquā quib⁹, ex odio & propter nocuum ab eis sibi illatū, malè velit. Ideoq; ad significandū hic prohiberi priuatum hunc odij affectum, non dicit Sapiens, Ne gaudeas cum ceciderit impius, inimicus Dei, sed inimicus tuus. Et ne exulet inquit, cor tuum in ruinā eius, nō vetans gaudere in bono quod ruinam eius sequitur, sed in ipsa ruina, hoc est, aduersitate quavis & pernicie. Caeterum maior videtur difficul-

difficultas in subiuncta ratione, ne forte videat dominus & auferat ab eo iram suam. Non est enim pius ideo abstinere à gaudio in malo inimici, ne Deus auferat ab eo irā suam, sed id contra charitatem proximi est, per quā desiderare quis debet ut Deus auferat iram suam etiam ab inimico. Ad quod respondet Caietanus sapientem dirigere hunc sermonem ad imperfectos, quos, ut inducat ad continendū sese à gaudio de malo inimici, proponit eis periculum proprij, mali, ut si non amore virtutis saltem timore mali proprij & amore proprij boni abstinere à tali peccato. Significat enim eis huiusmodi laetitiam videri à Deo ac displicere ei, ut pote quae sit peccatum, quodq; forte Deus ob hoc peccatum de finet punire inimicum tuum cum duplici tuo malo, nempe cum confusione tua, quia cessante ira diuina confunderis de laetitiae tua, & cum reparatione viriū inimici, qui cessante ira Dei, rursum in te insurget. Intelligit ergo Caietanus reuocationem irae diuinae ab inimico proponi imperfectis, nō quatenus est bona inimico, sed quatenus consecutiū mala est gaudenti de malo inimici. Facilius erit solutio si pars illa intelligatur sic, Et auferat iram suam ab eo in te. Nā pro auferat. Hebraeis est reuertere vel redire faciat, ad te scilicet. Ita autem saepe accidit ut qui in malo inimici sui gauisus est, ipse idē malum, aut simile patiat altero liberato. Vnde precatur Propheta. Memor esto dominē filiorum Edom in die Hierusalem.

Psal. 136.

19 Ne contendas cum pessimis, ne emuleris impios.
20 Quoniam non habent futurorum spem mali, & lucerna impiorum extinguitur.

QUOD hic in priori versu noster vertit, Ne contendas cum pessimis, Psal. 36. vertit, Noli emulari in malignatibus. Nam utrobique idem est apud Hebraeos, sicut & Hemistichio sequenti. Nec emuletis impios, idē est utrobique verbū quod ibi noster vertit, neque zelaueris, ita ut versus hic mutatus sit ex illo Psalmo, quem proinde D. Hieronymus etiam sic vertit in Psalms ex Hebraeo, sicut hic vertit. Significat autē prius verbum utrobique potius indignari, irasci & excandescere, ita ut moneamur, nō indignari cum videmus impiorum inapunitatem & felicitatem. Posterius verbum, ut supra dictum est, significat inuidere. Itaque cum nos legimus ne contendas cum pessimis, de ea contentione accipiendum est quae quis in animo suo secum contendit & disceptat, videns impiorum prosperitatem, qualem contentionem & disceptationem Propheta in se exprimit Psal. 72. Nam omnino extra intentionem sapientis est de ea contentione loqui, de qua quidam accipiunt, intelligentes hic prohiberi, ne verbo correctionis quis contendat cum induratis & iis qui videntur incorrigibiles. Neque enim Hebraeis est pessimis, sed tantum malignis vel malis. Pro eo quod in sequenti versu sequitur, quoniam non habent futurorum spem mali. Rursus Hebraeis est, Quia non erit nouissimū malo, hoc est, etsi iam multa habeant & abundant: tamen postea nihil erit eis reliquū, cum iuxta Prophetā nihil inuenient omnes viri diuitiarum in manibus suis. Pro quo in praedicto Psal. 36. dicitur: Simul reliquiae impiorum interibunt. Proinde quod nos legimus, Non habent futurorum spem mali, Ians. in Prouerb.

Psal. 75

iuxta illum sensum est accipiendum de spe solida & certa, quae scilicet sperantem nō destituat. Nam plerique mali sperant quidem se etiam futura bona consecuturos, sed non est solida eorū spes. Fallentur enim & iam sperando sese fallūt. Hemistichium sequens Lucerna impiorum extinguetur, supra habitum est ca. 13. versu 9. Quo significatur impiorum felicitatem, qua hic ad tempus fulgent & clari sunt, breui extinguedam, cum vita scilicet hac momentanea, ut patuit in diuite epulone. Pluribus istud exprimitur in Iob: Nonne lux impij extinguetur, nec splendetbit flamma ignis eius? Lux obtenebretur, extinguetur. Sunt qui per lucernam impiorum hic intelligunt eorum posteritatem & genus. Nam & sic nonnunquam in scripturis nomen lucernae ponitur, quemadmodum supra annotatum est in c. 20. versu 20. ut significetur eorum genus interitum, sicut in Psal. 36. dicitur Iniusti punientur & semen impiorum peribit:

21 Time dominum fili mi & regem, & cum detractoribus non commiscearis.
22 Quoniam repente consurget perditio eorum, & ruinam vtriusque quis nouit?

HORTATVR Sapiens filium suum, hoc est, omnem sapientiae studiosum ad timorem eorum quorum poteria magna est & proinde formidanda. Et primum quidem ad timorē domini qui ante omnia metuendus est, ut qui potest & animam & corpus subito perdere: & deinde ad timorē regis, hoc est cuiusvis principis, ut qui in terris Dei est vicarius, nec sine causa, ut habet Paulus, gladium portat, sed Dei minister est vindex in iram ei qui male agit. Docet ergo hac sententia & Dei in primis, & deinde principum edicta seruanda esse, quemadmodū & dominus hae duo simul docuit, dicens: Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari, & quae sunt Dei Deo. Et Petrus: Deum time, regem honorificate. Caeterum in eo quod sequitur. Et cum detractoribus ne commiscearis, pro detractoribus, Hebraeis est participium שונוים Shonim à verbo שונו Schana, quod iterare significat & mutare, deductum à שונו Schani, quod significat secundum. Vnde quidam vertunt cum iterantibus, scilicet iniquitates, alij cū tumultuantibus, alij cum inconstantibus. Alij simplicius & rectius cum mutantibus, ut subaudiatur decreta ac praecipua Dei ac regis, aut cum his qui diuersum faciunt, hoc est qui non timent dominum & regem, ut qui participiū שונוים Shonim sit positum, sicut Esther 3. vbi cum nos legimus, nouis vtens legibus, Hebraeis est, Et leges eorū שונוים Schonoth, hoc est, aliae vel diuersae sunt ab omni proposito. Aut sicut idem verbum positum est Iob 29. vbi pro eo quod nos legimus, Verbis meis nihil addere audebant, Hebraea habent & post verba mea non iterabant, vel mutabant. Itaque in nostra littera per detractores intelligere oportet eos, qui Dei regisque mādatis detrahunt, malè de iis loquētes ac vilipendentes, & ad contemptum eorum alios inducentes, à quorum consortio monet Sapiens ut abstinemus, subiiciens rationem. Quoniam repente consurget perditio eorum, vbi relatiuum eorum nō est referendum ad detractores, sed ad Deum & regem, ut patet ex subiuncta parte. Et ruinam

Rom. 13.
Mat. 22.
1. Pet. 2.

utriusque scilicet Dei & regis, hoc est punitione ab utroque illorum prouenturam. Monet ergo commendum & Deum & regem atque abstinendum ab his qui aliud faciunt, & illis detrahunt, quoniam ab illis duobus perditio prouenit, idque subito & inexpectato, ita ut non facile posset quis presentire & cognoscere ruinam ab utroque illorum imminente. Maior enim est & celerior eius punitione quam fere homines putant.

23 *Hæc quoque sapientibus, Cognoſcere perſonam in iudicio non eſt bonum.*

VERBA illa, hæc quoque sapientibus, non sunt referenda ad superiora, ut quidam volunt, sed ut patet ex Hebraeis ad sequentia, nam vno versu apud eos leguntur, cum sequentibus. Et significatur hæc etiam quæ sequuntur post alia multa iam dicta, a sapiente dici sapientibus. Nam insipientibus nihil profuerit dicere. Aut hæc quoque sapientibus ascribi & attribui, hoc est, sapientum esse dicta & a sapientibus profecta, esse, ut iam finis sit parabolæ Salomonis, & iam quædam subiuncta sint aliorum sapientum dicta. Inter hæc primum est cognoscere personam in iudicio, hoc est, attendere personam in danda sententia & in ea re habere rationem personarum, non est bonum, hoc est, res est valde mala & noxia. Minus enim dicit quæ significat, sicut & supra c. 20. Statera dolosa, non est bona. Et capite sequenti, Qui mel multum comedit, non est ei bonum. Et supra 18. similiter dicitur, Accipere personam impij non est bonum.

24 *Qui dicunt impio, iustus es, maledicent eis populi, & deſtabuntur eos tribus.*

25 *Qui arguunt eum, laudabuntur, & super ipsos veniet benedictio.*

AD iudices hæc potissimum pertinent sicuti & quod præcedit de cognitione personarum in iudicio. Qui enim sic in iudicio attendunt non tam caræ merita, quam personæ qualitatem, ut dicant siue verbo siue facto, ad impium, iustus es, hoc est, ut eum iustificet cum iniqua tamen habeat causam, tales non tantum subiacent maledictioni diuinæ, sed & populi, & tribus variæ eis malè precabuntur, eosque ex ecrabantur ut qui sint pestilentissimi & recip. maximè noxij, cum qui sunt iustitiæ ministri & defensores, eandem ipsimet peruertant. Vnde Esaiæ 5. Væ inquit, qui iustificatis impij pro meritis, & iustitiâ iusti aufertis ab eo. Contra qui pro officio suo arguunt impium ut meretur siue verbo siue facto eius impietatem coercentes, & iniustitiâ, consequentur apud homines bonum nomen, & benedictio non tantum diuina, sed etiam hominum veniet super eos, hoc est, eis bene precabuntur & optabunt homines, ut qui & bene & utiliter suo fungantur officio. Potest & generaliter ad priuatorum adulationes & correptiones totus hic locus referri. Nam ut pessime audiunt merito qui laudant impij in impietate sua fomentum illi præbentes impietatis suæ, ita magna laude digni sunt qui impios redarguunt, & cortipiunt, & quaquam non laudetur ab his, quos arguunt, plerique tamen in populis collaudabunt, & eis bene precabuntur, certissimè vero à domino laudabuntur, à quo & benedictionem, multaque bona consequentur.

26 *Labia deosculabitur, qui recta verba respondet.*

AUT subintelligenda est hic particula similitudinis, ut sit. Qui recta verba respondet veluti deosculabitur labia aliorum, hoc est, labiis suis tam facit gratum hominibus quam si illis osculetur eorum labia. Aut in huiusmodi subauditione, sic accipienda est hæc sententia, Qui recta verba respondet, osculabitur labia aliorum, hoc est, admittetur ab aliis ad osculum, non tantum manus, sed etiam oris, quod amoris maximum est argumentum. Quo rursus aliud non significatur parabolicè quam quod omnibus erit gratus, quodque amabitur. Recta autem verba respondet in primis iudex qui sine consideratione, personarum pronunciat quod æquum est. Deinde & omnis qui rogatus sanè & sapienter respondet. Talis enim velut osculum porrigit interroganti, veritatis cupido, quia ei consolationem adfert non paruam, & vicissim ad osculum eius facile admittetur, tanquam gratus ei & reuerendus. Osculum enim facile impenditur ei qui gratus est, quemque veneramur, cum sit amoris & reuerentiæ signum.

27 *Præpara foris opus tuum, & diligenter exerce agrum tuum, & postea ædifices domum tuam.*

PRUDENTIAM quandam domesticam docet hoc prouerbiū & ordinem in rebus domesticis seruandum, nempe prius curanda esse quæ sunt ad victum necessaria, quæ potissimè ex agricultura petenda sunt, ac deinde cogitandum de ædificandis ædibus. Aut prius ex agricultura alioue iusto labore opes colligendas ut deinde suppetant sumptus ad ædificandum ædes necessarias, ne iuxta Euangelij parabolam dicatur, hic homo cœpit ædificare & non potuit consummare. Aut si per ædificare domum ut sapere alias, phrasi hebraica significetur hic instituire familiam, docet hoc prouerbiū sapiens prius curanda esse quæ ad alendam familiam sunt necessaria, ac postea cogitandum de ducenda uxore, ac familia instituenda, contra quam plerique hodie faciunt qui coniugio se implicant, priusquam didicerunt rationem parandorum necessariorum. Quod autem dicit, Præpara foris opus tuum, id explicat, cum subiungit, & diligenter exerce agrum tuum. Id enim non est distinctum à præcedenti, sed explicatio præcedentis, ut patet ex hebraeis quæ habet & dispone illud, scilicet opus, in agro tuo. Agricultura autem singulariter meminit, sub ea omnem iustum cõprehendens laborè, quod ea & simplicissima & iustissima, & maximè necessaria ratio sit parandi necessaria & opes. Potest & sic accipi, ut significet quælibet suo tempore esse faciendæ, & quoniam opera rusticana suo tempore fieri debent (est enim certum tempus seminandi, est & metendi) tempus hoc non esse ob alia negotia prætermittendū, sed illis operibus suo tempore peractis, tum demum etiã alia negotia quæ quouispore fieri possunt, quale est ædificare domum peragenda. Ut est prouerbiū hoc, vno proposito exemplo docet ordinem in rebus & negotiis omnibus seruandū esse, & in primis ea curanda quæ sunt magis necessaria. Iuxta tropologiam docemur prius vacandum esse vitæ actiue atque in operatione virtutū erga alios, & in excolendo

lendo agro corporis nostri gnauiter insistendū, quam quietem vitæ contemplatiuæ, quæ per domum significatur in qua quiescit, quis sibi expectare debeat. Item prius viuendum bene quæ securam quis sibi conscientiam parare possit, in qua tanquam domo quiescat. Aut in agro huius mundi laboriosam pœnitentiæ & virtutis vitæ subeundam, ut sic ædificare & parare nobis domum possimus in cœlis, in qua perpetuo maneamus. Paulo aliter Beda ex Gregorio lib. 10. Moralium c. 16. & lib. 13. cap. 28.

28 *Ne sis testis frustra contra proximum tuum, nec lacres quemquam labijs tuis.*

29 *Ne dicas quomodo fecit mihi, sic faciam ei, readam vnicuique iuxta opus suum.*

DVOBVS his versibus tria linguæ & oris peccata vetat Sapiens. Primo ne quis sit frustra testis contra proximum suum. Frustrà cõtra aliquem testis est qui cõtra eum testimoniū perhibet præter causæ eius meritū, hoc est, qui iniuste & falsò contra eum testatur. Vnde sunt qui verunt, ne sis testis iniurius in alterum. Atque hoc quidè aperta est iniustitiæ. Quod autè sequitur rectioris est malitiæ. Nec lacres quemquam labijs tuis, hoc est neminè verbis tuis blandis seducas & fallas promittendo ei amicitiam quam corde nõ geris, aut laudando eum quo magis decipias. & quoniã ad hæc aliaque in proximum mala frequenter homines impelluntur cupiditate vindictæ ob acceptã prius ab altero iniuriam, subiicit tertio, ne dicas, quomodo fecit mihi sic faciam ei, vetans ne quis gloriatur, se imitaturū alterius malitiã, ac significans non illam habendum præ oculis, sed legem Dei, ut non quid alij mereatur à nobis, sed quid lex Dei requirat à nobis, spectemus & faciamus semper.

30 *Per agrum hominis pigri transiit & per vineam viri stulti. Et ecce totum replerunt vitice, operuerunt superficiem eius spine, & maceria lapidum pestructa erat.*

31 *Quod cum vidissem, posui in corde meo & exemplo didici disciplinam, usquequo piger dormies? usquequo de somno consurges?*

32 *Parum, inquam, dormies & modicum dormitabis, paucillum manus conferes ut quiescas.*

33 *Et veniet tibi quasi cursor egestas tua, & mendicitas quasi vir armatus.*

CVM frequenter hoc libro à pigritia & otio sit dehortatus, nunc idem prolixius agit, idque dupliciter. Primo quia ob oculos ponit quod per experientiam didicit, bona scilicet pigri per ipsius negligentiam & socordiam pessum iri, ut qui viderit illius agrum repletum viticis quod ab eo relinqueretur incultus, vel illi neglexerit semen bonum immittere vel post iniectum semen à zizanias repurgare. Viderit etiam vineam eius omnium incursum & direptioni fuisse expasitam, destructa scilicet maceria lapidum ad custodiã vineæ prius congesta, ita ut quæ fructus adferre poterant bonos, nihil nisi malos protulerint aut nullos. Secundo, quia ex his quæ vidit prudenter apud se collegit & pigri prædicti imminente eis egestatem. Cum vidissem, in-

Ians. in Prouerb.

quit posui in corde meo & illius exemplo didici disciplinam, hanc scilicet quæ sequitur. Vbi sciendum versum illum, Usquequo piger dormies, huc translatum esse ab aliquo ex c. 6. huius libri, ubi ante duos versus, qui & ibi & hic sequuntur præmittitur. Nam Hebræa hic non habent, nec pleraque exemplaria Latina vetera. Et inter pretem hic non addidisse satis ex eo patet quod verbum, inquam, addiderit in sequenti sententia parum inquam dormies, cum illud potius addere debuisset in hoc versu & dicere, usquequo inquam piger dormies. Cæterum versus qui sequuntur, duplicem habent intelligentiam. Quidam enim intelligunt hic Sapientem docere quid facere quis debeat, ut egestatem effugiat, videlicet quod parum ei sit dormiendum, hoc est, quod paucò somno & quiete parua debeat esse cõtentus. Id enim si fecerit, ut etiam si egestas, & inopia aliqua accedat non adharerebit tamen ei, sed veluti cursor, & vir amatus, qui festinat procedere ad aciem belli, cito pertransiet eamque sua diligentia facile superabit. Alij rectius intelligunt hic indicare sapientem, per quid fiat ut quis in egestatè incidat quam effugere ac superare nõ valeat, nempe per hoc quod quis nunc parum somno indulget & rursus modicum ac iterum modicum. Modicum scilicet ibi, & modicum ibi, sicque multis vicibus dormitando parum dormiat multum, tamen si parum se dormire dicat, hoc est, ubique & semper ociosus sit, & moras neget, varias sui otij causas prætexens. Nam somno, dormitatione, & complexu manuum, pigrorum ocium designat. Hac ergo cessatione & ocio fit, ut & de improviso egestas adueniat, quemadmodum cursor aliquis subito & inexpectato adest, & eadem tanquam vir armatus opprimat sic hominem, ut eam non possit effugere, sed ab ea penitus consumatur. Fames enim, inquit Hesiodus est indiuiduus comes hominis ignaui. Iuxta spiritualè sensum qui agrum cordis sui negligit excolere, deprehenditur à sapientibus nõ tantum vacuus virtutibus & fructu bonorum operum, sed repletus malis fructibus & demonum incursum sibus expositus, quod sit destitutus per suam negligentiam Dei gratia & protectione tanquam destructa vineæ maceria. Ideoque tandem post hanc vitam inexpectata & incuitabiliter opprimet eum grauissima omnis boni inopia, quando cum diuite epulone nec desideratam aquæ guttam obtinere poterit. Vide autem ex hoc loco quomodo sapiens sit, aliorum facta & fines animaduertens, atque ex aliorum insipientia sapientiam sibi comparare. Vidi inquit, & posui in corde meo, & ex exemplo didici disciplinam. Rectè enim Cato senior stultos dixit multum sapientibus prodesse, quod ab iis cautiore ac meliores fierent, prudentes verò nihil conferre stultis qui illorum rectè facta non animaduertent. Notandum autem totum hunc locum longe aliter se habere apud 70. interpretes, ita ut versu 31. sit apud eos. Postea ego egi pœnitentiã, & aspexi ad eligendam disciplinam. Quod D. Hieronymus citat super Ezechielis 43. ad ostendendum Salomonem post peccata egiſſe pœnitentiã, qui idem super Ecclesiasten testatur hebræos asserere librum Ecclesiastes esse Salomonis pœnitentiã agentis.

HÆ QVOQVE PARABOLÆ SALOMONIS. QUAS

Tranſulerunt viri Ezechia Regis

Iuda.

CAPVT XXV.

CERTVM est hæc nõ esse verba Salomonis, sed addita ab aliquo in dieb. Ezechia Regis, videlicet à Sobna, qui in diebus illis scriba fuisse dicitur, aut ab alio quopiã. Esse tamẽ quẽ sequũtur ipsi Salomonis, nec aliũ eorũ esse authorẽ, patet, quia dicitur: Hẽ quoque parabolæ Salomonis, quo significatur etiã eas quæ sequũtur esse Salomonis, sicut quæ præcedunt parabolæ. Quod autẽ sequitur, Quas tranſulerunt, nullo modo videtur accipiendum, de translatione ex vna lingua in aliam, quia sicut has parabolæ Hebraicẽ vel dixit, vel scripsit Salomon, ita eas viri isti Hebraicẽ tranſulerunt. Sed omnium penẽ sententia accipiendum est de translatione ex diuersis scedulis, & membranis in quibus sparsim inuentæ sunt in hunc vnum locum collectæ, & superioribus additæ. Vnde apparet, aut librum parabolæ à Salomone descriptum in diebus Ezechia fuisse mutilum, & ex fragmentis collectis fuisse per viros istos Ezechia suæ restitutum integritati, aut parabolæ istas, quæ sequuntur ab ipso Salomone non fuisse scriptas, sed ex ore eius fuisse excerptas ab assistentibus ei ministris, quæ deinde ad Ezechia Regis vsque tempora dispersæ sint habitæ à pluribus, & à viris istis collectæ in vnum, in huius libri corpus sunt insertæ, vt annotat Venerabilis Beda. Ad quem modum etiam quidam, ex hoc loco argumentum sumentes, putant quæ hæctenus præcesserunt, parabolæ non fuisse ab ipso conscriptas Salomones atque ab eo in eum quem legimus, redactas ordine, sed à variis auditoribus excerptas, postea à studio aliquo in vnum sub certo redactas ordine. Non enim hic prouerbiorum liber continet omnes Salomonis parabolæ, quas vsque ad tria millia eum locutum scribitur, cum nec mille habeamus in hoc toto libro, vt hinc constet eum vel non scripsisse, quæ locutus est, sed ex ore eius diuersos diuersa excepisse, quorum quædam in hunc librũ sunt collectæ, vel si quædam scripsit, hæc postrema saltem ab eo non fuisse scripta, sed ab aliis excerpta, & in diebus Ezechia Regis fuisse addita scriptis ab ipso, aut si etiam ab eo fuerunt scripta, tunc demũ fuisse restituta, & addita libro eius iam lacero & mutilo per hominum negligentiam. Vnde patet quam frustra laborent quidam ostẽdere certam harum omnium sententiarum inter se coherentiam, cum sine tali obseruatione ordinis, digestæ sint & coniunctæ. Sunt tamen qui totum hunc prouerbiorum librum volentes defendere scriptum esse à Salomone, ita vt eum habemus, per hoc quod hic dicitur de translatione intelligunt viros istos Ezechia has sequentes parabolæ vertisse ex lingua Hebraica in aliam aliquam linguam, in gratiam aliquarum gentium cupientium eas in suam transferri linguam. Ita enim dicendum existimat Dionysius Carthusianus

si quis defendere velit hoc opus à Salomone esse descriptum. Sciendum tamẽ, quod dictio Hebraica, pro qua nos habemus, tranſulerunt, verti etiam potest, roborauerunt, aut fortificauerunt, quemadmodum & Liranus annotauit, vt simpliciter significetur parabolæ istas, à viris sapientibus, qui fuerunt sub Ezechia, robur & auctoritatem accepisse, vt pro veris Salomonis parabolis haberentur, cum prius sparsæ haberentur in diuersis schedulis apud diuersos. Septuaginta verterunt φιλολογία, hoc est, scripserunt quomodo & Chaldaeus paraphrastes vertit. Porro, quod hæc translatio vel scriptio facta dicitur à viris Ezechia, omnino videtur intelligendum ipsius regis iussu, & cura factum, qui sicut colla psam ante se religionem studiosissimẽ restituit curauit, quemadmodũ de eo prolixè scribitur 2. Paralip. 29. 30. & 31. capitibus, ita etiã studiũ legis, & scripturarum promouere laborauit. Vnde de eo dicitur cap. 31. quod præcepit populo vt darent partes Sacerdotibus, & Leuitis, vt possent vacare legi domini, vel vt habet Hebræa vt fortificarent se, hoc est, fortiter se gererent in lege domini. Vnde pro eo quod nos habemus, viri Ezechia, Septuaginta verterunt φιλολογία, hoc est, amici Ezechia, & omnino videtur viros Ezechia dici famulos eius, sicut viri Dauid, vel Salomonis famuli eius dicuntur.

Gloria Dei est celare verbum, & gloria regum inuestigare sermone.

VARIÈ admodum singularis hæc sententia à diuersis explicatur. Cõsistit autem varietas hæc potissimum in duobus. Plerique enim priori parte significari intelligunt, quid homines facere conueniat, pro gloria & honore Dei, & quare homines Deum gloria afficiant, nempe si celet eius verba & mysteria quædam, non faciliẽ omnibus propalanda, ne sanctum detur canibus, nec margaritæ proiciantur porcis. Qui enim secretiora diuinarum rerum mysteria occultant rudibus, & indignis, gloria Deum afficiunt, cuius res se magnificere declarant, dum studiosè curant, ne quæ in Dei rebus sunt honoranda, ab indignis rideantur, contemnantur, & dedecorentur. Luxta hanc intelligentiam docent ex hac sententia Rabbini exordia Genesis, & Ezechelis celanda esse infidelibus, & rudioribus. Iuxta hunc sensum, in sequenti parte nõ est intelligendũ significari, quid reges conueniat pro sua gloria facere, quemadmodum quidam prædictũ sensum amplexi faciunt, qui in sequenti parte intelligunt significari gloriam regum in eo sitam esse, si ipsi studiosè inquirant sermonem sapientiæ, quo quæ Dei sunt, & quæ ad regni gubernationem maximè faciunt, plenius cognoscant. Nam duæ huius sententiæ partes, per comparisonem, & similitudinem accipiendæ sunt in hunc modũ. Sicut gloria Dei est celare verbum, ita contra, gloria regum est inuestigare sermonem. Proinde si prædictus prioris partis sensus placeat, posterior consequenter sic erit pars intelligenda, vt significetur id cedere terrenis regibus, in gloriã, & honorem ipsorum, si ipsorum dicta factaque diligenter exquirantur, ac inuestigentur, & per scrutata inueniantur recta. Nam verbum & sermo Hebraica phrasi p̄ quauis re hic accipitur.

Verum

Verum magis apparet in secunda parte significari, quid faciendo reges sibi gloriam, & honore comparent, & proinde & in priori parte intelligendũ significari, quare Deus gloriam suã promoueat vel ostendat. Itaque Caietanus intelligit hic significari disparitatẽ inter Deum & reges cõsistere in hoc, quod ad honorem Dei pertineat abscondere rationes iudiciorum, & factorum suorum, quia per hoc patet ipsum non habere superiorem, aut parem cui rationem reddere cogatur, sed dominium eius & iustitiam tantum pendere à sola eius voluntate, & non ab homine aliquo aut quauis creatura. Sic autem facere non pertinet ad honorem regum & quorũ uis iudiciũ humanorum, sed ad illorum spectat ignominiam si non sint parati declarare rationes suorum iudiciorum, & factorũ, nempe quare sic, vel sic iudicent aut faciant. Facit autẽ ad illorum gloriã, si quarant aut inuestigent, siue factorũ uerborum, siue quarumuis rerum notitiã, ac ueritatem, quod Deo tribuere non faceret ad illius honorem, cum inquirere propriè sit nescientis, Deus autem omnia sciat ab æterno. Significatur ergo id quod Deo est gloriosum, non uicissim etiam esse regibus, & contra, simplicius fuerit intelligere hoc pertinere ad Dei gloriam, quod nihil debeat inquirere cum omnia sciat, & quod cum omnia sciat, non tamen omnia se mox scire declarer, sed cuncta quæ aguntur modo, & dicuntur homines celet ac dissimulet suo tẽpore omnia reuelaturus, cum omnia adducet in iudicium. Hoc enim mirificè cõmẽdat eius patientiã & lenitatem, quod qui omnia nouit, tanto tamen tẽpore omnia regat ac patienter ferat. Ne autem hoc exemplum in Deo imitari uelint reges, qui in eius locũ hic sunt constituti ex opposito subiicitur, ad gloriã regum pertinere, inuestigare sermonem, hoc est, diligenter inquirere de statu regni sui de quẽ his quæ à subditis in regno ipsorum aguntur, vt quæ sunt corrigenda ac puniẽda corrigat, ac puniat. Neque enim ignominiosum sibi ducere debent inquirere de rebus, quamuis hoc sit nescientium, nec instar Dei se gerere debent, quasi omnia scientes: nec quẽ nouerunt corrigenda instar Dei debent celare, sed detegere ac punire. sensus ergo est, Sicut ad gloriã Dei facit, quod non debeat inquirere de aliqua re, sed quod cũ omnia sciat, celet tamẽ ea, ita ad gloriam regum è contrariõ facit, quod cum fateti debeant se pleraque vt homines nescire, diligenter scrutentur res scitu necessarias, vt inuestigatas detegant. Venerabilis Beda mysticè sententiam hanc Christo accommodat, & Apostolis omnibusque eius discipulis, ac fidelibus tanquã regibus sub ipso constitutis, intelligens gloriam Dei, in carne apparentis, in eo demonstratam, quod uerbum, hoc est diuinitatem suam celauerit, & infirmitatem humanitatis suæ magis quam diuinitatis suæ maiestatem mortaliũ oculis exhibens, & se potius operũ miraculis, ac mysticis locutionibus quã apertis locutionibus uerbum Dei ac filium Dei insinuans. Fide lium autem discipulorum eius gloriam esse diligenter inuestigare sermonem eius, atque in eo intelligere etiam tectam eius diuinitatem. Ex p̄missis intelligere satis licet, quomodo huic sententiæ nõ contrarietur quod quasi cõtrariũ in specie dicitur Tob. 12. Sacramentũ regis abscondere bonum est, opera autem Dei reuelare ac

Iam in Prouerb.

cõfiteri honorificum est. Nam secundũ posteriorem sententiã huius tractationẽ, qua celare uerbum, Deo, & inuestigare sermonem regibus tribuitur, aperte nulla est cõtrarietas. Secundũ priorẽ uerò tractationẽ, qua absconditio, & inuestigatio hominibus tribuitur, etiã non est cõtrarietas. Nam per id quod est apud Tobiam tantum significatur bonum esse, vt quis abscondat secreta regum, quæ illi euulgari nolunt. Cui non contrariatur, quod ad eorũ pertinet gloriam si eorũ facta inquirantur, vt laudentur. Item honorificũ esse, si quis opera Dei reuelet, sed non omnia apud quosuis, & omni in loco, sed apud fideles & pios maximè, & apud vnum quemque pro eius captu & affectione.

2. celum sursum & terra deorsum & cor regum inuestigabile.

HEBRÆA significantius sic uerti possunt: Cælorum altitudini, & terræ profunditati, & cordi regum est perscrutatio vel inquisitio. Itaque tria significat inscrutabilia, cælũ quantum attinet ad eius altitudinẽ, & terra quantum attinet ad eius profunditatem, & cor regũ. Et sunt per comparisonem hæc intelligenda hoc modo: Sicut altitudo cæli, & profunditas terræ, ita & cor regũ est inscrutabile. Altitudinẽ autẽ cæli, & profunditatem terræ inscrutabilia dicit, sicut & Ecclesiastici 1. Altitudinem cæli & latitudinem terræ, & profundum abyssi quis dimensus est? Nam quãquam sint, qui se allecutos rationibus naturalibus putant, quanta sit cæli à terris altitudo, & terræ profunditas: difficile tamen est hæc perscrutari nec satis firmis astruitur rationibus quod de illis affirmatur. Deinde quod dicitur in Hebræo, horum trium non esse inquisitionem accipi potest vt significetur illa non esse inquirenda anxie, vt inscrutabile apud nos accipiatur nõ pro eo quod perscrutari & inuestigari non possit, sed pro eo quod nõ debeat inquiri, & inuestigari, quia vt habet Augustinus, noxiã cuiusdam, & uanã est curiositas potius quã alicuius solidæ utilitatis, uelle scrutari cæli altitudinẽ, aut terræ profunditatem. Significatur ergo aut non debere quenquam cor regum eorumque cõsilia ac cogitationes anxie perquirere, quod hoc sæpẽ noxium sit & uanum, aut nõ posse quemquam faciliẽ cor regum perscrutari, quia si uerè regum habeant animum (de ueris enim loquitur regibus. & quales ueros reges esse oporteat, indicare uult) tam sublimia habebunt cõsilia, & tam profundæ sapientiæ, eadẽque adeo secreta in cordis sui penetralibus, vt non faciliẽ ea possit assequi homo. Bene enim cælo, eiusque altitudini, & terræ, eiusque profunditati cor regum comparat, vt ostendat quam sublimia atque profunda eorum cõsilia sint aut esse debeant. Proinde generalior & uerior erit hæc sententiã, si de regibus spiritualibus accipiatur, quales fuerunt Apostoli, & sunt omnes uerè sapientes, quorum sublimem profundamque de rebus diuinis intelligentiã, in ipsorum cordibus, reconditã difficilẽ est assequi, & plenè cognoscere. Spiritualis enim iudicat omnia, & ipse à nemine iudicatur. Ceterũ quod dicitur cælum sursum, & terra deorsum esse inscrutabilia, potest ad literam intelligi, non de illius altitudine, & huius profunditate, sed de his, quæ in cælo sursum iunt, & de his quæ in terra sunt deorsum. Sicut n. illa

m 4 sunt

sunt in scrutabilia, quæ in cælo sunt, & quæ in terra, ita & quæ latent in corde regum & sapientium. Possunt enim etiam Hebræa & melius sic verbi. Cælo superius, & terra inferius, & cordi regum non est inquisitio. Quod magis concordat cum nostra versione. Sunt qui intelligunt, ideo dici cor regum in scrutabile, quia cognosci non potest, quam mira ratione Deus illorum corda moderetur, siue in bonum, siue in malum. Reipsum. Quod cum eo conuenit, quod est superius, Cor regis in manu domini.

3 *Aufer rubiginem de argento, & egredietur vas purissimum.*

4 *Aufer impietatem de vultu Regis, firmabitur iustitia thronus eius.*

SVNT hi duo versus per comparationem coniungendi, ut sit sensus, Sicut cum auferatur rubigo de argento, egredietur vas purum: Ita si auferatur impietas à regno, firmabitur per iustitiam thronus Regis. Cæterum non est hebræis rubigo, sed *רוביני* Sigim, quod scoriam significat. In nostra lectione videtur esse comparatio argentei alicuius vas, quod rubiginem situ contraxit, à qua vas illud purgatur si in ignem mittatur, unde deinde egredietur purissimum cum potius iuxta hebræam lectionem sit comparatio argenti adhuc informis, & à scoria sua nec dum per ignem purgati, quæ si per ignem depurata, & segregata fuerit, poterit argentarius confector ex argento vas producere, & dare commodum & gratum, unde hebræa habent, Et egredietur confectori vas. Egredietur inquit, non ex igne, sed ex manu confectoris vel ex argento. Et sane pulchra est hæc similitudo, scripturisque familiaris qua impij scorie comparantur. Sicut enim Scoria argenti commissa eius decorem tollit: ita impij in aliqua communitate iustis permisti eorum pulchritudinem non nihil obscurant, & vitiant. Et sicut scoria ab argento igne est separanda, & excoquenda: ita igne tribulationis ac vindicta iustitiæ impij sunt à iustis separandi, ut quietam vitam agere possint. Et sicut argentum quidem in igne tantum purgatur, nec consumitur, scoria autem consumitur: ita etiam si tribulatio bonos simul ac malos inuoluat, malos quidem perdit, bonos vero nitidiores facit ac clariores. Tanquam enim aurum in fornace, probauit electos dominus. Unde hac metaphora utitur dominus Esa. 1. Argentum tuum versum est in scoriam. Et postea, Conuertam manum meam ad te & excoquam ad purum scoriã tuam, & auferam omne stannum tuum, significans à se impios puniendos & separandos à pijs. Unde sequitur Post hæc vocaberis ciuitas iusti, vrbs fidelis. Et in Ezechiele. Versa est mihi (inquit dominus) domus Israel in scoriam, omnes isti æs, & stannum & ferrum & plumbum in medio fornacis, scoria argenti facti sunt. Propterea hæc dicit dominus eo quod versi estis omnes in scoriam, propterea ecce ego congregabo vos in media Hierusalem congregatione argenti, & æris, & stanni & ferri, & plumbi, in medio fornacis ut succendam in ea ignem ad conflandum, &c. Significat ergo Sapiens, id faciendum regi in regno, quod facit confector in argento ut quemadmodum ille contra ctã rubiginem, aut scoriam argento permistam tollit igne, ac excoquendo perdit, ut habeat argentum nitidum & purum: ita & rex è conspectu

Sap. 3.

Esa. 1.

Ezech. 1.

suo tollere debeat impios iustitiæ suæ seueritate eos puniendo, & perdendo, & separando. Sic enim futurum, ut thronus eius & regnum stabilietur, per iustitiam quam contra impios exercet, & quam iusti & omnes subditi libentius & tutius deinceps seruabunt, per quam & tutius regnabit deinde. Sicut enim scoria impedimento est aurifabro, ut non possit edere vasa argentea, pura & nitida: ita impij regis sunt obstaculo, quod minus possit & gloriosè & securè regnare. Pro impietatem enim ut nos legitur in secundo versu, Hebræa habent, impij. Nam noster legit *רשע* Resca, quod impietatem sonat, ut opponatur iustitiæ in secunda parte positæ, cum sub alijs punctis legatur *רשע* Resca, quod impij significat, quomodo & septuaginta vertunt, qui habent *רשעים*, id est, impios. Verum vtrique lectio in idem redit, impietas cum tollitur: cum tolluntur impij. Proinde non est hic locus illi alteri intelligentiæ quæ hoc loco reddit Beda, ut intelligatur de impietate ipsius regis, quæ in eius vultu relucent, & significetur ipsum regem de vultu suo debere semouere impietatem nimiam seueritatis, & inclementiæ, & exhibendum ab eo vultum hilaritatis & gratiæ plenum, ne per arrogantiam rigidior effectus in mutationem incidat plebis, siquæ periclitetur soliditas regni eius. Hic enim sensus etsi pius sit propositus, tamen sapientis non conuenit. Vtinam autem qui præsent rationem diligentem haberent doctrinæ huius sapientis, & non contra potius sinerent reges, non solum impios plerisque esse in regno suo, eosque tollere deberet pro quiete iustorum, sed eosque etiam primas tenere, & rerum potiri, quorum consilio pleraque nimis agunt. Unde etiam duplici nomine sit ut periclitentur, dum & metuendum eis sit ab impijs qui dominantur, & subditos opprēssos, minus habeant fideles, ac dicto minus voluntariè audientes.

5 *Negloriosus appareat coram rege, & in loco magnorum non steteris.*

6 *Melius est enim ut dicatur tibi, Ascende huc, quam ut humiliaris coram principe.*

DOCTRINA hæc valde similis est parabola euangelicæ, quam dixit dominus in conuiuio ad inuitatos, intendens quomodo primos accubitus eligerent: Cum inuitatus fueris ad nuptias, vade & recumbe in nouissimo loco. Et eadem ratio ibi datur quæ hic, sed in hoc est differentia, quod ibi agatur de locis conuiuiarum, hic verò de locis coram rege. Reuocat ergo ab ambitione, & fastuosa ostentatione sui ipsius, maxime apud principes & reges, apud quos periculo fior est sui ostentatio. Et monet ne quis se temerè ingerat, ut apud magnates eximium aliquem locum obtineat, se ipsum gloriosum exhibendo apud eos, ostentatione diuitiarum, aut sapientiæ, aut alia quapiam re, ambitiosè se eis commendando. Fieri enim sæpè solet, ut talis, non solum non assequatur, quem ambit honoris gradum, quod indignus reperitur, vel ob ipsam vanam ostentationem etiã hominibus ingratus, sed & à principe rideatur, ac humilietur ignominia aliqua affectus, siquæ ex conuersatione cum magnatibus, nihil nisi dedecus reportet, idque summum. Dedecus enim summum est apud magnates pudore affici, & ex spe magna temerè ac stultè tentata,

turpiter

turpiter excidere. Contra verò si quis se gerat submisit etiam si dona quædam habeat, talis plerumque eo magis ad honores euehitur, quo minus eos ambit, quod præter dona quæ latere non possunt, sed facile à sapientibus regibus inuaduntur, ipsa etiam modestia hominibus etiam magnis gratissima, talem commendat. Omnis enim qui se humiliat, exaltabitur: & omni qui se exaltat, humiliabitur. Quod si coram rege aleno, cum magna animi deiectione vertantur, est, & ab omni ambitione alienos esse oportet, qui gratiam eius inire volunt, quanto magis apud regem, & cælestem principem (qui cum sit excelsus humilia respicit, & alta longè cognoscit) oportet nos meminisse conditionis nostræ, & fragilitatis, nec eximium sanctitatis, aut sapientiæ locum, nobis apud illum vendicare, nec in Ecclesia ipsius eminentem aliquem honoris gradum ambire, ne cogamur aut hinc postea coram Deo, angelis & iustis hominibus pudescere, dum vel non assequimur desideratum in Ecclesia honorem, vel assecuti deprehendemur inferiores esse munere suscepto ut aliis credendum sit dignioribus. Potest & aliter accipi quod monet, ne quis gloriosus appareat coram rege, videlicet ne quis ostentatione diuitiarum studeat imitari gloriam principum. Ita enim ferè it, ut quis obnoxius fiat inuidiæ principum, qui ferè æquales non possunt, & ob id tales deprimere student, gloriæque exutos in ordinem redigere, quemadmodum sæpè videmus accidere nimis ostentatoribus diuitiarum & gloriæ.

Lic. 18.

Eccl. 14.

Ps. 112.

7 *Quæ viderint oculi tui, ne proferas in iurgio cito ne postea emendare non possis, cum de honestaueris amicum tuum.*

VERBA illa, Quæ viderunt oculi tui, Hebræa coniungunt cum præcedenti versu, ut coherant cum principe, & vertendum sit, Coram principe quem viderunt oculi tui, ut significetur, quid reportet ambitiosus, ex conspectu principum cuius oculis se ostentando ingerit, nempe ignominiam & humiliationem. Noster separauit æque verba à superioribus, & fecit principum uersu, quemadmodum & Septuaginta, qui tamen hæc verba non iunxerunt sequentibus, quemadmodum noster, sed addito verba absolutam reddiderunt sententiam, hoc modo *εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου, λέγει*, id est, quæ viderunt oculi tui dicunt, hoc est, noli testificari de aliquo, nisi quæ oculis tuis vidisti. Deinde subiungunt, quod cum Hebraica veritate magis conuenit, Ne inclas in pugnam cito, ne penter te in extremis cum exprobrauerit tibi amicus. Hebræa enim habent, Ne exas in litem eleiter, nã quid faces in nouissimo illius, cum ignominia te affecerit amicus tuus vel proximus: Quo monetur non facile aut temerè aggrediendam contrarium litem, aut cum aliquo contendendum, sed si modo id sit faciendum, discutendum bene, an causa bona sit, & maturè cum prudentiã incipiendum, ne forte contingat aliquid non præuisum ab aduersarij obicere, quod spectat ad ignominiam, quo sic homo inuoluatur, ut nesciat quomodo se extricare & ab ignominia liberare valeat. Nostra lectio monet, ne quis per iurgium & contentionem publicum facile faciat alicuius crimen, etiam si oculis suis illud conspexerit, multo minus si ano

tantum audierit rumore, sed secundum Christi præceptum, cum peccauerit frater aliquis, secreto moneatur, idque non per contentionem, sed in spiritu lenitatis, contra quorundam morem, qui statim ubi aliqua viderint in proximo, quæ sint reprehendenda, mox cum iurgio & stomacho proferunt ac palam faciunt. Itaque notanda tria quæ hic dicuntur, Ne proferas, & In iurgio, & cito. Neque enim crimina maxime secreta sunt proferenda, & publicanda, nec cum iurgio sunt reprehendenda, nec cito, aut præcipitanter, sed tempore & loco opportuno. Quamquam illud, In iurgio, aliter accipi possit, videlicet non pro cum iurgio, aut per iurgium, sed pro inter iurgandum, ut significetur, si litem aut contentionem aliquam habere cum aliquo contingat, cauendum ut ne per impatientiam animi, ac se vindicandi causa quis quid etiam earum rerum quæ videntur effutiat contra alium ne cum proximo suo infamia aliqua asperferat, non possit id postea corrigere, & famam creptam restituere, siquæ se & coram Deo obnoxium faciat magno peccato, & apud laicum magno se exponat periculo.

8 *Causam tuam tracta cum amico tuo, & secretum alieno non reueles.*

9 *Ne forte insultet tibi cum audieris, & exprobrare non cesset.*

SENSUS nostræ lectionis facilis est, & apertus. Significatur enim non debere quemquam imis fidere sibi in dirigendis suis negotiis & iuris, sed si quod habeat negocium maxime regulare & arduum, tractandum illud cum alio, non tamè cum quouis, sed cum amico quopiam de cuius fide non dubitetur, qui & bene consulere velit, & secretum seruare. Cauendum enim ne quis secretum suum, homini extraneo cuius integritas non sit satis explorata reuelet, ne forte quæ audiuit secretum publicè obiciat, & sine cessione improperet. At Hebræa quæ aliter habent, officiosa sunt. Possunt autem sic verti: Litem tuam litiga cum amico vel cum proximo tuo, secretum alterius non reueles, Ne forte prob. afficiat te qui audierit, & infamia tua non aueratur. Cum enim superiori sententia Sapiens inuenerit, ne quis facilis sit ad suscipiendum lite contra aliquem, hic monet, ut si contra alium litigandum alicui tantum suam causam cum eo tractet, nec inter litigandum & contendendum animi impotentia ut sit, secretum aduersarij si reuelet, ne forte alij audientes, & considerans illius impatientiam & vindicandi cupiditatem, cum aliqui existimare potuissent eum bonam habere causam contra aduersarium, nunc eum vituperent, & de eo male loquantur, ita ut non facile vnquam infamia illa possit auerti.

10 *Gratia & amicitia liberat vas tibi seruam, ne exprobrabilis fias.*

HVNC versum Hebræa non habent, Habent tamen Græca, super addita adhuc vna parte, Sic enim habent *χαρις και φιλια ελευθεροεις την ψηφον σεαυτου, να μη εωξη εις την φιλανθρωπια τον τας ιδεας σο εννοια αλλως*, hoc est, Gratia & amicitia liberum faciunt, quas confirma tibi ipsi, ut ne exprobrabilis fias, sed custodi vias tuas conciliabiliter. Quibus significatur fauorem Dei & hominum, & beneuolentiam liberum & ingenuum reddere hominem, ita ut ne seruilis semper timore sibi male me tuat, sed per gratiam,

gratiam, ac amicitiam Dei hominumque; securus sit, ac libero viuat animo, atque saepe à multis malis per illa liberetur, proinde merito curam illorum habendam ut custodiantur, & firmentur, ne qui prius bene munitus erat aliorum gratia, & amicitia, illis amissis fiat exprobrabilis. Sic etiam cuique custodiendas vias & actiones omnes, ut facile cum ipso transigi possit, nec durus sit ac praefractus, sed semper facilem se praebeat ac pacificum, ita ut etiam si quid controuersie incidat, facile conciliationem admittat, ne scissa amicitia, postea non facile refarciri possit. Id enim significare videtur quod Graecis est aduerbium *ευσυναλλακτως*, Et ex Graecis verbum liberare, apud nos videtur magis accipiendum pro liberum reddere, & ingenuum, quam pro eximere à malis. Est enim *λευθροί*.

11 Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo.

HEBRÆA non habent, qui loquitur verbum, sed verbum locutum vel dictum, ita ut non qui loquitur, vel verbum ipsum comparatur malis aureis. Nam & hæc sententia per comparationem est intelligenda, ut sit sensus Sicut se habent poma aurea in lectis argenteis ita qui loquitur verbum, vel ita se habet verbum dictum in tempore suo. Pro lectis hebræa habent *מסכת* Masciioth, quod à verbo *מסכת* Sacha, quod videtur, & contemplari significat, deriuatur: id est significare dicitur opera ingeniosa esse hominem ad intuendum inuitant. Alij cellulas vertunt & incisiones aut cancellaturas, significetur poma aurea superductis quibusdam incisionibus & cancellis argenteis per eas videri cum inuentum voluptate ob varietatem aptam. Interpres videtur legisse mutata na litera Mischaboth quod lectos significat, epruaginta verterunt *ἐν ὄργισιν ἀσάρις*, id est in monili Sardii. Ut ut est, nihil aliud significat, quam ornatus, varietate, preciositate delectans & recreans. Itaque sensus nostræ lectionis est. Quemadmodum mala aurea affixa lectis argenteis, aut ab eis dependentia exornant ultimum lectos recreant atque delectant, & propter varietatem, & propter preciositatem, & propter artis elegantiam: ita verbum oportuno tempore dictum, multum afficit audientem & ipsum profertentem mirè exornat. Verbum enim prudens si non dicatur suo tempore, est quidem quasi pomum aureum ac in se multum recij, sed si iungatur tempori suo, quo commodè dicatur, & opportunè, veluti aureum pomum est, argenteis lectulis insertum, valde scilicet recreans hominemque afficiens. Antiquitus. n. distissimi, & potentissimi reges lectos habebant aueos, & argenteos, eosque mira varietate exornatos ut habetur Hester primo. Hebræa habet, verbum dictum in rotis suis, hoc est dictum debitis quibusdam modis ac coloribus rhetoricis exornatum, quibus veluti rotis vehatur in audientium aures ad persuadendum. Venerabilis Beda doctè & sublimius ostendit, quomodo verba sapientum opportune dicta non tantum comparentur aureis malis in lectis argenteis, sed sint *μεταφορίμη* mala aurea in lectis argenteis. Mala quidè, quæ de arbore vitæ, hoc est, de Dei sapientia sunt orta. Aurea, quia charitatem menti infundunt: Lectis etiam comparantur, quia requiem præstant animabus audientium, Argenteis, quia splendore fulgent veritatibus. Mala ergo aurea superaddit ornatui lectorum argenteorum, quisquis diuina eloquia, spiritalibus pæna sensibus, atque mysteriis quibus sua uiter nimis pascitur & accenditur, opportuno tempore superaddit rudioribus ac simplicioribus doctrinis, per quarum custodiam, & hic præstat animæ requies & ad quietem peruenit, per æternam.

10 Inanis aurea, & margaritum fulgens, qui arguit sapientem & rem obedientem.

HEBRÆA habent, Inauris aurea. & ornamentum vel monile obrizi auri. Sapiens corripit ad aurè audientem. Quod dupliciter accipi potest. Aut simpliciter, ut is qui prudenter alium admonet, & corripit, comparatur duabus illis preciosis rebus scilicet inauris aureæ, & monili auro vel margarito fulgenti, & significetur illi in magnificandum esse & preciosis rebus æquiparandum, ut qui re bona, nempe sapienti correptione benè. & utiliter utatur, nempe apud eum in quo faciet fructum. Quomodo & nostra lectio accipi potest & exponitur à Lyrano. Aut sublimius, & magis ex intentione Sapientis, ut Sicut duo ponuntur in priori membro, nempe inauris aurea, & ornamentum, vel monile aureum, aut margaritum fulgidum, duo item in secundo membro nempe Sapiens qui arguit, & auris audiens, vel obediens: ita vnum vn, & alterum alteri comparari intelligatur, inauris scilicet aurea auri audienti, & obediens, & monile aureum, vel margaritum fulgens, sapienti arguenti alium, ut sit sensus. Sicut se habet margaritum fulgens vel monile aureum additum in auri aureæ, ita se habet sapiens correptor a quo non ad quemuis, sed ad aurem obedientem. Vterque enim plurimum est faciendus, uterque alteri plurimum decoris adferat, & vnusquidem velut in aurem habet auream, qui aurem habet obedientia, humilitate, & discendi desiderio ornatum, alter velut monile at margaritoprecioso ornatus est, quia & sapientia & eius prudenti vsu pollet. Inuicant hinc sensum apertius Græca, quæ habent, *ἡς ἐνότιο χρῆσθαι ἀρδίον πολυτελὲς δίδετα, λόγος ὀφείδ ἐν κοίτῃς*, id est, ad in aurem auream, Sapiens precibus ligatus est, sermo sapiens ad obedientem aurem, Intellexit & Beda in hunc modum, sic sciens: Rectè humilis auditor in auri comparatur aureæ, quia dum libenter incorporanti ac doceti aurem accommodat, iam sese d recipiendum claritatem sapientiæ cælestis præparat, iam spernæ lucis visioni appropriat. Rectè magister additus margarito fulgenti assimilatur, quia lumen emendationem motum, dum superiorum ceteritiam desiderantibus ac per quærentibus animis ostendit, quasi auro ornatui maiorem inuipit grauioremque fulgorem gemmæ ardentis annexit. Hæc ille, qui videri potest legisse, non. Qui arguit sapientem & aurem obediens, sed, Qui arguit sapientem ad aurem obedientem. Non facit enim mentionem sapientis audientis, sed magistri sapientis, nisi forte illum intellegat designari. eo qui arguit.

1 Sicut frigus niuis in æstate missus, ita legatus fidelis et qui missus in animam illius requiescere facit.

PULCHRA similitudo, quæ is qui missus aliquid pro re aliqua seria peragenda, rectè comparatur

comparatur hominibus tempore messis, hoc est, tempore ardentis æstus, ardore anhelantibus & refrigerium expectantibus, aut potius ipsis messoribus, qui in messe occupati, magni laboribus & caloribus pressi, refocillationem expectant & is qui missus est legatus si fideliter commissum ei negotium exequatur, comparatur frigori niuis, hoc est, frigori multum refrigeranti, quale est frigus niuis, quod tempore valde calido obuenit hominibus æstu grauatis, aut messoribus ardore anhelantibus. Sicut enim tale frigus valde desideratum, & expectatum recreat, & reparat æstuantium ac laborantium animos simul & corpora, ita & nunciatus talis post negotium fideliter peractum, reuersus, suo bono nuncio, mittentis animam laborantem, & anhelantem præ desiderio reficit, tranquillamque ac pacatam reddit, vel ut habent Hebræa, Animam eius restituet, quasi scilicet collapsam & more impatientia languidam factam. Monet ergo hæc sententia legatos sui muneris, ut cogitent quanto desiderio suspensum maneant, qui miserunt eos tantisper, donec perficiant iniunctum officium, & quantum refrigerium ac solatium eis adferat fideliter ab eis obita legatio. Quod & in spiritali legatione compleri intelligendum est. Christus enim à patre in hunc mundum missus, fideliter exequens delegatum ei munus, diuinum patris animum requiescere fecit ab ira contra humanum genus, ob peccatum concepta, cumque valde audidum humanæ salutis non aliter recreauit quam solet frigus niueum reficere æstu laborantes, Similiter & Christus totaque Trinitas, cum valde semper desideret hominum salutem: & ob eam emittat quotidie legatos suos, scilicet prædicatores: lætatur plurimum (ut de Deo humano more loquamur) ac veluti completo suo desiderio reficitur, cum illi fideliter obeunt suam legationem. Quod satis indicat Euangelica parabola, cum cuidam dicitur: Euge serue bone & fidelis, quia in pauca fuisi fidelis supra multa te constituiam: intra in gaudium domini tui.

221. 15.

14 Nubes & ventus & pluuia non sequentes vir gloriosus & promissa non complens.

SICUT superior sententia, pulchra similitudine ostendit cui similis sit, qui quod faciendum suscepit, fideliter adimpleret satisfaciens alterius desiderio: ita iam è contrario non minus pulchra similitudine ostenditur, cui similis sit, qui quod promittit non præstat. Vir (inquit) gloriosus: hoc est, qui gloriatur se quædam facturum: & promissa non complens, est velut nubes & ventus quos pluuia non sequuntur: quia nubes & ventus promittere ferè pluiam solent, eisque visis pluiam expectare solent homines. Sicut ergo nubes & ventus spe de se data fallunt homines, cum non sequitur pluuia, maximè cum auidè desideratur, ad æstus refrigerium, & terræ fertilitatem, sicque homines maiori afficiunt postea tristitia ac molestia: & qui multa promittit: quæ deinde non præstat cum expectatione sua homines frustraret: molestiam duplicem eis ingerit, quæ expectare eos fecerit, & datæ expectationi non satisfaciatur. Et benè quidem vir gloriosus in verbis & promissis suis comparatur nubibus & vento, quod nubes res sint altæ & ventus res videatur maximè inanis: & nihili ac instabilis, ut

significetur illius superbia, & ventosa inuitas, atque inconstantia. Ad hæc enim insinuanda res illæ maximè conueniunt. Cæterum iuxta mysticum sensum competit hæc sententia in eos qui magnam sanctimoniam præ se ferunt exterius, cum nihil minus præstent: ut pote in hypocritas. Item in concionatores: qui cum benè multa loquantur, malè viuunt: de quibus Apostolus, *1. Tim. 3.* Habentes speciem quidem pietatis: virtutem autem eius abnegantes.

15 Patientia lenietur princeps, & lingua mollis confringet duritiem.

IVXTA nostram lectionem prior pars significare videtur principis iram mitigandam, per patientem tolerantiam malorum, quæ ab eo irrogantur, quemadmodum exponunt Lyra & Beda. Patientia lenietur princeps, inquit Lyra, sicut rex Nabuchodonosor fuit lenitus patientia trium puerorum proiectorum in caminum ignis ardentis. Et Beda: Quamuis, inquit, dominum peccando offendisti, potes tamen eius mereri clementiam, si aduersa, quæ pro peccatis irrogantur, patienter pertuleris. Verum sciendum hic rursus Hebræis non esse patientiam: ut accipitur pro tolerantia malorum, sed longitudinem ad iram, quemadmodum & Græca habent *μακροθυμία*, hoc est, longanimitate. Et potest referri hoc ad longanimitatem principis ut significetur principis iram leniendam per suam longanimitatem, hoc est, si non mox præceps sit ad ultionem: sed tardus sit ad eam. Dum enim iram protrahit, & non statim punit, frequenter per ipsam dilationem sedatur furor. Vnde cum Theodosius Imperator nimis festinus ad vindictam, in ciuitatem Thessalonicam grauitè sæuisset, accepit ab Ambrosio legem sententia conuenientem, nempe ut non nisi post aliquot dies sententia principis lata executioni mandaretur, ut videre est Histor. Tripart. lib. 7. ca. 30. & apud Theodoretum lib. 5. ca. 8. Secundum hunc intellectum (quem & nostra lectio recipit, siquidem sæpe patientia Biblii accipitur pro longanimitate. & patiens pro longanimo, ut supra dictum est) hæc sententia Sapiens, & princeps monet, & subditos. Et priori quidè parte principes monent ne prosiliant ad ultiones, subditos verò, ut verbis dulcibus, & benignis principum frangant furorem ac rigiditatem. Quod si utramque partem ad eisdem referre placeat, ut magis faciendum videtur, prior pars intelligenda est significare, principis iram leniendam patientia, & longanimitate, vel mansuetudine subditorum, nimirum si ipsum seuerè obiurgantem, & corripientem silentio ferant, nec contra mullitent, iracundiam aliquam aut indignationem ostendendo, ut duo indicentur hac sententia, quibus ira principi sit mitiganda, patientia scilicet vel longanimitas, & sermo blandus, qui per linguam mollem significatur. Vbi aduertenda iucunda allusio inter molle, & durum, cum lingua mollis, & quæ nihil habet duritiei dicitur confractura duritiem aut ut incundius habent hebræa, ossa, per quæ tamen nihil aliud significatur, quam ut vertit nos, durities. Sed pulchrè lingua mollis quæ non habet ossa contra naturæ ordinem, dicitur confractura ossa. Verum esse quod hic dicitur de lingua molli, patet in Abigail. quæ dulci sermone

mone sedauit ac fugit furorem Davidis, quantumuis firmo animo decreuisset imo intrasset perdere domum Nabal. Ut autem hæc sententia lo cum habet in principibus terrenis, ita multo magis in cælesti principe, cuius ira lenitur, non tantum patienti aduersorum tolerantia, quæ peccatis debentur, sed etiam longanimi gratiæ & benignitatis eius expectatione sine murmuratione. Item humili supplicatione, & blanda oratione qua veniam quis deprecetur. Durissima enim est sententia lata in peccatores, iuxta parabolam Euangelicam, de seruo qui cum deberet decem millia talentorum, iussus est vānundari cum vxore & filiis. Sed hanc sententiam mittigauit lingua mollis, quæ dicit: Patientiam habet in me, & omnia reddam tibi. Sequitur enim. Mi ferrus autem dominus omne debitū dimisit ei.

16 Mel inuenisti, comede quod sufficit tibi, ne forte satiatas euemas illud.

GENERALI hæc sententia parabolica, quæ ad varia applicari potest, significatur in genere, quod quemadmodū mel, quod admodum dulce est, mediocriter sumendum est, ut sit salubre, quia si quis nimium ex eo comedat, in nauseam vertitur, ventriculum soluit, & vomitum prouocat, quod perit mel comestum, & pœna incurritur: ita quæcunque delectabilia siue corporis siue animi bona moderatè sumenda sunt, quia nisi modus adhibeatur, quæ per se bona sunt, non solum bona esse desinent, sed & noxia efficientur. Id primum obseruare licet, in voluptatibus corporis, quibus cui frui datum fuerit, si ultra modum indulserit, non contentus eo quod naturæ satis est, & perceptam perdet voluptatem, & nocuentū ac læsionem ex intemperantia & immodico voluptatū vsu sentiet. Idem in sapientiæ perceptione, quæ animæ non modicum affert voluptatem, vnde ad eam superius sub similitudine mellis Sapiens inuitauit dicēs comedere fili mi mel, quia bonū est, sic & doctrina sapientiæ animæ tuæ. Et mox postea simili cōparatione admodū in cognitione seruadū adhortās. Sicut quæ mel, inquit, comedit multū, nō est ei bonū, sic qui scrutator est maiestatis opprimetur à gloria, ut videri possit hæc sententia peculiariter exigere voluisse, modū in percipienda sapientiā seruandum. Iucunda enim est, & suauis hominibus diuinorum eloquiorum lectio, & meditatio iis potissimum qui contemptis huius mundi bonis ad alteram vitam anhelant, ita ut dixerit Propheta: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo. Et tamen qui ex scripturarū dulcedine plus præsumunt quam valent concoscere, volentes sapere plus quam oportet, & nolentes sapere ad satietatem, frequenter etiā quæ benè intellexerunt amittunt, excidentis à recta fide seseque variis malis animi, & corporis inuoluentis, ut experientia multa docet. Rectè enim cecinit Martialis. Quisquis plus iusto non sapit ille sapit. Et Cicero li. 2. Tuscul. Neoptolemus apud Ennium ait dicere necesse sibi esse philosophari, sed paucis. Nam omnino haud placere. Pulchrè autem Beda insinuat singulariter per mel designari dulcedinem cælestis sapientiæ, quod hæc spiritualium patrum officio quasi prudentissimarum apud labore hominibus ministræ

tur. Deprehenditur tamen & tertio veritas huius generalis sententiæ in dulcedine amicitiae & consuetudinis amicorum, in qua si modus non teneatur peribit dulcedo, & in amaritudinem vertetur, quemadmodum sequenti significatur versu, ob quem peculiariter quidam hanc sententiā dictam voluit coniungentes eam cum sequenti, quasi in ea sit huius parabolæ explicatio.

17 Subtrahere pedem tuum de domo proximi tui, ne quando satiatas tuam odierit te.

PRO subtrahere Hebraica dictio יָרַח Hoc proprie significat pretiosum fac, hoc est, rarum. Nam Hebraica phrasi pretiosum, ponitur pro raro, ut patet 1. Reg. 3. vbi dicitur quod sermo domini erat pretiosus in diebus illis. Omne enim rarum, carum, & contra quæ quotidiana sunt: facile vilescunt. Vnde Septuaginta habent ἀριον ἐστὶν ἀγαθόν ὁδὸν, id est, raro induc pedem tuum ad amicum tuum. Nō ergo monet ut quis omnino subtrahat pedem suum à domo proximi sui, hoc est, ut eam non ingrediatur, sed sic ut ne nimis frequenter eam adeat, ne conuersationis frequentia ingerat amico satietatem, & fastidietatem, ut ferè in omnibus rebus. Vnde in Ecclesiastico monet Sapiens: Aduocatus à potentiore, discede, ex hoc enim magis te aduocabit. Pulchrè autem hæc sententia sicut & superiori insinuat, quam sit omnium rerum excessus iniucūdus, & noxius, iuxta illud: Amarū est quicquid nimium est, mel quoque si nimium est. Cum enim nihil sit iucundius amicitia ipsa, & in ea ipse amicorum congressus, & fida colloquia sint dulcissima, tamen etiam harum rerum contingit esse satietatem, quæ fastidium parit, & tandem etiam odium rerū amicissimarū. Benè ergo monuit Martialis, coincidens cum hac sententia: Nulli te facias nimis sodalem. Gaudebis minus, & minus dolebis. Cæterum sub frequentatione domus, parabolicè oportet eam intelligere omnem nimiam familiaritatem, quia ut habet pro uerbum vulgare, Nimia familiaritas parit contemptum. Item quamuis importunam apud amicos audaciam, ne scilicet amicitia prætextu amicorum rebus abutamur, eorum quæ opera, ne ex amicis nobis inimicos constituamus. Mystice domus amici nostri, est Ecclesia Christi qui dixit: Vos amici mei estis. Ad hanc importunus accedit, qui sacram Domini mensam in Ecclesia cum nimia frequentat fiducia, illotis pedibus, hoc est, purgatis parum affectibus animi. Item qui ad quamcunque functionem ecclesiasticam properant, non pretiosis pedibus iuxta Hebraismum, hoc est, non puris affectibus. Quales omnes à Domino fastiditi, ex amicis facile fiēt inimici.

18 Iaculum & gladius, & sagitta acuta homo, qui loquitur contra proximum suum falsum testimonium.

VT insinuet magnitudinem criminis falsi testis, comparat eū his rebus, quibus mors homini infertur. Et apud Hebræos quidem tres diuersæ res explicatur. Nam pro iaculo, illis est יָרֵחַ Meipits, quod malleum significat, pro quo Septuaginta vertunt ἔπελον, hoc est claua vel

fultis. Itaque tria vtrouque ponuntur quorum vno caput hominis solet contundi ac frangi. Secundo iugulum peti solet, & tertio cor transfigi ut significetur eum qui loquitur contra proximum suum falsum testimonium perinde facere, ac si caput hominis malleo vel claua contunde ret, gladio eum iuglaret, aut denique sagitta cor transfigeret. Tria autem hæc diuersos, & omnes penè mod os comprehendunt, quibus homo homini nocet, ut annotat Caietanus. Malleus enim tundendo, gladius sciendo, sagitta acuta penetrando nocet, & occidit. Vnde significatur multiplex nocuentum quod excipitur à falso testimonio. Nocet enim & personæ & famæ & rebus. Vt est siue tria diuersa exprimantur, siue tandem duo, ut apud nos, diuersa, significatur hæc parabola & comparatiuè (nam & hic, ut & alibi sæpè, particula similitudinis est intelligenda, ut sit sensus, Falsus testis est veluti iaculum & gladius) testem falsum grauitè nocere, & nonnūquam lethaliter. Præterquā enim quod graui doloris vulnere animā hominis ferit in extremis sæpè rebus ac fama ipsa damnum infert, imò & vitam nonnunquam extinguit, dum in iudicio per prohibitum à se falsum testimonium auctor est mortis à iudice illatæ. Iuxta mysticū sensum accommodari potest hæc sententia contra eos qui ad peruertendum alios, testimoniis scripturarum & sanctorum patrum verissimis in se, per falsum intellectum abutuntur, qui non minus scelesti sunt habendi, quam qui mortiferis instrumentis alium impetunt, ut qui vitam animæ, immissis veluti iaculis menti eripiunt, non in vno tantū homine, sed in tota sæpè aliqua communitate & regione.

19 Dens putridus & pes lassus, qui sperat super infideli in die angustia & amittit pallium in die frigoris.

HEBRÆA habet, Dens contractus, & pes lassus, fiducia præuaricatoris in die angustia. Et tertia pars apud Hebræos sequenti iungitur sententiæ. Porro fiducia præuaricatoris dupliciter accipi potest. Aut pro spe quam habet peccator, qui legem Dei præuaricatur, quæ in tempore angustia inuenitur similis esse denti quo quis ad manducandum vti non potest, & pedi qui ineptus est ad ambulandum, quia sua eum tunc spes destituit, & frustratur, ac apprehenditur vane ipsum illi nixum fuisse. Aut accipi potest pro spe quam quis habet in aliquo præuaricatore, hoc est, infido homine, qui promissa fallit, & præuaricatur, quomodo noster accepit interpretes, & omnes ferè interpretes intelligunt. Elegantius autem ipsa fiducia quæ habetur in infideli, hoc est, infido homine, comparatur denti putrido vel contracto, & pedi lassio, quam is qui super illo sperat, cum significandum sit fiduciam talem, & ipsum in quo quis fides est, in tempore necessario hominem destitue re, sicut dens talis & pes hominem in re necessaria destituit, nempe in manducatione & ambulatione. Benè tamen etiam iuxta nostram literaturam, is qui sperat super infideli comparatur denti putrido, & pedi lassio, quia talis per suam fiduciam non potest sibi indie angustia prodesse, sicut dens putridus & pes lassus suum non possunt facere, cum necesse est, officium. Vnde Beda eum qui in homine sperat denti putrido, & pe-

di lassio cōparari intelligit, quia qui in homine & non potius in Deo spem suam collocat, nec vitæ percipere cibum, nec ad hæreditatem cælestem poterit peruenire. Cum enim omnis homo sit mendax, & proinde infidelis aut infidus cui parum fidendum sit, intelligit Beda hic fiduciam in homine generaliter prohiberi, omnemque in homine fidem inopinatè, comparari denti putrido, & pedi lassio, ut idem hic dicatur, quod apud Hieremiam: Maledictus qui ponit in homine spem suam, & ponit carnem brachium suum. Peculiariter tamè prohibetur hic fiducia in eū qui fallere solet, & præuaricari pacta. In quæ qui sperat comparatur, iuxta nostram lectionem, ei qui amittit pallium in die frigoris, quia sicut is tunc veste destituitur, cum maximè opus est, ita ille se auxilio, & protectione sentit destitutum cum maximè illis indiget, nempe in tempore angustia. Iuxta Bedam mysticè amittit pallium in die frigoris, qui non in Deo sperat, sed in homine, quia et si nunc in serenitate vitæ præsentis, habitu religionis videtur indutus, vbi tamen di strictio iusti iudicij ingruerit, nudus ab omni ornatu iustitiæ patebit.

20 Acetum in nitro, qui cantat carmina cordi pessimo.

HEBRÆA, quæ vltimam partem versus præcedentis huic annectunt, sic habent, Qui aufert vestem in die frigoris, acetum super nitrum, qui cantat carminibus super cor malum. Non enim Hebræis est per superlatiuū, cor pessimum, sed tantum cor malum. Quod dupliciter accipi potest, aut scilicet pro corde afflictio, & misero, quomodo malitia accipitur pro miseria, cum dicit Dominus: Sufficit diei malitia sua aut pro corde vitioso, ac scelerato, de quo noster interpretes intellexisse videtur. Cæterum solidus huius versus intellectus, pendet ex intelligentia illius versus intellectus, pendet ex intelligentia illius quod dicitur, Acetum in nitro, vel super nitrum. Notandum itaque ex Plinio libro 3. ca. 18. nitrum non multum à sale distare, eodem quæ modo fieri quo sal, nisi quod sal conficitur ex marinis aquis sole eas in littore exsiccante, & in petram duratè, nitrum verò ex aquis pluuiialibus, aut fluuiialibus exsiccatibus sole in paludibus, quæ nitrariæ dicuntur. Id quod maximè prouenire dicit in Ægypto: vnde & regio quædam Ægypti Nitria dicitur, à qua Beda Nitrum nomen accepisse putat, cum sit vocabulum Hebraicum, ut magis ab ipso regio nomen accepisse videatur. Hoc autem lauandis purgandisque vestibus conueniens esse videtur ex Hierem. cap. cum dicitur: Si ablueris te nitro, & multiplicaueris tibi herbam Borith, maculata es iniquitate tua coram me. Itaque Pagninus ex sententia Rabbi David putat nitrum esse alumen, quo lana dealbatur, aut saponem quo vestes mundantur. Nam & Græci putant νίτρον dic. ἀπό τῆς νίτρον, quod est abluere & tergere, eo quod abluendi, purgandi quæ habeat facultatem, cum potius sit dictio Hebraica. Nā Hebræi נִיטְרוֹ Nether dicunt. Caietanus saponem significari intelligit, experientiaque se dicit edoctum, vestes saponem non mundari: si acetum ei addatur, sed magis maculari. Hæc si vera sunt: & per malum cor intelligatur cor afflictum: significat parabola, quod quemadmodum ineptè & importunè facit qui aufert aut sibi aut aliis vestes indie frigoris, cum id sit contra temporis exigentiam, & malum.

lum ea ratione conduplicet, & quemadmodum ineptè facit, & inconuenienter, qui nitro quod assumitur ad lauandum & purgandum vestes, acetum addit, cum aqua addenda sit, non acetum: quod si addatur, non solum non mundabit vestes, sed etiam magis maculabit: ita incommode facit, qui afflicto cordi accinit carmina lætitiæ. Non enim ea ratione tollit mœrorem, sed etiam auget, mitigaturus illum, si cum mœrente etiam mœreret. Musica enim in lectu importuna narratio, vt dicitur in Ecclesiast. Vnde Paulus monet gaudere cū gaudentibus, & flere cum flentibus. Similis erit sensus, si per cor malum intelligatur cor vitiosum & sceleratum: Secundum quem sensum, per cantantem carmina intelligitur, qui scripturæ sacræ suauia dicta homini proponit, & sanctæ prædicationis dulcedine suadet salutaria, Quod qui facit apud hominem peruersum & obstinati cordis, perinde facit, ac si acetum nitro superfunderet, quia malitiam eius non tollit, sed auget. Beda indicat acetum nitro superfusum efficere vt nitrum protinus ebulliat, nitrumque aceto perfusum crepitare & fumare sicut calx viua aqua perfusa. Itaque sic explicat hanc parabolam, Acetum in nitro, qui cãtat carmina, &c. Acetum quippe si mittatur in nitrum, protinus ebullit, & peruersa mens, quando per increpationem corripitur, aut per prædicationis dulcedinem bona suadentur, de corruptione fit deterior, & inde in murmurationis iniquitatem succenditur, vnde debuit ab iniquitate compesci. Hæc ille. Verum an nitrum aceto accedente prædictas habeat conditiones nullo certo auctore aut testimonio probari potest, imò contra ex Plinio satis constat acetum nitro superadditum, non tollere eius vim & acrimoniam, sed argere. Is enim auctor est, in plerisque acerbis remediis acetū addi nitro. Proinde simplicius fuerit intelligere hic significatum cor malum, carmine exacerbati, sicut nitrum aceto redditur asperius & acrius, Quia enim videbatur dulcedine carminum cor malum leniri debere & sanari, contra ostenditur pulchra comparatione potius ea re peior fieri. Quod quomodo verum sit, siue de corde afflicto, siue de scelerato accipiatur ex superioribus patet. Itaque non fit hic mentio nitri, quatenus eius ad lotiones vsus est, vt apud Hieremiam, sed quatenus eius vsus est ad medicinas.

²¹ Sicut tinea vestimento & vermis ligno, ita tristitia viri nocet cordi.

SENTENTIA hæc cum non sit in Hebræo, desumpta est Græcis, vbi eodem modo reperitur, quo eam legimus. Et pulchrè in eam tristitia tinea & vermi comparatur. Quemadmodum enim tinea vestimentum, & vermis lignum sensum arrodit, & tandem penitus consumit, ita similiter tristitia cor hominis sensum rodendo & torquendo, perdit tandem cor ipsum, ac vitam hominis in corde sitam. Nam vt supra dictum est, Spiritus tristis exsiccat ossa. Et quemadmodum tinea in ipsa veste, & ex ipsa generatur similiter vermis in ligno, & ex ipso, ita tristitia non nisi in corde hominis generatur ibique nutritur ac suum fomentum recipit. D. Augustin. lib. 2. p. de ciui. Dei ca. 9. sic citat hanc sententiã.

Sicut tinea vestimentum & vermis lignum, sic mœror excruciat cor viri, ostendens ex hac sententia cum dicitur de damnatis, quod vermis eorum non moritur rectè per vermem intelligi dolorem animam damnatorum cruciantem.

²² Si fuerit inimicus tuus, ciba illum: si sitient, da ei aquam bibere.

²³ Prunas enim congregabis super caput eius, & Dominus redact ubi.

EVANGELICA planè est doctrina hæc, qua non solum diligendus, sed & iuuandus inimicus docetur, iuxta illud Christi, Benefacite iis qui vos oderunt, & illud veteris legis: Si occurreris boui inimici tui, aut asino erranti reduc ad eum. Si videris asinum odientis te iacere sub onere, nõ pertransibis, sed subleuabis cum eo. Ita enim & hic præcipitur, vt inimicis egentibus cibum, & potum cõferamus, quemadmodum Helizeus præcipit regi Israel, vt faceret hostibus suis Syriis, Pone (inquit) panem & aquam coram eis, vt comedant & bibant, & vadant ad domum suam. Vbi sicut nomine panis & aquæ, omnis cibus & potus hebraica phrasi designatur, ita & hic ne quis quia hic dicitur ciba illum panem (nam panem, additur hebræis) & da ei aquam bibere, simplicem panem & aquam tantum, in cibum & potum inimico tantum dandum putet. Vnde Septuaginta nomen panis & aquæ omiserunt tantum habentes ciba illum, & pota illum. Quos & secutus est per omnia D. Paulus citans hoc testimonium Rom. 12. Nam & habet sicut hic Septuaginta τὸ τὸ γὰρ ποιεῖν, ἀνδρῶν πνεύματος ὁ παρὰ τοῦ, id est, Hoc enim faciens carbones ignis congeres vel coaceruabis, cum hebræis tantum sit. Quia prunas tu accipis vel incendis. Nam apud hebræos verbum est quod raro occurrit in scripturis, vt de eius significatione, nõ possit satis constare. Diuus Cyprianus lib. 3. ad Quirinum, citat, carbones viuos superfundes in caput eius. Ceterum quo subiuncta hic ratio probe intelligatur, notandum parum esse probabile, quemadmodum & Beda annotauit, sapientem hic loqui de prunis pœnarum, & incendij infernalis, vt indicetur hic ratio, qua quis se vl-cisci possit de inimico suo, nempe quia per præstita illi beneficia, illum obstinatè persistentem in inimicitia grauiori supplicio obnoxii faciet, apud Deum, quemadmodum quidam intelligunt. Sic enim Paulum hæc verba nõ intellexisse satis patet ex eo quod sequitur: noli vinci à malo, sed vince in bono malum. Vt omittamus parum cõuenire scripturæ diuinæ, vt suggerat ideo beneficiendum inimicos, vt per exhibita beneficia perditionis ei materia subministratur. Quod & ipse sapiens satis insinuat id se noluisse significare, cum subdit, Et dominus reddet tibi. Vnde patet per congregare prunas super caput inimici significari collationem alicuius beneficij, quod dominus sit remuneraturus. Quo autem hæc locutio rectè intelligatur, notandum quod non dicat, hoc faciendo, prunas appones capiti eius, sed prunas congeres, vel vt habent significatiuus græca, coaceruabis super caput eius, quo significari videtur, prunas sic in aceru magnum congerendas, vt earum vis caput hominis excedat & significetur homo totus calefaciendus à pedibus vsque ad caput. Si enim prunæ tantum

4. Reg. 4.

Cypri.

1. Re. 24.

²⁴ Ventus aquilo dissipat pluuias, & facies tristis linguam detrahentem.

APVD hebræos duplex esse potest huius sententiæ sensus propter equiuocationem verbi hebraici, pro quo noster vertit, dissipat, quod & Lyra indicat, & Caietanus. Nam teste Pagnino etiam hebræi quidam hoc loco accipiunt illud positum pro fugare, & prohibere, quod significatum sequutus noster interpret vertit dissipat pluuias, pro eo quod est prohibet pluuias dissipando nubes. Id autem experientia docet quod ventus aquilonaris apud nos dissipat nubes, & proinde prohibet pluuias, quemadmodum & experientia docet, qui inter detractiones, tristi vultu ostendit sibi eas non placere, cessate eas facit, quia vt quidam vir Dei, quemadmodum meminit Beda, rectè dixit: discit non libenter dicere, quod didicerit non libenter audiri. Vnde Ecclesiastes. Per tristitiam inquit vultus animus corrigitur delinquentis. Proinde indicat hæc sententiã, qua ratione quis modestè & sine se-

in imo ponantur, non mox totus homo calefcit, sed si congerantur in altitudine mox totus calefcit. Significari ergo videtur hoc tropo loquedi, si quis inimico in sua necessitate subuenerit, maxime si non contentus sit vnicum impendisse beneficium, sed & esurienti cibum & sitienti in super potum dederit, futurum hac ratione, vt veluti prunis sic acruatim appositis, vt earum vis caput excedat, inimicus omni inimicitia deposita, & velut beneficiorum igne consumpta, totus accendatur in amorem eius quem prius oderat. Duplicem ergo sapiens affert rationem, qua persuadeat benefacere inimico, quod hoc difficile videatur hominibus. Prima, quia benefacendo inimico, pio quodam modo se vindicat de inimico suo, vt quem totum comburat, & omnino alium esse faciat, eum si igne quodam amoris accendens, vt agnoscere cogatur se iniuste hostilè gerere animum cogaturque facti sui pœnitere, ac omnino velle infectum esse, quod iniquè à se commissum est in benefactorem suum. Quam enim pœnam videri posset quis maiorem infligere inimico suo, quam igne illum succendere? Quæ maior vindicta, quàm efficere, vt odij mutet voluntatem, iniustitiam agnoscat, factique ex animo pœniteat? Demonstratum est istud in Saule, cum semel & iterum incidisset in manus Davidis, & ab eo nõ occideretur sicut potuisset. Hanc vincendi rationem etiam Valerius in Cicerone collaudauit, subiiciens. Speciosius aliquanto iniuriæ beneficiis vincuntur quàm muti odij pertinacia pensantur, Lib. 4. cap. 2. Secunda ratio est, quia hoc ipsum quod inimico per piã quandam vltionem impendis ipse dominus remunerabit abundè, vt beneficium si lud non sis sine lucro tuo perditurus, etiam si non remuneret inimicus vel is agnoscere nolit. Tria ergo bona reportabis, victoriam de hoste tuo, lucrum proximi tui, præmiũ à domino tuo. Sic & Saul postquam ex beneficio David agnouit culpam suam, & dicens: Iustior tu es, quam ego, tu enim tribuisti mihi bona, ego autem reddidi tibi mala, subiicit: Sed dominus reddat tibi vicissitudinem hanc pro eo quod operatus es in me.

uera increpatione detractionibus finè imponere possit. Et bene quidem facies tristis vento cõparatur aquilonali, quod is horrifer sit asper, inamœnus & siccus, quemadmodum contra auster iucundus est, gratus & humidus, cui similis est vultus serenus & iucundus, quem si quis detrahenti exhibet, detractiones fouebit, magisque excitabit, cum contra profluum detractionis vultus asper & tristis exsiccat & sistat. Pluuia enim similis est libera verborum detrahentis profusio. Alij verbum Hebraicum חֹלֵהֵם Cholè, hic positum accipiunt pro creare & formare, in quo significato frequenter ponitur in scripturis. Vnde Rabbi Dauid teste Pagnino contrarium sensum hic vertit, nempe Ventus aquilo creabit vel formabit pluuias, quam versionem Lyra etiam ascribit suo Rabbi Salomoni. Et cum obiicitur, quod huic sensui videtur esse contraria experientia, respondet quod quemadmodum ventus Australis generat pluuias, versus partes aquilonares, ita Aquilonaris versus partes meridionales, vt habet Aristoteles 2. Meteor. q. uersus eas propellit nubes. Versus meridiem autem vergit Iudæa, vt si illud verum est, non mirum sit sapientem in Iudæa dixisse, ventum Aquilonarem generare pluuias. Iuxta hunc sensum, sequentem partem sic vertunt, & faciem tristem linguam detrahens, scilicet generat in homine videlicet pio & sapiente. Et bene sanè constat comparatio inter ventum aquilonarem & linguam detrahentem, ac rursus inter pluuias & faciem tristem, quod sicut aquilo, ita & detraçtio horrida fit & inamœna per sese. Et sicut pluuia per sese tristes sunt, & non serenum cœlum præbent: ita & facies tristis nubilosa dicitur nec serena. Secuti sunt hanc verbi significationem Septuaginta qui habent ἀνεμὸς βορίας, νεφὴ, πρόσθεν δὲ ἀνεμῶν, γλῶσσαν αὐτῆς ἐρεῖ, hoc est, Ventus Borcas excitat nubes, facies autem inuerecunda linguam irritat, hoc est, homo perfrictæ frontis prouocat hominum linguas contra se.

²⁵ Melius est sedere in angulo domatis, quam cum muliere litigiosa & in domo communi.

SVPERIVS habita est, & exposita hæc sententia cap. 21. proinde non est quod hic peculiariter annotetur.

²⁶ Aqua frigida anima sitienti & nuncius bonus de terra longinqua.

HEBRÆI est, auditus bonus, sicut & Græcis ἀγαθὸν ἀκουσθῆναι, hoc est, annunciatio bona, sed sensus eodem recidit. Est autem comparatio inter aquam frigidam respectu anime, hoc est, hominis sitientis, vel lassæ, vt habeat Hebræa & nuncium bonum venientem de terra longinqua, quæ proinde per subauditionem particulæ similitudinis est explicanda. Sicut est aqua frigida animæ sitienti, ita est nuncius bonus veniens de terra longinqua, quam comparationem expresse runt Græca, quæ habent. Sicut aqua frigida animæ sitienti grata est vel amica, sic annunciatio bona ex terra longinqua. Sicut enim aqua frigida hominem præ lassitudine, & siti valde anhelantem ad aquam & propemodum desiderantem refrigerat, recreat & restituit, viresque reparat:

reparat: ita nuncius bonus ex terra longinqua rediens cum qui diu ipsum expectauit, & præ expectatione iam delassatus est, ac præ timore deficiens propemodum, mirè delectat, ac veluti præbito potu, eius desiderio cum voluptate satis facit collapsas animi vires restituens. Quod non omni nuncio bono hic tribuitur, sed ei potissimum, qui aduenit ex terra longinqua, quia ut talis & diutius & cum maiori anxietate expectatus est: ita reuersus cum maiori lætitia & auiditate auditur & recipitur. Non dissimilis est hæc parabola ei quam supra habuimus hoc capite. Sicut frigus niuis &c. Cæterum conuenienter hæc Christo adaptari potest, qui tanquam nuncius, à patre in hunc modum missus, è summo cælorum è regione illa longinqua, in quam iam rursus profectus est peregre, bona illa sua euangelij prædicatione inaudita eatenus, sed diu desiderata, mētes piorum per vniuersum orbem mirificè reficit & oblectauit omnem ipsorum sitim restinguens, eorum scilicet, qui cū Prophetæ dixerunt: *Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus.* Quod & vsque in finem seculi, angelus quisque bonus à Deo ad consolationem & confortationem è cælo ad pios missus, præstare nõ desinit, cum vel in tentationibus pij ab angelis confortantur, vel ab iis ex hoc seculo educti in requiem supernæ felicitatis post longa desideria deducuntur, ut de iis rectè dici possit, quod tales boni nuncij de terra longinqua ad nos venientes, sint pijs veluti aqua frigida animæ sitienti.

26 Fons turbatus pede, & vena corrupta iustus causa coram impio.

PER fontem, & venam idem significat, Non enim de vena corporis humani, sed magis de vena aquarum sermo est, sicut & supra, cum dicitur cap. 10. Vena vitæ os iusti. Fons natura sua lympi dissimulus, iucundissimus, & vtilissimus lympiditatem suam, gratiam, & vtilitatem perdidit dum conculcatur, & turbatur pede, ita ut puluis & lutum exciteretur aut dum alias corrumpitur, iniectione seu admixtione aliquarum sordium aut obturatione venæ, ita ut aut non reddat aquam, aut non copiosam nec lympidam. Huic comparatur iustus cadens coram impio. Quod varie intelligi potest. Primum de lapsu iusti in peccatum in conspectu impij, quemadmodum intelligit Lyranus. Cum enim vidente impio, in peccatum aliquod prolabitur, mox impius ex illo lapsu famam iusti denigrat, peccatum exaggerando, efficiturque iustus velut fons turbatus, quia gratiam suam perdit, & commoditatem. Aliter melius intelligitur de lapsu pij, qui sit per ipsum impium. Quod rursus dupliciter accipi potest. Aut scilicet de lapsu miseræ quem propter virtutem suam, iustus patitur ab impio ipsum persequente, & in malum aliquod miseræ deiiciente, ut iustus cadens coram impio, sit iustus ab impio deiectus in aliquam calamitatem quemadmodum fuit Ioannes Baptista captus ab Herode, & in carcerem cõiectus. Talis enim iustus cum impeditur à cursu suæ virtutis & doctrinæ, veluti fons est alterius impietate turbatus & corruptus, qui nõ potest aquis salutaris doctrinæ, bonorumque exemplorum populū potare. Aut potius de lapsu vitioso peccati, ad quod iu-

stus inclinatur, vel in quod cadit ex terrore impij aut propter gratiam impij, dū propter impiū cessat à doctrinæ puritate, aut virtutis integritate, ei ad blandiendum, aut nõ dammando sicut deberet eius impietatem, aut quomodo libet ei cedendo. Talis enim efficitur velut fons turbatus suo & impij vitio, ut iā nõ reddat lympidam illam doctrinæ & virtutis aquam, quam prius de se diffuderat. Quod sanè malum hodie frequenter accidere videmus, cum videre est plerosque, qui prius rectè docebant, & vivebant postea ab impijs vel perterritos vel persuasos tacere, & à virtute cessare, aut etiam bonam & salubrem doctrinam in errores, virtutem in impietatem commutare, fonte conculcato pedibus lutosus, hoc est, terrenis affectibus. Generaliter iustus cadit coram impio, quādo diaboli suggestionibus cedit, & ab illo se superari permittit, qui hoc vnicè semper petit, ut iustus coram se cadat, ac se adoret, quæ admodum ostendit, cū dominum tentans dixit: Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me.

28 Sicut qui mel multum comedit, non est ei donum, ita qui sermone est malefatus, opprimetur à gloria.

IN Hebræis secunda pars valde obscura est, nec prima facie videtur habere posse conuenientem aliquem sensum. Nam ad verbum est, Et inuestigatio gloriæ ipsorum, gloria scilicet est, quod non solum videtur conuenire cum nostratione, sed neque cum priori parte nec sensum aliquem habere, cum relatiuum ipsorum nõ habeat ad quod referatur. Proinde פְּרִי צְבֹדִים Cebodā, quod sonat gloriam ipsorum, videtur legendum mutato puncto Cebodim, ut sit sensus, scrutari glorias gloria. Et repetendam aliqui volunt negotiationem ex priori parte, quemadmodum fit aliquando apud Hebræos, ut sit sensus: Scrutari glorias, non est gloria, sicut non est bonum comedere mel multum. Alij comparationem intelligunt consistere inter dissimilia. Rursum quidam non gloriam significari putant per dictionem צְבֹדִים Cabob, sed grauitatem. Nā & hoc dictio significat, ut sit sensus: Scrutari graui hoc est, res graues & intellectu difficiles, vel gloriosas, grauitas est, vel graue est, hoc est, res ea deprimunt hominem & obruit. Et sic idem erit sensus cum eo quem noster reddidit interpret, qui ad vtrumque nominis significatum videtur respexisse, dū vertit, opprimetur à gloria. Quæ versio clara & vtilissimam continet sententiam, docens, quod quemadmodum mel rem per se optimam & suauissimam sumere bonum est, si autem in sumendo modus nõ seruetur, perniciem adfert cruciatum, scilicet, rupturam, & mortem (mel enim celerrimè vertitur in rubram bilem, quare qui auidius vsi sunt melle, sæpè periculose inflammantur) ita quamuis per se bonum sit, & iucundum maiestatem ipsam diuinam, & cuius rei præclarissimæ siue in scripturis siue a libi cognitionem degustare: tamen eam supra modum naturæ aut intellectui conuenientem perscrutari, sua claritate hominem opprimunt & grauat in stultitiam, amentiam & errores ipsum præcipitando, non secus quam solis claritas, dicitur rectè ipsam inspicientem hominem excæcat, quæ alioqui reficit & illuminat. Vnde benè monet Sapiens alius: Altiora te ne quæsieris & fortiora te ne scrutatus fueris, sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper: & in pluribus operibus

ribus eius ne fueris curiosus. Plurima .n. supra sensum hominis ostensa sunt tibi. Multos enim supplantauit suspicio illorum, & in vanitate detinuit sensus illorum.

1 Quid modo nix æstate, & pluuia in messe, sic indecens est iusto gloria.

MONET prouerbiū, gloriam & honorem, qui solū debetur sapientibus & iustis, ut qui sit præmiū sapientiæ, & virtutis, nõ esse tribuendū stultis, sub quibus mali omnes & improbi compenduntur, eo quod id sit indecens non aliter quā nix æstate, & pluuia messi. Indecens autem est, primum quia est præter decorum rerum ordinem, qui requirit ut in æstate sit calor, & in messe sit siccitas. Ita & præter naturæ ordinem, & præter decorum est, ut stulto, cui propriè debetur ignominia, id tribuatur quod sapientibus proprium est. Secundo illud indecens est: quia etiā noxiū est. Sicut .n. niuis frigiditas, nocet maturandis frugibus, quibus seruit calor æstatis, & pluuia colligendis in messe frugibus quibus seruit siccitas messis: ita reipublicæ bono multum obest si honor stultis deferatur. Nā per hoc & aliis occasio datur in stultitia permendi & alijs eos imitandi, quia ut bene scripsit Cicero: Honos alit artes. Tūc autem maximè illud nocet cum dignitates & præfecturæ, siue seculares siue ecclesiasticæ eis committuntur. Nā ex eo quantum mali proueniat in mundo experiētia docet, ut omne pene malū huic rei sit tribuendum, quod digni non præficiantur, nec honor eis tribuatur quibus competit. Hinc enim fit ut nec fruges maturescant, nec maturæ colligi bene possint, hoc est, ut ad perfectam frugem virtutis vel sapientiæ non perueniant, qui alioqui bonā de se præbent spem, aut ut qui iam ad magnum profectum peruenerunt, non colligantur nec fructum in alijs faciunt, quem erāt facturi. Cauendum tamen ne huius sententiæ occasio subditi reuerentiam & honorem negent suis superioribus, dignitate qua funguntur indignis. Non enim tunc honor stulto vel stultitiæ eius defertur, sed gradui, in quo honoratur Deus, cuius autoritate fungitur, et si indignus. Venerabilis Beda niuem in æstate, & pluiam in messe mysticè intelligit designare persecutiones in fidelium tēpore prædicationis euangelicæ, quæ dum grauiora insistant, & calorem dilectionis in multis impediunt, & fruges bonæ operatiōis frædant. Quibus intelligit comparari gloriam quæ stulto confertur: quia si indocto cathedra docendi in Ecclesia, conceditur, quæ similiter per hoc ecclesia, ut persecutione infidelium, læditur, quod verissimum esse Arriana (inquit) tēpestatis calamitas probauit.

2 Sicut avis ad alia transvolans, & Passer quolibet vadens, sic maledictum frustra prolatum in quocumque superueniet.

OMITTENDA est particula, Nā quæ in quibusdā libris legitur sic, Nā sicut avis. Et legendum est non alta, sed ut habent codices emendatiōnes, alia quomodo interpretem veritatis magis est verisimile est particula quæ sequitur, Passer quolibet vadens. Cæterum Hebræa secundam partem habent negatiuè hoc modo: Sicut passer ad vagandum, sicut hirundo ad volandum, sic maledictio frustra non veniet. Quæ sententia omnino videtur significari, maledictionem

Ian. in Proverb.

quæ

quæ sine iusta ratione in aliquem profertur, nõ esse metucndã ei cui maledicitur, sed tantum re putandã, veluti auem aliquam quæ auolat, nec amplius videtur. Ita enim & huiusmodi maledictio tantum leuem aerem verberat, ac in ac re vagatur, & instar auis volãtis & aerem verberantis euanescit. Aliud est de maledictione quæ zelo iustitiæ in impios emittitur ab habentibus auctoritatem, qualis fuit maledictio Helizei in pueros prolata, & à Petro prolata in Simonem Magum. Talis enim non se habet instar auis auolantis, sed instar gladij verberantis & vulnerrantis. Sic & Græca negatiuè habet in hunc modum. Sicut aues volant & passeret, sic maledictio vana non superueniet alicui. Potest & in hunc sensum nostra lectio accipi quanquam omissa sit negatio. Nam dicere, maledictum frustra, hoc est, sine iusta causa prolatum in quem piã, superueniet sicut auis rectè significat non superuenturum ei stabiliter, sed statim discessurum ab eo, & vt vagam auem huc illucque in illum contra quem prolaturum est, & in quem directum est, vnde bene comparatur aui ad alia transuolanti & quolibet vadenti. Hac sententia ergo confirmantur imbecilles contra blasphemos, nec non & contra eos qui ipsos mendaciis onerant & famam denigrare conantur. Nam & hi contemendi hac sententia insinuantur, iuxta illud: Conscia mens recti famæ mendacia ridet. Educit enim tandem quasi lumẽ dominus iustitiam piorum & iudicium eorum tanquam meridiem, vt est Psal. 36. Vnde rectè Titus Vespasiani filius, audiens sibi quosdam maledixisse, dixit: Ego cum nihil faciam dignum, propter quod cõtumelia afficiat, mendacia nihil curo. Communiter tamen aliter à nostris hæc sententia intelligitur affirmatiue in hunc sensum. Sicut auis vt passer vel hirundo è nido suo ad alia & alia volat, redit tñ in nidum suum vnde auolauit: ita maledictio quæ frustra in aliquem profertur superueniet in illum, à quo progressa est, ita vt ea maledictio sit ei contra quem dicta est velut auis in acre vagans, ei verò à quo emissa est veluti auis in nidum suũ reuersa, quia redundabit in caput eius, & propter eam à se in alium prolaturam, maledictioni ipsamet subiacebit. Hunc sensum etiam Hebræi plerique hic intelligunt, accipientes particulam **Lo**, quæ cum Aleph, significat ferè non positam vt alicubi fit, pro **Lo** cum Vau, quæ significat pronomen ei, vt verendum sit sic, maledictio frustra ei veniet, qui scilicet eam protulit. Atque hoc fecutus videri potest noster interpres qui vertit in quem piã superueniet, nempe in eum qui male dicit alteri.

3 Flagellum equo, & camus asino, & virga in dorso imprudenti.

HO c est, sicut flagellum equo conuenit vel debetur, & camus vel frenum asino, ita conuenit & debetur virga dorso imprudentiũ, pulchra comparatio, qua innuitur quod quæadmodum equus & asinus domestica scilicet animalia, quorum vsus nobis est necessarius, quoniam ratione carent, flagello & freno opus habet, quibus ad opera sua impellantur, aut ab indomita sua petulantia cohibeantur: Ita & imprudentes quoniam prudentia & ratione non reguntur, virga opus habent & castigatione, qua & adigã

tur ad ea, quæ officij eorũ sunt, & contineantur à suis insolentiis ac prauis desideriorũ impulsibus. Hinc satis intelligere licet, & quam rectè in sapientes cõparentur equo & asino, & quare eis virga & castigatione opus est, sicut equo & asino opus est flagello & camo. Flagello enim his animalibus opus est, vt ad opus suum progrediantur, ac festinet camo vt cohibeantur, & neã recta via declinent. Vtrunque istorũ stultis virgapræstat. Quod aut flagellum equo, & camus asino tribuatur, non sic accipiendum, quasi vnũ vni, & alterum alteri approprietur, cum flagellũ potius tardo asino, & camus petulanti equo videatur tribuendũ, sed cum vtrunque vtrique conueniat, tamen elegantiã causa vnũ vni, & alterum alteri tribuitur diuisim, phrasi Hebraica, quæ in scripturis sæpè occurrit, quam nihil vetat dicere quod Salomon, vtriusque animalis naturalem aspiciens, equo quo festinandum vtimur flagellum tribuit vt cursum incitetur, asino quo ad onera ferenda lento gradu vtimur camum tribuit, quo in suo lento gradu bene ducatur, vt sic per diuersa hæc animalia & diuersas eorum proprietates intelligamus etiam insinuari quosdam non nisi suo malo, & quasi flagello impelli ad sapientiam & virtutis cursum, alios admonitionibus & correptionibus veluti camo & freno moderatius cohibendos ac deducendos. Beda simili modo in his animalibus & diuersis quæ eis tribuuntur Philo sophatus, per equũ, cuius natura indomita est & superba, superbos, per asinos luxuriosos ac lubricos designari intelligit. Et illis quidem, ob superbiam repressioem necessarium esse diuinũ aliquod flagellũ, istis verò vtilem esse infirmitatẽ carnis, qua cohibeantur, vt qui sponte conuertunt nolunt, coacti flagellis conuertantur à vitiis. Prior sensus simplicior est. Conuenit cum hac sententia quod Propheta Regius cũ monuit se ne similes essemus equo & mulo, quibus nõ est intellectus, mox subiungit ad Deum conuersus. In camo & freno maxillas eorum cõstrin

4 Ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis.

5 Responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur.

Difficultas hic quædam est, quomodo contraria duabus his sententiis præcipiat. Nã cõtraria sunt, Nõ respondeas stulto, & Responde stulto maximè cũ vtrouique addatur iuxta stultitiã suam. Et potest hæc difficultas duobus modis tolli. Primo. n. iuxta Bedã intelligi potest sapietẽ voluisse significare stulto stulte loquenti, quãdoque respõdendum quãdoque nõ. Vtrũque. n. faciendũ est pro tẽporũ & personarũ diuersitate. Nã & quandoque stulti stultus sermo contemnendus est, nec habendus dignus respõsione, ne si quis semper omnia dicta stulti reprehendere & confutare voluerit, etiam in stultitiã aut stultitiã notã incidat, dum facit quæ stultitiã sunt respondendo ad ea quæ contemnenda erant, & respondendo illi in quo nullus proferetur fructus. Vnde supra dixit.

Noli

Noli arguere derisorem ne oderit te. Quãdoq; vero stulto inepra loquenti, respondendũ est, vt cum periculum est, ne aliis sua stultitia noceat, sibi que nimis placeat dum nullum audit sibi contradicentem, ac ob id sibi sapere videatur audeatque frequentius, & liberius suam profunderet stultitiã in aliorum detrimentum. Itaq; rationes diuersæ, quæ in diuersis indicantur sententiis, ostendunt quando sit stultis respondendum, & quando non. Aliter dici potest, quod cum dicit sapiens, ne respõdeas stulto iuxta stultitiã suam, vult stulto stulta proferenti nõ esse etiam stultè respondendum, sic scilicet, vt sapiens eius imitetur stultitiã, vt si stultus maledictis aliquem incessat, & probris impetat, aut si carnalia proferat alius vicissim similia referat & respondeat. Sic. n. similis stulto efficiet, stulta & ipse cõmittens. Cũ verò dicit, Responde stulto iuxta stultitiã suam, vult pro exigentia stultitiã stulti respondendum esse ei, sed rationibus & verbis quæ sapientem decent, vt scilicet prudenti respõsione ostendatur ei stultitia sua nec sibi sapiens esse videatur. Itaque in diuersis sententiis iuxta hunc intellectum quẽ tradit Lyranus propositio, iuxta: accipitur aliter. Nam in priori sententia significat imitationem, in secunda exigentiam iuxta priorem intelligentiam potest vtrouique significare exigentiam, vt significetur aliquando respondendum stulto pro exigentia, aut merito stultitiã eius, aliquando non respondendum ei vt mireretur. Beda vtrouique intelligit significari imitationem, vt significetur quandoque non imitandũ in respõsione stulti sermonem, sed tacendum, & contemnendum, aliquando imitandum, & aliter stultam superbiam alia decutiendam stultitiã, quod nonnuquam prudenter fit, quomodo Paulus dicit factus sum insipiens, vos me coegistis. Septuaginta sensum secundo loco positum videntur secuti. Habent enim sic: ne respondeas stulto secundum stultitiã eius, vt ne similis illi fias. Sed responde stulto ad stultitiã eius vt ne sapiens videatur apud sese. Conuenit cum hac doctrina illud quod Cicero in Apologia sua Salustio opposuit, Mihi, inquit, ratio habenda est non quid Salustius meritò debeat audire, sed vt ea dicam quæ ego honestè effari possum.

6 Claudus pedibus, & iniquitatem bibens, qui multa verba per nunciũ stultorum parabolat.

MVL TÆ sententiã hic congeruntur cernentes stultos, & imprudentes. In quibus omnibus sæpè occurrit apud hebræos dictio **בסיל** Cesil, & apud Græcos **ἀπῆρ** pro quo noster vertit stultus, imprudens, insipiens. Hac sententia designatur quam ineprè & perniciosè facit, qui negocia aliqua seria apud aliquẽ peragenda, aut verba quædam alicui referenda, committit imprudenti. Talis comparatur claudus pedibus, quia perinde se habet ac si ipse non posset ambulare, quod tã inutilli vtatur ministro, cum potius deberet ipse ire. Cõparatur etiam iniquitatem bibenti, aut potius ipse dicitur bibere iniquitatem, quia stulti sui legati iniquitatem, multum & abunde sentire & proferre cogitur, dũ dãna multiplicia percipit ex imprudenti & iniqua stulti legati actione & ver-

lanf. in Prouerb.

borum relatione. Itaque bibere iniquitatem, vel vt alij melius vertunt, bibere damnum (Nã vtrunque dictio Hebraica significat, & eodem recidit) est satiari ac repleri malo, quomodo Iob 21. dicitur de furore omnipotentis bibet. Et c. 34. dicitur bibit subfannationem quasi equum pro eo quod est ab omnib. malè audit & subfannatur. Qui ergo mittit verba ad aliquem defendenda per imprudentem & ignominia se afficit quasi esset claudus pedibus, & damno se afficit ac quasi iniquitate alterius, & damno plurimo repletur. Aut qui vtitur legatione imprudentis dicitur claudus pedibus: quia impedit negotiorum suorum progressum, & perinde se habet ac si se faceret claudum, & ineptum ad eudum, quia quod per illum male gestum est, & peccatum ipse postea corrigere per sese non poterit. Itaq; quasi seipsum priuat potestate eundi ad tractandum suũ negotium. Hebræa enim habent pro claudis pedibus: Succidit pedes, sibi scilicet: hoc est, perinde se habet: ac si sibi pedes succideret, quia se magno damno afficit suãq; negotia perplexa reddit & se priuat potestate eundi per sese, ad corrigendum quod male transactum est. Ita enim frequenter imprudentes legati negotiũ inuoluunt, vt restitui non possit. Monet ergo prouerbiũ videndum diligenter cui res ferias committas. Quod si in quauis alia re curãdum est maximè seruandum est iis: qui verba Euangelicæ prædicationis mittunt disseminãda in populũ, & negocia aliqua ecclesiastica, per legatos peragere coguntur. Nam si hæc imprudentibus, & potissimum hæreticis commiserint, tanquam claudis non facile poterunt imposterum per sese corrigere quod peccatũ est, & de iniquitate eorum bibent, pœnas cum eis daturi quos miserunt.

7 Quomodo pulchris frustra habet claudus tibias, sic indecens est in ore stultorum parabola.

CVM variè hæc sententia vertatur, & intelligatur in Hebræis satis tamẽ constat sic potissimum verti posse. Tollite tibias à claudis & parabolam in ore stultorum, per imperatiuum scilicet, quomodo & Septuaginta verterunt, vt sit sensus: Quemadmodum tibias nõ conueniunt claudis, ita nec parabola stulto quem sensum secutus est noster interpres, qui verbis quibusdã additis, sensum potius expressit quàm verba. Et significatur, quod quemadmodũ claudus: etiã si tibias habeat, easque pulchras: non potest tamẽ eis bene vri, ideòque ex hac parte frustra habet pulchritudinem tibiãrum, cum ea potissimum consistat in illarum pulchro & decenti vsu: ita prouerbialis aliquis sermo, ac sententia quæuis, sapientiã plena, non conuenit nec decens est in ore stultorum: quia quamuis per sese pulchra sit & bona, non possunt tamen illi ea rectè vri. Deinde quemadmodum pulchre tibias, non adferunt ornamentum claudis, eo quod eis bene vi non potest: ita nec parcemia & doctrina adferunt honorem stulto, qui inconcinnè & ineptè eis vtitur non benè & opportunè applicando. Postremò quemadmodum claudus etiam si pulchras habeat tibias, tamen inæqualiter ambulat, quod vna tibia alteri in longitudine nõ respõdeat: ita etiam si in ore stultorum sit prudẽs

aliquis

aliquis sermo, tamen cum aliis eorum verbis ac factis non consentit, sed velut inaequalibus tibiis ambulat, dum quaedam recte, quaedam inepte dicunt. Dicitur potest haec sententia contra eos in quorum ore semper est Euangelium, quique illud ex officio aliis praedicant, cum improbae sint vitae, quales omnes, Sapiens stultos vocat. Sancta enim haec praedicatio illis indecens est, ut qui ea nec ornent, nec eandem ornent, sed in aequalitate doctorum & factorum de honestate, quantum in se est, omnino claudis similes, qui pulchras quidem habent tibias, sed eis non pulchre incedunt. Claudicant enim & illi in duas partes dum ore Deum, vita mundum praedicant.

8 Sicut qui lapide in aceruum Mercurij, ita qui tribuit insipienti honorem.

PR. eo quod noster vertit, aceruum Mercurij, Hebraeis unica dictio est מרגמה Margema, quae proprie significat congregationem vel aceruum lapidum a verbo רגם Raga, quod lapidare vel lapidibus obruere significat. Secundum hanc significationem, quidam hunc locum sic intelligunt, Sicut qui proicit lapidem aliquem preciosum in aceruum aliquem communium lapidum: ita facit qui tribuit insipienti honorem, quia sicut ille facit contra decorum, ita & iste, cum honor solis debeat sapientibus, ut supra dictum est primo versu. Et sicut in aceruo lapidum communium perit premium, & bonitas lapidis preciosa, ita perit inter vitia stulto attributus honor. Alij dictionem Hebraicam intelligunt significare fundam. Sic enim accepit Chaldaeus paraphra, & Septuaginta qui habent σφαιδον, id est, funda, ut sit sensus. Sicut qui ligat lapidem in funda: cuius versionis etiam Lyranus meminit. Et tunc significatur quod sicut, qui ligat lapidem in funda ut proficiatur, & pereat, ita qui stulto honorem tribuit rem facit mox perituram in eo nec diu in eo permanens. Rursum sunt inter Hebraeos qui dictionem Margema putant hic significare purpuram, ut sit posita per מרגמה Argaman, quod purpuram significat, & erit sensus rursus de communi lapide ligato in veste preciosa qualis est purpura, ut significetur inepte facere, qui honorem stulto tribuit & ei iungit quod ei non competit, sicut inepte facit qui lapidem aliquem vilem, & abiiciendum ligat in purpura. Atque alterum horum duorum sensuum posteriorum videtur desiderare verbum Hebraicum, ligare, quod Hebraeis est pro eo quod nos habemus qui mittit. Quae nostra lectio optime accipi potest in sensu primo posito, ut de lapide precioso intelligatur, & per aceruum Mercurij, intelligatur aceruus communium lapidum qui ponitur ad discrimen viarum, qui Mercurij dicebatur, quod dux ille viae haberetur, & Deus mercaturae. Nam quod per aceruum Mercurij Lyranus putat intelligi posse nummos illos proiectiles, quibus in computis utimur, & intellectus quem iuxta illam acceptionem tradit, ridicula nimis videtur. Simplicius tractavit hunc locum Beda, intelligens per missionem lapidis aceruum Mercurij designari cultum idolorum & gentilium deorum, inter quos potissimum a plerisque colebatur Mercurius: ut mittere lapidem in eius aceruum sit aliquid contribuere materiae ex qua ei templum extruatur, sicut explicuit Lyra. Itaque significabitur eum qui stulto confert honorem

similiter delinquere atque is qui gentium deos honorat, quia uterque honorat eum cui non debetur honor. D. Ambr. li. 2. exemplo 7. legit iuxta 70. Qui deligat lapidem in fundibulo, similis est ei, qui dat imprudenti honorem. Et interpretatur, quia seipsum vulnerat, atque sibi potius, dum intorquet iaculum, affert periculum.

9 Quomodo si spina nascatur in manu temulentis, sic parabola in ore stultorum.

PARABOLA in ore stulti recte comparatur spinam in manu ebrii. Primum quia sicut ebrius, eo quod sit destitutus per ebrietatem, iudicio, usque rationis, non potest spina quam manu gerit bene uti, sed contra ea abutitur seipsum & alios laedere: ita doctis prudentibusque sententiis, stulti ob defectum sapientiae & rationis non solum non utuntur bene, sed cum & suo & aliorum detrimento, quemadmodum patet in indoctis hominibus, qui scripturas sacras legentes & aliis praedicantes, eas depravant ad suam ipsorum & aliorum perditionem, ut habet Petrus. Unde intelligere licet quam recte & stultus tumulto, & parabola in eius ore, spinam comparetur in manu ebrii. Secundo quia sicut ebrius per ebrietatem suam ita decipitur, ut cum putat se florem vel fructum aliquem decerpiturum in orto, aut commune aliquod lignum manu tractaturum, incidat inopinatum in spinam, a qua laeditur cum multorum irrisione: ita & inopinatum est, ut in ore stultorum inveniatur aliqua prudentia, & cum inuenitur, nocet eis magis quam prodest, & risum potius provocat in alios, quam venerationem, ita ut dicatur de eis: illud veteris proverbij, Nunc Saul inter prophetas? Et haec quidem sufficere possent videri pro sententiae explanatione, si dictum fuisset. Quomodo si spina sit in manu temulentis, sed aliud quid insinuare videtur verbum Nascatur quomodo, si spina nascatur, pro quo Hebraea habent, Ascendit, & Graecis αναβησκει, hoc est, spinae nascuntur vel germinant, nisi dicamus spinam nasci in manu temulentis nihil esse aliud, quam ea ibi fortuito inueniri & obvenire. D. Ambr. loco praedicto secutus 70. legit Spinam nascuntur in manu ebriosi, servitus autem in manu imprudentis. Et intelligit, quia sicut ille suis vulneratur poculis, ita insipientis suis factis, ille bibendo se peccato inficit: iste operando se culpa adiudicat, & factis suis trahit in servitutem.

10 Iudicium determinat causas, & qui imponit stulto silentium, iras mitigat.

AD MIRARI quis merito posset hanc versionem quod cum Hebraica veritate, ut iam legitur, nullam omnino videatur habere correspondentiam vel similitudinem. Sic enim Hebraea iuxta simplicissimam & probabilissimam intelligentiam (nam & ipsa sunt valde ambigua, & varie accipiuntur) habent ad verbum: Magnus creat omnia, & mercedem dat stulto & mercedem dat transgressoribus. Quae sententia significatur quod magnus dominus deus qui omnia creavit & gubernat: non solum sapientes, sed & stultos & transgressores legis suae tanquam suos mercenarios pascit. Quod vocat dare mercedem, quia ipse alit eos, ac si deberet eis escam, tanquam eorum dominus, quemadmodum quispiam tenetur dare mercedem suis mercenariis. Aut loquitur de mercede, quam impiis reddit tanquam

tanquam omnium dominus & creator, iuxta eorum merita irrogando scilicet & eis qui per stultitiam peccant aut ignorantiam, & eis qui per malitiam voluntarie transgrediuntur, commerita supplicia, siue hic, siue infutura vita. Caeterum cum sint hebraea modo obscura, & quae ad varios sensus trahi possunt, noster interpretes punctis tantum, & literis quibusdam mutatis longe alium sensum hic intellexit, sicut & Septuaginta similiter diversum, quod quomodo factum sit, quo minus miremur sciendum est, nostrum pro prima dictione רב Rab, quae magnam significat puncto tantum variato legitur רב Rib, quod iudicium significat & litem. Secunda dictio, quae significat nonnunquam formare vel creare, significat etiam fugare, prohibere & vincere, quomodo teste Pagnino etiam hic quidam hebraei accipiunt. At enim ea dictio de qua & superiori capite dictum est in illud, Ventus aquilonaris dissipat pluvias. Itaque noster intellexit hunc sensum iudicium dissipat omnia, hoc est, determinat omnia negotia & causas. In sequenti parte pro participio שבר Socher, quod bis positum significat reddere mercedem, legitur bis, quod admodum & Septuaginta videtur semel legitur שבר Schober, quod conterere significat & confringere, Beth scilicet legens pro Caph, inter quas literas est maxima similitudo, unde vertit imponere silentium, & mitigare, quod non est aliud quam confringere. Et pro עבר עברim vertit iras quia dictio עברה Aebrach, ab eadem radice significat iram. Septuaginta qui & ab Hebraica veritate, & a nostra lectione diversum tradiderunt sensum, quid secuti sint, similiter diuinare potest qui Hebraea norit, & eorum ambiguitatem. Habent enim sic, πολλὰ χεμαρται πασα σαργε ἀρότων, συνθριβήσεται γὰρ ἡ ἐκτασις αὐτῶν, id est, frequenter, vel multum tempestate iactatur omnis caro insipientium, conteretur enim excessus eorum. Quae ideo dicta sunt, ne quis nostram lectionem, quasi nihil habentem commune cum Hebraeis plane reiiciat, cum sententiam contineat convenientissimam. Significat enim quod sicut iudicium iustitiae determinat & definit omnes causas controuersas inter homines, & per hoc dissidia eorum dissoluit: ita & vir prudens, qui sua prudenti aequitate, & iudicio imponit stulto silentium, mitigat iras quas sua imprudentia stultus excitauit, & excitaturus erat. Ut hinc intelligamus bonitatem & utilitatem iustitiae & prudentiae ad superandum malitiam imprudentiae, & qua re improbitas hominum & stultitia superari possit, ut in pace homines viuant cum stultis imprudentibus ac improbis. Et potest sententia accipi, aut per partium comparationem ad inuicem hoc modo: Sicut iudicium determinat causas, ita qui stulto imponit silentium iras mitigat. Vel sine comparatione, hoc modo: Iudicium determinat causas, & qui per iudicium illud imponit stulto silentium, mitigat iras, quasi iiceret Rem valde bonam facit.

11 Sicut canis qui reuertitur ad vomitum suum, sic imprudens qui iterum stultitiam suam.

PVLCHRA similitudine imprudens iterum suam stultitiam, hoc est, improbus repetens nequitiam suam comparatur cani reuertenti ad id quod euomit resumendum, quam similitudinem ex hoc loco, etiam D. Petrus in secunda Ian. in Proverb.

sua epistola desumpsit contra quosdam qui ab agnita veritate relapsi sunt in errores & impietatem. Contigit (inquit) eis illud veri proverbij, Canis reuertitur ad vomitum suum. Primum enim dum cani, animal impudico, inuerecundo, & ad nihil fere aliud vili, quam ad vane oblectandum, peccatorem comparat, significat quam sit in se abiectus, & vilis homo peccator, in multis conditionibus cani similis propter quod & alias canibus peccatores assimilatur, ut cum dicit dominus: Nolite sanctum dare canibus. Et, non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus. Secundo dum cani reuertenti ad vomitum comparatur peccator, iterans suam impietatem, significetur, quam sit res foeda & abominanda iterare impietatem semel relictam, quam scilicet foedum est, canem foeditatem quam semel eiecit resumere, quod cum quilibet videt, nauseam sentit & abominatur. Unde bene de peccatoribus dicit Propheta: Corrupti sunt & abominabiles facti sunt in iniquitatibus suis. Nec tantum peccator cani similis est, in repetendo foeditatem suam, sed etiam in vomitu canis. Sicut enim canis id quod grauatur eiecit, & tamen hoc ipsum, quod tanquam noxium abiicit, reuocat, & pro cibo assumit, ita & peccator sepe conscientia arguente compunctus, quo grauatum se sentit, peccatum detestatur, abiicit, & per confessionem euomit, conscientiam suam ea ratione alleuans, sed per stultam suam instabilitatem, quod tanquam malum detestatus est, rursus tanquam sibi bonum, & tanquam quod ipsum pasce re valeat in cibum concupiscentiae suae repetit. Sic fere hanc parabolam tractat D. Gregorius ter

Matth. 7. ad. 15.

Psal. 52.

Gregor.

Eccle. 34

12. Videt si hominem sapientem sibi videri magis illo spem habebit insipientis.

CUM multis iam sententiis multa in stultos dixerit, hoc iam versu ineptissimum stultorum genus indicat, cui praeferendi sunt hi, qui pro insipientibus vulgo habentur. Sunt autem hi qui sapientes sunt in oculis suis, hoc est, ut bene vertit noster interpretes hebraicam phrasim explicans, qui sapientes sibi videntur, de quibus dicit Paulus Romanis: Dicentes se esse sapientes stulti facti sunt. Et Esaias: Vae vobis qui sapientes estis

estis in oculis vestris, & coram vobismetipsis prudentes. Tales qui sic sibi videntur sapientes, ut de sua sibi placeant sapientia, alios præ se contemnent, aut sunt frequenter omnium penitentium, ac indoctissimi, putantes se intelligere, quæ non intelligunt, aut etiam si pleraque bene sciunt, tamen agnoscere nolunt se pleraque nescire quæ ab aliis discere debeant. Itaque cum ab aliis sapientia dicere nolint, nulla spes est ut aliquando sapientes fiant, sed insipiens magis illo spem habebit, hoc est, magis sperandum est de insipientis alicuius, qui talis vulgo habetur, salute & sapientia adipiscenda, quam de illius. Non enim cum dicitur insipiens magis illo spem habebit, significatur quod ipse insipiens maiorem spem habebit quam ille, aut quod magis sperabit quam ille. Neuter enim spem talem habet, sed intelligendum est de spe quam homines de insipiente habere possunt, ut sit sensus: Insipiens habebit spem apud homines, vel in cordibus hominum, hoc est, homines magis de eo sperabunt. Unde Hebræa verbi possunt, Spes est de stulto magis, quam de illo. Demonstrat huius sententia veritatem, quod de Scribis & Pharisæis, ac plebe Iudaica legitur in Euangeliis. Illi enim quoniam sibi placebant de sapientia & cognitione legis, nec à Christo, nec à quouis alio se doceri patiebantur, ita ut cæco dicerent: In peccatis natus es rotus, & tu doces nos. Proinde nulla spes fuit conversionis eorum & fidei in qua vera est sapientia, cum interim vulgus indoctum quod suam insipientiam agnoscebat, & auidè Dei sapientiam ex ore Christi audiret, & ex eo plerique in ipsum crederent, ita ut sicut Christus de se dixit, factum sit, ut qui non videbant, viderent, & qui videbant cæci fierent. Demonstrat sententia veritatem, & quod in hæreticis quotidie experientia docet. Videmus enim in eis, non solum eos qui iuxta seculi æstimationem docti videntur, sed etiam indoctissimos quosque de plebe, quoniam sibi persuadent se intelligere scripturas, & Spiritu sancto afflatos esse, nullam quantumvis doctiorum institutionem admittunt, ita ut ob id vel nunquam vel raro tales converti contingat, proinde non caret efficacia quod per interrogationem vnumquemque sapiens compellat dicens: Vidisti hominem sapientem sibi videri: quasi diceret, Si ex diligenti animadversione observaisti aliquem esse qui sibi videatur esse sapiens, non est quod multum labores in illo docendo, sed scito desperatam esse propemodum eius respicientiam & salutem, magisque tibi sperandum de eo qui planè imprudens & indoctus habetur. Conuenit cum hac sententia quod præclare scripsit Fabius lib. 1. Nihil, inquit, peius est iis, qui paulum ultra primas literas progressi, falsam scientia persuasionem induerunt. Nam & credere præcipiendi peritis indignantur, & velut iure quodam potestatis, quo ferè hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interrim sæuientes stultitiam suam perdoceant. Nec minus error eorum nocet moribus.

13 Dicit piger, Leo est in via: & leona in itineribus.

Posit plerasque sententias concernentes stultitiam & insipientiam, subiunguntur iam aliquot ad pigritiam pertinentes, quarum prima hæc supra habita est & exposita c. 22. versu 14. unde pa-

ter hac sententia nihil aliud significati quam pigrum, cum ad opera aliqua foris agenda vocatur se per pigritiam excusare, prætexendo magna pericula, quæ tamen non sunt. Tantum hoc monendum hic, itineribus positum pro viis vel plateis.

14 Sicut ostium vertitur in cardine suo, ita piger in lectulo suo.

Superiori sententia indicat quid pigrum domi contineat: hac vero quid domi agat, nempe quod sicut foras non egreditur ad opera debita, ita nec domi vacat rebus honestis, usque adeo deditus otio, ut ne otium quidem otiosè & quietè ferre possit. Sicut, inquit, ostium vertitur in cardine suo, ita ut moueatur nunc in vnam, nunc in aliam partem, fixè tamen cardini suo semper adhærens: ita piger etiam cum non dormit, nec lecto ei plus opus est, vertitur in lectulo suo, nunc in hoc, nunc in illud latus, adfixus pertinaciter lecto, sed in eo inquietus, qui quieti tantum & somno destinatus est. Pulchre ergo pigritia absurditatem depingit, significando pigrum etiam quiete uti inquietè, & nec tunc quietè relinquere posse cum incipit esse molestus. Potest & aliter accipi hæc sententia, nempe ut hic sit sensus, Sicut ostium vertitur in cardine suo, nunc ad aperiendum illud, nunc ad claudendum, nunc ut egrediantur homines, nunc ut ingrediantur, ita piger voluitur in lecto suo, nunc proponens surgere & egredi ad opus, nunc sese trahens & lecto includens. Quem sensum indicat Beda, scribens: Sicut ostium in cardine, vertuntur, modo exire ad opus, modo ad quiescendum redire proponentes. Ex quo etiam patet mysticè hanc sententiam accipiendam de lecto prauæ consuetudinis & vitiorum, in quibus quidam cum voluptate quiescunt volutantes sese de vno vitio in aliud, & nunc quidem proponentes vitia relinquere, nunc verò in eadem relabentes: præ pigritia, virtutis viam & labores arripere recusantes.

15 Abscondit piger manus sub ascella sua, & laborat: sicut os suum eas conuertit.

Superior sententia monstrat, quid præ pigritia faciat in lecto piger, hæc quid iam relicto lecto, significans etiam adeo ipsum se tradere quieti, & otio, ut etiam quæ sibi sunt necessaria, & paruo constant labore, pigeat sibi ipsi impendere. Abscondit (inquit) piger manus, quas ad operandum extendere deberet, sub ascella sua, & laborat, hoc est, molestum est ei ac fatigatur si ad os suum eas capiendi cibi gratia conuerterit. Cætera vide superius in c. 19. vbi versu 24. similis habetur sententia. Nec mirari quis debet, quod in variis locis eiusdem sententia sit in hoc libro repetitio. Id enim vel ex eo accidit quod à diuersis collectio facta sit, vel ex eo quod eadem diuersis quadrent locis.

16 Sapientior sibi piger videtur septem viris loquentibus sententiis.

Cum multa vitia recitauerit pigri, tandem quod est maximum infert, nempe quod se sapientior reputet septem viris, hoc est, plerisque sapientibus, non qualibuscunque, sed etiam talibus, à quibus homines petere solent sana consilia, bona iudicia & doctas sententias. Hos enim designat

designat per eos qui loquuntur sententias. Nam pro loquentibus sententias, hebraicè est, reddentibus vel respondentibus sententiam. Cæterum hæc arrogantia sapientia quam hic piger sapiens tribuit, dupliciter intelligi potest. Primum quod ex nimia pigritia, non libeat illi doctos adire, & audire & interrogare, prætexatque propterea se doctiorem esse, etiam doctissimis. Secundo quod in diligendo otio, & quiete sapientius se agere existimet his qui multo labore ad sapientiam perueniunt, quique docendo alios, & respondendo prudenter, in magnis versantur laboribus & occupationibus, ut significetur piger sibi persuadere, sapientius & melius se vitam instituisse suam, quam faciunt plerique sapientes, qui occupantur in respondendo cunctis prudenter. Et sane vtrumque horum accidere videmus, & quod pigri dum nolunt accedere loca publica, vbi traditur vera sapientia, in excusatione suæ pigritia fingunt se scire quæ ibi docenda sunt, ac melius scire quàm ipsi concionatores, & quod otiosum suæ vitæ genus præferant laborioso, & molesto generi vitæ sapientium qui in docendis aliis occupantur, reputantes eos præ se stultiores. Unde in Ecclesiastico dicitur: Stultus complicat manus suas & comedit carnes suas dicens: Melior est pugillus cû requie, quàm plena vtraque manus cû labore, & afflictione animi. Proinde parabola indicat pigros deploratos esse, nec magnam esse spem, ut aliquando sapiat, sicut supra dixit de eis, qui sapientes sunt in oculis suis. Potest etiam intelligi hæc sententia significari, pigros cum ipsi nihil agant & aliorum factorum sint curiosi scrutatores facile etiam sapientum dicta factaque redarguere, & carpere quasi illis sapientiores. Quod experientia docet esse verissimum.

Ecl. 4.

17 Sicut qui apprehendit auribus canem, sic qui transit impatiens & commiscetur rixæ alienis.

Aperta comparatione is qui transeundo per viam, cum videns quosdam inter se rixantes, impatienter fert iniuriam quam putat alterum alteri inferre, & ob id immiscet se alterius liti insurgendo in eum, quem putat iniquam habere causam, aut obiurgando eos qui inter se litigant, assimilatur ei, qui canem auribus apprehendit. Canis enim animal est maximè irritabile, nec alia re magis irritatur quam si auribus apprehendatur, parte scilicet minimè tractabili in canibus. Quod qui faciunt temerè contra se canem prouocant ad ablatrandum, insurgendum & mordendum, cum id facile vitare possent, canem intactum relinquendo. Ita qui aliis inter se contententibus se immiscet in causa ad se non pertinere, dum vel vni parti studet fauere, vel vtrique vult reprehendere animos iam per contentione irritatos & accensos, vel alterum ipsorum facile contra se adeo prouocat, ut iam vel ambo vel alter cum ipso contendere incipiat, & in ipsum insurgat nonnunquam & lædat, cum transeundo, & causam eorum intactam relinquendo, omne incommodum effugere facile posset. Monet ergo proverbium non facile quenquam ingerere se ipsum debere aliorum causam, ne temerè prouocet aliorum in se inimicitias & odia. Videtur contra fecisse Moses, qui ut est in Exodo, cum vidisset duos Hebræos rixantes inter sese, dixit ei qui faciebat iniuriam. Quare percutis proximum tuum? Quem statim sensit in se insurgentem & læsus in Proverb.

Exod. 2.

mordentem. Dicebat enim. Quis constituit te principem & iudicem super nos? Num occidit me tu vis, sicut heri occidisti Ægyptium? Atque huius oblocutione coactus est exulare relicta Ægypto. Sed Moyses id fecit laudabiliter, ac spiritu accensus diuino, à quo iam destinatus erat dux & rector populi Israelitici. Sapiens verò vult ut ne temerè nos ingeramus aliorum contentionibus, nec ex impatientia, ac contumelioso more. Et maximè locum habet in his, qui sic se aliorum immiscet contentionibus, ut eas fauere alteri partis foveant & accendant. Qui autem cum Christiana modestia studet ex charitate litigantes inter se conciliare, non est similis apprehendenti canem auribus, sed potius ablandienti canibus, & irritatos canes, ostensis fragmentis panis, quiescere facienti. Similiter qui pro autoritate, qua fungitur ex zelo iustitiæ, inter colligantes sese immiscet iniuriam facienti silentium imponens, non est similis apprehendenti canem auribus, sed percutienti canem baculo, & abiugenti ne noceat.

18 Sicut noxius est qui mittit sagittas & lanceas in mortem.

19 Sic vir qui fraudulenter nocet amico, & non dampensus fuerit, dicit ludens fecit.

Verba illa cum deprehensus fuerit, non sunt in Hebræo, sed à nostro interprete, imitante hac in parte Septuaginta, explicandi causa sunt addita. Nec est. Sicut noxius est, sed, Sicut abscondit se, quamuis alij aliter accipiant dictionem Hebraicam, cuius significatio non potest esse satis certa, quod tantum hoc loco in scripturis occurrat, in ea forma qua hic ponitur. Sensus ergo est. Sicut qui mittit in aliquem sagittas & lanceas ad occidendum, noxius est, non simpliciter nec vno modo, sed valde noxius est, eo quod talis occultè hoc faciat volens latere, ut post mortem infligam possit inficiari quodque hoc repente faciat & præter expectationem, ut duplici hoc nomine eius malum vitari nequeat, (Sagittarum enim eiaculario, & absconditè fieri solet, & adeo repente, ut prauideri nequeat) talis est qui amico suo nihil mali ab ipso merenti per occultam & testam fraudem nocet eumque decipit, studens omnibus modis latere, & si deprehensus fuerit, dicit se non ex malo fecisse animo aut serio, sed fecisse per iocum, quasi diceret: Eo peior est ille aliis qui damnum inferunt, quod & dum nocet, & post illatum damnum vult haberi pro amico. Comparatur ergo ficti amici, qui clanculum nocent, & suam malitiam dissimulant, his hominibus qui omnium pessimi & perniciosissimi habentur quales sunt qui sagittis ex occulto hominem impetunt, aut faces ardentes alienis testis iniiciunt. Nam pro sagittis & lanceis, Hebræa habent faces & sagittas. Tales enim longè perniciosiores sunt his qui gladiis coram & cominus hominem ad occidendum aggrediuntur qui videri possunt & vitari fuga, aut resistendo superari. Non sic autem alij. Itaque significatur, illos esse maximos inimicos ac perniciosiores apertis hostibus, qui cum pro amicis se gerunt, & haberi volunt nocere secretè student. Perditissimi, inquit Cicero, hominis est simul & amicitiam dissoluere, & fallere eum, qui læsus non esset nisi credidisset,

20 Cum defecerint ligna, extinguuntur ignes, & surgunt iurgia in lingua conuulsi.

APERTA est parabola, qua significatur quod lites & nascuntur & fouentur communiter a malis linguis, sicut ignis fouetur a lignis, & proinde si quis iurgia velit coquiescere, prouidendum esse, ut susurriones, qui sua maledicta lingua ea suggerunt, unde lites oriuntur & nutriuntur, amoueantur & subtrahantur. Deficiente enim causa, deficiet & effectus. Notandum autem bene, iurgia, lites, & discordiam igni comparari, & susurrionem lignis. Sicut enim ignis omnia deuorat & perdit, sic & discordia omnia vastat, Concordia enim, ut ille dixit, parua res crescit, discordia maxima dilabuntur. Et: Omne regnum in se diuisum defolabitur. Hoc ergo tantum malum est nulla re alia magis habet fomentum, quam a susurrionibus, qui omnia celanda defecerunt, in peiorem partem dicta factaque exaggerantes, ac de suo pleraque affingentes, unde non immerito dixit Propheta Regius: Detrahe te secreto proximo tuo, hunc persequere. Et Leuitici 19. speciatim precepit Dominus: Non eris criminator & susurro in populo. Hinc enim videmus in omni communitate siue priuata, siue publica, esse eas quae sunt usque contentiones. Hinc in Ecclesia ipsa tot iam videmus iurgia, & de dogmatibus fidei, atque Ecclesiae statutis concertationes, quod omnia plena sint susurrionibus, qui omnibus piis ordinationibus detrahunt, in populo spargentes varias calumnias, quibus simplices accendunt contra ecclesiastica dogmata, quibus & accensam iam ignem illum omnia pia deuorantem fouent. Secutus est sapientis consilium hic insinuatum Titius imperator, qui delatores caesos flagellis ac fustibus, deponari iussit.

21 Sicut carbonis ad prunas, & ligna ad ignem, sic homo iracundus suscitatur rixas.

SIMILIS est haec sententia superiori in hoc differens, quod hic iam altera indicatur causa litium & contentionum, quae & ipsa se habet ad lites, ut ligna ad ignem, homo scilicet iracundus, vel ut habent Hebraei, vir contentionum, hoc est, homo contentiosus. quales ferè sunt homines iracundi, qui ob leuissimam causam contendunt. Sicut ergo carbones se habent ad prunas, eas scilicet argentes cum apponuntur, & sicut ligna se habent ad ignem quem fouent & augent, sic homo iracundus & litigiosus suscitatur rixas, efficiens scilicet, ut lites aliqua parua aut sopita, excitetur in magnum ignem, qui graue damnum inferat.

22 Verba susurrionis quasi simplicia, & ipsa perueniunt ad intima cordis.

Et haec sententia indicat malum quod adfert susurro, quae etiam supra posita est & exposita in capite 18. versu 9.

23 Quomodo si argento sordido ornare velis vas fictile, sic labia iumentia cum pessimo corde sociata.

HEBRAEA paucioribus verbis sic habent, sed quae difficile habent sensum, Argentum scoriatum tectum super testam labia ardentia (vel ut alij vertunt) succedentia, scilicet lites & cor malum. Per argentum scoriatum intelligunt

quidem recte, ipsam scoriam argenti, quam non conuenit superadere vasis alicuius pretiosa materiae ad ornandum ea, sed tantum conuenit vili bus vase ulis, ut fictilibus & testaceis quibus si superaddatur ad tegendum ea, videbitur quidem ornamenti aliquid addere, & sub ea vilitas testacea latere poterit, verum reuera parum decoris, & pretij illi adfert, manet semper vile vasculum: ita similiter labia ardentia odio, vel succedentia lites, vel ut noster vertit: labia iumentia accensa scilicet igne superbiae, quae loquuntur superba, non conueniunt nisi cordi pessimo, quod quidem tegere possunt, & apparenti aliquo verborum splendore ornare, cum reuera semper maneat pessimum. Ex qua explicatione non solum patet quam recte additis quibusdam verbis obscuritatem breuitatis Hebraicae noster interpretes verterit, & elucidauerit, sed etiam quam apta sit comparatio in sententia a Salomone insinuata. Comparatur enim scoria argenti (quam recte etiam intellexerimus apud nos vocari argentum sordidum, hoc est, nullius & sordidi pretij & quod tantum est sordes argenti) superdacta testam cum labiis ardentibus & tumetibus superadditis cordi nequam. Qua comparatione primum quidem significatur, quod sicut illud quod accedit testam, bene ei conuenit, & omnino est iuxta adagium, Dignum patella operculum, ita & hic labia talia cordi respondet & conueniunt. Deinde quod sicut illud testam quidem tegit, sed non reddit multo meliorem: ita & hic labia superborum cordis malitiam tegere possunt, sed non reddunt cor melius, quod recte vasi comparatur, ut in quo contineantur omnes cogitationes, & vasi fictili, quod nihil nisi terrena cogitet, confringendum aliquando ab eo, cui dictum est: Tanquam vas figuli confringes eos: Quod si sequentes versus considerentur, in quibus videri potest hic versus explicari per labia ardentia ut habent Hebraei, videntur significari labia hominum ardentium odio, quae latens in corde odium tegunt verbis speciosis, quo magis decipiant. Sequitur enim.

24 Labiis suis intelligitur inimicus, cum in corde traclauerit dolos. 25 Quando submiserit vocem, ne credideris ei: quoniam septem nequitiae sunt in corde ipsius.

PRO intelligitur, verbum Hebraicum Innacer ambiguum est, quia & significat cognoscere, & significat alienum esse, vel alienum se exhibere & dissimulare. Unde quidam vertunt ut noster, Labiis suis cognoscitur vel intelligitur inimicus. Alij, Labiis suis alienum se exhibet, vel dissimulat inimicus, quasi scilicet non odiat, nec sit inimicus, quem sensum magis conuenire putant ei quod sequitur: Quando submiserit vocem, ne credideris ei. Cui tamen etiam altera verso bene conuenit. Nam sensus est, Cum inimicus quispiam in corde suo secretè apud se versat dolos, & cogitat varias decipiendi rationes, etsi malitiam cordis & odiu tegere verbis studeat, tamè ex verbis suis facile intelligi & agnoscere poterit. Nam etià si blandè loquatur, aut eum praedicet què odit: tamen facile aduertere licet rem esse fictam, nec ex animo sincero proficisci quae dicit. Solent enim qui odiu suu tegere student, nimis exquisita uti verboru blanditiae aut nimis incostantes esse in verbis suis, & omnino sic loqui, quomodo non est verissimè, locuturu.

Psal. 2.

Expl. 12.

64. 17.

qui pridem pro inimico se gessit. Itaque non est necesse intelligere, cum dicitur labiis suis intelligitur inimicus, de verbis iniuriosis & contumeliosis quae ex latenti in corde odio erumpentia, pondat inimicitiam, sed potest etiam intelligi de inepta blanditiae verborum quae suspectum reddit hominem. Cui bene conuenit quod sequitur: Quando submiserit vocem, hoc est, quando demisse & humiliter loquitur se tibi subiiciens, suam gratiam se petere ostendens, ne credideris mox ei, quia septem nequitiae sunt in corde eius, hoc est, multa mala tunc versat contra te in corde suo, eoque magis cogitare debes illum tibi malè velle, quo blandius loquitur, & submissus, maximè quando nuper se inimicum exhibuit. Docet quae ad hunc sensum faciunt multa Ecclesiastici: Non credas inimico tuo (inquit) in aeternum. Sicut enim amentum eruginat ne quitia illius, etsi humiliatus vadat curuus, adice animum tuum, & custodi te ab illo. Et post multa: In labiis suis indulcat inimicus, & in corde suo insidiatur, ut subuertat te in foueam. In oculis suis lachrimatur inimicus & si inuenerit tempus non satiabitur sanguine &c. Item alibi: An nuens oculo fabricat iniqua In conspectu oculorum tuorum conculcabit os suum, & super sermones tuos admirabitur. Nouissimè autem peruertet os suum, & in verbis tuis dabit scandalum.

26 Qui operit odium fraudulenter, reuelabitur malitia eius in concilio.

DICTVM est in superioribus sententiis, de odio & fraude tectis in corde, nunc dicitur duabus sententiis, quid ei qui sic odium & fraudem egit, sit euenturum. Et primum quidem dicitur malitiam eius qui sic operit odium ad fraudandum & decipiendum, & si ad tempus lateat, tamen ex quibusdam indicij & factis vel dictis agnitam tandem, reuelandam in concilio & concessu iudicij, aut in coetu totius alicuius communitatis, ibique redarguendam & puniendam. Nullum enim simulatum, diuturnu. Id frequenter quidem etiam apud homines euenit cum tectum diu odium & dissimulatum, per signa quaedam manifestum a concilio deprehenditur, publicatur atque punitur. Sed quamquam homines latere possit, semper tamen reuelabitur malitia huiusmodi hominis in concilio sanctae Trinitatis, & sanctorum caelestium, vel angelis eam apud Deum & sanctos deferentibus. Quod ipsum manifestius fiet in nouissimo iudicij die, quando in concilio omnium sanctorum, & coram angelis Dei, iudex Christus illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, quando & perfectè implebitur Illud: Nihil occultum quod non sciatur, & nihil absconditum quod non reueletur. Tunc reuelata tectam malitia fraudis, & odij poenas dabit in interitum aeternas. Patet ex dictis dictione in concilio per e, literam scribendam, non per s, quod & manifestum est ex dictione Graeca συνεδριον, & dictione Hebraea Cahal, quae congregacionem & coetum significat.

1. Cor. 4. Luc. 11.

27 Qui fodit foueam incidet in eam: & qui voluit lapidem reuertetur ad eum.

DI X E R A T malitiam fraudulenti reuelandam in coetu, significat nunc secundo quid

reuelata eius malitia passurus sit, nempe idem malum, vel tale quale alteri parauit. Id enim duabus illis parceriis & adagiis in vna sententia comprehensis significat, ad quod significandum locutiones illae & alie similes in scripturis saepe occurrunt. Vtraque enim & David vsus est: Lacum, inquit, aperuit & effodit eum, & incidit in foueam quam fecit. Conuerteretur dolor eius in caput eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descendet. Quo secundo versus eadem parabola videtur esse, quae est hic in secundo membro. Qui voluit lapidem reuertetur ad eum. Eo enim significatur is qui grandem aliquem lapidem voluit, ut ex alto in caput alicuius deiiciat & caput eius confringat, qui eodem postea lapide in caput suum excepto pereat. Ecclesiastici 10. prior parabola reperitur, alter adiuncta eiusdem significationis: Qui fodit foueam, incidit in eam, & qui dissipat sepe, mordebit eum coluber. Eadem ponitur & Ecclesiastici 27. cum aliis eiusdem significationis, idque etiam postquam de eo dixerat, qui odiu & paratas fraudes tegit lingua bladi loqua. Multa, inquit, audiui & non coequaui ei, & dominus odiet illum. Qui in altum mittit lapidem, super caput eius cadet, & plaga dolosi diuidet vulnera. Et qui foueam fodit, incidit in eam, & qui statuit lapide proximo suo, offendet in eo, & qui laqueum alij ponit, peribit in illo. Facienti nequissimu consilium deuoluetur super ipsum, & non agnosceret unde adueniet illi. Quibus omnibus significatur, quod qui alteri malum fraudulenter parat, propter ipsam eius malitiam eidem malo aut simili, inuoluetur etiam inopinato, & praeter eius expectationem, quemadmodum alium inopinatu opprimere studeat. Quod & frequenter in hoc mundo accidere videmus, ut in Saule, Aman, & aliis, & generaliter ac perfectissimè apud Deum complebitur in ipsius iudicio, quo fraudulenti praeter expectationem misere inuoluentur.

28 Lingua mendax non amat veritatem, & os lubricum operatur ruinas.

QUO verus huius sententiae habeatur sensus, sciendum est hebraea habere lingua mendacij odiet contritionem sui, vel contententem se, & os blandum faciet impulsorem. Porro contritio linguae mendacis, est maximè ipsa veritas, qua reprehenditur, confutatur, & refellitur mendacium, proinde non malè vertit noster interpres secutus Septuaginta, qui etiam habet ἀληθειαν, hoc est veritatem. Ex hebraeo autem patet os lubricum non intelligendum id quod non seruat silentium, sed temere secreta concreta effundit, quomodo Lyranus & alij accipiunt, quamuis etiam de tali ore sententia vera sit, operatur enim & illud multas strages, & multorum perditionem. Sed os lubricum est hoc loco, os lene, & blandum, quod sua blanditiae cordis malitiam tegit, de qualibus superius sermo fuit. Quod enim lene est, & molle, est lubricum, sicut contra asperum, facile tenetur. Unde blandities illa verborum rectè lubricitas quaedam dicitur, & os blandum dicitur lubricum, quod sit lubrica fidei, cui fidendum non est. Huiusmodi os dicitur operari impulsione, hoc est, impellere ad casum, quod idem est cum eo quod noster vertit, operari ruinas. Quod potest intelligi,

telligi, vel de ruina aliorum, quos scilicet os blaudum decipere studet, & decipiendo perdere, aut de ruina sui ipsius. Priori modo sensus erit, Lingua mendax non amat veritatem ipsam conuincentem: & redarguentem, sed non obstante veritatis reprehensione, os quod blanditiis verborum decipere conatur, pergit homines impellere in perditionem ac in mala deicere. Posteriori modo sensus erit. Lingua mendax vel homo qui delectatur lingua mendaci, non amat veritatem, quæ mendacium detegit & reprehendit, ideoque os tale fallax operatur sibi ipsi perditionem, & in multa mala præcipitationem: qui sensus præcedentibus magis conuenit, ut hæcenus per aliquot versus semper sermo fuerit, de lingua fallacis, & ad decipiendum compositæ vitii ac pœna.

CAPVT XXVII.

NE gloriaris in crastinum, ignorans quid superuentura pariat dies.

PARTICIPIVM, ignorans causali-ter est accipiendum, pro eo quod ignores. Sic enim habent & Hebræa & Græca Dictionem, superuentura non habent Hebræa, addit tamen interpres explicandi causa, imitatus Græcos qui habent ἐπιούσα, hoc est, adueniens, vel crastina dies, Gloriarum in crastinum, est gloriari de die crastino. Id autem dupliciter contingit: Aut, scilicet gloriando de crastina prosperitate, quod fit cum quis sibi pollicetur longam vitam, sanitatem, & quavis bonam fortunam. Aut gloriando de crastino opere, & actione, quod fit cum quis gloriatur se facturum aliquid: quod quomodo malè fiat, pulchrè docet Iacobus concordans cum hac sapientis doctrina, & ad eam verisimiliter alludens: Ecce nunc (inquit) qui dicitis, hodie aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum & mercabimur, & lucrum faciemus, qui ignoratis quid erit in crastino. Quæ est enim vita vestra? Vapor est ad modicum parens & deinceps exterminabitur: Et subiicit: Omnis exaltatio talis, maligna est. Utroque ergo modo prohibet gloriari de crastino, nempe & qualis futurus sit, & quid facturus sit, idque ideo: quia ignoras quid ventura dies pariat, hoc est, proferrat, an scilicet mortem, ægritudinem, aut quod vis impedimentum eius, quod vel sperasti consequi, vel putasti exequi & facere. Diei tribuit non quod tempus propriè facit, sed quod in die fit, quomodo Paulus dies vocat malos, quod sint pleni hominum malitia. Partum diei tribuit, rectè significans aliquid occultum, conceptum esse in mente diuina, quod suo tempore edetur, quasi dicat. Non hoc fiet quod tu concipis, nec quicquam fato eueniet, sed id proferet dies, quod à Deo est conceptum. Valet hæc sententia non solum ad præcipiendum vanas gloriationes de crastina prosperitate & crastina actione, sed etiam ad excitandum animos torpentes, ad benè viuendum. Cum enim incertum sit quid nobiscum sit futurum in crastino, hoc est, futuro tempore, præseuti tempore vtendum est, ad curandum ea quæ salutis sunt. Vnde monet Sapiens Ecclesiastici 5. Non tardes conuerti ad

dominum, & ne differas de die in diem: Subito enim veniet ira illius. Et dominus, Vigilate, quia nescitis diem neque horam.

2. Laudet te alienus, & non os tuum, extraneum, & non labia tua.

PRÆCEDENTI sententia prohibuit gloriari in crastinum, hæc prohibet gloriari in seipso, laudando scilicet se. Si enim laudare stultorum est, & ignominiam, & falsitatis suspensionem adfert, iuxta illud: Laus propria sordet. Vnde & Paulus cum seipsum commendare Corinthiis cogeretur, insipientem se factum dicit: Factus sum, inquit, insipiens, vos me coegistis. Ego enim à vobis debui commendari. Et domino dictum est à Phariseis: Tu de teipso testimoniū perhibes, testimoniū tuum non est verum. Ex facto ergo Pauli Christi, & multorum sanctorum, patet quod aliquando quis potest seipsum laudare, cum ita aliorum vtilitas, aut propria innocentia defensio postulat. Sed vult Sapiens id non temerè esse faciendum. Nec cum dicit, Laudet te alienus, docere vult cupiditatem alienæ laudis. Nam & hoc est ambitionis & superbix, sed tantum vult significare: Sinas ut te alienus laudet, nō autem temerè committas, ut te ipsum laudes. Interim tamen significans ita viuendum esse ut nec propria laude sit opus & aliorum laudes sequi possint. Ut enim vmbra corpus, ita virtutem gloria sequitur.

3. Graue est saxum & onerosa arena, sed ira stulti utroque grauior.

HAC comparatione significat, iram stulti & imprudentis hominis planè esse intolerabilem, ut quæ grauior sit grauissimis rebus. Sapiens in Ecclesiastico simili comparatione virtutis de stulto loquens: Super plumbum, inquit, quid grauabitur. Et quod illi aliud nomē, quam fatuus? Arenam & saxum & massam ferri facilius est ferre, quam hominem imprudentem. Sed ibi stultus grauissimis grauior esse dicitur, hic verò peculiariter ira stulti, quæ rectè rebus illis corporalibus grauior dicitur, quod illæ corpus potissimum molestant si ferri debeant, hæc verò potissimum mentem, cuius molestia grauior est corporali. Molesta autem admodum & intolerabilis est ira stulti, tum quod irrationabilis sit. Irascitur enim sine ratione & causa, tum quod immodica sit, & impetuosa nullo temperata moderamine, tum quod nulla ratione sedari possit. Nec enim stultus facillè placari potest, neque iam admittens rationem aut satisfactionem. Sapientis verò ira & iusta est & temperata & facillè sedatur. Vnde benè cecinit quidam: Quo quisque est maior, magis est placabilis ira. Et faciles motus mens generosa capit. Lyranus intelligit iram stulti grauiorem dici saxum & arena, quod hæc portari possint etiam à stultis validis, illa verò tantum à sapientibus ferri possit, & tolerari cum sese stulti non ferant. Sed prior intelligentia simplicior est, iuxta quam ira stulti, non tantum ipsis sapientibus & omnibus hominibus grauis est, molesta & intolerabilis ob dictas tres causas, sed etiam ipsi stulto, qui iram suam ferre nō potest, nec moderari, cuius exemplum est in Nabal qui stulta indignatione mortuus est.

4. Qui

Qui non habet misericordiam nec erumpens furor, & impetum concitatu ferre quis poterit.

IVT A nostram lectionem hic versus videtur declarare sententiam, præcedentem, ut de ira stulti hic sit sermo, ut vult Beda. Nam ira sapientis non caret misericordia, sed ira stulti eiusque furor erumpens in ultionem, non habet misericordiam, Ideoque impetum stulti sic ira & furor concitati, difficile est ferre, quia moderamine caret, nec sedari potest, ut dictum est. At hebræa longe alium habent sensum. Habent enim sic. Crudelitas iræ & inundatio furoris, & quis stabit ante inuidiam? Hoc est, crudelitas est in ira, & inundatio vel vehemens impetus est in furore, sed quis ferre poterit inuidiam? Itaque vitia vitii comparantur. Et crudelitas quidem iræ tribuitur, furori verò peius quid videlicet inundatio, hoc est impetus & sequitiam, instar aquarum inundantium omnia suo impetu obruentium. Ita enim & homines furore acti omnia obuia destrunt: His autem peiorem, & intolerabiliorem subiicitur esse inuidiam, quia ira & furor breui tempore transeunt & quiescunt, Inuidia verò quiescere nescit, sed semper magis magisque crescit. Deinde ira & furor cum se apertè ostendant, declinari possunt, inuidia verò cum in animo lateat vitari non potest, nec beneficiis extinguitur, sed accenditur, ut quæ impatiens sit alieni boni, & virtutis, semper excogitans qua ratione alium perdere possit, & obscurare, ita ut nec morte satietur, sed & post mortem frequenter hominis famam persequatur. Hunc sensum & Græca habent. Sic enim est. Im misericors est furor & præceps est ira, sed nihil sustinet inuidia. Proinde si nostram lectionem velimus habere verum scriptoris sensum per concitatum, intelligemus peculiariter inuidium, qui contra alium concitatus est inuidiæ passione, ut sit sensus: Ira quidem potissimum stulti ut iam dictum est, intolerabilis est, quia non habet misericordiam, sed quis ferre poterit impetum inuidi, contra se concitati? quasi diceret, Adhuc magis talis impetus est intolerabilis quam impetus iræ & furoris, idque ob causas dictas nec tantum aliis molestissima est & grauissima inuidia, sed & ipsi inuido. Nam ut rectè cecinit quidam.

Inuidus alterius macrescit rebus optimis
Inuidia siculi non inuenere tyranni
Maius tormentum.

Et supra dixit sapiens cap. 14. Putredo ossium inuidia. Inuidium malum indicat Ecclesiastes, Contemplatus (inquit) sum omnes labores hominum, & industrias animaduerti patere inuidiæ proximi. Et in Ecclesiastico. Memeto quoniam malus est oculus nequam, Nequius oculo quid creatum est? Vbi Græca habent, Memeto quoniam mala res est oculus nequam.

5. Melior est manifesta correptio, quam amor absconditus.

BE NE postquam dixit de ira stulti malum, quis putet omnem iram esse malam, hoc versu, & sequenti fit mentio iræ bonæ, quam iusti & sapientes aliquando ostendunt. Et hoc quidem versu præfertur manifesta correptio quæ

iræ videtur esse opus, & indignationis, amori abscondito, hoc est latenti nec sese cum opus est ostendenti. Quod verum esse de correptione, quæ ab amico proficiscitur animo manifestum est: quia talis correptio declarat maiorem & veriorem amorem in corripiente, quam sit in eo qui sic amat ut talem nolit delinquentem amicum corripere, quamuis id quando omittat ex amore, sed nimis indulgenti. Et præterea talis correptio vtilior est amico, quam sit ei amor absconditus. Ob quam secundam rationem, etiam correptio, quæ ab inimico procedit, melior est, quia vtilior quam sit amor absconditus, & ad amici vitia dissimulans. Vnde monet Saluator, ut frater fratrem corripiat, quod possit illum lucrari. Ecclesiastici Sapiens ostendit quare aliquando correptio amici sit necessaria. Corripe, inquit, amicum ne forte non intellexerit, & dicat non feci, aut si fecerit, ne iterum addat facere. Corripe amicum, ne forte nō dixerit, aut si dixerit, ne forte iteret. Beda per amorem absconditum intelligit illicitum, & libidinosum amorem qui tegi studet, & ob sui turpitudinem latere conatur, quali amore correptionem manifestam meliorem esse certum est, quia inquit, absque vlla contradictione melius est quempiam desiderio corrigendi palam corripere, quam studio simul peccandi clancullo diligere. Dicitur autem manifesta correptio ad distinctionem occultæ, quæ in animo sit aut à tergo.

6. Meliora sunt vulnera diligenti, quam fraudulenta oscula odientis.

SVPERIORI sententia duo inter se comparantur valde dissimilia, nempe correptio & amor, sed quorum vnum est manifestum, alterum absconditum, quorum vnum quod prima facie videri posset inferius alteri, præfertur in bonitate & vtilitate. Hic item duo inter se comparantur valde dissimilia, sed ambo manifesta, & ex occultis contrariis prodeuntia, videlicet vulnera ex amore in corde latente, & oscula ex odio latente in corde profecta, quorum item alterum, quod primo aspectu videri posset peius, præfertur alteri, quod melius videri poterat insipientioribus. Meliora inquit, sunt vulnera, ab amante inflicta, quam oscula ab odiente data, quia illa infliguntur ab amante ad correptionem, hæc dantur ab odiente ad deceptionem, vnde fraudulenta vocat, quasi dicat. Non tam sunt attendenda, quæ tibi impenduntur quam à quo tibi impendantur, & à quo animo proficiscantur. Per vulnera, non vera intelligit vulnera, sed seueram correptionem, quæ animū percellit & castigationē etiā seriam, quacum opus est corpus verberetur. Ita & per oscula, nō vera tantum intelligit oscula, sed & omnem exteriorem blandiciem, siue in verbis, siue in factis existentem. Fraudulentum fuit osculum Iudæ, qui osculo tradidit filium hominis. Fraudulentum item osculum Ioab qui dixit ad Amasam, Salue mi frater. Et tenens manu dexteram Amasæ quasi osculans eum, percussit eum in inguine, & effusa sunt intestina eius in terram. His fraudulentis osculis meliora erant vulnera Pauli incestuosum Corinthium tradentis

Eccle. 5.

3. Reg. 21.

dentis Sathanæ in interitum carnis, ut spiritus saluus esset in die domini: Docere debet hæc sententia pueros suorum parentum ac præceptorum castigaciones præferre blandis illectamentis seducere eos volentium. Docere & omnes fideles, mala quæ à Deo ex dilectione suis immittuntur ad eorum vel correptionem vel probationem anteposenda esse illecebris & suauibus diaboli suggestionibus, quibus fauere se nobis, & diligere ostendit, suggerens quasi leue malum sit quod agimus, & supra modum peccatorum nostrorum sit quod patimur. Fraudulentum fuit osculum, quo Eam serpens osculatus est, cum diceret. Nequaquam moriemini, sed eritis sicut dii, Peculiariter ergo de Deo & diabolo dicere licet: Meliora sunt vulnera diligenti Dei, hoc est mala quæque in bonum nostrum ab eo immissa, quam fraudulenta oscula odientis diaboli, hoc est, grata quæque ab eo nobis proposita, quia cum sit inimicus salutaris, ad decipiendum tantum ea proponit D. August. secutus Septuaginta, legit pro fraudulenta oscula uoluntaria oscula. Habet. n. Septuaginta & uoluntaria. Et utitur epistola 48. quæ est ad Vincetium hac sententia, ad ostendendum bene in Ecclesia pænis cogi hæreticos ad fidem. Et exponit eam sic, Melius est cum seueritate diligere, quam cum lenitate decipere.

7 Anima saturata calcabit fauam, & anima esuriens amarum pro dulci sumet.

CALCABIT hyperbolicè dixit, pro reiciet, despiciet, & fastidiet. Sub nomine faui, dulcissima quæque & suauia inter quæ fauus obrinet principatum, significat. Veram autem esse hanc sententiam ad literam, quisque in se experitur, Qui enim satur est cibo & potu fastidit mox omnem cibum quantumuis delicatum, qui uero esurit cibum etiam parum suauem, imò amarum tanquam dulcem auide, & cum uoluptate sumit. Nam ut habet commune prouerbium: Optimum condimentum fames. Quod inter apophthegmata Socratis celebratur. De quo & illud refertur quod cum in multâ uesperam sæpius ambularet ante fores, & rogaretur quid ageret: Paro, inquit, condimentum in cœnam. Manet usque hodie tritum prouerbium, famem efficere, ut crudæ fabæ faccarum sapiant. Cui conuenit illud cuiusdam Poetæ Græci. Præter seipsam cætera edulcat fames. At cum prouerbialis sit hæc sententia, certum est plus aliquid per eam significari. Itaque in primis rectè intellexerimus sapientem per hanc uoluisse insinuare differentiam inter diuites & pauperes, & quid incommodi omnium rerum abundantia, quid uero commodi inopia hominibus adferat. Diuites enim cum in omnibus abundant, semperque sint saturi. etiam delicatissimos cibos fastidiunt semper aliquid quæ retis quod appetitum excitet, & palato sapiat. Pauperes uero, qui multam sæpè esuriam patiuntur, raròque plenum habent uentrem, etiam sic cum panem, & puram aquam audivissimè & cum uoluptate sumunt, quæque alij insipida sunt & insuauia, illis optimè sapiunt. Sic dicitur in Iob: quæ prius tangere nolebat anima mea, nunc præ-

7 angustia, cibi mei sunt. Patuit istud in Dario qui

in fuga aquam turbidam bibens, dicebat se nunc quam bibisse iucundius. Nunquam uidelicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolomæus, Cum cum peregranti Ægyptum comitibus non consecutus, cibarius in casa panis datus esset, nihil uisum est illo pane iucundius. Deinde per animam saturatam & animam esurientem significatur generaliter hic saturitas cuiuslibet rei, insinuatque omnium rerum satietatem adferre fastidium, desiderium uero omnia facere dulcia, & proinde ea quæ sunt in hac uita, magis æstimari ab hominibus pro appetitu & desiderio ipsorum quam ex rebus ipsis. Patet istud in omnibus corporalibus rebus & non tantum in cibo & potu. Frequenter enim quod multum desideramus, ubi illud adepti sumus fastidire incipimus & paruifacere, & cum quid uadè appetimus, quiduis expediens, quantumuis difficile lubentes aggredimur. Videri idem licet in cognitione multarum rerum adipiscenda quæ præcepta sæpè fastidium aut uoluptatem, desiderata quemuis laborem dulcè facit. Indicat & hoc sententia omnibus moderatè utendum: quia uoluptates comedat rarior usus. In rebus autem diuinis, ita hanc sententiam accommodare licet iuxta Bedam. Homo qui uoluptatibus & diuitis huius seculi immergitur, eisque saturatur, & animam suam explet, contemnit fauam ac dulcedinem celestis mensæ omniumque spiritualium rerum, quæ illi plane desipiunt. Contra qui esuriunt & sitiunt insatiabiliter etiam amara quæque quæ pro domino sunt ferenda, etiam mortem ipsam, dulcia reputant, ob spem repromissæ gloriæ. Aut potius è contrario, ut saturitas in bono, esurientia in malo accipitur. Qui iam amplius non esurit temporalia bona sed animo rebus diuinis plane ad dicto, saturatur est de illis, contentus victu, & amictu, & per illa iudicans cum Paulo se habere omnia, fastidit hæc omnia terrena quæ alij dulcissima ducunt. Contra uero qui insatiabili tenentur, uel bonorum uel uoluptatum huius uitæ cupiditate, res istas caducas, & uoluptates huius uitæ (quæ reuera sunt amaræ iis qui cœlesti sapientia sunt imbuti, & palatum non habent infectum) dulces iudicant, uirtuti animæ & cœlestibus rebus eas anteposcentes, quod uerè est amarum pro dulci sumere. Iuxta hanc enim accommodationem fastidium est in eisdem rebus in quibus est saturitas, item esurientia earundem rerum, quæ tanquam dulces sumuntur, cum in priori accommodatione, non ita sit, quod tamen uera parabola intelligentia uidetur requirere: Potest & ad studia hæc sententia accommodari, quæ quo magis desiderantur, eo sunt dulciora.

8 Sicut auis transmigrans de nido suo sic uir qui derelinquit locum suum.

HEBRÆA habent, sicut auis migrans, uel vagans de nido suo, sic uir migrans, uel vagans de loco suo, ita ut utrobique idem sit uerbum. Sensus tamen bene reddidit interpret. Est autem sensus iste, Sicut auis dum migrat de nido suo, huc illucque uagatur quærens quietem multis exposita periculis, à quibus libera est cum manet in nido suo, ita uir qui migrat à loco suo, hoc est, qui derelinquit locum suum, hoc est, statum suum, ac uocationem suam,

uel

1. cor. 7. uel habitationem incertis uagatur sedibus, multis subiectus damnis & malis. Eo ergo tendit hæc parabola, ut iuxta Pauli monitionem uisusque in qua uocatione uocatus est, in ea permanet, & ut homo maneat in gradu suo, maneat in officio ac statu suo, nec temerè de mutando cogitet, sed contentus uiuat sua sorte, ne contingat ipsum uagari animo, inquirendo gradum, officium, uel statum quietum, cum magno rerum temporalium & spiritualium damno. Aliter intelligitur & sic hæc sententia. Sicut auis quæ migrat è nido suo malè relinquit oua & pullos suos, quos rapinæ aliorum animalium dimittit: ita malè facit qui relinquit locum suum, hoc est, domum suam & familiam, neglecta scilicet eius cura & custodia. Iuxta quem intellectum rectè etiam accommodabitur hæc parabola contra ignaues quosque, qui optimum uirtutis statum in quo experant proficere, neglecta cura domus animæ suæ, deserunt, uacua relinquentes conscientiam domum diabolo, qui omnia bona prius parta diripiat. Itè contra prelatos & pastores, qui derelicto grege sibi commisso commigrant alio, oues luporum rapacitatis norandi sunt, cuius notaretur auis, quæ migrat è nido suo pullos suos relinqueret. Proinde seruandum quod dicitur in Ecclesiaste. Si spiritus potestatem habetis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris.

9 Unguento & uariis odoribus delectatur cor, & bonis amici consiliis animo dulcoratur.

HEBRÆA secundam partem obscure habent sic ad uerbum, Et dulcedo amici sui ex consilio anime, pro quo sic quidam uertunt: Dulcis est amicus cuiusque ex animo consiliens. Alij, dulcis est amicus cuiusque propter consilium animæ, hoc est, quod datur: ex animo, uel quod datur iuxta desiderium hominis. Noster, hebræa sic ordinauit. Et dulcedo animæ est ex consilio amici sui. Sensus tamen idem est. Comparantur enim consilia ab amico profecta cum unguento & uariis odoribus quod sicut hæc mirè oblectant corporaliter hominem: ita & illa mentem grauatum prius & anxiam resciant, tum propter utilitatem quam ea consilia indicant, tum propter beneuolentiam quam testantur. Ea enim consilia, quæ à nobis ipsis sumimus parum grata sunt, quod suspecta sunt, quia in propriis rebus nostris ferè excutimus, nimis que nobis ferè tribuimus. Similiter consilia extraneorum quibus non certo fidere possumus, quique res nostras animosque periculosos non habent parum exhilarant mentem hominis, quam adhuc suspensam relinquunt & trepidam. At ea consilia quæ ab illo prodeunt, quem non dubi amamus nobis bene uelle cui res nostre cordi sunt, & cognita, quem speramus in iudicando non duci affectibus, sicut nos in propria causa, illa demum oblectant animam, sua quadam quasi gratia ab amico in cor hominis diffusa, sicut unguentum & odorifera quæque gratiam quandam diffundunt in hominem qua illum oblectant. Indicat ergo sententia amicos comparandos, quorum consiliis cum opus est iuuentur. Pretiosissimus enim inquit Herodotus, thesaurus est & omnibus opibus antecellit

amicus prudens & beneuolus. Et Cicero: Amicitia, inquit, est optima & pulcherrima uita suppellex.

10 Amicum tuum, & amicum patris tui ne dimiseris & domum fratris tui ne ingrediaris in die afflictionis tuæ.

QUONIAM dixit tam grata esse amici consilia, bene subiicitur hæc sententia de non deserendo amico, & maxime amico patris, cuius fides iam dudum probata est, & spectata, quod is cui amicitia iuncti sumus sæpè inuenitur fidelior, & utilior sitque paratior, maxime necessitatis tempore, quæ cui arctissimo nature uinculo iungimur, qualis est frater, qui aliquando & frigide amat, iuxta illud: Fratrum quoque gratia rara est, & sæpè longè abest, ut adiri citò non possit. Vnde supra dictum est, Vir amicus ad societatem magis amicus erit quam frater. Porro illud, amicum tuum, & amicum patris tui, potest aut seorsim accipi, ut sit sensus: Amicum tuum, & etiam amicum patris tui, ut duo amici seruandi doceantur, & quem nobis assumptimus, & quem patris fuisse cognoscimus. Decet enim inquit Socrates ad Demonicum, liberis hæredes esse non modò facultatum, sed etiam amicitiarum paternarum. Aut coniunctim, ut sit sensus: Amicum tuum: qui etiam fuit amicus patris tui: ut significetur amicus antiquus non deserendus: quemadmodum & Ecclesiastici 9. præcipitur: Ne derelinquas amicum antiquum nouus enim non erit similis illi. Quod autè subiicitur: & domum fratris tui non ingrediaris, &c. sic est intelligendum: seruando amicos antiquos: cura ut non sit tibi necesse ingredi domum fratris tui, in die necessitatis tuæ pro consolatione, & ope obtinenda, sed potius quam fratres adeas, accede amicum tuum antiquum inuenturus apud eum melius consilium, maioremque consolationem & subsidium. Aliquando enim uel nimis longè petendi sunt fratres, ut cum longè à nobis habitant: uel parua est eorum beneuolentia: longèque inferior eorum qui ueri sunt amici. Docet ergo magis fidendum amicitia ueræ quam consanguinitati arctissimæ. Vnde & subditur in eodem uersu apud Hebræos.

11 Melior est uicinus iuxta, quam frater procul.

PRO aduerbiis, iuxta & procul Hebræis sunt adiectiua nomina propinquus & longinquus, sed sensus idem est. Significatur enim meliorem, hoc est, utiliorem esse uicinum qui iuxta est, quam fratrem qui procul est: quia cum opus est, magis prodesse & iuuare potest. Ideoque significat non minus colenda esse iura amicitia, quæ inter uicinos esse solet, quam iura consanguinitatis, quæ est inter fratres, & magis fidendum esse uicinis amicis, quam fratribus longinquis, maxime cum necessitas occurrens aliquando non patitur moram, ut ad fratrem longè habitantem excurratur.

12 Stude sapientiæ filii mei, & latifica cor meum, ut possim respondere uerbum.

LEGEN DVM esse possim, non possis: ut quidam habet: patet tum ex Græcis tum ex Hebræis.

brāis. Sapiens ergo in persona cuiuslibet patris alloquitur quemuis filium, adhortans eum ut & alias sæpè ad sapientiam studium, significās inde patri duplicem accessurum fructum. Primum lætitiā cordis. Nam ut suprà dixit: Filius sapiens lætificat patrem. Secundo à calumniis defensionem. Nam si filius sapientiam sectatus fuerit, habebit pater facilè, quo se suūque filium defendat contra eos qui calumniari volent vel patrem, vel filium. Non enim ei obici poterit in veritate ignauia & mala vita filij, aut quod filium malè instituerit, & si quis obiicerit facilè ipsa veritate confutabitur. Cōtra cum sapientiam filius negligit, pater & mœrore afficitur, & rubore, dum cogitur sæpè vitiā filij aut dire sibi obiecta, quasi filium malè educauerit & instruxerit.

13 *Autus videns malum, absconditus est, paruuli transeuntes sinuerunt dispendia.*

SENTENTIA hæc eisdem omnino verbis apud Hebræos posita est supra cap. 22. versu 1. vbi nos legimus. Callidus vidit malum & abscondit se, innocens pertransiit, & afflictus est damno. Sicut ergo ibi dictio, Innocens, posita est in malam partem, ut ibi annotatum est: ita & hic dictio, Paruuli, pro simplicibus, & impercitis accipi debet.

14 *Tolle vestimentum eius qui spondit pro extraneo & pro alieno auferi pigrus.*

Ethæc sententia eisdem apud hebræos verbis supra posita est ca. 20. Proinde illinc petendus sensus.

15 *Qui benedicit proximo suo voce grandi de nocte conjurgens, male decenti similis erit.*

In adultores hæc sententia est dicta, qui & immodici sunt & importuni in laudando, nec debitum seruantes modum nec tempus. Indebitum modus significatur cum dicitur, Voce grandi: Indebitum tempus cum dicitur, de nocte, vel ut habent hebræa & Græca, Mane cōsurgens. Nam hæc pars cum præcedentibus iūgenda est, non cum sequentibus. Qui ergo magnis clamoribus, & immodice, atque tempore importuno quempiam laudibus effert, aut ei benè precatur, à prudentibus reputabitur similis maledicenti, hoc est, vituperanti, & malè de quopiam loquenti, aut ei qui malè precatur alicui. Qui enim sic hominem laudat, vituperio eum afficit, quasi sectatorem laudum humanarum, & quasi indigum alieno præconio, ob defectum virtutis propriæ. Itaque & ob id maledicenti similis est, quia non minori eum afficit contumelia, quam maledicus. Item qui per adulationem alicui benè precatur, dira imprecanti similis est: quia cum non ex animo faciat, sed fictè, non multum differt ab eo qui malè precatur, nec minus nocet, sed sæpè magis. Dupliciter enim accipi possunt, Benedicere, & maledicere, nempe aut pro laudare & vituperare, aut pro benè & malè precari. Nam quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ, & iniquus benedicitur, exacerbauit dominū peccator.

Potest & aliter accipi simpliciter, quod benedicens per adulationem sit similis in crimine maledicenti, hoc est, quod non minus peccet, sed sæpè magis, ut qui per adulationem eum cui benedicat & laudat in superbiam erigat, & fomentum malitiæ suæ præbeat. Hebræa habet, Maledictio reputabitur ei. Græca, qui benedicit amico mane voce magna, nihil differre à maledicente videbitur, Conuenit huic illud Euripidis in Oreste, βάρῃ ἐστίν, αὐτῆσθαυ λῆαν, Onus est laudare valde.

16 *Tecta perstillantia in aëte frigoris, & litigiosa mulier comparantur.*

17 *Qui retinet eam, quasi qui ventum teneat & oleum dextera sua vocet.*

PRIO R versus supra est habitus in ver. 13. c. 19. Nam & ibi dicitur: Tecta perstillantia litigiosa mulier. Ut autem secundus versus benè intelligatur, sciendum est Hebræa sic habere. Qui abscondit eam, abscondit ventum & oleum dextera suæ vocabit. vnde patet primum non esse apud nos legendum euacuet, vel euocet, ut habent multi libri, sed vocet, ut habent correctiores. Deinde patet nostræ lectionis hūc esse sensum. Qui cohibere nititur mulierem litigiosam, & eam domi conclusam retinere & abscondere ut eius clamores à vicinia non exaudiantur, perinde facit, ac si quis retinere & cohibere vellet ventum, hoc est, conatur rem impossibilem. Erumpent enim illius clamores & iurgia quicquid feceris, non aliter quam ventus quantumuis coneris retineri nequit. Secunda pars quæ obscurior est, sic potest intelligi. Is qui retinere conatur mulierem rixosam, est quasi oleum dextera suæ vocet. hoc est, reuocet ac retinere studeat oleū quod habet in manu sua, & effluit atque elabatur, quantumuis quis conatur retinere. Ita & mulieris rixæ cohiberi non possunt nec retineri. Tanta est earum lubricitas quanta olei: sunt enim qui Hebræa vertunt: & sicut qui oleum manu sua retinere velit verbum vocandi manifestè accipientes, pro reuocare & retinere. Alij tamen intelligunt mulierem rixosam comparate, nō cuius oleo, sed vnguento odorifero: quod etiā si quis abscondere velit in manu sua de manu hominis clamat, hoc est, suā fragrantī altè spargit: ut latere nō possit: ut metaphoricè clamor oleo tribuatur; quo sic similitudo magis indicaretur inter mulierē rixosam: & oleū cuius odor non potest non sentiri: etiam si quis occultare velit. Non dissimilis erit sensus in nostra lectione, si sic accipiamus. Qui retinet eam est quasi oleum dextera suæ vocet, hoc est, ei accidit idem, quod si oleum odoriferum è manu sua dextera in qua illud occultare conaretur, altè clamaret, hoc est, suum odorem latè diffunderet. Sic enim & illa, nec vi, nec ratione reprimi potest quin se sæpè prodat. Duae his ergo similitudinibus ostendit Sapiens contra mulierē rixosam vix ullū posse inueniri remedium. Septuaginta verterunt hoc loco: Aquilo durus ventus: nomine autem, dexter vocatur. Quod eiat aliquoties D. Hieron.

18 *Ferrum ferro acuitur, & homo exacuit faciem amici sui.*

DVPLICE M sensum habet hæc parabola. Quidam enim intelligunt hic significari:

cari, quod quemadmodum ferrum ferro acuitur, ita homo acuit faciem amici vel proximi sui, accendendo scilicet illum ad iram suā duritiæ & verborum asperitate, quasi diceret. Si ferream duritiem homo assumat in verbis & conuersatione sua, non aliter prouocabit, irritabit, & ad iram acuet proximum suum cum quo est illi conuersatio, quam ferrum ferro acuitur. Ira enim rectè acutici cōparatur, ut quæ omnia scindit, perdit, & penetrat. Secundū hūc sensum concordat hæc parabola cum eo quod supra planè dixit: Sermo durus suscitatur furor. Alij intelligunt quod dicitur de aciendo in bonam partem, ut sit sensus. Sicut ferrum cum sit natura obtusum acuitur ferro ut cum ensis, aut quoduis instrumentum ferreum alio ferro acuitur, aut cum ferrum malleo ferreo emollitur & acuitur, ita vnus homo alterum acuit per mutuam consuetudinem & exercitationem: quia ex mutua conuersatione & collatione homines acutiores fiūt ingenij & iudicij, cum interim solitarij maneat ferè in naturali quadam sua hebetudine. Rectè enim dixit Euripides, δμῖλια ἐτεκεπέχρας, hoc est, collatio peperit artes. Collatio in quā sententiarū & colloquium hominum atque congressus. Acuantur item homines ex mutuo inter se conuictu, & congressu in virtutibus ad quas exemplum multum hominem promouent. Docet ergo prouerbium opus nobis esse aliorum conuersatione, à quibus monemur, doceamur, obiurgemur cōsolationem accipiamus & confirmemur. Ideo, inquit Ecclesiastes melius est duos esse simul quam vnum. Habent enim emolumentū societatis suæ: si vnus ceciderit ab altero fulciatur. Vx soli: quia cum ceciderit non habebit subleuantem se. Conuenit eum adagio. Vnus vir, nullus vir. Atque hæc secunda intelligentia, meliorem videtur, priorē tamē Septuaginta secuti videntur. Habent enim σιδῆρῳ ὁ σιδῆρῳ ἐξήνεται ἀνὴρ ὡς παρῆναι πρὸς ἄλλου ἐταίρου, hoc est, ferrum acuit ferrum, vir autem irritat faciem amici.

19 *Qui seruat ficum, comedit fructus eius, & qui custos est domini sui glorificabitur.*

SI C V T qui custodit ficum & præseruat eam à nocuentis, meretur subindevesci de dulcibus fructibus eius: ita qui diligenter custodit dominum suum, siue præseruando eum à malis & periculis, siue sollicitè obseruando quid præcipiat, & adimplendo quod præcipit, talis gloriam magnam apud dominum, & homines cōsequetur, non carebit suo fructu, sed percipiet & gustabit fructum iucundissimum. Benè, ut annotauit Rudolphus, ficui contulit dominum serui alicuius, potiusquam aliis arboribus partim ob suauitatem fructus, partim ob nouitatem & vicissitudinem fructuum. Non enim vti aliarum arborum fructus, vnà maturescunt fici, sed maturis decerptis renascuntur aliæ recentiores, vnde contingit sæpè percipere dulcedinem eorū illi qui ficum custodit. Sic qui custos est domini sui iuxta intelligentiam prædictam, subinde nouos honores ab eo cōsequetur. Quod maxime locum habet in supremo omnium domino, quem qui obseruat sollicitus ut sciat, & adimpleat voluntatem eius ei que placeat, æter-

nam & immortalem ab eo percipiet gloriam post varia dona, quibus etiam hic ab eo honorabitur. Hunc qui obseruat, benè assimilatur custodienti ficum: quia lex Dei velut ficus est, quam qui custodit, comedit dulcissimos eius fructus & hic, & in futuro.

20 *Quemadmodum in aquis respondent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus.*

HE B R Æ A habent paucissimis verbis hæc sententiam, & eleganter, sed sic ut propter breuitatem magna sit obscuritas, & ob eam varia intelligentia. Sic enim est ad verbum: Sicut aquarum facies ad facies, ita cor hominis ad hominem. Quod quidam sic intelligunt, Sicut facies quæ in aquis apparent, vario se habent modo ad facies: ita & cor vnus hominis se habet aliter & aliter ad alium hominem comparatè, hoc est, sicut vertit Chaldaeus interpres, sicut vultus qui in aquis relucet non sunt similes vnus alteri: ita cor vnus hominis, non est simile alteri. Quem sensum & Septuaginta secuti sunt qui habent, Sicut non sunt similes facies faciebatur: sic neque corda hominum sunt similia, ut concordet cum eo quod dici solet. Quot capita tot sensus. Alij aliter & variis modis intelligunt, ut mirum non sit, si & noster in terpres, hunc ex variis intellexerit quem nostrā habeat lectio. Quæ dupliciter intelligi potest. Primum, ut significetur, quod quemadmodum in aquis relucet vultus hominum prospicientium, ita ut vultus hominum ibi videre liceat, etiam si non videat quis eos directè: ita & corda hominum videntur à prudentibus, in ipsorum verbis & operationibus ex quibus prudentes agnoscunt affectus & dispositiones internas hominum. Quod quia non omnibus ita competit, interpres de suo adiecit dictionem prudentibus. Secundo intelligi potest hæc sententia & melius non de ea cognitione vel manifestatione cordium, quia prudentes aliorum corda, sed qua sua ipsorum cognoscunt, & sit sensus: Quem admodum in aquis resplendent vultus prospicientium, sic ut vnusquisque suum ibi vultum tanquam in speculo contemplari possit: quem alioqui non videt: ita ipsi prudentes seipos & sua cognoscunt corda dum ad ea redeunt, & exacta consideratione aduertunt qualia sint sua corda, expendendo scilicet ad quæ inclinantur, in quibus potissimum occupentur & hæcant, ut ipsummet cor hominis, maxime apud prudentes, sit homini & ipsi cordi pro speculo, siue pro aqua lymphida in qua homo se ipsum & cor intuetur, iuxta illud Pauli: Quis enim se it hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Atque hic est præcipuus sensus quæ præ aliis omnibus Hebræa recipiunt: quæ omnium optimè sic redduntur. Sicut aqua vultum vultui, ita mens hominem homini, ut subaudias vtrobique, exhibet, vel refert, aut ostendit, & cor aquæ comparatur, quod sic hominem sibi ipsi ostendit sicut aqua vultum exhibet correspondentem vero vultui. Sicut ergo necesse est homini, si proprium vultum videre velit illū in speculo videat, aut in aqua aut alio simili: ita si quis qualis sit cognoscere velit, non potest id alibi melius cognoscere quam in propria sua mente.

21. *Infirmus & perditio nunquam implentur, similiter & oculi h^o minimum infatigabiles.*

SUPERIVS ca. 15. dictum est, quid per infernum & perditionem in scripturis significetur, nepe mors ipsa vel status mortuorum qui quantumvis multos ex hoc mundo in se suscipiat, nunquam tamen expletur, imò nec eo plenior est aut minus capax plurium quòd multos hauserit. Huic ergo bene comparat in infatigabilitate oculos hominum, qui tamen dupliciter accipi possunt. Aut scilicet pro cupiditate videndi vel cognoscendi aliqua, quæ cupiditas nunquam expletur, cum semper anhelet homo ad videndum, siue interius siue exterius oculis noua quædã. Sic. n. intelligit Caietanus vt cõueniat cõ illo Ecclesiastico: Nõ saturatur oculus visu, nec auris auditu impletur. Aut, vt alij accipiunt melius pro cupiditate habedi ista terrena, vt cõueniat cõ illo Ecclesiastico. Infatigabilis oculus cupidi, nõ satiabitur donec consumat arefaciẽs animã suã. Huiusmodi autem cupiditas ad oculos trãsfertur, eo q̃ oculi potissimum ad sensum internum rerum simulachra transportent vnde oritur appetitus. Vnde vocat Ioannes concupiscentiam oculorum. Hæc ergo instar mortis & inferni, etiam si multa acceperit, tamen ac si nihil acceperit, semper æquẽ parata est ad accipiendum, nunquã contenta, semper plus habere desiderãt, iuxta illud Poetæ: Cre scit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit. Et, Vnus Pellæo iuueni non sufficit orbis. Vide ri itaque potest hæc cõparatione sapientem indicare voluisse quã debet hæc inexplabilis cupiditas merito hominibus esse odiosa, nempe non minus quam mors ipsa & perditio.

22. *Quomodo probatur, in confatorio argentum, & in fornace aurum: sic homo probatur ore laudantis.*

SENTENTIA hæc, quæ in hunc ferẽ sensum ab omnibus vertitur ex Hebræis, quamuis illa aliud quid videatur innuere, dupliciter intelligitur. Potest enim hic esse sensus, Si cut in confatorio, hoc est, in vase in quo argẽtum funditur, & purgatur, ipsum argentum fit probum cum ab eo seoria depuratur, & quomodo aurum in fornace purgatur, & fit probum: sic homo fit probabilis ac commendatus aliis per ora laudantium ipsum, qui suis laudibus ipsum ab omni crimine purgant, aut purum declarãt. Secundum quem sensum verbum, Probari, accipiendum est, non pro, Explorari, sed pro, Probum fieri, & declarari, vt sit contrariũ verbi reprobari, vt sit idẽ quod approbari. Iuxta quem sensum sententia indicat officium laudantis, & proinde vidẽdum à quo quis laudetur. Laudantis enim officium in eo consistit, vt velut omnis scoria vitiorum à laudando reiecta, declarat ipsum velut aurum esse ac argentum purum ac preciosum, quemadmodum fornacis est aurum purgare & probum purumque dare. Aliter, si verbum, Probare, accipiatur, pro explorare, sensus erit, Sic in cõfatorio argentũ, & in fornace aurũ exploratur an sit purũ vel impurũ, vel adulterinum: ita probatur honores laudãtis an scilicet sit verẽ laudandus, & quasi verum aurum, an non sit verẽ laudandus, & omnino similis argento impuro, aut auro adulterino & tantum apparenti. Si enim encomiis insolescat & efferatur, declaratur dignus nõ esse laude

vt qui sit superbus & ambitiosus. Si verò non insolescat, sed vel respuat laude in se accumulata, aut eis non moueatur admodũ manifestum omnibus fit, ipsum verẽ esse laudandum, tanquam humilem, & modestum Nihil enim magis declarat hominem laude dignum, quam si laudem ipse non sectetur, nec per eam in superbiam aut inanem gloriam erigatur.

23. *Cor iniqui inquit mala, cor autem rectum inquit scientiam*
SENTENTIA hæc non est in Hebræis, est tamen in Græcis, vnde in nostris seruata est ex antiqua versione. Et est sententia clara, quæ non eget expositione.

24. *Si contunderis stultum in pila, quasi pisanas feriente desuper pila, non auferetur ab eo stultitia eius.*

PILA hoc loco significat vas concauum, in quo grana teruntur, quod mortarium etiam, vel mortariolum dicitur, à pinsendo sic dictum, quod antiqui siccata frumenta in pilas immissa pinscebant, hoc est, tenebant, & hoc erat vnum genus molendi. Vnde & pilum dicitur instrumentum, quo quippiam in mortariolo teritur. Pisanas autem dicitur hordeũ decorticatũ quod in mortariis siue ad esum, siue ad medicorũvsum teritur. Significatur ergo hac parabola stultũ non corrigi, etiam si seuerissimis sapientũ monitionibus & correctionibus obtundatur, aut etiã graui castigatione ab hominibus præmatur, vel diuinis etiã flagellis grauius vrgeatur. Hæc. n. significatur per cõtusionem stulti in pila, feriente de sup quasi pisanas pilo. Quæ cõparatione indicatur & grauitas correptionis vel castigationis quæ adhibetur stulto, & magnitudo laboris, quẽ pro ei^o correctione sapientes subeũt, quẽadmodum magnis laboribus frumenta in pilateruntur frequenti pili contusione. Et rursus indicatur durities stulti, vt qui durior inueniatur omnibus frumentis quorũ omnium grana, & si ex sese durissima, comminuntur & franguntur in pila, cum stulti durities & in malo obstinatio, non frangatur nec auferatur ab eo, quantumlibet contundatur verbis, & flagellis. Conqueritur id sæpẽ dominus apud prophetas sibi accidisse. Populus, inquit, non est reuersus ad percutientem se. Et, Frustra percussisti filios vestros, disciplinam non receperunt. Septuaginta sensum tantum verterunt, omiã cõparatione. Habent enim: Si verberaueris stultum in medio cõcilij inhonorans, non tolles stultitiam eius.

25. *Diligenter agnosce vultum pecoris tui, tuosque greges considera*
26. *Non enim habebis iugiter potestatem, sed corona tribuetur in generatione & generationem.*

QUINQUE versibus sequentibus Sapiẽs iuxta sensum literalem agit de cura pecorũ adhortãt ad eã, eiusque vtilitatẽ ostẽdens. De hac autẽ pecorũ cura magis agit, quã de quavis alia domestica prouidentia, tũ quod Hebræi tũc maximẽ incũberent pascendis pecoribus iuxta exemplũ antiquorũ patriarcharũ ab ipso Abel inci piens, tum quod hoc exemplo etiam præ aliarum rerum cura, maximẽ commendetur pecorum, cura, tanquã simplicissima, naturẽ accomodatissima & innocentissima. Vnde huic hominum generi Deus filium suum hominem factum primo per angelos nunciari voluit. Nam

aulas principum sectari, plenum fastu est: negociationi & mercaturæ vacare, auaritiæ est. In primis ergo eos qui greges habet alendos, monet vt diligentem eorum habeant curam, frequenter & attentẽ pecora sua contẽplando, quo sint habitu, quo numero, nec satis sit curam illã alij alicui vicario pastoris commisisse, sed vt ipsimet curã agant. quod & in Ecclesiastico præcipitur: Pecora, inquit, tibi sunt, attende illis & si sint vtilia, perseuerent apud te. Congruit hic vulgatum prouerbium: Oculus domini pascit equũ. Quod autem sequitur. Non enim habebis iugiter potestatem, &c. Aliter multo habet Hebræa sic, Non enim in perpetuum diuitiæ & si corona in generatione & generationem, hoc est, nec ipsa corona vel regia dignitas in perpetuum durat. Quæ sententia rectẽ intelligitur significare, nec diuitias huius mundi, nec gloriam regalem studiosẽ sectandam (quemadmodum multi faciunt, qui studio illarum rerum fastidiunt simpliciter vitæ pastoralis) quod hæc omnia sint fluxa, & mox peritura, proinde ei potius generi vitæ insistendum & operam dandam, vnde ea parantur quæ sunt huic vitæ necessaria. Eo enim perdunt quæ sequuntur. Sed & Septuaginta negatiuẽ habent, vtraque huius sententiæ partes. Sic enim est Græcis, Quia non in seculum est viro robur, vel imperium & fortitudo, neq, tradet ex generatione in generationem. Hunc sensum habebit & nostra lectio, si interrogatiue legatur secunda pars, sed corona tribuetur in generatione & generationem? quemadmodum sequitur interrogatiue apud Hebræos, si corona in generatione & generationem: vt sit sensus, Sat fit tibi curare pecora tua, quæ suppeditant vitæ necessaria. Nã cur vis ambire hic magnã aliquam dignitatem aut præminentiam? non enim habebis semper potestatem in hac vita etiã si contingat aliqua potestas, & an putas quod hic tibi obtingere potest regnum perpetuum? Si verò affirmatiuẽ legatur, non video satis conuenientem intellectum, qui congruat literali sensui, nisi hic intelligas. Diligentem cura pecora, cũ adsunt vires, & facultas, quia nõ habebis semper potestatem hoc faciendi, obrepente sci licet senectute, vel etiam si habeas diuitias alias, & potestatem viuendi, sine cura illa pecuali, non habebis tamen fortẽ eam potestatem semper, eripi enim multis modis, & infortuniis potest, & si in curando pecore diligens fueris, gloria & laus immortalis hinc tibi accedet. Certẽ hic secundus versus affirmatiue lectus, magis cõuenit sensui spirituali, ad quem interpret in hac versione videtur respexisse. Iuxta spirituale enim intelligentiã, hæc doctrina pertinet ad rectores populorum tum ecclesiasticos, tum seculares, quos scriptura sapius pastores vocat momentũque omnes diligentem habere curã gregis sibi commissi, ita vt diligenter studeant, & suas oues cognoscere, & earum qualitatem, mores atque vitã, idque per sese ipsos præstent, nõ per mercenarios, vt vnicuique pro eius necessitate & exigentia prouideant. Ad quod faciendũ duplici eos accendit ratione, primum quia non habebunt semper potestatem eã, qua in populo Dei funguntur, quæ per mortem eis eripietur, vel nõ semper habebunt potestatem curandi oues Christi sibi commissas, & proinde id faciendum est dum tempus habent operandi bonum: Secũ

do quia si bene gregem Christi curauerunt, gloriæ corona tribuetur illis in æternum, iuxta illud Petri ad pastores: Cum apparuerit princeps pastorum percipietis immarcescibilem gloriæ coronam.

27. *Aperta sunt prata, & apparuerunt herba virentes, & collecta sunt fœna de montibus.*

28. *Agni ad vestimentum tuum, & hedi ad pretium agri.*

29. *Sufficiat tibi lac caprarum in cibos tuos, & in necessaria domus tua, & ad viciũ ancillitius.*

HIS versibus tribus insinuatur commoditas & fructus vitæ pastoralis, vt ad eũ magis accederentur homines. Primo enim versu indicatur, quam facile parentur ea quæ ad pecorum nutritionem, & sustentationem sunt necessaria, ac deinde duobus aliis versibus, indicatur quomodo ex pecoribus homini proueniãt, quæ ad vestitũ, & victũ sunt necessaria, præter quæ nihil esse debet quod magno opere requiratur. Aperta (inquit) sunt prata, hoc est, late patet prata quæ vbique obuia sunt, in quibus pecora tua pascas. Aut aperta dicitur prata, quoniã germinauerunt, & gramina emittere cœperunt. Aperitur enim terra cum germinare incipit, vnde est illud. Aperiat terra, & germinet saluatorẽ. Vnde sequitur, Et apparuerunt herbæ virentes, in cibũ scilicet pecorum, pro tempore æstiuo, & in tempus hybernum colliguntur fœna de montibus. Præterita enim, aperta sunt, apparuerunt, & collecta sunt, pro præsentibus aut pro omni tẽpore accipienda videtur. Significat ergo pabulũ pecorum parabile esse vt quod terra ipsa vbique vltro suppeditat, idque pro vtroq, tẽpore, æstiuo: & hyberno. Ex his deinde quæ tã faciliẽ aluntur, ecce quanto tibi cõpendio omnia tibi proueniunt necessaria. Agni tui sunt tibi ad vestimentũ tuum quia ex lana agnorum, sub quibus oues omnes cõprehenduntur textuntur vestimenta, fiuntq; ex pellibus eorũ, & hedi sunt tibi ad pretium agri, hoc est, quibus venditis persolvere poteris pretium agri à te locati, aut sumptus agri colendi, aut quibus emere poteris fructus agrorum, vt triticũ familiã tuã necessarium: quali diceret. Si diligenter gregem paueris, non erit necesse agros colere. Nam pro tio hædorum poteris agrorum fructus cõparare. Deinde sufficiat tibi, hoc est, sufficere poterit tibi lac caprarum in cibos tuos, & totius familiæ tuæ. Vbi nomine lactis butyrũ & caseus cõprehenduntur, quæ ex lacte fiunt. Itaque vt prata ouibus & hœdis sua necessaria præbent: ita significat homini pecora suppeditura quibus illi siue ad amictũ siue ad victũ erit opus. Notandũ aut, quod inter pecora tantũ oues numerat ac hœdos, minora scilicet animalia qualia pascibat Abel, ouium pastor primus, & iacob sub Laban, nõ aut boues, aliãque maiora pecora nominãtur. Itẽ nõ tribuit in esum ipsos agnos, ac capras, sed tantũ lac caprarũ sub quibus & lac ouiu cõprehenditur. Proponere. n. voluit præ oculis simplicissimũ illud vitæ genus, qd̃ Abel aliiq; illi similes ante diluuiũ secuti sunt, cõtenti minoribus illis, & min^o noxiis animalibus quorum carnibus nõ vescabantur, vt est cõmunis multorum sententia, sed tantum lacte eorum, & quæ ex lacte fieri poterant, pro vestitu suo nõ quærentes sericum, sed tantum pelles ouium aut caprarum, vel saltem ex lana & pilis textas vestes.

Heb. 11.

1 Tim. 6.

vestes. Vnde dicit Paulus, circuierunt in melo-
 ris, in pelibus captinis. Itaq; significare voluit
 sapiens, quā paucis naturā hominum contenta
 esse possit, quanque simplicibus, vt inexplēbile
 arguat hominum in cibo, & vestitu luxum do-
 ceatque quod habet Paulus. Habentes victum
 & quibus tegamur, his contenti simus. Ex hac
 literali tractatione facile patere potest, quomo-
 do hæc mysticè tractanda sint. Prata enim diui-
 narum scripturarum, quæ tēpore hyemis con-
 clusa erāt & carctā, iā pro pascendis ouibus Chri-
 sti late patent & germinat, exhibendo suis docu-
 mentis conuenientē partem tam in prosperita-
 tis, quā in aduersitatis tempore vt tanto luben-
 tius pascendis Christi ouibus incubere debeāt
 pastores. Pro quibus pascendis, non est quod à
 longè cibū petant, cum obuia sint, & sacrarum
 scripturarum, & sanctorum patrum monumen-
 ta, quæ partim sunt veluti herbæ virentes sem-
 per atque gratissimæ, vt scripturæ sacræ, partim
 velut scæna collecta de montibus, vt patrū scri-
 pta quæ ex scripturis collecta sunt. Qui ex ouibus
 & hædis quos pascunt, hic merito quærere
 non deberent nisi vestitum & victum, & eum
 non luxuriosum aut sumptuosum, sed quales
 oues cōmode præbere possunt, quas deglubere
 non debent, sed tantum ex earum lana & lacte
 viuere. Quod si fecerint præter tēporalia bona,
 quæ hic ab ouibus Christi percipiunt, accipiet
 ab eis etiam postea vestitum, & victum sempiternum
 induti stola immortalitatis, & refecti
 cibo qui non deficiet in ætænum. Acutiorem
 allegoricam tractationem videre licet apud Be-
 dam: qui eam longè prosequitur.

CAPVT XXVIII.

F Vgit impius nemine persequente, iustus autem quasi leo confi-
 dens absque errore erit.

DOCET proverbium, quod & pleræ-
 que aliæ scripturæ, videlicet quod
 impietas, impii timorē, iustis verò
 iustitia confidentiā addat. Licet enim
 nonnunquā audaciæ stimulis impij concita-
 ti & potissimū cum eorum mens est obtenebra-
 ta, in obuios quosq; deszuuant ac sese in pericu-
 la temere præcipitent: tamen cum ad se redeūt,
 & furoris incādiūm extinctum est: ita merito
 peccatorum suorum terrore cōcutiūt vt om-
 nis eorū audacia frangatur, & antequā eos quif
 quā persequatur in fugam vertantur. Id autem
 fit sæpe vel ex solo mentis malè sibi consciæ, ac
 ob id pœnas debitas timentis, emorsu, quemad-
 modum maxime patet in furibus & homici-
 dis, qui peracto maleficio pauitant semper fu-
 giūtque, vnde natum adagium: Fures clamorē
 subaudi, timent, quadans in eos qui sibi con-
 scij metuūt, ne deprehendantur. Ita enim natu-
 ra cōparatum est, vt conscienciæ magnis, & hor-
 rendis criminibus obnoxia, nusquam possint
 secure consistere. Hinc dicitur in Iob de impio.
 Sonitus terroris, semper in auribus eius, & cum
 pax sit ille insidias suspicatur. Non credit quod
 reuertī possit de tenebris, circumspectans vndi-
 que gladiū. Et in sapientia: Cum sit timida ne-
 quitia, dat testimonium condēnata. Sæper enim
 præsumit sæua perturbata conscientia. Aut sit in-
 stndetiā sæpe ex vltione diuina, qua impiis hu-
 iusmodi terror incutitur, cuius exemplum ha-

Iob 17.

Sup. 17.

bemus in Syris qui surrexerunt & fugerūt in tē-
 nebris derelictis tentorijs suis cum nemo eos
 persequeretur. Vnde dominus huiusmodi terro-
 rem populo peccanti se immisurum minatur
 in Leui. dicens: qui de vobis remanserint, dabo
 pauorē in cordibus eorū in regionibus hostiū,
 terrebunt eos sonitus folij volantis, & ita fugient
 quasi gladiū, cadent nullo persequente, & cadēt
 singuli supra fratres suos quasi fugientes, nemo
 vestrum audebit inimicis resistere. Simile est in
 Deutero. Dabit tibi Dominus cor pauidum, &
 deficientes oculos & animam consumptam
 mœrore, & erit vita tua quasi pendens ante te.
 Timebis nocte ac die & nō credes vitæ tuæ &c.
 Contra, iustus tum quod sibi bene sit conscius,
 & ob id nullum malum timeat, & de Dei prote-
 ctione bene confidat, tum quod à Deo non so-
 lum protegatur, sed etiam singulariter confortetur
 & roboretur, etiam si multa mala ingruant
 etiam si persecutores insistant sine terrore persi-
 stit immotus, similis leoni fortissimo & audacis-
 simo, de quo mox postea dicitur: Leo fortissi-
 mus ad nullius pauebit occursum. Sicut. n. im-
 pium, timidū facit, & malū conscienciæ testimo-
 niū & Dei vltio: ita contra iustū confidentē fa-
 cit, & bona suæ conscienciæ, testificatio, & Dei
 confortās gratia. Vnde gloriatur Propheta. Do-
 minus illuminatio mea & salus mea, quæ timebo:
 Dominus protector vitæ meæ, à quo trepida-
 bo: Et alio loco: Deus noster refugium & virtus,
 adiutor in tribulationibus, quæ inuenerunt nos
 nimis. Propterea non timebimus dum turbabitur
 terra. Ceterum hæc sentētia, non solū habet
 locum in tēporalibus malis, sed & in spirituali
 contra vitia certamine. Frequenter enim impij
 cum nulla eos inuadit acris tentatio fugiunt à
 virtutis tramite vitijs succumbentes, timentes
 se non posse virtutis labores perferre. Peccatum
 enim molles & effematos reddit homines
 eosque diuino destituit præsidio. Contra iusti
 de Dei protectione securi, indutique armaturā
 Dei, imperterriti vt leo contra principes & re-
 ctiores tenebrarum harum fortiter decertant di-
 centes cū Propheta: Ecce Deus saluator meus,
 fiducialiter agam, & non timebo.

4 Reg. 4.

Leuit. 26.

Deut. 2.

Psal. 26.

Psal. 45.

Esa. 12.

2 Propter peccata terræ multi principes eius, & propter hominū
 sapientiam & horum scientiā quæ dicuntur, vita ducis longior erit.

Iob. 34.

SICVT apud Iob dicitur quod Deus regnare
 facit hypocritam propter peccata populi, ita
 hic dicitur quod propter peccata populi multi
 sint principes eius. Quod & de multitudine prin-
 cipū simul regnantū accipi potest, qui scilicet
 in eadem terra simul regnant cum magno po-
 puli grauamine, aut vnius terræ dominium diui-
 dunt in plura dominia, quemadmodū ob pec-
 cata diuisum est regnum Israeliticum sub Ro-
 boam. Huiusmodi enim multitudo principum
 sicut frequenter euenit propter peccata populi
 ita multum populum grauatur, dum quisque suis
 studet cōmodis, & bella sæpe inter multos ex-
 surgunt. Et potest intelligi de multitudine prin-
 cipum sibi mox ac breui tempore succedentiū
 quæ & ipsa reipublicæ frequenter est pernicio-
 sa: quæ hinc grauatur impensis, nouis statutis,
 turbat omnibus, & bellorum motibus. De qua
 principū multitudine potissimum intelligēdū
 quod hic dicitur, satis patet ex parte secunda
 opposi-

opposita, quæ tamen clarior est in Heb. ræis, quæ
 habent, Et propter hominem intelli gentē scien-
 tem: sic hoc est similiter prolōg. abitur. s. impe-
 rium vel vitæ principis. Vel propter hominem
 intelligentem scientem rectum prolongabitur,
 Vbi singulare quidā exponunt per: plurale, vt sit
 Propter homines intelligen tes, & doctos prolō-
 gabitur. Dum enim in regno principibus adsūt
 viri docti & prudentes, quorum consilio omnia
 aguntur, fit vt in regno peccata populi cohibeā-
 tur, & virtus locum habeat, & in populo, & in
 principe. Vnde sicut ob peccata populi, quorū
 causa sæpe est negligentia vel malum exemplū
 principis, diuina vltione sunt in populo frequē-
 tes principes, ita contra propter iustitiam boni
 principes in bonum populi diu in vitā conser-
 uantur. Potest tamen quod Hebræis in singula-
 ri dicitur numero referri ad ipsam principem
 qui si prudens fuerit, & intelligens sua pruden-
 tia obuiabit peccatis populi, quibus non domi-
 nantibus, sed iustitia & pietate vbiq; præuale-
 te, vitæ eius prolongabitur à Deo, quemadmo-
 dum patuit in Ezechia. Sic ergo & nostra lectio
 est accipiendā de sapientia & scientia hominis
 regnantis in populo. Propter huius enim sapien-
 tiam, & scientiā eorum quæ dicuntur & agun-
 tur in regno, hoc est, quia diligenter scire om-
 nem populi statum studet, ac prudenter prospici-
 cit, vt in officio populus contineatur & in reli-
 gione, idēd eius vitæ longior erit. Supra enim
 dixit: aufer impietatem de vultu regis, & firma-
 bitur in iustitia thronus eius. Potest & sic intel-
 ligi nostra litera. Sicut ob peccata terræ multos
 contingit esse eius principes: ita ob sapientiam
 alicuius, cuius opera vitur princeps & scientiā
 eorum, quæ in sentētijs ferendis dicenda sunt,
 vitæ ducis Dei munerere prolongabitur. Aut
 propter scientiam eorum quæ dicuntur à Deo,
 hoc est, propter scientiam mandatorū Dei. Ob
 hæc enim in Deut. promittit regni diuturnitas.

Sup. c. 15.

Deut. 17.

3 Vir pauper ca. ummian pauperes similis est imbrī vehemēti, in
 quo paratur fames.

CVM à natura nobis inditum sit, vt eorum
 doleamus vices: qui eisdem nobiscum mi-
 serijs sunt obnoxij, illos vehementer in huma-
 nos esse oportet & crudeles: qui mala augent
 aliena, quæ & ipsimet sentiunt & patiūt. Itaq;
 cum pauper qui pauperatis miseriam in se ex-
 peritur, aliorum pauperum vices saltem dolere
 debeat, quando eorum necessitati nō pōt subue-
 nire, si omnino contra faciat, ita vt pauperes ca-
 lūniatur, hoc est, per iniuriā opprimat (sic enim
 vt supra est annotatum calumniari hic sæpe ac-
 cipitur) rapiendo quæ eius sunt & spoliando,
 naturæ ordinem planè euertit. Proinde talis cō-
 paratur pluuiæ: quæ cum vehementia magna
 inun dat terram, eamque obruit, quæ & semina
 denudat, & segetes natas prostrernit, sicque steri-
 litas sequitur, inopia & fames. Quæ similitudo
 consistit in duobus. Primo in eo quod sicut hu-
 iusmodi pluuiā sua quadā vi, & oppressione ter-
 ræ inopiam inducit & famē: ita vir talis oppri-
 mens pauperem, inopiam ei adfert & famē sua
 oppressione & iniuria. Secūdo quod cū pluuiā
 in hoc à natura sit data, vt terrā ex sese inopem
 & indigā fecundet, & fertilitatem rerūque
 adferat abundantia, contra naturā huiusmodi
 vehemens & inundans pluuiā sterilitatis causa
 Ians. in Proverb.

est, ita & cum ex naturali quadam condolentiā
 pauper pauperi consolatiōē & opem debeat,
 naturæ ordine inuerso sua crudelitate desolatiō
 & inopiam adfert. Secundum sensum mysticū
 sententiā hæc dici potest in eos, qui cum sint
 peccatores & infirmi, seueri tamen nimis sunt
 in aliorū infirmitatibus & peccatis castigandis
 corripiendis, vel vindicandis. Tunc enim vir
 pauper opprimit pauperes, & pro consolatiō-
 ne quam ex propria infirmitatis consideratiōe
 eis debet, sterilitatem animæ eorū adducit, simi-
 lis omnino vehemēti imbrī, hoc est: grauissi-
 mæ tentationi immittit à dæmone, ad obruen-
 dum terram cordis ne quem fructum proferat.
 Vnde monet Paulus: Si preoccupatus, inquit,
 fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spiritua-
 les estis huiusmodi instruite in spiritu lenitatis
 considerans te ipsum ne & tu tenteris.

Galat. 6.

4 Qui derelinquunt legem laudant impium, qui custodiunt si-
 cenduntur contra eum.

SENTENTIA clara est docens quam diffe-
 renter se habeant legis contemptores & ob-
 seruatores legis ad ipsam impietate & impios,
 & ex consequenti insinuans, quam sint illi Rei-
 pu. perniciosi, hi verò viles. Qui, inquit, derelin-
 quunt legē, hoc est, qui domini legem omnino
 negligunt. laudant impium in sua impietate: tū-
 quod eis placeat impietas, quam & ipsi sectan-
 tur, tum quod gaudeant se habere multos sibi
 similes. Vnusquisque enim delectatur suo simi-
 li. Contra qui custodiunt legē hoc est, quibus
 summa cura est Dei legem adimplere, hi non so-
 lum non laudant impium, sed succeduntur con-
 tra eum zelo iustitiæ. Et animo quidē semper
 succeduntur cōtra eū: quia ex impietate impij
 dolore cōmouentur & indignatione cōtra eū.
 Sæpe verò etiam verbo, & facto excitantur &
 accenduntur contra eū dum ex zelo iustitiæ eū
 seuerè arguūt, cohibent, ac si in autoritate sunt,
 etiam puniūt in aliorū exemplum. Declarat hæc
 sententiā quam noxij illi sint impij laudatores
 vt qui suis laudibus impietati fomentum præ-
 beant, quam viles legis diuinæ custodes, vt qui
 impietatem cohibere conentur, quæ res publica
 perdit. Hinc intelligendū relinquitur non
 verè illos custodire legem Dei, qui impijs adu-
 lantur, & placere volunt qui illos arguere no-
 lunt, quique illorū impietatibus non commo-
 uentur, & quasi ad se non pertineret aliorum
 improbitas. nulla eius cura tanguntur, quales
 multos videre est, qui sibi tamen de iustitia, &
 legis diuinæ custodia placent.

5 Vir mal. no. cogitant tibi cum: qui autem inquirunt domi-
 num, anima dicitur omnia.

PRO verbis, cogitant, & animaduertūt idēd
 Hebræis verbū est significans magis intelli-
 gunt. Altera ergo hic ponitur differentia inter
 impios iustos: quia vtri mali, eo quod in mali-
 tia, occupātur, & per eā excæcantur, nō intelli-
 gūt & præinde hæc cogitāt, hoc est, nō cōprehē-
 dunt animo iudiciū, hoc est, quod æquū & ius-
 tū est etiā si audiāt illud ab alijs doceri. Qui autē
 inquirunt dominum, hoc est, quibus curæ est il-
 lum agnoscere, illique placere, eo quod mēs il-
 lorū sit attentata, & à Deo illuminata, facile in-
 telligunt animaduertunt omnia, necessaria sci-
 licet, non tantum quæ nunc sunt agenda, sed

& futura pleraque prauideates. Itē viri mali nō intelligunt nec cogitāt futurū Dei iudiciū quō à malo reuocari possēt si illud verē intelligerēt & fixē cogitarent. Qui verō dominū inquirunt, nō tantum illud Dei iudicium intelligunt, sed & omnia alia necessaria intelligunt, & animaduertunt, prae oculis etiā habentes prēmia iustorum, & quibus rationibus ac viis ad ea perueniendū sit. Duabus .n. his rationibus sententia hæc, quæ generalis est, explicari & accommodari potest. Similis est apud Paulum 1. Corinth. 2. antithesis hominis animalis & spiritualis. Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei. Spiritualis autem iudicat omnia.

1. Cor. 2.

Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quam diues in prauis uisibus.

SIMILIS est sententia c. 19. versu primo. & in Hebræis maior est similitudo huius loci cū illo, nec est alia differētia, quā quod ibi Hebræa habeant in secūda parte. Quā peruertens labia sua, & ipse insipiens, Hic verō, Quā peruertens vias & ipse diues. Melior ergo dicitur, pauper ambulans in simplicitate sua, hoc est vias in integritate sua, quā diues ambulans in prauis viis, hoc est, moribus, quia quantumuis diuitiæ apud homines laudentur & præferantur, talis tamen pauper & reuera præstantior est tali diuiti, utpote Deo ac prudentibus commendator & proinde verē felicior, & vtilior est Reipub. Rectē ergo dixit Themistocles: qui ut refert Cicerō lib. 2. offi. cum consuleretur, vtrum bono viro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret; Ego, inquit, malo virum qui pecunia egeat quā pecuniam quæ viro.

Qui custodit legem, filius sapiens est: qui autem comessatores pascit, confundit patrem suum.

IVENTVS fere dedita esse solet comessationibus, vnde huius vitij peculiariter meminit qd̄ & parentes in filiis peculiariter cohibere, & impedire deberēt vt præcipitur deut. 21. Pascit autem comessatores: qui ita delectatur comessationibus, vt helluones & potatores sibi adiungat & frequenter ad cōiuiua sua vocet, bona sua paterna conuiuuiis profundendo: sicque multis peccat nominibus, quia & contra Dei legē vacat potationibus & facultates suas prodigē expendit, & fomentum vitij aliis præbet. Sicut ergo sapiens est ille filius qui custodit legē Dei, quæ inter cætera verat omnem luxum præcipuē in iuuenibus, & proinde talis honore & lætitia afficit patrem: quia filius sapiens lætificat patrem suū, ita qui alit comessatores, contra legē Dei faciens ignominia afficit patrem suum, quia in patris ignominiam cedunt filij vitia, tanquam qui non bene instituerit filium.

Qui coacernat diuitias vsuris & fenore liberali, in pauperes congregat eas.

BENE vertit hunc versum interpres, sed male communiter distinguitur lectio. Nam dictio, liberali coniungitur cum ablatiuo fenore. Vnde coacte hic versus exponitur à Lyrano & alijs ipsam sequentibus, qui intelligunt, fenore liberale dici lucrum quod vltra sortē recipitur, non ex pacto, sed liberali, vel vltronea mutuatarij donatione, quod etiā prohibitum est sicut vsuras accipere ex pacto, quando illud lucrum

intentū est, & desideratū à mutuante. Huiusmodi diuitiarum coacernatorem, intelligunt congregare in pauperes, quia congregat contra pauperes & in detrimentum pauperum: qui illius vsuris vexantur, & opprimuntur. At hic sensus penitus est alienus ab intentione sapientis & interpretis. Dicitio enim, Liberali datus est cōiungendus cū sequētibus, vt patet tū ex hebræis tum ex Græcis, & est sensus. Qui coacernat diuitias viis illicitis, nempe vsuris & fenore, talis non sibi eas congregat, sed homini liberali & munifico in pauperes. Quo significat futurum, vt talis nec animum sit, nec potestatem habiturus bene vtendi partis male diuitiis, sed Dei dispositione eas peruenturas ad eum qui liberalis sit in pauperes, vt eos distribuatur à quibus eā illorum magno grauamine acceptæ sunt. Græca enim & hebræa habent: Qui multiplicat diuitias cum vsuris & multiplicatione, ei qui miseretur pauperum congregat eas. Itaque superiori versu locutus est de eo: qui diuitias male profudit, hoc versu de eo qui eas colligit male. Et docet hic locus vt & aliæ multæ scripturæ vsuras esse illicitas & iniustas. Quod & Ethnici satis intellexerunt. Aristoteles enim in 1. de repub. Iuste inquit in odio est fœneratoria, quia nummo vitur tanquam merce, & ex eo quod fructificat natura, fructum capit. At commutationis causa factus est nummus. Maximè igitur præter naturam est nummum fieri mercem. Et Cato interrogatus quid esset fœnerari, respondit, quod hominem occidere.

Qui declinat aures suas ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis.

DECLINAT aures suas ne audiat legem qui studio nō vult audire legem cum docetur, aut si audiat nō vult obedire, hac re declinans contemptū legis, & impœnitentiā cordis in suis peccatis, quales sunt de quibus Iob: Qui dicunt Deo, Recede à nobis, scientiā viatū tuarū nolumus, huiusmodi congruā tribuit punitionē sapiens significans par pari referendū, cū subditur. Oratio eius erit execrabilis, quasi dicat, Quemadmodū ipse non vult audire Deum loquentem per legem, ita nec Deus vicissim ipsum audiet sibi in oratione loquentem. Nec tātum non audiet, sed & orationem eius execrabitur, tanquā peccatū, iuxta illud: Et oratio eius fiat in peccatū: Et sanè grauis est hæc punitio, quando hoc ipsum, quo Dei gratiam obtinere nitimur, Dei iram magis prouocat. Vnde non frustra apud hebræos additur dicitio augmentatiua. Oratio eius erit abominatio, hoc est, non solum eius vitia, sed etiam oratio eius.

Psal. 108.

Qui decipit iustos in via mala, in interitum suo corruet, & simplices possidebunt.

HEBRÆA habent, Qui errare fecit rectos in via mala, in foueam suam ipse cadet, & integri hæreditabunt bonum. Itaque is decipit iustos in via mala, qui fraudibus, & dolo pellit eos in viā malā, & quantum in se est, facit vt sint in via mala, per quā scilicet eos deducat in foueā aliquam, & interitum eis paratum. Id autem facit non tantum qui eos corporaliter errare facit, sed & omnis qui à recta fide rectaque viuēdi ratione homines abducit in errores & malam vitam. Item quicumque iustos aliquo dolo

pertrahere

Spp. c. 61.

pertrahere studēt, in aliquid ipsis perniciosum, & noxiam. Sub similitudine enim eius qui hominem corporaliter abducit à recta via in malā metaphoricè designatur omnis qui fallere studet ad aliquod malū. De tali ergo dicitur, quod corruet in interitum suo, hoc est, in illud malum quod aliis parauit, vt sit idem cum illo quod supra dictum est. Qui fodit foueam incidet in eā. Cōuenit cum illo, malum consilium consultori pessimum. Contra, simplices, hoc est, integri do lo carentes, quos illi dolosi fallere studuerunt, non solum eorum dolis non capiuntur, sed diuina benignitate etiam possidebunt hoc est, stabili ter obtinebūt, bona eis à Deo parata. Aut possidebunt etiam bona ipsorum dolosorum hominū, quæ ab eis erepta dominus iustis largietur. Multi enim libri habent possidebunt bona eius vt significetur, non solum impios casuros in ea mala quæ pijs parauerunt, sed ipsos etiā priuandos suis bonis eaque tradenda pijs. Sed pronomen eius vt non est in Hebræis: ita nec in correctioribus libris Latinis.

Sapiens sibi videtur vix diues, pauper autem prudens iuri abitur enim.

DIVITIÆ ferè adferunt homini prudentiæ arrogantia cum aliorum contemptu, ita vt diuites suæ prudentiæ tribuant quod præteritis sint locupletes & fortunati, aliorū imprudentiæ quod pauperes sint & infelices. Item aduertunt authoritatē & honorē sibi apud homines deferri suæque tum dicta tum facta per adulationē approbari velut sapienter dicta aut facta. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Diues locutus est & omnes tacuerunt, & verbum illius vsque ad nubes perducent. Pauper locutus est, & dicunt, quis est hic? Itaque vir diues videtur sibi sapiens cū per suā prudentiam putet sibi obuēnisse, diuitias, tum quod homines eius dictis & factis multū deferant. Pauper autē prudens, non statim cū vulgo admirabitur eum tanquam sapientem, sed scrutabitur eū, hoc est, explorabit ei dicta factaque nec propter diuitias ei nimis tribuet, nec felicē indicabit. Per qd̄ vult significare qd̄ poterit eum per suam prudentiam confutare & redarguere. Vnde Septuaginta verterunt, μαθηγνώσθη αὐτόν, hoc est, condemnabit eum. Si milis est locus supra c. 18. versu 19. vbi nos habemus. Iustus prior est accusator sui, venit amicus eius, & inuestigauit eū. Sed & Hebræi teste Rodolpho intelligunt hic non de simplici scrutatione, sed tali quam sequitur reprehensio confutatio, vt sit sensus: Diues quidem sibi sapere videtur præ alijs, at pauper prudens facta diligenti rerū discussione & examinatione, aliter esse deprehendit, nempe quod diuitias non sua sapientia cōparauerit, sed Dei dono, quodque ob diuitias non magnificandus sit, præferendum diuitiis sapientiæ donum, etiam si cum paupertate coniuuctum sit.

In exultatione iustorum multa gloria est, regnantibus impijs inuina hominum.

APARET ex commentario Lyranum legisse non exultatione, sed exultatione sic enim habet: Quia per hoc boni honorantur & exultantur, sicut patet de regno David, Ezechie & Iosæ. Et eum secutus Arboreus hunc versum exponens, habet: Quod sapientes & iusti ad summas in Prouerb.

mos magistratus, præclata officia, & insignes præfecturas subuecturatur, est maximè iucundū & gloriosum. Et videri posset ex secunda particula legendum esse, Exultatione, quia per oppositū sequitur, Regnantibus impijs. Sed veram lectionem esse, In exultatione quomodo & codices omnes ferè habent, patet ex Hebræica dictione, quæ exultationem & lætitiā significat non exultationem. Cæterum per exultationem iustorum à posteriori insinuat eorum prosperitatem causam scilicet ex effectu. Et est sensus, Cum iusti exultant, hoc est, cum eorum res secundæ sunt, quando ipsis in republica, suppressis impijs, exultare & triumphare contigerit, tunc est in republica multa gloria, tūc accedit ipsi reipublicæ multum gloriæ & decoris: quia vt supra dictum est cap. 11. Benedictio iustorū exaltabitur ciuitas. Illis enim gaudentibus & feliciter se habentibus quod non potest fieri, si impij eis dominantur, ciuitas bene instituitur & regitur in pace & multorum bono. Contra cum impij regnāt sunt ruinæ hominum, hoc est, tūc homines multi, maximè boni, perduntur & dei ciuntur illorū iniuria & oppressione, quæ admodū & vltimo versu postea repetitur. Potest prior pars etiam sic intelligi, vt in exultatione iustorum dicatur esse multa gloria, non quia gloria illorum exultationem sequitur, sed quia ipsa exultatio sit gloriosa, hoc est vt quidam vertit, quæ gloriosum est, honestū & decēs iustos exultare, hoc est, felices esse ac fortunatos. Et notādū dictionem, Gloria, hoc loco nō accipiendā pro gloriatione aut lætitiā, sed pro claritate, excellentia & decore, vt patet ex dictione Hebræica.

Qui abscondit scelera sua, non dirigitur, qui autem confessus fuerit & reliquerit ea, misericordiam consequetur.

CONTINGIT sine vitio abscondere aliquæ delicta sua, vt si hoc faciat, siue nescandalizet, siue pro famæ suæ conseruatiōe. Sed hoc loco, abscondere scelera sua, est nolle agnoscere, sed ea, et cū de eis admonetur aut negare aut excusare vel defendere. Quod qui facit, cum non simpliciter peccet, sed peccatum adiciat super peccatum merito non dirigitur, hoc est, vt habent hebræa nō prosperabitur, quo plus etiam significatur nimirū quod malè habebit, & quod pœnas dabit sceleribus suis dignas. Contra qui confessus fuerit scelera sua, eademq; reliquerit, consequetur misericordiam, quia non solum ei non infligetur pœna, quam cōmeruerat, sed & remissionem obtinebit peccatorum suorum & apud homines sapiē, & semper apud Deum. Vnde Propheta: Dixi (inquit) cōfitebor aduersum me iniustitiam meam domino, & tu remisisti impietatem peccati mei. Ostendit hæc sententia quandoquidem sine vitio viuere non licet, vnicum & optimum remedium ad delenda peccata esse confessionē modo ei iungatur peccatorum admissorū derelictio, quæ quidē confessio cum propter humilitatem etiam apud homines sapiē veniē obtineat, multo magis apud Deum, quem humilitas illa & respicientia nō potest non ad misericordiam flectere. Non vertget quidem hæc sententia per se accepta confessionem sacramentalem, quæ sacerdoti fieri debet, sed per se tantum exigit confessionem quouis modo factam. Verum cum in Euange-

Psal. 37.

Ioan. 20.

hio jam satis Christus indicauerit: etiam sacerdoti faciendam confessionem: quæ ad obtinendam remissionem valere debeat, cum dixit: Quorum remiseritis peccata: remittuntur eis: non ineptè hæc sententia iã usurpatur ad inculcandã & exigendã etiã confessionem sacramentalẽ sacerdoti faciendam. Si. n. confessio medium est ad obtinendam remissionem & misericordiam, vt hæc docet sententia, cū remissio peccatorum à sacerdote peti possit & debeat, necesse est eidẽ peccatorum fiat confessio: qua remissio impetratur cui qui abscondit sua peccata, is certè non dirigitur. Cæterũ quoniam satis non est peccata confiteri, nisi quis eadẽ & voluntate & actu reliquerit, contra quorundam errorem qui etiam confiteantur, perseverant in peccatis suis: bene additur & reliquerit ea.

17 *Beatus homo qui semper est dauidus, qui vera mentis est duræ, corruet in malum.*

POTEST hæc sententia dupliciter accipi. Primum de timore diuino: vt is intelligatur hic dici beatus, qui semper pauet & timet Deũ, metuens illum offẽdere, & à seueritate iudiciorum Dei timens: quæ aliquando cõtra impios proferentur, atque ob id sollicitè cauens: ne qua inire peccet, ac diuinæ vltioni subiectus fiat: aut ab eius gratia excidat. Talis certè beatus est, tũ quod hoc seclix & rarum Dei donum sit consecutus, Beatus enim homo dicitur in ecclesiastico, cui donatum est habere timorem Dei: tum quod talis beatitudinem consequetur æternam. Contra: qui mentis est duræ, vt nullo Dei timore cõmoueat, nec cedat quibuscũq; monitis aut minis, corruet in malũ quod timere & præcauere noluit, idque in hac vita frequenter, semper aptè in futura. Vnde in ecclesiastico dicitur: Cor durum male habebit in nouissimo, Docet hæc sententia quam errent hodie plerique: qui non solum sine timore Dei viuunt, libertatem sibi vitiorum indulgentes, sed etiam docent omnẽ timorem reiiciendũ & absque vlla hæsitacione & metu quẽmque credere debere se esse filium Dei ac futurũ hæredẽ regni cœlorũ, manifestè contrariantes Paulo: qui concinens huic loco monet Philippenfes. Cũ metu & tremore vestrà salutẽ operamini. Nec oblat quod Paulus dicat non accepisse nos spiritũ timoris, sed dilectionis. Et Ioan. Timor nõ est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorẽ. Hjs. n. locis agitur de timore seruili, quo scilicet sine amore virtutis, tãtũ pœnæ timetur, & vitia tantũ propter pœnas vitantur. Nã & pœnas ipsas horrere, ac ob id etiã à vitiis declinare, etiã sanctorũ est sed non sine dilectione Dei cõiuncta, & fiducia bonitatis Dei hominẽ erigente. Vnde Iob dicebat: Verebar omnia opera mea, sciens quia nõ parceres delinquenti. Et c. 31. Sæpẽ quasi tumẽtes super me fluctus timui Deũ. Et David: Confige, inquit, timore tuo carnes meas, à iudiciis enim tuis timui. Potest secundo intelligi de timore in omnibus rebus agendis: qui temeritati opponitur, vt is dicatur hic beatus, hoc est, seclix: qui sic in omnibus rebus est timidus, vt ne quid temerè aggrediarur, nec absque debita deliberacione & cõsilio aliorũ sollicitè cauens ne quid omittat corũ quæ requiruntur. Talis enim in negocijs suis prosperari solet, cum cõtra qui mentis est duræ, hoc est,

Eccl. 25.

Eccl. 3.

Phil. 2.

Tim. 1.

Ioan. 4.

Iob. 29.

Psal. 113.

obstinato animo sine aliquo metu res suas aggreditur, nihil curas quicquid suggeritur & cõsulitur, ruit sæpe in multa mala, & damna multa perferre cogitatur.

15 *Leo rugiens: & vrsus esuriens princeps impius super populum pauperem.*

HORREND A quidem impijs principibus & tyrannis, sed tamen vera comparatio, qua hi qui deberent se erga subditos suos gerere vt pastores erga oues, quæ rãdo in omnibus corũ bonum & defensionem, contra assimilantur immanissimis & crudelissimis bestijs idque iam famelicis, quæ propter famẽ & naturalem feritatem ac potentiã nulli parcunt, à nullo vincuntur, nec facillè satiantur. Per leonem. n. rugientem etiam intelligi potest leo esuriens. Nam rugitus illius, famis est indicium. Itaque per leonem rugientem & vrsus esurientem insinuat inexplabilis auaritia impij principis: & crudelitas, per quam non cessat populum sibi subditũ (qui tanquam imbelles fœræ & imbecilles in comparacione principis, quemadmodum imbecillia sunt reliqua animantia in comparacione leonis & vrsi, non valent principi resistere) expilare bonisque exuere, innocentum etiam sanguinem effundere, quorũ punitionibus non facillè satiatur. Aut per leonẽ rugientem insinuat metum: quem suis impijs edictis, & terrificã sua voce incutit subditis, sicut leo suo rugitu timorem audientibus infert, vt per leonem rugientem, & vrsus esurientem, duo mala insinuet populum pauperem, hoc est, qui obistere non valet, pati à tyrannis: scilicet metum & direptionem atque oppressionem.

16 *Dux indigens prudentia, multos opprimet per calumniam, qui autem odit auaritiam, longi sient dies eius.*

DE M O N S T R A T hæc sententia: qui sunt principes illi impij, qui se gerunt vt leones, & vrsi nempe qui indigēt prudentia, qua intelligere deberet quid sit corũ in subditos officium, & qua in re sit propria sita prosperitas: nempe si subditos habeant sibi bene affectos, & amãtes potius quam metuentes. Qui ergo huiusmodi caret prudentia, multos opprimet per calumniã, hoc est, per quãuis iniuriã ideoque multos sibi faciet inimicos, vnde à suis desertus, facillè & ipse ab hostibus suis opprimetur, vel quod tyrannis solet euenire, à suis trucidabitur. Hoc enim in hac prima parte relinquitur intelligendum ex secunda parte. Qui autem odit auaritiã, & ideo non premit populum suum exactionibus longissent dies eius, siue quod Deus illius vitam propter pietatem prolongabit, siue quia talis à suis stipatus & dilectus, non solum tutus erit à suorum insidijs, sed & ab hostium incursum. Indicat sententia errare principes: qui ad suauitatem & conseruationem vitæ suæ, putant vndiquaque comparandas diuitias & opes, indeoque multos expilant nunquam satiat.

17 *Hominem qui calumniatur animæ sanguinem, si vsque ad lacum fugerit, nemo sustinet.*

DO C E T sententia, quam odiosus sit omnib; homicida. Hic enim dicitur homo qui calūniatur sanguinẽ animæ, hoc est: qui iniuste effundit sanguinẽ in non est anima, hoc est sanguinem vitæ, & sanguinẽ in quo vita consistit: talis

talis etiam si fugerit vsque ad lacum hoc est, etiam si occultare se studeat, vel in profundo aliquo lacu, vel in secretis sepulchris, nemo sustinet eum, hoc est, nemo eum sustentat, nec opem illi fert: quasi dicat, homicidæ, debetur mors, merito semper fugit, & latere studet, nec vlla ei debetur ab hominibus commiseratio, quia naturaliter homines oderunt hu mani generis hostem. Vnde dixit dominus. Omnes qui gladium acceperint gladio peribunt. Qua sententia, sicut & hac, nõ quid semper fiat, sed quid vt in plurimum, & quid mereantur tales, designatur. Lyranus nouũ hic intelligit sensum, vt significetur homicidam si vsque ad lacũ, hoc est, vsque ad foueã vel sepulturam, hoc est, vsq; ad finem vitæ suæ fugerit, hoc est, distulerit agere pœnitentiã, nemo post mortem poterit eũ iuuare, quia non est locus pœnitentiæ post mortẽ. Sed hæc explicatio coacta est. Potest & sic intelligi, Si homicidia vel vsq; ad lacũ desperationis atque in barathrum fugerit, nemo eũ sustinet, hoc est, retinet & remoratur. Nõ quã docere velit talẽ nõ esse retinendum, sed vt ostendat quid ex se mereatur, & quod nulla ex se sit miseracione dignus. Patet huius sententiæ veritas in Iuda proditore.

Mat. 24.

18 *Qui ambulat simpliciter saluus erit, qui pernefis graditur rãtis concidet semel.*

SE N T E N T I A clara est, nec quicquam magnopere annotandum est, nisi quod sepe dictum est, quod simpliciter, hic positum est pro integrè, innocẽter & per seclẽ, & Quod in secunda parte dicitur, Concidet semel, significat etiam ad tempus floreat, & sua expleat desideria, simul tamen corruet, vel hic prolapsus in aliqua mala, vel in æternas tãdem præcipitatus miseras. Ita & qui viuit integrè, & inculpatè, & hic saluus erit à malis huius vitæ, & æternam deinde assequetur salutem.

19 *Qui operatur terram suam, satiabitur panibus, qui autem seclatur ocum replebitur egestate.*

SV P R A hæc sententia habita est cap. 12. versu 11. nec alia est differentia quam quod ibi in secunda parte dicitur, stultissimus est, hic verò, Replebitur egestate, quo significatur quod multum esuriet.

20 *Vir fœelis mulum laudabitur, qui autem festinat ditari, non erit innocens.*

SI C V T superior sententia docet, non sectandum otium, ita hæc non sectandam auaritiã. Duplicem autem sensum possunt habere Hebræa, quæ habent, Vir fidelitatum multis benedictionibus. Nam vel potest intelligi de benedictione diuina vt significetur virum fidelẽ, hoc est, qui in factis & verbis suis fidus est non quærens aliquem fallere, sed fideliter & integrè cum omnibus agens, consecutorum largiter diuinã benedictionem, hoc est, Dei beneficium opes eius multiplicandas. In cuius contrariũ sequitur: Qui autem festinat ditari, quo significatur eum qui vt ditetur etiã malis vitur artibus cũ iniuria proximi, talis, inquit, non erit innocens hoc est, non erit impunitus à Deo. Sic enim supra annotatum est aliquoties phrasĩ Hebraica accipi hanc orationẽ. Non erit innocens. Similiter dictũ est supra c. 20. Hæreditas ad quẽ festinat in principio in nouissimo benedictione Ianf. in Prouerb.

carebit. Et c. 13. Substantia festinata minuetur: quæ aut paulatim colligitur manu, multiplicabitur. Hunc sensum Septuaginta secuti sunt, qui habent, Vir fide dignus multũ benedicetur, malus aut nõ impunitus erit. Vel potest intelligi de benedictione hominũ atque sic intellexisse videtur noster interpres qui vertit. Vir fidelis multum laudabitur, hoc est, multi eum cõmendabunt, multi ei præcãbuntur bene. Contra qui quo iure, quaque iniuria ditescere festinat, non erit innocens. id est, non carebit nota reprehensionis, etiam apud homines, quia subito colligere diuitias, nemo facillè potest sine aliorum iniuria, ac proinde non sine peccato. Potest tamen etiam nostra litera intelligi de laude à Deo consequenda, vt sit sensus: Vir fidelis multum laudabitur à Deo, qui & hic & postea fidelitatem eius remunerabitur abundè, vt coincidat cum priori intelligentiã primæ & secundæ partis. Ex dictis, pater: quem hic vocet fidelem virum, nẽpe: vt opponatur illi qui festinat ditari: qui scilicet non mentitur, nec fallit proximum ob parandas diuitias, sed verax est in verbis suis, & in factis ac mercibus suis integet.

21 *Qui cognoscit in iudicio faciem, non benefacit: iste & pro buccella panis deserit veritatem.*

PR I O R E M partẽ sic habent Hebræa. Cognoscere facies non est bonum, idem scilicet, quod supra habitũ est cap. 24. vbi nos legimus, Cognoscere personã in iudicio nõ est bonũ. Nã in his locutionibus siue personam dicas, siue faciẽ, eodẽ recidit, & est Græcis & Hebræis eadem dictio, vt dictum est in cap. 10. Cæterum & hic & cap. 28. additur in iudicio, cum non sit in Hebræis, quia potissimũ in iudicio forensi fit & nocet acceptio personarum. Quamvis & ea quæ fit extra iudiciũ forẽse, in alijs rebus in quibus iustitia & causã merita attendi debent, non fit sine peruerso iudicio, quo quis in gratiam alicuius male iudicat apud se. Porro quã malè faciat acceptor personarum, ostendit cum subicitur: Iste & pro buccella panis deserit veritatẽ. Per buccellam panis phrasĩ Hebraica significã rem minimi vel nullius precij, qualis est etiam munus alioqui in se non paruum in comparacione veritatis & iustitiæ, quẽ longè deberet esse nobis charior & præciosior. Grauitèr ergo peccat, qui pro re quavis tẽporali, & pro re aliquando minimi momenti deserit veritatem & iustitiam rem præclarissimã, quam omnibus præferre deberet, & pro officio suo tueri siue testis sit, siue iudex. Significat autẽ sententia, quã potens sit auaritiæ malum in multis iudicijs, vt qui cum ferè potentes sint & diuites, nec multum egeant, tamen aliquando ob minimum ali quod commodum peruertunt iudicium,

22 *Vir qui festinat ditari, & alijs inuidet, ignorat quod egestas superueniet ei.*

AV A R I conditiones duas hic pulchrè depingit. Altera est quã & mox prius posuit: quod præ nimia diuitiarũ auaritate festinat ditari, quo & iniustitia eiusdẽ tẽtẽ insinuat: quod cito ditari sine iniustitia non facillè contingat. Altera est quod quia festinat ditari, ideo talis in uidet: quia nõ patitur alios secũ lucrum facere, aliorũque lucrum suum dãmnum reputat, & ideo studet aliorum lucra anteuertere & præripere.

De tali aptè dicitur quod egestas superueniet ei. Quia enim cum aliorum sæpe egestate diuitias sibi cõgregat, & quia aliis inuidet diuitias. vellet autem potius alios egere, vt ipse solus diues esse posset, meretur sanè vt egestas ei inexpectata superueniat, & iustè ei subtrahatur, quod iniustè & auidè nimis collegit, idèq; ipse patitur, quod aliis optauit. Et accidit quidè id etiã temporaliter in hac vita frequenter, semper autè talis meretur, vt ita ei eueniat & si quod meretur hic ei non retribuitur, in futura vita copiosius, & perfectius sentiet, quãdo omnibus bonis Huiusmodi egestatè siue temporalem siue æternam, rectè dicit cum ignorare, nepe quia excæcat cor eius auaritia & inuidia, atque hinc etiã in coaceruandis diuitiis finem non facit.

23 Qui corripit hominem gratiam. postea inueniet apud eum magis quam ille qui per linguam blandimenta decipit.

MONET hæc sententia, non abstinendum à correptione, etiam si ea non mox grata sit correpto, quia frequenter accidit, vt quæ prius displicet, postea corripientè magis cõmendat, quã blandus sermo adulantè, potissimum apud sapietes, aut nõ planè stultos, aut impios. Hi enim cum ad cor redeunt, aduertunt: & ex meliore affectu prædite correptionem, quam blandã approbationem, & illam sibi vtilem esse, hanc verò noxiam & perniciosam. Maximè verò beneficium corripientis agnoscitur, cum per mali experientiam deprehenditur ipsum bene monuisse, adulantè verò decepisse, atque id videtur voluisse significare cum dicit, Postea inueniet gratiam, cum scilicet senserit ille, se per linguam blandimenta deceptum.

24 Qui subtrahit alicui a patre suo & a matre, & alicui hoc non esse peccatum, pariceps homicidæ est.

VT ILLIS sententia contra vitium pueris & iuuenibus nimis familiare, qui putant se nõ peccare, dum surripiunt parentũ bona, quasi illa ipsorum essent, quod post mortè sint ipso rã futura. Durè tamè interpres hoc vitium exag geravit dũ vertit, Pariceps homicidæ est. Nam pro dictione, homicidæ eadè est quæ supra cap. 18. versu 11. vbi noster vertit. Bona sua dissipantis. Qui mollis est, inquit, & dissolutus in opere suo, frater est sua opera dissipãtis. Quomodo & hic verti cõueniebat, vt hic dicatur socius dissipatoris sicut ibi frater dissipatoris. Qui enim parètũ bona suffuratur, idque sine delicti agnitione, socius est dissipatoris, quia tali se cõiungit & cum tali etiã ipse dissipat paterna bona. Solent enim iuuenes ad hoc parentũ bona suffurari, vt dilapident, & dissipatoribus se cõiungãt. Et ferè tales fiunt postea egestij dissipatores, & homines perditij: & cum furantur, etiam si non coniungant se dissipatoribus nõ minus tamen eos peccare sapiens significat, quam dissipatores, cum vtrijq; bonis paternis abutãtur. Sic & Septuaginta tãtũ habet. Socius est ἀνδρὸς ἀσεβῶν, id est, viri impij. Potest etiam dicti o hebræa accipi simpliciter pro homine perditio, vt significetur suffuratores puternorum bonorum sine consciẽtiã scrupulo, esse socios perditorum, de quorum resipiscencia parua est spes. Nostra lectio, quæ asperius sonat non de quibus libet paternorum bonorum suffuratoribus est intelligenda

sed de his qui ita spoliant parentes vt ad inopiã eos redigant, quæ nõ minus quã mors affligit & enecat, vnde rectè tales homicidarũ imo & parricidarum socij esse dicuntur. Hebræa enim non habent simpliciter: Qui subtrahit aliquid, Sed, qui spoliat & deprædatur patrem suum aut matrem. Aut intelligi potest talem dici socium homicidæ, quod grauissimè peccet, dignusq; sit qui se resipiscere nolit & agnoscere peccatum, iuxta præceptũ domini, Deuter. 21. cum dissipatoribus paternorum bonorum, lapidibus obruatur à populo. Aut quod tales ferè ex huiusmodi furtis ad maiora perueniat furta & homicidia, vt experientia frequens demonstrat. Nec mirandum est D. Hieronymum vertisse, Homicidæ. Dicitio enim Hebræa propriè significat corrumpentem & perdentem. Vnde eandem vertit, Interfectorem. Esaiã 54. Ego creavi interfectorem ad disperdendũ. Nomen autem pariceps: posuit pro socio, quemadmodum & ibi: Pariceps ego sum onniũ timentũ te, hoc est, socius sum illorum & illorum consortio gaudeo.

25 Qui se iactat & dilatãt, iurgia concitat: qui verò sperat in domino sanabitur.

HEBRÆA habent Latus animo excitabilitem, & sperans super dominum, impinguabit. Et potest latus animo intelligi vir multũ auarus quique multis desideriis estuat nec facile expletur. Vnde Septuaginta verterunt ἀπὸ 505 vñg, hoc est, vir inexplabilis. Talis ob summã cupiditatè sæpe multaz concitat iurgia, idque eo magis, quia cum multos afficiat iniuria, multos etiã contra se prouocat. Qui vero non in diuitiis, sed in domino spem suã collocat, huic honestus victus nõ deerit facile, imò impingua bitur, & abudãtia perfructur, si non corporali, saltè spiritali, pinguidine, scilicet ea de qua dicit Psalm. Sicut adipe & pinguidine repletur anima mea. Potest tamen secundum alios latus animo etiam intelligi superbus. Nam per superbiam animus hominis dilatatur & exteditur supra se ad honores huius mundi Quod secutus noster interpres vertit: Qui se iactat & dilatãt se, hoc est, qui immodicus est sui laudator, animũ suum expandens ad honores, talis iurgia concitat, quia non patitur aliquem sibi præferri, aut æquari, indignatur & commouetur, cum non afficitur desiderato honore, aliõsque contra se excitat, qui indignantur, quod tantopere se extollat. Qui vero non extollitur in seipso, sed humiliter se Deo subiicit spem omnẽ suam collocans in ipso talis impinguabitur, hoc est, prosperabitur in omnibus Deo ipsi fauente, tràquilitate mentis perfructur, & vt nos legimus, saluabitur ab omnibus malis, aut vt potius legendũ est, quemadmodum habent codices emandatio res sanabitur. Et videri posset legendum satiabitur vel faginabitur, si sic aliqui libri haberent quia id conueniret cum verbo impinguabitur. Verum est verisimile nostrum interpretem, hic vt & aliàs secutũ Græca, quæ habent ἐπιμελεῖσθαι hoc est, in cura erit vel curabitur. Itaque vertit sanabitur, significans eum Deo curante sanum fore, & liberum ab omnibus perturbationibus. Non multum dissimilis huic est sententia quæ sequitur.

26 Qui confidit in corde suo, stultus est: qui autem graditur sapienter ipse saluabitur.

MALÆ habent plerique libri, Laudabitur cum legendum sit: vt habent alij libri, Saluabitur. Nam hæc lectio consentit cum Hebræa dictione & Græca σοφισθησθαι, id est, saluabitur. Sensus ergo est, Qui confidit in consiliis & cogitationibus cordis sui: ita vt ea sequatur in omnibus actionibus suis nullius quærès iudicium, sed suo innixus iudicio, talis stultus est: & per suam stultitiam in multa incidet pericula & mala. Qui autem graditur sapienter, ita vt non suum cor, sed sapientiam habeat ducem suarum actionũ, talis saluabitur: ita vt vel non incidat in mala: vel si incidat liberetur ab eis per suam sapientiam & Dei gratiam.

27 Qui dat pauperi, non indigebit, qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam.

SENSVM pulchrè expressit interpres cum Hebræa habeant: Ei qui dat pauperi non erit defectus, & abscondenti oculos suos multitudo erit maledictionum. Is enim abscondit oculos suos à paupere, qui eum aspicere non vult aut dedignatur: quod est despiciere deprecantem. Alioqui sententia clara est cõmendans nobis in pauperes beneficentiam, & ab inhumanitate deterrens, quod per illam fiat diuino munere, vt quis nõ facile inopiam patiat, per hanc verò fiat diuino iudicio, vt quis inopiam quam in alio noluit subleuare, patiat in seipso, idque frequenter, etiam in hoc seculo, semper autem in futuro, vt patuit in diuite epulone. D. Cyprianus libro 3. ad Quirinum citat hanc sententiam, hoc modo, secundum Septuaginta scilicet, Qui dat pauperi, nunquam indiget, qui autem auertit oculum suum, in multa penuria erit.

28 Cum surrexerint impij, abscondentur homines: cum illi perierint, multiplicabuntur iusti.

SVRGVNT impij cum dominium obrinet, & in sublimitatis aliquem gradum subleuantur. Tunc sanè absconduntur homines, maximè iusti, tum quia in carcerem coniciuntur ab impiis regnantibus, tum quia vltro se dant in exilium, solumque patrium vertunt, vt impiorum furorem & persecutionem declinèt, tum quia etiam in patria manentes se continèt in silentio se suamque sententiam nequaquam temerè prodentes, nec sese in conspectum & notitiam principum ingerentes. Contra cum impij perierint & in eorum locum pij surrexerint iusti multiplicãtur, tum quia prius iusti erant & latebant, palam & vbique se non verentur exhibere, tum quia eorum exemplo & doctrina, multi ad iustitiam amplexandam excitantur. Docet hæc sententia, quantum inter sit qui præ sint. Cuius veritatè demonstrant & veteris testamenti exẽpla & noui. Nã in veteri testamẽto regnante Achab cum sua Iezabel, absconditi sunt prophætæ Domini in speluncis, ipsis verò perditis tẽpore Iehu multiplicati sunt iusti. Et in hoc gratiã tempore persecutione tyrannorum sæ

uiente in Christianos latibula quærerũt Christiani, qui sublati tyrannis multiplicati sunt. Sed & nostra tempora demonstrant, quomodo filere, latere & fugere piis necesse sit vbi regnant hæretici.

CAPVT XXIX.

Viro qui corripientem dura ceruice contemnit, repentinus ei superueniet interitus, & eum sanitas non sequetur.

SENSVM non verba, vt & alias ferè, reddit interpres: Nã Hebræa etiam hic sunt breuiora: Vir correptionum indurãs ceruicem, subito frãgetur sine sanitate, hoc est, Vir qui correptiones meretur si obduret ceruicem, subito confringetur insanabiliter. Vbi vis & elegantia consistit in illa opposita, indurare ceruicẽ & frangi, vt significetur: quia hic frangere se ipsum noluit, sed ceruicem suam obdurauit, subito à Deo confringetur. Hoc tamen quod est subito confringi, non est aliud quam repentinum superuenire interitum, per quem durities hominis frangitur, vt tunc cogatur agnoscere quod prius confiteri recusabat. Ceterum per duram ceruicẽ & hoc loco & aliis multis significatur metaphoricè obstinatus in malo animus, quod qui eo sunt animo præditi, ceruicem erectam & inflexam exhibere solent, sicut contra qui admoniti se humiliãt, ceruicem flectunt. Docet ergo sententia, quantum malum sit nolle correptionibus, siue humanis, siue diuinis acquiescere, vt quod puniendum sit, & inexpectato atque repentino & immedicabili atque incurabili interitu. Viro (inquit) qui siue hominem siue Deum, tum verbis tum flagellis corripientem, obstinato animo contemnit, superueniet interitus obstinatum eius animum conterens, & repentinus & talis quem non sequitur sanitas, hoc est, qui nunquam curabitur. Accidit id & in hoc mundo frequenter homini obstinato, cum diuina vltione inuoluitur alicui malo, vnde nulla se ratione extricare potest dumque subito & præter opinionem à morte corporali præoccupatur, à qua non est recuperatio. Sed terribilius & perfectius id impletur, cum eternę damnationis interitus ei inexpectatã adest: à quo nulla se ratione eximere vnquam poterit. Et merito illum excipit interitus, quem sanitas non sequitur. Ad hoc enim correptus est, vt interitum imminet præuideret, sicque eum effugeret, & à suo malo curaretur. Quia ergo præuidere noluit & effugere interitũ, merito ei inexpectatus superuenit: & quia cum sanari posset, medicinam salutarem nõ recepit, cum sanari uolet, sanitatem non cõsequetur. Ceterũ qui adhuc medicinam admittit & moneri se patitur, quoniam de eo adhuc multum est spei, Dei benignitate expectatur ad pœnitentiam, nec ei interitus superueniet repentinus. Notandũ autem quod cũ nos habemus: & eum sanitas non sequetur, relatiuum eum: potest referri vel ad interitum vt significetur interitum illum esse insanabilem: vt supra expositum est: vel ad hominem obstinatum: vt significetur hominem illum esse insanabilem. Quod dupliciter accipi potest, videlicet

delicet ut vel significetur cum non sanandum a suo interitu, vel significetur cum qui contemnit correptiones, nunquam facile sanandum secundum animum a suis vitiis, ut qui non admittat medicinam, & peccet in Spiritum sanctum in quem qui peccat non consequetur remissionem nec in hoc seculo, nec in futuro iuxta verbum Domini.

2 In multiplicatione iustorum letabitur populus: cum impij sumptu principatum, gemet populus.

SIMILIS est sententia cum aliquot præcedentibus, maximè in præcedenti capite, Docens item quanti referat, qui in republica præfuit. Siquidem in multiplicatione iustorum, hoc est, cum iusti multiplicantur (quod iuxta præcedentes sententias non fit nisi pijs regnibus) tunc letabitur populus, quod per iustitiam & pietatem regnantium in multa vivat pace & securitate, liber ab iniustis oneribus. Contra cum impij sumptu principatum, gemet populus, nimirum quod opprimatur iniquis legibus, exactionibus grauibus, multitudine iniquorum ubique impune lædèrium. Et bene dicit gemet quasi insinuet, cum nec audere contra mutire & palam murmurare, nec habere ad quem possit confugere & suas querimonias deponere, aut opem implorare. Ex his tamen quæ his nostris temporibus experimur fieri in multis locis, videri posset hæc Sapientis sententia non esse vera. Videmus enim in multis locis Respublicas ex magna parte gaudere in principibus suis impijs, qui catholicam fidem impugnant, & auitas patrum traditiones abolent, catholicos pios persequuntur, & dolent quod Catholici præfint, per quos iusti multiplicantur. Sed hæc sententia, non tam quid semper fiat, quam quid merito fieri deberet, semper ostendit. Deinde loquitur Sapiens de populo bene instituto, & rationis ductum sequente, nec erroribus a veritate abducto, & qui nec dum sensu ita destitutus est, malum suum non sentiat. Nam qui gaudent cum impij regnant, ita sunt excæcati, ut quæ pia sunt, impia ducant, & contra vocent impietatem, pietatem, ponentes lucem tenebras, & tenebras lucem.

3 Vir qui amat sapientiam, letificat patrem suum: qui autem nutrit scorta, perdet substantiam.

MULTI libri habent, scortum, sed præfenda est lectio pluralis, quæ est in correctioribus, quod consentiat ea cum Græcis & Hebrais, Quo numero bene significatur libidinem vagam esse & inexplebilem. Pro (nutrit) etiam verti potest qui amicus est scortorum. Nam diætio Hebraica & amicum significat & pastorem. Et est elegantior & clarior oppositio inter amantem sapientiam & amantem scorta. Duo enim insinuantur amores, alter spiritualis quo quis sapientiam sibi velut in sponsam deligit, iuxta illud quod supra dixit capite 7. Dic sapientiam, soror mea, & prudentiam voca amicam tuam, ut custodiat te a muliere extranea, &c. Alter carnalis quo quis scortis adhæret. Dicit ergo: Vir qui pro amica sua habet sapientiam, quo-

niam per eam non nisi quæ sunt honesta amabit & faciet, non tantum sibi bene facit, sed lætitia etiam afficit patrem suum, qui gaudet se non frustra laborasse & habere cui laborasse & habere cui labores suos & bona bene dispensanda relinquat. Contra qui alit scorta, ea amans, eis addictus, perdet substantiam suam & bona quæ a patre accepit. Non enim mediocri sumptu aluntur scorta, sed oportet multum habere Thaydem, unde de filio prodigo dictum est in Euangelio, quod consumpsit omnem substantiam suam, viuendo cum meretricibus luxuriose.

Lucæ 15.

4 Rex iustus erigit terram, vir auarus destruit eam.

MULTIS sententijs Reges & Principes commune facit iustitiæ exercendæ & auaritiæ cauendæ quod ab his pendeat salus Reipublicæ. Rex iustus, inquit erigit, per iustitiam scilicet terram, hoc est, ditionem suam & regionem, etiam si prius collapsa fuerit in bonum ac firmum constituet statum, constituendo scilicet bonas leges, iuste iudicando, & iustitiam exercendo contra malos ad defensionem iustorum. Contra vir auarus qui munera diligit & opes quærit, regionem etiam optimè constitutam & florentem destruit, dum propter munera peruersè iudicat, iniquas leges conditi, bonos opprimat & opprimi sinit. Est enim Hebræis pro vir auarus, vir munerum, hoc est, qui munera diligit, & in iudicio peruersè iudicat. Perfectè autem hæc generalis sententia, Christo eiusque aduersario Sathanæ accommodabitur. Ille enim rex regum iustissimus vniuersam terram peccato Adæ cæterorumque hominum mirè desolatam & collapsam egregiè crexit, regnum suum in iustitia stabilendo in terra, quam auarus ille leo qui semper circumit quærens quem deret & nunquam satiatur, destruxit, & semper destrucere conatur corrumpendo homines & iustitiæ regnum, quantum in se est.

5 Homo qui blandis sicutique sermonibus loquitur amico suo, recte expandit gressibus eius.

QUIDAM libri habent, gressibus suis quidam gressibus eius, & utrumque verti potest ex Hebræo. Et si quidem legatur gressibus suis, significatur hominem qui alium blanditijs capere conatur, subimet rete quo inuoluatur parare, iuxta illud: Incidet in foueam quam fecit. Quem sensum secuti sunt Septuaginta, sicut & Beda meminit. Sic enim est Græcis, Qui parat in faciem amici sui rete, circumdat illud pedibus suis. Si verò legatur gressibus eius: ut magis legendum est, quomodo & alij omnes vertunt, significatur hominem qui blandis sermonibus ficto animo loquitur amico vel proximo suo perinde facere ac si rete expanderet gressibus eius: quia scilicet studet illis verbis eum decipere, deceptumque perdere. Deinde insinuat quam noxij, sint tales homines, & quam sit a talibus vnicuique cauendum, ut qui tales se præbeant erga amicos suos & proximos, quales se præbent aucupes erga aues ac venatores erga feras. Quasi dicat: Cum te blandè quis aggrèditur, ne statim ei credas, time subesse fraudem ac quasi rete expansum esse gressibus tuis, hoc

hoc est, id agi ut decipiaris, cadas & in potestatem alterius incidas. Accommodari hoc potest Sathanæ, qui cum blandis suis suggestionibus homini loquitur tanquam amico suo, nihil aliud facit quam quod rete expandit gressibus eius, cupiens impedire progressum eius in virtutibus, & in suam redactum potestatem, pertrahere secum in damnationem. Idem omnes aduatores ministris diaboli competit, qui dum laudant hominem in vitijs suis, non secus quam si reti inuoluerent eius pedes, sicque impediret gressus eius, ita & ipsi impediunt quominus progrediatur & ambulet in via virtutis. Et de hæreticis dicit Paulus: Per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.

Rom. 16.

6 Peccantem virum iniquum inuoluet laqueus, & iustus laudabit & gaudebit.

MULTI libri malè habent laudabitur, cum certum sit legendum esse laudabit. Sic enim Hebræa habent, & correctiores libri, & sic legisse Bedam constat ex commentario: Gaudentibus, inquit, iustius & rectum conditoris iudicium laudantibus. Priorem partem eleganter vertit interpres cum ad verbum habeat Hebræa, In peccato viri est malus laqueus, hoc est, per peccatum viri iniqui incidit ipse in laqueum, pro quo bene verum est, peccantem virum iniquum inuoluet laqueus. Quod potest intelligi vel de laqueo quem vir iniquus parat alteri cui posuit insidias studens illum decipere, ut cum superiori versu cohæreat, & significetur eum qui rete expandit alterius gressibus inuoluendum laqueo quem alteri struxerit, iuxta illud Psalm. In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum. Iuxta quem sensum quod sequitur & iustus laudabit & gaudebit, sic consequenter intelligitur. Iustus videns se Deigratia liberatum a malo sibi parato, in quod impius inuolutus est, laudabit Deum & gaudebit duplici nomine, nempe & propter suam liberationem, & propter iustam impij ultionem. Iuxta illud: Letabitur iustus cum viderit vindictam. Potest & aliter intelligi generaliter de laqueo, quem iniquus suis sibi struit peccatis, iuxta illud supra ca. 5. Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur, ut per laqueum significantur malaque obueniunt impio eumque sic inuoluunt, ut se eximere non valeat, tum hic tum post hanc vitam. Iam quod sequitur de laude & gaudio iusti, accipiendum est illum laudaturum Deum & gauisurum, tum quod Dei gratia non incidit in ea mala quæ meretur impius, tum quod econtra per Dei gratiam multa consecutus sit bona. Itaque quod dicere vult tale est. Peccator ob peccata sua inuenient mala, & ideo gemet, iustus autem a malis liber & Dei beneficijs donatus laudabit Deum & gaudebit.

Psalm. 9.

Psalm. 57.

7 Nonis iustus causam pauperum, impius ignorat scientiam.

NON de quauis causa vel de quouis negotio pauperum hic est sermo, sed de causa controuersa quam habent in iudicio contra oppressores pauperum, ut patet ex dictione Hebræa, quæ litem & iudicium vel controuersam

significat. Horum causam cõqueritur dominus negligi a quibusdam iudicibus, dicens, Pupillo non iudicant & causa viduæ non ingreditur ad eos. Vnde in Psalmo præcipit: Iudicite egeno, & pupillo, humilem & pauperem iustificate. Quamuis enim præcipiat in Leuitico, ut in iudicando non consideretur persona pauperis, hoc est, ut ne intuitu paupertatis aliter iudicetur quæ res postulat, vult tamè, ut ne quoniam munera dare non possunt, eorum causa negligatur, postponatur indiscussa, & post discussionem non iudicata remaneat, sed propter eorum paupertatem diligens habeatur cura causæ eorum, ut scilicet ea bene intelligatur, eaque intellecta, iusta pro eis proferatur sententia, atque ab iniuria liberentur. In horum enim causa sollicitum esse declarat iudicis æquitatem, cum in diuitum causa esse sollicitum suspicionem præbere possit expectati lucris & muneris. Dicit ergo iustum sic nosse causam pauperum curam scilicet eius habendo. Quod non solum ad iustum pertinet iudicem, sed & ad quemuis alium iustum cui curæ est nosse causam pauperum, ut eam vel suo consilio vel patrocínio promoueat & adiuuet. Sic se fecisse Iob testatur: Pater, inquit, eram pauperum, & causam quam nesciebam diligentissimè inuestigabam. Impius autem qui munera tantum sectatur, quique nulla erga pauperes pietate mouetur ignorat hanc scientiam causæ pauperum, hoc est, non curat habere cognitionem causæ eorum, nihil pensi habet, quo in statu sit & quomodo se habeat causa pauperum, magis occupatur in causa diuitum promouenda.

Leuit. 19.

Iob. 19.

8 Homines pestilentes dissipant ciuitatem, Sapientes vero auertunt furorẽ.

PRO pestilentibus hic rursus Hebræis est eadem dictio, quæ proprie significat derisores, sed quæ interpres nonnunquam vertit pestilentes. Et pro dissipant, verbum Hebraicum vertunt alij, illaqueabunt, ut significetur homines derisores, hoc est, qui pietatem ac salutaria monita ridet & contemnunt, ciuitatem sæpè inuoluere multis malis. Interpres alteram verbi significationem est secutus, quia significat, flare, & sensus eodem redit: Sunt enim omnes derisores homines pestilentes omnesque perniciosi. Hi ergo dissipant ciuitatem: quia euertunt & dissoluunt bonum reipublicæ statum, pacem & religionem faciuntque ut principum suorum vel Dei ultione grauius puniantur, idque vel suis prauis consilijs quæ suggerunt ciuitati, vel seditionibus quas in ea excitant, vel noxijs suis exemplis, quibus multos corrumpunt, vel denique praua & pestilenti sua doctrina quam in illa disseminat. Contra, Sapientes auertunt a ciuitate furorẽ, tum Dei, tum principum, qua sua sapientia & bonis exemplis sic instituunt ciuitatem, ut non sit cur Deus aut principes illam grauius puniant, suaque prudenti satisfactione & precibus, offensum Deum aut principem placant. Docet ergo & hac sententia Sapientem, quantum incommodi nequitia, quantum commodi sapientia ciuitatibus adferat. Exempla habet vetus testamentum plurima. Nam Seba filius Bochri sua seditione suaque superbia subiecit ciuitatem Abelmagno subuersionis periculo quam mu-

R. g. 20.

licet quædam sapiens liberauit ab obsidione compescendo furorem Ioab volētis ciuitatem demoliri. Moyses item & Aaron sæpè auertunt iram Dei à populo. Sic & Phinees auertit furorem Domini à filiis Israel, contra quos homines quidam pestilentes Deum ad iram prouocauerunt.

Num. 25

9 Vir sapiens si cum stulto contenderit, siue irascatur siue rideat, non inueniet requiem.

PRO si cū stulto contenderit, Hebræis est, iudicatus cum viro stulto, hoc est, qui in iudicio cum illo litigat, quamquam & qui extra iudicium forense de aliqua re cum alio disceptat, etiam cum illo iudicatur, proinde bene vertit interpret generaliter, Si contēderit cum stulto. Si ergo sapientem, siue in iudicio, siue extra iudicium disceptare cōtigerit cum viro stulto, hoc est, homine improbo siue irascatur, siue rideat, hoc est, siue serio agat, siue ioco, siue seriis verbis iustam suam indignationem ostendat siue ridendo declaret se contemnere illius improbitatem, siue durè cum illo agat, siue blandè & benignè, non inueniet requiem, id est, non facilè ab illo liberabitur, non facilè illi satisfaciet, vt ab illius impetitione sit habiturus quietem. Prouerbiū docet stultum & improbum esse implacabilem & incorrigibilem. Proinde insinuat sapientibus cautè declinandum esse à contentationibus cum stultis. Declaratum est istud in Pharisæis cum quibus Dominus contendens, nunquam potuit quietem ab eis obtinere, cum nunc durè eos incesset, nunc blandè eis satisfacere studeret. Sunt qui verba, Irascatur & rideat referunt ad stultum, vt significetur eum vel ira commouendum vel de risurum sapientem, proinde hunc non habiturum finem, nec placaturum stultum. At prior sensus Hebræis magis cōuenit.

10 Viri sanguinum oderunt simplicem, iusti autem querunt animam eius.

VIRI sanguinum hebraica phrasi sunt homines sanguinarij qui parui faciūt hominis sanguinem effundere, ac delectantur perditissima vita. Tales sic oderūt simplicem, hoc est, integrum & perfectum tanquam ipsorum moribus contrarium & illorum iniuriæ expositum, vt eius vitæ insidiantur. At contra iusti querunt animam eius hoc est, student vitæ eius seruandæ. Sic enim hebraica phrasi accipitur querere animam alicuius vt in Psalmo. Non est qui requirat animam meam. Aliquando tamen contrario modo accipitur pro studere aliquem perdere vt in Psal. alio. Synagoga potentium quæ fuerunt animam meam, scilicet ad perdendum. Docet sententia quam contrarium sit studium iustorum studio sceleratorum, quodque impiis eorum in simplices conatibus semper studeant obistere. Sunt qui intelligunt querere animam simplicis positum pro studere vlisci effusum sanguinem innocentis, quod est iusti iudicis officium, sicut in scripturis accipitur sæpè querere sanguinem alicuius.

Ps. 141.

Ps. 55.

11 Totum spiritum suum proferit stultus, sapiens differit & reseruat in posterum.

SECVNDAM partem sic habent hebræa, sapiens in posterum quiescere facit eum, scilicet spiritum, quod non est aliud quam reseruare & differre spiritum suum in posterum, hoc est, in futurum tempus. Porro proferre spiritum suum quod stulto tribuitur duobus modis contingit. Primum verbo & sermone. Sic totum spiritum proferit stultus: quia quicquid animo concipit, omniāque secreta animi sui statim prodit & eloquitur, quod magnum stultitiæ est argumentum. Contra sapiens non statim, quod nouit & concipit, proferit in lucem eloquendo, sed reseruat dicendum suo tempore opportuno. Sic dicitur in Ecclesiastico. Homo sapiens tacebit vsque ad tempus, lasciuus autè & imprudens non seruabit tempus. Secundo contingit spiritus suū proferre, ipso opere dum scilicet quis affectus animi sui ipso opere perficit ac manifestat. Sic quoque totum spiritum suum proferit stultus: quia mox quicquid desiderat & appetit opere adimplet, non perpendens num honestum sit & conueniens an non, nec refrenans suas affectiones & desideria, sed ea mox opere ostentat. Contra iustus spiritum suum prohibet, reprimat & quiescere facit affectiones suas, sic vt non statim eas opere proferat, sed cum præuia deliberatione suo tempore. De altero horum modorum vel de vtroque simul hæc sententia accipi potest, quamuis propter illud quod in secundo membro dicitur, in posterum, magis cōueniat accipere de priori modo proferendi. Nisi dicere velimus singulariter istud dictum de spiritu iræ quam statim verbis & factis stultus declarat, cum sapiens eam refrenet vt suo eam tempore proferat, vt conueniat hæc sententia cum illa ca. 12. Fatuus statim indicat iram suam qui autem dissimulat iniuriam callidus est. Certe in hunc sensum intelligit Beda citans etiam antiquam translationem quæ est. 70. & habet, totam iram suam proferit stultus, sapiens autem dispensat per partes. Græcis enim est *ἄνω* quod tamen non solum significat iram, sed & animum. At hebræa dictio non significat iram, sed tantum spiritum.

Ecl. 12.

12 Princeps qui lubenter audit verba mendacis omnes ministros habet impios.

PROVERBIUM insinuat à principe pendere quales habeat ministros iuxta illud Ecclesiastici 10. Secundū iudicem populi sic & ministri eius. Cæterum verba mendacij quibus quidam principes libenter auscultant sunt adulationes, quibus falso laudantur quædā in principibus. Item detractiones quibus detrahatur falso innoxii & piis, deinde praua consilia quæ tanquam salutaria suggeruntur. Præterea praua & falsa in religione doctrina & si quæ sint similia. Huiusmodi qui lubenter audit princeps, habebit omnes ministros impios, tū quia ministri studentes suo principi placere, talia auribus eius adferent qualibus illum delectari sciunt, & etiam si prius tales non erant, efficiuntur impij, ex ipsius ministerio dum se illi accommodant. Docet ipsa experientia quotidiana nimium ve-

FUNA

rum esse quod hic dicitur, quamquam nonnunquā fiat, vt inter ministros impij principis pius quispiam inueniatur, vt quod dicitur omnes ministros intelligendum sit, vt multa similia, omnes ferè.

13 Pauper & creditor obuiauerunt sibi, vtriusque illuminator est Dominus.

QVIDAM pro creditore vertunt ex Hebræo virum fractum, hoc est, qui passus est multa damna, intelliguntque dominum illuminare vtrumque, scilicet & eum qui pauper tatem fert, & eum qui contritus est & afflictus, quod vtrumque sua gratia & consolatione recitet. Verum cum hæc sententia similis sit illi quæ est supra cap. 22. Diues & pauper obuiauerunt sibi, vtriusque operator est dominus, magis est verisimile cum paupere hic coniungi alium qui diuersè sit conditionis à paupere. Itaque cum hebraica dictio significet vsuras aut fraudes, bene vertit interpret pauper & creditor. Pauper scilicet qui debitor est & in ære eius est à quo accepit mutuum, aut qui quærit aliquem à quo mutuet, Et creditor qui pauperi dedit sub vsuris & scenore mutuum, vel qui paratus est mutare. Vnde Septuaginta vertunt *ἀνε σου καὶ χρεωφειλέτων ἀλλήλοις συνελθόντων*, hoc est, scenatore & debitore inter se conuenientibus. Significat ergo hæc parabola si ad illam superiorem conferatur, pauperem debitorem & creditorem eius diuersæ conditionis, homines vbique reperiri, vbique sibi mutuo occurrere, plenum esse mundum hominibus diuersè fortunæ, aut vnum alterum quærere, vnum vt mutuum accipiat, alterum vt mutuum det. Verum quantumuis conditione sint dissimiles isti, vtriusque tamen æquè illuminator est dominus, hoc est, vtriusque similiter donat huius lucis auram frui, vtriusque vitam impertit vnus & idem dominus. Quo rectè significat, occulto domini vniuersorum iudicio, diuersas illas fortunas hominibus obtingere, eumque qui vtrumque illuminat, vtrumque etiam videre, & obseruare, & proinde secundum merita remuneratum, vnus quidem paciētiam, alterius verò crudelitatem & inclementiam. Vt enim sic putem intelligendum quod hic dicitur vtriusque illuminator, vel vt habent Hebræa oculos vtriusque illuminans est dominus, multum mouet quod pro isto in altera simili sententia dicitur vtriusque operator est dominus, vel vt habent Hebræa creator. Septuaginta non dissimilem habent sensum. Sic enim habent: Scenatore & debitore inter se conuenientibus, inspectionem vtriusque faciet dominus. Vbi notandum quid Septuaginta intellexerint pauperem & creditorem obuiare sibi, nempe illos inter se conuenire, vnum quidem vt mutuo accipiat, alterum vt mutuum det, atque ex illius inopia lucrum faciat. Potest illud, vtriusque illuminator est dominus etiam accipi, vt significetur Deum vtrumque recreare & sui voti compositionem efficere, illum mutuum accipiendo, istum dando mutuum.

14 Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus eius in æternum firmabitur.

IUDICARE in veritate, est iudicare in æquitate. Nam veritas in scripturis sæpè ponitur

pro æquitate. Iudicare pauperes est iudicium ferre pro pauperibus, hoc est, afflictis & humilibus, qui nec sese defendere satis possunt, nec facilè patronos inueniunt. Tale iudicium à regibus exigit potissimum, quamuis & illorum sit pro diuitibus in æquitate iudicium ferre, quod pauperes maximè iniuriam patiantur, ob quam regum opem implorare debeant, quodque magis periculum sit ne eorū causa negligatur aut inuertatur. Regi autem tale iudicium tribuit quod iudicare præcipuum sit regum officium, quod & per se olim magis quam nunc obire consueuerunt. Ei ergo regi qui pro officio iudicat in æquitate pauperes promittitur, quod solium eius regium firmabitur in æternum hoc est, in longum æternum. Sic enim aeternum sæpè accipi debet in scripturis: quia dictio hebraica non semper æternitatem, sed diurnitatem sæpè significat. Regis ergo iusti thronus in æternum firmatur & ipse meretur longam in regno vitam, & meretur vt in filiis suis diu perseueret. Contra vero, vt inquit Demosthenes. Potentia, perfidia, & iniuriis parta non potest esse diuturna iuxta mysticum sensum Rex iste peculiariter Christus est, qui quoniam iudicauit pro pauperibus iusto iudicio, humiliando calumniatorum humani generis diabolum, regnum meruit sempiternum, iuxta illud: Sedes tua Deus in seculum seculi, dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem: propterea vnxit te Deus.

Psal. 44.

15 Virga atque correctio tribuit sapientiam, puer autem qui dimittitur voluntati suæ, confundit matrem suam.

SENTENTIA docet quid boni correctio, quid mali neglectus correctionis adferat pueris & iuuenibus, & conuenit prior pars cum eo quod supra habitum est ca. 22. Stultitia colligata est in corde pueri & virga disciplina fugabit eam. Virga enim & correctio tribunt sapientiam: quia incuriunt timorem, qui & expellit stultitiam & pro ea sensum inducit sapientiam, efficiens vt placeant recta quæ prius displicuerunt, & displiceant mala & vana quæ prius placuerunt: Duo autem dicit, virgam scilicet & correctionem, vel vt habent Hebræa increpationem, quorum vnum in verberibus, alterum in verbis consistit, significans nunc verbis, nunc verberibus pueros cohibendos. Quæ duo non tantum pueris, de quibus hic potissimum sermo est, sed & viris maximè pueriliter viuentibus, sunt necessaria, vt scilicet & flagellis diuinæ iustitiæ, & castigatione prædicationis ac doctriinæ sapientium ad virtutem adigantur. Puer autem qui sine castigatione dimittitur, vt quælibet ei in omnibus faciat, per insipientiam suam & vitia in quæ prolaberetur, aliquando magno pudore afficiet matrem suam. Matris autem potissimum meminit, tum quod ad eam præcipue pertinet recta educatio liberorum in pueritia, tum quod matres maximè prolibus soleant indulgere, vt quarum vitia nec ipsæ volunt sæpè punire nec patribus significare. Itaque hoc duplici nomine etiam confusio ad eas maximè pertinet.

16 In multiplicatione impiorum multiplicabuntur scelera, & iusti etiam eorum videbuntur.

PROVERBIUM indicat vim impietatis, sed adiuncta iustorum consolatione. In multiplicatione,

plicatione, inquit, impiorum, hoc est, cum multiplicatur impij, vel per multiplicationem impiorum, magis semper ac magis multiplicabuntur scelera, qua se impij ad scelera prouocant, & quo sunt plures eo fiunt audaciores & fortiores, vt nec erubescant de suis sceleribus, nec coerceri facile possint, oppressis scilicet iustis & latentibus. Verum ne hac videntes iusti nimis turbentur aut animum despondeant: Nam cum ita multiplicata fuerint eorum mala vt impleta sit mensura peccatorum, iusti eorum ruinas & perditiones videbunt, hoc est, non ita multiplicabuntur scelera, vt omnem iustitiam & iustum tollant, nec multiplicatione sua robur & diurnitatem obtinebunt. Manebunt superstiti iusti atque iidem illi qui cum dolore viderunt impios dominari & impune peccare, suis oculis videbunt cum gaudio illos deiici & iustas luere pœnas. Cum enim dicitur, videbunt ruinas eorum non simplicem innuit visionem, sed talem cui voluptas quædam coniuncta sit quam sancti habent ex contemplatione diuinæ iustitiæ, quemadmodum & in aliis similibus scripturæ locis, vt in Psalmis. Cum perierint peccatores videbis. Et alibi: Despexit (pro quo hebræis est, videbit) oculi meus inimicos meos. Et Esaiæ ultimo dicitur de iustis: Egredientur & videbunt cadauera virorum qui præuaricati sunt in me. Vident autem iusti ruinas impiorum & frequenter in hoc mundo, & perfectius post hanc vitam in futura impiorum dânatione.

Psalm. 36.

Esaiæ 60.

17 Erudi filium tuum & refrigerabit te, & dabit delicias anime tue.

MULTIS sententiis parentes inuitat Sapiens, tum ad rectam institutionem & eruditionem, tum ad castigationem prolium, quod res sit magni momenti à qua & prolium & parentum pendet felicitas. Erudi (inquit) filium tuum, & instituendo eum bonis doctrinis & castigando eum cum opus est. Vtrunque enim significat dictio Hebraica יָדַעַת Iasser & Græca παιδεύει instituere scilicet & castigare, nec vnum sine altero bene constat. Et quamuis vtrumque horum cum labore fiat ac molestia, postea tamen, inquit, senties istinc refrigerium & voluptatem. Qui in erudiendo causa tibi fuit laboris & tædij, postea Sapiens effectus refrigerabit te, aut vt habent Græca & Hebræa quiescere te faciet, hoc est, securum te faciet & quietum, vt pro eo non sis deinceps anxie sollicitus, nec tantum quietem aut refrigerium laborum, sed etiã dabit delicias anime tuæ, hoc est, voluptatem, quæ non tam corpus quam mentem exhilarabit. Nam vt iam sæpè dictum est, Filius sapiens lætificat patrem.

18 cum prophetia defecerit, dissipabitur populus: qui verò custodit legem, beatus est.

PRO prophetia, Hebræis est visio, Sic enim antiquitus prophetia solet vocari & propheta videns, vt est 2. Regum 9. eo quod in visionibus prophetæ diuinas exciperent reuelationes & oracula. Illis enim temporibus suam voluntatem Deus per prophetas, quos subinde ad hoc excitauit, quosque per visiones & reue-

lationes instruxit, populo Iudaico insinuauit. Nihilominus cessantibus illis visionibus & propriè dictis prophetiis sub nomine prophetiæ simul oportet intelligere cum doctrinam. modum, quo non sine Dei gratia ex traditionibus patrum & scripturis sacris populum docet qui ad hoc vocantur, & ex officio coguntur, quemadmodum & Paulus loquitur de prophetis qui scripturas sacras iuxta Dei spiritum, & ex Dei spiritu enarrant. Quibus præmissis sciendum priorem huius prouerbij partem duobus modis intelligi posse. Primum vt sit sensus, populum dissipandum cum prophetiam, hoc est, prophetarum oracula & in illorum locum concionatorum sacram doctrinam recipere recusabunt, vt deficere prophetiam sit eam amplius non admitti nec recipi. Cum enim hoc fit, tum necesse est vt populus dissipetur, hoc est, dispergatur in varios errores & sectas, ac separetur à vera religione & pietate. Sic intellexisse Lyrannum patet ex commentario qui sic habet. Sicut patet de populo Iudaorum qui dissipatus est per orbem terrarum, eo quod abiecerit à se doctrinam Christi, Apostolorum, & aliorum doctorum. Cui intelligentiæ bene conuenit, quod sequitur: Qui verò custodit legem populus scilicet, beatus est. Quasi dicat, infelix ille populus qui prophetiæ & doctrinæ diuinæ non vult attendere. Dissipabitur enim, beatus verò & felix ille populus qui legis Dei rationem, habere eamque obseruare studet. Secundo intelligi potest, vt sit hic sensus, cum demerentibus hominum peccatis, ita per diuinam vltionem fieri contigerit vt prophetia & sacra doctrina deficiat & hominibus subtrahatur, certè tunc male erit illi populo, dissipabitur & distrahetur in varios errores, sectas, vitia, & dissensiones. Est enim hæc vel maxima Dei vltio & multorum malorum in republica seminarium, quod subtrahat sinceram suæ voluntatis annunciationem. Quod demonstrat illud Esaiæ: Obstupesce te & admiramini, fluctuamini & vacillate, inebriamini & non à vino, mouemini & non ab ebrietate: quia miscuit vobis Dominus spiritum soporis, Claudet oculos vestros, prophetas & principes vestros qui vident visiones operiet. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti literas, dicet: Lege istum, & respondebit, non possum, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti literas, diceturque ei, lege, & respondebit, nescio literas. Et post pauca: Peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium eius abscondetur. Et apud Amos minatur Dominus se missurum famem in terram, non panis, sed audiendi verbum Domini. Sunt qui intelligunt prophetiæ hanc sententiam, vt per eam sit significatum populum Iudaicum dissipandum per vniuersum orbem terrarum, cum oracula prophetarum, quæ de Christo sunt, essent adimpleta, quemadmodum iam euenisse videmus. Sed alienum videtur istud ab intentione scriptoris, qui non tam prædicere ventura quam instruere voluit lectorem.

19 Seruus verbis non potest erudiri: quia quod dicitur intelligit, & respondere contemnit.

LOQVITVR de seruo qui non habet nisi seruilem animum, hoc est, qui inuitus suum

Eccle. 33 suum facit officium, de quali in Ecclesiastico Cibaria & disciplina, & onus, asino, panis & disciplina, & labor seruo. Seruo maleuolo tortura & compedes. Talis ergo seruus non potest erudiri verbis, scilicet tantum, sed opus etiam sæpè est verberibus. Causamque subiungit nempe quod non desit ei intellectus, ob quem ingerendum verbis multis opus esset, sed tantum voluntas quæ tantum flagris extorquenda est. Quia, inquit, quod dicitur ei & præcipis intelligit, & contemnit respondere, hoc est, ita se gerit quasi non audiisset nec intellexisset quod ei dicitur, nec dignatur respondere se facturum quod præcipitur. Aut quod dicitur ei & præcipis intelligit esse sui officij, & tamen contemnit respondere facto, hoc est, obedire. Hebræa non habent (quod dicitur) sed tantum quia intelliget & non est responsio, hoc est, obedientia, pro quo August. Græcis est ἰπανάου σέβει, exaudiet. Vnde Augustinus legit. Verbis non emendabitur seruus durus, si enim & intellexerit non obediens. Epi. 48. & 50. quibus locis hac sententia vtitur contra eorum sententiam, qui verbis tantum agendum putant contra hereticos, non etiam poenarum metu. Sic enim habet epistola 50. Proponit nobis quidem sententiam secularis authoris, qui dixit. Pudore & liberalitate liberos retinere, fatius esse credo quam metu. Hoc quidem verum est, sed sicut meliores sunt quos dirigit amor, ita plures sunt quos corrigit timor. Nam vt de ipso authore istis respondeatur, apud illum etiam legunt. Tu nisi malo coactus, recte facere nescis. Porro autè diuina scriptura & propter illos meliores dixit, Timor non est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorem. Et propter hos inferiores, qui plures sunt, ait: Verbis non emendabitur seruus durus. Si enim & intellexerit, non obediens. Cum dixit, Verbis cum non emendari, non eum iussit deferri, sed tacite admonuit vnde debuit emendari. Alio qui non diceret, Verbis non emendabitur, sed tantummodo diceret, Non emendabitur. Hæc ille. Iuxta mysticum sensum accommodari potest hæc sententia seruis peccati, hoc est, qui se dederunt ad obsequendum suis cupiditatibus. Talibus frequenter non deest intelligentia faciendum, intelligunt quod eis dicitur à concionatoribus, sed contemnunt dictis respondere facto. Vnde verba sola illis plerumque non sufficiunt vt erudiatur, sed opus est diuinis flagellis: quia sola vexatio dabit intellectum auditui.

Esaiæ 28.

20 Vidi hominem velocem ad loquendum: stultitia magis speranda est quam illius correctio.

SE CVNDAM partem hebræa sic habent, Spes est de stulto magis quam de illo, eodem scilicet modo quo supra in simili sententia, quæ est cap. 26. vbi nos habemus. Vidisti hominem sapientem sibi videri? magis illo spem habebit insipiens. Quomodo & Græca habent hoc loco: Cæterum quod dicitur de homine veloce ad loquendum, intelligi potest dictum in genere de hominibus futilibus, vaniloquis & garrulis, qui nimis præcipites sunt ad effutendum quicquid venit in buccam, priusquam bene expendant quid dicant & quo loco vel quo tempore, quique respondent, priusquam bene

quod eis dicitur intellexerint, de qualibus rectè dicitur quod maior sit spes de stulto quam de eis, vel quod stultitia sit magis speranda hoc est, expectanda ab illis quam illorum correctio, quia loquaces & garruli non facile corriguntur & pleraque dicunt, per quæ eorum stultitia magis ac magis semper proditur, quia etiam cum admonentur interrumpunt sermonem, respondentes antequam quod dicitur intelligant. Vnde Iacobus diligenter monet, vt sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum, & in Ecclesiastico dicitur. Noli esse citatus in lingua tua, & alibi. Est tacens qui inuenitur sapiens, & est odibilis qui procax est ad loquendum. Homo sapiens tacebit ad tempus, lasciuus autem & imprudens non seruabit tempus. Singulariter tamen videtur, hanc sententiam dictam contra eos qui quia sibi sapere videntur, præcipites sunt ad dicendum in quavis causa proposita suum iudicium, non expectata aliorum sententia, nec causa prius bene discussa, vt quadret in sensu cum sententia illa superiori huic simili. Vidisti hominem sapientem sibi videri, magis illo spem habebit insipiens vel magis est de stulto spes quam de illo: Qui enim sapiens est in oculis suis, sententiam suam proferre festinat quasi cæteris præferendam, nec putat sibi diu pro responsione deliberandum aut aliorum audiendum iudicium. A tali nihil magis expectandum quam vt stultitiam suam magis manifestet. Beda nostræ lectionis alium indicat sensum qui cum hebræa & Græca lectione consentiat magis, vt stultitia intelligatur speranda quia ipsa de se spem præbet, & sit sensus, stultitia ipsa in stultis hominibus maiorem de se spem præbeat quod corrigi poterit quam præbeat spem illius correctio. Sic enim habet: Graue quidem vitium stultitiæ, sed non leuius est verborum. Nam sæpè contingit vt idiota aliquis & ipsarum quoque nescius literarum citius verba salutiferæ correctionis accipiat, quam is qui affluentia præditus sermonis, magis sua quæ nouit vel quæ se nosse autumat, iactanter proferre quam dicta sapientium audire contendit. Ex quo commentario videndum num Beda legerit stultitiæ magis speranda est quam illius correctio, vt sit sensus magis speranda est correctio stultitiæ quam correctio illius hoc enim commentarius indicat, & cum Hebræis Græcisque omnino conuenit. Alioqui iuxta sensum dictum coactius intelligendum est.

Iacob. 1.
Eccle. 10.
Eccle. 5.

21 Qui delicate à pueritia nutrit seruum, postea sentiet eum contumacem.

PRO postea sentiet eum contumacem, hebræis est postea erit filius, quo non aliud significatur, quam insolescet, superbiet & pro filio se gerere volet, proinde bene vertit sensum reddens non verba interpretes noster, postea sentiet eum contumacem. Docet autem quotidiana experientia verum esse quod dicit prouerbium iuxta sensum historicum. Eū scilicet qui seruo suo nimis est familiaris nimisque indulget, delitiis ciborum cum nutriendis & vestitus splendore ornans, ac otium ei permittens, postea pro præstitis beneficiis experiri illum sibi magis rebellem, proinde subindicat prouerbij patresfamilias diligenter circumspicere debere, vt

re ut sic à principio agant cum seruis suis, vt sibi quam maximè viles & morigeros habeant. Indicat prouerbiū eos qui ignobilis sunt conditionis & animi, prosperam fortunam ferre non posse eaque abuti ad insolentiam & superbiam. Videre est istud in populo Iudaico qui cum seruilis esset cōditionis de seruitute Ægyptiaca liberatus, post multa ac magna beneficia, quibus ab exitu de Ægypto fuit affectus, factus est contumax & rebellis iuxta vaticiniū Moysi in suo cantico. Incrassatus est dilectus & recalcitrauit, incrassatus, impinguaus, dilataratus, dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo saluari suo. Conuenit cum isto illud Poete. Sepè patrum segnes facit indulgentia natos. Iuxta mysticum autem sensum significatur eum qui corpori suo, quod spiritui seruire debet, nimis indulget, postea illud experiri in se rebelle spiritui lasciuosum & indomabile, & ob id diligenter curandum ne delicate à pueritia nutriatur, & secundū Pauli præceptum carnis curam non faciamus in desideris, sed imitemur eum dicentem, castigo corpus meum & in seruitutem redigo.

Deut. 32.

Rom. 13. 1. Cor. 9.

22. *Vir iracundus pronocat iras, & qui ad indignandum facilis est, erit ad peccata procliuior.*

PRIO R pars etiam supra est habita ca. 15. posterior pars hebræis breuior est. Habet enim, & vir furoris multus transgressione, hoc est, frequenter peccat qui iræ obnoxius est. Atque hoc est quod noster vertit. Qui facilis est ad indignandum, erit procliuior ad peccata, hoc est, facilius ruet in varia peccata, nempe in mururationes, vindictæ cogitationes, vociferationes indecoras, iurgia, manuum iniectiones, vltionem & his similia. Proinde prouerbiū hoc dum indicat iracundiæ malum monet studendum esse vt hoc malum cohibeatur, quod si domineatur, seminarium est vitiorum multorum. Ira enim viri, inquit Iacobus, iustitiam Dei non operatur.

Iacob. 1. Luca 15. 8.

23. *Superbum sequitur humilitas, & humilè spiritu suscipiet gloria.*

CONVENIT hæc sententia cum illo Euangelico: Omnis qui se exaltat humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur. Prior pars conuenit cum illo quod habitum est supra ca. 16. Contritionem præcedit superbia & ante ruina exaltabitur spiritus. Posterior pars cum illo Iob: Qui humiliauerit se erit in gloria, & qui inclinauerit oculos suos, saluabitur. Vtrumque complexus est & supra ca. 18. Antequam conteratur exaltatur cor, & antequam glorificetur humiliatur. Habent tamen Hebræa priorem partem cum maiori significatione. Sic enim est, Superbia hominis humiliabit eum, vt significetur ipsam superbiam causam esse sequentis humiliationis, hoc est, humiliationis & depressionis. Sic enim nomen humilitatis accipi debet in priori parte, non vt virtutem significet sicut significat secunda parte: quia adiicitur spiritus. Humilitas enim opponitur gloriæ, sed humilitas spiritui superbiæ. Hæc autem humiliatio & gloria obtingit superbis & humilibus spiritu, frequenter etiam in hac vita, semper autem

Iob. 22.

& perfectissimè in futura.

24. *Qui cum fure partitur, odit animam suam, adiurantem audis & non indicat.*

PRORIE loquedo is partitur cū fure qui cum eo partem accipit rei alienæ, atque id significat tum Hebræa, tum Græca dictio. Talis particeps furti odit animam suam, quod luctum temporale aded amet vt ob id non dubitet animam suam & seipsum infamæ, & damnationi reddere obnoxium. Generaliter tamen partiri cū fure dicitur qui quouismodo illi cooperatur, quod decem modis hic à Lyrano positus fieri potest, qui his verbis comprehenduntur. Iussio, consilium, consensus, palpo, recursus. Participans, mutus, non obstant, nō manifestans. Qui & illa sententia Psal. manifestius includuntur. Si videbas furem, curtebas cum eo. Cæterum quod ad secundam partem attinet, in qua quidam vertunt pro adiuratem, maledictionem aut execrationem, alij peritium, rectissimè nostrum interpretem vertisse adiurantem, atque hunc esse verum sensum, omnino apparet ex simili loco qui est Leuitici 5. vbi nos legimus: Si peccauerit anima & audierit voce iuratis, testisq; fuerit quod aut ipse vidit aut cōfessus est, nisi indicauerit, portabit iniquitatem suam. Vbi iurantis positū est pro adiurantis. Est enim eadē dictio quæ hoc loco. Et est sensus. Si quis adiuratus & per iurandum vocatus, vt sit testis eorum quæ vidit & cognouit, non indicauerit, portabit iniquitatem suam: Ita & hic dicitur quod particeps furti etiam si audiat eum qui adiurat, & iureiurando exigit pro officio, vt furtum prodatur, non tamen indicat, nec cogatur restituere. Hebræa enim non habent præsentis temporis verba, sed futuri. Adiurantem vel adurationem audiet & non indicabit. Significatur ergo ipsum non tantum peccare in proximum cuius rem detinet, sed in Deum, cui ad iuratus ab eo qui ex officio adiurare potest, non dat gloriam. Item in seipsum quem interminatæ maledictioni obnoxium facit. Græca quæ eundem habent sensum, hanc partem coniungunt cum sequenti versu. Habent enim sic: Qui participat cum fure, odit animam suam, si autem iuramento proposito qui audierunt non annunciauerunt, timentes & verentes ipsos homines, supplantabuntur. Est autē adiurare hoc & aliis multis scripturæ locis, metu religionis & pietatis temerandæ aut vltionis vel maledictionis diuinæ incurrendæ adigere aliquem ad faciendum aliquid vel dicendum. Vnde patet adiuratū si non indicet quod nouit, & in Deum peccate & in suam animam. Quare Tobias dicit Raphaeli, Vides quomodo adiurauit me Raguel cuius adiuramentū spernere nō possum.

Psal. 49.

Leuit. 5.

Iob. 9.

25. *Qui timet hominem, cito corruet: qui sperat in Domino subleuabitur.*

HEBRÆA in prima parte habent, Timor hominis dabit laqueum vel offendiculum, pro quo noster sæpè vertit ruinam. Et posset timor hominis generalius accipi pro metu qui est in homine, & quem homo habet, Nam talis timor multorum malorum in homine est causa

causa cum est inordinatus, tamen quia homo videtur opponi domino in secundo mēbro, sicut in sequenti sententia, magis apparet timorē hominis accipi pro eo quod homo timetur, quomodo & Septuaginta intellexerunt & noster interpretes. Est autem sermo de timore hominis inordinato quo sic scilicet timetur offensio hominis, vt ob id deferatur vitæ rectitudo. Qui enim sic timet hominem, vt cum magis metuat quam Deum, cito corruet in vitia varia, & per illa in multa & corporis & animæ mala, quibus inuoluetur eo magis, quo studuit magis placendo hominibus euitare. Cum autē consequentia sermonis exigeret vt ex opposito diceret. Qui verò timet dominū, maluit dicere. Qui sperat in domino, quod Deo magis grata sit spes in illum, erigens hominem, quam timor deprimens. Qui ergo per spem se erigit in dominum, subleuabitur ab illo, & quasi in alto munito & tuto loco constituetur, liber ab omnibus malis in quibus ipsum aliquandiu esse contigerit, & ab illo protectus & munitus contra omnia mala. Est enim in verbo subleuabitur metaphora sumpta à munitioibus locorum excelsoforum, ad quas milites confugiunt, & recepti defenduntur.

26. *Adulti requirunt faciem principis, & iudicium à domino egreditur singulorum.*

Psal. 26.

Sup. c. 12.

SI C V T superiori sententia à timore hominum auocauit: ita hic taxat præposterum studium hominum: qui ex magna parte magis quærunt placere principibus, eis que se commendare quā Deo à quo tamen omnes sunt iudicandi. Est enim phrasi Hebræica requirere faciem, ambire fauorē qui per seueritatem vultus agnoscitur, vt in Psal. Faciem tuam domine requiram. Igitur sensus est multi student placere principibus, qui tantum sunt iudices quorundam & in quibusdam causis at multo magis quærendus esset fauor domini, vt à quo omnes & singuli sunt iudicandi. Potest & hic esse sensus, multi quærunt adire principē, & in conspectū eius admitti, vt in causis suis controuerfis ab illo æquum accipiant iudicium, verum omnibus sciendum est iudicium vitæ à Deo proficisci: qui cor regis habet in manu sua, & quo cumque voluerit inclinat illud, quo etiam male iudicante, Deus tamen iudicabit pro oppressis, vt in omni negotio magis à Deo pendere debeamus, & ique causas nostras omnes commendare. Hunc sensum sequi sunt Septuaginta qui habent. Multi quærunt faciem principum, à domino autem sit vitō quod iustum est. Et notant quidam hic iudicium positum pro fortuna & conditione quæ occulto Dei iudicio cuiq; obtingit. Atque hunc puto verum esse huius loci sensum.

27. *Abominantur iusti virum impium, & abominantur impij eos qui in rebus sanctis vici.*

SI C V T nihil est quod tam alliciat homines ad mutuam amicitiam quam morum similitudo, ita nihil est quod magis pariat odiū quam morum dissimilitudo. Itaq; & iusti impios, & impij abominantur. Sed hoc est differentia quod illi iusti & merito abominantur non tā eos quam impietate quæ est in eis, isti verò sine iusta causa abominantur eos ob virtutem, ob quā potius erāt diligendi. Docet sententia & pios consortia declinare impiorū, & hos illorū, & proinde ex his quibus diligitur & quos diligit quemque in se Tanq. in Proueb.

cognoscere posse de quorum sit numero, piorū ne an impiorum.

28. *Verbum custodiens filius, extra perditionem erit.*

NON est hic versus apud Hebræos, nec apud Græcos, sed nec Lyranus eum attigit, nec habent eum vetera exēplaria. Est tamen pulchra coronis omnium hæctenus dictorum à Salomone. Et habent aliqui libri verbum patris, At nomen patris explicandi causa additum est ab aliquo. Legit autem hunc versum D. Augustinus, sed pluribus verbis & aliter. Sic enim habet lib. de mendacio ad Consentium c. 18. Verbum excipiens filius à perditione longè aberit, excipiens autē excipit illud sibi, & nihil falsi de ore ipsius procedit. Quam sententiam eo capite prolixè prosequitur & exponit. Inuenitur autem hæc sententia simul cum iis quæ adduntur apud Augustinum in versione Septuaginta in fine cap. 24. vbi & aliæ subiunguntur sententiæ, quæ apud Hebræos non sunt.

August.

CAPVT XXX.

1. *Verba congregantis, filij vomentis. Viso quam locutus est vir cum quo est Deus, & qui cum Deo secum morante conuersatus est.*

2. *Stultissimus sum virorum, & sapientia hominum non est mecum.*

3. *Non didici sapientiam, & non scientiam sanctorum.*

MALDE dissimilia sunt, quæ hoc & sequenti capite continetur ab his quæ hæctenus sunt habitata, ita vt merito hæc quarta huius libri pars dici possit. Nā prima sectio ad decimum caput extenditur secunda ad 25. proprium habens titulū. Tertia & ipsa suum habet titulū vsque ad hoc caput, quod & ipsum peculiarē suā habet præfationē, de qua duplex est sententia. Nā quidā ea nomina, quæ noster interpretes vertit tanquam appellatiua, putant in Hebræis nomina esse propria, vertentes proinde hoc modo. Verba Agur filij Iache. Prophetiam dixit vir ad Ithiel, & Vcal. Iuxta quam lectionem dicendum totum hoc caput non esse Salomonis, sed cuiusdam viri sapientis, cui nomen Agur filij Iache, qui hanc prophetiam & doctrinā exposuerit filiis suis vel discipulis duobus Ithiel & Vcal quam postea vel Salomon ipse, vel alius quispiā adiunxit it parabolis præscriptis. Quæ sententia verisimilior est, tum quod tam accuratè hic expressa sint nomina patris, filij, & discipulorum, quæ non nisi cōrortè appellatiuè accipi possunt, tum quod tam dissimilis sit qui scribitur sermo à reliquo sermone prouerbiorum Salomonis, quodque prophetia dicatur & visio, cum Salomon non tanquam prophetam se hoc loco exhibuerit, sed tanquam iuuenem instructorem. Itaq; si hanc sententiam sequi libet in nostra lectione nomina congregantis & vomentis, quorum illud respondet nomini Agur, istud nomini Iache, accipientur tanquā nomina propria translata. Verisimile tamen est nostrum interpretem hæc vertisse quod existimaret etiam hoc caput esse Salomonis, & proinde hæc nomina ei conuenire propter eorum significationem, quemadmodum communiter à nostris intelligitur. Itaque Salomonem intelligunt vocari congregantem, quomodo dicitur Ecclesiastes. Nam Ecclesia congregationem significat, nimirum quod à vitis ad virtutes congreget homines autē quod

in se congregauerit multam sapientiam, filium vo-
 mentis, quod per eum Spiritus sanctus salutaria
 dogmata abunde mundo profundat. Porro quod
 sequitur, Visio vel prophetia: &c. significat quæ
 sequuntur ex singulari quadam Dei reuelatione
 esse dicta ab habete spiritum propheticum, tum
 quod vocetur visio, eo scilicet nomine, quo pro-
 phetæ sua scripta nominant. (Est enim hic dictio:
 Massa, quæ proprie onus significat, & pro omni
 ponitur prophetia) tum quod dicatur in nostra
 lectioe vir cum quo est Deus, & qui Deo secum
 morante confortatus, ait: Ithiel enim significat
 mecum Deus, & Vcal significat posse, ad quæ no-
 ster Interpres respiciens vertit eò modo quo legi-
 mus. Septuaginta dissimulantes omnia hæc no-
 mina tantum verterunt, τὰ δὲ ἐν τῷ πνεύματι
 δεῶ hoc est hæc dicit vir credentibus Deo. Quæ
 autem sequuntur in secundo & tertio versu dure
 quadrant in Salomonem. Quomodo enim his
 dicet se stultissimum virorum: qui præ omnibus
 se nouit à Deo sapientia donatum: ita vt per eam
 præsumperit tam multa, tum dicere, tum scribe-
 re. Intelligunt quidam cum hæc dicere post
 quam in idololatriam lapsus fuisset, & ab ea iam
 resipuisset, vt sint verba agnoscens suam in quæ
 prius inciderat stultitiam. Sed vt sunt hæc in-
 certa, ita parum cum verbis ipsis conueniunt,
 quibus dicitur, Sapientia hominum non est me-
 cum &c. Proinde melius alij dicunt Salomonem
 hæc dicere ex humilitate, per quæ agnoscit quid
 sit ex seipso, & qualis sit eius sapientia in compa-
 ratione ad Dei sapientiam, ad quam collata homi-
 nis sapientia velut stultitia est, iuxta illud Hiere-
 miæ, iuxta quorundam intellectum: Stultus fa-
 ctus est omnis homo à scientia, scilicet Dei. Sed
 magis probabile est quod dicunt hi qui hæc nõ
 esse Salomonis, sed cuiusdam Agur asserunt, in-
 telligentes Agur rogatum à duobus seu sapienti-
 bus, seu discipulis suis, vt aliquid diceret vel do-
 ceret quod ad sapientiam pertineret, profiteri
 suam insipientiam, non multum dissimiliter à So-
 crate dicente: Hoc vnum scio quod nihil scio,
 quasi dicat: Quid me rogatis? quid ex me sapien-
 tia audire queritis: qui me omnibus in sapientia in-
 feriores esse agnosco? Non est enim in me sapien-
 tia hominum non sum edoctus ab hominibus &
 non noui scientiam sanctorum angelorum scilicet
 vel prophetarum. Videtur enim ex priore parte
 negatio repetenda, quemadmodum aliquoties fit
 apud Hebræos: Quamquam possit & affirmatiue
 intelligi hoc modo. Quamquæ ab hominibus nõ
 didicerim sapientiam, noui tamè per diuinam reue-
 latione scientiam sanctorum vel angelorum vel
 hominum, hoc est scientiam diuinarum rerum. Sed
 prior intelligentia præferenda videtur. Itaque do-
 cet suo exordio sapiens iste suos & in illis nos,
 submisse debere nos sentire de nobis, & alios no-
 bis præferre, nec sapientiam aliquam nobis arro-
 gare, maxime cum attendimus quantula sapien-
 tiæ pars nobis adit & quanta desit, quamque par-
 uam de Deo eiusque creaturis cognitione, quam
 que ex nobis ipsis nullam habeamus. Nam vt est
 apud Iob: Cum vix paruam scintillam sermonis
 eius audierimus: quis poterit tonitruum magnitu-
 dinis illius intueri? Ad quam submissionem in
 nobis efficiendū spectant, quæ sequuntur. D. Au-
 gustinus secutus Septuaginta in epistola 49. in
 solutione quæstionis quintæ, legit: Deus docuit
 me sapientiam, & scientiam sanctorum cognoui, v-

bi & videre licet eius expositionem & corū quæ
 sequuntur.

4 Quis ascendit in cælum & descendit? Quis continuit spiritum in
 manibus suis? Quis colligauit aquas quasi in vestimento? Quis susci-
 tauit omnes terminos terræ? Quod nomen est eius, & quod nomen filij
 eius si nosti

His verbis studet Sapiens vnumquemque
 inducere, & ad depressionem sui ex consi-
 deratione propria insipientiæ ac infirmitatis, &
 in admirationem Dei qui solus vere sapiens est & Esa. 40.
 potes. Similia sunt aliquot in scripturis loca, quæ
 ad elucidatione huius non parum faciunt. Esaias
 enim similiter querit: Quis mensus est pugillo a-
 quas, & cælos palma ponderauit? Quis appendit
 tribus digitis molè terræ, & librauit in pondere
 mōtes, & colles in statera? Quis adiuuit spiritum
 domini? aut quis consiliarius eius fuit & osten-
 dit illi? Ecce gentes quasi stilla stulæ, & quasi
 momentum stateræ reputatæ sunt ei. Sic in
 Ecclesiastici principio queritur: Arenam ma-
 ris & pluuiæ guttas & dies seculi, quis dinume-
 rauit? Altitudinem cæli & latitudinem terræ &
 profundum abyssi quis dimensus est? Sapientiam
 Dei præcedentem omnia quis inuestigauit? Ra-
 dix sapientiæ cui reuelata est & astutias eius quis
 cognouit? Quæ scripturæ ad hoc tendunt, vt ho-
 mo Dei comparatione agnoscat suam & insipien-
 tiam, & infirmitatē, Deoque soli qui omnia solus
 potest & nouit perfectè omnem tribuat sapien-
 tiam. Sic & Iob 28. post multa quæ ad hunc finē
 dicuntur. Vnde ergo, inquit, venit sapientia? &
 quis est locus intelligentiæ? Abscondita est ab o-
 culis omnium viuientium, volucres quoque cæli la-
 tet. Perditio & mors dixerunt. Auribus nostris
 audiuius famam eius. Deus intelligit viam eius
 & ipse nouit locum illius. Ipse enim fines mundi
 intuetur, & omnia quæ sub cælo sunt respicit.
 Qui fecit ventis pōdus, & aquas appēdit in state-
 ra, &c. Iuxta has scripturas facilius fuerit quod
 hic queritur intelligere, omissis multorum inter-
 pretationibus quæ proposito non conueniunt.
 Nam sunt Hebræi qui hæc omnia in Moysen
 competere intelligunt, sed vanè nimis. Quod er-
 go dicit tale est. Cur quisquam sibi aliquam ven-
 dicabit sapientiam? An est quisquæ hominū qui
 in cælum ascendit, vt ibi omnia lustratus sit, &
 deinde descenderit in terras docens homines sa-
 pientiam? An est quisquam qui continuit id est
 cohibuit spiritum, hoc est ventum manibus
 suis? An est quisquam qui ligauit aquas quasi in
 vestimento? Ita vt cohibuerit fluxum eius: an est
 qui suscitauit, hoc est erexit & constituit omnes
 terminos terræ, hoc est, totum orbem? Nonne
 solus Deus est qui hæc omnia potest & fecit? Ipse
 enim cælos ascendit, omnia supergressus, om-
 nia lustratus quantumuis alta, sicut dicit Amos.
 Qui ædificat in cælo ascensionem suam. Et Psal-
 mista: Qui ascendit super cælum cæli ad orien-
 tē. Ipse est qui descendit: quia sicut dicit Iob: Ip-
 se fines mundi intuetur & omnia quæ sub cælo
 sunt respicit. Ipse est qui ventum continet in ma-
 nibus suis & cuius cursum & imperū nullus quæ-
 tumuis potens aut ingeniosus cohibere potest vl-
 lis machinis & obstaculis, ipse cohibet & tener
 in manu omnipotentis suæ, emittens cum vult
 ventos de thesauris suis, qui vt habet Iob fecit
 ventis pondus. Ipse est qui ligauit aquas vel-
 lut in vestimento, quia sicut dicit Psalmista,
 Congregat

Psal. 32.

Psal. 130.

Iob. 38.

Iob. 26.

Psal. 32.

Esa.

Congregat sicut in vtre aquas maris, Quia nimi-
 rum eas congregauit in vnum locum vt appare-
 ret arida, terminum illis ponens ne transirent il-
 lum, neque conuerteretur operire terram. Vnde
 & dominus suam sapientiam & potentiam com-
 mendans, ad deprimentum Iob inter cætera di-
 cit: Quis conclusit ostiis mare, quando erumpe-
 bat quasi de vulua procedens? Cum ponerem
 nubem vestimentum eius, & caligine illud quasi
 pannis infantie obuoluerem. Circumdedi illud
 terminis meis, & posui vectem & ostia. Ex dixi
 hucusque venies & non procedes amplius, & hic
 confringes tumentes fluctus tuos. Ipse etiam li-
 gat aquas nubium desuper: iuxta illud Iob: Qui
 ligat aquas in nubibus suis, vt non erumpant pa-
 riter deorsum. Vt de vtrisque aquis & inferiori-
 bus & superioribus locus hic intelligi possit. Ip-
 se est qui solus crexit & stabiluit orbem terræ &
 omnes terminos eius. Verbo enim domini cæli
 firmati, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.
 Postquam ergo his quatuor interrogationibus in-
 dicauit solum Deum esse qui & cælorum & ven-
 torum & aquarum, & terræ, hoc est, omnium crea-
 turarum, Dominus, autor est & gubernator, subi-
 cit: Quod est nomen eius & nomen filij eius si no-
 sti? Hoc est, an nosti nomen eius & nomen filij e-
 ius, qui hoc solus potest? Quo significat hominē
 non tantum parum posse in creaturis, sed nec na-
 turam Dei qui solus in eas obtinet imperium, &
 perfectam earum notitiam, cuique perfectè co-
 gnitā esse, iuxta illud: Deum nemo vidit vnquā.
 Nomen enim naturam rei manifestat. Ad quod
 designandum nomen illud, quod Deo quasi pro-
 prium erat: ac naturam eius, vt cunctis; explicat, &
 antiquis patribus incognitum fuit, iuxta illud
 Exo. 6. Nomen meum Adonai non indicaui eis &
 post reuelationem ei? Iudæis fuit ineffabile. Aut
 significatur neminem creatoris & filij eius noti-
 tiam ex sese suaque rationali tantum cognitione
 consequi posse. Et est quasi dicat: Quid tibi ven-
 dicas aliquid homo, qui neque in creaturis ipsis
 obtines imperium, neque earum perfectam cog-
 nitionem assequeris, multo minus potes cogno-
 scere ex te, vel perfectè eum qui solus omnia crea-
 uit, regit & cognoscit. Est autem hic apertus con-
 tra ludæos locus & quidem singularis, osten-
 dens in diuinitate esse personarum diuersitatem
 cum fiat mentio de nomine filij Dei.
 Quamquæ & hunc locum studeant suis absur-
 dis deprauare expositionibus, intelligentes hic
 interrogari, an quis nouerit aliquem qui hæc om-
 nia fecit, & quia dici posset mortuum esse eū qui
 hæc fecit, subinferti auctiatur nomen filij eius
 qui hæc fecit, hoc est, an super sit aliquis ex pro-
 genie illius, sed hanc expositione esse coactam pa-
 ter ex collatione prædictarum quæstionum cum
 similibus in aliis scripturarum locis: quibus signi-
 ficatur neminem quidem inter homines esse vel
 angelos qui illa præstiterit: esse tamen aliquem
 nempe Deum. Quæ sicuti Deo proprie compe-
 tent, ita & filio eius etiam quatenus homini sin-
 gulari conueniunt ratione multo magis quam
 Moyse, cui hæc ab hebræis plerisque tribuuntur.
 Est enim vt habet titulus, prophetia, vel visio, vt
 præter literalem sensum quo hæc Deo tribuun-
 tur, mirum non sit si etiam ex intensione spiritus
 filio Dei, de quo etiam in titulo sit mentio com-
 petant. Ipse est enim de quo Paulus illud Psal-
 mi explanans. Ascendisti in altum, cepisti captiuita-
 tem. In Proverb.

tem. Qui descendit (inquit) ipse est qui ascendit
 super omnes cælos, vt adimpleret omnia. Et do-
 minus ipse, Nemo ascendit in cælum nisi qui de-
 scendit de cælo filius hominis qui est in cælo. Ip-
 se & ventum continuit in manibus suis & aquas
 colligauit quasi in vestimento: quia imperauit
 vento & mari & facta est tranquillitas magna, &
 siccis pedibus calcavit fluctus maris. Ipse susci-
 tauit omnes terminos terræ quia collapsum per
 peccatum totum mundum mire restituit, suam
 gratiam vsque in fines orbis terræ dispergendo
 omnisque per Euangelium excitando, vt ab erro-
 re ac vitis ad verum Deum conuerterentur. Hæc
 sicut in creatione solus Deus præstare potuit,
 ita pro redemptione hominis solus Dei filius fa-
 cere potuit. Proinde sicut à creatore, ita & à redē-
 ptore omnis petenda est vera sapientia. Diuus
 Augustinus loco prædicto hæc Christo paulo
 aliter applicat vt licet ibi videre. Cæterum quod
 ad literam attinet notandum quod illud, si nosti,
 quod in nostris codicibus sic ferè distinguitur, vt
 sub vna interrogatione legatur cum toto illo,
 Quod est nomen eius aut quod est nomen filij
 eius, potest etiam separatim accipi vt præcedant
 sex interrogationes, & deinde queratur, an est a-
 liquid qui illa sex nouerit, vel cum omnib. præce-
 dentibus cōiungi vt sub vna interrogatione qua-
 ratur. An nosti quis ascendit in cælum? quis con-
 tinuit spiritum? quis ligauit aquas? quis suscitauit
 terminos terre? quod nomen eius & filij eius; Sic
 enim vult Caietanus hunc locum distingui.

5 Omnis sermo Dei ignitus est sperantibus in se.
 6 Ne addas quicquam verbis istius, & arguaris mendaxque inue-
 niaris.

In superiori sententia indicauit soli Deo pro-
 priam ex natura sua esse sapientiam, his verò
 sententiis insinuat homini etiam ab illo datam &
 communicatam sapientiam per verbum ipsius,
 in quo solo insinuat veram sapientiam petendā.
 Sic & Ecclesiastici primo vbi ostenditur simili-
 bus quæstionibus Deo propriā esse sapientiam,
 mox subiicitur eam hominibus piis communi-
 catam. Ipse (inquit) creauit eam in spiritu sancto,
 & effudit eam super omnia opera sua & super om-
 nem carnem secundum datum suum, & præbuit
 illam diligentibus se. Sic & apud Iob post verba
 superius citata quibus Deo sapientia appropri-
 atur. Quando (inquit) ponebat pluuiis legem & viā
 procellis sonantibus. Tunc vidit illam & enar-
 rauit, & præparauit & inuestigauit. Et dixit homi-
 ni: Ecce timor domini ipsa est sapientia, & recē-
 dere à malo intelligentia. Sic & hoc loco mon-
 stratur, vnde homini sit querenda sapientia, nem-
 pe in verbo ipsius, cuius excellentia & reueren-
 tia quæ ei debetur his duobus versibus insinua-
 tur. Omnis (inquit) sermo Dei ignitus. Est autem
 hic prior versus desumptus ex Psal. 17. vbi illum
 hebræa eodem modo habent quo habent hoc
 loco, nisi quod ibi sit nomen tetragrammaton,
 quod vertitur domini, hic verò nomen Eloim
 quod vertitur Dei. Nos autem ibi legimus: Elo-
 quia domini igne examinata, protector est om-
 niū sperantium in se. Vnde primum patet sermo-
 nem Dei hic non intelligendum dici ignitū quod
 sit igneus igne charitatis homines accendens, sed
 quod sit instar argenti vel auri igne examinati &
 purgati, purus ab omni vitio falsitatis & corru-
 ptionis

Hier. 10.

Iob. 26.

Psal. 32.

Psal. 67.
Ezech. 4.
Ioan. 3.

Matth. 8.
Matth. 14.

Iob. 23.

prionis vel vanitatis secularis quomodo dicitur Psalmo 11. Eloquia domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ purgatū septuplum. Sic & intelligendum est, quod dicitur in Psalmis: Ignitum eloquium tuum vehementer hoc est, eloquium tuū est admodum purum instar purgati argenti. His enim locis semper est Hebræis dictio *קטרפה* *qaterpha* quæ significat purificate vel fundere ad purificandum per ignē. Et Græcis semper est dictio *κατακαύω* *katokawo*, quæ sicut annotavit Beda, et si significat etiam id quod igne est accensum vel igneū, significat tamen etiā igne purificatum vel examinatum. Secundo patet quod cum in secundo membro dicitur, clypeus est sperantibus in se, clypeus non ad sermonem Dei debet referri, sed ad ipsum Deum. Quod non solum eo patet: quia in Psalmo dicitur. Protector est omnium sperantium in se, Deus scilicet, non eloquia de quibus præmittitur, sed etiam quia in Hebræo, nomen quod vertitur sermo est femini generis, cum pronomen quod vertitur in secundo membro, est, sit masculinum ut ad Deum referatur. Ipse ergo cuius sermo purissimus est, clypeus est, hoc est ut vertitur in Psalmo, protector est instar clypei protegens, omnibus qui verbis eius firmiter credentes per illa spem suam in illū collocant. Significat ergo hac sententia Dei verba esse purissima, & proinde omnibus modis ea amplectenda & credenda, credentibusque ea admodum fore utilia, quod Deus clypei instar tales sit protector, qui per verbum suum in se credunt & confidunt, non permittitur eos sua frustrari spe. Alioqui enim verbum eius non esset à falsitate purum, nec quasi argentum igne examinatum. Est autem verbum Dei non tantum scriptura sacra, sed quicquid etiam Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines vel etiā non loquuntur, ut sit in conciliis: ne quis tantum ad scripturam sacram hoc elogium verbi Dei trahat, nec sequens in secundo versu. In quo innuitur qua reuerentia haberi debeat verbum Dei, & quod malum maneat eos, qui illud ea qua decet non habent reuerentia. Ne, inquit, addas quicquam verbis illius. Quo autem bene intelligatur, quid sit addere verbis illius, quandoquidem & illud male qui dam intelligunt, sicut malè sentiunt de verbo Dei, obseruandus est similis locus Deute. 4. vbi dicit Moyses, Non adde- tis ad verbum quod vobis loquor, nec aufere- tis ex eo & cap. 12. Quod præcipio tibi hoc tantum facito domino, nec addas quicquam nec mi- nuas. Si enim his verbis Moyses prohibere voluit simpliciter, ne quid omnino illius verbis ad- deretur malè ergo fecerunt omnes Prophete om- nesque sacri scriptores, qui verbis Moy- si sua verba & scripta addiderunt, nec quicquam præter Pentateuchum cum Samaritanis recipiendum erit. Certum est ergo Moy- si verba commode intelligenda esse, iuxta exigentiam prædèrium, videlicet nihil addendum est in cultu Dei ex cul- tura falorum deorum, de qua capit. 12. præcedit ante verba prædicta, hoc est, nihil addendum quod sit ipsius dictis contrarium aut omnino nõ conforme. Sicut & illud Pauli accipiendum est: Si quis euangelizauerit præter id quod accep- istis, anathema sit. Sic & quod hic dicitur, Ne addas quicquam verbis illius, intelligendum est nihil aliud, & ex aliena doctrina addendum verbis Dei, quod cum illis non conueniat, aut

dissentiat sicut addiderunt verbis Dei Samarita- ni qui legi & cultui Dei addiderunt cultum ido- lorum. Aut est intelligendum nihil addendum verbis Dei, sic ut pro Dei verbo habeatur & præ- ter verba Dei aliquid ab homine requiratur, qua- si sine eo saluari non possimus, ut sicut superiori sententia significatū est verbo Dei merito credē- dū esse & hēndū propter ipsius puritatem & sin- ceritatem, ita hac sententia significetur præter verbum Dei nihil quærendum ad sapientiam ve- ram & salutem obrinendam, quasi illud homini non sufficeret, & Deus non omni tempore pro exigentia temporis suo populo reuelaret ea quæ sunt eis necessaria ad cognoscendum & facien- dum pro obrinenda salute. Cum ergo à postero- ribus Prophetis, ab apostolis, atque ab Ecclesia quædam Dei populo dicta, scripta & prædicata sunt, quæ prioribus Dei verbis non fuerunt ex- pressa nihil additum est verbis Dei, quia & illa quæ accesserunt, verba Dei sunt. Cum Interpre- tes explanant verba Dei, nihil addunt verbis Dei, cum suas explanationes nolint recipi præ verbo Dei, nisi quatenus cum verbo Dei consonant at- que conueniunt: Nec sua addunt quasi verba Dei nõ sufficient, sed qua non ab omnibus intelligū- tur. Addiderunt autem verbo Dei Pharisæi & Scri- bæ, qui suis vel inutiles, vel Dei legi cōtrarias tra- ditiones, pro diuinis, & ad iustitiam promouen- tibus haberi & seruari voluerunt. Addiderunt verbo Dei, qui dixerunt, Nisi circumdamin- Christus vobis nihil proderit. Addunt hæretici, qui suas opiniones verbo Dei contrarias pro ver- bo Dei haberi exigunt. Hoc est ergo quod pro- hibet Sapiens, Ne velle Philosophorum doctrina, vel aliunde quicquam petamus præter verbū Dei quod nos vere reddat sapientes aut iustos. Ne, inquit, arguaris, ab eo scilicet, inueniarisque ab eo inēdax. Quo significat eum grauius à Deo arguendum: qui eius verbis quicquam suum ad- diderit, tanquam qui mendax & falsarius sit de- prehensus. Sicut enim falsarius deprehenditur qui principis in onerā suā adulteratam admiscet & coniungit, & ob id grauius punitur tanquā reus læsæ maiestatis & noxius reipublicæ: Ita qui pro verbo Dei suam obtrudit doctrinam, tanquā falsarius numismatis regij grauius vindicabi- tur, ut qui puritatem verbi Dei inficere conatus sit & veritatem eius suis mendaciis commacula- re. Est enim omnis doctrina verè humana etiam si in se vera sit, in comparatione verbi Dei impura, & necdum instar argenti igne examinati ab om- ni sordē terrena repurgata, sed multum terrestrei- tatis habens admixtum. Qualis autem vltimo ma- neat eum qui Dei verbis addiderit, ostenditur Ap- ocalipsis vltimo cum dicitur, Si quis apposue- rit ad hæc apponet super illum Deus plagas scri- ptas in libro isto.

7 Duo rogavi te ne deneget mihi antequam moriar.
8 Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, mendaciam & diuitias ne dederis mihi, ab hinc iam vicius meo necessaria.
9 Ne forte fatiatus illuciar ad negandum, & dicam quis est dominus, aut egestate compulsus fuerit, & perire nomen Dei mei.

OSTENDIT duabus sententiis superiori- bus veram sapientiam à verbo Dei peten- dam, in quo & pura simplèxque est veritas, & suf- ficientia eorum quæ scire oportet. Nunc demon- strat quæ sapientiā assecuta sint, ut in plurimum petenda, potissimum ad vitā rectè peragendam.

ob quam veritas quæritur, & ad quam verbum Dei traditum est. Demonstrat id suo exemplo di- cens: Duo rogavi te nedeneget mihi antequam moriar, quod non sic est intelligendum quasi tan- dem aliquando semel cupiat ante mortem exau- diri & impetrare illa duo, sed sensus est ne dene- ges mihi donec viuam, & quamdiu sum in hac vi- ta, significans, hæc quæ petiturus est semper, in hac vita sibi esse necessaria, & sine Dei dono ea as- sequi non posse. Hebraicè enim est, Ne prohibeas à me antequam moriar. Quæ autem sint hæc duo aperitur in sequenti versu. Circa quem tamen du- bitum oritur, quia non satis apparet quæ sint il- la duo, cum in eo versu quatuor videantur poni, vanitas scilicet & verba mendacij, mendicitas (vel ut habent Hebræa paupertas) & diuitiæ, duo scilicet paria, quæ ambo deprecatur. Itaque ple- rique primum postularum intelligunt illud. Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, se- cundum, Mendicitatem & diuitias ne dederis mi- hi, ut priori postulo petatur liberari ab erroribus, prauis opinionibus & falsa doctrina, postero- ri vero petatur quod ad vitam temporalem nõ in- cōmodè transigendā est maximè expediens. Prius enim requiritur ut mens non sit infecta prauis de Deo diuinisque ac humanis rebus iudi- ciis & opinionibus quod cōmode precatur post- quam de puritate & veritate verbi diuini locu- tus, ac deinde ut etiam in tēporalibus reb. bene se habeat vita, ut nec copia nec inopia rerū tēporaliū, nec prosperitate, nec aduersitate excidat à Deo. Vtrumque enim requiritur, & ut de Deo rectè sentiamus quod ante omnia necesse est, & ut in vsu rerum tēporalium sic agamus, ut ne Deum offendamus. Secundum hunc intellectum quod dicitur in priori postulo, vanitatem & verba mendacij, ad idem referri potest ut inter illa duo nulla ponatur distinctio, vel potest vanitatis no- men referri ad vanitates seculi, & mendacium ad errores & falsas opiniones. Verum si penitus inspiciamus totum hunc locum, videbitur meri- tō longè aliud significare voluisse sapientē quàm quod modo dictum est. Nam duo illa, vanitatem & mendacij verba inueniuntur postea in declara- tione & redditione causæ, ob quam nec diuitias nec mendicitatem dari sibi postulat, ita ut signifi- cari videatur diuitias ipsum deprecari ne inci- dat in vanitatem negando dominum & dicendo: Quis est dominus: mendicitatem verò, ne incidat in verba mendacij periurando nomen domini. Itaque duo illa quæ optat sibi, continentur in vtroque prædicto membro. Duo illa sunt, Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, & duo illa sunt, mendicitatem & diuitias nec dederis mihi, sed diuitias vult sibi nõ dari propter vani- tatem quam per eas timet incidere, mendicitatem vult sibi non dari propter verba mendacij ne inci- dat in ea. Est ergo sensus, Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, & ut hæc longè sint à me, paupertatem & diuitias ne dederis mihi. Ad quem sensum designandum in Hebræo, vbi ver- sus ferè distinguuntur duobus principalibus mē- bris, duæ illæ partes simul pro vno ponuntur membro, & deinde pro secundo membro subiun- gitur, tribus tantum viciis meo necessaria, vel ut habent Hebræa, ciba me pane statuti mei vel di- menti mei, quasi hoc secundum membrum ex- plicet totum primum membrum. Cuius totius versus secundi ratio redditur, deinde in tercio Ian. in Proueb.

versu quo ad vtramque petitionem, & quoad v- nam petitionem dicitur, Ne forte fatiatus illu- ciar ad negandum dominum, scilicet dicendo; Quis est dominus, hoc est, deseram Deum & dei- ciam ad idola. Hæc enim sunt vanitas iuxta il- lud Psalms: Beatus vir cuius est nomen domini spes, & non respexit in vanitates & infanias fal- sas. Diuitiæ autem & rerū abundantia atque pro- speritas faciunt, ut quis Deum deserat nec illum velit agnoscere, sed eo relicto confugiat ad ido- la, iuxta illud: Sedit populus māducare & bibere & surrexerunt ludere. Et illud, Incrassatus, impin- guatus, dilatarus, dereliquit Deum factorem suū, & recessit à Deo salutari suo. Prouocauerunt Deū in diis alienis. Quod ipsi accidit Salomoni. Diui- tiæ etiam sæpè sunt causa, ut in multiplicem vani- tatem homo pertrahatur, in voluptatem scilicet carnis aut nimium diuitiarum amorem & super- biam ita ut venter sit deus eorum & gloria, aurū item & argentum, quæ inordinate amare iuxta Paulum est idolorum seruitus. Quod ad alteram petitionem dicitur, Aut egestate compulsus fu- rer & perire nomen Dei mei, negando scilicet furtum cum adiuratus fuero. Hoc autem est incidere in perniciofa verba mendacij. Ad men- tiendum enim sæpè inducit paupertas. Indicat hunc sensum Lyranus: qui habet, duo rogavi te domine, Vanitatem, quæ est annexa prosperæ fortunæ, & Verba mendacij, quæ frequenter an- teceduntur aduersæ, longè fac à me. Et idem repe- tit per alia verba, Mendicitatem & diuitias ne de- deris mihi, &c. Itaque sub exemplo diuitiarum & paupertatis Sapiens hic precatur & præcan- dum docet, ut nec per prosperitatem extollamur & inducamur ad vanitatem huius vitæ, vanita- tem superbiam ac Dei neglectum cum idolorum cultura, nec per aduersitatem deprimamur ad in- honesta & mendacia, inter quæ maximum est pe- iurare nomen Dei, hoc est, falso iurare per nomen Dei. Itā enim hic ea oratio est exponenda cum alioqui impropria sit locutio. Cæterum ex hac oratione non leue sumi potest argumentum pro eorum sententia qui putant hoc caput non esse Salomonis, sed alicuius sapientis dicti Agur, cum Salomon filius regis Rex ditissimus, nec pauper- tatem timuisse, nec magnas & ingentes diuitias deprecatum esse videri possit. Nisi fortè dica- mus Salomonem hæc pro se non petiisse, sed alios modum postulandi docuisse qui conueniat maiori parti hominū. Nam diuitias vel pauper- tem metuere non est perfectorum, qui cum Pau- lo dicere possunt. Scio & humiliari: scio & abun- dare. Vndique & in omnibus institutus sum, & esurire & satiari, abundare & penuriam pati. Proinde non potest etiam ex hac oratione argu- mentum sumi contra mendicitatem & pauper- tatem religiosorum qui se ad eam voto astrin- gunt. Loquitur enim oratio de paupertate inuo- luntaria, quæ multorum malorum & potissimum mendaciorum causa est, cum paupertas vo- luntaria libertatem spiritus promoueat, nec ege- statem adferat, sed faciat cum Paulo nihil habere- tes & omnia possidentes. Potest etiam iuxta He- bræos hæc sapientis oratio intelligi iuxta mysti- cum sensum, ut in diuitiis & paupertate sapien- tiæ excessum, & defectum intelligamus. Nam si- cut sunt qui minus sapiūt quam oportet, ita sunt qui plus volūt sapere quàm oportet, arrogantes sibi quā nõ habent sapientiam. Hi frequenter sic

Psal. 30.

Exod. 32.

Philip. 1. Ephes. 5.

Philip. 4.

2. cor. 6.

extolluntur & ad eam recidunt vanitatem vt Deū agnoscere nolint aut illi se submittere, nouosq; sibi forment deos & idola quæ venerantur, sua sci licet figmenta & opinionones. Dicentes .n. se esse sapientes, stulti facti sunt. Sic & illi qui in sapiētia deficiunt, ne illa quidē scientes quæ omnes scire tenentur, per hanc egestatem coguntur furari & aliorum prauis opinionibus frui, quibus à vero abducuntur in mendacia.

30 Ne accuses seruum ad dominum suum, ne forte maledicat tibi & corrumpat.

POSTquam indicauit, & vnde Sapientia petenda, quod ad intellectum pertinet, & quid à Deo optandum, quod ad affectum & voluntatē pertinet: tradit quædam alia præcepta quibus docetur, quomodo ad alios se homo habere debeat inter quæ hoc vel ex maximis est, vt ne quis lædat inferiores & afflictos, qui etsi se vlcisci non valeat, Deum tamen habent vindicem. Ne accuses, inquit, seruum ad dominum suum, temere scilicet & ex crudelitate quadam atque immisericordia. Vult enim significare condolendum esse his qui seruilis sunt conditionis, & ad eorum, quædam errata sæpe conueniendum, tanquam qui ipsa satis grauantur & puniuntur conditione, nec spernendos eos, etiam si videantur se vindicare non posse. Futurum enim vt illi exacerbati, ac sentientes accusatione sui dominum alienatum, aut etiam grauiter offensum plagas inferre, male tibi saltem precentur, & dominus omnium qui pauperum & afflictorum preces audit, vindicet tuam crudelitatem, & eo vindicante corrumpas in aliquod malum & calamitatem, vel corrumpas, hoc est: perdaris & frangaris amissa tua scelicitate. Si significat ergo abstinendum ab accusatione serui apud dominum eius, ne & seruus vicissim accusetur apud communem dominum, & ab illo accusator puniatur, sicut accusatus seruus à domino suo, timendamque esse maledictionem pauperis & impotentis non minus quam opes & vires diuitum, quod Deum vltorem habeant impotentem, & qui humana destituuntur ope, præsertim si ad Deum confugiant. Sub exemplo enim non accusandi serui insinuat caendum à crudelitate in quosuis inopes & afflictos. Vnde similiter dicitur in Ecclesiastico: Cor inopis ne afflixeris, & non relinquantur tibi retro maledicere. Male dicentis enim tibi in amaritudine animæ exaudietur deprecatio illius. Exaudiet autem eum qui fecit illum. Et Ecclesiastes docet aliquid seruis condonandum consideratiōe propriæ infirmitatis. Cunctis, inquit sermonibus qui dicuntur, ne accommodes cor tuum, ne forte audias seruum maledicentem tibi, scit enim conscientia tua quia & tu crebro maledixisti aliis. Beda & in contextu, & in commentario legit ne tradas seruum, sed mendosa est lectio quam verisimile est eum sumpsisse ex Deutero. 23. vbi legimus. Non trades seruum domino suo, qui ad te confugerit, &c. Nam commentarius eius mysticus, ei loco conuenit secundum mysticum sensum. Aut potius hanc lectionem retinuit ex antiqua lectione, quæ est iuxta Septuaginta. Nā Græca hic habent, ne tradas seruum in manus domini.

Rom. 1.

Eccl. 4.

Eccl. 7.

13 Generatio cuius excelsi sunt oculi, & palpebra eius in alta sur-
recta.
14 Generatio quæ pro dentibus gladios habet & commandat mola-
ribus suis, vt comedat inopes de terris, & pauperes ex hominibus.

SVBINGIT & alia vitia in primis cauenda, multa docens & philosophans per quaternaria potissimum sex. Et primū quidem ponit quatuor generationes, hoc est, genera hominum, quæ insinuat maxime detestanda esse, ob vitia singulariter mala. Primum genus est eorum qui per summam ingratitude peccant in eos quibus maxima debetur gratia. Generatio (inquit) subaudi, hoc est, quoddam est genus hominum, & sunt quidam: qui suo patri etiam male precantur aut de eomale loquuntur, & similiter matri non benedicunt sicut deberent, sed contra maledicunt. Secundum genus est eorum qui falso sibi vendicant sanctimoniam. Generatio (inquit) quæ munda sibi videtur cum non sit lota à sordibus suis, hoc est, sunt qui se mundos esse putant cum tamen immundicias suas non abluerint, quod fit vel quia ignorant suas immundicias & vitia, vel quia eas non curant. Tertium genus est eorum qui tanta inflati sunt superbia, vt ipso etiam vultu gestuque interiori, illam planè præ se ferant nec eam in animo occultare valeant. Generatio, (inquit) cuius excelsi sunt oculi & palpebræ eius in altum surrectæ, ipso oculorum habitu declarantes, se alta petere, omnesque præ se contemne re. Quartum genus eorum est qui tantæ sunt crudelitatis vt feras imitentur, & quasi humanam carnem dentibus suis edant. Quos exprimit dicens, generatio quæ pro dentibus gladios habet, hoc est cuius dentes sunt quasi gladij, quo nihil aliud significatur quam quosdam adeo crudeliter in alios seuire ad perdendū eos siue facto siue verbo, aut ad diripiendum eorum bona & ex coriandum eos, vt videantur ferarum more eos dentibus suis dissecare, & commandere atque confringere molaribus suis. Et sane quatuor hæc vitia nempe ingratitude, vindicata sanctimoniam, superbia & crudelis oppressio, præcipua sunt vitia quæ totum mundum turbant & commouent Deoque vel maxime displicent vt mirum non sit quod hæc quatuor genera tanquam singulariter cauenda proposuerit. In quibus & subtilius Philosophari licebit designata hæc quatuor perdendorum hominum genera, Infidelium, Iudæorum, Hæreticorum, iniquorum Christianorum: Infideles enim maledicunt cælesti omnium Patri quem cum sua Ecclesia agnoscere nolunt, Iudæi, iustitiam & mundiciem sibi vendicant, cum Christi baptismo loti non sint à sordibus suis. Quibus & dixit dominus, Vos estis qui iustificatis vos coram hominibus. Deus autem nouit corda vestra, quæ plena sunt rapina & iniquitate. Hæretici per superbiam se erigunt contra Ecclesiam Dei, eiusque simplicem doctrinam. Iniqui Christiani, crudeliter opprimunt pauperes, de qualibus dicitur in Euangelio. Si dixerit malus seruus ille in corde suo, Moram facit dominus meus venire & cœperit percutere conseruos suos, manducet autem & bibat cum ebriosis veniet dominus serui illius & diuidet eum partemque eius ponet cum hypocritis.

Luc. 16.

11 Generatio quæ patri suo maledicit & matri suæ non benedicit.
12 Generatio quæ sibi munda videtur & carnis non est lota à sordibus suis.

15 Sanguisuga dua sunt filia dicente, Affer, Affer, Tria sunt insaturabilia, & quartum nunquam dicit sufficit.

16 Infer-

16 Infernus, & os vuluæ, & terra quæ non saturatur aqua, ignis vero nunquam dicit sufficit.

PARTEM illā primā, sanguisugæ duæ sunt filia dicentes affer, affer, ferè omnes accipiunt seorsum, tanquam à sequentibus separatam & sententiam per se absoluat, & intelligunt duas filias sanguisugæ dici vitia duo, quæ conditionem & naturam sanguisugæ imitantur. Est autem sanguisuga, vermis aqueus, qui & hirudo dicitur ab hærendo, cuius conditionem exprimit Horatius dicens: Non missura cutem nisi plena cruoris hirudo. Hanc ergo bestiolam sitientem mirum in modum sanguinem, duo vitia imitantur libido & auaritia. Nam qui his vitiis dediti sunt, non facillè satiantur, sed semper clamant affer affer, vel vt habent Hebræa, da, da. Beda per sanguisugam intelligit significari hic diabolus qui fiti peccandi & peccata suadendi incessanter accenditur, quique humanum sanguinē, hoc est vitā hominum, auidè desiderat tollere. Cuius duæ filia rectè dicuntur duo illa prædicta vitia, quod ab eo prognata sint præcipua illa humani generis illecebræ. Verum si in textu hebræo diligenter eorum quæ hic dicuntur ordo obseruetur, deprehendetur aliud longe sapientem hic voluisse. Obseruandum enim primum, hanc partem non esse in Hebræo sententiam per se absolutam, sed eodem versu comprehendi quod de tribus & quatuor vel quarto dicitur. Deinde cum in hoc versu dicatur tria sunt insaturabilia, in sequenti vbi verus iste explicatur, tertio tantum applicatur, non saturari, Et terra, inquit, quæ non saturatur aqua. Sic & cum in priori versu dicatur, & quatuor nunquam dicunt, sufficit (sic enim habent Hebræa, non autè quartum) in sequenti, verbum sufficit tantum quarto nempe igni tribuitur, non quod vel igni hæc solum sint tribuenda, sed quod hæc omnibus quatuor sint tribuenda indiscriminatim, quamquam elegantia causa vnum vni & alterum alteri tribuitur. Itaque omnino apparet quatuor illa quæ in secundo versu ponuntur esse quæ in præcedenti, primū numero binario, dein de ternario & demon quaternario designantur vt sit sensus: Duo sunt insaturabilia & quæ nunquam dicunt sufficit, sed dicunt, Affer, affer, imò tria sunt insaturabilia: imò quatuor. Est enim hic & in sequentibus quaternariis talis modus loquendi, qualis est apud Amos, qui & ipse multis vsus est quaternariis in describendis multarū nationum vitiis, cum dicit: Super tribus sceleribus & super quatuor, pro eo quod est, Tria sunt scelera, imò quatuor, vel tria sunt scelera quatuorve, propter quæ non conuertam vel non parteam. Sic & Prouerb. 6. vbi nos habemus, sex sunt quæ odit dominus, & septimum detestatur anima eius. Hebræis non est septimum, sed septem. Et est sensus, sex sunt imò septem quæ odit dominus & detestatur anima eius. Non enim solum septimum detestatur, cum & inter sex quæ præcedunt sint quædam septimo peiora, vt pedes veloces ad effundendum sanguinem. Duæ ergo filie quæ sunt ipsi sanguisugæ. Nam (sanguisugæ) est datus casus, vt patet ex Hebræis quæ habent ארביש Laalucha, & Græcis quæ habent ἄρβηλλον & dicunt affer, affer, vel quarum nomina sunt da, da, (non enim Hebræa habent, dicentes) sunt infernus & os vuluæ. Quæ duo dicuntur filia sanguisugæ, eo quod assimilantur illi, in eo quod sicut sanguisuga duo habet ora, quæ sanguine

fatiari nequeunt (id enim experientia patere dicitur) ita & illa duo sint quasi ora duo quæ non saturantur. Et infernus quidem, hoc est, mors, perditio aut status mortuorum, vt supra expositum est, veluti os est omnia deuorans, nec vnquam satiat, ita vt semper ipsa redicat, affer, & eius nomen rectè dici possit, Hab, vt est Hebræis, hoc est da, vel affer. Similiter & os vuluæ quia concupiscentia maximè muliebriis semper semen desiderat virile, ita vt ipsa redicat affer, & dici etiam possit nomen eius Hab, da vel affer. Infatiabilis enim est muliebris concupiscentia, ita vt cecinerit Poeta, Delassata quidem sed non satiata recessit. Hebræa tamen non habent os vuluæ, sed clausio vuluæ, sed vteri, hoc est, matrix impedita, contracta & sterilis, vt significetur infatiabile desiderium mulieris sterilis: cuius dominus conclusit vterum ne pariat. Hæc enim concubitus magis est auida quam cæteræ, tum propter desiderium habendæ prolis, tum quod foecundæ & grauidæ naturaliter non appetant concubitum cum sint quasi stomacho pleno, vt tradunt phisici, sterilium verò matrix non dilatetur per conceptum. Duæ ergo prædictæ filia hirudinis, sunt ex numero quatuor insaturabilium. Tertium est terra quæ non facillè saturatur aqua, quæ semper imbibit, maximè sabulosa. Quartum est ignis qui appositione lignorum non extinguitur, sed magis magisque semper accenditur, semperque amplius & amplius consumitur & vorat. Cæterum omnino verisimile est sapientem non tantum id significare voluisse quod pro explanatione literali modo dictum est, sed horum quatuor insaturabilium propositione voluisse aliquid mysticum intelligendum esse quod philosophando sit assequendum. In his ergo quatuor insaturabilibus intelligi potest designari quadruplex cupiditas, quæ radix est omnium vitiarum. Prima est vindictæ & nocendi cupiditas quæ est ira & inuidia, quæ cupiditas per infernum horridum & tenebrosum significatur, quod mortem desideret, nec morte ipsa fatiari potest, sed semper in alterius malum & perniciem concitatur, omnia arrodens: omnia destruens. Secunda est concupiscentia carnis per os vuluæ rectè designata, quod in ea maximè vigeat, vt dictum est. Libido enim in vtroque sexu non extinguitur nec fatiatur ipso vsu, sed eius desiderium vsu magis excitatur. Tertia est concupiscentia oculorum, vt vocat Ioannes, vt Paulus φιλαργυρία, auaritia scilicet, quæ terræ rectè comparatur, quod omnino terrena sit terrenis tantum inhærens rebus, ad cuius etiam similitudinem nunquam fatiatur diuitiis, sicut illa, maximè arenosa, quamuis multa aqua in se suscepta, parata est semper amplius suscipere. Vnde & hydropico auarus comparatur ei; accomodat. Quo plus sunt portæ plus sitiuntur aquæ. Quarta est cupiditas gloriæ quæ superbiæ est, rectèque igni assimilatur, quod sicut ignis semper alta petit, ita & superbia, & sicut ignis omnia deuorat: ita superbia omnia sibi subicere cupit, nec fatiatur omnibus etiam sibi subiectis semper vltiora petens: sicut patuit in Alexandro, qui cum subiecto à se orbe audisset philosophos de alijs mundis disputantes ingemisse dicitur quasi dolens vnum tantum sibi subiectum esse. Licet in his quatuor simplicius etiam sit philosophari, vt per infernum, vel vt habent Hebræa propriè sepulchrum, & os

1. Ioan. 2. colof. 3.

Infer. in Prouerb.

132
 vuluæ intelligatur iuxta quorundam Hebræorū
 intelligentiam corruptio & generatio rerū, quæ
 usque ad finem mundi durat, nec vnquam ex-
 plentur. Deinde per duo reliqua elementa terrā
 & ignem designetur per quæ fiat generatio & cor-
 ruptio rerum nēpe per terram, aquam continue
 in se suscipientem, & ignem omnia calefacientē,
 semper agentem suæque actionis omnia in terra
 immutantem. Nec fortasse male dixerit qui hæc
 quatuor insaturabilia ad hoc proposita asserue-
 rit, vt per ea ostendatur auarorum & iniquorum
 hominum conditio, de quibus in quarta genera-
 tione facta est mentio. Et in sequentibus sapien-
 tem prosequi de his quæ pertinent ad tres alias
 generationes, hoc est, tria alia hominum genera.
 Nam quæ sequuntur ad ea facile reduci possunt.
 Sequitur enim mox quod pertinet ad genus eo-
 rum qui maledicunt patri aut matri.

17 Oculum qui subsannat patrem, & qui despiciit partum matris: sua
 suffodiant eum cornu de irrentibus, & comedant eum filij aquilæ.

S VPERIVS proposuit generationē maledi-
 centem parentibus, hic describit pœnā ei ge-
 nerationi debitam, insinuans pulchra circum lo-
 cutione tales dignos esse qui in cruce tollantur
 & suspendantur sub dio, sicutque aëbus tan-
 quā indigni qui cum reliquis hominibus, spul-
 tura tradantur, quod est perditissimorū hominum
 supplicium. Quo autem hoc pulchrius & effica-
 cius insinuet, oculi qui primum in suspensis im-
 petitur ab aëbus meminit dicens: Oculum qui
 subsannat patrem suum, & despiciit partum, hoc
 est, parturitionem & laborem matris suæ, quem
 in pariendo eius nomine pertulit, cuius scilicet
 intuitu matrem reuereri deberet. Oculum tribuit
 subsannationem & despectum, siue quod aliquā
 do nutu oculorum filij declarent se ridere & de-
 spicere parentes suos, vt hoc minori contemptu
 insinuet quantum mereantur illi, qui etiam voce
 & manifesto opere ridet & despiciunt parentes
 suos, siue quod despectus & irrisio parentum ferē
 nascitur in filiis ex eo quod obseruent quædam
 in parentibus quæ ridenda & despicienda pu-
 tant, & propter quæ eos minoris faciunt, vt sunt
 paupertas, senectus aliæque eius generis. Vnde di-
 ligenter monet Sapiens in Ecclesiastico. Ne glo-
 rietis in contumelia patris tui, non est enim tibi
 gloria, sed confusio: Fili suscipe senectam patris
 tui & non contristes eum in vita illius, & si de-
 fecerit sensu, veniam da, & ne spernas eum in
 vita tua. Sicut ergo ob alterum harum causarum
 oculo tribuit despectum, ita eidem tribuit quod
 aues in cruce illum eruent & comedent. Et rectè
 quod sicut hinc oritur in filio despectus paren-
 tum, ita hinc aues auspicantur esse suspensi in
 cruce hominis. Corui autem & aquilæ meminit
 inter reliquas aues, tum quod hæc aues cadaue-
 ribus gaudeant maximè, ad quæ à longè aduo-
 lant, ad quod respiciens dominus dixit: Vbicun-
 que fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ,
 tum quod hæc aues longissimæ sunt vitæ. Vnde
 eis bene tribuitur vindicta eorum filiorum
 qui non habent in honore parentum senectam
 quique propter inhonorationem parentum non
 sunt digni qui sint longævus super terram, iux-
 ta legis præceptum. Meminit autem coruorum
 de torrentibus quod circa torrentes & fluuios
 nidificare & manere soleant. Vnde legimus

de Elia præceptum fuisse coruis vt pasceret eum
 in torrente Carith. Filij aquilæ hebraica phras
 positum est pro ipsis aquilis, Quod autem coruis
 effossio oculorū, Aquilæ esus eorūdem tribuitur
 pro elegātia hebraica, indiscriminatim, intelligi
 debet, corui & aquilæ eruent oculū & comedent.
 Cæterum quanquam nō semper ita fiat, vt habet
 hæc sententia, nihil tamen obstat hoc eius veri-
 tati, Non enim quid fiat, sed quid mereantur si-
 gnificare voluit. Vnde bene vertit noster inter-
 pres effodiant & comedant, non autem quomo-
 do etiam hebræa verti possunt, effodient & co-
 medent, vt significetur eorum meritum & gra-
 uitas delicti ipsorum, quod vel hoc supplicij ge-
 nere vel alio simili hic frequenter punitur. Post
 hanc autem vitam plenius & certius quando dia-
 boli coruis & aquilis nigredine similes nec mi-
 nus carnibus humanis inhiantes grauitate tales
 filios torquent, oculos eis eruentes, vt solem ius-
 titiæ nunquam cernere possint. Ex præmissis pa-
 tet sententiam hanc paraphrastice sic explicari
 posse. Is qui propter quædam quæ videt in patre
 vel matre, eos despiciit & ridet, non solum non
 est dignus qui sit longævus super terram, quemad-
 modum promissum est honorantibus parentes,
 sed omnino meretur vt cum sceleratissimis ho-
 minibus, ignominiosissimè supplicij genere pereat,
 atque in patibulum suspendatur ibique eius oculo
 aues eruant & comedant: qui causam dede-
 runt primum despiciendi parentes. Quamquam
 & sic possit intelligi. Qui oculorum nutu paren-
 tes irridet dignus est, vt eius etiam adhuc viu-
 entis oculi ab aëbus eruantur & comedantur,
 cæcusque fiat qui oculis in parentes peccauit, ne
 amplius oculis in eos peccet, nec videat in eis quæ
 ad despiciendum ipsum possent inducere. Plerū-
 que enim auium è manibus hominum viuētium
 oculos potissimum appetunt, quod ob id fieri
 putant, quod effigiem suam in eis veluti in specu-
 lo cernentes, velut ad cognata desiderio suo ten-
 dant. Venerabilis Beda sententiam in mystico
 sensu tractat in meliorem partem, vt per coruos
 & filios aquilæ intelligantur doctores sancti, qui
 prauam intentionem quasi oculum eorum qui
 Deum patrem in suis iudiciis & factis irridet &
 despiciunt sanam Ecclesiæ doctrinam, sua prædi-
 catione eruant & reuincunt. Corui etenim (in-
 quit) vocantur doctores sancti, quia per humilita-
 tis gratiam, peccati in se nigredinem confitentur.
 Filij autem aquilæ, quia per gratiam eius sint
 renati: qui in habitu assumptæ humanitatis, ad
 cœlestia transuolant. Vnde alibi & filij sponsi
 appellantur.

18 Tria sunt difficilia mihi & quartum penitus ignoro.
 19 Viam aquilæ in celo, viam colubr supra petram, viam nauis in
 medio mari, & viam viri in adolescentula.
 20 Talis est via mulieris adultera qua comedit & tergit os suum,
 & dicit non sum operata malum.

P R o vero horum intellectu assequendo, in pri-
 mis hic rursus annotandum sicut & supra
 dictum est, hebræa non habere quartum, sed qua-
 tuor. Nec est, penitus, sed tantum quatuor igno-
 ro ea, vt sit sensus tria quatuorue, vel tria imo qua-
 tuor sunt mihi difficilia: vel (vt habent hebræa
 admirabilia) hoc est: supra captum meum & igno-
 ta mihi, Septuaginta verterunt *aduersa*, hoc
 est, impossibilia. Noster tamen interpret sic
 vertit quasi quartum solum penitus ignoretur,
 reliqua

reliqua vero tria difficulter intelligant. Quæquam
 possit nostra litera vt habeat verum hebraicæ le-
 ctionis sensum sic accipi, Tria mihi sunt difficilia
 ad intelligendum vel inueniendum, imò & quar-
 tum cum illis tribus penitus ignoro. Notandum
 secundo in versu sequenti duplicem esse lectio-
 nem. Beda enim & multi libri habent viam viri
 in adolescentia, quæ lectio concordat cū Græcis
 quæ habent *aduersa*, hoc est, iuuentute vel adole-
 scentia, verisimile sit eam lectionem ex antiqua
 versione temanuisse apud Bedam. Iuxta quam le-
 ctionē facilius erit intelligere quod dicit de qua-
 ta via, viam scilicet viri in adolescentia. Sicut e-
 nim reliquæ tres viæ obliquæ sunt & tortuosæ
 atque difficulter inueniuntur: quia nullum rema-
 net vestigium earum, ita & via, hoc est vitæ ratio,
 quam quis in adolescentia sua sequitur, difficul-
 ter intelligitur. Adeo enim instabilis est via ho-
 minis in adolescentia, ita se adolescens per omnes
 horas in diuersa torquet, & nunc huc, nunc illuc
 rapitur, vt difficile sit id comprehendere & ani-
 mauertere quo tendat, & in quibus versatus sit.
 Proinde rectè hæc via coniungitur & compara-
 tur aliis tribus viis nempè viæ auium (inter quas
 primatum tenet aquila, quæ omnium altissimè vo-
 lat, cuius ob id specialiter sit mentio) quæ in cœ-
 lo vagantur instabiles, viæ colubri tortuosæ su-
 per terram nunc huc, nunc illuc insidentis non
 relicto vestigio, viæ nauis nullo recto ordine in
 mari motæ sine vestigij indicio. Quarum triū via-
 rum vna est in cœlo, vna super terram, vna in a-
 quis. Quibus tribus rectè comparatur via mentis
 instabilis, quæ nunc vagatur in cupiditate gloriæ
 mundanæ, nunc in cupiditate rerum terrenarum,
 nunc in cupiditate libidinum & rerum Venerea-
 rum, in quibus velut in aquis homines volutan-
 tur & immerguntur. Plausibiliter hæc sic dici pos-
 sent. Verum alia lectio probabilior videtur, quæ
 habet viam viri in adolescentula. Sic enim qui-
 dam etiam habent libri. Et sic legendum ex He-
 bræis monet Lyranus. Est enim hic Hebræis di-
 ctio illa *אמה* Alma, quæ est apud Esaiam, cum
 dicit: Ecce virgo concipiet, quæ proprie significat
 adolescentulam aut puellam occultam viro, &
 poinde virginem. Itaque etiam Septuaginta ver-
 terunt apud Esaiam *παρθενος*. Apparet autem ad
 literam per viam viri in adolescentula vel virgi-
 ne significari congressum viri cum puella, vt si
 significetur eius non relinqui vestigium sicut non
 relinquitur vestigium vel auis in cœlo volan-
 tis, vel colubri super petram se mouentis, vel
 nauis in mari. De tali enim congressu literam
 loqui apparet ex sequenti sententia. Talis est
 via mulieris adulteræ. Sed obstat videtur, quod
 congressus viri cum puella virgine, qualem signi-
 ficat Alma vestigium post se relinquit vnde facile
 cognosci possit. Ablatum est enim virginitatis si-
 gnaaculum vnde congressus ille cognosci possit.
 Vnde Caietanus quod hanc effugiat difficulta-
 tem, putat hic dictionem Alma positam pro puel-
 la, sed prius corrupta. Nam incorrupta si postea
 cognoscatur, non relinquitur congressus indicium
 sicut nec in adultera de qua subiungitur. Verū i-
 stud plenè est contra dictionis illius rationē quæ
 omnium iudicio puellam significat incognitam
 viro, vt pote absconditam illi. Proinde ex sequen-
 ti sententia intelligendum est quomodo dicatur
 via viri in adolescentula esse incognita, nempè
 quod eam vir & puella studeant omnibus modis

occultare, negare, & quasi omnino nulla fuisset se
 se gerere, quemadmodum de adultera subiicitur.
 Ad quod præcedit similitudo trium viarum, vt si
 cut ibi via nulla apparet, sed post vias illas nulla
 ibi fuisse videtur, ita & hic sese gerant quasi nul-
 la fuisse congressus. Quem sensum omnino appa-
 ret hæc dicta ad demonstrandam secundam re-
 lam generationem, de qua superius dictum est,
 quæ munda sibi videtur, & tamen non est lota à
 sordibus suis, vt hoc scilicet Sapiens hic ostendit
 sub exemplo corruptæ virginis & adulteræ,
 quæ suas sordes sollicitè tegunt nec eas sicut con-
 iugatæ & fornicatæ agnoscere volunt, insinuan-
 harum exemplo esse plerosque qui quod peccauerunt
 confiteri reculent pro mundis sese gerentes.
 In hac autē literali intelligentia obseruandum
 non esse sermonem de via pro tempore quo aui-
 la volat, serpens graditur & nauis transit, sed de
 via post volatum, post gressum colubri, post tran-
 situm nauis & similiter post concubitum. Nam
 cum actu aquila volat videtur via per quæ volat
 & similiter de aliis. Atq; hoc est, quod supra dictū
 est, nō relinquitur harū viarum vestigiū vnde præ-
 dictum sensum esse humiliorem, & non omnino
 verum esse sapienti incognitam esse vitam viri in
 adolescentula, intelligit piè, Christi in virgine ma-
 tre conceptum & ex ea natiuitatem. Hæc enim via
 omnino omnibus est ignorata nec plenè cognos-
 ci potest, iuxta illud Esa. Generationem eius quis
 enarrabit. De hac via prophetauit Hierem. Nouum
 inquit creauit dominus super terram, scemina est
 cundabit virum, vbi etiam pro virum eadem est
 dictio quæ hoc loco cum dicitur, Via viri nempè
 dictio *אמה* Gabe, quæ à fortitudine dicitur, &
 Christo etiam in vterum virginis iam concepto
 benè conuenit, tum ob diuinitatis suæ fortitudi-
 nem, tum quod ab instanti suæ conceptionis se-
 cundum animam omnino fuerit perfectus. Nec
 enim mysterio videtur carere, quod non sit di-
 ctum via adolescentis siue iuuenis in adolescentu-
 la, quemadmodum iuxta illum priorem litera-
 lem sensum videbatur dicendum, sed via viri. Cer-
 te in nullum alium istud verius competere potest
 quam in Christum eiusque matrem virginem.
 Iuxta quem sensum reliquæ tres viæ rectè intelli-
 guntur adductæ, vt per earum exemplum, quarta
 illa via & præ aliis magis mirabilis melius intel-
 ligeretur & aduocaretur, quod quemadmodum
 auis in aëre volat, serpens super petram reptat,
 nauis transit in mari, sine aliqua aëris vel petræ
 vel aquæ corruptione vel diuisionis. alicuius si-
 gno relicto, ita & via illa viri contingit sine virgi-
 nis læsione & corruptione. Lyranus tamen tres
 illas vias tractat sublimius, per viam aquilæ in cæ-
 lo intelligens significatam Christi in cœlos ascen-
 sionē, per viam colubri super petram eius resur-
 rectionem, qui cum tanquam serpens pependit
 in cruce, in resurrectione è sepulchro surrexit
 clauso, ita vt in signato saxo desuper posito nul-
 lum appareret resurrectionis vestigium. Per viam
 nauis in medio mari ipsius conuersatione in hoc
 mundo procelloso & turbulento, in quo exposi-
 tus fuit apud Iudæos variis tempestatibus, de vno
 loco in aliū instabiliter semper vagatus. Hæc enim
 omnes viæ sicut & via conceptionis ac natiuitatis
 eius excedunt hominis captum. Nec mirum est
 sic Lyranum exposuisse, cum & Hebræus quidam

Eccle. 3.

Luca 17.

Esa. 53.
Hier. 31.

Mat. 3.

reliqua

sic hoc de Messia sit interpretatus, vt patet ex Galatino li. 7. vbi hanc interpretationem tribuit Rab benu haccados. Iam quod sequitur, talis est via mulieris adulteræ, vt cum prædicto sensu conueniat intelligit Lyranus dictum de Synagoga Iudæorum, quæ cum Deum pro suo acceperit marito ab illo desciuit declinando, in idololatriam & alia pleraque vitia, quæ tamen agnoscere non vult, sed tanquam incorrupta virgo vult haberi, & cum fornicata sit cum amatoribus multis, vt dicitur apud Hierem. dicit tamen non sum polluta, & non peccaui, vt est Hierem. 2. Maculata (inquit) es in iniquitate tua, dicit dominus Deus. Quomodo dicis non sum polluta, & non peccaui. Et postea: Ecce ego iudicio contendam tecum, eo quod dixeris non peccaui, Sensus ergo esset: Quemadmodum incorruptæ sunt viæ prædictæ & incognitæ, sic & meretrix suam viam vult esse incorruptam & ignotam. Nec videtur absurdum dicere Spiritum sanctum vtrumque sensum hoc loco intendisse, & illum literalem humiliorem, & hunc spirituales sublimiorem, maxime cum sit, vt dicitur in principio, visio siue prophetia. Porro prosequendo literalem sensum tertia illa sententia de muliere adultera significat, quod sicut via viri in adolescentula est abscondita, ita & via mulieris adulteræ, quod declarat subiungendo: quæ comedit & tergit os suum & dicit, Nō sum operata malum, quo metaphoricè significat eam concubuisse seque purgasse instar eius, qui postquam comedit, abstergit os suum negans se comedisse. Sic enim & illa negat se stupratam. Quod si in secundo versu secundum priorem lectionem legatur via viri in adolescentia, sensus hic esset, mulieris adulteræ mentem similiter esse instabilem, vagam & incertam, eamque variis perturbationum motibus fluctuare. Potest tamen etiam hæc de muliere adultera sententia accipi non vt cohærens cum superiori, sed ab ea separata, vt dictio talis non ad superiora referatur, sed ad sequentia, & sit sensus: Huiusmodi est modus agendi mulieris adulteræ, nempe comedit & tergit os suum. &c. Non est enim Hebræis quæ comedit, sed tantum comedit. Et sic optimè consistit mysteriū natiuitatis Christi in versu præcedenti, ad quod intelligendum multum inuitat dictio Alma.

21 Per tria mouetur terra, & quartum non potest sustinere.

22 Per seruum cum regnauerit, per stultum cum saturatus fuerit cibo.

23 Et per odiosam mulierem cum in matrimonium fuerit assumpta, Et per ancillam cum fuerit hæres domina sua.

QUARTVS iste est quaternarius, qui videri potest propositus ad declarandum tertiam illam execrandam generationem, de qua supra est dictum, cuius excelsi sunt oculi & palpebræ eius in alta surrectæ. Nam in quatuor istis notatur insignis & intoleranda superbix vitium. Sunt autem ista quatuor talia quæ in sese absona sunt & indigna quæ eueniant, quorum duo priora in viris inueniuntur, alterum in seruili conditione, alterum in libera, proinde apud Hebræos hæc duo vno versu copulantur, posteriora duo in mulieribus, alterum in libera conditione, alterum in seruili, quæ & ipsa apud Hebræos, vno versu comprehenduntur. De his dicitur per tria mouetur, hoc est, commouetur vel conuertitur terra, imò & quartum est quod simul cum illis terra non potest sustinere, hoc est, suffer

re & tolerare. Hoc est, quatuor sunt, per quæ & propter quæ commouetur terra, & quæ ferre non potest. Nam & hic non est quartum Hebræis, sed quatuor, Nec minus tria sunt intoleranda quam quatuor. Per hæc moueri dicit terram, siue ad designandum hæc quatuor res esse adeo indignas, vt ad eas terra alioqui inter omnia elementa immobilis, contremiscat & commouetur, quasi indignata quod eas ferre in se debeat, siue quod per hæc magna oriatur turbatio & comotio inter homines, qui hæc agrè ferre possunt, ita vt terra dicatur moueri quia hinc homines in terra viuere commouentur & conturbantur. Sicut enim per quatuor elementorum bonam temperaturam optimè constitutus est mundus, ita per horum distrahentem & indignam constitutionem terra turbatur, inquietatur, & tumultuatur. Quorum primum est seruus regnans. Absona enim hæc res est & serui conditione nequaquam digna imò cum illa pugnant. Nō enim serui est regnare, sed seruire. Nec solū res est in se absona, sed vt in plurimum hinc in terra magna oritur turbatio. Nam cum seruum regnare contigerit, ferè non potest rectè vt prosperitate fortunæ cui prius nō assueuit, sed insolenscit & plus nimio extollitur, vnde in zelū cōtra eum concitantur qui illum sibi prælatum vident, sicque & ipse concitatur contra eos qui ipsum reputant illo honore indignum. Exemplum est in Iero boam seruo prius Salomonis, sed postea in regem præfecto super decem tribus Israel, qui per animi elationem immemor diuini beneficii induxit populum ad idololatriam. Vnde bene dictum est à quodam, Asperius nihil est misero: cū surgit in altū. Secundum est stultus satiatus cibo. Nam & is multas excitat turbationes petulanter, multa insolenter & sine ratione agit, audax nimium & prociac, iurgia excitans & iniurias ingerens. Nec tamen per satietatem cibi tantum ventris saturitas debet intelligi, sed generaliter opulencia & diuitiæ quas in se absonum est stultum habere, vt quæ non deceant, eum, qui eis rectè vt non potest, sed debeatur sapienti qui earum rectum nouit vsu. Nam vt supra dictum est. Quid prodest stulto habere diuitias, cum sapientiam emere nō possit? Nec est tantum hæc res in se absona, sed hinc in terra magna prouenit turbatio, quod stulti diuitiis aburentes multa insolenter committant, alios despicientes & iniuria afficientes, ac per hæc alios ad indignationem ac zelum concitantes. Exemplum est in Nabal marito Abigail, cuius nomen hoc loco ponitur pro stulto. Nā Nabal stultum significat. Tertium est melior odiosa, hoc est, quæ multas habet conditiones ob quas est odibilis: vel fuit odio habita cum in matrimonium fuerit assumpta. Absonum enim mulierem odiosam fieri coniugem, cum coniux debeat esse amabilis. Illam si contingat fieri coniugem, ferè & ipsa non agnoscens beneficium, insolenter se gerere incipit in maritum ac totam familiam, quæ eius imperium & insolentiam eo agrius fert, quo magis est odibilis. Vnde in familia nihil potest esse pacis aut boni, sed omnia plena sunt turbationibus. Quartum est ancilla facta hæres dominae suæ. Pugnans enim inter se esse ancillam & esse heredem eius cuius est ancilla. Istud autem esse heredem dupliciter fieri potest. Aut vt succedat post mortem dominae suæ in eius bona & locum, fiatque coniux mariti dominae suæ, aut vt expulsa domina, ancilla in eius locum assumatur. Vtrumque intolerabi-

le est,

le est, sed magis postremum. Vtrumuis accidat excitantur in terra tumultus multi, cum & ancilla fortuna sua vti nesciat nisi insolenter & alij illine ad indignationem prouocentur. Exemplum aliquale in Agar ancilla Saræ quæ videns se coniugem factam Abrahæ, seque ex eo concepisse, contempsit dominam suam, quod illa non ferens expulit eam. Duo ergo priora faciunt turbationem in republica, duo posteriora quæ feminarum sunt faciunt turbationem in familia. Parabola docet hinc omnia turbati in mundo, quod his qui subesse & regi, qui que inopia premi & contemptum deberent, imperium obtingit, dominium rerum, abundantia & honor. Quod & in nobis ipsi vsuuenit. Commouetur enim ob id terra cordis nostri, quod carnalis affectus qui spiritui deberet seruire imperet rationi, quod stultæ & brutæ portio ni nimis indulgetur saturitatis, quod odiosa caro in nimio habetur honore, & quæ ancilla esse deberet dominari vult.

Galat. 6.

- 24 Quatuor sunt minima terre, & ipse sunt sapientiora sapientibus.
25 Formica populus infirmus qui præparat in messe cibum suum.
26 Lepusculus plebs inualida, quæ collocat in petra cubile suum.
27 Regem locusta non habet, & egreditur vniuersa per turrim suam.
28 Stellio manibus nititur, & moratur in adibus Regis.

POST quatuor quaternarios, qui videtur pertinere ad quatuor generationes malas, & vitia designant, duos subiicit quaternarios pertinentes ad significationem bonarum generationum & virtutum. Et primus quidem proponit quatuor animalia minora in quibus nos ad exercitium virtutis vult philosophari, secundus verò animalia maiora. Quatuor (inquit) sunt minima terre, hoc est, ex minoribus terre animalibus, quæ tamē sunt sapientiora sapientibus, hoc est, quæ ex instinctu naturæ exercent quædam sapientiæ opera, magis quam hi qui nomē sapientis profitentur, aut quam homines qui verè sapientiæ sunt capaces. Non enim verè hæc animalia sunt sapientia, sed hoc eis tribuit propter singularem quandam eorum actionem quam ex instinctu habent naturæ quæ ita sibi prospiciunt quasi ex sapientia aliqua operarentur, & qua nos sapientiam docent. Vnde & ideo possunt dici sapientiora sapientibus, quod sua actione singulari docent sapientes sapientiam, & ab eis non docentur. Primum horum est, Formicæ populus infirmus. Vbi formicæ, est pluralis numeri, cui oppositiuè iungitur populus infirmus: hoc est, genus infirmum vel congregatio, quæ licet sit corpore imbecilli & minus robusto, tamen præparat in messe, vel vt habent Hebræi, in æstate, cibum suum quo alatur in hieme, labore sci licet assiduo superans naturæ infirmitatem. Huius exemplum primo proponitur, vt ex hoc quæ sit prima pars sapientiæ discamus. Ex his enim quatuor animalibus quatuor discere licet sapientiæ partes quæ in vnum collectæ, & in tota republica, & in quouis homine absolutam reddent sapientiæ vitæque institutionem. Huius prima pars est, eorum quæ necessaria sunt ad vitam, siue corporis, siue animi in primis curâ habere. Id quod nullum animal facit neque tempestiuus neque sagacius neque diligentius quam formica. Vnde ad huius animalis genus tanquam maximè sedulum & laboriosum pigros supramisit Salomon, dicens: Vade ad formicam ô piger. Hic autem præter sedulitatem meminit etiam imbecillitatis in hoc animali dicens, populus infirmus, vt ne quis

Sup. c. 6.

temere prætexat corporis infirmitatem, quasi per eam non possit curare quæ sunt vitæ necessaria, si gnificas laborem improbum omnia vincere, maxime si in tēpore sit sulceptus, cuius teporis etiam significat habendam rationem cum dicit, parat in messe vel in æstate cibum suum. Si significat item huius animalis exēplo, mētis magis industria quam corporis viribus, necessaria colligi posse, sicut formicæ non fortitudine, sed naturali prudentia sibi prospiciunt. Secunda sapientiæ pars, vt nobis de commoda habitatione in qua securè possimus de gere, prouideamus. Docet id secundum animalculum, Lepusculus plebs inualida, pro lepusculo alij vertunt cuniculum, omnino cuniculi de genere videntur esse leporum, vt nō malè diminutiuum lepusculus positum videatur pro cuniculis, quāuis conueniebat pluraliter dicere lepusculi vel cuniculi. Sicut supra dixit formicæ, quia sequitur oppositiuè plebs inualida. Hebræa certè habet numerū pluralē. Septuaginta verterunt χοιρογρύλλοι, choirogrylli, quomodo & noster interpret dictionem hic positam vertit, Leuit. 11. & Deut. 14. secutus Septuaginta. Est autem choirogryllus animal non maius Ericio, habens similitudinem muris & vrsi frequens in Palestina, semperque in cauernis petrarum & terræ foucis habitare solet. Eandem tamen dictionem hic positā Psa. 103. vertit Erinacius Septuaginta λαγώς, hoc est, leporibus, alij cuniculis. Nam & ibi dicitur quod his animalibus sit petra refugium. Vt est significatur hoc nomine animalculum quod in petra vel cauernis petrosus loco scilicet turiori minusque accessio, sibi cubile & mansionem deligit, vt quod suis viribus fide re non potest eo loci securum sit, quod benè conuenit cuniculis. Post curam annonæ & securæ habitationis danda est opera vt in pace & concordia viuamus cum hominibus, atque cum eis charitatis & amicitie vinculo colligamur, naturæ magis ductu & rationis quam principum coactione. Docet id tertium animal locusta, animal exiguum quod naturæ ductu gregatim de agro in agrum cum summa concordia egreditur, & cum ducem non habeat, tamen proficiscendi tempus, incedendi ordinem, quiescendi stationes, & castra mouendi opportunitatem non minus seruat, quam si ducem signo dato sequeretur. Animal hoc si separatim incedat, sine negotio interficitur, cum verò gregatim volat nullis viribus, nullo ingenio aut arte superari potest, latissimos agros tegit, & tanta prouenit multitudo, vt nemo conetur expellere aut aggredi. Quo exēplo docet natura, quam nos munit & insuperabiles faciat concordia & amicitia mutua, qua paræ res crescunt, sicut contra etiam magnæ dilabuntur discordia. Quartum animal quod & ipsum singularem docet sapientiam, noster interpret vertit Stellionem. Stellio, inquit, manibus nititur: quia in parte secutus est Septuaginta. qui habent *nabalbotis*, hoc est, lacerta. Est enim stellio serpens lacertæ similis circulis quibusdam & velut lucentibus guttis in modum stellæ depictus, de quo dicit Plinius li. 3. 1. naturalis historię c. 10. nullum animal fraudulentius inuidete homini. Vnde Stellionum nomen a iuncto tractum in maledictum, hinc & stellionatus vitium dicitur. Alij ferè vertendum putant araneam. Nam eius industria in texenda tela optime quadrat nostro exemplo, eique benè conuenit quod pro eo quod nos legimus manibus nititur, habent Hebræi, manibus capi: quia quasi

manibus

manibus quibusdam videtur texere telam suam. Magis tamen hoc conuenit Simiæ, quam hic plerique Hebræi significatam putant, cum cuius nomine & Latino & magis Germanico dictio Hebræa, hoc solum loco in scripturis posita satis conuenit. Est enim Hebræis *שִׁמְיָא* Schemamith, cui non dissimile est nomē simia, & Germani cum Simme. Nam aranea apud Hebræos habent nomen *עֲבָרִישׁ* Accabis, Job 8. Esa. 59. Et stellio quidem & aranea versantur etiam in aedibus regum, sed frequentius in domibus pauperum, verum simia ob ingenij sui dexteritatem & humanæ prudentiæ imitationem in principum aulis habetur in deliciis, cum aulicis versans velut de numero & laute viuens. Tale enim animal omnino intelligendum videtur quod sua industria conspicuū est, & in p̄cio in aulis regum, quod maximè Simiæ conuenit, quæ quia & forma & manuum similitudine ac imitatione hominem inter omnia animalia maximè refert, in deliciis est etiam apud principes. De hac optimè dicitur quod capit manib. Vt ut est tale animal proponere voluit quod nos doceat contendendum ad honores & principum fauorem obtinendū, idque per industriam & singularis gratiæ ostensionem, sicut stellio singularis fraudulentæ & veluti manibus quibusdam rependo suisque stellulis lucendo cōspicius est & admirandus regibus; vt & aranea subtilitate sui operis, & simia dexteritate actionum suarum. Atque hæc est postrema sapientiæ pars. Vnde & supra dictum est ca. 22. Vidisti virum volocem in opere suo, coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles. Cæterum quod hæc animalia nos docent, sicut accommodari potest ad vitam corporalem & ciuilem iuxta præscriptum modum, ita & ad vitam spiritualem & Ecclesiasticam. Docemur enim hinc in primis etiam curare quæ ad vitam animæ pertinent, idque dum tempus est parandi cibum & benè operandi. Deinde vt domum nobis paremus in qua tute degamus, quæque sit supra firmam petram constituta, nec possit facile deiici. Post hæc vt per concordiam & communionem sanctorum tuti simus & muniti contra omnes hostium insultus. Et postremum vt nostra industria gratiam & fauorem summi regis obrineamus, quod aliquando in aula eius cœlesti recipi & versari possimus. Rursus notandum non tantum ad particulares homines accommodandum, quod hæc docent animalia, sed etiam ad ipsas res publicas. Ideo enim proponitur fornicarum, cuculorum & locustarum agmē, instar populi vel gentis, non autem singulare animal. Docetur ergo Respublica, curandum esse sibi vt omnes in ciuitate sint seduli & laboriosi, deinde vt commodum sibi locum deligat eumque munit vt secura possit habitare. Tum vt concordiam inter ciues retineat, qua contra omnes hostes sit fortis & munita. Postremò vt cum capite suo & principe ipsi benè conueniat, vt vicissim princeps sedulus sit & vigilans, quod benè docet aranea telam texens, quæ idè intelligi potest dici in domibus regum esse vt doceat reges sedulitatem.

29 Tria sunt quæ benè gradiuntur, & quartum quod incedit feliciter.
30 Leo fortissimus bestiarum ad nullius pauentis occursum.
31 Gallus succinctus lumbos suos, & aries, nec est Rex qui resistat ei.

ALTERVM animalium, sed maiorem quaternarium Sapiens proponit quibus vnā

candemque conditionem ascribit, nempe quod benè feliciterque incedunt vel gradiuntur, hoc est, quod magnifico incedunt gressu. Nā idè esse quod dicitur de tribus nempe quod benè gradiuntur, & quod de quarto nempe quod incedit feliciter patet manifestè ex Hebræis, ex quibus etiam patet primam sententiam sic esse intelligendam: vt superius de similibus dictum est, Tria sunt quæ benè gradiuntur imò & quartum est cum illis tribus quod incedit feliciter. Verum duplex circa hūc quaternarium oritur difficultas. Primo enim dubium est iuxta nostram maximè lectionem, quæ sint hæc quatuor benè gradientia. Secundo quorsum hæc proponantur, & quid per ea significare nosque intelligere voluerit sapiens. Quod ergo attinet ad priorem difficultatem, certum est primum animal leonem esse, fortissimum animalium quod ad nullius pauent occursum. Pro quo Septuaginta habent, catulus leonis fortior iumentis. Secundum vero, quod noster sicut & Septuaginta vertit gallum, Et gallum succinctum lumbos suos alij vertendum putant leporarium lumborum, id est, canem venaticum, alij pardum. Dictio enim Hebraica cum hoc loco tantum occurrit in scripturis quod animal significet non facile sciri potest, idque eo magis quod nominum propriorum notitia apud Hebræos perit magna ex parte. Quod si quis vim spectet vocabulorum hic positorum, inueniet ea significare animal accinctos habens lumbos, & cuius robur est in lumbis. Vnde quidam intelligunt canem venaticum, quod is in lumbis sit tenuis quasi accinctos habens lumbos. Alii pardum quod & is in lumbis tenuis sit & fortis. Alij gallum gallinaceum qui e lumbis non est, hoc est, nequaquam castratus. Cui certè sicut & pardo magis conuenit magnificus incessus quam canivenatico, quanquam, & huic rectè conuenit benè incedere ob velocem eius cursum. Ideo autem de lumbis videri potest facta mētio, ad distinctionem caponis qui non incedit magnificè. Gallus verò non e lumbis quem gallinaceū dicim⁹, qui hic dicitur succinctus lumbos suos & Græcis vnō nomine dicitur *ἀλιετορ*, quod hic habent Septuaginta hic incedit alta ceruice & erectis cristis. Certat cum gallis gloriæ studio, canit in victoria, principem se ostēdens, victus verò occultatur, lucemque & aspectum hominum fugit. Excitat suo cantu homines e lecto, lucemque adesse nunciat, Gallinismaritali adesse affectu eas defendens. Dicitur autem gallus gallinaceus succinctus lumbos, non quomodo succinctio lumborum refertur quandoque ad continentiam, sed quomodo succincti lumbos dicuntur parati ad gressum & pugnam, quod scilicet per lumborum infortitudinem promptus sit ad pugnam & procreationem & magnificum incessum. Tertium animal noster, vertit aries, alij hircum, sicut & Septuaginta qui habent *αἰπός* & *ἡνύκλιος* & *ἀπὸ λῆ*, hoc est, hircus dux gregis. Nil autem refert ad rem aries dicatur, siue hircus cum vterque magnificè incedat, gregem præiens tāquam dux. De quarto autem animalij dubium ingerit nostra lectio. Nā cum legimus. Nec est rex qui resistat ei, quartum Beda post Gregorium putauit petendum ex sequenti versu, vt quartum sit qui stultus apparuerit postquam in sublime eleuatus est, cumque per leonem Christum per gallum, prædicatores sanctos, per arietem ordinem sacerdotalem significari mysticè interpretetur, per stultum hunc in sub

lime eleuatum, Antichristum intelligit, differentiam faciens inter feliciter incedere & benè incedere. Antichristum quidem dicens feliciter incedere ob prosperitatem fortunæ, non autem benè ob virtutis defectum. Tres verò priores benè qui dem incedere: quia cum virtute, non autem feliciter, propter aduersitates in hoc seculo eis occurrentes. Mutatus est hunc suum commentarium de verbo ad verbum Beda ex diuo Gregorio lib. 30. Moral. cap. 5. vbi prolixè hic locus explicatur. At hæc nullo modo conueniunt cum scriptoris intentione, cum vt supra dictum est idem sit feliciter incedere & benè. Proinde necesse omnino est fateri lectionem esse vitiatam, siue culpa in interpretis, siue scriptoris, & legèdum esse quemadmodum & Lyra annotauit Aries, & Rex nec est qui resistat ei, vt quartum sit, Rex inuictus & insuperabilis, quomodo & Dionysius legit & intelligit. Atque sic vertisse nostrum interpretem, sed scriptoris vitio aliam lectionem irrepsisse omnino videri potest, quod Hebræa sic apertè habent itidem & Græca. Quomodo enim his linguis habentibus: & Rex, affirmatiuè, noster verteret, nec est rex. Et etiam si sic vertisset omnino locus est restituendus, quod alioqui nullus sit cōmodus sensus. Codex Beffarionis qui asseruatur in nostro Collegio habet, Et aries, nec est qui resistat ei, ommissa regis mentione, quomodo & multi alij libri habent. Et hæc quidem pro prioris difficultatis solutione. Quod ad secundam attinet quandoquidem Sapiens sic hos quaternarios proponit, vt rara quædam sapientiæ secreta in eis latere videantur, sed quæ tamè nec per ipsum nec per alias scripturas apertè explicantur. Integrum est vnicuique pro talento sibi à Deo dato in eis philosophari. Itaque sunt qui per hæc quatuor intelligunt insinuata quatuor regna & imperia, sicut per similes ex parte bestias apud Daniele designantur. Alij verisimilius volunt quatuor virtutes, cardinales indicatas per quas sit vt homo rectè incedat, In Leone enim rectè fortitudinem indicatam quis dixerit, quæ omnia huius mundi, siue prospera, siue aduersa facile contemnit nihil timens, neque ab instituto cursu deflectens quicquid euenerit. In accincto lumbos animali, quodcunq; sit illud, continentiam qua carnales restringimus affectiones quæ peculiariter in gallo designatur rectè, quod à somno excitet ad vigilantiam per quam libido pellitur. In ariete verò siue hircō gregis duce, qui reliquum vulgus videtur gubernare, non absurde prudentia intelligitur, quæ virtus cum rectè omnia dispenset, rectè etiam incedere facit & spiritualem cursum plurimum promouet. In regē cui nemo resistere potest, iustitia rectè accipitur virtutum omnium regina, & quæ regibus in primis cōpetit, quæ sic æquitate omnia disponit, vt nemo quantumuis alienus à virtute illam accusare possit aut condemnare. Alij aliter hic philosophantur. At probabilissimum est tria priora animalia bruta regi coniungi, vt ex eorum cognitionibus indicaretur quæ competant regibus, nempe vt sicut rex magnificè cum illis dicitur incedere, ita in illis imitetur quod in eis est eximium. In leone ergo ei proponitur imitanda fortitudo, qua tamen sic vtatur cum opus est vt non abutatur. Leo enim non scuit, nisi irritatus, subiectis sciens parcere. si & principes non debent ostendere suam potestatem, nisi cum opus est, subiectis facile indulgentes, neminem tamen pauide verentes iuxta illud

Ecclesiastici: Noli, quæ rere fieri iudex, nisi valeas virtute irrumperere iniquitates, ne forte extimescas faciem potentis. In gallo proponitur imitanda vigilantia ad quam & suos semper excitare debet. In ariete vel hircō monetur, quod subiectos sibi debet bonis legibus ad ea quæ recta sunt ducere, & ad eorum defensionem se hostibus obicere. Competunt hæc omnia in regem illum omnium regum dominum, in quem verè quadrat quod nemo ei resistere potest, de quo dictum est, Vicit Leo de tribu Iuda, de quo etiam Augustinus libro 12. contra Faustum ca. 42. intelligit, legens secundum Septuaginta, catulus leonis fortior iumentis, hoc est, inquit, etiam paruulus fortior maioribus, Qui tanquam gallus clamat. Surge qui dormis, & exurge à mortuis. Ipse est, & per arietem illum significatur qui inter vepres hærebat cornibus suis, & pro Isaac oblatu est. Ipse est qui ante oues suas vadit & ponit animam suam pro ouibus suis.

32 Et qui stultus apparuerit postquam eleuatus est in sublime: si enim intellexisset, ori suo imposuisset manum.
33 Qui autem fortiter premit vbera ad eliciendum lac: exprimit butyrum, & qui vehementer emungit, elicit sanguinem, & qui prouocat iras, producit discordias.

SI C V T in superiori sententia ostendimus cōmunem lectionem esse restituendam aut corrigendam, ita cōsequenter faciendum in prioribus duarum sententiarum quæ alioqui nullum habebit sensum commodum. Omittenda enim coniunctio, & posita in principio. Neque enim vlla est huius sententiæ cum præcedenti cognatio, sed planè separata: vt patet ex Hebræis, & à Lyrano diligenter est annotatum. Omittenda item coniunctio (enim) in secunda parte quæ etiā sensum tollit, & est legendum, Qui stultus apparuerit postquam eleuatus est in sublime, si intellexisset & c. quomodo & Arboreus exponit. Aut potius pro, & est legendum verbum, est. Sic enim benè conuenit coniunctio enim, & postea coniunctio autè. Et in sequente sententiā legèdū verbū apparerit, quomodo habent aliqui libri, non autem apparuerit. Vt autem huius sententiæ verus habeatur sensus, sciendum est Hebræa habere. Si stultus egisti te eleuando, vel cum eleuatus es, si cogitasti (scilicet malum) manum ad os (scilicet ad moue) hoc est, tace, nemini dicit, nec quod malè cogitasti ore proferas. Quæ sententia monet Sapiens, vt aut homo propria delicta quæ se per superbiam admisisse nouit, tegat, sed vt quod malè cogitauit, ore non proferat, sed malè cogitata in seipso contineat & reprimat iuxta illud: Quæ dicitis in cordibus vestris: & in cubilibus vestris compungimini. Sensus ergo nostræ lectionis est. Frequenter accidit vt quis postquam eleuatus est in sublime, hoc est, postquam ad magnos honores peruenit aut postquam seipsum in suis cogitationibus exultat, stultus appareat, hoc est, stultitiam suam declaret, multa scilicet vt fieri solet superbè iactando & iracundè effutendo. Talis enim si intellexisset, hoc est, prudens fuisset si intelligentia recta præditus fuisset, imposuisset ori suo manum hoc est, tacuisset & linguam suam continuisset, nec alios ad iracundiam aut derisionem prouocasset. Solemus enim impetitione manus super os, alicui seruandum silentium, & cum tentauimus quid proferre & cogitamus id tacendum, imposuimus ori manum. Vult significare per imprudē

tem illius & futilem loquacitatem, multum mali & ipsi loquaci & aliis prouenire, quod per sequentia declarat. Neque enim Hebræis est, Qui autem sed qui enim. Habent autem Hebræa hoc loco & breuiorem & elegantiorē sententiam quæ sic reddi potest. Quia expressor lactis educit butyrum, & expressor naris educit sanguinem, & expressor irarum educit contentionem. Est enim in tribus istis partibus idem semper nomen & verbum. Vnde eleganter sic latinè verti potest, Qui exprimit lac, profert butyrum, qui nares, sanguinem, & qui iras, contentionem. Hic tamen difficultas est quomodo dicat expressionem lactis profere butyrum. Non enim butyrum fit per emulsionem lactis ex vberibus. Maior difficultas est in nostra lectione quæ habet, Qui fortiter premit vbera ad eliciendum lac, exprimit butyrum, quasi butyrum fiat per fortem pressionem vberum ad eliciendum lac. Exponit Lyranus & post eum alij, exprimit butyrum, hoc est, materiam lacte solidiorem, quæ non erat extrahenda, sed dimittenda. Sed videtur nimis friuola expositio. Plerique Hebræa secuti putant non de emulsione lactis ex vberibus istud dictum esse, sed de pressione & tunctione lactis in vtre ex qua prouenit butyrū. Nam de vberibus non fit mentio in Hebræo. Vnde non vertunt. Qui exprimit vel emulget lac, sed qui premit lac, hoc est, qui illud crebrius in vtre tundit, is profert butyrum. Sed de emulsione intelligendum potius videtur exigere quod sequitur de emunitione narium. Et Septuaginta verterunt, Emulge lac & erit butyrum, Intelligendum ergo scum qui emulget lac exprimere butyrum vel vt habent Hebræa, educere butyrū, quod simul cum lacte butyrum educatur, licet adhuc lacti permixtum à quo postea per concussionem separatur. Quomodo intellexisse Bedam satis apparet cum diligenter legitur eius commentarius. Qui tamen in eo errauit quod in secunda parte (emungit) exponit per emulget, referens id etiam ad vbera, & intelligens eum, qui vehementer emulget vbera elicere sanguinem ex vberibus. Intelligendum est enim qui vehementer emungit nares, vt patet ex Hebræis & Græcis, quæ nares, aperte exprimunt. Bedæ commentarius, ad verbum desumptus est ex diuo Gregorio lib. 27. Moral. cap. 1. Loquitur ergo sapiens de duplici vehemēti emulsione, altera lactis ex vberibus, altera mucis ex naribus. Et his comparat tertiam, quia expressio irarum producit discordias. Et est sensus: Sicut per emulsionem lactis, simul educitur butyrum, & sicut per emunitionem narium: si vehemens sit educitur sæpè simul & sanguis, ita si quis non cohibeat cogitationes suas & conceptam iracundiam, sed per stultitiam suam emulget eam & exprimat eam verbis iracundis & inabundis, volens semper ius suum prosequi, aut potius qui verbis importunis prouocat aliorū iras, simul producet & excitabit sibi discordias & cōtentiones contra alios. Monet ergo hac parabola comprimendam iracundiam, & ori manum imponendam cum quis exagitur malis vel superbis cogitationibus. Subtilius tamen ad similitudines duas attendendo videri potest alteram pertinere ad virtutem, alteram ad vitium, quamuis vna tantum explicetur, vt per emulsionem lactis quæ adfert secum butyrum significetur tacite prolatio modestorū, humilium & sapientum verborum quæ secum adfert pacem, dulcedinem & pinguedinem quandam mentis,

sicut per emunitionem narium quæ sanguinem educit, significatur quod exprimitur prolatio iracundorum sermonum quæ discordiam parit, vt fit sensus: Qui emulget lac, simul & educit butyrum, sic qui ex corde suo profert sua uerba modestiæ & gratiæ plena, simul etiam adfert in audientibus mentis pinguedinem qua nutriatur & reficiatur. Qui verò nares emungit sæpè & sanguinem elicit, ita qui ex corde suo sordes verborum profert superbè & iracundè loquens, adfert simul & discordias quas sæpè sequitur sanguinis effusio. Sic intellexisse Septuaginta apparet ex eorum versione, quæ sic habet. Emulge lac & erit butyrum. Si autem expresseris nares, exibat sanguis satis significantes has duas similitudines non pertinere ad idem. Significatur ergo hic quod alibi dicitur. Responsio mollis frangit iram, & sermo durus suscitatur furorē. Gregorius Nazianzenus oratione 31. verba illa, Emulge lac & erit butyrū, refert ad pressam sacrarum scripturarum considerationem, quæ affert intelligentias pinguedine plenas. Citans enim ea verba sic explanat. Verum dictis aliquid elaboratius addemus: Emulge lac & habebis butyrum. Inquire, & inuenies forsitan quod magis te nutriat.

Sup. c. 5. Nazian.

CAPVT XXXI.

- 1 Verba Lamuelis Regis, Visio qua erudiuit eum mater sua.
- 2 Quid dilecte mi, Quid dilecti veri mei, Quid dilecti vortorum meorum?
- 3 Ne dederis mulieribus substantiam tuam, & vias tuas ad delendos Reges.

AMODVM singulare est postremum istud libri huius caput. Cōtinetur enim & singularem titulum & singularem materiam. Nam vt titulus indicat, primum continet singularia quædam documenta quæ à matre Sapiens accepit, & deinde ex matre occasione accepta carmine describitur excellentia sedulæ mulieris. Titulus autem, & nouum tribuit Salomni nomen, & describendam materiam nouo etiam nomine appellat: quia eam vocat sicut & superiori capite, visionem, hoc est, prophetiam. Sola enim hæc duo capita in hoc libro istam habent appellationem. Nomen autē Lamuel omnium consensu hic Salomonem significat. Cuius vocis etymologia est, ipsi Deus, scilicet est, vel cū ipso est Deus, & constat duabus literis nominis Salomonis. Omissa est enim prima litera S. & additum est nomen Dei El. Et videri potest hæc nomen matrem ei tribuisse postquam videret Deum esse cum eo, quoniam in verbis matris nomen hoc ponitur, vt quæ prius eum vocauit Salomonem, nunc omittis quibusdam, & quibusdam additis vocauerit eum Lamuel. Dicuntur autem verba subiuncta esse verba Lamuelis, cum mox dicat esse verba matris suæ, siue quod sint ab ipso descripta, siue quod ad ipsum pertineant, tanquam ad ipsum peculiariter à matre dicta. Vocat visionem vel prophetiam sequentem matris doctrinam, nō quod sit de futuris vaticinatio, sed quod sit diuina doctrina, quam vel ipsa mater per se vel per Nathan prophetam ex diuina reuelatione accepit. Visio, inquit, hoc est, oraculum diuinum quo erudiuit eum mater sua. Vnde constat hanc matrem singulariter piam fuisse & ex pietate erga Deum peculiarem filij gessisse curā, quo illum in his quæ Dei sunt rectè institueret pro legitima suscepti

primor.

suscepti regni administratione. Nec puduit regem licet sapientissimum tradita sibi à matre documenta & recipere & ore proponere, vt suo exemplo doceret patris tantum monita filijs amplectanda, sed & matris, iuxta illud quod prius dixerat: Audi fili disciplinam patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ. Nam supra capite 4 testatus est quæ à patre acceperit monita, nunc verò quæ à matre. Cæterum verisimile est matrem hæc salutaria monita filio dedisse iam in iuuentute suscepto in regem mortē patris Dauidis. Quæ monita mater traditura, in sermonis exordio Rhetorum more benevolentiam captat, blandiusculè filium compellans & titulis amoris gratiam apud illum captans, maternū hac ratione declarans affectum & regis dignitatem omnino conseruans. Primum ergo dilectum suum tantum vocat, aut vt habent Hebræa filium suum. Nam ter pro dilecto Hebræis semper est nomen filius quod apud nos semper est subaudiendum. Secundo, augendo quod prius dixerat vocat eum dilectum scilicet filium vteri sui, insinuans dolores & pericula partus, naturæque consortium, atque ob id & pro naturæ & Dei legibus magis esse obtemperandum matri. Tertio magis adhuc augendo vocat dilectum vtorum suorum, hoc est, in quem tendunt omnia vota & desideria ipsius, hoc est, filium vnice dilectū & exoptatissimum, cui regnum a patre Dauid magno desiderio & summis precibus obtinuit, pro cuius salute vnice sollicita fuit, in quo omnia eius desideria quiescebant. Quod autem dicit. Quid dilecte mi, &c. aut est oratio imperfecta supplenda hoc vel simili modo. Quid petam à te, aut quid potissimum tibi dicam. Aut dilectio quid tantum posita est, vt sit excitantis ad attentionem dicendorum, vt sit quasi dicas, Hem vel heus dilecte mi. Subiiciuntur autem quatuor seu quinque monita matris. Quorum primum est, Ne dederis mulieribus, &c. vbi notādū in primis male legi in secunda parte diuitias tuas, quomodo tamen etiam Beda legit, cum legendum sit vias tuas, vt habent libri correctiores. Nam id concordat cum Hebræis. Verum quia præcedit substantiam aliquis vias mutauit in diuitias, quod sic videretur esse sensus apertior. Porro pro (substantiam) potest etiam verti & melius robur vel fortitudinem, quamuis dictio Hebraica etiam substantiam & opes hominis significet, quod hæc sint hominis robur. Vnde Septuaginta verterunt οὐκ ἔσθω, id est, tuas opes & diuitias. Iuxta quā vocis acceptionem instruit mater filium, ne det opes suas mulieribus, hoc est, ne tanto ardeat mulierum amore, vt det eis aut pro eis cōsumat suas opes. Sed quoniam timendum non est ne rex cōsumat suas opes in mulieribus, rectius intelligitur significatum robur & fortitudinem non dandam. Robur, inquam, tum mētis tum corporis. Metuendum enim etiam regi est ne frequenti mulierum abusu, corporis vires perdat & animi, cum nihil magis animum reddat effeminatum, nihil magis eius intentionem enervet & frangat. Atque hæc tum corporis, tum animi vires, præcipuè sunt hominis diuitiæ, vt etiam de eis nostra lectio possit accipi cum dicitur, Ne dederis mulieribus substantiam tuam, hoc est, opes tuas, inter quas primæ sunt animi & corporis vires & bona constitutio. Quod sequitur, Et vias tuas ad delendos reges, sic debet accipi, Ne dederis actiones & cogitationes tuas ad id quod delet & perdit reges,

nepè ad amorem inordinatum mulierum qui maxime perdit reges, alienans eos à Deo & intentione negotiorū regiorū Neque enim cōuenit intelligere matrem monuisse ne animum suum adiceret ad perdendum reges vicinos, quemadmodum quidam intelligunt. Nam bellum aduersus infideles non solum erat licitum illi populo, sed etiam laudabile ad tollendum idololatriam, & cetera nefanda crimina. Et ferè in sententiis secunda clausula respondet priori.

4 No i regibus Lamue, noli regibus dare vinum: quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas.
5 Ne forte bibant, & obliuiscantur iudiciorum & mutant casum filiorum pauperis.

SE C V N D V M istud est matris præceptum, quod iam regibus & principibus monet cauendum ab immoderato vini vsu ipsaque ebrietate, sicut superiori præcepto monuit cauendum à libidine. Vtrumque enim æquè peruertit mentem & negligentes facit homines in suo officio. Vnde in Osee dicitur. Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor. Habet autem hoc præceptum rectius Hebræa cor modo, Non est regum Lamuel, non est regum bibere vinum, & principum nō sicera, vel & principum non est quærere vbi est sicera. Non enim mater monere vult quid filium non conueniat aliis facere, sed quid ipsummet non conueniat in se admittere, videlicet quod non conueniat ei vinū bibere, immoderate scilicet vt rex sit. Proinde nostra lectio sic est accipienda, O Lamuel noli tibi ipsi tāquam regi, noli tibi (inquā) nec his qui tecum præsumunt & iudicare poterunt, dare vinum immoderate. Nam hoc vitium in oculis regum familiare esse solet. Cæterum quod apud nos est: quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas. Hebræa non habent, sed tantum & principum non est sicera, vt mirum sit nostrum sic vertisse in terpretem, nisi quod & alibi diuus Hieronymus dictionem Hebræam hic positam רוּחַ רוּחַ Rozeim, quæ propriè significat principes, vertit secretorum scrutatores, vt Esaia 40. Et omnino verisimile est nostrum interpretem pro Lamed deseruiente legisse לו, quod significat non, ita vt putauerit sensum esse, Non sunt secretarij, vbi sicera vel ebrietas scilicet est, vel regnat. Nec male conuenit hæc ratio prohibitioni ebrietatis & intemperantiæ vini in regibus. Cum enim rex & regij negocia regni quàm maxime secreta habere debeant, necesse est eos maxime abstinere ab ebrietate, per quam efficitur homo facilis ad effutiedū quod gestat corde. Subditur tamē in sequenti versu alia ratio cauendæ intemperantiæ in regibus & omnibus iudicibus. Ne forte, inquit, vbi bene biberint, obliuiscantur iudiciorum, quæ proferre debent, & malè pronuncient in causa filiorum pauperis, hoc est, pauperum, pro quibus maxime debent ex officio esse solliciti. Vnde Ecclesiastes dicit, Væ terræ cuius principes mane comedunt, & beata terra cuius principes vescuntur in tempore suo ad reficiendum, & non ad luxuriam. Simili ratione & sacerdotibus in suo occupatis officio vinum dominus prohibet dicens, vt est in Leuit. 10. Vinum & omne quod inebriare potest non bibetis tu & filij tui, quando intrabitis in tabernaculum testimonij, ne moriamini, quia præceptum sempiternum est in generationes vestras. Et vt habetis scientiam discernendi inter sanctū & profanum, inter pollutum & mundū, doceatis quæ filios

Gregor.

Eccle. 10.

Leuit. 10.

filios

filio: Israel omnia legitima mea quæ locutus sum ad eos. Utinam hoc præceptum & à iudicibus & à sacerdotibus hodie ritè obseruaretur, quibuscum vini intemperies omnino minime conueniat, maxime tamen frequè est impleturque in eis etiamnum quod de suis Esaias conqueritur. Venite sumamus vinum & impleamur ebrietate, & erit sicut hodie sic & cras & multo amplius. Quin & Carthaginenses simili lege interdixerunt magistratibus vsum vini. Quod in ipsis laudat Plato lib. 2. de legibus.

Esai. 16.

6 Date siceram mercantibus & vinum his qui amara iunt animo.
7 Bibant & obliuiscantur gestatus suos, & dolores suos non recordentur amplius.

DI X E R A T quibus non sit dandum vinum, nunc pro tertio præcepto demonstrat quibus sit dandum, quamuis istud potius videatur obiter introductum, & non peculiariter pertinere ad officium regis. Vnde non dicit date, sed date, quasi ad omnes pertineat. Cum autem Hebræa habeant, Date siceram pereunti, ne per pereuntem intelligi putarentur damnati ad mortem ut (quidam intelligunt, sed non satis rectè. Nam illis sanè non ita multum vini deberet, si velimus eos pie mori) sed per pereuntes intelligerentur omnes qui affliguntur, qui penuriam vel amissionem rerum suarum patiuntur, bene vertit interpres mœrentibus: Quibus sic vult dare vinum quomodo regibus dari noluit, nempe in ea largitate ut egestatis & afflictionis suæ ad tempus obliuiscantur, Regibus verò non in ea largitate ut obliuiscantur iudiciorum ab illis proferendorum. Bibant, inquit, & obliuiscantur, hoc est, sic bibant ut obliuiscantur. Indicat hic locus largiorem potationem in indulgendam his qui quotidianis fatigantur laboribus. Cæterum loci huius sublimior quidam sensus iucundus admodum est à Beda explicatus, nempe mœrentibus siue ob exilium huius mundi, siue ob prioris vitæ maculas dandum esse vinum quod verè lætificat cor hominis, quod dominus in nuptiis fecit ex aqua, consolationem scilicet scripturarum & cœlestis sapietia, ac poculum sanguinis Christi, ut sic inebriati peregrinationem huius vitæ leuius ferant, ac cõdemnationis metum quem lex Moisaica inculcat animo excutiant nec absorbeantur abundantiori tristitia, pusillanimitate aut desperatione. Quod si & priorè sententiam mysticè placet accipere qua vinum regibus prohibetur, de alio vini genere accipienda erit, nempe de carnis & mundi voluptatibus, quæ his qui per Christum reges facti sunt ut vitis dominantur, non conueniunt: quia in eis qui illis dediti sunt, nullum est studium inquirendi secreta rerum cœlestium, sed per illas sic ut obliuiscantur iudiciorum Dei, & pauperum Christi. Non est ergo bibendum vinum, quod obliuisci facit iudicio rum Dei, bibendum autem quod facit obliuisci mala huius vitæ.

8 Aperi os tuum muto, & causis omnium filiorum qui pertranseunt.
9 Aperi os tuum, decerne quod iustum est, & indica inopem & pauperem.

PO S T Q U A M docuit filium suum à quibus debeat abstinere, nunc docet quibus vacare reges potissimum debeant nempe iudicis inter mortales exercendis & defensionem pauperum per iustitiam exercitum. Quod primum dicit obliu-

rius, sic inquit: Aperi os tuum muto, hoc est, qui pro se aut nescit loqui per imperitiam, aut non audet loqui per inopiam & verecundiam. Pro tali tu ipse loquere patronum te illi exhibens & æquum iudicem. Cum autem sequitur, & causis omnium filiorum qui pertranseunt: per filios qui transeunt, intelligunt quidam generaliter omnes homines qui continue pertranseunt & exciduntur & moriuntur iuxta illud: Mane sicut herba transeat mane floreat & transeat, vespere decidat, induret & arefcatur. Nam illo Psalms loco idem est verbum quod hoc loco. Itaque quod dicitur omnium filiorum qui pertranseunt, perinde esset ac si dixisset omnium mortalium, ut intelligatur significari regem omnibus debere impertiri iustitiam, & diuitibus, & pauperibus. Magis tamen apparet significari peculiariter homines quosdam ope indigentes. Vnde sunt qui peregrinos intelligunt significatos qui transire coguntur, & tanquam ignoti non facile inueniant qui pro eis loquantur. Potest & sic accipi, ut filij qui pertranseunt, sint qui iniuria sic afficiuntur & premuntur, ut morti sint proximi, & trãscant ex hac vita. Huic conuenit quod Hebræa habent, filij transitus vel excisionis. Diuus Grego. mysticè hanc sententiam prædicatoribus adaptans, intelligit filios pertranseuntes, eos qui in hoc mundo viuunt tanquam peregrini, futuram patriam inquirentes. Sicut autem habet li. 15. Mora. c. 27. explicans hanc sententiam, muti dicuntur qui prædicatorum verbis contradicendo minime resistunt. Qui etiam pertranseuntes sunt: quia intentionem mentis in amore vitæ præsentis figere dedignantur. Quod obscurius dictum est, sequentibus verbis apertius inculcatur. Nec enim satis habuit semel dixisse, sed quod omnino semperque regibus faciendum est repetit: Aperi os tuum, decerne quod iustum est, & indica inopem & pauperem, liberando scilicet eos ab opprimentibus eos. De diuitibus verò non opus erat dicere. Nam illi, ut raro afficiuntur iniuria, ita & se facile defendunt, & facile patronos inueniunt. Et hætenus quidem monita matris. Quæ sequuntur, occasione matris, in laudem strenuæ dicuntur mulieris. Est autem carmen viginti & duobus constans versibus, iuxta ordinem & numerum literarum Hebraicarum, à quibus ex ordine versus incipiunt, quomodo & Psalms aliquot contexti sunt, & Threni Hieremiæ. Quod ut ad literam facta & laudes continet probæ mulieris, ita in mystico sensu pie accommodatur, & cuique animæ fideli & ipsi Ecclesie quem admodum prolixè prosequitur Venerabilis Beda, rectius sanè quam Lyranus qui secutus suum Rabbi Salomonem, putat carmen istud etiam secundum literale sensum dictum de sacra scriptura, quam per mulierem fortem putat significaram. Caietanus etiam carmen quod sequitur putat esse matris Salomonis verba quibus descriperit officia probæ mulieris, ut filius disceret quætere talem vxorem quæ huiusmodi haberet conditiones. Sed prior sententia est probabilior. Sic ergo incipit hoc carmen.

Psal. 83.

Grego.

10 Mulierem fortem quis inueniet procul & de vltimis finibus pretium eius.

LO Q V I T V R de muliere maritata, ut ex sequentibus patet, ita ut verti etiam possit, Vxorẽ fortem. Fortem mulierem vocat non tam ad fortitudinem corporis quam ad fortitudinem animi

Psal. 14.
Sup. c. 2.
2. Reg. 2.

animi respiciens, hoc est, quæ non sit animi deiecti, nec pro ingenio muliebri timida ac parum animosa ad res gerendas, sed strenua, sedula & plane virilis animi, & in ferendo, & in agendo. Vnde Græcis est γυναικα ἀνδρῶν, mulierem, vel vxorem virilem vel fortẽ. De huiusmodi cum quærit, quis inueniet, significat raram esse, & scelicem eũ esse cui talis obtigerit, vel vxor, vel mater, vel domestica, iuxta enim proprietatem linguæ Hebrææ huiusmodi quæstiones raritatem significat rei de qua quæritur, ut cum dicitur: Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo? Quis potest dicere mundũ est cor meum? Si homo peccauerit in Deum, quis orabit pro eo? Ita & hic significatur paucos esse qui talem inuenire, aut quibus talis obtingere possit vxor, idque propter taliam mulierum raritatem. Et quoniam rara talis est mulier, Ideo & est magni æstimanda. Vnde subditur, Procul & de vltimis finibus pretium eius. Pro quo Hebræa habent clarius, Longinquum ab vnionib. precium eius, hoc est, pluris est æstimanda quam margaritæ quilibet magni precij. Vnde Septuaginta habent γυναικαὶ ἀπὸ ἐπιπέδων πολυτελέων, preciosior est lapidibus magni precij. Proinde & nostra lectio sic est accipienda, pretium eius mulieris est procul petendum, & de vltimis finibus terræ petendum hoc est, pretium eius magnum est, carum & rarum: ut ea quæ à longe afferuntur à longe petendum est quod ei debeat comparari & æquiparari, hoc est, res est preciosissima, cuius pretium vix inueniri potest. Non enim relationum eius est malculinum referendum ad quis, sed femininũ referendum ad mulierem, ut patet ex Hebræis & Græcis. Iuxta mysticum sensum fortis hæc mulier vel vxor, est fidelis quæque anima, & ipsa tota Ecclesia, quæ Christum habet sponsum: fortiter sese gerens, & in aduersis quibusque tolerandis, & in virtutibus quibusque perficiendis, ita ut sanguinem suum pro Christo effundere sit parata & resistere possit principatibus & potestatibus cum quibus ei continuum in hac vita est bellum. De hac muliere forti merito quæritur quis eam sit inuenturus. Solus enim Christus inuenire sibi potuit talem vxorem, qui solus eam talem facere potuit, quod eam faciente talem euasit illa admodum preciosa, ita ut pretium eius à longe petendum sit, nempe è cœlis, superans longè omnium gemmarum valorem. Beatitudo enim cœlestis quæ precium est & merces huius mulieris fortis, longe excedit omnium creaturarum estimationem. Vnde in Ecclesiastico vbi nonnulla similia huic loco habentur de muliere forti & bona, sic dicitur: Gratia super gratiam: mulier sancta & pudorata. Omnis autem ponderatio non est continentis animæ. Cum autem mysticè hoc carmen cuius fideli animæ accommodari possit, eximio modo quadtat, in eam, quæ in ter omnes excelluit fideles animas, quæque Ecclesiæ fundamentum est & typus, in virginem scilicet Dei param, quæ vere rara est mulier, ut quæ parem non habuit vnquam nec habitura est. Vere mulier fortis, de qua dictum est, Ipsa conteret caput tuum.

Eccle. 26.

Gene. 3.

Ezech. 31.
Mel.

Confidit in ea cor viri sui, & spoliis non indigebit. Reddet ei bonum & non manum omnibus diebus vitæ suæ.

AN T E omnia describitur quid boni mulier fortis adferat viro suo, quia id est primum Ian. in Proverb.

quod in vxore desideratur, ut per eam bene sit viro. Confidit (inquit) in ea cor viri sui, hoc est, quoniam fortiter se illa gerit, vir eius non metuit de eius incontinentia, non metuit ne prodigar familiaritatem, aut eam otio & negligetia perire sinat, sed conspecta eius, tum probitate, tum diligentia bene confidit in ea cor viri, quod alioquin ob mulierem parum probam aut sedulam æstuarẽ solet & torqueri multiplici metu. Et quod hæc viri confidentia eum non frustrabitur, docet pars sequens, & spoliis non indigebit. Quod non sic accipiendũ est quasi vir per mulierem sit habiturus satis spoliarum, sed quod per diligentiam vxoris abundabit domesticis operibus, ut non sit ei necesse desiderare spolia hostilia, atque ob ea conquirenda ad bellum procedere. Sunt qui spolia putant phrasi Hebraica significare quæcumque necessaria ad rem domesticam. Ostendit ergo hæc pars bene cor viri in ea confidere, & sequens versus magis adhuc cõprobat. Reddit ei, vel reddet ei bonum & non malum. Hoc est, iuxta confidentiam quam vir de ea habet, reddet hæc mulier viro bonum, idque sine alicuius mali permixtione, nec id ad breue tẽpus, sed omnibus diebus vitæ suæ, ergo & post mortem mariti, si ipsam super esse contingat non obliuiscetur eius, sed pie semper erga illum affecta persistet. Bonum autem quod mulier viro reddit, est animi securitas, & per illam cordis lætitia, vitæ longæuitas, rerum domesticarum procuratio & conseruatio, & id genus similia. Simile est in ecclesiastico: Mulieris bonæ beatus vir, numerus enim annorum illius duplex. Mulier fortis oblectat virum suum, & annos vitæ illius in pace implebit & postea. Gratia mulieris sedula delectabit virum suũ, & ossa illius impinguabit disciplina illius. Mysticè benè confidit de sponsa sua, quam iam gratia sua fortem reddidit Christus, quod ab integritate fidei in ipsum non deficiet, quantumuis multi sint qui eius integritatem corrumpere moliantur, siue prauis doctrinis, siue carnalibus illecebris. Bene confidit quod pro honore suo promouendo sedula semper laborabit, ita ut ea laborante non indigebit vnquam spoliis, quia assidue de manu & potestate diaboli spolia accipiet, direpta per sponsæ suæ prædicationes & bonæ conuersationis exempla. Hæc enim memor expectationis quæ de se habet sponsum suum, memor beneficiorum quæ ab illo accepit, reddet ei non nisi bonum, studens illi in omnibus gratificari & gratias agere, agnoscens etiã omne bonum quod habet & quod facit, illius esse, ab illo se accepisse, & proinde illi reddendũ. Malum verò quod habet non esse illius, & ideo non illi reddendum aut ascribendum. Facit autem id non ad breue tempus, sed perseveranter omnibus diebus vitæ suæ: iuxta illud: In sanctitate & iustitia seruiamus coram ipso, omnibus diebus nostris.

Eccle. 26.

Quæsiuit lanam & linum, & operata est consilio manuum suarum. Faciast quasi nauis in statoris de longe portans panem suum.

Dale. 26.

HI c iam incipit ostendere quomodo fiat ut vir spoliis non indigeat, sed bene confidere possit in vxoris suæ sedulitate. Quæsiuit, inquit, lanam, & linum, hoc est, non expectauit ut ei lanam & linũ obtruderentur & ad operandũ cogeretur, sed ipsamet quæsiuit lanam & linũ cupiens illa sibi cõparare: ut honestis artibus labore sexui muliebri cõueniente domũ repletet rebus necessariis, arque

atque ob id comparatis lana & lino operata est in eis consilio manuum suarum, hoc est, per industriam manuum suarum, & non tantum manuum alienarum. Consilium enim manuum positum est pro industria: quia proprie manibus non conuenit consilium. Hebraea clarius sic verti possunt. Operata est in voluntate manibus suis, hoc est, operata est libenter & non coacte. Sic autem operando facta est similis nauibus insectorum, id est, mercatorum: quia sicut ille naues quaedam in longinquas orbis partes deferunt, pro quibus ex eisdem locis referunt alias merces unde mercatores sibi victum & necessaria comparant: ita & illa longe sibi parat panem suum, hoc est, victum familiariae necessarium: quia pro his quae manibus suis operata est, comparat sibi etiam quae ex longinquo adferuntur, dantque exteris pannum confectum, accepit ab eis frumentum in cibum. Ipsa ergo cum domi maneat, nec cum mercatoribus extremos currat ad Indos, tamen velut nauis quaedam necessaria a longe aduehens, etiam ipsa, sua exteris communicando, portat de longe panem suum. Illud enim de longe portans panem suum, non ad nauem referendum est apud nos, sed ad mulierem quae ea in re nauis assimilatur, quemadmodum patet manifeste in Hebraeo, ubi naues pluraliter ponuntur. In eo ergo constituitur mulieris laus, quod manuali opera etiam peregrinas opes, & non solum quae domi nascuntur, inferat in domum mariti, non tamen ad luxum, sed ad necessitatem, quae nomine panis designatur. Mystice haec item praestat Christi sponsa, quae quod sibi, suisque parat, quibus tegantur & ornentur, vndique sibi comparat aptos ad hoc dei sermones, in quibus apte disponendis diligenter laborat, velut fila texens. Ex quo labore non tantum sibi suisque vestes ex diuersis virtutibus contextas conficit, sed & exteris vsque in fines terrae utilis est, & ab illis quoque vndiquaque colligit quae suis sint vtilia & panem preciosum & a longe petiitum adfert sibi suisque, panem scilicet qui mentem nutriat, qui non est terra, sed est caelo peti debet, iuxta illud Euangelicum: Ego sum panis viuus qui de caelo descendi.

Et de nocte surrexit de seque pradam domesticis suis & cibaria auisillis suis.

PRÆTER diligentiam in laborando, superioribus versibus duobus significatam, hic iam eius vigilantia, prouidentia, & sollicitudo erga domesticos indicatur, quorum opera ei est necessaria in operibus suis. De nocte, inquit, surrexit, hoc est, ante lucem, & ut habent Hebraea cum adhuc nox est, tunc incipit cogitare de operibus diurnis promouendis, ideoque domesticis suis singulis mox deputat cibum diurnum ipsi necessarium etiam ante lucem, quo sic partem diei lucri faciat. Nec tantum sollicita est pro suo victu: nec tantum cogitat de labore suorum domesticorum: ac fructu quem inde est percipitura, sed etiam de victu eorum est sollicita, deputans eis illum etiam ante labores, ut ad labores alacrius accedant. Neque enim expectandum eis, ut tantum primum victum accipiant cum eum lucrati fuerint suo labore, etiam priusquam operari incipiant summo mane singulis suis cibus est deputatus ab ea, ut quae sibi iam abudè prius prouidit de esculentis familiariae necessariis. Nec deputat ad luxum sed ad necessitatem, ita ut nihil eis desit, nec abundantia foueat vitia. Haec enim omnia versus iste

insinuat. Nec est ociosa coniunctio (&) in principio, quae tamen in multis libris deest, sed addendam patet ex Hebraeo. Coniungit enim hunc verbum cum superiori, in quo dicitur haec mulier sibi panem comparasse, significatque pane comparato statim cogitare de eo distribuendo suis domesticis. Quod autem noster vertit, dedit pradam, verum quidem est dictionem Hebraicam דָּבַחַ תֵּשֶׁפֶת, proprie significare pradam, rapinam, & id quod captum est a feris in cibum illorum. Verum generaliter significat aliquando quemuis cibum, quem admodum hic ferè alij vertunt. Vnde & 70. hic habent βρώματα, hoc est escas: & eandem dictionem noster in Psal. 110. vertit escam, ubi legimus, dedit escam timentibus se. Itaque nomen pradae accipi debet hic simpliciter pro cibo. Aut nomine pradae significatur cibus quem non per otium ex dono, alicuius accepit, sed quem sua fortitudine indefesso scilicet manuum labore à manibus fortunae veluti vi accepit instar ferarum raptum, viuentium ex sua fortitudine. Cui bene conuenit quod mox dixerat, de longe sibi panem comparasse veluti pradam aliquam. Pro cibaria Hebraeis est, dicitio צֶחֶק, quae significat statutum & significatur ea dictione saepe portio cibi quae alicui pro conditione naturae & personae debetur, in qua significatione ponitur capite superiore, ubi legitur, tribue tantum victui meo necessaria. Nam ibi ut diximus, Hebraea habent, nutri me pane statuti vel dimensi mei. Haec ergo significatione & hoc loco secutus est interpres vertens cibaria. Potest tamen etiam aliter accipi pro penso operum, quod diligens vxor singulis mane, cum dispensatione cibi de deputato peragendum ea die. Vnde Septuaginta vertunt, & operam ancillis. Et haec quidem ad litteram. Caeterum quod facit diligens & prouida matrona temporaliter, facit idem spiritualiter etiam Christi sponsa. Postquam enim cepit in lana & in lino laborare unde vestes texuntur, hoc est, meditari in scripturis sacris surgit de nocte corporis, ante lucem saepe se occupat in lege dei, cogitatque quomodo ex scripturis cibum distribuatur domesticis suis, sibi scilicet commissis fidelibus vnicuique pro capite & necessitate sua, ut refecti ad operandum cum ipsa roborentur: dans iuxta Christi preceptum familiariae eius in tempore tritici mensuram, ut est apud Lucam, pro quo Graece est τριτοῦ μέρους, hoc est, dimensum, quod hic dicitur statutum, praescribens ite singulis suarum operarum pensum, quid scilicet cuique, pro sua sit vocatione peragendum. Peculiariter autem datur, seu tantum domesticis suis, cibum illum eximium corporis domini: qui cibus recte nomine pradae significatur, sicut & illo loco Psal. mi: qui supra est designatus, ubi legimus: Escam dedit timentibus se, Eo quod corpus dominicum velut captum fuit à bestiis & dilaceratum dum ab impiis Iudaeis & instar ferarum sanguinem eius sitientibus, crudeliter & captum est, & flagellis, coronae spinis & clavis discerptum.

Considerauit agrum, & emit eum, de fructu manuum suarum plantauit vineam.

PERGIT ulterius insinuare bonam matronae officia, ostendendo eam non solum diligenter curare domestica & quae domi sunt agenda, sed in hac cura adeo proficere, ut possit eriam animam adiicere ad agros comparandos. Post eam, inquit, domesticam, quae prima esse debet, cogitavit

cogitavit de agro emendo, tantum fuit eius lucrum ex labore domestico. Cumque inter agrum & agrum sit maxima differentia, quod attinet ad fertilitatem, considerauit diligenter agrum quendam fertilem venalem sibi oblatum, & emit eum atque in eo plantauit vineam de fructu manuum suarum, hoc est, ex lucro quod manibus & opera sua & domesticorum parauit: quo lucro conduxit operarios ad plantandum vineam, ut ex suo labore non tantum haberet panem, sed & potum qui se suumque maritum recrearet. fecit idem & sponsa Christi Ecclesia maxime si primitiuam respicias, quae non satis habuit in Iudaea velut domi, ubi nata erat laborare, ibique pasceret suos domesticos Iudaeos, sed considerans agrum totius mundi & gentium populum incultum & neglectum, qui cultura posset bonorum operum fieri fertilis, emit eum suumque esse fecit, missis in vniuersum orbem praedicatoribus, per quos fidei subiectus est mundus, in quo etiam suo suorumque labore, & quasi fructu manuum suarum, hoc est, bonarum operationum, plantauit vineam, seipsam scilicet, multiplicando per orbem Ecclesias, ex quarum profectu sponsus & sponsa veluti latitiae vino inebriantur, quod vni suo sponso sponsa promittit in Can. dicens: Dabo tibi poculum ex vino condito & mustum granatorum meorum. Quod fecit Ecclesia primitiua fecit deinceps semper sponsa Christi, & etiamnum facit studens semper fidem dilatare ad loca Christum ignorantia seque ipsam in illis plantare.

Capit. 8.

Bel. 1.

Psal. 19.

Luc. 12.

Theod.

Iod.

Accinxit fortitudine lumbos suos, & roborauit brachium suum.

BENÈ hic versus superiori subiectus est. Cum enim mulier haec non tantum domesticis, sed etiam rusticis operibus se dedisset, opus erat omnino magna animi corporisque fortitudine ut utraque rite praestare posset. Accinxit ergo, inquit, fortitudine lumbos suos, hoc est, induit & assumpsit omnino virilem animum & fortitudinem, quae in lumbis & brachiis maxime apparet, seque ad operandum alacriter parauit: Accingere enim se in scripturis, est se ad alacriter opus agrediendum disponere. Vnde in Psalmo dicitur. Indutus est dominus fortitudinem & praecinxit se. Sic & Christi sponsa, quo plus vidit sibi super esse laboris in conuertendis gentibus non est fracta animo, sed vtiliter se ad opus composuit & quo expeditior esse posset, retrinxit in se carnalium desideriorum illecebras, & ad peragendum fortiter virtutis opera brachium suum manusque, exeruit, iuxta praecipitum sui sponsi: Sint lumbi vestri praecincti & lucernae ardentes in manibus vestris.

Gustauit & vidit quoniam bona est negotiatio eius non exstinguetur in nocte lucerna eius.

Manum suam misit ad fortia & digitus eius apprehenderunt fructum.

QUIO secutum sit praedicta mulieris negotiatione, hic ostendit. Gustauit, inquit, hoc est, ipsa experientia probauit & percepit, viditque, ac animaduertit, quod negotiatio eius, illa scilicet & qua ex lana & lino parauit familiariae cibum & qua mercata fuit agrum, esset bona, vtilis, & frugifera, ideoque magis accensa est ad diligentiam, adeo ut in nocte nolit lucernam suam extinguere, ut etiam tunc aliquot oris operibus incubere possit domesticis, quando rusticis vacare non potest. Itaque tunc manum suam accommodat ad Ians. in Prouerb.

sendum parans scilicet materiam diurno testu-
rae operi omninoque rem grandem & quae non nisi fortium est aggreditur, dum non satis habet interdiu laborare & domi & foris, sed etiam nocte is partem in opere consumit. Secundo enim ver-
su nihil aliud significatur quam nedi opus: quia pro fortia, dictio Hebraica significat verticulum, vel ut alij volunt colu. Mystice Christi vel Salomonis sponsa & vxor, ubi sensit profectum suorum laborum & praedicationis per orbem diffusam, miram inde voluptatem concepit, atque hinc ardentior ad operandum est effecta, adeo ut nec in nocte tribulationum & persecutionum claritas fidei & virtutis eius qua luxit in orbe extinguipot-
terit, adeoque ut cum à publicis actionibus vacare debet etiam in nocte aliis dormientibus ipsaque tempore quietis & contemplationis vigilet cogitetque de profectu aliquo faciendo, in scripturis se exercens atque ex eis colligens certaloca, ac sententias veluti fila, quibus ad inuicem debite contextis vestes conficiantur ad operiendum hominum nuditatem.

Manum suam aperuit inopi, & palmas suas extendit ad pauperes. Cap. 10.

HACTENVS quam sit vtilis mulier fortis suae familiariae ostendit, hoc verò versus declarat eam non suis tantum laborare, sed etiam egenibus quod proprium est fidelis mulieris, quam non tantum dare pauperibus, ex his quae lucrata est, sed etiam liberaliter & hilariter dare significat, dum dicit: Aperuit manum suam, vel ut habent Hebraea, expandit: & palmas suas extendit, vel ut habent Hebraea, misit. His enim verbis significatur liberalis & vltroea eius oblatio, ipsamque velut obtrudere egenis sua. Ad quod etiam significandum facit ipsa geminatio, manum suam aperuit & palmas suas extendit, quamuis etiam dici possit simpliciter ipsum pro more sententiae geminasse diuersis verbis, ut in aliis versibus. facit idem sponsa Christi, in operibus misericordiae erga pauperes maxime occupata, ut non sit necesse hic mysticum requirere alium sensum, quamuis iuxta Bedam rectè etiam intellexerimus mystice significari Christi sponsam non tantum curam gerere suorum domesticorum, sed etiam pro exteris & infidelibus sollicitam semper cupientem etiam illis opem ferre suis manibus, ad quos mittit suos operarios qui illis succurrant docendo, & veritatis ac salutis viam aperiendo. Sunt enim illi verè pauperes: quia ignorantia veritatis laborant, & per eam omnino sunt destituti. Quibus manus aperitur, cum eis succurritur: ne pereant inopia.

Non timebit domus sua à frige buri nius, omnes enim domestici eius vestiti sunt duplicibus. Lam. 4.

EX praedicta mulieris diligentia declarat hic versus quis fructus ipsam sequatur, nempe quod non timebit domum suam, hoc est, domesticis suis, etiam si irruant frigora nius, à quibus multi sibi suisque metuunt, tum quod frigore illo obtinate torpescere coguntur: nec lucrum facere possunt, cum vel maxime opus est supertibus. Illa verò non metuit: quia eius diligentia & prouidentia factum est, ut omnes domestici eius sint vestiti duplicibus vestibus, & proinde bene contra frigus muniti, ob quod etiam non erunt à suo opere multum impediti. Ipsi duplicibus tamen sciendum non esse Hebraeis דְּבָשִׁים Schemanaim, quod duo significat.

COMMENTARIA IN

244

significat, quemadmodum legisse videtur noster interpretis, sed *צניות* Sheanim, quod coccum vel coccinū significare, volūt, & punctis tātū ab altero differt. Vnde vertūt vestiti sunt cocco, hoc est, coccinis vestib. intelligentes per hoc significatū, q̄ cū familia sit vestita cocchino, multo magis munitā esse cōtra frigora niuis. Verū cum coccus nō conueniat toti familiæ nec contra frigus, munit, rectius videtur noster vertisse, quomodo teste Pagnino etiā R. Ioseph exponit etiā *צניות* gac Sachanim, & 70. similiter vertūt *צניות* *צניות* id est, duplices lanas vel *צניות* *צניות* Christi quæ iā diligenter *צניות* *צניות* dum suis de his quæ sunt ei. *צניות* *צניות* qui bene vestiti non sunt ferre non. *צניות* *צניות* que à bene operando cessare facit. Illius enim diligentia & prouidentia factum est, vt qui verè sunt eius domestici, electi scilicet: qui certò ad eam pertinet, ita sint & fide & charitate muniti, atque amicti, vt frigus illud facile superare possint, nec ob id omittant virtutum exercitium, nō tantum Deo famulanres ætatis, hoc est, prosperitatis tempore, sed & hyeme, hoc est, tempore aduersitatum.

Stragulam vestem fecit sibi, bysso & purpura indumentum eius Nobili: in portis vir eius, quando sedent cum senatoribus terræ.

HACTENVS profecutus est ea mulieris opera, quæ ad necessitatem familiæ pertinent, nunc verò ea quæ ad decorem & ornatum sui maritū faciunt. Stragulam, inquit vestem fecit sibi, quasi dicat. Non tantum eas vestes parat, quæ frigus arceant & pudorem, sed etiam quæ decorem adferant. Est autē stragula vel stragulara vestis, Varrone teste, à sternendo dicta, vnde quicquid infernabant stragulum appellabant. Itaque & vestis exterior quæ reliquis iniicitur, quale est Græcorum pallium, nomine hoc vocabatur. Item quod lectis insternitur, item aula & tapetia, & iis lectis atque mensis insternuntur. Vnde dictionē Hebraicam hoc loco posuit noster vertit superius c. 7. tapetibus pictis: Et hoc loco oportet sic accipere stragulatā vestē pro tapetibus pictis lectos ornantibus vel parietes cubiculorū. Significat ergo tantam huius mulieris esse diligentiam & sapientiam, vt etiā suis suorumque manibus comparat sibi regiā supellectilem & ornamenta sumptuosa: tapetia quidem & aula pro ornatu domus, byssinas verò & purpureas vestes pro ornatu proprii corporis, ita vt hoc ornare se magis suo commendat marito dū in decentissimo habitu se suamque domum illius exhibet conspectui, nec laboribus mechanicis aut rusticis: quibus aliquando occupatur, fordatur: Quo ornatu non tantum ipsa cohonestatur, sed & vir eius in cuius honorem non parum cedit virtus & splendor vxoris, qui & ipse ab ea similes accipit vestes. Per quæ nobilis est, insignis & præ aliis conspicuus in portis hoc est, in publicis consessibus & iudicij loco qui in portis esse solent, locis scilicet per quæ omnes egrediuntur & ingrediuntur. Significat ergo virum vxoris virtute sic ornari, vt inter regionis senatores ascribatur, atque inter eos sit vel ex præcipuis. Item virum vxoris diligentia scilicet liberum esse à curis domesticis, vt cum ingenti honore publica obire possit munera. Inueniuntur hæc insigniter e-

tiam in Christi sponsa ac sponso Christo. Neque enim satis habet hæc sponsa parare sibi & suis ea quæ sunt ad vitam æternam necessaria, rectam scilicet doctrinam & mandatorum Dei obseruationem, sed & singularia quædam ac varia virtutum ornamenta per adimplerionem Evangelicorum consiliorum acquirit, vnde de ea capitur. Astitit regina à dexteris eius, in vestitu, deaurato, circumdata varietate. Et domum quidem suam ornat veste stragula, dum ad decorem domus Dei cæremoniis variis sibi que consentaneis diuinum cultum exornat. Induitur autem ipsa bysso & purpura dum & virginitatis candore & martyrum sanguine decoratur, in bysso enim quæ candidi est coloris, virginitas, in purpura quæ sanguinei est coloris, martyrium designatur, quæ duo præcipua sunt Ecclesiæ ornamenta. Vnde pulchrè dictum est à patribus, quod sancta Ecclesia electorum floribus vernans in pace habet lilia in bello rosas. Et in sermone quodam in festo omnium sanctorum sub titulo diui Augustini sic legitur: O vere beata mater Ecclesia, quam sic honor diuinæ dignationis illuminat, quam vincetium gloriosus martyrum sanguis exornat, quam inuiolata confessionis candida induit virginitas. Floribus eius, nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc charissimi singuli ad vtroque honores amplissimas accipere dignitatum coronas, vel de virginitate candidas, vel de passione purpureas: Ex hoc ecclesiæ ornate non parum nobilitatur & sponus eius: qui etiam nobilis videretur cū in hoc mundo conuersaretur, & maxime cum ante tribunal iudicis stare iudicandus, tamen nunc nobilis agnoscitur & eximur in Ecclesiis fidelium, quæ sunt tanquam portæ per quas acceditur ad Christum, & in quibus fidelium iudicia exercentur, vbi sedet Christus in medio eorum qui ab ipso constituti sunt principes super omnem terram & tanquam senatores terræ de quibus dixit dominus: Vbi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Qui magis adhuc apparebit conspicuus & insignis: quando ad iudicandum omnes venerit in nouissimo die, quando cum illo sedebunt Apostoli super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel.

Sindonem fecit & vendidit, & cingulum traxit Cananæo.

AVGETHIC versus industriam mulieris vt quæ adeo sit potens & diligens, vt lanæ & lini operibus non tantum comparat quæ suis sunt necessaria, sed etiam quæ aliis vendat à se suisque ingeniose elaborata: ideoque diciteam & sindonem & cingulum fecisse & vendidisse. Est autem Sindon linteū ex precioso ac subtili lino contextum, quo ad ornatum capitis vtuntur mulieres, putaturque à Sidone ciuitate Phœnicie nomen accepisse, vbi primum inuentum sit. Certè Hebraicè hic est, Sidon idem nomen quod est ciuitatis secundū sonum, sed ciuitatis nomen per Thade, hoc verò per Samech scribitur. In cingulis etiam ingeniosè elaboratis, siue per texturā, siue per acus picturam solent mulieres ornamentum singulare constituere, quemadmodum declarat loc⁹ ille Esaiæ: Et erit pro zona funiculus. Et alio, qui duo hæc peculiariter mulieribus debentur, capitis tegmen, & vestium iuxta lumbos præcinctio, vt miram non sit quod horum duorum peculiariter meminisset, Sindonis scilicet & cinguli

vt significetur ipsam non sibi tantum parare muliebria ornamenta, sed & aliis, simulque indicetur quales merces potissimum vendere conueniat, nempe eas quæ ad necessarium corporis ornamentum spectant. Cæterum nomen Cananæi hoc loco ab hominibus ferè accipitur appellatiuè, vt idem sit quod mercator quomodo hic omnes ferè vertunt, quomodo & noster vertit idem nomen Esa. 23. vbi nos legimus institores eius inclyti terræ: Quod si quis velit accipere vt sit gentis nomen, quomodo & Septuaginta acceperunt & Chaldæus interpretis, dicendum Cananæi fieri mentionem q̄ Cananæi cū Iudæis habitarent in terra Palestina quorum ministerio utebantur. Tradidit ergo Chananeo tanquam seruo suo ad vendendum, vel tr adidit ei pro precio, vt cuius vxor nō esset tã sedula quæ sua opera parat sibi necessaria. Et hæc quidem ad literam. Iuxta mysticum sensum, sponsa Christi Ecclesia nō Iudæis tantum suis (quorū prima illi cura fuit) & necessaria, & quæ ad ornatum facerent prouidit, sed etiam gentili populo tradidit singulariter sindonem & cingulum. Sindonem quia innocentiam quam ei tradit in baptismo etiam sub simbolo sindonis mundæ, quæ capiti imponitur his verbis accipe vestem candidam sanctam & immaculatam. Hanc autem innocentiam rectè ei vendere dicitur: quia ab eo recipit abrenunciacionem Sathanæ & professionē fidei sanctæque conuersationis. Cingulum verò ei tradidit, quia illū docuit fluxa gentilitatis opera astringere, & peculiariter libidinē frenare, quam sibi gentilis populus nimis liberā esse permisit, existimans fornicacionem & immunditias plerasque non esse peccatum. Nomine autem Chananæi rectè populus gentilis significatur, tum quod Chanaan populum gentilem procreauit: qui cum ipso maledictioni diu subiicitur, tum quod nomē ei cōuenit. Interpretatur enim humiliatus vel contritus & contractus. Et certè humiliatus fuit populus gentilis quamdiu sub diaboli potestate in erroribus & vitiis detinebatur. Explicat hunc locum D. Gregor. lib. 33. Moral. c. 22.

Aya. Gregor.

Fortitudo & decor indumentum eius & ridebit in die nouissimo.

DVPLICITER potest intelligi quod dicitur fortitudinem & decorem esse indumentū eius. Primum simpliciter vt significetur eam insigniter & honeste vestitam esse, & sit sensus indumentum eius præclarum est & decorum. Et quod sequitur ridebit in die nouissimo. Consequenter hunc habet sensum, postero tempore, cum alij ob frigus & vestitus inopiam affligentur, ipsa ridebit hoc est, gaudebit. Aliter hoc versu significatur præcipuum ornamentum huius mulieris situm esse, non in preciosis vestibus corpora libus, de quibus superius dixit, sed in dotibus animi, fortitudine scilicet, & decore. Fortitudine quidem ad res constanter & gnauiter gerendas, decore vero ac honestate, moderationem, grauitatem ac decorum in omnibus seruando: Hoc enim comode & necessario subiiciendum erat post prædicta: ne more multarum mulierum putaretur nimium studere & tribuere pulchritudini & splendori corporali. Sic & Petrus. Quarum, inquit, nō sit extrinsecus capillatura aut circumdatio auri aut indumenti vestimentorum cultus, sed qui absconditus est cordis homo in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus: qui est in conspectu

1. Pet. 3.

Ian. in Proueb.

Dei locuplex. Itaque fortitudo & decor indumentum eius esse dicitur: quia his virtutibus, veluti vestibus, quibusdam ornatur & conspicua est, quomodo de domino dicitur in Psalmo. Dominus regnauit decorem indutus est, indutus est dominus fortitudinem. Et alio loco. Confessionem & decorem induisti amictus lumine sicut vestimento. Quod sequitur & ridebit in die nouissimo, significat eam quoniam his virtutibus ornata est gauisuram etiam in senectute ex testimonio bonæ conscientie, cū alię mulierculæ, quę in iuuentate delitiis vacant & curioso corporis ornatu se oblectant, ac pulchritudine sibi placent, vbi senectus aduenerit & flos ætatis emarcuerit, mæere cogentur corporis & animæ dotibus destituti. Item quod iam instante postremo die quem alij ferè maxime metuunt, ipsa gaudebit quod bene sibi conscia laborum præmia se recepturam expectet. Iuxta hunc posteriorem intellectum non est difficile Christi sponsæ hunc versum accommodare. Illa enim cum suo sponso omnium maxime & verissimè decorem & fortitudinem induit, hisque virtutibus tanquam suo peculiari vestitu est ornata & circumamicta, Fortitudine sua inuicta persistens contra omnes hostes suos, fortiter perferens omnes aduersitates & virtutū labores. Decorem autem seruans & honestatem in virtutum operatione. Vnde in nouissimo iudicij die, aliis stentibus ipsa ridebit, & gaudebit intromissa in gaudium domini sui. Tractat hunc locum D. Greg. super 7. Psalmo, in illud. Benigne fac domine, ostendens quam rectè hæc duo sunt coniuncta, fortitudo & decor. Qui enim, inquit, ita se in virtutibus decorum exhibet, vt tamentationum impugnationibus non repugnet, hic nimirum decore ad tempus induitur, sed fortitudine nequaquam vestitur, &c.

Psal. 91.

Psal. 103.

Gregor.

Os suum aperuit sapientia, & lex clementia in lingua eius.

Phi.

HACTENVS profecutus est quid operādo hæc mulier perfecit, insinuans quæ sint bonæ matronæ officia, nunc verò etiam sermone se bene gerere ostendit, eamque liberam esse à vitio loquacitatis & stultitiæ quo ferè muliebris sexus laborat. Os suum, inquit aperuit non vanitatis, sed sapientiæ, hoc est, ad præferendum & docendum sapiētiam, docens suos scilicet domesticos timorem Dei, qui est ipsa sapientia, vt est Iob 28. & in lingua eius assidue versatur lex clementiæ, hoc est, pietatis & misericordiæ proximis exhibendæ. Docet ergo suos & rectè sapienterque se gerere erga Deum, & clementer atque benigne erga proximos. Insignis est hæc matronarū dos sine qua superiora parū profuerint. Sūt enim quæ in operādo & strenuæ sunt & suos strenuos esse cogunt, sed vel loquaces nimis sunt & vanæ, vel ad pietatem suos non adhortantur. Eximie autem istud quadrat in sponsam Christi, quæ os suum aperit ad docendam sapiētiam cælestem & perfectam quam à suo sponso didicit, quæ in fide Christi consistit abscondita prius tot seculis. In eius lingua versatur non potissimum lex illa rigoris & seueritatis, qua secundū Moesis præceptum seuerissimè mox peccata puniuntur, sed magis lex euangelica quæ prædicat per Christū remissionem peccatorum, decetque diligendum proximum, sicut Christus dilexit nos.

Confide.

Considerant semitas domus suae, & panem otiosa non comedunt.

27ade.

ALIVD bonae matronae officium hic versus depingit, nempe quod familiae suae diligentem curam habet circumspicens, vias actiones & mores domesticorum suorum, quid scilicet agant an ne torpescant otio, aut vitii sint dediti, sic tamen huic rei intendit ut interim ipsa non comedat panem otiosa, sed simul cum aliis laboret, non admonens illos verbo tantum, sed & facto suo prouocans ad opus. Non facit ut plerumque quae a suis rigidè opus exigunt, cum interim ipsae vacent otio & panem manducent aliorum partum manibus. Quadrat istud excellenter in Christi sponsa, quia & fidelis quae quae anima cunctas suae conscientiae cogitationes diligenter inuestigat, & Ecc. subditur sibi ouium mores plustrat, torpentes excitans, peccantes corrigens, afflictos consolans, nec comedit panem, otiosa: quia & pro pane corporali nouit sibi alicui bonae occupationi vacandum. Iuxta illud Pauli: Qui non laborat non manducet, & sollicitè cauet ne panem caelestem quem in factis eloquiis atque in sacramento percipit aut aliis proponit sine virtutum exercitio comedat, studens opere adimplere quod ex sacris scripturis intelligendo percipit, ac dominicae passionis vestigiis insistere, in cuius commemorationem sacrum panem suscipit. Nec tantum alios verbo ad bene viuendum excitat, sed etiam factò & conuersatione inuitat. Tractat huc locum D. Greg. lib. moralium in c. 42. & c. 25. ubi legit considerat quod magis conuenit originali bus, & sensum habet commodiorem.

2. 2hc. 3.

Gregor.

Coph. Resche.

Surrexerunt filij eius & beatissimam predicauerunt, vir eius & laudauit eam. Multa filia congregauerunt diuitias, tu supergressa es vniuersas.

POST explicata varia bonae matronae officia erga maritum, erga domesticos, erga pauperes, in prudentia & diligentia rerum agendarum in acquisitione omnium necessariorum, eorumque quae ad decentem pertinent ornatum, ite in sermonis utilitate, subiicit iam quae laus talem sequatur matronam, & primū quidem quomodo talis laudetur à filiis suis ac marito, quos surgere dicit ad eam laudandū significans in publico publicisque confessibus magis quam in priuatis adib. illos se exhibere ad eam depraedicandam. His autem potius quam alienis laudem tribuit matronae, quod pudica mulier, quae rem domesticā tractat non publicam, suis potissimum innotuit non alienis, in qua si quid vitij aut quid morositatis aut negligentiae fui sset, à nullis magis deprehendi potuisset nullis magis molestū fuisset quae qui cum ea fuerunt assidui & indiuidui. Hi ergo perspectis eius virtutibus perceptoque multiplici commodo ab illa hoc dicunt quod sequitur, multae filiae congregauerunt diuitias, vel ut est Hebraicè, fecerunt fortitudinem, hoc est fortiter operatae sunt vel fecerunt fortitudinem, hoc est, fortia ut habent 70. Vnde nostra lectio accipit potest non tantum de diuitiis corporalibus, sed etiam virtutum & laudis. Tu vero supergressa es vniuersas, Hoc est esse runt eam etiam super eas filias, hoc est mulieres quae alioqui se strenuè gesserunt & laudibus dignae sunt. Compl etur istud in Christi sponsa Ecclesia cuius sponsus in canticis inter caetera vocat eam pulcherrimam mu-

liorem atque de ea dicit: Vna est columba, perfectamea, vna est matri suae, electa genitricij suae. Et mox subditur de filiis eius. Viderunt eam filiae & beatissimam predicauerunt, reginae & concubinae & laudauerunt eam. Certè eam non alij magis laudare possunt, quam maritus qui eam intime nouit & filij eius qui ab ea pleraque perceperunt beneficia. Hi agnoscunt eam longe excellere plerisque alias filiis, hoc est congregationes, quae tamen multas congregasse diuitias videntur, ut pote scholas Philosophorum & Synagogas Iudaeorum, quae multos quidem habuerunt sectatores, multamque veritatis ac quarumdam virtutum collegerunt supellestem, at nihil in cōparatione sponsae Christi, cuius diuitiae sunt & Theauri sapientiae ac scientiae Dei absconditi in Christo, & multitudo fidelium per vniuersum orbem credentium, & congeries omnium virtutum quas sancti Dei homines operati sunt. Tantas diuitias nulla vnquam habuit secta, nulla religio.

Fallax gratia & vana est pulchritudo, mulier timens Dominum ipsa laudabitur. Date ei de fructu manuum suarum, & laudent eam in portis operu eius.

VIDENTUR hi duo versus qui etiam pertinent, ad laudem mulieris esse verba non mariti aut filiorum, sed ipsius Salomonis approbantis illorum laudem. Caeterum quo rectè prior versus intelligatur notandum Hebraea sic habere. Mendacium est gratia, & vanitas est pulchritudo. Itaque nostra litera sic est ordinanda. Gratia hoc est venustas à qua mulieres dicuntur vulgo gratiosae, est res fallax, & pulchritudo faciei atque corporis est res vana, ut quae non sit res stabilis atque diuturna, nec vere commendat mulieres. Nam ut quidam ait. Forma bonum fragile est, quantumque accedit ad annos, fit minor, & spacio carpitur ipsa suo. Itaque quo ostendat mulierem quae praedicto modo sese gerit vere esse laudandam & merito laudari à suis, comparat eam cum illis quas vulgus multum laudare solet, nempe cum venustis & gratiosis mulieribus, insinuatque, cur illis merito praeferi debeat imò quod huius cōparatione illae ne laudari quide debent, quod pulchritudo sit res vana, timor verò Dei solus sit ob quem merito quis laudari debeat. Simulque tacita occurrit obiectioni, nepe cur inter laudes praescriptae mulieris non minerit pulchritudinis eius corporalis, quae commendare solet mulieres vel maximè apud homines. Respondet enim laudem mulieris non consistere in veritate in huiusmodi re, sed tantum in his quae declarant eam timere Deum, qualia sunt officia prius illi attributa. Bene ergo concludendo, subiungit; Date ei de fructu manuum suarum, hoc est, laudate eam quotquot estis, sicuti suis operibus laudari meruit. Laus enim & honor fructus est bonarum actionum. Nec tamen voces hominum eam laudent in portis, & publicis confessibus, quam eius opera, hoc est, narrentur in eius laudem & aliorum exemplum in publicis locis opera eius, quod si fiat ipsa opera laudabunt eam magis quam hominum voces. Non est enim ei opus emendicatis ab humana eloquentia, laudibus, si vel facta eius tantum publicentur & publicè narrentur satis illa eam depraedi-

Canti. 6.

Sheim. Thau.

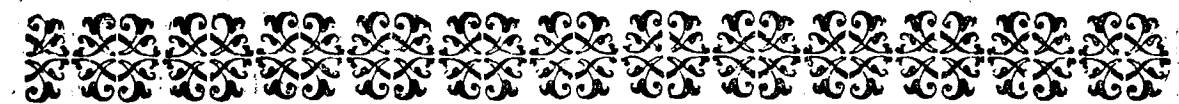
depraedicabunt. Conueniunt haec maximè Christi sponsae, quae non ab externo commendanda est splendore quemadmodum synagoga Iudaica. Omnis enim gloria eius filiae regis ab intrus, sed hinc commendata venit, quod tota Deo addicta his vacet operibus quibus Deo placere desiderat. Vnde omnibus dicitur ut pro merito eam laudent eiusque facta per quae fidem longe lateque propagauit & haeresibus atque tyrannis fortiter resistit, vbique euulgent atque in Ecclesiis & fidelium congregationibus enarrent. Sic enim futurum ut dignam assequatur laudem, quam ple-

nus ab ipso suo sponso consecutura est in plenissimo illo supremi iudicij confesso, quando omnium facta publicabuntur, & laus erit vnicuique à Deo pro meritorum exigentia. Et haec tenus quidem mysticam carminis intelligentiam sic simpliciter sumus prosequuti, quomodo literaliter sensus, qui semper fundamentum est mystici sensus, maxime conuenit. Quod si quis exactiorem requirat, inueniet apud Bedam qui prolixè & subtiliter est prosecutus allegoricam tractationem, quae tamen dum nimis & exacte fit, frigida saepe euadit & sibi non semper consentiens.

FINIS.

Hac in prouerbia interpretatio est solida, utilis, ne dicam necessaria interpretandis scribentibus, nihil habens quod impedire possit ne typis excudi debeat, quod attestor ego qui librum à capite ad umbilicum diligenter perlegi.

F. Ioannes Hente nius, S. T. Professor.

EIVSDEM D. CORNELII IANSENII ANNOTATIONES IN LIBRVM SAPIENTIAE SALOMONIS: IN QVIBVS BREVITER, ET GENVINVS

LITERAE SENSVS ET GERMANA LECTIO, EX DILI-

genti collatione Graeci exemplaris, & manu scriptorum codicum, Theologorumque veterum auctoritate ostenditur.

CAPVT PRIMVM.

ILIGITE iustitiam, Quonia fons sapientiae est iustitia: ac ea demum est sapientia vera, viuere iuste: ideo sapientiam docturus hic auctor à iustitia diligentia orditur: quae cum omnibus sit diligenda maximè tamen iudicibus terrae: ad quos praecipue scribit hunc librum ut patet cap. 6. Porro qui iudicatis terram, positum est pro iudices terrae, & per iudices terrae designantur rectores populi, à praecipuo illorum officio, quod est iudicare, & iustitiam administrare.

Sentite de Domino in bonitate: Bene post dilectionem iustitiae Sapiens in primis duo haec Deum concernentia congruo ordine requirit. Antea enim opus est ut quis rectam de Deo obtineat sententiam, tum ut quis eum rectè quærat. in bonitate sentite de Deo, Hebraica phrasi dictum est pro bene sentite de eo. Sic in simplicitate cordis, dictum est pro simplici corde. Non sentiant enim de Domino in bonitate, qui vel de eius potètia vel benignitate non rectè sentiant, existimantes eum vel non satis potentem vel non satis benignum. Vnde subiicit. In simplicitate cordis quaerite illum. Porro quaerere Deum dupliciter accipi potest. Quæritur enim dum precibus inuocatur eius auxiliū, quod simplici corde fieri debet, nimirum firma fiducia de Dei potentia & bonitate: quomodo qui Deum non orat Iacobus duplicem animo dicit quiddam partim fidat partim diffidat. Quæritur item operibus, dum per ea illi placere volumus: Ian. in Pro uerb.

quod rursus simplici corde fieri debet: hoc est sine omni fictione & hypocrisi. Prior autem intelligentia magis conuenit sequentibus. Sequitur enim. Inuenitur autem ab his qui non tentant eum. Tentant enim Deum qui diffidentes de Dei potentia & bonitate petunt eorum declarationem & ostensionem.

Apparet autem his qui fidem habent in illū. Græcè ἐμφανίζεται δε τοῦ μη ἀπιστοῦσιν αὐτῷ, id est, & apparet his qui non diffidunt illi. Sic enim melius responderi illi quod praecedit, his qui non tentant illū. Non autem bene conuenit praesenti loco coniunctio, autem: quoniam nulla est sententiarum inter se diuersitas: vnde tantū cōiunctiue accipi debet.

Probata autem virtus corripit insipientes: Non est hic ἀρετή, id est virtus, quae opponitur vitio, sed δυνάμις hoc est fortitudo, potentia. Est ergo sensus, virtus Dei bene probata, & spectata multis potentiae suae factis corripit insipientes: quia eos punit & vindicat aut arguit insipientes, hoc est, declarat eorum insipientiam, qua de ipso Deo eiusque potentia male sentiant: quia experti coguntur eius potentiam: Vtrumque enim significare potest verbum hic positū ἐπιτίμα, id est, corripit vel arguit.

In maleuolam animam: ἐς κακὴν τεχνον ἀνψυην vel quod magis est, in maleficam aut malitiosam animam, quaeque mala, callida arte, machinatur & fabricat.

Subdito peccatis: κατὰ χροῖα ἀμαρτίας, id est, obnoxio peccato. Singulariter non pluraliter, ut posset intelligi de fomite: quem Paulus peccatum saepe vocat, cui se debitorem, ac corpus suum

obnoxium reddit omnis peccator. Effugiet fictum: pro fictum Græcè δέλον id est: do- lum quod magis conuenit sequenti, & auferet se à cogitationibus: & respondet illi quod prius dixit, In simplicitate cordis quærite illum. Vnde apud nos fictum debet accipi substantiue pro fictione.

Au feret se à cogitationibus quæ sunt sine intellectu: ἀναγκασίται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνετῶν, id est, mi- grabit à cogitationibus imprudentibus, aut pru- dentia destitutus.

Et corripietur à superueniente iniquitate: καὶ ἐλεγχ- θήσεται ἐπελεύθερος ἀνομιᾶς, Nō est ergo præpositio à apud Græcos, sed genitiui absolute positi. Ver- bum autem ἐλεγχθήσεται cum referendum sit nō ad fictum, vt communiter intelligitur, sed ad spiri- tum sanctum: qui proprie non potest dici corri- pi, rectius verteretur, confutabitur, hoc est veluti victus & improprio affectus cum mœrore dece- det. Vnde præcipit Paulus ad Eph. 4. Nolite cō- iltare spiritum sanctum Dei.

Benignus est enim spiritus sapientiæ: Græcis est Nominatiuus σοφία, id est, Sapientia est benignus spiritus: quod conuenit illi, In maleuolam animā non introibit sapientia. Magis tamen puto legen- dum quemadmodum videtur legisse interpre- ses φιλίας sapientiæ, pro, Benignus, autem est φιλαδελφί- κων, quod amatorem hominū proprie significat vt significet, sapientiam vel spiritum sapientiæ eupte scipsum impertiti hominibus. Augustin. lib. de mendacio ad Consen. legit humanus, vbi locum hunc prolixè citat & exponit. Deinde se- quitur, & non liberabit, quasi dicat. Et si sit beni- gnus non tamen liberabit, &c. aut sic, Quia beni- gnus est, idēd non sinet maledicos & detracto- res impunitos. Benignitas enim Dei non fert eos qui aliis maledicunt & detrahunt.

Et non liberabit: maledictum, Non est legendum maledictum, vt qualem libri habent, sed maledi- cum: quomodo habent nūc libri correctiores. Est enim Græcè βλάσφημος, pro liberabit, autem Græ- cè est ἀδωσθα hoc est non reputabit eum inno- centem, vel non sinet eum impunitum & immu- nē propter ea quæ labiis suis iniquè locutus est. Similis locutio est Exodi 20. Non enim habebit Do- minus infantē: qui assumpsit nomen Dei sui in vānū. Et Iob, 9. pro eo quod legitur sciens quod non par- ceves delinquenti. 70. habent οὐδὲ οὐκ ἀδωσθαί- σθαι, id est, nō qui quod non infantem me sinet.

Scrutator est verus: pro scrutator Græcè est ἐπι- σκοπος hoc est conspēctor vel inspector.

Hoc quod continet omnia: τὸ συνέχον τὰ πάντα. Re- fertur istud ad spiritum: nec mirum quod in neu- tro genere ponatur, cum etiam πνεῦμα, id est spi- ritus Græcis sit neutri generis. Continet autem omnia spiritus: quia omnia in suo esse conseruat. Vnde & omnia dicuntur per appropriationē esse in eo, sicut omnia ex patre, & omnia per filiū. Au- gustinus in speculo legit hic qui continet omnia. Porro pro scientiam, magis quadrat cognitionē. Est enim γινώσκω: & significatur, Spiritum qui est vbique & omnia conseruat non posse ignorare verba quæ loquimur quamuis occulta. Accom- modata est autem hæc sententia ab Ecclesia in alio sensu ad miraculum dici Pentecostes, quando spiritus sanctus dedit Apostolis variis loqui lin- guis, & per eos cepit replere orbem terrarum Euangelica prædicatione.

Nec præterit illum corripiens iudicium. ὁ φθιμῶσα γὰρ ἐστὶν αὐτῶν ἐλεγχθῆναι ἢ δίκην. Vnde patet, Iudicium

hic non esse accusatiui casus sed nominatiui, & adiectiuum eius esse participium corripiens, vt sit hic sensus. Neque iudicium Dei corripiens pec- catores præteribit eum qui loquitur iniqua hoc est, non sinet eum impunitum.

Interrogatio erit: pro interrogatio est ἐξέτασις, id est inquisitio & examinatio, Verum interpres in hoc libro frequenter nomen interrogatio sic vsur- pat quemadmodum & in Psal. verb. interrogare. Dominus interrogat iustum & impium.

Auris zeli. οὐς ζήλοστος auris emulatiōis, hoc est auris Dei zelosa, nā & hic est Hebraica phrasia,

Sermo uero illius iudicio λόγῶν δὲ αὐτοῦ οὐκ οὐκὸν Magis hic quadrat. Verborum autem eius fama. nam quomodo auditio venit ad Deum? Porro ἀκοή etiam in Euangelis aliquoties famam & ru- morem significat.

Non absconditur: Græcis est præsens ἀποκρύβω- θεσθαι, id est absconditur, quomodo est apud Au- gustinū lib. de essentia diuinitatis. Tomo quarto.

Sermo obscurus in vacuo: ὁ φθιμῶσα κενὸν οὐ πορεύεται, id est sermo occultus non ibit vacuus, id est, non erit liber à Dei punitione. Pro sermo obscurus. Augustinus legit respōsum obscurum lib. de mendacio,

Nolite zelare mortem. Zelamus id quidd cupi- de sectamur. Cupidè autem sectari mortem vidē- tur qui ea cupidè faciunt quæ certo mortem af- ferunt. Proinde dehortatur sapiens ne sic viuam- us quasi sectantes mortem. Et notandum quod cum supra à peccatis cordis & linguæ dehorta- tus fuerit, nunc etiam dehortatur à peccatis o- peris, non est autem Græcè Neque acquiratis per- ditionem: sed μὴ ἐπιπείσασθε ἑαυτοὺς, id est, neque at- trahatis perniciem, quod explicat quod dixit No- lite zelare mortem, quod autem dicitur, in operi- bus & in errore, Hebraicè dictum est per opera, & per errorem.

Creauit enim ut essent omnia: ἐκτίσεν γὰρ εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα, hoc est, creauit. n. omnia ad esse, id est, ad hoc vt essēt. Quod autem sequitur & sanabiles fecit nationes orbis terrarum, Græcè est καὶ σωτήριος ἀγενέσθαι τῆ ἀνομιᾶς, id est, & salutare sunt genera- tiones mundi, hoc quæcunque in mundo sunt creata à Deo ea sunt salutaria, Generationes enim mundi hic dictum est, sicut in Genesis, Ista sunt Ge- nerationes cæl & terræ. Sanabiles autem interpres hic posuit pro salutare: quemadmodum aliquo- ties verbum sanare pro saluare.

Medicamentum exterminij: pro medicamentum Græcè est φάρμακον quæ dictio cum & in bonam & in malā partem accipiatur pro medicina scilicet & veneno hic in malā accipitur partem. Est enim sensus, nō est in generationibus mūdi crea- tum à Deo venenum aliquod exterminans & per- dens. Hunc enim sensum & præcedentia & sequē- tia exigunt. Patet ergo & apud nos medicamentum in malam accipi partem. Nā & illud habet vtran- que significationem sicut Græcis φάρμακον. Pon- itur autem exterminium hic pro perditione, sicut in hoc libro frequenter & exterminare pro perde- re. Porro medicamentum exterminij, vel venenum perditionis, factè exposuerimus: perditionem venenosam, aut corruppētem: vt sit sensus. Non est inter creaturas à Deo creatas, creata perditio corruppens aut corruptio, vel malum perditio- nis. Itaque extra intentionem authoris est cōmu- nis huius loci intellectus quo per illud. Et sanabi- les, &c. intelligitur significari Deū ita cōstituisse hominem

hominem vt sanari possit si vel malum aliquod corporis vel animæ inciderit. Et illud Nō est me- dicamentum exterminij: sic accipitur, non est me- dicina aliqua, qua à morte nos in perpetuum præ- seruemus. Rectius glossa interlinearis per medica- mentum exterminij intelligit per antiphrasim pec- catum quod exterminat à Deo. Verum nostri in- stituti non est profectui & insectari aliorum inter- pretationes, sed tantum genuinum ostendere sen- sum & germanam lectionem.

Nec inferorum regnum in terra: Græca iucundius habent ἡδὲ ἀδὲ βασίλειον ἐπὶ γῆς, id est, neque orci vel potius inferni regia, id est, palatium est super terram. Non est βασίλειον sed βασίλειον: quamuis sensus eodem recidat.

Iustitia enim perpetua est & immortalis: Græcis nō est perpetua: sed tātum ἀθάνατον εἶναι ἀθανάτος εἶναι, id est, iustitia autem immortalis est. Quod autem sequitur. Iustitia autem mortis acquisitio, in Græcis omnino non est & omissum aptiorem fa- cit sententiarum cohærentiam, sequitur enim. Im- pij autem, &c. cum dicendum alioqui fuisset, Impij enim scripti codices plerique & vetusti non habēt illam partem: proinde expungenda est.

Deflexerunt: ἐτάκην: hoc est contabuerunt. Quod autem dicit, illos astimasse mortem amicam: sic oportet accipere quomodo prius significauit, quos- dam zelare mortem eamque attrahere.

Sponsiones posuerunt ad illam: συνθήκαι ἔδειξω τὸ ἔδος αὐτῶν: id est, fœdus vel pactum constituerunt cū ea. Eadē dictio est Esa. 28. in simili loco quo di- citur ex persona impiorum. Per uisum fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum, quamquam nō eodē sensu hoc dicant impij quo hic sapiens. Nam impij illud dicebant per ironiam: significare vo- lentes, nihil se eorum malorum timere quæ prædi- cebant Prophetæ. Hic verò sapiēs significare vult, eos amicitiam iniisse cum morte, cum ea ament quæ morti sunt coniuncta.

Quoniam morte digni sunt, qui sunt ex parte illius: Græcis longè aliter est ὅτι ἀξίοι εἶσιν τῆς ἐκείνου κείδος ἔναι, id est, digni sunt esse partis illius. Id enim o- ptimè conuenit cum eo fœdus iniēt cum ea. Anti- qua scripta pleraque non habent, morte, vnde ve- risimile est interpretem sic vertisse. Quoniam digni sunt, qui sunt ex parte illius: sic enim pulchrè Græca verti possunt.

CAPVT II.

Exiguum est cum radio est tempus vite nostræ: ὀλί- γος καὶ μνηστὸς ἐστὶ δόλιος ἡμῶν, id est breuis & mo- lesta est vita nostra. Duo mala vite commemorat, nimirum breuitatem & tristitiam vel molestiam, quam in breui vita pati semper oportet. Tertium malum est quod subiungitur: Et uomen est refrige- rium in fine hominis. vbi notandum pro refrigerium Græcè esse ἰασις, quod proprie significat curatio- nem & medelam. vt sit. & non est medela in fine homi- nis: hoc est cum aduenit finis & mors hominis: nullam licet inuenire medicinam qua quis morti subtrahatur. Quartum malū significatur cum di- citur, Et non est qui ignitus sit reuersus ab inferis, pro quo Græcè est καὶ οὐ ἐγγνώσθη ὁ ἀναλίσσας ἐξ ἄδου, id est, & non est agnitus qui reuersus ab inferno. Ex quo colligere volunt non esse vitam post hanc vitam.

Quoniam ex nihilo nati sumus: pro ex nihilo Græ- cè est pulchra dictio ἀποσχεδῶς, hoc est, vltro, temerè, fortuito, & à casu ac sine Dei cura & pro- uidentia. Hæc enim erat Epicureorum sententia quæ hic explicatur.

Tanquam non fuerimus: Magis quadrat: Tanquam non fuisset.

Quoniam fumus afflatus est in naribus nostris & sermo scintilla ad comendandum cor nostrum, & extinctus cinis erit corpus nostrum. Totus hic locus obscurus & corruptus apud nos, clarus est & elegans apud Græcos qui sic habet: ὅτι κάπνος ἦν ποτὶ ἡμῶν καὶ ὁ λόγος ἀπὸ τῆς κινήσεως καρδίας ἡμῶν ὁ σέσθη- τος τερρα ἀποθίσεται τὸ σῶμα, id est quoniam flatus vel spiratio in naribus nostris est fumus, & sermo est scintilla in motu cordis nostri, qua extincta ci- nis euadet corpus. Significant his verbis impij vi- tam nostram nō esse aliud quam viuacem ignem in corde existentem: quod cum mouetur emittit de se scintillas, nempe verba quæ loquimur & fu- mum nempe spirationem: quemadmodum ignis motus scintillas euomit & fumū. Proinde quem- tur ignis in cineres, ita vbi desierit in nobis sermo & cordis motus corpus etiam nostrum redigi- admodum cum ignis scintillæ deficiunt, redigi- in cinerem. Apud nos ergo dictio afflatus accipi- debet non vt participium, sed vt nomen substanti- uū. Multi scripti codices habēt sicut & glossa or- dinaria. fumus et flatus. Quomodo est verisimile ver- tisse interprete. Facile enim & flatus mutatū est in ac flatus. Deinde quidam scriptorum habēt extin- cta non extinctus, vt verisimile sit interpretem ver- tisse qua extincta, & in margine quidam libri ha- bent scintilla, &c. pro qua, habent qua, vt cum ori- ginalibus Græcis penè per omnia consentiant: vt vera lectio sit. Quoniam fumus & flatus est in naribus nostris & sermo, scintilla, ad commodum cor nostrum, quo extincta cinis erit corpus nostrum.

Et non nostrum obliuionem accipiet, &c. Hæc sen- tentia apud Græcos ponitur ante illud, Et transi- bit vita nostra.

Et non est reuersio finis nostri: pro reuersio Græcis est ἀναποδίσκος quæ dictio significat etiam impe- dimentum, vt hic possit esse sensus. Nemo est qui finē & mortē nobis præstituta impedire & auerte- re possit. Magis tamen hanc dictionē hic puto si- gnificare retrogressionem ab ἀναποδίσκος quod si- gnificat etiam retroducere & retrogrēdi, vt sit hic sensus. Non est retrogressio finis nostri, hoc est fi- nis noster non retrogrēditur, sed fixus manet, in eo tempore quo constitutus est. Hic enim sensus optimè conuenit sequenti.

Quoniam consignata est: quod magis vertendum erat, Quoniam consignatus est, vt ad finem referatur, quod magis est generis masculini quā fœminini. Est autem Græcè κατεσφραγίστη, quod à σφραγίς di- citur, hoc est à sigillo vt sit sensus veluti sigillo quodam appenso finis noster est consignatus.

Bonis quæ sunt: τῶν ὄντων ἀγαθῶν, id est, existen- tibus & præsentibus bonis, ad distinctionem bo- norum futurorum nondum existentium: quorum expectatione, præsentium fruitionem negligunt iusti, cum contrā mundani dicant. De præsentibus gaudet Ecclesia,

Tanquam in iuuentute celeriter: pro celeriter Græcè est σποδῶς, id est studiose, vel alacri- ter, aut grauiter. Verum obscurum est quid sit illud, Tanquam in iuuentute, pro quo Græcè est

est *ὡς ἐν νεότητι*. Sciendum autem illud *ὡς* teste Bu-
dæo varias habere significationes & vsus multi-
plices, ac inter varia etiam significare, duntaxat,
& utique quæ significatio huic loco bene conue-
nit. Utamur creatura utiq; cum nos sumus in iu-
uentute, & libet voluptatibus uti aut cum creatu-
ra adhuc est in iuuentute & adhuc viget ac re-
creare nos potest: qui sensus bene conuenit sequē-
tibus: vnde quidam vertit *dum est iuuenta*.

Flos temporis:) Græcè *ἐστὶν ἄερος*, id est, flos
æris, quanquam idem sit sensus.

Coronemus nos rosas:) Græcè nō est simpliciter *ro-
sis* sed *σκεδάμεθα ῥόδων ἀλάρυξι*, hoc est, coronemur
rosarum baccam *κάλυξι* enim significat baccam ro-
sæ, hoc est, rosam clausam, quæ posteaquam aper-
ta est mox marcescit, Vnde subditur *antequam mar-
cescant*.

Nullum pratum sit: hanc sententiam Græca nunc
non habent, habent tamen antiquissima scripta.

Nemo vestrum exors sit luxuria nostra:) Græca
quædam non habent *nostra*, & pro *vestrum* habent
nostrum, quomodo habebant tria scripta, & glosa
ordinaria in margine habebat aliàs *nostrum*. Pro
luxuria autem est, *ἀγροχίας*, hoc est, insolentia &
perulantia.

*Nec veterano nec reueremur canos multi tempo-
ris*: Legendum est *nec veterani reueremur*, & c. quo
modo habebant multa scripta, sed & glosa ordina-
ria in contextu. Hæc enim lectio concordat cum
Græcis *μὴ δὲ πρεβύτων ἐντραπὸν μὲν πολίας πολυχρο-
νίσι*, id est, neque senis reueramur canos annosos.
Vnde patet apud nos illud, *multi temporis*: con-
stituendum cum *canos*.

Sic autem fortitudo nostra lex iniustitia:) Legendum
non *iniustitia*, sed *iustitia*: quomodo habebat quæ-
dam scriptura & glosa item ordinaria in textu.
Hoc enim consentit Græci s, quæ habent *τὴς δι-
καιότητος*, id est iustitiæ. Est ergo sensus, Reputemus
fortitudinem nostram esse nobis pro lege iustiti-
æ: vt scilicet legitimum, iustum & licitum ducamus,
quicquid viribus nostris præstare possumus.
Porro quoniam indignum videbatur, impiis tri-
buere legem iustitiæ, aliquis offensus, *iustitia*,
vertit in *iniustitia*.

Circumueniamus ergo iustum:) *ἐνεδρεύσω μὲν δὲ δι-
καιον*, id est, insidiamur autem iusto.

Inutilis est nobis:) *πῖνυτις* Græcè est *δύσχαιτος*
quod nomen non solum significat inutilem, sed
tiam difficilem, incommodum, & intractabilem
hominem: quæ significatio hic magis conuenit,
vt conquerantur impij iustum sibi esse incommo-
dum, nec adduci posse vt illis condescendat, &
connuceat ad illorum impietates. Vnde sequitur,
& cōtrarius est operibus nostris. Diuus Cyprianus li-
secundo contra Iudæos capite decimotertio leg-
git *inuisus*. similiter & August. lib. 17. ca. 20. de ci-
uitate Dei.

Diffamat in nos:) *Diffamare* hic non accipitur in
malū pro infamare & denigrare alicuius famam
sed simpliciter pro longè & latè diuulgare, quæ
propria est verbi significatio. Est enim Græcè *ἐπι-
σημίζω*, id est, celebrat contra nos.

Scientiam Dei:) Rursum *scientiam*, sicut & sapius
in sequentibus pro cognitionem posuit, cum sit
γνώσις.

Filius Dei se nominat:) Nō est hoc loco *ὁ υἱὸς θεῶ*,
sed *παῖδα κυρίου* quod etiam verti potest *seruū Domi-
ni*. Non enim hic locus solū de Christo est intelli-
gendus, quamquam in illum peculiariter quadret,

sed etiam de aliis iustis & Prophetis, qui solebant
se seruos Domini Dei vocare, & nomini, *Domini*,
correlatiuè respondet *seruus*, non *filius*.

In *translationem*: *ἐὶς ἕλεγχον*, quod etiā potest ver-
ti in *redargutionem*: quāuis rectè verterit interpres:
cum *traducere* significet pulchrè, in publicum pro-
ferre. Frequenter autem in hoc libro interpres
nomen *ἕλεγχον* per translationem vertit & *ἕλεγχον*
per traducere: nec semper satis aptè quod ad sen-
sum attinet cum *ἕλεγχον* etiam sit arguere & cor-
ripere.

Tanquam nugaces: eis κέβηλον, id est, in spurium, vel
velut res quædam adulterina, Quod bene conue-
nit illi dicto saluatori, *Nos ex patre diabolo estis*.

Præferimus sibi iustorum:) *μακαρίζω ἑσχατά*, id
est, beata dicit extrema iustorum.

Tentemus quæ ventura sunt illi: *παράσκειν τὰ ἐν ἐκ-
βάσει αὐτοῦ*, id est, *Tentemus quæ erunt in exitu ipsius*: id
est, qualia erunt nouissima ipsius: neque enim ad-
ditur tum apud Græcos, & *sciemus quæ erunt nouis-
sima ipsius* quæ videntur assumpta ex alia versio-
ne alicuius. Certè apud Cyprianum lib. 2. contra
Iudæos ca. 13. vbi locus hic prolixè citatur, non
sunt illa verba.

Si enim est filius Dei:) pro *verus* est *δικαίος* hoc est
iustus, & accipitur substantiue quemadmodum in
dicat præpositus articulus *ὁ δικαίος*, vt sit sensus,
Si enim iustus est filius Dei. *Iustus* legit etiam Au-
gust. lib. 17. de ciuit. Dei, ca. 20. pro *suscipiet* autem
est *ἀντιλήψεται* id est, succurret ei: quāuis bene ver-
terit interpres, qui *suscipere* sæpè ponit pro pro-
tegere & defendere, & *suscipior* pro defensor.

Interrogemus eum:) *Ἐτάσσομεν*, id est, exploremus
& probeamus: sicut superius *interrogatio* pro pro-
batione.

Reuerentia eius:) *προσευχή* Græcè est *ἐπίδουσαν*,
hoc est, mansuetudinē. quod proposito magis cō-
uenit. Nec est *morie turpissima*, sed *ἀσχημονή*, id est,
turpi. Verum frequenter interpres positiuos quos-
dam exponit per superlatiuos.

Erit enim eius spectus ex sermonibus illius: *ἀσχημονή*
ἐπισκοπὴ ἐκ λόγων αὐτοῦ, id est, erit enim eius ob-
seruatio & inspectio ex verbis eius, hoc est, dum
affligetur à nobis, considerabimus & conspiciemus
ex verbis eius qualis sit.

Sacramenta Dei: *μυστήρια θεοῦ*, id est, mysteria vel
secreta Dei, verum Latinus interpres ferè nomen
Sacramenti vsurpat pro mysteriis & secretis rebus
sanctioribus.

Honorem animarum sanctarum:) pro *honorem γέρας*
quod hic etiā, & quidem rectius, verti potest præ-
mium pro *sanctarum* autem est *ἀμώμων*, id est, irre-
prehensibilem.

Creauit hominem inexterminabilem:) pro *inexter-
minabilem* est *ἐπ' ἀφάρσει*, id est in incorruptione: &
in integritate, nec est *ad imaginem similitudinis sue*,
sed sine præpositione ad, *καὶ ἑκόντα τῆς ἰδίας ἰδιότη-
τος ἐποίησεν αὐτόν*, id est, & imaginem proprietatis
fecit illum.

Imitantur autem eum, & c. Græcè est, *παράσκειν δὲ
αὐτόν*, & videtur relatiuū *αὐτόν* referri ad *δανάλον*,
id est, mortem vt sit sensus: Experiuntur autem il-
lam mortem quam diabolus inuexit, hi qui sunt
patris illius, nempe diaboli, cui sensui optimè cō-
uenit quod mox ex contrario subiicitur, *Iustorum
autem anima in manu Dei sunt*, & non tanget illos tor-
mentum mortis: quamquam genitiuus *mortis* illic
Græcis non addatur. Interpres autè vertit, *imitan-
tur*, referens pronomem *αὐτόν* ad diabolum quia
παράσκειν,

παράσκειν, etiam tentare significat: qui imitatur au-
tem, tentat eam rem quam vult imitari.

Iustorum autem anima in manu Dei sunt:) Hanc
scripturam profert D. Chrostomus Homil. 29.
in Matthæum contra vetularum opinionem exi-
stimantium animas hominum mortuorum hic er-
rare super terram.

CAPVT III.

ET *astimata est afflictio exitus illorum*:) pro *affli-
ctio*, Græcis est *κακωσις*. Vnde Augustinus leg-
git in lib. Quæstionum, *astimata est malitia exitus
illorum*: sed *malitiam* docet accipi pro pœna & aff-
lictione. Melius tamen legitur *afflictio* quam *mali-
tia*: tum ad vitandum amphibologiam, tum quod
hic non sit *κακωσις*, sed *καλωσις* quod propriè signi-
ficat afflictionem, à verbo *καλῶ*.

Et ab itinere iusto abierunt in exterminium. Hæc
pars apud Græcos non est, & sensui obest, quod-
que sequitur. *Et quod à nobis est iter exterminij*: Græ-
cis secus est *καὶ ἡ αὐτῶν πορεία σὺν τριμύτῃ*, id est,
& iter à nobis contritio, supple *astimata* est. Illud
enim est repetendum ex superioribus: & est sen-
sus. Abitus eorum quæ à nobis hinc sunt profecti
astimatus est ab hominibus esse contritio, cum re-
vera sit pacis ingressus. Vnde nostra litera sic est
intelligenda, vt illud *iter* veluti bis positum acci-
piatur, hoc modo & quod à nobis est iter extermi-
nij, iter astimatum est.

Et si coram hominibus & c. Græcè est *καὶ γὰρ ἐν-
κολασθῶσιν*, id est, etenim quamquam tormenta
passi sunt.

In paucis vexari in multis bene disponuntur Græcè
est elegantius, *ὀλίγα παύσθητες μεγάλα ἀνεργε-
τησάν*, id est, paucis correpti vel castigati, multis
beneficiis afficiuntur.

Quali holocaustum hostiam:) *ὡς ἑλοκάστωμα θυσίας*, id
est quasi holocaustum hostiæ, quædam scripta ha-
bebant *quæ holocausta hostiæ*, quod Græcis magis
conuenit: atque sic citatur à Cypriano libro de ex-
hortatione martyrij, quamquam Epistola 1. lib. 4.
legatur *holocausti hostiam*.

Et in tempore erit respectus eorum. *Fulgebunt iusti*:)
Græca alium habent sensum & aliam distinctio-
nem. Non enim habent, *erit*, nec, *iusti*, nec à verbo
fulgebunt incipit noua sententia sed sic habent, *καὶ
ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἐν ἀλάμυσσι*, id est, & in
tempore visitationis eorum refulgebunt. Loquitur
autem de die iudicij, quem etiam Petrus vocat
diem visitationis.

In arundinetis discurrent:) potius vertendum. *In sili-
pula percurrent*, est enim *ἀμαλαμὶ διάβρωσθαι*.

Ac quiescent illi: *προσμενῶσιν αὐτῶ*, id est, expecta-
bunt eum vel potius assidue adhærebunt ei, quod
potest intelligi de iustis vel in hac vita, in qua nō
discedunt ab eo etiamsi multa propter eum ma-
la pati cogantur, vel in futura, quando indiuisè
Deo adhærebunt.

Donum & pax eis eius:) Græca plus habet & al-
liter *χαρὶς καὶ εὐλοία* ἢ *τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ*, καὶ *ἐπισκοπῆ
ἢ τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ*, id est, gratia & misericordia
in sanctis eius & inspectio vel visitatio in electis
ipsius, videri tamen potest in Græcis codicibus
aliquia additum ex capite sequenti, vbi hæc sen-
tentia sic legitur.

Qui nelexerunt iustum:) *οἱ ἀμελέσαντες τῆ
δικαιοσύνης* id est, qui negligentes fuerunt iusti, & qui
nullam habuerunt curam iustitiæ, videtur enim

iustum hic substantiue positum pro iustitia.

Labores sine fructu:) *μὴ ποιοῦν ἀνὸν ἔργον*, id est, labores
fuitiles, nullo scilicet precio aut præmio digni.

Mulier es eorum infans:) pro mulieres verti-
posset *uxores* cum sit *γυναῖκες*, nisi ex sequentibus
constaret eum loqui de adulteris: Nec est *nequis si-
mi filij*, sed *πονηρὰ τέκνα* id est, malæ sunt proles eo-
rum, pro *creatura* autè est *γένεσις* id est, generatio
& progenies eorum.

Felix est sterilis & incuinquinata:) Græcis non est
coniunctio &, sed *μακάριοι ἡ ἀμείωτα* id est,
beata est sterilis talis quæ est coinquinata non è-
nim omnem sterilem beatificat, sed non inquina-
tam sicut nec postea omnem spadonem, sed eum
qui nec operatus est iniquitatem, nec cogitauit
praua contra Deum.

In respectione animarum sanctarum:) Rursum pro
resp. Etione est *ἐπισκοπή*, id est, visitatione & inspec-
tione. nec est *sanctarum* sed tantum *in visitatione
animarum*, hoc est cum singulorum merita visita-
buntur. Et cum dicitur, *ne cogitauit aduersus Deum
nequissima*, rursum superlatiuus positus est pro po-
sitiuo. est enim rursum *πονηρὰ*.

Fidei donum electum:) *πίστεως χάρις ἐκλεκτῆς*, id est,
fidei gratia electa: quanquam bene vertit inter-
pres, Loquitur autem non de dono fidei quo cre-
dimus Deo, sed de præmio fidelitatis vt *fides* hic
accipiat pro fidelitate quam Deo seruamus, iux-
ta quod supra dixit *fideles in dilectione adhærebunt
illi*. Sic enim intelligendum sequentia docens fa-
tis, cum subditur, *Et fors in templo Dei acceptissima*.

vbi *p* superlatiuo *acceptissima*, est cōparatiuus *ἢ
μὴδετερος*, id est, acceptior & desiderabilior: vt hic
locus consentiat cum illo Esaie 56. ad quem om-
nino hic allusum videtur. *Hæc dicit Dominus eunu-
chis. Qui custodierint sabbatha mea & elegerint quæ ego
volui & tenuerint fœdus meum dabo eis in domo mea
& in muris meis locum & non en melius à filiis & si-
liabus*. Circa quem Isaie locum D. Hier. hunc lo-
cum citans sic legit *Beata sterilis immaculata quæ
non cognouit stratum in delicto, habebit fructum in visi-
tatione animarum, & eunuchus qui non est operatus ma-
nu iniquitatem, neque cogitauit contra Dominum mala:
dabitur enim fidei eius elocste gratia, & pars in templo
Domini delectabilis*.

Et quæ non concidit radix sapientia:) Græca habent
καὶ ἀδὲ ἀπώτατος ἡρῆα τῆς φρονήσεως, id est, & non
concidit, vel stabilis & firma est radix prudentiæ:
Vnde apud nos vel debet tolli relatiuum *quæ*, aut
oportet sic intelligere, quasi *radix*, bis poneretur
in hunc modum, *Et radix quæ non concidit est radix
sapientia*.

Filij autem adulterorum in consummatione erunt:) Græ-
ca contrarium videntur habere sensum. Habet enim
sic, *τέκνα δὲ μοιχῶν ἀπὸ τεσσάρων ἔσονται*, id est, proles
autem adulterorum in consummati erunt, id est, per-
uenient ad consummationem, & perfectionem. Vnde
videri possit interpretem vertisse in *inconsumma-
tionem erunt*. Sed tamen Ambrosius sermo. 65. & a-
libi legit sicut nos habemus *in consummatione erunt*.
Vnde *consummatio* hic debet accipi non pro perfe-
ctione, sed contra pro consumptione & sicut *con-
sumarum*, ponit interpres nunc pro perfecto,
nunc contra pro consumpto. Potest & hic esse
Græcè electionis sensus. Filij adulterorum non erūt
initiati, hoc est non erunt participes & confortes
sacrorum: sic enim vertuntur Græca in æditio-
ne Cōpluteni. Verū prior sensus conuenit sequē-
ti. *Et ab iniquo thoro semen exterminabitur: & sicut
vita*

vita fuerint, & cetera.

Sine honore erit nouissima senectus illorum: καὶ ἄτι μὴν ἐπὶ ἐσχάτων τὸ γῆρας αὐτῶν, id est, & inhonorata erit in nouissimis senectus eorum.

Nec in die agnitionis allocutionem: ἡδὲ ἐν ἡμέρᾳ διακρίσεως παραμύθιον, id est, neque in die discretionis vel iudicij consolationem, Sed etiam aliàs allocutionem pro consolatione posuit interpres. Fulgentius Epistola 2. pro agnitionis, legit, magnitudinis, sed malè.

Nationis enim iniqua, diræ sunt consummationes: Sic hanc sententiam legendam esse vt modo habent libri correctiores, & non vt quidam libri habent: Nationes enim iniquæ diræ sunt consummationis patet ex Græcis quæ habent γενεάς γὰρ ἀδίκης χαλεπὰ τὰ τέλη, id est, generationis enim iniquæ duri sunt fines.

CAPVT IIII.

Quam pulchra est casta generatio cum claritate: Græcè non est ista clamatio: sed κρείστων ἀτενὴ ἀμετά ἀρετῆς, id est, melior est sterilitas, & carentia filiorum, cum virtute. Fit autem comparatio ad præcedentia vbi dicitur de filiis adulatorum, & sterili atque spadone. Diuus Cyprianus lib. de singulari cleri. Hunc locum prolixè citans, legit conformiter cum Græcis: melius est esse sine filiis cum claritate.

Immortalis est enim memoria eius: ἀθάνατος ἡ γὰρ ἐστὶν ἐν μὴ κηλεύσῃς, id est, mortalitas enim est in memoria illius: nempe virtutis: benè tamen redditus est sensus ab interprete.

Desiderant eam cum se eduxerit: ποθέσθαι ἀπελδοῦσαν, id est, desiderant eam cum abierit. Cyprianus legit, cum se subduxerit.

In coinquinatorum certaminum præmium vincens: Græcè non est præmium certaminum, sed contra certamen præmiolum. Sic enim legitur ἀμύθων ἀδλων ἀγῶνα νικήσασα, id est, impollutorū præmiolū certamen superans: & certamine superato: vocat autem certamen præmiolum impollutorum, cui deputata sunt præmia incoinquinata, hoc est, quæ nullo mærote polluitur. Porro ex Cypriani citatione patet literam nostram vitiatam à scriptoribus, & legendum esse non præmium, sed prælium. Quomodo enim interpres ἀγῶνα, verterunt? Sed quoniam videbatur sensus ineptus, si quis diceret prælium certaminum, quidam mutauerunt prælium in præmiū q̄ autem ἀδλων interpres verterit certaminum cum vertendum potius sit præmiolum ex genitiui huius ambiguitate prouenit. Si enim sit ab ἀδλος, significat certamen: si verò à τὸ ἀδλων significat præmium certaminis.

Et spuria vitulamina non dabantur radices altas: Nō est Græcè dabant, & collocabunt, sed verba singularis numeri. Δῶσθαι καὶ ἐδράσθαι quæ referuntur ad multigena impiorum multitudo sicut & verba sequentia. Nec est spuria vitulamina, sed ἐνοβθων μοσχευμάτων, id est, ex adulterinis plantationibus, siue stolonibus. Quoniam autem μοσχεύματα Græca dictio videtur deriuari μοσχος quod vitulum significat, ideo interpres etiam fingens nomen à dictione vitulus vitulamina posuit, cum nomen illud sit inauditum Latinis. Dicuntur autem Græcis μοσχεύματα teneræ plātæ malleoliq̄ue vitium & viui radices: à verbo Græco μοσχεύω quod est stolones emitto, & viui radices efficio: proinde melius habent libri correctiores. Et adulterinæ plan-

tationes: quomodo locum hunc corrigendum Augustinus diligenter adnotauit lib. 2. de Doctri. cap. 12. sic scribens. Quoniam μοσχος Græcè vitulus dicitur, μοσχεύματα quidam non intellexerunt esse plantationes, & vitulamina interpretati sunt. Qui error tam multos codices præoccupauit, vt vix inueniatur aliter scriptum: & tamen sententia manifestissima est: quia clarescit consequentibus verbis. Namque adulterinæ plantationes non dabantur radices altas, conuenientius dicitur quam vitulanima, quæ vult pedibus per terram gradiuntur, & non hærent radicibus, translationem etiam cætera contexta in eo loco custodiunt. Hæc ille.

Et si in ramis: καὶ γὰρ, id est, & si enim, & pro in tempore Græcis est πρόσκαιρον, id est, ad tempus.

Ex iniquis enim omnes filij qui nascuntur: Græcè est ἐκ γὰρ ἀνομιῶν ὕπνων, id est, ex iniquis enim somnis, vel somniis, filij qui nascuntur, nec est magna differentia apud nos inter omnes, somnis vel somniis vt verisimile sit, scriptorem aliquem absurditate locutionis commotum, mutasse somnis, in omnes. Porro ne absurdum videatur dicere, homines ex somnis generatos: etiam capitulo 7. Sapiens dicit se natum ex delectamento somni conueniente. Per iniquos ergo somnos, iniquos intelligit cōcubitus: vnde pulchre dicit filios genitos esse testes nequitie aduersus parentes, eius scilicet nequitie, ex qua sunt geniti. Illud autem in interrogatione sua. Hunc habet sensum: inquisitione vel exploratione sua vel impiorum: hoc est dum explorantur, & inquisitio fit de illis. Rursum enim hic interrogatio pro exploratione ponitur & inquisitione.

In refrigerio erit: pro refrigerio est ἀναπαύσασθαι: id est requie.

Senectus enim venerabilis est nō diuturna: Græca quæ articulum habent κατὰ πολυχρόνον hunc habent sensum, Senectus enim honorabilis est non ea quæ est diuturna, aut potius quæ est multi temporis. Et quod sequitur, neque numero annorū computata: Græcè dicitur per verbum, neque numero annorum computatur, vel potius mensurata est, nam est, μετρητοῦς vt sit sensus. Senectus non est mensurata numero annorum: vt nō possit dici senectus esse, nisi vbi est magnus annorum numerus.

Canis autem sensus hominis: πολιὰ δὲ ἐστὶν φρονήσις ἀνθρώποις, id est, canities autem est prudentia hominibus. Quamuis enim possit πολιὰ esse etiam adiectiuum à πολιὸς sensus tamen aptior est si accipiatur vt sit substantiuū, tū propter dictionem hominibus: tum quia sequitur, & ἀσθενεῖταις vita immaculata. Vult enim vitam immaculatam esse ætatem senilem, & sapientiam esse hominibus loco canities.

Placens Deo factus dilectus: Subaudiendum in participio dilectus verbum, est, & distinctiuncula faciendā est post factus, vt factus cohæreat cum placens non cum dilectus, sic enim est Græcè ἀρέστος τῷ θεῷ γυνώμενος ἢ γαπήθην, id est, qui fuit Deo acceptus, dilectus est, ab eo scilicet. Loquitur autem de Enoch: de quo primum scribitur quod ambulauit cum Deo. De Enoch enim singulariter hæc esse dicta, intelligit etiā D. Amb. in oratione de obitu fratris, & rursum in commētariis in Psal. 40. & in Psal. 45. Et alioqui authorem huius libri, alluisse ad locū Gene. c. 5. de Enoch, sicut legitur apud 70. satis patet, ex verbis quibus hic vsus est, Nam illo loco pro eo quod nos legimus: Ambulauit cum Deo, & non apparuit: quia tulit cum Deo.

70. habent, ἀπρέσθων τῷ θεῷ, καὶ ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς, μετέθνηκεν ἐστὶν αὐτῶν ὁ θεός id est, placuit Deo, & nō inueniebatur, quia transtulit eum Deus. Hic autem dicitur: Placens Deo factus, translatus est, vnde & ex hoc loco, & ex textu 70. colligi potest Enoch translatus in paradysum, sicut hinc intelligit D. Ambrosius in Psal. 45.

Mutaret intellectum eius: pro intellectum est συνέται, id est, prudentiam: Ambrosius legit cor eius:

Fascinatio enim nugacitatis: Βασκανία γὰρ φαυλόνησος, id est, fascinum enim malitia: Significatur enim malitiam & iniustitiam specie honesti oculos mentis frequenter perstringere, vt quæ verè bona sunt nō videat, & contra bona putet quæ verè mala sunt. Porro p̄ inconstantia, Græcis est pulchra dictione plus quid significans nempe περὶ βασιλεὺς: quæ de riuatur à περιβαίω, id est funda, vt sit circumrotatio, & perpetua mutatio concupiscentiæ, quæ semper alia & alia desiderat, nunquā vni rei satis inherēs.

Sensum sine malitia: ἡνὲν ἀκακίαν, id est, mentem sinceram ac malitia expertem.

Consummatus in breui: τελειώθης ἐν ὀλίγῳ: quod hic vertèdū videtur per causam, quoniam breui tempore perfectus sanctus fuit. Sic enim rectè sequitur expleuit tempora multa. Quoniam enim breui tempore perfectionem vitæ est assecutus, censetur multa tempora implēuisse iuxta id quod prius dixit atas senectutis vitæ immaculata.

Propter hoc properauit illum educere de medio: Græcè non sunt illa duo verba, illum educere, sed tantum properauit de medio iniquitatis, vt referatur non ad Deum, sed ad eū cuius anima placita fuit Deo.

Nec ponentes in præcordiis talia: Græcè est τοῖς ἰσχυροῖς, id est, tale, nempe quod sequitur, quod gratia Dei est in sanctos eius: accipitur ergo quoniam pro quod: Et in participiis videntes & intelligentes subintelligendum verbum substantiuum fuerunt quo oratio fiat perfecta. In eo autem quod sequitur, Condemnat autem iustus, in editione Complutensi absuit cōiunctio, aut ē, sicut tamē in editione Aldina.

Quid cogitauerit de illo Deus: Græcis non additur hic, Deus, & in editione Cōplutensi est ἐβλεψάσαντο, id est cogitauerunt vel potius decreuerunt, sed mendum est & legendum sicut habet editio Aldina, id est, deliberauerit, vel decreuerit.

Et quare munierit illum Dominus legendum esse munierit & non minuerit: vt habent quidam, patet ex dictione Græca correspondente ἡσφαλισται, id securum fecerit. Hic autem rursum Aldina editio correctior est Complutensi. Nam hæc habet ἡσφαλισται ἑαυτῶν, id est, quare munierit, id est, securū fecerit seipsum Dominus: Aldina vero nobiscum melius habet αὐτῶν, id est, ipsum, nempe raptum. Citat autem hunc locum Diuus Augustinus lib. de Prædestinatione sanctorum c. 14. vbi vide quāti faciendam doceat auctoritatem huius libri.

Contemnent eum: Eum delendum est: quia sicut non est in Græcis ita nec in scriptis pluribus.

Post hæc decidentes sine honore: μετὰ τῆσθαι εἰς πτώμα ἄτιμον, id est, post hoc in ruinā in gloriam quāuis dictione πτώμα, videatur magis posita pro caduere vt sit, erunt in vile cadauer.

Inflatos sine voce: ἀφῆλθης ὁρῶντες: id est, mutos, & pronos: id est vultum in terram demittentes. Significat enim præ rubore & timore, nec loqui eos posse, & vultum in terram demissuros, Interpres autem propter verbū ῥύπετ, magis putauit ὁρῶντες, significare inflatos, à verbo ὁρῶω: quod significat inflare. Quidam libri habent, inflatos, quomo-

do si legeretur, intelligi possit sensus, Græcæ lectionis, inflammatos præ veracundia, quamuis antiquiora scripta habebant inflatos, quomodo, etiam puto vertisse interpretem.

Veniens in cogitatione: non est simpliciter cogitatione, sed συλλογισμῶν: id est, supputatione, significatur enim eos veluti rationē iniuros, peccatorum suorum: & traducunt rursum his positum est, pro redarguent. Est enim ἐπιθεῖα.

CAPVT V.

Incipient iusti: Apud Græcos totus iste sermo de iustis singulari numero effertur. Incipient iustus & cetera. Interpres autem intelligens sub singulari numero sermonem esse de iustis omnibus, mutauit singularem numerum in pluralem, quomodo etiam, frequenter citatur à Diuo Cypriano, & item ab Augustino vt Epistola 50. & alibi.

In magna constantia: ἐν παρρησίᾳ πολλῇ, id est, in vel cum multa confidentia, & loquendi libertate. Opponitur enim illi quod prius est dictum, impios fore timidos ac mutos.

Qui abstulerunt labores: τῶν ἀτιμῶν τῶσθαι πόνους. Id est qui spernunt, & contemnunt labores. Quod conuenit illi quod sequitur, Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum, & cetera. Diuus Cyprianus libro 3. ad Quirinum: legit diripiuerunt, alibi tamen abstulerunt.

Videntes: præteritum est, Græcis ἰδόντες, id est, postquam viderint mirabuntur, Græca dictione plus significat ἐκπῆσονται, id est, stupebunt & extra se rapiuntur. Et pro in habitatione in sperare salutis, est ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆσθαι σωτηρίας, id est, in inopinatione salutis, hoc est, propter inopinatam salutem.

Penitentiam agentes: μετανοήσαντες, id est, tandem, & post factum nimis sero sapientes. Sic enim hoc quidem loco rectè accipitur.

In similitudinem improperij: ἐς παραβολὴν ἐνοχίου μῦθου: id est, in parabolam improperij, sicut illud Psalmi: Posuisti nos in similitudinem gentibus, comotionem capitis in populis.

Ecce quomodo Latinorum libri quidam habent ecce quomodo, alij, Quomodo ergo cum Græci nec ecce habebant, nec ergo, sed tantum Quomodo: Atque sic habebant scripti libri quidam. In Cypriano legitur, Quomodo ergo.

Sol intelligentia non est oriens nobis: In editione Complutensi, pro intelligentia ponitur secundo δικαιοσύνης, id est, iustitiae. In Aldina verò nec intelligentia nec iustitia, sed tantum, Sol non est ortus nobis, atque sic citatur à Diuo Gregorio libro 3. moralium capite 6. & ab Ambrosio item sermo 3. & 16. & à diuo Cypriano in variis locis. Vnde apparet illud intelligentia ab aliquo explanationis gratia in margine ascriptum, postea redactum in contextum.

Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis & ambulauimus vias difficiles: ἀνεπίστας ἐν ἐπιλοθῆναι πλεβοῖς καὶ ἀπολέσθαι ἀπὸ τῆσθαι ἐπιλοθῆναι ἀβυσσῶν, id est impleti sumus viis iniquitatis & perditionis, & perambulauimus deserta imperuia. Diuus Cyprianus tracta tu & libro de exhortat. martyri. & rursum libro 3. ad Quirinum legit Ambulauimus sicut iudicis difficiles.

Diuitiarum iactantia, Græcè est Diuitia cymia. Etantia πλεθρῶν μετὰ ἀχαλῶνίας.

de sapientia deducet me in operibus meis sobriè & temperatè & moderatè, ita scilicet, ut in omnibus modis teneat, itaq; Lyra bene exponit, non posse esse continens à vitiiis: & August. lib. 19. confes. c. 24. Locum huc tractans continentiam interpretatur abstinentiam ab omnibus vitiiis. Per continentiam, inquit, colligimur, & redigimur in vnum, à quo in multa defluximus, & subiicit c. sequenti. Iubes certè ut continentiam à concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorum, & ambitione seculi, Verus autem huius loci sensus est: ut dictio continens accipiat non pro abstinate & temperato, sed pro, compote, quemadmodum annotatum est in c. 6. Eclesiastici, circa illum locum. Et continens factus ut derelinquat eam. Itaque sensus est cum scirem me non aliter posse fieri compotem voti mei & obtinere desideratam sapientiam. Sic enim iam rectè subiungitur oratio pro obtinendâ sapientia. Et hoc ipsum erat summa sapientia: Græcè non est summa sapientia, sed tantum, erat sapientia, & sic citat D. Augustinus loco prædicto & lib. de gratia & libero arbit. c. 4. Item Ambro. lib. 1. de vocatione gentium. Quædam scripta habebant erat sapientia sine summa. Vnum vero nostrorum habebat, erat sapientia.

CAPVT IX.

Deus patrum meorum, & Domine misericordie tue: Pronomen meorum. Græca non habet & tuæ non est in Complutensi editione, nec in scriptis plurimis: Est tamen in Aldina.

Creatura qua à te facta est: τὸν υἱὸν σου γενεῶν κτισμάτων, id est, creaturarum quæ à te sunt factæ & pro disponat, rectius vertisset, gubernaret, sed rectè sic ponitur in hoc libro disponere.

In directione cordis: ἐν ἐπιθυμίᾳ ψυχῆς, id est, in rectitudine animæ, id est, in recta animæ, & recto corde. Simile est in Plal. 118. Confitebor tibi in directione cordis.

A pueris tuis: pueris hic positum est pro seruis: sequitur enim, Quia ego seruis tuus & filii ancilla tua. Et si quis: καὶ γὰρ τῆς. Est enim quis. Codex Tronensis habet, Nam & si quis: porro consummatus pro perfectus positum est. Est enim τέλειος.

Tu autem me elegisti: autem non est in Græcis & sensui obest: & in vno nostrorum scriptorum non erat, nisi recenti manu ascriptum. Proinde bene omissum est in Bibliis correctioribus iam impressis.

Dixisti me edificare: Me non est in Græcis, nec in quatuor scriptis: quamuis patrum ad rem faciat, siue addatur, siue non. Est autem Græca locutio dixisti edificare, prout edificarem.

Et tecum sapientia tua: Tua non est in Græcis, nec in duobus nostris scriptis, nec in Meclin. codice, & omissum facit sententiam absolutiorem, Est autem repetendum, & sapientia tecum præparat tabernaculum & altare.

Et sciebat: Græcè est præfens καὶ ἐπιχαμῶν, id est, & scit. Non enim vult tunc solum sciuisse, quid placitum esset deo cum mundum Deus crearet, sed nunc hoc scire. Vnde eam sibi præcatur d. ari: ut inquit, sciam, per eam scilicet quid placitum sit tibi.

In sua potentia, ἐν τῷ δόξῃ αὐτοῦ, id est, in gloria sua hoc est per suam maiestatem, & claritatem.

Dignus sedium patris mei: Græca locutio dignus

sedium, pro dignus sedibus, Et pro, sedibus magis conueniret solis, vel thronis.

Prouidentia nostra ἐπινοίας ἡμῶν, id est, ad intentiones vel consilia nostra, quamquam non male verterit interpres,

Corpus enim quod Corruptitur: ὁ φθαρτὸν γὰρ σῶμα, id est, corruptibile enim corpus: atque sic legitur apud D. August. lib. 13. de Ciuitat. Dei. c. 16.

Et terræ inhabitatio: ἡ γῆ ὡς σκηνὴ, id est, terrenum tabernaculum. Sic enim & Paulus & Petrus vocant corpus. pro illo, Sensum multa cogitantem, Græcè est ἡ πολυφροντίδης, id est, mentem multarum curarum, vel multis curis detentam. D. August. habet sensum multa curantem lib. 2. contra Pelagia.

Difficile estimamus: Rursum estimamus vertit, cum magis conueniat coniectandi verbum μέλις ἐκασκῶν, id est, vix coniectamus, pro quæ in conspectu sunt, Græcè est elegantius τὰ ἐν ἁερσίν, id est, eaque in manibus sunt.

Sensum autem tuum: Varie interpres vtitur in hoc libro nomine sensus. Aliquando pro mente, aliquando pro prudentia, Hic verò pro consilio & voluntate. Est enim βουλὴ ἡ σέ,

Eni correpta, &c. Contrarium hic accidit ei quod in Euangelio Ioannis vitio scriptorum legitur, Sic cum volo manere, cū sit legedū, Si cum volo manere. Et in Psalmis, Sic memor fui tui super stratum, cum legendum sit, Si memor fui, Hic enim pro, si, legendum est, sic. Nam Græcè est ἔπος, ut sit sensus, Nisi tu dederis sapientiam, & sic correctè per eam sint semitæ hominum, nemo poterit scire tuum consilium & mentem. Duo ex nostris scriptis habent non si, sed sic.

Nam per sapientiam sanati sunt, quicumque placuerunt tibi a principio: Græcè non sunt illa verba quicumque placuerunt &c. sed tantum τῶν σοφῶν ἐσώθησαν, id est, & per sapientiam saluati fuerant vel fuerunt, apud Cyprianum. lib. de singulari clericorum tantum legitur. Et per sapientiam sanati sunt, Ita & habet vnus nostrorum scriptorum, sed tamen additur illa particula quicumque placuerunt &c. Potest autem Græcæ lectionis duplex esse distinctio aut vt interrogatio cæpta in eo loco, Sensum autem tuum quis sciat, protendatur vsque ad finem capitis, & tunc illa verba διὰ τὸν ὄψον: ἐδιδάχθησαν, ἐσώθησαν exponenda sunt per coniunctiuam, cor est & sint, didicerint, saluati sunt, sicut apud nos libri multi habent, correpta sint & didicerunt: aut interrogatio intelligenda est finiri ante, & sic correpta, & tunc legendum est correpta sunt, didicerunt, & saluati sunt, quomodo etiam multi libri habent. Atque sic magis est verisimile vertisse interpretem, vt sit sensus: Et sic hoc est: quia misisti spiritum tuum de cælis, didicerunt homines quæ tibi placita sunt & per sapientiam sunt saluati, Prior autem distinctio magis placet, sed sic vt omnes Aoristi vertantur per plusquam perfectum coniunctiu.

CAPVT X.

Hæc illi qui primus formatus est à Deo patre orbis terrarum: Hæc rursum pro illo, qui primus formatus est, Græcis vna est dictio satis visitata, πρῶτος πλαστός, nec est à Deo, sed tantum ἀπὸ τοῦ πλάστον πατέρα κόσμου, id est, hæc protoplastum patrem mundi. Illud à Deo, vnus trium nostrorum scriptorum non habebat in contextu, sed tantum

tantum in margine recentiore manu ascriptum, nec est apud August. qui hunc locum sic legit. Epistola 99. Hæc illum, qui primus factus est patrem orbis terrarum, cum solus esset creatus custodit, & eduxit illum à delicto suo, & detit ei virtutem continentendi omnia.

Et eduxit illum à delicto suo: pro eduxit editio copulantis habuit ἔλατο, id est exemit: Aldina verò ἔξαυε, hoc est produxit & eduxit. Quamuis utroque idem significetur. dominus ergo dicit Sapientiam præstitisse Adæ, nempe quod ipsum cum solus esset custodit ne peccaret, & quod cum peccasset ex suggestione vxoris, à peccato ipsum exemit, & eripuit.

Eduxit illum de limo terræ: Hæc pars sicut hoc loco commodè ponitur, ita omnino non est in Græcis, nec in duobus nostris scriptis, nisi quod in altera erat ascripta in margine manu recentiore, nec est in Augustin. loco præallegato.

Continentendi omnia: Rursum hic continere positum est pro imperare & dominari: Græcè est ἰσχυρὸν κρατῆσαι πάντων, id est virtutem dominandi omnibus: Ad hoc enim alludit quod dictum est Adæ dominamini piscibus maris &c.

Ab hac vi recessit iniustus in ira sua: ἀποσας δὲ ἀπ' αὐτοῦ ἀδύλος ἐν θυγῷ αὐτοῦ, id est, postquam autem defecit ab eâ iniustus (nempe Caim) per iram suam. Nam illud, in ira, Hebraicè positum est pro per iram, & coniungitur cum verbo recessit, vel defecit.

Per iram homicidij fraternitas deperit: Libri correctiores iam impressi habent fraternitatis: quomodo habuit vnus nostrorum scriptorum atque sic legendum esse patet ex Græcis, quæ hic longè sunt clariora. ἀδελφότητος σὺν ἀπολλύμενοις, id est, per fratricidalem simul periit furor: ipse scilicet Caim, simul periit cum Abel.

Propter quod cicon aqua deleteret terram, sanauit iterum: διὸ ἐν κατακλιφῶσιν ὕδωρ πάλιν ἔσωσε, id est, propter quem, inundatam terram iterum saluauit. Quem, & non quod habebant duo nostra scripta, tertium habuit Quæ. Significatur ergo terram diluuiò fuisse perditam propter Caim: quia scilicet eius impietatem posterius eius imitabantur. Conuenitque istud cum eo, quod Genesis 4. plerique intelligunt Dominum punitionem Caim distulisse, vsque in septimam generationem, cum dixit, septimum punietur. Quod autem sequitur, per contemptum ligni iustum gubernans, vt explicetur tempus præteritum quod est in Græcis melius sic potest verti. Per vile lignum iusto gubernato: Græcè enim est, διὸ τὸ εὐχρῆστος τὸ ἄκατον κὺβερνήσοσα.

Hæc & in consensu superbia cum se nationes extulissent: Græcè paulo aliter & longè clarius αὐτῆς καὶ ἐν ἑμὸν ὁλοῦσιν ἑθῶν συγχυθέντων, id est, hæc etiam cum in concordia malitiæ gentes commixtæ fuissent, vel congregatæ, aut, hæc etiam gentibus confusis per consensum malitiæ, vt significetur confusio linguarum, qua punitæ sunt gentes, quòd in malitia conspirassent. Duo nostra scripta habebant pro superbia nequitiæ: quorum alterum pro extulissent habebat contulissent, hoc est, congregassent: quod bene conuenit cum eo quod Græci habent συγχυθέντων, vt dubium non sit, quin sic verterit interpres, quomodo etiã postea deprehendi in aliis scriptis.

Sciuit iustum: pro sciuit Complutensis editio habuit ἐγὼ εἰσθῆναι: Aldina verò εἰσθῆναι ἰσθῆναι lib. Sapient.

nit. Loquitur autem: proculdubio de Abraham.

Conseruauit sine querela: Illud sine querela passim debet exponi, vt frequenter in nouo testamento, pro eo, de quo nemo queri iuste potest: Est enim & hic Græcis vna dictio, quæ in nouo Testamento illis locis, quibus vertit interpres sine querela ἀμεμπτον. Itaque sic verti possunt Græca: conseruauit illum Deo inculpatum.

Et in filiis misericordiam fortem custodit: His verbis intelligitur significari sapientiam custodisse fortem & constantem misericordiam erga posteros Abraham. Verum Græcè longe alius est sensus: quæ hic habent. καὶ ὑπερὺν ὁσάλλαχοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξε: hoc est, ad verbum, & in filij visceribus fortem custodit. Significatur ergo sapientiam effecisse, vt Abraham non obstante paterna pietate filium suum offerre paratus fuerit. Vnde non dubito interpretem vertisse, Et in filij misericordia. Quod confirmat vnus liber nostrorum scriptorum: qui habuit filij non filii, & vt notant Biblia Louanienfis quædam exemplaria habent misericordia.

Hæc iustum à parentibus in piis liberauit fugi. mē descendente igne in pentapolim. Libri impressi qui correctiores habentur, habent ablatiuos descendente igne: cum Græcè sint accusatiui descendente ignem: qui construuntur cum participio fugiente quomodo & habuit vnus scriptorū nostrorum. In codice antiquissimo quem suppeditauit nobis bibliotheca D. petri Gandauensis erat descendente ignem. Nec est Græcis à parentibus impiis, sed ἔξ ἀπολλυμένων ἀσεβῶν, id est perentibus impiis: sine præpositione, à vt sint ablatiuus absolutus positus, interpres videtur legisse pro ἔξ ἀπολλυμένων duas dictiones ἐκ ἀπολλυμένων.

Quibus in testimonium nequitie: ἡσ ἐπιμαρτυροῦν τῆς πονηρίας, id est, cuius adhuc testimonium malitiæ, vt cuius referatur ad pentapolim. Duo Biblia scripta ex nostris habebant, cuius, non quibus, sic & codex D. Petri. Pentapolis autem dicebatur regio, quæ tempore Lot incendio periit, à quibus ciuitatibus, quæ erant in illa nempe Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboin & Balæ, quæ & Segor. porro pro illo sumigabunda constat deserta terra, Græcè est καπνίζομένη καδῆσικη χέρσος, id est, fumigans constituta est terra vel deserta terra. Nam χέρσος proprie significat desertam terram & incultam. Quamquam vnus scriptorum nostrorum librorum tantum habuit, terra & non, deserta terra, καδῆσικη autem Græcis dicitur, quod statutum est & moribus receptum est. Vnde καδῆσικὸς dicitur constitutum, & institutum aliquod.

Et incerto tempore felices habentes arbor: s: Græcè καὶ ἀτελείῃν ὄραις καρποφορῶν τὰ φυτὰ, id est: & imperfecta vel inconsummata pulchritudine & maturitate fructificantes arbores. Non enim hic ὄρα τέπος significat, sed pulchritudinem & maturitatem. Vnde ὄραιος pulcher vel maturus ex Græcis patet illud incerto, legendum apud nos per vnam dictionem vt habent etiam libri correctiores. Porro quò intelligantur quæ hic dicuntur de fumigatione huius terræ, & immaturis arborum fructibus, præstat hic ascribere quæ de hac rescripsit Iosephus lib. 5. de bello Iudaico. c. 5. Vbi post descriptam naturam lacus asphaltitis, in quem pro magna parte redacta est terra illa conturbata, sic subiicit. Huic sodomitica terra vicina est: olim quidem tam fructibus, quam diuinitatibus

Deo affectos beneficio, in qua re ipsi afflicti puni fuerant, nempe in aqua sitim Israelitarum, sedante.

Commemorati sunt Dominum:) ἠσθοντο τὸ κύριον, id est, senserunt vel cognouerunt Dominum, tunc, scilicet, coeperunt eum agnoscere, cuius virtutē prius noluerunt satis agnoscere. Quod autem sequitur admirantes in fine exitus. Græca omnino habent, & repetitum omnino videtur ex sententia sequente.

Quem enim in expositione praua proiectum deriserit in finem euentus mirati sunt:) Græca sic habent, ὃν ὄραβεν ἐν ἐξήσθη; πάλαι βίβρατα ἀπέβησαν χλοάζοντες ἐπὶ τὴν τῶν ἐκβάσεων ἐδάμασαν, hoc est, quem enim in expositione olim obiectum repudiauerunt subsannantes, in fine euentuū admirati sunt. Loquitur autem de deo, quem agnoscere noluerunt Aegyptij, cum iuberent Hebræorum infantes exponi, quem postea coacti sunt agnoscere, videntes & audientes mirabilia, quæ pro suis dominus est operatus. Non enim de Mose istud dictum esse, quem postea admirati sunt Hebræi, cum prius eum reiicerent, patet, quia hæc sententia subiuncta est ad declarationem eius, quod præcedit, senserunt dominum.

Non similiter iustis faciens: sic inquit Nicolaus habent libri correcti. Ex quibus verbis constat, quosdā libros, quos ille incorreiores putat, aliter habuisse: quamuis omnes, quos vidi habeant hoc modo. Verisimile autem quosdam libros habuisse profaciēs, facientes. Nam eam lectionem quidam suis commentariis satis innuit. Porro nec faciens nec facientes: est vera lectio, sed omnino verisimile est interpretem vertisse sitientes, cum Græcè sit διψοῦντες, id est sitientes, ut sit. Non similiter iustis sitientes. Eam locutionem cum quidam non intelligerent: primum quidem sitientes verbum est in facientes, ac deinde facientes in faciens. Itaque Græcè est ἐχθροῖς διψοῦντες διψοῦντες: id est, cum non simili modo cum iustis sitient. Cohæret enim hæc pars cum superiori admirati sunt Dominum, eo quod non similiter cum iustis sitissent. Qua iusti Hebræi sitientes in deserto diuinitus aquam acceperunt, non sic Aegyptij in sua siti.

Pro cogitationibus autem insensatis iniquitates illorum:) ἀντίθετος λόγος ἀσυνέτων ἀδίκων ἀνθρώπων. Hic ἀδίκων quamuis secundum sonum & per se possit esse accusatiui casus, tamen propter exigentiam sensus debet hic esse genitiui casus, ut sit sensus: Pro cogitationibus autem stultis iniquitatis ipsorum. Et iungenda est hæc pars cum sequentibus. Quoniam quidam errantes, pro quo Græcè est ἐν οἷς πλανήτετε ἐρησάμενοι, id est, per quas decepti coluerunt. Itaque sensus nostræ literæ est. Pro cogitationibus autem stultis iniquitatis eorum nempe quod quidam errantes colebant serpentes, immisisti eis animalia in vindictam, Sicut enim prius sanguine afflicti sunt Aegyptios, ob occisos infantes: ita iam animalibus propter animalium impium cultum. Si quidem omnibus constat, Aegyptios bestias, pro diis coluisse.

Multos serpentes:) pro multis est ἄλογα, quod potius significat irrationabilia, à λόγος, ratio. Quamuis λόγος etiam sermonem significat: quod sequitur interpres vertit multos, unde patet quosdam libros male habere multos.

Bestias superbas:) κριόλαλα δειλίη, id est, bestias valens est autem κριόλαλον vox generalis omnibus feris terrestribus, aeris, & aquaticis. ut significetur cuiusvis generis feras Aegyptios coluisse.

Multorum animalium:) Rursum pro multorum est ἄλογον, hoc est, irrationabile.

Impossibilis erat:) Vna est dictio Græcis ἠπίρα, id est, impotens erat, aut in promptu non habebat.

Ex materia inuisa:) ἡ ἀμορφὸς ὕλη, id est, ex informi materia quomodo quædam exemplaria habere testatur D. Aug. lib. de fide & symbolo c. 2. Unde apud nos inuisa accipi debet pro ea quæ necdum videbatur, cum nullam haberet formam. Nec est quod quisquam miretur, hic dici, deum creasse mundum ex materia, cum fide teneamus mundum creatum ex nihilo. In principio enim Deus ex nihilo creauit omnem materiam, quæ cum esset, ut nos legimus, inanis & raris, aut ut habet 70. αἰράτος καὶ ἀκατασκόπαστος, id est, inuisibilis & inconscita, Deus ei per septem dies induxit omnes corporum formas & distinctiones quas videmus modo.

Aut noui generis irā plenas, & ignotas bestias:) νεοκτίσθαι θνητὸν πλάσθαι θνητὰ ἀγνώστως, hoc est, aut feras ignotas plenas furorē nouiter creato. Itaque, secundum hanc lectionem quæ est æditionis Complutensis, illud noui generis coniungendū est eum irā. Æditio Aldina non habet νεοκτίσθαι, sed νεοκτίσθαι, quamuis vitium sit deficiente sigmæ cum scribendum fuerit, νεοκτίσθαι, id est, nouiter creatas. ut ad bestias referatur, ad quod & apud nos illud noui generis potest referri.

Aut vaporū ignea spirantes:) ἡ τῶν ἀπὸ πνεύματος ἁσθμα, id est, aut igniuomū spirantes halitum.

Aut fumi odorem proferentes:) ἡ βροχίον λιχωμύλον καπνοῦ. Sic habet Complutensis editio, hoc est, aut strepitum ventilati fumi: Aldina habet ἡ βροχίον λιχωμύλον καπνοῦ, id est, aut sonitus ventilatos fumi. In vtraque æditione videtur aliquid corrigendū, & in Aldina quidē, auferendū in λιχωμύλους sigma: in Complutensi verò omikron mediū mutandū in ω. ut sit λιχωμύλος à λιχμία Nō. n. dicitur λιχμία.

Emittentes:) Non est Græcè emittentes simpliciter: sed ἀσραπτοντας, id est, efulgurantes, & more fulgurum emittentes.

Nam & sine his:) Græcè est ἀλλὰ καὶ, id est, sed &, atque sic habent duo nostra scripta, ac nunc impressa.

Persecutionem passi ab his facili:) ὑπὸ τῆς δίκης διαχθίντες, id est, à iudicio (scilicet tuo) propulsati, vel impulsi.

Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti:) Græcè non est præpositio in, nec in vno nostrorum scriptorum & absolutior est sententia præpositione ommissa. Significatur autem, Deum omnia disponere & ordinare debito ordine, & modo & quadam proportione: ut sicut omnes creaturæ suam acceperunt à deo numerum, pondus & mensuram, ita etiam pœnæ peccatorum suam habeant proportionem, nec sine causa aliquid in eis insolitum, & nouum fiat. De hac sententia, prolixè satis D. Aug. lib. 4. de Genesi ad litteram, c. 3. 4. & 5. & alijs locis.

Multum enim valere tibi soli superat semper:) τὸ γὰρ μέγας ἰσχυρῶς σοὶ ἵππερι πάντοτε, id est, Nam multum posse, vel, nam magnificè fortem esse tibi, adest semper, hoc est, magnificè fortitudo tibi, adest semper. Non ergo apud nos legendum superat, sed supererat, sicut habent omnia scripta & impressa emendatiora.

Et virtuti:) κατὰ, id est, fortitudini.

Antelucani

Antelucani qui descendit:) Græcè ὄραβεν κατὰ δούσα, id est, matutina, quæ descendit, ut referatur ad guttam. Vnus scriptorum nostrorum habuit, quæ, similiter & codex Mechli. Comparat autem totum mundum momento statera, quod omnes creaturæ nutui diuino mox & facile pareant, nunc huc, nunc illuc propendentes. Gutta item, quæ descendit in terram, quæque ab exitu sole consumitur, quod in potentia Dei sit fitum, mox perdere quæcunque voluerit. Sic dicitur & Isaia 40. Ecce gentes quasi stilla stulæ, & quasi momentum statera reputata sunt. Ecce insulæ quasi puluis exiguus.

Et miseris omnium:) Legendum est, sed miseris. Quomodo habent pleraque scripta & impressa castigatiora. Sensus autem est. Quamquam mundus omnis coram te sit velut gutta & res nihili, tamen miseris omnium, quia omnia potes.

Dissimulas peccata:) Græcè est παροψῆς, id est, negligis. Quamquam pulchrè verterit sensum interpretis. Porro pro propter pœnitentiam, Græca habet ἡς μετάνοια, id est, ad pœnitentiam, hoc est, ut pœnitentiam agant. Nam aliqui litera nostra intelligi possent, propter pœnitentiam iam ab hominibus peractam, cum intelligendum sit, propter pœnitentiam agendum illud Pauli, Benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit.

Nec enim odiens aliquid constituisti aut fecisti:) ἀδὲ γὰρ ἂν μισῶν τι κατασκεύασας. Quod potius sic est vertendum. Neque enim si odiuisses aliquid constituisses, vel construxisses potius. Illud enim aut fecisti nō habent Græca, nec erat in vno scriptorū, nisi recentiore manu additū intra linea. Videtur prius à quodam in margine positū, pro explanatione verbi constituisti. Certe Augustinus legit li. 1. de diuersis quaestionibus ad Simplicianū. Neque enim odio habens aliquid constituisses.

Domine qui amas animas:) δέσποτα φυλόψυχε, id est, o animarum amator domine.

CAPVT XII.

Quæ bonus & suavis est Domine spiritus tuus in omnibus:) Sicut in c. 4. initio nō est apud Græcos ea exclamatio, quæ est apud nos ita nec hoc loco. Græca enim habent hoc modo. τὸ γὰρ ἄβυσσος τὸν σὸς ἔσμα ἐχὲν ἐν πάσι, hoc est, Nā incorruptibilis tuus spiritus est in omnibus: etiam in impijs, scilicet, quamuis hinc non polluat quia incorruptibilis. Unde patet, male quosdam libros, pro omnibus habere, nobis.

Hos qui errant partibus corripis:) τὸς παραπίπτοντας κατ' ἄλλοθεν ἐλέγχεις, hoc est, delinquentes, paulatim vel sensim corripis. In hoc enim libro παραπίπτω frequenter pro delinquere & peccare positum est. Unde παραπτώμα delictum. In nostra ergo litera illud partibus exponi debet pro per partes, & coniungendum est non cum exerrant, ut fere fit, sed cum corripis.

Et de qui' cum peccatis admonens & alloqueris:) ἐν οἷς ἄμα, τανῶν ἐν ὑποσημνηστικῶν θῆσ: id est, & in meo orā illis reuocendo, admonens in quibus peccent, & cum sequitur, ut relicta malitia, Græcè est ἡ ἀπαλλαγίνας τῆς κακίας, id est, ut mutati à malitia. Quamquam pulchrè verterit interpretis.

Quos elibonisti:) Græcè est participium μυσήσας. Quod per causam hic est exponendum quia odisti.

Odibilia opera:) ἐχθιστὰ ἔργα, id est, maximè exoptans. in lib. Sapient.

sa opera. Et cum sequitur, per medicamina, Græcè est φαρμακίων, hoc est, veneficiorum, opera. scilicet. Nam cum illo constituitur apud Græcos, & accipitur hic in malam partem proculdubio, sicut cap. 1. φάρμακων pro veneno.

Nec occisores sine misericordia:) φονεὺς ἀνελεῖμονας, id est, occisores immisericordes. Verum interpretis ferè semper, nomina ex a priuatiua particula composita, vertit per præpositionem, sine, circumlocutiue.

Et comestores viscerum humanorum, & deuoratores sanguinis:) Variant hic Græca siquidem Aldinæ æditio habet, ἡ σπλαγνοφάγων ἀνθρώπων σαρῶδον καὶ αἷματος. Cuius lectionis non video quis possit esse sensus, propter duo adiectiua addita substantiuo σαρκῶν nisi pro σπλαγνοφάγων sit legendum σπλαγνοφάγων in accusatiuo: ut sit adiectiuum substantiuū θύσαν, & sit sensus. Et viscerarium conuiuium humanarum carnum. Sic enim legendū potius voluit D. Nānius, qui proinde & in eo quod præcedit φονεὺς, legendum potius putat φονεὺς, id est, carnes. ut sermo eadem habitudine decurrat per scelus species. Complutensis verò æditio, quæ fere semper correctior est, sic habet: καὶ σπλαγνοφάγους ἀνθρώπων σαρῶν, καὶ θύσαν αἵματος, hoc est, & comestores humanarum carnum, & deuoratores sanguinis. Sic enim illud θύσαν verbum est in æditione Complutensi. Sed ea sola dictio facit, ut nec hæc lectio videatur plane recta nisi forte θύσαν in plurali accusatiuo sit legendum. Quamquam nec θύσαν, οὐδ', pro deuoratore si reperitur alicubi certum sit. Certe interpretis noster videtur legisse dictionem pluralem, significantem deuoratores.

Medio Sacramento:) Hæc verba iam in libris impressis ponuntur post perdeve voluisti: & per Sacramentum intelligitur terra illa sancta promissionis. In antiquis autem scriptis ponuntur post verba præcedentia deuoratores sanguinis. Quomodo habebant duo nostra scripta, & Biblia Mechli. Atque hoc loco interpretem hæc verba posuisse patet, quod per præcedentia ponuntur in Græcis ea verba, quæ correspondent istis a medio Sacramento tuo. Porro Græca his verbis respondentia, & variant in diuersis exemplaribus, & vtriusque modo legantur nullum planum sensum habent: Complutensis enim æditio habet post αἵματος, θῆσ ἐκείνου μύσας. Quæ sic in ea exponuntur, De medio Sacramento diuinitus. Verum quomodo μύσας potest esse genitiui casus, quomodo itē Sacramentū, vel mysterium significare potest: sicut præsupponit hæc interpretatio, Aldina vero æditio, quam hæc quidem in parte correctiorem existimao, sic habet, ἐκείνου μύσας τεθῆσ σου. Vbi illud τε coniungitur μύσας, cum sequenti, καὶ ἀθύντας, sicut superius coniungebatur φονεὺς cū καὶ σπλαγνοφάγους. Sed qd est illud ἐκείνου? quid deniq; μύσας θῆσ? Nō video quomodo modus: qui est in hoc loco, dissolui possit, nisi primū illud ἐκείνος per vnā legatur dictionē compositam ex præpositione ἐκ & nomine μύσας. Quod significat scelus & μύσας abominatio, & coinquinationem. Unde ἐκείνος abominandus, scelestus. Nam istud ἐκείνος sic est impressum in Aldina æditione: ut constare non possit an pro vna dictione haberi veli erit, an duabus, & quod est finis sit versus, & μύσας principium alterius versus, quamquam in æditione Argentoratensi, quæ proculdubio Aldinum exemplar pe-

Cum tanta cruciasti attentione: pro cruciasti est...

Cum quanta diligentia: quod dicitur: planius verti hic...

Coniunctiones: (συνήκασ, id est, pacta, malè ergo...

Cum ergo das nobis disciplinam: (δίδασκον εν παιδείων...

Ut bonitatem tuam cogitemus iudicantes: pro cogitemus...

Et cum de bonis indicatur: Nobis legendum est...

Speremus misericordiam tuam: προσδοκῶμεν ἐλεος...

Illis qui in vita sua insensati: (οὐκ ἐν φροσύνῃ ζωῆς...

In erroris via diutius errauerunt: Non video quomodo...

Hæc quæ in animalibus sunt superuacua: τὰ ἐν ζώοις...

Vinens: (ἐνοχῆντες, id est, decepti aut ludificati...

Propter hoc tanquam pueris insensatis iudicium in...

que apud Græcos iucunda allusio inter παισίν &...

Ludibriis & increpationibus: Græcè est παιγνίαις...

In his enim quæ patiebantur, & c. Locus iste multum...

Propter quod & finis condemnationis eorum veniet...

CAPVT XIII.

Vani sunt autem: Græcè non est υἱοί, sed...

nostrorum habuit enim, pro autem, Reddidit enim...

De his quæ videntur bona: ἐν τῶν θεομυθῶν ἀγαθῶν...

Intelligere eum qui est: (pro intelligere est quod...

Aut ignem, & spiritum, & citatum aerem: Plerique...

Quorum est (specie): Non enim est Græcè est, sed...

Speciei enim generator: ὁ γὰρ τὸ κάλλος γενεσιάρχης...

A magnitudine enim speciei, & creaturæ: A dicitio...

Complutensis habet ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλοῦ καὶ...

Cognoscibiliter: Græcis pulchra est dicitio ἀναλόγως...

Sed tamen adhuc in his minor est querela: Dicitio...

Et hi enim: καὶ γὰρ αὐτοὶ, id est, etenim illi, cum...

Persuasum habent: Græcè additur τῷ ὄψασ, id est...

Iterum autem: Rectius. Rursum tamen. Corrigit...

Pessent scire: Magis, potuerunt cognoscere &...

Estimare seculum: ἡγεσασθαὶ τὸν αἰῶνα, id est, ob...

In ex mortuos spes illorum est: hoc est, plane sunt...

Aut si quis artifex faber: εἰ δὲ καὶ τις ὑλοτέμνος...

Lignum rectum: Græcè est ἐν πικταί φυτόν, id est,...

In conuersationem vitæ: εἰς ὑπηρεσίαν ζωῆς, id est,...

Reliquis autem operis: τὰ δὲ ἀπολήματα τῆς ἐργασίας...

Sic & postea reliquum horum, Græcè est ἀπόβημα...

fit nouissimum reiectamentorum.

Verticibus plenum: εὐροῖς συμπεφυκός: cum nodis harum, vel natura nodosum. Vocat autem interpres nodos vertices, propterea quod in se vertatur & contorqueantur, sicut verticus vel vortices aequarum.

Diligenter per nauitatem suam: ἐπιμελέα ἀργίας. Id est, per diligentiam otij sui, hoc est, per diligentiam, cui vacare potest, cum est otiosus. Sic enim etiam exaggetat idolorum vanitatem: ut quæ tantum per.

Et per scientiam artis suæ: καὶ ἐμπειρία σωτήρας, id est, & per experientiam scientiæ.

Et de substantia sua: Προσφίτιο de, hic accipitur pro coniunctione pro περιδὲκ τιμητῶν, id est, pro possessionibus autē, & pro illo votum faciens inquirat, Græcè tantum est προσευχόμενος, hoc est, orans.

Inuile: τὸ ἀπρόστατον; hoc est, inexpertissimum, & ignauissimum. Et ponuntur hæc omnia Græcis in neutro genere; infirmum, mortuum, iustum: qui ambulare non potest, &c. quod maiorem sonat contemptum.

Et de acquirendo: τῶν δὲ παροσμῶν καὶ ἐργασίας καὶ χροῶν ἐπιτυχίας τὸν ἀραγέστατον τὰς χεῖρας ἐνδραφειὸν ἀπείταται, id est, pro lucro autē, & operatione, & manuum optato euctu, impotentissimum manibus orat potentiam. Pro ἐπιτυχίας. Aldina æditiō habet ἐπιτυχίας, sed malè, ut existimo; quemadmodum in multis præterea est emendata.

CAPITULUM XIII

Ligno portante se: est ablatius comparationis ut sit sensus: Inducat lignum fragilius quàm sit lignum quò vehitur, pro ligno autem, Græcè est πλοῖς, id est, nauis. In sequentibus, comparat nauis utilitatem, cū idolorū inutilitate & maledictione.

Artifex sapientia fabricauit suam: Sua non est in Græcis & sapientia, est nominatiui casus, cuius adiectiuum est artifex, ut sit sensus. Illud nempe lignum, quo quis vehitur, nauim, cupiditas acquirendi (vel ut habent Græca id est, πλοῖς μῶν, lucrum) excogitauit, ipsa autem artifex sapientia fabricauit. Quibus duobus membris iam subditur tertium, Tunc autem pater pronidētia gubernat nauem; scilicet iam fabricatam. Non sunt enim in Græco, sed nec in omnibus scriptis, quæ erant ad manum, tres illæ dictiones sensum verum tollentes, ab initio cum illa: quæ nec sunt in glosa ordinaria, nisi in margine. Habet autem glosa ordinaria gubernas, sicut & scripta quædam, cum legendum sit gubernat.

Semitam firmissimam: τριβὸν ἀσφαλῆ, id est, semitam securam, & saram rursus positum est pro saluare, ut supra: cum Græcè sit σάφην.

Etiamsi sine arte: pro rate, Græcè est τέχνης, id est, arte & facilis potuit esse mutatio arte in rate per transpositionem primarum literarum cum non videretur commodus sensus, ut quis diceretur ascendere mare sine arte. Quamquam idem sit sensus, sicut arte legatur sine rate.

Sed ut non essent vacua: φέλας δὲ μὴ ἄργα ἄνοι, id est, vis autem non ociosa esse, τὰ τῆς σοφίας συνέργα, id est, sapientiæ tuæ opera, iucunda allusio inter ἄργα & ἔργα. Dicit autem, naues Dei voluntate inuentas, ut non essent ociosa vel inutilia opera sapientiæ diuinæ, quia multa sunt in insulis quæ so-

la navigatione obtineri poterunt, quæ alioqui fuissent inutilia.

Remisit seculo semen natiuitatis: ἀπέλιπεν γένον αἰῶνα γενέας, id est, reliquit seculo, semen, generationis, per spem orbis terrarum, intelligit Noe, in quo spes mundi erat constituta. Cum autem sequitur quæ manu tua erat gubernata. Relatiuum, quæ, refertur non ad natiuitatem, sed ad spem, ut patet ex Græcis.

Benedictum est enim lignum per quod fit iustitia. Quæquam in mystico sensu, hæc sententia accipi potest de ligno crucis Christi: per quod delicto Christo grapho delicti, & superato diabolo facta est nobis iustitia: tamen in proprio sensu, qui proposito conuenit, intelligenda est, vel de arca Noe, per quam facta est iustitia, sive quia per eam mundus iste est condemnatus, sine quia per eam Noe est seruatus, sicut iustum erat, vel in genere de nauis est intelligenda, ut sit sensus. Non improbo nauis usum, quia benedictum lignum est, per quod iustum est & rectum. Vnde comparans iam arcam, vel lignum nauis, cum ligno idoli ex opposito dicit. Per manus autem quod sit idolum maledictum est: ubi Græcè pro illo per manus autem quod sit idolum tantum est τὸ χροῖσσιον, id est, illud yero manufactum. Sic enim per contemptum vocat idolum, Ambrosius octon. 8. Pl. 1. 18, Benedictum lignum quod fit per iustitiam, maledictum autem lignum quod fit per manus hominum, sed ex commentario apparet eum magis legisse per quod fit iustitia. Sunt qui intelligunt de ligno patibuli, in quo fit iustitia, dum in eo rei puniuntur.

Illud autem cum esset fragile deus cognominatus est, τὸ δὲ φραγρὸν θεὸς ὀνομασθῆναι, id est, Illud autem cum sit corruptibile, nominatum est Deus.

Tormenta patietur: κόλασθῆσεται, id est, punietur, quod ideo dicit, vel quia diabolus, qui in idolis colebatur, puniendus est similiter cum idolorum auctoribus, vel quia ipsa idola erant destrueda: sicut iam penè sunt destructa per fidem Christi.

In idolis nationum non erat respectus: Græca affirmatiuam habent sententiam superiori sententiæ maximè conuenientem. In idolis gentium erit respectus, & pro respectus; hic rursus est ὀπίσκοπος, id est, visitatio, ut sit sensus. Idola suo tempore visitabuntur à Deo, ut deleantur scilicet à terra. Nostra lectio hic intelligitur sensus, cum prædicto coincidens. Idola gentium amplius non respiciuntur nec venerationi erunt apud homines.

Quoniam creaturas Dei in odium sunt, aliter Græca, ὅτι ἐν τιματὶ θεοῦ εἰς βδελυγμὰ ἐγενήθησαν, id est, Quoniam in creatura Dei, in abominationem facta sunt: idola scilicet: quæ inter creaturas Dei bonas, facta sunt in abominationem Dei & iustorum. Nostræ autem lectio hic potest conueniret intelligi sensus: Creature Dei bonæ, aurum, argentum, lapides, & ligna facta sunt Deo in odium, postquam ex eis arte humana idola sunt facta. Cum autem sequitur & in tentationem animarum hominum, pro tentationem est σκάνδαλα. Nec est animas, sed ψυχὰς, id est, animas, & pro musculam est παγίδα, id est, laqueum. Quædam scripta habebat inuentiones animabus.

Superuacuitas enim hominum hæc adinuenit in orbem terrarum: Sic habent omnia scripta: nisi quod quædam pro hæc habent hoc: & pro in orbem, in orbem: quod magis conuenit, Biblia iam impressa pro hæc adinuenit, habent aduenit. Græca autem sic

habent, κενοδοξία γὰρ ἐν γράφων εἰσὶν ἡ εἰς τὸν κόσμον, Vbi si κενοδοξία: sit nominatiui casus: sensus est, Vana gloria enim hominum ingressa est in mundum. Quod conuenit cum ea lectione, quæ est in bibliis nostro sæculo impressis quæ habent aduenit, Verum κενοδοξία, potius videtur accipiendum ut sit datiu casus quamuis in utroque exemplari non sit diphthongatum, nam iota subscribendum frequenter in utroque omittitur. Erit ergo hic sensus. Per inanem enim gloriam hominum intrauerunt idola scilicet, in mundum. Cui sensui benè conuenit altera lectio quæ habet hæc adinuenit in orbe terrarum.

Est inuentus in orbem, id est, est cogitatus, à Deo scilicet.

Acerbo .n. luctu: ἀσπρά γὰρ πένθη, hoc est, in tēpestiuo enim luctu. Videtur autem istud contrarium ei: quod ab omnibus scribitur initium idololatriæ sumpsisse à Nino: qui patri suo Belo mortuo fecerit imaginem & asylum reis constituit. Sed dicitur authorem hunc tantum voluisse significare initium idololatriæ sumptum esse ab inordinato pietatis affectu: quod apud varias gentes diuersimode factum est, apud quosdam patre extruente imaginem filij, apud alios contra.

Antiqua consuetudine: Legendum est iniqua consuetudine: consentientibus, cum Græcis, antiquis nostris scriptis, & impressis nec est inualescente iniqua consuetudine, hic error tanquam lex custodius est, sed: cum inualuisse iniqua consuetudo tanquam lex obseruata est, pro signata autem, non γλυπτά, id est, sculptilia.

Colerent sua sollicitudine: κολασθῆσιν διὰ τῆς ἀσπράς, id est, assententur studiose.

Prouexit autem ad horum culturam: Græcè est, εἰς ἐπιτασιν δι' ἡρησικίας, καὶ τῆς ἀγνῶτας ἐ τῆ τεχνί τῆ προετρέφαστοφιλοτιμία, hoc est, Ad intentionem autem religionis, etiam prouocauit ignoantes artificis ambitio quamquam sensum pulchrè reddidit interpret.

Illi qui se assumpsit: τὸ κρατῶντι, id est, dominati.

Elaborauit: Græca plus significant, ἐξεδίασατο, id est, Vi quadam per artem effecit.

Abducta: Sic habent multi libri: sed rectius legitur, adducta, quomodo habet multa scripta. Græcè enim est ἐφελκόμενα, id est, attracta.

Per speciem operis: διὰ ἀρχῆς τῆς ἐργασίας, id est, per gratiam aut venustatem operationis.

Aut afflictiui, & regibus: ἢ συμφορὰ ἢ τυραννίδι: id est, aut calamitati, aut tyrannidi.

Inscientia bello: Inscientia, positum est ab interprete, pro inscitia & ignorantia, quod autem vocet bellum ignorantia patet ex sequentibus: nimirum quo præterita pietate naturali & iustitia impiis se credibus maculaerunt.

Insania plenas vigilias habentes: ἡμιμανεῖς ἢ ἄλλων ἡσυχίαν κίετες ἀγοντες, id est, insanas ex aliis legibus comestationes agentes. Notat autem Bacchanaliorum ceremonias: sicut per obscura sacrificia, & ut habent Græca, mysteria, notat sacra Veneris, & Priapi, & Cybeles, &c. quæ in occultis, & subterraneis locis agebantur.

Sed & alia: Coniunctio &, superest, & sensui obest, nec erat in omnibus scriptis.

Tumultus bonorum Dei immemoratio: ἡρόυθος ἀγαθῶν, χάριτος ἀμνησία, id est, tumultus bonorum, gratiæ obliuio. Vnde patet illud bonorum, debere conserui cum tumultus. Intelligit autem per tumultum,

bonorum bonarum rerum perturbationem, & confusionem.

Natiuitatis immutatio: Rursus pro natiuitatis est γενέσεως, id est, generationis, quod hic magis conuenit. Notatur enim vitium contra naturam, & mulierum abusus.

Nuptiarum inconstantia, inordinatio machiæ, & impudicitia: γάμων ἀταξία μοιχεία ἢ ἀσελία, id est, Nuptiarum inordinatio, mœchia, & lasciuia. Vnum exemplar scriptum habebat, nuptiarum inconstantia, mœchia, impudicitia. Additum autem postea fuit in margine inordinatio & mœchia mutatum in mœchia. Vnde satis patet illud inordinatio, irrepsisse ex marginali annotatione in contextum.

Noceri se non sperant: ἀδικησάντες ἢ προσέχοντες: hoc est, non expectant, hoc est, non putant se ledendos, aut condemnandos. Vnde apud nos sperare pro metuere debet accipi, quemadmodum apud Poëtā. At sperate Deo memores fandi atque nefandi.

Vtraque ergo illis euenire digna: Græca sic habent, ἀμφοτέρω δὲ αὐτῶς μετέλειπεται τὰ δίκαια, quæ sic intelligo. Vtraque autem ipsos punient iuste: ut τὰ δίκαια ponatur pro aduerbio, δίκαιως, sicut etiā interpretes accepit, & μετέλειπεται, pro punire, & vindicare accipitur. Varinus enim μετέλειπεται, inquit, τὸ μετέρχεσθαι & μετέρχομαι τὸ τιμωρῆσαι καὶ κολάζω. Vnde Lyra, hunc sensum significari intelligens sic exponit. Iustum est ut puniatur pro vtroque vitio, nempe idololatriæ, & periurio: cum eum sensum nostra lectio non satis significet. Quæ autem sint illa vtraque quæ eos punient, subiūgit, nempe quod male senserunt de Deo attendentes idolis, & quod iniuste iurauerunt in dolo. Sic enim legendum est, & non ut quidā libri male habent, in idole: cum Græcè sit, ἢ δόλω.

Non enim iurantium est virtus: Nullum commodum sensum sententia hæc significat. Nam quod communiter intelligitur, per illud, non enim iurantium est virtus, significari non esse laudi, & virtuti tribuendū quod quis iurat: cū omne iuramentum sit à malo, teste Domino, præter intentionem authoris est: cum his virtus non possit accipi, ut opponatur vitio: sed imbecillitati est enim δυνάμεις. Porro consultis Græcis, & iucundus, & commodus est sensus, grauem sententiam nobis exhibens. Habent autem sic. ἢ γὰρ ἢ τῶν ἀμυρομένων βιωμάτων: ἀλλ' ἢ τῶν ἀμαρτανῶν τῶν δίκαιον ἐπιφέρειται ἀ τὴν τῶν ἀδίκων παραβάτην. Quæ sic intelligo: Nō enim potentia eorum rerum per quas iuratur, sed iudicium peccantium vindicabit semper transgressionem iniustorum. Verbum enim ἐπιφέρειται quod idem est cū ἐπέλεθω: videtur idem hic significare, quod supra μετέλειπεται, hoc est, vindicare & vlcisci. Nā etiam hæc verba hanc habent significationem, testibus lexicis. vnde ἐπιφέλλωσι vindictam significat & vltionem, vel sensus est. Iudicium peccantium veniet semper super transgressionem iniquorum: qui sensus in idem recidit cū superiori. Dixerat autem superius, quosdam in idolis iurantes in dolo putare se non puniendos, propter idolorū impotentiam. Itaque contra horum persuasionem dicit, non potentia terū, per quas quis iurat, punire peccata, sed iudiciū Dei, peccatoribus. debitur, semper vindicaturū impietate iniquorum, & transgressionem iuramenti. Ex dictione autē Græca, ἀδίκων, constat male iam in libris nuper impressis haberi super pro semper, cum scripta habent semper. Rursus constat multos libros male habere per duas dictiones,

in iustorum. ut sit sensus, quemadmodum. mult Lyra, in transgressionem iustorum mandatorum Dei.

CAPVT XV.

SVAVIS & VERUS ES: pro suavis, est, ἡγεῖος, quod in proposito magis debet exponi, benignus: sed frequenter interpretis etiam alibi, cum Deo tribuitur suavitatem vertit. & suavis dicitur Deus, propter suam benignitatem.

SI PECCAVIMUS TUI SUMUS SCIENTES MAGNITUDINEM TUAM: pro magnitudinem, Græcè est τὸ μέγεθος, hoc est, potentiam, quomodo legit Dignus Augustinus lib. de fide & operi. cap. 22. est autem sensus. Nos si peccaverimus, sumus in tua potestate, quia potes peccata punire, eo quod sciamus te non esse impotentem, sicut sciunt esse sua idola gentes, libere ob id peccantes, quamquam Augu. eo loco paulo diversum sensum reddit.

ET SI NON PECCAVIMUS SCIMUS QUONIAM APUD TE SUMUS COMPUTATI: Græca aliter habent, ἡμεῖς ἀμαρτησόμεθα δὲ, εἰδότες ὅτι σοὶ λογισόμεθα, id est, non peccabimus autē sciētes quod apud te sumus deputati, hoc est, quod sciamus nos apud te esse in precio, & tibi charos esse. Hoc enim maximè nos à peccando auocare debet: merito August. loco prædicto magis accedens Græcis, quam nostra lectio, habet. Non peccavimus autem, scientes quoniam tui sumus deputati, quamquam August. putem legisse futurum peccabimus, & non præteritum peccavimus, quia exponens subiungit. Quis enim dignè cogitans habitationem apud Deum, in qua omnes prædestinatione sunt deputati, qui secundum propositum vocati sunt sancti non enitatur ita vivere, ut tali habitationi congruat.

SCIRE IUSTITIAM & VIRTUTEM TUAM: Non sunt Græcis duæ illæ dictiones iustitiam & virtutem: & virtus, pro potentia accipitur: cum sit rursus κράτος, est autem sensus. Notitia enim vera tui, affert consummatam, hoc est, integram & perfectam iustitiam & non iustitiam illam imperfectam, quæ erat in gentium Philosophis, & cognitio potentia tuæ facit nos ab omni peccato, quod corruptionis est radix, abstinere: & origo est omnium virtutum ac proinde radix immortalitatis.

MALÆ ARTIS EXCOGITATIO: κακὸς ἐπινοήσας, id est, maligna adinventio, vel excogitatio.

EFFIGIES SCULPTÆ: εἰδὸς ἀπεικασμένης, id est, imago maculata variis coloribus.

ET DILIGIT: Græcè est, ποιεῖν τε: id est, & desiderat, & pro effigiem sine anima est, εἰδὸς ἀπύου, id est, speciem spiritu, vel spiratione carentem.

DIGNI SUNT MORTE QUI SPERM HABENT IN TALIBUS: Delenda sunt illa verba duo sunt morte, quæ non erant in duobus nostris scriptis, nec in codice Mechli. Græca enim habent, ἄξιοι τῆς τοῦ θανάτου ἐπιβολῆς, id est, digni tali spe: aut digni qui spem habeant in talibus. Est autem sensus veræ lectionis iste. Et qui faciunt illos, & qui diligunt (vel ut est Græcè, qui desiderant) & qui colunt, sunt amatores malorum, & digni tali spe.

SED & FIGULUS: Græcè est, καὶ γὰρ, id est, etenim figulus.

CUM LABORE VANO DOMUM FIGIT: κακόμοχος θεὸν μάταιον πλάσσει, id est, iniquus operarius, Deum vanum fingit.

REDUCIT SE Vnde ACCEPTUS EST: Impressi libri ha-

bent, reducit se vel tantum reducit. Scripti omnes habebant vel seducit se, vel tantum seducit. Suspicio interpretem scripsisse seducit vel seducit. Nam & supra c. 4. vertit & cum seducit, pro, & cum abierit, Græca habent πορεύσεται ἡς ἐπιφθῆ, id est, abibit in eam, ex qua sumptus est.

REPETITUS ANIMÆ DEBITUM QUAM HABEBAT: Græcis tantum est, τὸ τῆς ψυχῆς ἀποπτηθῆς χρεῖος, id est, postulatus debitum animæ. Nam illud, quam habebat, explicationis causa tantum est additum. Porro quod dicit figulum è luto factum, atque in terram reuersurum, & repetendum ab eo debitum animæ, eo spectant: ut significant eius ingratitude, & stultitiam, ac imprudentiam: eo quod non agnoscat se à vero Deo è luto factum: sed ex eo sibi Deum fingit, vnde ipse à Deo formatus est: nec cogitat breui rationem exigendam ab eo, quæ ei est mutua animam. Ad hæc enim hæc esse dicta patet ex sequentibus.

NON QUIA LABORATUS EST: ἡ δὲ ἐστὶν ἡμέρα καμῶν, id est, non quia affligendus est, quod & laborare apud nos significat. sicut labor pro afflictione: loquitur autem de affectione quam subibit, à Deo post repetitum animæ debitum. Potest & sic verti, Non quia moriturus est, Nam καμῶν etiam mori significat, & sequitur, Nec quoniam brevis illa vita est.

CONCERTATUR: Deponentialiter positum est, pro, concertat.

GLORIAM PRÆFERT QUONIAM RES SUPERUACUAS FIGIT: δὲ ξανὴ ἡ γῆ τῆς τῆς μιᾶς ἀπὸ τῆς ἀπὸ τῆς, id est, gloriam præferat, quod fingat adulterina, ea scilicet, quæ speciem habent eorum, quæ faciunt aurarij, & argentarij.

CINIS ENIM COR EIUS: ENIM non habent Græca: sed tantum. Cinis est cor eius: quomodo habebant duo scripta. Non enim hic redditur causa prædictorum: sed incipit eum increpare, & vanitatem eius manifestare.

TERRA SUPERUACUA SPES ILLIUS: γῆς ἀνὸς ἐπὶ τῆς γῆς, id est, vilior quam terra sit, est spes illius: ut terra sit apud nos ablatiui casus & superuacua comparatiuè sit positum.

SED & ESTIMAVERUNT: Coniunctio &, non est in Græcis, & sensui obest, nec erat in duobus nostris scriptis, nec in lib. Mechli. Non enim hic aliud eorum vitium vult describere: sed causam reddere, quare non vereantur argentarij & figuli opera sua pro diis exhibere: nimirum quod putent vitam nostram non esse rem aliquam seriā, cuius postea sit reddenda ratio: sed esse rem ludicram, ac veluti ludum puerilem. Græcè enim est, παιγνιον, quod puerilem significat ludum: ut quædo ludunt imaginibus.

ET CONVERSATIONEM VITÆ COMPOSITÆ AD LUCRUM: Græca elegantius sic habent: καὶ τὸν βίον πενήτην ἡμεῖς ἐπιμαρτυροῦμεν, id est, & vitam esse nundinationem quærituosam.

ET OPORTERE: δὲ ἄν γὰρ φασὶν: id est, oportere enim inquirunt, & pro acquirere verteretur rectius, quæritum facere. Est enim περιεργεῖν ἀπὸ τῆς περιεργεῖν, id est, quæritus, & lucrum.

OMNES ENIM INSIPIENTES: Græcis non est enim, sed de, autem. Non enim declatantur præcedentia, sed postquam in specie quorundam insipientiam & infelicitatem explicavit, lignarij scilicet argentarij: & figuli: iam in genere disserit de insipientia & infelicitate omnium hostium populis Dei, qui cuncta idola gentium Deos esse putauerunt. Porro illud supra modum animæ aperbi, Græca sic habent, ὑπερψυχῆς νοσίων, id est, supra animas finar

animas infantium, hoc est, magis, quam infantes, sunt infelices & insipientes. Ex Græcis patet quosdam male habere animam suam. Rursum male in quibusdam esse improperantes ei, cum legendum sit impetentes ei. Est enim καταδυναστεύοντες αὐτὸν, id est, opprimentes eum. Rursum ex Græcis patet in omnibus libris hanc sententiam perpetam distinctui, & nominatiuum inimici populi debere cōstrui cum verbo sunt à parte anteriori, hoc modo. Omnes inimici populi tui sunt insipientes & infelices.

OCULORUM VISUS EST AD VIDENDUM: pro visus legendum est visus. quomodo visus habeant omnia scripta, quæ vidi. Nam Græca habent χρεῖος. & visus legitur in D. Cypriano lib. 3. ad Quirinum c. 59. & lib. de exhortat. martyrij. ca. 1. Vbi hic locus prolixè satis citatur. sicut & alia multa ex hoc libro citat D. Cyprianus, vocans eum semper Sapiētiā Salomonis.

QUI SPIRITUM MUTUATUS EST: τὸ πνεῦμα δανισμένον, id est, qui spiritum mutuo accepit, redditurus scilicet, cum postulatus fuerit. vnde prius dixit repetitus anima debitum.

NEMO ENIM SIBI SIMILEM: Hæc sententia corruptè habetur in editione Cōplutensi, quæ sic habet, οὐδὲν γὰρ αὐτῶν ὁμοίον ἐν ἡρώων ἰσχύος πλάσσει θεὸν. Aldina vero editio sincera est, quæ pro αὐτῶν habet αὐτῶν, & pro ἰσχύος habet ἰσχύος.

SED & ALIA MISERRIMA COLUNT: pro miserrima est, χυδίστα, id est, inimicissima, vel maximè odibilia. Vnde patet malè quosdam legere miserrimi: quare lectionem exponit Nicolaus.

INSENSATA ENIM COMPARATA HIS, ILLIS SUNT DETERIORA: Hæc sententia simul cum sequentibus vsque ad finem capituli valde est obscura, non solum apud nos, sed etiam apud Græcos. Nostra autem lectio sic intelligitur à quibusdam. Insensata, nempe lapidea & lignea idola: comparata his nempe animalibus sunt ipsi deteriora. A Nicolao autem, qui legit miserrimi, sic intelligitur. Insensata, hoc est, irrationalia comparata his scilicet hominibus sunt ipsi hominibus deteriora. ut iam reddatur ratio, quare dixerit miserrimos, qui colunt animalia. Verum neuter sensus conuenit Græcis: quæ habent, ἀνοία γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων ἐπιχέροντα. In quibus verbis, ἀνοία non potest verti insensata, cum non dicatur, ἀνοίος, α, ον, sed ἀνοία vel debet esse datus, ut sit per insaniam, & demeritiam, esse aduerbium, ut sit: insanè enim comparata, aliis sunt peiora. ut verisimile sit interpretem vertisse non insensata, sed aduerbium insensate. quomodo duo habebant libri scripti, in quorum altero recentiore manu mutatum erat in a. Qui duo libri simul cum alio tertio habebant nō illis, sed alijs quomodo habent Græca. Intelligo autem in Græcis reddi rationem, quare dixerit, quosdam colere animalia miserrima, vel maximè odibilia in hunc sensum. Hæc enim animalia quæ colunt, nempe crocodili & alij serpentes, quæ colebant Ægyptij (de quibus eum loqui sequentia declarant) insanè & insipienter comparata cum alijs animalibus, inueniuntur alijs esse peiora, & quæ id minus colenda. Dicit autem insane comparata, quia dementia fuit huiusmodi animalia comparata cum alijs animalibus, ob hoc pro dijs eligere, peiora & magis humane naturæ inimica: aut quod magis placet, συγκρινόμενα, hic significat commixta & coniuncta, quemadmodum συγκρισίς significat mixtionem. ut sit sensus. Hæc mala animalia cōmixta alijs animalibus quæ colebant,

bobus scilicet & ouibus, quæ etiam colebant Ægyptij, sunt illis deteriora & peiora.

SED NEQUE ASPECTU ALIQUIS EX HIS ANIMALIBUS POTEST BONA CONSPICERE: Græca sic habent, ἢ δὲ Κοπέπιποθησῶν ὅς ἐστι ζῶον ὁφθαλμῶν καλῶν τιγγάνων, id est, Neque eatenus ut desideretur, utique in conspectu animalium bona sunt, quæ hunc videntur habere sensum, siquidem animalia vel tantum aspiciantur, illa animalia odibilia, non sunt bona, vel eatenus ut desiderentur, multò minus ut colantur.

EFFUGERUNT AUTEM DEI LAudem & BENEDICTIONEM EIUS: Suppositum verbi effugerunt, intelligunt communiter ipsi cultores animalium: ut significetur illos laudem Dei neglexisse. Verum hunc sensum non admittunt Græca, quandoquidem Græcis est verbum singularis numeri, ἐκπεφυγε quod non ad cultores referri potest, sed bene ad animalia. quia neutrum plurale eleganter construitur cum verbo singularis numeri. Itaque hic est sensus. Animalia autem hæc effugerunt etiam Dei laudem, & benedictionem. Græca enim non tantum habent, effugerunt autem Dei laudem. sed ἐπιπέφυγε δὲ καὶ τὸν θεὸν ἐπαυον, id est, effugerunt autem etiam Dei laudem, hoc est, nō solum huiusmodi animalia non sunt bona, in conspectu animalium: sed etiam aliena sunt à Dei laude, & benedictione. Loquitur enim de serpentibus, quibus ab initio Deus maledixit, ob primum parentum nostrorum peccatum, per serpentem perpetratum.

CAPVT XVI.

PROPTER HÆC & HIS SIMILIA PASSI SUNT DIGNÈ TORMENTA: διὰ τὸ τοῦ θεοῦ ἐκλάσθησθαι ἀξίας, id est, propter hoc, per similia puniti sunt dignè, hoc est, quia animalia sunt venerati, per ea puniti sunt Ægyptij. Vnde in nostra lectione dictio similia, non est construenda cum propter, sed cum tormenta: & coniunctio &, pro etiam, est accipienda, ut sit sensus. Propter hæc etiam passi sunt tormenta similia his, hoc est, respondentia his. Duo scriptorum habebant, Propter hoc per hæc similia, & c. quæ lectio Græcis magis accedit. Aldina editio, pro διὰ τοῦ θεοῦ, habet διὰ τοῦ θεοῦ, ut sit sensus. Propter hoc autem similiter puniti sunt dignè. Eodem autem sensus recidit.

EXTERMINATI SUNT: ἐξαναγιγνώσκων, id est, cruciati sunt, sed frequenter in hoc libro exterminare pro cruciare, & perdere positum est. & quod sequitur bene disposuisti. Rursum positum est sicut aliquoties supra, pro beneficio affecisti. Est enim rursus ἀεγέτισσας, nec est pro quibus tormentis, sed, pro quo tormento. Loquitur enim de punitione per immixtas bestias, cui comparat è contrario beneficium Israeli per immixta animalia præstitum in ipsius fame.

QUIBUS DEDISTI CONCUPISCENTIAM DELICAMENTI SUI NOMINUM SAPOREM ESCAM PARANS EIS ORTYGOMETRAM: Græcè paulo aliter, οἷς ἐστὶν ἐπιθυμία ὁδὸς φεως, ἔβην γένοι, τρεφὴν τὸ μίσησας ἰστρυγομήτρας, hoc est, quibus, in concupiscentiam appetitus, peregrinum saporem in cibum parasti, nempe ortygometram. Nam ἐπιθυμίαν positum videtur pro ἐπιθυμία sicut frequenter ἐστὶν pro ἐν ponitur in Euāgelis. Pōrτο ortygometra. Græca est dictio composita ex ὄρτυξ, γῶς. Quod coturnicem significat & μετρον, id est, mensura, mutato breui in longam. Significat ergo coturnicum ducem ac regem maiorem aliquanto & nigriorem reliquis: sic dictum, quod mo-

moderatrix sit omnium: Siquidem teste Plinio lib. 10. cap. 23, hac duce coturnices volant, dum loca mutant. Hanc autem dictionem 70. semper posuerunt ubi Hebraea habent siue singulariter...

Ut illi quidem concupiscentes escam propter ea quae illis, &c. Hae pars procul dubio, de Aegyptiis est accipienda: quibus componit postea Hebraeos cum dicit: Hi autem, &c. Porro illud, propter ea quae illis...

Hi autem in breui inopes facti nouam gustauit escam. In breui, hic sicut & mox postea, positum est pro breui tempore. Illud vero nouam gustauit escam...

Sine excusatione superuenire interitum. & παρὰ τὴν τὸν ἔδαον ἐπέληθεν, id est, inuitabilem superuenire indigentiam. Sicut enim παρατῆν significat & deuitare, & excusare: ita ἀπαρὰ τῆς significat, inexcusabilem & inuitabilem, sed altera tantum significatio praesenti loco conuenit.

Morsibus peruersorum colubrorum exterminabantur. ἄβημασι τε σκολιῶν διεφθάρτο ὄφρων: id est, morsibusque tortuosorum serpentum corrumpentur. Non habet enim Graeci tantum morsibus, sed morsibusque, neque additur in sequentibus, sed, quod etiam aberat in vno scripto, nisi quod recentiore manu ascriptum erat, ut sit hic sensus. Cum Hebraei superuenisset ira bestiarum, cumque morsibus serpentum exterminarentur, non diu ira tua permanit in eis.

Ad correptionem. aliqui, sed peius legunt ad correptionem. Graecè est εἰς ὑποταγήν, id est, ad adpositionem.

Signum habentes salutis ad commemorationem. Notandum quod dicat serpentem aeneum non fuisse ipsam salutem, sed signum, vel, ut habent Graeci, symbolum salutis. Datum, inquit, in commemorationem mandati legis, id est, ut postea memores semper essent mandatorum legis, ad implendum ea, atque ut discerent quam salutem sit Dei praescriptis obedire, cum ratione obedientiae, aspicientes in serpentem aeneum sint sanati, qui per se sanare non potuit.

Utraque editio habet & s, quos, sed legendum puto sicut legit interpret, & s, ut re-

spondeat alteri & s quod sequitur.

In memoria enim sermonum tuorum exterminabantur. Male quidam libri habent per vnam dictionem in memoria. Rursum male quidam habent seruum pro sermonum, pro exterminabantur multi antiqui scripti habent examinabantur, quod Graeca dictioni magis conuenit ac proinde ea putanda est vetior lectio. Graecis autem sic est. εἰς τὴν ὑπόμνησιν τῶν λόγων σου ἀνεκτρέφοντο, id est, ad memoriā enim oraculorum tuorum extimulabantur.

Non possunt vii tuo adiutorio. ἀπερίσπαστοι γίνονται τῆς οὐκ ἀνεργίας, quae sic exponuntur in editione Complutensi. Immobiles sicut tui beneficij. Quorum verborum nullum video sensum: videtur ergo Graeca sic potius vertenda. Fierent tales qui non possent ad se trahere tuum beneficium, ut genitius τῆς οὐκ ἀνεργίας ab ἀπερίσπαστοι regatur, ratione & particulā priuata. Interpretes forte legit, & ἀνεργασίαι, id est, in defensi.

Malagma. Graecam dictionem reliquit interpret: quae significat fomentum, & μαλάγω, id est, mollio.

Homo occidit per malitiam animam suam. Non est Graecis animam, sed tantum occidit per malitiam suam. seipsum, scilicet, vel alium, nam de morte corporis est sermo, & quod sequitur, Et cum exierit spiritus non reuertetur: pro quo Graecè est, ἔξει τὸ πνεῦμα καὶ ἀναστρέψει, sic magis videtur vertendum. Egressum autem spiritum, non faciet redire, ut verbum ἀναστρέψει accipiat transitiue, & eius suppositum sit homo, sicut sequens verbum ἀναστρέψει transitiue accipi debet, & eius suppositum debet esse homo. Videtur enim inter Deum, quem dixit habere mortis & vitae potestatem, & hominem hanc voluisse differentiam, quod etsi etiam homo occidat, non tamen occidit, nisi per malitiam, nec viuificare occisum potest: vnde duplici hac de causa constat eum non esse Dominum vitae & mortis.

Nec reuocabit animam, quae recepta est. ἔδει ἀναστρέψει ψυχὴν παραληφθεῖσαν, id est, non facit redire animam assumptam, à Deo, scilicet, extra corpus, interpret videtur legisse vtrumque verbum per futurum ἀναστρέψει, ἀναλίσσει. in Complutensi editione prius in futuro, posterius in praesenti ponitur. In Aldina verò vtrumque in praesenti ponitur, ἀναστρέψει, ἀναλίσσει quod magis conuenit: ut conuinctio copulet modos similes.

Persecutionem passi. Additur hic apud Graecos, ἀπαρὰ τῆς, quod in editione Complutensi exponitur inexcusabiliter, cum vertendum sit, inexcusabiliter. Porro consummati pro consumpti positum est, ut & alias, sed & multi libri habent consumpti non consummati.

Quod enim mirabile erat. τὸ γὰρ παραδόξοτατον, id est, quod enim mirabilissimum, & maxime inopinatum erat.

Vindex. ὑπέμαχος, qui pro alio pugnat propugnator.

Quodam enim tempore mansuetabatur ignis. Exponunt quidam hunc locum de ignitis serpentibus immixtis in deserto Israelitis: qui serpentes quantumuis igniti nihil nocebant his, qui in serpente aeneum respiciebant. Sed, de Aegyptiis potius esse haec dicta, contextus satis declarat. Neque enim in hoc libro impios vocat Hebraeos: sed eos collatione facta ad Aegyptios fere iustos vocat & Dei filios, propter Dei electionem, & Dei veri cultum. Significare ergo voluit, ranas & muscas aliaque animalia

animalia in vltionem Aegyptiis immissa non potuisse igne consumi: nec igne in illa quidquam valuisse, quādiu Deus voluit. Id etsi scriptum non legatur in Exodo, tamen per manus verisimile est hunc authorē accepisse, sicut quod sequitur de Manna habente omnis saporis suauitem. Porro cum sequitur exardebat vndique scripta pro exardebat habebant ardebat vel exardebat. Illud autem vndique, non erat in duobus scriptis nostris, sicut nec est in Graecis.

Ut iniquam terrae nationē exterminaret. ἡ ἀδικὸν γῆς γεννημάτων διαφθάρει, id est, ut iniquae terrae germina perderet. Grando, n. cum igne ad disperdendū germina terrae immittebatur. Iā autē bene sequitur: pro quibus Angelorum esca, &c. videlicet quod pro dispersis caelesti grandine fructibus terrae Aegypti, dederit Hebraeis caelitus nouam escā. Semper enim diuersas Aegyptiorum poenas, comparat, cum diuersis beneficiis Hebraeis à Deo praestitis. Duo scripta habebant, iniquae, & gloriā in ordine in margine habet alias iniquae.

Substantiam enim tuam & dulcedinem. Male legitur in accusatiuo substantiam tuam & ostendebas, cum legendum sit. Substantia enim tua dulcedinem tuam ostendebat: ut habent Biblia correctiora iam impressa, quomodo & habebat vnus scriptorum: nisi quod recenti manu & substantia tua mutatum erat in accusatiuos appositis titulis addita coniunctione &. Graecè enim est, ἡ μὲν ὑπόστασις &, Vocat autem substantiam, Dei panem illum, quem Deus nouo miraculo subsistere fecit.

Deseruis: s vnus cuiusque voluntati. τῆ δὲ τῶ σφερομένον ἐπιθυμία ὑπὲρ τῶν, id est, subserviens autem desiderio eius qui offerebatur, hoc est, ut bene vertit interpret, cuiuscunque. Nec est simpliciter conuertebatur, sed μετατρέπεται, id est, transtemperabatur.

Nix autem & glacies, &c. Redit ad ea quae contigerunt Aegyptiis, quomodo Deus pluit illis grandinem cum igne: quando & niuem & glaciem dicit igne non contabuisse, id est, non liquefacta: siue quia nix simul cum grandine decidit, siue quia grandinem, niuem vocet & glaciem.

Hoc autē iterum, &c. τούτο δὲ παλιν. Relatiuum τούτο apud Graecos refertur ad ignem. Nā τὸ ἄρ apud eos est neutri generis. Non enim repetitur postea ignis, sicut apud nos legitur ignis etiam suavitatis obliuio est. Nec erat ignis in omnibus penes scriptis: quorū vnus liber etiā habuit hic non hoc.

Propter hoc & tunc omnia transfigurata: διὰ τῆτο, καὶ τότε εἰς πάντα μεταλλεομένη, id est, propter hoc etiā tunc in omnia transmutata, scilicet creatura, est enim singularis numeri. Vnde legendum apud nos in omnia quomodo habebant tria scripta, & impressa quoque recentiora. Legendū itē deseruiebat, quomodo vnum scriptum habuit, nisi quod quis recenti manu adiecit apicem.

Ad voluntatem eorum qui à te sunt desiderati. πρὸς τὴν τῶν δεομένων θέλησιν, id est, ad voluntatem egentium.

Natiuitates fructuum. γενέσεις τῶν καρπῶν, id est, generationes fructuum.

Ad benedictionem tuam. ἐπιευχαρισίαν &, hoc est, ad gratiarum actionē tui, vel ad agendum gratias tibi. Quamquā ἐν ευχαρισίᾳ etiā nonnunquā accipitur pro gratia Dei, ut possit etiam accipi, ad gratiā tuam, supple, percipiendā: sicut quod nos legimus ad benedictionem tuam, dupliciter accipi Ian. in lib. Sap.

potest: aut passiuē, ut benedictio Dei qua ipse benedicitur, hoc est laudatur à nobis: aut actiuē, ut sit ea qua ipse nos benedicit. Sed priori modo debere accipi Eucharistiam hoc loco, & benedictionem patet, quia sequitur. De spe vana ingrati.

Et ad ortum lucis te adorare. Ἰλλ ad ortum lucis non significat hic locum, versus quem Deus est adorandus. Nam Hebraei post acceptum Mannā, non versus orientē, sed contra versus occidentē, iussi fuerunt dominum adorare. Significatur ergo hic tempus, quo Deus est adorandus ut ad ortum lucis sit idem, quod oriente luce. Siquidē πρὸς aliquando tempus designat quemadmodum ad apud Latinos, ut πρὸς τὸ παρόν, id est, in praesenti. Proinde malè quidam libri aduerbium ibi addunt, ut legatur te ibi adorare, cum ibi sensui obstit, nec sit in antiquis scriptis, aut impressis. Graeca habet hic, πρὸς ἀνατολῶν φωτός, id est, ad orientem lucis, quomodo habent etiam Latini quidā scripti, sed illud ad ortum lucis melius sensum explicat. Porro pro te adorare Graecè est ἐντυχεῖν σοι, id est, ad verbū, occurrere tibi, vel potius colloqui tecū ant, orate te. Quoniam enim qui orat, loquitur illi quem orat, & illi quodam modo occurrit, ἐντυχεῖν etiam orare significat, & interpellare. Itaque quoniam Deus Israelitis in deserto mane dedit Manna colligendum, quod post ortum solis liquecebat, docuit suam gratiam mane petendam, ac illum pro sua gratia mane laudandum, nec in multum diem sterdendū esse.

CAPVT XVII.

Verba tua. duas has dictiones Graeca non habent, & ad sensum sunt impertinentia.

In disciplinata anima. ἀπαίδευτοι ψυχαί, id est, indoctae, vel ineraditae animae.

Dum enim persuasum habent iniqui posse dominari nationi sanctae. ὑπέλαβοντες γὰρ κατὰ δυνάμειν ἔδναι ἄγιον ἀνομοί, id est, Cum enim putassent, vel quia enim putauerunt iniqui opprimere gentem sanctā. Magis enim placet per causam exponi participium, ut intelligatur hic reddi ratio immixtarū tenebrarum: sicut superius fere aliarum plagarum propria ratio est assignata.

Vinculis tenebrarum & longa noctis compediti, &c. Pro vinculis Graecè est δεσμοί, hoc est, vincitij, aut potius vincitij, si quidem non participiū est, sed nomen, vnde regitur genitiuus σκοτῆς, id est, tenebrarum. Sic etiam pro compediti est nomen πειράται, vnde regitur genitiuus μακρὰς νύκτος, longa noctis. Quoniam autem, desunt nobis nomina his Graecorū nominib. respondentia, bene interpret reddidit per participium compediti vinculis &c. Porro genitiuus perpetuae providentiae cum nomine fugitimi constri debet. Est enim graecè φυγάδες τῆς αἰωνίου προνοίας, quod apertius sic verti potest exules à perpetua prouidentia dei. Quandoquidem significare vult Aegyptios, quoniam erant in tenebris, veluti destitutos fuisse à perpetua dei prouidentia, quae scilicet singulis diebus visitat homines luce solis.

Dum putant se latere. ἄω θάψαν γὰρ νομίζοντες. Rursum magis conuenit participium per causam exponere. Quia enim putabant se latere in occultis peccatis, ut hic etiā alia causa immixtarū tenebrarū reddi intelligat, Pro illo autē in occultis, Graecè est vna dictio ἐπι κρυφίαις. Interpret autē p duas legit dictiones, ἐπι κρυφίαις, sed nihil variat sensū. Tenebroso

omnia habebant *per eadem*, quamuis ad id sensum parum referat. Porro Græca exemplaria hic variant. Complutensis enim æditiq nobiscum habet negatiuam lectionem ὅτι μὴ οὐ κακῶν ἐπεποδοσάτων ἐπιμαρτυροῦν, id est, quia quidem non & illi pateretur, beatificabant: te scilicet, vel potius se beatorum & felices prædicabant. Aldina uero habet affirmatiuam lectionem ἐπι μὴ οὐ κακῶν ἐπιμαρτυροῦν, &c. id est, quia quidem igitur (quamuis uisur hic super sit ad sensum) etiam illi passi essent beatificabant tyam scilicet iustitiam. Quæ lectio ob id uideatur conuenientior, quod ἰσχυροὶ magis ad Aegyptios, quam ad Hebræos uideatur referri debere: ut significetur eos beatificasse Dei iustitiam, quod etiam Aegyptij iam affligerentur, sicut ipsi aliquando ab eis fuissent afflicti. Dicendum enim fuisset alioquij ἄντοὶ non ἰσχυροὶ. Deinde ἐπιμαρτυροῦν suppositum etiam est uerbi sequentis βλάπτουσι, quod omnino uideatur ad Aegyptios referendum. Non enim habent Græca. Et qui ante læsi erant quia non lædebantur, gratias agebant tibi, sed ὅτι ἐβλάπτουσι προηδὲν κακῶν ἰσχυροῦν, id est, quoniam autem non nocent ante iniuria affecti: gratias agebant. Vbi nocent uideatur ad Aegyptios referendum, ut προηδὲν κακῶν referatur non ad βλάπτουσι, sed ad sequens uerbum gratias agebant. Apud nos enim idem significatur hæc parte, quod præcedenti parte: quod non admittit μὴ & ἄν, quæ sunt apud Græcos. Itaque sensus erit. Hebræos beatificasse Deum, quoniam Aegyptij etiam affligerentur: gratias uero illi egisse, quod illi iam ipsis non possent nocere impediti per tenebras. Quod & in nostra lectione si potest intelligi. Qui ante læsi erant ab Aegyptiis, quia non lædebantur, ab eis modo gratias agebant.

Et ut esset differentia te Deum petebant: Tres scripti habebant pro te Deum, vel ut quidam habent, te Domium donum. Vnus etiam illorum non differentia, sed differentia habuit: & ut esset differentia donum petebat. Codex Thron, etiam habuit donum, & in superiori oratione, non habuit, te nec tibi, quæ non sunt in Græcis. Certè interpretem uertisse donum satis Græca docent, quæ habent χάριν quam dictionem fere in hoc libro donum uertit: ut semel & iterum cap. 3. Est enim Græcè καὶ τοῦ δεικνύμεναι χάριν εἰναι. Dictionem ergo χάριν interpretes accepit, ut sit accusatiuus à πάρις, cum magis uideatur debere accipi ut sit aduerbium, significans ἐνεκα, ut regat præcedentem infinitiuum, & sit sensus. Orabant te propter differentiam, id est, ut esset differentia semper inter Aegyptios, & populum tuum. Videndum tamen num ἰσχυροῦν hic aliam magis debeat habere significationem.

Propter quod: ἀνὴν γῶν, id est, pro quibus, sicut supra, pro quibus Angelorum (sca nutriuisi). Opponit enim beneficium Israelitico populo præstitum, respondens plagæ Aegyptiorum prædictæ: nempe tenebris.

Ducem habuerunt ignis & uia: Habuerunt superest nam accusatiuus columinam construitur cum sequenti uerbo, præstiti illi.

Solem sine laesura boni hospitij: Rursum interpretis suo more dictionem ex à priuatiua particula compositam, per sine, reddit. Est enim Græcè ἄλιον ἐβλάβη φημιόλου. ἔναι τείας, id est, Solem autem non lædentem honorificum hospitium, & hærent appositiue accusatiui solem & ducem cum columinam. Hospitium autem uocat desertum, in

quo agebant Israelitæ.

Per quos incipiebat dari: Non est incipiebat dari, sed ἡμελλεῖν δοῦν, id est, dandum erat.

Cum cogitarent uictorum occidere infantes: Ὁλοῦντο σαρκῶν δὲ αὐτοῦ. Accusatiui isti apud Græcos reguntur à uerbo sequenti ἀφελον, quod duos regit plerunquæ accusatiuos. Itaque uertendum est, Ab his autem qui cogitauerant, &c. Incipit autè hic de nouissima Aegyptiorum plaga, occisione scilicet primogenitorum.

In traductionem: Rursum pro traductionem est ἐλεγχον, id est, reprehensionem aut correptionem imaginis iungendum uideatur cum præcedenti, liberato, quam cum sequentibus. Certe illorum non potest construi cum traductione, sed cum filiorum, ut patet ex Græcis.

Illi enim non: Ἐαὶν non habent Græca, nec eorum uenit huic loco.

Sic nos prouocans: Veraque æditio, pro sic, habet, καὶ τῶ. Sed uera lectio uideatur esse ὅτι οὐκ, ut respondeat præcedenti ὄς. Non est autem Græcè προκαλεσάμεν, sed ἐπιμαρτυροῦν, id est, aduocans uel potius: non aduocatos & ascitos tibi.

Iusti legem in corda disposuerunt, sicut iter bona & mala recepturos iustos: πρὶν ἵνα δὲ κατατεταύθωσι. Pro iustis, Græca habent τῶν δαιμόνων, id est, diuinitatis. Porro pro paruimiam, plerique libri habent patri omnia, alij: πατρίαν, uerq; lectione esse uitatā, & legē nū esse πατριῶν, uel habent impressa modo biblia recentiora: Græcè aperte testantur. Est autè magna obscuritas apud nos orationis huius eo quod nō appareat, unde regantur illi accusatiui recepturos iustos: Nec multo minor est obscuritas Græcæ lectionis, quæ habet τὸν τῶν δαιμόνων νόμον ἐν δαιμόνιαι δὲ δεινὸν τῶν ἁπάντων ὁμοίως καὶ ἀγαθῶν καὶ κινούτων μεταλήψασθαι τὸ ἀγαθὸν πατέρων δὲ προαναμελῶντες ἄνους. Dubium enim, cum quo construatur infinitiuus μεταλήψασθαι, cum suo accusatiuo ἀγῶν. Itaq, primū locus hic sic poterit intelligi. Disposuerunt concorditer legē diuinitatis seruare, nepe iustos participaturos eadē similiter & bona & pericula. Ut intelligatur significari, legem diuinitatis eam esse quod iusti eorundem bonorum & periculorum debeant esse participes, quam ostendebant se disponere seruare, cum edentes agnum paschalem, omnes concorditer se ad exeundum ex Aegypto præpararent. A pertiori uero erit sensus, si in accusatiuo τὸν νόμον intelligatur subintelligi præpositio κατὰ, & τῶν ἀγῶν coniungatur ἄνους. Sic enim hic erit sensus. Secundum diuinitatis legem, concorditer constituerunt, eorundē similiter & bonorum & periculorum participes fore, præcinentes iam sanctas patrum laudes, hoc est, quemadmodum diuinitas statuerat, ita & ipsi etiam statuerunt, bona & mala simul habere communia, quod est, quemadmodum nos solemus dicere de his qui inter se sunt arctissime confederati, statuerunt simul uiuere & mori. Quod autem dicit de laudibus patrum, opponitur ei quod subdit, de uoce inimicorum. Itaque optime conuenit ut ἀγῶν ἀγῶν intelligamus opponi illi quod sequitur ἀσπίσων βοῶν. Dicit autem ἰσχυροῦν, quia Hebræi uocem laudum inceperunt, ante hec bilē Aegyptiorum uocem. Porro laudes patrum intelligi possunt, uel quibus partes suos laudabant, quibus promissio liberationis huius erat facta, se animantes eorum exemplo ad concorditer egrediendum: aut Dei laudes, quas à patribus didicerant

didicerant: quas inter edendum agnum paschalē, & postea cantauerint. Ex his etiam intelligi potest, quomodo nostra lectio poterit intelligi.

Rejonabat: ἀντήχασ, id est, ex altera parte uicissim sonabat. Duos. n. choros facit, uñ Hebræorū præcinnētiū laudes, alterum Aegyptiorum tubsequentiū flebili clamore & uoce. Porro pro inconueniens, est, ἀνομαῶν ὄς, id est, inconcinna: qualis est ciulantium, & flentiū. Et pro audiebatur, est, διεφέρετο, id est, iactabatur in diuersas partes.

Ploratorum infantium: Cum ploratus participiū non sit uisatum, dicendum potius fuerat, de ploratorum, uel defletorū, & pro infantium est, παῖδων. i. puerorum uel filiorum. Significantur enim primogeniti qui non erant omnes infantes. Porro nouè dictū est planctus puerorum uel filiorū pro planctu, qui erat de filiis. Opponitur autem planctus filiorum, laudibus patrum, nisi forte illud ἰσχυροῦν παίδων, sit genitiuus absolute positus, ut uertendū sit: cum filij desererent. Sed iam periret gratia oppositionis.

Similiter ergo: ὁμοδυσμαδὸν δὲ, id est, pariter aut. Et additur Græcis præpositio in uno nomine mortis: id est, per unum genus mortis nempe, quo occidebantur primogenita.

De omnibus enim non credentes propter beneficia: Manifestum est ex græcis legendum esse ueneficia. Habēt enim πάντα γὰρ ἀπιστοῦντες διὰ τὰς φαρμακείας: id est, qui enim omnia credebat propter ueneficia. Significare uult Aegyptios, qui prioribus plagis noluerunt agnoscere Dei potentiam, propterea quod pleraque illorum etiam magi suis præstigijs facerent, cum uiderent interitum primogenitorum suorum confessi sunt populum Israeliticum esse filium dei. Sic enim habent Græca pro eo quod legimus.

Tunc cum primum fuit exterminium primogenitorū sponponderunt populum Dei se esse. ἐπὶ τῶν πρώτων ὁμοῦ γὰρ ὁμολοῦσαν ἦεν ἰσχυροῦν ἀντα. id est, in interitu primogenitorum: confessi sunt populum esse filium Dei. Unde apud nos relatiuum se debet accipi pro illos sicut & supra positum fuit.

Sermo tuus domine exiliens: Hæ duæ dictiones Domine exiliens, non sunt apud Græcos, Domine, non erat in duobus scriptis nostris, in quorum altero etiam nō erat exiliens. Nec aptè satis dicitur, exiliens profiliuit. Videntur duæ illæ dictiones insertæ ex antiphona quadam hinc desumpta: quæ canitur circa natalem Domini, hoc modo. Omnipotens sermo tuus Domine exiliens de calo a regalibus sedibus uenit.

In mediam exterminij terrā: ἡς μίσην τῶν ἀλεθρίων ἡλλατο γῆς, id est, in medium perniciosæ terræ profiliuit.

Gladium acutus: quidam scripti habent gladium acutum, & Græca sunt ambigua, cum ἕξος ὄψθ sit neutri generis. Sed magis conuenit accipere in nominatiuo casu, ut sermonem dei dicat esse gladium acutum, sicut dixit durum debellatorem: quomodo & Paulus comparauit, sermonem Dei gladio ancipiti. Porro pro insimulatum Græcè est, ἀνυπέκρητον, id est, non fictum, nescium fingendi. Itaque interpretis imitari uoluit compositionem Græcæ dictionis, cum ca. 4. uerterit certum, iudicium certum.

Vsq; ad calum attingebat flans in terra: Græca habent, & cælū quidē tangebatur, descenderat uero in terram quo significatur Dei sermonem, & imperium omnia impleuisse, quæ Deus uellet, tum

in cælo tum in terra.

Causam demonstrabat mortis: Morris non est in Græcis, nec erat in duobus nostris scriptis. Significat primogenitos quosdam semiuuos adhuc apertuisse suis causam mortis, quam diuinitus in somniis erant edocti. Porro quæ hic dicit de somniis, hinc habuit hic author, unde & præcedentia quædam quæ alibi non habentur in scripturis, nimirum ex traditione maiorum certa, aut spiritus illuminatione.

Tetigi autem tunc & iustos: Interpretes legisse uideatur τότε cū sit τότε, id est, aliquando, quod melius conuenit. In Aldina æditione nec τότε erat nec τότε, sed tantum Tetigit autem etiam iustos.

Properans enim homo sine quærela deprecari, propopulis: Pro homo sine quærela, est, ἀνυράμειπτος, id est, uir inculpatus, uel irreprehensibilis, & pro deprecari pro populis, Græcè est προεμαρτυροῦν, id est, propugnauit, cui conuenit quod sequitur de armis orationis, Propugnauit habuit vnus scriptorū nostrorum: nisi quod illo deleto, in margine ascriptū fuit manu recentiore deprecari pro populis. Porro cum dicitur commotio in eremofacta est. Græcè pro commotio, est θραύσις, id est, fractio uel quassatio: eadem scilicet dicitio quæ & 70. ubi sunt Numeri. 16. cum hanc plagam describitur & rursum: qua alteram plagam nominant Psal. 104. ubi legimus, Et cessauit quassatio, ne quis miretur hanc dictionem hic positam.

Proferens seruitutis suæ scutum orationem & per inensum deprecationem alligant: τὸ τῶν δαιμόνων λειτουργίας ὄπλον ὡροσεύχην καὶ θυμιαματος θελασμὸν κομίσας, id est, sui ministerij arma, nempe orationem, & incensū placationem ferens. Unde patet rectius legi apud nos allegans quam alligans: cum allegans magis conueniat cum significatione participij κομίσας, nam allegare est, adducere nonnūquam, & mittere.

Vicit autem turbas: Pro turbas, est τὸν ἀλεθρεύοντα, id est, deuastatorem, uel eum qui exterminabat, quo modo eandem dictionem uertit interpretes in fine huius capituli. Proinde in nostra litera turbas accipi poterit pro turbationibus illis, quæ erant in populo ob plagam deuastantem, aut pro ipsa plaga turbante populum.

Nec armatura potentia: οὐκ ὄπλον ἐνέργεια, id est, non armorum efficacia uel uis.

Illum qui se vexabat: τὸν κολαζοντα, id est, torquētem, scilicet ipsum populum. Unde rursum apud nos se positum est, pro illos.

Dimisit illam quæ a uiuis uicebat uiam: Græcè tantum est dimisit uiam quæ erat a uiuentibus, quamuis benè uerterit interpretes. Significatur autem eū suo transitu impediuisse transitum ignis ad uiuentes & adhuc superstitēs.

In ueste enim poderis: Poderis Græca dicitio uestis significat talarem, & ad pedes uique demissam, à ποὺς ποδῶν, quod pedem significat. Itaque ea dictione nominabat duplex indumentum summi sacerdotis, alterum lineum, quod erat illi cōmune cum reliquis sacerdotibus, alteram Hiacynthinum sibi proprium: in cuius fine erant tintinnabula, & malo granata, de quo hic potissimum loquitur. Quomodo autem uestitus sacerdotis summi significauerit rotum orbem, uide apud Ioseph. lib. 3. antiquit. cap. 11.

Erat enim sola tentatio ira sufficiens: pro tentatio est τῆρα, quod etiam uertit potest experientia, ut sit sensus. Satis erat eos expertos esse iram tuam,

ad illorum correctionem.

CAPVT XIX.

Cum ipsi permisissent ut se educerent: ἀποτίειπι- τρέ-λαυτες τοῦ ἀπιενας, id est, Postquam permisissent (Egyptij scilicet) abire, scilicet, Hebræos, Vnde nostra litera sic est accipienda, cum ipsi Aegyptij permisissent, ut Hebræi educerentur: id est, abirent. Nā & alias in hoc libro educere se posuit pro abire & recedere.

Et cum magna sollicitudine premisissent illos: καὶ μετὰ σπουδῆς προπέμψαυτες αὐτούς, id est, & studiose deduxissent illos. Nam προπέμψω non solum est premittit, sed etiā honoris gratia abeuntem comitor, & deduco cum pompa. Quæ significatio hic magis conuenit. Non enim præmiserunt eos, cum tunc non intenderent sequi, sed verisimile est plerisque eos deduxisse honorificè, ad spatium aliquod. Et quod sequitur. Consequerentur illos penitentia a. i. u. u. Hæret enim hæc sententia cum præsciebat. ut sit sensus. Sciebat quod post dimissionem, insequerentur illos. Est autem Græcè δὴ ἔπειτα μετὰ ἐλπίδων, id est, persequerentur penitentia ducti. Accipitur autem hic penitentia in malam partem, pro dispiscencia eius, quod alioqui bene erat factum.

Ducebat enim illos: Non est Græcis ducebat, sed quod est efficacius ἄλυσ, id est, traxit. Necessitas autem de qua loquitur, est necessitas ordinationis diuinæ, & iudicij eius iusti.

Commemorationem amittebant: ἀμνησάων ἐνέβαλεν, id est, obliuionem immisit, scilicet necessitas illa. Eodem redit sensus.

Omnis enim creatura ad suum genus ab initio refguratur: ὅλη γὰρ ἡ κτίσις ἐν ἰδιωγενεὶ παλιν ἀνωθεν ἀέτι πούτω, hoc est, tota enim creatura in suo genere rursus desuper (vel ab initio) refingebatur. Significare vult, vniuersam creaturam, in gratiam Israelitarum, ita transmutatam, ut rursus à Deo videri possit reformata, à quo semel facta fuerat.

Et ex aqua quæ ante erat, terra a. i. d. a. apparuit: ἐκ περιφρασεως ὕδατος ἕγγυς ἀνάδυσις γῆς ἐθεωρήθη, id est, ex aqua quæ prius stabat super terram, a. i. d. a. terræ emeritio apparuit vel conspecta est.

Capus germinans de profundio nimio: καποφύρον πύλλον ἐκ κλύδωνος βιβαίου, id est, Capus viridè herbam proferens ex fluctu, vel tempestate vehemèti. Quod autem dicitur de campo germinante, & proferente viridem herbam, intelligendum per hyperbolem dictum, nimirum quod via illa in mari fuerit illis loco campi germinantis, eo quod cum summa a. i. d. a. & lætitia per eam transierint Hebræi.

Mirabilia & monstra θαυμαστά τέρατα, id est, admiranda prodigia, sine coniunctione, &.

Depauperunt esum: ἐξεδύσαν, id est, pasti sunt. Significat eos, in valla solitudine, optimè nutritos à Deo, instat equorum & agnorum, qui in pinguis & amœnissimis, pascuis pascuntur.

Nouissime autem videntur: pro nouissime est ἐφύεω, id est deinde, postea, & pro creaturam, rursus sicut in ca. 3. est γένεσις, id est, generationem, pro esca a. i. d. a. est ἐδέσματον τροφῆς, id est, esca delictiarum.

In allocutione enim de (derij): εἰς γὰρ παραμυθίαν, hoc est, ad consolationem enim. Sed etiam supra

allocutionem, po. suit, pro consolatione.

Ex vexationibus peccatoribus superuenient: No. uæ sententiæ initium hic deberet punctatio indicare. Post enim exempla varia, beneficia Israeli præstita cū mutatione nature, rursus incipit de Aegyptiorū vltione differere. Pro vexationes autē, est τιμογία, id est supplicia. Loquitur autem de extrema vltione Aegyptiorum, quam dicit factam, non sine argumentis, id est, indicis præcedētib, per vim fulminum. Fulminum enim esse legendum, & non ut quidam habent fulminum. Græca docēt, quæ habent κερωνών, id est fulgurum. Loquitur autem de fulminibus, quæ processerunt mox securam Aegyptiorum submersionem.

Et enim detestabiliorem, inhospitalitatem instituerunt. Pro instituerunt est, ἐπιτίθεισαν, id est, exercuerunt, & pro detestabiliorem, est χαλεποτέρων, id est, grauiorē & minus ferendam. Cum autem per cōparatiuum hic dicatur inhospitalitatem Aegyptiorum grauiorem fuisse, videndum, cum quorū hospitalitate, cōparare voluerit Aegyptiorum inhospitalitatē. Et ex sequētib, satis patet, a. i. u. u. rem Aegyptios comparare voluisse, cum Sodomitis, qui & ipsi perierunt ob inhospitalitatem suā, aut sæuitiam in hospites. Nam pro inhospitalitatem hic Græcè est, μισοξενία, id est, odium hospitalitatis. Itaque quod præcedit de iudiciis, præcedētib, per vim fulminum, puco magis intelligendum de fulminibus, quibus perierunt Sodomitæ ex qua vltione vult Aegyptios merito debuisse agnouisse, diuini iudicij seueritatem in peccatores, & singulariter in hospites. Comparat enim & vltionem Aegyptiorum, cum vltione Sodomitarum, quorum hi igne illi aqua similiter perierunt, ob vtrorumque inhospitalitatem. Quod non aduertens interpres, quoniam obscure satis dicitur, sequentia non est affectus, cum vertit.

Alij quidem ignotos non recipiebant aduenas. Alij autē bonos hospites in seruitutē redigebant, quæ Græci sic habent, ὁμολί γὰρ τὸς ἀγνωστὰς οὐκ ἐδέχοντο. πάντας οὗτοι δὲ ἐυρέγιστας ξένους ἐδουλοῦντο, hoc est, Sigdē illi (nempe Sodomitæ, ignorātes, hoc est, qui secum non habebant familiaritatem) non admittebant esse præsentēs, isti vero nempe Aegyptij, benefactores hospites in seruitutem redigebant. Sic ergo declarat horum inhospitalitatē grauiorem fuisse inhospitalitate Sodomitarum. dicit autem Hebræos hospites beneficos propter Ioseph qui fuit saluator Aegyptiorum.

Et non solum hæc, sed & alij quidem respectus illorum erat: Græca sic. καὶ οὐ μόνον ἀλλ' ἡτις ἐπινοητοῖσιν αὐτῶν, hoc est, ad verbum. Et non solum, sed aliqua inspectio erit eorum, quæ sic intelligo. Non solū prædicto modo obseruari potest inhospitalitatis Aegyptiorū sæuities, sed etiam obseruāda est ex eo quod dicam, &c. Tria scripta non habebant, erat, sed futurum erit, quemadmodum habent Græca. Duo habebant non, quidem, sed quis, id est, aliquis, nisi quod in vno erasa literas, recenti manu additum fuit dem vnde patet satis interpretem non quidem vertisse, sed quidam, vel quis. Porro: quid sit quod in eis est obseruandum, aperit cum subiicit quoniam inuitti (vel ut habent Græca ἀπεχθῆς, id est, odiosè & molestè) recipiebant extraneos (nempe non Sodomitæ, sed Aegyptij) & quod peius est, quum prius cum lætitia & festiuis gaudiis recepissent Hebræos, eosdem postea, etiam cum iam eisdem secum legibus fuissent

fuisse vti grauiter affixerunt. Hic est enita sensus huius sententiæ. q. autem cum lætitia, & c. quam Græca clarius habent, hoc modo. οἱ δὲ μετὰ ἐορτασμάτων ἐσδέξαμενοι τὸς, ἰδὲ τῶν αὐτῶν μετὰ χηκῶν τας διαιτῶν δεινῶν ἢ ἐκαστοῖνεν, id est, Cum autem suscepissent solennibus gaudiis, eos qui iam earundem legum secum facti fuerant participes grauib, affixerunt laboribus. Significat Hebræos prius festiuitate susceptos ab Aegyptiis, quum Iacob cum suis ingrederetur Aegyptum: & postea vero, & quidem cum iam in ipsorum transissent Rempublicam, & eodem vterentur iure: ab eis fuisse laboribus iniustus subiectos, contra æquitatem omnem, & reip. iura. In nostra lectione pro inuitti (ut habent multi libri) tria scripta habebant inuitti quomodo verisimile est interpretē vertisse: eo quod Græcè sit διαιτῶν quod hic in neutro genere accipi debet, pro iuribus & legibus. Vnde etiam rectè legitur inuitti. quā uis non putem illam esse versionem interpretis. Quod si inuitti legatur, pro iuribus & legibus, est accipiendum.

Percussi sunt autem cecitate) Græcis additur coniunctio καὶ, ut sit. Percussi sunt autem etiam cecitate, sicut illi, scilicet, Sodomitæ. Vnde patet eum etiam prius comparare voluisse Aegyptios cum Sodomitis. Quādo autem Aegyptij cecitate sunt percussi, explicat cum subiungit: Cum subitaneis fuissent cooperti tenebris vnusquisque transitum ostij sui quarebat. Non enim istud de Sodomitis est accipiendum vt vult Lyra, intelligens de ostio Loth dictum, sed de Aegyptiis, quoniam Græcè est: quoniam vnusquisque transitum portarum suarum quarebat. Superest autem in nostra lectione verbum essent. quod in Græcis non est, & quo omisso, cum sequenti hæretur illud, subitaneis cooperti tenebris pro quo Græcè est, ἀχανεὶ περιβληθέντες σκοτει, id est, immensis circumdati tenebris.

In se enim elementa, &c. vsque ad vnde astimari: Locus hic obscurus est etiam apud Græcos. qui sic habent, δὲ αὐτῶν γὰρ τὰ σοι χῆρα μεταμορφόμενα, ὡσπερ ὁ φάλτρησ φθόγγου τοῦ βυδμῆ τὸ ὄνομα διὰ ἀλλάσσοισι, πάντοτε μιν οὐτὰ ἕχω vbi illud ἕχω, pu to esse datiuū, vt desit punctus, & scribendum sit ἕχω, vt sic verti possit. Dum enim elementa per se

se conglutinata transmutantur (supple sic se habent) quemadmodum in Plal terio soni, modulationis nomen permutant semper permanentia in sono. Oportet enim subintelligere, sic se habent ad aliud simile, eo quod oratio sit imperfecta, nec altera similitudinis pars absoluitur: quod etiam Nicolaus in nostra lectione aduertit. Significatur autē, q. quemadmodum in musico instrumento, sonus, ex variatione modulationis, aliud & aliud nomen fortitur, ita etiam elementa, ad Dei voluntatem, aliam & aliam habere naturam & conditionem, ex diuersa ipsorum inter se coniunctione, quemadmodum in sequentibus declarat.

Vnde astimari ex ipso visu certo potest: περ ἐστὶν ἐκασοῖ ἐκ τῆς τῶν γεγονότων ὁφείας ἀποφῆς, id est, quod est astimare exacte ex rerum factarum visione. Duo scripta pro astimari potest, habebat est astimare, quamuis idem sit sensus. Ex Græcis constat melius legi apud nos, Ex ipso visu certo, vt certo sit aduerbium, quam ex ipso visu. quomodo plerique libri habent.

Agrestia enim: pro agrestia est χερσαία, id est ter restria in aquatica transmutabantur: quomodo scilicet homines & pecora transibant. per mare rubrum, locum piscibus deputatum.

Quæcunque erant natantia: Non est Græcis quæcunque: sed tantum, vηκτῆ, id est, natantia. Loquitur autem de ranis, quæ egressæ fluuium, intrabant Aegyptiorum domos.

Non vexauerunt carnes coambulantium: ὄνοκ ἐμάρανον σαράς ἐμπεριπατούτων, id est, Non fecerunt marcescere carnes ambulantium in eis, hoc est, quod prius dixit c. 16. Quodam tempore marueta batur ignis ne comburerentur quæ ad impios missa erant animalia.

Neque dissoluebant: Græca hic videtur corrupta, vtraque. n. editio habebat οὐδὲ τικτὸν κρῆσαλλοφδὲς ἐυτικτον γένος, Male. n. cū substantiuo γειος herent duo illa adiectiua τικτον: & ἐυτικτον, legendum videtur quomodo interpres se legisse declarat: οὐδὲ ἐ τικτον, id est neque liquefaciebant. Porro pro bonam escam est ἀμβροσίας τροφῆς, id est, diuinam escam. Loquitur enim de Manna, qui dicitur panis Angelorum, & panis cœlestis.

FINIS.

Commentarius R. Domini Iansenij, Episcopi Ganduensis in librum Sapientiæ Salomonis, nihil continet quod non seruiat ad promotionem fidei Catholice.

f 4 Arnod. Massius

funt cognoscant, ita ut per eam Deum quandoque clarè visuri sint. Proinde tertio loco dicit, & præbuit illam diligentibus se. Itaque quoniam illis Dei sapientia propria est, multa subiicit in commendationem timoris Dei, quod ille sicut est principum dilectionis Dei, aut idem cum ea, sicut etiam principium sapientie, imitatus hac in parte Salomonem, qui & ipse incepit hoc exordium: Timor domini, principium sapientie.

12 Timor Domini gloria & gloriatio, & latitia, & corona exultationis.

Deum de timore domini tam præclare loquitur, non de eo timore loquitur, quem perfecta charitas foras mittit, sed secundum phrasim scripturæ timor Domini est reuerentia Dei, eiusque cultus, ut plenius dictum est in Prouerbis. Talis ergo Dei timor, gloria est homini, quia magnum ei addit decorem & honorem. Gloriatio est, quia inde gloriari potest homo, sed in Domino. Beatus enim homo dicitur infra capud 25, cui donatum est habere timorem Domini. Sic & latitia est quia dat occasionem gaudendi, & est veluti corona exultationis, quia est instar coronæ, decus & exultationem ad ferentis. Hunc ergo versum explicat sequens sententia:

13 Timor Domini delectabit cor, & dabit latitiam, & gaudium, & longitudinem dierum.

Sic enim legendum est, & non, ut habent quidam libri in longitudinem dierum, ut patet ex originalibus. Dat autem hæc timor Dei partim quidem in præsentia vita, sed perfectius in futura. Vnde subditur:

14 Timentis Dominum bene erit in extr. mis, & in die defunctio- nis sue benedicetur.

Bene dicit fore metuenti Deum in extremis, scilicet diebus, quia tunc non torquebitur, conscientie veræ, cum solent maximè homines timere: deinde quia tunc recepturus est iustitiæ sue & pietatis mercedem. Vnde sequitur: Et in die defunctionis sue, hoc est, finis & mortis sue. Græcis enim est *τελευτησι*: bene dicitur, à Deo scilicet, hoc est bene illi fiet à Deo, atque ab illo laudabitur. Quædam Græca habent *αἰχμαλωτισμῶν*, hoc est, inueniet gratiam at alia habent *ἀπολογησεται*, quod ut interpretes legit, ita etiam magis placet.

15 Dilectio Dei honorabilis sapientia. Quibus autem apparuerit in spiritu diligunt eam in visione, & in agnitione magnalium iurorum.

Hæc omnia sicut non sunt similia aliis sententiis quæ fere bimembres sunt, ita Græca non habent, nec Latina hæc similiter habet. Multi enim libri ea verba, Dilectio Dei honorabilis sapientia, postponunt sequenti sententiæ. Rectius tamen habent qui præponunt: quia alioqui verbum, apparuerit, & relatiuum, eam, non habent ad quod commodè referantur. Videntur hæc addita ad declarationem illius quod dictum est, Deum præbere illam diligentibus se. Et sensus, in dilectione Dei consistit sapientia, est quæ verè honoranda est & laudanda. Nā quæ sine Dei dilectione est sapientia, vera sapientia non est, nec laudem meretur. Non est enim verè sapiens, qui summum

bonum non præ omnibus diligit. Quibus autem ipsa sapientia sese videndam exhibuerit, sic quæ eis apparuerit per visum, hoc est, cognitionem sui, mox eandem ipsi per illam visionem & per agnitionem magnificorum operum eius quæ ab ipsa agnoscit mirabiliter peracta diligunt, quasi dicat, Adeo per sese grata est, ut mox in his quibus appareret, ad solum conspectum dilectionis sui generet, nec eam despiciant nisi qui eius sunt ignari, iuxta illud Prouerb. 1. Sapientiam atque doctrinam stulti despiciunt.

16 Initium sapientie timor Domini, & cum fidelibus in vulua concreatus est, & cum electis feminis graditur, & cum iustis & fidelibus agnoscitur.

Huius sententiæ quadrimembris, duo tantum priora membra sunt in Græcis, pro reliquis duobus Græca habent sententiam bimembrem quam Latina non habent, hanc scilicet: *μετὰ ἀνθρώπων δευτεροειδώς ἐνάσσει, καὶ τῶν σπερματῶν αὐτῶν ἐμισθύσει*, hoc est, ad verbum. Cum hominibus fundamentum sæculi inificauit, & cum semine ipsorum fidelis erit, vel fideliter hoc est, firmiter persistet. Verbum enim *ἐνάσσει* quod deriuatur à *ἐνάσσει*, hoc est, pullus, vnde *ἐνάσσει*, Septuaginta aliquoties ponunt pro nidificare, ut Psal. 103. Illic passeris nidificabunt: & Ierem. 48. vbi nos legimus, columba nidificans. Epiphanius verò in hæresi contra Ariomanitas idem verbum exponit per pullos excludere, putatque illud potius vertendum pro eo quod Prouerbiorum octauo legitur, *אֲדוֹנָי אֲדוֹנָי* Adonai Canani, quod D. Hieronimus post Aquilam vertit: Dominus possedit me, ut sit, Dominus veluti pullum exclusit me, hoc est, generauit. Sed errat: quia Hebræis non est verbum *אֲדוֹנָי* Canan, quod nidificare significat, & ei respondet Græcum *ἐνάσσει*, sed verbum *אֲדוֹנָי* Canan: quod est acquirere vel possidere. Primum he mistichium desumptum est ex Psalmo 110. & Prouerb. 1. & 9. nisi quod hic Græcis sit per infinitum, Initium sapientie, timere Dominum. Quod quomodo sit intelligendum, satis dictum est in Prouerbis. In secundo membro, cum dicitur, & cum fidelibus in vulua concreatus est, posset etiam sic verti ut ad sapientiam referatur, concreata est, quomodo magis vertendum videtur: quia Græcis est verbum *σπέρμα*, quod non tam commodè referri potest ad infinitum *ἐνάσσει*, quàm ad sapientiam, quamuis sensus eodem recidat. Quod autem dicitur sapientia vel timor Dei concreatus in vtero matris simul cum creatione fidelium, potest primo sic accipi, quomodo Iob de se dicit: Ab infantia creuit mecum miseratio, & de vtero matris egressa est mecum, quia scilicet plerique etiam in vtero accipiunt à Deo donum quodam quoad pietatem procliuus sunt præ aliis, aut quia sic illis adheret & infixus est timor Dei postquam fideles facti sunt, ut videatur illis inesse ex naturali complexione. In cuius contrarium de quibusdam dicitur: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero. Qui significantur adeo dediti esse malitiæ, ut præ aliis eis innata esse videatur & naturalis. Potest & aliter accipi, timorē Dei concreatum fidelibus in vulua, secundum Dei prædestinationem, qua ab initio in ipsorum creatione

17 Timentis Dominum bene erit, & in diebus consummationis illius benedicetur.

18 Plenitudo sapientie est, timere Deum, & plenitudo in fructibus illius.

Gal. 1.

Iere. 1.

creatione in vtero materno Deus illis destinat suo tempore dare timorem sui & sapientiam, quomodo & Paulus dicit se segregatum ab vtero matris sue, quomodo & plerique intelligunt illud quod dictum est à Ieremia: Antequam exires de ventre, sanctificauit te. Itaque concreatum dicit timorem Domini fidelibus, ut intelligatur illos cum non habere ex sua virtute & studio, sed ex singulari Dei dono, ipsos antequam aliquid boni fecerunt præueniente. Quod etiam significatur, cum apud nos additur, & cum electis feminis graditur. Quod iam vltterius significatur, Dei dono & electione datum semel hominibus timorem & sapientiam non eos deserre, nec sibi relinquere, sed assidue eos comitari, deducendo eos in via recta. Fœminarum autem peculiariter fit mentio, quod in eis fere Dei metus & religio sese magis prodere soleat. Quia tamen illis sapientia & religio propria non est, rectè subiicitur, & cum iustis & fidelibus agnoscitur, scilicet esse, per opera quæ in eis operatur. Ea verò, quam Græci habent, sententia, significat Dei sapientiam veluti in nidum & mansionem suam cum hominibus delegisse ipsum fundamentum sæculi, hoc est, ab exordio mundi in hoc mundo habitare cepisse cum hominibus illis primis authoribus humani generis, eamque nunquam homines deserturam. Id enim significatur dum subiicitur, & cum semine eorum scilicet hominum cum quibus cepit esse, fidelis erit, hoc est, fixa & permanens. Simile est ei quod dicit Prouer. 8. sapientia de se: Delitiæ meæ esse cū filiis hominum, & quæ habentur postea Ecclesiastici 24.

16 Timor Domini scientie religiositas: Religiositas custodiet & iustificabit cor, iucunditatem atque gaudium dabit.

17 Timentis Dominum bene erit, & in diebus consummationis illius benedicetur.

Hæc omnia non sunt in Græcis, & sunt eadem, paucis tantum verbis mutatis cum his quæ mox dicta sunt, ut vel ex alia cuiuspiam versione, vel commentario alicuius margini ascripto deinde in contextum sint relata, quemadmodum de multis huius libri sententiis apud nos factum apparet. Illud enim: Timor Domini, scientie religiositas, additum videtur ad declarandum quid hoc loco per timorem Domini, qui hic tantopere commendatur, accipiendum sit, nempe id quod Græci dicunt *θεοσεβείαν* vel *θεοφοβίαν*, qua voce etiam hic author vtrius postea in hoc capite, vbi, nos habemus, cultura Dei. Dicitur ergo Timor Dei esse non ipsa scientia & cognitio Dei, sed istius scientie religiositas, hoc est, pietas quæ ex ipsa dei cognitione sequitur, quæque scientie connexa est. Nā est quedam religiositas imprudentiæ, qualis est idololatrum religio, & est quedam dei cognitio destituta religione vera. In sequentibus quidam libri pro iustificabit, habent viuificabit, sic enim legit Dionysius. Item pro consummationis, quidam habent consolationis, sed malè. Significatur enim dies qui prius dictus est defunctionis, hoc est, mortis.

18 Plenitudo sapientie est, timere Deum, & plenitudo in fructibus illius.

DIxit timorem Dei esse principium sapientie, nunc verò amplius dicit eum sapientie

esse plenitudinem, hoc est, perfectionem, siue quia si qualisqualis sapientia sine timore Dei esse possit, eadem imperfecta sit & manca: siue quia timor Dei sic introducit sapientiam, ut quo magis Deum quis reueretur, eo magis in sapientia proficiat, ut nihil aliud sit verè sapere quam Deum reuereri & pie colere, quod per timorem Dei hic significatur. Secundam partem Græca habent: Et inebriat eos à fructibus suis, plenitudo scilicet sapientie inebriat eos qui habent timorem Domini, hoc est, sicut timor Domini affert ipsi sapientie plenitudinem, ita vicissim plenitudo sapientie replet timentes Deum à fructibus suis. Vnde nostra litera sic est accipienda, & vicissim à fructibus ipsius sapientie accedit plenitudo in timentibus Dominum, nec aliunde vera plenitudo expectari potest: quod sequens declarat sententia.

20 Omnem domum illius implebit à generationibus, & receptacula eius thesaurus illius.

Græcis in priori membro non est, illius, sed illorum, nempe timentium Deum, & in posteriori membro, illius, vertendum erat reciprocum, suis, quomodo & in priori vertendum est in xta quorundam lectionem. Nam sunt qui & ibi habent *αὐτῶν*, ut ad sapientie domum pertineat, sed Complutensis editio habet *αὐτῶν*, in priori membro, vnde apud nos prior genitiuus, illius, referri debet ad timentem Dominum: posterior ad sapientiam. Generationes vocat fructus sapientie quos profert in timente Deum, bona scilicet & temporalia & spiritualia quæ adfert secum, quæ & sapientie, à quibus implentur receptacula non solum thesauros vocat corporalia, sed multo magis spiritualia, vires scilicet animæ, intellectus atque voluntas.

21 Corona sapientie timor Domini, replens pacem & salutis fructum.

Græca habent in Complutensi editione, Corona sapientie timere Dominum, germi nans pacem & sanitatem incolumitatis, hoc est, incolumitatem salutarem. Vnde patet apud nos participium, replens, non referendum ad timorem, sed ad coronam, & est sensus: Timor Domini ornat hominem tanquam quadam corona sapientie, hoc est, eo ornamento quo instar coronæ suos ornat sapientia, quæ suos veluti reges facit, & apud omnes splendidos reddit. Quæ sapientie corona plenam affert & perfectam mentis pacem & fructum salutis, hoc est, sanitatis etiā corporalis. Potest enim pax referri ad mentem, & salus, vel ut habet Græca, *ὑγιεία*, hoc est, sanitas, ad corpus: aut vtrumque ad vitam futuram, in qua sola est pax plena, & salus atque sanitas perfecta. Germanica tamen editio non habet *φρόνη*, hoc est, timere, sed *φρόσις*, hoc est, timor Domini, ut ad timorem referri possit participium, replens. Non ergo timor Domini dicitur corona sapientie, quia sapientiam coronat & ornat, sed quia suos donat & ornat corona sapientie, hoc est, donat eos ipsamet sapientia, quæ suos instar coronæ ornat atque nobilitat.

22 Et vitis & diuinauimus eam, viraque autem sunt auna Dei.

Vtramque huius sententiæ partem quædam Græca non habent. Nam priorem partem Hispanica editio non habet, habet tamen posteriorem, non hoc tamen, loco sed ante

præcedentem sententiam: unde intelligunt utraque illa quæ Dei dona dicit esse duo illa, implebit à generationibus & à thesauris suis, ut vnum referatur ad bona spiritualia, alterum ad temporalia. Editio autem Germanica habet quidem priorem partem, posteriorem verò nec hic, nec eo loco ubi eam habet Hispanica. Et rursus Hispanica pro eo quod Germanica habet, Et vidit & dinumeravit eam, habet quod nec Germanica habet editio, nec nostra versio, *πλατύνει δὲ καὶ χρυσίσι τοῖς ἀγαπῶσιν, ἀντὶ τοῦ*, hoc est, dilatat autem gloriationem diligentibus ipsum. Vbi, dilatat, positum est pro latitudinem fecit, sicut in illo Psalmo, In tribulatione dilatasti mihi. Ioachimus Camerarius legit *καὶ χρυσίσι*, ut sit: Dilatat autem gloriationem diligentibus ipsum, hoc est, timor diligentibus Deum latam & magnam adfert gloriationem tanta est eodum etiam Græcorum hodie varietas. Ceterum quod in nostra lectione dicitur: Et vidit & dinumeravit eam, commode refertur ad timorem Domini, ut postquam superius dixit neminem dinumerasse aut vidisse sapientiam præter vnum Deum nunc dicat ex Dei beneficio etiam timorem Dei videre & dinumerare sapientiam, hoc est, sapientiarum rationes & opera saltem ex parte. Sicut Paulus, cum dixisset quæ Dei sunt neminem cognoscere nisi spiritum Dei, mox subiungit: Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quæ à Deo donata sunt nobis. Quod auditur, Vtraque autem sunt dona Dei, nostri referunt ad sapientiam & timorem dei quæ ambo Dei sunt dona. Potest etiam referri ad duo illa, replens pacem & salutis fructum, ut significetur & pacem mentis & corporis incolumitatem, Dei donum esse, quod per sapientiam & Dei metum consequimur.

23 Scientiam & intellectum prudentiæ sapientia compartitur, & gloriam terrenam se exaltat.

Pro compartitur, Græca dictio *ἐξώμβρουν*, plus significat, nempe quasi imbrem diffundere. Nec habet Germanica editio nomen, sapientia, ut hic versus etiam timori Domini tribui possit, sicut & quod præcedit, quamvis eodem redeat siue sapientia hæc dicatur præbere, siue timor Domini. Porro scientia recte refertur ad credenda, intellectus, hoc est, intelligentia prudentiæ, ad agenda: quæ utraque docet sapientia, & per hæc gloriam tenentium se, hoc est, possidentium ipsam (est enim Græcis *καρτῶντων ἀντὶ*) exaltat, hoc est, altam & sublimem reddit.

24 Radix sapientiæ est timere Dominum, & rami eius longævi.

ITa rectius legitur, quam ut habent multi libri: Rami enim eius: cum Græcis sit *καὶ οἱ κλάδοι*. Nec est illis, longævi, sed *μακροήμεροισι*, hoc est, longævitas vel longitudo dierum. Elegans & apta translatio est, in quæ ex radice sapientiæ vitam longinquam & diurnam tanquam ramos quosdam efflorescere facit. Et autem timor Dei radix sapientiæ, sicut est eiusdem initium.

25 In thesauris sapientiæ intellectus, & scientiæ religiositas, execratio autem peccatoribus sapientia.

Hic versus non est in Græcis, sed ei similis mox sequitur. Dicuntur autem intellectus

hoc est, intelligentia & religiositas scientiæ esse in sapientiæ thesauris, quia illa sapientia veluti ex divite suo penu suis largitur.

26 Timor Domini expellit peccata, nam qui sine timore est, non poterit iustificari. Iracundia eum animositatis illius subversio eius est.

GRÆCA pro his duas habent in Complutensi editione sententias bimenbres, hoc modo: Timor Domini depellit peccata, permanens autem (vel perseverans aut assistens) auertit iram. Non poterit iracundus vir iustificari, inclinatio enim iræ eius, ruina illi scilicet est. Editio tamen Germanica priorem sententiam non habet. Itaque quamvis in genere de omnibus peccatis verum sit quod ea timor Dei depellat (nam & contracta peccata curat per penitentiã, & contra futura hominem præmunit) tamen hic potissimum significare voluit Sapiens, reuerentiam erga Deum, & piæ in illum affectum (quem hic semper Deum appellat) efficere, ut quis etiam in aduersis non murmuret contra Deum, nec irascatur contra Deum, à quo malo non facile immunis esse potest qui dei timore est destitutus. Hic enim mox ut quid acciderit contra animi votum, offendetur, indignabitur atque ex impatientia in quavis vitia retinaculo timoris Dei destitutus prolabetur: unde de eo recte dicitur, quod non poterit iustificari, hoc est, iuste viuere, quia inclinatio iræ eius, hoc est, procliuuitas eius ad iram, (pro quo nos legimus, iracundia animositatis eius, hoc est, audacis eius animi qua Deo audet resistere) est illius subversio, hoc est, causa ut in multa vitia & damna cadat. Hunc esse verum sensum patet ex sententiis duabus quæ sequuntur, quæ eodem reddunt, ad quem sensum etiam pertinent quæ dicuntur capite sequenti.

27 Usque in tempus sustinebit patiens, & postea reddito indicabitur.

GRÆCE est, *ὥς καὶ ἀνέξεται μακρόθυμος, καὶ ὑπερὸν αὐτῶν ἀναδύσσει φροσύνη*, hoc est, Ad tempus sustinebit longanimis, & postea pullulabit ei lætitia. Interpres noster videtur legisse *ἀναδύσει φροσύνης*, hoc est, redditio lætitiæ. Significatur ergo eum qui patienter & cum longanimitate fert quæ Deus ei immittit, ad tempus quidem sustinere & tolerare malè, sed postea reddi ei à Deo pro malis toleratis lætitiã & gaudium, Ponitur autem hoc loco apud Græcos verbum *ἀναδύσει*, non pro rependere, sed pro *ἀναβλάσσει*, pullulo, germenque; emitto ut herba aut planta quæ mortua videbatur, & mox germen emittit. Estque translatio verbi valde apta, ad fructum hominis afflicti ac patientis declarandum, in quo afflicti exitus est iucundus.

28 Bonus sensus usque in tempus abscondit verba illius & labia multorum enarrabunt sensum illum.

GRÆCIS non sunt illa duo verba, Bonus sensus, sed est repetendum nomen, patiens ex præcedenti sententia. Relatiuum illius, priori loco rursus positum est pro reciproco, sua. Significatur enim, hominem patientem atque eum qui boni sensus est & prudens, ad tempus in silentio ferre mala immissa, neque conqueri, aut Deo obloqui, sed postea etiã ipso tacente mul-

tos prædicaturos eius sensum, hoc est, prudentiam. Græcis enim est *σάβειρον*. Hoc ergo hic docetur quod Threnorum 3, cum dicitur: Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei.

29 In thesauris sapientiæ significatio disciplinæ, & execratio autem, & execratio cultura Dei.

Pro significatio disciplinæ, est *παράβολοι ἐπισήμης*, hoc est, parabolæ scientiæ. Et est sensus: Sententiæ graues & abditæ quæ magnam continent scientiam, continentur in thesauris sapientiæ, hoc est, eas in se veluti in secreto, & res preciosissimas sapientiæ complectitur, ita ut non eas qui bullibet communicet, sed tantum delectis & dignis: nec mirum, cum cultura Dei, vel, ut est Græcis, *θεοσεβεία*, hoc est, pietas & religio quam sapientia docet, sit peccatori execratio, hoc est, execrabilis. Itaque nostra lectio sic est accipienda: In thesauris sapientiæ continetur non aperta & omnibus obuia disciplina & scientia, sed oculta significatio disciplinæ, per parabolas scilicet & graues sententiæ, quibus significat suis quàm disciplinam & vitæ rationem sequi debeant: at hanc significationem impij & reprobi non assequuntur, quia cultus Dei quem sapientia vnice docet, eis est execrabilis, inuisus & ingratus.

30 *Fili concupiscens sapientiam, conserua iustitiam, & Deum præbebit illam tibi.*

SENTENTIA est manifesta, & bene obseruanda, idem docens quod illud Sapientiæ 1. In maleuolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis. Additum est autem ab interprete nomen, filii, cum non sit Græcis. Pro iustitiam, eis est *ἐντολὰς*, hoc est, mandata, quomodo legit & Diuus Augustinus lib. 22. cap. 53, contra Faustum, vbi & legit, Concupisti sapientiam, nec additur filii, planè scilicet cum Græcis consentiens. Adducit autem Augustinus hanc sententiam, ad ostendendum quid mysticè significatum sit in illo quod Iacob prius nubere debuit Liæ seniori quam Racheli. Prior est, inquit, in recta hominis eruditione labor operandi quæ iusta sunt, quàm voluptas intelligendi quæ vera sunt. Ad hoc valet quod scriptum est, Concupisti sapientiam: serua mandata, & Dominus præbebit illam tibi.

31 Sapientia enim & disciplina timor Domini, & quod beneplacitum est illi, fides & mansuetudo, & adimplebit thesauros illius.

CONSERVANDO inquit, Dei mandata & iustitiam, quod fit per timorem Dei, præbebit tibi Deus sapientiam, quia ipsemet timor Dei est coram Deo sapientia & disciplina, iuxta illud Iob, Ecce timor Domini ipsa est sapientia, & recedere à malo intelligentia, quia scilicet in timore Dei consistit vera sapientia, & per illum declaratur quis verè sapiens, Proverb. 15. Septuaginta habent hanc partem vbi nos habemus, Timor Domini disciplina sapientiæ. Secundam partem Græca breuius habent & clarius, *καὶ ἀδολοῦ αὐτῶν τῆς καὶ πραότης*, Et beneplacitum ipsius est fides & mansuetudo. Vnde nostra litera sic est ordinanda: fides & mansuetudo est id, quod beneplacitum est illi. Rectè autem duo hæc coniunxit, tanquam in quibus mandata Dei potissimum consistunt, quorum alterum consistit in his quæ nobis fideliter & veraciter

Deo & proximis sunt exhibenda: alterum in his, quæ ab aliis sunt nobis patienter perferenda & condonanda. Aut fides, hoc est, fidelitas, pertinet ad iustitiam exhibendam, mansuetudo autem ad misericordiam miseris & calamitosi præstandam, ut mansuetudo accipiatur pro clementia. Quod apud nos additur, & adimplebit thesauros illius, ut dare coheret & gratiam sententiæ tollit, ita nulla Græca habent. Significat autem deum impleturum thesauros illius qui iam dicta præstat, ut scilicet declaret ea sibi esse grata.

32 Ne sis incredibilis timori Dei, & ne accesseris ad eum duplici corde.

SIc rectius legitur quomodo etiam multa scripta habent, quam, ut alij legunt: Contumax non sis & incredibilis: cum Græcis tantum sit, *μη ἀπίθῃς*, hoc est, non sis incredulus, aut, non diffidas. Itaque vel ex versione altera aut alicuius explanatione additum est, contumax. Quod autem dicitur, non sis incredibilis, aut, ut etiam quidam libri habent, non sis incredulus (nam & Lyra sic legit) timori Domini, dupliciter accipi potest. Primo ut sit sensus: Non sis inobediens timori Domini, hoc est, ne contumaciter reiicias ea quæ timor Dei suggerit faciendâ. Quem sensum sequutus est qui vertit: ne sis contumax. Altero modo ut sit sensus: Ne diffidas timori Domini, hoc est, cum in difficultatem aliquam incidisti, non diffidas te per timorem Domini protegendum, sed bene spera te à Deo seruandum, sicut Dei timor sperandum esse monet. Cui sensui conuenit quod in additione Complutensi additur, *ἐνδύς ὢν*, indigus existens, ut sit: Non diffidas timori Domini indigus existens, nisi hoc intelligatur de indigentia sapientiæ, ut sit sensus, Si indiges sapientia, obtempera timori Domini in his quæ faciendâ suggerit. Ceterum quoniam plerique sunt qui timori Domini obtemperant non ex animo, sed tantum secundum exteriorem apparentiam, rectè subiungitur, & ne duplici corde accesseris ad illum: nempe Dominum, aut timorem Domini, hoc est, ne sic te geras erga Dominum vel timorem eius, ut videaris ei velle obedire, id tamen non ex animo facias. Id est enim duplici corde accedere velle scilicet duobus dominis seruire. Vnde & subiungitur.

33 Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, & non scandalizeris in labiis tuis.

34 Attende in illis ne forte cadas, & adducas animæ tuæ in honorationem.

35 Et reuelat Deus absconsa tua, & in medio synagoga elidat te.

GRÆCA habent, Ne sis simulator ad ora hominum, & in labiis tuis non attendas. Deinde sequitur noua sententia: Non extolas te ipsum ut ne cadas, &c. Cuius intelligentia hæc esse videtur: Ne simulatione religionis te commendes ori hominum, ita ut satis habeas laudari ab eis tanquam sanctus & religiosus, & non confidas in labiis tuis ut te sanctum putes, quia sancta apud alios eloqui nosti, aut securus sis quia te tuis labiis, & tuarum virtutum falsa prædicatione aliis commendasti, vitia tua tegendo: aut, quia labiis tuis Deum precatus es, cum cor tuum longè sit ab eo. Itaque nostra lectio conuenienter hic sensus reddi potest

est. Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, sic scilicet ut tua simulatione id agas, ut hominibus videaris timens Deum & religiosus, & ne per labia tua tibi scandali & ruinæ causa fias, te ipsum extollendo & prædicando, aut precando solis labiis, mente interim ad labia tua, vide quid dicas, quid ve preceris, ne fortè Deo vindicante tuam hypocritam cadas in multa mala, excidatque ab ea altitudine quam tibi vendicasti, atque ab ea existimatione, quam tibi simulatione apud homines peperisti, & pro appetita gloria adducas animæ tuæ, hoc est, tibi ignominiam, humiliationem, & dedecus. Et Deus qui solus nouit corda, reuelat omnibus vitia tua, quæ & uisiosa simulatione occultasti, & in medio synagoga & congregationis, hoc est, in maxima ecclesiæ frequentia, in qua honoratus eras & honorari captasti te elidat, hoc est, reiciat. Est enim Græcis καταβαλινσε. Ita autem superbos & hypocritas punire solet Deus, ut in maxima aliqua multitudinē & Republica, in qua volebant magni & sancti haberi eos deiciat, & omni dedecore afficiat, quod & frequenter etiam in hac vita facit, & maxime in futuro sæculo facturus est, quando illuminabit, abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, quando hypocritas potissimum puniendos significat in euangelio, cum quorundam partem ponendam testatur cum hypocritis, quorum punitionis causa iusta hic subicitur.

1. Cor. 4.
Matt. 24.

36 Quoniam accessisti maligne ad Dominum, & cor tuum plenum est dolo & fallacia.

GRÆCIS est: Quoniam non accessisti in veritate timori domini, & cor tuum plenum dolo. Vnde nostra lectio rectius potest intelligi. Idem enim est accedere ad Dominum, & ad timorem eius. Idem etiam est accedere, maligne, & non accedere in veritate, nisi quod istud magis conuenit hypocritis.

CAPVT II.

Fili accedens ad seruitutem Dei, si in iustitia, & in timore, & para animam tuam ad tentationem.

ET in huius quoque capituli sententiis plerisque quædam sunt addita in nostra lectione quæ in Græcis non sunt, ubi & pauciores sunt sententiæ & breuiiores, duobus semper constantes membris. Hic ergo Græcis tantum est, τένον ἐν προσέχει δειλόν, ἐν κυρίῳ, ἐτοίμασον τὸ φῶς ἐς τὴν παρασκευάσιν. Fili, si accesseris ad seruiendum Deo, para animam tuam ad tentationem. Quo significatur cultum Dei cum tentationibus coniunctum esse, nec fieri posse quin cum qui Deo seruire statuit, non mox variæ excipiant tentationes, tum quod diabolus talem mox oppugnet, tum quod Deus eum probare velit. Quod autem apud nos est, sta in iustitia & timore, additum videtur ad insinuandum quomodo animus hominis sit ad tentationem præparandus, nempe confirmando seipsum ad retinendum iustitiam & timorem Dei, ut ab eis non recedat etiam ingruente tentatione. Et potest iustitia & timor pertinere ad idem. Aut iustitiæ additur timor, ne quis sibi nimis fidat, iuxta illud. Qui se existimat stare videat ne cadat, & cum metu & tremore vestram salutem operamini.

mat stare videat ne cadat, & cum metu & tremore vestram salutem operamini.

2. Deprime cor tuum & sustine, & inclina aurem tuam, & suscipe verba intellectus, & ne festines in tempore obductionis.

BREVIVS Græca sic: ἐπινοῶν τὸν καιρὸν ὅτι καὶ καρτέρησον, καὶ μὴ σπεύσῃς ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς, hoc est, dirige cor tuum ac tolera: & ne festines in tempore incursionis. Vnde primum patet legendum apud nos, in tempore, quomodo etiam multi libri habent, non autem in tempus, sicut alij habent. Pro dictione, ἐπαγωγή, interpretes in hoc libro aliquoties vertit obductionem. Significat autem dicitio Græca quoduis malum alicui illatum, & quamuis calamitatem, quam noster vertit obductionem, fortè quoddam calamitas mentem veluti nebula quadam obducit, eiusque serenitatem tollat. Monet ergo seruitio diuino addictum, ut rectum faciat cor suum, ac deinde toleret quæuis incursionem mala. Aut iuxta nostram lectionem, ut cor suum deprimat sub potentia manu Dei, sic ut ne per impatientiæ motus exurgat in murmurationem contra Deum. Quod apud nos interponitur, inclina aurem tuam, & suscipe verba intellectus, hoc est, verba intelligentiæ & verba prudentiæ indicat qua maxime re fieri potest ut quis patienter aduersa toleret, nempe si admittat verba ad patientiam adhortantia, & sinat se instrui, & consolationem sibi adhiberi. Quod dicitur, non festines simile est ei quod dicitur in Isaia 28. Qui crediderit non festinet. Sicut enim ibi significatur quod promissum est, hoc est, velit illud mox sibi exhiberi, sed ut patienter expectet, iuxta illud Abacuc 2. Si moram fecerit expecta illum ita & hic significatur in tempore alicuius ingruentis calamitatis, non per impatientiam festinandum ad liberationem, ut faciunt qui illicitis modis liberari querunt, sed patienter eam à Deo expectandam, qui non patietur fidem sibi tentari supra vires ipsius, quique nouit tempus quo eum liberari conuenit. Sunt, qui, ne festines, exponunt pro non trepides aut metuas, quia verbum Hebræum יָדָן Hapaz, quod proprie festinare significat, sæpè ponitur pro pauere & timore concuti, quia qui timent, festinare solent ad fugiendum. Vnde Psal. 103. Septuaginta verterunt, A voce tonitruum tui formidabunt, cum Hebræis sit verbum prædictum quod festinare significat. Et in Isaia 52. ubi Hierony. vertit: Non in tumultu exibitis, Hebræis est בְּהִפּוּזֹן Behippazon, hoc est in festinatione: sicut & deuter. 16. ubi vertit D. Hierony. in pauore, egressus es de Aegypto. Nostri ferè intelligunt, ne festines, hoc est, ne fractus impatientia desideres adesse tempus mortis, quam per obductionem intelligunt significati, ideoque magis legunt, in tempus, quam in tempore.

4. Sustine sustentationes Dei, coniungere Deo & sustine, ut crescas in nouissimo vita tua.

PRIAM partem, sustine sustentationes Dei Græca nunc non habent, & sequentia sic habent: κολληθήτω ἄνω, καὶ μὴ ἀποσῆς, ἵνα ἀεθῆς ἐν χατῶν σὲ, hoc est, conglutinare illi, & ne discedas, ut augearis in nouissimis tuis. Itaque pius, significatur quam nostra lectione, quæ habet coniungere

iungere Deo, nempe Deo firmiter quasi glutino quodam adhærendum, per amorem scilicet & longanimitatē, ita ut nulla tentatione ab eo discedatur: vnde cū subditur apud nos, & sustine, verbū sustine, iam nō vt prius per toleratē aduersa est expectandū, sed per expectare, vt subaudiatur, deū, iuxta illud, Expecta Dominum, viriliter age, & confortetur cor tuū, & sustine dominū. Sic enim sustinere Dominum, est non discedere ab eo. Quod additur, ut augearis in nouissimis tuis, aut, ut nos legimus, crescat in nouissimo vita tua, significat cū multo salutis & felicitatis incremento Deum in tribulationibus patienter expectari, quia is solet tandem in exitu tribulationum & malorum, commutato rerum statu, suos omnibus bonis lacupletare, iuxta illud: Eripiam eum, & glorificabo eum, longitudine dierum replebo eum. Quod etiam subinde in hac vita ex parte præstat, semper autem & perfectissime in huius vitæ fine, cum reuera crescit vita hominis, quando pro momentanea & misera succedit æterna atque beata. Cæterum illud, sustine sustentationes Dei, rectissime sic intelligitur, vt sustentationes Dei exponantur tolerationes & expectationes quibus Deus expectatur & eius liberatio, vt sustinere sustentationes Dei, sit persistere patienter expectando Deum. Camerarius testatur quosdam Græcorum codices habere μῆνον τὴν ἀνάμνησιν, hoc est, sustine sustentationem.

Psal. 20.

Psal. 90.

4. Omne quod tibi applicitum fuerit, accipe, & in dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe.

GRÆCIS non est illa pars, & in dolore sustine, sed tantum πᾶν ὃ ἐπαχθῆσσι δειλαῖς μέως, καὶ ἐν ἀλλαγῆσι ταπεινωσίας σὲ μακροθύμου, hoc est, omne quod inductum fuerit tibi, suscipe lumbenter, & in commutatione humiliationis tuæ longanimes esto, hoc est, cū succedente afflictione status prior commutatur. Est autem hic pro applicitum fuerit, verbum vnde deriuatur ἐπαχθῆσθαι, dicitio, quam noster vertit obductionem. Ex Græcis patet humilitatem apud nos pro humiliatione & afflictione accipiendam. Illud autem, in dolore sustine, sic rectè accipitur, Cū es in dolore, patienter ser aduersa, aut sustine & expecta Deum.

5. Quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines vero reprobabiles in camino humiliationis.

ET argentum, non est Græcis, sed tantum, aurum. Homines receptibiles, vel vt melius habent quidam libri acceptabiles vocat homines Deo, acceptos, & electos ad vitam æternam, quos omnes per tentationes probari oportet, iuxta illud Tobia, quoniā acceptus eras Deo, necesse erat vt tentatio probaret te. Græcis est ἀνθρωποι δεκτοί, hoc est, homines acceptabiles, hoc est, qui accipiendi sunt à Deo, aut qui ei grati sunt. Cæterum hæc similitudo auri in igne suam puritatem declarantis, conferuantisque, & hominis pij in afflictionibus suam fidem ac pietatem ostendentis constanter, frequens est in scripturis & admodum apposita.

6. crede Deo, & recuperabit te, & diriget viam tuam, & spera in illum.

PRO recuperabit, est ἀνταλήψεται, hoc est, suscipiet, hoc est, subueniet tibi ac defendet te.

Nostra lectio significat collapsum in felicitatis statum restituendum. Requirit autem in primis fidem qua credatur Deo promittenti, ac deinde spem quæ ex ea fide statim nascitur: at quoniam promissiones Dei pertinent ad rectos corde, vt spes certa esse possit, petit & rectitudinem vitæ: Dirige, inquit, viam tuam, hoc est, rectam fac eam, & sic demum spera in illum.

7. serua timorem illius, & in illo veterasce.

HANC sententiam Græca omnino non habent, & habet sensum facilem.

- 8. Mentes Dominum sustinete misericordiam eius, & non defleatis ab eo ne cadatis.
- 9. Qui timetis dominum credite illi, & non euacuabitur merces vestra.
- 10. Qui timetis Dominum sperate in illum & in oblectationem veniet vobis misericordia.
- 11. Qui timetis Dominum diligite illum, & illuminabuntur corda vestra.

SEQUENTVR sententiæ, quibus iam vniuersos stimentes deum alloquitur, adhortans eos ad id de quo superius egit, nempe ad fidendum & credendum Deo tempore aduersitatis. In harum sententiarum tertia, Græca aliter habent, δι φουβῶμενοι τὸν κύριον ἐγπίσασθε ἐς ἀγαθὰ, καὶ ἐς ἀφῶς ὠδῶν αὐτοῦ, καὶ ἐλεῆς, hoc est, Qui timetis Dominum sperate in bona, & in lætitiarum sæculi & misericordiarum. Quibus verbis significatur pios in rebus asperis, & acerbis spem meliorum suscipere debere, & animo præsumere illud solatium & gaudium quod à misericordia Domini profectum nullum vnquam finem est habiturum. Noster interpretes paulo aliter legisse videtur & habet nostra lectio maiorem gratiam, vt quæ constat apertius duobus membris, more aliarum sententiarum. Veniet inquit, vobis in oblationem misericordia quam expectatis, cum eam experti fueritis, & per eam fueritis desideratam consecuti salutem. Quæ sequitur quarta sententia, Qui timetis Dominum diligite illum, & illuminabuntur corda vestra, nusquam est in Græcis. Videtur autem ab aliquo adiecta, vt sententiis de fide & spe adderetur sententia de tertia virtute theologica, nempe dilectione. Porro rectè intelligitur de lumine recreationis, vt sit sensus: Qui timetis dominum, sic diligite illum, vt etiam in tribulationibus non relinquatis eum, & certè aliquando corda vestra consolationis lumine illustrabuntur, quamuis sententia etiam vera sit de lumine ignorantias pellente, sed in eo sensu non conuenit proposito.

12. Respiciete filij nationes hominum, & scitote quia nullus sperauit in Domino, & confusus est.

GRÆCÆ est, ἐμβλέψατε εἰς ἀρχαίους γενεάς καὶ ἴδετε τίς ἐνεπίστευσε κυρίῳ, καὶ κατῆσθαι χιῶν. Respiciete in priscas generationes, & videte, quis sperauit in Domino, & confusus est. Vnde patet apud nos, nationes, esse accusari casus, & significari nationes hominum præcedentes incipientias, si quisquam ex eis sua in Deū spe frustratus sit. Conuenit cum illo Pauli, Spes non confundit.

Rom. 5.

13. Quis enim permansit in mandatis eius, & derelictus est, aut quis innocens eum, & despesit illum.

DOCET hæc sententia qualem oportet esse eum qui rectè sperat in Domino, nempe

nempe vt permaneat in mandatis eius, vel, vt habent Græca, in timore eius, & inuocet eum ita vt dignum est.

14 Quoniam p̄ius & misericors est Deus, & remittit in die tribulationis peccata, & p̄fectior est omnibus exipientibus se in veritate.

GRÆCA quedam minus habent, & quedam amplius, hoc modo. Quia clemens & misericors Dominus, longanimis & multæ misericordis, & remittit peccata, & saluat in tempore tribulationis. Quamquam illud περ̄ μακροθυμίας καὶ πολυέλεος, non habeat æditio Germanica, & videri omnino patet huc transcriptum in quibusdam Græcis ex Ionæ 2. c. vbi quatuor illa ponuntur.

15 Væ lapidi cordis, & labiis scelestis, & manibus malefacientibus, & peccatori terram ingredienti duabus viis.

APUD Græcos non est mentio labiorum scelestorum, nec terræ, præter diuersitatem quæ est in aliis. Sic enim habent, ἡ δὲ καρδίας δειλάς: καὶ χεῖρες παρεμβύας, καὶ ἀμαρτανῶ ἐπιβαίνοντι, δύο τρεῖς, hoc est, væ cordibus, timidis & manibus remissis, & peccatori ingredienti duas vias: dicuntur enim hæc contra diffidentes Deo sicut superioribus sententiis adhortatus est ad fidendum illi, & sicut id egit tribus sententiis, ita illis tres opponit de diffidentibus Deo. Hos dicit timidus esse cordibus, sicut & in Apocal. 2. 1. timidi & coniunguntur incredulis eorumque pars dicitur futura in stagno ardenti. Vbi sicut & hoc loco timidi dicuntur qui Deo non firmiter credant, sed cum periculum alicuius imminet mali, Deum deserunt vt hominibus placeant: aut ad illicita aliqua remedia confugiunt vt à malis liberentur, nõ penitus à Deo pendentes, nec in illius liberatione confidentes. Cæterum pro eo quod Græca habent, καρδίας δειλάς, cordibus timidis, Cameraarius testatur quosdam libros habere καρδίας διπλάς, hoc est, duplicibus cordibus, quomodo legit postea interpres. Sunt autem duplici corde hoc loco, idem qui & timidi, qui scilicet non toto corde & firmiter Deo adhærent, sed cum hæsitatione & trepidatione, sicut & Iacobus 1. virum duplicem animo vocat, qui non sine hæsitatione & firma fide postulat quippiam à Deo, quia partim ad Deum respicit, partim ad humana præsidia, Deo fidens quandiu nihil mali ingruit, Deo diffidens, cum mala incident, hoc est, vt dicit Saluator, ad tempus credens, & in tempore tentationis recedens. De manibus remissis etiam est Isaia 35. vbi legimus, Confortate manus dissolutas, vbi Græcis est ἀνδραδίας, sicut hic παρεμβύας, hoc est, remissas, sicut & apud Paulum ad Hebræos alludentem ad locum Isaia: Remissas manus & soluta genna erigite. Remissæ enim manus sunt hominum diffidentium Deo in aduersitatibus & tentationibus, quia talibus non libet quæ virtutis sunt fortiter, prosequi, sed mox à benefaciendo cessant, & ad malum agendum perituncque conuertuntur, unde non male vertit interpres noster, manibus malefacientibus, sed intelligendum est de manibus ex diffidentia ad malum inclinatis. Peccator ingredienti duas vias, aut terram ingredienti duabus viis, is est, qui duobus dominis seruire studet, quique vt ait Elias, claudicat in duas partes, nec rectè & constanter cum Deo ambulat, propter quod & Paulus monet loco prædicto, Græcus rectos facite pedibus vestris, vt ne claudicans quis

erret. Quod apud nos est, & labiis scelestis: additum videtur, vt peccatis cordis & manuum atque pedum, hoc est, peccato cogitationis & operum adderentur etiam peccata linguæ.

16 Væ dissolutis corde qui non credunt Deo, & ideo non protegentur ab eo.

GRÆCIS est, ἡ δὲ καρδία ἀπειθήνη, ἡ δὲ πίστις ἀσθενής, ἡ δὲ τὸ σκεπασθῆσθαι. hoc est: Væ cordi remisso quoniam non credit, propter hoc non protegetur. Et multi scripti habebant, quoniam non credunt, vnde hæc est vera lectio. Itaque dissoluti cordæ hic dicuntur, qui tepidè & remissè Deo adhærent, non forti & firma fide ei coniuncti, & ideo ab eo deficientes, cum in maia & aduersa incident.

17 Væ his qui perdidit sustinentiam, & qui dereliquerunt vias rectas, & diuertunt in vias prauas. Et quid facietis, cum inspicere ceperit Dominus.

GRÆCIS tantum est: ἡ δὲ ὑμῶν τοῖς ἀσθενέσι κῶσι τὴν ὑπομονήν, καὶ τὴν ποιήσετε, ἡ δὲ ἐπιρκεῖται κῶσιος, Væ vobis qui perdidistis patientiam, & quid facietis, cum inspexerit (aut visitauerit) Dominus? Itaque quod apud nos est, qui dereliquerunt, &c. additum est ad exponendum qui perdidit sustinentiam, scilicet qui non persistunt in fiducia erga Deum, & ceptam virtutis viam non longanimiter prosequuntur spe securæ liberationis diuinæ & futuræ retributionis, sed fracti animo, vel ob mala incidentia vel ob illecebras voluptatum, derelicta via recta diuertunt in vias prauas. Et sunt libri qui conformiter cum Græcis habent, & quid facietis? quamquam alij habeant? Et quid facietis, & rectius, quia ceptum est à tertia persona apud nos. Per inspectionis tempus significat iudicij diem, quando Deus qui nunc videtur dissimulare ad facta hominum, & suorum non habere rationem, singulorum facta discutiet, singulis iuxta merita reddens & quantam suorum habeat rationem declarans. Est autem verbum, ἐπιση εὐθεῶς idem quod ἐπισησῶν, & significat inspicere & inuisere ac visitare, vnde est, ἐπισησῶν, quod significat inspectionem vel visitationem, quo nomine, aliquoties in scripturis dies iudicij significatur, vt cum postea hoc capite dicitur: Patientiam habebunt vsque ad inspectionem Dei. Eadem voce in eodem significatu vsus est Petrus, cum dixit: Glorificet Deum in die visitationis, & Vt vos exaltat in die visitationis.

18 Qui timent dominum, non erunt incredibiles verbo illius, & qui diligunt illum, conseruabunt viam illius.
19 Qui timent dominum, inquirent quæ beneplacita sunt ei, & qui diligunt eum, replebuntur lege ipsius.
20 Qui timent dominum, præparabunt corda sua, & in conspectu illius sanctificabunt animas suas.

POST Væ tribus sententiis interminatum diffidentibus tribus vel quatuor sententiis asseritur metuentes Dominum, omnino id facturos quod prius tribus quatuor væ sententiis ab eis exegit. In prima harum interpres incredibiles rursus posuit pro incredulis & diffidentibus. In secunda cum dicitur, qui diligunt eum

eum replebuntur lege ipsius, potest intelligi, plenam legi nauabunt operam, eique se penitus addicent, vt studium diligentium Deum significetur. Aut potest intelligi significati fructus amoris in Deum, nempe quod copiosa legis doctrina & cognitione donabuntur. Sic enim solet Dominus pietatè hominum erga se remunerare, iuxta illud Psalmi 24. Testamentum ipsius vt manifestetur illis. In tertia pro sanctificabunt, Græcè est, σαπηνώσσοι, hoc est, humiliabunt. Est autem præparare cor suum, illud componere ad seruendum & placendum Domino sicut 2. Par. 12. dicitur de Roboam quod non præparauit cor suum, vt quæreret Dominum.

22 Qui timent dominum, custodiunt mandata illius, patientiam habebunt vsque ad inspectionem illius.
23 Dicentes: Si penitentiam non egerimus, in manus Domini, & non in manus hominum.
24 Secundum enim magnitudinem ipsius, sic & misericordia illius cum ipso est.

TOTUM illud, Qui timet Dominum, &c. vsque ad verbum incidemus, Græcis non est apud quos verbum illud cum sequentibus coniungitur mox præcedenti sententiæ, vt qui in aduersitatibus constituti humiliant animas suas coram Deo, his verbis testentur se malle in manus Domini incidere, & ab eo castigari, quàm in manus hominum, quòd sicut est magna eius maiestas & potentia, ita etiam sit magna ipsius misericordia. Videtur enim omnino allusum hic ad illud Dauidis: 2. Reg. 24. Melius est vt incidam in manus Domini, (multæ enim misericordiæ eius sunt) quàm in manus hominum. Noster interpres accepit hæc verba, quasi pertineant non ad spem in Dei misericordiam erigendam, sed ad timorem incutiendum, quasi grauius sit & peius incidere in manus Domini, quàm in manus hominum, quia ille non tantum temporale malum inferre potest, sed etiam æternum, vt quòd hic dicitur, simile sit ei quod Susanna dicit apud Danielem: 13. Melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quàm peccare in conspectu Domini. Quia, vt habet Paulus ad Hebræos, 10. Horrendum est incidere in manus Dei viuents, in manus scilicet punitiuas & vltrices. Itaque adiecit de suo dicens: Si penitentiam non egerimus: sed huic sensui non ita conuenit quod sequitur. Secundum enim magnitudinem eius, sic & misericordia eius cum ipso est. Pro quo Græcis eleganter est, ὡ γὰρ ἡμεγαλοσύνη αὐτῆ ἕως καὶ τὸ εὐελες αὐτῆ, hoc est, Sicut enim maiestas eius, sic & misericordia eius: hoc est, quanta est eius maiestas ob quam meritò metuendus est & colendus, tanta est & eius misericordia, ob quam bene de eo sperandum est. Secundum nostram ergo lectionem hæc sententia non est subiuncta ad declarationem illius: Incidemus in manus Dei, sed ad reddendum causam cur timentes Deum student sanctificare animas suas, & sese ad agendam penitentiam prouocant videlicet quia non solum considerant metuendam magnitudinem maiestatis & potestatis ipsius, sed etiam amabilem magnitudinem misericordiæ eius quæ duo ad penitentiam merito impellere debent. Coniunxit hæc duo etiam David, dicens: Duo hæc audiui: quia potestas Dei est, & tibi Domine misericordia.

1 Filij sapientis, & estia iustorum, & natio illorum obedientia & dilectio.

ANc sententiam Græca nunc non habent & nõ videtur vel præcedenti bus vel sequentibus congruere, nisi fortè addita sit tanquam procepmium dicendorum de obedientia & dilectione parentibus exhibenda. Postquam enim superiori bus capitibus egit de timore Dei, illum eximie commendans, & quid is efficiat aut requirat demonstrans, in principio huius capituli rectè post ea quæ pertinent ad præceptum de diligendo Deo, subiicit pleraque ad præceptum de honorandis parentibus pertinentia, quod inter omnia præcepta ad homines spectantia: primum est post præcepta Deum concernentia. Sensus autem huius sententiæ est: Filij sapientis, hoc est, qui à sapientia rectè sunt instituti, sunt congregatio iustorum, & natio, hoc est, genus eorum, est obedientia & dilectio, hoc est, tales penitus sunt dediti obedientiæ & dilectioni, habentque has virtutes sibi proprias & familiares, vt quæ dicenda sunt de obedientia & dilectione, tales facili sint præstituri.

2 Iudicium patris audite filij, & sic facite vt salui sitis.

HISPANICUM exemplar habet, ἐμὸς πατήρ, Me patrem audite filij vt author libri personam patris in se suscipiat. At altera lectio habet, κριμὴ πατρός Iudicium patris. quod magis placet. Vocat autem iudicium patris sententiam patris, hoc est, id quod pater filio præscribit faciendum, & ex lege Dei illum docet. Sic, inquit, facite, sicut pater iudicat faciendum vt salui sitis. Multi libri habent, filij dilecti, at Græca tantum habent, filij.

3 Deus enim honorauit patrem in filiis, & iudicium matris exoptauit firmavit in filiis.

DEUM dicit honorasse patrem in filiis: quia in honore & autoritate affectit patrem, dū filiis præcepit honorem illi deferre, dicens: Honora patrem tuum & matrem. Iudicium matris firmavit in filios Dominus: quia præcepta & iussa matris ipse suo illo præcepto rata facit, diuinam eis autoritatem dando. Vnde addidit explicandi causa interpres, exquirens, hoc est, dum requirit vt iudicium & sententia matris fiat à filiis, ipse illud iudicium firmum reddidit super ipsos filios.

4 Qui diligit Deum, exorabit pro peccatis, & conuincit se ab illis & in omnia iura dicitur: exai dicitur.

5 E sicat qui thesaurizat, at ita & qui honorificat matrem suam.

GRÆCA aliter quædam habent, & pauciora. Sic enim pro his duabus sententiis vnica habent, ἡ τιμὴν πατέρα, ξιλαρεται ἀμαρτίας, ἡ ὡς ἀπὸν υἱαυῶν ἡ δολαζων μετρεθῶν. Qui honorat patrem, expiat peccata, (vel veniam impetrat peccatorum,) & qui honorat matrem suam, est velut qui thesaurizat. Duo ergo bona significat filios assequi per honorem parentum, nempe malorum admissorum condonationem, & bonorum siue temporalium siue spiritualium comparationem. Per quæ significat

Luc. 8.

3. Reg. 18.

Psal. 19.

significat quàm sit honor parētibus delatus Deo gratius, utpote propter quem & facilius exaudit deprecantes pro peccatis, & copiosius bona sua eis communicat. Ut ergo nostra lectio proposito conueniat, cum dicitur, qui diligit Deum, intelligendum est: Qui diligit Deum, adimplendo præceptum honorandi parentes, de quo hic agitur: is exorabit pro peccatis, hoc est, facillè impetrabit veniam admissorum peccatorum: in super & Dei dono continebit se ab illis, ne rursus in ea incidat, & in oratione dierū suorum: hoc est, in oratione quotidiana qua omnibus diebus vitæ suæ orat, exaudietur.

6. Qui honorat patrem incundabitur in filiis, & in die orationis suæ exaudietur.
7. Qui honorat patrem, vita viuet longiore, & qui obedit patri refrigerabit matrem.

Explicatius iam aperit bona quæ consequuntur filij honorando parentes. Et primum quidem dicit: quod iucundabitur in filiis: quia cum omnes naturaliter posteritatem desiderant Dei beneficio talis desideratum semē obtinebit, idque tale quod non merorem, sed voluptatem afferet. Deinde quod omnium votorum suorum à Deo cōpos fiet. Et peculiariter quod vita viuet longiore iuxta legis promissionem, ut sis longæuus super terram. Præterea quod refrigerabit matrem, hoc est, eam recreabit & reficiet, pro doloribus ipsius, & sollicitudine, gaudio & quiete animi eam afficiens. Est enim hic verbum ἀναπαύσει, ut & apud Matth. 11. Venite ad me omnes, & ego reficiam vos: vnde est ἀναπαύσεις, quod interpretis ibi vertit requiem: Et inuenietis requiem animabus vestris. Iere. 6. vertit. Et inuenietis refrigeriū animabus vestris. Pro obedit patri, Græcis est, qui obedit Domino.

Exod. 20
Deut. 5.
Matth. 15
Mar. 7.
Ephes. 6.
Gene. 27

8. Qui timet Dominum honorat parentes, & quasi dominis seruiet his qui se genuerunt.
9. In opere & sermone & patientia honora patrem tuum.
10. Ut superueniat tibi benedictio a Deo, & benedictio illius in nouissimo maneat.
11. Benedictio patris firmat domos filiorum, maledictio autem matris eradit eam fundamenta.

Docet ad timorem Domini pertinere honorem parentum, & in quo hic honor consistat, nempe ut filij non tantum externam eis reuerentiam deferant, sed pro beneficio generationis seruiant eis tanquam dominis suis, non gerendo se erga eos tanquam sibi pares, sed tanquā superiores suos, quorum iussis sit obediendum, & quorum commodis sit studendum, Modam honoris debiti magis explicat, cum subiicit: Honora patrem tuum in opere & sermone, prompte scilicet illi obediendo, seruiendo, & subueniendo, ac benignè & humiliter ei loquendo. Noster addidit tertium, quod non est Græcis. Et omni patientia, ut videlicet patienter toleret filius parentum defectus si qui sint, & præceptorum rigorem non detrectet. In eo quod sequitur, & superueniat tibi benedictio à Deo: Græcis pro à Deo, est, ab hominibus. Nec est eis illud quod adicitur, & benedictio illius in nouissimo maneat. Deinde per causalem sequitur, Benedictio enim patris, &c. Quæ sententia significat quanti Deus faciat vel benedictionem vel maledictionem filiorum vel parentibus profectam, cum Deo

faciente fiat ut ad benedictionem parentum domus filiorum hoc eorum familiæ & res stabi-liantur: contra ad eorum maledictionem etiam fundamenta domorum eradicentur, hoc est penitus subuertantur eorum domus, familiæ atque progenies, quemadmodum patuit in benedictione & maledictione Noë & aliorum patriarcharum. Lege & Augu. lib. 2. de ciuitate Dei, ca. 8. quid maledictio matris in decem filiis operata sit, Ad Noë maledicentem suo filio Cham respexisse etiam videtur Sapiens hic cum subiicit.

12. Ne glorievis in contumelia patris tui, non est enim tibi gloria sed confusio.
13. Gloria enim hominis ex honore patris sui & dedecus filij patris sine honore.

In sinuat ergo non imitandum Cham, qui nudatum patrem ridendum fratribus exposuit, Sunt enim quidam adeo peruersi & impij, ut ex parentum ignominia sibi gloriam quærant, volentes eis videri & sapientiores & meliores, gloriantesque quod eos superent, & ob id eorum vitia & ignominiam quam celate debuerant prædicantes. Cuius exemplum etiam est in Absalone: qui causabatur non fuisse constitutum à rege quenquam qui audiret quærentes iudicium. Porro contumelia, hic ponitur pro ignominia & infamia. Græcè enim est ἀτιμία, sicut & mox postea, vbi habemus: Non est enim tibi gloria, sed confusio. Vbi Græcis est, ἐλαργεῖς σοι δόξα πατρός ἀτιμία hoc est, non est enim tibi gloria patris infamia.

2. Re. 15.

4. Fili suscipe senectam patris tui, & non contristes eum in vita illius.
15. Et si defecerit sensu veniam da, & ne spernas eum in virtute tua.

Hic iam docet ad honorem parentum peculiariter pertinere, ut filij parentum inopiæ succurrant, eos nō contristent, eorumque defectus tolerant, nec ob id illos contemnant. Pro: suscipe senectam patris tui, Græcis est, ἀντιλάβε ἐν γήρα πατρός σου, hoc est, subleua vel suscipe in senectute patrem tuum. Vnde & nostra lectio sic est accipienda, ut suscipere senectam, sit eam subleuare, succurrendo inopiæ eius, & consolatione eam erigendo, cum sibi ferè senes sufficere non possunt. Et quoniam non solum egestas senibus obtingere solet, sed & sapientiæ atque prudentiæ defectus rectè subiungit: si defecerit sensu, hoc est prudentia, est enim Græcis σῶναι, veniam da: nec sperandum in virtute tua, hoc est, propter vites tuas, videlicet quia illum iuuenis superas acumine mentis & fortitudine corporis.

6. Eleemosyna enim patris non erit in obliuione, Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum, & in iustitia edificabitur tibi.

Eleemosynam patris vocat beneficentiam patri exhibitam, siue cum subuenitur necessitati: siue dum ignoscitur eius deficientiæ. Cæterum dubium est quid sit quod sequitur, pro peccato matris restituetur tibi bonum. Et quidam sunt libri qui habent, pro bono facto matris. Sic enim quidam corrigendum putauerunt, quod absurditas alioqui in sermone videretur, cum tamen Græcis sit, ἀντι ἀμαρτιῶν, hoc est, pro peccatis: quamuis illis non addatur, matris. Lyranus exponit pro peccato matris hoc

hoc est, pro eleemosyna ad remissionem peccati eius facta, ut sit sensus: Restituetur tibi bonum pro eo quod fecisti pro peccato matris delendo. Verbanus peccatum hic accipit pro hostia pro peccato, sicut accipitur 2. Corin. 5. cum dicitur Christus factus pro nobis peccatum: ut significetur eleemosyna & sacrificium pro matris peccato oblatum. Sunt qui simplicius & melius intelligunt pro peccato matris tollerato à te patienter. Græcis pro duobus illis membris quæ nos legimus: Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum, & in iustitia edificabitur tibi, tantum est, καὶ ἀντι ἀμαρτιῶν προσανακοδομηθήσεται σοι, hoc est, & pro peccatis reedificabitur tibi. Quo significatur compensatio, qua in peccatis eius qui benefacit parentibus habetur ratio ut cum propter peccata sua mereatur pœnam, remisit peccatis, & liberetur à debita pœna, & Dei beneficio reparatur atque erigatur, quomodo quidam intelligunt illud Isaia, 40. Suscepit de manu Domini duplicita pro omnibus peccatis suis. Ad hunc sensum ut nostra lectio accedat, illud: pro peccato matris, intelligi potest significare peccata quæ filij frequenter, in iuuentute maxime, committunt contra parentes, quorum punitionem euadunt per beneficentiam postea eis præstitam. Itaque sensus erit: Beneficentia patri exhibitam non erit in obliuione coram Deo, sed illius De us semper recordabitur. Nam pro peccatis à te subinde prius in matrem commissis, cum grauis debeat tibi punitio, restituetur tibi bonum à Deo, & per iustitiam quam operaris erga parentes, fiet tibi ædificatio, hoc est, recuperatio & restitutio eorum bonorum, quæ per peccata tua amisisti, aut ut amitteres meruisti. Aut genitiuus, matris, construi potest cum bonum, ut sit sensus, pro peccatis tuis restitueretur tibi bonum matris, hoc est beneficium quod matri contulisti, sicut eleemosynam patris vocat, cā, quæ patri est impensa, benignitatem. Quod obscurius his verbis est dictum, clarius explicatur sequenti sententia.

17. Et in die tribulationis commemorabitur tui, & sicut in sereno glacies soluitur peccata tua.

In verbo commemorabitur, intelligitur ipsa patris eleemosyna, significaturque quod ea in die tribulationis pro te causam tuamaget apud Deum: ita ut aliis afflictis tu sis liber, aut in tribulationem aliquam merito tuorum peccatorum prolapsus, ab ea merito beneficentiæ patri exhibitæ libereris, ita ut sicut glacies soluitur per auræ serenitatem, solis scilicet ardore tunc glaciem dissolvente: sic etiam tunc soluantur peccata tua, & pro tristibus læta succedant. Aptā comparatione peccata glaciei, eleemosynam verò serenitati ac solis splendori comparat, quod sicut glacies frigoris rigore concreuit, ac tristitiam temporis inducit: ita & peccata ex charitatis defectu contrahuntur, ac calamitatum mœrorem afferunt. Sicut autem per solis splendorem & ardorem glacies soluitur, eaque soluta, succedit auræ fauor & gratia: ita & per eleemosynam, mentis frigiditate sublata, reddit Dei benignitas & beneficentia. Notandum autem quantam emphasim habeat quod in die tribulationis dicat peccata soluenda, sicut in sereno glacies, significans diem tribulationis ver-

tendam in diem serenam: ac cum aliis erit dies nubilus, misericordie fore serenam.

18. Quam malæ famæ est qui dereliquit patrem, & est maledictus à Deo qui exasperat matrem.

Pro, malæ famæ, Græcis est, βλάσφημος, quæ dictio significat & maledicum & execrabilem, hoc est, eum qui apud omnes malè audit. In quo secundo significato accipitur à quibusdā hoc loco, ut bene verterit interpret, quàm malæ famæ est is qui dereliquit patrem non succurrendo scilicet ei in necessitatibus ipsius. Potest tamè quod Græcis est, ὡς βλάσφημος, iuxta primam significationem verti etiam sic veluti blasphemus, hoc est, maledicus, ut alludatur ad legē quæ est Exod. 21. & Leuit. 20. Qui maledixerit patri suo ac matri, morte moriatur, & significetur eum qui patrem in necessitate deserit, morte dignum esse, non secus quàm is qui patri suo maledicit. Cui sensui magis conuenit quod sequitur, & est maledictus à Deo qui exasperat matrem, hoc est, quæ eam, vel sua rebellione vel sua desertione ad iram prouocat & exacerbatur.

19. Fili in mansuetudine opera tua persee, & super hominum gloriam diligeris.

Post doctrinam eam qua specialiter horratum est ad humanitatem & beneficentiam parentibus exhibendam, progreditur ad docendum generalem tum humanitatem tum beneficentiā: primum quidem humanitatem & modestiam erga omnes exhibendam requirēs, deinde & beneficentiam egenis omnibus præstandam. Filij, inquit, cum mansuetudine opera tua persee atque exequere, Mansuetudo enim valde commendat hominis opera, eaque utiliora aliis reddit: vnde sequitur: & super hominum gloriam diligeris, pro quo Græcis est, καὶ ὑπὲρ πάντων δεικνύ ἀγαπήσεις, hoc est, ab homine probato diligeris, vel pro homine probato, accepto vel grato diligeris. Nam præpositio ὑπὲρ nonnunquam ponitur πᾶντι ἢ πρὸς. Nostra lectio sic recte accipitur, propter mansuetudinem diligeris magis quam ob gloriam hominum, hoc est splendorem aliquem & excellentiam humanam. Quo significatur, mansuetudinem homini magis conciliare dilectionem aliorum, quàm gloriam & sublimem aliquem apud homines statum, qui metum potius incutit quam amorem. Aut est sensus: præter gloriam: quam apud homines obtinebis, etiam consequeris hoc ut ab eis diligaris.

20. Quanto magis te es, humiliat, in omnibus & corā Deo inueni gratiam.

Quoniam mansuetudo subsistere nequit nisi per humilitatem, rectè post mansuetudinem hortatur ad humilitatem & modestiam, quam etiam Christus cum mansuetudine coniunxit, dicens: Discite à me quia mitis sum & humilis corde. Græcis autem est: Quanto magis es, tanto humiliat te in omnibus: pro eo quod est: quanto maior es, tanto magis humiliat te. Cuius sententiæ utilissimæ rationem duplicem reddere licet, alteram ad homines alteram ad Deum pertinentem. Nam quod ad homines attinet, quo quis in sublimiori gradu

gradu est constitutus, sicut magis subiectus est multorum inuidia, & cum multis negotia communia habere debet: ita magis adniti debet, vt modestia ac demissione sui & inuidiam declinet: ac superet & facta sua commendet: vtilioraque reddat. Quod vero ad Deum pertinet, quo quis maior est, hoc demissius agnoscere debet se plura a Deo accepisse, itemque se ad ampliorem rationem illi reddendam astrictum esse, iuxta illud Gregorij homil. 9. in euang. Cum augentur domus, rationes etiam crescunt donorum. Tantum ergo humilior, atque ad seruendum Deo promptior quisque debet esse ex munere, quanto se obligatiorem esse conspicit in reddenda ratione. Diuus Augustinus citat hanc sententiam libr. de sancta virginitate capit. 31. vbi legit tanto humilia. Et indicat tertiam rationem huius sententia, nempe propter maius superbiae periculum. Mensura, inquit, humilitatis, cuique ex mensura ipsius magnitudinis data est, cui est periculosa superbia, qua amplius amplioribus insidiatur. Post hanc sententiam sequitur apud Graecos in complutensi editione sententia quae in nostris deest, & similiter in Germanico exemplari, qua declaratur quod dictum est: coram Deo inuenies gratiam. Multi excelsi & gloriosi, sed mansuetis reuelantur secreta. Cui conuenit illud Psalmi: Docebit mites vias suas. Sed quod sequitur magis cohaeret cum nostra lectione.

Psal. 24.

21 Quonia magna potentia Dei solius, & ab humilibus honoratur.

I Deo, inquit, inuenies gratiam coram Deo per humilitatem quia solus Deus est cui competit magna potentia, quia solus omnia quae vult facit & ab humilibus honoratur: quia illi eius potentiam agnoscere se declarant, dum humiliant se sub potenti manu Dei, cum contra superbi qui Deo obedire recusant, nec cum metuunt, Dei honori quantum in ipsis est, detrahunt. Vnde & Iacobus secutus Salomonem dicit: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.

Ier. 4.

22. Altiora te ne quaesieris: & fortiora te ne scrutatus fueris.

Post humilitatem & modestiam in agendo & conueniendo aliis, requirit & humilitatem in appetenda & scientia & rerum cognitione. Ad dunt Graeca in Complutensi editione in utroque membro aduerbium aliquod: Altiora te ne quaesieris ἀγαθώτερος, hoc est, imprudenter vel inconsiderate: & fortiora te ne scrutatus fueris ἀποσύν, hoc est, stulte, quasi non prohibeatur omnis horum inquisitio, sed tantum immodica & stulta. Sed germanica editio haec aduerbia non habet. Altiora & fortiora vocat maiora & difficiliora: quam vt quis ea assequi intelligendo possit quaeque superant intelligentiae vires. Hoc ergo hic monet Sapiens quod Paulus: Non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, & vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei. Periculum quod in hoc vitio curiositatis & reueritatis, indicat Sapiens in Proverbis: Qui scrutator est, inquit, maiestatis, opprimetur gloria.

Rom. 11.

Prou. 25.

23 Sed quae praecipit tibi Deus, illa cogita semper: & in puribus operibus eius ne fueris curiosus.

24. Non est tibi necessarium ea, quae abscondita sunt, videre oculis tuis.

25 In superuacuis rebus noli seruari multipliciter, & in puribus operibus eius non eris curiosus.

Graecis non est illa pars, & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus, sicut nec in sequenti sententia, vbi idem apud nos repetitur. Videtur appositum vt operibus nostris Dei opera opponatur, quasi dicat, cogita assidue opera quae tibi incumbunt facienda, Dei vero pleraque opera noli curiosè inquirere. Cuius causa prima subiungitur: Non est enim tibi necessarium ea quae abscondita sunt, hoc est, quae captum tuum excedunt, quaeque Deus hominibus non voluit manifestare, videre oculis tuis: quasi dicat necessariis rebus cognoscendis tantum vacandum est. Vnde subdit, In superuacuis rebus, hoc est, in superfluis, quaeque ad vitam institutionem & necessariam vel vtilem cognitionem non pertinent, non scrutati multipliciter.

Prou. 25.

26 Plurima enim sunt per sensum hominum ostensa sunt tibi.

27. Multos enim supplantant suspicio illorum, & in vanitate deturunt sensus illorum.

Priori sententia secunda redditur ratio cauendae curiositatis. Plurima enim inquit, super sensum, hoc est, supra intelligentiam, & captum hominum ostensa sunt tibi: Graecè enim est πλείονα ἢ τὸ αἴσθησις ἢ ἰσχύς, hoc est, plura enim quam sensus hominum capiat, ostensa sunt tibi. Quo significat non omnia quae ostensa sunt curiosè inquirenda, quod pleraque captum nostrum excedant: Aut inter ea quae nobis ostensa sunt, & quae vel scire vel facere nos oportet, esse multa quae vires nostrae intelligentiae superant, vt satis sit in illis ingenium occupari, nec debeat etiam ad alia transcendere. Tertia deinde subiicitur ratio, a curiositate scientiae dehortans, cum dicit: Multos enim supplantauit, & c. Quod Graecè est, Multos enim decepit opinio eorum vana: & cogitatio mala labefecit mentem, vel mentes eorum. Est enim pro supplantauit, ἐπλάσσειν, decepit, quod etiam Latinis significat nonnunquam supplantare. Et pro sensus, est διανοίας, vel διαβολίας, hoc est, mentem vel mentes. Sed interpretes saepe sensum pro mente ponit & pro intelligentia. Significatur ergo multos deceptos & vanos effectos, quod suspicarentur & opinarentur se intelligere quae non intelligebant, nec intelligere poterant, quae admodum patuit in philosophis plerisque & haereticis: qui dicentes se esse sapientes: stulti facti sunt. Sequitur post haec in editione Complutensi sententia, quam nec nos nec Germanicum exemplar habet: Pupillas non habens carebis luce, intelligentiae autem expertus, ne profitearis. Quo significatur, cognitionem in professione debere esse quasi pupillam in oculo, qui lucem percipere non potest, nec toti corpori eam communicare, si careat pupilla, hoc est, visu qui in pupilla residet. Ita cognitionis expertus non potest aliis lucem communicare, vnde a professione & doctrina abstinere debet.

Rom. 11.

28. Cor durum habebit mala in nouissimo, & qui amat periclitum in illo perbit.

Cor durum, vocat cor pertinax & obstinatum in malo, & in sua praconcepta opinione, quodque non cedit aliorum monitis: id est aliquandiu soleretur a Deo propter penitentiam,

tentiam, tamen in nouissimo, hoc est, tandem male habebit: quia affligetur malo, idque grauius, quia iuxta Paulum secundum duritiam suam & impenitentem cor suum thesaurizauit sibi iram in die irae & reuelationis iusti iudicij Dei. Talis etiam rectè dicitur amare periculum: quia sic se gerit ac si amaret, dum monitus de periculo vitare, illud non vult, proinde dignus est qui in illo quod amavit pereat. Generaliter tamen amat periculum omnis peccator qui id amat in quo subest periculum. Et videtur haec generalis sententia subiuncta occasione curiositatis a qua dehortatus est, monstrato periculo quod illi subest, vt significet merito curiosos illos perituros, si periculo demonstrato pergant in sua curiositate. Bene etiam post praecipua humilitatis subiicit quaedam contra superbos: qui duro corde salutaria monita non recipiunt.

29. Cor ingrediens duas vias non habebit succum suum, & paruum cor in illis scandalizabitur.

Hanc sententiam Graeca non habent, conuenientem tamen habent sensum. Quod autem cor ingrediatur duas vias, ex superiori capite intelligitur: nempe quod non sincere Deum quaerit, sed duobus dominis vult seruire. Huiusmodi dicit scandalizandum in illis duabus viis, hoc est, scandalum & offendiculum passurum atque ruinam, per hoc quod non sincere rectam viam ambulat, sed duas vias sectatur, partim Deo partim mundo seruiens. Legitur autem hic versus variè. Nam pro: succus: quidam libri habebat, requiem: alij, succus vel requiem, pro prauum cor, quidam habent prauicors, alij prauicornus, alij prauus corde, alij prauicornus. Tanta est codicum varietas.

30. Cor nequam grauabitur in doloribus, & peccator adiciet ad peccandum.

Graeca pro, cor nequam, rursus habent vt prius καρδιά σκληρή, Cor durum, quod vere dicitur cor nequam, vt quod sit deplorata malitia. Hoc dicit grauandum in doloribus: quia sibi semper maiores & grauiores parat dolores & mala, thesaurizans sibi iram: quia peccator, hoc est, qui peccatis totus est deditus, nullius monitionibus reuocatur a peccatis, sed praecedentibus peccatis semper adiciet ad amplius peccandum pro quo Graecis est: Peccator addet peccata super peccata.

31. Synagoga superborum non erit sanitas, sicut enim peccati gradus habetur in illis, & non intelligitur.

Pro synagoga, Graecis est, ἐνωαγοῦν, aut ἐνωαγοῦν. Hac autem dictione capite superiori & aliis locis vitur interpret pro punitione & malo quod alicui inducitur atque infertur, vnde sensus est: In punitione superbi non est sanitas, hoc est, superbi qui noluerunt audire salutaria monita sed ea duro corde reiecerunt, perseverantes in peccatis, cum tempus punitionis illis aduenerit, punientur sine reparatione & curatione. Noster legisse se declarat ἐνωαγοῦν. Quod sequitur, aliter graeca sic habent: Vix eius eradicabuntur, planta enim malitiae radices misit in eo, hoc est, quoniam malitia ita in ipso haesit & fixa fuit vt radices firmas in eo miserit, nec ullis monitionibus ab ea diuelli se passus est, ideo suo tempore

vix eius penitus eradicabuntur, vt restitui non possit. Vnde facile intelligi potest quomodo nostra lectio sit accipienda, nempe: Congregatione superbiorum: qui nunc nullam volunt amittere curationem suo tempore etiam sine curatione perdendam: quia frutex peccati, hoc est: omnis cor ad peccandum potestas, in qua iam benedicati videntur & firmati, eradicabitur penitus & tolletur ab eis, ita vt amplius non intelligatur nec agnoscat esse vel fuisse, hoc est, tolletur sic vt non supersint reliquiae, iuxta illud: Vidi impium superexaltatum & eleuatum sicut cedros libani: Et transiui, ecce non erat, quae inui cum, & non est inuentus locus eius.

Psal. 36.

32. Cor sapientis intelligitur in sapientia, & auris bona audiet cum concupiscentia sapientiam.

Graeca habent: Cor hominis intelligentis cogitabit parabolam, & auris auditoris desiderium sapientis hoc est, Cor hominis intelligentis meditatur sermones reconditos, eius cogitatio est in grauibus & abditis scripturae sacrae sententiis & misteriis, & aurem attentam desiderat sapiens, vel auris attenta desiderat sapientem, hoc est, non diuellitur ab eo, sed eum audire cupit. Vnde nostra lectio sic commode accipitur, Cor sapientis agnoscat per hoc quod sapientiam libenter audit atque de ea menditatur. Hoc enim conuenit cum eo quod sequitur, & auris bona audiet cum omni concupiscentia sapientiam. Quidam libri habent, intelligetur, alij intelligitur, futurum tempus magis conuenit cum Graecis.

33. Sapiens cor & intelligibile abstinebit se a peccatis & in operibus suis iustitia successus habebit.

Hanc sententiam Graeca non habent, & per se se facili est.

34. Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemosyna resistit peccatis.

Pro doctrinam humilitatis & modestiae digreditur ad doctrinam beneficentiae omnibus gentibus exhibendae, quam multis prosequitur capite sequenti. Pro resistit peccatis, Graecis est, ἐξίλασται ἀμαρτίας, hoc est, expiat peccata. Debet autem per comparationem intelligi, vt sit sensus. Sicut igne extinguit aqua, & c. quomodo citat Diuus Cyprianus in sermone de eleemosyna, & libr. 3. ad Quirinum, vbi & pro, resistit peccatis, legit, extinguit peccatum. Sic citatur etiam in libr. de rect. Catho. conuert. in operibus Augustini. Est autem apta haec comparatio, consistens in hoc, quod sicut ignem ardentem & laedentem aqua sic extinguit vt non laedat, imo ne sit quidem: ita eleemosyna sic peccata extinguit & expiat, vt quae instar ignis hominem laederent & perderent, atque in ignem inextinguibilem mitterent, amittant perdendi vim, & omnino esse desinant, quia intuitu eleemosynae remittuntur. Vnde Daniel, Peccata, inquit, tua eleemosynis redime. Noster ergo rectè dixit eleemosynam resistere peccatis, quia cum peccata urgeant & exigant vltionem, eleemosyna placando Deum illam impedit: & vt remittatur impetrat, iudicium enim sine misericordia ei qui non facit misericordiam. Super exultat autem misericordiam iudicium. Diuus Cyprianus in sermone de eleemosyna, per aquam mystice intelligit baptismum, & per ignem gehennam,

Dani. 4.

gehennam. Hic inquit, ostenditur & probatur, quia sicut lauacro aquae salutaris, gehennae ignis extinguitur, ita elemosinis atque operationibus iustis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissa peccatorum datur, assidua & iugis operatio, baptismi instar imitata Dei rursus indulgentiam largitur.

35 Et Deus prospector eius qui reddi gratiam, meminit in posterum & in tempore casus sui inueniet firmamentum.

Perperam hic versus legitur in multis libris qui habent: Et Deus prospector est eius qui reddi gratiam, ut deinde noua sequatur sententia, Meminit in posterum, & intelligunt relatiuum, qui refertur ad pronomen, eius, ut significetur Deum prospicere eum qui alteri gratiam facit & miseretur, cum ad Deum debeat referri. Nam Graeca habent, ὁ κύριος ἀνταποδοῖς χάριτας μεμνηται, Et Deus reddens gratias meminit. Illud enim prospector eius, non est Graecis Legendum est ergo apud nos sine verbo, est: Et Deus prospector eius qui reddi gratiam, meminit in posterum: quomodo multos libros manuscriptos habere deprehendi. Et est sensus: Deus conspector vel prospector ipsius elemosynae, Deus, inquam qui retribuit gratias pro gratia alteri praestita, is meminit eius elemosynae in futuro tempore cum mala incidunt, ut tunc intuitu elemosynae a malis praeseruet, aut liberet eum qui fecit elemosynam, & ille in tempore casus sui, hoc est, cum inciderit in peccata, vel potius in calamitates aliquas, inueniet firmamentum, in quo scilicet consistat ut non penitus pereat, sed sustentetur & conseruetur, hoc est, consistat sustentationem & subleuationem intuitu misericordiae praestitae. Elemosyna enim, inquit Tobias, ab omni peccato & a morte liberat, & non patitur animam ire in tenebras.

CAPVT QVARTVM.

36 Si elemosynam pauperis ne defraudes, & oculos tuos non naferis a paupere.

PRO elemosinam, Graecis est σωτηρία, hoc est, vitam. Dicitur autem non defraudes vitam pauperis, pro non defraudes pauperem eo quod ad vitam ei est necessarium: hoc est, victum. Nam sicut bestiae, Graecis & vitam significat & vitam: ita & hominibus. Et apud nos ergo, non defraudes elemosinam pauperis, positum est, pro non defraudes pauperem elemosinam, quamquam non est Graecis proprie defraudes, sed ἀποσπέρησιν, hoc est, priues, ut significetur pauperi subtrahi quod eius est, & ei debetur. Est enim elemosyna pauperis, ea quae ei debetur, aut quam ille petit. Secunda pars Graecis est καὶ μὴ παραλελήσῃς ὀφθαλμοῦ ἐπιθεῖς, & ne protrahas oculos indigentes, hoc est, non sinas pauperes diu in te respicere dum petunt elemosynam, nec protrahas eorum desiderium, sed dedit quod dandum est. Nostra lectio idem significat, oculos scilicet non transfuerandos a paupere, ut cum ille intentè respexerit petens elemosynam, non in diuersam partem oculos nostros vertamus, dissimulando nos videre quod ille in nos respiciat. Simile habetur Tob. 4. Non auertere faciem tuam ab illo paupere, sic enim

fiet ut nec a te auertatur facies Domini. Ab hoc inclementiae vitio magis adhuc reuocat se Tob. 4. quæ sententia.

2 Animam esurientem in aere exasperas, & non exasperes pauperem in inopia sua.

DESPICIMUS animam esurientem, cum non dignamur ad eius inopiam attendere, ac declaramus nos ea non moueri ad misericordiam: quod quia non fit, malum inopis augetur, & pauper magis exacerbat, bene subiicitur, & non exasperes pauperem in inopia sua, tua scilicet dissimulatione eius malum duplicando, eumque ad iram atque tristitiam prouocando, ut tam duobus malis affligatur, inopia scilicet & tristitia, vel ira & neglectu sui concepta. Graeca pro despecte, habent λυπήσῃς, hoc est contuies. & pro, non exasperes pauperem, habent μὴ παραλελήσῃς ἀνδρῶν non protrahas virum. Itaque significatur idem quod sequenti sententia, benignitatem scilicet non protrahendam, ne dilatione pauper torqueatur.

3 Cor in opibus affixe, & non protrahas datum angustiorum. 4 Rogat onem contr. bulam ne abiciatur, & ne auertras faciem tuam ab egero.

GRAECA priorem partem primae sententiae paulo habent efficacior, Cor irritatum ne conturbes. Significat offensionem hominis inopis ex miseria commotam, non esse augendam cunctatione ac despectione, multo vero minus acerbis uerbis repulsione. Secunda pars docet etiam eundem dandum iuxta illud Proverb. 3. Ne dicas amico tuo: Vade & reuertere, & cras dabo tibi, cum statim possis dare. His sententiis multis quibus ab inclementiae vitio reuocat idem saepius inculcando, indicat & quam malu hoc inhæreat fixè corruptae hominum naturae, & quam multa mala hoc in se complectitur. Primum, quia per hoc subtrahitur pauperi quod ei debetur, in dicitur ipsa: Deinde, quia per hoc additur afflictio afflictio. Et ne putentur hæc ab immiserico corde impune fieri, subiicit inopi neglecto dari occasionem maledicendi, ut si non moueamur ad misericordiam alieno malo, saltem nostri mali metu moueamur. Et cuius non metuamus vim atque potentiam, saltem metuamus malam imprecationem. Dicit ergo.

5 Ab inope non auertras oculos tuos propter iram, & ne reuocet quærentibus tibi retro maledicere. 6 Maledicentis enim tibi in amaritudine animi exaudietur, & proderit tibi, exaudiet autem eum qui fecit. i. uia.

NE enim quis contemnendam putet huiusmodi maledictionem pauperum, dicit eius imprecationem Deum exaudiri, ut pote qui eum creauit, & proinde eius curam gerit, & sibi imputat factam iniuriam pauperi creaturæ suae irrogatam. Ad insinuandam enim iustam maledictionem quam Deus exaudiat, additur, in amaritudine animæ, hoc est, eius qui tibi male precatur non ex vanitate, non ex iniquitate, sed ex amaritudine animæ, quam tu inique in eo prouocasti. Notandum autem illud propter iram, in quinta sententia, non esse Graecis. Et potest intelligi vel de ira Dei, vel potius de ira pauperum. Quod nos habemus, non relinquas quærentibus tibi retro maledicere: clarius Graeca habent, Et ne des locum homini maledicendi tibi, unde nostra lectio sic est ordinanda: quærentibus, hoc est, postulantibus a te elemosynam, non relinquas tibi retro maledicere, hoc est, non des occasionem ut male precetur tibi, idque retro, hoc est, secretè & post tergum: quia scilicet tibi ob paupertatem non audent coram maledicere, quasi dicat, Non sis securus etiam si non audias eos tibi male præcantes, time etiam eorum occultam imprecationem, quam tanquam iustam iustus Deus & pauperum protector exaudiat.

maledicendi tibi, unde nostra lectio sic est ordinanda: quærentibus, hoc est, postulantibus a te elemosynam, non relinquas tibi retro maledicere, hoc est, non des occasionem ut male precetur tibi, idque retro, hoc est, secretè & post tergum: quia scilicet tibi ob paupertatem non audent coram maledicere, quasi dicat, Non sis securus etiam si non audias eos tibi male præcantes, time etiam eorum occultam imprecationem, quam tanquam iustam iustus Deus & pauperum protector exaudiat.

7 Congregationi pauperum affabilem te facito, & presbytero humilia animam tuam, & magnato humilia caput tuum.

GRÆCIS non est dictio, pauperum, quam interpretis de suo addidit: quia & prius & postea de pauperibus agit. Nec est, affabilem, sed προσφιλή, hoc est, amabilem. Nec est, presbytero, humilia animam tuam, sed tantum quod sequitur: Et magnato (pro magnato) humilia caput tuum, ita ut sit sententia bimembris: qua præcipitur moderatio ad dignitatem & conditionem personarum accommodanda, ut scilicet cum multitudine comiter atque æquabiliter uiuamus, sicque nos amabiles præbeamus: aduersus uero principem reuerentiam exhibeamus, cumque eo nos modestè & submissè geramus. Nam apud populum cum quo uiuendum est æquo iure, superbia hominis se supra communem conditionem efferētis importuna est & odiosa, comitas uero gratia: apud principem uero nimia familiaritas & fiducia, contemptum adfert.

8 Declina pauperi sinistram aurem tuam, & redde debitum tuum, & responde illi pacificè in mansuetudine.

ETHIC Graecis non est illud, & redde debitum tuum, ut sit etiam bimembris sententia, qua duo præcipiuntur, uidelicet ut & pauperum preces benignè audiantur, & eisdem benignè atque amicè respondeatur. Nam est illis: responde illi pacificè, sed εἰρηνικά, hoc est, pacifica, atque sic habebant scripta pluraque quæ erant ad manum antiqua, & Dionysius: Pacifica autem responde-re, est ea dicere quæ animo eius pacem & tranquillitatem sunt allatura. Reddit debitum suum pauperi: qui lubenter eum audit, & benignè ei respondet, & pro facultate sua ei succurret.

9 Libera eum qui iniuriam patitur de manu superbi, & non accide feras in anima tua.

POSTERIOREM partem sic habent Graeca, καὶ μὴ ὀλοφίχῃσιν ὁ θεὸς κρινέτω σε, hoc est, non sis pusillanimis in iudicando, vel vindicando. Nam hoc loco iudicare pro vindicare positum uidetur: hoc præceptum pertinet potissimum ad iudicem vel magistratum, quem monet Sapiens, ut eum qui se defendere non potest, liberet de manu potentioris, atque in ea re non sit paruo animo, ut scilicet ob metum aut gratiam potentis, omitat succurrere pauperi pro officio. Itaque dum noster vertit, non accide feras, dictio, accide: non deriuatur ab accidus, sed a dictione Graeca, accidia, pro quo vulgò dicitur accidia: unde & hic multi libri scripti habent accide, quomodo interpretè vertisse uerisimile est, sicut & c. 6. vertit: non accedieris in uinculis eius proinde dictio accide uel accide hic pronuntianda est penultima longa. Sensus ergo nostræ lectionis est: hanc quam dixi Ians. in Eceles.

præstandam liberationem non feras in animo tuo accide, hoc est, cum tædio & tristitia, hoc est, non sit tibi tædiosum eam præstare, libenter & uolenti animo eam impende. Sunt qui pro, in anima tua, habent, in manu tua, sed corruptam esse hanc lectionem satis Graeca indicant.

10 In iudicando esto pupillis misericors ut pater, & pro uiro matris illorum. 11 Et eris tu uelut filius altissimi obediens, & miseretur tui magis quam mater.

IN his duabus sententiis addita sunt ab interprete duo illa adiectiua, misericors & obediens, quæ Graecis non sunt. Præceptum hoc præstitit Iob 21. qui de se dicit, Liberaui pauperem uociferantem, & pupillum cui non esset adiutor: & cor uidiuæ consolatus sum. Pater eram pauperum. Cumque sederem quasi Rex circumstante exercitu, eram tamen mœrentium consolator. Notandum autem quam apertè in secundo uersu respondeat merces ipsi misericordiae quæ in priori uersu præcipitur: Si inquit, orphanis non habentibus patrem te exhibueris ut patrem, & matri eorum non habenti uirum te pro uiro & marito exhibueris, Deus uicissim se geret erga te tanquam patrem erga filium suum, imò te uera tu eris illi tanquam filius uicè charus: quod fueris obediens præceptis eius, & plus quam mater tua miseretur tui, uel ut habent Graeca, diligit te. Pro mercede ergo intelligi debet illud: Et eris tu uelut filius altissimi, quomodo & Luca 7. Date mutuum: nihil inde sperantes, & erit merces uestra multa, & eritis filij altissimi.

12 Sapientia filijs suis uitam inspirat, & suscipit exquirentes se, & præbit in uia iustitiæ.

SECONDA hæc est pars huius capituli, in qua nouam materiam auspicatur, pulchrè pertractans sententiis duodecim sapientiæ officia & actiones, in electis & fidelibus, sed quæ non cum tanta gratia & efficacia exprimitur in nostra uersione: quam in originalibus, quæ hic magnam letori afferre possunt uoluptatem & utilitatem. Bene autem superioribus istud subiicit, ut postquam dixit Deum miseretur suorum, iam mutato nomine Dei in nomen sapientiæ, ostendat quæ bona Deus per suam sapientiam eis largiatur, & quomodo cum suis agere soleat. Pro, filiis suis uitam inspirat. Græcè est, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἡ σοφία, filios suos exaltauit ex euexit Interpres uel detur legisse, ἐψύχωσεν. Sapientiam eadem dicit suscipere exquirentes se, quod eos ueluti manu porrecta in suam disciplinam, fidem, atque tutelam recipiat. Unde pro eius explicatione additum est ab interprete: ueluti pro commentario, & præbit in uia iustitiæ, uiam scilicet monstrans, & in ea deducens: nam ea pars Graecis non est.

13 Et qui illum diligit diligit uitam: & qui uigilauit ad illum completentur placorem eius.

PIMUM, & Graecis non est, sed sine connexionē absolute dicitur, ὁ ἀγαπῶν αὐτὴν, diligens eam. Pro, completentur placorem illius, est ἐμπλησθησονται εὐφροσύνης, replebuntur lætitia, unde certum est non esse legendum, placorem, sicut habent multa scripta, sed placorem, hoc est, eum.

est, suauitatem eius. Significat eos percepturos suauitatem & dulcedinem ipsius, qui mane eam studiosè quæsierint, cupientes ab ea instrui & solum liciti tunc ut eam inueniant.

4 Qui tenuerit illam, vitam hereditabit, & quo introibit, benedicet Deus.

Græcis in primo membro nõ est, vitam, sed δόξαν, hoc est, gloriam, & est singulari numero: Qui tenuerit illam, hæreditabit gloriam. Quod conuenit sequenti, & quod introibit, hoc est, quocunque introibit talis qui illam tenuerit Deus illum benedicet. Non est enim sensus: Quod introibit sapientia, ut quidam intelligunt, sed significatur eum qui possidet: & firmiter retinet sapientiam, in omnibus actibus & conatibus suis benedicendum à Deo: qui omnia eius studia fortunabit & prosperabit: iuxta illud Psalmi primi: Omnia quæcunque faciet prosperabuntur. Et Deuteronomij vigesimo octauo: Benedictus eris ingrediens & egrediens. Emittet Dominus benedictionem super celaria tua, & super omnia opera manuum tuarum, benedicetque cunctis operibus manuum tuarum. Debuisse ergo interpretem in utroque membro aut semper vertisse singularitatem numerum: aut semper pluralem. Certe codex Atrcbatenfis collegij habebat: & quod introibunt.

5 Qui seruiunt ei, obsequens erunt iuncto, & eos qui uiuunt cum diuinitate Deus.

Prior huius sententiæ pars longè aliud Græcis significat, quam ex nostra lectione sola concipi posset. Notandum enim illis pro: qui seruiunt, esse δὲ λατρεύοντες participium scilicet eius uerbi unde deriuatur λατρεία, quæ à δόξα ferè distinguitur: & diuinis ferè rebus appropriatur. Pro, obsequentes erunt, est λατρεύουσιν, uerbum scilicet quod deriuatur à nomine λατρεία, quod sacrificiũ significat, & misterium sacrum ac publicum quo Deus colitur: unde Septuaginta ferè utuntur uerbo λατρεύοντες, quando fit mentio de ministerio Aaron & Leuitarum, in Leuitico & numeri. Itaque Sapiens hic significat eos: qui sapientiæ se addicunt eamque colunt, se uelut factorum ministros, & Dei sacerdotes, ut intelligatur eorum apud Deum excellentia. Et potest datiuus, sancto accipi uel pro Deo, uel in neutro genere pro sanctuario, quod eo magis uideat, quia nõ additur Græcis articulus ἁγίου sed tantum dicitur λατρεύουσιν ἁγίῳ. Apud nos ergo illud, obsequentes erunt sancto, accipi debet pro ministris erunt Dei uel sanctuarij. Et uideri potest auctoritatem huius libri respexisse ad illud Ila. 61. Vos autem sacerdotes Domini uocabimini: Ministri Dei nostri dicitur uobis; ubi Septuaginta habent pro ministris λατρευοί.

6 Qui in primis ambulat cum eo, & in primis elegit uiam.

Pro: qui intuetur illam, est ἡ παραίχως αὐτῆς, hoc est: qui attendit illi. Solent autem qui cuiuspiam auscultant, inrentè in illum respicere, unde intuetur illam, posuit interpretes pro, auscultare illi: & ad eius monita & præcepta attendere, eique obedire. Pro, permanebit, est κατασκηνώσει, hoc est, habitabit, unde uerisimile est interpretem uertisse manebit pro habitabit. Itaque hoc uersu Sapiens duplicem sapientiæ fructum

promittit, gubernationem populorum, & securitatem uitæ: quorum utrunque in hac uita, & multò magis in futura suis confert sapientia, nam & in hac uita per sapientiam sunt idonei qui populis regendis præficiantur in politia seculari atque Ecclesiastica, & per eandem in futura uita impletur in eis illud Sapientiæ 3. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis. Cum ergo in superiori uersu sapientiæ studiosos indicauerit fore Dei sacerdotes, hic indicat etiam reges futuros quemadmodum & prædicto loco Isaia uerbum in sinuatur in fidelibus implendum.

17 Si crediderit ei, hereditabit illam, & erunt in confirmatione creatura illorum.

Pro crediderit ei, Græcis est, ἐὰν ἐμπισθῶν, quod cum sequentia respicimus, magis uertendum erat, si fidelis fuerit, hoc est, si illi fidem exhibuerit, & firmiter atque constanter ei adhæserit. Talis enim hereditabit illam, quia ipsa hic nunquam illum deseret, & post hanc uitam perpetuò possidebitur ab eo. Posteriores partes sic habent Græca, καὶ ἀνατισχίσει ἐστὶν αἱ γενεαὶ αὐτῶν, hoc est, in detentione (uel possessione) erunt generationes eorum. Quo significatur etiam liberos eorum qui sapientiæ adhærēt, possessionem sapientiæ retenturos. Itaque per creaturas eorum oportet intelligere eorum filios, & semen siue carnale siue magis spirituale, eos scilicet quos ipsi genuerunt, qui dicuntur fore in confirmatione quia confirmabuntur, & stabiliuntur in terra, iuxta illud: Potens in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Est autem in relatiuorum, mutatio numeri frequens in scripturis, quamuis æditio Germanica habeat αὐτῶν, sicut & codex Atrcbatenfis habebat, illius.

18 Quoniam in tentatione ambulat cum eo, & in primis elegit uiam.

Græcè δὲ διὰ τὴν μὲν ὁρῶνται καὶ ἐν αὐτῇ ἀπὸ πρῶτος. Quoniam peruersè (uel obliquè aut contortè, ambulat cum illo in primis. Quod ut rectè cum sequentibus intelligatur aduertere oportet duplicem hic uiam ac rationem proponi, quam sapientia sequitur erga suos. Vanam obliquam, indirectam, toruam ac tristem, qua suos in principio ducit per multas tribulationes, multisque molestiis afficit: quæ uia tentandi & probandi causa est instituta, ut cum probari fuerint, ac digni reperi per perseverantiam: deinde altera uia, cum eis agat, quæ recta est, plana, expedita, & læta, qua scilicet eis faciem benignam & hilarem exhibet, uoluptate animi eos afficiens, & uariis beneficiis ac solatiis eos donans, & hic multò magis postea. Itaque in nostra lectione tentatione, pro probatione accipi debet, ut sit sensus: sic in primis agit cum eo, ut illius per multas tribulationes constantiam probet, tentet & exploret. Et in primis, hoc est, in principio elegit eum, hoc est, delectum eius facit, probat & disquirit, neque temerè eum mox suscipit. Sic enim sequentia exigunt ut exponatur illud, in primis elegit eum, pro quo multi malè habent, elegit eum. Quæ enim eligimus, ea probamus & exploramus qualia sint. Quomodo autem sapientia delectum faciat, & in tentatione ambulat cum eo qui incipit ei se addicere, explicat cum sequitur.

19 Timorè & metum, & probationem adducet super illum, & cruciabit illum in tribulatione doctrina sua.
20 Donec tentet eum in cogitationibus suis, & credat anima illius.

Illud, & probationem, additum est ab interprete, ad explicandum quare inducet timorem & metum, nempe ad probationem. Pro, in tribulatione doctrinæ suæ, est ἡ παιδεία αὐτῆς: hoc est, in disciplina uel castigatione sua, Tribulationem ergo doctrinæ uocat afflictionem qua illum uult erudire & docere ut seipsum agnoscat: Donec, inquit, tentet eum in cogitationibus illius. Sic enim habebant omnia quæ uidi scripta, & magis sensui conueniret, sed Græca habent, ἐν δὲ καὶ ἐπινοήσῃ αὐτῆς, in iustificationibus suis, unde magis legèdū uidetur, in cogitationibus suis, nempe sapientiæ. Significatur ergo sapientiæ molestiis & metu afficere suos in primis, donec probauerit quàm sint eorum cogitationes firmæ & explorauerit an ei placeant cogitationes sapientiæ: & sic demum credere possit de illis quod sint futuræ stabiles, quodque ex animo uirtutem ament. Loquitur enim per prosopeiam de sapientia, ueluti de præceptore aliquo, qui cum suscepit discipulos erudiendos, prius eorum explorat animos & ingenia: quæ ubi probè cognita habet, & suis institutis uidet accommodata, tum demum eos peculiari fauore prosequitur, eisque amorem suum declarat. Dum autem hæc sic per fictionem sapientiæ tribuuntur, intelligendum est nihil aliud significari quam Deum ipsum hæc per suam sapientiam agere in studiosis sapientiæ, atque hos sapientiæ Dei dispositione in suæ conuersionis principio aspera multa sentire, ac uariis premittationibus: eosdem tamen si aliquam diu perseuerauerint, omnia postea experturos leuiores, ac multa replendos consolatione: contra quàm accidit his qui uitiis sunt dediti, quibus uita carnalis in primis læta uidetur, sed postea eius sentiunt in commoditatem, ita ut dicant Sapientiæ 5. Lassati sumus in uia iniquitatis, & ambulauimus uias deficiiles. Et de eisdem dicitur: Uiam pacis non cognouerunt, sed contritio & infelicitas in uitiis eorum. Itaque sequitur.

21 Et firmabit illum, & iter adducet directum ad illum & lætificabit illum.

22 Et denudabit absconsa sua illi, & thesauris absconditis super illum scientiam & intellectum iustitiæ.

PRIMA illa uerba, & firmabit illum, non sunt in Græcis, sicut nec illa uerba, & thesaurizabit super illum, &c. quæ addita uidentur, ad explicandum illa uerba, denudabit absconsa sua illi. Pro & iter adducet directum ad illum, est καὶ ὁδὸν ἐπανήξει κατὰ ὁδὸν αὐτῶν. Et rursum reuertetur rectè ad ipsum. Dixerat enim superius, sapientiam in primis ambulare cum sui studioso obliquè, quia in tentatione & probatione. Itaque ad illum qui iam probatus est dicit, eam recta uia redire: rectam uiam uocans eam, quæ gratior & commodior est, quæque diuinæ naturæ magis est propria, uiam scilicet consolationis & lætitiæ, qua probatos Deus postea afficit. Nostræ ergo lectionis sensus est: Probatum, qui prius uariis agitabatur tempestatibus & tentationibus, sapientia firmabit, sua illum consolatione erigens & confirmans, atque in firmum securitatis statum collocans, sicque iter suum directum adducet ad illum, hoc est: recta ad illum ueniet, quæ prius in

tentatione ambulauit cum eo: & quæ prius timorem & metum induxit super eum, iam lætificabit eum quantum ad affectum, & quod attinet ad intellectum, denudabit illi abscondita sua mysteria, pleniori cum cognitione donans, & abundanter illum perfundens scientia & intellectu iustitiæ.

23 Si autem oberraueris, derelinquet eum, & tradet eum in manus inimici sui.

Pro, in manus inimici sui, Græcè est, in manus πτώσις αὐτῆς. hoc est, in manus casus sui hoc est, sinet eum cadere in mala ad quæ propendet. Hæc est autem iusta pœna desertorum, qui à sapientia, cui se semel addixerant, deficiunt atque defleunt, ut & ipsi à sapientia deserantur, desertique miserissime pereant, eique tradantur qui eos malè tractabit. Et pertinet istud maxime ad eos, qui iam diu probati, & postea experti sapientiæ dulcedinem, postea ab ea deficiunt, iuxta id quod Paulus de talibus scribit ad Hebræos 6.

24 Fili confirma tempus, & deuita à malo, pro anima tua ne confundaris dicere uerum.

POST sapientiæ commendationem, rectè iam subiungit, quid sapientiæ adepto sit faciendum. Confirma, inquit, tempus, pro quo alij melius uertunt: observa tempus: quod dupliciter accipi potest. Vno modo, ut moneatur obseruanda opportunitas temporis ad docendum alios: quia ut est Ecclesiastes 3. Omnia tempus habent. Tempus tacendi, & tempus loquendi. Altero modo, ut moneatur obseruanda malitia temporis & sæculi, ne quis per eam à recto declinet, sed adhibita diligenti sollicitudine & cautela ab illa sit liber, iuxta illud Pauli, Videte fratres quomodo cautes ambuletis, non quasi in sapientes, sed ut sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Est enim Græcis σωτηρία uerbum, unde deriuatur nomen synteresis, pro quo quidam malè dicunt synderesis, & significat attentionem, eamque partem animæ quæ uitiis opponitur, seque semper immaculatam seruare studet. Huic sensui magis conuenit quod sequitur, & deuita à malo, pro quo Græcis est, καὶ φησὶ ἀφεῖν ἀπὸ πονηρίας, hoc est, caue à malo, à quo scilicet propter temporis malitiam tibi est periculum, ne forte quid committas quod sit contra conscientiam. Et quoniam ob temporis huius malitiam solet ferè periculum esse à pudore quodam inutili & pernitioso, dum quæ æquitas postulat, pudet uel dicere uel facere: quia aliorum offensa metuitur, benè subiungit, Pro anima tua ne confundaris dicere uerum. In qua oratione addita sunt ab interprete duo illa uerba, dicere uerum, cum Græcis sit tantum pro anima tua ne confundaris. Nõ enim tantum significare uoluit Sapiens per pudorem non abstinendū à ueritate dicenda, sed in genere non abstinendū ab his quæ uel facienda sunt uel dicenda. Addidit tamè nõ malè interpretes, dicere uerum quia in sequentibus de ueritate dicenda & defendenda est sermo. Quod autem dicitur pro anima tua, dupliciter intelligi potest. Sunt enim qui intelligunt animam poni pro uita, ut sit sensus. Non confundaris dicere uerum, pro conseruanda uita tua, & effugiendo uiræ periculo, hoc est, non sit tibi charior uita tua quàm ueritas, imò hanc cum opus est, deposito pudore liberè

Jacob. 5.

liberè confitere, etiam si sit periculum vitæ. At cum sequenti obseruamus, rectius intelligitur, pro anima tua hoc est, pro conscientia tuæ salute, ne scilicet conscientiam tuam lædas, & in animam tuam pecces, ut significetur causa ob quam non est erubescenda veritas, nempe salus anime propriæ, quæ per pudorem confitendæ veritatis amittitur. Qui enim inquit Christus erubuerit me & sermones meos, hunc filius hominis erubescet quum venerit in maiestate sua. Confundimur autem, hoc est, erubescimus dicere verum in perniciem anime nostræ, non solum cum præ pudore omitimus confiteri veritatem de Deo, sed etiam cum mendacia quæ sunt contra honorem vel nostrum vel proximi, non redarguimus; aut cum pro officio peccantem fratrem arguere cessamus; Denique cum propriū peccatum confiteri, vbi & quando oporteret erubescimus. De quibus omnibus in sequentibus particulariter fit mentio.

25 Est enim confusio adducens peccatum, & est confusio adducens gloriam & gratiam.

Nomen, confusio, hic non ponitur pro ignominia, sicut capite 3. sed quemadmodum sepe in scripturis, pro pudore. Non est enim hic ἀτιμία, sed ἀιχμη. Duplicem ergo ponit pudorem alterum non solum inutilem, sed etiam noxium, nempe qui secum adfert peccatum, quo scilicet à dicendo & faciendo quod æquitas requirit retrahimur, qualis est de quo iam dictum est. Alterum vtilem & honestum, qui homini gloriam & gratiam apud Deum & homines conciliat, ut est is quo nos pudet turpe aliquid committere, is etiam quo quis de male acta conuersatione confunditur, ita ut pœniteat & emēdet. Nam & per eam simul gratiā meretur & gloriam. Hunc in peccatore desiderat Dominus, Hier. 3. dicens. Frons me retrahens facta est tibi, noluit erubescere. De duplici isto pudore, altero noxio, altero vtili & bono, multa hic author habet postea in fine ca. 41. & in principio cap. 42.

26 Non accipias faciem aduersus faciem tuam, nec aduersus animam tuam mendacium.

Pro duabus huius sententiæ partibus, Græcis vna tantum est pars quam noster in duas scindit. Sic enim est μη λαβὴ πρὸς ὄψιν κατὰ ψυχῆ σου. Ne accipias personam (vel faciem) aduersus animam tuam. Deinde pro secundo membro additur: Et ne reueraris in casum tuum pro quo nostro in sequenti sententia habet: Ne reueraris proximum tuum in casu suo. Et est sensus: Ne contra salutem anime tuæ personæ cuiusquam habeas rationem ita ut consideratione dignitatis aut potentia eius in iusta causa ei præ pudore cedas. Nec alterum ita verearis, ut ea res tibi ruinæ causa sit, & detrimentum adferat. Itaque nostræ lectionis sensus est: Cum aliquis tibi falsò ignominiam irrogat, noli contra faciem tuam alterius facie vel persona ita commoueri, ut non deposito inutili & noxio pudore, cum fiducia te ipsum defendas, nec in perniciem anime tuæ admittas te vel etiam alium grauari mendacio, ita ut præ verecundia illud depellere cesses. Indicat ergo hæc sententia vnam speciem vitiosæ verecundiæ, qua scilicet quis se sinit alieno mendacio grauari: ignominiam simul & anime suæ dispendium sibi attrahens. I-

gnominia enim significatur cum dicitur, aduersus faciem tuam, in qua confusionis locus est: animam verò dispendium cum dicitur, aduersus animam tuam. Peccat enim, & conscientiam suam vt in plurimum lædit qui propriam famam negligit.

27 Ne reueraris proximum tuum in casu suo, nec retineas verbum in tempore salutis. Non abscondas sapientiam tuam in decore suo.

Hæc tria rectè accipiuntur secundum nostram lectionem, ut pertineant ad prohibendam alteram vitiosæ pudoris speciem, cum scilicet quis præ pudore prætermittit peccantem fratrem corripere aut docere indoctum, cum spes est promouendæ salutis eius. Hoc enim est quod dicit, in tempore salutis. Pro illo autem, in docere suo, vel potius, eius, ut habent multi libri: Græcis est, ἀσ καλλοσύνη, hoc est, ad pulchritudinem vel decorem, pro quo aliqui vertunt, cum illustrata est. Itaque & nostræ lectionis sensus est: Non abscondas sapientiam tuam in decore eius hoc est, cum est decoranda & ornanda. Id autem est cum pro Dei gloria, aut cum fructu audientium profertur potest. Nam alioqui tempus est ut sapientia abscondatur, ne margaritæ spargantur ante porcos easque porci conculcent.

28 In lingua enim sapientia dignoscitur, & sensus & sapientia, & doctrina in verbo sensati, & firmamentum in operibus iustitiae.

GRÆCIS tamen est, In sermone enim cognoscitur sapientia, & doctrina in verbis lingue. Præter alia ergo, addita est illa pars, & firmamentum in operibus iustitiæ: quo rectè secundum Lyram intelligi potest significatum doctrinam veritatis confirmari per bona opera, ut sit sensus: Et firmamentum doctrinæ vel veritatis doctrinæ est per opera iustitiæ facta à docente. Qui enim fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum. Potest & in hac parte reperi verbum, dignoscitur, ut sit sensus: firmamentum, hoc est, firmatus & fortitudo animi cognoscitur per præstita opera iustitiæ. Simplicius tamen fuerit intelligere hac parte addita explicari de qua doctrina sit sermo, nempe ea quæ sit firmamentum in operibus iustitiæ, hoc est, qua homines firmantur in operibus bonis.

29 Non contradicis verbo veritatis illo modo, & de mendacio in eruditionis tuæ confundere.

POSTQUAM monuit non cessandum præ pudore à corripiendo alium & docendo, rectè vicissim monet non resistendum verè corripienti & docenti, quod ipsum aliquoties præ pudore fieri solet. Sæpe enim qui de admissis corripiuntur, se conantur mendaciis tueri & defendere, veritati pertinaciter contradicentes. Itaque & istud præceptum pertinet ad certam vitiosæ pudoris speciem refecandum, quamuis & generaliter possit intelligi, nec per pudorem, nec ob aliam quamuis causam veritati repugnandum, nisi quod ex parte satis detur intelligi priorem partem magis dici contra eos qui vt non confundantur, veritati contradicunt cū arguuntur ab aliquo de commisso peccato. Cuius secundæ partis sensus est: Si quod mendacium per imprudentiam & insipientiam protulisti, ne pergas illud imprudenter defendere aut negare, sed potius illud verecundè fatere, & de illo sic apud te confundere, ut emendare

emendare proponas. Potest & hic esse sensus: Pudeat te deprehendi mendacem, dum per imprudentiam tuam & insipientiam veritati contradicis, ut quod dicitur, confundere de mendacio, non accipiat de mendacio commissio, sed de committendo. Sic enim hæc pars magis cōuenit cum priori. Vtrius modo intelligatur, hac sententia & quidam pudor adducens peccatum refecatur, & quidam pudor adducens gloriam ac gratiam imperatur, atque seruandus docetur. Ad idem pertinet quod sequitur.

30 Non confundaris confiteri peccata tua, & ne subiicias te omni homini pro peccato.

31 Noli resistere contra faciem potentis, nec coneris contra iectum fluminis.

GRÆCA longè aliter modò habent. Nam, vt alia omittam, quod in his duabus sententiis quarto loco ponitur, in Græcis iam ponitur secundo loco, ut sit secundum membrum prioris sententiæ. Et quod secundo loco ponitur in Græcis, est principium secundæ sententiæ. Habent enim sic, Non confundaris confiteri peccata tua, & ne vi cohibeas fluxum fluminis. Ne te subiicias homini stulto: & ne accipias faciem (vel personam) potentis. Secundum quam lectionem prior sententia pertinet ad id quod superiori sententia agebatur. Prohibetur enim vitiosus ille pudor quo quis deprehensus non vult fateri delictum suum, sed pergit mendaciis errorem suum & peccatum tegere & tergiuersari: quod cum facit, similis est ei qui conatur fluxum fluminis retinere: quia sicut huius conatus à vi, & impetu fluminis superatur, ita & ille à veritatis vi vincetur, quæ eius mendacia denudabit, & magis eius impietatem proderit. Quod ergo dicitur, non coneris contra cursum fluminis, significat non laborandum, vt qui peccauit, veritatem contra se currentem & impugnantem mendaciis multis superet & opprimat. Posterior sententia pertinet ad ea quæ mox sequuntur. Significat enim in nullius quātūvis potentis gratiam cedendum esse à iustitia & veritate quod frequenter præ pudore fieri solet. In nostra lectione vtraque sententia referenda videtur ad prohibendum pudorem confessionis admissorum peccatorum, vt sit sensus: Non confundaris confiteri peccata tua, maximè cum ob ea argueris à sapiente aliquo, & ne pro peccato à te admissio vlli homini te subiicias, hoc est, obnoxium facias maioris & nouæ reprehensionis atque vltionis, si scilicet mendax inueniaris dum vis excusare ac negare peccatum commissum. Non omni, enim hic positum videtur pro, nulli, sicut ibi, Non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens. Et correctiores plerique libri manu scripti non habent dictionem omni, sed tātū, ne te subiicias homini pro peccato. Quam puto veriore esse lectionem, quo modo & Rabanus legit. Huic sensui conuenit quod sequitur: Noli resistere aduersum faciem potentis, pro peccato scilicet à te admissio: Hoc est, cum iudex aut alius quiuvis qui potest vindicare, ac tua mendacia confutare, te de peccato arguit, noli mendacis te contra eum defendere, nec contra potentiam eius qui te veritate oppugnat obnitere. Id enim perinde est, ac si coneris contra iectum, hoc est, vim fluminis, quasi dicat: humiliter potius confitere peccata tua Deo & homini, maximè si is habeat potestatem & sapientiam qua te confutare poterit, vt per humilem confessionem

& agnitionem peccati, veniam consequaris: & debitam vltionem euadas. Nam, vt est Prover. 28. Qui abscondit scelera sua, non dirigitur: qui autem confessus fuerit, & reliquerit ea, misericordiam consequetur. Lyranus illud, nō te subiicias omni homini pro peccato, sic intelligit vt significetur delectum hominum habendum, & dispiciendum cui confitēda sint peccata, tantum scilicet ei qui nouit & potest salutare adhibere aut ostendere remedium. Glossa interlinearis, quæ ex Rabano est desumpta, intelligit ea parte significari non esse consentiendum ei qui ad peccatum per petrandum allicit, vt priori parte Sapiens horretur ad confessionem peccati patrati: secunda dehortetur à consensu patrandi: quia dum quis allicienti ad peccandum consentit, subiicit se illi à quo se superari permittit. Sed primo loco posita explicatio magis præcedentibus conuenit & sequentibus. Hic enim totus locus videtur & consistere in inutili pudore pellendo, & ad vitæ inducendo.

32 Pro iustitia agone pro anima tua, & usque ad mortem certa pro iustitia, & Deus expugnabit pro te inimicos tuos.

DOCUIT per pudorem non omittendam confessionem peccatorum, nunc docet per pudorem etiam non omittendam confessionem veritatis, & defensionem iustitiæ, significans ob eam etiam potentibus esse resistendum. quibus propter confessionem peccatorum dixerat non esse resistendum. Cum enim vsque ad mortem certandum docet pro iustitia, indicat etiam principibus obistendum esse cum iniquam aliquid exigunt. Itaque illi quod dixit, pro peccato, opponitur, pro iustitia, significans non esse certandum & contendendum pro peccato defendendo, certandum autem pro iustitia defendenda. Et ne quis etiam hic putet locum habere, quod dixit, ne coneris contra iectum fluminis, adiecit hic: & Deus expugnabit pro te inimicos tuos, pro quo Græca tantum habent, & Dominus Deus pugnat pro te. Quæ etiam pro duobus primis membris, vnum tantum habet, εὐς θανάτου ἀγωνισαί περὶ τῆ ἀληθείας. Vsq̄ ad mortem certa pro veritate. Itaque duplici versione nostra lectio constat, in quarum vna verbum Græcum, agonizare, relicum est: & ponitur deponentialiter in altera Latinum positum est certa. In priori loco Rabanus legit: In iustitia agonizare, quomodo & scriptum vnum habebat. Agonizare pro anima, est iustitiæ defensionem suscipere pro conseruanda anime salute, quæ perditur, si quis cum opus est præ pudore omittit defensionem veritatis & iustitiæ: Ne enim quis existimaret ad se non pertinere defensionem iustitiæ, benè addit, pro anima tua, quasi dicat, dum pro iustitia decertas, pro anima tua certas. Itaque hic veratur quarta visio pudoris species.

33 Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis, & remissus in operibus tuis.

SEQVUNTUR aliquot valde vtilia præcepta prohibitiua. Et primum quidem damnat veritatem ad loquendum, siue in iubendo siue in promittendo, maximè cum facta dictis non respondent. Sunt enim qui multa statim aliis imperant, cum ipsi interim sint inutiles in operibus suis, & remissi in bonis agendis. Sunt & qui multa facillè pollicentur, sed tardi sunt in præstatis promissis.

missis. In quos quadrat illud: Parturiunt montes: nascetur ridiculus mus. Pro, citatus, Complutensis editio habet, *θραύς*, hoc est, audax & iactabundus: Germanica corrupte habet, *τραχύς*, cum legendum esset *ταχύς*, hoc est, velox, quomodo legit noster interpret. Generaliter autem hac sententia prohibentur duo vitia, scilicet velocitas ad loquendum, & tarditas ad bene operandum.

34 Noli esse sicut leo in domo tua, errens domesticus, & opprimens subiectos tibi.

SE CUNDO damnat severitatem maximè herorum & patrum. Herile enim imperium per se videtur esse satis acerbum. Ad eam autem potestatem atque acerbiteriam si accedat in dominis motum importunitas, saevitia atque infania, sit prorsus imperium tyrannicum, aut feritate beluinum. Itaque requirit sapiens in dominis humanitatem atque æquitatem erga domesticos, sicut & Paulus vult dominos quod æquum & iustum præstare seruis, & eosdem minas remittete. Et patribus præcipit ne ad iracundiam pronocent filios, ut non pusillo animo fiant. Noli, inquit, esse sicut leo in domo, hoc est, familia tua, ita scilicet ut curiosa omnium investigatione, clamoribus infans iussis onerosis, ultionibus grauib. crudeliter tuos perurbes, premas, & perdas, quos maximè fouere & humaniter tractare debes. Notanda certè sententia contra plerosque qui foris maximè se præbent humanos, domi crudeles, qui hic significantur crudelis leonis magis digni esse nomine quam hominis.

35 Non sit portectia manus tua ad accipiendum, & ad dandum collecta.

TERTIO damnat auaritiam, pulchrè notans hoc vitium portectioe manus & contractione. Hæc est enim auarorum conditio, ut ad accipiendum manus habeant portectam, hoc est, extensam: ad dandum vero collectam, hoc est, contractam & compressam. At ut Christus dixit, beatus est dare quam accipere. Et Aristoteles virtutis magis proprium esse dicit *ἀποδοῖν*, quam *ἀπαρῶν*, hoc est, beneficium dare quam accipere. Duo ergo vitia hoc versu Sapiens prohibet, & ne nimis faciles simus ad accipiendum, & ne nimis tardi ad dandum.

CAPVT V.

Noli attendere ad possessiones iniquas, & ne dixeris: Est mihi sufficientis vita. Nihil enim proderit tempore vindictæ & oblationis.

CONTINET hoc caput aliquot adhuc præcepta prohibitiua, continuando quod ceceptum est in fine capituli præcedentis, sic tamen ut hic ferè addatur ad singulas prohibitiones peculiatis ratio. Cæterum primum istud præceptum Græca paulò aliter sic habent: *μὴ ἐπι τοῖς χρηματίοις, ἧν μὴ ἐπιπὶς, ἀυτὰ ἑαυτὸν ἐπι τοῖς ὀφειλῶν*, hoc est, Ne attendas ad diuitias tuas, & ne dixeris. Sufficientia mihi sunt ad vitam. Itaque nõ est hic sermo de diuitiis iniquis, de quibus hoc

capite postea peculiaris est sententia, nec additur apud Græcos ea pars: Nihil enim proderit in tempore, &c. quæ ex inferiori loco huc assumpta videtur: Sed prohibetur nequis ad eas quas siue iuste siue iniuste obtinet diuitias nimis respiciat, ita ut in eis fiduciam collocet, earumque intuitu, sibi promittat felicem, longam & securam vitam, quemadmodum fecit ille, de quo Luca 12. qui attendens bona sua, dixit animæ suæ, Anima habes bona multa posita in annos plurimos, &c. Dicitio enim *ἀυτὰ ἑαυτὸν*, hoc loco est neutrum plurale, contractum ab adiectiuo *ἀυτὰ ἑαυτὸν*, cui Græco more additur verbum singularis numeri *ἐπι*, pro plurali. In nostra ergo lectione, possessiones iniquas, conuenit hoc loco intelligere, quomodo Christus appellat mammona iniquitatis, diuitias quæ fetè cū aliqua iniquitate vel cõparantur vel conseruantur, iuxta illud. Omnis diues iniquus, aut iniqui hæres: ut etiam in nostra lectione prohibeatur inordinatus amor, ac nimia possessarum diuitiarum fiducia, simul cum promissione longioris vitæ & vsus diuitiarum, iuxta illud Psal. 61. Diuitiæ si affluant nolite cor apponere. Superioris ergo capituli vltima sententia prohibuit inordinatum obtinendarum diuitiarum studium. Hac verò inordinatum obtentatum amorem & fiduciã. Sequenti autem eandem ad arrogantiam & elationem abusum. Subditur enim.

2 Ne sequaris in fortitudine tua concupiscentiam cordis tui.
3 Et ne dixeris: Quomodo poterit mihi quis me subiciere propter facta mea? Deus enim vindicans iudicet.

GRÆCA paulò aliter totum hunc locum sic habent: Ne sequaris animum tuum & fortitudinem tuam, ut ambules in viis cordis tui. Ne dicas. Quis me subiciet propter opera mea. Dominus enim vindicans vindicabit tuam iniuriam. Monet ergo ne quis per multitudinè diuitiarum potens effectus, aut alioqui viribus corporis aut dominij fretus obsecundet quibusuis cordis sui desideris, ut quicquid libet, licere sibi putet. Neue per hanc obtentam fortitudinem, in huiusmodi petulantia & insolentia verba prorumpat ut dicat: Quomodo poterit hoc est õ quam potens effectus sum? Aut ut dicat: Quis me subiciet propter opera mea, quæ secutus fortitudinem meam pro libito peregi: hoc est, neminem vereor, inseparabilis sum, hanc impiorum audaciam sine timore Dei quiduis sibi promittentium etiam Dauid expressit Psal. 11. Qui, inquit, dixerunt: Linguam nostram magnificabimus, labia nostra a nobis sunt. Quis noster dominus est? Et Sapientie 2. dicunt: Si autem fortitudo nostra, lex iniustitiæ. Sic in sua fortitudine petulanter gloriatus est Nabuchodonosor, dicens: Nonne hæc est Babylon quam ego ædificauit in domum regni, in robore fortitudinis meæ? Et impiissimus Senacherib: In fortitudine, ait, manus meæ ego feci, & abstuli terminos populorum. Quis est ex omnibus diis terrarum, qui eruerit terram suam de manu mea, ut eruat Dominus Hierusalem de manu mea? Verum hanc linguæ petulantiam, ut in illis declarauit, Deus inultam non sinet, vnde & hic subditur Deus enim certissimè aliquando vindicando vindicabit iniuriam hanc superba ea iactatione sibi illatam, etsi ad tempus dissimulet. Et quoniam vindictæ dilatio, plerisque solet esse occasio libertatis

ius peccandi, & omnem vindictæ metum excutiendi, iuxta illud Ecclesiast. 8. Quia non profertur cirò contra malos sententia, filij hominum absque timore villo perpetrant mala, ideo rectè prædictis subiungit Sapiens sequentem monitionem.

5 Ne dixeris, Peccati: & quid mihi accidit, triste? Alii: immo enim est patiens redditor.

SIGNIFICARE vult neminem ob vindictæ dilationem sibi debere polliceri peccatorum impunitatem: quia etsi Deus pro sua potentia mox inferre possit ultionem (id enim significat cum altissimum vocat) tamen pro sua longanimitate non eam mox more hominum infert, dissimulans peccata hominum aliquando propter penitentiam, aliquando ut diutius toleratos & induratos acrius puniat. Itaque etsi differat ultionem, non tamen aufert, sed tarditatem supplicij, ut habet Valerius, grauitate compensat: ideoque noster dicit eum esse patientem redditorum, pro quo Græca habent, *ἀβριος ἐς ἰσχύδυνος, ὃ μὴ σε ἀβρῖν*, hoc est, Dominus est longanimis, non te dimittet, hoc est, quamuis sit longanimis, non tamen te dimittet impunitum, iuxta illud Psal. Deus iudex iustus, fortis & patiens, &c. Quædam scripta habent. Altissimus enim est patiens redditor, quæ lectio cum Græcis magis consentiat, mihi magis probatur. Germanicum tamen exemplar non habet, adiectiuum, triste, nec eam partem, *ὃ μὴ σε ἀβρῖν* sed tantum, Dominus enim est longanimis.

6 De propitiato peccato noli esse sine metu, neque adiciis peccatum super peccatum.

7 Et ne dicas, Misericordia Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur.

GRÆCÆ est, *περὶ ἡλιθιοῦ μὴ ἀφοβῶς γίνεσθαι πλεονασμῶ, προσθέτειν ἀμαρτίας ἐφ' ἀμαρτίας*, hoc est, de propitiatione non sis securus multum, ut adicias peccata peccatis. Vnde patet Veriorem lectionem esse quæ in omnibus ferè scriptis inuenitur, atque in Glosa item ordinata, De propitiato peccatorum. Quoniam enim dicitio, propitiati, quibusdam parum Latina & vltata videbatur, illud, De propitiato peccatorum, mutauerunt in de propitiato peccato. Sed interpres propitiatum posuit pro propitiatione: sicut cap. 25. obductum in quarta declinatione posuit pro obductione. Quædam etiam scripta habebant, De propitiatione peccatorum. Porro dupliciter intelligi potest, quod monet, ne simus sine metu de propitiatione peccatorum. Nam accipi potest de propitiatione obtenta, ut significetur etiam obtenta remissione peccatorum non debere hominem nimis esse securum, sed adhuc metuere debere, siue propter periculum relapsus, siue quòd de remissione non sit omnino certus: quia nescit homo vtrum odio an amore dignus sit: siue etiam quòd remissione impetrata, digna penitentia opera sint in timore Dei peragenda, quo temporalem ultionem etiam remissis peccatis debitam effugiamus. Huic intelligentia conuenit recepta iam lectio, De propitiato peccato. Quam lectionem contra hæresim nostri temporis, qua docetur hominem certò credere debere sibi remissa esse peccata, plerique citant, ex ea contrarium ostendere conantes, sed argumento nõ satis firmo, tum quòd ea non sit lectio verior, tum quòd dicitur posset Sapiens securitatem prohibere propter

recidui periculū. Cui magis conuenit quod sequitur: Neque adiciis peccatu super peccatu. Secundo, quoddicitur de propitiatione peccatorum noli esse sine metu, intelligi potest de propitiatione & venia obtinenda, ut significetur neminem nimis securum esse debere de remissione consequenda, quasi ea facillimè, & cum quis volet, etiam si non peniteat, obtineatur, cum ea singulari Dei gratia donetur, & plerisque non contingat, nec nisi penitentibus. Cui intelligentia magis conuenit quod sequitur. Neque adiciis peccatum super peccatum, aut, ut habent Græca, non sis sine metu, ut adicias peccata peccatis. Item quod sequitur, Et ne dicas, Misericordia Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur. Itaque postquam superiori sententia rescacuit libertatem peccandi ex præsumptione impunitatis propter vindictæ dilationem, iam hac sententia eam libertatem rescacat ex præsumptione facilis miserationis diuinæ, quam quia plerique se facile & statim consecuturos cõfidunt, liberè peccata peccatis adiciunt. Duo. n. hæc sunt quæ faciunt homines liberè peccare, dilatio scilicet vindictæ diuinæ, & præsumptio de faciliter obtinenda Dei misericordia: quam quia hodie nostri hæretici nimis inculcant, doceentes sola fide obtineri remissionem peccatorum, & ad eam obtinendam non esse opus nisi ut quis credat in crucifixi merita, nec de remissione metuendum esse, firmiter credendum eam mox obtineri per Christum a quouis credente, etiam in peccatis adhuc perseverante: hinc fit ut plerique tam securè viuant, & liberè peccata peccatis adiciant. Proinde hic locus etiam secundum hunc posteriorem intellectum, qui præbabilior est, multum facit erga hæreticos nostri temporis, qui non solum de obtenta, sed etiam de obtinenda venia suos iubent esse securos, semper contra nostri Sapientis doctrinam illud prædicantes. Misericordia Domini magna est, multitudinis peccatorum nostrorum miserebitur. Quod cur dici vetet, & quo sensu, declarat addita ratio.

8 Misericordia enim & ira ab illo cito proximan, & in peccatores respicit ira illius.

PRO cito proximan, Græcè est, *ταχύτι* hoc est, festinabit, aut cito veniet. Pro, respicit, est, *καταπεσοι*, hoc est, requiescet. Sensus ergo est Verum quidem est misericordiam Dei non difficilem se præbere hominibus, sed cito eam aduenire illis ab ipso: sed simul etiam verum est iram ab illo festinare, ea quæ a Deo missa respicit ad peccatores, atque super eos quiescit, perficiens quod iusta est, ac proinde ad illos non pertinet misericordia, sed tantum ad iustitiæ studiosos. Peccatores enim hic vocat eos qui in peccatis suis animo sunt obfirmati, quos frustra significat de Dei misericordia præsumere, cum ad tales non misericordia, sed grauissima Dei vindicta pertineat.

9 Non tardes conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem.
10 Subito enim veniet ira illius, & tu tempore vindictæ differas te.

POST QUAM monuit non sic præsumendum de faciliter impetranda remissione peccatorum, ut ob id libetius & sapitius peccetur, sed metuendam Dei iram, conuenienti iam ordine etiam monet ob eiusdem iræ metum non differendam cordis ad Deum a peccatis conuersionem, nec eam procrastinandam. Cumque huiusmodi procrastinatio

grastinatio frequenter accidat in hominib⁹, ob spe- ratam diuinæ vltionis longiorem dilationem, cō- trā affirmat & subito venturam iram illius, quod inopinat ac citius opinione semper peccatoribus obueniat, & illam in tempore vltionis planē hominem perditurum, vt eam effugere aut supe- rare nequeat.

11 Noli anxius esse in diuitiis iniustus, non enim proderunt in die ob- ductionis & vindictæ.

PRO, noli anxius esse, idem Græcis est quod in principio capituli, μη ἀπείχεσθαι, hoc est, ne atten- das, aut animum adicias. Sed ibi prohibuit adii- cere animum ad diuitias iam obtentas, hic ad di- uitias per nefas acquirendas. vnde non malē ver- tit interpret. Noli anxius esse in diuitiis iniustus, hoc est, sollicitus pro talibus acquirendis. Tales enim non proderunt in die obductionis, hoc est, vindictæ. Græcis enim tantum est ἐπαγωγὴς, de qua dictione supra dictum est. Additum est autem, vindictæ, explicationis gratia. Idem habet Salo- mon Prouerb. 10. cum dicit, Nihil proderunt the- sauri impietatis, iustitia autem liberabit à morte.

12 Non ventiles te in omnem ventum, & non eas in omnem viam, sic enim omnis peccator probatur in duplici lingua.

GRÆCE est, κηλίμα ὃ παντὶ ἀνέμῳ, καὶ μὴ πο- ρεύου ἐν πᾶσι ἀτράπω, ἕως ὃ ἀμαρτωλὸς ὁ δι- γλωσσος. Non ventiles in omni vēto, & non eas in omni via: sic peccator bilinguis. Itaque non est Græcis pronomen, te, quod etiam quædam Latī- na scripta non habent, sicut etiam multa habent, in omni vento & in omni via, non omnem ven- tum, & omnem viam. Durè enim dicitur homo ventilare seipsum, cum hominis sit ventilare fru- mentum, aut aliud simile, quod vento agitandum exponit. Cum autem prohibet ventilare in om- ni vento, ac ambulare in quauis via, pulchra me- taphora prohibet inconstantiam & leuitatem, qua quis cuius occasione oblatē leuiter se accom- modat, nunc vnum, nunc aliud sentiens, dicens, e- ligens, & amplectens. Sic & Teutones de infidis dicunt: Penulam eos incidenti vento obuertere. & Quacunque aliquem sella federe posse. Et Do- minus quorundam inconstantiam notat per a- rundinem vento agitatum. Et Paulus ab huiusmo- di inconstantia animi auocās, Vt iam, inquit, non simus paruuli fluctuantes & circumferamur omni vento doctrinæ. Porro si legatur. Non ventiles te in omnem ventum: sensus erit: Non sinas te agita- ri, aut ne agiteris, ad omnem ventum, hoc est, non cuiusuis doctrina commouearis, aut quouis con- cupiscentiæ impulsu te sinas abduci, vt sit similis locutio Paulinæ. Quamquam altera lectio vt Græ- cis magis cōsentit, ita molliorem habeat sensum. Iam in eo quod sequitur, multi Latini librī nō ha- bent, omnis peccator: sed tantum, peccator. quo- modo & habet Glosa ordinaria, & Lyra, Non enim omnis peccator probatur per duplicem lin- guam, sed verum est, quod probetur aliquis esse peccator, ex eo quod deprehēdatur loqui duplici lingua, hoc est, varia, pro diuersitate locorum & personarum diuersa proferēs. Hoc ergo est venti- lare omni vento, & ire in omni via: Cui contra- rium affirmatio iam præcepto exigat, dicens:

13 Esto firmus in via Domini, & in veritate sensus tui & scientia, & prosequatur te verbum pacis & iustitiæ.

GRÆCA breuius duobus membris sic, ἰδι- ἔρημιγλωσσος. ὃ σιωπῆσθαι σου ἀσφαλεῖ, καὶ εἰς ἐ- σω ἔλθῃς σὺ, hoc est, Sis firmus in sententia tua certa, & vnus sit sermo tuus. Contra varietatem ac leuitatem & iudicij & sermonis, quam superio- ri sententia reprehendit, requirit constantiam fir- midinēque primum quidem mentis, deinde ver- dō etiam orationis in rebus bonis ac certis. Ideo enim additur ἀσφαλεῖ, vt significet tum demum iudicium animi sui super re aliqua firmandum, cum ea res certa habetur ac explorata. Atque hoc est quod nostra lectio habet, in veritate sensus tui, hoc est, in vera animi tui sententia. Germanicum tamen exemplar non habet adiectiuum ἀσφαλεῖ, sed tantum, ἢ σιωπῆσαι σου, hoc est in sententia tua. Nostra ergo lectio item sic accipienda est, vt pri- mum commendat nobis firmitatem mentis in veritate intellecta & deinde constantiam ser- monis, qui vbique respondeat iudicio animi, nec vel metu vel ob gratiā cuiusquā alicubi ab animo diffentiat. Sensus ergo est: Esto firmus in via Do- mini, sic scilicet, vt primum quidem firmus sis in vera sententia tua atque scientia, quam de Deo, re- busque diuinis confesutus es: Deinde verò etiam vbique te prosequatur verbum pacis & iustitiæ, ita vt illud sibi semper vniforme nunquam dere- linquas, sed constanter illud profitearis, quod ius- titiam homines docet, & pacem inter eos fouet. Verbum enim pacis & iustitiæ rectè opponitur sermonibus bilinguuium, qui se omnibus accom- modant, & falsa sæpè loquuntur, per quæ & dif- cordias excitant in hominibus.

14 Esto mansuetus ad audiendum verbum Dei, vt intelligas, & cum sapientia profer responsum verum.

PRIOR huius sententiæ pars sic ferè intelli- gitur à nostris, vt moneat ad ritè audiendum verbum prædicationis mansuetum animum ad- ferendum, quod per animi mansuetudinem fiat, vt melius intelligatur verbū Dei, iuxta illud Psal. Docebit mites vias suas. Vt hic locus concordet cum illo Iacobi: In mansuetudine suscipite infi- tum verbum quod potest saluare animas vestras. At Græca alium habent sensum, Habent enim sic, γίνεταχος ἐν ἀκούσῃ σου ἀγαθῆ: ἢ ἐν μαρτυρίᾳ φθε- γου ἀπόκρισιν ὀρθην, hoc est, Esto celer in auditiōe tua bona, & in longanimitate profer responsio- nem rectam. Quāquam adiectiua bona & rectam, nō habeat exemplar Germanicum aut Aldinum, Interpret noster pro ταχος, videtur legisse τῶσδ. Non est ergo hic tantum sermo de audiendo ver- bo Dei, sed monet Sapiēs vt nos exhibeamus pro- pēsos & attentos ad audiendum alios, nos de qua- piam re rogantes & consulentes: tardi tamen si- mus ad respondendum, contra quorundam mo- rem, quique sapientes videantur, priusquam satis intellexerūt quod rogantur, mox prorumpunt ad responsionem, interrumpunt præ impatientia nar- rantis & interrogantis orationem. Itaque hoc do- cetur isto loco, quod similibus verbis monet Ia- cobus, dicens: Sit omnis homo velox ad audien- dum, tardus autem ad loquendum. Quod etiam non

non tantum de audiendo vel loquendo verbo Dei esse intelligendum, sed eo significari quemadmo- dum hic vnumquemque paratum esse debere ad audiendum alios non solum docentes, sed etiam quærentes & consulentes, satis significat adiecta illa pars, & tardus ad iram, quæ monet vt cum mansuetudine audiantur interrogantes, nec facili- tate contra eos per iram exurgatur. Et hoc loco apud Rabanum non est dictio, Dei, sed tantum, ad audiendum verbum, vnde & in quibusdam scri- ptis dictio, Dei, minio expuncta erat. Et Lyranus non de audiendo docentes verbum Dei hunc lo- cum intelligit, sed de audiendo interrogantes. Ex- ponens enim illud, Esto mansuetus ad audien- dum, &c. Dulciter, inquit, audiendo quæstionem de fide vel moribus tibi factam. Hic enim sensus sequentibus conuenit, vbi de respondendo præ- scribitur. Est ergo nostræ lectiois iste sensus. Non te difficilem præbeas ac morosum, sed mansuetum & benignum ad audiendum alios, te rogare quic- quam volentes, vt per animi mansuetudinem melius quod ab ipsis dicitur intelligas, ac deinde v- bi intellexeris quod petitur, non præcipitante, sed cum lōganimitate & tarditate quadam atque sapientia profer verum & solidū responsum. Huius intelligentiæ conuenit quod subditur.

15 Si est tibi intellectus, responde proximo: sin autem, si manus tua su- per os tuum, ne capiaris in verbo indisciplinato, & confundaris.

SI est tibi intellectus, responde proximo, te sci- licet consulenti & roganti: Sin autem sit ma- nus tua super os tuum, hoc est, silentium tibi im- pone & tace, ne capiaris in verbo, indisciplinato, hoc est, in responsione inerudita & indocta de- prehendaris, & sic confundaris. Hanc tamen par- tem, ne capiaris, &c. Græca non habent, sed eam suo more explicandi gratia adiecit noster inter- pres. Sequens autem sententia reddit rationem, cur intelligens respondere debeat, imprudēs verò & indoctus tacere. Subditur enim.

16 Honor & gloria in sermone sensati, lingua verò imprudentis sub- versio est illius.

HONOR & gloria in sermone sensati, hoc est, prudentis: lingua verò imprudentis sub- uersio est illius, hoc est, subuersionis eius causa. Græca autem non habent dictionem, sensati & pro imprudentis, est, hominis. Sic enim est: Ho- nor & ignominia est in loquela, & lingua homi- nis ruina illi. Vnde patet interpretem, p ἀτιμία, vt habent iam omnes librī, legisse τιμή. Similes sen- tentias frequentes habent parabola Salomonis de lingua.

17 Non appelleris susurro, & lingua tua ne capiaris, & confundaris.

DIxit de pernicio hominis bilinguis, & de lingua hominis imprudentis, rectè ergo sub- iiciendo monet, vt quis ita se gerat ne in nomen & existimationem incidat susurronis, & detractoris. Tales enim sunt ferè bilingues, coram blandè lo- quentes, at post tergum clam mordentes, atque hac ratione multum noxij, vt mirum non sit tales non solum Deo esse abominabiles, sed etiam ho- minibus. Dicit ergo. Non appelleris susurro, hoc est, ita te geras in lingua, ne iussè de hoc vitio nfi

muleris, quo qui obnoxij sunt, pessimè apud om- nes audiunt, & caue ne lingua tua inuoluaris ma- lo nomini: & deprehendaris mendax aut detra- ctor, sicque confundaris Græcè autē est, καὶ τὴ γλῶσ- σα σου μὴ διέδρανε, hoc est, & lingua tua ne infidic- ris. Cæterum vt ab hoc vitio magis deterreret, cō- parat illud furto quod omnes abominantur, & maximè abominabilem reddit hominē apud ho- mines atque susurronem ac detractorem peiorem & detestabilem esse indicat, dicens:

18 Superfurem enim est confusio & penitentia, & denotatio peccati, ma- ius super bilinguem, susurratori autem odium, & inimicitia, & contu- melia.

LI V D & penitentia, Græcis non est, sicut nec tertium illud totum membrum, susurratori au- tem, &c. Pro denotatio, quidam librī habent deu- otatio, alij deuotatio, sed interpretem vertisse denotatio, sicut plura scripta habebant, patet ex eo quod capite 19. bis vsus est verbo denotabitur quod ibi respondet verbo καταργώσεται, vnde de- riuatur nomen hic positum καταργώσις. Sicut er- go ibi vertit, denotabitur, pro vituperabitur vel damnabitur, ita hic vertit denotationem pro damnatione vel vituperatione. Id enim pro- priè verbum, illud, & nomen ab eo deductum significat. Et Lyranum legisse denotatio, quamuis contextus habeat deuotatio, patet ex eius com- mentario, qui sic habet: id est, ostensio confusibi- lis cum digito. Rectè autem bilinguis & susurro furi comparatur, tum quod sicut fur detrahit al- terius substantiæ, ita ille famæ & nomini, tum quod vterque clam & occultè nocet. Sed fure bilinguis & susurro tor peior esse indicatur, quia melius bonum & irreparabilius aufert. Melius est enim nomen bonum quàm diuitiæ multæ. Et concordia fratrum, quam suis sæpè detractor tol- lit susurris, seminando inter fratres discordias, bo- nis temporalibus longè præferenda est. Benè er- go dicit: Super furem est confusio, hoc est, furem sequitur confusio & penitentia, at vt in pluri- mum venia talis est dignus: quia vt est Prouerb. 6. Non grandis est culpæ cum quis furatus fuerit, furatur enim vt esurientem impleat animam. Ve- rum super bilinguem & susurronem est pessima denotatio, hoc est, ei competit grauis damnatio & vituperatio, quasi dicat: Venia talis non est di- gnus, sed omnino dignus est qui sine misericordia damnetur ac perpetuam ignominiam ferat: quia non ex inopia peccat, & grauissimum damnum infert, idque sine proprio commodo.

CAPVT V.

1 Vstifica pusillum & magnum similiter. Noli fieri pro amico i- nimicus proximo.
2 Improprium enim & ignominiam malus hereditabit, & omnis peccator inuidus & bilinguis.

GRÆCA habent, ὃν μεγάλῳ καὶ ἐν μικρῷ μὴ ἀγνοῖς μὴδὲ οἶ, hoc est, in magno & in paruo ne ignores ne vnum qui- dem: quamuis illud μὴδὲ ἢ, non sit in Germanico exemplari. Noster interpret Græcæ videtur intellexisse, quasi significatum sit, in iudi- cando æquè habendam rationem causæ alicuius parui, atque alicuius magni, & vtriusque causas si- militer perpendendas, vt de vtroque rectum iudi- cium proferri possit, iuxta illud quod Deuter. 1. dictum

dictum est iudicibus: Nulla erit distantia persona-
rum, ita paruum auditis ut magnum, nec accipie-
tis cuiusquam personam. Iuxta hunc intellectum
interpres non male sensum reddidit, vertendo, lu-
stifica pusillum & magnum similiter. Verum hic
sensus nec ad præcedentia, nec cum sequentibus
aliquam habet convenientiam, ut mirum sit eam
hic interiectam esse. Itaque Græca hunc potius iux-
ta alios habent sensum: Cura ut non solum non
ignores ac negligas magna, sed nec ea quæ parua
sunt vel videtur, quasi dicat: Omnia Dei madata, si
ue sint maximæ siue minimæ erent, summa cura
& diligentia sunt inquirenda, cognoscenda & ob-
seruanda. Quod videri potest subiecisse superiori-
bus quia comparauit detractionem, quæ paruum
videtur hominibus vitium, cum furto, a quo tan-
quam magno vitio satis abhorrent & abstinent
plerique, ut etiam Græcæ lectionis hic possit esse
sensus: Vide ut ne ignores differentiam inter ma-
gnum & paruum vitium, atque cum vulgo quæ
parua sunt magna ducas: & contra: quæ magna sunt
paruifacias. Cui sensui nostra lectio accedet, si ad-
iectiua, pusillum & magnum, accipiantur in neu-
tro genere, quomodo in Græcis accipienda videtur,
ut sit, non sit tibi satis, iuste sentire & iudica-
re de magnis rebus, sed da operam ut etiam de iis
quæ parua sunt vel videtur, recte pronuncies. Iam
quoniam hæc sententia præter morem abrupte
hic videtur in fine capitis posita, cum alias ferè
huius libri sententiæ duobus aut pluribus con-
stent membris, sciendum principium capitis se-
quentis, in Græcis incipi à coniunctione. Habent
enim, ἀπὶ φίλου μὴ γίνου ἐχθρὸς, Et pro amico ne
fias inimicus: ut merito hæc pars in vnam senten-
tiam iungenda sit cū præcedenti, quem admodum
quidam coniungunt, ut principium noui capitis sit
à sequenti sententia. Non te extollas. Nā quod di-
citur, ne quis fiat pro amico inimicus, propter bi-
lingues dicitur, de quibus mox dixit, ut adhuc hæ-
reat incepta materia. Certè quædam scripta Lati-
na auspicantur nouum caput ab illo, Iustifica pus-
illum & magnum: quædam ab illo quod postea se-
quitur. Verbum dulce multiplicat amicos: unde &
Rabanus incipit secundum commentariorum li-
brum, quædam hoc loco nullam distinctionem
capitis faciunt. Illud enim quod dicitur, noli fieri
pro amico inimicus: non sic videtur accipiendum
quasi moneat cauendum ex amico quis fiat inimi-
cus, sed potius ut ne cum quis se gerit pro amico,
blandè coram loquendo, velut inimicus noceat,
occultè ei detrahendo. Hoc enim est peccatoris in-
vidi & bilinguis, cui hoc ipsum tribuitur, quāuis
de inuido non fiat mentio in Græcis, quæ tantum
habet, τὸς ἀμαρτυρῆς ὁ διγλωσσός, hoc est, sic pec-
cator bilinguis, scilicet se habet, ut pro amico fiat
inimicus, & ob id improprium & contumeliam
hærediter.

3 Non te extollas in cogitatione tua velut taurus, & elidatur virtus tua per stultitiam.

4 Et folia tua comedat, & fructus tuos perdat, & relinqueris velut lignum aridum in eremo.

APUD Græcos illud, velut taurus, in secun-
do membro ponitur. Et habent sic: Ne
extollas teipsum in consilio animæ tuæ, ne velut
taurus ditipiatur anima tua. Hortatur ad mode-
stiam, ne qui plus cæteris sapere videtur, sese
in sua prudentia & cogitatione extollat, alios

præ se contemnendo, & superbe in se gloriando,
instar tauri, superbissimi & indomiti animalis.
Sic enim futurum ut animalis hominis trans-
uerfim rapiatur imperu superbiæ, sicut taurus
in domitus & efferatus maxima vi impetuque
rapitur quouis. Ex quo & illud sequetur quod
habet nostra lectio, ut virtus hominis hoc est,
fortitudo ea, qua per accepta dona posset
multa præclara præstare, confringatur & elan-
guescat, dum per superbiam animi pleraque stul-
tè designat, aut opere aut lingua. Ita enim fre-
quenter vsuuenire videmus, ut qui dona aliqua
consequutus est, quibus multam sibi gloriam
& fructum aliis adferre posset, si eis modestè &
humiliter vteretur, dum eis superbe abutitur sese
iactando, & temerè quiduis audendo, perdat per
stultitiam suæ superbiæ omnem donorum suorum
vigorem & efficaciam. Sicque fiat quod se-
quitur, ut ipsamet hominis fortitudo, quæ in
donis eius consistit, comedat folia eius & fru-
ctus eius perdat, hoc est, omnem eius ornatum &
fructum quem proferre poterat, consumat & au-
ferat atque hoc ipsum quod illum ornare poterat
spoliet eum omni & gloria & fructu, sicque spo-
liatus relinquatur in hoc mundo, velut lignum
aridum in eremo, inglorius scilicet & infuctuo-
sus, ad nihilum valens vltra, nisi ut mittatur
foras, & igni deputeretur. Iuxta hanc explicatio-
nem suppositum verborum comedat & perdat,
est, virtus tua, non autem ut quidam intelli-
gunt, stultitia, nam Græcis non est, stultitia,
sed apud eos manifestum est pro supposito re-
petendum ex præcedenti sententiæ nomen, anima,
pro quo noster vertit, virtus tua. Videtur autem
quibusdam in hac secunda sententia adhuc per-
sisti in metaphora à tauro desumpta, ut significet
ur quemadmodum in syluis & desertis tauri in-
domiti depascuntur arborum folia & fructus, ita
& hominis animum & virtutem ipsum depalce-
re, & perdere. Cæterum siue legatur, ut quidam
libri habent, comedet, perdet, relinqueris, siue co-
medat, perdat, relinqueris, parum facit ad rem, ni-
si quod posterior lectio præferenda videatur.

5 Anima enim nequam disperdet qui se habet, & in gaudium ini-
micis dat illum, & deducet in sortem impiorum.

SENSVM sententiæ præcedentis iam datum
probat hæc sententia. Anima enim, inquit
nequam disperdet qui se habet, hoc est, possiden-
tem se: & in gaudium inimicis dat illum, vel, ut
habent Græca, & gaudium (vel derisum) hostium
faciet eum. Vnus codex scriptus habuit, debet
illum, per futurum scilicet, ut habent Græca. Quod
autem sequitur apud nos, & deducet in sortem
impiorum. Græca non habent, proinde explicatio
nis gratia additum est ab interprete. Est autè fors
impiorum æterna miseria, in quâ anima nequam
suum possessorem deducit.

6 Verbum dulce multiplicat amicos, & mitgat inimicos, & lingua
gratiola in bono homine abundat.

AB hoc versu aliquot sententiis sequentibus
agitur de parandis, probandis, & retinen-
dis amicis benè probatis. Et hoc quidem ver-
su indicat modum parandorum amicorum, nem-
pe per suauitatem orationis & blandiloquentiam:

de qua rectè subinfert sermonem postquam supe-
riori sententia dixit contra superbiam sui iactatio-
nem & gloriationem. Cæterum interpres noster
de suo addidit eam partem, & mitigat inimicos,
cum apud Græcos sententia tantum sit bimem-
bris. Pro, gratiosa, multi libri habent, eucharis
gratiola. Nam cum dictionem Græcam, eucharis
quidam in margine exposuisset per nomen gra-
tiosa, postea, ut & alias factum est contextui idem
nomen insertum est: deinde ab aliis dicitio Græca
eucharis: quæ in omnibus ferè scriptis est, reiecta
est, & retenta dicitio Latina, gratiosa, cum verisi-
mile sit interpretem primum posuisse nomen
Græcum, eucharis, Græcam scilicet dictionem
alia Græca reddendo. Neque enim Græcis hic
est ἀχαρίς sed ἀγαλός, hoc est, bene loquens. Ha-
bent autem Græca secundam partem sic καὶ γλω-
σσαδίαλαμος πλεθύνει διπροσήγορα, hoc est, lingua
bene loquens multiplicat sermones affabiles, sci-
licet aliorum. Itaque significatur comitatem &
suauitatem orationis valere non tantum ad be-
nevolentiam hominum conciliandam, sed etiam
ad allicien dum eorum affabilitatem, ut scilicet
nostræ humanitati & comitati aliorum affabili-
tas respondeat, illique nostra suauitate incitati
etiam erga nos humaniter atque suauiter sese ge-
rant. Nam quod quidam dicit apud Terentium:
Si malè dixeris, peius audies, illud in contrariam
partem accidit, ut orationis nostræ suauitas & gra-
tia, aliorum summa in nos & voluntate & sermo-
nis comitate remuneretur. Itaque quod nostra
lectio habet, abundat, vel, ut habent plures libri
per futurum, abundabit: hunc rectè habet sen-
sum: Lingua gratiosa in bono homine copiosum
proferet fructum, efficietque ut & alij similiter
suauiter & blandè loquantur.

7 Multi pacifici sint tibi, & consiliarius sit tibi vnus de mille.

GRÆCIS iucundius & significantius sic est, ἐν
ἡρεσίνοντες σοι ἐσώσασθαι πολλοὶ διεσώβηθεις
ἐκ ἀπὸ χιλιῶν, hoc est, Pacifici tibi sint multi, at
consiliarij tui, vnus ex mille, hoc est, multos ha-
beas qui pacem tecum habeant, & cum quibus
pacificè viuas: at consiliarios, quibus secreta cor-
dis tui detegas, habeas paucos & raros. Non est
enim hic pro pacifici, ἡρεσίνοντες quod est Mat-
thæi 5, hoc est, pacem facientes inter discordes,
sed ἡρεσίνοντες, hoc est, pacem seruantes: aut in
pace degentes. Postquam ergo Sapiens docuit,
qua ratione multos nobis parere possimus ami-
cos, opportunè monet ut inter multos illos dele-
ctum faciamus, nec nisi paucos ex multis habe-
amus cum quibus consilia nostra communice-
mus, quod inter multos pauci sint fidi, item
prudentes.

8 Si possides amicum, in tentatione posside eum, & non facile crea-
as ei teipsum.

PRO, possides & posside, Græcis κτῶσα, quod
non tantum significat possidere, sed etiam
cōparare, quæ significatio hic magis quadrat. Nā
vult Sapiens docere, quod & alij docuerunt qui
de amicitia scripserunt: prius scilicet deligendos
esse amicos quàm diligendos: proinde nostra li-
tera sic commodè est accipienda: Si possidere pa-
ras amicum, para illum possidere per tentationè
& probationem, hoc est, fac periculum fidelitatis
& benevolentie eius in rebus minoribus, prius-

quam ei credas maiora. In secunda parte Græca
non habent, teipsum, sed tantum, καὶ μὴ ταχὺ ἐπι-
σταίῃς αὐτῷ, hoc est, & non facile credas ei. Sed &
Latina quædam scripta non habebant, teipsum,
in quibusdam etiam erat expunctum: & plenior
est sententia si omittatur. Significatur enim non
facile credendum alicui amicitiam verbis polli-
centi, sed priusquam ei fides firmiter habeatur,
probandam eius fidem. Cuius causam subiicit.

9 Est enim amicus secundum tempus suum, & non permanebit in
die tribulationis.

PONIT aliquot genera instabilium amicorum
quorum primum est eorum qui amicitiam
seruant quamdiu eis est opportunum & commo-
dum: qui proinde non persistunt in tempore tri-
bulationis. Hos significat, dicens: Est amicus se-
cundum tempus suum, hoc est sunt aliqui qui a-
micos se gerunt, cum est eis opportunum & com-
modum honori & vtilitati ipsorum.

10 Et est amicus qui conuertitur ad inimicitiam, & est amicus
qui odium & rixam & conuicia deinde dabit.

ALTERUM est eorum qui non solum deserunt
amicitiam: sed etiam ex amicis fiunt inimi-
ci: offensi scilicet re aliqua leuicula: ut sunt ho-
mines superbi & citò irritabiles. Inter quos
sunt etiam qui non solum fiunt inimici, sed etiam
odium animo conceptum per rixam verborum
denudant & detegunt atque inter rixandum et-
iam detegunt conuitia & opprobria: quæ tem-
pore amicitie aduenterunt, & quæ eis tanquam
micis detecta fuerunt. Significat ergo hos a-
micos esse valde perniciosos, & proinde ne in
tales incidamus amicos studiosè esse proban-
dos. Græca secundam partem huius sententiæ
sic habent, καὶ ἡ μάχη ἐνεδίσημι σου ἀποκαλύψει, hoc
est, & pugnam opprobrij tui reuelabit, quo signi-
ficatur eum qui ad inimicitiam transpositus est,
propositurum ad iurgium quo amici oppro-
brium sit publicaturus. Non enim est Græcis bis
illud, est amicus, sed pertinet hæc secunda pars
ad eum qui conuertitur ad inimicitiam. Et multa
scripta Latina non habent secundo loco no-
men, amicus, sed tantum & est qui odium, &c.
quod intelligi potest, & talis amicus: qui scilicet
cōuertitur ad inimicitiam: est qui odiū & rixam,
&c. Vel, est: inquam: qui odium & rixam, &c. ut
secunda pars priorem exponat.

11 Est autem amicus socius mensæ, & non permanebit in die ne-
cessitatis.

ILLIUS prioris generis amicorum speciem hic
ponit, eorum scilicet qui pro amicis se gerunt
tantum causa voluptatis & commoditatis quam
ex amico percipiunt, ex societate mensæ quam
sectantur: quales sunt parasites, adulatores, & hi
qui epulis delectantur, quales non permanent in
amicitia tempore necessitatis, hoc est tribulatio-
nis: quæ sæpe in scripturis nomine necessitatis
significatur. Est enim hic Græcis: quemadmodū
superius, dicitio καλίπρος, hoc est, tribulationis.

12 Amicus si permanet, & firmus, erit tibi quasi coequalis, & in de-
mestibus tuis fiducialiter aget.

13 Si humiliauerit se contra te, & à facie tua absconderit se, non i-
nem habebis amicitiam bonam.

Longè aliter hos duos versus habent Græca, ut omnino videatur interpretem nostrum aliter Græca legisse: quàm modo leguntur. Sic enim habent: *καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς οὐ ἔσται ὡς σὺ, ἐπὶ τοῖς δίκαιος σου πρὸς ἀγαθὰ ἔσται ἕως ταπεινώσεως, ἔσται σατὰ σου καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου κρυβήσεται*, hoc est. Et in bonis tuis erit vt tu, & super vel inter domestici cos tuos fiducialiter ager. Si humiliatus fueris, erit contra te, & à facie tua abscondetur. Agitur autem adhuc de amico socio mensæ, de quo dicitur, quòd in bonis tuis: hoc est, in felicitate tua se præbebit velut alterum te, & liberè ac confidenter conuersabitur inter domesticos tuos velut vnus ex illis: aut quòd cum magna libertate arguet domesticos tuos, velut causam tuam agens, & pro tuis commodis sollicitus. Contra, si excidas à priori felicitate, & afflictus fueris, senties eum tibi inimicum, atque se subtrahet à solita familiaritate. Nostra versio, ex qua videtur interpretem nostrum legisse non *ταπεινώσεως*, sed *ταπεινώθη*, hoc est, humiliatus fuerit, sic rectè intelligi potest. Si amicus permanferit fixus, æquè tibi ad hærens in aduersis atque in prosperis, habeto eum tanquam tibi parem, etiam si fortè maior illo sis, & finito vt inter domesticos tuos liberè ac fiducialiter versetur tanquam vnus ex illis. (Non enim illud in domesticis tuis, intelligi potest de priuatis domus negotiis, quemadmodum accipit Liranus, sed malè, vt patet ex Græcis.) Quod si præ modestia ille non admodum liberè & confidenter se erga te gesserit, sed se humiliter ac demissè habuerit te, hoc est, coram te (quomodo dicitur in Psalmis: Deum exquisiui manibus meis nocte contra eum, pro corâ eo) & se nonnunquam à facie tua subduxerit, nihilominus tamen semper bonam eius amicitiam habebis vnanimen, hoc est, tibi per omnia consentientem, idèmq; quod tu volentem, vt de eo diffidere non debeas etiam si non tanta erga te vtatur semper libertate, quanta merito deberet iure veræ amicitia, imò hoc ipso nomine magis agnoscere debes bonam eius & vnanimem amicitiam, quod te reueareat, & debita sibi familiaritate non abutatur. Notandum tamen Rabanum multo aliter legere hunc locum, magisq; accedere ad Græcam lectionem, vt eius lectionem meritò quis putet esse synceriores hac nostra recepta. Secundum enim versus refert ad fictum amicum, & legit: Si humiliauerit se contra te: à facie tua abscondet se. Quomodo etiam vnum scriptum habuit, nisi quod habuit: & à facie sua abscondet se. Iam quod sequitur; Vnanimem habebis amicitiam bonam, apud Rabanum & in eo scripto, per se accipitur, vt per se sensum faciat: nec cohæreat cum præcedentibus. Quæ lectio mihi magis probata hunc rectè habet sensum: Si amicus permanferit fixus, ipse certè se geret erga te tanquam æqualis tibi, liberè te tuosq; domesticos admonens, hoc enim est indicium & demonstratio veri amici. Si autem se non liberè erga te gesserit, sed per fictionem & hypocrisim se in perniciem tui apud te humiliauerit, demissè se gerens vt magis decipiat, certè scito quod tempore aduerso à facie tua abscondet se suamq; operam & consolationem tibi subtrahet. Itaque habebis eam amicitiam bonam in qua est vnanimitas, idèmq; nolle ac velle. Hanc lectionem & intelligentiam magis probo; non solū q; Græcis magis accedat, sed & quod durè in bonū

accipitur, humiliare se contra aliquem, & abscondere faciem suam ab illo.

14 *Ab inimicis tuis separa te, ab amicis tuis attende.*

Vtilis sententia: qua prudenter monetur & vt ab his qui ex professo sunt hostes, nos separemus: eorumque consortia vitemus, & vt ab inimicis nostris, priusquam bene cogniti sint & explorati, nobis caueamus ne temerè & nimis omnibus qui amici videntur confidendo, malum aliquod per imprudentiam nostram nobis accersamus. Sicut enim stultum est & periculosum a pertos inimicos non vitare: ita etiam nimis confidere his qui amici videntur.

15 *Amicus fidelis, protectio fortis, qui inuenit illum, inuenit thesaurum.*

Hæ tres sequentes sententiæ continent commendationem veri fidelisq; amici, quo nihil tutius, nihil optabilius, nihil salubrius in vita esse potest. Primum ergo asserit amicum fidelem esse fortem protectionem, hoc est, fortiter protegere instar munitissimæ & tutissimæ arcis: quia per eius & patrocinium & operam sæpè amicus à multis iniuriis & malis inferendis defenditur, & propter eius protectionem plerique ab inferenda iniuria deterrentur. Nec tantum similis est fidelis amicus arcis defendenti à malis, sed & diuitiis: quas summè homines desiderant, quæ que per se eos delectant, & omne voluptatis genus suppeditant, vnde subiicit: Qui inuenit illum, inuenit thesaurum, hoc est, qui nactus est illum: nactus est immensas diuitias. Verbum enim inuenit: præteriti est temporis, cum Græcis sit *εὑρίσκω*, & *ἀρε*, & inuenire sæpè in scripturis ponitur pro nancisci & consecutum esse, vt ibi: Inuenisti gratiam apud Deum. Itaque significat, fidelem amicum rem esse admodum pretiosam, raram & charam: ex qua multum non solum utilitatis, sed etiam voluptatis percipitur. Quod magis adhuc exaggerat: cum subdit.

16 *Amico fideli nulla est comparatio, & non aigna ponderatio auri & argenti contra bonitatem fidei illius.*

Significat amicum fidelem non solum rem esse pretiosam, sed omnium pretiosissimam: ac talem cui nihil eorum quæ homines magni faciunt æquari possit. Pro nulla est comparatio, Græcè est *οὐκ ἐστὶν ἀντάλλαγμα*, hoc est, non est permutatio: aut non est aliquid quod tanquam æquale cum eo permutari possit, quemadmodum fit in emptionibus, vbi fit rerum permutatio: dum pro te quapiam redditur æquale. Id enim propriè dictio Græca significat, quæ etiam est Matth. 16. vbi nos legimus: Quam dabit homo commutationem pro anima sua? Bene sensum hic reddit interpret, si bene intelligatur: hoc modo: nulla est comparatio, hoc est: nihil est quod ei comparari potest tanquam æquiualens. Secundam partem Græca breuius sic habent: *καὶ οὐκ ἐστὶν ἴσος αὐτῷ καὶ ἀργὸν ἢ χρυσόν*, hoc est non est pondus pulchritudinis eius, hoc est: pulchritudo vel bonitas eius non potest satis æstimari vllò vendere. Idem significat nostra lectio: ponderatio auri & argenti non est digna, hoc est, non respondet, bonitati fidei, hoc est, fidelitatis illius, sed ab ea longè superatur. Respicitur enim ad hoc quod

quod in stateræ libris vnum alteri componitur, & adæquatur.

17 *Amicus fidelis medicamentum vitæ & immortalitatis, & qui metuumt Dominum, inuenient illum.*

Amicus fidelis non tantum instar arcis protegit à malis inferendis, nec tantum instar diuitiarum bona multa suppeditat: sed etiam à malis illatis instar medicinæ curat, vnde rectè prædictis additur, quòd sit medicamentum vitæ & immortalitatis: hoc est, vitam imò & immortalitatem afferens, nimirum quia consolatione & ope mala incidentia vel tollit vel lenit, ita vt alias morituro vel defecturo vitam conferat, non hanc tantum, sed etiam æternam. Item quia sua salubri monitione & redargutione à pestiferis malis & morte æterna amicum præseruat Græcis tantum est *φάρμακον ζωῆς*, hoc est, pharma cum vel medicina vitæ, hoc est, quod vitæ huic miseræ medetur: verum quia interpres noster addidit, & immortalitatis, ideo apud nos medicamentum vitæ exponi debet, medicina vitam afferens. Postquam autem variis similitudinibus Sapiens ostendit quàm magna res sit fidelis amicus, docet item qua ratione tam rarum & magnum bonum obtineri possit, nempe non nisi Dei singulari beneficio & dono, ne quis se suo Marte illum sibi posse parare existimet. Qui, inquit, metuumt Dominum, inuenient illum, hoc est, Dei quem colunt munere sequentur illum, & Deus talem illis dabit tanquam mercedem sui cultus. Quod magis declarat sequens sententia.

18 *Qui timet Dominum, æquè habebit amicitiam bonam, quoniam secundum illum erit amicus illius.*

Hoc est: Qui reueretur Dominum eumque piè colit, sicut ipse bene & fideliter sese gerit erga Deum, & propter Deum etiam erga proximum suum: ita æquè, hoc est similiter, habebit bonam, fidelem & constantem amicitiam alterius erga se, aut æquè habebit, hoc est, iustè. Iustum enim est, vt qui Deum reueretur, bonam Dei beneficij amicitiam aliorum erga se consequatur. Vtrique intelligentiæ conuenit quod sequitur: quoniam secundum illum erit amicus illius, hoc est, qualis ipse est erga Deum & proximum, talis erit & amicus illius, hoc est, fidelis & syncerus ei obtiget amicus, sicut ipse fideli & recto est erga Deum & proximum animo. Hunc sensum Græca ostendunt quæ habent, *ὁ φοβούμενος κύριον ἀποθνήσκει φίλιον αὐτοῦ*, hoc est: qui timet Dominum, dirigit (vel rectam faciet) amicitiam eius (pro suam), quoniam secundum illum sic & proximi eius. Cæterum cum rarus sit tam fidelis amicus, in quem perfectè competant omnes præscriptæ conditiones, (nam vt dicitur Prouerb. 20. Multi homines misericordes vocantur, virum autem fidelem quis inueniet?) in Christum hæc vnicè & perfectè quadrant: quem qui nactus est amicum, hic verè fidelem nactus est amicum, per quem velut in arce quadam tutissimè ab omni malo protegetur, in quo diuitias possidebit incomparabiles, atque ab omni morbo animi certissimò curabitur.

19 *Fili à iuuentute tua excipe doctrinam, & vsque ad canos inuenies sapientiam.*

Corn. Ians. in Eccles.

Nouum hic incipit Sapiens argumentum ad hortando ad studium sapientiæ, & demonstrando eius studij modum ac fructum, quod argumentum rectè subiungitur doctrinæ de amicitia, quod vera amicitia, sine sapientia obtineri non possit. Inprimis itaque monet à iuuentute ac primis ætatis temporibus suscipiendæ sapientium doctrinam & institutionem: sic enim futurum vt vsque ad canicem & extremam senectutem, quando homini maximè opus est sapientia, cum homine duratura sit, vt pote quæ sui studiosos nunquam deserit, nec deficiente hominis ætate, etiam ipsa deficit, quemadmodum voluptas, sed senio accedente magis etiam augetur. Docet ergo quod quidam ait: A teneris consuecere multū est. Et bonum est homini cum portauerit iugum ab adolescentia sua. Pro, excipe: pleraque Græca habent, *ἐπιλέξαι*, hoc est, elige, Germani cum tamè exemplar habet *ἐπιδέξαι*, hoc est, suscipe, quod securus est noster interpret.

20 *Quisquis inuenerit, accede ad illam, & suscipe bonos fructus illius.*

Dixit quando sit sapientia ambienda, nunc dicit quo modo, pulchra vsus similitudine, qua significat laborem pro ea obtinenda subendum, idèq; cum certa spe bonorum fructuum eius percipiendorum: quia, vt quidam cecinit, Non iacet in molli veneranda scientia lecto, Illa sed assiduo parata labore venit. Vult ergo vt ad eam accedamus instar arantis & seminantis, hoc est, laboribus multis eam à nobis esse excolendam, veluti terram ex qua fructus desideramus. Deinde etiam si non statim dulcedinem & multitudinem fructuum eius sentiamus, non tamen ob id cessandum à laboribus, sed longanimitè expectādos fructus eius, quemadmodum agricola patienter & securè expectat pretiosum fructum terræ, hoc enim significat, dicens: sustine bonos fructus eius, hoc est, expecta, Græcis enim est *ἀναμένει*.

21 *In opere enim illius paululum laborabis, & cito edes de generacionibus illius.*

Pro opere, Græcis est *ἐργασία*, quæ dictio latius patet, quàm nomen opus. Accommodatur enim ad omnia opera, & operationem atque laborem. Sic autem dixit, *ἐν ἐργασίᾳ αὐτοῦ*, sicut dicitur *ἐργασίας*, pro cultura terræ, vnde rectè quidam hic vertit, In cultura illius. Perstat enim adhuc incepta à colentibus terram similitudine, significaturque quod quemadmodum in colenda terra laboratur: postea verò mox percipiuntur ex terra fructus eius: qui ex ea alioqui non poterāt expectari: ita si quis sapientiam excoluerit, & pro ea vel paululum laborauerit: mox gustabit fructus eius. Itaque quod nos habemus in opere eius accipiendum est pro operatione & labore quem subimus pro obtinenda sapientia. Similis est hic locus illi Psalmistæ: Euntes inebant & flebant, mittentes semina sua: Venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos.

22 *Quæ aspera est initium sapientia indocti hominibus, & non permanebit in illa excoqui.*

Causam indicat cur in excolenda sapientia plerique nolint perseveranter laborare, &

& qui illi sint, nempe ineruditi & stulti, qui suis ducuntur cupiditatibus, & voluptatibus terrenis addicti sunt, ignorant quantum periculum in eis lateat: Sicut enim his qui infecto sunt stomacho & palato, omnis cibus quilibet delicatus ingratus est & amarus: ita vitiosis vera sapientia non sapit, sed valde eis aspera & inamœna videtur, ita ut aggressi eius studium, facile ab ea resiliant, nec permanceant in ea excolenda. Sic & Pro. 24. dicitur: Excelsa stulto sapientia & ibi. 23. In auribus insipientium ne loquaris: quia despiciet doctrinam eloquij tui.

23 Quasi lapidis vitis probatu erit in illis, & non demorabuntur proscire illam.

GRæca primam partem clarius habent sic, *ὡς λίθος δοκιμασίας ἰσχυρὸς ἐστὶν ὄντων*, quasi lapis probationis validus erit in ipso, hoc est ipsa sapientia erit stulto velut magnus & grauis aliquis lapis quo probantur vires hominum. Sicut enim illum infirmi & segnes mox abiiciunt, eumque portare recusant, ita & stulti sapientia studium velut nimis graue & intolerabile reiciunt à se. Itaque nostra lectio sic rectè accipietur. Ipsa sapientia erit in stultis hominibus probatio, hoc est probabit eos sicut virtus, hoc est, fortitudo vel grauitas lapidis probat vires & fortitudinem hominum. Ita enim & sapientia probat illos an velint vel possint ferre, & tentant quidam illi sapientiam nonnunquam attingere & ferre: sed mox præ ignauia & animi languore non differunt eam à se proicere, velut nimis onerosam & molestam.

24 Sapientia enim doctrina secundum nomen est eius, & non est multis manifesta.

PRior pars obscura est etiam apud Græcos. Intelligit quidem Lyranus significari sapientiam habere nomen à re, quia: ut inquit, sapientia dicitur quasi sapida scientia. Verum etiam si sic esset, (quod etiam sic non est, non enim à scientia dicitur sapientia, sed à sapore) tamen hæc explicatio non conuenit huic loco, cum Latine hæc non sint primum scripta. Qua ratione nec conuenit quod quidam Græcam dictionem attendentes, putant authorem hic secutum eos qui *σοφίαν* putant dictum quasi *σοφίαν*, à *ἴσφος*, quod caliginem significat, eo quod sit multis abscondita & occulta: quia nec Græcè hæc primum sunt scripta, sed Hebraicè, ut patet ex Prologo huius libri. Proinde non video sensum conuenientiorém quam huic: Sapientia est secundum nomen eius, hoc est id quod dicitur & prædicatur, nempe ardua res & excelsa, & non quibusuis obuia. Simili ferè modo Rabanus intelligit, sic scribens: Sapientia doctrina, sinceritas est legis diuina. Quæ secundum nomen eius est, hoc est prudentia, veritas & virtus. Notandum tamen quosdam Græcos Codices habere non *ἀντὶς*, eius, sed *ἀντὶς*, hoc est, ipsis, ut sit: Sapientia secundum nomen illis est, hoc est, nomine solum illis nota est, non re vera. Aut nomine solum eis cõpetit: quia quidam nomine tenus sunt sapientes: quibus reuera sapientia non est manifesta.

25 Quibus autem cognita est, permanet vsque ad conspectum Dei.

GRæca modo hunc versum non habent. Significat autem, sapientiam eos quibus per experientiam cognita est, non deserere, nec de-

seri ab eis: sed ut illi per amorem ei iugiter adherent, & ipsam semper apud eos permanere, ac tandem ducere ad Dei contemplationem & eius clarã visionem, in qua sola perfecta est, sapientia Veritatem autem habet hæc sententia in prædestinatis & electis. Nam alioqui etiam eos qui gustauerunt bonum Dei donum, contingit prolabi & à vera sapientia excidere. Ipsa tamen semper apud omnes permanet quantum ad se pertinet. Nec enim deserit, nisi prius deserta.

26 Aud. fili, & accipe consilium intellectus, & ne abicias consilium meum.

Postquam indicauit per quid fiat ut plerique se serio non tradant studio sapientia, ad eam filium suum sapiens adhortatur, commodè hanc interiecit sententiam, qua illum ad auscultandum excitat. Consilium intellectus, hoc est, intelligentia, vocat consilium prudens, illud scilicet quod iam iam daturus est vnde Græcis tantum est *γνώμην μὲν*, hoc est, sententiam meam.

27 Inice pedes tuos in compedes illius, & in torques illius collum tuum.

28 Subiice humerum tuum, & porta illum, & ne accideris vinculis illius.

His duobus versibus: pulchris allegoriis idè vult significare, nempe sapientia candidatum se totum debere submittere ei ac lubèter perferre ut ab ea cohibeatur: ducatur & gubernetur, & quicquid in eius studio molestum videtur & graue, non detrectare. Cum autem nomen, torques: proprie significet ornamentum colli ex auro, argentoue, & id genus aliis: hic improprie accipi debet pro colli ligamine, quod Latinis proprie dicitur numella: quale est quo canes alligari solent: aut etiam serui fugitiui: & malefici. Id enim significat dictio Græca *ἰλίσθη* hic posita. Meminit ergo quatuor, quibus varia partes corporis grauari solent. Pedes enim constringuntur compedibus, collum numella, humeri oneribus impositis, manus & brachia vinculis. Et sub allegoria harum partium & grauaminum monet, ut quis se totum sinat à sapientia cohiberi & captiuari: omnesque sensus suos & affectus eius, disciplina & præceptis constringi, ut quicquid ea faciendum decreuerit, id non detrectet exequi: etiam si molestum carni videatur. Quod si distinctio aliqua inter has partes queratur, prior versus rectè intelligitur pertinere ad præcepta negativa: quibus à faciendo quippiam cohibemur: secundus verò versus ad præcepta affirmatiua, quibus ad faciendum aliquid astringimur. Subiicimus enim humerum sapientia, & portamus eam, quando quicquid iniungit faciendum, & si graue sit, exequimur. Rursum pedes constringuntur, cum affectus nostri cohibentur: Collum, cum superbia curuatur. Manus, cum à malis operibus Dei timore impedimur. Porro pro, accideris, verbo deriuato à nomine Græco *ἀκείδω*, hoc est, tristitia vel tadio, Græcis hic est *προσοχῆσις*, quod est, indignari & offendi. Idem satis significat nostra lectio: ne accideris vinculis eius: hoc est: ne tristeris: vel tadio afficiaris ob vincula eius veluti manibus tuis iniecta.

iniecta. Pulchrè hic contra eos qui in defendenda euangelica libertate nimij sunt, indicatur veram sapientiam quandam libertatem nobis eripere, & seruitutem quandam inicere: carni quidem molestant & grauem, sed quam spontè suscipere debeamus.

29 In omni animo tuo accede ad suam, & in omni virtute tua conserua vias eius.

HAc sententia velut clarius exprimit, quod superioribus allegoriis obscurius dixit. Dicitur autem, omni animo & omni virtute, pro tota anima & tota virtute & fortitudine, significans non frigidus aut tepido animo, sed serio & eam querendam, & eius mandata obseruanda, tum ut sciatur quæ illa sint tum ut cognita opere præstentur.

30 In iuga iugam, & manifestabitur tibi, & continens factus ne derelinquas eam.

Cum dicit inuestiga, significat eam non omnibus obuiam, labore obtinendam esse. Et ne laboris tædeat, manifestabitur inquit, tibi: nõ enim subducet se ab his qui querunt eam. Facile enim, dicitur in Sapientia, videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui querunt eam iuxta illud Saluatoris: Querite, & inuenietis. Quoniam autem non est satis eam & querere & inuenire, nisi quis eam perseueranter retineat, addit: & continens factus, hoc est, compos effectus, & obtinens eam ne derelinquas eam. Est enim Græcis *παρῆς*, quod non solum significat abstinentem & temperatum, sed & compotem, & rem aliquam affectum, quomodo verisimile est eam dictionem etiam accipiendam Sapient. 8. vbi legimus: & ut sciui quoniam aliter non possem esse continens, nisi Deus det, adij Dominum, & c. ut sit sensus: cum scirem me non aliter posse compotem fieri voti mei, & obtinere desideratam sapientiam: quoniam in oratione quæ subiicitur ad Deum, non oratur pro continentia obtinenda, sed tantum pro sapientia.

Sap. 6.

Matt. 7.

31 In nouissimis enim inuenies requiem in ea, & conuertetur tibi in oblectationem.

Quod quidam dixit radices virtutis esse amaras, fructus vero suauissimos, hoc idem significat hic Sapiens in stulto sapienti, inuita eius carni esse molesta, sed exitum esse iucundissimum. Simile est quod dicit Saluator: Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum suauis est, & onus meum leue. In nouissimis, inquit, hoc est, postea cum iam assueueris virtuti, pro fatigatione & labore inuenies requiem conscientia in ea, amaritudo eius conuertetur tibi in oblectationem nõ solum in futura vita, vbi istud perfectè impletur, sed etiam in præsentem, quando carne ex parte per assuetudinem virtutis superata, virtus incipit esse iucundissima, tum propter naturalem suam honestatem quam in se habet, tum propter pacem mentis quam adfert.

Matt. 11.

32 Et erunt tibi compedes eius in protectionem fornicationis & bases virtutis, & torques illius in stulam gloria.

Non solum, inquit, requiem inde consequeris & voluptatem, sed & protectione fortè & honorè præclarum. Compedes enim quæ infirmi

tatem adferre videbantur, conuertentur in protectionem fortitudinis, hoc est, fortem, & bases fortitudinis; hoc est, fortes, in quibus scilicet solide possis consistere, & torques vel numella, quæ deformitatem habere videbantur, & seruitutem præ se ferre, vertentur in ornamenta pulcherrima, qualis est stola gloria, hoc est, stola gloriosa. Nam præcepta sapientia: quibus sibi suos deuincit veluti compedibus & numellis, et si in primis carnem premant, & libertatem quandam eripiunt, tamen postea per obseruationem eorum & fortiter illos protegent contra omnia vitia ac irã Dei, & gloria magna atque libertate eos apud Deum & homines decorant & ornant. Illud: bases virtutis, additum est ab interprete, cum non sit in Græcis.

33 Decor enim vita est in ea, & vincula illius augmenta salutaris.

PRO, decor vitæ, Græcis est *κόσμος χρυσεός*, ornatus auri, vel aureus. Pro alligatura salutaris est *κλωστήμα ὑακίνθου*, hoc est, nexus hyacinthini: qui scilicet non grauat nec dehonestat, sed leuis est & ornat. Interpres maluit rem reddere quam verba: Per ornatum enim auri nihil significatur quam decor & pulchritudo quam suis adfert sapientia in vita hac. Per nexum hyacinthinum salutaris & utilis alligatura. Fœlix enim necessitas quæ ad meliora compellit. Quidam codices scripti habebant, fila hyacinthina, alligatura salutaris: ut verisimile sit interpretem vertisse ut haberet Græca, & deinde commentarium adiectum, qui postea magis obtinuit.

34 Si gloria inuenies eam, & coronam gratulationis superpones tibi.

Rectius per accusatiuum legitur Stulam, ut habent Græca, & multa Latina scripta, & sub auditur particula similitudinis: ut alias sæpe. Inducit eam ut stulam gloria, hoc est, amictum gloriosum hoc est, per eam vndique conspicuus eris & ornatus: veluti veste præclara indutus, & corona gratulationis, vel ut est Græcis, *ἀγαλλιάματος*, hoc est, exultationis & lætitiæ circumdatus. Si mile est illi Pro. 4. Arripe illam & exaltabit te: glorificaberis ab ea, cum eam fueris amplexatus. Dabit capiti tuo augmenta gratiarum, & corona in clyta proteget te. Cæterum coronam super positam opponit oneri cui humeros subiiciendos dixit, ut pulchrè quatuor illa quæ grauari videntur, ostendat in ornatum conuertenda.

35 Si auerteris mihi, auertere: & si accideris animam, sapiens eris.

GRæca primam partem sic habent: *ἐὰν ἐλευσῇς τὸ κεφάλαιόν σου ἀποστρέψω* hoc est, si volueris fili erudieris. Non ergo adhortatio est ad discendum, sed indicatur qua ratione sapientia & eruditio obtineri possit. Et ordine conuenienti in sequentibus tria vel quatuor requirit, quorum primum est, ut quis sapientia bene sit affectus, & ad eam percipiendam habeat bonam voluntatem. Sic enim futurum ut facilius erudiat, & sapientiam percipiat à qua si alienam habeat mentem, non poterit eius esse capax. Hoc est ergo quod dicit si voles erudieris, in quem sensum & nostra lectio accipi debet: Si attenderis mihi, faciendo scilicet quod dixi, inice pedem tuum in compedes illius, & mentem tuam non auertendo à sapientia, sed eam iuxta meum consilium

amando, tunc tu discas, tunc capax eris disciplinæ. Cui intelligentiæ conuenit quod sequitur, & si accommodaueris animu tuum, ipsi scilicet sapientiæ, tunc facillè sapiens efficieris: iuxta illud Salustij: Vbi intenderis ingenium, ibi valet.

36 Si inclinaueris aurem tuam, excipies doctrinam: & si dixeris audire, sapiens eris.

Secundum quod requiritur est, vt qui sapientiæ bene est affectus, eiusq; est cupidus, quando quidem alieno eget magisterio sese componat ad audiendum alios, & libenter audiendum. Ita quæ dicit: si inclinaueris aurem tuam ad audiendum, tunc excipies doctrinam, vel vt est Græcis, *συνέσις*, intelligentiam, hoc est, doctus euades, vt doctrina passiuè potius accipiat: qua scilicet quis doctus sit.

37 In multitudine præceptorum prudentium, & sapientiæ illorum ex corde coniunges.

Prudentiū, adiecit interpres de suo, nec malè. Nomē presbyteri hic potius ætatis est quàm dignitatis, significans idem quod seniores. Tertiu ergo requisitum est, vt quando quidem alieno magisterio opus est: senes & sapientes deligantur, à quibus verà sapientia percipiatur.

38 Vt omnem inuentionem Dei possis auare, & promerita laudis non effugiant te.

Græcè est, *πάσα διήγησι θάαρ λέβε ἀφοδᾶ*. Omnem narrationem diuinam velis audire. Narrationem ergo Dei intellige eam quæ de Deo est rebūque diuinis. Pro: laudis, est *συνέσις* hoc est, intelligentiæ, at interpres legit *ἀνέσις*, hoc est, laudis. Intellige ergo peribialaudis parabolas & doctrinas laudabiles. Bene notāda hæc salutaris doctrina sapientis. Docet enim non vt plerique hodie faciunt, de suo præsumere intellectu confidentes se suo ingenio omnia assequi posse. Item non satis esse studio proprio adiuere orationes, sed opus esse audientia aliorum, ad hanc vbi que scriptura sapientiæ cupidos prouocat. Rursum docet non vnum aliquem aut alterum diligendum in angulis doctorem, sed ad eundam multitudinem, idque non iuuenum, vt fecit Roboam, sed senum & sapientum, quemadmodum fit in Catholica Ecclesia, vbi exponuntur veterū patrum sententiæ, non priuatæ opiniones. Docet & hoc etiam ex prudentibus & senioribus non tam quærendum quid illi sentiant, aut inueniant suo ingenio, quàm quid proferant ex narrationibus diuinis, hoc est, quod verbo Dei siue scripto siue non scripto sit conforme. Nec vnum & aliud dogma factum dicendum vult, sed omnem narrationem diuinam: omnemque doctrinam grauem & laude dignam: prætermittis scilicet quæ ad pietatem non pertinent.

39 Et si videris sensatum, euigila ad eum, & gradus ostiorum illius exserat pes tuus.

Non satis est huic nostro Sapienti excitare ad prudentium audiendum doctrinam, sed vult idiolum fieri impigrè, & multo cum studio: Itaque vult & vt summo diluculo id fiat, & vt fiat assidue atque frequenter. Si, inquit, videris sensatum, hoc est, prudentem, euigila ad eum, hoc est summo diluculo adeas illum, nec sit tibi molestum somnium tuum rumpere quo illum audias

& gradus, quibus ascenditur ad ostia domus eius exerat pes tuus: hoc est, frequenter cum adeas euigilare ad sapientem, Hebraica phrasi est tempestiue & festinater illum adire, non tardè & sero, quomodo solemus ad ea accurrere quæ nobis vehementer sunt cordi.

40 Cogitatum tuum habe in præceptis Dei, & in mandatis illius maxime assiduus esto.

Quoniam non satis est multa etiam frequenter à doctioribus audire, nisi quis audita apud se frequenter & serio expendat & ruminet ideo rectè quarto loco post prædicta subiicit: Cogitatum tuum habe in præceptis Dei, & additur Græcis *τελέσις*, hoc est, perfectè. Pro: maxime assiduus esto, illis est *μελετα διαντὸς*, hoc est, meditare semper. Idem nostra lectio significat, si intelligatur, in mādatis eius recolendis assiduus esto, iuxta illud Psal. 1. Beatus vir, cuius in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.

41 Etsi ipse dabit tibi cor, & concupiscentia sapientiæ dabitur tibi.

Prædictis, si seruentur: adiecit gratiæ diuinæ promissio, qua confirmatur, quod superius dixit, per requisita illa media sapientiam obtinendam, docens tamen præter illa adhuc opus esse Dei gratiæ, sine qua nihil profint illa omnia. Si inquit, hæc præstes, ipse dabit tibi cor, hoc est, sapientiam, & concupiscentia sapientiæ dabitur tibi seruentior scilicet, plenior, qua iam omni tædio & molestia quæ in principio sentiebatur superatis, ac concupiscentia huius mundi plenius extincta, vnde & ardentius sapientiam desideres iuxta illud quod postea sequitur: Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt me: adhuc sitient. Potest & aliter accipi concupiscentia sapientiæ, pro sapientia concupita. Similis locus est Proverb. 2. in principio, vbi etiam ex Dei dono promittitur sapientia amanti eam, & ex amore eam serio ac diligenter quærenti. Si enim, inquit, sapientiam inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiæ: quæseris eam quasi pecuniam, & quasi thesauros effoderis illam: tunc intelliges timorem Domini, & scientiam Dei inuenies, quia Dominus dat sapientiam, & ex ore eius prudentia & scientia.

CAPVT VII.

APVT hoc plenum est salutaribus præceptis ad communem vitam pertinentibus. Et primum quidem continet pleraque communia præcepta negatiua, quibus quæ mala sunt prohibentur: deinde traduntur præcepta ad familiam curandum pertinentia: ac postea talia quæ ad reuerentiam sacerdotum spectant: tum & ab his transitur ad commune præceptum beneficentiæ pauperibus & afflictis exhibendæ. In primis ergo in genere: vitiorum omnium fuga consulitur, dicendo:

1 Noli facere mala, & non te apprehendent.

Mala scilicet: quod Græcis etiam reperitur, quamuis in vtraque parte dictio: mala: nō pro eisdem malis accipi videatur. Cum enim dicitur: Noli facere mala, de malis culpæ sermo est: cum verò dicitur: non te apprehendent mala:

mala: sermo est de malis peccatæ. Dirigitur autem hæc sententia contra eos qui de suis queruntur calamitatibus, non agnoscentes se earū esse causas propter peccata sua quasi dicat: Vis liber esse à malis? noli facere mala iuxta vulgare prouerbium: Non essent plagæ si non essent peccata. Respondet huic quod & Saluator ait: Eadem mēsurā qua mēsi fueritis, remetietur vobis. Et quod dictū est Cain: Nonne si bene egeris recipies, si autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit: Et quod Psalmista dicit de Deo: cum peruerso perueteris.

Gen. 4.

Psal. 17.

2 Discede ab iniquo, & discedent mala abs te.

Ablatius: iniquo accipi potest pro re iniqua, vt hæc sententia aliis verbis idem significet quod superior sententia quam intelligentiam puto esse veriorem. Aut potest accipi pro homine iniquo, aut diabolo, & tunc per mala, intelligi possunt vitia. Qui enim confortium declinat iniqui hominis & diaboli, facillè à vitis, & proinde etiam à vindicta liber erit. Cui intelligentiæ fauere multum videtur quod Græca non habeant hic mala, sed *ἀμαρτία*, hoc est, peccatum. Sed rectè etiam intelligitur peccatum declinare ab homine, quia non inuoluit eum vindicta peccato debita.

3 Fili non semines mala in sulcis iniustitiæ, & non metes ea in septuplum.

Mala, non est in Græcis, quæ absolute habent, non semines. Obscurum autem est quid per sulcos iniustitiæ sit intelligendum, in quibus, vel vt est Græcis, super quos non vult seminari. Intelligit quidem Lyranus sulcos iniustitiæ, corda fragilium ad iniquitates prona, vt significetur talibus nō esse ingerenda semina præuæ doctrinæ aut scandalosæ vitæ, qui sunt veluti sulci dispositi ad semen suscipiendum. At simplicius fuerit intelligere hoc significari quod est apud Paulum, cum dicit: Qui seminat in carne (vel vt est Græcis, per accusatiuum sicut hic in carnem suam) de carne & metet corruptionem. Sicut enim ibi seminare in carne, est ea opera facere quæ caro desiderat, quæque caro in sese veluti recipit, fouet & nutrit, sicut terra sparsum in se semina: ita & hic seminare in sulcis iniustitiæ, est satisfacere desideriis carnis, eaque facere vnde mala desideria foueantur: vt sulci iniustitiæ, intelligantur desideria carnis & mali affectus, quibus qui fomentum præbuerint per opera mala metent inde in septuplum, hoc est: quemadmodum ager semen illi immissum reddit cum sæno re magno, ita & ipsi graue inde reportabunt malum atque vindictam. Septuplum enim more scripturæ, positum est pro multipliciter. Potest etiam simpliciter accipi seminare in sulcis vel super sulcos iniustitiæ, pro serere malam semētē.

Galat. 6.

4 Noli querere ab homine ducatum, neque à rege cathedram honoris.

Subiicit quædam modestiæ præcepta, auocās ab ambitione & appetitu honorum qui in hominibus maxime dominantur, idque cum summo periculo, & persæpè etiam cum pernicie ipsorum. Pro, ab homine, Græcis est *παρά κούρας*, à Domino. Et verisimile est interpretem verisimè, à Domino, idque à scriptore in docto mutatū Corn. Ians. in Eccles.

ab homine. Dehortatur enim Sapiens vt neque stultis præcibus à Domino, neque a regibus petamus principatum aut sedem honorificam, tum quod in publicis illis functionibus non tantum honor spectandus sit, sed & onus molestiis & periculis non carens, tum quod exacta ratio administrationis Deo & regi reddenda sit: p. oim de ab illis honorari, est illis grauius obstringi, & se eis subiicere quorum vltionem cuitare non licet. Ducatū posuit interpres pro principatu, quia qui præest, alios ducere & gubernare debet. Græce est *ἡγεμονία*. Et quoniam sunt qui ob præsumptionem virtutis & sapientiæ audent siue à Deo siue ab homine petere honoris locum, rectè subiicitur.

5 Nolle iustificari ante Deum, noniam agitur corasipse est: Penes reges noli velle videri sapiens.

Pars illa quoniam agnitor cordis ipse est: addita est ab interprete, vel alio quopiam, commentarij vice, cum Græca etiam hic tantum habeant bimenbram sententiam, qua dehortatur sapiens ab ostentatione iustitiæ coram Deo, & sapientiæ coram rege, vtrique enim huiusmodi ostentatio est odiosa propter superbiam notam, quæ Deo & regibus tumè displicet. Vterque huiusmodi ostentationem facillè potest confutare. Nā & Deus facillè quemque potest conuincere peccati, qui agnitor est cordis, & quem nullum latet secretum: & rex proponēdo grauissimarum rerum difficultates, facillè poterit ignorantiam allicius proderere, & ridendā exponere. Vnde & Salomon monet: Ne gloriosus appareas corā rege, Iustificans se ante Deum, qui ita coram Deo de sua iustitia gloriantur, quasi nullum habeant peccatum, ob quod argui timeant ab eo, quomodo se iustificabat Pharisæus ille Evangelicus, de quo Luc. 18. Iustificans item se ante Deum, qui sua facta apud eum excusant, querentes excusationes in peccatis, quasi Deum per eas fallere possint, sicut fallunt homines.

Prou. 25

6 Noli querere fieri tuæ, nisi valeas virtute irrumperè iniquitates.

Peculiariter dehortatur ab ambitione potestatis iudiciariæ, indicans eam requirere quod paucis datum est, quodque de se non temerè quis præsumere debet, videlicet vt valeat virtute, hoc est, viriliter & fortiter irrumperè iniquitates. Vbi irrumperè non est positum in communi eius significato pro vi ingredi, sed in propria eius significatione pro penitus frangere, quomodo accipit Lactantius lib. 6. Summum, inquit, inter se hominum vinculum, est humanitas: quod qui irruerit, nefarius & patricida existimandus est. Græcis est, nisi valeas tollere iniustitias. Porro Robanus hoc refert ad iudicis iniquitates, intelligens, eum qui iudex esse volet, ante omnia debere in seipso separate iniquitates: quia inquit, qui grauat per dicitur propriam culpam, non debet velle fieri iudex alienarum. Magis tamen referendum est ad iniquitates alienas, vt significetur, ad iudicem pertinere vt viriliter resistat, impediatur & frangat improborum conatus, & eorum violentias siue contra se siue contra innocentes alios reprimat & vindicet. Vt autem sic valeat irrumperè iniquitates aliorum, multa in iudice requiruntur, & primum quidem vitæ integritas, & in iudicando

æquitas : deinde vero etiam potentia, diuitiæ ac fauor hominum, sine quibus non suffecerit vitæ innocentia, vnde Iethro Mōsi consiliit, vt prouideat ex omni plebe viros potentes & timentes Deum quos præficiat populo.

7 Ne forte extimescas faciem potentis, & ponas scandalum in agilitate tua.

Indicat & aliud periculum, ob quod non sit ambienda iudicandi potestas, nempe quia frequenter fit, vt iudex timore potentie alicuius nõ ausit iustam proferre aut exequi sententiam. Pro in agilitate tua: Græcis est, ὑποβουλιος, hoc est, in æquitate vel rectitudine tua. Et forte inter pres scripserat, æquitate, cum sic soleat dictione ὑβουλιος vertere, sed hoc scriptor aliquis mutauit in agilitate, quod absurdum videretur dici scādalum poni in æquitate: Ponere autem scandalum in æquitate sua, est offendiculum præbere suæ æquitati & integritati, hoc est, aliquid committere per quod æquitas ipsius impediatur vt non habeat quem solebat & debebat progressum. Quod fit, dum iudex timendo personam potentis, non audet debitam pronunciare aut exequi sententiam. Itaque non tam hic est sermo de scādalo aliis præstito, quàm de scādalo quod quis sibi præstat, dum id facit per quod ad lapsum & ruinam inclinatur. In hunc sensum & nostra lectio accipienda est hoc modo: Ne forte extimescas faciem potentis, & hanc timendo ponas tibi scandalum in agilitate, hoc est, dexteritate tua, quia scilicet per timorem potentie alterius tibi ipsi obstaculum præbes, ne pro tua dexteritate & promptitudine pergas in iudicando & defendendo oppressos innocentes. Lyranus intelligit: ne ponas scandalum in agilitate tua: hoc est, ne alios scandalizes per leuitatem & inconstantiam tuā. Verum hæc explicatio nimis est aliena ab originali, & nomen agilitatis, magis laudis nomen est quàm vitij.

8 Non pecces in multitudine inuicem ciuitatis, nec te immittas in populum.

Magis legendum est per accusatiuum, multitudinem, quo modo legitur apud Rabanum, cum Græcè sit ἐς τὸ πλῆθος, in multitudine. Videtur autem hæc sententia etiam pertinere ad doctrinam superiorem, vt indicetur hic & alia ratio, ob quam non sit ambienda potestas regendi & iudicandi alios, nempe quia per eam potestatem exponit quis sese periculo apud promiscuū vulgus, quod vt faciliè offenditur, ita difficilè placatur. Dicit ergo: non pecces contra multitudinē ciuitatis: iniuria illam afficiendo: neque te temere immittas in populum, siue ad regendum illum: siue potius ad componendum rixas & contentiones in populo excitatas. Primum prohibet non solum quod graue sit delictum peccare contra totam communitatem, sed etiam quod difficile sit eam placare, & effugere eius vltionem. Secundum prohibet, quod periculosum sit Reipublicæ rebus se immiscere, maximè sententionis tempore, quod multi semper parentur hostes in quancunque partem quis inclinatur. Constat ex Actis de Paulo, quomodo cum vellet in tumultu excitato Ephesi à Demetrio se dare in theatrum, suis admonitus sese continerit.

Act. 19.

9 Neque alliges duplici peccati, nec enim in vno eris immunis.

Propter coniunctionem, neque, hæc sententia ad superiorem doctrinam ferè refertur, vt per hanc moneatur ne quis immittendo se in populum, aut iudicis officium ambiendo, se inuoluat duplicibus peccatis, & suis scilicet & populicuius peccata sæpe imputantur rectoribus, siue ob scandalum ab eis datum siue ob negligentiam correctionis. At Græca hanc sententiam seorsum habent, & alium sensum requirunt. Habent enim sic: ἡν κατὰ δεικνους δὲ ἀμαρτίας, Ne alliges bis peccatum. Quibus verbis prohibetur continuatio peccatorum, vt si semel labi in aliquo cōtingat, mox cessetur, nec adiciatur peccatum peccato. Continuatio enim peccatorum ac multiplicatio, in scriptura dicitur esse quædam colligatio, vinculorumque connexio, vnde apud Isaiam dicitur, Væ qui trahitis iniquitatem in fuculo vanitatis, & quasi vinculum plaustrum peccatum. In nostra ergo lectione alligari duplicia peccata, est peccatum semel commissum repetere, & priori coniungere, quod ne fiat, rationem reddit, nec enim, inquit, in vno immunis eris, hoc est, impunitus non eris de vno admisso, quanto magis si repetas. Satis durum erit vnus vindictam perferre quo magis cauendum ne duplicetur, vt ne duplicato peccato duplicetur & pœna.

10 Noli esse pusillanimis in animo: exorare & dare elemosynam ne despicias.

Pro omnibus illis verbis: Noli esse pusillanimis in animo tuo, exorare: Græcis est breuius & legatius ἡν ὀργισθῆς ἐν τῷ πνεύματι σου, ne sis pusillanimis in oratione tua: vt verisimile sit infirmitium, exorare, apud nos magis referendum ad præcedentia, quàm ad sequens verbū, despicias, vt aliqui libri scripti distinguunt, vt sit sensus: nõ sis pusillanimis ad exorandū. Vt ut est, postquàm monuit peccatum non iterandum, & nec vnum, quidem fore impunitum, commodè subiungit quid admisso peccato sit pro eius expiatione faciendum: orandum scilicet cum confidentia, & orationi addendam elemosynam, quæ extinguit peccatum, sicut aqua ignem. Dicit ergo: Si peccasti, noli ob id esse omnino pusillanimis, quasi de speras de venia, sed ora Deū cum fiducia: at quoniam non oportet esse contentum oratione, ne despicias, nec negligas dare etiam elemosynam. Ita fit, vt qui benignus es in alios, etiam Dei benignitatem in te prouoces, & sentias. Similis locus est infra: Fili peccasti, non adicias iterum: sed & de pristinis deprecare Deum, vt tibi dimittantur.

Sap. 21.

11 Ne dicas, in multitudine munerum meorum respiciet Deus, & offerente me Deo aulissimo, munera mea suscipiet.

Dixit per quæ Deus propitiari possit, dicit nunc per quæ non propitiatur: tollens fiduciam legalium sacrificiorum, siue quod illa per se Deo grata non essent, sicut Iudæi putabant, siue potius quod, neglecta pietate in Deum & proximum, de qua actam est sententia præcedente, vana esset fiducia impotr adæ misericordie Dei, per sacrificia etiam nouæ legis. Dicit enim hanc sententiam Sapiens contra impios, qui etiam si perseverent in peccatis suis, pro oblationem

nem sacrificiorum sibi promittit impunitatem, ita vt hæc sententia pertineat ad retundendam vanam præsumptionem sicut præcedens ad desperationem tollendam.

dacium contra fratrem vel amicum excogitatum idè rectè subbiicit.

14 Noli velle mentiri omne mendacium, assiduitas enim illius non est bona.

12 Ne irideas hominem in amaritudine anime sue. Est enim qui humiliat & exaltat circumspiciet Deus.

GRÆCA habent, ἀνθρακον ὄρα, hominem exstentem in amaritudine. Nec habent duo illa verba, circumspiciet Deus. Monet non ridendum hominem miseris & calamitate grauatum, aut in cordis amaritudine constitutum, vt cui potius sit condolendum, & consolatio adhibenda. Et causam addit quod sit qui humiliat & exaltat, nempe Deus, significans esse vicissitudinem rerum in manu Dei sitam, vt summa faciat infima, & contra infima extollat, vt ob id quisque sibi alienam miseriam metuere debeat, & huius metu ab irrisione cauere. Aut etiã amplius significat, Deū solitam alienæ miserie irrisores deicere, exaltatis his q prius deieci erāt: vt sit sensus: hominem calamitosum non iridendum, quod Deus qui omnia circumspicit, potest & illum derisum extollere, & derisorem deprimere, idque facere consideratione summæ illius crudelitatis. Iuxta primam intelligentiam similis est sententia in Isocrate ad Demonicum: Nemini, inquit, calamitatem exprobraueris, fortuna enim communis est, & futurum non videtur, hoc est, cuique incertum est & incognitum.

13 Noli arare mendacium aduersus fratrem tuum, neque in amicum similitudine facias.

OMNES scripti quos vidi codices habent, amare mendacium, sed mendum esse, & legendum, arare, vt habent Biblia Roberti, patet ex Græcis, quæ habent, ἡν ἀροτρία, ne aret. Quoniam autē scriptores non intellexerunt quid esset arare mendacium, arare verterunt in amare. Est autem phrasi Hebraica arare mendacium, machinari & moliri aliquid falsi, sicut Osee 10. dicitur: Arastis impietatem & Psalmus 129. vbi nos habemus. Super dorsum meum fabricauerunt peccatores. Hebræa habent, arauerunt aratores. Certè Rabanum legisse arare, non amare, quamuis contextus habeat amare, patet satis ex commentario, qui exponit de non molienda fraude amico. Si inquit, nullum mendacium laudabile est, & cuiquam scandalum inferre perniciosum quanto magis contra amicum aliquid moliri per fraudem, vituperabile est? Et inter alias scripturas adducit quod huic loco simile est, illud scilicet Pro 3. Ne moliaris amico tuo malum, cum ille habeat in te fiduciam. Quo loco etiam Hebræis verbum est quod est Osee 10. & significat arare, vt certum sit sapientem hic imitatum esse illum locum Proverb. Sicut ergo superiori sententia de hortatus est à summa illa inhumanitate, qua quis irridet calamitosum, cum nemo omnino irridendus sit, ita & hic ab alterius speciei etiam summa inhumanitate dehortatur, vt cum contra neminem fraude & mendacio agendum sit, maximè tamen caueatur, ne mendacium aliquod fabricetur contra eos qui vel consanguinitate vel amicitia coniuncti sunt. Et ne videatur aliquod mendacium admittere, dum in speciali prohibet mien-

OMNE inquit, mendacium noli mentiri, hoc est, nullum omnino velis mentiri, ne illud quidem quod in nullius vergere dispendium videatur, imò nec illud quod videtur esse officiosum. Tractat hunc locum prolixè D. Augustinus lib. de mendacio ad Consentium, capite 16. & 17. indicans triplicem eius intellectum. Nam eos qui defendebant licitum quandoque esse mendacium, asserit hunc locum sic intelligere, vel vt tantum prohibeatur mendacium quod ex voluntate proficiscitur, non autem quod quis inuitus profert propter aliquod bonum, atque ideo dictum non esse: Noli mentiri omne mendacium, sed noli velle mentiri. Vel vt dictum sit: noli omne mendacium mentiri: quasi aliquibus mendacii exceptis quædam prætermittantur, quomodo si diceretur: noli velle credere omni homini non significaretur nulli credendum, sed non omnibus, aliquibus tamen credendum. Eos vero qui omne mendacium prohibitum esse defendebant, hunc locum etiam pro se asserit protulisse, ex eo ostendentes, vsque adeo generaliter omne mendacium esse detestandum: vt etiam si quis mentiri velit, etiam si non mentiar, iam voluntas ipsa damnanda sit, ideoque non esse dictum: Noli mentiri omne mendacium: vt nõ solum mētiri, sed nec velle mētiri quisquam audeat vllò mēdacio. Magis tamen videtur dictū esse, noli velle, vt est Græcis, ne velis, vt affectatū mēdacium maximè prohiberet, non quod iuxta primum intellectum mendacium non affectatum, & ab inuito prolatum, defendendum sit esse licitum, sed quoniam per infirmitatem humanam vel omnino fieri non potest vel vix, vt quis nunquam mentiar, (si quis enim in verbo non offendit, hic perfectus est vir) saltem caueat ne affectet mendacium: & studiosè mentiar, atque ex proposito. Cui intelligentiæ bene conuenit quod sequitur: Assiduitas enim illius non est bona. Pro quo Græcis est, ἡν ἐς ἀγαθόν, non ad bonum, supple tendit vel cedit: vnde Augustinus legit loco prædicto, non proficiet ad bonum. In nostra autem lectione cum dicitur, non est bona, plus intelligendum est significari quàm dicitur, nempe quod sit admodum noxia & mala: sicut cum dicitur in Prou. 24. Cognoscere personam in iudicio, non est bonum. Quàm sit malum assidue mentiri, & quare indicatur multis verbis postea capite 20. cum assiduus in mendaciis furi comparatur, imò præponitur, ob ignominiam quam vterque in Republica sibi conciliat. Cum ergo assiduitas mendaciorum valde sit mala, & noxia homini, vt cui summam adferat ignominiam, monet vt saltem ab affectatis qualibuscunque mendaciis absteineatur: nam qui ea affectat, faciliè ea repetet, & in eis assiduus fiet vnde in illud dedecus incidet, vt ei nec vera dicenti credatur.

15 Noli velle esse in multitudine presbyterorum, & non iteres verbum in oratione tua.

MENDACIO rectè adiungit garrulitatem, alterum scilicet linguæ vitium quod cum vbiq

vbique vitandum sit, maximè tamen & in cœtu seniorum atque grauium virorum, & in oratione quæ ad Deum funditur. Vtrobique enim verecundia & modestia est adhibenda, ibi ob reuerentiam senum, hic ob reuerentiam Dei, ideoque benè hæc duo coniungit. Pro, verbosus esse, Græcis est, *μη ἀλόως χεῖ*. Est autem *ἀλόως χεῖ*, nugari, garrirè ac ineptè, nullà habita ratione temporis, loci ac personarum, ea loqui quæ ad rem non pertinent. Similem doctrinam postea habet cap. 32. in medio magnatorum loqui nō præsumas & vbi sunt senes, non multum loquaris. Audi tacens, & pro reuerentiâ accedet tibi gratia bona. Quod prohibet in oratione iterari verbum, hoc est, sermonem repetere, sic est accipiendum quomodo illud in Euangelio: Orantes nolite multum loqui, videlicet ne ethnicorū more præ irreuerentia, in aduertentia, & infidelitate fiat sermonis repetitio, quasi inculcatio verborum apud Deum: vt nos au diat & intelligat, sit necessaria, sicut est apud homines, Similis est doctrina apud Ecclesiastem 5. Ne temere, inquit, quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram Deo. Deus enim in cœlo, & tu super terram, idcirco sint pauci sermones tui. Non prohibetur ergo in oratione ad Deum eadem nonnunquam repetere ex seruire spiritus, vel ad seruorem spiritus excitandum, sed ne temerè id fiat, irreuerenter, & citra fidem inutiliter. Porro orationem hic non accipi quomodo sermonem & concionem aliquam vocamus orationem, vt de oratione ad homines intelligatur, sicut quidam accipiunt, sed pro precatōne, patet ex dictione Græca *προσεχῆ*, D. Gregorius aliquoties hunc locum subtiliter interpretatur vt eo significetur vitia non iteranda, pro quibus sæpius sit orandum. Sic enim habet libro 10. mora. c. 17. Hoc dicto vir Sapiens nequaquam nos prohibet sæpè veniam petere, sed culpas iterare, ac si apertè dicat: Cum malè gesta defleueris, nequaquam rursus facias quod in precibus iterum plangas. Sic & parte tertia curæ pasto. cap. 31. Rursum scriptum est: Ne iteres verbum in oratione tua. Verbum namque in oratione iterare, est post fletum committere, quod rursus necesse sit flere.

36 Non oderis laboriosa opera, & rusticationem creatam ab altissimis.

GRÆCIS non est pluraliter laboriosa opera, sed singulari numero, *ἐπιπλέον ἔργασαν*, laboriosum opus vel operationem, vt peculiariter accipi possit de eo opere quod explicatur secundomembro, nempe de rusticatione, hoc est, agricultura. Est enim Græcè *χεωργία*. Rectè tamen etiam singulare accipitur positum pro plurali, vt prima parte intelligatur ab otio dehortari, & monere ne ob laborem quis detrectet operari, aut præ molliæ ea opera fugiat & odiat, quæ magis laborem coniunctum habent. Secunda deinde parte moneat inter omnia opera minimè agriculturæ odiedam, vel hoc nomine quod cum reliqua opera curiositas aut voluntas humana adinvenit & instituerit; hæc creata sit & instituta ab altissimo, qui & in paradiso primum hominem posuit vt hortum coleret: & postquam eum eiecit inde mandauit vt terram peccato maledictam in sudore vultus sui laboraret & excoleret. Agriculturam etiam ethnici etsi hanc causam ignora-

rent: al iis omnibus artibus mechanicis præferendam meritò censuerunt. Sic enim scribit de ea Cicero li. 1. offi. Omnium rerum ex quibus aliquid acquiritur: nihil est agriculturamelius: nihil dulcius nihil libero homine dignius. Qui & similia multa habet li. de Sene. Porro laboriosa opera dupliciter, q̄s odit, nēpè aut quæ ea subire detractat, aut quæ propter ea contemnit illos qui ea exercēt: vt iam mundus admodum corruptus facit: à cuius sententia & imitatione reuocat sententia sequenti.

17 Non te reputes in multitudine indisciplinatorum: & Memento enim, quoniam non tardabit.

PRO reputes: est *προλογίζεσθαι*, quod hic magis eratur vertendum, computes. Sensus enim est nō te aggregates aut computari sinas in cœtu imprudentium hominum: aut, vt est Græcè: *ἀμαρτωλῶν*, hoc est, peccatorum: qui nullo Dei timore à malo deterrentur: nec didicerunt Deum timere; & mala imminencia præuidere: sed tu memento de ira & vltione diuina: quod etsi aliter peccatoribus videatur: reuera tamen non tardabit: sed citius opinione, & certissimo adueniet: nec diu aberit. Coniunctio enim, quoniam: magis accipienda est pro quod quàm causaliter: quia Græcis est. Memento quod ira non tardabit.

18 Humilia valde spiritum tuum, quoniam vindicta carnis impij iugis & vermis.

NON est Græcis carnis impij, sed tantum: impij. Alluditur autem ad illud Isa. 66. quod & apud Marc. 9. citatur à Saluatore: Vermis eorum non merietur: & ignis eorum non extinguetur. Ad quem locum etiam alluditur in Cantico Iudith: cap. 16. cum dicitur: Dabit ignem & vermes in carnes eorum vt vrantur & sentiant vsque in sempiternum. Non sunt autem hæc loca de verme corporali intelligenda: quomodo Haymo intellexisse videtur: sed per duo hæc duplex impiorum pœna designatur per ignem pœna extrinsecus sauiens: per vermem dolor intus accusans; & conscientia semper remordens & torquens. Cum ergo superiori sententia dixerit iram non tardaturam; hic explicat quæ sit illa ira: & quàm grauis, & huius consideratione monet spiritum humiliandum: & valde humiliandum, hoc est, per timorem potentia & seueræ iustitiæ diuinæ animi hominis ad superbiam pronum, admodum submitendum esse Deo, ita vt se valde paratum exhibeat ad obediendum illi: iuxta illud Petri: Humiliamini sub potenti manu Dei.

19 Noli præuicari in amicum pecuniam differentem neque fratrem, vt si in aurum spreueris.

PLERIQUE scripti libri habent, pecunia differenti, alij etiam aliter. Videndum ergo ex collatione cum Græcis quæ sit huius varietatis causa & quæ sit verior lectio. Habent autem Græca sic, *μη ἀλλάζης φίλον, ἐνεκεν δι' ἀφ' ὧν, καὶ ἀδελφὸν γνήσιον ἢ χρυσίω δ' ἔργ*, hoc est, ne peritantes amicum propter rē aliquam eximiam nec fratrem germanum in aurum Ophir, Quo significatur amicum omnibus pretiosis & præstantibus rebus atreponendum. Nam vt inquit Cicero, amicus est optima & pulcherrima suppellex. Dicitur enim Græca, *δι' ἀφ' ὧν*, rem præstantem & excellentem significat,

significat. Quædam Græca exemplaria, & nominatim Germanicum habet *ἀφ' ὧν*, sed sensus eodem recidit: *ἀδελφὸν*, enim, hoc est, indifferentia, dicuntur secundum Stoicos mediaque per sese ad felicitatem vel infelicitatem non faciūt, sed vsu probantur aut improbat, qualia sunt *τὰ τυχερά*, id est, fortunæ bona, quibus amicus mutandus non est. Priorem Græcorum lectionem viorem esse secunda pars comprobatur, quæ meminit auri Ophir, excellentissimi scilicet & præstantissimi. Ex his satis licet intelligere, interpretem nostrum potius vertisse per ablatiuū, pecunia differenti, quomodo etiā longè plura scripta habet. Id cum non satis intelligeretur, quidā scripserūt, pecuniā differenti, alij pecuniam deferenti. Et cum nec hæc intelligerentur, vt reuera sensum comodū non habent, tandè cœptū est scribi & retineri, pecuniam differentem, vt sit sensus: Non esse rumpendam amicitiam, nec amicitia legem transgrediendam, propterea quod amicus differat pecuniæ debita vel mutuata solutionem. At vt hic sensus longè abest ab originali sensu, ita altera lectio, si rectè intelligatur, cum illo maximè conuenit. Pecunia enim differens, accipienda est pecunia excellens, aut varia, diuersa & multa, vt sit sensus. Noli præuicari in amicum, rumpendo scilicet amicitiam cum eo initam, propter pecuniam etiam excellentem, aut variam & multam: nec fratrem charissimum spreueris propter aurum, quod vel eius nomine tibi esset persoluendum, aut remittendum. Sic & postea dicitur: Perde pecuniam propter fratrem & amicum. Et in Prouerb. 12. dicitur: Qui negligit damnum propter amicum, iustus est.

20 Noli discedere a muliere sensata & bona, quam sortitus es in timore Domini: gratia enim verecundiæ eius super aurum.

MVLTIS deinceps præceptis docetur, quomodo quis se gerere debeat erga certas personas. Cœpit in superiori sententia ab amici persona, hic agit de vxore, quam sicut nec amicum etiam, non vult iuxta libertatem viris in lege veteri permissam, deserere, cum & prudens est & bona quod gratiositas verecundiæ eius, per quam & erga virum suum demisse se gerit, & ab aliis se castam conseruat, pluris sit faciendâ quàm aurum. Porro illam partem: quam sortitus es in timore Domini, sicut & genitium, verecundiæ, interpretes addidit de suo, cum Græcis tantum sit, gratia eius super aurum. Potest autem, in timore Domini referri ad virum, vt sit sensus: quam sortitus es, & à Deo obtinuisti per hoc quod eum timuisti. Nam vt postea dicitur: Mulier bona, pars bona, in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis suis. Aut potest referri ad mulierem, vt sit sensus: quam consecutus es in timore Dei ambulans. Quod autem à tali muliere prohibet discedere, non eo dicit quod temerè ab ea quæ omnino talis non est, sit discedendum, sed significare voluit, à tali minimè discedendum ob tempora le aliquod incommodum, quodque summæ sit imprudentiæ simul & inhumanitatis talem relinquere, sicut & versu sequenti singularem crudelitatem in seruos prohibet.

21 Non lades seruum in veritate operantem, neque mercenarium dantes animam suam.

IN veritate operatur seruus qui non ad oculum seruit, nec mendaciis domino suo imponit, sed quod iustum est, ex animo & fideliter exequitur.

Mercenarius dat animam suam, qui se totum impendit operi, non per pigritiam sibi nimis parcens sed diligenter quod suscepit perficiens. Duo ergo in seruo & mercenario requirunt, fidelitatem & diligentiam. Hos non vult lædi, hoc est, malo aliquo affici, ita scilicet vt vel durioribus verbis contristetur, aut plagis afficiatur, aut his quæ ad vitam necessaria sunt, & pro stipendio eis debentur priuentur. Pro, lædas, enim Græcis est *κακώσῃς*, hoc est, affligas aut malè tractes. Et lædere Latinis est iniuria quauis afficere. Parum quidem prohibet dum tales nō vult lædi, sed indicat maximam esse impietatem, tales iniuria afficere, eamque impietatem, cum in plerisque duris dominis reperitur, in primis cauendam. Deinde pro more suo parum dicens, plus vult significare, nempe tales nō solum non lædendos, sed & premio & honore prosequendos, vnde & sequitur.

22 Seruum seruus sit tibi dilectus quasi anima tua, non defraudes illum libertati, neque inopem derelinquas tuum.

GRÆCIS tantum est, Seruum prudentem diligat anima tua, ne priues illum libertate. Duo ergo requirit seruo prudenti exhibenda, scilicet dilectionem, eamque non vulgarem, sed quæ ex animo proficiscatur, aut qua quis seruum diligat vt animam suam, hoc est, seipsum, & libertatis concessionem. Quod si de seruo Hebræo accipiatur, intelligi potest Sapientem significasse prudentem seruum non inuitum detinendum ultra tempus à lege præscriptum. Præcipitur enim in Exod. 21. Si emeris seruum Hebræum, sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber. Id etsi omnino seruo Hebræo præstandum erat, maximè tamen prudenti, fideli & diligenti, vt ne quid ei impedimenti fieret, sed cum honore & premio dimitteretur. Ierem. 34. quaeritur Dominus hoc præceptum à plerisque Iudæis non seruatum, vt qui dimissos secundum legem seruos vi reduxerint ad se, & subiugauerint in seruos. Si verò de quouis seruo cuiuscunque nationis accipiatur dictum, intelligendū est ipsum requirere, vt ne cum seruus prudens se aliqua ratione potest redimere, dominus ob suum commodum illi neget libertatem: ideoque non dictum esse, dona illum libertate, sed non defraudes aut ne priues illum libertate, hoc est, noli impedire, si queat esse liber. Aut si voluit significare eum donandum libertate, non tam præcepti est hæc sententia quàm consilij, quo consulitur vt talis seruus aliquando pro fide li & diligenti suo ministerio libertate donetur in præmium fidelitatis eius, quo & alij serui ad fidelitatem & diligentiam prouocari possint. Et notan potest quod superiori versu dicatur de seruo fideli & diligenti, hic verò de seruo prudenti: & de illo quidem dici quod non sit lædendus, de hoc quod non solum sit diligendus, sed etiam libertate donandus, quod indignum sit prudentem diu seruire, qui etiam liberis dominari & imperare rectè nouit. Quod addidit de suo interpret neque inopem derelinquas eum, desumptum est ex Deuter. 15. vbi dicitur: Quem libertate donaueris, nequaquam vacuum abire permittes, sed dabis viaticum, &c.

23 Pecora tibi sunt, atque iumenta eius: si fini vilia, erseuerent apud te.

PRINCIPIVM huius sententiæ, sicut & duarum sequentium, per interrogationem est afferendum; & est sensus: Si ita tecum agitur vt pecora

cora nutrias, attende benè ad illa. Vult ergo dominum pecuarium non contentum esse debere si pecora committat curanda suis seruis, sed eam curam & diligentiam abhibere, ut pecus suam ipse sapiens inspiciat & visitet, attendens num quid eis desit, & anrite curètur. Est enim Græcis ἐπιουρη hoc est, inspicere & visita. Nam oculus domini, ut est in adagio, impinguat equum. Sic Salomō, Pro. 27. Diligenter, inquit, agnosce vultu pecoris tui, tuosque greges considera. Secundò monet, ut si vitia sibi senserit quis esse sua pecora, non ea mox aliis diuendat quemadmodum quidam pro more habet, sed sibi feruet, ut ipse potius quotidianum commodum ab eis percipiat, quam alij. Nec literalis hæc instructio est asperanda. Non est enim honestior victus quam ex animalibus & agricultura, quibus se patres veteris testamenti honestè felicitius & quietius nutrierunt. Similia indicat Salomon post verba iam citata.

24. Filij tibi sunt, erudi illos, & curua illos, à pueritia illorum.

Dvo vult filiis impendi. Quoniam enim rerum bonarum ex sese ignorantia laborant, vult eos à parentibus institui, & quæ recta sunt doceri, quod ad intellectum formandum pertinet. Quoniam autem ex naturæ corruptione semper ad malum & inobedientiam magis sunt proni, quam ad bonum, vult eos, vel, ut habent Græca, collum eorum, curuari, ministrisque & verberibus ad bonum flecti, idque à pueritia, quando sicut rami adhuc teneri, sunt magis flexibiles. Atque hoc quidem ad affectum formandum pertinet. Cæterum cum plerique parentes istud parum obseruent, & in pueritia filios suos per indulgentiam suæ voluntati permittant sentiunt illos postea rigidos & inflexibiles. Sæpè enim inquit ille, patrum segnes facit indulgentia natos. Vnde rectè docet Salomon. Prouer. 22. Stultitia colligata est in corde pueri, & virga disciplinæ fugabit eam.

25. Filie tibi sunt, serua corpus earum, & ne ostendas hilaritatem faciem tuam ad illas.

Dvo item filiabus vult impendi. Primum enim quoniam sexus ille lubricus est & simplex multorumque insidiis expositus, & tamen pudicitia in eo sexu maximè requiritur, ita ut ea perditæ, præcipua sua commendatione sit destituta, bene monet, ut diligenter custodiat corpus illarum non permittendo scilicet eis nimiam libertatè euagandi aut ut publicis intersint spectaculis, vel etiam priuatis conuentibus parum honestis, ne periclitetur earum pudicitia, ad exemplum Dinæ, quam Dei prouidentia fœdari permittit, ut cunctis fidelium filiabus duraret in exemplum. Aut ne etiam periclitetur fama pudoris illarum, & de lubricitate suspectè habeantur. Secundò requirit, ut ne parentes, ac potissimum pater, suam quam corde erga illas gerit beneuolentiam, nimis illis declaret ostensione hilaritatis vultus sui erga illas: sed contra potius seueriori & grauiori se vultu, seruat tamen moderamine, illis exhibeat, tum ut ne ex beneuolentiæ significatione fiduciam peccandi vel audaciam arripiant, sed contra potius patrem semper timeant, tum ut ne ex patris erga se blanditiis discant viris affici, & erga eos liberiores & inuerecundiores fieri.

26. Trade filiam, & grande opus feceris, & homini sensato da illam.

QUONIAM sunt qui vel per amorem vel auaritiam, diutius apud se filias seruant, postquam monuit de diligentia adhibenda in filiarum custodia per quam matrimonio fiant aptiores, rectè monet & de suo tempore elocanda filia, & cui elocanda sit. Trade, inquit, filiam nuptui, & grande opus feceris. tum quod & tuæ filia hac ratione benè prospicis, quam à periculo impudicitia libera, & tibi, qui ab eius custodia exoneraris, tum quod matrimonium res sit sancta, potissimum in fideli populo, in quo ex matrimonio proles expectatur Deo religiosè educanda. Secundo monet, ut dum elocanda est detur homini prudenti, ita ut magis habeatur respectus ad prudentiam sponsum, quam ad opes vel genus. Huc pertinet responsio Themistoclis, qui quum à quodam esset interrogatus, cuius ex duobus suam filiam daret, improbè diuiti, an pauperi bono ac prudenti viro. Malo inquit virum qui pecunia egeat quam pecuniam quæ viro. Habet quidem hæc sententia doctrinam veteri testamento congruam. At Paulus noui testamenti minister non quidè contrariam, sed longè perfectiorem de hac re tradidit doctrinam, dum sic scribit 1. Corin. 7. Qui matrimonio iungit virginem suam benè facit: & qui non iungit, melius facit. Ut non habeat quod iuste glorientur, qui hanc Sapientis sententiam iactant contra prædicationem & commendationem cœlibatus.

27. Mulier si est tibi secundum animam tuam, ne proicias eam, & odibilis non credas te in toto corde tuo.

RVSVM repetit præceptum de vxore, monens ut si quis vxorem nactus est quam desiderauit, aut quæ ipsius ingenio congruat, (vtrouque enim modo accipi potest illud, secundum animam tuam) eam nequaquam eiiciat à domo sua, nec repudiet, sed contra retineat & diligit. Si autem nactus sit eam quæ odibilis sit ob morum improbitatem & loquacitatem, non tamen monet ut eam à se proiciat, quamuis id lex permitteret, sed ne se illi nimium credat, sic ut totum suum cor ei aperiat, & secreta sua pandat, ne aliis ea prodant & eueniat quod Sampsoni ex Dalida. Vnde & Michæas monet: Ab ea quæ dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui. In Græcis postrema illa pars, in toto corde, connectitur cum sequenti sententia, ut tantum sit in secundo membro, odibili non credas te, vel, ut est Græcè μὴ ἠέδως σεαυτὸν, hoc est, ne des vel non dedas teipsum, scilicet in maritum ut prima parte moneatur, diligendam vxorem quæ placeat, & gratis sit moribus, eamque retinendam: secunda parte moneatur non assumendam quæ sit odibilis & ob id difficulter retineri possit.

28. Honora patrem tuum, & genitricem matris tuæ non ob iuriscariis.

QUANDO QUIDEM hic tradit sigillatim præcepta ad familiam pertinentia, reperit præceptum de honorandis parentibus, patri præcipue honorem tribuens, tanquam authori generationis, & ei qui caput est vxoris: matris verò genitricem, quos scilicet & ante partum in vteri gestatione,

tionem, & in partu, & post partum in educatione pro filio sustinuit, non obliuiscendos, sed eorum memoria eam etiam honorandam, & semper cauendum ne qua re offenderat à filio sicque eius gemitus augetur, & noui gemitus prioribus addantur. Sic & Thobias 4. monuit. Honorem habebis matri tuæ omnibus diebus vitæ tuæ. Memor enim esse debes quæ & quanta pericula passa sit propter te in vtero suo. Quo autem filios ad officium suum prouocaret Sapiens, ob oculos eorum proponit præcipuum inter omnia beneficium quod per eos sunt assecuti, dicens.

29. Memento quoniam nisi per eos natus non fuisses, & retribue illis quomodo & illi tibi.

MULTA scripta non habent, natus, sed tantum, nisi per eos non fuisses, quod amplius quid significat, sed ad rem parum facit. vult enim filios meminisse se vitam & esse accepisse etiam à Deo, tamen per eorum ministerium & operam, & ob id non paruum gratiam eis referendam, sed summam, quemadmodum summam ab eis acceperunt. Græca sublimiorem habent sensum. Sic enim est. Memento quod per eos natus es, & quid reddes illis, sicut illi tibi: Quo significatur parem gratiam à filiis non posse parentibus rependi, ut nunquam se satisfacere posse existiment à quibus habent quod quicquam possint, iuxta illud: Diis, parentibus, atque magistris nunquam redditur æquiualens.

30. In tota anima tua time Dominum, & sacerdotes illius sanctifica.

POST præcepta familiam concernentia, tradit præcepta religionis, docens quomodo se quisque gerere debeat erga Deum, & propter Deum, erga eius ministros, sacerdotes. Coniungit autem in tribus sententiis sacerdotes cum Deo, in singulis aliquid Deo tribuendum monens, & propter Deum aliquid sacerdotibus, quod congruat ei quod Deo tribuendum est. In prima ergo monet ut in tota anima timeatur Deus, hoc est, in reuerentia & veneratione habeatur. Est enim Græcis ἐν ᾧ ἄνω, hoc est, reuerere. Et in scripturis sæpè timor Dei ponitur pro reuerentia & veneratione ei debita. Huic congruit quod de sacerdotibus adiungit: Et sacerdotes eius sanctifica, vel, ut est Græcis θιάμαζε, a admirare vel suspicere. Sicut enim Deus est ob excellentiam suam venerandus: ita & sacerdotes eius propter ministerium eius suscipiendi sunt, & in veneratione habendi idem nostra lectio significabit, si sanctifica, exponatur pro sanctos habe & reputa, quomodo accipitur in oratione dominica, cum dicitur: Sanctificetur nomen tuum, hoc est, sanctum habeatur & venerandum, quomodo enim alioqui sacerdotes Dei, à subditis sanctificarentur: Quod autem sanctum habemus, id reueremur & in magno honore habemus.

31. In omni virtute tua dilige eum qui te fecit, & ministros eius non derelinquas.

POST reuerentiam Dei secundo loco etiam dilectionem eius tanquam creatoris, & proinde authoris omnium bonorum requirit. Cui congruit, quod ex dilectione Dei, ministri eius non sint derelinquendi, hoc est, etiam ipsi sint diligentes.

di, ita ut de necessariis omnibus eis prouideatur & subueniatur. Alluditur enim ad id quod in lege toties præcipitur, ut Deut. 12. caue ne derelinquas Leuitem in omni tempore quo versaris in terra. Pro ministris, Græcè ἐκ λειτουργῶν, quod significatur non quosuis ministros, sed eos qui sacris operantur.

32. Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes, & propugnato cum brachiis.

TERTIO loco requirit honorem Dei, & propter eum honorationem sacerdotum, & loquitur non de honore reuerentiæ interioris, de quo dictum est in prima sententia, sed de honore externo per oblationem sacrificiorum, primitiarum, & decimarum, Deo debitam, de quo dicitur Prouerbio. 3. Honora Dominum de tua substantia: & de primitiis frugum tuarum. Per hæc sic vult Deum honorari, ut etiam honorificentur sacerdotes. Nam honor in scripturis sæpè pro subuentione ponitur, ut cum dicit Paulus: Tim. 5. Qui benè præfunt præbyteri, duplici honore digni habeantur. Ne enim, quoniam dixit sacerdotes non derelinquendos, sed eis subueniendum, existimaretur subuentionem non esse eis debitam, sed per misericordiam eis exhibendam, rectè dicit eos honorandos, per ea per quæ Deus est honorandus. Notandum tamen Græca non habere, honora Deum, sed φιδε τὸν κύριον, hoc est, time Dominum, ut significetur propter timorem Domini præcipiens, subueniendum esse sacerdotibus, & subuentione honorandos. Quod in nostris libris additur, & propurga te cum brachiis, Græca non habent, & variè in nostris legitur. Ex scriptis enim quæ ad manum erant, quinque habebant, & propugnato cum brachiis: cuius lectionis etiam meminerunt antiquæ concordantiæ Biblicæ, quam & veriorum puto, & ipsius interpretis. Ea cum non intelligeretur, ceptum est scribi propurga te. Et cum etiam ea absurda videretur, quid est enim, propurga te? alij scripserunt, purga te. At, ut dixi, verior lectio est, propugnato cum brachiis, ut propugnato sit imperatius futuri temporis. Quo significatur, sacerdotes totis viribus & propriis brachiis propugnandos & defendendos. Qui legunt propurga vel purgate cum brachiis, intelligunt purgationem peccatorum procurandam de laboribus manuum per oblationes sacerdotibus factas, & eleemosynas pauperibus impendendas. Aut potius iuxta legem Dei purgationem curandam per oblationem armorum dextrorum, qui etiam postea brachia vocantur.

33. Da illis partem, sicut mandatum est tibi, primitiarum & purgationis, & de negligentia tua purga te cum pauperibus.

34. Datum brachiorum tuorum & sacrificium sanctificationis offer Domino & iustitia sanctorum.

Hic iam declarat se in superiori sententia locum de honore subuentionis. Habent autem Græca & briuis & elegantius pro duobus his versibus sic: Et da partem ei (scilicet sacerdoti, nam præcessit in singulari numero λέγε) sicut præceptum est tibi, primitias & pro negligentia, & datum brachiorum, & hostiam sanctificationis, & primitias sanctorum. Quinque ergo exiguntur primum primitiæ, quæ debebantur de omnibus fructibus, frumenti, olei, & vini, & arborum. Secundo

cundo sacrificia pro negligentia, quæ in Leuitico vocantur, pro peccato & pro delicto, quæ etiam noster interpres nomine purgationis videtur significasse, & non malè ab eo est additum. Nam sacrificiorum quæ pro peccato vel delicto vocantur, quædam fiebant pro purgatione, ut quæ à pueris fiebant aut leprosis: quædam fiebant pro negligentia & admittis peccatis, Huiusmodi sacrificia, excepto eo quod cremandum erat in altari, adipe scilicet & renibus, tota cedebant sacerdotibus, qui soli eis vesci poterant. Tertio datum brachiorum. Vbi nomen brachiorum non accipitur pro brachiis humanis, ut quidam ineptè satis accipiunt, intelligentes datum brachiorum, oblationem quæ fit de acquisitis proprio labore: sed accipitur pro armis dextris, qui in sacrificiis pacificorum cum pectusculo cedebant sacerdoti, cum reliquæ carnes ad offerentes redirent qui eas coram Domino edebant: in Leuitico enim ubicunque nos legimus de armo dextro, Græcis est *ἄρμα χειρὸς δεξιᾶς*, hoc est, brachium dextrum. Nō enim *ἄρμα χειρὸς*, apud illos, etiam armum significat, sicut & apud nos quandoque nomen brachij. Quartum est sacrificium sanctificationis, quo significatur illud sacrificiū quod à Nazarenis fiebat, nō pro negligentia aliqua aut purgatione, sed pro singulari aliqua obtinenda sanctificatione, de quo est Nu. 6. Quintū est, primitiæ sanctorum, pro quo noster vertit, initia sanctorum, cum sit etiam hic dictio *ἀπαρχῆς*, quam mox superius vertit primitias. Credo autem per primitias vel initia sanctorum, intelligendam eam decimarum portionem, quam ex omnibus decimis Leuitæ debebant persolvere sacerdotibus, decimam scilicet decimarum, quæ ante omnia & ex optimis erat reddenda, ut est Numeri 18. & dicitur primitiæ sanctorum: quia decimæ erant sancta, & Domino sanctificata. Itaque ordine cōuenienti post ea quæ à filiis Israel dabantur sacerdotibus, etiam subiungitur quæ à Leuitis, quorum erant decimæ, eis debebantur, sicut quæ vniuersa penè his quinque complexa sunt quæ sacerdotum erant. Quod nos legimus: de negligentia tua purga te cum paucis, existimo sic accipi posse, ut significetur, si quis non possit sacrificium diuitum offerre, saltem pauca illa & parua offeratque à pauperibus exiguntur.

35 *Et pauperi porrigere manum tuam, & perficiatur propitiatio & benedictio tua.*

NON vult satis esse ut ex bonis à Deo concessis sacerdotibus dentur, quæ secundum legem eis debentur, sed vult ex eisdem bonis etiam Dei intuitu pauperibus subueniendum esse, ut præcipitur Deut. 15. ut inquit, perficiatur benedictio tua, hoc est, ut perfecta sit tua beneficentia, largitio & liberalitas, significans imperfectam eam fore, si tantum conferantur debita sacerdotibus. Prima enim beneficentia debetur sacerdotibus ac ministris Ecclesiæ: quorum summis officiis spiritualibus, gratiæ temporalis referre debemus. Post eam tamen non est negligenda illa quæ pauperibus est impendenda, quorum etsi nulla in nos essent merita, eos tamen à nobis Dominus vult beneficentia nostra sustentari. Ea hic significatur nomine *ἀλογίας*, hoc est, benedictionis quemadmodum & apud Paulum, dicentem: Qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Addidit interpres nomen, propitiatio, nec malè. Per eleemosynam enim obrinetur perfecta pec-

catorum propitiatio quæ incipit per sacrificia, iuxta illud Saluatoris, Date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis. Potest quod dicitur de benedictione etiam intelligi de diuina benedictione quæ per eleemosynam perfecta obtinetur, iuxta illud Pauli: Qui administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit & multiplicabit semen vestrum, & auget incrementa frugum iustitiæ vestræ, &c. Sed prior intelligentia videtur solidior.

36 *Gratia datus in conspectu omnis viuentis, & mortuo non prohibeat gratiam.*

DICTIO datus, genitiuus est quartæ inflexionis pro dono positus, pro quo quidam corruptè legunt, datur vel data, quidam etiam non malè habent genitiuum, dati, pro doni. Est autem Græcis *χάρις δόματος*, ut certum sit dictionem, gratiæ, esse nominatiui casus non ablatiui, quomodo accepit Dionysius coniungens hæc verba cum precedentibus hoc modo: ut perficiatur benedictio tua tibi impendenda in conspectu omnis viuentis in die iudicij, gratia dati, hoc est, propter eleemosynam pauperibus datam. Qui Græca obseruant sic intelligunt, Coram omni viuenti est gratia doni, hoc est, donum habet gratiam apud omnes viuentes, & gratiosa est apud omnes viuos largitio. Quo significatur imprimis & maxime viuis beneficiendum esse, qui beneficia sibi impensa videri & agnoscere, & per ea iuuari possunt. Ne tamen propterea solis viuis putaretur gratia & beneficium impendendum, subiungit, & mortuo non prohibeas gratiam, hoc est, non deneges ei tuam beneficentiam, Est autem multiplex gratia, & beneficium quod mortuis impendi potest & debet. Et primum quidem beneficium sepulturæ, quod in Tobia commendatur. Secundum beneficium orationis & oblationis pro eorum salute, exemplo Iudæ Machabei nobis in scripturis commendatum, ad quod beneficium hanc etiam Sapientem istum, qui circa tempora Machabeorum fuit respexisse satis intelligi potest ex eo, quod gratiam mortuis exhibendam coniungat cum gratia pauperibus præstanda, sicut & Tobias cap. 4. post præceptum de faciendâ eleemosyna subiicit: Panem tuum & vinum tuum super sepulchram iusti, &c. significans hoc faciendum per eleemosynæ collationem, viuis propter mortuos faciendam: non autem id faciendum ritu Gætilium, qui superstitione panem & vinum collocabant super suorum sepulchra. Tertium beneficium est, ut ipsorum posteris & relictis orphanis defendantur, & consolatione eriganur. Quartum, ut illorum fama defendatur: & eorum nomen pro meritis honoretur. Contra huius Sapientis piam monitionem faciunt hodie nostri hæretici, qui quod est præcipuum beneficium defunctis utile, eis non solum ipsi impendunt, sed omnino prohibent impendi.

37 *Non desis plorantibus in consolatione, & cum lugentibus ambula.*

ILVD in consolatione, additum est explanationis causa nec malè. Pro ambula Græcis est *ἄμωσις* hoc est, luge, ut idem dicatur quod à D. Paulo: Rom. 12. Gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus. Duo ergo exiguntur, ut scilicet & verbis consolatoriis, & luctus communiōne adsumus plorantibus. Nam mœroris alleuatio non solum est in sermone, sed etiam in doloris communicatione,

communicatione, cuius lachrimæ sunt testes, Sic Iob. 30. se fecisse testatur, dicens: Flebam quodam super eo qui afflictus erat, & compatiebatur anima mea pauperi. Accedat nostra lectio Græcis, si intelligatur ambula cum lugentibus, hoc est, coniuge te illis, eosque imitare. Porro sicut rectè post officium mortuis impendendū, subiicit debentia cetera plorantibus præstanda: quia mortui causam præbent, suis plorandi, ita rectè etiam iungit præceptum de eo quod ægrotis est exhibendum, qui mortuis vicini sunt.

38 *Non te pigeat visitare ægrotum. Ex his enim in dilectione firmaberis.*

RECTE dicit, non te pigeat: quia à visitatione ægrotum, tanquam te parum leta, multi pigritia quadam retardantur & retrahuntur. Nec amplius requirit quàm visitare ægrotum, tum quod ex superioribus sententiis satis intelligatur quid ægrotis sit cum visitantur impendendum, consolatio scilicet, & subuentio si pauperes sint: tum quod ipsa per se visitatio magnum eis subleuamen adferat, cum scilicet intelligunt se non negligi: vnde inter opera misericordiæ Christus recenset: Infirmus fui, & visitastis me. Quod sequitur ex his enim in dilectione firmaberis, ad omnia prædicta charitatis officia pertinet, quæ pauperibus mortuis, sanis & languentibus sunt impendenda. Est autem Græcis, pro in dilectione firmaberis, *ἀγαπήθων*, hoc est, diligeris à Deo scilicet & ab hominibus, apud quos huc fructū impensæ charitatis consequimur, ut vicissim summam apud eos beneuolentiam & gratiam obtineamus. Proinde quod nos habemus, in dilectione firmaberis, quamuis ferè intelligatur de dilectione actiua, ut sit sensus: Per hæc fiet ut dilectio tua in te crescat, & firmior fiat: quia charitas crescit ex operibus, sicut habitus ex iteratis sæpius actionibus: tamen ut habeatur sensus originalis potius intelligendum est de dilectione passiva, ut sit sensus: Ex his fiet ut magis diligaris, & charior fias tum Deo tum hominibus.

39 *In omnibus operibus tuis memorare nouissima tua, in æternum non peccabis.*

OC CASIONE habita de mortuis, rectè tandem monet, nunquam intermittendam memoriam nouissimorum hominis, quæ rectè quatuor numerantur, mors scilicet, iudicium Dei, infernus, & vita æterna: quamuis ad duo priora crediderim Sapientem maxime respexisse, in quibus & duo posteriora includuntur. Si quis enim in omnibus quæ vel cogitat, vel loquitur, vel facit, recogitet certè sibi imminere mortem, eiusque tempus esse maxime incertum, ut in singulas horas incidere possit, cogitet, etiam post mortem mox iudicium Dei iustissimum subeundum esse, quod nulla quis ratione effugere possit, facile se cohibebit ne quid saltem grauitè peccet. Vnde & Eccl. 12. hac ratione monet peccata cauere, quem videri potest noster hic imitatus: Latere, inquit, iuuenis in adolescentia tua & in bono sit cor tuum, & ambula in viis cordis tui, & scito quod pro his omnibus adducet te Deus in iudicium. Simile habet cap. 12. in fine. Et Platonis quoque sententia est, teste D. Hieronymo in epistola ad Heliodorum, Omnem sapientum vitam, meditationem esse mortis. Porro sola mortis meditatio, sine iudicij securi respectu, magis incentiuum est ad

vitia, ut patet in his qui dicunt, Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Venite ergo & fruamur bonis quæ sunt, & utamur creatura tanquam in iuuentute celeriter. Vnde olim in diuitum epulis apud Ægyptios vnus quispiam cadauer lignum, quam proximè ad verum effectum ostendebat singulis, dicens: In hunc intuens pota, & oblectare: talis post mortem futurus, Quamquam sit dubium quo animo id fecerint, vtrum ut moderatius fruerentur voluptatibus, conditionis suæ memores, an auidius, ut pote mox abiturus. Notandum autem Græca pleraque habere *ἢ πάσι τοῖς λόγοις*, in omnibus sermonibus, sunt tamen etiam qui habent non *λόγοις*, sed *ἔργοις*, hoc est, operibus, quomodo legit noster interpres.

CAPVT VIII.

1 *Non litiges cum homine potente, ne incidas in manus illius.*

CUM superiori capite docuerit Sapiens quid quisque diuersis sigillatim personis præstare debeat, hoc capite & sequenti multis præceptis negatiuis docet potissimum quid diuersis hominum generibus non debeat præstari. Itaque in primis proponit certa hominum genera, quos dicit non esse irritandos, & ad pugnam vel contentionem prouocandos, inter quos primum monet abstinendum à potentibus. Pro litiges, Græcis est, *δυναμίς*, quæ dictio etsi etiam litigare significet, sicut accipitur in tertia sententia proprie significat pugnare & dimicare: quæ significatio hic magis conueniret, ut intelligatur cum potente non esse depugnandum, & viribus certandum, ne quis incidat in manus illius, & ab illo viribus superio re vincatur, & durè tractetur. Rectè tamen etiam intelligitur iuxta versionem interpretis, cum potentibus & magni nominis & autoritatis viris non esse temerè vel iurgandum, vel etiam in foro litigandum, ne forte per potentiam suam vel suorum, aduersarium suum opprimant, seque vindicent & vlciscantur. Quamquam enim lege charitatis, quantum fieri potest, cum nemine sit litigandum, maxime tamen prudentia requirit, ut ne cum potentioribus lites suscipiatur, quod ab illis plus sit periculi. Proinde hæc admonitiones sunt accipiendæ tanquam instituta moralia, ad tranquillam vitam vitia, non autem sic ut contrarium agēs mox peccet in Deum, sed magis in proprium commodum.

2 *Non contendas cum viro locuplete, ne forte econtra constituas litem tibi.*

GRÆCIS est *μή ποτε ἀντιθέσθαι τὴν δίκην*, hoc est, ne forte statuat contra te pondus, id est ne forte suis diuitiis te prægrauet in iudicio & etiā si iure non te vincat, sua tamen pecunia efficiat, ut meliorem causam apud iudicem habeat. Sumpta enim est similitudo à bilance, in qua altera pars opposita atque librata sua grauitate vincit, & alteri præponderat. Sic etiam accidit aduersariis partibus in iudicio, ut cum vna opibus est infirmior, altera potentior, frequenter quæ plus potest, alteram vincat. Noster interpres per pondus intellexit litem, quod ea à diuite inrentata pauperem grauet. Significatur ergo, neq; vulgari contentione,

contentione, neq; iudiciali lite temerè agendū contra virum diuitem, quodd periculum sit ne is pro vulgari contentione excitet econtra litem forensem, aut pro intentata contra se lite in iudicio, nouam instituat contra aduersarium litem, cuius prosequendæ ille impensas ferre non possit, aut in qua grauādus sit iniquitate testiū, vel iudicis, pecunia diuitis illius corruptorum. A lite enim cum diuitibus periculū esse ob eorum diuitias, quibus illis facile est vel testes vel iudices corumpere, significat, cum subiicit.

3 Multos enim perdidit aurum & argentum, & usque ad cor Regum extendit & conuertit.

GRÆCA habent, Multos enim perdidit aurum, & corda Regum inclinauit. Retinetur adhuc bilancis similitudo, & ostenditur diuitias & opes in huiusmodi contentionibus ac disceptationibus plus sæpe valere quam iustitiam & æquitatem: itaque cauendum ne in eum incidatur aduersarium, qui non tam causā sit futurus superior quàm pecunia. Quod ergo nostra lectio habet, vsque ad cor regum extendit & conuertit, hunc habet sensum, Aurum extendit se non tantum ad inclinandum corda pauperum & insipientium, sed etiam vsque ad inclinandum corda regum, quorum est iudicium ferre, & conuertit sæpe eorum corda, hoc est, peruertit ea ad ferendum iniquum iudicium, quasi dicat, Tam potens est & efficax auri fames, vt etiam corda regum qui & iustissimi esse debent, & auro non ita egent, à iustitia auertat, quanto magis corda inferiorum iudicum, iuxta illud: Regina pecunia rerum. & Pecunia obediunt omnia. Porro quod dicitur aurum multos perdidisse, variis modis declarari potest esse verum. Nam & de perditione corporali verum est, tum quod propter aurum plerique sibip suis causa fuerunt exitij & mortis, iniicientes se in grauissima discrimina lucris causa: tum quod propter aurum plerique aliis mortem intulerunt, spoliantes eos & occidentes. Et de perditione spiritali longè magis verum est: quia auri cupiditas multorum salutem spiritualem impedit & perdit cum eos ab æquitate ad impietatem pertrahit, iuxta illud Pau. Tim. 6. Qui volunt diuites fieri, incidunt in desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Atque de hac perditione hic potissimum Sapientem loqui secunda sententiæ pars satis indicat. Vult enim aurum perdere multos: quia eos à debito officio retrahit, vt iustitiam peruertant, iuxta illud: Munera excæcant oculos sapientum, & mutant verba iustorum.

4 Non tiges cum homine linguato, & nō strues in ignem illius linguæ.

SI C V T ob potētia & diuitias alicuius monuit abstinere à contentione cum illo, ita nunc ter tiò monet similiter abstinere ob alicuius loquacitatem, quodd contendendo cum tali, non solum quis illum non sedabit, sed magis etiam accedet ad rixas, & iracundiæ ac loquacitati eius materiam amplius subministrabit, quodd pulchre dicit per allegoriam, struere ligna in ignem eius. Cui simile est quod per prouerbiū dicitur: Oleam flammæ addere. Sic monuit & Cato: Contra verbosos noli contendere verbis.

5 Ne communices homini indocto, ne malè de progeme tua loquatur.

GRÆCA habent adverbū: Ne colludas indocto ne ignominia afficiantur progenitores tui, quod interpretes noster intellexit de ignominia verbis inferenda ab indocto. At alij intelligunt significari, declinandam familiaritatem cum stulto & imperito, ne quis talibus familiaris effectus, talis etiam efficiatur sicq; ignominia afficiat suos maiores. Nam vt filius sapiens, est gloria patris: sic indoctus & stultus, est eiusdè ignominia. Luxta nostrā lectionē docetur, à familiaritate & consortio imperiti, qui scilicet virtutem & honestatem necdum didicit, abstinendum, quodd periculum sit ne talis, quales ferè de se ipsi benè sentiunt, & de omnibus aliis malè, nec suæ linguæ moderari nouerunt, aliquando inter garriendū malè loquedo de patribus nostris loquatur, eos quibusdā de criminibus accusans, aut profapiæ ignobilitatem obiciens, sicq; ad rixas & pugnas prouocet.

6 Non despicias hominem auertentem se à peccato, neque impropere ei, auertentem quoniam omnes in corruptione sumus.

GRÆCÆ non sunt duo verba, despicias & impropere, sed tantum *ἀπειθήσει*, ne exprobres homini, pro corruptione, Græcis est *ἐπιτιμῶμαι*, hoc est, incorreptionib. Proinde nihil dubitandum est quin legendum sit non, corruptione, sed correptione, quomodo habebat vnum scriptorum, & quædam item impressa Biblia. Sensus enim est omnes sumus obnoxij reprehensionis, nimirum: quia non est iustus quisquam qui faciat bonum, & non peccet. In multis enim offendimus omnes, Cui rei cōsideratio cum nos mouere doceat, vt ne seueri simus etiam in eos qui adhuc peccare pergunt, multo magis exigit vt admittā peccata non exprobremus respicienti. Qui non solum despiciendus non est, nec vituperandus, sed etiam suscipiendus laudandus, & fouendus exēplo Christi, qui Magdalenæ poenitenti astitit contra Pharisæum, & in parabola filium prodigum docuit à patre cum gaudio receptum. Sapiens ergo id vetat quod maxime cauendum est, & suo more contrarium potius significat esse faciendum, sicut & in sequenti sententia.

7 Ne spernas hominem in sua senectute, etenim ex nobis senescunt.

NON enim ob senium homo spernendus est, sed honorandus, iuxta illud Leuit. 19. Coram cano capite conurge, & honora personam senis. Et tamen sunt iuuenes qui sua fortitudine elati, atque infirmitatem senum considerantes, aut vitia quædam per ætatem in eis obseruantes, insolere audent contra eos, & irridere, atque ignominia afficere. Quos hic reprimit Sapiens, consideratione securæ senectutis. Nā, inquit, ex nobis senes fiunt, itaque senectus etiam tibi expectanda est, neq; putandum te semper in eo vigore, quo es iuuenis, permanfurum.

8 Noli de mortuo inimico tuo gaudere, sciens quoniam omnes morimur, & in gaudium volumus venire.

SI C V T duabus superioribus sententiis consideratione communis conditionis monuit nec respicientem nec senem spernendum, ita hio simili ratione monet de nullius morte etiam inimici,

mici gaudendum, quod ea vnicuique certa sit, & iusto Dei iudicio sæpe acceleretur in his qui de alterius morte lætantur. Vnde & Prouerb. 24. dicitur. Cum ceciderit inimicus tuus ne gaudeas, & in ruina eius ne exultet cor tuum: ne forte videat Dominus, & displiceat ei. Et Iob 3. 1. Si inquit, gauisus sum ad ruinam eius qui me oderat: & exultauit quod inuenisset eum malum. Omnes inquit, morimur, hoc est, certo nobis moriendū est, mortiq; appropinquamus: imo tota vita nostra mors quædam est, sicut & sapiens illa mulier dixit ad Dauidem: Omnes morimur, & quasi aquæ in terram dilabimur quæ non reuertuntur. Morimur enim legendum est, & non futurum, moriemur, vt quidam libri habent, cum Græcis hic sit præsens, *τελευτῶμεν*. Altera pars, & in gaudium volumus venire: non est Græcis: & habet duplicem lectionem, vt notatur in Glosa ordinaria. Quidam enim libri habent, nolumus, quæ lectionem sequitur Rabanus, vt sit sensus: nolumus venire in gaudium inimicorum nostrorum, hoc est, nolumus alios etiam inimicos nostros de morte nostra gaudere, ideoq; nec nos de eorum morte gaudere debemus, iuxta illud Tob. 4. Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando feceris ei. Alij habent communius, volumus, vt de gaudio regni cælestis intelligatur, ob quod bonum & sanctum gaudium consequendum abstinendum est à malo & impio gaudio de morte inimici, quod impedimentum præbet illius gaudij adipiscendi. Priorem lectionem crediderim magis genuinam, tum ob Rabani auctoritatem, tum quod verisimilius sit interpretem de eo gaudio locutum quod in primo membro prohibetur, de quo & postea dicitur cap. 18. Si præstes animæ tuæ concupiscentias eius: faciet te in gaudium inimicis tuis: Deinde quia verisimilius est verbum, nolumus, mutatum à non intelligentibus in verbum, volumus, quam ecōtra.

9 Non despicias narrationem presbyterorum sapientum, & in prouerbis eorum conuersare.

ET hic etiam cum dicit, Non despicias: plusquam dicit significat: nempe senum & sapientum doctrinam auidè suscipiendam. vnde & dicit: in prouerbis eorum, hoc est, in eorum sententiis & scitè prudentèrque dictis conuersare animo scilicet & cogitatione, hoc est assidue ea medita. Duo autem indicat doctrinæ sapientum genera, quorum vnum continuatum continet rerū bonarum commemoracionem quod nominat narrationem, alterum sententias certas & doctrinas, de ratione vitæ ac moribus hominum pronunciatas, quod nominat prouerbia, vt est Græcè *παροιμίας*.

10 Ab ipsis enim discas sapientiam & doctrinam intellectus, & seruire magnatis sine querela.

MULTA scripta non habent sapientiam, sed tantum doctrinam intellectus, sicut Græca tantum habent *παιδείαν*. Pro sine querela, est *ἐμπαγῆς* hoc est, faciliter, dextrè & feliciter. Cui consonat quod noster vertit, sine querela, hoc est, irreprehensibiliter, vt. s. de te vere nemo quæri possit. Inter cæteros fructus qui ex doctrina sapientum percipiuntur: iste, est maximus: vt quis siue in aulis principum, siue in republica & ecclesiis fidelium gratam & vtilem operam præstare possit, & cum summa gratia eorū qui plurimū

possunt, publica negotia eis commissa prudenter & feliciter administrare. Est enim principum offensio facilis, & periculosa est administratio publicarum rerum.

11 Non te prætereas: sensus est, Non te prætereas audire: aut non sinas eā tibi esse ignoratam, vel in obliuionem venire.

12 Quoniā ab ipsis discas intellectum, & in tempore necessitatis dare responsum.

CUM dicitur: Non te prætereas: sensus est, Non te prætereas audire: aut non sinas eā tibi esse ignoratam, vel in obliuionem venire. Quod additur, ipsi enim, vel, vt habent quidam libri, & ipsi enim, &c. Primum significat seniores imitandos iuuenibus, vt quemadmodum ipsi cum iuuenes essent, audierunt seniores: ita & ipsi senes effecti, à iunioribus audierunt. Deinde etiam significat certitudinem & soliditatem doctrinæ sapientum, vt quam non ipsi ex suo confixerunt capite, sed continua traditione velut per manus à parentibus suis acceperunt, sicut & illi à suis. Fructum deinde auditæ sapientiæ senū, subiungit rursus, docens ab ipsis veram & solidam intelligentiam percipiendam: nec hoc tantum, sed vt percepta intelligentia, etiā quis possit cum necesse erit hoc oportunit, alios docere, & interrogantibus dare responsum, ac de præpositis aptè sitèrque respondere. Legendum autem potius, dare responsum, vt sit ordo: discas dare responsum: & non: vt quidam libri habent, dabis declarant Græca, quæ habent *ἀποκρίσαι*, dare. Significat ergo ab illis non tantum discendam intelligentiam, sed etiam quid & quomodo loquendū sit, & pro loco, tempore atque personis respondendum.

13 Non incendas carbones peccatorum arguens eos, & ne incendaris flamma ignis peccatorum illorum.

NOSTER addidit explicandi causa, arguens eos. Sic enim velut accenduntur carbones peccatorum quasi flabello adhibito, dum eorum malitia correpta irritatur, & ad nocendum magis prouocatur: quanquam non solum redargutione id fiat, sed & aliis modis, vt generalius sit absolutè dicere: Non incendas carbones peccatorum, pro eo quodd est: Noli his qui improbi sunt occasionem siue verbo siue factō præbere, vt eorum malitia commoueat, & veluti in flammam excitata magis noceat. Cum enim carbones non accenduntur, non nocent: at accensi & in flammam excitati, grauitèr vrunt: Atque hoc est quod sequetur: ne incendaris flamma ignis illorum. Non enim græcis est cōiunctio, & quasi quod prohiberetur hac sententia, sed tantum prohibetur accendi carbones peccatorum, idque ad eū finem, vt ne per excitatam flammam pereat vel lædatur is qui eam excitauit. Itaque iucundissima est allegoria: qua monemur noc excitare ignem in alio, quo ipsi pereamus. Interpretes intellexit quo prohiberi, proinde inseruii coniuccionem: & itaque secūdo membro rectè intelligitur nos moneri: ne & ipsi eorum malitia & improbitate vehementius commoti, in eam iracundiæ intemperantiam delabamur, vt in aliquem eorum similitudinem deducamur, ardeamusque simili furore quo illi ardent, & seipsos perdunt. Potest tamen etiam nostra lectio in priori intellectu accipi, vt sit sensus: Non incendas carbones peccatorum,

eam tibi dominari permittas: ita ut ascendat super fortitudinem tuam, hoc est, fortior te fit, & potestatem tuam excedat, & ingrediatur in virtute tua, hoc est, tecum conuersetur ut domina, omnia faciens auctoritate quæ tibi potius in illam competit, vsurpans sibi quod est mariti; qui à Deo constitutus est caput mulieris, cui præceptum est ut sit sub viri potestate; sicque tu merito confundaris apud homines tanquam effœminatus, & quia pateris naturæ ordinem inuerti & immutari. Diuus Hieronymus loco prædicto pulchrè scribit contra inordinatum matitorum in suas vxores amorem, contra quem his duabus agitur sententiis. Refert inquit, Seneca, cognouisse se quendam ornatum hominem, qui exirurus in publicum, fascia vxoris pectus colligabat, & ne puncto quidem horæ præsentia eius carere poterat, portionemque nullam nisi alterius tactam labris vir & vxor hauriebant, alia deinceps non minus inepta facientes, in quæ improvida vis ardentis affectus erumpebat. Origo quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis. Nihil autem interest, quàm ex honesta causa quis insaniat. Vnde & Christus in sententiis: Adulter est, inquit, in suam vxorem amator ardentior. In aliena quippe vxore omnis amor turpis est, in sua nimius. Sapiens vir iudicio debet amare coniugem, non affectu. Reget impetus voluptatis: nec præcepta feretur in coitum. Nihil est fœdus quàm amare vxorem quasi adulteram. Hæc ille. Faciunt ad declarationem posterioris huius sententiæ ea quæ sacræ literæ narrant de Sampsonis erga Dalidam amore, & quæ poetæ referunt de Hercule superato à muliere Omphale.

3. Ne respicias mulierem multiuolam: ne forte incidat in laqueos eius.

Gracis est *μη υπανταρτυλως μετασφουδων*. hoc est, ne occurras mulieri meretrici, hanc non ster vocat non malè multiuolam: quia non vno viro contenta varios appetit, quanquam noster videatur legisse *εταρτυλως*, ab *εταρτος*, quod alium significat, non ab *εταρως*, quod scortum significat. Dixit superius quomodo amanda vxor, monet deinde quomodo ab aliarum mulierum amore fit cauendum, sigillatim in diuersis commemorans: quæ ad illicitum amorè pertrahere possent. Et primum monet ne quis ex proposito & fixè respiciat in instabilem vagamque mulierem quæ suis nutibus & illecebrosi aspectu & ornatu studet varios vndique in sui amorem protrahere, ne fortè aspiciendo illam capiatur nutu & illecebris oculorum eius, sicque incidat in laqueos quos parat omnibus incautis. Cuius exemplum est Prouerb. 7. prolixè depictum.

4. cum saltatrice ne assiduum sis, nec audias illam, ne forte pereas in efficacia eius.

Omnino crediderim interpretem scripsisse non saltatrice sed psaltrice, per ps. quia Græcè est *μετα ψαλτρως*, hoc est, cum psallente: aut psaltria, vel fidicina. Ei enim conuenit quod addidit interpretes: nec audias illam quanquam etiã saltatrices, hoc est, choreis assuetæ & gaudentes, soleant cantu delectare, & ad se animos hominum trahere. Certè codex vnus manu scriptus, & in multis locis diligenter correctus, habebat ex-

puncta syllabam ita ut tantum esset saltatrice. Alterum ergo hic suggerit ille & tamentum libidinis diligenter cauendum, videlicet voluptatem, quæ canendo, aut fidibus ludendo puellæ præbent, siue in choreis, siue extra eas: qua valde efficaciter in sui amorem viros attrahunt, vnde rectè dicitur: ne pereas in efficacia eius, hoc est, efficaci & admodum attractiua eius modulatione. Græcè est *επιτηδελμωσι*, hoc est studiis, exercitiis vel artibus. Quidam habent *επιχηρημασι*, hoc est, conatibus: atque sic videtur legisse noster interpretes. Patet autem ex his malè quosdam legere, effugit pro efficacia.

5. Virginitatem ne aspicias, ne forte scandalizetis in decore eius.

Indicat iam tertium quod ad libidinem incitare posset, naturalem scilicet puellarum pulchritudinem: quæ maximè viget in incorruptis adhuc virginibus: quæ & solent externo vestium cultu, quo magis commendantur, ornari. Has ergo monet non aspici, incautè scilicet & morosè: ne ex formæ pulchritudine & vestium ornatu quis offendatur, impingat, & cadat in illicitum amorem, exemplo Dauidis. Emuladum enim potius exemplum Iob 31. dicentis: Pepigi fœdus cum oculis meis, ut ne cogitarem quidem de virgine. Cùm Pericli Sophocles de puero formoso prætereunte dixisset; O puerum pulchrum Pericle: decet, inquit, ille ô Sopocle, prætozem, non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Quod & ad omnes pertinet, quos & animos, & manus, & oculos castos habere oportet. Præstitit id insigniter Alexander Magnus: qui quum inuitaretur ut Darij filias quas habebat captiuas inuideret: prædicabantur enim puella esse admirabilis formæ: noluit ire, dicens: Sibi non committendum, ut quum viros vicisset, à mulieribus vinceretur.

6. Ne des fornicariis animum tuum in villo, ne perdas te & hereditatem tuam.

Quartò monet ne quis vlla ratione addicat animum suum scortis: quod hæc mirè sibi deuinciant hominum animos, ut semel ab eis possessi alienari agrè possint. Vnde fit ut & seipso perdant, & bona sua quæ possident. Seipso quidem: quia & corpus eneruant, multisque periculis exponunt, & animam æternæ morti obnoxia reddunt. Bona item sua, quia ut habet Salomon: Qui nutrit scortum, perdet substantiam suam: exemplo filij prodigi: qui dissipauit substantiam suam cum meretricibus, viuendo luxuriosè. Græca tamen hic tantum habent: ne perdas hereditatem tuam: nec habent in villo.

7. Noli circumspicere in vicis ciuitatis, nec oberrare in plateis illius.

Pro, plateis: est *τοσ ερημωσι*, hoc est, desertis, vel in frequentibus locis illius. Indicat & aliud cauendum libidinis incitamentum, quod est otiosa vagatio: & in omnes ciuitatis partes oculorum circummagitatio. Hinc enim fit, ut occurrentibus vbique variis oculorum illecebris, in multa desideria homo prolatur, imò instabili oculorum iactatione declarat cordis impudicitiam: quia inquit August. impudicus oculus, impudici cordis est nuncius. Itætiã incustoditus oculus, incustoditi cordis est nuncius. Significat ergo neque vagandam per vicis ciuitatis:

ciuitatis, neque oculos quoquoersum circumferendos, sed oculos ante se directis properandum è quò ob necessitates eundum est.

8. Averte faciem tuam à muliere compta, & ne circumspicias speciem alienam.

Non solum, inquit, non circumspicias in vicis ciuitatis, huc illucque oculos vertèdo, sed etiam ab occurrente vltro muliere quouis cõpta, hoc est, siue naturali pulchritudine ornata: siue ascititia, (Græcè enim est *δμορφος*, hoc est, formosa) auerte faciem tuam, & ne circumspicias hoc est diligenter & curiosè animaduertas aliene mulieris pulchritudinem. Quibus verbis non vult Sapiens nos omnino abhorretere ab aspectu pulcherrimarum creaturarum Dei, sed quatenus huiusmodi aspectus ex nostro vitio incitare solet ad impudicitiam saltem mentis, eatenus cum prohibet concordans cum illo Saluatoris: Qui-cunque viderit mulierem ad concupiscendum eam: iam mœchatus est eam in corde suo. Vnde & subiicit, indicans periculum huiusmodi aspectus.

Mat. 5.

9. Propter speciem mulieris multi perierunt, & ex hoc concupiscentia sua quasi ignis exardescit.

Illud à doctissimis vitis est dictum, & proverbio celebratum: Amorè nasci ex aspectu. Ut enim ignis lignorum strue excrefcit, subtractioneque decrefcit: ita & amor atque concupiscentia insita mentibus hominum exardescit ex hoc, id est, ex hac re, nempe specie mulieris dum conspicitur, exardescit, hoc est, accenditur vnde factum est ut multi perierint, vel, ut habent Græca, errauerint à recto: quemadmodum declaratum est in Amò, Dauide, Salomone, & aliis.

10. Omnes mulier quæ est fornicaria, & quasi stercus in via ab omnibus proterentibus conculcabitur.

11. Spiritum mulieris aliena malè ammirat, & probi facti sunt, colloquium enim eius quasi ignis exardescit.

Dvos hos versus Græca non habent, & omnino videntur vel ab interprete, vel ab illo commentarij vice additi ad explanationem præmissorum versuum: vnde quidam libri scripti nõ habent illa verba: quasi stercus in via, alij non habent illa, ab omnibus prætereuntibus: quidam habent vtraque. Significat autem prior versus: aut quid mereatur fornicaria: videlicet quod digna sit quam velut rem vilissimam & immundissimam omnes videntes horreant, abiiciant, & conculcent, tantum abest ut conueniat tali animam suã dare, & apponere animum. Aut etiam significat quàm viliter ea ab im-mundis hominibus tractetur, & turpiter constupretur omnibus exposita, ut meritò etiam ea consideratione ab eius amore quisque animum suum reuocare debeat, in quam bene competit illud Isaiæ: Posuisti ut terram corpus tuum, & quasi viam transeuntibus. Et illud Ezechielis: Abominabilem fecisti decorem tuum & diuisti pedes tuos omni transeunti. In secundo versu verbum: exardescit, actiue positum est pro accendit: cum prius positum sit neutraliter pro ardere vel accendi.

12. Cum aliena muliere non sedeat: immo: nec accumbas cum ea super cubitum, & non alterceris cum illa in vino.

13. Ne forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem.

In priori versu Græcis tantum duo sunt membra. Non enim habent eam partem: nec accumbas cum ea super cubitum: quam interpres videtur addidisse: ad explicandum de qua sessione dictum sit: non sedeat omnino: nempe ea potissimum quæ fit in mensis. Vnde sensus illius est: Ne in conuiuio cum ea discumbas, innixus maiorù more super cubitum. Pro, alterceris, Græcis est verbu ab authore effectum *συμβολοκοπησις* quod si à *συμβολον*, deriuetur, significare potest symbola dare vel conferre ad conuiuium, ut moris esse solet, celebrandum: quomodo hic quidam accipiunt. Potest tamen etiam deriuari à *συβολη*, quod congressionem significat, & conflictatione etiam militarem. Ad quod respexit noster interpres: vertens alterceris. Significatur autem non esse cum alienis vxoribus contendendum de ebibendis calicibus, ut fieri solet: aut iocosè cum eis rixandum & fabulandum in conuiujs. Itaque postquam superioribus sententiis hortatus est cauendum esse à fornicarijs, psaltrijs, virginibus, & pulchris quibusuis mulieribus, notans in singulis quid cauendum sit: postremum diligenter monet cauendum esse à familiaritate coniugatorum. Nã pro aliena muliere, Græcis est *υπαυδης γυναικος*, hoc est, à muliere quæ sub viro est, ut per alienam mulierem, hic intelligenda sit alterius viri vxor. Huius consortium maximè in conuiujs vitandum monet: quod ibi & per confesum, contactus vel saltem vicinitas corporum, & longior confabulatio & vini efficacia: libidinis ac malæ concupiscentiæ fomitem subministrant. Tertia enim hæc hic notantur: ob quæ olim mulieres cum viris in conuiujs non accumbant: non solum apud Græcos, sed nec apud Persas, ut patet ex conuiuio Assueri in libro Hester. Vnde & subdit: Ne fortè per hæc cor tuum primo declinet contra legem Dei ad illam concupiscendam, & sic demum sanguine tuo, hoc est, cum vitæ tuæ periculo: aut effusione tui sanguinis labaris in perditionem tuam, dum scilicet per concupiscentiam in adulterium pertractus, à marito vxoris: aut à lege occideris: aut etiam non perpetrato adulterio, maritus tua nimia offensus erga vxorem familiaritate, te persequetur. Pro sanguine tuo, Græcis est, *τοσ ανδρατιος*, spiritu tuo, hoc est, per affectum illum tuum vitiosum: sed interpres videtur legisse, *τοσ αυτατιος*. Sunt libri qui habent: ne fortè declines: sed legendum esse, declinet, ut plures habent: Græca docent: ut nomen, cor, si t nominatiui casus, non accusatiui.

14. Ne derelinquas amicum antiquum: nouus enim non erit similis illi.

Vtilis admodum est hæc sententia & necessaria. Sunt enim plerique qui vel pro instabilitate ingenij humani, quod facillè rerum tandem capitur: & nouitate delectatur, vel lenibus quidem erratis in veteri amico offensi: veteribus amicis derelictis nouas ambiunt amicitias: quasi non in eis sint inuenturi quæ non minus offendant: imò frequentius magis. Itaque significat id non solum fieri cum leuitatis nota & reprehensione, sed idem etiam habere periculum & incommodum: quod ut in plurimum sic fiat, ut nouus non sit similis veteri amico in fidelitate & utilitate. Cicero lib. de Amicitia: pluribus verbis idem quod hic dicitur exponit. Existit autem, inquit, hoc loco quædam quæstio

Subdifficilis, num quando amici noui digni amicitia, veteribus sint anteponendi, vt equis vetulis teneros anteponeat. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum debent esse, sicut aliarum rerum, fatietates; veterum quæque (vt ea vina quæ vetustatem ferunt) debent esse suauissimæ verumque illud est quod vulgò dici solet: Multos modios salis simul edendos esse, vt munus amicitia expletum sit. Eodem simili etiã Sapiens hic vitur, subiungens.

15 Vinum nouum, amicus nouus, veterescat, & cum suauitate bibes illud.

M Vlti libri habent veterascet, sed Rabanus & Dionysius legunt, veterescat, quomodo & Biblia quædam antiqua Romæ impressa habent, & melius, vt moneat Sapiens expectandam vini noui vetustatem. Græca habent, Si inueterauerit, &c. Comparat amicum nouum vino nouo, quod sicut vinum nouum, crudum adhuc est, fæculentum & ex se austerum, (quanquam apud nos mustum arte dulce fiat & delectabile) ideoque nec veteri bene maturo, & depurato præferendum: ita & amicus nouus, crudus adhuc est & inexploratus, propter quod nec de se solidam voluptatem præbere potest, nec explorato & bene probato amico anteponendus, ita vt hic etiam locum habere possit parabola illa huic similis, qua Christus vsus est: Nemo bibens vinum vetus, statim vult nouum. Dicunt enim, vetus melius est. Potest & hoc addi, quod sicut de nouo vino incertum est, quale futurum sit tempore procedente: ita & de amico nouo. Et sicut propter assuetudinem magis afficimur veteri vino; ita & amico veteri magis affici oportet. Sicut autem vinum nouum non est propterea reiiciendum, sed expectandum est vt vetustatem contrahat, quia tunc omni austeritate concocta, bibetur cum suauitate & lætitia animi: ita non omnis amicus nouus contemnendus est, sed temporis processu probandus, vt cum sic est probatus: ac veterascenti vino similis effectus, tum liceat eius consortio ac familiaritate cum solida animi voluptate frui, & veluti vino iucundè refici. Rabanus sicut quæ de fornicaria superius dicta sunt, mysticè etiam intelligi de hæresi vitanda: ita & hunc locum mysticè quoque intelligi posse monet, vt ne ab autoritate sanctorum patrum Catholico declinemus: qui veritatis & iustitiæ fidi sunt seruatores: neque cito ad rudes & nouellos doctores prorumpamus: quia licet à vero non deuiant: perfectionis tamen apicem non obtinent.

16 Non zelus gloriæ & opes peccatoris, non enim scis quæ futura sit illius subuersio.

FOelicitas & gloria impiorum in hac vita solet multorum etiam piorum animos aut ad indignationem & inuidiam: aut etiam ad imitationem commouere. vnde in scripturis sacris grauer & sæpe spiritus sanctus nos munit contra hanc tentationem, vt Psal. 36. & 72. Item frequenter in Proverb. & aliis locis. Proponitque & lubricum statum, & miserum ac calamitosum exitum impiorum hominum. Nescis, inquit, quæ sit futura illius subuersio, quasi dicat: Omnino futura est illius subuersio, nõ diu durabit ei sua felicitas, sed ea in infelicitatem conuertetur: tu verò

quicquid iã felicitatem contemparis, nescis & quanta & quam subita sit futura eius subuersio; maior sanè erit & velocior quàm suspicari possis.

17 Non placeat tibi iniuria iniustorum, sciens quoniam vsque ad inferos non placebit impius.

Q Voniã ex conspecta felicitate iustorum, non solum indignatio sequi solet quam superioris versu potissimum prohibuit: sed etiam imitatio, rectè subiecit huc versum, quo ab imitatione dehortatur. Habent autem elegantius Græca sic: μή δ' δολήσῃς ἀδικίας ἀσεβῶν, hoc est, ne perbes quæ probant impij. Et pro non placebit impius: habent, μή δ' ἀδικίᾳ ἀσέβῃ, hoc est, non iustificabuntur. Sed non iustificari, videtur hic positum pro non haberi aut censeri iustum & innocentem, quod non est diuersum ab eo quod noster vertit, non placebit impius. Verum illinc patet huic loco non conuenire eam intelligentiam, quam hic Dionysius post Lyranum secutus est, vt scilicet impius dicatur non placere vsque ad inferos: quia non placet Deo huius vitæ tempore: placebit autem ei & sanctis eius, cum erit in inferno, ob vindictæ æquitatem, vt qui non placuit in culpa, postea placeat in pœna, iuxta illud: Lætabitur iustus cum viderit vindictam. Non enim simili modo intelligi potest impius non iustificari vsque ad inferos, sed eo significatur, adeo eos non probari Deo: vt eos tandem ad inferos vsque sit præcipitatus: iuxta illud Psal. 48. Sicut oues in inferno positi sunt, mors depascit eos.

18 Longè abesto ab homine potestatem habente occidendi, & non significaberis timorem mortis. 19 Et si acceperis ad illum, noli aliquid committere, ne forte auferat vitam tuam.

S Vnt qui felicitatem magnam esse ducunt versari in aulis principum, & apud eos insignem obtinere locum. Id cum non careat magno periculo, maximè apud impios principes: qui gloriantur in potestate occidendi, eaque leuiter abutuntur, monet quenque declinare aulis principum, & maximè tyrannorum, quo sit liber non solum à timore mortis, sed etiam à suspitione timoris eius, hoc est anxia imaginatione timendæ sibi mortis, quæ imaginatio & suspicio cõtina crux & mors, tranquillitati mentis omnino contraria est. Quod si vel fors aliqua vel necessitas fecerit, vt quis talem accedat, ad colloquendum ei, aut officium aliquod apud eum administrandum, monet ne sit nimis securus, sed prouidè curet ne quid committat, hoc est, delinquat. Græcè enim est, μή πημελάσῃς, hoc est, ne delinquas, vnde committere hic positum est pro delinquere, (sicut commissæ, delicta vocamus) ne qui leuiter offenditur, & potestatem habet occidendi, tollat subito vitam. Indicat ergo læuissimam esse principum offensionem: eamque maximo vitæ periculo coniunctam esse, quod quàm verum sit, historiarum multæ comprobant.

20 Communionem mortis scito, quoniam in medio laqueorum ingredieris, & super dolentium arma ambulabis.

GRæcis non est, communionem mortis, sed tantum scito quod in medio laqueorum pertransis. Et pendet adhuc sententia cum superioribus, vt indicetur in quibus versentur periculis, quibus res est & negotium cum principibus. Proinde

λαῖς, hoc est, consulta.

Proinde quod additum est de communionem mortis, non de ea communionem est accipiendum: quia omnibus hominibus mors dicitur esse communis, sed ea quæ apud principes mors est communis: ita vt non vna tantum sit causa mortis inferendæ, sed variæ, communes, & multiplices. Itaque sensus est: Si cum principibus tibi viuendum est, scito apud eos esse mortem communem, vulgarem, & multis de causis incurri facile posse. Quod declarat sequentia: Quoniam in medio laqueorum ingredieris: si scilicet cum eis vixeris, hoc est, in summo versaberis periculo, veluti si in medio laqueorum ingrediaris. Idem significatur per id quod sequitur, & super dolentium arma ambulabis, pro quo Græcis est, ἐπὶ ἐπαλξέων ἀλκῆς περιπατῆς, hoc est, & super pinnacula, (vel propugnacula) ciuitatis ambulabis, quomodo & Diuus Chrysostomus hunc locum citat homil. 15. tom. 5. vbi super sententia huius loci prolixè philosophatur, ostendens quibus periculis vita hæc nostra sit exposita. Interpres noster videtur alias dictiones legisse, similes tamen. Nam pro ἐπαλξέων, videtur legisse ἀλγύτων, & pro ἀλκῆς, πολεμικῆς, quod significat arma bellica. Sicut autem per ambulare super pinnacula vrbis, vt est Græcis, significatur periculis magnis: quia qui ambulat super pinnas vrbis, est in magno præcipitij & lapsus letalis periculo, ita idem rectè intellexerimus significare per id quod nos legimus, vt ambulare super arma dolentium, sit ambulare super vulneratos & prostratos in prælio, iam dolentes, gementes, & mortem expectantes vicinam. Aut ambulare super ea instrumenta & arma quibus tyranni iam multos effecerunt dolentes quod est versari inter multa pericula, & mortem veluti imminentem super præ oculis habere. Hæc autem omnia sunt propria pertineant ad indicandum pericula vitæ aulicæ, rectè tamen etiam accommodantur ad intelligendum pericula vitæ nostræ in genere, in qua nobis negotium est cum demonibus, potentissimis, callidissimis, crude lissimisque principibus, qui vbiq; vitæ nostræ insidiantur, & laqueos struunt quærentes nos deuorare, & in æternam mortem pertrahere.

21 Secundum virtutem tuam, caue te à proximo tuo, & cum sapientibus & prudentibus tracta.

PRO, caue te à proximo, Græcis est ἐσχάσῃ τὸν πλησίον. Est autem ἐσχάσῃ, collimare, & intendere in aliquid respicere veluti in scopum. Intendè in proximum respicimus, dum ab eo nobis metuentes diligenter obseruamus eum, ne quid ab illo mali patiamur. Ad quod respexisse videtur interpres, dum vertit: caue te à proximo tuo. Intendè etiam in proximum respicimus, cum diligenter exploramus eius mores vt sciamus num ei nos committere debeamus, & cum eo de rebus nostris consulere, ac familiaritatem inire, vnde alij vertunt; explora proximum quod magis proposito conuenit; quia agitur hic de his cum quibus consilia & familiaritatem inire debemus. Idè in nostra lectione significabitur: si sic intelligatur: Secundum virtutem tuam, hoc est, quantum potes, caue te à proximo tuo, vt scilicet non statim ei te credas & tua, sed prius explores qualis quisque sit: & quos inueneris sapientes & prudentes, cum his tracta: consilia scilicet: quia Græcè est, βῆ-

22 Viri iusti sunt tibi conuicia, & in timore Dei sit tibi gloria.

Sicut cum prudentibus sunt inuenda consilia, sic cum iustis agitata conuicia; cum quibus ea celebrare licet in timore Dei & gratiarum actione, cum iniustorum societates Dei timore destituta, in conuiciis promouere soleat iocos, ineptias, cachinnos, garrulitates, detractiones, præter comedationes & ebrietatem: neglectum Dei, & interdum etiam eius blasphemiam. Itaque Tobias cum fecisset in die festo conuuium bonum dixit filio suo, Vade, & adhuc aliquos de tribu nostra, timentes Deum, vt epulentur nobiscum, vt est Tobias 2. Vnde & subiicitur, in timore Dei sit tibi gloriatio, hoc est, non gloriaris in his quibus delectantur in conuiciis impij: nec sit tibi pœna ab his abstinere per timorem Dei, sed gloriari in hoc ipso quod sentis te Dei timore teneri iuxta illud Psal. 85. Laetetur cor tuum vt timeat nomen tuum. Et gloriatio in his in quibus Dei timor & reuerentia consistit. Vtrouque enim modo potest explicari illud, sit tibi gloria in timore Dei. Potest & sic accipi vt significat, omnem gloriationem timori Dei, iustis in conuiciis esse solet, vt in timore Dei sit positum ero; cum timore.

23 Et in seculo sit tibi conuicia Dei & omnis enarratio tua in præceptis altissimi.

DE VO, quirit, Primum, vt in sensu: hoc est, in intellectu de Deo cogitemus: vel vt in sensu hunc est, cum prudentia & scientia de Deo cogitemus: iuxta illud Sapient. 1. Sentire de Domino in bonitate, ne scilicet erroneas aut impias de Deo habeamus cogitationes. Secundo, vt ea quæ ore sit narratio omnis, sit in præceptis altissimi, hoc est: de præceptis altissimi loquamur semper quatenus scilicet id tempori & loco opportunum fuerit. Id cum vbiq; sit seruandum, maximè tamen in conuiciis seruari deberet: quamuis id mundo non sit receptum. Quod si id durum nimis videatur saltem sit omnis narratio sic in præceptis altissimi, vt sit regulata iuxta Dei præcepta, ne quid vel in conuiciis, vel alibi referatur contra Dei præcepta: iuxta illud Pauli Ephes. 4. Omnis sermo malus ex ore vestro nõ procedat, sed qui bonus est ad ædificationem, vt det gratiam audienti. Notandum autem, Græca priorem huius sententiæ partem sic habere: μετὰ σωτηρίαν ἐστὶν ἡ διαλογισμὸς οὗς, hoc est: cum sapientibus sit disputatio (vel colloquutio) tua. Interpres videtur legisse συνεισεως, hoc est: cum sensu vel prudentia; vt nomen sensu: apud nos potius sit accipiendum pro intelligentia & prudentia: quàm prominently & intellectu.

24 In manu artificum opera laudabuntur, & princeps populi in sapientia sermouis sui, & in sensu seniorum verbum.

M Vtar hic author modum sententiarum, quæ iam aliquot capitibus seruauit: nam cum iam aliquot capitibus eum qui instruit sit allocutus: docens quid facere, quidue cauere eum oporteat, hic iam rursus sententias proferre incipit ad nullum directas, & ab hac sententia incipit multis deinceps sententiis in capite sequenti ostendere, vnde salus vel perditio ciuitatum & Reipublicarum pendeat, nempe à bono vel malo

malo principe, quem ferè subditi sequuntur, ut merito ab hac sententia noui capitis exordium esse debuerit. In qua in primis eloquentiam in principe commendat, & sermonis sapientiam, qua populus aut afflictus excitatur & confirmatur, aut nimium elatus comprimitur, denique artificiosè prudentèrque ita tractatur, ut in officio continetur. Est autem & hæc sententia Græcis bimembris. Non est enim illis tertium membrum, quod noster addidit: nec est, in sapientia sermonis sui, sed est *ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ*, in sermone suo. Cōparat enim principem cum artificibus, & opponit sermonē manui; & significat: quod quemadmodum opera artificum & ipsi artifices laudantur ex manu, hoc est, ex industria manuum qua opera illa fiunt, & ex qua suam habent commodationem: ita princeps alicuius populi laudatur ex sermone suo, hoc est, ut bene noster expressit, per sapientiam sermonis sui. Qua cōparatione etiam innuitur, principem magnum esse artificem si suo sermone prudenti populum docere, regere, & continere norit, sicut vocatur artifices: qui industria opus suū inigne aliquod opus norunt producere, quod apud nos additur: & in sensu seniorum significat verbum seniorum laudari ex sensu, hoc est, ex prudentia & grauitate sententiarum quæ ecent senes.

25 *Terris in ciuitate iudaica lingua: & temerarius in verbo suo ostendit.*

Cum superiori sententia viderit laudem quæ ex sapienti sermone prouenit, hic contra ostendit odium quod ex lingua vitio homini prouenit, & pertinet hæc potissimum ad principē, ut patet ex eo quod dicit, in ciuitate sua, quamuis etiam generaliter ad omnes pertineat ciues. Duo autem mala consequentia triphit homini linguoso, hoc est: qui multa imprudenter blaterat, quem & temerarium vocat in verbo suo; quia ad quiduis dicendum sine iudicio prorumpit. Primum enim talem dicit esse terribilem: quia omnes sibi ab effrenata eius lingua metuunt, & frequenter per tale in ciuitatibus discordiæ & seditiones excitantur. Et quia terribilis est, ideo etiam odibilis erit omnibus. Proinde rectè monet Ecclesiastes, ne temerè quid loquaris, neque cor tuum festinet ad sermonem.

CAPVT X.

Iudex sapiens iudicabit populum suum, & principatus sensu stabilis erit.

Ro iudicabit, Græcis est *παιδων*, hoc est, docet & erudit: & pro, stabilis est. *τεταγμεν*, hoc est, ordinatus. Ostendit duplicem fructum qui à iudice sapiente prouenit in Republica. Nam talis & docet populum suum, demonstrans tum legibus à se constitutis, tum sermonibus suis quæ sint faciendæ: quæ vitanda: quæ iusta sint, quæue iniusta, & quia sic eum docet, ideo etiam principatus eius erit ordinatus & nequaquam confusus ac perturbatus, sed omnia in eo erunt ritè disposita, per legum æquitatem, & doctrinæ rectitudinem: ita ut vnusquisque suum faciat officium: nec debitum ordinem turbet. In nostra lectione conueniet verbum,

iudicare, exponere pro in iudicio & æquitate gubernare & regere, quomodo aliquoties accipitur in scripturis, ut ibi: Dan iudicabit populum suum, sicut & alia tribus Israel. & Diligite iustitiam qui iudicatis terram. Quoniam enim optima & præcipua pars regendæ Reipublicæ consistit in iudicio, ideo per synecdochen iudicare accipitur pro toto genere, hoc est, pro regere: & iudices dicuntur: qui rectores sunt & gubernatores populi. Primus ergo fructus prudentis rectoris est, quod iustis legibus regit populum suum, Secundus ex illo consequens est, quod principatus eius: quia bene erit ordinatus, erit etiam stabilis, ut pote bono fundamento nempe iustitiæ innixus. Nam, ut dicitur in Proverb. 29. Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus eius in æternum fundabitur. Lyra legit non stabilis, sed terribilis, quomodo & scripta quædam habebant, unde addit pro commentario, omnibus malis. Quia enim iudex sapiens bene regit & iudicat populum, ideo eius principatus terribilis est omnibus impiis: qui à iustis legibus sibi metuunt. Non sunt enim principes timori boni operis, sed mali. Et facile adducor ut credam interpretem potius veris, terribilis, ut respexerit ad illud quod est in Cantic. 6. Terribilis, ut castrorum acies ordinata, vbi pro castrorum acies ordinata, etiam est quod hic *τεταγμεν*.

Gen. 49. Sapien. 1.

Rom. 13.

2 *Secundum iudicem populi, sic & minister eius: & qualis rector est ciuitatis, tales & inhabitantes in ea.*

Tertius hic fructus boni principis indicatur quia principis exemplum ad bene viuendum magnam habet primum in ministris eius, deinde & in reliquis ciuibus vim & auctoritatem. Quod & Plato dixit: Quales sunt principes in Republica, tales solent reliquos esse ciues. Et communiter proverbio dicitur: Regis ad exemplum totus componitur orbis. & Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

3 *Rex inspiens perdet populum suum, & ciuitates habitabuntur per seipsum prouentum.*

Rex inspiens perdit populum suum, non solum quia per praua exempla & verba stulta, item per negligentiam suam, multorum eis causa est peccatorum ac æternæ damnationis, sed etiam quia per defectum sapientiæ, causa est ut recta politia reipublicæ pereat, ac populus infelicitèr sub eo viuens ab eo dilabatur. Contra per sensum, hoc est, prudentiam prudentium, (vel, ut est, Græcè, *δυναστων*, potentium, vel principum) ciuitates habitabuntur, hoc est, ciuium frequentia florebut. Confirmant hæc præter experientiam quotidianam historiæ veteres, siue sacræ, siue prophanæ, & multæ scripturarum sententiæ similes, ut: Rex iustus erigit terram, vir aarus destruit eam: & Rex sapiens, populi stabilitum est.

Pro. 29. Sapien. 6.

4 *In manu Domini potestas terre, & execrabilis omnis iniquitas gentium & vilem rectorem suscitabit in tempus super illam.*

Postquam indicauit quantum bonum sit bonus princeps, & quantum malum malus, rectè hanc subiicit sententiã, ut intelligatur à quo bonum tantum procedat, & petendum sit: non pendere illud scilicet ex electione populi, sed ex singulari Dei beneficio. Mirum autem quomo-

quomodo hoc loco irrepserit secunda illa pars quæ in nostris legitur libris, & execrabilis omnis iniquitas gentium: cum & postea repetatur, & hic sit impertinens, perdatque gratiam sententiæ. Rabanus testatur quosdam legere, & exclamabilis. Certè non credo interpretem eam hoc loco inseruisse. Cæterum potestas terræ dicitur esse in manu Domini, vel quia, omnis potestas quam quis in terra obtinet, donetur à Deo, iuxta illud Pauli: Non est potestas nisi à Deo. Quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt. Vel potius quia dominium totius terræ est apud Deum, qui solus plenam habet in terra tota potestatem, sicut dicitur in lib. Hester: Inditione tua cuncta sunt posita. & in Psalmis: In manu eius sunt omnes fines terræ: & Domini est terra & plenitudo eius. Et quia est terræ potestas, ideo ipse est qui cum vult singulari suo beneficio constituit super terram aliquem vilem rectorem: & proinde ipse etiam est, qui iratus inuilem constituit, iuxta illud: Regnare facit hypocritam propter peccata populi. Quo autem in infera illa in nostris libris pars: & execrabilis omnis iniquitas gentium, perdat gratiam substantiæ, si modo retinenda est, conuenienter sic intelligitur, non ut subaudiatur verbum, est, quasi sit sensus: execrabilis est omnis iniquitas gentium, sed hoc modo: In manu Dei est potestas terræ, & in manu eius est etiã omnis iniquitas gentium quantumuis execrabilis, ut significetur, Dominum non tantum habere potestatem in Iudæos & fideles, sed etiam in gentes idololatras, etsi ipsum pro Domino non agnoscerent, ut iniquitas gentium, hic positum sit pro iniquis gentibus. Aut iniquitas illarum intelligatur esse in manu Domini, quod illam cum vult vindicet, atque ab ea gentium corda cum vult auertit: quemadmodum factum est per Christum, in quo perfectè impletum est quod hic dicitur. Vilem rectorem suscitabit super ipsam terram vniuersam. Bene autem dicitur: In tempus constituet: quia nulli vnquam terræ datum est ut in perpetuum haberet vilem rectorem, sed tantum ad tempus, ut hic est omnium rerum vicissitudo.

Rom. 13.

Hester. 13. Psal. 94. Psal. 29.

Iob. 34.

5 *In manu Domini potestas hominum, & super faciem scribæ imponet honorem suum.*

Pro super faciem, Græcis est *προσωπῶ*, quæ dictio & faciem significat & personam, quomodo postremum hic magis conueniret, ut sit, in personam scribæ, hoc est, literati & docti hominis, qui alios erudit ad salutem. Pro potestas hic nõ est ut prius *ἐξουσία*, sed *δουλοία*, hoc est, sclicitas & prosperitas vel successus, significaturque à Deo prouenire, ut homini insignis aliqua potestas quia sclicit sit obueniat: Aut potius significat à Deo nõ solum principes constitui, quod superiori sententia dictum est, sed etiam ab eo esse ut eorum actiones bonum habeant successum, & sclicitèr res suas administrarent. Itaque & quod nos legimus, In manu Dei potestas hominis, significat à Deo esse, & ut potestatem aliquam super alios quis habeat, & ut in ea constitutus aliquid rectè possit perficere, ac cuncta bene administrare. Deus item est qui personæ scribæ imponit honorem quem habet in populo, quia ipse est qui & sapientiam tribuit per quam honorabilis est populo, & facit ut doctrina eius acceptetur à populo, atque in illo fructu faciat eum summa doctoris gloria. Et hæc qui

dem dicta sint secundum eam acceptionem qua in scripturis nomen scribæ, sæpè accipitur, ut sit nomen sapientis & docentis, quomodo in Evangelio dicuntur scribæ, quomodo & Esdras dicitur fuisse scriba velox in lege Domini. Potest tamè videri hoc loco esse potius nomen dignitatis, quomodo in libris Regum Saraias dicitur fuisse scriba regis Dauid, & Sobna scriba Ezechia. Siquidè nomen *γραμματῶν*, cui hoc loco & aliis respondet nomen Scribæ, significat Græcis scribam publicum & cancellarium, cuius officium erat publica scripta atque decreta seruare, eademque cum opus erat proferre & recitare, quales proximi regibus esse solent.

1. Esd. 7.

2. Reg. 8. 5. Reg. 18.

6 *Omnis iniuria proximi ne memineris, & nihil agas in operibus iniuria.*

Postquam ostendit unde contingant boni principes, per quos regna firmantur, ostendit unde subuersio regnorum proueniat, duas præmittit sententiã, quibus dehortatur à duobus potissimum vitiis, quæ subuersionis regnorum sunt præcipuæ causæ, superbia scilicet & iniustitia, vel auaritia, per quam iniustitiæ committuntur, quæ duo vitia maximè abesse debent à principibus, si velint regnum sibi esse stabile. Et in hac quidem priori sententia duo prohibet quæ ex superbia accidunt solent. Primum, ut ne iniuria à proximo nobis illata reminiscamur ad vindicandum eam, neve eam diu multumque in animo reuoluamus, exaggerando eam. Secundò, ut ne ipsi alios iniuria afficiamus, maximè cum animi insolentia, petulantia, & proximi despectu. Pro genitiuo enim iniuriæ, in secundo membro est nomen *ὕβρις*, cum in priori membro sit *ἀδικία*, quod iniustitiam vel delictum significat. At *ὕβρις*, non significat simpliciter quãuis iniuriam, sed eam quæ cum petulantia contumeliãque coniuncta est. Hæc ergo duo in superbis hominibus inueniuntur. Nam superbus ut facilè offenditur, ita de vindicta inferenda mox multumque apud se cogitat. Idem & *ὕβρις*, est petulans ac contumeliosus, ita ut si quem videat lapsurum & afflictum, libidine animi efferatur, nec vereatur inhumaniter ei insultare: imo & audeat ipse quosuis contumeliis afficere & iniuriis, omnes maximè inferiores despiciens, atque in eos quiduis sibi licitum putans. Rectè autem intelligitur hæc sententiã ab authore peculiariter dicta ad ipsos principes, ut moneantur & in vindican dis peccatis moderationem adhibere, & in subditos suos nihil committere per insolentiam & iniuriam. Ad quos si peculiariter hæc sententia referatur, potest illud quod dicitur omnis iniuriæ non memineris, sic accipi non ut moneantur nullam iniuriam vindicare, sed non omnem. Multa enim principibus sunt dissimulanda. Porro pro, memineris, Græcis est *μνήσις*: hoc est, ne irascaris proximo. Aut interpres videtur legisse *μνησις*, hoc est memineris. Verum sensus eodem redit. Cur autem hæc vitia sint fugienda, docet sequens sententiã.

7 *Odibilis coram Deo est & hominibus superbia, & execrabilis omnis iniquitas gentium.*

Secunda pars huius sententiæ obscura admodum est in Græcis, & variè legitur. Nam quidam libri habent, *ἡ ἀφοστερον. πλὴν μελλοῦ ἀδικα*: hoc est, ex vtrisque committet iniuria. Alij habent,

habent, *ἡ ἀφορέου πλεμμελεία ἀδικίας*, hoc est, ex vtrisque delictum iniustitiæ, quam lectionem credo veriore esse, & est sensus: vtrisque, nempe Deo & hominibus iniustitia, scilicet est odibilis. Atque hoc modo videtur legisse interpret noster, apud quem nomen, iniquitas, hic non est accipiendum pro quouis crimine, sed pro eo quod peculiariter dicitur iniustitia, qua scilicet quis per auaritiã iniuste opprimitur, & suis spoliatur. Id enim proprie est Græcis ἀδικία, Duo enim vitia essent hæc sententia maximè displicere & Deo & hominibus, nempe superbiam & iniustitiam, contra quæ duo vitia agit in sequentibus. Secunda ergo pars in nostra lectione vt originalibus consentiat: & proposito seruiat, sic est accipienda, execrabilis est Deo, scilicet & hominibus omnis iniustitia, quam gentes Dei timore destitutæ licenter committere solent, vi aliena rapientes, existimantes legem iniustitiæ, esse fortitudinem suam, vt possent sibi vendicare licite, quæ sua fortitudine obtinere valerent. Sic intellecta hæc tota sententia bene seruit sequentibus. Ostenditur enim mox quam hæc duo vitia Deo, hominibusque displiceant, cum subditur.

8 Regnum a gente in gentem tran ferunt, propter iniustitias, & iniurias, & contumelias, & diuersos dolos.

PECCATVM iniquæ oppressionis ex auaritia notatur per illa duo, propter iniustitias, vbi iam rursus Græcis est ἀδικίας: & diuersos dolos pro quo Græcis est, *χρήματα δολία*: hoc est, opes dolo partas. Peccatum superbiæ notatur per illa duo: iniurias & contumelias, pro quibus Græcè tantum est ὕβρις: de qua dictione supra dictum est. Adeo ergo hæc vitia Deo hominibusque displicent, vt ob ea vindicanda, regnum sæpe ab vna gente in aliam transferatur, hominibus alienum regnum sibi usurpantibus, Deo ita volente, in vltionem superbiæ & iniustitiæ. Deus enim inquit Daniel, mutat, tempora & ætates, transfert regna, atque constituit. Et apud eundem dicitur. Nabuchodonosor: Regnum tuum transibit a te donec scias quod dominetur excelsus in regno hominum, & cuiuscunque voluerit det illud. Contrapre dicta ergo duo vitia prosequitur in sequentibus, ea exaggerans, atque eorum grauitatem ostendens.

9 Avaro autem nihil est scelestius. Quid superbit terra & cinis.

QUIDAM libri scripti non habent coniunctionem, autem, quidam habent coniunctionem, enim, nominatim codex Bessarionis, atque hæc lectio præferenda est, cum & Græca habeant, enim. Probatur enim cur ob iniustitias & superbas iniurias regna transferantur: quia inquit, nihil est scelestius avaro, qui per auaritiã pleraque iniuste committit: nihil intolerabilius superbo: qui cum multâ habeat se humiliandi causam, vt pote terra & cinis, tamen quasi suæ conditionis oblitus sese effert, & pro Deo propemodum se haberi vult. Bene autem dicit, avaro nihil esse scelestius, Primum quod auaritiã in seipsa grauiusimum sit peccatum, si consideres bonum cui inordinatè afficitur. Illud enim inter omnia bona quæ appetuntur est infimum, nempe pecuniam, vnde indignissima res est hominem, rationale animal, tam vili rei sese addicere, & totum tradere,

Qua ratione nõ dubitauit D. Paulus auaritiã vobis care idolorum cultum. Et Cicero rectè dixit li. 1. Offic. Nihil est tam angusti animi, tamque prauum, quam amare pecuniam. Secundò: quia nullum est vitium quod in plura scelera hominem impellat, quòdque adeo sit noxium proximis & reipublicæ, quod & illud Pauli probat: Radix omnium malorum est cupiditas: vbi Græcis est *ὡλαργυρία*, sicut hic est *ὡλαργυρία*. Et Cicero lib. 2. Rethoricorum nouorum: Auaritia, inquit, ad quoduis malum hominem perducit.

10 Nihil est iniquius quam amare pecuniam. Hic enim & animam suam venalem habet, quoniam in vita sua proiecit intima sua.

PRIOR pars quæ est repetitio, aut potius commentarius eius quod mox dictum est, nõ est, Græcis, qui tantum habent, Avaro enim nihil est iniquius. Quam sententiam quidam Græci codices subiiciunt post illa verba. Quid superbit terra & cinis: alij eam interrogationem postea inserunt ante ea verba: Cum enim morietur homo, &c. quo loco magis eam collocari conueniret. Quidam etiam omnino non habent has de auaritia sententias, tanta est codicum varietas. Quoniam autem noster interpret post illam sententiam, Avaro nihil est scelestius, postposuit illam interrogationem. Quid superbit terra & cinis: necesse fuit repetere quod semel fuit dictum de avaro, vt deinde addi posset. Hic enim etiam animam suam venalem habet: quia cum pro pecunia habenda fiant rerum venditiones, pro hac re licet per sese vilissima, etiam vitam suam & animam, rem pretiosissimam, ac nullo pretio æstimabilem periculo exponit, & perdit, quoniam in vita sua proiecit intima sua, hoc est, etiam adhuc viuens perinde se habet, ac si omnia sua viscera eiecisset, nimirum quia omnem humanitatis & commiserationis affectum exiit, nec sibi bonus, nec alius. Ad quod forte insinuandum, cum Iudas proditor suspensus fuisset, crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera eius. In quo clarè videre licet quomodo avaro nihil sit scelestius, & quomodo animam suam avarus venalem habeat, qui pro argento, eoque exiguo, dum Christum vendidit, suam magnam animam & vitam tum temporalem tum æternam vendidit & amisit.

11 Omnis potentatus brevis vita, Languor prolixior grauat medicum.

12 Breuem languorem praececidit medicus, sic & rex hodie est, & cras morietur.

GRÆCA modo non habent hæc omnia, & quæ habent, sunt his dissimilia. Sic enim tantum habent, *μακροῦ ἀργύριμα κούτ' ἴνα γὼς καὶ βασιλῆος κήμερον, καὶ ἀυροῦν, πέλαντ' ἴσα*, hoc est, Longum morbum præcecidit medicus, & rex hodie scilicet viuuit vel est, cras morietur. Comparat ergo Sapiens regem improbum & potentem morbo diuturno & iam confirmato, qui à medico tamen vi & efficacibus remedijs profligatur & refecatur, significaturque talem regem velut morbum quendam esse & pestem reipublicæ, quem illo non minus grauatur, quam corpus morbo. Eundemque, etiam si magnæ sint eius opes, & ob eas regnum eius videatur fore stabile & diuturnum, à Deo tanquam reipublicæ curatore, subinde subito tolli de medio, sicque reipublicam liberari à tyranno

tyranno quo grauabatur. Ad hunc sensum vt nostra lectio accedat, sic accipienda videtur, vt quæ sequuntur de medico post illud. Omnis potentatus brevis vita: declarent eam sententiam. Videtur autem per potentatum significari potissimum tyrannorum imperium, qui potentia sua abutuntur, & impotenter præsumunt, contra quos totus hic locus agit: quorum ferè magis quam aliorum imperium breue esse solet. Cuius causa redditur: quia cum morbus prolixior medicum soleat grauare, ita vt difficillimè ab eo curari valeat, ideo sollicitè curat morbum breuem, hoc est, adhuc recentem in principio refecare & præscindere. Quo rectè significatur, Deum ipsum & reipublicas, dum sentiunt se grauari aliquo principe, & velut pestem esse noxium sibi, ne diu sit ipsis grauamini, & ne nimias sibi colligat vires, statim tollere de medio: quia vt habet Psalmista 124. Non relinquet Dominus virgam peccatorum super fortia iustorum. Ita fit, vt qui hodie rex est, cras morietur, hoc est, non diu viuat. Idem ergo hic significatur quod apertius dicitur Prou. 28. Dux indigens prudètia, multos opprimit per calumniam: qui autem odit auaritiã, longi fient dies eius. Vbi innuitur tyrannos, quorum sunt propria hæc vitia contra quæ hic agitur, superbia scilicet & auaritia, ferè non diu viuere, vt & historiæ de multis testantur. Postquæ ergo Sapiens ostenderat quam graue sit auaritiæ vitium, ad retundendam etiam regum superbiã, docet per eam regnum ipsis nõ fore diuturnum: proinde si illud volent sibi longum esse, non esse illis potenter, sed moderatè vtendum accepta potestate.

13 Cum enim morietur homo hereditabit serpentes, & bestiam, & vermes.

REDITVR & alia causa cur superbire nemo debeat, quantumuis magnus, ita vt hic tacite repeti debeat, quod prius positum est. Quid superbit terra & cinis: quod quædam exemplaria Græca hoc loco ponunt, vt coniunctio, enim, habeat quod declaret, & hæc sententia hæreat cum præcedentibus. Iudicauit nulli merito superbiendum, tum quod terra sit & cinis, tum ob breuitatem vite, maximè superbiorum. Addit iam & aliam causam, ex consideratione vilitatis humanæ post hanc vitam: nimirum quod ratione sui corporis fiat homo bestiarum esca & socius, eas hereditario quodam iure sortitus pro omni honorum gloria & diuitiarum copia quam in hoc mundo obtinuerat. Id cum omnibus omnino hominibus commune sit, etiam piis, (vnde & Iob de statu quem habiturus erat post mortem dixi, Putredini dixit, pater meus es, mater mea, & soror mea vermibus) tamen peculiariter dicitur de impiis, sectantibus gloriam & opes huius seculi, quod hi post mortem nullam inter verè viuentes partem habeant, quòdque in eis omnis huius mundi felicitas quam sectati sunt, in eam vilitatem commutata sit, cum id quod pij sectati sunt, in vitam meliorem sit commutatum. Vnde de superbo Nabuchodonosor dicitur: Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadauer tuum, subter te sternetur tinea, & operimentum tuum erunt vermes. Deinde impij non solum secundum corpus hæreditant serpentes & vermes, sed etiam secundum animam, quæ in perpetuum addicitur societati demonum, vermem

perpeffura qui non morietur in æternum.

14 Initium superbiæ hominis, apostatare à Deo quoniam ab eo qui fecit eum recessit cor eius.

GRÆCÆ est, *ἀρχὴ ὑπερηφανίας ἐπιθροῶν ἀφ' ἧς μὲν ἀπὸ κούβης*, hoc est, principium superbiæ hominis deficientis à Domino, scilicet fuit, hoc est, tunc cœpit superbia, cum homo deficeret à Domino, pro quo noster vertit, ipsum apostatare à Domino hoc est, ipsam defectionem fuisse initium superbiæ hominis, hoc est, fuisse primam in homine superbiã quam deinde in ipso multiplex & varia superbia secuta est, fixè illi inherens. Ostendit ergo ex sua origine quam grande peccatum sit superbia, vt pote quæ cœpit in ipsa prima defectione à Deo, quam fuisse superbiã declarat verba sequentia: quoniam ab eo, qui fecit eum recessit cor eius. Illud enim fuit grandis superbiæ, quod primus parens ab eo qui eum recenter ex nihilo fecerat, quæmque totius humani generis & mundi principem constituerat, sic recederet corde suo, hoc est, propria suauoluntate & electione, vt serpentis suggestionem præponeret Dei sui voluntati, recusatèque eius vnico mandato, quod obseruatu facile erat, obtemperare. In qua eius defectione etiam hoc fuit singularis superbiæ, quod diuinam quandam excellentiam appetiuerit iuxta suggestionem serpentis dicètis. Eritis sicut dij, nempe vt sibi sufficere posset, nec à Deo cogere pendere. Itaque prima illa parentum primorum defectio à Deo de qua hic Sapiens loquitur, fuit principium superbiæ hominis, hoc est, prima hominis superbia, & secundum generalem rationem superbiæ, quatenus scilicet in omni peccato concurrat, propter non præstitam quæ debetur Deo reuerentiam & obedientiam, & secundum specialem rationem, secundum quam superbia proprie dicitur appetitus propriæ excellentiæ inordinatus. Sicut autem in primis parentibus defectio à Deo fuit, sic initium superbiæ, vt esset prima superbia, & multiplicis deinceps superbiæ causa, ita & in aliis omnibus. Tunc enim in hominibus incipit superbia, cum Deum incipiunt derelinquere, & suam voluntatem diuinæ præponere, tunc sic in eis incipit superbia, vt ex eo initio varia & multiplex in ipsis sequatur superbia contra Deum & homines.

15 Quoniam initium omnis peccati, est superbia, qui tenuerit illam, adimplebitur maleactis, & subuertet eum in finem.

DI XIT superiori sententia quæ sit origo superbiæ, vt ex sua origine admodum vitiosa, superbiã odiosam redderet: nunc verò etiam amplius dicit, ostendens cuius ipsa sit origo, nempe omnis omnino peccati quòd in mundum inuectum est. Et respicit ad superbiã primorum parentum, de qua dictum est superiori sententia, & ratione cuius dixit Tob. 4. de superbia: In ipsa initium sumpsit omnis perditio. Dicitur ergo superbia, initium omnis peccati, quòd ipsa sic fuerit primum peccatum, vt ipsa omnium deinceps sit causa. Nec tamen de ea tantum verum est quòd sit initium omnis peccati, sed etiam in quouis homine superbia est omnis peccati initium: quia omne peccatum ex eo incipit, quòd homo Dei voluntate relicta suam

facere

facere praeligat, quod ad superbiam pertinet. Bene autem probat superiorem sententiam per hanc. Ex eo enim quod superbia sit omnis peccati initium, nec possit quis incipere peccare, nisi recedendo à Deo, quod est superbia, bene probatur quod defectio à Deo, fuerit initium superbiæ, hoc est, prima hominis superbia. Cum ergo tam vitio sam superbia habuerit originem, imò ipsamet tam vitiosa sit omnium vitiorum origo, merito adiicit: Qui tenuerit illam, hoc est, qui illam apud se seruat, & illi sibi dominari permittit, adimplebitur maledictis, vel ut est Græcis, ἐξ ἐμὴ βίβουσι βδέλυμα, hoc est, inundabit abominationem. Quo rectè intelligitur significari eum abudaturum abominandis sceleribus, & per superbiam multa execrabilia designaturi, quod & nostra lectio significabit, si per maledicta intelligantur scelera atque peccata. Quoniam etiã possit intelligi, adimplebitur maledictis vel abominatione: quia multum execrabilis est Deo, iuxta illud: Abominatio est Domino omnis arrogans. Et tandè, inquit, ipsa superbia sui possessorem penitus subuertit: quia ut inquit Saluator: Omnis qui se exaltat, humiliabitur. Vnde monet Tobias: Superbiam in tuo sensu nunquam dominari permittas. Disputari autem solet, quomodo cum hac Sapientis sententia qua dicit: Initium omnis peccati superbia: concordet quod dicit Paulus, Radix omnium malorum est cupiditas, vel ut legunt D. August. & Ambr. auaritia. Itaque D. August. lib. 11. de Genesi ad lite. ca. 15. nomen auaritiæ hic vult positum non ut significet vitium speciale, quod in studio inordinato pecuniæ consistit, sed ut nomè speciei sit positum pro suo genere, hoc est, pro cupiditate, ut nos legimus. Sicut autem in omni peccato concurrunt superbia, ita & alicuius rei indebita cupiditas, Proinde D. Thomas secutus D. Aug. doctè duas illas scripturas inter se conciliat 1. 2. quæst. 84. art. 2. docens quod cum in omni peccato sit & auersio à Deo, & conuersio ad aliquod commutabile bonum, superbia initium sit omnis peccati, ex parte auersionis à Deo: cupiditas verò ex parte conuersionis inordinatæ, ad aliquod bonum Deo inferius. Verum apud Paulum est φιλαργυρία, quod nomen cum aperte significat amorem pecuniæ, non nisi valdè coactè dici poterit positum pro cuiusvis rei cupiditate. Et manifestè D. Paulus 1. Tim. 6. eo loco agit de vitioso studio pecuniæ, volens illud esse radicem omnium malorum. Nam inquit, qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum diaboli & desideria multa inutilia & nocua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Dicendum ergo potius Apostolum auaritiã specialiter acceptam, asserere radicem omnium malorum, non quod omnia mala ex ea fiant sed quod omnis generis mala ex ea fieri soleant. Nec solum quod omnis generis vitia inde proficiantur, sed etiam quod omnis generis miseriarum & calamitates, tum temporales, tum eternæ hinc incurrantur. Ideo enim præmittit, auaros in multa incidere desideria, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Et subiicit, illos se inferuisse dolotibus multis.

16 Propterea exhonoraui Dominus conuentus malorum & destruxit eos usque in finem.

MULTIS iam sententiis effert mala quæ propter superbiam terris sunt à Deo illata

ad comprobandum quod dixit, superbiam subuertere suos in finem. Pro, exhonoraui conuentus malorum, Græcis est, παρδλόξαις ἐπαγωγας. Porro dictio ἐπαγωγή, in hoc libro sæpè accipitur pro incurfione calamitatum & vltione, quomodo sic hoc loco accipiatur, sensus erit: Propterea admirabiles fecit Dominus vltiones, nempe in diluuiò, in subuersione Sodomæ & Gomorrhæ, in subuersione Pharaonis cum exercitu suo. Hæ enim admirabiles vltiones in scripturis significantur ob superbiam accidisse. Nam de Sodomæ sororis tuæ, superbia, saturitas panis, &c. De aliis notius est. Deriuatur autem verbum παρδλόξαις, à nomine παρδλόξος, quod significat admirabile & inauditum. Interpret rursus videtur, sicut cap. tertio, legisse pro ἐπαγωγας, συναγωγας, aut etiam illam dictionem putauit nonnunquam significare congregationem, ideoque vertit, exhonoraui, hoc est, dehonestauit Dominus conuentus, hoc est, congregationes malorum, insigni scilicet aliqua vltione eos inuoluendo, qua eos penitus subuertit, quemadmodum factum est in prædictis vltionibus. Sunt qui dictionem Græcam ἐπαγωγας, hoc loco significare putant elationes, & fastuosas animorum persuasiones atque inductiones, à verbo ἐπάγω, quod inducere significat. Itaque vertunt. Dehonestauit Dominus fastus, scilicet superbiorum. Verbū enim παρδλόξαις, etiam significat dehonestare, quomodo & noster intellexit. Vt ut est, prima hac de superbis perditis à Deo sententia notare videtur primas illas insignes vltiones, quibus magnæ hominum congregationes subuersæ sunt penitus & subito.

17 Sedes ducum superbiorum destruxit Deus, & sedere fecit mites pro eis.

SIMILE est ei quod in suo Cantico virgo Dei para cecinit, Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles, cum præmississet, disperfit superbos mente cordis sui. Quibus verbis prioribus magis hic Græca conueniunt, quæ habent, θρόνους ἀρχόντων καθείλεν κύριος, hoc est, thronos principum detraxit Dominus. Loquitur enim de thronis ac sedibus regalibus & gloriosis, in quibus mansuetos sedere fecit, detractis superbis ex eis. Impletum est istud non solum in apostatis angelis, quibus ob superbiam è cælo deiectis homines mansueti in eorum loca sublimati sunt, sed etiam in multis regibus & principibus terræ, ut in regibus Babyloniarum, quibus regno priuatis, successerunt in eorum locum Darius & Cyrus, reges Persarum & Medorum qui semites exhibuerunt populo Israël. Item & in aliis plerisque, de sacra & prophana historia. Nam & Saule regno propter inobedientiam deiecto, in eius locum assumptus est Dauid à mansuetudine commendatus.

18 Radices gentium superbarum arefecit Deus & plantauit humiles ex ipsis gentibus.

DIXIT de principibus, nunc dicit de integris gentibus, quarum ob superbiam dicit Deum radices arefecisse, vel ut est Græcis, extraxisse: hoc est, cum in terris suis viderentur firmiter radicatæ, & insigniter vigere, ut non viderentur posse euelli, aut deficere, Deum tamen eas

inde

inde penitus sustulisse, & omnem earum vigorem subtraxisse, sicut cum extracta radix è terra arefit, nec vllam spem fructus proferedi amplius seruat. Impletum est istud in Chanaanæis gentibus, quos è terra sua Deus perdidit, & in eorum locum plantauit in terra eorum Israëlitas, qui inter omnes gentes humillimi habebantur & abiectissimi. De quibus dictum est, Manus tua gentes disperdidit, & plantasti eos.

19 Terras gentium enotit Dominus, & perdidit eas usque ad fundamentum.

DIXIT de gentibus ob superbiam suam eradictis è terra, nunc de terris ipsis sic penitus euerfis, ut nullum deinceps haberent habitatores, quod manifestè impletum est in Sodomitis, & quinque urbium regnis, ad internecionem deletis, ad quos etiam videtur respicere in sequenti versu.

20 Arefecit Deus ei ipsi, & disperdidit eos, & cessare fecit memoriam eorum à terra.

EX ipsis, inquit, terris, quas Deus euerfit, exarscere fecit homines, ita ut omnes interirerent, nec supersit eorum memoria in aliena ipsorum posteritate, nec post se reliquerint aliquam gloriosam memoriam, sed tantum cum insigni dedecore vigeat eorum diffamia.

21 Memoriam superbiorum perdidit Deus, & reliquit memoriam humilium sensu.

HVNC versus Græca non habent. Videtur additus ad declarationem superioris versus. Perdit Deus memoriam superbiorum iuxta illud Psalm. 33. Vultus Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum: quia etiam maneat eorum memoria, non tamen ad laudem, cum tamen ad hoc maxime aspirent, ut celebre illis nomen supersit. Humilium autem sensu, hoc est, mente & spiritu, qui humana præconia non ad modum querunt, nec de se magnificè sentiunt, seque sub potenti manu Dei demisse gerunt, memoriam reliquit apud homines, & angelos, ut famosi sint & celebres & in hoc sæculo, & maxime in cælis. Patet istud in Patriarchis, Prophetis, Apostolis & Martyribus, quorum celebris memoria perseverat in sæculum, iuxta illud: Memoria iusticium laudibus, non enim impiorum putrescet. &: In memoria æterna erit iustus.

22 Non est creata hominibus superbia neque iracundia nationi mulierum.

QVONIAM superbia, quam hactenus magnopere reprobauit, valdè radicata est in mentibus hominum, ut videri posset eis esse naturalis, rectè adiecit hanc sententiam, qua indicat superbiæ vitium non posse homines imputare Deo, qui illam non creauit in hominibus aut cum hominibus: quia creauit hominè rectum. Indicat etiam superbiã non conuenire homini, sed esse vitium naturæ, hominiquè non esse naturalera, sed contra naturam eius, cum sint plerique qui ea se ornari putent, & ne omnes quidem esse, qui non se alijs præferunt. Addit de iracundia, vel ut est

Græcis, ἐργηθουσία: hoc est, ira furoris, quod ea comes sit superbiæ, sicut mansuetudo humilitatis, vnde ea Christus cõiunxit, dicens: Dilcite à me quia mitis sum & humilis corde. Iracundiam negat nationi mulierum: quia is sexus maxime ad iram propensus est, cum ei omnino non conueniat, sed ei potissimum competat mansuetudo. Aut potius per nationem mulierum, hic intelligi debent omnes homines, qui sunt generatio mulierum, hoc est, nati ex mulieribus. Est enim Græcis, γεννημασι γυναικων hoc est generatio mulierum. Sic, n. dicitur homines γεννηματα γυναικων, sicut in Euangelio quidam vocantur, genimina viperarum. Itaque hæc appellatione monet homines suæ conditionis, ob quam minime eis conueniat superbia vel furor, ut qui ex mulieribus infirmis in summa infirmitate & vilitate prognati sunt sicut hanc conditionem ad superbiæ repressionem regibus proponit Sapiens 7. cap. lib. Sapientiarum. Indicat ergo hominem facile intellecturum non conuenire sibi factum & ex factu furorem contra alios, si conditionem suam & natiuitatem consideret, eamque sibi cum omnibus cõmunem non omnib. hæc cõpetere, sed bestiis quibusdam & feris, quibus natura feroces indidit animos, & arma dedit quibus insurgerent contra hostes, quas item ex raptu viuere voluit. Cum enim dicit non creatam esse hominibus superbiam, insinuare videtur eam quibusdam creatam, nempe feris: proinde quod dicit, non est creata hominibus superbia: magis debet intelligi sic: non est creata pro hominibus, quam in, vel cum hominibus: ut significetur eam non hominibus cõuenire, sed bestiis: ut qui eam sectantur, intelligant se beluinos esse & ab humana conditione recedere.

23 Semen hominum honorabitur hoc quod timet Deum, semen autem hoc exhonorabitur, quod præterit mandata Domini.

POST suggilationem superbiæ, subiungit commodè commendationem timoris Dei qui superbiæ directè cõtrariatur, ut qui humilitatis fons est: initium sapientiæ & omnis pietatis: sicut superbia initium est omnis peccati. Duo ergo facit hominum genera, quorum alterum: nempe semen & genus, quod timet ac reueretur Deum, & ob id studet seruare mandata Dei, dicit honorandum & apud homines & apud Deum: alterum verò genus, quod Dei timore destitutum, per superbiam præterit & negligit mandata Domini, dehonestat & hic, & multo magis in futuro. Si quis enim, inquit Dominus: mihi ministrauerit, honorificabo eum pater meus, &: Qui glorificauerit me, glorificabo eum: qui autem contemnuerit me, erunt ignobiles.

24 In medio fratrum rector illorum in honore: & qui timent Dominum, erunt in oculis illius.

RELATIVVM illius, Dionysius refert ad rectorem: ut significetur rectorem fratrum magis curam habiturum eorum qui timent Dominum. At rectius refertur ad Dominum, ut sit sensus: Sicut rector vel dux alicuius communitatis, in qua ciues inter se viuunt vel vnius familiæ & domus fratres, est inter illos multum honoratus, omnesque in illum respiciunt: ita etiam qui timent Dominum, erunt in oculis Dei, hoc

hoc est, grati sunt Domino & honorabiles. Vel erunt in oculis illius, suba idi, in honore ut id repetatur ex priori membro. Itaque honorem timendum Deum significat fore maiorem quous honore eorum qui apud homines ob praefecturam magni sunt: quia isti honorantur ab his qui cum ipsis eiusdem sunt conditionis, ut potè fratres ab eodè patre progeniti, at illi honorati sunt apud communem omnium Dominum, atque cum velut magni principes habentur.

25 Gloria diuitem, honoratorum & pauperum timor Dei est.

GRÆCA habent, Diues, & honoratus & pauper gloriatio eorum timor Domini. Non ergo adiectiuum, honoratorum, coniungendum cum genitiuo, diuitum: & gloria non accipitur pro honore, sed pro gloriatio, cum sit Græcis καύχημα. Præclara sanè sententia, quæ significat neque diuitem gloriari debere in suis diuitiis, neque honoratū in suis honorib. sed neque pauperē sese animo deiicere debere ob tenuitatem suæ fortunæ & suam humilitatem, sed omnibus in eo solo gloriandum esse quod sentiat se Dei habere timorem, qui si adsit, nihil obferit paupertas: si desit, nihil proderunt vel diuitiæ, vel honores huius sæculi. Vnde Psalmista: Letetur cor meum ut timeat nomen tuum. Et capite superiori dictū est, In timore Dei sit gloriatio tua. Simile est illud Ierem. cap. 9. Non gloriatur sapiens in sapientia sua & non gloriatur fortis in fortitudine sua, & non gloriatur diues in diuitiis suis, sed in hoc gloriatur qui gloriatur, scire & nosse me,

26 Non despiciere hominem iustum pauperem, & non magnificare hominem peccatorem diuitem.

QUONIAM infinitiui illi, despiciere & magnificare non habent verba aliqua personalia quæ sententiam absoluant, quidam hunc versum coniungunt cum versu præcedenti sub vna sententia: ut hic iam explicetur in quo timor Dei consistat, & sit sensus: gloria hominum est timor Dei, nempe non despiciere, &c. At Græca hic plenam habent sententiam. Additur enim in prima parte, & δίκαιο: & in secūda καύχημα, ut sit plena sententia: Non est æquum despiciere hominem pauperem intelligentem & non conuenit honorare virum peccatorem. Interpres illas dictiones non videtur legisse, sed familiare est græcis infinitiuos ponere pro imperatiuis, aut in illis subintelligere, oportet vel conuenit, ut cum Pau. ad Rom. 12. Gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus. Ita ergo & hoc loco in infinitiuis illis subintelligendum est verbum, conuenit, aut pro imperatiuis sunt accipiendi, vnde quidam libri scripti habebant, Non despicias, & noli magnificare. Est autem hæc sententia utilis admodum contra corrupta hominum iudicia, docetque rebus externis non metiendam cuiusque dignitatem, vel indignitatem ut sicuti fere fit ob paupertatem despiciatur aliquis, etiam si iustus sit: & ob diuitias honoretur quispiam, etiam si peccator sit insignis, sed vnquamque vel solū vel præcipue honorandum propter virtutem & timorem Dei, in quo solo hominum gloriatio & ornamentum consistit ut superiori sententia dictum est,

quam proinde hæc sententia rectè sequitur, ut quæ ex illa concluditur.

27 Magnus est iudex, & potens est in honore, & non est maior illo qui timet Deum.

GRÆCA habet, μεγαλύνει καὶ κρατεῖ καὶ οὐκ ἔστιν ἰσχυρότερος τοῦ φοβηθέντος: hoc est, magnates & iudices & dynastæ (hoc est, potentes principes) honorabuntur. Itaque tria hominum genera nominantur, qui apud homines sunt in honore. Et deinde subiungitur: & nō est aliquis horum maior timente Dominum. Omnino ergo crediderim interpretationem vertisse, Magnus & iudex & potens est in honore: ut adiectiuum, magnus & potens, sunt substantiuè posita pro excellenti homine & potenti principe: quod cum plerique non intelligerent, variè hunc locum corruerunt. Quidam enim libri habent, Magnus est diues & iudex potens in honore, Alij, Magnus est iudex & potens est in honore. Quidam etiam, Magnus enim iudex & potens est in honore. Nec tamè hæc multum ad rem faciunt, nisi quod vera lectio studiose sit inuestiganda & retinenda: alioqui semper significatur idē, nempe etsi sit aliquis ob quamuis auctoritatem in honore magno apud homines: tamen is in veritate, & apud Deum non est maior & excellentior illo qui timet Deum. Nam ut postea dicitur: ca. 25. Timor Dei super omnia se superposuit.

28 Seruo suo liberi seruiunt, & vir prudens & disciplinatus non murmurabit correptus, & inscius non honorabitur.

TERTIVM membrum Græcis non est, additur tamen est ab interprete explanationis gratia. Sicut enim in superioribus sententiis ita hæc sententia indicat quem honorem mereatur sapiens, & quod per superbiam non conueniat negare sapienti debitum honorem. Seruo inquit, sensato, hoc est prudenti liberi non dedignabuntur seruire & obsequi, & vir prudens à tali correptus non murmurabit, sed illi eum deferet honorem, ut cum gratiarū actione eius correptionem recipiat. Istud quoniam ad hoc propositum dictum est, non malè adiecit interpres: & inscius, hoc est, indoctus, non honorabitur, sicut scilicet sensatus & prudens. Simul tamen hæc sententia reprimat quorundam superbiam, contra quam totus hic locus agit. Docetque nec liberos per superbiam debere reiicere consilium & imperium seruorum prudentium, cum scilicet per prudentiam suam euecti sunt ad imperium, aut alio qui benè quid monent, nec prudentes per similem superbiam murmurare debere cum à talibus corripuntur. Non enim prudentiæ nomine detractare debent correptionem, sed contra potius eo nomine illam benignè suscipere, cum nemo sit tam prudens qui nō in quibusdam peccet, & non possit fieri prudentior. Vnde in Prou. 9. dicitur: Argue sapientem, & addetur ei sapientia. Vbi etiam habetur quod cum prima parte huius sententiæ conuenit, Seruus sapiens dominabitur, filiis stultis.

29 Noli extollere te in faciendo opere tuo, & noli cunctari in tempore angustia.

VT hic locus & quæ sequuntur in hoc capite, rectè intelligantur, diligenter consulenda sunt

sunt originalia, ex quorum collatione deprehenditur longè aliu hic esse sensum, quàm què hic commentatores ferè reddunt. Sunt autè Græcis pro extollere & cunctari, duo infinitiui ἀσφάδω & ἀσφάδω quauā posteriore verbū apud eos in priori ponitur parte, & prius in posteriori. Porro verbum ἀσφάδω non tantum significat sapienter loqui aut sapientiam iactare, sed etiam imponere sermone, & captiose agere causas, quæ nec debent ac rationes, quibus se quis excuset, quomodo accipitur hoc loco. Significatur enim neminem causas rationesque nec debere, quibus cum operandum est, suam ignauiam ac verecundiam ambitiosè excuset & occulret, nec tunc prætextu honoris aut nobilitatis detestandum esse laborem. Proinde interpres pro ἀσφάδω, quod videtur legisse in secundo membro, optimè vertit, cunctari, hoc est, procrastinare, differre & pigrescere, & est sensus, Cum necessitas tibi incumbit faciendi opus tuum: noli te extollere, hoc est, existimare te nimis esse magnū, nobilem aut honoratum, ut ob honorē quem obtines, aut tibi ascribis, indignum te putes operari & laborare, & in tempore angustia, hoc est, cum premis rerum inopia, & angustæ sunt opes tuæ, noli pigrescere, & detestare laborem, afferendo rationes quibus te excuses, dicendo scilicet: Indignum est meis natalibus, meo loco, ac nomine: seruorum est non liberorum, operari & laborare, &c. Hunc enim esse huius loci sensum demonstrat sequens sententia, quæ cū coniunctione causali apud Græcos subiungitur, melior est enim. Itaque hæc dicuntur contra radiculam quorundam superbiam qui cum egeant, recusant labores, quibus suæ inopiæ prospicere possent, tanquam suo nomine indignos.

30 Melior est qui operatur & abimdat in omnibus, & quam qui gloriatur & eget pane.

GLORIARI hic positum est pro iactare se de honore suo aut nobilitate sua, aut potius pro gloriosum esse & honoratū. Similis est sententia in Pro. 12. Melior est pauper & sufficiens sibi, quam gloriosus & indigens pane. Continet utraque sententia egregiam comparisonem hominis gloriosi, inutiliterque ambitiosi: cum eo qui sine pudore ea in te laborat in qua dignitas in esse non videtur & dicitur: hic illo esse melior, hoc est, præferendus illi, & magis laudandus.

31 Filij in mansuetudine serua animam tuam, & da illi honorem secundum meritum eius.

PRO serua, Græcis est διαφύλαξον, hoc est, honora, quod verbum vel in actiuo, vel in passiuo vel in suo participio est in præcedentibus duabus sententiis, & omnibus sequentibus vsque ad finem capituli. Videtur autem, si præcedentia & sequentia spectemus, hæc sententia voluisse eos qui inopia aguntur, ad laborem patienti animo subeundum prouocare: quia qui hoc facere recusant, iniuriam suæ animæ inferunt, eique debitum honorem denegant, dum ei necessaria suæ sustentationi per pigrum & superbiam subtrahunt, & fame atque morore confici sinunt. Honor enim in scripturis sæpè ponitur pro debite sustentationis prouisione, ut s. dictū est. Itaq; sensus est, Filij, si in cederet cōtingat in tēpus angustia, & inopia premis, noli id impatienti animo ferre, sed per mā-

suetudinem animi affice animam tuam honore, & conserva eam, laborando pro ea, & labore manuum & industria tua ei prospiciendo de necessariis, ut in hac vita & corpore permaneat, & hæc ratione da illi honorem quem eius dignitas mereatur, nec sinas eam inedia contabescere quod plane est eius dignitate indignum. Non enim hic locus accipiendus est de merito operum, sed de dignitate ipsius animæ, quam habet ex sua conditione. Nam Græcis est, καὶ τὸ ἀξίον αὐτοῦ: hoc est, secundum dignitatem eius, quod benè vertit interpres, secundum meritum: quia dignitas eius mereatur honorari. Sic est postea cum dicitur ca. 38. Fac luctum secundum meritum eius, Græcè est, καὶ τὸ ἀξίον αὐτοῦ. Et vbicunq; Latini dicunt aliquid fieri secundum meritum vel pro merito, Græci dicunt καὶ ἀξίον. Vnde rectè vertit noster interpres ad hæbræos 10. Quanto magis deteriora putatis mereri supplicia, vbi pro mereri, Græcis est, ἀξιοδοτεῖται: hoc est, dignus erit. Vide autem efficaciam huius sententiæ. Cum enim plerique mortalium à laboribus abstinentium sibi putent, quasi per illos de honestentur, & ideo malint etiam egere quam laborare, cōtra Sapiens docet laborem pro necessariis parandis suscipere esse honorem animæ, eoque qui pro ea laborare recusant, non se cohonestare, sed animam suam dedecorare, & privare debito illi honore. Pro mansuetudinem opponit impatientiæ, quia præcessit de tēpore angustia, quod impatientiæ & iræ contra Deū causa esse solet. Ad propositum sententiæ sic intellectæ pertinet quod sequitur.

32 Peccatorem in animam suam quis iustificabit, & honorabit exhorantem animam suam?

SIGNIFICAT rem esse indignissimam peccare in animā propriam, eamque dehonestare: & qui hoc facit, nullius nec defensione vel excusatione, nec honore vel subuentione dignum esse. Iustificare enim hic positum est pro iustum aliquid pronūtiare, aut potius excusare aliquem quomodo reus vel patronus rei dicitur reum iustificare, dum eum excusat, & à crimine alienum esse ostendit. Et tum dicitur, qui honorabit, de honore subsidij potissimum loquidetur, quia de eo agit qui peccat in animam suam, eamque dehonestat, recusando laboribus ei subuenire. Generaliter tamen hæc sententia etiam vti licet, contra eos qui quouis vitio contaminant animam suam. Qui enim diligit iniquitatem, odit animā suam, & in eam peccat atque eandem dehonestat, cum in ea pulchritudinē tollat imaginis Dei, ad quam creata est. Tales ergo merito nec quisquā excusabit, nec honore dignos iudicabit. Sic & præcedens sententia, generaliter accipi potest, ut ea moneatur per sedationē passionū, & animi mansuetudinē honorare animā, & conseruare eadem in tranquillitate sine perturbationibus iræ potissimum, & que date ei honorem quem meretur.

33 Pauper gloriatur per disciplinam & timorem suum, & est homo qui honoratur propter substantiam suam.

PRO gloriatur, & honorificatur, utrobique Græcis idem verbum est, δοξάζω hoc est, honoratur: proinde verbum, gloriatur, hic sicut & in sequenti sententia: accipi debet non pro iactantia

stare se, sed passivè pro honorari. Ne enim pauper, qui pro necessariis vitæ cogitur laborare, & ratione paupertatis inglorius est mundo, queratur nullam sibi reliquam viam consequendi honorem, quem facillè sibi per divitias acquirat apud mundum dives, duas esse rationes asserit assequendi honoris. Pauper, inquit, honoratur, & verè religiosus est, si sapientiam habeat & timorem Dei, & est qui honoratur propter opes suas, dives scilicet: quem vel solo divitiarum intuitu mundus magni facit, eique applaudit. Qua comparatione satis insinuat verius gloria sit verior & solidior, ea scilicet quæ causam habet solidiorem.

34 Quia autem gloriatur in paupertate: quanto magis in substantia & qui gloriatur in substantia paupertatem veretur.

SECUNDAM partem Græca longè aliter habent correspondentem cum priori, Et inglorius in divitiis, quanto magis in paupertate? Et est sensus: Qui gloriosus est & in honore, cum pauper est, nempe propter sapientiam & religionem, multo magis honoraretur si etiam ei opes accederent, quandoquidem iam in eo simul ambæ illæ honoris rationes concurrerent. Et, ut dicitur in Eccle. 7. Vtilior est sapientia cum divitiis, & magis prodest videntibus solem. Sicut enim protegit sapientia, sic protegit & pecunia. Contra, qui cum possideat divitias quæ nõ nihil faciunt ad honorem comparandum, tamen inglorius est ob vitæ improbitatem & insipientiam, talis multo magis inglorius esset in paupertate constitutus, cum vitæ ratione destitutus esset. Nostra lectio in secunda parte, ut ad dictum sensum accedat, sic est accipienda. Qui in divitiis constitutus hoc solo nomine honoratur, is merito vereri debet paupertatem. Nam ea si accedat, omni iam prorsus honore destituetur. Et significatur, honorem pauperis longè præferendum esse honori divitis. Nam quem pauper ob sapientiam & virtutem habet honorem, non solum eripi non potest, sed etiam facillè augeri, accedentibus scilicet divitiis, quæ virtutem & prudentiam comitari solent. Quem verò dives obtinet à divitiis, is instabilis est & non fixus, cum ob fortunæ volubilitatem paupertas variis modis metuenda sit, & frequenter accedat.

CAPVT XI.

Sapientia humiliati exaltabit caput illum, & in medio magnatorum confidere illum faciet.

Hæc sententia pertinet ad doctrinam superioris capitis. Docet enim quod ibi dictum est: Pauper gloriatur per disciplinam. Imo totum hoc pene caput prosequitur ceptâ superiori capite confutationem superbiæ, docens nulla in te superbiendum, tum consideratione admirandæ dispositionis diuinæ, cui omnia sunt subdita: tum consideratione mortis, quam effugere nõ licet. Pro humiliati: Græcis est ταπεινός, hoc est, humilis, & potest intelligi & de eo qui seipsum humiliat, non magnificè de se sentiens, & de eo qui humilis est, aut abiectæ conditionis ex sua origine, item de eo qui ab aliis humiliatur & depriimitur. Nam quosuis istis modis humiles sapientia exaltare solet: ut patet in Daniele, Joseph, Apo-

stolis denique, qui per suam sapientiam metuerunt constitui super sedes duodecim.

2 Non laudes virum in specie sua, neque spernas hominem in visu suo.
3 Brevis in volatilibus apis, & initium dulcoris habet fructus eius.

SCIENT docuit quæ res maximè hominem gloriosum reddat, ita nunc per varias species docet ob quas res nec seipsum, nec alium quis gloriosum ducere debeat. Et primum ob pulchritudinem corporis gloriosum neminem ducendum neque ob eius defectum, in glorium reputandum ostendit, dicens: Non laudes virum in specie sua, hoc est, propter pulchritudinem eius (dictionem enim καλλίς, quæ hic ponitur, & pulchritudinem significat, interpretis sæpè vertit specie pro decore) nec contra spernas hominem in visu vel aspectu suo, hoc est, propter formam quæ in eo videtur. Quibus verbis non vult significare nihil commendationis homini accedere ex corporis pulchritudine, sed non magnopere ab ea hominem commendandum, cum ab his quæ à natura insunt, secundum Aristotelem, nec laudandi sumus, nec vituperandi: præcipuam enim hominis commendationem vel vituperationem consistere in his quæ nostra virtute vel vitio committuntur vel comparantur. Affert autem pulcherrimum exemplum de ape, quam interpret breuiem vocat inter volatilia, cum Græcè sit μίμηξ, hoc est, parua. Quoniam enim pulchritudo virilis in corporis proceritate maximè consistit, & ob breuitatem statutz despici soleant homines, apem breuiem vocasse videtur: quia hoc rei quam probare vult conueniebat. Pro initium dulcoris, Græcè est ἀρχὴ γλυκύματων: quod rectius verti potest: principatus dulcedinum: quia ἀρχή non tantum significat initium, sed etiam principatum proinde nostra lectio sic est accipienda: fructus eius habet initium dulcoris, hoc est, obtinet primas partes in dulcedine, id est, inter omnia dulciadulcissim⁹ est. Quid enim melle dulcius? Hoc ergo exēplo apis exigui animalculi, sed inter animalia commendatissimi propter suam singularem industriam & utilitatem quam inde percipiunt homines, docet homines non sola dignitate vel dignitate corporum æstimandos, sed magis ex industria sua & utilitate quam mundo afferunt, atque hæc ut in plurimum magis inueniri in parvis corporibus, natura sic compensante corporis defectum, & in admirationem homines rapien- te quemadmodum apis hominibus insignè est naturæ miraculum. Nam, ut ait Cicero, valentissimo quisque corpore longissimè abest à sapientia. Verum enim in multis est illud poetæ, Nulla in tam magno corpore mica salis, & cõtra: Maior in exiguo regnavit corpore virtus.

4 In vestitu ne gloriens unquam, nec in die honoris tu extollaris.
5 Quoniam mirabilia opera altissimi solius & gloriosa, & absconsa & inuisa opera eius.

RESERAT secundo superbiam & inanem gloriam, quam plerique habent in splendore vestitus, & in die quo eis singularis aliquis honor defertur. Et addit causam, quæ merito ab hac vana gloria reprimere debeat. Eam interpretes noster intellexisse videtur duplicem. Primam quod

quod solius Dei opera sunt admiranda & gloriosa, itaque nemo in suis operibus gloriari debet; sed Deo omnem tribuere gloriam. Secundum, quod opera Dei sunt abscondita & inuisa, hoc est, incognita hominibus: ita ut præter hominum expectationem soleat mirabiliter Deus statum vitæ commutare, & omnem vanam gloriam & magnificentiam obscurare ac delere. Atque hanc secundam rationem solam habent Græca, quæ non habent illa verba, solius & gloriosa & inuisa. Sicut enim interpret addidit adiectiuum, gloriosa, ad adiectiuum, mirabilia: ita inuisa addidit ad absconsa. Quod iam dixit Sapiens: id clarius ostendit exemplis infinite positis, cum subiicit.

6 Multi tyranni sederunt in throno, & insuspicabilis portauit diademata.
7 Multi potentes oppressi sunt valde, & gloriosi traditi sunt in manus alterorum.

HÆC sunt abscondita illa opera Dei quæ dixit, quæ cum admiratione & stupore hominum sæpe eueniunt, & quorum ratio & euentus à secreto Dei pendet iudicio. Pro in throno Græcis est ἐν θρόνῳ, hoc est super pavementum vel humi, ut priori parte significetur aliquid contrarium secundæ parti, nempe quod qui prius gloriosè regnauerunt, amisso postea regno coacti sunt sedere humi: & contra insuspicabilis, hoc est, de quo nulla erat regni suspicio, portauit diademata: & in regem sublimatus sit. Nostra lectio significat, occulto Dei iudicio frequenter factum esse & fieri, ut quibus regnum non debebatur, illud per vim obtineant, & in eo gloriosè aliquandiu regnent, ut duæ partes prioris sententiæ sint similes: quibus deinde in sequenti sententia duo opponuntur. Multi, inquit, potentes, vel, ut est Græcis, δυνασταὶ oppressi sunt valde, vel potius valde, Nam Græcè σφόδρα, & qui erant gloriosi & honorati, traditi sunt in manus alterorum, hoc est, aliorum, abducti scilicet in captiuitatem & in aliorum potestatem redacti. Est autem Græcis ἐν ἑσθραῖ, ut ne quis exponat, alterorum hoc est aduersariorum.

Priusquam interrogas, ne vituperes quemquam: & cum interrogaris, corripe iuste.

AD superbiam inter cætera pertinet facillè & temerè quemais, reprehendere & vituperare, proinde hoc præcepto ab eare reuocatur. Pro, interrogas, Græcè est ἐπερωτάς hoc est, exqui feris. Sensus ergo priusquam de facto alicuius diligenter interrogaueris alios, & examinaueris veritatem & qualitatem facti vel dicti: ne vituperes quemquam: ac diligenti examinatione facta, tu n demum si æquum est, corripe delinquentem, sed corripe iuste, nempe pro qualitate facti, & ad lucrum delinquentis, vel aliorum ædificationem. Docet ex suspitionibus vel leuibis rumoribus ad accusationem vel vituperationem temerè non esse profligendum. Id ut in communi vita præstandum est, ita multo magis in publicis iudiciis, ut ne quis ante studiosam inquisitionem ibi vel accusetur, vel condemnetur. Vnde præles Romanus in Actis 25. dixit: Non est Romanis consuetudo donare aliquem hominem, priusquam is qui accusatur, præsentem habeat accusatores, loqui pro se defendendi habeat.

9 Priusquam audias ne respondeas verbum, & in medio sermonum ne adicias loqui.

EST & hoc superbiæ vitium, ut quis de re aliqua consultus aut interrogatus, antequam bene & plenè intellexerit quod proponitur, mox sine deliberatione respondeat, volens ea ratione ostendere sui ingenij celeritatem & prudentiæ acumen. Item ut aliquo de re quadam narrante, priusquam is suam narrationem absoluerit, alius illius sermonem interrumpat: quasi plenè perceperit quod est dicendum: aut melius quod dicitur profecuturus sit. Itaque rectè ne hæc fiant: ista sententia monet: quæ tamen non solum ex superbia committuntur, sed etiam ex stultitia & imprudentia. Vnde dicitur similiter in Proverbiis 18. Qui prius respondet quam audiat verbum, stultum se esse demonstrat & confusione dignum, & rursum: Vidisti virum velocem ad loquendum, stultitia magis speranda est quam illius correctio. Sicut autem hæc sententia: ita & hæc præfens dici etiam potest contra eos qui magistri esse volunt priusquam fuerint discipuli, & alios docere, priusquam alios docentes audierint. Porro perperam hic omnes pene scripti libri habent, seniorum: quomodo & Dionysius legit, cum manifestè legendum sit, sermonum. Est enim Græcis λόγων, Lyranus vtriusque meminit lectionis.

10 De re qua te non molestat, ne certaueris, & in iudicio peccantiu ne consistas.

ET hic prohibetur simile prædictis vitium quod fere etiã ex superbia oritur. Sunt enim qui singula fere hominum facta sibi vel accusanda vel defendenda assumunt, eam vel rem cum aliis contententes & assidue rixantes: quasi singula suo intellectu assequantur. Id prohibet Sapiens priori parte. In qua non certeris, legendum est, sed ut habent omnes pene scripti, certeris, vel certaueris. Quid enim est certeris? Prode re qua te non molestat: Græcè est, περιττάματα, hoc est, de re (vel pro re) cuius non est tibi necessitas, vel cuius non interest tua nec ad te pertinet. Id nos reddidit non male: quæ te non molestat. Molestat enim nos & ea res quæ nos laedit: & ea cuius curam gerere debemus ex officio. Nam illa molestat sua læsione, hæc sollicitudine. Sicut autem priori parte prohibet contentionem pro re impertinenti vel defendenda vel accusanda, ita secunda parte monet abstinere à temeraria sententiæ pronuntiatione & iudicio cum peccatoribus, qui quiduis iniquè iudicant, dicentes bonum malum, & malum bonum. Vult ergo nec temerè contendendum esse pro alienis factis, nec ea temerè cum peccatoribus vel approbanda vel condemnanda.

11 Fide, ne in multis sint actus tui, & si duces fueris, non eris immis a delicto.

VIDERI posset Sapiens priori huius sententiæ parte retrahere à vitio illo quod Græci vocant πολυπραγμοσύνην, vitiosum scilicet illud animi studium, quo multarum rerum cura simul assumitur, quasi vnus omnibus sufficere possit, cum vix vni rei bene curandæ sufficiat, quod vitium etiam ex superbia oritur. Vtrumque sequenti parte & sequentibus vitiosum manifeste

manifestum satis est ipsum hic peculiariter prohibere voluisse nimiam sollicitudinem acquirēdi diuitias, & confidentiam tum in propriis laboribus, tum in partibus diuitiis, quæ vitia etiam superbia gignere solet. Contra quæ vitia monet hominem totum debere à Deo pendere, cuius prouidentia diuitiæ & paupertas obtingunt, sicut & omnia alia. In qua argumento prosequendo persistit fere, vsque ad finem huius capituli. Quod ergo dicit? Ne in multis, vel vt est Græcis, circa multa sint actus, hoc est actiones tuæ: hunc habet sensum: Ne in multis conquirendis sint actiones tuæ, neque ad hoc labores vt multa habeas. Aut ne in multis negotiis occuperis ad hoc vt ditescas. Causam addit duplicem. Alteram: quasi diues fueris, & multa assequaris huiusmodi tuis immodicis laboribus, non eris immunis à delicto. Nam & peccatur in cupiendo & satagendo, & rursus in possidendo, asseruando, & animum diuitiis adiciendo, vt omitteretur diuitias audivitarte partas frequenter multam iniustitiam habere coniunctam. Ideo Paulus: Qui inquit, voluit diuites fieri: incidunt in tērationē & laqueum diaboli, & desideria multa, &c. Græcis enim hic est coniunctio causalis. Si enim diues fueris: quam noster interpretes in sequenti posuit sententia, proinde coniunctio, & hic accipi poterit pro causalī, quia sic nonnunquam accipitur.

12. Si unum secutus fueris non apprehendes, & non effugies si praueueris.

Alteram reddit rationem cur immoderatis laboribus diuitiæ non sint querendæ: quia, inquit, si pro etiam si, secutus fueris, aut: vt habent Græci, *διωκούς*, hoc est, persecutus, diuitias scilicet, nec apprehendes, nec consequeris eas: nisi scilicet Dominus eas dederit, & fortunauerit tuos labores: & etiam si præcurreris ad effugiendum paupertatem, hoc est, paupertatem iam longè videatis post te reliquisse, non tamen effugies paupertatem, si scilicet Dominus te pauperem esse volet. Hunc esse huius sententiæ obsequam breuitatem obscuræ sensum, patet ex sequentibus quæ hanc declarant. Est autem pulchra in hac sententia allegoria, dum is qui sectatur diuitias, & studet superare paupertatem: comparatur ei qui alium insequitur: nec tamen comprehendere potest: & ei qui alium quem effugere conatur, præcurrit, & tamen insequens se non potest manus effugere. Similis locus est Proverb. 23. Noli laborare vt dixeris, sed prudentiæ tuæ pone modum. Ne erigas oculos tuos ad opes quas non potes habere, quia facient sibi pennas sicut aquilæ, & volabunt in cælum. Potest illud: non effugies si præcurreris etiam sic accipi, vt significetur etiam à fugiētibus diuitias obtineri, cum Deus constituit aliquem ditare.

13. Est homo laborans & festinans, & dolens impius, & tanto magis non abundabit.
 14. Est homo marcidus, egens recuperatione, plus deficiens virtute, & abundans paupertate.
 15. Et oculus Dei respexit illum in bono: & erexit eum ab humilitate ipsius.
 16. Et exaltauit eum, & mirati sunt in illo multi: & honorauerunt Deum.

DVos proponit homines præ oculis, in quibus videre licet ex Dei dono pendere con-

secutionem diuitiarum, & non ex solis laboribus in quibus plerique nimis confidunt. Contingit enim: inquit, vt sit quispiam qui laborat & festinat ditari, & multis doloribus angitur, dum non vt vult: omnia succedunt, & tamen non ideo magis abundat, sed semper in egestate manet, nimirum quia Deus eum non vult diuitem esse: nec eius labores fortunat. Id quoniam fere accidit propter hominis impietatem, adiecit interpretes, quod non habent Græci, impius, inedicare volens cui id maximè accidat, cum aliquādo id etiam iustis eueniat, vel ad patientiā ipsorum probationem, vel quia Deus nouit diuitias eis non expedire ad salutem. Contra contingit vt sit quispiam marcidus, hoc est, languidus: ad operandum tardus & piger (id enim significat dictio Græca *ὀλιβός*) egens recuperatione, hoc est, subditio ipsum reparante, plus, hoc est, multum deficiens fortitudine, & abundans paupertate. Quæ tamen Dominus respiciens benigno suo aspectu ad benefaciendum, erexit ab humili eius conditione & statu, & sublimauit eum: ita vt mirarentur multi, quod ea res præter expectationem omnium euenisset. His ergo exemplis idem docetur quod Dauid Psal. 126. dicens: Nisi Dominus ædificauerit domum: in vanum laborauerunt qui edificauerunt eam. Vanum est vobis ante lucem surgere, surgite postquam sederitis qui manducatis panem doloris. Cum dederit dilectis suis somnum &c. Et Ecclesiastes: Vidi nec velocius esse cursum: nec fortius bellum, nec sapientium panem, nec doctorum diuitias: nec artificum gratiam. Horum causam indicant sequentia.

17. Bona & mala, vita & mors, paupertas, & honestas à Deo sunt.

NE admiranda illa diuersitas: quæ in hominibus cernitur, putaretur casu & fortuito euenire, rectè subiecit hanc sententiam, qua falsam gentiliū de fato & fortuna confutat opinionem, docetque in omnibus rebus quas admiramur: mentes nostras conuertendas ad prouidentiam diuinam, & agnoscere eam esse causam omnium: Deumque à quo omnia proficiscuntur: inuocandum atque colendum, & eius dispositio ni atque voluntati nosmet submittere debere. Porro mala quæ à Deo esse dicit: sunt ea quæ hominum opinione mala sunt, aduersa scilicet, quæ mala pœnæ dicimus: non autem mala culpa. Unde per exempla declarans, quod in genere dixit, mortem & paupertatem ponit inter mala: vitam & honestatem, hoc est, diuitias inter bona. Interpretes enim & hoc libro, & in libro Sapientiæ, sæpè honestatem ponit pro diuitiis, quod illæ honoratum reddant habentem. Similem sententiam Deus loquitur apud Isaiam, dicens: Ego Dominus, & non est alter Deus, formans lucem, & creans tenebras, faciens pacem: & creans malū.

18. Sapientia & disciplina & scientia legis apud Deum, dilectio & via bonorum apud ipsum.

NE sola temporalia putarentur à Deo esse, superiori rectè hanc subiecit sententiam, qua & cœlestium ac spiritualium rerum Deum docet esse authorem, sed iam tantum bonorum mentionem faciens, quæ duplicis sunt generis. Alia enim ad intellectum pertinent, vt sapientia & disciplina, & scientia vel cognitio legis.

Alia ad affectum & voluntatem, vt dilectio Dei & proximi: & ex dilectione, via & externæ operationes bonorum operum. Nam operam additur Græcis. Hæc apud ipsum dicuntur esse tanquam fontem à quo hominibus proueniunt, sicut in Psalmis dicitur: Apud Dominum misericordia, & copiosa apud eum redemptio. Græcis est *παράδοτος*, hoc est, ab ipso. De malis quæ his bonis opponuntur, subiicitur in sequenti sententia.

19. Error & tenebra peccatoribus concreatæ sunt, qui autem exuliat in malis, consensescunt in malo.

NOtandum hic in primis: hanc sententiam sicut & superiorem cui hæc opponitur: nõ esse in pluribus scriptis exemplaribus: aut in eis deletas esse, sicut nec apud Græcos in exemplari Germanico & Aldino: vnde nec exponuntur à Rabano, Lyrano & Dionysio: qui eas non videntur legisse. Sunt tamen in exemplari Complutensi, & in quibusdam scriptis nostris. Et omnino est verisimile à quibusdam studio sublatis esse, quod hæc secunda sententia videretur patrocinarī errorī Manichæorum, & aliorum quorundam hæreticorum, asserentium Deum authorem esse malorum animi, æquè vt bonorum. Verum notandum est Sapientem longè aliter loqui de his malis spiritualibus, quàm locutus est de bonis spiritualibus. Non enim mala hæc esse dicit à Deo vel apud Deum: nec dicit ea hominibus quibusdam cōcreata, sed peccatoribus, significans eorum malorum illos esse causam: qui sunt causa vt sint peccatores. Non creatur autem à Deo homo peccator, sed talis fit à mala sua vel primi parentis voluntate. Deus enim creauit hominem rectum, sed ipse se infinitis immiscuit quæstionibus. Non ergo error & tenebræ à Deo concreata sunt peccatoribus, sed ab his qui se peccatores faciunt. Mox enim vt sunt peccatores, multis inuoluuntur & erroribus & ignorantia. Istud authorem sensisse, etiam sequēs pars declarat: qui autem exultant in malis, consensescunt in malo, vel vt elegantius habent Græci, *συγγρηκία κακία*, hoc est, malitia, sensescit cum eis. Quo manifestè significatur, homines sibiipsis causas esse vt malitia eis firmiter adhæreat, & consensescat, nec ante mortem ab eis recedat: nempe quia de malo quod commiserunt non pœnitent, sed etiam in malis quæ vel ipsi vel alij committunt, exultant: latentur & gloriantur, innuens malitiam ab eis posse recedere & pelli, si de admissis vellent pœnitere & resipiscere. Qui ergo causa sibi sunt vt firmiter malitia adhæreat, iidem causa sibi sunt vt in errore sint & tenebris. Notandum autem quod dicit malitiam consensescere cum his qui in malis exultant, significans non cum omnibus consensescere peccatoribus, sicut omnibus concreantur error & tenebræ, vt non his qui ex infirmitate peccant, sed his qui in peccatis gloriantur, seseque iactant, ex destinata malitia peccantes sine magno conscientia remorsu, quales rarò emendari contingit. Peccant enim in spiritum sanctum, ideoque eorum nec hic nec in futuro sæculo remittitur peccatum.

20. Datio Dei permanet iustis, & profectus illius successus habebit in æternum.

Corn. Ians. in Eccles.

Postquam dixit bona omnia à Deo esse, quoniam etiam bona temporalia impios habere cōtingit, ostendit iam bona impios non esse stabilia & diuturna: quæ verò iustis conferuntur, à Deo etiam eis conseruari, & feliciter promoueri. Datio, inquit, Dei, hoc est, eius donum & beneficentia perdurat in iustis: qui à Deo se agnoscunt habere quod habent, siue in spiritualibus, siue in temporalibus: quasi dicat: Si quid detur impiis, id ipsum non permanet eis, sed præter eorum expectationem & voluntatem eripitur eis, vt declarat in sequentibus. In sequenti parte pro; profectus illius, est *εὐδολία δωτῆ*, hoc est, beneplacitum eius, prosperatur in æternum. Itaque nostra lectio sic videtur accipienda, vt profectus actiue accipiatur pro promotione, & sit sensus: id quod ipse vult proficere & promouere, habebit successus in æternum. Nemo enim illius beneplacito resistere poterit, & sine pœnitentia sunt dona & vocatio Dei. Ita autem non esse de bonis impios: qui in Deo non confidunt, ostendit in sequentibus, dicens.

21. Est qui locupletatur parca agendo, & hac est pars mercedis illius.
 22. In eo quod dicit, nunc requiem mihi, & nunc manducabo de bonis meis: so us.
 23. Et nisi quod tempus petierit seculum, & mors appropinquat, & reliquas omnia alius, & motus.

Contingit, inquam, nonnunquam vt sit qui diues fiat viuendo parca, & suum genium aliquandiu fraudando, & hanc solam habet partem, hoc est, portionem, quam pro mercede recipiat, quod spem habeat bonis parcimonia partis fruendi futuro tempore, nempe quod dicit: iam mea paritate inueni mihi requiem, affecutus sum bona in quibus iam quiescere possum, & per quæ deinceps à labore & solitudine liber esse poterō, & nunc manducabo de bonis meis solus. At vana est eius spes, quod per mortem præter expectationem superuenientem cogatur omnia sua aliis relinquere: ita vt præter illam spem qua ad tempus sibi blanditur, nihil ex sua molesta paritate, & bonis suis consequatur, quæ tamen ipsa spes non tam in bonis censenda est quàm in malis, quod miserè habentem frustratur. Hoc enim significat tertius versus. In quo obseruandum est dictionem, quod, non esse coniunctionem. vt communiter intelligitur, quasi sensus sit: nescit tempus præterire, sed esse nomen adiectiuum substantiui tempus, Est enim Græcis, *ὅτι οὐδε τίς καί ποδ παραλειπεται αὐτῶν*, non nouit quod vel quantum tempus præteribit ipsum, hoc est, quanto tempore viuet. Quanto enim tempore viuit homo, tantum tempus præterit ipsum, & ipse præterit tantum tempus. Quoniam autem dictio, quod putata est fuisse coniunctio, in multis libris sublata est pronomen, ipsum, quod tamen in multis scriptis est, sicut in Græcis: in quibus non sunt ea verba, & mors appropinquat vel appropinquet, sicut nec in multis scriptis, nec apud Rabanum. Duo ergo dicit: quibus demonstrat vanam spem eius de quo agit. Primum, quod non nouit tempus vitæ suæ: qui tamen pollicetur sibi manducare de bonis suis, idque solus, vel vt habent Græci, *ἀσφαλπῶς*, hoc est, assidue. Deinde quod aliis per mortem relicturus sit quod sibi proprium esse voluit. Simile exemplum est

quod

quod Christus adduxit de diuite quodam avaro qui & ipse bona affectus similiter dixit; Dicam animæ meæ: Anima habes multa bona reposita in annos plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare. At eius vanitas similiter vt hic ostensa est, cum ei dictum est: Stulte, hac nocte repetunt animam tuam à te, quæ autem parasti cuius erunt? Sed is, de quo ibi agitur de bonis quæ ager ei protulit vberè, quietem & felicitatem sibi promisit. Iste verò, de quo hic agitur, de bonis per attentionem & parcitatem collectis. Ideoque huic similis est quod est apud Ecclesiasten: vnus est, & secundum non habet, non filium, non fratrem, & tamen laborare non cessat: nec recogitat, dicens: Cui laboro, & fraudo animam meam bonis & rursum: Vir cui dedit Deus diuitias & substantiam, nec dedit ei potestatem Deus vt comedat ex eo, sed homo extraneus vorabit illud.

24 *Sic in testamento tuo, & in illo colloqueris, & in opere mandatorum tuorum reuertere.*

Quanquam dixerit impiorum felicitatem non esse stabilem, tamen, quia ea conspecta ad eorum imitationem plerique inclinari solent rectè hanc subiecit doctrinam: qua monet in suscepta virtutis via vsque in finem persistendum, nec ob conspectam impiorum prosperitatem virtutem relinquendam. Pro, testamento, hic Græcis est, sicut & alibi frequenter: *διαθήκη*, quæ non solum significat id quod propriè dicitur testamentum, sed etiam omne pactum, quod in scripturis etiam dicitur sæpè testamentum quomodo & hic rectè accipitur, vt sit sensus: Persiste in pacto illo tuo quod cum Deo iniuisti, addicens te illius seruituti, & de illo apud te in animo tuo colloquere, recogitans semper quid illud à te requirat, & quomodo illud obserues; & in operatione eorum quæ tibi sunt mandata incessanter permans vsque in senectutem & vsque ad mortem. Sunt qui *διαθήκη*, hic accipiunt pro instituto vitæ: certoque genere & statu, vt moneat Sapiens susceptam vitæ conditionem retinendam: quomodo Paulus monet, vt vnusquisque in qua vocatione vocatus est: in ea permans apud Deum. Nec multum diuersa est hæc intelligentia à priori: quia quicumque sibi aliquam bonam vitæ rationem deligit: is pactum aliquod cum Deo init, proponens scilicet in ea quam deligit conditione Deo seruire. Proinde valet hic locus & in genere contra virtutis semel amplexatæ desertores: & in particulari contra eos qui temerè certam viuendi rationem per mentis instabilitatem relinquunt: vt qui coniugium violant: aut à monastica vita deficiunt. A quali dejectione magis adhuc reuocat, cum subdit.

25 *Ne manseris in operibus peccatorum confide autem in Deo, & mane in loco tuo.*
26 *Facile est enim in oculis Dei subito honestare pauperem.*

Gracè est, *μνησθήσεαι*, ne mireris in operibus peccatorum. Et pro, loco, Græcè est *τόπος*. hoc est: labore tuo, quo scilicet Deo seruire cepisti. Interpres legisse se demonstrat *τόπος*, hoc est, loco. Et sensus eodem redit, quia per locum suscepta vitæ conditio intelligitur, quomodo & in Prouerb. Sicut avis transmigrans de nido suo, sic vir qui relinquit locum suum. Causa ergo hic

demonstratur: cur homines à propria vocatione ac vitæ ratione deficiunt, ex consideratione scilicet & admiratione malorum operum: quibus in peccatoribus nonnunquam gloria & felicitas coniuncta est. Contra quem tentationem prolixè agit Psal. 36. etiam inter alia dicens quod hic: Spera in Deo, & fac bonitatem. Proinde quod nos habemus: ne mane manseris in operibus peccatorum; vt cum originali conueniat, accipi potest. Ne manseris animo in operibus peccatorum, hoc est, noli ea tantum præ oculis habere, sed etiam si videas ea mala esse, etque prosperitatem maiorem: quam tu habeas: coniunctam, respice tamen ad Deum, atque in eo confusus, persiste in tua quam suscepisti bona vitæ institutione: nec eam relinuas: ob eam qua premeris paupertatem. Facile enim est coram Deo, subito ditare pauperem. Quo significat, id quod ei facile est etiam facturum in eis quos diligit, si id ita eis expediat: & si non faciat, ideo non facere: quia non expedit, & contra facile etiam esse Deo subito depauperare diuitem: idque eum in impiis ad tempus florentes aliquando effecturum. Honestare enim hic & alibi interpres posuit ditare: sicut honestatem ponit pro diuitiis. Græcè est *πλουτίζω*. Potest illud: ne manseris in operibus peccatorum: etiam sic accipi, vt significetur, et si per infirmitatem fiat vt quis incidat in peccata, à quibus nemo liber est, tamen curandum vt ne in illis maneat.

27 *Benedictio Domini in mercedem iusti fructuat, & in honore reus processus illius fructuatur.*

Pertinet ad superiorem doctrinam, doceturque non tantum facile esse Deo subito benefacere iusto, sed Deum etiam id subito facturum. Habent autem Græca clarius sic: Benedictio Domini in mercede pij, scilicet est, & in hora veloci germinat benedictionem suam. Itaque non videtur dubitandum quin interpres verterit non in honore, sed in hora quamuis libri quos vidi omnes habeant, honore. Sed facile fieri potuit, vt ab indocto aliquo: hora mutaretur in honore: quod absurdum videretur horam dici velocem: cum vna hora non sit altera velocior. Certè dictio Græca *ώρα* nullo modo habet similitudinem cum ea quæ honorem significat, sicut apud nos magna est affinitas inter hora & honore. Sensus ergo est: Beneficentia Domini non est tarda ad reddendum quod iusto debetur, sed festinat ad dandum mercedem iusti, & in breui tempore procedit ad hoc, processusque Domini fructum facit. Festinare autem rectè dicitur, & ab benefacendum velociter procedere, etiam si humano iudicio tardare videatur, nec tam subito quam vult homo benefaciat, tum quòd re vera mora quæ interuenit non à tarditate voluntatis diuinæ proficiscatur: quasi parum homini faueret, sed illa ipsa sit in bonum iusti: ita vt ipsamet mora sit iusto beneficium tum quod quantalibet mora minima sit, imò nulla si mercedis quæ redditur magnitudo conferatur cum tempore laboris iusti. Non tardat enim inquit Petrus, Dominus promissionem suam, sed patienter agit propter vos, & Paulus: Non sunt condignæ passionibus huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. Porro illud, processus illius, etiam ad hominem iustum refertur potest, vt sit sensus, Progres-

Progressus iusti de virtute in virtutem, per Dei benedictionem subito fructum magnū profert, quia & hic temporaliter & in futuro æternopræmio remuneratur.

28 *Ne dicas: Quid est mihi opus, & quæ erunt mihi ex hoc bona?*
29 *Ne dicas: Sufficiens mihi sum, & quid ex hoc pessimabor?*

Vterque hic versus communiter intelligitur continere vocem superborum, qui in suis confidunt diuitiis: nec aliquid vel boni post hanc vitam, vel mali in hac vita expectant. At notandum in priori versu non esse Græcis, datiuum, mihi, in prima interrogatione, sed genitiuum *τίς ἐστὶν ἡ χρεία;* hoc est, quid est mihi opus, vel quis est mei vsus vel necessitas: vt prior versus contineat verba hominis de sua fortuna cōquerentis, & meliorem planè desperantis: vt multi solent tædio paupertatis dicere: Quid ago in hoc mundo? sum planè inutilis mundo, præstaret me hinc auferri: quomodo Elias tædio persecutionum superatus dixit: Sufficit mihi Domine, tolle animam meam. Quem sensum vt & nostra lectio habeat, datiuus, mihi, per antiposim debet accipi pro, mei, vel ablatiuo me, vt non ad verbum, est, referatur, sed ad adiectiuum, opus. Sensus ergo est: Ne dicas ex desperatione: Quid est opus vel vsus mei in hoc mundo: quid oportet aut expedit me diutius hic viuere? & quæ ex hoc nunc, hoc est, ex isto tempore & deinceps mihi bona sunt expectanda: qui hactenus semper in paupertate vixi & miseria, vel tribulationibus? Deinde similiter prohibetur contraria oratio, & affectio hominis in suis diuitiis acquiescentis & confidentis, & ideo nihil sibi mali metuentis. Ne, inquit, rursum dicas: Sufficiens mihi sum, vel, vt est Græcis, *ἀρκούν μοι ἐγώ*, hoc est, sufficientia mihi sunt, & quid deinceps pessimabor, hoc est, mali patiar? quasi dicat: quis mihi nocere aut incommodare poterit: Interpres enim secutus Græcam dictionem *κακώσομαι*, finxit dictionem, pessimabor, pro malum pati, sicut post cap. 36. vtitur pessimare pro affligere. Duabus ergo sententiis his monet: neque pauperi calamitosa desperandam meliorem fortunam: neque diuiti fortunato non metuendum esse casum & mala. Solent enim in alteram partem homines peccare, vt aut in aduersis rebus dissident: aut in prosperis nimium confidunt. Quorum vtunque qua ratione cauere possimus: docent sequentia.

30 *In die bonorum ne immemoris maiorum, & in die malorum ne immemoris bonorum.*

31 *Quoniam facile est coram Deo in die obitus retribuere unicuique secundum vias suas.*

Gracè sic habet in omnibus exemplaribus prior versus, *καὶ ἡμέτερον ἀγαθῶν μνησθήσεαι κακῶν, καὶ ἡμέτερον κακῶν & μνησθήσεαι ἀγαθῶν*, hoc est, In die bonorum, obliuio erit malorum: & in die malorum, non erit memoria bonorum. Contrarium scilicet eius quod nos legimus. Verum plerique existimant locum esse deprauatum, atque in primo membro deesse *μνησθήσεαι*: in altero vero legendum, *& καμνησθήσεαι*. Itaque vertunt omnes sicut noster interpres: ne sis immemor. Posset tamen ea sententia accipi sicut Græcè habetur, vt pronunciet ac significet non quid fieri debeat, sed potius quid fieri soleat: atque ita apte sequitur quod ante dixerat ac prohibuerat, nempe aut

desperare homines in aduersis: aut in secundis nimis confidere, vt hic indicetur causa cur id fiat, videlicet quod qui bonis fruuntur, obliuiscantur malorum quæ accidere possunt: & qui aduersis premuntur: non recordentur bonorum, quæ succedere solent malis. Verum recepta lectio nostri interpretis, quàm alij ferè sequuntur, magis conuenit sequenti sententiæ: qua redditur ratio, cur nec malorum nec bonorum debeamus esse immemores. Ex qua subiecta ratione patet: cum vult Sapiens non esse nos immemores bonorum vel malorum: ipsum potissimum loqui de bonis malisue futuris & futuri sæculi, quorum respectu nec impiis merito exultandum est in prosperis, quibus hic cum diuite epulone fruuntur: nec piis desperandum, cum paupertate aliisque calamitatibus hic cum Lazaro grauantur. Quoniam, inquit, facile est coram Deo in die obitus retribuere unicuique secundum vias suas, hoc est, studia & opera sua, vt si bene vixeris, non dubitare debeas quin bona sis receptorus, si malè, mala etiam sis receptorus. Diuus Gregorius homil. 19. super Ezech. quod dicitur: ne immemoris bonorum vel malorum non solum intelligit de bonis vel malis futuris, sed etiam de præteritis, quæ vel à Deo accepimus, vel quæ ipsi commisimus. Si enim, inquit, cum bona habemus, malorum reminiscitur, quæ aut iam passi sumus: aut adhuc pati possuntur, accepta bona mentem non eleuât; quia eorum gaudium timor memoriæ malorum præmit. Et si cum mala habemus, bonorum reminiscimur: quæ aut iam accepimus: aut adhuc nos posse accipere speramus, malorum pondus ad desperationem non præmit, quia hunc ad spem memoriæ bonorum leuat. Bene autem notandum quod dicit: in die obitus. Eo enim significat: in hac vita non recipere homines secundum opera & merita sua, sed impios frequenter bonis frui: quibus indigni sunt, & pios mala ferre quæ non meruerunt. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Sunt iusti quibus mala proueniunt quasi opera egerint impiorum: & sunt impij: qui ita securi sunt: quasi facta iustorum habeant. Rursum ea pars confutat errorem & hæresim eorum qui ante generalem diem iudicij & omnium resurrectionem asserunt neminem recipere mercedem quam promeruit, cum hic aperte dicatur, Deum in die obitus & mortis unicuique reddere quod meruit.

32 *Malitia horæ obliuionem facit luxuriæ magnæ, & in fine hominis donatio operum illius.*

Pro, malitia, non est *κακία*, sed *κακώσις*, hoc est, afflictio & tribulatio. Pro, luxuriæ magnæ: est tantum *τρυφή*, hoc est, voluptatis & deliciarum. vnde luxuriæ nomen hic non libidinem significat, sed luxum, & voluptatis ac deliciarum abundantiam. Duo ergo hæc sententia insinuat: propter quæ meritò quis in die bonorum non debeat esse nimis securus, sed cogitare mala quæ superuenire possunt. Primum, quia vel vna hora & breui tempore tanta potest superuenire afflictio, quæ d uturnæ voluptatis præteritæ obliuionem inducat: sic scilicet vt amplius non æstimetur nec delectet, sed potius dolorem inferat si in recordationem veniat. Sic de Babylone dicitur in Apocal. Væ, væ ciuitas illa magna Babylon: quia vna hora venit iudicium tuum

24. 2.

26. 4.

26. 4.

26. 7.

Pro. 17.

2. Pet. 2.

Rom. 8.

Eccle. 8.

Apoca. 18.

tuum. Id frequenter in presenti etiam saeculo fit, sed omnium maxime in morte impiorum, quae subito irruens tollit omnem voluptatem quam hic secuti sunt. Secundum est, quod cum in hac vita nesciatur utrum homo amore an odio dignus sit, & frequenter ob felicitatem praesentem videantur quidam grati Deo: qui non sunt grati: & contra ob aduersitatem videantur displicere qui maxime grati sunt: in fine hominis fiat denudatio, vel ut est Graecis, reuelatio operum eius, hoc est, Deus tunc reuelat unicuique hominum qualia fuerint opera eorum, tum quia Deus tunc sic vniuscuiusque illuminat conscientiam, ut agnoscant, & quid fecerint, & quo animo fecerint quando implebitur quod Paulus dicit: Illuminabit Deus abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium: tum quia ex remuneratione singuli intelligunt qualia fuerint eorum opera bona an mala. Et haec sententia valet contra errorem, de quo mox dictum est, docetque ante iudicium generale, esse in morte cuiusque iudicium particulare. Valet item contra eos qui negant animas piorum in purgatorio existentium, esse de suo statu & salute statim securas.

33 Ante mortem ne laudes hominem quoniam in filiis suis agnoscitur vir.

Pro, laudes est μακάριος, hoc est, beatifices, aut felicem & beatum praedices. Quod ergo nos habemus sic accipiendum est: ne laudes tantquam felicem & beatum. Sequitur haec sententia ex praecedentibus. Quoniam enim, ut in praecedentibus insinuatum est, & temporalis hominum felicitas instabilis ac incerta est, & opera item hominum qualia sint, incertum est ante diem mortis, & tunc primum est tempus retributionis, nemo merito ante mortem praedicandus est beatus: quia tunc tantum re vera homo fit beatus, quando ea consequitur bona quae verè beatum faciunt, & à quibus excidere non potest. Celebrata est haec sententia etiam à multis ethnicis ex sententia Solonis, de quo refertur, quod à Cræso interrogatus an quem vidisset beatiorum ipso, Telum nominavit Atheniensium, priuatum hominem, sed qui relictis liberis ac nepotibus bene institutis feliciter obiisset diem. Interrogatus deinde cui post illum tribueret elogium felicitatis, Cleotim & Bitum Argiuos fratres nominavit: qui cum summa pietatis laude defuncti fuerant. Indignatus rex, nullo igitur, inquit, loco me ponis? Tum ille: Ego facile confiteor te regem, opibus & imperio florentem; beatum autem non appellarim, priusquam hanc vitam feliciter absolueris. Itaque cum à Cyro rege captus, iussus esset ingenti pyrae imponi, ut viuus cremaretur, ter alta voce dicitur Salomonem inuocasse: Tum Cyri iussu interrogatus quid ea vox ter repetita sibi vellet, exposuit quae ille olim de fortunae variatione: verèque felicitate à Solone viro sapientissimo audiuisset. Per quae humanæ imbecillitatis Cyrus admonitus, iussit Cræsum ab igne seruari, fuitque deinceps ipse apud Cyrum in summo honore. Ad hanc Solonis sententiam alludit Ouidius, dicens: Sed scilicet vltima semper: Expectanda dies homini est, dicique beatus Ante obitum nemo, supremæque funera debet. Sed hi dicentes ante mortem neminem beatum

dicendum, respexerunt tantum ad instabilitatem terrenæ prosperitatis, & incertitudinem constantiae in virtute, atque ad memoriam quae apud homines relinquitur post mortem, scriptura verò facta non ad hanc tantum respicit, sed multo maxime ad retributionem & mercedem: quam homines non nisi post mortem apud Deum recipiunt, sicut in praecedentibus dictum est. Addit autem Sapiens causam cur ante mortem neminem tanquam beatus praedicandus sit: quoniam, inquit: in filiis suis, quos scilicet post se relinquit, agnoscitur vir, qualis scilicet fuerit vita eius, significans eius probitatem, ut in plurimum colligi posse ex filiis, si eos bene à se institutos, & Deum timentes relinquat. Nam, iuxta adagium, Patrem sequitur sua proles. Vnde Sapiens. 3. dicitur: Ex iniquis omnes qui nascuntur, testes sunt nequitiae aduersus parentes in interrogatione sua: Et in Prouerb. dicitur gloria patris, filius sapiens. Et Solon quoque suum Telum beatum non pronunciasset, nisi reliquisset liberos & nepotes bene institutos. Nec tantum ex filiorum vita agnoscitur vita patris, sed secundum veteris Testamenti scripturas, etiam ex felicitate & benedictione diuina, qua parentes sibi gratos fuisse Deus posteris declarat. Vnde David beatum pronunciat virum qui timet Dominum: quia potes in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Maxime autem vir agnoscitur ex filiis spiritualibus: si scilicet multos post se relinquit, verbo & exemplo à se bene institutos. Rabanus quo generalior sit haec sententia, per filios mysticè intelligit opera hominis quae ipse profert de se tanquam filios, ut conueniat quod hic dicitur cum illo Saluatoris: A fructibus eorum cognoscetis eos.

34 Non omnem hominem inducis in domum tuam multe enim sunt insidiae dolosi.

Nouum hic incipit argumentum, tractans de his quibus communicandum sit, quod etiam in sequentibus capitibus prosequitur. Primum ergo ut iliter vetat ne quemuis hominem inducamus in domum, hoc est, ne in intimam familiaritatem quemuis recipiamus, eique nostra ostendamus, antequam eius probitas bene sit perspecta & explorata: quia inquit, multae sunt insidiae hominis dolosi: qui etsi simulet amicitiam, tamen ex omnibus quae audir ab homine, & quae videt in aliena domo, caprat occasionem sui commodi, & laesionis alterius. Ob non seruatum hoc praecipuum Ezechias rex correptus est à propheta, quod scilicet Babyloniorum legatos intro duxerat ad domum suam contemplationem nimis exactam, quae reges Babylonios accendit ad ipsius spoliationem. Pythagoras quum vellet significare ingratum & infidum hospitem in domum non esse recipiendum, hac allegoria utebatur: Hi rundinem sub eodem tecto tecum ne habeas, propterea quod ea auis, posteaquam domum conspurcauit, euolare solet, nullam adferens hosti vtilitatem. Ita multi pro hospitio officioque praestito, malam gratiam vel iniuriam vel ignominiam referre solent. Ab hoc Pythagorae symbolo, haec Sapientis sententia non multum discrepat.

35 Sicut enim eruclat praecordia fetentium, & sicut perdix indugitur in caueam, & vi caprea in laqueum, sic & cor superbiorum, & sicut prospector videns casum proximi sui.

Locus satis obscurus: in quo primum notandum, Graeca ut iam habentur, longè esse breuiora. Tantum enim habent: Perdix capta in cauea sic cor superbi, & ut speculator ascendens ad caenum, ita ut etiam haec sententia Graecis sit bimembris tantum. Et secundum quosdam significatur, quod quemadmodum perdix capta in cauea, sua voce auiculas sui generis ad laqueos adducit: ita & cor superbi captat alios decipere. In nostra lectione dubium est an sit legendum, fetentium an fetantium. Nam vtriusque lectionis meminit Glosa ordinaria, & fetantium, habebant multa exemplaria scripta. Vtra autem lectio sit verior, non potest haberi ex Graecis: cum haec pars ibi non sit. Qui legunt, fetentium, ut communiter legitur, intelligunt cor superbiorum comparari praecordiis fetentium eructantibus: quia sicut prauum & contagiosum fetorem emittunt praecordia habentia anthelimum corruptum, sic & cor superbiorum exhalare solet verba fraudulenta & pestifera. Quod autem comparatur capreae perdis vel capreae, intelligunt significari superbium dum aliis insidiatur à sathana decipi, & in laqueum induci. At haec explicatio frigida videtur, quod cor superbi non simili aliqua ratione intelligitur comparari illis tribus, quibus tamen similiter comparatur. Sanè quo simplicius hic locus intelligatur: & conformius cum originalibus, omnino crediderim potius interpretem scripsisse fetantium, atque intellexisse parturientes vel grauidas. Harum enim praecordia propter humorum quibus grauantur, abundantiam & indigestionem, constat multum eructare. Harum ergo praecordiis cor superbi comparatur, quod sicut illa grauata sese eructando alleuiant, ita & cor superbi variis apud se grauatur cogitationibus, à quibus se alleuiare conatur nocendo. Ita & captis illis assimilatur animalibus, quod & illa conclusa ac coarctata in omnem partem se vertunt quo se liberent, quemadmodum cor superbi omnem venatur occasionem perficiendi cogitationes quibus intra se coarctatur. Assimilatur item prospectori, vel, ut quidam legunt, prospectatori, hoc est speculatori (est enim Graecis παρασπονδός) qui ex alto obseruat casum proximi sui. Ita enim & cor superbi ex omni parte diligenter obseruat, num alicubi videre possit casum & infortunium proximi sui, aut ipsemet illum sicut desiderat praecipitare & perdere. De corde superbi ingerit iam mentionem, cum prius dixerit de doloso. Nam superbus potissimum est dolosus ille: qui in domum non est inducendus. Superbus enim cum sit gloriae appetentissimus, non ferens alterius splendorem quem in aliena videt domo, quantum potest, alterius calamitate & ruina vult crescere, omnes proinde cogitat apud se vias & rationes, quibus alter in grauem aliquem casum & calamitatem delabatur. Huius animus & ingenium, studiumque maleuolum similitudinibus sic intellectus aptissime designatur. Notandum enim Graeca non habere: sicut perdix inducitur in caueam: sed sicut perdix capta in cauea: ut similitudo non consistat in capiendo, sed in conditione perdis in cauea captae. Sic enim se habet cor superbi, sicut se habet perdix vel quaeuis auis capta. Nam sub specie generis intelligitur: ut non sit curiosè inquirendum, cur perdicem nominet. Huic intelligentiae iam

datae bene conuenit quod in probationem huius sententiae subiungitur.

36 Bona enim in mala cor uicinis insidiatur, & in caelo impuncta maculam.

Ostendit haec ratio iniquum animu prauumque ingenium superbi: qui etiam bene facta in malam partem interpretatur, intentionem salutem damnando, si minus opus possit, totus intentus ad nocendum, cum amorem fingat. Itaque etiam in electis, siue hominibus, siue operibus & factis, hoc est, praclaris & laudabilibus, imponet maculam, hoc est, vituperationem & reprehensionem. Graecè enim est μωρον, pro quo interpres saepius vertit maculam. Significat superbum etiam optimis siue hominibus siue factis (vtrouque enim modo accipi potest) siue clari siue palam detrahere, quod non ferat alium sibi praeferrari, & commoda sua impediri: quomodo & Christum Pharisei criminabantur, dicentes inter alia: Non eiecit hic daemonia, nisi in Beelzebub principis daemionorum. Porro pro, electis, Graecè est, τοις αἰρετοῖς, hoc est, electis & laudabilibus, ut ne quis intelligat de electis Deo & praedestinatis. Quidam libri habent, τοις αἰρετικοῖς, in haeticis, hoc est his qui secum sunt eiusdem societatis & sectae, ut significetur perfidia cum malitia coniuncta. Legendum autem per futurum, imponet, & non, imponit, ut quidam libri habent: patet quia Graecis est, ἐπιθήσει.

37 Scintilla vna augetur ignis, & ab vno doloso augetur sanguis homo enim peccator sanguinem insidiatur.

Non est legendum: A scintilla enim vna quia coniunctio, enim, sicut non est Graecis: ita nec in plerisque nostris scriptis: nec in Glosa ordinaria. Non enim hic probatur quod mox dictum est, sed noua additur ratio, ob quam à doloso cauendum sit. Nec est Graecis ea pars: & ab vno doloso augetur sanguis: sed tantum, & homo peccator in sanguinem insidiatur. Illam autem partem interpres addidisse videtur, ut esset expressior explicatio ad quid prior pars hic adducatur. Proinde in tertia parte quae est apud nos: rectius legitur, homo enim peccator, quam homo verò peccator, ut quidam libri habent. Nulla enim est aduersatio cum praecedenti parte, sed eius explicatio. Sensus ergo est: studiosè cauendos esse dolosos: quia sicut ab vna scintilla, vel, ut est Graecis, à parua scintilla: quae non videtur posse nocere, crescit ignis: qui valde nocet, & omnia deuorat: ita nonnuquam ab vno doloso multiplicantur homicidia: quae nomine sanguinis in scripturis saepe designantur, quasi dicat tam potens est malum vel vnus dolosus, ut per eius detractioes & excitas seditiones saepe multa sanguinis effusio accidat. Homo enim qui se peccatis penitus dedit, non sariatur paruis criminibus, nec sufficit ei scintillas suae malitiae de se diffundere, sed insidias etiam struit ad effundendum sanguinem.

38 Attende à pestifero, fabricat enim mala, ne forte inducas super te subannationem in perpetuum.

Pro, pestifero, est: κακός, hoc est maleficus, vel maliciosus: significat autem eum qui dedita malitia studet nocere: qui re vera pestifer est. Pro, subannationem, est rursum μωρον quod

quod superius vertit, maculam. Significat sicut à dolosis, sic & à malitiosis studiosè cauendum: ne ab eis perpetua aliqua nota & infamia inuratur qui ex corruptione naturæ per malitiæ consuetudinem semper fabricant, hoc est, moluntur mala inferre.

Admitte ad te alienigenam, & subuertet te in turbine, & aliena erit tibi anima tua propria.

MAlè omnes ferè libri habent, à viis propriis cum sit Græcè, ἐκ τῶν ἰδίων οὐ: hoc est, à tuis propriis, quomodo & legitur apud Rabanum. Per ironiam autem dicitur, admitte ad te alienigenam, vel, ut est Græcis, ἀλλόθεν, hoc est, alienum & peregrinum hominem, cuius mores & ingenium tibi non est exploratum: quasi dicat: Noli admittere in tuam familiaritatem alienum, nisi velis subuertat te in turbine, hoc est, cum turbatione & tumultu quem contra te excitabit, & quo te inuoluet, & alienum te faciat à tuis propriis bonis. In quibus verbis maxima vis est. Dicit enim: si alienum in tuum consortium & domum tuam recipias, ille te abalienabit à bonis quæ tibi propria sunt, sibi que propria reddet. Indignissimum enim est expelli, exturbarique domo ac possessionibus propriis ab eo: quem, cum esset alienus, in domum tuam receperis. Indignum item, te tuis priuato, alienum tua obtinere tantam suam. Itaque vis sententiæ consistit in oppositione, Alieni, & Abalienauit: Item ad te, & à tuis Declaratum est quod hic dicitur, in Iugurtha, qui à Masinissa Numidiæ rege in regiam domum receptus, summis que honoribus ornatus, eius liberos post mortem illius regno expulit atque occidit. Item in Hero de, qui cum non esset genere Israelita, sed Ascalonites: ascitus in familiam Hircani & Aristobuli, veris regni iudaici hereditibus, illis sublati regnum sibi usurpauit.

CAPVT XII.

Si benefeceris, scilicet cui feceris, & erit gratia in bonis tuis multa.

Dixit capite superiori à quibus cauendum, & qui in domum & familiaritatem non essent admittendi, nunc docet quibus beneficiendum, & quibus non. Et prima quidem hac sententia monet, ut in beneficentia præstanda delectum deheamus, neque temerè in omnes beneficia profunda mus, sed cum iudicio sic conferamus, ut gratiam inde saltem à Deo referamus: nec inde vel nos vel alij nouicentum reportemus. Alioqui enim vera erit illa Ennij: Benefacta malè locata, malefacta arbitror. Dubitari tamen hic poterit, & circa hanc primam sententiam, & circa sequentes: quibus prohibetur bene fieri & dari malis, quomodo consentiat hæc doctrina cum Christi doctrina: qui dicit: Omni petenti te tribue, & monet ut diligamus etiam inimicos nostros, eis que beneficiamus. Deinde si curiosè inquirendum est qualis sit cui elemosynæ sint impendendæ, & peccatoribus illæ non sint præstandæ, tardiores erunt homines ad subueniendum pauperibus. Notandum ergo in primis, Sapientem hic non agere potissimè de collatione elemosynarum, quæ sunt pauperibus ex misericordia, sed

de beneficentia vel amicitia, vel iustitiæ distributione. In qua magnus sanè delectus habendus, ut singularia amicitia beneficia, vel quæ ex iustitia distributa sunt exhibenda, non præstentur nisi dignis, & qui accepto beneficio & non abutantur in perniciem & conferentis, & reipublicæ, & bene vtantur in Dei honorem, & conferentis ac aliorum utilitatem. Itaque contra hanc doctrinam faciunt: qui vel propria bona liberaliter conferunt impiis nominibus tanquam singularibus amicis: vel communia bona dispensant talibus, ut qui beneficia ecclesiastica conferunt indignis. Nonnunquam tamen beneficia quædam præstanda sunt impiis, non quidem ut eorum malitia foueatur, ad quod auctor hic respicit: sed ut beneficiis victi amicefiant relicta malitia, vel certè ut nocere desinant, eorumque vexatio redimatur. In beneficentia autem misericordiae quæ elemosynis exhibetur, non est omnino talis delectus habendus, sed obseruanda est in primis personarum miseria, quæ comiseratione & subsidio est digna, ubi vel certè vel probabiliter de ea constiterit. In huiusmodi tamen beneficentiæ exhibitione: prima etiam ratio est habenda eorum qui iusti sunt, & pietati student, & inter eos illorum maximè qui propter iustitiam bonis suis spoliati sunt, aut se ipsi bonis exuerunt: quo expeditius Christo & eius ecclesie seruirent: Deinde etiam in beneficentia quæ malis ob paupertatem præstatu cauendum quantum fieri potest: ne per eam foueantur in interitio aut malitia, sed quod eis datur, solo paupertatis intuitu propter Christum detur, aut ne peiora fiant: vel ne noceant. Quibus seruatis, non fit contra huius loci doctrinam. Dicit ergo: Si statuisti aliquem beneficio afficere, dispice apud te, & cognosce cui id facias: & si sic cum iudicio benefeceris, erit in bonis tuis, hoc est, benefactis tuis, multa gratia, hoc est, erunt valde grata & accepta. Aut recipient multam remunerationem vel ab homine, vel à Deo, ut sequenti sententia declaratur. Nomen enim: gratia: potest hic accipi vel pro gratiositate: vel pro beneficia & mercede quæ reponitur bene merenti: quomodo accipitur, cum dicimus alicui referre gratiam. Significatur ergo e contrariò: Si sine iudicio beneficium impendatur: illud non habiturum suam gratiam: & nec gratum futurum: nec remunerandum.

Benefac iusto, & inuenies retributionem magnam, etsi non ab ipso, certe à Domino.

Dixit superiori sententia dispiciendum cui sit beneficiendum, hic iam explicat cui sit beneficiendum. Benefac, inquit, iusto, vel quod est Græcis: & eodè recidit, ἰσθῆς, pio. Tale enim beneficium non carebit sua mercede & fructu: quia si à iusto refertur gratia non possit vel ob paupertatè, vel ob mortè, certè à Domino referretur. Loquitur autem de beneficio quod iusto impeditur: quia iustus est de quali beneficio dicit Dominus: Qui suscipit iustum in nomine iusti: mercedem iusti accipiet: & qui vni ex his minimis dederit poculum aquæ frigidæ nomine discipuli, non perdet mercedem suam.

Non est enim bene ei qui assiduus est in malis, & elemosynam non danti, quoniam & altissimus odio & impietate, & in misericordia est penitentibus.

Con.

CONIVNCTIO enim, sicut non est in Græcis, ita nec in multis scriptis: & obest intelligenti. Non enim hic probatur aliquid præcedens, sed noua asseritur propositio, ad docendū impio nō esse beneficiendū. Græca per futurum habent, & λέγει ἔτι, nō erunt bona: Germanicum tamen exemplar habet, & ἔτι: non sunt bona. Quomodo eunque autem legatur, idem significatur, nulla scilicet bona vel fore vel esse peccatori, nec ei bene esse etiam dum videtur felicissimus, quia nihil ea bona ei proderunt, vel qui eis abutatur & in aliorum perniciem. Indicat ergo beneficia malè collocari in eum, qui sic est assiduus in malis, ut nunquam de eis serio pœniteat, & per elemosynas peccata sua redimere non est sollicitus. Per illud enim, elemosynam non danti: significatur hominis impœnitentia: qui post perpetrata multo tēpore peccata, nō cogitat de eis per elemosynas redimendis. Addidit interpret, quoniam & altissimus odio habet peccatores: & tamen non sic eos odit, quin semper miseretur sit pœnitentibus, & in remissionē peccatorum elemosynas largiētibus. Quo significatur, ideo nō esse bona impiis impœnitentibus, nec ab hominibus esse ipsis beneficiendum, maximè tanquam impiis, eo quod Deus tales odiat, quo non fauente, nihil bonum esse potest homini.

Da misericordiam, & ne suscipias peccatorem: & impius & peccatoribus reddet vindictam, referens eos in diem vindictæ.

MIRVM est quomodo illa pars: Da misericordiam, & ne suscipias peccatorem: sit interposita inter illud quod præcedit: quoniam & altissimus odio habet, &c. & illud quod sequitur: & impius & peccatoribus reddet vindictam: cum illæ partes hoc loco non sint in Græcis, sed tantum postea: ubi etiam apud nos repetuntur, & omnino coniungi debuissent: & illa pars interposita: Da misericordiam, &c. debuisset vel præponi vel post poni toti sententiæ. Certè ea interpositio causam præbuit, ut multi legerent in sequenti parte non, reddet vindictam, sed redde vindictam, sed ineptè, cum sequatur referens eos in diem vindictæ, quod ad Deum manifestè est referendum. Quia tamen passim sic legitur pars illa interposita nescio an interpretis, an scriptorum vitio, ut sit aliqua conuexio partium huius sententiæ & coherentie cum præcedentibus, cum dicitur: & impiis coniunctio, & accipienda est causaliter pro: quia, Quoniam ergo dixit non bene fore peccatori impœnitenti & elemosynam non danti, Deum verò misereri pœnitenti, rectè subiungitur, Da misericordiam, qui scilicet et si peccauerit, tamen per elemosynas ambit Dei misericordiam & ne suscipias, hoc est, non adiuues peccatorem quem Deus odit: quia Deus ut odit peccatores, ita etiam reddet eis suo tempore vindictam quam merentur: qui et si ad tempus eam differt, referuat tamè eos ad diem vindictæ à se præstitutum, tantò eos grauius vindicationem, quanto diutius distulit propter cuius dilationem maiorem peccandi occasionem sibi assumpserunt. Pro suscipias, enim Græcè est ἀρτλάβη, quod nō solum significat suscipere: sed etiam defendere & adiuuare, in qua significatione sæpè in Psalmis ponitur suscipere, & susceptor, pro defensore & adiutore.

Da bonum, & ne receperis peccatorem: & si suscipias hominem, & non dederis ei misericordiam, & non dederis ei misericordiam.

INCULCATIO est dū aliis verbis idem toties repetitur. Pro receperis, autem est idem verbum quod mox vertit, suscipias. Per humilem et si possit intelligi afflictus, magis videtur accipiendus humilis corde: quia opponitur peccatori & superbo, de quo superius egit.

Prohibe panes illos dare, ne in illis potentior te fiat. Nam duplicia mala inuenies in omnibus bonis quæ feceris ei, nisi quoniam & altissimus odio habes peccatores, & impius reddet vindictam.

QUIDAM libri rectius habent, dati. Non solum inquit, non dederis impio, sed etiam: prohibe panes, hoc est, cibum illi dari, & additur Græcis tuos. Quibus verbis non tam elemosynam prohibet, quàm mensæ communionem & conuictum familiarem, quemadmodum satis patet ex fine propter quem prohibet panes dari: ne, inquit, per ipsos potentior te fiat, hoc est, per conuictum tuum & familiaritatem. Nam alioqui ratio periculum est, ne quis ex elemosyna poterit fiat. Addit autem duplicem causam sui præcepti, Primum: quia si impius te fiat potentior, inuenies duplicia mala in omnibus bonis quæ feceris ei, nimirum quia & perdes gratiā tuorū beneficiorum, & per ea nocentum incurres, recipiens ab eo mala pro bonis, ut significet quantum plus beneficij in eum collocaueris, eo magis is nocebit, aut bis tantum nocebit, quantum ei benefeceris. Altera ratio sumpta est à iudicio Dei, cui impij & scelerati homines sunt odiosi, qui proinde ab hominibus non sunt amicitia beneficia fouendi aut honorandi.

Non agnoscat in bonis amicis, & non abscondatur in malis inimicus.

DOCTRVVS est in sequentibus cauendum cuique: à suo inimico, nec facile ei credendum, ideoque præmittit duas sententias: quibus indicat, quomodo inimicus & verus amicus dignosci possunt. Verus, inquit, amicus nō agnosceret satis in prosperis rebus: quia tunc solet homo habere multos fœtos amicos, iuxta illud: Dum fueris scilicet multos numerabis amicos. Contra inimicus non poterit facile abscondi in aduersis. Tunc enim proderit sese sua lætitia & exultatione. Pro, nō agnosceret, Græcis est, & ἐκβαλεθῆσεται, hoc est, non eicietur: sed eici, positum est pro, in apertum præferri & declarari vnde bene vertit interpret, non agnosceret.

In bonis viri inimici illius in tristitia, & in malitia illius inimicus agnoscitur.

AFFIRMATIVA hæc sententia, superioris negatiuæ est declaratio. Cum enim dicitur inimicum nō abscondi in malis, significatur eum abscondi in bonis, idque propterea: quia tunc inimici sunt in tristitia, sed sic ut ferè eam quantum possunt occultent. Cum verò dicitur amicus non agnosci in bonis, significatur eum agnosci in malis: hoc est, afflictione hominis, si scilicet tunc persistat in amicitia, & amico afflictio sua ope consolatione adsit. Nam, ut rectè inquit Ennius: Amicus cecus in se incerta agnoscitur.

11 Non

11 Non credas inimico tuo in aeternum, sicut enim aramentum arugi
non nequitia illius.

MONET ab eo qui quondam inimicus fuit, & iam reconciliatus videtur, cauendum, vt non temeret quis se vquam ei credat, aut eius verbis, quibus amicitiam simulat, fidem habeat. Quod & Seneca monuit dicens: Nunquam fidelem credas tibi quem ex inimico amicum habueris. Adfert autem Sapiens hic aptissimam similitudinem, qua significat, quod quemadmodum aramentum, hoc est, opus ex aere factum, vel, vt est Graecis, χαλιος: aes eius est naturae, vt aruginem contrahat, ita vt etiam dum mundatum videtur a sua arugine, vel adhuc aliquid maculae retineat, vel mox nouam aruginem concipiat, ita & malitia hominis inimici, etiam si videatur absterfa & deposita per reconciliationem, tamen semper in animo aliquid veteris malitiae remanet, eaque semper redibit ad suum ingenium, & inimicitiam atque malevolentiam contra te concipiet. Vnde & subiicit.

12 Et si humilitatis vadat curuus, adice animum iuum, & custodi ne ab illo

ETIAM SI inquit, sese humiliet, & humiliatione externa incedat curuus, non tamen mox credas, sed diligenter appone tuum animum, & caue tibi ab illo: quia si bene aduerteris, deprehendes facile eius malitiam. Quod pulchre in Graecis ostenditur sententia apud nos praetermissa, quae prosequitur similitudinem aeris prius positam. Habet autem sic: Et eris in ipso velut qui absterfis speculum, & cognosces quod non in finem (vt penitus) aruginauerit, hoc est, quod de florit aruginem habere, aut de nouo contrahere. Si inquit, apposeris animum tuum erga reconciliatum inimicum simulantem amicitiam, deprehendes in illo te similem esse ei qui aes speculari absterfit, qui mox intuenit vel resedisse aliquid aruginis, vel de nouo contractum. Ita enim & tu agnosces veterem inimicitiam non esse penitus sublatam, sed vel aliquid eius in animo remansisse, vel facile redituram. Similis doctrina est in Prouerb. 26. Cum submiserit vocem suam, ne credideris ei: quia septem nequitiae sunt in corde ipsius. Docet idem & fabula Aesopica, quae est de angue & vulpe. Quomodo autem quis se a tali simulato amico olim inimico cauere debet, explicat in sequentibus.

13 Non statuas illum penes te, nec si deat ad dexteram tuam.
14 Ne conuersus stes in loco tuo, ne forte conuersus in locum iuum inquirat cathedram tuam.
15 Et in nouissimo cogni si quae verba mea, & in sermonibus meis simus.

GRÆCA priores duos versus habent ordinati: quia separatim ea mala quae continentur secundus versus, tribuuntur duobus factis quae continet primus versus, hoc modo Non conuersus cum apud te ne quando te subuerso stes in loco tuo. Non sedere eum facias ad dexteram tuam, ne quando querat cathedram tuam accipere. Nota ergo lectio sic est accipienda: Non statuas illum, &c. ne quem stare fecisti apud te, conuersus contra te, & te subuertens stes in loco tuo: & ne quem sedere fecisti tecum, conuersus ad locum quem obtines, querat obtinere cathedram

tuam, hoc est, quem participem fecisti & confortem tuae dignitatis, is te subuerso aut deiecto, sibi vendicet tuam dignitatem. Et postea tandem ipsa experientia edocet cognoscas serd hanc verba mea, & compugaris in animo tuo propter hos sermones meos, quod scilicet eos non seruaueris, idque praemonitus, eo magis dolendi causam habens, eoque minus dignus commiseratione. Ideoque subditur.

16 Quis miserebitur incantatori a serpente perusso, & omnibus qui appropiant bestiis.
17 Sic & qui coniungitur cum viro iniquo, & obuoluitur est in peccata ipsius.

LE G E N D V M esse, miserebitur, & non, vt multi libri habent, medebitur. patet ex Graecis, quae habent: ελεησθαι. Et est sensus: Sicut non est commiseratione dignus incantator, qui praescius periculi sibi imminenti, serpentem accedit, atque ab eo percutitur vel mordetur: similiter & omnes qui vltro appropiant bestiis, hoc est feris, Graecè enim est θηρίοις non sunt digni misericordia dum ab eis laeduntur, quod se vltro periculo exposuerint, quod merito prauidere debuerant: & qui se iungit ac familiariter conuersatur cum viro iniquo, non est dignus commiseratione, dum obuoluitur est in peccatis eius, hoc est, peccata & malitiam eius multis malis esse implicatus & obrutus, maxime quod iam me monente sibi a tali cauere debuerat, eique non coniungi. Aptè autem est comparatio viri iniqui cum serpente & feris, maxime eius de quo supra & infra agitur, nempè eius qui amicitiam falso simulat, idque propter eius & vafritiam & feritatem, quae in sequentibus explicatur. Subdit enim adhuc, semper agens de ficto amico, & reconciliato inimico improbo homine:

18 Vna hora permanebis tecum, si auerit declinaueris, non supportabit te.

BR E V I inquit, tempore manebit apud te, nempè tempore prosperitatis: at si declinare te contigerit a veteri tua bona fortuna, non amplius tolerabit te, aut tuam fortunam, hoc est, mutata fortuna etiam ipse mutabitur. Falsus enim amicus, inquit Seneca, cum fortuna venit, & cum fortuna recedit. Est autem pro supportabit, καρτεροσθαι, hoc est, tolerabit, vt ne quis interpretetur, non supportabit, non consolabitur aut succurret.

19 In labiis suis indulcat inimicus, & in corde suo insidiat, vt subuertat te in foueam.

EX P R I M I T ficta amicitiae signa coniuncta studio nocendi. Labiis, inquit, suis dulciaverba profert inimicus ille, & animo suo insidias latentiter struit, vt subuertat te praecipitando in foueam, hoc est, malis inuolutum perdat. Notandum quomodo inicit periculi magnitudinem. Nullae enim sunt maiores, periculosioresque insidiae quam quae sub nomine amicitiae, ac officij simulatione occultantur.

20 In oculis suis lachrymatur inimicus, & si inuenerit tempus, non sicut alius sanguine.

MA L E quidam legunt, in oculis tuis, cum sit Graecè, & ἐφ' ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, in oculis suis. Male

Malè item quidam libri hanc partem hic legunt, In lachrymis tuis, & postea eandem repetunt legentes: In oculis suis, cum non solum Graeca, sed & emendatoria exemplaria eam tantum semel habeant. Non solum inquit, labiis suis amicitiam simulat, & odium suum tegit inimicus, sed etiam oculis suis lachrymas scilicet profundendo, dum vult ostentare se dolere quod aliquando inimicitiam exercuerit, aut quod videat alterius aliquod infortunium. Haec sane simulatio efficacissima est quod virorum sit non facile in lachrymas erumpere, nisi re aliqua serio & multum cor angente. Cui simulationi potentissimè addit e contra studium nocendi pessimum. Et si inuenerit, inquit, oportunitatem, non satiabitur sanguine, hoc est, vteretur in te summa crudelitate, non satis habens si te laedat, & sanguinem effundat, nisi etiam totum effundat, & te occidat, imò nec morte contentus, sed etiam innocenti corpus & nomen sauiens: vt ex multis historiis saepius factum intelligere licet.

21 Et si incurrerint tibi mala, inuenies eum illic priorem & quasi adiuuans suffodet plantas tuas.

GRÆCA habent, ἡγορεύσας, priorem te. Ita què sensus est: inuenies eum illic ante te, vt scilicet cum simulatione doloris de tuo infortunio loqui incipiat antequam tu illi narres, & cum se praesentem exhibeat quasi paratum ad iuandum, sub specie auxilij, ipsemet tibi ad casum inclinato suffodiet plantas tuas, hoc est, cadere faciet & deiiciet. Quid autem iam perditio amico deinde sit facturus, sequenti versu exprimit.

22 Caput suum mouebit, & plaudet manu, & multa susurrans commutabit vultum suum.

EX P R I M I T his verbis signa laetitiae, quae inimicus defuncto eo quem fide amare videbatur, est editurus. Prae laetitia, inquit, caput suum mouebit, & plaudet manu, quod voti sui sit compos effectus, & multa apud se susurrans quae non aunderet palam eloqui, commutabit faciem suam, exhibendo eam laetam, quam prius tristem exhibuit. Simile Iudaeis contigisse Ieremias lamentatur. Plauerunt inquit, super te manibus suis omnes transeuntes per viam, sibilauerunt & mouerunt caput super filiam Ierusalem. Et Christus in Psalmis: Omnes videntes me deriserunt me, locuti sunt labiis, & mouerunt caput. Ex hac pulchra descriptione ficti amici, qui reuera inimicus est, bene intelligere licet, quare ante praemisit signa inimici, nempè quod in bonis viri abscondatur: in malis vero non abscondatur, saltem non diu. Ceterum quod hic longa narratione depinxit, in multis historiis tum sacris tum prophanis impletum videre licet. Narratur enim in libris Machabeorum, quomodo Triphon dolo occiderit Antiochum adolescentem, & strenuissimum Ionathan circueuerit & interemerit. Item quod Ptolomæus Simonem, eiusque filios interfecerit. Talis etiam fuit impius ille Ismahel, de quo narrat Ieremias, quod ibat incedens & plorans, & suo ploratu seduxit octoginta viros calamitate confectos, occideritque eos.

Thren. 2.
Psal. 21.
1. Mac. 13.
Iere. 41.

DO C V I T in precedentibus cauendum a consortio dolosi, benefaciendum non peccatori, sed iusto, cauendum item a familiaritate inimici reconciliati: prosequitur hoc capite hanc de cauendis quorundam consortiis tanquam prauis & periculosis doctrinam, docens praeterea declinanda consortia superbiorum, diuitem, magnatum, & quorumuis inaequalium. In primis ergo dehortatur a consortio cum superbo, tanquam pernicioso, comparatione vltro aptissima picis cum superbo, qua significat consuetudinem cum superbis contagiosam esse, & mox superbiam inducere, atque homini adherere, quod per eam consuetudinem homines natura sua inanis gloriae appetentes, a modestia humilitateque mox abducantur, ac superbiam contrahant. Sicut inquit, qui te tegerit picem, mox ab ea adherente inquinatur: ita & qui consortium inicit cum superbo, induet superbiam, eaque inquinabitur. Sicut enim pix & adheret facile, & adherendo inquinat, hominem quod de decorat, ita & superbia.

2 Ponderus super se tollit, qui honestiori se communicat & ditiori se ne socius fueris.

GRÆCA habent. Ponderus super te ne tollas in vita tua, & fortiori te ac ditiori te ne comunices. Quoddam scriptum habebat similiter, & ditiori te & fortiori te ne socius fueris. Vnum tantum habuit, & fortiori te. Quam lectio nem verioremi puto: quod nomine, honestiori, significetur more apud interpretem recepto, idem quod ditior. Prohibuit consortium cum superbis prohibet nunc consortium cum ditioribus & fortioribus: quia sicut qui cum superbis inicit consortium, ab eis eoinquinatur: ita qui cum ditioribus & fortioribus communicat, pondus super se tollit, hoc est, grauenamen magnum & onus sibi imponit, & vltro assumit. Id quod in sequentibus per varia declaratur, in quibus tenuiores & infirmiores a ditioribus & potentioribus grauari solent. Utilis sanè est hæc & sequens doctrina contra multorum opinionem, qui bene secum agi putant, & felices se existimant, si in diuitem & magnatum consuetudinem & amicitiam recepti fuerint: quorum consortio se honoratos putant: & commoda multa consecuturos. At quod sapiens quidam querenti, quam vxorem duceret, respondit parem, & qualèque ducendam esse, id latius patet in omni vitè societate & ratione, maxime autem in amicitia. Vnde inter ea quae vitam faciunt beatiorem. Martialis refert, pares amicos.

3 Quid communicabit cacabus ad ollam quando enim se colliserint, confringetur.

RE C T I V S Graeca quid communicabit olla ad lebetem, hic impinget, illa confringetur. Quid inquit, conuenit communionem esse inter cacabum cneum & ollam testaceam. Cum enim ea sese colliserint, nihil quidem inde mali patien-

tur cacabus, sed olla confringetur. Significat ergo non conuenire ut cum potentiore societas incaur, quod a potentiore periculum esse possit socio infirmiori, non illi ab ipso. Extat ad idem significandum fabula Aesopica, coincidens cum hoc Sapientis loco, de duabus ollis, altera lutea, altera caerea: quarum utramque cum vis fluminis tulisset, lutea collisionem metuenti respondit aerea: ne quid timeat, sese enim ne collidantur satis curaturam. Tum altera: seu me, inquit, tecum, seu te mecum flumen colliserit, cum meo utrumque fiet periculo: quare certum est a te separari. Cuius morale & significationem sequentia hic optime declarant.

Diues iniuste egit, & fremet: pauper autem laesus tacebit.

OSTENDIT vnum modum quo olla a cacabo confringitur, hoc est, pauper a diuite laeditur. Saepè, inquit, contingit ut diues iniuste quippiam agat in pauperem, & insuper per iram indignè fremere & minari non obmittat, duplici eum incommodo onerans, laedendo scilicet & comminando. Quibus accedit & tertium, nempe quod pauper laesus tacere cogitur, nec audeat suam innocentiam defendere, aut alterius iniuriam ostendere, ne, si loquatur, iratum magis offendat, & ad nouam quam comminatur iniuriam inferendam prouocet. Graeca quod est amplius: habent pro tacebit, *ἡσυχία*: hoc est, orabit. Ita animi etiam saepè accidit, ut pauperi etià laeso blandè loquendum sit & supplicandum: quo iratus diues placetur, & eius amicitia retineatur, aut ne noua iniuria inferatur, iuxta illud Proue. 18. Pauper cum obsecrationibus loquitur, diues autem effabitur rigidè.

Si largitus fueris, assumes te: & si non habueris, derelinquet te. Si habes, conuiuet tecum & euacuabit te, & ipse non dolebit super te.

ALIVD inconueniens hic commemorat, significans pauperiorem a ditioe non consecuturum, uti sperabat, utilitatè, sed contra potius diuitem praeter amicitia & superbia (ut ferè diuites & auari sunt & superbi, omnia sibi debere existimantes) suam ex socio quaesiturum commoditatem, cumque pauperiorem redditurum quòd illius amicitia & muneribus & sumptuosius conuiuiis sit fouenda, & emenda. Si inquit, largitus fueris munera assumet te in suam amicitiam, & si non habueris, non ipse tibi dabit, sed mox derelinquet te. Si habes, conuiuet tecum, hoc est, conuiuabitur tecum, cogere enim inuitatus etiam reinuitare, sicque pauperiorem te reddet, nec ob id aliqua tui commiseratione tangetur, nec dolebit super te, etiam si eius nomine pauperior redditus sis.

Si necessarius illi fueris, supplantabit te, & subridens spem dabit: narrans tibi bona, & dicet: Quid opus est tibi.

SIMILE est cum praecedenti, nisi quod ibi significatur diuitem a pauperiore quaerere & munera & conuiuia, hic vero etiam eius operam & laborem, pro quo tamen nihil nisi verba & vanam spem daturus sit operam suam praestanti. Si inquit, necessarius illi fueris, & opera tua indigerit, supplantabit te, hoc est decipiet te, bonis scilicet promissis & blando aspe-

ctu extorquens id a te in quo tua opera indiguerit. Subridens enim, vel ut est Graecis, arridens tibi, spem dabit tibi narrando & promittendo bona quae ab eo in mercedem expectes, & dicet: Quid opus est tibi? An aliqua te indiget? Nihil dubita, ego te nulla re egere suam. Liberè dicas quo indigeas, ego paratus sum succurrere: quasi dicat: Sic quidem a te quod vult extorquebit, sed praeter verba & vana promissa nihil reddet. Pro supplantabit: Graecis est *ἀποπλανήσει*: hoc est, decipiet. Sed & alias, ut capite tertio hoc verbum reddidit interpres per supplantare, accipiens illud pro decipere. Multi libri habent, narrans tibi omnia bona, sed omnia, ut non est in Graecis, ita nec in multis scriptis: & obest sensui.

Et confundes te in cibis suis donec eximiat te bis & ter, & in nouissimo deridebit te. Postea videns derelinquet te, & caput suum mouebit ad te.

SINQUIT, praeter verba aliquid gratiae & beneficij impartitus fuerit, id in conuiuiis situm erit, quibus quandoque te excipiet: at his ipsis cibis suis pudore tibi adferet: ita ut ex pudore etiam tu vicissim illum splendidis conuiuiis cogaris excipere, donec sapientius facultates tuas euacuet & exhauriat sic ut amplius sumptus ferre non possis: sicque tandem deridebit te velut insipientem & stultum, quod te illi locum exhibere praesumpseris. Deinde etiam cernens tuam inopiam derelinquet te, & tantum abest ut condoleat aut succurrat, etiam caput suum mouebit contra te, vel deridendo te, vel renuendo petitioni ac precibus tuis acquiescere, qui prius omnia erat pollicitus. Pulchra certè narratio: ex communi vita desumpta, qua dum ob oculos ponit quod experientia saepè vsuuenire testatur, efficaciter horratur non temerè ditiorum amicitias ambiendas, nec honorem aut fructum ex illis expectandum, sed magis iniurias cum defensionis negatione, & depauperationem cum irrisione, & omnis praconceptae spei frustratione.

Humiliare Deo, & expecta manus eius. Attende ne seductus in stultitia in humilitatis.

PRIOREM partem Graeca non habent, sicut nec Rabanus, posteriorem sic habent: *τὸ ὄφρα μὴ ἀποπλανῆσιν τὴν διανοίαν, καὶ ταπεινωθῆσιν ἐν ὄψεσιν αὐτῶν*, hoc est, attende ne seducaris mente, & humilietis in latitia tua. Interpres legit *ἀποπλανήσει*, hoc est, stultitia: quomodo etiam quidam legendum putant. Pertinent autem haec ad superiora. Quoniam enim ostendit eos qui se ditioribus coniungunt, sese illis cum magno detrimento suo debere demittere, nec aliud praeter vanam spem ab eis recipere, monet Sapiens ut ne sint se speciosis eorum promissis, & praesumpta vana commodi consequendi persuasione decipi, ne per stultitiam illam suam qua stultè confisi sunt in ditioribus: & sperabant se magnos futuros, humiliantur, deiiciantur, vilescunt & abiecti fiant, humiliandum potius esse Deo, animosque nostros illi submitte, ut illi placere & obedire studeamus, & expectanda manus potentiae & benignitatis eius qui non deserit nec frustratur sperantes in se. Hoc ergo Sapiens hic vult

Psalm. 27 vult insinuare quod apertius dicit Psalm. Bonum est confidere in Domino quam confidere in principibus. & Beatus vir cuius est nomen Domini spes eius. Nolite confidere in principibus, &c.

Noli esse humilis in sapientia tua, ne humilitas in stultitia seducaris.

HANC sententiam etiam Graeca non habent. Videri autem potest ab interprete addita ad declarationem superioris, ut nomen sapientiae respondeat τὴν διανοίαν, hoc est, mente, sententia: vel intelligentia. Proinde hic potest reddi sensus huius versus conueniens proposito. Noli in eo quod te sapienter eligere & instituere putas, vili esse & nimis demissus, ut scilicet putes te prudenter facere, eligendo ditiorum consortium, & ob id te illis nimis demittas & subicias, ne sic humiliatus seducaris ab illis per stultitiam tuam. Hoc est, caue ne quam putas esse sapientiam, qua te demittendum putas ditioribus, seductus agnoscas esse stultitiam. Rabanus sententiam hanc sic intelligit: Noli in eo quod rectè sapias & intelligis, sic esse humilis animi, ut cedas contrarium docentibus, & non ausis, cum oportet, contradicentibus veritati resistere, ne sic humiliatus seducaris ab eis per eorum stultitiam, aut in eorum stultitiam. Nam per accusatiuum, legit: In stultitia: quomodo & scripta quaedam habebant.

Aduocatus a potentiore, discede: ex hoc enim magis te aduocabit.

DIXIT de consortio ditiorum, subiicit nunc de consortio magnatum ac principum, variis sententiis docens qua moderatione cum illis agendum sit. Sunt enim principum amicitiae & familiaritates periculosae, ut qui vitæ ac necis potestatem habeant, & leui nonnunquam de causa offendantur, ac fauorem mutent. Et tamen sunt qui eorum amicitias imprudenter ambiunt, quasi per eas honorem & utilitatem magnam consecuti. Monet ergo in primis, ut qui a potentiore aliquo vocatur vel ad mensam, vel ad familiaritatem, vel ad dignitatem, non mox accurrat, sed ab initio ex reuerentia personae, & animi sui modestia renitatur, excusando se honestè, & agnoscendo se indignum illius congressu & colloquio. Si enim ille ex animo vocauit, tantum abest ut offendatur & reiiciat quem vocauit, quin potius animaduertens & reuerentiam quae illi exhibetur, & inuitati humilitatem principibus gratissimam, his delectatus, propterea magis aduocabit. Indicat ergo duplicem fructum ex honesta in initio recusatione, nempe: quia per eam intelligitur an vocatio fiat ex animo, an potius honoris tantum causa, ac ad tenendum, & qui vocatur, gratioe fit vocanti. Huius aliquale exemplum habemus in Dauide, qui a Saule vocatus ad nuptias filiae suae, honestè aliquandiu recusauit, dicens: Quis ego sum, aut quae est vitamea, aut cognatio patris mei in Israel, ut fiam gener regis?

1.R. 18.

Ne improbus sis, ne impinguaris, & ne longè sis ab eo, ne eas in obliuionem.

SECVNDVM praecipuum, quo docet eam in accessu ad principes moderationem tenen-

dam, ut nec improbè aut importunè quis se ingerat eis, ne turpiter repellatur, nec aduocatus se omnino ab eis elonget, ne conceptus fauor pereat, qui quandoque utilis esse possit & necessarius. Indicat ergo principum amicitias nec temerè ambiendas nec aspernendas. Ne, inquit, improbus sis, ingerendò scilicet te ad eos antequam videris, ne impinguaris: hoc est, turpiter repellaris tanquam indignus; & tamen ne etiam longè sis ab eo qui iam aliquem erga te fauorem concepi: ne venias apud eum in obliuionem; sicque omnem spem beneficij amittas. Rectè etiam Alexander interrogatus quomodo quis conuersari debeat cum principibus, respondit, eos adeundos sicut ad ignem, ut neque valde quis vicinus sit ne comburatur, neque longè sit ab eo ne frigeat.

Ne retineas ex quo loqui cum illo, nec credas multis verbis illius. Ex multa enim loquella tenuabat te, & subridens interrogabit te de abiectione eius.

DIXIT quae moderatio seruanda ante congressum, nunc docet quae in ipso colloquio seruanda sint, duo requirens. Primum, ut ne quis persistat diu loqui cum principe tanquam cum pari, & ea cum libertate qua ipse loquitur, sed ut paucis quod dicendum est absoluat, ne vel nimia confidentia, vel nimia loquacitate displiceat. Secundo, ut ne illi facilè & firmiter credatur, etiam si blandè loquatur, & multa promittat, quòd illa familiaris principum collocutio nonnunquam fiat ad explorandum animum hominis, & expiscandum secreta eius. Pro non retineas ex quo loqui, Graecis est, *μὴ ἐπέχεσθαι ἀπογοῶσαι*: hoc est, non dubites colloqui. Sed interpres legit, *ἰσχυροῦσθαι*: ut sit ab eis aequalis. Quid sequatur principum collocationem & eorum explorationem, deinde explicat, dicens:

Immitis animus illius conseruabit verba tua, & non parces de malis & de vinculis.

QUI inquit, blanditia vesborum amicitiam simulauit, & animum tuum expiscatus est; is per sauitiam animi sui te tam verborum blanditiae, conseruabit in memoria sua tua verba quae locutus es: reuolans enim tua secreta, & opportunum tempus nactus, non parces te affligere etiam vsque ad incarcerationem & vincula, sine commiseratione tibi quamuis inferet afflictionem & vincula, qui prius aureos tibi videbatur promittere montes.

Cave tibi, & attende diligenter auditui tuo, quoniam cum subiectione tua ambulas.

Audiens verò verba illa, quasi in somnis vide, & vigilabis.

PERTINENT haec ad verba illa principum, de quibus prius dixit, ea scilicet quibus multo sermone tentant hominem, & explorant eius secreta. Diligenter, inquit, attende his quae audis ab eo, & caue tibi ne quid reticendum ei dicas, quoniam tu conuersaris cum eo non sine periculo vitæ tuæ, aut damni alicuius temporalis. Itaque audiens verba illa, quibus tua expiscatur secreta, diligenter attende & vide, quemadmodum qui serio de re aliqua cogitare & consulere voluit, in quiete nocturna circa eam attentissime cogi-

cogitant vigilando: ita & tu diligenter attende illis verbis, & vide quid respondeas, ne sis dormienti similis, sed vigila & circumspicuas sis. Hic sensus huius obscuræ ultimæ sententiæ maximè accedit Græcis, quæ habent: Audiens hæc, in somno tuo vigila. Non ergo illud, quasi in somnis, iungendum est cum præcedentibus, ut intelligatur, verba illa audienda quasi in somnis, hoc est, parum ad ea attendendū, & parvam fidem eis habendam, sicut quidam intelligunt, sed magis cum sequentibus. Nec habent multi libri, audiens verò verba illa, sed quidam, audiens verò illa, sine verba: quidam, audiens verba illa sine verò, quomodo & Rabanus legit, qui etiam hanc partem iungit cum præcedenti: hoc modo: quoniam cū subuersione tua ambulas audiens verba illa: ut vna tantū sit sententia. Quod & mihi satis placet.

18 *Omni vita sua dilige Deum, & inuoca eum in salute tua.*

RECTE hanc superioribus subiecit sententiam: tanquam quæ rationem indicat, qua omnia periculavitari possis: quasi dicat. Ut quæ dixi pericula, & alia effugere possis quæ varia in hac vita accidere possunt, tota vita tua dilige Deum, & insuper inuoca eum pro salute tua, & temporali & spirituali. Ita enim fiet, ut qui propè est omnibus se in veritate inuocantibus, te ab omni malo præseruet, qui diligentibus se omnia in illo rum bonum conuertit. Benè autem duo hæc coniungit, dilectionem scilicet Dei & inuocationem illius: quia nec vitæ innocentia sufficit ut quis tutus sit, nisi assidua oratione se homo muniat contra periculorum varietates, & improborum conatus: nec inuocare prodest, si desit timor & dilectio Dei. Dicitur enim impiis: Cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam.

19 *Omne animal diligit simile sibi, sic & omnis homo proximum sibi.*
20 *Omnis caro ad similem sibi coniungitur, & omnis homo similem sibi sociabitur.*

PROSEQUITUR quam cepit doctrinam, docens cum quibus familiaris societas in eunda sit: & cum quibus non, hoc est, cum similibus in vita & fortuna, non autem cum his qui dissimilis sunt vitæ aut fortunæ. ut pauperi non benè conueniat cum diuite, nec iusto cum peccatore. Id quo efficacius commonstret, adducit animalium exempla, quæ docent id maximè esse naturale: ut similia iungantur, non dissimilia. Omne, inquit, animal diligit animal sibi secundum genus simile, ideòque iungitur ei, & congregatur cum illo. Non enim monedula cum aquilino genere consociatur, sed cum suo genere: & ut dicitur, Aues concolores simul volant: & Còueniunt pecudes, & iunctæ pabula carpunt. Ita ergo etiam conuenit ut quisque eis iungatur, & familiaris diligat, qui sibi sunt in vitæ genere & fortunæ conditione similiores. Vtitur hac ratione & Cicero libro de amicitia: Si inquit, hoc apparet in bestiis, ut requirant atque appetant ad quas se applicent animantes, idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani, quanto id magis in homine: Et in eodem libro: Disparis mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam vltimam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta

maxima esse potest, morum studiorumque; distantia. Hæc ille. Illud enim veteribus celebratum in omni animantium genere vim habet, τὸ ὁμοίον ὁμοίῳ φέλον: hoc est, Simile amicum simili: vel, Simile gaudet simili. Vnde est & illud: Similitudo mater amoris. Porro circa lectionem notandum est, legendum potius per præsens, coniungitur, ut habet quidam libri, quàm per futurum, coniungetur, cùm Græcis sit σιωαγεται: Non est tamen legendum per præsens, sociatur, sed sociabitur, cum Græcè sit προκολλησεται: adhærebit. Ex eo enim quod fit in animalibus, vult ostendere quid in hominibus fieri conueniat. Quod autem in genere significauit, id iam in sequentibus expressius explicat, ostendens hæc eo pertinere, ut dissuadeat societatem aut iusti cum peccatoribus aut pauperis cum diuitibus.

21 *Si communicabit lupus agno aliquando sic peccator iusto.*
22 *Quæ communicatio sancto homini ad canem? aut quæ pars bona diuitis ad pauperem?*

QUOD ad lectionem attinet, quidam libri habent, sicut communicabit: quia sequitur, sic. Alij melius habent: Si communicabit. Et potest legi interrogatiuè, ut sit sensus: An aliquando lupus inibit societatem cum agno quem hostiliter persequitur, sic & peccator an aliquando solidam communionem habebit cum iusto, cui tanto pe re contrarius est. Vel potest legi assertiuè, ut sit sensus. Si aliquando lupus societatem inibit cum agno, etiam videre licebit peccatorem communitate iusto: quasi dicat, sicut illud non fiet, ita nec istud. Aptè autem peccator lupo, ob suam rapacitatem & odium iustorum comparatur iusto agno: ob suam innocentiam & vtilitatem, quam de se mundo adfert. In altera sententia quidam libri habent tantum, pars, non pars bona. Quidam etiam etiam pauci habebant, pax atque; hæc procedubio est vera lectio, cū Græcè sit εἰρήνη: hoc est, pax. In altera parte p sancto homini Græcis est εὐαγγ. hoc est, hye nē. Est autè hyæna animal ferū & crudele, de quo inter multa mira quæ de eo narratur, scribit Plinius libr. 8. c. 30. maximè sermonem humanum inter pastotum stabula assimilare, nomenque alicuius addiscere, quem euocatum foris laceret. Item vomitionem hominis imitari ad sollicitandos canes quos inuadat. Præterea vmbra eius contactu canes obmutescere. Non ergo mirum est Sapientem hic insinuare nullam esse communicationem & pacem, sed potius inimicitiam inter hyænam & canem, atque his animalibus assimilare conditionem diuitis & pauperis: quòd sicut hyæna callidè opprimat canem: ita & diues pauperem, quem sæpè vel solo timore sui obmutescere facit. Mirum cur interpres verterit, sancto homini, quanquam magis putem legendum, sancti, sic enim habebat multa scripta. Quæ communicatio sancti ad canem, ut videri possit interpretem legisse, τὸ εὐαγγ. vel εὐαγγ. pro εὐαγγ. Et potest iuxta hanc lectionem dictio, sancti, accipi pro re sanctificata, quæ rectè opponitur cani: quia canis immundissimum fuit animal secundum legem, ut pote nec sicens vngulam, nec ruminans, cui nullo modo conuenit res sanctificata, vnde Dominus prohibet sanctum dare canibus. Et Isaiæ 66. canis opponitur sacrificiis, cùm dicitur: Qui mactat pecus, quasi qui exerebret canem. Vnde etiam si legatur, sancto homini, rectè canis accipi potest pro animali in propria sua significatione, ut significetur hominem

nem sanctum nullam habere còuenientiam cum cane, animali scilicet immundissimo, & à sacris adeo semoto: ut nec pretiū eius offerri posset Deo, ut dicitur Deuter. 23. Communiter tamen canis hic accipitur metaphoricè pro peccatore immundo & prophano, quomodo & tibi: Non est bonum sumere panem filiorum, mittere canibus: ut quod hic dicitur còueniat cum illo Pauli: Quæ participatio iustitiæ ad iniquitatem? aut quæ societas luci ad tenebras: quæ conuentio Christi ad Belial, aut quæ pars fideli cum infideli.

Matt. 15.

1. Cor. 6.

23 *Ventio leonis onager in eremo, sic & pasua diuitis sunt pauperes.*

SICUT inquit, leo venatur in deserto asinos ita & diuites depascuntur pauperes: quia eorum bona deripiunt, eorumque se pascunt laboribus, qui ipsorum violentia nequeunt resistere. Ostendit ergo benè hæc sententia, non posse pacem esse inter diuitem & pauperem, quod & alia ratione rursus ostendit, cùm subiicit.

24 *Et sicut abominatio est superbo humilitas, sic & execratio diuitis pauper.*

NON potest ergo benè conuenire inter diuitem & pauperem: quia sic diues pauperem execratur, sicut superbus abominabitur humilitatem. hoc est, dedignatur admodum vilis haberi & abiectus. Consequentia quidem sermonis exigere videbatur: ut diceret execratio diuiti paupertas, maluit tamen dicere, pauper, quo significaret propter paupertatem: quam odit diues auarus, non posse diuitem amare pauperem, & proinde non posse inter eos esse pacem & communicationem bonam.

25 *Diues commotus confirmatur ab amicis suis, humilis autem cum ceciderit, expellitur & a notis.*

ALIVOT sententiis sequentibus, collatio ne facta inter diuites & pauperes, ostendit iniquam esse eorum conditionem, & valde dissimilem, ut mirum non sit quòd inter eos non conueniat. Conditionis autè dissimilitudinè ostendit pulchrè, & in mutatione fortunæ, & in sermone vtriusque. Si, inquit, diues aliquo infortunio obrutus fuerit: & conquassatus, mox confirmatur consilio & auxilio ab amicis suis quos facile multos habet propter diuitias suas: si verò humilis: hoc est, pauper, (Græcè enim hic est πτωχος) ceciderit in aliquod infortunium, tantum abest ut à tis & amicis erigatur, ut etiam ab eis relinquantur, imò & expellatur ab eorum consortio, quòd metuant ne damnatum aliquod pati cogantur propter eum. Vnde Iob dicit: Noti mei quasi alieni recesserunt à me, dereliquerunt me proximi mei: & qui me nouerant, obliui sunt mei. Et in Prouerbiis: Fratres pauperis oderunt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eis. Legendum autem potius, expellitur, per præsens, quomodo multi libri habent & Rabanus, & non per futurum, expelletur, docent Græca, quæ habent προαπορτήται. Pulchrè autem diuiti tribuit esse commotum, pauperi cadere: quia diues ferè tantum commouetur in sua infelicitate. Nam antequam cadat mox cõfirmatur, pauper verò etiam cadit, & graue infor-

Iob. 9.

Prou. 12.

tunium patitur, nemine ipsum confirmante.

26 *Diuiti decepto multi recuperatores, locutus est superba, & iustificauerunt illum.*

27 *Humilis deceptus est, insuper & arguitur, locutus est sensantie, & non est datus ei locus.*

INTELLIGI posset per diuitè deceptū & humilem deceptum, is qui per alicuius fraudem iniuria affectus est, nam & sic vera erit sententia. Diuiti enim sic decepto multi sunt qui recuperare student damnum illacum, at pauper ab alio deceptus etiam redarguitur, quòd se per ignorantiam & stultitiam decipi permiserit, cuiusque deceptio nò tam decipienti quàm deceptio imputatur. At Græcis consideratis, magis intelligendam est diuitem vel pauperem dici deceptum, qui errat, & per errorem peccat siue opere, siue sermone, admittendo scilicet aliquid opere quòd malum est, aut asserendo quòd falsum est. Græcis enim est verbum σφαλω quòd errare significat, & offendere. Itaque sensus est, Cùm diues per errorem aliquid delinquit siue factò, siue verbo, multi sunt qui illum defendunt & excusant, imò etiam si loquatur aliqua per superbiam, multi sæpè sunt qui benè eum loqui prædicent, aut saltè excusant. Contrasti humilis & abiectus quispiam aliqua in re erret, & per errorem peccet siue factò, siue verbo, non solum non habet qui eius errori compatiantur, cùmque instruant in spiritu lenitatis, sed etiam durè de suo errore redarguitur: quòd si verò prudenter aliquid loquatur, non est datus ei locus, hoc est, non admittitur nec recipitur eius sermo, & negatur ei audientia. Contemnitur enim sermonis prudentia propter personæ inopiam. Quòd inter cæteras huius sæculi vanitates miratur etiam Sapiens in Ecclesiaste: Quomodo inquit, sapientia pauperis est contempta, & verba eius non sunt audita? Simile est quòd sequitur.

28 *Diues locutus est, & omnes tacuerunt, & verbum eius usque ad nubes perducent.*

29 *Pauper locutus est, & dicunt: Quis est hic? & si offenderit, subintravit illum.*

DIXIT prius de his quæ diuites malè loquuntur, nunc de his quæ videntur bene dicere, quibus significat duplicem honorem deferri, videlicet & quòd in primis cū summo omnium silentio audiuntur, & quòd deinde oratione absoluta sermo illorum valde extollitur & laudatur. Contra si pauper in aliqua communitate loqui incipiat, mox sermo eius ob personæ conditionem exploditur, & dicitur: Quis est hic? quasi dicat, Indignus est qui inter nos loquatur, & docentis personam assumat, quemadmodum de Christo dixerunt. Nonne hic est filius fabri, &c. Et si in aliquo verbo offenderit, errauerit, & lapsus fuerit, mox hinc sumunt occasionem perdendi illum.

Ecc. 5.

Mur. 13

30 *Bona est substantia, cui non est peccatum in conscientia, & nequissima paupertas in ore impij.*

QVONIAM Sapiens hactenus multa dixit de iniquitate diuitum, & misera conditione pauperum, ne ea culpa rerum esse videatur, & diuitiæ aut paupertas in malis numerentur ac dantur, ostendit hoc loco nec malas esse diuitias imò bonas, si diues sit bonus, nec bonam esse pau-

perda

perterat multa mala committit, murmurando contra Deum peierando, & mendacia multa proferendo: vt in plerisque pauperibus experientia accidere docet. Quidam apud Terentium diuitias neque in bonis neque in malis numerat, sed tales dicit esse, quales sunt illi qui illis vtuntur. Idem senserunt qui eas instrumenta nominarunt quibus ad virtutes aut ad vitia vti possunt homines. Spiritus sanctus eas, sicut & valetudinem & corporis vires, dicit esse dona Dei, maxime illis qui eis bene vtuntur, & sine peccato obtinent ac possident. Ceterum quod ad literam attinet, notandum relatiuum, cui, in priori parte posse referri vel ad substantiam, vt sit sensus: Bonae sunt diuitiae quibus non adest peccatum: vel ad hominem, vt sit sensus: Bonae sunt opes illi homini cui non est peccatum. Illud autem, in conscientia, additum est non male ab interprete: vt intelligatur a conscientiae dispositione pendere omnem externam felicitatem. In posteriori parte non est superlatius nequissima, sed *ωβρυγα*, hoc est, praua est paupertas in ore impij, qui scilicet eam execratur, & propter eam blasphematur, aliaque mala committit.

21 Cor hominis immutat faciem illius siue in bona, siue in mala.

LEGENDVM est in bona & in mala & non in bono & in malo. quomodo quidam libri habent cum Graecis sit *εις αγαθα, εις κακια*. Recte haec sententia subiungitur praecedenti, & sequentibus praemittitur: quia haec ostenditur felicitatem hominis non subsistere in externarum rerum opulentia, nec earundem inopia felicitatem tolli, sed eandem consistere potissimum in interiori cordis bona dispositione, adeo vt felix sit & diues qui bono corde praeditus est, etiam si rerum externarum copia destitutus sit: contra sit infelix & miser, qui corrupto & prauo est corde, etiam si rerum externarum abundantiam habeat, vt mox de clarat in avaris, qui semper tristi sunt corde, nec sibi boni nec aliis. Cor, inquit, hominis pro sua diuersa dispositione immutat faciem illius siue ad bona siue ad mala, vt scilicet vel leta sit vel tristis & vel bene se habeat vel male. Quanquam enim vultus volui possit, varieque fingi, tamen plerumque est iudex affecti animi, in quo expressa sunt signa iracundiae, clementiae, hilaritatis, & tristitiae, item signa conscientiae, ac timoris & verecundiae. Sicut enim ex abundantia cordis os loquitur, & bonus homo de bono thesauro cordis profert bona, malus malis pro varia dispositione cordis, varia est & vultus dispositio, imo & totius corporis. Spiritus enim tristis, inquit Sapiens, exsiccat ossa, animus vero gaudens aetatem floridam facit. Duplici ergo ratione cor hominis immutat vultum eius, nempe & quia affectio cordis latentis fere diffunditur in exteriorem vultum, vt talis sit vultus hominis quale est cor: & quia ex cordis dispositione pendet bona vel mala hominis valetudo & sanitas, vel aegritudo.

22 Vestigium cordis boni, & faciem bonam, difficile inuenie & cum labore.

GRÆCA sic habent. Vestigium cordis in bonis, est facies hilaris: & inuentio parabolarum, cogitatio cum labore. Quo declaratur quod

dictum est, ex motu affectumque animi vultum quoque varie affici, in eoque extare expressa signa animi læti, rebulque secundis frequentis, aut graui aliqua ac difficili cogitatione occupati. meditatio enim & intentio animi cum labore coniuncta ipso vultu significatur. Quaedam scripta habebant, post faciem bonam, & inuentionem parabolarum: vt verissimile sit interpretem aliquid vertisse quod Graecis respondeat. Id quoniam nullum videbatur habere commodum sensum, reiectum est à multis, cum posset hic esse sensus, quem non dubito fuisse interpretis, Inuenies difficile ac cum labore, vestigium cordis boni, hoc est, faciem bonam, & inuentionem parabolarum, hoc est, absconditarum sententiarum: quia vtrumque non nisi exercitio virtutis & studij obtinetur, hoc est, nec virtus quae sola solidè lætificat, nec sapientia sine labore paratur. Secundum receptam lectionem, postquam dictum est cor hominis, immutare faciem hominis, ita vt ex consequenti facies hominis sit vestigium, hoc est, indicium cordis siue boni, hoc est læti & bene affecti, siue mali, subiicitur difficulter inueniri vestigium cordis boni, hoc est faciem bonam, (videtur enim secundum exponere primum, & coniunctionem & expositionem accipiendam) aut quia eam rem non facile quis in se assequitur, aut quia nec in aliis facile inuenitur, quia pauci sunt & rari qui diu & constanter sunt leto corde & facie, cum & iusti pauci sint qui omnia huius mundi mala fortiter perferant, nec ob aliqua sua peccata non aliquando tristari debeant, & peccatores grauibus sepe curis etiam in rerum abundantia torqueantur, sicut de avaris subiicitur. Deinde sunt etiam qui etsi videantur bonam habere faciem, quae cordis boni sit testimonium, reuera tamen non habent talem vt quae per fictionem siue fraudulentiam, siue necessariam & vtilem, non respondeat cordi. Nam & Ioab subdole exhibuit lætam faciem Abner & Amasæ. Et Hester roseo vultu colore perfusa, gratis ac nitentibus oculis, tristem celabat animum, & nimio terrore contractum.

CAPVT XIII.

1 Beatus vir qui non est lapsus verbo ex ore suo, & non est stimulat in iudicia delicti.

HOC caput optimè coherens cum fine precedentis capitis, ostendit quis verè felix & beatus dicendus sit: danians sordes parsimonie, & liberalitatem ac studium benefaciendi tum sibi tum aliis commendans, cum sanctitate vite & religionis, ac sapientie studio. Prima haec sententia sic & sequens, indicat quis sit in quo inuenire liceat vestigium boni cordis, declaratque eam sententiam: Bona est substantia cui non est peccatum in conscientia. Ostendit enim cum esse beatum non qui diuitiis terrenis abundat, sed qui vite est integer, qui que nec verbo alios offendit, nec ipse in corde suo compungitur & stimulat dolore admissi alicuius peccati grauioris. Et videri potest cum dicit, qui non est lapsus ore suo, respexisse ad id quod dixit, mala est paupertas in ore impij: cum verò dicit, & non est stimulat vel compunctus tristitia delicti ad illud: cui non est peccatum in conscientia: vt sit sensus: Beatus ille vir: qui etiam si sit

Eccl. 13.

Eccl. 13.

si sit pauper, non est tamen lapsus verbo vt murmurauerit contra Deum: & etiam si sit diues, non tamen in conscientia pungitur dolore admissorum peccatorum, vt nec iudicet se iniquus possidere diuitias, nec se eis male affici aut vt. Dupliger autem quis pungitur dolore delicti, vel, vt habent Graeca pluraliter, delictorum. Aut enim de peccato dolet ratione offensae contra Deum, ita vt peccatum odiat, Deoq; se reconciliare studeat. De quali tristitia dicit Paulus: quae secundum Deum est tristitia, poenitentiam in salutem stabilem operatur. Atque de hac peccati tristitia hic non loquitur Sapiens. Cum enim nemo sit qui ab omni peccato liber est, nemo etiam ab hac tristitia liber esse potest, & proinde nemini ea conuenire foelicitas quae hic homini tribuitur. Nam non dolere de peccato admissio, ad *ἀναλγησίαν*, hoc est, indolentiam & insensibilitatem pertinet. Est tamen eo quisque foelicior, & c. quo minus habet peccatorum, de quibus ipsi dolendum sit, vnde quidam libri apud Graecos pro *λυπη*, hoc est, tristitia, habent *ωλυπη*, hoc est, multitudine peccatorum, vt significetur eum foelicem qui saltem multitudine peccatorum non pungitur in animo. Aut dolet quis de peccato ratione poene imminentis, sic tamen vt in peccato adhuc maneat propter superantem peccati amorem, aut ad diuinam misericordiam non respiciat, vt spe remissionis eorum erigatur, & tristitiam illam mitiget ac superet. Et de tali tristitia delicti hic potissimum loquitur Sapiens: quae scilicet destituta est solida spe remissionis peccatorum, & metem tantum cruciat & pungit, quemadmodum contingit in avaris diuitibus subiungit: qui etsi iniusta obtineant bona, & se sentiant eis nimis affici, & ob id intra se metu iudicij diuini saepe anguntur: non tamen curant immoderatum amorem diuitiarum deponere vt eis bene vtantur, miseram ob id animi carnificinam intra se patientes.

2 Felix qui non inuenit animum suum in iudiciis, & non excidit a spe sua.

Intelligitur ferè haec sententia de inordinata & immoderata animi tristitia: qua scilicet quis immoderate dolet de dano aliquo temporali, sic vt desperet, & excidat a spe sua in Deum: ita vt ea pars: non excidit a spe sua: explicet de quali tristitia sit sermo: eas scilicet qua cessat homo in Deum sperare, seque spe in illum erigere, At Graeca alium postulant sensum. Habent enim: *μακαριος ε κατανηω η ψυχη αυτη*, beatus quem non condemnat anima ipsius. Itaque lectio nostra accipienda est de tristitia animi sibi male conscij, quam qui non habet, ita vt cum Pau. 2. Cor. 1. dicere possit: Gloria nostra haec est testimonium conscientiae nostrae: is demum verè felix est. Iuxta hanc intelligentiam secunda pars: & non excidit a spe sua: continet effectum prioris partis. Qui enim non habet animum sibi male conscij: is non excidit a spe sua, sed in Deum spem suam collocabit, & bene de eo confidet, iuxta illud Ioan. 3. Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum, & quicquid petierimus, accipiemus ab eo. Quo loco pro, reprehenderit, idem est verbu quod hoc loco, *κατανηωσκη* hoc est, condemnauerit: ita vt idem his duobus locis significetur, spem scilicet bonam in Deum augeri ex conscientiae bonae testimonio: quam & superior sententia commendauit. Est autè animus

sibi bene conscius, non solū si vel nulla vel pauca se agnoscat admisisse peccata: sed etiā, si seriatim se de admisis ritè dolere: paratūq; ad obseruationē mandatorū Dei. Potest tamen etiā accipi posterior huius sententiae pars, non vt effectum prioris partis includat, sed vt iuxta priorem intelligentiam explicet de quali tristitia sit sermo, hoc est, duobus modis haec sententia explicari potest. Altero sic: Foelix est qui non habuit animi sibi male conscij tristitiam, & ideo non excidit a spe sua in Deum. Altero sic: Foelix est qui non sic tristatur animo: aut quem non sic suus condemnat animus vt excidat a spe sua in Deum, hoc est, vt de sinat sperare in Deum. Nam, in Deum: additur Graecis. Vnde non est hic intelligendum illum excidere a spe sua: qui re sperata frustratur, sed qui sperare cessat, & spem abiicit.

3 Viro cupido & tenaci, sine ratione est sublatina, & bonum liuidum ad, u d aurum.

Postquam ostendit foelicem illum esse qui quieta est conscientia: siue diues sit: siue pauper, & ob id spem suam in Deum reponit, rectè subiicit sermonem contra avaros: qui inquieto semper sunt animo, eorum infelicitatem & miseriam pulchrè depingens, & ob oculos ponēs. Pro: sine ratione est substantia. Graecis est, *ου καλός ε πλοῦτος*, hoc est: non bonae sunt diuitiae, vel non decent eum diuitiae. Quod autem non decet, id dicitur esse sine ratione. Quod tamen hic dicitur sine ratione esse homini avaro substantiam, hoc est, opes: non est referendum ad prouidentiam diuinam: quasi illa sine ratione opes, avaro conferat, (nihil enim illa sine ratione facit, habetque causas cur etiam avaris diuitias largiatur; nempe vt eis bene vtantur: aut si non bene vtantur, iuste puniantur) sed referendum est ad avarum, qui si in se consideretur, sine ratione habet opes, quia frustra eas habet, eo quod non vtatur eis ad quod data sunt. Idem intelligendum cum subditur, & homini liuido ad quid aurum? Vbi per liuidum, intelligitur etiam avarus qui vt in sequentibus dicitur nec sibi fauet bona quae possidet, nec aliis. Huic ad quid aurum, hoc est, huic aurum est inutile. Non enim vtitur eo vt oportet, imò nec vtitur, nec verè possidet: sed magis possidetur ab illo: aut etiam verè tam deest ei quod habet: quam quod non habet. Pro: aurum, Graecis est *χρηματα*, hoc est pecunia: quae ab vsu sic Graecis dicuntur, sicut Latinis opes a iuua do. Bene ergo dicitur: ad quid homini liuido *χρηματα*, hoc est, ea quae ab vsu nomē accipiunt, cum eis non vtatur, sed apud se sine vsu & fructu asseruet.

4 Qui accervat ea animo suo iniuste: aliis congregat, & in bonis illius, aliis inuolabitur.

Dixit inutiliter opes esse avaris: hic verò amplius dicit: indicans iustissimam eorum poenam: nempe quod quae summa cum molestia congregat se defraudando, aliis. non sibi congregat, qui non minus effuse ac deliciose ea sunt consumpturi, quā illi parcè & anxie cumularūt. Pro: ex animo suo: Graecis est, *από της ψυχης αυτης*, hoc est: ab anima sua, significaturque avarum congregare defraudando animam suam & desideria eius. Itaque & in nostra lectione intelligendus est accervare ex animo suo: qui quae colligit subtrahit animo suo & desiderio, quomodo Teu-

tonicè dicimus : parcum trahere ex ventre suo: hoc est, subtrahere ventri suo. Pro, luxuriabitur, est *ἡδονή*, hoc est, delitiabuntur, vnde luxuriari hic est positum pro voluptuosè & sumptuosè viuere. Duo ergo mala includit sententia quæ auaris irrogantur. Primum, quod quæ acervat, non vt putat, sibi congregat, sed aliis. Secundum, quod quæ sibi subrahitur anxie parcendo, alij prodigè & iucundè consumpturi sunt.

5 Qui sibi nequam est, cui alij bonus erit: & non incundabitur bonis suis.

ET hic duo mala insinuat hominis avari, quæ vocat, sibi nequam & malum, quod in proprias necessitates suis vt vel nesciat vel nolit. Hic enim nec facilè aliis benignus erit, communicando eis sua, & ipse voluptatem non percipiet vquam ex bonis suis, sed vel diu in eis animo cruciabitur, vel subitò à Deo eis priuabitur. Et si enim, vt prius dixit, aliis sua congregat: qui inde voluptatem percipiunt, non tamen aliis bonus est: quia vt subiungitur, præter voluntatem suam id fit, nec potest ea fauere ex bona voluntate aliis: qui sibi ea nõ fauet, cum naturale sit vt sibi prius quis bene velit quàm aliis.

6 Qui sibi inuidet, nihil est illo nequius, & hoc est reuans malitia suam.

MAgis adhuc exaggerat auaritiæ malū, duorum mala ei tribuens. Primum, quod cum auarus sibi inuideat non fauendo sibi suorum bonorum debitum vsum, nihil est illo nequius. Quid enim peius est quam sibi male facere, & iniuriam inferre. Secundo, quod hoc ipsum quod sibi inuideat & iniurius est, sit non solum grandis culpa, sed & malitiæ & auaritiæ ipsius pœna, quàm Deus iusto suo iudicio reddit ei. Quoniam enim bonis terrenis nimis est adductus, iustè Deus immoderatum illum & vilem amore punit propria inuidentiâ, subtrahendo ei voluntatem honestè & vtiliter suis vtendi. Sicut contra in Eccl. 5. dicitur donum Dei, si cui deus dedit diuitias, etiam tribuat potestatem vt commodat ex eis, & lætetur labore suo.

7 Et si bene fecerit, ignoauerit & non volens facit, & in nouis, moans stabit malitiam suam.

Dixerat auarum, cum non sit sibi bonus, nec alij cuius bonum fore, hic iam diluit quod obici poterat, talem quandoque aliis benefacere. Si inquit, bene facere cum cuiquam contingat, facit id & imprudenter & non volens: quia nec bono fine facit, nec ex animo, sed ex timore & verecundia, & amaro cum animo: vnde etiam fit vt postea manifestet malitiam auaritiæ & inuidiæ suæ verbo vel signo aliquo ostendens se non liberaliter ac lubenter fecisse. Tam potenter enim obsidet mentem eius auaritia, vt etiam si ad tempus sub beneficij præstiti tegmine lateat, tamen vel tandem aliquo se modo prodatur. Pulchrè de talium beneficiis dixit Ilocrates ad Demonicum: *τὰς χάριτας ἀχαρίτως χολῶσαι*, hoc est gratias præstari sine gratia. Porro legendum potius per futurum, manifestabit, quàm per præsens manifestat, ostendunt Græca quæ habent *ἐμφάνει* quauis ad sensum parū faciat vtro modo legatur.

8 Nequam est oculus liuidus, & auertens faciem, & despiciens animam suam.

Bene notat naturam auari sub nomine inuidi: qui & apud Græcos à prauo aspectu dicitur *Βασκανός*, & apud Latinos inuidus: quod alterum non lubenter videat, & apud Hebræos dicitur malus oculo. Huius ergo oculum corporale dicit esse prauum, quod & alienam miseriam nõ lubenter nec cum commiseratione videat, vnde auertit faciem suam à paupere ne cogatur ei subuenire, cui inuidet bona sua, & cum in conuiujs suis aliquem videt de suis cibis liberaliter edere auertit faciem suam, quod pœna sit ei idipsum videre. Imo & despicit animam suam: quia non sinit eam sumere quæ desiderat, sed subtrahit ei necessaria, & pœna est ei videre quod ipsemet sua consumat. Græcis tamen non est animam suam, sed *ψυχάς*, hoc est, animas, miserorum scilicet, quibus inuidet fruitionem suorum bonorum, vnde & apud nos intelligi potest despiciere animam suam positum pro despiciere & nõ moueri misericordia erga eum: quem tanquam animam suam deberet diligere, quique eiusdem animæ consors est, sicut apud Isaiam capitu. 58. dicitur: Carnem tuam ne despexeris, pro eo quod est, proximum tuum simili tecum carne constantem. Ostenditur ergo hac sententia auarum, quem supra dixit sibi inuidere: etiã inuidum esse erga alios, quibus non fauet sua: nouaque ratione eum non solum non lubenter videre aliorum scelicitatem, sed nec infelicitatem, quod ea extorqueat miserationem & subuentionem. Ex hac explanatione patet, quæ hic de oculo liuidi dicitur, non de oculo interiori esse intelligenda, quomodo multi intelligunt, sed exteriori & corporali. Quod si totus hic locus conferatur cum his quæ dicuntur in fine capituli 30. & prin. c. 31. omnia rectius vtrobique intelliguntur.

9 Infatiabilis oculus cupit in parte iniquitatis: non satiabitur donec consumat animam suam.

Græca breuius & clarius sic: Auari oculus non impletur parte (hoc est, nulla expletur portione) & iniustitia mali arefacit animam suam. Notatur aliud malum in oculo avari: idque duplex. Primum quod oculus eius sit infatiabilis, quia scilicet quicquid videt, idipsum concupiscit, nec tam enim, quam vniuersis multis obtentis, cessat à concupiscendo. Concupiscere autem oculo tribuitur: quia per oculum concupiscencia non ingeneratur. vnde D. Ioannes auarum vocat concupiscenciam oculi. Alterum est quod infatiabilitas hæc consumat tandem animam propriam, arefaciendo eam & exiccando. Mira hæc voracitas, quæ non solum non satiat, nec nutrit: aut pinguet facit, sed consumit & exiccat animam hominis: quia scilicet anxius curis, ac cupiditate inexplebili & animam hominis tabescere facit, ita vt spiritali gratiæ & sapientiæ humoribus priuatur, & corpus extenuatur, suisque humoribus priuatur, vt ante tempus vita abbrevietur, & abrumptatur. Non enim solum dicitur consumere & arefacere animam hominis propter seipsam, sed etiã & multo magis propter corpus, cuius passiones sæpè etiam animam tribuuntur propter vniocnem. Ob has auari conditiones rectè auarus hydroptico comparatur: qui bibendo sitim non extinguit, sed auget: donec tandem nimis hauribus cor obruatur vnde sub huius typo dictum est de auaro. Quo plus videt, plus sitiuntur aque. Illud in parte iniquitatis: quod vel præcedit, vel

vel melius sequentibus coniungi potest, rectè exponitur: vt sit sensus: In nulla parte vel portione quam iniquitas eius appetit, auarum saturandū, quomodo & Dionysius exponit.

10 Oculus malus ad mala, & non satiabitur panem, inuidens & inuisus erit super menam suam.

GRæcis breuius est & elegantius, *ὁφθαλμὸς πονηρὸς φθόνος ἐπ' ἀρτων καὶ ἐλλείπει, ἐπιτῆρα πόνος αὐτοῦ*, hoc est, oculus malus, inuidus in pane, & indigus est super mensa sua. Et Rabanus tantum habet, & indigus erit super mensam suam nec habet, in tristitia, sicut nec codex Bessarionis nisi in margine alia manu additum. Videtur ex diuersa lectione vt trunque coniunctū, indigus, & in tristitia. Nã *ἐλλείπει* indigū significat. *ἐπιτῆρα* vel *ἐλλείπει*, in tristitia vel tristē. Vt est, constat illud indigus, non iungendū cum satiabitur pane, sed cū sequentibus, vt sit ordo: erit indigus & in tristitia super mensam suam. Et est: Oculus malus, de quo iam dixi. vt est oculus inuidi & avari, ad mala vergit: quia & concupiscit atque habere studet aliena, & sua sibi, aliisque contra æquitatem subtrahit, studens ea semper asseruare & coacervare, adeoque etiã sibi malus est, vt nec pane satiatur inter edendū: etiã necessarium sibi cibum & panem: qui tantum ad esum datus est, sibi subtrahens, nec famelico suo ventri satisfaciens vt minus consumat: itaque in mensa sua: in qua cum læticia cordis cibum sumere deberet quantum satis est natura: erit & indigus, tum quia parcè nimis mensuram instruit, tum quia semipieno ventre illinc surgit: & in tristitia: quia dolet à se aut ab aliis tantum consumi quantum consumitur. Oculo autem tribuitur non satiari pane esse indigum & in tristitia: quia per concupiscenciam & inuidiam ex aspectu oculorum excitata hæc sunt in auaro.

11 Fili si habes, benefac tecum, Deo dignus ubi tuus es.

Postquam pulchrè descripsit & ostendit quomodo auari bonis suis non vtantur, monet contra quomodo qui timet deum eis vti debeat, duo hoc versu requirens quæ ad rectum diuitiarum vsum pertinent, nempe fruitionem, & gratiarum actionem. Primum ergo monet, vt ad sultentandam recreandamque hanc vitam fruamur his bonis quæ suppetunt, quia ad hoc primum à deo dantur. deinde vt per oblationes & sacrificia deum omnium authorem & largitorem recognoscamus: qui vt habet Paulus, præstat nobis omnia abundè ad fruendum. Monet autem deo dignas oblationes offerri, hoc est, vt de melioribus bonis fiant oblationes: nec nimis parcè. In vtroque homines maxime auari dei beneficiis abutuntur: nam & maligni in seipos sunt, & in deum ingrati. Qui etsi nullius egeat, vult tamen oblationibus nos testari gratitudinem, & suo nomine ministros suos sacerdotes de concessis bonis sustentari. Id sicut in veteri præstandum erat secundum præscriptum Moysi: ita in noua lege secundum præscriptum Christi: qui ex creatura qua nutrimur docuit nos nouam deo oblationem offerre: ne, vt habet Iræneus, & ipsi infra, quos si essemus & ingrati. Item secundum præscriptum ecclesiæ, ex decimis & aliis prouentibus ministri ecclesiæ, dei nomine alendi sunt & sustentandi.

Corn. Ians. in Eccles.

12 Memor esto quoniam mors non tardat, & testamentum inferorum quod demonstratum est tibi. Memor esto ut enim huius mundi, mors non tardat.

Vlt nos memores esse mortem nobis & certo imminere, & opinione citius adfuturam: vt horum consideratione nec nimis amemus hæc terrena: nec eorum vsum quem supra requisit, in longinquum tempus differamus: quemadmodum faciunt auari: qui quasi semper victuri, aut longinquam vitam sibi promittentes, partis & dantis à deo liberè vti non audent. Mortis quidem meditatio impijs plerisque causa est vt huius mundi bonis abutantur, dicantque: Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Verum rursum quibusdam vt huius mundi bonis non vt oportet vtantur, causa est quod mortis & certitudinem, & incertam vicinitatem præ oculis non habeant, quemadmodum auaris contingit. Proinde rectè Sapiens, mortis per quam omnia hic relinquenda sunt consideratione, prouocat ad honestum bonorum temporalium vsum, vt & quamdiu licet eis vti, aliquem ex eis laborum nostrorum hic percipiamus fructum, & bene eis in dei honorem ac pauperū subleuamè vtendo, nobis præparemus mercedem, quam post hanc vitam percipiamus. Hoc est enim ad quod spectat potissimum totus liber Ecclesiastes, in quo inter cætera dicitur: Cognoui quod non esset melius nisi lætari, & facere bene in vita sua. Omnis enim homo qui manducat & bibit, & videt bonum de labore suo, hoc donum dei est. Cæterum quod ad lectionem attinet, notandum quod quamuis multi libri habeant: testamentum inferorum, quia vel quoniam demonstratum est tibi, plures tamen scripti & antiquiores habent, quod demonstratum est tibi: quomodo est apud Rabanum, & Dionysium, qui dictionem, quod, accipit relatiue, vt repetatur, non tardabit, & sit sensus: Mors non tardat, & testamentum inferorum, quod est tibi demonstratum, non tardat. Si autem legatur: quia vel quoniam, vel quod, coniunctio, repetendum est illud memor esto, vt sit sensus: Memor esto, quoniam pro, quod mors non tardat, & memor esto, quia vel quod testamentum inferorum demonstratum est tibi. Vocat autem testamentum inferorum, nisi ostensionem de morte ab omnibus subeunda, quæ mors in veteris Testamenti libris sæpè nomine inferni comprehenditur, quod illo tempore omnibus consum descendentum esset: cælo necdum apertop per mortem Christi. Hoc inferorum testamentum satis demonstratum est vnicuique in scripturis in exordio mundi, sicut mox subiicitur, & in quotidiana experientia. Vnde & Paulus de eo dicit: Statutum est omnibus hominibus semel mori. Notandum tamen Græca habere negatiue: Et testamentum inferni non demonstratum est tibi. Iuxta quam lectionem per testamentum inferni, intelligitur præfinitum & certo apud deum constitutum tempus mortis. Cum enim, vt dicit Iob, deus constituerit vnicuique certos vitæ dies qui præteriri non poterunt, voluit tamen tempus mortis omnibus secundum communem regulam esse incognitum. Interpres videri potest negationem illam interrogatiue accepisse, vt sensus fuerit, num testamentum inferni tibi demonstratum est? Sic enim æquiuales affirmationi. Ideoque & subiicit hoc loco, ad

2 2 declaratio

deklarandum quod sit illud testamentum omnibus demonstratum: Testamentum enim huius mundi morte morietur. Quæ pars Græcis nõ est hoc loco, sed postea: post illud: Omnis caro sicut scœnum veterascet: ubi Græci habent, *ὅτι ὡς θανάτου ἀποθανῆναι ἢ ἀπ' αὐτοῦ ὡς θανάτου ἀποθανῆναι*, hoc est, testamentum enim quod est à sæculo, morte morietur vel morietur. Alluditur enim ad id quod in exordio mundi constitutum fuit. Adæ pro se & tota sua posteritate. Quacunque die comederis ex eo, morte morietur. Proinde cauendum ne in nostra lectione, testamentum, intelligatur esse suppositum verbi, morietur, quasi sensus sit: testamentum huius mundi, hoc est, mundana hæreditas ab uno derelicta alteri, morte morietur, hoc est, per mortem deficiet: vt aliqui perperam intelligunt. Verus enim sensus est: Testamentum & dispositio, quæ pertinet ad mundum hunc inferiorem, & omnia quæ in eo sub sole viuunt, est hæc, Morte morietur omnis scilicet homo, vel etiam omnis caro. Cæterum illud etiam, etsi minutum sit, notandum, potius legendum esse per futurum, tardabit: vt etiam multa scripta habent, quàm tardat, cum Græcis sit *χρονίῃ* non *χρονίῃ*.

13 Ante mortem benefac amico tuo, & secundum vires tuas exporrigens da pauperi.

Indicat tertium diuitiarum usum, vt scilicet in nos eas tantum expendamus, & in sacrificia: aut ministrorum Dei necessitates, sed etiã eis & amicis beneficiamus: & iuuenimus pauperes. Bene autem notandum, quod ante mortem monet benefacere, quia post mortem non potest quis de suis alteri benefacere, quando iam amplius eius non sunt. vnde vulgaris versus monet: Da tua dum tua sunt, post mortem tunc tua non sunt. Non tamen ideo testamentariæ legationes, modo legitimæ sint, & non in fraudem legitimum hæredum fiant: sunt reprehendenda: quia illæ non valent nisi propter dispositionem ante mortem. Huiusmodi sanè dispositiones aliquot locis commendat D. Chrysostomus, vt hom. 18. in epistolam ad Rom. Licet inquit, vt & ab ipso testamento commendaris, etsi non quemadmodum si dum viuis bene ageres, licet tamen. Quo pacto? Si Christum in ipso cum hæredibus tuis conscripseris, partemque illi totius sortis traderis. Non parasti Christum cum viueres. Si tamen abiturus hinc quando iam non amplius eorum quæ possidebas usum ac potestatem habes, tua illi contribueris, non erit, quemadmodum benignus est: curiosus aut difficilis erga te, &c. Notandum item quod dicit: secundum vires tuas, significans nec parcè dandum nec ita vt deficiamus & egeamus. Dicit enim Paulus: Si voluntas prompta est, secundum id quod habet accepta est, non secundum id quod non habet. Non enim vt aliis sit remissio, vobis autem inopia, &c. Dum dicit, exporrigens, significat lubenter dandum: extendendo scilicet manum ad pauperem. Pauperis tamen hic non fit mentio apud Græcos qui tantum habent, da illi, nempe amico. Sed amicus cuique debet esse pauper, maximè & Dei & Christi nomine: qui illum communiter creauit & redemit. Tria ergo petit hæc sententia in benefaciendo amicis: vt scilicet ante mortem fiat, vt non parcè, & vt non illubenter & inuoluntariè.

14 Non defrauderis à die bono: & particula boni doni non te pretereas.

Vidam legunt, bonæ diei, vel boni diei, sed plures scripti codices habebant, boni doni & ea lectio magis accedit Græcis, quæ habent, *μὲν ἐπιθυμίας ἀγαθῶν*, hoc est, pars vel portio boni desiderij. Expressius prosequitur quod dixit: Benefac tecum. Cum inquit, dies bona, hoc est, tempus fœlix & prosperum tibi contigit, non sinas te fraudari fœlicitate oblata, sed vt te, da moderate, letoque animo, & cum gratiarum actione, & particula boni doni: hoc est, portio illa beneficij quam tibi Deus partitus est: non te pretereas sine vsu eius, non sinas eam tibi otiosam esse, vt ex ea fructum & permissam tibi à Deo voluntatem non percipias. Dicunt quidem etiam impij apud Sapientem similiter. Venite, fruamur bonis quæ sunt, & vtamur creatura tanquam in iuuentute celeriter: Vino pretioso & vnguento nos impleamus & non pretereas nos flos temporis. Sed illi hoc dicunt, ad prodigalitatem & luxum prouocantes sine Dei timore. Ista verò admonitio est contra auaritiam: qua fit vt perierit donis sibi à Deo concessis: non vt decet: honestè & cum lætitia vtantur. Altiori verò sensu monet vt tempus gratiæ, & materiam benefaciendi aliis hic iam adepti non sinamus illa sine fructu bonorum operum pretereire. Sed prior sensus magis conuenit sequentibus.

15 Nonne alius relinques dolores & labores tuos in diuisione sortis.

Quamuis ea pars: in diuisione sortis, ferè coniungatur sequentibus, tamen ex originalibus partem magis præcedentibus iungendam esse, quæ habent: *ὅτι διὰ τοῦτο κληῖς*, hoc est, ad diuisionem sortis vel hæreditatis, relinques labores tuos & dolores, hoc est, bona tua, pro quibus laborasti, & anxiiis curis & doloribus te macerasti, relinques hæredibus tuis vt ea inter se diuidant. Monet ergo vel hac ratione bonis à Deo concessis cum gaudio vtendum, quam diu licet quod ea aliis sint relinquenda, cum ipsi inter se hæreditatem relictam diuidant.

16 Da & accipe, & sic fca animam tuam ante obitum tuum, & rare iustitiam: quoniam nõ est apud inferos inuenire cibum.

Quod dicitur: Da & accipe: variè accipi potest. Nam & potest esse sensus: Da aliis quod ipsorum est, & accipe ab aliis quod tuum est, & Da pauperi elemosynam: & accipe à deo beneficiæ tuæ meritum, & hic & in futura vita. Verum attentis præcedentibus & sequentibus, magis significari videtur: vt & bona quæ deus largitus est: aliis impartiamur quibus oportet: & eadem etiam accipiamus à deo eis ad nostras necessitates liberè vtendo, & fructum ex eis accipiendo, vt sit quasi diceret: Communica & vtete. Nam qui non vtuntur: non accipiunt à deo: quia non magis habent quod habent, quam quod nõ habent. Sunt autem qui accipiunt quidem, sed nõ dant: vt qui in suos tantum vsus sua consumunt. Sunt & qui nec dant, nec accipiunt: vt avari. Monet ergo vnumquemque vt & det & accipiat: sicque iustificet animam suam vel, vt habet Græca, sanctificet, hoc est, puram sanctamque custodiat: quod fit, dum non finit animam suam immoderato diuitiarum amore ita pollui & inquinari,

inquinari, vt nec ipse eis fruatur, nec aliis frui cõcedat, quod magnæ est iniustitiæ & in se & in alios. Ideoque & Paulus duplicem hunc bonorum temporalium usum & fructum indicat, cum in diuitum admonitione Deum dicit omnia dare abundè ad fruendum, & communicationem exigit. Quod sequitur; Ante obitum tuum operare iustitiam: Græca non habent, sed additum est commentarij vice ad explicationem illius: Iustifica animam tuam. Proinde rectè intelligitur: Ante obitum tuum ex bonis tuis operare iustitiam, & tibi & aliis largiendo quod iustum est. Aut non men iustitiæ accipitur pro liberalitate & elemosyna, quomodo & ibi: Attendite ne iustitiam vestram facietis coram hominibus. Pro eo quod sequitur: Quoniam non est apud inferos inuenire cibum: Græca habent: quoniam non est in inferno querere cibum, hoc est, post mortem, cū translatus eris in statum mortuorum (hic enim nomine inferni sæpè designatur in scripturis veteris testamenti, vt dictum est) nec poteris querere: nec erit cur requiras cibum istum & alimentum: quod iam ex bonis tuis percipere potes. Ita & nostra lectio accipienda non est apud inferos inuenire cibum; hoc est, etiam si quis vellet ibi pertere frui his bonis, non posset ei contingere, non posset inuenire cibum istum quo ibi aleretur. Significat ergo iam his bonis vtendum, dando & accipiendo: quia postea eis vti non licebit: nec necesse erit, nec quicquam ex eis nobiscum efferre possumus. Idem significat Ecclesiastes, etiam monens ad usum bonorum à Deo concessorum, cum dicit mortuos non habere partem in hoc sæculo, & in opere quod sub sole geritur. Et subiicit: Quodcunque facere potest manus tua, instanter operare: quia nec opus, nec ratio: nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos: quo tu prosperas. Itaque extra propositum authoris quidam hunc locum sic interpretantur: vt significet post mortem non esse bonorum operum, & meritorum colligendorum: quibus se homo tunc reficiat & pascat, & ideo ante mortem operandam iustitiam. Quamquam enim is intellectus verus sit, est tamen extra intentionem Sapientis: qui hanc causam non adducit in illius comprobationem: Ante mortem operare iustitiam: quia hoc non est Græcis, sed in illius, Da & accipe. Magis hoc loco abutuntur qui eum assumunt in confutationem doctrinæ de purgatorio: quasi mortuis prodesse non possint quæ hic pro eis fiunt, vt inde reficiantur & pascantur. Nam si quis verba vtgerere voler, falsum est quod apud inferos nõ est inuenire cibum. Reficiebantur enim in inferno patriarchæ & iusti veteris testamenti & conscientia suæ testimonio, & spe aduentus Christi Inueniant & impij ibi cibum, quem pro meritis operum suorum ibi edere coguntur. Et iusti inueniunt iam post mortem cibum in regno cœlesti.

17 Omnis caro sicut scœnum veterascit, & sicut scœnum fructificans in arbore viridi alia generatur, & alia deiciuntur.
18 Sic generatio carnis & sanguinis, alia finiuntur, & alia nascuntur.

Occasione mortis, cuius iam fecit mentionem, insert doctrinam de moriendi necessitate, pulchre ad hoc vtens similitudinibus. Pro scœnum, tamen Græcis est: *μάτιον*, hoc est, vestimentum. Alluditur. n. ad illud Psal. 101. Et omnes sicut vestimentum veterascant. Veterascere e-

nim magis conuenit vesti quàm scœno: Noster imitatus est illud Isa. 40. Omnis caro scœnum, & omnis gloria eius sicut flos agri: &c. Legendum est autem potius, veterascit, quomodo quædam scripta habebant: quàm per futurum, veterascet, quomodo plures habent. Est enim Græcis *παλαιῶται*. Et est sensus: omnis caro, hoc est, omne animal vel omnis homo, veterascit assidue, & ad interitum tendit; sicut vestimentum vel scœnum, hoc est, gramen viride. Quemadmodum enim hæc non diu persistunt in sua pulchritudine & nouitate, sed assidue & facilè mutantur: ita & homo nunquam in eodem statu permanet: nunc viret: florere & nouus est, mox arefcit, & ad interitum declinat. Hic iam Græcis additur, vt dictum est: Testamentum enim quod est à sæculo (supple, sic se habet) morte morietur: Sicque duobus membris absoluitur sententia, & deinde noua subiicitur. Vt folium germinans in arbore, hæc quidem deiciuntur, alia verò nascuntur, &c. Itaque & apud nos quod dicitur, & sicut folium fructificans in arbore viridi coniungi debet cum sequentibus, vt sit sensus: Alia folia generantur, & alia folia deiciuntur. Dicendum quidem erat, sicut folia in arbore alia generantur, vel sicut foliorum in arbore alia generantur: sed, vt & alibi, sermonis hic non est accurata ratio habita, quod causam præbuit multis hunc locum non bene intelligendi. Pulchrè ergo comparat instabilitatem hominum folijs arborum: quod etsi illa in arbore suo tempore fructificant, hoc est, virefcant & germinant: tamen mox deiciuntur, & in locum illorum alia suo tempore ex arbore enascuntur. Sic enim & generatio carnis & sanguinis, hoc est hominum se habet: quia semper quibusdã decedentibus, ex eodẽ trunco, hoc est, ex humana natura alij generantur. Pulchra sane similitudo: qua vanitas vite nostræ: & breuitas, & simul naturæ humanæ continuitas aptè ob oculos ponitur.

19 Omne opus corruptibile, in fine deficiet, & qui illud operatur, ibi cum illo.
20 Et omne opus electum iustificabitur: & qui operatur illud, honorabitur in illo.

Secundam hanc sententiam Græca nulla nõ habent, & videri potest aliquo addita, vt esset contraria quæ præcedenti responderet, quæ tamen prior sententia non videtur potissimè dicta de operationibus humanis malis: sicut posterior loquitur de operationibus bonis, sed de hominum operibus quæ ipsi in mundo parant & construunt, diuitias sibi parantes domus & palatia constructes, & id genus opera sua arte & industria facientes. Postquam enim dixit, homines omnes corruptioni esse obnoxios, subiicit & de operibus quæ filij hominum hic summis cum laboribus construunt: quæ omnia cum sint corruptibilia, & in seipsis putrescentia, quantumuis ad tempus florere videantur, tamen tandem defectura asserit cum suis authoribus, vt indicet illis rebus animum nõ addendum: nec nimis eis inhærendum: quia mundus transiit, & concupiscentia eius cum omnibus amatoribus suis. Quia tamen sententia est generalis, sub operibus corruptibilibus etiam rectè hic intelliguntur malæ hominum operationes, quæ vt verè sunt putridæ & corruptæ: ita simul cum eorum operari-

ratoribus sine fructu aliquo bono aliquando peribunt. Sicut contra opus electum & bonum, iustum esse declarabitur suo tempore, & qui illud operatur, honorabitur aliquando à Deo per illud remuneratione æterna. Qui enim inquit Paulus, seminat in carne, de carne & metet corruptio nem: Et qui seminat in spiritu, de spiritu & metet vitam æternam. Et qui superædificauerit lignum, scenum, stipulam, opus eius ardebit, & detrimentum accipiet: Qui autem superædificauerit aurum, argerum, lapides pretiosos, opus eius manebit, & ipse mercedem accipiet.

21 Beatus vir, qui in sapientia morabitur & in iustitia meditabitur & in sensu suo cogitabit circumspectionem Dei.

Nouum hic incipit argumentum, quo commendatur nobis studium amorque sapientie cum insinuatione fructuum eius, quod & in sequenti capite continuatur. Recte autem superioribus hæc doctrina subiungitur: quod non nisi per sapientie studium ea beatitudo obtineatur, quam supra dixit consistere in integritate vitæ: & per solam sapientiam fit ut quis diuitias nec admodum querat, & si adsint, bene utatur, habitatioque securæ mortis ratione. Habent autem Græca hanc sententiam breuius sic: Beatus vir qui in sapientia meditabitur bona: & qui in intelligentia sua differet bona. Quo significatur, beatum eum esse: qui & prius in sapientia meditat, & deinde intelligentiam & arque prudentiam per meditationem assecutus ad aliorum instructionem proloquitur bona. Interpret de suo adiecit, & in iustitia meditabitur: ad insinuandum quod vera sapientie meditatio sit meditatio iustitie, quæ à sapientia vera non separatur. Patet autem ex græcis non esse legendum: in sapientia sua, & in iustitia sua: ut multi libri habent, sed sine pronomine: in sapientia & in iustitia, ut & Dionysius legit, legendum tamen esse cum pronomine, & in sensu suo quomodo etiam quidam libri habent. Et est sensus nostræ lectionis: Beatus ille vir qui per assiduam cogitationem morabitur in sapientia, meditando scilicet semper in ea & de ea, hoc est, qui in iustitia vel de iustitia & scienda & adimplenda meditat: quique per huiusmodi meditationem assecutus intelligentiam & prudentiam, per hanc suam prudentiam cogitabit, quomodo Deus omnia circumspicere instituerit gerat & gubernet, nihil temere agens, nihil quod prouidendum est prætermittens, æquissima præcipiens, propter quod & in omnibus se diuinæ prouidentie & voluntati submittet. Cogitabit item quomodo Deus omnia perlustrer ac videat ex omni parte, ut ob id in oculis eius semper in timore conuerfetur, cuius oculis omnia sunt nuda & aperta, iuxta illud Ieremias: Cuius oculi aperti sunt super omnes filios Adam, ut reddat unicuique iuxta vias suas.

22 Qui excogitat vias illius in corde suo, & in absconditis suis intelligens.

23 Vadens post illam quasi inuestigator: & in viis illius consistens.

Explicat in sequentibus præcedentem sententiam, declarans primo quis meditetur in sapientia: & deinde quomodo talis sit beatus. Ut meditantem in sapientia exprimat: pulcherrimis vitur allegoriis, similitudine primum desumpta ab aliquo qui inuenire quæpiam sapientem magni

nominis volens: in abscondito & multis incognito loco habitantem, prius disquirat de viis domus illius, quibus inuentis ingreditur eas, inuestigando diligenter domum illius & mansionem, quousque tandem inueniat eam. Quam ubi repererit, delectat eum, quantum licet, intra domum prospicere, ut sapientem illum quem querit videat, & eundem ibi docentem vel in ianuis audire. Quæ cum admodum ei placeant, non statuit ab ea domo discedere: sed iuxta eam domum sibi fixam erigere mansionem consecuturus propterea & multa bona, & à multis malis protegendus. Primum ergo dicit, meditantem in sapientia excogitare, hoc est: considerare in corde suo, vias sapientie, hoc est, rationes illas quas sapientia seclatur, siue in operibus suis quæ facit, siue in præceptis suis quæ homini præscribit, ut his viis obferuatis ad sapientie pleniorum cognitionem perueniat. De quibus viis dum cogitat, eaque pressè considerat, incipit intelligere abscondita eius, & mysteria quædam non omnibus obuia, incipit intelligere quam magna & astrusa sapientia lateat in operibus & verbis illius. Tum maiore sapientie amore raptus, sequitur eam in stat inuestigatoris alicuius, semper persistens in viis eius, ambulando in eis, & eas semper ab oculis habendo, ut earum ductu ad sapientiam tandem & videndam & audiendam perueniat.

24 Qui spiritum per fenestras illius, & in ianuis illius audiens.

Hic significat sapientie sectatorem, ubi post longam inuestigationem & ambulationem in viis eius peruenit ad sapientie domicilium non quidem omnino eius adita ingredi, ut ex vicino eam & videre & audire possit, sed tantum fenestras domus illius respicere eam ac secreta domus eius. & In ianuis illius audire eam velut à longe differentem. Quo significatur, quatumuis in hac vita quis in sapientia proficiat, quamdiu tamen sumus in hoc tabernaculo, corruptibili isto corpore grauati: non possumus eam clare videre, sed ut Paulus dicit, per speculum & in ænigmatem, & veluti per transfennam & per fenestras per quas res in domo existens obscure videtur: nec licet eam coram & ex vicino audire loquentem sed veluti in ianuis domus eius consistentes, hoc est, tanquam illi propinqui facti, eoque prouecti: ut in domum sapientie, hoc est, celestem habitationem admittendi mox sumus, ubi sapientiam Deum scilicet ipsum, & Christum dei sapientiam facie ad faciem contemplari dabitur. Per fenestras respicit in domum sapientie, qui per scripturas sacras: per opera denique dei, & spirituales illuminationes contemplatur intimius quam alij celestia. In ianuis audit sapientiam loquentem: qui in ecclesia sancta hic consistens quasi in atrio domus dei, iam sapientie vicinus omnino est, audiens in tranquillitate mentis quid loquatur in ipso dominus: quoniam loquetur pacem in plebem suam.

25 Qui requiescit iuxta domum illius, & in ianuis illius audiens.

Qui eò profecit ut sapientiam inuentam in sua domo & clarius videat, & vicinior audiat, restat ut eo magis eius pulchritudinis & dulcedinis amore captus, se non pariat ab ea diuelli: sed valedicens huius mundi desideris & mundanis occupationibus, fixè ei adhæreat, & quo-

quoniam necdum celestem eius domum ingredi potest, saltem iuxta eius requiescat domum, suamque habitationem deligat, quod faciunt qui verè & perfectè dicere possunt cum Pau. Col. 3. Nostra conuersatio in cælis est. Et qui in lege Domini meditantur die ac nocte, contemplationi diuinarum rerum, & lectioni sacrorum librorum semper intenti, & in actionibus sacris semper occupati: hi sunt qui in magna mentis tranquillitate requiescunt iuxta domum illius, quique figunt palum iuxta parietes illius, ad erigendum sibi casam humilem vel tabernaculum, agnoscetes scilicet se in hoc mundo non habere manentem ciuitatem, & ob id non quasi in domibus hic habitantes, sed quasi in tabernaculis cum patriarchis. Ad hæc enim significandum pulchre Sapiens studiosum sapientie iuxta domum sapientie requiescere allegoricè dicit, & figere paxillum in vel iuxta parietes illius, quasi adhaerentem cælo & domui sapientie, & firma spe illi inhaerentem. Scimus enim inquit Paulus 2. Cor. 5. quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam in cælis. Non dissimilis allegoria est cum hoc loco Prou. 8. cum dicit Sapientia: Beatus homo qui audit me: qui vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei.

26 Statuet casulam suam ad manus illius, & requiescet in casula eius bona per æuum.

Pro, casula, Græcis est οικήν, hoc est, tabernaculum, quod scilicet humilibus conuenit & peregrinantibus. Itaque hoc nomine rectè designatur habitatio iustorum: qui superba non querunt palatia, & agnoscunt se hic esse peregrinos, non habentes manentem ciuitatem. Hanc suam humilem habitationem statuit amator sapientie iuxta manus illius, vel quia statuit veluti ad latus illius: eo quod ei mente & desiderio semper adhæreat. Græcis enim est singulariter, manum: vel quia se totum eius directioni & gubernationi committit, expectans ab eius liberalitate dona, ad rectè pietique viuendum necessaria. Idcirco in casula eius requiescent omnis generis bona: hoc est: habebit pro se & suis bona necessaria. Si quidem longitudo dierum in dextra est sapientie: & in sinistra eius diuitie & gloria. Quod addidit interpret, per æuū significat bonorum æternitatem. Lyranus tamen & Dionysius legunt, per eum: ut referatur vel ad Deum, vel ad eum qui statuit casam suam ad manus sapientie: ut significetur eius opera & diligentia fieri, ut in casula sua bona sapientie requiescant. Vnum scriptum habuit, eum, non æuum.

27 Statuet filios suos sub tegmine illius, & sub ramis eius morabitur.

28 Protegetur sub tegmine eius à seruore, & in gloria eius requiescet.

Sicut superiori sententia insinuauit fructus qui proueniunt à sapientia studioso eius: ita & istis, sed hic iam noua vitur allegoria. Comparat enim iam sapientiam arbori pulcherrimæ, quæ suos ramos longè lateque extendit, & sua obumbratio ne recreat & protegit à seruore solis sedentes sub ea. Quæ allegoria & comparatione vitur & c. 24. Itaque iam significat sapientiam & suos etiã defendere à malis, sicut mox significauit bona per sapientiam prouenire in tabernaculis iustorum. Postquã inquit, casulam suam amator sapientie Corn. Ians. in Eccles.

iuxta domum sapientie collocauerit, omnibusque bonis domus eius ditata fuerit, ut etiam ab omnibus malis & ipsa & familia eius tota immunis sit statuet filios suos corporales siue quos docendo sibi acquisiuit, sub tegmine illius, hoc est, protectione eius, suis scilicet precibus eos protectioni diuinæ sapientie commendando, & eisdem instruendo, ut sub vmbra ipsius sese collocet, eiusque custodia sese committant. Sed & ipse sub ramis eius: hoc est, sub protectione eius instar arboris ramiferæ defendente morabitur: in tranquillitate mentis sub illius consolatione & defensione assidue persistens. Ideoque sicut sperauit: sub eius protectione & veluti vmbra obregente protegetur à seruore solis, hoc est à malis huius vitæ & omni tentatione, ne quid illi noceant & lædant, imò & in gloria eius & summa eius claritate requiescet, pacem mentis consecutus, ex eo quod fruitur gloria ac claritate sapientie, gaudes quod eius gloriam cognoscat, & in sese sentiat, & ob id facile contemnens omnia & bona & mala huius mundi requiescet etiam in gloria sapientie, hoc est, honore quam à sapientia consecutus est. Quod ut ex parte hic impletur: ita in futura vita perfectissimè. Simile est quod est apud Isaiam: 4. Erit taberculū in vmbra culum diei ab æstu, & in securitatem & absconditionem à turbine & pluuia.

CAPVT XV.

1 Qui timet Deum faciet bona, & qui continens est iustitia, apprehendet eam.

Requiritur quod in fine superioris capitis incepit, ostendens pulcherrimo ordine fructus quos à sapientia consequitur qui eius verè est studiosus. Porro pro, bona, multi libri antiquiores & maioris auctoritatis habent: illud, quomodo & Rabanus legit, & conuenit cum editione Complutensi, quæ habet ἀγαθὰ, hoc est, illa nempe quæ dicta sunt superiori capite. Dixit enim superiori capite pleraque quæ faciunt sapientie studiosi ut eam adipiscantur: modo significat qui sint illi. Quis, inquit, timet & reueretur Deum: semper sollicitus ut faciat quæ ei placent: ille est qui faciet illud vel illa quæ iam dicta sunt. Ne quis putet in sola contemplatione & lectione scripturarum consistere verum sapientie studium, quod maxime consistit in studio placendi Deo. Germanicum tamen exemplar post Venetum, ἀγαθόν, habet, hoc est, bonum, ut mirum non sit etiã Latina exemplaria variare. Altera tamen lectio magis placet, & genuina esse videtur. Pro, continens iustitia, est ἐγκρατὴς πρῶτος ἢ ὑβρις, hoc est, compos cognitionis legis, vel qui tenet cognitionem legis. Cognitionem autem legis: nuda & speculatiua nõ prodest, nisi sit & practica, hoc est, nisi quis exerceat iustitiam quæ in lege præscribitur, vnde non male verit interpretis: qui continens est iustitia, hoc est qui compos factus est iustitie operum, eoque profecit ut iuste viuat: aut qui firmiter iustitiam tenet & conseruat: is inquit, apprehendet eam, nempe sapientiam eomodo quo supra dictum, in sua scilicet perfectione ut per eam iam securus viuat bonis abundans & à malis protectus. Idem ergo hic dicitur quod superius cap. 1. Concupiscens sapientiam confer

conferuat iustitiam, & Deus præbebit eam tibi.

Et obuiabit illi quasi mater honorificata, & quasi mulier a virginitate suscipiet eum.

Quæ sequuntur satis clara sunt, sed obseruandus est ordo bonorum quæ sapientiæ studiosus consequitur, semper proficiens, perfectiora obtinens. Pro, mulier à virginitate, est Græcis γυνή ἀπαθής, hoc est, mulier vel potius vxor virginitatis, hoc est, quæ virgo ducta est. Idem intelligendum apud nos per mulierem à virginitate vxor scilicet quæ non à viduitate ducta est, sed à virginitate, hoc est quæ virgo ducta est. Comparat ergo sapientiam & matri honorabili, quæ dilecto filio suo læta occurrit ad amplexandum illum: & sponsæ virgini, quæ amicissimo complexu. sponsum excipit, atque amplectitur longè sinceriori & ardentiori amore quàm vidua, aut corrupta superinductum maritum. Quibus comparationibus significat, eum qui iam apprehendit sapientiam, ab ea & filij dilectissimi & sponsi charissimi loco habendum eumque sapius illius suauissimos occurus & amabilissimos complexus percepturum, dum sentiet eam vbique sibi præsentem, & replebitur ab vberibus consolationis eius. His concordat quod dicitur in Sapientiæ libro de Sapientia: Præoccupat hos qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat. Et in viis ostendit se illis hilariter, & in omni prouidentia occurrit illis. Et istud quidem primum est quod inter fructus sapientiæ recensetur. Secundus fructus est: qui ordine conuenienti sequenti versu exprimitur, vtpote qui ex priori sequitur.

Cibabit illum pane vitæ & intellectu, & aqua sapientiæ salutari potabit illum.

Quia enim tanquam matrem & vxorem se gerit illius, non tantum illum complexabitur, sed etiam cibabit eum atque potabit, hoc est, perfectè illum & nutriet & reficiet, sed pane & aqua huiusmodi quæ iustis sunt propria, pane scilicet intelligentiæ, & aqua sapientiæ, hoc est, nutriet & reficiet eum intelligentia & sapientia tanquam cibo & potu. Animæ enim idem est cibus & potus, ipsa scilicet diuina sapientia, & Dei verbum, illud maxime quod interius sonat in mente hominum, ipsum confirmans, in pietate nutriens, reficiens mentem, & omnem sitim faciliè extinguit. Interpres de suo addidit: vitæ & salutari, cum Græcis tantum sit: pane intelligentiæ & aqua sapientiæ. Nec malè addidit ad distinctione non solum corporalis panis: qui non confert vitam veram quæ mortem excludat, sed omnis doctrinæ philosophorum & sapientum huius mundi, qui etiam suis dogmatibus velut pane intelligentiæ cibant suos discipulos, & potant eos atque reficiunt aqua sapientiæ, sed nec eorum panis vitam confert veram, nec eorum sapientia est salutari. Cæterum mystica & subtili intelligentiæ panis vitæ & intellectus, est verbum Dei incarnatum, Christus scilicet, qui de se dicit, Ego sum panis vitæ, cuius corpus in cibum sapientia Dei suis in nouo testamento præbuit, sed quod non cibatur nisi intelligentia & fide sumatur: Atque sapientiæ salutari, est spiritus sanctus, de quo Dominus dicit: Aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons vitæ salientis in vitam æternam.

Et firmabitur a illo, & non flectetur, & continebit illum, & non confundetur.

Græcè non est, in illo, sed ἐν αὐτῷ, super eam, vt ad amatorem sapientiæ referatur verbum firmabitur. Sic & pro, continebit illum, est ἐν αὐτῷ ἑστῆ. super ea innitetur, Interpres legit αὐτῷ ὑπὲρ ἑαυτῆς, vt verba, firmabitur & continebit, referenda sint ad sapientiam: flectetur verò & confundetur, ad studiosum sapientiæ. Et sensus codicis redit. Dum enim quis firmatur super sapientiam: ipsa etiam sapientia firmatur in illo: & dum quis sapientiæ innititur: continet illum sapientia, ac seruat ne cadat. Tertio ergo loco dicit superioribus sapientiam addituram etiam stabilitatem & firmitatem in sui studio: ne ab ea quam amplexatus est semel pietate excidat, & spe sua frustratus confundatur. Ipsa: inquit, sapientia non solum cibabit suum ad tempus, sed firmabitur in ipso, idque per cibum vitæ quo enim cibabit, fixè & firmiter in ipso persistet, firmum per hoc illum reddendo: vnde ille non flectetur à recto, non declinabit ad casum. Ipsa sperantem in se continebit, seruando eum ne cadat: vnde ille non confundetur; frustratus sua spe, & prolapsus in malum. Non illi continget quod sperantibus in rebus mundanis, & innitentibus eis: quos mundus continere non potest: quique sua se spe postea sentiunt frustratos, quos ob id verecundari necesse est.

Et exaltabit illum apud proximos suos, & in medio Ecclesie arietis ostendit.

Quarto loco rectè subiungit, quod sapientia suum filium pabulo doctrinæ prius à se contritum: & in pietate firmatum: non solum non sinet confundi, sed etiam exaltabit apud alios proximos suos, altiori eum inter alios, loco constituens, & rectoris vel doctoris ei officium committens, quo ei officio commissio, ipsam sapientia aperiet os eius in medio congregationis, vt coram ea congregatione & aptè & confidenter loquatur, & ipse à sapientia prius edoctus, etiam alios rectè docere valeat. Vnde & David dicit, Domine labia mea aperies: & os meum annuntiabit laudem tuam: Et Paulus petit pro se orari, vt Deus illi aperiat ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi, vt manifestet illud prout oportet.

Et adimplebit illum spiritu sapientiæ & intellectu, & stola gloriæ induet illum.

Hic versus in nullis iam est Græcis exemplaribus: nec ferè aliud continet quàm quod habet præcedens sententia, quanquàm potest eius ad superiora ordo & accessus sic explicari: cum aperuerit sapientia os eius quem superiori loco in ecclesia constituit, adimplebit illum semper magis spiritu sapientiæ, maiori & abundantiori eum donans in aliorum vtilitatem sapientiam, iuxta illud: Aperi vel dilata os tuum, & implebo illud: & Omni habenti dabitur: & abundabit. Sic autem abundanter spiritu sapientiæ donatum, veluti stola gloriæ: hoc est, gloriosa ac præclara eum induet: quia eum in ecclesia ornatiorem reddet, vt sit omnibus conspicuus & gratus, tandem etiã indutura eum gloriosa immortalitatis stola.

Inuanditatem & exaltationem thesaurisabit super eum, & nomine æterno hereditabit eum.

Non solum donabit eum gloria, sed & voluprate tum spiritus tum corporis. Accumulabit, inquit, ei iucunditatem cordis & exultationem corporis. Quod rectè postremo loco ponit: quia sapientiæ amator, expertus in se prædicta sapientiæ dona, cernensque aliorum persuasam doctrinam profectum, non potest non & corde gaudere, & gaudio cordis in exteriora pfuso, corpore exultare, quemadmodum patet in Paulo, qui suos discipulos vocat gaudium suum & coronam suam: & rursum: Quæ est enim spes nostra, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nonne vos ante Dominum nostrum Iesum Christum in aduentu eius? Vos enim estis corona nostra & gaudium. Nec his omnibus contentus, adiicit quod est perpetuum. Et nomine æterno hereditabit illum, hoc est, donabit ei nomen æternum in perpetuam hereditatem & possessionem: quia & hic famosum ac celebrem reddet in Ecclesia, & in cælesti domo nomen consequetur quod non peribit. iuxta illud: In memoria æterna erit iustus. Et Isaiæ 56. Dabo eis in domo mea & in muris meis locum: & nomen melius à filiis & filiabus nomen sempiternum dabo eis quod non peribit. Ex hac explicatione intelligere licet quàm conuenienti & efficaci ordine fructus & operationes sapientiæ in suis filiis hic recensentur, vsque ad septem vel octo numero.

Philip. 4.

Psal. 111.

Homines stulti non apprehendent eam, & homines sensati obuiabunt illi.

Homines stulti non videbunt eam, longè enim abest à superbia & dolo.

Postquam dixit qui sapientiam consequantur, & qua ratione, atque quo fructu, rectè per antitesim subiungit qui eam non consequantur, & quare. In Græcis autem hæc omnia paucioribus verbis dicuntur, & ordinatius. Non enim est ibi illa pars: & homines sensati obuiabunt illi: sed tantum habet, Non apprehendent eam homines stulti, & viri peccatores non videbunt eam. Deinde sequitur: Longè est à superbia, & viri mendaces non erunt memores illius. Nec additur contraria de veracibus sententia. Noster interpret vt alias, addidit de suo contrarias de sensatis & veracibus sententias, quod ea tacitè includantur in sententiis de stultis & mendacibus, & eas magis declarent. Contraria enim iuxta se posita magis elucescunt. Dicit ergo homines stulti qui scilicet quæ sunt huius mundi toto corde sectantur, non apprehendent sapientiam, tum quod eam non quærant, tum quod illa fugiat ab eis, nec se ob eorum culpam illis satis ingerat. In maleuolam enim animam non introibit sapientia. Et de spiritu sancto dicit Saluator, quod eum mundus non potest accipere: quia non videt eum, nec scit eum. Contra homines sensati, hoc est, prudentes, qui sibi bene consulunt, obuiabunt sapientiæ, quærentes eam, & ipsam se eis ingerentem lubenter amplexantes. Homines, inquam, stulti non videbunt eam, non agnoscent eius pulchritudinem atque decorem. Longè enim abest à superbia & dolo, hoc est, non potest cum his vitiis coniungi, quibus valdè est dissimilis, quæ tamen vitia in hominibus mundanis ferè reperiuntur. Nam & per superbiam Deo

Sapient. 1.

Ioan. 1.4.

Psal. 80.

Mat. 11. 15.

repugnant, & dolo atque mendacio proximos suos fallunt, cum sapientia humilitatem imprimis doceat Deo exhibendam, & fidelitatem proximis impendendam. Vnde de illis duobus vitiis peculiariter dicit Sapientia: Arrogantiam & superbiam & os bilingue detestor. De altero horum subditur.

Prov. 8.

Viri mendaces non erunt illum memores, & viri veraces inueniuntur in ea, & successum habebunt vsque ad inspectionem Dei.

Viros mendaces, vocat fallaces, qui que delectantur mendaciis & dolis. Hi non sunt memores sapientiæ, tum quod de ea apud se non cogitent, tum quod de ea non loquantur, nec mentione faciãt, vt quibus tantum lubet vana & cogitare & loqui. Contra viri veraces, qui veritatem scilicet amant, illi inueniuntur in sapientia: quia in ea lubenter & corde recogitanda, & ore prædicanda occupantur, qua in re Deo dirigente successum habebunt semper, in seipsis proficentes, & alios vtiliter erudientes, quousque eis ex hoc mundo sublati datum fuerit videre Deum facie ad faciem. In cuius inspectione iam omnino sic perfecta erit & satiata hominis sapientia, vt amplius proficere non possit. Satiabor, inquit ille cum apparuerit gloria tua. Potest tamen illud, vsque ad inspectionem Dei, & melius, sicut secundo capite huius libri, accipi pro visitatione Dei, cum scilicet in iudicij sue particularis, siue vniuersalis die visitabit cuiusque opera reddes vnicuique secundum opera sua, vt significetur veraces successum habituros quousque Deus venerit ad inspiciendum & remunerandum eorum opera.

Psal. 10.

Non est speciosa laus in ore peccatoris, quoniam non est à Domino missus, quoniam à Domino profecta est sapientia.

Mirum est in impressis iã Bibliis omitti illam partem: quoniam non est à Domino missus, cum eam omnia penè scripta habeant, Rabanus item, & Dionysius, & Glossa ordinaria, eique respondeat quod Græcis est, ὁτις ὁσρα, κρηγίς ἀπεράλη ἀνθρώπου, quoniam non à Domino missa est illi, laus scilicet. Omittenda ergo potius erat pars sequens; quoniam à Domino profecta est sapientia quæ quamuis sit in omnibus Latinis, in Græcis non est. Et videri potest duas partes ex diuersis versionibus vnius partis esse assumptas. Sed ad rē dixerat peccatores non esse memores ipsius: itaque quoniam obuii poterat, peccatores & mendaces etiam aliquando de sapientia loqui, aliosque docere, iuxta illud: Peccatori dixit Deus, quare tu enarras iustitias meas? subiicit: Non est speciosa laus, sapientiæ scilicet vel Dei, in ore peccatoris, hoc est, etiam si in ore eius inueniatur non est tamen ibi speciosa, nec decet eam ibi esse: quia de decoratur vel admixtione vanitatis & falsitatis, vel saltem vitæ improbitate, Denique quia non est ibi Deo grata, nec placet ei, vnde apud Psalmistam Deus peccatorem bona docente[m] redarguit vt dictum est. Nominem enim laudis sapientiæ, in genere sapientiæ prædicatio, celebratio & doctrina comprehenditur, Quæ cur non sit speciosa in peccato, reindicat cum subiicit. Quoniam peccator non est à Domino missus ad prædicandum scilicet, & commendandum aliis sapientiam, sed ipse sibi sumit honorem & officium, etiam si externa per homines vocatione missus videatur. Nec à Domino est

Psal. 49.

no est edoctus verè & interno magisterio ad prædicandam aliis sapientiam, quoniam vera sapientia à Domino proficiscitur. Itaque cum eam Deus non doceat, nec det peccatoribus, quoniam in maleuolam animam nõ introibit sapientia, consequens est peccatorem non esse à Deo eruditum, & missum ad prædicandum sapientiam & laudem Dei. Simile est quod habetur in Prouerb. cap. 28. Indecens est in ore stultorum Parabolæ. Et cap. 17. Non decent stultum verba composita. De iustis autem contrã dicit Psalmist. 32. Rectos docet collaudatio.

12 Sapientia enim Dei astat laus, & in ore fidelis abundabit, & dominator dabit eam illi.

GENITIVVS Dei, non est in Græcis, & abest etiam in quibusdam scriptis, quamuis ad rem parum faciat si addatur, & referatur vel ad datiuum, sapientiam, vel ad nominatiuum, laus. Significatur autem conuenire ut laus iungatur sapientia, hoc est, ab ea proficiscatur, nec ab ea separatur. Vnde Græca habent: In sapientia dicitur laus. Et sicut non est laus speciosa in ore mendacis, ut dictum est, ita in ore fidelis, hoc est, veraci abundabit, Domino dante ei ipsam laudem & sapientia prædicationem. Relatiuum enim, eam, referendum esse ad laudem, & non ad sapientiam, ex Græcis satis patet, quæ habent: In sapientia dicitur laus, & Dominus prosperabit eam: nepe laudem, dando scilicet orationi sapientis successum. Dominus enim dabit verbum euangelizantibus virtute multa, ut est Psal.

13 Non dixeris, Per deum abest: quæ enim odit nefeceris.

QVONIAM sunt qui suam insipientiam, errores & peccata Deo imputant, rectè postquã dixit stultos & peccatores non apprehendere sapientiam, in sequentibus docet Deum non esse malorum authorem, nec illi vel insipientiam hominum, vel peccata tribuenda. Porro pro verbo, abest, Græcis est, ἀπέστω, aoristus scilicet secundus à verbo ἀπίστωμι, significans defeci, ut sit sensus: Per Deum factum est ut defecerim à recto & vero, hoc est, quod reliquerim. Tuum enim est non facere quæ ille odit, quasi dicat: Cùm Deus peccata odiat atque prohibeat, tibi omnino cauendum est ne verbis tuis ea Deo tanquam auctori tribuas, & tibi curandum ne ea facias, qui solus illorum tibi auctor es. Interpres pro ἀπέστω, legit ἀπίστωμι, quod significat abest, & subaudiendū est ex præcedentibus nomen, sapientia, ut sit sensus: Ne dixeris, Per Deum abest mihi sapientia. Non enim per illum stat quod illa absit, sed per te. Si enim non feceris quæ ille odit, facile ab eo sapientiam consequeris. Si verò ea feceris quæ ille odit, mirari non debes, nec illi imputare quod sapientia carcas, sed tibi qui mereris ut ea tibi non detur, & impedimentum præbes dono Dei. D. Augustinus conformiter cum Græcis legit: Ne dicas, propter Deum recessi.

D. Augustinus lib. de gratia de lib. arbitrii. c. 2.

14 Non dicas, ille me implanauit: non enim necessarij sunt ei homines impij.

EODEM pertinet hæc sententia quo superior, ut scilicet errores suos Deo nemo imputet, quasi ipse quenquam seducat. Cui simile est

quod habet Iacobus: Nemo cùm tentatur dicat: quia à Deo tentatur. Deus enim intentator malorum est. Ipse autem neminem tentat, & cetera. Contraria tamen huic loco videntur quædam scripturæ, quæ errores & seductionem Deo tribuunt. Nam apud Ezechielem dicit Dominus Propheta cùm errauerit, ego Dominus decepi prophetam illum. & Paulus: Tradidit, inquit, eos Deus in reprobum sensum, & c. Ad quæ loca & similia multa primo dicendum est, ea quæ illis locis Deo tribuuntur, intelligenda sunt non effectiue Deo tribui, quasi sit auctor peccatorum sed permissiue quia scilicet iusto suo iudicio vel non apponit vel subtrahit gratiam suam qua illa impedirentur. Vnde Chrysostr. in illud: Tradidit illos Deus. Quod autem hic dicit, tradidit, nihil est aliud quam permisit. Quemadmodum enim si dux quidam exercitus bellici ingrauescente bello sese subduceret, quid quæso aliud faceret quam quod milites hostibus traderet? non quod ipse illos in stragem impelleret, sed quod eos suo priuaret auxilio ad eum sanè modum & Deus eos qui quod ab ipso offerebatur auxilium, amplecti non sustinentes, priores resilierunt, reliquit. Deinde illa scripturis Deo non tribuuntur nisi tanquã vindicanti & punienti peccata præcedentia, ut illa Deo non tribuantur quatenus peccata sunt, sed quatenus sunt pœna peccati. Hic verò cum dicitur, ne dicas, ille me implanauit, vult significare errores nostros Deo non esse tribuendos tanquã primo auctori, quæ præter nostrã culpã erroris in nobis seminaret, sicut nobis præter nostrum meritum gratiam suam infundit qua nos ad virtutem promouet. Vnde August. lib. de gratia & lib. arb. cap. 21. Quãdo, inquit, legitis in literis veritatis à Deo seduci homines, aut obtudi vel obdurari corda eorum, nolite dubitare præcessisse mala merita eorum, ut iuste ista paterentur, ne incurratis in illud Prouerbum Salomonis: Insipientia hominis violat vias eius, Deum autem causatur in corde suo. Sic scriptura dicit Deum mortem non fecisse, & tamen alibi dicitur, & vitam & mortem esse à Deo. Mortem enim non fecit, quasi eius auctor fuerit & institutor, cui mors imputanda sit. Eadem tamen à Deo est, quod tanquam iustus iudex eam inferat his qui meruerunt, sicut facinorosus iudex hominem mortem infert, quæ tamen non iudici imputanda est, sed ei qui illam suis criminibus promeritus est. Hunc esse præsentis loci sensum patet ex subiecta ratione, non enim necessarij sunt ei homines impij, vel ut habent Græca, non enim opus habet homine peccatore. Quo significatur Deum non desiderare, nec proinde facere homines impios & peccatores, nec à Deo eos habere quod peccatores sint & impij. Quibus enim opus habemus, ea desideramus. Alioqui Deus etiam hominibus pijs & iustis opus non habet, qui sibi solus sufficit, sed peculiariter dicitur non habere opus peccatoribus, quod peccatores non desideret, nec condiderit, aut esse voluerit. Quæ enim desideramus, ea si valeamus ipsi nobis paramus & facimus, & ideo facimus, quia his uti volumus tanquam nobis necessarijs. Significatur ergo Deum non esse similem impijs qui alios corrumpunt, ut eorum opera quod volunt faciant. Vnde etiam varijs modis Deus peccatoribus, qui se tales fecerunt, non quos ipse tales fecit, quia per eos & iustos exercet, & alios punit, & postea suam in eis gloriam iustitiæ, & contra in iustis magis declarat suam

Rem. 1.

Sapient. 1.

suam misericordiam. Quod autem Ieremias de se dicit: Seduxisti me Domine, & seductus sum huic loco contrarium non est. Seductum enim se tantum dicit, ideo quia præter spem incidit in populi contradictionem, ut bene exponit D. Hieronymus in Ieremiam. Vnde sequitur: Factus sum in derisum tota die, omnes subsannant me. Diuus Augustinus loco superius citato legit: Ne dixeris ille me induxit, non enim opus habet viro peccatore: ut certum sit D. Augustinum aliam in hoc libro secutum versionem, quam oprandum esset totam extare, nã videtur fuisse correctior nostra.

15 Omne execramentum erroris odit Dominus, & non erit amabile timentibus eum.

ERRORES non est Græcis, sicut & apud Augustinum loco prædicto tantum est, omne execramentum. Græcis est βδελύγμα, hoc est, abominationem. Itaque per execramentum erroris non debet intelligi tantum execrabilis & detestabilis error, sed omne abominabile quod ex errore pro cedit, quodque error gignit. Omne, inquit, quod natura sua est abominabile & malum, odit Dominus, tantum abest ut vel erroris, vel eorum quæ errori coniuncta sunt auctor sit: & quia omne illud Deus odit, non erit etiam illud amabile & gratum timentibus eum, sed & ipsi illud odient & fugient. Insignis est, & bene notandus totus hic locus contra eos omnes qui Deum asserunt cum Manichæis causam & authorem malorum, & maxime contra eos qui hoc nostro sæculo ausi sunt asserere, Deum æquè fuisse authorem traditionis Iudæ atque fuit confessionis Petri.

16 Deus ab initio constituit hominem, & reliquit eum in manu consilij sui.

EXPRESSIVS iam docet vnde sit peccatum & malum quod à Deo non esse iam dixerat, videlicet quod sit à voluntate humana, quã Deus in hominis creatione liberam esse voluit ad bonum & malum, ut capax esset præmiorum. Hoc enim loco apertissime demonstratur, quod tamen iam plerique negare non sunt veriti, liberum hominis arbitrium, quemadmodum ex hoc loco concludit D. Augustinus, qui libro superius citato, posito hoc testimonio, subiungit: Ecce apertissime videmus expressum liberum humanæ voluntatis arbitrium. Id enim aperte significatur eo quod hic dicitur, Deum hominem à se in principio mundi condidit reliquisse in manu, hoc est, in potestate consilij sui, hoc est, sic eum sibi reliquisse, ut posset secum consilium inire quid ex multis eligere vellet, & ut quod eligeret, exequi posset. Non enim sic Deus hominem condidit reliquit, quasi sua eum gubernatione ac gratia destituerit, & ille per se sine Dei gratia & conseruatione sibi sufficiens fuerit: sed quod eum non ad vanum aliquid, pecorum more, determinauerit, nec ad sectandum aliquid sua ipsum potestate adegerit, verum potestatem ei fecerit & eligendi & faciendi quod vellet. Oritur tamen hic non parua difficultas, quomodo quæ hic dicuntur de libertate & potestate hominis, conueniunt homini iam ipso, qui iam in sua manu non habet ut bonum & eligat & faciat, saltem illud per quod vita æterna obtineatur, de quo bono in sequentibus agitur, cum dicitur. Si volueris, mandata conseruabunt

te. Nõ. n. dici potest quæ hic dicuntur tantum pertinerent ad hominẽ, in sua integritate in qua conditus fuit constitutus, quemadmodum aliqui volunt, qui illa: Si volueris mandata seruare, conseruabunt te. & Ad quod volueris extende manum tuam, intellegunt esse verba Domini ad Adam, idcoque legunt, Apofui tibi aquam & ignem, quasi à Domino hæc dicantur Adæ. Huc, inquam, confugere non licet. Legendum enim est, apposuit tibi, ut habent omnia scripta. & Græcis est, ἔθηκε σοι: apposuit tibi. Itaque non dubium est hæc cuius hominum dici, sicut & Deuteron. 30. similia dicuntur, vnde verisimile est huius libri authorem hæc desumpsisse. Sic enim ibi dicitur: Considera quod hodie proposuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & contrario mortem & malum, ut diligas Dominum Deum tuum, & c. & rursum: Testes inuoco hodie cælum & terram, quod proposuerim vobis vitam & mortem, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam, & c. Dicendum ergo hominem quidem ante lapsum habuisse plenior potestatem ad bonum quam post lapsum habeat: scripturam tamen sæpe de eius voluntate sic loqui, quasi in eo situm sit bene & velle, & facere, tum quod respiciat ad eam voluntatis potestatem quam in creatione accepit à Deo, dissimulando illud quod peccato facta est: tum quod ex creatione sua adhuc habeat ut bene velit & facere possit, et si non per se, hoc est, ex his quæ in se habet, sicut tunc, tamen per adiutorium gratiæ Dei sicut nec tunc bene agere potuit, nisi per adiutorium gratiæ Dei, quod si nunc desit alicui, non Dei, sed voluntatis viti deest, siue quia suo peccato illud de meruit, siue quia infirmitatem suam non satis agnoscens, non implorat sicut oportet, Dei gratiam. Merito ergo etiam iam ei dicitur: Elige vitam, & quia hoc ei ex creatione suæ conditionis faciendum erat, & quia per Dei gratiam quam precando obtinere potest, id præstare potest. Sic & de eo rectè hic dicitur: Si volueris, mandata seruabis. & Ad quod volueris extende manum tuam: quia voluntate hæc fiunt, et si non nisi diuinitus adiuta per gratiam.

17 Adiecit mandata & præcepta sua, si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitiam facere.

IL L A M partem: Adiecit mandata & præcepta sua: Græca non habent, sicut nec Augustinus: rectè tamen addita est ab interprete: quia de mandatis seruandis subinfertur sermo, quam sequentem partem Græca aliter habent. hoc modo: ἐὰν βέλῃς σωτηρήσεις ἐντολάς, καὶ πείσῃς ποιεῖσθαι εὐδοκίας, Si volueris, conseruabis mandata, & fidem facere beneplaciti: vbi infinitiuus, facere, vel est accipiendus pro futuro, faciens, vel est coniungendus cum verbo, conseruabis, ut sit sensus: conseruabis mandata & conseruabis facere fidem, hoc est, præstare fidelitatem quæ Deo sit beneplacita & grata. Augustinus legit loco prædicto sine, facere: Si volueris, conseruabis mandata, & fidem bonam placiti, vbi pro bonam placiti, fortè legendum est, beneplaciti. In nostris libris hæc sententia variè legitur. Sunt enim plerique qui in prima parte pro, seruare habent conseruare, sicque magis verisimile est interpretem veritatis, quia Græcis est verbum, conseruabis: ut sit allusio: Si tu volueris mandata conseruare, ipsa man-

mādata vicissim cōseruabūt te. Et additur in multis libris coniunctio, & cōseruabunt te, hoc est, etiam ipsa te cōseruabunt. Sunt qui habent tantum semel verbum cōseruandi: Si volueris mandata cōseruabunt te, quomodo & apud Augustinum legitur in speculo. In secunda parte perperam quidam libri pro facere, legunt rursus, seruare, cum Græca monstrent legendum esse, facere. Est autem in secunda ea parte repetendum, si volueris, vt sit sensus: & si volueris facere in perpetuum fidem, hoc est, fidelitatem & obedientiam Deo placitam, tunc, inquam, mandata cōseruabunt te. Vel potius coniunctio, & in secunda parte ponitur expositiue, vt exponat quid sit mandata cōseruare, nempe in perpetuum prestare fidelitatem Deo placitam & gratam, quod sit perseveranti obseruatione mandatorum Dei. Qui enim perseverauerit vsque in finem, hic saluus erit. Significat ergo Deum nobis fore fidelem in prestandis promissis, si nos ei fuerimus fideles in exequendis mandatis quæ ab eo accipimus. Bene autem postquam dixit, reliquit eum in manu consilij sui, subiicit de mandatorum obseruatione, & additur. Adiecit mandata & præcepta sua, vt intelligamus hominem nõ sic relictum in manu consilij fuit, vt pro libito suo quiduis posset impunè, sed eam quam accepit liberi arbitrij potestatem, præscriptis mandatis restrictam esse: quæ ne onerosa libero homini videri possent, docet non nuda esse adiecta mandata, sed eisdem etiam apposita præmia: bona quidem pro seruantibus illa, mala pro non seruantibus. Hic enim ordo insinuat inter hæc tria, libertatem arbitrij scilicet, mandata & præmia. De creuit enim primū Deus creare hominē ad imaginem sui in libertate arbitrij, sed ne illa abuteretur, adiecit mandata, quorum solum liberum arbitrium capax est. Illis ne onerosa viderentur, aut pro libito impunè reiicerentur, adiecit Deus præmia. Porro mādata quæ hic adiecta dicuntur, non ea tantum intelligenda sunt, quæ in scriptura Genesim expressè primo homini data leguntur, de manducando vel non manducando fructu paradisi, sed mandata naturalis legis, quæ & Adamo & eius successoribus impressa est, & cordi inscripta. Quæ mandata exprimentur mox c. 17. cum dicitur: Et dixit illis: Attendite ab omni iniquo. Et mandauit illis vnicuique de proximo suo.

18 Apposuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris, porriges manum tuam.

Dvo inter se extremè contraria homini cum mandatis apposita dicit, quæ per aquam hominem refrigerantem, & ignem comburentem & perdentem rectè significauit, addens ex hominis voluntate pendere vtrum horū assequatur & obineat. Quæ autem sint hæc duo per aquam & ignem significata, exprimit, subiungens.

19 Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei dabitur illi.

Vitam ergo aquæ nomine significauit, quam & bonum vocat: mortem, nomine ignis, quam & malum vocat, quorum vtrumque à Deo datur homini pro meritorum diuersitate.

20 Quoniam multa sapientia Dei, & fortis in potentia, & videns omnes sine intermissione.

Refertur hæc sententia ad omnia superiora. Dicit enim multam esse Dei sapientiam, quia dixi Deum hominem reliquisse in sua libera voluntate, adpositis mandatis & præmiis. Id enim ita factum est ex infinita Dei sapientia, vt homo libera sua actione mereretur vel bonum vel malum, sicq; Deus in quibusdam gloriam suæ bonitatis declararet, in quibusdam gloriam suæ iustitiæ & iustæ seueritatis. Quia verò dixit reddendum homini siue bonum siue malum, vtrū scilicet elegerit, ad illius comprobationē dicit Deum fortem esse potentia ita videlicet vt nemo impedire possit quin præstet quod promissit, & reddat vnicuique secundam opera eius. Et ne quis putet quibusdam eum redditurum quod meretur, non propter defectum potentia, sed propter defectū cognitionis omnium, quasi in tota hominum multitudine non possit omnes & omnia eorum facta cognoscere, addit: & videns omnes sine intermissione. Coniunctionem enim, & sicut habent Græca, ita & scripta multa Latina. Hanc Dei de omnibus cognitionem prosequitur adhuc versu sequenti.

21 Oculi Domini ad timentes eum, & ipse agnoscit omnem operam hominis.

Non solum, inquit, agnoscit omnes homines sed & omnem eorum operam, hoc est, opus laborem & operationem siue internam siue externam. Peculiariter autem oculos Domini dicit esse super vel erga timentes eum ad consolationem iustorum, vt ne metuant se suæque opera apud Deum negligenda, sicut negliguntur ab hominibus, sciantque se nihil bene agere, quod non ab illo animaduertatur, & ob id non sit cariturum sua mercede. Dicit quidam, & Psalmista similiter, Oculi Domini super metuentes eum, & in eis qui sperant super misericordia eius, sed ille hoc dicit ad significandum singularitatem Dei prouidentiam erga iustos ad promouendum eos: hic verò idem dicitur, ad peculiarem cognitionem Dei designandam, qua magis attendit ad bona remuneranda, quam ad mala vindicanda. sic & Iob 31. dicit: Nonne Deus considerat vias meas, & omnes gressus meos dinumerat? Et in Prou. In omni loco oculi Domini, contemplantes bonos & malos.

22 Nemini mandauit impie agere, & nemini dedit spatium peccandi. 23 Non enim concupiscit multitudinem filiorum infidelium & inutilium.

His iam sententiis absoluitur superior doctrina, qua docetur Deo vitia hominum non esse tribuenda. Restabat enim hoc, vt postquam ostendit hominem non esse malum Deo faciēte, etiam assereret non esse malum Deo mandante, aut licentiam præbente. Pro, spatium, enim Græcis est ἀνεσις, quod magis significat licentiam & relaxationem, vt sensus sit: Deum neque mandasse alicui impietatem, nec licentiam dedisse peccandi, & proinde illi non posse hominis impietatem attribui & imponi. Eadem tamen dictio etiam spatium & dilationem significare dicitur, vt

non

non malè verterit interpretes, spatium peccandi, quo intelligendum est nulli datam vitæ dilationem & temporis spatium ad hoc vt peccaret, sed potius vt de malo suo pœniteret, iuxta illud: Dedit illi Deus locum pœnitentiæ, & ipse abutitur eo in superbiam, & Paulus: Ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Si enim ad peccandum tempus homini datum esset à Deo, licentia etiam peccandi ab eo data esset proinde eodem recidit sensus. Sunt quidem pleræque, scripturæ quibus videtur Deus quibusdam impiis præcepisse impie agere, aut ad malum eos instigasse, vt cum dicit David de Sem ei: Dominus præcepit ei vt malediceret mihi. Sed huiusmodi scripturæ tantum significant Deum impiorum quorundam voluntate vsus ad bonum aliquod, nempe vel piorum probationem, vel impiorum aliorum punitionem, vt eorum voluntas, quatenus mala erat, non esset à Deo, sed ab homine, qui in sua actione prauam habuit intentionem: quatenus verò eadem utilis erat, & bonum habuit contra illorum intentionem effectum & fructū à Deo erat nõ ab homine. vnde de rege Assyriorum dicitur: Vt Assur, virga furoris mei, & baculus ipse est. Ipse autem non sic arbitrabitur, sed ad conterendum erit cor eius. vnde August. lib. de gratia & libero arbit. capite 20. tractans illa Davidis verba non iubendo, inquit, dixit Deus, vbi obedientia laudaretur, sed quod eius voluntatem proprio vitio suo malam, in hoc peccatum iudicio suo iusto & occulto inclinavit. Bene autem probatur in nostra lectione, Deum nemini mandasse impie agere, dum subditur: Nõ enim concupiscit multitudinem filiorum infidelium & inutilium. Quo significatur amplius quam dicitur, nempe Deum tales odire & detestari. Hæc tamen pars melius apud Græcos coniungitur cum sequentibus, vt principium noui capitis & noui argumenti, & vertatur. Ne concupiscas filiorum multitudinem inutilium, neque iucunderis in filiis impiis. Nam verbum ἐπιθυμῶ: potest esse tertia persona indicatiui, vt sit non concupiscit: quod securus est interpretis: vel secunda persona imperatiui, vt sit, non concupiscas, quod magis sequendum erat.

Iob. 24 Rom. 2.

2. Reg. 6.

Isaie 10.

CAPVT XVI.

1 Nunc iucunderis in filiis impiis si multiplicentur, nec oblecteris super ipsos, si non est timor Dei in illis.

Postquam ostendit Deum non esse authorem malorum, sed ipsum impios & eorum opera odire, obiter rectè infert doctrinam ad parentes pertinentem de non gaudendo in filiorum multitudine aut elegatia, si impij sint, prosequens postea quæ ad vindicantem Dei pertinent iustitiam, aut remittentem misericordiam. Item quæ ad eius pertinent omnipotentiam incomprehensibilem, & scientiam omnia perscrutantem. Quoniam ergo parentes, maxime apud Israëlitas gaudere solent in prolium multitudine tanquam singulari dono Dei, de quo dicitur in Psalmist. 136. Ecce hæreditas domini filij merces fructus ventris, monet non gaudendum in eis si impij sint, cum potius de eis dolendum sit, tum ob dedecus quod parentibus ab eis prouenit,

tum ob vindictam Dei quæ impios manet filios. Impios autem significat esse, si non est timor Dei in illis.

2 Non credas vitæ illorum, & ne respicias in labores illorum.

Pro credas, est ἐπισημαίνω, quod pro fidei aut fiduciam habere hic positum videtur. Pro labores, exemplar Complurtese habet τῶν ἔργων, multitudinem. Germanicum τὸν τὸπον: hoc est, locum. Noster legit τὸν τὸπον, labore. Sensus ergo est: Etiam si videas eos fortes, valentes, & multos, ne tamen confidas quod diuicturi sint, quodque sic per illos tibi bene futurum sit, ne attendas ad labores eorum, sic vt: quia vides eos magna & egregia prestare, cōfidas in eis nihilq; eis aut tibi nocere posse existimes, & per eos nomen tuum diu super futurum tibi persuadeas.

3 Melior est enim vnus timens Deum, quam mille filij impij: & melior est mors sine filiis, quam relinquere filios impios.

Græcis nõ est ἀρεστόν, melior, sed ἄριστον, melius. Alioqui enim cui dubium est quin melior sit vnus bonus, quam mille impij? Sed, melior, apud nos exponi debet, pro pluris est faciendus & præferendus. Reddit ergo causam cur in multitudine impiorum filiorum non sit gaudendum: quia, inquit, pluris est faciendus vnus filius Deum timēs, quam mille Deum non timentes, imò vtilius est mori sine filiis, quã relinquere filios impios: quæ etsi dedecus sit, maxime apud Israëlitas, nullum reliquisse hæredem ex se prognatum, qui nomen de functi cōseruet: tamē & maius dedecus est apud homines post se relinquere filios impios, qui patris nomen dehonestent, & apud Deum parentes magis reddit vindictæ obnoxios. Probat hanc sententiam sequenti sententia.

4 Ab vno sensato inhabitabitur patria, & à tribus impiis deseretur.

Locus hic proculdubio corruptus est, non interpretis, sed scriptorum vitio & imperitia. Habent enim Græca in secunda parte πῶλον δὲ ἀσέβων. hoc est, tribus autem impiorum, vt tribus, sit quartæ inflexionis, significans nationem & familiam. Id non intelligentes scriptores maluerunt scribere, à tribus impiis, per nomen numerale: quia præcessit: ab vno sensato. Qui error ita obtinuit, vt in omnibus etiam scriptis reperiat. Vnus tamen scriptorum in margine litera præ vetustate vix legibili habuit, tribus impiorum deseretur. Hæc ergo sine controuersia vera est lectio, in qua verbum deseretur, respondet Græco verbo ἐρημωθήσεται, hoc est, desolabitur. Sicut enim nomini ἐρημῶς, responderet Latinis desertum, ita pro ἐρημωθήσεται vertit interpretes, deseretur: Probat ergo hæc sententia id quod dictum est vnum iustum filium præferendum mille impiis, quia inquit, ab vno prudente, id est, per vnum prudentem patria, vel vt habent Græca, πόλις, ciuitas inhabitabitur, hoc est, vnus prudens efficiet vt tota alia qua ciuitas & propria patria repleatur habitatoribus. Itaque plus proficiet suo consilio & prudentia quã mille alij. Contra tribus & ampla familia impiorum breui ita deseretur & deserta fiet, vt nullus ex tota illa tribu super sit, Deo scilicet impietate.

pietate.

pietatem vindicâre, quod in sequentibus probat quibusdam seueritatis Dei exemplis.

5 Multa talia vidit oculis meis, & fortiora his audiui auri meo.

VULT dicere se & oculis suis vidisse multa exempla eius quod mox dixit, & longè gratiora atque efficaciora exempla, quàm vidit, se audisse auribus suis, ex narratione, scilicet patrum suorum, à quibus acceperat quæ ab exordio mundi gesta sunt à Deo in punitione impiorum, quorum aliquot celeberrima exempla postea commemorat. Legendum autem esse, multa talia & non multa alia, vt multi legunt, patet ex Græcis, quæ habent τὸ αὐτὰ. talia.

6 In synagoga peccantium exardabit ignis, & in gente incredibili quardescit ira.

HOC est, inquit, quod astruere volo, quodq; & experientia & auditu didici, Deum etiam multitudini non parciturum, vbi eorum peccata vltionem meruerint, vt merito dixerim, multitudini filiorum non fidendum si impii sint, & etiam amplas impiorum familias breui desolandas & excindendas. Quia etiã in magna aliqua cõgregatio ne peccantiũ exardabit ignis, hoc est, excitabitur in ea subito grauis vltio diuina, omnia perdens & cõsumens, & in tota aliqua gente quæ Dei verbo fidem habere, & obedire eius mādatus recusat, ira diuina subito exardescet. Non enim Deus est vt homo, qui multitudinem vereatur, eiusque potestatem ac vires formidet. Quod sequentibus comprobatur exemplis aliquot, eisque qui in scripturis sunt præclatiora, quorum primum est de gigantibus diluuiò absorptis, de quibus dicit.

7 Non exorauerunt pro peccatis suis antiqui gigantes, qui destructi sunt cõspicentes suam vitium.

PRO non exorauerunt, est ἐκ τῆς ἀνάστατο, hoc est, non est placatus, Deus scilicet. Significat Deum illis non fuisse placabilem, etiam si & multi essent numero & fortes viribus, vnde & nostra lectio sic est accipienda: non exorauerunt Deum, hoc est, non sibi suo numero & fortitudine Deum sic reddidere placatum, vt eorum peccata nõ vindicaret, sed omnes ad vnum destructi sunt, et si cõsiderent, vel quia confidebant viribus suis, existimantes neminem sibi posse nocere.

8 Et non pepercit peregrinationi illorum, & execratus est eos pro superbia verbi illorum.

IVXTA receptam apud nos lectionem hic verus, sicut & sequens, refertur etiam ad eam vltionem quæ in diluuiò facta est, & intelligitur: non pepercit peregrinationi illorum, hoc est, vite illorum: quia illa est peregrinatio super terram. Verum etiam hic nostra lectio manifestè deputata est scriptorum vitio, et si id in omnibus quos vidi libris obtineat, Non enim legendum est peregrinationi illorum, sed peregrinationi Lot, cum Græcis sit τὸς περιπορίας Λωτ. Non enim verisimile e potest interpretem pro Λωτ legisse αὐτῶν, sed scriptores potius ex imperitia, Lot, mutasse in illorum, cum inter, Lot, & illorum, magna sit vici-

nitatis, maxime si nomen Lot scribatur, vt solent nomina propria, littera maiuscula, & duplicato. lll Lot. Itaque alterum hic exemplum scioris vltionis diuinæ, quæ de tota aliqua gente sumpta sit, profertur, ea scilicet quæ in Sodoma & Gomorra ciuitatibus facta est igne de cœlo misso. de qua dicit, Non pepercit Deus peregrinationi vel incolæ tui Lot, hoc est, ei loco in quo peregrinatus est, & tanquam advena habitauit Lot non pepercit, nec propter sanctitatem eius qui ibi habitauit, abstinuit, aut impeditus fuit, vt non puniret peccata totius regionis sed execratus est eos propter superbiam verbi illorum, qua scilicet iactauerunt se neminem vereri, nec recipere vulerunt bonas ac salutes monitiones Lot. Et apud Ezechielem enim superbia primo loco ponitur inter vitia Sodomæ. Ecce, inquit hæc fuit iniquitas Sodomæ, Superbia, saturitas panis & abundantia, & otium ipsius, & filiarum eius. Multi libri habent quædam interiecta verba in hac sententia ante, & execratus, quæ tamen in quibusdam non sunt, vt non sunt, in Græcis, illa scilicet: sed percussit eos: quæ facile crediderim interpretem de suo ad didisse, vt solet quædam addere.

9 Non misertus est illis, & eam totam per dens extollentem: in peccatis suis.

GRÆCIS est, Non misertus est genti perditionis, (hoc est, genti perditæ) extollentem se in peccatis suis. Vnde pater non legendum cum coniunctione, & extollentem, sed sine coniunctione: quæ etiam in scriptis quibusdam abest. Adhuc de Sodomitis loquitur quorum dicit Deum non misertum: adeo vt totam gentem penitus perderet, eo quod extolleret se in peccatis suis, quasi nõ esset Deus qui posset aut veller peccata eorum punire. Participium enim extollentem, exponendum est vt causam designet, sicut alias sæpè. Vnde & de eis dicit Dominus apud Ezechielem: Et eleuata sunt & fecerunt abominationem coram me.

10 Et sicut sexcenta millia peditum qui congregati sunt in duritia cordis sui.

VERISIMILE est interpretem vertisse, Et sic, cum Græcis non sit ὄσ, sed δῖος, sed ad sensum non ita multum refert. Cæterum ad accusatiuos illos, sexcenta millia (nam accusatiuos esse patet ex Græcis) repetendum est ex superioris sententiæ participio, perdens verbum, perdidit, vt sit sensus: Sicut etiam perdidit sexcenta millia peditum. In Græcis referri debent ad verbum præcedentis sententiæ ἐλεήσει, misertus est: quia hoc Græcis construitur cum accusatiuo. Tertium ergo hic exemplum affertur seuerioris Dei vindictæ quæ de magna aliqua multitudine sumpta est, ea scilicet quæ accidit populo Israëlítico in deserto. Cum enim Israëlità de Ægypto ascenderint numero sexcenta ferè millia peditum, absque paruulis & mulieribus, vt dicitur Exodi 12. tamen ob duritiam cordis sui, qua concorditer cõgregati contra Moysem, Iosue & Caleb non crediderunt se posse ingredi terram eis promissam, omnes ita à domino percussi sunt in deserto annis quadraginta, vt vnus quidem ex tanto numero promissam terram ingressus sit præter Iosue & Caleb, vt scribitur diffusè Numer. 14. In Græco exemplari Complutense

Ezech. 6.

post verba iam posita, adduntur hæc, Flagellans, miserans, percutiens, sanans Dominus in miseratione & correptione conseruauit, vt accusatiui illi, sexcenta millia, construantur cum verbo conseruauit, & significetur Deum cum illis nunc misericorditer egisse, remittendo peccata nunc seuerius punièdo peccata. Sed hæc omnia verba nõ habet æditio Germanica & veneta, sicut nec noster ea legit. Et sanè multis consideratis magis videntur adiectitia, & addita, vt accusatiui illi haberent verbum sententiam absoluens. Quomodo enim conseruauit eos, quos omnes perdidit tandem.

11 Et si vna ceruicatus fuisset, mirum si fuisset immunis.

CERVICATVS dictione parum Latina dixit pro ceruicosus. Ea enim dicitio Latinis significat quod Græcè pulchrè dicitur, σκληρο γάχνος. hoc est, homo duræ ceruicis, qui scilicet ceruicem suam non vult vel non potest flectere quod deberet, hoc est, qui obedire recusat. Et est sensus: Quandoquidem Deus tantæ multitudini non pepercit, ob duritiam cordis eorum, an putandum est, quod si vnus tantum inter eos dura ceruice restitisset Dei voluntati, is à Dei vltione immunis fuisset, & impunitus euasisset? Quod ad hoc dicitur, vt ex generalibus illis vltionibus intelligamus quemque sibi merito timere debere, sibi que suadere, Deum qui multitudini non pepercit ne singulis parciturum, quod Græca clarius significant quæ sic potius erant vertenda. Et si vnus fuerit ceruicosus in populo, mirandum hoc si impunitus erit. Est enim non præteritum, sed futurum ἀθωώθησεται.

12 Misericordia enim & ira est cum illo, potens exorari, & effundens iram.

13 Secundum misericordiam suam, sic & correptio illius hominem secundum opera sua iudicat.

HIDUO versus in plerisque scriptis & impressis corruptam habent & distinctionem, vel lectionem, quia in plerisque illa pars secundum misericordiam suam: iungitur cum, effundens iram: & legitur, si correptio illius hominis, vt autè bene intelligatur quod nos habemus: Potès exoratio & effundens iram, quod ab omnibus nostris ferè malè intelligitur, scièdũ p illo, potès exoratio, Græcis esse δυναμὴς ἐξίλασμων. quod ad verbũ est potès placationum, quo significatur id quod est apud Isaiam 55. multis ad ignoscendum. Quoniam enim dixit cum Deo esse misericordiam & iram, subiungit Deum per misericordiam potentè esse & copiosum in placatiõe: ita vt faciliter placetur, nec eius benignitas vnquam exhauriatur: & tamen etiam cum merita hominum postulant, per iram quæ etiam est cum illo, effundere in homines copiosè & abundè vltionem. Itaque & apud nos, exoratio nõ debet referri ad hominem orantem, vt significetur orationem hominis esse apud Deum potentem & efficacem, sed ad Deum referri debet, & passiuè accipi p placatione qua Deus se finit placari & exorari, quemadmodum supra dixit interpretis, non exorauerunt, pro non placauerunt. Et est sensus: Cum Deo vel apud Deum est potens exoratio, hoc est, placatio, quomodo Psal. 129. dicit Apud Dominum misericordia, & copiosa apud eum redemptio. Et tamen idem ipse Deus est effundens iram. Vel ipsemet Deus est potens exoratio, & simul tamen effundens iram. Potès enim

exoratio vel placatio rectè dicitur Deus: quia copiosus in exoratione vel placatione sicut dicitur sæpè ipsa misericordia. Hanc sententiã de misericordia & iustitia in Deo cõiunctis, explicat sequenti, Secundum, inquit, misericordiam suam, sic & correptio illius, & c. hoc est, sicut multa est misericordia eius qua & ignoscit pœnitentibus, & bene facit iustis, sic etiam correptio illius iudicat hominem secundum opera sua: vt ne quis ita fidat misericordiam diuinam, vt illius correptionem & punitionem non metuat. Ad hoc enim hæc sententiæ hic adducuntur in comprobationem superiorum quæ de seueritate diuina sunt dicta. Vnde & bene subiicitur.

14 Non effugiet in rapina peccator, & non retardabit sufferentia misericordiam facientis.

DVPLEX hic est lectio & in græcis & in Latinis. Nam Tolctanum exemplar habet ἡπομηνή. sufferentia vel patientia. Germanicum ἡπομηνή: sufferentiam, quomodo etiam quædam scripta habent, vt subaudiatur, Deus, & sit sensus: Deus non retardabit (vel frustrabitur, vt Græcum verbum καθυστερήσῃ magis sonat) sufferentiam pij hominis. Nam pro, misericordiam facientis: vna dicitio est ἐυσέβης, hoc est, pij. Prior lectio magis placet per nominatiuum. Et notandum interpretem bene verbo, effugiet, opposuisse verbum, retardabit, sicut & peccatori in rapina opponit facientem misericordiam. Sensus itaque est: Non fiet apud Deum, quod sæpè apud homines contingit, vt cum quis rapuerit aliquid, effugiat cum rapina manus hominis, & impunitus euadat. Non sic, inquam, peccator cum eo quod iniuste rapuit, siue à Deo eripiendo ei debitum honorem: siue ab homine, eripiendo ei bona terrena, effugiet iram Dei & iustam vltionem. Contra verò sufferentia hominis pij, qui non solum non rapit aliena, sed etiam sua liberaliter pauperibus impartitur, his, inquam sufferentia, qua longanimitè expectat Dei in se misericordiam, non retardabit eum, à sua scilicet expectatione, sed cito eum assequi faciet quod expectat. Græca enim dicitio ἡπομηνή, non tam tolerantiam malorum significat, quàm longanimen bonorum expectationem. Potest & retardabit, accipi absolutè pro tardabit, hoc est, morabitur & tarda erit in assecutione sui voti: Vnus scriptorum codicum habuit, tardabit.

15 Omnis misericordia faciet locum vnicuique secundum meritum operum suorum, & secundum intellectum peregrinationis ipsius.

GRÆCA paulo aliter sic: Omni cleemofynæ faciet locum (Deus scilicet) aut (vt habet exemplar Complutense, ποιήσων, fac locum) Vnusquisque enim secundum opera sua inueniet. Sensus eodem redit, & daclaratur secunda pars superioris sententiæ, Omnis: inquit misericordia vel eleemofyna, quæ homo homini impedit, faciet apud Deum locum homini, vt ab eo scilicet assequatur, & ad id perueniat quod expectat, vnicuique secundum meritum operum suorum: quia, vt inquit Pau. 2. Corin. 9. Qui parcè seminatur, parcè & metet: & qui seminatur in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Quod addidit interpretis, & secundum intellectum peregrinationis ipsius, sic intelligendum est, secundum prudentiam quam in huius vitæ pere-

reginatione exhibet opere. Vnum scriptum habebat etiam hic nomen, meritum, & secundum meritum peregrinationis eius, quomodo sane magis crediderim interpretem scripsisse. Quorsum enim hic intellectus mentionem ingessisset? **Iob. 24.** Certè ex commentatio apparet etiam Rabanum legisse non intellectum, sed meritum, quamvis impressi libri apud eum habeant, intellectum. Sic enim habet: Quod autem dicit misericordiam facere locum vnicuique secundum intellectum peregrinationis ipsius, ostendit quod quicquid bonis operibus certat mandata Dei custodire in huius peregrinationis tempore, & pio labore studet cum lachrymis & gemitu peccata sua emundare, eterna quiete merebitur consolari. Quo commentario non explicatur quid sit intellectus peregrinationis: sed bene quod sit meritum peregrinationis. Et optimè conuenit ut post hanc vitam quisque dicatur inuenire apud Deum locum iuxta meritum peregrinationis, quæ hic interitum peragitur donec ad patriam reuocemur. Bene etiam conuenit ut misericordiam & eleemosynam tribuatur peculiariter locus & præmium à Deo consequendum: quia & Christus opera misericordiam declarat in iudicio extremo potissimum attendenda, ut patet Matthæi 25. Notandum autem hic aperit nomen meriti tribui operibus, & quamquam Græcis hoc loco non sit vocabulum meriti, rectè tamen vertit interpres, secundum meritum, quia quod Græcis toties dicitur in scripturis *ἕκαστα ἔργα*, secundum opera Deum redditurum cuique, idem est quod secundum meritum hominis vel operum eius: quia ut supra dictum est, quod Latinis dicitur fieri secundum meritum, id Græcis dicitur *ἕκαστα ἔργα*. At quod dicitur homini dari secundum opera eius, dicitur ei dari pro dignitate eius & operum ipsius, ut patet cum in Apocal. 16. dicitur de impiis, Dediti eis sanguinem bibere, digni enim sunt. Hoc enim equiualeat ei quod toties dicitur secundum opera eorum, & idem est quod Latini dicunt, meriti sunt vel meruerunt. Sic & bonis dicitur ca. 3. Ambulabunt mecum in albis: quia digni sunt. Porro post prædictam sententiam Græca in exemplari Complutensi habent duas sententias has Dominus indurauit Pharaonem cognosceret ipsum, ut nota fierent facta illius, ei quæ sub cælo est (terræ scilicet) Omnia creaturæ misericordia eius manifesta est, & lumen suum, & tenebras diuisit adamate, hoc est, in mobiliter. Sed hæc ut non sunt apud nos, ita nec in exemplari Germanico.

16 Ne dicas, à Deo abscondat, & ex summo quis mei memorabitur.
17 In populo magno non agnoscat, quia est enim anima mea in tam immensa creatura?

DIXIT de Dei seueritate, in numerosis gentibus & populis sapius declarata, ex qua vnumquemque sibi timere voluit, sicut & bene sperare de eius misericordia: verum quoniam vana plerique persuasionem inducuntur, ut putent Deum licet curam habeat magnarum gentium, cuiusque tamen priuati non ita habere rationem & ob id Dei se posse euadere ultionem, cuius efficiunt cognitionem, rectè huic vanæ cogitationi occurrit, ostendens Deum nihil latere posse, et si

plurima eius nos lateant. Duo autem sunt ob quæ homines persuadent se Dei effugere notitiam. Primum, distantia Dei à nobis, quod scilicet Dei peculiaris habitatio sit in cælis: hominum verò in terris, quasi ex summo cælorum non possit nostri meminisse. Vnde de impiis dicitur apud Ezechielem: 9. Dixerunt, dereliquit Dominus terram, & dominus non videt. Et apud Iob 22. dicitur ex persona impiorum: Nubes latibulum eius, nec nostra considerat, & circa cardines cæli perambulat. Secundum est immensa multitudo creaturarum & hominum, ob quam sibi persuadet quisque se vnicum apud Deum latere posse, sicut apud homines vnus aliquis in magna turba facile latet. Vtrumque exclusit Sapiens. monetque ne quis in corde suo dicat, & apud se cogitet se posse abscondi à facie Dei, aut propter altitudinem cæli à terra, aut propter multitudinem hominum vel creaturarum: ob quam posteriorē causam, etiam in parabola de nuptiis filij inducitur vnus tantum qui inuentus est non habere vestem nuptialem.

18 Ecce cælum: & cæli cælorum, abyssus & vniuersa terra, & quæ in eis sunt, in conspectu illius commouebuntur.
19 Montes simul & colles & fundamenta terræ, cum conspexerit illa Deus, tremore concutientur.

EX effectu conspectus diuini ostendit deum nihil omnino in creaturis latere posse, aut eius potentiam effugere, quantumvis altam, profundum magnum & firmum fuerit. Pro, in conspectu illius, Græcè est, *ἐν ἐπισκοπῇ αὐτοῦ*. hoc est, in inspectione aut visitatione eius. Sic & pro, cum conspexerit, Græcis est *ἐν τῷ ἐπιβλεῖν* hoc est, cum inspexerit. Alluditur enim ad illud Psal. 103. Qui respicit terram, & facit eam tremere: qui tangit montes, & fumigant. Vbi pro respicit, etiam est *ἐπιβλεῖν*, qui inspicit. Significat ergo, deum cum vult solo suo aspectu commouere & turbare totam machinam mundi, cælestem simul & terrenam, eamque uacommotione veluti tremore concuti à presentia vultus eius: ut ex eo necesse sit intelligere eius aspectum ad omnia & in omnia penetrare. Cum autem hæc duo tribuuntur, respicitur ad id quod in monte Sinai contigit in datione legis, de quo dixit dauid: Psal. 113. A facie domini mota est terra. itè respicitur ad ea quæ aliis quoque temporibus deus mirabiliter est operatus, cum præsentiam suam declarare statuit: & ad ea quoque quæ in nouissimo die terribiliter fient, cum totius creaturæ turbatione & mutatione. Nominat autem præcipuas orbis partes, per cælum significans aëra: per cælos cælorum, orbis cælestes: per abyssum, maria, quæ tria cum terra & his quæ in ipsis sunt vnictum mundum complectuntur per fundamenta terræ, intelligit profundissima terræ, quibus terra, velut fundamentis inniti videtur.

20 Et in omnibus his insensatum est cor, & omne cor intelligitur ab illo.
21 Et vias illius qui intelligit, & procellam, quam nec oculus videbit hominis.

GRÆCA non habent illam partem & omne cor intelligitur ab illo, & priorē partem sic

sic habent, *καὶ ἀξίως ἐδιδάκθησαν τὰ ἐν αὐτοῖς καρδία*, hoc est, & dignè nō cogitabit super ipsis cor. Sensus ergo est: Cor hominis est insensatum in his omnibus, hoc est, non prudenter nec satis dignè expendit hæc quæ dixi de dei terribili potentia & cognitione omnia penetrante: quamquam autem cor hominis parum intelligat & aduertat diuina, omne tamen cor hominis intelligitur ab illo. Quis autem est qui intelligit vias Domini, hoc est, mirabilia eius opera & rationes, secundum quas omnia agit, & potissimum quis intelligit procellam illam & tempestatem grauissimam, quæ inuoluet omnes impios in nouissimo die, quam nullus homo vnquam vel vidit vel videbit oculis corporalibus: nec animo dignè percipiet priusquam mundo exhibeatur. Procellam enim videtur hic significare seueritatem diuini iudicij: quæ & alias in scripturis sic nominatur, ut apud Psal. 10. Ignis, sulphur, & spiritus procellarum, pars calicis eorum. Et in canonica Iudæ: Quibus procella tenebrarum referuata est in eternum. de hac cur peculiariter dicat quod eam homo non intelligat, declarat cum subiicit.

22 Nam plurima eius opera sunt in absconditis, sed opera iustitia eius quis annuntiabit, aut quis sustinebit.

PLURIMA quidem opera eius, inquit, sunt in absconditis, hoc est, sunt abscondita & ignota hominibus, sed inter omnia eius opera: quis est qui dignè & clarè enūtiabit seuerissima illa & durissima opera iustitiæ eius quæ contra impios exercebit? aut quis ea ut oportet expectabit, & præ oculis semper habebit? Est enim Græcis *ὑπομένειν*, quod magis significat expectare quàm tolerare. Quamquæ & ille sensus esse potest: Quis eius seueritatem ferre poterit?

23 Longè enim est testamentum æquib. iudam, & minor quoque omnium in consummatione est.

LEgendum esse non hominum, ut quidam libri habent, sed omnium, ut alij, patet ex Græcis quæ habent *ἀπάντων*, Pro, interrogatio, est *ἐξέτασις*, hoc est, inquisitio, Pro testamentum, hic rursum est *διαθήκη*, quo nomine hic significari videtur dispositio diuina, qua Deus, disposuit suo tempore dare singulis quod merentur, aut illud ipsum quod singulis veluti testamento post mortem constitutum est. Quod testamentum longè est ab oculis mentis multorum qui illud parum iam attendunt: nec intelligunt nisi in consummatione, hoc est: in fine vitæ & in morte, quando omnium fit examinatio & inquisitio, ut recipiat vnusquisque secundum opera sua.

24 Qui minoratur corde cogitat inania, & vir imprudens & errans cogitat stulta.

HÆC sententia indicat causam: qua fit ut testamentum dei, de quo dixit, longè sit à quibusdam, nempe quod plerique in cogitationibus suis occupentur circa inania & stulta, sectantes vanitates huius sæculi, & his toti immerfi. Qui, inquit minoratur corde, hoc est: qui deficit in prudentia ille non cogitat ea quæ dixi: non attendit ad futurum dei iudicium, sed cogitat inania & stulta huius mundi, vana huius mundi bona consequi studens, & in stultis hominum opinionibus sese oblectans. Ut ergo à vanis his cogitationibus liberetur, Cor n. Ians. in Eccles.

nibus suum quem instituit filium Sapiens auocaret, & ad considerationem seriam operum dei excitaret, rursum in sequentibus monet eum ad diligentem dicendorum auditionem: ac tum prolixè dei opera profecquitur, eius potentiam, cognitionem, iustitiam & misericordiam ob oculos ponens. sic ergo orditur.

25 Audi me fili, & dices æquissimam sententiam, & in verbis meis attende in corde tuo.
26 Et dicam in æquitate disciplinam, & scrutabor enarrare sapientiam.
27 Et in verbis meis attende in corde tuo, & dico in æquitate spirituum virtutes quas posuit Deus in opera sua ab initio, & in veritate enuncio scientiam istam.

GRÆCIS non est hæc verborum congeries & repetitio, sed tantum duæ sententiæ. Et omnino verisimile est quæ apud nos post duas sententias verbis quibusdam mutatis repetuntur, esse ex alia cuiusdam versione in textum nostrum assumpta, ut & in aliis locis huius libri sapius accidisse probabile est. Pro: & dicam in æquitate: Græcis est *ἐκφανω ἐν ἀληθείᾳ*, ostendam in pondere disciplinam. Ponderis autem nomine significat se non temerè quid dicturum, sed cum iudicio, & exacta verborum & sententiarum perpensione: unde vertit interpres altero loco, In æquitate spiritus: hoc est, cum æqua & iusta animi expansione, quasi dicat: Animus meus prius apud se bene librabit & expendet quod dicturus sum. Pro scrutabor enarrare sapientiam: Græcè est, *καὶ ἐν ἀκρίβειᾳ ἐπαγγελά τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ*, hoc est, & in diligentia (vel exquisita ratione) enuntiabo scientiam eius. Idem secundo sic apud nos vertitur: Et in veritate enuncio scientiam eius. Inuitat ergo ad feriam dicendorum auscultationem: quia quæ dicturus est, cum iusto animi libramine dicet, & exacta ratione, diligentem scilicet daturus operam ne quid falsi inspergatur. Orditur autem suam narrationem ab operibus dei in exordio mundi perfectis, unde additum est à quodam, virtutes quas posuit deus in opera sua ab initio. Sic ergo incipit,

28 In iudicio Dei opera eius ab initio, & ab institutione ipsorum distinctæ partes eorum, & initia eorum in gentibus suis.

Obscurus multum est locus hic totus vsque ad finem capituli: non solum apud nos, sed & in Græcis ob breuitatem sententiarum, nec Græca inter se omnino consentiunt. Itaque obscuritas causam præbuit ut hic quædam ab interpretibus coactè exponerentur, & lectio etiam in multis libris corrumperetur. Nam quoniam illud: initia eorum in gentibus suis: de hominibus dictum videtur ut relatiuum, eorum, haberet antecedens: multi perperam legunt in præcedente parte: ab institutione hominum ipsorum, Ut autem vera intelligentia percipiatur, notandum pro illo: & initia eorum in gentibus suis: exemplar Complutense habere, *καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ ἀρχαὶ αὐτῶν ἐς γένεας τῶν γένων*, hoc est, & in manu eius sunt principia (vel principatus) eorum in generationibus generationum. Germanicum verò exemplar cui nostra versio hic magis accedit, ut & alias, sic habet, *καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν ἐς γένεας αὐτῶν*. Porro dictio ἀρχαί, ut & supra indicatum est: non tantum significat initia, sed etiam principatus & potestates, unde & angelis tum bonis tum malis hoc nomen Paulus tribuit. Quos & hæc loco designatos hoc nomine verisimile est, ut certe

CORN. IANSENII COMMNTARIA

certè ipsos orbes cœlestes: qui ab angelis mouētur, & primæ præcipuæque sunt mundi partes: quæ principatum quendam in inferiorem mundum obtinent. Cùm enim postea dicat author: Post hæc deus in terram respexit, significat se prius locutum de cœlis & cœlestibus corporibus: de quibus nulla erit facta aperta mentio: nisi per *ἀγγέλους*, vel ipsos angelos cœlorum motores vel ipsos orbes cœlestes, aut denique solem & lunam & astra intelligamus. Itaque hos in nostra lectione per initia operum dei puto intelligendos, quod primas partes inter opera dei obtineant. Obstat videtur illud: in gentibus suis: sed Græcis non est nomen *ἐθνός*, sed nomen *γονή*, hoc est, generatio vel genus, vt sensus esse possit: Distinxit primas illas mundi partes in genera sua, vt scilicet vnunquodque cœlum astrum suum haberet genus: naturam & proprietatem. Proinde nomen, gentibus, apud nos exponendum erit pro generibus. Præstat enim vocabula improprie accipere; quam improprie habere sensum. Sensus ergo huius loci erit: Opera dei ab initio facta sunt & constituta cum iudicio dei, hoc est, non temerè esse cœperunt, sed recto iudicio atque certa ratione, modo ac ordine facta sunt: iuxta illud sapiens. 11. Omnia in mensura & numero & pondere disposuisti. Et statim vbi ea facta sunt & constituta, distinxit partes illorum, quia, vt habet liber Gen. 1. diuisit aquas ab aquis interiecto firmamento in medio aquarum, & dein de aquas separauit & terra in locum vnum. distinxit etiam *τὰς ἀρχάς* mundi, hoc est, potestates & partes illas primas quibus totus orbis inferior regitur, in suis generibus: quia orbes cœlestes varios constituit, qui singuli suos habent motus & proprietates, solémque à luna & astris distinxit: diuersa eis officia attribuens.

29 *Quæ in æternum opera illorum, nec esurierunt, nec laborauerunt, & non desierunt ab operibus suis.*

Legendum esse non ordinauit, sed ornauit, patet ex Græcis, quæ habet, *ἐκόσμησεν*. Nec est illis, opera illorum, sed *τὰ ἔργα αὐτῆς* opera sua, vt de ornatu illo intelligi possit qui post distinctionem factus est quarta die, cùm deus cœlum ornauit sole, & luna, & stellis. De quo ornatu dicitur Iob 26. Spiritus eius ornauit cœlos. Secundum nostram lectionem significatur: deum cùm primas illas mundi partes cœlestes constituisset & distinxisset, ornasse perpetuo ornatu earum operationes: quia eas & stabiles esse fecit, & indefatigabiles, & pulcherrimo ordine inter se consentientes: quod in sequentibus declarat, loquens de orbibus cœlestibus aut eorum planetis & stellis, velut de hominibus: per prosopopeiam. Nec mirum cum in scripturis factis sæpe astra vocentur, militia dei, exercitus eius, & virtus, vt cum dicit Psal. 38. Verbo Domini cœli firmati sunt & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Et Iob 25. Nunquid est numerus militum eius. De orbibus ergo cœlestibus aut sole, luna & astris, tanquam militibus dei opus sibi iniunctum assidue perficiētibus dicitur: quod nec patiantur aliquam egestatem nec fatigationem, vt vel præ fame vel fatigatione vnquã desistant ab operibus suis ex dei tanquã summi imperatoris iussu peragendis. Quo nihil aliud significatur: quam illa nunquam vel defectum pati vel defatigari. Quam sanè rem etiam

prædicat Dauid, dicens, In æternum Domine verbum tuum permanet in cœlo. Ordinatione tua perseuerat dies: quoniam omnia seruiunt tibi. Pro quo Hebræis est: Omnia sunt serui tui. Dixit de perpetuitate cœlestium operationum: subiicit etiam de concordia, dicens.

30 *Vnusquisque proximum suum non angustauit, vsque in æternum.*
31 *Non sis incredibilis verbo illius.*

Videri posset legendum angustabit, vt quidam libri habent, quia sequitur, vsque in æternum, vel vsque in æuum, sed Græca habent præteritum *ἐθλίψεν*, hoc est afflixit vel attriuit. Et in Græcis, vsque in æternum, coniungitur sequentibus quæ non habent vt nos: non sis incredibilis sed *ὅτι ἀπειθήσομαι τὸν λόγον αὐτοῦ*, hoc est: non erūt inobedientes verbo illius. Sensus ergo est: quod cùm sit in orbibus cœlestibus & stellis tanta multitudo, tantæque motuum & officiorum varietas: talium tamen militum dei nullus alij vnquã molestus fuit, nullus aliū attriuit aut pressit: quæ admodum in magno militum exercitu fieri solet, sed vnunquodque eorum constanter suum facit officium sine cuiusquam perturbatione: nec vnquam ea corpora prætergredientur ordinatione à deo eis factam: iuxta illud Psal. 148. Præceptum posuit, & non præteribit. De concordia admirabili cœlestium corporum etiam dicitur Iob 25. Potestas & terror apud eum est qui facit concordiam in sublimibus suis. Proinde quod nos legimus, non sis incredibilis verbo illius, vel debet accipi vt sint quasi dei verba; præcipientis cœlestibus corporibus: aut quasi verba cœlestium corporum: quibus vnunquodque alterum ad obedientiam diuino mandato exhibendam hortatur, vt aliquid subaudiatur, hoc modo: Vnusquisque proximum suum non angustauit, sed vnusquisque alteri dicit, vsque in æternum non sis incredibilis, hoc est, inobediens verbo dei. Cœli enim enarrant gloriam dei, & dies diei eructat verbū, & nox nocti indicat scientiã. Vel intelligendum post insinuatam cœlestium corporum obedientiam, sermonem conuerti ad quemque nostrum, vt ex illorum obedientia intelligamus ad nos multo magis pertinere vt diuinæ voluntati & mandatis non repugnemus.

32 *Post hæc deus in terram respexit, & impleuit eam bonis suis.*

Post ea, inquit, quæ deus fecit in cœlestibus corporibus, ornando ea, & sua illis officia deputando: in terram respexit, hoc est, eius quoque se rationem habere declarauit, cùm eam omnibus suis bonis repleuit, & omni animantium genere ornauit: quod factum est sexta die, & significatur versu sequenti.

33 *Anima omnis vitalis denunciavit ante faciem ipsius, & in ipsa iterum reuersa illorum.*

Senten tia hæc valde apud nos obscura, & obptoribus deprauata, clara est apud Græcos qui habent: Anima omnis animantis operuit (deus scilicet) faciem ipsius (terræ scilicet) & in ipsam reuersa eorum. Quo significatur deum obtexisse & repleuisse superficiem terræ omnium animantium genere: quæ tamen rursus in terram redire debeant ex qua facta sunt, patet ergo ex Græ-

cis melius legendum sine autem: Anima omnis vitalis: quemadmodum multa scripta habent non: Anima autem omnis vitalis. Patet item illud omnis vitalis esse genitui casus, vt sit idem quod omnis animantis & viuētis: quia Græcis est *πάντος ζῶς*. Patet rursus per præteritum legēdum esse, denunciavit, non per futurum, denunciabit, quanquam mirum sit cur interpres vertērit denunciauit, cùm Græcis sit *ἐκάλυψε*, hoc est, operuit, obtexit, nisi forte legerit *ἀπεκάλυψε*, reuelauit. Rursus patet relatiuum, ipsius: cùm sit femininum, non ad deum referendum, sed ad terram. Et legendum: in ipsa iterum reuersio: quomodo habent Biblia Complutensia, & Lyra, quæ quam omnia quæ vidi scripta habeant: & ipsa iterum, &c. Potest ergo lectio nostra, vt accedat originalibus, sic accipi: Anima aut vita omnis animantis denunciauit hoc ipsum quod dixi, deum impleuisse terram bonis suis. Vel potius vt, anima, sit ablatiu casus: deus per vitam omnium animantium denunciauit hoc ipsum, ante faciem terræ, vel in conspectu terræ: quia ipso facto demonstrauit quæ eam repleuerit bonis suis, eam que velut matrem omnium videre fecit quæ, ex ipsa prognata sunt: quæ rursus in eam sunt reditura. Vt autem nomen anima, magis putem esse ablatiu casus, vt verbum, denunciauit, ad deum referatur, mouent me Græca: quæ habent accusatiuum *ψυχῶν*, & videtur subintelligenda præpositio *ἔτι*, vt sit sensus: secundum animam: vel per animam omnis animantis operuit superficiē terræ.

CAPVT XVII.

1 *Deus creauit de terra hominem, & secundum imaginem suam fecit illum.*

Requitur cœptam de operibus dei narrationem, diu persistens in explicatione eorum quæ deus homini præstitit, ex quibus in reuerentiã dei ipsum deducere studet. Primum ergo dicit deum creasse: hoc est formasse hominem de terra, secundum corpus scilicet, eundemque fecisse secundum imaginem suam: secundum animam scilicet quæ dei refert imaginem propter rationalem virtutem: qua præ aliis animalibus prædita est, & eiusdem immortalitatem ac spiritalem naturam. Simile est quod sequitur.

2 *Et iterum conuertit illum in ipsam, & secundum se vestiuit illum virgine.*

Secundum corpus enim conuertit eum iterum in ipsam terram ex qua sumptus erat, vt qui cõtra suam dignitatem terrena præelegerat diuinis, rursus in terram conuerteretur ex qua formatus erat. Iuxta animam verò deus ad similitudinem sui vestiuit illum virtute & fortitudine, vt sicut de eo dicitur: Confessionem & decorem induisti. & Dominus regnauit, decorem indutus est, indutus est dominus fortitudinem: quia scilicet fortitudine & decore ornatus est, & veluti vndique circumamictus: ita & homo ad similitudinem dei: suo modo fortitudine indutus est & ornatus: quia præditus acumine intellectu, quo & omnia penetrare potest, & multa potenter præstare. Nomen enim, virtute, non potest hic accipi vt vitii opponatur, sed pro fortitudine, Corn. Ians. in Eccle.

Psal. 101.
Psal. 92.

cùm Græcis sit *ισχύον*. Sunt qui hic intelligunt significari Adamum fuisse conditum in perfecta robore corporali: item in perfecta scientia & virtute secundum animam: sed magis est verisimile Sapientem loqui de his quæ in Adam toti humanæ naturæ collata sunt. Pro, secundum se: Græca habent pluraliter *ἑαυτῶν*, secundum seipsos, vt ad homines referatur: nam pluraliter hic habet: Induit illos secundum seipsos fortitudinem; vt significetur hominibus datam fortitudinem, secundum quod eorum naturæ conueniebat. Alii enim animalia etiam habent singula vires suas, homo verò singulari excellentique virtute donatus fuit. Sed interpres legit *καὶ ἑαυτὸν*, secundum se, vt ad deum referatur: atque ea lectio magis placet, quanquam nostra lectio etiam alterum sensum admittere potest.

3 *Numerum dierum & tempus acuit illi, & dedit potestatem eorum quæ sunt super terram.*

Rursus coniunguntur duo, quorum vnum homini competit ratione partis inferioris, corporis scilicet, alterum ratione partis excellentioris, nempe animæ. Quoniam, inquit, ex terra hominem fecit, & in terram eum rursus conuertit voluit, ideo dedit ei certum numerum dierum & certum tempus vitæ, certo illi præscribens eum moriturum, cùm dixit: Terra es, & in terram reuerteris, & certum etiam vitæ tempus etiam vsque ad diem numerum apud se vniciue præsumens, sed quod incertum esse voluit omnibus, vt semper vigilarent. Rursus tamen quia hominem secundum similitudinem suam formauit atque virtute singulari ornate voluit, dedit ei potestatem eorum quæ sunt super terram, sicut ipse potestatem habet generalem omnium quæ in cœlo sunt & in terra.

4 *P fuit illius terrorem super omnem carnem, & dominatus est be-
stiarum & volatilium.*

Non solum dedit ei potestatem eorum quæ sunt super terram, dicens: Dominamini piscibus maris & volatilibus cœli, & vniciuis animantibus quæ sunt super terram: sed etiam effecit vt omnia animantia illum timerent tanquam suum præsentem & superiorem: atque ita factum est, vt ipse dominatus sit omnium bestiarum terræ & volatilium cœli. Timor quidē iste hominis & dominium super animalia omnia perfecte cõpetebat homini in prima rectum institutione, verum per peccatum hæc ex parte homini perierunt, deo ita peccatum hominis iuste puniente, vt qui deo debitam obedientiam negauit, sentiret etiam animalia pleraque sibi repugnare. Nō tamen sic petierunt hæc homini, quin suo iure possit & valeat quæuis animalia sibi subiicere, & velut fugitios seruos ad debitam seruitutem cogere, & eos qui per mansuetudinem adduci non possunt, per violentiam in obedientiam cogere, vt pulchrè declarat d. Basilius homilia 10. in hexameron.

5 *Creauit ex ipso adiutorium simile sibi: consilium & linguam, & oculos & aures & cor dedit illis excogitandi, & disciplina intellectus impleuit illos.*

Primam partem: creauit ex ipso adiutorium simile sibi: Græca non habent. Addidisse eam videtur interpres quod in sequentibus pluraliter

raliter loquendum esset, cum haec de homi-
ne singulariter sit locutus, sub nomine scilicet
Adæ. Præmittit ergo, ex ipso Adam, hoc est, ex
costa eius Deum creasse, hoc est, formasse adiu-
torium simile ipsi, Euam scilicet: quæ in adiutorio
generandæ & alendæ prolis, & reliquorum do-
mesticorum operû data est viro. Istis ergo simul
creatis, & in ipsis, omnibus hominibus præ aliis
animalibus, peculiariter dedit deus consilium,
linguam, oculos, aures & cor excogitandi, hoc
est, cor ad cogitandum. Nomine consilij, signifi-
catur ratio, vim iudicandi & consultandi habens
de agendis. Nomine linguæ, sermonis potestas si-
gnificatur per quem mentis sensa & consilia dis-
tinctis vocibus exprimere soli homini datum
est. Nomine oculorum & aurium, omnes sensus
significat: quod inter omnes hi sunt præcipui sen-
sus: qui in hominibus longè sunt excellentiores,
& ad plura se extendunt: quàm in aliis animalibus.
Aut duos illos sensus nominat: quod ab il-
lis maximè rerum intelligentia & cognitio pen-
deat, unde mox subditur de corde ad cogitandû
dato, & additur, & disciplina intelligentiæ repleuit
illos. Quod etsi maximè verû fuerit in homine in
regro: tamen etiam cõpetit homini lapsõ: qui per
lumen naturale multarum rerum intelligentia
præditus fuit. Idem aliis verbis repetitur in no-
stra versione.

6 *Crederit in illis scientiam spiritus, & sensu impleuit cor illorum, & mala & bona ostendit eis.*

Quantum ad omnes homines, creavit deus
in illis scientiam mentis & spiritus: quia
per infusum, lumen naturale, dedit eis cognitio-
nem prudenter disponendi temporalia, & per
impressam menti eorum legem naturalem, agno-
scendi quid malum & quid bonum esset. Item
quod bona manerent eos qui bene viuerent, ma-
la eos qui malè. Quantum verò ad electos in ho-
minibus: dedit hoc eis deus per lumen gratiæ lon-
gè perfectius, vt cœlestia & spiritalia bona agno-
scerent, & sensu: hoc est, prudentia implerentur
corda illorum.

7 *Posuit oculum suum super cor eorum, vt ostenderet eis magnalia
operum suorum, vt nomen sanctificationis collaudent, & gloriantur in
mirabilibus illius vt magnalia enarrant operum eius.*

Perperam hic multi legunt, oculum ipsorum
vel oculos ipsorum: nam legendum esse, o-
culum suum quomodo etiam multi libri habent, vt
ad Deum referatur, patet ex Græcis: quæ habent,
ὄν δὲ φθαλμὸν αὐτῶν, hoc est, oculum suum. Ponit au-
tem oculum suum super cor hominum: quando
Deus suo spiritu & suæ gratiæ fulgore cor homi-
num illuminat, & ad cognoscendum oportuna
dirigit. Quomodo & in Psalmis dicitur ex perso-
na Dei secundum communè intelligentiam: In-
tellectum tibi dabo: & instruum te in via hac qua
gradieris: firmabo super te oculos meos. Quod
ergo hic dicitur: potissimum de electis est intel-
ligendum: quibus dedit Deus peculiariter agno-
scere magnifica eius opera: & quæ ad creatione
pertinent, & quæ ad suorum salutem diuersis tẽ-
poribus operatus est: maximè verò in eductione
populi Israelitici ex Aegypto, in qua mirabilia
pro illius populi salute designauit. Ad quæ hic
authorem respexisse sequentia indicant: in qui-
bus subiicitur de addita lege. Dicit ergo Deum
posuisse oculum suum instar magistri alicuius su-

Psal. 37.

per corda illorum: ad hoc vt ostenderet eis ma-
gnalia, hoc est, magnificentias & claritatem ope-
rum suorum: sicque eis intellectis collaudarent
nomen sanctificationis, hoc est, nomen eius sancti-
tum, & suos sanctificans. Item ad hoc vt sui glo-
riarentur in mirabilibus illius quæ pro eorum ma-
late operatus est, sicque aliis cum gaudio & læti-
tia enarrant magnifica opera eius.

8 *Addidit illis disciplinam, & legem viam hereditauit eos.*
9 *Testamentum æternum constituit cum illis, & iudicia sua ostendit eis.*

Hæc omnino de lege veteri dicta videntur,
quæ additam dicit, siue quia superaddita
fuit legi naturali: siue quia data Israelitis post mi-
rabilia illa quæ in illorû eductione sunt designa-
ta. Hanc legem vocat disciplinam: quia scientiã
agendorum præstat. Vocat legem viam: quod vi-
tam promittit, & præstat obseruatoribus suis.
Hanc velut in hæreditatem acceperunt: quia in
perpetuum duraturam, non solum ratione mora-
lium præceptorum, sed etiam ratione cæremonia-
lium, quæ etsi ad literam iam non seruantur, secũ-
dum spirituales tamen intelligentiam semper
seruabuntur. Per testamentum cum illis consti-
tutum, pactum significatur Dei cum Israelitis in-
tum: quod æternum rectè dicitur: quia etsi muta-
tum sit & antiquatum secundum ea quæ ad lite-
rã significantur in lege: manet tamen secundum
ea quæ secundum spiritum in illo pacto continen-
tur. Hæc Dei singulare beneficium populo Israe-
litico impensum celebrat aliquoties Dauid, di-
cens. Notas fecit vias suas Moysi, filiis Israel vo-
luntates suas. & Non fecit taliter omni nationi,
& iudicia sua non manifestauit eis. Additur &
de beneficiis populo illi in datione præstitis,
cum subditur.

10 *Et magnalia uocis eius vidit oculis illorum, & honorem uocis
audierunt aures illorum.*
11 *Et dixit illis: Attendite ab omni iniquo, & mandauit illis vni-
cuique de proximo suo.*

Honorem interpres posuit pro gloria & cla-
ritate: quam scilicet in datione legis Israeli-
tæ & oculis viderunt, auribus perceperunt. Vide-
runt enim Deum magnificè apparentem in igne
cum tonitruo & fulgure. Et audierunt eum sua
voce ex igne loquentem, & decẽ præcepta promul-
gantem. Quæ paucis Sapiens comprehendit.
Primum quidem dicens Deum dixisse, Attendite
ab omni iniquo, quia omnia penè legis præcepta
sunt negatiua tantum vetantia malum, sicut im-
perfectis illis conueniebat. Deinde peculiari-
ter mandatum dicit vnicuique de proximo suo,
quia maior eorum præceptorum pars comple-
ctitur ea quæ proximos concernunt, vt scilicet
non faciamus eis quæ ab eis nollemus nobis fi-
ri. Hoc est enim quod dicit: vnicuique Deum mā-
dasse de proximo, ipsam præcepisse quomodo se
erga proximum gerere debeat.

12 *Vias eorum coram illo sunt semper, non sunt absconsa ab oculis
ipsis.*

Sicut peculiariter eis deus legem dedit, ita pe-
culiari ratione eorum vias & actiones obser-
uat: num secundum ipsius legem sint institutæ,
Non enim sic eis legem dedit, vt deinde eos pro
suo arbitratu viuere sineret: nec curæ ei esset ser-
uarent an non, sed magis quam aliarum gentium
obser-

Psal. 102.
Ibi. 147.

obseruat eorum mores & vitam excellentius eos
præmio affecturus si rectè viuant, & grauius eos pu-
niturus & citius, si malè & contra legem viuant.
Nā alias gentes permisit vnquamque ingredi
vias suas, & veluti ad se non ita pertinerent pro
suo arbitratu viuere, Vnde & sequitur.

13 *In vnquamque gentem pr. posuit rect. eam, & pars Dei Israel
facta est manifesta.*

Indicat hæc sententia cur peculiariter de Israe-
le dictum sit: quod eorum viæ sunt corã deo,
videlicet quia deus qui omnium Dominus est,
alias omnes gentes tradiderit gubernandas suis
principibus & regibus quos eis præfecit: popu-
lum verò Israeliticum sic sibi assumpsit peculiari-
ter in suam partem & portionem, vt in illo ipse
regnaret solus. Vnde dicitur in deut. 7. Te elegit
dominus vt sis ei populus peculiaris de cunctis
populis qui sunt super terram. Et in Isaia 19. di-
cit Dominus: Hæreditas mea Israel. Et in cantico
Moysi: Pars domini populus eius, Iacob fu-
niculus hæreditatis eius. Itaque quoniam deus
peculiariter sibi eius populi regimen & guber-
nationem vendicaret, Samuel ait ad eos: Grande
malum fecistis vobis, petentes super vos regem.
cũ dominus deus vester regnaret super vos. Pa-
tet ex hac explicatione, nomen Israel, esse in se-
cundo membro nominatiui casus, & orationem
sic ordinandam: & Israel, hoc est populus Israe-
liticus est manifesta pars dei facta. Clarior fuis-
set sensus si dictum fuisset, factus est. Adduntur
& hic & alibi in hoc capite aliquot sententiæ
in æditione Complutensi, sed quas non habet
Germanicum exemplar, quod simpliciores habet
ferè & breuiores sententiæ, cum quo nostra
versio frequenter magis conuenit. Patet item
impertinens esse propositio authoris, quod qui-
dam priori huius sententiæ parte intelligunt si-
gnificari vnicuique genti angelum aliquem præ-
positũ esse custodem & rectorem, cum de regibus
magis sit sermo: qui reliquis gentibus non sine
Dei ordinatione fuerunt præfecti: quibus permi-
sit illis leges quas vellent præscribere, nulla à se
illis lege aut vitæ ratione palam proposita.

Deu. 32.

1. Re. 12.

14 *Et omnia opera eorum velut sol in conspectu Dei, & oculis eius
sine intermissione inspicientes in vis eorum.*

Crediderim interpretẽ dictionem, manife-
sta, quam nos legimus in præcedenti, ver-
su, addidisse huic sententiæ, & vertisse: Manifesta
omnia opera eorũ velut sol, hoc est, tam patent
deo quàm omnibus patet sol. Idẽ dicit quod su-
pra, vt intelligatur Deũ peculiarem habere ratio-
nem eorum quæ suus populus vel benè vel malè
agit: nec ita dissimulare ad eorũ facta, sicut vide-
tur aliarum gentium opera parum curare. Quod
in genere dixit de operibus, populi Dei, specia-
lim explicat primum de malis operibus, postea
de bonis. Valde enim inculcatum esse conuenit
deum operum sui populi habere curam & dili-
gentem respectum. Itaque de malis dicit.

15 *Non sunt absconsa testamenta super iniquitatem illorum, & om-
nes iniquitates eorum in conspectu Dei.*

Quidam libri habent, propter iniquitatem;
alij, per iniquitatem. Et intelligitur Dei pa-
Corn. Ians. in Eccle.

cta cum hominibus non esse abrogata & sublata
propter vel per iniquitates hominũ: iuxta illud
Pauli: Rom. 3. Nunquid infidelitas hominum si-
dem Dei euacuauit? Græca tantum habent: Non
sunt absconditæ iniustitiæ illorum ab ipso. Cui
sententiæ magis conuenit quod quidam libri no-
stri habent, super iniquitatem illorum, vt hic sit
sensus: dei testamenta, hoc est, leges, dispositio-
nes & ordinationes: quas testatus est eis, nõ sunt
absconsa super iniquitates illorum, hoc est, non
dissimulant ad eorum peccata, sed vigilant super
ea, & illa obseruant, vt secundum illas peccata
puniantur. Aut manifesta sunt varia testimonia:
quibus deus testatum frequenter fecit se iniqui-
tates illorum obseruare: dum tam grauius ea sæ-
pe vltus est. Talis enim aliquis sensus conuenit
proposito authoris: qui quod de malis dixit, idẽ
& de bonis operibus subiungit, inter quæ præci-
puum locum quandam obtinet eleemosyna.

16 *Eleemosyna viri quasi sacculus cum iusto, & gratiam hominũ
quasi pupillam conseruabit.*

Ferè omnes habent corruptè, sacculus, cum
legendum sit, signaculum, quomodo quædã
habet scripta, quomodo & Rabanus legit, & Au-
gustinus in speculo. Est enim Græcè σφραγίς, di-
ctio: qua & Paul. Rom. 4. vsus est, cum signum cir-
cumcisionis dicit esse signaculum iustitiæ fidei.
Significat enim σφραγίς idem quod sigillum vel
signaculum quo literæ aut aliæ res obsignantur,
& clausæ custodiuntur. Quoniam ergo quæ cus-
todire diligenter volumus, ea sigillo obsigna-
mus, quemadmodum Darius ostium fossæ eius
in quam coniectus fuit daniel. 6. annulo suo si-
gnauit, & Iudæi Christi sepulchrum obsignaue-
runt, ideo eleemosynam hominis dicit esse apud
Deum velut sigillum: significare volens Deum
fidelem memoriã conseruare eorum beneficiorũ
quæ in hac vita in indigentes conferuntur, eaq;
esse apud se veluti res sigillatas aut sigilla ipsa,
quæ fideliter & diligenter custodiuntur ne pe-
reant. Ita enim etiam deus etsi non statim tenu-
neret pietatis opera, tamen apud se veluti custo-
dit, non sinens ea effluere suæ memoriæ, vt illa
suo tempore proferat & remuneret. Hunc sen-
sum cum non intelligerent quidam, mutau-
erunt, signaculũ, in sacculum, vt congrueret hic
locus cum illo Saluatoris: Facite vobis sacculos
qui non veterascunt, thesaurum non deficientem
in cœlis. Itaque intelligunt hic eleemosynam
comparari sacculo, quod per eam homo sibi cõ-
paret vnde suo tempore reficiatur, & habeat ve-
luti in sacculo pecuniam: vnde necessaria sibi ac-
quirat. Veram lectionem etiam secunda senten-
tiæ pars, alia explicat similitudine: Et gratiam ho-
minis quasi pupillam conseruabit. Vbi suppo-
situm verbi, conseruabit, non est, eleemosyna, vt
aliqui malè intelligunt, sed deus, ad quem refer-
tur relatiuum, ipso. Et est sensus: Et deus, coram
quo est eleemosyna, tanquam signaculum con-
seruabit apud se gratiam hominis, hoc est, benefi-
cium quod homo homini impendit, tanquam
pupillam, hoc est, diligentissimè, & tanquam rem
sibi summè charam, quomodo homo pupillam
oculi charissimam habet, & diligentissimè custo-
dit. Sic & supra cap. 3. dictum est de eleemosy-
na: deus qui reddit gratiam meminit in poste-
rum, &c.

Luc. 18.

17 Et postea resurget, & retribuere illi retributionem unicuique in
apud ipsorum, & conuertet in inferiores partes terræ.

DEUS inquit, qui iam apud se conseruat ope-
ra pietatis & misericordiae, etsi ea non sta-
tim remuneret, sed dissimulare videatur, postea
tamen suo tempore resurget ad iudicandum om-
nes, & in lucem proferendum quæ apud se asser-
uata habet: iuxta illud: Surge deus, iudica terram.
& tunc retribuet hominibus mercedem quam me-
ruerunt, ita ut unusquisque suam ipse capiat & re-
portet portionem. Quod additur, & conuertet in
inferiores partes terræ: ubi aliqui corruptè, ut pu-
ro, legunt, conteret: Græca nulla habent, ut ex col-
latione de veriori lectione & sensu iudicari non
possit. Cum autem variè ea pars à quibusdam ex-
plicetur, videtur proposito convenientissimus fo-
re sensus, si intelligatur Deum cum ad iudican-
dum surrexerit, conuersurum elemosynam, vel
retributionem quæ unicuique retribuet, in infe-
riores partes terræ, hoc est, in mortuos: quia scili-
cet efficiet ut ad eos perueniat: dum eos resuscita-
bit, & resuscitatis dabit quod meruerunt. Aut
conuertet se in inferiores partes terræ: quia vs-
que ad mortuos eius virtus perueniet, resuscitatis
eos. Per inferiores enim partes terræ, secundum
phrasim veteris testamenti: non damnati solum,
sed generaliter mortui designantur, ut & postea
c. 24. Sapientia dicit: Penetrabo omnes inferiores
partes terræ, & inspiciam omnes dormientes, &
illuminabo omnes sperantes in Domino. Cum au-
tem Deus non tantum in nouissimo generali iu-
dicii die surgit ad retribuendum mercedem, sed
etiam in cuiusque hominis nouissimo die: etiam
tunc intelligendum est Deum conuertere eleemo-
synam hominis in inferiores partes terræ: atque
ob id non malè hic locus adduci potest ad pro-
bandum, elemosynam post mortem prodesse ho-
mini etiam ad penam eius, qua purgandus est,
tollendam vel leniendam.

18 Penitentibus autem dedit viam iustitiae, & confirmasti defici-
tes sustinere, & destitisti eis sortem veritatis.

NE, quoniam dixit Deum omnia hominum
opera obseruare, & quandoque redditurum
unicuique secundum opera ipsorum, desperent
de dei gratia obtinenda qui in peccatum prolapsi
sunt, subiicit de fructu & efficacia penitentiae,
atque ad eandem deinde hortatur. Hæc, inquit,
quæ dixi etsi vera sunt, tamen deus non præcluserit
penitentibus de peccatis suis viam iustitiæ ob-
tinendam, sed dedit illis viam & rationem obtinen-
di iustitiam, deditque eis ut quam reliquerunt
viam iustitiæ, rursus amplecti possint. Pro quo
Græcis est, *ἀποκατέστησαν* dedit eis reditum, ad
se scilicet & ad iustitiam quam reliquerunt. Nec
solum illis dedit viam iustitiæ, sed etiam eos qui
in sustinendo deficiunt, hoc est: qui non spe diui-
norum bonorum persistunt perseveranter in bo-
no, sed per infirmitatem humanam excidunt à
recta virtutis via, ipsemet confirmavit, partim per
scripturas sacras aut prædicantium ora: partim
per internam suam inspirationem, erigendo illos
spe veniæ, & sua gratia eorum menti robur in-
fundendo. eos item qui per se deficerent in tole-
randis aduersis, & perseveranter expectandis bo-
nis cælestibus, ipse ita confirmat sua gratia, ut nõ
deficiant. Alleuat. n. Dominus, inquit Psalmista,
omnes qui corruunt, & erigit omnes pro-

confirmavit, vel, ut aliqui libri habent, corrobora-
uit, Græcè est *παρεκάλειν*, quod est aduocavit
vel rogavit aut consolatus est & hortatus. Hæc
enim significat illud verbum: non autem confir-
mare, quanquam res eodem redeat. Et verisimile
est interpretem verisimile, controgavit, quia sic in
quibusdam libris inuenitur, & cum id non intel-
ligeretur, mutatum esse in corroboravit, & hoc
in confirmavit. Hortatur autem Dominus per præ-
dicatores suos, imo & oblectat homines ad pen-
itentiam & constantiam. Vnde Paulus eodem
verbo vsus. Obsecramus inquit pro Christo, re-
conciliamini Deo, & pro Christo legatione fun-
gimur: tanquam Deo exhortante per nos. Quod
addidit interpretes: et destinavit eis sortem verita-
tis. (nam id Græca non habent) significat Deum
deputasse penitentibus non eam partem quam
prius meruerat, sortem scilicet iniquitati debitam,
sed sortem veritati & iustitiæ destinatam. His er-
go præmissis, rectè subiicit adhortationem ad
penitentiam dicens.

19 Conuertere ad Dominum, & relinque peccata tua, præcæce ante
faciem eius, & minue offensivum.

EXemplar complutense habet coniunctio-
nem illatuiam: Conuertere igitur ad Domi-
num. Duas autem partes penitentiae esse indicat
quæ separari non debeant. Nam verè penitentem
oportet conuerti ad Dominum à quo auersus
fuit, & ut id rectè fiat, relinquere debet peccata
sua. Quomodo autem hæc fieri debeant; altera
pars insinuat. Conuerti enim debet peccator ad
dominum, sic ut precetur ante faciem eius, orans
& pro admissorum venia, & pro auxilio gratiæ
eius: sine qua nec malum relinquere: nec bonum
amplecti & retinere valet. Relinquere peccata
sic debet, ut si non omnino ab omni peccato li-
ber esse possit: tamen minuat offensivum, hoc est,
quæ Deum offendunt, aut quæ occasionem scan-
dali & peccati præbent. Ea enim quisque tum
propter se: tum propter alios quantum potest mi-
nuere debet & tollere. Idem aliis verbis inculca-
tur, cum subditur,

20 Reuertere ad Dominum, & auertere ab iniustitia, & nimis o-
ditio execrationem.

Nimis pro valde positum est, ut aliàs sæpe.
Ad veram auersionem ab iniustitia nõ suffi-
ciat factio illam relinquere, sed & animo ab ea
alienari. vnde rectè additum est: valde odito quic-
quid Deus execratur & abominatur.

21 Et cognosce iustitias & iudicia Dei & ista in sorte propositio-
nis & orationis altissimi Dei.

HÆC sententia etsi iam in Græcis non ha-
beatur, fieri tamen potest quod eam inter-
pres legerit in Græcis codicibus: sicut & nunc
Græca quædam habent quæ interpretes non legit.
Certè convenienti ordine superioribus addita est
ad absoluendum veræ penitentiae condiciones.
Nā præter dicta ad perfectam penitentiam requiri-
tur, ut cum quis ad Deum conuersus est, & pecca-
ta relinquere incipit, inquirat & præ oculis sem-
per habeat iustissima Dei mandata, quorum ob-
seruationem Deus requirit: Tum ut in cæpta vir-
tutis via persistat & perseveret, vnde dicitur: Et
ista in sorte propositionis, hoc est, in ea conditio-
ne quam tibi Deus proposuit, & ad quam te
vocaui, aut quam tuq tibi proposito delegisti.

Quæ

Quæ eadè conditio & fors exigit assiduam depre-
cationem Dei, sine cuius auxilio hæc omnia fieri nõ
possunt. His tamen omnibus adhuc addi debet
quod sequitur.

22 In partes vade seculi sancti, cum viuis & dantibus confessionem
Deo.

SÆCULUM sanctum, est sæculum illud de quo
Isaias loquitur, cum dicit Christum patrem
futuri sæculi, scilicet status futuræ vitæ, in
quo omnis peccati immunditia aberit, per quam
istud præsens sæculum, rectè pollutum sæculum
dici potest. In sæculo autem illo sancto est perpe-
tua confessio laudis Dei, gratiarum actio, & prædi-
catio Dei: angelis clamantibus: Sanctus, sanctus, san-
ctus Dominus Deus sabaoth, &c. Monet ergo Sa-
piens, ut penitens iam per prædicta Dei miseri-
cordiæ & gratiam consecutus: in partes & condi-
tionem vadat sæculi sancti, ut scilicet quod illi
sæculo proprium est & familiare, etiam ipse hic
incipiat, laudando scilicet Deum, & illi gratias
agendo pro accepta peccatorum remissione, &
alia quoque eius opera & beneficia prædicando
cum his, qui adhuc hic superstites existentes dāt
Deo confessionem laudis, hoc est, laudant Deum
& prædicant. Hunc esse genuinum loci huius sen-
sum, sequentia indicant.

23 Non demoris in errore impiorum, ante mortem consistere. A
mortuo quasi nihil perit confessio.

HÆC propriè non dicuntur de confessione
peccati, sed de confessione laudis, ut satis
patet ex sententia sequenti, & simili loco qui est
in cantico Ezechiae, ad quem hic omnino allu-
sum videtur: Non infernus confitebitur tibi, ne-
que mors laudabit te: nõ expectabunt qui descē-
dunt in lacum veritatem tuam. Viuens viuens ipse
confitebitur tibi, sicut & ego hodie, pater filiis
notam faciet veritatem tuam. Sic & David dicit:
Non est in morte qui memor sit tui: in inferno au-
tem quis confitebitur tibi? & Non mortui lauda-
bunt te domine, neque omnes qui descendunt in
infernum. Quibus locis ad literam non agitur tan-
tum de damnatis, nec tamen negant confessio &
laus Dei in sanctis post mortem: sed tantum dici-
tur mortuos Deum hic apud viuos non depre-
dicatione: nec eos sua confessione viuos edificare posse.
Sic enim soli hic viuentes alios viuentes ædifi-
cant, & ad laudem ac reuerentiã Dei prouocant.
Quod qui hic viuentes modo non faciunt, nec
postea eis facere dabitur: quando vere etiam non
erunt inter viuos, ut nemo putet se post mortem
posse incipere laudem dei. Itaque rectè monet
Sapiens, ut etiam si quis aliquandiu hæsit aut de-
tentus fuit in errore impiorum, eo inquam erro-
re: quo quis virtutibus neglectis vitia sectatur:
non demoretur in illo diutius, ut ante mortem
veniam suorum peccatorum consecutus Deum
laudet ei que gratias agat: & beneficia eius aliis
prædicet, quod dignè facere non potest peccator
quem non penitet suorum peccatorum. Nec est
quod confessionem Dei sibi putet quis differen-
dam in tēpus futurum post mortem: quia ab eo qui
mortuus est huic mundo, tanquam qui omnino nõ
est in mundo, nec cum eo commercium habet: pe-
rit eo confessio dei qua illum apud viuos prædica-
ret, & qua sibi meritum apud Deum cõparare posset.
Perit ite omnino ab eo sic, ut si hic eam nõ ince-
perit, sed se ad eam ineptum reddiderit, & Deum
Corn. Ians. in Eccle.

potius vita aut lingua blasphemauerit, eam ibi
incipere non possit, ut qui nec tunc inter viuos
reperietur. His ergo locis agitur de confessione
Dei, quæ viuis sit adificationem & confitentibus
sit meritoria. Cum autem eadem sit ratio de con-
fessione peccatorum, nempe quod & ipsa tantum
ante mortem sit meritoria, idque in his tantum
qui non persistunt in veteri errore, non mirum
si per accommodationem hæc à quibusdam etiã
tribuantur confessioni peccatorum, maxime cū
in superioribus de agenda penitentia sermo sit
habitus. Itaque etiam Augustinus hunc locum
citatur aliquoties de confessione peccati ut sermo-
ne octauo de verbis domini, & aliis locis, qui-
bus semper legit: A mortuo quasi qui non sit, pe-
rit confessio. Cæterum notandum quosdam libros
non habere illam partem: Ante mortem confite-
re: sicut nec Græca habent: includitur tamen satis
in parte sequenti: A mortuo quasi nihil perit con-
fessio: quam Græca habent clarius, A mortuo tan-
quam non existente (aut eo qui non est) perit
confessio, proinde similiter nostra lectio est acci-
pienda, ut subaudiatur participium: A mortuo
quasi existente nihil: apud viuos scilicet quoad
conuersionem huius mundi, perit confessio
Dei. Vnde sequitur.

24 Confiteberis viuenti, viuis & sanis confiteberis, & laudabis
Deum, & gloriaberis in miserationibus eius.

EX secunda parte hic constat de quali confes-
sione hic sit sermo, nempe de confessione dei,
qua peccator Dei adeptus gratiam prædicat eius
misericordiam. Dum autem docetur hanc miseri-
cordiã Dei in ista vita prædicandam esse, satis et-
iam innuitur illam ab his qui extra dei gratiam
hinc decedunt, non posse post hanc vitam ob-
tineri, ut tunc illam incipere possint prædicare &
laudare. Porro futura indicatiui modi in hac sen-
tentia phrasim Hebraicam posita sunt pro impera-
tiuis, confitere, lauda & gloriare. dicit: viuis &
sanis confiteberis: hoc est, quando per vitam li-
cet, & per valetudinem liber. Complutense exem-
plar habet, *ἐν τῷ τῷ κατὰ*, hoc est, sanis corde.
Quod aliqui intelligunt de sanitate animæ, à vi-
tiis, quæ morbi sunt spirituales, purgatæ, ut signi-
ficetur eum qui viuit corpore, animo tamen lan-
guet: non esse idoneum ad confitendum & lau-
dandum Deum.

25 Quam magna misericordia Domini, & propitiatio illius conu-
entibus ad se.

QUO ad penitentiam magis suos Sapiens in-
uitaret, in sequentibus prosequitur prædi-
cationem misericordiae diuinæ, eius magnitudinẽ
extollens, & causam indicans cur illa homini-
bus tam sit exposita, & tam facilis. Primus ergo
exclamando præ admiratione bonitatis diuinæ,
asserit magnam esse misericordiam Dei, eiusque
propitiationem, sed erga eos qui conuertuntur
ad se: pro ad ipsum. Id dum exclamando & admi-
rando affert, significat se eius magnitudinem nõ
posse verbis satis explicare.

26 Non enim omnia per se sunt esse in hominibus, quomodo non est immor-
talis filius hominis, & in vanitate naturalia placuerunt.

INDICAT hæc ratio imbecillitatem humanæ na-
turæ, eiusque ad vitia ex sua natiuitate præclui-
tatem: causam esse cur erga homines tam sit
A 4 DEUS

Deus ad miserendum propensus, ut huius consideratione minus desperet peccator, sed spe veniēcius ad poenitētiē remedium confugiat. Simile habet Psal. 101. dicens: Quomodo miseretur pater filiorum, miserus est Dominus timētibz se, quoniam ipse cognouit figmentum nostrum. Recordatus est quoniam puluis sumus, homo sicut fœnum dies eius, &c. Dicit ergo: Merito Deus propitius est hominibus poenitentibus, non enim omnia possunt esse in hominibus (hominibus enim legendum est, & non, ut quidam legūt, omnibus) hoc est, homines non possunt in hac mortali vita habere summam perfectionem, sed pro suā naturæ fragilitate necesse est eos aliquādo labi & cadere: non possunt esse sine defectu, nec possunt eis esse omnia quæ iure inesse deberent, quæque ab eis desiderantur: quoniam qui ex homine mortali natus est, non est immortalis: immutabilis, & à corruptione liber, sed eo ipso quo ex homine natus est mortē secum trahit, & cum morte instabilitatē huius vitæ & corruptionē: atque ad vitia procliuatatem, & sic per vanitatē & naturæ instabilitatē, in qua homo nascitur, malitiæ vitia & prauæ concupiscentiæ semper homini placuerunt ex sese: quia sensus & cogitatio humani cordis semper prona sunt ad malum ab adolescentia sua.

27 Quid lucidius soli, & hic deficiat, aut quid nequius quam quod excogitauit caro & sanguis, hoc arguitur.

Græca non habent futurum, deficit, sed præsens ἐλάττω, deficit, quemadmodum & scripta quædam & impressa habent, ut non ad defectū illum & mutationē quæ in fine mundi fiet, istud referendum sit, sed potius ad eclipsim: quā nobis sol nonnunquam patitur, & ab illo verbo nomen habet, Melius autem hic locus intelligitur si conferatur cum similibus locis quæ sunt apud Iob, quorum vnus est c. 15. Quid est homo ut immaculatus sit, & ut iustus appareat natus de muliere: Ecce inter sanctos eius nemo immutabilis: & cæli nō sunt mūdi in conspectu eius. Quātomagis abominabilis & inutilis homo qui bibit quasi aquā iniquitatē: Alter est c. 25. Nūquid iustificari potest homo cōparatus Deo, aut apparere mundus natus de muliere: Ecce luna non splendet, & stellæ non sunt mundæ in conspectu eius. Quanto magis homo putredo, & filius hominis vermis: Sic ergo illis locis ad depressionem humanæ superbiæ, ex imperfectiōne cœlestium creaturarum, quæ perfectissimæ inter omnes sunt, ostenditur imperfectio hominum: ita & hic hominis imperfectio cum sole comparatur: non tantum ad confutationem humanæ præsumptionis: sed etiam ad consolationem humanæ infirmitatis: ne ob suam imperfectiōnem de Dei misericordia dissidat. Et est sensus: Inter omnes creaturas nihil est lucidius sole & tamen etiam ipse in lumine deficit, siue cum occidit nobis: siue cum eclipsim patitur. Deficit item & deficiet, si conferatur cum luce & claritate Dei, in cuius conspectu & comparatione luna non splendet, & stellæ non sunt in suo lumine omnino mundæ. Quanto minus de sua iustitia & puritate præsumere debet homo carnalis: qui ex carnali sua corruptione non cogitat nisi malum quod in ipso merito arguitur & reprehenditur? Notandum autem secundam partem huius sententiæ duplicem habere

apud nos lectionem, quemadmodum & in Glossa Ordinaria notatum est. Nam quidam libri habent: Aut quid nequius quàm quod excogitauit caro & sanguis? Alij, Aut quid nequius excogitauit caro & sanguis? Græca habent, καὶ πονηρόν ἐξέσχετο καὶ αἷμα. Et malum cogitabit caro & sanguis hoc est, corruptio carnalis quæ est in homine: aut homo carnalis in quo dominatur caro & sanguis, ex se non cogitabit nisi malum. Græcis ergo magis accedit posterior lectio, quā ob id puro veriore, & sic intelligendam. Cum lucidissim⁹ omnium sol nō sit sine defectu: quid caro & sanguis, homo est, homo ex sese planè fragilis cogitabit nequius: quàm scilicet & nolit agnosce re suum defectū, suam fragilitatem, & frequentes lapsus. sed superbè se efferat quasi sole superior. Id sanè si fecerit grauiter id ipsum arguetur & vindicabitur. Nam etiā scripta quædam habent futurū, excogitabit, ut habent Græca. Potest & hic esse sensus: Quid nequius, hoc est, quātum malum cogitabit caro & sanguis, ut comparatiuus: nequius accipiatur pro positiuo, sicut positiuum Græca habent, & quid, accipiatur adiuuatiuè. Aut certè sensus est: Quid nequius cogitat caro & sanguis, quàm scilicet assidue cogitat, ut significetur corruptionē hominis omnium malorum causam esse & pessima quæque excogitare. Quia autem hæc lectio videbatur continere falsitatē, aut incommodum habere sensum: non est mirum eam mutatam à quibusdā qui addiderūt, quàm quod. Nam id in quibusdam additū vidimus, cum prius tantum esset: quid nequius cogitabit caro & sanguis. Nec tamen satis verum est quod hac inrerrogatione significatur: Quid nequius quàm quod excogitauit caro & sanguis: nā nequius est quod excogitauit dæmon: item quod excogitat nō infirmitas carnis, sed mala voluntas hominis. Nisi intelligatur significari inter omnes defectus: qui in creatura visibili reperiuntur nullum esse peiorem: quàm quem caro & sanguis excogitat. Aeditio Complut. diuersam habet lectionem, hoc modo καὶ ἀνθρώπος ἡμιόμοτος αὐτῷ καὶ αἷμα. Et vit qui cogitabit carnem & sanguinem, scilicet etiam deficiet. Pro, πονηρόν, enim legitur ἀνθρώπος, inter quæ est magna similitudo. Sed altera lectio: quam secutus est noster interpres, præferenda videtur.

18 Virtutem altitudinis cæli ipse conspiciat, & omnes homines terra & cinis.

Relatiuum, ipse, ferè ab omnibus ad Deū refertur, ut significetur Deū conspiciere cœlestia omnia: eorumque virtutē, sicut de eo dicitur: Altitudines montium ipse conspiciat. At rectius referendū est ad solē: adhuc enim persistitur in cōparatione hominis cum sole. Et de sole quidem ad eius excellentiam commendandā dicitur quod ipse conspiciat, vel, ut est Græcè, ἐποπέπτεται, hoc est, inspiciat, visitet & perlustret, totam virtutem, hoc est, militiam & exercitum altitudinis cæli vel altissimi cæli, quia scilicet sol inter omnia astra velut Imperator constitutus est: qui omnia astra suo lumine perfundit: suoque motu assidue visitat & percurrit. Vnde in Psalmis iuxta Hebraicam veritatem dicitur: Soli posuit Deus tabernaculum in ipsis cælis. De hominibus verò ad repressionem præsumptionis eorum dicitur quod omnes sint terra & cinis, quemadmodum & superius dixit: Quid superbit terra & cinis? Signifi

Significat ergo quod si sol, tantæ excellentiæ creatura, coram Deo non est sine defectu, nec de perfectione gloriari potest, multò minus homo, in illius comparatione vilis admodum iuxta corpus creatura. Aptè autem iam secundo hominem vocat terram & cinerem. Terram quidem ratione originis, quia ex terra sumptus est. Cinerem ratione fini, quia in cinerem per mortem conuertitur. Cum enim anima in homine sit velut ignis continuè mouens & motus, corpus anima destitutum veluti carbo est, qui in cinerem resoluitur. Vnde impij dicunt in lib. Sapient. ca. 2. Fumus status est in naribus nostris, & sermo scintilla ad commouendam cor nostrum, qua extincta cinis erit corpus nostrum, & spiritus diffundetur tanquam mollis aer.

CAPVT XVIII.

1 Quis inuit matrem, creauit omnia simul, Dominus solus iustificabitur, & manet in æternum rex in æternum.

ROSEQVITVR in huius capituli principio quod cœpit in fine alterius. Prædicat enim diuinam maiestatem, & econtra ponit humani generis paruitatem, ut sic magis cōprimat humanæ mentis superbiam, subiiciens deinde humanam imbecillitatem causam esse imensæ Dei misericordiæ erga humanum genus. Quoniam ergo nec hominem mortalem, nec solem supra afferuit esse sine defectu, his opponit hæc sententia Deum, qui & solem & hominem & alia omnia creauit, tribuens ei soli & immortalitatem quam supra negauit in homine, & perfectionem iustitiæ, quæ nec in cœlestibus inuenitur creaturis. Porro pro simul, Græcis est κοινῶν, quod magis est pariter vel communiter, ne quis ex hoc loco colligat omnia, simul, eodemque tempore esse condita, quemadmodum ex hoc loco intellexit Diuus Augustinus omnia opera creationis, quæ sex diebus c. 1. Gen. commemorantur facta, simul vnòque tempore facta esse: sex autem dies illos in angelorum diuersa intelligentia esse accipiendos ut videtur est apud illum libro 4. de Genesi ad litteram cap. 33. Non enim, simul, hic temporis identitatē designat, sed vniuersa sine exceptione comprehendit, sicut apud Ioan. 1. dicitur: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factū est nihil, quod factum est. dicit ergo: Is cui proprium est viuere, & esse in æternum, sine principio scilicet & fine, is, inquam, creauit omnia pariter nec est aliquid quod non ab illo se factum agnosce re debet. Is ergo etiam solus est, qui si ad alia se creata comparatur, inuenietur iustus, atque sine omni defectu, in quo nihil desiderari possit. Reliqua verò omnia tantum ab eius perfectione deficiunt, quantum ab authore deficit opus ab ipso factum. Is & manet inuictus rex in æternum: quia eius voluntas & potestas à nullo superari & impediri potest, semperque in eodē statu permanet, nulli mutationi subiectus, cum reliquis omnibus creatis à se. Addit hic quædam exemplar Complutense, quæ alij codices Græci non habent, sicut nec nos. Sic enim habet. Qui edificat enim mundum palmo manus sue, & omnia obediūt voluntati eius: Ipse enim Rex ornatus in fortitudine sua diuidens in ipsi sancti & prophani. Pro quibus nos quædam habemus, manet inuictus Rex in æternum,

quod nec Germanicum exemplar habet.

2 Quis sufficit enarrare operare in lui? Quis enim inuestigabit magnalia eius?

VERTENDVM potius vel legendum per præteritum, inuestigauit, cum Græcis sit ἐξινύλασε, ut sit sensus: Quādoquidem nemo plenè magnifica eius opera, & omnes eius excellentias perferutatus est, nemo etiam est qui sufficiens sit ad plenè & perfectè enarrandum opera Dei. Emphaticum habet quod cū interrogatione dicit. Quis sufficit, & quis inuestigabit, significans Dei opera tam esse imperferutabilia, & ob id inenarrabilia ut ad ea nemo sufficiat.

3 Virtutem autem magnitudinis eius quis enuntiabit? aut quis adiciet enarrare miser cordium eius?

INTER cætera quæ de Deo nunquam prædicari satis possunt, præcipuè duo in Deo stupenda & admiranda: virtus scilicet, robor ac fortitudo magnificentiæ eius: & misericordia eius atque bonitas, quæ duo Deo tribuuntur, cum dicitur, Optimus, maximus. Fortitudini eius non est adiuncta, ut ferè in hominibus, crudelitas, & misericordiæ eius non deest potentia succurrendi quibus miseretur. Fortitudo exigit vt eum suspiciamus & timeamus, misericordia, vt amemus & diligamus. In eo quod dicitur, quis adiciet, videtur subaudiendum, cor suum, ut sit sensus: quis apponet cor suū, hoc est, quis conabitur enarrare. Aut est sensus, quis adiciet, hoc est, quis aggreditur.

4 Non est minuire neque adiicere, nec est inuenire magnalia Dei.

SIGNIFICAT opera Dei & esse perfectissima, & inenarrabilia. Per hoc enim quod dicit: non est minuire neque adiicere: significat ea adeo esse perfecta ut nemo possit ostendere aliquid in eis esse superfluum, quod auferendum esset, (id enim est ea minuire) aut aliquid in eis desiderari quod addendum esset, id enim est ad ea adiicere. Pro inuenire Græcis est inuestigare, sed quia ideo dicitur magnalia Dei non posse inuestigari, quia inuestigando plenè inueniri nequeunt, benè vertit interpres inuenire.

5 Cum consummauerit homo, tunc incipiet, & cum qui in vit, operabitur.

SIGNIFICAT eum qui magnitudinem Dei & operum eius inuestigare & enarrare conatus fuerit, cum omne studium eo contulerit, nihil tamen effecturum. Cum inquit, quisquam absoluisse se putauerit inuestigationem & enarrationem de Deo, tum demum inueniet tantum superesse, ut quasi de nouo incipiendum sit: & cum post longum laborem quiescendum sibi purauerit, quasi instituto suo benè perfacto, tum videbit sibi adhuc laborandum esse & operandum, ut quod conatur perficiat. Significat ergo, si quis hoc tentet, frustra laboraturum. Pro operabitur, Græcis est ἀπορροήσεται, hoc est, perplexus erit. Nō malè tamen noster vertit, si intelligatur ut iam indicatum est. Sunt qui hanc sententiam accommodant ad significandum in virtutis via, quasi nec dum obtenta perfectionem, semper quasi incipiendum: ut sit sensus: cum homo Dei præcepta perfectè impleuisse videtur, tunc si consultum sibi vult, nono seruore virtutis viam quasi incipiet, & cum se ab omnibus mundanis curis quietum reddiderit, tunc incipiet opus Dei

Dei operari. Ita enim ferè Rabanus. Sed hic sensus proposito est impertinens. Simile ei quod hic dicitur, est apud Job, post enarrationem aliquam operum Dei dicentem: Ecce hæc ex parte dicta sunt viarum eius, & cum vix paruum stillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri.

6 Quid est homo, & quæ est gratia ipsius, & quid est bonum, aut quid nequam iuis.

POSTquam indicauit imperferabilem & inexplicabilem esse Dei magnitudinem & excellentiã, ex opposito indicat quãta sit hominis in comparatione Dei vilitas & imperfectio, vt hac consideratione sese homo sub Deo magis semper humiliet. Itaque exclamando dicit: Quid est homo, hoc est, quãtã vilis est si Deo componatur. Pro gratia, Græcis est *χαρις*, hoc est, vsus, quo significatur Deum non indigere opera hominis, nec opus ei esse vt eo utatur. Proinde quod nos habemus: quæ est gratia ipsius, sic est accipiendum, quæ est gratia ipsius apud Deum, qua scilicet Deus egeat, hoc est, quid habet præclari quo sibi Deum promereatur, & quo Deus indigeat, aut quo Deo beneficiat. Eodem pertinet quod sequitur: & quid est bonum: aut quid nequam (pro malum) ipsius, apud Deum scilicet hoc est, quod bonum Deo conferre potest homo, aut quod malum Deo inferre. Alij intelligunt, quãtã pauca sunt bona hominis, & quãtã multa sunt mala eius. Sed alter sensus proposito magis conuenit, consentiẽs cum illo Davidis: Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum nõ eges. Et illo Job: Quid prodest Deo si iustus fueris, aut quid ei confers, si immaculata fuerit via eius?

7 Numerus dierum hominum vt multum centum anni, quasi gutta aquæ maris deputati sunt: & sicut calculus arenæ, sic exigui annis die eius.

OSTENDITiam & alia ratione hominis, respectu Dei, imperfectionem, videlicet ob breuitatem vitæ eius, cuius diurnitas etiam si centum fuerit annorum quæ paucis contigit, tamen respectu æternitatis, quæ Deo est propria, nõ aliter se habet quam singularis guttæ aquæ marinæ respectu totius maris, aut calculus vnus respectu innumerabilis arenæ. Pulchra sanè comparatio, qua significatur nullam esse comparationem inter vitam istam humanam, & diurnitatem Deo conuenientem, sicut finiti ad infinitum nulla est proportio. Quod etiã in Psalmis non dissimiliter expressum est, cum dicitur: Quoniam mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesternæ quæ præterit. Apud Rabanum melius legitur: quasi guttæ aquæ maris deputatus est. Nam & Græca singulariter habent *γαργύριον* gutta.

8 Propter quod patiens est in iustis, & effundit super eos misericordiam suam.

OSTENDIT infirmitatem hominis, & breuitatem vitæ eius, sicut homini causam præbere debet humiliationis sub Deo: ita & Deo causam præbere vt hominum peccata patienter ferat sic vt non statim pro merito ea puniat. Item vt in pœnitentibus, & veniam rogantibus, copiosè diffundat misericordiam suam. duo enim dicit, quorum alterum pertinet ad vindictæ dilationem, alterum ad peccatorum remissionem. Quidam li-

bri habet, effudit, alij effundit, sed rectius illi, qui habent, effundet, quomodo & Rabanus legit & Dionysius. quoniam Græcis est futurum, *διαχέσει*. dicit ergo Deum & esse patientem, vel vt habent Græca, longanimum in hominibus: quia & non statim punit, & ad pœnitentiam expectat. Et si pœnitentiam egerint, effusurum super eos misericordiam suam.

9 Vidit præsumptionem cordis rerum quoniam in a. est, & cogitauit subuersionem illorum, quoniam nequam est.

10 Ideo adimplem propitiationem suam in illis, & ostendit eis viam æquitatis.

VIDIT inquit, malam admodum esse temeritatem hominum, qua præsumunt se opponere voluntati ipsius: cognouit item quod admodum mala & grauis erit subuersio illorum & perditio quam sua temeritate merentur. Ideoque ne tantam subuersionem incurserent, ample & copiosè propitiatus semper est hominibus, ipsius gratiam post peccata implorantibus: insuper & ostendit eis viam æquitatis & iustitiæ, declarans omnibus modis se nolle mortem peccatoris, sed magis vt cõuertatur & viuat. dictio ergo: nequam, qua frequenter vitur interpres, hic non significat malitiam morum, sed malitiam afflictionis. Pro, subuersionem, enim est *καταστροφή*, quod significat subuersionem & perditionem: item & exitum rei, vnde & fabulæ finis, catastrophe vocatur.

11 Misericordia hominis circa proximum suum, misericordia autem Dei super omnem carnem.

VT præter prædicta etiam alia ratione commendat excellentiam misericordiæ diuinæ, comparat eam cum misericordia hominis, insinuans illam hanc longè præcellere, idque duplici nomine. Primum, quod misericordia hominis sit erga paucos, vnde dicitur singulariter, erga proximum suum: vnum scilicet aut alterum, misericordia autem Dei generalis sit & communis, vt quæ se extendat super omnem carnem. Secundo, quod illa sit erga sibi æqualem, proximum scilicet: hæc verò erga tam inæquales, quam caro distat à spiritu. Proximus ergo hic appellatus, certus aliquis homo, ratione amicitia aut propinquitatis aut vicinitatis, aut alicuius alterius rei cõiunctus. Caro autem accipitur pro omni animantium genere, & maximè pro homine, in quo bonitas & misericordia Dei maximè cernitur.

12 Qui misericordiam habet, docet & erudit quasi pastor gregem suum.

RELATIVVM qui ad Deum referendum est vt sit sensus: Qui Deus misericordiam habet erga homines, & ex misericordia qua erga eos mouetur, ne pereant docet eos & erudit: sicut pastor gregem suum dirigit, & curam gerit ne erret, & per errorem in mala & perniciem ruat.

13 Misereatur excipientis doctrinam misericordiam, & qui se iurat in iustis eius.

Hæc est vera lectio Græcis concordans, quam & scripta quædam habent & Rabanus. Proinde malè multi legunt: Misereatur excipientis doctrinam, & est sensus: Deus qui ex misericordia homines docet, misericordiam suam potissimum impendet ei qui auidè & voluntariè suscipit doctrinam suam ex miseratione perfectam,

quique ea suscepta festinat ad iudicia & præcepta ipsius implenda. Doctrina miserationis etiam intelligi potest doctrina de miseratione proximis impendenda, vt significetur Deum misericordem futurum his qui in alios misericordes fuerint, iuxta illud: Beati misericordes quoniam ipsi misericordiam consequentur. Sed dictio, miserationis, Græcis non est. Conueniens autem fuerit, vt præcedens versus huic coniungatur, vt totum illud. Qui misericordiam habet, docet & erudit quasi pastor gregem suum: sit suppositum verbi, misereatur, & sit sensus: Is qui misereatur hominum, Deus scilicet, quique ob id docet & erudit eos, misereatur excipientis doctrinam suam.

Matth. 5.

14 Fili in bonis non des querelam, & in omni dato non des tristitiã verbi mali.

POST doctrinam de pœnitentia & misericordia Dei, oportune subiungit præcepta virtutum, & primum redit ad doctrinam de elemosyna, quam superiori capite commendare cœperat, docens iam non tantum aliis beneficiendum esse, sed beneficiis etiam benignitatem verborum addendam esse, quæ munus collatum maximè cõmenlat: & licet collatum beneficium subsequatur, ipsi tamen antepositur. Contra acerbitas verborum illiberalis & molesta, omnem beneficij gratiam tollit. In beneficiis enim conferendis animus in primis spectatur, cuius iudex est oratio. Pro querelam, Græcè est *ἔριον*, quod vituperium proprie significat, maculam & reprehensionem. Vnde sicut cum interpres noster dictionem *ἔριον*, quæ irreprehensibilem significat, vertit, sine querela, vt Lucæ 1. & alibi, illud, sine querela, passiuè accipi debet, pro eo de quo nemo cõqueritur ita & hic querela accipi debet, vt sit sensus, In bonis, hoc est, in beneficiis quæ in alterum confers, non des reprehensionem, nec sic ea confers pro quibus gratia tibi debetur: vt de te quis conueni iure possit, & in omni dono quod alicui impendis, non misceas tristitiã verbi mali, hoc est, triste verbũ, declarans scilicet te non dare ex animo & libenter, sed coactum. Vnde monet Paulus elemosynam dari non ex tristitiã & necessitate. Hilarem enim datorem diligit Deus. Aut non des tristitiã aliis ex duro & increpatorio verbo quod contra eum loqueris.

1. Cor. 9.

14 Nonne ardorem refrigerabis ros, sic & verbum melius quàm datum.

PULCHERRIMA similitudine indicat quãtum cõmitas & benignitas orationis confert indigentibus, & beneficium commendat, imò superet. Dulcem enim sermonem comparat rosi, quod sicut ros è cælo leniter demissus æstium calorem temperat, & in hominibus & in frugibus atque herbis terræ: ita dulcis sermo, ex ore hominis leniter profluens, inopiam malum hominem instar ardoris vrens & torquens, temperet & extinguat. Durus autem sermo muneri collato additus rectè imbrì vehementi comparatur, qui tollit quidem ardorem, sed sine gratia, & cum nocumento sæpius, ita enim & durus sermo perdit muneris gratiam & vilitatem.

15 Nonne ecce verbum super datum bonum & vtrique cura homine iustificato.

AN non, inquit, experientia discimus verbum bonum plus efficere, & maiorem habere gratiam quàm ipsum donum bonum? Adeo enim verbum præstat dono, vt bonus sermo quãdoque sine dono gratus sit: donum autè bonum sine bono sermone gratum non sit. Vnde & Salomon: Melior, inquit, buccella sicca cum gaudio, quàm domus plena victimis cum iurgio. Ne tamen quis hinc occasionem sumat solis verbis suauibus satisfaciendi egentibus ope, subicit, & vtraque, inquit, hæc scilicet sunt cum homine qui vere iustus esse studet, & qui iustus habetur. Ille enim nec contentus est verba dare, nec satis habet dona conferre, sed bonis donis bona coniungit verba. Tractat pulchrè hunc locum D. Gregorius, Moral. 2. ca. 13. Pro iustificato, Græcis est *ἁγιασμένος*, hoc est, homine gratioso. Quo significatur ad gratiam obtinendam apud Deum & homines, vtrumque coniungendum,

Prov. 17.

16 Sicut as acriter improperebit, & datus indisciplinati tabescere facit oculos.

STVLTVS inquit, etiam si quid det, tamen acerbè impropereat ei cui beneficium confert, obiciendo ei paupertatem, inertiam, importunitatem, suumque grauamen, aut aliud simile, & sic fit vt datus indisciplinati, hoc est, donum hominis non rectè instituti, tabescere faciat, hoc est, valde contristet oculos egeni, quos alioqui donum exhilarare sua natura solet: quia cum detur cum tristitia vultus & verborum amarulentia, efficit vt pauper contristatus & pudibundus discedat. Bene autem hoc stulto tribuit: quia qui sic tribuit, stultum se & imprudentem declarat, vt qui & gratiam & munus perdat.

17 A te iudicium para iustitiam tibi, & antequam loquaris discere.

SVBICIT quædam præcepta seruandæ prouidentia, & vitandæ temeritatis. Quorum primum istud generaliter accipiendum est, & de iudicio hominũ, & de iudicio Dei, Antè enim quàm quis prodeat ad iudicium magistratus, curadum est vt causam habeat iustam, eamque bene instruat. Et antequam quis loquatur de re quapiam siue in iudicio, siue alibi, prius bene inquirendum est de statu rei, discendũ item quid & quomodo dicendum, & quid omittendũ. Sic & ante iudicium Dei subeundum in morte & nouissimo die, paranda est iustitia per opera bona & gratia Dei implorationem. Et antequam quis loquatur alios docendo, oportet discere alios audiendo. Significat ergo temerariũ esse & ante cõparatã iustitiã iudicio se inferre, & loqui antequã quæ bene edocet sit.

18 Antè languorem adhibe medicinam, & ante iudicium interroga teipsum, & in conspectu Dei inuenies propitiationem.

AD prouidentiam etiam pertinet vt ante morbum adhibeatur medicina, non curatiua, sed præseruatiua, qua impediatur morbus imminens, aut vt ante languorem inueteratum medicina tempestiuè adhibeatur. iuxta illud Poetæ, Principiis obsta, sero medicina paratur, cum mala per longas inualere moras. Sub hac tamen admonitione intelligendum est parabolice amplius significari, nempe ante languorem mentis qui peccando incurritur, mentem munitam piis cogitationibus, & occasiones peccatorum.

rum refecandas. Et mox cum quis incidit in peccatum, priusquam inualecat malum, ad poenitentiam remedium confugiendum. De spirituali enim languore Sapientem potissimum monuisse, indicat quod sequitur, Ante iudicium interroga te ipsum. Nam illud de iudicio Dei dictum esse sequens pars satis indicat. Monet ergo ut ante tremendum illud iudicium Dei nos ipsos interrogemus, hoc est, exploremus: & si quidem quod punitione dignum est in nobis deprehenderit, ut facile deprehendet quisque, nos ipsos puniamus & iudicemus, deique iustam ultionem auferri a nobis deprecemur. Sic enim futurum est, ut cum ad conspectum Dei deducti fuerimus, & ille nos inspicere, visitareque coeperit, inueniamus ab eo propitiationem & remissionem: nam ut ait Paulus: Si nos ipsos diiudicemus non utique iudicaremur. Porro pro in conspectu Dei, Græcè est *ἐνώπιον*, in hora inspectionis vel visitationis. Ita enim hic author sæpe nominat diem iudicii diuini. Proinde, in conspectu Dei, hoc loco non est idem quod coram Deo, sed sicut prius, cum Deus conspiciere vel inspiciere facta hominum coeperit. Potest tamen illud: Ante iudicium interroga te ipsum: etiã huc habere sensum: Antequam alios iudices, discute conscientiam tuam, ne forte eisdem obnoxius malis quæ in aliis sis reprehensus, & eadem agas quæ iudices. Ita enim grauior contra te Dei iram es prouocaturus, ut docet Paulus ad Rom. 2. Contra inuenies tibi illum propitium, si tuæ infirmitatis conscius, clemens fueris in aliis iudicandis.

19 Ante languorem humilia te, & in tempore infirmitatis ostende conuersationem tuam.

VERTENDUM potius erat, conuersionem, quia hoc potius sensus requirit & dictio Græca. Non est enim hic *ἀποπροσώπων*, vel *ἀναπροσώπων*, sed *ἐνώπιον*. Verum etiam nomen conuersationis, apud doctos ponitur nonnunquam pro conuersione, ut apud Senecam epistola 75. Sciatque illa ipsa, quibus lædi videtur, ad conuersationem vniuersi pertinere, & ex iis esse quæ cursum mundi consummant. Pro, humilia te, Græcis est, *ταπεινώθητι*, hoc est, humiliare. Et additur in exemplari Complutensi *ἀνυπατά*, humiliare temperantia. Itaque significatur, per abstinentiam & subductionem cibi & potus affligendam esse carnem ante morbum, ut per illam carnis afflictionem morbus euitetur: sicque hic iam exponitur quod prius dixit: ante languorem adhibe medicinam. Idem sensus esse potest nostræ lectionis, ut, humilia te, sit positum pro afflige te, carnemque tuam castiga. Humilitas enim sæpe in scripturis accipitur pro afflictione, ut dictum est: quanquam & de virtute humilitatis accipi quoque possit, ut sit sensus: Cum sanus es ne insolescas, sed antequam, Deo tuam superbiam & petulantiam vindicante, incidas in morbum humilia te sub potenti manu Dei, teque coram eo submitte geras. Dixit quid ante morbum sit faciendum quo morbus euitetur, subiungit quid faciendum ubi infirmitas accesserit. In tempore, inquit, infirmitatis ostende conuersionem tuam. Tunc enim maximè poenitentia est agenda, tam ut sublata morbi causa, etiam morbus citius curetur, tum ob periculum instantis mortis. Nec tantum poenitentia est agenda coram

Deo, sed etiam coram hominibus ostendenda ad ædificationem eorum qui fortè prius offensi fuerant, & ad exemplum omnium. Cæterum quæ de morbo corporali dicuntur, eadem ad morbum animæ sunt transferenda, ut intelligamus nos hic etiam moneri, carnem timore Dei continendam esse ab illicitis, & castigandam, ne in grauiora delicta incidamus. Et rursum ut cum lapsi sumus, delicta commissa poenitentia emendemus. Pro infirmitatis, enim Græca habent *ἀμαρτυμάτων*, hoc est, in tempore peccatorum. Noster videtur legisse *ἐπισημάτων*. hoc est, infirmitatum & magis quadrat priori membro. Qui conuersationem, accipiunt in vulgari significato, sic exponunt: In tempore infirmitatis tuæ tunc maximè ostende consuetam tuam virtutem, patientiam tuam atque constantiam in qua conuersari solebas. Aut ostende conuersationem tuam præteritam per sinceram peccatorum confessionem.

20 Non imbediaris orare semper, & ne veteris que ad mortem iusti fueris, quoniam merces Dei manet in æternum.

GRÆCA aliter sic habent. Non impediaris reddere votum tempestiuè, & ne expectes usque ad mortem iustificari. Dictionem enim *ἀχρη*, etiam orationem significet, quomodo accepit eam noster interpretes, hic tamen pro voto positam indicat verbum *ἀποδοῦναι*, hoc est, reddere. Monet ergo & vota tempestiuè persolvere, & reconciliationem cum Deo non differre usque ad mortis tempus, contra quæ duo à plerisque grauius peccatur. Nostra lectio monet ut non sinamus nos impediri ab assidua oratione: quia cum illa sit semper necessaria, propter continua & varia pericula in quibus versamur, & perpetuam nostram infirmitatem, quæ indiget semper gratia Dei, tamen variis modis ab ea auocamur & impedimur, nempe per curas seculares, amicorum frequentiam, crapulam, diffidentiam, somnolentiam, studium, lectionem, & id genus alia. Monet itè ut non sinamus nos prohiberi quid semper usque ad mortem iustitiæ operam demus, semperque magis in iustitia proficiamus, iuxta illud: Qui iustus est, iustificetur adhuc. Hoc est, monet & semper orandum esse, & semper iustitiæ studendum, & vtriusque impedimenta refecanda. Et additur apud nos causa, quoniam merces Dei manet in æternum. Quod conuenit cum illo Pauli: Bonum facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemos non deficientes. Prima huius sententiæ pars conuenit cum illo Saluatoris: Oportet semper orare, & non deficere. Et illo Pauli: Sine intermissione orate. Inter scriptos codices longe plures habent non verbum, veteris, sed verearis. Et videri potest sic interpretem potius vertisse, quod hoc magis accedat cum Græca dictione *μενῆς*, moreris vel expectes. Itaque sensus esset: Ne vnquam verecundia aut metu alicuius retraharis à iustitia prosequenda. Certè patres in Concilio Tridentino legunt. Non verearis, ut patet in doctrina de iustifi. c. 10. sessione sexta.

21 Ante orationem prepara animam tuam, & non sis quasi homo qui tentat Deum.

ETIAM hæc sententia de voto accipi potest Græcis. Nam quod habent, *ωγίβην ἐν ἔργασίᾳ*, verti potest, Priusquam voueris. Itaque sensus erit: ante votum, parandum animum serio ad præstandum quod vouendum est. Contra quæ plerique faciunt

faciunt qui leuiter ad vouendum profiliunt, de adimplendo quod vouet parum apud se cogitantes. Quales sunt similes his qui tentant Deum: quia & ipsi timere studet explorare Dei potentiam aut bonitatem, à quo suo voto aliquid impetrare cupiunt. Rectè tamen accipi etiam possunt Græca de oratione, ut noster vertit, sicque monemur ante orationem pia cogitatione præparandam mentem, ut scilicet cogitemus cum quo nobis sit sermo habendus, atque ob id seponamus quantum in nobis est alias cogitationes, ut attento & reuerenti animo ei supplicemus. Deinde ut cogitemus quæ ab ipso nobis petenda sint, ne indigna illo & inutilia nobis petamus: præterea ut omnem malam voluntatem deponamus. Hæc qui non facit, est quasi homo qui tentat Deum, hoc est, cum se gerat quasi is qui Deum sibi placare studeat, eum tamen magis imitatur qui Deum ad iracundiam prouocat. Simile est quod monet Sapiens in Ecclef. 5. Ne temerè quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram Deo. Deus enim est in cælo, & tu super terram, idcirco sint pauci sermones tui. Porro tentat etiam Deum in oratione, qui temerè Dei potentiam declarari petit, prætermittis is quæ in hominis sunt potestate, de qua tentandi ratione si sententia accipiatur, iam duabus partibus duo diuersa exiguntur. Sed prior intelligentia videtur simplicior.

22 Memento ira in die consummationis, & tempus retributionis in conuersione facies.

SIc legendum esse, & non: ut perperam multi legunt, in conuersatione facies vel faciens, Græca aperte docet, quæ habent: *ὁ ἀποπροσώπων ὡς ὄψις*, in auersione vultus, hoc est, cum Deus vultum suum auertet. Inter reliqua ergo prouidentie seruandæ præcepta monet ut semper meminerimus & prouideamus eam iram & ultionem, quæ futura est impiis in fine vite cuiusque, & in extremo nouissimi iudicii die, quando erit consummatio mundi, & tempus illud retributionis, quod futurum est quando suum vultum commutabit, asperum & torum vultum exhibiturus his quos hic suo favore prosequi visus est, scelicitate terrena eos frui concedens, & suam illis voluptatem explere permittens. Hæc nos meminisse vult, ut horum recordatione à peccatis, & omni insolentia in prosperis cohibeamur. Ad quod valet & quod sequitur.

23 Memento paupertatis in tempore abundantia, & necessitatem paupertatis in die dimissarum.

CVM rerum fruimur abundantia, vult nos memores esse paupertatis ac inopiæ, & eius quæ accidere potest in hac vita, & eius quæ post hanc vitam certò eueniet his qui diuitiis & rerum copia hic abutuntur, ut horum memoria nec securi nimis simus in scelicitate præsentis, nec eius abusu mereamur illa priuari siue hic siue postea, ut videre est in diuite epulone. Necessitatem paupertatis vocat inopiam, quæ hominem constringit, & veluti in arcto constituit, vimque ei infert. Sic enim nomen necessitatis in scripturis, & maxime in Psalmis, sæpè accipitur: ut cum dicitur: De necessitatibus meis erue me.

Psal. 24.

24 A mane usque ad vesperam mutabis tempus, & hæc omnia cita sunt in oculis Dei.

SIGNIFICAT hoc versu subitam omnium rerum huius mundi & status hominum mutationem, ut hæc ob oculos posita magis persuadeat, quod prius dixit in scelicitate metuenda tempore scelici. A mane, inquit, usque ad vesperam, hoc est, tam breui temporis spatio, sæpè videmus temporis statum & qualitatem mutari, ut cum mane fuerit serenum, vespera sit nubila. Item ut cum martino tempore homo sit scelix, & rectè valens, vesperi sit miser, ægrotus aut etiam mortuus: & talia omnia, qualia sunt paupertas & diuitiæ, sunt citata, hoc est, subito mutantur apud Deum cum ipse vult. Facile est enim: ut supra dixit, in oculis Dei subito honestare pauperem. Pro in oculis dei est *ἔγχε*, *ἐνώπιον κυρίου*. coram Deo. Aliter intelligi potest, à mane usque ad vesperam mutari tempus, quia nunquam tempus in eodem statu permanet: & omnia quæ in tempore sunt, in oculis Dei esse citata: quia coram illo cito transeunt, nec diuturnam habent substantiam. Sed prior explicatio magis conuenit proposito, & ei quod sequitur.

25 Homo sapiens in omnibus metuet, & in diebus delictorum attendet ab inertia.

QVI inquit, sapit & prudens est: is considerans quam dixi temporis mutabilitatem, & facile esse Deo eum qui modo scelix est statim infœlicem reddere, nunquam, etiam si ardeat fortuna, securus erit, sed in omnibus suis negotiis metuet, & infortunium quod accidere potest, & Dei offensam, ne illam incurrat. Concordat cum illo Pro. 28. Beatus homo qui semper est pauidus. Porro dies delictorum, vocat dies scelices, qui multis præbent luxum & multorum delictorum occasiones. In his ergo diebus, quibus occasionem habet delinquendi, cauebit sibi sapiens ab inertia & negligentia, diligenter scilicet prospiciens, ne scelicitas, ut solet, ipsum negligetem faciat sui officij & cultus dei. Aut dies delictorum, appellat tempora moribus malis corrupta, & periculosa. Aut etiam tempus totum istius vite, delictis plenum, ob cuius malitiam quisque sibi caute attendere meritò debet, iuxta illud Pauli: Videte quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes, sed ut sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.

Ephes. 5.

26 Omnis astutus agnoscit sapientiam, & inuenienti eam dabit confessionem.

ASTUTVM vocat prudentem & intelligentem. Est enim Græcis *σύνετος*. Quoniam quæ dixit sciebat parum placitura carnalibus hominibus, subiunxisse videtur hanc sententiam, qua significat prudentes cum audiunt quæ sapienter ab aliis dicuntur, mox agnoscere in eorum verbis sapientiam, eamque recipere & amplecti, insuper & ei qui hanc inuenire & proferre aliis potest, dare confessionem laudis: hoc est, prædicare illum, laudare & bonum testimonium ei dare.

27 Sensati in verbis & ipsi sapienter egerunt, & intellexerunt veritatem & iustitiam, & implorauerunt proverbium & iudicia.

PRO sensati, Græcis est eadem dictio quam mox vertit, astutus. Quod si bene spectetur authoris scopus, illud in verbis, non est iungendum cum, sensati, sed cum sapienter egerunt, ut sit sensus: Prudentes non tantum ut dixi, aliorum sapientiam agnoscunt, & laudat eos qui eam

proferunt, sed petepta ab aliis etiam sapientia etiam ipsi sapienter se gerunt in verbis, sapienter scilicet loquendo, & alios docendo. Quod sequitur: & intellexerunt veritatem & iustitiam Græcis non est. Et pro, implorauerunt, illis est *ἀναμύβει* hoc est, instillauerunt quomodo vidi vnum habere ex impressis biblii Roberti Stephani. Verisimile est interpretem vertisse, implauerunt: quia à pluuia & imbre dictio Græca deriuata est, nullo modo autem potest significare quod Latinis est implorare. Certè Rabanum non legisse, implorauerunt, sed aliud verbum aliquod: nempe protulerunt vel impluerunt, apparet ex eius commentario, quod sic habet: Non solum intelligunt veritatem & iustitiam mandatorum Dei, sed & proverbia doctrinarum ob auditorum suorum proferunt utilitatem, & Bonorū exemplorum nō cessant exhibere imitationem. Quo commentario non explicatur quomodo sensati implorauerunt proverbia, sed quomodo exhibuerūt ea. Potest tamen sic intelligi: implorauerunt aliis proverbia, vel id affectui sunt à Deo: vt aliis proverbia, hoc est, selectas graueſque sententias proferre possent.

18 Post concupiscentias tuas non eas, & à voluntate tua auertere.

SVBI VNGIT quædam præcepta ad temperantiam pertinentia. Inter quæ rectè primo loco ponit generale mandatum, quod omnem in ordinatam concupiscentiam refecat, dicens: Post concupiscentias tuas non eas, nomine concupiscentiarum, more scripturæ, vitiosa desideria notans, quæ non à spiritu, sed à carne originem habent. Huiusmodi concupiscentias non prohibet ne sint: nec præcipit vt eas omnino præeamus, id enim in hac vita est impossibile. Sed hoc tantum præcipit vt post eas non eamus, hoc est, nō sequamur, nec assentiamur eis. In secundo membro pro voluntate, multi legūt, voluptate, sed nomen, voluntate, magis conuenit, si modò tamen accipitur pro appetitu sensitivo, vt eum dicitur, à voluntate tua, intelligatur hominis voluntas, ea quæ Dei voluntati non concordat. Græcis enim est, *ἀπὸ τῶν ἀρέων σου*, à appetitibus tuis. Cùm dicitur auertere, idem significat quod prius eos appetitus non sequendos quod trahunt, sed ab eis ad contraria animum reuocandam, & inclinandum. Idem ergo hic author requirit quod Petrus, dicens, Obsecro vos abstinere à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam

20 Si presles anima tua concupiscentias eius, faciet te in gaudium in misericordia.

BONA ratio & efficax ad retrahendum à sectandis concupiscentis & continet iustam pœnam eorum qui suis obsequiuntur desideriis. Est enim ac si dicat. Si tu præliteris animæ tuæ eius quæ desiderat gaudia, ipsa vicissim te faciet gaudium inimicorum tuorum: quia scilicet in multa peccata damna & dedecus te inducet, per quæ de te gaudebunt inimici tui, siue dæmones, qui gaudent hominum perditione: siue etiam homines, qui gaudent eorum quos odiunt dedecore & damnis, iuxta illud Dauidis: Qui tribulant me, exultabunt si motus fuero. Exemplum huius insignis est Samson, qui ob libidines, quas sectatus erat, factus est ludibrium & gaudium Philisthæis, & sibi ipsi exitium.

Indi. 16.

30 Ne oblecteris in turbis: nec immodicis, assidua enim est commissio uulorum.

31 Ne fueris mediocris in contentione ex favore, & non est tibi nihil in sacculo, etis enim in manu tua uia tua.

DVO hi versus valde sunt obscuro, & ob id mirū non est quod sint & in lectione corrupti, & in expositione contorti. Quod ergo ad lectionem pertinet, in primis norandum, legendum esse in priori versu immodicis, per vnā dictionem non vt multi habent, in modicis: quia illud immodicis, additū videtur ab interprete ad exponendū quod dixit, turbis, & dictioni, immodicis, videtur ab eo opponi quod in sequenti versu dicitur, mediocris. Et verisimile est interpretē vertisse. Nec oblecteris in turbis, nec immodicis delecteris: repetēdo verbum delecteris, vt habet multi libri: vt per illā partem nec immodicis delecteris à se additam exponeret quod dixit ne oblecteris in turbis. In secundo versu certum est legendum esse, nō in sacculo, sed in fuculo, quomodo est apud Rabanum, & meminit etiā Glosa ordinaria & Lyra. Nam Græcis est *ἐν μαρσυτίῳ*, in marsupio vel crumena. Minus est quod legendum sit potius, vitæ tuæ, quàm animæ tuæ, cūm vtunque libri scripti habeant, sed Græcè est *τῆς σου*, vitæ tuæ. Quod ad sensum attinet, Rabani explicationem hic afferemus, quæ inter aliorum nostrorum commentarios minus est coacta. Is ergo priori versu cum aliis intelligit moneri ne quis gaudeat turbarum frequentatione, & populari conuersationi se intermiscere: quia in ea plerunque peccare & commissa admittere contingat, vt nomen, commissio, sit positum pro peccatorum designatione. In secundo intelligit nos prouocari ad opera misericordiæ, vt non simus segnes in præstando proximis nostris beneficia terrena, quia non inde deerunt nobis solatia temporalia: imò si hoc facere neglexerimus animæ nostræ non prospiciemus præparare bona futura. Itaque secundum cum sensus est. Ne sis mediocris, piger & tardus, sed frequens & strenuus in studio benefaciendi & mutuari aliis: quia si id feceris, non erit tibi nihil in sacculo, hoc est, semper aliquid habebis, nec deerunt tibi solatia temporalia. Contrà vero eris inuidus animæ tuæ: quia ei non bene prospicies. Sed hæc vel alia similis explicatio vt in se satis contorta est, ita si originalia inspiciantur, manifestè nimis est aliena ab authoris proposito. Habent autem illa sic, *μὴ ἐν τούτοις ὁ πολλὴ τρυφή: μηδὲ προσδεύεις συμβολῆς αὐτῆς μὴ γίνῃ πτωχὸς συμβολοκοπιῶν ἐνδύσεως καὶ ἄλλων σὲ ἐστὶν ἐν μαρσυτίῳ*. Quæ etiā satis obscura iam quidam sic vertunt: Ne lateris in multis deliriis, neque alligatus sis confortio eorum. Ne fias pauper symbola diuidens (hoc est, conuiuia faciens,) ex scenore, & nihil tibi sit in marsupio. In primo enim versu nomē *συμβολῆς*, videtur accipi pro sodalitate conuiuiorum, in qua singuli symbola conferbant. A qua dictione in secundo versu est verbum fictum, *συμβολοκοπιῶν*, à nomine *συμβολος*, & verbo *κοπιῶν*, quod est scindere & diuidere. In vnus scripti margine addita fuit horum duorum versuum altera lectio, quæ ex alia quapiam versione olim recepta videtur desumpta, & longè clarior est hac nostra, magisque Græcis respondens: habet autem sic: **Noli iucundari in multa epulatione, ne egeas ex colla-**

collatione. Ne fias pauper, collationem faciens ex mutuo. Vt est, certum est Sapientem inter reliqua temperantiæ præcepta his verbis dehortari à sectandis sumptuosis conuiujs, ne inde quis cogatur sub vfuris pecuniam accipere, & crumena exhausta, ad inopiam redigatur. Huic intelligentiæ vt nostra lectio accedat, sic videtur accipiēda: Ne oblecteris in turbis, hoc est, non delecteris immodicis rebus, sumptuosis & immoderatis conuiujs, vbi magna & superflua est ciborum turba & copia. Nam in illis immoderatis delitijs semper multa mala committuntur, multaque assidue ad eas conferenda sunt, frequentes item in eis accidunt contentiones & rixæ, quibus homines inter se committuntur. Caue ne qui sectatus es immodica, fias mediocris & pauper, dum ex mutuo accepto pro alendis conuiujs contentiones sustine re debes à sceneratoribus, & nihil tibi est in crumena, vt potè per immodicum sumptum exhausta. Si enim ita tibi euenerit declarabis te non bene prospexisse & fauisse vitæ & animæ tuæ, dum cogaris & famere & erubescere apud homines. Itaque quod habemus per duas negationes, non est tibi nihil, non valet affirmationem morè Latini, sed more Græco tantum positum est ad fortius negandum. Nam Græcis hic tantum vna est negatio. Nec absurdum quis putet turbam hic poni pro multitudine ciborum. Nam Plinius lib. 15. c. 13. turbam prunorum dixit pro variis generibus prunorum: & turbam vulnorum pro multitudine vulnorum lib. 11. c. 37. Videtur autem interpretes pro *τρυφή*: vt est Græcis legisse *τρυφή*.

CAPVT XIX.

1 O Perarius ebrius non locuplesabitur, & qui spernit modica, paulatim decidet.

ROSEQVITVR adhuc aliquot sententias doctrinam temperantiæ cœptam in fine superitoris capitis, ostenditque adhucque mala in temperantia homini adferat, paupertatem scilicet, excacationem & nequitiam. Primò ergo dicit, quod is cuius officium est labore manuum victum sibi comparare, qui pro necessariis cōquirendis magnū laborem impendit, si simul fuerit ebrius, non ditabitur: quia perdet omnes labores suos, dū quæ magno labore parat, breui voluptate consumit, idemque à labore sibi necessario per ebrietatis studium impiedietur. Addit & generalem quandam sententiam, quæ ad multa aptari potest, sed hic adducitur, vt significet eum qui modica lucra negligit, quæ ex labore assiduo vel parsimonia quotidiana prouenire possent, paulatim omnino casurū in summā egestatem, sicut modica ea lucra assidue seruando paulatim ditescere potuisset. Habet ea sententia, vt est generalis etiam in alijs rebus locum. Nam & in rerum domesticarum, & in humanorum corporum curatione, parua incommoda initio accepta & neglecta, maximam postea afferunt calamitatem. Similiter in his que spectant ad animæ salutem, si quis spernit minora vitia, nec illorum vllam habet rationem, paulatim ruet in maiora. Vnde diuus Gregorius hanc sententiam explicans lib. 10. Moralium cap. 14. sic habet: Si enim curare parua negligimus in sensibilibus seducti, audenter etiam maiora perperamus. Et rursum in tertia parte curæ pastoralis,

admonitione 34. Qui enim minima peccata flere ac deuitare negligit, à statu iustitiæ non quidem repente, sed partibus totus cadit.

2 Vinum & mulieres apostatate faciunt sapientes, & arguent sensatos: & qui se iungit fornicariis, rit nequam.

DVO alia mala quæ adfert intemperantia, siue quæ in potu est, siue quæ in libidine est, hic versus explicat. Alterum est, quod per eam etiam sapientes recedunt & adducuntur à suo officio, à virtute & sapientia, imò & à Deo, sicque etiam hi qui prudentes erant, redarguuntur, & reprehensibiles fiunt. Quod & experientia docet, & aperte demonstratum est in Salomone. Idem expressit & Osee, dicens: Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor. Alterum est, quod qui se per illicitum concubitum iungit meretricibus, is per hoc efficitur nequam, & ad maiora facinora designanda audacior. Hunc enim esse sensum secundæ partis Græca docent, quæ pro qui se iungit fornicariis, habent: *ὁ κολλώμενος πορνῆς*, hoc est, qui adheret vel conglutinatur meretricibus. Idem enim hic est, quod apud Paulum dicitur: Qui adheret meretrici, vnum corpus efficitur: vbi etiam est, *ὁ κολλώμενος τῇ πορνῆι*. Itaque illius, qui se iungit fornicariis: sensus non est, qui socius est scortatorum: vt hic significetur quod apud Paulum primo Corinthior. quinto. Ne commisceamini fornicariis, sed dictio fornicariis est scemini generis, posita pro meretricibus. Pro nequam erit: Græcis est *τολμηδὸς ἐστὶ*, hoc est, audax erit. Si gnificatur ergo, quod exuto semel per vagam libidinē honestatis pudore, audax redditur homo ad multa facinora, à quibus pudor homines alioqui reuocare solet. Id quod experientia verum esse docet. Idem noster interpret significare voluit, vertens: nequam erit. Vocat enim nequam, eum qui nihil pensi habet, neminem veretur, & quiduis audet.

1. cor. 6.

3 Putredo & vermes hereditabunt illum, & extolletur in exemplum manus, & totetur de numero anima eius.

EXPRIMIT pulchrè quàm cōueniens pœna excipiat scortatores: quæ quidem pœna etiam ex parte in hac vita eos excipit: quia scortationibus dediti, frequenter vitali succo exhausto, & corruptis corporibus coniuncti, variis corruptionibus in corpore replentur: vt eorum viscera veluti vermibus exedi videantur, sicutque omnibus hominibus spectaculum & exemplum insigne. Sed magis hac sententia significare voluit illos per scortationes vitam suam abbreviaturos, & ante tempus morituros, quādo eo quod hic corruptionibus carnis addicti fuerūt, hereditatio quodam iure eos obtinebunt putredo & vermes, idque & in corpore, & in anima, in qua vermum conscientiaq; semper eam arrodens nunquam morietur. Itaque, qui talis est, in magnum aliorum exemplum præmatura morte extolletur ex hac vita: & tolletur per mortem de numero viuentium anima eius, idque non solum de numero hic viuentium, sed etiam eorum qui verè viuunt post hanc vitam. Tertiam enim illam partem addidit interpret, ad explicandum quid sit extolletur, pro quo Germanicum exemplar habet *ἐπαρθήσεται*, hoc est, extolletur vel sustolletur, Complutenſe verò *ἐξαρνήσεται*, hoc est, areſcet vel tabescet.

4 *Qui credit cito, leuis est corde & minorabitur: & qui deinquirit in animam, in super habebitur.*

NOVAM hic Sapiens auspicatur doctrinam contra vitium detractionis, quam multis hoc capite prosequitur, monens non temerè detractoribus fidem habendam, nec apud alios vitia leuiter pandenda. Itaque in primis quo moneat non temerè credere delatoribus, generalem assumit sententiam, Qui credit cito, leuis est corde, quæ etsi ad varia accommodari potest, ut pote ad doctrinam fidei & morum, (quam qui sine iudicio recipit ad omnem doctrinæ ventum se conuertens, leuem se esse declarat & inconstantem) hic tamen adduci videtur, ut significetur eum qui cito credit vera esse quæ de alio mala referuntur, esse leuem corde, ut qui tam facile aliorum verbis moueatur, nec prudenter apud se prius iudicet inquirendum esse de veritate eorum quæ narrantur. Ideoque talis minorabitur corde, hoc est, defectum sapientiæ patietur: minorabitur item in fama & nomine, hoc est, minoris erit existimationis, & in super habebitur ac reputabitur talis qui delinquit in animam suam, hoc est, qui cito credit vera esse mala quæ de alio narrantur, non solum peccat in proximum suum, cito de illo malè sentiendo, sed etiam in seipsum peccat, sibi quæ iniuriam facit, qui se leuitate commaculat, & se decipi leuiter permittit, & se multorum malorum periculo exponit. Ut autem secundam illam partem, quæ obscuritatem suam torquet in terpretis, & contorquetur ab eis, prædicto modo intelligendam putem, mouent me Græca, quæ sic commodè verti possunt, & qui peccat, se licet modo prædicto, in animam suam peccat it.

5 *Qui gaudet iniquitate denotabitur, & qui odit correptionem minuetur vita: & qui odit loquacitatem, exstinguit maiestatem.*

ET hæc sententia, cuius secunda pars Græcis non est, eo pertinet, ut non facile ac lubenter audiamus delatores: quia, inquit, qui delectatur & referre & audire aliorum vitia, ut faciunt illi qui gaudent iniquitate, is denotabitur, hoc est vituperabitur & condemnabitur (id enim dictio Græca significat.) Contra qui odit loquacitatem: ita ut nec ipse inutilis sit ad dicendum quæuis, nec detractorum loquacitatem ferat, is & in se multam malitiam, multaquæ vitia extinguit & in aliis. Nam ex loquacitate multa mala nascuntur, odium scilicet, rixæ, contentiones, mendacia, & id genus alia quæ non solum in se, sed & in aliis extinguit & reprimit qui odit loquacitatem. Sicut enim virtus aquilo dissipat pluias, sic facies tristis linguam detrahentem. Quod in medio insertum est. Qui odit correptionem minuetur vita, significat eum qui sic gaudet iniquitate vel audienda vel referenda: ut non patiat se ab eo qui odit loquacitatem corripere & admoneri, dei iusta ultione ante tempus morituum, & priuandum vera vita. Qui enim gaudent iniquitate, hi non ferunt correptionem & reprehensionem loquacitatis & detractionis, de qua hic agit. Crediderim tamè prius scriptum fuisse, minuet vitia: ut odiens correptionem, sit qui odit detractionem, qua aliorum mores corripuntur, ut idem hac & sequenti parte significetur, & ex alia versione hæc duæ partes coniunctæ sint.

6 *Qui peccat in animam suam, veniebit: & qui incundatur in malitia, denotabitur.*

HÆC sententia cum Græcis non sit, & repetitionem contineat duarum partium iam habitatum, videtur huc inserta ex alia versione, ut in hoc libro sæpius factum videtur. Dicitur ergo rursus, quod qui peccat in animam suam leuiter credendo, is postea pœnitebit, hoc est, dolebit, cum se deceptum sua culpa, & in aliqua mala ob id prolapsus sentiet: & qui iucundatur in malitia, ut faciunt hi quibus volupe est audire & referre aliorum vitia, talis infamiae nota aspergetur, & cōdemnabitur ab hominibus & à Deo.

7 *Ne iteres verbum nequam & durum, & non minoraberis.*

GRÆCA tantum habent: Nunquam iteraueris sermonem, & nihil tibi erit in imminutione. Cum autem locus hic agat contra detractiones, omnino videtur iterare sermonem, hic positum esse pro iterum referre aliis quod ab alio semel auditus est de vitis proximi: unde non malè addidit interpres, nequam & durum, & est sensus: Non temerè quidè vel admittenda est detrahentium loquacitas, vel fides eis habenda: si tamen contingat tibi ab aliquo referri sermonem aliquem malum de aliis, & durum contra alios, qui scilicet eos grauat, tu ne iterum aliis eum referas, & nihil inde patieris detrimenti aut diminutionis, passurus certè si referas, & in aliis rebus non paruum detrimentum. Alioqui huius sententiæ & hic potest esse sensus: Si tu contra aliquem malum protulisti sermonem: vel per detractionem, vel per contumeliam, ne iteres illum, sed declara te pœnitere: sic enim facilius elues tuam imprudentiam, & à damno liberaueris. Sed prior sensus proposito conuenit magis, sicut & sequentia.

8 *Amico & inimico noli narrare sensum tuum, & si est tibi delictum, noli denudare.*

GERMANICVM exemplar in prima parte tantum habet: In amico & in inimico ne enarres, hoc est, nec apud amicum nec apud inimicum. Et videtur referendum ad superiora, ne enarres verbum auditum: ut hic exponatur quod dictum est: Non iteres verbum. Complutense habet additum, ne enarres *βίση ἀλλοτριών*, vitas alienas. Noster addidit: sensum tuum. & potest nostra lectio dupliciter accipi. Primo, de enarratione propriorum delictorum, ut cum postea dicturus sit aliena vitia audita non esse retegenda, prius doceat ante omnia nec propria cuiquam temerè pãdenda esse. Itaque sensus erit. Noli temerè, ne amico quidem, multò minus inimico, hoc est, nemini aperire mentem tuam: & si habes aliquod delictum, cuius tu tibi conscius es, noli illud cuiquam facile denudare. Ei enim qui in alienis vitis reticendis futurus est fidelis, necessè est ut sciat sui animi secreta & vitia reticere. Secundo, accipi potest de enarratione aliorum delictorum, de qua omnino Græca intelligenda videntur: & erit sensus: Nulli enarres quid in occulto animi tui sentias de aliis, aut scientiam atque cognitionem quam in animo tuo habes de aliis ex aliquorum relatione: & si est tibi in tua cognitione & in sensu delictum alicuius, noli illud aliis denudare. Græca omnia habent negationem, & si non est tibi peccatum: ut significetur

negationem, & si non est tibi peccatum, ut significetur alterius delictum nõ esse retegendum: quando sine peccato proprio taceri potest. Negatione autem noster non videtur legisse, nisi forte vertetur: Et si non est tibi delictum.

9 *Audiet enim te & custodiet te, & quasi defendens peccatū odiet te: & sic aderit tibi si imper.*

GRÆCATA tantum habent: Audiuit enim te, & obseruabit te: & in tempore odiet te. Iuxta priorem intelligentiam sensus nostre lectionis est: Si cuiquæ tua secreta vitia enarrare incipias, audiet ille te patienter & lubenter, & attentè obseruabit te narrantè, pendens ab ore tuo: ceterum cum se tibi exhibeat quasi defendens & excusans delictum tuum, ut te consolari velle videatur, sicquæ ei magis confidas, ipse tamen in animo suo te odiet ob delicta tua quæ ei exposuisti, bonamque quam de te prius habuit existimatione deponet. Iuxta alteram intelligentiam sensus est: Si cuiquam alterius vitia tibi cognita aperias, frequenter eueniet ut ille te lubenter audiat & diligenter attendat tuæ narrationi, sed quam se gerat tanquam vitium tuæ detractionis defendens, dicendo te non peccare, aut arridendo tibi, tamen in animo suo odiet te tanquam detractorem infidum, qui non celaueris quod tibi concreditum erat secretum: aut quod reticendum erat. Ceterum illud, & sic aderit tibi semper sicut nõ est in Græcis, ita obscurum est quorsum additum sit, & quid significet, sicut & quod in Rabano legitur, Et sic adhærebit tibi semper. Potest intelligi, eum qui te odiet, perpetuo odio te prosecuturum: ut cum odio tibi præparatum odium & insidias, ut aliquando odium prodat oportunitate nactus. Posteriori in intelligentiæ prædictæ sententiæ conuenit quod sequitur.

10 *Audisti verbum aduersus proximum tuum commoratur in te, si dens quoniam non te dirumpet.*

VTILISSIMVM sanè præceptum contra cōmunem, omnibusque ferè insitam leuitatè, qua pleni rimarum hac & illac perfluunt, aliis mox communicantes quicquid de vitis alienis didicerunt. Si, inquit, audisti verbum contra proximum tuum: simul ut illud audisti & excepisti in te, moriatur in te, sepeliatur, & in obliuionem veniat, ita ut non cogites de referendo aliis. Nec enim est quod metuas ne noceat tibi illud apud te continuisse, sed bene confidere debes quod illud silentio pressum non te dirumpet. Nõ enim est veluti venenum, quod nisi euotatur, hominem dirumpit: sed veluti res mortua, inefficax & innoxia. Quod appositè dictum est à Sapiente, eo quod plerique audita aliter continere apud se nequeant, quàm si metuerent se dirumpendos nisi in aliorum aures effunderent. Ad quod significandum duas conuenientissimas subiicit similitudines, quarum prior est.

11 *A facie verbi partur. fa. m. quæsi gemitus partus infantis.*

CLARIVS Græca secundam partem habet: sicut à facie infantis ea quæ parit, supple parturit. Consistit ergo similitudo in eo, quod sicut propter conceptum intra se infantem mulier parturit, & summo cum labore conatur infantem proferre, nec prius ab onere quo grauatur, & do

Corn. Ians. in Eccles.

lore quem patitur liberatur, quàm infantem enixa fuerit: ita fatuus & imprudens homo propter conceptum auditu sermonem, quamdiu illum intra se continere cogitur, torquetur tanquam graue gestans onus, omnemque occasionem capiat ut in alios audita effundat, tum primum se onere leuatum existimans. Nostre lectio sic est accipienda: Fatuus à verbo concepto per auditum sic parturit, & sic laborat atque sollicitus est ad effundendum illud, sicut gemitus qui fit pro partu infantis, parturit ipsum conceptum infantem. Altera similitudo non minus apposita est.

12 *Sagitta infixæ in furore carnis, sic verbum in corde stulti.*

PERPERAM plerique legunt, canis: pro carnis, cum, ut multa scripta habebant, legendum esse, carnis, Græca doceat, quæ habent *σάρκινος*. Verum quoniam indoctus aliquis scriptor putauit inepte dici femur carnis, cum omne femur carnis sit, expuncta vna litera scribendum putauit, canis. Sed femur carnis, hoc est, carneum, dictum est, ut notaretur eum femori sagitta profundè infixi soleat, nempe quia carneum est & molle. Aut carnis, positum est pro corpore, ut femur carnis, sit femur corporis. Aprè ergo dicit verbum auditum sic se habere in corde stulti, sicut se habet sagitta infixæ in femore corporis: quia sicut sagitta illa grauitè hominem affligit, donec extrahatur: ita & verbum auditum & receptum in corde stulti, torquet eum grauitè, donec datum fuerit ei illud in aliorum sinum effundere. Rectè quoque verbum sagittæ comparatur, quod sicut sagitta emittitur ab arcu, ut alicui infigatur: ita ab ore narrantis emittitur sermo, & audientium cordibus infigitur.

13 *Corr. se amicum in furie non inieceris & uicini, non feceris: nisi feceris, uicinum addas facere.*

DIXIT hæc tenus: auditum alicuius crimen reticendum esse: ne autem hinc intelligere tur sic reticendum esse, ut ne quidem is ad quem pertinet de eo admonendus esset, necessario & oportunè nunc subiicit doctrinam de corripiendo amico, postquam de eo auditum est aliquid sinistrè vel factum vel dictum. Itaque postquam docuit, quomodo & quibus aliena crimina sint reticenda, nempe ad quos ea non pertinent: nunc docet quomodo & quibus non sint reticenda, his scilicet quos illa concernunt, planè concordans cum doctrina Saluatoris: Si peccauerit in te frater tuus: vade & corripe illum inter te & ipsum solum, &c. Matt. 18. Diligenter autem hanc doctrinam prosequens: primum docet de corripiendo facto amici, & est sensus: Cum apud te factum alicuius improbi delatum fuerit: si is tibi est amicus: corripe illum, sed tanquam amicum amice, suggerendo ei famam quæ de ipso spargitur, ne forte non intellexerit quid de se feratur, & à te admonitus dicat & ostendat tibi se non fecisse illud quod ei imponitur: sicquæ & ille apud te liberetur à mali suspitione, & tu à mala de ipso opinione. Aut si fecerit quod de eo dicitur: ne iterum addat idem committere, quod forte malum esse non putauit, vel non ita aduertit. Duplicem ergo ostendit fructum amicæ admonitionis: vnum, innocentiam amici cognoscendam: alterum, vitæ eius post peccatum reprehensum emendam. Amicum peculiariter vult corripere, tum quod

B. ami-

amicus potissimum amici curam habere debeat
rum quod apud amicum spes sit admonitionem
& correptionem valituram, non sic apud inimi-
cum aut extraneum. Nec vult expectari dū crimē
aliunde coniectum sit, sed maturē occurrī, & ma-
tura correctione fieri examen.

14 Corripe proximum ne forte non dixerit, & si dixerit, ne forte
ireris.

Q V O D dixit de facto corripiendo, idem nūc
dicit faciendum, cum delatum est amicum
quippiā dixisse dignum reprehensione. Et subiū-
git sententiā, qua significat, cur tempestiue ami-
cus sit admonendus, nempe vt de famæ veritate
vel falsitate constet.

15 Corripe amicum, si eum sit commissio, ut nō omni verbo credas.

P R O, commissio, Græcè est *διὰ βολή*, hoc est,
calumnia. Et addit Complutensis æditio, *μα-
ταιά*, hoc est, calūnia vana. Proinde nostra lectio
sic est accipienda: Sæpè enim cōmittitur & pec-
catur, ab his scilicet qui aliena crimina deferūt,
& ideo non oportet omni verbo credere. Patet
ergo quod cum amicum vult corripī, nomine
correptionis admonitionem potius significet.
Nam veri nominis increpatio non est adhibēda,
nisi crimine conuictō & manifesto.

16 Est qui labitur lingua, sed non ex animo. Quis est enim qui non
aliquis in lingua sua.

V I D E T V R hæc sententia subiecta vel ad in-
sinuandum quàm facile peccetur à delato-
ribus, vel ad indicandum quæ peccata amici fa-
cile sint condonanda. Sunt, inquit, qui peccant
lingua, sed non ex animo & destinata voluntate,
vt qui ex ignorantia: aut inaduertentia aliquid
non dicendum proferunt: non animo lædendi.
Atque his quidem facile, ignoscendum est sine
acri aliqua obiurgatione. Quis est enim qui non
deliquerit lingua sua, qua tam facile variūq; mo-
dis peccatur: Vnde Iacob. Apoc. 3. Si quis in ver-
bo non offendit, hic perfectus est vir.

17 Corripe amicum priusquam commiseris, & da locum timori al-
tissimi.

I N D I C A V I T quibus lapsibus facile sit igno-
cendū, nunc indicat etiam in grauioribus nō
mox ad minas confugiendum, multo minus ad
vindictam, vt faciunt plerique: qui læsi atque of-
fensi, non expectata alterius purgatione, obli-
uiri amicitia ac legis Dei, mox ad minas prosi-
liunt. Priusquam, inquit, ita inflammeris, & com-
mineris proximo: eique acriter inueharis, corri-
pe illum benignè, vt vel se apud te purget, vel lo-
cum deprecandi & satisfaciendi habeat, & da in-
te timori dei locum: siue vt timor Dei te com-
primat, & iram tuam cohibeat. Timor enim dei
iuxta legem eius requirit, vt benigni simus aliis
si velimus deum nobis esse propitium, & vt nos
non vindicemus, sed ei omnem vindictam relin-
quamus, iuxta illud: Mihi vindictam, & ego retri-
buam. Et Paulus monet, vt si quis præoccupatus
fuerit in aliquo delicto, huiusmodi instruat in
spiritu lenitatis, confiderans, inquit, te ipsum ne
& tu tenteris.

18 Quoniam omnis sapientia timor Dei, & in illa timere Deum,
& in omni sapientia dispositio legis.

C A V S A M redditur cur merito timori Dei lo-
cus sit dandus: quia inquit, timor Dei est
omnis sapientia: hoc est, perfecta & summa sapiē-
tia, & in ipsa sapientia est timere deum: quia ma-
ximè docet timere & reuereri Deum, & in omni
vera sapientia est dispositio legis: quia omnis sa-
pientia disponit de lege facienda cogitatque de
his faciendis & exequendis quæ lex diuina dispo-
nit & constituit. Aliter intelligitur dispositio le-
gis facta in omni & perfecta sapientia, quia lex
dei sapientissimè constituta est, disposita & ordi-
nata: sed prior intelligentia conuenientior est,
quia Græcis est: In omni sapientia factio vel ope-
ratio legis: hoc est, omnis sapientia consistit in
executione legis. Docet ergo hæc sententia ami-
cum corripendum cum timore Dei: quia sine il-
lo nihil sapienter, nec bene fit, & quicquid sapiē-
ter fit, in timore Dei fieri necesse est, Et huius oc-
casione pergit discernere veram sapientiam à fal-
sa & ficta: sic subiiciens.

19 Et non est sapientia, nequitia disciplina, & non est cogitatus pec-
catorum prudentia.

D I S C I P L I N A, inquit, nequitia, hoc est, sciē-
tia vel doctrina malè agendi, & nequitiam
callidè perpetrandi: etsi mundo videatur sapien-
tia: verè tamen non est sapientia, & cogitatus at-
que consilium hominum impiorum: qui callidas
rationes excogitant perficiendi quod cupiunt,
non est prudentia. Item enim secundam partem
ordinandam & intelligendam, vt genitiuus, pec-
catorum, construat cum cogitatus, & non cum
prudentia, patet ex Græcis: quæ habent, & non
est: vbi consilium peccatorum, prudentia. Et pro
peccatorum: est *ἀμαρτωλῶν*, hoc est, hominū pec-
catorum: vt pro peccatis accipi non possit. Itaq;
perperam aliqui legunt: Et non est cogitans bo-
nus peccatorum prudentia: quæ lectio tamen est
apud Dionysium.

20 Est nequitia, & ipsa execratio, & est insipiens qui minuitur sa-
pientia.

E T hic perperam quidam codices habent, est
nequitia prudentia, & in ea execratio: cum
altera lectio Græcis consentiat, quæ tantum ha-
bent: Est nequitia. Ostendit cur dixerit: nequitia
disciplina, & comparat adinuicem nequitiam cū
nuda insipientia, significans illam præ hac lon-
gè esse intolerabiliorem, & eum qui insipiens
est, ob sapientia defectum & raritatem præfere-
ndum ei qui nequitia instructus est: quantumuis
callida. Dixi, inquit, de nequitia disciplina: quia
est in quibusdam nequitia & malitia: quæ per se
execrabilis est & odiosa, tantum abest vt sapien-
tia dici possit, & sunt qui ob diminutionem &
defectum sapientia sunt insipientes: qui ita non
sunt execrandi & odio habendi. Quod sequenti
alia comparatione expressius explicatur.

21 Meliore est homo qui minuitur sapientia, & deficiens sensu in
timore, quam qui abundat sensu: & transgreditur legem altissimi.

N O M I N E, sensus, vt alibi prudentia signifi-
catur. Pro: in timore: Græcis est vna dictio
ἐφοβος, hoc est, in timore existēs, timore affectus.
At quomodo homo in timore Dei existens mi-
nuitur sapientia, & qui transgreditur legem Dei,
timoris scilicet expers, abundat prudentia,
cum supra dixerit timorem Dei esse sapientiam:
Sed

Sed Sapiens non loquitur hoc loco de vera pru-
dentia: quæ timorem Dei adiunctum semper ha-
bet, & consistit non tantum in recto intellectu,
sed etiam in motu cordis & affectu ad colen-
dū & venerandum Deum, sed loquitur de vi ac fa-
cultate ingenij, & scientia, studio atque vsu com-
parata: quæ animum hominis ad pietatis stu-
dium non magnopere commoueat. Sententia sa-
nè presse attendenda: quæ & factum quorundam
sibi de sapientia etiam rerum diuinarum placen-
tium, cum timore Dei sint destituti, reprimat, &
consolatur eos qui etsi non excellent in sapien-
tia secundum mundi iudicium, quia non habēt
multarum rerum cognitionem, tamen timore
Dei sunt præditi: Præstantior autem est homo in-
doctus timens Deum, docto peccatore: quia ille
bonus dici meretur, iste malus: ille nō solum pœ-
nam euadet, sed & gloriā obtinebit apud Deum:
iste non solum gloria carebit apud Deum, sed et-
iam maiorem pœnam incurret. Cui enim mul-
tum datum est, multum petetur ab eo. & Seruus
qui cognouit voluntatem Domini sui, & non fe-
cerit vapulabit plagis multis.

22 Est solertia certa, & ipsa iniqua, & est qui enutrit verbum cer-
tium enarrans veritatem.

P R O, solertia certa, Græcis *πανουργία ἀκριβή*
astutia siue calliditas exacta vel exquisita.
Idem significat solertia certa, ingeniosa scilicet
inueniendi aliqui calliditas, quæ certis firmis-
que nititur rationibus. Duplex insinuat esse ge-
nus eorum qui prudentes dicuntur, & duplex ge-
nus prudentia. Quosdam enim esse, qui exacta
quadam calliditate sunt præditi, sed quæ sit ini-
qua, vt qui prudentes sunt in malo perficiendo.
Alios vero esse, qui nouerunt proferre sermonem
certis nixum rationibus & firmum, enarrando
alios veritatem, ac solidè docendo. De prudentia
prioris generis loquitur saluator: Filij huius sæ-
culi, prudentiores filiis lucis in generatione sua
sunt. Indicat ergo delectum prudentia habendū
& videndum qua in re prudentia quorundam va-
leat. Et quoniam ex prudentia illa iniqua & ma-
la, nasci solet quorundam astuta fictio & simula-
tio ad efficacius decipiendum composita, rectè
& de ea subiicit.

Lu. 17.

23 Est qui nequiter humiliat se, & inter ora eius plena sunt dolo.
24 Et est iustus qui nimium se humiliat multa humilitate, & est
iustus qui inclinat faciem suam, & finxit se non videre quod ignora-
tum est.

G R A C I S non est illud quod nos bis habe-
mus; & est iustus: Nec est illa pars: qui nimium
se submittit multa humilitate, quæ videtur addi-
ta ad explicationem illius, qui nequiter humiliat
se. Quod sequitur: qui inclinat faciem suam, & ex-
plicat modum quo quis se humiliat nequiter,
& se nimium submittit. Itaque hæc omnia ad eā-
dem personam referenda sunt, & non ad diuer-
sas: vt ferè nostri intelligunt. Et est sensus: Est ali-
quando qui malignè se demittit coram alio, cum
interiora eius plena sint dolo, nec alia ratione se
demittat quam vt minus suspectus magis noce-
re valeat. Est inquam: qui iustus apparet, & talis
haberi vult: qui ob id multa externa demissione
submittit se valde apud aliquos, hoc est, contingit
esse aliquem fictè iustum: qui inclinat faciem
suam in terram, vultūque tristi incidit, & fingit
se in alienis vitis non videre: quod ignoratum
Corn. Ians. in Eccl. f.

est ab aliis: fingit se non curiosè obseruare quod
alij ignorant, vel quod ignoratum homines esse
cupiunt, cum interim obliquo oculo acurè ob-
seruet omnia. Humilitas ergo hic non accipitur
pro vera animi humilitate, sed pro ficta, hoc est,
externa demissione. Et melius legitur sine præpo-
sitione, multa humilitate: vt multi scripti habēt,
quàm à multa humilitate, vt alij legunt. Legen-
dum autem cum negatione: fingit se non videre:
potius quàm sine ea: fingit se videre: vt quidam
libri habent, Græca magis exigunt, quæ habent
ἐθελοκωφῶν, hoc est, voluntariè surdus, hoc est, si-
mulans se surdum. Vnus scriptorum codicum
adiectum habet post prædicta verba, & vbi non
fuerit agnitus anticipabit te: quomodo & Græcū
exemplar Germanicum habet, Cōplutense verò
dissimiliter: Vbiunque fuerit agnitus, præueniet
te vt malefaciat. Deinde sequitur.

25 Et si ab imbecillitate virum vis: ut peccare, si inuenerit tempus
malefaciendi, malefaciet.

Q V O D inquit, tales hypocritæ non statim
noceant, non est quia deest voluntas, sed quia
delunt vires aut oportunitas: Mox enim cum ea
aderunt, malefaciet & nocebit. Loquitur enim
potissimum huiusmodi hypocritis: qui ad iniu-
riam inferendam, sanctitatem & humilitatem si-
mulant. Quanquam etiam veritatem habeat hic
locus de hypocritis: qui ad gratiam hominum
& sanctitatis opinionem comparandam, tristi-
tiam & humilitatem præ se ferunt, de quibus
Christus dicit: quod exterminant facies suas vt
videantur hominibus ieiunantes. Nam & tales
etsi impediuntur à multis peccatis, cum ea non
possunt adimplere: aut non possunt sine publi-
ca infamia, tamen vbi oportunitas tempus nacti
fuerint, quod corde amant peccatum: opere im-
plere conantur, vt paruit in duobus illis presby-
teris: qui Susannæ pudicitia insidiati sunt. Quo-
niam ergo, vt dixit, tam fraudulenta est in qui-
busdā fictio, quæ & ipsa quo minus est manifesta,
magis contra eam cautio adhibenda est, ideo in
sequentibus indicat quibus indiciis latens hy-
pocritis deprehendi valeat.

26 Ex visu cognoscitur vir, & ab oculis facies cognoscitur ien-
satus.

27 Amicus corporis, & risus dentium, & ingressus hominis enun-
ciat de illo.

Q V A M V I S homines fingant sæpe vultum,
& sic se gerant vt multa dissimulent & simu-
lent: tamen tanta est vis ipsius naturæ, vt non ob-
scura indicia sui proferat, ex quibus attentus &
prudens obseruator facile animaduertere pote-
rit qualis quisque sit: prudens ne an fatuus inter-
ger an fictus. In primis autem id agnoscitur: ex
visu & aspectu hominis, atque ex occurso faciei,
hoc est ex occurrente & obiecto eius vultu. Oculi
enim maximè sunt indices animi: atque testes nō
solum lætitiæ, & tristitiæ, lenitatis, & iracundiæ:
pudicitia & impudicitia, sed & simplicitatis at-
que fictionis: probitatis & improbitatis: quæ ex
ipso, aspiciendi modo colligi possunt. Vnde rec-
tè D. Augustinus, impudicum oculum impudi-
ci cordis nuncium esse dixit: Eadem vis naturæ
post oculos proximè est in vultu, vnde dictum
est in Prouerbiis: In facie prudentis, lucet sapien-
tia, & : Quomodo in aquis resplendet vultus
Prou. 17.
Ibid. 27.

prospicientium, sic manifesta sunt corda hominum prudentibus. Post hæc etiam externo habitu, gestu, incessuque corporis declaratur qualis quisque sit. Nam ut quisque est animo affectus, externa corporis conformatione maximè ostendit. Et vulgare dictum habet: Per multum risum debes cognoscere stultum. Certè Gregorius Nazianzenus ex vultu & habitu se scribit deprehendisse latentem in Iuliano improbitatem: ita ut eum ante opera talem agnouerit, qualem eum postea in ipius operibus vidit, & dixerit ante imperium; O quale malum Romanorum respublica alit: ut ipse de se & Iuliano scribit Inuestiua secunda.

28 Est corruptio mendax in ira contumeliosa, & est iudicium quod non probatur esse bonum: & est tacens & ipse prudens.

DI X E R A T superius correptionem amici sine minis faciendam, idque propter timorè Dei, cuius occasione quædam inferuit de vera sapientia & falsa, & fisione quæ ex falsa prudentia sequitur, & demissionis causa est, non correptionis amicæ: redit nunc rursus ad doctrinam correptionis, indicans correptionem aliquando malè adhiberi, & aliquando prudenter omitti. Habent autem hanc sententiam Græca breuius sic: Est correptio quæ non est decora (vel tempestiua, utrunq; enim significat dictio Græca *ὀρθῶς*) & est tacens, & ipse prudens. Noster expressit quæ sit correptio indecora & inhonestæ: ea scilicet quæ per irâ hominis ad contumelias irrogandas prompti est mendax, hoc est, falsa, falsumque primè imponens homini: aut quæ videtur esse correptio sub specie charitatis: cum ex ira & indignatione animi procedat. Et addidit, esse etiam iudicium quoddam quod non probatur esse bonum, iudicium scilicet temerarium; quo ex leuibus signis aliquis factum iudicatur malum. Qui bus opponitur is qui ex prudentia tacet, ita ut nec corripatur nisi cum id vrile esse putauerit, nec temerè cuiusquam factum iudicet. Est: inquit: qui tacendo cessat, & a correptione mendaci quæ ex ira intempestiue fieret, & a iudicio malo, atque hic certè prudens est. Aut est qui tacet prudenter, cum non putat profuturam correptionem.

CAPVT XX.

Quam bonum est arguere quam irasci, & confitentem in oratione non prohibere.

RO S E Q V I T V R adhuc quæ pertinent ad correptionem faciendam. Quoniã enim dixit superiori sententia, quosdã ineptè corripere, & quosdã prudenter tacere, hæc iam sententia docet, melius esse eum qui offensus est ob alterius delictum, siue in se, siue in alios commissum, mox delinquentem corripere quam apud se irasci, & indignationem in animo fouere. ex qua odium generatur. Sic enim futurum est frequenter, ut is qui peccauit correptus & admonitus, peccatum suum agnoscat confiteatur, & veniam deprecetur: & qui admonuit, accepta satisfactione ab animi indignatione liberetur, reconciliatus proximo. dicit ergo: O quam bonum est, hoc est, omnino melius est (positiuus enim Græco more hic ut alibi pro comparatio ponitur) arguere delinquentem proximum, quã tantum irasci ei & file-

re. (Græca enim quædam habent: irasci occultè) sicque arguendo efficere, ut qui peccauit non prohibeatur confiteri peccatum suum cum deprecatione veniæ. Qui enim in animo suo tantum irascitur, & non arguit, is quantum in se est prohibet ne qui peccauit fiat confitens cum oratione. Qui verò arguit: non prohibet quo minus aliquis fiat confitens cum deprecatione veniæ, sed dat ei occasionem & confitendi suum delictum, & deprecandi veniam. Arguere ergo est non prohibere confitentem in oratione, hoc est, cum deprecatione. Potest & sic accipi posterior pars: Bonum est homini eum qui correptus confitetur peccatum suum simul cum oratione veniæ, non prohibere à se vel à veniã, sed statim ad reconciliationem & veniã admittere. Hæc intelligentiæ proximè accedunt ad id quod Græca nunc aliter habent sic: Et qui vicissim confitetur, à detrimento prohibebitur. Quo significatur ideo bonam esse correptionem: quia per eam qui peccauit confitens peccatum suum, & penitentiam agens, ab imminente sibi malo eximetur.

2 Concupiscentia spadonis de uirginauit iuuentiam, sic qui facit per vim iudicium iniquum.

VI D E T V R hæc sententia pertinere ad id quod superius dixit de correptione mendaci, & iudicio quod non probatur esse bonum. Est autem aptissima hæc similitudo, plus in se continens quam plerique intellexerunt. Primum enim per eam insinuat, iustitiam habendam quasi quandam virginem, quam violare grande sit piaculum. Veteres enim tum Poetæ, tum Philosophi, iustitiam quasi virginem quandam esse dixerunt & finxerunt: quæ castè atque integrè sit colenda atque seruanda, & nunquam violanda. Itaque Cicero in quadam epistola ad Atticum, corruptum iudicium à Clodio, constupratum iudicium nominat. Secundo per hanc parabolam insinuat, iudicibus imo omnibus iustitiam sic esse commissam, ut eã incorruptam & illibatam seruent, quomodo eunuchis committi solent virgines afferuandæ: ne à quoquam corrupterentur. Proinde quam impiè faciunt spadones illi, si quæ eorum custodiæ commissæ sunt virgines, ipsi primi impura libidine: quæ per naturam eis vitata est, vi corrumpanit & vitent: tam peccant hi qui cum sint seruandæ iustitiæ iudices constituti, ipsi ante alios magis iustitiam violant, exercentes iudicia per violentiam, iniuste innocentes corripientes, & pœnis afflicentes. Sicut enim tantæ quidam spadones sunt impudentiæ, & tam ardentis libidinis, ut quas seruare debuerant, quasque cum spe prolis contingere natura negauit, audeant etiam vi & reluctantes quo possunt modo constuprare, si remque virginitatis & integritatis eripere: ita sunt qui quam conseruare debuerant iustitiam: ut virginem castissimam & incorruptissimam, ipsi met veluti constuprant & corrumpanit, quos hac aptissima similitudine operæ pretium esset intelligere, quam grande piaculum admittant. Non tamen hæc sententia solum dicitur contra iudices ex officio, sed etiã contra omnes iniuste & temerariè iudicantes aliorum facta: cum omnibus commissa sit iustitiæ custodia. Quod ergo dicitur:

Concupiscentia spadonis de uirginauit iuuentiam lam

iam, significat tantam aliquando inueniri in spadonibus, in quibus minime esse debet, libidinem prauam, ut per eam violentur virgines eis commissæ.

3 Quam bonum est correptum manifestare penitentiam sic enim effugies voluntarium peccatum.

SI C V T iam docuit quod ad corripientis pertinet personam: ita iam docet quod sit correpti officium, nempe quod eius sit non tantum correptionem lubenter admittere, & apud se de admissio peccato dolere, sed etiam manifestè declarare suam penitentiam: ore scilicet illud humiliter & cum veniæ precatone agnoscendo, & ipso facto vitam suam emendando: atque læsis satisfaciendo. Ita enim sit, ut qui peccauit, agnoscat non ex destinata voluntate atque malitia peccasse, sed vel per errorem & ignorantiam, vel inaduentiam & infirmitatem: ac proinde eius peccatum non fuisse omnino voluntarium, sed aliqua ex parte inuoluntarium: quod tamè incipiet omnino esse voluntarium, si admonitus respicere nolit, illudque defendere aut continuare pergit. Tunc enim declarat illud sibi planè placere, & se approbare. Per penitentiam ergo effugit homo correptus voluntarium peccatum: quia & declaratur non omnino voluntariè peccasse, & cauetur ne incidat peccatum voluntarium: aliter simplicius per penitentiam effugitur peccatum voluntarium: quia quod propria voluntate admissum est peccatum, per penitentiam remittitur, ut à quo detentus fuit homo, ab eodem citius liberetur, priusquam iusta eum peccati ultio inuoluatur.

4 Est tacens qui inuenitur sapiens, & est odibilis qui procax est ad loquendum.

DE C L A R A T hæc & sequentibus aliquot sententiis quod supra dixit: Est tacens & ipse prudens, docens silentium nonnunquam esse sapientiæ, ut contra imprudentiæ est loquacitas, nonnunquam autem silentiū esse insipientiæ. Huius autem differentiæ inter silentium & loquacitatem ac inter silentium & silentium occasione, in sequentibus multis subiungit sententias paradoxas, quibus ostendit plerumque non esse talia, qualia esse videntur, & qualia ea esse homines opinantur, atque in vulgaribus opinionibus eos falli. Primum ergo, quoniam vulgus eos sapientes iudicare solet: qui multa facillè dicere possunt & audet contra verò insipientes, qui sunt taciturni: est, inquit, tacens, qui ob suum silentium inuenitur esse sapiens: & deprehenditur nonnunquam aliquis eo nomine odibilis esse hominibus: quia nimius est in verbis. Græcè enim est: et est odibilis à multa loquela sua. Idem & nostra lectio significat, esse scilicet aliquos: qui propterea quod proceres sunt, nimis faciles & temerarij ad loquendum, odiosi sunt & ingrati.

5 Est autem tacens non habens sensum loquela, & est tacens sciens tempus apti sermonis.

NO N V N A, inquit, est omnibus tacendi ratio. Est enim qui tacet: quia non habet sensum loquela, hoc est, prudentiam, & peritiam loquendi: & est qui tacet: quia nouit opportunum tempus, quo aptus sermo proferendus est. Scit enim non satis esse apta dicere, nisi etiam opportuno tempore dicantur. Facit ergo hæc sententia ad declarandum: **Corn. Ians. in Eccles.**

dum præcedentem: est tacens qui inuenitur sapiens. Et potest accipi, ut insinuet duplex hominum genus: qui ob silentium suum laudandi sunt, & sapientes inueniuntur. Nam & laudandus est qui ideo tacet, & de quapiam causa non respondet siue consultus siue non: quia non habet quod prudenter respondeat & laudandus est: qui etiam si habet quod dicat, tacet tamen, quia nouit necdum esse tempus vel locum opportunum dicendi. Potest etiam accipi, ut significetur silentium non semper ex sapientia vel prudentia procedere, sed quandoque ex imprudentia & incirciã etiam vituperabili, ut cum quis pro officio suo non nouit loqui: cum tempus & locus postulat, ut sit sensus: Est qui malè tacet, quia non habet quam habere deberet peritiam loquendi: & est qui bene tacet, quoniam expectat aptum loquendi tempus. Vnde sequitur.

6 Homo sapiens tacebit usque ad tempus, lasciuus autem & imprudens non seruabit tempus.

SA P I E N T I S est tacere usque ad tempus: oportet enim: quia sapientis est non loqui ad ostentationem, nec ad vindictæ illationem, sed loqui ad ædificationem: qui autem lasciuus linguæ est & petulans: ite qui est imprudens: non obseruat tempus opportunum, sed eo non expectato mox profilit ad dicendum quod in buccam venit.

7 Quis uult uerba, sedet animam suam: & qui possidet sibi linguam, misit, odietur.

DE C L A R A T iam illam partem superius positam: & est odibilis qui procax est ad loquendum, et duo indicat vitia, quæ in uitæ consuetudine admodum sunt ingrata & odiosa: alterum immoderata orationis, quæ loquacitas dicitur: quia qui laborat, lædet animam suam, hoc est, ipsum iniuria afficit, quia se abominabilem reddit. Græcè enim pro, lædet animam suam est, abominabilis erit. Alterum vitium est ambitiosa arrogantiæ: qua homines in communi vita uoluntius & potestatem in alios sibi arrogare. Hoc autem vitium maximè cernitur in sermone, in quo quidã ita se gerunt, ut aliorum magistri & domini esse videantur: ut faciunt qui se ingerunt ad docendum & arguendum alios: aut qui in colloquio sibi solis reseruant locum dicendi: nec permittunt aliis vices sermonis. Ratio autem & consuetudo uitæ communis hunc dominatum & usurpatam potestatem siue docendi alios, siue regendi uehementer odit & reicit. docet ergo hæc sententia: quo omnis vitetur offensus in communi vita. nec multis utendis verbis, nec contra debitum ordinem, potestatem vel loquendi, vel regendi assumendam. Nemo enim, inquit Paulus, sibi sumit honorem, sed qui vocatur à deo.

8 E profligio in malis viro ma se pluuato, & est inuentione in detrimetum.

PE R G I T alia paradoxa annectere de rebus in quibus aliter expectare vel opinari solet vulgus hominum. Communiter autem nostri hanc sententiam accipiunt: ut sit sensus: Viro insipienti est processio in malis, hoc est, talis quotidiè proficit & procedit in malis: quia de malo in peius semper procedit, & tali homini, est inuentio in detrimentum: quia quotidie talis inuenit & excogitat noua mala in detrimentum sui & aliorum.

At si originalia inspiciantur, & sequentia attendantur, sic potius erit intelligendum; Processio, hoc est, progressus fortunæ bonus, & felicitas qua omnia bona procedunt ex animi sententia, est homini insipienti in malis, hoc est, nœxia est ei & damnosa. Aut potius sic: Contingit homini insipienti esse felicem progressum & prosperum successum in malis, hoc est, quædam est felicitas & prosperitas mala: quia prosperitas in malis non potest esse bona. Est enim Græcis *ivoolia*, quod significat prosperum iter & bonam viam, ac successum ex animi sententia procedentem, pro quo interpretis vertit, processio. Et similiter est inuentio aliqua quæ cedit in detrimentum & nocumentum hominis, hoc est, contingit ab aliquo fortuito inueniri res aliquas, unde tamen homini felicitas non accedit, sed damnū & detrimentum. Significat ergo non semper pro felicitate deputandum esse quod vulgo felix & fortunatū esse iudicatur. Quod primò declarat in rebus quæ fortuito videntur hominibus contingere, vt in progressu negotiorum, & in rebus inuentis mox etiam in his quæ gratuito donantur, cum subiicit.

9 *Est datum quod non est vile, & est datū cuius retributio duplex.*

SIGNIFICAT beneficentiam non semper habere æquæ felicem exitum, nec omnē beneficentiam eiusdem esse generis: quia cōtingit fieri largitionē, quæ non sit vilis danti: vtque sit malo animo & intentione praua: aut quæ sit homini ingrato. Nam ex eo beneficio nulla reddit ad dantem utilitas. Contrā vero contingit esse colatum beneficium, unde copiosa danti proueniat utilitas, vt cuius retributio non sit tantum æqualis dato beneficio: sed duplex. Istud vt in temporalibus euenire experientia docet, dum videmus quandoque beneficia dantibus infeliciter cedere, quandoque valde feliciter: ita apud Deum certius impletur, apud quem beneficia quæ malo animo conferuntur: non sunt conferentibus vtilia: quæ verò animo recto sunt: copiosam mercedem dantibus adferunt.

10 *Est propter gloriam miratio, & est qui ab humilitate leuatur caput.*

SICUT duæ superiores sententiæ ostendunt varietatem, quæ præter opinionem hominū accidit in bono vtili: ita hæc eam quæ accidit in bono honesto, hoc est, in gloria & honoribus. Contingit inquit, aliquando minorationem fieri: hoc est, incommodum incurrere & famæ, bonorumque ac vitæ diminutionē homini accedere propter gloriam quam adeptus est: ita vt ipsa gloria quæ magnus est: causa illi sit incōmodi & deiectionis. Et rursum contingit vt à deiectione quis eleuet caput suū, & qui humilis fuit & abiectus: aut etiam in afflictione, insigniter supra alios exaltet. Et istud in hoc mundo accidere videmus apud homines, sed apud Deū maximè, qui propter gloriam: quam irapij per ambitionem inuasunt, vel qua superbe & impiè abusi sunt, deponit superbos de sede, & contra exaltat humiles, suscitans de puluere egenum, & de stercore eleuans pauperem, vt collocet eū cum principibus: quemadmodum temporaliter videre est in Ioseph, Dauid, & aliis: sed maximè id impletur, cum pios in hoc mundo afflictos exaltat Deus in regnum suum cœlestē. Legendum autem potius

per præteritum, leuauit: vt est apud Rabanum, quam per futurum, leuabit: quia Græcis est præteritum hæc, suscitavit.

11 *Est qui reamur multa moxico p. r. uo, & restituit ea in septuplū.*

QUOD dixit euenire in rebus inuentis fortuito, vel datis gratuito, atque in gloria huius mundi, idem etiam locum habere ostendit in contractibus humanis, videlicet in emptionibus, vt & ibi contingat quod primum felix esse videbatur, infelicē habere exitum. Contingit inquit, vt sit quispiā qui multa emat exiguo pretio, atque ob id sibi placet, felicemque se iudicat, sed tandem contra suā opinionem cogitur ea restituere & exoluere in septuplum, vt maximū ei constet quæ prius paruo constare videbantur. Euenit istud auaris & iniustis frequenter hominibus: qui quoniam per auaritiam iniquè viliori pretio quædam emunt: vel ab imperitis rerum, vel ab his qui inopia premuntur, iusto Dei iudicio coguntur nonnunquam reddere septuplū etiam in præsentia tempore, dum eis propter eorū auaritiam & iniustitiam subito accidunt damna rerum maxima & quæ longo tempore collegerunt, amittunt cum magna clade. Quod si hic non eueniat, certè in futuro implebitur, quando lucrum iniquè hic partum, maximo damno compensabitur. Cæterum verbum, redimat, hic ponitur pro suo simplici, emat, cum Græcis sit, *ἀποδοσκειν*, hoc est, emens. Et pro restituens, est *ἀποτινυσκω*, hoc est, exoluēs. Rabanus & post eum Lyra verbum, redimat, pro priè accipientes: de peccatorum redemptione hunc locum intelligunt: quæ etiam si sint multa, eisque debeat æterna pœna, modico pretio redimuntur, pœnitentia scilicet exigua, & eleemosynis, iuxta illud Danielis: Peccata tua eleemosynis redime. Ea restituantur in septuplum, cum in vitiorum locum, copiosior succedit virtutum numerus: & vbi abundauit delictum, superabundat septuplex gratia spiritus sancti: cumque impletur illud Isaiæ 40. Suscepit de manu Domini duplicita pro omnibus peccatis suis. Sed hic sensus et si pius, alienus videtur ab authoris simplici & literalis sensu.

12 *Sapiens in verbis seipsum amabilem facit, gratia autem fatuorum effunditur.*

ET hæc sententia indicat, verborum gratiam non eundem in omnibus habere exitum & fructum. Nam sapiens per verba sua quæ profert vtilia prudenter & oportune, seipsum facit hominibus amabilem, saltem prudentibus & beneuolis: gratiæ autem fatuorum, hoc est, eorum lepores & facetiæ, quas D. Paulus vocat *εὐχαριστίας μωρολογίας*, instar aquæ quæ sine fructu effunduntur, etiam effunduntur, reiciuntur, & in nihilum abibunt sine fructu. Possumus etiam intelligere per gratias impiorum, eorum beneficia, vt significetur sapientes etiam verbis tantum sibi hominum beneuolentiam comparare: fatuos verò ne quidem etiam beneficiis, vt quæ non bene nec bono animo distribuunt, vt in sequentibus dicitur. Et omnino conuenit per gratias fatuorum generaliter intelligere: quæ & in verbis & in factis eorum gratiam habere videntur. De beneficiis eorum mox subiungitur, ostenditurque ea nec aliis esse vtilia: nec ipsimet. Primum ergo aliis illa non esse vtilia: sic dicit.

31 *Datus*

13 *Datus insipientis non erit vtilis tibi, oculi enim illius septempli desunt.*
14 *Exigua dabit, & multa improperebit, & apertio oris illius inflammatio est.*

DOCEt donum insipientis hominis non esse vile accipienti, cum quod non recto animo detur ei, tum ob impropria quæ audire cogitur. Quod dicitur: oculi illius septempli sūt, hoc est, multi, vt habent Græca, communiter intelligitur, vt significetur intentionem eius multipliciter esse dolosam, vt per oculos, intentio intelligatur. At verior sensus est, vt intelligatur oculos auari (nam de auaro hæc dicuntur & illiberali homine) copiosam expectare remunerationē & obseruare aliorum manus, vt ab eis multo plus accipiant quam dederunt. Nam & supra oculis auari tribuit cupiditatem alienorū bonorum, & inuidiam priorū. Ideo ergo non est vile accipienti donum auari hominis: quia expectat longè plus recipere quàm dat, nec dat nisi ad lucrum. Quod si non consequatur, cum exigua dederit, multa tamen se dedisse improperebit, & accensus intra se ira, cum aperuerit os suū, velut flammam ex ore suo profunderit: quia ex accenso per irā corde profert durissima verba & velut ignita: quæ hominem grauitè vrant & lædunt, quæque eum vicissim ad iram & impatientiam accendant. Sic enim rectè intelligitur quod noster vertit: apertio oris illius, inflammatio est: quanquam etiam accipi possit, vt significetur, ipsum dum aperit os suū velut flammam emittit: quia longè latèque spargit & prædicat beneficiorum suorum collationem, quomodo se flamma longè & latè profert. Is enim sensus cum Græcis coincidit, quæ habent, & aperit os suum velut preco. docet ergo hæc sententia: videndum à quo quid accipiat, nec tantum attendendum ad munus, sed etiam ad donantem. Quod de dono dixit, id & de mutuo mox subiicit, dicens.

15 *Hodie sueneratur quis, & cras repetit: & est odibilis homo huiusmodi.*

QUAM est illiberalis in donis suis homo auarus, rā est & in mutuo. Mox enim vt mutuat, repetit quod mutauit, vt qui per auaritiā non patitur diu re sua carere: nec in mutuo attendit ad alterius necessitatem, proinde meritò talis est & Deo & hominibus odiosus.

16 *Fatuo non erit amicus, & non erit gratia bonis illius.*

17 *Qui enim edunt panem vilius, falsæ lingue sunt quoties & quā iridebunt eum.*

OSTENDIT superius quorundam dona non esse accipientibus vtilia, vt potè dona auarorū, hic ostendit dona quorundam nec dantibus esse vtilia, vt potè beneficia prodigiorum: qui non dant quibus & quomodo oportet: sed in cōiuiis sua prodigè insumunt, in quibus tantum pascunt gnationes & assentatores suos. Tales ergo dicit se suis beneficiis quæ in alios conferunt; non paratos sibi veros amicos, nec verā gratiam habere eius beneficia, quia quos ipse pascit, & conuiuas ferè habet, homines sunt falsæ linguæ, mendaces scilicet, adulatores, qui corā laudant, & à multo benefactorē suū vituperant, unde fit, vt & multoties & multi eū irideant tanquā fatuum. Nā & ipsi eū sæpe rident qui ab eo pascuntur, quod assenta-

Corn. Ians. in Eccles.

tionibus suis illi imponant, & alij videntes eum sic ab eis decipi. Itaque tantum abest vt gratiam aliorū sibi promereatur, vt ex beneficiis suis irrationē aliorum tantum reponet. Auarus enim de quo supra dixit: odibilis est, prodigus verò derisibilis est. Causam dictorum subiicit.

18 *Neque enim quod habendum erat, a recto sensu distribuit, similiter & quod non erat habendum.*

DVOBUS modis cum peccare in distribuendo, significat. Primū quod distribuat quod habendum erat, hoc est, quod pro futuris necessitatibus erat seruandum, prodigè scilicet nimis & inutiliter sua consumendo: quod dum facit, non recto sensu & prudentia facit, ideoque dicit: non recto sensu distribuit, hoc est, imprudenter & male distribuit. Secundò, quod etiam imprudenter distribuit id quod non erat sibi habendū & asseruandum: quia quod iniuste possidet: non restituit quibus oportet, & quod superfluum ipsi est, non dat pauperibus, & iustis sicut deberet, sed gnationibus & paratis. Significat ergo talem malè distribuere & habenda & non habenda. Græca alium habent sensum: Sic enim est ad verbum: Neque enim ipsum habere in recto sensu accipit, & ipsum non habere similiter indifferens ei est. Quo significatur, prodigum non recto iudicio accipere id quod ipsum habere contingit, & bonorum suorū possessionē, quia non accipit ad eum usum ad quem habet, & proinde non habere est perinde illi atque habere, hoc est indifferens est illi siue habeat, siue non habeat, nec magis prodest illi quod habet quam quod non habet. Iuxta quem sensum quod noster vertit: non recto sensu distribuit, videtur accipiendum non de distributione quæ aliis fit per bonorum erogationem, sed de ea quæ animo fit & iudicio sensus discernente apud se quomodo habitus sit vtendum, vt, distribuere, positum sit pro discernere & diiudicare. Id enim fit recto sensu, aut: vt est Græcis, *ἀσθησθαι* quæ dictio non prudentiā significat, sed vim illā sentiendi: qua de diuersis rebus aliter sentimus, vt visu discernimus colores & distribuimus. Itaque quod habendum erat non recto sensu distribuit: quia non discernit apud se, quomodo & vbi illud sit expendendum: aut quid habendū sit. Et similiter quod non erat habendum etiam non recto sensu distribuit: quia nec rectè iudicat nec discernit quid non sit habendum, sollicitus frequenter pro his quæ habere non oportet, negligens in his quæ habenda essent.

19 *Lapsus lingue falsæ, quasi qui in pavimento cadit, sic casus malorum festinanter venient.*

VIDE TVR hæc sententia obiter inserta contra adultores: quos supra dixit esse falsæ linguæ: vt post malum quod prodigum manet, etiam ostendat quod malum maneat fallaces adultores, & est sensus: Lapsus qui prouenit ex fallaci lingua: est quasi qui cadit in pavimento aliquo lapidibus strato. Sicut enim in tali pavimento quis præter expectationem cadit, vbi non sunt offendicula vlla, & sicut talis ob duritiem pavimenti grauitè se lædit: ita & fallaces homines & dum non putant, & grauitè cadent atque lædentur. Vnde sequitur: Sic casus malorum festinanter venient: hoc est: sic contingit malos

B 4 malos

malos subito & præter eorū expectationem ruc-
re in multa incommoda. Omnes ferè libri habēt
participium, cadens, vt subaudiatur verbum, est:
sed Dio nysius legit, cadit,

20 *Homo acharis quasi fabula vana, in ore indisiplinatorum affi-
dua erit.*

INTERPRES reliquit dictionē Græcā ἀχαρις
quæ significat eum qui est sine gratia, & mini-
mè gratiosus: sed non potuit exprimere allusio-
nem vocum quæ est Græcis int er ἀχαρις & ἀκαί-
ρος, acharis & acairos. Est enim Græcis: ἀνθρώπος
ἀχαρις μὴδὸς ἀκαίρος, homo inuenustus, fabula in
tempestiua. Proinde miranda lectio Rabani, quæ
habet: Homo ingratus quasi acharis. deinde se-
quitur: fabula vana in ore indisiplinatorum,
&c. Cæterum nostra lectio sic videtur intelligen-
da: Homo qui quoniam prudentia est destitutus,
non habet gratiam bene & vtiliter loquendi, est
quasi vana & inepta fabulatio: quia cum præter
eam non sit quicquam magnopere ab eo expe-
ctandum: simul etiam vt illa molestus est omni-
bus: atque cum ea reiicitur. Quod sequens pars
declarat & explicat: quia, inquit, vana & inutilis
fabulatio erit assidua in ore eorum qui non sunt
bene instituti, vt sciant quid & quando & quo-
modo dicendum sit: ideoque non nisi fabulis &
inutilibus sermonibus referendis delectantur &
occupantur: ac proinde etiam cum illis contem-
pnantur & exploduntur. Sunt qui intelligunt homi-
nem: qui parum gratus est in his quæ vel facit
vel loquitur, dici fabulam vanam: vel ei compa-
rari, quia aliis est fabula. hoc est, alij de eo fabu-
lantur, cuiusque facta vel dicta rident. Verum non
satis bene conuenit ei intelligentiæ quod sequi-
tur, quia non solum inereditorum est fabula: qui-
us facta dictaque sæpe laudant, sed magis erudi-
torum qui ea reprobant.

21 *Ex ore fatui reprobandus parabola: non enim dicitur in ore
sua.*

SUPERIOR sententia a steruit, ineruditos ho-
mines & gratia dicendi carentes, fatua & va-
na ferè profert: hæc verò asserit: etiam cum pro-
ferunt graues & doctas sententias: quæ parabole
dicuntur, non tamen gratiam nec fructum relatu-
ros, sed eorum dicta reprobanda: quod et si bona
dicant, non tamen dicant oportuno tempore, &
eo quo dicenda erant loco & tempore. Vnde &
in Proverbiis dicitur: Quomodo pulchra fru-
stra habet claudus tibus: sic indecens est in ore
stultorum parabola.

22 *Est qui velatur peccare pro inopia, & in requie sua stultabitur.*

PERGIT adhuc, vt prius cœpit, referre quæ-
dam, & asserere quæ vulgari opinioni non af-
fentiuntur, docetque hac sententia non semper
esse à culpa liberos qui innocentes videntur. Sunt
enim: inquit: qui per inopiam prohibentur & im-
pediuntur à peccatis quibusdam committendis,
& tamen in illa sua requie & à peccatis cessatio-
ne stimulantur, hoc est, ad peccandum incitantur
ac dolore compunguntur: quod non possunt que-
cupiunt adimplere, hoc est, sunt quibus inopia
aufert potestatem opere peccandi, sed non auf-
fert voluntatem & affectum, imo eundem fre-
quenter magis accendit. Sic dictum est veteri

proverbio: Improbati nihil deesse præter occa-
sionem. Et Plato duobus propositis improbis,
quorum alter sit pauper, alter diues, dicit diuitē
esse miseriorem: quod pauper voluntatem solum
ad malefaciendum habeat: diues verò etiam fa-
cultatem. Græca iam secundam partem habent
negatiuè: non stimuletur. & potest dupliciter
intelligi. Nam potest esse sensus: Pauper et si im-
pediatur peccare, non tamen cessando à peccato
stimuletur conscientia desiderati maleficii, nec
dolore commouebitur intra se, ob malam volun-
tatem qua detinetur. Potest etiam intelligi, pau-
perem talem dum quiescit ab externo opere, non
passurum stimulos conscientie ob admissum pec-
catum, quemadmodum patiuntur diuites, vt sig-
nificetur hac in parte pauperes diuitibus esse
feliciores, & vtilitatem aliquam pauperibus ad-
ferre inopiam ipsam.

23 *Est qui perdit animam suam pro confessione, & ab imprudenti per-
sona perdit eam, persone autem acceptione perdat se.*

DIXIT quid inopia efficiat in homine, nunc
verò duabus sententiis ostendit quid mali
etiam verecundia, quæ inopia ferè coniuncta est,
operetur frequenter. Est autem & hæc sententia
in Græcis tantum bimembris, pro duobus enim
membris posterioribus quæ sunt apud nos, tan-
tum vnum est mēbrum. Et omnino est verisimi-
le, alterum eorum membrorum, cum prius in
margine ad maiorem explicationem ex alia ver-
sione additum esse: postea insertum esse textui,
vt & alias sæpius in hoc libro factum putamus.
Nam Complutensis editio habet, ab acceptione
personæ: ἀπὸ ληΐως προσώπῳ. Altera verò ad-
ditio habet, ἀπὸ ἀργονος προσώπῳ, ab imprudenti
persona. Vnde patet rectius sic legi, quàm ab im-
prudencia personæ. dicitur autem quis se perde-
re ab imprudenti persona: hoc est: quia impru-
dens persona aliqua quippiam inhonestum vel
iniquum perit. Significat ergo hæc sententia, esse
quosdam qui præ confessione; hoc est, verecun-
dia, animas suas seque perdunt, dum contra con-
sciētiam suam reueriti potentium hominum au-
thoritatem: ea agunt quæ agenda non sunt, illo-
rum dignitatem veritati & æquitati anteponen-
tes. Id vitium in scripturis sæpe dicitur acceptio
personarum, quo vitio peculiariter dicitur quis
perdere animam suam, quia contra propriæ ani-
mæ & conscientie iudicium agit. Committitur
istud vitium & in iudicio sæpe & extra illud, id-
que vel reticendo vel negando veritatem confi-
tendam, vel in gratiam alicuius faciendo quod
iniquum est.

24 *Est qui pro confessione promittit amico, & lucratus eum inimi-
cum gratis.*

DEMONSTRATUR hac sententia & aliud
malū, quod in homine operatur vitiosa ve-
recundia, videlicet quod per eam quandoque cō-
tingit aliquem siue rogatum siue vltro promit-
tere quippiam amico, cuius præstandi deest vel
potestas vel voluntas, vnde fit, vt cum non ser-
uatur fides: ex amico inimicum sibi efficiat, id-
que gratis, hoc est, citra necessitatem, cum potuis-
set sibi seruare amicum non pollicendo. Quod
maximè contingit iis; qui cum præ inopia non
possint præstare amico quod ab eis petitur, ta-
men præ verecundia pollicentur se præbituros,
quod

quod vereatur amicum offendere, aut suam ino-
piam profiteri præ superbia nolint. Sic sunt qui
cum nulla necessitate cogantur quædam vouere
Deo, tamen vouent quod postea non præstant, sic
quæ amicum Deum sibi inimicum reddūt. Displi-
cet enim Deo stulta & infidelis promissio, vt dici-
tur Ecclesiastes 5. Et fiunt aliquando huiusmodi
promissiones Deo præ verecundia, cum scilicet fi-
lij aut filia verentur contradicere parentibus ad
continentiæ statum impellentibus.

25 *Opprobrium nequam in homine mendacium, & in ore indisipli-
natorum assidua erit.*

OCCASIONE violatæ promissionis, de
qua superiori sententia demonstrat quàm
grauè malum sit mendacium, & fallere fidem da-
tam. Mendacium, inquit, ne putetur paruum esse
vitium, affert homini malum, probum, ignomi-
niam, & infamiam grauem, quia efficit vt ei fides
non habeatur etiam cum verum dicit: & parum
honestus habetur, qui veritatis curam non habet,
cum possit facile eam ignominiam effugere tacē-
do. Et tamen, inquit, vitium hoc assiduum inueni-
tur in ore eorum qui non sunt bene instituti, nec
attendunt quantum malum sit mendacium, &
quantum homini ignominiam adferat. A cuius
assiduitate vt abstrahat homines, subiicit effica-
cem comparationem.

26 *Ponitur quam assiduitas viti mendacis, perationem autem am-
bo hereditabunt.*

BENE mendacium furto comparat, tum quod
vtrumque vitium fere coniunctum sit, & si-
militer peculiarem in republica ignominiam ad-
ferat, in qua similiter tollit concordiam, & omnia
confundit, tum quod mendacium, furtum quod-
dam sit, veritatem hominibus eripiens, & famam
bonam plerisque frequenter tollens. Assiduitatem
autem mentiendi dicit in malitia superare fur-
tum quod qui assiduus est in mentiando, frequen-
ter plus noceat, eripiendo homini famam, quàm
fur eripiendo bona temporalia: tum quod fur pec-
cet ferè ex inopia, vt esurientem impleat animam
vt dicitur Prover. 6. assiduus verò in mendaciis,
peccat ex petulantia & improbitate linguæ. Cæ-
terum cum ambo, fur scilicet & mendax, reipub-
licæ sint perturbatores, & alios ipsi perdant si-
ue in bonis siue in fama, merito æternam & apud
homines & apud Deū perditionem possidebunt,
iuxta illud Apocali. Timidis & incredulis & exe-
cratis & omnibus mendacibus pars illorum e-
rit in stagno ardenti: & in Psalmo. Perdes omnes
qui loquuntur mendacium. Quæ scripturæ & il-
lis similes de mendacio noxio & pernicioso intel-
ligendæ sunt, quod scriptura potissimum vocat
mendacium, vt quod fallat, & fallendo noceat.

27 *Mores hominum mendacium siue honore, & confisio eorum cum
ipsis sine intermissione.*

IDEM inculcatur quod prius, & significatur,
mentiendi consuetudinem esse in mendacibus
siue honore, hoc est semper habere sibi coniun-
ctam ignominiam, eamque ipsis adhærere perpe-
tuò: quia ea nota non facile eluitur, nec existima-
tionem aliquam obtinere possunt qui de mentiē-
di consuetudine sunt infames. Est autem Græcis
singulariter ἡ ἀνθρώπου ψευδῆ, hoc est, Morsus

consuetudo hominis mendacis. Loquitur enim
de mentiendi consuetudine, vt ne putetur de om-
nibus actibus, qui mores hominum dicuntur, lo-
qui: quæquam verum sit omnes actus hominis
mendacis esse sine honore: quia propter mentien-
di consuetudinem etiam boni eius mores suo ca-
rent honore.

28 *Sapiens in verbu producet se ipsum, & homo prudens placebit ma-
gnatis.*

OPPONIT sapientem mendaci, quia cum
hic sibi apud omnes conciliet ignominiam
& pudorem, contra sapiens per verba sua & ser-
mones sapientiæ, quos profert in tempore suo,
prouchet seipsum, adeo vt per illos placiturus sit
magis principibus, qui, quo sapientum potantur
consiliis, eos assument & euehant, vt patuit in Io-
seph & Daniele.

29 *Qui operatur terram suam, exaltabit aceruum frugum, & qui o-
peratur iustitiam, ipse exaltabitur, ut verò placet magnatis, effugiet
iniquitatem.*

MEDIA pars huius sententiæ non est in
Græcis, & videtur ex alicuius annotatio-
ne marginali inserta textui, quia primum mem-
brum non videbatur habere sibi corresponden-
tem partem. Nec est Græcis, effugiet iniquita-
tem, sed ἐξίλασται ἀδικίαν, placabit iniustitiam.
Itaque collatione terræ diligentissimè excultæ
ostendit quantam vim habeat, quantumque
fructum adferat, placere principibus, quod qui
illis placent, iniquitatem multorum expiare pos-
sunt apud principes, eosque peccantibus recon-
ciliare. Nostræ lectionis sensus est: Sicut agricola,
qui bene collit terram suam, altum sibi congeret
fructum aceruum: ita qui operatur iustitiam, al-
tum sibi locum comparabit, apud Deum qui-
dem semper, apud homines verò etiam frequen-
ter. Qui verò per suam prudentiam placet magna-
tis is in primis operam dare debet vt fugiat om-
nem iniquitatem & iniustitiam, ne se muneribus
corrupti sinat. Itaque per illud, effugiet iniqui-
tatem, indicatur quid facere debeat qui gratiam
principum obtinuit. Potest & sic accipi: Qui pla-
cet magnatis, is hoc boni inde cōsequitur, quod soli-
citus sit vitare omnem iniquitatem, ne eorum gra-
tiam obtentam amittat.

38 *Xenia & dona excæcant oculos iudicum, & quasi mutus in ore
auertit correptiones eorum.*

QVONIAM contingit eos qui per sapien-
tiam suam euecti sunt apud principes, pe-
munera corrumpi, rectè hanc subiicit senten-
tiam, sumptam pro prima parte ex Exod. 23,
& Deuter. 16. vt huius consideratione sibi ca-
ueant à correptione iudicij propter auaritiam.
Nam & hic pro, iudicium, Græcis est, sapien-
tium, sicut illis prædictis locis, vbi dicitur: Mu-
nera excæcant oculos sapientum, & mutant ver-
ba iustorum. In secunda parte, quæ vt communi-
ter legitur, obscura est & incongrua, notandum
pro mutus Græcis esse φῖμος quæ dictio significat
oburationem, & nonnunquam frenum. Vnde inter
scripta vnum quod inter multa inueni corre-
ctissimum, habebat, frenum in ore. Habebat item
plurali numero, auertunt. iuxta quam lectionem
sensus optimè constat. erit enim sensus, quod dona
auertunt correptiones sapientum, & repri-
munt sicut frenum ori iniectum. proinde ea lectio
ecce

aut ne reprehendatur, aut ne quem offendat.

CAPVT XXI.

Fili peccasti & ne adicias iterum, sed & de pristinis deprecare ut tibi ut inueniatur.

CAPVT hoc ex variis contextum est sententiis, non eo nexu inter se coherentibus, quo iam aliquot superiorum capitum sententiæ, sed quibus varia nobis commendantur. Et primis quidem aliquot sententiis moneatur in genere quanta cura vitare debeamus peccata, siue quæ incidimus, siue quæ necdum incidimus. Prima enim hæc sententia monet, quid faciendum cum in peccatum aliquod prolapsi sumus, & duo requirit quæ ad veram penitentiam sunt necessaria. Primum ut ubi nos senserimus peccasse, caueamus ne iterum idem vel simile committamus, addentes peccatum peccato, atque ea ratione itam Dei contra nos magis prouocantes & per consuetudinem peccandi peccati vim & dominium in nobis confirmantes. Secundo, ut etiam de commissis peccatis veniam à Deo precemur, quod fieri non potest sine peccati displicentia & odio. Non est ergo satis ad veram penitentiam, ut quidam voluerunt, noua vita, & veteris vitæ derelictio atque mutatio, sed opus est etiam ut piis operibus, inter quæ oratio primum locum obtinet, Dei iustam iram auertamus. Bene ergo colligit Diuus Augustinus ex hac duarum partium connexionione duo esse necessaria ut à peccato commisso liberemur, sic scribens libro 1. de nuptiis & concup. capite 26. Si à peccando desistere hoc esset, non habere peccatum, sufficeret ut hoc nos moneret scriptura: Fili peccasti, non adicias iterum: non autem sufficit, sed addidit. Et de pristinis deprecare ut tibi remittantur. Manent ergo nisi remittantur. Vbi etiam nota veram esse lectionem. Et de pristinis deprecare, quomodo etiã Græca habent, non autem, sed & de pristinis. Quædam scripta habebant, sed de pristinis, sine &. Itaque cum quædam haberet, &, quædam, sed, scriptores quidam vtrunque coniungentes scripserunt, sed &.

2 Quasi à facie colubri fuge peccata, & si acceperis ad illius suscipiens te.

TRIBVS iam sententiis indicat quanta vigilantia studere debeamus, ne in peccatum incidamus, comparans illud tribus rebus perniciosissimis, quas omnes sedulo effugere student. Primum ergo serpenti peccatum comparat, & rectè, quod quemadmodum corpus lethaliter inficitur à serpente: ita à peccatis anima, quæ sunt venenum animæ, sicut corpus à serpente, venenum concipit. Cæterum pro, suscipiens, Græcis est *δέξεται*, hoc est, mordebit te, à verbo *δέξω*, quod est mordeo. Nam illis est singulariter, peccatum. Interpret noster declarat se legisse *δέξεται*, quod est suscipiet, & mutauit numerum singularem in pluralem. Itaque quod nos habemus, suscipiens te, accipiendum est, ut sit sensus, inuadent te, & te inuoluent, sicut serpens incautum inuadit & opprimit. Fugimus autem peccata, dū ab eis animo abhorremus, eorumque

occa

1. cor. 6. occasiones & pericula declinamus. Sic Paulus dicit: Fugite fornicationem. Accedimus ad illa, dum eorum illecebris illecti, quasi nihil mali sit metuendum ab eis, occasiōibus peccatorum nos immiscesimus, eorumque suggestiōibus auscultare incipimus, similes his qui blanda serpentis specie & sibilis illiciuntur, ad accedendum ea loca in quibus latet: quod qui faciunt, lethali morsu à serpente incauti corripuntur. Ita quoque & si peccati occasiōibus & suggestiōibus nos dediderimus, lethale venenum nobis incautis infundetur, iuxta illud: Vnusquisque tentatur à concupiscentia sua abstractus & illectus. Deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum: peccatum autem cum consummatum fuerit, generat mortem.

Iacob. 1.

3 Dentes leonis, dentes illius, interficientes animam hominum.

SECVNDO pulchrè peccatum comparat eru delissimo ferocissimoque leoni, affingens illi dentes similes dentibus leoninis, quod sicut dentes leonis perniciosissimè & crudelissimè confringunt ossa hominum, & corpus subito perimunt: ita misere & crudeliter peccatum animas hominum dilaniat, non solum e vitam gratiæ auferens. sed & vires omnes benefaciendi comminuens. In serpente ergo fallaciam peccati, in leone eiusdem crudelitatem insinuauit, quemadmodum in sententia sequenti ostendit, quàm sit malum peccati & inuitabile & incurabile.

4 Quasi rhomphaea bii acuta omnis iniquitas; laga eius non est sanitas.

TERTIO enim peccatum comparat gladio bis acuto, hoc est, gladio ancipiti, & ex vtraque parte scindente: quia quemadmodum qui gladio tali tanguntur, vtrauis parte tangantur, necesse est eos grauius lædi & ut in plurimum lethaliter: ita qui à peccato corripuntur, non possunt læsionem & mortem animæ euadere. Ideo etiam gladio ancipiti rectè peccatum comparatur, quod quasi ex duabus scindens partibus animam simul & corpus ad gehennæ mortè pertrahat vtrumque morti æternæ subiiciens. Et quæ admodum plerique venenati morsus sunt incurabiles, nec sanari possunt corpora leoninis dentibus confracta, & ut plurimum acutissimo gladio vulnerati, à sua plaga curari non possunt: ita plaga quam peccatum infligit homini, non est sanitas, hoc est, non est curatio, plaga ea curari non potest. Vel quia post hanc vitam curari non potest, si quis sine penitentia remedio cum mortali peccato hinc exierit, ut intelligit Rabanus. Vel quia etiam in hac vita, natura & creatura non habet in se peccati remedium, sicut habet multorum morborum remedia, sed sola Dei gratia & misericordia indebita peccatum curari potest. Quis ergo non tam fraudulentum malum, tam crudele, tam inuitabile, tamque incurabile, si hominis vires respicias, studiose effugere conetur? Cæterum pro sanitas, Græcis est *ἰασις*, quod magis significat sanationem & curationem quàm sanitatem.

5 Obiurgatio & iniuria annullabunt substantiam, & domus quæ nimis locuples est annullabitur superbia, sic substantia superbi eruditur.

INIQVITATVM quasdam species tangit insequentibus, incipiens à superbia, quæ mater est iniuriarum, condemnatione. Est autem & hæc sententia Græcis tantum bimembris. Nam pro duabus posterioribus partibus quas nos legimus, illis tantum est. Sic domus superbiorum desolabitur, ut etiam hic verisimile sit ex diuersis versionibus duas illas partes in nostrum textum esse connexas. Pro obiurgatio, Græcis est *καταπλήγους*, pro quo Rabanus legit, voce à Græca dictione ficta, cataplectatio: meminit tamen & nostræ lectionis. Significat autè Græca dicitio non quam uis obiurgationem, sed eam quæ fit cum rigiditate & superbia ad perterrefaciendum & concutiendum animos humilium. Est enim à verbo *καταπλήγω*, quod significat perterrefacio, & stupidum atque attonitum reddo. Ea ergo dicitio rectè conuenit superbis, sicut & nomen, iniuriæ, pro quo Græcis est rursus *ὕβρις*, hoc est, contumelia. Superbiorum enim est cum fastu alios increpando perterrefacere, & contumeliosis verbis incescere, in quos competit illud Ezec. 34. Cum austeritate imperabatis eis & cum potètia. Sensus ergo est: Seuera increpatio, qua quidam alios percellunt & iniuriosa verba quibus eos grauant, efficiunt, ut Deo vindicante in nihilum redigantur opes quibus illi confidunt, & animosi sunt ad alios seuerè & cum iniuria perterrefaciendos, sicque per illorum superbiam domus & familia opibus plena in nihilum redigetur, & opes superbi exterminabuntur, & in nihilum abibunt. exemplum huius habemus in Roboam, qui ob superbam & duram responsionem factam suo populo, maiorem regni sui partem amisit, ut legitur 3. Reg. 12. & 2. Paral. 10.

6 Deprecatio pauperis ex ore eius ad aures eius perueniet, & iudicium cum firmato adueniet illi.

HÆC sententia superiori subiecta causam illius indicat. Ideo enim diuitum superbia in humiles pauperes sæuiens Deo vindicante punitur: quia pauperem afflictum & oppressum, dum ad Deum clamat, mox ille exaudit, & pro illo iudicat contra oppressores. Porro relatiuum, eius ad Deum referendum est, etsi expressè de eo non sit in superioribus sententiis facta mentio, & ideo aliqui libri relatiuum, eius omittunt, ut tantum, sit, vsque ad aures perueniet, hoc est, non in vanum abibit, sed audietur. Alij pro eius habent, Dei. Significatur ergo, deprecationem pauperis mox ubi ex ore emissa fuerit, etsi ab hominibus negligatur nec audiat, peruenituram vsque ad aures Dei, ibique non frustra audiendam, sed quod petit & quod æquum est impetraturam à Deo, ita ut à Deo cito illi adueniat iustum iudicium, hoc est, ut pro eo Deus iuste iudicet, vindicando oppressores, & liberando oppressos.

7 Qui odit correptionem vestigium est peccatoris: & qui timet Deum, conuertetur ad cor suum.

ET hæc sententia contra superbiam dicta est per quam fit ut aliqui odiant correptionem. Quod dicitur: vestigium est peccatoris, Rabanus intelligit significare, cum qui odit correptionem, præbere indicium dominantis in ipso seductoris diaboli, qui mentem eius induit, ut vestigium accipiatur pro indicio, & nomine peccatoris, accipiatur diabolus primus peccator.

Mat. 23.

31 Sapientia abscondita & thesaurus inuisus, quæ uultus in uisq. **32** Melior est qui celat insipientiam suam, quam homo qui abscondit sapientiam suam.

VIDERI potest hæc subiecisse contra eos qui sapientia præditi, otium & latebras que sunt, securi illud præceptum quorundam, *λάθε βιώσας*. Quoniam enim dixit, sapientem verbis suis euehere seipsum, & apud magnates gratiam obtinere: & contra sunt qui otio delectati, molestias & labores prætexentes, etiam pericula corruptionis, quæ etiam sapientes iam euecti incidunt, ut dictum est superiori sententia, ideo rectè has sententias subiicit, docens frustra & sine fructu haberi sapientiam quæ absconditur, sicut inutiliter habetur pecuniarum thesaurus, qui semper abditur & occultatur. Itaque præclare Cicero pro Archia: Pudeat, inquit, illos qui ita in studiis se abdiderunt, ut ad vitam communem nullum fructum proferre possint. Et Quintilianus ipsam orationem conceptam in animo, in clusamque sine elocutione, dicit esse quasi gladium in vagina reconditum. Et Persius rectè dixit: Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter. Sed omnium maximè facit ad hunc locum quod in euangelio Dominus, collaudatis his qui acceptum talentum cum lucro reportauerunt, grauius redarguit eum qui talentum domini sui abscondit in terra, sapientiam absconditam etiam sub parabola comparans cum thesauro abdito in terra, quemadmodum hoc loco. Quem doctè explicans Rabanus conferendo cum Saluatoris parabola, tandem concludit, Admonendi sunt, qui cum prædicare utiliter possint, immoderata tamen humilitate refugiunt, ut ex minori consideratione colligant quantum in maioribus rebus delinquant. Si enim indigentibus proximis ipsi quas habent pecunias absconderent, adiutores proculdubio calamitatis extitissent. Quo igitur reatu constringantur aspiciant, qui dum peccantibus fratribus uerbum prædicationis subtrahunt, morientibus mentibus vitæ remedia abscondunt. Clarum autem est quod dicitur; Melior est, hoc est, præstantior & magis laudandus qui celat insipientiam suam, &c. Prudenter enim & rectè facit qui celat insipientiam suam, si modo id facit

peccati author. Lyranus similiter intelligit oforem inerepationis dici vestigium peccatoris: quia imitatur diabolum. Græcis verò est. Qui odit cor reptionem in vestigio est peccatoris, hoc est, talis firmiter hæret in viis peccatorum, vt qui ex illis non possit abduci, quia odit correptionem per quam abstrahendus erat. In hoc ergo sensu & nostra lectio accipienda est, vt intelligamus oforem correptionum dici vestigiū peccatoris, quia firmiter elegit inhætere viis peccatoris, & pergit in ambulando vias eius. Cuius contrarium dicitur de timente Deum. Qui, inquit, timet Deum, mox vt correptus fuerit, relicta erroris via quam incidit, conuertetur ad cor suum, ita scilicet vt consideret defectus suos, atque de eorum correptione serio cogitet.

Notum à longè potens lingua audaci, & sensus sicut labi se ab ipso.

QUIDAM libri habent mendaci, sed plures, audaci, quod magis conuenit, etsi Græca neutrum habeant, sed tantum, potens in lingua. Pro notus à longè, Græcis est γωφός μακρόθεν, notus procul vel longè. Non enim est από μακρόθεν, hoc est, à longè, vt in illo Psalmo: Alta à longè cognoscit. Itaque sensus esse videtur, quod is, qui potens est in lingua, hoc est, qui audacter loquitur sit longè notus, hoc est, celebris apud homines propter suam elequentiam aut audaciam, ita vt fama eius longè sparsa sit. Iam quod sequitur, clarius Græca sic habent: Sapiens autem nouit cum labitur ille: vt sit sensus: Etsi qui audax est in loquendo & facundus, multis sit admirationi: prudens tamen facile aduertit, quod ille in multiloquio suo quandoque peccet & labatur. Nostræ ergo lectionis hic erit sensus conueniens: Qui potens est lingua audaci, hoc est, qui valet audacia loquendi, longè latèque celebratur apud homines: at prudens nouit se labi & decipi ab illo, hoc est, nouit se in errores casurum si illum in omnibus quæ audacter dicit, sequatur. Diudicat enim apud se prudenter eius sermones, nec temerè illis cum vulgo assentitur. Et hæc ergo etiam sententia contra superbos est dicta.

Qui dicat domum suam impendens aletis, quasi qui colligit lapides suos in hyeme.

GRÆCA in additione complutensi secundam partem sic habent, ως ἐπιώρυον ἐαυτῶν λίθους εἰς χόμας τῶν τοίχων αὐτῶν, hoc est, quasi qui colligit sibi lapides ad tumulum sepulturae suæ. Itaque pulchra comparatione significatur, cum, qui iniuste partis bonis domum sibi ædificat, veluti sepulchrum sibi parare: quia scilicet propter iniustitiam suam Deo vincante non diu superstes erit in ea quam ædificat domo, sed in ea breui moriturus est, vt sit ei veluti sepulchrum futura. Germanicum tamen exemplar habet, ἐπιώρυον, hoc est, ad hycem vel in hyeme, sicut noster legit. Et significatur, eos qui ex bonis iniustis sibi splendidas aedes ædificant, similes his esse qui in hyeme ædificant, & tunc lapides ad ædificandum congregant. Sicut enim huiusmodi ædificium non diu subsistere poterit quod incommo tempore constructum sit, ita illi constructis à se ædibus diu frui morte præuenienti non poterunt, aut illorum aedes non diu persistent, Deo eas aliqua tempestate subuerente. Significatur ergo diuturna non fore quæ scelerè & fraude parata sunt, iuxta illud Plauti: Male parata male dilabuntur. Impediā enim aut sumptus

alieni intelligēdi sunt. nō qui mutuo ab aliis sumpti sunt, sed erepti cū iniuria ac fraude acquisiti.

10 Stuppa collecta in synagoga peccantium, & consummatio eorum flamma ignis.

PVLCHRA similitudine significat quā facile Deus soleat etiam magnam peccatorum congregationem disperdere, & ad nihilum redigere. Comparat enim cōgregationē peccantium, stuppæ collectæ, quæ adhibito igne mox in nihilū redigitur. Quæ cōparatione insinuatur vilitas, & fragilitas peccatorū, qui etiam si magno sint numero, non magis possunt irē Dei, quæ velut ignis cōsumens est, resistere, quàm stuppa collecta igni admoto. Vnde dicit, consummatio illorū, hoc est, consumptio eorū, erit flamma ignis, hoc est, flamma ignis consumeret eos. Quo vel intelligi potest per iram Dei eos consumendos cito, vel per ignem nouissimi diei & infernalem eos perdendos, de quo Malachiæ 4. Et erunt omnes superbi & omnes operantes iniquitatem stipulā, & inflammabit eos dies veniens. Potest & per consumptionem intelligi finis & exitus eorum vt sit sensus: Finis eorum erit flamma ignis. Cui conuenit magis dictio Græca σὺρτὸν, & quod sequitur item.

11 Via peccantium complanata lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebræ, & pœna.

SIGNIFICAT impios in hoc mundo florere aliquandiu: & facillimè arque felicissimè sine vlla offensione agere, sed eorum tandem exitum esse miserimum, iuxta illud Iob: Ducunt in bonis dies suos, & in vano ad inferna descendunt, & in Prouerb. Est via quæ videtur homini recta, nouissima autem eius deducunt ad mortem. Contra priorum, via est prærupta & aspera, quæ tandem exitum habet ad vitam æternam lætissimum & optatissimum.

12 Qui custodit iustitiam, conturbabit se, sicut enim eius consummatio timorē Dei, sapientia & sensus.

PRIOR pars Græcis sic est: Qui custodit legem Domini, conturbabit intellectum illius. Quo significatur per legis obseruationem perueniri ad veram illius intelligentiam, nec aliquos melius intelligere legem, quā qui eam prius serua re studuerint. Noster pro lege Domini, vt & aliās, vertit, iustitiam, & est sensus: Qui rectè viuendo, custodit iustitiam, is capiet iustitiæ sensum, hoc est, intelliget quanta prudentia sit sita in iustitia, quantaque æquitas sit præceptorum eius. Cui conuenit quod sequitur consummatio, hoc est, perfectio timorē Dei, vel perfectus Dei timor, est vera sapientia, & sensus, hoc est, prudentia. Porro illa duo verba, & sensus. Rabanus & post eum Dionysius coniungunt cum sequentibus, legentes: Et sensus eius non erudietur qui non est sapiens, sed male vt patet ex Græcis.

13 Non eruditur qui non est sapiens in bonis. Est autem sapientia, quæ abundat in mala, & non est sensus nisi abundat in malitia.

GRÆCA paucioribus habent sic. Non eruditur qui non est astutus, est astutia multiplicans amaritudinem. Est enim πικρὸς, in primo membro, & in secundo πικρὸς, vnde patet

patet apud nos in secundo membro legendum non insipientia, vt multi libri habent, sed sapientia quomodo habebat codex Bessarionis, quomodo & Lyranus legisse patet ex commentario eius, & Dionysius testatur aliquos legere sapientia. Nam verisimile esse non potest interpretem vertisse dictionem πικρὸς, per insipientia, cum mox vertit dictionem πικρὸς, per nomē, sapiens. Docet ergo hæc sententia, quod quantum ad hoc quis sit eruditionis plenioris capax, requiratur aliqua mentis sapientia, non tamen qualibet sapientia, eruditionis capacem reddit, sed tantum ea quæ in bona sita est, quæ quis sapiens est ad bonum peragendum, & ad bona bene affectus est. Nam est sapientia quæ in malo peragendo abundat, de qua dicitur. Sapientes sunt vt faciāt mala, bene autem facere nesciunt. Tales non erudientur, non percipient verbum legis & iustitiæ intellectum: quia non est sensus & prudentia, vbi abundat amaritudo malitiæ, hoc est, vbi cor plenum est amaritudine, cogitans, scilicet semper mala, per quæ & cor amarum est in seipso, & amaritudo tristitiæ proximis infertur. Huiusmodi amaritudo contraria est sapientiæ veræ percipiendæ vnde Iacobi 3. dicitur: Si zelum amarum habetis & contentiones in cordibus vestris, non est ista sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica. Pergit autem multis sententiis ostendere variis modis discrimen inter sapientē & stultū, vnde subiūgit.

Iero. 4.

14 Scientia sapientis tanquam inundatio abundabit, & consilium illius sicut fons vita permanet.

SIGNIFICAT veri sapientis sciētiam & in se ipsa semper crescere arque pleniorē fieri, & ad illos etiam copiosè diffundi, nec vnquam deficere. Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit. & Qui credit in me, inquit dominus flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ, & Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ viuæ salientis in vitam æternam. Sic & hic sapientis consilium non tantum fonti comparatur indefinenter fluenti, sed etiam fonti viuæ: quia vitam confert accipientibus illud. Simile est in Prouerb. fons viuæ eruditio possidentis, & alibi: Torrens inundans fons sapientiæ.

Zuca 8. Ioa. 7. Ioa. 4. Prou. 16. Ibid. 18

15 Cor fatui quasi vas fractum, & omnem sapientiam nō tenebit.

CONTRARIA est similitudo & sententia superiori, quæ significat, in animo hominis stulti nullum esse doctrinæ & sapientiæ locum quod sit eius animus veluti vas pertusum & fractum, in quo aqua non potest conseruari. Plus significatur in sequentibus, nempe quod stultus non tantum non retinet sapientiam quam audit, sed etiam eam reiicit.

16 Verbum sapiens quodcumque audierit, sciens laudabit, & ad se adiciet.

17 Audiuisti luxuriosus & displicebit illi, & proiciet illud post dorsum suum.

PROSCIOUS, est ἐπιτήμων hoc est, sciens. Prolixuriosus, est ἀσωτηρός, imperitus, in additione quidem Complutensi: at Germanica habet σπαταλῶν, hoc est, intemperanter & delitiosè viuens. Pro ad se adiciet, rectius per relatiuum non reciprocum verteretur, ad illud adiciet, nepe ver

bum auditum, hoc est, anxius illud reddet. In quem sensum & nostra lectio accipienda est, quia sæpè apud nostrum interpretem reciprocum pro non reciproco ponitur, quantum & sic accipi possit, Adiciet ad se hoc est, sibi applicabit, & ad se assumet veluti sibi conueniēs. Et enim contrariatur quod secundo loco dicitur de luxurioso, & proiciet illud post tergum suum, hoc est, non dignabitur in illud intendere: & abiciet illud ab oculis suis.

18 Narratio fatui quasi sarcina in via, nam in labiis sensati inuenitur gratia.

DICTVM fuit superiori sententia quæ sit differentia inter sapientem & fatuum in audiēdo verbo, hæc significat quanta sit eorum differentia in eorum sermone, nempe quod narratio fatui hominis sit grauis & molesta auditoribus, sicut sarcina in via grauat itinerantes. Nam fatuus non nouit grata, aut non grato modo eloqui. Contra in sermone prudentis inuenitur gratiositas, hoc est, inuenitur quod gratum est, & iucundum audientibus: quia bona apud præfert. Ideoque non solum lubenter audiuntur prudentes si vltud loquantur, sed etiam ad loquendum ab aliis prouocantur vnde sequitur.

19 Oportenti quatuor in Ecclesia, & verba illius cogitabunt in cordibus suis.

IN ecclesia, inquit, hoc est, in congregatione siue civili, siue in ecclesiastica & spiritali, queritur os prudentis, tum quia illud ibi necessarium est ad suggerendum sana consilia & rectam doctrinam, tum quia ab omnibus cordatis illud ibi expetitur tanquam necessarium & vtile, qui audientes prudentis viri sermones, non persurciorie & negligenter audient eos, sed cogitabunt & expendent eos in cordibus suis. Aliter autem se habere os imprudentis demonstrat sequens sententia.

20 Tanquam uomis exterminata, & fatuo sapientia, & scientia in sensati inenarrabilia verba.

PRIOR pars duobus modis accipi potest. Altero modo, vt significetur, sapientiam prudentis, quam dixit gratiam esse & desiderari in ecclesia, non esse gratam homini fatuo, sed reputari ab illo tanquam domum destructam, hoc est, haberi ab illo pro nihilo, & tanquam rem incompositam, confusam & deformem. Altero modo vt significetur nō sic esse de sapientia à fatuo prolata, sicut est de sermone prudentis: sed etiam si fatuus sapientiam aliquam proferre conetur, eam fore, sicut domum destructam: quia scilicet eius oratio est incomposita & indigesta, sine ordine, ornatu & gratia. Sicut enim oratio sapientis bene composita & distincta est quasi quædam domus ex ædificatio, quia in ea certa forma tum verborum tum sententiarum perspicitur: ita contra oratio fatui, etiam dum sapienter loqui studet similis est domui collapsæ, in qua omnis ædificij forma & structura est sublata. Nec tantum sic est in fatui oratione dum voce profertur, sed etiam in eius cogitatione & oratione animo concepta, similis est deformitas & vastitas. Tales adagio dicuntur scopas dissoluere, & eorum oratio dicuntur scopas dissolute. Hic posterior sensus magis conuenit secunde parti. Et sciētia in sensati

inenarrabilia verba hoc est, quod indoctus & imprudens prudenter & doctè dicere videtur, adeo est indigestum, obscurum & in compositum, ut ab audientibus referri & enarrari non possit.

21 *Compedes in pedibus stulto doctrina, & quasi vincula manuum super manum dexteram.*

DI X E R A T supra sapientiam doctrinam gratam esse & desideratam in ecclesia, hac verò sententia significat quibus non sit grata, sed admodum molesta, stultis scilicet & dissolutis hominibus, qui cum velint pro libidine sua quidvis agere, dolent se priuari libertate viuendi, & præceptis atque institutis seueræ disciplinæ quasi vinculis quibusdam implicari. Itaque rectè illis sanam doctrinam dicit esse velut compedes in pedibus, & vincula in manibus, tum quia illis molesta est, tum quia per eam & affectus eorum & opera reprimuntur vnde Psal. 2. impij Christum regem asperrantes dicunt: Dirumpamus vincula eorum, & proiciamus à nobis iugum ipsorum.

22 *Fatuus in risu exaltat vocem suam, vir autem sapiens vix tacite ridebit.*

O S T E N D I T hæc sententia fatuum non tantum sermone discerni à sapiente, sed etiam risu, iuxta id quod supra dixit risum hominis enunciare de illo qualis sit. Et Plato quoque in libris de legibus ait, in ipso risu maximum inesse signum tum grauitatis tum leuitatis. Qui enim leuissima de causa ad risum prouocatur, nec in risu modum seruat, sed vehementi impetu commouetur, ostendit se non esse stabilis firmique animi: declarat item se parum expendere tristitiæ causas quas vallis hæc lachrimarum varias subministrat semper. Fatuus ergo, inquit, cum ridet, exaltat vocem suam, cachinnos scilicet ædendo, iuxta illud Ecclesiastes 7. Sicut sonitus spinarum ardentium sub olla, sic risus fatui. Vir autem sapiens vix tacite ridebit, quo significatur eum & raro & modestè risurum. Cum enim sit grauis animi, non facile rebus leuiculis commouetur: cumque magis occupetur in tristibus quam lætis huius mundi rebus & apud se expendat huius mundi & futuræ vitæ mala, parum ei ridere libet. Cor enim sapientum vbi tristitia est, & cor stulorum vbi lætitia, ut dicitur etiam in Ecclesiaste loco prædicto.

23 *Ornamentum aureum prudentis doctrina, & quasi brachiale in brachio dextero.*

O P P O N I T V R hæc sententia illi præcedenti: Compedes in pedibus, &c. & potest intelligi & de doctrina quam prudens audit ab aliis, & de doctrina quam prudens aliis tradit. Nam & prudendi qui docetur, doctrinam quam audit reputatur velut aureum ornamentum, quia ab illo magnum fit, & habetur tãquam res pretiosa, qua se gaudet ab aliis donari & ornari. Et prudenti item qui docet doctrinam & sapientiam quam aliis tradit, est velut ornamentum aureum: quia per illam multum ornatur & honoratur. Qui enim docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: et qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.

24 *Res fatui facilis in domum proximi, & homo peritus confunditur à persona potentis.*

I N D I C A T I A M et aliud discrimen inter fatuum et sapientem, quod tribus sententiis profequitur, notans in stulto & impudentiam & studium rerum alienarum: quod vitium curiositas appellatur coniunctum sæpè cum negligentia rerum propriarum: prudenti vero tribuens verecundiam, & per verecundiam neglectam rerum alienarum inuestigationem. Fatuus, inquit, tum propter impudentiam, tum propter curiositatem facilis est ut ingrediatur domum proximi sui, impudèter eam iutrans, & curiosè inquirens quid in ea agatur: nam homo peritus vel ut est Græcis, ἀνὴρ πολὺναιγος, vir expertus, qui scilicet & in seipso & in aliis expertus est, quàm nemo ferat rerum suarum curiosam persecutionem, verecundia perfunditur, cū occurrit ei persona alicuius potentis aut quando eum ea est illi aliquid negotij. Confundi enim hic accipitur pro verecundari, non pro ignominia affici, ut quidam exponunt. Græcè est, διὰ χυθόστρα ἀπὸ προσώπου, verecundatur à facie vel vultu, nec additur, potentis. Itaque significatur, hominem expertum vereri alterius vultum, cum fatuus nec domus alienæ ingressum vereatur.

25 *Stultus à fenestra respiciet in domum, vir autem eruditus foris stabit.*

D I X I T quomodo per imprudentiam & curiositatem stultus domum alienam ingreditur, nunc depingit quid faciat per eadem vitia cum domum necdum ingreditur. Respiciet, inquit, in domum à fenestra: vel à ianua, ut est Græcis, ut scilicet vel à longè scrutetur impudenter quæ sunt vel geruntur in aliena domo: at vir benè institutus & edoctus foris stabit, expectans donec prodeant quibus loqui desiderat, non irrumpeus in domum, nec curiosè introspicens. Tertia sententia indicat Sapientem quid per prædicta vitia stultus facit, cum nec ingredi nec inspicere datum est, dicens.

26 *Stultus hominis auscultare per ostium, & prudens granabitur conuincula.*

D E C L A R A T inquit, homo suam in eo stultitiam & malam institutionem, quod auscultet per ostij rimas aut alias aperturas quid à domesticis in domo dicatur, prudens verò grauem sibi esse ducit eam contumeliam & ignominiam admittere, aut ea notari, ex qua Corycei etiam à Græcis dicti sunt homines curiosi, qui furrim & clam quæ ab aliis aguntur aut dicuntur, subauscultant. Ab hoc curiositatis vitio, quod hic Sapientis pulchrè à tribus actionibus depingit, etiam Paulus studiose cauendum monet: & dum in quibusdam viduis notat quod otiosæ discunt circumire domos, verbosæ & curiosæ, & domus propriæ curam negligentes. Et dum rursus fideles monet ut quieti sint, suum negotium agentes, & operantes manibus suis, nec ambulent in quiete nil operantes, sed curiosè agentes.

27 *Labia imprudentium stulta narrabunt, verba autem prudentium statera ponderabuntur.*

R V R S V M discrimen sermonis notat inter stultos & prudentes, quia illi stulta fere & vana narrant, quæ ut nullum pondus habent, ita merito à cordatis negliguntur: ac verba prudentium sicut ab ipsismet ponderantur, & expenduntur velut in statera priusquam ea effundant: ita etiam

etiam ab auditoribus bonis velut magnum pondus, grauitatem, & auctoritatem habentia benè expenduntur, ponderabuntur, & magnificent.

27 *In ore fatuorum cor illorum, & in corde sapientium os illorum.*

S V B I V N G I T inter reliqua discrimina stulti à sapiente & hoc pulchrum discrimen, dicens cor fatuorum esse in ore illorum, quia quicquid habent in corde, mox ore effundunt. At contra os sapientum esse in corde ipsorum: quia apud se benè prius expendunt quid dicendum sit, iuxta illud Prover. 16. Cor sapientis erudiet os eius. Rabanus intelligit, cor fatuorum esse in ore illorum: quia fatui studiosi sunt vanæ eloquentiæ: In corde autem sapientum esse os illorum: quia eorum os studet fideliter exprimere conceptum veræ sapientiæ sensum. Sed prior intelligentia est simplicior & magis genuina.

28 *Dum maledicit impius diabolum, maledicit ipse animam suam.*

V E R B V M maledicere, exponunt Rabanus & Lyranus pro maledictum dicere & pronunciare. Et sunt qui dictionem Græcam, κατάγται, vertunt, execratur aut detestatur. Significatur ergo, quod quamquam diabolus dignus sit execratione, dignus item qui pronuntietur maledictus, tamen ob summam coniunctionem & consortium impij cum diabolo, cum impius diabolus execratur, eique maledicit, sibi ipsi maledicit: quia cum ille execrandus non sit, nisi ob mala quorum ille author est, atque in illis impius eum imitetur, etiam in seipsum maledictionis profert sententiam. Dicit enim in illum potest illud Pauli Ro. 2. In quo alterum iudicas, te ipsum condemnas, eadem enim agis quæ iudicas. Itaque videtur hæc sententia dicta contra eos qui volunt videri execrari diabolus, cum non desinant eum imitari. Sicut & Saluator Phariseos redarguit, qui volebant videri detestari facta suorum maiorum qui Prophetas occiderunt, dicentes: Si fuissimus in diebus patrum nostrorum, non essemus socij eorum in sanguine prophetarum, significatque suis ipsos verbis sese condemnare, cum eadem facerent quæ in illis detestabantur. Nihil tamè verat verbum, maledicere, accipere pro malè precari: quia sicut diabolus dignus est execratione ob peccata sua, ita etiam imprecatione mala dignus est: sed dum impius ei malè precatur, etiam sibi hoc ipso malè precatur, cum simili malo subiaceat: Et potest in hoc sensu accipi hæc sententia, quasi dicta in eos qui sua vel peccata vel flagella reiciunt in diabolus tanquam omnis mali authorem: qui cum ob id maledictis incessunt diabolus, sibi ipsi malè precantur, qui eius suggestionibus consenserunt, & flagellari meruerunt. Nec ex eo quod Iudas Apostolus refert de Michaele, quod non ausus fuerit ei inferre iudicium blasphemiam, sequitur nec pium etiam hominem posse malo precari diabolus. Nam eodem loco dicitur Michaelem dixisse: Imperet tibi Deus, vel ut habent Græca, Increpet te Deus, quod utique fuit ei malè precari. Sed tantum ibi docetur, Michaelem ob iniuriam & malitiam diaboli secum contententis, non insectatum eum esse maledictis & conuictis, nec studuisse se vindicare, sed omnem vindictam reliquisse Deo.

29 *Sufurro conquinabit animam suam, & in omnibus odietur: & qui manserit odiosus erit, tacitus, & sensatus honorabitur.*

G R A C I S tantum sunt duæ partes, hoc modo, Sufurro inquinat animam suam, & vbicunque habitauerit, odietur. Est enim in secundo membro, καὶ ἐπὶ τὰ ἀποκείμενα. Vnde patet apud nos non esse legendum, permanferit, sed vt habent plura scripta, manserit: & manserit, accipiendum pro habitauerit. Non est ergo sensus, qui manserit vel permanferit talis, nepe sufurro, odiosus erit. Cum autem sensus illius partis, qui manserit, sit imperfectus, in quibusdam libris additum inuenio, cū eo, vt sit sensus. Qui manserit cum sufurro, hoc est, qui ei cohabitauerit, seque ei socium adiunxerit is simul cum eo odiosus erit. Græcis tamen obseruatis verisimile mihi omnino est interpretem vertisse, & cui manserit odietur, vt sit sensus: cui-cunque ipsum cohabitare contigerit, odietur ab eo, hoc est, nemo eius consortium & cohabitatio nem amabit aut tolerabit: vbique talis ingratus erit omnibus. Videntur enim duæ illæ partes. In omnibus odietur, & Cui manserit odiosus erit, esse contextæ ex duabus versionibus, quarum vna habebat, In omnibus odietur, pro in omnibus locis odietur. Altera cui manserit, odiosus erit, pro quicumque vel vbicunque habitauerit odiosus erit. Verum cum non intelligeretur id quod obscure & parum Latine dictum fuit, cui manserit, verterunt scriptores cui in qui. Hæc diuinatio si non placet, saltem legatur, & qui cum eo manserit, vt habebant duo scripta, aut subintelligatur, cum eo, sicut intelligit Lyra. Sensus ergo erit, Sufurro qui clam proximis detrahit, non solum alios lædit quibus detrahit, sed etiam seipsum: quia sue famæ, & existimationi ignominiam infert, præterquam quod animam suam graui vitio contaminat. Talis enim in omnibus locis malè audiet, & in omnibus suis dictis & factis odietur, ita vt nihil in eo sit gratum futurum. Imò & qui cum eo manserit, eique adhæserit, amicitiam cum eo ungens, simul cum ipso odiosus efficitur. Contra homo qui prudenter tacere nouit, is ab omnibus & vbique honorabitur. Hoc enim addidit interpretes, vt sicut in præcedentibus sententiis, etiã hic esset oppositio.

1 *In lapido luteo lapidatus est piger, & omnes loquentur super aspersione illius.*
2 *D. stercore boum lapidatus est piger, & omnis qui tetigerit eum, excutiet manus.*

D V O hiversus obscuritatem magnam habent in nostra lectione, qui cum non videantur habere commodum aliquem literalem sensum, nostri ferè ad mysticos confugiunt sensus, sed parum solidos. Græca commodum & iucundum habent sensum, quæ sic verti possunt, Lapidati conspurcato comparatus est piger, & omnis sibilat super ignominiam eius. Stercori boum comparatus est piger, omnis qui tollit illud, excutiet manum. Quibus sententiis significatur vilitas, contemptus, & sordities hominis pigri, comparaturque & lapidi, luto vel alia quavis re commaculato, & stercore boum, quod sicut hæc abiecta sunt & fœda, ac eorum fœditatem nemo

ea dignatur contingere, aut si contigerit, statim ea abiicit, & excutit manus suas ab eis: ita & cordatus quisque pigri hominis fœcordiam detestatur, nec dignatur cum ei communicare, aut negotium aliquod eo committere, sciens se ab illo conspurcandum, & notam aliquam atque ignominiam vel damnum se contracturum, si ei sua commiserit, iuxta illud quod est in Prouer. Sicut acetum dentibus, & fumus oculis: sic piger his qui miserunt eum. Noster interpres dictionem Græcam *συνεβλήθη*, à verbo *συμβαλλω*, quod significat sæpè comparo & confero, vertit lapidatus est, quia si legerit *κατέβληθη*, à verbo *κατάβαλλω*: quod significat aliquando talis vel lapidibus aliquem impetere. Ut autem nostra lectio proximè accedat ad originalem intelligentiam, hic sensus reddi potest, Piger lapidatus est lapide lutofo aut stercore bouum: siue quia dignus est qui huiusmodi sordibus impetatur & conspurcetur, siue potius quia per suam fœcordiam ita est commaculatus, ac si lapide lutofo aut stercore bouum esset impetitus. Proinde sicut omnes cum risu loquerentur de eo qui tam fœdis rebus esset conspurcatus & conspurcatus, & qui tales contigisset, mox à sordibus contractis excuteret manus suas: ita omnes cordati de pigri aspersione & vilitate loquentur cum detestatione, eius commercium fugient: & si quid ei commiserint curadum, id ipsum mox manibus eius subtrahent, seque ab eis eximent. Meritò autem tantopere Sapiens & hoc loco & aliis, quemadmodum & Salomon sæpè in Prouerbiis, pigros detestatur, tum quòd tales nec sibi nec aliis sint vtilis, tum quòd tales ferè grauibus vitiis sint contaminati. Multam enim malitiam docet otiositas, vt infra dicitur capite 33. Qui sensum mysticum in his sententiis requirit, legat Rabanum & alios. D. Gregorius simplicius quàm quidam secundam sententiam tractat mysticè, scribens in 20. cap. Iob cap. 3. Gaudia, inquit, præsentis vitæ, quæ iniusti æstimant magna bona, iusti stercora deputant. Vnde scriptum est: de stercore bouum lapidatus est piger. Is ergo qui Deum sequi noluerit, ab amore æternæ vitæ pigrescit. Et quoties rerum temporalium damno percutitur, ex his nimirum affligitur, quæ iusti viri velut stercora contemnunt. Hæc illæ. Quod ad lectionem attinet, cum quidam libri habeant, super aspersionem, alij super aspersionem, meritò posterior lectio est præferenda, quod conuenientiore habeat sensum, & græcis consentiat. Per lapidem luteum, intelligendum esse non lapidem ex luto factum, sed luto immersum & commaculatum, patet ex prædictis. Græca enim habet, *λιθὸν παραλωμῆν*: hoc est, lapidi conspurcato.

Dedecori pigri subiungit dedecus quod ex stultis prolihus parentes contrahunt, prosequens multis sententiis in sequentibus stultitiæ vituperium. Hac ergo sententia significat liberorum vitia & stultitiam redundare in parentum infamiam, vt pote quorum erat liberos educare & instituere liberaliter. Confunditur, inquit, pater, hoc est, verecundia & ignominia afficitur de filio inerudito, & malè instructo: filia autè si talis sit, fiet in deminoratione, vel quia parue erit æstimationis, nec cõmendabilè se reddet con-

uigio cum elocanda erit, vel potius quia damnum & detrimentum adferet suis parentibus, suoque marito. Solet enim hic author nomine *ἐκάρτωσις* quod hic Græcis est, significare detrimentum & damnum. Cui sensui conuenit quod ex opposito sequitur in subiecta sententia. Cæterum parum refert quod in quibusdam libris addatur adiectiuum, fatua, vt sit lectio: Filia autem fatua, in alijs non addatur, sicut nec est in Græcis, quia etiam si non addatur, de tali filia accipiendum est, de qua li præcessit filio.

A. Filia prudens h. creditas viro suo, nam quæ confundit in contumeliam si genitoris.

SIGNIFICAT prudentiam filia insignem esse dotem ipsius, eamque ob id à viro suo amandam velut hæreditatem & patrimonium, vt per quam multa commoda consequatur, & in qua se à parentibus iudicabit magna dote donatum. Contra quæ confundit suum virum suis vitiis & stultitia sua: aut potius absolute, quæ confundit, hoc est, quæ probrosa est, & confusione res dignas facit, affert patri ignominiam tum apud omnes, tum maximè apud maritum suum, qui de ea apud patrem expostulat. Pro hæreditas viro suo, est Græcis *κληρονομία ἀδελφῶν αὐτοῦ*, hoc est, hæreditabit virum suum: quo videtur significare, quòd donabit virum suum hæreditate, & insigni dote: proinde de recte noster vertit, hæreditas est viro suo. Pro, nam, Græcè est *καὶ*, &. Proinde improprie hic accipi debet coniunctio illa causalis, vt tantum coniungat, & docti notant apud Ciceronem & alios, nam, poni pro, autem, aut alia simili discrepatiuâ particula.

5. Patrem & virum confundit audax & ab impijs non minorabitur, ab vtriusque autem inhonorabitur.

IN muliere vt maximè commendatur verecundia, quæ pudicitia custos est: ita maximè vituperatur audacia, & inuerecundia, vt quæ multorum malorum, & impudicitia causa est, ideoque audacem peculiariter dicit ignominia afficere & patrem & virum suum, quia talis etiam impijs inuenitur non esse inferior in vitiis: vnde & ab vtriusque hoc est, à patre & viro suo, etiã ipsa vicissim inhonorabitur, quia cum propter eam cogantur sustinere infamiam, ipsi vicissim nullo eam honore dignabuntur, contemnunt, eam relinquunt, subidia subtrahent, & iustis pœnis afficient. Notandum autem mediam huius sententiæ partem, & ab impijs non minorabitur: Græcis non esse, apud quos etiam hæc sententia bimembris tantum est.

6. Musica in luctu importuna narratio, flagella & doctrina in omni tempore sapientia.

LE G E N D V M potius sapientiæ quàm sapientia. Nam & Græca habent genitiuum, & Rabanus sic legit, Lyranus quoque ex suo commentario sic legisse videtur. Græca tamen non habent in omni tempore, sed tantum *καί ποτε*, in tempore, hoc est, tempestiuè & oportune, vt opponatur illi quod dicitur in primo mēbro, importuna narratio. Itaque sensus Græcæ lectionis est, Narratio importuna, quæ scilicet non fit loco & tempore conuenienti, etiam si sit de re bona, & tractet quæ sunt prudentiæ, est velut musica in luctu, quia sicut hæc nõ est eo tempore grata, nec lætitia afficit lugentem, sed magis eius dolore exasperat: ita &

narratio aliqua non suo loco adhibita, grata & vtilis non est, sed contra potius ingrata inutilis, & auditores magis exasperans quàm instruens. Contra verò flagella, hoc est, castigationes & doctrina tempestiuè adhibita, sunt sapientiæ, hoc est, à sapientia proueniunt sicut importuna narratio à stulto. Eundem sensum habebit nostra lectio, si in omni tempore, exponatur pro cum omni oportunitate. Oportet enim corripere & docere volentè omnem obseruare oportunitate. Rabanus sic intelligit hanc sententiam, vt præcõstruat illud: Musica in luctu, & sit sensus: Læta dicere & narrare eo tempore quo est lugendū, est importunus sermo & narratio: omni verò tempore castigationes & doctrinam adhibere, id pertinet ad sapientiam. Vt significetur toto huius vitæ tempore nõ esse vacandū lætis, sed tristibus: quia nunc tempus est non ridendi, sed flendi. Lyranus verò illud, in omni tempore, coniungit cum sapientiæ, vt sit sensus: Importuna narratio est velut musica in luctu, flagella autem & doctrina, debent fieri sapientiæ, hoc est: debent fieri sapienter & prudenter.

7. Qui docet fatuum: quasi qui conglutinat testam: qui narrat verbis non audienti, quasi qui excitat dormientem de graui somno.

GRÆCIS breuius sic est, Coniungit testam qui narrat fatuo, & excitat dormientes ex graui somno. Duabus similitudinibus ostendit, quam inutilis sit plerunque labor qui impenditur docendis stultis: insinuans id quod dicitur in Prouerbiis 23. In auribus insipientium ne loquaris. &: Vbi non est auditus: non effundas sermonem. Qui, inquit, docet fatuum, similis est ei qui inutilem operam assumit, vt contractæ testæ partes conglutinet & coniungat. Nam vt difficile est contractam testam sic conglutinare, vt rursus liquorem contineat & conseruet: ita difficile est fatuum: qui supra vasi contracto comparatur: sic instituere & formare, vt sapientiam admittat aut auditum conseruet. Rursus qui sapientiæ sermonem narrat non attendenti ad illum: nec audientem, similis est ei qui dormientem excitat de graui somno. Nam vt is frustra multa dicit ei qui somno graui oppressus nec excitantem audit, aut si audit, imperfectè audit, ita vt à somno superatus relabatur ad dormiendum: sic & frustra stulto multa dicuntur: qui omnino dormienti similis est, quod alijs occupatus non aduertit ad ea quæ sapienter dicuntur, sed veluti stupidus est ad ea & somnolentus, vnde & sequitur.

8. Cum dormiente loquitur: qui enarrat stulto sapientiam, & in sine narrationis dicit: quis est hic.

RE C T E dormienti comparatur stultus, imo dormiens dicitur, quia vt sensus exteriores ligantur in dormientibus, ita iudiciū, & intellectus in stultis: & quemadmodum dormientes tantum vanis somnijs occupantur; quibus miserè illudū tur: ita & fatui rebus vanis tanquam veris inhærent: à quibus se postea miserè deceptos sentient. Qui ergo narrat stulto quæ sunt sapientiæ, loquitur cum dormiente: quia cum eo qui impediens non attendit: qui proinde: sicut solent dormientes dum compellantur & excitantur, post multa verba dicere: quis est hic qui loquitur, & qui me excitat: ita & stultus post longum sermonem ad se habitum, ita se geret quasi nihil audisset, & quasi si nec attendisset quidem quis sit locutus, dicēs: quis est hic qui loquitur: aut quid est quod dicitur.

tur: Nam Græcè non est: quis est hic: sed *τις ἐστίν*, quid est: Huius indocilitatis exemplum habemus Actuum 17. in philosophis Atheniensibus: qui cum Paulus de resurrectione conuocantem audiuisset, eius doctrinam aut irridebat aut iterum audire volebat. Cū ergo tā deplorata sit institutio, & correctio imprudentiū multorū, rectè subiūgit.

9. Super mortuum plora, defecit enim lux eius, & superfatum plora, defecit enim sensus.

SIGNIFICAT quod quemadmodū iusta de causa ploratur super mortuum, eò quòd lux oculorum eius: & omnium sensuum exteriorum in eo defecerit: aut quia defecit ei lux solis quæ prius fruebatur, hoc est, quia in eo defecit vita ista corporalis: ita etiã ploradū est super fatuum, quia deficit sensus, hoc est intelligentia & prudentia. Imo significat super hunc magis & maiori iure plorandum, quòd plus sit deficere mente quàm luce corporali. Significat etiam hac comparatione, fatuum simile esse mortuo, vt qui destitutus sit vita: quæ homini propria est per sapientiam & prudentiã. Stultum autè hic, vt in Prouerbijs, vocat eum qui Dei timore caret, & rebus huius mundi vanis totus est addictus. Porro quod ad lectionem attinet, Rabanus legit in secundo mēbro: Defecit enim sensus eius, quomodo & scripta quædam habent. Et Græcis in æditione Complutensi est *σύνεσις*, hoc est, sensus vel prudentia. Alia tamen æditio habet *σύνεσιμ*, vt subaudiatur *ἔστι*, Defecit enim secundum sensum, hoc est, vt noster vertit, sensu. Vtrobique autem legendum per præteritum, defecit, docent & scripta correctiora, & Græca: quæ habent *ἔφελετο*.

10. Modicum plora super mortuum quoniam reuiuens, nequissimè nim nequissima vita, super mortem fatui.

SE C V N D A M partem breuius Græca sic habent, fatui enim super mortem vita: hoc est, vita eius morte deterior est, vel magis est deploranda quam mors. vnde & nostra litera sic est accipièda: Ideo dico, modicum plora super mortuū, quia nequissima vita hominis nequissimi est deploranda magis quam mors eiusdem fatui hominis, vt per fatuū & nequissimum, hoc est impium, idem intelligatur: Modicum autem dicit plorandum super mortuum, quia mors illa suam consolationem secum adfert, quoniam scilicet per eam homo secundum corpus requiescit ab omnibus laboribus & doloribus huius vitæ. Quædam scripta plus habent in hunc mūdum Modicum plora super mortuum, quoniam requieuit, plurimum vero super vitam fatui. Nequissimi enim &c. sed Græca mediam illam partem non habent. Germanicum exemplar non habet *γὰρ*, enim, sed *ἀλλ*, autem, & habet *ζων τὸν πόνον*, vita mala.

11. Luctus mortui septem dies, fatui autem & impij omnes dies viuentium illorum.

EX P L I C A T hæc sententia superiorem, tribuitque luctui mortui septem dies: nõ quod non liceat diutius mortuū lugere cum de Iacob scriptum sit, quod eū planxerit Ægyptus septuaginta diebus: de Aaron, & Moyse, quod eos planxerint Israelitæ triginta diebus, sed quod satis sit septem diebus; hoc est, vna hebdomada super mortuum lugere, tot scilicet diebus quot solebant celebrare nuptialem lætitiã, vt patet.

Gen. 50.
Deu. 34.
Num. 20.

Gen. 29. & Tobia 11. quot etiam diebus planxerunt Aegyptij & Israelitæ Jacob patriarcham cum iam sepeliendus esset, ut est Gen. 50. quod exemplum verisimile est auctoris tempore fuisse secutos Iudæos. unde & apud nos seruetur mos celebrandi septenarium ut dicitur: Dicit ergo luctus mortui septem dies, hoc est, satis est si septem diebus peragatur luctus mortui: at luctus fatui & impij, hoc est, luctus qui de eis est habendus, omnes dies vitæ illorum, hoc est, omnes dies vitæ illorum sunt plangendi & deflendi, quod semper & sibi & aliis sunt inutiles & noxij, & insuper quod quo tempore sanari poterant, insanabiles se præbeant, unde subiungit.

12 *Cum stulto ne multum loquaris, & cum insensato ne abieris.*
13 *Serua te ab illo, ut non molestiam habeas, & non conuincaris peccato illum.*
14 *Despecte ab illo, & inuenies requiem, & non accedaberis in Babilonis.*

POSTquam ostendit stultos esse incorrigibiles, rectè iam subiungit monitionem qua ab eorum consortio & familiaritate dehortatur, monens primò ut nec familiariter cum eis eatur in viam, sed ab eis quisque se subtrahat, tum ut ne molestiam aliquam ferat ab eis dum eorum improbos mores pati cogatur, tum ut ne illorum vitiis conuincatur: ita ut ex conuictu similis ei efficiatur, aut saltè in suspicionem apud plurimos veniat cum propriæ famæ læsione. Tales. n. ferè vel sumus vel existimamur, quales sunt hi cum quibus versamur ac viuimus. A malis ergo qui abstinere, inuenit requiem: quia illorum improbitate non affligitur, nec in periculum aliquod ex eorum conuictu prolabitur, nec propter illorum stultitiam morte atque tristitia torquetur. Hoc est enim quod dicitur, non accedaberis in stultitia illius.

15 *Super plumbum quid grauabitur, & quod illi aliud nomen quæ stultus.*

SENSUS est: Plumbo: quod inter grauissima primò numeratur: quid est grauius: nihil sane aliud magis quam id cui nomen est, stultus. Hac ergo cõparatione significatur, mores imprudentis hominis esse intellegibiles planè & summè molestos: eiq; qui cum tali conuersatur adferre graua mala atque incommoda. Cui simile est quod est in Prouerbijs: 27. Graue est saxum & onerosa arena, sed ira stulti utroque grauior. Parabolicam hæc sententiam sequens sententia explicat.

16 *Arenam & salem & massam ferri facilius est ferre, quam hominem imprudentem & fatuum, & impium.*

ADVERTITUR plumbo & alia tria valde graua, quo significetur omnibus grauibus stultum esse molestiorè. Illa enim tantum corpus grauat. hic verò animam & illa faciliè excutiuntur, ab hoc verò non ita se quis faciliè liberare potest. Inter ceteras autem molestias quas de se imprudens præbet, est quod nihil rectum esse putat, nisi quod ipse facit quodque, cum omnia reprehendat, admoneri tamè se non patitur. Deinde quod per eum homo in multa incommoda læpe præhatur.

17 *Loramentum ligneum colligatum in fundamento ædificij non dissoluitur, sic & cor confirmatum in cogitatione stulti: cogitatus sensus in omni tempore metu non deprauabitur.*

DILIGENTER hic, & in sequentibus habenda est ratio lectionis: quæ in scriptis, & in impressis valde variat. Parum facit ad lectionis integritatè siue legatur: Sicut loramentum, ut multa scripta habent: siue legatur sine nota similitudinis: quæ alia non habent sicut nec Græca: quia etiam si non legatur, subaudienda est. Loramentum etsi propriè connexionem quæ loro sit significet, hic tamen generaliter connexionem significat, sicut & Græca dictio *ἰσχυρῶς*; quæ deriuatur a *ἰσχυρῶς*, quod est lorum. unde additur, ligneum, ut intelligatur de apta connexionione lignorum inter se, quæ non loris fit, sed apta lignorum compositione, inter se ligneis clauis cohærentium. De fundamento ædificij non fit mentio in Græcis, sed tantum est *ἡσ δὲ οἰκοδομη*, hoc est, in vel ad ædificium. Unde non videtur legendum: colligatum in fundamento ædificij: sed ut habent libri correctiores scripti: In fundamento ædificij, & sit sensus: cum fundatur aliquod ædificium. Non enim ad firmam aliquam domus constructionem ligna colligantur fundamento, sed supra parietes erectos super fundamentum, ligna inter se colligantur, & compinguntur solide, quæ sic compacta non dissoluantur faciliè, etiam si magnum ventorum impetum sustinere cogantur: & ab eis concutiantur. Additur enim Græcis *ἐν συστάσει*; in concussione. Huic ergo lignorum connexioni, quæ vi ventorum non dissoluitur, rectè comparatur cor confirmatum in cogitatione stulti, hoc est, quod inconcussio capiendi solidis firmisq; rationibus nititur: quia etiam in tali corde est connectio atque conjunctio causarum atque rerum antecedentium, & consequentium: quæ connectio ita est necessaria in capiendo consilio bono: sicut in ædificatione domus est necessaria apta lignorum compactio & colligatio. Itaque sicut illa lignorum connectio non dissoluitur etiam si ventis concutiat: ita nec tale cor à suo proposito soluetur aut deicietur quod sequens pars explicat & exponit: cum subiicitur: Cogitatus sensus vel prudentis (id enim explicat quod sit cor confirmatum) in omni tempore metu non deprauabitur: hoc est, etiam si metu potentie humanæ aut quorumuis incommodorum concutiat & oppugnetur: non tamen à suo bono proposito villo tempore deturbabitur, aut deprauabitur. Metum ergo comparat concussioni domus quæ sit à tempestate ventorum. Hoc ergo quod hic dicitur, illud est quod in Psal. 111. dicitur de iusto: Paratum cor eius sperare in Domino, confirmatum est cor eius: non commouebitur. Declaratum est istud in martyribus: qui in consilio suo firmi perstiterunt, ita ut nec mortis metu ab eo dimoueri potuerint. Habent quidem omnes ferè libri, in omni tempore vel metu, sed coniunctio, vel, ut est ad sensum superflua: imo, sensui obest: ita Græcis non est, & aliquot scripta non habebant unde omittendam putamus. Diligentius autem habenda est ratio veræ lectionis in sequentibus: in quibus mira est varietas codicum & corruptio. Primò ergo lectionem nostram, ut iam recepta ferè est, afferemus: deinde quomodo ex varia librorum scriptorū collatione cum Græcis lectio sit corrigenda, ostendemus. Sic ergo ferè omnes iam legunt.

18 *Sicut ornatus arenosus in pariete limpido, & sicut palus in excelsis, & camenta sine impensa posita contra faciem venti non permanent, sic & cor timidum in cogitatione stulti contra impetum, non resistit.*

19 *Sicut cor irrepidum in cogitatione stulti, omni tempore non metuet sic & qui in præceptis Dei permanet semper.*

HÆ lectio excutienda est. Et primum quidem notandum quod illa pars: Sicut ornatus arenosus in pariete limpido, apud Græcos præcedentibus iungitur, ut pertineat ad cor confirmatum, & cogitatum prudentis, & significetur quod quemadmodum arena pariete inducta, parietè & tuctur & ornat: ita prudentia cogitandi atque deliberandi, animo hominis maximè præstat & munimentum & ornamentum. Noster interpret eam partè retulit ad timidum cor stulti, sed in multis scriptis, eisq; correctioribus, ea pars postea ponitur, post illud: contra impetum timoris non resistit: quæ admodum & legitur in Glosa ordinaria ut deinde noua sententia sequatur: Sicut ornatus arenosus in pariete limpido: Cui iungitur pro absoluenda sententia, Sic & cor irrepidum in cogitatione stulti. Habent enim libri scripti, sic & cor, irrepidum: non, sicut cor irpidum. Et omnino certum esse puto hanc sententiã ex altera versione huic incertam esse: cum in sensu eadem sit cum præcedenti. Nam sicut illud: cor irpidum in cogitatione stulti: idem est cum illo quod præcedit: Cor timidum in cogitatione stulti, ita pro eo quod vnus vertit: Ornatus arenosus in pariete limpido: alter vertit: Camenta sine impensa posita, hoc est, camenta parieti inducta, in quibus sumptui paritum est: etiam nimis est arena, & vel nihil vel parum calcis: quæ non solent diu adhærere. Iam verba illa quæ sequuntur: Omni tempore non metuet, non posse referri ad præcedentia, ut cordi timido tribuantur, quemadmodum ferè intelligitur: patet, quia non cõuenit ut cum mox superiori sententia sit dictum: Cor timidum non posse resistere contra impetum timoris, hic iam contrarium dicatur: quod omni tempore non metuet: ut omittam incertam esse cõparationem cordis timidi, & stulti, cum eo qui permanet semper in mandatis Dei, ut utriusque similiter tribuatur, omni tempore non metuere. Itaque quædam scripta omittunt negationem, non, & habent, omni tempore metuet. Et quod sequitur: Sic & qui in præceptis Dei permanet semper coniungunt cum sequenti: Pungens oculum, & c. cum quo etiam Rabanus iungit: legens: Sed qui in præceptis Dei permanet semper: non autem; Sic & qui. Tanta est codicum varietas & deprauatio: Pleraque scripta, & inter ea clarissimè codex Beffarionis, hæc verba: Omni tempore non metuet separant à corde timido, & coniungunt cum eo quod sequitur de permanente in præceptis Dei quæ distinctio & lectio optimè se habet, & omnem tollit absurditatem. Itaque tribus sententijs: quarum quæ coincidunt, & vni tantum sententiæ in Græcis respondent: totus hic locus sic est legendus, quomodo distinguit, quæ dixi, codex Beffarionis.

17 *Sicut palus in excelsis camenta sine impensa posita contra faciem venti non permanent: sic & cor timidum in cogitatione stulti contra impetum timoris non resistit.*

18 *Sicut ornatus arenosus in pariete limpido, sic & cor irrepidum in cogitatione fatui.*

19 *Omni tempore non metuet: sic & qui in præceptis permanet semper.*

IN prima sententia legendum esse, non ut ferè omnes habent palæ, sed ut quidam libri habent, Corn. Ians. in Eccles.

beni, pali, docet dictio Græca *χαγανος*, quæ significat palos quibus vites alligantur, significat & arundines: vnde quidam vertunt cannas. Sicut ergo cor iusti in bono firmatum superiori sententia comparuit Sapiens lignis in ædificium bene compactis & colligatis: ita nunc cor fatui timidum comparat palis & cannis in sublimi aliquo loco positis & fixis, ubi vim ventorum quæ ibi maior est non ita ferre possunt, sicut fixa in valle vteunque ferre possunt. Comparat secundo camento: cui ad parcendum sumptibus calx non satis est admixta, sed planè est arenosum: quo quis parietem maximè tersum & politum tegere & ornare velit mox à pluuia vel vento decidet, nec firmiter parieti adhærebit. Ita enim & cor fatui, quod sibi non est bene conscius, & quod in bono firmatum non est, nec habet suarum actionum solidas rationes, mox cum tempestas aliqua malorum ingruerit, timorem incutiens, non persistit, sed deiecitur & turbatur animo: consiliumque inops nihil firmum sequitur, sed fluctuat, atque in omnem se mutat occasione. Sicut ergo se habet ornatus arenosus in pariete limpido, ita se habet cor irrepidum in cogitatione stulti. Cuius contrarium subiicitur de iusto in vltima sententia: quæ clarior erit si omittatur coniunctio, & quæ in quibusdam scriptis aberat, ut sit sensus: Omni tempore non sic sicut stultus metuet: qui in præceptis Dei permanet semper: quia per obseruationem mandatorum Dei firmatur & munitur contra omnium malorum timorem. Quod si coniunctionem, & addere placet, sensus idem erit: Omni tempore non metuet sic sicut stultus, etiam ille qui in præceptorum Dei obseruatione semper persistit. Similis est ergo hæc doctrina superioribus similitudinibus significata ei quam suo sermone in monte habito subiicit Dominus, dicens: Omnis ergo qui audit verba mea hæc & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat supra petram. Et omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificat domum suam super arenam, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & ceci dit.

20 *Pungens oculum deducit lacrymas, & qui pungit cor, profert sensum.*

NOVVM hic orditur Sapiens argumentum tractans de conseruanda amicitia, ostendensque quibus rebus illa maximè lædatur. Hac ergo prima sententia significat, quod quemadmodum, is qui oculum alterius pungit, facit defluere ex illo lacrymas: ita qui pungit amici cor iniurijs scilicet & conrumelijs velut quibusdam aculeis illud exagitando, efficit ut illud declare se sentire, & signa doloris ædat, quæ admodum oculi læsus declarat sensum suum & dolorem lacrymarum profusione. Itaque subaudienda est particula similitudinis, ut sit sensus: Sicut pungens oculum lacrymas deducit, ita qui pungit cor, & c. Pulchra enim cõparatione oculus cõfertur cordi, quia sicut oculus membrum tenerimum facillimè læditur: & læsionem suam mox lacrymis testatur, ita & cor hominis, in quo iræ dolorisq; sedes est, faciliè iniurijs aliorum.

comouetur, suamque commotione declarat. Monere ergo vult, ut caueamus ne mordacitate aliqua verborum aut contumeliis, cuiusquam animum offendamus, ne illum contra nos temere excitemus. Porro pro sensum, hic iam non est *gratia*, sed *amicitia*, quod significat id quod proprie Latinis dicitur sensus vel sensatio.

21 *Mittens lapidem in volatilia deiciet illa, sic & qui conuitia iur amico, dissoluet amicitiam.*

LAPIDI in volatilia iacto: comparat conuitium amico obiectum, quod per conuitium amicus impetatur, quasi per iactum in se telum aut lapidem. Sicut ergo, inquit, qui proicit lapidem in aues, deiciet illas e loco in quo sedent, & auolare eas facit, ita qui conuitio & probro impetit amicum, dissoluet amicitiam, eamque instar auium subito auolare faciet. Quo significat in amicitia maxime cauendum a conuitiis & probris, ut quae omnium minime feruntur ab amicis, quorum est amicum honore afficere, eiusque probra vel diluere vel tegere. Quam sit in amicitia cauendum a probris magis significat, cum subiicit.

22 *Ad amicum es si produxeris gladium, non desperes, est. n. regressus.*
23 *Ad amicum si aperueris os triste, non timeas, est enim concordatio.*
24 *Exceptio conuitio & improperio, & superbia, & mysterij reuelatione, & plaga dolosa, in his omnibus effugiet amicus.*

QUOD ad lectionem attinet, notandum, quod quanquam omnes penes codices habeant, aperuerit, in tertia persona, legendum tamen esse in secunda persona, aperueris, patet non tantum ex Graecis, sed etiam ex Rabano, qui legit, aperueris: sicut in praecedenti sententia est verbum secundae personae produxeris pro quo etiam quidam codices corrupte habent, produxerit. Itaque etiam illud, Ad amicum secundo loco positum, magis iungendum est verbo, aperueris, quam praecedentibus. Significare ergo vult quam amicitiae ob sint probra & conuitia in amicum iacta, ut per quae fiat ut minus amicus reconciliari possit, quam si gladio ex subita ira impetitus esset. Ostenditque inter offensiones quae inter amicos existunt quasdam esse reconciliabiles, quasdam irreconciliabiles. Reconciliabiles offensiones duplices ponit, quarum vna in facto consistit, altera in verbis, stringere scilicet gladium in amicum, & aperire contra illum os triste per verborum amarulentiam: quia vtrunque horum contingit per subitam iram, & impraemeditatam animi festinationem: indeoque offensione hinc nata non est desperandum de reconciliacione, nec metuendum ne non possit amicitia recuperari, sed sperandum quod ad eam regressus futurus sit, & obtineri dissidentium concordatio & reconciliatio. Concordatio, enim legendum est: non recordatio, ut quidam libri male habent, cum Graecis sit *διαλλαγή*. Ponit autem quatuor vel quinque, quae dicta vel facta, omnem in gratiam aditum pracludunt, & irreconciliabilem pariunt offensionem. Quorum primum, est conuitium vel improperium: nam pro his duobus vnum tantum est Graecis: quamquam sic distingui possint, ut conuitium, sit probri alicuius obiectio: improperium, beneficii collati exprobratio. Nam haec duo vehementer laedunt amicitiam, & maxime conuitium, quia amici est amicum honorare, ut dictum est. Secundum, est superbia, per

quam hic significatur elatio animi amicum praese despicientis, quae etiam directe amicitiae repugnat, quae aequalitatem quandam amicorum exposulat. Tertium, est mysterij: hoc est, secreti quod amicus amico commisit, reuelatio, & quartum, plaga dolosa, hoc est, iniuria insidiosae fraudulenterque illata. Quae quatuor in amicitia ita sunt odiosa, ut cum fiunt aut dicuntur, amicos sine reconciliationis spe alienare soleant. vnde dicit: In his omnibus, hoc est, per haec effugiet amicus, hoc est, omnino alienabitur, ut in plurimum scilicet, & ex natura illarum iniuriarum.

25 *Fidem posside cum proximo in paupertate illius, ut & in bonis illius lateris.*

26 *In tempore tribulationis illius permansit illi fidelis, ut & in hereditate illius cohaerens.*

MONET fidem possidere, hoc est, fidelitatem seruare cum proximo in aduersis ipsius. Sic enim futurum, ut aliquando etiam felicitatis eius quis particeps fiat. Siquidem amicitia omnia facit communia. vnde Dominus Apostolis dixit: Vos estis qui permansistis mecum in tribulationibus meis: Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus regnum, ut edatis & bibatis super mensam meam in regno meo.

27 *Ante ignem camini vapor & fumus ignis in altatur, sic & ante linguam maledicta, & consumeltra, & rixae.*

MONERE vult hac sententia studiosè fugiendas esse acerbis & maledicas verborum contentiones & conuitia, quod haec sequi soleat sanguinis effusio & caedes: sicut fumum sequitur flamma ignis omnia deuorans & consumens. Consequuntur enim res suas causas, ex quibus rhetores coniecturas suas confirmare solent, atque ita concludere: Iurgatus est cum illo: ergo & occidit: sicut ex egresso fumo per caminum, colligitur securam ignis flammam. Quod epim dicitur hic ante ignem, intelligendum est, ante flammam ignis comburentem. Pulchre autem fumus conuitiis: ignis verò caedibus comparatur, quod conuitia ex animo irato velut fumus egrediatur, nec in seipsis quidem necdum laedant, sicut fumus non adurit, sed tamen post ea caedes sequuntur, cum animi hinc inde sint inflammati: quae velut ignis homines grauiter laedunt & perimunt.

28 *Amicum salutare non confundat, & a facie illius non me abscondat.*
29 *Et si mala mihi euenerint per illum, sustinebo: omnis qui audiet cauebit se ab eo.*

VARIA in his sententiis est lectio. Nam multi legunt in secunda persona: non confundaris, vnde etiam quidam libri in sequentibus habent per secundam personam: non te abscondas. Et si mala tibi euenerint per illum: sustine. Sic enim praeter alios habuit codex Bessarionis. Alij sicut per primam personam habent: non abscondam & sustinebo: ita etiam habent: non confundar, quomodo etiam Rabanus legit, atque hanc esse veram lectionem Graeca docent, quae vbi que habent primam personam. Et Ambrosius quoque lib. 2. Offic. cap. 7. legit: Amicum salutare non erubescam. Vide si autem posset interpretem vertisse non, salutare: sed saluare, quia Graecis est *σώζω*, hoc est, tegere & tueri: verum cum

cum omnes libri constanter habeant: salutare, verisimile magis est interpretem legisse *σώζω*. Illud enim vertere solet, salutare, ut ibi: Etsi saluaueritis fratres vestros tantum, &c. Sensus ergo est: Etiam si contingat amicum esse me inferiorē, aut auersam aliquam incidere fortunam, ego tamen per superbiam non verecundabor ipsum salutare atque complecti, aut protegere atque tueri, nec tunc a facie illius me abscondam, ut solent facere amici ficti, sed fidem me illi in aduersitatibus exhibebo, honorando illum & consolando, atque ab aliorum iniuriis defendendo. Quod si contingat mihi per illius ingratitude ut mala mihi bene de illo merito proueniant ab ipso, ego quidem patienter sustinebo, aut mala illa ferre cogar: at omnis qui audiet enarrari illius ingratitude, meo exemplo edoctus cauebit se ab eo nec cum illo familiaritatem & amicitiam inire volet, ut qui in bene de se meritum tam ingratus reperitur. Itaque his sententiis se proponens, exemplum indicat quid fieri deceat in amicitia & quid non debeat fieri. Porro verbum: sustineo, in Graecis non est, quae tantum habent: Etsi mala mihi euenerint per illum, omnis qui audiet, &c.

Ma. 5.

30 *Quis dabit ori meo custodiam, & super labia mea signaculum certum.*

31 *Ut non cadam in ipsi, & lingua mea perdat me.*

QUANDO QUIDEM ostendit conuitia amicitiae admodum esse noxia, & contingere aliquando ut mala irrogentur ab amicis quae ad maledicendum vicissim prouocent, sciens facile esse linguae lapsus, optat sibi donum continentis linguae, quo ita os eius custodiatur, & labia eius quasi apposito sigillo consignentur, ne per ea labia in aliquam perniciem aut peccatum prolabantur, ipsaque lingua perditionis eius sit occasio. Quod enim dicit: Quis dabit: phrasi Hebraica est optantis, valeretque ac si dicitur: O vtinam mihi aliquis det: videturque allusisse ad illud Psal. 140. Pone Domine custodiam ori meo, & ostium circumstantiae labiis meis. Quare mox desiderium moderationis linguae, in capite sequenti commutat in precationem sermone ad deum conuerso, quem nouit temperantis linguae authorē: iuxta illud Prouerb. 16. Homini est animus praeparare, Domini autem gubernare lingua. Itaque ab hac potius sententia sequens caput auspiciandū erat. Citat hunc locum D. August. lib. de gratia & liber. arbit. c. 16. & legit, signaculum astutum, quia Graecis est *σφραγισμός*, quod astutum magis significat quam certum. vnde signaculum certum intelligendum est signaculum prudens, quod certis solidisque nititur rationibus. Adducit autem hunc locum, ut ex orationibus, quae hic funduntur a Sapiente contra vitium linguae, ostendat illum insinuasit necessitatem gratiae Dei, sicut idem significauit libertatem nostri arbitrij, cum supra dixit: Si volueris, conseruabis mandata.

CAPVT XXIII.

Domine pater, & dominator vitae meae, ne derelinquas me in consilio eorum, nec sinas me cadere in illis.

Ethic quoque varia est lectio. Nam plerique libri habent, in cogitatu & consilio eorum. Quidam vero tantum habent, in consilio eorum, sicut Corn. Ians. in Eccles.

& Graeca. Augustinus in Speculo tantum habet: Ne relinquis me, & ne sinas me cadere in illis. Sic legit & Rabanus. Iam relatiuum, eorum: quoniam videtur ad impios pertinere: quidam legunt, in consilio impiorum. At relatiuum illud magis referendum est ad labia: quae consignari optauit superiori sententia. Quod enim ibi optauit hic iam a Deo sibi donari postulat. Petit autem se non derelinqui a Deo in consilio labiorum suorum, hoc est, ut ad ea proferenda prorumpat ad quae labia propensa sunt, quaeque ipsa labia fugerere videntur homini esse dicenda. Nam, ut supra dictum est, cor stultorum in ore ipsorum. vnde subdit: nec sinas me cadere in illis, scilicet labiis meis, hoc est, per mea labia. Sic enim legendum esse, quamuis plures aliter habeant, Graeca docet. Et sic legit Rabanus: quod ad labia haec refert, & Dionysius. Alia tamen lectio quae magis obtinuit, habet; nec sinas me cadere in illa exprobratione, vel in illam exprobrationem: nam etiam sic legitur. Cuius sensus est: Non sinas me cadere in illud, de quo superius dictum est, improprium & conuitium, ut scilicet per intemperantiam linguae amico conuitier, aut ut mihi illud exprobrari possit quod amico sum conuitiatu. Apposite autem Deum, & patrem vocat & dominatorem vitae suae, ut significet pertinere ad eum qui vniuersae vitae suorum moderator est, etiam linguam hominis moderari & cohibere.

2 *Quis supponat in cogitatu meo flagella, & in corde meo doctrinam sapientiae: ut in ignorantibus eorum non parcant mihi, & non appareant delicta eorum.*

3 *Et ne adme rescant ignorantiae meae, & multiplicentur delicta mea, & peccata mea abundant: & incidam in conspectu aduersariorum, & gaudeat inimicus meus.*

RECTIVS legitur superponat vel superponet, ut habent libri quidam correctiores, quam superponit, ut ferè legitur. Graecis enim est *ἐπιτίθημι*, superponet vel apponet. Sicut enim supra optauit sibi donari linguae moderationem, quam deinde a Deo rogauit: ita nunc similiter optat animi moderationem sibi obtinere, subiiciens etiam orationem ad Deum. Animi autem partes sunt duae. Vna quae vim habet cogitandi, vnde dicit, in cogitatu meo: altera, quae posita est in appetitione: quae nomine cordis plerumque significatur, ut & hic. Altera caeca est & ignara, nisi a deo illuminetur ac doceatur: altera immoderata est & dissoluta: nisi a Deo regatur, & cohibeatur veluti flagellis quibusdam. Optat ergo his suis animi viribus opponi & doctrinam sapientiae, qua intelligant quae bona sunt, & castigationem atque coercionem per flagella significatam, qua a malis cupiditatibus refrenentur. Ut: inquit, in ignorantibus eorum: nempe cogitatus & cordis (Graecè est, in ignorantibus meis) non parcant mihi, flagella scilicet & doctrina sapientiae, his quae magisteris cohibentibus & castigantibus, non appareant delicta cogitatus & cordis, hoc est, non prorumpant in opus ea delicta ad quae mens hominis sibi relicta: per caecitatem & libidinem propendet: ne multiplicatis ignorantibus & delictis meis, corruam in conspectu aduersariorum meorum; illique de meis malis & perditione gaudeant atque latentur. Insignis sane est hic locus, docens hominem ad bene viuendum duplici egere gratia: nimirum & gratia illuminationis, & gratia coercionis a malo, hominemque sibi reli-

Aut errata erratis, & peccata peccatis cumulare sicque perniciem sibi accersere: cum gaudio inimicorum suorum, siue hominum siue demonum. Cum ergo sciret siue gratia Dei vitia se cauere non posse, oratione rursus ad Deum fusa, Deum alloquitur.

4 Domine pater, & Deus vitæ meæ, ne derelinquas me in cogitatu illorum.
5 Extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi, & omne desiderium auerte à me.
6 Aufer à me ventris concupiscentias, & concubitus concupiscentiæ ne apprehendant me, & animæ irreuerentiæ & infrunitæ ne tradas me.

Aug. de grat. & lib. arb. cap. 16.

GRÆCA non habent illam partem: ne derelinquas me in cogitatu illorum: sicut nec est apud D. August. qui huc locū, sicut diximus, tractat; vbi paucioribus verbis hunc habet locū, omnino concordans cum Græcis, vt dolendum sit non ea lectione distitutos esse: quia ipse in hoc libro vsus est suo tempore. Habet enim sic: Domine pater, & Deus vitæ meæ, elatione oculorum ne dederis mihi & concupiscentiā auerte à me. Ventris appetitio & concubitus non apprehendant me. In nostra lectione cum dicitur: ne derelinquas me in cogitatu illorum: vel potest referri relatiuum: illorum, ad aduersarios & inimicos, de quibus dictū est in superiori sententia, vt sit sensus: Ne derelinquas me vt in me hostes mei perficiant quod cogitant, aut in me videant fieri quod cupiunt, quodque euenturū cogitant. Aut ne derelinquas me vt talia cogitem qualia illi, nempe mala. Vel potest potius relatiuum, illorū, referri ad cogitatum & cor, vt sicut superius orauit ne reliqueretur in consilio labiorum, nunc oret ne relinquat in cogitatu animi & cordis sui, ita scilicet vt sibi relictus ea cogitet & faciat, quæ intellectus & voluntas hominis, cum Dei gratia destituuntur, homini ex seipsis suggerunt, qualia sunt quæ sequuntur, vbi recte primū deprecatur superbiā, dicens: Extollentiā, hoc est: elatione oculorū ne dederis mihi, hoc est: ne te desere habeam, aut me habere finas. Quibus verbis præcatur superbiā à se per Dei gratiam auferri ne scilicet sit animo elato, & per elationem animi elatis incedat oculis. Secundo, in genere præcatur auerti à se omne desiderium, carnale scilicet, quod in scripturis concupiscentia sæpius dicitur, quomodo hic legit Augustin. Quo nomine hic recte accipitur duplex illa concupiscentia, quæ duobus vltimis decalogi præceptis prohibetur: quam Ioannes distinguit in concupiscentiam carnis & concupiscentiam oculorum. Nisi hic peculiariter placet accipere de concupiscentia rerum alienarum, vel concupiscentia oculorum, vt ad nomen, desiderium, repetatur ex priori membro, oculorū: quia sequenti sententia peculiariter fit mentio de concupiscentia carnis: Ad dunt aliqui adiectiuum, prauum vel malignum, legentes, omne desiderium prauum vel malignū, sed plerique libri correctiores, inter quos est codex Bessar. sicut & Glosa ordinaria, neutrum adiectiuum habent, sicut nec Græca. Sequenti sententia deprecatur iustus concupiscentiam carnis: quæ admodum efficax est in hominibus, & nisi singulari dei gratia superari potest: est autem duplex: nam altera consistit in appetentia cibi & potus: quæ venter auidè & intemperatè semper desiderat, vnde dicit: Aufer à me ventris concupiscentias: ne scilicet immoderatè eas sequat, mi-

2. Ioan. 2.

hi que dominantur. Altera consistit in appetentia rerum venerearum, vnde dicit: & concupiscentie concubendi non apprehendant me: vel, vt potius vertendum erat; non comprehendant me aut occupent. Id enim significat verbum καταλωβήσαν, ita vt precetur ne concupiscentiæ venereæ ipsi dominantur, ipsūque sibi deuinctum & addictum habeant, & quouis trahant. Duplicem hanc carnis concupiscentiam etiam Paulus coniunxit: cum dixit: Non in comestationibus, & ebrietatibus: non in cubilibus & impudiciis. Quod autem sequitur: Et animæ irreuerenti & infrunitæ, vel, vt multi habent, Et animo irreuerenti & infrunito ne tradas me: quidam intelligunt quasi nolit tradi animo alterius impudenti & stulto, hoc est, homini improbo, inuerecundo ac stolido. Sed melius refertur ad animum eius qui orat, vt hac parte precetur ab omni impudentia & inuerecundia liberari: quæ multorum vitiorum, & maximè carnalium in rebus & aspectu, etiam citra concubitus mater est: sicut contra verecundia & pudor, mater est & custos omnium virtutum, sed in primis castitatis & continentie. Itaque sensus erit: ne tradas me animæ irreuerenti vel inuerecundæ, hoc est: ne finas me tradi illi: ita vt ipsa mihi dominantur, & ego talem animam habeam mihi dominantem. Porro dictionis infrunitæ nihil respondet hoc loco apud Græcos. Significat autem apud veteres, quæquam eius rarior est vsus, stolidam & imprudentem, putarique derivari ab antiquo verbo frumiscor, hoc est, fruo, vt infrunitus, sit cuius non est vllus vsus, vel potius quibus frui non nouit vt oportet. At nos ter in istis hanc dictionem videtur posuisse pro inexplebili & gulofo, quia postea c. 13. cum vertit: vigilia & cholera & tortura vno infrunito: pro dictione, infrunito, Græcis est ἀπλήξ, hoc est, insatiabilis: quæ significatio recte huic etiam loco quadrat, vt significetur sapientem rogare ne animam habeat & inuerecundam & insatiabilem: qualis est anima gulorum, & eorum qui immoderatè non vtuntur libidine, vt autem quis sit sic effusus ad cibum: & ad libidinem inuerecundus: efficit stoliditas inuerecundiæ mater: sicut contra honestatis & pudoris mater est sapientia, vt rectè etiam nomen: infrunitus hoc est sequenti loco accipi possit pro stolido & imprudenti.

7 Doctrinam oris audite filij, & qui custodierit illam, non periet labijs: nec scandalizabitur in operibus nequissimis.

Post preces ad Deum fusas, redit ad docendi officium: in primis docens quæ vitia linguæ vitanda sint: à quibus primum rogauit deū vt liber esse posset. Itaque doctrinam oris non vocat eam quam iam ore suo prolaturus est, sed quam de ore & lingua moderanda traditurus est, quæ admodum etiam Rabanus indicauit. Hanc doctrinā qui seruauerit: nō peribit per labia sua: quia liber erit à malis illis, in quæ vitia linguæ hominem perducunt. Nec scandalum patietur, aut offendiculum: & ruina per nequissima opera linguæ: qualia sunt, mendacium, maledictio, periurium, detractio, & id genus alia: quæ vitiosa sunt linguæ opera: à quibus qui liber est: à multis incommodis præseruat, quia, vt dicitur in Prouerb. c. 21. Qui custodit os suum: custodit ab angustiis animam suam. Non ergo hic: scandalizari: accipitur pro, scandalum peccati pati ex aliorum

Rom. 13.

aliorū factis vel dictis, hoc est, aliorum exemplo ad peccatum aliquod inclinari, sed pro impingere, offendere, & labi in aliquod incommodum & malū pœnæ, vt & alibi in hoc libro accipiunt, & mox in sequenti sententia. Græca tantum habet: Et qui custodierit, non capietur in labijs suis.

8 In vanitate sua apprehendetur peccator, & superbus, & maledictus eius: scandalizabitur in illis.

PRO, in vanitate sua, Græcis est, ἐν τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ, hoc est, in stultitia sua. Et apprehendetur rursus est positum pro comprehendetur. Est enim rursus verbum καταλαμβάνω. Significat ergo, peccatorem per vanitatem verborum suorum & stultiloquium, capiendum & opprimendum multis malis. Quoniā enim dixit superiori sententia, eum qui custodit doctrinam oris, non periturum labijs: hic iam contra indicat: qui per labia sua occupandi sunt malis, & in multa incōmoda prolapsuri, peccatores scilicet stultiloqui, & maximè superbi: qui præ animi superbia non verentur aliis maledicere & conuitiari. Maledictus, enim legendum est, & non maledictus. Cum Græcis sit, λοιδοροῦς. Simulq; insinuat vnum vitiū linguæ: à quo cauendum sit, nempe maladicentiam, de qua apertius postea.

9 Iuratori non assuescat os tuum, multi enim casus in illa.
10 Nominatio verò Dei non sit assidua in ore tuo, & nominibus sanctorum non admiscearis, quoniam non eris immunus ab eis.

INTER reliqua linguæ vitia cauenda, in primis monet cauenda iuramenta: non quidem in totum prohibens iuramentum, sed prauam consuetudinem iurandi, quod per iurationem frequentatam multis modis cadere & peccare contingat: quoniā qui sæpe iurat, & frequenter peierat, & saltem sæpe frustra atque sine causa iurat, quod citra peccatum non committitur. Et Isocrates quoque docet non dandum iusurandum nisi necessitas cogat, vel nostra vel amicorum salus in discrimen vocetur. Sic & Christiani duas potissimum causas habent ob quas iurare possint, vnam gloriae Dei, alteram salutis atque vtilitatis proximorum. Quoniam autem à iuramenti illis maximè cauendum est in quibus expressè Deus nominatur: item quia non tantum in temerariis iuramentis nomini diuino fit iniuria, sed etiam quædocunque nomē Dei vanè assumitur in ore: ideo subiungit: Nominatio verò Dei non sit assidua in ore tuo: siue id fiat in iuramento, siue extra iuramentum, contra morem quorundam: qui ad singula penè verba vel iurāt, vel Deum leuiter nominant: quod est contra secundum Decalogi præceptum: quo præcipitur: Ne nomen Dei assumamus in vanum. Additur autem in nostra versione: et nominibus sanctorū non admiscearis: hoc est, nō admisceas te in nominandis leuiter & sine reuerentia sanctis rebus vel sanctis hominibus, vt sit cum iuratur temerè per sanctos aut per sanctas res, vt per tem plum, per altare, per Ierusalem, quod prohibet etiam Matt. 5. Dominus in Euangelio. Nam dicitio, sanctorum, potest accipi, vel vt sit masculini generis, vel vt sit neutri. Vnde & cum subiungitur: quoniam non eris immunus ab eis: relatiuum, eis, non refertur ad genitiuum, sanctorum, sed ad nomina vel nominationes sanctorum, vel ad res prædictas, & est sensus: Non eris propter illas nominationes Corn. Ians. in Eccles.

nes: aut propter talia quæ dixi, immunis à Dei vindicta, & innoxius vel impunitus. Alluditur enim ad illud quod in secundo præcepto additur: Non enim habebit Dominus infontem eum qui assumpserit nomen dei in vanum. Græca tantum habent vnam sententiam: Iuramento non assuescias os tuum, & nominationi sancti (nempe Dei) non assuescas. Tum subiungitur.

11 Sicut enim seruus interrogatus assidue à liure non minuitur, sic omnis iurans & nominans in toto peccato non purgabitur.

INTERROGATVS, hic positū est pro verberatus, & torturæ vel flagellis subiectus, quomodo Latinis quæstio ponitur pro tortura, quæ euerendæ veritatis causa fit à iudice. Sicut ergo iurans, seruus qui à domino suo assidue in quæstionem vocatur, & flagris ceditur: nō minuitur à liure, hoc est, non habet defectum lioris: nec caret vbi cibibus: sic omnis iurans & nominans Deū, assidue scilicet, in toto, hoc est, penitus non erit liber à peccato. Qua similitudine significatur, quemadmodum seruus sæpe vapulans: diuersa & multa signa verberationis in corpore suo exhibet, ita & frequenter iurans non potest non aperta eaque varia peccati indicia aliquando præbere. Itē quod sicut seruus flagellis in corpore multum maculatur: ita & frequentans iuramenta, polluitur in conscientia, & multas maculas contrahit, & cum Deum videatur iniuria afficere temerè iurando, se ipsum potius flagellat, lædit, & diuinæ vltioni subiicit, quemadmodum adhuc clarius sequenti exprimitur sententia.

12 Vir multum iurans implebitur iniquitate, & non discedet à domo eius plaga.

MVLTIIS verbis & sententiis exprimit Sapiens id quod dicitur in secundo præcepto. non enim habebit Dominus infontem &c. vt à praua iurandi consuetudine multis vltatæ auocet. Vir, inquit, multum iurans: non solum nō erit penitus liber à peccato, sed replebitur iniquitate, multisque peccatis subiicietur, & ideo etiam plaga & vltio diuina non cessabit à domo & familia eius. Patet huius veritas in Saule: qui vt erat facilis nimis ad iurandum: ita iurando sæpius peccauit & à Deo grauiter punitus est & in se, & in familia sua.

13 Et si frustra uerit, d. lectum illius super ipsum erit, & si dissimulauerit, delinquet dupliciter.

14 Et si in vacuum iurauerit, non iustificabitur, replebitur enim reprobatione domus eius.

PRO, frustra uerit, Græcis est πλῆμελῆσθαι. Et omnino uerisimile est authorem respexisse hic ad locum qui est Leuitic. 5. vbi huius uerbi multus, vsus est pro eo qui per errorem delinquit, tribuiturque etiam illi qui perperam iurat, vbi nos legimus: Anima quæ iurauerit, & protulerit labijs suis vt vel malè quid faceret vel bene, & id ipsum iuramento & sermone firmauerit, oblitæque postea intellexerit delictum suum, &c. Ex quo capite etiā intelligere licet quid sit quod hic dicitur: delictum illius super ipsum erit. Id enim est quod ibi dicitur, portabit iniquitatem suam, vel peccato subiacebit. hoc est, et si per ignorantiam peccauit, & inaduertentiā, nihilominus

tamen

tamen peccatum suum agnoscere & expiare tenebitur. Quomodo autē id fieri debeat, subiungitur cum dicitur: Agat poenitentiam pro peccato (vel, ut habent Hebræa, confiteatur peccatum suum) & offerat de gregibus agnum iuue caprā. &c. Ad quod etiam videtur hic author respexisse cum subiungitur: Et si dissimulauerit, delinquet dupliciter: ut sit sensus: Si dissimulauerit delictum suū in quod incidit iurando temere & per ignorantiam, hoc est, si neglexerit delictum suum iuxta legis præscriptum expiare, delinquet dupliciter: quia & peccauit iurando, & peccat non expiando peccatum suum: Hic videtur esse genuinus huius loci sensus, iuxta quem nostra lectio sic est accipienda. Si qui iurat frustra iuramentum (non enim legendum est, frustra iuramentum) cum accusatiuum: fratrem; nec Græca habeant, nec Rabanus: nec libri correctioris impressi hoc est, si frustra protulerit iuramentum: ita ut non adimpleuerit, quod iurauit: tamen per ignorantiam & obliuionem id acciderit, peccato tamen subiacebit, suū uque peccatum porrare & expiare obligatus erit: Si autem dissimulauerit delictum suum, illudque agnoscere & expiare neglexerit, aut, ut est Græcis *ὑπέβη*, hoc est, contempserit, delinquet dupliciter. Potest, & frustra uerit, accipi positum pro frustrato fuerit, aut errauerit, ut significetur qui per obliuionem prætermiserit iuramentum suum implere: & qui per inaduertentiam iurauerit. Sic enim correspondet uerbo Græco in sequenti sententia per, in uacuum iurantem, vel: ut est Græcis *ἀνακωώς*, hoc est inaniter & frustra, recte quidam intelligunt eum qui leuiter & nulla de causa iurat: qui que illud facit nec cum suo commodo, nec cum alterius incommodo, ut istud subiectum sit contra eos qui putant se à crimine liberos esse: si iuramento leuiter emisso nemini nocent. De tali ergo dicit quō iustificabitur, hoc est: non habebitur apud Deum iustus & innocens sed reus & vindictæ obnoxius, quia domus & familia eius replebitur retributione, hoc est, digna & pœmerita uisione, nec sine id Deus inultum. Pro quo rursus est Græcis *ἐπαγώνης*, hoc est uisionis. Quod autem in quibusdam libris additum est, à quibusdam explicandi causa additum est: cum in multis libris non sit: sicut nec in Græcis.

15. *Est et alia opus id eorum inuentione, non inueniunt in uereditate Iacob.*

QUONIAM absurdum uisum est quibusdā, ut loquela illa, de qua loquitur, cum mala sit: dicatur contraria morti: mutauerunt quidam illud in econtrario in mortem. Et Lyranus legit contraria in mortem quamquam & alterius meminuit lectionis. At ex Græcis satis apparet interpretationem potius uertisse, contraria morti, cum habeant *ἀντιπερὶ βέλῃ μὲν ἡ θάνατος*, quod sonat, uelita morte, sed interpretes uerit quasi legisset *ἀντιβέλῃ μὲν*. Id enim est, opposita uel contraria. Nō est aut Græcis: alia loquela, sed tantum *ἐπιλέξας*, est loquela uel sermo. Vnde sunt qui adhuc hæc dicta putant de iuramento, ut significetur esse iuramentum quod morte sit obuolutum, ut pote periurium, uerum cum in ueteri lege iuramenta temeraria & periuria non legantur morte puniendi esse, rectius uidetur hic post sermonem de iurando: subiecisse de alio linguæ uitio longe peiore, utpote quod morte sit puniendum,

quodque peculiariter à progenie Iacob & populo Israhelico abesse cupiat tanquam illo maxime indignum. Id omnino uerisimile est ipsum uoluisse significare esse blasphemiam & maledictionem: Deriuatum ad eum uero: ut nec nominari sustineat: ita ut nomine benedictionis Dei aliquando significetur recte & per antiphrasim, ut ibi: Benedic Deo, & morere. Hoc uerum uerbum & obuolutum est morte, quia præceptum est ut blasphemus lapidetur & occidatur, ut patet Leuit. 24. Proinde recte nosler uerit. Est & alia loquela. Cum autem sequitur contraria mortis: datius, morti, non uidetur construendus cum contraria, sed cum uerbo, est, ut sit sensus: Est etiam alia loquela prædictæ contraria, quæ est in mortem, hoc est, quæ mortem mox adfert. Iuxta Lyranum in datiuo, morti, subuolletur obligata uel destinata. Recte autem blasphemiam dicitur uitio de quo prius dictum est, nempe iuramento contraria, quia iuramentum uidetur habere Dei honorationem, ut qui in testem tanquam ueracissimus adhibetur, at blasphemiam appetram habet Dei inhonorationem. Aut si datius morti, construatur cum adiectiuo, contraria, intelligendum est hanc de qua loquitur loquela contrariam dici morti, quia mortem habet sibi quasi è regione oppositam, & proinde uicinam & correspondentem. quomodo dicit Dominus, ire in castellum quod contra uos est, hoc est: quod è regione uestri est, & in prospectu uestro, uobis uicinum.

16. *Et te in a misericordibus emittit hoc auferentur, in delictis non uiuabunt.*

MALE quidam habent uoluptabunt, cum legendum sit: uolubunt, ut multa habet scripta, uel uolubuntur, ut in habent libri correctiores impressi. Id enim satis declarant Græca, quæ habent *ἐγκολισθησεται*, hoc est, inuoluentur. Pro, misericordibus: Græcis est *ἀσέβων*, hoc est, piis: qui scilicet piè Deum colunt, & ob id quam longissimè absunt ab impietate blasphemiarum & perurij, atque temerarij iuramenti, per quæ deus dehonestatur, eiusque nomen iniuria afficitur. Qui autem sic uere pijs sunt in Deum, etiam sunt misericordes & in seipsos, bene facientes animæ suæ, & in proximos propter Deum. A talibus auferentur & elongabuntur illa grandia uitia: quia & ipsi ab eis sua uoluntate abhorrebunt: & Dei gratia protegentur ne in talia incidant. Redimet enim Dominus animas sanctorum suorum, & non delinquent omnes qui sperant in eum. Vnde et si aliquando in uitiis quibusdam impingant, non tamen uolubunt se, nec inuoluentur in delictis, maxime talibus: sic ut ab eis occupentur, & in eis hæreant. Nam, ut habet Ioannes: Qui manet in Deo non peccat. & Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit.

17. *Unus ipumata uoluntate non agere, ut os inuim, esse in uerbum peccati.*

PRO, indisciplinata loquela: Græcis est in editione Germanica, quæ nostræ uersioni maxime conformis est, *ἀπειθαρχία ἀσυνῆ*, hoc est, inuentioni molestæ, uel rusticitati temerariæ. Quibusdam legunt: Indisciplinosa loquela. Apud Augustinum in Speculo legitur tantum, indisciplineationi: Omnino uidetur hic tertium uerbum linguæ notare, à cuius assuetudine cauendum

Job. 2.

Ma. 12.

Psal. 34.

1. Jo. 3.

fit, nempe uerbum irreuerentis locutionis, quæ uocatur indisciplinata loquela, quia eorū est qui non sunt bene instituti: sicut contra bene institutorum est, reuerenter omnibus & maxime maioribus loqui. A rusticitate ergo uerborum reuocatur, quod ea etiam non careat peccato, sed in ea sit uerbum peccati, hoc est, sermo uiriosus. Peccatum enim est, non deferre, etiam uerbis honorem proximo, sed contumeliosè, durè & rusticè loquendo, alios ad indignationem prouocare. Et quoniam ad reuerentiam uerborum parentes boni suos filios diligenter monent: Item quoniam ipsa fidelium origo ex sanctis parentibus eos monet honestatis, ideo subiicit.

18. *Memento patris & matris tuæ in medio e. im magnatorū cōstitis.*
19. *Ne quando obim, & iure Deum in cōspectu uerborum, & aspiciam ta. & tua uisitata uerborum parentis.*
20. *Et manijjes non uis, & aitem uatruat uia maledicis.*

VIDE TUR omnibus perpenis hic esse sensus: Ut rusticitati & uerborum irreuerentiæ non assuescas, memores institutionis & peccatorum quæ à parentibus accepisti. Memento item ex qualibus sis ortus parentibus, sanctis scilicet, & Deum uerum colentibus: Consistis enim & conuersaris inter magnatos, nempe cultores Dei sanctos homines, sanctosque angelos Dei, qui sunt in medio populi Dei, & contemplantur singulorum mores: unde merito tibi cauendum est ne coram talibus indecore te geras, siue assuescas ineptè & inhonestè loqui. Ne aliquando eueniat, ut sicut tu noluisti meminisse præceptorum & reuerentiæ quam te docuerunt tui parentes, originis item tuæ: ita etiam uicissim eueniat ut Deus obliuiscatur tui in bonum, ad honorandum scilicet te in conspectu illorum magnatorum, in quorum oculis & auribus indecore te hic gessisti. Atque tunc tu, qui iam mala loquendi assuetudine & assiduitate infatuatus es, impropriam patiaris & ignominiam quando ex eorum confortio, cum quibus iam in populo Dei censeris, turpiter eiecieris, & tuæ irreuerentiæ & inobedienciæ iustas dabis pœnas. Ex quo & hoc consequetur, ut qui, si uoluisses, in parentibus tuis gloriari poteris, ob ignominiam & pœnarum magnitudinem malis non uisuisse natus, & maledicas diem natiuitatis tuæ, siue in hoc sæculo, siue in futuro. Docet ergo reuerentiam & honestatem uerborum iuxta parentum monita & sanctam originem seruandam, uel ob honorem qui debetur cœtui sanctorum, sicut & Paulus monet mulieres in ecclesia habere uelamen super caput tuum, & propter angelos. Et Tobias consideratione parentum à quibus nati erant suam coniugem monet honestatis & temperantiæ, dicens: filij quippe sanctorum sumus, & non possumus ita coniungi, sicut & gentes quæ ignorant Deum, ut est Tobias 8. Et diligenter obseruandum est quod illi, Memento patris, opponatur ne obliuiscatur te Deus, & honori quem quisque ex sanctorum cœtu obrinet, opponitur improprium & dedecus, quod irreuerentis incurrit siue hic siue postea in conspectu sanctorum, & hominum, & angelorum, utinam hunc locum nostri temporis hæretici bene obseruarent, ut memores suorum parentum, abstinerent à tam inhonestis & maledicis uerbis, quibus ecclesiam Dei, eiusque præpositos & ueterem religionem in

1. Cor. 11.

cessunt, Græca quædam hant per futurum, In medio magnatorum consistes uel confidebis. Et potest intelligi de honore quem filij obedientes preceptis parentum suorum consequentur siue hic siue postea, cum eis dabitur ut sedeant in regno Dei cum principibus populi sui. Germanicum tamen exemplar habet præsens, ut nos. *συνεβουνας*.

21. *Homo assuetus in uerbis improprij in omnibus diebus suis non eruditur.*

AUT notat hic aliud linguæ uitium à quo cauendum sit, nempe contumeliam & impropriam: aut etiam hoc uerbum pertinet ad illud quod modo dixit, indisciplinatam loquelam. Sub ea enim non tantum continetur uerborum rusticitas, sed maledicentia omnis, conuictum, & id genus alia. Postquam ergo monuit nō esse assuescendum imperitiæ & incruditiæ loquacitati, subiungitur eum qui assuetus fuerit uerbis improprij, nunquam susceptum meliorem institutionem, significans eam consuetudinem ita firmiter adherere, ut uel nunquam uel ægrè diuelli ab homine possit, & contraria institutio suscipi: & proinde ab ea assuetudine maxime cauendum, ut per quam de homine ferè sit desperatum. Nec mirum, cum improprij & conuictis assuetus facillè etiam in suum monitorem insurget, & pro salubri monitione conuicta tegeter.

22. *Duo genera abundant in peccatis, & tertium adducit iram & perditionem.*

POST uitiâ linguæ procedit ad uitiâ operum, sicut & prius in principio capitis, postquam precatus est linguæ continentiam, deinde precatus est & uitiâ totius ueritantiæ. Tria autem genera hominum scilicet esse dicit quorum duobus tribuit abundare in peccatis, uel ut habent Græca multiplicare peccata, hoc est, frequenter & incessanter peccare: tertium uerò dicit adducere sibi iram, hoc est, grauem uisionem & perniciem. Quæ tria in sequentibus declarantur, quamuis hæc uaria à diuersis accipiuntur.

23. *Anima calida quasi ignis ardens, non extinguetur donec aliquid gluiat.*

PRIMUM hic genus indicatur quod abundat in peccatis. Et significatur uerbum aliquod in animo consistens, cum hic dicatur de anima callida, in sequenti uerò uerbu de homine nequam in ore carnis suæ. Itaque hic ferè intelliguntur notari homines auari, qui animam habent calidam, & æstu concupiscentiæ inflammata instar ignis, nec fatiantur unquam donec lucrum aliquod siue per fas siue per nefas conquirant: nec tamen etiam tunc fatiantur, sed semper plus expetunt, instar ignis qui nunquam dicit, sufficit, ut est Prouerb. 30. De his ergo rectè dicitur quod abundant in peccatis, & multiplicant peccata, quia tales indices peccare contingit semper anhelantes ad quæstum. Quidam tamen hic non tantum auaros notatos intelligunt, sed in genere eos in quibus prauæ animi cupiditates, quales sunt ira, odium, auaritia, ambitio, cætera que immoderata affectiones in animo ita effervescent ut contineri nullo modo ualeant. Est enim animus hominis peccatoris instar fornacis exardescens & perpetuè æstantis, qui non quiescit donec uoti compos fiat. Vnde & Isaias capite 57.

& diuturna vita atque successione, Deo nimirum talem progeniem in sceleris detestationem cito absumente. Quod significatur cum dicit, non tradent vel non dabunt filij eius radices, hoc est non firmiter in terra collocabuntur, nec rami eius dabunt fructum, hoc est, filij eius spurij non proferent filios, per quos parentes quodammodo post mortem manent superstites. Similis est locus Sapien. 4. Adulterinae plantationes non dabunt radices altas, nec stabile firmamentum collocabunt, &c. Postremum etiam aliqua maneat eius memoria, ea tamen non relinquatur nisi in maledictum, hoc est, in maledictionem illius, ut scilicet cum ignominia & maledictione eius fiat memoria. Ex qua tam insigni punitione, magna consequetur in populo utilitas, quae deinde exprimitur. Porro quod ad lectionem attinet, quidam libri habent, Derelinquet memoriam eius, positum sit pro sua. Alij derelinquent memoriam eius, ut ad filios, verbum referatur. Alij, relinquatur memoria eius, sed ad rem parum facit. Graeca verti possunt, Derelinquet memoriam suam.

37 Et cognoscent qui derelicti sunt, quoniam nihil melius est quam timor Dei, & nihil dulcius, quam non respicere in mandatis Domini.

QUI derelicti sunt, hoc est, superstites, apud quos manet memoria, ex supplicio quod de adultera & eius posteritate sumitur, admoniti cognoscent & quod nihil utilius est homini quam timor Dei, & quod nihil sit dulcius quam attendere semper ad mandata Domini, ut eorum intuitu homo semper & a malo reuocetur, & ad bonum impellatur. Obseruatio enim mandatorum Dei adfert secum & summam utilitatem & summam voluptatem: nec haec tantum, sed etiam honestatem, ita ut triplex in ea bonum sit situm, utile, delectabile, & honestum. Quod sequens sententia, qua hanc doctrinam claudit, bene comprobatur.

38 Gloria magna est sequi Dominum, longitudo enim dierum assumetur ab eo.

SICUT magnum dedecus sequitur alteros & alios peccatores, ut iam ostensum est: ita magnum decus & honor magnus est, sequi Dominum, eique in omnibus obedire, siue quia hoc ipsum summam tandem gloriam adfert siue etiam quia in eo ipso quis seipsum honore & gloria afficit, quod Deo ut oportet seipsum subiicit, & quam debet obedientiam praestat, nam ut bene dictum est, Seruire Deo, regnare est. Cum autem sequitur. Longitudo enim dierum assumetur ab eo, relatiuum, eo, videri posset referendum ad illum qui sequitur Dominum, vel ad sequi Dominum, ut sit sensus: Longitudo dierum, hoc est, vita vel hic diuturna, vel post hanc vitam aeterna obtinebitur ab eo qui sequitur Dominum, vel per eam rem quae est sequi Dominum. At melius cum Lyrano refertur ad Dominum, ut sit sensus: Per sequelam Domini, longitudo dierum assumetur, hoc est accipietur a Domino, qui vitam aeternam largietur suis sectatoribus. Graecum est, longitudo dierum est suscipi te ab eo, scilicet Domino. Forè interpres vertit, longitudo enim dierum assumite ab eo, ut sit sensus: longitudo dierum, hoc est, vita aeterna obtinetur per hoc quod Dominum te assumit ad se.

CAPVT XXIII.

1 Sapiencia laudabit animam suam, & in Domino honorabitur, & in medio populi sui glorietur.
2 Et in ecclesiis altissimi aperiet os suum, & in conspectu virtutis illius glorietur.

HOC capite introducit Sapiens encomium sapientiae, quam & de seipsa loquentem facit, imitatus Salomonem, qui in Prouerbiis capit. 8. sapientiam similia de se praedicantem introducit. Sicut autem ibi dictum est authorem loqui de sapientia diuina in genere, partim ut est in Deo, partim ut est in homine per participationem, ipsumque more in scripturis recepto per prosopopoeiam, sapientiae tribuere personam. Deinde quod quae sic in genere de sapientia diuina dicuntur ad literam mythico sensu de filio Dei intelligenda sint, qui per appropriationem, authore Paulo, est Dei virtus, & Dei sapientia: ita & hic dicendum est, nec necesse est haec multis repetere. Primum ergo author, priusquam sapientiam loquentem faciat, praemittit quid sapientia dictura sit, ut ad eius sermones audiendos audiores facit auditores, significatque se introducturum eam ad praedicandum seipsam, quasi quae sola seipsam optime nouit, & pro suo officio valde cupiat in sui amore suos per trahere, non in sua utilitatem, sed in illorum bonum. Est enim sapientiae proprium, omnes velle ad sapientiae studium & amorem perducere. Dicit ergo: Sapiencia laudabit animam suam. Quod humano more dictum est, quasi sapientia haberet animam, cuius virtutes & praecleara opera esset commemoratura. Sensus autem est, quod laudabit seipsam, quomodo apud Amos dicitur: Iurauit Dominus in anima sua, hoc est, in seipso, vel per semetipsum: & quod dicere vult tale est: Iam in superioribus multam quidem sapientiae laudem aliquoties intuli, at praestat ut ipsamet se laudantem audiatis quae optime omnium & se nouit & sua facta: itaque introducam eam laudes proprias explicantem. Quod additur: & in Domino honorabitur, ut satis est impertinens huic loco, ita nec est in Graecis, quae etiam hanc sententiam habent bi membrum. Magis conueniet huic loco, si sic intelligatur in domino non coram Domino honorabitur a seipsa, hoc est, ipsa honorabit seipsam laudes suas recensens, sed in domino, quia vera laude, & ad Dei honorem & auditorum utilitatem, non autem vanae gloriae cupiditate. Sequentibus verbis explicatur ubi & apud quos laudatura sit seipsam. In medio, inquit, populi sui, fidelium scilicet, quos peculiariter regendos & instruendos suscepit, ibi gloriabitur de suis praeclearis virtutibus & operibus. Et ut explicaret quis sit sapientiae populus, nec alius putetur esse populus sapientiae quam dei, subiicit: In ecclesiis, hoc est, in caeteribus & congregationibus (Graecum est singulare, in ecclesia) altissimi aperiet os suum. Idem verisimile est significari parte sequenti: & in conspectu virtutis illius gloriabitur. Nomine enim virtutis, & ut est Graecis, *δυναμεις* dei, saepe significatur exercitus Dei qui sub Deo militat, & per quem hostes suos debellat, siue sint angeli boni, siue sancti, qui adhuc hic bella domini bellant, unde dicitur dominus sabaoth & Dominus virtutum: Itaque sensus erit, gloriabitur coram toto exercitu dei angelis scilicet & piis hominibus, neque enim pudet eam

IN ECCLESIAST. CAPVT XXIII.

eam suipsius. Pulchre autem Dei populum duplici nomine honorat, ut eum dicat & ecclesiam vel ecclesias altissimi: & eius exercitum, ecclesiam, ob conuentus ad sacra peragenda quae pacis sunt: exercitum, ad bella Deo duce gerenda. Coram hoc populo illam peculiariter loquentem dicit, tum quod huius peculiarem habeat curam, tum quod ille solus percipiendae sapientiae capax sit cum aliae gentes eam execrentur & audire nolint, unde recte subiicitur.

3 Et in medio populi sui exaltabitur, & in plenitudine sancta admirabitur.

4 Et in multitudine electorum habebit laudem, & inter benedictos benedicetur, dicens:

DVOS hos versus etiam modo Graeca non habeant, verisimile tamen est nostrum interpretem in Graecis legisse. Significant autem merito sapientiam, suum Deique populum delegisse ad praedicandum seipsam apud illum, nempe quia ibi auditis eius laudibus, ipsa ab omnibus exaltabitur, & in plenitudine sancta, hoc est, in pleno magnoque sanctorum coetu erit omnibus admirationi. Ibi consequetur laudem, & inter eos qui benedicti sunt a Deo & electi, ipsa quoque benedicetur & laudabitur.

5 Ego ex ore altissimi prodij, primogenita ante omnem creaturam.

AMPLAM nunc narrationem ornatamque commemorationem sapientiae instituit, in qua & originem suam & opera sua ipsa exponit, significans primum nullam rerum naturam esse in mundo, in qua creanda efficiendaque non adfuerit: Deinde ab ea vniuersitate ad peculiarem populum Israel, quasi ad propriam hereditatem progreditur. Quod ergo dicit, ego ex ore altissimi prodij: iuxta literalem sensum significat sapientiam Dei verbo aeditam esse in mundo, cum dei verbo omnia creata sunt, in quibus dei sapientia, (quae ante creationem veluti latebat in corde dei) mirè declarata est, & hominibus exhibita. Quae & primogenitam se dicit ante omnem creaturam, quod ante omnia in deo subsisterit nunquam quidem in eo incipiens, sed cum eo semper permanens. Iuxta mysticum & altiorem sensum nouo testamento proprium filius dei se dicit ex ore altissimi prodij, quod ab aeterno instar verbi a patre processerit, unde & verbum a Io. 1. vocatur, quod in principio erat apud deum, & per quod facta sunt omnia.

6 Ego feci ut oriretur in caelis lumen indeficiens, & sicut nebula obtexi omnem terram.

MALE quidam libri habent, carnem, pro, terram, cum Graecis sit *κάρνη*. Videtur autem significari quod sapientia caelum quidem indeficienti lumine ornauerit, quod factum est primo die, terram vero obtexerit caligine, siue quia scriptum est: Et tenebrae erant super faciem abyssi: siue quia post lumen creatum fecit diei succedere noctem, quae velut caligine omnem terram suo tempore obtexit. Verum notandum, priorem huius sententiae partem de creato lumine non esse Graecis, sicut nec posteriorem partem praecedentis sententiae. Tantum enim habet, Ego ex ore altissimi prodij, & sicut nebula cooperui terram. Nec est dictio, nebula, ablatiui casus, sed nominatiuus, ut sit sensus, inquit nebulae obtexi omnem terram, &

quemadmodum nebula totam terram aliquam cooperit, ita & ego obtexi omnem terram. Quo significat sapientia, se sua gloria & immensitate sua vniuersam terram repleuisse & occupasse, quemadmodum nebula totam terram longe lateque occupat & tegit. Unde & in consecratione templi Salomonis, cum dominus suae gloriae praesentiam ostendere vellet, in nebula apparuit: & cum apud Isaiam Seraphim acclamassent, Plena est omnis terra gloria eius, domus impleta est fumo.

7 Ego in altissimis habitauit, & thronus meus in columna nubis.

NE quoniam se dixit terram obtexisse, videri posset ad terras tantum relegata, subiicit se etiam in caelestibus habitationem & sedem obtinuisse, insinuans sibi competere quod de se deus dicit in Prophetis: Caelum & terram ego impleo. & Caelum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Porro in caelestibus peculiariter se semper habitasse dicit, quod locus altior ceteris excelsis & rerum moderatoribus, quodque in caelis peculiariter dei sapientia declaretur & gloria, e quibus terrena haec omnia & inferiora moderatur. Peculiariter vero in nubibus saepe deus residere dicitur, quod inuisibilis & longe ab intellectu humano semotus, ex nubibus mirabilia designet tonitrua, ventos, fulgura & pluias: iuxta illud: Qui ponis nubem ascensum tuum. Unde & hic sapientia thronum suum testatur esse in columna nubis alludens in nomine columnae ad columnam illam nubis, qua in deserto Israelitae deducebantur per diem & per noctem, & in qua deus Moyse loquebatur, iuxta illud Psa. In columna nubis loquebatur ad eos. Significat ergo sapientia, sic se in nubibus semper sedem habuisse. ut ex illis velut ex columna nubis, quae erat populo Dei in deserto, multa bona & miranda mortalibus proueniret.

8 Gyrum cali circumui sola, & profundum abyssi penetraui, & in istis altibus maris ambulauit, & in omni terra steti.

HIS nihil aliud significat sapientia, quam se semper ab initio & superiora & inferiora omnia sua immensitate comprehendisse, perspectaque ac cognita habuisse, nihilque esse quantumuis altum, quantumuis profundum, quantumuis latum & am, lum, ad quod ipsa non pertigerit sua infinitate & cognitione. Allegoria enim est in circumire, penetrare, ambulare, & stare, quae humano more sapientiae tribuuntur: ad significandum eam ad omnia peruenisse, & complexam esse omnia.

9 Et in omni populo & in omni gente primatum habui & omnium excellentium & humilium corda virtute caecauit.

NON tantum, inquit, mea immensitas ad inanimata omnia pertigit, sed etiam ab initio semper dominata sum in omni populo & gente, regens omnes meaque virtute calcavi, mihi que subieci omnium & excellentium hominum & abiectionum corda: ita ut nemo se meae potestati exinere posset, nemo conatu aliquo impedire quod disposui valeret. Haec autem omnia quae de sua origine, gloria & immensitate praedicat sapientia: eo spectant, ut magis intelligatur magnitudo beneficij a se populo Israelitico (quem in sua peculiarem habitationem sibi postea delegit) praestiti, & clarè omnes non ex inopia id factum agnoscant, sed ex singulari Dei beneficio, ut in sequentibus declarat.

10 Et in his omnibus requiem quasi in hereditate Domini morabor.

PRO in his omnibus, Græcè est μετὰ τῶν παύσεων, hoc est, cum his omnibus, quasi dicat Cum hæc omnia haberem, tamen quasi his non contenta, quasi mihi aliquem locum & gentem in qua peculiariter quiescerem, meque oblectarem. In secundo membro pro Domini, Græcis est πρὸς, quod est alicuius vel cuius, ut sensus esse possit: Et quæ sui in cuius hereditate morarer, vel ut in alicuius hereditate morarer: quasi dicat: Cum varij essent in orbe dij, & singuli suum haberent populum & hereditatem, quæ sui cuius populus & hereditas mihi in mansionem peculiarem daretur. Quidam nostri libri pro Domini habent eius, & videri potest interpretem versisse, cuius, quod deinde mutatum sit in eius, & quia relatiuum hoc non habuit antecedens, mutatum est in Domini. Vt ut est, cum durior sit coniunctio temporum quæ sui & morabor, commutatione modi lenienda est locutio hoc modo: Quæ sui mihi requiem, & quæ sui ut in hereditate Domini morarer. Sic enim rectè subiungitur.

11 Tunc præcepit & dixit mihi creator omnium, & qui creauit me habere requiem in tabernaculo meo.

CVM inquit, tam anxie mihi alicubi quietem dari peterem, Deus omnium creator mihi tandem certum locum, certamque mansionem attribuit, in gente scilicet Israëlita. Nam pro, requieuit in tabernaculo meo, Græcè est κατέπαυσε τὴν σκηνὴν μου, hoc est, quiescere fecit, sicut vel locauit tabernaculum meum, constituendo scilicet mihi certum locum habitationis meæ. Proinde si velimus ut nostra lectio ad originalem sensum, qui proposito conuenit, accedat, commoda aliqua interpretatione accipienda est, ut neutrum, requieuit, actiue accipitur pro quiescere fecit, & sit sensus: requieuit me, hoc est, quiescere me fecit in tabernaculo meo, quod scilicet mihi quæ sui & optauit. Requiescere enim & quiescere etiam apud prophanos auctores nonnunquam actiue ponuntur, ut respondeant verbo Græco παύω, ut cum Virgilius dicit in Pharrnacuria: Et mutata suos requieuit flumina cursus. Et Paulus in Mostel Quiesce tumultum hunc qui est ante ostium. Si hæc interpretatio nostræ lectionis non placet, sic accipi poterit quod dicitur: requieuit in tabernaculo meo, ut sit sensus: requieuit in me, quam sibi velut in tabernaculum suum delegit, volens per me habitare in populo suo. Id etsi dure sonare videtur, si de sapientia diuina in genere accipitur, cum hæc sit ipsemet Deus nec à Dei essentia discreta sit: tamen benè conuenit figuratæ locutioni, secundum quam introducit hic sapientia tanquam persona aliqua apud Deum, & cum Deo subsistens. Proinde benè quadrat in filium Dei, qui per appropriationem est sapientia patris, in quo tanquam in tabernaculo suo Deus pater rectè dicitur quiescere, sicut de eo in Psalmis dictum est: In sole posuit tabernaculum suum. Porro quomodo sapientia Deum se creasse, supra capite 1. & in Prouer. ca. 8. satis dictum est, nempe quod in Deo subsisterit, & Deus in seipso conceperit rationes, secundum quas mundum erat fabricaturus, ut de Deo humano more pro captu nostræ intelligentiæ loquamur. Ei verò qui appropriatè di-

citur sapientia patris, rectè intelligitur tribui creatio ratione generationis æternæ, secundum quam verè suam essentiam à patre accepit, ut creatio cum filio Dei tribuitur pro generatione accipiat. Potest & creatio filio dei tribui ratione assumptæ humanæ naturæ, ratione cuius etiam ei benè competit quod dicitur, requieuit in tabernaculo meo: quia in Christo homine inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. At hic sensus non est proprius huic loco, ut satis patet ex sequentibus.

12 Et dixit mihi, In Iacob inhabitabo, & in Irael hereditare, & in electis meis mitte radices.

PER hoc quod dicit deum sibi præcepisse & dixisse, nihil aliud significatur quam dei voluntate factum esse, ut sapientia, quæ omnia obtinebat, peculiariter apud populum Israëliticum resideret: qui aliis populis ad idololatriam declinatus, vnicè in cultu veri dei retentus est, qui & legem à deo accepit, & carere omnia Deum colendi, & per succedentes sibi semper doctores & Prophetas de Deo semper edoctus est, in quo item populo dei sapientia, mira semper designauit, peculiariter eius curam getens quomodo suæ hereditatis homo peculiarem curam habet, ob quæ omnia, rectè dicitur sapientia habitasse in Iacob, hoc est, progenie Iacob, & in Israele suam accepisse hereditatem, & in electis à deo firmiter radicatum esse.

13 Ab initio & ante sæcula creata, & quæ ad futurum sæculum non desinam, & in habitatione eterna curam ipso ministra.

LEGUNT multi Ab initio & ante sæcula, sed coniunctionem, & sicut non habent Græca, ita nec quædam scripta Latina Pro vsque ad futurum sæculum, Græcè est ἀπὸ ἀρχῆς, hoc est, vsque ad sæcula, hoc est, vsque in æternum. Repetit de sua ante tempora omnia æternitate, ut ne putaretur primum cœpisse, cum Israëliticum populum sibi in suam hereditatem delegit & seipsam per legis donationem ostendere cœpit. Pro, in habitatione sancta, est ἡ ἁγία: in tabernaculo sancto. Loquitur enim de tabernaculo dei à Moysse erecto, in quo deus peculiariter suam presentiam exhibebat, & in quo ab Israëliticis colebatur, ratione cuius cultus deo exhibitus, se dicit sapientia coram deo in tabernaculo eius ministrasse: quia scilicet eius iussu & ordinatione populus ille cultum eum deo deferebat. Est enim pro, ministra: ἐλάτρωσεν, quod verbum significat proprie publica munera & ministeria obire, qualia sunt sacrificare, & magistratum gerere, vnde & pro sacrificare sepe ponitur, & λατρεία, pro sacrificio.

14 Et sic in Sion firmata sum, & in civitate sanctificata similiter quiesci, & in Ierusalem potestas mea.

EXPONIT quomodo in ipso populo Israëlita, quem totum sibi accepit in suam habitationem & hereditatem, peculiariter adhuc quendam locum accepit, per tabernaculum à Moysse erectum. Sic, inquit, hoc est, per tabernaculum & arcam dei, cui tandem dauidis tempore locus fixus deputatus est in monte Sion & ciuitate Ierusalem, cum prius per varia loca vagaretur, etiam ego firmata sum in Sion, quia is locus vnicè electus est, in quo deo deinceps seruiretur, & lex dei doceretur, à quo monte ciuitas Ierusalem cœpit vocari,

cari ciuitas sancta, & sanctificata, per arcam scilicet & cultum Dei. In qua se sapientia non tantum similiter sicut prius in toto populo quietem obrinuisse dicit, propter stabilem arcæ in eo loco mansionem, sed etiam potestatem, propter regiam sedem quæ ibi à Dauide est constituta.

15 Et radicaui in populo honorificato, & in partes Dei mei hereditas illius, & in plenitudine sanctorum descendo me.

QVO D dixit de loco quem sibi peculiarem delegit, id nunc de populo dicit, nempe quod populum illum quem Dei singulari honore affecterat, educendo cum in mirabilibus signis ex Agypto, sic sibi assumptis, ut in eo firmiter persisteret, per doctrinam, & cultum in tabernaculo quod fuerat in medio eius exhibitum. Porro secunda pars Græcè sic habet, ἐν μερίδι κυρίου κληρονομίαις αὐτοῦ. In parte Domini hereditatis illius. Quem enim prius vocauit populum honorificatum, nunc vocat partem Domini, & partem hereditatis illius, hoc est, portionem eius hereditariam, iuxta illud, Deute. 33. Pars Domini populus eius, Iacob funiculus hereditatis eius. Et certè verisimile est interpretem vertisse non pluraliter, in partes, sed parte, nec per nominationem, hereditas, sed hereditatis vel hereditate. Atque ita legisse Rabanum apparet, dum sic scribit. In populo honorificato, dicit in populo Christiano, qui nominis eius insigni præconio meruit honorari, qui pars eius & hereditas dicitur, &c. Non explicat quæ sint partes Dei, sed quæ sit pars & item significat esse partem & hereditatem. Proinde si nostra lectio est retinenda cum multos torqueat, sic est accipienda, Radicaui, hoc est, radices misi, & firmiter hæsi in populo honorificato, hoc est, in eas partes quas Deus possidet, quæ sunt hereditas illius, ut subaudiatur, quæ sunt, & pluraliter accipitur dictum, in partes, propter varias tribus populi Israëlitici. In sequenti parte, quæ Græcis non est per plenitudinem sanctorum, intelligere conuenit totum populum fidelium & colentium Deum. Quærunt hic etiam nostri, quomodo sapientia dicat, in partes Dei mei, cum quæ hic loquitur sit ipsemet Deus. At huic quæstioni locus non est in originalibus, quæ tantum habent Domini, nec habent pronomen mei. Et tamen etiam rectè sapientia in genere accepta ut hic introducit loquens tanquam persona aliqua apud Deum consistens, rectè dicit, Dei mei, ratione originis quam in Deo habet, & ratione participationis in hominibus, quæ à Deo in ipsis profluit. Sapientia verò appropriata, quæ Dei filius est, rectè patrem dicit Deum suum, non tantum ratione assumptæ humanæ naturæ, sed etiã ratione diuinitatis, quam à patre per generationem habet. Et quidem quæ hæc tenus dicta sunt de electo Dei populo & ciuitate sancta, quamuis ad litteram pertineant ad Israëliticum populum & ciuitatem Ierusalem, altiori tamen & mystico sensu etiam sunt intelligenda de populo Christiano & ciuitate cælestis Ierusalem, quæ est ecclesia. Hic enim longè verius sapientia Dei & filius Dei, iussu & voluntate Dei suam, accepit firmam habitationem, non relinquendam vnquam vsque ad consummationem sæculi.

16 Quasi cedrus exaltata sum in libano, & quasi cypressus in monte Sion.

POSTquam narrauit quem locum & populum adeptam sit, ostendit quem fructum in eo

protulerit, & quam gloriam in eo obtinuerit. Proinde variarum rerum & maxime arborum & fructuum eius adfert similitudines, significans in genere per tam copiosam, enumerationem quicquid in creaturis illis est excellentiæ, gratiæ & utilitatis, id in vna sapientia cumaliter inueniri: in particulari verò demonstrans suam tum magnitudinem, tum pulchritudinem, tum suauitatem, tum utilitatem, tum dignitatem & gloriam, qua in populo dei, & Ierusalem floruit atque excellit, sicut vnaquæque illarum quas enumerat arborum suam peculiarem locum in quo visuntur, & præclarissimam inueniuntur. dicit ergo se exaltatam, in Ierusalem, scilicet & hereditate Dei, sicut cedrus exaltatur in monte Libano, & sicut cypressus in monte Sion. Vbi pro, Sion, Græcis est ἑρμων, Aermom vel Hermon. Vnde nomen Sion, hic non significat illum montem ciuitatis Ierusalem, de quo mox dictum est: Et sic in Sion firmata sum, sed montem Hermon qui erat ultra Iordanem, qui etiam habuit nomen Sion, ut patet Deute. 4. sed aliis literis scribitur apud Hebræos cum monte Hermon significat, & cum montem Ierusalem Nā præter alia Sion mons Hierusalem scribitur in principio per tsade: mons verò Hermon per Schin. His ergo arboribus, quæ in maximam crescunt altitudinem, adeo ut in Cypro cedrum crescere Plinius scripserit centum triginta pedum longitudine, sese comparat sapientia, significare volens suam sublimitatem, quam in populo Dei obtinuit: quanquam sint & aliæ harum arborum condiciones, ob quas eis rectè comparatur sapientia. Sunt enim & firmissimæ atque maxime diuturnæ, & optimi odoris.

17 Quasi palma exaltata sum in Cades, & quasi plantatio rosarum in Iericho.

CONIUNXIT superiori sententia duos montes ultra Iordanem sibi vicinos, hic coniungit duo loca citra Iordanem sibi vicina. Pro cades enim Græca habent γάδδι, vel Engaddi, qui est locus iuxta mare mortuum, non longè à Iericho, in quo latuit Dauid, ut est 1. Regum 24. & de quo fit mentio in Canticis vnde potius legendum esset, Gades. Non enim, Cades hic est nomen solitudinis, quæ Nume. 13. dicitur desertum Pharan, & Nume. 33. desertum Sin, sed locus fertilior & iucundior, iuxta Iericho. In quo apparet arborem palmam illo tempore creuisse nobilissimam quæ illis regionibus adeo fuit frequens & nobilis, ut toti regioni nomen dedisse putetur. Nā Phœnicia dicta est à palma, quæ Græcis φοίνιξ dicitur. Sic & in Iericho apparet tunc fuisse rosarum plantationem, quæ & in maiorem quàm aliis locis excreuerit altitudinem, & rosas protulerit gratiores. His ergo arboribus se etiam ob earum celebritatem, quas in illis obtinet, comparat, significans suam celebritatem quam consecuta sit in populo dei, simulque indicans sibi competere quicquid vel in palma, vel plantis rosæ, siue ob altitudinem, siue ob pulchritudinem oculis placet, aut alia quavis ratione homini gratum est. Nam palma præter insignem altitudinem, etiam gratum & dulcissimum profert fructum, quem dactylum dicimus.

18 Quasi olivæ speciosa in campo, & quasi plantatio cedrorum iuxta aquam in platea.

EThic notatur arborum pulchritudo ob singulares earum conditiones. Nam & oliua delectat suo fructu, & platanus suorum foliorum latitudine & ramorum expansione, à qua & nomen accepit. Platanus enim Græcè, Latine latum dicitur. Vnde hæc arbor magnam umbram de se diffundit, ob quam vnicè expetitur teste Plinio libro 12. cap. 1. Quis non iure, inquit, miretur arborem umbræ gratia tantum, ex alieno petitam orbe? Platanus hæc est per mare Ionium in Diomedis insulam, eiusdem tumuli gratia primum inuecta, inde in Siciliam transgressa, atque inter primas donata Italix, & iam ad Morinos vsque prouecta, ad rributarium etiam pertinens solum, vt gentes vestigal & pro umbra pendant. Hæc ille. De hac arbore hic dicitur, quod si iuxta aquam, quod scilicet multum humoris requirit. Additum etiam est ab interprete, in plateis, hoc est, latis viis, vt correspondeat illi quod præcedit, in campis. Vt enim conuenit oliuas esse in campis, ita platanum in latis viis, vt sit viatoribus sua umbra refrigerium. Significat ergo sapientia se & dulcedinem adferre instar oliuæ, & refrigerium instar platani.

19 Sicut cinnamomum & balsamum aromatizans odorem dedit, & quasi myrrha electa dedit suauitatem odoris.

Pro balsamum æditio Complutensis habet *πάλαθος*, quæ dictio putatur significare massam ficorum & caricarum, quanquam hæc magis dicatur Græcis *παλάθην*. Germanicum exemplar habet *απάλαθος*, atque sic potius legendum esse vel ex eo satis patet, quod hic enumerentur aromatica, inter quæ est *απάλαθος*, non autem *πάλαθος*, vel *παλάθην*. Et Rabanus legit aspalathum, quæ lectio etiam in scriptis quibusdam reperitur, & in Glosa ordinaria, quamuis ibi corruptè ferè legatur aspalathum, quæ dictio cum non intelligeretur à scriptoribus, mutata est in aliam sono similem & notiozem, balsamum, quomodo interpretem vertisse vel inde satis patet, quod mox de balsamo subiungat. Vera ergo lectio est, aspalathos vel aspalatum. Quid autem ea dictio significat, adfert etiam Rabanus ex Plinio, qui libro 12. cap. 24. sic scribit. In eodem tractu aspalathos nascitur, spina candida, magnitudine arboris modicæ, flore rosæ radix eius vnguentis expetitur. Tradunt in quocumque frutice curuetur arcus cœlestis, eandem quæ sit aspalatho suauitatem adoris existere, sed in aspalatho inenarrabilem quandam, &c. Quidam existimant esse arborem, quam officinæ vocant lignum Rhodium. Itaque postquam se sapientia comparat arboribus nobilioribus, quæ ob magnitudinem sunt oculis gratæ & præclaræ, hæc iam sententia se confert arbusculis odore præstantibus, & olfactui gratissimis. Sicut enim aspalathos vel aspalatum arbusculæ species est, ita & cinnamomum & myrra, non tantum fructuum nomina sunt, sed & arbuscularum & fructuum. De cinnamomo enim scribit Plinius libro 12. ca. 19. nasci apud Æthiopes, esse quæ fruticem duorum cubitorum altitudine, quatuor digitorum crassitudine, statim à terra sex digitis furculosum, arido similem. Et de Myrra idem eodem lib. capite 15. scribit: arborem esse quæ in Arabia nascitur altitudinis quinque cubitorum non sine spina, caudice duro & intorto crassiore quam thuris. Huius cortice inciso defluit lachryma, quæ & ipsa myrra vocatur & tacte. Eius præcipua virtus est mortuorum corpora in-

corrupta seruet. His ergo tribus arbusculis aromatizantibus, hoc est, aromata & species odoriferas de se præbentibus, & suauem odorem exhibentibus, se comparat recte sapientia significans se summam dulcedinem suis adferre, & quicquid in istis est vel voluptatis vel utilitatis corporaliter, id ipsum etiam spiritualiter suis præstare.

20 Et quasi storax, & galbanus, & myrra, & gutta, & quasi libanus non incisus vaporum habitationem meam & quasi balsamum non mixtum odor meus.

Post arbores odoriferas, comparat se in hæc sententia sapientia præclarioribus resinis arborum & fructuum. Est enim storax, resina arboris, quæ Græcè dicitur styrax, & in Arabia crescens: cotoneæ malo similis est, fructu maiore quam auellana, specie candidi pruni ex qua manat liquor eiusdem nominis coloris flauo resinosis, albicantibus fragmentis, odoris perseuerantis, quem hodie officinæ vocant storacem. Rabanus hic legit, styrax, Græcis autem hic non est huius mentio. De styrace vide Plinium libro 12. c. 17. Galbanus vel galbanum, succus est sine lachryma fructibus, quæ ferula dicitur, nascens in Syria, de qua sic Plinius lib. 12. ca. 25. Dat & Galbanum Syria in eodem Amano monte è ferula quam eiusdem nominis resinæ modo stagonitum appellant, &c. Per vngulam hic oportet intelligere eam aromatis speciem quæ Exo. 30. dicitur onyx, & inter quatuor aromatum species, quæ ad thymiamam conficiendum decreta sunt, censetur. Nam *δύσ* Græcè, quod nomen hic ponitur, Latine vnguem significat, & inter cætera significat aromatum quoddam & resinam, sic dictam quod vnguis huiusmani colorem referat. Per guttam intelligenda est hoc loco, sicut & Psal. 44. cum dicitur. Myrra & gutta & casia, &c. resina, quæ ex frutice myrra deflatur, quæ Græcis *γάκην*, dicitur, à distillando, quia Græcis *γάγην*, distillare est. Hoc enim loco, sicut & Psal. prædicto, pro gutta est *γάκην*, quod nomen seruatum est Exodi 30. Pro, quasi libanus non incisus, Græcis est, *ὡς λίβανος ἀτμῆς*, hoc est, vt thuris vapor. Significat enim libanus non tantum montem, sed etiam arborem thuriferam & thus. Itaque notandum diligenter, in originalibus Græcis hic tantum recenseri quatuor species aromáticas, idque eas ex quibus Exodi 30. præcipitur confici thymiamam Domino offerendum. Nec est, vaporum habitationem meam, sed tantum est, quasi thuris vapor *ὡς θυμῆ*, in tabernaculo, vt significetur sapientiam se conferre quatuor illis speciebus quæ in tabernaculo Dei offerbantur in thymiamate ex illis confecto. Noster interpretes declarat se legisse, *ὡς λίβανος ἀτμῆς* non *ἀτμῆς*. Itaque per libanum hic oportet accipere ipsam arborem thuriferam, quæ peculiaris est Arabiæ: aut potius ipsum thus, quod ex eadem arbore profluit & colligitur, diis peculiariter etiam apud gentes dicatum. Verum quomodo intelligendum sit quod dicitur, libanus non incisus, non video cum thus colligatur incisis arboribus, nisi forte aliquando vltro defudet ex arbore, idque melius sit, eo quod ex incisione colligitur, sicut de myrra scribit Plinius, quod sudet sponte priusquam incidantur, eamque resinam statim distillatam, cui nulla præfertur. At hæc meditati & diligentius perquirenti occurrit certius aliquid ex Plinio, quod de libano non inciso dicitur. Is enim lib. 12. ca. 14. inter cætera quæ de thure scribit, sic habet:

habet. Præcipua gratia est mammoso thuri, cum hærente lachryma priore, alia consecuta miscunt se. Singula hæc manum implere solita inuenio, cum minore diripiendi auiditate lentius nasci liceret. Græci stagoniæ & atomum tali modo appellant minorem autem orobiam, micas concussu elisas manam vocamus, &c. Hoc ergo hic dicitur, libanus non incisus, quod Plinius dicit vocari thus athomum, cum, vt diximus interpretes noster pro: non incisus, hic legerit *ἀτμῆς*. Cum dicitur, vaporum habitationem meam, verbum, vaporum, actiue positum est pro suffire & suffumigare, quæ admodum dixit Virgilius 11. Æneidos: Succedunt matres, & templum thure vaporant. Significat ergo Sapientia se velut optimi odoris vaporis de se ipsa sparsisse in populo quæ sibi in suam delegat habitationem, dum eum gratissima & suauissima doctrina imbuit, quæ mentes hominum non minus recreat & delectat, quam aromata illa odoratum corporale. Addit interpretes de balsamo non mixto, intelligens succum balsami non vitiatum aut adulteratum aliqua mixtione. Nam balsamum quoque & arborem significat & succum qui ex ea colligitur. De hac arbore, eiusque succo multa Plinius li. 12. c. 25. scribens, omnibus odoribus præferri ait balsamum vni terræ iudeæ concessum quondam in duobus tantum hortis, vtroque regio: altero iugerum viginti non amplius: altero pauciorum, &c. Inciditur arbuscula vitro, lapide, offeive cultellis, & succum emittit eximia suauitatis: qui opobalsamum dicitur. Nam Græcis *ὀπὸς* succus est. Cum autem mixtionibus variis adulteretur, summa non mixti probatio est, vt lac coagulet, & in veste maculas non faciat,

21 Ego quasi terebinthi expandi ramos meos, & rami mei honoris & gratia.

22 Ego quasi vitis fructificans suauitatem odoris, & flores mei fructus honoris & honestatis.

AD magis amplificandum suam excellentiam adhuc duabus se confert arboribus, ramis, odore & fructu præstantibus, terebintho scilicet & viti. De terebintho scribit Plinius li. 13. c. 6. esse arboris circa Idam, Macedoniæque, breuem & fruticosam, in Damasco Syriae magnam & copiosam, oleæ flore, sed punico. Cuius bacca primum sunt herbaceæ, mox rubræ: & cum maturerint nigrescentes, magnitudine fabæ. Fundit etiam resinam odoratissimam hæc arbor, vt testatur idem lib. 14. c. 20. Instar ergo terebinthi dicit se sapientia expandere ramos suos, quod suam vim & efficaciam ad multos diffundat cum summa & gratia & utilitate. Ramos suos dicit esse honoris & gratiæ subaudi ramos, vt exprimitur Græca: quia honorem adferunt simul & gratiam. Ita & instar vitis dicit se proferte & germinare suauem odorem, quia se gratam & delectabilem suis exhibet, suamque famam ac nomen late spargit. Flores suos dicit esse fructus honoris & honestatis: quia proferunt tales fructus honorem scilicet vel gloriam, & diuitias. Nam hic rursum nomen honestatis pro diuitiis ponitur, cum Græcis *τιμῆς* itaque in duobus se imitari dicit vitam, & in odoris suauitate: quæ est in flore vitis, & in fructus præstantia: qui florem sequitur: ita enim & sapientia suis amatoribus voluptatem adfert, tanquam gratum florem, & simul gloriam & opes, tanquam veros & solidos fructus. Hic ergo di-

Corn. Ians. in Eccles.

cens: rami mei honoris & gratiæ: item, flores mei fructus honoris & honestatis: ipsamet explicat similitudines quas hæc tenus attulit multas: quod & clarius facit subiungens.

23 Ego mater pulchra dilectionis, & timoris & agnitiois & san-ctiæ sper.

Bene pulchra vel bonæ dilectionis (vtrumque enim significat Græca dictio *καλῆς*) dicit: quæ est & turpis & mala dilectio. Quatuor doctrinæ suæ fructus commemorat: optimo ordine se consequentes, nepe vt qui fuerint ab ea instituti: Deum & quæ Dei sunt diligant, diligentes colant & reuerentur: tum & perfectam cognitionem ac sapientiam habeant: quam adfert Dei timor: ac postremum & per hæc firmam in Deum spem collocent. Spes enim confirmatur ex testimonio bonæ conscientiæ & perfectiore Dei cognitione, iuxta illud Psal. 9. Sperent in te qui nouerunt nomen tuum.

24 In me gratia omnis vitæ & veritatis, in me omnis spes vitæ & virtutis.

EX Græcis percipi non potest an in priori membro legendum sit, vitæ an vitæ, nam vtrumque legitur: quia hic versus hodie in Græcis non est. Rabanus & codices etiam plures scripti habent vtroque: vitæ. Incertum item an dictio, omnis, in priori membro, referenda sit ad genitiuum vitæ, an ad nominatiuum, gratia. Rabanus refert ad genitiuum, vitæ, vt significetur Dei gratia nos & præsentem obtinere vitam & futuram. Melius tamen sicut in secundo membro refertur ad nominatiuum spes: ita & in priori ad nominatiuum, gratia, vt sit sensus: Per me obtinetur omnis gratia, & quæ in bona vita consistit & quæ in veritatis agnitione sita est. Per me habetur omnis spes & quæ est de vitæ æterna obtinenda, & quæ est de virtute habenda, quæ ad vitam æternam consequendam est necessaria. Vt in priori membro sit sermo de vitæ gratiæ ad quam necessaria est veritatis cognitio: in secundo de vitæ gloriæ ad quam perducit virtus.

25 Transi e ad me omnes qui concupiscitis me, & à generationibus meis adimplemini.

Postquam explicauit qui sint fructus ipsius, rectè subiungit hanc inuitationem ad fructuum illorum participationem: ob cuius desiderium excitandum tota illa narratio & commendatio sui fuit introducta. Generationes enim vocat fructus quos ipsa progignit, & quorum supra se matrem esse dixit, dicit, adimplemini, significans fructus huius mundi non saturare, aut eam saturitatem non esse salutarem: nec expectandam. Itæ se suos fructus non auarè impartiri, sed licere vni cuique tantum ex eis accipere, quantum eorum voto satis esset.

26 Spiritus enim meus super me dulcis, & hereditas mea super me, & sciam: Memoria mea in generatione seculorum.

Pro, spiritus, Græcis nunc est *τὸ μνημόσυνον*, memoria vel memoriale. At interpretes videntur legisse *πνεῦμα*, quanquam & de memoria subiungat, ita vt vtrumque legerit. Spiritum sibi sapientia tribuit, sicut supra ei tributa est anima. Significat autem nomine spiritus suam naturam de se per legis doctrinam, & opera mirabilia spirantem suauem apud homines, odorem, quomodo

D do &

do & Sapientia 12. dicitur: O quam bonus & suavis est Domine spiritus tuus: quod non tantum de spiritu sancto, terra in diuinitate persona, est accipiendum, cum etiam spiritu sancto dici possit: Domine suavis est spiritus tuus. Per hereditatem sapientia, intelligitur hic communiter vita aeterna, quam suis sectatoribus largitur sapientia. At cum in sequentibus ipsam legem vocet hereditatem Israel datam, verisimilius est etiam illam hic vocatam sapientia hereditatem, quam & credo illam appellare τὸ κληροδοσιον, memoria sua, vel potius memoriale suum. Dicitio enim Graeca magis significat memoriale aliquid & pignus quod ad conseruationem memoriae relictum sit. Tale autem memoriale, est lex a sapientia Dei fidelibus relicta, idque in perpetuam possessionem. Itaque idem hic dicitur quod in Psalmis: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo. De siderabilia super aurum & lapidem pretiosum, & dulciora super mel & fauam. Et recte probatur generationes & fructus sapientia appetendos, propter dulcedinem spiritus qui percipitur in lege Dei, & eloquiorum eius.

duplex malum effugiet sapientia studiosus confusionem scilicet & peccatum. Qui, inquit, audit me, hoc est, obedit mihi: nunquam pudore afficietur: quia & hic fiducialiter deget, & ab aeterna confusionem liber erit, nec spes sua frustrabitur. Et qui operantur in me, hoc est: qui sua per me obeunt negotia; non peccabunt in eis, sed sua feliciter & bene peragent. In priori ergo membro ὁ ἄνθρωπος, hoc est, felicitatem promittit: in secundo ἀπαρξία, hoc est, bonam operationem.

29 Qui elucidant me, vitam aeternam habebunt.

Haec pars iam Graecis non est, recte tamen superioribus subiicitur, ut postquam dictum est quid boni consequentur sapientia audientes, diceretur etiam quid consequentur eius doctores. Hi enim sunt qui elucidant sapientiam, hoc est: qui eam in lucem proferunt, & clariorem aliis faciunt dum eam docent, & suis expositionibus explanant. His amplius quid promittit quam auditoribus: quia illis promittit tantum non confundi, istis vitam aeternam. Quia, ut dicitur apud daniel. c. 12. qui ad iustitiam erudiunt multos, fulgebunt quasi stellae in perpetuas aeternitates. Sed notandum quod dicitur: qui elucidant me: contra eos qui suam gloriam venantur ex doctrina verbi Dei, sese cupientes celebrari, nec tantum gloriam sapientia & veritatis querentes.

31 Haec omnia liber vitae, & testamentum altissimi, & agnatio veritatis.

32 Legem mandauit Moyses in praecipis iustiarum & hereditate domus Iacob & Israel promissiones.

Haec cum sequentibus aliquot sententiis videntur ab ipso auctore inserta ad explanationem & confirmationem praecedentium, quauis possint etiam accipi ut sint adhuc verba sapientia loquentis & explicantis sua verba. Habent autem Graeca unam tantum sententiam hoc modo: Haec omnia liber testamenti Dei altissimi lex quam mandauit nobis Moyses, hereditatem in congregationibus Iacob. Nisi quod Germanicum exemplar non habet nominatum, lex, sed genitium, legis: nec habet pronomen, nobis. Sensus ergo est: Haec omnia praedicta de sapientia, sunt vel continet aut praestat liber legis diuinae: qui sapientiam Dei quatenus hominibus est necessaria complectitur, cuius doctrina obseruata praestat eam seruantibus bona superius insinuada. Hic liber complectens totam sacram scripturam, liber est vitae: quia vitam conferens seruantibus: Est & testamentum altissimi: quia in se continet foedus & pactum quod cum populo suo Deus pepigit, continens & quid Deus a nobis requirat, & quid ipse nobis promittat. Additur recte & agnatio veritatis: quia sapientia non consistit in libro legis: nisi per eum agnoscat veritas, verus scilicet Deus, & verus eius cultus: atque vera bona, ad quae eius cultus hominem perducit. Quis autem sit liber vitae explicatur sequenti sententia: quae collatione facta cum originalibus sic videtur accipienda: Legem mandauit Moyses consistente in praecipis iustiarum actionum, quae vel erga deum, vel erga proximum seruanda sunt. Hanc, inquam, legem mandauit, & hereditatem domui Iacob & promissiones Israelis: hoc est, sic emandauit ut esset hereditas progeniei Iacob, in perpetuum possidenda ab illa, & contineret praeter praecipia etiam promissiones Israel factas.

33 Posuit

33 Posuit Dauid puero suo excitare regem ex ipso fortissimum, & in throno honoris sedentem in sempiternum.

Hic versus in Graecis exemplaribus nunc non est, & Germanicum quidem exemplar nihil habet eius loco, sed quod sequitur. Qui implet quasi Phison: coniungitur cum his quae iam dicta sunt de libro legis Moysi, ut omnes illae comparationes referantur ad legem Dei. Complutensis autem editio, loco huius nostrae sententiae, duas habet sententias hoc modo: Ne deficiatis robora in Domino, ut ipse vos confortet: Adhaerete illi, Dominus omnipotens Deus solus est, & non est amplius praeter illum Saluator. Quae longe minus huic proposito videntur conuenire, quam quod nos legimus, quod omnino est verisimile nostrum interpretem in suo exemplari legisse. Nec enim est probabile, illum de suo tam multa addidisse: quibus nihil tale in suo exemplari correspondisset. Porro hanc sententiam non pertinere ad Salomonem: qui Dauidi in regno successit, sed ad Messiam: qui cum haec scriberentur, expectabatur nasciturus ex semine Dauid, manifestum est ex illo quod dicitur: sedentem in throno honoris in sempiternum: quod Salomoni non conuenit, sed illi de quo dictum tunc erat:

Isaia 9. Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit: ut confirmet illud & corroboret, a modo & usque in sempiternum. De Messia autem recte hic subiungitur, siue occasione promissionum quae in lege Moysi continentur: quia hoc tunc vnice inter omnes promissiones expectabatur, ut veniret promissus Dauidi Messias: siue potius quia hic futurus erat alter post Moysen legislator, qui suae doctrinae sapientia perfecturus erat legem Moysaicae, ut postquam dictum est sapientiam contineri lib. in foederis domini, subiungatur de duobus legislatoribus: quorum alter tulit legem veterem, alter laturus erat legem nouam, & testamentum nouum per Ieremiam promissum. De hoc ergo dicit, quod altissimus posuit, hoc est, constituit atque promissit

Leu. 31. Dauidi puero suo, hoc est, famulo suo, excitare ex ipso regem fortissimum: qui scilicet ab omnibus hostibus & seruitute populum suum liberaret: qui & sederet in throno regio in sempiternum, nullum vnquam habiturus successorem quasi dicitur: Ille absoluet nobis sapientiam per legem & prophetas ex parte expressam: sicut dixit Samaritana; Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Isaia 4. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Deut. 18. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Deut. 18. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Deut. 18. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Deut. 18. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Deut. 18. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Deut. 18. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Deut. 18. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Deut. 18. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Deut. 18. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Deut. 18. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Deut. 18. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

Deut. 18. Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut me ipsum audietis, &c.

accusatiuum, regem fortissimum, sed ad illud quod est suppositum verbi, posuit, in praecedenti sententia, sicut in editione Complutensi refertur ad Dominum: de quo ibi praecedit: & in additione Germanica refertur ad librum legis, de quo ibi praecedit. Sensus ergo nostrae lectionis est: Ille posuit Dauidi excitare ex ipso regem, qui sapientiam abunde instar fluminum hominibus profundit, sicut per Moysen fecit, facitque, & per Christum suum suo tempore facturus est. Comparat ergo deum in sapientia suae communicatione aliquot celebratissimis illi populo & sacris fluminibus, nempe quatuor illis fluminibus quae Genesis 2. dicuntur egredi ex paradiso, & Iordani praecipuo Iudaicae terrae flumio, significans per haec Deum omnem veram sapientiam esse fontem & auctorem. Atque haec flumina eo disponit ordine, quem habent in mundi constitutione. Primus enim ab oriente est Phison Indiae fluius, idem cum eo quem teste Hieronymo, Gangem scriptores vocant. Sequitur illum Tigris, post eum Euphrates, ac deinde Iordanis, & postremum Gehon, quem Nilum Aethiopiae & Aegypti fluium purant. Quae quinque flumina non tantum recenset ob earum celebritatem, sed etiam quod sacra essent: quatuor quidem illa ob paradisum in qua ortum suum habere scribuntur, Iordanis autem ob miraculosum iudaici populi transitum, praeter alia miracula quibus celebris est. Dicit ergo Deum implere sapientiam, hoc est, copiosam hominibus profundere sapientiam, quomodo Phison & Tigris copiosam de se diffundunt aquam. Per dies nouorum significat tempus veris, in quo fructus terrae innouantur, quando verisimile est Tigridem magis inundare solitum, ad irrigationem terrae, & eius commoditatem, itaque ea parte addita, significatur deum non tantum copiose sapientiam communicare hominibus, sed etiam opportunè & vtiliter. Et notandum est auctorem sicut prius sapientiam comparauit variis arboribus, ita nunc comparare aquis diuersorum fluminum, ut sicut illis similitudinibus significatum est in sapientia inueniri quae quid gratiae & vtilitatis in nobilioribus arboribus inuenitur: ita & hic significaret eam omnem adferre mundo vtilitatem, quam adferunt illorum fluminum aquae. Etenim arboribus similis est sapientia ob fructus quos profert, & aquis, quae metes hominum irriget, fecundet, atque refrigeret.

35 Qui adimplet et quasi Euphrates sensum, qui mittit ipse: quasi Iordanis in tempore messis.

Deus, inquit, instar Euphratis multam aquam profundentis, etiam adimplet sensum, hoc est: intellectum vel prudentiam, (est. n. Graecis οὐνοειρ) hoc est, copiosam intelligentiam & prudentiam de se diffundit in varios homines: eam copiose differtens. Et hanc intelligentiam multiplicat in hominibus, sicut Iordanis multiplicat aquas suas in tempore messis: iuxta illud Iosue 3. Iordanis ripas alui sui tempore messis impleuerat.

6 Qui mittit de se ipsam sicut lucem, & assidens quasi Gehon in die vindemiae.

Beate inter comparationes a fluuiis desumptas, inserit etiam similitudinem a luce solis mutuam: quia & haec aptissima est ad significandum & copiam sapientia quam non parca deus largi

Psal. 78.

27 Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt me, adhuc sitient.

Tanta est & talis sapientia Dei in scripturis & eloquiis sacris relicta dulcedo, ut eius sapientia & fastidium nunquam hominem sapientia amantem capiat, imo ut semper magis auidius ipsius efficiat. Quod pulchre hac sententia significatur, nempe gustata sapientia veluti cibo potuque suauissimo, appetitum non (ut in cibis corporalibus fieri solet) amitti, sed retineri & augeri. Nec obstat his quod supra dixit sapientia adimpleri. Item quod Dominus dixit, Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in aeternum. Nam esuriet & sitis, de qua dicitur in hac sententia, tantum excludunt fastidium, & includunt vltiorem appetitionem rei habitae. In sententia vero domini nomine sitis, inopia significatur & desiderium rerum alienarum: sicut & supra cum dixit, sapientia adimpleri, significatum est fructus sapientia inopia tollere, & desiderium rerum alienarum. Multum dilucidant hanc sententiam quae diuus Gregorius scripsit homil. 36. super Euangelia. Hoc distare, inquit, fratres charissimi inter delicias corporis & cordis solet, quod corporales deliciae, cum non habentur, graue in se desiderium accendunt: cum vero auidius eduntur, comedentem protinus in fastidium per satietatem vertunt. At contra spirituales deliciae, cum non habentur, in fastidio sunt: cum vero habentur, in desiderio: tantoque amplius a comedente esurientur, quanto & ab esuriente amplius comeduntur. In illis appetitus placet, experientia displicet. In istis appetitus vilis est, & experientia magis placet. In illis appetitus saturitatem, saturitas fastidium generat, in istis autem appetitus saturitatem, saturitas appetitum parit. Augent enim spirituales deliciae desiderium in mente dum satiant, quia quanto magis earum sapor percipitur, eo amplius cognoscitur quod auidius ametur. Et deo non habitae amari non possunt, quia earum sapor ignoratur, &c.

28 Qui audit me, non confundetur: & qui operantur in me, non peccabunt.

Alium fructum perceptae sapientiae explicat haec sententia, nempe quod per eam

elargitur, sed ut dicit Iacob c. 1. dat omnibus affluenter, nec improperat, & eiusdem muneris opportunitate, utilitate atque naturam. Ut enim lux mortalibus summè necessaria est: ita miserima est vita hominis sapientia destituta, quæ instar lucis est ipsi menti, viam rectam monstrans, & discrimina rerum. Dicit ergo, Deum mittere, hoc est, emittere disciplinam vel doctrinam & sapientiam: sicut lucem: quia scilicet copiosè eam à se in homines diffundit, sicut sol lumen copiosum longè late quæ spargit, & quia cum summa hominū utilitate id facit, item quia per eam hominū mentes illustrat. Eundem Dominū dicit sapientiam quam de se mittit, assistere: hoc est, præsentē exhibere, quemadmodū Gehon vel Nilus exhibet præsentem aquam multā tempore vindemiarū. Eo enim tempore fit nili incrementum in Ægypto cum summa terræ illius utilitate. Cum enim Maius exhibet in Ægypto tempus messis, teste Plin. 18. post solstitium æstiuale, codè teste, incipit nili incrementū. Commodè autem participium, assistens, ab interprete additum actiue capitur quemadmodum sæpe, sisto, pro præsentem exhibeo ponitur, ut reperatur accusatiue doctrinā & respondeat verbo, mittit, & sit sensus: Mittit eam, & quam mittit etiā sistit, & coram exhibet. Et hic quoque tempus appositum, scilicet in die vindemiæ, insinuat non tantum copiosè, sed etiā opportunè & vtiliter sapientiam hominibus exhiberi, eaque hominum mentes fecundari, quemadmodum Ægypti solum incremento Nili opportuno tempore præstito.

37 Qui perficit primus scire ipsam, & infirmior non inuestigabit eam.

GRÆCIS est: Non perficit primus scire eam, & sic extremus non inuestigauit eam. Quo significatur sapientiam ita esse incomprehensibilem, ut eius plenam cognitionē nec qui primus eius fuit studiosus, sit assecutus, nec assecutus sit qui vltimus ei inuestigandæ vacabit: Noster pro hoc, non legit, sed, qui. Nec est dissimilis sensus. Significatur enim quod Dominus Deus primus perficit scire eam, hoc est, perfectam eius habet scientiam, & quicumque eo est infirmior, ut est omnis creatura, nunquam plenè eam inuestigabit: ita ut nihil præterea de ea restet inquirendū & cognoscendum. Quod sequens bene comprobatur sententia.

38 Amari enim abundauit cogitatio eius, & consilium eius ab abyssis multa.

LE G E N D V M esse, ab abyssis, potius quàm in Labyssis, cum vtrumque in scriptis reperitur, Græca docent: quæ habent ἀπό ἀβύσσος. Certè Rabanus habet, ab abyssis. Et dicitur Hebraica phrasī, à mari, & ab abyssis, pro, plusquam mare, & plusquam abyssus. Vnde sensus est: cogitatio sapientiam copiosior est & incomprehensibilior quàm sit mare, & cōsilia eius minus peruestigari possunt, quam maxima aquarum profunditas: iuxta illud Pauli ad Rom. c. 11. O altitudo diuitiarum sapientiam & scientiam Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius, &c.

39 Ego sapientia effudi flumina, ego quasi trames aquæ immense deflui: ego quasi fluuius Doryx, & sicut aquæ ductus exiui de paradiso.

PR O his omnibus Græcis tantum est vna sententia bimembris, sicut habens, ἐγὼ ἡ σοφία ὡς διὰ ποταμῶν ἀπὸ παραδείσου καὶ ὡς ἰσθμὸς ἐξ ἑλθὼν ἐκ τοῦ παραδείσου. Ego sapientia veluti fossa de fluuio, & veluti aquæ ductus exiui in paradysum. Non est enim Græcis nomen aliquod fluuij qui Doryx dicitur sit, sed est nomen appellatiuum διὰ ποταμῶν quod fossā significat, pro quo semel hic & mox postea vertitur trames. Nam & postea ponitur nomen διὰ ποταμῶν. Semel autem ponitur tanquam nomen proprium alicuius fluuij, vnde omnino verisimile est illam partem: ergo quasi fluuius Doryx, in nostram lectionem esse insertam ex altera aliqua versione margini prius ascriptam, & postea textui immixtam. Nam pro illo quod illi parti apud Græcos respondet, semel hic versus est: ego quasi trames aquæ immense. Trames enim aquæ, non est aliud quàm fossa à fluuio deducta ad transferendum aquam. Hanc coniecturam certiore facit, quod, ut notatur in Bibliis Roberti, quidam libri habeant, quasi Doryx à flumine: non autem, quasi fluuius Doryx. Rabanus quidem dicit fluuium Doryx quosdam existimare esse amnem Armeniam qui Araxis dicitur. At nullo fide digno authore probari potest, vel hunc vel alium aliquem fluuium dictum nomine Doryx. Quod quidam animaduertentes, mutauerunt nomen Doryx in vorax, Nam & sic quidam libri habent, & placeret magis ea lectio: nisi inspectis originalibus magis verisimile esset versus fuisse doryx ab aliquo, qui hoc nomen in Græcis corruptè legit: aut non satis animaduertit quid significaret. Quod si ea lectio sit retinenda, conuenientius fuerit ut nomen, doryx, apud nos appellatiue accipiatur, pro eo quod Græcis significat διὰ ποταμῶν, & sit sensus: ego sum quasi fluuius, sed talis qui est fossa ex magno aliquo fluuio deducta, ut idem significetur cum eo, ego quasi trames aquæ immense. Ita que postquam author huius libri suis verbis exposuit quomodo Deus sapientiam suam copiosè instar fluminum hominibus communicat, rursus introducit sapientiam loquentem de se ipsa, ac ostendentem se, quatenus à Deo communicatur hominibus, rectè comparatam esse aquis à magno aliquo fluuio deductis: sicut instar multarum aquarum copiosè rigare hominum mentes. ego, inquit, sapientia effudi in mundo per legem & sapientum doctrinam: atque internam inspirationem flumina: hoc est, copiosam mundo exhibui doctrinam: quam tamen non ex me ipsa accepi, sed sum quasi effossa aliqua via immense aquæ: de fluuio aliquo magno deducta, hoc est, sicut quasi fluuius fossilis, & sicut aquæ ductus exiui in mundum ad homines de paradiso cælesti, vbi fons est omnis sapientiam & verus locus voluptatis. Significat ergo legis doctrinam, per quam sapientia hominibus est communicata, originem suam habere à Deo: nec tamen quamuis copiosè sit communicata, omnem dei sapientiam ad nos plenè deriuatam, sed partem tantum, quæ nobis & conueniebat & necessaria fuit. Habent quidem Græca: exiui in paradysum, & tunc per paradysum intelligitur hortus ille de quo sequitur: Rigabo hortum meum. Conuenientem tamen etiam habet sensum, quod se sapientia dicat exisse de paradiso illo mystico: quod est beatorū locus, ut sit allusio ad paradysum terrestrem, de quo, Genesis 2. & significetur quod quemadmodum

ex paradisi illius fonte, quatuor flumina diuisa sunt & egressa in mundum: ita & ipsa ortum suū in mundo habuit, ex plenitudine cælestis sapientiam, quæ in deo à beatis plenius hauritur & percipitur.

40 Dixi: Rigabo hortum meum plantationum, & inebriabo pratum meum fructum.

LE G E N D V M potius, pratus vel prati, ut habent quidam libri, quàm partus: Græca dicitio insinuat παρασία, quæ areolam hortorum, & consitionum oleorum significat. Ad cuius vocis imitationē verisimile est interpretem vertisse, prati, vel potius pratus: nā delectatur vocibus quartæ inflectionis: quæ hoc libro frequenter occurrunt. Et dicitio cum offenderet quosdam tanquā obsoleta, mutata est in partus. Ita enim plerique cum se rectè corrigere putant quæ videntur absōna, veram lectionem præsumpta scientia deprauant. Per suum hortum plantationum & pratum suū: significat sapientiam dei populū, quem colendum suscepit, & in quo suam voluptatem constituit: qui plantationū hortus est, quia in eo magna est plātatum, hoc est, hominum iustorum & multitudo & varietas, diuersos fructus proferentium qui ut Dei munere in iustitia sunt plantati, ita assidua egent sapientiam irrigatione: sine qua aridi efficerentur, nec fructus aliquos dignos proferrent. Indicat ergo sapientiam se à magno flumine cælestis sapientiam emanasse in hunc mundum, ut ecclesiam electorum rigaret: nec tantum rigaret, sed etiam inebriaret, ut copiosum fructum Deo proferre valeret.

41 Et ecce factus est mihi trames abundans, & fluuius meus appropinquauit ad mare.

SI G N I F I C A T se suo profluuio & irrogatio valde profecisse & auctam esse. Et ecce, inquit, est quod mireris, trames ille aquæ, de quo dixi, factus est mihi abundans, hoc est, copiosas admodū, excrecens scilicet in iustū flumen, quia Græcis est, factus est mihi διὰ ποταμῶν, hoc est, fossa in flumen. Et fluuius meus est in principio fuerit exiguus, tamen mox appropinquauit ad mare, hoc est, similis mari factus est. Quibus verbis significat, ex paruis initiis sacre doctrinæ, maxima incrementa consecuta esse. Moyse enim libris accesserunt scripta & oracula prophetarum: & cum sacra doctrina prius tantum recepta esset in exiguo iudaico populo: iā tunc cum hæc scriberentur, cœpit dilatari per dispersos iudeos ad exteras gentes. Sed omnium perfectissime per expectatum tunc Messiam nunc impletum est, quando Apostolorum prædicatio exiuit in omnem terram, & in fines orbis terræ verba eorum, & perfectè impletum est quod dixit Isaias c. 11. Repleta est terra scientia domini, sicut aquam maris operientis. Ad quam veritatis diuinæ diffusionem etiam respicitur in sequentibus.

42 Quoniam doctrinam quasi antelucanum illumino omnibus, & enarrabo illam usque in longinquam.

BI N E probat progressum & incrementū suæ doctrinæ alia iam adducta similitudine, cuius supra etiam mentio fuit, lucis scilicet: quæ cum manè subito erumpit, mox toto orbe spargitur, sed per incrementa, ita ut diluculā obsecutus sequatur clarior lux, quæ crescit usque ad per

fectam diē. Rectè ergo dicit sapientia, doctrinam meam quasi antelucanū, hoc est, diluculum, (Græcè enim est ἀντελαυκόν) illumino omnibus, hoc est: ita eam omnibus claram facio & exhibeo, quomodo matutinum lumen, subito post tenebras sol exhibet, spargens illud successiuè, & augens per vniuersum orbem. Nec desinam illam diuulgare & notam facere usque in lōgè distitas orbis partes. Eo enim tempore sacris Bibliis in linguam Græcam conuersis, cœpit sacra doctrina etiam ab exteris agnosci, quæ deinde per Messiam doctrinam latissimè & plenissimè disseminanda erat in vniuerso orbe, fugatis idololatriæ tenebris. Quod authorem huius libri agnouisse futurum, satis ex his verbis intelligere licet. Nec mirum, cum apertè id Prophetæ expresserint, ut est illud Isaiæ c. 49. Dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ.

43 Penetrabo omnes inferiores partes terre, & inspiciam omnes dormientes, & illuminabo sperantes in Domino.

HV N C versus Græca modo non habent, dubitandum tamen non videtur quin cum apud Græcos interpretes legerit. Alioquin tam insignem sententiam de suo nequaquam additurus, cui nihil in Græcis responderet. Itaque promittit sapientiam se non tantū radios suæ lucis per vniuersi orbis latitudinem sparsurā, sed etiam per uenturam ad inferiores partes terræ, hoc est, ad mortuos, quos & dormientes scripturæ more vocat ob resurrectionis spem. Ad eos se penetraturā, nullo obstaculo impediente, dicit, ut & illos illuminet, & sua luce recreet, sed tales qui in Domino sperant, & eius gratiam præstolantur. Quod etiam aliquouique per sapientiam præstitum est etiam ante Christi aduentū: quia iusti defuncti, per sapientiam fidei præstolantes eius aduentū, regni que cælestis per eum apertionem, ac tandè etiam corporum resurrectionē, huiusmodi spe semper recreati fuerunt, & illuminati: tamen perfectius impletum est cum Christus ad inferos descendens suæ præsentiam luce perfudit iustos mortuos eorumque animas ex inferno secum eduxit. Implebiturque perfectissimè, cum in nouissimo die eductis à visceribus terræ defunctorum corporibus, scilicet secum resurrectione consortes efficiet eos qui sperauerunt in ipso, eiusque aduentū constanti fide præstolati sunt; itaque insignis est hic locus, pertinens ad ea quæ per expectatum tunc Messiam erant præstanda, & manifestè satis spem resurrectionis confirmans.

44 Adhuc doctrinam quasi prophetiam effundam, & relinquam illam quæ erunt: vbi sapientiam, & non desinam in progenies illorum usque in æuum sanctum.

DI V E R S A hic est in Græcis lectio. Nam Cōplutensis æditio in principio sententiæ habet ἐτι, quoniam. Germanicum exemplar habet ἐτι, adhuc: ut noster vertit: iuxta priorē lectionem hæc sententia adhuc continet verba loquentis sapientiam: iuxta posteriorem lectionem, hæc sententia est potius accipienda ut sint verba authoris: qui manifestè in sua persona loquitur sequenti sententiæ: ut patet ex ca. 33. vbi eandē sententiam repetit, & adiungit quædam, ex quibus licet intelligere satis etiam hanc sententiam pertinere ad ipsum authorem, ut post introductam sapientiam orationem: hic iam nouo rursus capi-

Domini preferendam esse Dei dilectionem. Nam omnino videtur authorem pro decimo & supremo designasse timorem dei, de quo dicit: Qui tenet illum: cui assi milabitur: Vbi relatum, illi, etiam in ædificatione Complutensi referri debet ad *φύβου* timorem, & *ἀγάπης*, hoc est, dilectio, cum sit relatum in a seculum, *αὐτόν*: Quo ergo decem expressa hic inueniantur, omnino crediderim & in Latinis & in Græcis deesse unum, quod ex utrisque sit restituendum. Nam & Græca nunc non habent de eo qui inuenit amicum verum, cum tamen omnino verisimile sit illud etiam in ter ea quæ ad felicitatem pertinent designasse, quandoquidem ad eam illud non parum habet momenti. Et Latina non habent distinctè de eo qui inuenit prudentiam: quæ duo si coniungantur in numero: iam habentur decem, quorum summum est timor Dei qui iuxta more loquendi scripturæ non distinguitur à dilectione Dei, sed eam includit, & secum adfert. Scripturæ enim timorem dei magnopere commendantes, de timore filiali loquuntur, non seruili. His præmissis, pro explicatione confusionis quæ ex exemplaribus, singula distinctius sunt enarranda.

9 Homo qui inuendatur in filiis, videns & videns subuersionem inimicorum suorum.

Hic versus duo ex decem coniungit. Primum enim beatum & felicem dicit eum, cui datum est ut in filiis voluptatem concipiat, hoc est ut & sobolem habeat: & eam probam atque honestam. Nam ut talem habeat paucis contingit, cum plerique aut proles non habeant quas desiderant, aut non tales quæ voluptatem adferant & gaudium, sed merorem & ignominiam. Sic & dauid dicit: Beatus vir qui impleuit desiderium suum ex ipsis. Et alio loco inter Dei benedictiones numerat: quod vxor hominis timentis dei, sit sicut vitis abundans, & filij sicut nouellæ oliuarum in circuitu mensæ ipsius. Secundo loco ponit eum, cui, dum adhuc viuit, datur videre subuersionem inimicorum suorum. Quod ut in pijs & iustis habeat locum, oportet intelligere de talibus inimicis qui iniuste pios persequuntur, quorum vindicta & pœna diuinitus inflicta, pijs summam voluptatem adfert: tum quod illorum punitio faciat ad Dei gloriam: tum quod per eorum subuersionem pij ab illorum iniqua oppressione liberentur, intelligantque Deum gerere curam suorum. His enim de causis & horum respectu, etiam dauid in parte felicitatis ponit, videre impiorum perditionem. Cum perierint, inquit, peccatores, videbis. Et alibi: super inimicos meos despexit oculus meus. Vbi prodespexit: Græcis est, vidit.

10 Beatus qui habitat cum muliere sensata, & qui lingua sua non est lapsus, & qui non seruiuit in ignis se.

Tres felicitatis partes continet hic versus. At cum id contra morem authoris factum sit, ut tria membra hic versus contineat, (nam solet duobus membris sententiam absoluere) & ut ex supra dictis patet, unum ex decem desit & Latinis & Græcis, crediderim authorem iunxisse eum eo qui habitat cum muliere sensata, cum qui inuenit amicum verum, ut plena sententia fuerit: Beatus qui habitat cum muliere sensata, & qui inuenit amicum verum. Hæc enim duo rectè

coniunguntur. Deinde sequatur noua sententia bimembris: et qui lingua sua non est, &c. Inter beatos ergo tertio loco ponitur qui habitat cum muliere prudente: quia & singulari raroque dono contingit habere talem vxorem, & ex tali summa percipitur commoditas atque lætitia. Quarto loco ponitur: qui lingua sua non est lapsus, hoc est: qui per linguam non grauitur peccauit aut in aliquod incommodum non est pro lapsus. Cum enim facilis sit lapsus linguæ, & frequenter homo dicendo aliquid, malum sibi accersere soleat, singulare Dei beneficium est, liberum esse ab huiusmodi lapsu. Vnde & Apost. Iacobus dicit, Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir. Quinto loco ponit eum qui non seruiuit indignis se, hoc est, eum qui non cogitur subesse, & duram seruitutem pati sub hominibus improbis: qui indigni sunt ut eis seruiatur & obediatur. Nam cum satis durum sit per se ipsum seruire, omnino intolerabile est & grauissimum seruire improbis, quibus nunquam satisfit, quiq; impia sæpe exigunt. Et tamen frequens est hoc malum, ut qui is iniquos & ineptos cogatur ferre dominos & superiores, ut mirum non sit beatum hic dici eum qui dei beneficio: etiam si ferre cogatur superiores & dominos, tamen probos fortitutus est & tales quibus obedire non sit graue, nec indignum liberali & bono viro.

11 Beatus qui inuenit amicum verum, & qui enarrat iustitiam auctoris.

Pro, amicum verum, ut supra dictum est, Græcis constanter est *φρόνησις*, prudentiâ, ideoq; hoc loco posuisse authorem, omnino verisimile est, quod cum sequenti membro optime cõgruat, iuxta nostram lectionem quod minus habemus de prudentiâ: in sequenti sententia comprehendimus intelligere licebit, ut ibi dicitur. Sexto ergo loco beatus dicitur qui inuenit amicum verum, qui scilicet non adsit tantum tempore prospero, sed etiam aduerso, quiq; salutem amici ex animo querat, eumque cum opus est defendat & arguat. Et merito talis beatus dicitur: quia ut tales amici rari sunt: ita Dei peculiari munere obtinent, & multam homini cum voluptate commo ditatem adferunt. Vnde supra dixit: Qui inuenit thesaurum. & Qui metuunt Dñm, inueniunt illum illi inuenit. Septimo loco ponit eum qui enarrat iustitiâ auri audienti, hoc est, eum qui doctrinæ suæ benignos consequitur & obediens auditores. Molestum est enim docenti, si, cum docet, mures auresque auditorum sentiat esse alienas: ita ut & operam suam atque laborem sentiat perire, & iustitiam atque veritatem quam docet ac inculcare conatur, aduertat non amari, nec gratâ esse auditoribus. Et tamen hoc malum admodum frequens esse experimur quotidie, ut mirum esse nõ debeat inter beatos numerari eum cui contingunt auditores attentis, beneuoli & obediens. Percipit enim ex talibus magnam laborum suorum voluptatem & vtilitatem.

12 Quam magnus est qui inuenit sapientiam & scientiam, sed non est super tumentem Dominum.

GRÆCA non habent, scientiam, sed tantum sapientiam. Noster tamen videtur adiecis se de scientia, pro eo quod in superiori sententia Græca

Græca habent *φρόνησις*, prudentiâ. Proinde rectè post Rabanum intelligemus priori parte huius sententiæ duo membra contineri, ut numerus de narius perficiatur, & in octaua beatitudinis parte ponatur, qui inuenit sapientiam: in nona, qui inuenit scientiam. Inter sapientiam autem & scientiam hoc interstit, ut sapientia sit circa intelligenda & speculabilia, scientia sit de agendis, circa quæ versatur prudentia. Nam & Diuus Paulus 1. Corin. 12. hæc duo tanquam diuersa dona distinguit, cum dicit: Alij datur sermo sapientiæ, alij sermo scientiæ. Magnus est ergo & excellens, qui affecutus est diuino munere eximiam præ ceteris sapientiam, qua potens sit & alios docere quæ de Deo, diuinisq; rebus sint sentiendæ, diuinas scripturas explicare, & veritatis hostes redarguere. Magnus item, qui adeptus est præ ceteris scientiam agendorum, ut & cognoscat quid in singulis negotiis occurrentibus sibi sit agendum, & alios idem docere valeat, salutare consilium præbendo, sed neuter istorum præcellit eum qui timet Dominum. Vnde p decimo super omnia prædicatio, subiicit.

13 Timor Dei super omnia se superposuit. Beatus homo cui donatum est habere timorem Dei: qui tenet illum, cui assimilabitur.

MVLTI libri non habent pronomen, se, sicut nec Græca, vnde Dionysius subintelligit hominem, ut sit sensus: Timor Dei super omnia superposuit hominem. At rectius subintelligitur & additur pronomen, se. Sic enim idem significatur quod in Græcis, quæ habet *ὑπερβαλεν*, hoc est superat, & excellit. Loquitur autem de timore Dei, sicut & alias ferè, ut includit studiosum affectum placendi Deo. Hic enim etiam sapientiam superat si sapientia seorsum accipiatur intellecta per se sine timore Dei, quem alioqui includit cum alibi dicitur: Initium sapientiæ, timor Domini. Quamquam autem omnia prædicta non contingant ferè nisi timentibus Deum, tamen timorem Dei dicit omnia illa superare, quia singula per se sunt accipienda, & intelligendum quod quamuis ob singula illa homo ex parte dici possit beatus & felix, longè tamen magis beatus dicendus est nomine timoris diuini si illum habeat, sine quo omnia illa prodesse non valent ad perfectam veramque beatitudinem, & cum quo nihil ferè deerit quod ad beatitudinem pertineat. Hunc timorem Domini quoniam ex nobis non habemus, sed ex singulari Dei munere, rectè additum est à nostro interprete, quauis id Græca expresse non habent. Beatus homo cui donatum est habere timorem Dei.

14 Timor Dei initium dilectionis eius: fides autem initium agnitionis eius.

Hæc sententia insinuat excellentiam timoris Dei. Porro in secunda parte variant nostri codices, quia quidam habent, agglutinatum: quidam habent per duas dictiones, ad glutinandum, alij agglutinandum. Nec ex Græcis satis colligere licet quæ lectio sit præferenda, cum illa longè secus habeat, hoc modo: *ἡ πίστις ἐστὶν ἀρχὴ νοῦ καὶ ἡ ἀγάπη ἀρχὴ ἔργου*, id est, fides autè principium coniunctionis (vel conglutinationis) eius, scilicet est. Quo significatur fidem in Deum, esse principium coniunctionis quæ Deo coniungimur & adhærescimus. Postrema lectio præferenda omnino videtur, & accipienda, ut sit sensus: Initium fidei,

hoc est, fides tanquam initium est iungendum timori Dei, scilicet in efficienda dilectione Dei, ut significetur timorem Dei non esse initium dilectionis Dei, nisi etiam concurrat fides tanquam eius initium. Ad ingenerandam enim & augendam in nobis dilectionem Dei oportet ut concurrant & cooperentur sibi timor & fides. Timor enim efficit ut caueamus offendere Deum, fides ut de eius bonitate benè confidamus, nimirum verbis eius plenè credentes, vnde hæc duo sæpe coniunguntur in scripturis, ut cum dicit Psalmista: Be neplacitum est Domino super timentes eum, & in eis qui sperant super misericordia eius. Porro sic dicitur hic timor Dei esse initium dilectionis eius, sicut dicitur alibi initium esse sapientiæ, intrinsecum scilicet, & sine quo vera Dei dilectio nec acquiritur nec subsistit nec augetur. Potest etiam quod hic dicitur de dilectione Dei, accipi de ea qua Deus timet se diligit. Hinc enim Deus incipit homines tanquam amicos suos diligere, quod videat eos se metuere, sibiq; fidere, iuxta illud: Si quis diligit me, sermonem meum seruabit: & pater meus diligit eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus,

15 Omnis plaga, tristitia cordis est, & omnis malitia, nequitia mulieris.

POST bonorum quorundam inter se comparationem, subiicit & malorum aliquarum rerum inter se comparationem, inter multa mala valde exaggeras vsque ad finem capitis malitiam mulieris, cuius occasionem ei dedisse potuit, quod dixit superius beatum qui habitat cum muliere sensata. Porro hæc sententia in Græcis iam non est, opportunè tamen addita est ad sequentium explicationem. In qua, ut commodum habeat sensum, dictio, omnis, pro summa & maxima accipienda est, ut significetur summam plagam vel vulnus esse tristitiam cordis, & summam malitiam esse nequitiam mulieris. Tristitia enim cordis & dolor animi, veluti plaga est vulnus animi, similitudine sumpta à vulneribus corporis: quia sicut hæc lædunt corpus, ita mæror lædit animum, eumque exedit & cruciat. Hanc ergo summam plagam & maximum vulnus esse dicit, quod illo nullus corporis cruciatus sit conferendus, & minus sit curabilis. Deinde animo mærore vulnerato, nec corpus bene affectum esse potest: contra eo gaudente, etiam corpus malè affectum facilius restituetur. Animus enim gaudens ætatem floridam facit, spiritus autem tristis exsiccat ossa. Sic & mulieris malitiam, summam esse malitiam dicit. Nam mulieres cum Dei timore sunt destitutæ, ferè in malitia viros excedere solent, idque partim ob id quod cum minus vigeat rationis iudicio, minus per rationis frenum retrahi possunt à malo quod corrupta natura suggerit partim ob id quod cum per sexum sint infirmiores, magis per insidias tentet lædere, quæ minus vitari possunt. Sed ut his de causis quæ malæ sunt mulieres admodum malæ sunt: ita contra quæ siue natura, siue vsu piæ sunt, etiam viros in pietate excellent, ob sexum fragilitatem, & cordis molliciem valde flexilem. Hæc ergo præmissa sententia rectè subditur.

16 Omnem plagam & non plagam videtis cordis, & omnem nequitiam & non nequitiam mulieris.

17 Et omnem obduclum & non obduclum odientium, & omnem vindictam & non vindictam inimicorum.

PERPLEXVS est hic locus, ideoque nostros mirè torquet. Perplexitatem ex magna parte attulit verbum, videbit ab interprete additum sine supposito, cum nullum verbum sit Græcis, sed ponuntur accusatiui sine verbo, Omnem plagam & non plagam cordis, & omnem malitiam & non malitiam mulieris, Est autem oratio imperfecta, perficienda subauditione verbi, patiar, aut similis, vt sit sensus: quamuis plagam patiar modo non plagam cordis: quamuis malitiam, modo non malitiam mulieris. Vult enim significare quamuis plagam tolerabilem esse, excepta plaga, & vulnere animi, hoc est, tristitia animi & sic de similibus sequentibus. Hunc sensum vt etiam habeat nostra lectio, in verbo, videbit, subaudiendum est, quisque vel homo, & videbit, accipiendum est pro æquo animo tolerabit, quomodo communiter dicimus: ille non potest hanc re videre, hoc est, non potest æquo animo aspicere nec tolerare. Itaque sensus erit: Quilibet facile videbit, feret & tolerabit quamuis plagam, sed plagam cordis, & sic in sequentibus. In quibus notandum est, nomen, obductum, in quarta declinatione positum esse pro obductione. Est enim Græcis rursus dictio *επαγωγή*, qua hic author sapius vtitur, & non iter interpretes vertit plerunque obductionem. Significat autem calamitatem, & quoduis malum, mentem hominis tristitia & mœrore obducem & obnubilantem, vt dictum est in principio capituli secundi. Itaque sensus est: quamuis patietur homo calamitatem & molestiam, item & vltionem atque vindictam, modo non sit audientium & inimicorum: quia cum hi sine miseratione affligant & vindicent nec modum aliquem ponant illati mali aut vltionis, intolerabilis est calamitas & vltio quæ ab illis irrogatur, & omnibus modis deprecanda. Inter calamitatem autem vel obductionem odientium, & vindictam inimicorum hoc interest, quod illa infertur præter meritum, hæc supra meritum. Nam qui odiunt aliquem, etiam non læsi nocere illi laborant: & qui inimici sunt, parum læsi grauius quam oportet sese vlscisci student. Hæc ergo sententia continet malarum quarundam rerum & incommodarum comparisonem ostenditurque quid in quoque malorum genere sit extremum, & maxime detestandum. Præcipue autem hæc omnia videntur dicta esse ad mulierum malitiam exaggerandam, ac significari eam cordis adferre tristitiam, ipsumque cor vulnerare dolore grauissimo, eandem quoque & inuentione odientium & vindicta ostium esse grauiorem, aut cum eis comparandam, tanquam similiter intolerabilem.

28 Non est caput nequius super caput colubri, & non est ira super iram mulieris.

NOMEN colubri, in genere positum est pro serpente, cum Græcè sit *ὄφεις*. Pro, mulieris, Græca iam habent *ἡδρα*, inimici, vt ad explicationem superioris sententiæ subiecta sit hæc sententia. Sed consideratis sequentibus, magis videtur illud dictum de mulieris ira. Itaque per comparisonem hæc sententia est accipienda, vt significetur quod quemadmodum inter omnium animantium capita nullum est nequius, hoc est, perniciosius & magis noxium quam caput serpentis, propter venenum quod in eo gerit, idque occulte, paratum illud effundere per insidias cum

opportunitatem erit, idque non tantum vt lædat, sed etiam occidat hominem: ita omnium pessima est ira mulieris, quia etsi viribus corporis aperto Marte nocere nequeat, tamen iram, quam in animo instat veneni latenter gerit, opportunitatem nata effundit, nec desinit donec eum cui irascitur, perimat & perdat. Hæc autem & sequentia non ob id à Sapiente dicuntur, quasi propositum ei sit illum sexum acerbæ & contumeliosa oratio ne insectari, quem Deus vult honorari, sed improbarum mulierum vitia notare acriter voluit, vt in sinuaret cum quanta discretionem & iudicio vxor sit diligenda. Et rursus quanta prudentia agendum sit cum mulieribus, ne remere irritentur. Deinde de cauendum esse, ne illatum amori etiam coniugio quisquam nimis addictus sit, easque nimis perditè amet, multo magis extra coniugium.

19 Commora i leoni & draconi placebit quam habitare cum muliere ne iua.

SIMILE est apud Salomonem in Prouer. Melius est habitare in terra deserta, quam cum muliere rixosa & iracunda. Hyperbolicè autem hæc sententia dicta videtur, ad significandam quam intolerabilis sit & noxia malitia mulieris, & quæcum leonum & draconum sæuitia arte superari possit, illius malitia ægrè vincatur, aut nullo modo. Item quod præstet subita morte à feris perimi, quam lenta morte & diuturna per malitiam improbæ vxoris cruciari.

20 Mutat a mulieris immutat faciem eius, & obsecrat vultum suum tanquam visus, & quasi lacum, sterna.

21 In medio proximorum eius ingemuit vir eius, & audiens suspirauit modicum.

QUIDAM libri habent, obsecrauit, quidam per futurum obsecrabit & ostendit, sed vterior lectio est per præsens, obsecrat & ostendit, quia præcedit præsens, immutat, & Græcis est præsens *σκαρτά*. Ex quo verbo patet verbum, obsecrare, apud nos positum esse improprie pro obscurare, vt obsecrare vel obscurare vultum suum, sit toruum vultum, & tristem exhibere. Sicut enim hilaris vultus lucidum se præbet & clarum, ita tristis & toruus obscurum & obsecratum. Cum autem æditio Complutensis tantum habeat comparisonem vt si, altera verò tantum sacci, noster vtramque coniunxit. Et vtro quidem comparatur mulier vultum suum obscurans, quod vrsus toruo sit vultu sicut & vrsa. Sacco, quod tristitiam præ se ferat & tetrica videri velit, atque instar nigri & commaculati sacci vultum suum infuset. Est ergo sensus: Malitia mulieris efficit vt naturalem habitum faciei suæ immutet, vt scilicet quam natura blandam finxit & amicam, ipsa contra naturam toruam exhibeat, vultuque suum obfuscet instar torui vrsi & sacci nigrantis & fusci. Quod sequitur, In medio proximorum eius, et si communiter referatur ad præcedentia, & coniugatur verbo ostendit, potius tamen coniungendum esse sequentibus Græca monstrant: quia relatiuum, eius, hoc loco est, masculinum, est enim *αὐτῷ*, vt ad virum referatur, & sit sensus: Vir illius ingemuit in medio proximorum eius, pro suorum, cum scilicet proximi eius apud illum conqueruntur de austeritate vultus, quam eis & aliis exhibet, vnde sequitur: Et audiens, eorum scilicet querelas, suspirauit. Quod enim participium, audiens, non sit referendum ad mulierem, quasi

quasi sensus sit: audiens mulier viri sui gemitum suspirauit modicum, simulans scilicet se ei compatiri, quæ admodum ferè intelligitur, patet ex Græcis, quæ habent participium masculinum *ἀνδρας*. Pro modicum, Græca habent aduerbium *μικρά*, hoc est, acerbè & amarè, vt significetur maritum audientem sinistrum de vxore sua sermonem grauius & acerbè suspirare. Interpres declarat se pro *μικρά* legisse *μικρά*, hoc est, parum & modicum. Modicum autem suspirare in medio conquerentium amicorum rectè dicitur maritus, ad significandum quod præ pudore non audeat doloris sui magnitudinem satis prodere, & declarare. Per tinet enim ad eius ignominiam vxoris improbitas.

22 Breuis omnis malitia super malitiam mulieris, fors peccatorum cadat super illam.

BREVIS hic rursus positum est pro parua, sicut supra. Breuis in volatilibus est apis. Est enim rursus *μικρά*. Et pro super, est præpositio *προς*, ad. Itaque sensus est, Parua est omnis malitia, sic offeratur cum malitia mulieris. Quo idem si significatur quod supra cum dixit: summa malitia, nequitia mulieris. Quod hyperbolicè dictum est, vt & alia, ob causas iam dictas. Quod sequitur, fors peccatorum cadat super illam, continet precationem qua petitur vt iusti immunes sint à malitia mulieris, sed potius peccatores pro sua sorte & portione ipsi Dei iusto iudicio debita incidant in illam. Itaque sensus est, fors peccatorum, hoc est, portio quæ Dei dispositione peccatoribus debetur, eadat super malitiam mulieris, vt scilicet illam impij accipiant pro sua parte. Qua petitione significatur tantum, impios dignos esse qui hanc malitiam perferant, sicut in Psalmis, dum petitur impiorum vltio, significatur quid mereatur. Non enim legendum esse per futurum indicatiui, cadet, sed per optatiuum, cadat, vt multi libri habent, docent Græca, quæ habent *ἐπιπεσοί*.

23 Sicut ascensus arenosus in pedibus veterani sic mulier linguata homini quieto.

ALIA similitudine apta notat importunitatem mulieris garrulæ & loquacis, quæ viro sedato intemperanti lingua odiosè obstrepit comparatque eam ascensui arenoso, respectu pedum hominis senis, significans quod quemadmodum ille valde molestus est pedibus illius, tum quia ascensus est, tum quia arenosus, & ob id difficilior: ita & talis mulier homini pacis & tranquillitatis amanti admodum molesta & grauis est, idque tum quia garrulitas illa contraria est ingenio ipsius, tum quia molestum est eam ferre in muliere, cuius vel præcipuum ornamentum est silentium & subiectio, vnde Paulus vult eam in silentio discere, non auctoritatem aliquam in virum sibi vendicare.

24 Ne respicias in mulieris speciem, & non concupiscas mulierem in specie.

POSTquam exaggerauit mulieris nequitiam atque indicauit molestiam, & pericula quæ ab ea sunt metuenda: rectè iam monet, vt etiam ab eo quod in ea blandum est & gratum, nobis caueamus, nempe ab eius pulchritudine, quæ multis ruinæ causa fuit. Propter speciem enim mulieris multi perierunt, vt supra dictum est. Po-

test autem hæc sententia accipi dicta contra periculum fornicationis, vt significetur non curiosè attendendam mulieris pulchritudinem, ne ex curiosa inspectione quis pertrahatur ad libidinem, & propter speciem incipiat concupiscere mulierem, quam ei non licet concupiscere. Potest etiam accipi vt pertineat ad eos qui vxorem ambiunt, aut iam vxorem duxerunt, vt significetur ducturo vxorem non potissimum respiciendum ad pulchritudinem mulieris, nec propter speciem illam desiderandam esse, sed magis attendendum ad illius mores & institutionem eiusque vsum nõ quærendum propter eius formæ venustatem, sed magis liberorum causa, qui Deo æducandi sint. Græca enim habent, mulierem non concupiscas ad voluptatem. Sanè qui in vxore maxime attendunt & amant formam, nec diuturnum solent habere amorem, & sibi maximam solent accersere molestiam per zelotypiam, & imperium vxoris quod ferè coguntur. Dictum est à quodam: Vxorem si habueris *καλὴν* pulchram, habebis *κακοὴν* communem: si deformem, *πνιγνὴν*, poenam. Quo significatum est mediocrem formam requirendam.

25 Mulieris iræ, & irreuerentiæ, & confusio magna.

VARIA hic est lectio, Rabanus enim quod est in fine præcedentis sententiæ, coniungit huic sententiæ: legens: In specie mulieris ira, & vt sit sensus per speciem mulieris incurritur ira & irreuerentia, & confusio magna. Plerique libri, qui eam partem, in specie, coniungunt vsui præcedenti, omittunt secundum, & vt sit sensus: Ira & irreuerentia mulieris est confusio magna, hoc est, adfert marito magnam ignominiam. Alij omittunt primum, vt sit sensus: Mulieris ira est viro suo irreuerentia, & confusio magna. Græca habent vtroque coniunctionem, sicut etiam quedam scripta. Et potest hæc lectio hunc habere sensum: Ira mulieris, eiusque inuerecundia, atque confusio vel ignominia quam marito adfert non est vulgaris & leuis, sed magna, & grauis atque permolesta. Iracunda enim mulier irreuerenter se gerit erga maritum suum, suaque tum ira, tum irreuerentia viro confusionem magnam adducit, quod ei non deferat honorem quem secundum naturam & legem debet. Vnde & subiicitur.

26 Mulier si primatum habeat, contraria est viro suo.

MULIER inquit, si permittitur imperare viro & familiæ, viro cui deberet esse subiecta, & cuius voluntati se accommodare deberet, erit contraria, hoc est, ei rebellabit, semper contradicet & contrariavolet. Vnde Paulus: Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum. Græca pro duabus sententiis iam habitis vnam tantum habent hoc modo: Ira & irreuerentia & confusio magna mulier quæ subministrat viro suo, hoc est, quæ sumptus suppeditat, inuerecundè est imperiosa, & fastuosa. Quo significatur, quod sicut in deligenda vxore non est forma præcipue spectanda: ita nec diuitiæ, quæ ferè se cum imperium vxoris adferunt & fastum. Proinde prudenter quidem Sapiens monuit eum qui vxorem ducere volebat, vt æqualem ac parem duceret. Quæ enim in coniugio superior est fortuna, eadem vult esse superior auctoritate. Itaque & nostra lectio accipi poterit de primatu fortunæ & opum, vt sit sensus: Mulier si in

coniugio primas partes diuitiarum obtineat, recusat morum gerere viro suo.

27 Cor humile & facies, & plaga mortis mulier nequam.
28 Manus debiles & genua dissoluta mulier quae non beatificat virum suum.

DVÆ hæ sententiæ exponendæ sunt causali-ter, vt mulier mala dicatur cor humile, &c. quia facit viro cor afflictum, faciem tristem, & veluti vultus mortiferum ei infligit cor eius ita lædens, vt & mors nonnunquam subsequatur. Græcatamen habent, non mortis, sed *καρδίαις*, cordis, & verisimile est sic interpretem vertisse. Sic & mulier quæ sua virtute nõ beatificat virum suum, sed sua malitia illum infelicem & miserum facit, dicitur esse, manus debiles & genua dissoluta, quia efficit vt manus viri sui sint debiles & genua dissoluta, hoc est, omne ei virile robur eripit nõ tantum cordis, sed etiam corporis, vt nec operari nec ambulare ei libeat, atque in summam illum desperationem iniicit. Sic enim scriptura solet notare eos qui fracto sunt animo & desperationi proximi, vt cum dicitur apud Isa. 35. Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Et apud Paulū. 12. Remissas manus & genua soluta erigite.

29 A muliere initium factum est peccati, & per illā omnes moriuntur.

INTER cætera mala quæ a muliere proueniunt Sapiens altius repetendo proponit malū quod in principio mundi exordium sumpsit a muliere, vt huius consideratione insinuet quam cautè quis que se gerere debeat cum mulieribus, quàmque curandum sit maritis, ne imperium permittant vxoribus, ne uē immedico amore eis adhereat. Huius enim consideratione & Paulus 1. Tim. 2. monet mulieres, esse officij sui vt in potestate viri sui sint, nec in eū potestatem aliquam assumant, quia inquit, Adam non est seductus a diabolo, sed Eua ab eo seducta fuit in prima illa præuaricatione. Vnde & in sequenti sententia indicat Sapiens, cur meminerit primi peccati per mulierē introducti cum subiicit.

30 Ne des aqua tua exitum nec modicum, nec mulier nequam veniam prodeundi.

EX præcedentibus velut concludendo docet hæc sententia, prauæ mulieri nullam licentiā esse dandam, sed in potestate quantum fieri possit retinendam. Ad quod commonstrandum pulchram adhibet similitudinem de aqua, cui si detur vel minimus exitus, facile erumpet, & liberio rem sibi viam faciet, ita vt postea contineri & cohiberi nequeat. Per comparisonem enim partes huius sententiæ sunt intelligendæ, vt sit sensus: Si eut non expedit vt aqua, quam continere vis, vel modicus exitus detur: ita non expedit vt prauæ mulieri des facultatē quouis prodeundi, & quodlibet faciendi, sed diligenter cohibenda est & retinenda in officio, nec ei etiā paruis indulgendum est, ne maiorem semper sibi libertatem vendicat, & postea cohiberi & ad officium reduci non possit. Simili comparatione Salomon in Prouerbiis dehortatus est a litibus, dicens: Qui dimittit aquam caput est iurgiorum, &c.

31 Si non ambulaueris ad manum tuam, confundet te in conspectu inimicorum.

32 A carnibus tuis abscinde illam ne semper te abutatur.

GRÆCIS tantum est, Si non ambulaueris secundum manum tuam, a carnibus tuis abscinde eam. Complutensis tamen æditio addit, da & dimitte, hoc est, da ei libellum repudij, & dimitte eam a te. Loquitur enim secundum permissionem datam veteri populo de dimittenda vxore rebelli: quæ permissio iam in nouo testamento locum non habet, nisi in causa fornicationis. Rabanus etiam duas has sententias coniunctim legit tanquam vnam, addendo coniunctionem, & quæ etiā in quibusdam scriptis inuenitur, hoc modo: Si non ambulaueris ad manum tuam, & confundet te in conspectu inimicorum, a carnibus tuis abscinde illam, &c. quæ lectio magis placet. Et est sensus: si non ambulaueris secundum manum tuam, hoc est, non vixerit iuxta tuum ducatum, nec pati velit vt a te dirigatur & deducatur. Aut si tuæ potestati & autoritati subiici noluerit (nomine enim manus, ducatus vel potestas & autoritas significatur) & si ignominia te afficiet per suam rebellionem & improbam vitam coram hostibus tuis, qui in tua ignominia sint gauisuri, abscinde eam ab vsu carnis tuæ, atque a tua cohabitatione, vel ad tempus, vel in perpetuum, quatenus id per Dei legem licet, ne semper abutatur tua patientia & lenitate. Omnino autem apparet ex hoc loco authorem huius libri existimasse, diuortium ob causas iustas, non tantum permissum fuisse Iudaico populo, sed etiā concessum, vt sine peccato fieri potuerit et extra causam fornicationis.

CAPVT XXVI.

1 Mulieris bonæ beatus viri, numerus enim annorum illorum duplex.

ROSEQVITVR hoc capite Sapiens ceptum superiori capite argumentum de mulieribus, subiiciens iam sententias de bonis mulieribus ac mox rursus de malis, & deinde iterum de bonis ostendens plane sibi non fuisse propositum vituperare hunc sexum, sed tantum monere quæ in eo sunt expetenda, quæque fugienda. Multam autem felicitatem a probis mulieribus prouenire indicat primis sententiis. In quarum prima pro nostra lectione notandum pro re latius, illorum, Græcis esse singulare *ἀνδρῶν*, hoc est, illius, nempe viri vxoris bonæ. Proinde in nostra lectione relatiuum, illorum, accipiendum est positum pro alium, scilicet virorum bonarum vxorum. Nisi quis velit referre ad virum & mulierem bonam, sed id Græca non significant. Prædicat ergo felicitatem viri cui bona contigit vxori, ex eo quod numerus annorum eius sit duplex, quod multis modis declarari potest verum esse. Simpliciter autem significari videtur virum talem diutius victurum, vitamque eius prolongandam ex lætitia quæ ei obtinget a probitate vxoris: sicut contra improbæ vxoris vir ex mœrore & molestiis quas patitur, ante naturalem vitæ finem contabescendo perit & moritur. Itaque duplex est numerus annorum viri bonæ vxoris, quia qui alioqui tantum viginti annis aut mirus erat victurus, viuet quadraginta aut amplius. Prodest & ideo intelligi dictum numerum annorum eius esse duplicem, quia non tantum viuere vita naturali, sed etiam vita lætitiæ, quæ quibus sunt destituti, ex parte tantum viuunt, & ex parte

Inf. 630. te veluti mortui sunt. Misera enim, & luctuosa vita, magis mors est quàm vita, vnde postea dicitur: Melior est mors quàm vita amara.

2 Mulier fortis oblectat virum suum, & annos vita suus in pace implebit.

MVLIERI vel vxori beatificanti virū suū, prius addidit epitheton, bonæ, nunc addit fortis. Duæ enim sunt vxoris conditiones, quæ eas commendant, & gratas reddunt. Altera, est bonitas qua conditione includitur earum erga Deum pius affectus, ac virorū suorū verus amor, & quicquid ad mulierem pertinet, vt bona dicatur & virtute prædita erga Deum & maritum. Altera conditio, est industria, & diligentia in domesticis rebus curandis, in quibus acquirendis, conseruandis & augendis, mulier industria & diligens multum potest. Has duas conditiones in vxoribus requirit Diuus Paulus ad Titum secundo scribens. Eadem summis attollit laudibus Salomon in encomio quod incipit: Mulierem fortem quis inueniet? In quo prolixè explicat quod hic dicitur, quomodo mulier fortis oblectet virum suum, sua scilicet strenuitate & diligentia, ex qua ad illum magna utilitas accedit. Quoniam autem oblectat virum suum talis mulier ideo etiam implebit annos eius cum pace, hoc est, efficiet vt non ante tempus vitam suam mœrore finiat, sed cum animi tranquillitate perueniat ad plenitudinem annorum suorum & senectutem bonam. Ex quibus sententiis duabus. iā cōsequens est & tertia quæ sequitur.

Prou. 71

3 Pars bona, mulier bona, in parte timentium Deum dabitur viro pro factis bonis.

NON est legendum, in parte bona, sed sine adiectiuo, bona, in parte timentium Deum, quomodo conformiter cum Græcis quædam scriptura habet, quomodo & Rabanus legisse iaus ex ipsius patet commentario. Et est sensus, mulier bona, est bona portio, & bona fors, quæ dabitur viro in sorte & portione timentium Deum, quia in ea sorte quam Deus promissit, & dare solet timentibus se etiam includitur vxor bona. Dicitur enim inter alia, Vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ. Nomen ergo partis, hic accipitur vt & alias pro sorte & portione quam Deus unicuique pro suo beneplacito, & hominū merito distribuit. Vxorem autem bonam Dei singulari beneficio obringere etiam Salomon docuit, dicens: Domus & diuitiæ dantur a parentibus, a Domino autem propriè vxor prudens. Quoniam ergo hæc includitur in portione timentium Deum, non malè addidit interpres, pro factis bonis, vt significaretur apertius bonam hanc partem respondere bonis factis. Nam Græca tantum habent, In parte timentium Dominum dabitur.

Psal. 27.

Prou. 19.

4 Diuitis autem & pauperis cor bonum, in omni tempore vultus illorum hilaris.

HÆC sententia addita videtur, ad insinuandum quàm bona fors sit vxor bona quod per eam: siue diues sit maritus, siue pauper, cor eius sit bonum, hoc est, benè affectum & gaudens, vnde fit vt in omni fortuna etiam vultus illorum sit hilaris, animi scilicet tranquillitate & lætitia se in exteriora transfundente. Significatur ergo, nec diuitias sine vxore bona felicem reddere hominem, nec paupertatem infelicem facere, si adfit

cor bonum, quod ex vxore bona obtinetur: per quam fit, vt & diuitiæ iucundè possideantur & paupertas sine magna molestia perferatur. Significatur item, hominis felicitatem non pendere ex rebus externis, sed potissimum ex affectione bona cordis. Est autem sermo huius sententiæ imperfectus, perficiendus hoc modo: Cum diuitis & pauperis cor bonum est, in omni tempore vultus illorum est hilaris.

5 A tribus timuit cor meum, & in quarto facies mea metuit.

POST QUAM insinuauit vnde obtineatur cor bonum, & ex consequenti vultus hilaris subiungit quædam quæ cor affligunt, & vultum contristant. Tria vero esse dicit a quibus cor eius timuerit, quartum autem esse a quo etiam facies eius metuerit, significans quartum esse grauius malum, quod non tantum cor hominis conturbet, sed etiam vultum. Ideo etiam in Græcis grauius verbum tribuitur quarto, quàm tribus: nam tribus tribuitur verbum *ἐλαβήθη*, hoc est, reuerentium: est quarto *ἐφθήθη*, hoc est, metui vel reformidauit. Plus est enim *ἐφθήθη*, quam *ἐλαβήθη*, sicut apud Latinos plus est, timere vel metuere quàm vereri. Timere ergo hic positum est pro vereri.

6 Delaturam ciuitatis, & collectionem populi, & calumniam mendacem super mortem omnia grauis.

TRIA illa prima continet hic versus, a quibus dixit timere cor suum, & est in istis accusatiuis subaudiendum ex superioribus verbum timuit, vt sit sensus: Cor meum timuit delaturam ciuitatis &c. Delaturam ciuitatis, plerique intelligunt ciuitatis perditionem, qua illa hostibus proditur, & deferretur in manus illorum. Ita & per collectionem populi, intelligunt populum seditiosè collectum ad bellum ciuile, aut resistendam suis legitimis principibus. Hæc enim sunt duo graua mala. Verum sicut quod sequitur tertium & item quartum, talia sunt mala, quæ sunt unicuique formidanda & cauenda: ita & duo priora potius videntur intelligenda talia mala, quæ quisque sibi timere debeat, quasi quæ sibi accidere possint, vt omittam quod pro delaturam, est Græcis *διὰβολήν*, quæ dictio non prodicionem significat, quæ Græcis dicitur *πρόδοσις*, sed accusationem alicuius crimen inferentis siue verum siue falsum. vnde & satan, diabolus dictus est, hoc est, criminatorem & accusatorem. Itaque per delaturam ciuitatis, rectius intelligitur totius ciuitatis criminatio, ac communis sinister rumor & existimatio de aliquo, quæ dicitur *δυσφημία*, in quam aliquem incurrere, & publicè malè audire apud ciues valde est molestum, & cauendum. Per collectionem populi, vel, vt est Græcis, *ἐκκλησίαν ἔχλον*, ecclesiam turbæ, hoc est, congregationem turbatæ vel concitatæ multitudinis, rectè intelligitur inconsultæ multitudinis contra aliquem coitio: qualis fuit ea, quæ a Demetrio aurifice fuit aduersus Paulum concitata, qualis certè omni viro bono ac quieto est formidanda. Sicut & quod tertio ponitur calumnia mendax, hoc est, crimen confictum, & alicui falsò impositum, quod ab eo quod primo loco positum est multum differt. Aliud est enim publico rumore aliqua infamia notari, aliud falsa alicuius criminatione grauari & opprimi. Et omnino videtur inter hæc tria ordinè

Acto. 19.

autho

authorem insinuasse, ut primo indicet metuendum cuique ne publica infamia in ciuitate notetur, magis vero metuendum ne ex huiusmodi infamia multitudo contra ipsum coeat & congregetur, maxime autem ne in congregatione falsis criminacionibus prae grauetur. Ita enim futurum, ut grauem & intolerabilem furentis populi, & tumultuantis, nec causam recte diiudicantis nequeat ef fugere ultionem. Haec omnia dicit esse grauias super mortem, hoc est, magis quam mors, aut quia grauiorem communi & naturali morte ultionem adferre solent, aut quia miseriorem vitam faciunt hominem viuere, quam sit ipsa corporalis mors, quae miseriae omni finem imponit iuxta illud: Melior est mors quam vita amara.

7 Dolor cordis & luctus, mulier zelotypa, in muliere zelotypa flagellum linguae omnibus communicans.

VTRAMQUE hanc partem ad eandem pertinere sententiam ex Graecis est manifestum quae habent, Dolor cordis & luctus, mulier aemula mulieris & flagellum linguae omnibus communicans. Sunt qui pro: In muliere zelotypa, legunt cum Rabano, In muliere infideli. Nec constare potest ex Graecis vtra lectio sit praefenda, nec multum refert vtrius modo legatur. Nam si per mulierem infidelem intelligatur mulier quae suo marito non satis fidit, & metuit ne praese aliam magis diligat, idem est mulier infidelis & mulier zelotypa. Quarta ergo hic malum formidandum insinuat, quod tribus praedictis, licet adeo malis, ut etiam morte esse grauiora non dubitet asserere, indicat adhuc peius esse nempe zelotypam vxorem, cuius querelas & molestias semper domi maritus die noctuque ferre cogitur: quae proinde longe magis torquet hominem, quam quae foris a ciuibus & proximis suis patitur, maxime si zelotypia haec sit interduas pariter nuptas vxores, quemadmodum secundum legem veterem licebat plures tunc temporis habere, quia Graecis est, mulier aemula mulieris, vel vxor aemula vxoris, sicut intervxoies Iacob & Elcana vna alteram aemulabatur. Huiusmodi ergo mulierem zelotypam dicit esse dolorem cordis & luctum, hoc est, pro voluptate & letitia quae ab vxore expectatur, nil nisi dolorem cordis & externum etiam luctum adferre marito suo, quod sequentibus verbis declaratur, cum subditur. In muliere zelotypa est flagellum linguae omnibus communicans, hoc est, in tali muliere est lingua assidue flagellans & affligens maritum suis querimoniis & exostulationibus, & omnibus communicans, hoc est, vel suas querelas omnibus hominibus exponens, & conquerens apud omnes se iniquae tractari a marito nec ab eo diligi, vel in omnibus negotiis domesticis suas querelas inferens, cum quae cunq; a marito aguntur sinistre interpretetur, semper querula, semperque ex zelotypia amaro animo.

8 Sicut boum iugum quod mouetur, ita & mulier nequam, qui tenet illam, quasi qui apprehendit scorpionem.

DIXIT de muliere zelotypa, nunc in genere de vxore mala, inferens apposita comparationem a iugo boum, a quo & coniugium nomen accepit. Est enim coniugium, eorum qui instar boum eodem iugo iuncti sunt: ut opera mutua rem domesticam agant & curent. Pro quod mouetur. Graecis est *σαλευόμενον*, hoc est, quod a-

gitatur & concutitur. Loquitur enim de iugo quod nimia laxitate sua, aut discordia boum coniugatorum agitur: unde efficitur ut omnia turbentur quae simul ab eis agenda erant, ut nec simul currum recte trahere, nec commodè terram arare possint. Tali iugo comparatur vxor mala, quia & ipsa in coniugio quo viro coniuncta est, non quiete & concorditer se viro suo accommodat, sed sua discordia commouet & perturbat, unde fit ut ea opera quae a coniugatis communiter obeunda sunt, non peragantur foeliciter, dum vnus huc, alter illuc impellitur instar boum discordantium in eodem iugo. Talem vxorem habere quam sit periculofum & noxium, alia etiam similitudine animalis venenati & periculofa ostenditur, cum dicitur: Qui tenet illam, quasi qui apprehendit scorpionem. Vbi tenere vxorem, positum est pro illam sibi adiunctam habere, eiusque consuetudine vitae vti. Hoc cui contingit, is similis est, manibus apprehendenti & tenenti scorpionem, quia & ipse in magno versatur periculo, quod ipsi ab vxore tali est metuendum, quae venenatis serpentibus est similis, & peior eisdem: id enim recte hac comparatione insinuat. Et bene quidem scorpioni comparatur mulier mala, quod sicut scorpio venenum suum gestat non in capite, sed in cauda, quod lethifero ictu traicit, caudam inflendo: ita & mulier mala etsi non statim suam malitiam prodat, tamen tandem oportunitatem nata veluti cauda ferit tenentem ipsam. Item sicut scorpionis venenum pessimum est, grauiore supplicio lenta per triduum morte conficiens, ut habet Plinius inter alia de scorpionum natura: ita & mulieris malitia grauem & diurnam calamitatem homini adducit.

9 Mulier ebriosa, ira magna & contumelia: & turpitudine illius non tegetur.

HAC sententia peculiariter agit de ebrietate, quae si deprehendatur in muliere, ut facile deprehenditur in eis quae probitatis & honestatis rationem non habent. graue malum & viris earum & ipsismet conciliabit. Cum etiam ebrietas omnibus fugienda sit, maxime tamen dedecet mulieres quod per eam pudoris & verecundiae, quae pudicitiae custos est, frena relaxentur. Dicit ergo mulierem ebriosam esse iram magnam, & contumeliam. hoc est, magnam iram & ignominiam adferre suo marito, idque merito, quia per ebrietatem turpitudine illius non tegetur, sed ipsamet suam turpitudinem, hoc est, inuerecundiam, immodestiam & libidinem factis & verbis declarabit. Graeca enim habent, & turpitudinem suam non teget. Nullum enim secretum, ubi regnat ebrietas, quae opera recludit, & inuerecundos facit homines.

10 Fornicatio mulieris in extollentia oculorum, & in palpebris illius agnoscitur.

OSTENDIT hac sententia quod dixit, turpitudine illius non tegetur, quia etiam si verbis eam non prodat, tamen vel oculorum nutibus & habitu eam declarabit, maxime in ebrietate. Nam, inquit, fornicatio mulieris latens in animo & desiderata corde, cognosci potest ex inhonesta subleuatione palpebrarum & oculorum, quos in muliere demissos esse oportet

nec,

nec temere coniectos & sublatos in aspectum virorum. Est quidem extollentia oculorum quando que signum in mulieribus superbiae & fastus, ut notat Isaias 3, dicens: Pro eo quod eleuatae sunt filiae Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant. Est tamen etiam quandoque signum libidinis & impudicitiae, quia declarat ab esse pudorem & verecundiam, quae ut diximus, pudicitiae custos & signum. Unde recte Augustinus: Impudicus oculus, impudici cordis est nuntius.

11 In silva non auertente se, firma custodia, ne inuenta occasione viatur se.

QVONIAM in oculorum gestu mulierum verecundia agnoscitur, ut dicit superior sententia, recte iam subiicitur ut habetur ratio puellarum quae oculorum gestu restantur animi leuitatem & inuerecundiam, Pro no auertente se Graecis est *ἀδιάρπρωτοῦ*, quod est, impudenti. Est enim a verbo *ἀδιάρπρωμα*, quod idem est cum *ἐν τῇ ἰσχυρίᾳ*, hoc est, vereor, pudoreque afficio. Proinde non est legendum sine negatione, auertente se, sed non auertente se, hoc est, quae non auertit oculos suos a vagis aspectibus, sed huc illaque oculos suos circumagat. In tali firmari iubet custodiam, hoc est, firmam ei adhibendam custodiam ne quouis exire & progredi ei permittatur, & diligenter obseruetur se quod eat, quidue agat, ne inuenta per laxiorem licentiam occasione libidinis, vtatur se, hoc est, suis desideriis obsequatur, & quod oculorum inuerecundia se declarauit desiderare, oportunitatem nata opere perficiat. Eodem pertinet quod sequitur.

12 Ab omni inuerecundia oculorum caue, & no mireris si te neglexerit.

NON est legendum, oculos vel oculis, ut mulier libri habent, sed oculorum vel oculi, cum Graecis sit, *ἀπὸ τοῦ ἀνιδίᾳ ὀφθαλμοῦ*, post inuerecundum oculum obserua. Sensus ergo est, caue ab omni inuerecundia oculorum eius, hoc est, cohibeas in ea omnem huiusmodi inuerecundiam: quae si in ea deprehendere coeperis non mireris si te bene monentem, reprehendentem & cohibentem neglexerit atque contempserit. Inuerecundia enim illa nisi diligenter curetur, mox eo procedet, ut monitores sit aspernatura, progressura etiam ad summam impudentiam, de qua sequitur.

13 Sicut viator sitiens ad fontem os aperiet, & ab omni aqua proxima bibet, & contra omnem palum sedebit, & contra omnem sagittam aperiet pharetram, donec desiciat.

HIS similitudinibus apte describit prostitutionem mulieris, corpus suum sine pudore peruulgantis: in quam vite rationem deducuntur nonnunquam filiae ac puellae, quae dissolutius & indulgentius quam pudor patitur puellaris, a parentibus habitae fuerunt. Loquitur autem de turpitudine per allegorias honeste, sed intelligibiliter more Hebraeorum, ut honestatem doceat, & scortationis opprobrium depingat. Sicut, inquit, viator sitiens os suum aperiet ad quemuis fontem occurrentem, & ab omni aqua proxima sibi bibet: sic & illa libidinis auida quemuis admittet sine discrimine, ut satiet suam libidinem: & instar fessi viatoris sedebit in via ad omnem palum, expectans aliquem qui eius desiderio satisficiat,

quemuis ad se admittens donec deficiat & fatigetur. Simili allegoria etiam prophetae spirituales Israelitici populi fornicationes descriperunt, ut cum dicitur Ieremiae cap. 2. In omni colle sublimi, & sub omni ligno frondoso tu prosternebaris meretrix, & Ezechiel 16, Diuisisti pedes tuos omni transeunti, & multiplicasti omnes fornicationes tuas. Quibus locutionibus significatur, populum illum cuiusuis gentis idololatriam instar, meretricis quemuis recipientis admisisse.

14 Gratia mulieris sedula delectabit virum suum, & ossa illius impinguabit disciplina illius.

GRÆCIS no est adiectiuum, sedula, sed tantum, gratia mulieris. Ex eisdem patet partem illam, disciplina illius, non esse sequentibus iungendam, ut seorsum legatur, Disciplina illius datum Dei est, quemadmodum communiter distinguitur, sed iungendam cum verbo impinguabit ut deinde legatur, Datum dei est mulier sensata & tacita. Quam distinctionem non tantum Graeca habent, sed etiam quaedam scripta antiquiora. Itaque post exposita quaedam improbarum mulierum vitia, reddit ad commendationem bonarum mulierum, quarum probitas & virtus ita voluptatem adfert viris, sicut malarum improbitas tristitiam & dolorem. Coniungit autem in eis duas virtutes, maxime secundum nostram lectionem, sedulitatem scilicet diligentiamque, & disciplinam vel scientiam, rectamque Institutionem. His enim duabus dotibus & gratis mulier oblectat virum suum, & quia oblectat, etiam impingat eius ossa, hoc est, illa medullis irrigat, aut membra eius facit bene effecta & pingua, sicut contra spiritus tristis exsiccat ossa. Quia enim vir videt vxorem & sedulam esse, & prudenter omnia sua instituere, ac familiam recte instituere, non potest non inde & animo letari, & per animi letitiam etiam corpore recte valere. Caeterum nomen, gratia, hic videtur positum pro gratiositate, ut gratia mulieris sedula, sit grata eius sedulitas & diligentia. Iuxta Graecam lectionem, quae non habet adiectiuum, sedula gratia vel gratiositas mulieris, est comitas suauitatisque morum eius: cui si adiuncta sit intelligentia & prudentia, perfectam adferet viro voluptatem.

15 Datum Dei est mulier sensata & tacita, non est immutatio erudite animae.

NE humanis meritis & viribus tribueretur, & quod mulier aliqua sit proba, & quod talis viro obtingat, recte subiungit datum, hoc est, donum Dei est, mulier sensata & tacita. Nam & ex Dei gratia ac dono est ut mulier aliqua talis sit, & ex Dei dono est ut talis viro in vxorem contingat. Duas conditiones rursum probae mulieri attribuit, prudentiam & taciturnitatem. Haec enim duo in ea maxime desiderantur, sicut contra dedecet eam multum stultitia & garrulitas: quorum alterum, mentis est vitium: alterum, linguae: sicut & prudentia, mentis virtus est: taciturnitas linguae: quorum cum posterior ex priori pendeat & sequatur, recte in sequenti membro tantum prudentiae fit mentio. Vbi notandum pro, immutatio, Graecis esse *ἀντιλάγμω*, eadem scilicet dictio quae est Matt. 16, ubi nos

leg

legimus: Quam dabit homo commutatione pro anima sua, hoc est, quid dabit pretij, quo redimere possit & commutare animam suam? nam commutationibus solent fieri emptiones & redemptiones rerum, sicut fit nunc traditione pecuniarum. Nomen ergo, immutatio, hic accipi debet pro permutatione, ut sit sensus: Anima erudita, hoc est, prudens & bene instituta, non potest aliquo digno pretio permutari, hoc est, superat omne pretium. Et loquitur de anima vel animo mulieris, quæ si sit prudens, nullum ei pretium æquari potest. Simile est quod sequenti dicitur versu de vxore verecunda & casta.

16 Gratia super gratiam, mulier sancta & pudorata, omnis autem ponderatio non est digna continentis animæ.

QUOD dicitur, gratia super gratiam variè accipi potest. Nam potest esse sensus: gratia superans alias gratias, ut significetur eximiam esse gratiam mulier sancta & pudorata, hoc est, verecunda. Aut sensus est, gratia super gratiam, hoc est, multiplex gratia, aut, ut alij, duplex est gratia, mulier sancta & verecunda. Pro sancta, Græcis est, *ἁγία*, hoc est, fidelis. At quoniam fideles sæpè ponuntur, pro his qui Deo credunt, & ab infidelibus distincti sunt, prophanis scilicet & immūdis hominibus, ideo interpres videtur pro fideliter vertisse, sancta: ut duæ hic rursus conditiones tribuantur mulieri, sanctitas erga Deum per timorem eius, & verecundia erga homines, custos pudicitiarum: ratione quarum duarum conditionum rectè dicitur esse duplex gratia, mulier quæ eas habet. Magis tamen apparet authorem locutum de fidelitate viro præstanda, ut hic versus pertineat ad commendationem castitatis & continentiarum, quæ à muliere seruat per verecundiam & fidelitatem viro promissam. Talis ergo mulier quæ verecunda est, & fidem seruat viro suo, est gratia super gratiam, hoc est, multiplex & eximia gratia atque beneficiorum. Est etiam duplex gratia quia & gratia est habere vxorem quæ viro in adiutorium data est, & gratia est habere fidem & castam. Unde sequitur, omnis autem ponderatio non est digna continentis animæ. Et addunt Græca anime ipsius, nempe mulieris. Pro, ponderatio, Græcis est, *ἄρτιον*, hoc est, pondus. Itaque significatur nullum esse alienius rei pondus quod dignum est continentis, hoc est, casta & temperata muliere, hoc est, nihil esse in rebus istis temporariis, quod ei æquiualeat, & quod cum ea sit conferendum, aut quod præ eius continentia vir debeat eligere, ut doceat quanti talem vir facere debeat.

17 Sicut sol oriens mundo in altissimis Dei, sic mulieris bonæ species in ornamento domus suæ.

PERGIT excellenter commendate mulieris probitatem, & comparat speciem, hoc est, pulchritudinem mulieris bonæ cum sole, quando oritur mundo in summitate cælorum. Potest autem species & pulchritudo mulieris bonæ accipi vel pro pulchritudine corporali, cui annexa est in vxore bonitas & virtus, vel pro pulchritudine quæ sita est in eius probitate & virtute. Utroque enim modo pulchritudo mulieris bonæ rectè dicitur se habere in ornatu domus suæ, sicut se habet sol oriens mundo in cælestibus. Sicut enim sol, cum oritur mundo, noua sua luce totum mundum illustrat, recreat, ornat, & gaudio perfundit,

depulsis nocturnis tenebris: ita mulieris bonæ species & pulchritudo totam domum & familiam quasi luce quadam exhilarat, ornat, & illustrat, pellens maerorem & tristitiam sua virtute & probitate. Simile est quod sequitur.

18 Lucerna lucens super candelabrum sanctum, & species faciei super atriem stabilem.

HOC est, sicut se habet lucerna lucens super candelabrum sanctum in tabernaculo vel templo Domini, sic se habet pulchritudo vultus mulieris super ætatem stabilem. Superius comparauit mulieris pulchritudinem cum eo quod clarissimum est in cælo, hic cum eo quod lucidissimum erat in templo: & significat quod quemadmodum lucerna lucens imposita sancto candelabro aureo, & mira arte contexto, duplici nomine erat grata in templo Dei, nempe & ratione lucis, & ratione pretiosi atque pulchrè fabricati candelabri cui imposita erat: ita & pulchritudo vultus mulieris, si cõiuncta sit ætati firmæ & statæ, illi scilicet quam Aristoteles vocat *τὸν ἀμάρτυρον*, hoc est, vnigentium, quæ apta sit domus regendæ & prolium æducandarum, duplicem habet gratiam, nempe & ratione formæ, & ratione ætatis aptæ atque firmæ & maturæ, quorum ratione in domo & familia viri lucet & illustris est talis mulier, omnesque recreat, & familiæ magnum ornamentum adfert. Quæ sententia sic intellecta indicat & mulieribus formosis quam sanctè se gerere debeant, quæ tam sancto lumini ac candelabro comparantur: & ducturis vxorè, quæ prospicere habet, ut tale habeat ex qua voluptatè & ornamentū consequatur. Cæterum eū in externa vultus forma non consistat præcipua & diuturna mulieris pulchritudo, sed magis in morū & vitæ congruentia, intelligendū est in hac etiā sententia simul sub similitudine pulchritudinis faciei, significari veram illam in externis actibus, pulchritudinem: cui si cõiuncta sit animi iam firmata in bono constantia & maturitas duplici nomine mulierem commendabilem facit. Alioqui enim, ut habet Sapiens, Circulus aureus in naribus suis, mulier pulchra & fatua.

19 Columna aurea super bases argenteas, & pedes firmi super plantas stabilis mulieris.

GRÆCIS non est, firmi, sed *ἀρτοί*, hoc est, formosi. Nec est: super plantas, sed *ὑπὲρ στήθους*, super pectus vel in pectore, hoc est, cum pectore stabili, ut significantur pedes formosi coniuncti pectori & menti stabili. Interpres declarat se legisse non *ὑπὲρ στήθους*, sed *ὑπὲρ στήθους*, & sanè ea lectio adhibita similitudini magis congruit, ut columnis pedes assimilentur, basibus plantæ. Commendauit superiori sententia pulchritudinem mulieris quæ in superioribus partibus consistit, & in vultu potissimum consistit: nunc eam commendat quæ in inferioribus partibus consistit, quæ ipsa post vultus pulchritudinem in muliere obseruatur, & grata est. Non tamen intelligendum est Sapientem potissimum voluisse significare obseruandam esse membrorum inferiorum pulchritudinem, sed sub eorum analogia morum pulchritudinem, quæ in pedibus mulieris tum demum verè inuenitur, cum non est vaga, quouis discurrens, nec in incessu leuis est, sed domi se firmiter continet, firmumque ac grauem ha-

habet incessum cum prodeudum est. Proinde non malè vertit interpres: pedes firmi. Huiusmodi pedes sunt super plantas stabiles, quando nituntur animo graui & maturo, ut is sit quasi basis & fundamentum externi incessus & firmitatis. Significat ergo Sapiens, quod columnæ aureæ super bases argenteas constitutæ, præter firmitatem quæ habent, etiam concinnitatem habent & pretium, ita & pedes mulieris firmi super plantas stabiles pulchræ habent congruentiā, dum externorum actuum maturitas respondet stabilitati mentis & animi. Parum autem refert, siue legatur: plantas stabiles, siue stabilis mulieris, cum non solum utraque lectio in nostris reperitur, sed etiam in Græcis. Nam Germanicum exemplar habet *ἁγία*, stabilis ut ad mulierè referatur: Cõplutense vero *ἁγία*: ut ad platas vel pectus pertineat.

20 Fundamenta æterna super petram solidam, & mandata Dei in corde mulieris sanctæ.

NVLLA Græca nunc habent hanc sententiā quæ tamen vtilem habet sensum. Significatur enim quod quemadmodum se habent fundamenta diu duratura quæ supra petram solidam & firmam sunt constituta: ita se habent mandata Dei in corde mulieris sanctæ, Deumque ex animo timentis: quia in corde talis mulieris mandata dei firmiter hærent, nec vlla tempestate aut tentatione à corde eius dimoueri poterunt. Conuenit cum illo Euangelico: Omnis qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapientis: qui ædificauit domum suam supra petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Sequuntur iam in Complutensi æditione vndecim sententiæ de mulieribus, sed ut non habentur in nostris, ita nec in Germanico exemplari, quarum quædam superius sunt habitæ, aut cum eis coincidunt, ut ascititiæ videantur.

21 In diebus contristatum est cor meum, & in tertio iracundia mihi aduenit.

NOVVM hic incipit argumentum, ut mirum non sit in Glosa Ord. hic esse principium noui capituli. Tria esse dicit quæ indignum est euenire & contingere, sed quorum duo dolorem adferunt cordi, & compassionem erga eos quibus illa contingunt, ut quæ contra illorum meritum eis eueniant, tertium verò etiam indignationem & iram contra eum in quo illud inuenitur: quia illud eius culpa ipsi accidit. Hæc tria sunt quæ sequuntur.

22 Vir bellator deficiens per inopiam, & vir sensatus contemptus, & qui transgreditur a iustitia ad peccatum: Deus parauit enim ad rhorum spem.

DVO priora continent duo hominum genera virtute landeque excellentium: quibus maximè & honor debetur & sustentatio. Vnum est eorum: qui pro patriæ salute fortiter & cum vitæ periculo decertant, quos indignum est postea inopia premi, cum non posuerint sibi prospicere opificiis, agricultura aut negotiationibus. Itaque omnino ex communibus bonis si opus sit, tales alendi sunt ut qui eis seruandis & augendis laborauerunt. Alterū est eorum: qui etsi non viribus: tamen prudentia sua & in bello & in pace viles sunt reipublicæ: ideoque cum in ea honoribus primis

digni sint indignū est tales esse contemptui, & non pro sapientiæ merito honorari. Tertium autem est genus hominum: in quo nulla est commendatio nec deploratio ex iniqua conditione, sed summa vituperatio atque indignatio ex eorum improbitate merito concepta, eorum scilicet, qui cum semel relicta impietate & iustitia se ad cultū Dei, studiumque iustitiæ contulissent: abiecto timore Dei & iustitia, ad pristina sua vitia relabuntur. de quibus dicit Petrus: Melius erat eis non cognoscere viam iustitiæ, quam post agnitionem 1. Pet. 2. retrorsum conuerti ab eo quod illis traditū est sancto mandato. Quoniam ergo hic à bono ad malum reditus, res est valde indigna, ideo illi generi hominum grauissimam proponit comminationem, dicens: Deum talem destinasse ad gladiū, hoc est, grauissima æternæ damnationis morte feriendum.

23 Dne spes difficles & tetricula mihi apparuerunt.

14 Difficile exiit negotians a negligentia, & non iustificabitur caupo a peccatis laborum.

SVBIKIT Sapiens quasdam sententias contra vitium auaritiæ. In quo primū notat duo hominum genera: quæ ob quæstum & lucrum studium præ aliis plerumque multa peccata committunt, vnde dicit sibi apparuisse duas species officiorum, quæ sunt difficiles, in euitatione peccati scilicet, hoc est, quæ difficulter sunt sine peccato, & quæ sunt periculosa, hoc est, quæ cum graui periculo incidendi in peccata obeuntur. Non dicit eas malas, ut quæ reipublicæ sunt necessaria, sed eas difficulter sine peccato perfici, quomodo Christus diuitias non dicit esse malas, sed difficile esse vi diues ingrediatur regnum cælorum, quod difficile sit eis non abuti: aut non nimis eis affici. Hæc duo officiorum & actionū genera explicat in sequenti sententia, nempe officium mercatorum & cauponum. Vbi notandum pro negligentia, Græcis esse *πλημμελείας*: pro peccatis *ἀμαρτίας*. Est autem inter eas duas dictiones Græcis ea differentia: quæ est Latinis inter delictum & peccatum, *πλημμελεία*, & delictum sit cum prætermittitur quod prætermittendum non erat: & *ἀμαρτία* & peccatum, cum sit quod fieri non debebat. Vnde in Levitico vbi nos habemus de hostia pro delicto, Græcis est *πλημμελεία*: vbi habemus de hostia pro peccato Græcis est *ἀμαρτία*. Hoc verò in libro dictio *πλημμελείας*, ferè vertitur per, negligentia, quæ idem ferè est quod delictum. Cum tamen hic negotiatoribus tribuitur delictum vel negligentia, & cauponibus peccatum: non est intelligendum vtriusque attribui quod eis est proprium, sed vtrunque vtriusque conueniri: quævis elegantia & varietatis causa vnum vnus, & alterum aliis tribuatur. Nisi quis velit intelligere negotiatoribus tribui delictum & negligentiam, quod pro lucro faciendo multa omittunt & dicere & facere quæ dicenda & facienda erant: ut cum mercium suarum vitia reticent & tegunt, festos dies non seruant, & in id genus aliis delinquant: cauponibus vero peccatum, quod esculenta sæpe & poculenta viciunt, plurisque iusto vendant, multa mentientes quo quæstum faciant. Cæterum genitiuus, laborum: Græcis non est. Nec tantum cauponibus labiis peccant: etsi eis vel maximè peccent, nimis sua commendantes, & ad gratiam hominum captandam quiduis dicentes. Quod dicitur: non iustifi-

414
iustificabitur caupo à peccatis: significat illum à peccatis non fore immunem & innocentem. Docet hæc sententia huiusmodi officia ob periculū non temerè amplexanda, & iustè hæc officia clericis esse interdicta.

CAPVT XXVII.

Propter inopiam multi deliquerunt, & qui querit locupletari, auerit oculum suum.

REGIT aliquot sententiis ostendere lucri cupiditatē esse causam peccatorum. Et hac quidem sententia indicat & inopiam, & diuitiarum appetitum causam esse quibusdam peccandi, quemadmodū & Proverb. 30. Sapiens indicat, orans Deum: Mēdici tatem & diuitias ne dederis mihi, &c. Per inopiam enim plerique multa scelera cōmittunt, & qui querit auidē fieri diues, auerit oculū suū, ab eo scilicet in quod oculos suos intentos habere debebat, hoc est, à Deo, à mandatis eius atque iustitia. Sicut & de iniquis senioribus in historia Susannæ dicitur, quod euerterunt sensum suum, & declinauerunt oculos suos ut non viderent cælū, neque recordarentur iudiciorum iustorū. Simile huic loco est quod dicit Paulus: Qui volunt diuites fieri, incidunt in desideria multa nocua & inutilia. Radix enim omnium malorum est cupiditas. Notandum autem Græca ferè pro eo quod noster vertit: Propter inopiā: habere *χαριν ἀδικοῦ*, hoc est, gratia indifferentis vel propter indifferentis. Quo nomine hoc loco significantur diuitiæ: quia per se bona non sunt, nec hominem bonū beatūque faciunt: vnde earum non tanta habenda est ratio, ut ob eas iustitia violeretur. Stoi ei enim philosophi *ἀδικοῦ*, vocabant ea quæ nec mala sunt, nec in veris bonis sunt numeranda: inter quæ maximè fortunæ bona collocabāt. Itaque quidam vertunt: Propter opes multi deliquerunt. Sunt tamen Græci codices quidam: qui nobiscum consentiunt, & habent *χαριν ἐδέσας*, propter inopiam. Et coincidet hæc lectio cum altera, si intelligatur significari multos deliquisse propter inopiam vitandam: aut ne eam incidere quemadmodum & Horatius habet: Impiger extremos currit mercator ad Indos: Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes.

Sicut in medio compes, in insidiam palis, qui inter medium vendit in emptio, ut arguuntur peccatis, conuertitur cum delinquente, et inquit.

HVIYS sententiæ lectio recepta incommodū habet sensum, fere enim legitur: angustia bitur peccatis: in qua lectione deest suppositū verbi, angustia bitur: pro quo Rabanus subintelligit auarus: aut ex præcedenti sententiā is qui querit locupletari. Lyra subintelligit, vendens & emens. Quidam libri scripti habent, angustia bitur peccans. Vnus inter eos qui ad manum errant habuit, angustia bitur pretiū, corruptè quidem, sed inde colligere licet interpretem scripsisse, angustia bitur peccatum. Nam ea lectio Græcis concordat sensumque habet convenientem. Et iuxta veterum scriptorum consuetudinem parua est differentia inter pretium & peccatum: quia illud scribunt pretium: istud peccatum. Græca enim habent, *αὐτὸ πῆλοσται ἀμαρτία*, conteretur vel comprimetur peccatum. Quod autem abruptè adiungitur apud nos: Conteretur cum delinquente

peccatum: ex alia versione in margine prius posita, omnino videtur postea textui insertum, ut & alias sæpè factum est. Græcum enim verbum *συντελοῦνται*, quod vnus vertit, angustia bitur, aliis vertit, conteretur. Est ergo sensus huius parabole: Sicut in medio lapidum sibi coniunctorū palus sic figitur ut eximi ne queat & extrahi, dum ab omni parte lapidibus sibi fixè adhaerentibus premittitur: ita & inter emptionem & venditionem sic peccatum angustiat & premitur, ut ægrè fieri possit quin inter illa concludatur: dum & ab vna parte emptor fallere studet, ab altera parte venditor, & ille quidem vili is emere rem laborat, iste verò carius vendere: atque ita fit ut ipsum peccatum conteratur, comprimatur, ac quoque dammodo vim vndique simul cum delinquenti patiat. Non damnat tamen hic Sapiens legitimam rationem contrahendi, emendi & vendendi, sed faciles occasiones fallendi atque fraudandi hoc in genere vitæ esse ostendit. Homines enim sua natura sunt ad rem attentiores, quorum cupiditas emptionibus atque venditionibus peccatū, quasi palum parietis infixum, concludit & conuenit. D. Aug. lib. 13. de Tri. c. 3. refert mimum quendam cum promississet in theatro se aliis ludis dicitur: quid in animo omnes haberent, & quid vellent omnes: atque ad constitutum diē ingenti expectatione maior multitudo conflueret, suspensis & silentibus omnibus, dixisse: Vili vultis emere, & caro vendere. Omnesque auditores conscientiarum suarum testimonio dictum approbasse, & dicenti in præuisa applausisse admirabili fauore. Quod tamen mimi dictum ostendit Augustinus non in omnibus habere locū. Nam inquit, scio ipse hominē, cū venalis ei esset codex oblatus, pretiūque eius ignarum, & ideo quicquā exiguum poscentem cerneret venditorem, iustū pretiū quod multo amplius erat nec opinanti dedisse. Si autem omnino placet legere, angustia bitur peccatis, subaudito pro supposito nomine, homo sensus erit: homo inter emendum & vendendum premetur peccatis, & ad peccandum ut gebitur, incitabitur & coarctabitur: si tamen à peccato se superari sinat conteretur suo tempore cum delinquente peccatum.

4 *Si non in timore Domini tenueris se insister, cito subuertetur domus tua.*

HANC sententiā rectè superioribus subiūxit, ut ostendat qua ratione peccandi occasiones & pericula: quæ in emptionibus & venditionibus esse dicit, vitari possint, nempe si quis se firmum seruauerit in timore Dei, quo qui destitutus est facile quauis in re labitur, & qui in eo se non studiosè & diligenter retinet etiam si studeat rem facere, & domum suam ædificare opibusque replere, subito eueniet ut Deo conatus eius non fortunante, domus eius subuertatur, & ipse cum sua familia ad inopiam & miseriam redigatur. Nam ut est in Prou. vir qui festinat ditari, ignorat quod egestas superueniet ei. & Hæreditas ad quam festinat in principio, in nouissimo benedictione carebit. Mystice quod dicitur subuertetur domus eius, intelligi potest de don. o conscientia & omnibus studiis & operibus quæ quisque sibi ædificat in hac vita.

5 *Sicut in percussura cribri remanet prius, sic aporia hominis in cogitatione illius.*

LEENDVM esse, percussura, non autem, ut quidam libri habent, percussura, patet ex Græcis: quæ habent *σείματα* vel *σείων*, hoc est, in concussione. Pro puluis, quidam libri habent, stercus, quod proprie significat dictio Græca *κίβηλα*, quæ tamen etiam significat puluerē ceromate expressū: & vtrovis modo legatur, per stercus vel puluerē oportet intelligere reiectamenta farinae, paleas scilicet & surfum qui remanet in cribro, cum concussione cribri tenuis farina decidit. Nam aliqui nec stercus inuenitur in cribro, nec puluis in eo retinetur. Mirum autem cur interpret dictionem Græcam aporia transtulerit, cum ea Græcis non sit, sed pro ea est in ædificatione Complutensi *σείλα*, hoc est, spolia, in Germanico exemplari *σείβηλα*, quæ verior est lectio hoc est quilibet, & reiectamenta, vel sordes. Aporia verò significat aut egestatē, aut proplexitatem, & inopiam consilij, fortè autem interpret imitari voluit dictionem Græcam *κίβηλα*, quæ est in priori membro. Cæterum quod ad sensum attingit, notandum hac & sequentibus aliquot sententiis describi à Sapiente aliquot indicia probati vel improbi animi. Docet enim, hominem, qualis sit animo, probari vel afflictionibus immissis, vel suo ipsius sermone, & de vtroque sunt duæ sententiæ. Quod ergo ad hanc pertinet sententiā, sensus est: Sicut cum concutitur & agitur cribrum, farina transeunte remanet in cribro surfures: qui sunt quasi reiectamenta & stercus farinae: sic frequenter in cognitione hominis, per quam mens hominis velut cribro agitur & commouetur, remanet hominis aporia, hoc est, angustia, & quæuis molesta res: quæ hominem proplexum reddit & anxium. Quo significatur, hominem in afflictione constitutum sine re ut in plurimum, elabi menti suæ bona quibus fruitur, nec ea attendere, aut in memoriam reuocare, sed tantum præ oculis habere mala quibus premitur, ea semper cogitatione reuoluendo. Quare declaratur, hominem non verè esse prudentem & constantem, cum potius quæ contristant deberet animo excutere, & attendere ad præstita sibi Dei beneficia bona, & initar vanni puluerem & paleas excutere, ac grana tritici retinere. Vnde & sequitur.

7 *Vasa figuli probat fornax, & hominis iustus in statu tribulationis.*

GRÆCA habent in secunda parte, *καὶ τὰ κείραυς ἀνθρώπων ἢ διὰ λογισμῶν αὐτῶν*, hoc est, & tentatio hominis in cogitatione ipsius, hoc est, homo tentatur & probatur per cogitationem suam, aut, ut quidam volunt, per sermonem & disputationem suam, ut cum sequentibus cōueniat. Noster accepit de tentatione tribulationis, hoc est, tribulatione & afflictione tentante & probante hominem, & est sensus: Quemadmodum fornax accensus probat vasa figuli, quæ in illum ut durentur immittuntur: quia quæ in eo dum eoque perdurant, & non confringuntur, declarantur esse bona, & bene à figulo temperata: quæ verò ignis vim non ferunt, sed dissiliunt, declarantur esse mala & malè facta: ita tribulatio tentans & explorans probat & declarat homines iustos: quia qui tribulationis igne non superantur, sed in illo infractō animo persistunt, & fortiores fiunt, declarantur verè esse iusti, ut qui propter mala quæ ferunt iustitiam non deserant: qui

verò in tribulationibus deficiunt, & animo franguntur ostendantur non verè esse iusti, ut qui ob premètia mala deficiunt statim à iustitia existentes de eorū numero, de quibus dicit Dominus, quod ad tēpus credunt, & in tempore tentationis recedunt. Sicut autem hoc loco tribulatio comparatur fornaci probanti vasa figulina: ita aliis locis cōparatur fornaci & igni probanti aurum vel argentum, ut cum dicitur Sapientiæ 2. Tāquam aurū in fornace probauit electos Dominus. Et Zachariæ 13. Ducam eos per ignem, & vtrāque eos sicut vritur argentum, & probabo eos, sicut probatur aurum, & exaudiam eos.

8 *Sicut rusticatio de ligno ostendit fructum illius, sic verbum excogitatum hominis cor.*

PRIOREM huius sententiæ partem sic habet Græca *ὡς ἡ ἀργύριος ἔλκει ἐλφάκει καὶ ἡ ἀργύριος αὐτῶν*, hoc est, culturam arboris ostendit fructus illius: Itaque appositè significatur, quod quemadmodum fructus arboris ostendit diligentem eius cultū, ita sermo mendicatus declarat cor & animum hominis. Noster interpret contrario modo nominatum vertit pro accusatiuo, & accusatiuum pro nominatiuo. Secunda pars variam habet lectionem. Quidam enim libri habent: sic verbum ex cogitatu hominis cor. Rabanus verò legit: sic verbum excogitatum hominis cor. Et incertum est in exemplari Germanico: quod nostræ versioni maximè accedit, an *καρδίαι* sit genitiu casus, ut sit, cordis: an accusatiuus pluralis, ut sit, corda. Eam autem lectionem quæ est apud Rabanum puto esse veriore, ut quæ sensum habeat cōuenienter. Sensus quoque est: Sicut rusticatio de ligno, hoc est, sicut rustica cultura circa arborem impensa ostendit fructum arboris, qui suscipi non potest nisi præuia cultura, per quem fructum iam susceptum etiam ostenditur & qualitas arboris: & cultura diligentia vel negligentia: ita sermo hominis ex meditatione & cogitatione procedens, ostendit cor hominis, & declarat quale illud sit, bonum scilicet an malū, & an bene excultum sit an malè. Oportet enim in nostra lectione, ut constet comparatio, intelligere culturam agricolæ sic ostendere fructum arboris, ut per eum etiam ostendat & qualitatem arboris & suæ culturæ. Sic enim bene se habet comparatio: quia simili modo etiam cogitatio & meditatio, quæ est quasi animi cultura, profert sermonem; qui vicissim declarat quale sit cor hominis, & quomodo excultum. Cui conuenit quod dicit Saluator: Vnaquæque arbor de fructu suo cognoscitur. Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona & malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala. Ex verbis tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis. vnde sequitur.

9 *Ante ierosolymam non auerit vultum suum, & non habebit in se hominem.*

TENTATIO etiam hic ponitur pro probatione, ut sit sensus: hominem probari per suum sermonem qualis sit, doctus ne scilicet an indoctus, sapiens an insipiens: ob quod bene monet non laudandum quāquam antequam eius sermo auditus sit, qui testatur qualis sit homo. Vnde de Socrate refertur: quod cum diues quidam filium suum adolescentulum ad ipsum mitteret

mississet, ut indolem eius inspiceret & pædagogus diceret: Pater ad te ô Socrates misit filiû vt eum videres: tum ad puerum dixerit: Loquere igitur adolefcens vt te videam, significans ingeniu hominis non tam in vultu relucere quam in oratione, quod hæc sit certissimû minimèque mendax vt in plurimum animi speculum. Sic & Diogenes mirum sibi videri aiebat, quod cum ollam aut operculum non emerent homines: nisi pulsus ac tinnitu explorata, in emendo homine solo aspectu essent contenti, etiam significans hominè nulla ex re melius cognosci quam ex oratione.

Si sequaris iustitiam, apprehendes illam, & indues quasi pedem honoris. Et inhabitabis cum ea & proteget te in sempiternum & in die aquisitionis inuenies firmamentum.

COM MENDAT studium amorèque iustitiae, ostendens eius fructum esse vitæ & ornamentum & protectionem. Cæterum quod dicitur: apprehendes iustitiam: dupliciter accipi potest, nempe vel vt significetur eum qui iustitiæ est studiosus, obtenturum eam: ita vt iustus sit futurus, & in iustitia profecturus. Vel vt sit sensus: sectatorem iustitiæ vicissim à Deo quod iustum est consecuturum, iustum scilicet præmium præstitæ & desideratæ iustitiæ. Si & quæ sequuntur dupliciter accipi possunt. Nam & sua iustitia atque virtute: quam opere præstat homo induitur veluti honorifica veste talarum: quæ totum hominem tegit & ornatur: quia virtute sua quisque præclarus atque ornatus redditur. Et pro iusto iustitiæ præmio quisque à Deo induitur veluti pedere honorifica, dum eum & hic honorabilem reddit, & in futuro stola immortalitatis ac gloriæ donat. Legendum est autem in hac parte cum accusatiuo, illam, & indues quasi pedere honoris illam. Sic enim cum Græcis habent Dionysius, & multa scripta. Similis locutio est apud Job c. 29. dicentem: Iustitia indutus sum, & vestiu me quasi vestimento: & apud Isaiam: Indumento iustitiæ circumdedit me. Porro in pedere honoris, potest videri allusio esse ad tunicam talarum quæ induebantur sacerdotes, de qua in Sapientia: In veste poderis Aaron, descriptus erat orbis terrarum. Quod sequitur, & inhabitabis cum ea & proteget te, &c. in Græcis non est. Significat autem iustitiam siue hominis bene viuentis siue Dei virtutem remunerantis, non tantum ornamentam iustum, sed etiam defensionem eum & in præsentia vita ab omni incommodo, & in futuro iudicij tempore, quod dies agnitionis rectè dicitur: quia tunc Deus declarabit se posse omnium facta, eaque nota omnibus faciet, quando illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium. Tunc ergo iustitiæ studio sus inueniet firmamentum, hoc est, inueniet in quo solidè subsistat, vt ab ira Dei non deiciatur nec commoueat.

Volatilia ad sibi similia conueniunt, & veritas ad eos qui operantur illam reuertitur.

Quod iam dixit de studio iustitiæ, idem nunc dicit de veritate: quæ à iustitia distincta non est hoc loco. Veritas enim hic, vt & alibi in scripturis, dicitur iustitia, quod vero & recto mentis iudicio consentiat, nec lectatorem suum decipiat

sicut peccatum quod ob id dicitur aliquoties mendacium, vt ibi Psal. 4. vt quid diligitis vanitatem, & queritis mendacium? Pulchra autem similitudine iam ostendit quod prius dixit, iustitiam apprehendendam ab eo qui illam sectatur. Quæ similitudo in hoc consistit, quod quemadmodum volatilia præpeti suo volatu fugiunt aues sibi dissimiles, conueniunt autem & congregantur iucundè cum eis quæ sunt similis generis: ita etiam veritas, eth fugiat & longè recedat ab eis qui eam non amant, lubenter tamen reuertitur ad eos qui veritatis sunt studiosi. eosque complexabitur, & suo consortio reficiet. Non elongabitur ab eis: nec sectatores suos fatigabit, sed ipsamet blande reuertetur ad eos: recreans eos, & digno eos præmio & honore donans. Quod de veritate & æquitate diuina quæ æquitatis studiosos remunerat, intelligere facile est. Illa enim tunc ad eos reuertitur: cum reddit eis quæ merentur. Verum etiam est de veritate & æquitate quam quisque operatur. Nam & illa reuertitur ad ipsum, quando adfert secum fructum quem meretur apud Deum: iuxta illud quod dicitur in Apocal. 14. Opera illorum sequuntur eos. Simile huic loco est quod dicit Saluator Ioan. 8. Si manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem & veritas liberabit vos.

Leo venationi insidiatur, semper, sic peccata operantibus iniquitatem.

ALIA similitudine etiam apposita ostendit peccatum aiter se habere erga sectatores suos, quam veritatem dixit se habere erga suos. Hæc, n. se habet erga suos vt volatilia ad sibi similia, peccatum se habet erga suos, sicut leo ad reliquas feras. Sicut enim leo, veluti crudelis ferarum rex, reliquis feris insidiatur, easque venari studet vt perimat, & earum carnibus pascatur: ita peccatum non benefacit suis sectatoribus, sed sub specie voluptatis quam proponit insidiatur eis, & sibi miserè subiicere & deuinctos retinere studet, vt tandem crudeliter occidat, & æternæ morti obnoxios reddat. Notandum enim pro eo quod nos legimus: venationi: Græcis esse *θηγαν*, quæ dictio non tantum venationem significat, sed etiam feram. Quod magis proposito conuenit, vt significetur, leonem: cum fera sit, feris tamen insidiari: improprie enim dicitur venationi insidiari. Proinde apud nos conuenit nomen venationi: accipere pro feris, quæ venando captantur. Sic & notandum Græcis non esse pluraliter peccata, sed *αμαρτια*, peccatum, quod veritati in superiori sententia opponitur: atque sic in singulari numero habebat vnum ex scriptis exemplaribus. Peccatum autem insidiatur operantibus iniquitatem, aut quia diabolus: qui peccatû in scripturis dicitur, aliquando per peccatum impiis insidiatur: aut quia peccatum ipsum quod committunt, illis imponit, & decipit eos atque captiuat: iuxta illud. Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur.

Homo sanctus in sapientia manet sicut sol. Nam stultus vt luna mutatur.

Græca priorem partem sic habent, *αληθινος υιοσθεσ διαπαρος σοφια*, vel vt habet Cöplutenis: *αληθινος υιοσθεσ σοφια*. Narratio pij semper est

est sapientia, vel in sapientia. Vnde patet apud nos rectius legi, sanctus, vt habet multi codices, quam sensatus: quæ tamen lectio videri poterat præferenda, quia ex opposito sequitur de stulto. Illud autem sicut sol, additum est ab interprete: quia ex opposito, stultus lunæ comparatur. Sensus ergo est: Sicut sol semper constanter manet in suo lumine & claritate: quam semper eandem retinet in seipso: ita homo sanctus, pius & Deum timens constanter persistit in sapientiæ narratione, semper occupatus vt quæ sapientiæ sunt ad aliorum vtilitatem proferat, nec à sapientiæ doctrina ob metum aut gratiam hominum recedens, nec pro diuersitate temporum aut personarum nunc pia, nunc contraria eloquens. At sicut luna in suo lumine mutatur, ita & stultus pro occasione varietate sic mutatur, vt quæ sibi consona non sunt proferat, nunc hæc nunc illa dicens. Nostra lectio accipi potest non solum de perseverantia in sapientiæ narratione, sed etiam de perseverantia in sapientiæ meditatione & actione: sicque rectè intelligitur homo pius & sanctitatis studiosus comparari soli, quod quemadmodum sol semper retinet suum lumen in seipso: etiam si interpositione nubium aut terræ lumen suum prohibetur diffundere similiter: ita & homo pius semper in animo suo persistit in sapientiæ meditatione, nec nubibus passionum aut aduersitatum amittit animi serenitatem & claritatem. Scultus vero instat lunæ facile amittit quod habet luminis, atque pro oblati occasione facile à virtute ad vitium, & ab vno vitio in aliud mutatur. Sed de perseverantia in sapientiæ narratione hanc sententiam potissimum dictam esse & Græca docent & sequentia, in quibus multa subiicit ad commendationem linguæ in sapientibus, & eiusdem vituperium in impiis pertinentia.

In medio insensatorum serua verbum tempore, in medio autem cogita ut abstinas sibi.

QVÆDAM scripta habent, cogitantium legem Dei, at, vt bene annotauit Lyranus, ea verba, legem dei: non pertinent ad veram lectionem, sed ex alicuius commentario asseripto inserta sunt in contextum. Nec tamen vt ille vult, ea verba sunt subaudienda, sed cogitantium, positum est absolute pro prudentibus: qui in feriis semper versantur cogitationibus: quos cogitabundos & meditabundos vocamus. Significat ergo quod cum quis incidit in consortium imprudentium, non temerè sapientiæ doctrinam inculcandam, ne sanctum detur canibus: & margaritæ spargantur ante porcos, sed seruandum verbum doctrinæ suo tempore opportuno: at cum in prudentium consortio quis fuerit, ibi liberum esse & vtile, vt in docendo & sermones sapientiæ proferendo sit assiduus. Opportunè autem hæc sententia superiori subiecta est, ne: quia dixit sancti & pij narrationem semper esse in sapientia, præteretur illum vbique suam debere proferre sapientiam.

Narratio peccantium odiosa, & risus illorum, in aeliis peccati.

CONSTANTER omnes quos vidi libri habent, delictis, verisimile tamen est, interpretationem: vitis, delictis, cum Græca dictio *σπαρ αλη* significet delicta, non delicta. Inter delictis, autè & delitiis, parua est in scribendo differentia. Pro Corn. Iansen in Eccles.

peccantium, Græcè, est *μωρον*, stultorum, sed iidè sunt apud Sapientem stulti & peccatores. Peccantium autem dictum est, sicut prius, cogitantium, pro his qui peccatis dediti sunt, eisque delectantur. Talium narratio, est iustis odiosa, & grauis & molesta: quia gaudent mala quibus delectantur, facinora sua prædicantes in quibus gloriantur. Talium risus est in delictis peccati, quia rident & gaudent in voluptatibus quas peccatû exhibet: quas tanquam falsas & noxias iusti abominantur: vnde de eis dicitur Prouerbiorum secundo c. Latantur cum malè fecerint, & exultant in rebus pessimis. Itaque etiam risus illorum est in delictis, peccati: quia rident in suis delictis quæ peccando committuntur, & quæ peccatum dominans in eis operatur. Indicat ergo secunda pars causam cur narratio talium sit odiosa, nempe quia gaudent in illis quæ iustis molesta est audire: quoniam etiam verû sit quod narratio rerum bonarum, & prædicatio veritatis, si fiat à peccatoribus, sit odiosa, quod ea nec Deo, nec hominibus grata sit propter illorum indignitatem. Sed ad hoc non videtur hic respexisse Sapiens.

Loquela multum iurans horripilationem capitis statuet, & irruentia ipsius obmutatio aurium.

DIXIT in genere, narrationem & sermonem impiorum esse odiosam & molestantem auditoribus, insinuantque vnam speciem per quam illorum sermo est molestus, nempe quia gaudent referre quæ mala sunt & peccata: nunc alias species adfert, ob quas item eorum sermo molestus est & odiosus, nempe quod sæpè in eorum sermone audiantur pleraque iuramenta temeraria, quæ quidam singulis pene verbis interponere solent. Deinde quod irreuerenter & indecorè multa loquantur, nullo seruatō honestatis decore, pugnasque & rixas excitantes. Nam pro irreuerentia: Græcis est *μαχη*, hoc est, pugna, vel rixa & concertatio. Sensus ergo est: quod loquela multum iurans facit vt præ horrore pili capitis erigantur in piis auditoribus, & irreuerentia quam talis obseruat in loquendo, siue cum iurat, siue cum contendit indecorè, efficit vt qui audiunt obturent aures suas. Per quæ significatur, iustos vehementer abhorre à talium verbis, nec ea sustinere nec auditu percipere.

Effusio sanguinis in rixa superborum, & maledictio illorum auditis grauis.

PERGIT adhuc magis ostendere molestum esse impiorum sermonem: quia, inquit, per rixam & contentionem hominum superborum: qui scilicet neminem verentur, nec reuerentia & pudore reuocantur à rixando & maledicendo, sepe fit effusio sanguinis: cum ex rixis pugna nascuntur & cædes, & illorum maledictio: quæ scilicet omnibus maledicunt, & superbè conuittantur, est auditus grauis, hoc est, grauius & molestè auditur. Pro, maledictio, enim Græcis est *βλασφημια*, hoc est, conuittatio.

Qui denudat arcana amici, siue perdit, & non inueniet amicum ad animum iuratum.

PROSEQUI TVR aliquot sententiis aliud linguæ vitium, quo scilicet secreta amici panduntur, multis verbis eleganter ostendens quam magnam sit & execrabile hoc vitium: vt per quod

fit ut quis omnino sit indignus amicitia aliquorum, & irrepabiliter veterem amicum amittat, cum nulla alia re magis amicitia laedatur. Qui, inquit, denudat arcana amici sui, perdit fidem: hoc est, fidelitatem suam, quam debebat seruare amico, vel credulitatem aliorum, qui deinceps non habebunt ei fidem: nec credent ei sua secreta. vnde nec inueniet facile quenkum amicum ad animu suu, hoc est: pro voto & desiderio suo. Perdita enim fide eius, qua amicitia est fundamentum, cuncti absterrebuntur ab amicitia cum eo ineunda, & in primis is qui perfidiam eius ex per tus est cum damno suo & frustratione fidelitatis. Vnde recte subiicit.

19 Dilige proximum, & coningere fide cum illo, quod si denudaueris absconsa illius, non persequaris post eum.

LIBRIONAES ferè habent: non persequeris: & exponitur, non persequeris post eum, pro non assequeris eum. At melius legitur, non persequeris. Aut persequeris, positum est pro persequeris, siquidem codex Bessarionis habet: ne persequeris. Significat enim non esse insequendum amicum semel proditum. Itaque sensus est: Dilige ex animo proximum, hoc est, amicum tuum (est enim Græcis φίλος) & ex dilectione coniungere ei fideliter, per fidem debitam seruans secreta tibi commissa, quod si denudaueris perfidie eius secreta, non est ut persequaris post ipsum, hoc est, ut coneris eum tibi offensum placare, & ad veterem amicitiam renocare, quasi dicat: frustra id feceris. Id enim est quod sequentibus significat.

20 Sicut enim homo qui perdit amicum suum, sic & qui perit amicum proximi sui.

IN COMMODA videtur hæc comparatio, cum idem videatur esse, perdere amicum suum, & perdere amicitiam proximi sui. Græcis pro, amicum, est contrarium ἐχθρός, inimicum, & significatur, quod quemadmodum sine spe amicitie obtinetur homo amittit inimicum suum, quoad scilicet amicitiam ipsius: sic etiam se habet homo qui sua perfidia, aut futili secretorum commissorum denudatione perdit amicitiam proximi, hoc est, amici sui, hoc est, perdit eam irrepabiliter, nec sentiet illum magis sibi beneuolum quam hostem suum. Et verisimile est interpretem nostrum vertisse inimicum, veru scriptores mutasse, inimicum in amicum, quod alioqui absurdus videretur esse sensus. Receptam lectionem nostri sic intelligunt: Sicut homo qui perdit amicum suum per mortem ipsius: ita ut non sit spes rursus habendi ipsum: ita se habet & qui sua culpa perdit amicitiam proximi sui, ut scilicet etiam ei non sit spes recuperandi eam. Verum Græcis secunda pars sic habet: Sic perdit proximum suum, non autem: sic perdit amicitiam proximi sui: ut comparatio non sit inter perdere amicum, & perdere eius amicitiam.

21 Et sicut qui dimittit auem de manu sua, sic reliquisti proximum suum, & non eum capies.

22 Non illum sequeris, quoniam longe abest, effugit enim quasi caprea de laqueo.

PVLCRIS similitudibus ostendit spem non esse recuperandæ amicitia illi qui secreto rum reuelatione ea perdidit, quod per huiusmo

di perfidiam ita amittatur amicus, sicut amittitur auis quæ de manu sinitur auolare: quæ libertate gaudens sui volatus pernicitate ita auolat, ut etiam si quis eam insequatur, capere eam rursus non valeat: similiter sicut amittitur caprea, quæ cum de laqueo effugerit, summa cunctis velocitate rupes conscendit, ut ad eam recipiendam, nemo valeat petuenire. Quibus similitudinibus non solum significat Sapiens proditione deceptum amicum non posse recipi, & ob id ad eum recipiendum non esse laborandum: sicut frustra quis insequitur auolantem auem, aut effugientem capream, sed etiam amicum talem sic gaudere quod ereptus sit è manibus infidi amici, seque ab eo quam maxime potest elongare & alienari, quomodo auis & caprea captæ gaudent se liberatas sua captiuitate. Irreconciliabilem esse amicitiam sic perditam, etiam alio quarto simili ostenditur, cum subiicitur.

23 Quoniam vulnerata est anima eius, ultra eam non potens colligere.

HOc est, anima eius adeo est dolore perfidia tua vulnerata & læsa, ut non possis amplius vulnus eius colligare, & colligando curare, & similis est ei qui graue aliquod vulnus accepit quod colligationem & curationem non admittit. Græca alium habent sensum: nam tantum habent: Quoniam vulnus est colligare, hoc est, licet vulnus inflatum circumligando curare. Et deinde sequitur, & maledicti est concordatio vel reconciliatio, hoc est, ob emissum aliquod in amicum conuitium potest quis reconciliationem & veniam impetrare à læso amico. Tum subiungitur: qui autem reuelat arcana, perdidit fidem, ut significetur reuelationem secretorum peiorem esse, & amicitia magis contrariam, quam si amico vulnus infligatur, aut conuitium ingeratur. Vnde patet quomodo intelligi debeat quod nos deinde legimus.

24 Et maledicti est concordatio, denudare autem amici mysteria, & speratio est anima infidelis.

SENSVS enim est: Si quis maledictum & conuitium aliquod amico ingerat, poterit concordatio & reconciliatio obtineri: at denudatio secretorum amici, de desperationem recuperandæ amicitia adfert infelici animæ eius: qui per stultitiam aut perfidiam in eam denudationem prolabitur. Malè ergo legitur pro concordatio, reconciliatio, cum Græcis sit διαλλαγή. Malè etiam intelligunt quidam illud: maledicti est concordatio, ut sit sensus: multi maledicent ei qui cum amico perfido rursus concordauerit, & pristinam recuperauerit amicitiam. Est enim hæc pars ad sequentia referenda, ut significetur maledicentia facilius veniam impetrare quam secretorum reuelationem. Vnde etiam non est legendum: Sed maledicti est concordatio, sed: Et maledicti, vel etiam sine, &, quomodo legitur apud Augustinum in Speculo.

25 Annuus oculo fabricas iniqua, & nemo eum abiciet.

POST sermonem de perfido amico, subiicitur sermonem de ficto amico: qui adulationibus suis & hypocrisis incautus imponit. Talis in scripturis dicitur aliquoties annuens oculo, quod oculorum nutibus amicitiam simulat, quam corde non gerit. Porro in secunda huius sententia

sententia parte Germanicum exēplar satis concordat cum nostra versione. Habet enim, οὐκ ἀπορρίψω ἀπ' ἐμαυτοῦ, hoc est, nemo se separabit ab ipso. At alia lectio, quæ videtur esse verior, habet pro ἀλλὰ, ἢ ἀλλὰ, ut sit sensus: qui nouit eum, discedet ab ipso: sensus ergo nostræ lectionis est: Qui non ex corde diligit, sed tantum oculorum nutu & nutu amicitiam fingit, is apud se in animo machinatur mala aliqua inferre, & tandem propter eius fictionem nemo eum facile abiiciet, sed eius societate gaudebit & delectabitur, ignorans eius calliditatem. Ita in eius hypocrisis: qua facile decipit, pulchrè depingit, cum subiicit.

26 In conspectu oculorum tuorum condulcabis os suum, & super sermones tuos admirabitur.

27 Nouissimè autem peruerteret os suum, & in verbis tuis dabit scandalum.

LE G E N D V M esse non, conculcabit, ut multi libri habent, sed condulcabit: Græca docent: quæ habent γλυκαίνω. Legendum item non in verbis suis: sed, in verbis tuis: ex eisdè patet, cum sit, ἢ λόγους σου, Opponitur enim illi quod dicitur: super sermones tuos admirabitur. Et est sensus: fictus talis, te præsentem, os suum componet ad dulcia tibi & grata loquendum, & quicquid dixeris, id tanquam valde sapienter dictum laudabit & admirabitur. At postea, te absente, peruerteret os suum, ut dura & aspera de te à tergo loquatur, & in ipsis verbis tuis quæ prius laudauit, dabit tibi scandalum, hoc est, per propria tua verba tibi ruinam & perniciem parabit, facietque ut tuis propriis verbis te subuertat, confundat, & perdat. Hoc autem malum quam graue sit & de testabile, ostendit cum subiicit.

28 Multa audiui, & non cogitaueris, & Dominus odiet illum.

CO N S T A N T E R libri habent, audiui, at omnino verisimile est interpretem vertisse, o diui, cum Græcè sit ἐμὸν ὄνειδος, idem scilicet verbum quod mox vertitur, odiet. Itaque sensus est: Multa sunt vitiorum genera quæ ego odiui, sed non est quod æquè odium, atque illud quod modo dixi, simulata scilicet ad decipiendum amicitia, sed & Dominus talè vehementer odiet, atque vindicabit. Quod & sequentibus insinuat sententiis.

29 Qui in altum mittit lapidem, super caput eius cadet, & plaga dolosa dividet vulnera.

30 Qui foueam fouit, incidet in eam: & qui statuit lapidem proximo offendet in eo, & qui cauet, autem illi ponit peribit in tuo.

MV L T legunt, plaga dolosa dolosi, sed, dolosi, ut non est in Græcis: ita nec in quibusdam scripturis Latinis. Et in Græcis secunda sententia etiam tantum est bimembris: abest enim secundum nostrum membrum, variis ergo similitudinibus indicatur, malum quod aliis paratur reuersurum in suum authorem, ut is sit passurus malum quod alteri struxit, quod & aliis scripturæ locis similibus allegoriis significatur, ut Psalmo 7. Prouerbiolorum 26. & Ecclesiastes 10. Primum mittit lapidem, eundem excipit in caput suum: ita ut sibi ipsi causa sit sui mali, & impleatur in eo illud Psalms? Conuerteretur dolor eius in caput eius, & in vertice ipsius iniquitas eius descendet. Secundo: similitudine eius qui cum dolose & occultè alteri plagam inferre conatur, seipsum

improuidè laedit, ut sit rorruerum in hic qui inculari in aliquem occultè student. Itaque quod dicitur, plaga dolosa dividet vulnera, hoc significat quod intentatum dolose alteri vulnus, causa facta est ut authoris & dolosi illius vulnus tra diducatur, & lata hiant atque magis. Tertio, adhibet similitudinem eius, qui cum fodit foueam alteri, ipse incidit in eam prior ex improviso. Itè qui lapidem ponit alteri ad turram eius precutadâ, in què ipse met impingat, & cadat Postremu, eius qui laqueo alteri structo ipse capitur, His autem omnibus quid significare voluent, aperiri cum subiicit.

31 Facienti nequissimum consilium super ipsum deuo uetur, & non agnosces unde auentias illi.

GR A E pro facienti nequissimū consilium est ἐπιβουλή πονηρά, hoc est, faciens mala. Itaque facere nequissimum consiliū, hic est non suggere re malum consilium alteri, de quo rectè dixit quidam, Malum consilium consultori pessimum, sed est exequi malum quod quis apud se excogitauit, aut malum consilium apud se contra aliquem inire. Talis, inquit, quantum uis occultare studeat suum malum, non erit impunitus, sed malo alteri parato sibi ipsi malum accerset præter expectationem. Eodem tendunt quæ sequuntur.

32 Illusio & improprium superborum, & vindicta sicut leo insidiabitur illi.

Q V O N I A M constanter libri habent singulriter pronomen, illi, quomodo & habet Græcum exēplar Germanicum, ideo hæc sententia referenda est ad eum de quo agit superior sententia, ut tres illi nominatiui, illusio & improprium & vindicta referantur ad verbum, insidiabitur, & sit sensus: Illusio & improprium superborum, hoc est quod à superbis irrogatur humilibus, & vindicta quam aliis inferre conatur talis, ea ipsa, inquam, mala insidiabuntur illi sicut leo, hoc est, inexpectato subito atque potente eum inuadent opportunitate oblata: nec illa effugere aut superare poterit, quomodo leonis insidiantis vim feræ quas captat vincere non possunt. Complurtenis æditio habet pluraliter: insidiabitur illis, secundum quam lectionem: quæ videtur conuenientior: in priori membro subaudiendum est verbum, sunt, ut sit sensus: Illusio & improprium sunt hominum superborum, hoc est, eis debentur: eosque comitantur: ut quemadmodum ipsi alios superbe præ se contemnent, illis illudunt & ignominia afficiunt: ita & ipsis vicissim illudantur, & improprium accidunt, & vindicta insidiabitur illis sicut leo feris. Potest & sic accipi, ut sit sensus: Improprium & illusio sunt superborum, hoc est, superbi aliis illudunt & conuertiuntur, sed hoc non facient impunè: quia vindicta dei insidiabitur illis sicut leo. Huic conuenit quod sequitur.

33 Laqueo peribunt qui obiciantur: & in iustis morietur: acior autem conijmet illos antequam moriantur.

Q V I, inquit, gaudent infortunio: perditione, & ruina iustorum, inuoluentur subito & inopinato aliquo malo quo peribunt, & antequam penitus per mortem tollantur, æternæ quæ morti tradantur, frequenter ueniet ut diuturnus dolor siue mentis, siue corporis, eos lætè consumat,

440

ita vt pro breui gaudio quod de casu iustorum concipiunt, longo dolore atteratur, & longa morte moriantur antequam moriantur, Pulchre enim dictum est, consumet eos antequam moriantur, vt significetur duplex eorum mors, tabida scilicet eorum per longum tempus consumptio, & succedens mors corporis cum aeterna damnatione. Huius exemplum in plerisque impiis demonstrat scriptura, vt in Antiocho, & vtroque Herode, eo scilicet qui pueros Bethleemiticis occidit, & qui Iacobum interemit: qui consumpti a vermibus expirauerunt.

2. Mach. 9. 11.

34 Ira & furor viraque excreta, & vt peccator continens erit illorum.

GRÆCIS prior pars est, ἡνὶς καὶ τὸν τὰ ἐπι-βόλην γυναικα, hoc est, furor & ira etiam hæc sunt abominationes. Post reprehensionem enim superiorum vitiorum subiungit infectionem iræ, quam sequenti capite prolixius prosequitur. Itaque dicit, præter superiora vitia: etiam iram & furorem esse abominabilia: significans viro iusto etiam ab his sicut a superioribus esse cauendū. Distinguantur autem ira & furor, sicut genus & species, aut sicut imperfectum à perfecto. Nam furor est ira vehementior. Aut iræ nomine, vindictæ cupiditatem significat: furoris verò, conatum vehementem inferendæ vltionis. Vtrumque ergo dicitur execrabile, & irasci & furere præ ira, et subditur: Et vir peccator continens erit illorum, hoc est, obnoxius erit & subiectus his tetrivitiis: quæ humanæ naturæ lenitatem omnino dedecent, à quibus homo Deum timens: Dei munere liber erit: Rabanus intelligit significari, virum peccatorem tenacem esse iræ & furoris, vt scilicet ea apud se diu referret, nec ea statim deponat, sicut iustus, qui etsi quandoque ira tentetur, mox eam remittit timore Dei. Græcis pro, continens, hic rursus est ἐκπαρθής, quod hic positum videtur simpliciter pro obnoxius.

CAPVT XXVIII.

Q ui vindicari vult, à Domino inueniet vindictam, & peccata illius seruans serua bet.

OSTQVAM superioris capitis vltima sententia, iræ vitium infectatus est, comode subiicit doctrinam de mansuetudine & clementia aliis præstanda in offensionibus, planè coincidens cum multis quæ de remissione offensionum proximis donanda dicuntur in Euangelis, ad hoc vt à Deo remissio peccatorum obtineatur. Primū ergo generalem proponit sententiā, quæ significat cupidū vltionis, vicissim à Deo vindicandum, iuxta illud: Si non dimiseritis hominibus peccata eorum: nec pater vester dimittet vobis peccata vestra. &: Iudicium sine misericordia ei qui non facit misericordiam. Porro pro: qui vindicari vult: Græcis est ἐκδικῶν: hoc est, vindicans vel vltiscens. Proinde aut vindicari deponit aliter positum est pro vindicate, aut sensus est: qui iniuriam sibi illatam vult vindicatam esse siue per se, siue per alium. ita vt eam remittere nolit sine iusta vindicta. Loquitur autem de eo qui ex iræ passione, & sola vindicandi feratione vltionem querit, nō autem de eo qui

Mat. 6. Ibid. 7. Iacob. 2.

solo æquitatis amore, seruatō ordine iuris, eam postulat, & proinde nec de eo qui autoritate publica scelera punit. Qui ergo eius est inclementia vt vltionem requirat iniuriæ sibi illatæ is vicissim Domini non sentiet clementiam, sed à Domino inueniet vindictam iuste scilicet hoc in se inueniens, quod in alio querit, & Deum ad clementiam prouocans, sua inclementia ad iram & vltionem prouocans. Et cum Deus ea sit clementia vt veniam postulatis peccata remittat, eorumque obliuiscatur: contra iam peccata illius seruans seruabit: hoc est sedulo ac diligenter referuabit apud se, vt quomodo ille vindictæ cupidus illatam iniuriam apud se in mente seruat, uolens eius obliuiscita & Deus peccata ipsius seruabit in memori mente, vt suo tempore ea iuste vindicet. Aut quod dicit: seruans seruabit, significat quod Deus eius peccata diligenter obseruabit, atque ad ea attendet, nec dissimulabit ad ea, sed illa acriter quandoque punit. Est autem in ea locutione, seruans seruabit: phrasis Hebraica, obuia sæpius in scripturis, pro serio & omnino seruabit.

2. Re magis proximo tuo nocenti te, & tunc de peccatis tuis peccata soluentur.

POST generalem sententiam infert monitionem quæ ex illa consequitur, & consonam illi verbo Christi: Dimittite, & dimittimini. &: Si dimiseris hominibus peccata eorum, & pater vester dimittet vobis peccata vestra. Pro, relinquere, est ἀφες, idem scilicet verbum quod in oratione Dominica, cum dicimus: Dimitte nobis debita nostra: vnde magis conueniebat vertere, Remitte. Dicit autem, peccata soluentur, pro remittentur & condonabuntur, significans peccata esse quædam vincula: quæ hominem deo obligant & astringunt ad pœnam eis debitam persoluendam. Itaque cum debita eis pœna remittitur, peccatorum vincula solui dicuntur. Similis est loquendi modus in eo: Quæcunque solueritis super terram erunt soluta & in caelis.

Mat. 18.

Mat. 18.

3 Homo homini referat iram: & à Deo querit medelam? 4 In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur? 5 Ipse dum caro sit referuat iram, & propitiationem petit à Deo: quis exorabit pro deo eius illius?

TRIS ista sententiæ per interrogationem sunt efferendæ, vt significetur indignitas & iniquitas hominis postulantis sibi ignosci à Deo cum ipse implacabili in alios animo offensionem retineat. Quam iniquitatem prolixè expressit Dominus in parabola duorum seruorum, quorum alter à Domino benignissimè tractatus, & misericordiam consecutus, conseruum inhumanissimè vexauit. Et hoc etiam loco multis verbis eandem iniquitatem exaggerat Sapiens, idem aliis verbis repetens, veluti significare volens tam indignam esse eam inhumanam crudelitatem, vt verbis nunquam satis exagitari possit. Et in prima quidem sententia duplex est oppositio quæ facit ad exaggerationem. Oppositio enim est inter hominem & Deum, significaturque indignum esse vt homo hoc non præstet homini, sibi scilicet æquali, quod ipsemet postulat à Deo, tam longo scilicet intervallo se superiore. Oppositio etiam est inter iram qua malum alteri optatur, & medelam qua malum a se desideratur: significaturque indignam esse vt

Mat. 18.

qui referuat iram alteri, à quo se vult vindicare, petat à Deo liberari, & curari à malis quæ peccando contraxit. In secunda verò sententia exprimit emphasim, quæ est in eo quod dixit, homini, hoc est, inquit, in hominem similem sibi. Quibus verbis non tantum notat naturæ humanæ similitudinem, sed etiam ad peccandum fragilitatem & pronitatem, (quasi dicat) in eum qui & eiusdem est secum naturæ, & eadem peccat fragilitate, qua ipsemet se subinde peccare sentit, vt duplici hoc nomine ab homine ei debeat misericordiam. Est item oppositio inter, non habet misericordiam, & deprecatur de peccatis, quasi dicatur: Non habet misericordiam erga precantem veniam, & tamen audet precari misericordiam sibi impendi de commissis peccatis. Est itē emphasis in eo quod pluraliter dicitur de peccatis suis, vt cogitur multa esse peccata hominis in Deū, cū vnum sæpè tantum sit hominis in hominem, cuius vindicta exquiritur. In tertia sententia exprimitur emphasis, quæ est in eo quod dixit in prima sententia: homo, hoc est, is qui caro est, infirmus scilicet, mortalis, & sibi non sufficiens, qui que per carnis infirmitatem sæpè labitur & peccat. Talis ergo, inquit, referuat iram, & à Deo potentissimo & perfectissimo petit iræ relaxationem? Et subiicit: Quis exorabit pro delictis ipsius: significans huiusmodi hominis factum esse intolerabile, vt non solum ipse indignus sit qui pro se orans exaudiat, sed nec esse quemquam aliū, qui pro eo exorare vel velit vel possit. His sic exaggeratis rectè rursus monet deponendam iram, & offensas condonandas.

6 Memore nonisitorum, & desine imitari: tabitudo enim & mors imminet in mandatis eius.

Psal. 33.

SECUNDAM partem sic habent Græca καὶ μνημόσινος τῶ πλησίον καταφθορῶν, καὶ θάνατον, καὶ ἐμμελεε φτολαίς, & ne mineres proximo corruptionem & mortem, & immane mandatis, hoc est perisite in illis. Germanica editio nō habet illaverba: Et ne mineres proximo, sicut nec noster ea legit. Ex Græca aut lectione constat malè quosdā legere apud nos: Beatitudo. n. & mors: sed pro, Beatitudo, legendū Tabitudo, hoc est, corruptio. Correspondet enim dictioni καταφθορῶν. Cōstat etiā pronomen eius, superesse in multis libris, & legendū, imminet in mandatis, sine pronomine, eius, sicut multa scripta habent concorditer cum Græcis. Duo ergo Sapiens proponit semper cogitanda, per quæ ab ira & vindictæ cupiditate animus hominis reuocari debeat. Primum nouissima, per quæ hic potissimum significare voluit vltionem quæ in nouissimo sine hominis manet impio legis Dei transgressores. Hæc. n. qui mēte semper reuoluerit, facile cessabit à prosequenda inimicitia, quæ corruptio & mors imminet in mandatis, hoc est, imminet homini propter neglecta Dei mandata. Aut potius, imminet in mandatis, hoc est, in mandatis Dei vbique obuia sunt & cernuntur. vbique enim ea transgressoribus aperte prædicantur obuentura. Horum ergo malorum metu meritò inimicitia omnis & ira deponenda est, vt iram Dei, quam omnes meruerunt, effugere quis possit.

7 Memorare timorem Dei, & ne irascaris proximo, memorare refectionem alius, & desine ignoranciam proximi.

PRO timorem Dei, Græcis est φόβος, hoc est, mandatorum. Nec est bis verbum, memorare, sed semel tantum, ita vt vtraque parte idem significetur, quia per testamentum altissimi, lex Dei significatur. Secundum ergo cuius intuitu vult vnunquemque reuocari ab ira & vltionis cupiditate, est lex Dei, quæ vltionem & iram prohibet dicens: Non queras vltionem, nec memot eris iniuriæ ciuium tuorum. Huius legis recordatione memoramur, hoc est, recordamur timorem Dei, hoc est, recordamur quid ex timore Dei illi debeam, vt eius intuitu nō irascamur proximo, sed despiciamus ignorantiam proximi, hoc est, parui faciamus ea quæ proximus per ignorantiam in nos peccauit. Vt enim extenuaret proximi peccatum, & ob id ostendere esse despiciendum tanquam paruum, vocat ignorantiam, quæ per ignorantiam sæpè committatur. Rursum vt facilius ad illius despectum induceret, monet recordari legis & timoris Dei: vt horum memoria illi obliuionem & parui pensionē inferret,

Leuit. 19.

8 Absine te à lite, & minues peccata: homo enim iracundus incidit in eam.

9 Et vir peccator turbabit amicos, & in nō habet pacem habentium immitet inimicitiam.

OSTQVAM efficacibus rationibus reuocauit à cupiditate vindictæ ex ira prodeunte rectè etiam reuocat à litibus & contentiōibus, quæ eodem etiam fonte prodeunt, & vltionis sunt quidam modus. Sicut, inquit, monui, vt ab vltione abstineas, ita etiam ab lite te, hoc est, contine & cohibe te à lite: & si id feceris, minues peccata, & in te & in aliis, quia & pauciora tu peccata committes, minusque peccabis, & causam præbebis vt alij minus peccent, quos ad contentiones & rixas non excitabis. Vtrumque enim sequentia declarant, cum dicitur: Homo enim iracundus, qui vt facile irascitur, ita facilis est ad contendendum, incendit litem non solum in se contra alios, sed etiam in aliis contra se, quos ad rixandum contra se prouocat. Nec tantum in se & contra se litem incendit, sed & alios inter se cōmiscet, qui inter se amici fuerant, & inter se pacificè vixerunt. Ostendit ergo homines contentiosus & multa committere peccata, & auctores esse aliis peccatorum.

10 Secundum enim ligna sylvæ sic ignis exardescit, & secundum iracundiam hominis sic iracundia illius erit, & secundum substantiam suam exaltabit iram suam.

DOCT hæc sententia, vnde fiat vt quidam sint tam impotentis iræ, & vehementer contendant, nempè quæ vires & opes eius audaciam præbeant, & materiam maioris iræ subministrant, quemadmodum docet experientia. Ad quod ostendendum pulchra vtrius comparatione. Secundum, inquit, ligna sylvæ, hoc est, pro multitudine & qualitate lignorum quæ igni adhibentur, sic ignis exardescit, vt maior sit & calidior, quo plura & duriora ligna fuerint apposita: sic etiam pro viribus & fortitudine hominis vt in plurimum erit iracundia eius, & secundum opes suas exaltabit iram suam, vt quo est fortior & ditior, eò magis audeat iram suam sine pudore & timore ostentare, alie in clamando, & quouslibet liberè incedendo. Potentia ergo & opulentiā fomenta sunt iracundiæ, sicut ligna ignis sunt alimentis.

Idem.

idque tum quod propter illa homines magis ponderent iniuriam, & facile se laesos iudicent, tum quod pudore & timore non ita ab ira & clamoribus indignis reuocentur, sicut humiliores. Coniunctio, enim quae non videtur probare praecedentia, Graecis non est. Superior namque sententia docuit iracundiam fomentum esse & materiam litium, iuxta illud. Sicut carbones ad prunas, & ligna ad ignem: sic homo iracundus suscitatur rixas. Haec vero sententia docet quae sint materia & fomenta ipsius iracundiae: quae sicut incendit lites, ita a virium & diuitiarum fiducia accenditur.

11 Certamen festinatum incendit ignem. & his simans effundit sanguinem, & lingua testificans adducit mortem.

TERTIUM membrum de lingua testificante, quod obscurum est, & non nisi inconmodum habet sensum, in nullis Graecis. Pro certamen, est *ἔρις*, hoc est, contentio: & *πῦρ*, hoc est, *μαχία* hoc est, pugna. Itaque magis conueniebat in primo membro vertere, *lis* festinans, & in secundo, certamen festinatum. Significatur enim illa rerum series & gradus, ut primo homines iurgis ac rixis incendunt in se mutuo ignem iracundiae, ac deinde manibus pugnando sanguinem effundunt, & mortem infligunt. Vocat autem litem & pugnam festinatam, ad quam sine rationis iudicio & moderamine homines precipitanter per irae commotionem proruant. In nostra lectione per, certamen, intelligenda est contentio qua verbis certatur, ut sit sensus: Contentio precipitanter assumpta primum quidem incendit ignem iracundiae in animis hominum, deinde illo accenso eadem *lis* & contentio frequenter etiam effundit sanguinem, & causa est vulnere & caedis quae saepe nomine effusionis sanguinis significatur in scripturis. Quod sequitur de lingua testificante, potest accipi ut cum praecedentibus conueniat de lingua denunciante & comminante alicui interitum, ut sit sensus: lingua comminatoria, quaeque denunciat alicui interitum, solet nonnunquam adducere mortem, & caedum esse causa. Testificari enim nonnunquam ponitur pro denunciare & profiteri, ut ibi: Testificor omni homini circumcidenti se &c. Et Rabanus exponit, proca loquela. Dionysius intelligit linguam testificantem, eam quae alterius litigantium causam suo testimonio approbat & adiuvat. Simili ferè modo Lyranus. Itaque haec sententia ostendit mala quae ex contentionibus per iram accidunt, ut his intellectis, omnis acerbis contentio & offensio maturè extinguitur, & persuadetur quod prius dixit: Abstine à lite. Ceterum quod ad lectionem attinet, legendum esse per verba praesentis temporis incendit, effundit adducit, & non per futura, ut multi libri habent, docent Graeca.

12 Si sufflaueris, quasi ignis exardabit: & si expueris super illam, extinguetur & utraque ex ore proficiuntur.

LEGANTIVS & significantius habent Graeca, *ἢ ἡ φουχὸς ὀπιθὴν, καὶ ἡ οὐρα*, si flaueris in scintillam, ardebit, &c. Pulchrum enim proponitur exemplum de scintilla, quae vno eodemque ore & flando in eam accenditur, & expuendo in eam extinguitur. Quo exemplo allegoricè insinuat, quomodo ira hominis, quam supra igni comparauit, vna eademque lingua & accendi potest,

fit, & extingui instar scintillae. Accenditur enim sufflando in eam, hoc est, eam contentionibus & falsis adulationibus instigando: extinguitur autem si expuatur in eam, hoc est, si mansuetudine verborum reprimatur, & veluti frigida ei suffundatur, aut si eius vilitas & turpitudine demonstretur. Hoc ergo significatur quod alibi dicitur: In manibus linguae vita & mors. & Responsio mollis frangit iram, sermo durus suscitatur furor. Nostra lectio idem omnino significaret, si abesset dictio quasi, & legeretur, super illum, quomodo legitur apud Rabanum. Obscuritatem enim facit in nostra lectione, quod verba exardabit & extinguetur, non habent suppositum, nec videtur quo referendum sit relatiuum, illam. Nam ineptè refertur ad linguam testificantem, cum ipsi linguae tribuendum sit ipsum sufflare & expuere. Necessè ergo est, ut commodus sensus habeatur, subintelligere & repetere ex praecedentibus nomen ira, quod sit & illorum verborum suppositum, & relatiui, illam, antecedens, ut sit sensus: Si sufflaueris in iram, quasi ignis exardabit, & veluti in flammam erumpet: & si expueris super eam, extinguetur: & quod mirandum est, utrumque horum contrarium, quibus idem & accenditur & extinguitur, ex vno eodemque ore proficiuntur. Legendum enim est cum coniunctione, & utraque, sicut cum Graecis multa scripta habent, ut magis quod admirandum est significetur, quomodo & Iacobus dicit: Ex ipso ore procedit benedictio, & maledictio.

13 Suiro & bilinguis maledictus: multos enim turbauit pacem habentes.

POSTquam haec dixit Sapiens contra iracundiam, & contentionis malum, rectè iam subiicit & de prauitate linguae maxime detractoriae & variae, vitia eius & pericula quae inde proficiuntur late prosequens, ostendens, quae eadem mala hinc prouenire quae ex contentionibus & rixis, imò & plura. Dicit ergo quod & susurro qui clā detrahit, ac auribus hominum multa insulurrat: & bilinguis, qui aliud coram, & aliud post tergum loquitur, est maledictus, & dignus est quem omnes execrentur, & abominentur, quia talis frequenter multos in seipsis, & cum aliis pacem habentes turbauit, dicendo ea per quae nascitur in tranquillitatis inquietudo, aut per quae inter pacificos oritur discordia, turbatio & contentio.

14 Lingua tertia multos commouit, & dispersit illos de gente in gentes.
15 Ciuitates muratae diuitem destruxit, & domos magnatorum effodit.
16 Viriutes populorum concidet, & genes fortes dissipabit.

PRO lingua tertia, & hoc & sequenti loco Complutense exemplar habet, *ἡ γλῶσσα διπλοῦν*, hoc est, lingua duplex, quae scilicet modo hoc modo illud loquitur, ut correspondeat ei quod dixit, bilinguis. Germanicum tamen exemplar habet *ἡ γλῶσσα τριπλή*, quod secutus interpretes vertit, lingua tertia. Est autem lingua tertia, quae inter duos se tertiam immiscet, & terit inter eos discordiam. Eodem ergo recidit siue duplicè dicās linguam, siue tertiam, quod ferè lingua duplex se inter diuersos misceat tertiam, dum diuersis placere studet, & utrique parti grata proferre. Huius itaque linguae mala, quae adfert & multa & magna, multis hic proficitur, ut & alibi ea in scri

scripturis insinuantur, docetque non vni tantum aut paucis nocuisse, sed multos commouisse, idque non leuiter, sed ita ut solum vertere cogentur, & exilij illis causa fuerit. Id autem fit, dum falsis criminationibus grauari patriam relinquere coguntur, aut per excitata bella & seditio nes expelluntur in alias gentes. Nec priuatis tantum nocuit huiusmodi lingua, sed & ciuitates integras, easque bene muratas, & diuitiam destruxit domos, familiaeque principum penitus euertit, ita ut ei nulla fortitudo, nulla diuitiarum, nulla dignitas preualere potuerit, sed omnia ei cedere coacta sint. Adeo potens est malum huiusmodi lingua, quantumuis exiguum membrum sit, ut bene dixerit Diuus Iacobus. Ecce quantus ignis quam magnam sylvam incendit. Et lingua ignis est vniuersitas iniquitatis, &c. Nec tantum hoc malum inuadere solet fortes, sed & mulierum infirmum & imbecille genus aggreditur, vnde subditur.

17 Lingua tertia mulieres viratas eiecit, & priuauit illas laboribus suis.

PRO viratas, aut, ut quidam legunt, viritas, Graecis est *ἀνδρεία*, hoc est, viriles, fortes, & strenuas. Has ergo, quae laude dignae erant potius lingua tertia & duplex eiecit saepe à dominis suis, falsis scilicet delationibus eas separando à suis maritis, sicque eiecit priuauit his bonis quae suis laboribus & diligentia pepererant, ita ut duplici malo affigerentur, dum & maritum suum relinquere cogentur, & labores suos aliis consumendos permittere.

18 Qui respicit illam non habebit requiem, nec habitabit eam requiem.

PRO qui respicit illam, Graecis est *ὁ προσέχων ἀυτῆν*, hoc est, qui attendit illi. Postquam enim detrahentis linguae mala ostendit, interserit hanc sententiam, qua indicat aures non esse patefaciendas delatoribus & maledicis hominibus, si velimus quieti pacique nostrae consulere. Itaque, respicit illam, positum est pro attendit & aduertit ad illam, credendo ei, aut lubenter eam audiendo ut & Dyonysius exponit. Ut autem ab attendendo illi magis adhuc auocet, pergit eius malitiam exaggerare, cum subiicit.

19 Flagelli plaga liuorem facit, plaga autem linguae comminuit ossa.

COMPARAT plagam, hoc est, percussionem linguae cum percussione flagelli, significatque grauius aliquem laedi lingua improba, quam flagello, & proinde eam magis metuendam & vitandam, quam flagellum, quod ictus flagelli faciat in cute exteriori liuorem & vibices, ictus vero linguae, sit veluti ictus fustis, ossa & durissima quaeque & intima hominis comminuetis. Turpiores enim notè in vita moribusque inferuntur maledicentia linguae, quam sunt cicatrices in cute corporis verberatione impressae. Neque solum infamia, maculaque turpissima vitae ab ea inuritur, sed etiam calamitas aliquando summa importatur. Haec ergo mala ossium comminutione significat Sapiens, quod per ea grauissima & insanabilia vulnera, animique cruciamenta à lingua inferantur, fiatque ut homo vires omnes amittat & soliditatem. Sic & dicitur in Proverbis: Verba susurrionis quasi simplicia, & ipsa

Pro. 17. & 26.

perueniunt ad interiora ventris. Ex dictis patet nomen, paga, quod à Graeco *πλήγη* deriuatur, hic non vulnus significare, sed ictum & percussionem à verbo *πλήττω*, quod est percutio. Maior adhuc exaggeratio & vitiosae linguae in versu sequenti, quo etiam gladij aciem superare asseritur.

20 Multi ceciderunt in ore gladij, sed non sic quasi qui interierunt per linguam suam.

SUPEREST pronomen, suam, quod additum tollit sensum Sapiens. Non enim hic Sapiens agit de his qui pereunt propriae linguae vitio, quamuis etiam de illis istud dici possit, sed de his qui pereunt aliena lingua: vnde & quae sequuntur ferè à nostris male intelliguntur. At Rabanus quoque hanc sententiam interpretatur de his qui lingua alios seducunt, ut omnino certum videatur eum non legisse pronomen, suam, etsi in contextu eius habeatur. Sensus ergo est: multi ceciderunt & occisi sunt per aciem gladij, quasi ore deuorantis, sed hi non sunt tam multi, atque qui per linguam maledicam perierunt, hoc est, plures occidit lingua quam gladius, quia lingua valde multis & variis modis causa fuit mortis & corporalis & spiritualis, quod quam verum sit, sicut & omnia praecedentia, nemo mirabitur, si attendamus quantam perniciem infinitae multitudini attulerit semper haereticorum lingua, qui veritati semper susurrando, et falsa seminando detraxerunt, ut alios praetereamus, qui criminationibus et delationibus mœrore consumpti sunt et misere afflicti.

21 Beatus est qui tectus est à lingua nequam, qui in iracundiam illum non traxerunt.

22 Et qui non straxit iugum illius, & in vinculis illius non est ligatus.

INTELLIGUNTUR ferè haec à nostris sic, ut significetur felicem eum esse qui Dei munere liber est & minimè subiectus vitii linguae, ita ut per linguam non peccauerit, nec linguae vitia in se dominantia pertulerit, iuxta illud: Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir, &c. Beatus vir qui non est lapsus verbo ex ore suo. At, ut supra dictum est, Sapiens hic loquitur de vitii linguae alienae, quae cum & tam multos attingat laedatque, ut dictum est, & tam grauius laedat, ut etiam dictum est, merito subinfert beatum eum esse & felicem, qui Deo protegente ab eius iniuria & laesione est protectus. Vnde tam ferid ab ea protegi & liberari orat, de qua ea conqueritur propheta regius, dicens: Domine libera animam meam à labiis iniquis & à lingua dolosa. Quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam? &c. Et alio loco gloriatur Deum praestitutum hoc beneficij iustis, ut à virulentia linguarum tuti sint. Proteges, inquit, eos in tabernaculo tuo à contradictione linguarum. Et ipse huius libri author vltimo cap. confitetur Deo, & gratias agit quod Deus ipsum liberauerit à laqueo linguae iniquae, & à labiis operantium mendacium: A lingua coinquinata, & à verbo mendacij, & à lingua iniusta. Multis autem modis Dei munere quis protegatur à lingua nequa, videlicet aut quia ab ea non attingitur, quod paucis contingit: aut quia ab ea impetratus defenditur, ut per eam non patiatur infortunium vel salutem tandem ab ea liberetur: aut quia per eam non abducitur in errores & vitia. Beatus ergo ille est & felix: qui aliquo horum modorum protectus est.

Iacob. 3. Sup. c. 14.

Psal. 119.

Psal. 20.

et

est à lingua nequam, ita scilicet vt in iracundiam eius non transuerit, hoc est, non passus sit eius indignationem & violentiam. Quique non traxit iugum illius, hoc est, non est subiectus eius dominio nec eius vinculis est ligatus, hoc est, ab ea non est detentus, constrictus & superatus.

33 Iugum enim illius, iugum ferreum est: & vinculum illius, vinculum æreum est.

34 Mors illius, mors nequissima: & vitis potius inferus, quam illa.

VT intelligatur quam graue sit imperium in eos quibus à Deo permittitur dominari, & quam grauer eos premit & male afficiat, dicit iugum eius ferreum esse, & vinculum æreum, hoc est, eius dominium valde esse durum & importabile, grauerque hominem constringere, vt quæ sine omni miseratione crudeliter sauiat in eos quibus dominari permittitur, summis cruciatibus & angoribus animos eorum afficiens, atque in multa grauique mala eos precipitans, & maximè dum in errores & vitia homines pertrahit. Quoque magis tetrum hoc monstrum humano generi admodum noxium ostendat quàm malum sit, non solum illud premere dicit, sed etiam mortem adferre, & mortem quam illa adfert, esse mortem nequissimam, vel, vt est Græcè, mortem malam, significans quandam esse mortem quæ optanda sit & bona, in comparatione eius mortis quam lingua infert. Mors enim linguæ frequenter & diuturna est, quia longo cruciatu animi hominem conficit, & acerba valde atque violenta, dum falsis criminationibus iniquè homines affliguntur, & tormentis subduntur. Præ huiusmodi autem morte optabilis est & bona mors corporalis, quæ in pace animi & senectute bona obtingit: mors item quæ gladio subito liberat hominem à lógo cruciatu. Mors item æterna, quam adfert lingua praua his qui per eam in errores & vitia pertrahi sinunt, illa proculdubio est verè mala, imo & nequissima, hoc est, pessima, iuxta illud Davidis: Mors peccatorum pessima. Cum autem subiungitur, & vitis potius inferus quam illa, relatiuum, illa, certum est non esse referendum ad mortem linguæ, quia relatiuum Græcis est femininû, cum nomen, mors *θάνατος*, illis sit masculinum. Referendum ergo ad linguam, vt significetur inferum vitiosorem esse lingua peruersa. Cum autem nomine inferi, vel inferni ferè soleat intelligi æterna impiorum damnatio, torquent se hic quidam quomodo inferus vitiosior hic dicatur lingua peruersa. Non enim vitiosius est homini æternam patri damnationem quam lingua aliena praua hic diuexari. At certum est in scripturis nomine inferi, vel inferni non semper damnationem impiorum designari, sed tantum mortem, vel mortuorum statum. Itaque hic tantum significatur melius esse mortuum esse quàm lingua praua vexari, quomodo & supra ca. 26. dixit Sapiens quædam esse graui supra mortem, & infra c. 30. dicit meliorem esse mortem quàm vitam amaram. Et Ecclesiastes 7. dicitur: Inueni amariorem morte esse mulierem. Ita & hic dicit vitiosorem esse mortem quàm linguam peruersam quòd per mortem homo quiescat, liberatus ab omnibus malis huius vitæ: lingua autem praua hic diu & grauer torqueatur. Vnde & postea cum dicit: Melior est mors quàm vita amara, subiicit ad explicandum cur hoc dicat, Et requies æterna quam

languor perseverans. Consideratur ergo mors & inferus in his locis, quatenus quietem præbent & liberationem à malis huius vitæ.

25 Perseuerantia illius non est mala, sed obtinebit vias iustorum & in flamma sua non comburetur iustos.

GRÆCIS tantum est, Nō dominabitur piis, & in flamma eius non comburentur. Postquam enim ostendit quantum malum sit lingua peruersa, & felices esse dixit quibus contingit ab ea esse protectos, iam exprimit quibus hoc malum Dei iudicio dominatur, & in quibus suam vim exercet. Et est nostræ lectionis iste sensus: Etsi magna sit huius mali, de quo dixi, vis, tamen illius perseverantia non permanebit, in omnes scilicet, hoc est, non permittetur in omnes perseverare & obtinere imperium, quia et si permittatur iustos attingere & invadere, atque ad tempus vexare, non tamen sinet eam Deus vltimè in finem eos torquere, quia, vt habet Psalmus. Non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem iustorum. Sed obrinebit vias iniustorum, hoc est, donabitur illorum moribus, ita vti pœnam impiæ vitæ eorum in summa & extrema mala eos deductura sit, à quibus non sint liberandi: & in flamma sua non comburet iustos, hoc est, suo malo non lædet eos, etiamsi vtræ, & sua veluti flamma attingat. Quemadmodum enim iusti aliis omnibus tribulationibus non comburantur nec læduntur, sed veluti in igne purgantur & probantur: ita Dei beneficio sit, vt iusti, etsi malorum lingua iniquè impetantur, nihil tamen inde veri noximenti percipiant, sed vel cum confusione peruersæ linguæ eorum innocentia declaretur, vel certè probati apud Deum immortalitatis gloria honorentur. Flammam autem tribuit linguæ, significans eius perniciem omnia arripientem & invadentem, quomodo & Iacobus: Lingua, inquit, ignis est universitas iniquitatis, & inflamat rocam nativitatæ nostræ inflammata à gehenna. Ostensa est huius quod hic dicitur veritas etiam corporaliter in tribus illis pueris apud Danielem, qui impiis quorundam criminationibus coniecti in fornacem ardentem non sunt læsi à flamma ignis quam contra eos accenderat lingua peruersa, ita vt videri possit Sapiensem ad hoc exemplum respexisse, cum hic dicit: In flamma sua nō comburet iustos.

26 Qui relinquunt Dominum, incident in illam, & exard. bit in illis, & non extinguetur.

27 Et immittetur in illos quasi leo, & quasi pardus lædet illos.

QUEMADMODUM singulari Dei gratia & beneficio iusti à linguæ maleficio conseruatur, quemadmodum supra etiam ex Davide adductum est: ita summa eius ira & vindicta impij peruersæ linguæ incendio & exitio obiectantur, & perdi penitus permittuntur sine aliqua liberationis & restitutionis spe. Id quo efficacius significaret, duplici vitæ similitudine, & ignis scilicet ardentis vt à nullo extinguatur, & crudelium ferarum quæ inclementer sauiunt, nec earum vis superari potest. Variis autem modis ostendi potest verum esse, quod hic dicitur de dominio & vi linguæ in impios. Primo enim qui Deum relinquunt sine timore viuentes, in grandia peccata incidunt, ob quæ obnoxij sūt linguæ calumniatrici, à qua & perpetua inuritur

diffa

diffamia, & supplicii iustis subiiciuntur. Deinde etiam Deus sinit contra impios exurgere linguas mendaces & peruersas, per quas in pœnam derelictionis Dei grauer hic torquentur, & nec per mortem liberantur, cum detrudantur ad tartara in æternum puniendi. Postremum verum istud maximè est in impiis, qui iusto Dei iudicio à lingua praua sinuntur pertrahi in errores & hæreses, per quas æternam damnationem tandem sunt consecuturi. De quibus dicit Paulus: Ideo quod charitatem veritatis non repererunt, ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio vt iudicentur omnes qui non crediderint veritati, consenserunt autem iniquitati. Potest & hoc addi, eos qui relinquunt Deum à quo defendi possent, incidere in manus linguæ, quia Deo eos deserente cadunt in varia linguæ vitia & peccata, quæ merentur & hic temporalibus, & postea æternis tradi suppliciiis, ignis scilicet infernali qui nunquam extinguetur, vbi & sauius tradentur dæmonibus, instar leonis & pardus crudeliter eos torquentibus. Sicut & quod dicitur iustos non comburendos flamma linguæ, etiam intelligi potest dictum ad significandum eos non ita subiiciendos dominio prauæ linguæ, vt eius vitii sint obnoxij, & in lingua grauer peccent. Notandum autem rectè dici: Qui relinquunt Dominum cadunt in illam: ad significandum à linguæ violentia & imperio neminem, nisi Deo protegente, liberari posse, qui relinquentes se etiam ipse relinquit & deserit.

1. The. 2.

28 Sepi aures tuas spinis, & linguam nequam noli audire, & ori tuo facito ostia, & seras auribus tuis.

GRÆCA tantum sic habent, Ecce circummunias possessionem tuam spinis, & ori tuo fac valuas & obices. Itaque intelligunt quidam hic vnum tantum præcipi, nempe continentiam & moderationem linguæ, atque ad id duplicem adhiberi similitudinem possessionis scilicet vepribus circumseptæ, & domus quæ valuis & vestibibus ocluditur atque munitur, vt sit sensus: quemadmodum possessionem suam solet quis spinis & vepribus obturare, & domum ostiis & vestibibus ocludere: ita & os tuum diligenter custodi, vt ne ex eo dissoluta & perniosa verba egrediantur. Verum quoniam duplex illa clausura à qua trahitur similitudo, non ad eundem pertinet usum, sed ad contrarium (nam in possessione sit munitio ne bestiarum & ferarum noxiæ ingrediantur: in domo vero etiam ne egrediantur nimis liberè domesticæ) ideo noster interpret priorum similitudinem retulit ad aures, idque valde appositè, proinde sensum potius quàm verba referens vertit, Sepi aures tuas spinis, intelligens scilicet per possessionis munimen, aurium custodiam significari, vt quemadmodum ager munitur ne bestiarum ingrediantur: ita & aures custodiantur, ne pateant detractoribus, maledicis & mendacibus. Postquam enim superius Sapiens profecutus est pericula & mala quæ à linguæ prauitate & maledicentia inferuntur, hortatur conuenienti ordine ad duo, videlicet & vt aures nostras muniamus contra eos qui peruersæ sunt linguæ, ne illorum peruersitati facilem accessum præbeamus, & vt os nostrum muniamus & custodiamus, ne & ipsi illis linguæ vitiiis subiiciamur, quemadmodum & David se fecisse testatur, dicens: Posui ori meo custodiam, & vt id facere posset Deum orauit, dicens: Pone Domine cu

stodiam ori meo, & ostium circumstantiæ labiis meis. Dicit ergo: Sepi aures tuas spinis: hoc est, munie eas, & obtura ne pateant detractoribus, quæ admodum spinis ager circumseptitur contra bestiarum incursum, auresque tuas timore Dei veluti spinis quibusdam sepias. Et quoniam id allegoricè dictum est, pro commentario additum est, Et linguam nequam noli audire. Idem significatum est per hoc quod dicitur, & seras facito auribus tuis. Et hæc quidem vt muniamur à lingua aliena. Vt autem & à propria muniamur. Ori tuo inquit, facito ostia, hoc est, os tuum veluti ostiis quibusdam concludere taciturnitate & silentio, vt ex eo non sinas linguam tuam profundere quicquid volet & quicquid in ipsa hæret, sed tantum quod expedit, & nocere non potest. Notandum autem apud Rabanum abesse duo illa verba, auribus tuis, vt quod dicitur, & seras, simul cum ostiis referatur ad os quemadmodum & apud Græcos. Atque hæc videtur vera lectio.

29 Aurum tuum & argentum tuum confusa, & verbis tuis facito stateram, & seras ori tuo reclusos.

QUOD de auro & argento hic parabolicè adfertur, aut intelligi potest de auro & argento ponderando per stateram, ea enim statera ponderari solent: itaque significabitur, sicut quidam intelligunt, quæ admodum aurum & argentum serio statera ponderari solent: ita et verba oris sunt diligenter ponderanda iuxta illud quod supra dixit: Verba sapientis statera ponderabuntur, Aut intelligi potest de auro & argento vnde statera sit fabricanda, quemadmodum intellexisse magis videtur interpret dū vertit, *κόσμη*, quæ quæ Græca dictio *κόσμη*, non confusa, significat, sed colliga, vel obliga & connecte. Itaque significabitur omnia quæ possidemus præciosa impendenda esse, vt inde vel fabricetur, vel comparetur & ematur ori pretiosa statera, qua omnia oris verba bene & prudenter ponderentur. Istud autem fit, cum omnium rerum dispendio & magnis laboribus, ac sumptibus comparatur sapientia & prudentia, quæ docet quomodo verba sint disponenda & aptanda, ac quando loquendum sit, quando tacendum, quæ item dicenda, & quæ silenda. Alteram autem similitudinem etiam adhibens, ad idem significandum, monet vt faciamus ori frenos reclusos, hoc est iustam ei moderationem & cohibitionem adhibeamus. Nam sunt qui referent linguam suam, sed non rectè, tacentes scilicet quando loquendum esset. Explicans autem has allegorias, & quorsum hæc dicat, subiungit.

Su. ca. 22.

30 Et attende ne forte labaris lingua, & cadas in conspectu inimicorum insidiantium tibi, & sit capus tuus insanabilis in mortem.

CAVE inquit, tibi ne fortè per linguæ precipitantiam labaris in aliquod peccatum, & per peccatum cadas etiam in aliquod dedecus & pœnam videntibus inimicis tuis, qui vt insidiantur tibi ad hoc vt capiant te in sermone tuo, & ex ore tuo aliquid quod calumnientur rapiant: ita de ruina tua, ignominia & malo tuo gaudebunt, sitque casus tuus insanabilis per mortem, hoc est, quia lethalis & mortiferus. Nam linguæ abusus & corporalem sæpe affert mortem, & semper æternam, nisi pœnitentiæ remedio

sanctur. Ceterum tertia huius sententia pars addita est ab interprete, cum non sit in Grecis, ubi etiam haec sententia bimembri est ut alia feret.

CAPVT XXIX.

Qui facit misericordiam, miseratur proximo suo: & qui praeualet manu, mandata seruat.

De toto feret capite agitur de duplici gratia, altera quae in dando & conferendo beneficio consistit, per mutuum, per donationem, per fidei iussiones: altera quae consistit in reddendo, per solutionem mutui, & liberationem a fidei iussione. Gratia enim aut confertur, aut refertur. Porro cum scenerari alicui, dupliciter accipiatur, videlicet vel simpliciter pro mutuum alicui dare, vel pro dare ad usuram, dupliciter etiam prior huius sententiae pars exponitur. Sunt enim qui posteriori modo accipiunt in hoc sensu. Qui facit misericordiam subueniendo alterius necessitati, is sceneratur illi, quia quod ei impendit beneficii, recepturus est cum scenore. Nam ut dicitur in Prouerb. Foeneratur Domino qui miseretur pauperis. Alij priori modo accipiunt, ut sit sensus: Qui haberi vult misericors, is proximo suo in necessitatibus illius dat mutuo. Atque hoc modo magis accipiendum videtur ex subiecta sententia, in qua verbum scenerari, accipitur pro, mutuum dare. In secunda parte is dicitur praeualere manu, qui ad largiendum promptus est & facilis. Nam qui tenax est non videtur fortis manu & praeualidus, sed infirmus & impotens, ut qui manu ad dandum non utatur, aut tenuiter eavitur. Secundum priorem ergo primae partis intelligentiam sensus huius partis est qui largiter tribuit, is bene sibi consulit quia facit quod ipsi mandatum est. Secundum posterioriorem acceptionem sensus est: Qui haberi vult fortis manu, is sollicitus est ut faciat quae ei mandata sunt de subueniendo suis proximis.

Foenerare proximo suo in tempore necessitatis, & iterum reddere proximo in tempore suo.

Deo praecipit hac sententia ad mutuum pertinetia, quorum primum est de dando mutuo, & pertinet ad eos qui habent quod mutuo dent: alterum est de reddendo mutuo, & pertinet ad eos qui mutuum acceperunt, ita ut sensus sit: Tu qui habes quod des, da mutuo proximo tuo in tempore necessitatis & indigentiae illius: & vicissim tu qui accepisti mutuo, redde proximo in constituto tempore: ut sicut ille gratiam contulit, ita & tu referas. Quam posteriorem mentionem prosequitur verlu sequenti.

Confirma verbum, & fideliter age cum illo, & in omni tempore inuenies quod tibi necesse fuerit.

Verbum inquit, promissionis tuae, quo te obligasti ad reddendum certo tempore quod mutuo accepisti, confirma praestando promissum & fideliter age cum eo qui tibi mutuum dedit. Sic enim fiet ut quouis tempore inuenias qui tibi in tua necessitate succurrant, & dent mutuum. Cur autem id tam sedulo moneat, sequenti narratione ostendit, quae clare commemorat multorum ingratitude & infidelitatem in reddendo quod acceperunt mutuo.

Multi quasi inuentionem aestimauerunt scenus, & praestiterunt molisiam hu qui se adiuuerunt.

Inuentionem vocat rem inuentam. Sunt enim plerique qui scenus, hoc est, mutuum acceptum reputant quasi rem inuentam, ita ut de illo reddendo non cogitent, quemadmodum de re inuenta reddenda homines feret non cogitant. Ideoque molestiam praebent his qui ipsos in sua necessitate adiuuerunt, dum coguntur repetere debitum, & illud anxie expectare, aut etiam litibus extorquere. Horum mores pulchre depingit cum subiicit.

Donec accipiant, osculantur manus auctu, & in promissionibus humiliter vocem uam.

Et in tempore dationis postulat tempus, & loquitur verba accedat & murmurationum, & tempore ca. sabitur.

Aperta sunt haec, & quotidiana experientia comprobatur. Multi enim dum mutuum petunt, donec illud accipiunt, osculantur manus a quibus cupiunt aliquid accipere, & venerantur plurimum & demisse eum cuius gratiam ambiunt, & vocem suam demittunt humiliter multa promittendo nempe quod tempore praescripto certo reddent quodque grati sint futuri, & gratiam praestitam semper agnitori. At contra in tempore reddendi, postulant sibi aliud tempus solutionis concedi & constitui, & pro humilibus illis verbis quae prius loquebantur, loquuntur verba accedat, vel ut habent multi libri, tædij, & murmurationum, cum tristitia scilicet loquentes, imò & cum murmurationibus contra eum qui dedit mutuum, quasi seuerus sit & rigidus in repetendo & non solum ingratus in benefactorem hominem, sed etiam in Deum, causabitur tempus in quod incidit, accusans scilicet temporis sterilitatem, aut aliam aliquam incommoditatem, in tempus potius reiiciens solutionis dilationem & omissionem, quam in suam negligentiam & scordiam. Est autem in his sententiis mutatio numeri in scripturis non infrequens. Prosequitur deinde descriptionem morum huiusmodi hominum.

Si autem potuerit soluere aduersus solidi vix reddet dimidium, & computabit illud quasi inuentionem.

Sin autem, fraudabit illi pecunia, & possidebit illi inimici gratis. Et conuicia & maledicta reddet illi, & pro honore & beneficio, reddet illi contumeliam.

De illa dictione, aduersus solidi, non sunt Graecis, & variè leguntur. Quidam enim libri habent, aduersabitur vel auersabitur. Alij aduersatus vel auersatus. Et pro, solidi, quidam habent aduerbium, solide, ut iungatur verbo, aduersabitur. At verisimile est interpretem potius vertisse solidi, hoc est, integræ summæ mutuo datæ, ut explicaret, quid sit quod hic dicitur dimidium. Pergit commemorare quid in hominum moribus euenire soleat, ut huiusmodi commemoratione ostendat eorum quae sunt indignitatem. Postquam, inquit, solutionis tempus aduenerit, qui mutuum accepit, non solum dilationem postulat cum multis querimoniis & causationibus, sed etiam si soluendo sit, tamen aduersatus primum creditori suo debitum respondententi, tandem vix dabit dimidium integræ summæ creditæ ei, & hoc ipsum computabit velut rem inuentam ipsi creditori, hoc est, non reputabit illud velut debitum, sed velut si creditor illud

illud fortuito reperisset, dicens aut sic se getens quasi creditor faelicem se reputare debeat, aut gratiam habere suo debitori, quod vel dimidium eo obtinuerit. Si autem soluendo non sit, ut frequenter hominum scordia & prodigalitate fit, primum quidem fraudabit illum pecunia quae illi debetur, sicque praeter meritum & culpam sui creditoris possidebit illum sibi inimicum, quae prius expertus erat amicum. Deinde vero etiam malum reddens pro bono, conuitia & maledicta reddet ei, ut haec sint ei loco reddendæ pecuniæ. Quid vero mali hinc consequatur in moribus hominum, aperit cum subiicit.

Multi non causa neque iura iustitiam suam, sed fraudari gratiam timuerunt.

Græca habent, πολλοι εφ' χαριν προνηγιασ απεσρεσαν εν αδρωπον, Multi igitur causa nequitiae auersati sunt hominem, ut intelligatur de nequitia mutuum accipientium iam commemorata. Et quidam scripti codices nostri sine prima negatione habent: Multi causa nequitiae non scenerati sunt, quae lectio etiam accipienda esset de nequitia mutuum accipientium. Verum interpretem vertisse, non causa nequitiae, ut legerit ε pro εφ, satis patet ex aduersatiua particula: sed fraudari timuerunt. Itaque sensus est: Multi abstinerunt a mutuando non causa suæ nequitiae, hoc est, non ex sui animi crudelitate & immiserordia, sed timuerunt praeter suum meritum & culpam fraudari sua pecunia. Hoc ergo subinfert praecedentibus non tanquam laudans aut etiam vituperans, sed ut ostendat fructum ingratitude & infidelitatis supra commemoratae. Ne tamen ea de causa a debitis misericordiae operibus homines reuocarentur rectè subiungit.

Verumtamen super humilem animo fortior esto, & pro elemosyna non trahas illum.

Ex Graecis constat dictionem, animo, iungendam non cum, humilem, sed cum, fortior. Habent enim, επι ταπεινω μαχηθη μουσον, hoc est, super humilem longanimis esto. Monet ergo ne erga eum qui verè pauper est, aut ex animo humili ter ac demisse loquitur, si non possit quod mutuo accepit, praescripto tempore reddere, creditor impatienter se getat, obiurgando eum, & rigide debitum exigendo, sed animo suo imperet & superet vel condonando ei debitum, vel tempus solutioni concedendo. Item ut ne propter multorum iniurias & fraudes, qui se beneficio reddunt indignos quis impatienti animo neget verè pauperibus humiliter opem petentibus subuenire, siue per mutuum, siue per donationem. Hoc enim significatur verbo μαχηθη μουσον, in maxima hominum perfidia & iniuria summam patientiam & humanitatem erga inopes beneficio non indignos praestare. Sic enim apud Mathæum, seruus qui domino suo rationem reddere non poterat, nec soluendo erat, orauit vsus hoc verbo: κρημα ποθη μουσον ωελ. Domine patientiam habe in me. Nam haec affectio, quae Graecis dicitur μουσονωελ, hoc est, patientia vel lenitas animi, acerbitati opponitur, quia plerique in beneficio aut exigendo aut negando uti solent. In secunda sententiae parte pro, trahas, Graecè est παραληθης, hoc est, protrahas, ut non sit intelligendum de non trahendo in iudicium, sed de non protrahendo expectatio-

nem pauperis, cum petit elemosynam sibi fieri aut per mutuam, aut per donationem. Ceterum per humilem, intelligitur vel pauper & afflictus, vel is qui verè humilis, & demisse gatiâ petit. Ad misericordiae ergo opera persuadenda profectur in sequentibus, dicens.

Propter mandatum a sume pauperem, & pro, ser motiam ne dimittas eum vacuum.

Perde pecuniam propter fratrem & amicum tuum, & non abscondas illam sub lapide in perditionem.

Clarior quidem verbis, sed quae efficaces & varias rationes in se includunt, urget ad beneficentiam exhibendam. Primum enim id faciendum insinuat propter mandatum Dei, qui etiam in veteri lege ita facere praecipit, significans necessitatem esse ita facere, & eum qui benefacere negligit, a Deo tanquam transgressorem puniendum esse. Dicit ergo: Propter mandatum assume pauperem, hoc est, ne eum abiicias aut despicias, sed eum in tuam curam & tutelam suscipias. Secundo, significat etiam inopiam inuitare & impellere nos debere ad beneficentiam, quia vel illa sola sufficiens causa esse debet miserendi & benefaciendi. Itaque dicit, propter inopiam ipsius non dimittas eum vacuum a te, sed da ei siue mutuo siue dono quo eget, & quod a te petit. Tertia beneficentiae causam indicat nobis esse debere amicitiam, & sanguinis atque naturae propinquitatem, ratione cuius illam debemus primum quidem nobis coniunctioribus, sed tamen etiam omnibus hominibus, quos tanquam fratres & amicos habere debemus. Et quoniam a beneficentia frequenter homines impediuntur, ideo quod velut perditum reputant quod egenti vel donant vel mutuuantur. Perde, inquit, pecuniam propter fratrem & amicum tuum, non quod verè perditum sit quod illis in eorum egestate impenditur (quia ut inquit, Sapiens, Foeneratur Domino qui miseretur pauperis) sed significare volens merito fratrem & amicum chariorem esse debere vnicuique quam pecuniam, ut etiam si perdenda esset, sicut existimant homines, propter tales perdenda sit, & in eos impendenda, etiam si non sit spes recipiendi illam ab ipsis. Et quoniam homines quidam prouiores sunt ad conferuentionem pecuniæ suæ, malunt eam fodere in terram, & sub lapide aliquo occultare, rectè subiicit. Et non abscondas eam sub lapide, significans potius in necessitates proximi expendendas esse opes, etsi ea ratione petire danti videantur, quam sub lapide in terra occultandas, etsi ibi seruari homini videntur. Et ne reuera ibi beneficiari putarentur, addit, in perditionem, inuenens tum verè perditioni exponi eas, siue propter rubiginem & corruptionem quam ibi frequenter contrahunt, siue quod saepe ibi repositae veniunt in obliuionem hominum, siue etiam quod ibi nullum faciant fructum vel possessori vel aliis, ita ut peccat earum vsus ad quem institutæ sunt. Ex contrario ergo significat, in egenos vel amicos vel fratres impenam pecuniam, etsi iudicetur perditam, reuera tamen non perire, sed optimè conferuari, ut in sequentibus docet. Quidam quod dicitur. Ne abscondas sub lapide in perditionem, intelligunt de perditione suisus, quia hominis perditionem & darenationem adfert huiusmodi occultatio. Vnde Diquis Ambrosius lib. de

Nabuthæ capite 4. legit: Ne abscondas sub lapide in mortem, sed magis accipiendum est de perditio ne pecuniæ occultatæ: unde quædam Græca pro ne abscondas, habent *μὴ κρύπτω*, hoc est, ne rubigine obducatur. Conuenit hæc doctrina cum illo Saluatoris: Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, vbi ærugo & tinea demolitur, & illo Iacobi: Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, & vestimenta vestra à tineis comesta sunt. Aurum & argentum vestrum æruginauit, & ærugo eorum in testimonium vobis erit, & manducabit carnes vestras sicut ignis, &c. Quibus verbis significatur vtraque perditio & opum asseruatorum, & eorum qui eas auarè asseruant.

Math. 6.
Iacob 5.

14 *Pone thesaurum tuum in præceptis altissimi, & proderit tibi magis quam aurum.*

INTELLIGITUR prior pars fere sic, vt significetur veram opulentiam reputandam consistere in impletione mandatorum Dei. De illa enim verum est manifestè, quod proderit magis quam aurum. At alium sensum Græca postulant, quæ habent *καὶ τὸ φέρει τὸ εὐλογεῖν*, hoc secundum mandata altissimi, vt sit sensus: Pone vel colloca thesaurum tuum iuxta mandata Dei, & prout ipse exigit à te. Dixerat enim non esse abscondendam pecuniam sub lapide, quod est ponere eam iuxta stultum consilium hominum. In contrarium ergo illius subiicit, pone thesaurum tuum iuxta præcepta Dei. Vbi autem iuxta eius præceptum sit collocandus thesaurus, exprimit versu sequenti. Quod sequitur: & proderit tibi magis quam aurum, significat quod thesaurum ponere & disponere iuxta Dei mandatum magis proderit homini quam aurum asseruatum, quod per se non prodest, sed magis obest salutem hominum.

15 *Conclude elemosynam in sinu pauperis, & hac pro te exorabit ab omni malo.*

QUIDAM libri habent, in corde pauperis: alij, in sinu. Nec ex Græcis satis constare potest vtra lectio sit præferenda. Nam illa aliter habent, *ἐν τοῖς ταμίαις σου*, in cellis tuis. Quo quidam intelligunt significari, partem aliquam bonorum reponendam in cellariis, unde depromatur quod egenis sit largiendum. Alij intelligunt quemque cellaria sua in quibus opes sint obdenda, debere reputare necessitates proximorum, in quas sint conferenda, iuxta illud Basilij: Horrea diuitum, domus & ventres sunt pauperum. Atque hac de causa videri potest interpretem veritatis, in corde, vel potius in sinu pauperis. Persistit enim Sapiens in similitudine thesauri bene collocandi, & tuto loco reponendi, propter quod occulta loca & abdita solent quæri. Itaque significat thesaurum nostrum bene & tutè reponi, si concludatur in corde vel sinu pauperis, nam in sinu conuoluto solemus res abdere simulque innuat, sine vlla ostentatione elemosynam in pauperes conferenda, vt, iuxta Christi doctrinam, elemosyna sit in abscondito, nec Pharisæorum ore tuba publicetur. Subiungit autem fructum beneficentiæ ita posita: Hæc inquit, etsi conclusa & abdita, etsi incognita hominibus, & ideo nec popularem honorem adferens: tamen etiam tacentibus pauperibus, & hominibus illam non celebrantibus, ipsamet Deum exorabit pro te ab omni malo, hoc est, liberationem ab omni malo & corporali & spiritali. Græca habent, *καὶ τὸ ἐξέλ-*

Math. 6.

ταίσει, Ipsa eximet te ab omni afflictione. Sed non ster videretur legisse *ἐξέλκεται*.

16 *Elemosyna viri quasi sacculus cum ipso, & gratiam hominis quasi pupillam conferuabit.*

17 *Et postea resurget, & retribuet illi retributionem cuiusque in caput illorum.*

HO S duos versus nulla Græca habent hoc loco, & omnino verisimile est interpretem hoc loco non vertisse, sed ascriptos prius margini à studioso aliquo ex capi. 17. vbi ad verbum idem habentur, deinde in contextum esse relatos, idque non satis appositè, tum quod incommodè hæc interpositio separet versum sequentem à præcedenti, cum quo habet conuenientem connexionem: tum quod in his versibus, vt hic sunt positi, videatur omnino relatiuum, ipso, referendum ad nomen, viri & suppositum verborum, conferuabit, resurget & retribuet esse nomen, elemosyna, cum, vt supra dictum est cap. 17. ad nomen, Dei de quo ibi præcedit, referendum sit & relatiuum, ipso, & verba illa tria. Certè D. Augustinus in Speculo totum hunc locum citans omittit hos duos versus, sine aliqua interpositione coniungens versus sequentem cum præcedenti. Et recentem esse hanc interpositionem etiam hoc arguit, quod libri illi qui c. 17. habent, signaculum, quæ vera est lectio, hic tamen habent, sacculus, vt hinc intelligere liceat hanc interpositionem factam post illius loci corruptionem.

18 *Super scutum potentis, & super lanceam, aduersus inimicum tuum pugnabit.*

ELEEMOSYNA inquit, non solum orabit pro te, sed etiam validius quam scutum & lancea potentis alicuius, pugnet pro te contra inimicum tuum, siue visibilem, siue inuisibilem, nimirum quia meretur & impetrat vt Deus pro misericordie pugnet, & defendendo eum in star scuti ne quis ei noceat, & superando ac repellendo aduersarium veluti lancea in illum missa. Ideo enim tunc meminit & scuti hominem protegentis, & lanceæ hostem ferientis, vt duplicem hanc defensionem elemosynam meteri & impetrare designet.

19 *Vir bonus fidem facit pro proximo suo, & qui perdidit confusionem, derelinque sibi.*

PROXIMVS inopia pressus iuari potest, non solum pecunia mutuo vel dono data, sed etiam fideiussione pro eo interposita. Itaque cum hæc tenus egerit de eo beneficentia genere, quod sit vel per mutuum, vel per elemosynam: nunc de eo agere incipit, quod sponcione sit & fidei interpositione, in quo sæpe plus inest & officij & periculi, quam in mutui præstatione. Et primum quidem solito suo more generalem præmittit sententiam ad fideiussiones pertinentem, deinde & monitionem subiicit. Vir, inquit, bonus fidem facit, hoc est, fideiubet pro proximo suo. Est enim Græcis *ἔγγυησται*, hoc est, spondebit. Significat ergo ad virum bonum pertinere, vt cum opus est spondeat pro proximo suo. Quod autem sequitur, & qui perdidit, &c. dupliciter accipi potest. Aut vt referatur ad spondentem, & sit sensus: qui verecundiam amisit, ita vt non pudeat eum amicum egentem in necessitate deseruere, is proximum suum derelinquet sibi, vt scilicet sibi

sibi ipsi ratione qua potest succurrat, vt hæc pars opponatur ei quod de viro bono dicitur in prior mèbro. Aut vt referatur ad proximum, pro quo vir bonus spondit, & sit sensus: Vir bonus spondet pro proximo suo, at sæpe fit vt proximus ille: quia inuerecundus est, nec pudet eum fallere datam fideiussori suo fidem, derelinquat suum sponsorem sibi, non liberans scilicet illum, sed sinens illum debitum exoluere pro quo fideiussit. Cui sensui congruit subiecta monitio, quamuis prior sensus videatur magis conuenire parti priori. Cæterum vt verbum, derelinquet, habeat accusatiuum, Dionysius ei coniungit nomen, confusionem, vt sit sensus: Qui perdidit fidem, confusionem derelinquet sibi. Rabanus exsequenti versu adiungit nomen, gratiam, vt sit sensus: qui perdidit confusionem ita vt non erubescat infirmorum deseruire moribus, is derelinquet sibi gratiam, & condignam sui laboris recipiet mercedem. Verum huiusmodi distinctiones & intelligentiæ nec proposito multum conueniunt, nec Græca lectioni: quæ pro derelinquet sibi habet: *ἐγκαταλείπει αὐτὸν*, hoc est, derelinquet eum. Subaudiendū est ergo, ipsum, iuxta sensus iam dictos.

18 *Gratiam fideiussoris ne obliuiscaris, dedit enim pro te animam suam.*

MONET eum pro quo quis spondit, ne immemor sit gratiæ, hoc est, beneficij à sponse præstiti, sed ita eius recordetur, vt & sollicitus sit ad liberandum suum sponsorem, & beneficium præstitum gratissima semper memoria complectatur. Et vt ostenderet, quam magnum sit fideiussoris beneficium: dedit, inquit, pro te animam suam: quo phrasi Hebraica significatur, quod exposuerit se pro amico graui periculo. Per fideiussiones enim sæpe quis non tantum pecuniæ periculum, sed & captiuitatis & mortis in se suscipit. Maximè autem hoc dictum veritatem habet in eis: qui per susceptionem prælaturæ se suamque animam obligant pro promotione salutis subditorum suorum, quorum proinde beneficium & sollicitudo obliuioni tradenda non sunt: iuxta Paulum dicentem: Mementote præpositorum vestrorum, obedite eis, & subiaccete. Ipsi enim peruigilant quasi rationem reddituri pro animabus vestris.

Hab. 13.

19 *Repromissionem fugit peccator & immundus: bona repromissori sibi ascribit peccata, & ingratus sensu derelinquet liberantem se.*

OMNES fere libri habent, repromissorem, quidam tamen habent, repromissionem, nominatim codex Atrebatensis, atque ea lectio Græcis consentit. Itaque hæc sententia duas notas animi prauis & improbi continet. Alteram, animi plane illiberalis, eius scilicet qui suæ fidei interpositione & sponcione neminem vult iuua re, etiam cum opus est & ratio postulat. Alteram, animi ingrati, eius scilicet qui alterius sponcione adiutus sponsorem suum frustratur, seque sic gerit quasi illius bona, sua essent. dicit ergo primū, quod homo peccator & immundus, hoc est, prophanus: quia nulla pietate commouetur, refugit omnem repromissionem qua se pro alio obliget. Deinde vero addit, quod peccator etiam alio vitio laboret, nempe quod bona repromissoris, hoc est, eius qui pro ipso fideiussit, sibi ascribat, Corn. Ians. in Eccles.

quia dum sollicitus non est vt eum à sua obligatione liberet, sic se gerit, ac si illius bona, sua reputaret: & talis cum sit mente & animo ingratus, derelinquet eum obligatum qui ipsum liberauerat sua sponcione. Hac autè simplici narratione ob oculos proponit quæ in moribus hominum contingunt, insinuans quam hæc sint indigna, & quanta quorundam sit ingratitude, & ex consequenti etiam innuens quod postea exprimit, quod quanquam non semper sponciones sint præternittendæ, cautè tamen providendum ne temerè fiant, & pro improbis, vt ne pro beneficio maleficium reportetur.

20 *Vir repromittit de proximo suo, & cum perdidit reuerentiam, derelinquitur ab eo.*

GRÆCA non habent hanc sententiam, & cum coincidere videatur cum ea quæ superius est posita ante tres versus verisimile est ex alia versione prius margini ascriptam, postea con textui esse insertam, vt alias sæpius in hoc libro factum apparet. Recipit autem & hæc sententia duplicem illam intelligentiam quæ superius est tradita, vt vel significetur quod vir, si bonus sit spondet pro proximo suo cum opus est, si autem inuerecundus est, tunc proximus derelinquitur ab eo. Vel quod cum is pro quo alius spondit, est inuerecundus & perfidus frontis, tunc qui spondit derelinquitur ab eo pro quo spondit.

21 *Repromissio nequissima multos perdidit arripentes & commouit illos quasi fluctus maris.*

QUIDAM libri habent malè pro dirigentes, delinquentes, omnes autem fere habent diligentes intelligiturque ea lectio de promissione qua quidam subdole & nequiter promittunt sponsores suos: qui eos diligunt, & ex dilectione pro eis fideiubent, seruaturus indemnes. At legendum esse, dirigentes: quomodo & Rabanus legit; & quidam codices scripti, etsi pauciores, demonstrat dictio Græca *κατεβύοντες*. Ea enim dicitur à rectitudine & directione, & significat hic eos qui feliciter, rectè & prosperè degunt. Et nomen repromissio, non aliam hic significare promissionem sicut nec superius, quam eam quæ fideiussio dicitur & sponcio, Græca etiam manifestat dictio, *ἔγγυη*. Porro dictio, nequissima, addita ab interprete: non est tam accipienda vt significet vitium culpæ, quam vt significet nocuumentum. Ostendit enim hæc sententia cum sequenti, quantum malum sæpe sponsores incidunt ex fideiussionibus temerè & imprudenter susceptis, & est sensus: fideiussio imprudens & noxia multos sæpe perdidit, tales qui in suis negotiis bene dirigebantur, & prosperè degebant, & commouit atq; agitauit eos, quomodo fluctus maris nauem huc illucque agit. Quod, versus sequens clarius exponit.

22 *Viros potentes & graui migrare fecit, & vagari fecit in gentibus alienis.*

DICTIO, gyrans, non est Græcis, addita est autem ab interprete occasione similitudinis adhibita de fluctu marino. Quæ admodum enim ille nauem in orbem circumuoluit, ita & sponcio multos etiam qui prius potentes erant & diuites velat circumagens, fecit & suis migrare domibus & locis, dum per sponciones sui rebus

exuti, proprium solū vertere coguntur, & alienas quærere sedes: imo & vagari de vno loco in aliū, quod multis nominibus maximæ est infelicitatis & miseræ. vnde & subiicit.

23 Peccator transgrediens mandatum Domini, incidet in promissionem nequam, & qui conatur multa agere, incidet in iudicium.

OSTENDIT quam graue malum sit incidere in fidei iuramentum aliquam imprudentem & noxiam, vt quod deo vindicante accidat homini in pœnam præcedentium delictorum, insinuans ex cōsequenti, virtuti & pietati studendū, vt per quam Deo providente vt ab aliis malis ita & à tam graui incommodo homo sit protegendus, innuens etiam, molestias plerasque quas homines aliena malicia ferunt, Deo puniente imitti, quomodo etiam superiori capite dixit, delinquentes dominum incidere in peruersam linguam. & Ecclesiastes 7. dicitur, quod qui placet Deo effugiet malitiam mulieris; qui autem peccator est, capietur ab illa. In secunda autem parte tum dicitur. Et qui conatur multa agere; notandum Græcis esse, καὶ διὰ καὶ ἐργολαβίας. Est autem ἐργολαβία, operum agendorum in se susceptio, & maximè tribuitur hominibus curiosis & auarissimis, qui rebus suis non contenti, multis negotiis implicantur, pluraque aut spondendo aut redimendo, aut negotiando in se suscipiunt, quam & res ipsorum & ingenij vis ferre possit, quales erant olim publicani: qui in prouincijs vestigalia populi Romani redimebant atque exercebant. Non malè ergo vertit noster interpres: Qui conatur multa agere, præter necessarium scilicet negotiorum suorum tractationem, alienis negotiis se ingerendo per fidei iuramentum aut seditiones: aut similes modos. Talis enim cum possit alioqui quietè agere, sua tantum curandis, incidit sæpe in lites, & contentiones & iudicia forensia, quæ illi magnam adferunt molestiã, & sæpe etiam pericula: vt docet experientia. Græca namque habent, ἐν κρίσει, hoc est, incidet in iudicia.

24 Recupera proximum secundum virtutem tuam, & attende tibi ne vitidat.

POSTquam ostendit & pietatis officium esse quandoque fidei iurare pro alio, & tamē tamē multis sæpe malis subiectam esse, concludendo tandem hoc argumentum rectè monet: vt quisque & secundum vires suas proximū labentem recuperet, restituat ac subleuet, & tamen sibi caueat; ne dum alium erigere studet, ipse cadat: aut incidat in ea mala quæ dicta sunt, videlicet in fidei iuramentum noxiam, & in iudicia litigiosa.

25 Initium via hominis aqua & panis, & vestimentum, & domus protegens turpitudinem.

PRO initium: hic rursus est Græcis ἀρχή, quæ ditionem etiam, hic magis verti conueniebat, præcipuum vel principatum: quemadmodū ibi: Breuis in volatilibus est apis: & initium dulcoris habet fructus illius. Significatur enim, & præcipuum vitæ humanæ eiusque summa & caput est aqua & panis, &c. Docet autem hæc sententia frugalitatem & ἀτακείαν, hoc est acquiescentiam in præsentis fortuna etiam mediocri, quod vita hominis paucissimis & parabilibus facile contenta sit: quemadmodum etiam monet Paulus, habentes, dicens: victum & amictum, his

contenti simus. Hanc autem doctrinam rectè præcedentibus subinfert, tum quia mox reprehendit ἐργολαβίαν, & studium multi agendi: tum ad significandum qua ratione fieri possit vt non egeamus multum subsidiis per mutuū aut fidei iuramentum, si scilicet contenti simus paucis illis quæ naturæ sustinendæ sufficiunt. Duplicitas autem indicat naturæ esse necessaria, quæ admodum & Paulus dicens, victum & amictum. Nam pro victu: hic ponit duo illa: aqua & panis: pro amictu vel integumento, illa duo, vestimentum & domus. Tegimur enim & vestibus & ædibus, quarum duplex est vsus necessarius, nimirum vt his tecti & aeris iniuriæ depellamus, & verecundiam conseruemus in his rebus quæ deformem habent aspectum: quorum posterius tantum hic exprimitur, ad notandum hominum stultam superbiam; qui cum potissimum ad tegendam turpitudinem vestem & domum quærere deberent, præclaras sibi & prætiosas vestes parant, & insignia palatia extruunt honoris & gloriæ causa. Sic & cum dicit pro victu, aqua & panis: inquit quæ paucis & quam parabilibus natura contenta esse possit, & notans hominum ingluuiem, quibus nihil vnquam satis est: sub aqua tamen & panis nomine, phrasi Hebraica comprehendens quæcunque ad potū & cibū pertinent.

26 Melior est victus pauperis sub tegmine asserum, quam epula splendida in peregrine sine domicilio.

AD commendandam frugalitatem dicitur istud contra eos: qui dum prodigalitate sua dilapidauerunt, alienas dapes & regiones quære coguntur. Item contra eos, qui quia humili sua fortuna nolunt esse contenti domi suæ vbi quietè agere possent, malunt foris peregrinari, & seruituti se subicere illis apud quos se lautius victuros sperant. Contra tales ergo dicit: quod præferendus sit tenuis & vilis victus pauperis sub humili casa splendidis epulis eorum qui peregrè versantur sine domicilio proprio. Est enim graue & indignum homine ingenuo ac libero, alienis ali sumptibus: & vt dicitur, aliena viuere quadra, atque cogi subinde domum mutare. Vnde bene celebratum est prouerbio: φίλος οἶκος, ὀπίος ἀπίος, domus amica, domus optima, & domi manere oportet belle fortunatum. Quod Menander pulchrè expressit iam bis: domi manere oportet vt liber fiet. Aut liber esse desinat qui diues est. Narratur de Diogene Cynico quod huic subscribit sententiæ: quod cum Craterus Alexandri Magni præfectus: homo prædiues, inuitaret illū vt ad se commigraret, responderit: Malo Athenis salem lingere, quam apud Craterum opipara frui mensa, sentiens libertatem quamuis inopem, omnibus diuitum delitijs præferendam, cū minuitur libertas. Bene ergo subiicit Sapiens.

28 Super minimum & magnum placeat tibi, & improprium per te paronon non audies.

DVPLEX hic est lectio. Nam multi legunt, minimum pro magno. Alij, super minimum & magnum: quæ lectio Græcis consentit. Habet enim, ἐπὶ μίκρον καὶ μέγα ἐυδοκίαν ἔχει, super parua & magna complacentiam habet. Vult ergo vnumquemque sua fortuna contentum esse, siue pauca siue multa possideret datum sit, vt Paulum

Prius.

imitetur dicentem: Ego didici in quibus sum sufficiens esse. Scio humiliari, scio & abundare, vbi que & in omnibus institutus sum, & fatiari & esurire, & abundare & penuriam pati. Hi autem quos suæ fortunæ pœnitet, & ob id alienam consecretantur quam foris quærunt, multa frequenter impropria audire coguntur in sua peregrinatione, vt in sequentibus explicat. Monet ergo vt præfenti fortuna quisque contentus domi potius maneat, quam foris meliorem quærat. Sic enim futurum: vt non audiat improprium quod peregrinantibus obici solet, videlicet quod aduenæ sint: & extorres, & id genus similia. Hinc subiicit.

28 Vita nequam hospitandi de domo in domum, & vbi hospitabitur, non fiducialiter ages, nec aperiet os.

ORDO & sensus est: Vita hospitandi de vna domo in aliam, est nequam, hoc est, misera & calamitosa. Idque demonstrare volens, commemoransque eius vitæ incommoda, primum ostendit per eam eripi homini libertatem & fiduciam tum agendi tum loquendi. Deinde & alia subiicit incommoda, dicens.

29 Hospitabitur & pascet, & potabit ingratus, & hæc amara audiet.

30 Transi hospes, & orna mensam, & quæ in manu habes, ciba ceteros.

31 Exi a facie honoris amicorum meorum, necessitudine domus meæ hospitio mihi factus est frater.

HAC descriptione prosequitur alia varia peregrinantium incommoda, nempe quod qui tales sunt obcommunicatum sibi hospitium, sua in hospitum suorum usum impendere coguntur quo eos sibi demereantur: nec tamē inde gratiam aliquam ab eis referant, quod sibi debitum reputent quicquid beneficij impenditur: qui non tantum ingratos se præbent, sed & amara verba adiciunt, quibus ex seruitute requirunt, & eorum quæ ad manum sunt bonorum communicationem. Quibus consumptis hospitem suum abire præcipiunt, prætextu amicorum superuenientium qui sint hospitio recipiendi. Itaque cum dicitur, transi hospes: non præcipitur hospitij discessus: sed vt surgat è loco in quo quiescit ad instruendam mensam, & cibandum non tantum se, sed etiam alios his quæ ad manum habet. Et vltimus versus hunc habet sensum: Exi domo mea propter honorem quem debeo superuenientibus amicis meis, eo quod eis domus mea est necessaria. Nam frater meus mihi hospitio recipiendus est, quem simul tecum recipere non possum.

32 Graua hæc homini hebenis, ieiunij, correptione domus, & improprietate fueratioris.

CONCLVENDO totum quod dictum est, duarum rerū exprobrationem grauem esse dicit homini habenti sensum, hoc est, prudentiã: nam Græcè est ἐφροννη. Altera, est increpatio, quam quis sustinere cogitur propter domum in quam quis hospes recipitur, & ex qua pro arbitrio domini cedendum est. Altera, ex exprobratione quæ ob acceptam mutuam pecuniam à mutuantem frequenter patitur qui mutuo accepit. Atque ex hac iam conclusione insinuat satis quorundem frugalitate seruanda superius sermonem subiecerit, nempe vt per eum liber quisque sit ab utroque improprio.

Corn. Ians. in Eccles.

PRINCIPIO huius capituli multis sententijs agit de recta prolium institutione, popularibus rationibus ostendens quantum fructus ex ea proueniat, & quantum mali ex ea neglecta & prætermissa. Et in primis quidem docet, filij castigationem, eamque frequentem, iudicium esse veræ dilectionis eius, contra stultorum & carnalium parentum iudicium: qui ex dilectione, sed carnali, abstinere à filiorum suorum castigatione, eisque nimium indulgent. Contra tales ergo dicit: Qui verè diligit suum filium: ita vt eius quærat veram salutem: non solum eum semel atque iterum castigat, sed assiduè, hoc est, frequentat in eo & sæpè repetit flagella. Sicut enim ex petulantia & natura insita tum stultitia, tum malitia illum sæpius peccare contingit: ita non cessat eum sæpius castigare, nec vel tadio vel molestia à castigatione prohibetur: nec sat habet eum verbis corripere, sed si opus est etiam flagella admouet. Et quanquam sciat flagella filio esse graua & pœnalia, adhibet tamen illa, non quod lætetur eius pœna, quæ etiam ipsum affligit: sed vt lætetur postea in nouissimo tempore, lætitia scilicet solida, diuturna, imo & æterna. Ideo enim ad tempus eum dolere ma- uult, vt postea lætetur, & non cogatur postea per inopiam nocturno tempore palpando quærere ostia proximorum ad petendam elemosynam. Ita enim ea vltima pars videtur commodè intelligenda, quæ tamen Græcis non est, ob quam partem à nostro interprete additum, verbum, lætetur, videtur referendum ad filium, ad quem refertur verbum, palpet, cum alioqui ad patrem castigantem posset referri.

2 Qui docet filium suum, laudabitur in illo, & in medio domesticorum in illo gloriabitur.

3 Qui docet filium suum, in xelum mittet inimicum, & in medio amicorum gloriabitur in illo.

NON est Græcis utrobique pro: qui docet, idem participium, sed priori loco est, ὁ παιδεύων, posteriori, ὁ διδάσκων: quorum posterior tantum significat docere, prius vero non solum docere, sed etiam castigare. Tria enim participia tribus his primis ponuntur sententijs, ὁ ἀγαπῶν, diligens: ὁ παιδεύων, erudiens vel castigans: ὁ διδάσκων, docens. Quo ordine significatur, diligentem filium suum & castigare illum debere verbis, & docere verbis. Et sanè pueri à parentibus docentur duobus modis, verberibus scilicet & verbis: ideoque rectè intelligitur bis dictum esse in nostra lectione: Qui docet filium suum. Pro, laudabitur: Græcis est ἐυγαγῆσθαι, lætabitur: sed, laudabitur, aliquoties in Psalmis ponitur pro cum laude lætabitur, & cum dicitur: In Domino laudabitur anima mea. &: Laudamini in nomine sancto eius: quomodo vt & hic accipiat, non solum propter Græca conuenit, sed etiam quia sequitur: gloriabitur in illo, vt significetur quod & corde lætabitur in eo, & verbis gloriabitur de illo inter domesticos ipsius: quamuis etiam verum sit quod ob rectam filij institutionem & correptionem laudabitur pater ab alijs. In tertia sententia non est Græcis pro: gloriabitur,

riatur idē verbū quod in secūda: q̄ habet καυχεται. Nam in tertia est ἀλλοστρα, exultabit. Sensus ergo est: quod qui filium verē diligit, & ob id non sinit eum pro arbitrio viuere, sed & verberibus & verbis eum docet, is & apud se postea de illo latabitur: & inter domesticos suos de illo gloriari poterit. Inimicos suos, si quos habet, hac ratione prouocabit in zelum inuidiæ: quia qui alioqui gauisuri erant si vidissent filium malē institutum parentibus adferre dedecus: inuidebunt eis honorem qui accedit ex filio morigerato & sapiente. Apud amicos verō suos poterit cum illorum voluptate liberē de illo gloriari, & serio exultare. Hactenus ergo varios fructus rectæ institutionis filij indicauit Sapiens, lætitiā scilicet filij: securitatem à mendicitate, lætitiā simul & gloriationem patris, confusionem inimicorum: & gaudium amicorum. Sequitur & alius fructus.

¶ *Mortuus est pater eius, & quasi non est mortuus, similem enim reliquit sibi post se.*

SIGNIFICAT boni parentis mortem non esse tam miseram & malam: quā est impiorum, eo quod talis post se relinquit superstitem non solum qui eius bona possideat, quod est illi cum impiis commune, sed qui eius mores & pietatem, vitæ suæ probitate, quā à patre didicit, referat, ita ut per eum post mortem superstes sit eius pietas, & bonum nomen atque memoria, cum impiorum bona memoria pereat simul cū vita eorum, imo post mortem malē audiant ob impios filios à se relictos. Dicit ergo: patrem qui rectē instituit filium, cum mortuus est, esse quasi non esset mortuus, hoc est, perinde se habere ac si non esset mortuus: quia reliquit post se filium similem sibi in moribus scilicet & vita, ratione cuius adhuc per bonam memoriam, viuunt honestē apud posteros. Hæc ratio cum non pertineat ad parentes, nisi ratione rectæ institutionis, pertinet & ad omnes præceptores & doctores, qui post se multos relinquunt rectē institutos, ut verē sunt animorum parentes. Ex prædictis fructibus sequitur & quod subiicitur.

¶ *In vita sua vidit, & lætatus est in illo: in obitu suo non est contristatus, nec confusus est coram inimicis.*

¶ *Reliquit enim defensorem domus contra inimicos, & amicis reddentem gratiam.*

SIGNIFICAT parentes ex filiis rectē institutis percipere summa perpetuāque & gaudia & solatia. In vita, inquit, sua videns eius probitatem, lætatus est in illo, & in morte sua, contra mortis tristitiam solatium percepit. Cum enim duo soleant morituros contristare, nempe vel quod metuunt suæ quam relinquunt familiæ ab inimicis suis, vel quod amicos antequā eos iustis beneficiis affecerint relinquere cogantur, contra hæc bonus filius est solatio patri morituro, quod sciat se relinquere filium qui & familiam sit defensurus contra inimicos, & amicis sit redditurus promeritam gratiam & beneficium. Vnde & Psalmista similiter de huiusmodi filiis dicit: Beatus vir qui impleuit desiderium suum ex ipsis, non confundetur cum loqueretur inimicis suis in porta. Eximie ista frequenter implentur in patribus spiritualibus, qui & in vita sua lætantur in profectu discipulorum, & securius hinc decedunt, quod

relinquant eos qui & ecclesiam Dei contra hæreticos defensuri sint, & Catholicis reddant gratiā, quam suo erga patres suos & fidem pio affectu merentur.

¶ *Pro animabus filiorum colligat vulnera sua, & super omnem vocem turbabuntur viscera eius.*

ETIAM Germanicum exemplar habet ut nos, *περὶ τῶν υἱῶν*, pro animabus famulorum. Quā lectionem nostri ferē sic intelligunt, ut significetur patrem bonum pro salute filiorum se expositurū lubenter periculis variis. Verum, colligare vulnera, non tam significat vulnera suscipere, quam suscepta curare. Proinde conuenientior hic erit sensus: Bonus pater, de quo hactenus dictum est, vulnera quæ ipse in se frequenter suscipit & sentit pro animabus filiorum suorum, dum scilicet in animo suo sæpè dolet pro eis, & sollicitus est: hæc, inquam: vulnera sua ipse studebit colligare & curare per disciplinam sollicitē eis adhibitam, & cum indebito modo eos quid dicere vel clamare contigerit: ad omnem eorum vocem vel clamorem (est enim Græcis βοῴ) turbabuntur viscera eius, hoc est, non dissimulabit nec negligens erit, sed toto animo commouebitur: sollicitus de correctione. Complutensis æditio habet, *περὶ τῶν υἱῶν*, & exponitur: Abstergens filium: nam verbum *περὶ τῶν υἱῶν*, significat abstergere, abradere & terere, & de equis dicitur, cum strigili destinguntur, & eorum sordes abraduntur. Itaque intelligunt quidam hoc verbum translatum hic ad castigationes & increpationes, per quas scilicet sordes & vitia filiorum abraduntur, ut allusio sit ad curationē equorum, à quibus etiā assumitur similitudo versu sequenti. Nam & lingua Teutonica strigilis nomen ad vehementes obiurgationes transfertur. Sensus ergo erit: Qui filium suum radit & castigat colligabit & curabit vulnera sua vel illius. Nam utrumque tunc verti intelligi poterit. Sunt qui vertunt: Qui indulget filio, aut quia verbum Græcum intelligunt significare blandam illam confectionem: qua corpora absterguntur: aut quia legunt *περὶ τῶν υἱῶν*, hoc est, refrigerans filium. Intelligunt ergo ab hac sententia iam subiici de iis qui nimis indulgent suis filiis: & de tali hic dici, quod qui non audeat seuerius filium tractare, verberaque adhibere, cogitur postea vulnera eius obligare, atque in summa sollicitudine perturbationeque versari: ita ut ad omnē clamorem qui in ciuitate excitatur, metuat ne clamor ille pertineat ad filium suum, & cōtra eū sit excitatus.

¶ *Equus in domum euadit durus, & filius remissus euadit præceptis.*

SUBIICIT iam aliquot sententiās, quibus ostendit mala prouenientia ex neglecta disciplina filiorum, & indulgentia eis permessa. Et primo quidē pulchrā & aptam adhibet similitudinem de equis, quod in his apertissimum sit videre quantum valeat recta institutio, & quid adferat neglecta. Sicut, inquit, equus qui frenis & calcibus in iuuentute non domatur à sua naturali ferocia & petulantia euadit durus & intracabilis: ita filius: qui in iuuentute solutus est à disciplina & castigatione: & dimittitur suæ naturali petulantia, euadit præceptis, temerarius & audax ad omnia vitia: ita ut ab eis non facile postea reuocari possit. Significat ergo quoddam quemadmodum

modū equi frenis, calcibusque domatur, & tractabiles efficiuntur: ita pueri atque adolescentes optimis grauissimisque institutis, moribus, studiis, atque etiam verberibus ad modestiam & obedientiam sunt conformandi. Hac autē sententia generali præmissa, veluti doctrinæ suæ fundamentum, subiungit monitionem.

¶ *Lacta filium, & pauentem te faciet: lude cū illo, & contristabit te.*

IRONICE ponuntur hi imperatiui: lacta & lude: ita ut significetur hoc non esse faciendum, & sit sensus: Si lactaueris filium, & si luseris cum illo, &c. Lactare filium, est blandē illum tractare, & quæcunque ei grata sunt & iucunda præbere & indulgere. Alluditur enim ad nutrimum infantem lactantium, & cum illis ludentium: significaturque tunc non esse lactandū filium, nec ludendum cum illo, cum iam infantiam excessit, & ablatatus est: Habet enim vnaquæque ætas quod ei conuenit. Si, inquit, lactaueris filium, & indulgenter eum habueris, pro lacte & dulcedine quam ei præbes, & per quam efficere ut te non timeat, ipse te faciet timere & pauere: dum per improbos suos mores efficiet, ut & illi & tibi malē metuas. Si luseris cū illo, & ex illo voluptatem tuam captaueris, cum esset cum eo serio & grauitè agendum, ipse pro captata lætitiā contristabit te. Ironiam locutionem seria monitione exprimit, dicens.

¶ *Ne cordeas illi, ne doleas, & in nouissimo abstupeſcēt dentes tui.*

NE, inquit, illo ridente tu quoque cum illo rideas, sed potius risum eius comprime, nequando risus tuus conuertatur in dolorem, cum videbis ex indulgentia tua auctam eius petulantiam, videbisque mala in quæ per vitia sua incidet. Pro obstupeſcēt dentes: Græcis est *γομφιάων τῶν ὀδόντων*, stendeſis dentibus, hoc est, indignaberis multum & illi & tibi. Nostra lectio significat acerbiter dolorem: qui sequitur in patre tādē, quo sit ut nihil gratum sit patri in hac vita, nihilque iucundum & lapidum, quemadmodum his quorum dentes obstupeſcunt molestū est edere; nec quicquam eis libet. Plus autem quā iam dictum est exigit à patre, cum subiicit.

¶ *Non des illi potestatem in iuuentute, & ne despicias cogitatus illius.*

PR O: cogitatus: Græcis est *ἀγνοίας*, hoc est, ignorantias, per quas intelligit errata & peccata quæ ab imprudenti ætate committuntur. Itaque duo exigit, & ut ne pater filio det in iuuentute potestatem & facultatem agendi quæ uolet, sed reprimat illum ne multa quæ uult facere possit, & ut non dissimulet ad ea etiam quæ peccat per ignorantiam, sed ea mox docendo & castigando corrigat. In nostra lectione secunda pars innuit quomodo non sit filio danda potestas, despiciendo scilicet cogitatus illius, quasi adhuc pueriles & quasi ab illis nihil sit periculi. Ea enim causa plerique indulgent suis prolibus, sinētes eos quæ uolunt agere. Dixit quid non sit faciendum, subiicit quid sit faciendum.

¶ *Curua cernicem eius in iuuentute, & inde latera eius dum infans est.*

¶ *Ne forte induret, & non credat tibi, & erit tibi dolor animæ.*

MONET curuare cernicem & tundere latera, quod in his duabus partibus corporis Corn. Ians. in Eccles.

superbia & petulantia magis vigeat. In ceruicē scilicet superbia, in lateribus petulantia. Nec uult caput sustibus aut percussionibus grauari: ne ingenium lædatur, sed eas partes uult premi, quarū repressio non obsit ingenio. Et ceruicem quidem uult curuari, uelut oneribus impositis: latera uerō tundi & percuti, uelut uirgis & flagellis quibus latera puerorum peti solent, significans & subperbiā castigationibus atque increpationibus esse reprimendam, & petulantiam atque stultitiam uirga disciplinæ expellendam: iuxta illud: Stultitia colligata est in corde pueri, & uirga disciplinæ expellet eam. In iuuentute, ætate scilicet tenera & adhuc flexibili, uult curuari ceruicem: quia postea ceruix iam indurata potius frangenda esset, quā curuari posset. Cæterum pro, infans, Græcis est *νηπιός*, quod nomen infantem significat & puerum qui per ætatem necdum sapit. Ne forte, inquit, induret, hoc est, durus fiat, uel ne induret ceruicem suam, & sic induratus non credat tibi, hoc est, obedire recuset, & tunc erit tibi dolor non corporalis, sed animæ dolor, qui longè excedit corporis cruciatum. Quod uulgari prouerbio Teutonico bene exprimitur, dum dicitur, filios cum pueri sunt & infantes, ad ferre parentibus capitis dolorem: cum uero adoleuerint, cordis dolorem.

¶ *Doce filium tuum, & operare in illo: ne in turpitudinem illius offendas.*

PR O, doce, rursum est *παιδεύω*, quod magis est, castiga uel corripe. Quod dicitur, operare in illo, significat in ea re: nempe in docendo filio diligentem operam & laborem impendendum, ut id ipsum non segniter fiat, sed sedulo. Quod ideo fieri uult ne pater offendant in turpitudinem filij, hoc est, ne in illam impingat & cadat, dedecus scilicet apud homines sibi concilians, & in se animi mœrorem ob turpitudinem uitæ filij sui. Potest illud, in illo, etiam ad sequentia referri, ut sit sensus: Labora in ea re ut ne in illius turpitudinem incidas & impingas, & ne illius turpitudinem fiat tibi scandalum, ruinæ: dedecoris & doloris occasio. Ut illud: ne offendas, nō finem designat, sed rem in qua sit laborandum.

¶ *Melior est pauper sanus, & fortis uiribus, quam dures imbecillus, & flagellatus mabitia.*

NO V M hic incipit argumentum & doctrina, qua cum bonis externis, qualia sunt diuitiæ: comparantur uera hominis bona, qualia sunt corporis sanitas ac robur, & animi lætitiā solida quæ sine uirtute consistere ægrè potest: ostenditurque multis sententiis hæc duo hominis bona interna, etsi à plerisque minoris fiant: longè præstantiora esse diuitiis quas homines nimis magni facere solent. Itaque hæc comparationes ad hoc valent: ne homines qui diuitias admirari solent, earūque amore inflammari, ea in parte sclicitatem constituent: sed magis sectentur & ament illa quæ ueriora & meliora sunt bona: atque de eis cum habentur magis gaudeant: etiam si desingopes, quæ sine illis uerioribus bonis parum iuuare possunt: maiorem, sæpè molestiam quam iucundam perfruitionem afferentes. Primum ergo pauperem: qui & sanus est corpore, & fortis uiribus: ita ut laborare possit, & quæ necessaria sunt sibi comparare: meliorem esse dicit, hoc est, præstantiorem diuite: qui corpore

est imbecillis, & malitia aliqua hoc est: calamitate & miseria aliqua est flagellatus & percussus à Domino. Ille enim & sibi & aliis prodesse potest. & cum animi voluptate vitam transigere: hic vero neque sibi, neque aliis ut in plurimum prodesse, neque publica privatae munera obire potest, & est multis grauis: nec ex concessis diuitiis solidam animi voluptatem percipere per ægritudinem permittitur.

16. *Salus animæ in sanctitate iustitiæ, & melior est omni auro & argento, & corpus validum quam corpus immensum.*

Hæc est communis lectio, quæ sic intelligitur: Salus animæ consistit in sanctitate iustitiæ: quia scilicet tunc anima sana est & bene se habet, cum est prædita sanctitate iustitiæ. Et hæc salus melior est omni auro & argento, sicut & corporis robur, in quo consistit sanitas corporis præferendum est immensis diuitiis. Quidam tamen libri antiqui, sicut & Rabanus, tantum duo habent membra, hoc modo: Salus animæ in sanctitate iustitiæ est melior omni auro & argento, & corpus validum, &c. Quæ lectio conuenientior est: non solum quod duo tantum habeat membra, sed etiam quod Græcis magis accedit: quæ tamen longè aliter habent quam nos legimus. Sic enim est in priori membro *ὁ ἀληθὴς καὶ ἐυεστὴς βίος καὶ ἡ σωτηρία τοῦ σώματος*, Sanitas & bona habitudo melior est omni auro. Itaque utroque membro corporis bona dispositio præfertur diuitiis. At in terpres noster prius membrum retulit ad sanitatem animæ, quam addito commentario exposuit consistere in sanctitate iustitiæ, ut intelligeremus duplicem esse hominis sanitatem: quæ utraque diuitiis sit præferenda. Itaque sensus veræ lectionis est: Salus animæ: quæ consistit in sanctitate iustitiæ, est melior & eligibilior omni auro & argento: & corpus quoque validum acque robustum melius est & præstantius quam sensus immensus, hæc est, spes maximæ. Huic nostræ lectioni conuenit sequens sententia: quia item duplicia hominis propria bona corporis scilicet & mentis, præferuntur bonis aliis.

17. *Non est sensus super sensum salutis corporis, & non est obiectamen- tum super corpus gaudium.*

GRÆCIS non est mentio census, sed tantum *ὁ ἀληθὴς βέλτιον ὑγιείας σώματος*: Nullæ sunt diuitiæ præstantiores salute corporis. Duo ergo bona significat homini summè experenda, sanitatem corporis, & cordis gaudium. Quæ duo sic videtur hic coniunxisse, ut significaret cordis gaudium sequi naturaliter corporis sanitatem, sique merito corde gaudendum: cui contigit sanitas corporis etiam si desint diuitiæ: quod in sanitate corporis longè solidius gaudere debeat: quam diues gaudere possit in suis diuitiis: maxime si desit ei sanitas corporis. Est enim ei aliquod oblectamentum in suis quas possidet diuitiis, similiter & in aliis rebus, ut vxore & filiis: at verum cordis gaudium, quod extra sanitatem corporis haberi non potest, longè superat omnem voluptatem, quam æger diues in aliis rebus obtinere potest. Ad hæc respexit Sapientem omnino videtur, si sequentia consideremus, ut secunda pars veluti causam indicet prioris. Potest tamen & aliter accipi hæc sententia, ut significetur quod quemadmodum externa corporis sanitas præferenda est omnibus diuitiis corporalibus: ita & gau-

dium mentis internum præferendum est omnibus voluptatibus corporalibus, quod maxime veritatem habet in solido cordis gaudio, quod consistit in Deo, in virtutibus, & in conscientia bonæ testimonio de quo dicit Paulus: 2. Cor. 1. Gloria nostra hæc est: testimonium conscientia nostræ. Oblectationes enim spirituales longè sunt nobiliores, puriores, diuiniore & diuturniores carnalibus. Luxia hanc intelligentiam dum illa insinuat expetenda: quæ superiori sententia præferuntur, iuxta nostram lectionem, diuitiis.

18. *Melior est mors quam vita amara, & requies æterna quam languor perseverans.*

INDICATA iam causam, cur dixerit pauperem sanum præferendum diuiti ægroto, nimirum quod mors melior sit & eligibilior vita amara: qualis est eius qui ægritudine magna laborat. Est autem comparatio inter mortem corporis & vitam corporis: quæ cum ægritudine corporali & mœrore animi degitur: aut quæ curis, sollicitudinibus & molestiis plena est, consideratur; mors corporis quatenus terminus est omnis miseriæ, & finem imponit omni amaritudini. Alioquin enim quatenus mors consideratur, ut magnum bonum homini eripiens: nec per vitam: non est absolute melior mors quam vita etiam amara, cum absolute verum sit melius quous modo esse quam non esse. Priori modo mortem considerant qui in miseria aut mœrore constituti mortem optant, adeo ut eam etiam sibi quidam consciscant. Sic Elias dixit: Sufficit mihi Domine, tolle animam meam à me. Et apud Iob dicitur: Quare misero data est lux, & vita his qui in amaritudine animæ sunt? Qui expectant mortem, & non venit, gaudentque vehementer cum inuenerint sepulchrum. Posteriori modo mortem considerant, qui etiam in miseris existentes mortem horrent & detrectant. Porro est vita quædam amara, qua nullo modo mors corporis est præferenda: ea scilicet qua ex compunctione cordis & displicentia admissorum priorum peccatorum penitentia agitur, aut qua exilium huius vitæ præ desiderio patriæ cœlestis, & malitia huius sæculi, præ zelo & amore Dei deplangitur à iustis, de quibus Dominus dicit: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Sed de tali amaritudine vitæ, quæ propter Deum sponte suscipitur, hic non est sermo: verum de ea quæ inuitis accidit ob incidentes huius vitæ miseriæ: sicut nec de morte corporis hic est sermo quatenus nos ad aliam vitam transmittit. Sic enim impiis mors corporis non est melior quam vita quantumuis amara. Sed tantum, ut dictum est, consideratur hic mors, quatenus vitæ huic finem imponit. Vnde & bene subditur: & requies æterna melior est quam languor perseverans. Hinc enim patet mortem præferri quatenus requiem præstat, & vitam amaram dici à calamitate immixta, qualis est languor diuturnus. Dicitur ergo requies æterna hoc loco, non ea quæ præstat animis in cœlo, sed ea quæ præstat corporibus in sepulchro, à qua homo à laboribus & miseriis huius vitæ requiescit, cum, ut inquit Maro, in æternam clauduntur lumina noctem. Non habet quidem exemplar Complutense nec Germanicum duo illa verba: requies æterna: habent tamen alia quædam, *ἀναπαύσις αἰώνιος*.

3. Reg. 19. Iob. 3.

24. Iob. 3.

ἀναπαύσις αἰώνιος, sicut & noster legit interpres. rum tamen nihil eos iuuare aut reficere potest.

19. *Bona abscondita in ore clauso, quasi appositiones epularum circumposita sepulchro.*

22. *Videns oculis & ingemiscens, sicut spedo complectens virginem, & suffirans.*

Hæc sententia nostri fere intelligunt ex incidenti & extra propositum significari sapientiam, quæ non promitur cum oportet, inutilem esse, sicut inutiliter gentilium more epulæ sepulchris defunctorum apponi solent, ut hic significetur quod alibi dicitur. Sapientia abscondita & thesaurus inuisus quæ utilitas in vtrisque? Ad quem sensum etiam sequentia accommodant. Verum longè alium sensum: eumque adhuc ad præcedentia pertinentem Græca demonstrat, quæ habent, *ἀγαθὰ κεχυμένα ἐπὶ σφύρατι κεκλεισμένων*: Bona offusa ori clauso: quamuis Complutensis æditio habeat pro *κεχυμένα κεκλεισμένα*, ut sit, bona clausa ad os clausum: Significatur autem inutiles esse diuitias homini diuiti, qui per ægritudinem eis frui non potest dum illi exhibentur sicut inutiles sunt cibi defunctis: qui eorum sepulchris apponuntur. Os enim clausum vocat, quod ad sumendum cum voluptate cibum præ ægritudine aperiri non potest, indicaturque iam & alia ratio, cur pauperem sanum dixerit præferendum diuiti ægroto, quod etiam si huic per diuitias & plurimi & delicati cibi offerri possint, tamen cum per ægritudinem ad omnem cibum nauseat, non aliter se habeant cibi ei oblatis, quæ se habent cibi defunctis oblatis, & eorum sepulchris appositi. Itaque aptissima hac comparatione significat huiusmodi diuites mortuis similes esse, ut qui nullum fructum huiusmodi bonorum quæ adsunt percipere possint. ut autem & nostræ lectio hunc sensum habeat, sic accipienda erit: Bona rara & delicati cibi, qui non omnibus sunt parati, sed absconditi ab oculis vulgi, respectu oris clausi, quod præ morbo eis bonis frui non valet, sunt quasi appositiones epularum circumpositæ sepulchro, quia non maiorem inde utilitatē & voluptatem percipit os illud clausum, quam sepulchrum ex apposis epulis. Huic intelligentiæ congruunt etiam sequentia.

20. *Quid proderit libatio idolis: nec enim manducabit, nec odorabitur.*

21. *Sic qui effugatur à Domino, & portans mercedem iniquitatis.*

LIBATIO hic significat sacrificiū, & id quod diis in sacrificando offertur. Pro: qui effugatur à Domino: Græcis est *ὁ ἐκδιωκόμενος ὑπὸ κυρίου*, hoc est, qui persecutionem patitur à Domino, aut quem Dominus persequitur & infestat. Loquitur autem adhuc de diuite, quem Dominus morbo affligit, sicque ei eripit iucundum deliciarum & diuitiarum usum & fructum. Sicut ergo superiori sententia cibos diuiti ægrotauti oblatos similes esse dixit epulis sepulchro apposis: ita nunc alia, sed simili comparatione significat illos similes esse his quæ idolis splendide & sumptuosè offeruntur: quia sicut idola ex illis nullam vel manducando vel odorando percipiunt voluptatem: ita nec diues, quem Deus punire & affligere morbis ob peccata ipsius statuit, ullam percipit voluptatem ex his quæ ei splendide & sumptuosè parantur & offeruntur. Et bene quidem idolo diues talis comparatur, quod ab hominibus diuites veluti idola quædam colantur in hac vita, quodque sumptuosissima quæque eis in ægritudinibus eorum exhibentur, quod

AD HVC persistit in sermone de diuite ægroto, quem iam ostendit ex oblati epulis non solum nullam percipere voluptatem, sed etiam cruciatum, quod eis frui non possit cum habeat, hac in re appositum ipsum iam similem esse asserens spadoni: cui cum datum sit completi virginem, ea tamen per impotentiam naturæ non potest frui, & ob id ex complexu virginis non tam voluptatem concipit, quam dolorem, suspirium & gemitum. Oportet ergo participia, videns & ingemiscens, accipere posita pro verbis, videt & ingemiscit, ut in eis intelligatur verbum, est. Plerumque sanè diuites auari hoc genere pœnæ diuinitus affliguntur, ut quas possident diuitias, & quas ad fruitionem & voluptatem comparauerunt, eis frui non possint, nec inde aliud quam dolorem colligant, quod & Poetæ significare voluerunt, cum Tantalum apud inferos fingunt enecari siti, quum aquam vsque ad mentum habeat. Et in Ecclesiaste. 6. Sapiens graue malum asserit se vidisse sub sole, quod & freques sit, quod cui dedit Deus diuitias & substantiā, non tribuit tamen potestatem ut comedit ex eis. Et narratur de quodam *φιλόδοξω*, cuius studium in vita fuerat, ut ventrem cibo potuque exquisitissimo expleret, quod cum tandem eo morbo fuit correptus, ut nec stomachus quicquam admittere, nec fauces transmittere possent, ita affectus ac præpeditus iussit delicatissimum cibum vinumque sibi asserri: quæ in mensa aut in lecto cum maximis desideriis suspiriisque molestissimis intuebatur: atque ita languens contabescensque mortuus est. Quod exemplum pulchre locum hunc declarat.

23. *Tristitiam non des anima tua, & non affligas te metipsum in consilio tuo.*

POSTquam ostendit cordis gaudium præstare & diuitiis & omni oblectationi quæ ex diuitiis queritur: ostendit item quanta sit vis afflictæ corporis valetudinis & ægritudinis animi, rectè in sequentibus monet, ut quod est gaudium cordis contrarium, tristitiam scilicet, studemus quam longissimè à nobis pellere, euredimusque & ut animus sit tranquillus: atque ab omni etiā alia perturbatione vacuus, & ut in victu atque ciborum delectu corporis ratio habeatur, sordida per simonia reiecta, quo sic sit mens sana in corpore sano, & corpus sit sanum ex sanitate mentis. Hæc enim sunt duæ partes naturæ nostræ quas diligenter tueri debemus, non corrumpere vel passionibus: vel auara parsimonia. Non dicit autem: ne vnquam habeas tristitiam in anima tua: id enim humanæ infirmitati est impossibile, sed tristitiam non des animæ tuæ: vel, ut est Græcis, non des in tristitiam animam tuam, hoc est, ne sinas tristitiam animo tuo dominari, aut ne vltro eam tibi accersas, & tristandi causam præbeas. Dum enim triste aliquid accidit bonorum quæ adsunt cogitatione & expensione: tristitiæ materia superanda est, ut non permittatur animo nostro dominari, & maxime cauendum est, ne cum multam gaudendi occasionem habemus, ipsi nobis tristitiæ materiam suggeramus.

mus, lenia quædã mala apud nos exaggerando. Hoc ergo significatur cum dicitur: Tristitiam nõ des animæ tuæ: Et est sermo de tristitia: quæ Paulus 2. Cor. 7. vocat tristitiam sæculi, quã m̃r tem operari dicit, quæ scilicet est de rebus huius sæculi. Nam quæ secundum Deum est tristitia, pœnitentiam in salutem stabilem operatur, ideo quæ ea vitro assumenda est & danda animæ nostræ. Quod additur, & non affligas temetipsum in consilio tuo: significat neminem se affligere debere quod consilia eius non procedant, & optatum successum non habeat. Aut potius significat neminem variis consiliis & deliberationibus se debere affligere & excruciare, dum scilicet anxie nimis apud se excogitat aut quomodo se à quibusdam malis eximat aut quomodo consequatur bonum quod cupit. Itaque sicut priori membro monet deponere tristitiam: ita secundo monet deponere curas & sollicitudines anxias, quæ non minus quam tristitia animũ affligunt, tristitiãque animi sequuntur: significatque & pro tristitia gaudium animi assumendum & omnem sollicitudinem ac consilia nostra Deo committenda: quoniam ipsi cura de nobis: unde & sequitur.

24 Iocunditas cordis, hoc est vita hominis, & thesaurus sine defectu sine defectu, & exultatio viri est longevitas.

GRÆCIS hæc sententia etiam tantum bimediam. & thesaurus sine defectu sanctitatis: quæ addita videtur ab interprete, quo insinuat quod hic dicitur de cordis iocunditate maximè habere locum in ea spiritali cordis lætitia: quæ de virtute habetur à iustis. Nam quamvis quod dicitur: iocunditas cordis est vita hominis in genere verum sit de omni honesta animi lætitia, quæ de donis Dei concipitur, vt de sanitate & viribus corporis, de fruitione creaturarum, & id genus rebus: tamen maximè veritatem habet in lætitia animi spiritali, hoc est, quæ de virtutibus habetur, & redemptionis beneficiis. Talis enim verè est vita hominis, quia etiam vitam animæ coram Deo affert. Talis est Thesaurus sanctitatis sine defectu, hoc est, indeficiens & inexhaustus, quia talis lætitia facit vt quis perpetuo habeat sanctitatis abundantiam, quam animi lætitia conferuat & custodit. Potest tamen ea pars: thesaurus sanctitatis sine defectu, accipi vt referatur non ad iocunditatem cordis, quasi sit sensus: iocunditas cordis est vita hominis, & etiam est thesaurus sanctitatis: sed vt referatur ad vitam hominis: & sit sensus: Iocunditas cordis est vita hominis, & thesaurus sanctitatis etiam est vita hominis. Porro iocunditas cordis dicitur vita hominis, siue quia facit vt homo verè viuat, cum sine ea vita hominis verius mors sit quam vita: siue quia facit vt homo diutius viuat, & vitam prolonget: quomodo accipiendum potius videtur ex eo quod sequitur, & exultatio viri est longevitas, hoc est, longam vitam homini affert. Simile est quod dicitur in Proverb. 17. Animus gaudens ætatem floridam facit: Spiritus tristis exiccat ossa.

25 Miserere animæ tuæ placens Deo, & contine, & congrega cor tuum in sanctitate eius, & tristitiam longe expelle à te.

GRÆCA aliter & breuius sic habent, ἀγάπα-την ψυχῆς σου, καὶ παρακάλει τὴν καρδίαν σου,

Dilige animam tuam, & consolare cor tuum. Dein de sequitur: Et tristitiam longe expelle à te. Monet ergo vt quis sibi ipsi benefacit, tristitiam oppellendo, & si quid triste accidat, vt seipsum confoletur beneficiorum, quæ adfunt ex Dei dono contemplatione, & meliorum expectatione: Declarant enim illi seipsum non diligere & animam propriam, qui in utili tristitia eam grauari permittunt, nec se presentium aut futurorum bonorum consolatione reficiunt. Eidem & in seipsum crudeles sunt & immisericordes, vt qui quam aliis exhibere deberent consolationem, sibi non impendant, unde rectè etiam dicitur iuxta nostram lectionem: Miserere animæ tuæ, eam scilicet, cum tristitia aliqua impetitur consolando, & alleuiando. Et additur: placens Deo: vel ad significandum necessarium esse misericordiam talem animæ propriæ impendere ad hoc vt quis placeat Deo: vt sit sensus: Tu qui vis placere Deo, miserere animæ tuæ tibi quæ in primis benefacit, quia vt supra dictum est: qui sibi nequam, cui bonus? Vel ea parte significatur eum qui placet Deo ac bonam habet in Deo conscientiam: ita vt nullius magni mali sibi sit conscius, merito suæ animæ misereri debere: eamque in tristibus consolari suæ conscientie bono testimonio quo confidit se Deo placere. Atque hunc sensum magis voluisse interpretem apparet ex eo quod similiter adiecit: in sanctitate eius. Nam pro eo quod Græcis est vnico verbo παρακάλει, consolare, vertit duobus verbis contine & congrega cor tuum. Itaque quoniam contra tristitiam hæc dicuntur sensus nostræ lectionis, qui cum originalibus conueniat, hic erit commodus: Contine, hoc est, cohibe cor tuum ab immoderata tristitia, & congrega illud: non sinens scilicet illud effundi in mœrorem, sed tua consolatione illud comprimens, & collectum seruans apud se. Congrega, in quâ, illud in sanctitate Dei, hoc est, eo nomine quod sanctus es coram Deo, atque ex dono eius ei placeas. Vel congrega illud in sanctitate ipsius cordis: hoc est, hoc nomine consolare cor tuum, quod sanctum sit per veram Dei cognitionem & amorem. Cæterum quanquam hæc secundum genuinam intelligentiam & authoris mentem sic sint accipienda quasi dicta contra vitium tristitiæ, tamen generalius hæc extendi possunt contra omnia vitia, vt moneamur misereri animæ nostræ, sic vt ne eam peccando lædamus, & vt prolapsi in peccata operam demus ante omnia, vt eam à peccatorum reatu & turpitudine liberemus. Moneamur item vt contineamus cor nostrum à vitiis, & congregemus illud in sanctitate & virtutibus, per quas fit vt cor, quod per vitia extra se diffluit: intra se collectum contineatur. Sic beatus Augustinus aliquoties citat illud: Miserere animæ tuæ placens Deo: contra eos qui aliis misericordiam per eleemosynas exhibebant & tamen in peccatis suis perseuerabant, quasi in seipsum immisericordes, & crudeles: qui in alios videri volebant misericordes, vt videre est in Enchiridio c. 76. & de ciuitate Dei libr. 21. c. 27.

26 Multas enim occidit tristitia, & non est utilis in ea.

SERMO est, vt supra dictum est, de tristitia huius sæculi, & omni inordinata, quæ occidit nõ tantum corpus, sed & animam, nec temporalem tantum

tantum adfert mortem, sed & æternam. Quoniam autem non tantum à passione tristitiæ abstinendum est, sed & ab aliis eam ferè consequentibus & similiter noxiis, rectè subiungit.

27 Zelus & iracundia minuit dies, & ante tempus senectam adducet cogitatus.

PRO cogitatus, Græcis est μερίμνα, hoc est, cura. Itaque hic nomen, cogitatus, accipi debet quomodo participium, cogitans, in Matthæo cum dicitur: Quis vestrum cogitans, potest adicere ad staturam suam cubitum vnum? vbi Græcis est μερίμνῶν, hoc est, solitudine & cura sua. Itaque duo hic ponuntur, quæ sicut tristitia, abbreviât hominis vitam, zelus scilicet, hoc est, iracundia vel ira, & nimia sollicitudo atque cura. Quid verò vitam conferuet & prolonget, diuque hominem vegetum faciat, indicat versu sequente.

28 Splendidum cor bonum in opulis est: epulæ enim illius dirigentur sicut.

GRÆCIS est, λαμπρὰ καρδία καὶ ἀγαθὴ ἐπιέδω-μασι τῶν βρωμάτων αὐτοῦ ἐπιμελήσεται, hoc est, splendidum cor & bonum in epulationibus ciborum sutorum curam habebit. Quo significat, cor quod non est obfuscatum aliqua vel tristitiæ vel auaritiæ nebula, sed lætum est, & largum, atque munificum, curaturum bonam & commodam victus rationem, nec sibi vel per mœrorem, vel per sordidâ parsimoniam subtracturum quod ad vitam commodè transigendam sit vile, atque ob id vitam ipsius longius producendam. Idem significat & postea lectio, nepe quod cor nulla tristitia vel aliâ passione obnubilatum, sed lætum, in cibis suis est bonum, & iucundum, ita vt & ipse homo cibos suos cum voluptate sumat, & aliis liberaliter atque iocundè communicet, quia, inquit, epulæ ipsius diligenter & accuratè præparantur, curatque vt cibi eius benè aptentur, nec per mœrorem earum curam negligens, nec per auaritiam sordidè mœsam instuens. Significat ergo lætitiã cordis efficere vt cibi cum voluptate sumantur liberaliter, sicque & corpus verius ac diutius viuat.

CAPVT XXXI.

1 VIGILIA honestatis tabefaciet carnes, & cogitatus illius aufert somnum.

GRÆCA habent præsens, tabefacit & aufert, quomodo & scripta quædam habent Latina, & Rabanus in commentario, sed ad sensum parum facit. Intellegitur autem hæc sententia à nostris dicta in commendationem studij virtutis, vt significetur vigilantiam animi pro honestate virtutum comparanda carnales in homine mortificare voluptates, & cogitatum de acquirenda virtutis honestate aufere læpè somnum corporalem, & semper somnum pigritiæ atque inertie. Verum notandum interpretem nostrum hic rursus, sicut & supra c. 11. & aliquoties in libro Sapientiæ, nomen honestatis posuisse pro diuitiis, quæ hominem reddunt in hoc mundo honestum & honoratum, cum Græcis hic sit πλοῦτος. Itaque prosequitur id quod in sine capitis superioris dixit de cura quæ ante tempus senectam adfert. Nam etiam hic & in sequenti versu pro, cogitatus, est μερίμνα, hoc est,

cura & sollicitudo: docetque quàm noxia sit homini ea præcipuè cura quæ est in auaris pecuniarum studiofis, vt pote quæ carni suum vigorem aufert, & necessarium somnum. Itaque sensus est: Nimia vigilantia, quæ pro comparandis diuitiis assumitur, & vigilia nocturna, quæ sæpè propter opes suscipitur, tabefacit carnes hominis, corpulque marcidum facit ac exaustum, & cura pro diuitiis acquirendis aufert sæpè homini somnum ad vitam necessarium. Proinde indicando nocuum mentum auaræ solitudinis, monet tacite moderandum studium, diuitiarum anxiamque solitudinem deponendam esse, & presentibus contentos nos esse debere, Deoque res nostras committendas.

2 Cogitatus præscientiæ auerit sensum, & infirmitas grauis sobriam facit animam.

NOTRI hanc versionem sic intelligunt, vt sit sensus: Consideratio præscientiæ diuinæ auerit mentem hominis à peccato, & infirmitas grauis corporalis, facit animam contentiorem, vt duo significantur quæ hominem à peccato auocant: quorum alterum pertinet ad animam, alterum ad corpus. Nam à peccato auocamur & per cogitationem præscientiæ diuinæ, dum scilicet cogitamus Deum omnia ita nosse & videre vt etiam antequam fiant præsciat, & per infirmitatem corporis, quæ animam sæpè luxuriantem, & in vitiis disfluentem ad continentiam & moderationem reducit, vexatione scilicet dante intellectum, & vires peccandi subtrahente. At sententia hæc sic intellecta non seruit vel præcedentibus, vel sequentibus. Notandum ergo Græca longè alium habere sensum, habent enim sic, μερίμνα ἀρρωστίας ἀπαιτῆσθαι νου-γυμνῶν, καὶ ἀβροσσημα βαρὺ ἐπιέδω-πνον, hoc est, sollicitudo vigilie interpellabat soporem, & infirmitas grauis somnum eluet, hoc est, tollet & excutiet. Itaque significantur duo esse quæ somnum intercipiunt & impediunt, sollicitudo vigilie hoc est, cura peruigil, quæque vigilare auarum facit: & corporis grauis infirmitas, & debent hæc intelligi coniuncta per comparationem, vt sit sensus: ita sollicitudinem illam anxiam & vigilantem excutere somnum, sicut grauis morbus somnum adimit: sicque hac comparatione insinuetur sollicitudinem auarorum grauem esse morbum animi, qui hoc agat in homine quod grauis infirmitas corporis, quia similiter eum cruciat, & inquietum reddit. Quædam exemplaria non habent ἐπιέδω-πνον, vt sit sensus: sobriam & vigilantem reddet somnum, hoc est, repellat somnum. Itaque virois modo legatur, sensus est idem. Et nostrum interpretem legisse ἐπιέδω-πνον, patet ex versione: sed pro ὕπνον, legit ἄλκον, & pro νου-γυμνῶν, videtur legisse νόον. Vt autem nostra lectio accedat originalibus, per cogitatum præscientiæ, oportet intelligere curam illam & cogitationes anxias, quibus auari cupiunt præscire rerum futurarum eventum, non contenti presentibus, sed anxie semper solliciti de futuris. Huiusmodi cogitatus præscientiæ valde auerit mentem hominis à Deo, & à recto iudicio alienat, efficitque vt mens hominis velut ebria sit, & sano iudicio destituta, sicut contra grauis corporis infirmitas animam prius intemperatam reddit sobriam & temperatam. Itaque iuxta hunc intellectum significatur auarorum soli

folicitudinem magis esse noxiam meti, quam grauis aliqua corporis infirmitas, cum hæc intemperatam mentem reddat temperatam: illa vero veluti ebriam efficiat, & omni recto de reb. iudicio priuatam. Dum enim quis per auaritiam nimis de futuris sollicitus est, fit vt de his quæ in presenti agenda sunt pessimè iudicet.

Lab. rari diues in congregatione substantias, & in reque sua repletur bonis suis. Laborat pauper diminutione virtus, & in fine inops fit.

IN secunda sententia pro, in fine, est sicut in prior sententia, ἐν ἀναπαύσει αὐτοῦ, in reque sua. Significatur autem his duabus sententiis miseram esse conditionem pauperum in comparatione conditionis diuitum, quia cum vtriusque commune sit laborare, tamen non eadem de causa, nec simili fructu laborem impendunt. Contingit enim diuitem laborare non ad inopiam subleuandam, sed pro congregandis opibus, qui cum cogitur, aut cum vult requiescere a laboribus, potest frui abundanter partibus bonis suis, & voluptatem inde percipere. At pauper cogitur laborare, eo quod victus eius sit diminutus, quodque pauca habeat ad vitam necessaria, & postea cum cogitur requiescere, & amplius labores ferre non potest, omnium rerum inopia premitur, ita vt medicare cogatur. Ne tamen ob hanc conditionis in laborando dissimilitudinem, talis diues verè fœlix esse præ paupere videretur, subiungit.

Quæ aurum diligit, non iustificabitur: & qui insequitur conuersionem, replebitur ex ea.

QVOD dicit, non iustificabitur, iuxta receptam intelligentiam significat amantem aurum nõ carere culpa, nec iustum esse posse, vt qui propter amorem diuitiarum sæpius peccet, aut in acquirendo illas iniuste aut in conseruando illas indèbitè. Potest tamen ea pars accipi, vt secundum scripturæ morem amplius quid significet, nempe quod talis non erit impunitus, quem admodum sæpè in scripturis, non esse innocentem, ponitur pro non esse impunitum. Qui enim in iudicio nõ inuenitur iustus & innocens, is non absolvitur, sed punitur & cõdemnatur. Itaque sensus est: Qui aurum diligit, non euadet pœnas, & condemnabitur à Deo, vt postea clarius exprimitur. Cui sensui consonat quod subditur: Et qui insequitur conuersionem, replebitur ex ea, Vbi pro, consumptionem. Græcis est ἀπὸ φθόρου, hoc est, corruptionem. Videtur autem per corruptionem significasse res caducas & corruptibiles, quales sunt diuitiæ quas sectantur avari, vt sit sensus: eum qui sectatur corruptibilia, replendum corruptione, vt scilicet abundanter habeat quod sectatus est.

Multri dati sunt in avari casu, & facta est in specie istius perditio ipsorum.

CLARIUS habent Græca: πολλοὶ ἐδόθησαν ἐσπόμενα χάριν χρυσῆς, καὶ ἐγενήθη ἡ ἀπώλεια αὐτῶν ἢ πρόσωπον αὐτῶν, hoc est, multri dati sunt in casum propter aurum, & facta est perditio eorum coram facie ipsorum. Quo significatur, multos auri gratia præcipitatos esse, & lapsos in magna mala, eorumque perditionem fuisse palam & coram oculis eorum. Itaque & nostra lectio sic est accipienda, vt per casus auri intelligantur rui-

næ mala & incommoda, quæ aurum eis attulit, quæque auri gratia perpeffi sunt, vt sit sensus: Multri inciderunt graua mala & incommoda, quibus eis aurum causa fuit. Propter aurum enim multri non tantum in graua peccata prolapsi sunt, sed etiam in multa incommoda, dum vel ex nimia auri cupiditate sese grauibus exposuerunt periculis, vel propter aurum quod possidebant ab aliis occisi sunt, aut aliàs male affecti. Idem significat sequens pars, nempe quod perditio eorum facta est ex eo quod speciem auri dilexerunt, quodque eius specie capti sunt.

Lignum offensionis est aurum sacrificantium, & illis qui sectantur illud, & omnis imprudens deperiet in illo.

PROgenitio sacrificantium, Græcis est dicitur τὸ εἶδος θυσίας, hoc est, sacrificantium bus illi, vt sit sensus: aurum esse his qui ipsum quasi Deum quendam colunt. Lignum offensionis. In qua sensum & nostra lectio accipienda est hoc modo: Aurum quod possident hi qui illi sacrificant illudque instar Dei cuiusdam colunt, est illis lignum offensionis. Cui consonat quod Paulus auaritiam vocat idololatriam: & auarum, idololatriam: nimirum quod omnes suas cogitationes ac spes in diuitiis sitas & defixas habeat. Porro lignum offensionis simpliciter hic rectè accipi potest sic dictum, sicut alibi dicitur lapidis offensionis & petra scandali, hoc est, occasio offensionis & ruinæ. Sicut enim contingit impingere in lapidem positum in via, ita & in lignum. Rabanus quod dicitur de ligno offensionis, refert ad arborem scientiæ boni & mali, vt significetur aurum auaris esse velut arborem illam veritam, quod sicut ex eius esu graniter peccauerunt primi nostri parentes, & in multa mala prolapsi sunt: ita etiam avari ex inordinato auri amore & grauius peccant, & multis malis inuoluuntur. Priori sensui magis cõgruit quod sequitur, & omnis imprudens deperiet in illo. Imprudentis enim & incircumspecti est impingere in lignum vel lapidem. Significatur ergo aurum sua natura homini non adferre perniciem quin potius commodo illi esse posse, nisi sua imprudentia illud sibi verteret in perniciem: sicut lapis vel lignum, in quod homines in via impingunt, ad hoc sæpè in via positum est, vt itinerantibus commodo esset, atque in eo consisterent.

Beatus diues, qui inuentus est sine macula, & qui post aurum non abiit, nec sperauit in pecunia & thesauris.

Quis est hic, & laudabimus eum: fecit enim mirabilia in vita sua.

PRO sine macula, Græcis est ἀμακτος, est inculpatus & irreprehensibilis. Nec illis est tertia illa pars, nec sperauit, & cæt. quæ addita videtur ab interprete ad explicandum quid sit ire post aurum, aut ad significandum secundum vitium avari. Primum enim avari vitium est, anidè nimis & immodicè sectari diuitias vt habeantur. Secundum, in habitis diuitiis spem suam collocare, à quo vitio Paulus studiose monet diuites cauere, dicens Timotheo: Præcipe diuitibus huius sæculi non sublimè sapere, nec sperare in incerto diuitiarum. Postquæ ergo Sapiens ostendit diuitias plerisque multorum malorum & perditionis esse causam, ex ipsorum vitio subiungit laudes eius qui diuitiis benè vtitur, indicans raras tales esse in magno licet diuitum numero & quæ ad inculpatum & laude dignum diuitè pertinèat. Illi,

Ille, inquit, diues qui in diuitiarum possessione inuentus est apud Deum & homines irreprehensibilis, integer, & inculpatus, verè beatus est & fœlix, quia rarus est, & singulari Dei beneficio & gratia donatus, vt cui non solum datum est, cum multis diuitias possidere, sed etiam cum paucis bene vti eisdem. Talis autem est, qui nec est aurum cupidè sectatus, ita vt se illius fecerit seruum, atque vt illud consequeretur copiosè, etiam virtutis viam sæpius reliquerit, nec in adeptis diuitiis ita sperauit, vt per eas se tutum esse confideret ab omnibus huius vitæ incommodis, se ob id in eis extollens, & non totus pendens à prouidentia diuinæ benignitatis. Talem quo magis declararet rarum esse, exclamando subiicit. Quis est hic, & laudabimus eum? hoc est, rarus inter multos talis est, & ideo singulari laude dignus: quia qui talis est non solum abstinit ab inordinato amore & confidentia diuitiarum, sed fecit etiam in vita sua quæ multi dignè mirantur. Qui enim diuitiis non apponit cor suum, non potest non præclara quædam & admiranda per eas designare. Primum enim hoc est in illo mirandum, quod non iuxta multorum consuetudinem diuitias, etiam cum eas habet, magnificat. Facile enim est contemnere non habitas, at habitas paruifacere non ita facile est. Deinde hoc mirandum est quod per eas non incitatur ad pleraque vitia, quorum in multis diuitiæ fomentum esse solent. Vt enim facile est pauperes à superbia & luxu sibi cauere, ita raro id videre est in diuitibus. Tertio id mirandum est in talibus quod non solum diuitiis non abutantur ad luxum sed eis vrantur ad multiplicem beneficentiam, & aliorum vtilitatem. Benè ergo dicitur, quod talis fecit mirabilia in vita sua, aut, vt habent Græca, in populo suo. Quod & sequentia comprobant.

Qui probatus est in illo, & perfectus inuentus est, & erit illi gloria æterna.

Qui potuit transgredi, & non est transgressus: & facere mala, & non fecit.

PRO qui, Græcis in vtraque sententia est dictio interrogatiua τίς, sicut & in præcedenti sententia. Quis est hic? vnde & scripta ferè omnia hic habent in priori sententia per interrogationem. Quis probatus est in illo? cuius lectionis etiam meminit Glosa Ordinaria, & habet eam Rabanus, sicut & omnes iam libri impressi. Omnes tamen fere habent secundo loco, qui, non quis: vnus tamen codex secundo loco habuit, quis, & priori, qui, sed dictio, qui, etiam aliquando ponitur interrogatiuè pro, quis, vt apud Plautum in Amph. Qui me alter est audacior homo, aut qui confidentior? Itaque conueniet etiam hic sic accipi, vt vtraque sententia interrogatiuè legatur, & significetur raros esse qui in auro probati, perfecti inueniantur, hoc est, integri & inculpati, vt sic gloria æterna digni sint apud Deum & homines. Raros item esse, qui cum habeant occasionem peccandi, vt sunt quibus adsunt diuitiæ, non peccent abutendo eis. Prior ergo sententia significat aurum probare animos hominum, vt per quod magna tentatione ingeratur eis ad vitia quædam perpetranda, à qua si non superentur declarantur esse homines perfecti multorum comparatione, ideoque & gloria æterna eis accedet. Laudabuntur enim ab hominibus

& à Deo æterno honore donabuntur. Posterior sententia indicat diuitias suppeditate multis vires peccandi, quibus tamen non ad peccandum vrantur, sed contra potius ad benefaciendum. Vnde rectè diuitiæ Græcis δωρεαὶ, & Latinis facultates dicuntur, quod maximam vim habeant, tum ad virtutes tum ad vitia, prout sunt homines nactæ qui iis vrantur. Cum enim de quibusdam hic insinuat quod per diuitias potuerint facere mala pleraque, quæ tamen non fecerunt, significatur etiam amplius, nempe quod per eas bona fecerunt, ad quæ faciendâ diuitiæ eis potestatem contulerunt, vt patet ex subiecta sententia. Ex his patet cum hic dicitur, potuit transgredi & facere mala, non potissimum id dictum esse propter potestatem liberi arbitrij, quod ad bonum & malum liberum est, sed propter potentiam vires peccandi, quas diuitiæ suppeditant. Nec cum dicit esse qui non fecit mala, significat aliquos esse omnino immunes ab omni malo, sed esse immunes à multis malis quæ per diuitias committere potuissent, & nonnunquam etiam liberæ, sine punitione & vindicta hominum.

Ideo stabilita sunt bona illius in Domino, & elemosynas illius enarrabit omnis ecclesia sanctorum.

GRÆCA non habent in domino, quod addidisse videtur interpres, vt prior pars ad Deum pertineret, secunda ad homines. Ideo, inquit, hoc est, quoniam rarus est qui diuitiis non ad vitia vtratur quæ committere posset, sed ad beneficentiam, bene facta illius firma manet apud Dominum, qui nunquam illorum obliuiscetur, sed æterno præmio remunerabitur, & elemosynas illius omnis sanctorum cœtus cum laude prædicabit & celebrabit. Potest quod dicitur, stabilita sunt bona illius, etiam intelligi non de bonis operibus, sed de diuitiis, quæ etiam bona hominis dicuntur, vt significetur rectam diuitiarum vsum duo consequi, scilicet bonorum quæ possidentur stabilitatem per Dei beneficium, & illustrem beneficentiæ commemorationem in cœtu piorum. Vnde & Paulus 2. Cor. 9. de elemosynarum largitoribus dicit: Qui administrat semen seminanti, multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, & c. Bene autem dictum est, ecclesia sanctorum, quanquam dictio, sanctorum, Græcis non sit quoniam cœtus impiorum laudat magis prodigos, quique ad luxum diuitiis vtrantur iuxta potestatem eis datam. Dictio, omnis, sicut non est Græcis, ita nec in quibusdam scriptis, in quibusdam etiam expuncta est.

Supra mensam magnam sedisti, non aperas super illam fructum tuam prior.

POSTquam monuit de moderatione ac liberalitate in diuitiis adhibenda, subiicit de moderatione & temperantia in cibo & potu seruanda, maximè tunc cum in magna copia deliciarum voluptatumque versamur, ostendens multis & verbis & rationibus intemperantiam in hoc genere esse, & hominum offensionis vituperationi quæ obnoxia: & naturæ esse perniciosam. Primum ergo monet, vt cum quis assederit iuxta mensam magnam, hoc est, magnificam & sumptuosam, non mox ex intemperè & vehemènti desiderio ciborum variorum, ante alios inuadat apposita fercula. Ea enim festinatio iuuenes potissimum

dedecens, quos hic maxime instruit, arguit intemperiam & immodestiam, ostenditque quod iunior, vel conditione humilior & nimio delicatorum ciborum incitetur appetitu, & decorum atque honestum ordinem seruare non didicerit.

14 Ne dicas, si multa sunt quae super illam sunt, memento quoniam malus est oculus nequam.

RECEPTAM hanc in priori parte lectionem sic intelligit Lycinus: Si multa fercula in mensa apponuntur, tu caue ne quid dicas, nec murmures de ferculorum multitudine, sed grato potius animo accipe quae apponuntur. Verum hic sensus parum sequentibus conuenit. Itaque quoniam haec recepta lectio non videbatur habere conuenientem sensum, quidam, si multa mutauerunt in simulata. Ita enim & Rabanus legit, & post eum Dionysius, ut sit sensus: Ne dicas, simulata sunt & ficta quae apposta sunt, hoc est, non sunt tanti valoris quanti videntur: aut non sunt apposta ex amore, sed ad ostentationem. At hanc lectionem esse deprauatam, & legendum esse, multa, docent Graeca quae habent, πολλὰ γὰρ τὰ ἀνόητος, multa sane quae super illam, scilicet sunt. Proinde aut tollenda est coniunctio, si, quae in quibusdam correctis inuenitur expuncta: aut si est seruanda, accipi debet posita ut sit confirmantis pro siquidem, ut respondeat dictioni enclitica γὰρ, quemadmodum nonnunquam accipitur Latinis. Et erit oratio imperfecta, complenda hoc modo: Ne dicas, si quidem multa sunt quae sunt super illam, ideo oportet multa edere. Eo enim spectat quod vetat dicere de multitudine ferculorum, ne scilicet ea multitudo incitet ad edacitatem, a qua retrahit ob periculum dedecoris & inuidiae. Vnde subiicit, Memento quoniam malus est oculus nequam, ubi per oculum nequam non intelligenda est praua intentio, aut cor suspiciosum, quomodo hic ferè intelligitur, ut sit sermo de oculo interiori, sed

Mat. 10. oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum? & quomodo superius dicitur: Nequam est oculus liuidi, ut oculus nequam, sit oculus inuidus eius, qui appositum a se cibum non fert liberè a conuiuiis attingi & comedi. Ideo ergo vult eum qui conuiuio excipitur, non nimis auidè & liberè appositos cibos, etiam si multi sint, inuadere, ne forte qui illum inuitavit inuido sit oculo, & non satis ei quae apposuit faueat, ut saepe contingit, sicut inuidiae eius & vituperio se reddat obnoxium. Talis enim oculus, inquit, est malus, aut, ut est Graecis, κακός, hoc est, malum, vel mala res, quia reuera non fauet id quod fauere se verbis & facto ostendit. De hoc & subiungit.

15 Nequius oculo quid creatum est, deo ab omni facie sua lachrymabitur cum viderit.

GRÆCA non habent pronomen, sua, sed tantum ἀπό πάντων προσώπων, ab omni facie, vel persona, ut sensus esse possit: oculum inuidum lachrymari & torqueri a quavis persona etiam amicissima, aut ab omni facie hospitis sui. Torquetur enim si tristem videat & nolentem contingere, torquetur etiam si lætam videat, & liberè atque fiducialiter quavis contingentem ac manducantem. Proinde additum pronomen, sua, tollit verum sensum. Vnus codex scriptus in Tongerloë

habuit pronomen, tua, iuxta quam lectionem bene constat sensus. Itaque ea lectio amplexanda videtur, ut sit sensus: Inter creata nihil peius est oculo malo & inuido. Ideoque ob magnam suam malitiam etiam lachrymas profundet, graueturque discruciat ab omni tua quam ei exhibes facie. De inuido oculo hæc esse dicta sequentia indicant, cum dicitur.

16 Ne extendas manum tuam prior, & inuidia contaminatus erubescas.

GRÆCIS non est dictio, prior, & illa pars, cum viderit, quae apud nos iungitur superioribus, iungitur sequentibus, ut sit hic sensus: Quocumque ille aspexerit, non extendas manum tuam hoc est, si aduerteris illum aspiceret intentius in aliquem cibum, ad illum ne extendas manum tuam ne contra te inuidiam illius excites. Et in nostra lectione illa pars, cum viderit, sequentibus iungi potest, ut sit sensus: Cum ille respexerit in te, ne extendas manum tuam in cibum aliquem antequam ille vel alius illo tibi seruerit, ne inuidia illius contaminatus pudescas. Nam & quaedam scripta illam partem, cum viderit, a superioribus separant.

17 Ne comprimaris in conuiuio: intellige quae sunt proximi ex tempore.

COMMUNITER legitur, ne comprimaris in conuiuio vino, ut significetur cauendum esse ne grauemur vino. Quidam libri habent, in conuiuio vini, sed sicut Graeca nihil hic habent de vino, ita & quaedam Latina, tum scripta, tum impressa, tantum habent, Ne comprimaris in conuiuio, ut significetur cauendum esse ne quis se nimio cibo ingurgitet, & stomachum premat & grauet. Nam de cibo hic agitur, postea vero de vino. Et quod magis persuadeat temperantiam in contingendis & sumendis cibis seruandam in mensa aliena, subiicit: Intellige quae sunt proximi ex tempore, hoc est, ex tuo affectu intellige quomodo alij sint affecti, ut quemadmodum tu in mensa a te instructa molestè fert helluones ebriosos & ciborum appositorum dissipatores: ita etiam proximum tuum molestè ferre putes in sua mensa. Quod præceptum quidam malè obseruant, qui cum in sua mensa non ferant a quo animo decoctores, in aliena mensa deuorant omnia, discindunt & dissipant, nihil integrum sinentes. Contra quos etiam dicitur quod sequitur.

18 Viue quasi homo frangi in quae tibi apponuntur, ut non cum manducas multum, odio habearis.

DICTIO frugi, Graecis non est, sed tantum, vtere quasi homo. Quo significatur, quemque cibum sumere debere sicut naturam humanam & homini ratione vrenti conuenit, temperatè scilicet & honestè, non autem instar beluae cibum vorandum, & in diuersas partes distrahendum: quod qui faciunt, odium sibi multorum conciliant, maxime hospitem suorum. Idem significatur versu sequenti.

19 Cessa prior causa disciplinae, & noli nimius esse, ne forte offendas.

20 Et si in medio multorum sedisti, prior illis ne extendas manum tuam, nec prior potos bibere.

DVOMONET, nempe & ut quis primus cesset ab edendo, & ut ne in edendo primus sit. Hæc

autem vult seruari causa disciplinae, hoc est, ut quis se declarat rectè institutum debitamque seruet institutionem. In conuiuio enim maxime sese malè educati produnt & appetitu immodico & rusticis gestibus. Similia prædictis præcepta in conuiuio seruanda ab inuitatis, habet Sapiens Prouc. 24.

21 Quam sufficiens est homini erudito vinum exiguum, & in dormiendo non laborabis ab illo, & non senties dolorem.

HACTENVS ad temperantiam hortatus est Sapiens, ad euitandum dedecus, inuidiam & odium aliorum: nunc alia ratione ad eandem hortatur, nempe ad euitandum morbos, & tormenta quae ex intemperantia sequuntur. Nec hoc loco fit vini mentio in Graecis, sed tantum est, τὸ δλίγον, exiguum. Et pro, erudito, est participium πειρατισμένος, unde est dictio quae præcessit, παιδείας, hoc est, disciplinae. Itaque sensus est: parum siue cibi siue potus sufficere homini bene instituto, qui que voracitati non assuefecit seipsum. Raban. ex commentario videtur hoc loco non legisse, vinum: habet enim, Manifestum est quod parcus & tenuis victus tam corpori quam animae utilis sit: & e contrario superfluus cibus vel potus ægritudinem generet, & sensum animae minuat. Hæc ille. Nec Sapiens hic adhuc agit de vino de quo postea agit, sed adhuc pergit prosequi de temperantia in cibis seruanda. Monet ergo seruate temperantiam, tum quod homini bene instituto parum sufficiat, tum quod ex paucis cibo potuque sumpto homo non laborat, hoc est, non affligitur inter dormiendum vel tempore somni, sicut affliguntur intemperati. Quod prosequitur dicens.

22 Vigilia & cholera & tortura viro infuncto, somnus sanitatis in homine parco.

23 Dormies usque in mane, & anima ipsius cum ipso delectabitur.

COMMEMORAT his sententiis incommoda atque comoda quae ex crapula & temperantia consequi solent. Viro, inquit, infuncto vel, ut habent Graeca, ἀπληγῶ, hoc est, inexplibili, accidunt multa incommoda, nempe vigilia, quia impeditur a somno, saltem conuenienti, cholera, ex qua varij morbi proueniunt, & tortura in intestinis & visceribus, in quibus grauatissimum patitur magna tormina. At contra in homine sobrio est somnus sanitatis, hoc est, quem sanitas & bona corporis dispositio adfert, & qui sanitatem conseruat. Itaque dormiet talis usque in mane, ita ut non expergiscatur ante tempus, aut cogatur præpæna surgere aliquoties: & ubi euigilauerit anima ipsius, simul cum ipso delectabitur, gaudens scilicet & ob sanitatem ac bonam dispositionem corporis, & ob conscientiae tranquillitatem, quod quae se aptam sentiat ad sua officia peragenda. Vigiliæ ergo opponitur somnus: cholera, sanitas: tortura, delectatio. Graeca tamen tantum habent, καὶ ἡ ψυχή σου μετ' αὐτῆς, & anima eius cum ipso, hoc est, cum surgit, compos est animi sui, ut scilicet sit promptus ad sua officia. Couenit his quod Plato dixit, philosophorum conuiuia vel hoc vno esse meliora quam intemperantium, quod ea postmodum nulli dolores capitis aut corporis consequantur. vnde de Platónico conuiuio dixisse fertur Timotheus Atheniensis, quod illud etiam postmodum gratum esset.

24 Et si coactus fueris in edendo multum, surge a medio, & vomere, refrigerabis, & non auides corpori tuo infirmitatem.

IN exemplari Germanico non est εμεσον, hoc est, vomere, quod videri potest ab aliquibus sublatum, quos offendebat vocabuli & rei turpitudine. Verum indignum non debet videri hoc nostro Sapiente præceptum hoc medicum inferuisse reliquis ad cibum & potum pertinentibus, quoniam non absolutè vomitum consulit, sed tantum ad euitandum morbos, cum in necessitatem illam quis deductus est, ut aut vomendum illi sit, aut morbus expectandus. Non consulit sanè ut ad prouocandum vomitum quis se multum ingurgitet, quemadmodum quidam parum pie consulit, sed ut si aliquorum improbitate & violentia quis multum sese grauaerit, tempestiuè surgat a mensa, ne quid indecorum in mensa pariat, aut nimia repletio diu corpus affligat & noceat, & si in secreto loco sine aliorum offensione crapulam euomat potius, quam diu stomachus affligatur, cum periculo secuturi morbi. Quo consilio satis indicat quantum perire a crapula sit cauendum, ut pro qua curanda tam scedo & indigno homine, planeque canino remedio sit utendum. Turpius enim est causam huius turpitudinis præbere, quam turpitudinem hanc ob magni mali euitationem in se admittere. Proinde & satis subindicatur quam grauius peccent, qui postquam se grauatissimos sentiunt, surgentes a mensa crapulam euomunt, ut mox rursus mensam accedentes nouo se cibo potuque ingurgitare valeant. Rabanus quod hic dicitur de vomitu, ad spirituales vomitum refert, quo scilicet per confessionem peccatorum releuatur mens hominis ab his quae conscientiam grauant. Quae intelligentia sanè hic non est reiicienda, modo retento sensu literali tanquam mystica accipiantur. Nam sicut quae in superioribus dicuntur de moribus in mensa seruandis, rectè in mystico sensu etiam accommodantur ad ea quae in sacra mensa, scripturarumque lectione sunt seruanda: ita & hæc sententia in mystico sensu rectè intelligitur significare, ut cum quis plus quam oportet vel de carnis voluptate, vel de intelligentia rerum sacrarum sibi usurpauerit, pro sanitate conscientiae recuperanda, euomat per confessionem quod mentem prægrauat. Hac enim similitudine etiam Origenes vsus est scribens in Psalm. 17. homil. 2. Vide, inquit, quid nos edocet scriptura diuina, quia oportet peccatum non celare intrinsecus. Fortassis enim, sicut hi qui habent intus inclusam escam indigestam, aut phlegmatis humorem stomacho grauius & molestè innitentem, si vomuerint releuantur: ita etiam hi qui peccauerunt, si quidem & occultant & retinent intra se peccatum, intrinsecus videntur, & propemodum suffocantur a phlegmate aut humore peccati. Si autem peccator ipse sui accusator fiat, dum accusat seipsum, & suum peccatum confiteatur, simul euomit delictum, & omnem morbi causam digerit, &c.

25 Audi me fili, & ne spernas me, & in nouissimo inuenies verba mea.

26 In omnibus operibus tuis esto velox, & omnis infirmitas non occurrat tibi.

SUPERIORIBVS præceptis sanitatis adiicit & aliud generalius tuendae sanitatis remedium, sed ante illud interponit sententiam quae ad diligètem auscultationem discipulum excitat, Audi, inquit, me fili, & ne spernas me vel

vel ex contemptu eorum quæ dico, quæ fortè tibi humilia videbuntur. Etsi enim iam parua videatur & conuenienda, tamen postea tandem per experientiam edoctus deprehendes quam vera fuerint & vtilia verba mea. Quod autem singulariter audiri vult, est. In omnibus operibus tuis esto velox, aut, vt Græcis, ἐν ταχὺς, hoc est, strenuus & diligens, quomodo velox etiam accipitur in Proverb. capite 22. cum dicitur: Vidisti virum velocem in opere suo? coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles. Monet ergo vt in omnibus quæ agenda incumbunt homo nō sit torpidus, piger, & negligens, sed diligens & strenuus: sicque futurum promittit, v non facile accidat ei quæuis infirmitas, significans plerosque morbos ex desidia oriri aut nutriti. Ea enim melancholiam nutrit, viresque corporis eneruat: cum contra diligentia in agendo, quæ coniuncta est promptitudini & alacritati animi, pellat mœrorem, valetudinemque conseruet. Potest autem velocitas & diligentia, quæ hic velut custos fanitatis exigitur, non tantum referri ad operationum diligentiam, sed etiam ad providentiam & diligentem cautionem in omnibus actionibus adhibendam, vt hæc sententia etiam comprehendat ea quæ pro tuenda sanitate prius dicta sunt, nempe circumspicere cauendum ne quis se nimium in conuiuio repleat: aut si repleuerit, maturè curandum vt à grauiamine liberetur, etiam vomitu si opus sit. Itaque sensus erit generalior, vt in omnibus quæ agimus sumus veloces, sic & strenuè libenterque faciamus quæ agenda sunt, & mature circumspectam quæ cauenda sunt. Sic intellectum hoc præceptum, generalius remedium monstrat contra morbos & infirmitates quascunque. Neque enim facile incidet in morbos qui & diligens est in operando, & vigilans in cauendis ac curandis noxiis.

27 Splendidum in panibus benedicunt labia multorum, & testimonium veritatis illius fidele.
28 In nequissimo pane murmurabit ciuitas, & testimonium nequitie illius verum est.

POST QUAM Sapiens locutus est de cibis & conuiuio, docuitque in eis summam modestiam & temperantiam ab inuitatis esse præstandam: nunc duas has subiungit sententias, quibus inuitat ad beneficentiam præstandam quæ alios liberaliter nostro pane ac cibo sustentemus & reficiamus, cum opus est, liberaliter & non sordide amicis conuiuia exhibentes, & pauperibus cibum communicantes. Ad quam beneficentiam inuitat, ostendendo præclaram esse famam liberalitatis: & contra vituperari tenacitatem ab omnibus. Splendidum in panibus vocat eum, qui in cibis communicandis non est parcus & sordidus, sed largus & benignus. Hinc benedicunt labia multorum, quia eum laudat, benè de eo loquitur, eique benè præcatur. Testimonium veritatis, hoc est, æquitatis & iustitiæ illius dicit esse fidele, vel potius forte fidele, quia testimonium quod de illo à multis datur, est & erit firmum, stabile, & diuturnum. Fidele enim in scripturis dicitur aliquoties quod firmum est & stabile, vt ibi: Fidelia omnia mandata eius, confirmata in sæculum sæculi. & Misericordias David fideles. Pro, veritatis, Græcè est ἀληθείας, hoc est, pulchritudinis vel honestatis,

vt respondeat ei quod dicitur splendidum in panibus. Itaque accipimus veritatem pro æquitate & iustitia, vt sapius in scripturis, hoc est, pro ea quæ dicitur veritas vitæ. Pro, in nequissimo pane, Græcis est, πονηρῶ ἐπ' ἄρτω, hoc est, malo vel maligno in pane, hoc est, ei qui malignus est in communicando suo pane, obmurmurabit ciuitas. Proinde conueniet dictionem, nequissimo, accipere non vt adiectiuum substantiu, pane, sed vt regat ablatiuum, pane, vt sit sensus: ciuitas murmurabit in eum qui nequissimus vel malignus est pane, hoc est, in eum qui parcè, sordidè & inuidè panem suum aliis communicat, qui que in pauperes non est liberalis. Et testimonium quod à ciuibus perhibetur de nequitia, hoc est, parcitate & sordibus illius (nequitia enim, vt supra dictum est, refertur sæpe ad parcitatem & inuidiam, sua aliis non communicantem vt opponatur benignitati) est verum, hoc est, certum atque firmum, ita vt non facile superari possit & aboleri.

29 Diligentes in vino uolunt prouocare, multos enim exterminauit vinum.

POST QUAM monuit de temperantia in cibis seruanda, & beneficentia in eisdem, exhibenda, subiicit monitionem temperantiæ seruandæ in vino sumendo & exhibendo. Porro priorem huius sententiæ partem Græca aliter sic habent, ὄψιν ποτὴν μὴ ἀνδραϊζόν, hoc est, in vino ne te vitum præbeas, aut viriliter agas, tuas scilicet vires ostentando, ac declarando quantum vini exhaurire valeas. quod & Isaias reprehendit dicens: Vx qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem. Proinde cum Græcis non sit quod respondeat dictioni, diligentes, sit participium significans amantes, an nomen, significans eos qui in aliqua re sunt strenui & minime segnes. Si priori modo accipiatur, sensus est: Noli prouocare in vino amicos qui te diligunt: aut, Noli prouocare eos qui diligunt in vino, pro, qui diligunt vinum. Si posteriori modo accipiatur, vt magis ex Græcis videtur accipiendum, sensus est: Noli prouocare eos qui strenui sunt in bibendo vino. Est autem sermo non de prouocando ad litem & contentiones, sed de prouocando ad potationes: Monemur enim ne eos qui per sese satis proni sunt ad bibendum vinum, magis etiam prouocemus ad illud. Atque hoc est in vino se gerere viriliter, vt habent Græca. Subditur causa. Multos enim exterminauit, hoc est, perdidit vinum, liberalius scilicet & intemperantius sumptum. Multi enim dum se fortes in vino bibendo ostendere volunt, à vino turpiter & miserè superantur, omnem vim animi & corporis, itè & bonum nomen amittentes multis se morbis obnoxios reddentes, in hostium manus atque alia mala vini occasione incidentes, sicque variis modis sese per vinum perdentes.

30 Ignis probat ferrum durum, sic vinum corda superbiorum arguet in ebrietate potatum.

IGNI s ferrum & mollificat, & candescere facit, atque hac ratione intelligitur hic ferè igni vinum comparari, quod illud corda hominum & à sua constantia resoluit, & ad vitia perpetranda accendit, audaciam suggerendo. At hæc

explicatio literæ non conuenit satis, quæ dicit ignem probare ferrum durum, & vinum similiter probare & arguere corda superbiorum. Videndum est ergo quomodo ignis probat vel ostendit ferrum durum. Additur sanè Græcis, ὃν βαρῦν, hoc est, in tinctura, & pro, ferrum durum, est ἄσβεστον, quod significat aciem gladij vel mucronem, vt prima pars sit Græcis hoc modo: Fornax probat aciem in tinctura. Videtur ergo Sapiens ad hoc respexisse, quod cum paranda est acies mucronis, aliquoties ferrum aut calybs aque intingitur sicque induratur, temperatur atque acuitur, & proinde per tincturam ferri in aquam, ignis probat, ostendit, & exhibet hominibus gladium acutum & ferrum durum: quod si non intingeretur in aquam, non tantum haberet duritiam. Ita enim etià vinum ostendit & exhibet hominibus corda superbiorum, dum illa per ebrietatem madefiunt, & veluti vino immerguntur. Nam illa vino accensa, & ebrietate madefacta, longè duriora fiunt quam prius erant, & ad lædendum atque nocendum promptiora: sicut ferrum, etsi natura sua durum, durius fit si ignitum aquæ immergatur, & acies gladij ignita si aquæ intinguatur acutior fit & aptior ad lædendum. Ex his ergo licet intelligere similitudinis conuenientiam, quia igni inflammanti & accendenti comparatur vinum etiam homines inflammans, & animos accendens. Ferro duro & acuto comparantur corda superbiorum, quæ dura sunt & acuta ad lædendum, quæque per vinum duriora fiunt, & ad iram atque lædendum magis aptantur. Aquæ cui ferrum intingitur comparatur ebrietas, per quam corda hominum madefiunt, & obruantur.

31 Aequa vita hominibus vinum in sobrietate: si bibas illud moderate eris sobrius.

GRÆCIS aliter est & breuius, ἐπισημαίνω ὅτι οὐκ ἐπιθυμῶ, hoc est, Vinum est res æqualis vitæ in hominibus, si bibas illud in mensura sua, hoc est, moderate. Quo significatur, vinum hoc præstare hominibus quod præstat vita, & vitæ conferri posse, quia hominem viuificat. Aut quod vinum accomodum sit vitæ humanæ, si moderate sumatur, quia vitam hominis conseruat, & lætitia afficit pulso mœrore. Quod & in nostra lectione intelligi debet, vt sit sensus: Vinum in sobrietate sumptum est hominibus æqua vita, hoc est, affert eis vitam conuenientem & commodam. Et quia quæri posset, quomodo sumendum sit vinum in sobrietate, si, inquit, bibas illud non vltra debitam mensuram, sed moderate, & secundum modum tibi conuenientem, tunc verè eris sobrius, quasi dicat: vt sis sobrius, non est necesse vt in totum à vino abstineas, sed vt moderate bibas. Aut cum dicitur: eris sobrius, referendum id est ad sanitatè mentis, vt sit sensus: Si bibas illud moderate, eris sanæ mētis, non dimouebitur mens à suo officio, quin potius magis acuetur, & sanior reddetur. Vinum enim modicè sumptum, vt habet prouerbiū, acuit ingenium.

32 Quæ videt est quæ minuitur vino? Quid defraudat vitam? mors.

IN priore parte communiter legitur, vita quæ minuitur vino. At Rabanus legit: Quæ vita ei qui minuitur vino? quæ verior esse videtur

lectio, vt quæ consentiat Græcis, quæ sic habent: τίς ζωὴ ἐλάττωσθαι ὄψιν, quæ vita ei qui imminuitur est vino? Eodem tamen redit siue dicamus vitam hominis imminutam vino, siue hominem vino imminutum. Ferè autem intelligitur vitam imminutam vino, quæ à vini immoderata sumptione abbreviatur. Et hominem imminutum vino, qui à vino vincitur, aut cuius vita vino abbreviatur. Itaque interrogatione hac intelligitur significari miseram esse eam vitam, quæ vino superatur & vincitur, vt quæ bestialis sit non humana. Sunt tamen qui intelligunt diuerso modo eum hic dici imminutum vino, qui vino destituitur, nec eius vsu frui potest, vt significetur miseram esse vitam, & nec vitam dicendam eius qui vino destituitur, nec eius copiam habere potest. Atque hic sensus est conuenientior, tum quod conueniat sententiæ superiori afferenti vinum vitam æquam conferre hominibus: tum quod in hoc libro minui aliqua re, est ea re destitui, vt cum supra dicitur: Est insipiens qui minuitur sapientia. Itaque cum vinum lætificet cor hominis, & vt mox dicitur, in iocunditatem creatum sit, sine qua misera & breuis est hominis vita: Quæ, inquit, est vita quæ vino destituitur, aut ei qui vino carere cogitur? significans talem vitam & breuem esse, vt in plurimum & miseram, vt quæ destituitur eo solatio quod ad mœorem pellendos institutum est. Secunda pars: Quid defraudat vitam? mors, Græcis non est, & ferè sic apud nos legitur, vt interrogationem contineat cum responsione, hoc modo: Quid defraudat vitam? Mors. Quæ distinctio benè conueniens priori intellectui præcedentis partis sic est accommodanda proposito, vt significet vinum quod diminuit vitam hominis, eamque abbreviat, esse hominibus instar mortis, & morti esse æquandam. Cum enim mors sit quæ vitam hominis defraudat, oportet vinum quod etiam vitam hominis abbreviat, verè mortem esse homini vt pote id efficiens quod morti est proprium. Rabanus autem suo commentario declarat se hanc partem legisse vna interrogatione, hoc modo: Quid defraudat vitam mors? quanquam contextus communem habeat distinctionem. Sic enim habet commentarius: Vinum mortem, hoc est, ebrietatem vitæ interfetricem nuncupat, quia vinacitas sensus inde minuitur, & ægritudo corporis inde generatur. Quasi enim increpando ipsam mortem cur vitam defraudet, interrogat, quia nimiam potationem quasi hominis deceptricem vituperans damnat. Cum enim dicit Sapiensem increpare mortem cur vitam defraudet, manifestè significat se legisse. Quid defraudat vitam mors? & interrogatiuum, quid, se accepisse pro, cur. Quæ lectio benè quidem conuenit priori intelligentiæ præcedentis partis vt postquam dictum est, vitam quorundam nimiam potatione vini minui, subiiciatur: Quid defraudat vitam mors? hoc est, Cur id admittitur vt per nimiam vini potationem mors vitam defraudet, eamque ante naturales terminos abbreviet & naturales terminos anticipet? Sed magis hæc lectio conuenit posteriori intelligentiæ præcedentis partis, vt postquam dictum est miseram esse vitam eorum qui vino destituuntur, subiiciatur: Quid defraudat vitam mors? hoc est, Cur ante tempus vitam abbreviat mors propter vini inopiã, quod modicè sumptum morbo,

Sup. c. 19.

& corporis & animi pellere potuisset, sicque vitā conseruare & prolongare, atque ad iustum terminum perducere: Haic intelligentiā etiam conueniunt quæ sequuntur.

3 Vinum in iucunditatem creatum est, & non in ebrietatem ab initio.

SIGNIFICAT duo, nempe & quod vinum sit res bona, vt pote à Deo inter reliqua creatum, ac proinde nequaquam reiiciendum aut improbandum; & quis sit eius verus vsus, nempe ad iucunditatem excitandam, non autem ad ebrietatem probocandam, vt intelligatur qui re bona bene vtantur, qui verò ea abutantur. Cum autem hic aperte dicatur vinum creatum, idque ab initio, (quanquam Græcis non sit, ab initio) factis manifestum est etiam vinum in exordio mundi fuisse à Deo, qui omnia tunc solus creauit, inter alia creatum, ne quis putet sub Noë primum cœpisse, quia ille primus legitur vineam plantasse, vinumque bibisse, & inebriatum esse. Nam & de eo etiam scribitur quod cœpit exercere terram, & tamen certum est etiam ante diluuium homines exercuisse terram. Nec quia inebriatus dicitur ex vino, intelligendum est eum vini omnino ignorasse. Non enim, inebriatum esse, semper in scripturis significat obrutum esse potu vsque ad rationis destitutionem, sed nonnunquam tantum est largius bibisse vsque ad hilaritatem: vt cum de fratribus Ioseph dicitur, quod biberint, & inebriati sunt cū eo. Ex largiori autem vini potatione facile fit vt homo incidat in somnum, & in eo denudetur. Nec necesse est patriarchas ab omni excusati peccato, quanquam non crediderim grauius Noë in illo facto deliquisse.

34 Exultatio animæ & cordis, vinum moderatè potatum: sanitas est animæ & corpori sobrius potus.

EADEM sæpius inculcat, vt rectum vini vsus persitadeat. Duplicem autem fructum recti vsus vini hic insinuat, nempe & exultationem mentis atque cordis, & per eam, sanitatem tum animæ tum corporis, quia & tristitiam pellic ab animo, & morbos à corpore. Quod enim dicitur, vinum est exultatio & sanitas, causaliter accipi debet, vt alias sæpè similes locutiones, videlicet quia vinum lætitiā & sanitatem adfert. Pro moderatè potatum, Græcis est, *ὃ καὶ πρὸ ἀρτάρχης*, hoc est, vinum in tempore sufficiens: quo significatur rectum vsus vini duobus ostendi, tempore & sufficientia, videlicet vt nec plus minusque vini sumatur quam naturæ conueniat, nec alieno tempore, vt faciunt hi de quibus Isaia s. dicitur, quod mane surgunt ad bibendum vinum. Subiiciuntur deinde ex aduerso etiam mala, quæ vinum immoderatè sumptum homini adducit.

35 Vinum multum potatum irritationem & iram & ruinas multas facit. Amariudo animæ, vinum multum potatum.

GRÆCIS tantum est, *πικρὰ ψυχῆς οἶνος πινόμενος*, hoc est, amaritudo animæ vinum potatum multum in iritatione & contentione. Itaque in nostra lectione idem bis habetur, fortè ex diuersorum vt sione, aut ex commentario alicuius margini prius ascripto, & deinde in contextum relato. Ideo ergo vinum immodicè potatum dicitur amaritudo animæ, quia cum datum sit vt lætitiā animæ adferat, per abusum & immodicam sum-

ptionem amarulentiam animæ prouocet, & ex ea cōtentiones, & rixas, ac deinde multas ruinas, hoc est, cades siue ipsius ebrii, siue aliorum ab ipso ebrio. Quamquam autem vinum immodicè sumptum etiam aliorum malorum sit causa, vt libidinibus, tamen amarulentiam tantum meminit, & eorum quæ inde sequi solent: tum quod hæc grauiora sæpè sint mala tum quod hæc directè sint contra finem ob quem vinum datum est. Cum enim datum sit ad pellendam mœtorem, & mentem exhilarandā, contra per eius abusum fit, vt lætitiā pellat, & amaritudinem inducat, & quod in medicinam datum fuit, vertatur in venenum.

36 Ebrietatis animositas, imprudens effusio, inuicis vulnera, & faciens vulnera.

GRÆCA habet: *πληθύνει θυμὸν μέθῃ ἀφρονος ἐς πρόβλημα, ἐλαττῶν ἰσχυρῶν, καὶ προσποιῶν τραύματα*, hoc est, Implet iram ebrietatis ita vsque ad offensionem, minorans virtutem, & faciens vulnera. Itaque nostræ lectionis hic est sensus: Animositas & audacia quam addebet ebrietatis, est sæpè causa vt quis per imprudentiam offendat, impingat, & in aliquod malum cadat. Et quamquam vires videatur homini addere, reuera tamen sæpè imminuit hominis fortitudinem, exponitque eum aliorum iniuriæ, à quibus facile læditur, & vulnera accipit. Pulchre ergo significat, quod cum ebrietatis audaciam suggerat, & per eam vires tentandi aliquid & innadenti alios, tamen verè hominem inuicem reddat, & ruinæ magis obnoxium. Bene enim de ebrietate cecinit Horatius: spes iubet esse ratas, in prælia trudit inermem. Et Iuuenalis: Adde quod & facilis victoria de madidis: & Blesis, atque mero tubantibus.

37 In conuiuio vini non arguas proximum, & non despicias eum in iucunditate illius.

POSTQVAM docuit vinum in iucunditatem datum hominibus, rectè iam subiungit præcepta, quibus monet ne hanc iucunditatem quis impediatur & tollat, in conuiuio lætitiæ & recreationi deputatis, reprehendèdo aliū siue ob iucunditatem: & paulo largiorem potationem, siue ob alias causas, quia tunc intempestiuum est arguere alium cum tempus est lætitiæ. Correptiones enim in conuiuio factæ duplici nomine sunt intempestiæ & infugiferæ. Ferè enim procedunt ex animi amarulentia, quam vinum excitat, & aliorum item animos tunc facile ad iracundiam commouent, tum quod eos tunc vinum accendant, tum quod non patiantur se tali loco & tempore palam moneri & reprehendi. Dicit ergo: In conuiuio vini, hoc est, conuiuio vinoso, quodque ad lætitiā vino excitandam destinatum est, non arguas proximum tuum, & non despicias eum, hoc est, non vituperes eum, nec contempnim ei loquaris cum est in iucunditate sua, quia sic & tolles ei iucunditatem, quæ illo loco & tempore conuenit, & pro ea ingeres amaritudinem, quæ illo loco & tempore non congruit. Ostendit Sapiens seueritatem non omni loco & tempore conuenire, esse tempora à Deo distributa: & alia quidem esse rerum magnarum ac grauium, alia ludicrarum, alia ad necessaria mœnera negotiaque obeunda, alia ad subleuandam naturam accommodata, denique esse vt ait Ecclesiastes, tempus flendi, & tempus ridendi. Qui autem suauitatem semper adhibendam censent, quid

consent, quid natura humana in hac vitæ corruptione postulat parum vident. Eodem pertinet versus sequens.

37 Verba impetierij non dicas illi, & non premas illum in repetendo.

PRO, in repetendo, quædam Græca habent, *ἢ ἀπαρτήσα αὐτῷ*, hoc est in occurso eius, vt sit sensus: non premas vel non affligas eum occurrendo, & contradicendo ei. Germanicum tamen exemplar habet, sicut noster declarat se legisse, *ἢ ἀπαρτήσα*, hoc est, in repetitione, debitorum scilicet, quorum repetitio non est tempestiuua in conuiuio, sicut nec reprehensio. Potest etiam intelligi de petitione potationis, ad quam conuiuia sæpè mutuo malo more vrgeri & premere solent, ad satisfaciendum scilicet eorum votis.

CAPVT XXXII.

38 Rectorem se posuerunt: nolite exiollit, esto in illis quasi vnus ex ipsis.

EXPONUNT nostri hanc sententiā & sequentiā de eo qui populi alicuius rector constitutus est, siue in spiritualibus, siue in temporalibus. Verum iuxta literalem & propriā intelligentiam Sapiens hic continuat sermonem institutum superiori capite de conuiuio, tradens varia præcepta à singulis quibusque pro suo ordine seruanda in conuiuio. Hæc à Græcis: cæterisque populis orientalibus maxima & frequentia & hilaritate celebrabantur, fuitque in illis mos, vt aliquis summa autoritate à conuiuio diligeretur, aut forte cōstitueretur qui conuiuio præfesset, quem Græci *συμποσιάρχην*: Latini modi peratorem appellarunt: quasi imperantem modum in conuiuio seruandum: Cicero vocat magnum magistrum, & huiusmodi rectionem moderationemque, conuiuio magisteria. Sic enim habet libro de Senectute, scribens de conuiuio: Me verò & magisteria delectant à maioribus instituta, & is sermo qui more maiorum à summo adhibetur magistro in poculo, &c. Hoc loco vocatur *ἡγεμῶνος*, ab aliis etiam Rex dicebatur, à quo leges conuiuio, totaque bibendi ratio præscribebatur, cui non dissimilis est qui in Euāgelio dicitur Architrachus. Monet ergo vt si quis sit constitutus rector & moderator conuiuio: non ob id superbè se gerat: ita vt nimiam seueritatem, grauitatem & asperitatem assumat, sed sit sicut vnus ex illis, modè se gerendo, & cum gaudentibus ac lætis etiam gaudento. Cæterum quoniam quod in conuiuio seruandum est rectoribus eorum, multo magis seruandum est rectoribus aliarum congregationum: non malè hic etiam intelligitur de pastoribus ecclesiarum, & moderatoribus rerum publicarum: modo tamen hic non habeatur primus sensus huius loci, sed accommodatitius: aut quasi mysticus sub literali comprehensus. Qui enim communis alicuius rector constitutus est, non ob id extolli debet, sed quo maior est, eo se demissius gerere debet, & se quasi vnum inter alios gerere: iuxta illud Petri: Non vt dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo.

2 Curam illorum habes, & sic considera, & omni cura tua expiscita recumbe.

3 Ut lateris propter illos, & ornamentum gratiæ accipias coronam & dignationem consequaris corrogationis.

Corn. Ians. in Eccles.

OMNES quidem: quos vidi, libri habebant, considera, at valde verisimile est interpretem vertisse, confide: quia Græcis est *καθ' ἑαυτῶν*. Pro ornamentum gratiæ: Græcis est *δικορμία χάριτος*, hoc est, ornatus gratia, vt sit sensus: vt accipias coronam gratia ornatus. Apparet enim conuiuio moderatoribus re bene peracta solitū esse imponi coronam, vnde & reges alicubi dicebantur, imo & consuetudo erat in lætitiæ conuiuio conuiuas gestare coronas ex floribus contextas. vnde & Cicero dicit 2. de Legib, Sequetur epulæ quas inirent propinqui coronati. Nostra lectio per appositionem est intelligenda, vt accipias ornamentum gratiæ, scilicet coronam, Dicitur autem ornamentum gratiæ, ornatus gratiosus: & gratiam atque decorem adferens. Pars illa: dignationem, vel vt quidam libri habent, dignitatem, consequaris corrogationis, vel vt quidam libri habent congregationis: Græcis non est, videturque adiecta ad præcedentis partis explicationem. Parum autem refert an corrogationis legatur an congregationis, cum, si legatur: corrogationis, debeat hoc nomen accipi pro cōuocata & simul sua symbola conferente congregatione. Sic certè verisimilius est prius scriptum fuisse: sed quia parum intelligebatur, mutatum fuisse in congregationis. Monet ergo vt qui præfectus est conuiuio: non prior ipse sedeat, sed cogitet se non tantum ad honorè præfectum, sed ad curandū omnia conuiuio necessaria: nec honore dignum esse nisi rebus omnibus benè curatis. Tum licere ei vt etiam confideat & accumbat, tunc etiā eū posse lætari q̄ videat conuiuas lætari, & eis esse satisfactū, eisque, approbare eius diligentiam & prudentiā, à quibus deinde ornandus est corona gratiæ, & consecuturus honorem quo collecta congregatio eū dignabitur. Hæc autem omnia longè magis præstanda sunt rerum publicarū rectoribus, & potissimum ecclesiarum postoribus: qui & ipsi ecclesiastici conuiuio constituti sunt moderatores, vt mensam fidelibus instruant qua animæ eorū pascantur & recreentur, variis scripturarum & sacramentorum: atque adeo corporis & sanguinis Domini pabulo adornatam. Quorum etiam est vnicuique pro suo captu & ordine præscribere quid faciendum sit singulis, & quomodo se in nuptiali Domini conuiuio: ad quod inuitati sunt, gerere debeant. Istis ergo dicitur non solum vt se non extollant, sed etiam vt curam habeant inuitatorum, ne quid cuiquam desit quod ei ad salutem & consolationem sit necessarium. Ita futurum vt ex officio benè peracta & voluptatem sint percepturi & gloriā, idque & in hoc sæculo, & multo maximè in futuro.

4 Loquere maior natu: (debet enim te) primum verbum diligenti sententiam, & non impedias misericordiam.

POSTQVAM commonfecit rectorē sui officij in conuiuio præstandi, deinceps instituit tam senes quam adolescentes, quemadmodum se in conuiuio gerere debeant: & senes quidem docet quomodo loqui debeant, adolescentes quomodo audire & respondere debeant rogati. Proinde et si vtrunque legatur: Loquere maiori natu: & I. loquere maior natu: sicut & Græca quædam habent, *πρεσβυτέρω*, quædam *πρεσβυτέρω*, melius tamè legi, maior natu, vel illud satis conuincit, & postea subiiciuntur præcepta adolescentibus seruanda, cum dicitur: Audi tacens, & Adolescentens

G loquere,

loquere, &c. Legitur quidem & distinguitur hæc sententia admodum variè apud nos. Nam sunt qui dictionem primum, separant à substantiuo, verbum, sic distinguunt: Decet enim te, primum, scilicet loqui. Deinde sunt qui legunt: diligentes scientiam. At magis conuenit lectio & distinctio iam posita, ut adiectiuum, primum, iungatur cum substantiuo, verbum, & legatur datiuus, diligenti & sit sensus: Quandoquidem decet te qui senior es loqui ante alios, loquere tu primum verbum, sed loquere illud diligentibus scientiam: ne spargas margaritas ante porcos: caue tamen ne ob sapientiam & senectutis grauitatem impediatur musices concentum, quæ ad recreationem adhibetur in lætioribus conuiujs. Potest & sic distingui hæc sententia, ut sine parenthesi pro prima parte seorsum legatur: Loquere maior nati, decet enim te. Deinde seorsum legatur: Primum verbum diligenti scientiam, ut subaudiatur verbū, conuenit, & sit sensus: Primum verbum conuenit tibi diligenti scientiam, hoc est, conuenit ut is ante omnes loquatur: qui iam longo tempore declarauit se amatorem esse sapientiam, quales sunt senes. Idem sensus erit si legatur, diligenti scientiam, si sic accipiatur: Primum verbum est diligenti scientiam, hoc est, eius est primum loqui qui diligit scientiam. Hæc distinctio magis conuenit Græcis: quæ pro: diligenti scientiam, habet ἡ ἀρετὴ ἐπιστήμη, hoc est, in exacta scientia. Vt est, duo monet hæc sententia: nempe & ut senes ante alios in conuiujs loquantur, sed grauitate atque prudenter, & ut ne tamen propter senilem grauitatem musicam excludant à conuiujs. Musicum enim concentum mox plurimum commendat tanquam conuiujs conuenientem. Idem deseruandum est in ecclesiastico conuentu, ubi etiam solos presbyteros & seniores ætate & potissimum moribus loqui conuenit, differentes grauitate de rebus diuinis, ita tamen ut ibi etiam audiantur psalmodiæ, & sacrorum carminum concentus ex lætitia animi editus. Grauibus enim concionibus presbyterorum, etiam carmina lætitiæ & gratiarum actionis sunt addenda, ut fiat quod monet paulus: Verbum Christi habitet in vobis abundanter: in omni sapientia doctes, & communes vosmetipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. Nec absurdum fuerit intelligere hic etiam musicorum instrumentorum usum in sacris conuentibus permittendum esse, si cut illud adhibuit Dauid, modo ita adhibeatur, ut spiritus lætitiæ magis promoueat quam carnis.

8 Vbi auditus non est, non effundas sermonem, & importune noli extolli in sapientia tua.

SUBIICIT Sapiens alterum præceptum ad seniores pertinens: & ab eis seruandum in conuiujs imò in quibusuis cætibus. Quæquam enim inter varias delectationes quæ adhibentur in conuiujs, ea optima sit & liberalissima: quæ per grauem & prudentem sermonem talibus mixtum animus pascitur & delectatur: tamen quoniam cæterarum rerum, quæ adhibentur, voluptate conuiuæ magis detineri & capi solent, ut cibo & potu quo venter pascitur, aut cantu ac musico concentu quo aures suauiter reficiuntur, aut pulchrum & odoriferarum rerum obiectu quæ ad oculos & olfactum pertinent: rectè postquam se-

niores monuit habendi à se sermonis, subiicit non semper illis loquendum esse quod ad sapientiam pertinet, sed tempus esse obseruandum & modum. Vbi, inquit, non est auditus, hoc est, audientia, & ubi non sunt qui se præbent ad audiendum paratos, non effundas sermonem sapientiæ inutiliter. Et quoniam contra quidam facere solent ob sapientiæ suæ ostentationem, subdit: & importune vel intempestiue noli extolli in sapientia tua: ita scilicet ut eam etiam cum tempestiuum non est, velis ostentare. Quædam Græca habent affirmatiue: Vbi est auditus, vel audientia ne effundas sermonem, & tunc est sensus: Vbi alij sunt audiendi, aut alij adhuc audiuntur dicentes. Sed prior lectio negatiua videtur conuenientior, sicut & in præcedenti versu quædam Græca habent affirmatiue, & impediatur musicam: ut intelligatur oratione prudenti & accurata superandam esse melodiam carminum, & ita loquendum seniori, ut magis alliciat auditores quam carmina musica. At is sensus parum conuenit sequentibus, in quibus tantopere commendat concentum musicum. Cæterum quod hic monentur seruare seniores in conuiujs: idem in cætibus fidelium seruandum est presbyteris, ut ibi demum verbum Dei loquantur ubi sunt beneuoli auditores: nec illud ad sui ostentationem proferant, sed ad vtilitatem & ædificationem.

6 Gemmula carbunculi in ornamento auri, & comparatio musicorum in conuiuio vino.

7 Sicut in fabricatione auri signum est smaragdi sic numerus musicorum in iucundo & moderato vino.

DVAVS his sententiis significat ita conuiuium vino bene instructum ornari musico concentu, sicut annulus aureus, aut aliud quippiam ex auro fabricatum ornatur lapide pretioso aptè inserto: ita ut cum vtrumque per se gratū sit: tamen alterius accessu vtrumque gratius fiat. Pro, comparatio, est σύγκρισις, quod significat illud quod ex diuersis coagmentatū est & concretū, ut est concentus musicus qui ex diuersis vocibus & sonis aptè coniunctis resultat. Vnde hic comparatio non accipitur pro similitudine, sed pro coagmentatione illa vocationum aut sonorum, quam simul parant & congerunt musici. Pro, signum: Græcis est σφραγίς, hoc est, sigillum quod in aureis annulis solet pretiosis lapidibus insculpi. Dicitio, numerus, pro qua Græcis est μέλος, hoc est, modulatio & suaue carmen, hic pro concentu harmonico ponitur. Quoniam enim concentus omnis constat numeris, dicitio, numerus: non nunquam ponitur pro ratione harmonica, ut cū dicit Virgilius: Numeros memini, si verba tenerem. Sensus ergo est: Sicut se habet gemmula carbunculi in ornamento aliquo ex auro fabricato, ita se habet varia illa & iucunda congestio musicorum in conuiuio vinoso. Et sicut sigillum smaragdo insculptum se habet in opere aliquo fabricato ex auro, sic se habet concentus musicorum in iucundo vino. Quibus similitudinibus non hoc tantum significatur quod dictum est, nempe aptè coniungi & inseri conuiujs lætioribus carmina lætitiæ, sed etiam amplius, videlicet sicut propius locus est lapidum preciosorum ut auro inserantur: ita & conuiuia lætiora musices sunt proprius locus. Nam luctui musica non conuenit: nec actionibus grauioribus. Nec curiosè inquirendum est, cur

cur peculiariter carbunculi meminerit aut smaragdi, cum satis sit intelligere ex quibusdam speciebus præcipuis, vniuersum lapidum preciosorum genus significatum esse. Mysticè docet hæc sctætiæ quæ cõgruat ecclesiastico conuiuio, in quo bibitur vinum Domini, quod verè lætificat cor hominis, iucunda fidelium gratiarum actio, quæ in fidei & charitatis concordia, et si variis sonis & linguis exultantibus animis: Deum laudant & prædicant, sese etiam hoc concentu recreantes, & non solum vino Dominico.

8 Audi tacens, & pro reuerentia accedet tibi gratia bona.

HÆC sententia et si iam in Græcis non sit re et subicitur superiori musices commendationi. Monet enim, ut quandoquidè musica sic ornat conuiuium, & decet ut ei non obstrepatur rustica loquacitate, sed ab omnibus etiam senioribus & sapientibus audientia ei cum silentio tribuatur: sic enim futurū ut pro reuerentia & honore cantoribus exhibito quisque bonam gratiam reportet, hoc est, gratus sit, & prædicetur humanus & commodus atque urbanus. Ita sanè & multo magis etiam cantus ecclesiasticus cum silentio & reuerentia magna est audiendus, nec vel obstrepero murmure & fabulis, vel alia quapiã re interturbandus, ut apud Deum gratiam magnam consequamur. Potest autem quod dicit: Audi tacens, referri ad vtrumque quod dictum est, nempe & ad sermonem senioris, & ad concentum musicorum: ut vtrūque quod auribus datur, significetur audiendum cum silentio & reuerentia.

9 Adolens loquere in causa tua vix cum necesse fuerit: si bis in interrogatus fueris, habeat caput responsum tuum.

POSTquam monuit quid seniores in conuiujs facere conueniat, monet etiam quid iunioribus sit faciendum, in primisque requirit ut & raro loquantur, & breuibus dicant quod dicendum est. Habent autè Græca breuius sic: Loquere adolescens cum opus tibi fuerit, vix, bis si interrogatus fueris. Deinde sequitur noua sententia: Recapitula sermonem tuum in paucis multa, &c. Illud autem, vix, bis: omnino referendum videtur ad verbum, loquere: ut significetur permitti quidem adolescenti ut loquatur, sed cum causa postulat & necesse fuerit, id quæ raro, etiam si interrogatus fuerit, & ad dicendum inuitatus. Interpret noster, ut & alij quidam, aduerbia hæc duo separauit, & vix: coniunxit cum loquere: bis cum interrogatus fueris: ut sit sensus: Adolescens loquere, sed in causa tua, hoc est, cum tibi necesse fuerit loqui, id quæ adhuc vix, ne etiam tunc cum opus est: subito proficias ad loquendum, sed patiaris te semel atque iterum interrogari. Et ubi bis interrogatus fueris: ita ut non possis honestè diutius tacere, tunc cura ut responsum tuum habeat caput & summam, hoc est, summam sermonem tuum cõprehendas: ita ut paucis te absoluas, & multa paucis concludas. Est enim hic Græcis κεφαλαίωσθαι, hoc est: quasi dicas: capitula & in summam collige, quemadmodum & apud Latinos caput pro summa quæ totam rem continet accipitur. Quod dicitur in causa tua: idè significat quod cum necesse fuerit, vnde verba illa: cū necesse fuerit: in quibusdam libris desunt, in quibusdam expuncta sunt, ut addita videantur ab aliquo commentarij vice.

Corp. Ianf. in Eccles.

10 In multis esto quasi inscius, & audi: tacens simul & querens.

GRÆCA affirmatiue habent, γίνου ὡς γινώσκων, καὶ ἀμισιωπῶν, esto ut cognoscens & tamen silens. Nec est participium: quatenus, sicut nec apud Rabanum: qui legit: audi tacens, simul & loqui in medio magnatorum, &c. Nostra lectio monet, ut adolescens in multis rebus quæ in mensa tractantur: aut etiam ab eo queruntur, se gerat quasi inscius earum rerum, etiam si non omnino sit inscius: malens scilicet aliorum sententiam audire quàm suam prodere, & discere, quam docere: ideoque & cum silentio audiens alios, & tanquam discendi cupidus etiam interrogans eos cum oportuno est: quemadmodum suo exemplo Christus duodennis docuit, de quo dicitur quod sederit in medio doctorum: non docens: sed audiens illos & interrogans. Hæc ergo omnia eo tendunt, ut moneantur iuniores in cõfessibus humilitatem præ se ferre & verecundiam & quam longissimè abesse ab ostentatione sui & vendicatione autoritatis & prudentiæ, quo etiam spectat quod sequitur.

11 In medio magnatorum loqui non presumas, & ubi sunt senes non multum loquaris.

QUIDAM libri non habent verbum, loqui, quod tamen non malè additur, ut significetur adolescentibus non esse prius loquendum inter magnatos. Græcis tamen non est, non presumas loqui: sed μὴ ἐπιστάς, hoc est, non exæquet, ut scilicet aut ea libertate loquaris qua illi, aut etiam in aliis rebus paria facere ad exemplum illorum audeas. Itaque & in nostra lectione omisso verbo, loqui: sensus erit: In medio magnatorum non presumas quiduis, hoc est, non audeas statim quod alios facere vides.

12 Ante tonitruum præibi coruscatio, & ante verecundiam præibi gratia, & pro reuerentia: accedet & tibi gratia bona.

NON esse legendum: ante grandinem, ut multi habent libri: quomodo & Rabanus legit, sed ante tonitruum, ut quidam libri habent, patet ex Græca dictione ἑστὴν, quæ significat non grandinem, sed tonitruum. Verum nonnulla hic est difficultas de veritate huius sententiæ. Nam ut certum est coruscationem præire tonitruum saltem secundum sensus iudicium: ita non videtur quomodo gratia dicitur præire verecundiam, cum potius eam sequatur, ut sequens pars asserit cum dicitur: pro reuerentia accedet tibi gratia bona. Si enim accedit: quomodo verecundiam præire? Nam quod aliqui exponunt gratiam præire ante verecundiam: quia verecundia effectus est gratiæ Dei, ex qua pudor bonus proficiscitur: non conuenit similitudini adhibere, nec proposito scriptoris, qui de gratia apud homines loquitur, qua scilicet quis gratiofus est hominibus. Intelligendum est ergo gratiam præire verecundiam, vel, ut est Græcis, verecundum quia illi semper præsens est & parata ad excipiendum illum vel illum, quomodo qui aliquem honoris causa præcedit, illi semper adest paratus ad succurrendum si opus fuerit. Aut quia verecundia statim de se diffundit gratiam: sicut tonitruum de se emittit coruscationem. Similis est locutio in Psal. 88. cum de Deo dicitur: Misericordia & veritas præcedent faciem tuam,

G 2 nem

nempe quia illas virtutes Deus inseparabiles habet semper comites, casque in omnibus suis factis mox ostentat, & relucere facit. Itaque phrasim quæ est in eo quod dicitur: ante verecundiã anteipræ gratia: bene exprimit addita ab interprete pars quæ Græcis non est, & pro reuerentia, hoc est, verecundia accedet tibi gratia bona, hoc est, gratiositas, hoc est, propter verecundiam gratus eris: quia verecundiã iuuenes valde commendat. Bene autem gratia coruscationi comparatur verecundiã tonitruo: quia sicut coruscatio & fulgur suo lumine micat & exhilarat: ita & gratia lumen suum habet exhilarans, & sicut tonitruum homines facit attonitos: ita & verecundia. Significatur ergo quod quemadmodum tonitruo, rei per se non lætatur: adest fulgur per se lætum, quod que tonitruum de se diffundit: ita verecundia, res quæ torquet, & attoniturã facit hominem, adiutam semper habet gratiam: quam de se diffundit, instar lucis micantem recreantem.

13 Et hora surgendi non tetricis, præcurre autem prior in domum tuã & illic auocare, & illic ludere.

14 Et age conceptiones tuas, & non in delictis & verbo superbo.

ALIVD dat præceptum adolescentioribus seruandum in conuiuio, monens vt in illis non diutius desideant, sed tempestiuè ante alios surgant, & in proprias ædes recurrentes, honesto aliquo ludo sese recreent, citra tamen tumultum & perturbationem aliorum. Id enim ei ætati magis conuenit quam desiderare diu in conuiuio. Itaque hic non est sermo de hora surgendi è lecto matutino tempore, vt ferè à nostris hic locus intelligitur, sed de tempore surgendi è mensa lætiore. Porro in prima parte horum versuum varia admodum est lectio ex scriptoribus orta, dum quidam ob versionis obscuritatem scripserunt, non te tristes: alij, non te tristet: vt nomen hora sit nominatiui casus: alij, non tetricis, hoc est, non te intrices variis remoris, sed mox te ad surgendum expedias & extrices omnibus moris reiectis. Legendum enim omnino verisimile est, non tetricis, quemadmodum habent antiqua quædam scripta, cuius lectionis meminit & lexicon quod Catholicon dicitur, vt tetricis, verbum sit illo tempore, vt apparet receptum, fictum à nomine tetricus, significans tristem esse, grauem, & tardum. Ea enim lectio & bene respondet lectioni Græcæ, quæ habet, μήν & τάρως, hoc est, ne sis extremus: aut ne extremas agas partes, & sic legisse omnino apparet Rabanum ex commentario, dum scribit sic: Admonet ne simus tristes seu tardi, &c. Cuius tamen commentarius & simul verbi inusitati nouitas causam dedit, vt quidam scriberent non te tristes, aut non te tristet. Alij inusitatam dictionem diuiserunt: in tetricis, aliud etiam inusitatum verbum inducentes. Sensus ergo est: Cum tempestiuum erit surgere è mensa, non te ad eam rem grauem & tardum exhibeas, sed ante alios iam bene refectus præcurre in domum tuam, & illic abstrahere & auocare, illicque intra domesticos tuos parietes te ludo recrea, agendo quæ tibi lubent: sic tamen vt ne quid delinquas: nec verbo superbo aliquem offendas. Humana admodum & comis præceptio, qua sic ad tempestiuè surgendum è mensis inuitat iuniores, vt eis à conuiuio, quando non statim seria negotia sunt tractanda, permittat lu-

di recreatione non in aliena domo, vbi grauitas seruanda est, sed in propria: sine tamen cuiusquã perturbatione aut illic ita voluptate. Cum etiam dicit: in domum tuam: significat non ad eunda prostribala. Quidam libri habent, aduocare, alij auocare, vel auocate: nec ex Græcis intelligere licet vtra lectio sit præferenda: quia ei apud Græcos nihil respondet, posterior tamen lectio præferenda videtur, quod Rabanus sic legat vt illud auoca te, idem significet quod prius dicitur, præcurre in domum tuam.

15 Et super hæc omnibus benedictio Dominum qui fecit te, & inebriatum te ab omnibus bonis suis.

POSTREMO monet, vt conuiuio peracto Deus laudetur: ne, vt plerisque mos est, per voluptatem Dei obliuiscantur. Super his omnibus, inquit, hoc est, ad hæc omnia hoc diligenter caue vt Deo gratias agas, cumque laudes, tum quæ te creauerit, tum quod te abundè cumulauerit bonis suis, eisque te recreauerit. Significat ergo ita demum recreationem conuiuiorum honestã improbandam non esse, si post eam Dei laus non intermittatur, & non fiat quod de Israelitis dictũ est: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere, & in crassatus: impinguatus, dilatatatus, dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Quæ in conuiuio corporali sunt iunioribus seruanda: etiam suo modo illis seruanda sunt in cœtu & conuiuio ecclesiastico, vt scilicet & ibi se non exhibeant doctores, sed in silentio & reuerentia se præbeant seniorum auditores, conuiuio peracto & cœtu dimisso se celeriter in proprias ædes recipientes, ibique: si lubet, corpus reficientes, sed in timore Dei, & cū gratiarum actione de perceptis à Deo beneficiis.

16 Qui timet Dominum, excipiet doctrinam eius: & qui vigilauerint ad illum, inuenient benedictionem.

POST multa præcepta à se data, ostendit iam aliquot sententiis quis sit fructus recipientiũ & seruantium mandata Dei, & contra: quis fructus auersantium ea. Qui, inquit, timet verè Dominũ, eumque reueretur, is non auersabitur, sed lubenter & auidè excipiet doctrinã eius et si carnaliter inimicam. Excipiet item doctrinam eius: quia ab eo docebitur, & spiritu Dei instruetur. Et qui vigilauerint ad illum, vel vt est Græcis: ἐπιβλέποντες, hoc est, mane surgentes, hoc est, summo studio, & ante omnia eum quærentes: inuenient benedictionem: Dei scilicet, hoc est, consequentur eius beneficentiam: vel, vt est Græcis: ἀδελφικῶν, hoc est, beneplacitum eius & beneuolentiam, quod eodem redit. Quia qui consequentur dei beneuolentiam, consequentur item eiusdè beneficentiã,

17 Qui querit legem replebitur ab ea: & qui insidiosè agit, scandalizabitur ab ea.

PRO, qui insidiosè agit: Græcis est, ὁ ὑποκριτὸς μίμνος, hoc est, simulator & hypocrita. Significat ergo eum qui pietatem simulat, nec ex animo Deum quærit: qualis etiam insidiosè agit: quia studet fallere sub ficta specie pietatis hominum iudicia. Itaque hæc sententia ostendit quantum differat verum rectumque studium legis à falso & simulato: quale est hypocritarum. Qui, inquit, ex animo quærit legem Dei & nosse & cognitam

cognitam facere, is replebitur ab ea, tum quia perfecta voluntatis Dei cognitiõ donabitur, tum quia propter studium legis & obseruationem illius, multis bonis à Deo cumulabitur. Contra: qui in studio pietatis insidiosè agit, simulans se quære legem, vt se hominibus commoderet: hic ab ipsa lege scandalum patietur, hoc est, ruina & offendiculum: quia nihil ei proderit studium legis, sed ipsa lex erit ei occasio maioris condemnationis: ita vt lex quæ data est in salutem, fiat ei velut lapis offensionis. Similia habita superius c. 1. & 2. quia capite secundo dicitur: Qui timent Dominum, inquirunt quæ beneplacita sunt ei: & qui diligunt eum, replebuntur lege ipsius. Et c. 1. dicitur: Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, & non scandalizeris in labiis tuis.

18 Qui timet Dominum inueniet iudicium iustum, & iustitias quasi lumen accendent.

GRÆCIS non est iustum, sed tantum νόμιμα hoc est, iudicium, quo significatur id quod iustum est. Itaque et si intelligi posset significari, eos qui timent Dominum consecuturos à Deo iustam anteactã vitæ sententiam, magis tamen intelligendum sensum esse, eos: qui timent Dominum, per hoc quod timent eum, inuenturos in omni re quam agere debent quod iustum est, Deo & ipsius timore vbique suggerente quid agere debeant, & quid iustitia requirat. Alioqui enim etiã qui nõ timent Dominũ, inuenient iudicium iustum, quia iuste iudicabuntur. Dicta intelligentiæ congruit quod sequitur: & iustitias quasi lumen accendent: quo significatur eorum virtutes instar lucis ita augendas, vt & sibi & aliis in vitæ huius tenebris præluceant. Iustorum enim semita quasi lux splendens, procedit & crescit vsque ad perfectam diem, vt est in Prouerbiis 4.

19 Peccator homo vitabit correptionem, & secundum voluntatem suam inueniet comparationem.

PRO, comparationem, hic rursus est quemadmodum superius σύγκριμα, quod significat, vt diximus, id quod ex multis est coagmentatum & cõcretum: aut multarum rerum consonantiam. Hic ergo significat ea quæ in defensionem sui congerit peccator, & quæ voluntati eius consonant, quæ & rectè nomine comparationis intelliguntur: quamvis simpliciter hoc nomine rectè intellexerimus hic exempla quæ in excusatione & defensionem suorum factorum proferunt tanquam similia suis factis. Itaque describens Sapiens ingenium peccatoris contrarium ingenio & moribus quos iam attribuit homini metuenti Deum: Peccator, inquit, homo doctrinam moribus suis contrariam non admittet facilè, sed vitabit quantum potest correptionem: nec sinet se corripì, eaq; loca fugiet vbi corripendus erat, iuxta illud Saluatoris: Qui cum malè agit odit lucem & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius. Insuper & ad excusationem atque defensionem sui studiosè quæret & inueniet quæ suis factis comparet, exempla scilicet aliorum, quæ consentiant & conueniant voluntati eius. Duo ergo hic notat impiis propria: quorum contraria piis conueniunt: nempe vt & lubenter se moneri patiantur & moniti facilè suũ errorem & lapsam fateantur, vnde orat Propheta: Non declines cor meum in verba malitiæ ad excusandas excusationes in peccatis. Corripiet me iustus Corn. Ians. in Eccles.

Joan. 3.

Psal. 140.

in misericordia, & increpabit me, &c.

20 Vir consiliũ non disperdet intelligentiam, alienus, & superbus non peritescet timorem.

21 Etiam postquam fecit cum eo sicut consilio, & suis infestationibus arguetur.

SICVT ostendit dissimile esse ingenium impij in eo quod ille non patitur se moneri & corripì, hic verò contra auidè amplectitur doctrinam: ita similiter iam ostendit dissimile ingenium hominis considerati ac prudentis, & inconsulti & temerarij: quod alter nihil suscipit faciendum, nisi capto prius consilio, alter verò incautè & periculose omnia aggreditur. Pro: non disperdet intelligentiam. Græcè est, ὁ μὴ παροξύνει διανοίαν, hoc est, non despiciet aut negliget considerationem vel deliberationem. Sensus ergo est: Vir consilij, hoc est, homo prudens consideratus & consultus: non abiiciet intelligentiam eius rei quæ facienda est, sed curabit vt quod agendum est bene intelligat deliberando de eo, & aliorum consilia quærendo: at homo alienus à Deo, & superbus nullo timore concutietur, non solum cum rem aliquam aggreditur, sed etiam postquam sine consilio prudentum facit aliquid iuxta suam voluntatem. Illud enim, cum eo, videtur accipiendum pro, secum, vel apud se, hoc est, iuxta suam voluntatem & iudicium, quia Græcis est μετ' ἑαυτῶν. Quod sequitur, & suis infestationibus arguetur, significat superbum, qui sine consilio aliorum agit, & suo tantum nititur iudicio, per ea quæ ipse ex seipso infestatus est arguendum, confutandum, & reprehensibilem fore, iuxta illud in Cãt ico Virgnis: disperdit superbos mente cordis sui. Hac præmissa doctrina rectè subiicit monitionem.

22 Fili sine consilio nihil facias, & post factum non penitebis.

LOQUITUR de rebus alicuius momenti & arduis, ad quæ aggredienda opus est maximè iunioribus consilio sapientum, iuxta monitionem Tobia dicentis. Consilium semper à sapiente perquire. Et omnino in omnibus agendis vtendum est consilio sacrae scripturæ & verbi Dei. Sic enim fiet vt facti non peniteat nos aliquando, quia quod cum consilio fit sano & recto, bene fit, nec de tali facto dolendum est. Aut si consilium humanum non rectè succedat, hoc tamen consolatur agentem, quod non suum iudicium secutus sit, nec temerè rem aggressus sit, sed consilio eorum quos adire & audire illum conueniebat. Conuenit satis cum hac sententia illud Salustij. Priusquam aliquid facias, consulto: at vbi consulueris mature facto opus est. Cæterum in sequentibus insinuat consilium maximè capiendum ex verbo Dei & eius voluntate.

23 In via rumina non eas, & non offendes in lapides: nec credas te velle laboriosus, ne ponas animam tuam scandalum.

PRO, via laboriosa: Græcis est, ὁ δὴ ἀπὸ πρὸς ὄρω, via planæ, & omni impedimento carenti. Monet ergo Sapiens vt à duobus extremis vitiis quisque sibi caueat, nempe ne & res arduas ac periculosas temerè suscipiat, quod vocat ire in via ruinæ, & ne in his quæ tuta videntur nimium confidat ac securus sit, vnde additur, & à filiis tuis caue. Interpretes videtur legisse ὁ πρὸς ὄρω, vt sit à ὄρος, quod laborem & molestiam significat

significat Itaq; iuxta nostrā lectionē vtraq; parte idē significatur vt secūda pars priorē exponat. Et est sensus: Vt, quemadmodum dixi, omnia consulto agas, in primis moneo vt nō eas in via quæ ruginis est exposita: ne impingas in lapides, & ne committas te viæ difficili: ne tibi ipsi ruinæ causam præbeas, hoc est, ne facile eā aggrediaris, quæ & periculis & molestiis sunt coniuncta: ne tibi ipsi sis malī causa, quemadmodum qui ambulat vias lapidosas & laboriosas, in quibus facile impingunt, cadunt, & defatigantur.

24 *Et a filiis tuis caue, & a domesticis tuis attende.*
POST QVAM monuit non temerē & confidenter aggredi ardua, monet etiam non nimis confidendum esse in his quæ tuta videntur. Cum enim videatur tutissimum esse confidere in filiis suis, aliisque domesticis, contra monet etiā ab his homini cauendum: nec in homine quouis quamuis coniunctissimo fiduciam esse ponendā. Quod prolixius Micheas 7. inculcat, dicens: Noli te credere amico, & noli te cōfidere in duce, ab ea quæ dormit in sinu tuo custodi claustra oris tui. Quia filius contumeliam facit patri, & filia confurgit aduersus matrem suam: nurus aduersus socrum suam, & inimici hominis domestici eius. A filiis autem atque domesticis cauendum rectē monet Sapiens, non solum q̄ illi nonnunquam sint infidi, ingrati, & perniciosi molientes, sed etiam quod impia & noxia sæpè suggerant, per quæ à Deo & animæ salute hominē per mortem ipsorum alienant. Vnde sequitur.

25 *In omni ope tuo crede ex fide animæ tuæ, hoc est eum obsecratio mandatorum.*

GRÆCIS non est, ex fide, sed tantum, πιστεύειν, credere animæ tuæ. vnde patet dictionem, animæ, non esse genitiuum iungendum cum fide, sed esse datiuum iungendum cum verbo, crede. Dixerat non esse credendum ne filiis quidem: nunc dicit cui sit credendum, animæ scilicet propriæ, & iudicio propriæ conscientiæ, q̄ magis sectandum est in omni opere quam aliorum suggestio & consilium quantumuis charorum, imo & sapientum. Nihil enim vnquam agendum est contra propriæ dictamen conscientiæ, quia omne quod non est ex fide: peccatum est, vt habet Paulus Rom. 14. Et in agēdis sæpè propria conscientia melius iudicat quam plerique sapientes, vt docetur postea c. 37. qui locus si cum hoc conferatur: non parum istum elucidat. Quoniam autem nonnunquam contingit proprium iudicium esse erroneum, vt peccaturus sit qui crediturus sit suæ animæ: non malè interpretes addidit, ex fide: vt significetur in omni opere credendum esse propriæ animæ, non ex errore illius, sed ex recta eius in Deum & legem Dei fide. Et subditur. Hoc est enim conseruatio mandatorum: quo significatur quod in hoc ipso quod quis credit propriæ animæ, eiuſque iudicium legi dei innixum sequitur, consistit obseruatio mandatorum Dei: non enim facile peccabit, qui recte rationis suæ dictamen attendit. Legendum autem esse potius, hoc quàm hæc, docent Græca, quæ habent, τοῦτο. Quædā Græca habent: In omni opere bono, sed Germanicum exemplar tantum, habet vt non ster legit interpretes, ἐν παντί ἐργῶ: in omni opere: nec additur pronomen tuo, quod & multa scripta non habebant.

26 *Qui credit Deo, attendit mandatis: & qui confidit in illo, non morabitur.*

POST QVAM dixit de credendo propriæ animæ, subiicit sententiā de credendo Deo, siue quia non bene creditur animæ propriæ nisi credendo Deo, siue quia qui credit animæ suæ, credit Deo, eo quod propria animæ iudicium conformē sit voluntati diuinæ, cum vniciuque naturali ter inscripta sit lex Dei, adeo vt Paulus dicat gentes naturaliter ea quæ legis sunt facere, testimoniū perhibente eis conscientia ipsorum. Bene ergo ostendit in fide, quam quis habet, propriæ animæ, consistere obseruationem mandatorum dei: quia qui credit suæ animæ, credit Deo: qui autem credit Deo: attendit mandatis, obseruando quid illa requirāt, & sollicitus vt ea impleat ac præstet. Credit autē Deo: qui non dubitat quæ esse quæ præcipit, & vera quæ promittit ac comminatur. Credit etiā Deo, qui omnē suam fiduciam in Deū collocat, atque ab illo totus pendet, nec propriæ sapientiæ nec aliorum consiliis nimis innixus, qui ob id felicitē semper attendit dei mandata ne illum offēdat. Cui posteriori intelligentiæ magis conuenit quod sequitur, & qui confidit in illo, non minorabitur, hoc est: non patietur detrimentum aut defectum vel sapientiæ vel aliorum bonorum, vt sequentia declarant.

CAPVT XXXIII.

1 *Timenti Dominum non occurrent mala, sed in tentatione Deum illum conseruabit, & liberabit in malis.*

ROSEQVITVR ceptam in fine præcedentis capituli doctrinam de securitate eorum qui Deo fidunt, & solliciti sunt pro implenda eius voluntate. Breuius autem Græca habent secundam partem sic: ἄλλ' ἢ πειρασμῶ, καὶ πάλιν θείῃ βοήθειᾳ ἀντὶν, hoc est, sed in tentatione, & rursus eripiet eum, vel eripit eum. Iaque duo significantur, nempe quod timenti Dominum non accidunt mala ad perdendum illum, sed tantum ad probationem ipsius. Quia enim, inquit angelus Tobie, acceptus eras Deo, necesse erat vt tentatio probaret te. Deinde quod deus illum in tentatione non relinquet, sed ex ea tempestatiuè liberabit. Nostra lectio primum asserit absolutè timenti Dominum non obuentura mala, verum quoniam id videtur parum verum esse, eo quod tam multa aduersa iustis accidunt plerunque, sequens pars ostendit quomodo id verum sit, nempe tum quia cum est in tentatione: deus illum conseruabit ne ab ea superetur: & ab ea lædatur, tum quia à malis: in quæ tentandi gratia incidere permittitur: deus illum liberabit & eximet. Mala ergo ei non occurrunt: quia quæ occurrere videntur ad probationem ei immittuntur, & deo illum conseruante & liberante fit, vt mala ei non sint, sed bona & vtilia. Idem habet Psalmista de confidente in Deum: Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.

2 *Sapiens non odit mandata & iustitias, & non illidetur quasi in procella nauis.*

PRO: mandata & iustitias: Græcis tantum est νόμον, hoc est, legem. Et secunda pars con...

ex cōtrario sic enim est, ὁ δὲ ὑποκεινόμενος ἐν αὐτῶ: ὡς ἢ καταγίδη πλοῖον, hoc est: Qui autem simulatus est in ea (scilicet lege) velut nauis in tempestate, scilicet est vel erit. Nec est Græcis odit, sed futurum, μισήσει, odiet. Significatur ergo quod quamuis piis & studiosis legis diuinæ multa accidunt, quæ illos possent offendere, atque à studio virtutum alienare tamen quoniam verè sapiunt, & ex animo legi Dei afficiuntur, nulla vnquam re sistent se à lege Dei alienari, nec eam vnquam displicere posse, sed contra eam semper placituras, vt quæ animo eius & rectæ rationi consentiat. Hypocritæ verò, qui non ex animo legem Dei amplectuntur, sed fictè ac simulatè eam profitentur, instar nauis procellis agitata in omnem partem, pro passionum suarum impulsu nunc huc, nunc illuc vertuntur, nec constanter virtutem sequuntur, sed qui rebus prosperis videbantur amare legem Dei, cum aduersitatum venti exurgunt mox in alteram partem inclinantur, & pro occasione varietate nunc virtutem nunc vitia sectantur. Interpretes noster: qui aliter legisse videtur quàm nunc legitur, vtramque partem retulit ad sapientem, vt significetur illum non odire mandata Dei, sed vehementer ea diligere, ideoque eū, etiam si aduersitatum & tentationum procellæ contra eum exurgant, non instar nauis quæ procellis agitatur, illidendum, & à suo proposito dimouendum, sed constantem animo permanfurū in obseruationem mandatorum Dei. Itaque cum dicitur: non odit mandata: plus significatur quàm dicitur, nempe quod vehementer ea diligit, quæ ipsius dilectio, causa est constantiæ in tentationibus. Vnde bene sequitur.

3 *Homo sensatus credit legi Dei, & lex illi fidelis.*

PRO: credit legi Dei: Græcis est, ἐμπισθὲν νόμῳ, quod etiam verti potest, fidelis est legi, vt sit correspondentia cum sequenti parte, & significetur quod sibi mutuo fidelitatem præstant homo prudens & lex: ille fideliter & constanter præstando quod secundum legem facere suscepit, hæc præstando quod promittit: consilium scilicet, auxilium, defensionem & præmium. Idem in telligendum in nostra lectione: quia qui verè & firmiter credit legi Dei, etiam constanter ei adhæret, ideoque & lex illi fidelis erit, quia & in dubiis eum instruet quid agere debeat, & in aduersitatibus eum non deseret, sed consolabitur, & promissa præmia suo tempore fideliter donabit.

4 *Qui interrogationem manifestat, parabit verbum, & sic deprecatus exaudietur, & conseruabit disciplinam, & tunc respondebit.*

GRÆCÆ licet etiam obscura sint, tamen clariora sunt & breuiora, ὡς δρώτημα ἀπὸ τοῦ λόγου καὶ εὖτος ἀκροβήσι σὺ δὴ δὴσιν παρὰ δέαν, καὶ τότε ἀποκρίθητι. Pro, δῶλον, quidā codices legūt δινάων, & prior illa pars à quibusdam iuxta exemplar Germanicum refertur ad præcedentia, vt sit sensus: Lex erit illi fidelis tanquam interrogatio manifesta, aut tanquam interrogatio iustorū, hoc est, lex erit illi tanquam ex qua interrogare & manifestè intelligere liceat quæcunque sunt iusta, aut ex qua iusti interrogant quæ agēda sunt. Alij ad sequentia referunt: iuxta exemplar Complutense ideoque sic vertunt: Vt interrogatio manifesta sit, præpara verbum, & sic audieris, colliga doctrinam, & tunc responde. Ne enim quia dixit

legem fore fidelem ei qui credit, & fidelis est ei, aliquis hac fiducia temerè profiliat ad respondendum de quibuslibet interrogatis monet vt qui planè & intelligenter volunt respondere, & quod quæratur manifestum facere, præmeditentur prius quod dicant, & sibi comparent eruditionem, dicantque prius antequam doceant aut quod docere volunt, composita & accurata oratione ordinent. Dupliciter enim intelligi potest quod dicitur, colliga doctrinam: aut vt significetur eruditionem studio comparandam, aut vt significetur orationem habendam, bene ordinandam esse & disponendam. Est enim in plerisque ea negligentia, vt responsuri ad id quod rogatur non cogitent satis quid & quomodo dicendum sit, quorum perturbata confusaque oratio facit, vt nihil perspicuè dicant, nec intelligantur. Nostræ ergo lectionis hic est sensus: Qui quod quæratur ab eo vult manifestè & clarè explicare, & cuius officium est interrogata manifestare, is priusquam respondeat, parabit verbum & sermonem, præmeditando scilicet & studendo circa illud quod dicendum est, & ordinatè illud disponendo, & sic ab aliis rogatus ad respondendum cum gratia & fructu audietur ab eis. Idem in animo suo conseruabit doctrinam, conferendo multa inter se, & tunc respondebit. Hic sensus originalibus satis consentit. Potest tamen in nostra lectione quod dicitur deprecatus exaudietur: intelligi deprecatum Deum pro sapientia & apta responsione, vt sit sensus: Deprecatus Deum pro sapientia exaudietur ab eo, & quod dicitur conseruabit disciplinam, accipi potest vt significet doctorem quæ docturus est conseruare debere digna operatione, vt tria hic exprimantur quæ doctori sunt necessaria vt cum fructu doceat, studium, oratio & operatio.

5 *Præcordia fatui, quasi rota carri & quasi axis versatilis cogitationis illius.*

OPPOSITVR quod hic de fatuo dicitur, ei quod prius dictum est de constantia sapientis semper credentis legi Dei: eiq; fideliter adhaerentis. Aut ei qd̄ mox dictū est, ei qui rectè respōsurus est parādū esse verbū, & illud bene ordinandū, significaturque apta similitudine quantum sit inconstantia in cogitationibus fatui: qui in re nulla fixam habet cogitationem, sed pro data occasione ad varia fertur: qui & ob id ineptus est ad debite & ordinatè respondendum de re aliqua quod confusa omnia sint & perplexa quæ ex turbido illius corde procedunt. Comparat ergo præcordia fatui, vel, vt est Græcis, σπλάγνα μαγῶν, viscera fatui, hoc est, in tima eius, rotæ carri vel curus, quæ circa axem continuo motu versatur. Comparat item cogitationem illius axi versatili hoc est, tali axi qui simul cum rota cui infixus est vertitur & mouetur, vt distinguatur ab axe fixo, circa quem immotum manentem rota circumagitur: quia sicut illa assiduo motu circumaguntur, idque summa cum celeritate: ita stulti cogitatio varia est, instabilis & vaga, velociter de vno in aliud prolapsa. Potest & hoc intelligi hac similitudine significatur, quod quemadmodum rota curus suo motu grauem ædit & ingratum sonitum: ita & in tima stulti: dum sermone incōdito proferuntur, ingratum auditoribus ædunt sonum, & velut strident auribus.

6 Equus emissarius, sic & amicus subsannator, sub omni superscedente inimi.

AMICVS subsannator, est amicus fictus & simulatus: qui cum amicitiam blandis verbis simulat, ridet in animo suo, aliquando etiam verbo & gestibus eum qui adblanditur, vt sunt adulatores & gnathones. Equus emissarius est, qui Latinis elegantius dicitur equus admissarius, qui scilicet emittitur ad admissuram & coitum generationis gratia. Græcis enim est, ἄμιος ἐς δ' ἔχων, equus ad admissuram, scilicet destinatus. Huic ergo comparatur pulchrè fictus amicus: quia sicut talis equus equa conspecta hinnit, nullo habito delectu eius qui illi incidit: ita vt huius hinnitus & læticia quam ostendit, non fiat in gratiam insidentis, sed propter equam ad quam ex passionis libidinosæ vehementia trahitur: sic etiã fictus amicus, obla ta vbiuis spe alicuius commodi consequendi, benevolentiam & læticiam ostendit cuius: non in gratiam eius cui adblanditur, sed propter amorem commodi, ad quod vehementer rapitur. Sicut ergo superior sententia ostendit inconstantiam fatui in suis cogitationibus: ita hæc inconstantiam ficti amici in verbis & gestibus suis; quibus sicut equus suo hinnitu adblandiri videtur insidenti: ita ipse adblanditur ei cui se fingit amicum. Et bene subiecta est etiam per oppositionem ad id quod mox dictum est de constantia sapientis: qui fidelis est legi Dei, & ordinatè atque compositè respondet ad interrogata. Imo videri potest hæc parabola dicta à Sapiente contra doctores falsos, qui cum videantur querere suorum auditorum salutem, & bene illis velle, suum tantum commodum & lucellum spectant, cuius amore quiduis docent, quibuslibet se spe lucri accommodantes, vt nostra ætas in multis bene declarauit. Certè in tales bene quadrat hæc parabola, sicut & in aduocatos & procuratores: qui sine delectu causarum semper hinniunt, gaudent, & fautores se exhibent, cum spes est consequendæ utilitatis. Apud Ieremiam s. etiam fit mentio equorum emissariorum. sed ibi adhibetur in comparatione eum adulteris & libidinosis: qui ad alienas vxores ardore libidinis rapiuntur: hic verò adhibentur ad significandum fictam benevolentiam eorum qui suum querunt commodum, & ob id quibuslibet sine discrimine arident vbi spes est lucri.

7 Quare dies diem superat, & iterum lux lucem, & annus annum à sole.

IN sequentibus Sapientis adductis quibusdam similitudinibus ostendere vult hominum distinctionem pendere ex prouidentia diuina, atque in eius ratione perscrutanda non oportere nos esse curiosos, sed in voluntate eius: quæ iniulta esse non potest: nobis esse acquiescendum. Habent autem Græca hunc primum versum longe aliter, sicut & in tota ista quæstione pertractanda, Græca longè sunt breuiora & clariora, cum in nostra lectione quædam sint addita, quædam aliter versarunde sensus scriptoris non purè percipi possit. Sic enim hic est Græcis: Quare dies diem præcellit, & omne lumen diei anni à sole, scilicet est. Hoc est, qui sit vt vnus dies alio excellentior habeatur & sit, cum omne lumen cuiuslibet diei ortus anni ab eodem sole proficiatur? Dies

autem excellentes, vocat dies festos in lege à Deo institutos, vt patet ex sequentibus, à quibus similitudine ducta vult ostendere, quòd quemadmodum ea dierum distinctio, qua quidam festi habentur & sancti, alij profesti & prophani, non est ex diuersa dierum natura: quæ vna omnibus est, quia omnes suum lumen ab eodem sole sumunt, sed tantum est ex Dei ordinata & iusta institutione, ita similiter quod inter homines vnã habentes originem quidam alios præcellant sanctitate & pietate, est ex Dei voluntate & beneplacito: qui quos vult eligit & euehit: quos vult reprobat & reiecit: atque in cõmuni sorte esse sinit. Nostra lectio intelligitur à commentatoribus de naturali dierum excellentia, qua scilicet quidam dies sunt aliis longiores: quia sequitur, & rursus lux lucem, & annus annum. Et intelligunt vnã lucem aliam superare: quia lux solis præcellit lucè lunæ & stellarum, & vna stella differt ab altera in claritate: annum autem superare alium annum, vel quia annus solaris maior sit anno lunari, vel quia vnus annus altero sit fertilior. Verum hæc intelligentiæ parum conueniunt ei rei, ad quam comprobendam similitudine à diebus hic adducitur. Probandum enim est distinctionem hominum non esse ex hominum natura, sed ex electione & reiectione diuina. Ad quod ostendendum non conuenit ea distinctio dierum, lucis & annorum, quæ ex natura prouenit: sed optime ea dierum distinctio, quæ ex lege introducta est per Dei voluntatem & institutionem. Iam quod additur in nostra lectione, à sole: etiam obscuritatem habet, vnde quidam libri habent, & sol solem, intelligiturque sol solem superare: quia idem sol seipsum superat, cum quandoque longiores suo motu facit dies, quandoque breuiiores, & diuersis modis influit in hæc inferiora. Sed legendum potius esse, à sole: Græca demonstrant. Et intelligit Rabanus significari, quòd dies diem superat, lux lucem, & annus annum à sole, hoc est, propter ascendentis & descendentis solis cursum. Magis accederet ad sensum originale: si, à sole, coniungatur cum distinctione, annum, subaudiendo participium, factum, & sit sensus: cur annus superat annum à sole factum, hoc est, cum ab eodem sole annus omnis fiat, cur vnus annus alium superat: Sic illud, à sole, etiã potest referri ad partes præcedentes de die & luce, & significetur quæti cur dies diem à sole factum superet: vt lux lucem, hoc est, vnde fit vt cum omnis dies & lux à sole fiat, vna tamen dies & lux alteri præcellat. Et vt cum originali lectione & sensu nostra lectio conueniat, sicut quod dicitur de die diem superante, intelligi potest de distinctione dierum secundum legem: ita & quod dicitur de anno annum superante: intelligitur de distinctione annorum secundum legem: quia septimus annus in lege sanctior erat aliis, & similiter Iubileus, annus quinquagesimus. Ita similiter lux lucem secundum legem superabat: quia inter celebritates quædam aliis erant celebriores & clariore. Sic enim accepta nostra lectio coincidet cum sensu Græcæ lectionis, proposito scriptoris maxime à commodo.

8 A Domini scientia separati sunt, facti à sole, & præceptum custodiende per Dei sapientiam diuiduntur.

QUÆ nos legimus in hac sententia, post illa verba: A Domini scientia separati sunt: Græcis

eis non sunt: imò & postrema illa verba, per Dei sapientiam diuiduntur, quædam scripta non habent, sicut nec Rabanus. Et Lyranus testatur ea non esse de textu, nec legenda esse, nec exponenda, ita vt certum satis sit ea ex alia versione aut marginali annotatione in textum postea inserta esse. Respondet ergo, separationem illam & distinctionem illam dierum non esse fortuitam & temerariam, sed esse factam à Dei scientia, vel, ne quidam libri habent conformiter cum Græcis, in Dei scientia, hoc est, per Dei sapientiam. Et si quidem de naturali dierum distinctione hic locus intelligatur, eius quod additur, facti sole & præceptum custodiende: sensus erit, quòd distinctio dierum facta est à Deo per hoc quod sol ab eo factus sit, qui præceptum sibi à Deo datum semper custodit. Constitutum enim illi fuit ab initio, vt suo motu diem hominibus adduceret, eumque inæqualem. At si de distinctione dierum hic locus intelligatur quæ per legem est introducta, sensus commodus erit, quòd cum sol à Deo factus sit in initio, & is Dei statutum semper vniformiter custodiat, non à sole huiusmodi dierum distinctio videri potest profecta, sed facta est per Dei sapientiam, sic in lege ob certas causas prudenter ordinantis.

9 Et immutauit tempora, & dies infestis ipsorum, & in illis dies festos celebrauerunt ad horam.

GRÆCA tantum habent, Et immutauit tempora & festiuitates, hoc est, varia tempora & festiuitates varias esse disposuit. Sic ergo & nostra lectio accipi debet, vt significetur Deum varia tempora anni constituisse, quia cum in mensis distinxit, & quatuor præcipuas partes, Ver, Æstatem, Autumnum, & Hyemem. Atque in his temporibus varios dies festos disposuit, quos in illis temporibus Israëlites celebrauerunt ad certam horam illis præscriptam.

10 Ex ipsis exaltauit & magnificauit Deus, & ex ipsis posuit numerum dierum.

PRO magnificauit, Græcis est ὑψάτω, hoc est, sanctificauit. Loquitur enim de diebus festis quos Deus sanctificasse dicitur, quia ab aliis diebus separatos factis addixit actionibus. Sensus ergo est: quòd Deus ex ipsis diebus, hoc est, quosdam dierum exaltauit præ aliis, & excellentiores atque sanctiores esse voluit: rursus ex ipsis, hoc est, quosdam illorum voluit esse communes, & in reliquorum dierum numerum computatos, ita vt nihil haberent præcellentiæ. Quorum autem hæc dicantur, subiungendo ostendit.

11 Et omnes homines de solo & ex terra vnde creatus est Adam.
12 In multitudine disciplinæ Dominus separauit eos, & immutauit vias illorum.

OSTENDIT omnino simile esse in hominibus, cum eo quod dixit esse in diebus singulis, quæ de diebus dicta sunt, adaptans quod in hominibus correspondet, significare volens quòd quemadmodum omnes dies ab vno eodemque sole originem habent: ita etiam omnes homines ab eadem terra & eodem protoplasto à terra creato suam habent originem, ita vt origine non differant. Sed sicut Dei sapientia dispositione factum est, vt inter dies natura & origine pares, quidam aliis essent excellentiores: ita etiam per multitudinem disciplinæ, hoc est, scientiæ & sapien-

tiæ suæ (Græcis enim est ἐπιστήμης, hoc est, scientiæ) Deus distinctionem fecit inter homines, & immutauit vias eorum, hoc est, fecit vt diuersa essent studia eorum: & quidam quidem virtutem sequerentur, alij in corruptione relictæ Deo ipsos derelinquente vitij & erroribus inuoluerentur. Id declarat magis in sequentibus.

13 Ex ipsis benedixit & exaltauit, & ex ipsis sanctificauit & ad se applicauit.

14 Et ex ipsis maledixit & humiliavit, & conuertit illos à separatione ipsorum.

SICVT inquit, quosdam dies exulit & sanctificauit, quosdam communes esse voluit & prophanos: ita etiam quosdam hominum singulariter elegit, beneficijque suis peculiaribus & donis affecit, eosque ab aliis separando sanctificauit sibi, & sibi familiariter coniunxit, quosdam reiecit & execratus est, atque viles habuit. Nam & à principio mundi quosdam ad gloriam prædestinauit, quosdam reprobauit, & mox à peccato Adæ distinctionem aliquam fecit inter homines, semen Seth eligens, semen verò Cain reiciens: vnde ex Seth nati, dicitur filij Dei: ex Cain nati, dicuntur filij hominum. Et post diluuium rursum distinctionem fecit, semini Sem benedicens, semi vero Cham maledicens: & in confusione Babylonica seruans in progenie Heber primordiale linguam, aliis per linguarum varietatem dispersis & separatis ab inuicem. Et tandem Abraham ex omnibus gentibus elegit, & in eius filij semen Iacob peculiariter sibi in suum populum delegit, reliquis gentibus reiectis, & sub maledicto relictis. Atque ad hæc peculiariter videtur Sapiens respexisse, dum quosdam dicit Deum benedixisse, quosdam maledixisse: vt quæ dicuntur primo versu, pertineant ad Israelitas omnes, quanquam quod dicitur in secunda parte ex ipsis sanctificauit, &c. quidam non male referant ad Leuitas, quos Deus in populo Israelitico sibi sanctificauit, & applicauit ad se, vt sibi peculiariter pro toto populo seruirent. Quod autem nos habemus, & conuertit illos à separatione ipsorum, Græcè est, καὶ ἀνέστρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ γένεω αὐτῶν, quod sic ferè vertitur, & subuertit illos à stationibus ipsorum, hoc est, ab omnibus & statu ipsorum. Nam dictio γένεω, stationem, statum, & ordinem significat. Itaque significatur Deum, eos quos reiecere voluit à statu suo dimouisse, potentes deponendo de sede, vt patuit in Cananis. Eadem tamen dictio etiam significat seditionem atque ad eam significationem videtur respexisse noster interpres vertendo, à separatione eorum. Potest autem nostra lectio, quæ in hac parte obscura est, conuenienter sic accipi, vt significetur Deus post separationem illorum, vel propter separationem illorum conuertisse illos à se, hoc est, permisisse vt se relicto alios deos sequerentur. Sic enim respondet ei parti quæ prius dicitur quosdam applicuisse ad se. Sunt quædam scripta quæ habent, Conuertit illos ad separationem ipsorum, & haberet ea lectio sensum comodiorem, verum aliam lectionem præferendam esse Græca demonstrant, vt patuit. Cauendum autem hic est, ne cum Sapiens hic dicit Deum quosdam hominum maledixisse & humiliasse, putetur significasse homines quosdam ex sua creatione à Deo maledictos, ipsosque à principio sub maledictione creatores, cum prius dixerit in genere de homine, quòd creauerit Deus

Deus illum rectū. Sed insinuat distinctionem hominum quæ post peccatū facta est, post quod Deus sua misericordia ex communi massa humani generis quosdam elegit & ab aliis separauit vocando eos, iustificando & glorificando: quosdam iusto iudicio in communi perditionis massa reliquit, gratiamque suam illis non apposuit, unde factum est ut in grauiores errores & peccata magis magisque semper prolaberentur. Ideoque ad huiusmodi distinctionem significandam bene assumptis legalem distinctionem dierum, qui cum prius omnes inter se essent eiusdem conditionis, ut nullus altero esset celebrior & sanctior, ita per legis constitutionem sunt distincti, ut quidam inciperent esse sanctiores & celebriores, reliquis in pristino suo statu & qualitate relictis.

15 Quasi lutum in manu figuli plasare illud, & disponere omnes vias secundum dispositionem eius
16 Sic homo in manu illius qui se fecit, & reddet illi secundum iudicium suum.

ALIAM iam adhibet similitudinem Sapiens ad ostendendum idem quod prius, nempe Deum pro sua sapientia & voluntate quosdam eligere, & alios reprobare, nec ob id illum reprehendi posse quasi iniquum. Est autem hæc similitudo desumpta ex Isaia ca. 45. & Iere. ca. 18. ex quibus locis etiam Paulus Rom. ca. 9. similitudinem assumpsit ad ostendendum idem quod hic agitur irreprehensibilem scilicet esse eam hominum distinctionem, qua quosdam Deus elegit & diligit, quosdam indurat & abiicit, eiusque distinctionis causam esse Dei voluntatem, quæ iniusta esse non potest. Sicut, inquit, lutum est in manu figuli ad fingendum illud & disponendum omnesque figuli actiones & studia, quæ ipse varia sectatur in fingendo luto, dum ex vno eodemque luto effingit vnum vas ad honestum, alterum ad inhonestum, pendent ex dispositione eius & beneplacito, ita ut eius diuersitatis nulla ratio alia queratur: ita homo est in manu eius qui ipsum ex luto terræ fecit, & dabit unicuique secundum quod apud se iudicat esse dandum & faciendum. Verbum enim, reddet, videtur hic accipiendum pro suo simplici, dabit, quia non agitur hic de his quæ dantur pro hominum merito, sed de his quæ tantum pendunt ex beneplacito Dei, electione scilicet quorundam, & aliorum reprobatione. Dicitur ergo, quod dabit unicuique secundum iudicium suum quia iusto etsi occulto, Dei iudicio fit, ut vni detur bona mens & voluntas, alteri non detur.

17 Contra malum bonum est, & contra mortem vita: sic & contra vitium iustum peccator.
18 Et sic intueri in omnia opera altissimi, duo & duo, & vnum contra vnum.

PRIMUM hic notandum, inigne in posteriori sententia irreprehensibilem vitio scriptorum mendam, quod in omnibus penè codicibus obtinuit, & sensum genuinum tollit. Non enim legendum est: duo contra duo, sed sine, contra, duo duo, quomodo Græca habent, vel, ut Rabanus legit duo & duo, quomodo & quædam scripta habebant, licet pauciora. Ex tribus manuscriptis Bibliis, quæ exhibuit Abbas Tongerlensis, vnum habuit, duo duo: vnum, duo & duo, D. August. li. 11. de Ciuit. Dei. cap. 18. vbi totum hunc locum citat, legit, bina & bina. Ut certum sit mendosè a-

put nos legi, duo contra duo. Non enim Sapiens significare voluit vbiq; in operibus Dei inueniri duo contra duo, sed vbiq; inueniri diuersa paria, inter quæ vnum sit alteri contrarium. Itaque his iam sententiis vult indicare non esse singulare in hominibus ut in eis inueniatur distinctio bonorum & malorum. Huiusmodi enim distinctionem & rerum contrarietatem vbiq; inueniri, eamque facere ad ornatum vniuersi, & decorem operum Dei ut contraria iuxta se posita sese magis prodant & ostentent. Ad hæc enim significanda ista hic dici ostendit satis D. August. loco prædicto, sic scribens. Neque enim Deus vllum non dico angelorum, sed vel hominum creasset quæ malum futurum esse præscisset, nisi pariter nosset qui bus eos bonorum visibus commodaret, atque ita ordinem sæculorum tanquam pulcherrimum carmen etiam ex quibusdam antithetis honestaret. Et post quædam: Sicut ergo ista contraria contrariis opposita, sermonibus pulchritudinem reddunt, ita quadam non verborum, sed rerum eloquentia contrariorum oppositione, sæculi pulchritudo componitur. Apertissime hoc positum est in lib. Ecclesiastici hoc verbo: Contra malum bonum est: & contra mortem vita: sic cotta pium peccator. Et sic intueri in omnia opera altissimi, bina & bina, vnum contra vnum. Hæc ille. Cùm ergo prius Sapiens à Dei beneplacito pendere dixerit hominum distinctionem, hic iam insinuat eius voluntas diuinæ congruentem aliquam causam, quemadmodum & Paulus disputans similiter de electione & reprobatione quorundam similem insinuat rationem, cum dicit: Quod si Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam sustinuit in multa patientia vasa iræ apta in interitum, ut ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ quæ præparauit in gloriam. Significatur ergo fuisse conueniens ut inter homines ea esset distinctio, ut contra iustum esset peccator, ut sicut in omnibus aliis rebus inuenitur contrarietas quæ ad decorum facit vniuersitatis: ita etiam in hominibus, ut in iustis scilicet reluceat insigniter Dei bonitas & misericordia, in malis vero Dei seueritas & iustitia.

19 Et ego nouissimus cuiusdam, & quasi qui colligit asinos post vindemiatorem.

20 In benedictione Dei & ipse sperauit, & quasi qui vindemiat, repleui torcular.

DIXIT superius Deum quosdam hominum benedixisse & extulisse, notans Israëlitas, & in eis peculiariter patriarchas & prophetas, post hos ergo iam dicit etiam se benedictionem Dei affectum, per quam post prophetas colligit in hoc libro vitales sententias plerasque, ad aquarum lectionem ut excitaret, has interponit sententias, quibus lectori suum commendat studium & laborem, significans se post prophetas, cùm iam aliquandiu nemo scripsisset, tandem velut somno depulso excitatum esse ad scribendum, & se quædam ab aliis relictis collegisse, atque in commune contulisse: quemadmodum qui asinos colligit post vindemiatorem: se humiliter comparans collectori asinorum, prophetas vero vindemiatorem, qui primi & plenis cordibus vvas in torcular comportant. Quod autem fecit, significat se non præsumptuosè fecisse, sed ex spe benedictionis diuinæ: qua factum est, ut non solum instar collectoris asinorum paucas vvas in torcular detulerit, sed

sed etiam instar vindemiatoris impleuerit torcular, hoc est, varias, multiplices, & omnis generis sententias conscripserit prolixè, unde vinum salutis sapientiæ mentem inebrians exprimi abundè & auriri possit. Vnde & repetit rursus eam sententiam quam superius posuit.

Sup. c. 24.

21 Respice quoniam non mihi soli laboravi, sed omnibus exquirentibus disciplinas.

HVIVSMODI enim sententias adhortatorias sæpius & hic, & Salomon in Prouerbiis interponit, ut sæpius auditor excitetur, & attentior reddatur. Itaque etiam adhuc addit.

22 Audite memagnati & omnes populi, rectores ecclesiæ auribus percipite.

GRÆCIS non est pars, & omnes populi, ita ut tantum sit sermo ad magnates & rectores alicuius ecclesiæ, hoc est, congregationis vel reipublicæ, unde quidam declarat in commentariis suis se legisse, magnati, vel magnates omnes populi, ut populi, sit genitiui casus. Cæterum magnates vel solum vel potissimum admonet, quem admodum & Sapiens. Sap. 6. Reges & multitudinis rectores ad audiendum commonet, quod ad illos in primis pertineat rerum agendarum cognitio, quam & ipsi primi factis exhibere debent & alios etiam verbis & legibus constitutis docere. Sic enim hæc admonitio interposita est, ut & ad præcedentia pertineat & ad sequentia, in quibus subiicit mox præcepta quædam domestica, filios, propinquos & seruos concernentia.

23 Filio & mulieri, fratri & amico non des potestatem super te in vita tua, & non dederis alij possessionem tuam ne forte poeniteat te, & deprecetis pro illis.

PRO mulieri, magis conuenisset hic verti, vxori, quia γυναικί vtrumque significat. Est autem hæc sententia satis aperta, in qua Sapiens admonet patrem familias, ut in suis bonis ac fortunis dominium retineat quoad viuet, nec ius suum ante mortem in alios transferat, sua bona à se alienando: contra quam quidam faciunt, qui in gratiam vel filiorum vel amicorum, dum eos admodum diligunt, sua illis ante mortem tradunt bona & possessiones, illis per hoc potestatem super sedantes, cùm ab eis pendere cogantur, & deprecari nonnunquam pro illis bonis consequendis quæ prius pleno iure possederant. Potest autem quod in prima parte dicitur, ne des potestatem super te generaliter accipi, ut significetur ne pater familias sinat quouis modo illos dominari sibi, quos oportet sibi subditos habere aut tanquam æquales, ut secunda parte explicetur vna species dandi aliis potestatem supra se, cum dicitur, nec dederis alij possessionem tuam. Aut potest quod in prima parte dicitur accipi, ut idem sit cum sequenti parte, & per eam exponatur, ut tantum hic prohibeatur bonorum vita durante translatio, quod & in sequentibus inculcatur.

24 Dum adhuc superes & adspiras, non immutabit te omnis caro.

25 Melius est cum vi filij tui te rogent, quam te respicere in manibus filiorum tuorum.

EXPONIT clarius quod prius dixit, subiciens: Dum adhuc superes & adspiras, hoc est, quandiu viuis, & flatus vitæ est in te, non immutabit te omnis caro, hoc est, non fines ut quis-

quæ quatumuis tibi amicus & carus te dimoueat à proposito seruandi tua tempore vitæ tuæ. Et subiicit rationem claram & efficacem, postquam ad iicit generalem monitionem.

26 In omnibus operibus tuis præcellens esto, ne dederis maculam in gloriam tuam.

PRO præcellens, Græcis est, ὑπεράγων, hoc est, excellens & superans, & pro, in gloriam tuam, est, ὑπὲρ τῆς δόξης σου, in gloria tua, quomodo etiam quædam nostra scripta habent. Itaque sensus est, tene principatum in omnibus operibus & rebus tuis, nec sinas ut in rebus quæ tuo labore peperisti, aliquis supra te ius habeat, ne aliqua labe aspergas gloriam tuam, quia insipientiæ argueris, si alios tibi tuisque rebus dominari permiseris, quasi non possis ipse tua bene administrare & curare. Nam, ut habet Cicero de Senectute, patribus malè re gerentibus, aut desipientibus, solet bonis interdici. Potest etiam intelligi significari ut quis in omnibus quæ agere debet præcipuum se præstet, nec aliis potissimum committat quæ gerenda sunt, aut alieno omnia gerat arbitrio, aut ut in agendis agilem & alacrem se præbeat, & non torpidum nec tepidum. Sed prior sensus propositus magis conuenit.

27 In die consummationis dierum vita tua, & in tempore exitus tui distribue hereditatem tuam.

DIXIT quando non est alienanda hereditas, nunc dicit quando alienanda, & quomodo. Instante enim morte tunc est opportuna hereditatis ad alios translatio, idque faciendum est per legitimam distributionem, qua cuique sua portio attribuitur, ad lites cauendas, aut per testamentariam dispositionem, qua amicis & pauperibus prouideatur. Cæterum locus iste totus non est contrarius Euangelio, consulenti ut quis omnibus diuenditis & in pauperes distributis sequatur nudum Christum. Sapiens enim hoc loca tantum communia prudentiæ præcepta tradit, docens quid communi hominum vitæ conueniat, non autem concludens perfectionem Dei nomine susceptam, quæ illo tempore necdum proponeretur vulgo.

28 Cibaria & virga & onus asino, panis & disciplina & opus seruo.

DI X E R A T quomodo paterfamilias se gere re debeat erga filios: vxores, & amicos: nunc docet quomodo se habeat erga seruos, indicans quæ seueritas in eos sit adhibenda, & quæ humanitas. Primum ergo indicat eos regendos instar asinorum, proinde cum his illos comparat, tria asino tribuens, & similiter tria seruo. Pro dictione, cibaria, Græcis est, χερσάσματα, quod non quæuis cibaria significat, sed pabula fœni, à χέρος, fœnū. Pro scœnatione ergo quæ asino debetur, tribuitur seruo panis, hoc est, cibus necessarius & non delictus. Pro virga quæ asino debetur, tribuitur seruo disciplina, hoc est, castigatio & correptio. Pro onere quo grauantur asini, tribuitur seruo opus, quo premendus est, & in officio continendus. Sensus ergo est: Sicut scœnatio & virga & onus conuenit asino: sic panis & disciplina & opus seruo. & Arist. scribit seruis deberi ἔργα, νόλασιν, ἡ τροφήν.

29 Operatur in disciplina, & querit requiescere: laxa manus illi, & querit libertatem.

PRO operatur, constanter Græca habent ἐργάζομαι, hoc est, operare, sed in his quæ sequuntur. quidam codices habent, ut noster legit, ἢ παθεῖν, καὶ οὐκ ἔργασαι, hoc est, in disciplina, & quæret: alij habent, ἐν πάλῳ, καὶ ἐργήσας, ut sit sensus: operate in seruo, & inuenies requiem. Iuxta quam lectionem pulchra est partium oppositio, qua significatur Dominum quietem sibi inuenturum, si seruo opus imposuerit, & per illum operatus fuerit: contra, si ei otium permiserit, illum non fore contentum eo beneficio, sed quæsiturum ulterius libertatem, & per otium cogitaturum quomodo se vindicet in libertatem, & proinde Domino allaturum molestias, & inquietudinem. Nostra lectio conditionem seruorum describit, videlicet quod per disciplinam & castigationem adigantur ad opera, quæ runt requiescere ab operibus conquerentes se nimium grauari, si otium eis permittatur, quæ runt ulterius etiam libertatem, non contenti petita relaxatione. Significatur ergo non tam attendendum ad eorum petitiones, quàm id quod pro eorum conditione eis conuenit imponere. Potest & sic intelligi: Seruus quamdiu disciplinæ subditur, & sub virga tenetur, agit quæ ei iniunguntur, & nihil aliud cogitat quam ut post labores requiescat, nihil cogitans de rebellionem. Si verò ei manus laxaueris ab opere, cogitabit per otium omnino euadere iugum seruitutis.

30 Iugum & lororum curuant collum durum, & seruum inclinant operationes assidue: seruo inuicem toruere & compedes.

GRÆCIS non est illa pars, & seruum inclinant operationes assidue. Itaque sensus illis est: Sicut iugum & lorum impositum duro collo iumentorum curuant illam, & subiiciant hominis voluntati: ita tormenta & compedes conueniunt seruo maleuolo, ut per ea subigatur, dum quietem, quærit, & libertatem molitur vendicare. Nostra lectio indicat, quod quemadmodum iumentorum dura colla subiugantur iugo & loro: ita serui duritiam in primis frangunt assidue opera: deinde si hæc non satis eum frangunt, aut si hæc detraxerit subire, conuenit ut etiam tormentis & compedibus frangatur. Quod in sequentibus clarè profectur.

31 Mitte illum in operationem, ne racet: nã tam enim maliuam docuit otiositas.

32 In opera constitue illum, sic enim condecet illum: quod si non obaudierit, curua eum compedes.

DVAS affert causas ob quas seruo sint opera imponenda, videlicet tum quod conueniant officio & conditioni eius, tum quod otium multorum malorum sit causa & mater. Ob quas causas etiam omnes homines, qui quamdiu sunt in hac vita, se seruos Dei reputare debent, laboribus & bonis occupationibus se subiicere oportet imò quæ hic contra seruos tardos & rebelles dicuntur, accommodanda etiam sunt contra carnem propriam, quæ ut spiritui, prout debet, melius seruiat, nec ei reluctetur nimium cohibenda est laboribus, disciplina pœnitentiæ, & abstinètia.

33 Et non amplificas super omnem carnem, verum sine iudicio nihil facias graue.

SENTENTIAM hanc sic esse distinguendam non autem, ut communiter sit, priorè partem

superioribus iugendæ, satis patet ex Græcis, quæ habent: καὶ μὴ πικρὰν δόξιν πικρὰν σαρκί, hoc est, non sis nimius omni carni. Sensus ergo est: Quamquam dixi seruum operibus & tormentis frangendum, videndum tamen ne in cuiusque carnem nimius sis, & modum excedas, sed vbique discretione adhibeas, ne herili potestate abutaris, nec quicquam graue in seruis committas sine iusto rationis iudicio, ita ut nec nimis eos graues operibus, nec tormenta quæ merentur modum excedant: ideoque carnis meminit, ut moneat attendere carnis fragilitatem & naturæ cõsortium, quanquam etiam ad bestias referri potest quod dicit, super omnem carnem, quia & à iumentis abesse debet crudelitas.

34 Si est tibi seruus, sit tibi quasi anima tua, quasi fratrem sic eum tracta, quoniam in sanguine animæ comparasti eum.

MVLTI legunt, si est tibi seruus fidelis, intelligentes iam docere quid agendum sit cum seruo fideli, postquam dictum est quomodo tractandus sit seruus maleuolus. Verum adiectiuum, fidelis sicut non est Græcis, ita nec impressa quædam Biblia iã habent: quædam scripta cum Rabano habent, seruus bonus, quædam verò, sicut supra cap. 7. seruus sensatus: ita ut hæc varietas satis demonstrat interpretem tantum vertisse, Si est tibi seruus. Non enim iam agitur de alijs seruis quam de quibus iam dictum est, sed prosequitur Sapiens quod dixit nihil graue agendum in seruis sine iudicio, & postquam ostendit quali seueritate, cum opus est, agendum sit cum seruis, mitigando consultam seueritatem, ostendit etiam quæ moderatio & cura illis sit impendenda. Sit, inquit, tibi quasi anima tua, vel ut quædam habent Græca, sit tibi ut tu, hoc est, curam eius habe sicut tuipsum, tracta eum non tanquam beluam, aut tanquam alienum, sed tanquam fratrem, agnoscens scilicet illum eiusdem tecum naturæ consortem, ac communem in cœlis habere partem, item agnoscens eum in vnam tecum familiam ascitum, cuius ope egeas, & à quo iuari possis non minus quàm à fratre tuo. Quod autem sequitur. Quoniã in sanguine animæ comparasti eum, cum obscurum satis sit, & variis modis exponatur, dupliciter potissimum accipi potest. Altero modo, ut sit sensus: Cõparasti eum tibi non tanquam belluam, sed tanquam sanguinè animæ tuæ, hoc est, tanquam tibi consanguineum, eiusdemque tecum sanguinis consortem. Altero modo, ut sit sensus: Comparasti eum tibi, ut esset tibi loco sanguinis in quo vita continetur, hoc est, tanquam eum qui vitam tuam tueretur suo labore & defensione. Græca enim, præterquam quod primo loco habent, quoniam in sanguine comparasti eum, secundo loco habent, quoniam veluti esset anima tua, indigebis eo.

35 Si la seruis eum iniuste, in frigam conuertetur: & si extollens discesserit, quam quæras, & in qua via quæras illum, nescis.

GRÆCIS breuius est, Si afflixeris eum iniuste, & leuans (scilicet se) aufugerit, in qua via quæres illum? Alteram subiungit rationem, quæ ad moderationem seruo adhibendam inducit, nempe ad vitandum molestias, irrisiones & damna, in quæ facillè incidit qui iniurius est, & crudelis est in seruos suos, dū illi per resq; iniuriæ sibi illatæ, fuga sibi ita cautè cõsulat, ut qua

qua via quæri debeant ignoretur, nec sit qui de eorum fuga rogari possit, aut qui rogatus fugientem seruum, sed iniquè tractatum, demonstrare velit. Pro extollens discesserit, Græcis est, ἀπαρτὰς ἀποδρασκῶν, hoc est, tollens se vel discedens aufugerit. Et quædam scripta non habent, extollens, sed tollens, ut subaudiatur, se, non autem bona & facultates. Primo loco verbum, quæras, positum videtur pro, in terrores: secundo loco pro, inquiras.

CAPVT XXXIIII.

Vana spes & mendacium viro insensate, & somnia extollunt imprudentes.

PRINCIPIO huius capituli Sapiens infectatur vanitatem eorum, qui rebus inanibus & falsis, ut somniis, & aliarum significationum diuinationibus, nimis fidus, docens non his attendere rebus, sed potius legi Dei, & prudentiam hominum doctrinæ, cui solida inest veritas. Pro, vana spes & mendacium, est Græcis, κενὰ ἀτέλειδες καὶ ψευδέες, hoc est, vanæ spes & mendaces, scilicet sunt. Pro, extollunt, est, Græcis ἀνατρέψουσιν, hoc est, alatos faciunt vel volare faciunt: quo significatur quod somnia imprudentes erigunt in vanas cogitationes atque spes, eosque sublimes efferunt Proinde bene vertit interpretes extollunt, & est sensus: Viro imprudenti est vana spes atque mendacium, hoc est, vir insipiens habet spem vanam atque mendacium, hoc est, talem spem quæ illi imponet, eumque faller, atque frustrabitur. Nititur enim vanis & caducis huius mundi bonis, felicitatem sibi in illis promittens, deinde & credit atque confidit vanis rerum quarundam significationibus, quia etiam somnia, quæ sunt res vanissimæ, efferunt eos, faciuntque ut de seipsis magna concipiant, sibi que multa promittant. Nam ob ea aut se prudentes sanctosque iudicant, qui digni sint reuelationibus diuinis, aut ex eis sibi felices euentus aliquos promittunt. Quam autem hoc vanum sit, sequens explicat parabola.

1 Quasi qui apprehendit umbram, & persequitur ventum: sic & qui attendit ad vana mendacia.

PRO vana mendacia, est quemadmodum verbum præcedenti, ἐν οὐρανῷ, hoc est, in somniis, qui noster vocat bene, vana mendacia, quia sunt figmenta apparentia in visione imaginaria. Hæc ut bene umbræ & vēto comparantur ob earum inanitatem, ita qui his attendit, ita ut ea magnificat & in eis spem suam collocet, rectè comparatur ei qui tentat & conatur manu comprehendere umbram, aut persequitur ventum, ut eum apprehendat & cõcludat: quia sicut iste res vanas sectatur quæ que sectantem fugiunt & fallunt: & ob id stulte in eis rebus operam suam impendit, ridiculumque se facit: ita & qui attendit in somniis, sectatur quod vanissimum est, & vnde fallerur cū omniū irrisione.

2 Hoc secundū hoc visio somniorum, ante faciem hominis similitudo.

HIC versus corruptè admodum à plerisque, & distinguitur, & legitur. Nam sic ferè legitur. Secundum hoc (vel secundum hæc) visio somniorum, ante faciem hominis similitudo alterius hominis. Et prior pars ferè iungitur præcedentibus, & à sequenti separatur. At legendum

esse, hoc secundum hoc, patet ex Græcis, quæ habent, ἄπο ἧς ἄπο, hoc secundum vel iuxta hoc: vnde etiam patet hanc partem iungendam cum sequenti quæ eam explicat. Nec addendum est nomen, alterius, quod Græcis non est, & deletum erat in quibusdam scriptis, & additum genuinum sensum tollit, quem Græca declarant longè alium esse quàm à nostris intelligitur, habent enim ad verbum sic: Hoc iuxta hoc visio somniorum, è regione faciei similitudo faciei. Quo significatur, visionem quæ in somniis apparet esse, veluti cū hoc iuxta hoc ponitur, hoc est, cū ante faciem hominis ponitur similitudo ipsius in speculo velin aqua. Pulcherrima ergo similitudine significatur, & quid sit visio somniorum, & quàm sit res vana cui fidendū nō sit. Sicut. n. relucens in speculo similitudo hominis, non est substantia aliqua distincta à re cui opponitur, sicut tamè pueris & stultis videtur, sed tantum est similitudo eius resultans ex speciebus in speculo collectis: ita quod in somnis ferè apparet, non est res aliqua solida & extra hominem subsistens, sed similitudo rerum, veluti in speculo homini opposita resultans ex speciebus hæretibus in phantasia, & in ea miro modo collectis. Proinde sicut stultum est & vanum magnificare vultum in speculo relucentem, ita quoque vanum est magnificare visiones in somnis apparentes, quādo illæ naturali modo & ordine à phantasia inaniter conginguntur. Notandum autem Germanicam ædificationem habere, ἄπο ἧς ἄπο, per genitiuum, hoc est, hoc è regione huius, quod melius responderet ei quod in secunda parte dicitur, κατέναντι προσώπου, è regione faciei. Alij tamè legunt sicut noster legit, ἄπο ἧς ἄπο, hoc secundum hoc, & redit eodem si præpositio, secundum, accipiatur pro iuxta.

3 Ab immundo quid mundabitur? & à mendace quid verum dicetur?

PRO à mendace, Græcè est, ἀπὸ ψευδέος, qui genitiuus etsi possit esse ab adiectiuo, ψευδής, quod mendacem significat, sicut noster accepit, potest etiam esse à substantiuo, ψευδός, quod mendacium & rem falsam significat. Atque ea significatio huic loco magis conuenit. Ostendit enim superius somnia esse rem falsam & mendacium. Itaque iam docet à talibus nihil quod verum est expectandum esse, quia sicut ab immundo frustra quæritur mundicies: ita à falso frustra veritas expectatur: per comparisonem enim hæc sententia est accipienda, & per immundum non tantum homo immundus est accipiendus, sed omnis res immunda, ut sit neutrum, non masculinum. Quem sensum & nostra lectio habebit si ablatiuus, mendace accipiatur etiam in neutro genere, non pro homine mendace, sed pro re mentiente & fallente, quæ nihil verum dicere, hoc est, significare potest. Sensus ergo erit: Sicut à re immunda nihil mundari potest, sed potius conspurcari: ita à re falsa nihil veri significari potest, sed potius ab ea re non nisi deceptio expectanda est. Quod si nomine immundi & mendacis hic significetur persona immunda & mendax, accipienda est hæc sententia tanquam dicta contra eos qui dæmones, augures somniorum coniectores, & quosunque diuinatores consulunt, veritatem ab eis discere cupientes, cū ab eis quæ professione sua sectatur vana, veritas non

non sit quæreda. Non quod diabolus mendax, & eius sequaces homines mendaces nunquam dicant quæ vera sunt, sed quod omnia eorum dicta suspecta esse debeant, dum secundum falsam eorum artem quid proferunt, quia diabolus etiam dum vera dicit, fallere studet. hoc enim agit ut mendacis suis fidem faciat. Iam quod dicitur, Ab immundo quid mundabitur, non arguit ab immundis sacerdotibus per sacramenta munditatem animæ percipi non posse. Ea enim non percipitur ab illis tanquam eius authoribus, sed à Deo per illorum ministerium. Hic verò aliud non significatur, quam quod ab immundo expectari possit inundicies ita ut ab illo originem accipiat. At prior intelligentia ut est simplicior, ita etiam sequentibus magis conuenit.

5 *Diuina erroris, & arguria mendacia & somnia maleficentia vanitas est: & sicut parturientis, cor suam phantasias patitur.*

TRIA iam dicit æquæ vana esse, in quibus stultè homines confidere solent, scilicet diuinationis erroris, hoc est, erronea, quando scilicet petuntur à demonibus oracula & responsa de absconditis & futuris rebus: Auguria mendacia hoc est, fallacia & deceptorum, cum ex auium garritu & volatu futurorum euentuum quæritur cognitio. Et somnia maleficentium, hoc est, hominum peccatorum & impiorum, qui Deum deserentes vanis somniis addicti sunt. Quod sequitur, Et sicut parturientis, &c. quod præcedentibus iungendum esse Græca docent, significat per illa iam dicta fieri ut quisquis illis attendit, graues molestas & stultas patiat in animo suo phantasias, sicut cor parturientis mulieris cum magno dolore patitur animi deliria, per quæ stultas multa loquitur.

Et extra se rapitur. Itaque hac parte valde exaggerat vanitatem accedentium illis vanis, ut qui ex vanis illis rebus & leuissimis iam graue sibi onus assumant, quod instar parturientis eos grauet, cruciet & alienet. Quod autem dicitur in secunda persona, cor tuum, sub secunda persona alloquitur vnumquemque illis attendentem. Quod hic dicitur de his qui intendunt illis tribus vanis rebus. locum etiam habet in omnibus qui errores sectantur, hæreticis maximè, qui dum erroribus intendunt, per illos in magnam capitis inducuntur vertiginem, animique graues patiuntur cruciatus & conscientie tormina, ita ut tristes & cogitabundi incedunt, quemadmodum experientia docet: Dominus enim miscuit in medio eorum spiritum vertiginis, ut dicit propheta Isa. c. 19. Ceterum similitudo quæ de parturiente hic adhibetur, potest accipi ut tatum ad insomnia pertineat, de quibus solis etiam mox subiungitur. Itaque similitudo in eo sita erit, quod quemadmodum parturientis onere grauetur & fructus & phantasmatum: ita qui in somniis occupatur, concepto onere phantasmatum grauetur & angitur intra se, atque instar parturientis rem conceptam velle videtur ædere & eniti, cum alio qui res qua grauetur sit leuissima & vanissima. Propter insomnia enim illud de parturiente hic adductum esse videtur ex sequenti sententia.

6 *Nisi ab altissimo fuerit emissus spiritus, que uideris in illis cor tuum. Multos enim errare fecerunt somnia, & exciderunt spiritus in illis.*

MONETUR, quando quidem vana, ut in plurimum sunt insomnia, eis cor non accomodatur, ita scilicet ut ea magnificamus, & de

eorum significatione solliciti simus, & ob ea vel tristes simus metu malorum, vel læti simus spe felicitatis. Excipit autem ea insomnia, quæ Deo visitante hominem, immissa fuerint, & per quæ Deus singularem emittit homini visitationem, in quibus semper apparent peculiare quædam notæ veritatis authoritatisque diuinæ, ut dubitare vix liceat quin à Deo profectæ fuerint. Quo ex genere sunt somnia quædam sanctorum hominum, aut etiam principum quorundam, in sacris literis commemorata, euentuque rerum maximarum comprobata. De varietate somniorum & quomodo dignoscantur quæ Deo immittente sunt prolixius tractat diuus Greg. lib. 4. Dialogorum c. 48. & 49. vbi & citat hunc locum. Multos errare fecerunt somnia, & per exemplum declarat de quodam sibi noto, qui cum somnia vehementer attenderet, ei per somnium longa vitæ huius spatia promissa sunt: cumque ob id multas pecunias collegisset, repente defunctus est omnibus hic bonis relictis. Hinc & Dominus vetat apud Moysen: Nō augurabimini, nec obseruabitis somnia, coniungens ibi duo illa quæ & hic coniunguntur, eaque coniunctione insinuans, ut annotauit diuus Gregorius, quàm detestanda sit somniorum obseruatio, quæ auguriis coniungitur. In somniis enim & est naturalis vanitas, & accedit diabolica sæpè illusio, maximè in eis qui obseruationi somniorum sunt addicti.

8 *Sine mendacio consummabitur verbum legis, & sapientia in ore fidelis complanabitur.*

DIXIT quibus non sit attendendum pro veritate cognoscenda, nunc contra docet quibus sit attendendum, nempe legi diuinæ, & sapientium doctrinæ, quemadmodum & Isaias propheta Iudæos à diuinationibus reuocat ad testimonium legis: Cum, inquit, dixerint ad vos: Quærite à Pythonibus & à diuinis qui strident in incantationibus suis: Nunquid non populus à Deo suo requirit: Pro viuis ad mortuos? Ad legem magis & ad testimonium? Habent autem Græca hanc sententiam ad verbum sic: Sine mendacio perficietur lex, & sapientia ori fideli consummatio vel perfectio, scilicet est. Pro, lex, nos legimus, verbum legis. Et sunt scripta quæ tantum habent, verbum, ut pro νόμος, interpretes videatur legisse λόγος, nō satis constare videtur num legendum sit in secunda parte, complanabitur, quomodo Rabanus legit, & duo scripta habebant: an complanabitur, quomodo plures libri habent, cum vtrumque commodum sensum habere possit, quanquam posterior lectio ut est receptior, ita & conuenientior videatur. Porro quod dicitur verbum legis vel legem consummari & perfici sine mendacio, primum sic intelligi potest, ut significetur legem non requirere ad sui perfectionem mendacia diuinationum, & obseruationem somniorum: sed ipsam per se sufficere ut de agēdis hominem instruat, ita ut præter eam non sit necesse obseruare auguria, insomnia, & id genus alia. Cui consonat quod sequitur, & sapientia ori fideli perfectio est, hoc est, sapientia quæ ore veraci profertur, ipsa est quæ perfectè hominem instruere potest de cunctis. Sic & quod nos legimus, sapientia in ore fidelis complanabitur, significat quod ea in ore fidelis, hoc est, veracis hominis (fidele enim hic mendacio opponitur) erit pla

plana, expedita, & sine difficultate percipietur, quomodo 2. Reg. 22. dicitur: Complanaui perfectam viam meam, pro expeditam fecit. Potest & aliter intelligi hæc sententia, ut sit sensus: Lex vel verbum legis præstabitur sine mendacio, & sine aliqua fallacia vel deceptione, hoc est, si quis legem studeat perficere & exequi, is sentiet se id facere sine aliqua deceptione, eaque ratione liber erit ab omni errore & mendacio. Et sapientia quæ ore veraci profertur, ipsa est hominis perfectio, ipsa deprehendetur esse plana & expedita, nec aliquos erroris anfractus, aut conscientie molestias in se continens. Monet ergo sententia, relictis vanis consiliis agendorum, legem in omnibus consulendam, & veracium doctorum instructionem: vnde in sequentibus prosequitur qui sint doctores audiendi.

9 *Qui non est uerax, quid scit? Vt in multis expertus cogitabit multa, & qui multa didicit, enarrabit intellectum.*

10 *Qui non est expertus, pauca recognoscat: qui autem in multis factus est, multiplicat malitiam.*

11 *Qui tentatus non est, qualia scit? qui implanatus est, abundabit nequitia.*

GRÆCA sunt breuiora. Primum enim non rest illis illa interrogatio. Qui non est tentatus, quid scit? Et sunt ibi pro his tribus sententiis tantum duæ, ita ut ex collatione, cum Græcis satis constet tertiam apud nos sententiam eadem esse cum secunda, & ex altera versione margini fortè prius ascriptam irrepsisse in contextum, ut & aliàs in hoc libro factum est: vnde nec Rabanus tertiam illam sententiam legit, & in vno scripto expuncta erat. Notandum & illud, pro eo quod nos legimus in secunda sententia. Qui autem in multis factus (vel fatuus) est, multiplicat malitiam, & in tertia. Qui implanatus est, abundauit nequitia, Græca sic habere, *ἰδιὸν ἐπεπλανημένος τὸ πλῆθος τῶν παυουργίαν*. Participium autem *ἐπεπλανημένος*, ambiguum est, & potest significare eum qui errore deceptus est, & cum qui per varia loca errauit & diuersatus est. Sic & accusatus, *παυουργίαν*, & in malam partem accipi potest pro versutia & nequitia: aut in bonam partem pro calliditate & bona astutia, qua quis per experientiam rerum in quavis re recta consilia suggerere potest. Itaque & verti potest in malam partem: Qui errore deceptus est, multiplicat nequitiam. Qui sensus exprimitur in nostra lectione. Vnde etiam ex collatione cum Græcis constat in secunda sententia potius legendum esse: Qui autem in multis fatuus est, quomodo multa scripta habent: quàm: Qui in multis factus est, quanquam sic legat etiam Rabanus. Sic & in tertia sententia constat legendum, non, Qui implanatus est, sed, Qui implanatus est. Et verti rursus eadē pars potest in bonam partem, Qui autem vagatus est, multiplicat astutiam, ut significetur eum qui discendi studio varia loca peragravit, multam sibi astutiam collegisse. Solent enim sapientie amatores exteras adire regiones comparandæ sapientie & experientie gratia, quemadmodum legimus de Pythagora, Solone, Platone, & nostro item Hieronymo. Idem fecisse & nostrum authorem ex sequentibus intelligere licet, quibus magis congruit secunda iam dicta intelligentia, sicut & præcedentibus magis conuenit. Opponit enim Sapiens ei qui non est expertus, illum qui errauit. At non experto magis opponitur qui varia loca peruagatus est, quàm qui errore deceptus est. Ex his

iam præter lectionis restitutionem licebit etiam melius intelligere verum nostræ lectionis sensum. Tentatus enim hic dicitur, qui multis studiorum laboribus, magistrorum examinationibus, ac periculorum varietate probatus est, idemque est interpreti, esse tentatum, & esse expertum: quia vtrumque significatur verbo Græco *πειράω*, quod hic ponitur. Itaque semel vertitur, qui non est expertus: & rursus, qui non est tentatus. Sensus ergo est: Qui non sapientie amore variis laboribus & periculis est probatus, is aut nihil aut parum scire potest. Qui multo studio, peruagatione regionum, & audiendo doctos, multam sibi collegit experientiam, is multa apud se cogitabit, occasionem magnā habet multa & varia cogitandi: & qui sic multa ab aliis didicit, is enarrare poterit aliis intelligentiam. Contra, qui non est expertus varia, is pauca cognoscit: Qui verò in multis rebus etiam errore acceptus est & desipit hūc necesse est per errores suos multam committere malitiam, & sæpius peccare. Insinuatur ergo omni studio & labore comparandam sapientiam, quo & ab inscitia & à malitia liberi simus.

12 *Multa vidi errando, & plurimas verborum consuetudines.*
13 *Aliquoties usque ad mortem periclitatus sum horum causa, & liberatus sum gratia Dei.*

QUANTUM omnes penè libri habeant, enarrando, certum tamen est legendum esse, errando, quomodo etiam, vnum exemplar monasterij Tôgerlensis antiquissimū habet, quoniam Græcis est, *ὅτι τὴ ἀπεπλανημένη μου*, hoc est, in errore meo. Sicut autem quod superius dicitur errore, noster interpretes intellexit dictum de errore mentis: ita & hic quidem intelligunt auctorem loqui de errore mentis, quo aliquando fuerit detentus, ut significet se multa didicisse interim dum aliquandiu deceptus fuit, & per errorem temporarium se factum cautiorem. At ut prius ita & nunc magis conuenit intelligere ipsum loqui de diuersatione per multa loca, ut significet, se dum varia loca peragravit, multa & oculis corporalibus & oculis mentis vidisse atque didicisse, ut suo exemplo monstraret quod dixit: Virum in multis expertum multa cognoscere. Non enim eum commendare prudentiam suam errore & deceptione comparatam, sed potius eam quæ multarum rerum vtu acquisita erat. Quod sequitur, Et plurimas verborum consuetudines, Græcè sic est, *καὶ πλεονα λόγων μου σίνεσις μου*, hoc est, & plura verborum meorum (vel verbis meis) intelligentia mea. Vbi cum *πλεονα* sit accusatiuus, non potest coherere cum *σίνεσις*, sed subaudiendum est aliquid, ut sit sensus intelligentia mea plura continet, quàm verbis meis exprimo. Complutensis additio pro *πλεονα*, habet, *τὰ πλάσματα*, hoc est, fictiones, sed noster interpretes alteram lectionē, quæ verior videtur, secutus est, qui & videtur pro *σίνεσις*, legisse *συνουθίας*, hoc est, consuetudines. Et significat Sapiens in nostra lectione se regiones peruagando vidisse etiam & didicisse varias consuetudines verborum, hoc est, diuersos loquendi modos, & sermorum diuersa idiomata. Aut diuersos rerum mores, ut dictio, verborum, accipiat, quemadmodum aliquoties in scripturis, pro rebus gestis quæ verbis exprimuntur, ut ibi Luca 1. Videamus hoc modū quod factum est, quod fecit Dominus, & ostendit nobis. In sequenti versa illud, horū cau

causa, pro quo Græcis est, *τῶν χάρις*, additur in Græco non cum, periclitatus sum, sed cum, liberatus sum, ut significet author se aliquoties incidisse mortis pericula, sed ab eis se liberatum per prudentiam & experientiam, quam ex his quæ vidit & didicit in peruatione sua, collegit. Noster illam partem cōiunxit cum, periclitatus sum, & ad, liberatus sum, adiecit, gratia Dei, ut significet author propter ea quæ discere cupiuit, aliquoties incidisse in pericula, ut cōtingere solet itinerantibus, & in exteris regiones proficiscentibus: Dei tam gratia illum à periculis illis liberatum ut qui sapientiæ studiosos sectatores soleat protegere & liberare. Inde & in sequentibus proficitur quomodo Deus defendat & protegat sui studiosos.

14 Spiritus timentium Deum, quæretur, & in respectu illius benedictionem.
15 Spes enim illorum in saluantem illos, & oculi Dei in diligentes se,

GRÆCA pro his duabus sententiis vnam tantum habent, quia in illis nō sunt vtriusque huius sententiæ posteriores partes. Et pro quæritur, illis est verbum, *ζητεται*, hoc est, viuet. Itaque sic illis est, Spiritus timentium Dominum viuet, spes enim illorum in saluantem illos. Quoniam enim dixit se Dei gratia liberatum, iam in genere idem omnibus piis euenturum ostendit, ut quia in eum sperant qui potens est & paratus saluare eos, à morte eripiantur, & saltem Spiritus eorum perpetuo viuat. Noster, ut apparet, legit *ζητεται*, hoc est, quæretur. Et per futurum, quæretur, habet aliquot antiqua scripta, vnde constat hanc esse veram lectionem. Intelligent nostri significari Deum maximè requirere spiritum, voluntatem, & mentem hominis, & ad eum maxime respicere. At originalibus & tempori futuro, quæretur, magis conuenit, ut intelligatur, Deum non neglecturum spiritum timentium se, ut pereat cum est in periculis, sed ipsum requisiturum illorum spiritum, ut illum scilicet saluet, custodiat, & liberet. Itaque sic hic dicitur spiritus requirendus à Deo, quomodo in Psalmis dicitur: Non est qui requirat animam meam, ad saluandum scilicet & liberandum. In sequenti parte magis legendum est, & in respectu illius: ut habent multa scripta & Dionysius, quàm, & in conspectu illius, ut respondeat ei quod sequitur, & oculi Dei in diligentes se. Et magis conuenit verbum plurale, benedictionem, ut habet Rabanus & quædam scripta, ut referatur, ad timentes Deum, quam verbum singulare, benedictur, quod referatur ad nominatiuum, spiritus, quamuis id ad rem parum faciat. Significatur ergo quod quia Deus benigno suo aspectu eos respicit consequentur ab eo benedictionem, hoc est, eius opem & beneficentiam. Idque ideo, quia illorum spes non est in vanitates & insanias falsas, de quibus supra dictum est, quæ non saluât, sed in eum qui solus verè & potest & paratus est saluare. In quem sicut ipsi semper intentè respiciunt, dicentes cum Propheta: Oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse euellat de laqueo pedes meos, ita etiam vicissim oculi Dei semper sunt intenti in diligentes se, ut opportune eos liberet, assiduam eorum curam gerens. Hæc autem sicut & sequentia dicuntur per oppositionem contra eos de quibus supra dictum est, qui diuinationibus, auguriis, & insomniis, aliisque vanis rebus confidunt.

16 Qui timet Dominum nihil trepidabit, & non pauebit, quoniam ipse est spes eius.

SIMILE est ei quod dicitur in Prouer. 28. Instus quasi leo confidens absque terrore erit. Et similia multa habent scripturæ, maximè in Psalmis. Non quod nullus vnquam timor inuadat pios, sed quod eos timor non deiciat, nec diuturnus sit in eis, ut qui spe auxilij diuini superetur.

17 Timentis Dominum beata est anima eius, ad quem respicitur, & quis est fortitudo eius.

BEATA *est* dixit, hoc est, felicem animam timentis Dominum, sicut & supra dixit: Beatus est cui datum est habere timorem Domini, tū quia singulare à Deo donum consecuta est, tum quia talis & ab omni malo libera erit, & omne bonū consequetur, ita ut re ipsa sit beata, & multo magis spe futurorum. Quæ sequuntur interrogationes, accipi possunt per admirationem & exaggerationem dictæ, ut sit sensus: O qualis est & quantus ille, in quem timens Deum suam collocat fiduciam, semper ad illum respiciens, quantus ille, cui ipse innititur, & quem pro sua fortitudine habet dicens, diligam te domine, fortitudo mea? Possunt etiam simpliciter accipi hæc interrogationes, ut ad eas respondeatur per sequentes sententias, quibus ostenditur, Dominū esse ad quem respiciunt timentes, illumque potentissimum est, omniaque mala depellere, & bona suis conferre.

18 Oculi Domini super timentes eum: protector potentie & firmamentum virtutis.

19 Tegmen ardoris, & umbraculum meridiani: deprecatio offensio- nis, & adiutorium casus.

20 Exaltans animam, & illuminans oculos: dans sanitatem, vitam & benedictionem.

VIs inquit, scire ad quem respiciat timens Dominum, & quis sit eius fortitudo? Oculi Domini sunt semper intenti in metuentes eum, nimirum quia illi semper respiciunt ad ipsum. Ipse est protector potentie, & firmamentum virtutis, &c. Notandum hic pulchrè coniungi quinque paria ad idem pertinentia, quæ Deo tribuuntur, ad ostendendum illum & à suis depellere mala, & eisdem conferre bona. Sunt autem hæc paria apud Græcos significantiora, & plus continent elegantie. Primum ergo par Græcis sic habent, *ὑπερασπιστὴς δυναστείας καὶ στήριγμα ὑαχθὸς*, hoc est, protectio potentie & firmamentum fortitudinis. In quibus locutionibus phrasis est Hebraica, & est sensus: protectio potens, & firmamentum robustum & forte. Sic ergo & apud nos protector potentie accipi debet pro eo quod est protector potens: & firmamentum virtutis, pro eo quod est firmamentum forte. Protector est, quia instar clypei defendit à malo. Firmamentum est, quia ei tuto iniri licet, per quem & ad fortia designanda homo firmatur & roboratur. His duobus generalibus præmissis, sequens versus duo continet paria, quibus pulchrè significatur Deum esse protectorem, & ab omni malo suos defendere. Secundum ergo par sic est Græcis, *ἀκνὴ ἀπὸ κάυωνος, καὶ σιλήνη ἀπὸ μεσημβρίας*, tegmen ab æstu, & umbraculum vel tectorium à meridie. Quo significatur Deum suos instar tegumeti & umbraculi protegere à malis hu-

vitæ ventibus & affligentibus instar æstus meridiani. Et videtur esse allusio ad illud Isaiæ cap. 5. Et tabernaculum erit ad umbraculum diei ab æstu, & in securitate & absconsonem à turbine & pluuia. Nostra ergo lectio sic debet accipi, tegmen ardoris, hoc est, tegumentum contra ardorē & umbraculum meridiani scilicet caloris vel temporis, hoc est, umbraculum contra meridianum calorem vel tempus. Tertium par sic est Græcis: *φυλακὴ ἀπὸ προσκόμματος, καὶ βουδία ἀπὸ πλῆσους*, vel, ut alij legunt, *πρώματος*, hoc est, custodia ab offensione, & auxilium à casu. Quo significatur: Deum suos custodire & adiutare ne impingant & cadant siue in malum aliquod corporale siue in spirituale. Itaque nomen offensionis hic non accipitur, quomodo dicimur offendere Deū, cum illum peccando ad iram prouocamus: sed pro impactione, quomodo dicitur, lapis offensionis in quem impingitur, quare & in nostra lectio ne deprecatio offensionis accipi debet, ut significet Deum esse à quo precando assequimur ne offendantur & impingamus, ut significatio nominis, deprecatio hic respondeat illi significationi verbi, deprecor, quæ significat precari ne aliquid fiat, quemadmodum cum dicit Ouid. Sæpe precor mortem, mortem quoque deprecor idē. Aut simpliciter deprecatio accipitur pro depulsione, sicut verbum, deprecari, accipitur nonnunquam pro depellere, & deprecator, pro depulsore, iuxta doctorum quorundam annotationes. Adiutorium casus, positum est pro adiutorium contra casum. Sequens versus iam continet alia duo paria: quibus significatur Deum suis bona conferre. Quartum ergo par sic habet etiam Græcis: Exaltans animam, & illuminans oculos: hæc est, quanquam sinat Deus hominem aliquando malis impeti, & cadere siue in malis corporis, siue in malis animæ rursus tamen ab eis malis ipsum erigit & exaltat, & oculos siue errore aliquo siue mœrore atque tristitia obnubilatos illuminat, lumen veræ cognitionis infundens, ac tristibus læta subinfrens. Est enim scripturis sacris familiare per illuminationem oculorum significare recreationem, quæ depulsis tristibus velut tenebris, lætitia velut lux quædam suggeritur. Pro quinto & ultimo pari recto ordine subiicitur, dans sanitatem, vitam & benedictionem. In quibus omnia hominis bona siue corporalia siue spiritualia comprehenduntur. Videre hic licet, & ordinem & efficaciam verborum, dum ritè attenduntur & expenduntur.

21 Immolans ex iniquo oblatio est maculata, & non sunt beneplaciti
22 Substantiones iustorum.

VIDE TVR hic exordiri Sapiens nouum doctrinæ argumentum, sed quod cum præcedentibus bene cohæret. docet enim in sequentibus de cultu Dei ostendens quis cultus Dei non sit illi gratus, & in quibus rebus verus Dei cultus consistat. Quod superioribus rectè subiicitur, vbi actum est de felicitate eorum qui Deum reuerentur & timent. Post eam enim doctrinam ostendendum erat, quomodo Deus aut non rectè colatur aut rectè, ut intelligeretur ad quos ea pertinerent quæ dicta sunt. Primum ergo vsque ad finem huius capituli ostendit illum dei cultum nō placere ei: qui ab impiis fit siue per sacrificia, siue per orationes: cum hæc sunt ab eis in impietate sua vel iniustitia perseverantibus: nec ex animo

resipiscuntibus. In hac autem sententia pro, maculata: Græcis est *μεμωμένη*, hoc est, subannata vel ridicula apud Deum, sed interpret videtur legisse *μεμωμένην*, à *μωμος*, ut sit maculata, hoc est, reprehensibilis. Pro, substantiones, est ab hoc posteriori verbo, *μωμήματα*, hoc est, vituperia & maculæ, pro quo tamen Complutensis adiuo habet, *δωρήματα*, hoc est, dona. Interpret videtur legisse *μωμήματα*. Itaque substantiones iniustorum, vocat dona quæ iniusti Deo offerunt, siue quod per ea videantur ridere potius Deum quam illum honorare, cum illum placare volunt aliorum bonis, aut declarare se illum magnificere, quem sua vita declarant se contemneri: siue potius quod Deus ipse eorum dona subannet, & rideat, nec ad ea attendere dignetur. Porro immolat ex iniquo: qui ex iniuste partis Deo offert sacrificium duplici nomine Deo displicet, videlicet & ratione offerentis, & ratione oblatis. Et tamen sunt qui huiusmodi sacrificia non verentur Deo offerre, & insuper existimant per ea sibi Deum posse placari, quasi Deus sit instar iudicum quorundam iniquorum: qui ne iustam inferant vindictā, se sinunt etiā iniuste partis muneribus corrumpi. Horū stultam sententiam etiā Plato reprehendit, quod ea Deo putet offerenda quæ ne bonus quidem vir velit accipere. Itaque Socrates apud eundem, cum Athenienses ita loquerentur. Iniuste viuendum & sacrificandum: eorum corrigat orationem: Imo verò iuste viuendum, & sacrificandum.

22 Dominus solus sustinentibus se in via veritatis & iustitie.

HÆc sententia ut per se absolutum non habet sensum, nec proposito multum conuenire videtur: ita non est Græcis. Est tamen in omnibus scriptis & apud Rabanum, ex quo facile est intelligere quomodo accipienda sit ut proposito conueniat: in hoc scilicet sensu: dominus solus est sustinentibus se hoc est, solum agnoscit se pro domino, & solum adest his qui patienter illū expectant viuentes in via veritatis & iustitie, ita ut nec verborum falsitate cuiquā imponant, nec iniustitia operū quenquā opprimant. Hos solos agnoscit suos cultores & genuinos seruos, & vicissim se illorum esse dominū. Quod hi offerūt, id demum illi gratum est: imo ipsa veritas & iustitia quam seruant, illi est gratissimum sacrificium.

23 Dona iniquorum non probat altissimus, nec respicit in oblationibus iniquorum, nec in multitudine sacrificiorum eorum propiciabitur peccatis.

PRIORES duæ partes respondent vni membro apud Græcos: ita ut rursus videantur esse constata ex diuersis interpretationibus. Generalius iā loquitur quam superius. Nā cum superius docuerit deū reicere sacrificia ex inique partis oblata, hic iam in genere omnia eorum dona reicit, simulque docet nec per illorū multitudinē deū placari posse. Quod intelligi debet de iniquis in sua impietate persistentibus, & tamen impunitatem sibi propter sua munera promittentibus, sicut & illud in Prouer. Victimæ impiorum abominabiles domino. Nam ut bene quidā cecinit: Non scelus emundant, non noxam munera tollunt. Quamque diu crimen, tam manet ira diu.

24 Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi qui victimas suam in conspectu patris sui.

REDIT ad id quod dixit de immolante ex iniquo, & ostendit quam sit grāde scelus offerre ex iniquo, maximē cum sit ex pauperum bonis. Comparat enim eum qui hoc facit, cum eo qui occidit filiū in conspectu patris sui, aut cum eo qui vt sacrificet diis, immolat filium patre vidente. Quēadmodū enim id non potest non patri summē displicere, & eum ad grauē iūā & dolo rem cōmouere, cum alius purat se diis gratum facere: ita significatur Deo valde displicere huiusmodi sacrificiū, etsi putet impius se sibi Deum placare. Amplius tamen quippiā hac comparatione significatur, nēpe quod pauper sit veluti dilectus filius patris cœlestis, & quod cū iniuria pauperi infertur, filio, vidente patre, iniuria irrogatur. Imo si Græca inspiciamus, efficacior sensus deprehenderetur. Graecis enim non est particula similitudinis quasi, sed tantum sic est: Victimat filium coram patre suo: qui offert sacrificiū ex pecuniis pauperum. Quo intelligi potest eū qui offert sacrificiū ex sublati bonis pauperū, in illo ipso actu victimare filiū coram patre suo, quia offert Deo patri pauperū id vnde viuere debuit pauper, & vnde vita eius pendeat. Cui sensui congruit sequens sententia. ex prædictis patet verbum, victimare, etsi aliqui exponat simpliciter pro occidere. posse tamen imo debere potius accipi proprie pro in sacrificium mactare, & occidere, quod & Græca dictio *θυσια* proprie significat.

25. Panis egentium, vita pauperum est, qui defraudat illum, homo ian genis st.

MVLTI libri habent singulari numero, pauperis, quomodo & Rabanus legit. Iuxta quam lectionem relatiuum illum, ad pauperem referri potest, vt sit sensus: Qui defraudat pauperē. At Græca habent constanter numerum pluralem *πτωχῶν*, pauperū: proinde relatiuum, illum, referri debet ad panem sicut si legatur *ἀπ' αὐτῶν*, illam, vt habent quædam Græca referri debet ad *αὐτῶν*, vita. Panis egentium est victus tenuis, quali egentēs contenti esse solent. Hic dicitur vita pauperum: qui per hanc vita pauperū sustentatur. Itaque qui huiusmodi victum defraudat fraude eū pauperi subtrahendo, etsi parum auferre videatur, tamen dicitur homo sanguinis, hoc est, homo sanguinarius & homicida: quia id tollit, quo subtrahit aut mori cogitur pauper, aut miseram vitam ducere, & quantum in ipso est pauperem occidit. Hanc ergo sententiam subiungit, ad ostendendum quam graue delictum sit ex substantia pauperum offerre sacrificium, aut potius quod qui hoc facit, occidit & immolat filium Dei in conspectu patris sui. Digna certē sententia, quæ serio notetur à diuitibus pauperum oppressoribus, aut seuerē debita exigentibus: imo & ab his qui elemosynas negant his qui panem & victū necessarium petunt pauperibus, iuxta illud Ambrosij: *Pasce fame morientem, si non pauisti, occidisti.* Eodem pertinet quod sequitur.

26. Quis auferit in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum: qui effudit sanguinem, & qui fraudem facit mercenarij. Ita sunt.

CRÆCA breuius sic habent: Occidit proximum: qui auferit victū: & effudit sanguinē: qui priuat mercedem mercenarij. Duo ergo genera hominum comparat homicidis, & similiter

vt homicidas habendos incidat, & eos scilicet qui auferunt panē in sudoribus partum & pauperibus, & eos qui mercenarios priuant debita mercede. Et dicitur in nostra lectione, quod fratres sint qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenatio: quia similes sunt in peccatis, & fraudator mercedis: quantum in ipso est, mercenarij occisor est: quia subtrahit vnde ei viuendum erat. Vnde etiam in scripturis sicut homicidium dicitur clamare in cœlū pro vindicta, vt patet Gen. 4. sic & defraudatio mercedis. Sic enim Iacobus: Ecce, inquit, merces operariorū qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat, & clamor eorum in aures Domini sabaoth introiuit. Ideoq; monet Dominus per Moysen: Non morabitur opus mercenarij apud te, vsque in mane. Et Tobias eandem legē secutus: Quicūque, inquit, tibi aliquid operatus fuerit, ita ut ei mercedem restitue, & merces mercenarij apud te omnino non maneat.

27. Vnus edificans & vnus destruens, quid prodest illi nisi labor? 28. Vnus orans & vnus mactans, cuius vocem audiet Dominus?

HÆC dicuntur speciatim contra eos de quibus dictum est, quod ex alieno offerunt, & in genere contra omnes qui externo cultu per oblationem sacrificiorum Deo seruiunt, & interim perseuerant in grauibus peccatis. Tales enim similes sunt duobus, quorum vnus ædificat, & alter quod ædificatum est destruit. aut duobus, quorum vnus bene precatur alicui, & alter malè precatur eidē. Nam tales partim ædificant & orāt dū scilicet externis carereoniis Deum colunt, partim destruunt & maledicunt sibi ipsis, quia per mala sua opera & perdunt suorum quæ videntur bonorum operum fructum, & deum contra se ad iracundiam prouocant. Responderetur ergo per has sententias tacitæ quæstioni quæ proponi posset contra illud quod dictum est, Dominum non probare dona iniquorum. Quomodo enim nō probat ea, cū per ea homo ædificet, hoc est, bona faciat, & alios suo exemplo instruat itemq; orat deū pro gratia & fauore eius? At, inquit, sit vnus edificans, & vnus destruens, quid prodest illis nisi labor, hoc est, quam vtilitatem consequuntur præter laborē suum, hoc est, nullā ex labore suo vtilitatem capiunt, sed tantum grauamen. Sic sit vnus orans pro aliquo, & vnus maledicens eidem: cuius vocem audiet Dominus. Vterq; enim petit, sed contraria: sicut ibi vterque operatur, sed cōtraria. Ita qui in vno bene facit, & in altero malè, fructū laborum suorum bonum non percipiet nec à deo quicquam impetrabit. Locus hic diligenter notandus est cōtra eos, qui cum largas faciunt elemosynas, non cessant tamen perseuerare in grauibus peccatis: & contra sacerdotes, qui cum sacrificando & prædicando ædificant: mala sua vita quod ædificauerunt rursus destruunt. Item contra eos præcipuē qui ædificant ecclesias, & magnas faciunt impensas, sed iniuste ablata non restitunt: quibus debebant, quique, vt habet Gregorius, quanta tribuunt pensant, sed quanta rapiunt considerare dissimulant. Possunt prædictæ sententiæ etiam accipi quasi dictæ contra eos qui cum peccare persistant, ambiunt sacerdotum preces & oblationes: quia tales sua vita sibi malè precantur, destruunt quod alter ædificare orando pro ipsis conatur, vt sicut in exemplo duo sunt quorum vnus ædificet

Gregor. 3. parte cura pastor. ad mo. 12.

ædificet vel oret, alter destruat vel maledicat: ita & in applicatione alius sit qui ædificet & oret, alius qui destruat & maledicat: Sūt & qui has sententias dictas putant, ad cōmendandum concordia & consensionem in religionē, vt significetur quod cum mentes hominum discrepant & repugnant in religione, fieri non possit vt Deus huiusmodi societati interfit, eorumque preces audiat. Vnde Dominus cōsensum requirit in suis, dicēs: Vbi fuerint duo vel tres congregati in nomine meo: ibi sum in medio eorum. Sed prima explicatio proposito magis congruit, atque ad idem valet quod sequitur.

29. Qui baptizatur a mortuo, & iterum tangit eum, quia proficit uano illius? 30. Sic homo qui ieiunat in peccatis suis, & iterum eadem faciens, quid proficit humiliando se orationem illius quis exaudiet?

DIVS August. variis locis, & potissimum lib. 1. contra Iulian. Petil. c. 11. & lib. 2. contra Cresconium c. 24. 25. & 27. ostendit Donatistas priori sententia abufos, ad ostendendum baptismum ab hæreticis aut malis susceptum esse inefficacem: sicut & prius in concilio Carthaginensi sub Cypriano, episcopi hanc sententiam allumperunt, ad confirmandum rebaptizandos esse ab hæreticis baptizatos, vt patet in sententiis episcoporum illius consilij. Itaque quo Donatistas satis faceret D. August. docet, qui ab impijs baptismū suscipiunt, non baptizari a mortuo, sed baptizari à Christo, qui nunquam moritur, qui solus est ille qui baptizat, in spiritu sancto. Baptizari autem docet à mortuis qui baptizatur in idolorum templis per sacerdotes idololatrias: nam & hi sua habebant baptismata. Monet tamē idē Augustinus prædicto ca. 27. inspiciendos diligenter codices antiquos & maximē Græcos: ne forte ipsa verba aliter conscripta, ex præcedenti & consequenti contextione sermonis alium sensum intiment. Id certē cum sit, deprehenditur mox non esse hic illum sensum quem voluerūt Donatistæ, imo nec illum, quem, vt satisfaceret eis reddidit D. Augustinus. Non enim vt Donatistæ semper citant, sic habet hic locus. Qui baptizatur à mortuo: quid proficit lauatio illius: sed additur in medio: & iterum tangit mortuum, (vel tangit eum, vtrumque enim legitur) quæ pars addita manifestè satis ostendit impertinenter hanc sententiam citari de baptismo Christiano, ideoque illam partem studiosè videntur Donatistæ omisisse. D. Gregorius aliquoties hanc sententiam tractans intelligit eum baptizari à mortuo, & iterum tangere mortuum, qui abluuntur à peccato, & iterum illud repetit, vt licet videre lib. 9. epistolarum, epistola 39. & super illud Psalmi penitentialis: Sacrificium deo spiritus, &c. quem & sequitur hoc loco Rabanus. At hic sensus Mysticus est, nec subiectæ comparationi congruens. Sciendum ergo authorem hic agere de baptismo legali qui ex legis præcepto adhibendus erat, cum quis mortuum aliquem hominem aut quoduis cadauer contingerit, vt scribitur prolux Num. 19. Sensus ergo est: Sicut si quis iuxta legem lauetur à mortuo homine vel cadauere quod contigit (potest enim ablatius: mortuo, vel esse masculinum vel neutrum) & mox iterum tangit mortuum: nihil lotio eius ei prodest: sic homo qui in peccatis suis, hoc est, propter peccata sua, se affligit ieiunio, & tamen mox eadem repetit, nihil proficit sic se humiliando: Corn. Ians. in Eccles.

hoc est, affligendo per ieiunium, nec eius orationem deus exaudiet. Est ergo apertissima hæc comparatio, eorūq; magis quod illa legalis lotio & baptismus, figura fuerit Christianæ lotionis, quæ sit per penitentiam & lachrymas compunctionis, vt mirum non sit quod sancti patres prædicti, sententiam illam de baptismo, explicauerint de actione penitentiae. Salomon in Prouerbis alio simili pulchrè etiam expressit sceleratitiam eorum qui in peccatis suis relabuntur: Sicut, inquit, canis qui reuertitur ad vomitum suum, sic imprudens qui iterat stultitiam suam. Quod & Petrus vsurpans addidit aliud simile de sue lora: quæ reuertitur ad volutabrum luti.

Prou. 16.

1. Pet. 2.

CAPVT XXXV.

QUÆ conferuat legem, multiplicat orationem: sacrificium salutare est auertere maledictis, & dicere ab omni iniquitate. **D**IXIT superiori capite quæ sacrificia deo non placeant, ostenditque verā pietatem nō esse sitā in nudis externis sacrificiis: nunc cōuenienti ordine docet quæ sint sacrificia deo grata, & quibus in rebus verus dei cultus consistat. Pro, legem, quidam legunt, vt *bum*, alij verbum legis: Græcè est *νόμος*, legem; proinde ea lectio præferenda est, etsi interpret soleat pro lege transferre, verbum. Pro, orationem: Græcè est *προσευχάς*, hoc est, oblationes: quanquam in Germanica æditione legatur *συμφορας*, sed corruptè vt existimo, pro *προσευχάς*. Significatur ergo eum qui dei legem custodit, illa sua obedientia quam deo exhibet perinde facere, ac si multas deo offerret oblationes, imo in omnibus actibus quibus lex dei impletur, sacrificium Deo offerri, vt toties quis Deo sacrificet, quoties præcepta legis exequitur, si ea intuitu dei & propter deū sicut oportet adimplet. Cū enim, teste Augustino, verum sacrificium sit omne opus quod agitur, vt sancta societate inhæremus deo, consequens est omnem legis adimplerem verū esse sacrificiū, vt rectè dicatur eum qui conseruat legem multiplicare sacrificia, quanquam credam authorem id magis dixisse vt significaret, quod qui conseruat legem, perinde faciat ac si multa offerret sacrificia, quemadmodū & Samuel dixit: Melior est obedientia quam victimæ. Interpret noster videtur pro *προσευχάς* legisse *προσευχάς*. Et debet similiter intelligi, eum qui conseruat legem multiplicare orationem, hoc est, perinde facere, & tam gratam rem deo facere, ac si multas ad deum funderet preces, imo seruando legem verè orare deum: quia seruando legem: deum sibi propitium facit. Semper enim orat deum qui semper bene viuunt. Non significatur ergo hæc sententia quemadmodum quidam intelligunt, quod qui vult seruire legem, debet frequenter orare: quia id ipsum lex præcipit: sed, quemadmodum Rabanus bene intellexit, significatur quod bene orat qui mandata dei seruat. Cui intelligentiæ conuenit quod sequitur. Sacrificium salutare, &c. vbi notandum est Græca breuius sic tantum habere, *θυσιάζων σωτηρίας προσεχων εντολῶν*: Sacrificator salutaris est qui attendit mandatis, hoc est, qui animum suum apponit ad seruandum mandata, is coram deo reputatur quasi qui offert sacrificium salutare, hoc est, quod

Lib. 10. de ciuita. Dei ca. 6.

1. Reg. 15.

quod pro obtenta salute in gratiarum actionem offerunt. Itaque & nostra lectio, in qua adiectum est: discedere ab omni iniquitate, sic accipi debet: Attendere mandatis, & discedere ab omni iniquitate, id ipsum coram deo est velut sacrificium salutis, aut potius sacrificium salutis, quia Græcè est genitivus, *συντήριον*, quomodo legitur apud Liranum, ut sacrificium salutis dictum sit, ut in Psalmis dicitur: Calicem salutis accipiam, hoc est, calicem salutis, & qui pro obtenta salute accipitur ut dictio salutis, sit substantivum pro salute, quomodo sæpè accipitur in scripturis.

2 Et propitiationem litare sacrificij super iniustitias, & deprecatio pro peccatis recedere ab iniustitia.

TOTA hæc sententia, cuius posterior pars postea ponitur, & prior valde obscura est, & variè legitur: Græcis non est, nec apud Rabanum: qui tamen eius loco habet quod etiam Græcis non est: Et deprecatio enim coram oculis dei invenit gratiam. Quidam libri habent, sacrificij alij sacrificijs: quidam etiã etsi pauciores habent non accusativum, propitiationem, sed, Et propitiatio est litare sacrificium. Nec satis colligi potest vtrã lectio sit præferenda. Si legatur accusativus, propitiatione: sic est ordinanda sententia: Recedere ab iniustitia, est velut litare propitiationem sacrificij super iniustitias, hoc est, velut offerre sacrificium propitiatorium. Aut si legatur sacrificijs, quod magis placet, sensus est: Recedere ab iniustitia, est velut litare propitiationem per sacrificia propter commissas iniustitias, & id ipsum etiam est velut deprecatio pro peccatis. Itaque illud recedere ab iniustitia, referri debet ad vtranque partem præcedentem. Et si aliqui libri nostram cõiecturam iuarent, crediderim interpretem illam partem ultimam versus præcedentis, iunxisse cum hac sententia, & sic legendum: Et discedere ab omni iniquitate, est propitiationem litare sacrificijs super iniustitias. Vt est, significatur quod cum quis incipit ex animo discedere ab iniustitia & iniquitate, tunc incipit Deum placare, & hoc ipso veluti veniam delictorum petit & impetrat. Si legatur, & propitiatio est litare sacrificium intelligi potest, clementiã, qua quis alteri delinquenti in se facillè ignoscit, esse coram deo veluti litare & offerre sacrificium pro peccatis admittis: quia per huiusmodi clementiam propriorum delictorum venia obtinetur, iuxta illud Salvatoris: Si dimiseritis hominibus peccata eorum, & pater cœlestis dimittet vobis peccata vestra. Aut sensus est: propitiatio qua quis studet deum sibi reddere propitium, est velut offerre sacrificium super iniustitias.

3 Retribuit gratiam, qui offert similitudinem, & qui facit misericordiam, offert sacrificium.

PRIOREM partem sic habent Græca in ædificatione Germanica, *ἀντὶ τοῦ ὀφειλόμενου ἁμαρτιῶν σου*, quæ cum sint ambigua, & sic verti possunt quomodo noster vertit, aut sic: Qui retribuit gratiam, offert similitudinem, quomodo vertendum fuisse sequens pars demonstrat, ut relatiivum, qui, addatur priori verbo: unde & in ædificatione alia ad participium *παραποιῶν*, additur particula similitudinis, *ὡς*, ut sit sensus: Retribuens gratiã est velut offerens similitudinem. Non enim author hic significare voluit quid, faciat qui offert similitudinem, sed quare quis coram deo censeri po-

test offerre similitudinem. Duo ergo hominis officia commendat hæc sententia, per quæ conferri potest quis cum offerente sacrificium, quorum alterum in referendo beneficium ex gratitudine animi, alterum in conferendo beneficium ex affectu misericordiæ. Qui, inquit, pro accepto beneficio rependit gratiam est velut qui offert deo similitudinem, hoc est, florem farinae, & qui egeni confert elemosynam, est velut qui offert sacrificium: aut, ut est Græcis, *ὁμοίωσαν ἀνεσσεως*, hoc est, sacrificator laudis, hoc est, velut qui sacrificat sacrificium laudis. Imo ipsa elemosyna verum est apud deum sacrificium, iuxta illud Pauli: Beneficentiæ & communionis nolite obliuisci, talibus enim hostiis promeretur deus. dixit superius esse homicidam & illum qui pauperi subtrahit modicum quod habet, & eum qui fraudem facit mercenario, negando quod ei debet. Nunc ergo contra dicit vtrique deo velut sacrificium gratum offerre, & eum qui bene merenti beneficium repedit, & eum qui pauperi confert quæ sunt ei necessaria. Sic & apud Michæam, facere iudicium & diligere misericordiam præferuntur sacrificijs. Potest per retribuendum gratiam etiam intelligi is qui pro acceptis à deo beneficiis refert illi gratiarum actionem, quæ dicitur in scripturis sæpè sacrificium laudis deo gratissimum. Nostra lectio convenientem proposito habebit sensum, si intelligatur sicut multæ sententiæ, subintelligendo comparationis notam hoc modo: sicut retribuit deo gratiam, & gratitudinem suam illi ostendit, qui offert ei similem: ita & qui facit misericordiam pauperi, offert ei velut sacrificium laudis & gratiarum actionis, declaratque se gratum esse pro acceptis à deo bonis.

4 Beneplacitum est domino recedere ab iniustitiis, & deprecatio pro peccatis recedere ab iniustitia.

DI X E R A T quid facere sit deo gratum, nunc dicit quid non facere & omittere ei gratum sit, asserens quod discedere à peccatis sit non solum deo gratum, sed quod etiam sit velut deprecatio pro peccatis, aut sacrificium: quo peccata expiantur. Est enim hic Græcis *ἐξιλασμός*, hoc est, propitiatio aut sacrificium piaculare.

5 Non apparebis ante conspectum domini vacuus. Hæc enim omnia propter mandatum dei sunt.

NE: quia dixit illum sacrificare domino qui servat legem, quiq; iustitiam & misericordiam exhibet proximo, & recedit ab iniustitia, videtur à sacrificijs legis homines auocare, rectè subiungit hanc sententiã, quasi dicat: Etsi sic sit ut dixi, tamen memeto etiã eius quod lex præcipit. Nò apparebis in conspectu dei vacuus, sed offeres statutis temporibus sacrificia tua. Hæc enim omnia etsi per se parum prosint, tamen propter mandatum dei sunt faciendã. Itaque qui legem servare vult, etsi in primis ea facere debeat quæ dicta sunt, tamen etiam hæc quæ ad oblationes pertinent præstare debet. Citat autem legem quæ est Exod. 23, & 34, & Deut. 16.

6 Oblatio iusti impinguet altare, & odor suavitatis est in conspectu altissimi.

QUO magis ad oblationes etsi per se parum gratas, excitet, easq; magis commendat, duo eis tribuit cum à iustis fiunt. Primum est quod oblatio iusti impinguet altare, hoc est, tanquam pingue.

Psal. 19. pingue aliquod & optimum altare ornat. Deoq; gratum est: quomodo in Psal. dicitur: Holocaustrum pingue fiat, hoc est, tanquam pingue, gratum sit & acceptum. Quoniam enim quæ pingua sunt sacrificia, hominibus commendantur, & deo: ite quatenus ex liberali sunt animo, dicitur sacrificium iustorum pingue fieri, & impinguare altare, eo quod tanquam pingue acceptetur: ob offerentis iustitiam, quæ oblationem ipsius pinguem & gratam facit. Secundo dicit oblationem iusti esse coram deo odore suavitatis, hoc est, odorem suavem: iuxta morem loquendi scripturæ. quo rursus aliud nihil significatur, quam eam instar suavis odoris gratam esse deo. Itaque phrasæ istæ explicantur, cum subiicitur.

7 Sacrificium iusti acceptum est, & memoriam eius non obliuiscetur dominus.

PR O, memoriã eius Græcè est *τὸ μνησθῆναι* *αὐτοῦ*, hoc est, memoriale eius scilicet sacrificij. Patet enim ex Græcis relatiivum, eius, non referendum ad iustum, ut quidã intelligunt, sed ad sacrificium. In eo quod dicitur de memoria vel memoriali sacrificij, videtur respectus esse ad id quod in Leuit. præcipitur: ut quod de sacrificijs erat cremandum in altari, dicitur esse memoria vel memoriale sacrificij. Dicit ergo illud quod pro memoria & memoriali offertur de sacrificio iusti coram domino, non venturum in obliuionem apud illum, sed verè fore memoriale. Dicitur autem deus tunc obliuisci alicuius, cum eius curam non habet, & quod negligit tanquam non esset: Non obliuisci autem illius, cuius habet rationem, & quod magnificat, gratumque habet.

8 Bono animo gloriam redde deo, & non minuas primitias manuum tuarum.

O S T E N D I T iam in sequentibus quomodo quæ deo donanda sunt, ei offerenda sint, nempe animo lubenti, vultu hilari, & liberali ac nequaquam avaro animo. Bono, inquit, hoc est, lubenti animo, redde deo gloriam, vel, ut habent Græca, glorifica vel honora dominum, hoc est, cum tibi per oblationem sacrificiorum decimarum & primitiarum deus est honorandus, & gloria ei danda, fac id lubenti animo: non ex tristitia aut necessitate, neque ex animi auaritia minuas primitias quas de fructibus tuis offerre debes manibus tuis, subtrahendo scilicet aliquid ex eis, vel eas non liberaliter persoluenso, sed accisè & tenuiter. Simile est quod sequitur, ubi peculiariter decimarum sit mentio, sicut hic primitiarum.

9 In omni dato hilarem fac vultum tuum, & in exultatione sanctifica decimas tuas.

SA N C T I F I C A R E decimas est eas à reliquis separare, & deo deputare atque offerre. Id ergo vult fieri in exultatione, hoc est, cum exultatione & lætitia. Hilarem enim datorè diligit deus, ut ex Prouer. iuxta Septuaginta citat Paulus. Postet & hic intelligi sensus: Per exultationem & lætitiã fac ut decimæ quas persoluis sanctæ sint, & gratæ deo. Mysticè iuxta Rabanum & primitias & decimas deo offerimus, cum ei & bonorum nostrorum operum initium acceptum ferimus & consummationem: quia in denario numero perfectio designatur, & decimæ post collectionem fructuum redduntur.

10 Da altissimo secundum datum eius, & in bono oculo admittentem facito manuum tuarum.

11 Quoniam dominus retribuens est, & septies tantum reddet tibi.

DI X E R A T hilariter dandum, iam verò etiã liberaliter dandum docet. Bonus oculus enim hic dicitur oculus liberalis & largus, sicut supra oculus nequam, dicitur oculus auarus & parcus: qui cum tristitia aspicit quod dandum est, & non fauet ei cui datur. Pro, ad inuentionem facito manuum tuarum: Græcis tantum est, *καθεύρημα χειρῶν*, hoc est, inuentionem manus, ut repetatur verbum, da. Et sit sensus: da bono oculo quicquid inuenerit manus tua, ita ut ne melioribus seruatis peiora deligas quæ offeras, quemadmodum fecit Cain. Aut da quod dei dono manus tuæ comparauerunt & acquisiuerunt. Omnino aut crediderim non vnica scribendum dictione *καθεύρημα*, sed diuisim *καθ' εὐρημα*, secundum inuentionem, ut respondeat ei quod in primo membro dicitur, *ἡ τὴν ἄδραϊν αὐτοῦ*, hoc est, secundum donationem eius. Ita & in nostra lectione diuisim legendum videtur: ad inuentionem facito manuum tuarum, hoc est, facito iuxta quod inueniunt manus tuæ, aut iuxta quod manibus tuis acquisisti. Quid enim est alioqui: facito ad inuentionem manuum? Nisi, facito, accipiat pro offeras. dicit ergo, Da altissimo secundum quod ipse dedit tibi, ut si multum tibi dederit, vicissim & tu illi multum des: si parum: etiam ex illo dare non omittas quod debes. Et quo ad lubenter & liberaliter dandum magis prouocaret, subiicit: Quoniam dominus est retributor eorum quæ ei dantur, & quantum te accipit, septies tantum reddet tibi, hoc est, multiplicatum valde reddet: iuxta illud Pauli: Qui administat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & auget incrementa frugum iustitiæ vestræ. Duas ergo indicat rationes, ob quas lubenter & liberaliter deo dandum sit videlicet & quia ipse meritis est qui omnia dedit, & quia abundè remuneraturus est.

12 Noli offerre munera praua, non enim suscipiet illa, & noli inspicere sacrificium iniustum, quoniam dominus iudex est, & non est apud illum gloria personæ.

PR O, noli offerre munera praua: Græcis est *μὴ δλοποιῆσαι*, hoc est, Ne decurtes vel minuas munera, ut scilicet per auaritiã ab eo quod dandum est deo aliquid abradas, tibi que referes. Itaque offerre munera praua, est offerre munera per de curtationem & auaritiã deprauata, qualia dominus reicit apud Malachiam dicens: Si offeratis cæcum ad immolandum, nonne malum est, & si offeratis claudum & languidum, nonne malum est: offer illud duci tuo si placuerit ei, aut si fulserit perit faciem tuam, dicit dominus exercituum. Pro: noli inspicere sacrificium iniustum est, *μὴ ἐπιθεύρησθαι ἀδίκων*, hoc est: ne attendas sacrificio iniusto: sic scilicet ut in illud fiduciam tuam colloques, & partes te eius contemplatione acceptum fore deo. Sic ergo etiam est intelligendum quod legimus: Noli inspicere sacrificium iniustum, vel potius: ut Rabanus legit: Noli respicere in sacrificium iniustum, hoc est, cum rapina iniuriãque alterius coniunctum, fraude ac violentia comparatum. Subiicit rationem: Quoniam, inquit, dominus iudex est, & iudex plane incorruptus, apud quem dignitas & excellentia, quam quis habet

bet in existimatione hominum, non valet, quicquam, ita ut diuiti, & potenti iniurioso in pauperem propter illius munera munificentissima faueat. Pro gloria, est *δύση*, quod nomen etiam verti potest, opinio & existimatio. duo ergo monentur hac sententia, & ut ne munera Deo offerenda per auaritia minuatur, & rursum: ne confidatur in magnificis donis, si ex iniustitia offerantur.

13 Non accipiet Dominus personam in pauperem, & deprecationem nisi exaudiet.

SIGNIFICARE vult, etiam, si quis potens sit & diues: qui ob id magnifica munera Deo offert: si tamen ob iniuriam illatam pauper contra illum potentem oret, Deum non habiturum ratione illius diuitis, ut ad illius sacrificia & dona respiciat, neglecto & praeterito paupere, sed exauditur orationem illius qui a diuite iniuria est affectus & laesus. Deum ergo non accipere personam in pauperem, hoc est, contra pauperem, & ipsum non fauere alicui contra iustitiam quae pauperi debetur. Explicant hanc sententiam sequentia.

14 Non despiciet preces pupilli, nec viduae, si effudit loquelam gemitus. 15 Nomen lachrymae viduae ad maxillam descendunt, & exclamatio eius super deducentem eas.

Cum prius dixerit de paupere & laeso: nunc subiicit de pupillo & vidua, quia hi ferè sunt qui a potentioribus opprimuntur, quorum ob id in scripturis Deus peculiariter tutor dicitur. Ob iniuriam istis illatam significatur hic Deum commouendum & precibus illorum & lachrymis, per quas viduae ad flendum faciles, nec flere habentes aliud quod confugiant quam ad lachrymas, exclamant ad Deum pro vindicta: etiam si ore taceant, super deducentem eas hoc est, contra eum qui sua iniuria lachrymas illas excutit, & defluere facit. Itaque cum lachrymae deorsum fluant, tamen per eas vidua in caelum clamat, quod sequenti versu clarius explicatur: qui cum non sit in Graecis, videtur ab interprete commentarij vice adiectus, ad explicandum quomodo cum lachrymae viduae deorsum cadant, tamen per eas vidua exclamare dicatur, aut ipsae lachrymae. Quaedam enim Graeca non habent, exclamatio eius, sed tantum, exclamatio, ut referri possit ad lachrymas.

16 A maxilla enim ascendunt vsque ad caelum, & Dominus ex aedior non deieclabitur in illis.

Et si, inquit, lachrymae defluere videantur, ascendunt tamen vsque in caelum: quia scilicet perueniunt ad Dei conspectum: eorumque Deus rationem habet: qui audiens & intelligens quid postulent, non delectabitur in illis, sed summa in eis habebit displicentiam, hoc est, facta de clarabit sibi displicere eas lachrymas, quantum attinet ad eum qui earum est author. Negatiue enim potius legendum videtur: non delectabitur quomodo legit Rabanus & multa scripta, quam quaedam habeant etiam affirmatiue, delectabitur. Iuxta quam lectionem sensus est: Deum delectari pietate lachrymantium viduarum quod videat eas non seipsas velle vindicare, sed tantum lachrymis suum testari dolorem.

17 Qui adorat Deum, in oblatione suscipitur, & deprecatio illius vsque ad nubes pro, iniquabit.

Pro, qui adorat Deum: Graecis est tantum participium *θεραπεύω*, hoc est, qui colit, nempe Deum, aut cultor Dei, quomodo Philo scribit primos Christianos vocatos *θεραπεύτας*, hoc est, cultores, ut est in historia Ecclesiastica Eusebij lib. 2, c. 17. Itaque per eum qui adorat Deum, significatur hic is qui Deum ex animo colit & veneratur. Pro in oblatione, est *εὐδελία*: in beneplacito. Et potest referri vel ad participium *θεραπεύω*, ut significetur is qui ex bono affectu, & cum oblatione Deum veneratur: vel potius cum verbo, suscipitur, ut significetur omnem Dei cultorem suscipientem a Deo cum fauore & gratia ipsius. Idem significatur, cum eius oratio dicitur propinquatura vsque ad nubes. eo enim insinuat, quod quantumuis distans sit locus quem Deus peculiariter inhabitat, a loco quem homines inhabitant: tamen piorum oratio vsque ad Deum peruenitura sit, hoc est, ab eo exaudienda sit. Quod in genere dixit de cultore dei, peculiariter prosequitur de oratione humilis.

18 Oratio humiliantis se, nubes penetrabit, & donec propinquet, non consistabit, & non discedet, donec aspiciat altissima.

Pro, humiliantis se est *ταπεινός*, hoc est, humilis & potest accipi vel pro eo qui per virtutem modestiae humilis est, vel pro afflictio: quia praecessit de afflictis & iniuriarum patientibus. Pulchre autem Sapiens describit efficaciam & constantiam orationis humilis, dum ei primo tribuit penetrationem nubium & ascensum supra nubes, ita ut nec summa altitudo, nec nubium obstaculum eius ascensum impediatur. Deinde quod non satis ei sit nubes penetrasse, sed omnino contendat etiam Deo propinquare: qui omnia caelestia transgreditur, adeo ut non admittat prius consolationem, hoc est, non cesset nec desistat clamare ad Deum: quam accesserit vsque ad Deum. Postremum quod cum iam peruenit vsque ad Deum, non discedat ab eo donec altissimus ille inspiciat causam suam aequitatem, atque ad eam attendat. Hac autem allegorica descriptione innuitur & efficacia huiusmodi orationis quae omnia impedimenta tandem superat & perseverantia, quae in humilium oratione esse solet, ac esse debet ad hoc ut obtineat. Non enim satis est fortiter & ex animo clamare, quod est vsque ad nubes peruenire, sed oportet in clamore persistere, nec cessare donec quod petatum impetretur, quemadmodum ferè faciunt afflicti & humiles animo. Nam illos afflictio ad perseverandum compellit: in istis humilitatis virtus facit ut non indignentur, nec cessent quemadmodum superbi si non statim exaudiantur. Maior autem vis est & emphasis in hac sententia: dum intelligitur de humilitate seipsum coram Deo, sicut noster intelligit. Significatur enim nouo more fieri, ut qui se deprimunt, eius oratio magis ascendat.

19 Et Dominus non elongabit, sed iudicabit iustos, & faciet iudicium, & furusimus non habebit in illis patientiam.

DESCRIPSIT quomodo se habeat oratio humilis, nunc etiam pulchra narratione commemorat quomodo se Dominus erga illam sit exhibiturus. Pro, non elongabit, est *καὶ μὴ ἀποστήσει*, non tardabit. Itaque elongabit, accipiendum est ut sit

sit verbum absolutum, ut: non elongabit: sit positum pro: non diu differet, aut, in longum tempus protrahet. Moyses, inquit, ut Dominus inspexerit causam pauperis, non differet diu, sed iudicabit pro iustis, & faciet iudicium: & is qui fortissimus est, ita ut sententiam suam exequi possit facile, nec ei quisquam resistere valeat, non habebit in iustis ad se clamantibus, hoc est, erga vel super illos, patientiam vel languinitatem, hoc est, non longanimum se exhibebit erga illos se inuocantes, ita ut differat eos exaudire & vindicare. Est enim hic Graecis verbum *μακροθυμία*, quod significat longanimum esse, quod & est: Lucae 18. in parabola quae huic loco valde similis est, de vidua importune appellante iniquum iudicem, ubi Christus Deum conferendo cum iniquo iudice per importunitatem superato, ait: Deus autem non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis: Dico vobis, quia cito faciet vindictam illorum.

20 Quousque contribulet dorsum ipsorum, & gentibus reddet vim distam.

21 Donec tollat plenitudinem superborum, & sceptrum iniquorum contribulet.

22 Donec reddat hominibus secundum actus suos, & secundum opera sua, & secundum praesumptionem illius.

23 Donec iudicet iudicium plebis suae, & oblectabit iustos misericordia sua.

His quatuor verbis significatur quae sequetur Dei iudicium, de quo locutus est. Illa enim particula, donec, hic accipitur ut saepe in scripturis, ut significet quid aliquando euenturum sit. Et prioribus quidem duobus verbis significatur, quid orantibus iustis, Dei iudicio euenturum sit oppressoribus iustorum. Vbi relatiuum ipsorum, apud nos non habet expressum antecedens, sed subintelligendum est de his contra quos orant, ut iusti liberentur ab eis. Graecis est pro, ipsorum, *ἀντὶ τῶν ἐκείνων*, hoc est, immisericordem: qui scilicet sine misericordia crudeliter opprimunt iustos, nec eorum querelis & precibus mouentur. Verbum contribulet, positum est utrobique pro conterat & confringat. Dorsum eorum conterendum dicit, ut: qui dorso suo duro & forti incubuerint dorso iustorum & oppresserint eos. Itaque per dorsum eorum, significatur eorum fortitudo & violentia quae confringenda dicitur: sicut & per scripta eorum, significatur illorum dominium, quo alios contereere solebant. De gentibus vindicandis peculiariter dicit, significans idololatras: quia ab illis in circuitu habitantibus electus Dei populus Israeliticus & prius semper & etiam tunc cum haec scriberentur, grauius & dura patiebatur. Tertius versus generaliter comprehendit quid Dei iudicio omnibus & bonis & malis euenturum sit, nempe quod omnibus reddet secundum actus suos. Caeterum nomen, Adae, hic non videtur accipiendum ut sit nomen proprium protoplasti, cum Graecis priori loco ubi noster vertit, hominibus, sit *ἀνθρώπων*, hominum: posteriori loco *ἀνθρώπων*, hominum. Accipiendum ergo, sicut aliquoties in scripturis, teste D. Hieronymo, ut sit nomen appellatiuum pro, homine. Pro, praesumptionem, est *ἐνθυμήματα*, hoc est, cogitationes, quales quisque sibi praesumit & eligit. Significatur ergo Deum non tantum redditurum homini secundum opera eius, sed etiam secundum cogitationes, & ea quae quisque corde praesumit & cogitat antequam faciat

opere. Quartus versus ultimo loco comprehendit quid peculiariter per iudicium Dei, sumpto supplicio de impiis oppressoribus, eueniet iustis in hoc mundo passis, nempe quod Deus iudicabit iudicium pro plebe sua, sicque oblectabit illos sua misericordia, quae eos benigne liberauit ab impiorum violentia, & pro patientia ipsorum aeterna eos remunerabit laetitia. Bene enim prius meminit iudicij ipsorum, & postea iudicij iustorum: quia iustos oblectabit conspecta impiorum ultio. Vnde & Christus eodem ordine dicit: *Matth. 25.* Ibi hi in supplicium aeternum, iusti autem in vitam aeternam, Bene etiam iudicio iustorum coniungit misericordiam: quia sine misericordia non fiet, iuxta illud: *Psal. 102.* Qui coronat te in misericordia & miserationibus.

24 Speciosa misericordia Dei in tempore tribulationis, quasi nubes pluuia in tempore siccitatis.

IN Graecis est *ὡς ὑψαίων*, Quam speciosa, ut sit exclamatio Sapiens de misericordia & ope Dei adueniente in calamitate, Pro: speciosa, etiam verti potest. opportuna vel tempestiua: quia utrumque dictio Graeca significat, & magis conuenit propositae hae posterior significatio propter subiectam similitudinem: quasi nubes pluuiae, hoc est, nubes pluuiosa, & pluuiam diffundens. Ea enim elegantius dicitur tempestiua in tempore siccitatis quam speciosa, quamuis etiam speciosa recte dicitur: quia conueniens. Pulchra ergo & apta est haec comparatio, quae significat, quod quae admodum pluuia valde est expectata in tempore siccitatis, & ob id valde grata, iucunda & conueniens: ita & Dei misericordia valde grata est his qui in tempore tribulationis eam diu desiderauerunt. Indicatque recte ratio quare Deus ad tempus suos sinat affligi, nec semper statim liberet, nimirum ut tanto gravior sit dei consolatio & benignitas, quo diutius est desiderata. Vnde sancti dicunt: Laetati sumus pro diebus quibus nos humiliasti, annis quibus vidimus mala. &: In conuertendo Dominus captiuitatem nostram, facti sumus sicut consolati. Tunc repletum est gaudio os nostrum, & lingua nostra exultatione. Vbi etiam additur similitudo qua hic Sapiens vitur: Conuerte Domine captiuitatem nostram, sicut *Psal. 125.* torrens in austro.

1 Miserere nostri, Deus omnium, & respice nos, & ostende nobis lucem miserationum tuarum.

Miserere nostri, Deus omnium, & respice nos, & ostende nobis lucem miserationum tuarum. VONIAM in superiori capite ostendit quantum valeat oratio humilis & afflicti Deum colentis, & quam ad exaudiendum suos prouis sit Deus: subiungit iam ardentem ad Deum orationem, qua misericordiam Dei orat impendi populo eius qui tum erat populus Iudaicus a gentibus grauius perferens, sicut nunc est populus Christianus etiam ipse a suis pressus inimicis. Et quoniam superior sermone clausit de Dei misericordia, ab ea hic incipit, orans ut Dei misericordia liberentur a gentium oppressione, atque ad gloriam potentiae eius declarandam digna vindicta de gentibus sumatur: dei vero populus dispersus colligatur a sua dispersione, atque in pristinum statum restituitur. Est autem oratio haec satis clara, sed in ea multa verba sunt a nostro

addita, sicut & alibi, quæ in Græcis non habentur, ut in hac sententia illud, ostende nobis lucem miserationum tuarum. Quo petitur ut Deus exhibeat suis gratiæ suæ favorem, quo tanquam luce quadam recreentur liberati à calamitatibus tenebris. Huiusmodi enim favoris declaratio sæpè in scripturis lucis nomine designatur, ut dictum est.

Immitte timorem tuum super gentes quæ non exquisierunt te, ut cognoscant quia non est Deus nisi tu, ut ebarrent magnalia tua.

EA pars, ut cognoscant, &c. non est Græcis, sed addita est ex sequentibus, ut intelligatur quo sine petatur immitti timor Dei in gentes, ne pe non in malum gentium: sed in gloriam Dei. Quomodo immitti velit timorem Dei in gentes indicat verfu sequenti.

Altera manum tuam super gentes alienas, ut videam potentiam tuam.

ALLEVA, inquit, manum tuam, hoc est, dilucide & magnificè ostende in gentibus alienis à cultu tuo potentiam tuam, sumendo de eis gravem aliquam ultionem, & operando in eis mirabilia, ut videant potentiam tuam, sicque te timere incipiant. Sæpè enim nomine manus: Dei potentia in scripturis significatur, quam eum Deus manifestè & magnificè atque potenter aliquibus signis declarat, siue in redimendo populo suo, siue in vindicando impios, eleuare manu dicitur. & in brachio excelso: manuque sublata aliquid facere: ut cum dicitur populum duxisse ex Ægypto in brachio excelso.

Sicut enim in conspectu illorum sanctificatus es in nobis, sic in conspectu nostro magnificaberis in eis. Ut cognoscant te, sicut & nos cognouimus: quoniam non est Deus præter te Domine.

GRÆCIS non est cõiunctio, enim, sed deprecatiuè dicitur sicut prius magnificeris. Iuxta nostram lectionem hæc est connexio. Alleua: hoc est: eleua manum tuam super gentes: quia si id feceris: magnificaberis in eis nobis videntibus: sicut ipsis videntibus, sanctificatus es in nobis. Porro duobus modis sanctificatur Deus in populo suo: in conspectu gentium: nempe & cum pro salute populi videntibus populis mira designat, ut fecit in liberatione populi ex Ægypto: atque alias sæpè, & cum populum suum ob peccata graui ter affligit: non sinens eorum peccata inulta. Ibi enim declarat sanctitas bonitatis eis: hic sanctitas iustitiæ. De vtroque modo hic locus intelligi potest quauis de priori potius: de quo & apud Ezechielem dicitur. In odore suauitatis suscipiam vos: cum eduxero vos de populis: & congregauero vos de tertis in quas dispersi estis, & sanctificabor in vobis in oculis nationum.

In iram flamma deuoretur qui iuuatur, & qui pessimam plebem tuam: inueniatis perditionem.

PER iram flammæ, ultio ignis significatur. Pet eum qui saluatur, pro quo Græcis est *σωτήρ* nos, significatur secundum quosdam is qui euadit & superest vni ultioni, ut sit sensus: Qui superest, & euaserit gladium tuum, deuoretur flamma ignis. Quidam non malè intelligunt eum qui securo est animo & saluum se putat. At magis placet Lirani & Dionysij interpretatio, qui intelligunt hic peti ut qui in præsentia vita saluus est à vindicta Dei, deuoretur à grauissima ultione ignis infernalis. Verbum pessimare, ut & alibi, positum est hic pro affligere, & ut Lira habet, pessimè tractare.

Uniuersa signa, & immensa mirabilia, glorifica manum, & brachium dextrum.

HO c est, noua ede signa atque miracula, & præ his quæ olim operatus es: fac iam alia & diuersa mirabilia: sicq; gloriosam iam potentiam tuam & fortitudinem: qua tanquam brachio dextro admiranda designate soles.

Excita furorẽ, & effunde iram tuam aduersariis, & afflige inimicis.

CVM Deus dissimulare videtur hominum peccata, furor eius & indignatio quiescere

videtur, contra verò illam excitare dicitur, cum ad vindicandum se parat: sic & effundere iram dicitur, cum graue aliquam immitte ultionem. Sic & in Psal. 78. & apud Iere. c. 10. dicitur. Effunde iram tuam in gentes quæ te non nouerunt, & in regna quæ nomen tuum non inuocauerunt. Ad quæ loca hic allusum est. Porro, extolle, hic positum est non pro exaltare & eleuare, sed pro sustollere, & ex hoc mundo tollere, sicut & efferre, vtrumque significat. Videtur autem de singulari aliquo tyranno loqui à quo tum populus premebatur, quamuis possit & singulare accipi positum pro plurali.

Festina tempus, & memento finis, ut enarrent mirabilia tua.

GRÆCIS est *σπευσὸν καὶ ἄρδον*, vnde patet, tempus apud nos esse accusatiui casus, & proinde verbu, festina, apud Græcos & nos positu transitiuè pro fac festinare, quomodo & Tacitus passiuo verbo vltus est, scribens de moribus Germanorum: Nec virgines festinantur, hoc est, cito ad coniugiū abripiuntur. Pro, finis: Græcis est *ὄρισμα*, hoc est, iuramenti, quod scilicet fecisti partibus nostris, promittens eis te semper adfurum semini eorum. Noster legisse se declarat *ἔρισμα*, quod, finem significat aut magis definitionem & decretum, à verbo, *ἔριζω*, quod, definitio & finem statuos, significat: vnde apud nos nomẽ, finis, accipi debet pro eo quod definitum est & decretum, ut sit sensus: Fac Domine celeriter adesse tempus ultionis inimicorum nostrorum & liberationis nostræ: quasi dicat cum Psalmista: quia tempus miserendi nostri, quia venit tempus. Et memento eius quod finitum est & decretum à te, etiam iuramento interposito de liberando nos, & vindicando hostes nostros, ut ipsi experti tuæ potentiam, vel inuiti agnoscere & enarrare cogantur mirabilia opera tua. Verisimile autem est Sapientem: qui iam ex danielè intelligere potuit instare tempus aduentus Messia: qui expectabatur tanquam liberator populi Israelitici: in hac sua oratione in illius etiam aduentum respexisse & optasse ut ille mox adesset ad liberandum eos ab omnibus gentibus, sub quarum seruitute premebantur.

In iram flamma deuoretur qui iuuatur, & qui pessimam plebem tuam: inueniatis perditionem.

PER iram flammæ, ultio ignis significatur. Pet eum qui saluatur, pro quo Græcis est *σωτήρ* nos, significatur secundum quosdam is qui euadit & superest vni ultioni, ut sit sensus: Qui superest, & euaserit gladium tuum, deuoretur flamma ignis. Quidam non malè intelligunt eum qui securo est animo & saluum se putat. At magis placet Lirani & Dionysij interpretatio, qui intelligunt hic peti ut qui in præsentia vita saluus est à vindicta Dei, deuoretur à grauissima ultione ignis infernalis. Verbum pessimare, ut & alibi, positum est hic pro affligere, & ut Lira habet, pessimè tractare.

Contere caput principum inimicorum, & dicens, Non est alius præter nos.

GRÆCIS habent pluraliter *κεφαλὰς*, capita, & pro *ἐχθρῶν*, inimicorum, ut noster legit, quedã exemplaria habent *ἐθνῶν*, gentium. Contere caput vel capita principum, est eorum factum & elationem confringere, aut eos penitus perdere

Ual. 67. perdere sicut in Psalmis dicitur: Deus confringet capita inimicorum suorum, verticem capilli perambulantium in delictis suis. Cum enim caput alicuius confringitur, penitus sine reparationis spe perit. Bene autem caput confringi petit, quia in eo superbia ostentatur: quæ notatur cum dicunt: Non est alius præter nos, quod si ad principes referatur, intelligi potest eos gloriari se non agnoscere Deum aliquem super se, ut quidam iactare ausi sunt. Aut significat neminem esse illis similem, & neminem esse, qui si ad ipsos conferatur, vel esse dicendus sit, aut non esse homines, sed potius velut pecora quadã, quomodo etiam ea vox ad omnes populi hostes referri potest.

Congrega omnes tribus Iacob, & cognoscant quia non est Deus nisi tu, & enarra magnalia tua, & hereditabis eos sicut ab initio.

POST dignam ultionem hostibus imprecatam, multis versibus bona precatur populo Dei. Græcis tantum est, Congrega omnes tribus Iacob, & hereditate eos sicut ab initio. A tempore Ezechia regis Iuda cœperunt dispergi tribus Israeliticæ, quæ ex parte cœptæ sunt congregari sub Cyro primum, & deinde sub Dario, sed rursus sub regibus Græcorum grauius sæpè Iudæi passi sunt, & in varias regiones dispersi, atque etiam in seruitutem plerique abducti, ita ut Iosephus scribat à Philadelpho rege Ægypti manumissos Hebræos centum viginti millia. Petit ergo omnes tribus Israël ex omnibus mundi partibus colligi in patriam suam ut sublatis omnibus qui populo Dei dominabantur, solus Deus Israel velut in suum peculium & hereditatem possideat, sicut in principio cum populum illud ex Ægypto liberatum sibi assumpsit solus illorum Dominus existens. Hæc autem petitio non nisi in Messia spiritualiter impleta est in quem omnes sancti illius temporis respiciebant. Ille enim mortem subiit, ut filios Dei qui erant dispersi congregaret in vnum, hoc est, in vnam sanctam ecclesiam. Neque enim omnes vno loco consistere possent, nec vellet. Per illum factum est ut sublatis omnibus idolis, vnus solus Deus in toto mundo ab electis agnosceretur & colatur, sicque enarrantur per vniuersum mundum mirabilia eius.

Libr. 12. Ann. c. 2.

Joan. 11.

Miserere plebi tuæ, super quam inuocatum est nomen tuum, & Israel, quem cœca quasi primogenito tuo.

GRÆCIS est *λαβὸν κληματαὸν ἐπὶ νοματὸς*, hoc est, plebi vocatæ in nomine tuo. Idem significatur nostra lectione. Dei enim nomen inuocari super populum, est eum populum Dei censerî nomine, ut scilicet dicatur populus Dei, quem admodum cum in Isaia dicunt mulieres viro, tantummodo inuocetur nomen tuum super nos, petunt eius nomine vocari, & vxores eius haberi & dici. Pro, cœca quasi primogenito, quedã Græca habent *πρωτόγονο ὁμοίωσα*, assimilasti primogenito, quod securus est noster interpret. Alia habent *πρωτόγονο ὁνόμασα*, primogenitum nomina sti. Idem vtraque lectione significatur. Alluditur enim ad illud quod dicitur in Exodo: Filius meus primogenitus Israël. Cœquasse ergo vel assimilasse dicitur Deus Israel suo primogenito, quia eum primogeniti loco habuit, ita ut necesse non sit hic nomine primogeniti intelligere Christum.

Isaia 4.

filium Dei naturalem, quasi author significare voluerit illi Israellem esse cœquatum aut assimilatum.

13. Misereere civitati sanctificationis tuæ Ierusalem, civitati requiei tuæ.

POST communem pro populo precem, subiungit peculiarem pro Ierusalem orationem, cui duplicem tribuit titulum, ut vtroque nomine Deum ad misericordiam impetere deam prouocaret. Vocat enim civitatem sanctificationis eius, siue quia Dei sanctitas ibi per externum cultum declarabatur, siue, quia ibi erat templum quod in scripturis dicitur sanctificatio & sanctuarium Dei. Vocat civitatem, vel, ut est Græcè, locum requiei, quia in eo Deus elegit peculiariter habitare & quiescere, tanquam in loco sibi præ aliis gratior & placenti.

14. Reple Sion inenarrabilibus verbis tuis, & gloria tua populi innumera.

SVBIVNIT & peculiarem precem pro monte Sion, in quo erat templum Domini. Nō est autem legendu, virtutibus, ut multi libri habent, sed verbis, cum Græcis sit *τὰ λόγια*, quæ dictio proprie oracula significat, quæ in templo ædi solent. Conuenit tamen etiam omnibus verbis Dei, quia omnia pro oraculis habenda sunt. Petitur ergo ut Deus in Sion adimpleat magnifica sua promissa: aut ut in Sion Deus copiose adat oracula sua, detque ut ibi eloquia ipsius abunde populo proponi & exponi possint, sicque etiam populus Dei impleatur gloria Dei, quod tunc fit, cum promissiones suas Deus in eo implet, & cum in eo oracula sua adit, denique cum Dei cognitio det scripturam explanationem in populo ipsius perficitur. Dicuntur autem Dei verba inenarrabilia vel ineffabilia, quia mystica sunt & secreta, nec vnquam satis explicari valent, nec intelligi aut rectè explicari nisi spiritu sancto docente possunt. Omnis enim scriptura prophetiæ, propria interpretatione non fit. Hæc oratio impleta perfecte est in aduentu Messia, quando in Sion & in templo ipse Dei filius nouam legem populo docere cœpit, suaque præsentia & doctrina populum Israeliticum magna gloria decorauit.

15. De testimonium, quia ab initio creature tuæ sunt, & suscita precatrices quas locuti sunt in nomine prophetæ priores.

GRÆCIS non habent, quia, sed *ταῖς ἐν ἀρχῇ κτισμασίους*, hoc est, his qui in initio creature tuæ fuerunt. Et vnum ex exemplaribus monasterij Tongerlensis habuit, qui, non quia: quæ lectio Græcis consentit, & ob id præferenda est, ut sit sensus: Da testimonium, hoc est, declara qui sint quos ab initio tibi in tuos creati, hoc est, quos populum tuum fecisti. Sic enim Deus sibi Israellem creauit ab initio, cum eum ex Ægypto mirabiliter liberatum suum esse fecit. Petitur ergo ut eius rei detur testimonium, quod sit, cum Deus simili ratione suum populum redimit & restituit, quo aliquando eum sibi creauit, & suum esse fecit. Idem sensus est, si pro *κτισμασίους*, hoc est, creaturis, legatur, ut quedã Græca habet, *κτισμασίους*. hoc est, possessionibus, vel his quos ab initio possedisti. Idẽ erit sensus, si legatur coniunctio, quia, & accipiatur pro

2. Pet. 1.

pro

pro, quod. Pro, preces, Græca habent prophetas...

16 Da mercedem sustentibus te, ut propheta tui fideles inueniantur...

MERCEDEM vocat expectatum à Deo beneficium...

17 Secundum benedictionem Aaron da populo tuo...

GRÆCA non habent, da populo tuo: sed peritiam...

18 Omnem escam manducabit venter, et est cibus cibo melior...

POST orationem superioribus rectè subiectam...

rebus & verbis delectum habendum, quam doctrinam...

20 Cor prauum dabit tristitiam, et homo peritus resistet illi.

PRO peritus, est, πολυπράγος, hoc est, multa expertus...

21 Omnem masculinum excipiet mulier, et est filia melior filia.

CERTVM est legenda esse, filia melior filia, non autem...

nec ita vt in plurimum sollicita est ad discernendum...

22 Species mulieris exhilarat faciem viri sui, et super omnem concupiscentiam hominis superducit desiderium.

SENSVS est: Pulchritudo mulieris facit hilaritatem...

23 Si est lingua curationis, est et mitigationis et misericordie...

GRÆCA clarius habent priorem partem hoc modo, et est in lingua eius...

24 Qui possidet mulierem (bonam) inchoat possessionem...

BONAM non est Græcis, nec apud Rabanum. Non enim hic...

stantia vxor est deputanda, tum quia ante coniugium...

25 Vbi non est sepes, diripietur possessio: et vbi non est mulier, ingemiscit egens.

PRO egens, Græcis est, participium de quo c. 34. πλανώμενος...

26 Cui credit qui non habet nidum, et destitens vbicumque obsecraverit...

LOCVS etiam corruptus hic est. Non enim legendum esse: Cui credit, sed, Quis credit...

fit latroni semper ad proficiscendum parato, semperque locum mutanti. Per nidum enim, fixam habitationem significat, metaphora desumpta ab aubibus. Ferè enim iuvenes ante coniugium inferis sedibus vagare solent ideoque talibus tribuit non habere nidum & deflectere, hoc est, declinare ad hospitandum ubicunque obscurauerit, hoc est, ubi eos nox occupauerit. Quos latroni comparat, non solum ob vagationem, sed etiam ad insinuandum, quod sicut à latrone quisque suæ vitæ & facultibus metuit, ita à iuuenibus vagabundis, & coniuge caretibus, quisque metuit pudicitiam suarum filiarum & vxorum, cui illi frequenter insidiari solent, non aliter quàm latrones vitæ & facultatibus hominum. Et hæc tamen quidem aliquot sententiis significauit commoda matrimonio, & incommoda cœlibatus. Ex quibus tamen colligendum non est, cœlibatam male iam laudari in his qui se cultui diuino addicunt. Hi enim si vt debent, pro vxore carnali, sapientiam sibi in sponsam assumant, secuti sapietem, qui dicit: Quæ huius illam mihi in sponsam assumere, & amator factus sum formæ illius, facile omnia cœlibatus incommoda quæ hic insinuatur superabunt. Nam & in ea summam & pulchritudinem & voluptatem deprehendit, quia in lingua eius clementia est & sanitas secreans. Non enim habet amaritudinem conuersatio eius. In illa habebunt adiutorium vt & in omnibus tribulationibus consolationem percipiant, & ad bona quæque agenda iuuentur. Item hæc illis erit velut columna, in qua mens eorum suauiter quiescet libera ab euagatione carnali. Per hæc & sunt bene muniti, & facile fit vt fixam aliquam habitationem atque viuendi rationem sibi deligant, in qua Deo seruiant.

CAPVT XXXVII.

Omnis amicus dicit, & ego amicitiam copulauit, & est amicus solo nomine amicus.

POSTquam docuit de delectu sermonum & mulierum habendo, subiicit etiã de delectu tũ amicorum tũ cõsiliatorũ. Et de amicis quid dicit, quod quicquid amicus dicit etiã se eũ alio inuisse amicitia: sciendum tamen esse aliquos amicos qui solo nomine tales sunt, nõ autem re, significans proinde inter eos qui se amicos prædicant, delectum habendum, & serio diiudicandum qui veri sint amici, qui non, ne eueniat quod sequitur.

Nonne tristitia inest vsque ad mortem? Sodalis autem & amicus ad inimicitiam conuertentur.

GRÆCÈ clarius sic est, Nonne tristitia manet vsque ad mortem, sodalis & amicus conuersus ad inimicitiam? Hoc est nõne cum amicus conuertitur ad inimicitiam, hinc frequenter oritur in homine tristitia vsque ad mortem perdurans? Impedit in nostra lectione sensum coniunctio aduersariness, autem, quæ sicut non est Græcis, ita nec in quibusdam scriptis, nominatim in vno exemplari Tongerlensi, proinde expungenda videtur, cum nec Rabanum legisse appareat ex commentariis. Et melius conuenit verbum præsentis temporis, conuertitur, quomodo legit Rabanus, quam futurum, conuertentur. Itaque sensus erit idem qui in Græcis: Nonne tristitia inest, hoc est, in hæ-

ret & permanet vsque ad mortem, quando sodalis & amicus conuertuntur ad inimicitiam? vt totum sub vna legatur interrogatione, & subaudiatur ad uerbum, quando, vel ubi, sicut intellexisse videtur Rabanus sic scribens: Maximũ enim malũ est, & continuo dolore gemendum, quod ubi speratur fidelitas, ibi inuenitur malignitas: & ubi amicitia assimilata est charitas, ibi inimicitia reperitur peruersitas. Potest & sic distingui, vt primum per interrogationem efferatur: Nonne tristitia inest vsque ad mortem? Deinde eõquendo subiiciatur: Sodalis & amicus ad inimicitiam conuertuntur, vt sit sensus: An non amicitia occasione aliquando oritur tristitia perdurans vsque ad mortem? Contingit enim amicos ad inimicitiam conuerti. Id quoniam indignissimum est, ideo in huius rei detestatione exclamando subiicit.

O presumptio nequissima, unde creata es, cooperire aridam malitiam & dolositatem illius.

MALE in omnibus penè libris habetur, aridam malitiam, & dolositatem illius, vt aridam, fit adiectiuum substantiuũ, malitiam, sicut legunt & exponunt Lira & Dionysius. Vera lectio, quæ iam in multis impressis libris habetur, est per ablatiuos, malitia & dolositate, vt adiectiuum, aridam, fit substantiuũ positum pro terra, cum Græcis sit, τὴν ξυρὰν, ipsam aridam. Pro, præsumptio, rursus est ἐπιθυμία, hoc est, cogitatio. Exclamando ergo admirans interrogat unde originem traxerit tam perniciofa cogitatio, vt ex amico quis conuertatur ad inimicitiam, non quod ignoraret unde ortum suum habeat, constat enim ex instabili & mala voluntate prodire: sed vt huiusmodi interrogatione insinuet indignum plane esse vt tale quid eueniat in mundo, nec conuenire illud naturali humanæ conditioni, nec ex Deo naturam instituyente ortum habere, sed ex pessimo diabolo, homines ad illud suis tentationibus impellente & pertrahente, quod magis Græca significant, quæ pro, creata es, habent ἐκλυθὴς vel ἀνεκλυθὴς, hoc est, deuoluta es vel prorepsisti, vt significet ex infernis produsse latenter & insidiosè in terram. Cum dicit: Cooperire terram malitia: significat hoc malum perfidie nimis latè obtinere in terra inter homines, & omnia loca replere, unde & conquerendo de eadem re tanquã valde indigna, & tamè frequenter subiicit:

Sodalis amico conuincuntur in oblectationibus, & tempore tribulationis aduersarij erit.

QUASI dicit: Indigna valde est hæc res, & tamen valde frequens, vt sodalis cum amico lætetur tempore lætitiæ, & cum omnia cedunt prospere: fiat verò aduersarius ei, cum incidit tẽpus tribulationis.

Sodalis amico condolet causa ventris, & contra hostem accipiet scutum.

DIXIT superiori sententia de eximie perfido amico, dicit nunc de eo qui in aduersitatibus fidus videtur, qui tamen etiam ex animo amicus non est, vt insinuet meritò in diiudicandis amicis operam magnam adhibendam. Sicut, inquit, est qui tempore læto condelectatur amico, at idem tempore tristi fit hostis: ita est qui condolet amico in aduersitatibus, ipsius, & contra hostem amici accipiet scutum, seseque ad pugnam para-

parabit: sed hæc omnia facit non ex vero amore, sed causa ventris, vt scilicet ab amico alatur, & utilitatem aliquam consequatur, quasi dicat: Nec talibus nimis fidere oportet, aut mox illos pro veris & solidis reputare amicis. Nam si cessauerit spes fructus, mox & amicitia cessabit, & ad aduersarias partes facile transibunt, si ibi spes utilitatis affulgeat.

Non obliuiscaris amicum tuum in anime tuo, & non inimicem sis illi in operibus tuis.

PRO operibus, Græcè est ἔργων, hoc est, possessionibus vel opibus tuis, vt verisimile sit interpretem verisimè non operibus, sed opibus, quamuis etiam opera accipi possint pro opibus labore & opera paratis, quemadmodum cum dicitur: Labores manuum tuarum manducabis, sensus est, manducabis ea quæ labore manuum tuarum parasti. Postquam ergo Sapiens notauit leuitatem amicorum quorũdam, qui fortunam tantum amici sectantur: notat hic leuitatem aliam eorum qui meliorem adepti fortunam, & diuites facti, veteris amici obliuiscuntur. Itaque monet vt ne vnquam in animo suo obliuiscatur veteris amici nec cũ opes accesserunt immemor illius sit: sed vt eum participem faciat opum & laborum suorum atque vt ipso opere illi beneficiat, iuxta illud Joannis: Non diligamus verbo neque lingua, sed opere & veritate.

Non obliuiscaris cum socero tuo, & à zelantibus te absconde consilium.

HÆC sententia in Germanica æditione non ponitur hoc loco, sed postea, ubi enumeratur varij cum quibus consultandum non est. Quo loco hæc sententia in scriptis libris plerisque etiam repetitur, secundum aliam versionem. Porro pro, cum socero tuo, Græcè est ὑπὸ ἀδελφοῦ μου σοε, hoc est, cum eo qui suspectum te habet, quomodo habent multi libri in hac sententia postea reperta secundum aliam, vt dixi, versionem. Et conuenit hic sensus cum eo quod sequitur, & à zelantibus te, hoc est, odientibus te, & inuidentibus tibi absconde consilium. Stultè enim à talibus petitur consilium aut eis aperitur animi nostri consilium à quibus non est spes boni consilij capiendi. Mirum quid securus sit interpres verendo, cum socero tuo, cum quo tamen rectè monetur consilium non ineundum, maxime cum agitur de causa aliqua filiam illius concernente, quia periculum est, ne mox ea cõsilia filia suæ aperiat, quæ eam scire non conuenit, aut ne in rem suæ filia magis consulat, quam in utilitatem sui generi. Videri potest pro illo generali cum eo qui suspectũ te habet, interpretem exempli causa speciem posuisse, dicendo, cum socero tuo, quia socer ferè generum suspectum habet in causa suæ filia, quasi nõ illam satis diligat, sed aliam præ illa magis. Postquam ergo monuit de habendo delectu amicorum monet etiã de delectu consiliatorum, ostendens etiam inter eos esse quibus fidendum non est, unde similiter sicut in præcedentibus delectibus subiicit:

Omnis consiliarius prodit consilium, sed est consiliarius in semetipso.

PRO prodit, Græcè est ἐφαίσα, hoc est, extollit, vt significetur omnem cõsiliarium suum laudare consilium, non tamen ob id illum semper sequendum. Nostra lectio significat quemuis consultorum pronuntiare & proferre suum consiliũ,

sed inquit, est consiliarius in semetipso, hoc est, qui pro semetipso atque in rem suam consilium dat: proinde vult significare nõ mox cuius credendum, nec cuius consilium statim amplexandum. Vnde subiicit,

A consiliario serua animam tuam, prout scis quæ sis illius necessitas, & quid ipse animo suo recogitet.

MALÈ multi legunt, A cõsiliario malo, cum adiectionem si, cut non est in Græcis, ita nec in multis scriptis. Ne que enim monet à malo cõsiliario cauendum, sed cauendum ne cuius consiliario quis se committat, & statim credat, vt sit sensus: serua animam tuam à consiliario, hoc est, te ipsum custodi ne cuius consiliario facile cõfidas, sed priusquam illum adeas, pro consilio, scito quæ sit illius necessitas, hoc est, quæ te opus habeat ne forte pro sua necessitate consilium suggerat, & non pro tua utilitate. In sequenti parte duplex est lectio. Nam Rabanus & multa scripta habent: & quid in animo suo cogitet, scilicet, scito. Multi verò legunt: Et ipse enim anir o suo cogitabit, quæ lectio Græcis magis consentit, quæ habent: Et enim ipse sibiipso consulat. Itaque sensus est: Scito quæ sit illius necessitas. Nam si necessitate premitur, ipse cogitabit animo suo, hoc est, cogitabit pro seipso, vt ea suggerat consilia, quæ ipsi sunt futura utilia. Non enim legendum est. In animo suo cogitabit, sed per datiuum, animo suo cogitabit vt habent scripta correctiora.

Ne furij mittat sudem in terram, & dicat tibi: Bona est via tua, & stei contrario videtur quid tibi eueniat.

PRO ne forte mittat sudem in terram, Græcè est, μή ποτε δάλι σοι κληθῆναι, hoc est, ne forte mittat super te sortem, hoc est, ne forti te committat, & in periculum te coniciat. Notat enim eos qui in re dubia atque incerta alium ad aliquid exhortantur, cupientes videre quem exitum res sit habitura, cum in re quæ euentum dubium habet & obscurum temeritas sit & perfidia homines incitare, ac non potius reuocare. Idem rectè intelligitur significari nostra lectione, vt mittere sudem in terram, sit periculum rei facere, & tentare quis sit futurus exitus, sicuti sudibus & palis præacutis tẽtatur fundus terræ qualis sit. Nam quod quidam exponunt, mittere sudem in terram esse versutum aliquid machinari, nescio quam habeat rationem. Monet ergo priusquam cõsiliario credatur, illum esse explorandum, quia fieri posset vt ille suo consilio studeat experiri quid futurum sit, laudetque institutum tuum, dicens: Bona est via tua, hoc est, actio & institutum quod meditaris: ipse verò stet velut è regione vt videat quid tibi eueniat, risurus si malè eueniat, & ex tuo infelici euentu suum commodum quæsiturus, aut saltem tuo incommodo experturus quale sit quod dedit consilium. Huiusmodi sanè perfidia nimis in mundo obtinet, eamque videre licet in imperitis medicis & aduocatis, causarumque procuratoribus.

Cum viro irreligioso tracta de sanctitate, & cõ ministro de iustitia.

VARIA hic est lectio. Ferè enim sic legitur vt iam positum est, & intelligitur verbũ tracta, ironice dictum, illudque referri ad omnia frequentia, ita vt significetur cum duodecim illis

quæ speciatim enumerantur, non esse consultan-
dū, sicut postea dicitur, Nō attendas his in omni
consilio. Rabanus autem legit, Cum viro religio-
so tracta de castitate, & cum iniusto de iustitia
noli consiliari. Deinde subiungit & cum muliere
de ea quæ æmulatur, &c. vultque illam partem,
nōli consiliari, repeti ad sequentia membra: quæ
sanè lectio conuenientior est, & Græcis magis cō-
sentiens. Quædam scripta habebant, Cum viro re-
ligioso tracta de sanctitate, sed non habebant in
fine huius sententiæ ea verba, noli consiliari.
Itaque secundum eam lectionem, ea pars, &
cum iniusto de iniustitia, simul cum omnibus
membris sequentibus coniungi debeat cum il-
lo quod in fine dicitur. In omnibus his non at-
tendas in omni consilio. Et hanc quoque lectio-
nem communi & receptæ præferendam puto,
cum patrum conueniat dicere Sapientem ironice
præcipere, tractandum esse cum viro irreligioso
de sanctitate, & sic de aliis, maximè cum Græca
nihil tale habeant. Quidam codices scripti, ante
sequentia membra præmittunt hic sententiam
Græcis correspondentem, de qua superius dic-
tum est. Noli consiliari cum eo qui te suspectum
habet, & cum æmulantibus tibi absconditæ consi-
lium. Vt ut est, proponuntur hic certæ hominum
genera, cum quibus super certis rebus non est
deliberandum, & consilium capiendum, per quæ
generaliter significatur neminem, qui alicuius pri-
uati commodi studiique rationem sibi propositā
habet, ea in re in consilium adhibendum esse. An-
imum enim omni ira, amore, inuidia, cupidi-
tateque vacuum consiliarius adferre debet ad
deliberationem. Personæ autem quæ hic propo-
nuntur, propria quadam ratione sunt in alteram
partem propensiores. Sunt autem in nostra lectio-
ne decem personæ, quæ deinceps proponuntur
hoc modo.

12 Et cum muliere de ea quæ æmulatur, cum timido de bello, cum ne-
gotioso de maleficio, cum emptore de venditione.
13 Cum viro iniusto de gratis agendis, cum impio de pietate, cum inho-
neste de honestate, cum operario agrario de omni opere.
14 Cum operario annuali de consummatione anni, cum seruo pigro
de multa operatione: Non attendas his in omni consilio.

LE G E N D U M potius esse in primo membro:
de ea quæ æmulatur: quàm de his quæ æ-
mulatur, cum vtrumque legatur, patet ex Græ-
cis, quæ habent, *περι ἀντιπόδων ἀντιπός*, hoc est, de
pellice illius, vel ea quæ ipsam æmulatur, vnde ap-
ud nos in verbo, æmulatur, subaudiendum est,
eam. Monet ergo consultandum non esse cum
muliere de ea quæ illam æmulatur, odioque & in-
uidia prosequitur, quæ illa mulier hoc ipsum in-
telligens nihil sani suggeret, sed ea tantum quæ
erunt in rem suam. Sic cum timido de bello con-
sultandum non est, quia illud, etiam si sit necessa-
rium & opportunum, planè dissuadebit. Nec cum
mercatorē de tractatione, hoc est, de permutatio-
ne mercium, aut de profectioe ultra mare mer-
cium comparandarum causa (vtrumque enim dic-
tio Græca *μεταβολή* significat.) Mercator enim
de permutatione consultus in rem suam consu-
let, & perfectionem dissuadebit, quo merces suas
pluris vendere possit. Sic & emptor aliquis con-
sultus de vendenda aliqua re, aut de pretio eius,
consulet in suum commodum, Sic & vir inui-
dus non bene consulet de agendis gratis, quia
inuidet benefactori gratiarum actionem, & a-
cturo gratias inuidet gratitudinis ostensionem,

qua nouum sit beneficium promeriturus. Nec
impius bene consulet de pietate præstanda, quia
ei displicet: nec inhonestus, hoc est, inhumanus
vel rusticus de exhibenda honestate, vel huma-
nitate. Sic nec operarius agrariū, hoc est, qui a-
grum debet colere, consulendus est de omni opere
quod præstare debet, an illud bene peractum sit.
Nec qui ad annum conductus est consulendus est
an suum laborem per totum annum bene cōsum-
mauerit & perfecit. Dicent enim hi quod in rem
ipsorum facit, si proprii sui laboris iudices fue-
rint constituti. Sic nec seruus piger de multa ope-
ratione est consulendus, quia illam ob pigritiam
proculdubio dissuadebit.

15 Sed cum viro sancto assiduis esto quæcumque cognoueris obser-
uantiæ imporem Dei.
16 Cuius anima est secundum animam suam, qui cum tibi queris in se-
nibus, condolebit tibi.

PO S T Q U A M dixit, à quorum cōsiliis sit ab-
stinendum, subiungit & à quibus sint consi-
lia capienda. Et primum quidem docet consultan-
dum cum viro aliquo sancto & religioso, eique
ob id continuo adhaerendum, tum quia is nihil
est consulturus nisi quod conueniat timori Dei,
cuius ipse est obseruatissimus: tum quia eius ani-
mus planè consentit cum animo consilium qua-
rentis. Nam sicut is querit suam salutem, ita & il-
le, adeo ut si alius per errorem aliqua in re titu-
bauerit & lapsus fuerit, ille non sit gauisurus, sed
condolebit, atque ob id erigere & confirmare stu-
debit.

17 Et cor boni consilij statue tecum, non est enim tibi aliud plurius illo.

GRÆC A clarius sic habent. Et cōsiliū cor-
dis statue, nō enim est tibi fidelior illo. Hoc
est, constitue in te ipso, & firmum habet illud con-
siliū quod tibi propriū cor suggerit, quia non
est quicquā qui fidelior tibi esse possit quàm cor
propriū, quod melius frequenter nouit quid tibi
expediat, & quomodo alicui rei sis affectus. Ita
quæ secundum hic traditur quod faciendum sit,
vt quis sibi benè consulat. Non enim sic pen-
dendum est à consilio aliorum etiam bonorum,
vt non etiam, imò maximè, quis consulat cor pro-
priū. Quare & nostra litera vt eundem habeat
sensum, sic est accipienda, Et præter id quod dixi,
statue tecum cor boni consilij, hoc est, cura in te
ipso vt habeas cor boni consilij, tu tecum ipse de-
libera, tibi que ipse sis consiliarius, non est enim
aliud quod tibi plurius sit faciendum quàm cor p-
priū, nullius consilium plurius reputare debes,
quàm quod suggerit cor propriū. Vnde & ad id-
dem comprobandum subiicitur.

18 Anima viri sancti enunciat aliquando vera, quam septem circum-
spectores sedentes in excelso ad speculandum.

GRÆC I S non est adiectiuum, sancti, sed tan-
tum, Anima viri, hoc est, Anima vniscuiusque
que hominis & anima propria. Significare e-
nim vult animam & cor cuiusque frequenter me-
lius indicare & suggerere quid ipsi sit faciendum,
& quid ei expediat agere, quàm septē alij, hoc est,
multi alij: qui ad hoc sunt constituti vt alios
doceant, & consilia præbeant. Subaudiendum
enim est secundum phrasim Græcam, ante, quàm
comparatiuus, magis. Vt hunc sensum nostra
lectio habeat sic est accipienda: Tu tecum ipse de
libe

libera, quia anima vniscuiusque viri, si modo san-
ctus sit & timens Deum, indicare solet melius ve-
ritatem in rebus agendis, quàm septem doctores,
quorum officium est speculari & aliis consulere,
hoc est, nemo melius consulere vt in plurimum
potest, quàm quisque sibi, si modo Deum timeat.
Bona sanè & vtilis doctrina contra eos qui in a-
gendis nimis ab aliis pendēt, proprium animum,
affectum & ingenium examinare & sequi negligen-
tes, vnde frequenter fit vt quæ contra pro-
prium iudiciū & affectum sequuntur, consilia nō
benè cedant, quare benè monuit quidam dicens:
Tu nihil inuita dices, faciliè sue Minerua.

19 Et in his omnibus deprecare altissimum, vt dirigat in veritate viam tuam.

HI c iam tertium adiungit, quod in primis &
maximè est necessarium, vt quis benè sibi cō-
sultat, nempe vt ne nimis aut sapientum aut sui
proprii cordis consilio confidat, sed præter hæc
& in omnibus his orandum sibi sciat altissimum,
vt qui est omnium consiliorum bonorum & au-
thor & director à quo est quis bona consilia à sa-
pientibus obrineat, aut secum statuat, à quo item
est vt capta benè consilia ad effectum salutariter
deducantur: qui proinde orandus est vt & in ca-
piendo consilio, & in exequendo viam hominis
dirigat in veritate, ita vt libera sit ab errore &
iniustitia, quomodo orabat Dauid, dicens, Diri-
ge me in veritate tua, & doce me. Similis huic lo-
co est doctrina Tobie 14. ad filium suum: Consi-
lium, inquit, semper à sapiente. Omni tempore be-
nedic Deum, & pete ab eo vt vias tuas dirigat, vt
omnia consilia tua in ipso pemaneant.

19a. 24.

20 Ante omnia opera verbum verax præcedat te, & ante omnem actum consilium stabile.

sup. c. 32.

ID E M hac sententia significat quod superius,
cum diceret: Fili sine consilio nihil facias. Ad
iectiua, verax & stabile, addita sunt non malè ab
interprete. Pro verbum, Græcis est *λόγος*, quod &
verbum significat & rationem, vt possit verti: An-
te omnia opera ratio, scilicet præcedat, sed in di-
ctione, verbum non tantum verbum vocale desi-
gnatur, sed etiam mentale, quod est ratio. Sensus
ergo est: ante omnia opera tua & omnem actum
præcedat te verbum verax, quo certis rationibus
discas siue in te ipso, siue ex aliorum consilio facti
tui rationem. Idē vocat cōsiliū stabile, quod sci-
licet firmis nititur rationibus, & stabili animo sit
exequendum. Non enim omne verbum & consi-
lium sequendum est, sed quod veritate fulcitur &
firmis rationibus.

21 Verbum nequam immutabit cor, ex quo partes quatuor oriuntur: bo-
num & malum, vita & mors, & dominatrix illorum est assidua lingua.

GRÆC A hoc loco, maximè in prima parte,
& variè leguntur, & obscurum habent sen-
sum. Latina clariora sunt hoc loco, quæ signi-
ficant quod verbum malum, vt & consilium,
malum, & deprauata doctrina, immutat frequen-
ter cor hominis, deprauando illud, & ex bono in
malum conuertendo. Cuius tamen cordis quan-
ta cura sit habenda, per sequentia ostendit, cum
subiicit quod ex corde hominis quatuor partes,
hoc est, quatuor res inter se partitæ, & quatuor re-
rū genera oriuntur, bonum & malum, vita & mors,
quatuor scilicet illa, quæ supra dixit posita ante

Sw. c. 17.

Prm. 4.
Ma. 15.

faciem hominis, quorum duo priora pertinent ad
actiones hominis, duo posteriora ad actionum
præmia. Nam bonis actionibus respondet vita,
malis mors. Hæc ergo omnia ex corde prodeunt,
quia, vt dicitur in Prouerbiis, ex ipso vita
procedit, & vt Dominus in Euangelio: De Corde ex-
eunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, blas-
phemiæ, &c. Cum autem ex corde prodeant om-
nia & bona & mala, dominatrix tamen illorum
assidua, est lingua, hoc est, lingua est quæ perpe-
tuo & omni tēpore his dominatur, tum, quia per
linguam fit vt cordi bona vel mala instillentur,
tum quia cor hominis siue bona siue mala in al-
ios per linguam profundat. vnde & in Prouerbiis
dicitur: Mors & vita in manibus linguæ. Et pro-
uerbialis est Græcorū interrogatio. *γλῶσσα ποί πο-
ροῦν, πῶς κατ' ἀρετὰ, καὶ πῶς ἀναρῶσσοσα*, id est,
Lingua quonam vadis? Vrbem vt destruas, & vr-
bem vt erigam. Hæc autem eo dicuntur à Sapien-
te, vt insinuet quanta circumspectione mala con-
silia, quæ ab aliis captantur, sint vitanda & quam
curādum sit ne cor vitietur, quo vitiatō, nihil sani
illinc expectandum sit. Ex prædictis intelligere
licet adiectiuum, assidua, coniungendum cum do-
minatrix, vt significetur linguam esse assiduam do-
minatricem, quemadmodum Græca exigunt vt
intelligatur.

22 Vir peritus multos erudit, & animæ suæ iuauis est.

GRÆC A diuersum habent sensum istum: Est
vir astutus & multorum doctor, & propriæ
animæ inutilis est. Quo significatur euenire ali-
quoties, vt sit quispiam qui alios benè doceat, &
benè eis consulat, & tamen sibi ipsi sit inutilis &
malè consulit iuxta Prouerbiū: Ne quicquam sa-
pit, qui sibi non sapit. & Sapientem eum odi, qui
sibi ipse non sapit. Noster interpret pro *ἀχρηστος*,
hoc est, insuauis vel inutilis, legit, *χρηστος*, quæ di-
ctio & suauem significat & vtilem. Et est sensus:
Vir peritus, doctus, & sapiens multos erudit, & in-
terim etiam animæ suæ suauis est & vtilis, quia &
sua sapientia multam sibi affert dulcedinem atq;
vtilitatem, & magna afficitur voluptate, quod al-
ios sentiat per se eruditiores & meliores fieri.
Hæc ergo sententiæ & aliquot sequentibus ostendit
Sapiens fructum sapientiæ, indicans à quibus re-
cta consilia & sana doctrina quærenda sit.

23 Qui sophisticè loquitur, odibilis est, omni re defraudabitur.

24 Non est enim illi data à domino gratia, omni enim sapientia de-
fraudatus est.

PR o qui sophisticè loquitur: Græcè est, *εἰς
σοφιστικὸν λόγον*. Est qui sapientem agit
in verbis, hoc est, qui verborum ostensione se sa-
pientem haberi vult, aut qui captiosis & fallaci-
bus verbis & argumētis sapientiam præ se fert. V-
trumque enim significat verbum, *σοφιστικὸς*. Et om-
nino apparet Sapientem nostrum hic notare vo-
luisse Græcorum philosophos, qui illo sæculo quo
hæc sunt scripta, florebant, in varias diuisti sectas,
quorum sapientiam indicat in verbis magis sita
esse & subtilius argumentis, quàm in re & solida
sapientiā, vt qui Dei gratia & vera eius cognitione
destituti non possunt nō etiā vera carere sapientiā,
Iuxta nostrā ergo lectionem is loquitur sophisticè,
qui tantum ad vanam ostensionem sapientiæ
verba sua & sermonem componit, nempe vt sa-
piens habeatur, hoc enim vere sophisticū est. Item
loquitur sophisticè, q̄ captiosis & fallacib. vtrius
ratiō

rationibus, vt aliis imponat & falsitatem suamque conceptas opiniones persuadeat. De huiusmodi dicit quod odibilis sit, Deo scilicet & hominibus qui simplici maxime & nuda veritate delectantur magis quam verborum furo. Et quia talis tantum verba dat, nec rem ipsam & veritatem aut scire aut tradere laborat, vicissim etiam ipse omni re defraudabitur, hoc est, nullo honore, premio atque stipendio dignus habebitur, sed dignus est qui & inglorius sit & alimento careat. Non est enim ei a Deo data gratia, hoc est, non est ei datum a Deo vt gratiam obtineat apud homines, eiusque doctrina recipiatur passim, quia destitutus est omni vera sapientia, verbis tantum innixus. Hæc est enim differentia vanæ sapientiæ humanæ a vera sapientia diuina, quod illa euanescat nec diu placeat: hæc vero solida sit, & apud pios omni tempore permaneat. Pro, omni re, Græcè est in æditiōe Germanica, *πρὸς τὸ φῶς*, hoc est, omni alimento: quo significatur tales vel cibo indignos esse, quo digni sunt boni doctores, vt a suis honorentur auditoribus. Itaque bene vertit noster, omni re defraudabitur, pro quo multi malè legunt: in omni re, cum prepositionem, in, nec Rabanus habeat nec multa scripta. Hæc sententiæ sicut contra philosophos dictæ videntur, ita etiam rectè quadrant in hæreticos, qui ad ostentationem potius docent, & fallacibus argumentis imponunt populo. D. August. lib. 2. de doctrina Christiana. c. 31. citat & exponit primam huius loci partem, sic scribès: Captiosarum conclusionum genus scriptura quatum existimo detestatur illo loco, vbi dictum est: Qui sophisticè loquitur, odibilis est. Quanquam etiam sermo non captiosus, sed tamen abundantius quam grauitatem decet, verborum ornamenta confectans, sophisticus dicatur. Ex quibus verbis patet rectè nos prius indicasse, dupliciter fieri vt quis sophisticè loquatur.

25 Est sapiens anima suæ sapientis, & fructus sensus illius laudabilis.

F I C T O sapienti, de quo superiori sententia dixit quod sit odibilis, opponit verum sapientem, cuius fructus ore prolatus est laudabilis. Sicut, inquit, est sapiens cuius sapientia tantum in verbis consistit, qui que tantum cupit videri sapiens: ita est sapiens, qui animæ suæ sibi que sapit, in primis id agens vt fiat quæ sibi bona sunt, atque de illis agendis sollicitus, & fructus intelligentiæ eius dum ore profertur, & alios docet, laudabilis est hominibus. Solus talis sapiens solidum verumque fructum ædit, eumque gratum & laudabilem. Quod & subiecta sententia inculcat.

26 Vir sapiens plebē suam crudis, & fructus sensus nūm s' d' les sunt.

V I R inquit, sapiens non sibi tantum sapiens est, sed etiam plebem sibi commissam, aut populū in quo viuit, erudit, nec euanescit mox ei? doctrina sicut sophisticarū, sed fructus intelligentiæ illius, doctrina, scilicet, quam ore profert, & fructus qui per doctrinam eius sunt in auditoribus, sunt fideles, hoc est, firmi perseverantes, & diuturni. Ita enim nomen, fideles, in scripturis accipitur aliquando, vt cum dicitur. Feriā vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fideles.

Esia 55.

27 Vir sapiens implebitur benedictionibus, & videntes illi laudabunt.

E T I A M istud dicitur per oppositionem cum illo quod dictum est: Qui sophisticè loquitur, odibilis. Vir, inquit, sapiens implebitur benedictionibus non solum Dei, sed etiam populi, hoc est, multum laudabitur, omnesque ei bene precabuntur, & omnes qui vident illum, laudabunt eum eiusque sapientiam asserentes eum illo nomine verè beatum. Græcè enim est pro, laudabunt, *μακάροισι*, beatum prædicabunt.

28 Vita viri in numero dierum, dies autem Israel innumerabiles sunt.

E O spectat hæc sententia, vt per eam significetur, sapientiā verā, quæ solum tunc in populo Israëlítico deprehendebatur, & etiam nunc in vero Dei populo qui per Israellem designatur, inuenitur, suis conferre immortalitatem, non solum nominis apud homines, sed etiam apud Deum per consecutionem vitæ æternæ. Vita, inquit, viri, hoc est, vita vniuscuiusque quæ secundum corpus consistit in certo numero dierum, finita est, & certo dierum numero comprehenditur, iuxta illud: Constituisi terminos eius qui præteriri non poterunt. At dies Israelis, hoc est, Israelitæ sunt innumerabiles, quia infiniti, & in perpetuum durantes, hoc est, Israelitæ, propter sapientiam suam & veram Dei cognitionem qua præ aliis donati sunt viuunt in æternum, non solum apud homines per nominis memoriam, sed etiam apud Deum. Huic conuenit illud Ecclesiastes: Hoc plus habet eruditio & sapientia quod vitam tribuit possessori suo. Potest & nomine Israelis intelligi populus Israëliticus, hoc est, populus Dei, vt significetur ille in æternum duraturus etiam in hoc mundo vsque ad consummationem sæculi, vt hac iam sententia comprobetur quod dixit fructum sapientiæ esse stabilem & firmum. Propter Dei enim verbum quod sequitur, perpetua futura est ei? ecclesia. Sed prior sensus magis conuenit sequenti sententiæ.

29 Sapiens in populo hereditabit honorem, & nomen eius erit viuens in æternum.

S I G N I F I C A T nō tantum vitam perpetuam per sapientiam obtineri, sed etiam honorem perpetuum, iuxta illud: Laudatio eius manet in sæculum sæculi &, In memoria æterna erit iustus. Sic & Sapientiæ 8. dicit Sapiens. Habebo propter sapientiā claritatem ad turbam, & honorem apud seniores. Quod in sapientibus impletur, & in ecclesia militante, & triumphante,

30 Fili in vita tua tenta animam tuam, & si fuerit nequam, non des illi potestatem.

I V X T A nostram lectionem omnes intelligunt Sapientem monere hoc loco, vt quisque periculum faciat propriæ conscientie, & exploret quomodo sit cuiusque anima affecta, vt si inuenerit eam pronam ad mala, & vitiiis deditam non det illi potestatem faciendi quod desiderat, sed refrenet, & cohibeat eam. Et est quidem in hoc sensu salutaris ista monitio, verum huic intelligentiæ parum conuenit subiecta ratio. Non enim omnia omnibus profunt, &c. Nulli enim profunt illicita & mala: proinde notandum est, Græca aliam habere sensum, habent enim secundam partem sic, *καὶ ἴδω τί πονηρὸν ἀπέμεινεν μετὰ τὸν*, hoc est, & vide quid sit malum ei, & nō des ei. Quo significatur propriam animam probādam esse, vt scilicet sciatur quid ei secundum eius

Iob. 14.

Eccle. 7.

Psa. 110. Psa. 111.

naturam, inclinationē & vires conueniat, & quid non: & si deprehendatur quippiam ei non conuenire: illud ei non concedendū. Pertinet enim hæc doctrina adhuc ad seruandum in rebus delectū, de quo hæcenus multa dicta sunt: & docetur nō semper sequenda esse quibuslibet quæ alij sequuntur & amplexantur, sed cuique videndum quid ipsi conueniat: quia non omnia omnibus expediunt. Et in primis istud locum habet in consiliis: quæ non ob id statim quisque existimare debet sibi conuenire: quia aliis conueniunt, & aliis bene successerunt, sed expendere quisque debet an quæ dantur consilia in rebus agendis: suæ naturæ & conditioni sint accommoda. Deinde istud potissimū locū habet in deligendo vitæ genere, in quo quisque suarū inclinationum & virium rationē habere debet, nec iudicare mox sibi conuenire quod aliis conuenit. Postremū istud etiā locū habet in his quæ ad corporalem vitam pertinent, vt in cibis, qui non omnes quibuslibet conueniunt propter quod videndum cuique quid in cibo & potu ipsi commodum sit, & abstinendū ab his quæ naturæ propriæ incommoda sunt & noxia. Huc etiam respexisse Sapientē merita quibusdam visum est: quia mox subiungitur doctrina de moderato ciborum vsu. Ad hunc sensum etiam nostra lectio accommodari potest hoc modo. In vita tua tenta animā tuā, hoc est explora quid in hac vita tua, tuæ animæ tibi que maxime conueniat, & si fuerit aliquid nequam, hoc est, noxiū aliquid & incommodum illi, non des illi eius rei potestatem: nec sinas eam vel agere illud, vel eo uti & frui. Huic intelligentiæ probè conuenit quod sequitur.

31 Non enim omnia omnibus expediunt, & non omni animæ omne genus placeat.

I D E O, inquit, probare quisque debet quid sibi commodum sit: quia nec expediunt omnia omnibus, nec omnia omnibus probantur, eò quod varia sint ingenia hominum, virēsque naturæ diuersa sint, & palata tum mentis tum corporis varia. Si autem præcedentē sententiā iuxta nostrā lectionē quis accipere volet in sensu recepto: qui literæ magis conuenit, ratio quæ hoc verlu exprimitur, sic est accipienda, vt significet prauam animam hominis cohibendam esse etiam a licitis quibusdam, eò quod non omnia omnibus expediunt, & quædam sint quæ etiam si quibusdam bona sint, & ob id licita, tamen aliis ob eorum corruptionem non ita conueniant, eis que peccati & lapsus occasionem præberent. Quod autem non omnia etiam licita omnibus expediunt, hinc fit: quia non omnes sunt eodem modo affecti: iā additur rectè: & non omni animæ omne genus placet.

32 Noli auarus esse in omni euiaatione, & non te effundas super omentum escam.

P O S T Q V A M monuit videndū esse quid cuique conueniat, aut quomodo etiā a licitis quæ doque sit abstinendū, rectè subiicit & præcepta temperantiæ quæ in cibis sumēdis seruanda est, de qua egit etiam supra. Est autem Græcis in prima parte sic: *μη ἀπλησθῆς ἐν τῷ εὐφραίνειν τὸν σῶμα*. Ne sis insatiabilis in omnibus delitiis, hoc est, nec cum variorum ciborū delitiæ tibi exhibentur, & multa epulatio proponitur, insatiabilem & auidū nimis te præbeas: ita vt nimia auiditate in cibos feraris

33 In multis enim escis erit infirmitas, & auiditas appropinquabit usque ad choleram.

P R O, auiditas: quidam libri habent dictionem Græcam hoc loco positam, *ἀπληστία*, aplestia. Quidam vtrumque habent, auiditas, & aplestia, quod nomen cum nō intelligeretur, quidam mutauerunt in apoplexia. Nam etiā hoc in quibusdā scriptis reperitur. Rabanus tria pro vno habet, insatietas auiditas, & aplestia. Ex quibus apparet omnino interpretem nostrum scripsisse dictionē Græcam, aplestia eamque in margine a quibusdam expositam per nomen, auiditas vel insatietas, eaque nomina postea textui inserta, ac deinde Græca dictione reiecta, Latinam, auiditas, seruata. Ad rem parum facit cum de sensu constet, qui est, quod per escas multas, siue secundum numerum, siue secundum speciem causantur in homine sapius morbi, & nimia illa sumendi cibi auiditas: qua fit vt se quis nimis repleat, cholera generat, & adducit multorum morborū causam. Nec morbos tamen tantum causat, sed per morbos etiam mortem, vnde subiicit.

34 Propter crapulam multi obierunt, qui autem abstinentes est, adiucit vitam.

P R O, crapulam, hic rursus est Græcis dictione *ἀπληστία*, vnde & aliqui hic legunt, aplestiam quidam epulationem. Nomen crapulæ conuenit cōmuni dicto: Plures occidit crapula, quàm gladius. Contra qui abstinentes est: hoc est, sobrius, & a nimia ciborum ingluuie cauens, adiucit sibi vitam, quia eam prolongabit, & diuturnam esse faciet. Saluator quoque moderationem in cibo & potu seruandam serio monet, sed sublimiorem rationem adducens, cum dicit: Attendite ne forte grauentur corda vestra in crapula & ebrietate, & superueniat in vos repentina diēs illa. Tanquam laquens enim superueniet in omnes qui sedent super faciem terræ.

1 Honora medicū propter necessitatem, etenim illi creauit altissimus.

V O N I A M per humanæ naturæ & infirmitatē & negligentia ægrè licet omnes euitare morbos in hac vita, postquā monuit quomodo cauendi sint morbi, subiicit etiā quid faciendū sit cū morbos incidere cōtigerit. Et quoniā ad morbos curandos naturaliter in primis valet medicorū opera: in gñe monet medicū honorādū: idque ideo quia necessarius est huic vitæ morbis obnoxia. Debet enim illud propter necessitatē: contungi cū verbo, honora, non cum sequentibus, vt quidam distinguunt. Nam Græca habent, Honora medicum ad necessitates honoribus suis, hoc est, qui ei debentur. Debetur autē ei in primis, vt in republica non contemptum habeatur, sed in pretio sit & honoratus. Deinde vt ei a Republica stipendia honestè præcantur, quo etiam pauperibus prodesse possit.

possit, & arti suæ totus vacare possit. Itidem vt ab his qui eius opera vtuntur pro facultatibus suis munificentia honoretur, nec tanquam mercenarij habeatur medici, sed potius vt vitæ patres. Hinc & prophani scriptores, dum volunt significare mercedē quæ medico danda est, honesto honoris nomine eā expriment, honorem medico habendū esse dicentes: hac ratione significantes artem liberalem & laudabilem. Sic Cicero ad Tyronem: Curio mihi vt medico honos haberetur. Sic iurifconsulti honorarium vocant munus quod à clientibus datur patronis. Et Paulus noster dicit, presbyteros duplici honore dignos. Quoniam autem videri posset honorem medici derogare honori Dei, quasi qui medicorum opera vterentur, declararent semper illo ipso, se non satis considerare Deo, rectè pro causa honoris medici subiicit. Etenim illū creauit altissimus. Creaf se autem illum dicitur Dominus, tum quod in genere Dominus voluit esse medicos: quos ordinauerit ad communē hominum vtilitatem, tum quod omnis cognitio rerum naturalium, quibus medicus vtitur, sit hominibus indita à Deo, à quo non solum sunt vires herbarum & omnium rerum medicarum, sed etiam earū cognitio. Item in particulari dominus creauit medicum, quia quibusdam ingerit inclinationem ad artem medicam, in qua & eorum studia promouet, ingenia illorum illustrando. Indicat ergo medicam scientiam & eius vsum non esse contra Deum, sed esse ex Dei voluntate, institutione & cooperatione. Vnde & subiicit.

Deo est enim omnis medela, & a rege accipiet donationem.

LOQUITUR de medela & curatione quæ per medicum contingit homini. Hæc à deo est, non solum quod ab eo sint & vires herbarum per quas fit curatio, & ars ipsa medica, quæ in illarum cognitione debitoque vsum sita est, sed etiā quod illorum effectus & operatio sit à deo: qui nisi eis cooperetur aut potius per illa operetur, nullus sequeretur effectus. Non enim qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus. Porro non obstat huic loco, quod arte magica nonnunquam medela homini videatur contingere: quæ non à deo, sed à dæmone proficisci videtur. Nam huiusmodi curatio aut fit occulta applicatione naturalium causarum & magis fit à deo quam à dæmone: aut fit tantum per cessationē à malefaciendō, & sic non est vera medela, sed putatitia. Sapiens verò loquitur de vera curatione, quæ sola est à deo, aut naturali virtute aut supernaturali. Innuit ergo rectè se dixisse Deum creasse medicum: quia omnis quæ per ipsum est medela, à deo est. Ideoq; subiicit, medela à rege accepturam donationem, hoc est, regaliter & liberaliter remunerandam, & donis honorandā etiā à magnis principibus, vt pote qui etiā ipsi opera medicorum sæpè indigeant, & agnoscant magnum esse dei beneficiū: quod per eos consequuntur. Ita autē non est de magica sanatione, quæ magis à regibus puniendā est & vindicandā quam honorandā, & præmijs alendā. Vnde subditur.

Disciplina medici exaltabit caput illius, & in conspectu magnatorum collaudabitur.

NOMEN, disciplina, hic rursus, vt alias aliquando, ponitur pro scientia: quia Græcis est *ταξιμα*. Hac autem sententia: sicut & supe-

riori, indicat quam merito sit cuique honorandus medicus, cum etiam apud principes & magnates propter scientiā & artem suam medici magnifant, & laudentur. Honorificū extat de medicorum excellentia Homeri testimoniū: *ἦ βῆς ὄ ἀνὴρ πολλῶν ἀι τὰς ἰατρίας ἀλλῶν*, hoc est, medicus enim vir vnus comparandus est multis aliis.

4. *Alit ipse us creauit de terra medicinam, & vir prudens non abhorrebit eam.*

PRO medicinam: Græcè est *φάρμακον*, hoc est, pharmaca, & medicamenta: proinde conueniet hic nomen medicinæ accipi non pro ipsa arte & scientia, quæ propriè de terra non est creata sed pro rebus medicantibus, herbis scilicet, & aliis virtutem medendi habentibus: quas res cum deus de terra creauerit, ad hoc vt seruirent homini, meritò vir prudens non debet ab eis vtendis, cum opus est, abhorretere, sed contra potius dei beneficium amplecti, & cum gratiarū actione illo frui. Nec enim existimare debet se per hoc displiciturum Deo, quasi qui creaturis fidat, & non soli deo. Nec rursus et si pharmaca & medicamenta parū sæpè suauiua sint & palato ingrata, tamen qui sapit, non abhorrebit ab eis, sicut abhorrent paruuli & insipientes. Sed ne ingratum se præbeat deo: qui remedia morborum parauit: nec in seipsum sit iniurius, amplexabitur cum opus est medicinæ beneficia, tanquam à deo data, & tanquam naturæ vtilia, et si per se parū grata. Porro nomē, medicinæ, etiā apud prophanos scriptores non solum significat artē medicorum: quam Græci vocant, *ιατρικὴν*, sed etiam pharmaca & remedia quibus ea ars vtitur: vt cum dicit Cicero. Sed desperatis etiam Hippocrates vetat adhibere medicinā. & Ouidius: Principiis obsta, sero medicina paratur: cū mala per longas cōualuere moras.

5. *Nonne à ligno indulcata est aqua amara, ad agnitionem hominum virtus illorum.*

DVBITARE meritò nemo debet: quin Sapiens hic alludat ad factū quod describitur in Exodo, cum narratur in Mara aquas amaras in dulcedinem versas per iniectionē ligni. Sed ex hoc loco videri omnino potest authorem nostrū sensisse lignum illud naturalem habuisse virtutem, ad conuertendum amaritudinem aquarum in dulcedinem. Id quod quidam non dubitant asserere, non solum ex hoc loco moti, sed etiam ex verbis Exodi 15. maximè secundum textum Hebraicū. Nam vbi nos legimus quod dominus ostendit ei lignum, Hebræa habent: & docuit eū dominus lignum: quo intelligunt significatum quod dominus docuit eum vim & naturam ligni. Et quorsum alioqui dominus ei seruum aliquod lignum vel arborem ostendisset, nisi illud singularem ex natura sua virtutem inditā habuisset? Nā alioqui virga eius quæ reliqua operabatur miracula, ad miraculi operationē suffecisset. Iuxta hanc ergo satis probabilem sententiam, rectè adducitur hoc factum in cōprobationē eius quod Deus ex terra creauit pharmaca, & remedia morborum curatiua. Probabilem magis adhuc reddunt hanc sententiam Græca hoc loco quæ pro illis verbis: ad agnitionem hominum virtus illorum: habent sub vna interrogatione cum præcedentibus, *ἆρ ἂν δὲ γινώσκοντες τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀπὸ*

ἀπὸ ἀνδρώπων, hoc est: Nonne à ligno dulcis facta est aqua, vt cognosceretur virtus illius ab homine: Vbi si relatiuum, illius, refertur ad lignū, iam apertè significatur lignū sua virtute dulcedinem attulisse. Potest tamen etiam ad Deum referri, sicque locus erit aliorum sententiæ: qui non naturali virtute, sed p miraculū putant effectum vt amaræ aquæ dulces facti sint. Pro qua sententia facit quod in historia scholastica, ex sententia quorundam Hebræorum, refertur lignū illud fuisse amarissimū: imo & mortiferum, vt maiori esset miraculo, & virtus diuina magis ostenderetur in eo quod per tale lignum amaræ aquæ in dulcedinem versæ sunt. Iuxta hanc sententiam intelligendum est Sapientem hic proferre istud exemplum vt ex illo quod miraculosa virtute Deus per lignum præstitit in deserto, insinuet etiam omnia illa quæ naturali virtute sunt per creaturas, Deo esse tribuenda: qui author est creaturarum omnium: qui si per creaturas operari potest quod ex natura non habent, multo magis per illas operari censendus est quod ex natura habent non nisi à deo accepta. Cū autem in nostra lectione sequitur: Ad agnitionem hominum virtus illorum: relatiuum illorum, referri debet ad ea quæ includuntur in nomine, medicinæ, herbas scilicet & pharmaca, quæ ad curationem hominum Deus à terra creauit, & est sensus: Virtus & efficacia eorum quæ à terra deus creauit, peruenit dei dono ad agnitionē hominum, hoc est Dei dono factum est vt homines inciperent cognoscere herbarum vires, sicut mox subiicit. Rabanus in commentario videtur legisse virtus illius, vt ad Deum referatur, sicut habet Græca: quia sic habet: Iuxta historiam demonstrata est potentia Domini, & c. duo scripta habebant eum coniunctione: Et ad agnitionem hominum virtus illorum, vt cum præcedenti parte sic rectè coniungi possit hæc pars. Nonne à ligno indulcata est aqua amara: Et sic ad agnitionē hominum peruenit virtus terræ nascentium. Vnde de sequitur.

6. *Ei dedit hominibus scientiā artemque, honorari in mirabilibus suis.*

DEDIT Deus hominibus scientiam rerum medicarum: siue per specialem inspirationem & reuelationē, sicut Adamo dedit vt omnium rerū naturas cognosceret, & Salomonem 3. Reg. 4. ea donauit Sapientia, vt disputaret super lignis à cedro quæ est in Libano, vique ad hyssopum quæ egreditur de pariete, siue quia per variam experientiam dedit vt ad scientiam rerum medicarum peruenirent, idque ad hoc, vt ab hominibus honoraretur in mirabilibus suis operationibus quæ inueniuntur in creaturis ipsius, & per eas hominum corporibus.

7. *In his curans mitigabit dolorem, & vnguentarius faciet pigmentū sanitatis, & vnctionem conficiet sanitatis.*

8. *Ei non consummabuntur opera eius, pax enim Dei super faciem terræ.*

QUOD dicit: curans mitigabit dolorem, ad Deū referendum est: quemadmodum Græca videntur exigere, sic sit sensus: Per pharmaca à terra creata, aut etiam per homines quibus dedit scientiam: Deus curans mitigat dolorem hominum. Subiungit de vnguentario, vel, vt ex Græcis, *μυρτα*, pharmacopola & aromatario: mistiones ex variis conficiente, quia duobus modis pharmaca adhibentur, aut simplicia sine omni

mistione quod ad medicos solos pertinet: aut ex variis speciebus commista quod medici per pharmacopolas perficiunt. de vnguentario Græca tantum dicunt, *ποιοῦται μίγμα*, faciet mistionem, nec adduntur illa verba quæ nos habemus addita, suauitatis & vnctionem conficiet sanitatis: Per quæ interpres indicat se intellexisse hunc locum de mistionibus quæ sunt ad vngendum corpus ex terius, quæ & suauem de se fundunt odorem, & sanitatem ægris adferunt corporibus. Cum alioqui Græca generalius intelligenda sint: non solum de iam dictis mistionibus, sed etiam de his confectioibus quæ interius sumuntur per modum cibi & potus ad curationem corporum. vtraque enim compositio ac temperatio ad pharmacopolam pertinet medico inseruientem. Porro cum Græcis sit singulare *μίγμα*, rectius etiam apud nos legitur pigmentum & vnctionem, quo modo legit Rabanus & scripta quædam quamuis parum faciat ad rem, siue singulariter siue pluraliter legatur. Pigmentum autem hic positum est pro confectioe ex diuersis speciebus, suauis & odorifera, quod ipsum nomen præter alia significat apud prophanos scriptores: vnde pigmentarius dicitur aromatarius: qui facit aut vendit huiusmodi confectioes. Quod sequitur, & non consummabuntur opera eius: significat tam varias esse pharmacopolæ confectioes, vt non sit earum finis & certus numerus, cum subinde fiant nouæ nec prius vsitata, & terra continuè suppeditet vnde fiant ad vsum hominum diuersarum specierum compositiones. Hac ergo parte insinuate vult dei in humanum genus fauorē, p quem fit, vt nunquam desint quæ ad curandos homines sunt necessaria, & contra novos ac incognitos morbos, noua etiam semper inueniuntur remedia ex his quæ terra progignit. Vnde & subiicit: Pax enim Dei super faciem terræ. Quo significatur, in superficie terræ semper inueniri vnde pax & salus hominibus à deo conferatur. Pax enim in scripturis sæpè accipitur pro prosperitate & salute. Aut sensus est, Deum nō ira irasci hominibus super terram habitantibus, vt eis subtrahat sua beneficia eorum valetudini necessaria, sed eam benignitatem erga eos seruare, vt sicut pluit super iustos & iniustos: ita & suppeditet quæ curandis morbis conducunt.

9. *Filius tuus infirmum non respiciet, sed ora Deum, & ipse curabit te.*

POSTQUAM in genere cōmendauit & herbarum vires & medici operā, atque ostendit omnia quæ per hæc homini bona contingunt: Deo esse tribuenda, rectè subinfert doctrinam de seruandis in contracta infirmitate, docens in primis filiū suū, hoc est, vnūquemque discipulum, ne in infirmitate sua seipsum despiciat, hoc est, negligat, curamque sui deponat, aut desperando de recuperanda sanitate, aut de ea nimia securitate præsumendo. Monet tamen ne mox & ante omnia confugiat ad ea, de quibus dictum est medicorum remedia, sed vt in primis precibus ad Deum confugiat, declarans se illi maximè fidere: illumque primum esse authorem recipiendæ sanitatis qui vt verè solus sanitatem confert: ita & ex animo precantes curabit, si saluti eorum expedire cognouerit. Et quia peccata commissa impedimento esse solent recuperandæ à deo sanitatis, quæ etiam frequenter morborum sunt causæ

recte deinde tertio loco subiungit.

10 *uertere a delicto, & dirige manus, & ab omni delicto munda cor tuum.*

Dvo requiritur aut tria, videlicet vt æger & omne peccandi propositum deponat, auertendo se à delicto faciendo, ac dirigendo manus, hoc est proponendo rectam operationem, & vt ab omni delicto prius commisso emundet cor suum per orationem, contritionem & pœnitentiam. Et quoniam non conuenit priuatis tantum confidere precibus & actionibus, ideo quarto loco monet vt etiam ambiantur preces sacerdotum, & sacrificia pro obtinenda sanitate, & remissione peccatorum non negligantur, quæ recte exiguntur post præcedentem versum: quia grata deo non sunt, nisi ab eo fiant qui auertit se à delicto, & dirigit manus suas per virtutis propositum. Dicit ergo.

11 *Da suauitatem & memoriam similitudinum, & impingua oblationem.*

Pro, suauitate, est *euadliar*, hoc est, suauolentiam aut suauem odorem, per quod significatur aut quod de thure in sacrificiis accedebatur, aut totum ipsum sacrificium quod in suauem odorem deo incendebatur, & tanquam gratus odor à deo acceptabatur. Pro sacrificio autem quod in odorem suauitatis sit offerendum, exigit, duo, memoriam scilicet, vel, vt est Græcis *μνησθῆναι*, hoc est monumentum & memoriale similitudinum. Quo significatur ea simile oblata domino pars quæ cum thure & oleo imposita altari cremabatur in memoriam muneris domino oblata, vt scribitur Leuitici 2. Secundo dicit, & impingua oblationem, hoc est, pinguem aliquam & opimam fac oblationem & victimam vt scilicet non de pessimis animalibus fiat oblatio, sed de melioribus. Quamquam & hic possit esse sensus, fac vt oblatio tua tanquam pinguis habeatur apud Deum, eique valde grata sit, iuxta illud Psal. 18. Holocaustum tuum pingue fiat. Implentur hæc perfectius in noua lege, in qua in odorem suauitatis offertur deo sacrificium, panis speciei retinens, quod est memoriale eius sacrificij quod in cruce semel peractum est, & simul complectitur corporis Christi pinguem charitate oblationem. Ne autem prædictis omnibus præstitis putetur medici operam negligendam esse, & fiducia prædictorum remedium nullum aliud remedium requirendum esse, bene quinto loco subiicit.

12 *Et da locum me tibi, etiam illum Dominus creauit, & non discedat à te, quia opera eius sunt necessaria.*

Cum, inquit, quæ dixi præstitis, tunc da locum medico, hoc est, admittite illum, nec putes te illum admittendo, recedere à Domino, quia Dominus illum in usum hominum formauit. Ita que illum admittendo Dei vteris beneficio. Nec solum illum admittas, sed continuo etiam serua apud te, nec sinas vt temere discedat à te, quia opera eius sunt tibi necessaria ad sanitatis consecutionem & conseruationem. Non enim semel tantum audiendas & admittendus medicus, sed subinde idque non solum pro recuperanda, sed & pro conseruanda sanitate recepta. Videre ergo hic licet pulcherrimum ordinem à Sapiente præscriptum: qui pro recuperanda sanitate, eaque conseruanda, merito seruandus est. Loquitur autem de infirmitate graui & periculosa. Nam in leuioribus

morbis non semper valde accuratè hæc sunt seruanda, maximè de accersendo medico. Sicut & quæ Iacobus vlti. similiter cum hoc nostro Sapiente præscribit, de grauioribus morbis intelligitur, cum dicit: Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros ecclesiæ, & orent super eum: vngentes eam oleo in nomine domini, &c.

13 *Et inueni tempus, quando in manus illorum incurras, ipsi vero Dominum deprecabuntur, & dirigat requiem eorum & sanitatem propter conuersationem illorum.*

Causa redditur in nostra lectione, cur sit dandus locus medico, quia, inquit, cum in infirmitatem incidisti, tunc est tempus quando te illorum, nempe medicorum, manibus committas. Vel sic: Est tempus quando in manus illorum incurras, hoc est, contingit esse tempus quando te illis committere debeas, tempore scilicet infirmitatis. Quod autem sequitur, ipsi vero Dominum deprecabuntur, &c. non videtur ad medicos pertinere, cum illorum officium non sit pro ægris precari, sed potius sacerdotum. Proinde Lirarus cum aliis quibusdam, quod hic dicitur de medico, ab illo loco: Da locum medico, &c. intelligit dici de medico spirituali, sacerdote scilicet, cuius est oratione Dominum placare, & sanare non solum spirituales, sed & corporales morbos. Verum nimis apertum est authoris illo loco loqui de medicis corporalibus, de quibus locutus est superius. Proinde non malè hic quidam intelligunt Sapientem insinuare voluisse, officium boni medici esse, non solum remedia morbis accommodata applicare, eisque niti & confidere, sed etiam deum inuocare, ac orare vt sua & ingenia & remedia ad ægrotorum salutem dirigat ac fortunet. Res enim, in qua medicus versatur, est per se magna, magnisque periculis obnoxia, quæ ob id non solum prudentiam, sed etiam piam curam & sollicitudinem requirit: qua neglecta grauissimæ offensiones ac periculosæ curationes esse solent. Cum enim artis plurimum fidunt medici: ita vt non curent dei directionem implorare, sit nonnunquam vt eorum conatus deus non prosperet, sed subuertat. Itaque nostræ lectionis hic erit sensus: Est tempus quando in medicorum manus incurras ipsi autem non suæ arti nimis fidant, sed Dominum deprecabuntur, vt dirigat & fortunet requiem quæ ægris adferre student, hoc est, sanitatem, idque, quia hoc pertinet ad eorum conuersationem, hoc est, officium, & vitæ rationem. Græca tamen aliter habent hanc sententiam, magisque in Græcis ad sacerdotes videtur referenda, de quibus rectè mentio facta est in illa sententia: Da suauitatem, &c. Sic enim habent: Est tempus quando & in manibus ipsorum est prosperitas. Etenim ipsi Dominum precabuntur vt prosperet ipsis requiem & sanitatem vitæ gratia. Quorum verborum etiam hic potest esse sensus: Quamquam dixerim locum dandum medico eiusque ope te indigere, tamen accidit aliquando vt & per manus illorum per quos mox dixi sacrificia offerenda, contingat ægris prosperitas & felicitas, etiam sine manu & opera medici. Nam ipsi Dominum precabuntur vt ipsis ægris prosperet requiem & sanitatem ad hoc vt viuere possint. Ita & in nostra lectione oratio non ad medicos qui manibus iuuant, sed ad sacerdotes qui ore profunt, referri potest hoc modo: Est tempus quando in medicorum manus incurras: his autem suo fungentibus officio.

cio, illi de quibus mox dixi: Da suauitatem: interrim Dominum deprecabuntur, vt dirigat sanitatem quam inferre medici laborant. Facient autem hoc sacerdotes propter conuersationem eorum, hoc est: quia hoc ab eis requiritur vitæ eorum ratio & quia præ aliis sanctitati & pietati student. Vt mixtim intelligatur esse sermo de sacerdotibus & medicis, de quibus vtrisque superius sermo fuit, qui que simul pro suo quique officio laborare debent ad iuuandos ægros,

14 *Qui delinquit in conspectu eius qui fecit eum, incedet in manus medici.*

Significat hæc sententia, peccata causas esse morborum, deumque peccatis offensum punire peccata morbis, ob quos necesse est confugere ad opem medici, à quo grauias sæpè ægri ferre patiuntur: proinde ei qui à morbis & medicorum opera molesta ægris liber esse volet, operam dandam vt à peccatis, quæ deum grauius offendant liber sit, & quam minimum illum offendat. Bene autem ad exaggerationem peccati dicit: qui delinquit in conspectu eius qui fecit eum: aut, vt habent Græca: qui peccat contra factorem suum. Sic enim notatur hominis ingratitude, qui peccare audeat contra eum qui illi author vitæ fuit & sanitatis: significaturque quod ob id dignus est, vt si non vita, saltem sanitate priuetur morbosque patiat, & cum morbis amara etiam & molesta medici remedia, simul cum impensarum grauiamine. Postquam ergo insinuauit Sapientem quid contracto morbo sit faciendum, hac sententia indicat morborum causas, & qua ratione caueri possit ne in morbos incidatur. Porro peccata morborum esse causas, etiam aliæ scripturæ docent, vt cum Paulus dicit Corinthis: Ideo inter vos multi infirmi, & dormiunt multi. Et cum Saluator cuidam à se sanato dixit: Ioan. 5. Vade, & iam amplius noli peccare, ne deterius tibi contingat.

1. cor. 1.

15 *Fili in mortuum producat lachrymas, & quasi dura passus incipe plorare.*
16 *Et fac luctum secundum meritum eius vno die vel duobus propter deum illum.*

Postquam dixit quid in infirmitate conseruato sit faciendum, docet etiam quid in morte amicorum sit faciendum, duo, in primis requirens. Primum, vt statim à morte amici, defleatur eius mors idque serio & amare quasi graue malum acciderit, tum quod amicus luce hac iucunda priuatus sit, tum quod per mortem irreuocabilis ab amico fiat separatio. Prohibet ergo ne Stoicorum more, nostrorum mortem sine dolore feramus, aut, quod impiorum est, de illorum morte gaudeamus, siue ob odium ipsorum, siue ob commodum facultatum per illorum mortem obtinendarum, sed vt charitatem & amoris nostrum erga eos ostendentes defleamus & illorum vices & nostram. Secundo requirit, vt postquam aliquam diu lachrymis indultum est, corpus defuncti secundum iudicium, hoc est, secundum morem, & eius quod corpori debetur contegatur terra, nec illius sepultura negligatur, vt etiam honore sepulture demonstretur amor erga defunctum, eique impendatur quod ei debitum est. Neque enim velle possumus defunctum amici corpus semper in oculis nostris seruare, quod stultum est mulierum,

Contr. Ians. in Eccles.

quæ ferre nequeunt corporis ad sepulturam ablationem: neque illud insepultum relinquendum nobis est, vt auius & bestiis sit esca, quia id barbarum est, & contra honoris amicis deferendum. Concedendum ergo terræ est, vnde sumptum est, idque maxime à nobis: qui illud à terra resuscitandum certo expectamus. Hinc ob sepulturam defunctis impensam, in scripturis Tobias eximie commendatus est. Ceterum in eo quod dicitur, secundum iudicium contege corpus illius: aut, vt habent Græca, secundum iudicium eius: rectè intelligimus non tantum exigi simpliciter sepulturam, sed etiam quæ pro more recepto in sepultura adhibetur, vt nobis corpus contegere secundum iudicium, sit etiam cum exequiis ritumque funebri & precibus corpus terræ tradere: vnde pro, secundum iudicium: quidam vertunt: iuxta morem funebrem.

17 *Propter deum autem amare fac luctum illius vno die, & consolare propter irasiam.*

18 *Et fac luctum secundum meritum eius vno die vel duobus propter deum illum.*

Quod in his versibus bis dicitur: nam idem est, propter deum, & propter detractio-nem, ordinatius sic habent Græca: Amarum fac luctum, & calefcere fac (vel accende) planctum, & fac luctum secundum dignitatem eius. vno die & duobus propter calumniam, & consolationem admittite propter tristitiam. Omittenda est apud nos coniuuctio, autem, quæ vt non est in Græcis, ita nec apud Rabanum: nec in quibusdam scriptis. Repetit de lugendo defuncto etiam post sepulturam, sed adiungit moderationem in luctu adhibendam, ne ethnico more inconsolabiliter & diutius quam conuenit mors amici defleatur: iuxta illud Pauli: 1. Thess. 4. Vt non contristemini sicut & ceteri qui spem non habent. Vult ergo vt non solum propter amorem erga defunctum, sed etiam vt euitetur calumnia & detractio, (ne scilicet cum multorum offensione dicatur quis de amici morte gaudere) amare lugeatur de defuncto: idque pro merito & dignitate eius, sed vt aliquot tantum diebus duret amarus iste planctus & dolor: ita vt ne pro quorundam more dolor & fletus semper intendatur magis & crescat, sed potius cum tempore remittatur & consolatio admittatur, vt ne nimia tristitia noceat su perstiti. & abundantiori tristitia absorbeat ipse. Quod ergo dicit de luctu vnus aut duorum dierum: non est contrarium ei quod supra dixit. Luctus mortui septem dies. Hic enim vult paucis tantum diebus amatum illum luctum: qui esse solet in principio, ferendum eumque statim remittendum, accepta consolatione & doloris mitigatione. Et quod secundum meritum eius non significat pro merito vitæ & operum mortuum plangendum esse, sed secundum dignitatem eius: est enim Græcis *κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ*, hoc est, prout dignus est defleat à te, siue ob amicitiam quæ tibi cum illo fuit, siue ob beneficiorum acceptionem, siue denique ob vitæ eius probitatem, & detrimentum mortis eius. Porro ex loco hoc intelligere licet quam accuratè & studiosè obseruata semper fuerit consuetudo lugendi mortuos: suntque in sacra scriptura graui exempla, ex quibus scire possumus huiusmodi officia solemnissima sanctissime mortuis tributa fuisse, quamquam hæc consuetudo in scripturis commendata merito iam sub noua lege, cum &

I 3 fides

fides creuit, & spes vitæ post hanc vitam melioris ex magna parte immutata sit, ita vt in precibus magis consistat officia mortuis impendenda, quã in fletu & planctu.

19 *A tristitia enim festinat mors, & cooperit virtutem & tristitia cor dicitur scilicet ceruicem.*

REDDIT rationem cur dixerit consolationem admittendam ad vitandam tristitiam, quia, inquit, à tristitia fit vt mors festinanter & ante tempus adueniat, ipsaque tristitia vires hominis tegit, ita vt se non prodant, sed obscurantur, ac supprimantur, flectitque ceruicem hominis, ita vt curuus ac tristis incedat, eique omnem fiduciam atque audaciam eripiat: significat ergo tristitiam auferre homini omnem animi corporisque vigorẽ, atque etiã immaturam adferre mortẽ. Vnde autẽ pendeat vt sit in homine noxia tristitia, sequens sententia indicat.

20 *In abductione permanet tristitia, & substantia motus secum cum cor eius.*

VARIA est in hoc versu lectio, apud Græcos. Nam pro abductione: quidam codices habent ἀπαγωγή, vt Germanica additio, quod secutus videtur noster interpret vertens, in abductione. Quidã codices habent ἐπαγωγή, quam dictionem interpret noster vertere solet, obductionem & sic habet codex Bessarionis hoc loco, In obductione. Aliqui hic vertunt, inductionem. Pro, permanet, Germanica additio habet παραμένει, quod vertunt abire aut discedit, vt sit hic sensus: Inductione abire tristitia, hoc est, per animi inductionem, qua seipsum homo consolatur, fit vt discedat tristitia. Cui conuenit quod in secunda parte dicitur, vbi pro substantia, est βίος, quæ dicitio et si etiã victũ & facultates significat quibus homo sustentatur, propriè vitam significat, vt hic possit esse sensus: Vita pauperis est secundum cor eius, hoc est, ex corde pendet qualis sit vita hominis afflictũ. Misera enim est & breuis, si in afflictionem eius cor torqueatur: scilicet & longa, si cor non se torqueat, sed patienter calamitatem ferat. Toletanum tamen exemplar habet, vt noster legit, παραμένει, hoc est, permanet. Nostræ ergo lectionis sensus est: Tristitia permanet in homine per hoc quod abducit animum suum à consolatione & consideratione eorum quæ dolore mitigare possent: & substantia pauperis vel afflictũ est secundum cor eius, quia quale est cor eius, talis est & vita atque substantia eius: vita & breuis futura: si lætum aut tranquillum, nihil ei obsit externa calamitas diuque eius vita sit duratura. Aut substantia pauperis est secundum cor eius, hoc est, ex corde dependet, diuesne sit quis habendus an pauper. Si enim modico contentus est, & paupertatem æquo fert animo, reputandus est verè diues: Si verò animo est intranquillo, etiam si multas possideat diuitias, verè pauper est. Itaque secundum hunc sensum significatur tristitiam esse ingens malum, quæ diuitem facit egenum, & pauperem facit bis infelicem. Vnde rectè subiicit.

21 *Ne dederis in tristitia cor tuum, sed repelle eam à te, & memento nouissimorum, & noli obliuisci.*

22 *Neque enim est conuersio, & huic nihil proderis, & seipsum perimabis.*

SUPERIUS capite 30. multis dehortatus est à tristitia in genere, ob calamitates quæ in hac vita incidunt: hic verò peculiariter dehortatur à nimia tristitia ob amicorum mortem. Ideo enim dicit: Ne dederis in tristitia, vel, vt Græcis ἐξλήθην, ad tristitiam cor tuum, non iam omnem tristitiam prohibens, cum eam prius exegerit, sed requirens ne quis cor suum dedat tristitiæ, atque ab ea totũ obtineri permittat, sed eam ad tempus admissã mox à se repellat, idque consideratione mortis, quæ ex tristitia ante tempus consequi solet. Quod mœrentẽ semper meminisse conuenit, & illius non obliuisci: ne dũ illum non aduerit, mortem sibi acceleret, sibi que sit mortis suæ author & causa. Idque eo magis meminisse oportet: quia ex morte non est conuersio, hoc est, reuersio ad hanc vitam, iuxta communem legẽ, sed irreparabilis est vitæ amissio. Deinde & illud in tristitia considerare mœrentẽ conuenit, quod immodica sua tristitia defuncto nihil possit prodesse vt ad amissam vitam redeat: & seipsum pessimè, hoc est, malè affligit, sibi ipsi iniurius sine alterius fructu. Itaque duplici ratione monet tristitiam super mortuo amico temperandam, videlicet & cogitatione mortis, cuius periculo se quis exponit sine recuperatione, & quia sua tristitia defuncto prodesse nõ potest, cum sibi ipsi obest. Potest quod de memoria mortis inducitur etiam accipi, vt insinuet desistentibus mortẽ cogitandũ esse communem esse omnibus moriendi legem constitutam, nec à morte amicorum reditum esse ad vitam, vt huius communis sortis consideratione, leuius feratur amicorum mors. Et David quoque rationibus, quæ hic insinuantur, sese consolatus est super morte infantis qui ei ex Bethsabee natus erat, sic dicens: Propter infantẽ: cum ad huc viueret, ieiunavi & fleui. Dicebã enim: Quis scit si fortè eum donet mihi dominus, & uiuat infans. Nunc autem quia mortuus est, quare ieiuno? Nunquid potero reuocare eum amplius? ego vadam magis ad eum, ille verò non reuertetur ad me.

23 *Memor esto iudicij mei, sic enim erit & tuum: mihi heri, & tibi hodie.*

DOCVIT cauendum ne ex alterius morte incommodum nobis & malum accersamus, hæc autem sententia insinuat fructũ quem ex illa capere debeamus, nempe vt ex illa etiam nobis imminetis mortis cogitationem assumamus, sicque solliciti simus ita viam nostram instituere, vt feliciter & salubriter mortem expectare possimus. Atque quo magis commoueat, ipsummet defunctum introducit loquentem, & communis sortis quemque admonentem, quemadmodum in epitaphiis frequenter fieri solet. Memor, inquit, esto iudicij mei, hoc est, conditionis meæ: quam Dei ordinatione & iudicio subire debui, sic enim erit & tua conditio cum Deus ita de te fieri iusserit, quasi dicat: Noli te ob mortẽ meam nimis discruciare, sed illud potius ex illa lucri reporta, vt cogites quod qualis est conditio mea, & quale iudiciũ Deus in me exercuit, talis erit & tua aliquando conditio, & tale iudiciũ etiam tibi contingeret. Et ne illud in longum tempus differendum tibi promittas, quod heri mihi accidit, hoc ipsum tibi hodie expectandum est, & euenire potest. Bene enarrat dicit:

dicit, hodie, & non dicit, cras, vt intelligat quisque quemlibet diem præsentẽ sibi posse esse vltimũ, nec sibi promittat certo aliquod vitæ tempus in futurum: iuxta illud Poetæ: Omnem crede diem tibi diluxisse supremum.

23 *In requie mortui requiescere fac memoriam eius, & consolare illum in exitu spiritus sui.*

HÆC sententia variè à nostris intelligitur. Nã Dionysius tres adfert sensus, quorũ primus est: Memoriam morientis fige in requie quam animæ electorum habent post hanc vitam, loquendo ei de beatitudine æterna, vt dicat: Portio mea Domine sit in terra viuentium. Vel, inquit, sensus est: vt tempore mortis facias memoriam morientis quiescere à recordatione rerum secularium, vt cogitet solum ea quæ suam concernunt salutem. Addit: Porro quidam exponunt sic: In requie mortui, hoc est, ad monumentum, in quo quantum ad corpus quiescit, requiescere fac memoriam eius, hoc est, aliquod sensibile memoriale constitue, ex cuius intuitu viuentes recordentur ipsius, &c. Præter has expositiones Rabanus etiam aliter intelligit significari, in transitu morituri, non tradendam obliuioni memoriã eius, sed in mente eam figendam, vt eius exemplo quis excitetur ad vitæ correctionem. Sunt & qui aliter hunc locũ tractant, cum si scopus authoris spectetur, & originalia inspiciantur, vnicus sit & genuinus sensus iste: In requie mortui, hoc est, cum iam quis per mortem quiescit, liber à laboribus & miseriis huius vitæ, tu vicissim fac apud te quiescere & cessare memoriam illius, hoc est, tu ne persistere sinas in te cruciantem illam memoriam: per quam requiras eum tecum hic viuentem, sed illam cum mortuo intermori, & cum quiescente quiescere & cessare facias. Est enim Græcis καταύωσθαι, hoc est, quiescere fac & sedit. Memoriam autem quam cessare vult, eam intelligere oportet quæ est molesto desiderio coniuncta, non eam quam cum pia beneuolentia & charitate retinere meritò debemus, multo minus eam quæ nos vel ad imitationem defunctorum, vel ad iuuandum illos piis precibus prouocet, vt ne quis hunc locũ producat contra piam illam mortuorũ memoriã, quam seruat ecclesia Catholica, sicut contra ridiculè satis hunc locum aliqui proferunt pro statuendis precibus quæ piè sunt pro defunctis, sic intelligentes: Cum quis per mortem requiescit fac memoriam eius requiescere, dicendo: Requiescat in pace. Ita cum non attenditur authoris scopus, nec originalium habetur respectus, quisque quod sibi videtur, intelligit in scripturis. Quod autem sequitur iuxta recepram lectionem: Et consolare illum in exitu spiritus sui: omnes intelligant significare, morituro in fine vitæ suæ impendendam à viuis consolationem, proponendo scilicet eis moriendi communem omnibus necessitatem, vitæ huius miseriam, futuræ vitæ felicitatẽ, & ad eã obtinendam, dei per Christi merita paratam misericordiã. Verum Græca longè alium habent sensum, sic enim est illis: καὶ παραλήθῃ ἐν αὐτῷ, hoc est, consolationẽ accipe super eo, cum exiit spiritus eius: quasi dicat: dolere potes super eo, & sollicitus esse pro eo cum adhuc spirat & ægrotat: at cum spiritus eius egressus est à corpore, & ille liber est à miseriis huius vitæ, nec possit tua opera ad vitã redire.

Corn. Ians. in Eccles.

re, sinas tibi consolationẽ impendi, & ex teipso consolationẽ accipe, exẽplo dauidis quod supra adductũ est. Hunc sensum vt & nos habemus in nostra lectione, conuenit omittere pronomen, illud, quod in vno scripto correctiore non erat, vt verbũ, consolare, passiuè accipiatur, pro, consolationem admittere, quemadmodũ requirit dicitio Græca, vt meritò dubitari non debeat quin sic verteret interpres, qui & statim prius hoc capite verbum, consolare, posuit in passiuã significationem, cum dixit: consolare propter tristitiam: vbi Græcis eadem est quæ hoc loco dicitio. Ex prædictis licet colligere varias rationes, ob quas moderanda sit tristitia in morte amicorum, nẽpe quia mors omnibus est communis & inuitabilis: deinde quia illa requies est defuncti, ac tertio quia est iustum dei iudicium & ordinatio. Præterea quia tristitia defuncto prodesse non potest, & postremum quia nocet, & mortifera est mœrenti.

24 *Sapientiam scriba in tempore vacuitatis, & qui minoratur actũ, sapientiam percipiet.*

NOVI hic argumenti initiũ est, quod Sapientia etiam sequenti capite continetur, docens prolixè qui apti sint ad sapientiam eximiam, & scripturarum intelligentiã percipiendam, & quid ad hoc requiratur, in primis scilicet otium literariũ & libertas ab operibus seruilibus & mechanicis artibus: quibus qui vacant, quoniam rebus externis omnino sunt dediti, parũ idonei sunt sapientiæ excellenter sic obtinendæ, vt aliorum possint esse doctores, & in rebus publicis sapientiã magistri, quanquam fatendũ sit tales etiam reipub. vitales & necessarios esse. Proinde conuenit hunc locum diligenter obseruare hac maximè tempestate, qua & vilissimi cerdones sibi vendicant scripturarum intelligentiã atque professionem, & plerique studiosis sapientiæ inuidet otium illud, quod percipiendæ sapientiæ hic docetur esse necessarium. Dolendum autem hunc locum, vt & alia multa, partim scriptorum, partim inter pretis vitio sic à nobis legi, vt non satis sensus authoris intelligatur, qui in Græcis est & clarior & iucundior. Cæterum vt diligenti annotatione vitia quæ scriptorum incuria irreperant corrigantur, & versionis obscuritas aut incommoditas inuuetur: in primis notandum hic grauiter ab omnibus nostris erratum esse, quod putauerint dictionem, scribæ, verbum esse imperatiui modi, quasi præcipiatur sapientiam scribi. Constat enim ex Græcis esse nomen à nominatiuo Scribæ cum Græcis sic sit: σοφία γραμματεως ἐν δυνάμει σχολῆς, hoc est, Sapientia scribæ in oportunitate otij, scilicet consistit, aut comparatur. Igitur apud nos accusatiuus, sapientiã, meritò mutandus esset in nominatiuum, sapientia, quem imperitos scriptores verisimile est in accusatiui mutasse, quod dictionem, scribæ, putarent esse verbum. Aut si accusatiuus retinendus est, quia in omnibus quæ ad manum erant scripti reperiebatur: dicitio, scribæ accipienda est vt sit nominatiuus pluralis, & ex sequenti membro subaudiendum est verbum, percipient, vt sit sensus: Scribæ, hoc est, legisdoctores (sicut nomen hoc sæpè ponitur in Euangelio) percipient sapientiã, in tempore quo vacui sunt ab operibus mechanicis & seruilibus totos se tradentes veritatis inquisi-

inquisitioni, scripturarum lectioni atque contem-
plationi: & qui minoratur actu, hoc est: qui parū
in externa occupatur operatiōe, hic percipere po-
terit sapientiam. Quod sequitur: quia sapientia
replebitur: etsi ferē in hac sententia coniungatur
cū præcedentibus, tamen ex Græcis patet ad se-
quentia pertinere quemadmodū & Rabanus &
multa scripta sequentibus coniungunt, quamvis
durē cum illis hæere videatur.

26 Quia sapientia replebitur qui tenet aratrum, & gloriatur in iaculo, stimulo boues agit, & conuersatur in operibus eorum, & enarra-
tio eius in filiis taurorum.
27 Cor suum dabit ad versandos sulcos, & vigilia eius in sagina va-
catum.

PRO, sapientia replebitur: Græcis est idē ver-
bum quod mox interpret vertit, sapientiam
percipiet, nempe σοφισεται, hoc est, sapiens fiet.
Vnde satis constat interpretem nostrum hanc par-
tem non coniunxisse præcedentibus, alioqui sen-
sus illi fuisset: Qui minoratur actu, sapiens fiet:
quia sapiens fiet. Notandum secundo Græcis
non esse coniunctionem: quia, sed interrogatio-
nem τί, hoc est, quid, ut sit sensus: Quid hoc est:
quomodo sapiens fiet qui tenet aratrum, &c.
quasi dicat: occupationes eius non sinunt ut fiat
sapiens, hoc est, eruditus. Et omnino verisimile
est interpretem non vertisse: quia, sed quid, vel
qui: pro quomodo: at cum id non intelligeretur,
quid vel qui, mutatum esse in: quia: nisi interpres
legerit non τί, sed τίς, quia. Quæ lectio si retinen-
da sit, tamen ut habeatur sensus authoris, tota
hæc sententia interrogatiuē offerenda erit, sic-
que coniungetur causalis coniunctio, quia cum
superiori sententia: Qui minoratur actu, & pa-
rum habet negotiorum, is fiet sapiens. Nam
an sapientia replebitur qui tenet aratrum, &c.
&c. In quibusdam incerti authoris annotatio-
nibus scribitur quosdam libros habere: qua
sapientia replebitur: & totum legendum inter-
rogatiuē vsque ad, taurorum: quæ sanē lectio
omnino est præferenda. Enumerantur autem
aliquot hominum genera qui ad sapientiam &
singularem eruditionem percipiendam non sunt
idonei, propter externas occupationes quibus
penitus deinentur: & potissimum quatuor, in
quibus omnia operationum genera facillē com-
prehenduntur. Inter quos primum locum me-
ritō tribuit agricolis, ut quorum opera maximē
est necessaria, & naturæ conueniens. Secundum
locum tribuit fabris, quorum duo facit genera,
alterum eorum qui duram materiam exsculpunt,
ut sunt lapidæ & fabri lignarij: alterum eorum
qui duram materiam malleo contundunt, exte-
nuant, & molliunt. Nomen enim, faber, sicut &
Græcum τέκτων, generale est, & commune iis
omnibus qui circa duram versantur materiam,
artificibus scilicet cunctis qui ex quavis mate-
ria aliquid faciunt, & malleo vtuntur in suo opi-
ficio: vnde quoniam hoc nomine, plastæ & figuli
non comprehenduntur, quarto loco ponit figu-
los. Vnde facillē colligere licet ordinis hic obser-
uati & rationem & ornatum. Vbi & hoc obser-
uandum est: in singulis generibus semper repeti-
ad quid quodque genus cor suum det, atque in
qua re vigilet. Inde semper subiungitur, post ope-
rationē enumerationem: Cor suum dabit, & vi-
gilia eius, &c. Quod ergo attinet ad primum ge-
nus, agriculturalium scilicet, insinuans eorum occu-

pationes: Quomodo, inquit, autan sapientia re-
pleti poterit qui tenet aratrum, & gloriatur iacu-
lo: Vbi per iaculum conuenit intelligere baculū
qui instar iaculi est & paruæ hastæ, quo boues in-
ter arandum agricolæ incitant & impellunt ad
progrediendum. Nam ut videre est in Italia, aliis-
que locis vbi in arando bobus vtuntur, sicut equi
à fessoribus vrgentur calcatribus aut flagris, ita
boues centris & stimulis prælongis instar hastæ
& iaculi, vnde Græcis hic est ἡ δόξα, ἡ βύρρα, hoc
est, in hastili stimuli, & apud nos sequitur quod
exponit de quo iaculo sit sermo: Stimulo boues
agitat. Stimulus enim propriè dicitur fustis acutę
cuspidis, quo rustici boues suppingunt. Quæ se-
quuntur in descriptione actionum agricolæ cla-
ra satis sunt, nempe quod conuersatur in operi-
bus bouum, hoc est, occupatur in eis, & enarratio
eius est in filiis taurorum, hoc est, sermo eius &
locutio est de vitulis & progenie taurorū. Hic iā
finis est interrogationis: qua dum recenset Sa-
piens agricolæ occupationes, significat illum nō
esse aptum qui singularem percipiat rerum sa-
crarum eruditionem. Vnde & subiicit: Cor suum
dabit ad versandos sulcos, hoc est, animum suum
accommodabit vertendæ terræ, & ducendis per
arationem sulcis, & vigilia eius in sagina vacca-
rum, hoc est, in ea re vigilat ut bene nutriet vac-
cas, quæ ei butyrum & lac suppedient, ad cam-
rem & mane surgit, & vesperti serius se somno tra-
dit: quasi dicat: cum his in rebus totus sit animo
intentus, quomodo vacare poterit percipiendæ
sapientiæ: Idē prosequitur in operariis ciuitatis.

27 Sic omnis faber & architectus, qui noctem tanquam diē transigit.
28 Qui sculpsit signacula sculprilia, & assiduitas eius variat picturam.
29 Cor suum dabit in similitudinem picturæ, & vigilia sua perficiet
opus.

PRIMUM in genere proponit latum fabri-
rum genus, quos dicit noctem tanquam diē
transigere: hoc est, noctu occupari sicut interdium
sue quod opera sua nonnunquam noctu pera-
gant: non contenti labore diurno, siue quod noctu
cogitent animo quæ per diem facienda in-
cumbunt. Deinde vnam fabrorum speciem exem-
pli causa ob oculos depingit, lapidam scilicet
vel sculptorem: qui in lapide, aliaue materia du-
ra varias inducit sculpendo figuras. Qui, inquit,
sculpsit signacula sculprilia, pro quo Græcis est,
ἡ δόξα, ἡ βύρρα, hoc est, celaturas signa-
culorum vel sigillorum. Signacula ergo sculprilia
hic dicuntur sigilla exsculpta, ut sculprilia, sit
adiectiuum, non autem substantiuum significans
imagines: quæ sæpius sculprilia dicuntur. Malē
enim legitur in quibusdam libris: Qui sculpsit si-
gnaculo sculprilia. Cæterum in eo quod sequi-
tur, & assiduitas eius variat picturam: pro, variat
picturam, Græcè est, ἀλλοιωσάτωικιλίαν, hoc
est, assiduitas eius est mutare varietatem, hoc
est: eius opera in hoc assidua est vt multam
effingat varietatem. Proinde nomen picturæ
hic accipi debet pro figura, quæ sua varietate
picturam variam imitatur. Non enim sculpto-
rum est pingere, & colores inducere, sed sculpen-
do formarum varietatem ad imitationem pictu-
ræ effingere. Vnde & subditur: Cor suum dabit
ad similitudinem picturæ: hoc est, vt imitetur
picturam. Hic enim iam pro, picturæ est ἡ ἀρ-
χὴ: quæ dictio propriè puram significat, &
animalium

animalium per colores figurationem. Hactenus
autem adhuc pendet sententia quæ perficitur
per illud: Cor suum dabit, &c. ut sit sensus: Sic
omnis faber, & qui sculpsit, cor suum dabit vt
assimilet picturam, quasi dicat: Etiam tales eru-
ditioni percipiendæ apti non sunt vt qui noctu
diēque aliis in rebus occupentur. Idem ostendit
in alio fabrorum genere, qui non incidendo &
sculpendo vtuntur malleo, sed concutiendo, & ex
tenuando, atque dilatando durā materiam: quod
pertinet ad fabrum ferrarium, sub quo & argenta-
rij, & ærarij omnes comprehenduntur.

30 Sic faber ferrarius, sedens in xta incudem, & considerans opus
ferri.
31 Vapor ignis vret carne eius, & in calore ignis concertatur.
32 Vox mallei innouat aures eius, & contra similitudinem vasis ocu-
lus eius.
33 Cor suum dabit in consummationem operum, & vigilia sua ornabit
in perfectionem.

ETIAM hic pendet sententia vsque ad illud,
Cor suum dabit, Est enim sensus: Sic faber
ferrarius, &c. cor suum dabit, ita vt quo versus in
termedij quasi per parenthesis inserti sint. Quod
dicit, in calore ignis concertatur, significat eum
conflictari & veluti pugnare in æstu, dum ad per-
ficiendum opus suum ignis calorem fortiter
perfert, eumque superare contendit. Cum dicitur:
Vox mallei innouat aures eius, significatur itera-
tū subinde sonum mallei contundere aures eius,
cæque noua semper percussione impetere. Cum
dicitur contra similitudinem vasis oculus eius, si-
gnificatur ipsum semper habere oculum defixum
in exemplar operis à se perficiendi. Dicitio enim,
cōtra, hic ponitur pro, è regione, & vas, pro quo-
uis opere parando. Pulchrè ergo describitur hu-
iusmodi fabri constantia & animi intentio, dum
desiderio perficiendi à se operis, & ignis intollera-
bilē calorem toto corpore perfert, & aurium simul
& oculorū molestias tolerat, quia & illæ frequen-
ti sono mallei obrunduntur, & isti intento candem-
tione ferri affectū. Vnde subdit, Cor suum dabit in
consummationem operum, hoc est, ad hoc, vt
perficiat opera sua, quasi dicat: Non obstantibus
omnibus illis quæ molesta sunt toti corpori, auri-
bus & oculis, totum se accommodabit operibus
suis, vt parum ei libeat aut liceat intendere sapien-
tiæ diuinarum rerum. In eo quod sequitur legen-
dum est non per vnam dictionem, imperfectionē,
sed per duas, in perfectionem, quomodo & Rabanus
habet, & quedā scripta. Græcè enim est ἐπιτε-
τελεσθαι, hoc est, ob perfectionē, id est, ad hoc vt per-
ficiat opus suū. Et est notandū, quod nomen, vigilia,
iuxta exigentiam originalium, debet esse nomi-
natiui casus, vt vertendū potius fuerit, & vigilia e-
ius, sicut benè versus fuit in primo genere de a-
gricolis. In singulis enim generibus dicitur: Cor
suum dabit, & item quid vigilia efficiat, dicitur er-
go de fabro quoddam vigilia eius ornabit opera ad
hoc vt ea perficiat. Pro innouat, sunt qui legunt,
intonat, sed Græca habent καινίσαι, quod innouare
significat, nō intonare. Sequitur de quarto genere,

34 Sic figulus sedens ad opus suum, & conuertens pedibus suis rotam.
35 Quique in sollicitudine positus est semper propter opus suum, & in-
numera est omnis operatio eius.
36 In brachio suo formabit lutum, & ante pedes curuabit virtutē suā.
37 Cor suum dabit vt consumet linitionem, & vigilia sua munda-
bit fornacem.

ETIAM figuli operationes sic ob oculos pro-
ponit, vt facillē quisque videri possit illi
non vacare studium sapientiæ impendere. Pro
innumera, Græcis est ἀριθμῶς, hoc est, nume-
rata vt significetur figulum certum quotidie va-
forum numerum conficere, aut singula vasorum
genera certo numero persoluere. Noster vide-
tur legisse ἀριθμῶς, hoc est, innumera, quo signi-
ficatur eum immensam vasorum conficere bre-
ui tempore multitudinem, & omnis generis va-
sa effingere. In eo quod dicitur, ante pedes cur-
uabit virtutem suam, rectius versus fuisset pro-
nomen, eius, vt ad lutum referatur, non ad o-
perantem. Duas enim eo versus videtur exprimere
figuli operationes, nempe quoddam brachio suo &
manu format, hoc est, figurat lutum, (est enim Græ-
cè, τρυφή) & quod prius ante pedes suos fle-
ctit, curuat & subigit vim ipsius luti, vt aprum
scilicet fiat ad formam manibus & brachio indu-
cendam. Huiusmodi enim luti subactio, quæ est e-
ius curuatio & temperatura, pedibus prius fit.
Proinde conuenit relatiuum reciprocum accipe-
re pro non reciproco, vt aliās sæpè. Quod si quis
volet ad operantem referre, sensus erit: quoddam fle-
ctit fortitudinem suam incuruando se, & incli-
nando robur suum & dorsum suum ad operis per-
fectionem. Vltimus versus continet postremas
duas figuli operationes, videlicet linitionem, quæ
vasi figuratio inducitur plumbo aut alia materia
ad ornandum & confirmandum illud: & fornacis
mundationem, vt scilicet illo mundato vasa co-
quenda inferantur.

38 Omnes hi in manibus suis sperauerunt, & vnusquisque in arte sua
sapiens est.
39 Sine his omnibus non edificatur ciuitas, nec inhabitabunt, nec in-
ambulant.

ENUMERATIS opificum generibus no-
quoniam dicitur ad eos non pertinere
eximiam sapientiæ perceptionem & functiones,
haberentur contemptui, ostendit eos suo modo
esse sapientes, nempe in arte sua eorumque sapien-
tiam & operationem esse reipublicæ & vtilem
& necessariam, quoddam sine his nec edificetur ciui-
tas, nec edificata vel inhabitent homines, vel fre-
quentent, ita vt ambulent in ea. Ad ciuitates enim
concursum est ab his qui agros colunt, vt illi & sua
inferant, & ex ea quibus indigent efferant opifi-
cum manu parata. Dicit autem omnes in manibus
suis sperare, quoddam manuali opera sibi quæ ad vi-
ctum & vestitū sunt necessaria, cōparare studeat.
Postquam autem dixit quid illis sit tribuendum,
& acceptum ferendum, subiicit quid illis non
competat.

40 Et in ecclesia non transibunt, super sellam iudicis non sedebunt,
& testamentum iudicij non intelligunt.
41 Neque palam faciunt disciplinam & iudicium, & in parabola non
inueniuntur.

PRO transibunt, Græca quædam habent ὑπε-
εργαλῶνται, hoc est, in ecclesia & cœtu non
supernominabuntur, hoc est, non habebunt no-
mina dignitatum super alios. Alij legunt, vt &
noster, ὑπεραδύνηται, hoc est, superfluent, vt si-
gnificetur tales in republica non supergressuros
alios, nec eminentē locum obtenturos, quod per
partes declarat, ostendens eis nec conuenire iudi-
cis locum, quia non intelligunt constitutiones iu-
diciales, nec magistrī & doctoris, ad docendum
alios

alios disciplinam & iudicium, vel æquitatem in vita mortum seruandam, quia non occupatur in perdiscendis grauibus & seriis sapientum sententiis. Indicat ergo duo esse in republica officia, per quæ eminent in ea qui eis funguntur, eaque requirere singularem sapientiam, & hanc requirere otium & cessationem ab operibus illis mechanicis.

4. Sed creaturam aui confirmabit, & deprecatio eorum in operatione artis.

PRO æui, est αἰώνος, quod hic melius vertetur, sæculi. Significatur enim quod illorum sit confirmare & tueri res huius sæculi, ut quæ per se fluxæ sunt & caducæ, illorum continua operatione reparentur, firmiterque persistant atque eo seruentur, ne vnquam desint necessitatibus hominum. Deprecatio eorum dicitur esse in operatione artis, quia eorum præcipua vota & desideria sunt in eo ut artis suæ operationem perficiant & præstent. De eo enim semper cogitant, hoc vnum maximè semper habent in votis.

5. Accommodantes animam suam, & conquirentes in lege altissimi.

HÆC pars non est referenda ad sententiam mox præcedentem, quemadmodum apparet ex nostra lectione, & quomodo omnes nostri intelligunt, contra quam requirunt & originalia & scopus authoris. Ipse enim omnino id agit, ut ostendat prædictorum artificum non esse cor suum tradere inquisitioni legis Dei, quia cor suum quisque in suo genere tradit rebus arti suæ congruis: & mox dixit eorum vota esse in operatione artis: quomodo ergo iam eis tribuetur, accommodare animam suam legi altissimi, & conquirere in ea? Notandum ergo Græca separare hanc partem à superioribus, quæ habent in hunc modum, *ὡς ἂν ἴσθι δὲ ἄλλοι τὴν ψυχὴν αὐτῶν, καὶ ἀνακρινόμενοι ἐν νόμῳ ὑψίστου*, hoc est, præter dantem animam suam, & cogitantem in lege altissimi. Quod videtur ad illa referenda esse quæ superius dicta sunt non conuenire operariis opificiorum, ut significetur illa tantum conuenire ei qui dat se totum legi Dei, & in illa assidue meditatatur. Quod ut etiam nostra lectio significet, oportet in his participiis, accommodantes, & conquirentes, aliquid subintelligere, per quod oratio imperfecta perficiatur hoc modo: Accommodantes animam suam in lege altissimi, & conquirentes in ea (nam illud, in lege altissimi, ad utrumque participium est referendum) hi soli illa quæ dixi præstabunt. Vnus scriptus codex habuit per genitium singularis numeri, accommodantis animam suam quomodo videri potest interpretem vertisse, quod genitium singularem habeant Græca. Quæ lectio si recipiatur, sensus erit: Accommodantis animam suam & conquirentis in lege, supple sunt ea quæ modo dixi non esse artificum, aut sunt ea quæ sequuntur. Sunt enim qui hanc partem satis obscuram in Græcis referunt ad principium capitis sequentis, hoc modo vertentis: Veruntamen qui dat animam suam legi Dei & meditatatur in ea, sapientiam omnium antiquorum exquiret. Nam quod nos legimus, sapiens Græcis non est. Ita & in nostra lectione hæc pars referri potest ad sequentia, ut oratio sic perficiatur. Accommodantes animam suam in lege altissimi

mi, hi facient quæ modo dicam. Porro legendum potius singulariter, animam suam, quam animas suas, ut quidam legunt, ex Græcis est manifestum. Ponitur autem anima pro animo. Rectius enim dicimus accommodare animam alicui rei quam animam. Quod si quis secundum receptam intelligentiam hæc participia referre volet, & coniungere cum præcedenti sententia, sensus erit, quod artifices illi confirmabunt reshuius mundi, ita tamen ut accommodent animam suam legi altissimi, illi scilicet quæ decalogo continentur qui ad omnes pertinet, si velint animam suam saluam esse.

CAPVT XXXIX.

1. Sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens, & in prophetis vacabit.

DICTIO sapiens, Græcis, non est, ut modo dictum est: Suppositum enim verbi, exquiret, petendum est ex fine præcedentis capitis. Postquam ergo superiori capite descripsit officia & exercitia opificum, hic describit actiones eius qui sapientiæ studiosus est, qui in nostra lectione intelligendus est significari nomine sapientis ostenditque primo per quas actiones sapientia singularis obtineatur, ac deinde quis sit fructus præceptæ sapientiæ. Inter actiones ergo ad obtinendam sapientiam necessarias primo loco ponit exquirere sapientiam omnium veterum qui præcedentibus temporibus fuerunt, quaerendo scilicet eorum scripta, eaque diligenter legendo, & quia inter eos præcipuum locum obtinet prophetæ, rectè de eis peculiariter subiungit, Et in prophetis vacabit, vel, ut habent Græca, *ἐν προφηταῖς* in prophetiis, sed id eodem recidit. Vacatur enim in prophetis, dñ in eorum scriptis quis occupatur seseque exercet. Nam pro, vacabit, est ἀρχαίων ἑστῶτα, hoc est, occupatus erit.

2. Narrationem virorum nominatorum conseruabit, & in versutiis parabolarum simul introibit.

PRO narrationem, est διήγησις, aut, ut quidam habent, διήγησις: quæ dictio proprie significat enarrationes & expositiones, ut ea videatur hic significari sacrarum scripturarum & prophetarum explicatio, quæ à viris nominatis, hoc est, celeberrimis & magni nominis sit, vel ædificis libris, vel viva voce. Itaque post lectionem sacrarum scripturarum, rectè secundo loco insinuat sapientiæ studioso requirendos celeberrimorum virorum commentarios & expositiones, ne suæ fidat nimis intelligentiæ, eaque diligenter obseruandas, cõseruandas & retinendas. Iam cū sequitur, & in versutias parabolarum simul introibit, rectè intelligitur quod simul cū nominatis illis veris ingreditur in versutias parabolarum, ad intelligendū scilicet eas ad iutorio illorum. Potest tamen etiā per διήγησις, hoc est, enarrationem virorum intelligi, non commentarij sacram scripturam exponentes, sed absolute elocutio sapientiæ & enarratio, ut etiam pertineat ad auctores sacrarum scripturarum, quæ continent narrationem virorum celeberrimorum. Quoniam autem in scripturis sacris & aliorum sapientum scripsit præter prophetas peculiari indigent inquisitione parabolæ per sese obscuræ, & tamen multam in se continentes vtilitatem, rectè etiam de eis peculiariter subiungit: Et

IN ECCLESIAST.

CAPVT XXXVI.

in versutias parabolarum simul introibit. Vbi præter sensum dictum dictio, simul, etiam refertur potest ad prophetas, ut significetur quod non solum vacabit in prophetis, sed quod simul etiam se ingeret in lectionem parabolarum. Prophetis enim vacandum est, propter cognitionem futurorum: parabolis, propter ea quæ ad vitæ institutionem & recta consilia danda pertinent. Versutias enim parabolarum vocat acutas subtilesque sententias, quæ à sapientibus de vita doctè & ingeniose pronunciatæ sunt, & ad vitæ verti & accomodari possunt, unde rectè dicuntur versutia, vocabulo in bonum accepro: sicut & Græcis hic dicuntur εὐφραῖα, à εὐφραίνω, quod est veteri. De eis dñ subditur ad explicandum quomodo in versutiis parabolarum introibit sapientiæ studiosus.

3. Occulta prouerbiorum exquiret, & in absconditis parabolarum conuersabitur.

In pri. l. e.

IDEM significatur per prouerbia & parabolæ, ut dictum est prolixè in commentariis. Super prouerbia Salomonis, quamuis hic accipi possint hæc dictiones in suo proprio significato, ut prouerbia sint quæ adagia dicimus, sententiæ scilicet graues, quæ in ore omnium versantur, & ad vitæ institutionem pertinent: Parabolæ verò, similitudines & comparationes vnus rei ad aliam, quales sunt parabolæ Euangelicæ à Saluatore ita pronunciatæ, ut absconditæ sint, & reconditæ habeant sensum, indigentes multa indagine, & explicatione.

4. In medio magnatorum ministrabit, & in conspectu principis apparebit.

5. In terram alienigenarum gentium pertransiet, bona enim & mala in omnibus tenuabit.

MALÈ à multis legitur, in omnibus, cum legendum esse, in hominibus, sicut habet Rabanus & pleraque scripta manifestum sit ex Græcis, quæ habent ἐν ἀνθρώποις, in hominibus: Quidam has duas sententias intelligunt, ut significant fructum quem sapiens percipit, nempe quod per sapientiam id obtineat ut possit regibus ministrare, & stare coram magnatibus utque libere possit versari in alienis regionibus & populis propter prudentiam vsu rerum comparatam, aut quod à principibus mittendus sit legatus in exteris regionibus. Cui intelligentiæ fauet quod Græca non habent per futurum, tentabit, sed ἐπάσσει tentauit, quomodo & apud Rabanum legitur, At quoniam & præcedentia & mox sequentia describunt ea quæ ad sapientiam obtinendam pertinent, quia fructus obtentæ sapientiæ postea describuntur, magis conuenit etiam his sententiis intelligere, significata esse quæ faciunt ad consequendam sapientiam. Ad eam enim obtinendam non satis est legere vel audire sacras literas, earumque expositiones, sed oportet experientiam rerum addere, atque ob id sapientiæ studiosum conseruari apud magnates eorumque ministerio sese ingerere. Item adire exteris regionibus, ad audiendum doctorum disputationes, & probandum regionum mores: quemadmodum regina Saba ex Æthiopia venit Hierosolymam, audiendi Salomonis gratia: & de Solone dicitur intrasse eum Ægyptum à Græcia: & de Platone atque Pythagora scribit Hieronymus eos in terras remotissimas commigrasse pro doctis audiendis. Et idem Hieron. è Dalmatia Romam, hinc cū Treuerim & Gallias cum Ger

mania pertransisset, Constantinopolim venit, inde Alexandriam Ægypti, deinde Hierosolymam, idque experientiæ causa, & videndorum audientiorumque virorum magnorum desiderio quomodo & nunc à studiosis vniuersitates & extræ regiones cum magno fructu audientur. Oportet enim & bona & mala in hominibus tentare & experiri, ut in eis quæ bona sunt sectemur, quæ mala sunt vitemus.

6. Cor suum in dei ad vigilandū diluculo ad Dominum qui fecit illum, & in conspectu altissimi deprecabitur.

7. Aperiet os suum in oratione, & pro delictis suis deprecabitur.

QUONIAM præter omnia iam dicta quæ ad comparandam faciunt sapientiam, maximè & in primis necessaria est frequens ad Deum oratio, quia Deus est qui dat sapientiam, rectè postremo loco etiam de ea prædictis coniungenda subiungit. Ersi enim de ea postremo meminit, tamen significat satis oportere, ut ea primas inter omnia partes obtineat, cum dicit diluculo tradendum cor ad Dominum in oratione, ante scilicet omnes alias actiones, & singulis diebus: ut intelligamus orationem adhibendam in omnibus prædictis, nempe lectione librorum, auditione doctorum, & profectioe ad extera loca, ut cum fructu hæc fiant. Et sicut in descriptione actionum quibus occupantur artifices, superius dixit in singulis generibus ad quid cor suum tradant, & qua in re vigilant, ita & hic de sapiente dicit, quod cor suum det ad vigilandum in præcibus, significans satis id esse, vel primum & præcipuum eius opus. Benè autem cū Dominum nominat, adiecit, qui fecit illum, insinuans illum solum posse dare sapientiam, qui dedit essentiam. Benè item prius dicit cor tradendum ad deprecandum, & postea subiicit: Aperiet os suum in oratione, quia oportet ut orationem oris præcedat oratio cordis, quæ dum est intenta, non sibi temperat ab orando vocaliter, unde & internus affectus sæpe magis excitatur: In eo tamen quod dicitur, aperiet os suum in oratione, rectè etiam intelligitur significari quod auidè & multum desiderabit precando, iuxta illud: Dilata os tuum, & implebo illud. Non solum autem vult Deum precandum pro obtinenda sapientia, sed & pro remissione peccatorum, ne scilicet peccata, sine quibus hæc vita non peragitur, impedimentum præstent danda à Deo sapientiæ, quia, ut dicitur Sapientiæ primo. In male uolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis.

8. Si enim Dominus magnus voluerit, spiritum intelligentiæ replebit illum.

CONIVNCTIO causalis, enim, Græcis non est, benè tamen addita est, ut intelligatur hic reddi rationem cur orandus sit Deus & pro sapientia, & pro peccatorum remissione, nepe quia sapientiæ perceptio pendet à domini voluntate, quæ ad dandum sapientiam inclinatur, si ita precemur pro sapientia, ut simul deprecemur pro venia iuxta illud Iacobi 1. Si quis indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, hoc est, ergo quod hic dicitur: Sapientiæ studiosus orabit assidue Deum, quia si Dominus ille, qui

magnus est & omnipotens, & ob id facile quidvis præstare potest, voluerit, volet autem si vt oportet rogetur, affluenter orantem sapientia donabit.

9 *Et ipse tanquam imbres mittet eloquia sapientie suae, & in oratione confitebitur Domino.*

POSTquam ostendit quibus orationibus sapientia paratur, & à quo detur, describit iam pulchrè obtentæ sapientie fructus. Et primum dicit, quod qui iam Dei dono repletus est sapientia, non eam in seipso continebit, sed eloquia sapientie suae de se diffundet tanquam imbres, hoc est, copiose & largiter, quod in primis faciet erga Dominum, quæ sanctis & sapientibus verbis & orabit, & laudibus celebrabit, assidue orans pro his quibus adhuc indigere agnoscat, vt pro acceptis beneficiis, & præcipue pro sapientie dono gratias agat Domino, cumque carminibus, hymnis & psalmis laudet & celebret. Bene. n. coniunxit Sapiens orationem & gratiarum actionem atque confessionem dicens, in oratione confitebitur Domino sicut & Paulus ea sæpius coniungit, vt cum dicit: Sine intermissione orate, in omnibus gratias agite. Bene etiam id subiicit illi quod dixit, mittet eloquia sapientie suae, quia sapientie eloquia primum in oratione & laude Dei exhibenda sunt. Nam de proferendis sapientie eloquiis ad aliorum vtilitatem postea dicit.

10 *Et ipse diriget consilium eius & disciplinam, & in absconditis suis consiliabitur.*

QUIDAM relatiuum, ipse, hic referunt ad Dominum, de quo in fine versus sequentis, vt hic sit sensus: Et ipse Dominus diriget in finem bonum, & prosperabit consilium sapientis & scientiam eius, & in absconditis ac secretis suis eloquiis consilium illi suggeret vt ea intelligat. At magis referendum est relatiuum, ipse, ad ipsum sapientem, sicut & in præcedenti & in sequenti sententia, vt ipsa tota oratio mollius fluat. In Græcis enim tres sibi continuæ sententiæ incipiunt ab αὐτός, Ipse, sine coniunctione, & vnde semper videtur ad eundem, nempe sapientem, referendum idem, pronomen in principio positum in nominatiuo, sicut & idem pronomen in omnibus tribus sententiis in genitiuo positum, nempe αὐτοῦ, magis referendū est ad Deū, vt & in præcedente sententia didicimus fuerat: Ipse iam repletus sapientia à Deo mittet eloquia sapientie eius, nempe Dei. Et in hac sententia, Ipse iam donatus sapientia à Deo, diriget consilium Dei, & in absconditis illius consiliabitur. In sequenti: Ipse palam faciet disciplinam doctrinæ illius. Sensus ergo huius sententiæ est: Ipse sapiens non satis habebit sapientiam percepisse, sed consilium Dei quod in scripturis aut alibi didicit, & disciplinam hoc est, scientiam (est enim Græcè ἐπιστήμη) diriget, hoc est, in rectam deducet operationem, atque ad rectam vitam degendam rationem referet: sicque huiusmodi consilium, quantum in se est, rectum faciet: quod qui non sequuntur, quam in ipsis est deprauat. Et in absconditis ipsius Dei consiliabitur, hoc est, in præceptis consilii sue vitæ, quæ in occultis obscurisque quibusdam sententiis sunt posita, atque in occultis iudiciis Dei assidue cogitabit, meditabitur, & consilia sibi captabit. Pro, consiliabitur, enim est διαβουλεύεται, quod est, cogitabit, vel meditabitur. Itaque apud nos reciprocum pronomen, suis, pro non reciproco, eius, ac-

ceptum est. Et indicat hic versus fructum perceptæ sapientie, qui pertinet ad eum qui sapiens iam Dei dono factus est. Sequens verò exprimit fructum qui à sapiente ad alios dimanat, cum dicitur.

11 *Ipse palam faciet disciplinam doctrinæ suae, & in lege testamenti Domini glorietur.*

NON tantum, inquit, per & propter sapientiam perceptam confitebitur Domino, nec tantum sibi sapiens erit, sibi que soli consulat, sed etiam aliis palam faciet institutionem doctrinæ Dei, vel suæ quam à Deo percepit, & iucundum ei erit loqui de lege Dei, gloriabiturque in ea, & eam Dei dono cognoscat, & aliis eam docere possit, quemadmodum se David dicit: In labiis meis pronunciaui omnia iudicia oris tui. In via testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus diuitiis.

12 *Collaudabunt multi sapientiam eius, & vsque in seculum non delebitur.*

EXPRESSIT fructus qui ab ipso procedunt sapiente, nunc exprimit fructus sapientie, qui ab aliis redeunt ad sapientem, laus scilicet sapientie eius cum æterna eius memoria. Non sine fructu, inquit, palam faciet doctrinam diuinam, quia collaudabunt multi sapientiam eius, ea que vsque in perpetuum non delebitur ex animis hominum, sed semper hærebit cum laude in mentibus multorum. Quia in re differt hæc sapientia à sapientia humana, que admixtas habens plurimas vel vanitates vel falsitates, cum tempore & cum hominibus mutatur, & tandem falsa deprehenditur, sicque in obliuionem venit, quemadmodum de philosophorum & hæreticorum sectis res ipsa docet.

13 *Non recedet memoria eius, & nomen eius requiratur à generatione in generationem.*

NON tantum, inquit, tradita ab eo sapientia perpetua erit in mentibus hominum, sed & eius memoria perpetua erit partim apud homines, sed multo magis apud Deum, iuxta illud Psal. 111. In memoria æterna erit iustus. Et nomen eius requiratur per omnes generationes, hoc est, in memoriam reuocabitur ad celebrandum illud, & honore afficiendum, quemadmodum patet in sanctis Prophetis, Apostolis & Episcopis, qui in lege Domini siue docendo, siue scribendo laborauerunt: quos Dominus non tantum in cælestibus, sed etiam super terram celebri nomine tantò magis exornat, quantò id minus optauerunt, qui Dei tantum gloriam & salutem suam atque aliorum intenderunt. Quod si sint quidam, quorum memoria in mundo intercidit, manet tamen illa perpetuò in cælis, vbi illorum nomen semper requiritur, hoc est, nunquam venit in obliuionem. Rursum autem hic interpret vertendo, requiratur, declarat se legisse ἠκηθόσται, cum Græca modo habeant θισόσται, hoc est, viuet. Sed sensus eodem recidit.

14 *Sapientiam eius enarrabunt gentes, & laudem eius enuncietur in ecclesia.*

ETIAM extera, inquit, gentes loquentur de ipsius sapientia, quæ vel in libris ipsius leguntur vel

vel ab aliis prædicari audiunt, vel denique ex ore ipsius audierunt, & priorum cetus (qui hic ecclesie nomine significatur) laudem eius enunciet. Prioris partis veritas declarata est in Salomone, cuius sapientiam non solum regina Saba gentilis admirata est, sed vt de eo scriptum est, vniuersa terra desiderabat vultum Salomonis, vt audiret sapientiam eius quam dederat Deus in corde eius. Et Ptolomæus Philadelphus circa ea tempora quibus hæc scripta sunt, sapientiam in Hebræorum libris contentam, curauit in linguam Græcam conuerti, ita vt & ab ipso, & à multis Græcis tunc sanctorum virorum scripta & legi inciperent, & in admiratione non haberi. Per quæ postea ita commoti sunt plerique ex gentibus etiam ante Christum, sed maxime post Christum, vt se sanctorum cætui adiungerent, & populo Dei, qui hic sine additione aliqua simpliciter dicitur ecclesia, vt mirum non sit quod hoc nomen appropriatum nunc sit populo Christiano. Non enim legendum est hic, ecclesia sanctorum, vt quidam legunt, sed absolute, ecclesia.

15 *Si permanferit, nomen derelinquit plusquam mille: & si requieuerit proderit illi.*

MALÉ hic ferè ab omnibus legitur, Si permanferit nomen eius, vt, nomen, sit suppositum verbi, permanferit, & sit sensus: Si permanferit nomen eius, derelinquet post se plusquam mille discipulos, hoc est, multos. Ex Græcis enim constat legendum sine pronomine, eius, & nomē suppositum esse verbi, derelinquet: in verbo autem, permanferit, subaudiendum, sapiens, atque sic multa etiam habent scripta, vt sit sensus: Si sapiens permanferit in vita, relinquet sibi nomen plusquam mille, hoc est, celebrior erit multis: & si requieuerit, hoc est, vita hac defungatur ac moriatur, hoc ipsum proderit illi, tum quia fama nominis eius crescit post mortem vt frequenter fit, & in sacris doctoribus accidere videmus, tum quia pro amissa vita hac corporali, vitam consequetur æternam. Pro, proderit illi, Græcè est ἐπιεισάω, hoc est, acquirere sibi nempe famam & nomen. Significatur ergo sapientem celebrem fore & in vita & post mortem. Quædã Græca partes inuerfas habent hoc modo: Si requieuerit, nomen derelinquet plusquam mille: & si permanferit, acquirere sibi. Quæ distributio conuenientior est, quod morienti melius competat relinquere nomē, post scilicet: & viuenti competit acquirere sibi nomen & famam. Sicut tamen noster vertit, ita habet exemplar Germanicum.

16 *Adhuc consiliabor vt enarrem, vt furore enim repletus sum in voce.*

NOVI hic argumenti erordium est. Post multa enim dicta, superioribus alia adiecturus quasi resumpto spiritu, præparat lectorem, & attentum facit ad sequentia: in quibus in primis hortatur ad celebrationem & considerationem operum Dei. Pro, consiliabor vt enarrem, Græcè est, ἐπιεγανονθῆς ἐκδιηγήσομαι, adhuc meditatus enarrabo, hoc est, ego præter iam à me dicta, adhuc alia enarrabo quæ meditatus sum. Sensus ergo nostræ lectionis est: Ego adhuc intra me cōsultabo & meditabor, vt quæ meditatus sum animo, enarrem & exponam voce. In sequenti parte pro furore, Græcis est διχαμνία. Quam dictionem quidam interpretantur semiplenam lunam,

quasi diuisam lunam à δίσχο quod diuisum significat, intelliguntque hunc sensum: Quoniam repletus sum sicut luna semiplena, cupiens scilicet semper in continuo angustio perficere ad perfectum. Alij intelligunt significare lunam plenam quasi duplam lunam, vt significet Sapiens se plenum esse sapientia & cogitationibus instar lunæ plenæ. Noster legit μαρία, quod furorem significat, & est sensus: Adhuc enarrare pergam quæ mente concipio, quia velut furore repletus sum, ita vt me à dicendo continere non valeam, spiritu me incitante & commouente ad loquendum, sicut commouentur furore correpti. Simile est illi quod est in Iob 32. Plenus sum sermonibus, & coarctat me spiritus veri mei, loquar & respirabo paululum. Et Iere. 23. ait: Factus sum quasi vir ebrius, & quasi hominidus à vino, à facie Domini, & à facie verborum sanctorum eius, & rursum Iere. 20. Dixi, non loquar ultra in nomine Domini. Et factus est in corde meo quasi ignis exultans. clausulæque in ossibus meis, & defeci ferre non sustinens. Sequitur in libris nostris: In voce dicit. Quod vt obscurum est, eo quod verbum non habeat suppositum: ita nihil ei in Græcis correspondet, & variè admodum legitur. Quidam enim habent cum coniunctione: Et in voce dicit. Alij sine coniunctione: In voce dicit. Quidam, dixit, Et intelligitur suppositum vel spiritus internus, vel sapiens. Vnus codex habebat correctum in margine, Dicam, quæ lectio tolerabilior esset. In speculo Augustini legitur: In voce dicit. Rabanus tantum habet: Vt furore enim repletus sum in voce, sine verbo, dixit vel dicit. Quæ lectio cum sit aptissima, & tanti authoris, per quæ multa in hoc libro corrigi merito debeant, iure hic amplexanda est. Videri enim omnino potest verbum, dicit, in margine primum ascriptum aliquo, qui notare voluit hic Sapientem sic dicere, deinde textui insertum esse.

17 *Obaudite me diuini fructus, & quasi rosa plantata super riuos aquarum fructificate.*

PRO diuini fructus, est μοι δόσι, hoc est, filij sancti quo nomine compellat Israelitas & qui sunt de populo Dei, quorum est proprium dignis laboribus Deum celebrare. Rectos enim dicit collaudatio. Hortatur enim in sequentibus ad laudem Dei, similitudine rerum suauissimarum atque odoratissimarum, significans illam Deo esse gratissimam, si bono animo atque iudicio, Deo tribuatur. Ad hoc enim significandum, pertinent quæ hic adhibentur similitudines rerum boni odoris, nempe vt ex animo Deum dignis laudibus celebrando velut bonum odorem de nobis Deo offeramus. Illud enim esse gratissimum Deo sacrificium, fragrantissimi odoris plenissimum. Quod ergo dicitur, quasi rosa fructificare, significat suauem Deo odorem per confessionem exhibendum instar rosæ odoriferæ. Sic & in sequentibus.

18 *Quasi libanus odorem suauitatis habete, Florete flores, quasi liuuium, & date odorem, & frondeie in gratiam.*

LIBANVS non pro monte hic positum est, sed pro thure. Florete flores, dictum est pro producite flores. Frondeie in gratiam, est ad gratiam frondere, gratasque ac iucundas frondes vel

proferre. Allegoria autem quæ est in his verbis explicatur sequentibus versibus, quibus iam exponitur quod dictum est sub ænygmate.

19 Et collaudate canticum, & benedicite Dominum in operibus suis.
20 Date nomini eius magnificentiam, & confitemini illi in voce labiorum vestrorum, & in canticis laborum & citharis.

COLLAUDARE canticum, est laudando canticum proferre. Dare nomini eius magnificentiam, est magnificè illum laudare, & magnificentiâ illi carminibus attribuere. Confiteri illi in voce, est illum laudare, & agnoscere verbis illi beneficiâ: multis enim verbis ad inculcationem, idem dicitur.

21 Et sic dicitis in confessione: Opera Domini vniuersa bona valde.

POST adhortationem ad laudem Dei, rectè etiam formam celebrandi Deum præscribit paucissimis verbis in primis complexus in quo summa laudis diuinæ comprehenditur, ac deinde per partes illud explicans: ac primum quidem incipit à commendatione bonitatis ipsius. Nihil enim magis Deum commendat, quàm quòd de eo dici potest, vniuersa eius opera esse bona, & bona valde: ita vt in eis non solum nihil sit reprehensibile, sed etiam singula ob vtilitatem suam & ornatum summè sint laudanda. Id autem de nullo hominum dici potest, cum nemo sit, qui etsi multa habeat laude digna, non tamen etiam habeat quædam reprehendenda. Deinde benè peculiariter monet in confessione & laude Dei dicendum: Vniuersa opera Domini esse valde bona, quia qui hoc sibi persuasum habet, is vt munitus erit contra omnem murmuracionem in Deum: ita facile ex animo Deum semper celebrabit, atque laudabit. Cum enim plerique sentiant quædam sibi molesta, difficilè multis persuadetur omnia Dei opera bona esse valde. Loquitur autem non tantum de operibus creationis, de quibus dicitur Gen. 1. Vidit Dominus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona, sed etiam de operibus gubernationis mundi & hominum, de quibus etiam in sequentibus agit. Additur in Græcis, & omne præceptum eius in tempore suo erit, hoc est, quicquid iusserit & voluerit fieri, suo tempore erit, nec quisquam eius voluntatem impedire poterit. Quo iam significatur eius omnipotentia, sicut superiori parte eius bonitas, à quibus duobus Deus dicitur Optimus Maximus: demonstraturque sic nihil in Deo esse reprehensibile, vt nihil in eo quod vult impediri possit. Quæ duo in primis Dei magnificentiam & perfectionem declarant. Eius potentiam per insignè exemplum sequens ostendit sententia.

22 In verbo eius stetit aqua sicut congeries, & in sermone oris illius stetit exceptoria aquarum.

MEMORAT quod in mari rubro atque in Iordane factum est, quando ad iussu & voluntatem Domini, contra naturam suam stetit aqua fluens instar alicuius congeriei & acerui: & in sermone oris illius, hoc est, per voluntatis eius imperium facta sunt sicut exceptoria aquarum, hoc est, factum est vt aquæ continerentur sicut quæ in exceptoriis & receptaculis conseruantur. In hoc versu quidam legunt cum coniunctione casuali, In verbo enim eius, sed melius omittitur coniunctio, quam vt non habent Græca, ita nec Rabanus, nec pleraque scripta.

23 Quoniam in præcepto ipsius placor sit, & non est minoratio in saeculo illius.

PRO placor, est ἀδολογία, hoc est, beneplacitum. Rabanus & quædam scripta habent, placatio. Sensus ergo est quòd cum ipse vult & iubet, sit quod pro salute suorum ei beneplacit: & cum ipse saluare statuit & incipit, nemo est qui salutem ipsius minuere possit. Hoc enim est quod significat illud. Non est minoratio in salute illius, cum Græcis sit, Et non est qui minuat salutem eius. His ergo ostendit eius omnipotentiam. Eius deinde omni scientiam describit versibus sequentibus, cum dicit.

24 Opera omnis carnis coram illo, & non est quicquam absconditum ab oculis eius.

25 A sæculo vsque in sæculum respicit, & nihil est admirabile in conspectu eius.

PRIMUM quidem dicit, peculiariter coram Deo esse opera omnis carnis, hoc est, omnis viuētis vel hominis, hoc est, illi ita esse nota, velut nota sunt nobis quæ ante oculos nobis sunt, quia id maxime persuasum nobis esse conuenit quòd omnia nostra opera Deo sint cognita. Deinde generaliter dicit, & non est quicquam absconditum ab oculis eius. Iam ne putetur præsentia tantum videre, sicut nos oculis nostris tantum quæ coram sunt videmus, subiicit, A sæculo vsque in sæculum respicit, significans eum & præterita omnia & futura cognoscere, imò in vno æternitatis instanti semper præsentialiter cuncta intueri, & quæ præcesserunt, & quæ secutura sunt. Cùmque sic omnia respiciat, nihil tamè est in omnibus illis, quod sit mirabile in conspectu eius: quia nihil sit supra eius potentiam, nihil præter eius voluntatem, & dispositionem, nihil quod ipse arduum ducat atque difficile.

26 Non est dicere, Quid est hec, aut quid est istud? omnia enim in tempore suo quærentur.

DIXIT nihil esse mirabile in oculis Dei. Cum autem multa in operibus Dei sint mirabilia in oculis nostris, multaque sint quorum causas & rationes ignoremus, commodè nunc monet ne vel nimia curiositate inquiramus omnium factorum Dei causas, vel quia earum causas & vsum ignoramus, contemptim de eis loquamur, quasi in eis pleraque sint superuacanea & inutilia. Ideoque dicit: Non licet dicere de operibus Dei per contemptum. Quid est hoc aut istud? hoc est, ad quid hæc sunt facta, quem ue vsum aut fructum habent, etsi enim multarum rerum vsum ignoretur, tamen omnia suo tempore quærentur, tanquam alicui vsui conuenientia aut necessaria, nihilque est quod non sit aliquo tempore desiderandum & optandum propter vtilitatem quam habet: nihil item est quod non ad vniuersi decorem & ornatum suo tempore requiratur vt sit. Potest & sic accipi, vt dicat omnia suo tempore quærenda, quia omnia suo tempore cognoscuntur & manifesta erunt, vt quia omnis inquisitionis finis, est ipsa inuentio & cognitio per metalepsin Hebraicam, qua prius pro posteriore sumitur, quærere, accipiatur pro, inuenire, & cognoscere: quemadmodum cum de Deo dicitur, quòd interroget iustum & impium, significatur eum cognoscere virtumque.

27 Bene.

27 Benedictio illius quasi fluius inundauit, & quomodo cataclysmus aridam inebriauit.
28 Sic ira ipsius gentes qui non exquisierunt eum, hæreditabit, quomodo conuertit aquas in siccitatem, & siccata est terra.

ITA hos versus distinguendos Græca docent, contra verò ferè sic distingui solent, vt ira Dei comparatur cataclysmo, quia per cataclysmum putatur significari diluuium tempore Noè mundo inductum, quod potius comparandum est iræ Dei quàm ei benedictioni. Verù dictio, cataclysmus, non illud tantum significat diluuium, cui non benè conuenit inebriare terram, quod inuenit beneficium terræ præstitum, sed etiam quamuis inundationem, quæ sicca terræ inducta adfert ei fertilitatem: vnde benè comparatur benedictioni diuinæ, sicut & fluius inundas. Quibus comparationibus significatur, quòd benedictio, hoc est, beneficentia diuina ita solet abundè electos recreare, cum visum ei fuerit, sicut inundans fluius, aut quæuis alia aquarum inundatio sitibundam siccamque terram solet inebriare, & humore replere ad reddendum eam frugiferam. Contrà, ira Dei eiusque seueritas & vltio in gentes incredulas, comparatur conuersioni aquarum in siccitatem, vel vt habent Græca, in saluginem, hoc est, cum Deus efficit vt vbi erat aquarum copia, fiat siccitas, & sterilitas, quia in eis quibus Deus irascitur, sublato omni gratiæ eius humore, maxima fit siccitas, & ad bonum aliquod proferendum sterilitas. Itaque his sententiis, sicut & sequentibus, ostenditur quomodo differenter se Deus habeat erga electos & reprobos: quanquam sit efficax eius tum beneficentia, tum seueritas, misericordia atque iustitia. Patet ex dictis particulam similitudinis, Sic, eum dicitur, Sic ira ipsius, non respondere præcedenti comparatiuæ dictioni, Quomodo, sed sequenti. In priori sententia legendum esse potius per præteritum, inuadit, quomodo habet Rabanus, Græca docent, quæ habent ἐλάυη. Cui & respondet in secundo membro verbum, inebriauit. In secunda sententia dicitur, iram dei hæreditaturam gentes, quia illa ipsas in perpetuum est possessura & occupatura, idque potissimum in futura vita, quando omnem huius mundi sclicitatem & bonum deus in summam conuertet miseriam & calamitatem, vt meritò comparatur conuersioni aquarum in siccitatem.

29 Et via illius viis illorum directæ sunt, sic peccatoribus offensiones in ira eius.

PRO viis, Græcè est τοῖς ὁδοῖς, hoc est, sanctis vel piis: & pro, offensiones, est προσκόμματα, hoc est, offendicula. Itaque Græca iucundum habent sensum, Viæ dei sunt piis rectæ, sic peccatoribus sunt offendicula, hoc est, piis placent viæ domini, easque approbant: at eadem viæ domini displicent peccatoribus, easque offendunt, & in illas impingunt, sic & Psalmista 24. dicit Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas requiruntibus testamentum eius & testimonia eius. Videri posset interpretem vertisse, piis, non autem, viis, nisi adderetur, illorum: vnde magis est verisimile ipsam in Græcis pro, τοῖς ὁδοῖς, legisse, τοῖς ὁδοῖς, hoc est, viis. Additum relatiuum, illorum, referri, debet ad eos in quos benedictio dei inundat. In superioribus enim duobus versibus insinuauit duo hominum genera, alterum ad quos

pertinet dei benedictio, alterum ad quos eius ira, de quibus duobus generibus aliquot sententiæ sequuntur. Dicitur ergo quòd viæ dei sunt directæ, hoc est, rectæ viis bonorum, quia ipsi suis actionibus suaque vita declarant se probare vias dei, hoc est, & mandata eius quæ hominibus præcepit, & vniuersa eius facta atque iudicia quibus mundum gubernat, dum ei sedulam sine murmuracione obedientiam præstant. Peccatoribus autè viæ domini sunt offendicula, quia impingunt & in eius mandata quæ ipsis maioris lapsus sunt occasio, & in illius facta atque iudicia, contra quæ murmurant tanquam iniusta. Id autem fit in ira eius, nimirum quòd eius gratia destituuntur, qua de his quæ bona sunt rectè sentire valerent.

30 Bona bonis creata sunt ab initio, sic nequissimis bona & mala.

GRÆCA tantum habent in secundo membro, sic peccatoribus mala, ita vt omnino expungendæ videantur duæ illæ dictiones, bona & quæquam illa inueniantur in omnibus quæ ad manum erant scriptis. Omnino enim contrarium est sequenti declarationi, vt peccatoribus bona tribuantur, cum apertè mox dicatur omnia impiis & peccatoribus in mala conuertentur. Porro bonis bona creata sunt ab initio mundi, tum quia eis ab origine mundi decreta sunt præmia vitæ æternæ, iuxta illud Matt. 25. Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum ab origine mundi, tum quia & quæ in initio mundi creata sunt, & quæcunque eis eueniunt, etiam quæ videntur mala esse, ex dei constitutione eis cedunt in bonum, iuxta illud Pauli Rom. 8. diligentibus deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Sic nequissimis, hoc est, peccatoribus (superlatius enim pro positio positus est) mala sunt ab initio creata, tum quia eis decreta sunt ab initio demeritorum suorum supplicia, tum quia per dei probationem futurum erat vt omnia etiam quæ per sese bona sunt, eis in eorum malum cederent propter eorum abusum. Si quis omnino retinere velit receptam lectionem, legendo sic, nequissimis bona & mala, cum Rabano intelliget dici nequissimis non tantum mala, sed etiam bona creata. Bona, si se conuerterint à peccatis suis, & egerint penitentiam, mala autem, si perseuerauerint in errore & delictis suis. Is tamè sensus proposito parum conuenit, quòd Dionysius bene se aduertisse declarat, dum exponit: Nequissimis bona & mala, hoc est, prospera & aduersa cedent eis in mala. Liranus sic: Nequissimis bona & mala, quia illa quæ natura sua bona sunt, facta sunt eis nociua propter abusum. Sed hæc explanationes non benè conueniunt literæ. Quod hac sententia dicitur, declaratur in sequentibus.

31 Initium necessarium rei vitæ hominum, aqua, ignis, & ferrum, sal & lac, & panis similagineus, & mel, & botrus vna, & oleum, & vestimantium.

ENUMERATA quæ potissimum ad sustentandam vitam hominum sunt necessaria, proinde dictio Græca, ἀρχὴ, quam noster vertit, initium, verti potius etiam hic debuisset, principatus vel summa, vt sit sensus: summa rerum necessariatum vitæ hominum hæc sunt, aut inter ea quæ necessaria sunt vitæ hominum, principa

tū obtinent ista. Itaq; in iū, hic rursus accipi, vt s. ca. 11. cum de ape dicebatur: In iū dulcoris habet fructus eius: pro principatu. Enumerantur tantum res ad vitam necessaria, quia in rebus conditis alia pertinent ad vsum vitæ necessarium, alia minus sunt necessaria, pertinentes potius ad voluptatis perfructudinem. Enumerantur autem decem res sub quibus alia si quæ sunt comprehenduntur. Nā sal, quod in multis libris omittitur, sicut est etiā Græcis, ita est apud Rabanū, & in multis scriptis. Prīmō ergo loco commemorat duo illa elementa, aquā & ignem, quæ humanæ vitæ in primis sunt necessaria. Mox additur ferrum, quod ad arandū & omnes penē artes est necessariū. Deinde adduntur quæ ad cibū pertinet, sal, lac, panis simineus, (vel, vt habent Græci, similago frumenti) & mel. Neq; additur de carnibus, quod illæ ad delicias potius pertineant, nec ante diluuium putentur in vfu fuisse, tanquam non conuenientes naturali cibo hominum. Ea ergo tantum commemorat quæ maximè sunt naturalia. Additur pro potu maximè naturali, botrus vuz, pro eo quod refectendis agris & lassis corporibus est necessarium, additur oleum, & postremum pro tegendis corporibus, vestimentum. Quorsum autem per partes hæc enumerantur, indicat sequens sententia, nempe vt tā variis rebus in vsum hominum creatis, declaratur & quā beneficis sit Deus electis, & quā multis Dei beneficiis impij abutantur, ideoque subditur.

32. Hæc omnia sanctis in bona, sic & impijs & peccatoribus in mala conuertuntur.

OMNIA inquit, hæc sicut sanctis cedunt in bonum ipsorum, quia rectè & cum gratiarum actione eis vtuntur, ita peccatoribus conuertitur in mala, quia illis rectè vti nesciunt, sed abutuntur in suam perniciem. Simile est quod habetur Sap. 14. Creaturæ Dei in odium factæ sunt, & intimationem animabus hominum, & in musculam pedibus insipientium. Et illud Pauli: Omnia munda mundi: coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum.

33. Sunt spiritus qui ad vindictam creati sunt, & in furore suo confirmauerunt flagella sua.

POSTQVAM dixit ea quæ ad vsum hominibus communiter data sunt, iustis esse bona, impijs esse mala propter abusum: subiicit de multis malis, quæ peculiariter impijs sunt deputata in vindictam impietatis ipsorum, & abusus bonarum rerum. Proinde impertinens est huic loco illa intelligentia, qua plerique hac sententia intelligunt significari spiritus malos & dæmones creatos esse à Deo, hoc est, deputatos ad sustinendam vindictam & vltionem quam sua defectione meruerunt, eosdemque per furorem suum, hoc est, per inueniuntibilem & obstinatam suam à Deo quætionem, aut potius per furorem quo agitantur contra hominum salutem, confirmare sua tormenta, hoc est, id consequi vt irrecuperabiliter damnentur. Hic enim sensus sequentibus non conuenit, quæ ostendunt mala impijs hominibus deputata in supplicium. Itaque sunt qui non improbabili per spiritus ad vindictam hominum ipsorum creatos à Deo intelligunt ventos, quos Propheta tegius vocat nonnunquam spiritus pro-

cellarum, eosque coniungere solet cum igne & grandine: de quibus etiam hic mox subiungitur, canitque hæc impijs preparata à Deo, & illius contra impios parere mādatis. Pluet, inquit, super peccatores laqueos ignis, sulphur, & spiritus procellarum, pars calicis eorum, & ignis, grādo, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum eius. Alij hæc intelligunt dici de naturis cœlestibus & angelis, qui iustitiæ Dei administri, eius iudicia exequuntur. Et quanquam hæc etiam de angelis bonis accipi possint, quæ & per eos Deus insignes clades exercere solet, vt patet ex eis quæ scriptura memorat facta in Aegypto, in exercitu Sennacherib, atque antea in Sodomis: magis tamen videtur hic locus accipiendus de angelis malis, quia hi peculiariter creati sunt, hoc est, deputati ad vindictam impijs inferendam. Postquam enim sese homines illis per peccatum submiserunt iusta Dei ordinatione traditi sunt ei ad torquendum eos tum in hac tum in futura vita, saltem ante iudicium. De his dicitur quod in furore suo confirmauerunt tormenta sua, quia cum eis Dei iussione permittitur furere, firmiter & constanter exequuntur tormenta quæ iussi sunt impijs inferre, ita vt nemo ea impedire valeat. Quædam Græca nō habent *ἀπὸ τῶν*, sed *ἀπὸ*, hoc est, tormenta eius, nempe Dei, hoc est, quæ Deus per illos infligere statuit, & redit sensus eodem. De istis subditur.

34. In tempore consummationis effundent iram suam, & furorem eius qui f. en illos.

TEMPUS consummationis, vocat tēpus quo Deus decreuit aliquos consumere & perdere. Pro confundent, Græcis est, *κοπάσονται*, hoc est, sedabunt & quiescere facient: proinde conuenientior est lectio quam reperi in vno codice antiquissimo, qui habebat, placabunt. Placatur enim timor Domini, cum executā est vltio definita. Vnde Ezech. c. 5. dicitur: Complebo furorem meum, & quiescere faciam indignationem meam in eis, & consolabor. Itaque sensus est: Cum tempus internecionis adierit, effundent suam fortitudinem in impios, abundè suam in illos fortitudinem declarabunt, sicque sedabunt & placabunt furorem eius qui ad vindictam eos creauit & deputauit. Verbum, *creandi*, optimè quadrat in spiritus procellarum, vt pote qui ad hoc excitantur vt impios perdant. Alioqui, create & facere, accipi debet pro deputare: Si vero retinere placet verbum confundent, sensus est: confundent furorem dei, hoc est, cum magna rerum confusione exequētur Dei furorem, omnia inuoluentes & perturbantes, Spiritibus vindicantibus adduntur & alia.

35. Ignis, grando, fames & mors, omnia hæc ad vindictam creata sunt.
36. Bestiarum dentes, & scorpion & serpentes, & rhompha vindicant in exterminium impios.

SIGNIFICAT his omnibus Deū vt i in vindictam & perditionem impiorum, quæ Dei voluntatem impletura & lubenter & infallibiliter, significat, cum subiicit per quod sententia adhuc pendens absoluitur.

37. In mandatis eius epulabuntur, & super terram in necessitate preparabuntur, & in temporibus suis non praterient verbum.

EPULABUNTUR, positum est pro exultabunt & gaudebunt, quia epulæ cum gaudio sumi solent. Græcis est *ἀππαυθίσονται*, lætabuntur. Tribuit autē Sapiens per prosopopœiā his creaturis gaudiū, & obedientiam mandatorū Dei, significans & nequaquam lentè dei voluntatem per ea implendā, & sine omni impedimento. Cū autē de malis quæ impijs propria sunt hic sit sermo, videtur nomine mortis intelligēda vel mors immatura & violenta, vel pestis & mortalitas, vt hic coniungantur quatuor illæ vltionis diuinæ species: quæ apud Prophetas coniunguntur aliquoties, vt Ezechielis 5. Immittam in vos famem & bestias pessimas vsque ad internecionem, & pestilentiam & sanguis transibit per te, & gladium inducam super te. Et c. 14. vbi quatuor hæc plagæ prolixius describuntur, sic tandem dicitur: Et si quatuor iudicia mea pessima, gladium, & famem, ac bestias malas, & pestilentiam immisero in Ierusalem, & c. De his ergo & alijs præcedentibus quæ pertinent ad fructuum terræ deuastationem, hic dicitur quod super terram preparabuntur à Deo in necessitate, hoc est, cum necesse erit operari illorum vti, & in constitutis sibi à Deo temporibus, non præteribunt verbum dei, eiusque mādaturū, iuxta illud: Omnia seruiunt tibi. Simili modo describitur in Sapientia libro vltio impijs inferenda in nouissimo die, cum dicitur: Armabit creaturam in vltionem inimicorum, & pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Ibut directæ emissiones fulgurum, & à petrosa ira pleuæ mittentur grandines, excandescet in illos aqua maris, & flumina concurrent duitet. Contra illos stabit spiritus virtutis, & tanquam turbo venti diuidet illos.

38. 118. Sap. 5.

38. Propterea ab initio confirmatus sum, & consiliatus sum, & cogitavi, & scripsit dimisi.

QUIA, inquit, sic se res habet vt dixi, nempe quod omnia opera eius summæ sunt potentia, & benignitatis erga bonos, iustitiæ & faueritatis erga malos: ideo ab initio atque iam pridem & firmiter apud me ita esse statui, & meditata mente ita esse cognoui, ideoque & reliqui scripta ea quæ modo dixi verba, quæ & repero, vt quæ maximè inculcata esse velim, & quæ summam dictorum continent, nempe quod omnia opera Domini sint bona, & c. Pro duobus illis consiliatus sum & cogitavi, vnum est verbum *διερχόμενος*, quod iam aliquoties vertit, consiliari, pro meditari & cognoscere. Pro: scripta dimisi: Græcè est, *ἠγραφή ἀφήκα*, hoc est, in scriptura reliqui, scilicet quod sequitur, & præcedentis carminis fuit principium.

39. Omnia opera Domini bona, & omne opus hora sua subministrabit.

LEGBNDVM est per futurum, subministrabit, quemadmodum legunt Rabanus & Dionysius Græcis consentientes, & suppositum verbi est non, opus, sed: deus, vt sit sensus: & Deus subministrabit, & in aliquem bonum vsum exhibebit omne opus in hora sua, hoc est, opportuno tempore. Nullum opus faciet cum erit importunum, sed quicquid facere decreuerit, suo faciet tempore, ideoque necesse est omne eius opus bonum esse. In sensu non multum differt quod habent Græci: & omnem vsum vel necessitatem tempore suo suppeditabit, hoc est, dabit suo tempore quæcunque vsum & necessitas postulabit.

40. Non est dicere, hoc illo nequius est: omnia enim in tempore suo comprobabuntur.

NON licet, inquit, rationabiliter dicere, vnum operum Dei esse nequius altero, quia nullum illotum operum est nequam, hoc est, reprehensibile aut culpabile. Nam, vt dicit Moyses deut. 23. Dei perfecta sunt opera. Et si enim sint quædā dei opera, quorum rationes & vtilitates latent & ignorantur, aut quæ quibusdam noxia videntur aut iniusta, tamen omnia suo tempore declarabuntur & cognoscentur esse bona, laudēque inuenient, cum eorum rationes & fructus innotescant, siue hic in hoc mundo, siue per fecitissimè in nouissimo die, quando nihil occultum erit quod non sciatur. Nunc enim mirum & iniquum sæpè multis videtur quod iusti hic affligantur, impij floreat, & prosperè degant, vnde & Ecclesiastes dicit: Hoc vanissimū esse iudicio. Et rursus: Hoc est, inquit, pessimum inter omnia quæ sub sole fiunt, quia eadem cunctis eueniunt, vnde & corda filiorum hominum implentur malitia. Verum horum omnium rationes intelligunt iam ex parte pij, & plenius in futura vita intelligunt: cum ingressi fuerint cum Propheta in sanctuarium dei, & intelligunt nouissima impiorum. Cum ergo omnia sint dei opera bona concludendo institutam exhortationem rursus repetit quod prius monuit.

Eccles. 8. Ibidem 9.

41. Et nunc in omni corde & ore collaudato & benedictio nomen Domini.

ET nunc, dictum est pro, nunc igitur, postquā scilicet à me edocti estis omnia Dei opera bona esse. Aut sensus est: Etiam nunc, hoc est, rursus ergo: quasi dicat: nō satis sit semel id fecisse, sed subinde id faciendum est. Bene coniungit cordi os, & præponit cor, quia & spiritu & voce laudandus est Dominus, sed prius spiritu, idque non frigidè, sed toto corde, hoc est, toto perfectoque affectu.

CAPVT XL.

1. Occupatio magna creata est omnibus hominibus, & iugum graue super filios Adam.
2. A die exitus eorum de ventre matris eorum, vsque in diem sepulture in matrem omnium.

POSTQVAM celebravit opera Dei subiungit de misera conditione vitæ humanæ: indicans & rationes cur eā omnes æquo animo ferre debeant, & eam miseriam magis pertinere ad impios quam ad pios, quos præ illis sælices esse insinuat: etiam si communem ex parte aliqua cum illis miseriam patiantur. Primum ergo dicit, occupationem magnam, hoc est, negotium: molestiam, & inquietudinem magnam, (est enim Græcis *ἀσχεμία*) creatam esse, hoc est, deputatam omnibus hominibus & graue iugum, hoc est: pondus & grauem molestiam super omnes eos qui ex Adam origi nem ducunt. Idque non pro breui aliquo tempore: quasi aliquando in hac vita ab hoc onere & molestia liberi esse possint, sed à die exitus eorum de ventre matris eorum: hoc est: iam in de à primo sui ortus die: vsque in diē sepulture in matrem omnium, hoc est, vsque ad vltimum vitæ diem, quo in terram communem omnium parentem reuertuntur. Idem significat

Iob 7. dicens: Militia est vita hominis super terram, & Homo natus de muliere breui viuens tempore, repletur multis miseriis. Qui quasi flos egreditur, & coneritur, & fugit velut umbra, & nunquam in eodem statu permanet. Indicat autē hic locus, præter apertam literā, duo ob quæ meritò miseria huius vitæ (quam experimur quam magna sit & grauis) sine murmuratione sit à piis perferenda animo patienti. Primum: quia omnibus sine exceptione hæc definita est, etiam paruulis innocētibus, solent enim communia mala minus affligere. Secundo: quia dum vocat omnes homines filios Adam, insinuat omnes hanc miseriam pati, eo quod ex Adam peccatore progignuntur, ex quo & peccatū & miseriam peccato debitam contrahunt per generationem: sicut ex eodē, si non peccasset, & iustitiam, & cum iustitia libertatem ab omni malo per generationem obtinuit sent. Patiēter ergo ferēda sunt quæ iusto dei iudicio ob peccatū patimur. Vnde nō malē D. Aug. quibusdam locis, & potissimū lib. 5. Hypognost. per iugum graue, peccatum originale intelligit, quod omnem secum huius vitæ miseriam trahit. Facit etiam ad consolationem mortis, quæ omnium malorum maximū est & finis, quod dicit vsque in diem sepulturæ in matrē omnium: hoc est, in terram. Eo enim innuit mirum non debere videri quod omnibus sit moriendum, & sepultura in terram expectanda. cum illa sit omnium mater secundum corpus. Naturale enim est vt omnia redeant ad suum principium. Vnde & Iob c. 1. simili vsus est locutione, dicens pro consolatione sua: Nudus egressus sum de utero matris mee: nudus reuertar illuc: hoc est, etiam in uterum matris, sed communis: terræ scilicet. Explicat autem ex parte quæ sit ea, quam dixit, occupatio magna & iugum graue, cum subiicit.

3 Cogitationes eorum, & timores cordis, adinuentio expectationis, & spes finitionis.

Pro adinuentio: Græcis est, ἐπινοία, quæ dicitur etiam significet adinventionem, hinc tamen magis vertenda erat, consideratio vel imaginatio, vt sit sensus: cōsideratio vel opinio rerū in futurum expectandarum. Vnde bene interpretatur Dionysius, adinuentio expectationis, hoc est, excogitatz imaginationes imminentium malorum. Pro finitionis, est τέλος, hoc est, mortis. Inter ea ergo quæ in hac vita perpetuò cruciant, & graua sunt, primo ponit cogitationes varias hominum: quibus assidue sunt solliciti siue progerendis suis officiis, siue pro effugiendis malis ex quibus cogitationibus sequuntur varij timores cor affligentes, itēque spes & expectatio rerū desideratarum, quæ & ipsa sperantem grauiter affligit. Maximè autem inter cruciata est dies mortis, qui non tantum cum adest, singulos grauissimè premit, sed etiam antequam adueniat, tota vita eos suo timore maximè affligit: quia vt inquit Paulus, timore mortis per totā vitam obnoxij sunt seruituti. Ex qua explicatione satis patet ordo & ratio istorum quatuor hic positorum. Sicut autem explicuit ex parte, quæ sit de qua locutus est occupatio: ita etiam clarè ad maiorem consolationem exprimit quod dixit omnibus hominibus, cum subiicit.

4 A residente super sedem gloriosam vsque ad humiliatam in terra & cinere.

5 Ab eo qui vitur hyacintho, & portat coronam, vsque ad eum qui operetur lino crudo.

QUIDAM libri habent, præfidentes vel re-fidentes, quomodo & Rabanus legit: sed rectius legitur, sicut etiam multi scripti codices habent, A præfidente, vel potius, à residente: quia ea lectio Græcis conuenit. Et pender adhuc sententia cum eo quod habet prima sententia. Occupatio magna creata est omnibus hominibus, videlicet à residente, &c. hoc est, à summo vsque ad minimum. Aut sententiæ hæc duæ referuntur ad sequentia. Huiusmodi autem explicatione distincta, significat neminem expertem esse huius miseræ conditionis, neque eum quidem qui summo potitur honore vel voluptate: sicut nec eum qui abiectus est in hoc mundo, & in terra sedere cogitur, & dura veste linea operiri, immo miseriam & iugum, de quo dixit, incipere potius à maioribus, qui grauioribus sæpè curis, & timoribus atque periculis subiecti sunt. Ideo non videri potest dixisse: A residente super sedem, & ab eo qui vitur, cum potius videbatur dicendū ab humiliato in terra. Quamquam etiam phrasī Hebraica accipi possit, à summo vsque ad minimum, pro eo quod est, tam summus quam minimus, vt significetur quod nec summo parcitur propter suā excellentiā: nec minus elabitur aut negligitur propter suam abiectiōnē. Deinde verò subiiciuntur & alia quæ pertinent ad occupatiōnem magnam & iugum graue, cum dicitur.

6 Furor, zelus, tumultus, fluctuatio, & timor moris, iracundia perferens & contentio, & in tempore refectionis in cubili somni noctis immutat scientiam eius.

QUOD dicitur: immutat scientiam eius: rectè: non tantum refertur ad vltimum, nempe somnum noctis, sed etiam ad omnia præcedentiā quæ in vigilia turbant homines. Hæc enim omnia immutant scientiam cuiusuis hominis: quia faciunt eum aliter affectum, & alia committere quam ipse nouit esse faciendum, hoc est, vt quidam vertit, dementat hominem, & alienat à cognito vero. Inter ea ergo primo ponit furorem, quo nomine hic conuenit intelligere indignationem, quam dicitio Græca, θυμὸς, etiam significat: quia sequitur de iracundia. Per zelum, inuidiam significat: quia quis intra se contra alium concitat, sicut & indignatione. Sequitur tumultus, hoc est, vel perturbatio quænis animi: vel externa quæuis turbatio. Hinc fluctuatio & perplexitas animi in rebus agendis, & cætera quæ in vigilia turbare solent. Post quæ additur: quomodo & tempore eo quo corpus & animus reficiendus est & recreandus quiete super lecto: tamen non penitus ipse somnus finit hominem quietum esse, sed etiam ipse vexat turbatque hominem. & immutat scientiam eius: quia facit eum contra quam verè nouit, multa sentire, vt in sequentibus declarat. Legendum autem esse: somnus noctis: vt multa scripta habent, non autem, somnus mortis, vt multi cum Rabano perperam legunt: Græca apertè docent: quæ habent ὕπνος νυκτός. Proinde per tempus refectionis, oportet intelligere tempus quietis qua corpora reficiuntur, cum Græcè sit, ὅ καὶ πᾶσι ἀπ' ἀρχαῖς, hoc est, in tempore requie. Itaque pulchrè exaggerat malum nostræ miseræ, quia nec tempore & loco ad quietem dato: nempe nocte & lecto licet plene quietos esse, vt explicat cum subiicit.

7 Modicum

7 Modicum tanquam nihil in requie, & ab eo in somnis, quasi in die respectus.
8 Conurbatus est in visu cordis sui, tanquam qui euaserit in die belli.
9 In tempore salutis tuæ exurrexit, & admirans ad nullum terrorem.

PER diem respectus, intelligendū est tempus excubiariū. Est enim Græcè, ἀνήμεραις σκοπιῶς, hoc est, in diebus speculæ, vt cerium sit nomen, respectus, esse genitiuum, non nominatiuum, vt aliqui intelligunt. Et est sensus: In requie, propter quam membra noctu lecto componuntur: tam modicum datur frequenter homini vt sit ferè tāquam nihil: & ab eo, hoc est, deinde inter dormiendum, quemadmodum tempore excubiariū in specula intenti sunt oculi vigilum in omnem partem, vt videant quid agatur: ita etiam conturbatus est in imaginatione cordis sui, seque nonnunquam putat euadere, hoc est, effugere in die belli existimans se circumcinctum esse hostibus: ac ob id laborare ad euadendum manus eorum, qua de causa intra se conturbatur & angitur. Cū autē iam se saluatū effugiendo somniat, exurgit à somno suo & suscitatur: ac tum qui prius multum in somnio turbabatur, admiratur quod nullum videat esse vel fuisse terrorem, sicuti inter somniandum putauit. Notandum ergo pro huius loci vero intellectu, quod cum hic author duo similia adhibere videatur: quibus tempus nocturnum aptè demonstrat plenum terroribus: primum simile cōparat hominem somniantem speculatori vigilias obseruanti: quia sicut ille intentus est in omnē partem, & irrequietus: ita etiam somnians intentus est animo quid euenturum sit. Secundum verò simile, cum dicitur: tanquam qui euaserit, non significat somniantem similem esse ei qui fugit tempore belli, in eo quod conturbetur sicut ille: sed significatur quod somnians aliquando putat se fugere, & perinde se habeat ac si fugeret, Græcè clarius est: ὡς ἐκφυγὼν ἀπὸ τοῦ πολεμίου, tanquam qui effugit à facie belli.

10 Cum omni carne, ab homine vsque ad pecus, & super peccatores septuplum.

ORATIO est imperfecta, hoc modo perficienda: Hæc quæ dixi sunt cum omni carne, hoc est, cōmunia sunt omni animanti, ab homine vsque ad pecus, quia etiā pecora multa prædictorū malorum patiuntur, sed super peccatores hæc septuplum, hoc est, multo amplius eueniunt quam super alios homines, quia illi magis diurnis curis torquentur: & suis passionibus exagitantur, & nocturnis in somniis inquietantur. Vnde de Ægyptiis dicitur in libro Sapientiæ 18. Visus somniorū malorū turbauerunt illos, & timores superuenerunt inspirati. & Solis ipsi superposita erat grauis nox, imago tenebrarum, & ipsi sibi erant grauiorē tenebræ.

11 Ad hæc mors, sanguis, contentio & romphæa, oppressiones, fames, contritio & flagella.

PRÆTER, inquit, ea mala interna quæ prius dixi, cōmunia quidā omnibus hominibus, sed quæ magis deprehenduntur in impiis, accendunt mala alia externa quæ ab externo inferuntur, vt sunt mors, hoc est, mortalitas & pestis, sanguis, hoc est, homicidiū, contentio & rixæ cum aliis, & ex contentione gladius vulnerans: oppressiones deinde & vindictæ reliquæ, quales sunt, fa

mes, contritio hostiū, & flagella quæuis. Toletanū enim exēplar tria illa, fames, contritio & flagella: iungit in genitiuo cum dictione, ἐπαγωγὰ: quæ qualisvis vltiones significat. Et vnū scriptū habuit, oppressiones famis. Prius ergo posuit mala ea quæ in nobis ipsis à nobis oriuntur: hic verò mala quæ exterius inferuntur, quæ etiam maximè ad malos pertinere afferit, dicens.

12 Super iniquos creata sunt hæc omnia, & propter illos factum est calcastrum.

APERTE docet singularia omnia mala quæ in mundo fiunt, ex dei deputatione fieri in punitionem impiorum, quod omnium maxima illa dei vltione cōprobat quæ per diluuium semel mundo inuecta fuit. Nec obstat his quod etiam sanctissimi hæc mala passi sunt, & patientur. Quia loquitur Sapiens de his malis, quatenus in vindictam & tanquam mala inferuntur: Sanctis verò non tam in vindictam huiusmodi graua inferuntur mala: quàm in probationem & augmentum meritorum, proinde non inferuntur tanquam mala, sed vt bona eis.

13 Omnia quæ de terra sunt in terram conuertentur, & omnes aquæ in mare conuertentur.

SECONDAM partem Græca sic habent: & ab aquis in mare reflectuntur. Et debet repeti: omnia quæ sunt: vt sit verus sensus: & omnia quæ sunt ab aquis: in mare reflecti nemo est qui ambigit. Idem autē significatur quod in nostra lectione, nempe omnia redire in suū principium: quæ de terra sunt in terrā conuertit: quæ ex aquis omnibus quæ ex mari originē trahunt, vt dicitur Ecclesiastes primo, reuertit in mare. Et dicitur istud siue in consolationem mortis quam omnes subire necesse est: siue etiam ad significandū impios penitus perituros. Cū enim omnino de terra sint: non solum secundū corpus, sed etiam secundū affectum, penitus in terram conuertentur, & secundū corpus scilicet & secundum animā quæ ad inferna demergetur: ita vt nihil illorū verā immortalitē consequatur. Aut potius hæc sententiam præmittit dicendis. Post explicatam enim miseriam conditionis vitæ humanæ, ostensurus quid hominis sit stabile & firmum: quid verò subsistere non possit, præmittit omnia quæ de terra sunt, in terram conuertenda, vt omnes memores suæ originis sciant se ex ea parte qua ex terra sunt non posse semper subsistere nec habere se vnde magnopere superbiant & extollantur, qui cum sint ex terra, in eandem redituri sint. Ad illud astruendum adiungit & de aquis omnibus in mare confluentibus, vt simili simile astruat. Rectè enim coniunctio, & cum dicitur: et aquæ omnes: accipitur posita pro nota similitudinis, sicut, quemadmodum & alias in prouerbialibus sententiis.

14 Omne munus & iniquitas delebitur, & fides in faciem stabit.

LOQUITUR de munere quod ad corrumpendam iustitiam datur vel suscipitur, vnde ei adiungit iniquitatem, eisque opponit fidem: hoc est, fidelitatem, vel potius integritatem: quæ scilicet se muneribus corrupti non finit, nec propter munera discedit à recto. Significat ergo opes quæ fraude & iniustitia parantur, perituras

simul cū ipsa iniustitia, cū homo qui de terra est, in terrā redire cogitur: at verò integritatem in perpetuū perstituram, nec periturā cum homo in terrā redire cogitur. Perstiter enim in æternū apud Dominum, Opt. Maximum, apud quem dignum obtinebit præmium in eo qui fidem seruauit. Bene ergo hæc sententia superiori subiicitur ut quæ ostendat quid cum moriente homine peccat, quid verò eius super sit & permaneat. Eadem clarius in sequentibus explicatur, cum dicitur.

15 Substantia in istorum sicut flumini siccabitur, & sicut tonitruum magnum in pluuia peruenabit.

PRO, substantia, est, ὄρημα, hoc est, pecuniæ vel opes. Legendum autem personabit, ut habent quædam antiqua Biblia etiam impressa, potius quā personabunt, & Græca requirunt & sensus. Parum enim apte substantiæ vel opus iniustorum dicitur personare: unde etiā recte in primo mēbro legitur verbum singulare, siccabitur, cuius lectionis etiam Glossa ordinaria meminit. Hic ergo erit sensus: Sicut torrēs aliquis magnus instar fluminis procurrens subito aliquando exarescit, & sicut tonitru magnum in pluuia edit maximum sonitum, sed simul cum pluuia euanescit: ita se habent diuitiæ impiorum: quia cum aliquamdiu secundo cursu profuuant, subito cum morte & aliquando etiā ante mortem pereunt & fluere cessant: & cum instar tonitru ad tempus admirationē quandam habeant, suoque fulgore ac strepitu pompæ, terreant, tamen diuturnæ non sunt sed mox euanescent. Pulchris ergo & accommodis similitudinibus natura diuitiarum: in quibus impij confidunt, hic exprimitur.

16 In aperiendo manus suas latabitur, sic præcipua opes in consumptione labescent.

OMNES quidē intelligūt priore parte notari mores auari, ut significetur illū letari cū aperit manus suas, hoc est, cū accipit dona. Verū iuxta hunc intellectū & relatiuū, suas, nō habere expressum antecedens, & hæc pars nec conuenit multum præcedentibus: nec sequenti parti qua comparatio absoluitur. Notandum ergo Græca sic habere: ὅταν ἀνοίξῃς τὰς χεῖρας σου, ἀνοίξῃς τὰς χεῖρας σου. In aperiendo ipsum manus latabitur. Vbi relatiuum, ἀνοίξῃς, credo referendum ad nomen pluuie: de quo præcedit, & est Græcis masculini generis. Germanicum enim exemplar habet in præcedenti versu, ὅταν ἀνοίξῃς, sicut & coster legit, non autem, ut alij libri habent, pluraliter, ἀνοίξῃς. Ad pluuia ergo refertur relatiuum hic positum, ut sit sensus: Cum pluuia aperuerit manus suas, hoc est, sensus largiter super terram effuderit, latabitur, quod terrorem scilicet tonitru superauerit, & hominibus ademerit, quos & letari facit suo in terram defluxu: quia pluuia copiosè cadente cessant tonitrua & fulgura, & minus timentur. Vnde dicitur in Psalmis: fulgura in pluuia fecit. In hac ergo parte adhuc persistitur in similitudine versu præcedenti proposita, cāque hic absoluitur. Et per prosopopœiam tribuitur pluuie aperire manus suas & letari, quemadmodum & in Psalmis dicitur: elumina plaudent manu. Si significatur ergo, quod quemadmodum torrens aliquis exiccatur per calorem solis, & tonitruum

Ps. 37

superatur per pluuia defluxum: ita & opes diuitum simul cum ipsis subito deficiunt per superuenientē eis ultionem diuinā, qua tanquam imbre eos obruente superatur omnis eorum terror, quā opibus suis confisi inferebant, sicque lætabitur iustus ab eorum terrore liberatus. Vnde subiicitur: sic præuaricatores in consummatione tabescent, hoc est, ita deficient ut penitus consumantur. Quod ipsum aliis similitudinibus David Psal. 36. expressit, dicens: Tanquam fœnū velociter arefcunt, & quemadmodū olera herbarū cito decident. Quibus similia sunt quæ sequuntur.

17 Noces impiorum non multipl. cabunt ramos, & radices immundæ super cacumen petrae sonant.

VERBUM, sonant, aut, ut aliqui legunt, sonabunt, quod obscuritatem adfert huic sententiæ, Græcis nō est videtur interpres illud sumptisse ex principio versus sequentis, vbi quidam legunt, ἀχνη vel ἐχνη, ut ipse legerit, ἄχνη, à verbo ἄχνη. Significat autem hæc sententia progeniem impiorum non fore stabilem, nec instar arboris ramos suos multiplicantis, & longè latèque diffundentis, multam sobolem producturam, sed Dei ultione subito è medio tollendam, & eam similem futuram radicibus quæ sunt super cacumen petrosæ terræ, quæ cum non possint profundè demitti & radicari: non possunt vim ventorū tolerare, sed statim deiiciuntur. Quod ergo nostra lectio habet, & radices immundæ super cacumen petrae sonant: sic potest intelligi, & homines immundi & impij sunt velut radices quæ super verticem petrosæ terræ ad breue tempus sonum aliquem ædunt in suis ramis: quasi dicat, sed non diu in suis ramis subsistent, mox à ventorum nimietate: quia non sunt radices altæ, simul penitus subuertentur cum tota sua progenie. Comparationes istæ prolixius habentur in libro Sap. c. 3. vbi dicitur: filij adulterorum in consummatione erunt & ab iniquo thoro semen exterminabitur, & c. Et capite sequenti: Adulterinæ plantationes non dabunt radices altæ, nec stabile firmamentum collocabunt. Et si in ramis germinauerint, infirmè posita à vento commouebuntur, & à nimietate ventorum eradicantur, & c.

18 Super omnem aquam viriditas, & ad oram fluminis ante omnem fœnum euellitur.

SENSUS est: Viriditas, hoc est, viride gramen & herba quæ est super, hoc est, iuxta omnem aquam, & ad oram fluminis, euellitur ante omnem aliud fœnum, hoc est, gramen. Nam & hic, ut alibi sæpè in scripturis, fœnum pro herba & gramine necdum demesso accipitur. Qua sententia pulchrè opes & felicitas impiorum cōparatur herbæ quæ circa aquam nascitur: quia sicut illa cito & ante alias herbas enascitur, & crescit propter aquæ humorem: ita etiam ante alias herbas depascitur à bestiis: & ut est in vlginose loco, ita etiam facilius & citius euellitur. Ita quoque & opes impiorum, eorumque felicitas, sicut ad tempus aliorum felicitatem excedere videtur: ita minus firma est, cito & facillimè tollitur. Contrariam significat esse conditionem piorum & misericordiam: cum subditur.

19 Gratia sicut paradisus in benedictionibus, & misericordia in sæculum permanet.

QUAMVIS aliqui non malè nomine gratiæ in telligant hic significari Dei gratiā, tamē si spectetur cui hic versus opponatur, & quod gratia hic coniungitur cum misericordia, aut, ut est Græcis, eleemosyna, rectius nomine gratiæ hic intelligitur beneficentia & benignitas piorū in pauperes. Illā enim opponit iniustitiæ impiorum, per quam sibi opes in hoc mundo congregant, quas sicut dixit non esse firmas, sed similes arboribus nō bene radicatis, aut herbæ quæ mox euellitur: ita contra nunc dicit, quod piorum gratia, quam scilicet faciunt pauperibus largiendo sua, est in benedictionibus diuinis sicut paradisus: quia sicut hortus ille à Deo benedictus omni fructuam genere abundabat, habens inter cætera arborem vitæ: ita etiam piorum beneficentia: dei multiplici benedictione, gratus proferet fructus, varios & immortales. Vnde additur, & misericordia in sæculum permanet, iuxta illud Psal. 111. Disperdit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculum sæculi.

20 Vita sibi sufficientis operarij condulcabitur, & in ea inueniet thesaurum.

IUSTA nostram lectionem hæc sententia superioribus ideo connectitur, ut sicut comparatio facta est inter opes impiorum, & misericordiam piorum: ita nunc fiat comparatio eius qui suis laboribus et si non diuitias, tamen sufficientiam sibi parat, cum impiis diuitibus. Vita, inquit, hominis operarij: qui sua opera & labore efficit ut sibi sufficiat & habeat necessaria sibi, eis contentus condulcabitur, hoc est, dulcis erit, quia libera erit, & à cruciante egestate, & à remorsu torquentis conscientiæ: quem sentiunt sæpè diuites ob iniuste partas diuitias, aut eas non bene distributas, & in tali vita inueniet talis operarij, aut, ut alij legunt, tu inuenies, hoc est, quisque inuenire poterit thesaurum, hoc est, diuitias. Verè enim diues est, qui labores manuum suarum manucat, & ab egestate liber suis contentus est. Est enim, inquit Paulus 1. Timoth. 6. quæstus magnus pietas cum sufficientia. Notandum tamen Græca hic longè alium habere sensum. Nam posteriorem partem sic habet, καὶ ὁ πρὸς ἀποφορεθὲν ἐν ὄψεσιν ἡσυχασθὲν, & super vtraque inueniens thesaurum. Itaque in priori membro inter, sibi sufficientis, & operarij: oportet intelligere conjunctionem. &: Ut hic sit sensus: Vita sibi sufficientia, hoc est, eius qui sua sorte contentus est, & operarij vita suam habet suauitatem, sed super vtrumque est is qui inuenit thesaurum, hoc est, qui fortuitò diuitias consequitur, ut sine labore non tantum habeat sufficientia, sed etiam diuitias. Vnde Martialis inter ea quæ vitam faciunt beatiorem ponit: Res non parat labore, sed reliqua. Ab hoc enim loco Sapiens aliquot sequentibus sententiis, comparat inter sese bona quædam, ostendens inter ea alia aliis esse meliora, aut iucundiora: semper autem duo coniungit similis generis: quibus tertium adiungit, quod duobus illis in eodem genere asserit esse præstantius sicut hic præfert inuentorem thesauri & ei qui contentus est modico, & ei qui labore sibi necessaria parat. Cum autem in priori membro non videtur

deatur designari duæ personæ, maximè cum absit coniunctio, & non est mirum quod interpres non legerit in secundo membro ὁ πρὸς ἀποφορεθὲν, super vtraque, sed ὁ αὐτὸς, in ea.

21 Filij, edificatio ciuitatis confirmabitur, & super hanc mulier immaculata computabitur.

GRÆCA duo exprimit, quæ nomen confirmant, hoc modo: Filij & edificatio ciuitatis confirmant nomen, & super vtraque vxor immaculata reputatur. In nostris libris quidam habent in singulari vocatiuo, filij, alij, in plurali filij, alij in totum omittunt nomen, filij, cum tamen Græcis sit. Interpres videtur legisse sine cōiunctione, & ideo dictionē, τέκνα, filij, accepisse in vocatiuo plurali, quanquam verisimile sit locum hunc scriptorum vitio corruptum esse, & interpretem sic vertisse, filij & edificatio ciuitatis confirmant nomen, & super hæc mulier immaculata computabitur. Quidam enim libri habent, confirmabit, alij confirmauit. Quidam habent filij, alij filij, alij neutrum horum, ut hinc satis pateat locum esse corruptum: quia non intelligebatur, duo ergo esse dicit per quæ nomen alicuius confirmatur, hoc est, per quæ diuturnum & celebratum nomen paratur, multitudinem scilicet filiorum per quos etiam defunctus pater adhuc quodam modo viuat ac celebris est, & edificauit, siue eam ex fundamentis erigendo, siue eam sua prudentia bene instituendo, celebris sibi per hoc parat nomen ut scilicet patens vrbs dicatur, & pater patriæ. Quibus tamen duobus præferendam dicit vxorem immaculatam, hoc est, irreprehensibilem, quia parum profuerit ad gloriam viri & multos reliquisse post se liberos, & vrbum ædificasse, si vxorem habeat malè moratā aut parum castam, quam ante omnia rectè instituisset. Ab eius criminibus magis infamis habebitur, quam si vel sine liberis decessisset, vel sine præclaris in repub. meritis. Monet ergo parabola ante omnia curandum ut vxor habeatur irreprehensibilis, si quis bonū sibi nomen parare velit. Vnde in carmine de muliere forti dicitur: Nobilis in portis vir eius, quando federit cum senioribus terræ.

Prover. 31.

22 Vinū & musica lætificat cor, & super vtraque dilectio sapiētia.

COMPARATVR voluptas & delectatio corporea, cum delectatione spiritali qua mēs reficitur, & gaudio afficitur tanto solidiori, quanto puriori & meliori. Simile est quod sequitur.

23 Tibia & psalterium iucundam faciunt melodiā, & super vtraque lingua suauis.

HAC sententia aut cantus qui voce linguæq; conficitur, cæteris sonis musicis suauitate præponitur, aut potius verborum suauitas, & sermonis apta gratiæque dispositio, præferatur suauitati melodiæ: iuxta illud Prouerb. 16. fauus mellis verba composita. Et reuera sic est, ut sermo suavis & gratior sit & vtilior quouis musico concentu, quia & iram efficacius sedat, & diuitius mentem afficit: eiq; inhæret, cum concentus, musicus cito euanescat. Responso enim mollis frangit iram, ut est etiam in Prouerbiis.

24 Gratiam & speciem desiderabis oculis, & super hæc vides faciem.

VENVSTATEM formæ & pulchritudinem corporis desiderat quidem oculus hominis, quia delectat hominem illa conspiceret, sed super illa sunt virides sationes, hoc est, virides herbæ recenter satæ: quia illas non tantum desiderat oculus, sed etiâ oculis sua viriditate profunt, eosq; confortant. Quæ enim iucunda simul sunt & utilia, præferenda sunt his quæ solam habent voluptatem. Deinde conspecta formæ similitudo accendere solet concupiscentiam, satorum autem viriditas non ita ad malum prouocat, sed magis ad commendationem beneficiorum dei. Præterea pulchritudo corporis frequenter artis est, consistens in adiecto ornatu vel vestium, vel aliarum rerum, herbarum verò gratia planè naturalis est, & ob id naturaliter plus oblectat. vnde

Matt. 6.
Luc. 12.

15 Amicus & sodalis in tempore conuenientis, & super viroque mulierum viro.

PRO, conuenientes, est ἀπαιτῶντες, quod proprie est, occurrentes, & intelligendum est verbum, sunt, ut sit sensus: Amicus & sodalis sibi mutuo occurrunt cum tempus est & opportunum, simulque conueniunt ad succurrendum sibi, & subleuandū se: at his præponenda est vxor cum viro conueniens: eiq; occurrens, quia inde viro plus adiutorij & solatij prouenit, quæ indiuisè ei adheret, desiderio eius satisfacit, & in omnibus se illi sociam præbet. Monet ergo parabola magis operam dandam, ut probam habeat vxorem, cui quis fidere in omnia possit, quam ut habeat amicū & sodalem; magisq; illam quam hos amandos, ut ipse à qua magis pendere debet, & à qua plura bona accipit.

26 Fratres in adiutorium in tempore tribulationis, & super eos miser corda liberabit.

ITA habent omnes, quos vidi, libri, cum Græcis sit, ἀδελφοὶ καὶ βοηθία, fratres & adiutorij: ut duo sint sicut in aliis sententiis in priori membro: quibus in secundo membro tertium præponitur: quia etiam hic dicitur, ὑπερ ἀμφοτέρων, super vtraque. Parum tamen ad rem facit etiam si legatur ut nos habemus, & est sensus: Fratres sunt homini in adiutorium, hoc est, adiuuant eum in tempore tribulationis, ut eum ex ea eripiant: ut misericordia pauperibus impensa, magis in aduersitatibus hominem liberabit: quia, ut dictum est supra Cap. 3. Eleemosyna resistit peccatis, & Deus prospector eius qui reddit gratiam meminit in posterum, & in tempore casus sui inueniet firmamentum. Misericordia ergo hic liberare dicitur, quia deus propter eleemosynam liberat, sicut & Tob. 4. c. dicit: Eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. Monet parabola plus fidendum esse in præsidio bonorum operum, quam in præsidio hominum quantumvis amicorum.

27 Aurum & argenti in eis constitutio pedum, & super virumque consilium beneplacitum.

MALI multi legunt: Aurum & argentum & constitutio pedum: cum legendū sit, est constitutio, aut potius sicut Rabanus legit, constituet pedem: quia Græcis est, ἐπισημασθε τοὺς πόδας, constituēt vel statuēt pedē. Sensus autem est: Aurum & ar-

gentū constabunt pedes, hoc est, opes faciunt ut quis firmiter consistat & bene confidat, utque sine timore audacter ambulet. At his præponendum est merito rectum sanūque consiliū: quia illi frequenter magis est fidendum quam pecunias. Plus enim sæpè prodest, ac securum magis hominem reddit quam opes. Porro in adiectiuo, beneplacitum, est subaudiendū verbum, est, ut sit sensus: consilium est beneplacitum: hoc est, approbatur super vtrūque, quia Græcis est, βελία δὲ δόκιμα καὶ, consilium approbatur, ne quis intelligat consilium beneplacitum, hoc est, consilium gratum & optatum.

28 Facultates & virtutes exaltantur, & super hac timor Domini.

IN Rabano legitur: facultates & victus: sed verisimile est interpretem vertisse, virtus, quia Græcis est, ἰσχυρὸς, hoc est, fortitudo. Dionysius tria ponit, facultates & victus & virtutes, exponit tamen tantum de duobus, diuitis scilicet & viribus. Vera ergo lectio est: facultates & virtus, vel, facultates & virtutes: accipiendo nomen, virtutes, pro viribus corporis, non pro virtutibus morum. Duo, inquit, sunt quæ extollunt cor hominis, faciuntque eum bene confidere & nihil magnopere metuere, opes scilicet & vires, at his præstat timor domini, qui magis extollit cor. Longè enim securius facit hominem confidentem: quia efficit ut in deo confidat, per quem melius munitus est, quam quisquam vel opibus vel viribus. vnde est insignis illa timentis Deū commendatio in Psal. 111. Ab auditione mala non timebit. Paratum cor eius sperare in Domino, confirmatum est cor eius, non commouebitur. Vt enim alias sæpè dictum est, nomine timoris Domini significatur affectus ille in deum, quo sollicitus est homo de vera obseruatione mandatorum ipsius, & adimpletione voluntatis ipsius. Cui affectui merito adiuncta esse & debet & potest spes illa in Deum quæ non confundit. Duplici ergo nomine timor domini securum facit hominem & confidentem, videlicet & quia ipsa obseruatio mandatorum dei meretur Dei protectionem, & quia spes adfert firmam quæ non confundit. Si enim non reprehenderit nos cor nostrum, fiduciam habemus ad Deum, ut habet Ioannes. Bene autè notandum quod timor Domini dicitur exaltare cor. Timor enim ex natura sua cor deprimit, viresque adimit. Contra verò timor domini tantū abest ut eneruet, ut maximè vires addat. vnde in huius commendationem subiungit.

29 Non est in timore Domini inmeritio, & non est in eo inquirere adiutorium.

DICIT: in timore Domini non esse minoracionem, hoc est, defectum, Aut quia ipsi timori nihil deest ad hoc ut hominē saluet: quia per se etiam si alia externa non adiunt, hominem proteget. vnde additur, & non est in eo inquirere adiutorium, hoc est, non est necesse ut ei quaeratur adiutorium, quod scilicet timorem quasi insufficientem adiuuet ad saluandum hominem. Aut, quod eodē recidit, quia per timorem domini sit ut nullus homini sit defectus: in rebus scilicet ad salutem necessariis: iuxta illud: Time te Dominū omnes sancti eius, quoniam nihil deest timētibz eum. Diuites eguerunt & esurierunt, inquirentes autem dominum non deficient omni bono. Non obest autem priori intelligentiæ, quod

1. Ioan. 3.

psal. 33.

quod præter timorem Domini etiam alia virtutes homini sunt necessariae: quia iuxta modum loquendi scripturæ in timore domini omnes virtutes comprehenduntur: quia qui timet Deum, nihil negligit.

Ecclesi. 7.

30 Timor Domini sicut paradysus benedictionis, & super omnem gloriam operuerunt illum.

GERMÁNICA æditio habet, ut noster legit, ἐκάλυψαν, operuerunt. At alij legunt, ἐκάλυψεν, operuit, scilicet dominus. Operire autem positū est pro ornare: quia vestibus ornatur homo quibus operitur, & herbis hortus & terra, dū eis tegitur. Sic dominus lilia & flores dicit cooperata esse gloria maiori quā Salomon: quia ornata. Timorem domini comparat paradiso benedictionis, hoc est, paradiso benedicto, neque beneficiis affluentem, alludens ad paradysum à Deo in principio institutū: quia instar illius horti timor Dei per benedictionē diuinā ædit & variis & in cundos fructus, & fructū denique immortalitatis. Eundē dicit aut Deū aut pios homines operuisse, hoc est, ornasse super omnē gloriam, hoc est, ornatu omnem magnificentiam & gloriam excedente. Deus enim illum ornauit promissione felicitatis vitæ quæ nunc est, & futuræ. Et pij homines timorē dei suis bonis operibus & exemplis ita ornauerunt & extulerunt, ut omnem gloriam eius gloria & splendor exuperet. Præcedens ergo versus ostendit timorem dei protegere ab omni malo: iste verò eundem adferre omnem & voluptatem & gloriam.

Matt. 6.

31 Fili in tempore vitæ tuæ ne indigeas, melius est enim mori quam indigere.

QVONIAM superius dixerat vitā sibi sufficientis operarij dulcem esse, & quibusdam sententiis comparatiuis interpositis, tandem eo deuenit, ut timorem Dei omnibus præponendū bonis assereret eundēque omne bonum adferre, & omnem defectum pellere: rectè iam monet, ut per hunc Dei timorem quisque bonis & vtilibus occupationibus insistent, caueat ne per oriū in inopiam & mendicitatem incidat. Pro indigeas enim & indigere, dictio Græca significat potius mendicare. Est enim ἐπιεικής, idem scilicet verbum quod est apud Luc. c. 16. in parabola villici, dicentis: Mendicare erubescō. Interpres pro mendicare vertit indigere, causam scilicet pro effectu, significans mendicitatē vitari si vitetur egestas. Aut indigere posuit pro mendicā vitam degere, sicut contra in Psal. 39. nomen mendici ponitur aliquoties pro egeno & inope, ut cum dicitur: Ego autē mendicus sum & pauper. Monet ergo Sapiens filiū suū, ut labore honesto, suāque industria & prouidentia curet, ne tempore vitæ suæ quæ necessariis opus habet, incidat in egestatē, & per eā mendicare cogatur ab aliis quæ ad vitā hanc sustinendā sunt necessaria, eo quod melius sit & optabilius mori, & omnino vita hac carere, quam indigere, & mendicā vitā agere, iuxta illud quod supra dictū est. Cap. 30. Melior est mors quam vita amara. vnde in oratione Sap. cap. 30. studiosè mendicitatē deprecatur, dicens: Mendicitatē & diuitias ne dederis mihi. Hæc enim vitæ ratio & turpissima & miserrima semper est iudicata, vnde inter cæteras maledictiones impij dicitur Psal. 108. Nutantes transferantur filij eius, & medicent. Contra de iustorum femine dicitur Psal. Corn. Ians. in Eccles.

36. Non vidi iustum derelictum, nec semen eius quaerens panem.

32 Vir respiciens in mensam alienam, non est vita eius in cogitatione victus.

RESPICIT in mensam alienam: qui alieno cibo pasci expectat, ut facit mendicus. Eius vitam dicit non esse in cogitatione victus, aut: ut est Græcis, φηλογοιμῶ ζωῆς, hoc est, in reputatione vitæ: quia eius vita non est reputanda pro vera vita, sed magis est continua mors, propter assiduā egestatem, famē, & contemptum. Vnde de taliū vita Græcis dicitur, quod sit ἀβλαστός βίος, hoc est, vita non vitalis, & nullo modo viuenda. Iuxta hanc intelligentiam originalis linguæ congruā, nomen victus, quod à viuendo dicitur, accipitur hic pro vita, non pro cibis quibus viuunt. Potest alioqui nostra lectio etiam sic accipi, ut significetur eum qui alieno cibo pasci expectat, in vita sua non cogitare de parando sibi victu, sed in otio misere viuere. Cui conuenire magis videtur quod sequitur, quanquam & illud priori etiam conueniat intelligentiæ.

33 Qui non amicum suum cibis alienis, ut autem dicitur, iustus & eruditus custodiet se.

CONVENIENTEM reddit rationē cur dixerit vitā mendici non esse reputandam vitam, quia: inquit, alit vitā suam cibis alienis, hoc est, ab alienis cibis pendet eius vita: ita ut non semper habeat cum opus est vnde pascatur, sed frequenter famere cogatur, & ut viuat vel non, in aliorum potestate & voluntate sitū est. Quod cum miserrimum sit, rectè subiungit: Vir autem disciplinatus, hoc est, rectè institutus, & eruditus vel prudens custodiet se ab huius vita, hoc est, labore & industria sua studebit euitare eiusmodi miseram vitā, malens manu labore necessaria sibi parare, quam ut otio torpescens incidat in mendicitatis necessitatē. Porro pro verbo, alit, Græcis est dictio non ita multū vsitata, ἀλισησθῆναι, quam alij hic variè vertunt. Quidam enim vertit contristat: alius, contaminat. Et Lexicon Græcū verbo huic omnia hæc tribuit significata: ἀλισησθῆναι, inquit, ἐστὶν ἀωλῶ, λυπηθῆναι, μολιθῆναι.

34 Ore impudentis conuulcabitur inopia, & in ventre eius ignis ardebit.

LEGENDVM esse, impudentis, ut est apud Rabanum, non autē, ut ferè libri omnes habent, imprudentis, patet ex Græcis, quæ habent, ἀναίδης, hoc est, inuerecundi & impudentis. Ex eisdem patet malè multos legere, conuulcabitur, legendūque esse, ut multi etiā habent libri conuulcabitur, est enim γλυκαυθισσῆται, dulcescit. Pro, inopia, hic est, verbale à verbo superius posito, quod mendicare significat, ἐπιεικής, hoc est, mendicatas. Significatur ergo quod is qui pudorem exuit, mendicitatem dulcem habet in ore suo: quia dulcius esse iudicat ore sibi cibum quaerere & inuenire, quam duro labore manuum, quod nequaquam dulcius esse iudicaret, si honesta aliquam rationem haberet, & non omnem semel pudorem abiecisset. Verum etsi mendicatas sic in ore eius dulcis sit, tamen in ventre eius ignis sæpè ardebit: quia calor naturalis in stomacho famelico grauius eum uret & torquet, dum

per inopiam non habebit quo latrantē stomachū satiet. In nostra lectione cōuenit nomen inopie, accipere pro, vita mendica. Alioqui enim supra contrariū huius dictū est: Nequissima paupertas in ore impij. Et hactenus quidē de literalī huius loci tractatione, quo Sapiens pulchrē mendicita tem virandam monet. Ceterum cauendū ne hic locus torqueatur contra voluntariā religiosorū & paupertatem & mendicitatē, quemadmodum quidā faciunt. Alit enim hic Sapiēs de mendicita te quæ prouenit ex inerti otio, & sit ab his qui nulla in re vtilis sunt reipublica. Huius ergo do ctinæ non repugnat ea mendicita quæ humili tatis causa suscipitur ab his qui alioqui incum bunt rebus aliquibus religioni Christianæ magis conducentibus vel necessariis, quā si labori ma nuū dediti essent. Tales enim non respiciunt in mensura alienā, sed in Deum ipsum, qui sibi ser uientibus promisit nihil defuturum, & quæren tibus regnū Dei omnia adiicienda pollicitus est. Tales item non tam palcantur cibis alienis quā suis, sibi que debitis. Dignus est enim inquit do minus operarius cibo suo: & ut habet Paulus: Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus? Porro sicut in Prouerbiis eā sententiā, quæ proferuntur con tra otium & pigritiā, in mystico sensu accipiendæ sunt, ut ad virtutis & bonorum operum exerci tium excitent: ita & quæ hic contra mendicita tem dicuntur, rectē mystico sensu accommodan tur contra eos: qui dum ipsi à bonis operibus sunt otiosi, tantum in aliorū meritis confidunt, cupientes cum fatuis virginibus dari sibi de alie no oleo, quia lampades eorum extinguuntur, non curantes etiam suo labore oleum parare pro lampadibus suis, quemadmodum hunc locum piē & doctē explicat Rabanus.

CAPVT XLII.

1. *Mors quam amara est m. moria tua homini pacem habenti*
 2. *substanti s. is.*
 3. *Viro quieto, & cuius via d. recta sunt in omnibus, & adhuc ca*
renti accipit cibum.

OSTQVAM cauendum esse mo nuat à mendicitate, dehortaturus etiam à timore mortis, prius quibusdam sententiis ostendit vnde fiat ut mors quibusdam sit admo da horribilis, aliis potius optabilis, ut ex diuerso & contratio horum iudicio & aff. ctione insi nuet mortem per se non ita esse horribilem: sub iiciens deinde eam æquo animo expectandam esse & suscipiendā: curandū verò ut cum non sem per vivere liceat, saltem bonū nomen relinqua tur, ob quod obtinendum, docet deinde à quibus sit per pudorem abstinendum, à quibus verò nō. Principio ergo proponit duo hominum genera, vnum scilicet in hac vita, qui non tantum abundant opibus, sed etiam in eis pacem habent & tranquillitatem, nemine eos magnopere tur bante aut molestante. Qui deinde etiam quieti sunt, hoc est, ab omni cura, sollicitudine, & gra ui occupatione liberi: eorum item viæ, studia & actiones directæ sunt, hoc est, prosperantur & feliciter procedunt in omnibus: & præter hæc etiam valent accipere cibum, hoc est, sanosunt corpore, ut concessi diuitiis cum voluptate

& lætitia frui possint. Istis amaram esse dicit non solum, mortem, sed etiam memoriam eius, & exclamando dicit: O mors quam amara est me moria tua: significans eam esse valde amaram ta libus, quod per eam cognoscant se omni hac felicitate priuandos: vnde plerique talium ne ama ritudinem hanc memoriæ mortis sentiant, solici tē curant ut ne huiusmodi cognitio animos eorū subeat, aut ab aliis eadem suggeratur. Pro viro quieto, Græcis est ἀνδρῶ ἀπρωπάσῳ hoc est, viro in distracto & otioso. Proinde pulchrē Sapiens hic describit hominem secundum mundi iudicium scilicet, qui scilicet & externis abundat bonis, & à nemine molestias patitur in eis, & animo non distrahitur per molestas occupationes & sanitate insuper gaudet corporis, omnibusque suis votis cōpos est. Hunc omnibus sic modis scilicet in sinuat, tamen ea parte infelicem esse, quod mor tis ei meditatio amara sit: cuius tamen medita tio omnibus & sumē vtilis est & necessaria, ut verē scilicet fiāt, & scilicet terrena nō abutantur.

3. *O mors bonum est iudicium tuum homini indigenti, & qui mino*
ratur viribus.
 4. *Defectio ætate, & cui cura est de omnibus, & incredibili, qui per*
dit sapientiam.

PRO, incredibile, est ἀπρωπάσι, quod magis hic conuenit vertere, diffidentē, ut significetur is qui non habet spem melioris fortunæ: aut adiu torij ab aliquo obtinendi: proinde etiam hic no men, incredibile, ut & alias, accipi debet pro diffidente, & eo qui non habet in quem confidat. Pro: qui perdit sapientiam: Græcè est, ἀπολωλεῖ τῆ ἰσομετρίᾳ, qui perdit patientiam: ut verisimile sit interpretem vertisse, patientiam, quod scripto rum vitio mutatum sit in dictionem similem, sapientiam. Bene enim pauperi & afflicto tribuitur perdidisse patientiam, qua perdita & deposita, grauior sit eius afflictio & intolerabilior. Hac ta men perdita, perditur etiam sapientia, quæ docet afflictiones incidentes forti animo esse ferendas: ut etiam recepta lectio bene constare possit, si mo do is intelligatur perdidisse sapientiam, non qui præ senio delirare incipit, ut communiter intel ligatur, sed per animi impotentiam abiicit sapientiam, quæ ipsum efficeret aduersitatibus tolerantem & bono animo. Proponit ergo Sa piens hic alterum hominum genus miserorum scilicet & afflictorum, quibus econtrario dicit iudicium mortis esse bonum, hoc est, placere eis legem & necessitatem moriendi, ita ut optent se pē mortem, tanquam per quam à miseria huius vitæ sint liberandi, dicentes quod supra dictum est: Melior est mors quam vita amara. Ut autem pulchrē superius descripsit ea quæ scilicet hominē hic reddunt secundum humanum iudi cium: ita vicissim & hic pulchrē comprehendit, quæ ad infelicitatem præsentis vitæ faciunt. Quorum primum, est rerum necessarium ino pia: vnde dicit: homini indigenti. Secun dum, defectio virium corporis siue per agritu dinem, siue per senectutem: vnde dicit: qui mi noratur viribus, & defectio ætate, hoc est, qui per ætatem deficit. Tertium, est assidua cura & sollicitudo ad conquirendam quæ necessaria sunt. vnde dicit: & cui cura est de omnibus, hoc est, qui de omnibus sibi necessariis sollicitus esse debet: pro quo Græcis est, distracto ei omnia

omnia. Quartum, est diffidenda melioris fortunæ & humani subsidij, quod significatur cum dicitur incredibili. Postremum est quod ex his sequitur, & omnibus aliis peius est, perdidisse patientiā & sapientiam: qua vna animus æger & afflicto susti neri debebat, qua vna item omnia prædicta mala nō solum tolerabilia fierent, sed etiam vtilia. Tali bus ergo sic omnibus modis miseris, bonum esse dicit iudicium mortis, non quod reuera illis bo num sit, sed quod talibus bona videatur mors, quā tales non solum optare, sed etiam sibi vltro accersere solent: proinde insinuat, hac in parte istos, licet modis omnibus infelices videatur, scilicet esse prioribus, quod à morte minus abhor reant, atque ad eam suscipiendam sint paratiores. Insinuat item, in duobus istis hominum generi bus quā immoderatus sit in hominibus multis vel metus mortis vel appetitus, ideòque mox sub iungit quomodo erga imminens mortem sese quis iudicio disponere debeat, dicens:

5. *Noli metuere iudicium mortis: memento quæ ante te fuerunt, & quæ superuentura sunt tibi: hoc iudicium à Domino omni carni.*

MONET non ut mors optetur, quemadmo dum quidam faciunt per impatientiam, sed ut saltem non metuatur, immoderato scilicet metu, iudicium mortis, hoc est, lex de morte sub cunda, duplici ad hoc persuadendum argumento vtens, nempe & quod communis sit omnibus con ditio ac necessitas moriendi, à qua nemo immunis sit, vel eorum qui præcesserunt, vel eorum qui se cuturi sunt: & quod huiusmodi lex à Deo consti tuta sit, cui repugnare non liceat, quique omnia iuste disponit. Neque enim detractandum est pu blica iura pati, neque contēdendum est ut immu tabilia mutantur. Pro eo quod nos habemus, Me mento quæ ante te fuerunt, & quæ superuentura sunt tibi, Græcè est, μνήσθητι πωστέρων σε ἢ ἐσχάτων, quod per masculinū genus rectius vertitur, me mento eorum qui te priores fuerunt, & nouissimo rum, hoc est, recordare quomodo mortui sint om nes qui ante te fuerunt, & morituri sint quotquot post te vsque in finem mundi futuri sint. In quem sensum etiam nostra litera rectē accipitur, ut sit sensus: Memento quæ ante te fuerunt, quomodo scilicet omnes mortui sint qui præcesserunt te, i tem memento quæ superuentura sunt tibi, hoc est, quæ post te euentura sunt in mundo, videlicet quod omnes etiam morientur qui te sequentur. Et ut commune hoc iudicium reddat tolerabilius, subdit illud à Domino, iustissimo scilicet & potentissimo, constitutum esse, dicens, hoc iudi cium à Domino scilicet constitutum esse omni carni, hoc est, animanti.

6. *Et quid superueniet tibi in beneplacito altissimi, siue decem, siue centum, siue mille anni? Non est enim in inferno accusatio vitæ.*

VARIA hic est lectio: nam multi legunt, & quæ superueniet tibi in beneplacito altissimi, &c. Et intelligunt: Et quæ tempora tibi ad huc accedent per beneplacitum altissimi, siue sint decem, siue centum, siue mille, anni subaudi, hæc tibi sufficiant. Potest ea lectio & sic intelligi. Et quæ superueniet tibi, hæc sunt in placito altissimi. Quidam legunt, Et qui superueniet tibi, anni scilicet, de quibus subditur. Græca neutro

modo habent, sed longe aliter, καὶ τὶ ἀπαύει μὴ ἐν ἀδωνία ὑψίστου, Et quid reuies in beneplacito altissimi: hoc est, quomodo reculare poteris quod altissimo visum est bonum, eique bene placuit? Iam quod sequitur, siue decem, siue centum, siue mille anni, iungitur cum sequenti parte, in qua Græcis non est coniunctio, enim, ut sit sensus: Siue decem, siue centum, siue mille sint anni vitæ hominis, non est in inferno accusatio vel repre hensio vitæ. Græcæ lectioni magis accedit alia lectio, quam multi etiam antiqui libri scripti habent, Et quid superueniet tibi? &c. ut sit interro gatio sicut est Græcis. Et potest eius lectionis hic esse sensus: Et quid quæso temporis poterit tibi accedere super illud quod altissimo tibi placuerit, constituere, siue illud sit decem anni, siue centum, siue mille? Aut potius sic: Quid accidere tibi poterit, quid excogitabis, aut facies in eo quod ab altissimo semel statutum est, siue illud sint pauci anni, siue multi? Quasi dicat: nihil in eo beneplacito mutando efficere potes, nihil euenire potest quo illud mutetur. Nam de illo dictum est: Con

7. *Filij abominationum sunt filij peccatorum, & qui conuersantur secus domus impiorum.*

IN sequentibus ostendit impios post mortem relinquere malum nomen, insinuans illos solos verē infelicitate & malē mori: mox subiun gens curam habendam boni nominis, per quod mortuus qui perpetuo viuat. Primum ergo dicit quod filij peccatorū sūt ut in plurimum filij abo minationum, hoc est, filij abominabiles Deo & hominibus: Sic & qui conuersantur secus do mos impiorum, hoc est, qui consortium & fami liaritatem ineunt cum impiis, quia tales offi ciuntur quales illi cū quibus conuersantur, vnde et ipsi sūt abominabiles. Insinuat ergo parētes im pi os in suis filiis non habituros bonū nomē post mortem, sed malum: & vicissim filios à suis paren tibus non obtenturos gloriam, sed inuiniā, & reiectionem. Sunt autem filij peccatorū, hi qui non

non tantum à peccatoribus progeniti sunt, sed etiam ut fere fit, eorum imitantur mores & impietatem, ad quod significandum additur de conuerfantibus secus domos impiorum. Vbi Græca habet pro, secus domos, vnam dictionem παρ οίκους, parœciis, hoc est, viciniis, ut sit sensus: & filij quicquid uersantur in vicinia peccatorum. Interpret legit duas dictiones παρ οίκους.

8 Filiorum peccatorum peribit hereditas, & cum semine illorum iustitias improprij.

PECCATORVM filij, inquit, non solum in glorijs erunt & despecti, sed etiam hereditas eis à parentibus relicta peribit, & suo & parentum suorum demerito, Deo nimirum bona relicta eis subtrahente. Et cum semine peccatorum erit propter eorum peccata assidue opprobrij, hoc est, assidue erit & indelebile opprobrium. Vnde & sequitur quod subiicitur.

9 De patre impio queruntur filij, quoniam propter eum sunt in opprobrio.

TANTVM abest, ut saltem à filiis suis celebrarentur parætes impij, ut etiam filij de eis conquerentur, quoniam propter eos sunt in opprobrio, videlicet & quia nati sunt ex parentibus impijs, quorum impietas etiam in filiorum dedecus redundat, sicut parentum pietas ac vita bene acta filiis gloriam adfert, & quia ab illis impie educati & instituti, in similem patrum & culpam & infamiam dilabuntur. Hanc querimoniam & hic frequenter audimus filios edere contra patres suos, idque tum maxime, cum ob peccata sua puniuntur, & apud tribunal Dei grauissimè eam edunt, futuri apud Deum parentum suorum accusatores. Quæ cum ita se habeant, rectè subiicit impiorum execrationem, dicens.

10 Vt vobis vni impij qui dereliquistis legem Domini a. iij. m.

11 Et si nati fueritis, qui in maledictione nati estis, & si mortui fueritis, in maledictione eritis pars vestra.

VIDERI posset hic locus patrocinari aut errori Origenistice, quo putauit animas propter demerita vitæ præcedentis in corpora mitti, & cum maledictione diuina nasci. Aut errori eorum qui propter præntia impiorum mala merita asseruerunt quosdam à Deo reprobari. Apparet enim Sapientem hic significare, quod propter derelictam à se legem Domini impij nascantur cum maledictione diuina, quasi derelictio legis Dei præcesserit siue re, siue in Dei præscientia & præordinatione maledictione natiuitatis. Proinde locus hic sic accipiendus est, ut nasci in maledictione, non significetur effectus esse præuaricationis impiorum, sed ut id adferatur tãquã correspondens maledictioni, in qua moriuntur, ut hic sit sensus: Vt vobis impij qui dereliquistis, & cæ. Quia sicut cum nascere mini, nascamini cum maledictione Dei: ita cum mortui fueritis, in maledictione eritis pars & portio vestra, idque ideo quia dereliquistis legem altissimi. Verum quidem est omnes nasci in maledictione, quia omnes nascimur filij iræ propter peccatum Adæ, quod in omnes per propagationem transit: sed de ea maledictione hic non sermo, cum hæc omnibus etiam electis cõmunis sit: hic verò sit sermo de maledictione reprobis propria, ea scilicet qua Deus quosdam ab initio statuit deserere, & à communi maledictione nequaquam liberare, ob quam dictum

est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui, etiam antequam aliquid boni egissent aut mali. Proinde notandum Græca non habere, in maledictione nascemini, sed εἰς κατάραν, ad maledictionem, hoc est, ex diuina reprobatione æterna nascemini ut sitis vasa iræ aptata in interitum. Sic & in secundo membro habet, εἰς κατάραν μερισθῆναι, in maledictionem separabimini, ut scilicet à pijs & iustis hominibus separabimini, æternæ damnationis sitis participes, habentes propriam & distinctam ab eis partem. Sunt quidam qui legunt per præsens tempus, nascimini, quia non videtur satis conuenire, ut iam viuentibus dicatur, nascemini. Verum futurum tempus habent Græca γονήσθε, nascemini. Nec hoc tempus ineptè iam natis tribuitur, quia eis Sapiens loquitur tanquam nondum natis, significare volens tales & in natiuitate & in morte maledictos esse à Deo. Quod si Græca lectio attendatur, quæ habet, ut dictum est, ad maledictionem poterit difficultas, quæ in hoc loco esse videtur etiam aliter tolli quàm iam dictum est, nempe ut dicatur nomine maledictionis hic nõ significari æternam Dei reprobationem, sed miseriam & calamitatem aliquam in hoc mundo diuinitus inferendã, siue ob parentum, siue ob propria peccata. Iuxta quem intellectum, etiam rectè dicitur quod impij cum nascerentur, propter præuisa eorum futura mala opera, nati sunt ad sustinendam Dei maledictionem, hoc est, Dei ultionem in hac vita; sicut & cum moriuntur propter peccata mala maledictionem Dei, hoc est, damnationis ultionem sustinere coguntur. Declarat hanc sententiam sequens sententia.

12 Omnia quæ de terra sunt, in terram conuertentur, sic impij à maledictione in perditionem.

SICUT inquit, omnia quæ de terra facta sunt, in terram conuertentur, ut superius dictum est, sic etiam impij à maledictione, hoc est, à maledictione, in qua, vel ad quam nascuntur, conuertentur per mortem in æternæ damnationis perditionem sicque utrobique finis suo respondebit principio.

13 Lucus hominum in corpore ipsorum, nomen autè impiorum delebitur.

SENTENTIÆ huius obscuræ hic potest esse sensus: Lugentur homines cum corpus eorum moritur & sepulturæ traditur, atque huiusmodi luctu memoria & nomen mortuorum celebratur, sed hæc ad memoriam eius seruandam non proficiunt, quia nomen impiorum, quod sæpè celebre est in hac vita, post mortem statim delebitur, simulque cum corpore aut paulo post sepelietur. At sic, lugentur homines propter corpus ipsum, cum illud moritur & sepelitur: at impij magis lugendi essent, quod simul cum corpore etiam eorum nomen & celebris memoria deleatur. Græca habent non tantum, nomen impiorum, sed additur, & ἀνάθημα: non bonum. At id ut non legit noster interpret, ita perpetam additum videtur ab aliquo. Quomodo enim vel verè vel aptè dicitur, quod nomen impiorum non bonum delebitur? Sicut enim piorum bonum nomen semper permanet, ita & malum impiorum nomè semper permanet, saltem apud Deum. Quod si eorum non bonum nomen deleberetur, hoc ipsum non esset eis in ultionem deputandum, sed cederet in eorum bonum. Vnde hic rectior videtur esse nostra lectio.

lectio quàm Græcorum, ut hodie extat. Potius enim dicendum erat nomen impiorum bonum delebitur, illud scilicet, quo dum hic viuunt sæpè celebrantur propter honores & diuitias.

14 Curã habe de bono nomine, hoc enim magis permanebit tibi, quàm mille thesauri prestosi & magni.

POSTquam ostendit miseram esse mortem impiorum, quod per eam etiam nomè eorum pereat: rectè monet in hoc operam adhibendam, ut obtineatur bonum nomen, quod etiam post mortem maneat, & ob id etiam præferendum sit multis diuitiis, quemadmodum & in Prouerbijs 22. dicitur: Melius est nomen bonum quàm diuitiæ multæ nempe quia, ut hic dicitur, diuturnius est. Porro nomen verè bonum non obtinetur nisi per verum virtutis & honestatis studiũ, per quod etsi apud plerosque in hoc mundo frequenter non obtinetur bonum nomen, magisque fiat ut malè quis audiat, tamen apud bonos & Deum, quorum potissimum ratio habenda est, semper obtinetur, nam ab impijs quidem vituperari, laudari est. Itaque cum curam boni nominis habendam monet Sapiens, non hoc ethnicè accipiendum est, quasi moneat aucupandam gloriam & famam apud homines: sed ita vult vitam institui, ut eam apud Deũ & homines maxime honos consequatur bonum nomen, prouidendo scilicet bona non solum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.

15 Bona vita numerus dierum, bonum autè nomen permanebit in aui.

SVNT qui per vitam bonam hic intelligunt præsentis sæculi, quantumuis beata & felix videatur, certum habere dierum numerum, quo finienda sit, nomen autem bonum semper permanens: sicque insinuetur magis habendam curam boni nominis, quam felicitatis præsentis vitæ. Alioqui enim etiam vita quæ ob virtutem dicitur bona, permanet in æternum. Rectè tamen & melius per bonam vitam hic intelligitur vita virtutis, in hoc sensu: Bona vita certum habet numerum dierum, quia non perpetuo hic licet virtutibus & bonis operibus incumbere, sed certo & pauco dierum spatio bona vita hic peragitur: at bonum nomen, quod ex bona vita hic breui tempore peracta comparatur, permanebit in perpetuum. Significatur ergo quod bona vita, licet breuis sit temporis, immortale patriat & perpetuum nomen. Cum autem plerique sint qui bona vita sua non videantur nomen bonum in perpetuum sibi parare hic apud homines, cum multi sint qui nec de nomine cogiti sint, multi quorum nomen & memoria omnino venit in obliuionem, certum est quod cum scriptura toties dicat virtute parati bonum nomen, idque immortale, ad Deum potissimum respiciat, & vitam illam atque conuersationem beatam sanctorum quæ est apud Deum. In ea enim quilibet quantumlibet hic obscurus, præclarum nomen & memoriam, quæ non peribit, assequitur. Quanquam illæ scripturæ etiam indicent quæ ratione apud mortales præclarum nomen & perpetuum verè obtineatur, & multi obtinuerint, ut patet in Patriarchis, Prophetis, Apostolis, & plerisque Martyribus atque doctoribus: quorum nomina dum hic cum laude celebrantur propter virtutem in ipsis etiam laudantur quotquot eis simi-

les fuerunt, etiam si nobis hic sint incogniti.

16 Disciplinam in pace conseruate filij: sapientia enim abscondita est, sicut aurum occultum, quæ vultus in virtute. 17 Melior est homo qui abscondit stultitiam suam, quam homo qui abscondit sapientiam suam.

QUOD dicitur, disciplinam in pace conseruate filij: dupliciter intelligitur. Sunt enim qui intelligunt Sapientem monere suos discipulos, quos filios vocat, ut in pace, hoc est, in terum prosperitate, cum omnia eis salua videntur & tuta, tum maxime solliciti sint & disciplinam rectamque institutionem conseruent, nec se sinant per rerum prosperitatem decipi, & à recto abduci. Alij vero melius & intelligentia proposito magis conueniente accipiunt: Sapientem hic rursus suos quos instituit excitare ad attentè audiendum quæ pro bono nomine obtinendo est dicturus, ut sensus sit: O filij disciplinam & vitæ institutionem quam haftenus tradidi, quamque mox traditurus sum, conseruate in animis vestris cum pace & animi tranquillitate, nequaquam illi reluctantes, aut turbidè contradicentes. Quod sequitur, Sapientia enim abscondita, subiicitur in Græcis sine coniunctione causali. Tantum enim est, Sapientia abscondita. vel, Sapientia autem abscondita. Putantque quidam quod cum hæc sententia simul cum sequenti superius totidem verbis posita sit c. 20. & hic parum proposito conuenire videatur, hic locum non habere: sed ex illo loco huc ascripta prius margini, forte propter illud quod dicitur, conseruate disciplinam, deinde in textum esse relata, unde à quibusdam prætermittitur. Verum quoniam eam non tantum Latina, sed & Græca habeant, rectè intelligitur illam hic repetitam, ut significaret sapiens cur suam disciplinam tam diligenter inculcet, quod scilicet sapientiam sibi à Deo datam putet non occultandam, sed alijs esse communicandam. vnde & alibi dicit aliquoties: Videte quoniam non mihi solè laboraui, sed omnibus exquirentibus veritatem.

18 Veruntamen reueremini in his quæ procedunt de ore meo, Non est enim bonum omnem reuerentiam obseruare, & non omnia omnibus placent in fide.

LOCVS valde à scriptoribus corruptus, & ob obscuritatem & corruptionem ab interpretibus minimè intellectus. Proinde primum aduertendum pro, veruntamen, Græcis esse τὸ καὶ γὰρ, hoc est, igitur, vel, quamobrem. Quoniam enim dixerat curandum de bono nomine, docet in sequentibus à quibus verò non sit pudorem abstinendum, à quibus verò non sit pudorem abstinendum. Itaque peruersè omnes fere legunt reuertimini, cum legendum sit, ut etiam quædam scripta habent & quædam recentè impressa, reueremini vel reuerimini. Est enim Græcè ἐπιτρέψατε, hoc est, reueremini, & pudorem habete. Sensus ergo est: Ut bene audiat, habete pudorem in his quæ mox dicturus sum. Iam in eo quod sequitur, etsi omnes fere legunt, irreuerentiam, legendum tamen esse contrario modo, reuerentiam, quomodo & codex Bessarionis habet & alij aliquot, patet manifestè ex Græcis, quæ habent ἀσχυρία, hoc est, pudorè & verecundiam, pro quo noster vertit, reuertentiã. Significatur enim nõ esse bonum, omnibus in rebus esse vere-

cundum, quia vt prius etiam docuit, quidam pudor noxius est: vnde & hic postquam enumerauit eas res de quibus pudendum est, subiicit capite sequenti de quibus rebus non sit verecundandum. Et addit hic, & non omnia omnibus bene placent in fide, hoc est, non omnia placent omnibus quae in fide, hoc est, fideliter & integre praestantur, sed sunt qui culpant ea quae in fide fiunt. Itaque significat eum qui pra pudore in talibus volet facere quae grata sunt hominibus, perfidem acturum & contra debitam integritate, & proinde non vbi que pudorem esse bonum. Primum ergo in sequentibus exponit quaedam de quibus est verecundandum & proinde pra pudore abstinendum ab eis.

19 Erubescite a patre & a matre de fornicatione: & a presidente & a potente de mendacio.

20 A principe & a iudice de delicto: a synagoga & plebe de iniquitate.

COMMEMORANTUR sedecim res in quibus pudor praestari debeat, ne designentur. Harum autem rerum quaedam turpitudinem habent ob malitiam quam secum habent inuolutam, quaedam quia sunt contra debitam honestatem & decentiam. In his recensendis, quandoque non tantum ponit rem de qua verecundandum est, sed etiam personas coram quibus pudor praestari debet, atque tunc personis additur praepositio, *ἀπὸ*, a, rebus autem praepositio, *πρὸς*, de. Quandoque nullas personas coram quibus de re turpi pudendum sit nominat, & tunc ipsi rei additur praepositio *ἀπὸ*. Quanquam autem omnia vitia pudorem adferre merito debeant, idque coram omnibus, quaedam tamen tantum recenset quae vulgo magis dehonestant, & certas personas exprimit, coram quibus ob certas circumstantias maior verecundia subeunda est. Primum ergo dicit erubescite a patre, & a matre, de fornicatione, hoc est, pudeat vos fornicationis propter patrem & matrem, quia apud parentes cum socij sunt, filiorum fornicatio maxime est inhonesta. Illi enim maxime cupiunt suorum corpora incorrupta tradere coniugio, & prolium fornicatio arguit illas non satis recte a parentibus esse institutas: vnde & in veteri lege filia quae in domo paterna deprehenditur fornicata, praecipitur lapidibus obrui apud domum paternam. Secundum de quo erubescendum est, notat cum dicit a presidente & a potente de mendacio. Quanquam enim vbi que & apud omnes turpe sit mentiri, tamen de mendacio maxime pudendum est propter & apud praesidentes & potentes, hoc est, magnates & principes, quia illi maxime offenduntur mendaciis, & a mendacibus valde alienantur. Tertium notat dicens: A principe, & a iudice de delicto, aut, vt est Graecis, *πρὸς τὸν ἀρχηγὸν καὶ τὸν κριτὴν*, hoc est, de negligentia aut delicto. Significatur ergo pudendum de his quae per negligentiam & omissionem agendorum peccantur maxime apud principes & iudices rerum publicarum, qui facile possunt punire negligentes sua decreta & praepcepta. Sic & quarto loco monet pudendum a synagoga & plebe de iniquitate, quia si aliquid singulariter iniquum, & contra leges publicas commissum fiat vel conscia plebe, vel contra eam, id perpetuam adfert ignominiam, nec caret sua vltione. Vnde superius monuit: Non pecces in multitudinem ciuitatis, neque te immittas in populum.

Sup. c. 7.

21 A socio & amico de iniustitia: & in loco de quo habitas de furto de veritate Dei & testamento.

QVINTO loco monet vt pudeat nos iniustitia & iniuria, peculiariter propter & apud socium atque amicum, quia turpissimum est illi iniuriam inferre, erga quem maxime ratione amicitiae & confidentiae amici in amicum iustitia seruanda erat. Sexto loco monet vt quem que pudeat furti, maxime propter locum in quo habitat, si scilicet locus ille sit conscius furti, aut in ipso loco committatur, quia singulariter turpe est a vicinis haberi pro fure, cum tali nemo confidat, eumque omnes abhorreat. Deinde si in ipso loco habitationis furtum committatur, est singularis turpitudinis in eum locum peccare, in quo quis fouetur & alitur. Quod additur: de veritate Dei & testamento, non videtur huic loco conuenire, quia postea cum recensentur ea de quibus pudor non est habendus, dicitur primo loco de lege altissimi & testamento. Proinde videtur istud hic frustra ab aliquo insertum, aut aliquid deesse quod veritati ac fœderi Dei aduersetur. Quanquam recte etiam referri potest ad id quod dicitur de furto, vt significetur pudorem habendum de furto, non solum propter habitationis locum, sed etiam propter veritatem Dei & testamētum, atque legem eius quae furtum vetat. Imo potest videri eam partem referendam ad omnia superiora, quae non solum sunt vitanda propter expressas personas, sed etiam quia sunt contra legem Dei, idque ideo hic praedictis subiecit, quia subiecturus est quaedam de quibus pudor habendus est, non quia per se mala & lege vetita, sed quia parum honesta sunt. Notandum autem quod quanquam interpres vertit per praepositionem, de, dicens: de loco in quo habitas, & de veritate Dei, sicut dixit de furto: ad distinctionem tamen quam seruauit in praecedentibus membris: debuisset dixisse, a loco & veritate Dei, quia his locis est propositio, *ἀπὸ*, cum furto tribuatur praepositio *πρὸς*.

22 De discubitu in panibus, & ab obfuscatione dati & accepti.

PER discubitu in panibus, intelligitur ferre notari vitium ambitionis in deligendo loco cum superiorem in conuiujs. At Graeca habent, *ἀπὸ πηχέως ἀγῶνος ἐπ' ἀρτίσιν*, hoc est, a fictione cubiti super panes. Itaque notatur septimo loco vitanda rusticitas in mensa, qua aliqui cubito innituntur panibus. Id enim omnino indecens est, & eorum ferè vitium est qui cibo saturati, nullam erga Deum reuerentiam exhibent, nec eius donis cum gratitudine fruuntur. Pro obfuscatione, Graecè est, *σκορακισμός*, hoc est, vituperatione. Nomine ergo obfuscationis, significatur denigratio famae. Et significatur octauo loco pudorem habendum de vituperatione quae incurritur ex eo quod quis non potest in his quae fidei eius credita sunt, rationem reddere acceptorum & datorum, ostendendo data acceptis conuenire. Aut quae incurritur ex eo quod quis pro iustitia peruertenda aut dat aut accipit munera. Vtroque enim modo accipi potest, & vtroque modo singularis quaedam famae denigratio incurritur.

23 A salutaribus de silentio, a respectu mulierum fornicationis, & ab auersione vultus cognati.

24 Ne auertas faciem a proximo tuo: & ab auferendo partem, & non est restituendo.

PARS illa, ne auertas faciem a proximo tuo: Graecis non est, sed est expositio illius praecedentis partis, ab auersione vultus cognati, ex alia uersione aut alicuius commentario inserta nostro contextui. Itaque his duobus versibus, quatuor notantur ob quae pudor habendus est, nempe de silentio propter salutantes, hoc est, cum salutantes non resalutantur. Id enim in officio esse ac turpe, mores agrestes ac superbos pra se ferens. Deinde de diligenti aspectu mulieris fornicationis, a qua oculi erant auertendi, quia in illam intendere, ferè indicat mentis impudicitiam. Vt autem in illam oculi non sunt intendendi, ita facies non est auertenda a vultu hominis cognati & propinqui. Quod eorum esse vitium solet, qui subiecti ad ampliorem aliquam fortunam & gloriam, genus suum recognoscere nolunt, cum maximo fastu suos consanguineos aspernantes, nec aspectu dignantes: vnde aspectu dignitates: vnde monet pudendum etiam esse de auersione vultus cognati, hoc est, de eo quod vultus eius, & aspectus conuenitur. Sic enim dictum est, auersio vultus cognati, sicut in Psalmis. Non auertas faciem Christi tui, pro, Non contemnas nec asperneris. Caeterum pro eo quod postea dicitur, & ab auferendo partem, & non restituendo: Graeca habent, *ἀπὸ ἀφαιρέσεως μερίδος καὶ ἀποδοσεως*, hoc est, ab ablatione partis & dationis, hoc est, ab eo quod alicui auferitur pars ipsius, & id quod datum est ei. Quod cum subiungatur mentioni de cognato factae, videtur significare cauendum esse ne in diuidenda haereditate pars & portio quae alteri iure debetur non subtrahatur ei, similiter nec quod per testamentum alicui legatum est, & datum. Ita & nostra litera commode accipi potest significare erubescendum esse de ablatione portionis alteri debitae, & non restitutione, hoc est, non collatione eius quod debetur ex testantis donatione. Hac enim ex re peculiaris contrahitur infamia, quod in diuisione haereditatis, & testamentorum adimplerione non seruetur iustitia.

25 Ne respicias mulierem alieni viri, & ne seruis ancillam eius.

INTERPRES hic mutauit genus orationis. Nam Graecis hic adhuc simili qua supra forma commemorantur, de quibus sit erubescendum. Habent enim sic, A consideratione mulieris maritatae, & sollicitatione ancillae eius, subaudi, Erubescite. Id enim semper repeti debet. Caeterum quoniam etiam Graeca deinde habent, Et ne steteris ad lectum eius, interpres non male rotam orationem similiter mutauit. Duo ergo adhuc addit superioribus a quibus per pudorem abstinendum sit, nepe & vt ne quis intentis oculis respiciat in alienam vxorē, quia & illud indecorum est, ac praua concupiscentiae iudicium, & vt ne etiam ancillam eius curiosè sollicitet ad stuprum, inquires num qua ratione eius animum corrumpere queat & ad abutendum ea stans ad lectum eius. Nā cum id inhonestum sit in propria ancilla tentare, multo magis inhonestum est in aliena quaerere, comaculando domum alienam.

26 Ab amicis de sermonibus improprietate, & cum dederis ne improprietate.

QUIDAM libri habent, Caue ab amicis, &c. sed melius omittitur verbum, caue, quod

vt non habent Graeca, ita nec multa scripta. Adhuc pergitur in commemoratione eorum a quibus per pudorem est abstinendum, & repetendum est verbum, Erubescite. Ergo iam decimo quinto loco monet Sapiens vt erubescamus de sermonibus improprietate, maxime propter amicos hoc est, vt pudeat amicis improprietate, quia illis improprietate collata beneficia inciuile est & inhonestum: vnde expositionem eius dicitur, & cum dederis, amico scilicet, ne improprietate ei, quia sic perit beneficium collatum. Decimum sextum vitium, cuius peculiariter pudere nos oportet, notatur in capitis sequentis principio, quod merito coniungendum esset fini huius capituli: vt omnia pudore digna simul iungerentur. Habet ergo.

CAPVT XLII.

1 Non duplices sermonem auditis, de reuelatione sermonis absconditi.

GRÆCA seruata superiori forma habet καὶ ἀπὸ διπλοῦς λόγου καὶ ἀπὸ ἀποκρυφίου, & ab iteratione & sermonibus auditis, ita vt repetendum sit verbum, Erubescite, sicut & in eo quod sequitur, de reuelatione sermonis absconditi, quod ad declarationem praecedentis additum est. Per iterationem autem sermonum significat Sapiens eorum quae audita sunt semel commemorationem apud alios factam: quod inhonestè fit, cum reuelantur secreta concredita. Vnde & supra dixit: Non iteres verbum nequam, &c. Vbi pro, iteres: & verbum, *ἀνακρίσεις*. Vnde hic est nomen *ἀνακρίσεις*. Sensus ergo nostrae lectionis est. Non duplices, hoc est, non iteres sermonem a te auditum, qui scilicet tibi sic dictus erat, vt semel tantum dicitur esse deberet: nec iterans & repetendum esse apud alios, hoc est, erubescere de reuelatione sermonis absconditi. Ex superiori enim capite, vt iam dictum est, repetendum est verbum, erubescite. Iam rectè sequitur, quod pro conclusione huius argumenti subiicitur.

2 Et eris vere sine confusione, & inuenies gratiam in conspectu omnium hominum.

PRO sine confusione, Graecis est, *ἀσχύθητος*, hoc est, verecundus, & est, sensus: Si haec quae dixi praestiteris, & ab eis quae dixi te pudeat, ita vt pra pudore illa vites, tunc te ipsa declarabis te esse verè verecundum & pudibundum, sicque gratus sis omnibus hominibus per pudorem tuum honestum, & bonum nomen apud homines consequeris. Nostrae ergo lectionis hic est sensus: Si quae dixi feceris, & te pudeat omnium eorum quae dixi, ita vt ab eis caucas ne confundi te necesse sit, tunc verè eris liber ab ignominia, & gratiam hominum consequeris. Referri enim istud debet ad omnia quae dicta sunt ab eo loco: Erubescite a patre & a matre, &c. Itaque hic merito capitis finis esse deberet, & initium noui capitis esse a sequentibus, in quibus vicissim exponitur, de quibus verecundandum non sit. Istud a plerisque non animaduersum magnam confusionem attulit, & verum huius loci intellectum impediuit.

3 Ne pro his omnibus confundaris, & ne accipias personam, vt delinquas.

VERBUM confundaris, pro quo Græcis est *αἰσχρῶς*, non accipitur hic pro ignominia afficiaris, quanquam nomen, confusio, in superiori sententia accipiatur pro ignominia, sed pro, vecunderis, erubescas & pudore afficiaris. Postquam enim dixit de quibus sit erubescendum, nunc ut dictum est, subiungit de quibus non sit erubescendum, ita ut propter vecundiam omittantur. Itaque quod dicitur, pro his omnibus, non debet referri ad præcedentia, sed ad sequentia, ubi commemorantur de quibus sic non est habendus pudor, ut ideo prætermittantur. Quoniam autem fieri solet ut in his quæ dicenda sunt peccetur per inutilem & noxium pudorem, propter acceptionem personarum. Dum pudet displicere certis personis, quarum gratia & fauor queritur, aut potentia metuitur, ideo rectè postquam dixit: Ne pro his omnibus, quæ scilicet iam dicturus sum, erubescas, subiungit. Et ne accipias personam ut delinquas, hoc est, ne præ pudore ita rationem habeas personarum, ut aliquid contra quam bonum est & æquum committas. Ponit autem in sequentibus tredecim res, de quibus vult non sic erubescendum, utin gratiam quorundam in illis rebus peccetur.

4 De lege aliusimæ & testamento, & de iustificare impium.

PLERIQUE pudore reuocantur à seruanda lege Dei, aut ea defendenda, cum se ob eius seruationem aut defensionem sentiunt quibusdam displicere. Monet ergo in primis ne quis quarumuis personarum respectu confundatur & vecundet de seruanda aut defendenda lege Dei, quam & testamentum Dei vocat, quod nobis Dei voluntate testetur, eiusque pacta & promissiones hominibus factas contineat. Hoc sanè vitium quod hic cauendum monetur, valde commune est, vtmirum non sit quod primo loco cauendum moneatur de quo & Dominus: Qui me eruberit & sermones meos, erubescam & ego illum coram patre meo. Nec infrequens est etiam vitium, quod moxauendum iubetur, cum dicitur, & de iudicio iustificare impium. Vbi repetendum est, ne confundaris, sicut & in omnibus sequentibus. Et est sensus: Ne pudore tenearis, cum tibi ferendum est in aliqua re iudicium, sic ut pudore victus intuitu alicuius personæ, iustifices impium, hoc est, pro eo pronuncies sententiã, qui iniquam habet causam.

De verbo sociorum & viatorum, & de datione hereditatis amicorum.

CVM cognoscenda est causa hominis coniuncti & extranei, quales sunt viatores periculum est ne amicitia alterius partis præ pudore impediatur quo minus nos æquos iudices præbeamus. Itaque monet ne pudeat nos de verbo sociorum & viatorum, hoc est, ne per pudorem quid peccemus in negotio aliquo quod socij nostri cum extraneis viatoribus habent inter se, ita scilicet ut de eo non pronunciemus ex animi sententia, sed ex fauore metuentes offendere socium. Sic & in distribuenda hereditate amicis vult abesse pudorem, ut non pro fauore fiat, sed pro æquitate, hoc est enim quod dicit: Non te pudeat de datione hereditatis, hoc est, in illa re aut circa eam rem absit pudor, eamque dationem perfice citra pudorem prout æquitas postulat, non habito personarum respectu.

6 De æqualitate statæ & ponderum, de acquisitione, multorum & paucorum, de corruptione emptionis & negotiatorum.

NON pudeat, inquit, te quod æquali erga omnes statæ & ponderibus vtaris citra personarum respectum, etiam si fortè ob hanc tuam æquitatem à quibusdam tanquam nimis iustus & parum callidus ridearis. Et quoniam plerique ad iustitiam committendam pertrahuntur, quia pudet eos quod tam parum lucri faciunt, nec cum aliis sibi diuitias comparant. Non pudeat, inquit, te de acquisitione multorum & paucorum, hoc est, non ob id erubescas quod cum alij multa acquirant, tu tantum pauca lucreris. Aut, non pudeat te siue acquiras multa siue pauca, sed contentus esto ea quæ tibi per iustitiam obuenit fortuna. In eo quod sequitur, quod etiam pertinet ad iniustitiam vitandam, notandum Græca habere, *περὶ ἀσώβους πρᾶξεις*, hoc est, non pudeat te de indifferente venditione, id est, tali quæ non sit varia, ut personarum intuitu vni non pluris merces vendantur quam alteri. Quædam exemplaria habent, *διαφύβους*, hoc est, differente vel controuersa venditione, ut sit sensus: dum controuersia existunt inter mercatores de rebus venditis emptisque, in ea re citra gratiam & vecundiam iudicandum pro æquitate. Nostri interpretem verissimile est legisse *διαφύβους*, vel *διαφύβους*, atque hic est quod in multis libris legitur de corruptione, quemadmodum est apud Rabanum Lyranum & Dionysium. Quæ tamen lectio non video quomodo commodum habere possit sensum. Omnia enim hæc quæ hic commemorantur, ad quæ semper repetendum est, ne confundaris, hoc est, non pudeat te, sunt bona quædam, quæ monet non omitti per pudorem & personæ acceptionem, sicut superiori capite commemorauit mala, quæ monuit ex pudore omittenda esse. At corruptio emptionis vel venditionis & mercatorum res mala est, ut inter ea quæ non sunt omittenda per pudorem numerari aptè non possit. Vnde mirum non est quod quidam dictionem, corruptione, mutauerint in, correptione, sicut etiam in multis libris scriptis inuenitur. Sic enim commodus erit sensus: Non esse scilicet pudendum de correptione iniquitatis, quæ in emptione & venditione committitur à mercatoribus: nec eam correptionem, personarum intuitu præ pudore omittendam, sed eam amore iustitiæ constanter faciendam ab his quibus ex officio incumbit. Si tamen legatur, de corruptione, quomodo magis est verissimile interpretem vertisse, ut sensus conueniens habeatur, oportet aliquid subintelligere in hunc vel similem modum: Non pudeat te de reprehensa vel vitata corruptione emptionis & mercatorum.

7 Et de multa disciplina filiorum, & seruo pessimo latius sanguinare.

PLERIQUE à debita castigatione aut seruorum pudore retrahuntur, dum metuunt scilicet, haberi à quibusdam crudeles & seueri: itaque sinunt illos inolescere, & nimia indulgentia peiores fieri. Monet ergo ut inter cætera etiam non pudeat de multa disciplina, hoc est, castigatione filiorum, hoc est, non pudeat eis multam adhibere castigationem, etiam si id quidam sint reprehensuri. Non pudeat etiam seruo pessimo latius sanguinare, hoc est, sanguinare per flagella perfundere. Intelligunt quidem quidam ex

nostris hic significari cauendum esse ne nimia filiorum castigatio, & seruum nõ sic castigandum ut latus cruentetur, ut sit sensus. Non confundaris multa disciplina, hoc est, caue ne ex nimia castigatione incidas in confusionem. At, ut iam dictum est, illud ne confundaris, sic non est accipiendum, sed pro non pudeat te: nec commemorantur hic mala omittenda, sed non omittenda bona, proinde prior sensus est retinendus.

8 Super mulierem nequam bonum est signum: ubi manus multe sunt claudæ.

9 Et quodcumque trades numerum & appende: datum verò & acceptum omne describe.

AD HVC pergit commemorare de quibus non sit habendus pudor, quamuis hic locutionis forma mutetur, ne similitudo orationis tædium afferat. Plerique enim etiam retrahuntur pudore à diligenti vxoris custodia, aut aliarum rerum domesticarum, ne zelotypi aut atteri, & parum liberales habeantur. Itaque negligentia huiusmodi custodiæ fit, ut opes domesticæ vxoris improbæ & seruorum petulantia & laxiori vita pereant & dilabuntur. Duo ergo monet quæ etiam per pudorem non sunt omittenda, nempe & vt vxor, si improba sit, diligenter custodiatur, etiam seris appositis, & vt contra infidelitatem domesticorum omnia seris claudantur, eisque omnia in numero & pondere tradere non sit molestum, ac in rationum libro omnia & data & accepta conscribere. Pro, signum, Græcè est, *σημα*, hoc est, signillum. Accipitur ergo hic signum pro signaculo & clausura, quæ adhibenda est prauæ vxori, aut ne per lasciuiam & incontinentiam peccet, aut ne abutatur rebus domesticis, si illæ in eius libertate relinquuntur. Magis tamen quod de signaculo mulieri malæ adhibendo dicitur, videtur dictum ob cauendum incontinentiæ periculum, ut deinde etiam subiungatur de cura adhibenda pro custodia rerum domesticarum, pro qua quatuor requirit, nempe omnium reclusionem propter rapacitatem multarum manuum, numerationem, ponderationem & descriptionem: quæ tamen omnia cum moderamine magno sunt seruanda, nec nisi quatenus vtilia sunt, cohibendæ nimis indulgentiæ & licentiæ. Ad hanc enim cohibendam ista dicitur, significaturque, non satis esse familiam verbis subinde admonere ad præstandam fidelitatem, aut oculis diligenter obseruare cuiusque domesticæ actiones, sed tutissimum esse si omnia claudantur, & in numero ac pondere simul cum descriptione tradantur. Certè quæ hæc polijta sit necessaria & vtilis, monasteria bene instituta declarant.

10 De disciplina insensati & stulti, & de senioribus qui iudicantur ab adolescentibus.

REDITIAM rursum ad prius institutam loquendi formam, ita ut & hic repeti debeat illud, ne confundaris. Quoniam enim etiam sæpè fit vt præ pudore & vecundia omittatur correptio stultorum & insipientum, monet etiam in hunc vt non pudeat nos de disciplina, hoc est, correptione aut recta institutione stulti & imprudentis, hoc est, vt non pudeat nos tales corripere, & de senioribus qui iudicantur ab adolescentibus: sic est Græcè *καὶ ἐσχατοῦν καὶ νεωτέρων πρὸς νεώτερον*. Et videntur genitiui illi coniungi cum præceden-

tibus, *ἀνοήτων καὶ μωρῶν*, insensati & stulti, ut sit sensus: Non pudeat de disciplina stulti, & de disciplina hominis decrepiti, cum contendit in iudicio cum iuuenibus: vt significetur senem extremæ ætatis corripiendum & admonendum, quando litem & contentionem suscipit cum iuuenibus. Id enim non conuenit eius ætati & grauitati, quia se illis ridendum & contemnendum exponit. Noster interpretes genitiuum *ἐσχατοῦν* retulit ad præpositionem *καὶ*, vnde venit, Et de senioribus. Et potest hæc verho, vt cum superiori sensu conueniat, sic accipi, Et non pudeat te de admonendis senioribus, quando sinunt se iudicari ab adolescentibus. Aut potius sic: Non pudeat te de defendendis senioribus, cum vides eos à iunioribus iniquè iudicari, rideri aut impeti, hoc est, ne præ pudore omittas illis patrocinari, qui per extremam ætatem se non satis defendere possunt. His iam duodecim vel tredecim rebus commemoratis, de quibus vecundandum non est, nec per pudorem abstinendum, subiicit.

11 Et eris eruditus in omnibus, & probabilis in conspectu omnium virorum.

SI inquit, hæc præstiteris, & de his te non pudeat, iam verè declarabis te in omnibus esse eruditum, benèque institutum, erisque probatus apud omnes, omnes nomen bonum apud cunctos obtinens. Pro, omnium virorum, verissimile est interpretem vertisse omnium virorum, cum Græcè sit, *πάντων ἄνδρων*, omnis viuentis.

12 Filia patris abscondita est nigra, & sollicitudo eius auferit somnum.

POST QUAM ostendit de quibus sit erubescendum, & de quibus non, docuitque bonum nomen, cuius curam supra monuit habendam, obtineri, si quis per pudorem vitet mala, & bona per pudorem non prætermittat: subiicit adhuc occasione dictorum quædam documenta, quæ etiam eodem pertinent, nempe ad euitandum dedecus & malum nomen. Quoniam enim dixit, super vxorem malam firmandam custodiam, monet ad euitandum dedecus etiam filia diligentem habendam curam & custodiam, præmittens quam prudentem partem cura filie non immerito torqueat. In hac autem sententia perperam sic fit distinctio vt post, abscondita est, fiat punctus, quasi sensus sit: Filia patris abscondita esse debet, & reclusa à virorum conspectu, cum vt ex Græcis patet, adiectiuum, abscondita, sit coniungendum substantiuo, *vigilia*, vt sit sensus: Filia est abscondita vigilia patris, hoc est, pater de ea in abscondito sui cordis secretam habet curam quæ ipsum torquet, & sollicitudo quæ habetur de ea, auferit patri sæpè somnum, & efficit vt dormire nequeat. Græca enim non habent, patris, sed patri vt sit sensus: Filia est patri abscondita vigilia. Quæ autem ea sint, pro quibus pater sollicitus sit in filia, mox explicat cum subdit.

13 Ne forte in adolescentia sua aduiteram efficiatur, & cum viro commorata odibilis fiat.

14 Ne quando pollinatur in virginitate sua, & in paternis suis gradibus inueniatur.

15 Ne forte cum viro commota transgrediatur, aut coram sterili efficiatur.

OMNINO certum esse puto interpretem in primo versu nõ vertisse, ad uiceta, sed ad uita quo

INC. 9.

quomodo similis dictio vertitur apud Paulum, cum legimus: Si quis turpem se videri existimat supervirgine sua, quod sit superadulta. Sicut enim ibi est, *ὑπερμακρὸς*, ita hic est, verbū *παραμακρῶν*. Est autem *ἀμύη*, unde utraque dictio deriuatur, vigor & flos ætatis, in quo est summa puelchritudo in puellis. Itaque sicut apud Paulum significatur quibusdam patribus videri indecorum quod filia non elocetur cum est in flore ætatis suæ & iam est in ætate adulta, quæ si prætereat, non facile proci inueniatur: ita & hic significatur patrē pro filia sua sollicitum metuere in eius iuuentute ne antequam ad coniugium ambiatur, nimis adulta efficiatur, & florem ætatis suæ pertranseat. Nomen autem, adulteræ, nec verbo Græco ullo modo respondet, nec sensui conuenit. Neque enim satis apte dicitur de adolescentula metuendum ne adultera efficiatur in adolescentia sua, ut quæ necdum nata est. Notandum ergo in prædictis sententiis, pulchrè exprimi sollicitudines quas pro filia pater habet, & ante conubium, cum adhuc est in paternis adibus, & post conubium, cum iam viro tradita est. Et ante conubium quidem dicitur patrē sollicitum esse, & metuere ne non tempestiuè nubat, sed nimis adulta efficiatur, sicque à procis relinquatur. Post conubium vero ne iam viro tradita & viro cohabitans, odibilis illi fiat, sicque libello tradito à viro repudietur cum summa parentum ignominia. Rursum ante conubium metuere, ne in virginitate sua existens in domo patris, polluatur per fornicationem, & grauida fiat ante coniugium. Post coniugium verò metuere, aut ne transgrediatur leges coniugij adulterando, aut ne sterili inueniatur, sicque à marito non ametur, vel etiam reiiciatur. Cum ergo tam varia sit patris pro filia sollicitudo, rectè subiicit de custodia illi adhibenda.

16 Super filiam luxuriosam confirma custodiam, nequando faciat se in opprobrium venire inimicis.

17 A detractione in ciuitate & abiectione plebis, & confundat te in inuita me populi.

Pro luxuriosam, Græcè est *ἀδύπρηπτος*, eadem scilicet dictio quam supra noster vertit (in capite 26. vbi idem hemistichium ponitur) non auertente se: significat autem inuerecundam & impudentem. Proinde, luxuriosam, hic non debet accipi pro ea quæ per libidinem peccat, sed pro ea quæ lasciuia est & petulans, quæque sua inuerecundia declarat se ad libidinem procliuè esse. Huic firma custodia est adhibenda, ne si laxa ei licentia eundi quod vult, & faciendi quæ vult præbeatur, per suam inuerecundiam & fornicationem patrē probro afficiat apud inimicos propter detractionem & obloquium quod est in ciuitate de filia, & propter abiectionem, aut, ut aliqui legunt, obiectionem plebis, sicque etiam ignominiosum patrē reddat in multitudine populi, quia in eius publicum dedecus redundat filia inmodestia: quæ si in domo patris fornicata fuit, iubetur in lege lapidibus obrui ante fores paternas, ut dictum est. Pro, abiectione vel obiectione, Græcis est *ἐκκλησιολαβή*, vocatum populi. Dicitur autem vocatus populi, qui infami aliquo nomine, conuictioque appellatur à populo, ut pater filiarum impudicarum aut luxuriosarum proinde melius videtur legi, obiectione, quam ut nomine detractionis, significetur conuictum quod

secretò sit: nomine obiectionis, conuictum quod palam alicui in os obiicitur.

18 Omni homini notè intendere in specie, & in medio mulierum nolè commorari.

POSTquam monuit, quomodo per filia custodiam cauere sibi quis possit à dedecore ob impudicitiam filia incurrere: monet etiam quomodo per sui ipsius custodiam cauere debeat ab ignominia ob conuersationem cum mulieribus incurrere, declarans iam quod supra dixit capite præcedenti, de vitando aspectu mulieris fornicariae, vel alieni viri. Mouet ergo in primis in genere, ne temerè in specie, hoc est, propter pulchritudinem, cuiquam homini oculi fixè intendant, non quia hoc per se male est, sed quia propter innatam omnibus prauam concupiscentiam periculosum est, & mulieribus, intente virorum contemplati pulchritudinem: & viris item, non tantum mulierum, sed & puerorum aliquando pulchritudinem fixè contemplari. Peculiariter verò propter idem periculum monet viros non commorari inter mulieres, sed eorum consortia & familiaritatem vitare, subiungens pulchram comparationem.

19 De vestimentis enim procedit tinea, & à muliere iniquitas viri.

QUÆDAM Græca habent absolute à muliere iniquitas, alij habent, à muliere iniquitas viri. Noster addidit, iniquitas viri. Et certè melius quam si addatur genitiuus, mulieris. Est autem apposita hæc comparatio, consistens in eo, quod quemadmodum tinea innascitur vestibus, atque ab eis suam trahit originem: ita in ipsa mulierum aspectu & conuersatione cum eis inlicita est iniquitas viri, quæ inde velut naturaliter progignitur, non minus mentem hominis corrumpens quam tinea vestes. Sicut ergo vestes diligenter custodiendæ sunt, ne eis corrumpens tinea ingeneretur: ita & mens hominis vigili custodia munienda est, ne ei à mulierum consortio corruptio ingeneretur, quæ si semel admittatur, sicut ingenerata vesti tinea semper serpit, & totam vestem erodit: ita & libidinosa cogitatio in mente recepta paulatim prorepat, & totam eius pulchritudinem exedit, nisi tempestiuè occurratur. Proinde bene monuit Ecclesiasticus D. Hieron. scribens ad Nepotianum: Omnes puellas & virgines Christi aut æqualiter ignora, aut æqualiter dilige. Ne sub eodem tecto mansites, nec in præterita castitate confidas. Nec sanctior David, nec Salomone potes esse sapientior. Memento semper quod paradisi colonum de possessione sua mulier eiecerit. Egrotanti tibi quilibet sanctus frater assistat, & germana vel probata quædam apud omnes fidei. Scio quosdam conualuisse corpore, & animo ægrotare cœpisse. Periculosè tibi ministrat, cuius vultum frequenter attendis. Hæc ille cuius vltima verba etiam Rabanus hic citat. Cæterum ut vehementer deterreat Sapiens à mulierum consortio, rectè subiicit.

20 Melior est iniquitas viri, quam mulier benefaciens, & mulier confundens in opprobrium.

CONIVNCTIONEM enim, quæ in quibusdā libris legitur hoc modo: Melior est enim iniquitas viri, sicut non habent Græca, ita nec Rabanus, nec multa scripta, & sensui obest. Absolute enim

enim hæc sententia est pronuncianda, quæ tamē prima facie absurda videtur, quod vitium viri videatur præferri virtuti mulieris. Rabanus hunc locum explicans, suum commentarium mutatus est, ut & alibi, ex Gregorio hanc sententiam tractante lib. Moral. 11. c. 26. vbi per virum, hic dicit intelligendum fortem & discretum: per mulierem verò, mentem infirmā & indiscretā ideoque dici meliorem esse iniquitatem viri quam mulierē benefacientem: quia nonnunquam etiā culpa fortis, sic illis occasio virtutis, & virtus infirmorū fit illis occasio peccati: neque quia isti ex virtute eleuantur, illi verò ex culpa assurgunt ad cautiū se gerendum, & magis se humiliandum. At hic sensus ut pius est & subtilis, ita proposito non conuenit Sapientis, qui hac sententia significare voluit, aut quod vitium est pati viri alicuius nos corripiens seueritatem, quæ plerisque iniquitas videtur, quam negotium habere cum muliere blandè tractante, & benignè agente verbis & factis, quod huiusmodi benignitas frequenter ad illicitum pertrahat amorem. Aut quod etiam vitium sæpe sit, aut saltem minus noxium, veram viri iniquitatem ferre, ab illo iniquè vel verbis vel factis impeti, quam percipere mulieris benignitatem, & blando eius consortio atque munusculis frui, tum quia illata à viro iniuria patientiæ materiam subministret, mulieris verò benignitas concupiscentiam, sæpe accendat: tum quia vir iniquus apertè ferè hominem inuadat ut eius iniquitatem facile declinare, eiq; se opponere liceat: cum sæpe mulier, dum bene facere videtur, id agat ut decipiat, & incautum illaqueat suo amore. Certè Sapientis se non simpliciter beneficentiam mulieris reiicere, sed quatenus noxia est declarat, cum addit, & mulier confundens in opprobrium: significans nunc mulierem benefacientem noxiam esse, cum suo consortio, blanditiis atque benignitate efficit ut homo incidat in ignominiam & opprobrium.

21 Memor ero operum Domini, & quæ vidi annuncio, in sermonibus Domini opera eius.

NOVVM hic incipit argumentum ut merito hic noui capituli exordium esse debuerit. Postquam enim auctor iam multis capitibus doctrinam moralem est prosecutus, variisque virtutum & vitiorum formas expressit, priusquam operi suo finem imponat, conuertit primū sermonem suum in laudē creatoris, & prædicationem operum eius, deinde & patrum priorum memoriam faciens, illorū fortia facta & laudes describit, postremum gratiarū actione & commemoratione eorū quæ ad se pertinebant, librum hunc aptè concludens. Proinde in hac præscripta sententia parum conuenit coniunctio illatiua, igitur, pro qua in Græcis quibusdam est *καὶ*, autem in aliis est, *αὐτὸς*, hoc est, sane, iam: & est particula *μεταβατική*, quæ post quædam commemorata, transit ad alia commemoranda. Nocant autem Latina lingua obseruatores, coniunctionem, igitur, non semper esse illatiuam, sed poni aliquando pro, inde, aut postea, ut cum Plautus in Amphitr. Similiter sciens animati, neque dent quæ petant, sese igitur summa vi virisq; eorum oppidum expugnascere. Sic ergo & hic accipi debet coniunctio igitur, cum ex præcedentibus hic non fiat illatio, sed transitio ad alia, ut sit sensus:

Cum hactenus de operibus hominū differuimus, iam deinde memor ero operum Domini. Porro illa pars, in sermonibus Domini opera eius, dupliciter distingui potest. Quidam enim eam coniungunt præcedentibus in hunc modum: annuncio quæ vidi in sermonibus Domini opera eius, hoc est, prædicabo ea opera Domini quæ ego vidi in sermonibus eius, descripta scilicet in Genesi, & aliis libris sacris, aut, Annuncio nō tam meis quam Domini sermonibus ea opera Domini quæ vidi & obseruavi. Alij hanc partem seorsum accipiunt, & separatam à præcedentibus, ut sit principium narrationis, & sit sensus: Opera Domini substerunt in sermonibus & verbis ipsius nempe quia ipse dixit, & facta sunt ipse mandauit, & creata sunt. Sic Rabanus, & alij quidam.

22 Sol illuminans per omnia respexit, & gloria Domini plenum est opus eius.

HANC sententiam intelligunt cōmuniter hic subiectā quasi in commemorandis operibus Dei à sole voluerit incipere Sapiens, quod ille inter omnes creaturas summè sit admirandus. At magis apparet hac significare voluisse vnde opera Domini cognoscantur: quia mox dixit se annunciatū opera Dei quæ vidit, nempe quia sol lumine suo omnia perfundens facit ea hominibus conspicua, sicque fit ut opus Domini agnoscat esse plenum gloria & maiestate ipsius. Dicit ergo, Sol omnia illuminans respexit per omnia opera Domini, hæc est, ea veluti collustrat & inspicit qualia sint. Quo significatur, quod suo respectu & luce super omnia diffusa, facit hominibus opera Domini conspicua. Et dū sic sol omnia collustrat, & aliis cognita facit, deprehenditur tota machina officij diuini plenum esse gloria Domini: iuxta illud, Pleni sunt cœli & terra gloria tua. Itaque rectè subiicitur.

23 Nonne Dominus fecit sanctos, & mirabilia sua quæ confirmavit Dominus omnipotens: sicut in gloria sua.

SANCTOS intelligit eos qui sunt de populo Dei, qui ut soli deum in suis operibus vere cognoscunt, quem etiam gentes cognoscere debuerunt, sole omnibus opera Dei, eiusque gloriæ declarante: ita eis solis datum est enarrare & celebrare mirabilia Dei opera, quæ dominus omnipotens ita firmiter constituit, ut stabilia sint, sempiternè perdurent per gloriā potentia & maiestatis ipsius. Cæterum dubitari hic potest, quomodo hic dicatur Dominus fecisse sanctos enarrare omnia mirabilia sua, cum Iob dicat: Qui facit magna & inscrutabilia & mirabilia, quorum non est numerus. At respondendum est, sanctos omnia enarrare: quia de omnibus generibus quædam enarrant, ut sit distributio pro generibus singulorum, quomodo & David de se dicit: Confitebor tibi Domine in toto corde meo, narrabo omnia mirabilia tua. Sciendum tamen Græca non necessari accipiendi interrogatiuè, ut noster intellexit, sed posse etiam negatiuè accipi, ut significetur nulli sanctorum datum esse enarrare omnia Dei mirabilia, quia nulli datum est omnia quæ Dei sunt cognoscere, sicut deus omnia quæ hominum sunt exactè cognouit, sicut mox subiicitur. Græcè enim est, *ὅτι ἐν ἐνοίᾳ τοῖς ἁγίοις ὑβρίσας*. Non fecit in sanctis Deus. Quod

est quidam post nostrum interpretem interrogatiue accipiunt, alij tamen negatiue dictum intelligunt. Pro: stabiliri in gloria sua, Rabanus in commentario videtur legisse, stabilis in gloria sua: quomodo legit & Dionysius & Lyra. At legendum esse, stabiliri, quomodo & multa scripta habent patet ex Græcis, quæ habent, *ἡρῶν ἁδύναμ.*

24 *Abyssum & cor hominum inuestigauit, & astutiam eorum explorauit.*

In priori parte Græcis non est, hominum, sed ratum abyssum & cor, proinde relatiuum, eorum, in secunda parte non videtur referendum ad hominum, sed ad abyssum, & cor. Et habent secundam partem Græca clarius sic: *ἡρῶν ἁδύναμ* & in astutiis eorum considerauit, hoc est, astuta eorum consilia ipse intelligit & considerat. Dubium ergo hic est quid nomine abyssus significetur, cuius astutiam. Deus hic cognoscere dicitur. Lyranus diabolum intelligit. Alij profunditatem cordis, ut per abyssum & cor idem intelligatur, & vnum alterum exponat, ad quæ deinde relatio fiat pluraliter, quia nomina, diuersa sunt, et si res sit eadem. Quidam etiã qui superiorem sententiam negatiue accipiunt, relatiuum, eorum referunt ad opera dei, ut significetur, opera dei quæ homines exactè pernoscere nequeunt, Deum solum exactè nosse, eorumque subtiles rationes intelligere. Cui intelligentiæ conueniunt quæ sequuntur. Cæterum in nostra lectione, commodè relatiuum, eorum, ad antecedens, hominum, referri potest & intelligi Deum inuestigare sicut omnem profunditatem, ita & cor hominum, eorumque astutiam, astutasque cogitationes excogitare, hoc est, considerare & animaduertere. Cum ergo in superioribus sententiis dei maiestas & potentia sic prædicata, hic & in sequentibus celebratur dei scientia ad omnia pertingens: Vnde subditur.

25 *Cognouit enim dominus omnem scientiam, & inspicit in signum eorum.*
26 *Annuntians quæ præterierunt, & quæ superuentura sunt, & reuelans res secreta occultorum.*
27 *Non præcepit illum omnia cogitatum, non abscondit se ab eo nullis sermo.*

PVLCHRE declarat infinitam esse & omnia comprehendere Dei scientiam primum dicens, Deum nosse omnem scientiam, hoc est, omnia quæ sciuntur, aut quæ sciri possunt. deinde addens: quod inspicit in signum xui: quod ut bene intelligatur, obseruandum homines cupidos scientiæ futurorum euentuum, signa illorum euentuum, requirere studiosè, & quæ putant illorum esse signa, diligenter obseruare: quæ nisi à Deo fuerint reuelata, fallunt sæpè homines, ut qui vera futurorum rerum signa non cognoscunt. Vnde apud Ieremiam dicitur: A signis cæli nolite metuere, quæ timent gentes, quia leges populorum vanæ sunt. de Deo ergo peculiariter dicitur, quod inspicit in signum xui, vel, ut quædam Græca habent in signa xui: Quo significatur, illum solum quæ futuri sunt sæculi vsque in perpetuum nosse, ut qui solus futuri sæculi signum inspicere potuit, & antequam quæ futura sunt fierent, videte etiam signa illorum, & proinde neminem illa signa nosse posse, nisi deo ei reuelante. Tertio de deo dicitur, quod ipse annuntiat hominibus quæ præterierunt, quemadmodum

patuit in Moysè: cui Deus reuelauit creationem mundi, & quæ post eam gesta sunt. Item quæ futura sunt quemadmodum patuit in Prophetis. Item quod ipse reuelat vestigia occultorum, hoc est, detegit rationes cognoscendi occulta, indicans qua ratione ad occultorum cognitionem perueniri possit. Per agnitionem enim vestigiorum peruenitur ad rem quæ queritur. Hæc nota reuelationis occultorum, præteritorum, & futurorum, apud Isaiam distinguitur & demonstratur verus Deus à diis gentium, cum dicitur: Accedant & nuntient nobis quæ ventura sunt, priora quæ fuerunt nuntiate: Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, & sciemus quia dii estis vos. Postremum pro declaranda maiestate scientiæ eius, dicitur, quod nec aliquis cogitarus illa præterit, nec vllus sermo quantumuis scilicet oculte prolatus: sicut & in Sapiencia dicitur, quod cordis Deus scrutator est verus & linguæ auditor, quoniam spiritus Domini repleuit orbem terrarum, & hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis.

28 *Magnalia sapientiæ suæ decorauit, qui est ante sæculum, & quæque in sæculo.*
29 *Neque adiecit ei, neque minuitur, & non eget alicuius consilio.*

REDIT ad celebrandum opera Dei, quæ vocat magnalia sapientiæ dei, quia illa magnificè per dei sapientiam facta sunt. Ea dicit Deum decorasse & ornasse, quia aptissimè ea disposuit in certo numero, pondere & mensura, eisque singulis suum vsum & fructum attribuit. Cuius infinitam sapientiam insinuat, cum dicit: qui est ante sæculum & vsque in sæculum: ut sicut æternus est & infinitus in essentia, intelligatur etiam infinitus in sapientia. Cuius etiam immutabilitatem & perfectionem describens subiicit. Neque adiectum est ei vnquam aliquid, neque minuitur in eo aliquid, & non eget alicuius consilio ad aliquid prudenter faciendum. Non solum autem nihil dicitur ei adiectum vel imminutum ratione substantiæ suæ, sed etiam ratione sapientiæ suæ, & item ratione operum eius, quibus nihil ab aliquo addi potest, tanquam imperfectis: nihil auferri tanquam superfluum. Itaque exclamat.

30 *Quam desiderabilia omnia opera eius, & tanquam scintilla quæ est considerare.*

QVÆ DAM Græca habent, *ἡρῶν ἁδύναμ*, vsque ad scintillam, est considerare, hoc est, opera Dei digna sunt quæ spectentur & amentur vsque ad minimam scintillam, in qua potentia dei cerni potest. Alij tamen habent, *ἡρῶν ἁδύναμ*, tanquam scintillæ. Variant autem etiam libri nostri, nam quidam habent nominatiuum, scintilla alij accusatiuum, scintillam. Prior lectio conuenientior videtur, ut subaudiatur verbum, sunt, in hoc sensu: Admodum desiderabilia sunt omnia opera eius tum propter eorum in se decorem, tum propter eorum vsum & fructum, & ea opera quæ est, hoc est, quæ licet nobis considerare, sunt tanquam scintilla, quia minimam tantum partem operum Dei cognoscimus, iuxta illud Iob 16. Ecce hæc ex parte dicta sunt viarum eius, & cum vix paruam stillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri? Et mox capite sequenti dicit Sapiens, Pauca vidimus operum eius. Si quis accusatiuum, scintillam,

scintillam, velut legere, omittendū esset relatiuum, quæ, quod non est Græcis, & non videtur legisse. Rabanus, si commentarius obseruetur: alioqui dura est sententia, & ordinanda sic: & opera eius sunt quæ est considerare tanquam scintillam, hoc est, non licet ea cognoscere, nisi tanquã scintillã.

31 *Omnia hæc viuunt & manent in sæculo, & in omni necessitate omnia obediunt ei.*

VARIIS modis celebrat Dei opera, quæ sicut commendauit ab eorum pulchritudine, ita nunc ab eorum duratione & obedientia, Tribuit eis viuere: quia in suo esse & vigore persistunt. Manere dicit in sæculo, quia perdurant vel in seipsis, vel in sua saltè specie. Obediunt Deo in omni necessitate, quia per illa quicquid Deus vult præstat ad omnem necessarium vsum. Nam ut dicit Psalmista: Omnia seruiunt tibi.

Psal. 118.

32 *Omnia duplicia, vnum contra vnum, & non fecit quicquid deesse.*

HO c versus celebrat varietatem operum dei, quæ etiam ad ornatum facit. Non enim fecit omnia vniformia & eiusdem generis, sed fecit omnia duplicia, hoc est, paria, & talia quæ habeant aliud cui contrarietur. vnde subiicit: vnum contra vnum quemadmodum & dictum est supra c. 33. vbi similis est locus, in quo corruptè legi: Duo contra duo: & legendum esse duo, duo, ut ibi dictum est, vel ex hoc loco manifestum est. Omnia autem esse duplicia inter quæ vnum sit contra vnum, sic potest ostendi: quia inter creata sunt spiritus & corpus, sunt superna corpora & inferiora, sunt frigida & calida, sunt humida & sicca. Item est verum & falsum, iustum iniustum, sursum deorsum, dextrum sinistrum, præteritum, futurum, & sic de aliis. Hæc autem varietas facit, ut supra dictum est, ad vniuersum ornatum, & vniuersi cuiusque rei vsum & utilitas ex opposito suo melius agnoscat: quia contraria iuxta se posita magis elucescunt. In sequenti parte, & non fecit quicquam deesse: pro, deesse, Græcis est, *ἐλλείπον*, hoc est, non fecit quicquam deficiens & mancū, quod scilicet non habeat aliquod par cui cõparetur, & cui contrarietur. Vnde & nostra litera sic est accipienda: Non fecit quicquam deesse à suo contrario, hoc est, habere defectum sui contrarij: sed vnicuique dedit aliquid ei oppositum, vnde de melius agnoscat. Vnde & subditur.

33 *Uniuscuiusque confirmant bona, & quis satiabitur videns gloriam eius?*

LE GENDVM esse per præteritum, confirmat, ut correctiora scripta habent, non per futurum, confirmabit, patet ex Græcis, quæ habent, *ἐσπερωσιν*, pro vniuersi cuiusque, habent *ἕως ἡρῶν*, Vnum vnius. Adhuc enim sermo est de duplicibus quorum vnus est contra vnum, de quibus dicit quod vnum confirmat alterius bona, quia utilitatem vniuersi cuiusque contrarium ipsius declarat & comprobat: proinde & nostra lectio sic est accipienda, ut significetur quod Deus confirmat bona vniuersi cuiusque rei per prædictam superiori versus rationem, nempe quia omnia fecit duplicia, & vnicuique dedit suum contrarium. Cæterum cum variis modis celebrauerit in genere dei opera tandem exclamat: Et quis satiari poterit, videns gloriã & excellentiam Dei relucentem tam

variè in creaturis: significans gloriam Dei in eis relucentem tantam esse, ut nemo sit qui eam contemplantur sic saturaretur, ut non amplius perfectius eam contemplari desideret, ita ut nunquam eius desiderio sit plenè satisfactus. dicit quidem Propheta: Satiabor cum apparuerit gloria tua. At loquitur de conspecta gloria dei in seipsa, cum scilicet deus videtur satiatus est. Sic enim conspectu dei gloria affert fatietatè: quia facit ut nihil amplius homo desideret. Hic verò sermo est de visione gloriæ Dei quæ hic percipitur, in creaturis veluti in speculo relucens quæ visio hic non ita saturat, ut desiderio plenè satisfaciatur, cum perfectior semper cognitio excellentiæ dei queratur, & potissimum ea quæ in futura vita percipietur, cum videtur etiam in seipsa.

CAPVT XLIII.

ALTITUDINI firmamentum pulchritudo eius est, species cæli in visione gloria.

GEDIT superiori capite celebrare Dei opera in genere, nunc speciatim ea commemorat, describens particulatim eius opera, maxime quæ in superioribus & in aquis sunt conspicua. Ut autem hic primus versus rectè intelligatur, notandum Græca priorem partem sic habere: *γαυρία καὶ ὕψος ἡρῶν καὶ ἁδύναμ τῶν οὐρανῶν*, superbia (vel gloria) altitudinis est firmamentum puritatis. Primum enim celebrat opus dei secundo difactum, quod scriptura vocat firmamentum diuidens aquas ab aquis, æthera scilicet & cælum; quod cum sit simplicissimum & purissimum ab omni tali admixtione quæ cernitur in aqua & terra, vocat firmamentum puritatis, hoc est, purum & simplex. Hoc dicit esse gloriã altitudinis, quia altitudo machinæ huius mundi de hoc tam vasto & pulchro corpore gloriari potest: quia illo ornatur. Similem sensum habebit nostra lectio, si genitiuus, altitudinis, non construat cum, firmamentum, sed cum substantiuo, pulchritudo, ut relatiuum eius, ex phrasi Hebraica redundet: sicut cum dicitur: Dominus in cælo sedes eius, pro, domini sedes est. Itaque sic erit oratio distinguenda, ut post, altitudinis, fiat paruus punctus: ac deinde sequatur, firmamentum pulchritudo eius est, hoc est, firmamentum est pulchritudo ipsius altitudinis, quia ipsam altitudinem exornat. Sic & secunda pars similiter rectè accipitur in hoc sensu, ut per appositionem, species cæli, iungatur, cum firmamentum, ut sit sensus: firmamentum, hoc est, species cæli, in visione gloriæ, hoc est, habens aspectum gloriosum & præclarum, hæc, inquam, species & forma cæli, est pulchritudo & gloria altitudinis.

2 *Sol in aspectu annuntians in exitu, vas admirabile opus excessi.*
3 *In meridiano exiit terram, & in conspectu ardoris eius quis poterit sustinere?*

SOLIS encomium celebrat, extollens illum ab opificij magnitudine, à caloris efficacia, à luminis excellentia, à cursus celeritate, quemadmodum & David, Psal. 18. quem hic imitatus videtur Sapiens. Sol, inquit in aspectu, hoc est cum incipit nobis apparere: annuntians, lucem scilicet aut gloriã Dei (quemadmodum dicitur Psal. 18. de cælis) in exitu, hoc est, in ortu suo,

(est enim hic eadē dictio quæ Psal. prædicto) cum legimus: A summo cælo egressio eius: ut ne quis per exitū intelligat solis occasum.) Sol, inquam, iste existens vas admirabile, hoc est, instrumentū mirabile, (Hebræa enim in phrasi vas dicitur omne instrumentū, & quoduis opus cuius est usus) opus excelsum, hoc est, opus quod non potuit fieri nisi ab eo qui Altissimus est, & super omnia. Et hæcenus quidē adhuc pendet sententia, quæ absoluitur cū sequitur: In meridiano, scilicet tempore, exurit terram suo calore, adeo ut coram illo nemo possit sustinere, hoc est, subsistere. Sic enim hic verbum, sustinere, positū est, sicut & cum dicitur: Ante faciem frigoris eius quis sustinebit. &: Si iniquitates obseruaueris Domine, Domine quis sustinebit: Quibus locis est idem Græcis verbū, quod hoc loco, *ὀψήσεται*. Significatur ergo calorem solis tantum esse, ut cum homines ægrè ferant. Eundem magis extollit, cum subiicit.

Psal. 147.
Psal. 119.

Fornacem custodiens in operibus ardoris, tripliciter sol exurit montes.

GERMANICA æditio habet, ut noster legit, *φύλακων*, custodiens. Alij legunt *φύσων*, hoc est, inflans, sed sensus eodem reddit: quia custodire fornacem, est eū continuis sufflationibus & materiam subministracione fouere, & accensum seruare. Videtur autem omnino in hac sententia satis obscura, comparatio esse solis cum eo qui fornacem accendit & fouet, ut hic sit sensus: Est aliquis qui inflat fornacem, eūque fouet: pro conficiendis operibus quæ æstu & ardore fiunt, at sol tripliciter, hoc est, triplo magis exurit montes, hoc est, solis in calore efficaciam longè excedit quemuis accensum caminum, cum toros montes exurat, quos suis radiis primum attingit & verberat.

Radios igneos exuffians, & resurgens radiis suis, obsecrat oculos.

SICUT calorem eius extulit: ita nunc & eius claritatem ostendens etiam hanc tantam esse sicut & calor eius hominibus est intolerabilis, ita & eius claritas, si quis in eam oculos defigere tentet: quia sua excellenti claritate obsecrat oculos in ipsum defixos.

Magna Dominus qui fecit illum, & in sermonibus eius firmavit.

NECESSE est, inquit, magnū esse illum qui solem, corpus tam magnum, tantæque & in calefaciendo & in illuminando efficaciam fecit. Per cuius etiam sermones, iustum & ordinationē ita festinat iter suum, hoc est, cum ea festinatione perficit iter suum, ut singulis diebus immensum gyrum cæli circumbeat & totum orbem ambiat, hoc est quod & David in sole celebrat, dicens: Exultauit ut gigas ad currendam viam.

Psal. 18.

Et luna in omnibus in tempore suo, ostensio temporis, & signū eius.

QUÆDAM Græca habent, *ὡσεὶ ἐλάνην ἐπὶ οὐρανῷ*, Et lunam fecit ad statum. Germanica tamen æditio habet, ut noster legit, *ὡσεὶ ἢ ἐπὶ οὐρανῷ*, & luna in omnibus. Ostendit post solem etiā lunæ usum & miracula. Post solem, inquit, etiā luna in omnibus, hoc est, apud omnes gentes, vel potius in omnibus suis mutationibus quæ ei accidunt in tempore suo, est ostensio temporis, & signū eius, hoc est, temporis. Significat enim quæ

siū exordia: & partes eorū sequentes, quia singulis mensibus suū circulū absoluit. Sol quidem etiam ostendit tempus: quia suo discessu ostendit Æstatem, Hyemem: Ver & Autumnum, & circulo suo absoluto ostendit annum esse absolutum: at peculiariter lunæ tribuitur quod sit ostensio temporis: quia celerius sæpius & distinctius ex varia lunæ mutatione, temporis frequens & continua percipitur mutatio.

A luna signū diei festi, immare quod minuitur in consummatione.

APUD omnes luna sua mutatione mensis tempora ostendit, apud Iudæos verò peculiariter à luna desumitur etiam signum celebrandi diei festi: quia ab ea pendet Festum Neomeniæ, quod in nouilunio semper celebrandū fuit: festi uero Paschæ, quod primò quoque mense decima quarta luna celebrandum fuit, à quo & aliæ festa computanda erant. Hanc dicit esse luminare, non tamen tale quale sol semper permanens in eodē statu, sed quod minuitur in consummatione, hoc est: assidue deficit in lumine, postquā fuit in consummatione, hoc est, in plenilunio.

Mensis secundum nomen eius est, crescens mirabiliter in consummationem.

MENSIS secundum nomen eius esse dicitur: quia mensis ab ea nomē accepit, quod maximè verum est iuxta linguam Hebræam & Græcam. Nam in lingua Hebræa nomen *חֹדֶשׁ* Iareah & lunam & mensem significat, qui sic appellatur, quod mensum suo motu luna conficiat. In Græca lingua, cum luna dicitur, *μήνη*, mensis dicitur *μήνη*. At in lingua Latina, mensis nomen à metiendo dicitur, iuxta Ciceronem, qui libro 2. de natura deorum, sic habet: Qui quia menses spatia conficiunt, menses nominantur. Macrobius tamen à Græco *μήνη*, hoc est, luna, Latinum nomen, mensis, deriuatum scribit, quod luna suo curriculo mensem conficiat. Itaque & in lingua Latina verum erit quod hic dicitur, quod mensis nomen suum habet à luna, prout vocatur in lingua Græca. Verum huc confugere non est necesse, cum in Latina lingua author iste non scripserit, sed Hebræa vel Græca, & quod ad linguam Græcam pertinet, dubium est an apud Græcos nomen mensis, *μήνη* sit, deriuatum à nomine lunæ *μήνη*, an potius nomen lunæ à nomine mensis *μήνη*, scilicet à *μή*. Quod si verum est, ut est magis probabile, cum hic dicitur mensem nomē suum accepisse à luna, respectus habitus est potissimum ad linguam Hebræam. Sicut autem superiori sententia dixit lunam minui in consummatione, hoc est, postquam habuit suum perfectum lumen: ita nunc dicit quod crescit mirabiliter in lumine usque in consummationem, hoc est, usquequo perueniat ad perfectum suum lumen quod sit in plenilunio. Multi enim libri hic legunt per accusatiuum: in consummationem. Porro intelligi etiam potest dictum esse quod mensa est secundum nomen lunæ: non quia mensis nomen accipit à luna per nominis deriuationem, sed quia cum noua est luna, tunc etiam dicitur nouus esse mensis: unde & ab huiusmodi nouatione lunæ, mensis apud Hebræos aliud etiam habet nomen, ei magis commune, ut dicitur *חֹדֶשׁ* Hodelech, quod nomen

nomen deriuatur à verbo quod renouare significat. Atque huc magis authorem respexisse appareat: quia mox subiicit, crescens mirabiliter, post nouationem scilicet, & noui mensis initium. Sicut & in superiori sententia, cum dicit: A luna signum diei festi, respexisse videtur ad festum paschæ solum, quod omnium festorum præcipuum erat, unde subiicit de decremento lunæ quod sequitur plenilunium: in quo pascha celebrandum erat.

Castrosum in excelsis, in firmamento cæli resplendens gloriae.

ETIAM hic versus communiter tribuitur lunæ, ut sicut sol superius dictus est vas mirabile, ita etiam hic luna dicatur vas castrosum, hoc est, præclarum instrumentum Dei inter astra, quæ Dei castra & militia cæli in scripturis sæpè dicuntur. Cui sensui conuenit adiectiuum, gloriosa, quod in fine quidam libri habent, & lunæ tribuitur etiam à Rabano. At correctiores libri aut habent aduerbium, gloriosè, aut nec, gloriosa, nec, gloriosè, sicut nec Græca habent. Et melius hic versus accipitur dictus de ipsiis astris, quorum excellentiam post solem & lunam hic iam Sapiens prosequitur, appellans vas castrosum, totū illum qui in cælis videtur astrosum apparatus, instar castrosum pulchrè ordinatum & dispositum: unde & militia cæli dicitur, & exercitus Dei, quo deus ad iussa sua cõplenda utitur. Est enim Græcis *σκόλος παραβολών*, quod rectè verti potest. Apparatus, instructio vel armatura castrosum. *σκόλος* enim quod vas significat & quæuis arma deriuatur verbum *σκόλαω*, quod est paro & instruo. dicit ergo, post solem & lunam esse etiam in excelsis in igne vas castrosum hoc est, veluti apparatus militarem, resplendentem in firmamento cæli, qui & ipse mirabiliter Dei gloriam declarat.

Species cæli gloria stellarum, mundum illuminans in excelsis Dominus.

GLORIA, inquit, hoc est, claritas & excellentia stellarum, ipsa est species, hoc est, pulchritudo cæli. Græcè enim est pro, species, *καλλος*. Ipsa namque stellarum claritas mirè sua varietate exornat cælum. Per hanc Dominus in excelsis habitans, est illuminans totum mundum. Porius tamen vertendus erat genitiuus, Domini, ut significetur gloria stellarū illuminare mundum in excelsis locis Domini. Genitiuum enim *κυρίως*, habent Græca, quem & verisimile est vertisse interpretem. Nec est Græcis, mundum illuminans, sed *κόσμος φωτισίων*, hoc est, ornatus illuminans, quia in nominatiuo ponitur, *κόσμος*, non hic mundum significans, sed ornatum.

In verbis sancti stabunt ad iudicium, & non deficient in vigiliis suis.

QONIAM iuxta scripturæ morem astrosum multitudinem vocauit apparatus militarem, pulchrè de eis hoc versu loquitur tanquam de militibus qui ad iustum sui imperatoris semper stant parati, custodias & vigilias sibi deputatas accuratè seruantes, grauius puniendi & reprehendendi si ab ordine sibi constituto deficient. quales Græcis dicuntur *λαποτακται*, hoc est ordinis desertores. dicit ergo, in verbis sancti, hoc est: iuxta præceptum Domini stabunt ad iudiciū eius, hoc est, ad exequendum eius sententiam & voluntatem: mox aderunt stellæ singulæ suo tē-

porè & ordine præcedentes, & munus sibi à Deo attributum tuentes: & non deficient in vigiliis suis, hoc est, non fatigabuntur in officiis sibi veluti vigiliis delegatis. Sunt qui legunt cum Rabano: & non exardescunt, sicut & Græca quædam habent, *ἐκκαυθήσονται*, ut significetur astra labore nimio non ita fatigari ut impatientia inardescant & turbentur, sed magis conuenit verbum quod alij legunt in Græcis *ἐκλυώσονται*, hoc est, non dissoluantur, quia non fatigantur sic ut ordinem suum deserant. Sic in variis locis de stellis scripture loquuntur tanquam militibus Dei iussa exequentibus, ut in libro Iudicum 5. Stellæ manentes in cursu & ordine suo contra Sisaram dimicauerunt. Et in Baruch 3. ca. Stellæ lumen dederunt in custodiis suis, & latrare sunt, vocatæ sunt, & dixerunt: Adsumus, & luxerunt ei cum iucunditate qui fecit illas. Quidam legunt: In verbis sanctis, sicut & Germanica æditio habet *ἀγίοις*, sed magis conuenit quod plures habent: In verbis sancti, scilicet Dei, sicut & plura Græca habent: *ἀγίῳ*. Pro iudiciū: Græcè est *κατὰ κρίμα*, quod tamen etiā legitur per vnicam dictionem *κατὰ κρίμα*, pro continuo & statim, ut sit sensus, cum dominus iubet mox stant parata astra.

Vidi arcum, & benedic eum qui fecit illum: valde speciosus est in decore suo.

Exeruit calum in circuitu gloriae suæ: manus excelsi aperuerunt illum.

QUINTO loco proponit ad gloriam & laudem Dei considerandum arcum cælestem, hoc est, iridem: qui arcus intensi habet similitudinem: in quo considerari vult & pulchritudinē quæ in ipso est ob colorum miram varietatem, & curuaturam qua cælum ambit ab vna parte usque ad aliam. Non explicat naturalem eius causam quam curiosè physici inquisierunt, sed tantum monet ut per ea quæ in iride videntur admiranda, assurgatur in cognitionem, admirationem, & laudem Dei, quem simpliciter omnium causam & authorem agnoscere debemus. Atque si in hunc modum occuparemur in creaturarum consideratione, ut omnia in Deum referantur, longè maiorem fructum ex eis perciperemus, quam cum curiosè ad modum inquiruntur omnium causæ naturales: quanquam id etiam non male fiat, modo in ea inquisitione modus seruetur, nec in causis naturalibus quiescat, sed per eas in Deum ascendatur, qui per eas operatur quo non cooperante nihil possunt: qui & eas variis modis impedire potest, & contra cognitionem quæ de eis habetur aliter operari. Dicit ergo: vide oculos & corporis & mentis arcum cælestem, & videns illum: ne in illo quiescas, sed benedic eum qui fecit illum. Est enim speciosus valde in decore & ornatu illo suo quem habet ex colorum varietate & splendore. Deinde & hoc in eo est mirabile, quod giret & ambiat cælum per circuitum suum gloriosum, extendens se ab vna cæli parte usque ad aliam. Hunc sanè arcum manus hominis non possunt expandere & intendere, sicut arcus suos, planè ad hunc arcum pueriles, sed manus excelsi aperuerunt illum, hoc est, extenderunt illum, quia Græcè est, *ἐταρυσαν*.

Imperio suo accelerant nise, & accelerat conuulsiones iudicij sui.

PRONIT etiam consideranda & alia *μετέωρα*, quæ cum varia admodum sint, & supra

omnem hominum potestatem, imo & supra certam & eundem humanam cognitionem, Dei gloriam magnifice commendant & prædicant: unde ab eis Psalmista etiam Dei magnitudinem aliquoties ostendit, vt Psal. 147. vbi similia his quæ hic dicuntur, habentur: Qui emittit eloquiũ suum terræ, velociter currit sermo eius. Qui dat niuem sicut lanam, &c. dicit ergo quod deus suo imperio, hoc est, voluntate accelerauit niuem, hoc est, celeriter & præter hominum expectationem facit adesse niuem, & similiter celeriter facit adesse coruscationes iudicij sui, hoc est, quæ pro iudicio, & arbitrio suo producit: non indigens tempore aliquo ad illa cum vult efficienda, nec alieno iudicio aut adiutorio. Potest etiam intelligi coruscationes dici iudicij diuini: quia illis, dum punire vult impios deus, terret illos, & iusta sua in illos iudicia exercet.

16 Propterea aperti sunt thesauri, & euolauerunt nebulae sicut aues.

PROPTEREA, inquit, hoc est: quia deus imperat, & indicat sic faciendum, thesauri aperiantur, eisque apertis, euolant per aera nebulae & nubes sicut aues. Thesuros vocat veluti cellas & secreta reconditoria omnium quæ e celo in terras à deo emittuntur, non quod illa nostro more in aliquibus locis apud deum reposita seruantur, sed quod illa deus in sua voluntate & potestate apud se supra captum humanum parata habeat: quomodo habet homo in thesauris & cellis suis recondita aliqua secreta, quæ cum vult inde depromit & profert. unde non male dixerit quispiam, thesuros, de quibus hic dicitur, secretam esse Dei voluntatem, potentiam & iudicium, de his thesauris dicitur in Psal. 134. Qui producit ventos de thesauris suis, & in Iob 38. Nunquid ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grandinis aspexisti, quæ præparauit in tempus hostis, in diem pugnae & belli? Aperiuntur ergo harum rerum thesauri, cum deus hæc ex secreta sua ordinatione producere incipit. Id cum facit, primum volare incipiunt in aere per minutas partes nubes instar auium. Deinde sequuntur quæ subicit.

17 In magnitudine sua posuit nubes, & confracti sunt lapides grandinis.

PRO, posuit, est ὄχουεν, hoc est, corroborauit nubes. Itaque significatur, quod cum prius nubes volant instar auium, deinde dei potentia nubes corroborantur & condensantur, quibus condensatis ex eis grando instar lapidum confractorum valide descendit. Sensus ergo nostræ lectionis est: De us: per magnitudinem potentia suæ nubes prius volantes ponit & consistere facit, condensando eas, & tunc confringuntur lapides grandinis: quia ex nube densa & in minutas partes diuisa descendit grando instar confractorum lapidum. Quæ enim hic per præteritum dicuntur, per præsens sunt explicanda, vt intelligatur Deum non solum olim ita fecisse, sed subinde sic cum vult facere.

18 In conspectu eius commouebuntur montes, & in voluntate eius aspirauit Noius.

PRO: in conspectu eius: est ἐν ὄψει αὐτοῦ, in conspectu eius, hoc est, cum eos deus aspexerit.

Proinde hic: in conspectu eius: non accipitur pro coram illo, sed sicut eadem oratio accipitur supra c. 16. vbi idem dicitur. Itaque sensus est, Per solum aspectum illius commouebuntur montes, & terræ motu scilicet, iuxta illud: Qui respicit terram, & facit eam tremere. Cumque hac ratione homines multum perterrefaciatur, rursus ad voluntatem eius aspirat australis ventus, hominibus gratus & iucundus.

19 Vox tonitruum eius verberat terram, & pestis aquarum, & congregatio spirituum.

PRO, verberat: Græcè est, δολινοε, hoc est, parturire fecit terram, hec est, ita commouit quasi partum cum terrore & quasi dolore muliebri essent æditura. Est enim elegantissima descriptio terroris & tonitru allaci: apta similitudine conficta. In qua imitatio est eius quod iuxta Hebraicam veritatem dicitur Psal. 28. Vox Domini parturire facit desertum, parturire facit minus desertum Cades, Vox Domini parturire facit ceruas. Ceteram sicut Septuaginta illo loco sensum potius quam verba reddentes, rectè verterunt: Vox Domini concurrens desertum, & commouebit dominus desertum Cades, terrore scilicet percussio per tonitru factis desertum inhabitantibus: & hic non male vertit interpret, verberat terram, hoc est, concussit timore homines & animalia quæ terram incolunt. Inter omnia enim μετέωρα, maxime perterrefaciunt homines, & suo sonitu verberat corda hominum ipsum tonitru, quod in scripturis sæpè Vox Domini dicitur, à quo & gentes suum Iouem, tonantem dixerunt: sicut & à tonitru suum nomen ad huc retinet apud Germanos. Mirum quid secutus Rabanus legit, Vox tonitru eius exprobrabit terram. Ipsi tonitruo additur tempestas. Aquilonaris venti: qui omnium est tempestuosissimus, & congregatio spirituum, hoc est, venti, per quod significatur turbo venti, cum ventus ex variis partibus in se congregatur, & in vertices colligitur. Græcè enim est συρρ. quæ πνεύματος, hoc est, vortex venti. Huiusmodi autem ventus, sicut & tempestas Aquilonaris, etiam perterrefaciunt terram: quia valde hominibus noxius. Quoniam autem tempestas Aquilonaris niuem adferre solet, rursus de ea subiungitur.

20 Et sicut auis deponens ad sedendum aspergit niuem, & sicut locustæ demergens, descensus eius.

CONIVNCTIONEM, & sicut non habent Græca in principio: ita ne scripta quædam, proinde eâ expedit ommittere. Pro, aspergit vauis codex habuit, dispergit, quod magis conuenit & sensui & Græcæ dictioni παρσπ, spargit. Pro: deponens ad sedendum: Græcè est καθιπτὰμλια, hoc est, deuolantia. Itaque sensus est: flante Aquilone deus spargit niuem in terra, ita vt sit sicut auis deponens se ex alto ad sedendum infra, hoc est, vt habent Græca, deuolans ex alto in terra, & descensus ipsius niuis est sicut locustæ demergens se in terram & confidens. Sicut autem nomen, locustæ collectiue accipitur pro locustarum agmine & multitudine: ita & nomen, auis, conuenit accipere collectiue pro auium agmine simul volante & deuolante in terram. Græcè enim est: sicut aues deuolantes. Auium namque & locustarum densis agminibus descendendum demonstrare voluit copiam & densitatem niuis ex aere cadentis.

extinguere herbam, sicut sua frigiditate & humore extinguit ignem.

25 Medicina omnium in festinatione nebulae, & ros obuians ab ardore venientis humilem efficiet eum.

OMNIUM, inquit, eorum incommodorum quæ gelu adfert, medicina & curatio est, si festinanter adueniat nebula, quæ flante austro ascendere solet, terramque humectat, & glaciem dissoluit. Aut potius dictio, nebulae in nominatione accipi debet, si Græca respiciamus, vt sit sensus: Nebulae sunt omnium horum medicina in festinatione, hoc est, subito ea mala curant & tollunt. In sequenti parte Græca clariorem habent sensum: ἄρσος ἀπαρτῶσα ἀπὸ κρύου ἰλαρόσα; Ros obuians à calore hilarabit. Quo significatur quod ros excitatus à calore, occurrens glaciæ lætitia afficiet terram. Apud nos duplex est lectio. Nam quidam legunt cum Rabano: Ros obuians ardori venientis humilem efficiet eum. Et tunc est sensus facilis, sed proposito non conueniens scilicet quod ros occurrens ardori & calori diurno, temperat illum calorem. At Græca docent magis legendum: ab ardore: vt multi etiam libri habent. Iuxta quam lectionem vt commodus habeatur sensus, & proposito conueniens, relationum, cum, referendum est ad chrysellum, vt sit sensus: Et ros excitatus ab ardore vel calore superueniente post frigiditatem, obuians ipsi chrystallo & glaciæ, efficiet eum humilem, quia eius vim dissoluet, & in aquas resoluet. Sic enim nostra lectio conuenit in sensu cum originali lingua, & ostendit medicina eorum incommodorum quæ à glaciæ proueniunt: Idque sic proponitur, vt significetur admirandam esse hanc medicinam, dum dicitur quod ros res tam exigua, chrysellum rem tam duram, & qua aquæ tanquam lorica induuntur, vincit, humiliat, & quasi expugnat.

26 In sermone eius siluit ventus, & cogitatione sua placauit abyssum, & plantauit illum Dominus Iesus.

VIDERI posset hic Sapiens loqui prophetice, de his quæ Saluator in carne gessit, dum imperauit vento & mari, & facta est tranquillitas magna: quia hic exprimitur nomen proprium Saluatoris. At notandum, in Græcis non esse primam illam partem: In sermone eius siluit ventus & pro: plantauit illum Dominus Iesus: esse sic, ἐβίβησεν ἢ ἀντὶ νηός, & plantauit in ea, (nempe abyssos & mari) insulas. Interpret autem noster vitioso deceptus exemplari, legit pro, νηός, nomen Saluatoris, valde simile ei dictioni ἰσός. Lyræ & Dionysius satis aduertentes authorem hunc non loqui hic de miraculis per Saluatorem in carne peractis, sed de operibus dei quæ in natura sunt, sicut in superioribus, nomen Iesus ad totam Trinitatē referunt: quia ipsa verè Iesus, hoc est, Saluator, sicut, & in Abacuc accipitur nomen Iesus cum dicitur: exultabo in deo Iesu meo: hoc est, Saluatore meo. Rabanus intelligit opera naturæ hic tribui Iesu Domino nostro, quia ipse est author omnium rerum, per quem facta sunt omnia, & assidue fiunt. Porro quo nostra lectio magis accedat Græcæ, rectè intelleximus dominum plantasse abyssum: quia illi variis locis insulas inseruit: quomodo plantare dicimus hortum, eum illi multas arbores inserimus, vt cum dicitur Gene. 2. Plantauerat

20 Pulchritudinem candoris eius admirabunt oculi, & super imbrem eius expauescit cor.

DVO in niue consideranda proponit, candorem quem oculis admiratur, quia omnem alium candorem excedit, & copiam quam nomine imbris, significat: quia instar pluuia descendit copiose. Hanc ob eius frigus & incommoda quædam quæ adfert expauescit cor. Potest etiã per imbrem niuis intelligi aqua in qua nix sæpè subito resoluitur, torrentes efficiens cum impetu vastantes agros, & quicquid occurrit rapientes.

21 Gelu sicut salem effundit super terram, & dum gelauerit, fiet tanquam cacumina tribuli.

GELU hic accipitur pro pruina, quæ est ros congelatus, quia Græcis est πέρυλιον, hoc est, pruinam. Hæc enim instar salis à deo effunditur super terram, quia & specie & paruitate salis speciem representat. Pro, gelauerit, perperam legitur, flauerit, quomodo & Rabanus habet, & Lyræ cum Dionysio, quia Græcè est παρσπ hoc est, cum conglaciata fuerit, pruina scilicet. Pro, cacumina, legunt quidam cum Rabano, acumina & bene conuenit sensui vt significetur pruinam herbis adhærentem similem esse asperitati & acumini tribulorum: verum legendum esse potius, cacumina, dictio Græca ἀκρὰ indicat, quæ verticem & cacumen significat. Sensus tamen eodem redit. Significatur. n. quod dū pruina congelata fuerit, adhærens herbis & aliis rebus fit aspera, & veluti spinosa, sicut cacumina & summitates tribuli.

22 Frigidus ventus Aquilo flauit, & gelauit chrysellus ab aqua.

DE glaciæ hic agit, quæ Græco nomine chrysellus dicitur. Hanc dicit generari frigiditate Aquilone flante per quam glaciæ gelat, hoc est, condensatur ab aqua, sicut & in Iob c. 58. dicitur: Flante Deo concreuit gelu.

23 Super omnem congregationem aquarum requiescat, & sicut locustæ in aere: se aqua.

24 Et deuorabit montes, & exuret desertum, & extinguet viriditatem igne.

PVLCHRE effectus glaciæ describit, dum dicit eam requiescere, & vim obtinere super omnem aquarum collectionem, ipsamque se aquis concretis scilicet & congelatis, induere tanquam lorica. Pro quo elegantius Græcè dicitur, καὶ ὡς θώρακα ενδύσεται τὸ ὕδωρ. & tanquã thoracem vel lorica induet aquas: quo rectè intelligi potest significari quod glaciæ efficiat vt aquæ veluti lorica induantur habeant, non autem vt ipsa glaciæ aquas induat pro thorace, vt potius vertendum fuerit: & tanquã lorica induet aquas: facit enim glaciæ vt aquæ, fluxum alioqui elementum, munita sint, sicut corpus humanum, lorica. Eadē etiam deuorat montes: quia omnem eorum viriditatem depascitur, & gramina eorum arefacit, & similiter exurit desertum: quia eius virentia consumit, & extinguit viride, hoc est, herbam, sicut si igne eam consumeret. Habent quidam libri communiter: sicut ignem, verum sensui & Græcæ lectioni magis conuenit: sicut igne: quomodo & Rabanus legit, & quædam scripta, nominatiuum Tongerlense. Græca verti possunt: extinguet herbam sicut ignis. At quomodo glaciæ extinguit herbam sicut ignem: nisi intelligatur ita

Dominus Deus hortum voluptatis à principio. Alioqui Dominum plantasse abyssum, nostri intellegunt, quia cum in vno loco firmiter collocavit, dicens: Congregentur aquae quae sub caelo sunt in locum vnum. Quod dicitur: In sermone eius siluit ventus, & cogitatione sua placavit abyssum: clarum habet sensum: quia cum iubet Deus, statim quiescit ventus: & cum vel tantum cogitat & vult, placat abyssum, hoc est: pacatum & tranquillum facit, quemadmodum ipso facto Saluator in carne declaravit.

27 Qui navigant mare, narrant pericula eius, & audientes auribus nostris, admiramur.

RABANVS legit, periculum, quomodo & Graeca habent & quaedam scripta. Legit etiam non futurum, admirabimur, sed praesens admiramur, sicut Graeca habent scripta quaedam. Proponit Sapiens etiam mirabilia quae in mari observantur consideranda: & primum proponit consideranda pericula, quae si non visu, saltem auditu ab aliis percipiuntur cum summa admiratione, quae propheta regius pulchre depingit, dicens: Qui descendunt mare in nauibus facientes operationem in aquis multis: Ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia eius in profundo, &c.

28 Illic praecleara opera & admirabilia: varia bestiarum genera, & omnium pecorum, & creatura belluarum.

PROPONIT secundo in mari consideranda admiranda Dei opera, nempe & quod ibi sunt admodum varia piscium genera: qui bestiae vocantur ac pecora, nominibus his abusiuis positus pro animantibus, & quod ibi sunt belluae incredibilis magnitudinis, cetera scilicet grandia quae noster significat per creaturam belluarum, pro quo Graece est κτίσις κητώδης, creatio vel natura cetorum. Haec duo, nempe & varietatem & magnitudinem marinorum animantium, admirando describit etiam Psalmita, dicens: Illic reptilia quorum non est numerus. Animalia pusilla cum magnis, draco iste quem formasti ad illudendum ei.

29 Propter ipsum confirmatus est itineris finis, & in sermone eius composita sunt omnia.

LYRA & dionysius relatiuum, ipsum, referunt ad abyssum, intelligentes significari quod propter mare restringendum constitutus est firmiter itineris & fluxus eius finis: iuxta illud: Terminum posuisti quem non transgredientur, neque conuertentur operire terram. At relatiuum, ipsum, magis referendum est ad idem ad quod refertur sequens relatiuum, eius, nempe Dei. Nec habent Graeca, propter ipsum, sed ἕκαστον, per ipsum. Et pro confirmatus est itineris finis, est ὁδοῦ τὸ τέλος αὐτῶν, hoc est, per ipsum prosperatur finis ipsorum. Itaque post commemorata speciatim mirabilia animaduertenda in variis operibus Dei caelestibus & marinis, concludendo dicit in genere, quod per ipsum Dominum omnia haec opera felicem consequuntur finem, & ab eo qui ea creat etiam diriguntur & prosperantur. Proinde & nostra lectio sic est accipienda: Propter ipsum Dominum: quia scilicet ita ordinat & vult, finis itineris cuiusque rei, hoc est, ad quem singula tendunt, est firmiter constitutus, quia nulla res est quae non habeat suum finem, ad quem quandoque pertingat, sed omnia Dei voluntate in destinatum, sibi finem immobiliter perducuntur, & per sermonem eius, atque iussum

& voluntate omnia sunt constituta, & recte disposita, finem ergo facturus commemorationis operum dei, quoniam ad omnia commemoranda non sufficit, recte subiicit.

30 Multa dicemus, & deficiemus in verbis: consummatio autem sermonum, ipse est in omnibus.

ET IAMS I, inquit, multa dixerimus pro commemorandis Dei operibus, & gloria eius ostendenda: tamen deficiemus in verbis, quia nulla est copia orationis tanta quae magnitudinem, multitudinem & varietatem operum dei pro dignitate exprimere possit. Itaque suam narrationem Sapiens concludit ab impossibili, quod genus ad rem propositam amplificandam plurimum valet. Sic enim significatur omnem orationem rei magnitudini imparem esse. Secundam sententiae partem sic habent Graeca: συνήλεα λόγων αὐτοῦ ἐστὶ τὸ πᾶν, consummatio verborum ipse est vniuersum, hoc est, summa dictorum & dicendorum de operibus dei est haec: deus est omnia, hoc est, omnia ad ipsum referri debent, omnia ei tribuenda, & quod sunt, & quod perdurent, & quod aliquid perficiat, ipse est omnium principium, medium & finis ex quo omnia, per quem omnia, & in quo omnia. Ipse est qui in omnibus est attendendus. Itaque in nostra lectione illud: in omnibus: non est iungendum cum sequentibus, ut multi distinguunt, sed cum ipse est, & est punctus faciendus post: consummatio autem sermonum: ut sit sensus: summa omnium, & ut summam dicam, ipse est in omnibus, quomodo & de Christo dicitur à Paulo, quod omnia in omnibus adimplet. Ceterum quanquam omnia Dei opera superius commemorata ex natura sua & per se considerata eximie dei gloriam nobis commendunt: tamen quo magis eam nobis commendunt: in eis etiam conuenit obseruare id quod quaeque suis proprietatibus spiritualiter designant, quod hoc loco diligenter profecutus est Rabanus. Itaque in sole, Christum conuenit intelligere. In luna, Ecclesiam, quae omne suum lumen à Christo participat: pro varietate temporum crescens & decrescens. In astris, electos variis suis virtutibus in hoc mundo fulgentes, tanquam milites dei, eius iussui obsequentes. In niue, ceterisque huiusmodi meteoris, quae terrae grata sunt & iucunda, caelestis gratiae abundantiam, corda hominum humectantem & recreantem quae verò dura sunt & aspera diuinas ultiones. In tempestatibus maris, persecutiones contra ecclesiam excitatas: quas suo iussu Dominus cum vult sedat, post tempestatem tranquillum faciens. Et sic de similibus. In quibus tamen spiritualibus intelligentis prosequendis modus adhibendus est: sic ut nec literalis intelligentia negligatur, quasi nimis frigida: nec curiosè nimis singulari quadam ratione, obseruando etiam diligenter ad quid significandum creaturas Dei scriptura adhibere soleat.

31 Gloriantes ad quid valebimus, ipse enim omnipotens super omnia opera sua.

32 Terribilis Dominus & magnus vehementer, & mirabilis potentia ipsius.

IN sequentibus sic hortatur ad celebrandum totis viribus Dei magnitudinem, ut tamen persuasum esse velit, nunquam illam satis & pro-

Ephef. 1.

sua dignitate celebrari posse, ut quae nec verbis sufficienter possint exprimi, nec intellectu comprehendi. Pro, gloriantes ad quid valebimus, Graece est, δοξάζομεν τὸ ἴσχυρομεν, hoc est, glorificantes quo valebimus. Est enim idem participium quod mox vertitur, glorificantes, & Graeca phrasi, quo valebimus glorificantes, dicitur pro, quo valebimus glorificando & laudando Deum. Participium enim pro gerundio ponitur, & significatur parum posse praestare facultatem nostram in laudando Deum. Itaque & nostra lectio sic videtur accipienda: Ad quid, hoc est, quousque nos valebimus gloriano, hoc est, gloriam Dei praedicando, hoc est, quantum possumus in laude eius. Ipse enim omnipotens est super omnia opera sua, hoc est, ea superat, longe eis maior, & maior quam ipsa opera eius de clarare valent, unde ex eis non valemus eum satis laudare, etiam si omnia nobis essent perspecta.

33 Glorificantes Dominum quantumcumque poteritis, superuebit adhuc, & admirabilis magnificentia eius.

34 Benedicentes Dominum exaltate illum quantum poteritis, maior enim est omni laude.

PRO his duabus sententiis sibi similibus, Graecis vna tantum est sententia hoc modo: Glorificantes Dominum exaltate quantum poteritis, excedet enim etiam adhuc. Itaque videtur apud nos ex variis versionibus coniunctis eadem sententia repetita, ut & alias. In priori sententia sollicitissimus est, & est participium rursus positum pro gerundio, ita ut sensus sit: Etiam si glorificetis Dominum quantum poteritis, adhuc superuebit, hoc est, adhuc non eritis assecuti perfecte eius laudem, sed maiori adhuc erit laude dignus. Idem significat & sequens sententia.

35 Exaltantes illum replemini virtute, ne laboretis, non enim comprehendetis.

REPLEMINI positum est, pro replemini, & est sensus: Vos qui exaltatis illum, in hoc faciendo colligite vobis vires, ut in ea re strenui & assidui sitis. Idem significat quod sequitur, ne laboretis, id enim positum est pro ne defatigamini. Sic enim accipiendum hic laborare, quomodo & supra eum cap. 16. de caelestibus corporibus dicitur. Non esurierunt, neque laborauerunt, neque destiterunt ab operibus suis. Ideo autem summis viribus & sine defatigatione vult insistendum esse laudi diuinae, quia, inquit, quantumuis illud laudetis, non comprehendetis, hoc est, non perfecte laudem eius assequemini. Quidam libri habent, non perueniatis, & est idem sensus: nempe non peruenietis ad finem & perfectionem laudum ipsius. Rabanus egit, non enim habebitis. Dictio Graeca ἐπιμαρτυρεῖ: significat assequi, unde merito praefertur lectio quae habet comprehendetis. Nostri illud, ne laboretis, sic ferè intelligunt ut significetur non esse laborandum pro perfecta Dei cognitione, quia ipse est incomprehensibilis. At alter sensus proposito magis conuenit, cui & sequens sententia bene conuenit, quae ostendit cur Deum nemo satis laudare & praedicare valeat.

36 Quis vidit eum & enarrabit, & quis magnificabit eum sicut ab initio.

LEGENDV M esse per praeteritum, vidit, non autem, videbit, & tamen per futura legendum, enarrabit & magnificabit, quemadmodum

habent multa scripta patet ex Graecis, quae habent ἐώρακεν, idem scilicet verbum quod est apud Ioan- nem idem dicentem quod hic dicitur: Deum nemo vidit vnquam. Sensus ergo est: Quis hominum hic viuentium vidit vnquam Deum in sua substantia, ut sic enarrare illum aliis plenè possit, & perfecte exprimere eius substantiam: & quis poterit illum magnificare & extollere sicut est ab initio, hoc est, sicut in seipso semper ab aeterno subsistit? Graecis tamen non est ab initio, sed tantum, sicut est. Significat ergo Deum, quia non est perfecte cognitus, nec visus ab aliquo, non posse etiam satis vel exprimi vel extolli.

37 Multa abscondita sunt maiora his pauca enim vidimus operum eius

VERISSIME dicit multa opera Dei abscondita esse & incognita, quae etiam sunt maiora & praecleariora his iam enarratis Dei operibus. Primum enim praeter haec commemorata & cognita nobis Dei opera, sunt creaturae spirituales mentes angelicae, longè superantes omnes creaturas corporales, cum de illis tenuem & obscuram habeamus cognitionem. Sunt & in terra marisque visceribus & caelestibus corporibus pleraque nobis incognita. Sunt itè & in exteris regionibus multa admodum praecleara, & tamen nobis incognita. Quorum omnium comparatio ne rectè dicit, pauca vidimus operum eius, quod & sapientes in mundo confessi fuerunt, ut indubitata omnibus manifestum est de Socrate, qui asseueranter dicit apud Platonem, homines scire pauca, vel potius nihil. Haec si verè dixit noster Sapiens, respectu habito ad opera creationis, multò magis vera haec deprehendentur, si operibus creationis etiam iungamus opera redemptionis, quae tum abscondita erant, & tunc adhuc non erant visa à nostro Sapiente, ut nunc hoc tempore gratiae nobis sunt reuelata, quae longè sunt excellentiora & maiora omnibus creationis operibus, etsi verè & excellentibus & inexplicabilibus.

38 Omnia autem Dominus fecit, & pie agentibus dedit sapientiam.

HOC solum, inquit, dicere possum de omnibus quae sunt vbicunque rebus, quod omnia Dominus fecerit, & licet nemo sit qui ab eo omnium perceperit scientiam & cognitionem, piis tamen & ipsum colentibus dedit sapientiam, qua quantum expedit creaturarum habent cognitionem, atque ex eis assurgunt in aliqualem Dei cognitio nem laudem & amorem: qua item & sciunt & amplectuntur ea quae ad salutem sunt necessaria aut conducibilia. Pro, pie agentibus: enim est εὐσεβείων, hoc est, piis, Deumque religiosè colentibus. Impiis quidem contingit etiam dari multarum rerum scientiam, qua illi frequenter abutuntur, nec eos verè sapientes facit. Solis autem piis dat Deus sapientiam, sicut soli ipsi verè sunt sapientes, & in Iob, 28. pro eo quod nos legimus: Ecce timor Domini ipsa est sapientia, Septuaginta habent: Ecce pietas ipsa est sapientia, ut aliquoties citat D. Aug.

1. Audemus viros gloriosos & patres nostros in generatione sua.

2. Multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua à seculo. **D**OS superiorem laudationem, qua Dei laudes complexus est ob celebria eius opera quae in creaturis obsequare licet, com-
modè

modè subiicit laudationem sanctorum patrum, in quibus etiam Dei gloria mirè declaratur & agnoscitur. Primum autem eos generatim laudat, deinde singulorum laudes summam prosequitur. Ante omnia ergo ad eorum celebrationem prouocat, dicens: Laudemus viros gloriosos, hoc est, illustres & claros, eosque potissimum qui sunt parentes nostri per generationem suam, hoc est, à quibus progeniti sumus. Græcè enim est tantum *γενεα*, hoc est, generatione. Nec est pronomen, sua nec præpositio, in. Dicit ergo, parentes nostros generatione: quomodo & Paulus vocat Abraham patrem Iudæorum secundum carnem, idque in gentis Iudaicæ commendationem, ut quæ gloriose illos viros, de quibus dicitur est, patres habuerit, ex quibus originem duxit. Ut autem omnis gloria & claritas quæ in sanctis deprehenditur, intelligatur ad Deum referenda, atque in illius cedere gloriam, sicut & supra omnem creaturam excellentiam docuit in Deum referendam, bene subiicit, Multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua à sæculo. In qua sententia quidam Græcorum codices addunt *ἐν αὐτοῖς*, ut sit, Multam gloriam fecit Dominus in ipsis, &c. Et potest dupliciter hæc sententia intelligi. Primum sic, Dominus per magnificam suam beneficentiam ab exordio mundi, fecit in sanctis suis multam gloriam, hoc est, fecit, ut multam haberent gloriam, & valde essent illustres ac clari omni sæculo aliquos per gratiam suam insignes mundo exhibens. Secundo sic: Dominus sibi fecit per sanctos suos multam gloriam, hoc est, magnam gloriam sibi acquisiuit per eos, quia per illos gloriose declaratus est, & insigniter innotuit, magnificam suam beneficentiam & potentiam in eis omni sæculo declarando. Eum sensum requirit ea Græcorum lectio, quæ non per datiuum habet, *τῶν μεγαλοδυνῶν αὐτοῦ*, sed per accusatiuum, *τῶν μεγαλοδυνῶν*, magnificentiam, quomodo habet editio Germanica. Iuxta quam lectio nem accusatiuus ille per appositionem iungendus est cum gloria, ut sit sensus multam gloriam fecit Dominus, quæ gloria eius est magnificentia, quæ ab æterno in illo fuit. Ne enim putaretur gloria sic accessisse Deo, quasi prius ei defuerit, ab æterno eam adfuisse significat.

3 Dominantes in potestatibus suis, homines magni virtute, & prudentia sua præditi, nuntiantes in prophetis dignitatem prophetarum.

Hic iam incipit commemorare excellentiam patrum, & oportet participia hic & infra posita, accipere posita pro verbis præteriti temporis, vel quod eodem redit, subintelligere in eis verbum, erant aut fuerunt. Nisi quis malit omnes hos nominatiuos, dominantes, nuntiantes, &c. referre ad id quod postea subiicitur Omnes isti in generationibus suis gloriam adepti sunt, ut eousque sententia pendeat. Pro, in potestatibus, Græcè est, *ἐν ταῖς βασιλείαις*, in regnis. Vnde magis cõuenit legere, in potentatibus suis, quomodo quædam & scripta & impressa Biblia habent, ut nomen potentatus, pro regno accipiatur, Pro, in prophetis, Græcè est, *ἐν τῶν προφητῶν*, in prophetis. Nec est, dignitatem prophetarum, sed tantum nuntiantes in prophetis, hoc est, nuntiantes prophetias, & oracula diuina proferentes. Et variant hic libri nostri. Rabanus enim omittit, in prophetis, legens tantum, nuntiantes dignitatem prophetarum. Quidam totum illud omittunt: nun-

tiantes in prophetis, legentes tantum, prudentia sua præditi dignitate prophetarum. Vt est, si legatur, in prophetis, conuenit nomen, prophetis accipi pro libris & scriptis prophetarum, sicut & alibi, ut cum dicitur: Est scriptum in prophetis. Certè Hugo Cardinalis sic interpretatur. Porro in priori membro sententiæ iam positæ commendantur patres ab excellentia potestatis, quæ in plerisque fuit eximia, ut in Dauide, Salomone, Ezechia, & aliis. Dominabantur, inquit, in regnis suis & locis, in quibus potentatum & potestatem obtinuerunt, homines magni virtute, hoc est, propter potentiam suam celebres. Est enim, *ἐνομαστοῖ ἐν δυνάμει*, hoc est, nominati in potentia. In posteriori membro celebratur à prudentia, cum dicitur: Et prudentia sua præditi nuntiabant in libris prophetis, dignitatem prophetarum, hoc est, eam suis scriptis & relictis post se diuinis oraculis declarabant. Vtque excellentiam etiam sequens versus complectitur.

4 Et imperantes in præsentis populo, & virtute prudentia populis sanctissima verba.

ILLUD in præsentis, si iungatur cum, populo, sensus est, imperantes erant in populo qui tunc illis præsens erat. Si verò dictio, populo, iungatur, ut magis debet, cum participio, imperantes, sensus est: Imperabunt populo in tempore quod ipsis tunc cum uiuerent præsens erat. Nam ut notant bene Latine linguæ obseruatores, præsens non solum dicitur quod nunc fit, sed etiam quod fiebat tempore præterito tunc præsentis, vel quod futuro fiet tempore, tunc cum fiet præsentis. Ceterum mirum est unde interpres uerterit, in præsentis, si modo sic uerterit, & non potius subfit mendum. nam Græca non habet quod huic respondebat. Habent enim sic *ἡγορευμένοι λαὸν ἐν τῶν βασιλείαις*, qui præfuerunt populo in consiliis. In secunda parte ferè legitur, populis sanctissima verba, & repetitur ex superiori sententia participium, nuntiantes, ut sit sensus: Virtute prudentiæ nuntiantes populis sanctissima verba. Verum quoniam durum est repetere ex alia sententia, verbum, nuntiantes, cum iam aliud intercesserit participium, & quia quod respondet illis dictionibus: sanctissima verba, ponitur in nominatiuo apud Græcos (habent enim *σοφοὶ λόγοι*) ideo magis conuenit sic accipere, & per vim & efficaciam prudentiæ eorum fuerunt ipsis populis sanctissima verba, hoc est, per eos populus habuit sancta eloquia Dei. Multa scripta habent, populi sanctissima verba, quæ lectio magis consentit Græcis, in quibus est genitiuus, *λαοῦ*, & nominatiui, *σοφοὶ λόγοι*, sapientes sermones. Itaque sensus erit: quod patres illi virtute prudentiæ fuerunt sanctissima verba populi hoc est, fuerunt per quos populus sanctissima verba à Deo percepit, ut casualiter dictum sit, quod patres fuerunt sanctissima verba populi.

5 In peritia sua requirentes modo muscos, & narrantes carmina scripturarum.

MULTI libri habent, in peritia, alij in peritia, nec satis constat utro modo uerterit interpres, quia dictio Græca, *παιδεία*, utranque significationem admittit. Significat enim & eruditio, nem quæ peritia dicitur (unde aliqui hic legunt præ-

prudencia) & pueritiam atque ætatem puerilem. Verisimile autem magis videtur interpretem ueruisse, pueritia, sicut & Rabanus legit, quia non solet illud nomen uertere per peritiam, sed magis per disciplinam. Si ergo legatur pueritia, in hoc uersu, respexit Sapiens potissimum ad Dauidem, qui à pueritia & iuuentute sua cœpit ludere cithara, & postea enarrauit carmina scripturarum, hoc est, carmina iam in sacris scripturis descripta. Uideri etiam potest respexisse, & ad eos qui tempore Samuelis cum eo prophetabant, de quibus dicitur ad Saul: Obuium habebis regem prophetarum, & ante eos psalterium & tympanum, & tibiam & citharâ, ipsosque prophetantes. Si autem legatur, in pueritia sua, ut magis sensus postulat, respicitur ad eos qui cum Dauide sua peritia & carmina nobis reliquerunt Dei laudes continentia, & modulationem inuenerunt, qua tum uoce, tum instrumentis musicis carmina illa & laudes Dei canentur: quales fuerunt Asaph, Idithim, & Heman, cum filiis & fratribus eorum. Multi libri habent carmina scripturarum, alij, carmina in scriptura, sed sensus eodem redit.

6 Homines diuites in uirtute pulchritudinis studium habentes, pacificantes in domibus suis.

QUOD oratio illa, in uirtute, non cum præcedenti adiectiuo, diuites, sed cum sequenti participio, habentes, sit iungenda Græca manifestè demonstrant, quæ pro toto illo, in uirtute pulchritudinis studium habentes habent *καλοῦ ἡμενοι ἐν ἰσχυρί*, hoc est, sub ministrati in uirtute, vel instructi robore. Itaque hæc sententia commendat patres ab externis bonis, uidelicet à diuitiis, robore atque fortitudine, & pace domestica, quæ tria bona multis patriarchis & regibus in ueteri testamento contigerunt, ut patet in Dauide, Salomone, Iosaphat, Ezechia, & aliis. Quod ergo nos legimus, in uirtute pulchritudinis studium habentes, ut cum originali conueniat, sic uidetur accipiendum, ut significetur, eos in fortitudine & robore habuisse studium pulchritudinis, hoc est, eos dixisse illud esse pulchrum studium & excellens, ut sibi compararent fortitudinem, & instructi essent uirtutibus tum sui corporis, tum exercitus sui. Cû enim alij in delitiis & uoluptatibus constituant pulchritudinis & excellentiæ studium, illudque pulchrum ducant, isti in robore habebant studium pulchritudinis, ut scilicet bene essent instructi contra hostes suos externos. Sicut autè Dei beneficio fuerunt robore instructi contra externos hostes, ita eiusdem beneficio, eorum plerique domi pacem & tranquillitatem obtinuerunt, unde subditur, Pacificantes in domibus suis, hoc est, pacifice agentes in suis familiis. Non enim hic Græcis, *ἡρνωσασίντες*, quod esset, pacem facientes, sed *ἀρνεύοντες*: hoc est, pacificè uiuentes.

7 Omnes isti in generationibus gentis sue gloriam adepti sunt, & in diebus suis habentur in laudibus.

OMNES inquit, isti qui regno, prudentia, diuitiis, robore & pace apud nos excelluerunt adepti sunt gloriam, honorem, & præclaram existimationem in gente sua per succedentes sibi generationes, & adhuc habentur in laude, & celebrantur propter ea quæ in diebus suis gesserunt & præstiterunt.

8 Qui ac illis nati sunt, reliquerunt nomina narrantes laudes eorum.

GRÆCIS longe aliter est hoc modo: *εἰσὶν αὐτῶν ὀκατελιπον ὄνομα*, hoc est, sunt ipsorum qui reliquerunt nomen. Quod aliqui sic intelligunt, quasi Sapiens uoluerit significare inter patres gentis Iudaicæ fuisse quosdam illustres, omnique laude dignissimos: quosdam obscuros atque inglorios, quorum nomen una cum ipsis & posteris interit, atque de hoc secundo genere agere sequenti sententia. Itaque quod hic dicitur, sunt ipsorum qui reliquerunt nomen: sic intelligunt: Sunt ipsorum aliqui qui reliquerunt nomen. Et sequentem sententiam sic accipiunt: Et rursum sunt ipsorum patrum nostrorum aliqui quorum non est memoria, ut duo patrum Iudaicorum genera hic proponantur. Verum sequentem sententiam magis uerisimile est pertinere non ad patres Iudaicæ gentis, sed ad impios & idololatrias, ut mox dicitur. Vnde quod habent Græca, sic potius accipiendum est: Et hi de quibus iam dixi sunt ipsorum, hoc est, sunt de numero illorum, qui reliquerunt sibi nomen. Noster interpres aliter legit quam modo legitur in Græcis, nempe ut relatiuum *εἰ* præponatur, in hunc modum, *εἰ εἰσὶν αὐτῶν κατελιπον ὄνομα*. Sic enim rectè uertitur, Qui sunt ipsorum (pro quo noster uertit qui de illis nati sunt) reliquerunt nomen. Et est sensus: Qui de illis nati sunt, etiam ipsi reliquerunt sibi nomen apud posteros, imitando patrum suorum religionem & præclara gesta, ita ut narrentur à posteris laudes eorum.

9 Et sunt quorum non est memoria, perierunt quasi qui non fuerint, & nati sunt quasi non nati, & filij ipsorum cum ipsis.

NON rectè hanc sententiam accipi de altero patrum Iudaicæ gentis genere, quemadmodum tamè quidam intelligunt, vel ex eo satis patet, quod patribus quos laudare instituit non rectè tribuitur, perisse quasi non fuerint, & quasi nati non essent, cum huiusmodi scriptura tantum impiis tribuere solet: de omnibus autem iustis dicat quod sint in æterna memoria. Proinde magis conuenit hanc sententiam intelligere dictam de impiis & idololatrias, qui non solum apud Deum nullam habent bonam memoriam, sed nec apud homines, apud quos ita eorum memoria simul cum eorum posteritate perit, ut nec honorificè celebrentur à piis, nec eorum nomen in posteritate aliqua & gente subsistat. Non sunt enim iam qui vel Philisthæi dicantur, vel Moabitæ aut Ammonitæ, & sic relinquit in circuitu gentibus. Hos ergo opponit patribus gentis Iudaicæ, significans aliarum gentium patres non ita & nomen & posteritatem post se reliquisse, sicut patres gentis Iudaicæ, quemadmodum & nos de heresiarchis dicere possumus, qui & nullam post se nomen honestum reliquerunt, & cû discipulis atque sectatoribus suis semper penitus perierunt, cum catholice doctrinæ patres celebres permaneant, semperque habeant qui eorum per imitationem sint semen & filij. Cû ergo dicitur, Et sunt quorum non est memoria: non significat Sapiens inter eos de quibus locutus est, esse aliquos qui perierunt quasi non fuissent, sed cum illi de quibus locutus est tã sint celebres, esse alios ex opposito quorum non sit memoria, ut illorum comparatione, celebritatem

& gloriam patrum Iudaicæ gentis magis commendat, de quibus iam ex opposito subiicit.

20 Sed illi viri misericordiae sunt quorum pietates non defuerunt.

ILLI inquit, de quibus modo dixi, patres nostri sunt viri misericordiae, hoc est, fuerunt benigni & benefici in pauperes, quorum pietates impensa pauperibus, omniaque eorum pia facta non defuerunt vnquam memoriam hominum hoc est, semper permanent in hominum memoria: Græcè enim est, ἐπιεικής: hoc est, non venterunt in oblivionem. Et videtur alludi ad illud Pl. 111. Disperfit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculum sæculi. Nam & hic pro pietates, Græcis est, ἀγαθὰ ἔργα, iustitiarum. Quo nomine aliquando in scripturis eleemosynæ vocantur, vt cum dicitur apud Matt. 6. Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vbi Græca habent, eleemosynᾶ. Hic tamen nomine misericordiae nō tantum accipienda sunt quæ proprie dicuntur eleemosynæ, sed omnia quæ iuuandis proximis sunt, defendendo eos, instruendo, & aliis modis eos subleuando. Vnum scriptum habuit, quorum pietates non desinit, vt videri posset interpretem potius vertisse, quorum pietates non defuerunt. Id enim melius conueniret, quam non defuerunt.

21 Cum semine eorum permanent bona hereditas, & nepotes eorum semen in testamentis stetit, & filij eorum propter illos.
22 Vbi in æternum manet semine eorum, & gloria eorum non derelinquitur.

IN duobus his verbis varia est in libris scriptis & impressis lectio, non eam posuimus quæ in multis scriptis deprehensa, magis consentit cum Græcis. Ex quibus patet non rectè legi, Cum semine eorum permanent bona hereditas sancta nepotes eorum, quia in Græcis dictio, hereditas substantiuum est adiectiuum, bona: nec additur, sancta. Et quamuis legatur in Græcis, nepotes eorum tamen hoc ipsum ad sequentia refertur. Porro cum dicitur: cum semine eorum permanent (vel, vt quidam libri habent, perseverat aut perseveravit) bona hereditas, nomine hereditatis oportet non tantum intelligere terram promissionis bonam, quæ semini patriarcharum data est in longum tempus, sed etiam promissiones illas quæ patriarchis factæ sunt de favore diuino, quo Deus promisit se illos & eorum semen præ omnibus gentibus semper profecuturum, & in eorum semine benedicendas omnes gentes, in qua promissio ne includitur & Messia aduentus. In huiusmodi enim promissionum ius filij patriarcharum successerunt veluti iure hereditario, fueruntque illæ promissiones eis velut bona hereditas. Vnde Paulus Rom. 9. inter cetera dicit. Iudæorum fuisse promissa Dei. Et monet vt imitatores efficiamur eorum qui fide & patientia hereditabant promissiones. Et subiungit de hereditibus pollicitationis: Volens, inquit, Deus ostendere pollicitationis hereditibus immobilitatem consilij sui, interposuit iuramentum. Et postea dicit, Noë institutum hereditatem iustitiæ quæ per fidem est. Hæc est ergo bona hereditas, quæ transit ad semen patriarcharum non tantum carnale, sed multò magis spirituale. De eodem semine subiungitur, quod non solum nepotes eorum, sed & semen eorum stetit in testamentis, Dei scilicet, hoc est, in pactis illis & foederibus quæ Deus iniit cum patriarchis Abraham,

Isaac & Iacob potissimum. In quibus foederibus semen eorum stetit dicitur, quia in illis semen illorum vsque in æternum futurum comprehensum est. Promisit enim Deus se non tantum futurum Deum illorum, sed etiam seminis ipsorum post eos vsque in sempiternum, vt licet videtur Gene. 17. Idque propter eos, vt dicitur Gen. 22. vbi inter cetera dicitur: Benedicetur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ. Bene ergo & dicitur, Et filij eorum steterunt, hoc est, comprehensi sunt in testamentis Dei, propter illos. Sic enim magis videtur intelligendum quod hic dicitur semen eorum stetit in testamentis, quam, vt alij intelligunt, quia testamentum & legem Dei seruauit ad imitationem illorum. Legendum enim potius, in testamentis, quam in testamento. Græca docet. Vnde & Paulus ad Romanos dicit Iudæis cōpetere testamenta, hoc est, pacta Dei iniit cum illo populo. Quia autem in foedere Dei semen patriarcharum cōprehensum est, ideo sequitur quod subiicitur: Vsque in æternum manet semine eorum, & quia illud semper manet, etiam gloria eorum non derelinquetur vnquam, nō deficiet vnquam, sed semper celebrabitur, & in perpetuum summis laudibus in cælum non immerito efferetur. Porro quod dicitur semine eorum manere in æternum, non tandem semine eorum carnali est intelligendum, etsi etiam illud in æternum maneat, quam de semine spirituali quod patriarcharum fidem imitatur. Quia etsi etiam semen illorum carnale semper maneat, illud mirabili Dei iudicio potius fit in vindictam & fidelium ædificationem.

23 Corpora ipsorum in pace sepulta sunt, & nomen eorum viuit in generatione & generationem.

CORPORA quidem, inquit, ipsorum sepulta sunt, idque in pace, sed nomen eorum nō simul consepultum est, viuit autem, & in memoria hominum perdurat, atque subsistit per omnes generationes. Dicit autē corpora in pace sepulta, vel ad significandum quod mortui sint libenter atque in senectute bona pleni dierum: vel etiam ad significandum illorum corpora quiescere, & sepulture tradita esse in spe bona futuræ resurrectionis.

24 Sapientiam ipsorum narrant populi, & laudem eorum nuntiat ecclesia.

MULTI legunt, narrant & nuntiat. Græca habent futura, narrabunt & nuntiabit. Quibus magis accedit quod quidam libri habent, sicut & Dionysius legit, narrant & nuntiat: quia non precipere hic voluit Sapiens, sed indicare quid fiat, semperque futurum sit, in populo Dei, quem & multitudinis nomine vocat populos, ob diuersitatem gentium in illum confluentium, & singulari nomine vocat ecclesiam, propter eius vanitatem.

25 Enoch placuit Deo, & translatus est in paradysum, vt dei genitui pœnitentiam.

POST generalem sanctorum patrum commendationem, descendit ad singularem celebrationem aliquorum qui in scripturis peculiariter habent commendationem, incipiendo ab Enoch. Omittit mentionem Adæ, quod de eo post peccatum nihil præclarum narret scriptura Geneleos. Omittit

Omittit & Abel, quod is sine generatione hinc sublatus inter partes Israëliticæ gentis non possit numerari. Incipit ergo ab Enoch illo secundo, qui ex progenie Seth natus est septimus ab Adam: nam primus fuit filius Cain. De hoc secundo dicit quod placuit Deo, secutus in eo Septuaginta, sicut & diuus Paulus cum de Enoch dicit, quod testimonium habuit placuisse Deo. Nā pro eo quod nos iuxta Hebraicam veritatem legimus in Genesi de Enoch, quod ambulauit cum Deo, Septuaginta verterunt, ἐνίκησεν τὸ θεῶν, beneplacuit Deo quomodo & hic & apud Paulū legitur. Hoc est enim ambulare cum Deo, placere ei grata sunt, vnde Abraham dicit Dominus: Ambula coram me & esto perfectus, hoc est, cura mihi vt placeas, & fac quæ grata sunt oculis meis. Quod sequitur, & translatus est in paradysum vt det gentibus pœnitentiam: Græca breuius sic habent, μετατεθῆναι ἐν παράδεισῳ μετανοίας τῆς γενεῆς, translatus est exemplum pœnitentiæ generationibus. Itaque interpres de suo addidit, in paradysum, secutus, vt est verisimile, recepitam semper in ecclesia opinionem, qua Enoch sine morte creditur translatus in paradysum sicut & Elias: vnde tempore AntiChristi venturi putantur ad prædicandum omnibus pœnitentiam, ad quod confirmandum plerique hunc locum adducere solent. At ad hæc comprobanda non multum valethic locus iuxta Græcorum lectionem. Ea enim, vt satis patet, tantum significat Enoch ex hoc mundo translatus, idque in exemplum pœnitentiæ omnibus generationibus, vt scilicet ex eius translatione omnes intelligentes Deo curæ esse qui illi student placere, etiam ipsi à mala sua vita conuertantur, & pœnitentiam agant, Deo se commendate studentes. Possunt etiam Græca sic intelligi, vt cum dicitur Enoch translatus exemplum pœnitentiæ generationibus, significetur eum translatus, qui cum viueret, erat omnibus exemplum pœnitentiæ, nimirum quia sua sancta vita hominibus sui sæculi docebat pœnitentiam, & ad eam trahebat. Nostra ergo lectio vt accedat ad lectionem originalem, sic videtur accipienda: Enoch translatus est in paradysum, hoc est, in locum aliquem voluptatis soli Deo notum, vt hac sua translatione daret gentibus pœnitentiam, hoc est, ad meliorem vitam homines prouocaret, intelligentes quàm sint Deo curæ hi qui placent ei, & quam odiat peccatores, ex quorum consortio ante tempus Deus suum famulum tapere studuit. De eo enim videtur peculiariter dictum illud Sapientiæ: capite 4. Raptus est ne malitia mutaret intellectum ipsius, aut ne fictio deciperet animam eius. Cum enim mundus iam cœpisset ex corruptione peccati Adæ, & exemplis filiorum Cain, esse pestilentissimus, mille iam & centum exactis annis & amplius à condito Adam, sexcentis & sexaginta nouem annis ante diluuium, Dominus huic Enoch indidit insigniter bonam mentem, & in timore Dei illum perfecerat, vt ambularet in innocentia cordis sui ad omne beneplacitum Dei, vt esset velut lucerna ardens in tenebroso sæculo. Sanctissime enim vixit 365. annis, homines sui sæculi factis & verbo pœnitentiam docēs, quem, cum non proficeret rapuit ex hoc sæculo nequam, tum ne malitia mutaret animam eius ex pœnitentia pessimorum exemplorum, tum vt ipsa translatione ostenderet Deus & quàm sint illi curæ

pij, & quam odiat impios, ex quorum consortio rapuit seruum suum, tanquam quo dignus non erat mundus, sicque etiam eis pœnitentiam daret occasionem. Semper enim Dominus impiis varias occasiones pœnitentiæ adinuenit impeditauit, ita vt sint inexcusabiles. Itaque ablato Enoch, mox alium nasci fecit, Noë scilicet, de quo sequitur, qui & ipse conuersatione sancta, & verbo exhortationis reuocauit homines ad emendationem vitæ, quibus perseuerantibus in impietate, facto cœpit prædicando, designans certissime mundo sibi reuelatum futurum diluuium. Verum vbi nihil profectum est in hominum conuersatione, iusto Dei iudicio expletum est, quod prædictum fuerat, totius orbis diluuium. Reliqua quæ de Enoch disputari possent, in quem scilicet locum translatus sit, & an adhuc sit in corpore mortali viuens, sitque in eo reuersurus ad prædicandum tempore Antichristi consulto hic omittimus, quod nostræ intentioni & præsentis loco non sint necessaria. Sequitur ergo.

26 Noë inuentus est perfectus, iustus, & in tempore iracundiæ factus est reconciliatio.

ALVDITVR ad verba scripturæ Geneleos sexto, vbi dicitur: Noë inuenit gratiam coram Domino. & : Noë vir iustus atque perfectus fuit in generationibus suis, vnde apparet hoc loco duo illa adiectiua, perfectus, iustus, esse separanda, vt subaudiatur coniunctio, & perfectus & iustus, quanquam etiam possint coniungi, vt sit sensus: Noë inuentus est perfectus, iustus, hoc est, perfecte iustus. Cum dicitur: Noë inuentus est, significatur eum inter multos dissimiles vnicum fuisse, & in tanta hominum multitudine, cum Deus veluti quæreret iustos, vnum hunc reperisse. In tempore iracundiæ (vel, vt est Græcis, ἔργος, ira) hoc est, cum Deus toti mundo esset iratus, ita vt totum humanum genus veller delere, diceretque, Delebo hominem quem creavi à facie terræ, ab homine vsque ad animantia, pœnitent enim me fecisse eos? Noë factus est reconciliatio quia ipse sua innocentia & integritate obtinuit à Deo, vt ipse cum suis paucis conseruaret genus humanum ne penitus excinderetur. Græcis pro reconciliatio, est dictio significantior ἀπαλάμη. Ea enim significat pretium quo aliquid emittitur aut redimitur, vt & supra annotatum est. Noë ergo dicitur pretium redemptionis, quo genus humanum ab interitu redemptum est, quia vt scriptura significat, suæ vitæ integritate à Deo obtinuit, vt genus humanum ab interitu decreto assereretur. Eam dictionem noster interpres accepit positam προκατάλημα, quæ dictio proprie significat reconciliatio. Et eodem redit sensus. Posset autem etiam intelligi. Noë hic dici factum reconciliationem, quod post diluuium oblatione sacrificij obtinuerit à Deo, vt non amplius diluuium totus orbis perderetur, vt scribitur Gene. 8. & 9. Sed ad id quod prius dictum est potius Sapientem respexisse satis patet ex narratione Geneleos 6. & ex sententia sequenti. De secunda autem illa reconciliatione postea sequitur.

27 Ideo dimissum est reliquum terræ, cum factum est diluuium.

ILVD dimissum est reliquum terræ, quod non habet Complutensis editio, habet tamen Germanica, hoc modo ἐγένθη κατάλοιπον τῆς γῆς, quod sic

sic verti potest, facta sunt reliquæ ipsi terræ, hoc est, relicti sunt aliqui in terra qui diluuius non perirent. Itaque & nostra litera sic est accipienda, ut terræ, sit datus casus, & reliquæ, substantiæ sit positum pro reliquiis, sitque sensus: Ideo, hoc est, quia ipse factus est reconciliatio, & ut dicit scriptura, inuenit gratiam coram Deo, dimissum est ipsi terræ aliquid reliquum, hoc est, relictae sunt terræ aliqua reliquæ, per quas genus humanum collapsum restitueretur quæ reliquæ erant ipse Noë cum o-cto illis qui saluati sunt in arca.

18 Testamenta sæculi postea sunt apud illum, ne deleri possit diluuii omnium caro.

PROSEQUITUR hic secundum beneficium mundo per Noë præstitum, quod scilicet obtinuit post diluuium, cum ædificato altari obtulit holocausta super illud, quæ adeo Deo placuerunt, ut promitteret se nequaquam ultra maledicturum terræ propter homines eamque promissionem pacto confirmaret, addito fœderis signo, arcu scilicet cœlesti, qui in nubibus, vnde periculum diluuii imminere posset videri, apprensus, promissionis & fœderis diuini homines commonefaceret. Porro cum dicitur hic, testamenta, plurale positum est pro singulari, testamentum, hoc est, fœdus & pactum. Testamentum sæculi dictum est pro testamento æterno. Alluditur enim ad id quod dicitur in Gene. c. 9. Recordabor fœderis sempiterni, quod pactum est inter Deum & omnem animam.

19 Abraham magno pater multitudinis gentium, & non est inuentus similis illi in gloria.

TERTIO loco producit Abraham patriarcham omnium insignissimum electione, sanctitate, & honore. Hunc vocat magnum patrem multitudinis gentium, quia ad illum dictum est in mutatione nominis Abram in Abraham, quia patrem multarum gentium posui te, vbi & Græca & Hebræa habent sicut hic patrem multitudinis gentium. Huic non est inuentus similis in gloria, tum propter eximiam ipsius fidem & sanctitatem, per quæ Deo insigniter placuit: tum propter singularia pacta à Deo inita cum illo, & promissiones maximas illi factas. Vnde sequitur.

20 Qui conseruauit legem excelsum, & fuit in testamento cum illo.

MALE legitur: Qui conseruaret, sed legendum est, ut plures codices habent conformiter cum Græcis. Qui conseruauit. Conseruasse autem legem excelsum dicitur Abraham, quod & legem naturalem, quæ postea scripto tradita est, seruaerit, & præcepta quædam quæ ei peculiariter facta sunt, ut de egrediendo terram suam & cognationem, de circuncisione suscipienda, de immolatione filij, & alia similia. Quod dicitur eum fuisse in testamento & fœdere cum Deo, videtur respectus habitus ad id quod scribitur Genesis 15. vbi cum iussu Dei Abraham aliquot animalia diuisisset in duas partes, eaque vesperi ignis diuinus absumpserit, scribitur deinde: In illo die pepigit Dominus fœdus cum Abraham. Quamquam enim prius aliquoties ei multa promississet, ut patet capite 12. 13. & 15. tunc tamen solum dicitur cum eo fœdas pepigisse, quando externa quædam signa adhibita sunt ex utraque parte, quia in fœdere includitur ut utraque pars aliquid faciat. Secundo autem fœdus cum il-

lo Deus inuit, quando factum est quod scribitur, 17. de quo & hic subiicitur.

21 In carne eius stare fecit testamentum, & in tentatione inuentus est fidelis.

DVO commemorat hæc sententia quæ in Abraham sunt præclara. Alterum, quod in carne eius stare fecit testamentum, hoc est constituit pactum suum Deus, dum scilicet ei præcepit carnis circuncisionem in signum & confirmationem fœderis cum eo initi. Idque valde aprè & conuenienter. Quia enim in pacto continebatur quedam, non ad ipsum tantum, sed etiam ad semen ipsius pertinentia, nempe quod esset Deus seminis eius post ipsum, quod semini eius daret promissam terram, quod semen eius esset multiplicandum sicut arena maris, & quod in semine eius essent benedicendæ omnes gentes terræ, quod nisi per Christum ex ipso nasciturum perficiendum erat, rectè in generationis membro signum fœderis illius constitutum est, ut in hoc signo distingueretur à reliquis gentibus semen Abraham, ad quod promissiones illæ de semine pertinebant; Alterum, quod hic attingitur, est illud quod de Abraham scribitur Gene. 22. nempe quod cum Deus illum de perfecta obedientia tentaret, præcipiendo ut unigenitum suum filium, in quo susceperat promissiones, immolaret, inuentus est fidelis, hoc est, constans & fidus in præstanda obedientia. Fidelis item in credendo, quod etiam si occisus esset filius, in quod promissiones acceperat, Deus tamen sua promissa seruaret, quia firmiter credidit, quia quæcunque promissit Deus, potes esset & facere, quod quæ à morte Deus filium mortuum reuocare posset, ut de eo testatur Pau. Hebræorum 11. Hanc autem & obedientiæ eius & fidei constantiam secutum est quod sequitur.

22 Ideo iurando dedit illi gloriam in gente sua crescere illum quasi terra cummum.

23 Et ut stellas exaltare semen illius, & hereditare illos à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos terræ.

CV ante tentationem prædictam multa essent Abraham promissa, & percusso fœdere confirmata, eadem post probationem obedientiæ & fidei illius adhuc firmius ei sunt addita, addito scilicet iuramento quod prius Deus non addiderat. Scribitur enim Deum postea dixisse: Per memetipsum iuravi, quia fecisti hanc rem, & non pepercisti unigenito filio tuo propter me, benedicam tibi, &c. Porro pro eo quod nos legimus, dedit illi gloriam in gente sua, Græca hic habent, constituit illi benedicere (vel ut benedicerentur) gentes in semine eius. Hoc enim inter reliqua ibi iuramento promittitur Abraham. Proinde cum nos legimus, dedit illi gloriam in gente sua, intelligendum est de illa gloria quæ summa illi fuit, nempe quod in semine eius benedicendæ essent omnes gentes, quia ex ipso Christus erat nasciturus, in quem ad imitationem fidei Abraham erant credituræ omnes gentes, & per fidem cum fideli Abraham benedicendæ. Rabanus legit, dedit illi semen in gente sua. At altera lectio videtur præferenda. Iam in infinitiuis quæ sequuntur repetendum est, dedit illi, hoc modo: Dedit etiam illi crescere, hoc est, ut cresceret in multitudine quasi terræ cumulus vel puluis, quia dictio Græca $\chi\omicron\upsilon\upsilon$, utrumque significat.

scat. Et dedit illi promittendo scilicet ut exaltaret semen illius in multitudine & claritate sicut stellas, & ut illi qui ipsius semen essent futuri, hæreditatè consecuturi essent à mari usque ad mare, &c. Dictum enim ei tunc fuit: Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & velut arenam quæ est in littore maris. Possidebit semen tuum portas inimicorum suorum. Et prius ei dictum erat: Semini tuo dabo terram hanc à fluuio Ægypti usque ad fluuium magnum Euphraten. Termini autem: hic descripti sunt ex Numero 34. capite & Deuter. 11. aut ex Psalm. 71. vbi de Salomone dicitur: Dominabitur à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terrarum. Ibi tamen habent Græca, $\epsilon\omicron\varsigma\ \tau\omicron\nu\ \pi\epsilon\omicron\upsilon\tau\omicron\nu\ \tau\eta\varsigma\ \delta\iota\kappa\omicron\upsilon\mu\epsilon\omicron\upsilon\varsigma$, hoc est, usque ad fines totius orbis terræ, quod in Christo solo impletur. Hic verò est, $\epsilon\omicron\varsigma\ \alpha\iota\kappa\omicron\upsilon\upsilon\ \tau\eta\varsigma\ \gamma\eta\varsigma$, hoc est, usque ad extremitatem terræ, quod & in semine carnali Abraham, populo scilicet Israëlítico, inuenitur impletum, quia ille possedit aliquando terram illis promissam à mari occidentali magno usque ad mare mortuum quod vergit ad occidentem, & à flumine magno & Euphrate, usque ad finem terræ Palestinæ, quæ complectebatur eas gentes quæ nominantur Gene. 15. Malè ergo hic quidam legunt: usque ad terminos orbis terræ, cum dictio, orbis, sicut non est Græcis, ita nec in multis scriptis emendatioribus.

24 Et in Isaac eodem modo fecit propter Abraham patrem eius.

SIMILITER inquit, fecit in Isaac, quia & illi tria illa promissit, quæ Abraham, nempe possessionem promissæ terræ, multiplicationem seminis, & benedictionem omnium gentium per semen eius, idque propter Abraham patrem eius, ut legitur Genesis 26. vbi sic dicit Dominus ad eum: Ero tecum, & benedicam tibi: tibi enim & semini tuo dabo vniuersas regiones has, complens iuramentum quod sponondi Abraham patri tuo. Et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli. Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, eo quod obedierit Abraham voci meæ, & custodierit præcepta, & mandata mea. Quoniam autem inter omnes factas his patriarchis benedictiones, præcipua est promissa in semine eorum benedictio omnium gentium, ideo de ea peculiariter subditur.

25 Benedictionem omnium gentium dedit illi: & testamentum suum conseruauit super caput Iacob.

MVLT legunt, dedit illi Dominus, sed Dominus, sicut non est in Græcis, ita nec in correctioribus scriptis, nec apud Rabanum. Dedit ipsi Isaac Dominus benedictionem omnium gentium, quia sicut promiserat Abraham, ita etiam ipsi promissit quod in semine eius benedicentur omnes gentes. Sunt qui intelligunt Deum dedisse Isaac benedictionem omnium gentium, quia dedit ei ut omnes gentes illi benedicant gloriantes se filios esse patriarcharum per fidem & Christum ex eis natum, sed magis conuenit scripturis ad quas hic alluditur, prior sensus de promissa passiva benedictione gentium. Quam promissionem simul cum aliis, Deus post Isaac transtulit in filium eius Iacob, reiecto Esau primogenito, vel legitur Gene. 28. ideoque hic rectè dicitur, quod testamentum suum, hoc est, pactum illud quod prius inierat cum Abraham, & Isaac, con-

firmavit super caput Iacob, quia illud in persona Iacob transtulit, & terna illa promissionum suarum repetitione tribus facta patriarchis, fœdus suum cum illis confirmavit, & firmum ratumque esse ostendit. Græcus habet pro, confirmavit, $\kappa\alpha\tau\omicron\ \pi\alpha\upsilon\sigma\tau\omicron\upsilon$, hoc est, fœdus quieuit, vel quiescere fecit super caput eius. De eodem Iacob sequitur.

26 Agnouit eum in benedictionibus suis, & dedit illi hereditatem & diuisit ei partem in tribus duodecim.

AGNOUIT inquit, eum in benedictionibus suis, quia recepit eum ad hoc ut ad ipsum deuoluerentur benedictiones, & bonæ promissiones factæ Abraham & Isaac, vnde & dedit ei hæreditatem, illam scilicet quam Abraham & Isaac promiserat, dicens etiam ei, hæreditatem, illam scilicet dabo & semini tuo. Hanc dicitur hic ei dedisse, siue quod promissione ei fuerit addita, siue quod postea ei dederit in semine eius vnde sequitur. Et diuisit ei partem in tribus duodecim, hoc est, partem illam & portionem terræ, quæ ei Dei dono addita fuit, diuisit ei postea per ministeriū scilicet Iosue, in tribus duodecim. Et si enim tribus leui partem non acciperet, tamen in eius locum tribus Ioseph in duas partes diuisa est, nempe in tribus Ephraim & Manasse, ut sic integer consisteret numerus duodenarius.

27 Et conseruauit illi homines misericordiam, inuenientes gratiam in oculis omnis carnis.

APVD Rabanum sic legitur: et conseruauit illi misericordiam inuenientem gratiam in oculis omnis carnis. At ex commentario magis videtur eum legisse, Conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam &c. Quo modo hunc locum legisse se declarat is qui lectio nem illam epistolarem, quæ in ecclesiis iam passim legitur de confessore episcopo, & incipit: ecce sacerdos magnus, collegit ex hoc loco, ex singulis quæ hic patriarchis tribuuntur, quædam tribuens Confessori episcopo. In ea enim epistola, postquam dictum est, placuit Deo: quod hic enoch tribuitur, & inuentus est iustus, quod hic de Noë dicitur, Non est inuentus similis illi qui conseruaret legem excelsum, ideo iureiurando fecit illum Dominus crescere in plebem suam quod desumptum est ex his quæ hic dicuntur de Abraham, benedictionem omnium gentium dedit illi, quod hic Isaaco tribuitur, deinde ex his quæ de Iacob hic, dicuntur, subiicitur. Et testamentum suum confirmavit super caput eius. Agnouit eum in benedictionibus suis, conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam coram oculis Domini. et adiunguntur quædam ex his quæ capite sequenti tribuuntur Moyse & Aaron. Græca autem aliter habent hanc sententiam isto modo, et eduxit ex ipso virum misericordiam, inuenientem gratiam in oculis omnis carnis. Quod de Moyse dictum esse patet ex Græcis, quæ subiungunt per accusatiuum, Dilectum à Deo & hominibus Moysen, vnde in æditione Germanica ab hoc versu est principium sequentis capituli. Noster interpretes aut legit per pluralem numerum, aut quod singulari numero dictum fuit, intellexit pluraliter accipiendum, ideoque vertit, Conseruauit illi homines misericordiam, & hoc est, viros pios & benignos, qui iuuandis aliis incumberent. et possunt intelligi designari patriarchæ duodecim, qui propter Ioseph viri piū, gratiæ

fuerunt Pharaoni, omnibusque Aegyptiis, Aut potius illi, de quibus mox subditur, Moyses, Aaron, & Phinees, & reliqui qui sequuntur: quos Deo cōseruauit ipsi Jacob, quia ad illius gloriam, semper ex ipsius semine aliquos superesse fecit, qui insigniter essent pij, & inuadendis aliis intenti, & ob id apud omnes homines valde chari & accepti, vt patet de Ioseph, Moyse, & aliis. De Moyse Exod. 11. enim dicitur, quod fuerit vir magnus valde in terra Aegypti, corā seruis Pharaonis & omni populo.

CAPVT XLV.

Dilectus Deo & hominibus Moyses, cuius memoria in benedictione est.

Mo capite celebrantur Moyses, Aaron, & Phinees ab his quæ præclare gesserunt, & quæ eis Dei beneficio singulari donata sunt. De Moyse ergo dicit, quod dilectus fuerit & sit & Deo & hominibus, propter præclaras scilicet eius virtutes, & potissimum ob insignem eius mansuetudinem, de qua dicitur, quod Moyses erat vir mitissimus super omnes homines qui morabantur in terra. Mansuetudo enim valde hōminē & Deo & hominibus commendat. Et quia sic dilectus fuit & est in hominibus Moyses eius memoria est in benedictione, hoc est, cum laude & bona imprecatione. Frequens enim est eius memoria, & cum sit eius memoria, laudibus ipse effertur, & bene omnes de eo loquuntur, atque felicitia optant.

Similem illi facti in gloria sanctorum, & magnificauit eum in timore inimicorum, & in uerbis suis moysi placauit.

SIMILEM eum factum dicit in gloria sanctorum, quia similem & æqualem gloriam adeptus est gloriæ quam habuerunt sancti patriarche. Magnificauit eum Dominus in timore inimicorum, quia magnus effectus est & celebris per timorem quem inimicis populi Dei incussit, vt Pharaoni, & omnibus Aegyptiis, Amalechitis, deinde regibus Amorrhæorum, & omnibus Cananæis. Nō solum autem magnificauit Deus Moysen timore quem hostibus incussit per signa horrenda quæ edidit coram eis, sed etiam quia in uerbis ipsius, hoc est, ad uerba ipsi & per uerba ipsius, placauit monstra, hoc est, cessare fecit prodigia illa horrenda, quæ in Aegypto aduersum Moysen extiterunt. Nam, vt dicitur in Exo. ca. 8. Clamanit Moyses ad Dominum pro sponione ranarum quam cōdixerat Pharaoni: Fecitq; Dominus iuxta uerbum Moysi, & mortuæ sunt ranæ, &c. Similiter factum est in quibusdam plagis sequentibus. Pro monstra placauit, Græcis est, σημῶν κατέπαυσε, hoc est, signa sedauit, vel cessare fecit. Quod uerbum potius referendum est ad Deum quam ad Moysen, tum vt eodem tenore tota decurrat oratio, quia reliqua uerba ad Deum pertinent: tum quia id magis conuenit narrationi libri Exodi, ubi Dominus dicitur hæc fecisse iuxta uerbum Moysi. Itaque quod nosser uertit, in uerbis suis, accipi debet positum pro in uerbis ipsius sicut est Græcè & λόγους αὐτοῦ.

Glorificauit eum in conspectu sanctorum, & iussit illi coram populo suo ostendat illi gloriam suam.

QUIA ad uerba ipsius portenta excitata cessare fecit Deus, ideo gloriosum eum fecit in

conspectu regum, Pharaonis scilicet & principum eius, & aliorum regum terræ, ad quos fama peruenit. Iussit etiam illi coram populo suo, quia mandata dedit illi audiente populo. Dicitur enim Exodi 19. capite quod cum Moyses adduxisset populum ad montem Sinai, Moyses loquebatur, & Dominus respondebat ei. Et capite sequenti dicitur Deus sua uoce Decalogum coram populo edidisse. Græca tamen habent, ἀπελάτω αὐτὸν πρὸς λαὸν αὐτοῦ, mandauit illi, vel mandata dedit ei, ad populum suum, iuxta illud, quod de aliis extra Decalogum mandatis sæpè dicitur in exodo, & aliis locis: Hæc dices ad eos. Ostendit item illi gloriam suam, quia & in datione legis illi simul cum populo ostendit magnificentiam suam: unde dixit populus: Ecce ostendit nobis Dominus Deus noster maiestatem & magnitudinem suam. Et alias sæpè dicitur in Exodo, Leuitico, & Numeris, quod apparuit Moysi & populo gloria Domini. Peculiariter uero ostendit Deus Moyse gloriam suam quando, vt est Exod. 33. Moyse petenti vt Deus illi ostenderet gloriam suam, respondit Dominus: Ego ostendam tibi omne bonum, & iterum Ecce, inquit, est locus apud me, & stabis supra petram: Cumque transibit gloria mea, ponam te in foramine petræ, & protegam dextera mea, donec transeam, tollamque manum meam, & uidebis posteriora mea, faciem autem meam uideri non poteris. An autem postea unquam Deus Moyse ostenderit gloriam uultus diuini ut eum uideret sicuti est, quomodo eum uident sancti in cælis, quemadmodum Moyse contigisse asserit Augustinus, non est præsentis loci discutere: cum sufficiat intelligere Deum Moyse ostendisse suam gloriam, iuxta scripturas prius citatas.

In fide & lenitate ipsius sanctum facti illum, & elegit eum ex omni carne.

IN hac sententia respicitur ad ea quæ de Moyse dicuntur. Num. 12. Ibi enim duæ virtutes, fides & lenitas, hoc est, fidelitas & mansuetudo, illi tribuuntur, & in eo præclare commendantur. Nam de eius lenitate & mansuetudine dicitur: Erat Moyses uir mitissimus super omnes homines qui morabantur in terra. Et mox de summa fidelitate dat illi Dominus testimonium, dicens, Moyses in omni domo mea fidelissimus est. Itaque fides hic ei tribuitur respectu Dei, lenitas erga proximos. Quod autem in his duabus uirtutibus dicitur Deus illum fecisse sanctum, aut, vt est Græcis, sanctificasse illū, significat quod Deus illum his uirtutibus à se donatum, fecit per eas illi uirtutes illum eximie sanctum: & quia sic per eas uirtutes illum eximie sanctum fecerat, ideo etiam vt sequitur elegit eum ex omni carne uel homine in ducem populi sui, & idoneū ministrum suum, Per eas enim uirtutes, in quibus præ aliis emicuit, idoneus factus est, qui & peculiaris esset Dei minister, & populi dux atque actor, Ad hæc enim fidelitas erga Deum, & lenitas erga alios idoneum reddunt hominem.

Audiuit enim eum & uocem ipsius, & induxit illum in nubem.

PRIOREM partem sic habent Græca ἡκετίσεν αὐτὸν τῆς φωνῆς αὐτοῦ, hoc est, audiam fecit illi uocem suam. Atque eo modo legit Rabanus,

Carole lege nam lectio est in eo laudat & est pro sandu.

sicque habuit unum eleganter scriptum exemplar cui tamen altera lectio minori litera super scripta erat, quæ dicitur in annotationibus legi ex altera uersione. Rabani ergo lectio merito hic præferenda esset, vt quæ Græcæ lectioni consentiat, quæque significatur quod Deus effecit vt Moyses audiret uocem ipsius, nepe quia & uniuersaliter eum fecit cum populo audire in monte Sinai decalogum ipsius uoce expressum, & quia peculiariter supra montem Deus cum illo locutus est, ore ad os cum illo colloquens, sicut solet homo loqui ad amicū suum, quando, vt sequitur, induxit illū in nubem, vt cum illo loqueretur, & traderet ei præcepta populo deferenda, vt mox sequitur. Si autem quis malit legere: Audiuit enim eum & uocem ipsius. Aut sine enim, audiuit eum: vt quidam libri habent, uerbum, audiuit, potius referendū est ad deum, vt significetur Deum audiuisse Moysen sibi loquentē, eiusque orationem pro populo sæpè exaudiuisse, quam vt referatur ad Moysen & significetur Moysen audiuisse deum sibi loquentem, vt quidam intelligunt. Nam reliqua omnia uerba ad Deum referuntur.

Et dedit illi coram præcepta, & legem uitæ, & disciplinæ. Docere Iacob testamentum suum, & iudicia sua Israel.

PER PERAM à plerisque legi dedit illi coram præcepta: & legendum esse, dedit ei coram præcepta: quomodo quædam scripta & impressa iam habent, manifestè patet ex Græcis, quæ habent, ἡκετίσεν αὐτὸν τῆς πρὸς ὄψιν ἐντολῆς, Et dedit ei mandata in facie, hoc est, coram. Itaque, coram, hic ponitur aduerbialiter pro, in præsentia. Et est sensus, quod cum deus induxisset illum in nubem, tum dedit ei præcepta coram: quia & dedit ei decalogum descriptum in tabulis lapideis, & præterea coram & in præsentia docuit eū iudicialia cæremonialia præcepta, quæ uoluit vt doceret populum suum, dicens ad eum: Hæc dices ad eos. Hæc autem omnia præcepta exponens qualia sint, uocat ea legem uitæ & disciplinæ, hoc est, legem quæ præscribit quomodo uiuendum sit, & docet ueram scientiam, Pro disciplina enim Græcis est πειθαρχία, hoc est, scientiæ. Eandem uocat testamentum, hoc est, pactum quod deus inuit cum populo suo: quia & Dei promissiones continet, & conditiones à populo seruandas, quas & iudicia dei uocat: quia populo à Deo iuste præscripta & constituta.

Excelsum fecit Aaron fratrem eius, & similem sibi de tribu Leui.

POST Moysen prosequitur excellentiam quæ diuino beneficio præ aliis in populo consecutus est Aaron frater illius, quem similem sibi, hoc est, Moyse dicit, tum ratione generationis, quia cum illo fuit ex eadem tribu, eisdemque parentibus, tum magis quia simili in Deum pietate præditus esset, ob quod illum Moyse coniunxit in ædendis miraculis, & educatione populi ex Aegypto. Quem quomodo excelsum Deus fecerit, explicat cum subdit.

Statuit ei testamentum æternum, & dedit illi sacerdotium gentis.

IN eo ergo deus illum excelsum fecit, quod statuerit ei testamentum, hoc est, pactum æternum, nempe quod dederit ei non solum pro se, sed pro posteris etiam suis sacerdotium in genere. Sic enim legunt Rabanus & Dionysius, &

te sua obeundum. Quod æterno pacto dicitur deus statuisse, tum quod à sua progenie deus in sacerdotij nunquam erat ablaturus, alteri traditurus, quamdiu duraret uetus illa cæremonialis institutio: tum quod cessantibus iam per Christum ueteribus cæremoniis, & sacerdotio iam ad Christum & nouum populum Dei translato, in Christi sacerdotio perseuerat suo modo aaronicum sacerdotium, quia hoc illius figura erat & exemplar: unde per illud non penitus tollitur & euacuatur, sicut sacerdotium idololatrarum, sed perficitur & constabatur: quia in illo præstatur quod Aaronicum figurabat. Sicut & dauidi æternum pro se & sua posteritate regnum promisit Deus: quia regnum super suum populum nunquam ablaturus erat ab eius posteritate, & alteri traditurus: quod etsi secundum externam & carnalem politiam defecerit, tamen in Christo dauidis filio continuatur spiritualiter. Sicque perficitur, dum quod illo regno adumbrabatur, adimpletur.

Et beatificauit illum in gloria, & circumcinxit zona gloriæ.

PRO, gloria: non est Græcis, ἀλφειά, sicut in sequenti membro, sed δὴ νοσημία, qua dictione in genere omnium ornatum sacerdotalem complexus est, qui Aaronem gloriosum reddidit. Sic & in sequenti membro Græcis non est dicitio quæ zonam significat, sed περιζώνην: quæ dicitio in genere quemuis habitum quo quis induitur significat. Postquam enim dixit Aaroni datum gentis sacerdotium, extollit illud, primum à glorioso uestitu qui illi proprius erat: deinde uero à sacrificiis, & autoritate, atque priuilegiis ei concessis. Et de uestitu quidem ornatu prius in genere loquitur, deinde per partes profectur: uerba breuiter complexus quæ latius scribuntur Exodi 28. Et est notandum in Græcis non esse cū coniunctione: Et beatificauit: sed tantum, beatificauit, sicut & in principio uersus sequentis. In Græcis enim hic, vt & alibi ferè, sententiæ eleganter duobus membris absoluntur, ideoque & nos à superiori sententia illam partem, & beatificauit separauimus: quia ad intellectum non parum facit obseruatus ordo. Est ergo sensus, quod deus ipsum Aaron beatum fecit, & felicem præ aliis: per gloriosum illum ornatum quo illum induit & circumcinxit. Vt autem dictione generalem, περιζώνην, interpres uerterit speciali nomine, zona, uidetur eum mouisse uerbum περιζώνω, circumcinxit. At ζώνην Græcis, sicut & cingo Latinis: non tantum significat cingulo stringere, sed & circumdare & induere, vt ibi dominus regnauit, decorem indutus est: induitur est dominus fortitudinem, & præcinxit se. Porro per zonam gloriæ, hoc est, gloriam, intelligi potest baltheus ille summi sacerdotis, de quo Exodi 28. & 39. qui scilicet adhærebat ipsi superhumerali, & ex eadem materia contextus erat: aut etiam baltheus ille: qui erat summo sacerdoti communis cum aliis inferioribus sacerdotibus, quo tunica interior constringebatur, & contextus erat ex bysso retorta, hyacintho, purpura, & cocco, vt patet ex prædictis locis, cum baltheus ille qui adhærebat superhumerali præter quatuor illa contextus etiam esset ex auro, eadem scilicet materia cum humerali & rationali. Quidam libri habent: zona iustitiæ. Sic enim legunt Rabanus & Dionysius, &

sic habebant quædam scripta. At rectius alij legunt, gloriæ, cum Græcis sit δόξα. Ut autem aliqui substituerent, iustitiæ, pro, gloriæ, mouisse eos videtur: quia præcedit, gloria, & in sequenti sententia sequitur, gloriæ. Item quia de Christo dicitur apud Isaiam c. 11. Et erit iustitia singulorum lumborum eius.

11 Et induit eum stolam gloriæ, & coronauit eum in vasis virtutis

PRO, stolam gloriæ, Græcis est, σιμήλαιαν καὶ χήματος, hoc est, perfectionem gloriationis, quo significatur Deum induisse eum profectum decorem: proinde apud nos hoc loco nomine stolæ, non debet intelligi certa aliqua vestis, sed potius vniuersus ille vestitus, quo Aarō gloriosè ornatus fuit: qui etiā in genere comprehenditur, cum subditur: Et coronauit eum, hoc est, ornauit eū, atq; circumdedit in vasis virtutis. Vbi nomine vasorum, phraisi Hebraica, de qua etiam supra, significatur totus ille apparatus sacerdotalis, qui variis constabat partibus. Quem vocat vasa virtutis, hoc est, fortitudinis. (Græcè enim est, ισχύος) quia eo apparatu egregiè instructus fuit pontifex, ita vt per eum inultum esset reuerendus omnibus, declarabatque summā eius auctoritatem & potestatem. Hunc apparatus in genere propositum per partes deinde explicat, cum subdit.

12 Circumpedes & femoralia & humerale posuit ei, & cinxit eum in tinnabulis aureis plurimis in gyro.
13 Dare sonitum in incessu suo, auditum facere sonitum in templo, in memoriam gentis sue.

GRÆCA non habent: posuit ei, sed repetendum est verbum: induit, hic & in sequentibus. Interpres non malè ad dilucidationē sensus addidit, posuit ei, vel, vt quidam libri habent impositum ei. Cæterum pro eo quod vertit, circumpedes: (vel, vt multi libri habent, circumpediles) & femoralia: Græca habent, περισκελίη καὶ ποδήρη. Harum dictionū prior, περισκελίη, femoralia significat, vt patet ex Exodo 28. vbi eadē dicitio habetur apud Septuaginta, & vertitur femoralia vel femoralia. Secunda dicitio ποδήρη, vestem talarem significat, qua dicitio Septuaginta significant in Exodo eam vestem quæ: Hebraicè dicitur מַעֲטָוֶת Meil, quam D. Hieronimus vertit, tunicam super humeralis, eā scilicet quæ erat proximè sub ipso superhumerali, & erat tota hyacinthina, ad pedes vsque propendens: vnde eam vocarunt, ποδήρη, hoc est, vestem ad talos & pedes demissam. Hanc ergo oportet intelligere hic ab interprete significatam per circumpedes aut circumpediles, non autem, vt ferè intelligunt nostri, sandalia: de quibus nulla (cum vestes Aaronis describuntur in Exodo) sit mentio. Melius ergo quam Lyranus & Dionysius, intelligit Rabanus per circumpedes, strictam illam vestem lineam, & velut camisiā, quæ erat pontifici cum aliis sacerdotibus communis, quæ & ipsa ad talos vsque protendebat: vnde etiam illam D. Hieronimus in epist. ad Fabiolam, agens de vestibus sacerdotalibus, vocat ποδήρη, cum Septuaginta hanc vocent, χιτῶνα tunica: illam verò aliam hyacinthinā, quæ propria erat Pontifici, vocant ποδήρη, poderem, quam hic commodè intelligimus significatam per circumpedes: quia pedes circuncingebat: ita vt inuerso ordine dicitio, femoralia, quæ apud nos secundo loco ponitur, respondeat dictioni

περισκελίη, quæ Græcis primo loco ponitur: dicitio vero, circumpedes, respondeat dictioni Græcæ ποδήρη. Nam si quis putet dictionem, circumpedes, respondere dictioni περισκελίη, propter propositionem περι, idem erunt, circumpedes, & femoralia. Posset quis per circumpedes aut circumpediles, quia pluralis est numerus, intelligere ambas illas talares vestes, de quibus dictum est, alteram lineam communem, alteram hyacinthinā summo sacerdoti propriam, quam uis Græcè singulari numero dicatur, poderem. Est autem dicitio, circumpedes, etiam prophanis scriptoribus, ipsiq; Ciceroni vsitata: sed in alio significato quam hic habet, nempe vt significet eos qui dicuntur, A pedibus. Tertium autem vestimenti sacerdotalis genus vocat humerale, vel superhumeralē, pro quo Græcis est, ἐπιμείδα, quæ dicitio significat chlamydem, vestemque breuiorem quæ humeris iniicitur, diciturque Hebræis עֲפֹד Ephod. Hæc autem vestis vt solis conueniebat summis sacerdotibus, ad tenes vsque tantum protendebatur, contexta ex auro ac quatuor coloribus: hyacintho, bysso, cocco, & purpura: Auri enim lamina, id est bractea, mira tenuitate reddebantur, ex quibus secta fila torquebantur, cum subtegmine trium colorum hyacinthi, cocci, purpuræ, & cū stamine byssino, sicque efficiebatur palliolum miræ pulchritudinis, perstringens fulgore oculos, in modo, inquit Hieronymus, catacalium, sed absque cucullis. In huius vestis medio ante pectus erat apertura magnitudinis palmi per quadrum, quæ replebatur per aliud paruum vestimentum quod rationale dicitur, de quo mox postea. Plura de humerali licet legere in Exodo. Porro ei tunicæ hyacinthinæ, de qua dictum est, quæ proximè erat sub superhumerali, additus erat singularis ornatus in extrema eius parte ad pedes: qui constabat ex appendentibus septuaginta duobus tintinnabulis aureis, & totidem malis punicis contextis ex subtegmine cocci, purpuræ, hyacinthi, & stamine byssino, sicut & zona omnibus sacerdotibus cōmunis. Inter duo tintinnabula vnum erat malum punicum: & inter duo mala: vnum tintinnabulum. de hoc ergo ornatu sic dicitur: et cinxit illum tintinnabulis aureis plurimis in gyro. Numerum tintinnabulorum non exprimit scriptura, sed eum exprimit diuus Hieronymus. Vfus horum exprimitur & in exodo & hic, nempe vt summus sacerdos in incessu suo, scilicet cum vel ingrederetur, vel egrederetur: daret sonitum: sicque audiretur à populo sonitus in templo, idque in memoriam filii gentis sue, hoc est, vt populus moneretur reuerentiæ summo sacerdoti ministro dei: & multo magis ipsi deo tempore sacrificij exhibendæ. Sic enim potius simpliciter intelligendum videtur, quam: quomodo quidam intelligunt: populum illo sonitu admonitum: vt memores essent legem olim datam in sono tubæ clangentis. Non enim memoria tantum dicitur respectu præteritorum, sed etiam respectu præsentium: ad quæ faciendā vel cogitandā monemur. Dicit autem author: In templo: respiciens ad sua tempora quibus iam templum erat extructum.

14 Stolam sanctam auro, & hyacintho, & purpura opus textile viri sapientis iudicio & pietate præditi.

15 Torto cocco opus artificis, gemmis pretiosis figuratis in ligatura auri, & opere lapidarij sculptis, in memoriam secundum numerum tribuum Israel.

QUAMVIS Græca habeant datiuum τολῆ ἀσπλά, legendum tamen est apud nos potius per accusatiuum, vt multi libri habent, stolam sanctam, quam per ablatiuum, stola sancta, tum quia repeti debet, posuit ei, tum quia sequitur: opus textile: quod appositiuè iungi debet cum, stolam sanctam. Per stolam autem sanctam videtur hic significari aut totum ipsum superhumeralē cum ipso rationali, aut peculiariter ipsum rationale: quamuis ex vsu Latinorum nomen stolæ significet vestem ad talos vsque demissam, & maxime muliebrem: propriè tamen Græcis secundum suam ethymologiam significat omne indumenti genus, vt patet Exodi 28. inter τολῆς sacerdotales, computatur primum περισκήθιον, hoc est, pectorale & rationale. Pro hoc nomen stolæ isto loco accipiendum omnino videtur ex his quæ sequuntur, quia illa conueniunt illi sacerdotali indumento, quod pectorale vel rationale dicitur. Illud peculiariter dicitur, stola sancta, quia etiā aliis minus esset, erat tamen aliis sacratius. Pannus enim erat breuis ex auro: & quatuor illis coloribus contextus, ex quibus & super humerale, habens magnitudinem palmi par quadrum, & duplex, ne facile rumperetur, qui aptissimè per circulos aureos & vittas hyacinthinas coniungebatur humerali: implens aperturam illam ante pectus relictam. Dicitur Hebræis עֲפֹד Chofen: quæ dicitio cum non satisfiat quid significet, vertitur ferè pectorale, Septuaginta verterunt λογίον, quod secutus diuus Hieronymus vertit, rationale, ita vt ipso nomine satis indicetur mysticum aliquid hic significari. De hoc ergo hic dicitur, quod deus posuit Aaroni, cumque induit stolam auream, quæ erat opus textile ex auro & hyacintho & purpura. Pro eo autem quod nos legimus fuisse opus illud, opus viri sapientis, iudicio & veritate præditi: Græca alium habent sensum, quem interpres non est assecutus. Habent enim, λογίω καὶ σοφίᾳ, λογίω ἀληθείας, hoc est, rationale iudicij, signis veritatis. Quibus verbis exprimitur, de qua stola sancta prius locutus sit, ea scilicet quæ dicitur, rationale iudicij. Additur, signis veritatis: quia in Exodo ca. 28. dicitur: Pones autem in rationali iudicij, doctrinam & veritatem, pro quo Hebræis est וִרְיִם Vrim, & תְּהִימוֹת Thumim, Græcis autē, τὴν ἀληθειᾶν καὶ τὴν ἀνομιαν, hoc est, manifestationem & veritatem. Quæ duo quid fuerint nemo satis cognouit, nisi quod satis constat sacerdotem, cum Dominum consuleret indutus isto pectorali vel rationali iudicij, quibusdam indicij intellexisse dei voluntatem super ea re de qua interrogabatur. Vnde hic dicitur in pectorali illo fuisse signa veritatis: Noster vertit: Viri sapientis, iudicio & veritate præditi: significans Beseleeb-de quo dicitur in Exodo c. 31. & 35. quod: Deus eū impleuit spiritu suo, sapientia, & intelligentia, & prudentia in omni opere, &c. De eadem stola sancta dicitur consequenter quod fuerit opus artificis: constans ex torto cocco, hoc est, ex tortis filis coccineis, quæ simul cum aureis filis hyacinthinis & purpureis intexebantur stamini byssino. Item quod constabat gemmis pretiosis auro illigatis atque inclusis, & figuratis, hoc est, opere lapidarij sculptis: quia in ipso rationali intexti erant

12 lapides magni pretij per quatuor ordines, ita vt in singulis ordinibus terni lapides collocarentur: in quibus insculpta erant nomina 12. filiorum Iacob, in singulis scilicet vnū, secundum ordinem natiuitatis eorum. Idque dicitur factum in memoriam, vel vt est Græcis ἐν μνημόσυνον, hoc est, in memoriale: quia dicitur in Exo. 28. Portabit Aaron nomina filiorum Israel in rationali iudicij super pectus suum quando ingredietur sanctuarium, memoriale coram Domino in æternū. Per hoc enim & sacerdos admonebatur, quod filios Israel pro officio suo debuit domino commendare, illorumque semper esse memor, & deus item velut monebatur: iuxta promissiones suas memor esse filiorum Israel. Subiicit & de alio Pontifici proprio ornamento, cum dicit.

16 Coronam auream super mitram cuius expr. sam signo sanctitatis.
17 Gloriam honoris, & opus virtutis, desideria oculorum ornata.

REPETENDVM est verbum, imposuit, vel induit, proinde per accusatiuum legendum est, coronam auream, sicut etiam Græca habent, & scripta quædam Latina emendatiora: corona autem hæc aurea, est lamina illa aurea quæ fronti Pontificis imponebatur, & Exod. 28. vocatur, כִּוְנֵת זָהָב Tis zahab, hoc est, lumina aurea: cap. verò sequenti vocatur, etiam, שֵׁנֶרֶת נֶזֶר haccodesch, hoc est: diadema vel corona sanctitatis. Erat enim velut femicirculus ab aure vsque ad aurem supra frontem protensus, quæ à parte posteriori vitta hyacinthina pileo capitis alligabatur. Porro mitram, supra quam hic dicitur impositam coronam hanc auream, diuus Hieronymus existimat fuisse pileolum commune omnibus sacerdotibus, quod dicit fuisse rotundum, quale, inquit, pictum in Vlyse conspicimus, esseque quasi sphaeram mediam diuisam, cuius vna pars capiti imponitur. Verum si diligenter legantur Hebræa & Græca Exod. 28. & 29. deprehendetur semper alio nomine vocari tegmen illud capitis, cui iubetur in summo sacerdote imponi lamina aurea. Hebræis enim dicitur מִצְנֶפֶת Mitznephet, quod Septuaginta vertunt μίτραν, mitram. Et tegmen illud quod sacerdotibus commune erat dicitur מִגְבָּאוֹת Migbaoth, quod Septuaginta verterunt, κινδύων. Omnino ergo videtur: quemadmodum & Iosephus aperte testatur, summum sacerdotem præter pileum illi cum aliis sacerdotibus communem, habuisse etiam alium, acuminatum, quem quidam infulam vocant: cui lamina illa aurea affigebatur, quam etiam Iosephus coronam auream vocat, sed quam dicit triplici ordine circumdatam, cuius scriptura non meminit. Sic enim habet lib. Antiquitat. 3. cap. 8. Porro pileo: quali cæteri sacerdotes verébatur: super quem extabat alius consutis ex hyacintho variatus: hunc aurea corona triplici ordine circumdabat, &c. Pro, mitra, tamen hic Græcis est, κινδύων, nomen scilicet quod in Exodo Septuaginta tribuunt pileo sacerdotibus cōmuni. Quod sequitur: expressam signo sanctitatis: Græcè sic habetur, ἐκτύπωμα σφραγίδος ἀγίας, quod desumptum est ex Exodo 28. vbi Septuaginta verterunt, ἐκτύπωμα σφραγίδος ἀγίας μακρῆς. Pro quo nos legimus, sculpsit opere celatoris, Sanctum Domino, Hebræa verò habent, Sanctitas Domino. Quod dupliciter intelligi

intelligitur, videlicet aut quod in lamina illa aurea sculpta fuerint illa verba, **קדש ליהוה** Co desch Ladonai, hoc est, sanctitas Domino, vt significetur quod soli Domino competit sanctitas, quodque ipse solus sanctus sit: iuxta canticum Seraphin: Sanctus, sanctus, sanctus dominus Deus Sabaoth. Iuxta quem intellectum cum in nostra lectione dicitur: Sanctum Domino: dictio, Sanctum, Substantiuè accipi debet pro, Sanctitas, Aut quod in lamina illa aurea tantum sculptum fuerit sanctissimum nomen domini tetragrammaton, quod Iudæis ineffabile erat, vt illud dicatur sanctitas domino, vt habent Hebræa, aut sanctum Domino, vt nos legimus, aut sanctificatio domini, vt verterunt Septuaginta: quia illud nomen sanctum erat deo, & sanctissimum haberi voluit. Sic intellexit diuus Hieronymus scribens loco supradicto, in lamina scriptum fuisse nomen dei Hebraicis quatuor litteris, Iod: ה He, Vau, ו He, quod apud Iudæos ineffabile nuncupatur. Sic & Iosephus dicens coronam auream sacris characteribus nomē Dei incisum habuisse. Et in libro Sapientie cap. 18. dicitur, quod magnificentia dei scripta fuit in diademate capitis. Cum ergo hic dicitur, coronam auream fuisse expressam signo sanctitatis, significatur exculptam eam fuisse instar sigilli signo sanctitatis, hoc est, sculptam in ea fuisse velut in sigillo signum sanctitatis, hoc est, nomen dei sanctissimum quo eius sanctitas significatur, quia illud nomen essentiam significat: proinde insinuat Deum sic per se esse vt fons sit & origo omnium essentiarum. Porro quo sequens versus bene intelligatur & legatur: notandum primo Græcis non esse coniunctionem: Et gloria vel gloriā. Atque ea coniunctio etiam non est in multis scriptis emendatioribus, nec apud Dionysium: qui nomen gloria, apposituè coniungit cum corona aurea. An autem legendum sit per nominatiuum, gloria, an per accusatiuum, gloriā, cum vtrumque in nostris scriptis reperitur, ex Græcis non satis constat, quia dictio *κατα*, potest esse vtriusque casus: Sanè si ad coronam referendum sit: sicut per accusatiuum legendum est: Coronam auream sic & per accusatiuum legendum est, gloriā honoris, vt significetur ipsam coronam fuisse summo Pontifici gloriā honoris, hoc est, ornamentum honorificum, vel, vt est Græcis gloriationem honoris, hoc est, per quam gloriari potuit de singulari honore: eandem etiam coronam fuisse opus virtutis, hoc est, opus declarans, eximiam eius auctoritatem & eminentiam. Verum quibusdam videtur hic versus non pertinere tantum ad explicandā dignitatem ipsius coronæ, sed potius referendus ad totum illum ornatum sacerdotalem, de quo iam per partes dictum est: quia pro, opus virtutis: quædam Græca habent: *εργα ιαχθος*, opera fortitudinis, & sequitur: desideria oculorum ornata. Itaque intelligant, omnia illa quæ dicta sunt de vestitu sacerdotali, esse gloriā honoris, & opera sacerdotis eximiam auctoritatem declarantia. Iuxta quem sensum perinde est siue legatur per nominatiuum, gloria, vt subaudiatur: Hæc omnia sunt gloria honoris & opera virtutis, oculisque spectantium grata & desiderabilia: siue per accusatiuum, vt repetatur verbum, induit, aut verbum, imposuit. Legendum autem esse, Desideria oculorum ornata: vt multa scripta habent,

& non vt quidam libri corruptè habent desiderio, Græca demonstrant, quæ habent *επιδοχηματα*, desideria. Et est sensus: quod ipsa corona, & omnia quæ de vestitu sacerdotali dicta sunt, fuerint desiderabilia oculis hominum, & ornata valde. Quo satis innuitur cur huiusmodi ornatum & splendorem deus in sacerdote esse voluerit nempe quia talis hominum oculis gratus est. Inducet eos ad reuerentiam sacerdoti & cultui diuino exhibendam. Nec tamen hæc sola causa, fuit instituti à Deo huius ornatus, sed etiam ob occultam quorundam rerum significationem quemadmodum etiam ante Christum Iudæi intellexerunt. Nam Sapientie 18. dicitur: In veste poderis quā habebat, torus erat orbis terrarum. Itaque & Iosephus explicat quomodo vestitus summi Sacerdotis significauerit totum orbem, vt videre licet lib. 3. Antiquit. cap. 8. iuxta nouam versionem. Apud nos verò Christianos totus hic sacerdotalis apparatus non tantum ad significationem orbis terrarum est referendus, sed etiam & magis ad Christum verè summum sacerdotem: qui finis est teste Paulo totius legis vt intelligamus in eo apparatu significationem perfectionem omnium virtutum quæ in Christo conuenerunt, ob quam Deo patri merito gratissimus est, & nobis reuerendis: significatum item quales virtutes ad ipsius imitationem esse debeant in eis qui vacarij eius essent futuri in nouo populo sacerdotes atque Pontifices: quem admodum prolixè ea de re patres quidam scripserunt, vt Rabanus & Beda, & paucis pulchre complexus est D. Thomas in prima secundæ artic. 5. ad 9. Huic autem sacerdotali apparatu tantum tribuit etiam ipse Deus, vt prædicto libri Sapientie loco dicatur: His autem cessit qui exterminabat, & hæc extimuit. Quod nõ sic est intelligendum, quasi vestitus ille per se aliquam habuerit efficaciam, sed quod deus cessare fecerit plagam sæuientem propter orationem sacerdotis, tali habitu ornatis vt à se institutum fuit: propter Christum item, qui in sacerdote sic vestito figurabatur. de hoc vestitu adhuc sequitur.

18 Sic pulchra ante ipsum non fuerunt talia vsque ad originem.
19 Non est indutus illa alienigena aiquis, sed tantum filij ipsius soli, & nepotes eius per omne tempus.

In commendationem Aaronis dicitur, quod nec ante ipsum fuerint tam pulchre vestes vsque ad originem mundi, nec post ipsum quicquam alienigena, hoc est, ex alio genere vel tribunatus illas induit vnquam, sed tantum filij eius & nepotes: idque in omne tempus quamdiu legis Mosaicæ tritus perstitit. Quia in re significatum est mysticè vnum tantum esse, nempe Christum, in quem verè competit omnis perfectionis & elegantie plenitudo, qui que verè solus sit summus Sacerdos. Demonstratum item quam conueniat in nouo populo, vnum esse in terris, qui toti præsit ecclesiæ, solusque sit sub Christo vicarius eius Pontifex. Pro: vsque ad originem: quidam legunt, vsque ad orientem, Græcis est *εως ανατολης*, vsque in sæculum, hoc est: à sæculo & ab origine mundi: proinde de melius legitur, vsque ad originem: hoc est, etiam si recurratur ad originem mundi. Quamuis similiter etiam intelligi possit, vsque ad orientem mundum.

10 Sacrificia ipsius consumpta sunt igne quotidie.

PERINDE est siue legatur, consummata, siue consumpta, cum idem significetur. Postquã ergo de Aaronis vestitu dixit, incipit & dicere de eius sacerdotali officio. De quo illud primum commemorat, quod quemadmodum illius vestitus perpetuis temporibus ad filios eius pertinebat: ita etiam sacrificia illius perpetua erant, & quotidie bis igne penitus absumebantur. Loquitur enim de sacrificiis illis quæ quotidie fiebant ex duobus agnis: quorum alterum mane in holocaustum offerebatur, alterum vesperti: vnde Græca hic habent, quotidie bis. Quæ tamen sacrificia non erant propria ipsi Aaroni & summo Pontifici, sed etiam per minores sacerdotes offerebantur. vnde quædam Græca hic habent: Sacrificia illorum, vt ad Aaron & filios eius referatur, de quibus dicitur in versu præcedente. Ideo autem de his sacrificiis hic peculiaritè fit mentio, quia hæc perpetuò in altari ardebant, & per hæc ignis in altari semper erat: quibus & quod de aliis sacrificiis comburebatur imponebatur, vt patet Leuit. 6. vbi dicitur. Hæc est lex holocausti. Cremabitur in altari tota nocte vsque mane: Ignis in altari semper ardebit, quem nutriat sacerdos subiiciens ligna mane per singulos dies, & imposito holocausto, defuper adolebit adipem pacificorum, &c.

21 Compleuit Moyses manus eius, & vnxit illum oleo sancto.

COMPLERE vel implere manum alicuius, Phrasî Hebraica significat in scripturis illi sacris imbuere & initiari: vnde sæpè vertit diuus Hieronymus, consecrare manus, quandoque tamen vertit, implere manum, vt his Iudi. 17. Quidam hanc phrasim explicare volentes, putant subaudiendum, oblationibus, vt sit, implere manum oblationibus. At magis dicendum verbum, completere vel implere, accipi pro perficere, quia dictio Hebraica etiam perficere significat. Itaque implere manus alicuius, est eas perficere, eisque ius dare, & potestatem offerendi Domino sacrificia. Sic enim perficiuntur manus quod nõ est aliud quam, vt bene vertit Hieronymus, consecrare eas. Vnde & Exodi 32. vbi nos legimus dictum Leuitis, Consecratis manus vestras hodie Domino: Hebræis est verbum quod implere significat. vbi tamen non est locus intelligendi, Impleuistis oblationibus manus vestras hodie Domino, sed potius: Perfecistis manus vestras hodie domino hoc est consecratis eas, obtinistisque eis ius sacerdotale & oblationum. Quomodo autem Moyses Aaronem consecrauerit, ostenditur cum subiungitur, & vnxit illum oleo sancto. Erat autem singularis quædam vnctio propria Aaroni & summo sacerdoti, nempe qua oleum vnctionis fundebatur super caput eius. Nam dicitur Exo. 29. Oleum vnctionis fundes super caput eius, atque hoc ritu consecrabitur. Et Leuitici 8. dicitur quod Moyses fundens oleum super caput Aaronis vnxit eum, & consecrauit. De reliquis verò sacerdotibus filiis Aaron dicitur eodem capite, quod assumens vnguentum vel oleum & sanguinem qui erat super altare, asperxit super Aaron & vestimenta eius, & super filios eorum ac vestes eorum. Vnde in psalmis dicitur peculiaritè de Aaron: Sicut vnguentum & in capite quod descendit in barba, barbaram

Psal. 132.

Aaron. Oleum autem sacrum dicitur, cuius confectio diuinitus præscripta est, vt scribitur Exodi 30. ex oleo oliuarũ & quatuor odoriferorum aromatum speciebus, quo nemo vti potuit, & solum consecrationi sacrorum valorum & sacerdotum deputatum fuit.

22 Factum est illi in testamentum æternum, & semini eius sicut die cæli.

23 Fungi sacerdotio, & habere laudem, & glorificare populum suum in nomine suo.

ORDO est iste: Ipsum fungi sacerdotio, factum est illi in testamentum hoc est, pactu æternu, & in dispositionem per omne tempus duraturam, & posteritati quoque eius factum est. sicut dies cæli, hoc est, vt tam diu ei duraret quam diu durant dies cæli, quomodo & in Psal. 88. dicitur de Dauid & eius posteritate: Ponam in sæculum sæculi semen eius, & thronum eius sicut dies cæli. Porro pro: fungi sacerdotio & habere laudem: Græcis est, Ministrare ei simul & sacrificare, & benedicere populum in nomine eius, nempe dei. Proinde nostram literam sic conuenit intelligere: Fungi sacerdotio, & habere potestatem omnium nomine laudandi deum solenniter, & glorificare, hoc est, benedicere, ac bona imprecari populo dei in nomine ipsius, quem admodum præscribitur Num. 6.

24 Ipsum elegit ex omni nomine esse sacrificium Deo, incensum & bonum odorem, in memoriam placare pro populo suo.

EXAGGERAT dei beneficium Aaroni præstitum, quod ad sacrificandum ipse præ & ex aliis omnibus tunc viuentibus à deo electus sit, Deo scilicet ipsum sua gratia præueniente & indicat duplex oblationis genus quod ei conceditum erat, alterum quod offerendum erat ante fores tabernaculi super altare æneũ, quod à præcipuis hostiis quæ in eo offerebantur, dicitur altare holocaustorum. Ideo enim dicit offerre sacrificium Domino, vbi pro, sacrificium, est Græcis *υδρατων*, quo nomine Septuaginta sæpè vocant, holocausta. Alterum erat oblationum genus, quod fiebat intra tabernaculi priorem partem super altare autem, quod thymiamatis dicitur, quia super illud singulis diebus, mane & vesperti thymiana adolebatur, confectum ex quatuor aromatis, vt scribitur Exodi 30. Ideo ergo additur, incensum & bonum odorem. Hunc autem dicit illum deo obtulisse in memoriam, hoc est, vt deus sui populi memor esset in bonum, placare pro populo suo. hoc est, ad hoc vt Deum placatum redderet & propitium populo suo. Non quod suauitas odoris per se quicquam faceret ad placandum Deum, velut odoris suauitate illectu, sed quod illa fieret ex obedientia legis præscriptis, & significaret orationis & deuotionis sacerdotalis atque populi gratiæ & efficaciam apud deũ: ita vt signo tribuatur quod signato propitiè conuenit.

25 Dedit illi in præceptis suis potestatem, in iudicium iudiciorum
26 Docere Iacob testimonia, & lege sua lucem dare Israel.

MELIVS omittitur coniunctio, & quæ in quibusdam libris inuenitur: Et dedit illi: quia sicut nõ est in Græcis, ita nec in multis scriptis. Aliud. n. hic sacerdotale exprimitur officiu, docendi scilicet populũ legem Dei. Non est autè

intelligendum quod dicitur: dedit illi in præceptis suis potestatem, quasi Aaroni data sit potestas dispensandi in præceptis legis, eaque mutandi, sed quod ei data sit autoritas legem docendi, interpretandi, & in dubiis diffiniendi, ita ut hæc pertineat ad eum ex ipsius officio: unde & interpretando quod dixit, potestatem, subiicit: Docere Iacob: hoc est, ut doceret Iacob præcepta quibus deus testatus est populo suo voluntatem suam & in lege sua dare Israeli lucem, hoc est, illuminare illum, docendo scilicet illum legem dei, & eam in dubiis & perplexis interpretando. Hinc dicit Malach. c. 2. Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirunt ex ore eius, quia Angelus Domini exercituum est. Et in Deut. c. 12. dicitur: Si difficile atque ambiguum apud te iudicium esse perspexeris, venies ad sacerdotes Leuitici generis, & ad iudicem qui fuerit illo tempore, & quæres ab eis: qui indicabunt tibi iudicij veritatem.

27 Quia contra eum steterunt a tentis, & propter invidiam circumdederunt illum in deserto.
28 Homines qui erant eis Dathan & Abyron, & congregatio chore in iracundia.
29 Vidit Dominus Deus, & non placuit illi, & consumpsit sunt in impetu iracundia.
30 Fecit illis monstra, & consumpsit illos in flamma ignis.

CONIVNCTIO, quia: iam non legitur in Græcis, sed absolute narratur historia. In nostra lectione convenit sententiam intelligere suspensam usque ad illud, Vidit Dominus deus, ut ibi sententia absolueretur. Post commemoratam singularem eminentiam Aaroni à Deo collatam, subiungit & historiam de seditione contra Aaronem concitatis ex invidia, quæ ferè sequi solet aliorum præcellentiam & honorem: quorum tamen seditionem ita Deus ultus est, ut demonstraverit eam summe sibi displicere, sicque Aaronis dignitatem non solum tutatus est, sed eandem etiam magis illustravit & auxit, ut scribitur Numeri 16. & 17. Porro seditio, quæ hic attingitur, sicut non solum contra Aaronem, sed etiam contra Moysen mora facta: ita ab hominibus diversarum tribuum, simili tamen superbi & invidiæ spiritu, excitata est. Ea enim facta est partim à Core, qui erat de tribu Levi, cum sibi adherentibus: partim à Dathan & Abyron & Hôn, qui de tribu Ruben erant, quorum ille indignabatur sacerdotium soli Aaroni & filiis eius attributum, volens illud etiam sibi suisque vindicare, tanquam etiâ ex tribu Levi existentibus: hi verò indignabantur Moysen & Aaron principatum in populo obtinere volentes eum debere tribui Ruben tanquam primogenito Iacob. Seditio tamen hæc describitur tanquam contra Aaronem solum exorta, quod à Core hæc seditio maxime principium sumpserit, quodque excitata sit postquam Aaron à moysen in sublimem suum gradum constitutus fuit. Horum seditionem Deus ostendit sibi admodum displicere, dum illos non communi aliqua vindicta, sed nova & prius inaudita subitò perdidit: Dathan quidem & Abyron cum ipsorum familiis aperta terra vivos demergens in infernum. Core verò cum suis igne cælesti consumens, ideoque hic dicitur quod Deus fecerit eis monstra, hoc est, fecit in eis admiranda, insolita, & inaudita. Quod autè additur: & consumpsit illos in flamma ignis: nõ exprimit totam illatam vindictam, sed tantum præcipuam, & eam

quæ ipsum Core seditionis authorem simul cum ducentis quinquaginta viris involuit, ut scribitur Numer. 16.

31 Et addidit Aaron gloriam, & dedit illi hereditatem, & primitias frugum terræ a vjst illi.

COMMEMORATIO, quæ post mirabilem illam ultionem dei beneficio accesserint Aaroni, dicens: & addidit deum Aaroni gloriam, hoc est, cum eam illi conarentur auferre, sibi que vendicare, contra Deum illi addidit gloriam, tum quia ultione illa mirabili, & item subsequente miraculo florentis virgæ, de qua Numer. 17. Deus illi sacerdotalem dignitatem confirmavit, tum quia mox etiam adiecit ei ad illius gloriam, eaque describuntur sequenti capite. Numer. 18. quæ & hic brevitè attingunt, cum dicitur, & dedit ei hereditatem, hoc est, singularem possessionem ei dono attribuit. In primis enim dedit ei omnes Leuitas ut ministrarent ei in officio sacerdotali, ut patet illo loco, ubi inter cætera dicitur sacerdotibus: Ego dedi vobis fratres vestros Leuitas de medio filiorum Israel. Dedit deinde ei omnes primitias frugum terræ, & primogenita, tam in hominibus quam in pecoribus, ut eodem loco dicitur. unde & hic dicitur, & primitias frugum terræ diuisit ei: pro sua scilicet portione quæ haberet inter filios Israel. De qua portione etiam sequitur.

32 Panem ipsum in primis paravit in satietate. Nam & sacrificia Domini edent, quæ dedit illi & semini eius.

PARAVIT, inquit, & prouidit ei panem, hoc est, cibum, in primis, hoc est, in omnibus primitiis terræ nascentium, idque in satietate, hoc est, abundè & copiosè. Nam & præter primitias dixit eis ut ederent sacrificia quæ Domino offeruntur: in quibus omnibus præter holocausta suam partem habebant, & aliquando ex integro eorum erant præter ea quæ adolenda erant, ut sacrificia ea quæ pro peccato erant. Tria ergo hic indicantur quæ augent dei beneficiû quo prouidet sacerdotibus de cibo, nempe quod is paratus est eis ex primitiis quæ sunt optimi fructus terræ, deinde quod in abundantia eis sit paratus, postremû quod in sacrificiis Dei, cibo scilicet optimo & sanctissimo, eis sit prouisum. Itaque cum sic eis insigniter & nobiliter præ aliis esset prouisum, merito etiam eis addita est conditio, ut cum aliis non haberent portionem communem in diuidenda terra Israelis promissa. Unde sequitur.

33 Ceterum in terra gentis non hereditabit, & pars non est illi in gente. Ipse enim est pars eius & hereditas.

PRIMA pars huius sententiæ in omnibus quos vidi libris variè corrupta est. Quidam enim habent: Inter gentes. Alij, in terra gente, alij in terra gens non hereditabit, ut sit sensus: Gens Leuitica non accipiet hereditatem in terra: alij adhuc peius, In terra egentes. Cum dubium esse non possit interpretem vertisse: In terra gentis: scilicet suæ Israeliticæ. Nam Græcè est, ἐν γῆ λαῶν, in terra populi. Et referunt hic quod Numeri 18. post prædicta de primitiis possidendis subiicitur, hoc modo: Dixitque Dominus ad Aaron: In terra eorum nihil possidebitis, nec habebitis partem inter eos. Ego pars & hereditas tua.

Pro quo apud Septuaginta omnino similiter legitur, sicut hic Sapiens citat, mutata tantum persona: secunda & prima in tertiam. Habent enim sic: Et dixit Dominus ad Aaron: In terra eorum non hereditabis, & pars non erit tibi in illis, quoniam ego pars tua & hereditas tua. dicitur autem deus esse pars, hoc est, portio & hereditas Aaronis sacerdotum & Leuitarum, quoniam pro sua portione unde viuerent acceperunt, quæ Dei proprio iure erant, eique vel debebantur, vel offerbantur sponte, ut primitiæ, sacrificia, & decimæ. Legendû autem potius per futurum, hereditabit, quæ per præteritû, hereditauit, patet ex Græcis, quæ habent, ut dictum est, κληρονομήσει.

33 Phinees filius Eleazari tertius in gloria est, in imitando eum in timore Domini, & stare in reuerentia gentis in bonitate & alacritate anime suæ, placuit Deo Israel.

POST Aaronem, transit ad celebrandum nepotem eius, Phinees, præterito Eleazaro filio, quod de eo nihil singulariter præclarû sit memoriz mandatum. Itaque ipsum Phinees tertium dicit, non quod tertius fuerit in sacerdotio, ut ferè intelligitur, sed magis quod in tribu Levi post Moysen tertius fuerit: qui peculiariter laude dignus esset: unde dicit eum tertium esse in gloria, hoc est, qui merito celebrandus sit, idque ob zelum illum quo pro Dei honore alius peccantibus fornicatam Israelitam cum meretrice Madianitide audacter in ipso facinore occidit: quo facto deus se placatum testatus est, eique sacerdotiû pacto sempiterno addixit, ut scribitur Numer. 25. Interpret autem noster non satis est: Sapiens autem dicitur: qui ut Græcè scripsit, ita hic, ut & alibi, imitatus est Septuaginta, utens eisdè vocibus quibus illi vsi fuerant. Nã pro: in imitando ipsum Græcè est ἐν τῷ ἠλωσῶν αὐτοῦ. Quod etsi etiam verti possit: in imitando eum: quod verbum ἠλῶν etiam imitari significat: tamen hoc loco magis vertendum erat, eo quod zelo accensus fuerit: quia ea de te commendat eum dominus, dicens: Quia zelo meo commotus est contra eos &c. ubi etiam Septuaginta habent ἐν τῷ ἠλωσῶν. Unde cum nos legimus: in imitando illum: relationem, illum, quod communiter refertur ad Aaronem, ut significetur ipsum Phinees imitatum Aaronem in timore Domini, referri potest ad deum, ut significetur ipsum per timorem Domini imitatum deum in zelo ipsius. Iam pro eo quod noster vertit: in reuerentia gentis: Græcè est ἐν τῷ ἠλωσῶν, hoc est in conuersione vel defectione populi. Et significatur quod cum populus deficeret à Deo, & conuerteretur ad idola Moabitarum, Phinees fortiter perstiterit. Interpret videtur legitur, ἐν τῷ ἠλωσῶν, quia ea dictio sæpè in scripturis vertitur, reuerentia. Et accipitur nomen, reuerentia, aliquoties in malam partem pro erubescencia, verecundia & pudore, ut cum dicitur Psal. 34. Induantur confusione & reuerentia. Et 1. Corinth. 6. ad reuerentiam vestram dico. Proinde etiam hic quo ad sensum originalis literæ accedamus sensus esse potest, quod Phinees steterit in erubescencia illa & confusione gentis Israeliticæ, hoc est, cum populus ille incidisset in ignominiosum illud scelus, ut fornicaretur cum filiabus Moab, eorumque deos adoraret. Pro: placuit Deo Israel: Græcè hic est, ἐλάσαστο περι τῆς γενεῆς, hoc est, placuit vel expiavit pro Israel, quomodo

do & Septuaginta verterunt in libro Num. ubi nos legimus: Et expiavit scelus filiorum Israel, ut videri possit interpretem vertisse non placuit, sed placuit Deo Israel, hoc est, placuit ipsum Israel deo. Debet autem apud nos legi cum præpositione, in imitando: quomodo legit Rabanus, quæ præpositio etiam referri debet ad verbum, stare, ut nostræ lectionis collatæ cum originali bus hic sit sensus: Quia Phinees imitatus est Aaronem in timore Domini: aut potius quia per timorem Domini imitatus est deum in zelo suo, & quia cum ignominiosè & turpiter populus laberetur, ipse fortiter stetit in bonitate animæ suæ & alacritate, hoc est, promptitudine ad vindicandum iniuriam deo illatam, ideo ipse placuit Deo Israel, ipsumque Israelitam irato deo placuit & reconciliauit.

35 Ideo statuit illi testamentum pacis, principem sanctorum, & gentis suæ, ut sit illi & semini eius sacerdotij dignitas in æternum.

COMMEMORATIO Sapiens quod Dominus ob egregium Phinees factum dixit de eo. Ecce do ei pacem fœderis, & erit tam ei quam semini eius pactum sacerdotij sempiternum. Vbi pro pacem fœderis: Septuaginta habent, sicut hic διαθήκη ἐιρήνης, testamentum vel pactum pacis, hoc est testamentum pacificum, & quo ei adduxit pacem & sceleritatem. Quod autem sit illud testamentum pacis, explicatur cum subditur principem sanctorum: quod sic coniungi debet cû præcedenti: Statuit illi testamentum pacis: esse scilicet eum principem sanctorum, Vbi per sanctorum, intelligi possunt vel omnes sacerdotes atque Leuitæ qui Deo sanctificati erant, quorum princeps erat summus sacerdos: vel omnia sancta ministeria & vasa, quorum curam in primis commissa fuit summo sacerdoti. Ne autem ad tempus putaretur ei principatus addictus, additur sic eum constitutum à deo ex pacto principem sanctorum, ut sit illi & semini eius sacerdotij dignitas in æternum. Circa quod tamen testamentum & pactum ipsi Phinees factum, duplex oritur quæstio. Primum enim cur deus summum sacerdotium promittit ipsi Phinees, cum illud ei deberetur ex legis constitutione, quia erat primogenitus filius Eleazari. Deinde quomodo semini eius in æternum sacerdotij summi dignitas promittitur, cum Heli fuerit summus sacerdos tempore Samuelis, & aliquot filij eius post eum, qui tamen non fuerit ex semine Phinees, sed ex femine Ithamar, ut patet satis 1. Paral. 24. Dicendum ergo, de pacto hoc accessisse ipsi Phinees, quod per illud ei promitteretur ipsum superuicturum supra patrem suum: ut sic post eum summo sacerdotio fungeretur: deinde quod posteritas eius & semper esset permanens, nec vnquam defectura: & semper habitura ius summi sacerdotij. Quod autem ad aliquod tempus videatur summum sacerdotium fuisse in filiis Ithamar, per Heli & filios eius, an legitime factum sit, & quæ de causa non constat ex scriptura, nec ex Iosepho. Illud tamen constat, etsi ob causam hoc factum sit, ius tamen semper mansit in posteritate Phinees, nec vnquam in totum ab eius posteritate ablatum est. Unde & David cum Abiathar, qui erat ex filiis Ithamar, simul constituit Sadoc, qui erat ex Phinees, & postea Salomon.

Salomon sublato Abiathar solum Sadoc voluit esse summum sacerdotem, in cuius posteritate permanit vsque ad captiuitatem Babylonicam vt patet 1. Reg. 6. Et post captiuitatem constat etiam perdurasse sacerdotium summum vsque ad proxima tempora Christi in progenie Phinees, quia etiam Machabæi vocant Phinees patrem suum. Phinees, inquit Mattathias, pater noster zelando zelum Dei, accepit testamentum sacerdotij æterni. Et notandum bene, quod solius Eleazari per Phinees generatio rexitur 1. Paralip. 6. vsque ad captiuitatem Babylonicam, quodque tempore dauidis duplo plures inuenti sunt filij Eleazari quam filij Ithamar, ita vt sexdecim essent ordines sacerdotum ex filiis Eleazari, octo vero tantum ex filiis Ithamar, vt hinc intelligamus vim pacti diuini.

35 Et testamentum Dauid regi filio Iesse de tribu Iuda hereditas ipsi & semini.
36 Vt daret sapientiam in cor nostrum, iudicare gentem suam in iustitia.
37 Ne abolerentur bona ipsorum, & gloria eorum in gentem æternam fieri.

QUO ad lectionem attinet, notandum male à quibusdam legi per genitios: Dauid regis filij Iesse: cum per datiuos legendum esse, regi filio, vt etiam multa scripta habent, & meminit etiam Glosa ordinaria, patet ex originalibus Græcis. Quod ad sensum verò pertinet, eum satis extraneum nostri hic adferunt, & Græca admodum sunt perplexa. Ex quibus tamen satis constat hic obiter fieri comparationem dignitatis sacerdotalis & regis, quoad perpetuitatem in successione promissam ipsi Phinees & Dauidi. Et ex collatione facta cum Græcis, hic potest nostræ lectionis reddi commodus sensus, & sicut pactum factum ipsi Phinees filio Eleazari de tribu Leui, fuit de sacerdotio in æternum permanens in semine eius: ita etiam testamentum & pactum factum Dauidi regi filio Iesse de tribu Iuda fuit hereditas ipsi Dauidi & semini eius, hoc est, fuit de perpetua possessione regni. Id autem significat ita Deum constituisse, vt bene prospiceret per vtrâque potestatem populo suo, & vtrique etiam illi generationi æternam adiceret gloriam. Ideo que subiicitur: Vt daret, deus scilicet, sapientiam in cor nostrum: per officium scilicet sacerdotale, ad quod potissimum pertinebat docere populum. Iudicare item gentem suam, hoc est, vt iudicaret etiam gentem suam in iustitia, quod potissimum pertinebat ad potestatem regiam. Et hæc quidem est causa cur vtramque potestatem in populo constituerit Deus: cur autem vtramque perpetuam addiderit dictis duabus generationibus & tribubus, significat cum subditur: Ne abolerentur bona ipsorum, & c. Vbi relatiua, ipsorum & eorum, vel possunt referri ad Phinees & Dauid, vt sit sensus: Deum his duobus eorum dignitatem promississe fore perpetuam: ne bona eis collata vnquam abolerentur, deo que eorum gloriam fecit esse æternam in gente, & progenie ipsorum. Nam quidam libri habent in genere alij, in gentem, Græca est γενεάς αὐτῶν, in generationes ipsorum. Vel possunt referri ad Israeliticum populum, vt significetur deum hoc fecisse ne bona que per has dignitates illis acceperunt, & gloria item que inde illi populo prouenit, vnquam eis auferretur, sed essent eis perpetua.

HOC CAPITE consequenti ordine celebratur Iesus filius Naue, & socius eius Caleb. Deinde communiter iudices qui post eos fuerunt, non expressis eorum nominibus. Postremum sit egregia merito Samuelis. vocatus autem hic Iesus filius Naue, quem D. Hieronymus vocat Iosua filium Nun, non quod binominis esset ipse & pater eius, sed quia que Hebræa vocant, יהושע Iehosua, p quo Hieronymus posuit Iosue, Septuaginta, quos noster hic secutus est, vocant Ἰωσῆς, eodem scilicet nomine quo dictus est noster saluator. Et quem Hebræa, vocant Nun, Septuaginta vocant ναυῆ, dicebatur iste Iosue prius Osee, vel, vt est Hebræis יהושע Hosea, sed Moyse appositione vnus literæ, & mutatione vnus puncti, vocauit eum Iehosua vt scribitur Num. 13. Iste ergo hic peculiari ter celebratur à fortitudine quam in bellis præstitit, & viuente adhuc Moysse deuincens Amalechitas, & reges Amorrhæorum, & post Moysen prosteruens Cananæos. Celebratur & ab eo quod meruit Moyse tanti viri & ducis esse successor in regimine populi, & spiritu prophetiæ. Rursum enim hic pro eo quod libri constanter habent in prophetis, Græca habent, ἐν προφητείαις, in prophetiis, vt significetur Iosue, successisse Moyse in spiritu prophetico, & intelligatur eum non humana prudentia rexisse populum, sed, sicut Moyses, omnia gessisse iuxta revelationem & inspirationem adiuua. unde de eo dicitur, deut. 34. Post mortem Moysis Iosue filius Nun repletus est spiritu sapientiæ, quia Moyses posuit super eum manus suas. Et in libro Iosue loquitur Dominus ad ipsum, sicut prius ad Moysen, instruens eum de agendis. Quod ergo nos legimus successor Moyse in prophetis: sic intelligendum est, quod fuerit hic successor Moyse, vt post eum fuerit inter prophetas, hoc est, fuerit propheta: cui dominus suam voluntatem indicauit, sicut prius Moyse.

2 Qui fuit magnus secundum nomen suum, maximus in salute electorum. Deo expugnare insurgentes hostes, vt consequeretur hereditatem Israel.

GRÆCÆ non est, maximus, sed tantum, magnus. Et legendum est potius: in salute: vt habent quædam scripta emendatiora, quam, in salutem: quia Græcè est, ἐν σωτηρίᾳ. Commendatur ergo ab eo quod sicut nomen habuit magnū, videlicet quod à salute deriuatur, & saluatorem significat: ita etiam responderit suo nomini, in præstata salute & incolumitate eorum quos Deus sibi elegerat in populum, ita vt pro eis expugnaret hostes insurgentes contra populum dei, ad hoc vt Israeliticus populus consequeretur hereditatem sibi à Deo promissam infinitis enim, expugnare, posuit est Græco more pro gerundio, expugnando. Hac tanè in re magnus est declaratus Iosue, si historiam solij spectes: at maior deprehendetur, si consideremus eum hac in re singularem typum gessisse nostri saluatoris, cum quo aut idem aut saltem valde vicinum hominem habuit commune. Vt enim ille dictus est à Moyse Iehosua, à salute corporali quam præstitit populo Dei: ita & noster, saluator nomen

3 Quam gloriam adeptus est in tollendo manus suas, & iactando cum ciuitate romphæas.

nomen à Deo patre accepit à salute spirituali quâ attulit populo Dei & electis eius, expugnando pro eis hostes eorum, & terram promissam eis distribundo. An autem omnino idem fuerit apud Hebræos nomen nostri saluatoris & ipsius Iosue, sicut in Græcis idem omnino eis est, non est huius loci inquirere.

4 Quam gloriam adeptus est in tollendo manus suas, & iactando cum ciuitate romphæas.

AL L V D I T V R ad id quod in prima illa victoria, quam Iosue sua manu & fortitudine obtinuit de vrbe Hai, scribitur de eo, vt est Iosue 8. capite: Iosue vero non contraxit manum quam in sublime porregerat, tenens clypeum, donec interficerentur omnes habitatores Hai. Pro, iactando, Græcè est ἐν τῷ ἰκτάναι, & inex-édédo, & est singulari numero ῥομφαίαν, quo nomine in scripturis sæpè significatur gladius, vt sit sensus: & extendendo, gladium contra ciuitates. Noster vertendo, iactando romphæas, per romphæas videtur hic intellexisse iacula missilia, quæ ipsū nomen etiam significat, maxime si hæc speciem præferant, & longa sint quantum iactare romphæas, etiam accipi possit pro vibrare gladios. Nam de iaculis Iosue non ita legimus, sicut de gladio eius.

4 Qui ante illum sic restitit, Nam hostes ipse Dominus perduxit.

PR I O R pars significat neminem ante Iosue sic restitisse hostibus populi Dei sicut ipse, nec quidem Moysen, qui non ita armis pugnauit sicut Iosue, quò nemo cum pluribus hostibus negotium habuit, nemo efficacius & gloriosius superauit. Secundam partem Græca in Complutensi editione aliter habet sic: τὸς γὰρ πολεμῶν αὐτοῦ αὐτὸς ἐπήγαγε, hoc est, Nam prælia domini ipse adduxit, hoc est, direxit, & ductor eorum fuit Germanica tamen editio sic habet, quomodo noster declarat se legisse: τὸς γὰρ πολεμῶν αὐτὸς κήρυξ ἐπήγαγε, Nam hostes ipse Dominus perduxit, quomodo & scripta quædam nostra habent, & impressa nunc biblia. Id cum non intelligeretur, verbum, perduxit, in multis libris mutatum est in percussit: vt significetur Iosue non tam sua virtute quàm Dei vicisse hostes Dei. At potius interpretè vertisse, perduxit, Græca satis indicant. Quæ versio sic videtur accipienda, vt significet ipsum Dominum excitasse ei hostes, & adduxisse contra illum, quibus se opponeret, & pugnando gloriosas reportaret victorias. Aut potius sic: Ipse Dominus perduxit vel adduxit hostes in manus eius, iuxta illud quod ei dicitur à Domino: Ne timeas, in manus enim tuas tradidi, vt est Iosue 10. sicut & quod sequitur.

5 An non in iracundia eius impeditus est sol, & una dies facta est quasi duo.

MV L T I libri habent, Aut non, sed quidam melius habent, An non, quomodo & apud Dionysium legitur. Græcè enim est, Com memoratur hic quod describitur Iosue 10. & ad laudem ipsius multum facit, nempe quod cum pugnatet pro Gabæonitis contra quinque reges, & dies deficeret præcepit vt sol & luna non mouerentur: unde hic dicitur quod sol est impeditus à progressu scilicet suo, ita vt vna dies esset quasi duo, quia, vt ibi dicitur, sol non festinauit occumbere spatio vnus diei, vt esset spatium Israeliticum vlciscendi se de suis inimicis. Pro, in iracundia eius, Græcè est ἐν ἰραδί αὐτοῦ, in manu eius, hoc est, per ipsum, eiusque imperium. Nostra lectio significat hoc factum esse ex zelo & ira eius contra hostes Dei, quos penitus perdere cupidi, comprehendendi & perimendi. Quod quia à Deo precibus obtentum est, ideo subditur.

6 Inuocauit altissimum potentem in oppugnando inimicos vndique, & audiuit eum magnus & sanctus Deus in saxis grandinis virtutis valde fortis.

IN bello illo, quod notatur versu præcedente, Iosue inuocasse Dominum significatur, cum dicitur: Tunc locutus est Iosue domino. Dicit ergo, Inuocauit altissimum potentem, hoc est, non confisus est in sua fortitudine, sed in Dei potentia, in oppugnando inimicos vndique, hoc est, cum illum ex omni parte hostes oppugnarent, nam conuenerant tunc contra eum quinque reges: & exaudiuit eum magnus & sanctus Deus non solum iuxta eius voluntatem solem retinendo, sed etiam mittendo supra hostes lapides gradinis valde fortis potentia & efficacia, quia, vt scribitur prædicto loco, Cum fugerent filios Israel, Dominus misit super eos lapides magnos de cælo, & mortui sunt multo plures lapidibus gradinis, quàm quos gladio percusserant filij Israel. Illud autem, in oppugnando inimicos vndique, Græca magis requirunt, vt exponatur modo iam dicto, quam vt sit sensus: cum ipse Iosue oppugnaret inimicos, quâuis Latina ratio eum sensum magis requireret.

7 Impetum fecit contra gentem hostilem, & in descensu perdidit contrarios.

8 Vt cognoscant gentes potentiam eius, quia contra Deum pugna: re non est facile.

SV P P O S I T V M verborum, fecit, & perdidit, est non, Iosue, sed, Deus magnus, qui versu præcedente dicitur exaudisse Iosue, & posset melius ea pars in saxis gradinis virtutis valde fortis, coniungi cum sequenti, Impetum fecit, vt significetur Deum pugnaſſe pro Iosue, & impressionem fecisse contra gentem hostilem per lapides grandinis è cælo super eam demissos quod, vt scribitur in Iosue, hæbat cum essent in descensu Bethoron, unde hic dicitur, & in descensu perdidit contrarios, hoc est, aduersarios populi sui. Quæ res cum humanis viribus non perageretur, sed solum diuina fortitudine, recte dicit id factum esse vt gentes incredulæ cognoscerent Dei potentiam qua sola id fieri videbant. Quia contra Dominum pugnare non est facile, imò est impossibile & admodum malum, Græca habent, ἐπὶ ἐναντίον κυρίου ἐπέλεμος αὐτοῦ, hoc est, quia coram domino bellum ipsius, hoc est, bellum Iosue placuit Deo, & gerebatur fauente Domino.

9 Et secutus est à tergo potente, & in diebus Moysi fecit misericordiam, ipse & Caleb filius Iephone.

10 stare contra hostes, & prohibere gentem à peccatis, & perfingere marmor ma tta.

CO M M V N I T E R legitur. Et secutus est à tergo potentes, vt significetur ipsum Iosue, in bello insectum fugientes potentes reges & principes, quemadmodum scriptum est de eo in bello contra quinque reges: Et persecutus est eos per viam.

viam à sensu Bethoron. Secundum quam lectionem & intelligentiam pars illa pertinet ad superiora. At Græcis inspectis, dubium mihi esse non potest quin interpretes verterit per genitium, Et secutus est à tergo potentis, quomodo etiam habuit unum scriptum magnæ antiquitatis. Græcis enim est ἐπικολοῦνθαι ἀπὸ τῆς δυνατέως, secutus à tergo potentis, vel post potentem. Nec dubium mihi est quin alludatur ad id quod de Caleb resistentem murmuri populi, de quo subditur, Dominus dixit: Nume. 14. Seruum meum Caleb, qui plenus alio spiritu secutus est me, inducam in terram. Idem enim intelligendum competere in Iosue, qui fuit socius Caleb. Illo autem loco pro, secutus est me, Septuaginta habent ἐπικολοῦνθαι με. Et Iosue 14. pro eo quod nos legimus dictum, Caleb, quia secutus es Dominum Deum tuum: Græcè est eadem phrasi quæ hic, προσετέθη ἐπικολοῦνθαι ὀπίσω κυρίου, hoc est, appoluit sequi à tergo Domini vel post Dominum. Dicitur ergo in illo tempore Iosue simul cū Caleb secutus à tergo potentis, & post Dominum potentem, quia cum alij exploratores humani timoris spiritum sequerentur spectantes solum quid humanis viribus possent, atque ob id animos populi confringerent suæ diffidentiae verbis, isti duo alio spiritu ducti, diuinam & potentiam & veracitatem considerabant, cogitantes quid possent per eum qui suis pomisit terram Cananeorum, ideoque ausi sunt aliis omnibus contradicere. Et ob id hic dicitur Iosue secutus post potentem, quia eius potentiam considerabat, non autem humanam infirmitatem. Hic sensus quoniam non est intellectus, genitius, potentis, mutatus est in accusatiuum, potentes. Aliquot ergo versibus hic in Iosue & Caleb celebratur insignis illa virtus eorum quæ scribitur Num. 13. & 14. Vnde & hic dicitur de eis quod in diebus Moyfi fecerunt misericordiam, hoc est, opus pietatis, & in ipsum Moysen, & ipsum populum, quia scriptum est de Caleb, quod compescens murmur populi qui oriebatur contra Moysen, ait: Ascendamus & possideamus terram, quoniam poterimus obtinere eam. Qua autem in re fecerint misericordiam, ostendit eum sequitur: Stare contra hostem, hoc est, stando contra hostem, & prohibendo populum à peccatis. Infinitui enim Græco more hic rursus positi sunt pro gerundijs, vel exponendi sunt, ita ut staret contra hostem, & prohiberent gentem. Pro hostem, quædam Græca habent ἐκκλησίας, hoc est, ecclesiam, & totam illam populi congregationem, cui resistebant Iosue & Caleb. Germanica tamen editio habet, ἐχθρῶν, contra hostem. Et videtur singulare positum pro plurali, hostes, qui scilicet contradixerunt verbis ipsorum. Pro, perfringere, vel ut quidam legunt, confringere, quidam habent, perfringere, sed altera lectio magis conuenit dictioni Græcæ κοπᾶσαι, hoc est, compescere & facere cessare.

GRÆCA clarius habent, καὶ αὐτοὶ δύο ὄντες ἀπὸ τῆς δυνατέως, &c. et ipsi duo existentes saluati sunt. Significatur ergo quod merito suæ constantiæ ex magno illo numero sexcentorum millium perditum, qui, ut scribitur in exod. egressi sunt ex Agypto, soli isti duo fuerunt qui sunt saluati & li-

berati in periculo mortis, quæ omnes reliquos inuoluit iuxta verbum Domini spatio quadraginta annorum. Sic autem saluati sunt, & liberati atque subtracti diuino beneficio à morte, ut induceret illos solos Deus in promissam hereditatem, & in terram illam optimam quæ abundè profundit lac & mel. Verbum enim, inducere, magis referendum est ad Deum, ut significetur Deum illos inducturum in terram Canaan, quàm ad Iosue, qui inducturus erat Israëlitas in illam. Alluditur enim ad illud quod in historia dicit Deus: seruum meum Caleb, qui secutus est me, inducam in terram hæc quam circuiuit. Quam Iosue & Caleb profitebantur lacte & melle manare, dicentes populo: Inducet nos in terram, & tradet humum lacte & melle manantem. Porro cum hi duo soli dicuntur inducendi in terram promissam, excluduntur Leuitæ, qui non comprehenduntur in numero sexcentorum millium, ut patet Nu. 1. Nā Eleazarus & Phinees simul cum Iosue ingressi sunt, & similiter alij multi Leuitæ, quoniam non consenserant in murmure contra Moysen.

13 Et adit Dominus ipsi Caleb fortitudinem, & usque in senectutem permansit illi vir. 22. 14 Et ascendit in excelsum terra locum, & semen eius obtinuit hereditatem.

ALTERVM præmium à Deo redditum ipsi Caleb hic describitur, quod commemoratur Iosue 14. vbi dicitur in diuisione terræ sorte fienda, Caleb ante omnes petiuisse & obtinuisse sine sorte possessionem quam volebat, montem quendam à deo illi promissum: & dicit Cabel se à deo hoc peculiariter accepisse, ut cū iam octoginta quinque esset annorum, sic valeret ut eo valebat tempore quo quadragenarius missus fuit ad explorandum terram. Illius, inquit, temporis fortitudo in me usque hodie perseverat tam ad belandum quàm ad gradiendum. Fructum horum beneficiorum concessorum à deo ipsi Caleb indicat sequens versus, cum dicitur.

15 Ut viderent omnes filij Israel, quia bonum est obsequi sancto Deo.

LEGENDVM esse, ut viderent, & non, & viderunt, patet ex Græcis, quæ habent ὅπως ἰδῶσι. Pro obsequi sancto deo, Græcè est, προσεβῆσαι ὀπίσω κυρίου, hoc est, ire post dominum. Alluditur enim ad id quod prius dictum est de Caleb, quod secutus est à tergo dei vel post deum, quod non est aliud quam obsequi deo: hoc est, eius voluntati se accommodare, atque eius verbis credere.

16 Et iudices singuli suo nomine, quorum non est corruptum cor qui non auersi sunt à Domino ut sit memoria eorum in benedictione. 17 Et ossa eorum pullulent de loco suo, & nomen eorum permaneat in æternum, permanens ad filios illorum sanctorum virorum gloria.

SVMMATIM perstringit laudem Iudicum qui post Iosue fuerunt in populo inculpata vitæ. Porro quod constat de recta huius loci, (qui obscurus est in litera) & lectione, & intelligentia: notandum quod in secundo versus legendum non sit pullulat & permanet: pindicatiua verba, sicut multi legunt, sed pullulent & permaneat: ut hæc verba respondeant verbo: sit, præcedenti: quomodo & scripta & impressa iam correctiora Biblia habet & Græca requirunt: quæ habet opta-

optatiuum modum, ἀναβάλοι, repullulent. Deinde notandum quod in priori versu, pro, ut sit, in Complutensi editione tantum sit coniunctio, & itayt, ad verbum habeatur, & memoria eorū benedictionibus. Quam lectionem sequentes intelligunt subaudiendo verbum optatiuum, sit, quod nos ter expressit, ut sit sensus: Etiam eorum memoria sit in benedictione, sicut & prædictorum. Itaque videri, possit apud nos legendum pro, ut sit. Germanica tamen editio non habet coniunctionem, καὶ, & sed pro ea habet verbum optatiuum, ἐπι. Et sic sententia est manifesta, nisi quod nominatiuus, Iudices singuli, ponatur absolute sine verbo, sicut & alias nonnunquam, ut ibi: Virga tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt. Ut hunc sensum nostra habeat litera, dicitio, ut est accipienda quemadmodum nonnunquam, ut sit aduerbium optandi pro vtinam, sicut apud Terentium: Ut illum dij, deeq; perdant. In qua acceptio ne penè superest, sicut & hoc loco Græcis omnino non est. Optat ergo Sapiens, ut Iudicum, qui singuli sua nomina habent expressa in scripturis sit memoria in benedictione, hoc est, ut eorum memoria semper perduret cum laude, significans hoc voto dignos illos esse quorum memoria fiat semper cum laude ipsorum. Non autem vult omnium memoriam fieri cum laude, sed eorum quorum non est corruptum cor, pro quo Græcè est, quorum non est cor fornicatum, hoc est, qui non ad idololatriam prolapsi sunt. Ea enim in scripturis sæpè nomine fornicationis significatur eaque verè est maxima & præcipua cordis corruptio: vnde & exponendo subiicitur, qui non auersi sunt à Domino. Quamquam & per alia etiam vitia rectè dicatur cor corruptum, & auerti à Domino, ut videantur quidam Iudices excludi hic à laude, & potissimum Abimelech. Quod subdit Sapiens, Et ossa eorum pullulent de loco suo, significat se optare & illos dignos esse, ut eorum sepulchra cum ossibus eorum nunquam penitus pereant, sed inspecta semper renouent eorum memoriam, sic enim suo modo eorum ossa pullulant de loco suo. Quamquam secretiori sensu etiam videatur significari dignos eos esse qui aliquando resurgant in resurrectione iustorum. Quod subiicitur, Et nomen eorum permaneat in æternum, exponit allegoriam quæ est in verbis præcedentibus. Quod sequitur, duplicem habet lectionem. Nam sunt qui legunt per ablatiuos, permanente ad filios illorum sanctorum virorum gloria: Et tunc significatur, quomodo cupiat nomen eorum permanere in æternum, videlicet per hoc quod permaneat semper ad filios & posteros gloria illorum sanctorum virorum. Plures libri habent per nominatiuos, permanens gloria, & tunc exponit hæc pars quid sit quod dicitur, nomen eorum permaneat in æternum, hoc est, permanens sit ad filios gloria eorum. Græca paulò aliter habent, ut ex eis non satis iudicari possit vtra lectio apud nos sit præferenda. Prior tamen lectio habet commodiorem sensum.

18 Dilectio à Domino Deo suo Samuel propheta Domini, renouauit imperium, & vnxit principes in gente sua.

PRO sequitur laudes Samuelis qui vltimus, fuit Iudicum, attingens ex ordine quæ in scripturis de eo præclatiora habentur. Primum ergo dicit eum fuisse dilectum à Domino, quia de eo scriptum est adhuc in pueritia: Et ma-

gnificatus est puer Samuel apud Dominum. Et mox postea. Puer autem Samuel proficiebat, atq; crescebat, & placebat tam Deo quàm hominibus. Prophetam autem Domini rectè dicit, quia cum illo tempore sermo Domini esset pretiosus, nec esset visio manifesta, iste peculiari prophetiæ spiritu donatus est, & quasi prophetarum primus post Moysen habitus est, vnde dicitur Actuum 3. Omnes propheta à Samuel & deinceps qui locuti sunt, annunciauerunt dies istos. Pro renouauit imperium Græcè est, κατεστῆσε βασιλείας vel βασιλεία, hoc est, constituit regnavel regem, quia scilicet in populo Israëlítico qui prius tanquam habebant iudices, instituit primus, petente populo & Deo annuente, regiam potestatem, constituendo regem Saul, & postea Dauidem vnde & sequitur, Et vnxit principes, nepe Samuel, & Dauidem in gente sua. Itaque quod nos legimus: renouauit imperium, accipi debet pro, de nouo instituit imperium regium, & iudicum potestatem mutauit in regiam.

19 In lege Domini congregationem iudicauit, & vidit Dominus Iacob.

PER VERSE ab omnibus ferè legi, vidit nomen vel Deum Iacob, & legendum esse vidit Dominus Iacob, quomodo & scripta quædam antiqua habebant, & modò quædam impressa, manifestum est ex Græcis, quæ habent ἐπισκέψατο κήριος τὸν Ἰακώβ, hoc est, visitauit vel inspexit Dominus Iacob, hoc est, populum Israëliticum. Cum enim in salutem populi sui misit Deus singularem aliquem virum post longam calamitatem, dicitur Deus visitasse populum suum. Sic de Moysè dicitur: Exod. 4. Audierunt quod visitasset Dominus filios Israel, & quod respexisset afflictionem illorum. Itaque quod nostra lectio habet: Vidit Dominus Iacob, significat quod Deus populum suum respexerit, eiusque se curam habere ostenderit, mittendo eis talem virum, qui prius sub Heli & filiis eius miserè tractabatur, quado corruptus erat status religionis & reipublicæ apud Iudæos. Tunc ergo, ut hic dicitur, iudicauit congregationem, hoc est, totam rempublicam Israëliticam (est enim hic συναγωγή) sed in lege Domini, hoc est, iuxta eius legem, sine omni acceptance personarum, aut commodi sui expectatione, atque ob id dicitur Deus visitasse suum populum, quod non solum prophetam, sed etiã tam incorruptum iudicem eis dederit. De iudicio Samuelis agitur 1. Reg. 7.

20 Et in fide sua probatus est propheta, & cognitus est in verbis suis fidelis, quia vidit Deum lucis.

ALVDITVR ad illud quod de eo dicitur, Dominus erat cum eo, & non cecidit ex omnibus verbis eius in terram. Et cognouit vniuersus Israël à Dan vsque Bersabee, quod fidelis Samuel propheta esset Domini. Est ergo sensus quod Samuel probatus est esse verè propheta per fidem suam, hoc est, fidelitatem suam, qua nihil dixit, nisi quod à Deo audiuit, & quod non ipso facto impleteretur, vnde & sequitur: Cognitus est in verbis suis fidelis. Cum autem sequitur: Quia vidit Deum lucis, accipi potest coniunctio quia, vel causaliter, ut sit sensus: eum ideo deprehensum esse fidelem, quia videret Deum lucis, hoc est, quia à Deo omnis lucis & veritatis authore illustratus fuit. Vel infinite pro, quod, ut sit sensus: cognitus est fidelis, nepe quod viderat Deum lucis, hoc est,

hoc est, omnes cognouerunt cum uidisse Deum lucis. Cui sensui conuenit ea lectio, quam deprehendi in quibusdam antiquis & emendatis scriptis. Cognitio est in uerbis suis fidelibus, quia uidit Deum lucis. Quam lectionem preferrem, nisi Græca haberent πῆξ ὁ ἀγνός, hoc est, cognitus est in uerbis suis fidelis uisionis, hoc est, certus & uerus in his quæ uiderat.

21 Et inuocauit Dominum omnipotentem in oppugnando hostes circumstantes undique in oblatione uiri inuolati.

OSTENDIT iam Samuelem non tantum fuisse iudicem incorruptum, & prophetam fidelem, sed etiam populi saluatorem, cum ab hostibus undique premeretur, & maxime à Philistæis ut scribitur 1. Reg. 7. Pro, omnipotentem, Rabanus legit, potentem, sicut & Græca habent δυνατός, quam dictionem etiam supra nos ter uertit, potentem. Porro obscuritatem aliquam facit quod legitur uiri inuolati, uel, ut alij legunt, uiri immolati, & torquent se hic nostri interpretes. Et Cōplu tenfis quidem editio etiam habet ἀγνός, hoc est, uiri, sicut nos ter se declarat legisse, sed pro, inuolati uel immolati, habet sicut & alia Græca, γαλαθῆν ὄν, hoc est, lactentis: unde non est dubium quin per uiram lactentem intelligi debeat masculus ille agniculus, quem Samuel orans pro Israël contra Philistæos obtulit Domino, ut est prædicto capite, ubi etiam Septuaginta habent hanc dictionem, γαλαθῆν ὄν. Verum cum dura sit hæc locutio qua uir ponitur pro agno, et si masculus etiam sexus sit in eo genere, magis uerisimile est corruptè in Græcis codicibus quibusdam legi ἀγνός, & reponendum pro eo esse ἀγνός, quemadmodum habet editio Germanica. Imitatus est enim noster Sapiens Septuaginta, qui in historia prædicta dicunt Samuelem obtulisse ἀγνός γαλαθῆν ὄν, agnum lactentem. Itaque in nostra lectione per uirum, intelligendus est agnus masculus, & legendum est potius, inuolati, quam immolati, quia sicut esse agnum lactentem commendat sacrificium ætneritudine & integritate, ita etiam esse agnum inuolatum, hoc est, immaculatum, aut nec dum coitu corruptum: unde & paschalis agnus iubetur esse sine macula masculus anniculus. Et Christum Petrus uocat agnum immaculatum & incontaminatum. Sensus ergo est: Cum hostes undique oppugnarent populum Israëliticum, ita ut grauer timerent à facie illorum Israëlita, inuocauit Samuel Dominum, in cuius potentia solum confidebat, idque cum oblatione masculi agni adhuc tenebat, delicati, & inuolati. Cuius preces quam fuerint efficaces, ostenditur cum subditur.

22 Et inuocauit de caelo Dominus, & in sonitu magno, audiam fecit uocem suam.

23 Et contriuit principes Tyrorum, & omnes duces Philistim.

MANIFESTA sunt hæc ex historia, nisi quod in ea de principibus Tyrorum non fit mentio. At uerisimile est eos sicut ualde uicinos Philistim, tunc illis confœderatos fuisse contra Israël.

24 Et ante tempus finis uitæ suæ & iacuit, testimonium præbuit in conspectu Domini & Christi.

25 Pecunias & usque ad calceamenta ab omni carne non accepit, & non accipit eum homo.

PRÆDICTIS ad laudem eius pertinentibus adiicit & illud quod scribitur 1. Reg. 12. quo

modo Samuel iam grandævus uisus est innocentiam & integritatem suam apud totum populum, Deum & regem testes adhibens, profiteri, ne quisquam inuentus sit in tanto populo, qui de eo conquereretur, & non potius pius iustitiæ attestaretur. Ante tempus, inquit, finis uitæ suæ, & ante tempus finis sæculi sui, hoc est, antequam desineret uiuere, & suam durationem peregisset, aut ante tempus finis sæculi huius, hoc est, antequam finiret hoc seculum, dilucidissimum testimonium præbuit de seipso coram Domino & uincto rege Saul, nempe quod pecunias, & usque ad calceamenta, hoc est, minima quæque non accepit ab omni homine: & cum sic suam integritatem profiteretur, non accusauit eum homo, hoc est, quisquam, sed dixerunt confirmantes eius integritatem: Non est calumniatus nos, neque oppressisti, neque tulisti, de manu alicuius quippiam in eo, quod dicitur, usque ad calceamenta: quod in uerbis Samuelis non exprimitur, quamuis includatur, imitatio est uerborum Abraham dicentis ad regem Sodomorum: Gen. 14. A filio subregminis, usque ad corrigiam caligæ non accipiam ex omnibus quæ tua sunt, hoc est, nihil omnino.

26 Et post hoc dormiuit, & notum fecit regi, & ostendit illi finem uitæ suæ.

27 Et exaltauit uocem eius de terra, in prophetia delere impietatem gentis.

GRÆCA habent in principio, καὶ μετὰ τὸ ὄνειδος, & postquam ipse dormiisset, prophetauit. Dixit enim quid ante finem uitæ suæ præstiterit, nunc uero quid etiam post mortem, referens eam historiam, quæ scribitur 1. Regum 28. & ab eo quod etiam per eum post mortem gestum est illum commendare uolens. Circa hunc tamen locum & prædictam historiam non parua exurgit quæstio, an his qui arte pythonissæ, & potestate dæmonis petente Saule excitatus est, uerè fuit Samuel. Indignum enim uidetur tam sancti uiri animam ex abditis mortuorum receptaculis iussu & uoluntate diaboli reuocatam. Et tamen sacra scriptura & in historia prædicta, & in hoc loco Samuel testatur uisum, & locutum regi. Deinde & ueritatis prædictio uidetur arguere uerè fuisse Samuelem: tractat hanc quæstionem satis exactè Dionys Augustinus lib. 2. ad Simplicianum quæstione tertiam ostendens utramque partem defendi posse, magis tamen inclinans in eam partem, ut credatur non uerè spiritum Samuelis à sua requie excitatum fuisse, sed aliquod phantasma & imaginaria illusionè diaboli machinationibus factam, quam propterea scriptura nomine Samuelis appellat, quia solent imagines rerum earum nominibus appellari quarum imagines sunt. Nec illud dicit quæquam mouere debere, quomodo à maligno spiritu Sauli uera prædicta sunt, quia incongruum non est ut Deus aliquando uelit etiam per dæmones aliquè cognoscere uera maxime temporalia, & ad istam mortalitatem pertinentia, quæ ab Angelis bonis didicerunt, ut malum quod ei impender, prænoscedo, patiatum etiam antequam ueniat. Docet tamen absurdum non esse credere ex aliqua dispensatione diuinæ uoluntatis permissum fuisse, ut non inuitus, nec dominante, nec subiugante magica potentia, sed uolens atque obtemperans occultæ dispensationi Dei, quæ & pythonissam illam & Saulem latebat, consentiret spiritus Prophetæ san-

ancti se ostendi aspectibus regis, diuina cum sententia percussurus. Huic sententiæ omnino fauere uidetur ipsa historica narratio, & maxime hic locus, in quo in laudem Samuelis dicitur quod post mortem Samuel prophetauerit. Itaque sequendo priorem sententiam quæ probabilior est, de hoc loco dicendum est, quod auctor hic secutus est historice narrationem: proinde sicut illa loquitur de imaginario & phantastico Samuele, tanquam de uero qualis suo merito decepti Pithonissa & Saul, esse crediderunt, ita & iste. Nec obstat quod in laudem Samuelis istud hic afferatur, quia ad laudem illius hoc facit quod in illius & bonitate & ueracitate Saul iam in summa consistens desperatione confusus sit, quodque illius merito Deus per malignum spiritum ab Angelo edoctum ueritatem prædicere & reuelare uoluerit, ut ob id quasi Samuel ipse futurorum euentum prædixerit, quia propter illum ueritatem prænuntiari & prophetari permisit. Ideo ergo hic dicitur, quod Samuel notum fecit regi finem suum, & quod exaltauit uocem eius (pro suam) de terra, quia scilicet de terra ascendebat, ad hoc ut in prophetia, hoc est, per prædictionem futurorum deleret impietatem populi Israëliti, quia scilicet dixit ei: Dabit Dominus etiam Israël tecum in manus Philisthim.

1. Reg. 8.

CAPVT XLVII.

1 Post hac surrexit Nathan propheta in diebus Dauid.

GERMANICA editio habet μετὰ τὸ ὄνειδος, post hunc, nempe Samuelem: Cōplutenfis, μετὰ τὸ ὄνειδος, post hoc, quomodo & Rabanus habet, & unum scriptum Tongerlense, quamuis parum ad rem faciat quouis modo legatur, transiturus ad commendationem Dauidis, interponit post mentionem Samuelis prophetæ: mentionem prophetæ Natham, qui prophético spiritu sic in plerisque bene consuluit Dauidi, sicut Samuel consuluerat Sauli, quæ & uerisimile est gesta Dauidis conscripsisse, sicut Samuel Saulis.

2 Quasi adeps separatus à carne, sic Dauid à filiis Israel.

MULTI libri eam partem: & quasi adeps separatus est à carne: iungunt cum præcedenti, ut ad Nathan pertineat, quomodo & Rabanus intelligit. At eam partem pertinere ad sequentia, sicut alij distinguunt, satis indicat, quod persicendo comparationem subiicitur, sic Dauid. Superest autem coniunctio, & quæ in multis libris legitur & quasi adeps. Nam ut illa non est in Græcis, ita nec in aliquot scriptis, nominatim in Bibliis Bessarionis. Itaque absolute incipiendum est, Quasi adeps, & cetera. Habent autem Græca pro, à carne, ἀπὸ σαρκός, à saluari. Et intelligitur per salutare, hostia pacificorum, quæ pro salute Domino offerebatur, cuius adeps solus credebatur, pectusculum autem & armus dexter erant sacerdotibus, reliquæ carnes edebantur cum gratiarum actione ab offerentibus. Comparatur ergo Dauid non cuius adipi, sed adipi qui Deo sacratus erat in sacrificio pacificorum. Et significetur, quod quemadmodum in tali sacrificio adeps præ carne reliqua separatus erat, & quasi sanctior erat, cum in honorem Dei cõbureretur, reliqua uero caro ab offerentibus etiam laicis comedebatur: sic Dauid apud Deum separatus fuit à fi-

1. Reg. 3.

liis Israël, hoc præ illis à Deo electus, & ei gratus, quamuis etiam omnes filij Israël essent Deo uelut carnes sanctæ. Ex commentario omnino certum uidetur Rabanus legisse, Quasi adeps salutaris separatus à carne, sic enim habet. Quod autem dicit eum separatum à carne, quasi adipem salutarem, ostendit eum, & c. Proinde omnino uerisimile est nostrum interpretem uertisse, Quasi adeps salutaris separatus à carne, sic tamen ut dictio salutaris, sit non nominatiui casus, quemadmodum intellexit Rabanus, sed genitiui, ut dictum sit adeps salutaris sicut in Psalmis dicitur: Calicem salutaris accipiam, ubi etiam est sicut hic, σαρπίου, & significatur sacrificium pacificorum, in quo edendo etiam calix cum lætitia sumebatur. Porro præposita hac magna Dauidis commendatione, quedam eius insignia facta commemorat, quorum illud quod sequitur primum est.

3 Cum leonibus iussit quasi cum agnis, & in uerbis similitur fecit sicut in agnis ouium.

TOLETANVM exemplar legit ἐπὶ τῶν ὄντων, hoc est, familiariter egit, & uelut hospites habuit. Alia tamen editio habet, sicut nos ter se legisse declarat, & melius ἐπὶ τῶν ὄντων, iussit. Alluditur autem ad id quod Dauid dixit de seipso à Saul, quod cum pasceret gregem patris sui, interfecerit leonem & uisum, rapientes ouem ex grege. Et quamuis in scriptura tantum dicitur singulariter de leone & uiso, pluraliter hic dicitur, cum leonibus & uerbis per amplificationem, significans illum eadem facilitate cum multis uel præstitisse, uel potuisse præstare. Et alioqui numerus pluralis nunquam ponitur pro singulari, sicut & e contra. Dicitur autem dauid cum feris illis iussisse, sed ludo ipsis feris malo, ad significandum summa cum facilitate, ac sine trepidatione, imo cum uoluptate illum feras illas superasse, non autem magis laboribus & sudoribus, sicut in prælio fieri solet, quemadmodum & ipsum Goliath uelut per ludum deiecit in iactu fundæ, de quo & sequitur.

4 In iuuentute sua nunquid non occidit gigantem, & abstulit opprobrium de gente?

5 In tollendo manum in saxo fundæ, deiecit exultationem Goliath.

ILVD in iuuentute sua, quidam coniungunt superioribus, alij sequentibus, & perinde est, quia utrūque in iuuentute factum est, unde Saul dixit dauidi: Non uales resistere Philisteo isti, quia puer es. Porro quod in superandis feris dauidi datum fuit, fiduciam ei addidit etiam gigantem aggrediendi, unde bene secundum istud factum superiori subiicitur, quo occidendo gigantem abstulit opprobrium de gente Israëliti, quia ille, ut habet historia, exprobrabat agnibus Israël, quod non ferens dauid zelo dei accensus, dixit: Nunc uadam, & auferam opprobrium populi, quoniam quis est incitantius iste, qui ausus est maledicere exercitui dei uiuentis? Et ut significaret quanta facilitate & paruonegorio ipse iuuenis tam potentem uirum uicerit: In tollendo, inquit, manum in saxo fundæ, hoc est, eleuando manum suam cum lapide fundæ (pro, saxo, enim est ἄσπεδος, lapide) re scilicet minima deiecit exultationem Goliath, quia scilicet despiciens dauid dixit ad eum confidenter: Veni ad me, & dabo carnes tuas uolatilibus cæli & bestiis terræ. Cæterum ut intelligatur dauidem non

1. Reg. 17.

ua virtute tantum opus perfecisse subditur.

Nam inuocauit Dominum omnipotentem, & dedit in dextera eius tollere hominem fortem in bello, & exaltare cornu gentis suae.

MVLTI libri habent. Vbi inuocauit Dominum, vetum cum Graeca habent, ἐπελάλεσθε γὰρ. Inuocauit enim, & Graecis consentiant quaedam scripta, quae habent: Nam inuocauit, merito hæc lectio præferenda & retinenda est, Inuocauit, inquit, Dominum omnipotentem, vel, ut quaedam scripta habent, potentem, & is dedit in dextera eius, ut tolleretur hominem qui in pugna do fortis erat, & sic exaltaret cornu gentis suae, hoc est, sublimem faceret gloriam & potentiam populi sui quem Goliath omnino deprimere conabatur. Phrasi enim Hebraica cornu sæpe pro gloria ponitur & potentia, metaphora desumpta à cornigeris bestiis, quarum gloria, potentia, & fortitudo in ipsorum cornibus sira est.

Sic in decem millibus glorificauit eum, & laudauit eum in benedictionibus Domini, in offrendo illi coronam glorie.

COMMUNITER verba, glorificauit & laudauit: referuntur ad Deum, ut signi ficetur Deum glorificasse Dauidem, & laudasse eum, hoc est, laudabilem eum fecisse in benedictionibus suis. At cum hæc dura sit expositio, & quia dure etiam dicitur Deum laudasse illum in benedictionibus Domini, cum dicendum fuisset, in benedictionibus suis, omnino videntur hæc verba referenda ad populum Israëliticum, de quo mox præcedit, exaltare cornu gentis suae. De ea enim gente liberata iam subiugitur in gratiarum actionem præstitit. Sic, inquit, hoc est, propterea, populus liberatus significauit eum in decem millibus, quia scilicet attribuit ei tam gloriosam victoriam ac si decem millia percussisset. Alludit enim, hic Sapiens ad id quod scribitur 1. Regum 18. quod cum Dauid reuenteretur percusso Philistæo, & ferret caput eius in Ierusalem, egressæ sunt mulieres de vniuersis vrribus Israël, cantantes, chorosque ducentes, atque dicentes: Percussit Saul mille, & Dauid decem millia. In eo autem quod sequitur, populum laudasse Dauidem in benedictionibus Domini, &c. omnino videtur ad Psalmum 20. respectus haberi, in quo populus sic introducit Deum & Dauidem laudans: Quoniam præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis, posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso. Proinde ex hoc loco satis patet, illum etiam Psalmum, etsi ad Christum potissimum pertineat, tamen ad literam de Dauide intelligendum, ut sit Psalmus populi gratulatorius pro salute per Dauidem obtenta, sicut præcedens est Psalmus populi precatorius pro salute sui regis. Sensus ergo huius loci est: Populus laudauit Dauidem propter singularia dona quæ Dei benedictione in eo fuerunt, cum inter alias Deus ei obtulit coronam gloriosam, hoc est, regiam dignitatem.

Construxit enim inimicos vniuersos, & extirpauit Philistinum contra vios usque in hodiernum diem construxit cornu ipsorum usque in æternum.

CONIVNCTIO enim, sicut non est Graecis ita nec apud Rabanum. Nouum enim beneficium per Dauidem populo præstitum hic commemoratur, nempe quod inimicos Israëlitis variis bellis contriuerit, ut scribitur 2. Reg. 8. & præcipue quod extirpauerit, vel, ut habent Graeci, ἐξέλεγε.

hoc est, ad nihilum redegerit Philistæos, qui erant præcipui hostes populi illo tempore Saulis maximè erant infesti populo, & illo casu dominabantur eis. Hos ergo in primis extirpauit, non quidem omnes occidendo, sed ita eos diminuendo, ut nunquam deinceps sint dominati Israëlitis: unde de dauid dicitur loco prædicto, quod tulerit frænum tributi de manu Philistinum, & hic dicitur quod contriuerit cornu ipsorum, hoc est, potentiam & imperium usque in æternum.

In omni opere dedit in confusione sancto, & excelsio, in verbo glorie.

CONIVNCTIO &, sicut non est Graecis, ita nec in multis scriptis, & quamuis subintelligi & addi possit, potest tamen etiam coniunctum legi, sancto excelsio. Exprimit hic versus & alia dauidis cõmendatione, nempe quod cum varia & insignia opera designaret, non tamen ea sibi tribuit, nec in eis superbiuit, sed in opere suo dedit confessionem laudis sancto, excelsioque nomino, ei omnem tribuens laudem, & confitens illius omnia virtute peracta esse, non sua. Idque fecit in verbo glorie, hoc est, sermone glorioso & præclaro, aut sermone qui gloriam dei exprimeret, Psalmis scilicet celeberrimis à se conscriptis, quibus deum toties vocat fortitudinem suam, refugium illuminationem, protectorem vitæ suae, atque adiutorem suum.

De omni corde suo laudauit Dominum, & dilexit Deum qui fecit illum, & dedit illi contra inimicos potentiam.

GRÆCA tantum habent: In omni corde suo laudauit: & dilexit eum qui fecit eum, ita ut aperte satis hic dauidi tribuatur, non solum quod in toto corde laudauerit deum, sed etiam quod in toto corde dilexerit: quod bene notandum contra eos qui volunt neminem in hac vita diligere deum in toto corde. Auget hic versus quod dictum est superiori versu, & demonstrat quod non simpliciter dedit deo confessionem & laudem, sed quod id ipsum fecerit in vel ex toto corde suo, iuxta id quod de se dauid aliquoties dicit: Confitebor tibi domine in toto corde meo, hoc est, valde serio & ex animo penitus, sine omni fictione & torpore. Et quia id nemo facere potest, qui etiam in toto corde diligit, subiicit, Et dilexit deum. dilectionis huius causam nostra litera duplicem indicat, nempe & quia deus creator eius esset, ac proinde etiam omnis boni fons: & quia dederat illi contra inimicos potentiam. Verbum enim, dedit, coniungendum est cum verbo, fecit, ut etiam eius superpositum sit relatiuū, qui, & sit sensus: dilexit deum qui & fecit eum, & dedit illi contra inimicos potentiam.

Et stare fecit cantores contra altare, & in sono eorum dulces fecit modos.

ADIICITUR conuenienti ordine superioribus, quod magis etiam Dauidis virtutem declarat, nempe quod non satis ei fuerit deum laudare, idque toto corde, sed quod etiam ad excitandum in dei laudem totum populum instituerit ordinem cantorum, qui psalmos à se aut aliis compositos decantarent: quos & stare fecit contra altare, hoc est, coram altari holocaustorum, atque è regione eius. Quibus non

tantum cantandi potestatem, & psalmos decantandos tradidit, sed etiam in sono & cantu eorum fecit dulces melodias, siue tradendo eis etiam rythmum dulcem melodiam reddentem, siue constituendo ut in cantu iungeretur variorum instrumentorum musicorum suauitas, quemadmodum describitur in lib. 1. Paral. c. 1.

Et dedit in celebrationibus decus, & ornauit tempora usque ad consummationem vitæ.

Ut laudarent sanctum nomen Domini, & amplificarent mane Dei sanctitatem.

PRO celebrationibus, Græcè est, ἐοργαίς, hoc est, festiuitatibus aut festiuis diebus: proinde conuenit nomen, celebrationibus, accipere pro celebritatibus, hoc est, celebribus diebus, qui etiam significantur, cum dicitur, ornauit tempora, ea scilicet quæ statuta erant festiuitati celebranda. Indicant ergo hi versus, quid boni secutum sit per cantorum institutionem, nempe quod hac ratione festiuis diebus qui à populo celebrandi erant ex legis præscripto, ad diderit magnum decus & ornamentum, qui prius rudi modo peragebantur: quodque eadem illa tempora ornauerit, addito illo quo prius carebant splendore, idque fecit usque ad consummationem vitæ suae, semper scilicet, maximè in senectute, sollicitus pro augendo & ornando cultu diuino, atque in ea solitudine immoriens, ad hoc ut cantores instituti laudarent nomen sancti Domini, & magnificarent etiam singulis diebus, idque mane, Dei sanctitatem, ita scilicet ut diem inciperent à Dei laude, quemadmodum constitutum legimus 1. Paral. 23. vbi sic habetur, Leuite ut stent mane ad confitendum & canendum Domino, similiterque ad vesperam, tã in oblatione holocaustorum Domini, quàm in Sabbathis & Calendis solennitatibus reliquis. Porro per Dei sanctitatem etsi intelligi possit Dei integritas & puritas in primis in Deo prædicando: hic tamen videri potest significari nomen sanctum Dei, quia Græcè est, τὸ ἅγιον αὐτοῦ. Sic autem Septuaginta vocant nomen Dei proprium, ut superius dictum est capite 45.

Christus purgauit peccata ipsius, & exaltauit in æternū cornu eius.

Et dedit illi regnum, & thronum gloriae in Israhel.

NOVISIME de Dauide cõmemorat quod peccatorum suorum in quæ inciderat remissionem consecutus sit à Deo, ita ut non solum propter peccata sua regno nõ exciderit sicut Saul, sed etiam promissionem stabilitatis regni æterni consecutus sit. Mirum autem merito videri potest, quomodo hic author Christum & expectatum tunc Messiam dicat purgasse peccata Dauidis, cum tunc adhuc non fuerit, sed adhuc expectaretur. Hac sanè de causa videri potest in quibusdam codicibus nomen, Christus, mutatum in spiritus. Sic enim habet codex Bessarionis, & aliquot scripta. At Græcè nec, Christus est, nec spiritus, ὑψίος, Dominus. Et hæc veram esse lectionem, nec esse, ut aliqui existimare possent, deprauatam, magis videri potest quod in verbis Nathan dicentis, Dominus quoque transtulit peccatum tuum, ut sicut hoc loco, ὑψίος. Verissimile ergo est nostrum interpretem etiam vertisse, Dominus, sed in lectione quadam ecclesiastica, qua quæ hic dicuntur de Dauide,

applicantur Confessoribus in Missæ epistola, nomen ὑψίος, mutatum esse in nomē, Christus, quia in nouo testamento per quandam appropriationem nomen, Domini, Christo ferè tribuitur, sicut & in epistola Iudæ nomen, Iesus, positum est, vbi Græca habent ὑψίος, Dominus, cum legimus, Iesus populum suum ex Ægypto saluans, secundo eos qui non crediderunt perdidit. Ex hac ergo exemplari lectione deinde factum videtur ut etiam in Bibliis pro nomine, Dominus, poneretur Christus, & postea pro, Christus, quia id nomen non videbatur bene congruere, à quibusdam scriptum esse, Spiritus, quia vtrunque nomen similiter solet apud antiquos scribi, ut adhuc in antiquis Bibliis inuenitur. Nam nomen Christi scribitur etiam apud Latinos literis Græcis Christus: nomen vero spiritus, Spiritus. Vt ut est, Latinis etiam Christus noster rectè dicitur purgasse peccata Dauidis, aut, ut est Græcis abstulisse peccata, quia ipse sicut est agnus qui occisus est ab origine mundi, ita etiam ab origine tollit ex præuisione suæ passionis merito totius mundi peccata, & quatenus Deus fuit ab æterno, etiam cum patre & spiritu sancto purgauit omnium peccata, remittendo ea.

Post ipsum surrexit filius sensatus, & propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum.

DE Salomone instituit narratione eius, tum dona, tum vitia commemorans. Secundam huius sententiæ partem Græca aliter habent sicut καὶ δι' αὐτὸν κατέλευσεν ἡ πλατυμῶ, hoc est, propter illum habitauit in latitudine. Cui consonat id quod legitur apud Rabanum, & propter illum requieuit in latitudine. Cuius lectionis etiam meminit Glosa ordinaria, eamque habebant duo exemplaria Tongerlætia, quamuis in margine etiam altera lectio addita fuit, proinde illa Rabani lectio merito præferenda esset. Duo exemplaria M. N. Aug. Hunæivtræq; lectione in contextu habebant sic: Et propter illū deiecit omnē potētiam inimicorum, & requieuit in latitudine. Ergo saltem vel sic legendum est, & est sensus: quod Dens propter dauidem tempore Salomonis represserit omnem potentiam inimicorum, ita ut nemo vel vellet vel auderet se illi opponere, sicque ipse habitauit & requieuit in latitudine animi, securitate scilicet & libertate, non coarctatus aduersariorum violentia. Aut in latitudine regni, quia scilicet deus propter dauidem amplificauit eius imperium ita ut longè latèque dominaretur, ut dicitur 3. Reg. 4.

Salomon imperauit in diebus paci, cui subiecit Deus omnes hostes.

Ut concederet dominum in nomine suo, & parare sanctitatem in sempiternum.

SVO positum est pro, ipsius, scilicet dei, & significatur ideo deum Salomoni tempora pacifica concessisse, ut posset erigere domū ad gloriam nominis eius. Pro sanctitatem, hic rursum est ἁγιασμα, qua dictione hic significatur templū deo sanctificatum, quemadmodum & alibi, & nominatim Psal. 88. vbi legimus: Prophanasti in terra sanctuarium eius. Proinde apud nos nomen sanctitas, accipi conuenit pro sancto æci templo.

Quemadmodum eruditus est in iuuentute sua, & impletus est quasi flumen sapientia.

ILLAM partem, quemadmodum eruditus est in iuuentute sua, nostri ferè referunt ad præcedentia, vt significetur Salomonem ædificasse templum, iuxta quod institutus fuit in iuuentute à Dauide patre; qui non solum ei impensa construendi templi præparauit, sed etiam ei omniam ædificandorum descriptionem tradidit, vt scribitur 1. Paral. 28. Ar non solum in Græcis hæc pars refertur ad sequentia, sed etiam in multis scriptis Latinis, in quibus hic est nouæ sententiæ initium. Itaque dictio, quemadmodum, accipi hic debet admiratiuè posita, pro, quàm, sicut, in illo Psalmo: Quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam Deus, vt sit sensus: O quam etiam in iuuentute sua fuit eruditus & sapiens à Deo factus (Est enim Græcis ἐσοφισθῆναι) & quam impletus est sapientia, quasi flumen, hoc est sicut flumen abundat aquis, quas aliis largiter comunicat: ita & ipse abundabat sapientia, quam in alios copiosè diffudit. Sapientia enim diuina abundè repletus est, etiam in iuuentute, cum ad Deum in oratione dixit: Ego sum puer paruulus, & ignorans egressum & introitum meum. Notandum & illud quod Germanica æditio habet in secunda persona ἐσοφισθῆναι & ἐπλησθῆναι, hoc est, repletus es, vt hic accipiat Apostrophe ad Salomonem, quæ postea continuatur. Quæ lectio maiorem vim & gratiam, & in quibusdam etiã scriptis Latinis reperitur, vt merito illa præferenda sit.

20 Et terram retexit anima tua, & replesti in comparationibus animata.

GRÆCA non habent in principio coniunctionem, & vt intelligamus hic nouæ sententiæ esse initium. Pro, retexit, Græcè est ἐπελάυσεν, operuit. Itaque significatur animam Salomonis tanta fuisse sapientia, vt per eam quam elocutus est sapientiã operuerit, hoc est, repleuerit omnem terram, quia vt dicitur 3. Regum 4. Veniebat de cunctis populis ad audiendam sapientiam Salomonis, & ab vniuersis regibus terræ qui audiebant sapientiam eius. Cui intelligentiã cõuenit quod Græca in sequenti parte habent sic: Et replesti (terram scilicet) parabolis ænigmatum. Noster interpretes aut posuit compositum, retexit, pro suo simplici, textit: aut potius legit ἐπελάυσεν, reuelauit vel retexit. Et erit sensus: quod anima & spiritus Salomonis Dei sapientia donatus, detexerit totam terram, aperiendo & explicando omnium quæ in terris sunt naturas, quia vt dicit scriptura, Disputabit super lignis à cedro quæ est in Libano vsque ad hyssopum, quæ ægreditur de pariete. Et differuit de iumentis & volucris & reptilibus & piscibus. Iam quod nos legimus: Et replesti in cõparationibus ænigmata, significat quod multa admodum ænigmata elocutus fuerit in suis comparationibus, hoc est, parabolis, quas vel locutus est, vel scriptas reliquit.

21 Ad insulas longè dimulgatum est nomen tuum, & dilectus es in pace tua.

EX historia patet huius sententiæ veritas. In ea enim dicitur & quomodo ad omnes terras & populos nomen eius innotuerit, & quomodo & ab externis & maxime à suis dilectus fuerit ob pacem quam habuit cum omnibus, & quæ suis præstita fuit tempore ipsius. Dicit enim quod habebat pacem ex omni parte in circuitu. Habi-

tabatque Iuda & Israël absque timore vlllo, vnusquisque sub vite sua, & sub ficu sua, à Dan vsque Bersabee, omnibus diebus Salomonis.

22 In cantilenis & prouerbis, & comparationibus & interpretationibus mirata sunt terra, & in nomine Domini Dei sui cognomen est, Deus Israel.

QUÆDAM Græca habent ἐθαυμάσασθε, hoc est, mirata sunt te, vt sit sensus: Terræ variæ, vel, vt est Græcis, χώραι, regiones sunt te admiratæ propter carmina, &c. Tria vel quatuor ponuntur in quibus homines admirati sunt Salomonem, quæ & commemorantur satis 3. Regum 4. Pro cantilenis Græcè est ὠδαίς, hoc est, canticis & carminibus, de omnibus dicitur quod fuerunt carmina eius quinque millia, vbi etiam Septuaginta habent ὠδαίς. Ex his carminibus partem habemus in libro qui dicitur Canticum Cantorum, quasi præcipuum omnium carminum eius. De prouerbis & parabolis, quæ frequenter pro eisdem ponuntur, dicitur quod locutus sit Salomon tria millia parabolos, ex quibus partem habemus in libro qui dicitur Parabolæ, vel Prouerbia Salomonis. Interpretationes Salomonis insinuantur, cum ibidem dicitur, quod disputauit & disseruit de omnibus arboribus & animalibus. Item cum regina Saba veniente vt tentaret eum in ænigmatibus, docuit eam Salomon omnia verba quæ proposuit. Quod sequitur & nomine Domini Dei, cui cognomen est Deus Israël, quidam coniungunt cum sequenti verbo, collegisti. Sic enim apud Rabanum distinguitur, vt ibi: Et in nomine Dei tui, sit principium nouæ sententiæ. At melius iungitur cum verbo, miratæ sunt, quia omnino videtur author hic alludere ad id quod regina Saba dicitur audiuisse famam Salomonis in nomine Domini, quodque eadem audiens & videns sapientiam Salomonis, adeo mirata sit, vt non haberet vltra spiritum, dixitque inter cætera: Sic Dominus Deus tuus benedictus, cui complacuiisti, & posuit te super thronum Israël, eo quod dilexerit Dominus Israël. Ad dicitur autem, cui cognomen Deus Israël ad differentiationem Deorum quos aliæ regiones colebant. quæ cõfitebantur Deum Israël in Salomone & populo Israël esse mirabilem, & hoc in illis præstare quod ipsorum dii suis non præstarent nec præstare possent. Melius hæc pars coniungitur in Græcis cum præcedentibus, quia non habent coniunctionem, & vt sit sensus: Nationes propter carmina, parabolos, &c. miratæ sunt in nomine Dei Israël, qui scilicet tantam sapientiam dederat Salomoni.

23 Collegisti quasi aurichalcum aurum, & vt plumbum complesti argentum.

QUIDAM istud intelligunt dictum in Salomonis vituperationem, & in notam auaritiæ contra legem Domini, qui in Deuter. 10. capite præcipit vt rex non habeat aurum & argenti immensa pondera. At historia regum hæc de Salomone commemorat potius in laudem ipsius, vt cui diuitiæ immensæ singulari Dei beneficio contigerunt, qui eas ante omnia petenti sapientiam, promisit etiam tantas se daturum, vt nemo fuerit similis ei in regib. cunctis retro diebus. Itaque postquã Sapiens noster Salomonem celebravit ab excellenti eius sapientia, celebrat etiam ab eius potentia & diuitiis, respiciens ad id quod

3. Reg. 10.

3. Reg. 9.

de.

po dicitur 3. Reg. 10. & 2. Paral. 1. Præbuit rex argentum & aurum in Ierusalem quasi lapides, & cedros quasi sycomoros, quæ nascuntur in cæpestribus multitudine magna. Post commendationem autem & sapientiæ & diuitiarum ipsius, subiicit & vitia, in quæ post tanta Dei beneficia lapsus est, vt hinc intelligamus & quanta sit humani ingenij instabilitas, ne quis sibi nimis fidat, & quam soleat rerum abundantia vitiorum esse causa, ne quis illam nimis ambiat, & quam profunda sint iudicia Dei, qui tam perfecta à sapientia donatum tam grauitè labi passus sit, vt illa semper quisque timeat. Itaque dicit.

24 Et inclinasti femora tua mulieribus, potestatem habuisti in corpore tuo.

PRO potestatem habuisti, Græcè est verbum passiuum ὑποτασσάμενος, quod rectius verti posset, in potestatem redactus es: vt significetur illum corpus suum subiugasse libidini & voluntati mulierum. Noster in actiua accepit significationem, & potest conuenienter accipi vt significetur illum ab usum esse suo corpore, & in illo nimiam sibi vsurpasse licentiam, ita vt eo vsus sit eõtra dei præceptum: cui corpus suum subiicere debuisset. Modestè ergo hac sententia notat eius irrefrenatam libidinem, tacens interim de idololatria, in quam non nisi propter libidinem & amorem mulierum incidit. Et, inquit, post tot beneficia à Deo obrenta, deserto Deo inclinasti femora tua mulieribus, inordinatè illis addictus & coniunctus, atque in corpore tuo, quod Deo subiectum esse oportuisset, tu nimiam tibi potestatem atque licentiam assumpsisti. Quid autem hinc mali sit consecutum, & in ipso, & in filio eius atque populo ostendit, cum subiicit.

25 Dediti maculam in gloria tua, & profanasti semen tuum. 26 Inducere iracundiam ad liberos tuos, & in cæteris stultitiam tuam. 27 Vt faceres imperium bipartitum, & ex Ephraim imperare imperium durum.

IN gloria, inquit, tua quam habuisti, magnam dedisti maculam, nec tibi tantum nocuisti: sed etiam profanasti, violasti, & contaminaisti semen tuum, ita vt tuo demerito induceres dei iracundiam ad liberos tuos, & etiam in aliis, toto scilicet populo Dei, induceres stultitiam tuam, ita vt eam ipsi ferre debeant, dum propter eam grauem Dei ultionem pati coguntur in eo quod propter te diuisum est regnum, & factum est imperium bipartitum: sicque fecisti vt ex Ephraim imperaret imperium durum, hoc est, pertinaciter semper resistens, nam Græcis est ἀπειθήναι, hoc est, rebelle & inobediens. Hæc historia describitur 3. Reg. 11. Illud, & in cæteris stultitiam tuam: Græca aliter habent sic: καὶ καταυγύνει ἐπὶ τῷ ἀφροσύνῃ σου, hoc est, & compungi, vel & compugneris in stultitia tua, vt significetur illum sibi sua stultitia dolorem contraxisse, dum scilicet: qui in pace semper vixerat, intelligeret sibi à deo inimicos excitatos, Adad, Razon, & Ieroboam, vt scribitur loco prædicto. Mirum quid legerit noster interpretes: dum sic vertit vt legimus, nisi forte sit mendum. Nam vnus codex Tongerlensis pro, in cæteris, habuit in terris. Vnus M. N. Augustini Hunæ habuit, in cæteris incitari, verbum autem, incitari, bene conuenit verbo Græco καταυγύνει, compungi, proinde credo veram le-

ctionem esse: Et incitari stultitiam tuam, hoc est, vt stultitia tua incitaretur in seipsa, & dolore compungeretur, cum intelligeres seruum tuum exurgere contra te. Facile autem fuit verbum, incitari, à non intelligentibus mutari in: in cæteris, & postea diuersas lectiones simul coniungi.

28 Deus autem non derelinquet misericordiam suam, & non corrumperet, nec delebit opera sua. 29 Neque perdet à stirpe nepotes electi sui, & semen eius qui diligit Dominum, non corrumpet.

ALIVDIT in his verbis ad id quod Davidi promissum fuit 2. Regum 7. & Psal. 88. vbi dicit Dominus: Si dereliquerint filij eius legem meam, & mandata mea non custodierint, Misericordiam meam non dispergam ab eo: neque nocebo in veritate mea. Neque prophanabo testamentum meum, & quæ procedunt de labijs meis non faciam irrita, &c. Postquam ergo dixit quomodo peccata Salomonis dominus punierit in eius posteritate: subiicit quomodo deus memor suæ misericordiæ, propter dauid seruum suum, non in totum reiecerit Salomonis semen sicut abiicit semen Saulis, Deus, inquit, misericordiam suam, quam promisit Davidi & semini eius se exhibiturum, non derelinquet: nec abiiciet à se, aut non prætermittet eam exhibere, & non corrumpet aut perdet: nec delebit opera sua: testamenta scilicet sua & pacta quæ cum Dauide iniit. Hoc est, nõ perdet à stirpe nepotes electi sui Davidis, sic scilicet vt penitus esse desinant, & radicibus pereant: & semen eius qui diligit, vel vt est Græcis: qui diligit Dominum, non corrumpet: nec penitus tollet. Quod per Christum perfectè impletur, per quem semen dauidis verè sit perpetuum, & perpetuo regnat. Proinde verò admirandum se hic exhibet dei providentia: qua factum est vt sic in Salomonis femine grauissimè & in longum tempus punirentur eius peccata, vt tamen per ea peccata promissa dei misericordia non tolleretur: sed salua illa maneret semini dauid in æternum. Et quamuis videri posset, Dei iustitiam grauiorem intulisse ultionem semini Salomonis propter eius peccata, quàm sit beneficium quod dei misericordia præstitit dauidis posteritati propter illius virtutem: quia à posteritate eius abstulit decem tribus: & illi tantum duas reliquit, tamen si Christum spectemus, plus longè est quod dei misericordia propter dauidè præstitit, quàm quod dei iustitia propter Salomonem abstulit. In Christum enim potissimum respiciebant promissiones illæ de perpetuando & femine & regno dauidis, quem quo certius cognosceremus ex dauid, sicut promissum fuit, prognatum, conueniebat tribum Iuda ab aliis decem separatam esse, atque in ea sola regnum per successionem continuari.

30 Dedit autem reliquum Iacob & Dauid de ipsa stirpe.

PRO, reliquum: hic rursum est sicut capite 44. κατάλειμμα, quæ & est apud Paulum, cum dicit ex Isaiã: Reliquiæ saluæ sient. Er dicitio, Iacob: sicut & dictio, dauid, est vt patet ex Græcis, datiu casus. Itaque sensus est: deus dedit ipsi Iacob aliquid reliquum, hoc est, reliquias, vt non in totum semen Iacob abiiceret & periret sine: sicut alias gentes, & dedit ipsi dauid reliquias ex ipsamet eius stirpe atque progenie.

31 Et finem habuit salomon cum patribus suis, & dereliquit post se de semine suo gentem stultitiam.

32 Et imminutum a prudentia roboam, qui avertit gentem consilio suo.

COMMEMORAT duo mala quae mortuo Salomone propter eius peccata populo ob uenerunt. Primum enim reliquit post se de semine suo filium tam imminutum a prudentia, & deficientem in sapientia, quam ipse in sapientia abundauerat, ita ut dici meruerit gentis stultitia, sicut quod opinione populi talis haberetur, siue exemplum quoddam stultitiae esset in populo, cui rex in populo sapientia praelucere debeat. Quae autem in re stultitiam suam prodiderit indicat dicens: qui avertit gentem: a se scilicet: consilio suo, hoc est, per consilium suum, quod stulte secutus est ad suggestionem imprudentum iuuenum, spreto consilio sapientum seniorum. Quid enim stultius esse potuit quam iste commisit, qui cum populi sortem ambire ipse debuisset, offerendo eis onerum remissionem, quod non ea poleret autoritate & gratia qua pater, populo iusta petenti non solum non annuit cum id suaderent seniores, quorum consilio omnia gessisse debuerat, sed sequens iuniorum consilium, etiam duriora non est veritus comminari. Sunt qui legunt per datium, genti stultitiam, ut sit sensus: reliquit ipsi populo stultitiam, sed legendam per genitium, gentis stultitiam, patet ex Graecis.

33 Et Ieroboam filium Nabath, qui peccare fecit Israel, & dedit viam peccandi Ephraim.

SECVNDVM malum est, quod post se Salomon reliquit (repetendum enim est verbum, dereliquit) Ieroboam ex suo semine, sed ex seruis suis filium Nabath, qui fuit author Israeli idololatriae, & dedit ipsi Ephraim viam peccandi, dum erectis vitulis iussit eos adorare, & prohibuit ne religionis causa irent in Ierusalem sicut Dominus promiserat. Unde secutus est quod subditur. Porro Ephraim peculiariter meminit, quod Ieroboam ex ea esset tribu quam ob id facile sibi obsequentem habuit, & per eam etiam alias tribus, inter quas illa erat praecipua & numerosior: unde & in scripturis decem tribus a tribu Iuda separata saepe vocantur Ephraim.

34 Et plurima redundauerunt peccata impiorum, valde auertentur eos a terra sua.

PER inductam inquit, a Ieroboam idololatriam valde sunt peccata eorum coram deo multiplicata, atque ob id tandem ea peccata auerterunt eos longe a terra sua quam eis dederat Deus possidendam, & effecerunt ut irato deo in longinquas terras ab Assyriis abducerentur, quem admodum scribitur 4. Regum 17. Ambulauerunt filij Israel in vniuersis peccatis Ieroboam quae fecerat, & non recesserunt ab eis, usquequo Dominus auertret Israel a facie sua, &c. Huic simile est quod sequitur.

35 Et quasi omnes noqui ias, usquequo peruenirent ad illos defensores, ab omnibus peccatis liberauit eos.

OBSECVRSUS satis est hic locus, qui tamen editio Germanica, natu Complutensis pauciora habet: qui τὸ πᾶν τὸ νόμιμον ἐξέστησαν: εὐς ἐδούλοισ

ἐδούλοισ, et omnem malitiam exquisierunt, donec veniret ultio super eos. Itaque ut nostra lectio recte intelligatur, in verbo, quae fuit, reperendum nomen, Israel vel Ephraim, ut sit sensus: Israel a Ieroboam male edocuit quae sunt omnes nequitias, hoc est, studiose qualis peregrit, donec ab eorum nequitias prouocato, nec amplius ferre possit, perueniret super illos Dei vindicta, qua deus defendit se, & se ultus est de iniuria sibi ab eis illata: quae defensio & ultio liberauit eos ab omnibus peccatis hoc est, finem imposuit eis peccandi, ut amplius in sua terra Deum suis peccatis prouocare non possent, quae tam studiose ibi seletati sunt & exquisierunt. Non enim multi libri habent: sicut nec Rabanus: liberauit eos Dominus, sed absolute, liberauit eos, ut repeti posset nomen, defensio. Hic sane sensus est alienus videtur nostrae litterae, quia liberare a peccatis, solet semper in bono accipi pro remissionem peccatorum accipere, tamen conuenit originali, & scopo authoris. Certè sequenti capite totum interpret dictionem ἐδούλοισ vertit, defensionis: pro ultione qua se Deus defendit ab iniuria sibi illata.

CAPVT XLVIII.

1 Exortatus Elias propheta quasi ignis, & verbum illius quasi facula ardebat.

CONTINET hoc caput laudes & insigniora facta Eliae, Heliae, Ezechiae, & Isaiæ. Primum ergo dicitur, cum iam in populo Israelitico inundate coepissent peccata, tum surrexit Elias: qui erat propheta quasi ignis: scilicet totus ardens zelo Dei in seipso, plusquam alij praecedentes prophetae: unde & verbum eius & sermo ex ignito eius pectore procedens, ardebat quasi fax aut facula: quia scilicet verbum eius magnam habuit vim, tum in monendo & arguendo, tum in agendo cum imperio & efficacia, ut eius facta quae recensentur hic declarant. unde & Ioannes Baptista dicitur venisse in spiritu & virtute Eliae.

2 Qui induxit in illos famem, & imitantes illum inuidia sua pauci facti sunt: non enim poterant sustinere praecepta Domini.

INDVXISSE famem in Israeliticis dicitur: quod pluuiae inopiam, qua fames secuta est, induxerit, ut est 3. Reg. 17. Eam autem induxit, non tantum orando ut eam Deus induceret, ut dicitur Iacobi 5. cap. sed etiam quia exauditus a Deo praedixerit eam, & iusserit eam esse. unde dicit: viuit Dominus Deus Israel: quia non erit his annis ros aut pluuia, nisi iuxta oris mei verba. Proinde his verbis bene declaratur quod dictum est, verbum eius arsisse sicut facula. Porro sequens pars difficultatem habet. Sunt qui legunt, tabefacti sunt, sed altera lectio paucifacti sunt, magis accedit ad Graeca. Verum quid est: imitantes illum inuidia sua? Intelligent nostri dictum istud esse de prophetis Baal quadringentis, qui inuidentes Eliae, & volentes eum imitari in prophetandi officio, volentes etiam & ipsi impetrare a Baal consumptione suorum sacrificiorum per ignem: sicut Elias proposuerat se facturum pauci facti sunt, quia ab eo occisi, ut habet historia. At Graeca longe alium habent sensum.

sensum. Sic enim habent καὶ ἦλθε αὐτὸν ἀλιγοπένησεν αὐτὸς, Et zelo suo imminuit eos, hoc est, zelo suo quo accessus fuit pro gloria dei contra idolis feruientes Israelitas, per inductam famem qua multi sunt mortui, ad paucitatem rediit eos. Vnum exemplar M. N. Hunzi eleganter descriptum pro, imitantes, habuit irritantes. Codex Bessarionis & alterum exemplar M. N. Aug. Hunzi habent, amulantes. Atque altera harum duarum lectionum, & potissimum posterior, praefertenda sane est vulgata, ut significetur Israelitas imminutos, quia sua contra illum inuidia illum irritauerunt & amulati sunt, zelo illius bono zelum suum malum opponentes. Cui lectioni & intelligentiae bene conuenit quod de suo adiecit interpretes (nam Graecis non est). Non enim poterant sustinere praecepta Domini. Eo enim declaratur quare zelo & inuidia cocitati sunt contra Eliam, nempe quia non potuerunt ferre praecepta Domini, quae Elias summo cum ardore & zelo eis proponebat, seu et eos coargues, ut a peccatis suis desisterent. Quod si omnino quis legendum esse putet: imitantes illum: quod sic plures libri habeant, accedendo ad praedicta sensus esse poterit: Israelitas fame & aliis ultionibus imminutos, quod suo malo zelo, inuidia scilicet sua imitaretur illius bonum zelum, tanto zelo illi se male opponentes, quanto zelo ille se eis bene opposuit. Interpret enim quod in Graecis dicitur de zelo Eliae, intellexit dictum de zelo Israelitarum, legens ut apparet, καὶ ἦλθε αὐτὸν: pro αὐτῷ.

3. Verbo Domini continuit caelum, & deiecit ad se ignem terrae.

PRIOR huius sententiae pars ostendit quomodo induxerit Elias famem, nempe quia verbo & iussu Domini cohibuit caelum ne plueret super terram tribus annis & sex mensibus, ut dicitur Luc. 4. & Iacobi 5. Secunda pars sic habet Graecè: καὶ κατήγαγε τὸν οὐρανὸν ἐξ ἔρανος, & deduxit ter ignem e caelo. Itaque primum patet illud, a se accipiendum pro, ab ipso, caelo scilicet, ut relationum reciproca pro non reciproca sit posita, sicut alias saepe. Deinde omnino videtur interpretem pro, terrae, vertisse, ter, alios autem, ter mutasse in terrae, quod Elias duos tantum quinquagenarios igne e caelo deducto percussit, parcens tertio, ut est 4. Reg. Verum tertio ignem e caelo deduxit, cum prius ignis ad eius preces e caelo descendens consumpsit ipsius sacrificium, ut est 3. Reg. 18. Si legatur, terrae, accipiendus est esse datiuus pro, in terram. Duo ergo hic versus continent mirabilia praestita ab Elia, sibi multum dissimilia, quia & continuit caelum, ne quemadmodum naturaliter solet, demitteret pluuiam in terram: & rursus e caelo deduxit, in terram ignem, quem caelum non solet in terram demittere.

4. Sic amplificatus est Elias in mirabilibus suis, & quis potest similiter gloriari tibi?

HAC, inquit, ratione per mirabilia quae praestitit Elias magnam gloriam & existimationem consecutus est apud homines, nec immerito, quia neminem habuit qui per omnia similiter gloriari posset in domino de mirabilibus quae per eum Deus praestitit. Nullus enim post Moysen usque ad Christum tam multa & magna praestitit, & cum inter summa miracula reputetur mortuorum resurrectio, maius aliquid Moyses praestitit: quia mortuorum resuscitauit: ut subiicitur. Ea etiam in parte Moyses superior, quae igne curru subuectus est in caelum: cum ille & mortuus sit, & sepultus in terra. Itaque ob multa quae in ipso sunt singularia: rhetorum more facta apostrophe ad ipsum Eliam sicut prius ad Salomonem: & quis, inquit, potest similiter gloriari tibi? hoc est, sicut tu? Est enim pia quaedam gloriatio: in qua scilicet deus author insignium operum agnoscitur.

5. Qui sustulisti mortuum ab inferis, & de sorte mortis in verbo Domini.

CELEBRAT miraculum quod describitur 3. Reg. 17. de suscitato filio viduae Sareptanae: quem suis precibus suscitauit a statu & conditione mortis: quae hic significantur per inferos & sortem mortis, a quibus etiam illum liberauit non tam suo verbo, quam verbo Domini: qui exaudiens vocem eliae, iussit animam pueri redire in viscera ipsius.

6. Qui deiecit reges ad perniciem, & confregisti facile potentiam ipsorum, & gloriosos de lecto suo.

FACTO Eliae salutem & vitam afferenti apte adiungit plane diuersum eius factum mortem scilicet & calamitatem, idque regibus, afferens: estque elegans oppositio in verbis: sustulisti vel excitasti, & deiecisti, quasi dicat: illum exurgere fecisti ab inferis: istos e summa sua gloria deiecisti in perniciem & mortem. Deiecit autem reges dicitur in perniciem: quia ex iussu Domini eorum perniciem certo euenturam praedixit. Et sunt reges illi de quibus loquitur: primum Achab, rex Israel, quem male periturum praedixit, & in filio eius omne ipsius semen exterminandum, ut est 3. Reg. 21. Deinde Ochozias filius eius quem praedixit de lecto aegritudinis non surrecturum. Item alter filius eius Ioram, qui iuxta verbum eliae percussus est a Iehu cum tota progenie Achab. Praeterea etiam Ioram rex Iuda filius Iosaphat: cui, quod non secutus esset viam patris sui Iosaphat, praedixit Elias per literas, quod aegrotaturus esset pessimo languore vteri sui, quodque eodem moreretur, ut scribitur 2. Paralip. 21. Propter duos ergo praedictos reges. Ochoziam scilicet regem Israel, & Ioram regem Iuda, hic etiam dicitur quod Elias deiecit gloriosos de lecto suo, quia cum humilem viduae filium a morte reuocauerit: hos per regiam dignitatem valde gloriosos: suo irreuocabili vaticinio deiecit de lecto ipsorum in perniciem. Quod in medio legimus: & confregisti facile potentiam ipsorum: Graecis non est, sed additum est, explicationis causa, ut significetur illos etiam reges, & ob id magnae potentiae, efficere non potuisse ut praedictam ab Elia perniciem superarent & effugerent. Adiunxit & alia quae in Elia magnifice contigerunt.

7. Qui audis in sine iudicium, & in ore iudicia defensionis.

COMMEMORAT quod scribitur 3. Reg. 19. Quomodo Elias fugiens Iezabel in monte Sina, cuius pars quaedam dicitur Oreb: audivit deum sibi loquentem. Pro iudicium, est alia dictio quam cum in secundo membro dicitur, iudicia. Primo enim loco est ἐγγυμὸν: & additur κρημνός, hoc est, reprehensionem domini. Quo videtur notari quod Ilias aliqualem reprehensionem sui ibi

audierit à Domino. Reprehendit enim Dominus non nihil eum & de fuga, cum dicit: Quid hic agis Elias? & quod putaret se solum relictum esse, cum dominus diceret se adhuc septē millia sibi referuasse, qui non curauerunt genua ante Baal. Secundo vero loco est, κατὰ κρίσιν, hoc est, iudicia ultionis, qua se deus defensus esset contra idololatrias. Ea iudicia vindictæ audiuit, cum Dominus ei diceret: Et erit quicumque fugerit gladium, Hazael, occidit eum Iehu, & quicumque fugerit gladium Iehu, interficiet eum Elizeus.

8 Qui reges ad penitentiam, & prophetas suos successores post se.

ISTUD dicit, quia in Sina inter cætera dictum est Elias à Domino: Vnges Azael regem super Syriam, & Iehu filium Namsi vnges regem super Israel, Elizeum autem filium Saphat vnges prophetam pro te. Porro pro ad penitentiam, Græcè est ἐς ἀνταποδομα, hoc est, ad retributionem, vel ad vicem rependendam. Constitui enim valuit dominus illos reges, vt per illos ultione sumeret Deo de idololatriis Israelitis, proinde non conuenit ea quorundam intelligentia qui intelligunt hic significari reges vinctos ad correctionem Israelitarum, & mirum videri potest, cur interpreter venterit, penitentiam, nisi locus mendosus sit. Certè Rabanus in commentario semper dicit reges hos vinctos in ultionem patrum. Et Lyranus, sicut & Hugo exponit illud, in penitentiam, per in punitionem idololatriarum. Itaque penitentia nomen hic non debet accipi in bonum pro: reposita sententia, sed pro pena, vt in penitentiam dicitur sit pro, ad hoc vt pena & digna ultio teneat impios: Ad hoc enim præcipi à domino, vngendos reges patet ex verbis quæ Dominus subiicit, sicut iam dictum est: Et erit quicumque fugerit, &c. In secunda parte Græcis non est verbum facis, sed tantum: prophetas successores post se: vt repetatur verbum, vngis: quia etiam Elizeum iubetur Elias vngere pro se: hoc est, vt sit illi successor. Cæterum quanquam Dominus iubeat Elias tres hos vngere, & hæc verba Domini imitatus Sapiens dicit hic: Qui vngis reges: nullum tamen horum trium vnxisse legitur: imò solus Iehu legitur vinctus, idque post sublatum Eliam, per quendam discipulum prophetarum ab Elizeo missum. Proinde quod dicit Dominus: vnges eos: intelligendum videtur de prophetica consecratione, vt significetur tantum tu eos diuinitus & meo iussu consecrabis, & deputabis in reges & prophetas, vt sint veluti vincti coram deo. Quam consecrationem & deputationem firmam & infallibilem Elias declarauit Elizeo, vt ob id illos vnxisse dicatur. Cum autem dicitur: Prophetas facis successores: plurale ponitur pro singulari. Nam hoc dicitur propter Elizeum, in quo hoc singulariter accidit inter omnes prophetas, vt ab homine designaretur propheta alterius successor.

9 Qui receptus est in turbine ignis, in curru equorum igneorum.

PROCEPTUS est Græcè ἐν ἀλλήθῃς, assumptus in cælum scilicet aëreum, quemadmodum dicitur 4. Reg. 2. Ecce currus igneus & equi ignei diuiserunt vtrumque: Eliam scilicet & Elizeum, & ascendit Elias per turbinem in cælum: vbi etiam Septuaginta habent ἐν ἀλλήθῃς, Assumptus

est. Mirabilis sanè hæc est res, & admodum singularis, valde declarans viri huius eximiam & singularem excellentiam, eoque magis mirabilis, quod in quem locum consistat, & quali vita viuatur ignoretur: dubium tamen esse non potest, quin hæc res facta sit in figuram futuræ ascensionis filij dei, quamuis hæc longè mirabilior fuerit.

10 Qui in scriptis es in iudiciis temporum leuare iracundiam Domini. 11 Conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.

NON dubium est, quin Sapiens hic referre velit quod scribitur Malachia ultimo: Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, &c. sed dubium est quid hoc sit: Qui in scriptis es in iudiciis temporum: dubium item an legendum sit iudiciis, an iudiciis, vtrumque enim legitur. Sed Græca dictio ἐλεγμοὶς magis requirit vt legatur iudiciis, quia sic interpretis mox eam superius vertit, ibi: qui audis in Sina iudicium, cum proprie significat reprehensionem, apud Rabatum omittitur hæc pars, & legitur tantum, Qui scriptus es lenire iracundiam Domini. Et vnum exemplar M. N. Aug. Hunæi scriptum habuit: Qui scriptus, quæ lectio magis conuenit Græcæ dictioni ὁ καταγραφὸς, hoc est, qui conscriptus vel descriptus. Scriptum enim eum dicit, eo quod Malachias de eo scripserit. Sensus ergo originalibus conueniens hic erit. Tu scriptus es lenire iracundiam Domini, hoc est, de te scriptum est quod leniturus esses iracundiam Domini, idque per iudicia & redargutiones tuas, quas pro zelatuo certis temporibus exercebis in populo Israelitico, vt tuis seueris commonitionibus compuncti suis vitiis relictis redeant ad Deum, sicque leniatur & sedetur iracundia Dei. Græcè enim in correctioribus libris est, ὁ καταγραφὸς ἢ ἐλεγμοὶς ἐς καιρὸς, Conscriptus in redargutionibus ad tempora. Et conuenienter illud, in redargutionibus vel in iudiciis, refertur ad sequens verbum, lenire. Patet etiam quod dicitur, in iudiciis temporum, referri ad iudicia dei, vt significetur Eliam venturum, vt, cum exercenda erunt certis temporibus iudicia dei quibus mundum redarguet, leniat sua doctrina iracundiam domini. Quomodo autem lenienda sit ira Domini, indicatur in sequentibus: Conciliare cor patris ad filium, vbi singularia, patris & filium, posita sunt pro pluralibus, patrum & filios, quomodo nos in Malachia legimus iuxta Hebraicam veritatem. Imitatus est enim hic author, vt alias semper, Septuaginta interpretes, qui etiam in Malachia habent, κατὰ τὸν πῶν, sed pluraliter tamen id accipiendum satis indicant, cum subiungunt, & cor hominis ad proximum suum. Conciliare ergo cor patris ad filium, est efficere vt filij, qui in religione & pietate degenerauerunt à suis progenitoribus, patriarchis, & sanctis viris, redeant ad eorum pietatem, sicque patriarchæ offensi eis reconcilientur, vnde additur, & restituere tribus Iacob: collapsas scilicet à veteri & vera patrum religione, sicut ad hoc ipsum valde laborauit Elias in tempore regum Israel. Vtitur autem author verbo, restituere, quia illud est apud Septuaginta, qui pro eo quod Hieronymus vertit, conuertet cor patrum, habent ἀποκαταστήσει, restituet, quod verbum etiam est in Matthæo, cum de elia dicit dominus, quod restituet omnia. Cæterum quod de mittendo elia promittitur apud Malachiam, ad quem author

author hic respicit, plerique existimant in Ioanne Baptista impletum, eo quod ad verba Malachia alludens angelus Gabriel dicat de eo Luca 1. Ipse præcedet ante Dominum in spiritu & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum ad filios, &c. Et quia Dominus bis in Euangelii dicit Ioannem esse Eliam, qui promissus erat venturus: Si, inquit, vultis recipere, ipse est Elias qui venturus est, & rursum: Dico vobis quia Elias iam venit. Et sanè si de Ioanne Baptista vaticinatus est Malachias in prædictis verbis, sicut de eo aperte vaticinatus est cap. 3. obseruandum est quod nouissima omnium prophetiarum quæ in canone apud Hebræos habentur: verba sunt de Ioanne Baptista, post quem promissum nulla extat prophetia scripta ab aliquo propheta qui canonicus habetur, quousque ille promissus veniret, à quo incipit scriptura noui testamenti, vt hinc intelligere liceat mirabilem connexionem scripturæ noui testamenti cum prophetis. Communis tamen omnium antiquorum patrum sententia est, quod etsi Malachia propheta etiam ex parte impleta sit ad Ioannem Baptistam, & ad eum etiam pertineat, qui fuit Elias non in persona, sed in spiritu, tamen adhuc ante secundum Domini aduentum, venturus etiam sit Elias in propria persona, in quem ea propheta perfecte implenda sit, vt ad quem ea proprie pertinet. Quæ sententia præter perpetuam traditionem probari etiam solet, partim ex eo quod Christus dicit in euangelio: Elias quidem venturus est, & restituet omnia: partim ex hoc loco, quia hic dicitur, quod Elias ille, qui receptus est igneo curru in cælum: ipse sit qui iuxta scripturam Malachia venturus est ad restituendas tribus Israel. At sicut locus ille euangelij non satis conuenit ante secundum Domini aduentum venturum etiam in persona propria Eliam quia rectè intelligi potest dominum tantum significare voluisse, verum esse quod scribæ dixerunt Eliam venturum ante Messiam: ita nec hic locus omnino cogit hoc intelligere. Dicit enim potest authorem istud dicere secundum receptam suo tempore opinionem, qua creditum fuit ex verbis Malachia, quæ hoc clarè significare videntur, Eliam verè in sua persona venturum ante Messiam, cum id non esset implendum in propria eius persona, sed in eo qui venturus erat in spiritu & virtute Eliæ, quem admodum ab angelo & Christo declaratum est. Certè in Ioannem Baptistam bene cõpetit quod hic dicitur: Eliam suis reprehensionibus egisse vt leniret iram domini, eamque venientem homines effugerent, cum seuerè admodum redarguit Iudæos: dicens: Progenies viperarum, quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira? &c. iam securis ad radicem arborum posita est, &c. Venit fortior me post me: cuius ventilabrum in manu eius: & permundabit aream suam, &c. Quæ & alia similia bene pensata declarant in Ioannem bene competere, quæ hic & apud Malachiam dicuntur de venturo elia, qui hoc ageret vt tribus Iacob effugerent Dei vindictam imminentem, de qua dicitur: Ne forte veniam, & percutiam terram anathemate. Hæc tamen sententia, quam catholici aliqui sequuntur, quod scripturis videatur consentanea euangelicis, non sic est inculcanda pertinaciter, vt alia sententia communis de venturo adhuc elia in propria persona planè reiiciatur, quod à tam multis patribus velut per

manus accepta, asserta sit, non tamen sic quasi fide tenenda.

12 Beati sunt qui te viderunt, & in amicitia tua decorati sunt. Nam nos v. ta viuimus tantum, post mortem autem non erit tale nomen nostrum.

LEGENDUM esse, viderunt, & non, audierunt, vt quidam libri habent, patet ex Græcis: quæ habent: οἱ ἰδόντες σε. Pro, decorati, quæ Græca habent κοιμημένοι, hoc est, qui obdormierunt. Aditio tamè Germanica habet vt noster legit, κοινοποιημένοι, hoc est, ornati & decorati. Pro toto autè illo quod sequitur: Nam nos vita viuimus tantum, post mortem autem non erit, &c. Græca tantum habent, καὶ γὰρ μετὰ τὴν θάνατον, etenim nos vita viuemus, & significari videtur hic grande mysterium, quod quoniam noster non intellexit, longè aliter vertit multis verbis additis. Apparet enim quod quoniam hæc sententia subiicitur superiori sententiæ, qua dicitur venturus elias ad salutem populi, hic iam significetur beatos illos futuros, qui illum & essent visuri, & in eius amicitia essent obdormituri aut ornandi, vt verba præterita pro futuris sint posita propheticò more, quemadmodum hic quidam intelligunt, vt sit sensus: Beati erunt quibus contiget te reuertentè vidisse, & in amicitia tua somnum mortis obdormire, aut tua ornari amicitia. Tales dicit meritò beatos: quia illi simul etiam videbunt Messiam quem ille præcedet & demonstrabit adesse, siue de vero elia intelligatur, siue de Ioanne Baptista, qui primus salutem annunciauit: dicens: Appropinquauit regnum cælorum. Beatos ergo tales dicit: quia intellexit per eliam viuentibus veram salutem aduenturam, sed his qui non tantum eum viderent, sed etiam amarent, eiusque monita reciperent. Hanc salutem significare videntur, cum subiicit: Nam nos vita viuemus: tunc scilicet per messiam: qui & in primo suo aduentu attulit his qui ipsum expectauerunt, vitam animæ: quæ est resurrectio prima: & in secundo aduentu adferet eis & vitam corporum, quæ est resurrectio secunda. Hic videtur esse genuinus originalis linguæ sensus, plenus magno mysterio & prophetia sublimi. Similis est locus apud Tobiam, qui postquam magnifica prædixit de restitutione Ierusalem, subiicit: Maledicti erunt qui contempserint te, benedicti quæ erunt qui ædificauerint te: Beati omnes qui diligunt te: & qui gaudent super pace tua, Beatus ero si fuerint reliquæ seminis mei ad videndum claritatem Ierusalem, nempe quia erunt participes salutis quam Deus adferet in Ierusalem. Nota litera sic accipi potest: Beati & erant qui olim te tantum viderunt atque amauerunt, & erunt qui te reuertentem videbunt atque amabunt. Dissimilis enim tu admodum es à nobis: quia nos tantum viuimus vita hac mortali ac breui peritura, post mortem autem non erit tale nomen nostrum: quale tuum, qui nec deprehenderis esse mortuus: & postquam sublatas es: etiã propheticò scripto prædicaris rursum mittendus, idque in salutem totius populi.

13 Elias qui in turbine lectus est, & in Elia eo completus est spiritus eius.

CLEARIOR esset sententia si abesset relatiuum, qui, quod deficit in vno scripto, & in alio pro: qui, erat, quidem. Relatiuum tamen, qui, etiam

etiam est in Græcis, sed docti quidam existimant mendum esse, & pro relatiuo. *es*, quod est in omnibus exemplaribus, legendum *es*, ut sit sensus: Elias postquam in turbine tectus est, Elizeus impletus est spiritu eius. Sic enim posteriorem partem habent Græca. Verum hæc correctio non est necessaria. Rectè enim intelligitur nomen, Elias absolute positum phrasi Hebraica, sicut ibi: Dominus in caelo sedes eius: ut & hic sensus sit: Eliaz, qui in turbine tectus est, spiritus in Elizeo completus est: vel, Eliaz spiritu Elizeus repletus est. Non est enim Græcis coniunctio, & quæ si non esset in nostra lectione, posset nostra etiam sic intelligi: nam verò nostra lectio sic accipi potest: Elias est qui in turbine tectus est, & tunc in Elizeo completus est spiritus Eliaz, quia scilicet sicut petiuit, accepit duplicem spiritum Eliaz, spiritum scilicet prophetiæ & miraculorum unde cum viderent filij prophetarum Elizeum pallio Eliaz diuidente aquas Iordanis, dixerunt: Requieuit spiritus Eliaz super Elizeum. Dicit etiam in turbine tectum, quia postquam turbo eum comprehendit, dicit scriptura quod eum amplius non vidit Elizeus. De Elizeo deinceps dicturus repetit de subiectione Eliaz per turbinem, quia cum hoc fieret, Elizeus post eum duplicem eius accepit spiritum.

14 In diebus suis non pertimuit principem, & potentia nemo vicit illum.

Græca habent: In diebus suis non est commotus à principibus, & non subegit eum quisquam. Nostræ ergo lectionis sensus est: In diebus suis non pertimuit vllum principem, & nemo sua quantumuis magna potentia vicit illum, ita ut prætermitteret vel dicere vel facere, quod oportebat vel dicere vel facere. Significatur ergo eum in officio suo intrepido fuisse animo, nec cuiusquam personam timuisse. Declarant id variæ de eo historiæ in quarto Regum. Nam regi Ioram filio Achab dixit in faciem: Si non vultum Iosaphat regis Iudæ erubescere, non attendissem quidem te, nec respexissem. De eodem intrepidus dixit: Nunquid scius quod filius homicidæ misit ut præcidatur caput meum: Et cum rex Syriæ misisset exercitum ad capiendum ipsum, dixit ad puerum suum: Non timeas, plures enim nobiscum sunt quam cum illis. Vnde & subditur.

15 Nec superauit illum aliquod verbum, & morum u prophetiam corpore eius.

NVLVM, inquit, verbum: siue comminatorium, siue blandum, aut nulla res, (quia, verbum, Hebraica phrasi sæpè pro re quæ, verbis exprimitur accipi solet) superauit eum, sic ut à recto deficeret, ut etiam declaratum est in Naaman Syro sanato, cuius munera adduci non potuit ut susciperet. Mortuum corpus eius propheta dicitur, & quia prophetiam exhibuit virtutem, & quia per exhibitam virtutem declarauit eum verum fuisse prophetam, dum iniectum forte cadauer in sepulchrum ipsius reuixit ad tactum osium ipsius.

16 In uia sua fecit monstrum, & in morte in tabula operatus est.

PRO, monstra, rursum est τῆρα, hoc est, prodigia & admiranda signa, qualia Elizeus numeratur in vita sua fecisse sedecim, cum in Eliaz lapsum numerentur octo. Pro, in morte, est ἐν τῆρα

λευτῆ, hoc est, in fine vitæ. Proinde in morte, accipi debet pro instante morte, & cum iam moreretur. Insinuatur enim quod habetur 4. Reg. 13. quomodo rege Ioas illum inuente in extremo vitæ eius, iusserit ei inter alia ut iaculo terram percuteret, quod cum tantum ter faceret, præ dixit ei quod ter Syriam percuteret, percussurus sapius si terram sapius iaculo feruisset: quæ sanè mandata & prædictiones fuere admirabiles.

17 In omnibus his non peccauit populus, & non recesserunt à beccatis suis.

18 Vsq̄ dum ceciderunt de terra sua, & dispersi sunt in omnem terram.

CVM omnia quæ Elias & Elizeus fecerunt, atque docuerunt, fierent ad hoc ut populus, decem tribuum potissimum, recederet à peccatis, idolatriæ maximè, & reuerteretur ad deum verum quem reliquerat, tamè per hæc omnia non poenituit populus nec correctus est. Vnde euenit ut deinde statim eieci sint de terra sua hæreditaria, & dispersi in varias regiones. Illud enim vsque dum: consecutiue accipitur, ut significet quid deinde secutum sit, sicut tales dictiones sæpè sumuntur in scripturis. Huius sententiæ varietatè satis intelligere licet ex historia quarti libri Regum, sicut & quæ sequuntur.

19 Eruelicta est gens per paucos, & principes in domo Dauid.

SUBLATIS decem tribubus è terra sua simul cum rege suo relictus tantum est in terra sua admodum paucus populus comparatione aliorum, & princeps atque rex in familia Dauid. Sed nec in paucis istis relictis, nec in regibus ex familia Dauid, per mansit semper vitæ & religionis integritas, vnde subditur.

20 Quidam ipsorum fecerunt quod Placeret Deo alijs, autem multa commiserunt peccata.

DE regibus Iuda potissimum loquitur, de quibus tertio & quarto Regum, & secundo Paralip. refertur, quod quidam multa commiserunt peccata, quidam verò fecerunt quod placeret Deo, aut per totam vitam aut in principio. Inter eos qui post Dauidem fecerunt quod Deo placeret singulariter emicuit Ezechias, ideoque alijs præmissis eius laudes peculiariter prosequitur, vel ob id quod in diebus eius facta esset capriuitas decem tribuum, de qua mox dictum est primusque fuerit qui sublato regno decem tribuum, solus regnauit in Iuda.

21 Ezechias munivit ciuitatem suam, & induxit in ipsam aquam.

22 Et fodit ferro rupem, & edificauit ad aquam puteum.

INTER opera Ezechiaz primum commemorat quæ ad munitiõem ciuitatis, & ciuium utilitatem fecit, nempe quod munivit ciuitatem suam Ierusalem regni sui metropolim, sicut scribitur de eo 2. Paralip. 32. ubi sic habetur: Edificauit quoque agens industriè omnem murum qui fuerat dissipatus, & extruxit turres desuper & forniculus alterum murum, instaurauitque Mello in ciuitate Dauid, & fecit vniuersi generis armaturam & clypeos. Deinde quod pro abundantia aquarum comparanda induxit in medium ciuitatis aquam, forte ex fonte Siloe: qui erat extra ciuitatem ad radicem montis Sion vnde profluxit per factum aqueductum in ciuitatem, eaque dicitur natatoria Siloe. Et quoniam ad aquam

aquam introducendam opus erat rupem excauare, ideo subditur, quod foderit ferro rupem, quod non nisi summis laboribus, & impensis fieri potuit, & edificauit puteum ad aquam: scilicet defluentem in eum recipiendam. Græca habent pluraliter: *κρήνας* *ἢ* *ὕδατα* puteos ad aquas vel propter aquas. Et Rabanus in commentario legit pluraliter, ad aquas. Derivationis huius aquarum fit obiter mentio 4. Reg. 18. cum dicitur: Reliqua autem sermonum Ezechiaz, & omnis fortitudo eius, & quomodo fecerit piscinam & aqueductum, & introduxerit aquas in ciuitatem, nonne hæc scripta sunt, &c.

23 In diebus ipsius ascendit Sennacherib, & misit Rapasem, & fudit manum suam contra illos.

24 Et extulit manum suam in Sion & superbus factus est potentia sua.

NARRAT deinde multis mirabilem illam liberationem, quam Deus ciuitati Ierusalæ præstitit merito Ezechiaz regis & Isaiæ prophetae, quæ prolixè satis scribitur in quarto Regum, & in Isaiâ. Nec est hic & in sequentibus quod multum annotetur, cum hæc satis ex historia clara sint. Illud tamen notari potest Græcis non esse bis: sustulit manum suam, & extulit manum suam, sed pro utroque tantum est, *ἔλασεν* *ἢ* *ἔγειρεν* *ἢ* *ἔγειρεν* *ἢ* *ἔγειρεν*, & sustulit manum suam, ut videri rectè posset eam apud nos repetitionem & ex diuersis versionis connexis ortam esse. Certè codex Bessarionis tantum habuit: & sustulit manum suam in Sion, quæ vera & simplicior lectio videtur.

25 Tunc mota sunt corda & manus ipsorum, & doluerunt quasi parturientes mulieres.

NOTATUR his verbis quod Ezechias timore concussus iussit per seruos suos significari Isaiæ dies tribulationis & correptionis & blasphemiaz, quia venerunt filij vsque ad partum, & virtus non est pariendi: hoc est, sic affecti sumus, & tali tenemur dolore, quali mulieres in partibus difficilimis teneri solent. Mota ergo dicit corda & manus illorum, quia illa ex timore magno tremuerunt & commouebantur, pro quo Græcè significantius est *ἐσαλεύθησαν*, hoc est, concussarunt & perculsa. Cæterum etsi merito magno timore correpti sunt rex & sui, non tamen permisissent illum sibi dominari, sed ad Dominum cum bona fiducia confugerunt, vnde sequitur.

26 Et inuocauerunt Dominum misericordem, & expandentes manus suas exulerunt ad caelum, & sanctus Dominus Deus audiuit cito vocem ipsorum.

27 Non est commemoratus peccatorum illorum, neque dedit illis inimicos suis, sed purgauit eos in manus Isaiæ sancti prophetae.

MANIFESTA sunt hæc ex historia, nec quicquā magnopere est annotandum, nisi quod Græcis non est totus ille versus. Non est commemoratus peccatorum illorum, neque dedit illos inimicis suis, nec est verbum, purgauit, sed *ἐλευθέρωσεν*, liberauit. Itaque Græcis duæ sunt sententiæ bimembres tantum, quarum secunda est: & sanctus è caelo cito exaudiuit eos, & liberauit eos in manu Isaiæ: hoc est, Isaiâ pro eis orante & prophetante. Quod enim apud nos insertum est de peccatis, non videtur satis congruere ei quod mox subditur de sanctitate Ezechiaz, cuius intuitu Deus ciuitatem protexit. Proinde quod de peccatis apud nos insertum est, accipiendum est potissimum de iis quæ

CORN. IANSENII ECCLES.

temporibus præcedentium aliquot regum Iuda commissa erant, ob quæ merito Deus potuisset ciuitatem Ierusalem tradidisse inimicis, verum abstinuit ob integritatem Ezechiaz & populi ad Deum conuersi monitis & doctrina Isaiæ, atque ob id dicitur deus eos purgasse in manu Isaiæ, hoc est, eius opera & prædicatione, vnde & secuta ex dei misericordia ciuitatis mirabilis liberatio, de qua subditur.

28 Dedit castra Assiriorum: & contriuit eos Angelus Domini.

NAM, ut habet historia, Egressus est Angelus Domini, & percussit in castris Assiriorum centum octoginta quinque millia.

29 Nam fecit Ezechias quod placuit Deo, & fortiter fuit in via Dauid patris sui, quam mandauit illis Isaias propheta magnus & fidelis in conspectu Domini.

PRO, fortiter iuit, Græcè est, *ἐνίχυεν*, hoc est, fortis fuit, & fortiter se gessit. Declarat hoc de eo scriptura quæ dicit: Fecit quod erat placitum in conspectu domini iuxta omnia quæ fecerat dauid pater eius. Et post eum non fuit similis ei de cunctis regibus, sed neque in his qui ante eum fuerunt, &c. Religiosa autem eius facta clarè prosequitur liber secundus Paralip. nêpe quod templum aperuit & instaurauit conuocatis Leuitis & eos ad religionem commonitis: Deinde quod & decem tribus ad veri dei cultum excitauerit, missis ad illas literis, quibus ad Pascha celebrandum solenniter prouocauit. Præterea quod postea ad eius impulsu filij Israel confregerint simulachra, excelsa sint demoliti destructis altariibus, non solum in Iuda, sed & in Ephraim atque Manasse, adeo ut & serpentem æneum curauerit tolli ob eius abusum, ut est 4. Regum 18. Item quod & curauerit dari sacerdotibus & Leuitis partes eis debitas, ut possent vacare legi Domini, Post hæc ergo & tanta & varia pietatis eius opera, secuta est tam prodigiosa ciuitatis Ierusalem liberatio. Cæterum quod nos legimus de Isaiâ quod fuerit propheta fidelis in conspectu domini, est nobis videatur significare, quod fuerit fidelis coram Domino, Græcis tamen aliud significatur. Habet enim, *πιστὸς ἐν τῆ ὁράσει αὐτοῦ*, fidelis in visione ipsius vel sua, hoc fideliter referens, & certus in his quæ Deo reuelante vidit: ut distinguatur à pseudopphetis: qui mentiebantur se vidisse quæ non viderant. Simile prius dictum est de Samuele.

30 In diebus ipsius retro rediit sol, & addidit regi vitam.

ROSEQUIR iam laudes Isaiæ in cuius diebus dicit retro rediisse solem, quia in signum restituendæ vitæ, & prorogandæ vitæ Ezechiaz ægrotanti, ad preces & iussu Isaiæ, in horologio Achaz umbra linearum descendit retrorsum decem gradibus: quod hic factum dicitur sole retro redeunte. Quod factum iam scriptura tribuit Isaiæ, ut ipsemet dicat: Ecce ego reuertenti faciam umbram linearum in quarto Regum tñ dicitur quod Isaias inuocauit Dominum, & reduxit umbram per lineas. Eundem Isaiam dicit hic addidisse regi Ezechiaz scilicet vitam, quia eius certa denunciatione, & per signum confirmatione addita est regi vita quindecim annorum. Eundem non solum à factis commendat, sed & à prophetiæ eius excellentia, qua omnium aliorum prophetarum scriptis longè præstat, vnde & subiicit.

31 Spiritu magno vidit vltima, & consolatus est lugentes in Sion.
32 Vsq; in sempiternum ostendit futura, & abcondita antequam euenirent.

BE NE dicit spiritu magno vidisse: quia vt ex eius scriptis patet, & clarissime multa praeuidit, & longè plura ac maioris ponderis quam alij vnde spiritus prophetiae in eo fuit magnus, vt qui clarè fuit illuminatus, & ad multa ac magna diffusus. dicit eum vidisse vltima: quia non tantum vt quidam prophetae, praeuidit quae suo erant tempore, aut mox secuturo futura; sed & ea quae longè post & in vltimis temporibus, praedicens multa de aduentu Messiae, de vocatione gentium, de ecclesiae splendore, de nouissimo iudicij die: deque felicitate iustorum, & damnatione impiorum vnde & nonnunquam dicit: In nouissimis diebus erit hoc vel illud. Dicitur consolatus lugentes in Sion, quia non solum tempore Ezechiae verbis consolatus est ciues Ierusalem in obsidione Sennacherib, sed etiam quia suo scripto lugentes in Sion consolatur, promittens eis reditum à captiuitate imminente, redemptionem per Christum ab omnibus malis, vnde toties ad consolatione adhortatur, dicens: Consolamini, consolamini popule meus Isaiæ 40. dicit Deus vester: Loquimini ad cor Ierusalem. Et conserge, conserge, induere fortitudine tua Sion, &c. Et in persona Christi dicit: Spiritus Domini super me, vt consolaret omnes lugentes, vt ponerem lugentibus Sion, &c. ad quae verba verisimile est hic auctorem respexisse. Itaque per lugentes in Sion, intelliguntur non solum qui illius tempore lugebāt, sed etiam qui futuris omnibus temporibus non solum in Sion carnali, sed multo magis in Sion spirituali, hoc est, ecclesia lugent & aliorum peccata, & huius saeculi miseriam expectantes vsque in finem mundi redemptionem per Christum: vnde & pars illa: vsque in sempiternum, non male à plerisque iungitur praecedentibus, vt significetur lugentes in Sion: vsque in finem saeculi consolationem accepturos ex scriptis Isaiæ. Sed praestat sequi distinctionem Graecorum quae eam partem coniungunt sequentibus, sicut in quibusdam emendatioribus Latinis scriptis distinguitur, vt sit sensus: quod Isaias suis scriptis ostendit quae futura sunt vsque in finem saeculi, & res valde absconditas & mundo incognitas tam clarè ostendit & descripsit longe antequam euenirent, vt eas clarè coram vidisse videretur, & tam manifestè eas praedixit, quam hi scripserunt qui eas postea viderant contigisse, adeo vt à d. Hieronymo scriptum sit eum non tam prophetam dicendum quam euangelistam. Ita enim, inquit, vniuersa Christi, ecclesiaeque mysteria ad liquidum profectus est, vt non putes eum de futuro vaticinari, sed de praeteritis historiam texere.

CAPVT XLIX.

I Memoria Iosiae in compositione odoris facta opus pigmentarij.
O c capite laudantur Iosias rex, propheta Ieremias: Ezechiel, duodecim prophetae coniunctim sine expressione nominis, Zorobabel item dux, & Iesus filius Iosedec sacerdos atque Nehemias. Et repetitur mentio priscorum quorundam, Enoch, Ioseph, Seth, Sem, Adam. Caeterum haec

prima sententia obscura satis est, vnde & variè admodum legitur: sicut & Graeca obscura sunt, & non eiusdem in omnibus lectionibus. Sic enim habet Complutensis editio: *μημίσουρον οσφουδισ οβυθισιν βημιμακτος, εοκεν αιετα ερω αυγελεω*. Memoria Iosiae in compositionem incensum, confecto opere vnguentarij. Quod cum difficultem habeat sensum, legendum quidam putant, *εοκεν αυγελεω*, vt sit sensus incensum confecto opere vnguentarij. Certè Rabanus legit, facti. Germanica editio habet *εοκεν αυγελεω*, vt referatur ad *μημίσουρον*, quomodo videtur legisse noster interpres: proinde dictio, facta, non debet coniungi cum ablatiuo compositione, pro quo omnes Graeci codices habent accusatiuum, in compositionem: quomodo & Rabanus & alij quidam codices, sed ad nominatiuum, Memoriae, vt haec possit esse & constructio & intelligentia nostrae lectionis: Memoria Iosiae collata ad compositionem odoris, est facta opus pigmentarij, hoc est, inuenitur esse similis operi vnguentarij: qui ex diuersis speciebus per misturam aptam componit rem aliquam odoriferam: Odoris enim positum est pro re odorifera, & compositio odoris, est apta diuersarum specierum mistura & coniunctio. Multi enim libri habent, facta est, cum verbo substantiuo. Vt ut est, significatur, Memoriam Iosiae similem esse vnguento aptè composito, & admodum odorifero atque gratato: quia eius etiam memoria similiter esset admodum grata hominibus. Idem significatur cum subditur.

2 In omni ore quasi mel indulcabitur eius memoria, & vt musica in conuiuio vini.

TRIBVS rebus quae homini valde gratæ sunt comparat Iosiae memoriam, nempe iis quae olfactum oblectant, gustum & auditum: significans eam omnibus modis delectare homines, idque & narrantes & audientes eam. Nam propter narrantes videtur dicere: in omni ore quasi mel dulcis erit propter audientes, vt musica in conuiuio vini, hoc est, lauto & splendido. Caeterum cur istud tam peculiariter dicatur de Iosiae memoria, intelligere licet ex his quae de eo iam mortuo scribuntur 2. Paralippo. 35. carmina scilicet composita esse per Ieremiam, quae cantores & cantatrices futuris semper temporibus replicabant super Iosiam, quae sic venerunt in consuetudinem, vt diceretur in Israel: Ecce descriptum est in Lamentationibus. Per haec ergo carmina factum est vt fama eius late spargeretur, & memoria conferuaretur gratæque esset & in referendo & audiendo.

3 Ipse est dicitur distributus in penitentia gemitis, & iulis abominaciones impietatis.

DIVINITVS, adiecit interpres, vt intelligatur à Deo directum esse. In penitentia, vel vt est Graecis, *επιτροπη*, in conuersione positum videtur, pro ad penitentiam & conuersionem. Et sunt scripti libri qui habent, in penitentiam. Itaque sensus est: ipsum à Deo directum esse vt per eum populus induceretur ad penitentiam, & conuerteretur ab idololatria sua, aliisque peccatis. In sequenti parte legendum esse abomina-

aciones impietatis, & non ab hominibus impietatis, vt Rabanus & alij quidam, libri habent demonstrent Graeca quae habent: *βελύματα ἀνομιῶν*. Dicuntur autem abominationes impietatis, abominabiles impietates, aut abominationes quas impietas producit: qualia sunt altaria & simulachra idolorum, quae summo zelo abstulit Iosias non solum in Ierusalem aut circa, sed etiam in Ephraim & Manasse ad exemplum Ezechiae. Tulit etiam aruspices & effeminatorum aedulas quae erant in domo Domini, vt scribitur 4. Regum 23. quae omnia admodum sunt abominabilia coram Deo.

4 Et gubernauit ad Dominum cor ipsius & in diebus peccatorum corroborauit pietatem.

PRO gubernauit, est verbum actiuum eius verbi quod mox vertit, directus est, *καθ' ὅτι νεε*, direxit. Cor ipsius positum est pro, cor suum, quomodo etiam quaedam scripta habent. Sensus ergo est: Iosias à Deo directus, direxit etiam cor suum ad Dominum, quærens scilicet illi placere ex toto corde, & in diebus peccatorum, hoc est eo tempore quo multi erant in terra, peccatores & idololatrae (nam, peccatorum, est genitiuus à peccator, non à peccatum, cum Graecè sit *ἀγέτωρ*) corroborauit pietatem, tollendo omnia quae ad idololatriam pertinebant, & restaurando templum & cultum Domini.

5 Praeter David, Ezechiam, & Iosiam, omnes peccatum commiserunt.

NON parua dubitatio oritur circa veritatem huius sententiae, adeo vt, quia videtur aperte contraria scripturis, quidam de autoritate huius libri dubitent. Nam & hi tres etiam peccasse leguntur. Et alij etiam reges Iuda in scripturis valde laudantur, & in primis Aza & Iosaphat. Nam de Aza dicitur, quod fecerit rectum ante conspectum Domini, sicut David pater eius. Item quod cor eius fuit perfectum cum Domino cunctis diebus suis. Similia dicuntur de Iosaphat. Dicendum ergo primum, quod etsi David peccasse legatur & grauius, tamen etiam legitur eius peccatum esse remissum, vnde pro non commisso habendum est. Deinde hic agitur potissimum de peccato in Deum directe commisso, quale est idololatria: quo peccato nullo modo contaminari sunt tres hi reges, quorum David primus cultum Dei religiosissime ornauit & auxit, & alij duo summo zelo Dei cultum collapsum restaurarunt, sublatis omnibus quae illi contrariabantur. De reliquis autem omnibus regibus Iuda, etiam his qui valde laudantur, semper scribitur quod excelsa non abstulerunt, quodque populus adhuc immolabat in excelsis. Et Iosaphat, qui inter reliquos maxime laudatur, aliquoties à Prophetis reprehensus est de familiaritate & affinitate contracta cum Achab & filio eius, per quae in sua idololatria illi fouebantur. Hac sane de causa generaliter subiicitur, etsi id in omnibus non similiter veritatem habuerit, sed tantum in plerisque perfectè.

6 Nam reliquerunt legem altissimi, Reges Iuda defecerunt, & contempserunt timorem Dei.

VERBUM defecerunt, quod in multis libris omittitur, addendum esse patet ex Graecis, quemadmodum & Rabanus habet, & scripta quaedam emendatiora, eiusque verbo cum additur Reges

Iuda, emphasis est. Non enim satis habens semel dixisse, eos de quibus loquebatur, Reges scilicet Iuda, reliquisse legem altissimi, repetit expresso eorum nomine, Reges Iuda defecerunt: quasi dicat: Nō solum reges Israel: sed etiam Reges Iuda, apud quos erat templum & varia sanctitatis exempla: quorum ob id defectio minus erat tolerabilis, quod etiam ipsi defecerunt in obseruatione legis Dei. Id etsi in genere dicat non tamen significare vult omnes, praeter tres, tales fuisse, sed maiorem partem, nisi intelligamus omnes defecisse, exceptis tribus, quod, vt dictum est, omnes defecerunt à perfecta legis diuinæ obseruatione in cultu Dei. Sed non omnibus rectè tribuitur quod sequitur, & contempserunt timorem Domini, quam tamen partem Graeca non habent, sed tantum Latina.

7 Dederunt enim regnum suum aliis, & gloriam suam aliena genti.

CONIVNCTIO, enim, quae non aptè probat praecedentia, sicut non est Graecis, ita nec in quibusdam scriptis Latinis, nominatim in codice Beffarionis, proinde melius tollitur, & legendum est potius, aliena genti, quam alienigena, cum Graecis sit *ἀλλοτρίω*, & Rabanus legat, aliena, consentientibus aliquot scriptis. Porro reges Iuda dicuntur dedisse regnum suum & gloriam aliis, quia eorum vitia & peccatis factum est vt regnum eorum Deus offensus tandem etiam traderet in manu regis Nabuchodonosor & Chaldaeorum. Quaedam Graeca habent *ἔδωκεν*, dedit, vt ad Deum referatur: quaedam tamen etiam habent *ἔδωκαν*, dederunt, quomodo noster se legisse declarat.

8 Incenderunt ecclesiam sanctuarius civitatem: & defertis fecerunt vias ipsius, in manu Ieremiae prophetae.

QUAMVIS intelligi possit idem esse suppositum verbi, incenderunt, quod prius verbi, dederunt, vt reges Iuda dicantur incendiisse civitatem sanctam, nempe Ierusalem: quia meruerunt eam incendi: melius tamen intelligitur suppositum esse alij, illi & gens aliena, de quibus mox dictum est, quod eis traditum sit regnum & gloria Iudaica. Illi, inquit, sibi regno, & captis regibus incenderunt ecclesiam civitatem sanctam, hoc est, in qua erat sanctuarium, templumque sanctum. Est enim hic rursum *ἁγιασματός*, quod saepe ponitur pro sanctuario. Et defertis fecerunt vias ipsius civitatis, iuxta illud in Threnis: Viae Sion lugent, eo quod non sint qui veniant ad solennitatem. Illud autem, in manu Ieremiae positum est Hebraica phrasi pro, iuxta vaticinia Ieremiae, qui desolationem illam praedixit ob peccata regum Iuda certè futuram. Sic dicitur Osæa 12. In manu prophetarum assimilatus sum. Et Aggei 1. Factum est verbum Domini in manu Aggei prophetae. Additur causa cur Ieremias sic contra Iudam prophetauerit.

9 Nam male tractauerunt istum qui a ventre matris consuevit esse propheta, euertere & eradicare & perdere: & iterum, adificare & renouare.

SUPPOSITVM verbi, tractauerunt, intelligendum iam est, reges Iuda vel Iudaei, qui quam male tractauerunt Ieremiam, ex ipsius libro intelligi potest: quorum peccatum eo grauius fuit, quod tam eximius propheta fuerit, vt ipse de quo hoc singulariter scribitur, quod consecratus &

depratus

deputatus fuerit, à Deo propheta, cum adhuc esset in utero matris suæ, idq; ad evertendum & perdendum, &c. Alluditur enim ad id quod Ierem. i. dicit Dominus illi, Priusquam te formarem in utero, noui te; & antequam exires de vulua, sanctificauit te; & prophetam in gentibus dedi te. & postea: Constitui te hodie super gentes ut euellas, & destruas, & disperdas, & dissipes, & ædifices, & plantes. Evertete autem dicitur & ædificare, quia certo euenturam perditionem aut ædificationem prædixit. Mos enim scripturæ est, dicere prophetas id facere quod prædicunt. Quo loquendi more significatur eorum doctrinam non esse inanem, sed maxima cum virtute coniunctam.

10 Ezechiel qui vidit conspectum gloriæ quam ostendit illi in curru cherubim.

11 Nam commemoratus est inimicorum in imbre, & benefecit illis qui ostenderunt rectas vias.

TRANSIT à Ieremia ad Ezechielis commendationem. Videtur autem aliquid in priori sententia deesse, quia non est verbum cum quo hæreat nomen, Ezech. Itaque quidam sic absoluunt sententiam, Ezechiel is est qui vidit conspectum gloriæ. Magis tamen crediderim sententiam suspensam absolui in sequenti sententia. Et duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo, vt coniunctio, & copulet duodecim prophetas cum nomine, Ezechiel, & sit sensus: Ezechiel is qui vidit, &c. & duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo, pro quo editio Complutensis habet, *ἐν τῷ μνημόσυνον ἢ ἐπιλογίας*, sit memoria in benedictionibus, vt videri possit locum esse corruptum, & authorem horum duorum, quæ superius coniunguntur in mentione iudicium, vnum tribuisse Ezechieli, alterum 12. prophetis. Nisi enim sic ordinetur, coniunctio, Nam, cum dicitur: Nam commemoratus est, (quæ sententia iam per parentheum erit interserenda) non habebit quod probet. Nunc autem sensus erit: Ezechielis ossa pullulent de loco suo, aut sit memoria eius in benedictionibus. Nam commemoratus est inimicorum. Cum dicit illum vidisse conspectum hoc est, visionem & apparitionem gloriæ, Domini scilicet, notat illam ostensionem gloriæ Domini, de qua scribitur in principio prophetiæ ipsius: quam inquit, ostendit illi, Dominus, scilicet, in curru Cherubin, hoc est, quatuor animalium quæ ibi Cherubin vocantur. Vt autem quod sequitur intelligatur, notandum est Græca habere: Nam meminit inimicorum in imbre, & direxit eos qui rectas faciunt vias. Priori parte significari videtur, quemadmodum & Rabanus intelligit, ipsum vltionem impiorum & inimicorum Dei prædixisse, sub nomine imbris, quemadmodum fecit cap. 13. quando contra pseudopphetas iubetur dicere: Dic ad eos qui sponunt parietem absque temperatura, quod casurus sit. Erit enim imber inundans, & dabo lapides prægrandes defuper irruentes, & ventum procellæ dissipantem. Et erumpere faciam spiritum tempestatum in indignatione mea, & imber inundans in furore meo erit, &c. Similiter nomine imbris significat diuinam vltionem, prophetas contra Gog, cap. 38. iudicabo cum peste, & sanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immensis, ignem & sulphur pluam super eum, &c. Secunda parte videtur notari quod scribitur ezechielis 18. c. & 33. vbi conuertit-

tibus se à viis suis, malis, & faci entibus iudicium & iustitiam, suâq; vias facientibus rectas promittitur quod viuent, & non morientur. Patet ergo ex his in nostra lectione legendum cum coniunctione: Et benefacere; quia coniunctionem non tantum Græca habent, sed etiam Rabanus & quedam scripta quamuis in multis desit. Et est sensus: Commemoratus est inimicorum in imbre, hoc est, meminit de inimicis Dei & populi eius, quod in imbre essent puniendi, eorûq; vltionem imbre designauit. Et commemoratus etiam benefacere his qui ipso facto ostenderunt vias bonas, quia de talibus prædixit quod victuri essent, & non morituri. Hæc autem de eius prophetia peculiariter notauit quia in eo ista satis sunt peculiaris, & diligenter hæc inculcauit.

12 Et duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo, nam corroborauerunt Iacob & red. metum. Je in fide virtutis.

QUO V I P sit; ossa pullulent de loco suo; superius dictum est, cum idem istud tribuitur Iudicibus in Israel: nihil enim aliud significatur, quam eos & si mortuos, dignos esse perpetua memoria, cuius causa redditur. Nam corroborauerunt Iacob, hoc est, populum Israeliticum, quem confirmauerunt suis prophetis & scriptis, cum eis promittunt Saluatorem & finem suorum malorum. Græcè enim est pro. corroborauerunt, *παράκλησαν*, consolati sunt, & sequens pars sic habet: *καὶ ἐλυτρώσαντο αὐτοὺς ἐν πίστει ἐλπίδος*, hoc est, & liberauerunt illos in fide spei, hoc est, per fidem quæ certo sperabat euenturum quod prædixerunt liberauerunt illos à malis suis, vt si non re essent liberati, spe tamen, & fide liberati essent, sicut Paulus dixit: Spe salui facti sumus. Proinde in nostra lectio, ne rursus reciproco relatiuum, se, positum est pro non reciproco, ipsos, vt sit sensus: redemerunt Israelitas in fide & spe quam habuerunt de virtute ipsorum. Nisi malimus intelligere quod propheta redemerunt se, ne pro mendacibus haberentur, per fidelitatem virtutis eorum, hoc est, per hoc quod declarauerunt virtutem suam esse fidem & certam.

13 Quomodo amplificemus Zorobabel? Nam & ipse quasi signum in dextera manu Israel, & Iesum filium Iosedec.

4 Qui in diebus suis edificauerunt domum, & exaltauerunt templum sanctum Domino, paratum in gloriam sempiternam.

POST prophetas duodecim, insignem gloriam meruerunt Zorobabel dux & Iesum sacerdos, de quibus legimus apud Aggæum, Zachariam, & Esdram, quomodo Dei templum post reditum à Babylone edificauerint, quo beneficio cum primi diuinam rem restituerint, rectè dicit: Quomodo amplificemus eos: significans eos non posse dignis laudibus celebrari. Cum autem hic dicitur de Zorobabel, quod ipse fuerit quasi signum notatur id quod dicitur in fine Aggæi ad Zorobabel: In die illa, dicit Dominus exercituum assumam te Zorobabel fili Salathiel serue meus, dicit Dominus, & ponam te quasi signaculum, quia te elegi. Quo loco, sicut & hoc loco, Græci habent *σημαῖς*, hoc est, sigillum sicut & dictio Hebraica *צֶמֶת* Chotam significat sigillum, & annulum cui sigillum est impressum, & quo aliquid sigillatur, sicut eadem dictiones ponuntur Canticorum. 8. cum le gimus: Pone me vt signaculum super cor tuum, vt signaculum super brachium tuum. Itaque & hoc loco nomen, signum accipi

tem dicitur Zorobabel fuisse quasi signum vel sigillum in dextera manu Israel, nostri intelligunt significari ipsum fuisse ornamentum Israelitici populi, sicut sigillum & annulus sigillaris. qui dextera manus digito inferi solet, eius est ornamentum. At notandum Græcis non esse non, Israel, sed tantum: quasi sigillum in dextera manu. Id autem non intelligendum de dextera manu Israelis, sed potius de manu dextera Dei, patet non solum ex interpretatione D. Hieronymi super Aggæum in hæc verba dicentis: Ponet illum Deus quasi signaculum in manu sua, sed etiam ex simili loco qui est Iere. 22. de Iechonia. Viuo ego, dicit Dominus, quia si fuerit Iechonias filius Ioatim regis Iuda annulus in dextera manu mea, inde euecllam eum. Quo loco Hebræis pro, annulus, est eadem dictio quæ locis prædictis. Significatur ergo apud Aggæum, Deum assumpturum sic Zorobabel, vt sit quasi sigillum & annulus sigillaris in manu sua dextera, hoc est, & sicut annulus talis valde charus est, & semper ob oculos versatur, eiusque magna cura habetur, nec temere deponitur, aut alteri traditur: ita Deus illius perpetuam & magnam curam sit habiturus, tanquam sibi valde chari & dilecti vnde & sequitur: quia te elegi. Hic sensus vt etiam hic in nostra lectione habeatur, conuenit nomen, Israel, non accipere in genitio casu, sed datiuo, vt sit sensus: Ipse fuit quasi sigillum in manu dextera Domini Israelis, hoc est, in vilitate & gloriam populi Israelitici. Notandum & istud ex hoc loco, vaticinium illud Aggæi ad literam etiam ad ipsum Zorobabel spectare, contra eos qui tantum ad Christum ea verba pertinere existimant: quamquam dubitare non debeat Christianus sic ea ad Zorobabel pertinere temporalem, vt multo magis & perfectius ad Christum, cuius ille figura fuit, pertineant, & propter illum, in quem omnes propheta respiciunt, à spiritu sancto potissimum dicta esse: qui sic est sigillum in manu Domini, vt sit imago substantiæ eius, & quicunque crediderit in Deum, hoc quasi annulo consignetur, quemadmodum bene habet D. Hieron.

15 Et Nehemias in memoria multi temporis, qui erexit nobis muros euerfos, & stare fecit portas & seras, qui erexit domos nostras.

POST Zorobabel & Iesum filium Iosedec, qui sub Dario templum desolatum ædificauerunt, celebrandum etiam rectè dicit & Nehemiam, qui aliquanto post tempore sub Artaxerxe etiam ciuitatem Ierusalem, & euerfos eius muros restaurauit, vt legitur in 2. Esdræ, qui & Nehemias dicitur. Videtur autem oratio perficienda, subaudiendo optatiuum, sit, vt sit sensus: Et Nehemias sit in memoria multi temporis, hoc est, sit longo tempore in memoria ob beneficia per ipsum nobis & reipublicæ præstita.

16 Nemo natus est in terra qualis Enoch, nam & ipse receptus est à terra.

17 Et Ioseph, qui natus est homo princeps fratrum firmamentum gentis, rector fratrum, stabilimentum populi.

18 Et ossa istius visitata sunt, & post mortem prophetauerunt.

POST QUAM commemoratiorem insignium in scripturis virorum perduxit vsque ad Nehemiam, qui vltimus est quem Hebræorum canon commendat, finem impositurus suæ commemorationi, quorundam à se prætermittorum nomina per recapitulationem adiungit prædictis, qui in quibusdam conditionibus singularem habent eminentiam & prærogatiuam. Repetit au-

tem nomen Enoch, à quo incæpit, vt cum eo conferat Ioseph prætermittum. Esse enim inter hos comparisonem Græca satis indicant, quæ habent secundo versu, *ὅυδὲ ὡς ἰωσήφ φερέθη ἀρχηγ.* Neq; vt Ioseph factus est, vel natus est vir. Significatur ergo quod quemadmodum nemo in prima uo sæculo fuit similis Enoch, eo quod ob singularem & eminentem pietatem solus sit à Deo è terra sublatus: ita in sequente sæculo quadam ratione nullus fuit similis Iosepho, quia sicut in illo fuit prima nota insignis in Deum pietatis, ita in Iosepho fuit primum imperium super populum Dei. Et sicut ille ob insignem suam pietatem primus è terra diuinitus sublatus est, & subuectus in cælum aut paradysum, in signi honore affectus, ita Ioseph primus ex numero pitorum in regnum sublimatus est. Itaque quo hanc comparisonem etiam nostra litera utcumque exprimat secundus versus sic est intelligendus, repetendo quedam ex priori versu. Et nemo natus est in terra qualis Ioseph, qui natus est homo princeps fratrum, hoc est, qui ad hoc natus est, vt esset princeps fratrum, filiorum scilicet Iacob, & firmamentum gentis suæ quam tempore famis in Ægypto aluit, & firmiter ibi plantauit, Deo autem quæ sequuntur, rector fratrum, stabilimentum populi, Græcis non sunt, ita vt videantur esse duorum præcedentium repetitio ex alia versione. Quod sequitur, ossa eius visitata sunt, significat curam habitam ossium eius, vt in exitu Israelis ex Ægypto simul per Moysen exportarentur ex Ægypto, sepelienda in terra promissionis cum patriarchis, iuxta eius iam mortuari petitionem. Adiurans enim suos dixit, Deus visitabit vos, asportate ossa mea vobiscum de loco isto. Quod & completum per Moysen scribitur. Exodi 13. Ideoque & post mortem dicuntur hic ossa eius prophetaisse, sicut supra dictum est mortuum corpus Elizei prophetatum, nempe quia cum iuxta eius prædictionem, & exitus ex Ægypto & ossium eius elatio facta est, ipsa ossa declarauerunt eum verum fuisse prophetam. Quamquam hæc pars iam in Græcis non legatur, in qui bus noster suo tempore plura aliquando legisse videtur, sicut & alicubi pauciora. Itaque Ioseph hic à duobus commendatur, nempe à regni excellentia, & prophetiæ dono.

17 Seth & Sem apud homines gloriam adepti sunt & super omnem animam in origine Adam.

SICVT Enoch & Ioseph coniunxit in gloria singulari excellentia, ita nunc coniungit rectè Seth & Sem: quia sicut Seth post Adam est primus pater piæ generationis vsque ad diluuium, cum frater eius Cain pater esset impiorum: ita & à diluuiio post Noë, Sem rursus factus est primus parens eius sanctæ generationis, quæ ad patriarchas deducta est, vnde & Christus natus est: sicut Cam impiorum post diluuium primus pater fuit. Itaque hac de causa similem apud homines gloriam adepti sunt. Quoniam autem in ratione originis primam absolute gloriam obtinuit Adam primus omnium parens, ideo subditur, finiendo in omnium primo homine, Et super omnem animam in origine, scilicet rerum, Adam, subandi, est; vel gloriam adeptus est: Ipse enim est primus hominum omnium parens, & ipse est qui à Deo in creatione omnium potitus est imperio & dominio super omnem animam hoc est, omne animal vel omnium viuum. Græcè enim

enim est, ἐπεὶ πᾶν ῥῶον, quamuis, dictio ῥῶον, non sit in additione Complutensi.

CAPVT L.

Simon Onia filius sacerdos magnus, qui in vita sua suffulcit domum, & in diebus suis corroborauit populum.

OST celebratos plerosque insignes viros, quorum meminit sacre scriptura canon, celebrat author prolixè quædam summum pontificem, qui vel suo tempore, vel circa sua tempora preclare sacerdotio functus est, quem vocat Simonem Onia filium. Quoniam autem multi errant in isto quis fuerit, eo quod duo fuerint summi sacerdotes diuersis temporibus hoc nomine dicti, in tile fuerit ad huius loci & aliorum quorundam intelligentiam, paucis historiæ summorum pontificum, qui fuerunt ante Machabæos, extra scripturæ canonem perstringere, sicut colligi potest ex Iosepho maxime. Itaque post summum sacerdotem Iaddua, qui fuit vltimus Pontificum summorum sub regibus Persarum, & cuius fit mentio. 2. Esd. 12. summus Pontifex fuit Onias filius Iadduæ: Quo mortuo successit ei filius Simon, cognominatus iustus, quod & Deum pie coleret, & eius summa potiretur benevolentia, vt habet Iosephus li. Anti. 12. ca. 2. Hoc quoque mortuo, superstito vnico filio paruulo cui etiam Onias nomen fuit, Eleazarus frater eius pontificatum assumpsit, a quo, Ptolomeo Philadelpho petente, missi sunt in Ægyptum Septuaginta seniores, qui biblia sacra verterent in linguam Græcam. Post obitum Eleazari, Manasses eius patruus, frater scilicet primi Onia, pontificatum assumpsit: quo de functo successit in sacerdotium Onias Simonis luti filius. Is Onias pusillanimis erat & auarus, quæ causa fuit vt ob non solatum vectigal debitum regibus Ægypti, ad iram commoueret regem Ptolomeum Evergetem, filium Philadelphi, Hic mortuus reliquit oneris successorem Simonem filium. Quo vita perfuncto, successit tertius Onias, vt habet Ioseph. li. Anti. 12. c. 4. Hic est ille Onias, ad quem literas societatis & amicitia misit Arius rex Lacedæmoniorum, vt legimus 1. Machab. 12. De quo etiam fit mentio 2. Machab. 3. vbi narratur quomodo restiterit Heliodoro, eique præcandovitam restituerit, cum in summo esset periculo. Item cap. 4. vbi narratur quomodo ab Antiocho Epiphane priuat us sit summo sacerdotio, illudque traditum sit fratri eius Iasoni, qui illud multa ambitione & largitione obtinuerat, & quod hoc mox eiecit, pontificatum simili arte adeptus sit Menelaus, frater Iasonis & Onia iuxta Iosephum, qui & Oniam ipsum occidi curauit. Hic item est de quo fit mentio. 2. Mach. 15. quomodo per visum apparuit Iudæ manibus protensis, orare pro omni populo Iudæorum. Huius tertij Onia viri sanctissimi filius etiam erat Onias nomine, qui tyrannidem Menelai fugiens in Ægyptum, ibi ex permissione regis edificauit templum Deo vero, instar templi Ierosolymitani, vt scribit Ioseph. lib. 13. cap. 6. Itaque cum post tertium illum Oniam virum sanctissimum, summum sacerdotium iniuste obtineretur a diuersis per largitiones, tandem illud Machab. ei hostibus superatis principibus iunxerunt. His ergo sic se habentibus, quæstio est an is de quo agitur hoc capite, & dicitur

Simon Onia filius, sit primus ille Simon primus Onia filius, an secundus Simon secundi Onia filius. Secundum fuisse intelligunt nostri, Rabanus Liranus & Dionysius, idque ideo, quia existimant hunc Simonem fuisse eodem tempore quo ipsum huius libri authorem: idcirco authorem hunc tantopere laudasse, quod fuerit sui temporis Pontifex, cuius gloriam & insignia facta coram viderit. Authorem autem ex prologo intelligunt scripsisse tempore Evergetis regis, sub quo etiam fuit secundus Simon secundi Onia filius. Verum hanc sententiam non esse probabilem multa ostendunt, & in primis quod apud Iosephum facta insigniora Pontificum describentem, nihil peculiare dicatur de secundo Simone, nisi quod fuerit secundi Onia filius, ita vt etiam Liranus ob id miratum se scribat, quomodo hoc capite tam præclara de eo dicantur, quorum nulla est apud Iosephum mentio. Deinde nec certum est hunc Simonem fuisse contemporaneum authori huius libri, quia significat se scripsisse hæc de eo post mortem ipsius, cum dicit, qui in vita sua, & in diebus suis, quibus verbis satis innuitur ipsum scribere de iam mortuo. Nec etiã verum est, ex prologo huius libri intelligendum esse, authorem huius libri Iesum filium Sirach scripsisse sub Evergete, sed tantum quod interpres huius libri qui fuit nepos Iesu filij Sirach, scripserit sub illo, vt probatum est superius in expositione prologi. Quæ cum ita sint, magis est probabile, imò certum, hunc Simonem filium Onia esse illum primum Simonem primi Onia filium, qui teste Iosepho iustus est cognominatus, ob insignem in Deum pietatem. In hunc enim bene quadrant eximia laudes quas continet istud caput, quem fuisse tempore Ptolomei Philadelphi aut paulo ante constat ex predictis. Post huius Simonis mortem, verisimile est sub Philadelpho Iesum filium Sirach hanc Simonis prædicationem scripsisse, sicut & verisimile est eum fuisse iuxta quorundam sententiam vnum ex Septuaginta interpretibus missis ab Eleazaro fratre successore Simonis, vt deinde hunc librum nepos Iesu vertere cepit sub Evergete rege fratre Philadelphi & eius successore, quemadmodum supra in prologo dictum est. De hoc ergo Simone iusto hic dicitur, Simon Onia filius sacerdos magnus, subaudi, est, is qui in vita suffulcit domum, hoc est, templum, domum Dei instaurauit, restituens ea quæ ab eiectione per Zorobabel & Iesum facta ceperant collabi, & in diebus suis corroborauit templum. Sic enim omnes ferè habent libri, consentiente Germanica additione, quæ habet ῥῶον. Complutensis habet λαόν. populum vt significetur eum etiam confirmasse populum in pietate & vera religione, confirmando eum & doctrina sua & sancta sua conuersatione. Quod eo tempore valde necessarium erat, tum quia non iam multo ante sub auro ipsius Iaddua erectum fuit templum in monte Garizim, ad quod etiam Iudæorum multi confluxerunt, tum quia vel eius vel patris sui Onia tempore Ptolomeo, Lagi filio grauius Iudæi & Ierosolyma passi sunt, vt scribit Iosephus libro Antiquit. 12. capite primo.

Tempus etiam altitudo ab ipso fundata est, duplex edificatio, & excelsi parietes templi.

GRÆCA habent, καὶ ἐπὶ αὐτῷ ἐθεμελιώθη ἡ πόλις, ἡ πόλις ἡ ἀρχαία ἡ ἑλὴν περὶ βόλον ἱερῶν, hoc est, Et sub hoc fundata est altitudo duplex, munitio

men excelsum, circuitus templi. Quibus quid significetur, cum desit historia hæc explicans, satis constare non potest. Videtur tamen significari, quod præter antiquitatem templi restorationem, etiam ex fundamentis exerit vel duplicem ambitum templi, vel parietem vnum duplo altiore, quam prius erat, quo totum templum ambiabatur, munitur, & tegebatur. Hic in nostra lectione dicitur altitudo templi, non quia erat in ea domo, quæ proprie templum dicebatur, sed quia circa templum erat, & ad templum etiam pertinebat: sicut & atria, & parietes atriorum, & porticus sæpe dicuntur esse templi.

In diebus ipsius remanuerunt putei aquarum, & quasi mare adimpleti sunt supra modum.

GRÆCA sic, ἐν ἡμέραις αὐτοῦ ἠνατῶν ἡ ἀποδοχῆς ἡ δατῶν, καὶ ἡ ἀποδοχῆς τῶν τριμῶν, vel vt quædam Græca habent, μερὶς ἕβρον, hoc est, In diebus ipsius imminutum est receptaculum aquarum, æs velut mare, triplicis mensuræ, scilicet factum est. Quo videtur significari, quod cum illud receptaculum aquarum, quod in templo esse debuit pro ablutione sacerdotum, esset minus quam oportebat, Simon curauit æneum vas, quod mare fusile dicitur tertio libro Regum, fieri magnæ mensuræ, vt esset quasi mare, multis aquis capax. Quædam tamen Græca habent pluraliter δοχεῖα, vt sit, imminuta sunt receptacula aquæ. Quod secutus est noster interpres, quem ex Græcis constat verisimile, remanuerunt, vt post Rabanum habent libri emendatioris: non autem, emanauerunt, vt peruersè in multis hic locus est deprauatus. Significatur ergo, quod cum in diebus ipsius putei aquarum refluxissent, deficientibus scilicet aquis, quæ per aquæ ductus in ciuitatem influere solent, opera Simonis rursum quasi mare abundè repleti sunt, ita vt curauerit aquæ ductus reparari & restitui, quemadmodum supra dictum est de Ezechia, quod induxerit aquas in ciuitatem.

Qui curauit gentem suam, & liberauit eam à perditione, qui præcavit amplificare ciuitatem.

NON solum habuit curam templi reparandi & puteorum, sed etiã peculiare habuit curam populi sui, salutis ei monita præbendo, & prudenti prouidentia præuidendo, ne alicundè aliquod malum ei adueniret, sicque liberauit eum à perditione, quam ab irato Deo aut hostibus incidere potuisset, eademque de causa vires etiam assumpsit ad amplificandum ciuitatem, fortificando eam, & muros eius reparando, ita vt non solum templum, sed etiam ciuitas amplitudini suæ, dignitati & splendori redderetur, aut etiam maiorem acciperet. Item amplificauit ciuitatem, quia etiam pluribus eam ciuib. auxit, efficiens sua pietate & cura, vt ad eam plures Iudæi confluerent.

Qui adeptus est gloriam in conuersatione gentis, & in ingressu domus, & atrij amplificatus est.

MULTI legunt in secunda parte: & ingressum domus & atrij amplificauit, intelligentes eum vestibulum templi exornasse aut auxisse. At altera lectio, quam etiam habet in margi-

ne ex Rabano Glossa Ordinaria, habent item aliquot scripta, præferenda est, vt quæ originalibus magis conueniat, & sensum habeat commodiorem: quamquam Græca habeant ἐξέβρω, in egressu, vt verisimile sit etiã interpretè nostrum sic verisimile, quauis ad re parū hic faciat siue ingressu dicas siue egressu. Sensus ergo est: Sicut ipse in multis benefecit gèti suæ, ita vicissim gloriam ab ea consecutus est, dū in ea probè atq; decenter conuersatus est, cumque eum aut ingredi templum & atrium cōtingeret aut egredi, peracto suo officio, à populo honore amplo affectus est. Quantam autem gloriam in populo adeptus sit, & quanti eum fecerit populus multis ostendit similitudinibus, comparans eum variis quæ vel visui vel odorati gratia sunt, & multis modis oblectant. Itaque subditur,

Quasi stella matutina in medio nebule, & quasi luna plena in diebus suis lucet. Et quasi sol refulgens, sic ille effulsit in templo Dei.

PLACHRE à stella ad lunam plenam, & ab ea ad solem per auxesim ascendit, comparas eum tribus syderibus, quæ sua luce maxime delectant. In primis stella matutina, hoc est, lucifera, quæ si post tenebras nocturnas, & in medio nebularum transluceat, se sequè exerat, valde exhilarat mortales: magis tamen & plena luna & sol clarè splendens, nec obductus nubib. Ad horū ergo similitudinem dicit illum effulsisse apud populum, cum ille se visendum in templo Dei exhiberet, atque in eo conuersaretur. Quo præterquam quod in genere significatur quàm grata fuerit eius in templo præsentia, etiam vterius rectè intelligitur, quod suæ doctrinæ & rectæ conuersationis luce populo præluxerit, eumque tenebris depulsis ad Dei tum cognitionem, tum amorem accenderit.

Quasi arcus refulgens inter nebulas gloria, & quasi flos rosarum in diebus vernis. Et quasi lilia quæ sunt in transitu aquæ, & quasi thus redolens in diebus æstatis.

COELESTIBVS luminaribus descendit in arcum cœlestem, qui colorum pulchra varietate admodum fulget & splendet inter nebulas & nubes, quas sua claritate gloriosas & illustres reddit, vnde vocat nebulas gloriæ. Quo præter gratiam quæ in genere significatur, peculiariter rectè intelligitur significari summum hunc sacerdotem in populo obscuro, multisque vitiis obrecto, vario suo ornatu virtutum emicuisse, seque illum suo splendore plurimum ornasse. Ac celestibus visum recreantibus descenditur deinde ad ea quæ in floribus & arboribus non visum tantum, sed etiam olfactum delectant. Quasi inquit, flos rosarum in diebus vernis, cum scilicet prius rosæ prodeunt, quando & suauiores sunt, & propter asperitatem hyemis præcedentem gatiore sunt. Rosi rubicundis addit lilia candide simul & fragrantia reficientia, eamque potissimum quæ sunt in transitu aquæ, hoc est, iuxta profluentes aquas, ob quas & melius crescunt, & quarum murmure ac cursu coniuncto magis recreant. His addit & thus redolens in diebus æstatis. Vbi nomine thuris ipsam arborem thuriferam, non autem ipsum fructum intelligere oportet, sicut mox postea patet ex Græcis, quæ habent, ὁ βλάστης ἡ θύρα,

vt futeulus thuris: hic tempore æstatis cum sol ardet, de se suauè spargit odore, sole ipsum excitâte, magis quam alio quouis tempore. Quibus odori feris cum comparatur hic summus sacerdos, præter hoc quod in genere significatur ipsum gratum admodum fuisse populo, etiam accipitur rectè significari illum bonum de se famæ & existimationis sparsisse odorem, sicut & sequenti comparatione.

17 Quasi ignis effulgens, & thus adens in igne.

Hic iam thus accipitur pro aromate ipso, & comparatio fit cum igne lucenti, & thure in eo ardenti, quæ duo simul coniuncta & luce, & calore & odore reficiunt. Quibus peculiariter rectè designatur summi sacerdotis & charitas & fetor deuotionis, Deo instar thuris gratissimæ.

18 Quasi vas aurifolidum, ornatum omni lapide pretioso.

Non tantum odoriferis atque illuminantibus, sed etiam pretiosissimis comparatur, quale est maximè vas aliquod ex solido auro compositum, cui etiam accedit ornatus omnium lapidum pretiosorum, vt iam duplici nomine pretiosum sit, & suo pretio gratum. Quo rectè in particulari intelligitur huius viri absoluta excellentia ita vt sit & ratione sapientiæ & charitatis veluti vas purè aureum, & ratione diuersarum virtutum, quibus ornatur & sapientiæ & charitatis, veluti vas ornatum omni lapide pretioso.

19 Quasi oliua pullulans, & cypressus in altitudinem se extollens.

Comparatur etiam duabus gratissimis apud homines arboribus: quarum altera à fructu vtilissimo commendata est, altera ab altitudine & proceritate: per quas non solum etiam in genere significatur gratia quam obtinuit hic sacerdos apud homines, sed etiam in particulari utilitas quam suis attulit, & auctoritas quam apud eos obtinuit. Per oliuam enim pullulantem significatur oliua fructum germinans, quia Græcè est, *κωνιάλιος κωνίας*, fructus germinans. Variis his comparationibus propositis significatur tam magnam fuisse huius gratiam, & tam varia eius dona, vt vna similitudine explicari nequeant, sed in eo deprehendi potuerit quicquid in rebus præclaris variis modis gratum est. Cæterum vt quæ de eo dicuntur cum fructu legantur, & ad moralem doctrinam trahantur, discendum hinc est quæ sint veri episcopi officia, nempe vt cura sit ei & templorum arque omnium quæ ad cultum Dei pertinent reparandorum ac ornandorum, & curam plebis sibi commissæ, quæ in pietate bene inspicuatur, & ab omnibus quæ noxia ei esse possent, ab hæreticis & aliis bene protegatur. Dein de vt inter suos ita conuersetur, ita se grauitè & decente gerat in templo arque omnibus suis Pastoralibus officiis, vt gratiam gloriam, & auctoritatem apud eos obtineat. Ita futurum vt veluti luminaria cœlestia omnibus præluceat, & omnes præcellat, iucundumque sit suis illum videre, illius bonam famam veluti odorem sparsum audire, sitque habendus à suis tanquam res admodum pretiosa, vtilis, atque eximia.

20 In accipiendo ipsum stolam gloriam, & vestiri eum consummatione virtutum.

14 In ascensu altaris sancti, gloriam dedit sanctitatis amictum.

Exprimit in sequentibus quàm gratum & vile fuerit eius in templo ministerium, & quomodo illud sua auctoritate & gratia commendauerit. Cæterum quod hæc melius intelligantur, notandum pro consummatione virtutis, Græcis esse *σωτηρία και χηματος*, consummationem gloriationis. Vocat autem consummationem gloriationis phrasi Hebraica, perfectam illam gloriam & magnificentiam quæ inerat in vestitu & ornatu sacerdotali, quem antea per partes descripsit quum de Aaron loqueretur, vocans illum opus virtutis & vasa virtutis, hoc est, fortitudinis. Pro, gloriam dedit sanctitatis amictum: Græcè est, *αδλφ. εσπε περιδρυνη αγιασματος*. Et intelligunt quidam sensum esse: glorificabit ambitum sanctuarij, quia scilicet suæ personæ præsentia, & addito vestitu sacerdotali ornauit, & gloria affecit totum ambitum templi. Dicitio enim *περιβολη*, etiam ambitum significat, & *αγιασμα*, sæpe, ponitur in scripturis profanuario & templo, vt dictum est. Significat tamen *περιβολη*, etiam vestitum & amictum: vnde rectè etiã vertitur, glorificauit sanctitatis amictum, proinde vertendum erat, gloriam dedit amictui sanctitatis quod & significabitur si nostra lectio sic accipiatur, ipsum amictum sanctitatis, hoc est, amictum sanctum, dedit esse, gloriam, hoc est, effecit eum esse magis gloriosum suæ personæ dignitate. Sensus ergo est: In accipiendo ipsum stolam gloriæ hoc est, cum assumeret ipse gloriosum illum habitum summi sacerdotis: & In vestiri ipsum consummatione virtutis hoc est, cum indueret ipse perfecte illum ornatum: qui summæ auctoritatis & potestatis indicium erat. In ascensu altaris sancti, hoc est, cum sic indutus ascenderet ad altare sanctum, ipse non solum gloria affectus est ab ipso quo indutus erat habitu, sed suæ etiã personæ gratia & dignitate attulit ipsi amictui gloriam, cumque per se gloriosum, magis etiam gloriosum reddidit. Quo moraliter docemur, episcopum, ita se gerere, debere, vt non solum ab episcopali habitu & officio honorem accipiat, sed vicissim etiam honorificet ea, & omnibus commendet, vt non episcopus honorabilis sit propter habitum, sed habitus propter episcopum, & ita de omnibus sacerdotibus.

15 In accipiendo autem partes de manu sacerdotum, & ipse stans iuxta aram, circa illum corona fratrum.

16 Quasi plantatio cedri in monte Libano, sic circa illum steterunt quæ rami palmae.

De pingit & ob oculos ponit ornatum, ordinem, atque deuotionem quæ in ministerio huius sacerdotis seruari solebāt, itavt ea aliquando coram vidisse videatur. Potest autem illa pars, circa illum corona fratrum, vel referri ad præcedentia, vt sit sensus: Cum iam ascendisset ad altare sanctum, vt dictum est, acciperet autem de manu sacerdotum partes & membra immolatorum & animalium, & ipse esset stans iuxta aram, erat circum illum stans corona fratrum, sacerdotum scilicet de eadem stirpe Aaron. Vel potest referri ad sequentia, vt prima plena sit sententia hæc: In accipiendo autem partes de manu sacerdotum, & ipse stans iuxta aram, & sit sensus: Cū acciperet de manu sacerdotum partes offerendas, etiam ipse erat stans iuxta aram, vt significetur eum sacerdotale munus non tantum per alios, sed

sed etiam per se ipsum obiuisset. At prior distinctio videtur conuenientior. Per partes autem intelligendum, non partes decimarum, quæ ab aliis sacerdotibus accepit summus sacerdos, sed partes animalium quæ immolabantur vt armus dexter, & pectusculum, quæ leuari debebant coram Domino, patet ex dictione Græcæ *τετα*, quæ membra significat. Sequenti versu exprimitur quàm decenter circa illum steterit corona fratrum. Comparat enim eam primum plantationi cedri in monte Libano, hoc est, variis plantis cedri in monte Libano plantatis, aut enatis circa altam aliquam cedrum, quia sicut huiusmodi plantatio eiusdem est naturæ cum alta aliqua cedro quam circumdat & ornat, eisi adhuc statura humilior: ita inferiores sacerdotes similes erant conditionis eum Pontifice, vt potest etiam filij Aaron & sacerdotali dignitate fulgentes: sed vt erant illo minores, ita sua circum adstantia eum tanquam altiore cedram exornabant. Comparat deinde filios Aaron summum sacerdotem circumadstantes ramis palmæ, quia sicut illi rami circumfusi, & in omnem partem extensi palmam ornant: ita & illi summum sacerdotem, dum illum circumstant, sui merito ramis palmæ comparantur respectu Pontificis, quod ab eo tanquam sacerdotalis dignitatis fundamento penderent, sicut rami à suo trunco.

17 Et omnes filij Aaron in gloria sua, obleti autem Domini in manibus offerunt coram omni synagoga Israel.

18 Et consummatione fungens in ara, amplificare oblationem excelsi regis, perrexit manum suam in libatione, & libauit de sanguine vua.

Exprimitur pulcherrimus ordo in oblatione seruatus, qui non satis intelligitur, nisi apta fiat versuum distinctio. Est ergo sensus: Cum corona sacerdotum Pontificæ circumstabat, vt dictum est, omnes filij Aaron, subaudi, erāt ibi, in gloria sua, hoc est, in decore suo vestitu, & erat in manibus ipsorum oblatio Domini in conspectu totius congregationis populi Israelitici. Tunc summus sacerdos perfecturus ipsum sacrificiū, & vltimā ei manum impositurus, vt maiori gloria ornaret oblationem quæ fiebat excelsi regi Deo, extendit manum suam in superaddenda libatione, & libauit de sanguine vuae, hoc est, de vino quod singulis sacrificiis in certa menura erat addendum, & Deo offerendum, vt præcipitur Num. 15. Per sanguinem enim vuae, Hebraica phrasi significatur vinum, tum propter colorem, tum quod ex vua exprimitur, sicut ex corpore sanguis. Pro, contuminatione fungens vel consummatione fungens, Græcè est *σωτηρια* *αγρευω*, hoc est, consummationem ministras vel sacrificans. Est autem ministrare consummationem, vltimas sacrificij partes exequi, & sacrificium perficere. Siue autē legatur, consummatione, siue consummationem fungens, perinde est, quia verbum, *αγρευω*, est potius ablatiuum desideret, iungitur tamen quandoque etiam accusatiuo, vt apud Plautum, Paratius octo hominum munus facile fungitur.

19 Effudit in fundamento altaris, odorem diuinum excelsi principii.

De vino libato istud dicitur, quod sacerdos cum libasset, & Domino obtulisset effudit deinde in fundamentum altaris, idque in odorem diuinum & sacrum excelsi principii. In quibus, ver-

his notatur quod dicitur Num. 15. Vinum additamentum offert in odorem suauitatis Domino. Nā & hic pro, odorem diuinum, Græca habent sicut ibi, *κωνιαλιος*, odorem suauitatis.

20 Tunc exclamauerunt filij Aaron, in tubis ductilibus sonuerunt, & simul sonitum magnum edentes in tubis ductilibus, idque iuxta Domini ordinationem, quæ est Num. 10. vbi præcipitur Moyli vt fiant duæ tubæ argenteæ ductiles quibus & populus conuocetur cum opus est, & in bello vsus esset contra hostes, vbi & præcipitur vt filij Aaron clangant tubis, & additur: Si quando habebitis epulæ & dies festos, & calēdas, canetis tubis super holocaustis & pacificis victimis, vt sint vobis in recordationem Dei vestri. Non fuisse autem tantum duas tubas, quarum vsus erat in sacrificiis, ac tubarum vsus proprium fuisse sacerdotibus, cum ex institutione Dauid alij Leuitæ variis aliis musicis instrumentis vterentur, satis patet ex 2. Paralip. 5. vbi Leuitis in cymbalis, citharis, & Psalteriis concrepantibus dicuntur, quod cum eis sacerdotes centum viginti canebant tubis, quodque omnibus sic concinentibus, & vocem in simile tollentibus, longe sonitus audiebatur, omnibus etiã Deum voce laudantibus dicendo: Confitemini Domino quoniam bonus: quoniam in sæculum misericordia eius. Simile etiam factum sub Simone hic significatur. Quod autem dicitur, in memoriam coram Deo, illud est quod prædicto Numeri loco dicitur vt sint vobis in recordationem Dei vestri pro quo Græcis ibi est, *και εστι μνησιν αν αμνησιν φερων τον θεου υμων*, & erit vobis recordatio coram Deo. Quod etiam intelligi potest, huiusmodi sonitum fieri ad hoc vt populus excitatus recordaretur Dei sui, magis tamen intelligendum est illud præcipi ad hoc vt Deus huiusmodi sonitu & potissimum deuotione, quam huiusmodi sonitus ostendit, veluti excitatus, prouocaretur ad recordandum populi, hoc est, illi beneficiendum. Quid autem deinceps in populo secutum est ex iam descripto facto sacerdotum, diligenter exponitur, cum subditur.

22 Tunc omnis populus simul properauerunt, & ceciderunt in faciem super terram.

23 Adorauit Dominum Deum suum, & daret preces omnipotenti Deo excelsi.

Sacerdotibus inquit, offerentibus, & tubis cum laude clangentibus, populus huiusmodi excitatus, concordibus animis festinauerunt cadere in faciem suam super terram, ad adorandum Dominum Deum suum, & preces fundendum omnipotenti Deo excelsi.

24 Et amplificauerunt psallentes vocibus suis, & in magna domo auctum est sonus suauitatis primus.

Pro amplificauerunt psallentes in vocibus suis, Græcè est, *και ησαν οι λαχοδοι, φωναις αυτων*. Et laudauerunt cantores vocibus suis. Vnde patet distinctionem, psallentes, apud nos non esse

esse participialiter accipiendam, nec attribuendam toti populo, sed nominaliter pro cantoribus, ut sit sensus: Et psallentes, hoc est, Leuite, quorum, ex institutione David, officium erat cantare Psalmos & carmina, populo in terram prostrato, amplifica verunt Deum in vocibus suis, hoc est, eum glorificauerunt, eiusque laudem ample & magnifice extulerunt. Sicque in magno illo templi & atriorum edificio, auctus est sonus plenus melodia. Primum ergo sacerdotes tuba cecinerunt, deinde populus in terram prostratus est, & cantores suo officio functi. Illis autem canentibus quid populus fecerit, subiicitur.

25 Et rogauit populus Dominum excelsum in prece, usque dum perfectus est honor Domini & minus suum perfecterunt.

ILLIS inquit, cauentibus populus siue adhuc in terram prostratus, siue iam erectus rogauit Dominum in prece, hoc est, fetuenter & ex animo, usque dum perfectus esset & absolutus honor ille qui Domino per sacrificia & psalmos decantatos exhibebatur, & usque dum sacerdotes & cantores manus suam, hoc est, ministerium suum (est enim Græcis, λειτουργία) perfecterunt, quasi dicat: non prius desit populus Deum & adorare & orare. Quid autem his peractis secutum est, pulchro ordine expriment sequentia.

26 Tunc descendens manus suas extulit in omnem congregationem filiorum Israel.

27 Dare gloriam Deo à labiis suis, & in nomine ipsius gloriari.

LOQUITUR de summo sacerdote, quem prius dixerat ascendisse ad altare, à quo iam dicit eum rebus peractis descendere & eleuare manus suas super populum ad benedicendum scilicet ei priusquam abiret, iuxta modum prescriptum Num. 6. de quo & dictum est supra in commendatione Aaron, ubi pro eo quod nos legitimus, glorificare populum suum, Græcè est, ut ibi dictum est, εὐλογεῖν τὸν λαόν, benedicere populo, quemadmodum & hic pro, dare gloriā Deo à labiis suis, Græcè est, εὐλογοῦν τὴν δόξαν κυρίου ἐκ χειρῶν αὐτοῦ, hoc est, extulit manus suas ad dandum benedictionem Domini ex labiis suis, dicendo scilicet: Benedicat tibi Dominus, & custodiat te, &c. Noster interpres legit pro genitiuo, κυρίου, datiuū, κυρίω, sicut & habet Germanica editio: unde vertit, dare gloriā Deo, qui dare Deo benedictionem, est dare gloriā Deo. Nostra lectio prædictum sensum qui magis proposito conuenit habebit, si intelligatur Pontificem dare gloriā Deo, dum benedicendo populum significat omne bonum à Deo pendere. Qui enim dicit: Benedicat tibi Dominus, &c. multam dat Deo gloriā. Hoc item dicere, & sic benedicere populo, est nomine Domini gloriari, qui solus illis verbis agnoscitur author omnis boni. Notandum ex hoc loco morem sacerdotibus fuisse benedicere populo peracto sacrificio. Item quod in benedictione populi mos illis fuerit, eleuandi manus suas super populum quod & dicitur ab eis fieri solitum mouendo manus in quatuor mundi partes, sursum scilicet, deorsum, sinistrorsum, & dextrorsum, cum aperto crucis Christi mysterio. Qui mos ex veteri obseruatione etiam in ecclesiam deriuatus est, & retentus hactenus, ut mirum sit ab hæreticis quibusdam eum rideri & contemni.

28 Et iterauit orationem suam, volens ostendere virtutem Dei.

EX nostra lectione videtur verbum, iterauit, referendum esse ad summum sacerdotem, ut significetur illum iterasse orationem suam pro populo, dum scilicet inter benedicendum bene precatus est populo, pro quo prius orauit inter sacrificandum. At Græca alium habent sensum, quia Græcè sic habet tota ista sententia καὶ ἰδοὺ ἔγειραν αὐτὸν προσκυνῶν, ἐπιθέσαντες τὴν εὐχὴν αὐτῶν αὐτῷ. Et iterauerunt in adoratione, ut susciperent benedictionem ab altissimo. Quo significatur, populum qui prius tempore sacrificij se semel in terra prostrauerat ut dictū est, peracto sacrificio cum sacerdos eum esset benedicturus, rursum se adorando Deum prostrauisse, ut susciperet benedictionem, non tam a sacerdote, quam ab altissimo, quemadmodum illi imprecabatur sacerdos dicens: Benedicat tibi Dominus. Unde & in nostra lectione in verbo, iterauit, repeti potest nomen, populus, & nomen, orationem, accipi positum pro, adorationem, ut sit sensus: Et populus sacerdote ipsum benedicente iterauit adorationem suam, volens ostendere virtutem Dei, se scilicet agnoscere. Ceterum in hac tota narratione pulcherrimi ordinis seruari sub hoc pontifice, obseruandum quæ per omnia quadret ei consuetudo quæ nunc in ecclesiis sacrificij tempore seruatur, ubi pontifex sacris vestibus indutus ascendit altare, à diaconis accipit quæ offerenda sunt, circumstante eum corona sacerdotum & aliorum ministrorum, quo tempore & sacris lectionibus, & cantorum concentibus populus adorandum excitatur per eos qui in clericorum ordinem ascripti sunt: peracto quoque sacrificio, quod ex duabus partibus constat panis scilicet oblatione, & vini libatione, aut potius sub illis speciebus, corpore & sanguine Domini, populus sollenniter ab episcopo benedictionem accipit, humiliter se rursum prosternens in terram. Proinde mirum est proteruos quosdam ordinem hunc commendatum, & per omnia cum nostro more consentientem in nostra consuetudine reuicere, & tentare omnia quo eam tollant.

29 Et plus orauit Deum omnium, qui magna fecit in omni terra.

30 Qui auxit dies nostros à ventre matris nostre, & fecit nobiscum secundum suam misericordiam.

VIDETUR hic mendum magnum esse in nostra lectione, tum quod hic sit varia lectio, tum quod dissentiat à Græcis omnibus, nec habeat commodum sensum. Cum enim iam dictum sit quod iterauit orationem suam quomodo hic dicitur, et plus orauit. unde quis est qui plus orauit, populus an sacerdos? Quidam libri habent, Et post rursum plus orauit, sed etiam Liranus monet illas duas dictiones, post rursum, non esse in correctioribus libris. Vnus codex habuit Et post orauit. Vnus item expuncta dictione, plus, habuit, Et populus orauit. Græca longe aliter sic: καὶ ἰδοὺ ἔγειρον ἡμεῖς αὐτὸν δευῖν τὸν λαόν, hoc est, Et nunc benedicite Deum omnium, &c. Cui lectioni consentit quod habebat vnum M. N. Augustini Hunæ scriptum, quod in multis deprehendi esse correctissimum. Habet enim sic, Et nunc orate Deum omnium, &c. quæ lectio merito retinenda esse tanquam accedens ad originalem lectionem. Nam &, orare, in scripturis nonnunquam ponitur pro gratias agere & laudibus celebrare, ut cum dicitur:

Phariseus hoc apud se orabat, Gratias tibi ago, &c. Post longam enim de sanctis viris & de Simone Pontifice narrationem, author finem impositurus, conuertit se ad suos Israelitas, occasionem præcedenti descriptione assumens commonefaciendi illos ad laudandum Deum, eumque orandum, atque adorandum. Quod si hæc lectio non recipitur, saltem conuenit magis legere: & populus orauit, quam, plus orauit: quia facile fuit nomen, populus, quod scribi solet, plus, mutari in plus. Itaque prior sententia significabitur: quod sacerdos benedicturus iterauit orationem suam, & hæc significabitur, quod illo orante etiam populus incuruatus orauit Deum. Bene autem Deo tribuitur & quod sit Deus omnium, quemadmodum declarauit faciendo magna in omni terra: & quod sui populi dies auxit à ventre matris: quo significatur illum suorum semper peculiarem gerere curam eisque non tantum vitam largiri sed ab vtero singulari & paterna sollicitudine vitæ incrementa addere. Itaque significatur duplici nomine Deum adorandum, orandum, & benedicendum, nempe & quia omnium Dominus, & quia sui populi peculiaris & benignus curator.

31 Det nobis in iudicium cordis, & serua pacem in diebus nostris in Israel per dies sempiternos.

32 Credere Israel nobiscum esse misericordiam Dei ut liberet eos in diebus suis.

POSTquam dixit de sacerdotis & populi oratione, finem facturus author etiam suam orationem pro populo, & benedictionem adiungit, imprecans toti populo iucunditatem cordis, quæ est potissimum huius vitæ, imo & futuræ bonum. Nam, ut supra dixit, iucunditas cordis, ipsa est vita hominis, Et ut iucunditas cordis haberi possit, imprecatur ut tempore huius vitæ fiat pax perpetua in Israel, ad hoc ut populus Israeliticus credat firmiter & beneficiorum experientia misericordiam Dei esse cum ipso, sicque liberet eos in diebus suis. Aut enim legendum est, liberet nos in diebus nostris, quemadmodum Græca habent, aut: liberet eos in diebus suis: quemadmodum multi libri habent: non autem conuenit legere quemadmodum multi male habent: liberet eos in diebus suis. Et Græcè non est, ut, se d. ημεῶν, & ita ut verbum, liberet, sit deprecantis. Est enim, λυτῶσθε.

33 Duas gentes odit anima mea, tertia autem non est gens quam oderim.

34 Qui sedent in monte Seir & Philistini, & stultus populus qui habitant in Sichimis.

POSTquam commemorauit & celebravit præcipua sanctorum patrum nomina, qui ob suam in Deum pietatem merito essent & laudandi & amandi, exponit & quas gentes ob suam impietatem præcipue odiat. Sed difficultas hic oritur in verbis quæ sibi videtur contraria. Nam priori versu videtur significare duas tantum esse gentes, quas peculiariter odiat, & præter eas non esse aliam gentem tertiam quam etiam odiat. At in secundo versu tres gentes aperte recenset, Iudæis eo tempore peculiariter ut infestas ita & odiosas, nempe Idumæos, qui habitabant in monte Seir, Philisthæos, & populum in

Sichimis habitantem, iuxta quam ciuitatem erat mons Garizim, in quo eo tempore erat recens constructum templum Deo Iudæorum, instar templi Ierosolymitani, ratione cuius cepit inter Samaritanos & Iudæos esse grauis contentio, quæ etiam ad Saluatoris nostri tempora perdurauit. ut patet Ioan. 4. Unde ad solutionem huius difficultatis parum momenti habet, quod quidam intelligunt hic significari tertiam non esse gentem, quam tam intense & vehementer odiat atque duas illas quæ primæ nominantur, quia nullam gentem tunc Iudæi magis odiebant, quam Samaritanos & Sichimitas: cum quibus erat eis pertinax de vera religione contentio, adeo ut, sicut dicitur in Euangelio, non contentur Iudæi Samaritanis, quorum inter se contentionem Iosephus in suis historiis multis locis declarat. Nec confugiendum hic est ad Græcorum lectionem, quæ pro monte Seir, habet in monte Samariæ, quia eam lectionem esse vitiosam, & hoc in loco Latinorum lectionum præferendum esse lectioni Græcorum, manifestè patet ex eo quod in secundo versu tres partes ponuntur: quæ omnino tres gentes significare videntur. Si autem pro Seir, legatur Samariæ, primum membrum coincidet cum tertio, quia per populum in Sichimis habitantem significantur Samaritani, quorum metropolis tunc erat Sichem. Notandum ergo Græcis non esse illas duas dictiones: quam oderim, sed tantum, καὶ τὸ τρίτον οὐκ ἐστὶ ἐμὸν. Et additus articulus, τὸ, significat hunc esse sensum, & tertia gens non est gens, hoc est, non est digna gentis nomine, quod ideo dicit quia Samaritani non erant ex vno aliquo principio oriundi, sed erant ex variis gentibus conflati, ut patet 4. Regum 17. ubi dicuntur missi de Babylone, & de Cutha, & de Auath, & de Emath, & de Sepharuaim, qui habitarent in ciuitatibus Samariæ pro Israel, unde & dicitur: Gentes quas transfulisti ignorant legitima Dei terræ, &c. Deinde cum ex tam variis gentibus orti essent, volebant tamen haberi prognati ex Iacob, ad quem genus suum referebant subinde, ut patet non solum ex Iosepho, sed ex Euangelio, ubi mulier illa Samaritana dicit Christo: Nunquid tu maior es patre nostro Iacob? &c. Merito ergo author noster Iudæus & Ierosolymitanus, ut mox subiicitur, pro suo iusto in Samaritanos zelo dicit eos non esse gentem, vnam scilicet, & illam quam haberi volebant, Rabanus etiam ex commentario suo videtur eam partem, quam oderim, non legisse: quæ si amittenda est, eo quod in omnibus scriptis quæ vidi inueniatur sic debet nostra litera intelligi: Tertia autem gens quam oderim, hoc est, merito odire debeo, non est verè gens dicenda. Erant autem hæc gentes Iudæis Ierosolymitanis vicinissimæ, & infestissimæ semper, ut satis ex scripturis patet, & ex omni parte eius circumiectæ. Nam Idumæi imminebant eis à meridie, Philistini ab occidente, Samaritani à septentrione. In quibus tribus gentibus mysticè à Rabano rectè intelliguntur triplices præcipui Ecclesiæ Christianæ hostes, ut & ipsa dicere possit se tria potissimum odio habere hominum genera sicut ad ipsum hic dicit author de hostibus Præcipuis Iudæorum. In Idumæis enim qui cum Iudæis ex eisdem patriarchis prognati sunt, rectè intelliguntur reiecti iam à Deo Iudæi, qui Christi sanguine rubicundi facti sunt, nobiscum quidem

eisdem habentes patriarchas, eisdemque scripturas, sed infensissimi semper hostes nostri. In Philistinis, qui à populo Israel omnino erant alieni, nec aliquid habebant commune, rectè intelliguntur gètes infideles omnino, ut idololatras, & nunc Turcæ, nominis Christiani hostes atrocissimi. In Samaritanis cum Iudæis de religione concertantibus, hæretici benè designati sunt, qui etiam non sunt gens una sed ex variis sectis & hæresibus etiam inter sese contrariis constat, veritatem religionis sibi contra veram Ecclesiam semper vendicantes, suamque originem falso referentes ad Apostolos tanquam suos patres. Cui benè competit nomen stultus populus. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt.

Roma. 1.

35 Doctrinam sapientie & disciplinæ scripsit in codice suo Iesus filius Sirach Ierosolymita, qui renouavit sapientiam in corde suo.

TANDEM in fine ascribitur authoris nomen sicut libris præponi solet ob fidem & commendationem comparandam. Hunc autem esse illum Iesum, quem prologi author & interpretes huius libri vocat auum suum, supra ostentum est in prologo. Addunt autem quædam Græca nomen Eleazari, hoc modo Iesus filius Sirach filij Eleazari, ut auus huius Iesu fuerit Eleazarus: quod si verum est, non videtur posse intelligi de illo Eleazaro, qui fuit Pontifex post Simonem illum iustum, de quo hoc capite facta est mentio. Quia sicut satis ex predictis constat auctore huius libri Iesum scripsisse post mortem Simonis, ita non videtur diu post eius mortem scripsisse, quia, ut patet ex prologo, interpretes huius libri restat se vertisse hunc librum sub Ptolomeo Evergete, qui regnavit sub Pontifice Eleazaro, aut statim post eum. Iesus ergo filius Sirach huius libri author debuit scripsisse sub Eleazaro, quando & versio bibliorum facta est. Non potuit ergo Eleazarus fuisse huius authoris auus, cum omnino sit verisimile hunc cum scriberet senem fuisse, & Eleazaro coætaneum ut deinde nepos eius potuerit hunc librum vertisse sub Evergete Ptolomeo. Quod autem legimus: qui renouavit sapientiam de corde suo; Græcè est, *ὁς ἀνέμψεν τὴν σοφίαν ἐν καρδίᾳ*, qui distillavit (vel diffudit in star pluviam) sapientiam à corde. Renouasse ergo dicitur sapientiam, de corde suo. quia sapientiam, quam corde tenebat, etiam scripto renouavit, & aliis lubenter communicavit.

36 *Beatus qui in istis rebus dominus: qui punit illa in eorum, & sapienter erit semper.*
37 *Si enim hæc fecerit, ad omnia valebit, quia lux Dei restituitur ei.*

OSENDIT fructum huius libri, ut propter fructum meritò commendatus esse debeat hic liber, Beatum ergo dicit eum, qui in bonis his quæ hoc libro comprehenduntur versatur, non tantum ea legendo, sed etiam cordi imprimendo: unde & adiicit, in omnibus semper sapientem fore eum qui ea ponit in corde suo, quia si hoc fecerit ad omnia quæ agenda erunt validus erit & potens, eo quod hoc libro de quavis disputetur materia, ut ex eo in quouis negotio iustri quis possit, & contra omnia vitia muniti, quia per hunc librum ipsum vestigia hominis est lux Domini, hoc est, ingressus hominis talis illuminatur à Deo, & dirigitur luce diuina, ita ut

non ambulet in tenebris, sed in luce. unde non facile offendit. Debet enim hic præconstrui vestigium hominis, quemadmodum pater ex Græcis, quæ habent, *ὅτι φῶς κλύει τὸ ἄνθρωπον*. vbi articulus, τὸ, significat *ὅτι* debet præconstrui. Ad dicit autem hic æditio Complutensis, quod alij tamen non habent: Et piis dat sapientiam Benedictus Dominus in æternum, fiat, fiat: quorum prius desumptum est ex fine capituli 4, huius libri, alterum ex fine Psalmi 88.

CAP. LI.

Oratio Iesu filij Sirach.

1 Confitebor tibi Domine rex, & collaudabo te Deum Suiuorem meum.
2 Confitebor nomini tuo, quoniam adiutor & protector factus es mihi.

IN ultimo capite librum suum concludit sapiens, & singulari gratiarum actione, qua se Dei manere à grauibus periculis liberatum agnoscit, & efficaci monitione, qua se primum in exemplum proposito, deinde ad sapientiæ serium studium omnes adhortatur, Inprimis ergo pollicetur se & nunc in hoc psalmo & toto vitæ suæ tempore confessione laudis celebraturum Dominum, quem & regem omnium vocat, & suum peculiariter vocat Saluatorem. Sunt autem quæ sequuntur satis facilia, imitantia in multis Psalmos Dauidicos, in quibus Propheta promittit se celebraturum deum propter liberationem à malis imminentibus. Benè autem coniungit, sicut aliquoties Dauid, adiutor & protector. Adiutor scilicet ad superandum mala iam parata: protector, ne obruerent noua mala. Adiutor, ad benefaciendum, protector, ad euitandum mala. Quod in genere dixit de sua liberatione, particularius exprimit dicens:

3 Et liberaisti corpus meum à perditione, à laqueo lingue iniquæ.
4 Et à labijs operantium mendacium, & in conspectu astantium factus es mihi adiutor.

APARET omnino hunc virum à quibusdam æmulis grauiter fuisse falsis criminibus delatum apud regem Ægypti, qui tunc in populo Israelitico magnam obtinuit auctoritatem ita ut multum periclitaretur de vita & grauibus suppliciis. Itaque agnoscit Deum liberasse corpus suum ab imminente perditione, atque custodisse ne inuolueretur aliquibus malis per linguam iniquam, & labia eorum qui mendacia fabricant, & mendacijs componendis dediti sunt. Factum etiam illum sibi adiutorem in conspectu eorum qui in iudicio adstiterunt ipsi aduersarij, ad accusandum & conuincendum ipsum. Pro, adstiterunt enim Græcis est *ἀνθικτίπων μοι*, hoc est contrastantium mihi.

5 Et liberaisti me secundum multitudinem misericordie nominis tui, à rugientibus preparatis ad escam.
6 De manibus quærentium animam meam, & de multis tribulationibus quæ circumdederunt me.

VEHEMENTER & multis verbis exaggerat pericula, in quibus versatus est, ut sic magis Dei in se beneficium commendat, quod non meritis suis deputat, sed multitudini misericordie eius

eius. Itaque dicit se Dei misericordia liberatum à rugientibus præparatis ad escam, hoc est, à ferisimilibus hominibus, qui summa crudelitate cupierunt me deuorare & perdere. Metaphora enim est desumpta à sæuitia & rabie ferarum ad prædam frementium. Ideoque exponendo subiungitur, de manibus quærentium animam meam: hoc est, vitam meam tollere. In sequenti autem parte legendum esse potius, de multis tribulationibus, quam, & de portis tribulationum: cum vtrumque legatur, patet ex Græcis quæ habent, *ἐκ πλάθων ὀνυβλῆσεν*, ex multis tribulationibus.

7 *À pressura flamma quæ circumdedit me, & in medio ignis non sum estuatus.*

Sicut supra periculum in quo fuit, allegoricè significauit rugitu paratorum ad escam: ita nunc alia metaphora significat, pressura circumdantis flammæ. Quamquam enim fieri potuerit, ut etiam ad litteram hæc impleta sint in auctore, quemadmodum contigerunt in tribus pueris in fornacem missis, & multis martyribus: magis tamen verisimile est hic allegoricam esse locutionem, sicut & in præcedentibus, & in sequenti mox sententia. Itaque significat auctor se tam graui inuolutum fuisse periculo, ut veluti in flamma vndique cingente, ex qua non videtur locus effugij, conclusus esset mox absumendus, Dei tamen beneficio factum esse, ut etiam si sic velati in medio ignis constitutus esset, non lederetur, nec perderetur. Similis est metaphora, cum sequitur.

8 *Ab altitudine ventris inferi, & à lingua conuincuntia & à verbo mendacij, à rege iniquo, & à lingua iniuriosa.*

REPE TVM semper est verbum, Liberasti: Nomen, altitudinem, pro profunditate positum est, sicut & ibi; O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei: cum vtrobiusque sit *βάτος*. Liberatum ergo se dicit de profunditate ventris infernalis, quia protectus fuit, ne à morte, quæ quasi ventrem habens inexplebilem multos absorbet etiam ipse absorberetur: aut quia cum iam videretur esse à morte absorptus, & in ventre mortis sic conclusus: sicut Ionas in ventre ceti, Dei beneficio morti sit subtrahens, & vitæ cum Iona redditus. Sic & dauid dicit: Nisi quia dominus adiuuit me, paulominus habitasset in inferno anima mea, & Posuerunt me in lacu inferiori, in tenebrosis, & in vmbra mortis.

9 *Laudabit vsque ad mortem anima mea Dominum: & vita mea appropinquans erat in inferno, de deorum.*

PRO laudabit, habet æditio Complutensis, *ἠγύσει*, appropinquauit, nec habet nomen, Dominum, sicque prior pars magis conuenit cum sequenti significaturque vitam ipsius morti vicinam fuisse: Germanica tamen æditio habet, sicut noster se legisse declarat, *ἠγύσει*, Laudauit, ut præteritum pro futuro sit positum. Iuxta quam lectionem, coniunctionem, & in secundo membro conuenit accipere positam pro, quia, sicut aliquando accipitur.

10 *Circumdederunt me vndique, & non erat qui adiuuaret: respiciens eram ad adiutorium hominum, & non erat.*

PVLCHRE exaggerat periculi sui magnitudinem, ut magis extollat præstiti à Deo beneficij magnitudinem. Dicit enim hostes ipsum vndique circumcinxisse, & cum multi essent ex omni parte.

te hostes, neminem tamen esse qui adiuuaret, etiam si humanum adiutorium diligenter requireretur & expectaretur. Eo ergo adiutorio deficiente significat se confugisse ad diuinum, cum subdit:

11 *Memoratus sum misericordiam tuam Domine, & cooperationis tuæ quæ à seculo sunt.*
12 *Quoniam eruis sustinentes te Domine, & liberas eos de manibus gentium.*

PRO illo, cooperationis tuæ quæ à seculo sunt, Græcè est, *καὶ τὸ ἐγασίον τὰυτὸν ἀπ' αἰώνων*, & operationis huius à seculo. Et quædam scriptura non habent cooperationis, sed operationis: quædam etiam non habent, quæ à seculo sunt: sed quæ à seculo est Si legatur, sunt, relatiuum, quæ referendum est ad misericordiam & operationem. Venit, inquit, mihi in mentem misericordia illa tua, & operatio quam ab exordio mundi semper præstare soles. Quæ autem illa sit Dei operatio exprimit subiungens, nempe quod, eruis eos qui te patienter expectant, & liberas eos de manibus gentium quæ pios persequuntur.

13 *Exaltasti super terram habitationem meam, & pro mortuo defuenti deprecatus sum.*

PRIOREM partem sic habent Græca, *ἀνέψασα ἀπὸ γῆς ἰκετήριον μὲν*, exaltaui à terra supplicationem meam. Quod magis conuenit præcedentibus & sequentibus: ut significetur illum iam recordantem misericordie dei supplicem se præstrauisse in terram, atque ex ea suam precationem in altum subleuasse. Noster pro, *ἀνέψασα*, legit *ἀνέψασα*: & pro, *ἰκετήριον*, legit *δικτυριον*, quod familiaris significat & domum. Et potest nostra lectio sic commode accipi, ut significetur quoddam præter memoriam generalem misericordie diuinae, de qua in præcedenti sententia, etiam recordatus sit peculiari beneficij sibi à deo præstiti, nempe quod super terram eius familiam & domum exaltauerit, præbendo ei in terris temporalia bona, & præclarum nomen. Sic enim iam rectè subiicietur, quod ex harum rerum memoria pro morte euadenda deprecatus sit. Sensus ergo est: Memoratus sum etiam quod exaltaueris super terram habitationem meam, ut feliciter in ea, & cum nominis claritate viuerem, & ideo pro morte defluentem deprecatus sum. Vbi Græcis est *ὑπὲρ θανάτου πρὸς ζωῆς*, hoc est, pro mortis liberatione deprecatus sum. Sed noster pro *πρὸς ζωῆς*, videtur legisse *πρὸς ζωῆς*, fluxionis. Quod ergo dicit se deprecatum pro mortis fluxione, vel pro morte deflueri, significat eum orasse ut mors ab eo deflueret & dilaberetur, quemadmodum Dominus orauit ut *Mat. 22*, transiret ab eo calix.

14 *Inuocavi Dominum patrem Domini mei, & non derelinquas me in die tribulationis meæ, & in tempore superborum sive aduersorum.*

PRÆCLARUM hoc loco ædit author in signis sue fidei testimonium, dum in diuinitate agnoscit esse patrem, eumque Domini sui, hoc est, Messiam, quem hic omnino videtur vocare Dominum suum, secutus dauidem dicentem: dixit dominus domino meo. Ideoque inter orandum meminit domini sui Messie, quod eo tempore à pijs expectaretur tanquam redemptor, saluator & mediator hominum. Dicit ergo se inuocasse dominum, ut in die tribulationis, & in tempore quo super-

1/a. 109.

7.

bi potestatem obtinent, & pios opprimere moluntur, nō dereliqueretur sine adiutorio ipsius. In ea oratione quoniam exauditus fuit promittit perpetuam gratiarum actionem, dicens:

15 Laudabo nomen tuum assidue, & collaudabo illud in confessione & exaudita est oratio mea.
16 Et liberaisti me de perditione, & eripuisti me de tempore iniquo.

Rursus coniunctio, &, in priori versu accedunt verba promissoria, intelligenda sunt, continere promissionem quæ inter orandum fiebat pro obtinenda liberatione, ut sit: Cum inuocarem Dominum ut non dereliqueret me, dixi in oratione mea: Laudabo nomen tuum assidue, & sic me cum huiusmodi voto orante; exaudita est oratio mea. Et sicut rogavi, liberaisti me ab impendente perditione, & eripuisti me de tempore in quo iniqua patiebar ab impiis.

17 Propterea confitebor, & laudem dicam tibi, & benedicam nomen Domini.

Quædam Græca habent: Benedicam nomen Domini: quædam, Nomen tuum Domine. Sic & scripta quædam Latina habent, nomini tuo Domine. Cæterum totus hic sermo, quo auctor promittit perpetuam Dei laudem & gratiarum actionem ob liberationem à grauibz aliquibus malis, competit etiam piis quibuslibet, qui graui aliquo malo iniuste premuntur, & potissimum qui falsa calumniantium lingua cum Susanna impetuntur, Generalius verò, sicut & similes Psalmi Dauidici, competunt hæc in omnes iustos, qui periclitantur in hoc mundo à falsa hæreticorum doctrina, & praua diabolicæ suggestionis impietate, ut, quoniam dei singulari misericordia assiduis precibus impetrata agnoscunt se liberatos & defensos, ne illorum lingua & suggestione decepti mortem æternam inciderent, ac flammam ignis infernalis, promittant se perpetuò deum celebraturum, & in hac scilicet vita, & multò magis in futura.

18 Cum adhuc iunior sum, priusquam oberrarem, quasi sapientiam palam in oratione mea.

Secunda hic incipit istius capituli pars, in qua post gratiarum actionem refert auctor quomodo ad sapientiam peruenerit, ut deinde efficacius ad eam iam à se conscriptam amplexandam excitaret. Significat ergo se rara quadam ratione sapientiam obtinuisse, simili scilicet ratione qua & Salomon Rex qui, adhuc in pueritia ferè existens sapientiam à deo inprimis petiuit, & obtinuit in ætate immatura. Cum, inquit, adhuc iunior sum, pro effem, priusquam oberrarem, hoc est, priusquam variis erroribus & peccatis inuoluerer, atque ab eis ut frequenter fit anticiparer, quasi in oratione mea obrinere à deo sapientiam, idque palam & manifestè, claris scilicet & apertis verbis, & non solum in genere, sed etiam expresse & in specie. Potest illud, priusquam oberrarem, etiam intelligi, de errore peregrinationis, quomodo & supra auctor verbo errandi usus est, ut sit sensus priusquam inciperem diuersas mundi partes peragrarè. Sed prior interpretatio est conuenientior, ut significetur eum nunquam erroribus imbutum fuisse, sed velut in recens vas sapientiam ei infusam fuisse, contra communem

ferè hominum morem, qui ferè solent ex indulgentia parentum, aut carnis ad malum procliuata te, erroribus & vitiis occupari in pueritia, quæ propterea necesse est paulatim corrigi per sapientiæ inculcationem.

19 Ante tempus postulabam pro illa, & usque in nouissimis inquiram eam.

Pro: ante tempus Græcè est ἐν λυτῖαις, ante templum, vel coram templo, ut significetur aptus orationis locus, & videri posset apud nos mendum esse, & vitio scriptorum, templum, mutatum in, tempus. Benè tamen conuenit quod nos legimus, ante tempus, quia ei benè responderet quod sequitur, usque in nouissimis. Itaque sensus est: Ante maturum sapientiæ percipiendæ tempus, & antequam tempus esset quo communiter solent homines percipere sapientiam, aut pro ea orare, ego postulavi pro illa, nec desinam pro ea obtinenda laborare, sed usque in nouissima vitæ meæ tempora inquiram eam, ut quæ nec satietatem adfert, nec fastidium.

20 Et florebit tanquam præcox vna, lætatum est cor meum in ea.

Græca habent, ex flore tanquam maturescens vna lætatum est cor meum in ea. Vnde patet eam partem. Et florebit, iungendam esse potius sequentibus quam præcedentibus. Et est sensus: me inquirentem sapientiam, ipsa mihi florebit tanquam præcox vna, quæ ante alias mature scit, tum quia singulari me voluptate afficiet suo fructu & flore, quemadmodum præcoxæ vna singularem afferunt voluptatem: tum quia in me effecta est velut vna præcox, dum ante tempus maturitatis, præmaturum in me fructum protulit. Magis enim conueniret tempus præteritum, floruit, quemadmodum, & Rabanus legit, defloruit. Quia ergo, inquit instar præcoxæ vna mihi floruit sapientia, ideo lætatum est cor meum in ea.

21 Ambulaui pes meus iter rectum, à iuuentute mea inuestigabam eam.

Ambulasse dicit pedem suum iter rectum, quod non ad vitiorum deuia declinauerit, sed ad sapientiam & virtutum obtinendam recta via contenderit non tantum quærens quod bonum est, sed etiam recta illud quærens intentione. Quod enim significare voluerit se contendisse ad sapientiam, patet ex eo quod sequitur, à iuuentute mea inuestigabam eam.

22 Inclinaui modicè aurem meam, & excepi illam, multam inueni in me sapientiam, & multum profeci in ea.

Non solum, inquit, inuestigabam eam, atque ad eam accessi, sed cum inuenirem eam, inclinaui modicè aurem meam illi audiens lubenter eius monita, mox inueni in me multam sapientiam. Oppositio est inter modicè & multum significaturque quod si labores qui pro sapientia obtinenda subeuntur, conferuntur cum fructu qui inde percipitur: modicum est quod impenditur, respectu eius quod obtinetur. Significatur etiam, quod qui antequam vitiis contaminatus est, à puero Deum pro sapientia inprimis

primis orat, talem etiam paruis laboribus quos in audiendo sapientiæ monita subit, facile multum profecturum. Deinde & hoc innuitur, non satis esse Deum orare, sed opus item esse, ut quis sapientiæ cupidus inclinè illi aurem suam, audiendo eam in homine per internam inspirationem loquentem, & exterius per sapientes & doctores. Quia tamen omnis sapientiæ perceptio diuinæ gratiæ est beneficium, ideo rectè subiicit breui sententiæ:

23 Daui, mihi sapientiam, dabo gloriam.

Deo, inquit, qui solus verè mihi dat sapientiam, ego vicissim dabo gloriam, agnoscendo me omnem habere ab ipso sapientiam, eamque nec mihi nec aliis hominibus tribuendo. Quædam Græca pro, gloriam habent δόξαν, potentiam. Et redit sensus eodem. Dare enim Deo potentiam, est agnoscere Dei virtutem atque potentiam sapientiam homini accessisse, quod est dare Deo gloriam. Benè autem notandum, quod dicitur: Daui mihi sapientiam: & non, Ei qui dedit mihi sapientiam. Non enim satis est Deum semel dedisse homini sapientiam, nisi eam contineat, conseruando eam, & augendo.

24 Confiliatus sum enim ut facerem illam: zelatus sum bonum & non confundar.
25 Conuersa est anima mea in illa, & in faciendo illam confirmatus sum.

26 sal. 110.

Causam reddit cur à Deo sapientiam consecutus sit, nempe quod eam non tantum concupuerit ad rerum cognitionem habendam, sed quod serio constituerit eam etiam ipso opere facere, & ad eius monita atque præcepta vitam suam instituere. Ea enim demum vera est sapientiæ comparanda ratio, si quis vitam suam ex animo componat ad sapientiæ instituta. Intellectus enim bonus omnibus facientibus eum. Pulchre aptem exprimit suum pro sapientia opere præstanda affectum. Primum enim dicit se consiliatum ut faceret illam, hoc est, secum inisse consilium, & cogitasse facere præcepta sapientiæ. Deinde addit quod maius est, zelatum se bonum, hoc est, cum magno zelo & amore desiderasse virtutem, eamque ardentè persecutum, ita ut nullo pudore permittat se à virtutis prosecutione auelli. Ita enim intelligi potest quod additur: & non confundar. Quamquam etiam intelligi possit ipsum in eo quod cum zelo persequitur, non frustrandum sua spe, sed affectum quod zelatur, Propterea etiam quod his maius adhuc est adicit. Coluctata est inquit, anima mea in illa: hoc est, pro illa & habenda & opere præstanda, totis viribus ex animo contendi & annisus sum. Sic enim hic dicitur anima coluctata quomodo dicimur contendere pro re aliqua, dum pro ea conatum & vires intendimus. In his autem locutionibus rectè includi videtur renisus & rebellio in harenis mala concupiscentiæ, quæ efficit ut non sine pugna & lucta quod bonum est peragamus, dum caro concupiscit aduersus spiritum. Postremum subiicit quod iam dictis perfectius est, cum dicit: Et in faciendo illam confirmatus sum. Primum enim est de sapientia persequenda cogitare, deinde eam persequi, atque pro ea depugnare & contendere, postremum in ea persequenda animo planè confirmari, ut non ad tempus, sed perpetuò præstentur quæ sunt sapientiæ. Sciendum

tamen Græca vltimam partem sic habere, καὶ ἐπέσθησαν αὐτῷ διὰ τὴν πῆλιν αὐτῶν, hoc est, & in operatione mea exactus fui, hoc est, actiones meas diligenter & exactè expendi num cum mandatis sapientiæ congruerent, quomodo & Dauid dicit: Cogitavi vias meas, & conuertii pedes meos in testimonia tua. Cui conueniunt quæ sequuntur.

26 Manus meas extendi in altum, & in sapientia eius luxit anima mea, & ignorantias meas illuminauit.

Græca tantum sic habent: Manus meas expandi in altum, & ignorantias illius agnouit: ignorantias scilicet animæ, de qua in superiori sententiâ. Significatur ergo quod cum anima eius colluctaretur intra se, & suas actiones secū expendere, rogauerit etiam Deum expansis in cælum manibus, ut se illuminaret, & depulsi tenebris daret agnoscere errores & lapsus sine quibus hæc vita non ducitur: itaque factum esse ut agnosceret propriæ suæ animæ errata & delicta. Et nostra ergo lectio sic est accipienda, ut significetur quod quamquam omnibus modis niteretur sapientiam & obtinere, & opere præstare, non tamen in suo conatu solo confusus sit, sed pro ea manus suas extenderit in altum ad Deum, & per ipsius Dei sapientiam lucida facta sit anima eius, quia Dei sapientia illuminauit, & cognoscere fecit ignorantias eius. Et istud quidem iuxta communiorè lectionem, At quidam libri correctiores scripti locum hunc aliter habent: nam pro illo, & in sapientia eius luxit anima mea, habent: Et insipientiam eius luxit anima mea. Vel & insipientiæ eius luxi. Quidam etiã nō addunt aut expungunt tertiam illam partem: & ignorantias meas illuminauit, ut sit tantum bimembris sententiâ, sicut in Græcis, vbi mentio nulla sapientiæ, sed tantum insipientiæ. Itaque hæc lectio, quam habebat vnius codex Tongerlensis, & tres M. N. Aug. Hunç merito est præferenda, ut verbum, luxit, non sit à verbo, luceo, sed à verbo, lugeo, quia verisimile est interpretem nostrum pro, ἐπέσθησαν, ut habet æditio Complutensis, vel, ἐπέσθησαν, ut habet æditio Germanicæ, legisse ἐπέσθησαν, quod est luxi, à lugeo. Sensus ergo erit: Extendi manus meas in cælum pro comparanda sapientia, & quoniam deprehendi in me esse multarum rerum ignorantiam, aut etiam deprehendi in me aliquos ignorantia lapsus, ideo deflexit anima mea insipientiam suam, aut ego deplanxi insipientiam meam. Huic intelligentiæ conuenit quod sequitur.

27 An imam meam direxi ad illam, & in agnitione inueni eam.

Pro in agnitione: Græcis, καὶ ἐπέσθησαν αὐτῷ, in purificatione, hoc est, per hoc quod purgatus sum à meis erroribus & ignorantias, inueni eam. Vnde mirum est quid securas noster interpres venterit. Et in agnitione inueni eam. Erit tamen sensus originali accedens, si sic intelligatur, per agnitionem me ipsius & errorum atque insipientiæ meæ inueni sapientiam. Agnitio enim sui ipsius & propriæ ignorantia, aut eorum quæ per errorem committuntur, eorumque confessio adfert illorum purgationem, & per eam etiam clarior & purgator obtinetur sapientia. Sensus ergo est: Cum in me deprehenderem & defleuerem impulsiam insipientiam meam, animam meam direxi ad sapientiam, curuaram ex parte

partē, & obrebratam animam erigendo ad sapientiam, à qua illuminari & purgari optant, & per agnitionem errorum meorum, & secutam hinc purgationem, inueni ipsam sapientiam. Vera enim ratio percipiendae sapientiae, est agnitio propriae insipientiae, siue qua cognoscimus vitæ nostrae defectus, si sequatur, eam agnitionem humilis pro sapientia precatio, & vitæ morumque emendatio atque correctio.

28 Possedi cum ipsa cor ab initio, propter hoc non derelinquar.
29 Penitentia conturbatus est, querendo eam, propterea bonam posse habeo possessionem.

Legendum esse, cum ipsa, vt multi libri habent, non autem, cum ipsis, vt habet Lyranus & multa scripta, patet ex Græcis, quæ habent *μετ' αὐτῆς*, cum ipsa scilicet sapientia. Sensus ergo est: Statim ab initio quo cœpi studere sapientiae, ego simul cum sapientia possedi cor, hoc est cordatus effectus sum, prudens & circumspectus. Quomodo contra dicitur in Ieremia: Audi popule stulte qui nō habes cor. Aut potius sic: Ab initio, *ὡς* mea ego ex Dei dono obtinui & habui cor sapientiae coniunctum, eamque semper desiderans, idēque firmiter confido quod non derelinquar à Deo & sapientia eius, quia eius raro dono ab infatigabili semper illi addictum habui cor. Nec frigidè eam quaesui, sed venter meus conturbatus est querendo eam, hoc est, interiora mea omnia studio querendae sapientiae commota fuerunt, ita vt in meipso multas senserim perturbationes, & iulque ardentissimo desiderio, sæpe commouerer, idēque quia tam serio eam sectatus sum, in ea bonam possidebo possessionem, ipsam scilicet sapientiam, quæ omne bonum temporale excedit, & in qua omne verum bonū obtinebo.

30 Dedit enim mihi Dominus linguam mercedem meam, & in ea laudabo eum.

Coniuentionem, enim; Græca non habent, habent tamen omnia Latina, nec male. Explicatur enim pars bonæ possessionis, quam studio sapientiae obtinuit à Deo. Quia, inquit, serio & ardenti affectu sapientiam quaesui, dedit mihi Dominus pro mercede aliqua studij & diligentie meae linguam, qua illum laudare valeam, & in ea laudabo eum, tum hymnis eum celebrando, tum concionibus gloriam eius apud populum illustrando. Sic & Isaias dicit: dominus dedit mihi linguam eruditam, vt possim sustentare eum qui lassus est, verbo. Notandum hic mercedis loco dari homini studioso sapientiae linguam & facultatem diuinam bene eloquendi. Hac enim facultate præditus & multum honoratur, & multa sibi bona comparare potest. Porro hanc sui ipsius tam magnificam commendationem quorsum hætenus protulerit, patet ex sequentibus, nempe quod ea non sit facta ad sui ostentationem, sed partim vt suo exemplo proposito exhortetur alios ad simile studium sapientiae: partim vt sapientiam à se iam conscriptam reddat lectoribus & auditoribus commendatiorem & ad eam suscipiendam excitet. Itaque subiungit.

31 Appropriato ad me indocti, congregate vos in domum discipline.

Congregant se in domum disciplinæ, quicūque se magisterio sapientiae imbuendos committunt, etiam si tantum legant sapientum scripta: sicut & indocti quique appropriant ad hunc

qui loquitur authorem, dum ad eius scripta legenda animum applicant. Peculi ariter autem cōgregantur in domum disciplinæ, qui in quæmuis doctrinæ salutaris locum conueniunt, & potissimum qui templa Catholica adeunt, discendi veram sapientiam causa. Mystice verò congregantur in domum disciplinæ, qui in ecclesiam Catholicam se recipiunt, quæ vnica domus est, extra quam vera sapientia non percipitur: cui bene conuenit verbum, congregat e, quamnis Græcè sit *ἀνασθῆτε*, hoc est, conuertemini in domo disciplinæ, hoc est, eruditionis & rectæ institutionis.

32 Quid adhuc retardatis? & quid dicitis in hinc anima uestra sitim? vehementer.

Vehementer extimulat & interrogationibus, & necessitatis ostensione. Cum inquit, tam vtilem diuinam, atque elaboratam vobis iam proposuerim doctrinam, quid adhuc differtis eam amplecti? an est aliquid quod in his possitis dicere contra, aut quo vos possitis ab his suscipiendis excusare? Certè nihil tale est, imo est cur merito ad ea amplexanda festinetis. Nam animæ uestræ vehementer sitiunt, hoc est, valdè aridæ sunt, & indigæ cœlestis & veræ sapientiae, qua irrigentur & reficiantur. Ita enim hic magis accipere conuenit verbum, sitire, vt significet indigentiam quam vt significet vehemens desiderium percipiendae sapientiae: quia qui sic sitiunt, eis non conuenienter dicitur: Quid adhuc retardatis? Alludit autem hic Sapiens ad illum Isaiæ locum: Omnes sitientes venite ad aquas. Nam sicut ibi subiungitur, venite, emite absque argento: ita & hic subiungitur in versu sequente: comparate vobis sine argento. Et sicut hic increpatorie dicitur: Quid adhuc retardatis? ita ibi dicitur: Quare appenditis argentū uestrū nō in panibus.

33 Aperui os meum, & locutus sum, comparate vobis sine argento.

Vt, inquit, uestræ siti & inopie satisfacerem aperui os meum, & locutus sum verba sapientiae, quibus sitis uestra restingui poteris; comparate vobis quod vobis propinaui, absque argento. Gratis enim vobis offertur, nec aliud requiritur, quàm vt id vobis comparetis, & libenter recipiatis, quod liberaliter offertur. Non enim id comparatur nisi humili & deuota susceptione, quia nec nolenti & reiicienti obtundi potest. Addunt multi libri accusatiuum, sapientiam, vt sit: Comparate vobis sine argento sapientiam. At accusatiuus ille vt nō est Græcis, ita nec in Latinis aliquot, & melius omittitur, quia verbum, comparate, refertur, ad id quod apertè ore propositum est à Sapiente.

34 Et collum uestrum subiicite iugo & suscipiat anima uestra disciplinam. In proximo enim est inuenire eam.

Exponit hic versus quod superiori versu dictum est, |Comparate vobis sine argento. Nec hic legendū est, subiicite iugo eius, vt multi legunt, sed sine pronomine absolutè; subiicite iugo; hoc est, obediētes vos præbete, quemadmodum explicat sequens pars: & suscipiat anima uestra disciplinam. Hoc est enim collū subiicere iugo. Id quo magis impetret adiicit. In proximo enim est inuenire eam: significans nō opus esse magno labore ad inueniendum. Nam, vt habet alius, Præoccupat eos qui se concupiscunt, & facile inuenitur ab his qui quærunt eam. Suo exemplo

exemplo deinde ostendit quàm facile inueniatur & cum quanto fructu, cum dicit.

35 Videte oculos vestros, & non moueamini laberibus, & inueniet vobis multam requiem.

Quod dicit se modicum laborasse, & tamen inuenisse multam requiem, idem videtur esse eum eo quod mox dixi, inclinaui modicè aurem meam, multam inueni in me sapientiam. Pro inde quod dicit hunc videtur habere sensum: Videte oculis vestris, hoc est, ex his quæ vobis hoc scripto proposui clarè cognoscite, quia etiam, sicut modò dixi, modicum laborauerim pro sapientia obtinenda, tamen inuenierim vobis multam requiem. Hic enim liber satis ostendit, quam tam hic author animi quietem consecutus sit, qui tam constanter & copiosè de omnibus rebus disseruit, declarans se ab omnibus animi perturbationibus liberum esse, atque in sapientiae dulcedine & consolatione suauiter requiescere.

36 Assumite disciplinam in multo numero argenti, & copiosum aurum possidete in ea.

Dupliciter hic versus accipi potest. Altero modo sic: Assumite disciplinam simul cum multo numero argenti, & possidete copiosum aurum cum ea, hoc est, in eius possessione multas simul cogitate vos possidere diuitias, quia illius possessio præterquam quod etiam diuitias temporales sæpè adfert per se verè diuites facit suos possessores, & longè ditiores quam aurum & argentum, etiam si copiosum sit. Altero modo sic: Etiam si multus argenti & pecuniae numerus sit vel expendendus, vel abiiciendus, & perendus propter disciplinæ ademptionem tamen lubenter eam assumite: quia si hoc feceritis, pro impenso vel amisso eius nomine argento, possidebitis copiosum aurum in ea, hoc est, longè plus boni in ea obtinebitis, quàm ob eam detrimenti passi fueritis.

37 Latetur anima uestra in misericordia eius, & non confundemini in laude ipsius.

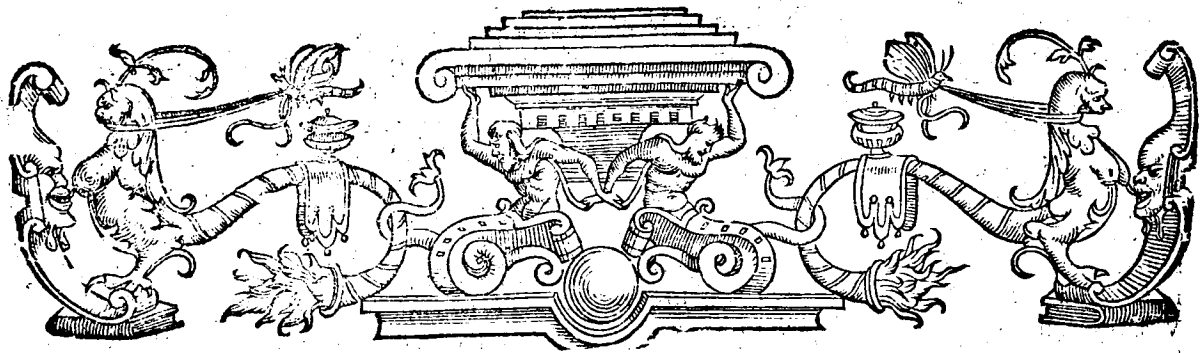
Relatiua, eius & ipsius vt ex Græcis patet quæ habent *αὐτῆς*, sunt masculina, vt non ad sapientiam sint referenda, sed ad Deum. Est ergo sensus: Cum iam adepti fueritis sa-

pientiam, lætetur anima uestra in misericordia Dei, cuius beniguitate sapientiam coniequuti estis per quam sapientiam etiam alia Deo dona agnoscitis: & non pudeat vos vnquam laudis ipsius, ita scilicet vt à laude diuina propter homines aliquos delistatis. Confundeni enim, positum est pro imperatiuo, confundamini, quia Græcè est, *μη ἀποχρησθε*, ne erubescatis. Quamuis possit nostra lectio etiam sic accipi: Latetur anima uestra in Dei donis, & si hoc feceritis, non confundemini vnquam ob id quod illum laudaueritis, sicut confundentur qui vana sectantur, & in eis lætantur. Quia verò non satis est deum voce laudare, nisi & opere ei seruiatur, rectè subiicit.

38 Operamini opus uestrum ante tempus, & dabit vobis mercedem uestram in tempore suo.

Quod dicitur, ante tempus, dupliciter accipi potest. Primum sic: Antequam pereat vobis tempus operandi & benefaciendi, vt duo tempora significantur, alterum quo operandum est: alterum, quo merces recipienda est: sicut & Paulus dicit: Dum tempus habemus, operemur bonum: tempore enim suo metemus non deficientes. Aliter intelligi potest, de tempore mercedis vobis; esse sermonem, vt significetur bona opera necessarid præcedere tempus mercedis. Itaque sensus erit: Antequam veniat tempus mercedis, operamini opus uestrum, quod scilicet vobis à Deo iniunctum est, vnusquisque officium suum, & tunc dabit vobis Deus mercedem uestram in tempore suo quasi dicat: Si uelitis incidere in tempus mercedis, necesse est prius bonis operibus insistatis. Hac autem sententia rectè imponit suo libro finem Sapiens, quia finis omnis doctrine, est bene operari: & boni operis finis vltimus, est æterna retributio. Simili ferè modo & Ecclesiastes suum librum concludit, dicens: Finem loquendi omnes audiamus: Deum time, & mandata eius obserua. Hoc est enim omnis homo, & cuncta quæ sunt adducet Deus in iudicium, & c. Præclara sane est hæc sententia, & digna omnino quæ præcipuè menti imprimatur, vt quæ ad sclicitatem percipiendam sufficiat, quam nobis præstare dignetur post huius vitæ labores qui est in seculum benedictus.

AMEN. INDEX

INDEX COMMENTA-

RIORVM REVERENDISSIMI DOMINI, D. CORN. IANSENII. IN PSALMOS, PROVERBIA, ET ECCLESIASTICVM.

In Prouerbii & Ecclesiastico prior numerus significat Caput: posterior, versum, sed in Prouerbiis paginam, quando versus non est per numerum notatus.

Aron & ornatus eius, Eccl. cap. 44. vers. 8. & seq.
 Ab veribus & similia significant tempus quo homo incipit vitione, Psal. 21. c. 57. c.
 Abraham, Eccl. 44. 19. & seq.
 Abscondere, id est, non agnoscere, Prou. 28. 13.
 Absconita Dei pro thesauris Dei, Psal. 16. Psalm. 30. d. Prou. 2. 23.
 Abyssus pro vastitate inter celum & terram, Prou. 8. 25.
 Abyssus pro fontibus & fluminibus, Prou. 3. 41.
 Accingere se est alacriter opus aggredi, Prou. 31. 5. 45.
 Accipere personam, quae phrasus, Psal. 81. a. Prou. 18. 5. Prou. 28. 21.
 Accipere munus a sinu dupliciter accipi potest, Prou. 17. 24.
 Accipisti dona in hominibus, cur Saulus mutaret in Dedisti, Psal. 67. m.
 Accusator superius iustus, Prou. 3. 38. cuius non mutaretur.
 Actum in vitro, Prou. 25. 20.
 Acide interpretari, id est, cum radio, Eccl. 4. 9.
 Adam appellatiue pro homine, Eccl. 35. 22.
 Addere verbis Dei quid, Prou. 30. 6.
 Ades pro visceribus & misericordia, aut pro opum affluentia, Psal. 16.
 Adolescentia raro exiit, Prou. 22. 6.
 Adolescentum est ante alios surgere è mensa ad lusum, Eccl. 32. 14.
 Aduersum pro è regione, Psal. 37. d.
 Adulationem detestetur princeps, Prou. 29. 12.
 Adulterium notatur Eccl. 3. 26. & seq.
 Adulterum tenens quemodo stultus, Prou. 18. 24. Psal. 23. b.
 Aegrotum visitare non pigreat, Eccl. 7. 38.
 Accumula quae significet, Psal. 36. a. Prou. 23. 17. Prou. 24. 1. & 19.
 Aeternum quemodo sacerdotium Aaron, Eccl. 45. 9.
 Aliena mulier quae, Prou. 2. 26. Vide Mulier.
 Aliqua da, e. i. or. quarenda, Eccl. 29. 26. & seq.
 Alios docens, aut eis benefaciens quantum sibi proficit, Prou. 12. 15.
 Alma quid significet, Prou. 30. 19.
 Alphabeticis literis cur David Psalmum, 118. scripserit Ibid. pag. 139.
 Altero sermone repetere quid, Prou. 17. 9.

Altum cor pro homine profundi consilij, Psal. 63. c.
 Amare periculum quibus competat, Eccl. 3. 28.
 Ambitionis detestatio, Eccl. 7. 5.
 Ambulare cum Deo est ei beneplacere, Eccl. 44. 15.
 Amicus pro quouis homine, Prou. 11. 9. & 12.
 Amicus antiquus non relinquendus, Prou. 27. 10. Eccl. 9. 14.
 Amicus est optima & pulcherrima suppellex, Eccl. 7. 19.
 Amicorum aelectus faciendus, Eccl. 37. 1.
 Amicus quomodo acuat, Prou. 27. 18.
 Amici facti detestatio, Eccl. 27. 25. & seq.
 Amici veri & facti discrimen, Prou. 17. 18.
 Amicitia bonum, Prou. 18. 26.
 Amicitia vulgaris instabilitas, Prou. 14. 20.
 Amicitia vicinorum colenda, Prou. 27. 11.
 Amicitia & dilectio praecipue seruanda inter consanguineos, vicinos & coniuges, Eccl. 25. 1.
 Anzeli dicuntur dii, Psal. 8. v.
 Angelus bonus an malus plagas Aegypti fecerit, incertum est, Psal. 177. o.
 Angeli dicuntur sacerdotes & iudices, Psal. 137. d.
 Augeli, id est, ministri Dei sunt ventus, ignis: & grando, Psal. 103. b.
 Angeli populi, id est, maiores populi, Prou. 9. pagin. 27.
 Anima pro homine per synecdochem & emphasim, Psal. 3. a.
 Animam in manibus ponere quid, Psal. 118. in 14.
 Animam effundere quid, Psal. 41. c.
 Animam suam aut Dei in vano accipere quid, Psal. 23. b.
 Animi probati vel improbi indicia, Eccl. 27. 5. & seq.
 Annuus oculis opponitur ambulanti simpliciter, Psal. 34. c. Prou. 6. 78. & 10. 11.
 Aperire os in orando quid, Eccl. 39. 7.
 Aperire alicui aures per Deum quid, Psal. 39. d.
 Apostata quae significet, Prou. 6. 77.
 Aquila quomodo reuiuenscat, Psal. 102. b.
 Arare mendacium quid, Eccl. 13. 7.
 Arguendi quando sint impij, & quando non, Prou. 9. pag. 27. vide Correptionem.
 Ascensionis filij Dei typus, ascensio Elia, Eccl. 48. 9.
 Astra saepe vocantur militia Dei, exercitus & virtus eius, Eccl. 16. 29.
 Astutus pro prudenti, Prou. 14. 15. & 18.
 Auaritia detestatio, Prou. 11. 12. & 13. 26. & 23. 5. 6. & 28. 22. Eccl. 14. 3. & seq.
 Auaritia notatur per porrectionem & contractionem manuum.

INDEX.

num, Eccl. 4. 25.
 Auaritia cauenda regibus, Prou. 29. 4.
 Auarus hydrobico comparatur, Prou. 30. 15.
 Auaro nihil scelestius, Eccl. 10. 9. & 10.
 Auari abundanter peccatis, Eccl. 23. 23.
 Auari dona non esse vtilia accipienti, Eccl. 20. 13.
 Auris perforata signum erat seruitutis, Psal. 39. d.
 Aureas obturare ad clamorem pauperis, Prou. 21. 13.

B

Beatus ac felix vere quis, Eccl. cap. 14.
 Benedictio pro elemosyna, Prou. 11. 25.
 Benedictiones dulcedinis quae, Psal. 29. d.
 Benedictio quomodo dicatur Christus, Psal. 20. d.
 Benedictio Dei est velut cataclysmus aridam inebrians, Eccl. 39. 27.
 Benedictio sacerdotis super populum, Eccl. 50. 27. & 28.
 Benedicere est multiplicare aut benefacere, Psal. 147. a. Pro laudare aut bene precari, Prou. 27. 15.
 Benefaciendum quomodo nobis, Prou. 11. 17.
 Benefaciendum quibus, quibus non, Eccl. 12. 1.
 Beneficium non differendum, Prou. 3. 44.
 Beneficentia in pauperes & lugentes commendatur, Eccl. 7. 36. & 37.
 Beneficentia facienda tres causa, Eccl. 29. 12.
 de Beneficentia in conferendo aut referendo, Eccl. cap. 29.
 Belial quae significet, Prou. 6. 77.
 in Bello plus valet sapientia quam multitudo, Prou. 24. 6.
 Bibere iniquitatem, est repleri malo, Prou. 26. 6.
 Bibere de torrente, est metaphora victoria, Psal. 109. g.
 Bibliotheca Aegypti celeberrima iuuit interpretem Eccl. 30. 15.
 Bibliotheca Aegypti celeberrima iuuit interpretem Eccl. 30. 15.
 Blasphemia quantum peccatum, Eccl. 23. 15.
 Bonorum & misericordium conditio, Eccl. 40. 19.
 Bonum cor, Prou. 15. 16.
 Bona temporalia quomodo promittantur, Prou. 1. 20.
 Brachium pro armo, Eccl. 7. 34.
 Breuis pro paruo, Eccl. 25. 22. & 11. 3.

Cadit septies in die iustus, scilicet in tribulationes, Prou. 24. 16.
 Calenda mensium quomodo celebres fuerint Iudaeis, Psal. 88. a.
 Calicis nomine quid significetur, Psal. 15. c. & 74. d.
 Callidus pro prouido, Prou. 14. 8. & 22. 3.
 Calumniari quale malum, Psal. 18. 8.
 Calumniari frequens interpreti pro opprimere, Prou. 14. 31. & 22. 17.
 Cananeus pro mercatore, Prou. 31. pag. 131.
 Canis opponitur sacrificijs, aut est peccator prophanus, Eccl. 13. 22.
 Caput pro summa, Psal. 39. f. Eccl. 32. 9.
 Caro pro propinquo, Prou. 11. 17.
 Cardines caeli & terrae qui, Psal. pag. 174. d.
 Cardines orbis terrae, Psal. 8. 102.
 Castigationis iustorum nomen non includit eos ob peccata sua pati, Prou. 3. 36.
 Castitas eloquiorum Dei, Psal. 11. e.
 Caupo à peccatis non iustificabitur, Eccl. 26. 24.
 ne Certes de re quapiam quae non molestat, Eccl. 11. 10.
 Christus cur comparatur sicut vni cornum, Psal. 28. c. cur vermi, Psal. 21. d.
 Christus quomodo purgavit peccata Davidis, Eccl. 47. 14.
 Chrystallus glacie omne significat, Psal. 147. d. Eccl. 43. 22.
 Cicatrices, id est, liuores, id est, vulnera, Psal. 37. a.

Cingere, id est, induere, Eccl. 45. 10.
 Ciuitatibus quantum commodi adferat sapientia, incommodi autem nequitia, Prou. 26. 8.
 Clamat variis modis Dei sapientia, Prou. 1. 15.
 Caeli altitudo non scrutanda, Prou. 25. 2.
 Cogitare male, id est, machinari, Prou. 24. 8.
 Cogitare, id est, curam habere, Eccl. 30. 27. & 31. 1.
 Cogitare pro peccato, id est, auxilium esse pro eo, Psal. 37. 3.
 Comedere fructus viae suae, Prou. 1. 18.
 Comestiones pascens confundit patrem, Prou. 28. 7.
 Communicandum cum quibus, Eccl. 11. 3. & seq.
 Commutatione solent fieri empriones, Eccl. 26. 15.
 Comparatio pro consonantia, 3. 6. & 19.
 Compositum frequens pro simplici, Adorare, Psal. 71. e.
 Despicere, Psal. 53. b. Psal. 111. d. Exprobrare, Prou. 14. 31.
 Reddere, Eccl. 33. 16. Redimere, Eccl. 20. 9.
 Restituere, Psal. 15. c. Retribuere, Psal. 118. in 3. Prou. 11. 18.
 Concordia inexpugnabilis, Prou. 18. 20.
 Post Concupiscentias tuas non eas, Eccl. 18. 28. & 29.
 Confiteri id est, predicari, Psal. 106. b.
 Confundere furorem quid, Eccl. 39. 34.
 Confundi, id est, verecundari, Eccl. 42. 3.
 Consilia prudentium qualia, Prou. 20. 5.
 Consilia impiorum quae, Psal. 1. b.
 Consilium anima dulcoratur, Prou. 27. 9.
 Consiliari pro meditari, Eccl. 16. 38.
 Consilio magis fidendum quam pecuniis, Eccl. 40. 27.
 Consilium stabile omnem actum praecedat, Eccl. 37. 20.
 Consulto omnia agenda, Eccl. 32. & seq.
 Consultandum cum quibus & cum quibus non, Eccl. 37. 7. & seq.
 Consummatio pro consumptione, Psal. 7. b.
 Contentio cum stulto declinanda, Prou. 29. 9.
 Contra pro coram, Psal. 76. a. Eccl. 6. 13.
 Contraire pro elongare, Prou. 14. 7.
 Conuersatio impiorum vitanda, Prou. 13. 21.
 Conuiuia potiorum vitanda, Prou. 23. 20.
 Conuiuia sint tibi iuri iusti, Eccl. 9. 22.
 Conuiuiorum sumptuosorum dehortatio, Eccl. 18. 30.
 Conuiuij recti quomodo se gerere debeat, Eccl. 32. i. a. & 3.
 in Conuiuio quomodo se gerere debeant senes & adolescentes, Eccl. 32. 4. & seq.
 Cor Sapiens ferre accipit pro mente, Prou. 15. 14. Prou. 4. 58.
 Cor quis non habeat, Eccl. 51. 28.
 Corde duplici aut timido quid, Eccl. 2. 15.
 Cor prae parare quid, Eccl. 2. 20.
 Cordis inspector, ponderator & obseruator est Deus, Prou. 24. 12.
 Cornu est potestas regia, Psal. 131. k.
 Cornu pro gloria & potentia, Eccl. 47. 6. & 8.
 Correptio commendatur, Prou. 27. 5. 6. Prou. 28. 23. Eccl. 20. 1.
 Correptio non contemnenda, Prou. 29. 1.
 Correptionem odians, Eccl. 21. 7. & 22. 19.
 Correpti officium, Eccl. 20. 3.
 Corripendus detrahens aut male agens, Eccl. 19. 13. & seq.
 Corripienti & docenti oportunitas obseruanda, Eccl. 22. 6.
 Correptio indecora quae, Eccl. 19. 28.
 Correptio in conuiuio est intempestiua & infrugi fera, Eccl. 31. 36.
 Coruorum cur meminit scriptura in pascendo, Psalmus. 146. e.
 Crapula frenanda, Prou. 23. eius detestatio, Prou. 23. 30. & 31. Vide Temperantia.
 de Crestino ne glorieris, Prou. 27. 1.
 Creatum esse improprie competit sapientia, Prou. 8. 101. Eccl.

INDEX.

Eccl. 1.5. & 24.11.
 Concretus quomodo timor Dei fidelibus, Eccl. 1.16.
 Creatura qua laudare nequeunt cur ad laudandum inuicentur, psal. 97. b
 Cremium uox interpretis, psal. 101. a
 Cubito in ense inuidentes notantur, Eccl. 41. 22.
 Culter in gutture ponendus, prou. 23. 1.
 Cultus uerus Dei in quo consistat, Eccl. 35. 1. & sequen.
 Quis cultus Dei non sit illi gratus, Eccl. 34. 21. & sequen.
 Curiositas uitanda, Eccl. 3. 25. & 26.
 Cupiditas lucr. multorum peccatorum causa, Eccl. 27. 1.
 Custodire pro obseruare, psal. 16. d

D

Dauis, Eccl. 47. & seq.
 Declinare pro abducere, prou. 13. 15. in dextram uel sinistram quid, pro. 4. 61.
 Delectus habendus in sermonibus, coniugio, & aliis rebus, Eccl. 36. 8. & sequentibus, & cap. 37.
 Delictum quid differat a peccato, Eccl. 26. 24.
 Denotatio pro damnatione, Eccl. 5. 18.
 Desideres deludet Dominus, prou. 3. 47. euicendi, prou. 22. 11.
 Desiderare pro deficere, prou. 19. 22.
 Detractio grauior furto, Eccl. 5. 18. deponenda, prou. 9. 59. & 24. 9. & 13. 13.
 Detractio non timere fides habenda, eccl. 19. 4. & sequen.
 Detrahentem linguam dissipat facies tristis, prou. 25. 24.
 Detractio audita commoratur in te, eccl. 19. 10.
 Detrahoribus madorum Dei & regis ne commiscearis prou. 24. 21.
 Deorare iniquitatem quid, prou. 19. 28.
 Deus semper in mente habendus, pro. 3. 31.
 Deus omnia praesens intuetur, eccl. 16. 16. & seq. & 24.
 Dei seueritas in numerosis populis saepe declarata, eccl. 16. 6. & seq.
 Deo dandum hilariter & liberaliter, eccl. 35. 10.
 Dei montes cedri, &c. pro altissimis, psal. 35. b
 Dextrum pro eo quod probandum est, prou. 4. 62.
 Diapsalma quid, psal. 3.
 Dies pro tempore ultionis, psal. 135. d
 Dies mala est dies afflictionis aut extremi iudicii, psal. 48. d. & 93. c
 Dies nostros esse mensurabiles, id est, ualde breues, psal. 38. b
 Dicni mortis sua non petit sibi Dauid indicari, psal. 38. 2
 Dignitas ex extremis non merienda, Eccl. 10. 26.
 Dilatatio cordis aliquando in bonum, prou. 21. 4.
 Disciplina diligenda, pro. 7. 2. 1.
 Disciplina est correctio per uerba aut flagella, prou. 3. 34. nunc eruditionem, nunc castigationem significat, prou. 1. 3.
 Ditari festinus non erit impunitus a Deo, pro. 28. 20.
 Diues uir uiderit sibi sapiens, prou. 28. 11.
 Diuites dicuntur leones, psal. 33. c
 Diuinationes & somnia attendens quam uanus sit, eccl. 34. 1. & seq.
 Diuinitas pro oraculo diuino, prou. 16. 11.
 Diuisio patris & matris & similitum est saepe ex elegantia tantum in conuoniis sententiarum, phrasi Hebraica, prou. 1. 9. & 17. 21. & 30. 17. & c.
 Diuitias recte facultas dicitur, Eccl. 31. 11.
 Diuitia iniqua pro diuitis, eccl. 5. 1.
 Diuitia uoluntari indifferens Graece, eccl. 27. 1.
 Diuitia an in bonis numeranda, eccl. 13. 30.
 Diuitia ornamentum sapientum prou. 14. 24.

Diuitia addunt amicos, prou. 19. 4.
 Diuitis cor non aponendum, eccl. 5. 1.
 Diuitiarum sollicitudo quam sit noxia homini, Eccl. 31. 1. & seq.
 Diuitis quomodo recte utendum, eccl. 14. 11. & seq.
 Diuitiarum uanitas & uisus, prou. 13. 7. & 8.
 Diuitis longè prestare sanitatem corporis & animi solida latitiam, eccl. 30. 15. & seq.
 Diuitia impia nihil proderunt, prou. 10. 2. & 14. 1. eccl. 5. 11. male parta quibus cedant, prou. 28. 8. sicut fluminis siccabuntur, eccl. 40. 15.
 Docendi modus duplex Deo proprius, psal. 24. a
 Doctrina passiva, prou. 13. 16.
 Doctrina replebuntur cellaria, prou. 24. 4.
 Doctrina ornamentum aureum prouentis, eccl. 21. 23.
 Domus significat rectum & domum, prou. 21. 9.
 Domus disciplina aduenda, ec. 51. 31.
 Domus sapientia & disciplina describitur, pro. 9. pa. 26.
 Domum adificare, pro parare familiam aut instruere omnibus necessariis, psal. 126. a. prou. 11. 29.
 Donec, consecutiue positum, psal. 149. 17. 4. b
 Donec, uel sive, & similia, duobus modis accipi, psal. 70. c. & 93. c. & 109. b
 Dormire aliquando summam securitatem significat, psal. 3. 6
 Duplicare, id est, iterare, ec. 42. 1.

E

Ebricitatis mala, pro. 23. 30. & seq.
 Ebricitas res luxuriosa, prou. 20. 1.
 Ebriosus operarius non locupletabitur, ec. 19. 1.
 Ecclesia pro piorum conu. ec. 39. 14.
 Ecclesia significat, prou. 5. 66. ec. 44. 14.
 Ecclesiastici quis author, ec. fol. 1.
 Elatio notatur, eccl. 6. 3. Vide Superb.
 Eleemosyna concludenda in sinu pauperis, eccl. 29. 14. & seq.
 Eleemosyna quomodo pauperi facienda, eccl. cap. 4.
 Eleemosyna benignitate uerborum addendam esse, eccl. 18. 13. & seq.
 Eleemosyna quomodo resistat peccatis, eccl. 3. 34. 35.
 Eleemosyna est quasi sigillum apud Deum, ec. 17. 16. & 17.
 Eleemosyna faciet apud Deum locum homini, ec. 16. 15.
 Eleemosyna ditiores facit: prou. 11. 14. & 25. Vide Miseric.
 Elias, ec. 48. 1. & seq. reditus eius, ec. 48. 11.
 Eliseus, ec. 48. 13. & seq.
 Eloquenti facultas datur pro mercede studioso sapientia, ec. 51. 20.
 Emerere ueritatem, id est, comparare, prou. 23. 23.
 Enoch translatus est in paradysum ut det gentibus pacem, ec. 44. 15.
 Episcopatus quomodo significet, psal. 108. b
 Epulari pro gaudere, ec. 39. 37.
 Errare, id est, peregrinari, ec. 51. 18.
 Errare, id est, habere in ebrietate, prou. 20. 1.
 Error quomodo competat animi peccatori, prou. 14. 12.
 Erubescendum de sedecim, ec. 41. 18. & seq. de tredicim non erubescendum, ec. 42. 3. & seq.
 Er pro quia, psal. 27. a. ec. 11. 11.
 Er non, id est, magis quam, prou. 8. 97.
 Etenim pro sed & certe, psal. 40. d. psal. 128. a
 Euangelizare, psal. 95. a
 Ad eucharistia sacramentum pertinere illud: *Vota mea Domino reddam*: psal. 21. 5. & illud: *erit firmamentum*: psal. 71. 1. & illud: *Tollite hostias*: psal. 95. c. & illud: *Calicem salutaris accipiam* psal. 115. c. & c.
 Euangelizare ad sapientem est festinater eum adire, ec. 6. 39.

INDEX.

G

Exardescit, id est, accendit colloquium mulieris sicut ignis, ec. 9. 11.
 Exaudium cum se dicat Prophetas, cur tanquam non exauditus rursus Dei opem implorat, psal. 3. c
 Excessus pro trepidatione & stupore, psal. 115. b
 Excessus pro iuuenibus, psal. 126. d
 Exerci frequens interpreti pro meditari, psal. 76. b
 Experientia commendatur, ec. 34. 9.
 Extremum terra quid, psal. 134. a
 Ezechias laudatur, ec. 48. 20. & seq.

F

Facere ueritatem qua significet, prou. 12. 23.
 Faciem alicuius sumere quid, psal. 81. a
 Faciem requirere, id est, ambire fauorem, prou. 29. 26.
 Faciem auertere, est reuicere precem, psal. 131. f.
 Fama preferenda diuitis, prou. 22. 1.
 Fama nomen significat & rumorem, prou. 15. 31.
 Fame an iusti affligantur, prou. 10. 3.
 Familia non relinquenda, prou. 27. 8.
 Familiaritas non inuenda cum dissimilibus in uita aut fortuna, ec. 13. 19. & seq.
 Fastidium oritur ex frequentia, prou. 27. 7.
 Festinare pro trepidare, ec. 2. 2.
 Festina, id est, fac festinare tempus, ec. 36. 8.
 Ficti cauendi, prou. 20. 19.
 Fidei astio temeraria dissuadetur, prou. 6. 73. & 11. 15. & 17. 19. & 20. 16. & 22. 27. ec. 8. 16.
 Fidei ueritatem pro proximo, ec. 29. 17. & seq.
 Fidei ueritatem non obliuiscendum, ec. 29. 18.
 Fidelis seruus commendatur, prou. 27. 19.
 Ficti pro stabili, ec. 31. 27.
 Figuris utitur Scriptura, Congerie, psal. 1. a. Gradatione, ibidem. Hyperbole & poetica exornatione, psal. 17. b
 prosopopaea psal. 49. b. Synecdoche in numero, psal. 73. g. & c.
 Filij eruditio, prou. 19. 18.
 Filiorum rectorum institutio, ec. 30. 1. & seq.
 Filius & filia duo impendenda, ec. 7. 24. & 25.
 Filius unus timens Deum est melior, id est, pluris faciedus quam mille filij impij, ec. 16. 3.
 Filij Dei qui specialiter dicuntur, psal. 2. e
 Filius pro homine.
 Filij alienigenae pro alienigenis, psal. 17. n
 Filij aquila pro aquilis, prou. 30. 17.
 Filij hominum quid differant a terrigenis, psal. 48. a
 Filia Sion aut Tyri pro populo, cur, psal. 9. b. psal. 44. b. psal. 36. e
 Fims aliquid dupliciter, prou. 4. 12.
 Firmamenti encomium, Eccl. 43. 1.
 Flumina quinque sacra celebrantur, ec. 24. 34.
 Fodere malum exponitur dupliciter, prou. 16. 28.
 Fenerari dupliciter exponitur, prou. 19. 27.
 Filio cadenti comparantur impij, uicenti iusti, prou. 11. 28.
 Fornicatio est uia ad mortem, prou. 2. 26.
 Fortis pro utique, psal. 122. b.
 Fortis pro seculo, prou. 12. 25.
 Fortuna & sati optimo confutatur, ec. 11. 17.
 Foueam alteri fodiens incidet in eam, prou. 26. 27.
 Fraude quasita pereunt, prou. 21. 6.
 Frimere pro tumultuose congregari, psal. 2. a
 Frumenti absconditio, prou. 11. 26.
 Frustra testis, id est, praeter causa meritum, prou. 24. 28.
 Frustrari, id est, per errorem delinquere, ec. 23. 13.
 Futurum frequens pro imperatio Hebraice, psal. 5. b
 Furantes parentibus quantum peccent, prou. 28. 24.
 Furor hominum supra furorem uisae, prou. 17. 12.

I

Iesus appellatiue, psal. fol. 177.
 Iesus ad totam Trinitatem relatum, ec. 43. 26.
 Iesus filius Naue & Caleb celebrantur, ec. 46. 1. & sequen.
 Igitur significat aliquando transitionem ad alia, non illationem, ec. 42. 21.
 Illuminare pro recreare, psal. 12. c. & 14. a
 Imperitium aliquando significat quid uno posito futurum sit, per S: per exponendi, prou. 14. 7. & 19. 25.
 Impij quomodo puniendi a rege, prou. 20. 26.
 Impiorum hostia abominatio, prou. 21. 27.
 Impiorum felicitati non indignandum, ec. 9. 16.
 Cum Imprudentibus non consulendum, Eccl. 8. 22.
 In, tribus modis exponi in uno psalmo, psal. 150. a
 In aeternum saepe significat diuturnum, prou. 29. 14. ponitur pro in saeculum psal. 48. f. g.
 In aeternum & ultra quid, psal. fol. 175. b
 In sinem qua significet, psal. 4. a. & 37. b
 In idipsum pro simul, psal. 4. 1.
 In maru, id est, iuxta prophetiam frequens, ec. 49. 8.
 Incidentia saliciter quatuor, prou. 30. 29.
 Incensi & holocausti discrimen, psal. 65. c

Incola seu peregrini quomodo erinus in celo. psal. 14. a
 Inferni pena cur saepe describatur per ignem & sulphur. psal. 10. e
 Infernus pro statu damnatorum, prou. 15. 25. pro statu mortuorum ante Christi passionem, pro morte, & sepulchro. psal. 8. c. prou. 15. 12. & 25. 21. & 30. 15. ec. 14. 16. & 28. 24. & 41. 6. & 48. 5.
 Infinituo ponere pro impetratiuis est familiare Gracis ec. 10. 26.
 Infirmitates pro idolis. psal. 15. b
 Infirmitas prius ad Deum confugiat quam ad medicum. ec. 38. 9. & seq.
 Inimicus uir. andus est. prou. 25. 22.
 Inimico ne credideris. prou. 26. 25.
 Inimico etiam reconciliato non facile credendum, ec. 12. 9. & seq.
 Inimico tuo cadente non gaudendum. prou. 24. 17.
 Iniquitates quomodo Deus obseruet & non obseruet, psal. 129. a
 Initium pro principatu. ec. 11. 3. & 29. 25. & 39. 31.
 Iniriam patiens liberandus de manu superbi, ec. 4. 9.
 Innocens pro impunito prou. 6. 85. & 11. 21. & 38. 2. pro imperio. prou. 7. 87. & 14. 15. & 22. 3.
 Inspectio pro die iudicij. ec. 2. 17.
 Intemperantia in potu & libidine notatur, ec. 19. 1. 2. & 3.
 Intendere pro attendere. prou. 39. a
 Interpret noster Sapientem non est affectus. ec. 45. 35.
 Interrogari pro torqueri. ec. 23. 11.
 Intrare in iudicium quid psal. 142. a.
 Introitus cum egressu saepe ponitur pro omni uita humana conuersatione. psal. 119.
 Inuidia quale malum. prou. 14. 30. & 27. 4.
 Inuocare in ueritate quibus competat. psal. 144. b
 Inuocare nomen Domini pro predicare, psal. 115. f. psal. fol. 172. a
 Iosias & alij laudantur. ec. 49.
 Ira cohibenda, prou. 12. 17. & 14. 29. & 16. 33. ec. 27. 34.
 Ira stulti faxis & arena grauior. prou. 27. 3.
 Iracundi fugiendi. prou. 22. 25. suscitant rixas. prou. 29. 13.
 Iracundia est contra naturam nationi mulierum, id est, natis ex mulieribus. ec. 10. 22.
 Irascitur Deus & non irascitur per singulos dies. psal. 7. d
 Ira Dei metuenda. ec. 5. 8. 9. & 10. est uelut conuersio aquarum in sanguinem. ec. 39. 28.
 Irrisio Dei qualis. psal. 2. b. prou. 1. 17.
 Isaias laudatur. ec. 48. 30. & seq.
 Inuidias cordis uita hominis. ec. 30. 24.
 Iudicis sententia non temere reprehendenda, ec. 8. 17.
 A Iudice sapiente tres proueniunt. fructus in republica, ec. 10. 1.
 Iudicare pro in iudicio & equitate gubernare, ec. 10. 1.
 Absque Iudicio, id est, iniuste uel imprudenter. prou. 13. 24.
 Iudiciaria potestas non appetenda. ec. 7. 6.
 Iurandi consuetudo praua prohibetur. ec. 23. 9. & seq.
 Iurans multum orripilatione capiti statuet. ec. 27. 16.
 Iurgia concitant lati animo. prou. 28. 25.
 Iustus est uelut arbor cuius folium non defluit, psal. 1. d
 Iusto quomodo nullum malum accidat. prou. 12. 22.
 Iustitia pro elemosyna. ec. 4. 4. 10. & 14. 16.
 Iustitia est uestitus ornans & uestiens iustum, ec. 27. 9.
 Iustitia habenda qua si uirgo quam violare grande sit piaculum. ec. 20. 2.
 Iustitia & iudicium conuicta quid significant. prou. 1. 4.
 Iustificare se ante Deum quid. ec. 7. 5.
 Iustificare, id est, a crimine alienum ostendere. ec. 10. 32.
 Iustificari coram Deo nullum uiuentem quomodo uerum psal. 1. a 2.

L Abus stultus quis. prou. 10. 9.
 Labor commendatur. prou. 14. 23. & 16. 27.
 Labor freques pro afflictione, psal. 9. 1. & 72. c. & 134. 139. c. prou. 16. 27.
 Non Laborandum ut dicitur. prou. 23. 4.
 Laborem decrectandum non esse pratexu honoris aut nobilitatis. ec. 10. 29. & seq.
 Lachryma cur dantes dicantur. psal. 41. b
 Letatur David ob temporalem felicitatem ei post persecutionem inimicorum concessam. psal. 4. b
 Lapis angularis uerius Christus quam David. psal. 116. c
 Laus probat hominem. prou. 27. 22.
 Laus non est speciosa in ore peccatoris. ec. 15. 11.
 Laudare se stultorum est. prou. 27. 2
 Laudabitur, interpres saepe posuit pro gloriabitur, psal. 33. a. & 62. g
 Legati sui muneris moneantur. prou. 25. 13.
 Lex Dei, lux. prou. 6. 83. ut pupilla oculi. prou. 7. 89. & 22. 3.
 Libanus pro thure. ec. 39. 18.
 Liberalitatis uis. prou. 18. 17.
 Liberalitas prudens quid ualeat. prou. 21. 14.
 Ligno uita qua componitur. prou. 11. 30.
 Lignum frequens pro arbore. psal. 1. d
 Linguae commendatio, prou. 15. 1. 2. 4. & 8. custodia. prou. 13. 3. & 21. 23. ec. 28. 29. & 30. utilitas, prou. 18. 22.
 Lingua uita qua uitanda sint. ec. 37. & seq.
 Lingua detractoria uita. ec. 28. 13. & seq.
 Linguam acere quid. psal. 139. a
 Linguam nequam noli audire. ec. 28. 28.
 Lingua tertia quid. ec. 28. 14.
 Lites non facile suscipiende. prou. 25. 8.
 Lites fugiende. prou. 20. 3. er. 28. 8. & seq.
 Litigiosa uxor quantum malum uiro & proliis: prou. 19. 15. & 21. 9. & 19. & 27. 16.
 Longa uita quomodo tribuatur timenti Deum: impio breuis. prou. 10. 28.
 Longammitas commendatur. prou. 25. 15.
 Longe quomodo Dominus ab impiis. prou. 15. 30.
 A Loquacibus abstinendum. ec. 8. 4.
 Ad Loquendum ueloces notantur. prou. 29. 20.
 Loquendum reuerenter. ec. 23. 17.
 Loquendum uix adolescenti in mensa: ec. 32. 8. & seq.
 Ad loquendum tarant: ad auditum uelocitas commendatur. ec. 5. 14.
 Lucerna frequens pro illustri filio aut posteritate: psal. 131. l. prou. 20. 20.
 Lucerna impiorum quid. prou. 13. 9. & 21. 4. & 24. 20.
 Lucrum proprium quandoque negligendum. prou. 12. 17.
 Ludens id est gaudens. prou. 8. 10. 4.
 In Lumbis aut renibus affligi dicitur: cum per afflictiones dissolui mur. psal. 37. c
 Luna encomium. ec. 43. 7. & seq.
 Luxuria pro luxu & lasciuia. ec. 11. 32. 14. 4. & 42. 16.

M

M Ala iustis non semper imitti ob peccata: prou. 3. 6.
 Malorum quam breuis & instabilis uita. ec. 40. 13. & seq.
 Malorum auctorem Deum non esse. ec. 15. 13. & seq.
 Male precari posse hominem puim diabolo. ec. 21. 28.
 Maledictum frustra prolatum transtolat. prou. 26. 3.
 Maledictio aliquando exauditur. prou. 30. 10.

Malitia

Malitia pro afflictione. prou. 25. 20. Ec. 11. 32.
 Mandatum pro uniuersa lege. psal. 118. in 12.
 Mandata Dei duobus modis mirabilia. psal. 118. in 17.
 habenda pro consiliariis. psal. 118. in 3.
 Mandata Dei obseruantium fructus. Ec. 32. 16. & seq. 33. 1.
 Mafuetudo cum humilitate commendatur. Ec. 3. 19. & 20.
 Manus complere uel implere perficere. pro initiare sacris Eccl. 45. 25.
 Manus tribuuntur flumini & pluuia. Ec. 40. 16.
 In Maria festo cur quadam canantur ex Eccl. cap. 24. Eccl. 24. 45.
 Matris admiratio. Eccl. 43. 27. & seq.
 Matrimonij commoda, & calibatus incommoda, Ec. 45. 21. & seq.
 Medicus honorandus. Ec. 38. 1.
 Medicina etiam pharmaca significat. Ec. 38. 4.
 Meditatio precedat consilium. prou. 15. 30.
 Meditari pertinet etiam ad oris sermonem apud interpretem. psal. 1. c.
 Melior, id est, praestantior. prou. 16. 33. & c.
 Memoria iusti manet. prou. 10. 8. in aeternum. Ec. 44. 9.
 Mendacium quam graue malum, Ec. 20. 25. & seq. eius detestatio. Eccl. 7. 13. & 14.
 Mendax quomodo pascat uentos. prou. 10. 5.
 Mendax quomodo omnis homo. psal. 115. b.
 Mendicus frequens pro afflicto. psal. 39. l.
 Mendicus pro egeno & contra. Ec. 40. 31.
 Mendicatus uitanda. Ec. 40. 31. & seq.
 Mendicitatem (inuolutariam) ne dederis mihi. prou. 30. 8.
 Mentiri pro trepidante & maxime seruili subiectione. Scriptura usurpare solet. psal. 17. n.
 In Mensa aliena respicere est continua mors, Ec. 40. 32.
 Mensis unde nomen habet. Ec. 43. 8.
 Mercatura periculosa. Eccl. 26. 24.
 Mercedis defraudatio clamatur in celum. Ec. 34. 26.
 Meriti nomen tribuitur operibus. Ec. 16. 15.
 Meritum pro dignitate. Ec. 10. 31.
 Mercurij aceruus quid. prou. 26. 8.
 Meteora Dei commendatur. Ec. 43. 15. & seq.
 Mirabilia omnia Dei quomodo sancti enarrant. Eccl. 42. 23.
 Misericordia granatus non irridendus. Ec. 7. 12.
 Misericordia uita humane describitur. Ec. 40. 1. & seq.
 Miserere anima tua. Ec. 30. 25.
 Misericordia commendatur. prou. 22. 9. in tempore tribulationis libet. Ec. 40. 26.
 Misericordia in pauperes. prou. 19. 17.
 Misericordia nomine tenus notatur. prou. 20. 6.
 Misericordia & ueritas aut iustitia coniuncta quid. psal. 84. d. prou. 14. 22. & 16. 7. & 3. pag. 50. & 51.
 Misericordia Dei speciosa in tempore tribulationis. Eccl. 35. 24. pro misericordia Dei in populum oratio, Ec. cap. 36.
 Misericordia Dei plus praestitit propter Dauidem, quam iustitia eius abstulit propter Salomonem. Eccl. 47. 29.
 Moderationem lingua & animi optat Sapiens. Eccl. 23. & seq.
 Modus in omnibus seruandus. prou. 25. 16.
 Mos sanctus est mons Sion aut caelum, psal. 3. d. & 14. d
 Morborum causa peccata. Ec. 38. 14.
 Ante morbum uel in morbo quid faciendum. Eccl. 18. 18. & 19.
 Mors pro peste aut immatura morte. Ec. 39. 37.
 Mors quomodo bona indignis. Ec. 41. 3.
 De Morte nullus etiam inimici gaudendum. Ec. 8. 8.
 In Morte amici quid faciendum. Ec. 38. 15.
 Morte grauiora tria. ec. 28. 5
 Ante Mortem nemo laudandus, sicut beatus, eccl. 33.

A mortis timore dehortatio. ec. 41. & seq.
 De moriendi necessitate doctrina. ec. 14. 17.
 Mortificare qua significat. psal. fol. 174. c.
 Mortificatio corporis comparatur utriusque in prima. psal. 118. in 11.
 Mortui memoria quomodo habenda. ec. 38. 23. & 24.
 Moyses. ec. 45. 1.
 Mulier bona. prou. 18. 23. & 24. & mala. Eccl. cap. 26.
 Mulier fortis, id est, uxor quam estimanda, prou. 14. 4. & 31. 59.
 Mulieris species non intendenda. ec. 42. 18. & seq.
 Mulieres olim cum uiris in conuiuio non accubebant, Ec. 9. 12.
 Mulieris malitia super omnia mala exaggeratur. ec. 25. 15. & que ad finem cap.
 Mulier libidiosa depingitur. prou. 8. 115.
 Mulier pulchra sed impudica comparatur sui habenti circulum aureum in naribus. prou. 11. 22.
 Mulier aliena fugienda. prou. 5. 63. & seq. & 6. 84. 85. 68. & 7. 90. & fouea profunda, prou. 22. 15. & 23. 27.
 In Muliebri sexu quid uitandum. ec. 9. 1. & seq.
 Multiloquium. prou. 10. 20.
 Mundum est cor meum, cur nemo dicere possit. prou. 20. 9.
 Munera fugienda. prou. 15. 28. ec. 40. 14. ex cacant oculos iudicum. ec. 20. 30.
 Mutuum fortiori non des. ec. 8. 15.
 Mutuum dandum. Eccl. 29. 12. & 11. reddendum. eccl. 29. 2. & seq.

N

N Am pro aurem. Eccl. 22. 4.
 Nasitur ad ignominiam stultus. prou. 17. 22.
 Natura paucis contenta. ec. 29. 25.
 Natura & inclinatio sua cuique consideranda. ec. 37. 20.
 Necessaria uita humane. ec. 39. 31.
 Necessitates pro angustiis. prou. 2. 4. f
 Negatio aliquando subauatur ex procedenti sententia, psal. 43. d. prou. 30. 3.
 Negationes dua more Greco fortius negant. ec. 18. 31.
 Negligens frater decoctoris. prou. 18. 10.
 Negotiatores iniusti & similes sunt latrones, prou. 1. 12.
 Negotium pro molestia. psal. 90. d
 Nemetas uitanda. prou. 25. 16. & 17.
 Noe tempore ira pretium redemptionis. ec. 44. 16.
 Non bonum, id est, ualde malum, prou. 23. 24. ec. 7. 14. & c.
 Non omnis pro omnino nemo. psal. 142. a. & 147. e
 Nomen Domini turris fortissima. prou. 18. 11.
 Nomen Dei quomodo nemo mouerit. prou. 30. 4.
 Nomen bonum, id est, celebris fama. prou. 22. 1.
 Nominis boni cura habenda. ec. 41. 14. & seq.
 Nomen impiorum delebitur. ec. 41. 7. & seq.
 Nomen plusquam mille derelinquer sapiens. ec. 39. 15.
 Nouissima in omnibus memorare. ec. 7. 39. & 28. 6.
 Nouissimum pro mercede operis. prou. 23. 17.
 In Nubibus cur saepe Deus residere dicatur. ec. 24. 7.
 Numerus pro mensura. psal. 146. b. pro ratione harmoniae ec. 32. 7.
 Numerus pro numero: ur. Septimus pro septem. prou. 8. 8. Quartus pro quatuor. prou. 30. 13. & 21. Triplicitas i. triplo magis. eccl. 43. 4.
 Numeri mutari in Scriptura. ec. 2. 17.
 Numerus singularis pro plurali. ec. 48. 11. pluralis pro singulari. psal. 73. g. ec. 44. 18. & 48. 18. per amplificandem. ec. 47. 3
 O Bditio pro calamitate. ec. 2. 2. & 25. 16.

INDEX.

Obediens parentibus consequitur coronam gratiarum prou. 1.9.
 Obediens auris & arguens se mutuo ornatur. prou. 25.12.
 Oblationis laus. prou. 3.23.
 Oblivioni terra actiue exponi potest et passiuè. psal. 87.c
 Obiurerunt sibi diues & pauper. prou. 22.2. & 29.13.
 Occasio non permittenda elabi. prou. 10.6.
 Per Octauam quid intelligatur. psal. 6.a
 Oculus bonus aut malus pro liberali aut inuido. prou. 23.6. eccl. 31.14. & 35.10.
 Odisse animam suam quis dicitur duobus modis in script. psal. 10.c.
 Offerre ex iniquo quantum scelus. Ec. 34.24.
 Omnes Deus alleuat. quo sensu. psal. 114.d.
 Onus pro quantum prop betia. prou. 30.21.
 Oerere delicta. est condonare prou. 10.13.
 Oportune loquendum. prou. 25.11.
 Oppressis succurrendum. prou. 24.11.
 Opus pro mercede. psal. 108.e
 Opera Dei consideranda. Ec. 39.16. & seq.
 Operum Dei pauca ui. imus. Ec. 43.27.
 Opera Domini omnia bona. Ec. 39.30. & seq.
 Operum Dei laus. Ec. 42.21. & seq. usque ad finem. 43. Cap. Ec. 16.25. & seq.
 Orandum semper. & anima ante preparanda. Ec. 18.20. & 21.
 Oratio humilitatis se nubes penetrat. Ec. 35.18.
 Orandum absque puffed animitate. Ec. 7.10.
 Orat bene qui mandata Dei obseruat. Ec. 35.1.
 Oratio diluculo pro sapientia & remissione. Ec. 39.7. & seq.
 In Oratore ne iteres uerbum exponitur. Ec. 7.15.
 Orationem suam cur incenso compares. psalmista. psal. 140.a
 Orare pro gratias agere. Ec. 50.29.
 Ad orientem Christi ascensus. psal. 67.8
 Orii pro germinare. psal. 71.b
 Ornatus mulierum qualis. prou. 31.5. 48. & 549.
 Osculum manuum signum subiecti. omis. psal. 2.g
 Ossa pro membris corporis. prou. 12.4.
 Otium non querendum a sapientia pradiis. Ec. 20.31.

P

Pacificus duo significat. Ec. 6.7.
 Panis pro necessariis. prou. 12.9. & 11.
 Parabola quid significet. praf. in prou.
 Paratus sum in iazella. id est. deservatus. psal. 37.f.
 Parcd uiuendo distescens notatur. eccl. 11.21
 Parentum suspiratio. prou. 30.17. Vide. Hon. Obed.
 Parentes honorandi. ec. cap. 3. eccl. 7.28. & 29. eos honorando quid filij consequantur. ec. cap. 3.
 Participium Ignorans casualiter accipiendum. prou. 27.1.
 Partiri cum fure. id est. cooperari. prou. 29.24.
 Patrum sanctorum laudatio. ec. cap. 42.
 Pater familias bona sua retineat quandieu uiuit. ec. 33.23. & seq.
 Patiens pro tardo ad iram. prou. 14.29. & 16.33.
 Patientia indicat uiri doctrinam. prou. 19.11.
 Patientia pro expectatione patienti. psal. 61.d
 Pauidus semper beatus. prou. 28.14.
 pauperum uita panis egentium. eccl. 34.25.
 Pauperum oppressio. prou. 22.17. & 23.
 Pauperi. dans non indigebit. prou. 28.26.
 Pauperum causam in ueritate iudicet rex. 29.14.
 Pauperum causam nouit iustus. prou. 29.7.
 pauper frequens pro afflictio. psal. 39.1. prou. 15.16.
 Peccata quanta cura uitare debeamus. ec. 21.1. & seq.
 Peccato se auertens non sufficiens. ec. 8.6.

Peccatorum funes. prou. 5.72.
 peccata dicuntur obligationes. psal. 124.b.
 peccatum iterans cur canis ad vomitum reuertens. prou. 29.11.
 in peccata relabentium feditas. ec. 34.29
 peccatum sicut Leo operantibus. ec. 27.1
 peccatum pro expiatione peccati. 14.34.
 peccata populi multos faciunt principes. prou. 28.2.
 peccata parietum quomodo uisitentur in filiis. psal. 108.
 peccator quo sensu soli Deo peccet. psal. 50.b
 pro peccato matris restituetur tibi bonum. uarie exponitur. Ec. 3.16.
 peccatum omnes admiserunt prater Dauid. Ezechiam. & Iosiam. exponitur. ec. 49.5.
 peccandi libertas rescatur qua concipitur ex dilatione uindicta & ex misericordia Dei. ec. 5.5. & seq.
 peccantium congregatio etsi numerosa quam fragili. ec. 21.10. & 11.
 peccatorum blanditiis & suggestionibus non acquiescendum. prou. 1.10.
 peccatorum carbones non accendas. ec. 8.13.
 pecoris tui vultum agnosce. prou. 27.25.
 peccata campi Interpres ponit pro bestis syluestribus. psal. 8.d
 pelicani proprietates. psal. 101.b
 pericula sua ecclesiasticis allegoricè & metaphoricè describit. ec. 51.5. & seq.
 pestimare. id est. affligere. ec. 11.26. & 36.9.
 pestilens interpreti pro derisore. prou. 19.26.
 phines. ec. 45.33.
 pigritia debortatio. prou. 6.75. & 10.4. & 13.4. & 19.15. & 24. & 29.4. & 21.25. & 22.14. & 24.30. & 26.13. & seq.
 pigri hominis uilitas. ec. 23.1.
 plaga Domini qua. ec. 39.35. & seq.
 plaga non essent si peccata non essent. ec. 7.1.
 penitentia efficacia. & ad eam exhortatio. eccl. 17.18. & seq.
 poetica aurora penna tribuuntur. psal. 38.d
 pondera iusta habenda. prou. 16.12.
 pondera dolosa notatur. prou. 20.10. & 23. Vide statera ponere pro dare. psal. 72.9.
 porta. loca iudicium. prou. 1.14. 22.23.
 Porta iustitia & Domini quid. psal. 17.c.
 Porta mortis & fil. a Syon. psal. 9.b
 possessor cordis. pro sapiente. prou. 15.33.
 possidere sapientiam pro acquirere. prou. 4.51.
 possidere gubernacula. est acquirere consilia quibus prudentes moderantur res gerendae. prou. 1.5.
 A parentibus astringendum. ec. 8.1.2.
 Tereitas terra in manu Domini. ec. 10.4. & 5.
 praeceptum pro decreto. psal. 2.d.
 praecepta patris qua uocet Sapiens. prou. 6.82.
 prada pro cibo. prou. 31. pag. 130.
 preparare pro dirigere aut ponderare. psal. fol. 174.a
 Praesens non solum dicitur quod nunc sit. ec. 44.4.
 pratendere pro exhibere aut in longum tempus extendere. psal. 35.e
 precatio Prophetice pradiisio futuri. prou. 21.7.
 presbyter pro sen. ori. ec. 6.37. & 6.
 pretium pro honore. psal. 61.c
 pretiosum pro raro. prou. 25.17.
 pretiosa. quo sensu. mors sanctorum. psal. 115.d
 Primitia frugum sunt praecipua quaeque ex is. erou. 1.7.
 Princeps impius quam malus subditis. prou. 28.15. & 16.
 erincipis laus ex sapienti sermone. ec. 9.24. & 25.
 principium pro principatu. psal. 109.d. & 118. in 20.
 principum aula declinada. ec. 9.19.20.
 Probatio siue scrutatio quomodo Deo coueniat psal. 139. probatio

INDEX.

probatio iustorum non uocatur contritio. ruina. aut similiter. prou. 16.19.
 prodigus notatur. Ec. 26.17. & 18.
 promittere pro temere effutire. prou. 12.19.
 propheta a deficiente dissipabitur populus. prou. 29.18.
 In prophetis legendis & in eorum commentatoribus occupatur Sapiens. Eccl. 29.11.
 Propheta more scriptura id facere dicuntur quod pr adiciant. Ec. 49.9.
 propinquus pro redemptore interpreti. prou. 23.11.
 De propiciari peccati noli esse sine metu. exponitur. Eccl. 5.6.
 Prosperitas est malis saepe noxia. Ec. 20.8. & seq.
 Prouerbia Salomonis quomodo uera. Prou. 20.2. et 22.6
 Prouerborum totus liber an a Salomone scriptus. prou. 25. pag. 98.
 Prouerbum & parabola qua significant in Scriptura. praf. in prou. Ec. 39.3.
 prouidentia seruanda praecpta quadam. Ec. 18.17. & sequen.
 Prudentia duplex genus. Eccl. 19.22.
 Prudentia sua nisi quomodo ueritum. prou. 3. pag. 8.
 Prudentibus corda sua sunt manifesta. prou. 27.20.
 Pudor duplex. Ec. 4.25. & seq.
 Per pudorem non omitterenda confessio peccatorum aut ueritatis. Eccl. 4.31. & 32. Vide Erub.
 Puellarum pulchritudo non inspicienda. Eccl. 59.5. & 25.24.
 puer pro seruo. psal. 112.d
 Pugnare contra Deum non est facile. Eccl. 46.8.
 Pulchritudo est uania. prou. 31.55.2.
 Punitio impiorum redimit penas iustis debitas. prou. 12.18.
 Pupillorum propinquus & fortis uindex est Dominus. prou. 23.10.
 Pupilli & uidua preces non despiciet Deus. Eccl. 35.14.
 pupillis esto misericors ut pater in iudicando. Eccl. 4.10. & 11.

Q

Quere animam qua significet. prou. 19.10.
 Quam bonus id est. optimus. & c. prou. 15.24.
 Quam ualde praetuleris. psal. 22.c
 Quanta pro quacumque. psal. 77.a
 Quaternarius usus Adis in uitis describenda. prou. 31.15.
 Quemadmodum. admiratiue positum. Eccl. 47.19.
 Querela pro uituperio. Eccl. 18.13.
 Quia. ad sequentia referendum. prou. 1.10. frequens pro certe. psal. 32.d. pro & quidem. psal. 136.a
 Quienit. id est. quiescere fecit. Eccl. 24.11.
 Quo significat raritatem. prou. 31.540.
 Qui pro utinam aliquis. psal. 13.d

R

Raab pro Aegyptiis ponitur. & differt a Rachab psal. 86.c
 Radix iustorum quibus modis exponi possit. prou. 12.3.
 Rebus in aduersis non diffidendum. nec in prosperis nimis confidendum. Ec. 11.28. & seq.
 Reciproci carent Hebr. prou. 1.13.
 Reciprocum pro non reciproco aut contra frequens. Ec. 1.9. & 49.12.
 Regiones extera qui adierint sapientia causa. Ec. 39.5.
 Regna unde firmantur aut subuertantur. Ec. 10.1. & sequen.
 Regno Christi quadruplices subiecti. psal. 59.b
 Relatio aliquando est non tam ad uocem quam ad rem. psal. 86.a

Relatiuum subinde superest. psal. 18.c. & 32.c. & 121.b. Eccl. 43.1.
 Relatiuum quandoque ponitur sine expresso antecedente psal. 15.b. & 98.c
 Reliquum pro reliquis. Eccl. 47.30. & 44.18.
 Remissa manus. Ec. 2.15.
 Remittenda offensa proximo ut a Deo nobis remittatur. Eccl. 28.1. & seq.
 Resposio praecps reprehenditur. prou. 18.14. Ec. 11.9.
 Resposum adolescentis habeat caput. id est. sit summarium. Ec. 32.9.
 Resurrectio regeneratio uocatur. psal. 2.c
 Resurrectio quo sensu impiis non competat. psal. 1.e
 Rex quibus abstinere debeat. & quibus uacare. prou. 31.3. & seq.
 Regis ira merita formidabilis. prou. 19.12.
 Regis thronus clementia roboratur. prou. 20.28. iustitia & ablatione impietatis. prou. 25.3.
 Regis cor comparatur riuus aquarum. prou. 21.1. est in manu Domini. prou. 21.
 Ridebit uix tacite sapiens. Eccl. 21.22.
 Rixa alterius relinquenda. prou. 26.17.
 Roborari pro diu subsistere. prou. 12.3.
 Robustus pro sedulo. prou. 21.5.
 Rusticatio & laboriosa opera non obedienda. Ec. 7.16.

S

Saba non semper eandem regione significat. psal. 71.6
 Sacerdotes honorandi. Ec. 7.30. & 33. totis uiribus defendendi. Eccl. 7.32.
 Sacerdotes summi recensentur qui sunt ante Machabaeos extra canonem scriptura. Ec. 50.1.
 Sacrificium aliquando speciale nomen. psal. 19.b
 Sacrificium iustitiae tribus modis accipi potest. psal. 4.f
 Sacrificiorum quatuor enumerat Dauid. psal. 39.e
 Sacrificiis externis cur preferatur iustitia & iudicium. prou. 21.3.
 Salomon. Ec. 47.16. & seq.
 Salutaris adipem aut calicem poni pro sacrificio pacificorum. Ec. 47.2.
 Samuel. Ec. 46.18. an uere excitatus arte pythonissa. Ec. 46.27.
 Sanctitas Dei pro Deo. Ec. 47.13.
 Sanctum pro caelesti Dei habitaculo. psal. 150.a
 Sanctitas pro templo. Ec. 47.18. Ec. 49.8.
 Sanctuarium pro regio diademate. psal. 88.e
 Sanguis uua pro uino. ec. 50.16.
 Sarcas melior omni auro. ec. 13.16. & 17. cur peculiariter tribuatur umbilico & ossibus. prou. 3.23.
 Sapientia in script. commendata quantum distet ab ea quod philosophi uulgus & sapientia uocant. prou. 1.3.
 Sapiens qui uere. prou. 10.1. ec. 1.15.
 Sapiens. id est. sapientia studiosus. ec. 39.1. eius actiones. ibidem.
 Sapientia encomium. ec. ca. 1. & cap. 24.
 Sapientia. 12. officia. ec. 4.12. & seq.
 Sapientia dilectio. quantum lificet. ec. 40.22.
 Sapientia fructus. ec. 15.1. & seq.
 Sapientis laus. ec. 37.25. & seq. eius cor commedatur. ec. 3.32.33.
 Sapientia ubi querenda. prou. 2.23. studio. precibus & labore. prou. 2.22. eius radix Deus. Ec. 1.8.
 Sapientiam qui non consequantur. ec. 15.8. & seq. etiam si querant eam. prou. 14.6.
 Sapientia terrenis est nimis alta. prou. 24.7.
 Sapientis & stulti discrimen. ec. 21.13. & seq.
 Sapientia omnis est timor Dei. ec. 19.18. & seq.
 In Sapientia medicans describitur. ec. 14.22. & seq.
 Sapientiam adepto quid faciendum. ec. 4.24. & seq.
 Sapientia

Sapientia studium à teneris quantum boni adferat. ec. 6. 19. & seq.
 Sapientia comparatur ligno uitae. prou. 3. 39. arbori pulcherrima. ec. 14. 28. & 24. 13. forori nostra & sponsa. prou. 7. 66.
 Sapientum & ser. am doctrina an. ac suscipienda. ec. 8. 9. & 14.
 Sapientiora sapientibus quatuor sunt. prou. 30. 24. quibus videtur uidens gloriam eius. pertinet ad usum in qua hic percipitur ex creaturis. ec. 42. 33.
 Sacerdotum in uis suis. id est. recipere premium eorum. prou. 14. 14.
 Scandalum mentis quadruplex. psal. 118. in 21.
 Scientia Dei ad omnia pertingens. ec. 24. 24. & seq.
 Scientiam abscondere quomodo competat sapientibus. prou. 10. 15.
 Scientie labia quam pretiosa. prou. 20. 15.
 Scortatio reprehenditur. ec. 23. 24.
 Scriptura omnes a Spiritu sancto dictata sunt ut omnibus faculis congruat. psal. 45.
 Ad Scripturam intelligentiam qui sunt apti. ec. 38. 25. & seq.
 In Scripturarum citationibus per Christum aut Apostolos qui aduertendum. psal. 8. a. & 15. 33. & 17. 43.
 Scripturam. c. tat Paulus in sensu mystico. psal. 98. a.
 Scripturam Septuaginta longe aliter uertisse non est mirandum. psal. 4. c.
 Secretum calandum. prou. 11. 13. ec. 27. & seq. & 24. 1.
 Secretum Domini interpret. uertit firmamentum & sermone innotescit. prou. 3. 16.
 In seculum seculi tripliciter exponitur. psal. 144. a.
 Secure mentis excomium. prou. 15. 16.
 Semel. id est. constant. psal. 61. f.
 Seminare in carne aut in sulcis. iniustitie quid. ec. 7. 4.
 Senatus Romæ appellatus. quod e senibus constaret. ec. 25. 5.
 Senectutis commendatio. prou. 16. 32.
 Senes honorandi & non spernendi. ec. 8. 7.
 Senes quid ornent. ec. 25. 5. 6. & 7.
 Septies. id est. septies. prou. 24. 16.
 Septuaginta. pro abundanti. prou. 5. 87. ec. 40. et 7. 4.
 Sepulchrum. pro loco arido. psal. 67. c.
 Sermo declarat qualis homo sit. ec. 27. 7. & 8.
 Sermo iusti commendatur. prou. 10. uersibus. 12. 14. 21. 22. & 32.
 Sermo Dei est igneus & clypeus. prou. 30. 5.
 Sermone confirmare. est adimplere promissa. psal. 118. in 5.
 Seruus sensatus commendatur. prou. 17. 2. ec. 10. 28.
 Seruus in ueritate operas quo loco habendus. ec. 7. 21. & 22.
 Seruo que seueritas adhibenda. & que humanitas. ec. 3. 3. 28. & sequen.
 Seueritas herorum damnatur. Ec. 4. 34.
 Si. uia. ultimo legendum non sic. psal. 62. e.
 Signum pro signaculo. ec. 42. 8. & 49. 13.
 Silentio fert prudens mala immissa. ec. 1. 28.
 Similitudinis particula saepe subintelligitur. psal. 30. e. & 67. c. prou. 11. 22. & 17. 14.
 Simon On. a multam commendatur. ec. ca. 50. 1. & seq.
 Simplex pro integro. prou. 10. 10. & 50. & 19. 1. & 20. 7.
 Singularis est genus porci. psal. 79. c.
 Singuliter. id est. libere ab omnibus inimicis. psal. 140. d.
 Sitire significat desiderium aut indigentiam. ec. 51. 32.
 Sordis encomium. ec. 43. 2. & seq.
 Sollicitudo diuitiarum notatur. ec. 11. 1. & seq.
 Sordidus pro morte iustorum. aliquando etiam iniustorum. psal. 15. d. & 75. c. pro securitate. psal. 126. c.
 Somni dilectio prohibetur. prou. 20. 13.
 Somnorum & seruarii namissima est. ec. 34. 1. & seq.
 qui Sophistice loquitur odibilis est. ec. 37. 23.
 Sortes in sinum mitti uarie exponitur. prou. 16. 34.
 Sortis pro communi fortuna alea. prou. 1. pag. 2.

Species pro genere Clementia. prou. 11. 19.
 Speras super infidelis est dens putridus et pes lapsus. prou. 25. 19.
 Spes nulla impio mortuo. prou. 11. 7.
 Spem futurorum malino habent. i. solidam. prou. 24. 20.
 Spiritus sanctus dicitur spiritus oris. psal. 32. a.
 Spiritus ad uindictam creati qui. ec. 39. 33.
 Spiritum totum profert stultus. prou. 29. 11.
 Statera dolosa quale peccatum. prou. 11. 1.
 Statuere eloquium. est adimplere promissa. psal. 118. in 5.
 Statura breuitas non despicienda in homine. ec. 11. 2.
 Stragulat a uestis. prou. 31. 5. 47.
 Stultitia uituperium. ec. 22. 3. & seq.
 Stultus incorrigibilis. prou. 27. 24.
 Stulto quando respondendum. quando non respondendum. prou. 26. 4.
 Suauis pro benigno. psal. 144. b.
 Subiectio xna obedientia. altera. qua quis se totum Deo committit. psal. 61. a.
 Summitum celi pro Oriente. psal. 18. g.
 Super significat propter. magis quã praterquam. psal. 30. a.
 Superbia sens iurgiorum. prou. 13. 10.
 Superbia detestatio. ec. 21. 5. & 6. & 10. 9. & 11. 1. & seq.
 Superbiam que sequantur. prou. 21. 24.
 Superbi ut pœ uir. mdi. ec. 13. 1.
 Superba pro excelsis. id est. eminentibus. prou. 8. 99.
 Superlatius pro positiuo positus. ec. 39. 30.
 Susceptor freques pro defensore. & adiutore. ec. 12. 4.
 Sustinere pro subsistere. Ec. 43. 13.
 Surro notatur. ec. 5. 17. & 18. & 21. 29. & 28. 13.
 Sufurrone subtrahit iurgia quiescunt. prou. 26. 20. & 22.
 Symbola dantes consumentur. prou. 23. 21.
 Synagoga significata. prou. 5. 66.
 Syn. saepe. pro ecclesia iudicium. psal. 2. c. duos montes significat. ec. 24. 16.

T

Tabernaculum pro celo. psal. 14. a. 60. d.
 Tacebit sapiens usque ad tempus. ec. 20. 4.
 per Templum sanctum quid intelligatur. psal. 5. d.
 Temperantia cibi & potus. qua est sanitatis remediū. seruanda est. ec. 31. 13. & 37. 32. & seq.
 Tempus aliquando pro tempore operandi. aliquando pro tempore mercedis. eccl. 51. 38.
 Tempora in psalmis saepe confunduntur. psal. 17. fol. 23.
 Tenebras quomodo Deus inhabitet. 67. a.
 Tenture uaria significat. psal. 77. g.
 Tentare Deum qua significet. Ibidem.
 Termini antiqui non transferendi. prou. 22. 29.
 Terra fundamenta sunt stabilita terra. prou. 8. pag. 25.
 Terram inhabitare quibus competet. prou. 2. 28.
 Testamentum. id est. dispositio. ec. 14. 12. & 16. 23.
 Testamentum pro quouis pacto. ec. 11. 24.
 Testis repetitus arguitur. prou. 12. 2.
 Testis falsus. prou. 29. 5. & 28. & 21. 28. & 25. 18.
 Testificari pro denunciare. ec. 28. 11.
 Tharsis naues cur celebres in Scriptura. psal. 47. d.
 Theophylactus cautè legendus. prou. 16. 1.
 Thus pro arbore. ec. 50. 9.
 Timor. prou. 16. 7.
 Timoris tria bona. prou. 19. 13. 22. 4.
 Timor Domini commendatur. prou. 14. 26. & 27. & 15. 34. ec. 1. 12. & seq. & 34. 16. & 40. 28. & seq.
 Timor Dei omnibus preferendus. ec. 25. & seq.
 Timor castus quomodo permaneat in seculum. psal. 8. l.
 Quod timet impius ueniet super eum. prou. 10. 25.
 Timorem addit impiis impietas. prou. 28. 1.
 Timens hominem cito corruet. prou. 29. 52.
 Timendos non esse homines. quo sensu. prou. 7. 89.

Titulus pro monumento. psal. 15. fol. 33.
 Tonitru saepe dicitur uox Domini. Ec. 43. 16.
 Tonitru terrorem pluuia superare facit. Eccl. 40. 19.
 Torcular. ecclesia aut Christi passio. psal. 8. a.
 Trans pro ultra. psal. 17. 1.
 Tribulatio comparatur fornaci. Eccl. 27. 6.
 Tripliciter. id est. multipliciter. prou. 22. 21.
 Tristitia quantum cordi noceat. prou. 25. 21. longè expellenda. prou. 15. 14.
 Tristitia delicti duplex. Eccl. 14. 1.
 Tristitia ob mortem amicorum deponenda. Eccl. 38. 21.
 in Tropico sermone nō sunt omnia curiosè inquirenda ut fores sapientia & postes ostij eius. prou. 8. pag. 26.
 Tyranni non diu uiuunt. Eccl. 10. 12.

V

Vallis lachrymarum quid. psal. 83. b.
 Vanitas pro idolis. Prouer. 30. 8.
 Vas Hebr. pro instrumento. Ec. 43. 2. & 45. 11.
 Vera pro amoribus. prou. 5. 70.
 Velocitas. id est. diligentia. custos sanitatis. eccl. 31. 26.
 Vena pro uena aquarum. prou. 25. 26.
 Verbum pro facto. psal. 64. a. prou. 16. 21.
 Verborum Domini est imperium eius. & filius. psal. 32. a.
 Verborum suauitas commendatur. Ec. 40. 23. rusticitas notatur. Eccl. 23. 17. & 18.
 Verba sapientis cur comparentur aquis profundis & flumini redundanti. prou. 18. 4.
 Verborum tantum sectator nihil habebit. prou. 19. 8.
 Verecundia quid sape operetur. Eccl. 20. 23. & 24.
 Verecundia semper præt. id est. comitatur gratiam. Eccl. 32. 12.
 Veritas. id est. iustitia. Ec. 27. 11.
 Veritas merces. id est. firma & solida merces. prou. 11. 18.
 Vermis Christus tribus de causis. psal. 21. d.
 Vermis impij erit conscientia mordens. Ec. 7. 18.
 Versutus pro prudente. prou. 12. 24.
 Verumtamen frequens pro uere. psal. 51. e.
 In Vestitu non gloriandum. Eccl. 11. 4.
 In Via iustitia non ardebunt gressus tui. prou. 4. 53.
 Via Domini sunt praecepta eius. item actiones. psal. 137. c. prou. 10. 30.
 Victima opponuntur pani sine obsonio. prou. 17. 1.
 Victoria Domino tribuenda. prou. 21. 31.
 Victus pro uia. Eccl. 40. 32.
 Videre ruinas impiorum quid. prou. 29. 16.
 Vigilia pro custod. is uigiliarum. psal. 76. c.
 De uindicta ne cogitandum. prou. 20. 22.
 Vindictam reddit Altissimus est patienter. Eccl. 5. 5.
 Vinea cur frequenter populum Dei significet. psal. 77. b.
 Vinum regibus non dandum. sed merentibus. prou. 3. 1. 4. & 6.
 In uino demorantes. prou. 12. 12.
 Vinum & pinguia amans non ditabitur. prou. 21. 17.
 Vinum sumentis & exhibenti temperantia seruanda. Ec. 31. 29. & seq.
 Virga quomodo parcendum. prou. 13. 25.
 Virga disciplina fugat stultitiam puerorum. prou. 22. 16. & 23. 14.
 Virga conuenit dorso imprudentium. prou. 26. 3. tribuit sapientiam. prou. 29. 15. & 17.
 Virga ferrea quomodo Deus regat impios. psal. 2. f.
 Virtutes caelorum qua. psal. 32. a.
 Virtutes uia spinosa pignus. prou. 15. 20.
 Visitatio pro die iudicij. Eccl. 2. 17.
 Viscera pro misericordia cur. prou. 12. 10.
 Vita nostra similis araneae. siue animalculi intelligas. siue telam. psal. 89. c.
 Vita impiorum. domus piorum. tabernaculum. prou. 14. 11.
 Vita iustorum lux. prou. 4. 56.
 Vita simplicissimum genus describitur. prou. 27. 27.
 Vituperatio facilis notatur. Eccl. 118.
 Viuificare pro e malis liberare. psal. 118. in 3.
 Vniuersus filius pro dilecto. prou. 4. 50.
 Voluntas Dei bona est nobis instar scuti. psal. 5. f.
 Vorago siue Etan quid. prou. 13. 16.
 Voti obligatio. prou. 20. 25.
 Vota tempestiue persoluenda. Ec. 18. 20. & 21.
 Vota pro desiderijs. prou. 15. 9.
 Vox Dei pro tonitruo. psal. 45. d. Eccl. 43. 19.
 Vtura triplex acceptatio. psal. 71. d.
 Ut pro utinam. Eccl. 46. 17.
 Vulpium nomine omnes fere intellecta. psal. 62. f.
 Vxor cur cerua comparetur. prou. 5. 70.
 Vxor prudens proprie à Domino datur. prou. 19. 14.
 Vxor ut irreprehensibilis sit. quantum curare debeat. Marcus. Eccl. 40. 21.
 Vxor pro amico amanda. Eccl. 40. 25.